PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA ; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM *UNUSQUISQUE* PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM. AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT : GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT ; DUM HUJUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIEI, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLIV.

JOANNES CANTACUZENUS IMP. CP. DEMETRIUS CYDONIUS. ALII.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1866

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XIV. ANNUS 1375.

ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ
ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

JOANNIS
CANTACUZENI
OPERA OMNIA,

HISTORICA, THEOLOGICA, APOLOGETICA.

ACCEDUNT

JOANNIS PALÆOLOGI IMP., PHILOTHEI CPOLITANI PATRIARCHÆ, DEMETRII CYDONII, MAXIMI CHRYSOBERGÆ, PHILOTHEI SELYMBRIENSIS.

ORATIONES, OPUSCULA, EPISTOLÆ;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS POSTERIOR.

VENEUNT 2 VOLUMINA 22 FRANCIS GALLICIS

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE* PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1866

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XIV, ANNUS 1375.

—

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CLIV CONTINENTUR.

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.

JOANNIS CANTACUZENI

HISTORIARUM LIBRI IV.

ARGUMENTUM LIBRI QUARTI.

701 Testificatur historicus, se, quæ gesta sint, fideliter narraturum. Imperatrix cum filiis ante imaginem Dei Genitricis consistens sic tacite victoris misericordiam implorat. Jurat ibidem Cantacuzenus, se a crimine alienum. Filiam Helenam Joanni imperatori adolescenti despondet. Juramentum subditis defertur. Nobiles refragantes, utrique imperatori sacramentum dicere coguntur : de bonis mobilibus per bellum alienatis sanctio. Helena imperatrix salutatur. Nuptiæ apparantur. In imperio a seditionibus et armis summa tranquillitas. Marchio e Lombardia Byzantium, Thessalonicam, Ænum ut sibi jure paterno debitas occupare cogitat : Bartholomæi legati duæ epistolæ, una ad Clementem VI Romanum pontificem, altera ad Delfinum Viennensem, de laudibus Cantacuzeni imperatoris. *Joannem* patriarcham conveniens, ei scelera præterita in se et rempublicam cum dogmatum impietate objectat; patriarcha a synodo damnatur, cujus locum Isidorus capessit. Ejus laus. Monachi de ambitione patriarchatus reprehenduntur. Ab Isidoro imperator publice anathemate absolvitur. Ab Orchane et ejus familia visitur : iterum in Blachernis justas ob causas coronatur. Joanni imperatori uxor jungitur. De collapsa magnam partem æde Sophiæ, illiusque instauratione. Crales semel et iterum appellatus, urbes post ictum fœdus ablatas restituturum negat. Contra eum copiæ cum Persicis auxiliis. Oppida imperatoris, quoniam a Triballis tenebantur, deprædati Persæ, in sedes suas revertuntur, cum Triballos devastare ac diripere debuissent. Imperator utrumque filium, et fratres uxoris muneribus ornat. Pecuniæ viritim exigendæ consilium capit, denuo se in concione contra sycophantas tuetur, de quibus graviter conqueritur; de Barbaris subsidio vocatis se purgat; culpam in adversarios rejicit; de tuenda republica sententias poscit. Civium primariorum responsum, quo suum, imperatoris, militis, mercatoris, opificis officium declarant. Causa exactionis pecuniariæ. In imperatorem inimicorum malignitas et criminatio. Cur illis pepercerit, negotiumque deseruerit. Insidiæ novæ quorumdam procerum, et cogitationes belli reparandi. Dantur in custodiam, ignoscitur, pristinis functionibus redduntur. Querimonia procerum quod Annæ et filio fidem astringere coacti sint; ambos defendit imperator, et illos excusat, qui se utrique fidelem futurum non putabant. Necessario se ad imperium accessisse, et imperatrici ac filiis ejus infensum 702 non esse. Seditiosi etiam ab Irene uxore repelluntur; filium Matthæum ad defectionem a patre, et ad principatum, aliquot urbibus in potestatem redactis, sibi condendum principes sollicitant. Cur ad illum desciverint. Matthæus quædam oppida sibi subdit. Mater filium ad sanitatem revocat. Ejus feminæ laus. Andronicus minimus natu filius e tribus, pestilentia moritur; ejus pestilentiæ elegans descriptio. Quas utilitates in hominum animis illa lues effecerit. Imperator cum genero Thraciæ urbes obit, ejusque ad militiam habilitate lætatur. Ad Clementem papam legatio, qua se de Barbaris in auxilium ascitis excusat; opem suam spondet, si cum principibus Christianis in Barbaros bellum suscipere velit. Laudatur a papa. Legati dicta Cantacuzeni in ephemeridem referunt. Papa de cura erga adolescentem imperatorem et matrem ei gratias agit; ad Ecclesiarum concordiam conciliandam eumdem hortatur. Petit ab eo imperator concilium, promittitur, sed bello Italico res differtur, et interea pontifex vita defungitur; ita ex re parata imparata evadit. Tomprotizas urbem tradit. Persæ populatores cæsi, capti; reliquiæ in collem confugiunt. Nicephori despotæ periculosa temeritas. Persæ donati domum remittuntur. Matthæi filii generosus animus in conflictu. Victoriarum nuntii utrinque. Calculus imperatoris, et in morbo virtus. Quare Galatæi bellum imperatori fecerint; spatium regionis supra urbem vafre petunt, nec impetrant; asinis comparantur. Damna ab iis per incendium illata Byzantiis. In tumulo turrim excitant; spatium muro intercipiunt. Mercatores et opifices se de Galatæis vindicari orant. Eorum lapidum jaculatrix machina. Saxa Constantinopoli Galatam per tormenta displosa. Oneraria cum machina depressa. Genuensium oneraria intercepta. Bellum navale. Imperator victus animum excelsum re-

tinet, classem reparat. Victores triumphant; eorum in victis contemnendis insolentia. Locum reddunt, quem eis imperator donat. De nimia exactione calumnia. Causæ insolitorum tributorum. Chium Genuenses tandem restituunt. Calothetus Phocæam præfectus mittitur. Status Peloponnesi miserandus. Manuel filius imperatricis prætor designatus quid ibi gesserit. Vincit hostes, et ignoscit. Latini Achaiam tenentes, amici ac socii fiunt. Laus ejusdem Manuelis a placidis et integris moribus. Lazarus Hierosolymitanus accusatus, gradu pellitur; fame affligitur; a Galatæis ad fidei communionem invitatus recusat; injurias contemnit; hostibus suis traditur. Patriarchæ in eum et humanitas et inhumanitas. A Cantacuzeno legatus ad sultanum Ægypti pro Christianis et sua restitutione mittitur. Epistola sultani responsoria; in extrema Cantacuzeni laus. Gerasimus iterum Lazarum apud sultanum accusare parans, in via moritur. Successor sultani Sichuntis archisatrapæ impulsu in Christianos sævit. Cur Jacobitis hæreticis Sichum pepercerit. Lazarus flagellatur; Christiani damnantur infamia, cæteroqui a suppliciis immunes. Palamas Thessalonicæ creatus episcopus, a præfectis repudiatur, qui urbem suam facere conantur. Andreæ Palæologi in imperatorem audacia. Callistus Isidoro patriarchæ succedit. Imperator cum uxore monachismum meditatur. Thessalonicenses opem rogitant suppliciter. Palæologum urbe exigunt, quam Zelotæ Crali tradere student. Barbarorum mos in æmulis imperii occidendis. Merzianes ad imperatorem juvenem jugulandum ab Orchane subornatus deprehenditur. Imperatrix Anna filium Thessalonicæ relinqui non vult. Cavetur a Macedoniæ direptionibus. Præfectus Anactoropolis urbem sibi vindicat, locis aliis infestus. Imperator ejus naves incendit. Orchanes filium cum sociis revocat; revertentes Mœsiam depopulantur. Præfecti Amphipolitani in imperatorem humanitas. Thessalonicæ intestinæ discordiæ; res feliciter gesta. Veneti opem adversus Genuenses nullam impetrant. Cum principe pastorum pro filio captivo liberando rogante pactum init imperator. Qua ratione Berrhœam Crales muniverit. De navibus in transitu fluminis impeditis, et maris æstu expeditis. Berrhœa capitur. Persis diripiendi Cralis regionem fit potestas. Movet Edessam imperator, et spe sua frustratur. Oppidula plura se dedunt. Expeditio in Servios. Oppidi **703** descriptio. Suburbanorum transitio. Urbs oppugnatur. Urbes egregiæ et ipsa Scopia, sedes Cralis, imperatorem expetunt. A dynastis item Triballicis accersitur. Duo transfugiunt. Reditus imperatoris Thessalonicam. Profectio Gynæcocastrum. Perfidia præfecti ejusdem loci. Ante Thessalonicam inter Cralem et imperatorem colloquium: ubi se imperator defendit, ipsumque perjurum et causam belli ostendit; nihilominus ejus in se et uxoris beneficentiam et humanitatem laudat. Crales perfidiam confitetur; ablata non reddit: imperatorem incredibiliter timet. Curnam urbes occupatas retinere cupiat. Imperator ei improbitatem rursus objicit. Urbium partitio. Pax et epulatio. De Cralis perfidia. Copiæ utrinque eductæ, et citra prælium reductæ. Imperator juniorem imperatorem, Joannem nempe, de Crale cavendo monet, qui proditione Edessam capit. Lyzici præfecti pœna, et obitus. Edessæ eversio. Purgat se Mœsorum regi imperator de impressione Barbarorum in ejus regnum; consilium dat de illis Mœsia et Thracia prohibendis. Prodigium, quo Alexander contra Cralem erigitur. Navale purgatur. Mœsi inconstantia, quem frustra revocare conatur imperator. Synodus propter hæresin Barlaami et Acindyni. Cur se occultarit Acindynus. Quatriduum in disceptatione ponitur. Ephesi et Gani episcopi exauctorantur. De tribus tomis conscriptis. Barlaamitis et Acindyanis silentium indicitur; in custodiis habentur. De Nicephoro Gregora ut seditioso, mendace, et in Ecclesiam Byzantinam, in imperatorem et monachos maledico. Fabella Atlantis ad sanctos monachos accommodata. Cur imperator ad montem Atho profectus; cur inde reversus; cur imperium susceperit. Ejus in curanda Ecclesiæ pace sedulitas. Iterum contra Gregoram disseritur. Veneti contra Genuenses auxilium petunt. Temporarium fœdus Venetorum cum imperatore unde ortum. Galatæorum superbia cum arrogantia Lacedæmoniorum confertur. Saxum Byzantium bis jaciunt; bellum eis indicitur. Cum Venetis imperator contra Genuenses societatem init. Cur mutuum hæ duæ respublicæ infestæ. Galatæ obsessio. Venetæ classis præfecti audacia. Tres machinæ frustra comparatæ. De septuaginta triremibus Genuensium nuntius. Populi Genuensis contra optimates turbæ, quorum sumptibus eæ naves constructæ. Veneti ducis ignavia. Galata frustra oppugnatur. Tarchaniotæ brachium graviter vulneratur. Venetus domum renavigans, Genuenses vix effugit. Imperator junior malevolorum sermunculis in socerum incenditur. Iidem Andronicum callidissime decipiunt, quo ejus discessu liberius sint nequam. Ad filium reconciliandum Anna imperatrix a Cantacuzeno mittitur, cui res succedit. Cralem cum uxore objurgat. Genuenses Eubœæ oppidum incassum oppugnant. De munitione Byzantii, et stolido consilio cujusdam Martini, ejus oppugnandi. Ad urbes juxta Pontum imperator mittit subsidia. Sozopolis superbe rejicit, et a Latinis capitur. Ejus eversionem optimates pecunia redimunt. Philotheus Heracleensium episcopus a Galatæis captivos suos liberat. Nicolai ducis Venetæ classis timiditas. Genuenses vincuntur. Galatæorum in Catalanos impostura. Genuensium, Venetorum, Catalanorum clades. Ducis Genuensium magnus animus. Nicolaus victoriam fœdat. Imperatoris et Catalanorum ducis in eum ira. Byzantiorum in Catalanis ægrotis curandis memoranda charitas. Genuenses ab Orchane auxilium implorant. Cur ille Venetis infensus. Nicolaus denuo reprehenditur. Catalanorum dux præ dolore animi moritur: cui sufficitur Monean, quem

imperator ad pugnam frustra incitat. Nicolaus ut stultus relinquitur; classem reparat. Grimoaldus Pagani, ducis Genuensium successor, apud Sardiniam vincitur. A Venetis Genuenses afflicti, se principi Mediolanensium cum conditione subjiciunt. A Pagano apud Methonen Veneti expugnantur. Pax inter utrosque. Pagani et optimatium exsilium. Genuensium status restitutus. Palæologus cum uxore, et altero filiorum Didymotichum abit : eodem Irene cum episcopis Matthæum illi conciliatura proficiscitur. Palæologus Matthæo absolutam gubernationem scripto firmare abnuit, et contra socerum arma capit. Matthæum Adrianopoli obsidet; Zernomianum timore supervenientis soceri concedit. Adrianopolitani Cantacuzeno resistentes **704** vincuntur et diripiuntur. Zernomianenses ut temerarii incursantur. Palæologus pro auxilio Crali fratrem dat obsidem; eidem Mœsus subsidium mittit. Cantacuzenus ab Orchane auxilium contendit. Mœsi Persas fugiunt, a quibus Triballi et Romani partim cæduntur, partim capiuntur. Persæ Mœsorum agris illata vastitate in Asiam redeunt. Cantacuzenus pace a Palæologo obtenta, ejus oppidis infestus. Chalcidicen propter Morrhæos incursat. Ad Palæologum pacem petentem scita similitudo, cui malos consiliarios pacem impedientes detrahere nititur. Palæologus desperans in Tenedum cum uxore fugit. Ejus feminæ laus eximia. Urbes ejus Cantacuzenum accipiunt dominum. Irene Byzantium sedulo tuetur. Palæologus ad mœnia veniens, et spe lapsus, Galatam divertit : inde in Tenedum renavigans, maledicta vectorum in Cantacuzenum dissimulat. Tumultus nobilitatis Byzantii, et cum Cantacuzeno expostulatio, et de Matthæo imperatore designando petitio. Callistus patriarcha obsistit, et quasi aliena locutus reprehenditur. Longa oratione ut sæpe imperator suspicionem tyrannidis a se depellit, justitiæque et integritatis laudem aucupatur. Palæologum de aliquot capitibus accusat, inde probans Matthæum filium non injuria imperatorem nominari. Palæologus se de duobus capitibus purgat. Matthæus imperator declaratus, Adrianopolin mittitur. Callisti in sede non repetenda pertinacia. De successore ejus deliberatio. Citati canones. Imperator peccatum suum fatetur. Philotheus fit patriarcha. Callistus Galata in Tenedum profugit. Coronatio Matthæi et uxoris. Pergamenus Tenedius seditiosus, et auctor defectionis, vinctus Thessalonicam mittitur. De Persis, pecunia e Thracia educendis. Terræ motus ingens urbes prosternit, quas Barbari ut desertas occupant. Sulimani perfidia. Ab Orchane imperator urbes reposcit, et ille filium ad reddendum inducit. Causa cur Cantacuzenus ad generum in Tenedum vellet proficisci. Duas Galatæorum urbes in Scythia Sulimanus expugnat. Palæologus Byzantium venit, populus tumultuatur. Cantacuzenus cum uxore de monastica vita complectenda agit. Pugna cum Palæologo. Philothei monitio de Barbaris ad auxilium non vocandis; paret imperator. Redaccensus populi furor. Philotheus se occulit. Certis conditionibus juratur. Propugnaculum ad portam Auream describitur. De Barbaris Thracia pellendis, in quos bellum dissuadet Cantacuzenus. Diversum de ejus oratione judicium. Juniorum obtrectatio. Custodes ad portam Auream dedere se Palæologo abhorrent : astus Italicorum militum. Minæ Cantacuzeni. Veniam petunt, arcem dedunt. Palæologus in palatium invitatur; ad epulas socerum ipse invitat. Plebis tumultus propter Cantacuzenum sedatur. Socer genero voluntatem profitendi monachismi detegit, et cum uxore fit monachus; mutantque ambo nomina. Petit Palæologus ut inter ipsum et filium Matthæum resarciat concordiam. Redditur throno Callistus. Nicephorus despota fidem fallit. Fœdus inter imperatores. Optimates Joannis impostores; propter eos bellum recrudescit; Matthæo se purgat. Obitus Cralis. Helena Cralæna imperat. Factiones nobilium. Nicephorus dux Thessaliam obtinet. Famuli ejus scelera. Regina uxor Nicephori Byzantium, deinde ad virum se confert; in Peloponnesum ad fratrem perfugit. Maritus in certamine ab Albanis interficitur; ipsa Byzantii cum matre monacham agit. Orchanis filium a piratis captum persoluta grandi pecunia liberat Palæologus. Triballorum principum amicitia cum Cantacuzeno et ejus filio. In quantas angustias redactus Matthæus. Urbis Philipporum descriptio. Capitur Matthæus a Philippensibus in palude. Gratianopolim cum ejus uxore et liberis capit Palæologus. A Boichna Triballo Matthæus pecunia Palæologo venditur. Utrum oculi ei effodiendi. Laudatur Palæologi in eumdem misericordia; libertas captivo promittitur. Cantacuzenus gratias agit, et eum e custodia studet impetrare. Ziani in Eugeniam monacham, Cantacuzeni antea conjugem, pestifera calumnia. Quiddam a Matthæo liberando postulatur; ambitiosius respondet. Prudentissima oratio, qua pater filium a cupiditate imperii detorquere nititur. Obtemperat Matthæus, et jurat. Palæologus **705** amice cum eo versatur. Cantacuzenus cum eodem, totaque ejus familia ad novum dissidium inter illum et generum fugiendum Peloponnesum petit, ibique eum fratri Manueli præfecto commendat; et tandem Manuelem in se a calumniatoribus irritatum placat. Callistus patriarcha ad Cralænam legatus imperatoris cum sociis ibidem obit. Ejus corpus monachis ab Atho monte negatur; Mesembria obsidetur. Pax. Philotheus in patriarchatum redit. Historiæ totius epilogus. Notatu in primis digna in hoc extremo libro sunt : Secunda Cantacuzeni coronatio Constantinopoli, prior enim Adrianopoli contigit. Templi Sophiæ laus, collapsio, instauratio. Nuptiæ imperatoris Palæologi cum Helenæ Cantacuzeni filia. Litteræ et legationes inter Clementem VI pontificem et Cantacuzenum super Barbaris oppugnandis, et concordia Ecclesiarum. Bellum navale cum Galatæis. Chius insula a Genuensibus recepta. Res gestæ in Peloponneso. Legatio Cantacuzeni ad sultanum Ægypti, et ejus responsio.

Res Thessalonicenses. Contra Barlaamum et Acindynum synodus. Nicephori Gregoræ insectatio. Inter socerum et generum repullulans bellum, prudentia et auctoritate imperatricis Annæ repressum. In Catalanos vulneratos, et ægros Byzantiorum civium laudabilis charitas. Inter Matthæum et Palæologum propter Adrianopolim, finitimasque urbes controversia. De Matthæo in imperatorem flagitato. Pax et fœdus inter imperatores. Res inter Palæologum et Matthæum gestæ. Matthæi infelix exitus. Cantacuzeni et conjugis monachatus.

LIBER QUARTUS.

CAPUT PRIMUM.

Fidelitatem suam in narrando testatur. Libri argumentum. Imperatrix cum filiis ante imaginem Deiparæ. Jurat imperator, quod sæpius antea. Deo sycophantiis liberatus gratias agit. Helena Cantacuzeni filia adolescenti Joanni despondetur, quem commendat. Juramentum a subditis postulatur. Nobilissimi quidam detrectant, soli Cantacuzeno subesse cupientes: quod ille non patitur. Sanctio de bonis soli. Joannes imperator Helenam Cantacuzeni filiam ducit. Quies summa a discordiis et armis. Marchio e Lombardia Byzantium, Thessalonicam, Ænum, ut hæreditarias urbes occupare molitur.

Istiusmodi bellum inter Romanos ipsos accensum quinquennio duravit, adeoque multas ac sævas clades invicem intulerunt, ut iis imperium Romanum pene funditus eversum ac deletum sit. Quæ omnia sicut acciderunt, ita nos nihil prætermittentes, accurate explanavimus: et quod jam pridem facturos spopondimus, nec ad gratiam quidquam, nec ad odium scripsimus. Reliquum est igitur ea quoque hominum memoriæ commendare, quæ in monarchia Cantacuzenus gesserit, et quæ illi rursum controversia atque dissidium cum genero Palæologo imperatore intercesserit. Postquam enim jurejurando functus, palatium introivit, Augustam ante Deiparæ Hodegetriæ imaginem cum filiis stantem invenit (1-66), quo magis imperatorem ad misericordiam permoveret, efficeretque ut recordationem omnium quæ per bellum gravia sibi et odiosa accidissent deponeret. **706** Ille primum Dei Matris iconem supplex veneratus, deinde super ea universis audientibus juravit se nec meditatum esse, nec fecisse quidquam qualecunque contra ipsam et filios, priusquam ab illis bellum moveretur: neque eam cum filio imperatore imperio spoliare ullo modo cogitavisse, sed omnia meras esse fabulantium criminationes confictasque calumnias. Sibi inde ab initio fuisse propositum, quemvis laborem subire, et quantum quantum haberet opum, ad communem imperatricis filiorumque fructum ac suam denique gloriam in privato habitu manentem impendere. Postea Deo exquisitas agit gratias, cum vivus ad illum diem pervenerit, ex quo manifestissime obtrectationibus et injustis accusationibus liber futurus sit, cum rebus ipsis obtrectatorum nequitiam modestiamque suam palam declararit. Tum una cum Au-

A Τοιοῦτος μὲν ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων πόλεμος ἐπὶ πέντε ἔτεσιν ἀνεῤῥιπίσθη, καὶ οὕτως ἐκάκωσαν ἀλλήλους πολλὰ καὶ χαλεπὰ, ἐξ ὧν ὀλίγου δεῖν ἀνατραπῆναι συνέβη τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν. Ἃ καὶ ὡς ἐγένετο πάντα ἐξεθέμεθα μετὰ ἀκριβείας, μηδὲν παραλιπόντες, ἀλλὰ τὴν ἀρχαίαν φυλάξαντες ἐπαγγελίαν, ὥστε μήτε πρὸς χάριν, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν μηδὲν εἰπεῖν, ἀλλὰ τὰ ὄντα ἀκριβῶς. Λοιπὸν δὲ ἤδη καὶ τὰ Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ μοναρχοῦντι πεπραγμένα διηγήσασθαι, καὶ ὅσα ἐν διαφορᾷ κατέστη αὖθις πρὸς Παλαιολόγον βασιλέα τὸν γαμβρόν. Ἐπεὶ γὰρ μετὰ τοὺς ὅρκους ἐγένετο ἐν βασιλείοις, βασιλίδα μὲν μετὰ τῶν τέκνων πρὸς τὴν τῆς Θεομήτορος εἰκόνα τῆς Ὁδηγη-
B τρίας εὗρεν ἱσταμένην, ἵνα μᾶλλον κάμπτῃ βασιλέα, καὶ πείθῃ μηδενὸς ἀναμιμνήσκεσθαι τῶν κατὰ τὸν πόλεμον συμβεβηκότων δυσχερῶν. Ὁ δὲ πρῶτα μὲν τὴν τῆς Θεομήτορος εἰκόνα προσεκύνει, ἔπειτα ὤμνυε κατὰ τῆς εἰκόνος εἰς ἐπήκοον πάντων, ὡς οὔτε βουλεύσαιτο, οὔτε πρᾶξαι τὸ τυχὸν κατὰ βασιλίδος καὶ τῶν παίδων, πρὶν τὸν πόλεμον κινηθῆναι παρ' αὐτῶν· οὐδὲ βουλεύσαιτο κατ' οὐδένα τρόπον αὐτὴν καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν τῆς ἀρχῆς ἀποστερεῖν· ἀλλὰ πάντα συκοφαντίας εἶναι καὶ διαβολὰς πλασθείσας ὑπὸ τῶν εἰπόντων. Ἐκεῖνον δὲ τοιαύτην γνώμην ἐξαρχῆς, ὡς πάντα πόνον ὑπομενοῦντα, καὶ σύμπαντα ὅσα προσῆν χρήματα καταναλώσοντα ὑπὲρ τῆς ὠφελείας τῶν κοινῶν, καὶ αὐτῆς τῆς βασιλίδος, καὶ τῶν παίδων, καὶ σφετέρας εὐδοξίας,
C μένων ἐπὶ σχήματος. Ἔπειτα πολλὰς εὐχαριστίας ἀπεδίδου Θεῷ, ὅτι ζῶν εἰς ταύτην ἧκε τὴν ἡμέραν, ἥτις ἀπαλλάξειε σαφέστατα τῶν συκοφαντιῶν καὶ τῶν ἀδίκων ἐγκλημάτων ἔργοις αὐτοῖς ποιήσαντα καταφανῆ, τήν τε τῶν εἰπόντων μοχθηρίαν, καὶ τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ. Ἔπειτα εἰσήεσαν ἅμα βασι-

Jacobi Pontani notæ.

(1-66) Sic inventus est Andronicus senior capta urbe a nepote libro primo cap. 59. Ad hanc imaginem in periculis confugere, solemne fuit, ut apparet.

λίδι καὶ βασιλεῖ τῷ υἱῷ εἰς τὴν οἰκίαν ἣ παρεσκεύαστο πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως ὑποδοχήν. Καὶ ἄλλα τε διελέχθησαν περὶ τῶν πραγμάτων, καὶ Ἑλένην τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τῷ νέῳ κατηγγύησαν βασιλεῖ. Ἑάλω γὰρ αὐτοῦ κατάκρας εὐθὺς ὁ πρεσβύτερος βασιλεὺς, οὐ μόνον διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα εὔνοιαν, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸν ἑώρα δοχεῖον, ἄν τις εἴπε, χαρίτων παντοδαπῶν· οὐ μόνον γὰρ εἶδος ἄξιον ἐπεδείκνυτο τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρίαν καὶ σύνεσιν οὐκ ἀγεννεῖς ὑπέφαινεν ἐλπίδας· ἃ καὶ εἰς ὕστερον ἐξέβη κατ' ἐλπίδας. Συνέσει τε γὰρ οὐδενὸς ἀπολείπεται τῶν προγόνων βασιλέων, καὶ τὴν εὐψυχίαν καὶ τὴν τόλμαν οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπεδείξατο τοῖς πολεμίοις. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἐκέλευεν ὁ βασιλεὺς, τούς τε αὐτῷ συνόντας ἔξω Βυζαντίου, καὶ τοὺς βασιλίδι προσκειμένους συγκλητικούς τε ἅμα καὶ στρατιώτας, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἐπιφανῶν, πίστεις ἀμφοτέροις δι' ὅρκων διδόναι τοῖς βασιλεῦσι, καὶ μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν μηδὲ διάστασιν, ἀλλ' ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἅπαντας τετάχθαι. Ὅσοι μὲν οὖν ἔνδον ἦσαν μετὰ βασιλίδος, καὶ χάριν προσωμολόγουν βασιλεῖ, καὶ τοὺς ὅρκους παρείχοντο προθύμως· τῶν ἔξω δὲ οἱ πλείους οὐκ ἠνείχοντο τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν, ἀλλὰ Καντακουζηνῷ μόνον ἔφασαν τῷ βασιλεῖ δουλεύσειν, ἑτέρῳ δὲ μηδενί. Δεινὸν γὰρ εἶναι εἰ τοσαῦτα ὑπομείναντες κατὰ τὸν πόλεμον, καὶ χρήματα προέμενοι, καὶ οἰκείους, καὶ σφᾶς αὐτοὺς ὑπὲρ τοῦ νικᾶν τοὺς πολεμίους, ἔπειτα ὅτε ἔδοξαν κεκρατηκέναι, ἀθρόον φαίνεσθαι κατάκρας ἡττημένους, καὶ δουλεύοντας ἐκείνοις οἷς ἐξῆν καὶ πρότερον δουλεύειν εἰ ἐβούλοντο, τῶν πολλῶν ἐκείνων δυσχερῶν ἀπαλλαγέντας. Ἐπὶ τρισὶ μὲν οὖν ἡμέραις ἐφιλονείκουν μὴ ταυτὰ ποιεῖν τοῖς ἄλλοις, μηδὲ ὑπάγειν ἑαυτοὺς τῇ ὑπὸ τὸν βασιλέα τὸν νέον δουλείᾳ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν ἔνστασιν ὁρῶν, σύντομόν τινα τὴν ἀπόφασιν καὶ αὐστηρίας ἐξήνεγκε μεστήν. Τοὺς γὰρ μὴ βουλομένους τῷ γαμβρῷ ὑπείκειν ἐκέλευε καὶ αὐτοῦ ἀναχωρεῖν. Βιάζεσθαι γὰρ οὐκ ἐθέλειν ἔφασκέ τινα αὐτῷ δουλεύειν, ὥσπερ οὐδὲ πρότερον· ἀλλ' εἰ μέν τις βούλοιτο τετάχθαι ὑπ' αὐτῷ, ἀνάγκη πᾶσα καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἡγεῖσθαι κύριον· εἰ δ' ἐκείνῳ μὴ βούλοιτο ὑπείκειν, καὶ αὐτοῦ ἀφίστασθαι· ὡς οὐκ ἐὸν ἄλλως ἢ τοῦτον τὸν τρόπον τὰς διχοστασίας καὶ τὴν ἔριν ἐκ μέσου γίνεσθαι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα εἶπε πρὸς ὀργήν. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ πρότερον ἀνθιστάμενοι, δείσαντες τὴν βασιλέως ἀπειλὴν, εἶκόν τε καὶ τοὺς ὅρκους ἀπεδίδοσαν ἣ ἐκέλευεν ὁ βασιλεύς. Μετὰ τοῦτο δὲ ἐθέσπιζε μηδένα μηδενὶ παρενοχλεῖν

A gusta et filio imperatore in conclave sibi paratum ingressus est. Ibi sermo inductus de republica, et adolescenti desponsa Helena filia. Cœpit enim statim vehementissime juvenem diligere, non solum ob amorem quo in patrem ejus fuerat, sed etiam quod videbat esse gratiarum omnigenarum, ut ita dicam, domicilium (67). Nec enim forma duntaxat ei inerat digna imperio (68), verum etiam fortitudinis atque prudentiæ non vulgarem præ se ferebat indolem: quæ virtutes postea quoque, ut sperabatur, in eo eluxerunt. Nulli quippe majorum suorum imperatorum intelligentia secundus est, et generosam sæpenumero audendi fiduciam hostibus demonstravit. Postridie edixit imperator, ut qui secum essent, extra urbem morantes, et qui ab B imperatrice essent optimates, milites, aliique nobiles sacramento concepto fidem utrisque imperatoribus astringerent, et universis uni se imperio subjicientibus, cessaret omnis dissensio, et omnes discordiæ aliquando tandem finirentur. Quotcunque igitur in urbe cum imperatrice erant, et gratias imperatori agere, et sacramentum libenter dicere. Foris autem plures, et quidem nobilissimi, repugnare, ac profiteri, Cantacuzeno soli se parituros, præterea nemini. Esse enim perabsurdum, cum tot tantosque labores bello exantlaverint, facultatesque, propinquos, semetipsos pro nihilo habuerint, ut hostes debellarent, jam cum debellaverint repente ipsosmet debellatos superatosque C videri, et subesse illis, quibus et ante, tam multarum molestiarum adhuc expertes, subesse poterant, si voluissent. **707** Sic per triduum, ne idem quod cæteri facerent, neu junioris imperatoris jugum acciperent renitebantur. Cantacuzenus imperator contumaciam videns, paucis ac summa severitate edixit, qui genero parere nollent, a se quoque discederent. Nolle cuiquam sibi parendi necessitatem imponere, quemadmodum nec antehac imposuisset: sed si quis sibi subdere se cupiat, eum et imperatorem generum oportere dominum agnoscere; aliter enim lites et dissidia nunquam sublatum iri. Hæc imperator, non sine bile: cujus minis rebelles illi conterriti cesserunt, atque ut jussum erat juraverunt. Præterea sanxit, ne D quis ulli ob rapta bello negotium facesseret; res tamen soli ad antiquos possessores redirent (69) Si quæ emptæ aut vitiatæ essent, neque redhiberentur, neque in veterem formam habitumque restituerentur. Injuriosis itaque et invasoribus talem honorem habuit. Qui autem injuriam per-

Jacobi Pontani notæ.

(67) Suavis omnino laus, qua significatur, nihil quod gratiam et amorem conciliare posset, huic adolescenti ulla ex parte defuisse. Tale est, ad laudem quidem spectans, κοινὸν ἄγαλμα τῆς φύσεως, commune generis humani decus et ornamentum, quod ejus patri Andronico tribuit, lib. I, cap. 3.

(68) Compositio membrorum, conformatio lineamentorum, figura, speciesque decora, eximium est regis ornamentum, et ad gratiam amoremque inter subjectos conciliandum percommodum instrumentum. Lege quæ plura disserimus de forma et pulchritudine regis, dialogo 12 secundæ tertii.

(69) Fecit hoc Andronicus quoque junior, capta Constantinopoli, et bello finito. Vide lib. II, cap. 1, et Notas ibidem.

pessi, et fortunis suis nudati essent, eorum inopiæ aliis rationibus medebatur. Sic brevi spatio omnes disceptationes et turbarum occasiones amputavit, rursumque bene ordinata respublica pacem ac tranquillitatem agitabat. His actis Adrianopoli uxorem cum filiabus evocat. Quæ ut affuerunt, in templo Deiparæ ante urbem (quod ut nomine πηγή, id est fons dicitur, sic re ipsa curationum plurimarum fons est), Anna imperatrice egressa obviam, et præsentibus imperatoribus cum magistratibus et nobilitate universa, Helena adolescenti Joanni nuptura, patre et Anna Augusta jubentibus, imperatorio cultu exornata et imperatrix salutata est. Deinde omnibus simul cum imperatoribus in palatio congregatis, nuptiæ apparabantur, et universi a bellicis miseriis relevati, meliora ominabantur. Quippe non tantum Romani contentionibus et factionibus mutuis desistebant, verum etiam exteri hostes sub Cantacuzeni auctoritatem totum imperium Romanum subjectum esse audientes, arma inhibebant: siquidem antea et vicinæ dynastæ aliquid ab eo abradere laborabant, et marchio e Lombardia princeps, imperatoris Andronici senioris ex filio nepos, qui præ cæteris omnibus sibi imperium tanquam debitum vindicabat (cujus etiam pater Theodorus cum Andronico juniore de eodem litigaverat), **708** certior factus, Romanis Cantacuzenum imperare, ac præter Byzantium, Thessalonicam et Ænum, reliquum omne imperium filiis defuncti imperatoris abstulisse, considerabat, quomodo et ipse adducta classe harum trium urbium sibi potius ex paterna hæreditate, quam Cantacuzeno debitarum potiretur: ad quod eum mirifice Cuminizes cardinalis, uxoris ejus frater sollicitabat, qui etiam navibus ædificandis non exiguam pecuniam, et alioqui ad apparatum bellicum impensam non modicam conferebat. Jamque instructus erat, ut illius anni vere ineunte Byzantios magna potentia navali aggressurus.

περὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἡρπασμένων πλὴν τῶν κτήσεων· ταύτας γὰρ τοὺς ἔχοντας ἀποδιδόναι τοῖς κυρίοις· εἰ δέ τινες ἀπέδοντο ἢ διέφθειραν, μήτε τὴν ὠνὴν ἀποδιδόναι, μήτε μὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον σχῆμα ἀναγκάζεσθαι καθιστᾶν. Τοῖς μὲν οὖν ἀδικήσασι καὶ ἡρπακόσιν ὁ βασιλεὺς τοιαύτην παρείχετο φιλοτιμίαν, τοῖς δὲ ἀδικηθεῖσι καὶ ἀποστερουμένοις τῶν οἰκείων, ἑτέροις τρόποις ἐθεράπευσε τὴν ἔνδειαν. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πᾶσαν ἀμφισβήτησιν περιεῖλε καὶ πρόφασιν θορύβου· καὶ ἐν εὐταξίᾳ πάλιν καὶ εἰρήνῃ τὰ Ῥωμαίων ἦν. Ἔπειτα ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ βασιλίδα τὴν γαμετὴν μετὰ τῶν θυγατέρων μετεκαλεῖτο πέμψας. Ἐπεὶ δὲ παρῆσαν ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως τῆς Θεομήτορος τεμένει, ὃ πηγή τέ ἐστιν ἀφθόνων ἰαμάτων καὶ καλεῖται, βασιλίδος Ἄννης ἐξελθούσης καὶ τῶν βασιλέων συμπαρόντων καὶ τῶν ἐν τέλει πάντων καὶ ἐπιφανῶν, Ἑλένη ἡ τῷ νέῳ μέλλουσα βασιλεῖ συνοικεῖν, προστεταχότος τοῦ πατρὸς, καὶ Ἄννης τῆς βασιλίδος, ἐπισήμοις ἐκοσμεῖτο βασιλικοῖς, καὶ Ῥωμαίων βασιλὶς προσηγορεύετο. Ἔπειτα εἰς τὰ βασίλεια πάντων ἅμα βασιλέων γενομένων, οἱ γάμοι τοῦ νέου βασιλέως παρεσκευάζοντο, καὶ πάντες ἐν ἐλπίσι χρηστοτέραις ἦσαν, ἀναπνεύσαντες ἀπὸ τῶν τοῦ πολέμου δυσχερῶν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπαύοντο διαφορᾶς καὶ στάσεως, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔξωθεν πολέμιοι πυθόμενοι, ὡς ὑπὸ βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν ἅπασα ἡ Ῥωμαίων γένοιτο ἡγεμονία, ἐπαύοντο πολεμεῖν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ ὅμοροι δυνάσται παρασπᾷν τι τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐπεχείρουν, ἀλλὰ καὶ μαρκέσης ὁ Λουμπαρδίας ἄρχων, υἱωνὸς ὢν τοῦ πρώτου βασιλέως Ἀνδρονίκου, καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν αὐτῷ προσήκειν τῶν ἄλλων μᾶλλον ἀξιῶν (καὶ γὰρ καὶ ὁ πατὴρ αὐτῷ Θεόδωρος Ἀνδρονίκῳ τῷ νέῳ βασιλεῖ περὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἠμφισβήτει), πυθόμενος ὡς βασιλεύσειε παρὰ Ῥωμαίοις ὁ Καντακουζηνὸς, καὶ τὴν μὲν ἄλλην ἅπασαν ἀρχὴν ἀφέλοιτο τῶν βασιλέως παίδων, Βυζάντιον δὲ μόνον καὶ Θεσσαλονίκη καὶ Αἶνος ὑπολείποιτο, ἐσκέπτετο ὡς καὶ αὐτὸς ἐπελθὼν δυνάμει ναυτικῇ, τῶν ὑπολελειμμένων τουτωνὶ πόλεων κρατήσειε μᾶλλον αὐτῷ προσηκουσῶν ἐκ κλήρου πατρῴου, ἢ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἔχειν. Ἐνήγετο δὲ μάλιστα πρὸς τοῦτο καὶ παρὰ τοῦ γυναικὸς ἀδελφοῦ Κουμίντζη προσαγορευομένου καρδιναλίου, χρήματά τε πολλὰ πρὸς τὸν στόλον παρεχομένου, καὶ ἄλλην συντέλειαν πολλὴν πρὸς τὴν παρασκευήν. Καὶ ἤδη παρεσκεύαστο, ὡς ἅμα ἦρι τοῦ ἔτους ἐκείνου μεγάλῃ δυνάμει ναυτικῇ ἐπιπλεύσων Βυζαντίοις.

CAPUT II.

Marchio a quodam Bartholomæo deterretur. Ejus epistolæ ad papam Clementem et Delfinum Viennensem de laudibus Cantacuzeni, oratione admodum luculenta. Quem etiam contra accusatores defendit, et Delfino commendat. Etiam Constantino æquat, et Octaviano ac Theodosio, Scipionique Africano præfert. Scopus laudationis explicatur.

Verum enimvero ex Bartholomæo quodam intelligens, Cantacuzenum jam Byzantium atque imperium universum sub se redegisse, ab instituto quievit. Hic namque Bartholomæus a Delfino Viennensi (70) ad Annam imperatricem legatus, cum

Πυθόμενος δὲ παρὰ Βαρθολομαίου τινὸς, ὡς Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς Βυζάντιόν τε ἤδη καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὑποποιήσαιτο, ἀπέσχετο τοῦ ἔργου. Βαρθολομαῖος γὰρ οὑτοσὶν, ἐκ Δελφίνου Ντεβιάνα πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα ἥκων

Jacobi Pontani notæ.

(70) Anno 1348, Imbertus, seu Ingibertus, ut alii vocant, Delfinus Viennensis, Delfinatum suum Philippo regi Gallorum vendidit, ea condione, ut primogenitus regis perpetuo esset dominus illius

πρεσβευτής, ἐπεὶ μεταξὺ πρεσβεύοντος, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐκράτει Βυζαντίου, εἰς λόγους ἐλθὼν, καὶ τὴν βασιλέως σύνεσιν θαυμάσας, πάππᾳ τε τῷ Κλήμεντι καὶ τῷ πέμψαντι Δελφίνῳ ἔγραφεν ἐπιστολάς· ἃς ὥσπερ εἶχον προσεθήκαμεν τῇ διηγήσει. Εἶχεν οὖν ἡ πρὸς μὲν πάππαν οὕτως· Ἀγαλλιάσθω πᾶς ὁ λαὸς τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς, καὶ τῆς νίκης ἕνεκεν τοῦ τοσούτου βασιλέως εὐφρανθήτωσαν σύμπας ὁ κόσμος. Ἡγιασμένη γὰρ ἡμέρα πᾶσι Χριστιανοῖς ἀνατέταλκε κατὰ τὴν τρίτην τοῦ Φεβρουαρίου, ἐν ᾗ δὴ ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ ἄγγελον κατασκευάσοντα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ τῷ οἰκείῳ διαυγεστάτῳ φωτὶ πόῤῥω ποιησόμενον τὸ τῆς μάχης σκότος, ἀγαγόντα καθάπερ κλάδος χλοαζούσης ἐλαίας τὴν εἰρήνην. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, ὁ δεύτερος Σολομὼν, οὗ τὸ πρόσωπον ἐπιθυμεῖ βλέπειν πᾶσα κτίσις. Ἰδοὺ γὰρ ἵνα δείξῃ Κύριος ὡς οὐκ ἐν ἰσχύϊ ἵππου, οὐκ ἐν δυναστείᾳ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ γέγονε τὸ τρόπαιον τουτὶ παρὰ τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ νικητικωτάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος κυρίου Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἀνέῳξε τοὺς τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως θησαυροὺς, ἐγχέας ἐπ' αὐτὸν τὰ *δῶρα τῶν ἑαυτοῦ* χαρισμάτων, τὴν βασιλίδα δηλαδὴ ταύτην τῶν πόλεων, τὴν Κωνσταντίνου φημὶ, καὶ παρασχὼν ὁλόκληρον αὐτῷ βασιλείαν τῇ θείᾳ αὐτοῦ δυνάμει ἐν δυναστείᾳ ὅπλων, καὶ ἐκτεταμένῳ βραχίονι, ἵν' ἐν αὐτῷ μᾶλλον φανῶσιν οἱ διὰ παντὸς ῥέοντες ποταμοὶ τῶν ἑαυτοῦ χαρισμάτων καὶ τοῦ ἐλέους. Αὐτὸς γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, ὅτι ἠδυνήθη παραβῆναι, καὶ οὐ παρέβη, καὶ κακὸν ποιῆσαι, καὶ οὐκ ἐποίησε· μᾶλλον δὲ ἑπόμενος τῷ Χριστῷ ἀνταπέδωκεν ἀγαθὸν ἀντὶ κακοῦ, μνησθεὶς ἐλέους, καὶ ἐπιλαθόμενος ἀνομίας. Ὅς γε καὶ γέγονεν ἀγαθὸς στρατιώτης κατὰ τὸν πρώτως ἀθλήσαντα Στέφανον, ὑπὲρ τῶν λίθοις βαλλόντων αὐτὸν διωκτῶν προσευξάμενον, καὶ « Μὴ στήσῃς αὐτοῖς, εἰρηκότα, Δέσποτα, τὴν ἁμαρτίαν ταύτην, οὐ γὰρ οἴδασι τί ἐποίησαν. » Οὐδέποτ' ἀπ' αἰῶνος ἤκουσται τοσαύτην ἀνδρὸς ἀρετὴν γεγονέναι, οὔτ' Ὀκταβιανῷ τῷ βασιλεῖ, οὔτε Θεοδοσίῳ, οὔτε μὴν ἐν Αὐγούστῳ τῷ Καίσαρι, ὡς οὓς ἠδυνήθη τῇ τῶν ὅπλων δυνάμει καταστρωννύναι εἰς γῆν, τούτοις δοῦναι τὸν ἑαυτοῦ χρηστὸν ἔλεον, ἐπιλαθόμενος τῶν εἰς αὐτὸν πάντων κακῶν. Ταῦτά τοι καὶ χαῖρε, ἁγιώτατε δέσποτα, τῇ οὕτως εὐτυχεῖ, οὕτω νικητικωτάτῃ εἰσόδῳ, ἀναιμάκτῳ τε καὶ ἀζημίῳ τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ· καὶ αὖθις χαῖρε, ὅτι ἡ ἀλήθεια δι' ἀληθείας ἐδείχθη. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ἀλήθεια ἔδειξε τὴν τοῦ ἀθώου τούτου βασιλέως ἀλήθειαν, ἐπὶ τῷ ἀπαντῆ-

A interea, dum ipse legationem obit, Cantacuzenus Constantinopolim occupasset, congressus cum eo, ejusque prudentiam admiratus, Clementi papæ et Delfino, a quo missus fuerat, scripsit. Eas epistolas in historiam hanc ad verbum illigavimus. Quæ quidem ad papam est, sic habet : Universus populus exsultet, victoriaque tanti imperatoris totus terrarum orbis gratuletur. Dies enim sanctificatus Christianis illuxit tertio Nonas Februarii, quo nimirum Deus emisit angelum suum præparare viam suam ante illum, et lumine suo splendidissimo belli tenebras procul dispellere : qui pacem tanquam virentis olivæ ramusculum attulit. Hic enim est rex pacis, alter Salomon, cujus faciem omnis terra videre desiderat (71). Ecce enim ut ostenderet Do- B minus, non in equi robore, aut in potentia hominis, sed divina virtute erectum hoc tropæum, a præcellentissimo et invictissimo domino Joanne Cantacuzeno Augusto imperatore, potestatis suæ thesauros aperuit, et in illum suorum charismatum dona effudit, **709** dum videlicet illi hanc reginam urbium, Constantinopolim inquam, et quantumcunque est imperium, cœlesti virtute in potentia armorum, et brachio extento tradidit, ut in ipso donorum ejus et misericordiæ fluvii perennes clarius apparerent. Hic enim est de quo Scriptura, qui potuit transgredi, et non est transgressus, facere mala, et non fecit. Imo profecto Christum imitatus, bonum pro malo reddidit; memor misera- C tionis, et immemor iniquitatis. Qui etiam fuit bonus miles, secundum exemplar primi athletæ Stephani orantis pro persecutoribus se lapidantibus, dicentisque : « Domine, ne statuas illis hoc peccatum quia nesciunt quid faciunt[1]. » Nunquam post homines natos ullius tam singularis incredibilisque virtus audita est, neque Octaviani, neque Theodosii (72) : ut quos vi armorum huiui prosternere potuit, illis, omnium in se commissorum oblitus, pie misericordiam suàm impertiret. Lætare igitur, sanctissime domine, adeo felici, adeo triumphali, incruentoque et Christiano populo minime noxio ingressu. Iterum gaude, quoniam veritas per veritatem suscepta est. Christi enim veritas hujus insontis imperatoris veritatem osten- D dit, propterea quod veritas et misericordia illi obviaverunt, justitiaque et pax inter se osculatæ sunt. Equidem hoc ad pacem potius et optimum universi populi Christiani statum et ad incrementum tropæi contra inimicos crucis Christi pertinere confido : quemadmodum non mediocri de-

[1] Act. VII, 59.

Jacobi Pontani notæ.

terræ, diceretur que Delfinus. Igitur anno sequenti Joannes Philippi primogenitus accepit possessionem illius, et factus est primus Delfinus. Imbertus autem apud Lugdunum ordinem Prædicatorum ingressus est.

(71) In 2 Paralip. est his verbis : *Omnesque reges terrarum desiderabant videre faciem Salomonis, ut audirent sapientiam*, etc.; nec aliter apud Septuaginta.

(72) Sequitur in Græco, οὔτε μὴν Αὐγούστου Καίσαρος. Sed hoc est repetere Octavium : idem enim Augustus, qui Octavius. Fortassis alium nominare voluit. Infra autem explicat, quomodo quemque superarit, et Constantinum ac Scipionem adjungit.

trimento fuit Romanorum imperatoribus longissimo tempore amplificata discordia. Proinde etsi quædam nefanda facinora de nominato a me serenissimo imperatore et augusto domino Joanne Cantacuzeno (qui etiam pater nunc est serenissimi imperatoris et augusti Romanorum Joannis Palæologi), sanctitati tuæ narrata sunt, certe nequaquam admittenda, nec ullo modo credenda sunt. Arbitror enim beatitudinem tuam de his ab ipsis dominis imperatoribusque nostris sive per legatos, sive per litteras probe et verius atque liquidius nihilo minus cognituram. Hæc ad papam Clementem VI Bartholomæus de imperatoribus. Ad Imbertum autem Delfinum Viennensem, a quo etiam legatus ad Annam imperatricem venit, in hæc verba litteras dedit : Totus fidelium populus jubilet hilariter ; psallat Christianorum chorus ;
710 in sacrosanctis ecclesiis illustrissimi dies festi renoventur ; feriant sidera psalmodiæ ; canat cœlo monachorum organa ; volvantur per omnium ora, omnemque circumcirca regionem pervagentur hæ jucundæ panegyres, ut gaudentium clamor non a terrestribus solum, sed etiam a cœlestibus civibus exaudiatur. Audite igitur, cœli, quæ loquar, et audiat terra verbis oris mei. At enim quis non libenter audiat, quis non sollicite dictis adhibeat animum, factam esse scilicet manum Domini super Romanum imperium, quia dies illuminavit noctem et splendor fugavit tenebras, sedentibusque in tenebris et umbra mortis lux de cœlis orta est? Videte quomodo lux hæc desuper orta sit, ut qui sedet super omnes Excelsissimus, non apparatu bellico eximio, sed sua ipsius virtute magno et inclytissimo imperatori, domino Joanni Cantacuzeno, eidemque imperii et imperatoris parenti, hanc omnium urbium reginam traderet, et huc usque justus judex hoc ei imperium pro munere servaret, ut omnibus hoc a Domino Deo, non ab homine factum plane constaret. Ait enim sapientissimus Salomon, « Tempus cuique rei sub cœlo, et omnia bona in tempore suo. Tempus flendi, et tempus lætandi [2]. » Sic aliquando et Christus, « Nondum venit hora mea [3]. » Et alibi, « Pater, venit hora, et nunc est ut clarificetur Filius tuus[4]; » statimque paterna vox ad Filium, « Et clarificavi, et iterum clarificabo [5]. » Etiam in Evangelio legimus, Joanni Christo nostro ad Jordanem dicenti: « Ego a te baptizari debeo, et tu venis ad me[6]? » respondisse Christum : « Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam[7]. » Verba illa, *Sine modo*, nondum adesse tempus significabant exaltationis et gloriæ, quoniam nondum venerat hora benedictionis et gratiæ. Hæc igitur luminis hora Romanorum servata est imperio : ne si repente et improviso munus hoc fidelibus exhiberetur, vilipenderetur. Hic est, qui cœlum ac tempestates serenat. Hic ille, qui post lamentationem et lacrymas læti-

A σαι τὴν ἀλήθειαν αὐτῷ καὶ τὸν ἔλεον, καὶ καταφιλῆσαι εἰρήνην τε καὶ δικαιοσύνην. Ἐγὼ δὴ πέποιθα τοῦτ' εἶναι μᾶλλον ὑπὲρ εἰρήνης καὶ καταστάσεως τοῦ σύμπαντος Χριστιανικοῦ λαοῦ, καὶ εἰς ἐπίδοσιν τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ τροπαίου, ὥσπερ οὐ μικρὰν τὴν ζημίαν εἰργάσατο τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμανίας ἡ χρόνον ἐπὶ πλεῖστον αὐξηθεῖσα διχόνοια. Τοίνυν εἰ καί τινα δεδήλωται τῇ σῇ ἁγιότητι ἀῤῥητουργήματα κατὰ τοῦ προῤῥηθέντος γαληνοτάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων κυρίου Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ καὶ πατρὸς νῦν τοῦ γαληνοτάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων κυρίου Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ἀλλ' οὖν μηδαμῶς εἶεν δεκτέα, ἢ πιστευτέα κατά τινα τρόπον.
B Οἶμαι γὰρ ὡς ἐν τούτῳ θήσεται ἡ σὴ ἁγιότης περὶ τούτων καλῶς παρὰ τῶν προῤῥηθέντων τούτων κυρίων καὶ βασιλέων, ἢ διὰ πρέσβεων, ἢ διὰ γραμμάτων ἀληθέστερόν τε καὶ καθαρώτερον. Τοιαῦτα μὲν οὖν πρὸς πάππαν Κλήμεντα ἕκτον ὁ Βαρθολομαῖος ἔγραψε περὶ τῶν βασιλέων. Ἰνιμπέρτῳ δὲ Δελφίνῳ Ντεβιάνᾳ παρ' οὗ καὶ πρεσβευτὴς πρὸς Ἄνναν ἧκε τὴν βασιλίδα, οὕτως· Ἀλαλαξάτωσαν ἄσμενοι τῶν πιστῶν ἅπας ὁ δῆμος· ψαλλάτωσαν ὁ χορὸς τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως· ἀνακαινιζέσθωσαν ἐν ταῖς ἱεραῖς καὶ ἁγίαις ἐκκλησίαις περιφανεῖς ἑορταί· ἠχείτωσαν εἰς τὸ ὕψος αἱ ψαλμῳδίαι· τὰ τῶν μοναχῶν ὄργανα πληττέτωσαν τὸν ἀέρα, καὶ διὰ στόματος ἴτωσαν πάντων, καὶ πᾶσαν τὴν περίχωρον διατρεχέτωσαν αἱ προσηνεῖς αὗται πανηγύρεις, ὅπως
C ἡ τῶν χαιρόντων κραυγὴ μὴ μόνον παρὰ τῶν ἐπιγείων, ἀλλ' ἔτι καὶ παρὰ τῶν οὐρανίων ἀκούηται πολιτῶν. Ἀκούσατε τοίνυν, οὐρανοί, καὶ λαλήσω, καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου. Ἀλλὰ τίς οὐκ ἂν ἀσμένως ἀκούσαι, τίς οὐκ ἠκριβωμένως προσέξοι τοῖς λεγομένοις, ὅτι χεὶρ Κυρίου ἐγένετο ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων, ἐπὶ τῷ τὴν ἡμέραν καταφωτίσαι τὴν νύκτα, καὶ τὴν λαμπρότητα πόῤῥω τὸ σκότος ποιήσασθαι, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ τοῦ θανάτου φῶς ἐξ οὐρανῶν ἀνατεταλκέναι; Ὁρᾶτε γοῦν ὅπως τουτὶ τὸ φῶς ἀνατέταλκεν ἄνωθεν, ὡς τῇ μεγάλῃ τῶν ὅπλων κατασκευῇ τὸν ἐπὶ πάντας καθήμενον ὕψιστον τῇ οἰκείᾳ δυνάμει παρεσχηκέναι τῷ μεγάλῳ περιφανεστάτῳ βασι-
D λεῖ κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ, τῷ καὶ τῆς βασιλείας καὶ τοῦ βασιλέως πατρί, τὴν ἁπασῶν βασιλεύουσαν ταυτηνὶ πόλιν, καὶ μέχρι καὶ εἰς δεῦρο διατηρεῖσθαι τὸν τοῦ δικαίου κριτὴν τῷ τοιούτῳ βασιλεῖ τὸ παρὸν τῆς ἀρχῆς δώρημα, ἵνα γνῶσι σαφῶς ἅπαντες τοῦτο παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ γεγονός, καὶ οὐ παρὰ ἀνθρώπου. Φησὶ γὰρ ὁ σοφώτατος Σολομών· « Καιρὸς τῷ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν παντὶ πράγματι, καὶ πάντα καλὰ ἐν καιρῷ αὐτῶν. Καιρὸς θρήνου, καὶ καιρὸς χαρμονῆς. » Οὕτως εἴρηκέ ποτε καὶ ὁ Χριστός, « Οὐκέτι ἦλθεν ἡ ὥρα μου. » Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει, « Πάτερ, ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἔστιν, ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱός σου· » καὶ παραχρῆμα ἡ πατρικὴ φωνὴ τῷ Υἱῷ ἀπεκρίνατο, « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. »

[2] Eccle. iii, 1 seqq. [3] Joan. ii, 4. [4] Joan. xvii, 1. [5] Joan. xii, 28. [6] Matth. iii, 14. [7] ibid. 15.

Οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀνέγνωμεν ὁπηνίκα ὁ Ἰωάννης εἴρηκε τῷ Χριστῷ ἡμῶν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ· « Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; » Τί Χριστὸς ἀπεκρίνατο; « Ἄφες γάρ, φησίν, ὦ Ἰωάννη· ἄφες ἄρτι. Οὕτω γὰρ δεῖ πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Τοιγαροῦν *ἄφες ἄρτι*, δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὡς οὔπω καιρὸς ὑψώσεως οὐδὲ δόξης, ὡς οὔπω ἐληλύθει ἡ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς χάριτος ὥρα. Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ φωτὸς ὥρα, ἡ τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων τηρηθεῖσα, ἵνα μὴ ἀθρόον ἐπιστὰν τοῖς πιστοῖς τὸ δῶρον εὐτελὲς νομισθῇ. Οὗτός ἐστιν ὁ μετὰ τὸ νέφος αἰθρίαν δούς, οὗτός ἐστιν ὁ μετὰ τὸν ὀδυρμὸν καὶ τοὺς θρήνους ἀγαλλίαμα ἐγχέων. Τίνα γὰρ τῶν ἁγίων Πατέρων ὕψωσεν ἐν δόξῃ, μὴ προτέρων θλίψεων ἡγησαμένων, καὶ καθὰ ἡ Γραφὴ διαῤῥήδην βοᾷ, « Πᾶς υἱὸς ὑψούμενος παρὰ Κυρίου, πρῶτον παιδεύεται; » Καὶ ὁ Θεὸς λέγει, « Οὓς ἀγαπῶ διορθοῦμαί τε καὶ παιδεύω. » Οὕτω καὶ ὁ ψαλμῳδὸς καὶ κιθαρῳδὸς οὐράνιος ἐκεῖνος Δαβὶδ ᾖσε· « Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, τῷ δὲ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὁ πατήρ μου, καὶ ἡ μήτηρ μου, καὶ πάντες οἱ γνωστοί μου ἐγκατέλιπόν με, ὁ δὲ Κύριος προσελάβετό με. » Προσλαμβάνου τοίνυν καὶ *αὐτός, ἐρασμιώτατε δούξ*, τὸν ῥηθέντα τουτονὶ βασιλέα, ὅνπερ ὁ Θεὸς προσελάβετο εἰς τὴν τῆς βασιλείας κατάστασιν· καὶ τοῦτον ἐν τοῖς μάλιστα τάττε, ὃν ὁ Θεὸς διετήρησεν εἰς τὴν βασιλείαν. « Πᾶσα γὰρ ἐξουσία εἰς ἀγαθὸν παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ τῇ τοῦ βασιλεύοντος ἀνθιστάμενος ἐξουσίᾳ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει ἀνθίσταται. » Ὅρα δὲ μή ποτε ᾖς καὶ αὐτὸς εἷς ἐκείνων τῶν παρὰ τοῦ δικαίου Ἰὼβ ἐλεγχομένων, λέγοντος· Οὗτοί εἰσιν οἱ τοῦ φωτὸς ἀποστάται, ὅπερ ἐν τῷ σκότει φαῖνον, οὐ φέρει αἰτίαν· εἴγε ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. Ἓν μέντοι γε διηνεκοῦς μνήμης ἄξιον ὑπόδειγμα τοῖς τῷ Χριστῷ λατρεύουσι δήλου, ὡς ὁ μέγας οὑτοσὶ βασιλεὺς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν ἑαυτῷ φέρει χρηστότητα· ἥτινι φονευθῆναι τοὺς παῖδας ἀπεῖρξεν, ὧν ἐν τῷ αἵματι θεραπεύεσθαι ἔμελλεν ἀπὸ τῆς λέπρας. Τὸ τοῦ μετὰ Ἰούλιον Καίσαρα βεβασιλευκότος Ὀκταβιανοῦ φιλάνθρωπον, ᾧτινι καὶ φιλανθρωπότητος ἐκεῖνος κέκληται βασιλεύς, ὁ παρὼν βασιλεὺς ὑπερήλασεν· ἴσος εἰ μὴ καὶ μείζων ἐστὶν εἰς θεοσέβειαν τῷ καλῶς ἄρξαντι Θεοδοσίῳ. Ὑπερέβη τὴν ἐπιείκειάν τε καὶ χρηστότητα τοῦ Ἀφρικανοῦ Σκηπίωνος, τοῦ τοῖς ἡμετέροις Ἰταλοῖς τὴν Ἀφρικὴν ὑποτάξαντος. Πολλῶν γὰρ ἀνθρώπων καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους τῷ τοιούτῳ βασιλεῖ προσκεκρουκότων, οἵ γε καὶ εἰκότως ὤφειλον τὸν τοῦ θανάτου κίνδυνον δειλιᾷν, ἐπείπερ ἐν ὅπλων δυνάμει ἐντὸς γένοιτο, οὐδενὶ κακόν τι ἐπαγαγὼν ἐλυμήνατο· πάντας δ' εὐεργετεῖν βούλεται ἀγαθούς τε

A tiam infundit. Quem enim sanctorum Patrum exaltavit in gloria, tribulationibus prius non exercitum? sicut et Scriptura perspicue clamat: « Flagellat autem omnem filium quem recipit. [8] » et Deus dicit: « Quos diligo, **711** arguo et castigo [9]. Sic et Psalmicen, cœlestis ille citharœdus David, cecinit: « Castigans castigavit me Dominus, sed morti non tradidit me [10]. » Et alio loco: « Pater meus, et mater mea, et omnes noti mei dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me [11]. » Tu quoque, amabilissime dux, hunc de quo loquor imperatorem, admitte, quem Deus ad imperium temperandum delegit, et hunc inter præcipuos numera, quem Deus imperio custodivit. « Omnis namque potestas a Domino ad bonum ali- B quem finem instituta est; et qui potestati imperantis resistit, secundum Apostolum [12], divinæ ordinationi resistit. » Et cave, ne quando unus de illorum ordine reperiare, qui a justo Job reprehenduntur, istis verbis: « Hi sunt qui resistunt luci. Hi sunt desertores luminis, quod in tenebris sine crimine lucet, siquidem tenebræ id non comprehenderunt. Et exemplum æterna dignum memoria Christi cultoribus exhibeto, quomodo magnus iste imperator magni Constantini clementiæ in se ipso fert imaginem: qua infantes, in quorum cruore a lepra curandus erat, jugulari vetuit. Et humanitatem illius, qui post Julium Cæsarem imperavit Octaviani (propter quam et humanitatis rex vocatus C est [73]), noster imperator superavit, æqualis, si non etiam major, pietate optimo imperatori Theodosio. Vicit æquitatem ac bonitatem Scipionis Africani, qui Africam nobis Italis tributariam fecit. Nam cum multi diversisque moribus et ingeniis mortales imperatorem talem offendissent, meritoque capitis pœnam timere potuissent, simulatque vi bellica intra mœnia fuit, nulli malo aliquo inflicto nocuit; de omnibus autem bonis et malis bene mereri cupit, Deum in hoc imitando, qui solem suum super bonos et malos oriri facit. Quonam igitur modo Christianis istis bonum non velim? Quomodo Romanorum genus, quod Christum in crucem actum adorat (quem Vetus ac Novum Testamentum agnoscit et sequitur), in me- D dio cordis mei non collocem, propter quem neque sanguine humano gladii imbuuntur, neque malum malo, imo malum bono pensatur? Quæ cum ita sint, tuam ducalem potestatem hortor, ut huncce imperatorem Joannem, cujus nomen Dei gratiam sonat, arctis amicitiæ vinculis tibi astringas, nihilque contra illum novi vel facere, vel audire sustineas. Hic **712** enim Joannes gratia dicitur,

[8] Hebr. XII, 6. [9] Apoc. III, 19. [10] Psal. CXVII. 18. [11] Psal. XXVI, 10. [12] Rom. XIII, 2.

Jacobi Pontani notæ.

(73) Octavianum sive Augustum esse regem humanitatis vocatum, ego quidem nusquam legere memini. Et tamen Cantacuzenum id apud scriptorem aliquem legisse verisimile est. Multa de ejus humanitate Plutarchus scribit, hoc tamen non scribit.

nec falso, cum sit gratus et jucundus omnibus, quique cum Apostolo dicere queat : « Gratia Dei sum id quod sum : et gratia Dei vacua in me non fuit, sed semper in me manet [13]. » Quoniam enim ex fructu arbor cognoscitur, et fructus ab arbore laudatur, in virtute Christi spero, imperatorem de quo agimus, ex bonorum operum fructu cognitum iri. Etenim unumquemque ad se referentem, facile et humaniter audit, leniter respondet, sapienter inquirit, juste judicat. Hæc sunt illa quatuor, quæ imperatores habere perpetuo debent (74). Hæ sunt virtutes, quæ a sapientissimis rectoribus postulantur : de quibus Plato philosophus, tum demum fore beatas respublicas (75), cum earum moderatores sapientia instructi et ornati fuerint. Cujus quidem sapientiæ eximia est sane dignitas, quæ et Socratem Atheniensem summo Deo similem reddidit (76). Ego igitur spe bona sum, imperium hujus viri Christianis ad pacem, Ismaelitis ad repulsam (77), atque ad justitiam et misericordiam toti populo ei subjecto futurum (ut scriptum est centesimo vicesimo capite Proverbiorum [78]) : « Misericordia et veritas custodiunt regem, et firmabitur in justitia thronus ejus [14]. » Hæc ille etiam ad Imbertum ; quæ non frustra, aut intempestive inseruimus, sed ut per hujusmodi laudationem imperatoris marchionem a Romanis magna classe invadendis repressum doceremus. Siquidem papa et principes Italiæ, cum multa et indigna de illo ad eos perferrentur, marchioni expeditionem commiserant. At vero missis hujusmodi litteris ab homine cui fidem accommodandam judicabant, cum cæterorum consilium ejus invadendi ad nihilum venit, tum marchionis impetus elanguit ; qui non solum virtutem imperatoris revereretur, sed etiam quidpiam egregium felici successu jam se facturum desperaret, quandoquidem imperator nunc ex asse potitus imperio, insuper ut dux probatissimus sibi ab omnibus prædicaretur. His de causis ille cœpta intermisit, et exercitui missionem dedit.

καὶ πονηροὺς, ζηλῶν ἐπὶ τούτῳ Θεὸν τὸν ἀνατέλλειν ποιοῦντα ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς. Πῶς οὖν οὐκ ἂν ἀγαθὸν βουλοίμην τοῖς Χριστιανοῖς τούτοις ; Πῶς τὸ τῶν Ῥωμαίων γένος, τὸ τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν προσκυνοῦν, ᾧ γε καὶ ἡ παλαιὰ καὶ νέα Διαθήκη καὶ ἀναγινώσκει, καὶ ἕπεται, οὐκ ἂν θείην ἐν μέσῳ τῆς καρδίας μου, δι' ὃν οὔθ' αἵματι ἀνθρωπίνῳ λυθροῦται μάχαιρα, οὔτε μὴν κακὸν ἀντὶ κακοῦ, μᾶλλον δ' ἀγαθὸν ἀντὶ πονηροῦ ἀποδίδοται ; Διὰ τοῦτο παρακαλῶ τὴν σὴν δουκικὴν ἐξουσίαν, ἵνα τὸν τοιοῦτον βασιλέα Ἰωάννην, τὸν χάριν Θεοῦ μεθερμηνευόμενον, ἐν μεγάλοις φιλίας τάττῃς θεσμοῖς, καὶ μηδὲν κατ' αὐτοῦ καινότερον ἢ πράττειν, ἢ ἀκούειν. Οὗτος γὰρ ὁ Ἰωάννης χάρις λέγεται, καὶ εἰκότως, πᾶσι χαρίεις γε ὤν· καὶ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου δυνάμενος λέγειν, « Χάριτι Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι· καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν ἐμοὶ κενὴ οὐ γέγονεν, ἀλλὰ διὰ παντὸς ἐν ἐμοὶ μένει. » Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται, καὶ ὁ καρπὸς ἐκ τοῦ δένδρου λαμβάνει τὸν ἔπαινον, πέποιθα ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει, ὡς ὁ προῤῥηθεὶς βασιλεὺς ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν ἀγαθῶν ἔργων γνωσθήσεται. Καὶ γὰρ παντὸς τοῦ αὐτῷ γε ἀναφέροντος μακροθύμως ἀκούει, ἐπιεικῶς ἀποκρίνεται, σοφῶς ἐξετάζει, κρίνει δικαίως. Ταῦτά ἐστι τὰ τέσσαρα ἅπερ οἱ βασιλεύοντες κατέχειν ὀφείλουσιν ἐπιμήκιστον· αὗται εἰσιν αἱ ἀρεταὶ αἱ ζητούμεναι ἐν ταῖς τῶν σοφῶν πρυτάνεων ἀρχαῖς· περὶ ὧν Πλάτων ὁ φιλόσοφος λέγει, εὐδαίμονα τὰ τῶν πραγμάτων δημόσια εἶναι ὁπηνίκα οἱ τούτων διοικηταὶ σοφίᾳ κεκόσμηνται. Ἧς δὴ σοφίας μέγα τὸ ἀξίωμα, ἣ δὴ καὶ τὸν Ἀθηναῖον Σωκράτην τῷ ἄκρῳ Θεῷ ἴσον πεποίηκεν. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐλπίδας φέρω, ὡς ἡ βασιλεία τούτου ἔσται ὑπὲρ τῆς τῶν Χριστιανῶν εἰρήνης, καὶ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ἀποσόβησις, ἔσται ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης τοῦ λαοῦ δι' ἔλεον τοῦ ὑπηκόου παντὸς, ὡς γέγραπται ἐν τῷ ἑκατοστῷ εἰκοστῷ κεφαλαίῳ τῶν Παροιμιῶν, « Ἔλεος καὶ ἀλήθεια τηροῦσι τὸν βασιλέα, καὶ στερεωθήσεται ἐν δικαιοσύνῃ ὁ θρόνος αὐτοῦ. » Τοιαῦτα μὲν ἔγραψε καὶ πρὸς Ἰνιμπέρτον· ταῦτα δὲ ἡμῖν οὐκ ἀργῶς, οὐδὲ ἀκαίρως παρειλη-

[13] I Cor. xv, 10. [14] Prov. xx, 28.

Jacobi Pontani notæ.

(74) Quatuor virtutes a principe requirit, humanitatem in audiendo, lenitatem in reprehendendo, prudentiam sive sapientiam in inquirendo, justitiam in judicando. Humanus, lenis, sapiens, justus sit imperator oportet. Sed nihil tam ei proprium, quam justitia, cujus fruendæ causa videri olim bene moratos reges constitutos ait Herodotus, et ex eodem Cicero II *De offic.* Hanc unam, quia potissima, in Didone regina memorat Ilioneus orator apud Maronem, I *Æneid.* cum ait, Jovem ei dedisse,

Justitia gentes frenare superbas.

(75) Celeberrima sententia Platonis, in primo de republica, et epist. 7, ad Didonis propinquos Platonis, inquam, principis ingenii et doctrinæ, ut ait Cicero epist. 1, lib. I, ad Quintum, ubi eam eidem Quinto fratri suo proponit. Hanc semper in ore habebat imperator M. Antoninus cognomento Philosophus. Spartianus Seneca prologo epist. : *A sapientibus sancita est sententia, illud beatum esse regnum, cujus principem contigerit sapientiæ habere studium.*

(76) Pro portione et captu scilicet humanæ naturæ, et quo pacto secundum alia, ita etiam secundum sapientiam qua Deum imitantur, homines dii vocari suo modulo possunt. Vere autem omnis nostra sophia non nisi philosophia est, quod Pythagoras volebat, qui se primus non σοφὸν, sed φιλόσοφον, esse Leonti Phliasiorum tyranno respondit. Et quemadmodum nemo bonus, nisi solus Deus, sic nemo sapiens, nisi solus Deus, idemque sapientium dux et emendator.

(77) Per Ismaelitas puto intelligi Turcas, qui cum e Persis oriundi, et Persæ ab Ismaele, non male sic appellantur.

(78) Latina translatio non habet nisi triginta capita. Forsitan sectiones nomine κεφαλαίων intelligit, quarum unius libri solent esse quam plurimæ, ut etiam nostræ historiæ erant, quas in capita constrinximus. Scriptum est autem hoc cap. 2.

ται πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἵν' ἐπιδείξωμεν ὡς διὰ τῶν εἰς βασιλέα τουτωνὶ ἐπαίνων μαρκέσης ἐκωλύθη μὴ Ῥωμαίοις στόλῳ μεγάλῳ ἐπιέναι. Πρότερον γὰρ ἀκούοντες περὶ βασιλέως πολλὰ καὶ δεινὰ πάππας τε ὁμοίως καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν δυναστεύοντες ἐπέτρεπον τὴν ἔφοδον τῷ μαρκέσῃ. Ἐπεὶ δὲ τὰ γράμματα ταῦτα ἧκε παρὰ ἀνδρὸς αὐτοῖς ἀξιόχρεω πρὸς πίστιν, οἵ τε ἄλλοι ἀπηγόρευον τὴν ἔφοδον, καὶ αὐτὸς μαρκέσης ἠμβλύνθη τὴν ὁρμὴν, οὐ τὴν ἀρετὴν μόνον βασιλέως αἰδεσθεὶς, ἀλλ' ἤδη καὶ τὸ μέγα τι κατορθοῦν ἀπαγορεύσας, βασιλέως ἤδη τὴν σύμπασαν Ῥωμαίων ἔχοντος ἡγεμονίαν, ὃς ἐν στρατηγίαις μέγαν παρὰ πάντων ἐπυνθάνετο. Ἐκεῖνος μὲν οὖν ἐκ τούτων ἐκωλύθη, καὶ διέλυε τὴν στρατιάν.

713 CAPUT III.

Imperator patriarcham salutat, præteritorum admonet cum reprehensione ejus improbitatis. Perversitatem dogmatum ei objicit : ad se provocandi potestatem dat. Synodus in palatio contra patriarcham, ejusque abdicatio, morbus, insania, mors. Disceptatio de surrogando successore. Isidorus eligitur. Ejus laus. Quo eruperit quorumdam monachorum ambitio. Eorum reprehensio. Dolor imperatoris propter dissidium. Isidorus patriarcha ab excommunicatione patriarchica publice imperatorem absolvit.

A Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐν βασιλείοις ἔτι ἦν σχολάζων οἴκοι, πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν, προσηγόρευσέ τε προσηνῶς, ἔπειτα καὶ ἀνεμίμνησκεν ὧν μετὰ τὴν βασιλέως τελευτὴν, πρὶν τὸν πόλεμον κινεῖσθαι διειλέχθη πρὸς αὐτὸν, ὡς μέλλουσί τινες κατ' αὐτοῦ διαβολὰς συῤῥάπτειν, καὶ ὡς ἐδεῖτο αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ κοινῇ λυσιτελοῦντος πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν, καὶ μὴ ἐᾷν τοὺς συκοφάντας παραπείθειν βασιλίδα, καὶ πόλεμον ἐμφύλιον κινεῖν, ἀλλ' ἀπελαύνειν ὥσπερ κῆρας καὶ κοινὴν τῆς Ῥωμαίων εὐτυχίας λύμην· καὶ ἐμέμφετο οὐ μόνον, ὅτι μηδὲν ἐνδείξαιτο φρόνημα πρὸς τὰς διαβολὰς αὐτῷ προσῆκον, ἀλλὰ καὶ συνέπραττε τοῖς συκοφαντοῦσι, καὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον τὸν πόλεμον αὐτὸς ἐκίνει, σαφέστατα εἰδὼς B ὡς καταψεύδεται καὶ συκοφαντεῖ. Τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι καὶ μετὰ τὴν τοσαύτην ἐπακολουθήσασαν ἐκ τοῦ πολέμου συμφορὰν, καὶ τῶν μυρίων αἱμάτων τὰς ἐκχύσεις, καὶ τοὺς ἀνδραποδισμοὺς, καὶ τὰς δημεύσεις, καὶ τὰ δεσμωτήρια, καὶ τὴν κοινὴν πανωλεθρίαν, οἶκτον οὐδένα τῶν ἀπολλυμένων ἐποιεῖτο, οὐδὲ ὑφῆκέ τι τῆς πρὸς αὐτὸν πικρίας ἄχρι τέλους· ἀλλὰ πολλὰ πολλάκις γράφοντος αὐτοῦ καὶ δεομένου παρὰ πάντα τὸν τοῦ πολέμου χρόνον περὶ εἰρήνης, οὐχ ὅτι γε οὐκ ἐπείθετο αὐτὸς, ἢ τῶν λεγομένων ἤθελεν ἀκούειν, ἀλλὰ καὶ πάντα κάλων ἐκίνει, καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθε μὴ κατατίθεσθαι τὸν πόλεμον. Ἔπειτα ἔφασκεν, ὅτι Ταῦτα μὲν ὡς μὴ προσήκοντα τῷ χρόνῳ νῦν ἐῶμεν· οὐ γὰρ ὀνειδίζειν αὐτῷ τὴν ἀγνωμοσύνην προῃρημένος νῦν εἰπεῖν, C ἀλλ' ἵν' εἰδεῖεν πάντες, ὡς καὶ πρὶν γενέσθαι, πάντων ἀκριβῶς καταστοχάζοιτο τῶν ἐσομένων ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἐμπειρίας. Νυνὶ δὲ εἰ μὲν μὴ πρὶν αὐτὸν εἴσω γενέσθαι Βυζαντίου ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τοῦ θρόνου καθῃρεῖτο, περὶ τοιούτων μὲν οὐδεὶς ἂν ἠνώχλει μὴ μένειν ἐπὶ τοῦ προσχήματος. Ἀλλὰ περὶ δογμάτων τῆς διαστροφῆς, ἃ παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐγκαλοῖτο, ἔκρινεν ἂν καὶ κατεψηφίζετο, εἰ ταῖς κατηγορίαις ἁλισκόμενος ἐφαίνετο· εἰ δ' αὖ ἀπέφευγε τὴν δίκην, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε πάλιν ἐπὶ τῶν θρόνων εἶναι. Ἐπεὶ δὲ οὕτω συνηνέχθη, αὐτὸν μὲν μὴ δύνασθαι τῶν ἀρχιερέων καταψηφισαμένων αὖθις ἀνάγειν πρὸς τὸν θρόνον, ἔφεσιν δὲ διδόναι

Imperator autem, quoniam Joannes patriarcha adhuc in palatio morabatur, eratque vacuus, ipsum adit, placide salutat, in memoriam redigit, quæ post imperatoris obitum ante belli exordia cum eo collocutus sit : futuros nimirum, qui calumnias contra se comminiscerentur, et quomodo eum rogaverit, uti pro justitia communique bono nullo labori parceret, nec ab obtrectatoribus imperatricem corrumpi, bellumque civile excitari pateretur, sed eos tanquam pestem Romanæque felicitatis perniciosissimos inimicos abigeret; dabatque crimini, quod non solum excelso animo, quemadmodum decuisset, calumniatoribus non restitisset, sed cum minime nesciret, se mentiri et calumniari, tamen eos insuper adjuvisset, et classicum bello movendo ipse præ aliis cecinisset. Illud vero esse horribile, quod post tantam calamitatem e bello profectam, post cædes innumerabiles, post tot mortales in servitutem abreptos, post bonorum publicationes, carceres, commune extremumque exitium nulla pereuntium miseratione captus sit, neque de acerbitate in ipsum usque ad finem quidquam remiserit, sed quamvis toties ipse multumque scripserit, et quandiu bellum fuit, pacem oraverit, non modo adduci eo non potuerit, aut quæ dicerentur audire voluerit, verum omnibus nervis contenderit, et alios ad idem impulerit, ne bello finis adderetur. Sed hæc ut tempori aliena omittamus, inquit; non enim ista dixi, ut tibi scelus tuum exprobrarem, verum ut omnes scirent, me futura omnia antequam fierent, rerum usu doctum conjectasse. Nunc nisi ante meum ingressum Constantinopolim sede tua motus esses ab episcopis, de his nemo tibi molestiam exhibuisset, quominus prætexeres quod prætexebas. Quod autem ad prava dogmata attinet, quorum te episcopi coarguunt, ego quoque te calculo meo condemno, si convincare. Sin absolvare, 714 nihil impediet, quin thronum tuum recipias. Quoniam vero te ab episcopis exauctorari contigit, ego te in sedem restituere non possum. Tamen ad me provoces licet, meque arbitro ad objecta respondeas (79). Patriarcha imperatoris

Jacobi Pontani notæ.

(79) Nescio qui in causa ecclesiastica imperator potuerit esse judex. Constantinus quidem Magnus episcopos lites suas inter se dijudicare jussit, suum arbitrium interponere noluit. Sed ut ante monui-

erga se mansuetudinem benevolentiamque cernens, propemodum somniare se putabat, propter rerum eventum inopinatum videlicet. Inusitatum enim mortis genus, et omnia summa ludibria, supremasque contumelias sibi patiendas suspicabatur, dum perpenderet, quam multa belli tempore in eum nefarie deliquisset. Deinde jam meliore spe subnixus, et e timore quo tenebatur recreatus, imperatorem de lenitate injuriarumque oblivione prædicabat oppido, agebatque gratias impense, quod sui misertus, ignovisset. Petebat autem tempus ad deliberandum, quid episcopis respondendum esset, si causam suam tueri vellet; quod ei imperator concessit. Tertio post die ad eum regressus, perblandis ac festivis sermonibus eum exhilarans, etiam de judicio percunctabatur, velletne causam suam agitari. Patriarcha rursum affatim imperatorem laudare, et judicium sibi optatum affirmare; etenim crimina se diluturum. Imperator ejus petitionem episcopis statim significat, suaque sententia ut justam confirmat, id quod episcopis quoque perplacere videbatur, affirmantibus nec sibi probari patriarcham throno depelli, nisi perversam doctrinam et ab orthodoxa religione valde discrepantem sectari ostenderetur; præfigebantque diem, quo omnes in palatium coacti, in ejus dogmata inquirerent. Qui ubi illuxit, episcopi, et monachorum præcipui, aulicorumque procerum lectissimi conveniunt. Vocatur patriarcha; differt et se venturum negat. Iterum ac tertium pro more vocatus, judicium semper detrectat. Episcopi decretam exauctorationem, juxta Patrum de his rebus sanctiones, ratam faciendam constituunt. Non permittens imperator, ipse patriarcham adit; quærit num ad causam dicendam velit occurrere. Quo aperte, etiam illo præside, judicium repudiante, episcopi consensu abdicationem ejus in litteras redigunt, et de dogmatis tomum edunt, in quo confitentur omnes, Acindynum ejusque cœtum (quibuscum et patriarchæ Joanni, eadem sentienti, consuetudo fuerit, **715** quocirca et sede sua dejectus sit) prave atque impie de religione sentire, Palamam autem cum sui similibus (*l*) divinorum theologorum placitis consentanea et sapere et profiteri. Tali modo Joannes patriarcha throno ejectus est, etiam antequam Byzantium intraret imperator. Nec vero quiescebat, sed cum ecclesiasticis quibusdam, et episcopis, ac privatis conspirans, iterum turbas commovebat, et jactare

A πρὸς αὐτὸν, ὡς εἰ βούλοιτο ποιησόμενον ἀπολογίαν ἐπ' αὐτοῦ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ τὸ τοῦ βασιλέως προσηνὲς καὶ τὴν εὐμένειαν τὴν πρὸς αὐτὸν ὁρῶν, μικροῦ μὲν ἐδόκει ὀνειρώττειν διὰ τὴν παρ' ἐλπίδας τῶν πραγμάτων ἔκβασιν. Καινόν τινα γὰρ ὑπενόει θανάτου τρόπον ὑποστήσεσθαι, καὶ πᾶσαν ἐρεσχελίαν καὶ ὕβρεως ὑπερβολὴν ὑπομενεῖν, τὴν ἀτοπίαν ἐνθυμούμενος τῶν εἰργασμένων πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τὸν πόλεμον. Ἔπειτα δὲ ἤδη χρηστοτέρων τῶν ἐλπίδων ἐπιβὰς, καὶ ἀναπνεύσας ἐκ τῶν κατεχόντων φόβων, βασιλέως μὲν τῆς ἡμερότητος καὶ τῆς ἀμνηστίας τῶν κακῶν ὑπερηύχετο πολλὰ, καὶ μεγάλας ὡμολόγει χάριτας τῆς συμπαθείας καὶ τῆς συγγνώμης ἧς παρέσχετο. Ἠτεῖτο δὲ χρόνον πρὸς διάσκεψιν, εἰ βούλοιτο ἀντικαθίστασθαι B τοῖς ἀρχιερεῦσι πρὸς τῶν κατηγορουμένων τὴν ἀπολογίαν, καὶ παρέσχετο ὁ βασιλεύς. Τρίτῃ δὲ ἡμέρᾳ μετ' ἐκείνην, πάλιν πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν, λόγοις τε ἀνεκτᾶτο πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν καὶ χάριεν κεκτημένοις, καὶ περὶ τῆς δίκης ἐπανήρετο, εἰ βούλοιτο πρὸς τὴν ἐξέτασιν χωρεῖν. Ὁ δὲ αὖθίς τε ὑπερηύχετο πολλὰ, καὶ τὴν δίκην ἔφασκεν αὐτῷ κατὰ γνώμην εἶναι· ἀπολύσεσθαι γὰρ τὰ ἐγκλήματα πρὸς ἐκείνην καταστάς. Αὐτίκα τε ὁ βασιλεὺς τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐδήλου τὴν ἀξίωσιν τοῦ πατριάρχου, ἐπεψηφίζετό τε ὡς δικαία εἴη ἡ ἀξίωσις· ἐδόκει δὴ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι μάλιστα ἡ δίκη φίλη· ἰσχυρίζοντο γὰρ οὐδὲ αὐτοῖς κατὰ γνώμην εἶναι ἐξάγεσθαι τοῦ θρόνου τὸν πατριάρχην, εἰ μὴ ἐλέγχοιτο δόγμασι C προσέχειν διαστρόφοις, καὶ πολὺ τῶν ὀρθοδόξων παραλλάττουσι, καὶ συνετίθεντο ἡμέραν, ἐν ᾗ πάντας ἐν βασιλείοις ἔδει γενομένους τῶν δογμάτων τὴν ἐξέτασιν ποιεῖσθαι. Ἐπεὶ δὲ ἡ προθεσμία ἧκει, παρῆσαν μὲν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ τῶν μοναχῶν ὅσοι μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν, καὶ τῶν συγκλητικῶν οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐπὶ τὴν δίκην ὁ πατριάρχης· ὁ δὲ ἀνεβάλλετο μὴ ἥξειν φάσκων. Δὶς δὲ καὶ τρὶς γενομένης τῆς μηνύσεως κατὰ τὸ ἔθος, ὁ μὲν ὁμοίως ἐν πάσαις ἀπείπατο τὴν δίκην. Τοῖς δὲ ἀρχιερεῦσιν ἐδόκει τὴν ἐψηφισμένην καθαίρεσιν ἐπικυροῦν κατὰ τοὺς περὶ τούτων κειμένους τῶν Πατέρων νόμους. Βασιλεὺς δὲ οὐκ εἴα, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ παραγενόμενος, ἐπυνθάνετο πατριάρχου, εἰ μὴ βούλοιτο χωρεῖν πρὸς τὴν ἐξέτασιν D τῶν κατηγορημένων. Ἐπεὶ δὲ φανερῶς καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως ἀπηγόρευε τὴν δίκην, τήν τε καθαίρεσιν ἐκείνου ἐγγράφως ἐποιοῦντο οἱ ἀρχιερεῖς πάντες ἐπιψηφισάμενοι ὁμοίως, καὶ τόμον περὶ τῶν δογμά-

Jacobi Pontani notæ.

mus, Græci imperatoribus suis adulantes, nimis magnam eis auctoritatem concesserunt. Qui exemplum nominatim quærit, legat Balsamonem in canonem 69 synodi sextæ in Trullo.

Jacobi Gretseri notæ.

(*l*) De controversia Barlaami, Acindyni et Palamæ copiose egimus ad finem libri secundi, quo lectorem redire cupimus, quoties Cantacuzenus Palamam ejusque asseclas, tanquam recte sentientes, prædicat et extollit. Omisimus eo loco hanc synodum adversus Acindynum occasione Joannis patriarchæ coactam. Quæ si ad reliquas adjungatur, jam sex synodos super controversia de lumine Thaborio et distinctione essentiæ actionisque divinæ habebimus. Quinque quidem, quarum ipse Cantacuzenus meminit, et aliam, cujus lib. II testem laudavimus Davidem monachum in sua Relatione de disceptatione Barlaami et Palamæ.

των ἐξετίθεντο, ἐν ᾧ πάντες συνωμολόγουν, ὡς Ἀκίνδυνος μὲν καὶ ἡ περὶ αὐτὸν φατρία, οἷς καὶ ὁ χρηματίσας πατριάρχης Ἰωάννης ὡμοφρόνει, διὸ καὶ καθῃρέθη τοῦ θρόνου, ἐκθέσμως καὶ κακῶς περὶ τὰ θεῖα δόγματα φρονοῦσι, Παλαμᾶς δὲ καὶ ὅσοι τῶν ὁμοίων ἔχονται, ἀκόλουθα τοῖς θεοσόφοις θεολόγοις καὶ λέγουσι, καὶ φρονοῦσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐκβέβλητο τῶν θρόνων, καὶ πρὶν βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν ἥκειν εἰς Βυζάντιον. Οὐ μὴν ἡσύχασε μετὰ τὴν ἐκβολὴν, ἀλλὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προσεταιρισάμενός τινας, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν ἰδιωτῶν, αὖθις ἐθορύβει, καὶ ἠδικῆσθαι διετείνετο περὶ τὴν δίκην, καὶ τῶν καθελόντων ἀρχιερέων κατεβόα· ὅθεν πάντες προσελθόντες βασιλεῖ πλὴν οἱ ἐκείνῳ συνείποντο, ἠξίουν Βυζαντίου ἐκβληθῆναι, ὡς οὕτω παυσαμένης κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν στάσεως καὶ ταραχῆς. Ἐδόκει δὴ κἀκείνῳ τὴν στάσιν τοῦτο λύσειν. Καὶ ἐπέμπετο εἰς Διδυμότειχον. Οὐ πολὺ δὲ ὕστερον τὴν τοσαύτην μεταβολὴν οὐκ ἐνεγκών· ἐκ γὰρ ἄκρας εὐτυχίας εἰς τοὐναντίον ἅπαν ἡ μεταβολὴ ἐκείνῳ περιέστη· πρῶτα μὲν ἐνόσησεν, ἔπειτα ἐξέστη καὶ τῶν φρενῶν, οὐ μὴν καθάπαξ· ἀλλ' ἐνίοτε καὶ σωφρονῶν, αὖθις τοῦ καθεστηκότος ἐξεφέρετο. Ἃ δὴ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς, αὖθις αὐτὸν ἐκέλευεν εἰς Βυζάντιον ἐπανάγειν, ὥστ' ἐπιμελείας τυχεῖν παρὰ τῶν ἰατρῶν· ἐπανελθὼν δὲ, οὐκ ἀντέσχεν ἐπιπλεῖστον· ἀλλ' ὑπὸ τῆς νόσου καὶ τῆς λύπης κατεργασθεὶς, ἐτελεύτησε μετὰ μικρόν. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. Τότε δὲ εὐθὺς μετὰ τὴν καθαίρεσιν ἐκείνου λόγος ἦν πολὺς περὶ τοῦ προστησομένου τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες εὐθὺς οὐδένα ᾤοντο δικαιότερον εἶναι Παλαμᾶ ἀνάγεσθαι ἐπὶ τῶν θρόνων, οὐ διὰ τὴν ἀρετὴν μόνον καὶ τὴν κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίαν, καὶ τὴν περὶ τὰ θεῖα δόγματα ἀκρίβειαν καὶ ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὅτι καὶ φανερῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τοὺς πεπολεμηκότας ἀντέστη βασιλεῖ, φάσκων ἀδίκως καὶ τῶν κοινῶν ἐπὶ φθορᾷ καὶ λύμῃ τὸν πόλεμον κεκινηκέναι, δι' ἃ καὶ δεσμωτήριον οἰκεῖν κατεκρίθη ἄχρι τέλους ἀπαρχῆς. Τοῖς ἀρχιερεῦσι δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις λογάσι τῶν μοναχῶν πολλὴ ἦν ἡ ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ πράγματος. Πολλοὶ γὰρ καὶ τῶν λογιωτέρων, καὶ μάλιστα ἀξίων λόγου κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον ὑπὲρ βασιλέως, οἱ μὲν ἐν ταῖς οἰκίαις καθειρχθέντες, ἕτεροι δὲ ἐν δεσμωτηρίοις, καὶ ἄλλοι ἑτέροις τρόποις κακωθέντες, πάντες ἤλπιζον ἀμοιβὴν αὐτοῖς τῶν πόνων ἔσεσθαι τὸν θρόνον· καὶ τῶν ἄλλων ἑαυτὸν ἕκαστος προὐτίθει. Συνορῶν δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν φιλονεικίαν, καὶ στοχαζόμενος ἀναφύσεσθαί τινα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στάσιν ἐκ τῆς οὐ καλῆς ταύτης ἔριδος, ἐσκέψατο μηδὲν ποιεῖν παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τοῖς ἀρχιερεῦσι τὴν αἵρεσιν τοῦ προστησομένου ἐπιτρέπειν. Συμφωνήσαντες δὲ οἱ πλείους εἵλοντο Ἰσίδωρον, ἄνδρα ἀγαθὸν τοὺς τρόπους καὶ ἐπιεικῆ, καὶ πρὸς ἁγιωσύνην μάλιστα ἔχοντα εὐφυῶς, καὶ περὶ λόγους καὶ ἀκρίβειαν δογμάτων κάλλιστα ἐξησκημένον. Καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα ἐπεψήφιζε τὴν ἐκλογὴν, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἐχειροτονεῖτο. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες

A perseverabat, sibi in judicio factam injuriam: vociferans contra episcopos, qui ei patriarchatum abrogaverant. Quamobrem omnes, exceptis tribus ejus asseclis, ad imperatorem adeuntes petunt, ut Byzantio pellatur, ita a seditione et tumultu Ecclesiam conquieturam. Imperatori ob seditionem componendam similiter visum est faciendum. Ergo Didymotichum illum misit. Qui non diu post tantæ mutationis impatiens (a summo enim felicitatis gradu ad imam miseriam præcipitatus erat), primum quidem morbum contraxit; postmodum e potestate exivit, quanquam non simul et semel; interdum enim recepta mente, rursum de ea deturbabatur. Quod audiens imperator eum Byzantium reverti, et a medicis curari præcepit. B Reversus, non diu duravit, sed morbo et cruciatu animi consumptus, decessit. Sed hæc postea acciderunt. Tum vero eo exauctorato, de alio in ejus locum sufficiendo mox sermones vulgo serebantur. Alii igitur omnes neminem opinabantur Palama throno magis idoneum, non ob virtutem tantummodo ac religiosum vitæ institutum, divinorumque dogmatum accuratam cognitionem atque usum, sed quod insuper jam inde ab initio imperatoris hostibus palam adversatus ac testatus esset, inique et cum reipublicæ labe atque exitio bellum moveri. Quare a principio usque ad finem carcerem habitavit. Episcopi vero et honoratiores de monachis vehementer in eo negotio disputabant. C Multis siquidem et eruditioribus, et ante alios venerabilibus, per tempus belli pro imperatore his quidem in ædibus conclusis, his in carcere, et aliis alia ratione afflictis, patriarchicam sedem sibi suorum laborum præmium singuli promiserant, et quilibet sibi præ cæteris suffragium dabat. Quam contentionem parum liberalem animadvertens, seditionemque inde in Ecclesia suborituram prospiciens imperator, nihil per se facere, sed electionem patriarchæ episcopis liberam relinquere statuit. **716** Plures uno animo Isidorum eligunt, virum probatis moribus, ac mitem, et ad omnem sanctimoniam natum, atque in litterarum disciplinis et recondita dogmatum scientia perfectum. Imperator electionem approbat, nec multo post D consecratur. Et cum cæteri quidem, nullo excepto, illi subesse non nollent, qui prius sedem sibi desponderant, se præteritos non concoquebant; tandemque amore dominandi eo nequitiæ devenerunt, ut cum non haberent, quomodo imperatorem et episcopos, a quibus se despectos rebantur, ulciscerentur, inter sectatores Acindyni nomina darent, seque ipsos cum alia multitudine ab Ecclesia abrumpentes, vehementer illam deformarent, cum paulo ante eadem de causa Joannem throno submovissent. Et qui tutores dogmatum longe primi videbantur, quod præteriti essent, repente mutati, eorum facti sunt vindices, quorum fuerant accusatores. Hæc jure quispiam ei tribuerit, qui ab orbe condito communis humani generis inimicus

exstitit. Oportebat enim viros illos prudentes atque in primis honorabiles, si non aliud, illud saltem cogitare, cum essent multi, qui ad hujus officii procurationem appositi haberentur, unum proferri necessarium fuisse, qui regeret, reliquos autem regi. Nunc ambitione nimia cæcati, semetipsos prorsus retro agentes, ignominia maxima et naufragio circa fidem seque aliosque non paucos involverunt. Sed hæc aliquanto post enucleatius, sicut evenerunt, explicabuntur. Imperator cognoscens, quo pacto se ipsos a reliquo Ecclesiæ corpore præcidissent, ferebat ægerrime, et dolebat, non propter dissensionem duntaxat, qua ab aliis in germana fidei doctrina differebant, sed quod simul amici erant proque illo, bello durante, multa perpessu aspera exhauserant: quos, quanquam præcipua patriarchatus dignitate frustratos, nihilo minus donis ac beneficiis remunerandos existimabat, quantum posset. At illi injuriæ memoria semel acti præcipites, quod patriarchico throno dignati non erant, nullo prætorea præmio labores ac studia sua erga imperatorem compensari posse arbitrabantur, simulque ab illo et a veritate se abstrahentes, ipsum maledictis lacerabant, et hanc mendacio patrocinantes, corrumpebant, Barlaami et Acindyni falsa dogmata per vestigia insequentes. Isidorus porro patriarcha brevi post inaugurationem, etiam alios episcopos secum habens, **717** quotquot adfuerant, dum ipso belli initio Joannes patriarcha in Joannem Cantacuzenum, præter omne jus fasque, devotionis carmen pronuntiaret, eosdem, inquam, secum habens, in ambonem qui dicitur ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur, anathematismum præsente populo rescidit, tametsi ipse Joannes, ut imperator occupato Byzantio ad eum venit, coram multis eumdem antiquarat. Nihilo minus Isidoro id ipsum ad majorem securitatem iterato fieri complacitum fuit.

A τὸ ὑπ' ἐκείνῳ ἔστεργον τετάχθαι, ὅσοι δὲ αὐτοί; προεμνηστεύοντο τὸν θρόνον, ἐδυσχέραινον περιορώμενοι, καὶ τέλος εἰς τοσοῦτον ἐξήχθησαν ὑπὸ φιλαρχίας ἀτοπίας, ὥστε οὐκ ἔχοντες, ᾗ χρὴ ἀμύνεσθαι βασιλέα, καὶ τοὺς περιιδόντας ἐπισκόπους, τῇ τῶν τὰ Ἀκινδύνου φρονούντων μερίδι ἐπέδωκαν ἑαυτοὺς, καὶ ῥῆγμα μέγα κατεσκεύασαν τῇ Ἐκκλησίᾳ, σφᾶς αὐτούς τε καὶ πλῆθος ἄλλο ἀπορρήξαντες, οἱ μικρῷ πρόσθεν Ἰωάννην τῶν αὐτῶν τούτων ἕνεκα τῶν θρόνων ἐκβαλόντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα δοκοῦντες εἶναι προστάται τῶν δογμάτων, μεταβαλόντες ἐξαίφνης διὰ τὸ ἠμελῆσθαι, καὶ ὧν κατηγόρουν γενόμενοι ἐκδικηταί. Τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα τῷ ἐξαρχῆς πολεμίῳ κοινῷ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἄν τις προσλογίζοιτο δικαίως. Ἔδει γὰρ ἐκείνους B συνετούς τε ὄντας καὶ πολλοῦ ἀξίους λόγου, εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως ἐννοεῖν, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν δοκούντων ἀξιόχρεων πρὸς προστασίαν, ἕνα προβεβλῆσθαι ἦν ἀνάγκη, τοὺς λοιποὺς δὲ ἄγεσθαι. Νυνὶ δ' ἐπιτρέψαντες ἑαυτοὺς καθάπαξ ἀκρισίᾳ δόξης κενῆς, ἐπιθυμίᾳ, ἀδοξίᾳ τε μεγίστῃ, καὶ ναυαγίῳ περὶ τὴν πίστιν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους περιέβαλον. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγῳ βέλτιον, καθὼς ἐν τοῖς πράγμασι συνέβη. Τότε δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν διάστασιν ἰδὼν τῶν διατεμόντων ἑαυτοὺς τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἤχθετο μὲν οὐκ ἀνεκτῶς, καὶ ἐλυπεῖτο, οὐ μόνον τῆς διαφορᾶς ἕνεκα, ἣν διεφέροντο πρὸς τοὺς λοιποὺς περὶ τῶν ὀρθῶν τῆς πίστεως δογμάτων, C ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν φίλων ἦσαν, καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πολλὰ ἀνασχομένων δυσχερῆ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, οὓς ᾤετο εἶναι δεῖν πολλαῖς ἀμείβεσθαι εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖν τὰ δυνατὰ, εἰ καὶ τῆς πρώτης ἀπετύγχανον ἀξίας. Οἱ δὲ καθάπαξ ἀπαχθέντες τῇ μνησικακίᾳ, ὅτι μὴ τῶν πατριαρχικῶν ἠξίωντο θρόνων, οὐδὲν ᾤοντο ἕτερον ἔσεσθαι ἀντίρροπον πρὸς τοὺς πόνους, καὶ τὴν ὑπὲρ βασιλέως σπουδήν· ἀλλὰ καθάπαξ ἑαυτοὺς βασιλέως καὶ τῆς ἀληθείας ἀποστήσαντες, ἐκεῖνόν τε ἔλεγον κακῶς, καὶ τὴν ἀλήθειαν διέφθειρον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφοις δόγμασιν ἑπόμενοι κατ' ἴχνος. Ἰσίδωρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὕστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρῆσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν παρὰ πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὴ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος λεγομένου ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων διϊκνεῖτο ἡ φωνὴ, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκουόντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθὺς μετὰ τὸν βασιλέα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπεὶ πρὸς ἐκεῖνον παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκουόντων τὸν ἀφορισμόν. Ἀλλ' ὅμως ἐδόκει καὶ αὖθις Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα πλείονος ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

CAPUT IV.

Orchanes gener socerum imperatorem cum tota familia invisit. Potatur. Imperator cum filia et Orchanis filiis Constantinopolim redit. In Blachernis templo Deiparæ iterum coronatur. Cur secundo coronatus. Uxor juncta Joanni imperatori. De ruinis templi Sanctæ Sophiæ, et instauratione. Urbes post fœdus ablatæ a Crale repetuntur; cui reddere nolenti bellum fit, accersitis ab Orchane genero Persarum auxiliis. Eorum latrocinia, et inde tristitia imperatori.

Orchanes imperatoris gener, posteaquam socerum Byzantio potitum totum jam imperium Romanum, quantum esset, certo possidere didicit, cum tota domo Scutarium (ut ab indigenis vocitatur) e regione Byzantii situm (80) victoriam gra-

Ὀρχάνης δὲ ὁ βασιλέως γαμβρὸς, ἐπεὶ ἐπύθετο βασιλέα κεκρατηκότα Βυζαντίου, καὶ πᾶσαν ἤδη τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἔχοντα βεβαίως, πανοικεσίᾳ ἦλθε πρὸς τοῦ Βυζαντίου τὴν περαίαν, ὃ Σκουτάριον ἐγχωρίως ὀνομάζεται, συνησθησόμενος ἐπὶ τῇ

Jacobi Pontani notæ.

(80) A militum scutariorum statione sic dictum scribitur. Quidam putant olim dictam Chrysopolim.

νίκη· καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα τριήρεσιν ἐπεραιοῦτο A πρὸς αὐτόν· καὶ ἐφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις συνήδοντο ἀλλήλοις, θήραις σχολάζοντες καὶ πότοις καὶ φιλοτησίαις. Συνήσθιον δὲ βασιλεὺς μὲν καὶ Ὀρχάνης ὁ γαμβρὸς ἐπὶ τραπέζης τῆς αὐτῆς, οἱ υἱοὶ δὲ τέτταρες ὄντες ἐξ ἑτέρων γυναικῶν αὐτῷ γεγενημένοι ἐφ' ἑτέρας οὐ μακρὰν τῆς βασιλέως, τῶν ἐπιφανῶν δὲ Περσῶν οἱ ἄλλοι καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ ταπήτων ἦσαν ἀνακεκλιμένοι πρὸς τὸ ἐσθίειν, ὅσον ὁρᾶσθαι ὑπὸ βασιλέως. Ἐπεὶ δὲ ἐφ' ἱκανὸν συνήσθησαν ἀλλήλοις, Ὀρχάνης μὲν ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου· βασιλεὺς δὲ μετὰ τῆς θυγατρὸς Θεοδώρας τῆς Ὀρχάνη γυναικὸς, ἑπομένων καὶ τῶν Ὀρχάνη παίδων, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τῆς οἰκίας εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεφεν· ἡ συγγενομένη βασιλίδι τῇ μητρὶ καὶ ταῖς ἀδελφαῖς ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις, ἔπειτα ἀνέστρε- B ψεν εἰς τὴν Βιθυνίαν μετὰ τῶν υἱῶν Ὀρχάνη καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἑπομένων εὐεργετηθέντων φιλοτίμως παρὰ βασιλέως τοῦ πατρός. Τρίτη δὲ ἐπὶ δέκα Μαΐου ἱσταμένου ἦρος τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τῆς Θεομήτορος τεμένει τῶν Βλαχερνῶν, βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ πατριάρχου ἐστέφθη αὖθις, Ἄννης τε τῆς βασιλίδος παρούσης καὶ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ γαμβροῦ. Καὶ πάντα ἐτελεῖτο τὰ νενομισμένα ἐν τῇ ἑορτῇ, οὐδενὸς παραλειφθέντος. Ἔπειτα καὶ αὐτὸς Εἰρήνην ἔστεψε τὴν βασιλίδα κατὰ τὸ ἔθος· καὶ εἰς τὰ βασίλεια ἐπανελθόντες, πότους καὶ φιλοτησίας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξεπλήρουν, ὅσα φαιδρύνειν οἶδε τὴν ἑορτήν· καίτοι γε αὐτὸς ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ Λαζάρου τοῦ τῶν C Ἱεροσολύμων πατριάρχου πρότερον ἐστέφθη, καὶ ἀπέχρησεν ἂν ἡ τοῦ ἁγίου μύρου χρίσις ἐκείνη παρ' εὖ φρονοῦσιν· ἵνα δὲ μηδεμία εἴη πρόφασις τοῖς ὑβρισταῖς, ὡς ἄρα μὴ ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν βασιλέων ἔθος ἔστεπτο, καὶ τὸ δεύτερον αὖθις ἐτελεῖτο. Ὀγδόῃ δὲ ἡμέρᾳ ἀπ' ἐκείνης, κατὰ τὴν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης μνήμην τῶν μεγάλων βασιλέων, καὶ οἱ τοῦ νέου βασιλέως ἐτελοῦντο γάμοι ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει τῆς Θεομήτορος τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κάλλει τε καὶ μεγέθει τοὺς ἁπανταχοῦ νικῶν, καὶ ὥσπερ τι κοινὸν ἄγαλμα τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ὤν, καὶ δεῖγμα τῆς μεγαλουργίας, καὶ τῆς περὶ τὰ καλὰ φιλοτιμίας, ἔτει ἑνὶ πρότερον ἢ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα τὸ Βυζάντιον ἑλεῖν, σεισμῶν ἐξαισίων γενομένων κα- D τηνέχθη, οὐ καθάπαξ, ἀλλ' ἥ τε πρὸς τῷ βήματι μεγάλη στοὰ, καὶ τῆς ὀροφῆς οὐκ ὀλίγον, ὑπὲρ δύο μοίρας ἀπολειφθείσης. Διὸ καὶ αἱ τῶν βασιλέων τελεταὶ ἐν Βλαχέρναις ἐτελοῦντο, ἐκεῖσε πρότερον

A tulaturus advenit. Ad quem extemplo imperator triremibus trajecit, diebusque non paucis venationibus et symposiis vacantes collætati sunt. Ad eamdem porro mensam imperator et Orchanes gener, filii quatuor ex prioribus suscepti uxoribus ad aliam non longe accumbebant; cæteri illustres Persæ et Romani in eorum conspectu super stratis tapetibus discumbebant (81). Ubi se diu mutuo delectarunt, Orchanes quidem in castris seu classe (82) remansit; imperator cum filia Theodora Orchanis conjuge sequentibus ejusdem filiis, reliquisque domesticis Byzantium se recepit; ibi cum matre et sororibus triduum versata, postea in Bithyniam cum privignis et comitibus honorifice a patre donatis rediit. Tertio Idus Maias eodem B vere in templo Dei Genitricis in Blachernis imperator Cantacuzenus ab Isidoro patriarcha denuo, Anna imperatrice et Joanne imperatore præsentibus, coronatus est, servatis omnibus quæ illo tam festo die servari moribus receptum est. Mox et ipse Irenem conjugem pro consuetudine coronavit; reversique in palatium, **718** quæcunque ad hilaritatem diei pertinere nossent, iis se dederunt. Et qua quam Adrianopoli antehac a Lazaro patriarcha Hierosolymitano corona exornatus esset, suffecissetque apud veros prudentes illa sacra unctio, tamen ne oblocutoribus sermonem daret, quod non Byzantii secundum imperatorum solemne coronam accepisset, iterum coronari pla- C cuit. Octavo autem die ab illo, id est duodecimo Kalendas Junias, qui dies Constantini et Helenæ clarissimorum imperatorum memoriæ consecratus est, in eodem templo Deiparæ in Blachernis juniori imperatori uxor tradita est. Nam Sophiæ templum, elegantia ac magnitudine quæcunque templa orbis terrarum superans (83), et veluti quoddam commune Romani imperii decus atque ornamentum, magnificæque structuræ et ambitiosi cujusdam studii pulcherrime ædificandi specimen, anno antequam Cantacuzenus Byzantium caperet immani terræ motu conciderat: non illud quidem totum, sed magna porticus una cum tabernaculo, et tecti partes plus duæ. Idcirco sacra et cæremoniæ imperatorum in Blachernis, ut quon- D dam, peragebantur. Magnam itaque porticum et tabernaculum imperatrix Anna, Phaceolato operis præfecto instauravit, superiora cum tecto postea Cantacuzenus refecit; cæteramque templi venustatem in marmore et tesselato opere positam curæ

Jacobi Pontani notæ.

(81) Mos Barbarorum discumbendi etiam hodie. Occurrit locus ex I Æneid. de convivio Didonis:
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

(82) In navibus. Catachresis, ut rursum infra, cap. 30. ubi plura dicentur.

(83) De hoc eodem tam celebri templo Nicetas in Alexio Comneno, Manuelis filio, ægre ferens cruoribus pollutum esse a Christianis, cum Salomonicum templum Titus imperator Deum reveritus violari prohibuerit, *Qui honos*, inquit, *a religiosis et Christianis huic pulcherrimo et plane divino templo habendus non fuit, quod omnino Dei manibus fabricatum est, primum ac postremum opus pulcherrimum atque inimitabile, neque in terris aliud, quam orbis quidam cœlestis exstitit?* Idem in narratione de rebus post urbem a Latinis captam gestis: *Nunquid templum amplissimum et divinissimum unquam posthac te videbo, cœlum terrenum, solium gloriæ Dei, Cherubice currus, firmamentum alterum, fabricam manuum Dei annuntians, spectaculum et opus singulare, firmum universæ terræ decus?*

exstitit. Oportebat enim viros illos prudentes atque in primis honorabiles, si non aliud, illud saltem cogitare, cum essent multi, qui ad hujus officii procurationem appositi haberentur, unum proferri necessarium fuisse, qui regeret, reliquos autem regi. Nunc ambitione nimia cæcati, semetipsos prorsus retro agentes, ignominia maxima et naufragio circa fidem seque aliosque non paucos involverunt. Sed hæc aliquanto post enucleatius, sicut evenerunt, explicabuntur. Imperator cognoscens, quo pacto se ipsos a reliquo Ecclesiæ corpore præcidissent, ferebat ægerrime, et dolebat, non propter dissensionem duntaxat, quæ ab aliis in germana fidei doctrina differebant, sed quod simul amici erant proque illo, bello durante, multa perpessu aspera exhauserant: quos, quanquam præcipua patriarchatus dignitate frustratos, nihilo minus donis ac beneficiis remunerandos existimabat, quantum posset. At illi injuriæ memoria semel acti præcipites, quod patriarchico throno dignati non erant, nullo præterea præmio labores ac studia sua erga imperatorem compensari posse arbitrabantur, simulque ab illo et a veritate se abstrahentes, ipsum maledictis lacerabant, et hanc mendacio patrocinantes, corrumpebant, Barlaami et Acindyni falsa dogmata per vestigia insequentes. Isidorus porro patriarcha brevi post inaugurationem, etiam alios episcopos secum habens, **717** quotquot adfuerant, dum ipso belli initio Joannes patriarcha in Joannem Cantacuzenum, præter omne jus fasque, devotionis carmen pronuntiaret, eosdem, inquam, secum habens, in ambonem qui dicitur ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur, anathematismum præsente populo rescidit, tametsi ipse Joannes, ut imperator occupato Byzantio ad eum venit, coram multis eumdem antiquarat. Nihilo minus Isidoro id ipsum ad majorem securitatem iterato fieri complacitum fuit.

A τὸ ὑπ' ἐκείνῳ ἔστεργον τετάχθαι, ὅσοι δὲ αὐτοὶ προεμνηστεύοντο τὸν θρόνον, ἐδυσχέραινον περιορώμενοι, καὶ τέλος εἰς τοσοῦτον ἐξήχθησαν ὑπὸ φιλαρχίας ἀτοπίας, ὥστε οὐκ ἔχοντες, ᾗ χρὴ ἀμύνεσθαι βασιλέα, καὶ τοὺς περιϊδόντας ἐπισκόπους, τῇ τῶν τὰ Ἀκινδύνου φρονούντων μερίδι ἐπέδωκαν ἑαυτοὺς, καὶ ῥῆγμα μέγα κατεσκεύασαν τῇ Ἐκκλησίᾳ, σφᾶς αὐτούς τε καὶ πλῆθος ἄλλο ἀποῤῥήξαντες, οἱ μικρῷ πρόσθεν Ἰωάννην τῶν αὐτῶν τούτων ἕνεκα τῶν θρόνων ἐκβαλόντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα δοκοῦντες εἶναι προστάται τῶν δογμάτων, μεταβαλόντες ἐξαίφνης διὰ τὸ ἠμελῆσθαι, καὶ ὧν κατηγόρουν γενόμενοι ἐκδικηταί. Τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα τῷ ἐξαρχῆς πολεμίῳ κοινῷ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἄν τις προσλογίζοιτο δικαίως. Ἔδει γὰρ ἐκείνους B συνετούς τε ὄντας καὶ πολλοῦ ἀξίους λόγου, εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως ἐννοεῖν, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν δοκούντων ἀξιόχρεων πρὸς προστασίαν, ἕνα προβεβλῆσθαι ἦν ἀνάγκη, τοὺς λοιποὺς δὲ ἄγεσθαι. Νυνὶ δ' ἐπιτρέψαντες ἑαυτοὺς καθάπαξ ἀκρισίᾳ δόξης κενῆς, ἐπιθυμίᾳ, ἀδοξίᾳ τε μεγίστῃ, καὶ ναυαγίῳ περὶ τὴν πίστιν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους περιέβαλον. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγῳ βέλτιον, καθὼς ἐν τοῖς πράγμασι συνέβη. Τότε δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν διάστασιν ἰδὼν τῶν διατεμόντων ἑαυτοὺς τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἤχθετο μὲν οὐκ ἀνεκτῶ, καὶ ἐλυπεῖτο, οὐ μόνον τῆς διαφορᾶς ἕνεκα, ἣν διεφέροντο πρὸς τοὺς λοιποὺς περὶ τῶν ὀρθῶν τῆς πίστεως δο- C γμάτων, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν φίλων ἦσαν, καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πολλὰ ἀνασχομένων δυσχερῆ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, οὓς ᾤετο εἶναι δεῖν πολλαῖς ἀμείβεσθαι εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖν τὰ δυνατὰ, εἰ καὶ τῆς πρώτης ἀπετύγχανον ἀξίας. Οἱ δὲ καθάπαξ ἀπαχθέντες τῇ μνησικακίᾳ, ὅτι μὴ τῶν πατριαρχικῶν ἠξίωντο θρόνων, οὐδὲν ᾤοντο ἕτερον ἔσεσθαι ἀντίῤῥοπον πρὸς τοὺς πόνους, καὶ τὴν ὑπὲρ βασιλέως σπουδήν· ἀλλὰ καθάπαξ ἑαυτοὺς βασιλέως καὶ τῆς ἀληθείας ἀποστήσαντες, ἐκεῖνόν τε ἔλεγον κακῶς, καὶ τὴν ἀλήθειαν διέφθειρον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφοις δόγμασιν ἑπόμενοι κατ' ἴχνος. Ἰσίδωρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὕστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρῆσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν παρὰ πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὴ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος λεγομένου ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων διϊκνοῖτο ἡ φωνὴ, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκουόντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθὺς μετὰ τὸν βασιλέα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπεὶ πρὸς ἐκεῖνον παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκουόντων τὸν ἀφορισμόν. Ἀλλ' ὅμως ἐδόκει καὶ αὖθις Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα πλείονος ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

CAPUT IV.

Orchanes gener socerum imperatorem cum tota familia invisit. Potatur. Imperator cum filia et Orchanis filiis Constantinopolim redit. In Blachernis templo Deiparæ iterum coronatur. Cur secundo coronatus. Uxor juncta Joanni imperatori. De ruinis templi Sanctæ Sophiæ, et instauratione. Urbes post fœdus ablatæ a Crale repetuntur; cui reddere nolenti bellum fit, accersitis ab Orchane genero Persarum auxiliis. Eorum latrocinia, et inde tristitia imperatori.

Orchanes imperatoris gener, posteaquam socerum Byzantio potitum totum jam imperium Romanum, quantum esset, certo possidere didicit, cum tota domo Scutarium (ut ab indigenis vocitatur) e regione Byzantii situm (80) victoriam gra-

Ὀρχάνης δὲ ὁ βασιλέως γαμβρὸς, ἐπεὶ ἐπύθετο βασιλέα κεκρατηκότα Βυζαντίου, καὶ πᾶσαν ἤδη τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἔχοντα βεβαίως, πανοικεσίᾳ ἦλθε πρὸς τοῦ Βυζαντίου τὴν περαίαν, ὃ Σκουτάριον ἐγχωρίως ὀνομάζεται, συνησθησόμενος ἐπὶ τῇ

Jacobi Fontani notæ.

(80) A militum scutariorum statione sic dictum scribitur. Quidam putant olim dictam Chrysopolim.

νίκῃ· καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα τριήρεσιν ἐπεραιοῦτο A πρὸς αὐτόν· καὶ ἐφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις συνήδοντο ἀλλήλοις, θήραις σχολάζοντες καὶ πότοις καὶ φιλοτησίαις. Συνήσθιον δὲ βασιλεὺς μὲν καὶ Ὀρχάνης ὁ γαμβρὸς ἐπὶ τραπέζης τῆς αὐτῆς, οἱ υἱοὶ δὲ τέτταρες ὄντες ἐξ ἑτέρων γυναικῶν αὐτῷ γεγενημένοι ἐφ' ἑτέρας οὐ μακρὰν τῆς βασιλέως, τῶν ἐπιφανῶν δὲ Περσῶν οἱ ἄλλοι καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ ταπήτων ἦσαν ἀνακεκλιμένοι πρὸς τὸ ἐσθίειν, ὅσον ὁρᾶσθαι ὑπὸ βασιλέως. Ἐπεὶ δὲ ἐφ' ἱκανὸν συνήσθησαν ἀλλήλοις, Ὀρχάνης μὲν ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου· βασιλεὺς δὲ μετὰ τῆς θυγατρὸς Θεοδώρας τῆς Ὀρχάνη γυναικὸς, ἑπομένων καὶ τῶν Ὀρχάνη παίδων, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τῆς οἰκίας εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεψεν· ἣ συγγενομένη βασιλίδι τῇ μητρὶ καὶ ταῖς ἀδελφαῖς ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις, ἔπειτα ἀνέστρεψεν εἰς τὴν Βιθυνίαν μετὰ τῶν υἱῶν Ὀρχάνη καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐφεπομένων εὐεργετηθέντων φιλοτίμως παρὰ βασιλέως τοῦ πατρός. Τρίτῃ δὲ ἐπὶ δέκα Μαΐου ἱσταμένου ἦρος τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τῆς Θεομήτορος B τεμένει τῶν Βλαχερνῶν, βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ πατριάρχου ἐστέφθη αὖθις, Ἄννης τε τῆς βασιλίδος παρούσης καὶ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ γαμβροῦ. Καὶ πάντα ἐτελεῖτο τὰ νενομισμένα ἐν τῇ ἑορτῇ, οὐδενὸς παραλειφθέντος. Ἔπειτα καὶ αὐτὸς Εἰρήνην ἔστεψε τὴν βασιλίδα κατὰ τὸ ἔθος· καὶ εἰς τὰ βασίλεια ἐπανελθόντες, πότους καὶ φιλοτησίας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξεπλήρουν, ὅσα φαιδρύνειν οἶδε τὴν ἑορτήν· καίτοι γε αὐτὸς ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ Λαζάρου τοῦ τῶν C Ἱεροσολύμων πατριάρχου πρότερον ἐστέφθη, καὶ ἀπέχρησεν ἂν ἡ τοῦ ἁγίου μύρου χρίσις ἐκείνη παρ' εὖ φρονοῦσιν· ἵνα δὲ μηδεμία εἴη πρόφασις τοῖς ὑβρισταῖς, ὡς ἄρα μὴ ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν βασιλέων ἔθος ἐστέπτο, καὶ τὸ δεύτερον αὖθις ἐτελεῖτο. Ὀγδόῃ δὲ ἡμέρᾳ ἀπ' ἐκείνης, κατὰ τὴν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης μνήμην τῶν μεγάλων βασιλέων, καὶ οἱ τοῦ νέου βασιλέως ἐτελοῦντο γάμοι ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει τῆς Θεομήτορος τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κάλλει τε καὶ μεγέθει τοὺς ἁπανταχοῦ νικῶν, καὶ ὥσπερ τι κοινὸν ἄγαλμα τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ὤν, καὶ δεῖγμα τῆς μεγαλουργίας, καὶ τῆς περὶ τὰ καλὰ φιλοτιμίας, ἔτει ἑνὶ πρότερον ἢ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα τὸ Βυζάντιον ἑλεῖν, σεισμῶν ἐξαισίων γενομένων κατηνέχθη, οὐ καθάπαξ, ἀλλ' ἥ τε πρὸς τῷ βήματι D μεγάλη στοὰ, καὶ τῆς ὀροφῆς οὐκ ὀλίγον, ὑπὲρ δύο μοίρας ἀπολειφθείσης. Διὸ καὶ αἱ τῶν βασιλέων τελεταὶ ἐν Βλαχέρναις ἐτελοῦντο, ἐκεῖσε πρότερον

A tulaturus advenit. Ad quem extemplo imperator triremibus trajecit, diebusque non paucis venationibus et symposiis vacantes collætati sunt. Ad eamdem porro mensam imperator et Orchanes gener, filii quatuor ex prioribus suscepti uxoribus ad aliam non longe accumbebant; cæteri illustres Persæ et Romani in eorum conspectu super stratis tapetibus discumbebant (81). Ubi se diu mutuo delectarunt, Orchanes quidem in castris seu classe (82) remansit; imperator cum filia Theodora Orchanis conjuge sequentibus ejusdem filiis, reliquisque domesticis Byzantium se recepit; ibi cum matre et sororibus triduum versata, postea in Bithyniam cum privignis et comitibus honorifice a patre donatis rediit. Tertio Idus Maias eodem B vere in templo Dei Genitricis in Blachernis imperator Cantacuzenus ab Isidoro patriarcha denuo, Anna imperatrice et Joanne imperatore præsentibus, coronatus est, servatis omnibus quæ illo tam festo die servari moribus receptum est. Mox et ipse Irenem conjugem pro consuetudine coronavit; reversique in palatium, **718** quæcunque ad hilaritatem diei pertinere nossent, iis se dederunt. Et qua quam Adrianopoli antehac a Lazaro patriarcha Hierosolymitano corona exornatus esset, suffecissetque apud veros prudentes illa sacra unctio, tamen ne oblocutoribus sermonem daret, quod non Byzantii secundum imperatorum solemne coronam accepisset, iterum coronari pla- C cuit. Octavo autem die ab illo, id est duodecimo Kalendas Junias, qui dies Constantini et Helenæ clarissimorum imperatorum memoriæ consecratus est, in eodem templo Deiparæ in Blachernis juniori imperatori uxor tradita est. Nam Sophiæ templum, elegantia ac magnitudine quæcunque templa orbis terrarum superans (83), et veluti quoddam commune Romani imperii decus atque ornamentum, magnificæque structuræ et ambitiosi cujusdam studii pulcherrime ædificandi specimen, anno antequam Cantacuzenus Byzantium caperet immani terræ motu conciderat: non illud quidem totum, sed magna porticus una cum tabernaculo, et tecti partes plus duæ. Idcirco sacra et cæremoniæ imperatorum in Blachernis, ut quon- D dam, peragebantur. Magnam itaque porticum et tabernaculum imperatrix Anna, Phaceolato operis præfecto instauravit, superiora cum tecto postea Cantacuzenus refecit; cæteramque templi venustatem in marmore et tesselato opere positam curæ

Jacobi Pontani notæ.

(81) Mos Barbarorum discumbendi etiam hodie. Occurrit locus ex I Æneid. de convivio Didonis:
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

(82) In navibus. Catachresis, ut rursum infra, cap. 30. ubi plura dicentur.

(83) De hoc eodem tam celebri templo Nicetas in Alexio Comneno, Manuelis filio, ægre ferens cruditbus pollutum esse a Christianis, cum Salomonium templum Titus imperator Deum reveritus vio- lari p. o ib erit, *Qui bonos*, inquit, *a religiosis et Christianis huic pulcherrimo et plane divino templo habendus non fuit, quod omnino Dei manibus fabricatum est, primum ac postremum opus pulcherrimum atque inimitabile, neque in terris aliud, quam orbis quidam cœlestis exstitit?* Idem in narratione de rebus post urbem a Latinis captam gestis: *Nunquid templum amplissimum et divinissimum unquam posthac te videbo, cœlum terrenum, solium gloriæ Dei, Cherubice currus, firmamentum alterum, fabricam manuum Dei annuntians, spectaculum et opus singulare, firmum universæ terræ decus?*

habuit. Verum Palæologus deinde solus imperator, quod deerat explevit, manumque extremam imposuit. Subserviebant autem imperatoribus in hac præclara æmulatione Astras magnus stratopedarcha, vir in primis spectatus et architectus insignis, et cum eo ex Latinis imperatori subjectis Joannes Peralta nominatus. Sed hæc posterius contigerunt. Tunc ergo, ut docebam, quoniam magnum illud mundi miraculum et decantata ædes ruinæ erant, rerum elegantium studiosis lacrymabiles, in Blachernis in Dei Matris, sub Isidoro patriarcha, Helena imperatoris Cantacuzeni filia Joanni imperatori in manum convenit : qui et ipse a Joanne patriarcha ante coronatus, uxorem suam usitato more coronavit. Et indulgebatur epulis ac plausibus, exercebatque ferias populus, ut videlicet nuptiis imperatoriis decorum erat. Imperator domi rebus probe constitutis ad hostes externos sese convertit, et ad Cralem missis oratoribus, amplas ei gratias egit **719** de honore ac studio, quibus præsentem prosecutus fuisset, quo tempore homophylorum arma pertulisset, seque, ubi occasio inciderit, jure ac merito factis responsurum ; si tamen fœdera salva manerent, quibus ab utrocunque violatis alterum vindicem propterea in vitio ponere, haud æquum esse ; nullam quippe obstare legem, quin, qui læsus est, ab eo qui læsit injuriam persequatur, postulabatque urbes post fœdus sancitum Romano imperio ademptas restitui : sic enim in juramentis scriptum exstare. Namque non solum Pheras, et alia Macedoniæ oppida atque castella, præter Thessalonicam occuparat, sed Berrhœotarum quoque potentissimos pecunia et pollicitationibus magnis corruptos eo pertraxerat, ut exacto Manuele imperatoris filio urbem sibi addicerent : quod sane molestia afficiebat imperatorem non mediocri. Manuel itaque apud Joannem Angelum consobrinum in Thessalia degebat. Crales audita legatione nihil juste obtendere poterat ; et juramenta sic concepta esse non ibat ille quidem inficias, oppida tamen reddere nolebat, sed ad prætextus et excusationes ineptas confugiebat. Imperator iterata legatione postulat, ut sibi urbibus ex juramentis cedat ; si abneget, bellum ei denuntiat, et orat futuras cædes ac servitutes ne sibi ascribat ; opibus enim Romanis civili bello fractis ac debilitatis se Barbarorum auxiliis vel nolentem usurum. Quæ ut expendat, et quo facto opus sit, faciat, se hortari. Cum nec post alteram legationem præstaret Crales, quod debebat, imo potius cæteras urbes obsideret, imperator Orchanem generum subsidium poposcit : veneruntque Barbarorum supra decem millia, ducentibus Sulimano cum fratribus Orchanis filiis. Mittit una imperator etiam Matthæum filium Romano agmini præpositum, et citra maleficium transitis Romanorum finibus, Triballos devastare jubet. At Barbari ubi tantum Mygdoniam per munitionem, quæ juxta Christopolim est, perve-

A εἰωθός. Τὴν μὲν οὖν μεγάλην στοὰν μετὰ τοῦ βήματος ἡ βασιλὶς ἀνήγειρεν αὖθις Ἄννα, Φακεωλάτον ἐπιστήσασα τῷ ἔργῳ· τὸ ἐπέκεινα δὲ μετὰ τῆς ὀροφῆς βασιλεὺς ὕστερον ἀνέστησεν ὁ Καντακουζηνὸς, καὶ τῆς ἄλλης ἐπεμελήθη τοῦ τεμένους εὐκοσμίας ὅση τε ἐν μαρμάροις καὶ λεπτῆς ψηφῖδος διαθέσει. Εἴ τι δὲ ἐνέδει πρὸς τελείωσιν, Παλαιολόγος ὕστερον ἐπέθηκεν ὁ νέος βασιλεὺς, μόνος ἤδη τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἔχων τὴν ἀρχήν. Διηκόνει δὲ ἑκατέροις τοῖς βασιλεῦσι πρὸς τὴν καλὴν φιλοτιμίαν ταύτην Ἀστρᾶς ὁ μέγας στρατοπεδάρχης, τά τε ἄλλα λόγου ἄξιος πολλοῦ, καὶ περὶ οἰκοδομίας ἔχων εὐφυῶς, καὶ ἐκ τῶν ὑπηκόων βασιλεῖ Λατίνων τις Ἰωάννης Περάρτα προσαγορευόμενος. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. Τότε δὲ ἐπεὶ τὸ μέγα τῆς οἰκουμένης B θαῦμα ὁ περιβόητος οὑτοσὶ ναὸς πτῶμα δακρύων φιλοκάλοις ἄξιον ἦν ψυχαῖς, ἐν τῷ τῶν Βλαχερνῶν τῆς Θεομήτορος ναῷ ὑπὸ Ἰσιδώρου πατριάρχου Ἑλένῃ τῇ βασιλέως θυγατρὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης συνεζεύγνυτο. Ἔστεφε δὲ κατὰ τὸ ἔθος τὴν γυναῖκα καὶ αὐτὸς, πρότερον ἐστεμμένος ὑπὸ πατριάρχου ὢν τοῦ Ἰωάννου, καὶ εὐωχίαι ἦσαν καὶ κρότοι, καὶ δημόσιοι ἤγοντο ἑορταὶ ᾗ προσῆκε τοῖς βασιλέων γάμοις. Ἐπεὶ δὲ τὰ οἴκοι καλῶς διῴκητο τῷ βασιλεῖ, ἐτρέπετο ἐπὶ τοὺς ἔξω πολεμίους, καὶ πρεσβείαν πρὸς Κράλην πέμψας, πολλὰς μὲν ὡμολόγει χάριτας αὐτῷ τῆς εἰς αὐτὸν φιλοτιμίας καὶ σπουδῆς, ἣν πρὸς παρόντα ἐνεδείξατο, καθ' ὃν ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων ἐπολεμεῖτο χρόνον, καὶ δικαίως εἶναι ἀμείβεσθαι τοῖς ἴσοις καιροῦ καλοῦντος, μὴ παραλυομένων C μέντοι τῶν ὅρκων καὶ τῶν σπονδῶν τῶν πρὸς ἀλλήλους. Εἰ γὰρ ἐκεῖνα παραβαίνοιντο ὑφ' ὁτουοῦν, οὐ δίκαιον εἶναι ἀμυνόμενον τὸν ἕτερον αἰτίας ἀξιοῦν· κωλύει γὰρ οὐδεὶς ἀμύνεσθαι νόμος τὸν πάσχοντα κακῶς, ἠξίου τε αὐτῷ ἀποδοθῆναι τὰς πόλεις, ἃς μετὰ τὸ πρὸς αὐτὸν τὰς σπονδὰς καὶ τοὺς ὅρκους θέσθαι τῆς Ῥωμαίων παρείλετο ἀρχῆς· οὕτω γὰρ ἐγγεγραμμένον τοῖς ὅρκοις εἶναι. Μὴ μόνον γὰρ Φεράς τε καὶ ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις, καὶ τὰ φρούρια πλὴν Θεσσαλονίκης εἷλεν, ἀλλὰ καὶ Βερβοιωτῶν τοὺς δυνατωτάτους χρήμασι καὶ μεγάλαις ἐπαγγελίαις διαφθείρας, τὸν βασιλέως ἔπεισεν υἱὸν ἐξελάσαι τὸν Μανουὴλ, κἀκείνῳ τὴν πόλιν παραδοῦναι· ἃ οὐκ ἐπ' ὀλίγον ἠνία βασιλέα. Ὁ μὲν οὖν D υἱὸς ἐν Θετταλίᾳ διέτριβε παρὰ τὸν θεῖον Ἄγγελον τὸν Ἰωάννην. Κράλης δὲ ἐπεὶ ἐδέξατο τὴν πρεσβείαν, δίκαιον μὲν ἀντιτιθέναι τοῖς λόγοις ἠδύνατο οὐδὲν, ἀλλὰ συνωμολόγει τοὺς ὅρκους οὕτω γεγενῆσθαι, ἀποδιδόναι δὲ τὰς πόλεις οὐκ ἠβούλετο· ἀλλὰ πρὸς σκήψεις ἐχώρει καὶ προφάσεις ἐχούσας ὑγιὲς οὐδέν. Βασιλεὺς δὲ καὶ αὖθις δευτέραν ἐποιήσατο πρεσβείαν, καὶ πάλιν ἠξίου τῶν πόλεων αὐτῷ παραχωρεῖν κατὰ τοὺς ὅρκους. Εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, ἠπείλει πολεμήσειν· ἠξίου τε μὴ αὐτῷ προσλογίζεσθαι ἐσομένους φόνους καὶ τοὺς ἀνδραποδισμούς· τῆς γὰρ Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως διεφθαρμένης ὑπὸ τοῦ συγγενικοῦ πολέμου, ἀναγκαίως χρήσεσθαι βαρβάροις κατὰ συμμαχίαν. Ἃ ἐκέλευε σκεψάμενον τὰ δέοντα ποιεῖν. Ὡς δὲ καὶ μετ' ἐκείνην τὴν

πρεσβείαν, οὐδὲν ὁ Κράλης ἐποίει τῶν δεόντων, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπολοίπους ἐπολιόρκει πόλεις, πέμψας πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν ὁ βασιλεὺς, μετεκαλεῖτο στρατιάν· καὶ παρῆσαν ὑπὲρ μυρίους τῶν Βαρβάρων, ὧν Σουλιμὰν μετὰ τῶν ἀδελφῶν οἱ τοῦ Ὀρχάνη παῖδες ἐστρατήγουν. Πέμπει δὴ μετὰ τούτων καὶ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς ἡγούμενον, καὶ ἐκέλευε τοὺς ὅρους τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας διελθόντας ἀβλαβῶς οὕτω πορθεῖν τοὺς Τριβαλούς. Οἱ Βάρβαροι δὲ ὡς μόνον ἐπέβησαν Μυγδονίας, τὸ περὶ Χριστούπολιν τείχισμα διαβάντες, πυθόμενοι ὡς ὑπὸ Κράλην αἱ πόλεις ἄγοιντο, εὐθὺς ἐτράποντο ἐπὶ λεηλασίαν, ὀλίγα φροντίσαντες τῶν στρατηγῶν, καὶ τὰς κώμας πάσας ἐξεπόρθησαν, καὶ τὰς πόλεις κατέδραμον τὰς κατὰ Μυγδονίαν καὶ ἀπέκτεινάν τε πλείστους καὶ ἠνδραποδίσαντο οὐκ ὀλίγους· λείαν τε πλείστην δοριάλωτον ἐλάσαντες, ἀνέστρεφον καὶ ἐπεραιοῦντο κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον εἰς τὴν οἰκίαν. Βασιλεὺς δὲ πυθόμενος τὴν ἀταξίαν τῶν Βαρβάρων, οὐ μετρίως ἠνιᾶτο, ὅτι ὑπὲρ ὧν ἐδόκει τὸν πόλεμον αἱρεῖσθαι, τούτους διέφθειρεν ἡ συμμαχεῖν δοκοῦσα στρατιά.

A nerunt, et urbes illas a Crale teneri intellexerunt, ducum imperia parvipendentes, ad populationem sese illico effuderunt, vicosque omnes vastaverunt, et urbes Mygdoniæ finitimas incursarunt, occideruntque et captivos egerunt quamplurimos: atque cum opima præda armis quæsita, **720** per Hellespontum in Bithyniam redierunt. Imperator ut Barbaros deseruisse ordines audivit, molestissime tulit: quandoquidem in quorum utilitatem bellum hoc susceperat, eos ipsos hi, qui se pro sociis adjuturi videbantur, perdiderant.

CAPUT V.

Imperator juniorem filium et generum despotas creat. Matthæum ultra extollit. Fratres uxoris sebastocratoras facit. Inopia pecuniæ magna undique: de ea viritim exigenda. Iterum contra sycophantas se defendit, de quibus vehementer conqueritur. De Barbaris in socios ascitis se purgat, et de republica juvanda sententias quærit.

Μετὰ τοῦτο καὶ εἰς Θετταλίαν τριήρη πέμψας, τὸν υἱὸν μετεπέμπετο Μανουήλ· ἐπεὶ δὲ ἦν ἐν Βυζαντίῳ, ἐκεῖνον μὲν καὶ τὸν γαμβρὸν Δούκαν τὸν Νικηφόρον, δεσπότας ἀπεδείκνυ. Ματθαῖον δὲ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν ἀξίας μὲν οὐδεμιᾶς ὀνομαστὶ ἠξίου, τιμὴν δὲ παρεῖχε τὴν ὑπὲρ δεσπότας, ὡς εὐθὺς εἶναι μετὰ βασιλέα, ἣν ὁ πρῶτος τῶν Παλαιολόγων βασιλέων Μιχαὴλ ἐκαινοτόμησεν ἐπὶ υἱῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ, ἣ ἐδόκει πλέον τι τῆς τῶν δεσποτῶν ἀξίας ἔχειν. Τοὺς γυναικὸς δὲ τῆς βασιλίδος ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Μανουὴλ σεβαστοκράτορας ἀπέδειξεν. Ὁρῶν δὲ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν δεινῶς ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου διεφθαρμένην καὶ καταφρονουμένην ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἀμύνεσθαι δὲ ἀδυνάτως ἔχων διὰ σπάνιν τῶν χρημάτων (νεῦρα γάρ τις καιρίως εἶπε τὰ χρήματα τοῦ πολέμου), καὶ μήτε οἴκοθεν ἔχων χορηγεῖν, μήτε ἐκ τῶν δημοσίων· τά τε γὰρ κειμήλια ἀνάλωται πάντα τὰ βασιλικὰ, καὶ αἱ πρόσοδοι αἱ κοιναὶ ἐξέλιπον, τῆς χώρας καθάπαξ ὑπὸ τοῦ πολέμου διεφθαρμένης, καὶ νήσων καὶ ἠπειρωτίδων πόλεων, τῶν μὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχομένων, τῶν ἐπιλοίπων δὲ εἰς ἐσχάτην ἀπορίαν ἔκ τε τῶν ἔξωθεν ἐφόδων, καὶ τῶν ἔνδον στάσεων ἡκόντων· τρέφεσθαι δὲ ἐνῆν τοὺς στρατιώτας οὐδαμόθεν· πάντες δὲ ἦσαν ἄχρηστοι καὶ ἄοπλοι ὑπὸ πενίας· καὶ οὐδεμία ὄνησις ἐκείνων ἦν, καὶ ταῦτα πολλῶν ὄντων καὶ ἀγαθῶν, ἀπορίᾳ πανταχόθεν συνεχόμενος, ἐσκέψατο εἰσφορὰν ποιήσασθαι ἐκ τῶν ἰδίων πάντας, ἵν' αὐτοί τε σώζοιντο οἱ ἔχοντες, καὶ τοὺς ἀπόρους συνδιασώζειεν. Οὕτω δὲ σκεπτομένῳ οὐ βίαν εἰσφέρειν ἐδόκει δεῖν μέλλοντι ὑπὲρ αὐτῶν τῶν εἰσφερόντων τὰ χρήματα ἀναλίσκειν· ἀλλὰ πείθειν παραινέσαντα μᾶλλον πρὸς τὴν πρᾶξιν ἑκόντι χωρεῖν. Καὶ κοινὴν ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ἰδέας βίου συναθροίσας ἐκ τῶν Βυζαντίου πολιτῶν· οὔτε γὰρ ἔμπορος ὑπελείπετο οὔτε στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ χειροτέχναι παρῆσαν,

B Sub hæc missa triremi in Thessaliam, filium Manuelem accersit, eumque Constantinopoli cum Nicephoro duca genero suo despotam declarat. Matthæum seniorem filium nulla dignitate nominatim cohonestat; honore tamen supra despotas effert, nempe ut esset imperatori proximus: quem honorem primus Palæologorum imperator Michael, propter filium Constantinum Porphyrogenitum invenit, videbaturque ea dignitas despotarum dignitati antecellere. Fratres uxoris Joannem et Manuelem sebastocratoras legit. Cernens autem Romanum imperium civili bello vehementer quassatum et attritum atque a vicinis cum propter inopiam pecuniæ (quam quidam nervos esse belli non inscite dixit) ulcisci se non posset, C quod nec de suo, nec de publico sumptus suppeditaret; quæ enim in thesauris imperatoriis reposita habebantur, absumpta erant omnia: et vectigalia regione funditus direpta ac devastata defecerant; et insulæ atque continentis urbes aliæ hostibus serviebant, aliæ propter hostiles incursiones foris, et civium discordias intus, extremis difficultatibus conflictabantur; nec suppetebat in milites alimonia, qui quanquam multi ac strenui, præ egestate, qua undique premebantur, erant inermes atque inutiles; edicere cogitavit, ut cives de facultatibus suis viritim conferrent, quo et ipsi qui haberent, et ii qui egerent una servarentur. Hoc meditanti occurrit vim abstinendam, siquidem illam ipsam pe- D cuniam collatitiam pro conferentibus insumpturus esset, sed hortando potius ad id libenter faciendum impellendos. Inde conventu civium Byzantiorum ex omnibus ordinibus indicto (nam et mercatores, et milites, et opifices, **721** et plebes infima frequens, et sacrorum monasteriorum præfecti, et ecclesiarum procuratores confluebant, in medium progressus sic infit dicere: Veterem

Romani imperii felicitatem, viri Romani, admirandam fuisse, et Barbaros circumjacentes, alios quidem ab iisdem victos et subjugatos esse, alios mansisse semper stipendiarios, clarissimos autem, eosdemque præpotentes satis se beatos putavisse, si illos amicos et socios haberent, parique cum iis jure suis rebus integris viverent, vos quoque universi propemodum non ignoratis. Verum hæc augusta, et admiranda', et hodie fama tantum, velut si extra ultimam Thulen (84) gesta essent, celebrata, tandiu viguerunt, quandiu æque omnibus, imperatoribus nimirum et privatis communis gloria cordi fuit, et publica commoda privatis antelata. Ex quo autem imperatores litigare et contendere de summa rerum, et hostes oppugnare parcentes, cum consanguineis confligere cœperunt, aliique communi salute neglecta, et quam debebant, obedientia legum ac principum abjecta, ad proprios quæstus omni ratione comparandos incubuerunt: mista sunt ima summis, et summa infimis, gloriæque nostræ damnum longe maximum fecimus, eoque infirmitatis recidimus, ut jam non amplius quomodo alios subigamus, sed ne ipsi ignaviter ac turpiter subigamur, providendum sit. Quod igitur liberis imperatoris insidias nequaquam fecerim, nec regnandi cupiditate paterno eos principatu spolians huc venerim, cuivis ex ipsa re evidenter licet perspicere. Si enim, ut sycophantæ clamitant, hoc ab initio in animum induxissem, post tam atrox bellum, et clades multifariam illatas, post ereptas mihi facultates, propinquorum et amicorum tantas ærumnas, nunc certe, quando omnia in manibus meis sunt, quod constituissem exsequerer. Quocirca et majores multo Numini gratias ago, quando non pacem illis amplectentibus, neque ad pacta descendentibus (tametsi id ego rogarem creberrime), sed bellantibus quantum vires paterentur, nihilque in hoc genere non audentibus, solo Deo mihi favente pugnans, omnibus evasi superior, ne propter conventa et juramenta, sed propter veterem animi mei moderationem, et cum singulari illo mecumque quondam conjunctissimo imperatore amicitiam filiis ejus parcere, et paternum eis imperium custodire existimer. **722** Si ergo quemadmodum a principio ipse cogitabam, ad communem Romanorum fructum scilicet, omnes actiones meas dirigere, impendereque pecunias meas tantas, quantas vos scitis, et nullum laborem aut discrimen subterfugere, si hæc, inquam, alii cogitassent, et me impigre secuti fuissent, aut quod minus est, saltem me non prohibuissent, non hoc tempore de nostra libertate retinenda,

καὶ τοῦ δήμου οὐκ ὀλίγοι, καὶ τῶν ἱερῶν φροντιστηρίων οἱ ἐξηγούμενοι, καὶ τῶν ἐκκλησιῶν οἱ προστάται· καὶ καταστὰς εἰς μέσους ἔλεξε τοιάδε· Ἄνδρες Ῥωμαῖοι, τὴν μὲν ἀρχαίαν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας εὐδαιμονίαν ὡς θαυμαστή τις ἦν, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκούντων Βαρβάρων, τῶν μὲν ἐκράτει καὶ ὑποχειρίους εἶχεν, οἱ δὲ ὑπόφοροι διετέλουν, οἱ περιφανέστατοι δὲ καὶ δοκοῦντες μεγάλην δύναμιν περιβεβλῆσθαι ἀγαπητὸν ἡγοῦντο εἰ φίλους καὶ συμμάχους ἔχοιεν, καὶ ἐξ ἴσης φέροιντο αὐτοῖς μηδὲν πλεονεκτούμενοι, οὐδ' ὑμεῖς ἀγνοεῖτε, εἰ καὶ μὴ πάντες. Ἀλλὰ ταῦτα δὴ τὰ σεμνὰ, καὶ θαυμαστὰ, καὶ μόνον ᾀδόμενα νυνὶ, ὥσπερ τινὰ τῶν ἔξω Θούλης εἰργασμένων, μέχρι τότε περιῆν, ἄχρι πᾶσιν ὁμοίως καὶ βασιλεῦσι καὶ ἰδιώταις τῆς κοινῆς ἔμελεν εὐδοξίας, καὶ τῶν ἰδίᾳ συμφερόντων τὰ κοινῇ προὐτίθεσαν. Ἀφ' οὗ δὲ τοῖς τε βασιλεῦσιν ἔρις ἐνέπεσεν ἐσχάτη καὶ φιλονεικία περὶ τῆς ἀρχῆς, καὶ τοῦ μετὰ τῶν οἰκείων μάχεσθαι τοῖς πολεμίοις ἀποσχόμενοι, ἀλλήλοις συνερράγησαν, καὶ οἱ ἄλλοι τῆς κοινῆς ἀμελήσαντες σωτηρίας, καὶ τοῦ πειθαρχεῖν τοῖς νόμοις καὶ τοῖς ἄρχουσιν, ᾗ προσῆκε τῶν ἰδίᾳ τι διαφερόντων μάλιστα ἀντεποιήσαντο, πάντα ἄνω καὶ κάτω γέγονε, καὶ τῆς τε εὐδοξίας ἀφῃρήμεθα τὸ πλεῖστον, καὶ εἰς τοσοῦτον ἥκομεν ἀδυναμίας, ὥστε μηκέθ' ἡμῖν ἐπὶ τῷ καταδουλοῦν ἑτέρους τὸν λόγον εἶναι, ἀλλ' ὅπως μὴ αὐτοὶ αἰσχρῶς καὶ ἀγεννῶς δουλεύσομεν. Ὡς μὲν οὖν καὶ αὐτὸς οὐκ ἐπεβούλευσα βασιλέως τοῖς παισὶν, οὐδὲ βασιλείας ἐρῶν, ἢ τῆς πατρῴας ἡγεμονίας αὐτοὺς ἀποστερῶν εἰς τοῦτο ἦλθον, πᾶσιν ἔξεστιν ἀπόδειξιν λαμβάνειν ἐναργῆ ἐκ τῶν πραγμάτων. Εἰ γὰρ, ὥσπερ οἱ συκοφάνται κατηγόρουν, τοῦτο προὐθέμην ἐξαρχῆς, οὐκ ἂν μετὰ τὸν τοσοῦτον πόλεμον καὶ τὴν παντοίαν τῶν δεινῶν ἐπιφορὰν, καὶ τῶν χρημάτων τὴν ἀποβολὴν, καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων τὴν τοσαύτην κακοπραγίαν, νῦν ἀπεσχόμην τῆς προθέσεως, πάντα ἔχων ἐν χεροῖν· δι' ἃ καὶ μάλιστα πολλαπλασίους χάριτας ὁμολογῶ τῷ Κρείττονι, ὅτι μὴ ἐκείνων τὴν εἰρήνην ἑλομένων μηδὲ πρὸς συμβάσεις χωρησάντων, καίτοι γε πολλάκις ἐμοῦ πολλὰ περὶ εἰρήνης δεηθέντος, ἀλλὰ πεπολεμηκότων ἄχρι καὶ τοῦ δυνατοῦ, καὶ οὐδὲν ὃ ἠμεληκότων τῶν ἡκόντων εἰς αὐτοὺς, τῇ ἄνωθεν μόνῃ συμμαχούμενος ῥοπῇ, πάντων περιεγενόμην, ἵνα μὴ δοκῶ διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συμβάσεις, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπιείκειαν, καὶ τὴν πρὸς βασιλέα τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνον καὶ φίλτατον ἐμοὶ φιλίαν, τῶν παίδων τῶν ἐκείνου φείδεσθαι, καὶ τὴν πατρῴαν ἀρχὴν συνδιασώζειν. Εἰ μὲν οὖν, ὥσπερ ἐξαρχῆς αὐτὸς διενοούμην πάντα πράττειν ὑπὲρ τῆς κοινῆς Ῥωμαίων ὠφελείας, καὶ χρήματα ἀναλίσκειν τοσαῦτα ὄντα ὅσα ἴστε, καὶ πάντα πόνον καὶ κίνδυνον ὑφίστασθαι, καὶ οἱ ἄλλοι

Jacobi Pontani notæ.

(84) Etiam Virgilius I *Georg.* ultimam vocat, quod nimirum distaret longissime, essetque postrema, sive ultima inter insulas Romanis exploratas et cognitas. Strabo, lib. IV: *Magis etiam obscura est Thules historia, ob tam longinquum situm. Omnium enim quarum feruntur nomina, maxime versus septentrionem esse hanc dissitam aiunt.* Poetæ in maxima distantia, et loco longinquissimo significando, Thulen nominant.

συνείποντο προθύμως, ἢ τό γε μετριώτερον μὴ ἐκώλυον αὐτοί, οὐκ ἂν νῦν περὶ τοῦ ᾗ χρὴ σώζεσθαι, ἀλλ', εἰ μὴ ἐπίφθονον εἰπεῖν, περὶ τοῦ ὁποίους χρὴ καταδουλοῦν ἐβουλευόμεθα. Ἐπεὶ δὲ οὕτω ταῦτα πονηροῦ τινος δαίμονος ἡμῖν βασκήναντος συνεσκευάσθη, καὶ πρὸς μὲν ἐμὲ τὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας πολλὴν πρόνοιαν ποιούμενον πόλεμον ἤρχοντο προθύμως, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας συνέπεισαν, καὶ τά τε ἡμέτερα ἅπαντα ἀναλώκασι καὶ τὰ κοινά, οὐδὲν ἧττον κατ' ἐμοῦ ἢ καὶ καθ' ὑμῶν ἁπάντων, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν διέφθειραν, ἀφ' ἧς αἱ συντάξεις συνελέγοντο, καὶ τοὺς μὲν πολεμίους φοβεροὺς ἐποίησαν ἡμῖν, πόλεις τὰς μὲν ἑκόντι προϊέμενοι ἐκείνοις, ἵν' ἔχωσι συμμάχους κατὰ Ῥωμαίων, τῶν δ' ἀμελήσαντες, ὥστ' ἐκείνους δύνασθαι καταδουλοῦν, ἡμᾶς δὲ ἀσθενεστάτους ὀλιγότητι τῆς στρατιᾶς καὶ χρημάτων ἀπορίᾳ, περιέστηκε δὲ νῦν ἡμῖν ἐν ἀπόρῳ πάντα, σκεπτέον ἕκαστον, καὶ γνώμην τινὰ εἰσενεκτέον δι' ἧς ἔσται τὰ πράγματα ἡμῖν βελτίω, καὶ τῆς τε παρούσης δυσπραγίας, καὶ τῆς ἔτι ἀπαλλαξόμεθα προσδοκωμένης. Τριβαλοί τε γὰρ ὁμοίως καὶ Μυσοί, καὶ Πέρσαι, καὶ εἰ δή τινες ἄλλοι γειτονοῦσιν ἡμῖν δυναστείαν ἔχοντες, οὐ τοῖς ἡρπασμένοις κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον ἀρκοῦνται, ἀλλ' ἐφάπαξ καταφρονήσαντες, οὐδαμῇ στῆσαι τὴν πλεονεξίαν βούλονται. Ἐγὼ δὲ ἡδέως ἂν εἶδον ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ δίκας ἐκ τούτων πάντων ἂν ἐξῇ λαβεῖν τῶν εἰς ἡμᾶς ἠσελγημένων. Οὐδὲ γάρ, οὐδὲ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον ἑκόντι τὴν τῶν Βαρβάρων ᾑρούμην κατὰ τῶν Ῥωμαίων συμμαχίαν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πολεμούντων πρὸς ἀνάγκην ἐναγόμενος· ῥᾳδίως γὰρ ἐκεῖνοι πόλεις καὶ χώρας καταπροϊέμενοι, Μύσους, καὶ Τριβαλούς, καὶ εἰ δή τινας ἄλλους ἔπειθον, ἐμοὶ ἁπάσῃ δυνάμει πολεμεῖν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ᾔδεσαν αὐτοὶ ἐφ' ἑαυτῶν, ὡς ἐμοῦ μὲν καταστάντος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, οὐ μόνον οὐδὲν προσκτήσονται τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἡρπασμένα ἀναγκασθήσονται ἀποδιδόναι· ἐκείνων δὲ ἀρχόντων οἷα ἀνδραπόδοις χρήσονται· δι' ἃ προθύμως συνεμάχουν. Ἄλλως τε οὐδὲ πρὸς Πέρσας ἔμειναν ἀνεπιχείρητοι, ἀλλ' αὐτοί τε πρῶτοι ἐπήγοντο συμμάχους κατ' ἐμοῦ, καὶ ὕστερον οὐχ ἅπαξ, καὶ δὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπεχείρησαν ἐμοὶ ἐκπολεμῶσαι, χρήματα πολλὰ τὰ μὲν διδόντες, τὰ δὲ ἐπαγγελλόμενοι. Πρὸς οὖν τοσαύτην δύναμιν τῶν πανταχόθεν περιεστηκότων πολεμίων δυνάμεως οἰκείας ἀπορῶν, ἄλλως τε καὶ δεδοικὼς μὴ παροφθέντας ἐκεῖνοι προσλάβωσι συμμάχους, ἀναγκαίως τὴν ἐκείνων περισπούδαστον ἐνόμιζον καὶ συμμαχίαν καὶ φιλίαν. Νυνὶ δὲ τῶν πραγμάτων καλῶς ὑπὸ τοῦ Κρείττονος κριθέντων, καὶ πάσης στάσεως καὶ διχονοίας ἀπεληλαμένης, προθύμως σὺν ὑμῖν τῶν τότε τετολμημένων δίκας ἀπαιτήσω. Ὡς οὖν οὐδενὸς ἀφεξομένου τῶν ὅσα λυσιτελεῖν ἡμῖν δοκεῖ καὶ πρὸς εὐδοξίαν καὶ ἀνάκλησιν τῆς προτέρας εὐετηρίας, πάντα λέγετε προθύμως, ὅσα οἴεσθε λυσιτελεῖν, ὡς καὶ ἐμοῦ ἅ τε δοκῶ βελτίω συμβουλεύσοντος, καὶ τοῖς καλῶς εἰρησομένοις τῶν ἄλλων μᾶλλον εὐχερέστερον πεισθησομένου. Εὖ γὰρ ἴστε σαφῶς ὡς ἢν

A sed (absit verbo invidia) de aliena potius eripienda consultaremus. Cæterum quia hæc adversum nos malignus quispiam dæmon ex invidia callide machinatus est, et illi contra me communis libertatis diligentissimum arma cupide susceperunt, eodemque alios omnes perpulerunt, nostrasque fortunas et communem pecuniam omnem prodegerunt, in eo (si verum licet dicere) non magis me quam vos universos læserunt, totamque regionem, unde pensiones colligebantur, expilarunt, et hostes nobis formidabiles, urbium alias sponte ipsis dimittentes (ut eos contra Romanos haberent socios) alias non curantes (ut illi eas possent subigere), nos autem paucitate militum et inopia pecuniaria infirmissimos reddiderunt :
B conjectique sumus in angustias per omnia. Cum hæc, inquam, ita sint, perpendendum cuique, et afferenda in medium sententia, qua status rerum emendetur, et cum præsenti, tum adhuc imminenti miseria liberemur. Nam Triballi, Mœsi, Persæ, et si qui alii vicinas nobis provincias incolunt, quæ per belli tempus rapuerunt, iis contenti non sunt; sed simul et semel nobis contemptis, avaritiæ suæ imperare nulla ratione volunt. Ego vero libenter viderem diem illum, quo omnia in nos insolenter ac proterve admissa punirentur. Nec enim vel ipsis armis durantibus sponte mea, sed ab hostibus adactus, Barbarorum contra Romanos auxilia ascivi. Illi enim, oppida et regio-
C nes nulla religione projicientes, Mœsos, Triballos, et si quos alios ad me totis viribus oppugnandum incitarunt : qui per se sciebant, si adeptus essem imperium, non solum de cætero rerum nostrarum nihil acquisituros, sed et rapta compulsos a me reddituros : illis autem regnantibus, se velut mancipiis usuros, quare arma armis alacriter junxerunt. Ad hæc neque Persas non etiam agressi sunt, quos ipsi et prius auxiliares contra me induxerunt, et post non semel, iterumve, 723 sed sæpius hostes mihi facere, partim data, partim promissa ingenti pecunia studuerunt. Ad tantam igitur potentiam hostium undique cingentium ipse imbecillis, præterea timens ne a me contemptos illi socios assumerent, necessitate sic postulante, Barbaro-
D rum societatem et amicitiam studiosissime expetendam judicavi. At nunc pulchre a Deo optimo maximo dirempta controversia, omnique seditione ac discordia sublata, vobiscum prompte illorum facinorum pœnas reposcam. Ut igitur me nihil omissuro, quod ad gloriam et pristinæ felicitatis restitutionem expedire nobis videatur, omnia alacriter editote, quæ conducere censetis. Nam et ego, quæ magis probo, ea suadebo, et ab aliis recte dictis facilius assentiar. Omnino enim sic vobis persuadete, si nunc quæ tempus flagitat et statuerimus, et egerimus, et alicunde vires comparaverimus, cum amicis chariores, tum hostibus terribiliores fore. Sin ob imbecillitatem nostram desperationi cedentes, otium et quietem complexi

sedebimus, nihil nobis præter servitutem brevi intervallo exspectandum erit. Aut enim tentatis omnibus imperandum nihilque de priori decore ac fortitudine remittendum, aut potentioribus sine dubio serviendum est. Cum itaque non solum præterita gloria, sed et futura securitas et libertas vestra agatur, consulite et quæ vobis ad hunc finem prodesse posse videbuntur, facitote.

A μὲν νῦν ἡμεῖς τὰ δέοντα καὶ βουλευώμεθα καὶ πράττωμεν, καὶ δύναμιν ποριζώμεθά ποθεν, τοῖς τε οὖσι φίλοις ποθεινότεροι ἐσόμεθα, καὶ τοῖς πολεμοῦσι φοβερώτεροι· ἂν δὲ πρὸς τὴν ἀδυναμίαν ἀπειπόντες, καθεζώμεθα πράττοντες μηδὲν, τὴν ἀπραγμοσύνην καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζόμενοι, οὐδὲν ἕτερον ἡμῖν ἢ δουλεύειν ἑτέροις περιέσται ἐν βραχεῖ. Ἢ γὰρ ἄρχειν δεῖ πάντα πραγματευομένους, καὶ μηδὲν τῆς προτέρας δόξης καὶ τῆς εὐτολμίας ὑφιέντας, ἢ δουλεύειν ἀσφαλῶς τοῖς κρείττοσιν. Ὡς οὖν οὐχ ὑπὲρ εὐδοξίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλείας καὶ ὑμῶν αὐτῶν ἐλευθερίας, καὶ βουλεύεσθε καὶ πράττετε ἅττα ἂν ὑμῖν δοκῇ λυσιτελεῖν.

CAPUT VI.

Responsio civium præcipuorum, qua se paratos ostendunt ad officium faciendum. Docent item quod imperatoris, quod militis, quod mercatoris, et opificis munus sit, nempe ad militem alendum conferre pecuniam. Cur ab ipsis pecuniam petat. Malevolentia adversariorum in imperatorem, et criminatio. Cur eos non puniverit et totius negotii curam deposuerit. Novæ insidiæ per Joannis imperatoris fugam Galatam, ubi bellum repararetur. Noxii cuncti liberantur, et suis functionibus redduntur.

Hæc imperator in commune ad omnes, aperte autem de pecunia collatitia nihil; nolebat enim, ut dicebamus, vi exigere, sed ipsos per se publicæ utilitatis gratia conferre. Tum principes civitatis, quanta et privatis et publicis rebus data sit bello isto pernicies, non se nescire, nec ignorare, quanta in præsens pecuniæ penuria laboretur. **724** Existimandum vero, ipsos quoque ad illa incumbere, per quæ iterum fortunate vivere liceat. Id neutiquam fore nisi pro se quisque ad quæ par est reipublicæ operam suam præbeat; ut imperator quidem recte consultet, et hostibus cum exercitu occurrat, illorumque incrementa omnimodis impedire nitatur; aut illos etiam, si possit, evertat, ademptasque urbes recipiat; milites ad militandum faciles sint, nihilque de antiqua gloria et virtute deperdant, sed inter se in pugna vereantur (85), ac viros præstent strenuos, utpote sibi primum, deinde pro quibus propugnant, fortitudine sua profuturi : mercatores et qui alias artes quæstuosas persequuntur, milites alant, pecuniam conferentes, quando de ærario jam exinanito ali nequeant. Agricolam enim, mercatorém et opificem, si tutus sit, sibi æque et militi propugnanti posse consulere. Sin eum alere fugiat, sequi ut seipsum perdat cum milite, hunc quidem fame, se ipsum liberosque fame, obsidione, et hostium gladiis : aut certe si necessitatis vi se subjecerit, majora et acerbiora domitoribus tributa pendat, quam

B Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς κοινῇ πρὸς ἅπαντας διειλέχθη, φανερῶς οὐδὲν εἰπὼν περὶ τοῦ δεῖν εἰσφέρειν χρήματα· ἐβούλετο γὰρ, ὥσπερ εἴρηται, μὴ δοκεῖν εἰσπράττειν βίᾳ, ἀλλ' αὐτοὺς πρὸς τὸ κοινῇ λυσιτελοῦν οἴκοθεν τὴν συντέλειαν ἑλέσθαι. Τῶν πολιτῶν δὲ οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ καὶ τῶν ἄλλων προὔχοντες, τὴν μὲν κατὰ τὸν πόλεμον καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καὶ τῶν κοινῶν φθορὰν γεγενημένην ἔφασαν οὐκ ἀγνοεῖν, καὶ τὴν νῦν κατέχουσαν ἐπίστασθαι τῶν χρημάτων ἀπορίαν. Δεῖν δὲ οἴεσθαι καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνα πράττειν, ὑφ' ὧν ἐξέσται πρὸς τὴν ἀρχαίαν πάλιν τοὺς Ῥωμαίους εὐδαιμονίαν ἐπανήκειν. Τοῦτο δὲ ἑτέρως οὐδαμῶς ἐξέσται, ἢ ἕκαστον εἰς ἃ προσήκει χρήσιμον τῷ κοινῷ παρεσχημένον ἑαυτὸν, ὥστε βασιλέα μὲν ὀρθῶς βουλεύεσθαι, καὶ C τοῖς πολεμίοις τὴν δύναμιν ἀντεπεξάγειν, καὶ πάντα τρόπον ἐκείνων κωλύειν τὴν αὔξην ἐπιχειρεῖν, ἢ καὶ καταστρέφειν εἰ δύναιτο ἐκείνους, καὶ τὰς ἡρπασμένας πόλεις ἀνασώζειν· τοὺς στρατιώτας δὲ προθύμους ἑαυτοὺς παρέχεσθαι ἐν τῷ στρατεύεσθαι, καὶ μηδὲν ὑφιέναι τῆς προτέρας δόξης καὶ τῆς εὐτολμίας, ἀλλ' ἀλλήλους αἰδεῖσθαι κατὰ τὰς μάχας, καὶ ἄνδρας εἶναι ἀγαθοὺς, ὡς τῆς ἀνδραγαθίας αὐτούς τε πρώτους ἀπολαύσοντας, καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδώσοντας, ὧν προπολεμοῦσι· τοὺς ἐμπορευομένους δὲ, καὶ τοὺς ἄλλην τέχνην μετιόντας, τρέφειν τοὺς στρατιώτας, χρήματα εἰσφέροντας· ἐπεὶ μὴ ἔξεστιν ἀπὸ τῶν δημοσίων τρέφεσθαι ἀπολωλότων. Γεωργός τε γὰρ ὁμοίως καὶ ὁ ἔμπορος, καὶ ὁ χει-

Jacobi Pontani notæ.

(85) Hoc ut facilius et melius fiat, prudentis imperatoris erit, ordines ita disponere, ut fratres cum fratribus, amici cum amicis una sint. Cum enim qui in discrimine versatur, proximus illi est, a quo diligitur, tunc necessario evenit, amicum pro amici salute audacius depugnare. Pudet quippe gratiam bene merenti non referre : et socius socium deserendo, si prior in fuga esse videatur, erubescit. Præceptum istuc militare Onosander ab Homero didicit, apud quem Nestor Agamemnoni hoc dat consilii in acie disponenda, *Iliad.* II.

Κρίν' ἄνδρας κατὰ φῦλα, κατὰ φρήτρας, Ἀγάμεμνον,
Ὡς φρήτρη φρήτρηφιν ἀρήγῃ, φῦλα δὲ φύλοις.
Εἰ δέ κεν ὣς ἔρξῃς καί τοι πείθωνται Ἀχαιοί,
Γνώσῃ ἔπειθ' ὅς θ' ἡγεμόνων κακὸς, ὅς τε νυ λαῶν,
Ἠδ' ὅς κ' ἐσθλὸς ἔῃσι, κατὰ σφέας γὰρ μαχέονται.

. . . . . secerne per agmina tota
Has omnes acies, atque ordine rite locato
Quæque suo, gens una suo, tribus una suo stet
Ordine, civis erit civi, gentilis adhærens
Gentili, feret auxilium sibi sanguine juncto
Sanguine conjunctus, defendet amicus amicum.
Quod si tu audieris hæc me non vana monentem,
Te vero audierint Achivi justa jubentem,
Cognosces quis dux melior, quis miles in armis,
Qualis quæque cohors; nam per se singula quæque
Agmina pugnabunt.

ροτέχνης, ἂν μὲν ἀδείας ἀπολαύῃ, ἑαυτῷ ὁμοίως χρήσιμος ἔσται, καὶ τῷ προπολεμοῦντι στρατιώτῃ· ἂν δὲ μὴ βούλοιτο ἐκεῖνον τρέφειν, καὶ ἑαυτὸν τῷ στρατιώτῃ συνδιαφθερεῖ, ἐκεῖνον μὲν λιμῷ, ἑαυτὸν δὲ καὶ παῖδας λιμῷ τε ὁμοίως καὶ πολιορκίᾳ καὶ τοῖς πολεμίοις ξίφεσιν· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, ἀλλ' ἀνάγκῃ καταδουλωθέντα, πλείους τοῖς δεδουλωμένοις καὶ βιαιοτέρους παρέχειν φόρους ἢ ὅσα ἐξῆν εἰσφέροντα προθύμως, τῶν ἄλλων ἀπολαύειν ἐλευθέρως. Τοιαῦτα καὶ τῶν Βυζαντίων πολιτῶν εἰπόντων, ἐπῄνει τε ὁ βασιλεὺς, καὶ συνηγόρει πρὸς τοὺς λόγους, ἀναγκαίως δεῖσθαι χρημάτων εἰπὼν πρὸς τὸ παρασκευάσασθαι κατὰ τῶν πολεμούντων. Εἰ μὲν οὖν μὴ προανάλωτο αὐτῷ τὰ ὄντα ὑπὸ τῶν κακῶς ἐπὶ λύμῃ πεπολεμηκότων τῇ κοινῇ, οὐδὲν ἂν ἐδεήθη ἐρανίζειν παρ' αὐτῶν, ὥσπερ οὐδὲ πρότερόν ποτε μεγάλων πολέμων κεκινημένων, βασιλέως ἔτι περιόντος Ἀνδρονίκου, ἐφ' οὓς, εἰ μὴ τὰ δημόσια ἐξήρκει, καὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων τὰ ἐνδέοντα ἐπεχορήγει αὐτὸς, ὢν ἁπάντων τῶν κοινῶν διοικητής. Νυνὶ δὲ ἐκείνων τε εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀπολωλότων, καὶ τῶν δημοσίων ἐκλελοιπότων φόρων ὑπὸ τοῦ τὴν χώραν διεφθάρθαι, ἀναγκαίως ἀποβλέπειν εἰς τὴν συντέλειαν ταύτην τὴν κοινὴν, ὡς εἰ χρημάτων καὶ μετρίων εὐπορήσοι, ῥᾳδίως αὖθις τὴν Ῥωμαίων καταπεσοῦσαν ἡγεμονίαν ἀνορθώσων. Τοιαῦτα καὶ ἕτερά τινα παρόμοια προσεπειπὼν, διέλυε τὴν ἐκκλησίαν, οἰόμενος αὐτῷ τι τῷ κοινῷ λυσιτελὲς καὶ χρήσιμον ἠνύσθαι. Τινὲς δὲ τῶν ἐξαρχῆς ἐκείνῳ ᾑρημένων πολεμεῖν, ἦσαν δὲ οὐκ ὀλίγοι, καὶ ἐκ τῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἐμπορευομένων ἀργυραμοιβῶν, καὶ μετὰ τὴν δοκοῦσαν διάλυσιν ἔτι δυσμεναίνοντες, καὶ μνησικακοῦντες, καὶ πάντα τρόπον ἐπιχειροῦντες αὐτὸν κωλύειν, καὶ μηδὲν ἐᾷν τῷ κοινῷ λυσιτελὲς ποιεῖν, ὡς ἂν μάλιστα ἐκείνων ἡ κακία συσκιάζοιτο, καὶ μὴ δοκοίη διὰ τὸν πρὸς βασιλέα πόλεμον ἡ Ῥωμαίων ἡγεμονία διεφθάρθαι, ὡς καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὸ πάντας ὑπαγαγέσθαι βασιλέα ὠφελείας οὐδεμιᾶς, οὐδὲ ἀνακωχῆς τῶν κακῶν γεγενημένης, αὐτοί τε ἐθορύβουν, ὡς οὐ χρήματα παρέξοντες, καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθον ὁμοίως, δεινὰ πείσεσθαι φάσκοντες, εἰ ἃ μὴ πρότερον πολέμιος ὢν ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη κατεργάσασθαι, ταῦτα νῦν ἐν εὐνοίας καὶ κηδεμονίας προσχήματι ὑπομενοῦσι· πολεμῶν γὰρ, τῶν μὲν ἔξω τειχῶν ἀπεστέρησεν ἁπάντων, τῶν ἔνδον δὲ καὶ ἐν χερσὶ χρημάτων ἠδυνήθη λαβεῖν οὐδέν. Νυνὶ δὲ ἐκεῖνά τε ἀπώλωλε, καὶ τῶν ἔνδον ὄντων βούλεται ἀποστερεῖν, πολέμους προφασιζόμενος καὶ παρασκευὰς, καὶ ἄλλας ἐξαπάτας, ὧν οὐδὲν αὐτοὺς πείσει τῶν ὄντων αὐτῷ παραχωρεῖν, εἰ μὴ βούλοιτο βιάζεσθαι φανερῶς καὶ διαφθείρειν. Τοιαῦτα μὲν καὶ πολλῷ δεινότερα τούτων πρὸς τοὺς ἄλλους διεδίδοτο, καὶ θόρυβος ἦν καὶ ἀταξία, καὶ πάντες ὁμοίως πρὸς τῶν χρημάτων ἀνένευον τὴν εἰσφοράν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο, συνεώρα μὲν ἤδη τῶν συνεσκευακότων τὴν κακίαν, καὶ ὥρμητο κολάζειν τοὺς ἐπὶ τοιαῦτα ἐνάγοντας τὸν δῆμον· ἄτοπον ἡγούμενος καὶ παντελῶς ἔξω τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου πίπτον, διὰ τὴν τινῶν ἀγνωμοσύνην τῆς τῶν ἄλλων ἁπάντων σωτηρίας

A alioqui re sua incolumi in libertate libens ac volens pependisset. Hæc cum cives Byzantini respondissent, imperator laudare, et eorum sententiæ suffragari ac dicere, pecuniam] ad apparatum contra hostem plane requiri. Quod si divitiæ ejus ab iis qui cum reipublicæ detrimento pugnassent, consumptæ non essent, nihil opus fuisse nunc ab ipsis mutuari : ut neque prius unquam, cum magna bella, imperatore Andronico adhuc vivo, gererentur, ad quæ pecunia publica non sufficiente, ipse imperii administrator de sua summam expleverit. Modo, quoniam ea inutiliter profusa sit, et propter direptam devastatamque provinciam publicæ pensiones cessaverint, cogi se ad communem istam collationem respicere. Etenim B si vel moderati sumptus suppeditent, se collapsum Romanorum imperium parvo negotio instauraturum. Hæc et similia effatus, conventum dimisit, ratus se magnopere e republica locutum. At nonnulli eorum qui ab initio adversari instituerant, qui plurimi erant, et ex tabernis argentariis nummularii, etiam postquam pax visa est confirmata, animos retinentes armatos et injuriæ memores, manibusque ac pedibus eum impedire laborantes,
725 nihilque sinentes communi commodare, maxime ut ipsorum improbitas tegeretur, nec videretur propter bellum contra imperatorem afflictum ac perditum Romanum imperium (siquidem et post pacem, et post omnes ab imperatore subjuC gatos, nulla fuisset subsecuta commoditas, nullæ malorum induciæ), et ipsi tumultuabantur, ut æs nequaquam collaturi, et aliis idem dabant consilium, male admodum secum actum iri dicentes, si, quæ imperator antea adhuc hostis conficere nequiisset, ea nunc propter benevolentiæ et sollicitudinis simulationem ab ipso ferant. Nam dum bellaret, omnem suburbanorum diripuisse pecuniam : quæ intra urbem et in manibus civium esset, de ea auferre nihil potuisse. Nunc et illam deperdidisse, et hanc avertere velle, nescio quos apparatus bellicos et alias quasdam fallacias prætexendo : quorum nihil tantum apud eos valiturum sit, ut illi bonis suis cedant, nisi forte vim manifestam adhibuerit, et cædibus sævierit. Hujus- D cemodi, et his tetriora in vulgus disseminabantur, exsistebantque tumultus et perturbatio, et omnes pariter contribuere pecuniam abnuebant. Imperator his auditis, præstigias ac dolos improborum artificum intelligebat, et populo earum turbarum auctores pœnis subdere parabat, stultum et ab omni honestate justitiaque alienum ducens, ob quorumdam perversitatem cæterorum omnium salutem floccipendere. Verum enimvero, ne illos, non communi spectato emolumento, sed quod prius ab Anna Augusta stetissent, specioso quodam prætextu ad pœnam vocare seseque ulcisci putaretur, iis plectendis supersedit totumque negotium reliquum neglectui habuit, multum iratus ac mœstus, quod se contra hostes emersuros instruere

non posset, sed simul illis resistere, simul pecuniam et alia bello opportuna conquirere compelleretur. Hanc ob causam tum a bene cogitatis destitit, quod postea reipublicæ insigni nocumento fuit. Si enim, quod meditabatur, navali exercitu comparato, triremes ad obtinendum mare ornavisset, non ita res Romana a Latinis Galatæis pessumdata fuisset. Brevi post novæ exortæ sunt insidiæ. Quidam namque de proceribus palatinis, hostibus antea et oppugnatoribus imperatoris, aliis item ex eadem figlina in cœtum pellectis, Joannem imperatorem, matre imperatrice nescia, **726** ut adolescentem, nec adhuc judicio maturum decipere volebant, et cum eo in oppidum Galatam transfugientes, bellum adversum socerum imperatorem moliri, cum spe, Byzantiorum complures sese socios adlituros. Insidiis delatis, hujus machinæ fabricatores sceleris sui pœnam in carcerem traditi persolverunt : quos non longo tempore interjecto, data venia emisit, eorumque opera ut quisque volebat, de integro usus est.

A καταμελεῖν· ἵνα δὲ μὴ δοκοίη μὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας ἕνεκα, ἀλλὰ τοῦ προσκεῖσθαι Ἄννῃ τῇ βασιλίδι τοὺς ἄνδρας πρότερον ἀμυνόμενος κολάζειν εὐπροσώπου προφάσεως εὐπορήσας, αὐτούς τε ἠφίει ἀτιμωρήτους, καὶ τῆς ἄλλης πράξεως ἁπάσης κατημέλει, πολλὰ ἀγανακτῶν καὶ ἀνιώμενος, ὅτι μὴ προπαρασκευάζοιτο πρὸς τοὺς ἐπιφυησομένους πολεμίους· ἀλλ' ἅμα ἀναγκασθήσεται τοῖς τε πολεμίοις ἀντιτάττεσθαι, καὶ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἀναγκαῖα ἐκπορίζειν. Τότε μὲν οὖν διὰ ταῦτα τῶν καλῶν ἀπέσχετο βεβουλευμένων, ὅπερ ὕστερον οὐκ ὀλίγον ἔβλαψε τὰ πράγματα. Εἰ γὰρ, ὥσπερ ὁ βασιλεὺς διενοεῖτο τότε, ναυτικὴν δύναμιν συνίστη, καὶ τριήρεις ὥπλιζεν ἐπὶ τῆς θαλάττης τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἂν τοσαῦτα ὑπὸ Λατίνων τῶν κατὰ B τὸν Γαλατᾶν τὰ Ῥωμαίων ἐκακοῦτο πράγματα. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ ἄλλη τις ἐπεφύετο ἐπιβουλή. Τῶν γὰρ συγκλητικῶν τινες ἐκ τῶν πρότερον πολεμούντων βασιλεῖ, καὶ ἄλλους τῆς αὐτῆς κεραμείας προσεταιρισάμενοι, βασιλέα τὸν νέον Ἰωάννην ἐβούλοντο, οὐδὲν βασιλίδος συνειδυίας τῆς μητρὸς, ἐξαπατήσαντες οἷα νέον, καὶ οὔπω φρονήματος ἀνδρὶ προσήκοντος ἐπειλημμένον, σὺν αὐτῷ εἰς τὸ Γαλατᾶ φρούριον διαδιδράσκειν, καὶ πόλεμον αἱρεῖσθαι πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ πολλοὺς προσθήσεσθαι τῶν Βυζαντίων. Μηνυθείσης δὲ τῆς ἐπιβουλῆς τῷ βασιλεῖ, δίκας ἔδοσαν τῆς κακουργίας οἱ συσκευασάμενοι, εἰς δεσμωτήρια ἐμβληθέντες· χρόνου δὲ ὀλίγου παρελθόντος, συγγνώμην τε αὖθις παρέσχετο ὁ βασιλεὺς τοῖς ἁμαρτήσασι, καὶ τῶν δεσμωτηρίων ἀπολύσας, αὖθις ἐχρῆτο ᾗ ἕκαστος ἐπιτηδείως εἶχε.

CAPUT VII.

Querela procerum de juramento exacto ; nolunt enim, juniori imperatori et matri subesse. Imperator ambos excusat. Etiam illos qui se fidelem fore matri, et filio non possunt credere. Cum aliis se imperatoribus comparans, suam æquitatem ostendit. Imperii suscepti causam fuisse necessariam. Imperatrici et filiis non esse infensum, argumentis probat. Proceres ab Irene imperatrice similiter repelluntur. Matthæus filius ad statuendum sibi principatum a seditiosis incitatur. Causa cur ad eum defecerint, et eorum haud satis pium consilium.

Porro illustrissimi genere, qui castra Cantacuzeni secuti fuerant, eum conveniunt, seque injuria affici et violenter ab eo haberi conqueruntur, quando imperatori juniori, et matri imperatrici servitutem jurare cogat, qui pure sincereque ipsis reconciliari nunquam possent, sed occasionem captarent, qua eos adorientes interficerent. Hoc vero sapientibus propemodum delirum videri posse, si cum bello multa laboriosa et aspera subierint, nunc in victoria hostibus serviant, quos propter jusjurandum nec intueri libere audeant; qui si jurata servent, ipsis imperaturi, si perjuri fiant, cum libuerit, ipsos occisuri sint. Nam ecce, si nunc insidiæ ipsis processerent, nihil prohibiturum aut occidi victos, aut armis resistentes, rursum prioribus implicari miseriis, contra homophylos pugnantes, populari seditione, ut antea exagitatos, publicationesque bonorum, et carceres, et alia quæcunque antecedentium similia sustinentes. Proinde orabant, ut sacramenti dandi religione soluti, sibimet consulendi potestatem acciperent. Nam et prius ab ipso compulsos juravisse, et nunc, quoniam illi priores deliquerint, si ipsi jam sib providerint, culpa cariturus. Hæc illustres viri, addicti Cantacuzeno, dixerunt. Quibus respondit, injustum esse alios peccasse, et alios plecti. Nam imperatri-

C Τῶν Καντακουζηνῷ δὲ τῷ βασιλεῖ κατὰ τὸν πόλεμον συνόντων οἱ μάλιστα ἐπιφανέστεροι προσελθόντες, ἀδικεῖσθαι ἔφασαν, καὶ βίαν ὑπομένειν παρ' αὐτοῦ ἀναγκάζοντος ὅρκους ἐπὶ δουλείᾳ παρέχεσθαι βασιλεῖ τῷ νέῳ, καὶ βασιλίδι τῇ μητρὶ, οὐδέποτε δυνησομένοις καθαρῶς, καὶ ἀδόλως καταλλάττεσθαι αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ἐπιτηροῦσιν ἐπιτίθεσθαι καὶ διαφθείρειν· τοῦτο δὲ οὐδὲ μακρὰν ἀνοίας ἂν δόξειε παρ' εὖ φρονοῦσιν εἰ αὐτοὶ μὲν πολλὰ κατὰ τὸν πόλεμον ὑπομεμενηκότες δυσχερῆ, καὶ νῦν μετὰ τὴν νίκην δουλεύσουσι τοῖς πολεμήσασιν, οὐδ' ἀντιβλέπειν δυνάμενοι διὰ τοὺς ὅρκους, ἐκεῖνοι δὲ εὐορκοῦντές τε ἄρξουσιν αὐτῶν, καὶ ἐπιορκοῦντες, ὅτε βούλονται ἀποκτενοῦσιν. Ἰδοὺ γὰρ εἰ προὐχώρησεν αὐτοῖς ἡ νῦν ἐπιβουλὴ, οὐδὲν ἂν ἐκώλυεν ἢ ἀποθνήσκειν νικηθέντας, ἢ ἀντισχόντας D πρὸς τὸν πόλεμον, αὖθις ἐν τοῖς προτέροις εἶναι κακοῖς στρατεύοντας κατὰ τῶν ὁμοφύλων, καὶ καταστασιαζομένους, ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν δήμων, καὶ δημεύσεις ὑπομένοντας, καὶ δεσμωτήρια, καὶ ἄλλα ἅττα τοῖς προτέροις παραπλήσια. Ἠξίουν τε καὶ αὐτοῖς τοὺς ὅρκους διαλελύσθαι, καὶ πράττειν ᾗ αὐτοῖς δοκεῖ συμφέρειν. Καὶ πρότερόν τε γὰρ ἀναγκασθέντες ὑπ' ἐκείνου τοὺς ὅρκους ἀκουσίως παρασχέσθαι, καὶ νῦν ἐπειδὴ πρῶτοι παραβεβήκασιν ἐκεῖνοι, οὐδεμίαν αὐτοῖς αἰτίαν εἶναι εἰ πρόνοιάν τινα ποιοῖντο ἑαυτῶν.

A Τοιαῦτα μὲν τῶν Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ προσκειμένων οἱ ἐν τέλει εἶπον. Βασιλεὺς δὲ οὐκ ἔφασκεν ἐφ' οἷς ἕτεροι ἐξήμαρτον ἑτέρους εὐθύνειν εἶναι δίκαιον. Βασιλίς τε γὰρ οὐδὲν ᾔδει τῶν γεγενημένων· ἀλλὰ τὰ ὀμωμοσμένα πάντα μετὰ ἀκριβείας φαίνεται φυλάττουσα, καὶ βασιλεὺς ὁ υἱὸς οὐ δίκαιος εὐθύνεσθαι διὰ τὴν ἡλικίαν, εἰ καὶ τοῖς εἰς ἡμᾶς συνέπραττεν ἀγνωμονοῦσι, μάλιστα δὲ ἐκείνων τὴν ἀβελτηρίαν καὶ τὴν ἄνοιαν θαυμάζειν, εἰ μετὰ τοσαύτας ἀποδείξεις τῆς εἰς βασιλίδα εὐνοίας καὶ τοὺς παῖδας, ἔτι διπλᾶ περὶ αὐτοῦ λογίζονται καὶ ἀμφισβητοῦσιν, εἰ διὰ τέλους εὐμενὴς αὐτοῖς μενεῖ. Τὸ μὲν γὰρ ἐν μεγάλοις αὐτὸν τὴν φιλοτιμίαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ οἷα οὔπω πρότερον τοῖς Ῥωμαίων βεβασιλευκόσιν οὐδέσιν ἐφιλοτιμήθη, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοὺς βασιλίδι B προσκειμένους μὴ δύνασθαι πιστὰ ἡγεῖσθαι, οὐδὲν ἀπεικός. Τίνι γὰρ τῶν προτέρων τοῦτο βασιλέων ἐτολμήθη, ὥστε μετὰ τὴν τῶν ἀντιπάλων ἧτταν, καὶ τὸ πᾶσαν ὑφ' ἑαυτοὺς ποιήσασθαι τὴν ἡγεμονίαν, αὖθις συνάρχοντας αἱρεῖσθαι τοὺς προτέρους βασιλεύοντας· μᾶλλον δὲ εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, τὸ πλέον προσνέμειν τῆς ἀρχῆς ἐκείνοις, οἷα δὴ ἐκείνου μὲν ἐπὶ χρόνον τινὰ τοῖς πράγμασι χρησομένου, ἐκείνοις δὲ καὶ πρὸς παίδων διαδοχὴν μενούσης τῆς ἀρχῆς; Πάντως οὐδενί. Τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι ἐκείνοις μὲν οὐδὲν ἕτερον ἐσπουδάζετο, ἢ ἐξ ἑτέρων εἰς ἑαυτοὺς μετάγειν τὴν ἀρχήν, ἑτέρου δὲ ἔμελεν οὐδενός, ἐκείνῳ δὲ οὐχ οὕτως. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐξαρχῆς εἶναι σπουδαζόμενον, σωτῆρα καὶ κηδεμόνα φαίνεσθαι τῶν βασιλέως τοῦ φίλου παίδων, καὶ μηδὲν ἀνάξιον τῆς εἰς ἐκεῖνον C φιλίας ὁρᾶσθαι ποιοῦντα καὶ μετὰ τελευτήν, τὸ δ' ὕστερον ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν βασιλείαν, οὐ προαιρέσεως ἰδίας εἶναι, οὐδ' ἐπιθυμίας τιμῆς βασιλικῆς (τὴν ἴσην γὰρ ἐξῆν καρποῦσθαι μένοντα καὶ ἐπὶ σχήματος), ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης, ἤδη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κεκινημένου· σώζεσθαι γὰρ ἑτέρως οὐκ ἐνῆν, οὕτω καταψηφισθέντα τὴν ἐπὶ θάνατον ἐρήμην. Οὐδὲν μὲν οὖν θαυμαστὸν ἔφασκεν, εἰ καὶ ἐκεῖνοι τοῖς οὕτω μεγάλοις ἀπιστοῦσιν, ἐκεῖνο δὲ δίκαιον αὐτῶν κατηγορεῖν, εἰ καὶ μετὰ τὴν ἐναργῆ τῶν πραγμάτων ἔκβασιν ἔτι δυσνοεῖν αὐτὸν περὶ βασιλίδα, καὶ τοὺς παῖδας οἴονται. Εἰ γὰρ τοιαύτην εἶχε γνώμην, οὐκ ἂν προήκατο τὸν καιρὸν ἡνίκα Βυζαντίου μὲν ἐκράτει βίᾳ ἑλὼν τοῖς ὅπλοις, βασιλὶς δὲ μετὰ τῶν παίδων D ἐν βασιλείοις ἐπολιορκεῖτο, ἐπικουρία δὲ οὐδαμόθεν ἦν, ἀπορία δὲ τῶν ἀναγκαίων παντελὴς καὶ οἱ συνόντες ἐπεβούλευον, καὶ κομιδῇ πάντα ἦσαν ἐν στενῷ· νεῦσαι δὲ ἐξήρκει μόνον, καὶ πάντας ἄρδην ἀπολέσθαι. Εἰ δὲ τότε πάντα πράττειν ἔχων εὐχερῶς, οὐ τὰ ἥδιστα μᾶλλον ἢ τὰ βέλτιστα ἠθέλησε, καὶ ὅρκους παρέσχετο ἐπ' ἀμνηστίᾳ τῶν κακῶν, ἀνάγκης οὐδεμιᾶς ὑπούσης, καὶ τὴν θυγατέρα ἐξέδωκε τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ πάντα ἔπραξεν, ὅσα οὐδ' ἂν εἷς τῶν ἄκραν εὐγνωμοσύνης ἐννοούντων ἤλπισεν ὑπερβολήν, τίν' ἔχει λόγον ὑποπτεύειν νῦν, καὶ νομίζειν ὀφθήσεσθαί ποτε κακὸν περὶ βασιλέα τὸν γαμβρόν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπολείπειν ἀνοίας ὑπερβολήν; Ταῦτα μὲν οὖν, ἔφασκεν, ἐκείνοις τε ἔλεγχος πρὸς τὴν ἀγνωμοσύνην, καὶ ὑμῖν πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἀπο-

cem facti non esse consciam: et quæ jurata sint, servare diligenter omnia, filiumque imperatorem, **727** quamvis malevolos adjuverit, ob consilii imbecillitatem, ut adolescentem, debere excusari. Illorum stultitiam temeritatemque se admirari, cum post tam clara benevolentiæ suæ in imperatricem ac filios argumenta, adhuc utrovis distracta cogitatione ambigant, ecquid ad finem in ea perseveraturus sit. Quia enim in arduis elaborarit, et quæ nemo Romanorum imperatorum efficere tanta contentione studuerit, propterea amicos imperatricis fidelem ipsum fore non credere, nihil esse absurdum. Neminem enim ex superiorum temporum imperatoribus, post debellatos adversarios et redactum sub se universum imperium, qui prius imperarant, denuo collegas asciscere ausum fuisse, imo, si quod res est fateri velimus, potiorem imperii partem illis attribuere, ut se nimirum ad tempus aliquod regnaturo, illis vero etiam ad liberos imperium transmissuris. Causam fuisse, quod in eo omnis eorum cura evigilaret, omnis cogitatio verteretur, quomodo ab aliis imperium ad se transferrent. Alia se via incessisse: ab initio enim id operam dedisse, ut constaret, se filiorum amici imperatoris defuncti tutorem et servatorem esse, ac nihil, etiam post obitum illius, amborum amicitia indignum perpetraret. Quod vero postea in imperium venerit, non id sui arbitratus ac voluntatis, neque ambitionis, quia honores imperatorios sitiret (quos etiam habitu retento consequi licuerit), sed necessitatis fuisse, bello civili jam flagrante videlicet: aliter quippe, capite suo absentis jam devoto et consecrato, salvum esse non potuisse. Quare nihil mirum, si et illi tam inusitatis fidem derogent. Illud in ipsis jure accusandum, si post rerum eventum adeo clarum adhuc eum imperatrici et filiis ejus infensum arbitrentur. Etenim si hæc sibi mens fuisset, vi et armis occupato Byzantio, cum ea et filii in palatio obsiderentur, auxilium nusquam appareret, rerum necessariarum extrema urgeret inopia, domestici insidiarentur, et omnia ferme in angusto illis essent, tantumque nutus ad omnes funditus delendos sufficeret, opportunitatem e manibus dimissurum non fuisse. Quod si tunc, quando nullo impedimento facere quidvis poterat, non jucundissima, sed utilissima maluerit, injuriarumque oblivionem juraverit, cum necessitas nulla moneret, et filiam adolescenti imperatori locaverit, omniaque præstiterit, quæ nec a summa bonitatis excellentia quispiam speravisset, **728** cur sine ratione nunc suspicentur, et aliquando in generum imperatorem improbum repertum iri, et in eum nihil amentiæ prætermissurum existiment? Hæc igitur, inquit, et illis ad iniquitatem eorum redarguendam, et ad petitioni vestræ respondendum dixerim. Nec enim æqua, addo, nec quæ fieri queant cogitatis. Imperatorem enim generum meum occidere non possum, neque post collocatam filiam meam imperio

deturbare. Neque vero matrem ejus Augustam ob ea, quorum conscia non est, accusare decet. Quin ego ambos ea benevolentia et veneratione coli volo, quam majestas imperatoria postulat. A sceleratis autem illis et insidiarum compositoribus meritas perjurii pœnas expetam. Hæc fuit imperatoris ad proceres oratio, pro eo quod ipsum in odium imperatricis, et generi imperatoris erupturum speraverant. Qui ut se operam perdere, et quod proverbio fertur, in cœlum jaculari agnoverunt, illius mutatione desperata, ad Irenem imperatricem se contulerunt, rati eam se expugnaturos, persuasurosque ut sibi tanquam bene monituris aures daret. Cæterum ubi illa eadem, vel etiam severiora respondit, atque a Romanis iterum magnis calamitatibus obruendis facessere jussit, nonnulli quidem reprehensionibus istis pudefacti, omnino quieverunt, alii, homines in omni vita turbulenti ac seditiosi, cum pausam aliquantam fecissent, Matthæum filium induxerunt, ut Didymotichum, Adrianopolim, et in circuitu oppidula occuparet, ipsisque adjuvantibus proprium principatum fundaret. Factiosis ad illum deficiendi invitamentum et occasio erat, quod pater imperator post mille labores atque pericula, et amorem præcipuum erga eos demonstratum, hostibus devictis, Joannem generum, nec illum duntaxat, sed familiares ejus omnes benevolentia præferret, nec sineret bona, quibus essent ab illis multati, recipere: sed retinere ea pateretur, despectis iis qui amiserant, ut dolerent amplius, et enixe laboraret ut imperatori juniori imperium conservaret, qui et nunc, spretis juramentis, cum cœtu suo fugam meditaretur. Quæ si irent ex sententia, nihil obstiturum, quin iterum bellum habeant, perindeque ut antea cum ipso omnes de salute contendant. De his ut sollicite cogitaret, nec in otio stulto inconsiderate periculi tempus exspectaret, monebant:
729 sed sibimet illisque prospiceret, ut si imperator maritus sororis, vel mortuo patre, vel alio quodam modo totius imperii potens evaderet, ipse cum amicis extra discrimen esset. Ne enim Joannem imperatorem et affinem unquam sibi amicum fore duceret, sed ultorem quacunque ratione, enixurumque, ut eum vita multet, dum secum de imperio, ut et ipsum imperatoris filium pro debita sibi hæreditate controversaturum opinabitur: erantque auctores, ut oppida supra nominata sub se redigeret, ac de reliquo corpore imperii avelleret: non quidem penitus, verum ita ut post defectionem rursus patrem imperatorem rogaret, liceret juramento firmare, militaturos ipsi, cum collocatis ibi præsidiis, quo eos vocaret: omne jus reliquum earum urbium, patre vivo ac mortuo, penes se resideret: sic namque et se, et amicos secure victuros, et imperatorem sororis virum, etiam volentem, nihil damnosum inferre posse. Hac cohortatione sensim juvenem ad defectionem impellebant malaque semina pejoris deinde germinis jaciebant.

A λογίᾳ. Οὐ γὰρ δίκαια, οὐδὲ ἄλλως ἐννοεῖσθε δυνατά· Βασιλέα γὰρ τὸν ἐμὸν γαμβρὸν οὔτε ἀποκτείνειν δυνατὸν, οὔτ' ἀποστερεῖν τῆς βασιλείας μετὰ τῆς θυγατρὸς τὸν γάμον. Οὔτε μὴν βασιλίδι τῇ μητρὶ δίκαιον ἐγκαλεῖν ἐφ' οἷς οὐδὲν συνῄδει, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς προσάγειν βούλομαι πάντας καὶ τὴν εὔνοιαν καὶ τὴν αἰδῶ, καθὼς προσήκει βασιλεῦσι. Τοὺς δ' ἀγνωμονήσαντας ἐκείνους, καὶ ῥάψαντας τὴν ἐπιβουλὴν ἐγὼ τὰς ἀξίας τῆς ἐπιορκίας ἀπαιτήσω δίκας. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα τοῖς ἐν τέλει διειλέχθη, ἐφ' οἷς ἤλπιζον αὐτὸν ἐξορμήσειν ἐπὶ τὸ κακῶς περὶ βασιλίδα διατίθεσθαι καὶ βασιλέα τὸν γαμβρόν. Ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνοι ἔγνωσαν ἀνηνύτοις ἐπιχειροῦντες, καὶ τὸ λεγόμενον, τοξεύοντες εἰς οὐρανὸν, ἀπογνόντες τὸ ἐκεῖνον μεταπείθειν, ἐπὶ βασιλίδα ἐχώρουν τὴν
B Εἰρήνην, οἰόμενοι περιγενήσεσθαι ἐκείνης καὶ πείσειν αὐτοῖς προσέχειν, ὡς λυσιτελῆ βουλευομένοις. Ὡς δὲ καὶ αὐτὴ ταῖς ἴσαις ἢ καὶ αὐστηροτέραις ἠμείβετο ἀπολογίαις, καὶ παύεσθαι ἐκέλευε μεγάλαις αὖθις συμφοραῖς τοὺς Ῥωμαίους ἐπιχειροῦντας περιβάλλειν, ὥσπερ τοὺς ἐλέγχους αἰσχυνθέντες, οἱ μὲν καὶ παντελῶς ἡσύχασαν, ἔνιοι δὲ αὐτῶν, ὅσοις ὁ βίος ταραχῆς ἀνάπλεως καὶ θορυβώδης ἦν, ἡσυχάσαντες ἐπὶ μικρὸν, ἔπειτα Ματθαῖον ἔπεισαν τὸν βασιλέως υἱὸν, Διδυμότειχον, καὶ τὴν Ἀδριανοῦ, καὶ τὰς περὶ αὐτὰ πολίχνας κατασχεῖν, ἰδίαν συστησάμενον ἡγεμονίαν μετ' αὐτῶν. Πρόφασις δὲ ἦν καὶ πρὸς ἐκεῖνον τῆς ἀποστασίας τοῖς στασιασταῖς, ὅτι βασιλεὺς ὁ πατὴρ μετὰ τοὺς μυρίους πόνους καὶ κινδύνους, καὶ
C τὴν πολλὴν ἀπόδειξιν τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας ἐπεὶ περιεγένοντο τῶν πολεμίων, τῇ περὶ βασιλέα Ἰωάννην τὸν γαμβρὸν εὐνοίᾳ, οὐ μόνον ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἅπαντας προτιμήσοι, καὶ τά τε ὄντα αὐτοῖς ὑπ' ἐκείνων πρότερον ἡρπασμένα οὐκ ἐάσειεν ἀπολαμβάνειν· ἀλλ' ἔχοντας περιορᾷν, ἵν' ἀλγῶσι μᾶλλον, καὶ πᾶσαν πρόνοιαν ποιοῖτο τὴν δυναστείαν τῷ νέῳ βασιλεῖ περιποιεῖν· ὃς καὶ νῦν μετὰ τῶν προσκειμένων ἀθετήσας τοὺς ὅρκους, βουλεύσειε δρασμόν. Ἃ εἰ προὐχώρει κατὰ γνώμην, οὐδὲν ἂν ἐκώλυεν αὖθις εἶναι ἐν πολέμοις, καὶ κινδυνεύειν, καὶ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτόν τε καὶ πάντας αὐτοὺς ὁμοίως. Ἃ ἐκέλευον αὐτὸν ἐν φροντίδι τίθεσθαι, καὶ μὴ οὕτως ἀπερισκέπτως τῶν κινδύνων περιμένειν τὸν καιρὸν, πράττοντα μηδὲν ὑπ' ἀβουλίας· ἀλλὰ
D πρόνοιάν τινα αὐτοῦ ποιεῖσθαι καὶ αὐτῶν, ἵν' εἰ βασιλεὺς ὁ γαμβρὸς γένοιτο τῆς ἀρχῆς ἁπάσης ἐγκρατὴς, ἢ τοῦ πατρὸς βασιλέως τελευτήσαντος, ἢ τρόπῳ δή τινι ἑτέρῳ, ἔξω κινδύνων αὐτὸς μετὰ τῶν φίλων εἴη. Μηδὲ γὰρ οἴεσθαί ποτε εὐνοήσειν αὐτῷ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, ἀλλ' ἀμυνεῖσθαι πάντα τρόπον, καὶ σπουδάσειν ποιεῖν ἐκ μέσου, οἰόμενον ἀμφισβητήσειν αὐτῷ περὶ τῆς βασιλείας, οἷα δὴ καὶ αὐτὸν βασιλέως ὄντα παῖδα, καὶ δίκαιον ὄντα τὴν πατρῴαν ἀρχὴν κληρονομεῖν· συνεβούλευόν τε τὰς εἰρημένας πόλεις ὑποποιεῖσθαι, καὶ τῆς ἄλλης ἡγεμονίας Ῥωμαίων ἀποτέμνειν οὐ παντάπασιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποστασίαν, δεήσεσθαι αὖθις βασιλέως τοῦ πατρὸς, ὥστε ὅρκους παρασχέσθαι συστρατεύεσθαι μὲν ἐκείνῳ μετὰ τῆς ἐγκαθιδρυμένης στρατιᾶς αὐτοὺς ὅποι

ἂν κελεύοι, τὴν δ' ἄλλην ἅπασαν ἀρχὴν τῶν πόλεων εἶναι πρὸς αὐτὸν καὶ ζῶντος τοῦ πατρὸς, καὶ μετὰ τελευτήν· οὕτω γὰρ ἐν ἀσφαλείᾳ ἔσεσθαι αὐτόν τε καὶ φίλους, καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, κἂν βούλοιτο, μηδὲν δυνήσεσθαι δεινὸν ἐπάγειν. Οἱ μὲν οὖν τοιαῦτα παρῄνουν, ἠρέμα τὸν νέον εἰς ἀποστασίαν ἄγοντες, καὶ σπέρματα καταβάλλοντες πονηρὰ τῆς μετὰ ταῦτα πονηροτέρας ἐσομένης βλάστης.

CAPUT VIII.

Matthæus oppida ad suam auctoritatem adducit. Imperator suasoribus magnopere irascitur. Per matrem filius ad sanitatem reducitur. Ejus feminæ laus. Mors Andronici filii. Descriptio elegantissima pestilentiæ generalis, et quam utilis ad morum emendationem fuerit. Dolor maternus de morte filii, et pueri commendatio. Imperator cum genero urbes Thraciæ duabus de causis obit. Junioris imperatoris commendatio.

Πειθόμενος δὲ αὐτοῖς τοῦ βασιλέως ὁ υἱὸς διὰ τοὺς A ἐπισειομένους φόβους καὶ κινδύνους, ἐπεχείρησε τῷ ἔργῳ ᾗ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο, καὶ τὰς πόλεις ἀφίστη πρὸς ἑαυτὸν, γνώμην ἔχων ὡς ὕστερον δεησόμενος βασιλέως τοῦ πατρὸς τὴν μὲν ἀρχὴν τῶν πόλεων αὐτὸν ἔχειν διὰ βίου, τελεῖν δὲ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ τε καὶ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ ἡγεμονίαν. Ἐπεὶ δὲ ἐπύθετο ὁ βασιλεὺς, ὀργῇ μὲν ἐφέρετο ἀκράτῳ πρὸς τοὺς τὰ τοιαῦτα πεπεικότας, καὶ ἤδη ὥρμητο πρὸς τιμωρίαν. Ἔπειτα ἡμερότητι κεράσας τὸν θυμὸν, ᾔδει γὰρ ἐπιεικείᾳ ῥᾷον προσαξόμενος τὸν υἱὸν, Εἰρήνην βασιλίδα τὴν ἐκείνου μητέρα ἔπεμπε διαλλάξουσαν ἐκεῖνον τῷ πατρὶ, καὶ τῶν ἀτόπων ἔργων ἀποστήσουσαν. Ἡ δὲ, ὀφθεῖσα μόνον τῷ υἱῷ, ῥᾷστα πάντα τὰ προσκόμματα διέλυε καὶ τὰς ὑποψίας. Ἦν γὰρ οὐ συνετὴ μόνον καὶ δεινὴ χρήσασθαι πράγμασι B μεγάλοις, καὶ μεταποιῆσαι ᾗ ἐβούλετο· ἀλλὰ καὶ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἐξόχως τῶν ἄλλων μᾶλλον φιλοῦσα παίδων, καὶ φιλουμένη ὑπ' αὐτοῦ· ὅθεν οὐδὲ λόγων ἐδεήθη πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ἐκέλευε μόνον, καὶ πάνθ' ὑπήκουεν ἐκεῖνος. Ἔπειτα τοὺς τῆς στάσεως αἰτίους λόγοις ἐπιπλήξασα, καὶ ἀπειλήσασα τὰ δεινότατα, εἰ τοιαῦτα αὖθις πανουργεύοιντο, ἦσαν γὰρ αὐτῇ τῶν καθ' αἷμα προσηκόντων, καὶ τὸν υἱὸν ὥσπερ καὶ πρότερον πάνθ' ὑπείκοντα προθύμως ἀποδείξασα βασιλεῖ τῷ πατρὶ, ἀνέστρεφε. Γενομένη δὲ ἐν Βυζαντίῳ, Ἀνδρόνικον εὗρε τὸν νεώτερον ἀποτεθνηκότα τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ τότε ἐνσκήψαντος λοιμοῦ, ὃς ἐκ τῶν ὑπερβορέων πρῶτον ἀρξάμενος Σκυθῶν, πάντα ἐπέδραμε σχεδὸν τὰ παράλια τῆς οἰκουμένης, καὶ C τὸ πολὺ διέφθειρε τῶν ἐνοικούντων. Οὐ γὰρ Πόντον μόνον διῆλθε καὶ Θρᾴκην, καὶ Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ Ἑλλάδα, καὶ Ἰταλίαν, καὶ νήσους ἁπάσας, Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύην, καὶ Ἰουδαίαν, καὶ Συρίαν, καὶ κύκλῳ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην. Οὕτω δὲ ἦν ἄμαχον τὸ κακὸν, ὡς μήτε δίαιταν μηδεμίαν, μήτε ῥώμην σώματος δυνηθῆναι ἀντισχεῖν. Πάντα γὰρ ὁμοίως καθῄρει καὶ ἰσχυρὰ, καὶ ἀσθενῆ σώματα, καὶ οἱ μάλιστα θεραπευόμενοι ὁμοίως ἀπέθνησκον τοῖς ἀπορωτάτοις. Ἄνοσον μὲν γὰρ ἦν ἐκεῖνο τὸ ἔτος παντάπασιν εἰς τὰς ἄλλας ἀσθενείας. Εἰ δέ τις καὶ προέκαμνέ τι, πάντα εἰς ἐκεῖνο κατέληγε τὸ νόσημα, καὶ οὔτε ἰατρῶν ἐξήρκει τέχνη οὐδεμία, οὔτε παρόμοιον πᾶσιν ἦν. Ἀλλ' οἱ μὲν αὐτίκα, οὐδὲ πρὸς βραχὺ ἀντέχοντες, αὐθημερὸν ἀπέθνησκον, ἔνιοι δὲ

A Motus eorum consilio filius imperatoris, propter incussum timorem ac pericula, rem incipit ut illi voluerant, et oppida a fide patris ad suam abducit, deliberatum habens deinde orare patrem, ut in ea imperium sibi, quoad vixerit, retinere liceret, principatus autem in potestate ipsius et affinis imperatoris esset. Cantacuzenus intellecto negotio, adversum suasores longe iratissimus, jam in eos vindictam parturiebat. Postea tamen iram mansuetudine temperans, quod sciret lenitate facilius conciliatum iri filium, Irenen conjugem, ejus matrem misit, a qua cum patre in gratiam reduceretur, atque ab incepto nefario revocaretur. Illa aspectu solo omnia offendicula suspicionesque facillime sustulit. Erat enim femina non solum B prudens, et usu magnarum rerum, quas ad arbitrium commutaret perita, **730** sed et filium Matthæum ante alios liberos amabat ipsa, et redamabatur ab eo mirabiliter. Quare nec longa oratione indiguit, sed verbo tantum mandavit, illeque mandanti morem perfecte gessit. Deinde discordiarum auctoribus objurgatis, cum minis gravissimis, si rursum in tali scelere, quam essent callidi ostenderent (erant enim ei consanguinitate juncti), et filio ad pristinam plenamque obedientiam patris reducto, Byzantium reversa est, ubi minimum natu Andronicum pestilentia exstinctum reperit, quæ tunc grassabatur (86), quæque a Scythis Hyperboreis incipiens, ferme omnes oras maritimas pervasit, C magnamque indigenarum partem absumpsit. Nec enim Pontum tantummodo, Thraciam, Macedoniam, sed etiam Helladem, Italiam, insulas omnes, Ægyptum, Libyam, Judæam, Syriam, et orbem fere universum in circuitu permensa ac pervagata est. Sic autem erat incurabile malum, ut neque ulla diæta, neque robur corporis posset resistere, cum omnia, æque valida ut imbecilla corpora prosterneret, quique maxima impensa curabantur, non secus ac pauperrimi moriebantur. Et vacabat quidem a morbis cæteris annus ille. Quod si quis etiam ante aliquantum ægrotaret, omnia in illud morbi genus se exonerabant. Mussabat ars medicorum tota. Nec similiter omnes occupabat, sed alii quidem continuo, nec paulum durantes, ipso die, quidam ipsa hora ponebant animas. Quotquot

Jacobi Pontani notæ.

(86) Illustris admodum descriptio pestilentiæ, qualis apud Lucretium, lib. VI, ex Thucydidis lib. II, expressa, et apud Maronem *Georgicon* III. Cui tantum est otii, utriusvis poetæ carmen cum hac historica narratione conferat, non parvam rerum similitudinem deprehendet : nos alio festinamus.

autem biduum, triduumve restitissent, primum quidem febrim habebant acutissimam, et morbo caput invadente, elingues et ad omnia quæ fierent stupidi reddebantur, ac velut somno profundo absorbebantur. Sin forte ad se redirent, loqui nitebantur illi quidem, sed hærescente lingua, multa inarticulata, nervis in occipitio emortuis, promebant, et exspirabant celerrime. Aliis non in caput, verum in pulmones malum incidens, mox præcordia inflammabat, et dolores acutos circum pectus afferebat, et sputa sanguine contacta ejiciebant, atque e visceribus spiritus tetrum foras odorem volvebat. Fauces et lingua calore exaruerant, nigra et suffusa sanguine; nec plus proficiebant si multum, quam si parum biberent. Somno uti nullo poterant, et undequaque angebantur. In brachiis supra et infra, non paucis item in maxillis, et quibusdam **731** in aliis corporis partibus abscessus, sive ulcera, his majora, illis minora exsistebant, et nigræ papulæ enascebantur. Quibusdam velut atra stigmata per totum corpus erumpebant, aliis rariora magisque conspicua, aliis densiora et obscuriora; et omnes perinde ex his omnibus moriebantur. Nonnullis enim cuncta hæc, aliis plura, aut pauciora contingebant. Compluribus unicum tantummodo ex istis omnibus mortiferum erat. Quicunque vero de multis pauci evaserant, non amplius eo malo corripiebantur sic, ut etiam interirent: quamobrem rursus correpti, bene confidebant. Fiebant porro magni abscessus in femoribus, aut in brachiis: quibus sectis, multa et fœtida sanies effluebat, et morbus turbante materia sic emissa levabatur. Complures his omnibus obsessi, præter opinionem convalescebant. Nec ullum undecunque certum auxilium inveniebatur. Quod enim uni salutare, alteri idem patienti venenum erat: alterque ab alterius curatione morbum indipiscebatur, et cumulabantur funera, quibus multæ domus vacuabantur, cum et incolæ, et brutæ animantes una cum dominis vitam redderent. Sed nihil erat desperatione miserabilius. Cum enim quis tam ægrum se sentiebat, spes nulla incolumitatis relinquebatur, ac desperabundi semetipsos abjiciebant, morbumque non mediocriter ista dejectione tristitiaque augentes, repente animas efflabant. Species igitur ista luis satis exprimi verbis non potest. Unde maxime intellectum est, non humanæ naturæ quiddam agnatum et conveniens, sed divinitus immissam castigationem fuisse: multique inde ad sanitatem mentis conversi, meliores evaserunt, non illi modo, qui ea peste morte occubuerunt, sed quotquot ea liberati vitam retinuerunt. Tunc enim vitiis omnibus desertis, virtuti studebant, et multi facultates suas in pauperes distribuebant, etiam priusquam a morbo illo invaderentur. Quo si se affectos deprehenderent, nemo tam lapideus erat, animoque plane immedicabili atque insanabili, ut non pœnitentiam de peccatis suis præ se ferens, Deo apud tribunal illud sui

A καὶ αὔθωρόν· ὅσοι δὲ ἐπὶ δυσὶν ἀντεῖχον ἢ τρισὶν ἡμέραις, πρῶτα μὲν πυρετῷ κατείχοντο λαβροτάτῳ· καὶ ἐς τὴν κεφαλὴν τοῦ νοσήματος ἐμπίπτοντος, ἀφωνίᾳ κατείχοντο καὶ ἀναισθησίᾳ πρὸς πάντα τὰ γινόμενα, καὶ ὥσπερ πρὸς ὕπνον κατεφέροντο βαθύν· ἣν δέ που ἀνανήψειαν, φθέγγεσθαι μὲν ἐβούλοντο, δυσκίνητος δὲ ἡ γλῶσσα ἦν, καὶ ἀδιάρθρωτα τὰ πολλὰ ἐφθέγγοντο, τῶν περὶ τὸ ἰνίον νεύρων νεκρωθέντων, καὶ τάχιστα ἀπέθνησκον. Ἑτέροις δὲ οὐκ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' εἰς τὸν πνεύμονα ἐμπίπτον τὸ κακὸν, φλόγωσίς τε ἦν αὐτίκα πρὸς τὰ ἔνδον, καὶ δριμείας ἐνεποίει ἀλγηδόνας περὶ τὰ στήθη· ὕφαιμόν τε πτύελον ἀνέπεμπον, καὶ πνεῦμα ἄτοπον ἀπὸ τῶν ἔνδον καὶ δυσῶδες· ἥ τε φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα, καταξηραινόμενα ὑπὸ τοῦ καύσωνος, μέλανα καὶ αἱματώδη ἦσαν· B καὶ ποτὸν τό τε πλέον καὶ τὸ ἔλασσον ἐν ὁμοίῳ καθειστήκει· καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐπέκειτο διὰ παντὸς, καὶ ἀπορία πανταχόθεν ἦν, ἐπί τε ταῖς ὠλέναις ταῖς ἄνω καὶ κάτω, οὐκ ὀλίγοις δὲ καὶ πρὸς τὰς σιαγόνας, καὶ ἑτέροις ἐν ἑτέροις μέρεσι τοῦ σώματος ἀποστάσεις ἐγίνοντο, τοῖς μὲν μείζους, τοῖς δὲ ἐλάσσους, καὶ μέλαιναι φλυκτίδες ἀνεφύοντο. Ἑτέροις δὲ ὥσπερ στίγματα μέλανα κατὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐξήνθει· τοῖς μὲν ἀραιά τε καὶ διαφανέστερα, τοῖς δ' ἀμυδρότερα καὶ συνεχῆ· καὶ πάντες ὁμοίως ὑπὸ πάντων ἔθνησκον. Τοῖς μὲν γὰρ τὰ πάντα ἐπεγίνετο, τοῖς δὲ πλείω ἢ ἐλάσσω, οὐκ ὀλίγοις δὲ καὶ ἓν τῶν πάντων ἤρκεσε πρὸς θάνατον· ὅσοι δὲ ἐκ πολλῶν ὀλίγοι ἠδυνήθησαν διαφυγεῖν, C οὐκέτι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατείχοντο κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ θαρσαλέῳ ἦσαν ἤδη· δὶς γὰρ οὐκ ἐπελάμβανεν, ὥστε καὶ κτείνειν. Ἀποστάσεις δὲ ἐγίνοντο μεγάλαι πρὸς τοῖς μηροῖς, ἢ ἐν ταῖς ὠλέναις· ὧν τεμνομένων, σφάκελος ἐξέῤῥει δυσώδης καὶ πολὺς, καὶ τὸ νόσημα διεφορεῖτο εἰς ἐκεῖνο, τὴν διενοχλοῦσαν ὕλην ἀποῤῥίπτον. Πολλοὶ δὲ καὶ ὑπὸ πάντων κατασχεθέντες, παρὰ δόξαν διεσώζοντο. Ἦν δὲ ἐπικουρία οὐδαμόθεν. Ὃ γὰρ ἑτέρῳ συνήνεγκε, τοῦθ' ἑτέρῳ τὰ ἴσα πάσχοντι δηλητήριον ἐγίνετο· καὶ ἕτερος ἀφ' ἑτέρου θεραπείας ἀνεπίμπλαντο τῆς νόσου, καὶ τὴν πλείστην φθορὰν τοῦτο ἐνεποίει, καὶ πολλαὶ οἰκίαι ἐκενώθησαν τῶν οἰκητόρων, καὶ τῶν ἀλόγων τοῖς κυρίοις συναποθανόντων. Δεινότατον δὲ ἦν ἡ ἀθυμία. Ὁπότε γὰρ τις αἴσθοιτο κάμνοντος ἑαυτοῦ, ἐλπὶς D οὐδεμία σωτηρίας ὑπελείπετο, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀνέλπιστον τραπόμενοι, προΐεντο σφᾶς αὐτοὺς, καὶ ἀπέθνησκον ἐν τῷ αὐτίκα, μεγάλην ῥοπὴν τῷ νοσήματι τὴν ἀθυμίαν προστιθέντες. Τὸ μὲν οὖν τῆς νόσου εἶδος τοιοῦτον κρεῖσσον λόγου ἦν· ὅθεν καὶ μάλιστα ἐδεδήλωτο, οὐ τῶν συντρόφων καὶ τῇ φύσει προσηκόντων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἕτερόν τι ὂν ὑπὸ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐπενηνεγμένον πρὸς σωφρονισμόν· καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ τοιούτου βελτίους τὴν ψυχὴν ἐγένοντο σωφρονισθέντες, οὐ μόνον οἱ τελευτήσαντες, ἀλλὰ καὶ ὅσοι περιεγένοντο τῆς νόσου. Πάσης γὰρ ἀπέσχοντο κακίας ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ ἀρετῆς ἐπεμελοῦντο· καὶ πολλοὶ τὰ ὄντα πένησι διένειμον, καὶ πρὶν τὴν νόσον εἰς αὐτοὺς ἐγκατασκῆψαι· εἰ δέ ποτε καὶ αἴσθοιντο αὐτοὺς κατεχομένους, οὐδεὶς ἦν

οὕτως ἀναλγήτως ἔχων, ὥστε μὴ μετάνοιαν ἐνδείξασθαι τῶν πεπλημμελημένων, καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ δικαιωτήρια μὴ πρόφασίν τινα παρασχεῖν τοῦ σωθήσεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, εἰ μὴ πάνυ ἀνιάτως εἶχε καὶ ἀθεραπεύτως τὴν ψυχήν. Ὑπὸ τῆς τοιαύτης νόσου, πλεῖστοί τε ἀπέθανον ἐν Βυζαντίῳ τότε, καὶ ὁ βασιλέως παῖς Ἀνδρόνικος, κατασχεθεὶς, ἐτελεύτησε τριταῖος. Βασιλὶς δὲ ἡ μήτηρ ἐπεὶ ἐπύθετο τοῦ παιδὸς τὴν τελευτὴν, ὑπὸ σφοδροτάτης ἀλγηδόνος πληγεῖσα τὴν καρδίαν, διὰ βίου ἀνεξάλειπτον ἔσχε τὴν μνήμην τοῦ παιδός. Ἦν γὰρ οὐ μόνον ἀγαθὸς ἰδεῖν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα μάλιστα, ὅσα νέον οἶδε κοσμεῖν, ἔχων εὐφυῶς, καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποφαίνων τοῦ τῶν γεγεννηκότων ἄξιον ἑαυτὸν ἀποφανεῖν. Μετὰ τοῦτο δὲ ὁ βασιλεὺς βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἔχων, πρὸς τὰς τῆς Θρᾴκης ἐξῄει πόλεις, καὶ πάσας περιῆλθε· τοῦτο μὲν βασιλέα πᾶσιν ἐμφανίζων ἄχρι τότε ἀγνοούμενον ταῖς πόλεσι, καὶ πᾶσιν ἔργοις αὐτοῖς κατάδηλον ποιῶν, ὡς τὴν πατρῴαν βασιλείαν ὁ νέος διαδέξοιτο βασιλεὺς, τοῦτο δὲ πρὸς πόνους στρατιώτῃ πρέποντας ἀσκῶν· ἥδετό τε κατάκρας ὁ πρεσβύτερος βασιλεὺς ὁρῶν τὸν νέον ἐπιτηδείως ἔχοντα πρὸς τὰς στρατείας, καὶ μεγάλα ἐπαγγελλόμενον ἐκ τῶν παρόντων. Ἀλύπως γὰρ καὶ ἱλαρῶς τούς τε πόνους ἔφερε καὶ τῆς διαίτης τὴν ἐναλλαγὴν, καὶ πάντα ἔπραττεν ὁμοίως τοῖς εἰθισμένοις ἐκ πολλοῦ.

A salvandi aliquam occasionem daret. Hac pestilentia Byzantii quam plurimi, et filius imperatoris Andronicus tertio die interiit. Imperatrix mater ubi de obitu filii comperit, **732** vehementissimo dolore animum percussa, quandiu superavit, infixam in medullis ejus memoriam circumtulit. Erat quippe non solum forma liberali, sed ad omnia item, quæ nosset adolescentiæ ornamenta, natura habilis in primis et idoneus, imitandorumque parentum spem non modicam sustinebat. Posthæc imperator cum genero imperatore urbes Thraciæ singulas obivit, partim ut eum hactenus ignotum omnibus ostenderet, et ipso opere palam declararet, juniorem imperatorem paternum excepisse imperium, partim ut eumdem ad laborem militarem B assuefaceret: quem cum militiæ aptum, et e præsentibus indiciis magna in futurum pollicentem animadverteret, gaudio exsultabat incredibili. Etenim citra molestiam hilariterque labores et mutationem victus tolerabat, et omnia quasi ex diuturna consuetudine faciebat.

CAPUT IX.

Legatio imperatoris ad Clementem Papam; legationis capita duo, amolitio opinionis falsæ, et promissio auxilii contra Barbaros, Christianorum hostes. Papa gnarus omnium bello transactorum, eum miris laudibus celebrat. Duo episcopi cum ejus legatis a papa remissi. Aguntur ei gratiæ de cura adolescentis imperatoris et matris, et de animo in Barbaros. Cohortatio additur de Ecclesiarum concordia curanda. Iterum ardorem contra Barbaros, et studium pacis Ecclesiarum ostentat. Imperator conditionem proponit de concilio. Laudatur a papa. Promittitur conventus; sed bellum inter principes Italiæ negotium totum dissipat.

Αὖθίς τε εἰς Βυζάντιον ἀναστρέψας ὁ βασιλεὺς, πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Κλήμεντα τόν τε Σπανόπουλον Γεώργιον τὸν πρωτοβεστιαρίτην, καὶ Σιγηρὸν τὸν πραίτωρα τοῦ δήμου, καὶ ἐκ τοῦ Λατίνων γένους Φρανσὲς ὄνομά τινα πολὺν ἤδη χρόνον δεδουλευκότα βασιλεῖ, τῶν ἐπιτηδείων δ' ὄντα καὶ γνωρίμων πάπα πρέσβεις ᾑρεῖτο. Ἡ πρεσβεία δὲ ἦν, ἅμα μὲν ἀπαλείφουσα τῆς πάπα ψυχῆς τὰς περὶ βασιλέως προσπεσούσας φήμας. Ἤδει γὰρ αὐτὸν περὶ αὐτοῦ ἀκηκοότα, ὡς κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον Βαρβάροις χρήσαιτο συμμάχοις ἀναιροῦσι, καὶ ἐξανδραποδιζομένοις ὁσημέραι τοὺς Ῥωμαίους. Διὸ περὶ πλείονος ἐποιεῖτο τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων πάπαν καταμαθεῖν, καὶ ὡς ἀνάγκῃ διὰ τὸν περισχόντα πόλεμον ἐπὶ τοιαῦτα ἔλθοι, ἀλλ' οὐ τὴν κοινωνίαν τῶν Βαρβάρων ἀσπαζόμενος. Ἔπειτα ἐδεῖτο καὶ τὴν μελετωμένην ὑπ' αὐτοῦ πάπα, καὶ τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἑσπέραν κατὰ τῶν Βαρβάρων ἔφοδον τῶν πολεμίων τῷ στρατηγῷ ἐπ' αὐτοῦ νυνὶ γεγενῆσθαι· ἥδεσθαί τε γὰρ μάλιστα ἐπὶ τῇ ἐκείνων ἀπωλείᾳ, καὶ αὐτὸν τὰ μέγιστα συνεργήσειν, οὐ μόνον διάβασιν παρέχοντα τῇ στρατιᾷ πρὸς τὴν Ἀσίαν ἄπονον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν συμπαρόντα μετὰ τῆς στρατιᾶς, καὶ συν-

C Reversus Constantinopolim imperator, ad Clementem episcopum urbis Romæ Georgium Spanopulum protovestiarium, et Sigerum prætorem populi, et de Latinis Franciscum quemdam nomine, veterem ministrum suum, papæ notum ac familiarem legatos deligit (87). Legationis capita erant, ut deleret ex animo ejus, quam de eo opinionem ille conceperat. Non enim ignorabat auditum a Romano pontifice, quomodo belli tempore Barbarorum usus esset auxilio, qui Romanos occidissent, et captivos rapuissent quotidie. Idcirco nimiopere desiderabat papam causas eorum quæ gesta erant, edocere, nempe bello premente necessario id fecisse, non quod communionem Barbarorum amplecteretur. Deinde rogabat, quam ipse papa, et D cum eo Italiæ et Occidentis principes contra Barbaros crucis hostes expeditionem meditati essent, se nunc imperatore susciperent. **733** Plurimum enim se illorum peste et internecione lætari, seque adjutorem fore maximum, non solum transitum expeditum exercitui in Asiam concedendo, sed cum suis quoque copiis proficiscendo, et una certamen cupide obeundo. Aliis enim prærogativis

Jacobi Pontani notæ.

(87) De tam nobili legatione imperatoris ad pontificem Romanum, et hujus ad imperatorem Cantacuzenum: de rebus tanti momenti inter eos actis, Platina in Clemente VI nullum plane verbum habet, quod quis non injuria miretur.

antecessoribus suis imperatoribus libentissime cedere, alacritate autem ad res honestas, et desiderio videndi Barbaros eadem pati, quæ Christianis tamdiu nefarie intulissent, nulli cedere. Legatio ita se habebat, et ibant ex sententia imperatoris omnia. Cum enim legati exposuissent papæ, quorum gratia venerant, ille exorsus, omnia bello gesta tam exacte, quam si coram adfuisset, recensebat. Mirantibus legatis, ac percunctantibus, unde hæc illi tam certa notitia, a Zampæa Sabaudiensi femina, quæ in comitatu imperatricis inde ab exordio belli usque ad extremum versata esset, se accepisse dixit: quæ capto Byzantio in patriam remigrans, penitus omnia sibi uti contigissent, diligenter enarrasset: laudabatque et in cœlum tollebat imperatorem, qui adeo injuste armis oppugnatus, et calumniis ita vexatus, et bello tam multa indigna perpessus, post devictos hostes nihil parum ingenuum, aut pusilli animi præ se tulisset: neque malus sibi malis ac præsertim antea tot a se beneficiis affectis fuisset, sed cum Augusta et filiis ejus cum ut semet, tum ut studio illo imperatoris amici erga se dignum erat, egisse visus esset: et in alios omnes similiter sese mitem ac placidum, non solum commissorum pœnas a nemine reposcendo, sed contra studiose benefaciendo præstitisset. Illud vero in prima laude ducebat, quod imperatori adolescenti filiam copulasset, paternumque imperium ei restituisset. Tractatis autem legatis honorificentissime, in primis sedibus, in deductionibus, in decessionibus de via, et aliis quibus decuit, eos tandem dimisit, cum duobus episcopis, quorum unus (88) erat ordinis Minorum, Guilielmus nomine, alter ex Prædicatorum familia, Hugo de Spert vocabatur, uterque virtuti deditissimus, et in profanis litteris apprime versatus. Quare et in congressu erant festivissimi et poterat multum eorum ad persuadendum sermo. Quos imperator perbenevole et magno cum honore excepit, quotidieque cum illis jucunde collocutus est; ipsique operæ pretium maximum duxerunt omnia, quæ is in dies singulos proposuisset, **734** et super propositis disseruisset, toto illo tempore, quo apud eum mansissent, litteris consignare, ne e memoria elaberentur. Quæ in Italiam secum portantes, ibique et papæ, et viris sapientibus exhibentes, quantus vir esset, ostendebant, et ore ipsi nihilominus ejus laudes prædicabant. Verum hæc posterius facta sunt. Tum vero sub adventum suum legationem explicant, cujus hæc erat summa. Primum cum bonis omnibus gratias agunt, quod junior imperator ejusque mater illi curæ sint: cum, quæ nemo unquam exspectasset, post tam sævum bellum, et inimicitias implacabiles, et criminatorum in illum scelus, non ad præterita respexerit, sed satis esse existimarit, si tantum belli causarum purus videretur, et quasi nihil novi intervenisset,

A ἀγωνιζόμενον προθύμως. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων πλεονεκτημάτων τοῖς πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκόσι ῥᾷστα ἂν παραχωρήσειε, προθυμίας δὲ τῆς περὶ τὰ καλὰ καὶ τοῦ βούλεσθαι τοὺς Βαρβάρους ἐπιδεῖν πάσχοντας ἀντίῤῥοπα τοῖς τολμηθεῖσι κατὰ Χριστιανῶν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, οὐδενί· ἡ μὲν οὖν πρεσβεία τοιαύτη ἦν, καὶ πάντα ἐτελεῖτο κατὰ γνώμην βασιλεῖ. Διαλεγομένων γὰρ τῶν πρέσβεων τῷ πάπᾳ περὶ ὧν ἧκον, ἐκεῖνος τὸν λόγον ἀναλαβὼν, πάντα διηγεῖτο ἀκριβῶς, ὥσπερ ἂν αὐτὸς παρὼν τοῦ πολέμου τελουμένου. Θαυμαζόντων δὲ τῶν πρέσβεων καὶ πυνθανομένων ὅθεν εἰδείη ταῦτα ἀσφαλῶς, παρὰ Ζαμπαίας τῆς ἐκ Σαβωΐας ἔφασκεν ἀκηκοέναι βασιλίδι συμπαρούσης ἐν Βυζαντίῳ ἀπ' ἀρχῆς μάλιστα τοῦ πολέμου ἄχρι τέλους. Ἣ μετὰ τὸ βασιλέα Βυζάντιον ἑλεῖν,
B ἀπαίρουσα εἰς τὴν οἰκίαν, πάντα διηγεῖτο ἀκριβῶς, τῷ πάπᾳ συντυχοῦσα, ὡς ἐγένετο, μηδὲν ἀποκρύψασα τῆς ἀληθείας. Ἐπῄνει τε ὁ πάπας βασιλέα, καὶ ὑπερηύχετο αὐτοῦ, ὅτι πολεμηθεὶς ἀδίκως οὕτω, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ συκοφαντῶν, καὶ τοσαῦτα ἐνεγκὼν δεινὰ κατὰ τὸν πόλεμον, ἐπειδὴ τοῖς ὅπλοις περιεγένετο τῶν ἀντισχόντων, οὐδὲν μικρόψυχον ἔπαθεν, οὐδ' ἀγεννές· οὐδὲ ἐμνησικάκησε τοῖς κακοῖς περὶ αὐτὸν γεγενημένοις, καὶ ταῦτα ὑπ' ἐκείνου πρότερον πολλὰ εὐεργετηθεῖσιν, ἀλλὰ βασιλίδι τε καὶ τοῖς παισὶν ἄξιος ὤφθη ἑαυτοῦ, καὶ τῆς βασιλέως τοῦ φίλου περὶ αὐτὸν σπουδῆς, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ὁμοίως ἥμερος καὶ προσηνὴς, οὐ μόνον τῶν τετολμημένων δίκας μηδένα ἀπαιτήσας, ἀλλὰ καὶ φιλοτίμως εὐερ-
C γετῶν ἐξ ἀντιστρόφου. Μάλιστα δὲ ἐπῄνει τὸ τὴν θυγατέρα συναρμόσαι βασιλεῖ τῷ νέῳ, καὶ τὴν πατρῴαν ἀποδοῦναι βασιλείαν. Φιλοτιμότατά τε ὁ πάπας περὶ τοὺς βασιλέως πρέσβεις διατεθεὶς ἐν προεδρίαις, καὶ προπομπαῖς, καὶ ὑπαντήσεσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς προσήκουσιν, ἔπειτα ἀπέπεμπε, καὶ πρέσβεις δύο τῶν ἐπισκόπων συνεκπέμψας, ὧν ὁ ἕτερος τοῦ μενουρίων τάγματος ἦν, Γελίελμος προσαγορευόμενος, Οὔγγα δὲ Σπὲρτ ὁ λοιπὸς ἐκαλεῖτο ἐκ τῶν κηρύκων προσαγορευομένων ὤν· ἀρετῆς τε μάλιστα ἀντιποιούμενοι, καὶ τὴν θύραθεν σοφίαν εἰς ἄκρον μεμελετηκότες. Δι' ἃ καὶ μάλιστα ἡδεῖς ἦσαν ἐν ταῖς συνουσίαις, καὶ πιθανοὶ πρὸς διαλέξεις. Οὓς ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς ἐδέξατο τῆς εὐμενείας καὶ τῆς τιμῆς, καὶ ἡδέως ὡμίλει ὁσημέραι καὶ συνῆν, αὐτοί
D τε προὔργου παντὸς ἐποιοῦντο τὸν χρόνον, ὃν αὐτῷ συνῆσαν ὅσα ἐπ' ἐκείνου προβληθείη καθημέραν, καὶ οἷα περὶ τῶν προβλημάτων διαλεχθείη γράφειν, ἵνα μὴ λάθῃ τῆς μνήμης ἐκρυέντα. Ἃ εἰς Ἰταλίαν ἀγαγόντες, καὶ πάπᾳ τε καὶ τοῖς ἐκεῖσε διαδόντες σοφοῖς μέγαν ἐκ τούτων ἀπεδείκνυον βασιλέα, καὶ ἀπὸ γλώττης οὐκ ὀλίγα ἐξηγούμενοι αὐτοί. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. Τότε δὲ μετὰ τὴν ἄφιξιν μικρὸν ἀπήγγελλον βασιλεῖ τὰ περὶ τῆς πρεσβείας. Τὰ δὲ ἦν πρῶτα μὲν εὐχαριστίαι καὶ εὐχαὶ τῆς περὶ βασιλέα τὸν νέον κηδεμονίας, καὶ βασιλίδα τὴν μητέρα· ὅτι ἃ μηδ' ἄν τις προσεδόκησε μετὰ τὸν τοσοῦτον πόλεμον, καὶ

Jacobi Pontani notæ.

(88) Gregoras quoque de his duobus episcopis, qui sub Andronico missi sint, confundit tempora, et rem totam imperfectissime negligentissimeque, ut solet, exponit lib. x.

τὴν ἄσπονδον ἐκείνην ἔχθραν, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν A ἀγνωμοσύνην τῶν διαβαλόντων, οὐ πρὸς τὰ γεγενημένα εἶδεν, ἀλλ' ἀρκεῖν ἡγήσατο τὸ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον αἰτίων ὀφθῆναι μόνον καθαρόν. Αὐτὸς δὲ ὥσπερ οὐδενὸς μεταξὺ καινοῦ γεγενημένου τὸ ἀρχαῖον ἦθος διεσώζετο, καὶ τὴν περὶ τοὺς βασιλέως παῖδας εὐγνωμοσύνην καὶ κηδεμονίαν, ἣν εἶχεν ἐξαρχῆς εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν. Ἔπειτα δὲ καὶ τὴν κατὰ τῶν Βαρβάρων ἔφοδον ἐμήνυε, καὶ τοῖς ἄλλοις μὲν τοῖς πρὸ αὐτοῦ Ῥώμης ἐπισκόποις εἶναι περισπούδαστον· μᾶλλον δὲ αὐτῷ τῶν ἄλλων εἶναι κατὰ γνώμην, καὶ πολλοῖς πολλάκις περὶ τούτου διειλέχθαι τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν δυναστῶν, καὶ πάντας παρακαλεῖν ἐπὶ τὸ ἔργον κοινῇ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τῶν Βαρβάρων τῶν Χριστιανῶν ἐσόμενον, καὶ αὐτὸν ἕτοιμον εἶναι καὶ χρήματα παρέ- B χειν, καὶ στρατιὰν ὅσην ἂν μάλιστα ἐξῇ, καὶ μεγίστην πρὸς τὸν πόλεμον παρέχεσθαι συντέλειαν. Νυνὶ δὲ καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν αὐτοῦ λόγων, καὶ τῆς πρεσβείας ἐξωρμῆσθαι, καὶ χάριν αὐτῷ εἰδέναι ὑπὲρ τῆς προθυμίας ἧς ἐνδείκνυται τοῖς Βαρβάροις ὑπὲρ τῶν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ἑλομένων τὸν πόλεμον ἐπεγείρων. Εἰ δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς, ὧν αἴτιος σπουδάζει Ῥωμαίοις καταστῆναι, καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν πραγματεύσαιτο τὴν ἕνωσιν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ διεστηκότα τοῦ Χριστοῦ μέλη συναφθείη, οὐκ ἀνθρώποις μόνον πᾶσιν, ἀλλὰ καὶ ταῖς οὐρανίοις δυνάμεσι, καὶ αὐτῷ Θεῷ μεγάλης ἂν εὐφροσύνης αἴτιος κατασταίη. Τοιαῦτα μὲν ὁ πάπας διὰ τῶν ἐπισκόπων ἐπρεσβεύετο. Βασιλεὺς δὲ καὶ αὐτὸς πρῶτα μὲν τῷ C πάπᾳ χάριτας ὡμολόγει τῆς τε περὶ αὐτὸν εὐνοίας, καὶ τοῦ κατὰ Βαρβάρων τῶν Χριστιανοῖς ἐχθρῶν ῥᾳδίως ἐξωρμῆσθαι, αὐτόν τε διπλῇ διὰ τὸν κατὰ τῶν Βαρβάρων ἔλεγε χαίρειν πόλεμον· τοῦτο μὲν ὡς ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων ὠφελείας ἔσοιτο· τοῦτο δ' ὅτι κοινωνὸς ἔσται καὶ αὐτὸς τοῖς τὸν καλὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀγωνισομένοις. Οὕτω γὰρ εἶναι παρεσκευασμένος, ὡς καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι καὶ ὅπλοις καὶ ἵπποις, καὶ πᾶσιν οἷς ἔχει κατ' ἐκείνων ἐξορμήσων, κέρδος μέγιστον ἡγούμενος τὸ ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀγωνιζόμενος ἀποθανεῖν. Περὶ δὲ τῶν διεστηκότων τοῦ Χριστοῦ μελῶν τῆς ἑνώσεως καὶ ἁρμονίας, καὶ τῆς εἰρήνης τῶν Ἐκκλησιῶν ὅσην ἔχει τὴν ἔφεσιν καὶ τὴν σπουδὴν, οὐδὲ D λόγοις δύνασθαι καταφανὲς ποιεῖν. Πλὴν οὕτως εἶναι καὶ πρὸς ταῦτα παρεσκευασμένον, ὥστ' εἰ δεήσειεν αὐτὸν ὑπὲρ τῆς ὁμονοίας ἀποσφαγῆναι, οὐ μόνον ἐμπαρέξειν ἑαυτὸν προθύμως, ἀλλὰ καὶ μάχαιραν προσεπιδοῦναι· ἢ εἰ δόξειε καυθέντα διὰ τῆς τέφρας τοῦ ἐκείνου σώματος τὴν ἕνωσιν ταῖς Ἐκκλησίαις βραβευθῆναι, αὐτὸν ἐπὶ τὴν πυρὰν πρῶτον ἐπιθεῖναι ξύλα, δι' ὧν ἐκτεφρωθῆναι περιέσται. Δέον μέντοι τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ θαυμάσιον, καὶ τῶν ἄλλων ἀντάξιον πάντων ἔργον, μὴ ἁπλῶς οὕτω καὶ εἰκῇ καὶ ἀπερισκέπτως γίνεσθαι· ἀλλὰ πολλῆς

A pristinis moribus vixerit; statimque a morte imperatoris Andronici benignam voluntatem ac sollicitudinem erga ejus filios susceperit. Præterea quod de bello Barbaris inferendo animum suum significarit. Et aliis quidem ante ipsum Romanis episcopis fuisse id optatissimum, sibi tamen longe magis, crebroque ac multum super eo cum Italiæ dynastis egisse, omnesque hortatum communiter ad opus, unde Christianorum libertas a Barbaris asseratur; et quod ad se attineat, ad pecuniam et copias, quantas maximas possit, omninoque ad sumptus non modicos pro sua parte conferendos paratum esse. Nunc etiam amplius ejus legatorumque verbis exarsisse: et gratias agere, cum se ad Barbaros pro Christi fidelibus expeditione lacessendos adeo B propensum demonstret. Quod si præter alia bona, quæ Romanis conciliare enitatur, etiam Ecclesias concordia devincire conetur, ut divulsa Christi membra per eum conglutinentur, non hominibus duntaxat universis, sed cœlestibus etiam potestatibus, ipsique Deo id magnæ voluptati futurum. Hactenus papa per legatos episcopos. Imperator illi gratias agere de benevolentia, et quod ultro contra Barbaros Christianorum inimicos exarsisset, seque dupliciter hoc bello lætum esse: tum quia pro communi Christianorum utilitate gerendum sit: tum quia et ipse tam pulchrum hoc certamen certantium socius et commilito futurus sit. Sic enim se statuisse, et classe, et sumptibus, et ar- C mis, et equis, et quibuscumque possit rebus illos invadere: putareque se fore beatissimum, si in tali causa oppetere mortem contingat. **735** Quanto autem distractorum Christi membrorum conjunctio, atque concentus, et pax Ecclesiarum sibi desiderio ac studio sit, verbis se effari haud posse. Enimvero ad hoc tantopere ferri sese, et incitari, ut si pro concordia interfici oporteret (89), non solum interficienti jugulum, sed et gladium alacriter ipse porrigere vellet: aut si putaretur ipse exustus per cineres corporis sui Ecclesiis consensum conspirationemque tributurus, ipsum se ante alios ligna in pyram, qua in cine- D rem redigeretur, impositurum. Attamen tale, tamque magnum, et admirabile, et unum instar omnium opus non ita indiligenter, ac temere, et inconsulto fieri, sed antegressa indagatione multa, omnique sedulitate ad vere bonum cognoscendum adhibita, sic demum ea eligere oportere, quæ fidem germanam et tutam complecti videantur. Ineptum quippe ac turpe videri, de quibusdam fluxis, et caducis consilia agitantes, quæ et adeptis haud ingens emolumentum, et frustratis leve damnum pariunt, in illis nullam diligentiæ partem omittere, ne, quod bonum apparet amittatur: cum de cœlestibus, et de veritate dogmatum fidei

Jacobi Pontani notæ.

(89) Parem Constantinus præ se tulit, cujus hoc dictum in *Annal.* tomo proditum est a Zonora, imperatorem nemini omnium, ac ne suis quidem membris propriis parcere debere, publicæ tranquillitatis conservandæ causa.

quæstio est, parva tangi sollicitudine, et fidere tibi soli, perinde ac si per te ad tam sublimem cognitionem sis idoneus. Hoc enim, hoc esse, unde a primordio in Ecclesia dissensio manaverit. Si enim, qui primi doctrinam (m), quæ nunc apud Roma-

πρότερον ἐρεύνης ἠξιώσαντας, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐνδειξαμένου; περὶ τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ, οὕτω χωρεῖν ἐπὶ τὴν αἵρεσιν τῶν δοκούντων ὀρθῶν καὶ ἀσφαλῶν περὶ τὴν πίστιν· ἄτοπον γὰρ περὶ ἐπιγείων μέν τινων βουλευομένους, ὧν μικρά τε ἡ ὄνησις ἐπιτυ-

Jacobi Gretseri notæ.

(m) Inanes sunt istæ, ne dicam vanæ, Cantacuzeni excusationes et tergiversationes, quarum similes adducit Nilus in suo libro de causis dissidii inter Latinos et Græcos. Quid enim à Latinis, præsertim a pontificibus Romanis, præstitum non est, ut Græci a pernicioso schismate revocarentur et ad ovile Christi redirent? Jure prædicet Ecclesia Latina suum erga Græcos studium illis verbis, quibus Ecclesiæ sponsus Christus sedulitatem suam, et desiderium juvandi Israeliticum populum declaravit. *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas? et noluisti* Quid subditur? *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Græciæ in solitudinem redactæ testem habemus experientiam. Testes sollicitudinis qua Latina Ecclesia Græcam ad avia errorum deflectentem in viam reducere studuit, laudare possumus, præter alios innumerabiles, duos summos pontifices Nicolaum hoc nomine primum, et Leonem IX, quorum scripta ad Græcos planum testatumque faciunt, quantopere Græciæ salutem quæsierint et procurarint. Sed Cantacuzenus desiderat synodum. Eadem sunt Nili et aliorum vota. At vix ignorare poterat Cantacuzenus, quoties propter controversias Græcos inter et Latinos excitatas synodi coactæ sint. Annon apud Barum celebratum est concilium a Græcis simul et Latinis tempore Urbani secundi, circa annum Domini 1090 in quo sanctus Anselmus evidentissimis rationibus Græcos convicit? Cujus concilii meminit ipse Anselmus libro *De processione sancti Spiritus*, et fusius rem narrat auctor Vitæ Anselmi, lib. II, qui eidem synodo interfuit. An non jam celebratum fuerat concilium Lateranense sub Innocentio tertio, anno Domini 1215 in quo definitum, Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, consentientibus, approbantibus et subscribentibus ipsismet Græcis? Quid dicam de concilio Lugdunensi sub Gregorio decimo, cui similiter Græci interfuerunt, et omnibus consentientibus cantatum est Symbolum cum additione : *Filioque :* ter Græce, ter Latine. Taceo concilium Florentinum, quia Cantacuzenus diu ante illud vivere desiit. Taceo tot summorum pontificum super his quæstionibus responsa; ut proinde minime audiendus sit, qui post tot judicia aliud judicium quærit. Præclare Capreolus, episcopus Carthaginensis, in epistola ad Patres magni concilii Ephesini : *Si quis in ea quæ jam olim dijudicata sunt, denuo inquirere tentaverit, is sane aliud nihil facere censebitur, quam de fide, quæ hactenus valuit, aperte dubitare. Unde ad posteritatis exemplum, tum ut ea quoque, quæ jam olim pro Catholica fide definita et constituta sunt, perpetuam firmitatem obtinere valeant, oportet ea omnia inconcussa, immotaque conservare, quæ superioribus temporibus a sanctis Patribus constituta sunt;* quia, ut Martianus imperator recte ait, *injuriam facit judicio reverendissimæ synodi, si quis semel judicata et recte disposita revolvere et publice disputare contenderit.*

De indesinenti studio Latinæ Ecclesiæ revocandi Græcos ab errore hæc Gennadius, libro pro Concilio Florentino, cap. 5, sect. 16 : *Post inobedientiam et schisma Nicolaus primus ipsemet Constantinopolim profectus est, Photii tempore, ut tolleret schisma, quem cum non recepissent, excommunicationi ab eo subjecti sunt. Post hunc summi pontifices per temporum vices non destiterunt scribere et hortari Græcos ad Ecclesiæ conversionem et obedientiam, quousque coacta est synodus apud Lugdunum, quam Græci octavam vocant; cujus auctor exstitit Gregorius papa decimus, et unio est subsecuta. Sed iterum defecerunt, et iterum legatos Ecclesiæ receperunt. Cogitur synodus Constantinopolitana cum papæ legatis, Joannis Becci temporibus Constantinopolitani patriarchæ; et unionem amplexi sunt ad breve tempus, obedientiam ostendentes et pacem. sed postea rursus ad suum et proprium vomitum reverterunt. Sed nec rursus defatigati sunt Ecclesiæ catholicæ præsides eos ad obedientiam et pacem excitare. At illi, cum semel obsurduissent, non paruerunt. Protracta est igitur res usque ad nos, aspeximusque nostris oculis, quod multi ante nos patriarchæ et reges videre exoptarunt, nec viderunt. Nos vero vidimus beatissimum Eugenium IV Romanæ Ecclesiæ pontificem summum quanto studio in hoc sanctum opus incubuerit, triremibus missis et sumptibus, ut hoc magnum vulnus sanaretur, celebrataque est synodus ingens et admirabilis Ferrariæ et Florentiæ insignibus Italiæ urbibus, magna doctorum et sapientum virorum frequentia, et theologiæ scientia ac virtute illustrium. Tandem decretum sancitum est omni sapientia et veritate conspicuum, quod ubique est promulgatum, et ab omnibus gentibus receptum. Græci vero et ex iis qui pejoris sunt conditionis, vulgares quidam homines et indocti huic contradicunt, ac si quis rationis particeps decreto contradicit. id non a doctrina proficiscitur, sed ab animi pravitate, falsa et stultà præsumptione et gloria inani, quam ex vulgi imperitia aucupantur.* Ita pro Latinis Gennadius patriarcha Græcus.

Cæterum non modo res toties discussa, disceptata et dijudicata, sed etiam summa obstinatio, pertinacia, levitas, et arrogantia Græcorum, et ipse etiam schismaticorum genius, Latinos a concilio rursus cogendo absterrere merito poterat. *Cum multitudo ita confirmata et in fide defixa sit*, inquit schismaticus Gregoras, qui hoc ipso tempore vivebat, *ut ferri naturam facilius mutes, quam eos paululum a patriis dogmatibus abducas : quid opus est disputationibus* (et Conciliis) *nihil profuturis? Ut enim et ipse Apostoli verbis opportune utar, persuasum habeo, neque mortem, neque vitam, neque angelos, neque principatus, neque potestates, neque præsentia, neque futura, neque altitudinem, neque profunditatem, neque ullam aliam creaturam posse populum a patriis institutis et decretis abducere.* Hæc Gregoras ad finem lib. x *Hist. Byzantinæ.*

Levitatem Græcam arguit tam crebra ad vomitum reversio. Quoties ab erroribus extracti, in errores reciderunt? Vix domum venerant ex concilio Florentino, et mox fidem Latinis datam violarunt : *Græci domum reversi*, inquit Laonicus, lib. VI, *non amplius his, quæ convenerant in Italia stare voluerunt : sed apprehendentes sententiam diversam, noluerunt amplius in religionis negotio adhærere Romanis. Hinc motus pontifex Romanus viros quosdam doctos Byzantium ad Græcos misit, ut cum his in colloquium venirent, qui quidem synodum et concordiam, in Italia factam, non admittebant. Nam Marcus Ephesi episcopus, et Scholarius Græcorum doctissimus, ne quidem ab initio Latinorum dogmati consensum præstare voluerunt. Ubi ad colloquium et disputationum ventum est, Romani nihil efficere potuerunt, verum re infecta domum reversi*

χοῦσι, καὶ ἡ ζημία σφαλεῖσι φαυλοτέρα. περὶ ταῦτα μὲν πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν, μὴ τοῦ δοκοῦντος

A nam Ecclesiam viget, intulerunt, non sibi tantum arrogassent, neque alios vilipendissent, sed in me-

Jacobi Gretseri notæ.

sunt. Hæc de Græcorum levitate et versatili ingenio Laonicus, Græcus ipse. Quod scribit de Georgio Scholario, qui postea patriarcha Constantinopolitanus factus Gennadii nomen assumpsit, id falsum est, si velit Laonicus Scholarium decretis synodi Florentinæ nunquam assensum esse instar Marci illius Ephesini; non enim satis habuit assensum præbuisse, sed et insuper doctissimam et validissimam apologiam pro decretis concilii illius adversus Græcos edidit, quæ Latine exstat. Nec probabile est, quod auctor Turco-Græciæ sine auctore prodidit, Scholarium postea improbasse decreta synodi. Unde enim hoc constat illi sectario? Nam Laonicus, quem citat, non dicit eum dissensisse, postquam assensus fuerat, sed ab initio non assensum esse, quod qua ratione verum sit, paulo antea explicatum est. Imo Gennadius apologiam pro concilio non conscripsit in ipso concilio, sed postea, cum Græci a recto tramite resilirent.

Fastus, arrogantia, et ambitio Græcorum, vel inde potissimum elucet, quod nihil non tentarunt, ut patriarchæ Constantinopolitano primas vindicarent, tametsi legibus divinis humanisque invitis. Quare cum inficiari non possent Romanum pontificem in ecclesiastica hierarchia supremum esse, duplici commento hoc supremæ dignitatis fastigium ad se transferre conati sunt; primo enim dixerunt, pontifici non competere primas, divino instituto et concessu, sed imperatorum nutu, dono et privilegio, ac proinde in imperatoris manu esse, primas Romano pontifici adimere, iisque Constantinopolitanum præsulem insignire, imo et reipsa insignivisse tunc, cum Roma Constantinopolim imperium transtulit. Ita sentit et scribit Anna Comnena filia Alexii Comneni imperatoris lib. I *Alexiadis:* cum enim nescio quæ de pontifice Romano recensuisset, et hæc, inquit, perpetrat ille, qui universo orbi præsidet: Ὥσπερ οὖν καὶ οἱ Λατῖνοι λέγουσι καὶ οἴονται. Ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῆς ἀλαζονείας αὐτῶν. Μεταπεπτώκτων γὰρ τῶν σκήπτρων ἐκεῖθεν ἐνθάδε εἰς τὴν ἡμετέραν βασιλίδα πόλιν, καὶ δὴ καὶ τῆς συγκλήτου, καὶ τῆς ὅλης βασιλικῆς τάξεως, μεταπέπτωκε καὶ ἡ τῶν θρόνων ἀρχιερατικὴ τάξις, καὶ δεδώκασιν οἱ ἀνέκαθεν βασιλεῖς τὰ πρεσβεῖα τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μάλιστα ἡ ἐν Καλχηδόνι σύνοδος εἰς περιωπὴν πρωτίστην τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀναβιβασαμένη τὰς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διοικήσεις ἁπάσας ὑπὸ τοῦτον ἐποίησεν· *Quemadmodum Latini dicunt et opinantur. Est enim et hoc arrogantiæ illorum argumentum. Inde namque in hanc regiam urbem translatis imperio, senatu, totoque imperatorio ordine, translatus itidem est episcopalium sedium ordo, et superiores imperatores primas tribuerunt sedi Constantinopolitanæ, et maxime synodus Calchedonensis, quæ Constantinopolitano antistiti ad summam et primam speculam evecto, omnes totius orbis diœceses subjecit.* Hæc Anna, vel schismaticus, cui Anna Cæsarissa nomen suum supposuit: quæ verba adducit Illyricus in catalogo testium feritatis, et auctor Turco-Græciæ, qui Annæ codicem ex bibliotheca Augustana nactus videtur; quos talibus mendaciis et imperitiis in cathedram Petri, Christique vicarium insurgere, nil mirum: validiora enim arma non habet falsitas, quam mendacia et inscitiam. Quid imperitius, quam existimare primatum ecclesiasticæ hierarchiæ pendere ab imperatoris arbitrio, et a loci urbisve amplitudine et majestate? Quid mendacius quam imperatores Constantinum Magnum, aliosque, qui sceptra potiti sunt usque ad exortum schisma, Constantinopolitanam Ecclesiam superiorem fecisse Romana, vel etiam parem? Vel unica Justiniani Novella de ecclesiast. tit. et privileg. mendacium hoc evidenter coarguit, ubi primæ deferuntur Romano pontifici; secundæ Constantinopolitano: *Sacrorum conciliorum dogmata, sicuti sanctas Scripturas accipimus*, inquit imperator, *ideoque sancimus secundum earum definitiones sanctissimum senioris Romæ papam primum esse omnium sacerdotum; beatissimum autem Constantinopoleos novæ Romæ secundum habere locum post sanctam apostolicam senioris Romæ sedem.* Et in Novella, *ut Ecclesia Romana centum annorum gaudeat præscriptione*, sic loquitur idem imperator. *Ut legum originem anterior Roma sortita est, ita et summi pontificatus apicem apud eam esse, nemo est qui dubitet.*

B Falsissimum porro est, quod Anna addit de synodo Calchedonensi; nullum enim verbum in tota illa synodo, quo principatus ecclesiasticus et cura omnium Ecclesiarum episcopo Constantinopolitano deferatur. Conatus quidem est Anatolius Constantinopolitanus antistes canonem quemdam in concilio Calchedonensi condere in gratiam, commodum et præeminentiam suæ sedis: verum in eo canone non tribuit Anatolius cum suis asseclis primas episcopo Constantinopolitano, sed Romano: secundas defert Constantinopolitano, nec defert illi curam omnium Ecclesiarum totius mundi, ut Anna comminiscitur, sed Ponti, Asiæ, Thraciæ. Deinde canon ille plane subreptitius est, nullius momenti et roboris; quippe apostolicæ sedis legatis absentibus non sine astu conditus in præjudicium præcipue Alexandrinæ Ecclesiæ. Quocirca altero a condito canone die, statim reclamarunt apostolicæ sedis legati, neque ullo modo, quod per summam fraudulentiam et injuriam actum fuerat, suffragiis

C et assensu suo comprobarunt: de quo consulat, qui plura cupit, illustrissimum cardinalem Baronium, tom. VI *Annalium*, anno Christi 451. Nec refert, quod Anatolius in suo posito illo canone se refert ad Canonem concilii Constantinopolitani centum quinquaginta episcoporum sub Theodosio Magno; nam neque iste canon largitur tantum episcopo Constantinopolitano, quantum fabulatur Anna, secundas enim concedit, non primas Deinde quia et iste canon ex eodem ambitionis fonte manavit; et vel in illo concilio non est conditus, vel si in illo conditus est, a paucis, non sine fraude et fallacia conditus est, neque unquam a tota synodo aut pontifice Damaso probatus, ut copiose ostendit Baronius tom. IV *Annal.*, anno Christi 381. Et tamen Græci, et in his præcipue Nilus, arcem suæ causæ in his figmentis et imposturis collocant. Nec ideo Romanus pontifex primatum a conciliis aut ab imperatoribus habet, quia concilia et impera-

D tores, nominatim Justinianus, testantur et definiunt in suis decretis et Legibus Romanum pontificem esse omnium primum, quia his sanctionibus non tribuunt illi primam et supremam potestatem, sed declarant et definiunt, quid illi jure divino competat; idque quod jure divino illi competit, competere etiam volunt jure suo, hoc est, ecclesiastico et civili, tanquam juris divini interprete; ut eo minus auctoritas et potestas illius primaria in dubium ab improbis revocari possit. Non enim pontifex Romanus accepit primatum a conciliis aut imperatoribus, sed ab illo, qui Petro et successoribus sancti Petri in Petro dixit: *Tu es Petrus et super hanc petram*, etc.; et, *Pasce oves meas*. Quod nulli ex Constantinopolitanis patriarchis dictum. Hæc si Nilus advertisset, minus fortassis ineptiarum in libello suo de primatu pontificis effudisset.

Alii Græci alia via et ratione primatum ad se rapere tentarunt; conspicati, opinor, se apud per-

dium ab aliarum Ecclesiarum rectoribus discutienda proposuissent, tantum mali non vidissemus,

ἀγαθοῦ διακρατεῖν, περὶ οὐρανίων δὲ τοῦ λόγου ὄντος, καὶ τῶν περὶ τὴν πίστιν ἀπλανῶν δογμάτων,

Jacobi Gretseri notæ.

spicaciores parum effecturos. si primam illam viam inirent et tenerent; quid enim insulsius et stolidius, quam asserere, primam et supremam dignitatem in ecclesiastica hierarchia pendere ab arbitrio imperatoris? Aliam ergo rationem ambitiosæ suæ cupidini satisfaciendi excogitarunt: Romanam enim Ecclesiam passim apud suos traduxere, quasi in nonnullis fidei capitibus a sacris Litteris, et ab apostolicis traditionibus penitus deviet, perniciososque errores foveat, tueatur, et omnibus amplectendos obtrudat. Quapropter eam primæ sedis honore et culmine excidisse, hancque dignitatem ad Constantinopolitanum præsulem transiisse dictitabant. Primi, qui hanc viam paulo expressiore pede presserunt et institerunt videntur fuisse Patres illi Trullani; qui ut turpissimam ambitionem, qua æstuabant, honestatis quasi velo obnuberent, varia in Latinorum Ecclesia carpere, imo et damnare ingressi sunt: ut continentiam seu cælibatum ministrorum Ecclesiæ, jejunium Sabbati; ipsi enim Sabbato non jejunant. Missam perfectam et completam in Quadragesima; ipsi enim excepto die Dominico, Sabbato, et festo Annuntiationis, cæteris Quadragesimæ diebus celebrant Missam, quam vocant, τῶν προηγιασμένων, id est, *ex præsanctificatis*, ad eum fere modum, quo Latini die sacro Parasceves ex præsanctificatis offerunt; etsi Græci non unam tantum speciem, ut Latini, sed utramque adservant, et in hac sua Missa adhibent. Accusarunt etiam Latinos, quod a sanguine et suffocato non abstineant, quod aditum ad sacrum altare laicis non intercludant, ut id genus alia prætercam: quibus accusationibus viam non sibi, sed aliis muniverunt, ut pontificem Romanum de sua dignitate excidisse publice prædicarent. Nam ipsis satis fuit in præsenti ova posuisse, quæ alii excluderent, canonemque de episcopo Constantinopolitano condidisse longe impudentiorem, quam impostores tempore Concilii primi Constantinopolitani et Calchedonensis: de quo plura Franciscus Turrianus lib. de sexta, septima, et octava synodo. Secutus est Photius, qui quæ Trullani isti legislatores inceperant, perficeret, ambitione throni Constantinopolitani simul et furore in Nicolaum primum pontificem, et in cæteros Romanos præsules incensus, quod obstarent, ne sedem Constantinopolitanam contra jus et fas occupatam quiete possideret. De Photio dici potest, quod Tertullianus libro contra Valentinianos, cap. 4, de Valentino: *Speraverat episcopatum Valentinus* (Photius) *quia et ingenio poterat, et eloquio. Sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abrupit* (*ut solent animi pro prioratu exciti præsumptione ultionis accendi*) *ad expugnandam conversus veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini actu colubroso viam delineavit.* Hæc Tertullianus de Valentino, ego de Photio; qui ira exasperatus adversus Latinos insurrexit objectans cum ea, quæ Patres Trullani, tum præsertim processionem Spiritus sancti e Patre et Filio, et additionem illam ad Symbolum: *Filioque.* Exstat hoc argumento liber Photii in bibliotheca Bavarica.

Tandem Leone IX pontifice maximo, Græci omnis jugi jam impatientes in perpetuum et generale schisma eruperunt, ducibus Michaele episcopo Constantinopolitano, et Leone episcopo Achridano in Bulgaria, contra quos ut longissimam, ita et doctissimam epistolam scripsit Leo IX pontifex, accurate omnes eorum querelas seu potius criminationes refellens, qui Romanæ Ecclesiæ potissimum crimini dabant, quod in azymis rem divinam faceret. Addiderunt postea alii Græci alia, ut communionem sub una tantum specie; morem semel duntaxat mergendi vel tingendi eos qui baptizantur; morem non præbendi Eucharistiam, aut confirmationem administrandi infantibus; purgatorium, sanctorum beatitudinem; verba consecrationis in sacrificio Missæ, et hujus generis plura, quibus Græci in eum fastum superbiæque typhum elati sunt, ut Romanæ Ecclesiæ non modo vale, sed et anathema dicerent, suamque, hoc est Constantinopolitanam, quasi omnium principem, jactitarent et venditarent. Hinc illa plena insolentiæ oratio Jeremiæ patriarchæ Constantinopolitani in censura ad Lutheranos cap. 13: Ἐπεὶ τοίνυν ἡ καθ' ἡμᾶς ἁγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία πατρὶς τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἡγεμονεῖ ἐν τῇ γνώσει τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἄσπιλον αὐχεῖ ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀποστολικῶν καὶ πατρικῶν διαταγμάτων, καὶ ἤδη ἡ νέα τὰ πρεσβεῖα τῆς ὀρθοδοξίας εἴληφε, καὶ εἰς κεφαλὴν τέτακται, δέον ἐστὶ καὶ πᾶσαν Χριστιανῶν Ἐκκλησίαν οὕτω τὰ τῆς λειτουργίας ἱερουργεῖν· *Quoniam igitur quæ apud nos est sancta Dei Ecclesia, patria ecclesiarum est, et per gratiam Dei excellit cognitione: de sinceritate gloriatur in claritate apostolicorum et paternorum institutorum: et jam hæc nova* (Roma) *principatum rectæ doctrinæ, capitisque locum obtinet, par est, ut omnes Christianorum Ecclesiæ ad hunc modum sacras liturgias celebrent.* Ita cæci isti de sua impietate et mendicitate sibi blandiuntur, et se principes esse somniant, cum sint omnium mortalium abjectissimi et miserrimi. Sed satis de arrogantia Græcorum, quæ, ut supra dicebam, Latinos merito remorari poterat, ne cum Græcis synodice convenirent, non modo sine fructu, sed et sine ulla spe fructus; præsertim cum isto etiam concilio concilium petere soliti fuerint, ut Romanum pontificem in ordinem cogerent: hocque concilii conventu indicarent, supremam controversias dijudicandi et definiendi potestatem non esse penes Romanum pontificem, sed penes solam synodum, quidquid pontifex contra sentiat aut decernat. Adde, quod concilium petebant; sed eo modo, quo nunc Lutherani, liberum, ut loquuntur, et Christianum, hoc est, quale ipsi postulant, et in quo ea duntaxat sanciantur et constituantur, quæ ipsi postulant, et prout ipsi postulant. Hoc scilicet liberum est et Christianum concilium.

Restat ipse schismaticorum genius, cui solemne judices petere, sed ubi dati fuerint, a sententia eorum alio appellare: testes sunt, ut alios non nominem, Donatistæ, qui controversiæ cum Cæciliano judicem flagitarunt. Datus est a Constantino imperatore Melchiades pontifex Romanus. Absolutus est Cæcilianus. Damnati Donatistæ. Num acquieverunt? Postularunt alios judices. Dati sunt et isti, eodem rursus eventu. Num acquieverunt Donatistæ? Minime vero. Aliud tribunal quæsiverunt, a quo denuo condemnati sunt. Sed frustra. Damnari potuit pertinacia, vinci aut frangi non potuit: *Puto quod ipse diabolus*, inquit sanctus Augustinus, epist. 167, *si auctoritate judicis, quem ultro elegerat, toties vinceretur, non esset tam impudens, ut in ea causa persisteret.* Non aliter egissent Græci toties antea damnati: licet Clemens pontifex, Cantacuzeni rogatu, synodum convocasset, quod aliquot post annis in concilio Florentino manifestum evasit. Itaque vana est querela Cantacuzeni, cum ait Latinos sua dogmata ab aliarum Ecclesiarum rectoribus discutienda non proposuisse, nimiumque sibi arrogasse, contemptis cæteris. Vanitatis redarguunt dictum hoc scripta Nicolai primi et Leonis IX, ut sileam concilia ante Canta-

τούτων ὀλίγην τινὰ ποιεῖσθαι τὴν φροντίδα, καὶ μόνοις ἑαυτοῖς θαῤῥεῖν πρὸς τοσοῦτον γνώσεως ὕψος ἐξαρκέσειν. Τοῦτο γὰρ εἶναι τοῦτο, ὃ καὶ τὴν διάστασιν ἐνεποίησε ταῖς Ἐκκλησίαις ἐξαρχῆς. Εἰ γὰρ οἱ πρώτως τὰ νῦν ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας πρεσβευόμενα δόγματα ἐξενεγκόντες μὴ ἐθάῤῥησαν ἑαυτοῖς, μηδὲ τῶν ἄλλων κατεφρόνησαν, ἀλλ' εἰς μέσον προὔθηκαν τοῖς ἄλλοις τῶν Ἐκκλησιῶν προστάταις ἐξετάζειν, οὐκ ἂν ἄχρι τοσούτου τὸ κακὸν προὐχώρησεν, οὐδὲ τὰ Χριστοῦ διῄρητο μέλη, καὶ ἐκπεπολέμωτο ἀλλήλοις· ἢ γὰρ εἰ κακῶς εἶχεν ὑπὸ πάντων ἂν ἐστέρχθη, καὶ οὐδεμία ἀμφισβήτησις ἐγίνετο περὶ τῶν πᾶσιν ὁμοίως ὡμολογημένων, ἢ εἴ τι τοῦ καλῶς ἔχοντος ἐφαίνετο ἐκπίπτοντα, πᾶσιν ὁμοίως λήθης παρεπέμφθη καὶ σιγῆς βυθῷ. Ἀρχαῖος δὲ ὁ τρόπος, καὶ τοῖς πρώτοις τοῦ Εὐαγγελίου κήρυξι τετιμημένος. Καὶ γὰρ καὶ Παῦλος ἐκοινοῦτο τοῖς ἀποστόλοις τὸ Εὐαγγέλιον, δεδοικὼς, φησὶ, μὴ εἰς κενὸν τρέχει, ἃ μὴ φίλα καταγγέλλων Θεῷ· καί τοί γε εἰς τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγεὶς, καὶ μυσταγωγηθεὶς τὰ ἄῤῥητα. Καὶ βασιλεῖ γὰρ τῷ πρώτῳ

A neque distracta Christi membra sibi bellum intestinum indixissent. Aut enim ut pura puta ab universis, absque refragatione accepta fuisset (quippe quam communis consensus approbasset), aut si a recto nonnihil devia, ab omnibus æqualiter oblivioni altoque silentio mandata fuisset. Vetus est hic mos, et a primis Evangelii præconibus in pretio habitus. Nam et Paulus quantumvis in tertium cœlum raptus, et arcana mysteria edoctus, Evangelium suum cum apostolis communicavit, timens, inquit, ne in vacuum curram, annuntians, quæ Deo non placent. Quin et primo ex Palæologis (90) imperatoribus Michaeli hic ausus non profuit: deterius enim schisma, et perniciosius consecutum est dissidium. Quare nec B mihi aliquando persuaderi patiar, ut antequam congregata synodus œcumenica, **736** quæ secure credenda sint decernat, etiam ipse novitates consecter, et alios ad id cogam: idque non propter Ecclesiam et universitatem Christianorum modo, sed et propter me ipsum. Etenim sic sum compa-

Jacobi Pontani notæ.

(90) Hic in concilio Lugdunensi sub Innocentio tertio novam et solemnem cum Latina Ecclesia concordiam inivit, ut tradit Georgius Pachymerius, lib. v, cui ideo vel a sacerdotibus, vel ab Andronico filio sepultura negata, quod cum Latinis consensisset.

Jacobi Gretseri notæ.

cuzeni ætatem super his ipsis controversiis celebrata. Et quibusnam proponenda fuerunt dogmata Latinorum, hoc est, ipsius veritatis? An Græcis, qui a veritate aversi, ad fabulas toti jam conversi erant? Sed facile erat divinare, quæ sententia secutura esset, si litis hujus decisio Græcis commissa fuisset. Et quid sibi volunt illa verba: *Doctrina, quæ nunc apud Romanam Ecclesiam viget?* Significat nimirum antea non viguisse: quæ accusatio omnium novatorum est. Novitatis accusant orthodoxam Ecclesiam, ne ipsi novitatis auctores et sectatores existimentur. Quoties Latini demonstrarunt, et quidem evidenter, omnia dogmata, de quibus Græci Latinis diem dicunt, ab apostolicis temporibus semper in Ecclesia Romana viguisse, neque nudiustertius nata esse, ut sunt Græcorum placita et decreta, quæ quibus auctoribus et quando proseminata sint, Latini adamussim ostendere possunt, et sæpius jam ostenderunt. Ut enim tantum nominem quinque illa capita, de quibus Gennadius patriarcha Constantinopolitanus adversus Græcos pro concilio Florentino accuratissime disputat, *Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, purgatorium esse, in azymis Eucharistiam* rite et legitime celebrari; *animas justorum*, quibus nihil maculæ in purgatorio expiandæ inest, statim ab excessu Deum videre, *Romanumque pontificem* omnium Ecclesiarum principem et caput esse, semper credidit et docuit Romana Ecclesia. Quare licet sine concilii decreto his dogmatis Cantacuzenus se adduxisset, minime novitates, sed venerandam vetustatem sectatus fuisset.

Sed Cantacuzenus cætera felix et magnus, hoc uno miser et minutus fuit, quod a schismaticis episcopis et monachis in præceps agi se permisit, nec unde tam ipse, quam reliqui Græci exciderint, attendit: Palamæ enim et Philotheo potissimum adhæsit, quorum utrumque fortassis ideo præcipue coluit, quod indefessi Latinorum adversarii et oppugnatores essent. Apud Græcos enim in sanctissimis numeratos esse illos, qui Latinos vehementissimis et dictis et scriptis incesserent, testatur Gennadius patriarcha Constantinopolitanus, qui allo-

C quens Græcos: *Vos*, inquit, *Latinos tanquam a fide alienos existimatis, et ab eis refugere, tanquam a facie serpentum simpliciores edocetis, idque liquido patet. Ac si quis ex Latinis videtur sanctus, vos hunc salutare non vultis, imo vero maledicta ingeritis. Græcos quamvis flagitiosissimos et stultissimos, si solum adversus Latinos dicant, omnium sanctissimos arbitramini: inter alios quidem multos quemdam, qui vocatur Palamas, et Ephesi Marcum, hominem nec satis mentis compotem, sed tumidum sapientiæ ostentatorem, nulla virtute vel sanctitate subnixos: quia loquuntur solum et scribunt contra Latinos, extollitis et celebratis, eorumque imagines exornatis, festumque agentes diem colitis, ac veluti sanctos adoratis. Latinos vero quamvis jampridem Ecclesia pro sanctis colendos duxerit, vos incessanter blasphematis, ita et de summo pontifice facitis; nam illum omnino Christianum esse non existimatis, quia Latinus.* Hæc Gennadius, et patriarcha Constantino-D politanus, quæ lucem accendent illis, quæ passim de Gregorio Palama in hac historia feruntur, cui Cantacuzenus addictissimus erat, tanquam insigni sanctimonia prædito, cum talis esset, qui ab Gennadio vere describitur.

At quod Cantacuzenus ait, si Asia et Europa quemadmodum olim in Romanorum imperio censerentur, synodum cogendam esse apud Græcos, id secus habet. Nam summi pontificis munus est, ut synodum indicere et convocare, ita et locum præstituere. De quo vide cardinalem Bellarminum, lib. I *De conciliis*, cap. 12 et 13. Denique ut locum hunc concludam, Cantacuzeno tergiversanti morasque nectenti, dici et poterat et debebat, quod postea teste Gennadio, legatus pontificis dixit Græcis post varias disputationes cum monacho quodam Barlaamo habitas: *Mihi libet tibi dicere breve et verum verbum, quod et aliis Græcis mihi injunctum est dicere: Si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis, secundum prophetam; si vero nolueritis, neque audieritis me, gladius vos devorabit. Num pontificis os locutum est hæc*, ait Gennadius. *Num habes huic, quod contradicas? Lege et expende, an evenerit, sicut ipse dixit.*

ratus, ut credere velim omnia quæ commune episcoporum judicium et sententia de fide constituerit, extra hoc nulli me novitati addicam. Et cum episcopos omnes, tum alios ecclesiasticorum dogmatum defensores ac patronos hoc propensissime facturos opinor; sin auctoritate imperiali compellantur, aures obturaturos, ut nec primam vocem excipiant. Quanquam nec apud vos mihi fidem habitum iri puto, si ita leviter nulloque examine dogmatis vestris subscripsero. Qui enim parum constanter inhæret, et paratus est deserere quæ majores illi tradiderunt, et in quibus est educatus, quam, quæso, teneat de recentibus fidem? Quocirca necessarium arbitror, si idem vobis probabitur, super rebus adeo magni momenti orientalium occidentaliumque episcoporum conventum œcumenicum celebrari. Id si fiat, fidelis est Deus, qui nos a veritate aberrare non patietur. Si igitur Asia et Europa, quemadmodum olim, in Romanorum imperio censerentur, apud nos synodus cogenda esset. Quod cum fieri jam nequeat (nam et papa huc proficisci nequit: et mihi tam longe ab imperio discedere propter continentia bella, vicinosque Barbaros, et dynastas alios, nobis undique incumbentes, qui cum de fide nobiscum sentiant, tamen hostes se profitentur, non est facile), si et patri papæ videbitur, ad locum aliquem maritimum in medio utrorumque situm consensu deveniemus: ille cum Occidentis episcopis, ego cum patriarchis eorumque episcopis. Et in spe sum, Deum benignitate sua adducturum nos in omnem veritatem, nec permissurum, ut negotio infecto revertamur. Ad extremum adjecit, si papæ placeret synodum colligi, celerrime ad se nuntium mitteret, qui se et annuisse illum, et de loco ac tempore, quando et ubi congregari debeant, certiorem faceret; sibi enim ad patriarchas aliosque episcopos convocandos mora longiore opus fore. Hæc imperator ad legationem papæ, quæ legati episcopi vehementer approbantes, et cum antea, tum discessuri, multis ab eo muneribus culti, in Italiam redierunt: **737** ac pontifici legationem renuntiantes, multis imperatorem laudibus prædicarunt, exaratasque a se ephemeridas ostenderunt. Papa et ipse non se a synodo abhorrere confessus, celeriter misit, qui ei dicerent, consilium ejus se valde amplecti, conventum episcoporum sibi esse in optatissimis. Cæterum episcopos suos omnes in unum congregatos, locum et tempus synodo agundæ nominare debere. Interim haud multo post rursum a papa litteræ imperatori redduntur, quibus monebatur, ut procrastinationem synodi negligentiæ alicui ne attribueret: se quidem Ecclesiarum redintegrandæ concordiæ nihil antevertendum ducere, et hoc unum in summe necessariis numerare, bello autem maximo in Italia inter potentissimos regulos exorto, multisque hominum millibus concursuris, decere se in primis ut patrem spiritualem, pacem illis et otium consuadere. Quo ex sententia perfecto, nihil antiquius h[illegible]rum, quam consultis

A Παλαιολόγων Μιχαὴλ τοῦτο τετολμημένον, οὐ συνήνεγκεν, ἀλλὰ χεῖρον γέγονε τὸ ῥῆγμα, καὶ ἡ διάστασις χαλεπωτέρα. Δι' ἃ οὐδὲ αὐτὸς οἴομαι πεισθήσεσθαί ποτε πρὶν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἀθροισθεῖσαν, τὸ δοκοῦν ἀσφαλὲς ἀποφήνασθαι περὶ τὴν πίστιν, ἐπιχειρήσειν αὐτός τε προσέχειν καινοτομίαις, καὶ βιάζεσθαι τοὺς ἄλλους· οὐ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν μόνον καὶ τὸ Χριστιανῶν ἅπαν πλήρωμα, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμὲ αὐτόν. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχω, ὡς πᾶσι μὲν πεισθησόμενος ἅττα ἂν ὑπὸ κοινῆς γνώμης τῶν ἀρχιερέων περὶ τῆς πίστεως ἐπιψηφισθείη· τούτου δὲ ἀπόντος, καινοτομίᾳ οὐδεμιᾷ προσέξων. Οἴομαι δὲ καὶ τοὺς ἀρχιερέας ἅπαντας, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς δογμάτων τῶν τῆς Ἐκκλησίας τροφίμους πρὸς τοῦτο μὲν ἔσεσθαι προθύμους μάλιστα· ἂν δὲ βιάζοιντο, B ἀρχικῶς τὰ ὦτα βύσαντας, μηδὲ τῆς πρώτης ἀνέξεσθαι φωνῆς. Καίτοι γε οὐδὲ παρ' ὑμῖν ἐμὲ ἀξιόχρεων ἐγὼ νομίζω ἔσεσθαι πρὸς πίστιν περὶ τῶν μελλόντων, εἰ ῥᾳδίως οὕτω καὶ ἀνεξετάστως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα δόγματα ὑμῖν μεταχωρήσω. Ὁ γὰρ τοῖς ὑπὸ τῶν προγόνων παραδεδομένοις, καὶ οἷς συνετέθραπτο αὐτὸς μὴ πάνυ προσέχων ἀσφαλῶς, ἀλλ' ἐξ ἑτοίμου προϊέμενος, τίνα ἂν ἔχοι περὶ τῶν προσφάτων πίστιν; Δι' ἃ νομίζω δέον εἶναι, εἴ γε καὶ ὑμῖν συνδοκεῖ, περὶ τῶν οὕτω μεγάλων σύνοδον οἰκουμενικὴν ἐν ᾗ οἵ τε ἑῷοι καὶ οἱ ἑσπέριοι παρέσονται ἀρχιερεῖς γενέσθαι. Τούτου δὲ γεγενημένου, πιστὸς ὁ Θεὸς, ὃς ἡμᾶς οὐκ ἐάσει τῆς ἀληθείας ἀποπλανηθῆναι. Εἰ μὲν οὖν ὥσπερ πρότερον ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ἥ τε Ἀσία καὶ Εὐρώπη διετέλει, C παρ' ἡμῖν ἔδει τὴν σύνοδον ἀθροισθῆναι. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο νῦν ἀδύνατον, ὅ τε γὰρ πάπας ἐνταῦθα ἀφικέσθαι ἀδυνάτως ἔχει, ἐμοί τε οὐ ῥᾴδιον τοσοῦτον ἀποστῆναι τῆς ἀρχῆς διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους καὶ τοὺς πανταχόθεν ἐπιόντας ἡμῖν βαρβάρους τε τοὺς ὁμόρους, καὶ τοὺς ἄλλους δυνάστας, οἳ περὶ τὴν πίστιν ἡμῖν οὐδὲν διαφερόμενοι, ὅμως πολέμιοί εἰσιν, εἰ καὶ τῷ πατρὶ συνδόξειε πάπᾳ, πρός τι τῶν παραλίων ἀφιξόμεθα χωρίων ἐκ συνθήματος, ὃ μέσως ἂν σχοίη ἑκατέροις πρὸς ἀπόστασιν τῶν οἴκοι. Καὶ οὕτω συνελευσόμεθα, ἐκεῖνος μὲν τοὺς ἐκ τῆς ἑσπέρας ἔχων ἀρχιερέας, ἐγὼ δὲ τοὺς πατριάρχας καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῖς τελοῦντας ἐπισκόπους. Πιστεύω δὲ Θεῷ ὡς ἀπράκτους ἡμᾶς ἐπανελθεῖν οὐκ ἐάσει, D ἀλλὰ τῇ σφετέρᾳ χρησάμενος φιλανθρωπίᾳ, ὁδηγήσει ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἐπὶ τέλει δὲ καὶ τοῦτο προσετίθει, ὡς εἰ ἀρεστὸν εἴη πάπᾳ τὴν σύνοδον συγκροτηθῆναι, τάχιστα αὖθις πέμπειν ἀγγελίαν πρὸς αὐτὸν, ὅ τί τε συνέθετο μηνύουσαν, καὶ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἐν ᾧ προσῆκον συνελθεῖν. Οὐκ ὀλίγου γὰρ δεήσεσθαι χρόνου καὶ αὐτὸν τούς τε πατριάρχας μεταπεμπόμενον καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὴν πρεσβείαν πάπα ἀπεκρίνατο· καὶ ἐδόκει βέλτιστα τοῖς πρεσβευομένοις ἐπισκόποις, οἳ πολλῶν πρότερόν τε καὶ μέλλοντες ἀναχωρεῖν παρὰ βασιλέως εὐεργεσιῶν τυχόντες, ἀπῆραν πρὸς τὴν οἰκείαν· καὶ παραγενόμενοι πρὸς πάπαν, τήν τε πρεσβείαν ἀπήγγελλον, καὶ πολλοὺς διεξῄεσαν ἐπαίνους ὑπὲρ βασιλέως, καὶ τὰς γεγραμμένας ἐφημερίδας·

δεικνύντες. Πάπας δὲ καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν σύνοδον φάμενος ἡδέως ἔχειν, ἔπεμπε κατὰ τάχος τοὺς ἐρουντας βασιλεῖ, ὡς δοκοίη καὶ αὐτῷ βελτίστη ἡ παραίνεσις, καὶ τὴν συνέλευσιν τῶν ἐπισκόπων ποιοῖτο περὶ πλείστου. Δέον μέντοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἅπαντας γενομένους ἐν ταυτῷ, τόπον τε κυροῦν καὶ χρόνον καθ' ὃν ἔσται. Οὐ πολλοῦ δὲ χρόνου παρελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ, γράμματα αὖθις ἧκε πρὸς τὸν βασιλέα παρὰ πάπα, τῆς συνόδου τὴν ὑπέρθεσιν μὴ δοκεῖν ὑπ' ἀμελείας γίνεσθαι δηλοῦντα. Αὐτὸν μὲν γὰρ προὔργου παντὸς ποιεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν ἕνωσιν, καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων μάλιστα νομίζειν εἶναι. Πολέμου δὲ μεγάλου κεκινημένου κατὰ τὴν Ἰταλίαν, τῶν παρ' αὐτοῖς μεγίστων ῥηγῶν ἀλλήλοις ἐκπολεμωθέντων, καὶ μελλόντων μυριάσι πολλαῖς ἀλλήλοις ἐπιέναι, προσήκειν μάλιστα αὐτῷ πατρί γε ὄντι πνευματικῷ, περὶ εἰρήνης τοῖς μαχομένοις διαλέγεσθαι, καὶ πείθειν κατατίθεσθαι τὸν πόλεμον. Τούτου δὲ πραχθέντος κατὰ γνώμην, οὐδὲν ἕτερον αὐτῷ μᾶλλον ἔσεσθαι διὰ σπουδῆς, ἢ βουλευσαμένῳ περὶ τῆς συνόδου μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν, δηλοῦν καὶ χρόνον καὶ τόπον ἐν ᾧ συνελθόντες, περὶ ὁμονοίας καὶ εἰρήνης πράξουσι ταῖς Ἐκκλησίαις. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἐν Γαλατᾷ διατριβόντων φίλων Ἰωάννην ὄνομα, τῆς τάξεως ὄντα τῶν κηρύκων, πρὸς πάπαν πέμψας, χάριτάς τε ὡμολόγει πολλὰς τῆς προθυμίας τε καὶ τῆς σπουδῆς, ἧς περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς εἰρήνης ἐπιδείκνυται. Καὶ αὖθις ἠξίου τῶν ἴσων ἔχεσθαι, καὶ μὴ διὰ ῥᾳθυμίαν πόλεμον εἰσενηνεγμένον ταῖς Ἐκκλησίαις περιορᾷν δυναμένους καταλύειν.

A episcopis suis, et tempus et locum ei significare quo convenirent, et de conjungenda ac pacificanda Ecclesia inter se disserant. Tum et imperator ex amicis Galatæ habitantibus Joannem ordinis Prædicatorum ad papam mittens, gratias agit liberales de propensa voluntate ac diligentia, quam super Ecclesiarum reconciliatione demonstret, petitque rursum, ad rem eamdem incumbat, neu bellum Ecclesiæ illatum, quod tolli possit, per socordiam despiciatur.

CAPUT X.

Mors papæ. Tomprotitzas se cum oppido imperatori tradit. Persæ populatores Thraciam invadunt; cæduntur et capiuntur a Romanis ad Mesenam oppidum. Reliquiæ in collem confugiunt, inde descendentes, invitatu imperatoris se dedunt. Nicephorus despota gener summum periculum socero temeritate sua creat. A pugna revocatur. Persæ donati dimittuntur liberi. Audacia et virtus Mattkæi filii; utrinque victoriæ nuntii. De morbo renum imperatoris, ejusque in eo ferendo constantia.

B Τοῦ χρόνου δὲ ἐν τοῖς τοιούτοις τριβομένου, Κλήμης ὁ πάπας ἐτελεύτησεν ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ ἡ περὶ τῆς συνόδου αὖθις διελύετο φροντίς. Βασιλεὺς δὲ καὶ βασιλέα ἐπαγόμενος τὸν γαμβρὸν, ἐπεστράτευσε Μηδείᾳ τῇ κατὰ τὸν Πόντον παραλίῳ πόλει, ἧς κατὰ τὸν πολέμου χρόνον ἄρχων ὁ Τομπροτίτζας ὑπὸ βασιλίδος Ἄννης ἀναδειχθεὶς, οὐδὲ μετὰ τῶν βασιλέων τὴν ὁμόνοιαν ὑπείκειν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ ἠβούλετο· ἀλλὰ χεῖρα ληστρικὴν πολλὴν περὶ αὐτὸν ἀθροίσας, τὰς περιοίκους πόλεις ἐλῄζετο, καὶ ἐκάκου οὐκ ὀλίγα. Ὃν πρότερον μὲν ὁ βασιλεὺς ὑπ' ἄλλων ἀναγκαιοτέρων ἐπειγόμενος περιεώρα· ἐπεὶ δὲ ἔβλαπτον αἱ ἐκ Μηδείας λῃστεῖαι οὐ μικρὰ, πρῶτα μὲν ἐκ γῆς καὶ θαλάσσης πέμψας στρατιὰν ἐπολιόρκει. Ἔπειτα Μανουὴλ δεσπότην τὸν υἱὸν C ἄρχοντα καταλιπὼν ἐν Βυζαντίῳ, καὶ τριήρεις κελεύσας ναυπηγεῖσθαι, Φακεωλάτον τὸν πρωτοστράτορα τῷ ἔργῳ ἐπιστήσας· πάνυ γὰρ ξυνεώρα ναυτικῆς δυνάμεως τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν δεομένην· ἐξεστράτευσεν αὐτὸς ἔχων καὶ τὸν νέον βασιλέα, καὶ ἐπεὶ ἐγένετο ἐν Μηδείᾳ, λόγους προσῆγε Τομπροτίτζᾳ περὶ τοῦ αὐτῷ ὑπείκειν καὶ τὴν πόλιν παραδιδόναι· ὁρῶν δὲ ἐκεῖνος ὡς ἀδύνατος εἴη ὅπλα ἀνταίρειν βασιλεῖ, προσεχώρησεν ὁμολογίᾳ, καὶ τὴν πόλιν ἐνεχείρισεν. Ὃν ὁ βασιλεὺς εὐμενείας τε καὶ προνοίας ἠξίωσε τῆς προσηκούσης, καὶ τοῖς ἐπιφανεστέροις συγκατέλεξε Ῥωμαίων. Ἐπεὶ δὲ εἶχε Μήδειαν, βασιλέα μὲν τὸν νέον οἴκαδε ἐκέλευεν ἐπανιέναι, καὶ τὸ πολὺ διέλυε τῆς στρατιᾶς κατὰ τὰς πόλεις. Ἐκεῖνος δὲ ὀλίγους D ἔχων, ἐπὶ Ἀδριανούπολιν ἐχώρει δημοσίων ἕνεκα

Dum in his tempus volvitur, Clemens papa vivere desinit, et cura de synodo in nihilum recidit. Imperator comitante genero adversus Mediam urbem maritimam ad Pontum exercitum ducit, cujus vigente bello præfectus Tomprotitzas ab imperatrice Anna declaratus, neque post factam inter imperatores pacem parere Cantacuzeno volebat, sed numerosa prædonum ad se allecta 738 manu vicina oppida populationibus non mediocriter vexabat. Eum imperator antea, potioribus negotiis necessario intentus, contemnebat. Quia vero latrocinia illa, quæ ex Media fiebant, non parum detrimentosa accidebant, primum quidem terra marique eum missis copiis oppugnabat. Deinde filio Manuele despota Byzantii relicto præfecto, et triremibus fabricari jussis, Phaceolato protostratore operi præposito (admodum enim navali potentia Romanum imperium egere intelligebat), cum juniore imperatore Mediam ipse venit, ubi de obedientia sibi præstanda et urbe dedenda Tomprotitzam appellavit. Qui ut vidit resisti non posse, seque urbemque dedidit : quem imperator benevolentia curaque convenienti dignatus, Romanis nobilioribus annumeravit. Recepta Media imperatorem juniorem domum remisit, copiarumque bonam partem, quosque in suas sedes abire jussit : ipse cum paucis publicæ rei causa Adrianopolim tetendit; cum in itinere ad eum perfertur, manum Persicam paulo minus duo millia selectos, transito Hellesponto per urbes Thraciæ prædatum discurrere. Indoluit ista auditione confestim imperator,

ob dimissum militem, quem rursum cogere tam brevi tempore non poterat, metuebatque, ne interea dum cogeret, Persæ cum præda in Asiam renavigarent, et ipse incassum veniret. Itaque coactus, præsentem copiam in illos ducit, et postridie apud montem Lippici appellatum castrametantibus appropinquat. Forte in loco impedito Persæ tendebant, et imperatorem confligere volentem adesse nesciebant. Imperator autem locis difficilibus, fossisque et vallibus interruptis, quos ducebat cataphractos, sagittariis levibus et expeditis opponendos non putabat. Nam præterquam quod plures erant, etiam difficultatem loci non parum iis ad victoriam momenti allaturam. Idcirco prosp ciebat suis, ut in locis opacissimis, et ad occultandum sese idoneis densarentur, cum cautione multa, ne a Barbaris conspicerentur. Ita reliquum diem consumebant, fallentes illos qui e regione castra habebant. Sole jam occidente, Barbari castris prædatum quo libebat procedebant, et imperator eos lento gradu tota nocte omnimodis latere studens sequebatur. **739** Postero die ad Mesenam oppidum agmina ambo veniunt, conflictuque inito, Romani plurimis Barbarorum occisis, multis etiam captis, virtute victoriam obtinuerunt. In pugna alter ducum, Caramachumet vocabulo, cecidit; pauci qui in præsens mortem effugerunt, cum Maratumano altero duce desertis equis, collem quemdam occuparunt, unde crebro in Romanos jaculantes, multosque et equos et milites vulnerantes sese tuebantur. Imperator suis edicens, uti pugna abstinerent, propior factus, Persas se dedere jussit, nihil gravius formidantes; erat enim illis haud ignotus, quippe quicum sæpius bello civili militaverant. Qui affirmarunt, in armis pro se dimicantes paratos occumbere, nec abjicere spem salutis, nec cum generosa morte in prælio turpem et abjectam servitutem commutare velle. Vocante autem eo, hortanteque uti confidentes nihil secus passuros, libenter se traderent, statim accesserunt, et circumfusi, eum solum in medio habentes adorarunt, eique pedes osculati sunt. Quo illos alloquente, et iniquum facinus exprobrante, quod amici cum essent, in suam provinciam irruissent, Nicephorus despota gener eum adolescentibus quibusdam nobilibus temere perturbatis ordinibus, in extremum discrimen imperatorem conjecit. Etenim repente in circumstantes Persas incurrentes eos neci dabant. Qui nudatis ensibus, facile, si voluissent, imperatorem in medio eorum consistentem trucidassent. Rati porro, id quod erat, præter illius voluntatem militibus turbantibus id accidisse, nihil præter fas egerunt. Imperator ut quosdam aspexit interfici, statim Persica lingua mandavit, uti in collem salutis causa confugerent, nec enim Persice omnino nesciebat. Novem illo impetu, una cum duce desideratis, colle rursus conscenso, pugnam ciere instilerunt. Imperator ira inflammatus, generum-

A τινων φροντίδων. Μεταξὺ δὲ ὁδεύοντι, ἠγγέλλετο ὡς κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον στρατιὰ Περσῶν ἱππικὴ περαιωθεῖσα ὀλίγῳ ἐλάσσους δισχιλίων ἐπιλέκτων, ἐτράπετο ἐπὶ λεηλασίαν κατὰ τὰς τῆς Θρᾴκης πόλεις. Ἤχθετο μὲν οὖν εὐθὺς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς στρατιᾶς τῇ διαλύσει· μεταπέμπεσθαι γὰρ αὖθις οὐκ ἐνῆν, οὐκ ἐξαρκοῦντος τοῦ χρόνου. Ἐδεδίει γὰρ μὴ ἐν ᾧ τὴν στρατιὰν συλλέγων διατρίβοι, οἱ Πέρσαι μὲν τὴν λείαν ἄγοντες αὖθις περαιωθῶσιν εἰς Ἀσίαν, ὑστερήσῃ δὲ ἐλθών. Ὅθεν εἰς ἀνάγκην συνωθούμενος, ἐχώρει μεθ' ὧν εἶχεν ἐπ' ἐκείνους, καὶ εἰς τὴν ἐπιοῦσαν, ἐγγὺς ἐγένετο Περσῶν, οἳ ἐστρατοπεδευμένοι ἦσαν κατὰ τὸ τοῦ Λίπιχος ὄρος προσαγορευόμενον. Συνέβη δὲ ἔν τε δυσχωρίαις τοὺς Πέρσας ἐστρατοπεδεῦσθαι, καὶ μηδὲν εἰδέναι
B περὶ βασιλέως, ὡς ἐγγὺς εἴη συμπλέκεσθαι βουλόμενος. Βασιλεῖ δὲ οὐκ ἐδόκει δεῖν ἐν δυσχωρίαις καὶ τάφροις, καὶ φάραγξι διατετμημένοις χωρίοις τοξόταις καὶ εὐσταλέσι καὶ κούφοις, καταφράκτους ἄγων συμπλέκεσθαι πρὸς μάχην. Πρὸς γὰρ τῷ πολλαπλασίους εἶναι, καὶ ἡ δυσχωρία οὐκ ὀλίγα συμβαλεῖται πρὸς τὴν νίκην· δι' ἃ ἐκέλευε τὴν στρατιὰν καταζευγνύειν ἐν τόποις μάλιστα συνηρεφέσι καὶ δυναμένοις ἀποκρύπτειν, πολλὴν πρόνοιαν ποιουμένους μὴ κατάδηλοι γενέσθαι τοῖς βαρβάροις. Καὶ διήγαγον οὕτω τὸ λεῖπον τῆς ἡμέρας τοῖς βαρβάροις ἀντιστρατοπεδευομένοις ἀγνοούμενοι. Δύνοντος δὲ ἡλίου ἤδη, οἵ τε βάρβαροι ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἄραντες, ἐβάδιζον ᾗ αὐτοῖς ἐδόκει ἐπὶ τῷ λῄσασθαι.
C Καὶ ὁ βασιλεὺς τὴν στρατιὰν ἔχων, ᾔει σχολῇ κατόπιν διὰ πάσης τῆς νυκτὸς, πᾶσαν πρόνοιαν ποιούμενος ἀγνοηθῆναι. Τῇ ἐπιούσῃ δὲ ἐν Μεσήνῃ τῇ πόλει συνηνέχθη τὰ στρατόπεδα ἀμφότερα, καὶ γενομένης συμβολῆς, ἐνίκων οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ κράτος, καὶ τοὺς πλείστους μὲν ἔκτειναν τῶν βαρβάρων, εἷλον δὲ καὶ ζῶντας πολλούς. Ἔπεσε δὲ καὶ ὁ ἕτερος τῶν στρατηγῶν κατὰ τὴν μάχην, Καραμαχούμετ προσαγορευόμενος. Ὁ δὲ λοιπὸς Ματατουμάνος, ὀλίγους τῶν ἐν τῷ αὐτίκα τὸ ἀποθανεῖν διαφυγόντων ἔχων, τῶν ἵππων ἀποβάντες λόφῳ προσεχώρησάν τινι· καὶ καταστάντες ἠμύνοντο βάλλοντες συχνοῖς τοῖς βέλεσιν ἀπὸ τοῦ λόφου τοὺς Ῥωμαίους, καὶ πολλοὺς ἐτίτρωσκον στρατιώτας τε καὶ ἵππους. Κελεύσας δὲ ὁ βασιλεὺς ἀποσχέσθαι μά-
D χης τὸ στρατόπεδον, ἐγγὺς γενόμενος αὐτὸς, ἐκέλευε τοῖς Πέρσαις προσχωρεῖν αὐτῷ μηδὲν ὑποπτεύοντας δεινόν. Ἦν γὰρ αὐτοῖς οὐκ ἄγνωστος πολλάκις συστρατεύσασι κατὰ τὸν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου χρόνον. Οἱ δ' ἔφασαν γνώμης μὲν οὕτως ἔχειν, ὡς ἐν τοῖς ὅπλοις ἀποθνήσκειν ἀμυνόμενοι, καὶ μὴ καταπροΐεσθαι τὰς τοῦ σώζεσθαι ἐλπίδας· μηδ' ἀλλάττεσθαι δουλείαν αἰσχρὰν καὶ ἀγεννῆ ἀντὶ τοῦ μαχομένους γενναίως ἀποθνήσκειν. Αὐτοῦ δὲ καλοῦντος καὶ κελεύοντος θαῤῥεῖν, ὡς οὐδὲν ὑπομενοῦντας ἀγεννὲς, προθύμως ἐγχειρίσειν σφᾶς, καὶ προσῄεσαν αὐτίκα, καὶ περιϊστάμενοι, προσεκύνουν καὶ ἠσπάζοντο τοὺς πόδας μόνον ἔχοντες ἐν μέσοις. Διαλεγομένου δὲ ἐκείνου τοῖς Πέρσαις, καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην ὀνειδίζοντος, ὅτι τῶν φίλων ὄντες

στρατεύσειαν ἐπὶ τὴν ἐκείνου, Νικηφόρος δεσπότης A ὁ βασιλέως γαμβρὸς μετά τινων ἑτέρων νέων ἐξ εὐπατριδῶν, ἀταξίᾳ χρησάμενοι καὶ ἀβουλίᾳ, ἐν χρῷ κινδύνου κατέστησαν τὸν βασιλέα· ἀθρόον γὰρ τοῖς περιεστηκόσι Πέρσαις ἐπιδραμόντες, ἔκτεινον. Ἐκεῖνοι δὲ γυμνώσαντες τὰ ξίφη, ῥᾳδίως μὲν ἂν εἰ ἐβούλοντο ἀπέκτεινον βασιλέα ἐν μέσοις περιειλημμένον· νομίσαντες δὲ ὅπερ ἦν, οὐ κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην, ἀλλ' ἀταξίᾳ τῶν στρατιωτῶν γεγενῆσθαι τὴν ἐπιβουλὴν, ἠγνωμόνησαν οὐδέν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἑώρα κτεινομένους, ἐκέλευεν αὖθις εἰς τὸν λόφον ἀνατρέχειν Περσιστὶ καὶ σώζεσθαι· ἄπειρος γὰρ οὐ παντάπασιν ἦν τῆς ἐκείνων διαλέκτου. Καὶ ἀνελθόντες αὖθις καθίσταντο εἰς μάχην, ἐννέα κατὰ τὴν ἔφοδον πεσόντων καὶ τοῦ στρατηγοῦ. Βασιλεὺς δὲ πρὸς ὀργὴν τόν τε γαμβρὸν, καὶ τοὺς B στρατιώτας ἀφίστη τῶν Περσῶν, καὶ δίκας τῆς ἀταξίας ἐπετίθει· τοῖς περιληφθεῖσι Πέρσαις δὲ κατὰ τὸν λόφον παρασχόμενος δωρεὰς, ἐλευθέρους ἀπέπεμπεν εἰς τὴν οἰκείαν, οὐχ ἑαυτοῦ νομίσας εἶναι μὴ διασώζειν τοὺς ἀπολυπραγμόνως πιστεύσαντας ἐκείνῳ τὴν σφετέραν σωτηρίαν. Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Ματθαῖος ὁ υἱὸς τῶν κατὰ τὴν Χαλκιδικὴν πόλεων ἔχων τὴν ἀρχὴν, ἑτέραν ἐνίκα στρατιὰν Περσῶν πεζὴν· ἣν ναυσὶ περαιωθεῖσαν, καὶ τὰ ἐκείνῃ χωρία ληϊζομένην ἐνίκησε συμβαλὼν οὖσαν οὐκ ὀλίγην· καὶ τοὺς μὲν ἀπέκτεινε κατὰ τὴν μάχην, τοὺς δὲ εἷλε ζῶντας, οὐδενὸς ἀπολειφθέντος. Συνηνέχθη δὲ κἀκεῖνον ἐν χρῷ κινδύνου κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην γεγονέναι. Ἀκρα- C τῶς γὰρ ἐπελαύνων τοῖς πολεμίοις ὑπὸ προθυμίας, καὶ κτείνων ἐν ταῖς διεξόδοις καὶ ἀναστροφαῖς, τοῦ ἵππου συμποδισθέντος, ἀπεῤῥύη. Περιστάντων δὲ τῶν βαρβάρων, ἠμύνετο πεζός· καὶ τοῦ πρώτως ἐγγὺς γεγενημένου τὴν κεφαλὴν ἀπέτεμε τῷ ξίφει πλήξας. Οἱ δὲ ἄλλοι δείσαντες ὑπεχώρουν, καὶ τῶν οἰκείων στρατιωτῶν ἵππον ἕτερον προσαγαγόντων, ἀπαθής τε ἐπέβη, καὶ τὴν νίκην καθαρὰν προσεξειργάσατο. Αὐτίκα τε ἔπεμπε πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα τοὺς τὴν νίκην ἀπαγγελοῦντας. Τὰ ἴσα δὲ καὶ βασιλεὺς ἐποίει πρὸς τὸν υἱόν· καὶ συνέβαινε τοὺς ἀγγέλους τῶν τροπαίων κατὰ μέσην τὴν ὁδὸν ἀλλήλοις ὑπαντᾷν. Βασιλεὺς δὲ μετὰ τὴν νίκην ἐκ Μεσήνης εἰς Διδυμότειχον ἐλθὼν, ἐνόσησε τοὺς νεφροὺς ἐφ' ὁλόκληρον ἐνιαυτὸν, καί τοι παρὰ πάντα τὸν βίον ἄχρι τότε μηδέποτε μηδὲν χρόνιον νοσήσας· ἀλλὰ κατὰ περίοδον ὀγδόου, ἢ ἑβδόμου ἐνιαυτοῦ ὑπὸ τριταίου πυρετοῦ ὀχλούμενος, ἄχρι τρίτης περιόδου αὐτίκα ἀπηλλάττετο. Τότε δὲ καὶ πρὸ τῆς μάχης τῶν νεφρῶν αὐτῷ ὀδυνωμένων, μετὰ τὴν μάχην εὐθὺς ἐπέκειτο λαμπρῶς τὸ νόσημα. Ἐδόκει δὲ καὶ αὐτὸς αἰτίαν παρασχεῖν πρὸς τὸ ἄλγημα οὐ τὴν τυχοῦσαν. Κατὰ γὰρ τὴν μάχην πολλῷ περιῤῥεόμενος ἱδρῶτι ἐκ τοῦ κατὰ τὸν ἀγῶνα μόχθου, ἄλλως θ' ὅτι καὶ πνῖγος ἦν ἐν θέρους ὥρᾳ, τὰ ὅπλα ἀποθέμενος, ἀνέμοις ἐνετύγχανεν εὐκράτοις, καὶ πλέον ἢ προσῆκε ψύχουσιν, ἐξ ὧν ὑπωπτεύετο τὸ νόσημα ἐπιπλέον τὴν αἰτίαν σχεῖν. Ἐνόσει μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἰατρῶν ἐξῄρκει τέχνη οὐδεμία, καίτοι γε τῶν μάλιστα εὐδοκιμεῖν δοκούντων ἰατρῶν ἐκεῖ παρόντων, ἄχρις ἐφ' ἑτέραν ἐνιαυτοῦ περιτροπὴν ἐλύθη αὐτομάτως, τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τῶν ἰατρῶν μὴ δυνηθέντων ἐξ ἧς ἐγένετο, ἢ ἐλύθη. Ἐτρέφετο δὲ συνήθως μηδὲν παραβλαπτόμενος ὑπὸ τῆς ἀλγηδόνος τῶν νεφρῶν, καὶ ἐπέβαινεν οὐκ ὀλιγάκις ἵππου, πρὸς τὴν ἐπὶ κλίνης ἀχθόμενος διατριβὴν, δυσχερῶς δὲ καὶ οὐκ ἄνευ ἀλγηδόνων.

que et milites a Persis revocans, pœnas confusionis hujus sumpsit: Persas reliquos in tumulo donis impertitos, domum liberos dimisit, haud suum esse ducens non servare eos qui ei salutem suam bona fide credidissent. Sub idem tempus et Matthæus Chalcidices urbium præfectus Persarum pedestrem, eamque non exiguam multitudinem navibus ad loca illa diripienda trajectam vicit:
740 et alios quidem interemit, alios cepit, desiderato ex suis nemine. Quem ipsum quoque eo conflictu præsentissimum adire periculum contigit. Dum enim juvenili quadam audacia impotentius in hostium aciem se immittit, eundoque ac redeundo stragem edit, equo lapsante effunditur, circumfusisque repente Barbaris, pedes se defendit, et proximi caput amputat increpitans. Tum cæteri terrefacti retro pedem referre; milites alium equum subjicere; ille imperturbatus ascendere, victoriamque complere, et ad parentem victoriæ nuntios illico mittere. Idem parens ad filium facere: evenitque, ut qui nuntium tropæorum portabant, in media via sibi occurrerent. Imperator victor Mesena Didymotichum reveniens, ex renibus anno integro laboravit, cum tota vita usque ad id temporis nunquam ægrotasset; sed octavi aut septimi anni periodo, tertiana febre correptus, post tertiam accessionem mox convalescebat. Tum vero, cum ante pugnam dolor cœpisset, secundum eam statim crevit magnopere. Nec levem huic incremento occasionem ipse dedisse visus est. In congressu siquidem ob laborem multo sudore manans undique, calore insuper æstatis intolerabili, depositis armis ventulum captans, plus æquo se refrigeravit, ex quo morbum esse auctum suspicio fuit. Ægrotabat igitur, nec medicorum, quanquam clarissimorum, auxilia quidquam proficiebant, donec anno vertente dolor evanesceret; nec potuerunt illi, unde cœperit, aut desierit cognoscere. Tenebat autem consuetam victus rationem, nec raro assiduitatem in lectulo non ferens, in equum se, tametsi difficulter, nec sine cruciatu sustollebat.

—

741 CAPUT XI.

Cur Galatæi bellum moverint. Eorum perfidia. Spatium supra urbem, cur ab imperatore petiverint. Cur asinis comparentur. Ædificia suburbana et naves Byzantiorum exurunt. Collem turri ædificata muniunt, reliquum spatium muro circumdant et aggeribus. Imperator Byzantii a mercatoribus et opificibus contra Galatæos vindictam rogatur. Naves construuntur. Galatæi pacem orant, loco intercepto se cessuros negant. Machina, unde lapides in urbem missi. Ex urbe rursus saxa Galatam per tormenta injiciuntur. Machina cum oneraria submergitur. Oneraria Genuensis intercipitur. Quid Romanis quinquaginta in ea acciderit. Dolus Galatæorum. Descriptio belli navalis. Deus Romanos punit. Magnanimitas imperatoris. Galatæorum in victoria exsultatio.

A Eo apud Didymotichum ægro, a Latinis Galatæis bellum oritur, tali initio. Genus hoc hominum semper insidiosum et infestum Romanis fuit, atque ubi commoditatem aggrediundi animadvertit, ad fidem prodendam paratissimum. Nam et imperatore Andronico juniore superstite, Phocæam et Mitylenen perfidiose occuparunt (etsi pravitas nil eis profuit, quandoquidem egregie, et quo debuerunt cum dedecore inde pulsi sunt), et post illius obitum, tempore belli civilis Chium adorti, fœdus cum Anna imperatrice sancitum posthabentes, eam subegerunt. Postea pace composita, et Cantacuzeno summam tenente rempublicam, adeuntes rogarunt, ut quod supra oppidulum esset regionis, ipsis concederetur; specie quidem oppiduli ampliandi, cum, qui nunc esset ambitus, ad habitandum non sufficeret, B revera autem spatium illud muro volentes intercipere, ne facile obsideri possent. Nam quod acclive et velut imminens ipsorum capitibus, incommodum erat valde, si quando cum Romanis bellum gererent. Nihil enim humile cogitabant, sed mari volebant imperitare, et Romanos navigatione excludere, quasi id ipsis deberetur (videbant quippe Romanos magis tunc quam antea id frequentantes, eorumque naves longas et alias onerarias non paucas, multum studii in id Cantacuzeno impendente), quod imperatorem minime toleraturum verebantur. Quare priusquam cogitata aperirent, locos suspectos, unde se lædi posse existimabant, præoccupare cupiebant. C Imperator vafrum illorum commentum non ignorans, naves comparabat, ut, si bello opus foret, ne imparatus esset: et spatium illis negabat penitus, quod eos timore magis quam æquitate et jurамenti religione perversis consiliis temperaturos noverat. **742** Quare et ab aliis Latinis cum asinis conferuntur. Etenim asinus, si agaso forte debilior non possit valide fustem incutere, haud recta ingreditur via, sed exorbitat, et deflectit et propter agentis imbecillitatem ambulare desinit. Ita hi, nisi pœnam supra caput astantem metuant, nulla alia de causa, quod debent, præstabunt. Quocirca imperator, ut dicebamus, eorum improbitatis haud nescius, loco quem expetebant minime cessit. D Illi triremes compingi cernentes, pariterque et loci frustrationem, et multitudinem onerariarum, quas Romani habebant, indignantes, bellum facere decernunt, ut simul et Romanos mari arceant, et locum, si possint, vel invito imperatore communiant. Jamque selectos lapides quamvis aliud simulantes colligebant, reliquamque ma-

A Ἐν ὅσῳ δὲ ἐκεῖνος ἐνόσει ἐν Διδυμοτείχῳ, ὁ παρὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ Λατίνων πόλεμος ἀνήπτετο· ἔσχε δὲ τὴν ἀρχὴν ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Τοῦτο τὸ γένος, ἀεὶ μὲν ἐπίβουλον καὶ πολέμιον Ῥωμαίοις, καὶ πρὸς ἐπιορκίας ἑτοιμότατον, ἂν συναρπῇ δυνατὴν τὴν ἐπιχείρησιν τινος. Καὶ βασιλέως γὰρ τοῦ νέου Ἀνδρονίκου περιόντος, Φώκαιαν κατέσχον ἐπιορκήσαντες καὶ Μιτυλήνην, εἰ καὶ μηδὲν ἠδυνήθησαν ἀπόνασθαι τῆς πονηρίας καλῶς, καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης αὐτοῖς αἰσχύνης ἐξελαθέντες, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν καθ' ὃν ὁ συγγενικὸς πόλεμος χρόνον Ῥωμαίοις ἦν, Χίῳ ἐπιθέμενοι, ἐκράτησαν ἀμελήσαντες τῶν ὅρκων, καὶ τῶν συνθηκῶν τῶν πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα. Ὕστερον δὲ ἐπεὶ ἡ εἰρήνη ἦν, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐκράτει B τῶν πραγμάτων, ἐδέοντο προσελθόντες παραχωρῆσαι σφίσι τοῦ ὑπὲρ τὸ φρούριον χωρίου, πρόφασιν μὲν ὡς μείζω τοῦ φρουρίου τὸν περίβολον ποιήσοντες, τοῦ ὄντος πρὸς οἴκησιν οὐκ ἐξαρκοῦντος, τῇ δ' ἀληθείᾳ τὸ χωρίον βουλόμενοι τειχίσματι διαλαβεῖν, ἵνα μὴ ῥᾴδιοι πολιορκεῖσθαι εἶεν· ἄναντες γὰρ ὂν, καὶ οἷον ἐπικρεμάμενον σφίσι κατὰ κεφαλῆς, οὐ μικρὰν παρεῖχε βλάβην εἴ ποτε συμβαίη πρὸς πόλεμον Ῥωμαίοις καταστῆναι. Ἐνενόουν γὰρ οὐδὲν μικρὸν, ἀλλὰ θαλασσοκρατεῖν ἐβούλοντο, καὶ Ῥωμαίους ἀπείργειν πλεῖν, ὡς σφίσι προσηκούσης τῆς θαλάσσης. Ἑώρων γὰρ Ῥωμαίους μᾶλλον τῶν ἄλλων χρόνων προσσχόντας τῇ θαλάσσῃ, καὶ ὁλκάδας καὶ ναῦς ἑτέρας φορτηγοὺς οὐκ ὀλίγας κτησαμέ- C νους, πολλὴν πρόνοιαν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ποιησαμένου περὶ τοῦτο, ἃ ὑπενόουν βασιλέα οὐκ ἀνέξεσθαι. Διὸ καὶ πρότερον, ἢ ἐκφαίνειν, ἃ διενοοῦντο, τοὺς ὑπόπτους ἐβούλοντο προκαταλαμβάνειν τόπους, ἐξ ὧν ᾤοντο βλαφθήσεσθαι. Βασιλεὺς δὲ αὐτῶν τὴν ἐπίνοιαν οὐκ ἀγνοῶν, ναῦς τε παρεσκευάζετο, ὡς εἰ δέοι πολεμεῖν ἑτοίμους εἶναι, καὶ τοῦ χωρίου τὴν παράληψιν αὐτοῖς ἀπηγόρευε παντάπασιν· ᾔδει γὰρ αὐτοὺς φόβῳ μᾶλλον ἢ εὐγνωμοσύνῃ καὶ εὐορκίᾳ ἀποσχησομένους τῶν ἀτόπων βουλευμάτων. Διὸ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Λατίνων ὄνοις παρεικάζεται τὸ γένος τοῦτο. Ἐκεῖνός τε γὰρ ἂν ὁ ἐλαύνων μὴ δύνηται βαρείας πληγὰς ἐντείνειν, οὐκ ὀρθοποδεῖ πρὸς τὴν ὁδὸν, ἀλλὰ παραφέρεται παρατρεπόμενος, καὶ τῆς ὁδοιπορίας ἀμε- D λῶν διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐλαύνοντος, καὶ οὗτοι ἂν μὴ τὸν τοῦ κακῶς παθεῖν φόβον ἔχωσιν ἐπηρτημένον, ἐξ οὐδεμιᾶς αἰτίας ἄλλης τὰ δέοντά ποτε βουλεύσονται ποιεῖν. Βασιλεὺς μὲν οὖν αὐτῶν εἰδὼς τὴν μοχθηρίαν, οὐ παρεχώρει τοῦ χωρίου. Ἐκεῖνοι δὲ τάς τε τριήρεις ὁρῶντες κατασκευαζομένας, ἀχθόμενοί τε ὁμοίως πρός τε τὴν ἀποτυχίαν τοῦ

χωρίου, καὶ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν φορτίων, ἃς A ἐκτήσαντο Ῥωμαῖοι ναῦς, ἐσκέψαντο πόλεμον κινεῖν, ἵν' ὁμοῦ τε εἴργωσι Ῥωμαίους τῆς θαλάττης, καὶ τὸ χωρίον, εἰ δύναιντο, τειχίζωσι βασιλέως ἄκοντος. Καὶ συνέλεγον λίθους λογάδην ἐφ' ἑτέραις δή τισι προφάσεσι, καὶ τὴν ἄλλην ὕλην συνεπόριζον ἐν ἀπορρήτῳ. Ἐπεὶ δὲ βασιλεὺς νοσεῖν ἐν Διδυμοτείχῳ ἔγνωσται, καιρὸν εἶναι οἰηθέντες ἐπιτηδειότατον αὐτοῖς πρὸς ἐπιχείρησιν, ἀθρόον ἐπιτίθενται νυκτὸς κατὰ τὴν περαίαν οἰκοῦσι Ῥωμαίοις πρῶτον, καὶ τὰς οἰκίας ἁπάσας ἐνέπρησαν πυρί. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ τὰς σφῶν τριήρεις ἐφοπλίσαντες οὔσας παρεσκευασμένας, καὶ ἀκάτια καὶ λέμβους ὅσα ἦν, τὰς ἔξω τειχῶν παρὰ τὴν θάλασσαν Βυζαντίου οἰκίας ἐνεπίμπρων καὶ ὁλκάδας τὰς μὲν ἐλάμβανον, τὰς δὲ ἐνεπίμπρων· κατέκαυσαν δὲ καὶ τὰς B κατασκευαζομένας ἁπάσας τριήρεις πλὴν τριῶν, ἃς ἐπεὶ τὸ κακὸν πάντα ἐπενέμετο, ἄραντες ἐξ οὗ κατεσκευάζοντο τόπου τοῦ Κοσμιδίου προσαγορευομένου, τοῦ βασιλέως υἱοῦ κελεύσαντος, διὰ τοῦ κατὰ τὴν καλουμένην Πίσσαν διϊόντος ποταμοῦ διαγαγόντες, ἀνείλκυσάν τε πρὸς τὴν χέρσον, καὶ φρουρὰν ἑκατέρωθεν ἐπιστήσαντες, ἐφύλαττον. Οὕτω μὲν οἱ Λατῖνοι τὸν πόλεμον κατὰ Ῥωμαίων φανερῶς ἐξήνεγκαν, καὶ ἐξ ἐκείνου ἤδη τῆς θαλάσσης ἄρχοντες, πάντα ἄνω καὶ κάτω τὰ παράλια παραπλέοντες, ἐκάκουν, καὶ πυρὶ τὰ πάντα ἐπενέμοντο· πανδημεὶ τε ἐξελθόντες, πρῶτα μὲν ἐτείχιζον τὸν λόφον, πύργον ἐγείροντες πρὸς τῇ ἀκρολοφίᾳ, καὶ πᾶσαν ἐπεδείκνυντο σπουδήν, καὶ ἄνδρες C ὁμοίως καὶ γυναῖκες· καὶ οὐδ' οἱ περιφανέστατοι αὐτῶν ἀπηξίουν τὸ τοῖς ἄλλοις συναίρεσθαι πρὸς τὴν οἰκοδομίαν. Ἔπειτα καὶ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ χωρίου διαλαβόντες ὃ ἐτείχιζον ἄχρις οὗ ἐξήρκεσεν ἡ ὕλη, καὶ εἰς ὕψος τε ἦρετο τὸ τεῖχος ἱκανὸν αὐτοῖς, καὶ ἄλλην πᾶσαν ἐκ κατασκευῆς ἀσφάλειαν ἐπετεχνῶντο. Ὅσον δὲ οὐκ ἐξῆν τειχίζειν δι' ὕλης ἀπορίαν, χαρακώμασι μεγάλοις καὶ σταυροῖς περιελάμβανον, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὸ χωρίον ἅπαν εἴχετο. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τὰ παρὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ τετολμημένα, ἤλγησε μὲν οὐ μέτρια ἐφ' οἷς τοιαῦτα ἔπασχεν ὑπὸ Λατίνων τὴν Ῥωμαίων οἰκούντων γῆν, καὶ δικαίων ὄντων ἀκριβῶς δουλεύειν. Ὅμως ὡς εἶχε, καίτοι πιεζόμενος ὑπὸ τῆς νόσου ἔτι, εἰς Βυζάντιον ἀφίκτο. Αὐτίκα δὲ οἱ ἐν Βυζαντίῳ, μάλιστα D οἱ περὶ ἐμπορίας ἠσχολημένοι, καὶ οἱ ἐν ἐργαστηρίοις διατρίβοντες, ἐν βασιλείοις συνελθόντες, ἐδέοντο βασιλέως μὴ σφᾶς περιιδεῖν οὕτως ὑπὸ Λατίνων τῶν ἐν Γαλατᾷ περιφρονουμένους, καὶ τὰ ἀνήκεστα ὑπομένοντας· ἀλλὰ δίκας τῶν τετολμημένων ἀπαιτῆσαι τριήρεις ἐφοπλίσαντα. Αὐτοὺς δὲ ἑτοίμους εἶναι χρήματα παρέχειν πρὸς τὸν πόλεμον ἢ ἂν ἕκαστος εὐποροίη. Μᾶλλον γὰρ τῶν ἄλλων ἐκείνων ἥψατο ἡ παρὰ Λατίνων φθορὰ γεγενημένη. Νῆές τε γὰρ καὶ χρήματα, καὶ οἰκίαι αἱ ἐμπρησθεῖσαι, τὰ σύμπαντα σχεδὸν ἐκείνων ἦσαν. Βασιλεὺς δὲ πρῶτα μὲν ἐμέμφετο αὐτοῖς ὡς οὐ χρωμένοις κατὰ καιρὸν τῇ προθυμίᾳ. Τότε γὰρ ἔδει παρέχεσθαι τὰ χρήματα προθύμως, ὅτε συνεβούλευεν αὐτός, καὶ

teriam clam convehebant. Postquam autem imperatorem Didymotichi morbo affectum cognoverunt, rati advenisse rei incipiendæ occasionem maximam, noctu de improviso Romanos primum e regione incolentes invadunt, ædes omnes inflammant. Postridie triremes suas jam paratas, item acatia et lembos, quotquot erant, armatis instruunt, Byzantii ædificia extra muros ad mare incendunt, et onerarias alias quidem capiunt, alias exurunt. Quin etiam constructis triremibus universis, tribus tantum exceptis, ignem injiciunt. Quas tres, reliquis flamma absumptis, tollentes Byzantii e loco ubi parabantur, Cosmidio appellato, filio imperatoris Manuele mandante, per fluvium Pissam interfluentem in terram subduxerunt, et custodiam illis utrinque adhibuerunt. Sic Latini bellum Romanis apertum inferentes, et ex eo jam maris potentes, oras legebant, omniaque direptionibus et incendiis permiscebant: et egressus populus frequentissimus, primum quidem collem, in ejus jugo turri excitata muniebant, omnique in eam rem conatu mulieres juxta atque viri incumbebant: nec vel illustrissimi ad ædificationem sociare operam dedignabantur. Deinde et reliquum spatii occupantes, muro includebant, quoad calx et cæmenta suppeditarent, qui in altitudinem magnam satis surrexit. Quin alias quoque structuras omnes ad securitatem facientes adjungebant. Qua autem defecti murali materia, producere opus non poterant, excelsis aggeribus et crucibus eam partem circumdabant, brevique tempore quidquid erat spatii comprehensum est. **743** Imperator de audacia Galatæorum factus certior, maximopere doluit, propterea quod hæc a Latinis Romanum solum accolentibus, et qui merito subesse ac parere sedulo deberent, pateretur. Tamen quanquam adhuc morbo cruciaretur, ut potuit, Byzantium inivit: ubi eum statim mercatores potissimum et opifices in palatio convenerunt, orantes, ne se ita contemni a Latinis Galatæis, et intolerandis exagitari injuriis sineret, sed armatis triremibus nefarie perpetratorum pœnas exigeret: se impensam ad bellum prompte pro facultate collaturos: illata siquidem a Latinis detrimenta magis ad ipsos pertinebant, quod naves, supellex, et domus incensæ, omnia fere illorum erant. Imperator eos primum de intempestiva cupiditate reprehendere: tunc enim prompte conferendam fuisse, cum ipse auctor fiebat: ita nunc Latinos nihil tale ausuros fuisse. Nam cum hoc longa rerum experientia doctus prævideret, antequam fieret, suadere voluisse, quæ paulo post plurimum profutura putaret. Nihilo minus et ipse, postquam bellum visum est capessendum, Byzantios pecuniam numerare jussit, et Constantinum Tarchaniotam exactioni præfecit, eique triremium ædificandarum negotium dedit. Tenentibus autem mare Galatæis, cum per id ligna construendis navibus subvehere difficile esset, bobus et mulis junctis, ex Sergentii montibus

advehi jussit; quod operose admodum et difficulter fiebat, atque in Heptascalo navali triremes fabricabantur. Cæterum Galatæi imperatorem, ut venit, statim bello adversus ipsos desperantem, quæ vellent, omnia concessurum, et ad pacta descensurum, eosque maris dominos relicturum confidebant. Ast ubi nihil eis pro opinione evenit, sed naves compingi et ad pugnam instrui viderunt, mutata voluntate legationem de pace miserunt. Imperator eis iniquitatem stultitiamque exprobrare, quod nihil unquam ab eo læsi, nec ulla belli occasione data, tam improbi exstitissent, et tantas aliis injurias tantamque perniciem ultro intulissent. Deinde campum muro septum relinqui, murum dejici imperare; sic enim secum, damna data ignoscente, fœdus et pacem fore. Illi jussa auribus aversari, ac dicere, oportere ipsis locum jam munitum cedere; **744** aut nihil quod quidem in se sit, omissuros: et simul bellum invalescebat, et navibus vagantes, obvios dire multabant. Sublata Romanis navigatione, in prægrandi oneraria muralem machinam constituerunt, ex qua saxa tanti ponderis emittebantur, quantum homo robustus ferre posset. Tum triremi onerariam circumtrahentes, undique in urbem, sed citra damnum jaculabantur. Imperator, quoniam in præsens mari occurrere illis nequibat, quod triremibus careret, misit, qui ex continente crebris incursionibus, quantum possent, illis incommodarent. Neque tamen mare penitus negligebat, sed tormenta statuebat immensæ magnitudinis, unde lapides Byzantio Galatam explodebantur. Pertingebant enim eo, ac domos complures, præsertim ad littus positas conterebant: nec parum ea saxa Latinorum onerariis nocebant. Quin etiam illam, qua machina sustentabatur, classiariis vix effugientibus, lapidum jactu Byzantii submerserunt. Latini de pace oratores iterum ac tertium mittere: imperator eos se auditurum negare, nisi muro everso, quod loci vindicarent, relinquerent. Consumpto in his multo tempore, confectis triremibus remiges et milites legit, et alia ad pugnam omnia adornavit, ducesque præfecit: illis quidem apud Pissam ternis triremibus Phaceolatum protostratorem, aliis in Heptascalo constructis, Zamplaconem magnum ducem qui contendebat enixius, insuper suas allaborari ac perfici; erant enim visenda mole, quas ligneis turribus impositis, et remigibus desuper tabulato contectis (super quo gravis armaturæ et velitum multitudinem constituebat, quod magno ei in pugna detrimento fuit, ut paulo infra dicetur), duplicabat. Pridie porro illius diei, quo triremes e navali educendæ erant, oneraria quæ Genua solverat, in alto conspecta est, magnis, ut aiebant, onusta divitiis. Malacia autem ventis ponentibus oppressa, ad Principis insulam anchoris fundata est. In eam ex imperatoriis triremibus duæ, cum totidem uniremibus, noctu e navali profectæ invaserunt: vectoribusque fortiter se defendentibus, ignem

A νῦν Λατίνοις οὐδὲν ἂν τοιοῦτον ἐτολμᾶτο. Τοῦτο γὰρ ἐκ τῆς πολυπειρίας τῶν πραγμάτων προορώμενον αὐτὸν, καὶ πρὶν γενέσθαι συμβουλεύειν ἅπερ ᾤετο μετὰ μικρὸν τὰ μέγιστα λυσιτελήσειν. Ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπεὶ ἐδόκει πρὸς τὸν πόλεμον χωρεῖν, χρήματά τε ἐκέλευεν εἰσφέρειν Βυζαντίους, καὶ Κωνσταντῖνον τὸν Ταρχανειώτην ἐφίστη πρὸς τὴν εἴσπραξιν, καὶ αὐτὸς ἐτρέπετο τριήρεις κατασκευάζειν. Τῆς θαλάττης δὲ ὑπὸ τῶν Γαλατῶν κατεχομένης, ἐπεὶ ἐν ἀπόρῳ ἦν ξύλα ναυπηγήσιμα κομίζειν ἐκ θαλάττης, ζεύγεσι καὶ ἡμιόνοις ἐκ τῶν κατὰ τὸ Σεργέντζιον ὀρῶν ἐκέλευε κομίζειν. Καὶ ἤγοντο μοχθηρῶς ἄγαν καὶ δυσέργως· καὶ πρὸς τῷ λεγομένῳ Κοντοσκαλίῳ νεωρίῳ αἱ τριήρεις ἐναυπηγοῦντο. Οἱ ἐν Γαλατᾷ δὲ Λατῖνοι ἤλπιζον μὲν αὐτίκα ἐλ-

B θόντα βασιλέα, τὸν πρὸς αὐτοὺς ἀπογνόντα πόλεμον, πάντων αὐτοῖς παραχωρήσειν ὧν ἐβούλοντο, καὶ χωρήσειν πρὸς συμβάσεις, ἄρχοντας καταλιπόντα τῆς θαλάσσης. Ὡς δ' ἀπήντα κατὰ γνώμην αὐτοῖς οὐδὲν, ἀλλὰ ναῦς ἑώρων ναυπηγούμενον καὶ παρασκευαζόμενον πρὸς μάχην, μεταβαλόντες πρεσβείαν ἐποιοῦντο, καὶ περὶ εἰρήνης διελέγοντο. Βασιλεὺς δὲ αὐτοῖς τὴν πονηρίαν καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην ὀνειδίσας, ὅτι μηδὲν μήτε πρότερον, μήθ' ὕστερον ὑπ' αὐτοῦ ἀδικηθέντες, μηδὲ πρόφασιν πολέμου παρεσχημένου μηδεμίαν, αὐτοὶ τοσαῦτα ἠγνωμόνησαν, καὶ τοσαύτης ἦρξαν ἀδικίας καὶ φθορᾶς, ἔπειτα ἐκέλευε τὸ τειχισθὲν χωρίον καταλείπειν, καὶ τὰ τείχη καθαιρεῖν· οὕτω γὰρ ἔσεσθαι σπονδὰς αὐτοῖς, καὶ εἰρήνην

C πρὸς αὐτὸν, συγγνώμην παρασχόμενον ὧν ἐζημίωσαν κατὰ τὸν πόλεμον. Οἱ δὲ οὐδ' ἄκροις κατεδέχοντο ὠσὶν, ἀλλὰ δεῖν ἔφασαν αὐτοῖς τοῦ χωρίου παραχωρεῖν τετειχισμένου, ἢ οὐδενὸς τῶν πρὸς αὐτοὺς ἡκόντων ἀμελήσειν· καὶ ἅμα ἐπετείνετο ὁ πόλεμος, καὶ περιπλέοντες διέφθειρον τοὺς προστυχόντας. Ἐπεὶ δὲ τὴν θάλατταν ἄπλωτον ἐποίησαν Ῥωμαίοις, ἐφ' ὁλκάδος μυριοφόρου μηχανὴν ἐπιστήσαντες τειχομαχικὴν, ἀφ' ἧς λίθου βάρος ὅσον εὔρωστος ἀνὴρ ἂν ἄροιτο ἠφίετο, εἶτα τριήρει περιέλκοντες τὴν ὁλκάδα, λίθους ἠφίεσαν πανταχοῦ τῆς πόλεως, ἔβλαπτον δὲ οὐδέν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐκ τοῦ αὐτίκα ἀντιτάττεσθαι αὐτοῖς οὐκ εἶχεν ἐκ θαλάττης τριήρεων ἀπορῶν, στρατιὰν ἐκ τῆς ἠπείρου πέμπων, ἐφόδους ἐκέλευε συχνὰς ποιεῖσθαι, καὶ

D ἔβλαπτον ὅσα δυνατά. Οὐ μὴν οὐδὲ τῆς θαλάττης παντάπασιν ἠμέλει, ἀλλὰ πετροβόλους στήσας μηχανὰς τὸ μέγεθος ὑπερφυεῖς, λίθους ἐκέλευεν ἐκ Βυζαντίου ἀφιέναι πρὸς Γαλατᾶν, διϊκνοῦντο γάρ. Καὶ πολλὰς κατέστρεψαν οἰκίας, μάλιστα τὰς παρὰ θάλασσαν, καὶ ταῖς ὁλκάσι τῶν Λατίνων οὐκ ὀλίγα ἐλυμήναντο οἱ λίθοι. Τήν τε τὴν μηχανὴν ἀνέχουσαν ὁλκάδα κατέδυσαν βαλόντες, μόλις τῶν ἐπιβατῶν τὸν κίνδυνον διαφυγόντων. Οἱ Λατῖνοι δὲ καὶ δὶς καὶ τρὶς περὶ εἰρήνης πρεσβείαν ἐποιήσαντο, οὐκ ἠνέσχετο δὲ ὁ βασιλεὺς, εἰ μὴ τὰ τείχη καθελόντες, τὸ χωρίον καταλίποιεν. Ἐν τούτοις δὲ οὐκ ὀλίγου τριβέντος χρόνου, καὶ τῶν τριήρεων ναυπηγηθεισῶν, ναύτας τε κατέλεγεν ὁ βασιλεὺς, καὶ ὁπλίτας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξηρτύετο πρὸς μά-

χην· στρατηγούς τε ἐφίστη ταῖς μὲν πρὸς τῇ Πίσσῃ A τρισὶ τριήρεσι Φακεωλάτον τὸν πρωτοστράτορα, ταῖς δ' ἐν τῷ κοντοσκαλίῳ ναυπηγηθείσαις, Τζαμπλάκωνα τὸν μέγαν δοῦκα, ἐφιλονείκησε δὲ ὁ μέγας δοὺξ φιλοτιμότερον προσεξεργάσασθαι τὰς ἰδίας· ἦσαν γὰρ καὶ μέγισται μεγέθει, καὶ ξυλίνους ἐπιστήσας πύργους, καὶ τοὺς ἐρέτας ἄνωθεν ἐρέψας, διπλᾶς ἐποίει τὰς τριήρεις, καὶ πλῆθος ὁπλιτῶν ἐνέστησε, καὶ ψιλῶν, ὃ καὶ μάλιστα ἔβλαψε κατὰ τῆς μάχης τὸν καιρὸν, ὡς ὀλίγῳ ὕστερον εἰρήσεται. Τῇ προτεραίᾳ δὲ ἧς ἔμελλον ἀνάγεσθαι αἱ τριήρεις ἐκ τοῦ νεωρίου, ὁλκὰς ἀναπλέουσα ἐφαίνετο ἐκ Γεννούας, πλοῦτον ἄγουσα, ὡς ἐλέγετο, πολύν. Ἀπλοίας δὲ τῶν ἀνέμων παυσαμένων κατασχούσης, πρὸς Πριγκίπῳ τῇ νήσῳ ὡρμίζετο ἐπ' ἀγκυρῶν. Ἐφ' ἣν δύο τῶν βασιλικῶν τριήρεων ἐκ τοῦ νεωρίου ἀνή- B γοντο νυκτὸς, παρείποντο δὲ καὶ μονήρεις ἴσαι· καὶ προσβαλόντες τῇ ὁλκάδι, ἐπεὶ ἠμύνοντο οἱ ἔνδον κραταιῶς, πῦρ ἐνίεσαν οἱ τριηρῖται, καὶ οὕτω περιγενόμενοι, ἐπέβησάν τε τῆς ὁλκάδος, οὐκ ὀλίγους τῶν ἀμυνομένων ἀποκτείναντες, καὶ πάντων ἦσαν ἤδη κύριοι. Φήμης δὲ ἀδήλως ταῖς τριήρεσιν ἐπιπεσούσης, ὡς τριήρεις ἐπιπλέουσιν ἐκ Γαλατᾶ Λατινικαὶ, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ὀλίγῳ ἐλάσσους πεντήκοντα τῶν οἰκείων καταλιπόντες ἐπὶ τῆς ὁλκάδος. Ἦσαν δὲ παντάπασι ψευδεῖς αἱ φῆμαι. Οἱ δὲ καταλειφθέντες Ῥωμαῖοι ἐπὶ τῆς ὁλκάδος, αἰσθόμενοι ἀποπλευσάσας τὰς τριήρεις, ἐν ἀμηχανίᾳ καταστάντες, εἰς λόγους ἦλθον τοῖς Λατίνοις νενικημένοις ἤδη κατὰ κράτος, καὶ συνέβησαν ὥστε κοινῇ σβεννύειν καταιομένην τὴν ὁλκάδα, ἵνα μὴ συν- C διαφθαρῶσι καὶ αὐτοί. Εἰς τὴν ἐπιοῦσαν δὲ ἂν μὲν Ῥωμαῖοι ἐπιπλεύσαντες κύριοι τῆς ὁλκάδος γένωνται, συνδιασώζειν τοὺς ἀπολειφθέντας Ῥωμαίους τοὺς Λατίνους ἐξαιτησαμένους παρὰ τῶν ἀρχόντων· ἂν δ' οἱ Λατῖνοι ἐπιπλέωσι καὶ κυριεύωσι τῆς ὁλκάδος, τὰ ἴσα Λατίνους ποιεῖν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ὃ καὶ ἐγίνετο ἅμα ἕῳ· ἐπεὶ γὰρ οὔπω πᾶσαι παρεσκευασμέναι ἦσαν αἱ βασιλικαὶ τριήρεις, οἱ Λατῖνοι ἐπιπλεύσαντες, ἡμιφλεγῆ ἀνεῖλκον τὴν ὁλκάδα. Διέσωζον δὲ καὶ τοὺς Ῥωμαίους κατὰ τοὺς ὅρκους οἱ ἐν τῇ νηΐ· αἱ βασιλικαὶ δὲ τριήρεις ἐπεὶ πᾶσαι παρεσκευασμέναι ἦσαν, καὶ οὐδὲν ἐνέδει ἔτι, ἀνήγοντο ἐκ τοῦ νεωρίου πᾶσαι διαπρεπῶς κεκοσμημέναι, καὶ πλήθει ὁπλιτῶν καὶ λαμπρότητι, D καὶ μεγέθει παρασκευῆς οὐδενὶ τῶν ἐκ πολλοῦ γεγενημένων Ῥωμαίοις στόλων ἐλασσούμεναι. Παρείποντο δὲ καὶ μονήρεις οὐκ ὀλίγαι, καὶ λέμβοι καὶ ἀκάτια ὁπλίτας ἄγοντα, ἔχθει τῶν Λατίνων προθύμως ἁπάντων συστρατευομένων. Οἵ τε Λατῖνοι πρὸς τὸ μέγεθος τῆς παρασκευῆς ἐκπεπληγμένοι, πάντα μᾶλλον, ἢ πρὸς τὰς βασιλικὰς τριήρεις διαναυμαχεῖν διενοοῦντο· ἀλλὰ τὰς σφετέρας τριήρεις πεπληρωμένας ἔχοντες, ὡρμίζοντο πρὸ τοῦ φρουρίου, δόκησιν μὲν παρέχοντες, ὡς ἐμβαλοῦντες ἐπιοῦσι τοῖς βασιλικοῖς. Οὕτω δὲ ἦσαν παρεσκευασμένοι, ὡς τὰς μὲν τριήρεις καλωδίοις ἀνελκύσοντες ἂν αἴσθωνται τὰς βασιλικὰς ἐπιπλεούσας, αὐτοὶ δ' ἀμυνούμενοι ἀπὸ τῶν τειχῶν. Ἦσαν δὲ φαυλοτάτας ἔχοντες

injecerunt, atque ita victores in eam insilierunt, nec paucis obtruncatis, omnium potiti sunt. Verum ubi rumor incerto auctore manavit, Latinas triremes e Galata eo cursum dirigere, perculsi Romani, circiter quinquaginta de suis in oneraria relictis, fugam arripuerunt. **745** Sed hic rumor plane mendax erat. Deserti in oneraria Romani, triremes abnavigasse cum sentirent, consilii inopes, cum Latinis jam victis colloquuntur; et convenit, ut communiter incendium restinguerent, ne et ipsis una pereundum foret. Postero die, si Romani adnavigantes onerariam caperent, ipsi Latinos exoratis ducibus conservarent. Sin Latini, ut Romanis idem officium Latini præstarent, quod et factum prima luce. Paratis enim ita omnibus imperatoris triremibus, Latini allabentes, semiustam onerariam abstraxerunt, quique in ea vehebantur Latini, ex juramento Romanis incolumitatem impetrarunt. Imperatoriæ triremes instructæ omnes et paratæ penitus, ornatæque insigniter, et armatorum numero, splendore ac magnitudine apparatus nihilo antiquis Romanorum classibus inferiores, e navali deducuntur. Uniremes non paucæ sequuntur: lembi item, et actuaria, et in iis cataphracti, qui omnes odio Latinorum cupide militatum proficiscebantur. Latini tanto apparatu attoniti, omnia potius cogitabant, quam cum triremibus imperatoriis decertare. Suas autem ante oppidum instructas habebant, opinionem præbentes in imperatorias, si venirent, ituras. Sic autem erant comparati Galatæi, ut si imperatorias accurrere viderent, funibus suas retraherent, ac de muris sese tuerentur. Verum enimvero etiam in muris sui servandi spem gerebant inanissimam. Triremes imperatoris deductæ, ea nocte prope navale steterunt, ut altero die cum tribus quas Phaceolatus ducebat, conjunctæ, in Galatæos agerentur. Phaceolatus et ipse paratus erat, ut postridie erumperet. Et imperator cum filio despota frequentem ac strenuum equitatum mittebat, ut congressis triremibus, ipsi quoque a continente irruerent. Die jam procedente, naves e navali ad portam Eugenianam cernebantur: quibus autem Phaceolatus protostrator præerat, et ipsæ pulsu remorum agitatæ, aliis sese aggregare festinabant. At enim Deo, qui gubernat omnia et sua cuique juste dispensat, Romanos, ut apparet, propter præterita, eaque multa delicta puniente, et a multo inferioribus superari permittente, ecce tibi magna vis venti cooritur, **746** et primas triremes, in quibus ligneæ turres, evertit, simulque milites cum ipsis armis, et remiges in pelagus decidunt, et uno momento omnes vectorum vacuæ aspiciuntur. Eodem puncto temporis, qui stabant in tabulatis, earum quas Phaceolatus ducebat, similiter in undas delapsi sunt: eratque multiplex nautarum ac militum interitio. Complures sane, quoniam juxta littus naves evertebantur, evaserunt, aquis suffocati circiter ducenti, et de Zamplaconis grege Menali ducis

filius, Manuel Philanthropenus præfectus navis prætoriæ, vir manu promptus, imperatorique charissimus. Tum Galatæi instauratis animis proveluntur, naves hostium retrahunt, easque nemine prohibente aut ulciscente flammis implent, et victoriam sine sanguine consequuntur. Qui vero in continente cum filio imperatoris erant, operi quidem sese accingebant, putantes etiam navales socios e mari impressionem facturos. Ast ubi naves Romanas inanes subduci conspexerunt, etiam ipsi retrocesserunt. Imperator, videns tantam copiam gratis periisse, tam gravi Romanorum calamitate ingemuit, ut qui Deum offensum hoc egisse intelligeret. Nihil tamen de altitudine animi discessit, nec quia victus, etiam fractus: quin subito ad novas triremes ædificandas lignatum ire præcepit, et operi curatores præfecit. Galatæi porro diem illum faustissimum numerantes, quo tot hostium navibus nullo suo labore potiti essent, non solum epinicia, sed insuper soteria celebrabant. Jam enim tota spes salutis levi momento illis pependerat. Die sequenti omnibus triremibus suis instructis, et tanquam in victoria coronatis, elegantemque in modum exornatis, ex adverso palatii sursum ac deorsum navigantes, imperatoria signa capta, ad ludibrium, ut mos est, trahebant. Et imperatorem propter adversum casum etiam animo succubuisse, statimque bello posito pacem expetiturum, et spatium, de quo supra, illis donaturum arbitrabantur. Sed ut spem eventus fefellit, eumque novas triremes compingendas locavisse audiverunt, pacem per legatos poposcerunt. Ac primum quidem de loco sibi relinquendo imperatorem tentaverunt; quem ut intrepidum, et animo invictum, putantemque tristem illam fortunam aliorum quorumdam delictorum esse pretium, et in priore sententia immobilem viderunt, **747** nec si millies talia contingerent, locum illis donaturum, et iratum frementemque potius quod victus et ad vires reparandas alacriorem, velut tum primum arma capessivisset, metuentes ne sibi parum feliciter caderet diuturna contentio, locum remittere de compacto statuerunt: factaque pax in hanc conditionem, ut spatium illud imperatori redderent, veteri ambitu contenti. Et inito fœdere novam munitionem despotæ imperatoris filio, cum agmine armatorum venienti restituerunt. Imperator autem accersitis eorum optimatibus, comiter ac placide illos affatus, locum sponte donat. Aiebat enim, non de tantilla ac nullius pretii regiuncula, sed de jure imperii Romani cum ipsis sibi controversiam esse. Haud enim cum ratione congruere, cum sint advenæ, et a Romanis imperatoribus complura consecuti beneficia, ut subesse ac parere jure optimo debeant, adhuc impudenter agere, et ipsis nolentibus, aliquid de imperio velle decerpere. Atque ob hanc causam magis quam ob loci possessionem se ad bellum aggressum. Quod nisi justitiæ serviant, certum sibi esse, tandiu arma continuare, quoad

A ἐλπίδας τοῦ καὶ ἐν τοῖς τείχεσι διασωθήσεσθαι. Αἱ μὲν οὖν βασιλικαὶ τριήρεις ἀναχθεῖσαι ἐκ τοῦ νεωρίου αὐτοῦ που πλησίον ηὐλίσαντο τὴν νύκτα, διανοούμενοι ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν ταῖς μετὰ τοῦ Φακεωλάτου τρισὶ τριήρεσιν εἰς ἓν γενόμενοι, Γαλατίοις ἐπιπλεύσωσι. Φακεωλάτος δὲ καὶ αὐτὸς τὰς τριήρεις ἐφοπλίσας, παρεσκευασμένος ἦν ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν ἐξορμήσων, καὶ ὁ βασιλεὺς ἱππικὴν ἔπεμπε στρατιὰν ἅμα δεσπότῃ τῷ υἱῷ πολλήν τε καὶ ἀγαθὴν, ὡς τῆς συμβολῆς γενομένης τῶν τριήρεων, καὶ αὐτοὶ προσβάλοιεν ἐκ τῆς ἠπείρου. Ἐπεὶ δὲ ἡμέρα ἤδη ἦν, αἱ μὲν ἐκ τοῦ νεωρίου τριήρεις ἀναχθεῖσαι, πρὸς τῇ Εὐγενίου καλουμένῃ πύλῃ ἤδη ἦσαν. Αἱ δὲ μετὰ Φακεωλάτου τοῦ πρωτοστράτορος, καὶ αὐταὶ τοῦ ποταμοῦ ἐξορμηθεῖσαι, ἠπείγοντο **B** ταῖς ἄλλαις ἐν ταυτῷ γενέσθαι· τοῦ δὲ πάντα ἄγοντος Θεοῦ καὶ πᾶσι ταλαντεύαντος δικαίως, Ῥωμαίους, ὡς ἔοικεν, εἰς πολλῶν ἄλλων ἔκτισιν ἁμαρτημάτων τιμωρουμένου, καὶ τοῖς πολλῷ χείροσιν ἡττᾶσθαι παραχωροῦντος, ἀθρόον πνεύματος ἀκρίτου προσπεσόντος, καὶ πρώτας ἀνατρέψαντος τὰς τρεῖς τριήρεις ἐφ' αἷς οἱ ξύλινοι πύργοι ἦσαν, καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῖς ὅπλοις κατέπιπτον ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ναῦται ὁμοίως καὶ ὁπλῖται. Καὶ ἐν μιᾷ ῥοπῇ χρόνου πᾶσαι ἑωρῶντο κεναὶ ἐπιβατῶν, τῷ αὐτῷ δὲ χρόνῳ καὶ ὧν ὁ Φακεωλάτος ἐστρατήγει, τῶν καταστρωμάτων, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατέπιπτον, καὶ ὄλεθρος ἦν παντοῖος ναυτῶν ὁμοῦ καὶ ὁπλιτῶν. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ διεσώθησαν **C** ἐγγὺς τῆς γῆς γεγενημένης τῆς τροπῆς· ἀπέθανον δὲ ἐν τοῖς ὕδασιν ὀλίγῳ ἐλάσσους διακοσίων· καὶ ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Τζαμπλάκωνος τεταγμένων τοῦ μεγάλου δουκὸς, ὁ Φιλανθρωπηνὸς Μανουὴλ τῆς ναυαρχίδος ἄρχων, ἀνὴρ κατὰ χεῖρα γενναῖος, καὶ τῆς παρὰ βασιλέως εὐμενείας ἀπολαύων μάλιστα. Οἱ ἐν Γαλατᾷ δὲ Λατῖνοι ἀναθαρσήσαντες, ἀναχθέντες ἀνεῖλκον τὰς τριήρεις ἀναψάμενοι, κωλύοντος οὐδενὸς, οὐδὲ ἀμυνομένου, καὶ ἀναιμωτὶ τὴν νίκην εἶχον. Ἡ δὲ ἐκ τῆς ἠπείρου στρατιὰ μετὰ βασιλέως τοῦ υἱοῦ, ἔργου μὲν ἔχεσθαι ἐβούλοντο, οἰόμενοι καὶ τὸ ναυτικὸν ἐκ τῆς θαλάττης ἐμβαλεῖν· ἐπεὶ δὲ ἑώρων τὰς Ῥωμαίων ναῦς κενὰς ἀνελκομένας, ἀνεχώρουν καὶ αὐτοί. Βασιλεὺς δὲ τὴν τοσαύτην δύναμιν ἐκ προφάσεως οὐδεμιᾶς ὁρῶν **D** ἀπολωλυῖαν ἐστέναξε μὲν τὴν τοιαύτην κακοπραγίαν τῶν Ῥωμαίων, οἵων αἴτιον κακῶν τὸ Θεῷ προσκρούειν συνορῶν. Οὐδὲν δὲ ὑφῆκε τοῦ φρονήματος, οὐδὲ κατέπεσε πρὸς τὴν ἧτταν, ἀλλ' ἐπὶ ξυλισμὸν ἐκέλευε χωρεῖν, ὡς τριήρεις ἑτέρας κατασκευάσων αὖθις· καὶ ἐφίστη τοὺς ἐπιμελησομένους πρὸς τὰ ἔργα. Οἱ ἐν Γαλατᾷ δὲ εὐτυχεστάτην νομίσαντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ τοσούτων νεῶν ἐκράτησαν πολεμίων, οὐδὲν αὐτοὶ εἰσενεγκόντες πρὸς τὴν ἧτταν, ἑώρταζον οὐκ ἐπινίκια μόνον, ἀλλὰ καὶ σωτήρια· πᾶσαι γὰρ αὐτοῖς ἐν στενῷ αἱ περὶ τοῦ σώζεσθαι κατέστησαν ἐλπίδες. Ἐς τὴν ὑστεραίαν δὲ πάσας ἐφοπλίσαντες τὰς ἑαυτῶν τριήρεις ἐστεφανωμένας, ὡς ἐπὶ νίκῃ καὶ κεκοσμημένας ἐκπρεπῶς, ἀντικρὺ παρέπλεον βασιλείων, σύροντες ἀτί-

μως καὶ τὰς βασιλικὰς σημαίας, ὥσπερ ἔθος τὰς A
νενικημένας. Ὤοντο δὲ βασιλέα πρὸς τὴν δυσπραγίαν καὶ τὴν γνώμην ἡττημένον, αὐτίκα καταθήσεσθαι τὸν πόλεμον, καὶ χωρήσειν πρὸς εἰρήνην παραχωροῦντα τοῦ χωρίου. Ὡς δὲ ἀπήντα κατ' ἐλπίδας αὐτοῖς οὐδὲν, ἀλλ' ἐπυνθάνοντο βασιλέα αὖθις παρασκευαζόμενον τριήρεις ναυπηγεῖσθαι, πέμψαντες πρεσβείαν ἐκεῖνοι διελέγοντο περὶ εἰρήνης· καὶ πρῶτα μὲν ἐπειρῶντο βασιλέως, εἰ αὐτοῖς παραχωροίη τοῦ χωρίου. Ὡς δ' ἑώρων οὐδαμῶς ἐκπεπληγμένον, οὐδὲ τὴν γνώμην ἡττημένον, ἀλλὰ τὴν μὲν δυσπραγίαν ἐκείνην νομίζοντα ἑτέρων τινῶν ἁμαρτημάτων εἴσπραξιν, αὐτὸν δὲ τῆς προτέρας γνώμης ἀκριβῶς ἐχόμενον, καὶ οὐδ' ἂν εἰ μυρία τοιαῦτα γένοιτο ἑκόντα εἶναι τοῦ χωρίου παραχωρήσοντα, ἀλλ' ὀργῇ φερόμενον μᾶλλον πρὸς τὴν ἧτταν, καὶ προθυμότερον πρὸς τὴν παρασκευήν, ὥσπερ ἄρτι τότε πρῶτον ἡμμένον τοῦ πολέμου, δείσαντες μὴ εἰς κακὸν αὐτοῖς ἡ πολλὴ φιλονεικία τελευτήσῃ, συνέθεντο τὸ χωρίον καταλείπειν· καὶ ἐγένετο ἡ εἰρήνη ἐπὶ τούτοις· ὥστε παραδόντας βασιλεῖ αὐτοὺς, ἐπὶ τὸν πρότερον περίβολον χωρεῖν. Καὶ γεγενημένων τῶν σπονδῶν, παρεδίδοσαν τὸ νέον φρούριον πρὸς δεσπότην τὸν βασιλέως υἱὸν ἐλθόντα μετὰ στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ αὐτῶν μεταπεμψάμενος τοὺς ἀρίστους, ἡμέρως τε διειλέχθη καὶ προσηνῶς, καὶ τὸ χωρίον αὐτὸς ἑκὼν εἶναι ἐχαρίζετο. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτοὺς, οὐ περὶ γῆς τοσαύτης φιλονεικεῖν, οὐδενὸς ἀξίας οὔσης, ἀλλὰ περὶ τῶν προσηκόντων δικαίων τῇ Ῥωμαίων βασιλείᾳ. Ἄτοπον γὰρ ἐπήλυδας ὄντας αὐτοὺς, καὶ πολλὰ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βασιλέων εὐηργετημένους, καὶ δικαίους ὄντας ἐν δουλευόντων εἶναι μοίρᾳ, ἔπειτα ἀναισχυντεῖν, καὶ παρασπᾶν τι τῆς ἡγεμονίας βούλεσθαι, ἀκόντων. Διὰ ταῦτα ἔλεγε τὸν πόλεμον αἱρεῖσθαι μᾶλλον, οὐ διὰ τὴν κτῆσιν τοῦ χωρίου, καὶ γνώμην ἔχειν, ὡς πολεμήσων διηνεκῶς ἄχρι τοῦ διαφθερεῖν, εἰ μὴ βουληθεῖεν τὰ δίκαια ποιεῖν. Ἐπεὶ δὲ αὐτοὶ τῆς ἀγνωμοσύνης ἀποσταῖεν, καὶ καταλείποιεν τὰ ἡρπασμένα, μηδ' αὐτὸν μικρολογήσειν οὕτως, ὥστ' ἀποστερεῖν, οὗ τοσοῦτον ἐξέχονται, καὶ ποιοῦνται περὶ πλείστου. Καὶ αὐτίκα ἐκέλευε τὸν υἱὸν ἐξάγειν τὴν στρατιὰν, τὸ χωρίον τοῖς Γαλατίοις παραδόντα. Οἱ δὲ βασιλεῖ πολλὰς ὡμολόγουν χάριτας μετὰ πλείστων τῶν εὐφημιῶν, καὶ πρὸς τὸν βασιλέως υἱὸν ἐλθόντες, ἐπεὶ κατὰ τὸ τοῦ πατρὸς ἐπίταγμα τὸ χωρίον παρεδίδοτο, αὖθίς τε εὐφήμουν βασιλέα, καὶ χρυσίῳ πολλῷ τὴν βασιλικὴν περιέῤῥαινον σημαίαν, ἃ διήρπασαν οἱ στρατιῶται κελεύσαντος τοῦ δεσπότου, παιδιᾶς ἕνεκα καὶ ἡδονῆς. Τοιαύτην μὲν ὁ πόλεμος ἔσχε τὴν ἀρχὴν, καὶ εἰς τοῦτο ἐτελεύτησε.

eos deleverit. Quoniam vero ipsi scelere desisterent, et quæ rapuissent, ea relinquerent, nec se rei exiguæ ita magnam rationem habiturum, ut eos privet, quod illorum tantopere intersit, quodque longe plurimi faciant : statimque filio præcipit, loco illis attributo inde militem abducere. Galatæi gratias agere cum innumeris laudibus, et ad filium ejus post locum jussu paterno illis traditum veniendo, rursus imperatorem in cœlum ferre, magnamque nummorum aureorum vim circa vexillum imperatorium spargere, quos, despota jubente, milites lusus et voluptatis gratia diripuerunt. Hujusmodi igitur initium ac finem id bellum accepit.

CAPUT XII.

Calumnia de nimia exactione dissipatur. Cur tributa insolita imposuerit imperator, et qualia fuerint. Chius a Genuensibus repetitur. Excusant se, et reddituros per opportunitatem promittunt. Non placet responsum. Quibus conditionibus Chius urbs et insula Genuensibus relicta ad tempus. Pertinacia quorumdam. Zybus cum auxilio insulam recuperaturum promittit, audacia sua perit. Insula restituitur. Leo Calothetus Phocææ præfecturam adipiscitur.

Βασιλεὺς δὲ κατά τε τὸν τοῦ πολέμου χρόνον B
βιαίαν τῶν χρημάτων τὴν εἴσπραξιν ἀκούων παρὰ Ταρχανειώτου γεγενημένην, καὶ θορύβων μεστὴν καὶ ὀδυρμῶν τὴν πόλιν δι' ἐκείνην γινομένην, καὶ τοὺς ὑβριστὰς, καὶ συκοφάντας προφάσεως λαβομένους, καὶ λογοποιοῦντας ἄπιστα, εἴκοσι μυριάδων τὴν εἴσπραξιν χρυσίου γεγενῆσθαι λέγοντας, πολλοὺς δὲ καὶ τριάκοντα, ἐσκέψατο αὐτοῖς ἔργοις τοὺς συκοφάντας ἐπιστομίζειν. Καὶ ἐκκλησίαν αὖθις πάνδημον συναγαγὼν, εὐθύνας ᾔτει περὶ τῶν χρημάτων Ταρχανειώτην· καὶ ἀπεδείκνυτο, καὶ τῶν τὰ χρήματα παρασχομένων συνομολογούντων, μὴ πλέον εἰσπεπρᾶχθαι πέντε μυριάδων, ἃ ἀνάλωτο πρὸς τοῦ στόλου τὴν παρασκευὴν, καὶ ἕτερα οὐκ ὀλίγῳ πλείω τούτων ἐκ τῶν δημοσίων καὶ βασιλικῶν. Ὁρῶν δὲ τῶν δεόντων πολλὰ διὰ τῶν χρημάτων τὴν ἔνδειαν C
παραλειπόμενα, καὶ τότε ἐκ τῶν ἰδίων εἰσφέρειν Ῥωμαίους οὐ προθυμουμένους, καὶ τὰς δημοσίας προσόδους παντάπασιν ἐκλελοιπυίας, φόρους ἔταττε

Imperator autem per id bellum Tarchaniotam immane quantum exegisse, et turbarum querelarumque plenam esse urbem audiens, conviciatoresque ac sycophantas captata occasione incredibilia
748 comminisci, bis centenum, imo, ut multi garriebant, ter centenum millium aureorum exactum fuisse, ipso facto os illis obturare decrevit. Mox convocato toto populo Tarchaniotam imperatæ pecuniæ rationem poposcit. Reddidit, iis ipsis qui pensitarant confitentibus, non plus quinquaginta millia exegisse : præter alia non paulo plura ex ærario publico et fisco imperatoris, quæ in apparatum classis consumpta fuerint. Cum porro animadverteret, necessaria multa propter difficultatem omitti, et tum Romanos ad conferendum de suo parum faciles, publicaque vectigalia omnino defecisse, tributa prius inusitata imposuit : ut oneraria quælibet frumentum in extera regione coemptum advectans, pro medio medimno aureum

dimidium ærario penderet, et pro fructibus pro portione similiter. Agricolæ pro quinquaginta congiis vini aureum persolverent. Qui a rusticis mercarentur, duplum darent, non solum ut copiosiores, sed quod etiam citra laborem ipsi ex aliorum laboribus lucra majora factitarent. Cumque vetus esset lex, ut mercatores singuli ærario decumas solverent, ipse quinquagecumas instituit, unde paulo minus ducentis onerariæ brevi tempore Romanis accesserunt, quod antea nunquam factum, valebantque navali potentia, et jam domini maris, ex mercimoniis quæstum non mediocrem colligebant. Quia vero Chius, ut narravimus, injuste et contra fœdus a Genuensibus teneretur, ad principem eorum (ducem ipsi appellant), ad senatum populumque imperator legatos misit, insulamque secundum sancita cum Romanis fœdera repetivit. Dux, senatus populusque responderunt, justa quidem imperatorem postulare: verumtamen insulam non sententia ac suffragio suo, sed quorumdam apud se nobilium, seu patriciorum, qui suis sumptibus classem instruxissent, audacia obtineri, quos in præsens coercere non possent; opus enim fore grandi impensa, et apparatu non minimo; quibus cum carerent, eos insula nequire depellere, sed tempore procedente, industria potius ac providentia quadam illis ademptam, imperatori haud dubie restituturos. Hæc responderunt, et simul Jacobum Herminium, et Antarum Pinellum de nobilitate, fidei faciendæ miserunt. **749** Imperatori responsum non placuit, voluitque diem præstitui reddendæ insulæ: aut se perjurii ne accusarent, si eam extorquere potuisset. Et conventum est in eam conditionem, ut Latini urbem insulæ, etiam Chium nominatam, ad decennium retinerent, fruerenturque reditibus (91), pendentes in annos singulos imperatori duo et viginti aureorum millia. Insuper vexillum imperatorium in urbe pro consuetudine erigerent; episcopum ex Ecclesia Byzantina acciperent, et Sabbatis pro more faustum imperatoribus acclamarent: eorumque memoriam sacerdotes in sacrificio missæ frequentarent, nec ab ullo prohiberentur. Reliqua insula tota cum castellis et vicis sub imperatore esset, qui præfectum pro arbitratu constitueret: et is Romanos, qui intra urbem versarentur, regeret, privatasque eorumdem controversias disceptaret. Quod si Latinus quispiam Romano, aut Romanus Latino litem intenderet, prætores, seu præfecti, simul jus illis dicerent, et litem secundum alterutrum darent. Post decem vero annos ab occupato a Cantacuzeno Byzantio, Latini Chio penitus excederent. Hæc pacta legati Genuensium cum imperatore inierunt. Simeon vero Beujuzus, eorum qui insulam tenebant facile princeps, cæterique mani-

A μὴ πρότερον νενομισμένους, ὥστε πᾶσαν ὁλκάδα σῖτον ἄγουσαν ἐξ ἀλλοδαπῆς ἐωνημένον, ὑπὲρ μεδίμνου ἥμισυ χρυσίου τῷ δημοσίῳ φέρειν, καὶ τῶν ἄλλων καρπῶν ἀναλόγως. Τοὺς δὲ περὶ γεωργίαν ἠσχολημένους οἴνου, ὑπὲρ πεντήκοντα χοῶν χρυσίον ἓν τελεῖν· τοὺς μέντοι ἐκ τῶν γεωργούντων ὠνουμένους, διπλάσιον παρέχειν, οὐ μόνον ὡς εὐπορωτέρους, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀμογητὶ ἐκ τῶν ἑτέρων πόνων αὐτοὶ πολλαπλασίω τὰ κέρδη φέρονται. Νόμου δὲ ὄντος ἀρχαίου δεκάτας τοὺς ἐμπορευομένους ἅπαντας τελεῖν τῷ δημοσίῳ, πεντηκοστύας ἔταξεν αὐτός. Ἐξ ὧν ὀλίγῳ δέουσαι διακοσίων ὁλκάδες προσεγένοντο Ῥωμαίοις ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, οὐδέπω ἄχρι τότε γεγενημένον, καὶ μεγάλην δύναμιν ἐκτήσαντο ναυτικήν, καὶ πολλὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας ὠφελοῦντο, B θαλάσσης ἤδη ἄρχοντες γεγενημένοι. Ἐχομένης δὲ τῆς Χίου, ὥσπερ ἱστόρηται ἡμῖν, ὑπὸ τῶν ἐκ Γεννούας ἀδίκως ἐν σπονδαῖς, πρὸς τὸν ἄρχοντα αὐτῆς, δοῦκα ἐγχωρίως προσαγορευόμενον, καὶ τὴν βουλὴν, καὶ τὸν δῆμον, ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε πρεσβείαν ἀπαιτῶν τὴν νῆσον κατὰ τὰς σπονδὰς, καὶ τοὺς ὅρκους οὓς ἔχουσι μετὰ τῶν Ῥωμαίων βασιλέων. Δοὺξ δὲ καὶ ἡ βουλὴ, καὶ ὁ δῆμος, δίκαια μὲν ἔφασαν προκαλεῖσθαι βασιλέα, οὐ κατὰ γνώμην δὲ αὐτοῖς ἔχεσθαι τὴν νῆσον, οὐδὲ ψήφῳ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ τῶν παρ' αὐτοῖς εὐπατριδῶν τινας οἰκείοις ἀναλώμασι τὸν στόλον ἐφοπλίσαντας κατασχεῖν, οὓς μὴ δύνασθαι νῦν βιάζεσθαι· δεήσει γὰρ πολλῶν χρημάτων καὶ παρασκευῆς οὐ τῆς τυχούσης, C ὥστε ἀκόντων τὴν νῆσον ἀφαιρεῖσθαι· ἀλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος προνοίᾳ μᾶλλον ἀφελομένους, καὶ οἰκονομίᾳ ἀποδοῦναι βασιλεῖ ἀναμφιβόλως. Τοιαῦτά τε εἶπον πρὸς τοὺς πρέσβεις βασιλέως, καὶ ἅμα Ἑρμίνιον Ἰάκωβον καὶ Πινέλον Ἀνταρῶ, ὄντας ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν πρὸς βασιλέα πρέσβεις ἔπεμψαν ἰσχυρισομένους περὶ τῶν αὐτῶν. Βασιλεῖ δὲ ἐδόκει ἡ ἀπολογία οὐκ ἀρκοῦσα, ἀλλὰ προθεσμίαν τινὰ ἐζήτει καθ' ἣν ἀποδώσουσι τὴν νῆσον· ἢ μὴ ἐγκαλεῖν ἐπιορκίαν, ἂν αὐτὸς ἀφέληται δυνηθείς. Καὶ συνέβησαν, ὥστε Λατίνους μὲν τὴν κατὰ τὴν νῆσον πόλιν, Χῖον καὶ αὐτὴν προσαγορευομένην, ἐπὶ δέκα ἔτεσι κατέχειν, καὶ καρποῦσθαι τὰς προσόδους παρέχοντας ἐνιαύσιον τῷ βασιλεῖ δισχιλίους καὶ μυρίους χρυσοῦς· ἐγείρειν δὲ καὶ σημαίαν βασιλικὴν ἐντὸς τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἔθος, καὶ D ἀρχιερέα εἶναι ἐκ τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ἐκκλησίας κεχειροτονημένον, καὶ εὐφημεῖν τοὺς βασιλέας κατὰ τὰ σάββατα, ὡς ἔθος, μνείαν τε αὐτῶν τοὺς ἱερέας ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις ποιεῖσθαι, καὶ μηδὲν κωλύεσθαι παρ' οὐδενός. Τὴν δὲ ἄλλην νῆσον ἅπασαν, καὶ τὰ φρούρια, καὶ κώμας ὑπὸ βασιλέως ἔχεσθαι, καὶ ἄρχοντας αὐτοῖς ὃν ἂν ἐθέλῃ ἐφιστᾷν, τὸν δὲ καὶ τῶν ἐντὸς Χίου τῆς πόλεως Ῥωμαίων, ἄρχειν. Κἂν μὲν Ῥωμαίῳ πρὸς Ῥωμαῖον ὑπὲρ ἰδίων ἀδικημάτων ἀμφισβήτησις ᾖ, παρὰ τὸν Ῥωμαίων ἄρχοντα

Jacobi Pontani notæ.

(91) Ipsius Chii urbis tantum, an totius insulæ? Si tantum urbis, quomodo potuerunt imperatori in annos singulos pendere viginti duo millia, siquidem, ut lib. II dictum est, tota insula tantum reddebat in annum centum millia et viginti?

δικάζεσθαι· ἂν δὲ Λατίνῳ πρὸς Ῥωμαῖον, ἢ τὸ A ἔμπαλιν, τοὺς δύο ἄρχοντας συνερχομένους διαλύειν τὴν ἀμφιβολίαν, ἑκατέρῳ τὸ δίκαιον περισώζοντας ὁποτέρῳ ἂν προσῇ. Μετὰ δὲ τὰ δέκα ἔτη, ἐξ ὅτου βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐκράτησε Βυζαντίου ἀριθμούμενα παντάπασιν ἀφίστασθαι Χίου τοὺς Λατίνους. Τοιαῦτα μὲν οἱ ἐκ Γεννούας πρέσβεις συνέθεντο πρὸς βασιλέα. Βενιοῦζος δὲ Συμεὼν, ὃς ἦν διαφορώτατος τῶν τὴν Χῖον κατεχόντων καὶ οἱ ἄλλοι, οὐ προσεδέξαντο τὰς συμβάσεις, ἀλλὰ φανερῶς ἀπείπαντο, πολέμιοι μᾶλλον ψηφίζεσθαι τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου Γεννούας, ἢ Χίου ἀποστῆναι προελόμενοι. Ἐν ᾧ δὲ οἱ βασιλέως πρέσβεις χρόνῳ ἐν Γεννούᾳ ἦσαν, Τζυβός τις ὁ δυνατώτατος τῶν Χίων, Φωκαίας τῆς παλαιᾶς ὑπὸ Γεννουϊτῶν ἄρχων κατασταὶς, ὅτε πρὸς αὐτοὺς ἡ Χῖος παρεδίδοτο, ὁμολογίᾳ B γὰρ προσεχώρησαν, ὥσπερ ἔφημεν, σίτου ἐνδείᾳ πιεσθέντες, πρὸς βασιλέα πέμψας, πρῶτα μὲν συγγνώμην ᾔτει ἐπὶ τῇ παραδόσει Χίου, ὡς οὐ κακίᾳ μᾶλλον, ἢ ἀνάγκῃ πεπραγμένῃ· παρῄνει δὲ μὴ τῆς νήσου ὀμελεῖν, ὡς εἰ μικρὰν παράσχοιτο ἐπικουρίαν, ῥᾳδίως αὖθις αὐτοῦ Ῥωμαίοις ἀνασωσομένου. Βασιλεὺς δὲ ἐπῄνει τε τὸν Τζυβὸν, καὶ μεγάλα ἐπηγγέλλετο τῆς προθυμίας ἕνεκα· ἐκέλευε δὲ τὸ νῦν ἔχον ἀτρεμεῖν, ἄχρις ἂν οἱ ἐν Γεννούᾳ πρέσβεις ἐπανήξουσιν. Ἄδηλον γὰρ εἶναι εἰ μὴ χωρὶς κινδύνων ἀπολήψεται τὴν νῆσον· ἄλλως τ᾽ οὐδ᾽ αὐτῷ προσῆκον ὂν περί τε εἰρήνης καὶ σπονδῶν διαλέγεσθαι πρεσβεύοντα, καὶ πρὸς ἐπιβουλὰς ἐν ταυτῷ καὶ πόλεμον χωρεῖν· καὶ ἦν ἂν βέλτιον εἰ ἐπύθετο τῇ βασιλέως C παραινέσει. Ὑπὸ δὲ προθυμίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς κινδύνους καὶ τὰς μάχας εὐτολμίας, μὴ περιμείνας καὶ τὴν ἐκ βασιλέως ἐπικουρίαν, ἀλλὰ μόνῃ τῇ σφετέρᾳ θαῤῥήσας ἀπώλετο δυνάμει. Συναγαγὼν γὰρ ὅσους μάλιστα ἐκ Φωκαίας ἐνῆν Ῥωμαίους, διέπλευσεν ἐπὶ τὴν Χῖον ἀπροσδοκήτως, καὶ τοῖς Λατίνοις συμβαλὼν, ἐνίκα κατὰ κράτος· καὶ τειχήρεις ἐποίησεν ἐν Χίῳ πολλῶν πεσόντων, καὶ Βενιούζου τοῦ ἄρχοντος τραυματίου γενομένου. Τοῦ θεοῦ δὲ ἑτέρως ταλαντεύοντος, συνέβη κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ ἡ μάχη ἐγεγένητο, Ἀνδρέαν Πετρίλαν ἐκ Σμύρνης τὴν Χῖον παραπλέοντα πρὸς Βυζάντιον ἐπείγεσθαι, πυθόμενον δὲ ὡς ὑπὸ Τζυβοῦ πολιορκοῖντο ὁμόφυλοι, ἀποβῆναί τε πρὸς τὴν Χῖον, καὶ ἐπικουρεῖν τοῖς πολιορκουμένοις. Δευτέρας δὲ D μάχης γενομένης, καὶ τῆς νίκης αὖθις ἀφορώσης πρὸς Ῥωμαίους, ὁ Τζυβὸς ἀγωνιζόμενος εὐψύχως, ἔπεσε βέλει τρωθεὶς κατὰ τὴν μάχην, καὶ πάλιν οἱ Λατῖνοι τῆς Χίου κύριοι ἦσαν τῶν Φωκαέων εἰς τὴν Φώκαιαν περαιωθέντων μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τὴν τελευτήν· ἣν καὶ βασιλεῖ παρέδοσαν κατασχόντες πρότερον τελοῦσαν ὑπὸ Γεννουΐταις ὅσον χρόνον καὶ ἡ Χῖος. Βασιλεὺς δὲ ἔπεμψεν εἰς Φώκαιαν Λέοντα τὸν Καλόθετον ἄρχειν, Χῖον μὲν ὄντα καὶ αὐτὸν, κατὰ δὲ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον τῆς νήσου παρὰ Ἀποκαύχου ἐκβληθέντα τοῦ μεγάλου δουκὸς, καὶ πολλὴν ὑποστάντα κάκωσιν διὰ τὴν πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα εὔνοιαν, Τζυβὸν ἀντ᾽ ἐκείνου καταστήσαντος ἄρχοντα. Ὃ καὶ μάλιστα αἴτιον τῆς Χίου ἀπωλείας ἐδόκει γεγενῆσθαι. Πολὺ γὰρ ἐκείνου βελτίων ἦν συνέσεως ἕνεκα καὶ προμηθείας, καὶ τοῦ διασώζειν εἰδέναι τὴν πιστευθεῖσαν πόλιν ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ὃς εἰς Φώκαιαν ἐλθὼν, περιεποίησεν αὐτὴν Ῥωμαίοις ἄχρι νῦν κατεχομένην.

A feste repugnarunt; præoptantes hostes senatus populique Genuensis judicari, quàm Chio discedere. Dum legati Genuæ versantur, Zybus quidam Chiorum potentissimus, Phocææ veteris præfectus a Genuensibus creatus, quando illis Chius dedebatur (deditione enim ad eos venit, victu defecta, ut diximus), ad imperatorem mittens, primum quidem veniam propter Chium traditam rogabat; id enim non magis nequitia sua, quam necessitate factum. Deinde hortabatur, ne insulam sibi negligendam duceret: nam si parvo adjuvaretur auxilio, se illam Romanis haud operose recuperaturum. Imperator Zybo laudem impertiri, et ob voluntatem adeo propensam magna polliceri: monere tamen, se contineret, donec legati Genua revenirent. For B tassis enim citra dimicationem eam recepturum. Addebat, alienum esse a dignitate sua de pace et fœdere legatos mittere, et interim inimica inire consilia bellumque moliri. Ac melius de se meruisset, si imperatori obtemperasset. Præ cupiditate enim audaciaque militari non exspectato subsidio,

750 sed suis duntaxat viribus confisus, periit. Coactis enim quot maxime licebat ex Phocæa Romanis, repentino Chium navigavit, et cum Latinis conserto prælio, palam eos vicit, multisque occisis et Benjuzo principe vulnerato reliquos intra mœnia compulit. Deo autem aliter statuente, eo ipso die quo pugnatum est, contigit Andream Petrilam Genuensem cum duabus triremibus Smyrn Chium C urbem præternavigantem, Byzantium festinare, et audientem cives suos a Zybo obsideri, et in insulam descendere, obsessisque succurrere. Conflicto iterato, et rursum ad Romanos spectante victoria, Zybus animose pugnans, ictu sagittæ moribundus concidit, et Chius, Phocæensibus post cædem ducis sui Phocæam reversis, ad Latinos rediit, quam a se tandiu obtentam quandiu et urbem Chium imperatori tradiderunt. Imperator Phocæam Leonem Calothetum præfectum mittit, qui et ipse Chius erat, ac belli tempore ab Apocaucho magno duce in Zybum translata præfectura, propter studium erga Cantacuzenum magnopere afflictatus, et insula deniqne pulsus erat, quæ præcipua Chii amittendæ causa visa est; intelligentia enim ac pro- D visione futurorum, scientiaque tuendæ urbis sibi creditæ, multum illi præstabat. Hic Phocæam veniens, eam in fide Romanorum usque hodie conservavit.

—

CAPUT XIII.

Miser status Peloponnesi. Manuel filius imperatoris prætor eo mittitur; ejus res gestæ. Conjuratio procerum in illum. Immortales eorum inimicitiæ. Bellum in despotam per Lampudium. Victor despota victis ignoscit. Ab eo sub Palæologo universi propter unam urbem desciscunt. Rursum ab illo utiliter subigurtur. Latini Achaiam tenentes, fiunt amici ac socii. Laus Manuelis a moribus.

A Quoniam vero et Peloponnesus (92) omnino labefactata erat, non a Persis solum classibus magnis eam invadentibus et a Latinis, quam Græci Achaiam voc nt (93) occupantibus, et principi suo parentibus, sed etiam, et quidem amplius, a semetipsis, continenter mutuo belligerantibus, diripientibus, occidentibus: et vici muris carentes ab externis hostibus, urbes autem a civibus incolis vastabantur, ut ab extrema pernicie non procul abesse viderentur, curam aliquam eis impendere imperator cogitavit. **751** Majorem autem filium ad manum non habens, minorem, nempe Manuelem despotam, cum triremibus prætorem Peloponnesiis misit, pro virili iis commodaturum. Qui ante omnia civiles discordias sanavit, punitis earum, ut decuit, auctoribus, et territis aliis, ne similia conarentur. B Postea cum Latinis fœdere composito, suos ab eorum servavit injuriis, et cum Barbaris acie congrediens, ac sæpe vincens, effecit, ne ita Peloponnenses contemnerent. Quibus ex rebus et civitates pristinas vires recipiebant, et ex magnis calamitatibus respirabant quodammodo, et agris parta securitate regio domiciliis frequentabatur, ac demum Peloponnesus Scythia desertior brevi culta apparebat, beneque habitura etiam atque etiam sperabatur. Nec solum urbibus communiter, sed separatim quoque proceribus Peloponnesiacis benefaciebat, quibus tamen nihil sufficiebat, sed ferre poterant omnia, præterquam non exercere factiones, nec suis uti moribus. C Quare cum id inter se metu despotæ non possent, una mente omnes in eum conspirant, pariterque arma sumunt. Insidias autem et dolos quidam Lampudius machinatur, harum artium ex omnibus Peloponnesiis peritissimus: qui ab adversa factione victus, et facultatibus suis usque ad assem nudatus, ad ultimam redactus inopiam, propter morum improbitatem, exercitationemque in concitandis seditionibus a despota quoque despiciebatur. Ad quem deinde adiens, et cum precibus fidem obstringens, nihil unquam novarum rerum moliturum, sed ejus cupidissimum semper fore, ab eo susceptus, atque in priorem statum restitutus est, multæque ad opes exaggerandas illi occasiones datæ, ut jam potentia adversariis exæquaretur. D Nec enim vel secundæ vel turbidæ res, nec tempus omnia consumens mutua illorum odia valet consumere, sed usque ad mortem inimicitias gerunt; et post mortem velut patrimonium quoddam filiis simultatem cum aliquibus re-

Ἐπεὶ δὲ καὶ Πελοπόννησος διέφθαρτο παντάπασιν, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Περσῶν στόλοις μεγάλοις ἐπιόντων, καὶ ὑπὸ Λατίνων τῶν τὴν παρ' Ἕλλησιν Ἀχαΐαν λεγομένην κατεχόντων ὑπηκόων ὄντων πρίγκιπι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὑπὸ σφῶν αὐτῶν διηνεκῶς ἀλλήλοις ἀντικαθισταμένων, καὶ διαρπαζόντων τὰ ἀλλήλων καὶ ἀποκτεινόντων, καὶ κῶμαι μὲν ἀτείχιστοι ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἀνάλωνται πολεμίων, αἱ πόλεις δὲ ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων, καὶ παντάπασι προσεδοκῶντο ἐκλιπεῖν, πρόνοιάν τινα αὐτῶν ποιήσασθαι ἐσκέψατο ὁ βασιλεύς. Μείζω δὲ οὐκ ἔχων, τὸν υἱὸν ἔπεμψε δεσπότην τὸν Μανουὴλ τριήρεσιν ἄρξοντα Πελοποννησίων, καὶ πρόνοιαν ποιησόμενον τὴν δυνατήν· ὃς ἐλθὼν, πρῶτα μὲν τὰς ἐμφυλίους ἔλυσε στάσεις. Τούς τε πρώτους ἀρχομένους κολάζων, ὥσπερ δίκαιον, καὶ τοὺς ἄλλους ἐκφοβῶν μὴ τοῖς ὁμοίοις ἐγχειρεῖν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς Λατίνους θέμενος σπονδὰς, ἀβλαβεῖς τοὺς οἰκείους ἐξ ἐκείνων διετήρει, καὶ πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀντικαθιστάμενος, καὶ μάχαις πολλαῖς νικήσας, ἔπεισε μὴ πάνυ Πελοποννησίων καταφρονεῖν. Ἐξ ὧν αἵ τε πόλεις ἀνεῤῥώννυντο, καὶ ὥσπερ ἀναφέρειν ἐκ μεγάλων συμφορῶν ἐδόκουν, καὶ ἡ χώρα συνῳκίζετο, ἀδείας οὔσης τοῖς ἀγροῖς ἐνδιατρίβειν. Καὶ ἡ Σκυθῶν ἐρημοτέρα Πελοπόννησος ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐφαίνετο γεωργουμένη, καὶ τῆς μελλούσης εὐεξίας οὐκ ἀγεννεῖς παρείχετο ἐλπίδας. Οὐ μόνον δὲ ταῖς πόλεσι κοινῇ παρείχετο τὰς εὐεργεσίας, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ εὖ τοὺς δυνατοὺς ἐποίει τῶν Πελοποννησίων· τοῖς δὲ οὐδὲν τῶν γινομένων ἤρκει, ἀλλὰ πάντα μᾶλλον ἦσαν ἀνεκτὰ, ἢ τὸ μὴ στασιάζειν, καὶ τῷ σφετέρῳ χρῆσθαι ἤθει. Ὅθεν πρὸς ἀλλήλους μὴ δυνάμενοι διὰ τὸ πρὸς τὸν δεσπότην δέος, μιᾷ γνώμῃ πάντες ἐπ' αὐτὸν συνέστησαν, καὶ πόλεμον ἤραντο κοινῇ. Συνεσκεύασε δὲ τὴν ἐπιβουλὴν Λαμπούδιός τις ὁ περὶ ταῦτα δεινότατος τῶν Πελοποννησίων· ὃς ἐπειδὴ πρότερον οἱ ἀνθιστάμενοι ἐνίκων, πάντων ὧν εἶχεν ἀποστερηθεὶς, εἰς ἐσχάτην ἤλασε πενίαν, διὰ τῶν τρόπων τὴν μοχθηρίαν, καὶ τὸ περὶ τὸ στασιάζειν ἐξησκῆσθαι, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότου παροφθείς. Εἶτα προσελθὼν καὶ δεηθεὶς, καὶ πίστεις παρασχόμενος ὡς οὐδὲν οὐδέποτε νεωτερίσειεν, ἀλλ' εὔνους αὐτῷ καὶ τῶν φιλούντων ἄγαν μενεῖ, ἀνελαμβάνετό τε καὶ εἰς τὴν προτέραν τύχην ἤγετο, πολλὰς ἀφορμὰς εἰς τὸ πλουτεῖν παρεχομένου τοῦ δεσπότου. Καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀξιόμαχος ἤδη ἦν. Οὔτε γὰρ κακοπραγία, οὔτ' εὐημερία, οὔτε χρόνος ὁ πάντα λύων διαλύειν δύναται αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔχθραν· ἀλλὰ διὰ βίου τε πολέμιοί εἰσιν ἀλλήλοις,

Jacobi Pontani notæ.

(92) Græci hodie Moream vocant, ab arbore moro tota regione frequentissima.

(93) Quinque sunt partes Peloponnesi: Laconica, Achaica (sub qua et Argolica), Messenia seu Messenica, Eliaca, Arcadica. Duas ex his quinque tenuisse Lacedæmonios, testatur Thucydides lib. VII, nempe Laconicam et Messenicam.

καὶ μετὰ τελευτὴν ὥσπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον καταλείποντες τοῖς παισὶ τὴν πρός τινας διαφοράν. Καὶ τῶν Λυκούργου νόμων πάντων ἀμελήσαντες, ἑνὸς μόνου τῶν Σόλωνος ἐξέχονται τοῦ Ἀθηναίου ἀκριβῶς, ὃς ἀτίμους ποιεῖ τῶν πολιτῶν τοὺς ἐν στάσει μηδεμιᾷ μερίδι προσκειμένους. Τοῦ δεσπότου δὲ διὰ τὰς λῃστείας τῶν Περσῶν, ἐποιοῦντο γὰρ πολλὰς καὶ συνεχεῖς ἐκ τῆς Ἀσίας περαιούμενοι ὀλίγοι, καὶ κατὰ θάλασσαν δεῖν οἰομένου τριήρεις κατασκευάζειν ἐφ' ᾧ περιπλέοιεν τὴν νῆσον, καὶ κωλύοιεν τοὺς πειρατάς, ἐπεὶ πᾶσι λυσιτελεῖν ἐδόκει, καὶ ἔδει πάντας χρήματα εἰσφέρειν, ὁ Λαμπούδιος ὑπέρχεται τὴν εἴσπραξιν ἑκοντί, πολλὰ τοῦ δεσπότου δεηθείς, ὡς τῶν ἄλλων μᾶλλον αὐτὸς καταπραξόμενος βέλτιον διὰ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον εὔνοιαν. Ἀδείας δὲ τυχών, τὴν Πελοπόννησον ἅπασαν περιϊών, ἐξεπολέμου τῷ δεσπότῃ. Καὶ πόλεσιν ἁπάσαις καὶ κώμαις τὴν ἐθελοδουλίαν ὀνειδίζων, καὶ τὸ μὴ ἀξίως τῶν προγόνων ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν προθυμεῖσθαι, ἀλλ' ὥσπερ ἀνδράποδα ἀνέχεσθαι, ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι ὑπὸ τοῦ δεσπότου, καὶ τέλος πάντας ἔπειθεν ὁμοίως τῷ δεσπότῃ πολεμεῖν· ἰσχυριζόμενος, ὡς ἢ οὐκ ἀντισχήσει κοινῇ πρὸς πάντας πολεμῶν, ἀλλὰ φεύξεται καταλιπὼν τὴν Πελοπόννησον, ἀγαπητὸν ἡγούμενος τὸ σώζεσθαι, ἢ διαφθαρήσεται μένων, πανταχόθεν τοῦ πολέμου περιῤῥέοντος. Οὕτω μὲν ἐκείνους ἔπειθε, καὶ πᾶσιν ἔδωκε σύνθημα κοινόν, ἵν' ἐν ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ τοῖς σφίσιν ἄρχουσι πάντες ἐπιθέμενοι, πρῶτον μὲν αὐτῶν κρατήσωσιν, ἔπειτα ἐπιστρατεύσωσι δεσπότῃ, ἀσθενεστέρῳ γεγενημένῳ ἤδη. Καὶ κατὰ τὴν ἐκείνου παραίνεσιν πάντα ἐτελεῖτο· ἡμέρᾳ γὰρ τῇ αὐτῇ πάντων ἐκράτησαν ὅσοι πόλεων ἦρχον ἢ κωμῶν. Ἔπειτα πανταχόθεν ἀθροισθέντες παμπληθεῖ; πεζοί τε καὶ ἱππεῖς, ἐπῄεσαν δεσπότῃ, Λαμπουδίου μετὰ τῶν ἄλλων τῶν δυνατωτέρων ἡγουμένου. Δεσπότης δὲ τοὺς ἰδίους ἐφοπλίσας ὅσοι εἵποντο ἐκ Βυζαντίου περὶ τριακοσίους ὄντας λογάδας πάντας, ἀντεπεξῄει τοῖς Πελοποννησίοις, καὶ μισθοφόρους ἔχων ὀλίγους Ἀκαρνᾶνας. Οἱ δὲ οὐδὲ εἰς ὄψιν ὑπομείναντες ἐλθεῖν, εἰς φυγήν τε ἐτράποντο, καὶ διελύθησαν κατὰ πόλεις· καὶ οἱ μὲν αὐτίκα προσεχώρουν παραιτούμενοι, καὶ ἐτύγχανον συγγνώμης· ὅσοι δὲ ἦσαν τολμηρότεροι πρὸς νεωτερισμούς, τὰς πόλεις κατασχόντες, οὐκ ἐδέχοντο δεσπότην ἀνοήτως. Οἳ γὰρ ὁμοῦ σύμπαντες ἀντισχεῖν οὐκ ἠδυνήθησαν, οὗτοι κατ' ὀλίγους διαιρεθέντες, ἤλπισαν περιγενήσεσθαι· ὕστερον μέντοι καὶ αὐτοὶ μετὰ πολλὴν κάκωσιν, καὶ τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας τὸ συνοῖσον συνιδόντες, προσεχώρουν τῷ δεσπότῃ δεόμενοι τυχεῖν συγγνώμης. Ὁ δὲ παρείχετο πᾶσιν, οὐ μισῶν μᾶλλον, ἢ τῆς ἀνοίας ἐλεῶν, ὅτι ἀκινδύνως σώζεσθαι ἐνόν, ἀπώλοντο τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἐπιχειροῦντες. Ἡσύχασαν δὲ χρόνον οὐκ ὀλίγον, τὴν ὑπὸ δεσπότῃ δουλείαν οὐ μᾶλλον ὑπ'

A linquunt; ac Lycurgi legum parum observantes (94), uni tantum Solonis studiose obediunt, notantis infamia cives, qui in seditione neutrarum partium fuissent. Despota vero, propter Persarum deprædationes (quas multas et assiduas terra marique pauci ex Asia trajicientes inferebant), judicante triremes comparandas, quibus insula circumnavigaretur **752** et piratæ arcerentur, cum id pro utili placeret omnibus, et in id pecuniam conferri viritim oporteret, Lampudius munus exactionis, ut præ cæteris universis ob experientiam et amorem erga illum melius eo functurus, multis precibus sibi a despota ultro deposcit: nactusque potestatem totam Peloponnesum obiens, animos ad arma in eum sollicitat; urbibus ac vicis omnibus volun- B tariam servitutem exprobrat, eos majorum suorum dissimiles, ad asserendam libertatem torpere, ac mancipiorum instar agi se ferrique a despota perpeti. Sic tandem peræque omnibus armorum corripiendorum auctor fuit, affirmans aut nihil ipsum contra universitatem valiturum, sed Peloponneso relicta fugiturum, contentum servasse animam; aut si maneat, cum bello undique coarctetur, periturum. Sic illos seduxit, communeque pactum proposuit, ut omnes eodem die suos præfectos aggressi, primum quidem illos in potestate haberent, deinde in despotam jam imbecilliorem infesti irent. Acta transacta ex illius consilio omnia. Uno enim eodemque die sub jugum missi omnes, qui urbibus C aut vicis præerant. Post undequaque conflata ingens peditum equitumque vis, Lampudio et potentioribus præeuntibus, in despotam tendit. Is cum suis, quotquot Byzantio adduxerat (adduxerat autem circiter trecentos, selectos omnes) paucisque conductitiis Acarnanibus contra Peloponnesios procedit; qui ne in conspectum quidem hostium venire sustinentes, in fugam versi et oppidatim dilapsi sunt. Tum de his alii quidem in ejus fidem statim se tradere, veniam poscentes, quam mox consequebantur: alii, quibus ad studium rerum novarum plus inerat audaciæ, urbibus occupatis, despotam non admittebant, stolide profecto; qui enim omnes simul resistere non poterant, hi per cohorticulas dissipati, victoriam sibi pollicebantur. D Tandem aliquando et ipsi tot perpessis incommodis, et incursionibus, direptionibusque assiduis, oculos aperuerunt, et petita venia in despotæ auctoritatem concesserunt. Ille ignoscere omnibus, nec eos odisse magis, quam ut amentes miserari, qui cum sine periculo servari possent, iniqua viribus conati, sese perditum iverant. Nec diu requierunt, quod despotæ imperium non tam propter æquanimitatem libentes, quam cum timore nolentes sufferrent; et bello inter imperatores resuscitato, **753** junioreque imperatore Palæologo rerum potiente, rursum,

Jacobi Pontani notæ.

(94) Quæ fuerint istæ leges, aut quæ lex, quæ inimicitias ad posteros etiam propagari vetaret, non reperi: nisi est illa forte, adversus eosdem hostes bellum non repetendum, quod etiam de simultatibus et inimicitiis potest accipi.

quia pater imperio se abdicasset, plus se posse A confisi; et insuper Asanis Isaaci filiis, qui illuc a Palæologo ad insulam procurandam missi erant, ad arma eos revocantibus, universi simul ac despota, præter unicam urbem, cujus præsidiarii milites arcem natura loci, et opere inexpugnabilem tenebant, defecerunt. Cæterum despota suis duntaxat copiolis et armis denuo subjugavit omnes. Ex illo bellum adversus eum penitus valere jubentes, ad pacem ipsumque colendum se dederunt, plurimumque inde emolumenti senserunt; quando et arvis imperare, et pecuariam facere, et possessiones ac fundos multos acquirere licebat, cum prius despota adveniente, præter urbes, et has seditionibus ac discordiis intestinis ægras ac depositas, nihil fuisset. Latini vero principi subjecti, primum quidem B et ipsi despotam armis aggredi constituerant, et infestare urbes, quod nec ante omiserant. Verum tota audacia brevi tempore secus cessit; ipsi enim bello potius afflicti sunt vehementer. Quod cum intelligerent, per legatos obnixe precantes, a despota pacis fœdus impetrarunt, ut in ditione quidem ac potestate principis, ipsius autem amici ac socii essent; sicubi eorum operam in insula et extra insulam requireret, prompte illum suis stipendiis militantes adjuvarent. Hinc et contra Persas prædones sæpius ei auxilium tulerunt, multaque cum eo contra Barbaros tropæa statuerunt: et in Bœotiam contra quemdam e Latinis dynastam, Runtzerem de Loria appellatum, una irruperunt: deque morum C suavitate et fidelitate eximie illum dilexerunt. Jam enim pridem nullius promissi fidem fefellisse compertus est. Unde si quid eo egent, ejus tamen jurejurando non egent, cum ad fidem verbum ipsius nudum sufficiat (95). Peloponnesus itaque a Manuele Cantacuzeni filio multis cumulata bonis (ob quæ usque hodie ab hostibus invicta manet), ab eodem mansuete et cum sollicitudine erga subjectos etiam nunc administratur.

εὐγνωμοσύνης εὐμαρῶς φέροντες ὅσον ὑπὸ δέους· τοῦ πρὸς ἀλλήλους δὲ τῶν βασιλέων αὖθις πολέμου ἀναρριπισθέντος, καὶ τοῦ νέου βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου τῶν πραγμάτων ἄρξαντος, αὖθις οἱ Πελοποννήσιοι διὰ τὸ βασιλέα τὸν πατέρα πεπαῦσθαι τῆς ἀρχῆς, δυνήσεσθαί τι πλέον οἰηθέντες, ἄλλως τε καὶ τῶν Ἀσάνη τοῦ Ἰσαακίου υἱῶν ἐναγόντων πρὸς τὸν πόλεμον, οἳ ἦσαν ἐκεῖ ὑπὸ βασιλέως τοῦ νέου ἐπιτροπεύειν πεμφθέντες τῆς Πελοποννήσου, σύμπαντες ὁμοῦ ἀπέστησαν δεσπότου, πλὴν μιᾶς πόλεως, ἧς φρουρὰ κατεῖχε τὴν ἀκρόπολιν ἀνάλωτον οὖσαν διὰ καρτερότητα τήν τε φυσικὴν καὶ τὴν κατεσκευασμένην. Ὁ δὲ τῇ σφετέρᾳ χρώμενος δυνάμει μόνῃ, αὖθίς τε ἐκράτει συμπάντων, καὶ τοῖς ὅπλοις χρώμενος κατεδουλοῦτο. Ἐξ ἐκείνου δὲ παντάπασιν ἀπειπόντες τὸ ἐκείνῳ πολεμεῖν, τήν τε πρὸς ἀλλήλους ἀσπάζονται εἰρήνην καὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον εὔνοιαν, καὶ τὰ μέγιστα ὠφέληνται ἐκ τούτου, ἐπὶ γεωργίας τραπόμενοι, καὶ βοσκημάτων ἐπιμέλειαν, καὶ κτήσεις ἐκτήσαντο ἐν τοῖς ἀγροῖς πολλὰς, πρότερον καθ' ὃν δεσπότης ἀφῖκτο χρόνον οὐδενὸς ὄντος πλὴν τῶν πόλεων, καὶ τούτων ὑπὸ τῶν στάσεων διεφθαρμένων. Λατῖνοι δὲ οἱ πρίγκιπι ὑπήκοοι, πρῶτα μὲν καὶ αὐτοὶ ὥρμηντο δεσπότῃ πολεμεῖν, καὶ κακῶς ποιεῖν τὰς πόλεις, οὐδὲ πρότερον ἀμελοῦντες· εἰς τοὐναντίον δὲ ἅπαν τὸ τόλμημα ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐκείνοις περιέστη· μᾶλλον γὰρ αὐτοὶ κακῶς ἔπασχον κατὰ τὸν πόλεμον. Συνιδόντες δὲ αὐτοῖς οὐκ ὀλίγα λυμαινόμενον τὸν πόλεμον, πρεσβείας ποιησάμενοι, καὶ πολλὰ δεσπότου δεηθέντες, ἔπεισαν θέσθαι πρὸς αὐτοὺς σπονδὰς εἰρηνικὰς, ὥστε εἶναι ὑπηκόους μὲν πρίγκιπι, αὐτῷ δὲ φίλους καὶ συμμάχους, καὶ ἔνδον τε Πελοποννήσου προθύμως συμμαχεῖν, ᾗ ἂν δέοιτο αὐτῶν ἐκ τῶν οἰκείων τρεφομένους, καὶ ἐκτὸς ὁμοίως. Ὅθεν μαχομένῳ τε πρὸς Πέρσας ναυσὶν ἐπιστρατεύοντας πολλάκις συνεμάχησαν, καὶ πολλῶν αὐτῷ τροπαίων ἐκοινώνησαν κατὰ βαρβάρων, καὶ εἰς Βοιωτίαν συνεισέβαλον πρός τινα τῶν ἐκεῖ δυναστευόντων Λατίνων πολεμοῦντι Ῥουντζέρην Ντελωρίαν προσαγορευόμενον, πολλήν τε εὔνοιαν πρὸς αὐτὸν ἐκτήσαντο διὰ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὸ φιλάληθες. Ἐν χρόνῳ γὰρ ἤδη οὐκ ὀλίγῳ οὐδέποτε οὐδὲν ἐφάνη τῶν ἐπηγγελμένων ἐψευσμένος. Ὅθεν οὐδὲ ὅρκων δέονται ἥν τι δέωνται ἐκείνου· ἀλλ' ἀξιόχρεως αὐτοῖς πρὸς πίστιν, καὶ λόγος προϊέμενος ἁπλῶς. Ἡ μὲν οὖν Πελοπόννησος οὕτως ἄγεται μέχρι νῦν ὑπὸ δεσπότου Μανουὴλ τοῦ Καντακουζηνοῦ πολλὰ ὠφελουμένη ἔκ τε ὧν τοῖς πολεμίοις ἀήττητος ἄχρι νῦν διατετέλεκε, καὶ τοῖς ὑπηκόοις προσηνὴς καὶ κηδεμονικός.

754 CAPUT XIV.

Legatio ad sultanum Ægypti pro Christianis: citra cujus assensum non poterant episcopi restitui. Patriarcha Hierosolymitanus accusatur, gradu movetur, fame cruciatur, ad Cantacuzenum confugere nitens, Galatæorum invitationem et minas contemnit, hostibus traditur. Patriarchæ in eum humanitas, postea inhumanitas; a Cantacuzeno liberaliter habetur; ad sultanum legatus mittitur; per eumdem sedi suæ restituitur. Litteræ ejusdem ad imperatorem. In fine laus Cantacuzeni.

Jam vero imperator ad Ægypti, Syriæ et Judææ D sultanum legationem pro illarum regionum Christianis misit. Legati erant Manuel, Sergopolus, ci-

Βασιλεὺς δὲ καὶ πρὸς τὸν Αἰγύπτου καὶ Συρίας καὶ Ἰουδαίας σουλτὰν ὑπὲρ τῶν ἐκείνῃ Χριστιανῶν πρεσβείαν ἐποιεῖτο. Πρεσβευταὶ δὲ ἦσαν ἔκ τε τῶν

Jacobi Pontani notæ.

(95) Nempe ut Xenocratis philosophi gravissimi, Platonis disciputi, cujus verbis tanta habebatur fides Athenis, ut cum injurati nullius testimonium admitteretur, huic soli injurato crederetur. Cicero de Platone ipso i *Tusculanarum: Ut enim rationem Plato nullam afferret (vide quid homini tribuam), ipsa auctoritate me frangeret.*

Βυζαντίου πολιτῶν ὁ Σεργόπουλος Μανουὴλ, καὶ ὁ A τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης Λάζαρος· ὃν ἔδει προστάγματι σουλτὰν εἰς τὸν θρόνον ἀποκατασταθῆναι· ἄλλως γὰρ οὐκ ἔξεστιν οὐδένα τῶν κατὰ τὰς πόλεις ἐπισκόπων αἳ δουλεύουσι τούτοις τοῖς βαρβάροις, οὕτω συγκεχωρηκότος τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ πολλὰ ἡμᾶς τοὺς καλουμένους ἀπὸ Χριστοῦ αὐτῷ προσκεκρουκέναι, καὶ προσκρούειν ἄχρι νῦν. Οὗτος γὰρ δὴ ὁ πατριάρχης, ἔτι βασιλέως Ἀνδρονίκου περιόντος, ὑπὸ τῶν συνεπισκόπων ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει κεχειροτονημένος, ὥσπερ ἔθος, εἰς Βυζάντιον ἔπειτα ἀφῖκτο προβληθησόμενος καὶ παρὰ βασιλέως. Γερασίμου δὲ τινος μοναχοῦ ἐκεῖθεν ὡρμημένου, καὶ ἄλλων τινῶν πρὸς τὸ τόλμημα συναιρομένων, τοῦ πατριάρχου πρὸς συκοφαντίαν τινὰ αἰτιωμένου, δι' ἃ ἐδόκει δίκαιος ἀποχειροτονεῖσθαι, οὐθ' οὕτως ἔσχεν ὁ βασι- B λεὺς, ὥστε αὐτίκα διὰ τὸ αἰτιᾶσθαι Γεράσιμον ἀπο-

vis Byzantius, et Hierosolymitanus patriarcha Lazarus, quem concessu ac mandato sultani in sedem restitui oportebat : aliter quippe non erat licitum (*n*) quemquam episcoporum per urbes hisce Barbaris subditas restituere : sic Deo permittente, ob multa quæ in ipsum peccavimus, et etiamnum peccamus nos, qui a Christo nomen ducimus. Hic namque patriarcha, adhuc Andronico imperatore superstite, a coepiscopis in sancta civitate, ut mos est, electus, postea Byzantium ab imperatore confirmandus venit. Tum Gerasimus monachus indidem profectus, cum aliis quibusdam audaciæ suæ satellitibus, patriarcham in iis calumniose accusat, ob quæ gradu movendus videbatur. Imperator nec statim patriarchatum propter Gerasimi accusationem ei abrogat, nec audita omnino pro falsis ducit, sed Byzantii manere jubet, donec

Jacobi Gretseri notæ.

(*n*) Bene habet. Agnoscit Cantacuzenus culpam, qua factum, ut nullus episcopus sine consensu sultani aut creari, aut in sedem suam restitui posset, si quando expulsus esset. Deus, *inquit*, hoc permittit, *ob multa, quæ in ipsum peccavimus, et etiamnum peccamus, qui a Christo nomen ducimus*. Eadem excusatione utebantur olim Græci, *quando* capta Constantinopoli, Turcico jugo penitus subjecti sunt. Causam durissimæ hujus servitutis rejiciebant in peccata, mortalibus cunctis communia, sed Gennadius, re accuratius expensa : *Si dixeritis*, aiebat, *ut dicere consuestis, ob nostra delicta hæc evenisse, non ita se res habet. Ego dicam, quoniam non magis nos, quam cæteræ Christianorum gentes nostris criminibus Deum irritamus. Sunt enim et aliæ nationes magis sceleribus et peccatis obnoxiæ,* C *quomodo non affliguntur, ut nostra infelicissima et miseranda natio? Væ mihi misero, alius ex alio subinde fio, cum ad hæc animum converto, et cor meum conturbatur, et spiritus meus æstuat.* Et post nonnulla : *Nonne reliquum est plorare et lamentari ac disquirere causam et videre propter quæ patimur hæc? Ego vero aliam non possum invenire nisi schisma, et quod se subtraxerit ab obedientia et subjectione Romanæ Ecclesiæ : eam et solam decerno esse causam interitus nostræ gentis, quia postquam ab ea divisi sumus, maledictionem accepimus, et patimur, quæ nos patimur, nec ideo pœnitet nos, sed deteriores evadimus, et maledictis impetimus ipsam Ecclesiam, dicenda et tacenda adversus eam impudenter evomimus.*

Hanc causam infelicitatis illius et calamitatis si Cantacuzenus reddidisset, propius ad verum accessisset. Nam quo magis orientales a sede apostolica per varios errores multiplicesque hæreses abierunt, eo magis Mahometani invaluerunt, et non D tantum plebem, sed et clerum, clerique principes patriarchas et episcopos sibi subjecerunt, ut ipsis inconsultis nihil penitus agere possent. Idem Græcis evenit, quod flebilibus plane modis deplorat Gennadius. Quanta enim tyrannide et servitute premantur nunc a Turcis episcopi Græci, et præsertim patriarcha Constantinopolitanus, perspicue docet historia mixobarbara de patriarchis, qui thronum Constantinopolitanum post captam a Turcis urbem tenuerunt. Dejiciuntur enim de sede, et restituuntur, et in exsilium aguntur, arbitratu tyranni ; non secus ac vilissimi capitis mancipia. Ipsi itidem inter se, tanquam schismatici, et hinc charitatis expertes perpetuis rixis agitantur, quasi non sat jugi et oneris ipsum jugum et onus Mahumetanum creet. Nec fraudibus duntaxat se mutuo de dignitate deturbant, sed et muneribus. Quare qui plus affert Charatzii (sic enim annuum vectigal a patriarcha pendendum nominant : quod nequitia et ambitione Græcorum ad centum et quatuor millia florenorum pervenit), item plus Pesceşii (hoc enim nomen habet vectigal persolvendum a quovis patriarcha initio sui pontificatus, quod eadem Græcorum improbitate ad tria millia aureorum ascendit), is patriarcha fit. Evolvat lector paulo antea nominatam historiam Turco-græciæ insertam, nec aliud inveniet, quod dicat, quam illud : *Judicia Dei abyssus multa ;* simulque in Cantacuzenum, aliosque Græcos imperatores causam tantæ miseriæ conferet, qui pertinaciter in schismate persistendo, ea quæ imperatoribus minime conveniunt, ut est episcoporum confirmatio, sibi usurparunt. Quis a condita Christianitate unquam audivit patriarcham Hierosolymitanum ab imperatoribus Constantinopolitanis aut confirmatum esse, aut confirmari debuisse? Et tamen Lazarus iste confirmationis gratia ad Cantacuzenum proficiscitur. Idem jus arrogabant sibi olim reges Italiæ Ariani in summos pontifices Romanos, qui electi suo munere fungi nequibant, nisi regis confirmatio accessisset. Verum non mirum est hæreticos Arianos hoc fecisse. Illud magis mirandum, imperatores Græcos impiam hanc consuetudinem post receptam a Gotthis Romam multis annis retinuisse, in quos gravissimis verbis invehitur sanctus Gregorius Magnus in Expositione quarti psalmi pœnitent. Illud etiam mirandum imperatores schismaticos postea in omnes episcopos hanc licentiam sibi sumpsisse, quasi unquam visum auditumve sit, ut ovis pastorem confirmet atque approbet, ita ut pascere non valeat, nisi præcipuæ ovis calculus accedat. Vide illustrissimum Baronium, tom. VIII, init. statim, ubi plura de hac indignitate scribit.

Quanto melius consuluisset Cantacuzenus et sibi et Lazaro suo, et omnibus episcopis Græcis, si (quod postea fecit Gennadius patriarcha) his verbis Græcos ad studium pacis et charitatis cohortatus fuisset : *Accedamus veræ Christianorum unioni, agnoscamus peccata nostra, ne pejores Judæis evadamus, neve falsa suasione, malitia et præsumptione ita aures obstruamus, ut nec audiamus, nec intelligamus. Audiamus Christum clamantem apostolis :* «*Qui vos audit, me audit : et qui vos spernit, me spernit : qui vero me spernit, spernit eum, qui misit me.*» *Vere ergo licet dicere, qui papam audit, Dominum audit, qui vero papam non audit, Dominum non audit : qui vero Dominum non audit, audit captivos et gladiis comminutos*, hoc est, Janizaros et Bassas, hos enim Gennadius intelligit, quia et ex captivis sunt, et circumcisi. Canere possunt Græci cum Jeremia Threnum illum : *Servi dominati sunt nostri non fuit, qui redimeret de manu eorum.*

ejus causa cognoscatur; interim legationem ad sultanum cum de aliis necessariis quibusdam, tum de Christianis in Ægypto, nec minus de hoc etiam patriarcha mittit, et legatis mandat ut cum in Palæstina fuerint, una cum episcopis in ejus res inquirant. Per id tempus defuncto imperatore, et bello contra Cantacuzenum excitato, etiam Lazarus Cantacuzenismi suspectus, a Joanne patriarcha nec synodum, nec aliquid aliud legibus præscriptorum quærente, indicta causa condemnatur, et in ejus locum Gerasimus accusator episcopus sanctæ civitatis contra fas eligitur. Lazarus patriarcha tali se ignominia prorsus immerentem affectum intuens, nec probabili de causa, sed propter odium duntaxat, quo in Cantacuzenum fervebat, hæc pati; præterea nihil pene sustentando corpori necessarium sibi, tanquam rejectamento præberi, seque tenuissimo cibo ali, et egere rebus omnibus,
755 ecquid ad Cantacuzenum imperatorem Didymotichum ex Occidente redeuntem transfugeret, secum deliberabat, probatoque consilio, Galatam Latinorum oppidum vadens, modum captat quo ad illum pervenire queat. Archontes Byzantii comperta ejus fuga, patriarcha Joanne conscio Galatam mittunt, Hierosolymorum patriarcham dedi postulant. Galatæi optionem illi integram relinquunt (o), aut secum communicare in dogmatis, et de cætero inter ipsos habitare, quem et ipsi nunc beneficentissime tractaturi, et Romæ episcopus postea magnis meritis prosecuturus, suisque episcopis adnumeraturus sit: aut (quod minabantur) petentibus tradi, a quibus immania pateretur. Ille vero non tantum terrebatur comminationibus (96), quantum eorum ridebat stultitiam, qui

χειροτονεῖν, οὔτε παντάπασιν ἠπίστει· ἀλλ' ἐν Βυζαντίῳ κελεύσας μένειν ἄχρις ἂν τὰ κατ' αὐτὸν ἐξετασθείη, πρεσβείαν ἐποιεῖτο πρὸς σουλτὰν, ἅμα μὲν καί τινων πέρι ἀναγκαίων ἄλλων, καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Χριστιανῶν, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τούτου ἕνεκα τοῦ πατριάρχου· καὶ ἐκέλευε τοῖς πρέσβευσιν ἐν Παλαιστίνῃ γενομένοις, ἐξετάζειν τὰ κατ' αὐτὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων. Τοῦ βασιλέως δὲ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τετελευτηκότος, καὶ τοῦ πρὸς βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν πολέμου κεκινημένου, καὶ ὁ πατριάρχης Λάζαρος ὑποπτευθεὶς ᾑρῆσθαι τὰ ἐκείνου, ὑπὸ πατριάρχου τοῦ Ἰωάννου ἐρήμην κατεψηφίσθη, οὔτ' ἐλέγχων, οὔτε συνόδου, οὔτε τινὸς ἑτέρου τῶν νομίμων δεηθέντος· ἀντ' ἐκείνου δὲ ὁ κατηγορῶν Γεράσιμος ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας παρανόμως ἐχειροτονεῖτο πόλεως. Λάζαρος δὲ ὁ πατριάρχης οὕτως ἰδὼν ἑαυτὸν ἀτιμωθέντα ἐπ' οὐδεμιᾷ τὸ εὔλογον αἰτίᾳ κεκτημένῃ, ἀλλὰ διὰ τὸ πρὸς βασιλέα μόνον ἔχθος, ἄλλως θ' ὅτι καὶ τῶν ἐπιτηδείων ἐχορήγουν οὐδὲν ὡς ἀπεῤῥιμμένον, καὶ γλίσχρως διέζη, καὶ τῶν πρὸς τὴν χρείαν ἐνδεῶς ἐσκέπτετο πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα διαδιδράσκειν μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Διδυμότειχον ἐκ τῆς ἑσπέρας. Οὕτω δὲ δόξαν, πρὸς Γαλατᾶν τὸ Λατίνων φρούριον διαβὰς, τρόπον ἐπεζήτει, καθ' ὃν ἀφίξεται εἰς βασιλέα. Οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἄρχοντες φωράσαντες τὸν δρασμὸν, καὶ πατριάρχης ὁ Ἰωάννης πέμψαντες εἰς Γαλατᾶν, ἐκέλευον Λατίνους πατριάρχην αὐτοῖς τὸν Ἱεροσολύμων ἐκδιδόναι. Οἱ δ' αἵρεσιν αὐτῷ προὐτίθεσαν, ἢ κοινωνεῖν αὐτοῖς πρὸς τῶν δογμάτων τὴν διαφορὰν, καὶ τὸν ἐπίλοιπον συνεῖναι χρόνον, ὡς νῦν τε αὐτῶν πολλὴν φιλοτιμίαν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν εὐποιΐας ἐπιδειξομένων, καὶ τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου ὕστερον εὐεργετήσοντος μεγάλα, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν συναριθμήσοντος ἐπισκόποις,

Jacobi Pontani notæ.

(96) Nota pertinaciam hujus pseudepiscopi, qui etiam sub sultano Ægypti gravia tormenta perfert, ac Mahumetanam sectam detestatur, ut habes infra, cap. xv.

Jacobi Gretseri notæ.

(o) Pie et religiose Galatæi, qui Lazarum istum ulceribus obsitum persanare studebant: schismatice et pertinaciæ convenienter Lazarus, qui medicos obstinato animo respuit, in qua mentis obstinatione ita excellunt Orientales schismatici, ut cum nostris sectariis de pertinaciæ palma certare queant, non sine spe victoriæ. *Adeo stolidi sunt*, inquit Gennadius patriarcha Constantinopolitanus, *ut aperte Latinos hæreticos esse dicant, et papam præter cæteros omnes. Hinc unionem refugitis*, ait Gennadius alloquens Græcos, *neque papæ memoriam audire, neque qui unionem ex vestris sacerdotibus amplectuntur, videre sustinetis, neque qui cum ipsis communicant omnino pro Christianis habetis, et si forte contingit, ut in aliquod incurratis, quod vos papæ commonefaciat, panem oblationis non accipitis, sed furiis agitamini, ac dentibus adversus ipsos sacerdotes frendetis, et Judæis deteriores esse putatis.* Hæc Gennadius de Græcorum pertinacia. *Quomodo Joannes et Mambres restiterunt Moysi*, inquit ex Apostolo sanctus Cyprianus, libro *De unitate Ecclesiæ*, *sic et hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. Adimplentur quæcunque prædicta sunt, et appropinquante jam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis adversario sæviente error fallit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas excæcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moveat aut turbet multorum nimia et abrupta perfidia, sed potius fidem nostram prænuntiante veritate corroboret.* Poterant Galatæi, hoc est, Genuenses, qui Galatam seu Peram incolebant, usurpare illud sancti Augustini, Emmeritum Donatistam episcopum ad Ecclesiam traducere adnitentis: *Multa diximus etiam fatigati. Et tamen frater noster, propter quem ista dicimus vobis, et cui pariter dicimus, et pro quo tanta agimus, adhuc pertinax consistit. Constantem se putat fortitudo crudelis. Non adhuc de vana et falsa fortitudine glorietur, audiat apostolum: « Virtus in infirmitate perficitur. » Nec ideo negligenda est medicina, quia nonnullorum insanabilis est pestilentia*, ait scite et vere idem sanctus Augustinus, epist. 48. *Opto equidem, dilectissimi fratres*, ait sanctus Cyprianus, libro *De unitate Ecclesiæ*, *et consulo pariter et suadeo ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, et consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces* (qualis iste Lazarus) *et dissensionis auctores, in*

ἢ ἠπείλουν ἐκδιδόναι τοῖς αἰτοῦσιν, ὑφ' ὧν πείσεται τὰ ἀνήκεστα. Ὁ δὲ οὐ τοσοῦτον ἔδεισε τὰς ἀπειλὰς, ὅσον τῆς ἐκείνων ἀνοίας κατεγέλα, εἰ μικρῶν ἕνεκα καὶ εὐκαταφρονήτων τῆς πατρίου δόξης ἤλπισαν ἀποστήσειν, ἀντηπείλησέ τε καὶ αὐτὸς, ὡς ῥᾷον ἂν αὐτὸς αὐτοὺς τῶν κακῶς μεταστήσειε δεδογμένων, ἢ αὐτὸς συναπαχθείη, ἢ μεγάλαις ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις, ἢ τῶν πάνυ φοβερωτάτων ἀπειλαῖς. Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἀμεταθέτως εἶδον ἔχοντα, δεσμώτην ἐξεδίδουν τοῖς αἰτοῦσιν· οἱ δὲ ἤγαγον πρὸς τὸν πατριάρχην, προσδόκιμον ὄντα ἀφιλανθρώπως χρήσεσθαι αὐτῷ. Ὁ δὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς αἰδεσθεὶς, οὐδὲ γὰρ ἠγνόησεν ὅσα ἀντεῖπε τοῖς Λατίνοις ἐπὶ τὴν κοινωνίαν προκαλουμένοις, οὐδ' ὡς μᾶλλον εἵλετο ἀποθανεῖν, ἢ τῆς πατρίου δόξης ἀποστῆναι, προσιόντι τε ὑπέστη, καὶ προσαγορεύσας ἡμέρως καὶ προσηνῶς, παρεκάθισέ τε καὶ ὁμιλίας ἠξίωσε πρεπούσης φίλῳ, ὁμολογητὴν ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἀποκαλῶν. Ἔπειτα ἀπέπεμπεν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδὲ ἴχνος ἐπιδεδειγμένος δυσμενείας, προνοίας δὲ ἠξίωσεν οὐδεμιᾶς. Διὸ καὶ μετὰ μικρὸν ἐπεὶ ὑπ' ἐνδείας οὐ μετρίως ἐπιέζετο, ᾤχετο ἀποδρὰς πρὸς βασιλέα, καὶ τόν τε ἐπίλοιπον τοῦ πολέμου χρόνον συνῆν φροντίδος ἀξιούμενος· καὶ μετὰ τὸ πάντων κύριον καταστῆναι, εἰς Βυζάντιον ἐπανελθὼν, πολλῆς παρὰ βασιλέως ἀπήλαυε προνοίας. Τοῦτον δὴ τὸν πατριάρχην μετὰ Σεργοπούλου ὕστερον πρὸς τὸν σουλτὰν Αἰγύπτου πέμψας πρεσβευτὴν, ἄλλα τε ἠξίου τὸν σουλτὰν ποιεῖν, ἃ ἐλυσιτέλει τοῖς ἐκεῖ Χριστιανοῖς, καὶ τὸν πατριάρχην εἰς τὸν θρόνον ἀποκαταστῆσαι, τὸν παρανόμως ἐπισκοποῦντα ἀπελάσαντα Γεράσιμον. Σουλτὰν δὲ τά τε ἄλλα φιλοτίμως πρὸς τὴν βασιλέως πρεσβείαν διετέθη, καὶ πάντα ἐξεπλήρου ὧν ἐδέοντο οἱ πρεσβευταὶ, πολλὴν χάριν ὁμολογῶν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν πρεσβείας· ἦν γὰρ θαυμάσιά τινα περὶ βασιλέως πεπυσμένος, καὶ τοῦ παντὸς ἐτιμᾶτο τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· καὶ τὸν πατριάρχην πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν πέμψας, ἐκέλευε τοῖς ἐκεῖσε τῶν βαρβάρων ἄρχουσι, τὸν μὲν Γεράσιμον ἀπελαύνειν, Λάζαρον δὲ τὸν πατριάρχην ἄγειν διὰ τιμῆς, καὶ μηδὲν αὐτῷ παρενοχλεῖν τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ Χριστιανοῖς ἐπισκοποῦντι. Ἔπεμπε δὲ καὶ πρὸς βασιλέα γράμματα οὕτως ἔχοντα ἐν λέξει· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. Μακροημερεύσοι ὁ Θεὸς ὕψιστος πάντοτε τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου, τοῦ εὐεργετικοῦ, τοῦ φρονίμου, τοῦ

A minutorum et despicabilium bonorum promissis a patriis cum institutis se aversuros sperarent: contraque et ipse pollicebatur, facilius se illos ab adulterinis dogmatis revocaturum, quam ut ipse cum illis aut ingentium bonorum sponsionibus, aut teterrimorum suppliciorum minis, simul in errorem abriperetur. Galatæi ut obfirmatum ac præfractum viderunt, vinctum petentibus transdiderunt; qui eum ad patriarcham, a quo crudeliter accipiendus putabatur, deduxerunt. Atqui is virtutem viri reveritus (neque enim nesciebat, quantopere Latinis ad communionem religionis eum allicientibus repugnasset, neque quomodo mori maluerit, quam a patrum suorum recto sensu discedere), accedenti assurrexit, humaniterque ac leniter B salutatum, assidere sibi jussit, et amanter cum eo sermonem miscens, confessorem appellavit (97). Post in domum designatam dimisit, nec minimo malevolentis animi dato indicio; nulla autem cura dignatus est. Quamobrem paulo post cum egestate admodum premeretur, ad imperatorem confugiens, per reliquum belli tempus apud eum diversatus, ejusdem liberalitate procurationeque etiam Byzantii, postquam ille imperium obtinuit, usus est. Hunc ergo patriarcham cum Sergopulo postmodum ad sultanum Ægypti legans, simul alia ab eo petebat pro Christianis illic degentibus, simul, ut patriarcham, dejecto Gerasimo contra jus et fas episcopatum gerente, C in sedem suam reponeret. Sultanus et ad cætera quod attinet, honorifice legatos suscepit, et omnia, quæ peterent præstitit, multasque ob legationem ad se missam gratias egit. **756** Audierat enim de imperatore quædam mirifica, et ejus amicitiæ cupidissimus erat, patriarchamque ad sanctam civitatem mittens, Barbarorum illic magistratui præcepit, Gerasimum expellerent, Lazarum patriarcham honorarent, nihilque illi, episcopum Christianorum per Palæstinam agenti, molestiarum facesserent. Ad hæc litteras ad imperatorem dedit in hæc verba: In nomine Dei misericordis et miseratoris (98). Producat Deus altissimus semper dies imperii, magni, benefici, prudentis, leonis, fortis, bellatoris strenui, cujus conspectum ferre D adversarius nemo potest, sapientissimi in religione, justissimi in loco et regione sua, fundamenti

Jacobi Pontani notæ

(97) Sanctus Cyprianus confessores vocat etiam eos, qui in carcerem propter fidem conjecti et in quæstionem dati sunt, seu, qui fidei Christianæ causa jam dura et crudelia pertulerunt. Et proprie sane; nam isti revera confitentur Christum coram hominibus: *confitentur*, inquam, *bonam confessionem coram multis testibus*, ut Timotheus, cui hoc elogium Paulus tribuit.

(98) Hujus epistolæ principium, id est, tituli, quibus Cantacuzenum imperatorem cohonestat, lingua Græca veteri scripti sunt, reliqua tota, lingua, quam nunc vulgare Græcum appellant. Itaque studio D. Marci Velseri factum, ut ea nobis ab homine utriusque sermonis Græci, et scholastici, inquam, et vulgaris periti Græco puro puto redderetur, quo eam convertere in Latinam possemus. Est autem sultani Ægypti Mahumetani.

Jacobi Gretseri notæ.

cæca et obstinata dementia permanentes non potuerit ad viam salutis consilium revocare: cæteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, a fallaciis vos laqueis solvite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cœlestis agnoscite.

Christianorum fidei atque dogmatis, omnium sacro fonte initiatorum columnæ immobilis, doctrinæ Christi propugnatoris, gladii Macedonum, regis Græcorum, regis Bulgarorum, Asaniorum, Blachorum, Rhossorum et Alanorum, ornamenti dogmatis Iberorum et Syrorum, hæredis imperii regnorum ejus, marium et magnorum fluminum et insularum, domini Angeli Comneni Palæologi Cantacuzeni (99). Majestas tua, quod ei placitum est, a sultanica potentia nostra, et sanctificata atque illuminata domo nostra semper requirat. Nam pro eo amore, quo amborum majores inter se conjuncti fuerunt, et nos erga te sumus, quantum viribus possumus, tantum tibi gratificabimur. Ut quemadmodum patrum tuorum desiderio a nostra auctoritate respondebatur, nobisque illi gratias habebant, et ad nos legatos mittebant, et commercium inter nos erat : sic iterum quæ tibi grata sunt, fiant, et voluntati tuæ ad nos provocanti a nostra potestate satisfiat. Et quoniam consuetudo illa interrupta, et in longum dilata est, denuo a me mittuntur istæ litteræ, ut coram magno imperatore legantur, ad laudem veteris amicitiæ, et ad invitamentum petendi, utpote nobis omnia libenter cum auctario præstituris. Quidquid autem a vobis ad honestatis dulcissimam propagationem pertinens venerit, id omne animo benevolentissimo suscipimus : quomodo et nunc de manu præfecti Manuelis vestræ majestatis legati, mira cum lætitia et pace ejus litteras suscepimus, et quam continebant petitionem legimus. Aio igitur, charitate et amicitia colligatos fuisse magnum sultanum patrem meum, **757** cujus animæ Deus excelsus sit propitius, et majestatis tuæ fratrem Romanorum imperatorem, ut propter consuetudinem amborum domus una, ut dicis, esset, et inde legationes ad nos, et rursum hinc illuc mitterentur, et fierent quæ ille vellet. Præterea de sacris Hierosolymæ sanctæ templis petebat, quod etiam legimus, et ecclesiis, de quibus significastis, curam adhiberi jussimus. Quod autem apposuistis, ut copiam fandi daremus Manueli præfecto legato, ut conficeret, quorum causa veniret, invenit quod optavit; nam eum audiri jussimus. Post hæc petivit legatus vester, ut quoddam veteris templi ruinosum ædificium, vicinum Romanis, sancti Georgii renovaretur; id etiam fecimus. Insuper sacram a nobis facultatem petebat, ut cum sociis a tua majestate illi attributis, ad sanctam resurrectionem adorandi causa proficisci posset; quod permisimus, et libenter ejus voluntati respondimus. Nam de eo quod legatus petebat, ut fieret, quod ad sanctam resurrectionem pertinet scriptum est mandatum, et roganti illuc proficisci, comitem præfectum adjunximus, adoravitque quantum voluit, et cum gratiarum actione reversus est. Etiam hoc idem legatus adjecit ut edictum se-

A λέοντος, τοῦ ἀνδρείου, τοῦ ἐν πολέμοις ὁρμητικοῦ, εἰς ὃν οὐ δύναταί τις σταθῆναι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, τοῦ σοφωτάτου εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ, τοῦ δικαιοτάτου εἰς τὸν τόπον καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ, τοῦ θεμελίου τῆς πίστεως καὶ τοῦ δόγματος τῶν Χριστιανῶν, τοῦ κίονος τοῦ ἀσείστου ἁπάντων τῶν βεβαπτισμένων, τοῦ βοηθοῦ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστοῦ, τῆς σπάθης τῶν Μακεδόνων, τοῦ Σαμψὼν, τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀσανίων, τῶν Βλάχων, τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Ἀλανῶν, τῆς τιμῆς τοῦ δόγματος τῶν Ἰβήρων καὶ τῶν Σύρων, τοῦ κληρονόμου τῆς βασιλείας τῆς γῆς αὐτοῦ, τοῦ αὐθέντου τῶν θαλασσῶν, καὶ τῶν ποταμῶν τῶν μεγάλων, καὶ τῶν νήσων, Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Παλαιολόγου τοῦ Κανταχουζηνοῦ. Πάντοτε B ἡ βασιλεία σου τὸ θέλημα αὐτῆς νὰ τὸ ζητῇ ἀπὸ τὴν σουλτανικὴν ἐξουσίαν μου, καὶ ἀπὸ τὸ ὁσπήτιόν μας τὸ ἡγιασμένον καὶ πεφωτισμένον, καὶ ὡς ἔχομεν πᾶσαν δύναμιν νὰ πληρῶμεν τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας σου, καὶ καθὼς εὑρίσκετο τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου μετὰ τῶν προγόνων τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας μου, καὶ καθὼς ἐπληροῦτο ἡ ὄρεξις τῶν βασιλέων τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου ἀπὸ τῆς αὐθεντίας μας, καὶ ηὐχαρίστουν μας πάντοτε ἐκεῖνοι, καὶ ἔπεμπαν εἰς τὴν ἡγιασμένην αὐλήν μας, καὶ συνετύγχαινάν μας, οὕτως πάλιν νὰ εὐεργετῆται ἡ ἀγάπη τῆς βασιλείας σου, καὶ νὰ πληροῦται ἡ ὄρεξις αὐτῆς ἀπὸ τῆς αὐθεντίας μας. Καὶ διότι ἀπεκόπη καὶ ἐμάκρυνεν ἡ συνήθεια ἐκείνη, ἀπεστάλη C ἡ γραφὴ αὕτη ἀπ' ἐμᾶς νὰ ἀναγνωσθῇ ἔμπροσθεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, εἰς ἔπαινον τῆς προτέρας φιλίας, καὶ εἰς παρακίνησιν τῶν ζητημάτων, ὅτι πάντοτε μετὰ χαρᾶς νὰ ἔναι πεπληρωμένα, καὶ περισσότερα νὰ γίνωνται, καὶ τὸ ἦλθεν ἀπ' ἐσᾶς εἰς τὸν πλατυσμὸν τῆς καλοσύνης μας τὸν γλυκύτατον, νὰ τὸ δεχώμεθά με τὴν καλογνωμίαν, καθὼς τὰ ἐδεξάμεθα, καὶ τώρα καλὰ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἀποκρισιαρίου τῆς βασιλείας σου τοῦ ἄρχοντος τοῦ Μανουὴλ, καὶ παρελάβομεν αὐτὰ μετὰ εἰρήνης, καὶ ἐγνωρίσαμεν τὸ ἔγραφεν ἀπέσω. Ἐκεῖνο τὸ ἐζήτει, ὅ τινα ἔναι ἀγάπη, καὶ φιλία τὸ ἦτον μέσον εἰς τὸν πατέρα μου τὸν σουλτάνον τὸν μέγαν, ὁ Θεὸς ὁ ὑψηλὸς νὰ ἁγιάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων τὸν ἀδελφὸν τῆς βασιλείας D σου, ὡς εἶχον συνήθειαν καθὼς λέγεις νὰ ἔναι τὰ δύο ὀσπήτια ἕν, καὶ ἤρχοντο ἀπ' αὐτοῦ ἐδῶ ἀποκρισιάριοι, καὶ ἀπ' ἐδῶ πάλιν αὐτοῦ, καὶ τὸ θέλεις νὰ γίνεται, καὶ νὰ ὑπαγαίνουν, καὶ νὰ ἔρχωνται κατὰ τὴν πρώτην συνήθειαν. Πάλιν ἐζήτησε διὰ τὰς ἐκκλησίας τῶν Ῥωμαίων ἐκείνας ὅπου ἔναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ἅγια, καὶ ἐγνωρίσαμεν καὶ αὐτό. Καὶ ὡρίσαμεν νὰ προσέξουν τὰς ἐκκλησίας, δι' ἃς ἐμηνύσατε, καὶ ἐκεῖνο τὸ ἐζητήσατε νὰ ἀκούσωμεν τὸν λόγον τοῦ ἄρχοντος τοῦ ἀποκρισιαρίου τοῦ Μανουὴλ, καὶ νὰ τὸν ἀπολογηθῶμεν, καὶ νὰ πληρώσωμεν τὰς δουλείας του, ἐπληρώσαμεν τὸ ἤθελεν

Jacobi Pontani notæ.

(99) Non fuit Comnenus, nec Palæologus, nisi a materna linea. Sed Barbarus ei honorem habere voluit, quantum maximum potuit.

A αὐτοῦ, καὶ ὡρίσαμεν ἵνα ἀκουσθῇ ὁ λόγος του. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος, ὅτι χάλασμα ἦν παλαιᾶς ἐκκλησίας εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ῥωμαίων ὁ ἅγιος Γεώργιος, νὰ ὁρίσωμεν νὰ κτισθῇ, καὶ ἠκούσαμεν τὸν λόγον του, καὶ ἐπληρώσαμέν τον. Πάλιν ἐζήτησεν οὗτος τὸν ὁρισμόν μας τὸν ἅγιον νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν, νὰ προσκυνήσῃ καὶ ἐκεῖνος, καὶ οἱ εὑρισκόμενοι μετ' ἐκείνου ἀπὸ τῆς βασιλείας σου, καὶ ἠγαπήσαμεν εἴ τι ἐζήτησες, καὶ ἐπληρώσαμέν το, καὶ ἐγράφη ὁρισμὸς εἴ τι μᾶς παρεκάλεσεν ὁ ἀποκρισιάριος νὰ πληρωθῇ εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν. Καὶ ὡς ἐζήτησεν νὰ ὑπάγῃ, ἐδώκαμεν ἄρχοντα μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀπέσωσέν τον ἐκεῖ, καὶ προσεκύνησεν ὡς ἤθελε, καὶ ἐγύρισε μετ' εὐχαριστίας. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος νὰ γένηται ὁρισμός μας ὑψηλὸς, νὰ φυλάσσωνται οἱ εὑρισκόμενοι Χριστιανοὶ εἰς τὸν B ἁγιώτατον τόπον τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τὰ μοναστήρια, καὶ αἱ ἐκκλησίαι, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀγάπην, καὶ δεφένδευσιν ἀπὸ τὸν ἀμηρᾶν τὸν εὑρισκόμενον ἐκεῖ, καὶ οὐ μόνον οἱ τοπικοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενοι εἰς τὴν προσκύνησιν τῆς ἁγίας ἀναστάσεως, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς εὑρισκόμενοι δουλευταὶ Μουσουλμάνοι εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν, νὰ μηδὲν ἀφήνουν, νὰ καταφρονοῦν, καὶ νὰ δέρνουν, καὶ νὰ ὀχλοῦσι τοὺς κατὰ καιρὸν ἐρχομένους εἰς τὸ αὐτὸ ἅγιον προσκύνημα, ἢ εἰς τοὺς τοπικούς· ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τιμῶσι, καὶ νὰ ἀναδέχωνται, καὶ νὰ κυβερνῶσιν αὐτούς. Καὶ ὡρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη ὑψηλότατος ὁρισμὸς διὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Πάλιν εἰς τὸ ἐνεθύμιζεν ἡ βασιλεία C σου ἡ μεγάλη διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ Λαζάρου ὅτι εἶχεν ἀποστείλειν αὐτὸν ὁ ἡγιασμένος σουλτὰν ὁ Μελὴκ Νάσαρ. Ὁ Θεὸς συγχωρήσοι τὰ κρίματά του εἰς τὰς ἡμέρας τὰς ἁγίας αὐτοῦ. Ὁ ἀποκρισιάριος νὰ δείξῃ, καὶ νὰ πληροφορήσῃ τὴν μεγάλην βασιλείαν σου διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ὅπως ἐγένετο, καὶ ἀπεπληρώθη ἕνεκεν τοῦ τοιούτου πατριάρχου, ἀπελύθη γοῦν ὁρισμὸς ὑψηλὸς εἰς τὰ ἅγια Ἱεροσόλυμα, νὰ στέργωσιν τὸν πατριάρχην τὸν Λάζαρον, καὶ νὰ τὸν φυλάσσωσι καλὰ καθὼς καὶ τοὺς πρώην πατριάρχας. Καὶ ὡρίσαμεν καὶ ἐγένετο ἡ κατάστασις τοῦ τοιούτου πατριάρχου, καὶ ἀπεστάλη καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἅγια Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ ἀποκρισιαρίου. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος διὰ τοὺς αἰχμαλώτους, οἵ τινες εὑρίσκονται ἀπὸ D τὴν χώραν τῆς Ῥωμανίας, ἵνα ἐλευθερώσωμεν αὐτούς. Καὶ ἡμεῖς νὰ γνωρίσῃ ἡ βασιλεία σου, ὅτι τοιαύτην συνήθειαν ἀρχαίαν εἴχομεν διὰ τὰ αἰχμάλωτα, ὅτι νὰ γίνεται ἀνταλλαγὴ, καὶ νὰ ἀπολύωμεν ἡμεῖς ἐξ ὧν ἔχομεν, καὶ ἡ βασιλεία σου πάλιν ἐξ ὧν ἔχει ἀφ' ἡμῶν σκλάβων νὰ πέμπῃ πρὸς ἡμᾶς, ὅμως ὡρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη, καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ἠλευθερώσαμεν ὅσους ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος,

A rium ederemus, quo qui in sanctissimis Hierosolymæ locis habitant Christiani, item monasteria et ecclesiæ ne violarentur, et per charitatem conjungerentur, qui illic est ameræ (1) seu præfecto, ejusque auxilio defenderentur. Nec solum indigenas, sed et qui distinctis temporibus ad sanctam resurrectionem adorandam eo venirent, et præcipue qui illic serviunt Musulmanos (2), ne sineret conviciis lacerare ac verberare, aut ulla molestia afficere, tum eos qui sanctam adorationem certo tempore adveniunt, tum eos qui in loco illo habitant; sed potius in honore illos haberent, eosque susciperent, iisdemque ministrarent. Ita mandatum a nobis, prout petebatur, super illo loco sacrosanctum est editum. Quod vero postea nos B majestas tua de causa Lazari patriarchæ admonuit, quem sanctæ memoriæ sultanus Melec Nasar dum viveret (propitius sit peccatis ejus Deus) throno depulit, ut legatus docebit, ac plenam fidem faciet, quomodo res acta sit et quem finem habuerit, missum est a nobis mandatum Hierosolymam, **758** ut Lazarum patriarcham libenter recipiant, eumque velut antegressos patriarchas observent; qui etiam ipse cum legato Hierosolymam missus et restitutus est. Præterea et hoc legatus vester petebat, qui invenirentur ex imperio Romano captivi, libertate eos ut donarem. Nos autem (ut et istud majestas tua noverit) jam pridem in captivis morem hunc habemus, ut eos permutemus et dimittamus, quos a vobis habemus, vicissimque majestas C tua, quos a nobis habet. Quin etiam de hoc consilio certiorem te fieri jussimus, et quotquot legatus petivit, eos manumisimus, quos et secum abduxit. Apposuit et hoc rogatis legatus, ut mercatoribus inde huc venientibus tuto commorari liceat. Cui aures præbuimus, ediximusque publice, ut hujusmodi mercatores admittantur et defendantur, quemadmodum legatus rogaverat. Sic cum gravissimo edicto et responsione legatum dimisimus, et hoc tuæ majestati, ut verissimum, notum esse cupimus. Quod si quid aliud voluerit, nobis indicet, et voluntati ejus sat s'aciemus. Nos te post tuum in urbem, Dei nutu, cum robusta manu ingressum, malorum tibi irrogatorum oblitum esse, D imperatoris filium conservasse, inimicis misericordiam tribuisse antehac cognovimus. Ex quo magnam cepimus delectationem, teque commendavimus. Id modo fusius et clarius a patriarcha Lazaro et præfecto Manuele didicimus, ut etiam illud, te data in matrimonii societatem adolescenti filia tua et generum tibi et filium cooptasse; unde etiam uberiore gaudio perfusi sumus. Deus dilatet cor tuum atque imperium tuum, ac pro uno centum

Jacobi Pontani notæ.

(1) Vox Arabica est amira, seu amiras, summus præfectus, qua utuntur sæpe Zonoras, Cedrenus, Nicetas. Hinc Ameralius vocabulo composito ex Arabico et Græco, præfectus maris, θαλασσίαρχος.

(2) Musulmanos dici se volunt Mahumetani recte credentes, ut Arianicis temporibus cæteri Christiani, quotquot abominabantur eorum furores, orthodoxorum nomen profitebantur. Leunclavius. Quidam eo nomine Christianos ad Turcarum religionem transeuntes accipiunt.

tribuat, gladiumque tuum hostibus formidabilem efficiat, et te conservet, misericordiaque ac beneficentia sua beatum reddat. Etiam ita fiat, precor, Deus altissime. Scripta est epistola die decimo quinto mensis Saapan, septingentesimo quinquagesimo anno Mahometi (3). Et scripta est ex summo Dei mandato. Gloria magnæ gloriæ unius Dei. Vota et adorationes nostro illi auctori Mahometo, simul et discipulis ejus, honorabiliori plasmati Dei. Gratias ago Deo omnipotenti, in quem spero. Hactenus sultanus.

A καὶ παρέλαβεν αὐτούς. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος νὰ ἔναι ἀσφάλεια, εἰς τοὺς ἐρχομένους ἐδῶ ἀπ' αὐτοῦ πραγματευτάς, καὶ ἐγροικίσαμέν το, καὶ ἐγένετο ὁρισμὸς, ἵνα ἀναδέχωνται τοὺς τοιούτους πραγματευτὰς, καὶ φυλάσσωσιν αὐτοὺς, καθὼς ἐζήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος. Καὶ μετὰ τὸν ὑψηλότατον ὁρισμὸν, καὶ μὲ τὴν ἀπολογίαν ἐγυρίσαμεν τὸν ἀποκρισιάριον, καὶ ἂς γινώσκῃ τοῦτο ἀληθινὰ ἡ βασιλεία σου. Καὶ ὅταν ἔχῃ θέλημα ἄς μας φθάνῃ μανδάτον, νὰ πληρώσωμεν τὸ θέλημα τῆς βασιλείας σου. Ἡμεῖς πρότερον ἐγνωρίσαμεν ὅπως ὡς εἰσῆλθεν ἡ βασιλεία σου μὲ τὸν ὁρισμὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ μετ' ἰσχύος μεγάλης εἰς τὴν πόλιν οὐδὲν ἐμνήσθης κακῶν, ἀλλὰ ἐφύλαξες τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως καὶ ἐσυνεπάθησες τοὺς ἐχθρούς σου, καὶ ἐχάρημεν εἰς τοῦτο πολλὰ, καὶ ἐπαινέσαμεν τὴν βασιλείαν σου. Τῶρα πάλιν ἐμάθαμεν τοῦτο πλατύτερα, καὶ καθαρώτερα, καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸν Λάζαρον, καὶ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τὸν ἀποκρισιάριον τὸν Μανουὴλ, καὶ τὸ πῶς τὸν ἔδωκες τὴν θυγατέρα σου, καὶ ἐποίησες αὐτὸν υἱόν σου καὶ γαμβρόν σου, καὶ εἰς αὐτὸ πλεότερον ἐχάρημεν, καὶ ὁ Θεὸς τὴν καρδίαν σου, νὰ τὴν πλατύνῃ, καὶ τὴν χώραν σου, εἰς τὸ ἓν ἑκατὸν νὰ τὴν ποιήσῃ, καὶ τὸ σπαθίν σου εἰς τοὺς ἐχθρούς σου φοβερὸν νὰ τὸ ποιήσῃ. Ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος νὰ σὲ διακρατῇ, καὶ νὰ εὐτυχῇς ἀπὸ τοῦ ἐλέους του, ναὶ ἄμποτε Θεὲ ὑψηλέ. Ἐγράφη εἰς τὰς δεκαπέντε τοῦ Σααπὰν, τῷ ἑπτακοσιοστῷ πεντηκοστῷ ἔτει τοῦ Μαχούμετ. Ἐγράφη κατὰ τὸν ὁρισμὸν τὸν ὑψηλόν. Δόξα τῇ μεγάλῃ δόξῃ τοῦ μόνου Θεοῦ. Εὐχαὶ καὶ προσκυνήματα εἰς τὸν αὐθέντην ἐκεῖνον τὸν Μαχούμετ, μετὰ τῶν μαθητῶν του τὸ ἐντιμότερον πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν παντοκράτορα ὅπου ἐλπίζω εἰς ἐκεῖνον. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ σουλτάν.

759 CAPUT XV.

Gerasimus novam accusationem parans moritur. Sultani successor Christianorum persecutor. Cur Sichun archisatrapa Jacobitis pepercerit. Martyria et apostasiæ Christianorum. Lazari patriarchæ supplicium; episcopi in eum humanitas. Sultanus a persecutione cessans, Christianos ignominia damnat. Isidorus patriarcha episcopos creat, et Thessalonicæ Palamam, quem præfectis commendat imperator. Illorum inobedientia, et novitatis studium, cum fallacia. Palamas exclusus in Lemno manet. Andreæ Palæologi insolentia et audacia.

Gerasimus throno ejectus, rursum ad sultanum B venire mendaciisque patriarchæ depositionem ei persuadere properavit. Cæterum profectus ex urbe sancta (4), post diem tertium in itinere spiritum edit: sic Deo judicante, ut justa illius morte tentationibus injustis justus liberaretur. Atque ita diu satis patriarcha suos honores gessit. Porro, sultano illo mortuo, alius in principatu suffectus est, quem nulla causa manifesta ad Christianos persequendos commovit, sed quidam Sichun archisatrapa plurimum gratia et auctoritate apud illum valens, incitavit: homo Christianis omnibus infensissimus, præterquam Jacobitis hæreticis (5), quorum in sancta civitate præsertim, ac per Ægyptum et Syriam magna multitudo cum episcopo proprio visebatur: quibus non tam propter bonitatem, C quam metum parcebat. Fertur enim gens magna, Jacobi hæresin pertinacissime complexa, Nilum accolere, quam sultanus Ægypti officiis demereri necesse habet, propterea quod illa Nilum alio

Γεράσιμος δὲ ἐπεὶ ἐξηλαύνετο τῶν θρόνων, ὥρμητο μὲν αὖθις, ὡς ἐπὶ σουλτὰν ἐλθὼν, καταψεύσοιτο τοῦ πατριάρχου, καὶ πείσει τοῦ θρόνου ἐξελαύνειν. Μετὰ τρίτην δὲ ἡμέραν τῆς ἐκ τῆς ἁγίας πόλεως ἀποδημίας, ἐτελεύτα κατὰ τὴν ὁδὸν, οὕτω τοῦ Θεοῦ δικάσαντος, ὡς ἂν δικαίῳ θανάτῳ πειρασμῶν ἀδίκων ὁ δίκαιος ἀπαλλαγείη. Χρόνον μὲν οὖν οὕτως οὐ μικρόν τινα ὁ πατριάρχης διήγαγεν ἐπὶ τῶν θρόνων. Τοῦ δὲ σουλτὰν ἐκείνου τετελευτηκότος, ἄρχων ἕτερος ἀνεδείκνυτο, ὃς ὑπ' οὐδεμίας αἰτίας προφανοῦς πρὸς τὸν κατὰ Χριστιανῶν κεκίνητο διωγμὸν, Σειχοῦν τινος τῶν παρ' αὐτῷ δυνατωτάτων ἀρχισατράπου πρὸς τὸ ἔργον μάλιστα ἐνάγοντος, καὶ χαλεπωτάτου Χριστιανοῖς γεγενημένου πᾶσι, πλὴν τῶν ἐκ τῆς αἱρέσεως Ἰακώβου πολλῶν ὄντων μάλιστα ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει, καὶ κατ' Αἴγυπτον, καὶ Συρίαν, καὶ ἀρχιερέα ἰδίᾳ τῆς αὐτῆς αἱρέσεως ἐχόντων. Ἐφείδετο δὲ αὐτῶν οὐ μᾶλλον δι' εὐγνωμοσύνην, ἢ δέος. Λέγεται γὰρ ὡς πρὸς τὴν Νείλου δίοδον μέγα ἔθνος ἐστὶ κατῳκισμένον, τὴν Ἰακώβου

Jacobi Pontani notæ.

(3) Sicut nos ab ortu Christi, ita Mahumetani ab ortu sui prophetæ annos numerant.

(4) Ex Evangelio aliisque locis utriusque Testamenti ita, et merito vocatur. Congerere huc testimonia nihil attinet, sicut nec causam afferre hujus appellationis, cum eas nemo nescire possit, qui quidem Christianus sit.

(5) Dicti sunt a quodam Jacobo, genere Syro, qui tempore Mauritii imperatoris et Pelagii II pontificis maximi emerserunt, circa annum Domini 584. Dicebant non esse necessarium sacerdoti confiteri peccata, sed Deo soli. Parvulos circumcidebant, adustione quadam in fronte vel genis impressa, hinc putantes orginale peccatum expiari, propter illud Christi Matth. III: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni.* Unam tantum in Christo naturam profitebantur. Non credebant sanctam Trinitatem, sed unitatem solum, *etc.* Vide Gabrielem Prateolum, *De vitis, sectis et dogmatibus omnium hæreticorum*, et Jacobi de Vitriaco lib. I *Historiæ orientalis*, cap. 76.

πρεσβεῦον αἵρεσιν καθάπαξ. οὓς ἀνάγκην ἔχει θε- A ραπεύειν ὁ σουλτὰν Αἰγύπτου, διὰ τὸ δύνασθαι τὸν Νεῖλον ἐπ' ἄλλην γῆν μετοχετεύειν. Ὃ εἰ γένοιτο, σύμπασα ἄρδην Αἴγυπτος, καὶ ἡ ἄλλη Συριὰ ἀπολοῦνται τρεφόμεναι ὑπ' ἐκείνου φιλοτίμως. Δι' ἣν αἰτίαν καὶ τότε οἱ βάρβαροι τοῖς Ἰακώβου αἱρεσιώταις μόνοις ἦσαν εὐμενεῖς. Τοῖς δ' ἄλλοις ἅπασιν οὕτως ἐπετέθησαν σφοδρῶς, ὡς πολλοὺς μὲν τῷ διὰ μαρτυρίου τέλει παραπέμψαι ποικίλαις καὶ διαφόροις κολάσεων ἰδέαις, οὐκ ὀλίγους δὲ καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀποστῆσαι πίστεως, καὶ τῆς σφετέρας πεῖσαι ἔχεσθαι θρησκείας. ὃ καὶ μάλιστα δακρύων ἄξιον, ὅσοι δῆτα καὶ μετὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως συναπήγοντο τῷ πονηρῷ διὰ τῶν ἔργων, καὶ τῆς αὐτῆς ἐκείνῳ γεέννης ἦσαν κληρονόμοι. Οὐ γάρ B ἐστιν, οὐκ ἔστι τὸν ὀρθοῦ βίου μετὰ τῆς πίστεως ἐχόμενον, ναυαγῆσαί ποτε περὶ τὴν πίστιν, τῆς παρὰ Θεοῦ ἐπικουρίας ἔρημον γενόμενον. Ὅτε δὴ καὶ Λάζαρον τὸν πατριάρχην συλλαβόντες, πρῶτα μὲν πολλαῖς ὑπήρχοντο θωπείαις, καὶ παραλύειν τὸν τόνον ἐπειρῶντο, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀπάγειν πίστεως· νομίζοντες ἂν τοῦτον ἕλωσι, πάντας ὑπάξεσθαι Χριστιανοὺς πρὸς ἄρνησιν αὐτίκα τοῦ Χριστοῦ, τῷ σφετέρῳ προστάτῃ τῆς πίστεως ἑπομένους, καὶ μὴ ἀναγκασθήσεσθαι ἀποκτιννύναι. Μᾶλλον γὰρ ἠβούλοντο μεταστήσαντες τῆς πίστεως ζῶντας ἔχειν,

A potest derivare. Quod si fiat, tota Ægyptus, et Syria, quæ inde affatim aluntur, fame funditus intereant. Hac de causa et tunc Barbari solis Jacobitis erant propitii: reliquos Christianos omnes sic premebant, ut complures variis tormentorum generibus excruciatos e medio tollerent, non paucos etiam a fide in Christum ad sua sacra pellicerent. Dignum sane lacrymis, adeo multos cum fide Christi per opera ad cacodæmonem abripi, et ejusdem gehennæ coheredes illi evadere. Non enim est, non, inquam (p), est vitæ integritatem cum vera fide sectantem, aliquando circa fidem, divino auxilio destitutum, naufragari. Tum igitur et Lazarum patriarcham (q) comprehendentes, primum quidem blanditiis eum captabant, ejusque B invictam constantiam labefactare, et a religione Christiana abstrahere nitebantur: confisi, si hunc expugnassent, **760** universos statim Christianos ducis sui exemplum sequentes, ad Christum negandum adacturos: nec ad eos mactandos compulsum iri, siquidem eos a sacris ipsorum dimotos, habere vivos, quam nullo cum fructu occidere malebant. Ubi adulatio frustra fuit, omnia siquidem ille potius pro fide Christiana perpeti paratus erat carnificumque in se manus provocabat, et laniatus, ac membrorum distorsiones exoptare magis vide-

Jacobi Gretseri notæ.

(*p*) Significare videtur Cantacuzenus, eum qui semel veram fidem adeptus est, vitæque et morum honestati et probitati studet, non posse a fide C excidere, quod dogma Calvini est et Calvinistarum, licet, ut consideranti manifestum erit, verba Cantacuzeni in bonum sensum accipi possint; non enim quemquam fide et charitate præditum destituit Deus auxilio necessario ad hoc, ut fidem et charitatem conservet, sed si amittit, culpa et negligentia sua amittit, non defectu et penuria cœlestis subsidii ad conservationem gratiæ necessarii. Similes sententiæ occurrunt aliquando in *Monumentis Patrum*, ex quorum numero sanctus Cyprianus libro *De unitate Ecclesiæ*: *Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit. Inanes paleæ tempestate jactantur, invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur.* Hoc ideo dicit, quia sæpe fit, ut qui in hæresin aut aliam infidelitatis speciem labuntur, prius sceleratam vitiisque contaminatam vitam duxerint: *Neque enim fieri potest*, inquit Damascenus, lib. I D *Paral.*, cap. 12, *ut quisquam hæreticus fiat, nisi prius vel in verbis, vel in actionibus rationes vitæ suæ male compararit.* Interim certum fixumque maneat, eum, qui vere stat, vere cadere, et eum qui vere cecidit, vere iterum resurgere, atque adeo vere stare posse. *Quam multi modo luxuriantur*, inquit sanctus Augustinus tractat. 45, *in Joan., casti futuri. Quam multi blasphemant Christum, credituri in Christum; quam multi se inebriant, futuri sobrii; quam multi rapiunt res alienas, donaturi suas*, etc. *Item quam multi intus laudant, blasphematuri; casti sunt, fornicaturi; sobrii sunt, se vino postea sepulturi; stant, casuri.*

(*q*) De carcere cæterisque molestiis et ærumnis, quas Lazarus iste perpessus est a Sarracenis, nihil aliud habeo dicere, quam illud sancti Cypriani, libro *De unitate Ecclesiæ*: *Tales* (schismatici) *si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexpiabilis et gravis culpa discordiæ nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est, ad eum pervenire non poterit, qui eam quæ regnatura est, derelinquit*, etc. *Exhibere se non potest martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc et contestatur Paulus apostolus dicens: « Et si habuero fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, et si tradidero corpus meum, ut ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio, »* etc. *Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei unanimes noluerunt; ardeant licet flammis et ignibus traditi vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo et Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente et dicente: « Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, et multos fallent. » Sicut ille Christus non est, quamvis fallat in nomine illius, ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Evangelii ejus et fidei veritate.*

Sanctus Augustinus lib. I *Contra Parmenianum*, cap. 7: *Non quisquis in aliqua religionis quæstione fuerit punitus ab imperatore* (*sultano*) *martyr efficitur*, etc. *Non ergo ex passione certa est justitia, sed ex justitia passio gloriosa est; ideoque Dominus, ne quisquam in hac re nebulas offunderet imperitis, et in suorum damnatione meritorum laudem quæreret martyrum, non generaliter ait: « Beati qui persecutionem patiuntur; » sed addidit magnam differentiam, qua vera a sacrilegio pietas secernatur. Ait enim: « Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam. » Nullo modo autem* (*patiuntur*) *propter justitiam, qui Christi Ecclesiam diviserunt* (ut fecerunt schismatici Græci), *et cum ea, quasi simulata justitia conantur ante tempus a palea separari, ac frumenta ejus falsis criminationibus insectantur, dum ipsi ab ea potius, tanquam levissima palea, variis rumorum flatibus separati sunt.*

batur: et, Nihil, inquit, me a fide Christi separare poterit, desperata viri mutatione, Barbari blandimenta ut supervacanea omittunt, ad ingenitam et amicam sibi immanitatem se convertunt. Et Sichun quidem stat'm illum morte damnat. Sultanus autem, ut accepimus, ne occidatur, rogat, sed alio quodam modo de inobedientia puniatur. Non enim ille tam infestus erat Christianis (imo vero eorum neces dolenter ferre dicebatur) quam Sichun, mali illius pejus domicilium: hoc est, ipso dæmone pejor, filius perditionis, qui homicidæ patri suo obsequentissimus, Christianorum cædibus saturari nequibat, sed cruciabatur potius, quod non celeriter Christi nomen e terris eradere posset. Sententia igitur mortis inhibebatur; plagas autem quinquaginta, nervis bubulis nudato corpori Sichun jubebat imponi, quod ad tot verbera minime duraturum putaret, sed ante finem animam emissurum, ad vires humanas videlicet respiciens. Carnifices postquam seductum flagellarunt, et illi quidem plagarum, quas inferebant, numero defecerunt; athleta vero mentem in Deo quem desiderabat, defixam habens, cœleste auxilium imploravit, nihil abjectum nec dicens, nec faciens ob acerbitatem verberum, tyrannus magis accensus furiis et ira, quasi seipsum mollitiei et timiditatis coarguens, totidem alias infligi mandavit. Quod cum illi dicto citius exsequerentur, totum pavimentum sanguine rubescebat, et carnes dilaceratæ defluebant, fatiscentibusque compagibus, ossa patescebant. Patriarcha tanto cruciamento deficiens, et num. collabens jacebat, paulum adhuc spirans, et Barbaris tolerantia tam diræ verberationis stuporem commovebat. Deinde iterum quærunt, num sultani mandatis obtemperans, Christi fidem deserere, et cum ipsis communicare velit: libereque recusantem, ac dicentem, Nihil me a fide in Christum separare poterit, **761** in carcerem quemdam morte damnatis destinatum asportantes projiciunt, ut si non ex plagis, certe post gladio moriturum. Socii autem carceris (quorum erant non pauci ex Barbaris, alii alias ob causas capite damnati) humanitate quadam et miseratione ob naturæ consortium, non modica eum cura dignabantur, peritique hujusmodi affectuum medendorum, paulatim eum persanatis plagarum vulneribus restituerunt. Adhuc sub judicio mortis erat, cum Jacobitarum episcopus, quanquam prius ob sacrorum diversitatem eum odisset, interfectumque cupivisset, præter opinionem servatum conspiciens, nec humanæ id, sed divinæ virtutis monumentum existimans, ex eo ut athletam complecti omnique honore et observantia colere, et studiose victum quandiu in vinculis fuit, subministrare cœpit. Ac post intervallum longius Sichunti abrupta anima, ipse patriarcham a sultano impetratum e carcere eduxit, qui et Christianæ religionis colendæ potestatem dedit. Erat namque sultanus (ut docuimus) non sua sponte ad persecutionem propensus,

A ἢ ἀναιρεῖν, ἐξ ὧν περ οὐδεμία ὄνησις. Ὡς δὲ οὐδεμία τις αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἐκεῖνον κολακεύειν ὑπεφαίνετο ἐλπὶς, πάντα γὰρ ἐκεῖνος μᾶλλον ἕτοιμος ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑπομένειν ἦν, καὶ δημίων ἐξεκαλεῖτο χεῖρας, καὶ δεσμοὺς, καὶ στρεβλωτήρια ἐδόκει μᾶλλον ποθεῖν, καὶ, Οὐδὲν τῶν ὄντων, ἔλεγε, τῆς εἰς Χριστόν με δυνήσεται πίστεως ἀποστῆσαι· ἀπεγίνωσκον μὲν οἱ βάρβαροι τὴν μετάθεσιν, καὶ τὸ κολακεύειν ὥσπερ τι τῶν ἀχρήστων ἀπετίθεντο, ἐχώρουν δὲ ἐπὶ τὴν σύντροφον ὠμότητα καὶ φίλην, καὶ Σειχοῦν μὲν θάνατον εὐθὺς κατεψηφίζετο τοῦ πατριάρχου. Σουλτὰν δὲ ὡς ἐλέγετο, ἐδεῖτο μὴ ἀποκτιννύναι· ἀλλὰ τρόπον ἕτερόν τινα τῆς ἀπειθείας ἕνεκα κολάζειν. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ἦν βαρὺς Χριστιανοῖς ἐκεῖνος, μᾶλλον δὲ ἐλέγετο καὶ ἄχθεσθαι ἀναιρουμένων, B ὅσον Σειχοῦν, τὸ τοῦ πονηροῦ πονηρότερον οἰκητήριον, ὁ τῆς ἀπωλείας υἱός· ὃς τῷ ἀνθρωποκτόνῳ πατρὶ πειθόμενος κατάκρας, κόρον οὐδένα κτεινομένων ἐλάμβανε Χριστιανῶν· ἀλλ' ἤχθετο μᾶλλον, ὅτι μὴ ταχέως τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα τῆς γῆς ἠδύνατο ἐξελαύνειν. Ἡ μὲν οὖν τοῦ ἀποκτείνειν ψῆφος ἐκωλύετο, πληγὰς δὲ ἐκέλευε Σειχοῦν ἐπὶ γυμνῶν τῶν σαρκῶν βουνεύροις ἐντείνειν πεντακοσίας. Ὤετο γὰρ οὐκ ἀντισχήσειν πρὸς τοσοῦτον πλῆθος, ἀλλὰ πρὶν εἰς τέλος ταύτας ἥκειν ἀπολείψειν αὐτὸν τὸ ζῆν, ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν ἀποσκοπῶν. Ἐπεὶ δὲ οἱ δήμιοι διαλαβόντες ᾔκιζον, καὶ οἱ μὲν πρὸς τὸ πλῆθος ἔκαμνον τῶν πληγῶν, ὁ ἀθλητὴς δὲ τὸν νοῦν πρὸς ὃν ἐπόθει Χριστὸν εἶχε, C καὶ τὴν ἐκεῖθεν βοήθειαν ἐξεκαλεῖτο, οὐδὲν ἀγεννὲς οὔτε πράττων, οὔτε φθεγγόμενος πρὸς τὰς πληγὰς, ὁ τύραννος ἔτι μᾶλλον ἐξαπτόμενος ὑπὸ θυμοῦ, καὶ ὥσπερ ἑαυτοῦ μαλακίαν καὶ μικρολογίαν καταγνοὺς, καὶ ἑτέρας τοσαύτας ἐκέλευεν ἐντείνειν. Θᾶττον δὲ ἢ λόγος τὰ κεκελευσμένα πραττόντων τῶν δημίων, αἵμασι μὲν τὸ ὑποκείμενον ἅπαν ἔδαφος ἐφοινίσσετο, σάρκες δὲ κατέῤῥεον ἀποσπώμεναι, καὶ νεῦρα κατελείπετο καὶ ὀστέα γυμνὰ σαρκῶν. Ὁ πατριάρχης δὲ πρὸς τοσαύτην ἀπειπὼν τῶν δεινῶν ἐπιφορὰν, ἔκειτο μικρὸν ἐμπνέων, καὶ τοῖς Βαρβάροις ἔκπληξιν ἐνεποίει, ὅτι πρὸς τοσαύτας διαρκέσειεν αἰκίας. Ἔπειτα ἠρώτων αὖθις, εἰ μὴ τοῖς σουλτὰν προστάγμασιν εἴκων, τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀποστῆναι βούλοιτο, καὶ συμμετέχειν αὐτοῖς πρὸς τὴν θρησκείαν· D ὡς δ' ἐκεῖνος μετὰ παῤῥησίας ἀπηγόρευε, καὶ, Οὐδέν με τῆς εἰς Χριστὸν, ἔφασκε, πίστεως δυνήσεται ἀποστῆσαι, ἐπί τι δεσμωτήριον, ὃ τοῖς ἐπὶ θάνατον ἐξῄρητο κατεγνωσμένοις, φέροντες ῥιπτοῦσιν, ὡς εἰ μὴ νῦν ἐκ τῶν πληγῶν, ἀλλ' ὕστερον τὴν διὰ ξίφους σφαγὴν ὑποστησόμενον. Οἱ συνδεσμῶται δὲ, ἦσαν γὰρ οὐκ ὀλίγοι ἐκ βαρβάρων ἐφ' ἑτέραις δή τισιν αἰτίαις κατεψηφισμένοι ἀποθνήσκειν, φιλάνθρωπόν τι παθόντες, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατοικτείραντες, πρόνοιάν τε ἐποιήσαντο αὐτοῦ οὐ τὴν τυχοῦσαν· καὶ πρὸς θεραπείας τοιούτων παθημάτων ἐμπείρως ἔχοντες, ἀνεκτήσαντό τε διὰ χρόνου, καὶ τῶν ἐκ τῶν πληγῶν ἀπήλλαξαν τραυμάτων. Ἦν δὲ ἔτι ὑπὸ τὴν θανατηφόρον δίκην. Ὁ δὲ τῶν Ἰακώβου αἱρεσιωτῶν ἀρχιερεὺς, καίτοι πρότερον διὰ

A τὸ περὶ τὴν δόξαν διαφέρεσθαι ἀπεχθῶς πρὸς ἐκεῖνον ἔχων, καὶ ἡδέως ἂν ἰδὼν διεφθαρμένον, ὡς παρὰ δόξαν εἶδεν ὕστερον διασωθέντα, οὐ δυνάμεως ἀνθρωπίνης, θείας δὲ εἶναι τὰ γεγενημένα οἰηθεὶς, ὡς ἀθλητῇ τε προσεῖχεν ἐξ ἐκείνου, καὶ πᾶσαν προσῆγε τιμὴν καὶ θεραπείαν, καὶ τῶν ἐπιτηδείων τὴν χορηγίαν ἐποιεῖτο φιλοτίμως καθ' ὅσον χρόνον ἐδεσμεῖτο. Καὶ μετὰ χρόνον οὐκ ὀλίγον, Σειχοῦν τὴν ψυχὴν ἀποῤῥήξαντος βιαίως, αὐτὸς τὸν πατριάρχην ἐξῃτεῖτο παρὰ σουλτὰν, καὶ ἐξῆγε τοῦ δεσμωτηρίου, καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ ἐμπολιτεύεσθαι τῷ Χριστιανῶν θρησκεύματι παρείχετο. Ἦν γὰρ δὴ, ὥσπερ ἔφημεν, ὁ σουλτὰν οὐκ οἴκοθεν ἐπὶ τὸν διωγμὸν κεκινημένος, ἀλλ' ὑπὸ Σειχοῦν καὶ παρὰ γνώμην ἐναγόμενος. B Διὸ καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν εὐθὺς ἐπέπαυτο, ἀτιμίαν μόνον Χριστιανῶν κατεψηφισμένος, τῆς τε ἄλλης ἰσοπολιτείας τοῖς βαρβάροις οὐ μεταδιδοὺς, ἀλλ' ἐν δοριαλώτων ἄγων μοίρᾳ, καὶ ἐπίσημόν τι χρῶμα φέρειν ἐν ταῖς στολαῖς προστεταχὼς, ἵν' εἶεν ἐκ τοῦ χρώματος κατάδηλοι ὄντες Χριστιανοὶ, τινὰ ὀνειδισμὸν ἐκ τούτου προστρίβεσθαι οἰόμενος αὐτοῖς. Τοῖς δὲ οὐκ ἀτιμότερον ἐκεῖνο δοκεῖ τὸ χρῶμα, ἢ τῶν Παύλου διὰ Χριστὸν στιγμάτων, οἷς αὐτὸς ἐκαλλωπίζετο. «Τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ σώματί μου, λέγων, περιφέρω.» Λάζαρος δὲ ὁ πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως οὐκ ὀλίγον χρόνον μετὰ τὰς αἰκίας τὴν πιστευθεῖσαν ποίμνην διϊθύνας, πρεσβευτὴς ὑπὸ σουλτὰν ἐπέμφθη πρὸς βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ὕστερον. Τὰ μὲν οὖν C κατὰ τὸν Ἱεροσολύμων ἱεράρχην οὕτως ἔσχεν ἄχρι τέλους ἀπ' ἀρχῆς. Ἰσίδωρος δὲ ὁ τὴν Βυζαντίων Ἐκκλησίαν μετὰ Ἰωάννην λαχὼν ἰθύνειν, ἄλλους τε οὐκ ὀλίγων πόλεων ἀρχιερεῖς ἐχειροτόνει, καὶ Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, Θεσσαλονίκης. Ὃν ἐπεὶ εἰς τὴν λαχοῦσαν ἔδει στέλλεσθαι, ὁ βασιλεὺς γράμμασιν ἐφωδίαζε πρὸς τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄρχοντας, οἳ ἦσαν πρωτοσέβαστός τε ὁ Μετοχίτης Ἀλέξιος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης Παλαιολόγος, κελεύοντα τὸν ἀρχιερέα μετὰ πάσης εὐνοίας δέχεσθαι καὶ τιμῆς. Οἱ δὲ οὔτε τοῖς βασιλέως γράμμασιν ἐπείθοντο, οὔτε τὸν ἀρχιερέα εἰσεδέχοντο· ἀλλ' ἀναφανδὸν ἀπεῖπον τὸ ὑπὸ βασιλέα εἶναι· πρόφασιν μὲν ὡς τῷ Παλαιολόγῳ βασιλεῖ προσκείμενοι, καὶ διὰ τοῦτο Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ πολεμοῦντες, ἐκεῖνον ἀφῃρη- D μένῳ τὴν ἀρχήν· τῇ δ' ἀληθείᾳ, ἑαυτοῖς ἰδίᾳ τὴν Θεσσαλονικῆς ἀρχὴν περιποιοῦντες. Συνιδόντες γὰρ ὡς οὔτε βασιλεῖ ῥᾴδιον αὐτοῖς ἐπιέναι διὰ τὸ Μακεδονίαν πλὴν Θεσσαλονίκης ἤδη πᾶσαν ὑπὸ Κράλη ἔχεσθαι, καὶ μεγάλης δεῖσθαι τῆς παρασκευῆς, εἰ μέλλοι διὰ πολεμίας τε ἰέναι, καὶ ἐν μέσῃ στρατοπεδεύεσθαι πολεμίᾳ αὐτοὺς πολιορκοῦντα, ἃ ἐνόμιζον ἀδύνατα, τόν τε Κράλην οὐ χρήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν, εἰ οἷόν τε εἰπεῖν, τὴν φίλην προησόμενον ζωὴν ὑπὲρ τοῦ κύριον Θεσσαλονίκης εἶναι, ἐσκέψαντο βασιλέα μὲν ἀπωθεῖσθαι, καὶ μὴ ὑπ' αὐτὸν τελεῖν, ἀπειλεῖν τε, εἰ μὴ ἐφῇ ἡσυχάζειν, ὡς παραδώσουσι Τριβαλλοῖς τὴν πόλιν. Κράλην δὲ φε-

sed a Sichunte vel nolens eo inducebatur; idcirco et post obitum illius statim cessavit, et infamia duntaxat Christianos damnavit. Nam civilibus eos functionibus excludens, atque in captivorum loco habens, certi coloris vestitum pro signo gestare jussit, unde pro Christianis agnoscerentur, quoddam probrum illis hac ratione se inusturum arbitratus. Verum ipsis color ille non est visus ignominiosior, quam Paulo propter Christum stigmata, quibus condecorabatur. « Ego, inquit, stigmata Domini nostri Jesu Christi in corpore meo porto[1]. » Lazarus porro sanctæ civitatis patriarcha, cum post flagellationem creditum sibi gregem diu pavisset, a sultano postea legatus ad imperatorem Joannem Palæologum missus est. Res igitur Hierosolymorum antistitis ab initio ad finem ejuscemodi fuerunt. Isidorus vero, qui Ecclesiam Byzantinam post Joannem moderandam accepit, et alios non paucarum urbium, et Gregorium Palamam Thessalonicæ episcopum consecravit. Quem ad Ecclesiam quam sortitus erat, profecturum, imperator litteris ad præfectos Thessalonicenses Alexium Metochiten protosebastum, et Andream Palæologum mensæ imperatoriæ præfectum, tanquam viatico instruxit.

762 Iis mandabatur, uti episcopum summa benevolentia summoque honore susciperent. Ast illi nec litteris imperatoriis paruerunt, nec episcopum susceperunt, palam negantes, se imperatori obstrictos: in speciem quidem ac si Palæologi partium essent, atque ideo Cantacuzeno, qui eum imperio spoliasset, rebellarent: vere autem, ut Thessalonicam sibi acquirerent. Nam cum scirent, nec imperatori expeditum esse, eorum conatus armis comprimere (quando jam Macedoniam universam, Thessalonica excepta, Crales occupasset), et requisitum iri apparatum ingentem, si per terram hostilem transiens, in ejus medio castrametaretur, ipsosque obsideret, quæ fieri non possint: Cralem insuper non pecuniam modo, sed ipsam quoque, si dici potest, animam, qua nihil ei charius, præ Thessalonica spreturum, imperatoris jugum excutere, ac nisi eos missos faceret, Triballis urbem addicturos minari decreverunt. Crali autem verba dare, nempe cum a Romanorum imperatore descriverint, facile ad illum transituros: et idcirco suadere illi, ne se armis potius cogere, quam æquitate animi et lenitate allicere conetur. Sic cum utrumque, alterum per alterum repulerint, ipsi civitatem sibi vindicare, eaque frui. Et processerunt illis ad tempus doli. Gregorius Palamas Thessalonicensium episcopus a præfectis non admissus, revertens in Lemno insula consedit; cui ab imperatore qua par fuit cura prospectum est. Præfecti vero Thessalonicæ, in primisque Palæologus, Zelotas circum se habens, civibus propter exempla præcedentia terrori erat, omnesque præ metu illi se submittentes, contra mussitare non audebant. Hinc etiam paulo

[1] Galat. VI, 17.

post, cum imperator humanitate et beneficentia urbem sibi conciliare cuperet (armis enim compelli non poterat), et super beneficiis publice privatimque conferendis edicta mitteret, Palæologus Zelotis, quorum audacia a nullo facinore abhorrebat, adjuvantibus, ea in foro combussit; qua de re paulo infra disseretur.

A ναχίζειν, ὡς ἐπειδὴ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως ἀφεστήκασι, ῥᾳδίως προσχωρήσουσιν αὐτῷ· καὶ διὰ τούτου πείθειν μὴ μᾶλλον πολεμεῖν, ἢ εὐγνωμοσύνῃ καὶ ἐπιεικείᾳ προσάγεσθαι πειρᾶσθαι, καὶ οὕτως ἑκατέρους δι' ἀλλήλων ἀποκρουομένους, τὴν πόλιν αὐτοὶ καρποῦσθαι· ἃ ἀπέβαινεν αὐτοῖς κατὰ γνώμην ἐπὶ χρόνον. Γρηγόριος μὲν οὖν ὁ Θεσσαλονίκης ἀρχιερεὺς, ἐπεὶ μὴ εἰσεδέχετο παρὰ τῶν ἀρχόντων, εἰς Λῆμνον διέτριβεν ἀναστρέψας, καὶ προνοίας παρὰ βασιλέως τῆς δεούσης ἠξιοῦτο. Οἱ δὲ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄρχοντες, καὶ μάλιστα Παλαιολόγος, τὸ ζηλωτικὸν ἔχων περὶ ἑαυτὸν, φοβερὸς τοῖς ἄλλοις πολίταις ἦν ἐκ τῶν πρότερον παραδειγμάτων, καὶ πάντες ὑπεπτήχεσαν, καὶ οὐδὲν ἐτόλμων ἀντιγρύζειν. Διὸ καὶ μετὰ μικρὸν βασιλέως ἐπιεικείᾳ καὶ εὐεργεσίαις προσάγεσθαι τὴν πόλιν βουλομένου, βιάζεσθαι γὰρ τοῖς ὅπλοις οὐκ ἐξῆν, καὶ θεσπίσματα πέμψαντος ἐπ' εὐεργεσίαις κοιναῖς τε καὶ ἰδιωτικαῖς, ὁ Παλαιολόγος τῶν πάντα τολμώντων συνεφαπτομένων ζηλωτῶν, ἐπὶ μέσης κατέκαυσε τῆς πόλεως. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγῳ.

763 CAPUT XVI.

Callistus fit patriarcha; approbatur ab episcopis. In gratiam imperatoris electio. Imperator monachismum cum uxore meditatur. Philotheo Heracleensi episcopo in monasterio Mamantis se subjicere cogitat. Duo se illi socii adjungunt. Monasterium in Manganis eligunt. Litteræ supplices Thessalonicensium. Protosebastus a Palæologo discedit, quem cives urbe pellunt. Zelotæ conantur urbem Crali prodere, qui ipsos et cives corrumpit. Imperator auxilium promittit. Barbarorum mos. Mertzianes submissus ab Orchane ad cædem Palæologi imperatoris deprehenditur. Imperatrix filium Thessalonicæ relinqui non vult.

Per id tempus Isidoro patriarcha rebus mortalibus exempto, qui thronum annis decem tenuerat (6), et gregem divino ardens amore paverat, imperator Callistum in ejus sede collocat. Hic post secessum a mundana vita, in monasterium Iberorum apud montem Atho se abdiderat. Quem ut virtutis æmulum, et ad ministerium tale idoneum audivit, missa triremi Byzantium adduxit. Eam electionem episcopis indigne patientibus, quanquam non omnibus, et aliis alium nominantibus, data sollicite opera, imperator ad consensum omnes impulit; ita Callistus cæteris omnium calculis prælatus est. Verum enimvero imperator et alias, et per tempus belli, cum seditionibus Romanorum exagitatus haud volens, sed necessitate adactus arma tractaret, et direptionibus vacaret (aliter quippe servare se cum suis nequaquam potuisset), molestiis exsolvi cupiens, et vitam procul negotiis beatissimam reputans, tandemque post adeptum imperium nascentes inde turbas et curarum moles intoleranter sustinens, ac genus vivendi placidum minimeque negotiosum suspirans, cum Irene uxore sensa sua communicat; statuuntque ambo, translato in generum imperio, nuntium rebus humanis mittere, monachorumque instituta sectari. Et convenit, ipsam quidem ad monasterium Marthæ (ea Michaelis primi Palæologi soror fuit) ut imperatori ex hæreditate materna debitum (7) concedere, et illic monacharum indutam habitu, quod restaret vitæ consumere: ipsum autem Philotheo Heracleæ in Thracia episcopo

B Τότε δὲ ἐπεὶ Ἰσίδωρος ὁ πατριάρχης ἐτεθνήκει, τοῖς θρόνοις ἐπ' ἔτεσι ἐνδιαπρέψας, καὶ τὸ ποίμνιον ποιμάνας θεοφιλῶς, τὸν Κάλλιστον ὁ βασιλεὺς τοῖς πατριαρχικοῖς θρόνοις ἐφιστᾷ, τῇ κατὰ τὸν Ἄθω μονῇ τῶν Ἰβήρων μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κόσμου ἀναχώρησιν ἐνδιατρίψαντα. Ὃν ἐπεὶ ἐπύθετο ἀρετῆς ἀντιποιεῖσθαι, καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην διακονίαν εἶναι ἐπιτήδειον, ἤγαγεν εἰς Βυζάντιον τριήρη πέμψας. Ἀχθομένων δὲ τῶν ἀρχιερέων πρὸς τὴν αἵρεσιν, οὐ πάντων, καὶ ἄλλων ἄλλον προβαλλομένων, σπουδὴν πολλὴν εἰσενεγκὼν, πάντας ἔπειθεν ὁ βασιλεὺς συνθέσθαι, καὶ ἐχειροτονεῖτο τῶν ἄλλων προκριθείς. Ὁ βασιλεὺς δὲ καὶ πρότερον, καὶ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, ἐπεὶ ὑπὸ Ῥωμαίων κατεστασιάσθη, ἄκων μὲν καὶ πρὸς ἀνάγκην πολέμοις προσέχων καὶ λεηC λασίαις, ἄλλως γὰρ αὐτόν τε καὶ τοὺς συνόντας οὐδαμῶς διασώζεσθαι ἐνῆν, ἡδέως δὲ ἔχων πραγμάτων ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τοῦ παντὸς τιμώμενος τὸ συζῆν ἀπραγμοσύνῃ, καὶ ὕστερον μετὰ τὸ τῶν πραγμάτων ἄρξαι ἀχθόμενος πρὸς τὸν θόρυβον τὸν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καὶ βίου γαληνοῦ, καὶ ἀπράγμονος ἐρῶν, ἐσκέψατο μετὰ Εἰρήνης βασιλίδος τῆς γυναικὸς, τὴν μὲν βασιλείαν γαμβρῷ τῷ βασιλεῖ παραδοῦναι, αὐτοὺς δὲ ἀναχωρεῖν τῶν πραγμάτων, καὶ μοναχῶν ἑλέσθαι βίον. Καὶ βασιλίδα μὲν συνέθεντο τὴν Εἰρήνην πρὸς τὸ τῆς Μάρθας προσαγορευόμενον μοναστήριον, ἣ βασιλέως ἦν ἀδελφὴ τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων Μιχαὴλ, γενέσθαι ὡς βασιλεῖ προσῆκον ἐκ πρώτου κλήρου, καὶ μοναχῶν ἐνδυσαμένην σχῆμα, τὸν ἐπίλοιπον βίον διανύειν· βασιλέα δὲ τῷ τῆς Ἡρακλείας ἐπισκόπῳ τῆς ἐν Θρᾴκῃ Φιλοθέῳ ὑποτάξαντα ἑαυ-

Jacobi Pontani notæ.

(6) Lacuna est in Græco longior quam opus videatur. Nam quod sequitur, ἐνδιατρίψας, declarat nihil omissum, præter annorum numerum, quibus Isidorus patriarcha sedem Byzantinam obtinuit.

(7) Cum in Græco sit, ἐκ πατρῴου κλήρου, *ex paterna sorte, seu hæreditate,* legendum puto, ἐκ μητρῴου κλήρου, *ex materna hæreditate*; fuit enim Martha hæc soror Michaelis primi Palæologi, proavia Cantacuzeni materna.

τὸν, οὐ μόνον διὰ τὴν ἄλλην σύνεσιν καὶ παιδείαν A τήν τε ἔξω καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ μονήρει βίῳ ἐκ πρώτης ἡλικίας ὡς εἰπεῖν ἐκδοὺς, τῇ τε σπουδῇ καὶ τῷ περὶ τὴν ἄσκησιν χρονίῳ πολλὴν περὶ τὰ τοιαῦτα πεῖραν ἔσχεν, ὡς καὶ τῆς ἱερᾶς ἐξηγεῖσθαι λαύρας τῆς ἐν Ἄθῳ παρὰ τῶν ἐκεῖ Πατέρων ἐγκριθῆναι, καὶ πρὶν ἐπίσκοπον γενέσθαι, καὶ ἑτέροις ἐδόκει τὰ τοιαῦτα παιδοτριβεῖν εἶναι ἱκανὸς, παρὰ τὸ τοῦ ἁγίου Μάμαντος φροντιστήριον θέσεως ἔχον εὐφυῶς, καὶ ἐρημίας ἀπολαῦον ὡς ἐν πόλει μάλιστα, τῆς ψυχῆς ἐκεῖ φροντίζειν γενομένους, καὶ περὶ τῶν τῇδε πεπραγμένων ἐξιλάσκεσθαι Θεόν. Συνείποντο δὲ αὐτῷ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ βίου ἀναχώρησιν καὶ Καβάσιλας Νικόλαος, καὶ Δημήτριος ὁ Κυδώνης, σοφίας μὲν εἰς ἄκρον τῆς ἔξωθεν ἐπειλημμένοι, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἔργοις φιλοσοφοῦντες, καὶ τὸν B σώφρονα βίον, καὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου κακῶν ἀπηλλαγμένον ᾑρημένοι. Δι' ἃ καὶ πολλῆς αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἠξίου εὐμενείας, καὶ ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα τῶν φίλων ἦγε καὶ τῶν ὁμιλητῶν. Πρῶτα μὲν οὖν ἐδόκει πᾶσι κοινῇ βουλευσαμένοις, παρὰ τὸ τοῦ ἁγίου Μάμαντος φροντιστήριον τὴν κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ τὸν ἀκύμαντον καὶ θορύβων ἀπηλλαγμένον βίον διανύειν. Ἔπειτα μεταβουλευσάμενοι, τὴν Μαγγάνων μᾶλλον εἵλοντο μονὴν, καὶ ἐκεκύρωτο τὸ δόξαν. Διὸ καὶ ὁ βασιλεὺς κτήσεις πολλὰς προσῆγε τῇ μονῇ, καὶ ὡς μάλιστα ἐπεμελεῖτο, ἵν' ἐκεῖθεν τὴν εὐπορίαν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοιεν· ᾔδεσαν μέντοι τὰ πραττόμενα οὐδένες πλὴν τῶν κεκοινωνηκότων τῆς βουλῆς. Ἐπεὶ δὲ πάντα παρεσκευασμένα ἦσαν, καὶ ἔδει μόνον εὖ τὰ κατὰ τὴν C βασιλείαν διαθέμενον, ἵνα μηδεμία τοῖς παισὶν ἀμφισβήτησις ἐκείνου τῶν πραγμάτων ἀπολείποιτο ἀναχωρήσαντος, μηδὲ πρόφασιν πολέμου αὖθις σχοῖεν ἐμφυλίου διὰ τὸ αὐτὸν ἀναχωρεῖν, καὶ ἔμελλεν ἤδη ἔργου ἔχεσθαι, γράμματα ἀφῖκτο ἐκ Θεσσαλονίκης, τῶν τε ἄλλων πολιτῶν, καὶ πρωτοσεβαστοῦ τοῦ Μετοχίτου, τὴν μὲν προτέραν ἀγνωμοσύνην καὶ ἀναισχυντίαν Ἀνδρέᾳ προσάπτοντα, ὡς πάντων αἰτίῳ τῷ Παλαιολόγῳ· αὐτοῦ δὲ δεόμενα τὴν δυνατὴν καὶ ταχίστην πρόνοιαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ποιεῖσθαι, καὶ μὴ περιορᾷν ὑπὸ Τριβαλοῖς ὅσον οὐδέπω ἐσομένην, ἢν μὴ αὐτὸς ἐπικουροίη· μηδ' ἑτερόφθαλμον τὴν Ῥωμαίων γεγενημένην ἀνέχεσθαι ἰδεῖν ἀρχὴν, μάλιστα Παλαιολόγου ἐξεληλαμένου, καὶ τῶν ἄλλων πο- D λιτῶν ἁπάντων, πλὴν τῶν μάλιστα πονηροτάτων Ζηλωτῶν, προθύμως δεχομένων, καὶ τὴν πόλιν παραδιδόντων. Ὡς γὰρ ἐν μέσῃ πόλει, ὥσπερ ἔφημεν, τὰ βασιλικὰ γράμματα, δι' ὧν κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ πολλὰ τὴν πόλιν εὐηργέτει, κατεφλέχθη ὑπὸ Ζηλωτῶν καὶ Παλαιολόγου, πρωτοσεβαστὸς ὁ Μετοχίτης ἐν δεινῷ ἐτίθετο, καὶ ἀποστασίαν ᾤετο παντάπασι τῆς Ῥωμαίων βασιλείας εἶναι. Διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις πολίταις

A se subjicere (non solum quia prudentia et eruditione qua profana, qua Christiana excelleret, sed etiam quia vitæ solitariæ, prope dixerim a puero addictus, diligentia et diuturnitate in sanctimonia vivendi, harum rerum sane quam experiens erat: ut et moderator sacræ lauræ in Atho monte a Patribus ibidem ante episcopatum deligeretur, **764** atque ad alios in his instruendos idoneus apparebat), in monasterio Sancti Mamantis situ opportuno, et loco, ut in urbe, maxime solitario, atque ideo ad curandam animam, atque ad Deum propter contractas in vita maculas propitiandum apposito. Addebant se ad hanc secessionem socios Nicolaus Cabasilas, et Demetrius Cydones, qui externæ sapientiæ fa- B stigium attigerant, et moribus philosophantes, vitam cælibem conjugaliumque perturbationum expertem amplexi fuerant. Quocirca præcipuum gratiæ, amicitiæ et familiaritatis locum apud imperatorem obtinebant. Primum igitur re inter illos deliberata, placuit omnibus in monasterio sancti Mamantis tranquillum istuc, et a strepitu curarum alienum, ac philosophicum vitæ genus actitare. Deinde mutata sententia, monasterium Manganicum (8) maluerunt, idque ratum fuit. Quare et imperator multas ei possessiones dicabat, curabatque diligentissime, ut inde ad usus vitæ necessarios copiæ suppeditarent. Atque hæc præter ejusdem consilii populares nemo noverat. Paratis C omnibus, cum id unum restaret ut imperium recte constitueret, quo filiis defuncti imperatoris nulla ejus recessu controversia de principatu relinqueretur, neque novam belli civilis occasionem invenirent, et jam opus inchoaturus esset, litteræ Thessalonica cum aliorum civium, tum Metochitæ protosebasti redduntur: quibus prior illa nequitia et impudentia Andreæ Palæologo, tanquam capiti et auctori omnium tribuebatur. Et rogabatur ut quantum posset, et quidem quam primum, urbi consuleret, neu pateretur primo quoque tempore sub Triballis futuram, nisi succurreret, neve Romanum imperium altero oculo privari (9) sustineret; cum præsertim ejecto Palæologo cives omnes, præter sceleratissimos Zelotas, cum gaudio D eum accepturi urbemque tradituri sint. Ut enim in foro, quod diximus, imperatoriæ litteræ, quibus ille publice privatimque beneficia distribui mandabat, a Zelotis et Palæologo crematæ sunt, Metochites protosebastus id facinus pro indigno habuit, nihilque aliud, quam absolutam a Romano imperio defectionem esse censuit. Quamobrem clam cum civibus ea de re sermocinatus, cum omnes æque stomachantes re-

Jacobi Pontani notæ.

(8) **Mangani** campus est extra Byzantium, in quo **monasterium** istuc ædificavit Constantinus Monomachus, occasione parum laudabili, de qua vide *Zonaram, Annal.* III.

(9) Vide, Constantinopolin et Thessalonicam Romani, quod tunc erat, imperii duos oculos appellat. Lib. III, cap. 93, de eadem Thessalonica, μετὰ τὴν μεγάλην Ῥωμαίοις πρώτη πόλις, *post magnum* (subaudi Constantinopolin) *prima urbs.*

perisset, teneretque auctoritate sua præsidium, aperte se a Palæologo et Zelotis sejunxit. Palæologus cives in se conspirantes animadvertens, 765 parathalassios (id est ad mare, seu in littore habitantes) ut etiam ante, occupavit, et arma capere jussit, contra protosebastum aliosque cives se defensurus videlicet. Qui ex præterito casu facti cautiores, non jam otio et cunctationi indulgebant, sed simul ac eum senserunt noctu cum parathalassiis in armis esse, non exspectata luce in illum invaserunt, victum urbe pepulerunt. Ejus et parathalassiorum domos populus diripuit, in pugna tamen eorum nemo cecidit. Palæologus confestim rebus suis diffisus, ad Cralem, inde postea ad sanctum montem Atho venit. Zelotæ cum populum amplius concitare non possent, nec divitum ædes diripere, abjecta persona, qua se pro juniore imperatore contendere simulabant, ut civitas Triballis proderetur, laborarunt. Crales enim ob id grandem pecuniam effundebat, grandiorem promittebat : homo, qui etiam alioqui ex largitionibus famam aucuparetur. Verum nihil erat, quod ei præ Thessalonica non sorderet : quam si occupasset, impensam se refecturum, nec pusillam Romani imperii partem tam spatiosa urbe ad cæteras jam ante occupatas adjuncta habiturum sciebat. Itaque profusis donationibus et Zelotas, et per illos non paucos cives ad se traduxit, ut etiam palam affirmaret, juste ac merito ad se transiri, qui quando totam provinciam obtineret, urbem obsidere, et detrimenta inferre quam gravissima posset, et si se dederent, illis commodare vellet. Quibus conditionem rejicientibus, urbem cinxit atque obsedit. Quod cum protosebastus et cives Romanorum studiosi cernerent, neque proditoribus prævalere poterant, propter vim, quæ foris instabat (cum præsertim et populus obsidionem ægre ferens, Triballis subjici, fore malis liberari putaret), neque tam amplam urbem Romanis eripi, et se Barbaris servitutem servire æquis animis patiebantur. Quapropter imperatorem obsecrabant, ne sui esset immemor, sed quam citissime opem ferret. Nam si moraretur, urbem paucis diebus in hostium potestatem venturam. Hæc illi scripserunt. Imperator tam præclaræ urbi, tam periculose laboranti non venire auxilio, inhumanum existimabat : et tamen deponere, quod animo constitutum habebat, et ad bella ducendosque exercitus redire gravabatur. Nihilominus utilitatem suam communibus Romanorum commodis postponens, iterum satagebat, ne Thessalonica periret. 766 Rescribit igitur illis, segnitiem ab se amoveant, proditoribus se opponant, auxilia propediem missurum. Mittit etiam ad Orchanem generum, et copias ab eo subsidiarias petit. Is subito Sulimano filio mandat, cum viginti equitum millibus imperatori militet. Volens autem imperator etiam imperatorem generum in expeditionem Thessalonicensem secum educere, triremes arma-

A κρύφα διαλεχθεὶς περὶ τοῦ πεπραγμένου, καὶ συναγαναχτοῦντας πάντας εὑρηκὼς, ἔχων καὶ τὴν στρατιὰν αὐτῷ προσέχουσαν, διηνέχθη φανερῶς πρὸς Παλαιολόγον καὶ τοὺς Ζηλωτάς. Παλαιολόγος δὲ ὁρῶν ἐπ' αὐτὸν συνισταμένους τοὺς πολίτας, τοὺς παραθαλασσίους κατελάμβανεν, ὥσπερ καὶ τὸ πρότερον, καὶ πρὸς ὅπλα ἐκέλευε χωρεῖν, ὡς πρωτοσεβαστῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀντικαταστησόμενος πολίταις. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν προτέρων τὰ δέοντα δεδιδαγμένοι, οὐ πρὸς ἀσχολίας ἐτράποντο καὶ μέλλησιν· ἀλλ' ἅμα τε ᾔσθάνοντο μετὰ τῶν παραθαλασσίων ὁπλιζόμενον νυκτὸς, καὶ αὐτοὶ ἐπῄεσαν, μὴ περιμείναντες τὴν ἡμέραν, καὶ περιγενόμενοι, ἐξέωσαν τῆς πόλεως· τήν τε οἰκίαν ἐκείνου διήρπασεν ὁ δῆμος καὶ τὰς παραθαλασσίων, ἀπέθανε δὲ οὐδεὶς
B κατὰ τὴν μάχην. Ὁ μὲν οὖν Παλαιολόγος εὐθὺς πρὸς πᾶσαν πεῖραν ἀπειπὼν, ἐπεὶ ἐξηλαύνετο τῆς πόλεως, πρὸς Κράλην ἦλθεν· ἔπειτα ἐκεῖθεν εἰς Ἄθω τὸν ἱερόν. Οἱ Ζηλωταὶ δὲ ἐπεὶ τὸν δῆμον ἄγειν ἠδύναντο οὐκέτι, οὐδὲ διαρπάζειν τὰς οἰκίας τῶν ἐχόντων, τὴν προτέραν ἀποθέμενοι ὑπόκρισιν, ὡς ὑπὲρ βασιλέως ἀγωνίζονται τοῦ νέου, ἔπρασσον ὅπως ἡ πόλις προδοθείη Τριβαλοῖς. Κράλης γὰρ οὐδαμῶς ἐφείδετο χρημάτων, ἀλλὰ παρεῖχέ τε πολλὰ, καὶ πλείω ἐπηγγέλλετο· ἦν γὰρ καὶ ἄλλως μὲν πρὸς εὐεργεσίας ὁ ἀνὴρ φιλότιμος, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκης αἵρεσιν πάντα δεύτερα ἡγεῖτο, εἰδὼς ὡς εἰ γένοιτο κύριος τῆς πόλεως, τά τε ἀναλωθέντα ἀνασώσεται, καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἕξει, τηλικαύτην πόλιν ταῖς προκατειλημ-
C μέναις τοσαύταις οὔσαις ἐπιθείς. Ἀφειδῶς οὖν ἐκχεῶν τὰ χρήματα, τούς τε Ζηλωτὰς, καὶ δι' ἐκείνων οὐκ ὀλίγους ἔπεισε τῶν πολιτῶν αὐτῷ προσέχειν, ὥστε καὶ ἀναφανδὸν ἐδικαιολόγουν ὑπὲρ τοῦ δεῖν ἐκείνῳ προσχωρεῖν βλάπτειν τὰ μέγιστα δυναμένῳ, διὰ τὸ τὴν χώραν ἅπασαν ἔχειν ὑφ' ἑαυτὸν, καὶ δύνασθαι πολιορκεῖν, καὶ ὠφελεῖν ἐθέλοντι εἰ προσχωροῖεν, αὐτός τε ὁ Κράλης ἐκείνων ἐναγόντων περιεστρατοπεδεύετο καὶ ἐπολιόρκει. Ὅ πρωτοσέβαστός τε ὁρῶν καὶ οἱ φιλορρώμαιοι τῶν πολιτῶν, οὔτε περιγίνεσθαι τῶν προδιδόντων ἦσαν δυνατοὶ διὰ τὴν ἔξωθεν ἐπικειμένην δύναμιν, ἄλλως τε καὶ τοῦ δήμου πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀχθομένου, καὶ λύσιν οἰομένου τῶν κακῶν τὴν ὑπὸ Τριβαλοῖς δουλείαν
D ἔσεσθαι, οὔτε ἠνείχοντο τήν τε πόλιν Ῥωμαίους οὖσαν τηλικαύτην ἀποστερηθῆναι, καὶ αὐτοὺς ἐν ἀνδραπόδων μοίρᾳ δουλεύειν τοῖς βαρβάροις. Διὰ ταῦτα ἐδέοντο βασιλέως, μὴ σφᾶς περιϊδεῖν, ἀλλὰ τὴν ταχίστην ἐπιβοηθεῖν, ὡς εἴσω ὀλίγων ἡμερῶν εἰ μὴ ἐπικουροίη, τῆς πόλεως ἁλωσομένης. Τοιαῦτα μὲν ἐκεῖνοι ἔγραφον. Βασιλεῖ δὲ τό τε τοιαύτης πόλεως κινδυνευούσης μηδεμίαν πρόνοιαν ποιήσασθαι δεινὸν ἐδόκει, καὶ πρὸς τὸ τῶν δεδογμένων ἀμελήσαντα αὖθις ἐπὶ πολέμους τρέπεσθαι καὶ στρατηγίας ἐδυσχέραινεν, ὅμως τῆς κοινῆς ὠφελείας Ῥωμαίων τὴν ἰδίαν δευτέραν θέμενος, αὖθις ἔπραττεν, ὅπως μὴ ἀπόληται Θεσσαλονίκη· καὶ ἔγραφε μὲν ἐκείνοις, ἀνθίστασθαι τοῖς προδιδοῦσι, καὶ μὴ ῥᾳθυμεῖν, ὡς καὶ αὐτοῦ τὴν βοήθειαν ὀξεῖαν ποιησομένου. Ἔπεμπε

A δὲ καὶ πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν πρεσβείαν, στρατιὰν αἰτῶν πρὸς συμμαχίαν. Ὁ δὲ αὐτίκα τὸν υἱὸν ἐκέλευε Σουλιμὰν δισμυρίους ἱππέας ἔχοντα ἐπὶ Τριβαλοὺς συστρατεύεσθαι τῷ βασιλεῖ. Ὁ βασιλεὺς δὲ βουλόμενος καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἐπὶ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἐπάγεσθαι στρατείαν, ἐφώπλιζε τριήρεις ὡς ἀσφαλῶς ἐν αὐταῖς ἅμα ἐκείνῳ εἰς Μακεδονίαν καταπλεύσων. Ἤδει γὰρ τοὺς βαρβάρους ζηλοτυποῦντας πρὸς τὸν νέον βασιλέα, καὶ ῥᾳδίως ἀποκτενοῦντας, εἰ γένοιντο ἐν ἐφικτῷ. Νόμος γάρ ἐστιν αὐτοῖς βαρβαρικὸς πάντα τὸν πρὸς τὴν ἀρχὴν ἀμφισβητήσοντα ἀποκτιννύναι, καὶ μηδεμιᾶς φείδεσθαι μήτε ἡλικίας, μήτε συγγενείας. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς μάλιστα τῶν βασιλέων τῆς εἰρήνης, μετὰ τὸ τὸν νέον βασιλέα Ἑλένῃ τῇ βασιλίδι συνοικεῖν, B νομίσας ὁ Ὀρχάνης φίλα πράττειν βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ, εἰ τρόπῳ δή τινι τὸν νέον βασιλέα ἀποκτείνοιεν, ἐκτομίαν τινὰ Μερτζιάνην προσαγορευόμενον, καὶ ἑτέρους οὐκ ὀλίγους ἔχοντα, ἐπὶ ῥώμῃ σώματος καὶ εὐτολμίᾳ παρ' αὐτοῖς θαυμαζομένους ἔπεμπεν, ὡς βασιλέα, πρόφασιν μὲν ὡς ἀναγκαίων τινῶν πρεσβευσομένους πέρι, τῇ δ' ἀληθείᾳ, ἵν' εἰ δύναιντο βασιλέα τὸν νέον ἀποκτείνοιεν. Ἀπιστεῖν δὲ οὐ χρὴ, λογιζομένους, ὡς οὐκ ἐξῆν τοιαῦτα ἀκινδύνως τολμᾷν ἐν μέσοις Ῥωμαίοις. Ἔθος γὰρ αὐτοῖς οὐ πρὸς ἀλλοφύλους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους τοιαῦτα πράττειν, καὶ ἑκοντὶ τὸν θάνατον αἱρεῖσθαι ὑπὲρ τοῦ τὸν πολέμιον τῷ σφετέρῳ δυνάστῃ ἀνελόντας, χάριν μεγίστην καταθέσθαι, καὶ παισὶ, καὶ τοῖς οἰκείοις τὴν ἐκείνου εὔνοιαν καταλιπεῖν, C ὥσπερ δῆτα καὶ ὁ Μερτζιάνης οὗτος, σαφέστατα εἰδὼς, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀποθανεῖται, ὅμως ὑφίστατο τὴν ἐπιχείρησιν, διὰ τὴν πρὸς τὸν Ὀρχάνην εὔνοιαν τὴν οἰκείαν σωτηρίαν καταπροδιδούς. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, ἐπεὶ ᾐσθάνετο μηνυθεῖσαν τὴν τοῦ παιδὸς ἐπιβουλὴν, ἐκεῖνον μὲν ἐκέλευε μὴ χωρὶς αὐτοῦ προβαίνειν βασιλείων μήτε νῦν, μήθ' ὕστερον, Βυζαντίῳ μάλιστα ἐκ τῶν βαρβάρων πρέσβεων ἐπιδημούντων· Μερτζιάνην δὲ ταχεῖαν τὴν ἀπόκρισιν ποιησάμενος ἐφ' οἷς ἐπρέσβευεν, ἀπέπεμπε. Διὰ ταύτην οὖν τὴν πρὸς τὸν νέον βασιλέα τῶν βαρβάρων δυσμένειαν τὰς τριήρεις ἐφοπλίσας παρεσκευάζετο καὶ αὐτός. Γνώμην δὲ εἶχεν, ὡς νῦν μὲν ἐξ ἐφόδου κακουργήσων τε τὰ Τριβαλῶν, καὶ Θεσσαλονίκην D τῶν κινδύνων ἀπαλλάξων· ἤδη γὰρ καὶ περὶ ἐκβολὰς τοῦ φθινοπώρου ἡ ὥρα ἦν· ἔπειτα βασιλέα μὲν τὸν νέον ἐκεῖσε καταλείπειν· αὐτὸς δὲ εἰς Βυζάντιον ἐπανελθὼν, καὶ παρασκευασάμενος τοῦ χειμῶνος, μετὰ μείζονος τῆς παρασκευῆς καὶ χρονισούσης ἐπελθεῖν. Ἃ τῇ βασιλίδι Ἄννῃ οὐκ ἤρεσκε παντάπασιν· ἀλλὰ ἐδεῖτο βασιλέως, καὶ παρῄνει, μὴ τὸν υἱὸν ἐκεῖσε καταλείπειν, ἀλλ' ἔχοντα ἐπαναστρέφειν· δεδιέναι γὰρ ἔφασκεν οὐ μᾶλλον τοῦ παιδὸς τὴν ἡλικίαν οὖσαν εὐεξαπάτητον, ὅσον τῶν ἑσπερίων τὴν μοχθηρίαν καὶ τὴν ἑτοιμότητα πρὸς νεωτερισμούς· ἃ φυλάττεσθαι παρῄνει μὴ ὑπ' ἐκείνων ἐξαπατηθέντος τοῦ νέου βασιλέως στάσις αὖθις καὶ πόλεμος μεταξὺ Ῥωμαίων ἐξαφθῇ, καὶ τοῖς πράγμασι καὶ σφίσιν αὐτοῖς λυμήνηται τὰ μέγιστα. Βασιλεὺς δὲ

tis complet, quibus tuto in Macedoniam cum eo navigaret. Non enim ignorabat, Barbaros malevolentia in eum suffusos, et si eum possent adipisci, facile interempturos. Est siquidem apud eos immanis ista consuetudo, quemvis imperii æmulum occidere, et in eo nulli vel ætati, vel cognationi parcere. Hinc et principio statim pacis inter imperatores factæ, post Helenam imperatori juniori nuptam, opinatus Orchanes, gratum se facturum socero, si quo modo juniorem imperatorem jugularet, eunuchum quemdam Mertzianem vocabulo, et plures alios robore corporis confidentiaque insignes misit : obtentu quidem legationis necessariæ, reipsa ut eum data occasione obtruncarent. Nec igitur fides huic narrationi deroganda est, quasi hæc in medio Romanorum citra periculum auderi non potuerint. Mos enim illis erat, non apud exteros et alienigenas modo, sed in sua item gente hujusmodi facinus designare, et sponte sua letho caput offerre : pro eo quod inimicum dynastæ suo trucidantes, gratiam inirent maximam, liberisque ac familiæ suæ benevolentiam illius, velut patrimonium quoddam relinquerent : quomodo nimirum etiam hic Mertzianes se cum sanguine pœnas expensurum nihil dubitans, tamen conatum suscepit, et qua erat in Orchanem propensione, salutem suam prodidit. Imperator Cantacuzenus ubi insidias factas cognovit, adolescentem absque se nunquam extra palatium prodire voluit, potissimum Barbarorum legatis Byzantii versantibus : Mertzianem vero celeriter ad legationem dato responso dimisit. Ob hanc igitur erga juniorem imperatorem Barbarorum malignitatem armatis in triremes impositis et ipse se comparabat. Habebat autem propositum, nunc quidem primo impetu Triballos obsidione depellere, et Thessalonicam discrimine liberare ; jam enim et autumnus senescebat ; deinde imperatorem juvenem ibi relinquere, ipse Byzantium redire, et per hiemem se instruere, atque cum majore ac diuturniore apparatu reverti. **767** Quod Augustæ Annæ nullo modo probabatur, rogabatque et admonebat ne filium ibi relinqueret, sed cum eo rediret; timere enim se non magis adolescentis ætatem fraudi opportunam, quam improbitatem occidentalium, et proclives ad res novandas animos, quæ cavere hortabatur, ne ab illis decepto juvene, seditio et bella inter Romanos redintegrascerent, quod et ipsis et reipublicæ damnosissimum accideret. Imperator consilium imperatricis, ut verum ac justum, et cum erga se amicitiæ voluntatis, tum erga rempublicam sollicitudinis plenum laudare, jubereque bono esse animo. Putare se in primis conducibile, post adventum Thessalonicam filium illic solum relinquere, cum ipse diutius inde abfuturus sit. Et nunc quidem ceu impressionem faciendam, quandoquidem in gravi periculo civitas versari videatur, quod ei non tam infirmitas incolarum, quam perversitas attulerit : et se, cum ibi fuerit, expul-

sis, qui urbem Triballis prodere cogitassent, imperatorem juvenem ibidem per hiemem relicturum, qui proditoribus, si qui superfuerint, obsistat. Non enim utique eo præsente communi sententia, ut vel scelestissimi sint, ipsum cum civitate hostibus tradituros. Vere ineunte, ubi et ipse cum majore apparatu advenerit, tum jam Deo adjuvante non de Thessalonica solum, sed et de reliqua Macedonia, Thessalia et Acarnania (quas, dum bellum gereretur, Triballi occuparint) ad eos verba facturum. Hac ratione Augustam, quod nitebatur, non admodum flexit.

A ἐπῄνει τε τῆς παραινέσεως τὴν βασιλίδα, ὡς ἀληθοῦς καὶ δικαίας οὔσης, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἄκρως ἐχομένης, καὶ κηδεμονίας τῶν κοινῶν, καὶ παρῄνει καὶ αὐτὸς θαῤῥεῖν, ὡς μετὰ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἐπιδημίαν, ὅ τι ἂν δοκοίη μάλιστα λυσιτελεῖν ποιήσοντος· οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτῷ μάλιστα τῶν ἀγαθῶν δοκεῖν βασιλέα τὸν υἱὸν μόνον καταλείπειν μέλλοντα ἐπιπολὺ ἀπέσεσθαι αὐτοῦ· ἀλλὰ νῦν μὲν ὥσπερ ἔφοδον ποιεῖσθαι διὰ τὸν Θεσσαλονίκης κίνδυνον ὀξὺν ὑποπτευόμενον· ὃν οὐχ ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνοικούντων μᾶλλον ἐπήγαγεν, ἢ ἡ μοχθηρία· ἐκεῖσε δὲ γενόμενον, καὶ τοὺς προδιδόντας τοῖς Τριβαλοῖς τὴν πόλιν ἐξελάσαντα, βασιλέα μὲν τῇ πόλει καταλείπειν τοῦ χειμῶνος κωλύσοντα τοὺς προδιδόντας, εἴ τινες ὑπολειφθεῖεν ἔτι. Οὐ γὰρ δὴ κοινῇ παρόντος αὐτοῦ βουλήσονται αὐτόν τε καὶ τὴν πόλιν προδιδόναι, κἂν εἰς ἄκρον μάλιστα ἐλάσσωσι μοχθηρίας. Ἔπειτα ἅμα ἦρι μετὰ πλείονος ἐπελθόντα τῆς παρασκευῆς καὶ αὐτὸν, τότ' ἤδη Θεοῦ συναιρομένου, οὐ περὶ Θεσσαλονίκης μόνον ποιήσεσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας καὶ Θετταλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἃς ἔχουσιν οἱ Τριβαλοὶ κατασχόντες ἐπὶ τῶν τοῦ πολέμου χρόνων. Τοιούτοις μὲν δὴ λόγοις ἔπειθε τὴν βασιλίδα, οὐ πάνυ πειθομένην.

CAPUT XVII.

Cavet Macedoniæ a direptionibus imperator. Tentat in transitu mœnia Anactoropolis. De ejus præfecto Alexio. Eionem frustra oppugnat, naves incendit. Orchanes filium cum sociis revocat propter hostes. Persæ revertentes Mœsiam deprædantur. Filius Matthæus etiam redit. Humanitas præfecti Amphipolis in imperatorem. Persæ illi se jungunt. Thessalonicæ dissidium, et res ibi feliciter gesta.

Imperator ut Persicas copias ad Hellespontum transmittere intellexit, paratis jam triremibus celeriter solvit, imperatorem juniorem secum ducens. Cumque in Hellesponto esset, eo in navibus relicto, ipse in continentem egressus, duces admonebat qua incederent, cavebatque diligenter ne Macedoniam suam mox futuram popularentur: 768 sed cum Thessalonicam venissent, sibi curæ futurum, quatenus regionem hostium infestarent. Et Matthæum filium Romanas agentem copias, cum ducibus præire Thessalonicam Barbaris jussit. Scopus autem illius erat, ut cum ibi in tuto imperatorem juniorem reliquisset, ipse cum Romanis et Barbaris in hostium provinciam irrumperet. Ubi igitur, ut videbatur, exercitum terrestrem recte constituit, triremibus in altum est provectus. Obiter porro atque in transitu Eiones urbis maritimæ in Thracia, quæ nunc Anactoropolis vocatur, mœnia tentavit, cui præerat quidam Alexius Bithynus, e vico quodam nomine Bellicoma oriundus, qui bello civili sub Apocaucho magno duce meruerat, et non parum diu uniremis prædatoriæ præfectum egerat. Post cujus necem, similiter ut alii, propter interregnum res novas moliens, non hanc urbem solum sibi subjecit, sed etiam Christopoli nocuit, quantum potuit, Thraciosque et Lemnios pressit, omnia a Romano imperio avellere sibique subjugare concupiscens. Quocirca descendens imperator, Eionemque adortus, biduum aut triduum muros oppugnavit, nec, Alexianis fortiter defendentibus, expugnavit; naves vero ad unam, et triremes piraticas, quibus Alexius utebatur, flammis combussit. Adhuc in illis locis moranti nuntiatur, Persas qui auxilio venerant, abiisse. Visum tunc compluribus, a Romanis quibusdam Persas ad discedendum incitatos odio scilicet junioris imperatoris, ne Ro-

B Αὐτὸς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τὴν Περσικὴν στρατιὰν τὸν Ἑλλήσποντον περαιουμένην, καὶ αἱ τριήρεις παρεσκευασμέναι ἦσαν, ἀπέπλει κατὰ τάχος, καὶ βασιλέα τὸν νέον ἔχων, καὶ γενόμενος ἐν Ἑλλησπόντῳ, βασιλέα μὲν τὸν νέον κατελίμπανεν ἐν ταῖς τριήρεσιν, αὐτὸς δὲ πρὸς τὴν ἤπειρον ἐξελθὼν, συνεμίγνυτο τῆς στρατιᾶς τοῖς ἡγεμόσι· καὶ παρῄνει ᾗ χρὴ ποιεῖσθαι τὴν ὁδοιπορίαν· πρόνοιάν τε ἐποιεῖτο οὐκ ὀλίγην τοῦ μὴ τὴν Μακεδονίαν διαφθείρειν αὐτῷ ὑπήκοον αὐτίκα ἐσομένην, ἀλλ' ἐπειδὰν εἰς Θεσσαλονίκην ἀφίκωνται, αὐτῷ μελήσειν ᾗ χρὴ κακοῦν τὴν πολεμίαν. Τόν τε Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἐκέλευε τὴν Ῥωμαίων ἔχοντα στρατιὰν, μετὰ τῶν ἡγεμόνων ἡγεῖσθαι τοῖς βαρβάροις τὴν εἰς Θεσσαλονίκην. Σκοπὸς δὲ ἦν αὐτῷ, ὡς ἐκεῖ μὲν βασιλέα τὸν νέον καταλείψοντι ἐν ἀσφα- C λείᾳ, αὐτὸς δὲ Ῥωμαίους ἅμα καὶ βαρβάρους ἄγων, εἰς τὴν πολεμίαν ἐμβαλεῖν. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἠπειρῶτιν στρατιὰν εὖ διαθέμενος, ὡς ἐδόκει, ἔπειτα ἀνήγετο ἐν ταῖς τριήρεσιν. Ὁδοῦ δὲ πάρεργον καὶ τῆς Ἠϊόνος πόλεως παραλίου, ἣ νῦν Ἀνακτορόπολις καλεῖται, τῶν τειχῶν ἀπεπειρᾶτο, ἧς ἦρχεν Ἀλέξιός τις ἐκ Βιθυνίας ὡρμημένος, ἐκ κώμης τινὸς Βελικώμης προσαγορευομένης· ὃς κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον Ἀποκαύχῳ τῷ μεγάλῳ δουκὶ ἐμισθοφόρησεν οὐκ ὀλίγον χρόνον, μονήρους ἄρχων λῃστρικῆς. Ὕστερον δὲ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τοῖς ἄλλοις ὁμοίως καὶ αὐτὸς διὰ τὴν ἀναρχίαν ἐπὶ νεωτερισμοὺς χωρήσας, οὐ τὴν Ἠϊόνα μόνον δὴ ταύτην ἑαυτῷ περιεποίησε κρατήσας, ἀλλὰ καὶ Χριστούπολιν ἐκάκου, D ὅσα δυνατὰ, καὶ Θασίοις καὶ Λημνίοις λυπηρὸς ἦν, πάντα ὑφ' ἑαυτῷ βουλόμενος ποιεῖσθαι, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτέμνειν. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς καταπλέων ἐπέθετο τῇ Ἠϊόνι, καὶ τειχομαχίας ἐπὶ δύο καὶ τρισὶν ἡμέραις ἐποιήσατο, καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἥττων ὤφθη, τῶν περὶ Ἀλέξιον ἀμυνομένων καρτερῶς· πλοῖα μέντοι ὅσα ἦν, καὶ μονήρεις πειρατι-

κις, ἃς αὐτὸς ἐχρῆτο πρὸς λῃστείας, πάντα ἀνάλωσε πυρί. Ἔτι δὲ αὐτῷ περὶ ἐκεῖνα διατρίβοντι τὰ μέρη, ἠγγέλλετο ὡς ἡ κατὰ συμμαχίαν ἀφικνουμένη ἀναστρέψειε στρατιὰ Περσῶν. Ἐδόκει μὲν οὖν τότε τοῖς πολλοῖς ὑπό τινων Ῥωμαίων τοὺς Πέρσας ἀναπεπεῖσθαι ἀναστρέφειν ἔχθει τῷ πρὸς τὸν νέον βασιλέα, ὡς ἂν μὴ ἡ Ῥωμαίων αὔξοιτο ἀρχή. Τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον ἦν, ἀλλὰ παντάπασιν ἡμάρτανον οἱ ὑποπτεύοντες τῆς ἀληθείας. Ὀρχάνης γὰρ μετὰ τὸ τὴν στρατιὰν εἰς τὴν Θρᾴκην περαιωθεῖσαν τῆς εἰς ἑσπέραν ἔχεσθαι ὁδοῦ, γράμματα τῷ υἱῷ Σουλιμὰν ἐν ἀπορρήτῳ πέμψας, ἐκέλευεν ἀναστρέφειν· ἐπιέναι γὰρ αὐτῷ τῶν ὁμόρων Περσῶν τοὺς δυνατωτάτους, καὶ τὴν στρατιὰν παρεῖναι δέον, καὶ ἀμύνεσθαι τοῖς ἐπιοῦσιν. Ἐκέλευε μέντοι μὴ κατάδηλον Ῥωμαίοις τὴν αἰτίαν τῆς ἀναχωρήσεως ποιεῖν, ἵνα μὴ ὁ βασιλεὺς αὐτῷ ὀργίζοιτο, ἀλλὰ πλασάμενόν τινας αἰτίας ἀναστρέφειν. Ἃ Σουλιμὰν ἐποίει ἣ αὐτῷ ὁ πατὴρ προσέταττε, καί τινα πλασάμενος μὴ ὄντα, ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἕβρον πόρου πρὸς τὴν Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίαν ἀπεχώρει· καὶ πλῆθος ὁμοῦ βοσκημάτων καὶ ἀνθρώπων ἐλάσας αἰχμαλώτων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐπεραιοῦτο.

Ματθαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς ἐπεὶ μὴ τῇ Ῥωμαίων μόνῃ στρατιᾷ δυνατὸς ἦν τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην ἀπιέναι διὰ πολεμίας, ποταμῶν τε ἀεννάων διϊόντων ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ οὐ ῥᾴδιον τὸν πόρον παρεχομένων, καὶ Τριβαλῶν ἐνεδρευόντων ὄντων δυνατωτέρων, ἢ καθ' ἣν ἦγεν αὐτὸς Ῥωμαίων στρατιὰν, ἀνέστρεφε καὶ αὐτὸς, καὶ διέλυε τὸ στράτευμα· βασιλεῖ τε τῷ πατρὶ ἐδήλου τὴν αἰτίαν τῆς κωλύμης. Βασιλεὺς δὲ ἠγανάκτει μὲν πρὸς τὰ συμβάντα, πρός τι δὲ λυσιτελέστερον οὐκ ἔχων τρέπεσθαι, ἐχώρει τὴν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκ τῆς Ἠϊόνος ἄρας, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ὡρμίσατο ἐπ' ἀγκυρῶν Ἀμφιπόλεως ἐγγὺς, ὑπὸ Τριβαλῶν κατεχομένης. Ἧς ἐπετρόπευε Μπραϊάνης βασιλεῖ ἐς τὰ μάλιστα φίλος ὢν ἐκ τῆς πρὸς αὐτοὺς διατριβῆς· πρὸς ὃν ἀκατίου ἐπιβὰς νυκτὸς, ἀφίκετο εἰς Ἀμφίπολιν ὁ βασιλεὺς κρύφα, καὶ διειλέχθη. Ὁ δὲ τά τε πρὸς αὐτὸν εὖ διέθετο βασιλεῖ ἐπαγγειλάμενος πάντα ποιήσειν κατὰ γνώμην, καὶ τοῖς ἄλλοις βασιλέως φίλοις ὑπέσχετο διαλεχθήσεσθαι, ἵν' ἐν καιρῷ προσήκοντι χρήσιμοι ὀφθεῖεν βασιλεῖ, ἀπήγγελλέ τε ὡς περὶ Στρυμμόνα νῆες ὡρμίζονται δύο καὶ εἴκοσι Περσικαὶ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἀφιγμέναι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα ἐπὶ νυκτὸς διαλεχθεὶς, πάλιν εἰς τὰς τριήρεις ἀπεχώρει, πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος τοῦ μὴ φανερὸς εἶναι διειλεγμένος τῷ Τριβαλῷ. Ἅμα δὲ ἕῳ ἔπεμπεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας καὶ ἐκάλει ἐπὶ συμμαχίαν, οἱ δὲ παρῆσαν οὐδὲν μελλήσαντες· οὓς ἄγων μετὰ τῶν τριήρεων ἀφῖκτο εἰς Θεσσαλονίκην, εὗρε δὲ τὸν δῆμον καὶ τοὺς Ζηλωτὰς πρὸς τοὺς ἀρίστους διαστασιάζοντας, καὶ κοινῇ κακῶς τὴν πόλιν ἔκ τε τῶν ἔξωθεν πολεμίων καὶ τῶν ἔνδον ἐπιβούλων ἔχουσαν. Πάντα δὲ εὐθὺς διέλυε τὰ δεινὰ ἐπιφανεὶς, καὶ ἡ πᾶσα πόλις ἐν ἑορταῖς ἦσαν, καὶ μετὰ πολλῆς εὐφημίας ὑπεδέχοντο τοὺς βασιλέας. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐκκλησίαν πάνδημον ἐκ τῶν Θεσσαλονικέων συναθροίσας, περί τε τοῦ συμβεβηκότος πρὸς αὐτὸν

A manum imperium augeretur. Id autem secus erat, et omnimodis a vero aberrabat suspicio. Orchanes siquidem post exercitum in Thraciam trajectum, ut in Occidentem pergeret, missis occulte ad filium Sulimanum litteris, reditum præcipiebat; se enim a vicinis et potentissimis Persarum dynastis invadi, ad quos profligandos iis copiis sibi opus sit. Jubebat item ne reversionis causam Romanis indicaret, ne imperator sibi irasceretur, sed fingeret aliquid, atque ita rediret. Quæ præcepta patris sui agitans Sulimanus, Hebro transmisso in Mœsiam populatum abiit, et cum pecorum hominumque magno numero in Asiam renavigavit. Matthæus, quoniam cum solis Romanis per hostes ire non poterat, perennibus etiam in medio fluviis haud
B facilem transitum concedentibus, et **769** Triballis vias insidentibus, ac firmioribus multitudine, quam pro copiis Romanis, quas ducebat, etiam ipse reversus est, et exercitus dissipatus, patrique quid sibi obstitisset indicavit. Imperator hoc eventu stomachatus, cum quid potius ageret, non haberet, Eione Thessalonicam proficiscens, nocte illa prope Amphipolim, quam Triballi tenebant, jactis anchoris mansit. Eam Brajanes regebat, imperatori ob veterem consuetudinem conjunctissimus; ad quem noctu navigiolo clam Amphipolim venit, et cum eo sermonem habuit. Qui quod ad se attinebat, bene imperatori volens, omnia ex ejus complacito facturum, et cum aliis ejusdem amicis acturum recipie-
C bat, ut opportuno tempore illi operam navarent; nuntiabatque, ad Strymonis ripas naves Persicas duas supra viginti populandi causa appulsas. Imperator finito hoc nocturno colloquio, ad triremes revertit, cautione magna adhibita, ne cum Triballo congressus resciretur. Diluculo Persas ad auxilium invitat, qui sine mora advolant, cum iis Thessalonicam defertur, ubi populum et Zelotas ab optimatibus dissidentes invenit, et urbem tum ab externis hostibus, tum ab internis insidiatoribus afflictatam communiter. Verum omne malum adventu suo discussit, totaque civitas festum diem agens, et acclamationes ingeminans, imperatores læta suscepit. Secundum adventum Cantacuzenus vocato in concionem populo, de bello, quod con-
D tra se Romani movissent, disseruit: non sibi, sed sycophantis causam illius ascribendam; et de Zelotis ipsorum, qui neque antea, quasi imperatori juniori studerent, arma in se movissent, sed ut locupletum facultates diriperent, ipsi plerique omnes egentes: et nunc nihilominus Triballorum largitionibus corrupti, non imperatorem modo, pro quo se pugnaturos affirmassent, sed et urbem totam propter compendium suum prodiderint. Ac multis argumentis demonstrabat, non solum imperatori juniori, sed universis quoque Romanis et civibus inde ab initio malevolos exstitisse: præcipuosque comprehendi imperabat, quos et Byzantium secum adduxit. Alios urbe fugari jussit: Triballos vero propugnaculis circum urbem expulit,

sis, qui urbem Triballis prodere cogitassent, imperatorem juvenem ibidem per hiemem relicturum, qui proditoribus, si qui superfuerint, obsistat. Non enim utique eo præsente communi sententia, ut vel scelestissimi sint, ipsum cum civitate hostibus tradituros. Vere ineunte, ubi et ipse cum majore apparatu advenerit, tum jam Deo adjuvante non de Thessalonica solum, sed et de reliqua Macedonia, Thessalia et Acarnania (quas, dum bellum gereretur, Triballi occuparint) ad eos verba facturum. Hac ratione Augustam, quod nitebatur, non admodum flexit.

A ἐπῄνει τε τῆς παραινέσεως τὴν βασιλίδα, ὡς ἀληθοῦς καὶ δικαίας οὔσης, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἄκρως ἐχομένης, καὶ κηδεμονίας τῶν κοινῶν, καὶ παρῄνει καὶ αὐτὸς θαῤῥεῖν, ὡς μετὰ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἐπιδημίαν, ὅ τι ἂν δοκοίη μάλιστα λυσιτελεῖν ποιήσοντος· οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτῷ μάλιστα τῶν ἀγαθῶν δοκεῖν βασιλέα τὸν υἱὸν μόνον καταλείπειν μέλλοντα ἐπιπολὺ ἀπέσεσθαι αὐτοῦ· ἀλλὰ νῦν μὲν ὥσπερ ἔφοδον ποιεῖσθαι διὰ τὸν Θεσσαλονίκης κίνδυνον ὀξὺν ὑποπτευόμενον· ὃν οὐχ ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνοικούντων μᾶλλον ἐπήγαγεν, ἢ ἡ μοχθηρία· ἐκεῖσε δὲ γενόμενον, καὶ τοὺς προδιδόντας τοῖς Τριβαλοῖς τὴν πόλιν ἐξελάσαντα, βασιλέα μὲν τῇ πόλει καταλείπειν τοῦ χειμῶνος κωλύσοντα τοὺς προδιδόντας, εἴ τινες ὑπολειφθεῖεν ἔτι. Οὐ γὰρ δὴ κοινῇ παρόντος αὐτοῦ βουλήσονται αὐτόν τε καὶ τὴν πόλιν προδιδόναι, κἂν εἰς ἄκρον μάλιστα ἐλάσσωσι μοχθηρίας. Ἔπειτα ἅμα ἦρι μετὰ πλείονος ἐπελθόντα τῆς παρασκευῆς καὶ αὐτὸν, τότ' ἤδη Θεοῦ συναιρομένου, οὐ περὶ Θεσσαλονίκης μόνον ποιήσεσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας καὶ Θετταλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἃς ἔχουσιν οἱ Τριβαλοὶ κατασχόντες ἐπὶ τῶν τοῦ πολέμου χρόνων. Τοιούτοις μὲν δὴ λόγοις ἔπειθε τὴν βασιλίδα, οὐ πάνυ πειθομένην.

CAPUT XVII.

Cavet Macedoniæ a direptionibus imperator. Tentat in transitu mœnia Anactoropolis. De ejus præfecto Alexio. Eionem frustra oppugnat, naves incendit. Orchanes filium cum sociis revocat propter hostes. Persæ revertentes Mœsiam deprædantur. Filius Matthæus etiam redit. Humanitas præfecti Amphipolis in imperatorem. Persæ illi se jungunt. Thessalonicæ dissidium, et res ibi feliciter gesta.

Imperator ut Persicas copias ad Hellespontum transmittere intellexit, paratis jam triremibus celeriter solvit, imperatorem juniorem secum ducens. Cumque in Hellesponto esset, eo in navibus relicto, ipse in continentem egressus, duces admonebat qua incederent, cavebatque diligenter ne Macedoniam suam mox futuram popularentur: 768 sed cum Thessalonicam venissent, sibi curæ futurum, quatenus regionem hostium infestarent. Et Matthæum filium Romanas agentem copias, cum ducibus præire Thessalonicam Barbaris jussit. Scopus autem illius erat, ut cum ibi in tuto imperatorem juniorem reliquisset, ipse cum Romanis et Barbaris in hostium provinciam irrumperet. Ubi igitur, ut videbatur, exercitum terrestrem recte constituit, triremibus in altum est provectus. Obiter porro atque in transitu Eiones urbis maritimæ in Thracia, quæ nunc Anactoropolis vocatur, mœnia tentavit, cui præerat quidam Alexius Bithynus, e vico quodam nomine Bellicoma oriundus, qui bello civili sub Apocaucho magno duce meruerat, et non parum diu uniremis prædatoriæ præfectum egerat. Post cujus necem, similiter ut alii, propter interregnum res novas moliens, non hanc urbem solum sibi subjecit, sed etiam Christopoli nocuit, quantum potuit, Thraciosque et Lemnios pressit, omnia a Romano imperio avellere sibique subjugare concupiscens. Quocirca descendens imperator, Eionemque adortus, biduum aut triduum muros oppugnavit, nec, Alexianis fortiter defendentibus, expugnavit; naves vero ad unam, et triremes piraticas, quibus Alexius utebatur, flammis combussit. Adhuc in illis locis moranti nuntiatur, Persas qui auxilio venerant, abiisse. Visum tunc compluribus, a Romanis quibusdam Persas ad discedendum incitatos odio scilicet junioris imperatoris, ne Ro-

B Αὐτὸς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τὴν Περσικὴν στρατιὰν τὸν Ἑλλήσποντον περαιουμένην, καὶ αἱ τριήρεις παρεσκευασμέναι ἦσαν, ἀπέπλει κατὰ τάχος, καὶ βασιλέα τὸν νέον ἔχων, καὶ γενόμενος ἐν Ἑλλησπόντῳ, βασιλέα μὲν τὸν νέον κατελίμπανεν ἐν ταῖς τριήρεσιν, αὐτὸς δὲ πρὸς τὴν ἤπειρον ἐξελθὼν, συνεμίγνυτο τῆς στρατιᾶς τοῖς ἡγεμόσι· καὶ παρῄνει ᾗ χρὴ ποιεῖσθαι τὴν ὁδοιπορίαν· πρόνοιάν τε ἐποιεῖτο οὐκ ὀλίγην τοῦ μὴ τὴν Μακεδονίαν διαφθείρειν αὐτῷ ὑπήκοον αὐτίκα ἐσομένην, ἀλλ' ἐπειδὰν εἰς Θεσσαλονίκην ἀφίκωνται, αὐτῷ μελήσειν ᾗ χρὴ κακοῦν τὴν πολεμίαν. Τόν τε Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἐκέλευε τὴν Ῥωμαίων ἔχοντα στρατιὰν, μετὰ τῶν ἡγεμόνων ἡγεῖσθαι τοῖς βαρβάροις τὴν εἰς Θεσσαλονίκην. Σκοπὸς δὲ ἦν αὐτῷ, ὡς ἐκεῖ μὲν βασιλέα τὸν νέον καταλείψοντι ἐν ἀσφα- C λείᾳ, αὐτὸς δὲ Ῥωμαίους ἅμα καὶ βαρβάρους ἄγων, εἰς τὴν πολεμίαν ἐμβαλεῖν. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἠπειρῶτιν στρατιὰν εὖ διαθέμενος, ὡς ἐδόκει, ἔπειτα ἀνήγετο ἐν ταῖς τριήρεσιν. Ὁδοῦ δὲ πάρεργον καὶ τῆς Ἠϊόνος πόλεως παραλίου, ἣ νῦν Ἀνακτορόπολις καλεῖται, τῶν τειχῶν ἀπεπειρᾶτο, ἧς ἦρχεν Ἀλέξιός τις ἐκ Βιθυνίας ὡρμημένος, ἐκ κώμης τινὸς Βελικώμης προσαγορευομένης· ὃς κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον Ἀποκαύχῳ τῷ μεγάλῳ δουκὶ ἐμισθοφόρησεν οὐκ ὀλίγον χρόνον, μονήρους ἄρχων λῃστρικῆς. Ὕστερον δὲ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τοῖς ἄλλοις ὁμοίως καὶ αὐτὸς διὰ τὴν ἀναρχίαν ἐπὶ νεωτερισμοὺς χωρήσας, οὐ τὴν Ἠϊόνα μόνον δὴ ταύτην ἑαυτῷ περιεποίησε κρατήσας, ἀλλὰ καὶ Χριστούπολιν ἐκάκου, D ὅσα δυνατὰ, καὶ Θασίοις καὶ Λημνίοις λυπηρὸς ἦν, πάντα ὑφ' ἑαυτῷ βουλόμενος ποιεῖσθαι, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτέμνειν. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς καταπλέων ἐπέθετο τῇ Ἠϊόνι, καὶ τειχομαχίας ἐπὶ δύο καὶ τρισὶν ἡμέραις ἐποιήσατο, καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἥττων ὤφθη, τῶν περὶ Ἀλέξιον ἀμυνομένων καρτερῶς· πλοῖα μέντοι ὅσα ἦν, καὶ μονήρεις πειρατι-

κὰς, ἃς αὐτὸς ἐχρῆτο πρὸς λῃστείας, πάντα ἀνάλωσε πυρί. Ἔτι δὲ αὐτῷ περὶ ἐκεῖνα διατρίβοντι τὰ μέρη, ἠγγέλλετο ὡς ἡ κατὰ συμμαχίαν ἀφικνουμένη ἀναστρέψειε στρατιὰ Περσῶν. Ἐδόκει μὲν οὖν τότε τοῖς πολλοῖς ὑπό τινων Ῥωμαίων τοὺς Πέρσας ἀναπεπεῖσθαι ἀναστρέφειν ἔχθει τῷ πρὸς τὸν νέον βασιλέα, ὡς ἂν μὴ ἡ Ῥωμαίων αὔξοιτο ἀρχή. Τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον ἦν, ἀλλὰ παντάπασιν ἡμάρτανον οἱ ὑποπτεύοντες τῆς ἀληθείας. Ὀρχάνης γὰρ μετὰ τὸ τὴν στρατιὰν εἰς τὴν Θρᾴκην περαιωθεῖσαν τῆς εἰς ἑσπέραν ἔχεσθαι ὁδοῦ, γράμματα τῷ υἱῷ Σουλιμὰν ἐν ἀπορρήτῳ πέμψας, ἐκέλευεν ἀναστρέφειν· ἐπιέναι γὰρ αὐτῷ τῶν ὁμόρων Περσῶν τοὺς δυνατωτάτους, καὶ τὴν στρατιὰν παρεῖναι δέον, καὶ ἀμύνεσθαι τοῖς ἐπιοῦσιν. Ἐκέλευε μέντοι μὴ κατάδηλον Ῥωμαίοις τὴν αἰτίαν τῆς ἀναχωρήσεως ποιεῖν, ἵνα μὴ ὁ βασιλεὺς αὐτῷ ὀργίζοιτο, ἀλλὰ πλασάμενόν τινας αἰτίας ἀναστρέφειν. Ἃ Σουλιμὰν ἐποίει ᾗ αὐτῷ ὁ πατὴρ προσέταττε, καί τινα πλασάμενος μὴ ὄντα, ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἕβρον πόρου πρὸς τὴν Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίαν ἀπεχώρει· καὶ πλῆθος ὁμοῦ βοσκημάτων καὶ ἀνθρώπων ἐλάσας αἰχμαλώτων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐπεραιοῦτο. Ματθαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς ἐπεὶ μὴ τῇ Ῥωμαίων μόνῃ στρατιᾷ δυνατὸς ἦν τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην ἀπιέναι διὰ πολεμίας, ποταμῶν τε ἀεννάων διιόντων ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ οὐ ῥᾴδιον τὸν πόρον παρεχομένων, καὶ Τριβαλῶν ἐνεδρευόντων ὄντων δυνατωτέρων, ἢ καθ' ἣν ἦγεν αὐτὸς Ῥωμαίων στρατιὰν, ἀνέστρεφε καὶ αὐτὸς, καὶ διέλυε τὸ στράτευμα· βασιλεῖ τε τῷ πατρὶ ἐδήλου τὴν αἰτίαν τῆς κωλύμης. Βασιλεὺς δὲ ἠγανάκτει μὲν πρὸς τὰ συμβάντα, πρός τι δὲ λυσιτελέστερον οὐκ ἔχων τρέπεσθαι, ἐχώρει τὴν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκ τῆς Ἠϊόνος ἄρας, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ὡρμίσατο ἐπ' ἀγκυρῶν Ἀμφιπόλεως ἐγγὺς, ὑπὸ Τριβαλῶν κατεχομένης. Ἧς ἐπετρόπευε Μπραϊάνης βασιλεῖ ἐς τὰ μάλιστα φίλος ὢν ἐκ τῆς πρὸς αὐτοὺς διατριβῆς· πρὸς ὃν ἀκατίου ἐπιβὰς νυκτὸς, ἀφίκετο εἰς Ἀμφίπολιν ὁ βασιλεὺς κρύφα, καὶ διειλέχθη. Ὁ δὲ τά τε πρὸς αὐτὸν εὖ διέθετο βασιλεῖ ἐπαγγειλάμενος πάντα ποιήσειν κατὰ γνώμην, καὶ τοῖς ἄλλοις βασιλέως φίλοις ὑπέσχετο διαλεχθήσεσθαι, ἵν' ἐν καιρῷ προσήκοντι χρήσιμοι ὀφθεῖεν βασιλεῖ, ἀπήγγελλέ τε ὡς περὶ Στρυμμόνα νῆες ὁρμίζονται δύο καὶ εἴκοσι Περσικαὶ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἀφιγμέναι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα ἐπὶ νυκτὸς διαλεχθεὶς, πάλιν εἰς τὰς τριήρεις ἀπεχώρει, πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος τοῦ μὴ φανερὸς εἶναι διειλεγμένος τῷ Τριβαλῷ. Ἅμα δὲ ἕῳ ἔπεμπεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας καὶ ἐκάλει ἐπὶ συμμαχίαν, οἱ δὲ παρῆσαν οὐδὲν μελλήσαντες· οὓς ἄγων μετὰ τῶν τριήρεων ἀφῖκτο εἰς Θεσσαλονίκην, εὗρε δὲ τὸν δῆμον καὶ τοὺς Ζηλωτὰς πρὸς τοὺς ἀρίστους διαστασιάζοντας, καὶ κοινῇ κακῶς τὴν πόλιν ἔκ τε τῶν ἔξωθεν πολεμίων καὶ τῶν ἔνδον ἐπιβούλων ἔχουσαν. Πάντα δὲ εὐθὺς διέλυε τὰ δεινὰ ἐπιφανεὶς, καὶ ἡ πᾶσα πόλις ἐν ἑορταῖς ἦσαν, καὶ μετὰ πολλῆς εὐφημίας ὑπεδέχοντο τοὺς βασιλέας. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐκκλησίαν πάνδημον ἐκ τῶν Θεσσαλονικέων συναθροίσας, περί τε τοῦ συμβεβηκότος πρὸς αὐτὸν

A manum imperium augeretur. Id autem secus erat, et omnimodis a vero aberrabat suspicio. Orchanes siquidem post exercitum in Thraciam trajectum, ut in Occidentem pergeret, missis occulte ad filium Sulimanum litteris, reditum præcipiebat; se enim a vicinis et potentissimis Persarum dynastis invadi, ad quos profligandos iis copiis sibi opus sit. Jubebat item ne reversionis causam Romanis indicaret, ne imperator sibi irasceretur, sed fingeret aliquid, atque ita rediret. Quæ præcepta patris sui agitans Sulimanus, Hebro transmisso in Mœsiam populatum abiit, et cum pecorum hominumque magno numero in Asiam renavigavit. Matthæus, quoniam cum solis Romanis per hostes ire non poterat, perennibus etiam in medio fluviis haud B facilem transitum concedentibus, et **769** Triballis vias insidentibus, ac firmioribus multitudine, quam pro copiis Romanis, quas ducebat, etiam ipse reversus est, et exercitus dissipatus, patrique quid sibi obstitisset indicavit. Imperator hoc eventu stomachatus, cum quid potius ageret, non haberet, Eione Thessalonicam proficiscens, nocte illa prope Amphipolim, quam Triballi tenebant, jactis anchoris mansit. Eam Brajanes regebat, imperatori ob veterem consuetudinem conjunctissimus; ad quem noctu navigiolo clam Amphipolim venit, et cum eo sermonem habuit. Qui quod ad se attinebat, bene imperatori volens, omnia ex ejus complacito facturum, et cum aliis ejusdem amicis acturum recipie- C bat, ut opportuno tempore illi operam navarent; nuntiabatque, ad Strymonis ripas naves Persicas duas supra viginti populandi causa appulsas. Imperator finito hoc nocturno colloquio, ad triremes revertit, cautione magna adhibita, ne cum Triballo congressus resciretur. Diluculo Persas ad auxilium invitat, qui sine mora advolant, cum iis Thessalonicam defertur, ubi populum et Zelotas ab optimatibus dissidentes invenit, et urbem tum ab externis hostibus, tum ab internis insidiatoribus afflictatam communiter. Verum omne malum adventu suo discussit, totaque civitas festum diem agens, et acclamationes ingeminans, imperatores læta suscepit. Secundum adventum Cantacuzenus vocato in concionem populo, de bello, quod con- D tra se Romani movissent, disseruit: non sibi, sed sycophantis causam illius ascribendam; et de Zelotis ipsorum, qui neque antea, quasi imperatori juniori studerent, arma in se movissent, sed ut locupletum facultates diriperent, ipsi plerique omnes egentes: et nunc nihilominus Triballorum largitionibus corrupti, non imperatorem modo, pro quo se pugnaturos affirmassent, sed et urbem totam propter compendium suum prodiderint. Ac multis argumentis demonstrabat, non solum imperatori juniori, sed universis quoque Romanis et civibus inde ab initio malevolos exstitisse: præcipuosque comprehendi imperabat, quos et Byzantium secum adduxit. Alios urbe fugari jussit: Triballos vero propugnaculis circum urbem expulit,

alios per se fugientes, etiam ante conflictum, alios A conserta manu; brevique spatio temporis regionem hostibus purgavit. Etenim antequam eo veniret, quidquid extra portas est agri, Triballi possidebant.

πολέμου τοῖς Ῥωμαίοις διειλέχθη, ὡς οὐκ αὐτοῦ παρασχομένου τὰς αἰτίας, ἀλλὰ τῶν σεσυκοφαντηκότων, καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς Ζηλωτῶν, ὡς οὔτε πρότερον τῆς εἰς βασιλέα τὸν νέον ἕνεκα εὐνοίας τὸν πόλεμον κινοῖεν πρὸς αὐτὸν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διαρπάζειν τὰ τῶν ἐχόντων, ἄποροι ὄντες αὐτοὶ ὡς τὰ πολλά· καὶ νῦν οὐδὲν ἧττον παρὰ Τριβαλῶν χρηματιζόμενοι, οὐ βασιλέα μόνον ὑπὲρ οὗ ἀγωνίζεσθαι ἰσχυρίζοντο, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν πᾶσαν προὐδίδοσαν ἰδίας ὠφελείας ἕνεκα, καὶ ἀπεδείκνυεν ἐκ πολλῶν, οὐ βασιλεῖ τῷ νέῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι Ῥωμαίοις, καὶ τοῖς πολίταις δύσνους ἐξαρχῆς· καὶ ἐκέλευε συλλαμβάνεσθαι τοὺς μάλιστα ἐν λόγῳ, οὓς καὶ εἰς Βυζάντιον ἤγαγεν ἐπανελθών. Τοὺς δ' ἄλλους τῆς πόλεως ἐκέλευεν ἐξωθεῖσθαι· τούς τε Τριβαλοὺς τῶν περὶ τὴν πόλιν φρουρίων ἐξήλαυνε, τοὺς μὲν δραπετεύοντας καὶ πρὸ τῆς συμβολῆς, ἐνίους δὲ καὶ μάχαις, πέμπων στρατιάν· καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ καθαρὰν ἀπεδείκνυ τὴν χώραν πολεμίων. Ἦσαν γὰρ πρὶν βασιλέα ἥκειν πᾶσαν τὴν ἔξω πυλῶν χώραν οἱ Τριβαλοὶ διανενεμημένοι.

770 CAPUT XVIII.

Veneti opem contra Genuenses petunt, quos re infecta dimittit imperator. Damna data a Persis. antequam imperatori militarent. Pastorum princeps pro filio captivo rogat: cum eo pactum init imperator de scalis Berrhœæ muris apponendis. Quomodo eam Crales muniverit. Navium transitus in flumine impeditur, et æstu maris expeditur. Berrhœa capitur. Quid actum a militibus, præfectis, imperatore. Persæ permissu imperatoris Cralis regionem deprædantur.

Postmodum quatuor triremibus Thessalonicam B Venetorum legatus domi suæ vir nobilis Jacobus Bragadinus appellitur, qui senatus populique verbis imperatori promissa dat ingentia, si ipsis contra Genuenses ferat auxilium (erat enim permagnum inter eos subortum dissidium), precanturque, ut Byzantium reversus, arma secum in illos sumat; ex priore enim bello aliquas odii adversum Genuenses reliquias apud eum residere suspicabantur. Imperator abnegat: sibi cum Crale negotium esse, qui Romanis bello civili occupatis, non paucas urbes et terrarum regiones imperio abstulerit. Legati pollicentes, Venetos illi rem cum Crale transacturos; cooptatum enim esse in eorum senatum, ac proinde necesse habere obtemperare; ne sic quidem persuaserunt, sed humaniter habiti, cum donis dimissi sunt. C Ast Barbari navibus una militantes, non tantum oras Macedoniæ maritimas populati erant, antequam imperatori se conjungerent, sed etiam in Bottiæam navigantes omnia direptionibus et vastitate fœdaverant, in qua præter alios Marcelati cujusdam filium ceperant, pastorum quorumdam principis, qui armenta boum Triballis Berrhœensibus pascebant, eratque imperatori notus, quippe qui quondam unus de ejus pastoribus fuisset. Qua re potissimum fretus, Thessalonicam se contulit, et stratus ad ejus pedes, pro filio captivo rogavit. Imperator nescio quo instinctu hominem apprehendens, cum eo agit, ut si velit a Barbaris filium recipere, in Berrhœa capienda operam sibi det D nullam aliam, quam ut noctu tantum scalas muris apponat. Barbarus conditionem perlibenter suscipit, et majora etiam præstiturum spondet, confirmatque, rem sibi haud difficilem fore. Nam se cum quibusdam aliis Triballorum Berrhœa potentissimorum pascentem boves, inter binos muros urbis noctu mansitare: quibus nulla sit custodia, ut facile possit 771 persuasis sociis imperatori gratificari. Sic Barbarus cum eo pactus recedit, filii a Persis liberandi pro-

B Ἐν τούτῳ δὲ ἐκ Βενετίας πρὸς βασιλέα τέτταρες ἀφίκοντο τριήρεις εἰς Θεσσαλονίκην, ἄγουσαι πρεσβευτὴν τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν Ἰάκωβον Μπραγαδῖνον· ὃς μεγάλα ἐπηγγέλλετο βασιλεῖ ἐκ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου Βενετίας, εἰ αὐτοῖς πρὸς τοὺς ἐκ Γεννούας Λατίνους συμπολεμοίη· κεκίνητο γὰρ αὐτοῖς διαφορὰ μεγίστη· ἐδέοντό τε εἰς Βυζάντιον ἐπανελθόντα πόλεμον αἱρεῖσθαι πρὸς ἐκείνους μετ' αὐτῶν. Ὑπώπτευον γὰρ ἐκ τοῦ προτέρου πολέμου ἀπεχθῶς βασιλέα πρὸς τοὺς ἐν Γεννούᾳ Λατίνους διακεῖσθαι. Βασιλεὺς δὲ ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὴν συμμαχίαν, πρὸς Κράλην εἶναι φάμενος αὐτῷ τὸν λόγον ὃς πόλεις τε οὐκ ὀλίγας καὶ γῆν ἀφείλετο πολλὴν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου πρὸς ἀλλήλους ἠσχολημένων. Τῶν δὲ ἐπαγγελ- C λομένων, εὖ διαθήσειν αὐτῷ τὰ κατὰ Κράλην, γεγενῆσθαι γὰρ ἕνα τῆς αὐτῶν βουλῆς, καὶ ἔχειν ἀνάγκην πείθεσθαι αὐτοῖς, ἐπείθετο οὐδ' οὕτως, ἀλλὰ δῶρα παρασχὼν, καὶ φιλοφρονησάμενος, ἀπέπεμψεν. Οἱ βάρβαροι δὲ οἱ ταῖς ναυσὶ συστρατευόμενοι, οὐ μόνον τὰ κατὰ Μακεδονίαν παράλια διήρπαζον, πρὶν γενέσθαι ὑπὸ βασιλέα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Βοτιαίαν περαιούμενοι, πάντα ἐληΐζοντο καὶ ἐκάκουν· ἐν ᾗ ἄλλους τε ἠνδραποδίσαντο πολλοὺς, καί τινος υἱὸν Μαρζελάτου προσαγορευομένου νομέων τινῶν ἐξάρχοντος, οἳ βοῶν ἔνεμον ἀγέλην τῶν κατὰ τὴν Βέῤῥοιαν Τριβαλῶν· ἦν δὲ γνώριμος τῷ βασιλεῖ, ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῷ τελούντων νομάδων τὸ ἀρχαῖον ὤν· ᾧ καὶ μᾶλλον πεπεισμένος, εἰς Θεσσαλονίκην ἧκε, καὶ ἐδεῖτο περὶ τοῦ υἱοῦ, πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ βασιλέως κυλινδούμε- D νος. Βασιλεὺς δὲ ὥσπερ ὑπό τινος κεκινημένος, τῷ ἀνθρώπῳ διελέγετο μόνον παραλαβὼν, ὡς εἰ βούλοιτο ἀπὸ τῶν βαρβάρων τὸν υἱὸν ἐλευθεροῦν, πρὸς τὴν Βεῤῥοίας αἵρεσιν συμπράττειν, οὐδὲν ἕτερον ἢ νυκτὸς μόνον κλίμακα τοῖς τείχεσιν ἐπιθέντα. Ὁ βάρβαρος δὲ τήν τε ἐπιχείρησιν ὑπήρχετο προθύμως, καὶ τὰ μεγάλα ἐπηγγέλλετο συμπράξειν· ἔφασκε δὲ καὶ ῥᾳδίαν μάλιστα αὐτῷ ἔσεσθαι τὴν ἐπιχείρησιν. Τῶν γὰρ ἐν Βεῤῥοίᾳ δυνατωτάτων Τριβαλῶν μετά τινων ἑτέρων νέμων βοῦς, με-

ταξὺ τῶν δύο τειχῶν αὐλίζεσθαι τῆς πόλεως A τὴν νύκτα· καὶ μηδεμίαν κατ' αὐτοὺς εἶναι φυλακὴν, ὥστ' εἶναι ῥᾴδιον τοὺς ἑταίρους πείσαντα, πράττειν βασιλεῖ τὰ κατὰ γνώμην. Ὁ μὲν οὖν βάρβαρος οὕτω συνθέμενος πρὸς βασιλέα, ἀπεχώρει, ἐκείνου ἐπαγγειλαμένου τὸν υἱὸν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐλευθεροῦν, εἰ συμπράξειε τὰ δυνατὰ πρὸς τὸ Βέῤῥοιαν ἁλῶναι. Βασιλεὺς δὲ παρεσκευάζετο, ὡς εἰς Βέῤῥοιαν ἀφιξόμενος νυκτὸς, καὶ τὰς μὲν τριήρεις ἐκέλευε τοὺς ναυάρχους ἐφοπλίσαντας, ἄγοντας καὶ τοὺς βαρβάρους, ἐπί τινα ποταμὸν τῶν ἀεννάων οὐ πάνυ πόῤῥω ῥέοντα Βεῤῥοίας, ἐκ συνθήματος ἐλθεῖν, καὶ περιμένειν βασιλέα. Αὐτὸς δὲ τήν τε ἐκ Θεσσαλονίκης ἄγων στρατιὰν, καὶ τῶν ἐκ Βυζαντίου ἑπομένων οὐκ ὀλίγους, αὐτόθεν ἵππους συμπορισαμένους, ἐκ τῆς ἠπείρου πρὸς Βέῤῥοιαν ἐχώρει, βα- B σιλέα τὸν νέον ἐν Θεσσαλονίκῃ καταλιπών. Ἐν Βεῤῥοίᾳ δὲ καὶ πρότερον μὲν ἦσαν οὐκ ὀλίγοι Τριβαλῶν ὑπὸ Κράλῃ κατῳκισμένοι, οὐ στρατιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν δυνατῶν, διά τε τὴν ἄλλην τῆς πόλεως εὐφυΐαν· οὐδενὸς γὰρ τῶν ὅσα πόλιν εὐδαίμονα ποιεῖ ἐνδεῖ, καὶ διὰ τὸ μεγάλην εἶναι, καὶ πολλοὺς τοὺς ἐνοικοῦντας ἔχειν, οὐ δημώδη μόνον ὄχλον, ἀλλὰ καὶ στρατιώτας, καὶ οὐκ ὀλίγους τῶν συγκλητικῶν· ὧν τοὺς πλείους μὲν, ἢ πάντας ὁ Κράλης ἐξήλασε κατασχὼν, ὅμως ἔτι τὴν ἀποστασίαν δεδιὼς τῆς πόλεως, στρατιώτας τε ἐγκατῴκισεν οὐκ ὀλίγους, καὶ τῶν παρ' αὐτῷ ἐπιφανῶν τινας· ἀκροπόλεις δὲ οἰκοδομήσας δύο, τὴν μὲν ἀπηρτισμένην πάντῃ, φρουρὰ κατέσχε Γερμανῶν τὴν πρὸς τῇ Βασιλικῇ καλουμένῃ C πύλῃ, ἡ λοιπὴ δὲ ἐνέδει ἔτι. Οὐ γὰρ ἀκρόπολις ἦν, ἀλλ' ὥσπερ μικρὰ πόλις ἐν μεγάλῃ. Μέρος γὰρ οὐκ ὀλίγον τοῦ περιβόλου τῆς πρώτης πόλεως ἀποτεμόμενος διετείχιζεν ἐπὶ τὰ ἔνδον τὰς οἰκίας καθαιρῶν, καὶ πύργους ἀνίστη ἐφ' ἑνὶ τῷ μεγίστῳ τρεῖς ἐλάσσους, καὶ τῶν κατὰ τὰ μεσοπύργια τειχῶν πάχος σύμμετρον ἐχόντων διπλᾶς ἐποίει τὰς ἐπάλξεις, ἵν' εἰ δέοιτο, ἐφ' ἕτερον ἰέναι ἐξ ἑτέρου, ῥᾳδία εἴη ἡ διεξαγωγή· κἂν εἰ συμβαίη τὴν ἀκρόπολιν ἁλῶναι, μηδὲν παραβλάπτοιντο οἱ φύλακες ὁμοίως ἀπό τε τῶν ἔξω καὶ τῶν ἔνδον πολεμίων. Ταύτην μὲν οὖν τοιαύτην οὖσαν, οὐκ ἔφθασεν εἰς τέλος ἀγαγεῖν, ἀλλὰ τοῦ προσήκοντος ὕψους ἀπελείποντο οἱ πύργοι ἔτι. Διά τε οὖν τὰς εἰρημένας αἰτίας, πολλοὶ Τριβαλῶν ἐνδιέτριβον Βεῤῥοίᾳ, καὶ ἀξιόμαχος στρατιά· D καὶ τότε διὰ τὴν βασιλέως ἔφοδον οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐν ταῖς κώμαις κατῳκισμένων συνῆλθον· ὑπώπτευον γὰρ καὶ αὐτοὶ βασιλέα ἐπιχειρήσειν σφίσι, καὶ τῆς τε πόλεως ἐποιοῦντο φυλακὴν καὶ νύκτωρ, καὶ μεθ' ἡμέραν οὐ ῥᾳθύμως· καὶ παρεσκευάζοντο πρὸς ἄμυναν, ἤν τις αὐτοῖς ἐπίῃ. Ἃ καὶ βασιλεὺς σαφέστατα εἰδὼς, οὐ φανερῶς ἐπεχείρει· ᾔδει γὰρ οὐ δυνατὸς ἐσόμενος τοσούτους βίᾳ αἱρήσειν μετὰ τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἐπὶ κλοπὴν ἐχώρει μᾶλλον, οὐκ ὀλίγα καὶ τοῖς ἐγχωρίοις πεποιθὼς, ὡς συστήσονται ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἢν αἴσθωνται ἔνδον ὄντα, καὶ συγ-

missa secum auferens, si ad urbem occupandum operam viriliter contulisset. Jamque imperator ut Berrhœam noctu iret se comparabat, mandans navarchis, triremes instruerent, et barbaros simul ducentes, in fluvium quemdam perennem, non admodum Berrhœa procul manantem, ex composito venirent, ibique se exspectarent. Ipse vero tum ex Thessalonica præsidium, tum qui e Byzantio se sequentes, non paucos inde equos conquisierant, ducens ex continente Berrhœam, imperatore juniore Thessalonicæ relicto, petebat. Berrhœa autem, etsi jam antea multi degerent Triballi, a Crale eo habitatum missi, non milites modo, verum etiam homines copiosi, tum propter cæteram commoditatem (nihil siquidem eorum quæ urbem aliquam beatam faciunt, illic deest), tum quia ampla est, multisque incolis frequens, non plebeia solum turba, sed et militibus et optimatibus, quorum plures, vel omnes potius Crales ea occupata expulit, nihilo minus adhuc ejus defectionem timens, non paucos milites et nobiles aliquot ibi stabili sede collocarat. Arces porro construxit duas. Ac omnino quidem perfectæ, ad portam quæ Regia dicitur, Germanos præsidiarios imposuit: altera etiamnum præsidio carebat; non enim tam arx, quam parva urbs in magna erat (10). Parte enim non exigua de ambitu prioris urbis abscissa, muro eam discludebat, solo æquatis ædibus, et turres erigebat, post unam maximam tres minores, murorumque inter turres crassitudine illis respondentium duplicia propugnacula, seu pinnas faciebat, ut si opus foret, ab una in alteram facile commearent milites: et si arx forte caperetur, custodes ab hostibus æque intus ac foris nihil læderentur. Hanc igitur arcem sic institutam ad finem perducere non potuit, sed conveniens altitudo turribus adhuc deerat. Propter causas igitur a me positas, magna et bellicosa Triballorum vis Berrhœam incolebat: et tunc propter infestum imperatoris adventum non pauci in vicis habitantes, quod et se invasum iri metuerent, eo confluxerant, custodiebaturque urbs noctu et interdiu vigilanter, et ad hostem propulsandum sese instruebant. Quæ cum et imperator exploratissime sciret, non aperte eos aggrediebatur, quod se ad tam multos expugnatione subigendos viribus imparem nosset, sed ad furta se convertebat potius, non parum et incolis confisus; 772 nempe si se intus esse cognoverint, simul in hostes surrecturos, bellumque secum confecturos. Itaque magnopere studens, ne in Triballos ire nosceretur, ex compacto cum exercitu ad flumen venit. Triremes autem nondum aderant. Cum enim essent ad ostium fluminis, e mari atque e fluvio in modum aggeris aggesto luto (ut amat accidere), aditus ad transeundum obtineri non poterat: et navarchi ad naves expediendas

Jacobi Pontani notæ.

(10) Græce festivius propter παρωνομασίαν.

nullam machinam inveniebant, tantumque occasionem talem rei bene gerendæ elabi dolebant. Sciebant quippe, nec imperatorem sine ipsis Berrhœam invasurum : sed diluculo agnitum, Thessalonicam repetere coactum iri. Imperator similiter ad fluvium consistens, nondum adesse triremes dolenter ferebat, causamque absentiæ ignorabat : et ne cœpta in nihilum caderent, si dies intervenisset, etiam ipse verebatur. Interea dum classiarii hærent, quid agant, desubito exæstuans mare, et aliquandiu fluctuans, naves placido ac leni impetu in flumen promovet, citoque cum imperatore conjuncti, quam iniquo casu impediti fuissent, commemorabant. Imperator hæc non fortuna, sed divina providentia fieri existimans, ad negotium transigendum, ut Deo opitulante, confirmabatur, et quam celeriter licebat, cum gravi levique armatura et barbaris Berrhœam properabat, relictis ad custodiam triremium quot sufficere arbitrabatur. Euntem Merzelatus occurrens ad festinandum acuebat, quod diceret, omnia se confecisse, et scalas faciendas sociis commisisse. Cum ab oppido propius abessent, imperator rursus Merzelatum mittit, visum, ecquid scalæ sint confectæ. Refert ille, nullas esse confectas. Imperator iterum ancipiti cogitatione turbari. Tum qui illi erant proximi aptare in sylvis trabes, altitudinem muri æquantes (una enim in expeditione versabantur Berrhœotarum primarii, a Crale in exsilium acti, magnanimitate et fidentia nihil reliquis de imperatoris agmine concedentes, prompteque ad omnia præservientes, et ad patriam occupandam studium suum accommodantes), et quoniam clavi non suppetebant, funibus ex tabernaculo imperatoris usi, quaternas scalas brevi componere, quas cataphracti, et quidam levis armaturæ tollentes, Berrhœotis cum Merzelato ducibus, muris applicuerunt, oppidanis ad unum ignorantibus : ipsique primi, deinde utriusque armaturæ milites ascenderunt. **773** Imperator ut suos intus esse comperit, divisis copiis, ipse Romanos, equites peditesque ducens ad scalas processit : barbaros cum reliquis Romanis arcem adoriri jussit, ut pluribus ex partibus invadentes, terrorem indigenis afferrent. Qui intus jam erant milites, primum quidem in quosdam custodes incidentes, eos comprehendebant, mortemque interminabantur, si vocem ederent. Deinde cum ad portam Opsiccejanam venissent, alios custodes, eosdemque cives offenderunt, quos ad se juvandos, vectesque diffringendos hortati sunt. Dictum ac factum. Illi portis apertis imperatorem intromittunt. Qui optimatum paucos apud portam secum retinens, alios introrsus ire et cum Triballis hostibus dimicare jussit : ad quos perdendos soli incolæ sat multi erant. Ut enim intra mœnia imperatorem esse cognoverunt, acclamatione fausta eum prodente omnibus, statim in Triballos irruentes, facultates illorum diripiebant, et forte occurrentes capiebant. Triballi urbem ca-

A κατεργάσονται αὐτῷ τὸν πόλεμον. Ὁ μὲν οὖν πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος τοῦ μὴ κατάδηλος εἶναι Τριβαλοῖς ἐπιστρατεύων, ἦλθεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν κατὰ τὸ σύνθημα. Αἱ τριήρεις δὲ οὔπω παρῆσαν. Γενόμεναι γὰρ πρὸς τὸ στόμα τοῦ ποταμοῦ, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν, ὑπό τε τῆς θαλάττης καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐξωθουμένης τῆς ἰλύος προσχοῦσθαι κατὰ τὴν εἰσβολὴν, ἠδυνάτουν πρὸς τὴν εἴσοδον· καὶ μηχανὴ τοῖς ναυάρχοις οὐδεμία ἐξευρίσκετο, ἀλλὰ μόνον ἤχθοντο τοιαύτης πράξεως ἀπολλυμένης. Ἤδεισαν γὰρ οὐδὲ βασιλέα χωρὶς αὐτῶν ἐπιστρατεύσοντα Βεῤῥοίᾳ, ἀλλ' ἅμα ἕῳ κατάδηλον γενόμενον, ἀναγκασθήσεσθαι εἰς Θεσσαλονίκην ἀναστρέφειν. Βασιλεύς τε ὁμοίως ἠγανάκτει ἐφεστὼς τῷ ποταμῷ, ὅτι μὴ παρῆσαν αἱ τριήρεις· τὴν αἰτίαν δὲ τῆς ἀπολεί-
B ψεως ἠγνόει, καὶ ἀπόλλυσθαι τοιαύτην πρᾶξιν ὑπενόει καὶ αὐτὸς, εἰ ἐπιγένοιτο ἡμέρα. Ἐν ὅσῳ δὲ οἱ ἐν ταῖς τριήρεσι περὶ τοῦ ὅ τι χρὴ πράττειν διηπόρουν, ἀθρόον πλημμυρήσασα ἡ θάλασσα, καὶ κυμήνασα ἐπὶ μικρὸν, ἡμέρῳ καὶ προσηνεῖ ῥοθίῳ παρέπεμπε τὰς ναῦς ἐπὶ τὸν ποταμὸν, καὶ ἐν ὀλίγῳ βασιλεῖ συμμίξασαι, διηγοῦντο τὸ κατὰ τὴν διάβασιν, ὥσπερ ἐξαίσιον συμβεβηκός. Βασιλεύς τε οὐ κατὰ τύχην, ἀλλὰ προνοίᾳ θείᾳ τὰ τοιαῦτα συνεσκευάσθαι οἰηθεὶς, μᾶλλον ἐπεῤῥώσθη πρὸς τὴν πρᾶξιν, ὡς Θεοῦ συναιρομένου· καὶ ᾗ τάχους εἶχε, τούς τε ὁπλίτας, καὶ ψιλοὺς, καὶ τοὺς βαρβάρους τῶν νεῶν ἐξαγαγὼν, ἐχώρει πρὸς Βέῤῥοιαν σπουδῇ, ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν νεῶν καταλιπὼν ὅσους ᾤετο ἀρκέσειν. Μεταξὺ δὲ πορευομένῳ καὶ ὁ Μαρζελάτος
C παραγενόμενος, ἐπέσπευδε πρὸς τὴν πορείαν. Πάντα γὰρ αὐτῷ ἔφασκεν ἠνύσθαι, καὶ τοῖς ἑταίροις ἐπιτετραφέναι τὴν τῆς κλίμακος κατασκευήν. Ἐπεὶ δὲ ἦσαν οὐκ ἄπωθεν τῆς πόλεως, βασιλεὺς μὲν αὖθις ἔπεμπε Μαρζελάτον ἰδεῖν, εἰ κατεσκεύαστο ἡ κλίμαξ. Ὁ δὲ ἐπαναστρέψας, μηδεμίαν ἔφασκε κατεσκευάσθαι κλίμακα, καὶ πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐν ἀπόροις ἦν. Οἱ περὶ αὐτὸν δὲ ξύλα τεμόντες ἐκ τῆς λόχμης τῷ τείχει ἰσομήκη (συνεστρατεύοντο γὰρ Βεῤῥοιωτῶν οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ ὑπὸ Κράλη φυγαδευθέντες, πρὸς εὐψυχίαν καὶ τόλμαν οὐδενὸς λειπόμενοι τῶν συνόντων βασιλεῖ· οἳ καὶ μάλιστα προθύμως πρὸς πάντα ὑπηρέτουν, καὶ πρὸς τὴν τῆς πατρίδος ἐσπούδαζον κατάληψιν), ἐπειδὴ ἥλων οὐκ
D εὐπόρουν, τοῖς ἐκ τῆς βασιλικῆς σκηνῆς χρησάμενοι καλωδίοις, κλίμακας κατεσκεύασαν τέτταρας ἐν βραχεῖ, ὁπλῖται δὲ καὶ ἐκ τῶν ψιλῶν ἄραντες αὐτὰς, Βεῤῥοιωτῶν ἡγουμένων μετὰ Μαρζελάτου, τοῖς τείχεσι προσήρεισαν, μηδενὸς εἰδότος τῶν ἔνδον πολιτῶν· καὶ αὐτοὶ ἀνέβαινον πρῶτοι, ἔπειτα καὶ ἐκ τῶν ὁπλιτῶν καὶ τῶν ψιλῶν. Βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ᾐσθάνετο ἔνδον ὄντας τοὺς οἰκείους, αὐτίκα τὸ στράτευμα διῄρει, καὶ Ῥωμαίους μὲν ἔχων αὐτὸς ἱππέας καὶ πεζοὺς, ἐπὶ τὰς κλίμακας ἐχώρει, τὸ βαρβαρικὸν δὲ μετὰ Ῥωμαίων τῶν ἐπιλοίπων ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν ἐκέλευε χωρεῖν, ὥστε καταπλήττειν πολλαχόθεν προσβαλόντας. Οἱ ἔνδον δὲ γενόμενοι στρατιῶται, πρῶτα μὲν φύλαξί τισι περιτυχόντες, συνελάμβανον, καὶ σιωπᾶν ἐκέλευον, ἢ ἠπείλουν ἀποκτείνειν.

Ἔπειτα ἐλθόντες ἐπὶ πύλην τὴν Ὀφικκιανὴν προσαγορευομένην, ἑτέροις ἐνέτυχον φύλαξι πολίταις, οὓς ἐκέλευον συμπράττειν σφίσι, καὶ καταῤῥηγνύναι τοὺς μοχλούς· θᾶττον δὲ ἢ λόγος ἐκεῖνοι τὰς πύλας διανοίξαντες, εἰσεδέχοντο βασιλέα. Ὁ δὲ, τῶν ἀρίστων ὀλίγους πρὸς ταῖς πύλαις κατασχὼν περὶ αὐτὸν, τοὺς ἄλλους ἔνδον ἐκέλευε χωρεῖν, καὶ συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις. Τοὺς δὲ καὶ μόνοι ἤρκουν διαφθείρειν οἱ ἐγχώριοι. Ὡς γὰρ ᾔσθοντο ἔνδον ὄντα βασιλέα, τῆς εὐφημίας πᾶσι ποιούσης δῆλον, ἐπέθεντο αὐτίκα Τριβαλοῖς, καὶ τά τε ὄντα διήρπαζον, καὶ συνελάμβανον εἴ που περιτύχοιέν τινι. Οἱ Τριβαλοὶ δὲ, ἐπεὶ ᾐσθάνοντο ἑαλωκυῖαν Βέῤῥοιαν, πρῶτα μὲν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας συνέθεον πανταχόθεν ὡπλισμένοι, ὡς ἢ ἀμυνούμενοι ἂν ἐξῇ, ἢ τὰς πρὸς τῇ ἀκροπόλει πύλας διανοίξαντες ἀποδιδράσκοιεν. Τῶν βαρβάρων δὲ ἀλαλαξάντων ἔξωθεν τῆς ἀκροπόλεως, αὐτίκα πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας ἀπογνόντες, τῶν ἵππων ἀποβαίνοντες, εἰσῄεσαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, παῖδας καὶ γυναῖκας ἔχοντες, τῶν δὲ ἄλλων οὐδένα λόγον ἐποιοῦντο. Ὄντων δὲ πολλῶν, τριάκοντα γὰρ ἦσαν τῶν εὐπατριδῶν ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις, οἳ στρατιωτῶν πάντες ἦρχον, στρατιῶται δὲ πεντακόσιοι καὶ χίλιοι, ἐπεὶ τὰ τῆς ἀκροπόλεως τείχη καὶ οἱ πύργοι ἦσαν ἀτελεῖς, οἱ μὲν ἄρχοντες ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς ἕνα τῶν πύργων ὕψους ἱκανῶς ἔχοντα εἰσῄεσαν· τὸ δ' ἄλλο τῶν στρατιωτῶν πλῆθος, οἱ μὲν συνελαμβάνοντο αὐτίκα· οἱ δὲ πρὸς τὰς οἰκίας κατεκρύπτοντο παρὰ τοὺς φίλους. Οἱ Γερμανοὶ δὲ τὴν ἑτέραν εἶχον ἀκρόπολιν καθ' ἑαυτούς, ἣ πρὸς τῇ βασιλικῇ καλουμένῃ πύλῃ ἦν· ἄλλο δέ τι πλῆθος ἀχθοφορούντων, ὡς ἐλέγετο ὑπὲρ μυρίους ὄν, ἐκ πάσης τῆς ὑπὸ Κράλην γῆς ἠγμένον ἐπὶ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἀκροπόλεως, ἔξω αὐλιζόμενον τειχῶν, ὡς ᾔσθετο τοὺς βαρβάρους, ἔτι δοκῶν μεγάλων προσερηρεισμένων τοῖς τείχεσιν, ἐπὶ λίθων καὶ τῆς ἄλλης ὕλης ἀνολκήν, δι' αὐτῶν εἰσρυέντες, διεσώθησαν ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ᾔσθετο ἤδη κατὰ κράτος τὴν πόλιν ἐχομένην, ᾔει καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, εὐφημούμενος ὑπὸ τῶν πολιτῶν καὶ προπεμπόμενος· γενόμενος δὲ ἐκεῖ, πάντα μὲν εὕρισκεν ὑπό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς στρατιᾶς διηρπασμένα· τοὺς βαρβάρους δὲ πέμψας ἐκώλυσε, μὴ εἰσελθεῖν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἵνα μή τι ὑπ' αὐτῶν κακουργηθῇ, ὡς πολέμῳ τῆς πόλεως ἑαλωκυίας. Ἔπειτα τοῖς Τριβαλοῖς, τοῖς ἐν τῷ πύργῳ ἐκέλευεν ἐξιέναι, δεξιὰν διδούς, ὡς οὐδὲν παρ' αὐτοῦ πείσονται δεινόν. Οἱ δ' αὐτίκα ἐξιόντες προσεκύνουν· πάντες γὰρ τῶν φίλων ἦσαν. Γερμανοὶ δὲ ἀντεῖχον πρὸς τὸν δῆμον καὶ τοὺς ἐκ τῶν τριήρεων ὁπλίτας μαχομένους, ἄχρις οὗ βασιλεὺς ἐγένετο καὶ πρὸς αὐτούς· αὐτίκα δὲ καὶ αὐτοὶ ἐκλιπόντες τὴν ἀκρόπολιν προσεχώρουν. Ἦσαν δὲ ἐκεῖνοι, οἳ μετὰ βασιλέως, ὅτε πρὸς Βέῤῥοιαν τὸ πρῶτον ἧκε Κράλη προστάττοντος συνεστρατεύοντο, οἷς ὁ βασιλεὺς μεγάλας ᾔδει χάριτας τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας τότε· οὐ γὰρ ὑπέμειναν, καίτοι ὑπὸ Κράλη κελευόμενοι, ἐκλιπεῖν αὐτὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατευόμενον, ἀλλὰ καίτοι πολλῶν κινδύνων περισχόντων, ὅμως ἄχρι Βεῤῥοίας εἵποντο προθύμως. Δι' ἃ

A plam animadvertentes, primum ad præfectos cum armis undique concurrerunt, ut eos defenderent, si possent, aut portis apud arcem apertis aufugerent. Barbaris autem extra arcem lætum vociferantibus, statim salute funditus desperata, ab equis descendentes, cum liberis et uxoribus, cæteris neglectis, in arcem confugerunt. Cum porro multi essent præfecti militum (triginta videlicet nobiles, habentes uxores ac liberos, milites autem mille quingenti), quoniam arcis muri et turres nondum extremam manum acceperant, præfecti cum conjugibus et filiis in unam turrim satis altam se abdiderunt; de militibus alii quidem mox comprehendebantur, alii in ædibus ab amicis occultabantur. Germani alteram arcem, quæ ad portam re-
B giam erat, soli tuebantur: alia multitudo, operariorum, ut ferebatur, plus decem millia, ex tota Cralis provincia ad arcis ædificationem collecta, extra muros manens, ubi barbaros sensit, etiam tum trabibus magnis ad muros applicitis (lapidibus reliquæque materiæ sursum attrahendæ videlicet), per eas in urbem scandentes servati sunt. Quam ut jam vi ac virtute occupatam cognovit imperator, et ipse ad arcem acclamante ac deducente populo profectus, ibi omnia et a plebe et a militibus direpta invenit; misitque, et barbaros urbis ingressu prohibuit, ne quid ei, ut bello captis solet, noceretur. Deinde Triballos, qui **774** se in turrim condiderant, exire jussit, data fide pu-
C blica, nihil mali perpessuros. Qui protinus egressi, omnes eum adorarunt; erant siquidem amici omnes. At Germani populo, et qui ex triremibus venerant, cataphractis resistebant, quoad imperator accessit; tum enim confestim arce deserta se dediderunt. Atque hi ipsi illi erant, quos ei primum Berrhœam petenti Crales socios adjunxerat; quibus tunc imperator magnas de benevolentia gratias egit. Non enim quamvis id Cralés mandasset, Thessalonicæ in castris ipsum deseruerant, sed per media multaque discrimina usque Berrhœam cupide secuti fuerant. Qua de causa imperator etsi captivos benigne et humaniter eos habuit et cum equis atque etiam cum armis, donato viatico, ad Cralem dimisit. Cæteros milites omnes
D extra triginta præfectos, contentos indumentis, pedibus abire domum voluit; equi namque ab exercitu direpti erant; reliquam colluviem, bajulorum nimirum ac fossorum, longius ab urbe, jussu imperatoris abductam, ne a barbaris spoliarentur, milites dimiserunt. Cum autem et triginta illos honorifice vellet dimittere, se retineri rogaverunt, ne apud ipsorum principem per calumniam accusarentur, seseque volentes cum urbe tradidisse viderentur. Paulo post alii quidem domos suas imperatoris permissu petiverunt; aliis fuga placuit; nonnulli Thessalonicam ducti, inde fugiebant; nec enim in carceribus concludebantur, sed in monasteriis sine vinculis custodiebantur. Talia apud Berrhœam acciderunt, feliciore

imperatore quam sperari poterat, et tot hostium uno die victore ac domino, sine sanguine. Nemo enim vel Romanus, vel Triballus occubuit; unus barbarus a Romanis interemptus narrabatur. Barbari, postquam ex urbe capta nihil prædarum acquisierunt (nec enim eos imperator sinebat ingredi), subjectam Crali regionem ut sibi incursare liceret oraverunt. Permittente imperatore, vim maximam pecoris, homines paucos abegerunt, quod illi opacis ac nemorosis locis facile eorum manus effugerent.

αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς, καίτοι αἰχμαλώτοις γεγενημένοις ἡμέρως ἐχρήσατο καὶ προσηνῶς, καὶ ὅπλα παρασχόμενος, καὶ ἵππους, ἔτι δὲ καὶ ἀργύριον προσθεὶς, ἀπέπεμπεν ἐπὶ Κράλην. Τοὺς δὲ ἄλλους στρατιώτας ἅπαντας, πλὴν τριάκοντα τῶν ἀρχόντων, ἠμφιεσμένους ἐκέλευε πεζῇ ἀναχωρεῖν εἰς τὴν οἰκίαν· οἱ γὰρ ἵπποι διηρπάσθησαν ὑπὸ τῆς στρατιᾶς· καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος ἅπαν τὸ ἀχθοφορικὸν οἱ στρατιῶται μακρὰν τῆς πόλεως ἀπαγαγόντες, ἀπέλυον κελεύσαντος βασιλέως, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν βαρβάρων διαρπασθῶσιν. Οἱ τριάκοντα δὲ βασιλέως ἐντίμως βουλομένου ἀπολύειν, ἐδεήθησαν κατέχεσθαι, ἵνα μὴ πρὸς τὸν σφέτερον δυνάστην διαβληθῶσιν, ὡς τὰ βασιλέως ᾑρημένοι, καὶ ἑκόντες ὄντες δόξωσι σφᾶς τε παραδεδωκέναι καὶ τὴν πόλιν. Μετὰ μικρὸν δὲ, οἱ μὲν ἀπῇεσαν εἰς τὰς οἰκίας βασιλέως ἐπιτρέποντος, οἱ δ' ἐδόκουν διαδιδράσκειν· ἔνιοι δὲ αὐτῶν ἀχθέντες εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκεῖθεν ἀπεδίδρασκον· οὐ γὰρ ἐν δεσμωτηρίοις κατεκλείοντο, ἀλλ' ἐν μοναστηρίοις ἄδετοι μόνον ἐφρουροῦντο. Τοιαῦτα μὲν τὰ πρὸς Βέῤῥοιαν συνηνέχθη κρεῖττω, πάσης ἐλπίδος εὐτυχηκότος βασιλέως, καὶ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τοσούτων πολεμίων ἀναιμωτὶ κυρίου γεγενημένου. Τέθνηκε γὰρ οὐδεὶς οὔτε Ῥωμαίων, οὔτε Τριβαλῶν πλὴν ἑνὸς βαρβάρου, κἀκείνου ὡς ἐλέγετο ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνῃρημένου. Οἱ βάρβαροι δὲ ἐπεὶ ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως οὐδὲν ἀπώναντο· οὐ γὰρ εἴασεν ὁ βασιλεὺς ἐντὸς γενέσθαι· τὴν ὑποκειμένην Κράλῃ χώραν ἐδεήθησαν καταδραμεῖν, καὶ βασιλέως ἐπιτρέψαντος, κατέδραμόν τε, καὶ λείαν ἤλασαν πολλὴν μάλιστα ἐκ βοσκημάτων, ἀνθρώπων δὲ ὀλίγων. Συνηρεφοῦς γὰρ ὄντος τοῦ τόπου καὶ λοχμώδους, ῥᾳδίως διεδίδρασκον.

775 CAPUT XIX.

Edessam proficiscitur imperator, quem spes fallit; naturalis, et ab arte illius oppidi munitio. A cataphractis quibusdam ad oppugnationem incitatur, quibus obsequitur, eamque capit. Quid post captam ibi egerit. Deditio plurium oppidulorum. In Servios expeditio; oppidi descriptio. Præfecto persuadetur, uti obsidionem toleret. Extra mœnia habitantes, se imperatori dedunt. Multi in oppido eidem favent; ejus oppugnatio. A nobilissimis urbibus, et ipsa Scopia, sede Cralis, accersitur, deditioque promittitur. A dynastis quoque advocatur. Eorum duo ad eum transfugiunt. Thessalonicam regreditur.

Imperator statu Berrhœensium rerum ex sententia formato, Edessam majore cum agmine, quam Berrhœam venerat, discessit; multi siquidem etiam Berrhœa se adjunxerant. Verumtamen non tantam in præsentibus copiis, quantam in civibus Edessenis præstantioribus urbis capiendæ fiduciam reponebat, quos statim ad se defecturos, reliquosque secum tracturos confidebat. Cæterum res longe secus omninoque adversus opinionem evenit. Nam et ipsi palam se inimicos profitebantur, et infirmam plebem eodem incitabant, ac stantes pro muris, in imperatorem conviciis incurrebant, aientes, valde imperitum esse, quod cum Crali longe majore cum exercitu sedecim annis obsidenti, nihilque proficienti, se dedere noluerint, ipse parvo spatio cum tam pauxillo agmine eos domiturum speraret. Imperator urbe se frustrari doluit, et oppugnationi mox desperavit: non solum quia natura manuque munita esset (plusquam dimidiata enim lacu circumdata, hostibus inaccessa est, pars reliqua muris multo firmissimis, et vastis turribus, alicubi etiam præcipitiis et vallibus imperviis cingitur), sed quia item non modica Triballorum manus eam præsidii causa insidebat: cui quatuor apud eos illustres præerant, quos cives potentiores adjuvabant strenue. Nihilominus noctem ibi manendum, postridieque discedendum, nec in iis quæ effici nequirent aggrediundis tempus conterendum statuit. In quam sententiam et proceres Romani

Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ τὰ κατὰ Βέῤῥοιαν ᾗ ἐβούλετο διῴκει, Ἐδέσσῃ ἐπεστράτευσε, πλείους ἄγων, ἢ Βεῤῥοίᾳ ἐπιών. Οὐκ ὀλίγοι γὰρ πρὸς τοῖς οὖσι συνείποντο καὶ ἐκ Βεῤῥοίας· οὐ μέντοι τοσοῦτον πρὸς τὴν αἵρεσιν τῆς πόλεως ἐθάῤῥει τῇ συνούσῃ στρατιᾷ, ὅσον Ἐδεσσηνῶν τοῖς δυνατοῖς, οὓς ᾤετο αὐτίκα προσχωρήσειν, καὶ τὸν ἄλλον δῆμον πείσαντας· οἱ δὲ τοὐναντίον ἅπαν ὤφθησαν, ἤπερ ᾤετο ὁ βασιλεύς. Οὐ μόνον γὰρ αὐτοὶ πολέμιοι ἦσαν φανερῶς, ἀλλὰ καὶ τὸν δῆμον ἔπειθον, ἑστῶτές τε ἀπὸ τῶν τειχῶν ἀπέσκωπτον εἰς βασιλέα, πολλὴν αὐτοῦ φάσκοντες καταγινώσκειν ἀπειρίαν, εἰ Κράλη μετὰ πολλαπλασίου στρατιᾶς ἐν ἑκκαίδεκα ἔτεσι πολιορκοῦντος, καὶ πλέον οὐδὲν ἀνύειν δυνηθέντος ἐκ τῶν ὅπλων, εἰ μὴ ἑκόντες προσεχώρουν, αὐτὸς ἤλπισεν ἐν βραχεῖ περιγενήσεσθαι τοσούτους ἄγων. Βασιλεὺς δὲ ἤχθετο μὲν πρὸς τὴν ἀποτυχίαν τῆς πόλεως· αὐτίκα τε ἀπεγίνωσκε τὸ τειχομαχεῖν, οὐ μόνον διὰ τὴν φυσικὴν ὀχυρότητα τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἐκ τῶν τειχῶν (ὑπὲρ ἥμισυ γὰρ ὕδασι περικλυζομένη, ἀπρόσιτός ἐστι πολεμίοις διὰ τὴν λίμνην, τὸ δὲ ἐπίλοιπον, τείχεσιν ὀχυρωτάτοις καὶ πύργοις μεγάλοις, ἔστι δ' ὅπου καὶ κρημνοῖς καὶ φάραγξιν ἀβάτοις περιέχεται), ἀλλ' ὅτι καὶ στρατιὰ οὐκ ὀλίγη ἦν ἐκ Τριβαλῶν ἐγκαθιδρυμένη πρὸς τῇ πόλει φρουρᾶς ἕνεκα, ὧν ἦρχον τέτταρες τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν, οἷς συνηγωνίζοντο προθύμως καὶ τῶν πολιτῶν οἱ δυνατοί· ὅμως ἐδόκει τὴν νύκτα αὐτοῦ αὐλισαμένους, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἀναχωρεῖν, καὶ μὴ τρίβειν τὸν και-

A μὲν ἐπιχειροῦντας ἀδυνάτοις. Τὰ ἴσα δὲ καὶ τοῖς ἐν τέλει Ῥωμαίων ἐδόκει πᾶσι, καὶ τῆς στρατιᾶς τοῖς ἡγεμόσιν· ἀδύνατον γὰρ κἀκεῖνοι ὑπενόουν τειχομαχίᾳ τὴν λῆψιν τῆς πόλεως, ὅσον ἐκ τῆς κατὰ τὰς μάχας πείρας. Νυκτὸς δὲ ἐκ τῶν ὁπλιτῶν τινες οἳ εἵποντο βασιλεῖ ἐκ τῶν τριήρεων, προσελθόντες ἐπυνθάνοντο βασιλέως, εἴ τι σκέπτοιτο περὶ τῆς πόλεως. Τοῦ βασιλέως δὲ πρὸς εἰρωνείαν ἐρομένου, τί δ' ἂν αὐτοῖς δοκοίη βέλτιον, ἀποπειρᾶσθαι τῶν τειχῶν, ἢ ἀναχωρεῖν, αὐτοὶ μάχεσθαι παρῄνουν, καὶ ἐδέοντο, μὴ διὰ τὴν Ἐδεσσηνῶν ἀγνωμοσύνην ἀπολιπεῖν τὴν πόλιν, ὅπλοις ἁλίσκεσθαι οὖσαν δυνατήν, αὐτοί τε ἐπηγγέλλοντο προθύμως ἀγωνιεῖσθαι, καὶ τοὺς ἄλλους τριηρίτας παρέξειν πείσαντες. Αὐτίκα τε ἐφαίνετο καὶ βασιλεῖ βέλτιστα τοὺς ὁπλίτας παραινεῖν, καὶ ἐπένευε πρὸς τὴν τειχομαχίαν, B ἐκέλευε τοῖς μὲν ὁπλίταις, κλίμακας κατασκευάζειν, τοῖς δὲ ἡγεμόσι τῆς στρατιᾶς ἅμα ἕω ἐφοπλίζειν, ὡς τειχομαχήσοντας τὴν στρατιάν. Ἐπεὶ δὲ ἡμέρα ἤδη ἦν, διέταττε τὴν στρατιὰν, καὶ τὸ μὲν βαρβαρικὸν τοῖς κατὰ τὴν λίμνην τείχεσιν ἐφίστη, ὅθεν ἦν ἀδύνατον ἑλεῖν· ἵν' εἰ καὶ ἁλῶναι Ἔδεσσαν συμβαίη, μὴ ἔχοιεν βάρβαροι ὅθεν εἰσελθόντες ἀποκτείνοιέν τινας· αὐτὸς δὲ τὸ κράτιστον ἔχων τῶν ὁπλιτῶν μετὰ τῶν εὐπατριδῶν, πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀντικαθίστατο, ὅθεν τείχη τε ἦσαν καρτερώτατα, καὶ Τριβαλῶν καὶ τῶν Ἐδεσσηνῶν τὸ κράτιστον ἐφρούρει· τοὺς δὲ ἄλλους ἡγεμόνας μετὰ τῶν ταγμάτων, τοῖς λοιποῖς τείχεσιν, ὡς ἕκαστος ἔτυχεν ἀντικαθίστη, καὶ ἤρχοντο τειχομαχίας ἀρχο- C μένης εὐθὺς ἡμέρας· ἐγένετο δὲ καρτερωτάτη ἄχρι μέσης ἀνενδότως. Οἵ τε γὰρ ἔνδοθεν ἀπὸ τῶν τειχῶν ἠμύνοντο καρτερῶς, καὶ οἱ ἔξωθεν τόλμης ἔργα καὶ ἀνδρίας ἐπεδείκνυντο θαυμαστὰ, μάλιστα δὲ οἱ ὁπλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν τριήρεων ψιλοὶ ἠφείδουν ἑαυτῶν. Ὁ βασιλεὺς γὰρ ἐκήρυξε τῷ πρώτως ἀναβάντι τοῖς τείχεσι σημαίαν τέτταρας μνᾶς ἀριστεῖον ἔσεσθαι χρυσίου, τρεῖς δὲ τῷ μετ' ἐκεῖνον ἀναβάντι, καὶ τῷ τρίτῳ δύο μετ' αὐτούς. Κατὰ μέσην δὲ ἡμέραν, πολλῶν ἀπὸ τῶν ἔνδοθεν ἀμυνομένων τραυματιῶν γενομένων, ἐνίων δὲ καὶ ἀποθανόντων, τάς τε κλίμακας προσήρεισαν τοῖς τείχεσιν, ἀδρανῶς ἤδη τῶν ἔνδοθεν ἀμυνομένων, καὶ τῇ πύλῃ τῆς ἀκροπόλεως πῦρ ὑφῆπτον· δαπα- D νηθείσης δὲ, ἐκεῖθέν τε καὶ ἀπὸ τῶν κλιμάκων εἰσεχέοντο, καὶ εἴχετο ἡ πόλις, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, κατάκρας· καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ κατ' αὐτὸν ἐγένετο ἡ ἅλωσις, ἔνδον γενόμενος, οὐκ εἴα ἀτακτεῖν τοὺς στρατιώτας, πλὴν τῶν πρώτως εἰσελθόντων τινὰ μικρὰ ὠφεληθέντων. Ἀπέθανε μέντοι ἐκ τῶν μετὰ βασιλέως Ῥωμαίων ἢ βαρβάρων οὐδὲ εἷς, τραυματίαι δὲ ἐγένοντο πολλοί· μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ βασιλεὺς τοὺς στρατιώτας ὅσοι ἦσαν Τριβαλοὶ, ἀπέλυσε πρὸς τὴν οἰκίαν ἄνευ ἵππων. Τέτταρας δὲ τοὺς ἡγεμόνας εἶχεν ἐν φρουρᾷ, καὶ τῶν πολιτῶν τοὺς τὰ Κράλη ᾑρημένους ἐξήλασε τῆς πόλεως·

omnes et duces, ab experientia militari urbem inexpugnabilem judicantes, iverunt. Noctu porro quidam de gravi armatura, quæ eum triremibus secuta fuerat, accedunt, quid de oppido cogitet, percunctantur. Imperator per simulationem vicissim quærit utrum probent tentare mœnia an discedere. Illi ad oppugnationem hortantur, et orant **776** ne propter Edessenorum perfidiam ab urbe armis subigenda desistat, siquidem subigi possit: suamque et aliorum ex triremibus, quibus id persuasuri essent, promptam operam pollicentur. Imperator consilium illico arripiens, eos scalas comparare, duces bene mane militem in armis ad oppugnationem habere jubet. Ubi diluxit, copias digerit, et barbaros muris juxta lacum admovet, unde urbs capi nullo modo poterat, ut si ea forte occuparetur, non haberent qua ingressi aliquos trucidarent: ipse vero cum robore, cataphractis scilicet ac nobilibus, ad arcem se applicuit, ubi muri validissimi, et Triballorum Edessenorumque flos: alios duces cum ordinibus suis ad alias mœnium partes, ut cuique sors cecidit, adhibuit, cœptaque cum die oppugnatio est, et certatum sine remissione usque ad meridiem acerrime. Oppidani enim de muris præliabantur fortiter, et qui foris oppugnabant, imperterritæ virtutis documenta dabant eximia: præcipue autem qui e triremibus gravis et levis armaturæ erant, corporibus suis minime parcebant. Imperator etenim ei qui primus in muro vexillum defixisset, præmium virtutis quatuor minas, seu libras auri, ternas secundo, binas tertio præconis voce promiserat. Meridie multis ex propugnatoribus vulneratis, aliquot etiam interfectis, et scalas muris affixerunt, languidius jam oppidanis resistentibus, et portæ arcis ignem subjecerunt: qua consumpta, inde, et per scalas se infuderunt, obtinebaturque urbs, ut dicitur, funditus (11). Imperator ea capta non est passus milites turbatis ordinibus ad prædam discurrere, præter eos qui primi introruperant, et quæsticulum sibi fecerant. Ex Romanis et imperatoriis multi vulnerati sunt, nemo tamen occubuit; milites Triballi ad unum sine equis ad suos dimissi. Quatuor præsidii duces, et ex civibus Cralis fautores expulit; pro arce defendenda ducentos, partim gravis, partim levis armaturæ reliquit; urbis præfectum Georgium Lyzicum, virum bello fortissimum ac prudentem designavit, atque ita Berrhœam repetiit. Citra Martem quoque accesserunt circum Edessam et Berrhœam castella et oppidula, nempe hæc, Staridola, Petra, Soscus, Deura, Strobus, Notia; et ex oppidulis Thessaliæ Lycostomium, Castrium. **777** Aliquanta requie exercitui concessa, imperator rursus expeditionem contra Servios suscepit. Urbs hæc non parva ad confinia Bottiææ et Thessaliæ jacet: cui et reliquæ Thessaliæ Prealimpus e pro-

Jacobi Pontani notæ.

(11) Ergo κατάκρας, hoc verbum, inquam, proverbiale est.

ceribus Cralis præerat, qui prudentia, fortitudine, exercitatione bellica supra cæteros excellere videbatur. Ædificata est super montis ardua prominentia, statimque a principio semetipsa altior, sicut est, accedenti apparet. In ipso autem jugo montis desinit, triplici muro distincta et intersepta, ut foris existimes tria esse oppida, aliud post aliud. Utrinque vallibus profundis circumdatur. Quod patet ab urbe spatii usque ad planitiem, et ad valles, qua habitari potest, ædibus et incolis, non plebeiis modo, sed et optimatibus ac militibus domesticis multis atque strenuis plenum est. Ipsa urbs propter loci positionem sursum succedentes domos habens, paucas ædes cum multis contignationibus videtur habere. Ejus duæ partes inferiores a civibus incoluntur: tertia, quæ eadem arx est, præfecto relinquitur. Est autem undequaque accessu oppugnatuque difficilis. Illic Prealimpus sedens fossis ac munitionibus non egebat, cum huic rei natura providisset. Et is civibus magnopere diffidens, eorum liberos, uxores, et rem familiarem in secundum, seu medium septum sevocabat, viros omnes in ultimam, seu infimam urbem expellebat: mandans uti imperatorem, si invaderet, a se liberisque suis propulsarent; ipse mediæ illi urbi, in qua conjuges cum prolibus erant, præsidium e Triballis imponebat, quos supra quingentos habere dicebatur. Habitantes autem extra muros, neque in urbem ingredi sinebat, neque filios eorum cum uxoribus recipiebat: sed pro ædibus stantes pugnare jubebat, loco pene inaccesso et adorientibus difficillimo. Sic igitur ille ad obsidionem excipiendam se comparabat. Rumor vagabatur, invitum in urbe retineri, malleque, vitandæ pugnæ, ad urbes Thessaliæ profugere. Contra sui eum ab hac mente deducebant: quod si ea urbe potiretur imperator, tota quoque Thessalia pro certo potiturum. Quibus obsequens, obsidionem sustinuit. Imperator, postquam castra propius urbem movit, primum quidem milites, paucis secum remanentibus, prædatum dimisit: prædam opimam Romani, barbarique similiter et ex ipsis Serviis, et ex circumjacentibus vicis retulerunt. Postea vicinius accedentes, oppugnationi se accingebant. **778** Qui de Serviiis extra oppidum habitabant, impressionem hostium metuentes, et Triballis eos intra mœnia non admittentibus, et quia insuper ab imperatore haud erant alieni, omnes consensu in ejus se potestatem tradiderunt, ac milites hospitio receperunt. Qui in urbe erant, ipsi quoque partibus ejusdem vehementer adhærebant: tamen propter uxores ac liberos, qui in medio tenebantur, necessario Triballis auscultabant. Tertio die parati muros, indigenis præcipue allicientibus, et capi urbem posse affirmantibus oppugnant. Sed quia non undecunque licebat invadere, locis ut plurimum duris et asperis, ubi maxime dabatur ascensus, florem ipsum sagittariorum constituens imperator propugnatores propellere jubet. Alii testudine facta ad muros ruunt, eosque

A φρουράν τε πρὸς τὴν ἄκραν διακοσίους ὁπλίτας καὶ ψιλοὺς καταλιπὼν, καὶ ἡγεμόνα τῇ πόλει Λυζικὸν Γεώργιον κράτιστον δοκοῦντα τὰ πολέμια καὶ συνετὸν, εἰς Βέῤῥοιαν ἐπανῄει. Προσεχώρουν δὲ καὶ ἀμαχεὶ τὰ περὶ Ἔδεσσαν καὶ Βέῤῥοιαν φρούρια καὶ αἱ πολίχναι, τά τε Σταρίδολα λεγόμενον, καὶ ἡ Πέτρα, καὶ ὁ Σωσκὸς, καὶ ἡ Δεύρη, ἔτι τε ὁ Ὀστροβὸς, καὶ τὰ Νότια· καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολυχνίων, τὴν Λυκοστόμιον λεγόμενον, καὶ τὸ Καστρίον. Ἀναπαύλης δὲ μικρᾶς τινος ὁ βασιλεὺς ἀξιώσας τὴν στρατιὰν, ἐξεστράτευσεν αὖθις κατὰ Σερβίων. Πόλις δὲ ταῦτα οὐ μικρὰ, ἐν μεθορίοις Βοττιαίας κειμένη καὶ Θετταλίας· ἧς ἦρχε μετὰ τῆς ἄλλης Θετταλίας Πρεάλιμπος τῶν παρὰ Κράλῃ δυνατῶν, ὃς μάλιστα ἐδόκει συνέσει καὶ εὐτολμίᾳ, καὶ τῇ περὶ τὰ πολέ- B μια τῶν ἄλλων προέχειν ἐμπειρίᾳ. Κεῖται δὲ ἡ πόλις ἐκείνη ἐπί τινος ἀνάντους τοῦ ὄρους προβολῆς, εὐθὺς ἐξαρχῆς αὐτὴ ἑαυτῆς μετεωροτέρα φαινομένη καὶ οὖσα προϊόντι. Ἐπ' αὐτὴν τε τὴν ἀκρώρειαν καταλήγει τρισὶ διατειχίσμασι διῃρημένη, ὡς δοκεῖν ἔξωθεν, τρεῖς εἶναι πόλεις κειμένας ἐπαλλήλους. Ἑκατέρωθέν τε φάραγγας περιβέβληται βαθείας. Τὸ δ' ἀπὸ τῆς πόλεως ἄχρι τοῦ ἐπιπέδου καὶ τῶν φαράγγων, ὅσον μάλιστα οἰκεῖσθαι ἐπιδέχεται, οἰκιῶν πεπλήρωται καὶ ἀνθρώπων οὐ τῶν πολλῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρίστων ἐκ τῶν πολιτῶν, καὶ ἐκ τῶν στρατιωτῶν, οἳ ἦσαν ἐγχώριοι πολλοί τε καὶ ἀγαθοί· ἥ τε πόλις, ἐπαλλήλους τὰς οἰκίας ἔχουσα διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ τόπου θέσιν, ὀλίγας ἔχειν δοκεῖ C οἰκίας πολυορόφους. Οἰκεῖται δὲ τὰ μὲν δύο τμήματα ὑπὸ τῶν πολιτῶν· τὸ δὲ τρίτον ἄκρα ὂν, τῷ ἄρχοντι ἀνεῖται. Ἔστι δὲ δυσπρόσοδος πανταχόθεν, καὶ οὐ πάνυ ῥᾳδία πρὸς τειχομαχίαν. Ἧ ὁ Πρεάλιμπος ἐνδιατρίβων, τάφρων μὲν οὐκ ἐδεήθη, οὐδέ τινος πρὸς ὀχυρότητα σπουδῆς. Ἤρκει γὰρ ἡ προσοῦσα φύσει. Τοῖς πολίταις δὲ καὶ πάνυ ἀπιστῶν, τῶν μὲν τὴν πόλιν οἰκούντων παῖδας, καὶ χρήματα, καὶ γυναῖκας εἰς τὸ δεύτερον διατείχισμα ἀνελάμβανε· τοὺς ἄνδρας δὲ πάντας ἐξήλαυνεν ἐπὶ τὸ τρίτον, καὶ ἐκέλευεν ἀμύνεσθαι βασιλέα ἐπιόντα ὑπὲρ σφῶν καὶ τέκνων· αὐτὸς δὲ τὴν ἄκραν κατεῖχε, καὶ τῷ δευτέρῳ διατειχίσματι, ἐν ᾧ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἦσαν, φρουρὰν ἐπέστησε Τριβαλικήν· συνῆσαν γὰρ αὐτῷ ὑπὲρ πεντακοσίους, ὡς D ἐλέγετο. Τοὺς μέντοι τῶν τειχῶν οἰκοῦντας ἔξω, οὔτ' αὐτοὺς εἴα εἰς τὴν πόλιν εἰσιέναι, οὔτε παῖδας εἰσεδέχετο καὶ γυναῖκας· ἀλλ' ἐκέλευε πρὸ τῶν οἰκιῶν ἑστῶτας μάχεσθαι, δυσπροσόδου ὄντος τοῦ χωρίου, καὶ χαλεπωτάτου τοῖς ἐπιοῦσιν. Οὕτω μὲν οὖν ἐκεῖνος παρεσκευάστο πρὸς τὴν πολιορκίαν. Ἐλέγετο δὲ καὶ ὡς ἄκων κατασχεθείη πρὸς τῇ πόλει. Μᾶλλον γὰρ ἐβούλετο φυγομαχεῖν ἐπὶ τὰς τῆς Θετταλίας πόλεις. Οἱ συνόντες δὲ παρῄνουν μὴ τὴν πόλιν ἐκλιπεῖν· ὡς εἰ ταύτης περιγένοιτο, καὶ Θετταλίαν πᾶσαν καθέξοντος βασιλέως ἀσφαλῶς. Οἷς πειθόμενος ὑπέμεινε τὴν πολιορκίαν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐγγὺς τῆς πόλεως ἐστρατοπεδεύετο, πρῶτα μὲν ἐπὶ λεηλασίαν ἔπεμπε τὴν στρατιὰν, ὀλίγους ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατασχών· καὶ ἔκ τε αὐτῶν Σερ-

βίων καὶ τῶν περικειμένων κωμῶν πολλὴν λείαν A ἄγοντες ἐπανῆκον Ῥωμαῖοί τε καὶ βάρβαροι ὁμοίως. Ἔπειτα ἐγγύτερον γενόμενοι, παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν τειχομαχίαν. Οἱ ἐπὶ τῆς ἔξω δὲ Σερβίων συνοικίας, τήν τε βασιλέως δεδοικότες ἔφοδον, καὶ τῶν Τριβαλῶν εἰς τὴν πόλιν οὐ προσδεχομένων, ἄλλως τε καὶ τὰ βασιλέως μᾶλλον ᾑρημένοι, κοινῇ τε πάντες ἐκ συνθήματος προσεχώρουν βασιλεῖ, καὶ τὴν στρατιὰν ἐδέχοντο, καὶ ἐξένιζον ἐπὶ τῶν οἰκιῶν. Οἱ δὲ ἔνδον καὶ αὐτοὶ μὲν τὰ βασιλέως μάλιστα ᾑροῦντο, ἐχομένων δὲ τῶν παίδων καὶ τῶν γυναικῶν, ἀναγκαίως προσεῖχον Τριβαλοῖς. Εἰς τρίτην δὲ ἡμέραν παρασκευασάμενοι ἐτειχομάχουν, καὶ τῶν ἐγχωρίων μάλιστα ἐφελκομένων, καὶ οὐκ ἀδύνατον ἐπαγγελλομένων τὴν παράληψιν. Ἐπεὶ δὲ B οὐ πανταχόθεν ἐξῆν προσβάλλειν, ἀποκρότων ὡς ἐπιπλεῖστον καὶ σκληρῶν τῶν τόπων ὄντων, ἔνθα μάλιστα ἐξῆν προσβαίνειν τὸ κράτιστον τῶν τοξοτῶν ἐπιστήσας ὁ βασιλεὺς, ἐκέλευε τοῖς τόξοις χρῆσθαι, καὶ ἀνείργειν τοὺς ἀμυνομένους. Ἄλλοι δὲ ἀσπίδας ὑποδύντες, προσέβαλλόν τε τοῖς τείχεσι, καὶ διώρυττον. Ἔτυχε δὲ τὸ διόρυγμα, ἐντὸς οἰκίας εἶναι κενῆς ἀνθρώπων· ἐπεὶ δὲ ἤδη διορώρυκτο, καὶ ἔμελλον εἰσιέναι, ἡ τῆς οἰκίας δεσπόζουσα ἐκείνης κατὰ τύχην εἰσελθοῦσα, καὶ ἁλισκομένην τὴν πόλιν αἰσθομένη, βοῇ τε ἐχρῆτο, καὶ συνεκάλει τοὺς ἀμυνομένους. Οἱ δὲ παρῆσαν ἅμα τῷ αἰσθέσθαι, καὶ τοὺς διορύττοντας βάλλοντες, ἀφίστων τῶν τειχῶν. Ἅμα δὲ καὶ ὄμβρων ῥαγδαίων ἐπενηνεγμένων ἐν αὐτῇ μάλιστα τῆς μάχης τῇ ἀκμῇ, ἥ C τε ἄλλη στρατιὰ ἐπέπαυτο καὶ ἀνεχώρει πρὸς τὸ στρατόπεδον· οὐ δυναμένη πρός τε ὄμβρους ὁμοῦ καὶ πολεμίους μάχεσθαι ἀσφαλῶς ἑστῶτας ἐπὶ τῶν τειχῶν, αὐτοὶ διολισθαίνοντες τὰ πολλὰ πρὸς τὸν πηλόν. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεὶ διημάρτανε τῆς πόλεως πρὸς τὴν πρώτην ἐπιχείρησιν, τότε βιάζεσθαι τοῖς ὅπλοις ἀπογνοὺς, καὶ πρὸς τὸ πολιορκεῖν διὰ τοὺς ὄμβρους καὶ τὸν χειμῶνα ἀδυνάτως ἔχων, αὖθις ἀνέστρεψεν εἰς Βέῤῥοιαν· εἵποντο δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς ἔξω Σερβίων συνοικίας πλὴν ὀλίγων πάντες, ὅσοι μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ὀλίγα ἔχοντες ἐκ τῆς οὐσίας, ὅσα φέρειν ἦσαν δυνατοί· οὐ μόνον διὰ τὴν πρὸς βασιλέα εὔνοιαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ Τριβαλῶν οὐδὲν διὰ τὴν ἀποστασίαν ἤλπισαν ἐπιεικὲς, εἰ γένοιντο ἐπ' αὐτοῖς. Ἔτι δὲ D ἐν Βεῤῥοίᾳ βασιλέως διατρίβοντος, ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισήμων πόλεων αἳ Ῥωμαίων μὲν ἦσαν ὑπήκοοι τὸ ἀρχαῖον, χρόνον δὲ ἐδούλευσαν οὐκ ὀλίγον Τριβαλοῖς, ἧκον διαλεγόμενοι κρύφα, καὶ δεόμενοι ἥκειν παρ' αὐτοὺς, ὡς εἰσδεξόμενοι ἐκβαλόντες Τριβαλούς. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς Σκοπιᾶς, ἣ δοκεῖ βασίλεια Κράλη εἶναι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων Μιχαὴλ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐκτετμημένη, πρέσβεις ἧκον ἀναφανδὸν ἀπὸ τῆς πόλεως κοινῇ βασιλέα καλοῦντες ἥκειν ἐπ' αὐτοὺς, ὡς παραδώσοντες τὴν πόλιν. Ὁ Κράλης γὰρ ἐπὶ Παίονας ἐστρατευμένος τότε, ὡς ἐπύθετο βασιλέα ἐπιόντα, καίτοι στρατιὰν πλείστην περὶ αὐτὸν ἠθροισμένην ἔχων, ἀντικαθίστασθαι πρὸς

perfodientes penetrant: contigitque intra domum mœnibus hærentem, hominibus vacuam veniri, per quam cum se in urbem immissuri essent, domina domus casu ingressa, oppidumque captum advertens, elato clamore propugnantes convocat. Illi extemplo accurrunt, fodientesque jaculis a muro depellunt. Cumque in ipso potissimum fervore certaminis imber effusius caderet, manus illa a pugna destitit, atque in castra recessit, quando simul adversus imbrem et hostem dimicare non poterat, tuto supra muros stantem, cum ipsi fallentibus vestigiis toties in lutum prolaberentur. Imperator quoque primum impetum fuisse irritum cernens, et armis cogi posse desperans, et propter imbrem atque hiemem continuare obsidionem non valens, Berrhœam rediit; quem suburbani Serviorum præcipui omnes præter paucos, cum liberis et uxoribus, de facultatibus suis non plus habentes, quam asportare secum poterant, secuti sunt. Neque id faciebant ob amorem erga imperatorem tantummodo, sed quod etiam a Triballis, si eis amplius subessent, defectionis suæ præmia parum bona exspectabant. Adhuc agente apud Berrhœam imperatore ex nobilissimis urbibus, quæ antiquitus Romanis parebant, jamque diu Triballis servierant, veniebant qui clam colloquerentur, rogarentque ad se veniret, ejectis Triballis illum suscepturos. Nec ex aliis duntaxat urbibus, verum etiam ex ipsa Scopia, quæ Cralis regia putatur, quam Michael ex Palæologis primus imperator a Romano imperio separavit, legati palam urbis nomine venerunt, eum ad se in deditionem accipiendos invitantes. **779** Nam Crales, qui tunc in Pæonas moverat, ut imperatorem adventasse audivit, quanquam haberet copias ingentes, non se illi audebat opponere: sed omnia ducens in minimis conflictum volebat declinare. Unde etiam cum Scopiæ cives legatione missa imperatorem infestis signis ad se tendere nuntiassent, auxiliumque poposcissent, primum quidem spem faciebat, si Romani ipsos adorirentur. Ut autem fama de adventantibus Romanis barbarisque increbuit, terroremque duplicavit, manifeste opem Scopiensibus negavit, hortans, ut semetipsos pro viribus defensarent, se in præsentia ad eos venire non posse. Illi communi consilio magnæ dementiæ tribuendum statuentes, illis resistere, quibuscum eorum princeps cum tanto exercitu bellare non auderet, ad imperatorem adeunt, urbisque, antequam duriora experiantur, deditionem faciunt. Postmodum sedato timore in judicium a Crale vocati, et defectionis accusati, facile crimen refutarunt, archiepiscopo eorum cognoscente, qui eos nihil adversus æquitatem patravisse pronuntiavit, si Crale nolente succurrere, sed hortante ut seipsos tuerentur, illi prudenter sibi ac salutariter consulentes, potentioribus parere constituerint. Adeo tunc omnes urbes perculsæ, ultro, priusquam diriperentur, imperatoris esse cupiebant. Nec urbes solum, sed etiam Triballorum potentissimi, qui antea imperatori fuissent amici, et ei subesse ma-

fuissent, tunc etiam magis volebant, sed ob metum A secreto cum eo agebant, et ad se illum allectabant, omnes quantam possent opem eidem allaturi. Venerunt et duo ex ipsis transfugæ, quorum alter illustrissimus e Cralis familia, Chlapænus nomine, manum sub se non contemnendam habebat, et divitiis pollebat: alter non valde clarus, tamen et ille urbium præfecturas gesserat, exercitusque ductaverat, Tolisthlabus appellatus. Atque hi cæterorum dynastarum sententiam decretumque afferebant, si Cralem invaderet, armis suppetias laturos. Imperatori pares ad confligendum copias non habenti visum, non oportere fretum defectionibus tantummodo periculum subire, sed instructum pro opportunitate in hostem ire. Ac tunc quidem præfectum Berrhœæ Diplobatatzen protovestiarium ad rerum difficultates et conversiones scientem accommodare consilia, et ad pugnam interritum relinquens, **780** iis autem qui e Thracia accesserant, Nicephorum Tarentinum præficiens, Thessalonicam regressus est.

βασιλέα οὐκ ἐθάῤῥει· ἀλλὰ πάντα προέμενος ἐβούλετο φυγομαχεῖν. Ὅθεν καὶ τῶν Σκοπιᾶς πολιτῶν πρεσβευσαμένων πρὸς αὐτὸν, καὶ τὴν ἔφοδον ἀπαγγελλόντων βασιλέως καὶ δεομένων βοηθεῖν, πρῶτα μὲν ἐλπίδας παρείχετο ὡς βοηθήσων, ἂν ἐπίωσιν αὐτοῖς Ῥωμαῖοι. Ὡς δὲ μᾶλλον προσέπιπτον αἱ φῆμαι φοβερώτεραι τῶν ἐπιόντων Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων, φανερῶς ἀπεῖπε τὴν ἐπικουρίαν τοῖς ἐκ τῆς Σκοπιᾶς· ἐκέλευέ τε σώζειν ἑαυτοὺς ὡς ἂν οἷοί τε ὦσιν· αὐτὸν γὰρ μὴ δύνασθαι τὸ νῦν ἔχον ἥκειν πρὸς αὐτούς. Οἳ βουλευσάμενοι κοινῇ, καὶ πολλῆς ἀνοίας εἶναι κρίναντες ἀντικαθίστασθαι οἷς ὁ σφῶν δυνάστης τοσαύτην ἔχων δύναμιν οὐκ ἐτόλμα, ἥκουσι πρὸς βασιλέα, καὶ τὴν πόλιν παρεδίδουν πρὶν διαφθαρῆναι. B Ὕστερον δὲ ἐπεὶ οἱ φόβοι διελύοντο, ἐπὶ δίκην καταστάντες ὑπὸ Κράλη, καὶ διωκόμενοι ἀποστασίας, ῥᾷον ἀπελύσαντο τὰ ἐγκλήματα, τοῦ παρ' αὐτοῖς ἀρχιεπισκόπου διαιτῶντος· ὃς ἐπεψηφίζετο αὐτοὺς μηδὲν ἠδικηκέναι, εἰ ἐπικουρεῖν μὴ βουλομένου Κράλη, ἀλλὰ καὶ παραινοῦντος σώζειν ἑαυτοὺς, συνετά τε ἅμα καὶ σωτήρια σφίσιν ἐβουλεύσαντο, δουλεύειν τοῖς δυνατωτέροις ψηφισάμενοι. Οὕτω πᾶσαι πόλεις κατεσείσθησαν τῷ φόβῳ τότε, καὶ προσχωρεῖν ἐβούλοντο ἑκοῦσαι βασιλεῖ, πρὶν ἀναρπασθῆναι. Οὐχ αἱ πόλεις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν Τριβαλῶν οἱ δυνατώτατοι, καὶ πρότερον εὔνως περὶ βασιλέα διακείμενοι, καὶ μᾶλλον ὑπ' ἐκείνου ᾑρημένοι βασιλεύεσθαι, τότε καὶ μᾶλλον ὑπὸ δέους κρύφα διελέγοντο καὶ παρώξυνον ἥκειν ἐπὶ σφᾶς, ὡς πάντων τὰ δυνατὰ βουλησομένων συνεργεῖν. Ἧκον δὲ καὶ αὐτόμολοι δύο ἐξ αὐτῶν· ὧν ἅτερος τῶν μάλιστα ἦν ἐπιφανῶν κατὰ γένος προσήκων Κράλῃ, Χλάπαινος ὠνομασμένος, στρατιάν τε ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν οὐκ εὐκαταφρόνητον καὶ πολλὴν περιουσίαν· ὁ λοιπὸς δὲ οὐ τῶν πάνυ περιδόξων ἦν· πλὴν κἀκεῖνος ἀρχάς τε πόλεων ἐγκεχειρισμένος, καὶ στρατοπέδων ἡγεμονίας, ὄνομα Τολίσθλαβος. Καὶ ἄμφω δὲ ἐκ τῶν ἄλλων δυνατῶν λόγους ἐκόμιζον πρὸς βασιλέα, ὡς ἢν ἐπίῃ Κράλῃ, καὶ αὐτοὶ συμπολεμήσουσιν ἀποστάντες. Βασιλεῖ δὲ ἀξιόμαχον στρατιὰν οὐκ ἔχοντι, οὐκ ἐδόκει δεῖν ταῖς ἀποστασίαις θαῤῥοῦντα μόνον, ἑαυτὸν εἰς τοὺς κινδύνους εἰσωθεῖν· ἀλλὰ παρασκευασάμενον, ἐπιστρατεύειν ἐπικαίρως. Τότε δὲ ἄρχοντα ἐν Βεῤῥοίᾳ Διπλοβατάζην τὸν πρωτοβεστιαρίτην καταλιπὼν πραγμάτων τε δυσκολίαις καὶ μεταβολαῖς εἰδότα χρῆσθαι, καὶ πρὸς μάχας τολμητὴν, ταῖς τε κατὰ Θετταλίαν προσχωρησάσαις, Νικηφόρον ἐπιστήσας τὸν Σαραντηνὸν, ἐπανέζευξεν εἰς Θεσσαλονίκην.

CAPUT XX.

Gynæcocastrum movet. Id occupare præfecti rationibus motus differt. Ejusdem præfecti perfidia. Legatio Cralis ad imperatorem expostulatoria. Ad Thessalonicam ad colloquium ex pacto conveniunt. Crales beneficia exprobrat, et pro iniquo ingratoque imperatorem accusat. Qui suam defensionem cum eximia hostis prædicatione conjungit. Laudatur etiam ejus uxor Helena; ipsum Cralem hujus belli auctorem esse ostendit, juxta id, quod Plautus ait: « Vitium quod de me prædicas, id tibi est.» Monet ad extremum officii, et minas adnectit.

Paulo post cum equitatu peditatuque et genero C expeditionis socio Gynæcocastrum abit. Castellum est munitissimum, ab Andronico juniore imperatore ab ipsis fundamentis exædificatum, unius pene diei itinere Thessalonica distans. Id cum aliis captum a Triballis tenebatur, et ex iis atque e Romanis dedititiis præsidiarios habebat. Bessus præfectus adventu imperatoris cognito, timens ne vi caperetur, per nuntium sponte ad eum se transiturum promisit. Fidei autem faciendæ, et quas de collo suspensas gestabat, sacras reliquias (12) adjecit, et tantum non juravit, castellum sese traditurum. Imperator optimum fore ratus, nullis dimicationibus ac cædibus id recipere, Bessum accersit. Ut in castra venit, sacramento quidem confirmat, ad eum se deficere, castellumque dedere; precatur tamen, ne in præsens aut ipse ingredia-

Μετὰ μικρὸν δὲ, τήν τε ἱππικὴν καὶ τὴν πεζὴν δύναμιν ἀναλαβὼν, ἔχων καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν συστρατευόμενον, ἐπεστράτευσε Γυναικοκάστρῳ, ὃ φρούριόν ἐστι καρτερώτατον ὑπὸ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου οἰκοδομηθὲν αὐταῖς κρηπῖσιν, ἡμέρας ὁδοῦ μῆκος ἔλαττον ἀφεστηκὸς Θεσσαλονίκης. Εἴχετο δὲ ὑπὸ Τριβαλῶν μετὰ τῶν ἄλλων αὐτὸ ἑλόντων. Οὐκ ὀλίγα τε ἔβλαπτε Θεσσαλονίκην, στρατιὰν ἔκ τε Ῥωμαίων τῶν προσκεχωρηκότων, καὶ Τριβαλῶν ἔχον ἐγκαθιδρυμένην. Βέλχος δὲ ὁ τοῦ φρουρίου ἄρχων, ὡς ἐπύθετο βασιλέα ἐπιόντα, τοῖς ὅπλοις δείσας μὴ ἁλῷ, πέμψας ἐπηγγέλλετο προσχωρεῖν ἑκών. Πίστεως δὲ ἕνεκα καὶ τὰ ἐν κόλποις ἅγια παρείχετο, ὅρκους μονονοὺ ὑπὲρ τοῦ τὸ φρούριον ἐγχειρίσειν παρεχόμενος. Βασιλεῖ τε ἐδόκει βέλτιστον τὸ φρούριον ἔχειν ἄνευ φόνων καὶ κινδύνων· ἐκέλευέ τε Βέλχον ἥκειν παρ' αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ ἧκε πρὸς τὸ

Jacobi Pontani notæ.

(12) Observa pium morem, cujus exemplum etiam supra habuisti.

στρατόπεδον πρὸς βασιλέα, ὅρκους μὲν παρείχετο A ἐπὶ τῷ βασιλεῖ τε αὐτὸν προσχωρεῖν, καὶ τὸ φρούριον παραδιδόναι· ἐδεῖτο δὲ μὴ τὸ νῦν ἔχον ἢ αὐτὸν εἰσιέναι, ἢ φρουρὰν εἰσάγειν· τήν τε γὰρ οὐσίαν αὐτῷ πλείστην οὖσαν καὶ διεσκεδασμένην ἀπολεῖσθαι ὑπὸ Τριβαλῶν διαρπασθεῖσαν, καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῷ καὶ οἰκείους Κράλην ἄρδην διαφθερεῖν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀπέχθειαν· ἀλλὰ περιμείναντα ἡμέρας πεντεκαίδεκα, ἄχρις ἂν οἰκείους τε καὶ χρήματα μεταπέμψηται, οὕτω τὸ φρούριον παραλαμβάνειν. Τούτοις μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς πεισθεὶς, καὶ ὅρκους ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἐκείνου παρασχομένου, ἀνέστρεφεν εἰς Θεσσαλονίκην. Βέλχος δὲ τὰ ὀμωμοσμένα δῆθεν ἐκπληρῶν, τούς τε οἰκείους ἐκ Τριβαλῶν μετεπέμπετο, καὶ βοσκήματα καὶ τὴν ἄλλην B περιουσίαν ἔπεμπέ τε καὶ εἰς Θεσσαλονίκην οὐκ ὀλίγα δεῖγμα τῆς πρὸς βασιλέα εὐνοίας καὶ τῆς φυλακῆς τῶν συνθηκῶν. Κράλης δὲ ἤδη πεπυσμένος, ὡς ἡ μὲν ἐκ τῆς ἠπείρου στρατιὰ καὶ Ῥωμαίων, καὶ βαρβάρων τοσαύτη οὖσα ἀναστρέψειε, βασιλεὺς δὲ ταῖς τριήρεσι μόναις καὶ βαρβάροις πεζοῖς ὀλίγοις ἀφιγμένος εἰς Θεσσαλονίκην Βέῤῥοιάν τε εἷλε, καὶ Ἔδεσσαν, καὶ ἄλλας πολίχνας οὐκ ὀλίγας, ἀνεθάρσησέ τε, καὶ στρατιὰν ἀναλαβὼν οὐ πολλὴν μὲν, πολὺ δὲ ὅμως ὑπερέχουσαν τῆς βασιλέως, ἤλαυνε σπουδῇ ἐπὶ Θεσσαλονίκην. Καὶ Βέλχος μὲν αὐτίκα ὑπ' ἐκεῖνον ἦν, καὶ συνεστρατεύετο μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν, τῶν πρὸς βασιλέα συνθηκῶν καὶ ὅρκων ἀμνημονήσας. Κράλης δὲ ἐγγὺς γενόμενος Θεσσαλονίκης, πρεσβείαν ἔπεμπε πρὸς βασιλέα, καὶ πρῶτα μὲν C ὠνείδιζε τὴν εἰς αὐτὸν ἀγνωμοσύνην, ὅτι ἀμνημονήσας ὧν εὖ ὑπ' αὐτοῦ πρότερον πεπόνθει, καιροῦ τυχὼν αὐτοῦ ταῖς πόλεσιν ἐπιστρατεύσειε, καὶ τοὺς φρουροῦντας κατασχοίη ἐκβαλὼν, καὶ χρημάτων ἀποστερήσειεν οὐκ ὀλίγων, ἃ οὐκ ἐχρῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν εἰς αὐτὸν γεγενημένων ἀπομνημονεύοντα, τὴν φιλίαν διασώζειν πρὸς αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ ἃ μὴ ἔδει εἴργαστο, κατηγορεῖν μὲν αὐτὸν, οἴεσθαι δὲ καὶ πάντα ὁντινοῦν· ἀναλύεσθαι δὲ ὄντων τῶν γεγενημένων, βούλεσθαι μάλιστα αὐτὸν, εἴ γε καὶ αὐτῷ δοκοίη, ἀλλήλοις συνελθεῖν, καὶ διαλεχθέντας περὶ τῶν διαφορῶν συμβάσεις θέσθαι, καὶ τὸν πόλεμον καταθέσθαι, ἀνανεωσαμένους τὰς σπονδὰς καὶ τὴν εἰρήνην. Τοιαῦτα μὲν ἐπρέσβευεν ὁ Κράλης, βασιλεῖ τε ἐδόκει βέλτιστα, καὶ συνέθεντο ἡμέραν ῥητὴν, D ἐν ᾗ ἔδει γενομένους ἐν ταυτῷ λύειν τὰς διαφορὰς, σπονδὰς θεμένους. Ἐπιστάσης τε τῆς προθεσμίας, οἵ τε βασιλεῖς ἀμφότεροι ἐξῄεσαν ὡπλισμένοι, καὶ οἱ συνόντες. Κράλης τε ὁμοίως μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὡπλισμένοι ὄντες ἧκον ἐγγὺς Θεσσαλονίκης, καὶ συνεγένετο τοῖς βασιλεῦσι· μετὰ δὲ τὴν προσαγόρευσιν ὁ Κράλης πρῶτος ἥπτετο πρὸς βασιλέα λόγου, Ἀδικεῖς, εἰπὼν, ὦ βασιλεῦ, πολέμου ἄρχων. Ἐγὼ δὲ ᾤμην εἶναι μηδὲν τῶν ὄντων, ὃ σε πρὸς ἐμὲ πεῖσαι δυνήσεται ἀγνωμονεῖν. Οἶσθα γὰρ αὐτὸς τῶν

tur, aut ipse præsidium inducat; suas enim facultates et maximas, et locis disjunctas Triballis diripientibus amissurum, et Cralem odio incensum cognatos atque domesticos suos funditus perditurum; sed exspectato die quinto decimo, donec propinquos et opes suas collegerit, sic demum illud occupet. His imperator, juramento præsertim accedente, persuasus, Thessalonicam repetit. Bessus jurata exsequens, et propinquos ac pecora resque alias e Triballis cogens, Thessalonicam non pauca, suæ in imperatorem propensionis pactique servati indicium mittit. Crales ut accepit tantum e Romanis atque barbaris collectum exercitum e continente reversum, et imperatorem triremibus solis, cum barbaris peditibus non ita multis Thessalonicam profectum, Berrhœamque **781** et Edessam, et alia oppidula complura cepisse (13), sese confirmans, cum copiis non magnis, imperatoriis tamen longe majoribus Thessalonicam contendit. Et Bessus quidem cum militibus suis, pactorum et jura menti oblitus, statim illi se jungit. Crales Thessalonicæ appropinquans, legationem ad imperatorem mittit, eique ingratum animum exprobrat, quod acceptorum beneficiorum immemor, tempore adjuvante urbes suas oppugnarit, ejectisque præsidiis occuparit, et facultatibus non modicis spoliarit, secus quam debuerit. Debuisse autem recordantem sua merita sacrosanctam servare amicitiam. Et quia contra fas egerit, se illum reprehendere, putareque reprehensum iri ab omnibus. Verum quia præterita corrigi nequeant, velle se, si idem ipsi placeat, cum eo congredi, disceptatisque controversiis pacisci, et bello valere jusso, fœdus pacis renovare. Hæc in legatione Crales, quæ imperatori gratissima accidere: præfixusque amborum voluntate dies, quo convenirent, ac dissidium icto fœdere componerent. Jamque dies præfinitus ad colloquium aderat, cum ambo imperatores et comites armati exeunt. Crales similiter cum stipatoribus suis armatus ad urbem Thessalonicam et imperatores accedit. Ubi inter se consalutarunt, Crales prior fari incipit: Iniquus es in me, imperator, cum bellum mihi facis. Ego vero sic arbitrabar, rem esse nullam, quæ alienum et ingratum te reddere posset. Scis enim, ut nemo melius, quomodo hostiliter ab homophylis oppugnatus, et Romanorum finibus exactus (injuste quidem, quis negat? sed tamen exactus) ad nos confugeris: qui neque beneficium aliquod tibi debebamus, nec tua injuria dolebamus. Sed si vera dicenda sunt, discordias in loco beatitudinis numerabamus, cum inde res nostræ bene haberent. Ast ego, quanquam hostes tui crebro legationes mitterent, pecuniam et urbem non unam offerrent, imperiique Romani partem non minimam parvipenderent, si me ami-

Jacobi Pontani notæ.

(13) Post hæc verba est in codice Græco lacuna pene unius versus. Videntur tamen verba sequentia ἀνεθάρσησέ τε, etc. cohærere cum superioribus.

cum atque socium nanciscerentur, et unam solam pro his omnibus gratiam peterent ut te vinctum illis transderem, aut ipse constrictum tenerem, nihilo minus immani pecuniæ. et tot oppidis, tamque amplæ, et cultæ regioni necessitudinem tuam anteposui : nec tantum quod facillime poteram, hostibus non prodidi (haud enim tibi memoria excidit ille status tuus), **782** sed etiam, quod in me fuit, bis, terque auxilia mea tibi adjunxi. Quorum omnium existimabam te perpetuo memorem, nunquam eo progressurum, ut quamvis potens, urbes meas affligeres. Tu autem, quod apparet, eorum omnium posita memoria, nunc barbaros in me, ut in hostem injuriosissimum ducis. Et urbium quidem alias armis cepisti, alias dolo et insidiis, aliquantas etiam metu subegisti. Militum vero præsidiariorum, qui in quaque reperti sunt, atque nobilium multorum, partim pugna occidisti, partim in servitutem redegisti, et libertatem eis corporum, quando tibi libuit, præbuisti, non magis manumissione eos exhilarans, quam dum servos faceres, contristaveras : quod non ita ipsis jucunda esset post servitutem libertas, quam tristis fuerat libertati imposita servitus. Pecuniam quoque infinitam et pecora innumerabilia abstulisti. Quæ omnia me excruciant, faciuntque ut vehementer ingratum te et iniquum judicem. Verum enimvero, tametsi abs te læsus toties, non hostis tibi, sed amicus et socius esse volo, perinde ut antehac : et hortor, ut abjectis istis cogitationibus humilibus priorem amicitiam et fœdus mecum renoves, et uterque quæ habet, retineat. Quod si ægre tibi est, me quoque portionem aliquam de Romano imperio ablatam possidere, at illud cogites velim, te multo ampliorem habere, detractam ex ea quæ alterius erat propria : quibus utrumque contentum esse, et facto fœdere pacem agitare par est. Sin ista conditio te non delectat, vide ne, præterquam quod nihil proficis, etiam inexplebilis avaritiæ et ingrati animi erga amicos ac bene meritos crimen incurras. Hæc Crales ad imperatorem multis præsentibus. Imperator aliquandiu silens, in hæc verba responsum reddidit : Nihil æque hominum vitæ jam inde ab initio obesse opinor, neque aliud magna dissidia et bella gravia peperisse, quam quod unusquisque sibi et aliis haud justus est arbiter, sed sibi quidem vel turpissima frequenter ignoscit, ab áliis autem etiam pro minutissimis delictis pœnas poscit acerbissimas. Atque hoc est, quod vitam humanam tantopere perturbavit atque permiscuit, nec urbibus tantum ac domibus ingentia incommoda intulit, sed et tota imperia pessumdedit, cum aut quidam insaturabili cupiditate bello per nefas illato alios evertunt, aut ab aliis quibus iniqui fuerant, juste ac honeste se ulciscentibus evertuntur, quod et tibi modo contigisse arbitror. Si enim æquum et bonum **783** te in nostra amborum causa judicem præstitisses, non tu contra fœdus et juramenta tot oppidis Romanorum incubans, nihil te novum admittere censuisses ; nec me, qui

A ἄλλων μᾶλλον, ὡς πολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων, καὶ τῆς Ῥωμαίων γῆς ἀπελαθεὶς (ἀδίκως μὲν, οὐ γὰρ ἂν ἀρνηθείην οὐδ' αὐτὸς, ὅμως δ' οὖν ἀπελαθεὶς), ἧκες παρ' ἡμᾶς, οὔτ' ἀμοιβάς σοι προτέρων εὐεργεσιῶν ὀφείλοντας, οὔτ' ἀγανακτοῦντας ὑπὲρ σοῦ ἀδικουμένου, ἀλλ' εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, καὶ τὴν ὑμῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν ἐν εὐτυχίας μέρει λογιζομένους τῷ τὰ ἴδια εὖ τίθεσθαι. Ἐγὼ δὲ καίτοι τῶν σοὶ πολεμούντων πολλὰς πρεσβείας πεποιημένων, καὶ χρήματα παρεχομένων, καὶ πόλεις πολλὰς, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀπόμοιραν προϊεμένων οὐκ ὀλίγην, καὶ φίλον ἔχειν, καὶ σύμμαχον ὑπισχνουμένων, καὶ μίαν τούτων ἁπάντων χάριν ἀπαιτούντων τὸ σὲ δεσμώτην παρασχεῖν, ἢ αὐτὸν κατέχειν συλλαβόντα, οὐκ ἠθέλησα αὐτός· ἀλλὰ καὶ

B χρημάτων πολλῶν, καὶ πόλεων τοσούτων, καὶ χώρας πολλῆς καὶ ἀγαθῆς, τὴν σὴν φιλίαν προειλόμην, καὶ οὐ μόνον οὐ προδέδωκα τοῖς πολεμίοις, καίτοι ῥᾷστά γε δυνάμενος· οὐ γὰρ οὐδ' αὐτὸς ἀγνοεῖς ἐν ὅτοις ἦσθα τότε· ἀλλὰ καὶ τό γε εἰς ἐμὲ ἧκον, καὶ δὶς, καὶ τρὶς ἐπὶ συμμαχίᾳ παρεσχόμην στρατιάν. Ὧν ἐνόμιζον ἁπάντων μεμνημένον οὐδέποτε βουλήσεσθαι, κἂν δυνήσηται μεγάλα, τὰς ὑπ' ἐμὲ τελούσας πόλεις κακουργεῖν. Σὺ δ', ὡς ἔοικεν, ἐκείνων ἁπάντων ἐπιλελησμένος, ἥκεις νῦν βαρβάρους ἄγων, ὡς ἐπὶ πολέμιον καὶ τὰ μέγιστα ἠδικηκότα. Καὶ πόλεις, τὰς μὲν τοῖς ὅπλοις εἷλες, ἑτέρας δὲ κλοπῇ, οὐκ ὀλίγας δὲ καὶ ὑπὸ δέους προσχωρησάσας. Καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας στρατιώτας, καὶ τῶν ἐπιφανῶν

C πολλοὺς, τοὺς μὲν ἀπέκτεινας κατὰ τὰς μάχας, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνδραποδίσας, ἐν εὐεργεσίας μέρει τὴν ἐλευθερίαν τῶν σωμάτων, ὅτε σοι βέλτιον ἐφαίνετο, παρείχου, οὐ μᾶλλον ἥδεσθαι ποιῶν τυγχάνοντας ἐλευθερίας, ἢ ὅσον ἐξανδραποδιζόμενος ἐλύπεις. Χρημάτων τε ἀπεστέρησας καὶ βοσκημάτων, οὐδὲ ἀριθμητῶν. Ἃ πάντα ἄχθεσθαι ποιεῖ, καὶ πολλὴν σου κατηγορεῖν ἀγνωμοσύνην. Ὅμως μέντοι, καίτοι τοσαῦτα ὑπὸ σοῦ ἠδικημένος, οὐ πολέμιος, ἀλλὰ φίλος καὶ σύμμαχος, ὥσπερ καὶ πρότερον αἱροῦμαι εἶναι σός. Καὶ πᾶσαν ἀποθέμενον παραινῶ μικροψυχίαν, τὴν προτέραν φιλίαν καὶ τὰς σπονδὰς ἀνανεοῦσθαι, ἔχοντας ἃ ἔχομεν ἑκάτερον. Εἰ δέ σε λυπεῖ τὸ καὶ αὐτὸν ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας μοῖράν τινα παρῃρημένον ἔχειν, ἀλλ' ἐκεῖνο ἐννοεῖν χρὴ, ὡς αὐ-

D τὸς ἔχεις πολλαπλάσιον λαβὼν ἐκ τῆς αὐτῆς ἑτέρῳ προσηκούσης· οἷς προσῆκον ἀγαπᾷν ἑκάτερον, καὶ σπονδὰς θεμένους, εἰρήνην ἄγειν. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα φίλα σοι δοκεῖ, ὅρα μὴ σοι πρὸς τῷ μηδὲν πλέον ἠνυκέναι, καὶ ἀπληστίας καὶ ἀχαριστίας πρὸς τοὺς φίλους καὶ τοὺς εὖ πεποιηκότας ἔγκλημα προσέσται. Τοιαῦτα μὲν ὁ Κράλης διειλέχθη πρὸς βασιλέα πολλῶν παρόντων. Βασιλεὺς δὲ ἐπισχὼν μικρὸν, τοιαύτην πρὸς Κράλην ἐποιήσατο ἀπολογίαν. Οὐδὲν οὕτως οἴομαι λυμαίνεσθαι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐξαρχῆς οὐδὲ μᾶλλον αἴτιον τῶν μεγάλων διαφορῶν καὶ τῶν πολέμων γεγενῆσθαι, ἢ τὸ μὴ δικαίως ἕκαστον ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις διαιτᾷν· ἀλλ' ἑαυτῷ μὲν καὶ τὰ ἀτοπώτατα πολλάκις συγχωρεῖν, τοὺς δ' ἄλλους καὶ ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων μεγίστας ἀπαιτεῖν

εὐθύνας. Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ πολλῆς ἐμπέπληκε τὸν A βίον ταραχῆς, καὶ οὐ πόλεσι μόνον καὶ οἰκίαις μεγάλας ἐνειργάσατο συμφοράς, ἀλλὰ καὶ ὅλας διέφθειρεν ἡγεμονίας, ἢ αὐτούς τινας ὑπ' ἀπληστίας ἑτέρους διαφθείραντας πολέμων ἄρχοντας ἀδίκων, ἢ ὑπὸ τῶν ἀδικουμένων διαφθαρέντας, δικαίως καὶ καλῶς ἀμυνομένων· ὅπερ οἴομαι καὶ σοὶ συμβεβηκέναι νῦν. Εἰ γὰρ δικαίως καὶ καλῶς ἐμοί τε καὶ σαυτῷ διῄτεις, οὐκ ἂν σὺ μὲν, ἐκσπόνδως καὶ παρὰ τοὺς ὅρκους τοσαύτας ἔχων Ῥωμαίων πόλεις, καινὸν ᾤου μηδὲν ποιεῖν, ἐμὲ δ' ὅτι ἐκ πολλῶν ἀπέλαβον ὀλίγα, ἐδίωκες ἀγνωμοσύνης καὶ ἀχαριστίας, καὶ τὸ τούτων ἔτι θαυμασιώτερον, ἀπληστίας. Ὡς μὲν οὖν ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων πολεμηθεὶς ἀδίκως, καὶ τῆς Ῥωμαίων γῆς ἀπελαθεὶς, πρὸς σὲ B ἀφῖγμαι, πολλοὺς ἄγων καὶ τῶν οἰκείων, καὶ τῶν φίλων, καὶ χρήματα οὐκ ὀλίγα, καὶ ὡς αὐτὸς οὔτε χρημάτων ἐπιθυμίᾳ τοσούτων ὄντων τῶν τε παρ' ἐμοὶ, καὶ τῶν ὑπὸ τῶν πολεμίων παρεχομένων, οὔτε πόλεων καὶ χώρας τοσαύτης προϊεμένων ἐπὶ τῷ κακῶς ποιεῖν ἐμὲ, οὐδενὸς ἡττήθης, ἀλλὰ πάντων τὴν εἰς ἐμὲ φιλίαν προὔθηκας, οὐκ ἂν ἀρνηθείην οὐδ' αὐτός· ἀδικοίην γὰρ ἂν τὰ μέγιστα σέ τε ὁμοίως καὶ τοὺς ἄλλους, οἷς ἐξῆν τοιούτοις παραδείγμασι καλοῖς χρωμένοις ἐπὶ τὸ τὰ βελτίω πράττειν προθυμεῖσθαι. Τὸ γὰρ μηδὲν, ὥσπερ ἔφης καὶ αὐτὸς, πρὸς ἀντίδοσιν εὐποιΐας προοφείλοντα, καὶ κατὰ συμφορὰς εἰσδεδεγμένον, ἔπειτα μήτ' οἴκοθεν ὁρμηθῆναι πρὸς πλεονεξίαν, μήθ' ὑπ' ἄλλων ἐναγόμενον, καὶ καταναγκαζόμενον, μήτ' ἄδικον, μήτ' C ἀγεννὲς βουλεύσασθαι περὶ ἐμὲ, ἀλλὰ πάντων ἐκείνων τῶν δοκούντων πρὸς τὴν ἀρχὴν λυσιτελεῖν, τὴν τοῦ καλοῦ καὶ δικαίου αἵρεσιν προῖκα προτιμῆσαι, οὐ μεγαλοψυχίαν μόνον καὶ φιλοτιμίαν, ἀλλὰ καὶ δικαιοσύνην καὶ εὐβουλίαν συμμαρτυρεῖ, καὶ τούτων ἁπάντων ἐγώ σοι πολλὰς ὀφείλειν δίκαιος εἶναι χάριτας ὁμολογῶ· οὐ μόνον διὰ τὸ μηδὲν ἠδικηκέναι μάλιστα δυνάμενον, ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν εἰς ἐμὲ τιμὴν μείζω, ἢ πρὸς φίλον ἐπεδείξω. Σχεδὸν γὰρ παρ' ὅσον χρόνον σοὶ συνῆν, τῆς ἀρχῆς ἐμοὶ τῆς σῆς ἐξέστης, οὐκ αὐτὸς μόνον τῶν πρωτείων ἀεὶ παραχωρῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, ὡς αὐτῶν βασιλεύοντι προσέχειν κελεύων, καὶ πᾶσιν αἰδῶ παρέχειν καὶ τιμήν. Δι' ἃ σοι καὶ μείζους οἶδα χάριτας, ἢ σωτηρίας. Τότε μὲν γὰρ σωθεὶς, D πάντως ὕστερον ἀποθανοῦμαι· ἡ τιμὴ δὲ καὶ μετὰ τελευτὴν διαμενεῖ, ὑπὸ πάντων ᾀδομένη καὶ τῶν εἰς ὕστερον ἐσομένων. Οὐ σὲ δὲ μόνον ἐπὶ τούτοις δίκαιος ἂν εἴην ἐπαινεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν σὴν γυναῖκα μάλιστα αἰτιωτάτην ὀφθεῖσαν τῶν γεγενημένων εἰς ἐμέ· αὐτὴ γὰρ καὶ ἐβουλεύσατο καὶ ἔπεισέ τε ὁμοίως, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τέλει, μὴ μικρολογεῖν μηδ' εἶναι ἀγαθοὺς ἐπὶ μισθῷ, ἀλλὰ προῖκα καὶ κατὰ φιλοτιμίαν, μέγιστον κέρδος αὐτὸ τοῦτο ἡγουμένους, τὸ τὰ καλὰ καὶ δίκαια αἱρεῖσθαι· οἵ τε ἐν τέλει πάντες, καὶ ἡ ἄλλη στρατιὰ, οὐ διὰ τὸ σὲ βούλεσθαι μόνον καὶ κελεύειν, ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν ὡρμημένοι, μεγάλην ἐπεδείξαντο τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην εἰς ἐμέ. Ὧν ἁπάντων αὐτὸς

A ex multis pauca recepi, ut improbum ingratumque, et quod his mirabilius est, avarum accusavisses. Me igitur a civibus meis bello petitum, et Romano solo pulsum, cum necessariis et amicis, et pecunia multa ad te venisse, te neque amore pecuniæ, quam ego et hostes tam grandem offerebamus, neque urbibus et regione, quibus tibi cedebatur, ut mihi malefaceres, te, inquam, nullo horum victum esse, sed omnibus amicitiam meam prætulisse, nec ipse negaverim; essem enim in te et alios, qui tam egregiis exemplis ad virtutem incitari poterant, injustissimus. Nam quod nullum, ut aiebas, beneficium mihi debens, in mea me calamitate excepisti, neque tuopte ingenio ad commoda tua ex me comparanda impulsus es, B neque ab alio inductus, aut coactus injuste, aut indigne in me consuluisti: sed omnibus illis, quæ ad principatum amplificandum pertinere videbantur, honestatem atque justitiam anteposuisti, hæc te non modo excelso animo, et ardore quodam immortalis gloriæ præditum, sed et bonum virum, intelligentia præstantem testantur, et ob hæc omnia ego tibi multas gratias jure debere confiteor: non solum quod nihil nocueris, cum id facillime posses, sed etiam quod majori me honore, quam amicum cumulaveris. Ferme enim, quandiu tecum vixi, tuo principatu mihi cessisti, non ipse duntaxat priores mihi deferens, sed et subjectos tuos omnes, tanquam si eorum rex essem, mihi obtemperare, omnique veneratione et honore me C prosequi præcipiens. Quorum gratia ampliores tibi, quam pro salute et incolumitate mea abs te conservata gratias ago. Tum siquidem abs te servatus, omnino tandem aliquando hac luce defungar: honor autem, quo me cohonestasti, etiam post fata manens, per ora posterorum volitabit. Neque vero te tantum his de causis, sed et conjugem tuam jure laudibus celebrarim, quæ tuorum erga me beneficiorum causa præcipua fuit. Ipsa enim consilium dedit, ipsa tibi aliisque proceribus persuasit ne quid sordidius committeretis, neve præmium aliquod exspectantes, sed gratis prorsus, et laudi vobis studium in me vestrum ducentes, benefici essetis, hoc unum in lucris maximis deputantes, justa et honesta consectari. Principes porro tui D omnes et milites, non tantum quia tu ita velles, itaque mandares, **784** sed sponte et voluntate libera humanitatem candoremque eximium adversus me declararunt. Pro quibus et ipse gratias debeo, et quorum aures vel sero ea narratio tetigerit, illos prædicabunt. Quid est igitur quod dicis, me tot meritorum immemorem, sine ulla causa voluisse bello te lacessere, tam male respondentem tuis benefactis? Atqui longe foret absurdissimum, lingua quidem sic prolixe gratias agere bene merentibus, nec tacita velle habere merita, re autem ingratum esse, viderique sibi maxime contrarium: quem neque in illos qui me vehementer offenderant et in miserias præcipitaverant, unquam tali animo fuisse constat, sed et dissidii hujus, et ar-

morum istorum causas ab initio usque nunc ipsi præbuistis, id quod rebus demonstrare contendam. Ut enim mihi apud vos diversanti super societate visum est fœdus sancire, et sic invicem commodare conari, tu mercedis societatem multa oppida et regionem Romani principatus propriam postulabas. Ego vero nec abjectissimum quidem castellum tibi spondebam, volebamque auxilium esse gratuitum. Non enim vobis duntaxa' indignum, illiberale et pudendum esse summopere, non gloriæ et amicitiæ gratia, sed mercede servire: verum etiam mihi tam impossibila factu esse, ut nihil magis, propter meam et eorum qui me sequerentur salutem Romanos prodere, quamvis illi in me arma improbe movissent: quandoquidem non illos servitute mactare, sed ab eorum cervicibus hostile servitutis jugum dejicere, jam inde a principio nervis omnibus contendo, statimque meam sententiam aperui, ut, si videretur, amicitiæ tantum et honoris amplissimi causa opem ferres: sin minus, me tamen nihil ab ingenuitate abhorrens commissurum, neque cives meos Romanos proditurum, sed cum liberis et propinquitate conjunctis moriturum potius, quam ob præsentem utilitatem æterna dedecoris monumenta ad posteros Romanos relicturum. Quæ tu quoque cum conjuge proceribusque consultando justa et utrique nostrum laudem non minimam conciliatura judicabas, fœdusque percussimus, et sacramenta concepimus, ut amicitiam et societatem in omni vita coleremus, alterque alterum, ut maxime posset, in tempore adjuvaret. Oppida vero et regionem Romanam, quantam Andronico imperatore adhuc superstite tu ipse, aut majores tui prioribus imperatoribus abstulissent, **785** tantam secure teneres: nec propterea ego arma sumerem, quamvis ea possem tibi eripere. Relictas usque ad id tempus urbes, nullo modo, neque arte, aut machina ulla auferre niterere: sed mihi, ad recuperationem Romani principatus, pro facultate contra adversarios meos dimicans navares operam; et captas quidem, aut deditas me præsente ego haberem sine controversia: sin contingeret me absente, aut ipsum te, aut dynastarum tuorum quempiam urbem aliquam Romanorum aut proditione, aut obsidione, aut corruptis largitione civibus, aut alia quadam ratione occupare, mihi restitueretur, nullusque obtentus ad ullum auferendi modum sufficeret. Atque istuc probare evidenter licet ex juramentis in tabulas relatis, quibus tunc fœdus inter nos ictum sanxisti, præsentibus archiepiscopo tuo, et iis qui nunc coram adsunt, principibus tuis. Consideremus itaque, uter juramenta ista servarit, egone, quem tu tantæ improbitatis et tam ingratæ voluntatis atque sceleris in amicos, et insatiabilis cujusdam cupiditatis accusas: an tu, qui scilicet alienum nihil concupiscis, sed amicitiam constanter colis, et quasi quoddam vitæ institutum tenes, ut non facile cum tempore commuteris, neque se-

A τε χάριτας ὀφείλω, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπαινέσονται ὅσοις εἰς ἀκοὰς ἀφίξεται καὶ μετὰ χρόνον τὸ διήγημα. Τί οὖν ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι τῶν τοσούτων ἀγαθῶν ἀμνήμων ἐγὼ γεγενημένος, ἐξ οὐδεμιᾶς αἰτίας εἱλόμην πολεμεῖν, καὶ κακοῖς ἀμείβεσθαι τοὺς εὐηργετηκότας; Πάντων μέν τ' ἂν εἴη ἀτοπώτατον, γλώττῃ μὲν οὕτως εἰδέναι χάριν τοῖς εὐπεποιηκόσι, καὶ μὴ συγκρύπτειν αἱρεῖσθαι τἀγαθὰ, ἔργοις δὲ ἀχαριστεῖν, καὶ ἑαυτῷ φαίνεσθαι ἐναντιώτατον, ὃς οὐδὲ πρὸς τοὺς πολλὰ προσκεκρουκότας, καὶ μεγάλων γεγενημένους αἰτίους συμφορῶν, τοιαύτην οὐδέποτε γνώμην ὤφθην ἔχων· ἀλλὰ καὶ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς, καὶ τοῦ κεκινημένου πρὸς ἡμᾶς νυνὶ πολέμου αὐτοὶ τὰς αἰτίας ἐξαρχῆς, καὶ ἄχρι νῦν παρέχεσθε, καὶ τοῦτο πειράσομαι ποιεῖν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐναρ- B γές. Ὡς γὰρ διατρίβοντί μοι παρ' ὑμῖν ἐδόκει σπονδὰς καὶ ὅρκους ἐπὶ συμμαχίᾳ τίθεσθαι, καὶ οὕτω παρέχεσθαι πειρᾶσθαι τὴν ὠφέλειαν, σὺ μὲν μισθὸν τῆς συμμαχίας ᾔτεις πόλεις πολλὰς καὶ χώραν τῇ Ῥωμαίων προσήκουσαν ἡγεμονίᾳ· ἐγὼ δὲ οὐδ' ἑνὸς τῶν φαυλοτάτων τινὸς φρουρίου παρεχώρουν· ἀλλ' ἠξίουν προῖκα βοηθεῖν. Οὐ γὰρ ὑμῖν εἶναι μόνον ἀγεννὲς καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἀδοξίαν προστριβόμενον πολλὴν, μὴ διὰ φιλοτιμίαν καὶ φιλίαν, ἀλλὰ μισθῷ δουλεύειν, ἀλλὰ καὶ ἐμοὶ τῶν πάντων ἀδυνατώτατον, διὰ τὴν ἐμαυτοῦ καὶ τῶν συνόντων σωτηρίαν καταπροΐεσθαι Ῥωμαίους, εἰ καὶ ἀγνωμονοῦντες ἐκεῖνοι, τὸν πόλεμον κεκινήκασι τὸν πρὸς ἐμέ· οὐ γὰρ καταδουλοῦν, ἀλλ' ἐλευθεροῦν C ἀπὸ τῶν πολεμίων μᾶλλον ἐξαρχῆς τε εὐθὺς, καὶ ἄχρι νῦν μάλιστα σπουδὴν ποιοῦμαι, εὐθύς τε ἀπεφαινόμην, ὡς εἰ μὲν δοκοίη διὰ φιλίαν μόνην καὶ φιλοτιμίαν βοηθεῖν· εἰ δὲ μὴ, ἀλλ' αὐτόν γε καταπράξεσθαι ἀνελεύθερον οὐδὲν, οὐδὲ προδότην φανεῖσθαι Ῥωμαίων τῶν ὁμοφύλων· ἀλλ' αἱρήσεσθαι μᾶλλον αὐτὸς ἀπόλλυσθαι, καὶ τέκνα καὶ οἰκείους, ἢ διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι χρείαν ἀδοξίας ἀείμνηστα μνημεῖα τοῖς εἰσέπειτα Ῥωμαίοις καταλείπειν. Ἃ ἐδόκει καὶ σοὶ μετὰ γυναικὸς βουλευομένῳ καὶ τῶν ἐν τέλει δίκαιά τε εἶναι, καὶ πολλὴν οἴσοντα φιλοτιμίαν ἐμοί τε ὁμοίως καὶ ὑμῖν· καὶ συνεθέμεθα τὰς σπονδὰς, καὶ τοὺς ὅρκους ἐπὶ τούτοις, ὥστε φίλους ἀλλήλοις εἶναι καὶ συμμάχους διὰ βίου, καὶ βοηθεῖν ἑκάτερον ἑτέρῳ, ὡς ἂν μάλιστα D ἔχοι καλούσης χρείας· πόλεις δὲ καὶ χώραν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις, ὅσης μὲν αὐτὸς βασιλέως ἔτι περιόντος Ἀνδρονίκου ἢ οἱ πρόγονοι ἀφείλοντο ἐκ τῶν προτέρων βασιλέων, ταύτην ἔχειν ἀσφαλῶς, καὶ μηδένα πόλεμον ἐμὲ κινεῖν περὶ αὐτῆς, κἂν δύνωμαι ἀφαιρεῖσθαι· τὰς ἔτι δὲ ὑπολειπομένας ἄχρι τότε, μηδενὶ τρόπῳ μήτε τέχνῃ, μήτε μηχανῇ μηδεμιᾷ πειρᾶσθαι ἀφαιρεῖσθαι, ἀλλ' ἐμοὶ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν συγκατακτᾶσθαι ἄχρι καὶ τοῦ δυνατοῦ πολεμοῦντα τοῖς ἐμοὶ ἀνθεστηκόσι, καὶ τὰς μὲν ἁλισκομένας, ἢ προχωρούσας ἐμοῦ παρόντος, ταύτας ἔχειν ἐμὲ ἀνενδοιάστως. Εἰ δέ ποτε συμβαίη καὶ ἀπόντος, ἢ αὐτὸν, ἢ τῶν ὑπὸ σὲ τελούντων δυνατῶν τινα, πόλιν κατασχεῖν ὑπήκοον Ῥωμαίοις, ἢ προδοσίᾳ, ἢ πολιορκίᾳ, ἢ διαφθείραντα τοὺς

ἐνδον χρήμασιν, ἢ τρόπῳ δή τινι ἑτέρῳ, πάσας ἐμοὶ ἀποδιδόναι, καὶ μηδεμίαν πρόφασιν ἀρκεῖν ἐπὶ μηδεμιᾷ ἀποστερήσει, καὶ τούτων ἔξεστιν ἀπόδειξιν παρέχειν ἐναργῆ ἐκ τῶν ἐγγράφων ὅρκων τουτωνὶ, οὓς ἐποιήσω τότε πρὸς ἐμὲ ἐν ταῖς συνθήκαις παρόντος ἀρχιεπισκόπου τοῦ σοῦ, καὶ τῶν νυνὶ παρόντων ἐνθάδε τουτωνὶ τῶν ὑπὸ σὲ ἐπιφανῶν. Σκεψώμεθα δὴ οὖν ὁπότερος ἐνέμεινε τοῖς ὅρκοις τούτοις· ἆρ' ὁ πολλὴν ἀγνωμοσύνην καὶ ἀχαριστίαν κατηγορούμενος ἐγὼ, καὶ κακῶς περὶ τοὺς φίλους, καὶ ἀπληστίας δίκην φεύγων, ἢ σὺ ὁ τῶν ἀλλοτρίων μηδενὸς ἐπιθυμῶν, ἀλλὰ βέβαιος περὶ τοὺς φίλους, καὶ ὥσπερ πολιτείαν διὰ βίου μετιὼν τὸ μὴ συμμεταβάλλεσθαι ῥᾳδίως τοῖς καιροῖς, μηδὲ τὰ εἰσάπαξ ἐψηφισμένα τρόπων εὐκολίᾳ διαλύων. Ἐμοὶ μὲν δοκεῖ, μήτ' εὐορκίας ἐμὲ καὶ βεβαιότητος περὶ τοὺς φίλους, καὶ εὐγνωμοσύνης μηδὲν δεῖγμα παραλείπειν, μήτε σὲ ἀπληστίας, καὶ ἐπιορκίας, καὶ περὶ τοὺς φίλους ἀπιστίας· ὡς γὰρ ἐγενόμην ἐν Βεῤῥοίᾳ, καί τινες πολίχναι προσεχώρουν περὶ αὐτὴν καὶ Θετταλία, ἐγὼ μὲν ἐκ τῶν ἐνόντων ἐπειρώμην αὔξειν τὴν ἀρχὴν, καὶ στρατιὰν ἠθροικὼς ὅσην μάλιστα ἐξῆν, ἔχων καὶ Γερμανοὺς τοὺς παρὰ σοῦ, ἧκον εἰς Θεσσαλονίκην ὑπὸ τῶν φίλων κεκλημένος. Σὺ δὲ αὐτίκα ἐπεβούλευες, μηδεμίαν αἰτίαν μηδὲ πρόφασιν πρὸς τὸν πόλεμον παρασχομένῳ, καὶ τοῖς τε Θεσσαλονικεῦσι συνεβούλευες ἐπεξιέναι, καὶ Γερμανοὺς τοὺς σοὺς ἀνεκαλοῦ ἀπ' αὐτῆς τῆς παρατάξεως σχεδόν· ἃ εἶναι πολεμιωτάτου, εἰ μὴ σύγε, ἀλλ' οἱ παρόντες ἅπαντες ἐροῦσι. Ἀναστρέφοντι δὲ ἐκεῖθεν, στρατιὰν ἔπεμψας ἐπὶ τὸν Ἀξειὸν κωλύουσαν πρὸς τὸν πόρον, καὶ μονονουχὶ τοῖς πολεμίοις αὐτοχειρίᾳ παρεδίδως· ἐς τοσαύτην γὰρ κατέστησας ἀνάγκην, ὥστε εἰ μὴ Θεὸς ἄνωθεν ὑπερέσχε χεῖρα πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ, ἀπωλόμεθ' ἂν πάντες ἀκλεῶς ὑπὸ περιχυθέντων ὁμοῦ Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων. Οὕτω τοὺς ὅρκους διετήρησας ἀκριβῶς, καὶ ταῦτα οὐ πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου γεγραμμένους. Οὐ μὴν ἠρκέσθης ἀφανῶς ἐπιβουλεύειν μόνον, ἀλλ' Ἀποκαύχου τοῖς κόμποις καὶ τοῖς πλάσμασι πεισθεὶς, χρήματά τε, ὡς ἐλέγετο, παρ' ἐκείνου εἰληφὼς, πολέμιον ἐμὲ ἐψηφίσω φανερῶς, ὃν ἐν τοῖς ὅρκοις γράφεις διὰ βίου σύμμαχον καὶ φίλον ἕξειν· οὐδ' αὐτὸς ἂν, οἶμαι, φαίης εὐορκεῖν· καὶ γράμματα ἔπεμπες ἐμοὶ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν φανερῶς ἀπαγορεύοντα, καὶ πόλεμον καταγγέλλοντα ἀκήρυκτον· ἃ καὶ νῦν ἔξεστιν ὁρᾷν εἰς δεῦρο διασωθέντα παρ' ἐμοί. Καὶ ἐξ ἐκείνου οὐ διέλιπες φανερῶς τε πολεμῶν, καὶ ἀφανῶς ἐπιβουλεύων. Ἐμοί τε γὰρ εἰς Διδυμότειχον ἐπανήκοντι μετὰ Ἀμοὺρ, ἐπεὶ ἐκεῖνος ἦν εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν ὑπόσχεσιν Ἀποκαύχῳ ἐκπληρῶν, τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς ἔχων ἐπεστράτευες· καὶ προῆλθες ἄχρι Μυγδονίας, φανερῶς ἐπιὼν ἐμοί. Περσῶν δὲ πεζῶν περιτυχόντων, ὧν τὰς ναῦς αἱ Λατινικαὶ ἐνέπρησαν τριήρεις, καὶ πολλὰ τῇ στρατιᾷ λυμηναμένων, ἣν ἔπεμπες ἐπ' αὐτοὺς, ἀνεχώρεις καὶ αὐτὸς εἰς τὴν οἰκίαν πληγεὶς ἀπροσδοκήτοις, καὶ Μανουὴλ δεσπότην τὸν υἱὸν ἐπὶ τῆς Βεῤῥοίας τὴν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἄλλων πολιχνίων καταλελειμμένον ὑπ' ἐμοῦ, φανερῶς τε ἐπολιόρκεις

A mel decreta per levitatem retractes. Equidem mihi videor nullum religionis, constantiæ, æquitatis munus erga amicos prætermisisse: neque avaritiæ meæ, perjurii et infidelitatis in eosdem ullum argumentum exstat. Cum enim Berrhœæ versarer, urbesque finitimæ quædam ad me desciscerent, ego quidem, ut res ferebat, augere imperium conabar, et collectis quantas poteram copiis, habens et Germanos abs te mihi missos, Thessalonicam amicorum accersitu veni. Tu mox nulla causa, nulla occasione a me præbita mihi insidiatus, Thessalonicensibus, ut in me irent, auctor fuisti, Germanosque tuos ex ipsa propemodum acie revocasti. Quæ profecto importunissimi hostis esse, si tu non dicas, at dicent quotquot hic astant. Me
B autem inde revertentem, manum ad Axium flumen, transitu me prohibituram misisti, et tantum non tua ipse manu hostibus me tradidisti. Eo enim necessitatis adegisti, ut nisi Deus desuper manum suam ad flumen trajiciendum extendisset, a circumfusis simul Romanis atque barbaris nulla cum nostra gloria delendi fuerimus: **786** tam præclare tu jusjurandum, idque in litteras nuper relatum præstitisti. Nec clandestinis insidiis contentus, etiam Apocauchi, hominis ventosi, figmentis credens, et pecunia ab illo, ut aiebant, accepta, hostem me palam declarasti, quem in jurejurando socium semper atque amicum habiturum te scribis. Hæc qui faciat, nec tu eum, opinor, juratis stare affirmaveris. Insuper litteras mittebas, qui-
C bus pacem et amicitiam aperte renuntiabas, et bellum non ante, pro more, indictum denuntiabas: quas et in hunc usque diem a me servatas videre licet. Ex illo me et manifestis armis, et occultis insidiis petere non cessasti. Nam et Didymotichum cum Amurio reversum, postquam ille in Asiam renavigavit, ut Apocaucho promissa faceres, robur exercitus in me duxisti; et usque Mygdoniam palam hostis meus tetendisti. Persis autem peditibus occurrentibus, quorum naves Latinæ triremes incenderant, et egregie attrito ab eis exercitu, quem contra ipsos mittebas, ipse quoque improvisa re perculsus, in tuam provinciam rediisti: et Manuelem despotam filium meum, quem ego
D Berrhœæ, oppidulorumque aliorum præfectum reliqueram, palam obsedisti, nec cives pecunia depravare omisisti, donec illis exosum in Thessaliam expulisti. Tu vero urbem occupabas, et Pheras similiter longo tempore obsidens, cum te orarem, juramentique commonefacerem, quandoquidem civili bello distentus, ad urbes illas accedere non poteram, auris discerpenda mea verba tradebas: et egestate illos obsessioneque assidua premens, postremo etiam ibi civibus primariis pecunia transversim actis, urbem ad te allexisti: et postmodum magno equitum peditumque numero Thessaliam et Acarnaniam Romanorum provincias invasisti, ac memorabilem illam calamitatem invexisti, ut Acarnanes ob intolerandam famem ad maritimas

oras sponte profecti, barbaris plagiariis lucrum se gratuitum prostituerent, obsecrantes in alias terras transferri, ibique servire tota vita potius, quam præsenti inedia contabescere. Postea Angelo consobrino meo demortuo, quem ego prætorem eo miseram, tu provincias tibi vindicasti, et præterea urbes Macedoniæ non paucas, quæ, quando vicissim jurabamus, sub imperio Romano censebantur. Utrum igitur hæc amantis, et juramenti sanctitatem custodientis, habendique inexplebilem aviditatem et rapinas odientis sunt, an plane secus?
787 A quibus vitiis nos procul absumus. Quin imo cum Amurius hic ad me juvandum cum quatuor et viginti barbarorum millibus adesset, qui universum principatum tuum concutere ac destruere poterant, cavi diligentissime, ne quid damni provincia tua pateretur: quanquam belli honestam occasionem haberem, priores insidias, quodque opere ipso apertum te hostem profitebare, et hisce litteris, quas ad me misisti, pacem et juramentum rescindebas et id a me barbari etiam atque etiam flagitarent. Tamen absurdum nimis et personæ meæ indecorum duxi, propter minutum abjectumque animum tuum, et in rebus honestis inconstantiam, ingratum erga amicos atque infidelem videri, si qui tanta in me prior bona contulisset, ei nihil rependerem, sed propter culpas quasdam tolerabiles, in omni vita mea reliqua hostis loco eum ducerem. Post id tempus cum sæpius ulcisci me possem, nolui, verum missis oratoribus, etiam ante captum Byzantium, ut tandem amici officium sequerere, neve juramenta violares, rogavi. At tu quid jus fasque postularent non curabas: sermonibusque fallacibus et curiosis circumscribere me attentabas. Ego, tametsi id nossem planissime, non statim in te arma movi, sed enitebar semper, ne timiditate quadam ad bellum tibi inferendum prosiluisse existimarer. Cum cernerem autem incassum me laborare, cunctationemque meam non magnitudinem animi et æquitatem, sed morum civilium neglectum, ac propemodum proditionem esse, ne sic quidem in provinciam tuam irrui, sed ademptas urbes nitor recipere, quarum causa tu me avaritiæ iniquitatisque insimulas: tale quiddam faciens, quale est in proverbio, fures insuper accusant: et cupiditatem quasi merito mihi objectas, quod cum ipse amplissimam Romani imperii partem obtineam, tibi minorem invideam. Atqui, bone vir, hoc justum et decorum esse difficulter probaveris. Non enim sane Mœsorum, aut Pæonum aliorumve regnum, quod neutrius erat, divisimus, sed cum tu de Romano imperio, cujus penes me jus et auctoritas est, non exiguam portionem detraxeris, adhuc de reliqua tibi gratias agi postulas. Me vero etiam ante hunc habitum, quem gesto, Romanis imperasse, docere nihil attinet, quando id omnibus notissimum est. At enim etsi antea in tenebris vivens, repente imperator prodiissem,
788 tamen sic me in antecedentium imperatorum

A πέμπων στρατιὰν, καὶ τοὺς ἔνδον οὐκ ἠμέλεις διαφθείρων χρήμασιν, ἄχρις οὗ πείσας ἐκείνῳ δυσνοεῖν, ἐκεῖνον μὲν ἐξήλασας εἰς Θετταλίαν, αὐτὸς δὲ τὴν πόλιν εἶχες, καὶ Φερὰς ὁμοίως ἐπὶ συχνὸν πολιορκήσας χρόνον, ἐμοῦ δεομένου, καὶ τῶν ὅρκων ἀναμιμνήσκοντος, ἐπεὶ μὴ ταῖς πόλεσιν εἶχον ἐπιδημεῖν ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου κατεχόμενος πολέμου, οὐδένα λόγον ἐποιοῦ, ἀλλ' ἐνδείᾳ πιέσας καὶ συχνῇ πολιορκίᾳ, τέλος ἔπεισας προσχωρεῖν, κἀκεῖ τοὺς δυνατωτέρους διαφθείρας χρήμασι· καὶ μετὰ τοῦτο, Θετταλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ ἐπεστράτευσας Ῥωμαίοις οὔσαις ὑπηκόοις, πλῆθος πεζῶν τε καὶ ἱππέων ἄγων, καὶ τὴν μνημονευομένην ἐκείνην φθορὰν εἰργάσω, ὑφ' ἧς εἰς τοσαύτην ἀνάγκην Ἀκαρνᾶνες ἦλθον ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, ὡς ἑκοντὶ πρὸς τὰ
B παράλια γινόμενοι, προσκεῖσθαι τοῖς ἀνδραποδισταῖς βαρβάροις κέρδος ἄπονον, καὶ δεῖσθαι ἐφ' ἑτέραν γῆν μετενεχθέντας δουλεύειν μᾶλλον διὰ βίου, ἢ ἐν τῷ αὐτίκα διαφθείρεσθαι ὑπὸ λιμοῦ. Ὕστερον δὲ Ἀγγέλου τοῦ ἐμοῦ τετελευτηκότος ἀνεψιοῦ, ὃς ἦρχεν ὑπ' ἐμοῦ πεμφθεὶς, ἁρπάσας τὰς ἐπαρχίας ἔχεις· καὶ πρὸς τούτοις ἑτέρας πόλεις τῆς Μακεδονίας οὐκ ὀλίγας, αἳ ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἦσαν, ὅτε πρὸς ἀλλήλους ἡμῖν ἐγίνοντο οἱ ὅρκοι. Πότερον οὖν ταῦτα φιλοῦντος, καὶ εὐορκοῦντος, καὶ μισοῦντος τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν ἁρπαγὴν, ἢ τοὐναντίον ἅπαν; Ἀλλ' οὐ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ Ἀμοὺρ ἐνταῦθα πρὸς ἐμὴν ἐπικουρίαν γενομένου, τετρακισχι-
C λίους ἐπὶ δισμυρίοις ἄγοντος βαρβάρους, οἳ τὴν σὴν ἡγεμονίαν πᾶσαν ἀνατρέπειν ἦσαν δυνατοὶ, αὐτὸς ἐποιησάμην πᾶσαν πρόνοιαν, μηδὲν τὴν ὑπὸ σὲ ζημιωθῆναι χώραν· καίτοι πρόφασιν εὐπρόσωπον ἔχων τοῦ πολέμου, τὰς προτέρας ἐπιβουλὰς, καὶ τῷ φανερῶς ἐκπεπολεμῶσθαι, καὶ ἔργοις, καὶ τούτοις δὴ τοῖς παρὰ σοῦ πεμφθεῖσι γράμμασιν ἐπὶ ἀπαγορεύσει τῆς εἰρήνης, καὶ τῶν ὅρκων μάλιστα, καὶ τῶν βαρβάρων δεομένων. Ἀλλ' ἄτοπον ἐνόμισα δεινῶς, καὶ οὐδὲ ἐμοὶ προσῆκον διὰ τὴν σὴν μικροψυχίαν, καὶ τὴν ἀστασίαν περὶ τὰ καλὰ, ἀχάριστον καὶ ἄπιστον φανῆναι πρὸς τοὺς φίλους, εἰ τῷ τοσούτων ἀγαθῶν ὑπάρξαντι μηδεμίαν ἀποδοίην ἀμοιβὴν· ἀλλ' ἀνεκτῶν τινων χάριν αἰτιῶν οἷα πολεμίῳ χρησαίμην διὰ βίου. Καὶ μετὰ ταῦτα πολλάκις δυνηθεὶς
D ἀμύνεσθαι, οὐκ ἠθέλησα, ἀλλὰ πρεσβείας πέμπων, καὶ πρὶν Βυζάντιον ἑλεῖν, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ δίκαια ποιεῖν ἐδεόμην οἷα φίλον, καὶ μὴ τοὺς ὅρκους παραβαίνειν. Σὺ δὲ τῶν μὲν δικαίων καὶ προσηκόντων ἔπραττες οὐδέν· λόγοις δὲ ἀπατηλοῖς καὶ περιέργοις παράγειν ἐπειρῶ. Ἐγὼ δὲ καίτοι σαφέστατα εἰδὼς ὡς ἀπατῶμαι, οὐκ αὐτίκα ἐπεστράτευον· ἀλλ' ἐπειρώμην ἀεὶ, μὴ αὐτὸς ὑπὸ μικροψυχίας ὡρμημένος πρὸς τὸν κατὰ σοῦ πόλεμον φανῆναι. Ἐπεὶ δὲ ἑώρων ἀνήνυτα πονῶν, καὶ μὴ μεγαλοψυχίαν ἤδη καὶ εὐγνωμοσύνην, ἀλλ' ἀμέλειαν τῶν ὁμοφύλων, καὶ προδοσίαν οὖσαν τὴν μέλλησιν σχεδὸν, οὐδ' οὕτως ἐπὶ τὴν σοὶ προσήκουσαν ἧκω γῆν· ἀλλὰ τὰς ἀφῃρημένας πόλεις ἀνασώζεσθαι πειρῶμαι, ἐφ' αἷς αὐτὸς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν ἐγκα-

A λεις· παραπλήσιον ποιῶν τῇ παροιμίᾳ, ἥ φησι προσεγκαλεῖν τοὺς φῶρας· καὶ ὥσπερ τι τῶν δικαίων προβαλλόμενος, ἀπληστίαν ὀνειδίζεις, ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχῆς Ῥωμαίων ἔχων αὐτὸς, σοὶ τοῦ ἐλάττονος οὐ βούλομαι παραχωρεῖν. Τοῦτο δὲ, ὦ βέλτιστε, οὐδὲ ὀλίγου δεῖ τοῦ λόγου ἔχειν πρὸς τὸ εἶναι εὐπρεπὲς καὶ δίκαιον. Οὐ γὰρ δὴ τὴν Μυσῶν ἀρχὴν, ἢ Παιόνων, ἢ τινων ἄλλων διειλόμεθα, ἣ προσῆκεν οὐδ' ἑτέρῳ· ἀλλὰ τῆς ἐμοὶ προσηκούσης Ῥωμαίων ἡγεμονίας οὐκ ὀλίγον μέρος ἀφελόμενος, καὶ χάριν ἀξιοῖς εἰδέναι περὶ τοῦ ὑπολειφθέντος. Ἐγὼ δ' ὅτι μὲν καὶ πρὶν εἰς τοῦτο ἥκειν σχήματος Ῥωμαίων ἦρχον, ἀποφαίνειν οὐκ ἀνάγκη, πάντων σαφέστατα εἰδότων. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἀφανείᾳ πολλῇ τὸ πρότερον συζῶν, ἀθρόον ἑωρώμην Ῥωμαίων βασιλεὺς, B οὕτως ἂν ἠξίουν τῶν προβεβασιλευκότων ἔχειν τὴν ἀρχὴν, ὥσπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον, καὶ παντί τῳ δίκαιος ἂν ἦν, περὶ τοσούτων μόνον ὅσων ἀπεστέρησας αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ ἐλαττόνων, καὶ τῶν τυχόντων ἀμφισβητεῖν, καὶ πόλεμον κινεῖν, εἰ μὴ ἐβούλετο τὰ δίκαια ποιεῖν. Ἐμοὶ δὲ οὐ τοῦτο μόνον πρόσεστι δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ οἱ ὅρκοι, οὓς αὐτὸς ἐποιήσω πρὸς ἐμὲ, καίτοι μηδέπω τὴν ἡγεμονίαν πᾶσαν ἔχοντα Ῥωμαίων. Ἄτοπον γὰρ τότε μὲν μήτε τὴν περισχοῦσαν δυσπραγίαν, μήτε τὸ Ῥωμαίους ἐμοὶ τοσοῦτον ἐκπεπολεμῶσθαι, μήθ' ὅτι πρὸς τὴν σὴν ἐπικουρίαν ἀφεώρων, ὥστε δυνήσεσθαι τῶν ἄλλων εἶναι κύριος, μήτ' ἄλλο μηδὲν τῶν φαινομένων τότε δυσχερῶν, σοὶ πεῖσαι τῶν Ῥωμαίοις ὑπηκόων πόλεων παρακεχωρηκέναι, ἀλλ' C αἱρεῖσθαι μᾶλλον ἀποθνήσκειν, ἤ τι πράττειν ἀγεννὲς, σὲ δὲ μᾶλλον τὰς Ῥωμαίοις ὑπηκόους πόλεις ἐμοὶ πεῖσαι ψηφίσασθαι προσήκειν· νυνὶ δ' ὅτε τῆς ἀρχῆς ἁπάσης κύριος αὐτὸς κατέστην, καὶ δύναμιν ἀνακαλεῖσθαι τὰ ἀφῃρημένα ἔχω, ἢ φρονήσειν οὕτω δοῦλα, ὥσθ' ἑκοντὶ παραχωρεῖν τῶν πόλεων, ἢ σὲ λόγον οἴεσθαι λέγειν ἔχοντα τοιαῦτα ἀξιοῦντα. Ὡς μὲν οὖν οὐκ ἀδικῶν, οὐδὲ ἐπιορκῶν αὐτὸς οὔτε πρότερον φαίνομαι, οὔτε νῦν, ἐκ τῶν εἰρημένων πᾶσιν εἶναι οἴομαι καταφανές. Εἰ μὲν οὖν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν γοῦν, τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλεις καὶ αὐτὸς, καὶ Ἀκαρνανίαν ἀποδιδόναι, καὶ Θετταλίαν, καὶ τὰς ἄλλας ἃς ἔχεις τῆς Μακεδονίας πόλεις, τῆς προτέρας ἀδικίας ὀλίγον ποιήσομαι τὸν λόγον, τῆς φιλίας ἀμειβόμενος, καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἧς ἡνίκα ἐδεόμην ἐπεδείξω, καὶ τὰς προτέρας ἀνανεωσάμενος σπονδὰς, καὶ τοὺς ὅρκους, αὖθις σύμμαχον καὶ φίλον ἕξω, καὶ πειράσομαι ἐμαυτὸν ἀποδεικνύναι αὖθις ἐξαρχῆς ἄξιον τῆς παρὰ σοῦ φιλοτιμίας καὶ σπουδῆς. Εἰ δ' αὖθις οὐδὲν δίκαιον ποιεῖν διανοῇ, ἀλλ' ἀδικεῖν εἰσάπαξ ἔγνως καὶ ἐπιορκεῖν, ἐγὼ μὲν τῶν προσηκόντων τῇ Ῥωμαίων βασιλείᾳ οὐδενὸς παραχωρήσω· θεὸν δὲ μαρτυράμενος τὸν ἔφορον τῶν ὅρκων, καὶ ἀνθρώπους, οἳ τότε τε παρῆσαν ἐν τοῖς ὅρκοις, καὶ νῦν πάρεισιν, ἐμοῦ τὰ δίκαια προκαλουμένου, καὶ καταλύειν τὸν πόλεμον ἐθέλοντος, ἂν τυγχάνω τῶν δικαίων, πειράσομαι τοῖς ὅπλοις τήν τε οὖσαν διασώζειν, καὶ τὴν ἀφῃρημένην ἀρχὴν ἀνακαλεῖσθαι. Ἢν δέ τινα συμβαίνῃ δυσχερῆ διὰ τὸν πόλεμον, μὴ ἐμοὶ τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ σαυτῷ τῶν γινομένων μὴ εὔορκα ποιεῖν προσλογίζεσθαι ἐθέλοντι.

principatum, quemadmodum in hæreditatem quamdam paternam successisse arbitrarer, totisque viribus debere, et verissime posse, non solum de iis quæ tu avellisti, sed de minoribus quoque et parvi momenti cum quovis contendere, illumque ni justitiæ munus præstare velit, bello aggredi. Non solum autem hoc firmamento causa mea nititur, sed juramento insuper, quo te mihi, et quidem nondum totius Romanorum imperii compoti obstrinxisti. Parum enim consentaneum esset, tum neque circumstantes me undique casus, neque Romanorum tantum in me odium, neque quod opem tuam implorabam, quo aliorum dominus evaderem, neque aliud quippiam eorum, quæ tunc adversa nobis videbantur, mihi persuasisse, ut urbibus Romanis tibi cederem, sed mori præoptasse, quam indignum quidquam admittere, et te potius permovisse, ut Romanorum civitates mihi deberi decerneres: nunc quando totum in manu habeo imperium, et ea sum potentia, ut ablata recuperare queam, aut ita summisso ac servili esse animo, ut urbes tibi volens relinquam, aut putare, te istuc postulantem, rationi convenienter loqui. Me igitur nec injurium, nec perjurum vel ante fuisse, vel modo esse, ex dictis patere omnibus opinor. Quare si vel nunc servire justitiæ et æquitati est animus, et Acarnaniam, Thessaliam, atque urbes quas habes in Macedonia, restituere, præteritas injurias haud in magno ponam discrimine: quando eas amore et honore mihi temporibus meis exhibito compensas, instauratoque fœdere et sacramento, de integro ut amicum et socium te amplectar, rursumque studio atque observantia tua dignum me ab initio ostendam. Sin autem jus fasque contemnis, et injuriam inferre ac pejerare imbibisti, ego de Romano imperio nihil dimittam: Deum vero jurisjurandi præsidem, et homines, qui tunc aderant, cum juraretur, et nunc adsunt, dum ad æquitatem provoco, et bello supersedere cupio, Deum, inquam, hominesque testor, nisi jus meum consequar, me armis, et quæ habeo conservare, et quæ ablata sunt recipere conaturum. Quod si inde evenerint, quæ tu minime velles, ne mihi, sed tibi irascare, qui juratis manere nolueris.

789 CAPUT XXI.

Crales obmutescit, perjurium confitetur; ablata restituere non vult; re non composita disceditur. Quantopere imperatorem timeat. Ejus pertinacia, quamvis timidi. Quare urbes retinere cupiat. Testatur imperator se ad bellum ejus improbitate cogi. Terretur Crales, et pudori suo consuli rogat. Iniquitatem ei rursum imperator objicit; cum eo urbes partitur, ac pacem facit, atque ad epulas adhibet.

Τοιαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐφ' οἷς

Hæc imperatoris ad Cralis criminationem respon-

sio fuit : cui cum ille opponere nihil posset (quippe quem injuriarum atque perfidiæ conscientia stimularet) paulum conticuit : deinde imperatorem rogavit, uti secedentes de controversia sua sine arbitris colloquerentur. Annuit, secedunt. Ibi tum Crales confiteri, se fidem parum sanctam habuisse, contraque fœdus Romanorum oppida occupasse : nec tamen ad reddendum propendere, sed orare, collata in se beneficia apud animum recoleret, et hanc sibi gratiam persolveret, ut ambobus retinentibus quod haberent, ita demum fœdus ferirent. Cum nihil vel minimum concederetur, re imperfecta, Crales in castra, imperator in urbem rediit. Postridie denuo, ut inter se polliciti erant, conveniunt, eademque iterantur, et neque imperator de repetitione urbium occupatarum quidquam remittere, neque Crales eas reddere, quanquam diceret, tantum se timorem imperatoris concepisse, ut etiam si per somnium eum videret, statim expergisceretur : et, si de bello cum eo gerendo cogitaret, antequam somno consopiretur, præ metu anxio noctem insomnia traducere. Neque vero morbum celabat suum : quin palam apud Romanos, et Triballos narrabat, se in omni anteacta vita nullum perinde mortalem, ut Cantacuzenum timuisse, horruisseque. Et in illa congressione quærente imperatore, quid ita tandem dedecus tantum conscivisset, dum in senatum Venetorum se allegisset, qui majus et illustrius, quam ipsi, imperium haberet, respondit, ejus metu adactum id fecisse : et adjecit, nihil mirum, quod se huc demisisset, mirum magis non vilius atque despectius aliquid ausum. At enim cum tali timore laboraret, nec eum propalam confiteri erubesceret, nihilo minus urbes reddere detrectabat : rogabatque, uti tantum fœdus iceret, contentus Berrhœa duntaxat, et Edessa, **790** castellisque, et oppidulis aliis, quæ ad eum defecissent. Et juratus affirmabat, non se urbes cupidinis potius quam pudoris ergo affectare : quem pudorem non apud domesticos modo, sed alios quoque ubicunque dynastas sibi incutiat, si metu imperatoris adeo perculsus dejectusque videatur, ut tot oppida sine pugna deserat, quæ post tantam impensam tamdiu possederit, quorumque causa cum exercitu tot labores et discrimina pertulerit. Obstinationem viri cernens imperator, Mei quidem candoris erga te, inquit, et quod nullum unquam amici officium a me desiderari passus sim, cum præteritum, tum maxime præsens tempus idoneo possunt esse testimonio. Quia nihil tibi facere allubescit, quod justum honestumque sit, venire me ad arma oportebit, feras imitantem, quæ venatorum jaculis appetitæ, et per silvas agitatæ, primum quidem fugiunt, et certamen cum hominibus quantum valent devitant, ad necessitatem autem redactæ, periculoque jam proximæ, se convertunt : et dum vitam suam vehementissime defendunt, ipsi vitæ nullo modo parcunt. Idem sane ego nunc faciam. Nihil

A ἐγκαλεῖν ὁ Κράλης ἐπεχείρει, ἀπεκρίνατο· ὁ Κράλης δὲ ἀντειπεῖν οὐκ ἔχων πρὸς οὐδὲν, συνῄδει γὰρ αὐτῷ καὶ ἀδικίαν, καὶ παράβασιν τῶν ὅρκων, ὀλίγον ἐπέσχε σιωπήσας. Ἔπειτα ἐδεῖτο βασιλέως, τῶν ἄλλων ἀποστάντας μόνοι διαλέγεσθαι ἐφ᾽ ἑαυτοὺς περὶ τῶν διαφορῶν. Ἐπεὶ δὲ ἐπείθετο ὁ βασιλεὺς καὶ ἀφίσταντο τῶν ἄλλων, ἐπιορκεῖν μὲν ὁ Κράλης ὡμολόγει, καὶ παρασπονδεῖν τὰς Ῥωμαίων κατέχων πόλεις· οὐκ ἐβούλετο δὲ ἀποδιδόναι· ἀλλ᾽ ἐδεῖτο βασιλέως τῶν εἰς αὐτὸν γεγενημένων ἀπομνημονεύοντα, ταύτην τὴν χάριν καταθέσθαι, τὸ ἔχοντας ἑκάτερον, ἃ ἔχουσιν ἐν τῷ παρόντι, τίθεσθαι σπονδάς. Βασιλέως δὲ οὐδὲ τῶν φαυλοτάτων οὐδενὸς παραχωροῦντος, διελύθησαν ἀσύμβατοι. Καὶ Κράλης μὲν εἰς τὸ στρατόπεδον, βασιλεὺς δὲ εἰς τὴν πόλιν
B ἐπανῆλθον, εἰς τὴν ὑστεραίαν αὖθις ἐπαγγειλάμενοι ἀλλήλοις συντυχεῖν· καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν συνελθόντες, λόγους ἐποιοῦντο περὶ τῶν ὁμοίων, καὶ οὔτε βασιλεὺς περὶ τῶν κατεχομένων ἐνεδίδου πόλεων, οὔθ᾽ ὁ Κράλης ὑπέμενεν ἀφίστασθαι, καίτοι γε ἔλεγε Κράλης, ἐς τοσοῦτον δέους πρὸς βασιλέα καθεστάναι, ὡς καὶ ἐν ὀνείροις εἴ ποτε ὁρᾷν συμβαίη, τοῦ ὕπνου ἀφίστασθαι αὐτίκα, καὶ πρὶν ληφθῆναι ὕπνῳ, ἄϋπνον διανυκτερεύειν, εἰ λογίζοιτο περὶ ἐκείνου ὅπως χρὴ πολεμεῖν, ἐν ἀπόροις ὑπὸ δέους καθεστώς. Οὐ μὲν οὐδὲ πρὸς τοὺς ἔξω τὸ πάθος ἀπεκρύπτετο, ἀλλ᾽ ἀναφανδὸν καὶ πρὸς Τριβαλοὺς καὶ Ῥωμαίους τοὺς συνόντας, μηδένα ἀνθρώπων ἔλεγε διὰ βίου, μήτε πρότερον μήθ᾽ ὕστερον ὥσπερ Καντακουζηνὸν
C τὸν βασιλέα ἐκπεπλῆχθαι καὶ δεδοικέναι. Καὶ ἐν τῇ συνουσίᾳ δὲ ἐκείνῃ, ἐρομένου βασιλέως, ὅτου χάριν τοσαύτην ὑπομείνειεν αἰσχύνην τοῖς τῆς Βενετίας βουλευταῖς συγκαταλέξας ἑαυτὸν, μείζονα καὶ περιφανεστέραν συμπάντων ἐκείνων ἔχων αὐτὸς ἀρχὴν, διὰ τὸν ἐκείνου φόβον ἀπεκρίνατο. Καὶ προσετίθει, μηδὲν εἶναι θαυμαστὸν, εἰ τοιαῦτα ὑπομείνειε· τοὐναντίον μὲν οὖν, ὅτι μὴ καὶ πρός τι χεῖρον καὶ πολλῷ φαυλότερον ἐξετράπη. Καίπερ δὲ οὕτω δέους ἔχων, καὶ οὐδὲ πρὸς πάντας αἰσχυνόμενος ὁμολογεῖν, ὅμως ἀφίστασθαι τῶν πόλεων οὐκ ἤθελεν· ἀλλ᾽ ἐδεῖτο μόνον βασιλέως χωρεῖν πρὸς τὰς συμβάσεις, Βέῤῥοιαν μόνην ἔχοντα, καὶ Ἔδεσσαν, καὶ τὰ ἄλλα φρούρια, καὶ τὰς πολίχνας, ὅσαι προσεχώρησαν. Ἰσχυρίζετο δὲ καὶ ὅρκους τοῖς λόγοις προστιθεὶς,
D ὡς οὐ πλεονεξίας μᾶλλον, ἢ αἰσχύνης ἕνεκα τῶν πόλεων ἀντιποιοῖτο· αἰσχύνεσθαι γὰρ οὐ τοὺς οἰκείους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ὁπουδήποτε δυνάστας, εἰ φαίνοντο τοσοῦτον ἡττημένος πρὸς τὸν βασιλέως φόβον, ὥστε τοσούτων πόλεων ἀμαχεὶ παραχωρεῖν, ἃς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον κτώμενος, χρήματά τε ἀναλώκει πλεῖστα, καὶ τοσούτους πόνους καὶ κινδύνους ὑπομεμενήκει μετὰ τῆς στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἑώρα ἀσυμβάτως ἔχοντα, Τὴν μὲν ἐμὴν, εἶπε, πρὸς σὲ εὐγνωμοσύνην, καὶ ὡς οὐδὲν τῶν φίλῳ προσηκόντων, οὔτε πρότερον, οὔθ᾽ ὕστερον ἐνέλιπον, καὶ ὁ παρελθὼν μὲν χρόνος, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ὁ νυνὶ παρὼν ἀξιόχρεως συμμαρτυρεῖν. Σοῦ δὲ μηδὲν ἐθέλοντος τῶν δικαίων ποιεῖν καὶ προσηκόντων, ἀνάγκη πρὸς τὸν πόλεμον χωρεῖν, ταυτὸν τοῖς θηρίοις

πάσχοντα, καὶ γὰρ ἐκεῖνα βαλλόμενα, καὶ ἐλαυνόμενα ὑπὸ τῶν θηρευτῶν, πρῶτα μὲν φεύγουσι, καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώπους μάχην ὅση δύναμις ἐκκλίνουσιν. Ἐπειδὰν δὲ εἰς ἀνάγκην καταστῶσι, καὶ τὸν κίνδυνον αἴσθωνται ἐφεστηκότα, στρεφόμενα ἀμύνονται, καὶ οὕτω μετὰ σφοδρότητος, ὡς τῆς σφετέρας ἀφειδεῖν παντάπασι ζωῆς. Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς νυνὶ ποιήσω· μάλιστα μὲν γὰρ ἐβουλόμην μὴ πόλεμον κινεῖν πρὸς σὲ, ἀλλὰ φίλον καὶ σύμμαχον ἔχειν, ὥσπερ δίκαιον, καὶ τῶν ὑπηργμένων ἀγαθῶν, ᾗ ἂν μάλιστα δυναίμην, ἐκτίνειν ἀμοιβάς. Ἐπεὶ δ' αὐτὸς τῶν δικαίων ᾕρησαι ποιεῖν οὐδὲν, οὐδὲ τῶν Ῥωμαίοις πόλεων ἀφίστασθαι, ἃς ἔχεις ἀδίκως κατασχὼν, ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ἃ νομίζω συμφέρειν Ῥωμαίοις, πράττειν, καὶ μὴ περιορᾷν ἀδίκως οὕτω καταδουλωθέντας Τριβαλοῖς· ἀλλὰ νῦν μὲν ἐπεὶ μὴ καὶ ἡ παρεσκευασμένη στρατιὰ ἀφῖκτο, εἰς Βυζάντιον καὶ αὐτὸς ἐπανελεύσομαι, καὶ παρασκευασάμενος τοῦ χειμῶνος, ἅμα ἦρι ὡς μάλιστα ἔχω μετὰ πολλῆς δυνάμεως, καὶ μεγάλης τῆς παρασκευῆς ὑμῖν ἐπιστρατεύσω· γνώμην ἔχων, ὡς ἢ μαχόμενος πεσεῖσθαι, ἢ πρὸς τῷ Ῥωμαίους ἐλευθεροῦν, καὶ αὐτὸν καὶ ὑπηκόους ἐξανδραποδίζεσθαι, καὶ διαφθείρειν καὶ καταδουλοῦσθαι. Ἃ εἰδότα καὶ αὐτὸν ὡς ἀληθῆ, παρασκευάζεσθαι ὡς ἀμυνούμενον, καὶ διαγωνιούμενον περὶ τῶν ὅλων. Κράλης δὲ ἀκούσας βασιλέως οὕτως ἐμβριθῶς διειλεγμένου περὶ τοῦ πολέμου, καὶ ὁρῶν ἀμετάθετον τὴν γνώμην ἔχοντα, καὶ γενόμενος περιδεὴς, ἐδεῖτο βασιλέως μὴ οὕτω πρὸς ὀργὴν ἐπὶ τὸν πόλεμον ἐξάπτεσθαι· ἀλλὰ λύσιν τινὰ ἐξευρίσκειν τῶν κακῶν, ὅθεν ὅ τε πόλεμος καταλυθήσεται, καὶ μηδ' αὐτὸς παντάπασι μηδὲν τῶν τε πόνων, καὶ τῶν κινδύνων, ὧν ὑπέμεινε τὰς πόλεις κτώμενος, ἀπόναιτο. Ἐπέτρεπέ τε πάντα βασιλεῖ, καὶ συνετίθετο στέργειν πᾶν, ὅ τι ἂν αὐτῷ δοκοίη βέλτιον, καὶ λυσιτελοῦν ἑκατέροις. Βασιλεὺς δὲ τό τε πάντα ἔχειν ὁρῶν ἀπονητὶ ἀδύνατον, καὶ τὸ τινῶν ἀποστερούμενον ὀλίγων μὴ συγκατατίθεσθαι πρὸς τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ περὶ τῶν ὅλων διακινδυνεύειν βούλεσθαι ἀβουλίας, ἀδήλου μάλιστα τοῦ μέλλοντος ὄντος, καὶ τοῦ πολέμου πολλὰς ἐν τῷ μεταξὺ δυναμένου δέχεσθαι μεταβολὰς, ἄλλως θ' ὅτι καὶ βαρβάρους ἔμελλεν ἐπάγειν ἐνθυμούμενος, οἳ πλεῖστα καὶ Ῥωμαίους βλάπτουσιν, οἷς δοκοῦσι συμμαχεῖν, καὶ τὴν ἐσομένην Τριβαλῶν φθορὰν, καὶ τοὺς φόνους, καὶ τοὺς ἀνδραποδισμοὺς, ὧν ἐκήδετο, καί τοι πολεμίων ὄντων διὰ τὴν θρησκείαν, τὸ μὲν ἀληθὲς εἶπε, καὶ δίκαιον, πρὸς Κράλην, καὶ ὃ πᾶς ὁστισοῦν ἂν ἐπιψηφίσαιτο δικαίως διαιτῶν, οὐδὲν εἶναι ἕτερον, ἢ ἐξίστασθαι Ῥωμαίοις τῶν πόλεων τῶν τοῖς ὅρκοις περιειλημμένων. Ἐπεὶ δ' αὐτὸν ὁρᾷ πάνυ περιεχόμενον τῶν πόλεων, καὶ τῆς ζωῆς οὐ μικρὸν μέρος ἡγούμενον ἀφαιρεθήσεσθαι, εἰ τούτων ἀποστερηθείη, ἀδικήσειν μὲν Ῥωμαίους, πλὴν διελόμενον τὰς πόλεις ὡς ἂν αὐτῷ δοκοίη, καὶ παραχωρήσαντα ὅσων ἂν ἐθέλοι, εἰ μὲν αὐτῷ δοκοίη, καὶ πείθοιτο αὐτοῦ τῇ ψήφῳ, τίθεσθαι εἰρήνην ἐπὶ τούτοις καὶ σπονδάς· εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, ἐξεῖναι αὖθις πολεμεῖν τὰς πάσας ἔχοντι. Καὶ αὐτίκα Ἀκαρνανίαν μὲν καὶ Θετταλίαν, Σέρβιά τε καὶ τὰς

A enim minus cupiebam quam bello te persequi: sed ut æquum erat, amicum et socium habere, tuisque meritis ultro mihi præstitis, quantas maximas possem, gratias referre. Quoniam tamen nihil rectum, ac probum agere, neque ab urbibus quas contra fas occupatas retines discedere decrevisti, opus est et me aggredi, quæ ex Romanorum republica fore sentio, et excutere jugum, quod eorum cervicibus Triballi per nefas injunxerunt. Verum nunc quidem cum insuper conscriptæ copiæ nondum adsint, Byzantium revertar, instructusque hibernis mensibus, primo vere cum quam ingenti potero exercitu, magnoque apparatu in vos movebo: ea mente ut aut præliando occumbam, aut præter libertatem mea opera Romanis restitutam, B teque populumque tuum cædibus ac servituti subjiciam. Et cum tu quoque scias me vera loqui, ad resistendum, et decertandum de summa rerum te compara. Crales, auditis tam graviter ac serio de bello dictis, cum voluntatem imperatoris immutabilem videret, admodum extimescens, precabatur, ne sic iratus ad arma ferveret; quin potius viam aliquam in his malis inveniret, qua et bello supersederetur; **791** ipse pro laboribus, atque periculis, quæ urbibus acquirendis tolerasset, non omnino nihil reciperet: remque totam ejus arbitrio permittebat, æqui bonique se facturum promittens, quidquid ipse utrisque melius, commodiusque futurum judicasset. Imperator, intelligens et C omnia citra molestiam, laboremque haberi non posse, et paucis quibusdam privatum paci repugnare, ac de summa jacere aleam velle, dementis esse, cum futura incertissima sint, et anceps, ac dubia fortuna belli: ad hæc barbaros se introducturum cogitans, qui et Romanis, quorum videntur socii, plurimum noceant; et Triballorum futuram cladem, cædes, servitutes (de quibus quanquam hostibus, nihilominus, ut Dei cultor erat, sollicitus), Cralem compellans ait, veritatem, et justitiam, et quod quilibet bonus æstimator calculo suo approbarit, nihil esse aliud, quam Romanis urbibus juramento comprehensis se abdicare. Cæterum quia ipsum tantopere urbibus inescatum videat, et arbitrantem vitæ partem non modicam cum illis D amissurum, injuriam quidem Romanis se irrogaturum, verumtamen judicio suo urbes partiturum, et cessurum, quot sibi placuerit, si illi etiam videatur, et suæ stet sententiæ, pacem super his, et fœdus faciendum. Si recuset, licere illi se omnes habentem de integro armis lacessere, et mox Acarnaniam, Thessaliam, Servia, et intra has ad mare sitas, et Berrhœam cum Edessa, Gynæcocastrum, et Mygdoniam, cum instauratis oppidis et circum Strymonem vicos, usque ad terminos Pherarum, et Tantessani montes appellatos Romanis attribuit. Zichna, Pheras, Melenicum, Strombitzam, Castoriam, aliosque vicos, et oppidula Macedonica, quæ extra dictos montes erant, Cralem retinere voluit, et super his fœdus, societa-

temque inire, et abstinere damnis mutuis. Sic imperator urbes distribuit; quæ distributio etiam Crali placuit, et ita inter illos convenit, paxque confecta Triballis juxta ac Romanis gaudio fuit. Atque eodem in loco Cralem, ejusque comitatum imperator ad epulas magnificas invitavit, juniore imperatore præsente, et cum socero pariter ex ea munificentia gloriam aucupante.

A ἐντὸς τούτων πρὸς θάλασσαν πολίχνας, καὶ Βέῤῥοιαν, καὶ Ἔδεσσαν, Γυναικόκαστρόν τε καὶ Μυγδονίαν μετὰ τῶν κατῳκισμένων πόλεων, καὶ τὰς περὶ Στρυμμόνα κώμας ἄχρι τῶν Φερῶν ὁρίων, καὶ Ταντεσάνου ὄρη προσαγορευόμενα, ἀπένεμε Ῥωμαίοις· Ζίχνα δὲ καὶ Φερὰς, καὶ Μελενίκον, καὶ Στρύμβιτζαν, καὶ Καστορίαν, καὶ τὰς ἄλλας Μακεδονικὰς κώμας καὶ πολίχνας, αἱ τῶν εἰρημένων ὅρων ἐκτὸς ἦσαν, Κράλην ἔχειν, καὶ συμμαχίαν ἐπὶ τούτοις ποιεῖσθαι καὶ σπονδὰς, καὶ μηδὲν ἀλλήλους ἀδικεῖν· οὕτω μὲν ὁ βασιλεὺς διῄρει τὰς πόλεις· καὶ ἐδόκει καὶ Κράλῃ καλῶς ἔχειν, καὶ συνέβησαν ἐν τούτοις, καὶ πάντες ἥδοντο, καὶ Τριβαλοὶ καὶ Ῥωμαῖοι πρὸς τὴν εἰρήνην. Ὅ τε βασιλεὺς εἱστία φιλοτίμως Κράλην, καὶ τοὺς συνόντας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τόπου οὗ αἱ συμβάσεις ἐγεγένηντο, παρόντος καὶ τοῦ νέου βασιλέως, καὶ συμφιλοτιμουμένου βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ.

792 CAPUT XXII.

Pactum de eligendis proceribus, qui urbes utriusque nomine tradant, et accipiant. Crales seducitur, fœdus renuntiat, suos in Cantacuzenum animat. Copiæ utrimque educuntur. Neuter pugnam incipit, uterque se excusat. Imperator Byzantium abiturus imperatorem juniorem monet, a Crale caveat, qui Edessam proditione capit. Lyzicus præfectus punitur, in via moritur, Edessa evertitur, incolarum pars major nuda dimittitur. De incursu barbarorum. Mœso regi se purgat imperator. Consilium de barbaris Thracia et Mœsia arcendis. Prodigium, quo Alexander contra Cralem confirmatur. Imperator navale purgat. Mœsus fidem fallit. Eum imperator ad officium reducere frustra nititur.

Secundum prandium pacti sunt, ut postridie imperator Romanos principes viros quinque deligeret, qui suo nomine urbes acciperent, Crales de suis totidem destinaret, qui illas pro eo traderent, finitisque conventis, et salute dicta, hic ad castra, ille in urbem se retulit. Jam nox erat, cum quidam ex comitibus imperatorum clam ad Cralem adeunt, hortanturque urbes ne tradat, sed bellum adversus Cantacuzenum malit, qui cum in præsentia exercitu inferior sit, parum, aut nihil obesse possit. Si Byzantium redeat, ut illic se comparet, Palæologum imperatorem permoturos, ut cum eo quibus videbitur optatissimis conditionibus paciscatur, conjunctimque bellum contra illum suscipiat. Sibi enim intolerabile videri, imperare eum qui hæredem imperii legitimum hæreditate sua dejecerit. Crales statim lætitia ebrius, multas suasoribus gratias agit, seque imperatori Palæologo contra socerum prompte affuturum, et omnem ei benevolentiam, studiumque spondet. Postquam luxit, pacem certa lege constitutam renuntiavit. Sed si velit urbes nuper occupatas solas habere, imo vero, si etiam de iis adhuc quasdam reddat, sic persuasurum sibi, ut bello abstineat: si nolit, paratus ad prælium exeat, se totis viribus contra pugnaturum. Imperator Cralis verba parvi ducere; norat enim, se illum cogere in gyrum posse. Vehementer autem Romanis insidiatoribus succensebat; non enim ignorabat, unde hæc ejus mutatio, et rerum emendationem desperabat, ratus, bellorum rursus civilium, magnarumque seditionum hæc esse præludia. Tamen quamvis sic affectus, postridie se ad dimicationem exiturum denuntiavit. Crales contra **793** se parare, et suos confirmare: Cantacuzenum non esse timendum, quandiu a suis oppugnetur, sed constanter sperandum victoriam, quasque Romanis ademerint urbes, retenturos. Similem enim esse homini aquis submerso, quem sui

B Μετὰ δὲ τὸ ἄριστον συνέθεντο, ὥστε εἰς τὴν ὑστεραίαν, βασιλέα μὲν ἐπιλέξασθαι πέντε Ῥωμαίων τῶν ἐν τέλει, καὶ τούτοις ἐπιτρέψαι τὴν παράληψιν τῶν πόλεων· Κράλην δὲ ἐκ τῶν οἰκείων ἴσους παρασχεῖν, ὥστε παραδοῦναι, καὶ συνταξάμενοι ἀλλήλοις, ἐπεὶ τέλος εἶχον συμβάσεις, ὁ μὲν εἰς τὸ στρατόπεδον, οἱ βασιλεῖς δὲ εἰς τὴν πόλιν ἀπεχώρουν. Ἐπελθούσης δὲ νυκτὸς, τινὲς τῶν συνόντων βασιλεῦσι κρύφα ἐλθόντες πρὸς τὸν Κράλην, συνεβούλευον τὰς πόλεις μὴ παραδιδόναι, ἀλλὰ πόλεμον αἱρεῖσθαι μᾶλλον πρὸς Κανταχουζηνὸν τὸν βασιλέα, ὡς βλάπτειν δυνησόμενον ὀλίγα, ἢ οὐδέν· νῦν μὲν γὰρ ἀξιόμαχον οὐκ ἔχειν στρατιάν. Ἂν δὲ ἐπανήκῃ εἰς Βυζάντιον ὡς παρασκευασόμενος, τὸν Παλαιολόγον βασιλέα πείσειν συνθήσεσθαι πρὸς αὐτὸν, ᾗ ἂν C μάλιστα δοκῇ καθ' ἡδονὴν, καὶ κοινῇ τὸν πόλεμον πρὸς ἐκεῖνον ἀνελέσθαι, ἡγεῖσθαί γὰρ αὐτοὺς οὐκ ἀνεκτὸν ἐκεῖνον ἄρχειν, βασιλέα τῆς πατρῴας ἀποστερήσαντα ἀρχῆς· καὶ ὁ Κράλης αὐτίκα ἔνθους ἦν ὑφ' ἡδονῆς, καὶ πολλὰς ὡμολογει χάριτας τοῖς ἀπαγγείλασι, βασιλεῖ τε ἐπηγγέλλετο προθύμως τῷ Παλαιολόγῳ συμμαχήσειν κατὰ κηδεστοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ πᾶσαν ἐπιδείξεσθαι σπουδὴν καὶ εὔνοιαν πρὸς αὐτόν· ἅμα τε ἕῳ, ἐπεὶ ἡμέρα ἦν, πέμψας πρὸς βασιλέα, ἀπηγόρευε τὴν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις εἰρήνην· ἀλλ' εἰ βούλοιτο τὰς ἄρτι ληφθείσας πόλεις μόνας ἔχειν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ ἐκείνων ἀποδόντα, οὕτω πείθειν αὐτὸν μὴ πολεμεῖν· εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, παρασκευασάμενον πρὸς μάχην ἐξελθεῖν· αὐτὸν D γὰρ παντὶ σθένει πολεμήσειν. Τῶν μὲν οὖν Κράλη λόγων ὁ βασιλεὺς ὀλίγον ἐποιεῖτο λόγον. Ἤδει γὰρ ὡς δυνησόμενος αὐτὸν καταναγκάζειν, καὶ ἄκοντα τὰ δίκαια ποιεῖν. Σφόδρα δὲ ἤχθετο κατὰ Ῥωμαίων τῶν ἐπιβουλευόντων· οὐ γὰρ ἠγνόησεν, ὅθεν ἡ μεταβολή· καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων ἀπεγίνωσκε, πολέμων αὖθις ἐμφυλίων, καὶ στάσεων μεγάλων τὰ τοιαῦτα οἰόμενος ἀρχήν. Ὅμως καὶ οὕτως ἔχων, ἐπηγγέλλετο εἰς τὴν

ὑστεραίαν ἐξελεύσεσθαι πρὸς μάχην. Κράλης δὲ καὶ A αὐτὸς παρεσκευάζετο, καὶ παραθαῤῥύνων τοὺς οἰκείους πρὸς τὸν βασιλέως πόλεμον· οὐ χρὴ δεδοικέναι, ἔφασκε, Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἄχρις ἂν ὑπὸ τῶν οἰκείων πολεμῆται· ἀλλὰ βεβαίας ἔχειν ἐλπίδας τοῦ περιέσεσθαι, καὶ τὰς ἡρπασμένας Ῥωμαίων πόλεις καθέξειν ἀσφαλῶς. Ἐοικέναι γὰρ ἔφασκεν ἐκεῖνον, ἐν ὕδασιν ἀνθρώπῳ καταβεβαπτισμένῳ, τοὺς οἰκείους δὲ ἐφεστῶτας, εἴ ποτε δυνηθείη ἀνακύψαι, πιέζοντας αὖθις καταβαπτίζειν, καὶ μήθ' ἑαυτῷ χρήσιμον, μήτ' ἐκείνοις γίνεσθαι ἐᾶν· ἂν μέν τοι τῶν οἴκοι διαφορῶν ποτε ἀπαλλαγείη, τότ' ἤδη πάντων αὐτῷ ἐξίστασθαι ἑκόντας, καὶ πολλὴν πρόνοιαν ποιεῖσθαι φίλον ἔχειν. Ἀντικαθίστασθαι γὰρ πρὸς πόλεμον, ἂν τῶν οἴκοι δυσχερῶν ἀπαλλαγείη, οὔτ' αὐτὸν λυσιτελεῖν ἡγεῖσθαι, οὔτ' ἐκείνοις B συμβουλεύειν. Οὕτω μὲν ὁ Κράλης οὐ τῇ σφετέρᾳ μᾶλλον θαῤῥῶν δυνάμει, ἢ ταῖς διχοστασίαις, καὶ διαφοραῖς Ῥωμαίων, αὖθις ὥρμητο πρὸς πόλεμον, καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν ἅμα ἕῳ συντάξας ἐπὶ φάλαγγας τὴν στρατιὰν, ἐχώρει πρὸς Θεσσαλονίκην ἐκ τοῦ στρατοπέδου. Καὶ ὁ βασιλεὺς ὁμοίως τήν τε πεζὴν, καὶ ἱππικὴν δύναμιν ἀντιπαρέταττεν ἐξαγαγών· οὐδέτερος δὲ ἐπεχείρει πολέμου ἄρχειν, ἀλλ' ἐπιπολὺ ἀτρεμοῦντα ἀντικαθίστατο ἀλλήλοις τὰ στρατόπεδα. Κράλης δὲ πρὸς βασιλέα πέμψας, ἢ τὴν εἰρήνην ἔφασκεν αἱρεῖσθαι, ἂν ἐθέλῃ ἔχοντας ἃ ἔχουσιν ἑκάτερον, ἢ μὴ μέλλειν, ἀλλ' ἄρχειν συμβολῆς. Βασιλεὺς δὲ τὰ τῇ προτεραίᾳ εἰρημένα, καὶ αὖθις ἔφασκεν αἱρεῖσθαι, καὶ φίλον ἐθέλειν μᾶλλον ἔχειν, ἢ C πολέμιον, τὰς πόλεις ἀποδόντα· ἂν δ' αὐτὸς τὸν πόλεμον αἱροῖτο, πρῶτον μᾶλλον αὐτὸν ἄρχειν συμβολῆς· μικρὸν προβάντα, ὡς οὕτω καὶ αὐτὸν ὡς ἀμυνόμενον, καὶ οὐχ ἄρχοντα πολέμου ἀγωνιούμενον προθύμως. Ἐπιμαρτυρόμενον καὶ ἀνθρώπους καὶ θεὸν, ὡς οὐκ ἀδικεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀδικεῖται· οὐδὲ ἐπιορκεῖ, καὶ κακὸς εἶναι βούλεται περὶ τὸν φίλον, ἀλλ' ἀνάγκῃ ἐφ' ἃ μὴ βούλοιτο χωρεῖ. Ἂν δ' αὐτοῦ κινουμένου πρώτου, ἔφασκε, μὴ τὸ στράτευμα ἀντεπάγῃ καὶ αὐτὸς, τὴν νίκην ἐκεῖνον ἔχειν, ὡς αὐτοῦ φυγομαχήσαντος. Κράλης δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τοὺς βασιλέως λόγους, πέμψας αὖθις, ἔφασκε μηδ' αὐτὸν βούλεσθαι τὴν μάχην· ἂν δὲ φαίνοιτο κινῶν τὰς φάλαγγας μετὰ μικρὸν, μὴ νομίζειν ἐπιέναι, D ἀλλ' ἀναχώρησιν εἶναι τὴν κίνησιν πρὸς τὸ στρατόπεδον. Τοιαῦτα ὁ Κράλης εἶπε· καὶ μετὰ μικρὸν ἀναστρέψας αὖθις ηὐλίσατο πρὸς τὸ στρατόπεδον τὴν νύκτα. Καὶ βασιλεὺς ὁμοίως εἰσήλαυνεν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῆς στρατιᾶς. Κράλης δὲ εἰς τὴν ὑστεραίαν διαβὰς τὸν Ἀξειὸν, τὰ περὶ Ἔδεσσαν κατέδραμε, καὶ περιστρατοπεδευσάμενος ἐπολιόρκει. Βασιλεύς τε ἐπεὶ μὴ ἐδόκει ἔτι μέλλειν ἐν Θεσσαλονίκῃ, πράττειν γὰρ ἔτι ἀξιόλογον οὐδὲν ἐξῆν, παρεσκευάζετο, ὡς εἰς Βυζάντιον πλευσούμενος. Μέλλων δὲ ἀπαίρειν ἤδη, πολλὰ βασιλεῖ τῷ νέῳ περὶ τοῦ μὴ πείθεσθαι παρῄνει Κράλῃ. Ἤδει γὰρ ἐπιχειρήσοντα ἐκεῖνον, αὖθις τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον κινεῖν Ῥωμαίων, ἵν' αὐτῷ ἐξῇ τὰς πόλεις ἔχειν, ἐκείνων ἀσχολουμένων πρὸς ἀλλήλους, καὶ συνεβούλευε φυ-

astantes, si quando emerserit, iterum sub aqua deprimunt, et neque sibi, neque ipsis commodare sinunt. Sin domesticis discordiis, ac dissidiis aliquando expeditus fuerit, tum jam omnibus illi cedendum l benter, ambiendamque studiose ejus amicitiam. Nam tum illi armis adversari, nec se putare conducere, nec ipsis hoc suadere. Sic Crales non sua magis potentia, quam seditionibus, ac dissensionibus Romanorum confisus, de integro bellum parturiebat, et die altero prima luce per phalangas disposito exercitu, et castris Thessalonicam procedebat: similiterque imperator pedestres, et equestres copias educens, in acie adversa constituebat. Neuter autem prælium ordiebatur, stabantque diu, nec se exercitus commovebant. Crales tandem imperatori nuntiat, aut pacem componendam, si utrumque retinere velit, quæ habet; aut sine mora pugnam incipiendam. Renuntiare jubet imperator, se hesterno die pacta præferre et amicum ipsum quam hostem malle, si urbes restituerit. Sin bellum ei optatius sit, prior paulum progressus, pugnæ det initium: tum enim se non ut conflictus auctorem, sed ut sui defensorem alacriter dimicaturum, Deum atque homines testantem, non se dare, sed accipere, ac perpeti injuriam: neque fidem frangere, et male mereri de amico, sed necessitatem a se exprimere, quæ ipse nolit. Quod si prior ille se moverit, nec ipse contra gradiatur, victoriam sibi quasi de fugitivo habeat. His acceptis, Crales nec se pugnæ avidum esse dixit. Si phalangas paulo post moveri viderit, ne putet motum illum sui invadendi, sed in castra revertendi causa exsistere. Hæc Crales. Nec diu post in castra se recipiens, ibi pernoctavit. Imperator quoque cum cohortibus suis urbem repetivit. Crales Axio transmisso, et finitimos Edessæ locos deprædatus, ipsam obsidere instituit. Imperator cum diutius Thessalonicæ commorandum non putaret, quod nihil memorabile agendum restaret, Byzantium navigationem comparabat. 794 Discessurus, juniorem imperatorem majorem in modum hortabatur, ne Crali fideret. Jam enim rursus aggressum bello civili Romanos implicare, ut iis inter se dimicantibus, ipse urbes sibi habeat, et monebat caveret insidias, quæ non res parvas, sed imperium ipsum attingerent: unde non ad ipsum duntaxat, sed ad alios quoque Romanos calamitas redundaret. Tametsi is aliud quam res est loquens, et mentiens dicat, impigre se ipsum adjuturum, quo paternum imperium a raptore recuperet, eumque ulciscatur: cum dubitetur, an non solum ei imperium non restituturus, quod tamen polliceatur, sed etiam vitæ ejus insidias instructurus sit. Nullam ei fidem horum commodet, certoque sciat, omnia hæc artificiose strui, ut potius ipse quod reliquum est imperii secure devoret. Si spretis admonitionibus Crali crediderit, tunc cogniturum esse, quantum damni fecerit, quando nec ipsi, nec aliis ullum fructum

ea cognitio datura sit. Neque enim protoplastis paradiso ejectis a serpente deceptos esse cognoscere profuisse. Hæc, et plura cum admonuisset, Andronicum Asanem socerum cum juniore imperatore relinquens, dicto vale, solvit. Crales paulo post ejus Thessalonica discessum, quibusdam de factione sua prodentibus, Edessam cepit, captam evertit: cum quibus pepigerat, ut paratis scalis signum de muro ipsis sustollentibus, accederet. Tum iidem arcentes, qui intus propugnarent, securitatem facerent, ut ita urbs facilius caperetur. Res secundum pacta transigitur. Nam cum in eo essent, ut muros oppugnarent, proditoresque signum inde dedissent, Crales scalas admovit, milites impune ascenderunt, statimque irruentes ita eos diruerunt (non enim erant alti) ut equis pervios redderent. Lyzicus præfectus urbem proditam conspiciens, cum præsidio contra vidit, sed muris jam prostratis actum agere se intelligens, in arcem festinus recurrit. Similiter Byzantii ducenti, ab imperatore in præsidio relicti, ubi urbem captam senserunt, ipsi quoque in arcem refugerunt. Crales urbe potitus, in illos adhuc ex fuga pavitantes tetendit. Cum e turri se tuerentur (arx enim nondum reparata erat) et Lyzicus femur sauciatus esset, subito præsidiarii arma tradiderunt, fide accepta, nihil incommodi perpessuros. **795** Ut autem et arx in potestatem venit, præsidium, et Macroducam præfectum Crales, ut jurarat, armis tantum ablatis, dimisit: Lyzico in conspectu suo barbam velli jussit, non solum quia tum restitisset, sed quia etiam Andronico vivo apud Castoriam non parvæ calamitatis ipsi auctor fuisset. Deinde vinctum Scopiam, ibi pœnas audaciæ excepturum duci mandavit. Qui et propter neglectam curationem vulneris, et alioqui propter hunc casum suum in ipsa via decessit. Crales militi urbem diripiendam, incendendam, evertendamque permisit. Incolarum pars maxima, et præcipua, summa hieme, novo nimirum Januario, nuda expellitur, perque Berrhœam, et alias urbes dissipatur. Egentissimus quisque ad ædes relictas confugiens, ibi relinquitur. Crales hieme sæviente, imposito in arcem præsidio domum redit. Fama vulgavit, milites, et animalia vectoria plurima, frigoris acerbitate in castris emortua. Byzantium reversus imperator, de Mœsorum rege Alexandro quærit; singularem quippe ex eo mœstitudinem capiebat, quod Persæ in ejus regnum inopinato irruentes, cladem ei gravissimam intulerant. Incessebat enim Alexandrum suspicio, non suopte nutu, sed missu imperatoris irrupisse barbaros: quæ res vehementissime illum cruciabat, quia cum ei nullam ansam hostilia machinandi præbuisset, tamen contempto fœdere ab eo vexaretur. Missa igitur legatione, primum quidem de incursione barbarorum respondit, non eam sua voluntate factam, sed ipsos per se potentes, cupiditatibus suis morem gerere. Nec tamen magis istuc propter illorum

A λάττεσθαι τὴν ἐπιβουλήν. Οὐδὲ γὰρ εἶναι περὶ μικρόν· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐπιβουλεύειν, καὶ τὴν βλάβην οὐκ αὐτῷ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἔσεσθαι Ῥωμαίοις. Καί τοι γε ἐκεῖνον τῶν ὄντων τὰ ἐναντία καταψεύσεσθαι, φάσκοντα προθύμως συμμαχήσειν ἐπὶ τὸ τὴν πατρῴαν ἀνασώζεσθαι ἀρχὴν ἀφῃρημένην, καὶ ἀμύνεσθαι τὸν ἠδικηκότα, ἄδηλον ὂν εἰ μὴ μόνον οὐκ ἀποδώσει τὴν ἀρχὴν, ὥσπερ ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἐπιβουλεύσει. Τούτων δὲ αὐτῷ πείθεσθαι μηδὲν, σαφῶς εἰδότα, ὡς ἀπάτῃ πάντα συσκευάζεται, ἵνα μᾶλλον ἀφέληται αὐτὸς τὴν οὖσαν ἀσφαλῶς. Εἰ δ' ἀμελήσας τῶν παραινέσεων πείθοιτο αὐτῷ, τότε εἴσεται τὴν βλάβην, ὅτε μήτ' αὐτῷ μηδὲν, μήτε τοῖς ἄλλοις ὄφελος ἐκ τοῦ εἰδέναι ἔσται. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῖς
B πρωτοπλάστοις συνήνεγκε τοῦ παραδείσου ἐκβληθεῖσι τὸ εἰδέναι, ὡς ἠπάτηνται τῷ ὄφει. Τοιαῦτα καὶ ἕτερ' ἄττα πλείω παραινέσας, καὶ συνταξάμενος, ἀπέπλει, Ἀσάνην Ἀνδρόνικον τὸν κηδεστὴν μετὰ βασιλέως τοῦ νέου καταλιπών. Κράλης δὲ ὀλίγῳ ὕστερον ἢ ὁ βασιλεὺς ἀπῆρεν ἐκ Θεσσαλονίκης, Ἔδεσσαν ἐπόρθησεν ἑλὼν, τινῶν προδοσίᾳ τῶν τἀκείνου ᾑρημένων. Συντέθειτο γὰρ αὐτοῖς κλίμακας κατασκευασάμενον, ἐπὶ τειχομαχίαν ἥκειν, αὐτοὺς δὲ σημεῖον ἄραντας ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐφ' ὧν ἑστᾶσιν, ἥκειν ἐπ' ἐκείνους μετὰ τῶν κλιμάκων. Ἄδειαν δὲ ἐκείνων παρεχομένων, καὶ ἀμυνομένων τοὺς ἔνδον μᾶλλον, ῥᾳδίαν ἔσεσθαι τὴν ἅλωσιν. Ὅπερ δὴ καὶ ἐγίνετο κατὰ τὸ σύνθημα· καταστάντων γὰρ εἰς τὴν
C τειχομαχίαν, τοῖς τε προδιδοῦσιν ἤρετο τὸ σημεῖον ἀπὸ τῶν τειχῶν, καὶ ὁ Κράλης τὰς κλίμακας ἔχων, ἐχώρει πρὸς ἐκείνους. Ἀδείας δὲ τυχόντες, ἀνέβαινον ἐπὶ τὰ τείχη, καὶ καθῄρουν αὐτίκα προσπεσόντες, ἕως ἐποίησαν, καὶ ἵπποις βάσιμα· ἦν γὰρ οὐδὲ ὕψους ἔχοντα ἱκανῶς. Λυζικὸς δὲ, ὁ τῆς πόλεως ἄρχων, αἰσθόμενος τὴν προδοσίαν, ἐχώρει μὲν ἐπ' ἐκείνους ἔχων τοὺς περὶ αὐτὸν, ἤνυε δὲ οὐδὲν καθῃρημένων ἤδη τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἀναστρέψας ἔσπευδεν ἐπὶ τὴν ἄκραν. Καὶ οἱ ἐκ Βυζαντίου παρὰ βασιλέως καταλελειμμένοι διακόσιοι φρουροὶ, ὡς ᾔσθάνοντο τὴν πόλιν ἑαλωκυῖαν, ἀνεχώρουν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὴν ἄκραν. Κράλης δὲ ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχεν, ἐχώρει ἐπ' ἐκείνους τεθορυβημένους ἔτι ἀπὸ τῆς τροπῆς. Καθισταμένων τε πρὸς μάχην, ὁ Λυζικὸς
D ἐτέτρωτο βέλει τὸν μηρὸν ἀμυνόμενος ἀπὸ τοῦ πύργου· ἦν γὰρ ἀνεπισκεύαστος ἡ ἄκρα. Καὶ αὐτίκα ἡ φρουρὰ τὰ ὅπλα παρεδίδουν, πίστεις λαβόντες ἐπὶ τῷ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ἄκρα εἴχετο, τὴν μὲν φρουρὰν καὶ Μακροδούκαν τὸν ἄρχοντα, ἀπέλυεν ὁ Κράλης κατὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τὰ ὅπλα μόνον ἀφελόμενος. Λυζικοῦ δὲ τὸ γένειον ἐπ' αὐτοῦ τίλλεσθαι ἐκέλευεν, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀντιστῆναι τότε, ἀλλ' ὅτι καὶ βασιλέως Ἀνδρονίκου περιόντος ἐν Καστορίᾳ μεγάλων αἴτιος κατέστη συμφορῶν. Ἔπειτα ἐκέλευε δεθέντα, ἄγεσθαι τὴν ἐπὶ Σκοπιὰν, ὡς ἐκεῖ τῶν τολμημάτων δίκας δώσοντα. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ τραύματος ἀμεληθέντος, καὶ τῆς ἄλλης δυσπραγίας, ἐτελεύτησε μεταξὺ ἀγόμενος. Κράλης δὲ ἐφῆκε τὴν πόλιν τοῖς στρατιώταις

A διαρπάζειν. Καὶ ἐπόρθησάν τε καὶ ἐνέπρησαν τὰς οἰκίας, τῶν οἰκητόρων δὲ τὸ μὲν πλεῖστον καὶ ἄριστον ἐξήλασε γυμνὸν μάλιστα ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, Ἰανουαρίου ἄρτι ἱσταμένου, καὶ διεσκεδάσθησαν κατὰ Βέῤῥοιαν, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις. Ὁ δὲ ἄπορος παντάπασι καταλέλειπτο ἐκεῖ ἐπὶ τὰς ὑπολειπομένας καταφυγὼν οἰκίας. Αὐτὸς δὲ ἐπεὶ καὶ χειμὼν ἐπεγένετο ἐξαίσιος, φρουρὰν ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν καταλιπὼν, πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνεχώρει. Ἐλέγετο δὲ ὑπὸ χειμῶνος στρατιώτας τε, καὶ τῶν σκευοφόρων ὑποζυγίων πλεῖστα τῷ στρατοπέδῳ ἐναποθανεῖν. Βασιλεὺς δὲ εἰς Βυζάντιον ἐπανελθὼν ἐπυνθάνετο περὶ τοῦ Μυσῶν βασιλέως Ἀλεξάνδρου, ὅτι πλεῖστα ἠνιᾶτο διὰ τὴν τῶν βαρβάρων ἔφοδον ἀπροσδόκητον γεγενημένην, καὶ μέγιστα κακώσασαν τὴν γῆν αὐτοῦ. B Ὑπώπτευε δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτῶν τοὺς βαρβάρους ἐπελθεῖν, ἀλλὰ βασιλέως πέμψαντος, ὃ καὶ μάλιστα ἠνία, ὅτι μηδεμίαν πρόφασιν αὐτοῦ πρὸς τὸν πόλεμον παρεσχημένου βασιλεῖ παρασπονδῶν αὐτὸς, κακῶς ποιεῖ τὴν χώραν. Πέμψας δὲ ὁ βασιλεὺς πρεσβείαν πρὸς αὐτὸν, πρῶτα μὲν περὶ τῶν βαρβάρων τῆς ἐφόδου ἀπελογεῖτο, μὴ κατὰ γνώμην ἐκεῖνο γεγενῆσθαι, ἀλλ' αὐτοὺς ἀφ' ἑαυτῶν μεγάλα δυναμένους, ἅττα ἂν δοκῇ ποιεῖν. Τοῦτο δὲ συμβαίνειν, οὐ μᾶλλον διὰ τὴν ἐκείνων δύναμιν, ἢ διὰ τὸ μὴ αὐτοὺς ἐθέλειν τῆς πλεονεξίας ἀποστάντας, καὶ τῶν ἀλλοτρίων τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλήλοις ὅση δύναμις ἐπιμαχεῖν, καὶ ἀνείργειν τοὺς βαρβάρους ῥᾷστα δυναμένους, εἰ συμφωνήσαιεν. Εἰ γὰρ ἐβούλετο Κράλης C τὰς ἡρπασμένας πόλεις ἀποδιδόναι, καὶ τὰ δίκαια ποιεῖν κατὰ τοὺς ὅρκους, οὐκ ἂν αὐτῷ ἐδέησε βαρβάρων πρὸς τὴν συμμαχίαν πάντων μάλιστα ἀπεχθῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένῳ· ἀνάγκῃ δὲ χρωμένῳ, ἵνα τά τε ὄντα διασώζοι, καὶ τὰ ἡρπασμένα, εἰ δύναιτο, ἀνακαλοῖτο. Πρὸς μὲν οὖν ἐκεῖνον, ποιήσειν, ὅ τι ἂν δοκῇ μάλιστα λυσιτελεῖν. Αὐτῷ δὲ συμβουλεύειν, συναίρεσθαι αὐτῷ πρὸς τὸ κωλύειν τοὺς βαρβάρους ἀδεῶς, ὅταν δοκῇ πρὸς τὴν Θρᾴκην περαιοῦσθαι. Τοῦτο δ' ἂν γένοιτο, εἰ χρήματα παρέχοιτο τακτὰ πρὸς τῶν τριήρεων τὴν παρασκευήν. Αὐτὸν μὲν γὰρ εὐπορεῖν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως· δεῖσθαι δὲ χρημάτων ἐξ ὧν ἂν τραφείη· ὧν εἰ καὶ αὐτὸς παράσχοιτο ὅσα δυνατὰ, τριήρεις ἐπιστήσει κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον· αἳ παραπλέουσαι, οὐκ D ἐάσουσι τοὺς βαρβάρους περαιουμένους βλάπτειν. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τῆς ἐκείνων ἀπηλλάχθαι περιέσται βλάβης. Ἂν δὲ μὴ Κράλης ἐθέλῃ ποιεῖν τὰ δίκαια πρὸς ἀμφοτέρους, εἰδέναι γὰρ καὶ αὐτὸν ὑπ' ἐκείνου ἀδικούμενον οὐ μικρά τινα, εἰ μὴ ἡ παροῦσα δύναμις ἐξαρκεῖ ἐκεῖνον καταναγκάζειν τὰ δέοντα ποιεῖν, τότε χρήσεσθαι καὶ τοῖς βαρβάροις τοσούτους ὑπ' αὐτῶν περαιουμένους, ὅσους ἄγεσθαι οἳ ἂν ἐθέλωσι, καὶ μὴ πολλοὺς ὄντας, ἀφοβίᾳ τρέπεσθαι ἐπὶ σφᾶς καὶ διαφθείρειν. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἐπρεσβεύετο. Καὶ ἐδόκει κἀκείνῳ ἡ βασιλέως παραίνεσις λυσιτελεῖν, καὶ συνετίθετο πρὸς τὴν πρᾶξιν· συμβὰν δέ τι καὶ τοιοῦτον, ἐπέῤῥωσε μᾶλλον πρὸς τὸ ἔργον. Ἑορτῆς γάρ τινος δημοσίας ἀγομένης ἐν Τρινόβῳ τοῖς αὐ-

potentiam evenire, quam quod ipsimet nollint avaritia, et appetitione rerum alienarum desistentes, pro virili juvare mutuum, et coercere barbaros, quod facile possent, si conspirarent. Etenim si Crales ereptas urbes restituere, et ut juraverat, conservare justitiam voluisset, non sibi societatem barbarorum requirendam fuisse, quos pessime oderit : necessario autem iis uti, quo et præsentia tueatur, et abrepta, si possit, recuperet. Adversus Cralem igitur se facturum, quod in primis commodaturum videatur : ipsi autem se hoc dare consilii, uti ad barbaros in Thraciam nullo metu, ac pro libidine trajicientes prohibendos, secum vires conjungat. Hoc fieri posse, si pecuniæ ad apparatum triremium constitutæ pendantur : **796** sibi navales copias non deesse: deesse autem pretium, unde alimenta provideantur; quod si ille pro facultate eroget, triremes in Hellespontum deducturum, quæ oras præternavigando, barbaros trajicere, ac nocere continenti non sinant. Et hoc modo eorum vexationes licere effugere. Quodsi Crales præstare se ambobus, qualem decet, noluerit (constare enim sibi, eum quoque læsum ab illo graviter), si præsens cum copia ad officium cogere nequiverit, tunc et barbarorum ope usuros, trajecta eorum auctoritate tanta multitudine, quantam ducere quocunque voluerint : et ita in hostes paucos intrepide facto impetu, eis vitam adempturos. Hæc fuit legationis sententia. Regi cohortatio imperatoris visa est conducibilis, reique gerendæ societatem pactus est. Evenit autem quiddam, quod ei ad hoc operis animos addidit. Cum enim Trinobi, ubi sedes illi, publica lætitia dies festus ageretur, plurimique mortales aliunde concurrissent, dum per eos transit, legatis imperatoris prosequentibus, omnes, sua quique lingua acclamarunt, Cantacuzeno gratificandum per omnia, et omnimodis pacem cum eo conficiendam : ne si is ad bellum irritetur, ipsi barbarorum gladiis intereant, et orabant voti compotes fieri. Alexandro autem legatos interrogante, ecquid audita intelligerent, cum negassent, Græce illis interpretatus est, populique petitionem pro augurio maximo habuit, bene ipsis rem processuram : quod etiam a nemine interrogatus, quæ sibi expedirent, suasisset, statimque et ipse petitis suffragatus, legatos dimisit. Imperator, cognoscens Alexandrum hortationi suæ benignas aures commodasse, et velle pecuniam ad apparatum conferre, mirabiliter gavisus est, ratus se posse barbaros reprimere, ne Romanos, Et Mœsos incursando vastarent, et accingi ad expeditionem navalem barbaris prohibendis constituit, navaleque in Heptascalo pluribus annis luto ibidem exaggerato, ut onerariam cum onere haud commode posset excipere, illo anno expurgavit : potuitque magnum, et civitati utilissimum opus multo labore, multoque ære feliciter conficere. Cæterum Mœsi promissa venti rapuerunt; non diu enim post per legatos de pecunia collatitia

retractavit. Cralem quippe re audita non leviter reprehendisse, **797** quod tributa Romanis ultro promisisset, et quæ armis obtinere Cantacuzenus nequiret, hæc sibi dolo persuaderi sustinuisset. Quare se promissa tantum dedecus sibi, ac generi suo inurentia, persolvere non posse. Hac de causa non parum indignatus imperator, docere aggressus est suam quam Cralis admonitionem illi fructuosiorem fore; qui, ut homo invidus et insidiosus, semper ea disturbare nitatur, quæ ipsi Alexandro ejusque populo valde conductura sint. Non enim Alexandrum tributa pendere, ut ille fraudulentus comminiscatur, sed in rebus imperio necessariis collocare pecuniam, nisi quæ suis ipsemet militibus stipendia solvit, tributa nominet. Verum nihil horum ad Alexandrum inducendum satis valebat. Imperator imminentem a Barbaris cladem ei prædicens, et testificans, tunc propter istam amentiam pœnitudine tactum iri, quando pœnitere nihil proderit, hortatione destitit. Quæ omnia postmodum ita acciderunt.

A τοῦ βασιλείοις, καὶ ὄχλου πλείστου συνεῤῥυηκότος, ἐπεὶ παρῄει δι' ἐκείνων καὶ τῶν βασιλέως ἑπομένων πρέσβεων, τῇ σφετέρᾳ διαλέκτῳ πάντες ἐπεβόων, ὡς δεῖ Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ πάντα ποιεῖν τὰ κατὰ γνώμην, καὶ τὴν εἰρήνην ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πρὸς αὐτὸν αἱρεῖσθαι, ἵνα μὴ ἐκπολεμωθέντος, ἀπόλωνται αὐτοὶ διαφθαρέντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων, καὶ ἐδέοντο πείθεσθαι αὐτοῖς. Ἀλεξάνδρου δὲ τῶν πρέσβεων πυνθανομένου, εἰ τῶν εἰρημένων ἐπαΐουσιν, ἐπεὶ ἀγνοεῖν ἐκεῖνοι ἔφασαν, ἡρμήνευεν αὐτὸς ἑλληνιστὶ, καὶ τεκμήριον ἐποιεῖτο μέγιστον τοῦ ὄχλου τὴν ἀξίωσιν, τοῦ σφίσι μάλιστα λυσιτελεῖν τὴν πρᾶξιν, ὅτι καὶ μηδ' ὑφ' ἑνὸς ἐρωτώμενοι, τὰ σφίσι συμβουλεύουσι συνοίσοντα. Αὐτίκα τε ἐπιψηφισάμενος, καὶ αὐτὸς ἐξέπεμπε τοὺς πρέσβεις. B Βασιλεὺς δὲ πυθόμενος ὡς προθύμως δέξαιτο Ἀλέξανδρος τὴν παραίνεσιν, καὶ βούλοιτο παρέχεσθαι χρήματα πρὸς τὴν παρασκευὴν, ὑπερήσθη τε, δυνήσεσθαι νομίσας ἀπείργειν τοὺς βαρβάρους, τοῦ μὴ Ῥωμαίους καὶ Μυσοὺς ἐπιόντας διαφθείρειν, καὶ ὥρμητο παρασκευάζεσθαι ἤδη πρὸς τὸ ναυτικὸν συστήσασθαι ἐπὶ κωλύσει τῶν βαρβάρων. Τό τε νεώριον τὸ πρὸς τῷ Ἑπτασκάλῳ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει ἐξεκάθηρεν, ὑπὸ πολλῶν ἐτῶν ἰλύος ἐπιγενομένης προσχωσθὲν, καὶ μὴ δυνάμενον εὐπετῶς εἰσδέχεσθαι ὁλκάδα φόρτον ἄγουσαν· μέγα ἔργον καὶ πλεῖστα λυσιτελοῦν τῇ πόλει, καὶ πολλῷ πόνῳ, καὶ ἀναλώμασι κατορθῶσαι δυνηθείς. Ἔληγον δὲ εἰς οὐδὲν αἱ τοῦ Μυσοῦ ἐπαγγελίαι. Ὕστερον γὰρ ὀλίγῳ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν πέμψας, ἀπηγόρευε τὴν εἰσφοράν. Κράλην γὰρ ἔφασκε πυθόμενον, οὐ μετρίως αὐτοῦ κατηγορεῖν, ὅτι φόρους Ῥωμαίοις παρέχειν ὑποσταίη ἑκοντὶ, καὶ ἃ μὴ τοῖς ὅπλοις δύναιτο βιάζεσθαι βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς, ταῦτα πείσειε παραγαγών. Δι' ἃ μηδ' αὐτὸν τὰ ὑπεσχημένα δύνασθαι ποιεῖν, τοσαύτην αἰσχύνην προστριβόμενα αὐτῷ καὶ γένει. Ἐφ' οἷς οὐ μετρίως ἀγανακτῶν ὁ βασιλεὺς, ἐπεχείρει πείθειν, ὡς μᾶλλον αὐτῷ λυσιτελοίη, ἡ αὐτοῦ παραίνεσις, ἢ Κράλη. Φρονοῦντα γὰρ ἐκεῖνον, καὶ ἐπιβουλεύοντα ἀεὶ, ταῦτα πειρᾶσθαι διαλύειν, ἃ πολλὴν αὐτῷ καὶ τοῖς ὑπηκόοις οἴσει τὴν ὠφέλειαν. Οὐ γὰρ παρέχειν φόρους ὥσπερ ἐκεῖνος ἀπατᾷ, ἀλλ' ἀναλίσκειν εἰς δέον ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς· πλὴν εἰ μὴ καὶ τὰ τοῖς σφετέροις στρατιώταις παρεχόμενα, φόρους ὀνομάσει. Ἀλλ' ἦν οὐδὲν ἀξιόχρεων τῶν λεγομένων εἰς πειθώ. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἐσομένην αὐτῷ φθορὰν ὑπὸ τῶν βαρβάρων προειπὼν, καὶ διαμαρτυράμενος, ὡς τότε τῆς νυνὶ μεταμελήσει ἀβουλίας, ὅτε μηδὲν ἀπόνασθαι ἐξέσται τῆς μεταμελείας, ἐπέπαυτο πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν καὶ αὐτός. Ἃ εἰς ὕστερον ἅπαντα ἐξέβαινε.

CAPUT XXIII.

Propter Barlaami et Acindyni hæresin synodus ab imperatore conceditur, et ejus in ea re diligentia. Cur Acindynus se occultarit. Dissidium eo mortuo ejus sectatores excipiunt. Quatriduum in disceptationibus ponitur. Ephesi et Gani episcopi exauctorantur. Barlaamus et Acindynus post mortem excommunicantur. De tomis conscriptis. Barlaamitis et Acindynianis silentium indicitur, et in custodia habentur.

Posthæc imperator confusionem horribilem et turbas in Ecclesia excitatas intuens, atque a communione reliquorum discessisse Barlaami et Acindyni sectatores, multosque ab iis seductos, et illos Ecclesiam perversorum dogmatum accusare, et judicium postulare, tumultuantes quotidie, rogantesque ad rationem reddendam se vocari, Calisto patriarcha, et aliis episcopis, monachorumque primariis, quod seditiosis ac distractoribus illis contraria sentirent, similiter orantibus synodum congregari et dogmata examinari, æquum existimans, non hæc vilipendere, sed quantum posset, Ecclesiæ paci consulere, synodum agi permisit: et cum alios episcopos, tum Gregorium Palamam Thessalonicensem litteris accersivit. Quanquam statim ab initio, postquam fluctus belli

C Μετὰ τοῦτο δὲ ὁ βασιλεὺς σύγχυσιν δεινὴν καὶ ἀταξίαν ὁρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γινομένην, καὶ τῆς κοινωνίας τῶν λοιπῶν ἀφισταμένους τοὺς τὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου ᾑρημένους, πολλούς τε τούτοις συναπαγομένους, διαστροφήν τε τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἐγκαλοῦντας τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τὴν δίκην ἐπιβοωμένους, καὶ παρενοχλοῦντας ὁσημέραι, καὶ δεομένους ἀντικαθίστασθαι πρὸς τὴν ἐξέτασιν, Καλλίστου τε ὁμοίως τοῦ πατριάρχου, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων, καὶ τῶν λογάδων τῶν μοναχῶν, ὅσοι τοῖς ἀποσχισταῖς ἐναντία ἐφρόνουν ἐν τοῖς δόγμασι, δεομένων καὶ αὐτῶν ὁμοίως σύνοδον συγκροτεῖν, καὶ τῶν δογμάτων τὴν ἐξέτασιν ποιεῖσθαι, δίκαιον εἶναι οἰηθεὶς μὴ τοιαῦτα γινόμενα περιορᾷν, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν εἰρήνης προνοεῖσθαι ὅση δύναμις, ἐπέτρεπε D τὴν σύνοδον γενέσθαι· καὶ τούς τε ἄλλους

μετεπέμπετο ἀρχιερέας γράμμασι, καὶ τὸν Θεσσα- A λονίκης Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, καί τοι βασιλεὺς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὸ πεπαῦσθαι τὸν συγγενικὸν πόλεμον, καὶ πᾶσαν ὑπ' αὐτῷ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν γεγενῆσθαι, ἀναγκαῖον οἰηθεὶς ὥσπερ τὰς κοσμικὰς διαφθορὰς, οὕτω δὴ καὶ τὰς τῆς Ἐκκλησίας παύεσθαι, τὸν Ἀκίνδυνον Γρηγόριον ἔτι περιόντα, ὅς τις τῆς τοιαύτης διαφθορᾶς μετὰ Βαρλαὰμ μάλιστα προέστη, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις μετεπέμψατο, καὶ ἐκέλευε τῶν ἀντικαθισταμένων ἀναφανδὸν κατηγορεῖν, εἴ τι ἔχοι. Μάλιστα γὰρ αὐτὸν, εἰς λόγους ἀλλήλοις ἐλθόντων τῶν μερῶν βούλεσθαι εἰδέναι τἀληθὲς, ἐκ τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀντιλογιῶν γινομένου ἐναργοῦς. Ἀκίνδυνος γὰρ, αὐτὸς μὲν παῤῥησιάζεσθαι οὐκ ἐθάῤῥει, ἑτέρους δέ τινας προσπέμπων τοὺς B αὐτῷ φρονοῦντας ἴσα, βασιλεῖ δι' ὄχλου γίνεσθαι παρέπειθε, καὶ τὴν δίκην ἐξαιτεῖσθαι ὡς ἀδικουμένους, καὶ διαστροφὴν ἐγκαλουμένους τῶν ὀρθῶν δογμάτων, τῶν περὶ Παλαμᾶν μᾶλλον τοιούτων ὄντων, καὶ δικαίων ἐξωθεῖσθαι. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς, Ἀκινδύνῳ μᾶλλον παῤῥησίας μετεδίδου, καὶ ἐκέλευε μὴ αὐτὸν κρυπτόμενον, δι' ἑτέρων τὴν διαφορὰν ἀνακινεῖν· ἀλλ' αὐτὸν ἐν φανερῷ τοῖς ἐναντίοις ἀντικαταστάντα, ἢ νικᾷν ἂν φαίνηται μᾶλλον αὐτὸς εὐσεβέστερα πρεσβεύων, ἢ ἡττώμενος διορθοῦσθαι, καὶ μὴ ἀναισχυντεῖν, ἐφ' οἷς αὐτὸς ἀδικεῖ μᾶλλον, ἑτέροις τὴν παρατροπὴν τῆς ἀληθείας ἐγκαλῶν. Ἀκίνδυνος δὲ ἀπηγγελμένων αὐτῷ τῶν βασιλέως λόγων, μάλιστα μὲν ἔφασκε βούλεσθαι ἀντικαθίστασθαι τοῖς ἀντιλέγουσι. Δεδοικέναι δὲ μὴ φανερὸς C γενόμενος, δίκας ἀπαιτῆται ὧν καὶ αὐτὸς παρὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον τῷ πατριάρχῃ Ἰωάννῃ συναιρόμενος προσέκρουσε πρὸς βασιλέα. Καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα θέσπισμα ἐξετίθει, ὥστε μηδεμίαν Ἀκίνδυνον βλάβην ὑφορᾶσθαι, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τῶν δογμάτων λέγειν ὅσα οἴεται εἶναι ἀληθῆ. Ὁ δὲ καὶ μετὰ τὴν τοσαύτην ἄδειαν μᾶλλον ἀφανὴς ἦν, καὶ τὸν ζόφον ᾑρημένος ἄχρι τελευτῆς, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν, οἵ τε πρότερον τὰ ἴσα ᾑρημένοι, διαδεξάμενοι τὴν διαφορὰν, ἔτι τε ὁ τῆς Ἐφεσίων πρόεδρος, καὶ ἄλλοι ὅσοι αἱρεθήσεσθαι ἐλπίζοντες ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων ἠγανάκτουν διὰ τὴν ἀποτυχίαν, προσθέμενοι ἐκείνοις, καί τοι Βαρλαὰμ τε καταψηφισάμενοι τὴν ἀρχὴν, καὶ ὕστερον κατὰ Ἰωάννου τοῦ πατριάρχου, καὶ Ἀκινδύνου πνεύσαντες σφοδρὸν, D καὶ ψήφοις ἁπάσαις ἐκεῖνον καθελόντες τῆς ἀρχῆς δι' οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ τὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου πεπρεσβευκέναι, ἐθορύβουν τε ὕστερον καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατηγόρουν, ὡς παρὰ τῶν θεολόγων τὴν παράδοσιν περὶ τῶν τῆς πίστεως δογμάτων καὶ πρεσβευούσης, καὶ τοὺς ἄλλους διδασκούσης. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς ᾠήθη δεῖν σύνοδον ἀθροίσας, ἐξέτασιν ποιεῖσθαι περὶ τῶν τῆς πίστεως δογμάτων. Ἐπεὶ δὲ συνῆλθον οἱ ἑκασταχόθεν προστάται τῶν Ἐκκλησιῶν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν γενομένων ἐν βασιλείοις τοῖς τῶν Βλαχερνῶν λεγομένοις, καὶ βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ παρόντος, καὶ τῶν ἐν τέλει Ῥωμαίων τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν, ἐπὶ τέσσαρσιν ἡμέραις τῶν ἀμφισβητουμένων τὴν ἐξέτασιν ἐποιήσαντο. Ὅσα

civilis resederunt, totius jam compos imperii, necessarium reputans quomodo civiles, sic etiam ecclesiasticas sedare lites atque controversias, Gregorium Acindynum adhuc superstitem **798** (qui cum Barlaamo huic dissidio auctor et patronus fuit), non semel, sed sæpius advocavit, et adversarios, si quid haberet, manifeste reos peragere jussit : maxime enim se, partibus disceptantibus, veritatem ex mutua contentione elucentem velle cognoscere. Acindynus siquidem ipse libere loqui non audebat, sed alios quosdam farinæ suæ allegans, suadebat eis nequiter, ut imperatorem turbarent, et actionem tanquam læsi, deque corruptela rectorum dogmatum falso accusati postularent, cum potius socii Palamæ tales essent, et proscribi mererentur. Quocirca imperator majorem Acindyno libertatem impertiebat, hortans ne se occultaret, aut per alios controversias suscitaret : sed palam ac per se adversariis resistens, aut vinceret, si magis pietatem ipse colere videretur : aut victus corrigeretur : neve impudenter ageret, aliis dissensionem a veritate exprobrans, cum in eo ipsemet scelus admitteret. Ille verbis imperatoris sibi renuntiatis percupere se dixit palam respondere adversariis; timere autem, ne si publico se credat, pœnas reposcatur eorum, in quibus patriarchæ Joanni belli tempore subserviens, imperatorem offenderit. Imperator statim edictum proponit, ut Acindynus nihil durius formidans, de dogmatis quæ vera putet, citra metum expromat. Nihilominus ille, etiam tanta libertate concessa, se occulere, et in latebris usque ad obitum delitescere. Post hominis obitum ejus sectæ affines dissidium excipientes (Ephesiorum antistite, et aliis qui se throno patriarchico quem speraverant, excidisse indignabantur, accedentibus, quamvis Barlaamum a principio damnassent, posteaque contra Joannem patriarcham, et Acindynum fremuissent, et omnibus calculis illum de gradu deturbassent, ob hoc solum, quod Barlaami et Acindyni doctrinam admiraretur) tumultuabantur, et Ecclesiam criminabantur, quod de dogmatis fidei, quæ theologi non tradidissent, ipsa et honorifice sentiret, et alios doceret. Idcirco imperator, coacta synodo, dogmata in disquisitionem adducenda censuit. Ubi undequaque Ecclesiarum rectores convenerunt, et utraque pars affuit in palatio in Blachernis quæ dicuntur, affuit etiam Cantacuzenus imperator, et de nobilitate Romana illustrissimi quique, **799** inque controversiarum quæstione dies quatuor consumpti sunt. Quasnam igitur ibi altercationes exstiterint Palamæ Thessalonicensis episcopi (cum eo enim potissimum certamen erat) et Acindynianorum (quorum capita et antesignani Ephesi, et Gani metropolitæ, Gregoras item et Dexius erant) commemorare hoc loco supervacaneum esset. Si cujus ea nosse interest, tomum super hoc conscriptum, et sigillatim omnia recusantem legat licet, sat superque omnia

discet. Illud tantummodo huic historiæ inserendum duximus, Acindyni sectatores, quasi in ipso furto, ut dicitur, cum Barlaamo de Ecclesiæ dogmatibus sapere deprehensos fuisse. Quapropter synodus Ephesi et Gani episcopos ordine movendos decrevit: Barlaamum vero, et Acindynum a reliquo Ecclesiæ corpore, ut membra morbo insanabili infecta, nulliusque correctionis post mortem capacia, manifeste amputavit. Si quis autem eorum nefaria impietate damnata ad rectam semitam rediens, incorruptam Ecclesiæ doctrinam complecteretur, eum ab Ecclesia suscipiendum, et ut membro legitimo, sine ulla præteritorum reprehensione, aut exprobratione providendum statuerunt. Qui usque ad extremum spiritum obstinatus maneret, iisdem pœnis, quibus Barlaamus et Acindynus, multaretur. Secundum hæc tomus tertius duobus prioribus est additus. Nam ille post Joannis patriarchæ abdicationem conscriptus (cui etiam patriarcha Hierosolymorum subscripsit) Barlaami et Acindyni sceleratam impietatem et germanorum dogmatum corruptionem detegit (quam ob causam et Joannes patriarcha sede sua depulsus est, quod nimirum cum Barlaamo sentiret), et primus, post dijudicationem Andronici junioris imperatoris compositus, quando et patriarcha Joannes synodo præsidebat, quem et ipse manu sua subsignavit, non solum Barlaamum et Acindynum, ut injustos monachorum accusatores damnat, sed et si quis alius, inquit, quippiam a Barlaamo blaspheme et hæretice contra monachos, imo vero contra Ecclesiam ipsam dictorum, scriptorumve rursum monachis objecerit, aut omnino in talibus eos perstrinxerit, eadem pœna a nostra mediocritate damnatur, atque a sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, et orthodoxo Christianorum cœtu etiam ipse exterminatur atque præciditur. **800** Sic itaque et tertius tomus duos præcedentes consequens factus est, eademque contra Barlaami et Acindyni sequaces decreta: cui Callistus patriarcha cum episcopis subscripsit; et ante eos Cantacuzenus imperator, deinde Joannes Palæologus imperator junior, Ecclesiæ concors, et ipse rubrica subsignavit. Discussione dogmatum penitus absoluta, et tomo plane jam perfecto, Callisto patriarcha in templo divinæ Sapientiæ, cum reliquis episcopis Missæ sacrificio fungente, Cantacuzenus omni imperatorio ornatu excultus, intra adyta, patriarchæ reliquoque episcoporum ordini tomum tradidit. Postea Barlaami et Acindyni discipuli ab imperatore et patriarcha jussi sunt de dogmatis nihil neque dicere, neque scribere: ne sinceriores suis fallaciis perverterent. Horum alii obedientes quiescebant, alii tacere non poterant, sed cum voce, tum scriptis disserendo, plures insuper depravabant: quare et carcere ab imperatore puniti sunt, quem ad tempus habitarunt. Eorum illustriores in suis ipsorum ædibus attinebantur, ne cum illis verba miscerent. Ita

A μὲν οὖν ἀλλήλοις ἀντεῖπον, Παλαμᾶς τε ὁ Θεσσαλονίκης, πρὸς ἐκεῖνον γὰρ μάλιστα ὁ λόγος ἦν, καὶ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ᾑρημένοι, ὧν ἦν κεφάλαιον, ὅ τε Ἐφέσου καὶ ὁ Γαύνου μητροπολῖται, καὶ Γρηγορᾶς, καὶ Δεξιὸς, οὐκ ἀναγκαῖον διηγεῖσθαι. Εἰ γάρ τῳ τὰ τοιαῦτα προὔργου μαθεῖν, τῷ περὶ τούτων γεγραμμένῳ τόμῳ, κατὰ μέρος ἅπαντα διηγουμένῳ ἐντυχόντι, πάντα ἀκριβῶς εἰδέναι περιέσται. Ἐκεῖνο δὲ μόνον ἀναγκαῖον εἶναι ἡγησάμεθα προσκεῖσθαι τῇ ἱστορίᾳ, ὡς ἑάλωσαν ἐπ' αὐτοφώρῳ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ᾑρημένοι τὰς ἴσας δόξας Βαρλαὰμ περὶ τῶν δογμάτων ἔχοντες τῆς Ἐκκλησίας. Διὸ τῶν μὲν ἀρχιερέων ἡ σύνοδος Ἐφέσου καὶ Γάννου καθαίρεσιν κατέγνω. Βαρλαὰμ τε Ἀκινδύνου διαῤῥήδην χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος, ὡς μέλη νενοσηκότα ἀνιάτως, B καὶ μηδεμίαν μετὰ τελευτὴν διόρθωσιν ἐπιδεχόμενα. Τῶν δ' ἄλλων, εἰ μή τις ἐπιστρέψας σύνθηται τοῖς ὑγιαίνουσι τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν, ἐκείνων πολλὴν ἀσέβειαν καταγνοὺς, δέχεσθαι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὡς οἰκείου μέλους προνοεῖν μηδὲν, μήτε ἐγκαλοῦσαν τῶν προτέρων, μήτε ὀνειδίζουσαν. Εἰ δέ τις μένοι διὰ τέλους ἀδιόρθωτος, τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίοις ὑποκεῖσθαι Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνῳ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐγένετο τόμος τρίτος ἐπὶ δυσὶ τοῖς πρότερον γεγενημένοις· ὅ τε γὰρ ἐπὶ καθαιρέσει πατριάρχου τοῦ Ἰωάννου γεγενημένος, ὃν καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης ὑπογέγραφε, πολλὴν ἀσέβειαν Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου κατηγορεῖ, καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων διαστροφὴν, δι' ἃ καὶ πατριάρχης ὁ Ἰωάννης καθη-C ρέθη, ὡς ταυτὰ φρονήσας Βαρλαὰμ, καὶ ὁ πρώτως ἐπὶ τῇ διαγνώσει βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου γεγενημένος, ἡνίκα καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης τῆς συνόδου προστάτης ἦν, ὃν καὶ αὐτὸς ὑπεσημήνατο χερσὶν οἰκείαις, οὐ μόνον Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου καταψηφίζεται, ὡς ἀδίκως κατηγορηκότων τῶν μοναχῶν ἀλλὰ καὶ εἴ τις, φησὶν, ἕτερός τι τῶν ὑπὸ τοῦ Βαρλαὰμ βλασφήμως, καὶ κακοδόξως κατὰ τῶν μοναχῶν, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς λαληθέντων, ἢ συγγραφέντων φανείη πάλιν τῶν μοναχῶν, κατηγορῶν, ἢ ὅλως ἐν τοῖς τοιούτοις καθαπτόμενος, τῇ αὐτῇ καταδίκῃ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος καθυποβάλλεται, καὶ ἀποκήρυκτος ἔσται καὶ αὐτὸς καὶ ἀποτετμημένος, καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ D τοῦ ὀρθοδόξου τῶν Χριστιανῶν συστήματος. Οὕτω μὲν καὶ ὁ τρίτος τόμος ἀκόλουθος τοῖς δυσὶ προτέροις ἐγεγόνει, καὶ τὰ αὐτὰ κατεψηφίσατο τῶν τὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου ᾑρημένων· ὃν πατριάρχης τε ὁ Κάλλιστος μετὰ τῶν ἀρχιερέων ὑπογέγραφε, καὶ βασιλεὺς πρὸ αὐτῶν ὁ Καντακουζηνὸς, ὕστερον δὲ καὶ ὁ Παλαιολόγος Ἰωάννης βασιλεὺς ὁ νέος, σύμψηφος γενόμενος τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐρυθροῖς καὶ αὐτὸς γράμμασιν ὑπεσημήνατο. Ἐπεὶ δὲ πάντα εἶχε τέλος τὰ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων, καὶ ὁ τόμος οὐδενὸς ἐδεῖτο, ἔτι Καλλίστου τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ νεῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὴν θείαν ἐπιτελοῦντος μυσταγωγίαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς πᾶσαν σκευὴν βασιλικὴν ἐνδὺς, καὶ τῶν ἀδύτων ἐντὸς γενόμενος, πατριάρχῃ

καὶ τῇ λοιπῇ τῶν ἀρχιερέων ἐκκλησίᾳ τὸν τόμον ἐπιδέδωκε. Μετὰ τοῦτο δὲ οἱ τὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου ᾑρημένοι, ὑπὸ βασιλέως, καὶ πατριάρχου τοῦ Καλλίστου ἐκελεύσθησαν μηδὲν περὶ δογμάτων μήτε λέγειν, μήτε γράφειν, ἵνα μὴ διαφθείροιεν τοὺς ἀκεραιοτέρους ἐξαπατῶντες. Οἱ μὲν οὖν αὐτῶν ἐπείθοντο, καὶ ἦγον ἡσυχίαν. Τοῖς δὲ οὐχ ἤρκει σιωπᾷν· ἀλλὰ καὶ διαλεγόμενοι πολλοὺς προσδιέφθειρον καὶ γράφοντες. Διὸ καὶ δεσμωτήριον ὑπὸ βασιλέως κατεκρίθησαν, καὶ ᾤκησαν ἐπὶ χρόνον. Ὅσοι δὲ αὐτῶν ἦσαν ἐπιφανέστεροι, ἐν ταῖς ἰδίαις οἰκίαις εἴργοντο μηδέσιν ἔρχεσθαι εἰς λόγους· καὶ οὕτω δείσαντες, ἐπαύοντο τοῦ κακουργεῖν. Εἰ δέ τινες αὐτῶν καὶ μετὰ τὸ περιῃρῆσθαι τὴν τοῦ πᾶσιν ἐντυγχάνειν ἄδειαν, ἔγραφόν εἰσιν, ἢ διελέγοντο περὶ τῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρύφα καὶ πολλὴν τοῦ λανθάνειν πρόνοιαν ποιούμενοι.

A timentes, sceleri modum faciebant. Si qui etiam post ablatam cum omnibus colloquendi potestatem, cum quibusdam per litteras, aut coram super dogmatis agerent, id clam et cum multa latendi providentia fiebat.

CAPUT XXIV.

Nicephorus Gregoras seditiosus, et Ecclesiæ Byzantinæ iniquus. Interdicitur ad eum aditus. In imperatorem et Ecclesiam contumeliose scribit. Etiam monachos perstringit, ut epulones, et hæreticos. quos defendit imperator. Fabella Atlantis accommodata sanctis monachis. Suam causam adversus mendacem agit, de profectione ad monachos in Atho monte. Cur inde reversus sit, et qua ratione imperium susceperit. De sua cum Barlaamo consuetudine, et in ecclesiastica pace curanda sedulitate. In extremo sibi falso hæresin objectam testatur.

B Γρηγορᾶς δὲ ὁ Νικηφόρος, οὔτε πρότερον, οὔθ' ὕστερον ἐπέπαυτο· ἀλλὰ πρῶτα μὲν Τραπεζουντίοις ἔγραφε τοῖς ἐπιτηδείοις, καὶ τῆς Βυζαντίων Ἐκκλησίας παρατροπὴν τῶν ὀρθῶν δογμάτων κατηγόρει, ἐδίδασκέ τε ἀδεῶς ὡς χρὴ ταύτης ἀποτέμνεσθαι νενοσηκυίας. Ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἐν Κύπρῳ φίλοις, τῶν ἄλλων δὲ μάλιστα Λαπίθῃ Γεωργίῳ τινί· πρὸς ὃν οὐ κοινῇ τῆς Ἐκκλησίας μόνον κατηγόρει, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ τῶν προεστηκότων· ἔγραφε δέ ποτε πρὸς οὐδένα ὑγιὲς οὐδέν· ἀλλ' ἐξεπίτηδες ψευδῆ πλάττων, καὶ συκοφαντίας, τὰ μήτε ὄντα, μήτε λαληθέντα περὶ τῶν δογμάτων κατηγόρει. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοιαῦτα τολμώμενα λανθάνειν οὐκ ἐνῆν, βασιλεῖ τε ὁμοίως καὶ πατριάρχῃ δεινὸν ἐδόκει τὸ μὴ μόνον αὐτὸν ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς ἑτέροις τῆς ἴσης ἀπωλείας αἴτιον C εἶναι, τοῖς ἐν τῇ μονῇ τῆς ἀχωρήτου χώρας τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ προσαγορευομένης προσέταττον μοναχοῖς, ἐπεὶ καὶ Γρηγορᾶς αὐτοῖς χρόνον συχνὸν συνῆν, μηδένα πρὸς αὐτὸν φοιτᾷν ἐᾶν, κωλύειν τε, ὁπόση δύναμις, μὴ τοῖς ἔξω γράμματα πέμπειν, καὶ διαφθείρειν τοὺς πολλοὺς ἐξαπατῶντα. Ἐπεὶ δὲ ἐκωλύετο τὰ κατὰ γνώμην πράττειν, οὐχ ἧττον κατὰ βασιλέως, ἢ τῆς Ἐκκλησίας ἐκμανεὶς, ἔγραφε κατ' ἀμφοτέρων. Καὶ τῆς μὲν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὕβρεως, τὴν τοῦ γενομένου κατὰ τὴν τρίτην σύνοδον τόμου περὶ τῆς Ἀκινδύνου καὶ Παλαμᾶ διαφορᾶς προεστήσατο κατηγορίαν, μεγάλα μὲν ἀεὶ ἐπαγγελλόμενος, καὶ δεινὰ ἀπελέγξειν καταψευδόμενον, καὶ τοῖς θεολόγοις ἐναντία περιέχοντα· οὐδέποτε δὲ οὐδὲν τῶν ἐπηγγελμένων ἐκπληρῶσαι δυνηθείς. D Ὅταν γὰρ ἐπ' αὐτὴν μάλιστα τὴν ἀκμὴν τῶν ἀποδείξεων τοῦ ζητουμένου καταστῇ, ὥσπερ ἐκλαθόμενος τῶν ἐν χερσὶν, ἐφ' ἕτερά τινα μὴ προσήκοντα ἐξάγεται, ἢ τινων ὕβρεις καὶ συκοφαντίας· ταῦτα γὰρ μάλιστα αὐτῷ φίλα κατὰ πᾶσαν συγγραφὴν, ἢ διηγήματά τινα μηδὲν προσήκοντα, καὶ παραπαίει εἰκῇ, καὶ μάτην λογομαχῶν, καὶ μηδὲν καίριον φθεγγόμενος. Βασιλέως δὲ ἐπεὶ μὴ αὐτοπροσώπως εἶχε καταφέρεσθαι, τῶν τε Παλαιολόγων βασιλέων πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἐνστησάμενος ὑπόθεσιν τοῦ λόγου, καὶ τὰ μὲν ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων, τὰ

At Nicephorus Gregoras nec ante, nec post cessabat: sed primum quidem datis Trapezuntium litteris ad amicos, Byzantinam Ecclesiam ut rectorum dogmatum desertricem accusabat, docebatque audacter, ab ea, ut morbida secedendum. Deinde et in Cyprum ad sui cupidos, præ aliis autem ad quemdam Georgium Lapitham, apud quem non solum Ecclesiam communiter, sed et separatim **801** ejus magistratus in vituperationem adducebat, cum tamen nihil quidquam sanum cuiquam scriberet: sed de industria mendacia et calumnias confingens, quæ nec erant, nec in sermonem venerant de dogmatis, ea ille accusabat. Ubi vero hujusmodi facinorosa audacia diutius latere non potuit, pariterque imperator et patriarcha pro intolerando habuerunt, eum non sibi tantum, sed aliis præterea multis idem exitium parare, monachis in monasterio, quod Christi appellatur (et est in regione solitaria), quoniam et Gregoras inter eos longo jam tempore vivebat, mandarunt, neminem aditum ad eum permitterent, caverentque, quantum possent, ne foras litteras quopiam daret, ac fraudibus suis multos circumduceret. Cum voluntatem explere non sineretur, nihilominus contra imperatorem æque, ut contra Ecclesiam insaniens, utrumque scriptis laceravit. Et contumeliis quidem in Ecclesiam, tomi in tertia synodo super Acindyni et Palamæ dissensione facti reprehensionem præposuit, semper pollicens, se ostensurum illum librum valde, ac turpiter mentiri, sanctorumque Patrum scitis contraria continere; nec tamen unquam quod pollicetur, aliqua ex parte præstare valet. Cum enim ad ipsum articulum venit, quo probare debet, de quo quæritur, quasi oblitus, quæ in manibus erant, ad alia quædam, nihil ad institutum pertinentia, aut ad quosdam calumniis et maledictis incessendos (quod illi in omni scriptione solemne est), aut ad narrationem ineptam delabitur: et frustra, atque inaniter verbis velitando, nihilque opportunum proferendo desipit. Postquam vero Cantacuzenum imperatorem

ipsum per se deprimere atque evertere non potuit, Palæologorum imperatorum bellum mutuum pro argumento sumens, et partim ignorantia rerum gestarum, partim gratia corrupta veritate, ac totis viribus velut in fabula comminiscenda mentiens, deinde ordine ad bellum, quod nostra memoria contra Cantacuzenum excitatum est progressus (14), tum alia complura crimini dat, servitutes, cædes, trucidationes, populationes, et quæcunque Romanis per id bellum luctuosa inciderunt, illa ascribens : tum ob amorem dominandi, imperialisque fastigii cupidinem malorum illorum nullam duxisse rationem affirmat. Illud autem Cantacuzenum ante alia vellicat, et cor ejus urit, quod mentitur, eum adhuc vivente Andronico imperii Romani longe appetentissimum, cum id assequi non posset, **802** ad monachos in monte Atho, qui viri sancti et a Deo afflati futurorum præsensionem habere judicabantur profectum esse, de futuris, et an ad se Romanum imperium perventurum esset, percunctaturum. Post ad monachos conversus, multis et acriter in eos, non solum ut in Massalianos et prave de religione sentientes, sed etiam ut crapulæ ac vinolentiæ deditos invehitur. Comedunt enim, inquit, plusquam sues, et bibunt plusquam elephanti. Ubi autem ebrietatem nimiam edormierunt, arcana Dei se scire contendunt, et responsa edunt. Denique aliorum quorumdam eos insimulat, quæ præter ipsum nemo illis intentasset. Deinde cum de bello mirifice mentiendo narrasset, jamque eo perveuisset, ut ab Ecclesia dissensionem quorumdam exponeret, ipse docet, quo pacto imperator in fidem orthodoxam offendat, et dogmata patria convellat. Quare nec judicium ab illo judicatum approbatione dignum putat, ut qui Palamæ adhæreat, eamdemque doctrinæ perversitatem colat. Quæ cum legisset Cantacuzenus imperator (in manus enim ejus venerunt), de accusatione quidem tomi nullum se verbum dicturum ait, cum is semet tueri maxime possit. Si namque ex eo ejus rectitudo et veritas demonstratur, quia sanctis Patribus, et editis a sacris antea synodis de germana fide constitutionibus consentanea loquitur, et is hæc semper studet, eique rei diligenter prospicit, alia probatione opus non est, cum illa sufficiat, quam suppeditat. Quin et ipse accusator testis idoneus fuerit, qui in aliis scriptis suis prava Barlaami dogmata liberrime vituperat, quando mortuum Andronicum juniorem lamentans (15), inter cætera encomia sic prædicat : Sacri Ecclesiæ præsides, fervidum amatorem, et tutorem dogmatum ; qui in montibus et speluncis habitatis, vestræ claritudinis et gloriæ defensorem ac propugnatorem ; sacrorum monasteriorum moderatores, vestri ro-

A δ' εὐνοίᾳ τὴν ἀλήθειαν παραφθείρας, καὶ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν ὥσπερ ἐν πλάσματι καταψευσάμενος, ἔπειτα καὶ καθ' εἱρμὸν ἐπὶ τὸν ἐφ' ἡμῶν πρὸς Καντακουζηνὸν προϊὼν, πολλὰ μὲν αὐτοῦ καὶ ἄλλα κατηγορεῖ, ἀνδραποδισμοὺς καὶ φόνους, καὶ σφαγὰς, καὶ λεηλασίας, καὶ ὅσα δυσχερῆ ἐν τῷ τοῦ πολέμου χρόνῳ συμπέπτωκε Ῥωμαίοις, αὐτῷ προσάπτων· καὶ διὰ φιλαρχίαν, καὶ τιμῆς βασιλικῆς ἐπιθυμίαν τῶν δεινῶν ἐκείνων οὐδένα λέγων πεποιῆσθαι λόγον. Ὃ δὲ μάλιστα αὐτοῦ καθάπτεται, καὶ ὡς ἐπιπλεῖστον διατρίβει, ἐκεῖνό ἐστιν, ὅτι περιόντος τε ἔτι βασιλέως Ἀνδρονίκου, τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἐρῶν ὑπερφυῶς, καὶ μὴ δυνάμενος τυχεῖν, ἐπὶ τοὺς ἐν Ἄθῳ μοναχοὺς δοκοῦντας ἀρετῆς ἀντιποιεῖσθαι, καὶ μυστήρια Θεοῦ εἰδέναι ἐφοίτησε, πευσόμενος
B περὶ τῶν μελλόντων, καὶ εἰ πρὸς αὐτὸν ἡ βασιλεία Ῥωμαίων ἥξει. Ἔπειτα ἐπὶ τοὺς μοναχοὺς τραπόμενος, πολλὰ καὶ δεινὰ κατηγορεῖ· οὐ μόνον Μασσαλιανοὺς, καὶ περὶ τὰ ὀρθὰ δόγματα διεφθαρμένους λέγων, ἀλλὰ καὶ περὶ πότους καὶ οἰνοφλυγίας ἀκρατεῖς· Ἐσθίουσι γὰρ, φησὶν, ὑπὲρ χοίρους, καὶ πίνουσιν ὑπὲρ ἐλέφαντας. Ἐπειδὰν δὲ ἀνανήψωσι τῆς πολλῆς μέθης, μυστήρια Θεοῦ εἰδέναι διατείνονται, καὶ περὶ μελλόντων προφητεύουσι. Καὶ ἕτερ' ἄττα κατηγόρηκεν ἐκείνων, ὧν πᾶς τις ἂν ἀπέσχετο πλὴν αὐτοῦ. Ἔπειτα διηγησάμενος τὰ κατὰ τὸν πόλεμον μάλιστα φιλοψευδῶς, καὶ γενόμενος ἐν ᾧ τὰ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τὴν διαφορὰν διηγεῖσθαι ἔμελλε, κακοδοξίαν βασιλέως κατηγορεῖ, καὶ τῶν
C πατρίων ἀθέτησιν δογμάτων. Δι' ἃ οὐδὲ τὴν δίκην οἴεται δεῖν στέργειν τὴν παρ' ἐκείνου δικασθεῖσαν, ὡς ἐκδεδιῃτημένην διὰ τὸ ἐκεῖνον Παλαμᾷ προσκεῖσθαι, καὶ τὴν ἴσην ἐν τοῖς δόγμασι διαστροφὴν ᾑρῆσθαι. Ἃ ἐπεὶ ἀνέγνω βασιλεὺς, ἧκε γὰρ αὐτῷ εἰς χεῖρας, περὶ μὲν τοῦ τόμου τῆς κατηγορίας οὐδένα ποιήσεσθαι λόγον εἶπεν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι δυναμένου μάλιστα. Εἰ γὰρ ἐκείνου τῆς ὀρθότητος καὶ τῆς ἀληθείας σαφὴς ἀπόδειξις τὸ τοῖς ἁγίοις σύμφωνα λέγειν θεολόγοις, καὶ τοῖς ὑπὸ θείων πρότερον συνόδων περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως κεκυρωμένοις, τοῦτο δ' ἐκείνῳ σπουδάζεται διαπαντὸς, καὶ πολλὴν τούτου τοῦ μέρους πρόνοιαν ποιεῖται, ἑτέρας ἀποδείξεως οὐκ ἂν δεηθείη περὶ ἑαυτοῦ, τῆς προσούσης ἐξαρκούσης. Ἀξιόχρεως δ' ἂν εἴη, καὶ ὁ
D κατηγορῶν αὐτὸς, ἐν ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασι τὰ Βαρλαὰμ διεφθορότα δόγματα κακίζων, καὶ ὅλην γλῶτταν ἐπαφιεὶς, ἡνίκα βασιλέα τὸν νέον Ἀνδρόνικον τετελευτηκότα] μονῳδῶν, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγκωμίοις καὶ τοῦτο τέθεικεν· Οἱ Ἐκκλησίας ἱεροὶ προστάται, ζητήσατε τὸν διάπυρον σπουδαστὴν, καὶ συλλήπτορα τῶν δογμάτων· οἱ ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, τὸν πρόβολον καὶ προασπιστὴν τῆς ὑμετέρας εὐκλείας καὶ δόξης. Οἱ τῶν θείων ἀσκητηρίων ἡγήτορες, τὴν τῆς ὑμετέρας ἰσχύος ἀκρόπολιν. Μνήσθητε τοὺς ὑπὲρ ὑμῶν τελευταίους ἀγῶνας

Jacobi Pontani notæ.

(14) Non exstant hæc scripta Gregoræ, et Cantacuzenum valde commoverunt, ut res suas ipse, utpote verius, sincerius, exploratiusque scriberet.

(15) Legat qui voluerit, exstat enim lib. x : *Nos vero victorias cantaturos, et laudum spectacula sacratissimi imperatoris*, etc.

αὐτοῦ, πῶς πεπονηκότος ἤδη καθάπαξ τοῦ σώματος ἔκ τε τῶν πολεμικῶν τραυμάτων, ἔκ τε τῶν ἰατρικῶν καυτήρων. Καὶ πρὸς θάνατον ἐντεῦθεν ἐλαυνόμενος, κατεφρόνησέ τε τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἀφειδήσας, προθύμως ἐπὶ τὸ βῆμα, καὶ τοὺς ἱεροφάντας ἧκε, καὶ οὐ πρότερον ἐκεῖθεν ἀπήλλαξε, πρὶν τοὺς ὑμῶν ὑβριστὰς, καὶ τὰ ἐκείνων διεφθορότα δόγματα, καὶ παρέγγραπτα τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια συντρῖψαί τε, καὶ ὅλοις δοῦναι φθορᾶς καὶ ἀπωλείας βυθοῖς τε καὶ κύμασι. Τοιαῦτα καὶ αὐτὸς πρὶν διαφθαρῆναι τὰς δόξας εἶχε περὶ τῶν δογμάτων. Οὐ γάρ ἐστιν εἰπεῖν, ὡς ἕτερα μὲν ἦσαν ὧν κατέγνω βασιλεὺς δικάζων, καὶ διαφθορὰν κατεψηφίσατο, καὶ παρατροπὴν τῆς ἀληθείας· ἕτερα δ' ὁ ἐπ' ἐμοῦ γεγενημένος τόμος ἐξήλασε τῆς Ἐκκλησίας, καθ' οὗ τὴν θαυμαστὴν ἐπεδείξατο σπουδὴν, ἀλλὰ ταυτὰ παντάπασιν. Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν Ἄθῳ ἁγίων ὧν μέθας καὶ ἀδδηφαγίας καταψεύδεται, τοῦ βίου λαμπρότερον παντὸς φωτὸς τὴν ἐκείνων ἀρετὴν, καὶ οἰκειότητα πρὸς Θεὸν ποιοῦντος ἐναργῆ. Τοσοῦτον γὰρ ἀπείχοντο μέθης καὶ κραιπάλης διὰ βίου, ὅσον ἀληθείας ὁ κατηγορῶν. Ἕλληνες μὲν οὖν φασιν ἐν μύθοις, Ἀτλαντά τινα τῶν μετὰ Κρόνου θεῶν καθῃρημένων, ταύτην ὑπὸ τῶν ἀρξάντων τὴν δίκην κατεψηφίσθαι τοὺς τῆς γῆς ἀνέχειν κίονας, ὡς ἂν πιέζοιτο τοσούτῳ βάρει. Ἐγὼ δὲ τούτους φαίην ἂν καὶ τῆς ἀληθείας ἐμοὶ συμμαρτυρούσης, ταύτην τὴν τιμὴν λαχεῖν, τοῦ βίου τῆς πολλῆς φιλοσοφίας ἕνεκα παρὰ Θεοῦ, τὸ τὴν γῆν ἀνέχειν, εὐχαῖς ἱλεουμένους αὐτῇ τὸ Θεῖον. Ὅτι δ' αὐτὸς ἐν αὐτοῖς γενόμενος, ἔτι βασιλέως περιόντος, περὶ τῆς Ῥωμαίων βασιλείας προφητεύειν ἐδεόμην, εἰ ἥξει πρὸς ἐμὲ, ψεύδεται σαφῶς. Καὶ τούτου γε ἀπόδειξις ἐναργεστάτη, οὐχ ἧττον μὲν καὶ τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἐκεῖνον τοιαῦτα λέγειν ψευδόμενον, ὡς τὰ πολλὰ καὶ περὶ τἄλλα, ὥσπερ δὴ καὶ περὶ τοῦτο· μάλιστα δὲ καὶ Ἄννα ἡ βασιλὶς τἀληθῆ συμμαρτυρήσειε πάντων μάλιστα ἐμοὶ τὰ τοιαῦτα συνειδυῖα. Οὐχ ἧττον γὰρ ἢ βασιλεὺς καὶ αὐτὴ τότε τοῦ τὰ βεβουλευμένα ὑπερθέσθαι μοι ἐγένετο αἰτιωτάτη· οὐ γὰρ ὥσπερ ἐκεῖνος κατεψεύσατο, ἐπὶ προφητείας ἧκον ἐγὼ τότε καὶ μελλόντων ἀποβάσεις ἐπὶ τοὺς ἐν Ἄθῳ μοναχούς· ἀλλὰ μάλιστα μὲν δεησόμενος ἐκείνων ὑπὲρ τῆς βασιλέως ὑγιείας, ἧς οὐδὲν ἐμοὶ βέλτιον, οὔτε τιμιώτερον ἐν βίῳ ἦν. Ἔπειτα καὶ τὸ Θεῖον ἵλεων εὐχαῖς ἐμοὶ ποιεῖν πολλὰ προσκεκρουκότι ἐν τῷ βίῳ, καὶ τὴν ἐκεῖσε τῶν ἐνθάδε βεβιωμένων εὐθύνην δεδοικότι. Πρὸς τούτοις δὲ ἐπεὶ ἐδόκει καὶ τῶν τοῦ βίου θορύβων ἀναχωρεῖν, εἰς κόρον ἀπολαύσαντι καὶ δόξης

A boris arcem desiderate. Mementote supremos ejus pro vobis agones, quomodo debilitato jam penitus toto corpore hostilibus vulneribus, medicorumque ustionibus, et inde ad mortem tendente, se contempserit, vitæque haud pepercerit, alacriter ad tribunal et sacrorum antistites venerit, nec prius inde abierit, quam insectatores vestros, et depravata illorum dogmata, et inducta Ecclesiæ naufragia contriverit, et imis perditionis exitiique fluctibus dederit. **803** Talis item ejus fuit, priusquam perverteretur, de dogmatis sententia. Non enim dici potest, alia fuisse, quæ judicio suo, ut depravationem ac perniciem veritatis, condemnavit imperator: alia tomum sub me confectum (16) ex Ecclesia exturbasse (adversus quem tomum B mirum est quantum studii adhibuerit), sed eadem penitissime. Idem et de sanctis in monte Atho habendum, quos temulentiæ ac ventris vitio deditos mentius, quando vita et mores omni luce clarius illorum virtutem et cum Deo conjunctionem produnt. Tantum enim semper a vinolentia et crapula abfuerunt, quantum accusator a veritate. Græci fabulantur Atlantem quemdam, diis cum Saturno cœlo pulsis (17), hac pœna a principibus punitum, ut terræ columnas sustineret, atque ita ponderis vastitate premeretur. Atqui ego, veritate mihi attestante, hosce homines vita puriter admodum agenda hunc honorem a Deo consequi dixerim, ut terrarum orbem, ejus numen precibus illi placantes, fulciant ac sustentent. C Me autem, etiamnum vivo Andronico imperatore, ad eos profectum, de imperio Romano, ut mihi vaticinarentur, rogasse, ecquid ad me venturum esset, aperte mentitur: quem hoc ipsum mentiri certissima illa probatio est, quod toties etiam in aliis mentiri consuevit. In primis autem et Anna imperatrix, eorum omnium mihi conscia, veritati testimonium impertiet. Non enim minus illa me, quam imperator commovit, ut deliberata in aliud tempus differrem. Non ego, ut ille mendax ait, tunc ad monachos in Atho monte discessi, ut futuros eventus ex eorum prædictionibus elicerem: sed ante omnia, ut imperatoris valetudinem, qua in vita nihil habebam melius ac pretiosius, eorum votis precibusque com- D mendarem; item, ut eorumdem pro me supplicationes impetrarem, qui, quod toties Deum offendissem, perpetratorum supplicia, post obitum luenda, pertimescerem. Ad hæc cum animo sederet, post humanæ gloriæ, felicitatis, ac deliciarum satietatem a tumultibus recedere, præstare cogitabam alicui monastario

Jacobi Pontani notæ.

(16) Vel hinc patet, hujus historiæ parentem Cantacuzenum ipsissimum esse, cum oblitus sui primam personam ponat, *sub me*, inquit, id est, me imperatore ac præside. Infra rursum, *me autem*, etc. aliquoties per totum caput. Tamen in fine ad dissimulationem redit, dicens, hæc pro se respondisse Cantacuzenum, lectis Gregoræ scriptis de se, et dixisse jam monachum, cap. 25, quo et jam tempore ex antecedentibus verisimile est ad historiam scribendam aggressum fuisse.

(17) Hanc fabulam nusquam legi. Atlas est mons in Mauritania, cujus vertex propter altitudinem videtur cœlum attingere. Et quoniam Atlas, qui ibi regnavit, rerum astronomicarum fuit studiosissimus, datus ex similitudine nominis fabulæ locus, ut cœlum sustinere diceretur. Cui parumper successit in eo onere sustinendo Hercules, quia nimirum ab eodem Atlante res cœlestes, stellarumque rationes et motus didicit.

me mandare, ibique reliquum annorum meorum ab inanibus mundi perturbationibus, strepituque remotum, in tranquillitate consumere. Placebat autem magis Batopedii monasterium. Moxque monachis illis dato argento præcipi, domicilia mihi construenda locarent, quæ usque nunc exstant, veritatemque, qua nihil colo sanctius, testantur clarissime. **804** Cur autem non illic monachi habitum indutus manserim, sed ad imperatorum negotiorumque tumultus redierim, nec amor mundi in causa fuit, nec ad res humanas laude dignas torpor quidam, sed imperator ipse immodice mihi affixus, et qui sine me vitam sibi insuavem, atque acerbam putaret. Ut enim sciscitatus, quid me Atho adduxisset, causam percepit, nempe, liberandi me a curis et negotiorum turbis, vitæque innocenter actitandæ desiderium, amicitiam a me magnopere violatam conquestus est, quod privata sectans commoda, publica negligerem: et ipsum solum in tanta occupationum multitudine, molestiaque destituens, ipse secedere, et tranquillo otio perfrui meditarer: erumpensque in me stomachum, propositum meum injuriam, et amicitiæ suæ contemptum appellabat. Me autem affirmante, animam curare voluisse, et æquum censente, nihil hoc uno præstantius existimari, magisque ipsum iniquum esse, si me eo incumbentem, et honestam aliquam responsionem apud formidabile illud Dei tribunal pro admissis acquirere laborantem prohibere conaretur, postquam animum meum flectere nequivit, et in suscepto consilio obfirmatum vidit, Augustam ascivit sociam. Inde ambo multis verbis et argumentis me pervicerunt, ne tum quod cupiebam exsequerer. Quanquam (amica enim veritas) nec ipse, etsi impense volebam, propter conjunctissimam familiaritatem ab imperatore separari poteram. Nec tamen ab ea mente prorsus discessi, sed tum quidem, pro eo ac illi petebant, rediturum me promisi, et ubi sanctos illos allocutus, effeci, ut in Batopedio habitaculum mihi construeretur, Thessalonicam ad imperatorem redii. Erat autem in animo rebus meis bene compositis reverti, et inter monachos illos eadem vitæ instituta, legesque profiteri. Brevi intervallo imperatore mortalitate perfuncto, quia aliud non licebat, tota rectione in humeros meos translata, detentus sum etiam invitus. Cum autem sycophantæ illi bellum suscitassent, et me meosque adeo in summum discrimen conjecissent, non meæ potius, quam omnium saluti consulturus, imperatorem Romanum fieri me sustinui, tantumque malorum examen tamdiu oppugnatus toleravi. Quod cum ita sit, Gregoras mentitur ea impudentissime, quæ non refutari modo, sed facillime refutari queant. **805** Quod porro me partibus Palamæ addictum, injustam tulisse sententiam, ait, atque ideo nec se pariturum, cum judicio disceptantibus idem et judex, et adversarius fuerit, nullo negotio ejus vanitatem demon-

A ἀνθρωπίνης, καὶ εὐημερίας καὶ τρυφῆς, ἐσκεπτόμην ἐν τίνι τῶν φροντιστηρίων βέλτιον οἰκεῖν, καὶ τὸν ἐπίλοιπον βίον ἐν ἀταραξίᾳ διανύειν τῶν τοῦ βίου ματαίων ἀποστάντα θορύβων καὶ ταραχῶν. Καὶ ἐδόκει τὸ Βατοπεδίου αἱρετώτερον, αὐτίκα τε τοῖς ἐκεῖσε μοναχοῖς ἐκέλευον, ἀναλώματα παρέχων, οἰκήσεις ἐμοὶ ποιεῖν, αἳ καὶ εἰς δεῦρο διασώζονται, ἀπόδειξις ἐναργὴς τῆς παρ' ἐμοὶ πρεσβευομένης ἀληθείας, τοῦ δὲ μὴ τότε αἴτιον ἐκεῖ καταλειφθῆναι, καὶ σχῆμα μοναχῶν ἀναλαβεῖν, ἀλλ' αὖθις πρὸς βασιλέα καὶ τὸν θόρυβον τῶν πραγμάτων ἐπανήκειν, οὔθ' ἡ φιλοκοσμία ἦν, οὔθ' ἡ ῥᾳθυμία περὶ τὰ καλά· ἀλλὰ βασιλεὺς αὐτὸς ἀτόπως ἐξεχόμενος, καὶ οὐδὲ βιωτὸν ἡγούμενος αὐτῷ τὸν βίον ἐμοῦ διεστηκότος. Ὡς γὰρ ἐπυνθάνετο τὴν αἰτίαν, ἥ με ἄγει πρὸς τὸν
B Ἄθω, καὶ τῆς ἐν βίῳ φιλοσοφίας, ἤκουεν ἐπιθυμίαν καὶ θορύβων καὶ πραγμάτων ἀπαλλαγῆς, πολλὴν ἀφιλίαν κατηγόρει, ὅτι τὰ δοκοῦντα λυσιτελεῖν ζητῶν ἰδίᾳ, τῶν κοινῶν καταμελῶ, καὶ μόνον καταλείπων ἐπὶ τοσοῦτον πραγμάτων ὄχλον, αὐτὸς βούλομαι ἀναχωρεῖν, καὶ ἀπολαύειν τῆς γαλήνης. Ἠγανάκτει τε, καὶ ἀδικίαν τὸ πρᾶγμα ἀπεκάλει, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀθέτησιν φιλίας. Ἐμοῦ δὲ τὸ περὶ ψυχῆς τὸν λόγον πεποιῆσθαι ἰσχυριζομένου, καὶ μηδὲν ἀξιοῦντος ἡγεῖσθαι προτιμότερον, καὶ μᾶλλον ἐκεῖνον ἀποδεικνύντος ἀδικεῖν, εἰ βουλομένῳ ταύτης πρόνοιαν ποιεῖσθαι, καί τινα εὐπρόσωπον ἀπολογίαν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου βήματος, ἐφ' οἷς προσκέκρουκα Θεῷ πορίζειν ἐμαυτῷ, αὐτὸς
C φαίνοιτο κωλύων, ἐπεὶ μὴ πείθειν ἐκεῖνος εἶχεν, ἀλλ' ἰσχυρῶς ἐχόμενον ἑώρα τῶν προτέρων λογισμῶν, καὶ βασιλίδι τῇ γυναικὶ χρησάμενος συμμάχῳ, ἔπεισαν ἄμφω πολλοῖς χρησάμενοι λόγοις καὶ παραινέσεσι, μὴ τὸ νῦν ἔχον πράττειν τὰ κατὰ γνώμην. Φίλον δὲ τἀληθὲς, οὐδ' αὐτὸν δυνάμενον διαστῆναι βασιλέως ὑπὸ τῆς ἄκρας συνηθείας, καίτοι μάλιστα βουλόμενον, οὐ μὴν παντάπασι τῶν λογισμῶν ἐκείνων ἀπεσχόμην, ἀλλὰ τότε μὲν αὖθις ἀναστρέφειν ἐπηγγελλόμην, ὥσπερ ἐκεῖνοί γε ἠξίουν. Καὶ ἀνέστρεφον ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς ἐκείνους μετὰ τὸ τοὺς ἁγίους ἐκείνους προσειπεῖν, καὶ τὴν δεξομένην ἐν ὑστέρῳ οἴκησιν οἰκοδομεῖσθαι ἐν Βατοπεδίῳ παρασκευάσαι, γνώμην δὲ εἶχον, ὡς εὖ διαθέμενος τοῖς τὰ κατ' ἐμὲ, αὖθις ἐπανήξων, καὶ συνεσόμενος
D ἐκεῖσε μοναχοῖς τὸν ἴσον βίον ἑλόμενος αὐτοῖς. Ὀλίγῳ δὲ ὕστερον τετελευτηκότος βασιλέως, ἐπεὶ πράττειν ἑτέρως οὐκ ἐπ' ἐμὲ καταλειφθείσης, καὶ ἄκων ἐξῆν, τῆς ὅλης διοικήσεως τῶν πραγμάτων κατεσχόμην, τῶν συκοφαντῶν δὲ ἐκείνων τὸν πόλεμον κεκινηκότων, καὶ τὸν περὶ τοῦ ζῆν κίνδυνον ἐμοί τε καὶ τοῖς συνοῦσιν οὕτως ἀθρόον ἐπενεγκόντων, οὐ τῆς ἐμαυτοῦ μᾶλλον ἢ τῶν ὅλων σωτηρίας ἕνεκα τὸ βασιλεὺς Ῥωμαίων εἱλόμην εἶναι, καὶ τοσοῦτον ὑπέμεινα κακῶν ἑσμὸν, ἀνημέρως οὕτω πολεμηθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον. Δι' ἃ μάλιστα ψεύδεται Γρηγορᾶς οὐκ ἀνετέλεγκτα, ἀλλὰ πάντων μάλιστα εὐελεγκτότατα. Ὅτι δέ μέ φησι τῇ Παλαμᾶ, προσκείμενον μερίδι ἄδικον ψῆφον ἐπενεγκεῖν, καὶ διὰ τοῦτο μηδ' αὐτὸν

πείθεσθαι ἐθέλειν, ὡς τὸν αὐτὸν ὄντα, καὶ δικαστὴν, καὶ ἀντικαθιστάμενον πρὸς τὴν δίκην τοῖς κρινομένοις, εὐχερέστατα ψευδόμενον ἀπελέγξω. Οὐ γὰρ μόνον Βαρλαὰμ, ὃς τῆς τοιαύτης ἦρξε διαφορᾶς μᾶλλον προσεκείμην ἐξαρχῆς αὐτός· αὐτόν τε γὰρ εἶχον ἐπὶ τῆς ἐμῆς οἰκίας διατρίβοντα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ πολλῆς ἠξίουν τῆς προνοίας, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα τῶν φίλων ἦγον, καὶ μᾶλλον ἐπ' ἐκείνου χώραν εἶχε τὸ ἐμὲ προκατειλῆφθαι. Ἐκεῖνος γὰρ ἀεὶ συνῆν, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐξετίθει ἀκριβέστατα, καὶ ὑφηγεῖτο συνεχῶς. Ὅθεν οὐδ' ἔστι σκήψασθαί τινα, ὡς ἃ μὲν Παλαμᾶς περὶ ὧν πρεσβεύειν διαβεβαιοῦται ᾔδειν, τὰ τῶν ἀντιλεγόντων δὲ ἠγνόουν. Ἀλλ' εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἐκείνοις μᾶλλον ἐνήτυχον προτέροις, καὶ μετὰ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν, ἐπεὶ τῶν Ῥωμαίων ὑπ' ἐμοὶ πᾶσα ἡ ἡγεμονία ἦν, τοσοῦτον ἀπέσχον τοῦ μᾶλλον προσκεῖσθαι τοῖς ἑτέροις ὑπ' ἀκρισίας, ὥστε πατριάρχην τὸν Ἰωάννην, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπὶ τὴν δίκην προὐκαλούμην μέλλοντα ἐν τοῖς αὐτοῖς τούτοις ἐξετάζεσθαι· τὰ ἴσα γὰρ ἐνεκαλεῖτο, καὶ μετ' ἐκεῖνον αὖθις τὸν Ἀκίνδυνον, ἐπεὶ κρυπτόμενος αὐτὸς ἑτέρους προσέπεμπε, καὶ παρέπειθε θορυβεῖν, ὡς ἀδίκως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διαστροφὴν τῶν δογμάτων ἐγκαλοῖντο, αὐτοὶ μᾶλλον κακῶς περὶ αὐτῶν φρονοῦντες, οὐ περιεῖδον· ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν ἐκέλευον χωρεῖν, καὶ τυγχάνειν τῶν δικαίων, καὶ πίστεις παρεῖχον ἐπὶ τῷ πείσεσθαι προσδοκᾶν μηδὲν δεινόν· δεδοικέναι γὰρ ἔλεγε μὴ εἱρχθῇ. Αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἧττον, καὶ μετὰ τὰς πίστεις ἀπεκρύπτετο καὶ ἠγνοήθη μέχρι τελευτῆς. Χρόνῳ δὲ ὕστερον ἐπεὶ αὐτός τε Γρηγορᾶς, καὶ ἄλλοι ἀνεφύησαν τῆς Βαρλαὰμ, καὶ Ἀκινδύνου αἱρέσεως διάδοχοι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐθορύβουν, καὶ τὸ δικαστήριον ἐπεβοῶντο, οὐ περιεῖδον αὖθις· ἀλλὰ σύνοδόν τε ἐκ πολλῶν ἀρχιερέων συνεκρότουν, καὶ τὸν Θεσσαλονίκης Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν μετεπεμπόμην, λόγον περὶ ὧν ἐνεκαλεῖτο δώσοντα· καί τοι δίκαιος ὢν τὰ δὶς ἐψηφισμένα στέργειν πρότερον. Βασιλεύς τε γὰρ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ ἀοίδιμος μετὰ τῆς συνόδου κατεδίκασεν ἁπάσαις ψήφοις, οὐ Βαρλαὰμ τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ εἴ τις ὕστερον φαίνοιτο φρονῶν τὰ ἴσα, καὶ μετὰ ταῦτα, ἐμοῦ ἀπόντος, Ἄννα ἡ βασιλὶς μετὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡνίκα πατριάρχην τε καθεῖλον τὸν Ἰωάννην διὰ τὴν κακοδοξίαν, καὶ τοὺς φρονοῦντας τὰ ἴσα αὖθις ἢ φρονήσοντας, ὅτε καὶ τῶν ὕστερον ἀντιλεγόντων, οἱ πλείους ἦσαν σύμψηφοι, ἢ προστάται τῶν γινομένων μᾶλλον. Δίκαιος οὖν, ὥσπερ ἔφην τὰ ἐψηφισμένα στέργειν ὢν, οὐχ ὑπέμεινα, μὴ καὶ ἐπ' ἐμαυτοῦ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τῶν λεγομένων, καὶ τὸν τοῦ δικαίου λόγον οὐ παρεῖδον, ἀλλ' ἐξήνεγκα τὴν ψῆφον ἀληθῆ καὶ δικαίαν, οὔτε φιλίαν, οὔτε ἔχθραν, οὔτε τῶν ὄντων οὐδὲν ἕτερον τῆς ἀληθείας προτιμήσας. Ὡς γὰρ οὐδ' ἐπὶ μικροῖς τισι καὶ εὐκαταφρονήτοις τινῶν διαφερομένων τὸ δίκαιον παρεῖδον· ἀλλ' ἀληθῶς καὶ δικαίως ἐδίκασα πᾶσι, σχολῇ γ' ἂν περὶ δογμάτων τῆς δίκης οὔσης, ἔνθα τὸ κινδυνευόμενον Θεὸς, τῆς ἀληθείας ἕτερόν τι προειλόμην· ἀλλ' ὡς ἐπ' αὐτοῦ Θεοῦ τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων σαφῆ καὶ καθαρὰν πεποιημένος, Παλαμᾶν μὲν εὕρισκον,

A strabo. Contra enim potius Barlaamo, ejus dissensionis incentori a principio adhærebam, quem et in ædibus meis cum fratribus hospitio exceperam, et curabam eum studiose, numerabamque in amicissimis; cui præ aliis patebat ad me aditus, assiduo enim mecum versabatur, resque suas exponebat mihi accuratissime, et docebat quotidie. Unde non est, cur quis fingat, me, quæ Palamas quidem pro verissimis duceret, et confirmaret, non ignorasse, ignorasse autem, quæ contra ab aliis dicerentur. Sed, si vera licet loqui, cum illis et prius, et bello finito, postquam imperio universo potitus sum, egi; tantumque abfuit, ut magis temeritate quadam ab aliis starem, ut Joannem patriarcham sæpius in his ipsis examinandum ad B judicium provocarim: siquidem eorumdem reus erat. Et post illum rursus Acindynum (qui se parietibus tegens, alios mittebat, male a se persuasos, ut tumultuarentur, perinde, quasi corruptorum Ecclesiæ dogmatum per nefas accusaretur, cum ipsi potius adversarii ea corrumperent), non præterii, sed ad quæstionem de se habendam ire, et juri stare jussi, fidemque dedi, nihil ei triste eventurum; timere enim se affirmabat, ne jussu meo in carcerem raperetur. Ille vero quanquam accepta fide, nihilo minus se occultabat, et ad mortem usque latuit. Tempore procedente, ubi ipse Gregoras, et alii Barlaami, et Acindyni hæresis successores exorti, Ecclesiam perturbarunt, et C tribunal appellarunt, denuo rem minime dissimulandam censui: sed multorum episcoporum synodum coegi, Gregoriumque Palamam Thessalonicensem antistitem accersivi, de quibus accusabatur, responsurum: quamvis antea bis decretis merito contentus esse potuissem. Nam et laudatissimus ille imperator Andronicus cum synodo non Barlaamum solum, sed si quis in posterum paria sentire reperiretur, penitus damnavit, et postea me absente Anna imperatrix cum episcopis, quando Joannem patriarcham propter opinionis errorem, simulque omnes eadem sentientes, aut sensuros exauctoravit, cum plures eorum, qui contradixerunt, assentirentur, imo rei agundæ præessent potius. Cum itaque, ut narravi, decre- D tis contentus esse possem, non quievi, 806 quin me quoque imperatore, quæ dicta sunt, in disquisitionem vocarentur, et justitiæ rationem habui sententiam veram, et justam, nullo vel ad odium, vel aliud quidquam respectu, tuli. Qui enim nec ob parva quædam, et despicabilia litigantium jura vilipendi, sed ex vero et justo jus dixi omnibus, multo minus in dogmatum judicio, ubi id de quo periculum est, Deus est, veritate quidquam antiquius habui, sed tanquam præsente, et audiente Numine dogmata ad liquidum, et fideliter discutienda cum curassem, Palamam, et socios sanctis Patribus summe congruentes, eorumque vestigia manifeste prementes, Gregoram vero et alios, qui his adversabantur, Barlaami et Acindyni genuinos

discipulos inveni, quorum placita cum veritate pugnantia, et pietate fidei a sanctis Patribus traditæ, esse contraria, licebat etiam magistris prioribus tomis discere. Nihilo minus cum præscriptis ab Ecclesiæ doctoribus velut canonibus ea comparassemus, minime dubiam plane depravationem vidimus. Quocirca episcopis omnibus approbantibus, illos quidem ut recte sentientes absolvi, hos condemnavi: ac de cætero, ut æquum erat, victoribus omni ratione adjutorem me præbui, victis, amissa fronte nec ad veritatem redire, nec quiescere volentibus, nec sua tantum pernicie contentis sed ad idem barathrum et alios illicientibus, sine ulla verecundia contumeliosis, et supra omnem modum impudentibus (id quod a principio inimicis veritatis, et Ecclesiæ hostibus in more fuit) pœnam debitam inflixi; imo enimvero minorem debita, neque enim ut illi malum quod merebantur, acciperent, sed ne possent malum dare providebam. Est autem, opinor, lex et in aliis vitæ humanæ publicis, privatisque criminibus, judicem, priusquam litigatores causam dicant, nullum damnare, nisi ab officio velit discedere: auditis autem utrisque partibus, et ad alteram respiciente victoria (quod omnino oportet) et ipsum ad validiorem accedere, illamque aliam, quæ læserat, ad officium compellere. Non igitur injurius quilibet propterea contra judicem excipiet, eumque pro injusto traducet, quia se ad violati partes adjunxerit. Quod Gregoras nunc faciens, non magis mendacii, quam amentiæ et improbitatis opinionem consequitur. Quod autem legitimum de veritate sensum in se corrumpi passus, et patria **807** pietate ejurata transversim raptus, a Barlaamo, et Acindyno hæreticis, propter improbitatem suam, et frustrationem eorum quæ speraverat, nec ipsi animæ suæ pepercit, ut ulcisceretur tantummodo, a quibus se læsum putat, mihi eadem objicit, mirari nemo debet. Qui namque Deum ipsum non est reveritus, sed propter odium suum in quosdam adversus illum mendacia multa effudit, longe minus ab imperatore, præsertim cum ei cum offecisse videretur, temperare voluit. Pietati autem meæ, et in vera, atque avita religione constantiæ tota Ecclesia, gratia Dei in veritate stabilita, et apostolicis traditionibus sedulo inhærens, testimonium dabit, nec minus ipse Gregoras, accusator meus, qui toto belli tempore non solum de laudibus meis multa disseruit (18), sed etiam benevolentia quadam in me, mea causa extrema perpeti paratus fuit, quando eadem sentiebam, quæ hodie sentio. Nam damnationem Barlaami, qua illum feriit Andronicus imperator, ipse approbavi, et post ejus mortem rursum Acindynum damnavi, Joanne patriarcha synodum convocante, et stomachante vehe-

A καὶ τοὺς τὰ ἴσα ἠρημένους, τοῖς ἁγίοις, καὶ θεολόγοις ἄκρως συμφωνοῦντας, κατ' ἴχνος ἑπομένους φανερῶς, Γρηγορᾶν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους οἳ ἀντικαθίσταντο, τὰ Βαρλαὰμ, καὶ Ἀκινδύνου δοξάζοντας ἀπαραποιήτως, ἃ ὅτι τῆς ἀληθείας ἔκφυλα, καὶ τῆς περὶ τῆς εὐσεβοῦς ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων παραδοθείσης πίστεως ἐναντία, ἐξῆν μὲν καὶ τοῖς προτέροις τόμοις χρήσασθαι διδασκάλοις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τοῖς ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας παραδοθεῖσιν, ὥσπερ κανόσι παραθέντες, τὴν διαστροφὴν εὕρομεν σαφῆ καὶ καθαρὰν, οὗ ἕνεκα καὶ αὐτὸς, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀρχιερέων συνεπιψηφιζομένων, ἐκείνους μὲν ὡς ὀρθῶς φρονοῦντας ἐδικαίωσα, τούτων δὲ κατεψηφισάμην, τὸ δὲ ἐξῆς ὥσπερ ἦν δίκαιον, τοῖς μὲν νενικηκόσι, πάντα τρόπον ἐπεκούρησα, τοῖς ἡτ-B τημένοις δὲ ἀναισχυντοῦσι, καὶ μήτ' ἐπιστρέφειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν βεβουλημένοις, μήτε ἡσυχίαν ἄγειν, τῇ σφετέρᾳ μόνον ἀγαπῶσιν ἀπωλείᾳ, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἴσον βάραθρον, καὶ ἄλλους ἐκκαλουμένοις, καὶ πρὸς ὕβρεις χωροῦσιν ἀνερυθριάστως, καὶ πᾶσαν ὑπερβολὴν ἀναισχυντίας ἐπιδεικνυμένοις, ὥσπερ ἔθος ἐξαρχῆς τοῖς ἐχθροῖς τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς Ἐκκλησίας πολεμίοις, καὶ δίκην τὴν προσήκουσαν ἐπέθηκα· μᾶλλον δὲ καὶ τῆς ἀξίας ἀποδέουσαν πολὺ, οὐδὲ γὰρ τοῦ κακῶς ἐκείνους πάσχειν πρόνοιαν ἐποιησάμην, ἀλλὰ τοῦ μὴ δυνάσθαι κακῶς ποιεῖν. Ἔστι δὲ, οἶμαι, νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν βιωτικῶν, καὶ δημοσίων, καὶ ἰδίων ἐγκλημάτων, τὸν δικαστὴν πρὶν μὲν εἰς λόγους ἀντικαταστῆναι τοὺς ἀλ-C λήλοις διαφερομένους, μηδενὸς καταψηφίζεσθαι ἐρήμην, εἰ μὴ βούλοιτο ἐκδιαιτᾷν· ἐπειδὰν δὲ ἥκοιεν εἰς λόγους, καὶ ἡ νίκη χωρήσοι πρὸς τὸν ἕτερον, πᾶσα γὰρ ἀνάγκη καὶ αὐτὸν τῷ τὸ πλέον ἔχοντι προστίθεσθαι, καὶ καταναγκάζειν τὸν ἀδικοῦντα τὰ δίκαια ποιεῖν, οὐ δὴ διὰ τοῦτο πᾶς τις ἀδικῶν παραγράψεται τὸν δικαστὴν, καὶ ἀδικίαν ἐπικαλέσει, ὅτι τῷ ἠδικημένῳ προσετέθη. Ἃ Γρηγορᾶς νυνὶ ποιῶν, οὐ μᾶλλον ψευδολογίας, ἢ ἀνοίας, καὶ μοχθηρίας δόξαν ἀποφέρεται. Ὅτι δ' αὐτὸς τὴν διαστροφὴν παθὼν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν πάτριον εὐσέβειαν ἐξομοσάμενος, καὶ συναπαχθεὶς τοῖς αἱρετικοῖς Ἀκινδύνῳ, καὶ Βαρλαὰμ ὑπὸ μοχθηρίας τρόπων, καὶ ἀποτυχίας, ὧνπερ ἤλπισεν, ἀφειδήσας καὶ ψυχῆς αὐτῆς, ἵνα μόνον ἀμύνηται τοὺς δόξαντας λελυπηκέναι, ἐμοὶ τὰ ἴσα D ἐγκαλεῖ, θαυμαστὸν οὐδέν. Ὃς γὰρ οὐκ ἐφείσατο Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν πρός τινας ἀπέχθειαν ἐκείνου ψευδῆ πολλὰ κατεῖπε, σχολῇ γ' ἂν ἀπέσχετο βασιλέως, καὶ ταῦτα δόξαντος λελυπηκέναι, ὅτι δ' εὐσεβὴς ἐγὼ καὶ τῆς ὀρθῆς, καὶ πατρίου δόξης ἐξεχόμενος ἀκριβῶς, καὶ πᾶσα μὲν ἡ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησία συμμαρτυρήσειε, χάριτι Θεοῦ βεβαίως ἡδρασμένη περὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων ἐχομένη ἀκριβῶς· οὐχ ἧττον δὲ καὶ Γρηγορᾶς αὐτὸς ὁ νυνὶ τοιαῦτα ἐγκαλῶν, παρὰ πάντα τὸν τοῦ πολέμου χρόνον οὐ μόνον ἐγκώμια πολλὰ διεξιὼν ἐμοῦ,

Jacobi Pontani notæ.

(18) Elogia illa simul uno loco post Vitam Cantacuzeni, ex Gregora collecta, posuimus. Bellum autem intelligit, quod Andronicus nepos cum avo gessit.

ἀλλὰ καὶ τὰ ἔσχατα ὑπομένειν ὑπὲρ τῆς εἰς ἐμὲ εὐνοίας ᾑρημένος, ὅτε τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν οἷα καὶ νυνί. Τῇ γὰρ ὑπὸ βασιλέως ἐξενηνεγμένῃ καταδίκῃ Βαρλαὰμ, καὶ αὐτὸς συνεπεψηφισάμην, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν, αὖθις Ἀκίνδυνον κατεδίκασα, Ἰωάννου τότε πατριάρχου τὴν σύνοδον συγκροτοῦντος, καὶ οὐ μέτρια ἀγανακτοῦντος, ἐφ' οἷς Ἀκίνδυνος Παλαμᾶ, καὶ τῶν ἄλλων μοναχῶν ἀδίκως κατηγόρει Βαρλαὰμ συνηγορῶν.

A mentius, propter ea quæ Acindynus Barlaamo patrocinans, in Palama cæterisque monachis injuste accusaverat.

CAPUT XXV.

Gregoras habetur mendax, impudens, levis. Negat se contra imperatorem scripsisse, et abolere ea vult. Imperatoris responsum gravi reprehensione plenum. Veneti Galatam noctu apertis portis ingrediuntur; armis postea repelluntur. Onerarias secum abstrahunt; prætereuntes vexant; auxilium contra Genuenses petunt, nec obtinent. Galatæi veniam orant, et ne hostes adjuvet. Venetorum cum imperatore fœdus temporarium. Origo ejus consuetudinis. Veneti non impetrato auxilio, indignabundi recedunt.

Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὕστερον, ἐπεὶ εἰς χεῖρας αὐτῷ τὰ Γρηγορᾶ γράμματα ἧκει, ἀπηγορεῖτο περὶ ἑαυτοῦ, καὶ ψευδῆ, καὶ ἀπίθανα συγγεγραφέναι ἀπεδείκνυεν ἐκεῖνον. Ἔπειτα καὶ τῶν Ῥωμαίων τοὺς ἐν λόγῳ μάλιστα, καὶ ἐπιφανεστέρους ἐξεπίτηδες συγκαλεσάμενος, εἰς ἐπήκοον ἀναγινώσκεσθαι παρεῖχε πάντων, καὶ πολλὴν αὐτοῦ πάντες κατεγίνωσκον ψευδολογίαν, καὶ ἀναιδείαν, καὶ κουφότητα, ὅτι περὶ δημοσίων πραγμάτων, ἃ πολλοὶ, μᾶλλον δ' ἅπαντες συνίσασι, γράφειν προείλετο οὐκ ἀληθῆ, ἐφ' οἷς ἔμελλε ῥᾷστα ἀπελέγχεσθαι ψευδόμενος. Πυθόμενος δὲ ὁ Γρηγορᾶς ἃ δράσειε βασιλεὺς τὰ ἐκείνου θριαμβεύσας πλάσματα, οὐ μετρίως ἠνιάθη, ὅθεν καὶ συντυχὼν ὕστερον, ὠνείδιζε τὸν θρίαμβον, ὡς ἐπ' ἐκείνου τῇ αἰσχύνῃ εἰργασμένον. Ἔφασκέ τε τὴν μὲν πρὸς τὸν τόμον ἀντιλογίαν, ἰδίαν εἶναι· τὰ δὲ κατ' αὐτοῦ συγγεγραμμένα, ὅτου εἴη ἀγνοεῖν· βούλεσθαι δὲ ἀφανίζειν ἐντυχόντα καὶ αὐτόν· ἃ εἰ καὶ πρότερον ἐπέμφθη πρὸς αὐτὸν, πυρὶ παρεδίδου ἂν πρὶν εἰς ἑτέρας ἥκειν ἀκοάς. Βασιλεὺς δ' ἔφασκεν, οὐ συνορᾷν αὐτῷ τοὺς λόγους εἰς ὅ τι τείνει. Εἰ μὲν γὰρ μὴ τὰ συγγεγραμμένα ἤθελεν εἶναι φανερὰ, ἀλλ' ἀφανείᾳ πολλῇ κατέχεσθαι τὸν πάντα χρόνον, ἀνθ' ὅτου συντιθεὶς τοσοῦτον πόνον ἤνεγκεν; Εἰ δ', ὅπερ δίκαιον, μᾶλλον εἶναι φανερὰ ἐβούλετο, καὶ μεγάλας ἂν εἴη χάριτας εἰδέναι δίκαιος, ὅτι ἐπὶ τοσούτων καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων μάλιστα, καὶ θαυμάζειν λόγων δύναμιν εἰδότων παρέσχετο ἀναγινώσκεσθαι, ἵν' ἐπαινοῖτό τε, καὶ τὰς ἐπικαρπίας κομίζοιτο τῶν πόνων ζῶν, μάλιστα καὶ τῶν ἐπαίνων αἰσθανόμενος, νεκροὺς γὰρ οὔτ' ἔπαινος, οὔτε ψόγος ἡδύνειν ἢ ἀλγύνειν οἶδεν. Εἰ δὲ διὰ τὸ πεφωράσθαι τὰ ψευδῆ, ἃ ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ πλάττεται ἀλγεῖ, οὐκ αὐτὸς ἂν εἴη τῆς ἀλγηδόνος αἴτιος αὐτῷ, εἴπερ μηδὲ πέπεικεν αὐτὸς φαῦλον εἶναι καὶ τῆς ἀληθείας καταψεύδεσθαι. Δέον μέντοι καὶ πρὸς τοῦτο μὴ πάνυ δάκνεσθαι. Ὀλίγῳ γὰρ ὕστερον ἀπολιπὼν τὸν βίον, οὔτε τῶν ἐπαινούντων αἰσθήσεται, ἢ τῶν ὑβριζόντων, ἄν τε δίκαιοι καὶ ἀληθεῖς αἱ μέμψεις ὦσιν, ἄν τε μὴ, ὥσπερ καὶ ὧν αὐτὸς κατηγόρηκε πολλὰ καταψευδόμενος. Ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον δίκαιον λυπεῖν, καὶ οὐκ ὀλίγην ἐμποιεῖν φροντίδα, μὴ ἐν τῷ μέλλοντι δικαστηρίῳ, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἐγκλη-

B Hæc Cantacuzenus imperator postea, cum scripta Gregoræ in manus ejus venissent, pro se respondit, ipsumque falsa, et incredibilia scripsisse demonstravit. Deinde honoratissimis, et nobilissimis Romanorum dedita opera convocatis, in eorum præsentia recitari ambo jussit, omnesque Gregoram mendacem graphicum, et hominem bene inverecundum, ac levem pronuntiarunt, quod de publicis rebus, quas plerique omnes nossent, figmenta litteris mandare non dubitasset, adeo ut mendaciorum convinci facillime posset. Gregoras, audito quod imperator fecisset, et quomodo de ejus commentis triumphum egisset, tristitia non vulgari affectus, eum convenit, de triumpho illo, ut ad 808 dedecus suum instituto, conquestus est. Quæ contra tomum dicta sint, sua esse; quæ contra ipsum imperatorem, nescire se cujus sint; velle autem, ubi inciderit, ea supprimere; quæ si prius accepisset, quam ad aliorum aures venirent, igni mandaturum fuisse. Hic imperator, non se perspicere quorsum verba ejus pertineant. Si enim scripta sua nolebat exire in publicum, cur tantum laborem in componendo susceperit? si autem, quod æquius, publica volebat esse, etiam magnas sibi gratias merito debere, cum coram tam multis et illustribus, et vim dicendi admirari scientibus, ea legenda dederit, ut et laudaretur, et laborum suorum fructum adhuc vivus perciperet, gloriamque sentiret: mortuos enim nec laudibus delectari, nec vituperatione contristari. Quod si propterea doleat, quia ejus mendacia deprehensa sint, quæ nullo fundamento ipse excogitarit, non se illi causam doloris esse, quandoquidem non suaserit, ut tam improbe contra veritatem mentiretur. Oportere tamen etiam ob hoc mœrori non indulgere: paulo enim post discessu facto ex hac vita (19), nec laudes, nec reprehensiones sensurum, sive jure ac vere, sive secus reprehendatur: sicut nec illi sentiant, quos ipse multa mentiendo insimulaverit. Illud potius ægritudinem, ac sollicitudinem non parvam ingenerare nobis debere, ne in futuro judicio quomodo aliorum criminum in hac vita designatorum, sic mendacii quoque calumniarumque pœnas persol-

Jacobi Pontani notæ.

(19) Hinc collegimus, Gregoram pene senem fuisse. Fuit autem aulicus senioris Andronici, et venit in aulam annos natus 27, ut ipse testatur lib. VIII.

vamus : potissimum si præter iniquum odium nullam aliam mentiendi, calumniandique causam habuerimus. Hæc postea a Cantacuzeno facta, et dicta sunt, cum imperatori genero imperium transdidit, et sub habitu monachi vitæ genus paratum, et quietum agere constituit. Tunc autem synodo prorsus finita, et Acindyni sectatoribus impietatis evidenter convictis, civilibus actionibus sese reddens, expeditionem in Triballos adornavit. Interea ad Latinos Galatæos quatuordecim Venetorum triremes appelluntur. Et quia noctu improvisi supervenerant, non animadversi descenderunt, intraque muros ingressi (portæ siquidem oppidi per noctem apertæ relinquebantur, ea erat incolarum superbia et audacia), non parum nocuerunt. Custodes enim ubi oppidum captum animadverterunt, vociferationibus cives ad vim propulsandam concitarunt, qui ex ædibus inermes versus mare decurrentes, et quid hoc rei esset nescitare cupientes, partim vulnerabantur : **809** partim (et quidem non pauci) interficiebantur. Tandem re comperta, animis et armis instructi, hostes nulla re memorabili gesta, et ignavissime præliantes, rursum ejiciunt : qui ad triremes nullo suorum interfecto, aliquot duntaxat vulneratis pervenerunt, solventesque, onerarias quasdam vacuas secum abstraxerunt, ac sibi proprias fecerunt. Claro jam die bis terque ignem in onerarias, quæ plurimæ in portu stabant, immittere conati sunt, sed accedere propius non sinebantur. Deinde prætereundo alias infestabant, et quasdam e Ponto descendentes onerarias capiebant. In istis igitur triremibus etiam legatus Venetorum, nomine Delphinus, ad imperatorem mittebatur, opem rogatum ad bellum contra Genuenses, promittebatque ducem Venetiarum, et senatum de Romanis meriturum optime, si auxilium annueret. Paria Ravennæ princeps per litteras pollicens rogabat, nempe uti Venetos adjuvandos susciperet, quibus etiam ipse opitularetur. Imperator eis societatem, ut et antea apud Thessalonicam negavit, addiditque nullam se ipsis facere injuriam, si, præterquam quod nullo eis ad bellum impedimento esset, adversum Galatæos etiam non pugnaret. Qui tametsi bellum sæpe commeruerint, et nemo queat reprehendere, aut contra dicere, si præteritas injurias persequatur ; attamen in amicitiam Venetorum nihil peccaturum, si offensas ipsis sua sponte condonet. Imperator igitur ita scite bellum subterfugit. Longe enim melius putabat, ab utrisque abstinentem, ad Romanorum urbes, quæ erant in continente, ab hostium dominatu asserendas incumbere. At Venetus legatus, et alii qui cum eo venerant, hujus societatis recusationem permoleste ferebant. Galatæi quoque, ut resciverunt hostes suos imperatorem rogare auxilia, iteratis legationibus orare insistebant, ne despicerentur, sed si quid antea improbius in illum admisissent, veniam daret, nec jam vires hostium augeret, in posterum nihil per scelus unquam, sed

A ματικῶν τῶν κατὰ τὸν βίον, καὶ τοῦ ψεύδους, καὶ τῆς συκοφαντίας, δίκας δῶμεν, καὶ μάλιστα εἰ μηδεμίαν πρόφασιν ἑτέραν ἔχοι, ἢ ἄδικον ἀπέχθειαν. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ ἐπράχθη τε καὶ εἴρητο μετὰ τὸ τῆς ἀρχῆς βασιλεῖ τῷ γαμβρῷ παρακεχωρηκέναι, καὶ καθ' ἡσυχίαν βιοτεύειν, ὑποδύντα σχῆμα μοναχῶν. Τότε δὲ, ἐπεὶ τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ἀπήρτιστο πάντα, καὶ τέλος εἶχε, καὶ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ᾑρημένοι ἠλέγχοντο ἀσεβοῦντες φανερῶς, ἐπὶ τὰς πολιτικὰς ἐτρέπετο πάλιν πράξεις· καὶ παρεσκευάζετο ὡς ἐπιστρατεύσων Τριβαλοῖς. Ἐν τούτῳ δὲ τοῖς ἐν Γαλατᾷ Λατίνοις δέκα καὶ τέτταρες ἐκ Βενετίας ἐπέπλευσαν τριήρεις. Νυκτός τε ἐπελθόντες ἀπροσδόκητοι, ἀπέβησάν τε οὐ προαισθομένων, καὶ ἐγένοντο ἐντὸς τειχῶν· ἦσαν γὰρ αἱ
B πύλαι τοῦ φρουρίου νυκτὸς ἀνεῳγμέναι, ὑπ' αὐθαδείας, καὶ θρασύτητος τῶν ἐνοικούντων, καὶ ἐκάκωσαν οὐκ ὀλίγα. Ὡς γὰρ ᾐσθάνοντο οἱ φύλακες τὴν ἅλωσιν, βοῇ τε ἐχρῶντο, καὶ συνεκάλουν ἐπὶ τὴν ἄμυναν τοὺς ἐγχωρίους. Οἱ δὲ, ἐκ τῶν οἰκιῶν ἄοπλοι ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατιόντες, ὅ τι εἴη τὰ δρώμενα μαθεῖν, ἐτιτρώσκοντό τε καὶ ἀπέθνησκον πολλοί. Ἔπειτα, ὡς ᾔσθοντο, ἀναθαρσήσαντες καὶ ὁπλισάμενοι, ἐξήλασαν τοὺς πολεμίους αὖθις, οὐδὲν γενναῖον εἰργασμένους, ἀλλὰ φαυλότατα ἠγωνισμένους· ὅμως διεσώθησαν πάντες ἐπὶ τὰς τριήρεις, οὐδενὸς πεσόντος, τραυματιῶν δὲ ὀλίγων γενομένων, ἀναγόμενοί τε τοῦ λιμένος, καὶ ὁλκάδας εἷλκεισαν κενάς τινὰς, καὶ ἐκυρίευσαν. Ἐπεὶ δὲ ἡμέρα ἤδη ἦν, δὶς μὲν καὶ τρὶς
C ἐπεχείρησαν πῦρ ἐνεῖναι ταῖς ὁλκάσιν οὔσαις πλείσταις ἐπὶ τοῦ λιμένος, ἀπεκρούσθησαν δὲ ὑπ' ἐκείνων οὐδ' ἐγγὺς γένεσθαι δυνηθέντες. Ἔπειτα παραπλέοντες ἐκάκουν, καί τινων ἐκράτησαν ὁλκάδων ἐκ Πόντου καταπλεουσῶν. Ἐν ταύταις δὴ ταῖς ὁλκάσι, καὶ πρέσβυς ἐκ Βενετίας ἀφῖκτο, Δελφὶν ὠνομασμένος, πρὸς βασιλέα, καὶ ἐδεῖτο συμμαχεῖν αὐτοῖς πρὸς τὸν κατὰ τῶν ἐκ Γεννούας πόλεμον, μεγάλα τέ τινα ἐπηγγέλλετο τὸν δοῦκαν Βενετίας, καὶ τὴν βουλὴν Ῥωμαίους ὠφελήσειν, εἰ πείθοιτο αὐτοῖς συμμαχεῖν ὁ βασιλεύς. Τὰ ἴσα δὲ καὶ ὁ ῥὴξ Ῥασύνας πρὸς βασιλέα διὰ γραμμάτων ἐπρεσβεύετο, καὶ μεγάλα ἐπηγγέλλετο, καὶ ἐδεῖτο βασιλέως τοῖς ἐκ Βενετίας συμμαχεῖν, οἷς καὶ αὐτὸς σύμμαχός ἐστι. Βασιλεὺς δὲ ἀπηγόρευεν αὐτοῖς, ὥσπερ καὶ πρότερον τὴν συμ-
D μαχίαν ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἔφασκε γὰρ ἀδικεῖν μηδὲν, εἰ πρὸς τῷ μηδὲν αὐτοῖς ἐμποδὼν εἶναι πρὸς τὸν πόλεμον, μηδὲ πρὸς ἐκείνους πολεμοίη. Ὡς μὲν γὰρ αἰτίας ἐκεῖνοι πολλὰς παρέσχοντο πολέμου, καὶ οὐδεὶς ἂν αὐτῷ μέμφοιτο δικαίως ἀμυνομένῳ τῶν προτέρων ἕνεκα ἀδικήματα, οὐδεὶς ἂν ἔχοι ἀντειπεῖν· πρὸς μέν τοι τὴν αὐτῶν φιλίαν ἐνστήσεσθαι οὐδὲν, εἰ αὐτὸς ἑκὼν εἶναι τοῖς προσκεκρουκόσι παρέχοιτο συγγνώμην. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς οὕτως εὐφυῶς ἀπεσκευάζετο τὸν πόλεμον. Μᾶλλον γὰρ ἐδόκει εἶναι ἄριστον ἑκατέρων ἀποσχόμενον προσέχειν τῇ ἠπείρῳ, καὶ τὰς δεδουλωμένας Ῥωμαίων πόλεις ἐλευθεροῦν ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ ἐκ Βενετίας δὲ πρεσβευτὴς καὶ ἄλλοι οὐ μετρίως ἠγάνακτουν, πρὸς τὴν συμμαχίαν αὐτοῖς ἀπαγορεύοντος βασιλέως. Οἵ τε ἐκ

Γαλατᾶ ὁμοίως εἰδότες, ὡς οἱ πολέμιοι σφίσι δέονται A βασιλέως συμμαχεῖν, πρεσβείας καὶ αὐτοὶ συχνὰς ποιούμενοι, ἐδέοντο μὴ σφᾶς περιιδεῖν· ἀλλὰ συγγνώμην τε παρέχειν, εἴ τι πρότερον ἠγνωμονήκασι, καὶ νῦν μὴ συμμαχεῖν τοῖς πολεμίοις, ἐπηγγέλλοντό τε εἰσαῦθις μηδέποτε ἀγνωμονήσειν, ἀλλὰ πάντα ποιήσειν τὰ κατὰ γνώμην βασιλεῖ, καὶ δουλεύειν ἀκριβῶς· ἅμα δὲ καὶ χρήματα παρείχοντο οὐκ ὀλίγα. Βασιλεὺς δὲ τὸ μὲν μὴ πολεμήσειν ἐπηγγέλλετο, εἰ τὰ ἐπαγγελλόμενα καὶ αὐτοὶ ἀληθῆ ἐπὶ τῶν ἔργων ἀποδείξαιεν· τὰ δὲ χρήματα οὐκ ἐλάμβανεν, οὐκ αὐτῷ πρέπουσαν οἰόμενος εἶναι τὴν μικρολογίαν οὐδὲ δοκεῖν ἐπὶ χρήμασι τὰ κοινῇ λυσιτελοῦντα προΐεσθαι Ῥωμαίοις. Οἱ ἐκ Βενετίας δὲ ὡς βασιλεὺς ἀσυμβάτως ἔχει συνορῶντες πρὸς αὐτούς· οὐδὲ γὰρ ᾤοντο οὐδὲν B λόγου ἄξιον αὐτοὶ δυνήσεσθαι μὴ βασιλέως συνεφαπτομένου πρὸς τὸν πόλεμον, δεινὰ μὲν ἐποιοῦντο καὶ ἠγανάκτουν· φανερῶς μέντοι κινεῖν πρὸς βασιλέα πόλεμον ὡρμημένοι οὐκ ἐφαίνοντο, ἀλλ' ὑποψίας παρεῖχον μόνον· αἱ γὰρ πρὸς Ῥωμαίους αὐτοῖς σπονδαὶ ἐπ' ἐξόδῳ ἔτυχον οὖσαι τότε. Ἔχουσι γὰρ πρὸς Ῥωμαίους οὐ διηνεκεῖς, ἀλλ' ἐπ' ἔτεσι ῥητοῖς ἀπὸ τῶν Μιχαὴλ τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων βασιλέως χρόνων· ἐπειδὰν δὲ ἐν ἐξόδῳ αἱ συμβάσεις γένωνται, ἔξεστιν ὁποτερῳοῦν πόλεμον εἰ βούλοιτο, κινεῖν. Εἰ δ' ἑκατέροις λυσιτελεῖν δοκοίη μᾶλλον ἡ εἰρήνη, αὖθις τὰς σπονδὰς ἀνανεοῦσι, καὶ τοὺς ὅρκους. Ἐπεκράτησε δὲ παρὰ Ῥωμαίοις καὶ τοῖς ἐκ Βενετίας Λατίνοις τὸ τοιοῦτον ἔθος ἐκ τοιαύτης μάλιστα αἰτίας. Βασιλεὺς ὁ πρῶτος Μιχαὴλ, ἐπεὶ C Βυζάντιον ἀνεσώσατο Ῥωμαίοις, καὶ Θρᾴκην, καὶ Μακεδονίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἑσπέραν ἑξήκοντα ὀλίγῳ πλείω ἔτη δουλεύσαντα Λατίνοις, πεζὴν μὲν καὶ ἱππικὴν δύναμιν μεγάλην εἶχε καὶ ἀξιόμαχον πρὸς πάντας πολεμίους, ναυτικὴν δὲ οὔπω τοσαύτην παρεσκευασμένος ἦν, ὅσην ὕστερον· ὅθεν καὶ τοὺς θαλασσοκρατοῦντας ἐδεδίει, καὶ ἐθεράπευε τῷ καιρῷ προσήκοντα ποιῶν· δεῆσαν μέντοι πρὸς ἑκάστους τίθεσθαι σπονδὰς, τοῖς μὲν ἄλλοις ὅσοι κατ' ἐμπορίαν εἰς Βυζάντιον, ἢ ἑτέρας παραλίους πόλεις Ῥωμαίους ὑπηκόους καταπλέουσι, φόρους ἔταττε καὶ ἀργύριον ῥητὸν τῷ δημοσίῳ· καὶ ἐπείθοντο ἀδύνατοι ὄντες ἀντιλέγειν· ἄχρι γὰρ καὶ νῦν παρέχονται τοὺς φόρους· οἱ ἐκ Βενετίας δὲ καὶ Γεννούας μέγα δυνάμενοι, καὶ τὸν Ἰόνιον, καὶ Αἰγαῖον, καὶ D τὸν Εὔξεινον, στόλοις μεγάλοις παραπλέοντες, ὧν τὰ παράλια πάντα μάλιστα, ἢ τὰ πλείω ὑπήκοα Ῥωμαίοις τότε ἦσαν, οὐκ ἐπείθοντο παρέχειν φόρους· ἀλλ' ἠξίουν ἐν πᾶσιν ἐμπορίοις τὴν βασιλέως ἀτέλειαν καρποῦσθαι. Βασιλεὺς δὲ τότε πείθειν οὐκ ἔχων, καὶ βιάζεσθαι τοῖς ὅπλοις μὴ δυνάμενος, τοῖς μὲν ἐκ Γεννούας ἔθετο σπονδὰς διηνεκεῖς ἐπὶ τῷ ἐκείνους μὲν εἶναι ἀτελεῖς παντάπασιν ἐν πάσαις πόλεσι, καὶ ἐμπορίοις, ἃ εἰσιν ὑπήκοα Ῥωμαίων καταπλέουσιν· αὐτοὺς δέ τινα τρόπον ὑπὸ βασιλέα τελεῖν, τριήρεις τε παρέχειν κατὰ συμμαχίαν, εἰ δέοιτο, πεντήκοντα ἐφωπλισμένας, βασιλέως μόνου ναύταις, καὶ ὁπλίταις μισθὸν παρέχοντος. Εἰ δὲ κενῶν δέοιτο τριήρεων, τὰς ἴσας παρέχειν μετὰ τῶν ὅπλων μόνων

A omnia ex ejus arbitratu facturos diligenterque parituros; simul pecuniam ingentem offerebant. Imperator armis se temperaturum spondere, si opere ipso promissorum veritatem confirment: pecuniam repudiare, ratus non se decere hanc humilitatem animi, neque videri pecunia delinitum, commune Romanorum emolumentum in extremis ponere. **810** Veneti eum a societate secum paciscenda abhorrentem experti, quoniam absque ipso nihil egregium se effecturos opinabantur, graviter id atque indigne ferebant: et cum aperte bellum adversus illum moliri non viderentur, suspicionem tamen præbebant; nam fœdus cum Romanis tum exspirabat. Quod quidem non æternum, B sed ad annos præfinitos ac certos habent, a temporibus Michaelis primi Palæologi imperatoris, quibus transactis, utrivis parti bellum movere integrum est. Sin utrique parti pax utilior appareat, fœdus denuo sancitur. Ea consuetudo inter Romanos ac Venetos hinc potissimum manavit. Michael imperator Byzantio, Thracia, Macedonia, toto Occidente (quæ paulo amplius sexaginta annos sub ditione Latinorum fuerant) Romano imperio recuperatis, copias quidem pedestres et equestres non exiguas, et quibusvis hostibus opponendas habebat, classem nondum tantam, quantam postea ædificavit: unde et maris dominos timebat; et tempori se accommodans, officiis eos demerebatur. Cum autem fœdus facere cum singulis oporteret, C aliis quidem mercatus causa Byzantium et ad alias urbes Romanorum maritimas, navigantibus portoria, et pecuniam certam ærario inferendam imposuit: qui quod aliter non possent, parebant, et usque hodie vectigal pendunt. Veneti autem et Genuenses, freti potentia sua, et Ionium, Ægæum, Euxinum maria magnis classibus circumnavigantes (ad quorum littora urbes pene omnes, aut saltem plurima pars tunc Romanis suberat), hujusmodi portorium solvere detrectabant, volebantque per omnia emporia immunitatem sibi concedi. Imperator, quoniam illos tunc nec verbis movere, nec armis cogere valebat, cum Genuensibus fœdus perpetuum percussit, ut essent quidem per universas urbes et emporia Romanorum immunes D penitus: aliquo tamen modo imperatori subjicerentur, et, si opus foret, subsidiarias triremes armatas quinquaginta mitterent, imperatore solum remiges et stipendia in militem suppeditante. Si vacuis egeret, totidem numero, tantum cum armis et præfectis præberent, et quo bellatum proficisceretur, eo sequerentur, eosdemque secum amicos ac socios colerent. Cum Venetis, quia convenire nihil poterat, pretio contendere cogitabat. Verum bello alio majore ingruente, a rege, inquam, Franciæ Carolo **811** (exspectabatur enim cum potenti classe Byzantium venturus), et parante se ad navalem pugnam imperatore, placuit in annos certos cum Venetis inducias pacisci, ut si quando bello contra Carolum defungeretur, exeunte fœ-

dere, adversum illos fortunam bellicam experirentur. Atque hac ab illis temporibus ducta consuetudine, Veneti cum Romanis fœderantur: ea fœdera, cum terminus advenerit, renovantur. Quod si alterutris bellum arriserit, citra crimen licet. Ergo in exitu fœderis cum Venetis, ut dicebamus, ubi imperatorem ad coeundam belli societatem adducere nequiverunt, palam quidem arma haud denuntiantes, præfectum suorum, qui Byzantii habitabant, in triremes accipientes recesserunt, cum opinione, si occasionem nanciscerentur, se de imperatore ulturos.

A καὶ ἀρχόντων, συμμαχεῖν τε βασιλεῖ καθ' ὁποίου ἂν ποτε πολεμῇ· καὶ φίλους εἶναι αὖθις, καὶ συμμάχους, οἷς ἂν ἐκεῖνος φίλοις χρῷτο. Τοῖς ἐκ Βενετίας δὲ ἀσυμβάτως εἶχε, καὶ ἐβούλετο πολεμεῖν. Ἑτέρου δὲ πολέμου μείζονος ἐπικειμένου τοῦ ῥηγὸς Καρούλου, προσεδοκᾶτο γὰρ ἐκεῖνος στόλῳ μεγάλῳ ἐπιπλεύσειν Βυζαντίοις, καὶ παρασκευαζομένου βασιλέως πρὸς ναυμαχίαν ἐπ' ἐκεῖνον, ἐδόκει δεῖν ἀνακωχὰς πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας τίθεσθαι, καὶ ἔθετο ἐπ' ἔτεσι ῥητοῖς, ἵν' εἴ ποτε ἀπαλλαγείη τοῦ πρὸς Κάρουλον πολέμου, ἐξείη πολεμεῖν αὐτοῖς, τῶν σπονδῶν ἐξηκουσῶν. Τὸ δὴ τοιοῦτον ἐξ ἐκείνου ἄχρι νῦν ἐπικρατῆσαν ἔθος, τὸν ἴσον τρόπον αἱ πρὸς Ῥωμαίους αὐτοῖς γίνονται σπονδαί. Ἐπειδὰν δὲ ἥκωσιν εἰς τέλος, ἀνανεοῦνται αὖθις. Εἰ δὲ δοκοίη θατέρῳ πολεμεῖν, ἔξεστι μηδὲν ἐγκαλουμένῳ. Ἐν ἐξόδῳ τοίνυν τῶν πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας σπονδῶν, ὥσπερ ἔφημεν, οὐσῶν, ἐπεὶ μὴ βασιλέα πείθειν εἶχον συμμαχεῖν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους, φανερῶς μὲν οὐ κατήγγελλον τὸν πόλεμον· τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν ἐν Βυζαντίῳ οἰκούντων ὑπηκόων αὐτοῖς ἐν ταῖς τριήρεσιν ἀναλαβόντες, ἀπεχώρουν· δόκησιν δὲ παρεῖχον ὡς ἀμυνοῦνται βασιλέα τοῦ μὴ συμμαχεῖν, εἴ ποτε λάβοιντο καιροῦ.

CAPUT XXVI.

Galatæi notantur. Mos Lacedæmoniorum superbus. Galatæi saxum e machina Byzantium jaciunt bis, quibus bellum indicitur. Veneti revocantur, cum quibus initur societas. Causa belli Venetis et Genuensibus. Galatæ obsidio. Nicolai Pisani præfecti classis Venetæ audacia. Tres machinæ frustra factæ. Nuntius Venetus de septuaginta triremibus Genuensium supervenientibus. Populi Genuensis contra optimates tumultus. Democratiam quærit; optimatibus patriam honoresque restituit, quorum sumptibus classis ædificata contra imperatorem mittitur. Ducis Veneti ignavia. Pugna ad Galatam. Tarchaniota vulneratus. Imperator Byzantium frustratus redit. Venetus rediens, in Genuenses incidit. In Eubœam fugiens servatur.

Galatæi, cernentes abire Venetos, et falso existimantes, non in ipsorum gratiam imperatorem auxilium denegasse, sed potius, cum magna quædam inter se reposcerent, convenire non potuisse: cum alioqui etiam bene meritis semper male gratiam referre consuevissent (quomodo olim Lacedæmonios fecisse fertur) (20), ne ullius egere neve ulli cedere viderentur, præ nimio fastu et arrogantia, meridie, nulla re ab imperatore irritati, lapidem tormento Byzantium per machinam jaculati sunt. Quo cognito imperator ad eorum principem et senatum mittit percunctatum, quare bellum inceptarent. Illi factum ignorare simulant, et causam facinoris tam insolentis machinario tribuunt. Tum legati in illum et administros exemplum edi instant (fieri enim neutiquam posse, quin multos adjutores habuerit), sic enim sibi ab imperatore mandatum. Galatæi se facturos statim pollicentur. Postridie mane aliud saxum Byzantium jaciunt. **812** Tum reputans imperator, et scopum tangens, propter recessum Venetorum in hanc confidentiam et contemptionem erupisse, ut bellum ordiantur, ipsis continuo per internuntium bellum indicit, jubens, diebus octo, quos haberent cum Romanis, mercaturæ contractibus, ac nominibus aliisve quæ prætexi possent compositis, ad præliandum occurrant. Deinde Venetos revocat, qui statim gaudentes revertuntur. Cum his socie-

B Οἱ ἐν Γαλατᾷ δὲ, ὁρῶντες ἐκείνους ἀποχωροῦντας, οὐκ ἐνόμισαν ὅπερ ἦν, ὡς πρὸς τὴν ἐκείνων χάριν ἀπαγορεύσειεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τὴν συμμαχίαν· ἀλλ' ᾤοντο μεγάλα τινὰ ἀλλήλους ἀπαιτεῖν, δι' ἅπερ ἀσυμβάτως ἐσχηκέναι, ἄλλως τε καὶ τοὺς εὐεργετοῦντας ἀεὶ κακοῖς ἀμείβεσθαι εἰωθότας, ὥσπερ τοὺς πάλαι Λακεδαιμονίους λέγουσιν, ἵνα μηδενὸς δοκῶσι δεῖσθαι μηδ' ἥττους εἶναι μηδενὸς, ὑπ' ἄκρας αὐθαδείας καὶ φυσήματος, ἐν ἡμέρᾳ μέσῃ καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς αἰτίαν πολέμου παρεσχημένου βασιλέως, λίθον ἀφῆκαν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον διὰ τῆς μηχανῆς. Ἐπεὶ δὲ ἐπύθετο τὸ συμβὰν ὁ βασιλεὺς, πρὸς τὸν ἐκείνων ἄρχοντα πέμψας καὶ τὴν βουλὴν, τὴν αἰτίαν ἐπυνθάνετο, δι' ἣν ἄρχονται πολέμου. Ἐκείνων δὲ ὑποκρινομένων ἀγνοεῖν, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀτοπίας C τῷ ἐπὶ τῆς μηχανῆς ἀνατιθέντων τεταγμένῳ, ἐκέλευον οἱ πρέσβεις ἐκεῖνόν τε καὶ τοὺς συναραμένους κολάζειν· ἀδύνατον γὰρ μὴ καὶ πολλοῖς ἑτέροις χρῆσθαι συνεργοῖς· οὕτω γὰρ ἦν αὐτοῖς προστεταγμένον ὑπὸ βασιλέως. Οἱ δὲ ἐπηγγέλλοντο προθύμως. Ἐς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἅμα ἕῳ καὶ λίθον ἕτερον ἐπὶ Βυζάντιον ἀφῆκαν. Νομίσας δ' ὅπερ ἦν ὁ βασιλεὺς, ὡς διὰ τὸ τοὺς ἐκ Βενετίας ἀνακεχωρηκέναι, θρασυνθέντες αὐτοὶ περιφρονοῦσι, καὶ πολέμου ἄρχουσιν, αὐτοῖς μὲν αὐτίκα πόλεμον κατήγγελλε πέμψας, καὶ ἐκέλευεν ἡμέραις ὀκτὼ διαλυσαμένους, ὅσα πρὸς Ῥωμαίους ἔχουσι συμβόλαια ἐπ' ἐμπορίας, ἢ χρέα, ἢ ἑτέρας τινὰς προφάσεις, καθί-

Jacobi Pontani notæ.

(20) Bona facta male factis compensasse Lacedæmonios, vulgo notum esse ait. Herodotus quidem, loquens de Lacedæmoniis, ante Lycurgum, inquit, Κακονομώτατοι ἦσαν σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων κατά τε σφέας αὐτοὺς, καὶ ξένοισι ἀπρόσμικτοι, *ex omnibus Græcis fuisse pravissimis moribus, nec vel inter se, vel cum advenis commercium habuisse.*

A σασθαι πρὸς πόλεμον· τοὺς δὲ ἐκ Βενετίας μετεπέμπετο. Οἱ δ' ἀνέστρεφον αὐτίκα χαίροντες, καὶ ἐτίθετο πρὸς αὐτοὺς συμμαχίαν, καὶ σπονδάς, ἥττους μὲν ὧν ἔμελλε πρότερον ποιεῖν παραπολύ· μεγάλα γάρ τινα καὶ μάλιστα λυσιτελῆ Ῥωμαίοις ἐπηγγέλλοντο περὶ πλείστου ποιούμενοι τὴν βασιλέως συμμαχίαν. Τότε δὲ ἐπεὶ ἑώρων ἀδυνάτως ἔχοντα ἑτέρως πράττειν, ἤδη γὰρ οἱ ἐν Γαλατᾷ ἐκπεπολέμωντο, ἀφῄρουν πολλὰ τῶν πρότερον ἐπηγγελμένων. Ὅμως δ' οὖν γεγενημένων τῶν σπονδῶν, ὁ πρὸς τοὺς ἐκ Γεννούας αὖθις ἤρχετο πόλεμος τῷ βασιλεῖ. Αἰτία δὲ ἦν τοῖς ἐκ Βενετίας, καὶ Γεννούας τοῦ πολέμου τούτου, ὃς ἀμφοτέροις συμφορῶν μεγάλων αἴτιος ἐγένετο, ὅτι πρὸς Τάναϊν ἐπ' ἐμπορίᾳ πλεόντων ἀμφοτέρων, συμβέβηκε τινὶ τῶν ἐκ Βενετίας πρὸς Σκύθην τινὰ διενεχθῆναι, καὶ τὴν διαφορὰν μέχρι φόνου προελθεῖν· B ἀμυνομένων δὲ ὑπὲρ τοῦ ὁμοφύλου τῶν Σκυθῶν, τῶν τε Λατίνων ὁμοίως ὑπὲρ τοῦ οἰκείου, δημοσία τῶν γενῶν ἑκατέρων ἐγένετο ἡ μάχη· καὶ ἔπεσον μὲν πολλοὶ Λατίνων παρὰ τὴν μάχην, διπλασίους δὲ καὶ περαιτέρω τῶν Σκυθῶν. Ἔπειτα ἐπὶ τὰς ναῦς τῶν Λατίνων ἀναχωρησάντων, ἐπεὶ μηδὲν οἱ Σκύθαι βλάπτειν ἦσαν δυνατοί, ἀθάλαττοι ὄντες παντελῶς, ἐπεστράτευσαν Καφᾶ, ὃ Λατίνων τῶν ἐκ Γεννούας φρούριόν ἐστι τοῖς παραλίοις τῆς Σκυθίας κατῳκισμένον, καὶ ἐπολέμησαν ἐπ' ἔτεσι δυσὶ μηδεμίαν ἐνδιδόντες ἀνακωχήν. Ἐν οἷς αὐτοί τε τῶν οἰκείων πολλοὺς ἀπέβαλον κατὰ τὰς μάχας, καὶ τοῖς Λατίνοις αἴτιοι πολλῶν κατέστησαν ἀναλωμάτων. Τῶν μὲν γὰρ τειχῶν ἦσαν ἥττους, τῶν ἔνδον κραταιῶς ἀμυνομένων· ἐμπορικῶν δὲ χρημάτων κατὰ τὴν Σκυθίαν C ἐκράτησαν πολλῶν, καὶ κατὰ τὸν πόλεμον ἀναγκάζοντες τρέφειν μισθοφορικὸν ἐπὶ φρουρᾷ τοῦ πολιχνίου, οὐκ ὀλίγα ἐζημίωσαν. Ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς ἀνήνυτος ἐφαίνετο ἡ ἐπιχείρησις, διέλυον τὸν πόλεμον, θέμενοι σπονδάς. Μετὰ δὲ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν ἠξίουν οἱ ἐκ Γεννούας μηδένα μήτε Ῥωμαῖον, μήτε ἐκ Βενετίας ἔμπορον πλέειν ἐπὶ Τάναϊν, μήτ' ἐκ σφῶν· πρόφασιν μὲν ὡς μὴ καὶ αὖθις ἀναγκάζοιντο ἔκ τινος αἰτίας Σκύθαις πολεμεῖν, τῇ δ' ἀληθείᾳ προσόδων μεγάλων ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς κατασκευάζοντες. Διενοοῦντο γάρ, ὡς εἰ κοινὸν ὁ Καφᾶς ἐμπόριον τοῖς ἁπανταχόθεν καταστα(ί)η, μεγάλα ὠφελήσεσθαι αὐτοὺς τοὺς ἁπανταχόθεν ἀργυρολογοῦντας· ἢ εἰ μὴ τούτοις ἔφασαν ἀγαπῷεν, D τὰς κατὰ τὸν πόλεμον συνεκτινέτωσαν δαπάνας. Βενετικοῖς δέ, τό, τε Ταναΐδος παντάπασιν ἀποσχέσθαι, ἐδόκει ἥκιστα λυσιτελεῖν, καὶ τὸ τὰ χρήματα συνεκτίνειν ἀνεκτὸν οὐδ' ἄκροις ἦν ὠσίν· ἀλλ' ἔφασαν μηδένα ἂν κωλύσειν πλέειν ὅποι ἂν δοκῇ λυσιτελεῖν· καὶ ἅμα ἐπεχείρουν πλέειν ἐπὶ Τάναϊν ἀκόντων Γεννουϊτῶν· οἱ δ' ἐκώλυον πρὸς βίαν, καὶ ἐζημίω-

tatem ac fœdus instituit, multo minore conditione, quam prius erat facturus, quando summopere expetita imperatoris societate, eximia quædam et Romanis utilissima promittebant. Sed ut eum animadverterunt, facile aliter non posse (jam enim Galatæi arma fremebant), multa ex promissis illis magnificis resciderunt. Nihilominus facto contra Genuenses fœdere, bellum denuo ab imperatore inchoatum est. Causa porro belli hujus Venetis et Genuensibus, (quod utrisque magnæ cladi fuit) erat quod Tanaim ambobus mercatus gratia navigantibus (21), Genuensi cum Scytha quodam altercante, lis usque ad cædem pervenerat. Dumque Scythæ tuentur suum, et Latini suum similiter, communis et publica inter utramque gentem pugna commissa est, multique Latini, sed amplius altero tanto Scythæ oppetiverunt. Postea Latinis ad naves reversis, Scythæ quia nocere nequibant, utpote maris expertes, funditus Capham, Genuensium oppidum (22), in maritimis Scythiæ ædificatum, oppugnare instituerunt, obsederuntque biennio continenter. Quo tempore et de suis adverso marte multos amiserunt, et Latinos ad grandes impensas adegerunt. Nam muris oppugnandis haud satis valebant, quod castellani viriliter se acriterque defenderent : mercatorum vero mercimonia, et illa multa per Scythiam occupantes, et conductitios ad oppidi præsidium alere cogentes, non parum eis detrimenti creabant. Verum ut labor inanis apparuit, bellum fœdere diremerunt. Quo dirempto, Genuates neque Romanum neque Venetum mercatorem, nec de suis ullum Tanaim navigare voluerunt : verbo, ne rursus ipsis belli cum Scythis gerendi nasceretur materia, re, ut magnorum vectigalium causam sibi pararent. Sic enim ratiocinabantur, si Capha undecunque adventantibus commune emporium fieret, quæstum uberem argenti exactione collecturos : **813** aut si istuc non probarent, belli sumptum una tolerarent. At Venetis Tanai prorsus excludi non videbatur e re publica. De communitate autem sumptuum horrebant audire, aiebantque, neminem sibi navigationem, quo sperata invitaret utilitas, ademturum : simulque nolentibus etiam Genuensibus, Tanain cursum dirigebant, qui per vim obsistebant, et quosdam mercatores cum onerariis intercipientes, mercibus eos multabant. Inde bellum atrox conflatum, nec parum pecuniæ et triremium utrinque deperditum. Tum igitur, ut et imperator Venetis belli socium se ascripsit, triremes militibus complebat, mare cum Venetis obtinebat, et ex continente missa manu oppidum obsi-

Jacobi Pontani notæ.

(21) Tanais est urbs ad ostium fluvii ejusdem nominis sita. Stephanus : Τάναϊς, πόλις ὁμώνυμος τῷ ποταμῷ. Κατὰ δὲ τὰς εἰς τὴν λίμνην τὴν Μαιῶτιν ἐκβολὰς τοῦ Ταναΐδος πόλις Ἑλληνικὴ ἔκτισται Τάναϊς, ἥτις καὶ Ἐμπόριον ὀνομάζεται· *Tanais, urbs, cognominis fluvio. Est autem Græca civitas, juxta ostium fluminis, quo se in Mæotidem paludem exonerat, ædificata, et Emporium quoque vocatur.*

(22) Capha, olim Theodosia, sita in Ponti Euxini ora, Genuensium colonia, de qua vide Petri Bizari *Historiæ Genuensis* lib. VI. Anno 1475 occupata est a Mahomete, Turcarum imperatore, non sine magna strage.

ciebat. Ac primum quidem ab utroque latere, et navalis et terrestris copia invadentes, ædes exteriores (exceptis, quæ sub ipsis muris erant) incenderunt. Deinde agmen ex continente frequenter in dies singulos impetum faciebat, arcteque obsidebat, ut Latinos ne prodire quidem extra muros permitteret. Navalem vero turbam bipartito dividens imperator, unam partem illic ad obsidionem reliquit : alterum in Pontum ad Genuates vexandos misit, quod cumulatissime præstiterunt; nam et merces, et mercatores non paucos interceperunt, et onerarias multas exusserunt. Ubi e Ponto redierunt, ad oppidi expugnationem se instruxerunt, quanquam imperatore nimiopere adversante, existimanteque muros validissimos, multis propugnatoribus supra astantibus nulla spe obtinendæ victoriæ adoriri non oportere, sed longinquitate obsidionis potius rem confectum iri, ac Venetæ classis Nicolaum Pisanum ob id monente, cui ut inexercitato tentanda videbatur oppugnatio, quique Romanos æque omnes notabat, quodammodo, quasi per eorum timiditatem staret, quominus Galata caperetur, quod facillime posset, si Romani secum vires alacriter consociarent. Quocirca imperator, etsi evidentissime sciret, eum aggredi, quæ prudentem ac peritum ducem non decerent, tamen ne quæ obtineri possent, ipse quadam ignavia e manibus dimisisse putaretur, Latini spiritibus obsecundavit, et cum alia ad oppugnationem apta comparavit, tum binas onerarias prægrandes conjunxit, et quantum potuit, trabibus copulavit, ligneamque turrim superposuit, **814** cujus altitudo Galatæ muros excederet. Turris illa tabulata habebat tria, in quibus milites consistentes pugnarent. Ab eadem duo cornua longissima projiciebantur, quæ usque ad mœnia perventura existimabant, super quibus fabri compactis instar tabulati asseribus pontem ad muros straverant. Credebant autem, iis qui de turri pugnabant, tuto transeundi facultatem præbentibus, magnanimos quosdam inde progressos, cum oppidanis propugnatoribus in muro commissuros, et victuros. Et processisset illis inventum, si extrema cornuum usque ad mœnia pertinuissent. Sed quia non parum longitudini deerat, machina inanis fuit. Similem pontem, absque turri, etiam Phaceolatus protostrator jussu imperatoris super grandi oneraria fecit, et extremis cornibus ligneam basin seu craticulam imposuit, ita compositam, ut quibusdam funibus et vectibus super quibus jacebat, moveretur, eoque ligna igni alendo idonea congessit, eo consilio, ut incensam uni turrium Galatæ imponeret (erant enim pleræque ligno superne constructæ), quo per turrim etiam ædes flamma vento stante comprehenderet. Sed enim cornibus deficientibus, in nihilum recidit ejus cogitatio. Tertiam insuper machinam Veneti tanquam scalas a navi ad muros fabricati sunt. Paratis jam a mari omnibus, etiam a continente quæ opus erant, præ-

A σαν εἰς χρήματα ἐμπόροις ἐπιθέμενοι τισὶ, καὶ κρατήσαντες ὁλκάδων. Ἐκ δὲ τούτου εἰς τὸν πόλεμον κατέστησαν, καὶ μέγας ἀνεῤῥιπίσθη, καὶ χρήματα οὐκ ὀλίγα, καὶ τριήρεις ἀπώλοντο ἀφ' ἑκατέρων. Τότε δ' οὖν ἐπεὶ καὶ βασιλεὺς Βενετικοῖς συνεξώρμητο πρὸς τὸν πόλεμον, τριήρεις τε ἐπλήρου καὶ θαλάττης ἐκράτει μετὰ τῶν ἐκ Βενετίας, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου πέμψας στρατιὰν, ἐπολιόρκει, καὶ πρῶτα μὲν ἑκατέρωθεν ἥ τε ναυτικὴ καὶ ἱππικὴ δύναμις προσβαλόντες, τὰς ἔξω Γαλατᾶ ἐνέπρησαν οἰκίας πάσας πλὴν ὀλίγων, αἳ ὑπὸ τοῖς τείχεσιν αὐτοῖς ἦσαν. Ἔπειτα ἡμῖν ἠπειρῶτις, συχνὰς καθημέραν ποιουμένη τὰς ἐφόδους, ἀκριβῶς ἐπολιόρκει, καὶ οὐδὲ προβαίνειν εἴα τειχῶν ἔξω τοὺς Λατίνους. Τὴν ναυτικὴν δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς δύο διελὼν, τὴν μὲν, B αὐτοῦ κατέλιπε τὸ φρούριον πολιορκεῖν, τὴν ἑτέραν δὲ ἔπεμπεν ἐπὶ Πόντον τὰ Γεννουϊτῶν κακώσουσαν, καὶ ἐκάκωσαν ἐπιπλεῖστον· χρημάτων τε γὰρ ἐκράτησαν, καὶ ἐμπόρων οὐκ ὀλίγων, καὶ ὁλκάδας ἐνέπρησαν πολλάς. Ἐπεὶ δὲ ἐπανῆκον ἐκ τοῦ Πόντου, παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν τειχομαχίαν, καίτοι μάλιστα βασιλέως ἀπαγορεύοντος, καὶ μὴ δεῖν οἰομένου τείχεσιν ὀχυρωτάτοις, καὶ πολλοὺς τοὺς ἀμυνομένους ἔχουσιν ἐφεστηκότας προσβάλλειν οὐδεμιᾶς ἐλπίδος οὔσης περιγίνεσθαι τοῖς ὅπλοις· ἀλλὰ μᾶλλον χρονίῳ κατεργάζεσθαι πολιορκίᾳ, καὶ τῷ τῶν Βενετικῶν ναυαρχοῦντι Νικολάῳ τῷ Πισσαίῳ παραινοῦντος· τῷ δὲ, ἐδόκει μᾶλλον τειχομαχεῖν ὑπ' ἀπειρίας, καὶ τῶν Ῥωμαίων ἐῴκει ὁμαλῶς καθάπτεσθαι, ὡς διὰ τὴν C ἀτολμίαν σφῶν Γαλατᾶ ἀναλώτου μένοντος ῥᾷστα δυναμένου, εἰ αὐτοῖς, καὶ Ῥωμαῖοι συμπροθυμηθεῖεν. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς, καί τοι μάλιστα εἰδὼς, ὡς οὐ προσήκουσιν ἔμφρονοι, καὶ δεινῷ στρατηγῷ ἐπιχειρεῖ, ὅμως ἐπείθετο, διὰ τὸ φύσημα τοῦ Λατίνου· καὶ τὸ μὴ δοκεῖν ὑπ' ἀτολμίας προΐεσθαι τὰ δυνατὰ, καὶ ἄλλα τε παρεσκευάζοντο ἐπιτήδεια πρὸς τὴν τειχομαχίαν, καὶ ὁλκάδας μυριοφόρους συζεύξας δύο, καὶ ὡς μάλιστα ἐνῆν δοκοῖς μεγάλοις ἐφαρμόσας, ἔπειτα πύργον ξύλινον ἐπέστησεν ἐπὶ τοσοῦτον ὕψους ἥκοντα, ὥστε εἶναι τῶν Γαλατᾶ μετεωρότερον τειχῶν· ὀροφάς τε εἶχε τρεῖς, ἐξ ὧν ἔμελλον ἑστῶτες οἱ ὁπλῖται μάχεσθαι. Ἀπὸ δὲ τοῦ πύργου, προβεβλημέναι ἦσαν δύο κεραῖαι μέγισται μεγέθει, ἃς ᾤοντο διικνεῖσθαι ἄχρι τῶν τειχῶν, ἐφ' ἃς σανίσιν D οἱ δημιουργοὶ, ὥσπερ ἀναβάσεις θέμενοι, ὁδόν τινα κατεσκεύασαν ἀπὸ τοῦ πύργου φέρουσαν ἐπὶ τὰ τείχη. Ὤοντο δὲ ὡς τῶν ἀπὸ τοῦ πύργου μαχομένων ἄδειαν παρεχομένων, καὶ ῥᾳστώνην πρὸς τὴν δίοδον δι' αὐτῆς τῶν εὐψύχων τινὰς συμβαλοῦσι τοῖς ἐπὶ τοῖς τείχεσι, καὶ κρατήσουσι βαλλομένους, καὶ ἀπὸ τοῦ πύργου. Ὃ κἂν προὐχώρησε κατὰ τὴν ἐπίνοιαν αὐτοῖς, εἰ αἱ κεραῖαι ἄχρι ἀφικνοῦντο τῶν τειχῶν, ἀποδέουσαι δὲ ὀφθεῖσαι οὐκ ὀλίγον, ἄπρακτον τὸ μηχάνημα ἐποίουν. Ταύτῃ δὲ ὁμοίαν πλὴν τοῦ πύργου, καὶ Φακεωλάτος ὁ πρωτοστράτωρ κατεσκεύαζετο βασιλέως προστεταχότος μηχανὴν ἐφ' ὁλκάδος, καὶ αὐτὸς μεγάλης, ἐπ' ἄκραις δὲ ἐκεῖνος ταῖς κεραίαις, ἐσχάραν ἐπέθηκε ξυλίνην, οὕτω δὲ ἦν ἡ ἐσχάρα κατεσκευασμένη, ὥστε κινεῖσθαι καλωδίοις

δή τισι καὶ δικοῖς, ἐφ' οἷς ἐπέκειτο, ἔπειτα ὕλην A συμφορήσας τρέφειν δυναμένην πῦρ, ἐπέθηκε τῇ ἐσχάρᾳ, γνώμην δὲ εἶχεν ὡς ἑνὶ τῶν Γαλατᾶ πύργων ἐπιθήσων ἐξαφθεῖσαν· ἦσαν γὰρ οὐκ ὀλίγοι ξύλοις ἄνωθεν ἐπεσκευασμένοι, ὥστε διὰ τοῦ πύργου καὶ ταῖς οἰκίαις ἐπελθεῖν τὸ πῦρ, ἀνέμου πνεύσαντος· ἀνύειν δὲ οὐδὲν οὐδ' ἡ ἐκείνου ἐπίνοια ἐδύνατο, ἀποδεουσῶν τῶν κεραιῶν. Καὶ τρίτην δὲ οἱ Βενετικοὶ προσεξειργάσαντο, ὥσπερ κλίμακα ἀπὸ τῆς νεὼς ἐπὶ τὰ τείχη τῶν πολεμίων. Ἐπεὶ δὲ τὰ ἐκ θαλάττης πάντα ἦσαν παρεσκευασμένα, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου τὰ δέοντα προσεπορίζοντο, καὶ κλίμακάς τε κατεσκεύαζον, καὶ σιδήρια οἷς χρῆσθαι ἔμελλον ἐπὶ τῷ τὰ τείχη διορύσσειν, ὕλης τε φάκελοι ἐκομίζοντο ἐφ' ἁμαξῶν, αἷς ἔμελλον πρός τε τὴν διάβασιν τῆς τάφρου χρήσεσθαι, αὐταῖς ἁμάξαις εἰσωθήσαντες, καὶ B πρὸς ταῖς πύλαις, εἰ δέοι, ἐνιέναι πῦρ. Καὶ ἐπεὶ οὐδὲν ἐνέδει ἔτι, ἡ πεζὴ καὶ ἱππικὴ δύναμις ἐξήγετο, ὧν ἐστρατήγει δεσπότης Μανουήλ, Ἀσάνης, ὁ βασιλίδος τῆς Εἰρήνης ἀδελφὸς ὑποστράτηγον ἔχων τὸν πρωτοστράτορα Φακρασῆν, καὶ περιεστρατοπέδευε Γαλατᾶν. Καὶ ἡ ναυτικὴ ἤδη παρεσκεύαστο, ὡς εἰς τὴν ὑστεραίαν ἅμα ἕῳ τοῖς τείχεσιν ἐμβαλοῦντες, καὶ οἱ ἐν Γαλατᾷ δὲ παρεσκευάζοντο, ὡς ἀμυνούμενοι, τάς τε γὰρ ὁλκάδας καὶ τριήρεις ὅσας εἶχον, κατέδυσαν πρότερον εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ μίαν ἐφεξῆς πρὸ τῶν τειχῶν ἀνάψαντες τοῖς καλωδίοις ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων, ὅσον μὴ παντάπασι καταδύεσθαι, ἀλλ' ἀνάγεσθαι εἶεν εὐχερεῖς, καιροῦ καλοῦντος, καὶ ἄλλα ὅσα πρὸς ἀποτροπὴν ἐδόκει λυσιτελήσειν τῶν C μηχανημάτων. Συνήνεγκε δὲ αὐτοῖς ἐς τὰ μάλιστα τῶν ὁλκάδων ἡ κατάδυσις· αὐταί τε γὰρ ἀνάλωτοι ἦσαν τῷ πυρὶ, διὰ τὸ ὕδωρ· καὶ ταῖς πολεμίαις ναυσὶν ἀπόβασιν οὐ παρεῖχον· τάς τε μηχανὰς ἐκώλυον ἐγγὺς τειχῶν ἰέναι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς μετὰ τῆς ἐκ τῆς ἠπείρου στρατιᾶς διενυκτέρευσεν ἐλθών· πρωτοστράτορα δὲ τὸν Ταρχανειώτην, ὃς τῶν βασιλικῶν τριήρεων ἐστρατήγει, καὶ τὸν τῶν Βενετικῶν ἄρχοντα Νικόλαον, ἅμα ἕῳ ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν ἀπὸ θαλάττης, ὡς καὶ τῆς πεζῆς καὶ ἱππικῆς δυνάμεως ἐκ τῆς ἠπείρου ἐμβαλούντων. Τριήρεις δὲ ἦσαν αἱ σύμπασαι Ῥωμαίων, καὶ Λατίνων κατ' ἐκείνην τὴν μάχην δύο καὶ τριάκοντα. Συνέβη δὲ τῆς αὐτῆς νυκτὸς ἐκ Βενετίας τριήρη πρὸς Νικόλαον ἀφῖχθαι, ἣ ἐμήνυεν ἑβδομήκοντα· τριήρεις ἐκ Γεννούας D ἀνηγμένας, ἰέναι ἐπ' αὐτοὺς, ἐκέλευόν τε ἡ βουλὴ, καὶ ὁ δοὺξ, πρόνοιαν αὐτοῦ, καὶ τῶν τριήρεων ποιεῖσθαι, μὴ ὑπὸ τοῦ πολεμίων στόλου ἐγκαταληφθεὶς ἀπόληται. Ὁ γὰρ ἐν Γεννούᾳ δῆμος οὐκ ὀλίγῳ χρόνῳ πρότερον πρὸς τοὺς παρὰ σφίσι πολεμήσαντες δυνατοὺς, τοὺς μὲν, ἐξήλασαν περιγενόμενοι τῶν ἀρίστων, καὶ ἀειφυγίαν καταψηφισάμενοι, τοὺς δ' ἀτίμους εἶχον, μήτε βουλῆς ἀξιοῦντες, μήτ' ἀρχῆς μηδεμιᾶς· ἀλλὰ πάντα τρόπον ἐπίεζον, καὶ ἐταπείνουν· δημοκρατεῖσθαι γὰρ ἐβούλοντο μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνων ἄρχεσθαι. Τοῦ δήμου δέ τινα προστησάμενοι Σίμωνα

stabantur, scalæque et ferramenta quærebantur, quibus muros perfoderent : et libenter lignorum fasces advehebantur, quibus cum ipsis plaustris in fossam injectis, ad transeundum et ad portas, si opus foret, inflammandas uterentur. Cumque nihil jam desideraretur, peditatus et equitatus a despota Manuele, Asane, Irenes imperatricis fratre, eductus (cujus legatus seu minor dux Phacrases protostrator), Galatam circumsedit. Et pars navalis jam accincta erat, ut orta luce postridie ad muros ferretur, ipsique Galatæi ad resistendum se instruebant. Nam onerarias et triremes, quotquot habebant, prius deduxerant, singulas deinceps ante muros funibus a pinis religatas, ne penitus abriperentur, sed pro tempore subduci facile possent, et alia quæcunque ad machinas avertendas commodatura credebant. **815** Maxime autem illis profuit onerariarum deductio; ipsæ enim igne consumi nequibant, propter aquam scilicet, et hostiles naves accessu ad muros prohibebant. Imperator itaque cum exercitu terrestri adveniens, noctem egit : protostratorem vero Tarchaniotam, imperatoriis triremibus præfectum, et Venetorum ducem Nicolaum, die recenti a mari aggredi jussit, utpote eodem tempore equitibus et peditibus a continente simul aggressuris. Numerabantur autem in illa pugna triremes Romanorum et Venetorum simul binæ supra triginta. Eadem porro recte triremem Venetiis ad Nicolaum venire contigit, quæ docebat, septuaginta triremes solvisse Genua, et in illos tendere; mandabantque dux et senatus, sibi et navibus suis consuleret, ne ab hostium classe interclusus periret. Populus siquidem Genuensis jampridem potentibus oppugnatis, et optimatum victor, alios in perpetuum exsilium egerat, alios capite diminutos, neque senatorio ordine, neque ullo magistratu dignabatur, sed omnibus modis eos premebat ac deprimebat; populari enim, quam illorum imperio uti malebat. Tum vero de plebe quemdam Simonem Buccanegram (23) summæ reipublicæ præfecerant, idque populus et senatus approbarat. Cæterum bello hoc cum Venetis exardescente cum se viderent non posse resistere, nisi a potentibus adjuvarentur, quod et multa pecunia et majore apparatu opus esset, optimatibus reditum ab exsilio decreverunt, eos in senatum legerunt, et rempublicam capessere jusserunt. Potentes, cum prospicerent, si iratis animis reconciliationem gratiæ cum populo aspernarentur, futurum ut eo a Venetis attrito, ipsi eamdem calamitatem subirent, et turpe, imo vero turpissimum ducentes, propter populi adversus se crimen ultro libertatem prodere, inhonestamque ac minime ingenuam servitutem longe inferioribus servire, scelus ei et stultitiam exprobrarunt, quod optimates (24) ob hoc solum, quia

Jacobi Pontani notæ.

(23) De hoc lege lib. vi Bizari.

(24) De ostracismo hæc accipienda sunt : hoc est, de tali pœna, et tali ex causa, quali, et ex qua Athenis post exactum Hippiam tyrannum Pisistrati

vulgo præstarent, adeo facile dedecori ac ignominiæ subjecissent, bellum pro republica impigre arripuerunt, arma et reliqua necessaria contulerunt, et classem septuaginta navium ædificatam, cum præfecto Pagano Auria (25), viro nobilissimo, prudentiaque, fortitudine, experientia ante alios eminente bellatum miserunt. **816** Nicolaus, Venetarum triremium ductor, ubi classem hostium adventare accepit, quanquam alioqui ad pugnam audacissimus, timore correptus, confestim de fuga cogitavit. Sed ne parata oppugnatio impediretur, imperatorem audita celans, cum triremibus suis, et machina super oneraria, extra teli spatium duntaxat, ordinem armatus tenebat, pugnaturi opinionem præbens, cum re penitus abstineret. Romani diluculo jussa facessentes, cum triremibus et machinis onerariarum muris sese admovent. Verum machinæ, quod eos non attingerent, inutiles erant. Nihilominus qui intus erant milites, propiores facti, in propugnatores jacula contorquebant, et vulnerabant plurimos. Idipsum faciebant, qui e triremibus pugnabant. Nec pauci ex imperatoriis vulnerati sunt, ex quibus nonnulli occubuerunt. Quin et dux Tarchaniota cubitum dextrum per thoracem, seu loricam (tanto impetu telum advolavit) trajectus, paulum a morte abfuit. Divina autem providentia servatus, multos et intolerandos dolores sustinuit; vix enim biennio plaga cicatricem obduxit. Imperator quoque ex continente invadere, et currus onustos fossæ immittere jussit, ut ea pervia scalæ ad muros applicarentur. Immiserunt, etsi non omnes. Adhuc in eo negotio militibus occupatis, Galatæi maritima pugna dimissa, qua mœnia versus continentem præcipue laborabant, accurrerunt, apertisque portis effusi, et igni in virgulta arida conjecto, omnia cum ipsis plaustris combusserunt, ac de muris homines et equos magno numero vulnerarunt: nec ipsi vicissim pauciores vulnera retulerunt. Imperator jam cernens operam inanem esse, quanquam id futurum antea scivisset, receptui cecinit, et pedites quidem extemplo jussit abscedere, ipse cum equitatu per noctem in castris mansit. Altero die cum armatis diu ad portas Galatæ constitit, nec quisquam Latinorum contra processit, nec telum jecit. Inde, quia nullus prodibat, Byzantium se recepit. Nicolaus, Venetorum ductor, occultata causa, ob quam prælio supersedisset, omnino volebat discedere, atque hoc solum elocutus, a senatu et duce sibi mandatum, uti rediret, salute dicta, Venetias renavigavit, bello contra Genuates soli imperatori relicto, qui triremibus suis e mari **817** Galatam obsidebat, et a

A Μπουκανέγραν προσαγορευόμενον, ἄρχειν ἔφησαν τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ δήμου, καὶ τῆς βουλῆς συνεπιψηφιζομένης. Τοῦ Βενετικοῦ δὲ πολέμου τουτουῒ κεκινημένου, ἐπεὶ ἑώρων ἀντικαθίστασθαι, ὄντες ἀδύνατοι αὐτοὶ μὴ καὶ τῶν δυνατῶν συναιρομένων, οἷα δὴ πολλῶν χρημάτων, καὶ μείζονος δεομένου τοῦ πολέμου τῆς παρασκευῆς, τῶν τε φευγόντων ἀρίστων κάθοδον ἐψηφίσαντο, καὶ τῆς παρὰ σφίσι μετέδοσαν βουλῆς, καὶ τῶν πραγμάτων ἅπτεσθαι ἐκέλευον. Οἱ δυνατοὶ δὲ ὁρῶντες ὡς ἂν αὐτοὶ πρὸς ὀργὴν τὰς πρὸς τὸν δῆμον διωθῶνται καταλλαγὰς, οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται, ἢ ἐκείνων διαφθειρομένων ὑπὸ τῶν ἐκ Βενετίας, καὶ αὐτοὺς συγκινδυνεύειν, καὶ δεινὸν ἡγούμενοι καὶ τῶν αἰσχίστων διὰ τὴν τοῦ δήμου πρὸς αὐτοὺς ἀγνωμοσύνην ἑκόντι B προδιδόναι τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δουλεύειν τοῖς πολλῷ χείροσιν αἰσχρῶς, καὶ ἀγεννῶς, ὠνείδισαν μὲν τῷ δήμῳ τὴν ἀγνωμοσύνην, καὶ τὴν ἀκρισίαν, ὅτι τοὺς ἀρίστους οὕτω προπηλακίζουσιν εὐχερῶς μηδὲν ἕτερον ἔχοντες ἐγκαλεῖν, ἢ ὅτι βελτίους τῶν πολλῶν εἰσιν· ὑφίσταντο δὲ τὸν πόλεμον προθύμως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, καὶ χρήματα παρασχόμενοι, καὶ ὅπλα, καὶ τὴν ἄλλην συντέλειαν ὅσην ἔδει· τόν τε στόλον τῶν ἑβδομήκοντα νεῶν παρεσκευάσαντο, καὶ Παγανὴν ἐπιστήσαντες, στρατηγὸν ἐκ τοῦ τῶν Ὀρίων γένους τὸν ἐπιφανέστατον, καὶ συνέσεως, καὶ τόλμης ἕνεκα, καὶ ἐμπειρίας ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων, ἐξέπεμψαν ἐπὶ τὸν πόλεμον. Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετικῶν τριήρεων στρατηγὸς, ἐπεὶ ἐπύθετο τὴν περὶ τοῦ τῶν πολεμίων στόλου ἀγγελίαν, καὶ πρότερον ἀτολμότατος C πρὸς μάχας ὢν, τότε μᾶλλον ἐξεπέπληκτο, καὶ εὐθὺς ἀπεῖδε πρὸς φυγήν. Ἵνα δὲ μὴ ἡ παρεσκευασμένη τειχομαχία κωλυθῇ, βασιλεῖ μὲν οὐδὲν ὧν ἐπύθετο ἀπήγγελλε, τὰς σφετέρας δὲ τριήρεις ἔχων, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ὁλκάδος μηχανὴν, ὅσον μὴ βάλλεσθαι παρατεταγμένος μόνον ἐν τοῖς ὅπλοις ἦν δόκησιν παρέχων, ὡς μαχούμενος, ἔργου δὲ παντάπασιν ἀπείχετο. Ῥωμαῖοι δὲ, κατὰ τὸ ἐπίταγμα βασιλέως, ἅμα ἕῳ τοῖς τείχεσι προσέβαλον τῶν πολεμίων, καὶ ταῖς τριήρεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ὁλκάδων μηχαναῖς. Αἱ μὲν οὖν μηχαναὶ τῶν τειχῶν μὴ ἐφικνούμεναι, ἄπρακτοι ἐλείποντο. Ὅμως ἐγγὺς γενόμενοι οἱ ἐν αὐταῖς ὁπλῖται, ἔβαλον τοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν, καὶ πλείστους ἐτραυμάτισαν, ὁμοίως καὶ οἱ ἀπὸ τῶν D τριήρεων. Ἐτραυματίσθησαν δὲ οὐκ ὀλίγοι, καὶ ἀπὸ τῶν βασιλικῶν, καὶ ἔπεσόν τινες. Ἐτρώθη δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς Ταρχανειώτης τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα βέλει, καὶ διήλασεν ἀμφοτέρας τὰς ἐπιφανείας, καίτοι τεθωρακισμένον, μετὰ τοσαύτης προσέπεσε τῆς ῥύμης, ἐξ οὗ μάλιστα μὲν ἦλθε τοῦ ἀποθανεῖν ἐγγύς. Προνοίᾳ δὲ Θεοῦ περιεσώθη πολλὰς, καὶ ἀνυποίστους ἀλγηδόνας ἐνεγκών· μόλις γὰρ ἐν ἔτεσι δυσὶν οὐλὴν ἐδέξατο τὸ τραῦμα. Βασιλεύς τε ἐκ τῆς ἠπείρου προσ-

Jacobi Pontani notæ.

silium institutum est, ut ejicerentur, qui ob nimiam præstantiam oppressa civium libertate, tyrannidem occupaturi metuebantur, eratque, ut Plutarchus ait, nomine et specie potentiæ et excellentiæ depressio atque imminutio: revera invidiæ populi solatium. Vide Diodori lib. II; Alexandri Neapolitani lib. III, cap. 20; Lambini Commentarium in Themistoclem Æmilii Probi.

(25) De hoc multa Bizarus, *De bello Veneto*, lib. II.

βάλλειν τε ἐκέλευε τῇ στρατιᾷ, καὶ τῇ τάφρῳ A ἐμβάλλειν τὰς ἁμάξας, ὡς ἂν τοῖς τείχεσι τὰς κλίμακας ἐρείσωσι διαβατῆς γεγενημένης. Καὶ ἐνέβαλον οὐ πάσας. Ἔτι δὲ τοῖς στρατιώταις περὶ ταῦτα ἠσχολημένοις, οἱ ἐν Γαλατᾷ τὴν ἐκ θαλάττης μάχην ἀποσκευασάμενοι, ἔθεον ἐπὶ τὸ μάλιστα πονοῦν τῶν κατὰ τὴν ἤπειρον τειχῶν, καὶ τὰς πύλας διανοίξαντες ἐξεχέοντο, καὶ πῦρ ἐνίεσαν τῇ ὕλῃ, καὶ πάσαν κατέφλεξαν αὐταῖς ἁμάξαις· ἐτραυμάτισαν δὲ καὶ ἀπὸ τῶν τειχῶν βάλλοντες πολλοὺς ἀνθρώπους τε καὶ ἵππους, οὐκ ἐλάττους δὲ καὶ αὐτῶν ἐτραυματίσθησαν. Ὁ βασιλεὺς δὲ ἤδη τὴν ἐπιχείρησιν ὁρῶν ἀδύνατον, καίτοι καὶ πρότερον εἰδώς, ἀπήγαγε τὴν στρατιάν, καὶ τὴν μὲν πεζὴν ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν αὐτίκα, αὐτὸς δὲ τὴν ἵππον ἔχων ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου καὶ ηὐλίσατο τὴν νύκτα. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ὡπλισμένην ἀγαγὼν τὴν στρατιάν, ἔστησε πρὸ τῶν Γαλατᾶ πυλῶν ἐφικανόν, οὐδεὶς δὲ Λατίνων ἀντεπεξῆλθεν, οὐδὲ βέλος ἀφῆκεν ἐπ' αὐτούς. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπεὶ μηδεὶς ἀντεπεξῄει, εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεφε. Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετικῶν ἄρχων τὴν αἰτίαν ἀποκρύψας, δι' ἣν τῆς τε μάχης ἀπέσχετο παντάπασι, καὶ βούλοιτο ἀναχωρεῖν, μόνον δὲ τοῦτο εἰπών, ὡς παρὰ τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ δουκὸς ἀποπλέειν κελευσθείη, πρὸς Βενετίαν ἀπεχώρει συνταξάμενος, τὸν πρὸς τοὺς ἐκ Γεννούας πόλεμον μόνῳ βασιλεῖ καταλιπών, ὃς τριήρεσί τε ἐκ θαλάττης ἐπολιόρκει ταῖς ἰδίαις, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου συχνὰς ἐποιεῖτο τὰς ἐφόδους πέμπων στρατιάν, καὶ πάντα ἔπραττεν ἐξ ὧν ἐκείνους πάσχειν ἦν κακῶς, καὶ ἔβλαπτεν οὐ μέτρια τινά. Νικόλαος δὲ πρὸς Βενετίαν ἀποπλέων, τῷ τῶν πολεμίων στόλῳ περιέτυχε, προαισθόμενος δὲ, ἔφευγεν ᾗ τάχους εἶχεν, ἐπεδίωκόν τε οἱ πολέμιοι, φθάσας δὲ αὐτοὺς πρὸς τῇ κατὰ τὴν Εὔβοιαν πολίχνῃ, ᾗ αὐτοῖς ἐστιν ὑπήκοος, τάς τε τριήρεις διέσωσεν οὐδεμίαν ἀπολέσας· καὶ περιεποίησε τὴν πολίχνην, ῥᾶστα ἂν ἑαλωκυῖαν εἰ μὴ φθάσαντες αὐτοὶ εἰσῆλθον.

continente crebris eam impressionibus lacessebat, nihilque ad oppidanos affligendos prætermittebat, nec sane mediocriter illos vexabat. Nicolaus Venetias cursum tenens, in hostium classem devenit, quam præsentiens summam in fugiendo celeritatem adhibuit, et hostes insequentes effugiens, apud Eubœæ quoddam oppidulum, Venetis subjectum, triremes, nulla amissa, servavit : ipsumque tutatus est, quod levi negotio Genuenses cepissent, ni ille intrando antevertisset.

CAPUT XXVII.

Per invidios quosdam pervertitur junior imperator. Unde bellum redintegratur. Causæ illorum malevolentiæ. Simplicitas et candor junioris imperatoris. Andronicus Asanes malevolis suspectus, ab eis decipitur fraude admirabili, ut Byzantium discedat. Cantacuzenus adversis nuntiis tristatus, matrem ad filium sibi reconciliandum mittit, quod feliciter præstat. Cralem quoque et Cralænam severissime objurgat, et bellum depellit.

Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραγμάτων ὄντων, καὶ ὁ τῶν B βασιλέων πόλεμος αὖθις ἤρχετο, καὶ ἐλάμβανεν αἰτίας οὐ μικράς. Οἱ γὰρ ἐν Θεσσαλονίκῃ μετὰ βασιλέως ὑπολελειμμένοι τοῦ νέου Ἰωάννου, οὐκ ἠγάπων τοῖς παροῦσιν, ἀλλὰ νεωτέροις ἐπεχείρουν, καὶ βασιλέα τὸν νέον ἐξεπολέμουν βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ· καίτοι οἱ πολλῆς εὐμενείας παρὰ Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ τυγχάνοντες, καὶ τῶν εὔνων καὶ οἰκείων μάλιστα δοκοῦντες εἶναι. Ἔφασαν γὰρ ἀγανακτεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀδικουμένου, καὶ τῆς πατρῴας ἡγεμονίας ἀποστερουμένου. Καὶ γὰρ οὐ τοῦτο μόνον εἶναι τὸ δεινόν, ὅτι σύμπασαν ἐκεῖνος ἔχων τὴν ἀρχὴν ὄνομα μόνον βασιλείας καταλέλοιπεν αὐτῷ κενὸν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ὥσπερ ὑπερορίαν καταψηφισάμενος, ἀγαγὼν ἐν μέσοις πολεμίοις, καταλέλοιπεν οὐδεμιᾶς προνοίας ἀξιώσας, ὥσπερ ἐπηγγέλλετο ἀπαίρων· C ἀλλὰ πολέμους προφασιζόμενος, τὴν Ῥωμαίων κάθηται αὐτὸς ἡγεμονίαν ἔχων, αὐτὸν δὲ ὥσπερ τι τῶν ἀχρήστων προεῖτο, ἢ ὑπὸ Τριβαλῶν ἐκπολιορκηθησόμενον, ἢ προδοθησόμενον ὑφ' οὕτως ἀτάκτου δήμου, καὶ τολμῶντος πάντα εὐχερῶς. Ἃ χρὴ συνορᾶν αὐτὸν, καὶ σκοπεῖν, ὅπως τῆς πατρῴας αὖθις ἐγκρατὴς γένοιτο ἀρχῆς ῥᾴστά γε δυνάμενος. Κράλης τε γὰρ δυνάμει πάσῃ βοηθήσει ἐν τοῖς πολεμιωτάτοις ἐκεῖνον ἄγων, καὶ βουλησόμενος αὐτῷ μάλιστα συναίρεσθαι, καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα κίνδυνον ὑπομενοῦσι, καὶ προθύμως συναγωνιοῦνται, καὶ χρήμασι, καὶ ὅπλοις καὶ σώμασι, καὶ μὴ κατοκνεῖν πρὸς

Hoc rerum statu etiam bellum inter imperatores ex causis non levibus recruduit. Qui enim cum Joanne imperatore Thessalonicæ remanserant, præsentibus non contenti, nova moliebantur, et Joannem ad arma socero inferenda sollicitabant, quanquam iidem apud Cantacuzenum gratiosi admodum, eique amicissimi ac familiarissimi viderentur. Aiebant enim, molestum sibi accidere, quod paterno fraudatus imperio tam injuste haberetur. Etenim non hoc solum esse iniquum, quod ille totum sibi asciscens imperium, imperatoris vocabulum inane ac nudum prorsus ei reliquisset, sed quod etiam quasi exsilio damnasset, abductumque in mediis hostibus deseruisset, nulla cura adhibita, quemadmodum discedens promisisset : sed bellorum causas confingendo, ipse Romanum tenens principatum sederet, eum vero, ut hominem nullius frugi, aut a Triballis expugnandum, aut a tam turbulento et ad omnem audaciam præcipiti populo prodendum abjiceret. Quæ animadvertenda sint, et considerandum, quo pacto majorum suorum imperium recuperet, in quo quidem nulla sit futura difficultas. Cralem enim Cantacuzeno infensissimum, tota potentia libenter auxilio succursurum. Se quoque quamvis dimicationem capitis ejus causa minime recusaturos, cupideque una et pecuniis, et armis, et corporibus certaturos. Hortabantur proinde, ne ad rem

aggredi moraretur. Inducebat autem illos ad arma
818 inter imperatores instauranda non parum vitiositas et nequitia, qua vel ad infanda prompti ferebantur, potius tamen promissa a Crale pecunia, si bellum inter Romanos iterum inflammassent, eorum animos depravaverat. Quibus junior imperator, utpote calliditatis et sermonum atque morum corruptelæ omnino ignarus et inexpertus, et æqua fructuosaque suaderi, ac sibi studeri ratus, obtemperavit: et profecto inimicissimos, quique ob vile lucellum, et parvum compendium ipsum cum universo imperio prodiderunt, pro amicissimis habuit: quibuscum deliberare cœpit, unde et quomodo bellum contra socerum institueret. Placuit igitur, priusquam consulta emanarent, Andronicum Asanem Thessalonicam removeri, quem acerrimum fore adversarium, nec solum alioqui se oppositurum, sed et juniorem imperatorem admoniturum verebantur, uti conatu tam male ominato desisteret, neve imperium (cujus paulo post futurus sit dominus, si erga socerum imperatorem probe et candide se gesserit) sciens ac volens pessumdaret. Ergo eum cum simulatione amicitiæ adeuntes, sacramentum silentii exigunt, junioris imperatoris secretissima patefacturos. Ubi fide jurantis accepta ausi sunt fidere, cum Crale bellum socero inferendum pepigisse, nihilque pactis et conventis deesse narrant, Cralemque propensissimo studio et alacritate imperatori opitulaturum. Cum autem is vir ad res perturbandas ac per miscendas sit appositus, et foro uti noverit, etiam hoc vafre excogitasse, quo imperatores a resarcienda concordia alieniores reddat, ut ipsum obsidis loco accipiat; simulare enim, non se fidere imperatori juniori, ne forte exercitui, quem sit suppetias missurus, insidietur, cumque composita cum Cantacuzeno controversia disperdat. Ob hoc ut Asanem obsidem accipiat, imperatorem urgere. Qui quoniam bellum movere statuerit, maximeque Triballorum auxilium expetat, necessario annuisse. Quæ perpendenda sint, et invenienda machina, qua sibi et præsenti rerum conditioni consulat. Sic illi probabilem fraudem nexuerunt. Asanes quia imposturæ hujus erat nescius (norat enim eos antehac Cantacuzeno deditissimos), et quia insuper aures ejus rumoribus de bello, quod junior imperator in socerum parturiret, undique circumsonabant, dictis fidem commodabat, et angebatur magnopere, amplasque ipsis de benevolentia
819 erga imperatorem Cantacuzenum et se gratias agens, modum orabat, quo imminentibus sese malis eriperet. Illi affirmare, nihil utilius quam celerrime Byzantium discedere, ut qui ita et periculum effugeret, et imperatori quid ageretur, exponeret: quo is rebus nutantibus maturrime succurreret, nec ullam segnitiem tarditatemve admitteret. Quod si junior imperator eum retinere conaretur, se abitum fideliter curaturos, hortantes ipsum et suadentes, ne quid per vim agat, neve profectioni ad-

A τὴν ἐπιχείρησιν παρῄνουν. Ἐνῆγοντο δὲ ἐκεῖνοι πρὸς τὸ κινεῖν τῶν βασιλέων πρὸς ἀλλήλους πόλεμον οὐχ ἧττον μὲν καὶ τρόπων φαυλότητι, καὶ μοχθηρίᾳ, ᾗ καὶ πρὸς τὰ αἴσχιστα ἐξήγοντο ἑτοίμως, μάλιστα δὲ καὶ χρήμασι διεφθάρησαν πρὸς Κράλη, εἰ τὸν πρὸς ἀλλήλους Ῥωμαίων αὖθις πόλεμον κινοῖεν. Οἷς ὁ νέος βασιλεὺς, ἅτε δὴ πρὸς πανουργίας, καὶ διαφθορὰς καὶ βίων, καὶ λόγων παντάπασιν ἀπείρως ἔχων, καὶ δίκαια βουλεύεσθαι, καὶ συμφέροντα νομίσας, καὶ τὴν σπουδὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι, ἐπείθετό τε, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα τῶν φίλων ἔταττε τοὺς πολεμιωτάτους ὡς ἀληθῶς, καὶ κέρδους μικροῦ, καὶ λήμματος αὐτόν τε, καὶ σύμπασαν ἡγεμονίαν προδιδόντας, καὶ ἐσκέπτετο σὺν αὐτοῖς, ὅθεν τε καὶ ὅπως τὸν πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν πόλεμον ἀνακινοίη.
B Ἐδόκει δὴ δεῖν πρὶν ἔκπυστα γενέσθαι τὰ βεβουλευμένα, Ἀσάνην τὸν Ἀνδρόνικον ἀφιστᾷν Θεσσαλονίκης· ὑπώπτευον γὰρ ἐκεῖνον τὰ μέγιστα ἐναντιώσεσθαι, οὐ μόνον ἀντικαθιστάμενόν πρὸς τἄλλα, ἀλλὰ καὶ βασιλεῖ τῷ νέῳ παραινοῦντα τῶν ἀτόπων ἀπέχεσθαι ἐπιχειρήσεων, καὶ μὴ διαφθείρειν τὴν ἡγεμονίαν ἑκόντι, ἧς ἔσοιτο κύριος μετὰ μικρὸν εἰ πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν εὐγνωμονοίη, καὶ προσελθόντες ἐν προσχήματι φιλίας πρῶτα μὲν ὅρκους ἀπῄτουν, ὥστε καταδήλους μὴ ποιεῖν, μέλλοντας ἐκκαλύπτειν τὰ μάλιστα ἀπόρρητα τῷ νέῳ βασιλεῖ. Ἔπειτα ἐπεὶ ἐλάμβανον τὰς πίστεις, καὶ ἦσαν ἐν πεποιθήσει δῆθεν, βασιλέα τὸν νέον ἔλεγον συνθέσθαι Κράλῃ ἐπὶ τῷ πόλεμον κινεῖν κατὰ βασι-
C λέως τοῦ κηδεστοῦ, καὶ οὐδενὸς ἔτι ἐνδεῖν πρὸς τὰς συμβάσεις. Κράλην δὲ προθυμότατα μὲν ἐθέλειν βασιλεῖ τῷ νέῳ συμμαχεῖν, καὶ πᾶσαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ σπουδὴν ἐνδείκνυσθαι, καὶ προθυμίαν, δεινὸν δὲ ὄντα ταράξαι καὶ συγχέαι πράγματα, καὶ χρήσασθαι προσηκόντως τοῖς καιροῖς καὶ τοῦτ' ἐπινενοηκέναι, ἵν' ἀσυμβάτως μᾶλλον ἔχειν παρασκευάσῃ τοὺς βασιλέας, τὸ σὲ βούλεσθαι, ὥσπερ ὅμηρον λαβεῖν· καὶ σκέπτεται δῆθεν ἀπιστεῖν τῷ νέῳ βασιλεῖ μὴ τῇ στρατιᾷ ἐπιβουλεύσει, ἣν παρέξει συμμαχήσουσαν, καὶ διαφθερεῖ τὰς διαφορὰς διαλυσάμενος πρὸς βασιλέα, ὧν ἕνεκα ἐγκείμενος βασιλεῖ τῷ νέῳ σὲ λαβεῖν αἰτεῖ. Βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ἔγνω τὸν πόλεμον κινεῖν, μάλιστα τῇ Τριβαλῶν προσέχειν συμμαχίᾳ, συνέθετο ἐξ ἀνάγκης ἐκδιδόναι. Ἃ σκέπτεσθαι χρεὼν, καὶ
D μηχανήν τινα ἐξευρίσκειν, ἐξ ἧς αὐτός τε καὶ τὰ παρόντα πράγματα διασωθήσεται. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτω πιθανὴν συσκευασάμενοι προσῆγον τὴν ἐπιβουλήν. Ἀσάνης δὲ ἀγνοήσας τὴν ἀπάτην· ᾔδει γὰρ ἐκείνους πρότερον τὰ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως μᾶλλον ᾑρημένους· ἄλλως θ' ὅτι καὶ φῆμαι πάντοθεν προσέπιπτον αὐτῷ, καὶ βασιλεὺς ὁ νέος ἐμηνύετο πόλεμον βούλεσθαι κινεῖν πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν, ἐπίστευέ τε τοῖς εἰρημένοις, καὶ σφοδρῶς ἐθορυβεῖτο· χάριν δὲ πολλὴν ὁμολογῶν αὐτοῖς τῆς εἰς βασιλέα καὶ αὐτὸν εὐνοίας, ἔπειτα ἐδεῖτο καὶ τρόπον ὑποθέσθαι, οἷ τραπόμενος τὰ προσδοκώμενα ἐκφεύξεται κακά. Οἱ δ' οὐδὲν ἔφασαν λυσιτελέστερον, ἢ τάχιστα ἀπαίρειν εἰς Βυζάντιον, ὡς ἅμα τε ἐν τούτῳ ἐκφευξόμενον τὸν κίνδυνον, καὶ

βασιλεῖ δηλώσοντα περὶ τῶν πραττομένων, ἵν' αἰσθόμενος τὸν κίνδυνον ἐκεῖνος, ὀξεῖαν τὴν βοήθειαν ποιοῖτο, καὶ μὴ παρέργως, μηδὲ ῥαθύμως, οἰόμενος κινδύνων ἔξω τὰ τῇδε πράγματα ἑστάναι. Ἦν δ' ὁ νέος βασιλεὺς ἐπιχειρῇ κατέχειν, ἀλλ' αὐτοὺς συμπράξειν τὰ μέγιστα πρὸς τὴν ἀποδημίαν, παραινοῦντας αὐτῷ καὶ πείθοντας μηδὲν πρὸς βίαν πράττειν, μηδ' ἐνίστασθαι πρὸς τὴν ὁρμήν. Τοιαῦτα μὲν ἐκεῖνοι ἔπεισαν ἐξαπατήσαντες· Ἀσάνης δὲ, ἐπεὶ τριήρης παρεσκευασμένη ἔτυχεν ἐκεῖ, δείσας τὰ ἠπειλημένα, ἀπέπλεεν εἰς Βυζάντιον, καὶ ἀπήγγειλε βασιλεῖ ὅσα παρ' ἐκείνων πύθοιτο, ἰσχυρίζετό τε ὡς βασιλεὺς ὁ νέος πρὸς τὸν πόλεμον ἐκτραπείη φανερῶς. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ πράττοντες τὸν πόλεμον, ἐπεὶ Ἀσάνης ἀπεχώρει, πολλῆς ἐπιλαβόμενοι ἀδείας πείθουσι τὸν νέον βασιλέα πρεσβείαν ποιήσασθαι πρὸς Κράλην. Ὁ δ' ἐδέχετο ἀσμένως, καὶ μεγάλα ἐπηγγέλλετο, καὶ στρατιᾷ ἐπαγγελλόμενος, καὶ χρήμασι, καὶ πάσῃ δυνάμει βοηθήσειν ἐπὶ βασιλέα τὸν κηδεστὴν, καὶ τὴν ἀφῃρημένην ἀνασώσεσθαι ἀρχὴν, ἔπραττέ τε πάντα καὶ ὑπετίθει, ὅσα ᾤετο τὸν πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων πόλεμον τηρήσειν ἄλυτον· συμβάσεις πρότερον πρὸς βασιλέα θέμενος, ἃς ἐνόμιζε μάλιστα αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν λυσιτελεῖν. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς δεινὰ ἐποιεῖτο τὰ ἀπαγγελλόμενα· ἐμηνύετο γὰρ παρὰ τῶν φίλων κρύφα ὁσημέραι, καὶ δεῖν ᾤετο ἐκεῖ παραγενόμενον, διαλύειν τὰς ἐπ' αὐτὸν συστάσεις. Τοῦ Λατινικοῦ δὲ τότε ἀκμάζοντος πολέμου, οὔτ' ἀφίστασθαι ἐξῆν, οὔθ' ἑτέραν δύναμιν παρασκευάζειν, ὡς τῆς παρεσκευασμένης ἀναγκαίως πρὸς τὸν πόλεμον κατεχομένης. Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἐπὶ Μακεδονίαν ἀδυνάτως πλέειν ἔχοντα ἑώρα, Ἄνναν τὴν βασιλίδα ἔπεμπε πρὸς τὸν υἱὸν, ὡς πείσουσαν ἀποσχέσθαι τῶν ἀτόπων, καὶ διαλλάξουσαν αὐτῷ, οὐκ ἀγνοεῖν φάμενος πρὸς ἐκείνην οὔτ' αὐτὴν, οὔθ' ἕτερον οὐδένα οἵων κακῶν αἴτιος, καὶ συμφορῶν ὁ συγγενικὸς κατέστη πόλεμος Ῥωμαίοις, οὐ τοῖς ἀρχομένοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῖς. Οὗ καταλυθέντος διὰ χρόνου, καὶ τῶν τε κοινῶν καὶ ἰδιωτικῶν πραγμάτων πάντων πρὸς τὸ βέλτιον μεταδιδόντων βάσκανός τις δαίμων ἠρεμεῖν οὐκ εἴασεν· ἀλλ' αὖθις φθόρους ἀνθρώπους, καὶ συκοφάντας ἀναστήσας, καὶ τρόπον οὐδὲν ἄμεινον φαυλότητι διακειμένους τῶν προτέρων, χαλεπώτερον πόλεμον ἀνακινεῖν ἐπιχειρεῖ. Βασιλέα γὰρ τὸν υἱὸν πολλὰ καταψευσάμενοι, καὶ παραγαγόντες οἷα νέον, καὶ τῶν πανουργιῶν, καὶ τῶν δόλων, καὶ τῶν ἐφ' ἑκάτερα μεταβολῶν τῶν ἀνθρώπων ἄπειρον παντάπασιν, ἔπεισαν προσέχειν σφίσιν, ὡς φιλοῦσι καὶ κηδομένοις, καὶ πάντα πράττουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅπως τὴν πατρῴαν ἀνασώσωνται ἀρχὴν δυσμενέστατοι ὡς ἀληθῶς ἐκείνῳ τε καὶ πᾶσι Ῥωμαίοις ὄντες, ἐμὲ δὲ ἐπίβουλον ἡγεῖσθαι, καὶ πολέμιον τὸν ὡς ἀληθῶς φιλοῦντα, καὶ πάντα πραγματευόμενον, οὐχ ὥστε μόνον τὴν πατρῴαν ἡγεμονίαν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ μείζω, καὶ βελτίω, ἂν ἐξῇ. Καὶ πολέμου ἤδη ἦρξε συμβάσεις θέμενος πρὸς Κράλην ἐπὶ τῷ στρατιὰν ἐκεῖθεν λαβὼν Τριβαλικὴν ἐμοὶ ἐπάγειν· ἃ

A versetur. Hoc modo Asani imposuerunt, qui minis exterritus, et triremem ibi paratam naetus, Byzantium solvit, et Cantacuzeno imperatori audita nuntiavit, juniorem manifeste bellum moliri asseverans. Discessu Asanis belli sollicitatores, largam nacti licentiam, juniori imperatori auctores fiunt, uti legationem ad Cralem mittat. Quam ille libens admisit, imperatoremque adversus socerum copiis, pecunia, nervis omnibus adjuturum, atque imperium restituturum magnifice spopondit, factoque fœdere, quod illi ad eam rem imprimis fructuosum fore confidebat, fecit, ac suggessit omnia quæ ad arma inter imperatores alenda valitura credidit. His nuntiis, quos ab amicis clanculum quotidie accipiebat, graviter commotus Cantacu- B zenus, ad conspirationem dissipandam eo sibi proficiscendum existimabat. Verum quia tunc bellum Latinum flagrabat, nec abesse licebat, nec alias conscribere copias, cum et conscriptæ ad bellum jam dictum necessario retinerentur. Quoniam igitur videbat, se navigatione in Macedoniam excludi, Annam imperatricem ad filium legavit, cujus oratio illum ab indecenti facinore abstractum, in concordiam secum reduceret; quam ita est allocutus : Nec tu, nec alius quisquam ignorat, quales quantasque calamitates bellum civile Romanis non subjectis modo, verum etiam principibus ipsis attulerit. Quo tandem aliquando finito, et publicis privatisque rebus omnibus jam melius euntibus, C cujuspiam dæmonis invidia, otium et quietem hanc perturbavit, rursumque homines impuros, et sycophantas, et nequitia nihil prioribus concedentes excitans, bellum sævius commovere annititur. Imperatorem enim filium tuum mendaciis onerantes, atque ut juvenem dolos, et astutias, et in utrumvis humanorum **820** ingeniorum mutabilitatem nec dum agnoscentem decipientes, eo penitus perpulerunt, ut sibi tanquam amicis, et ejus causa sollicitis, totoque pectore ad paternum imperium ei recuperandum incumbentibus obsequatur, cum pro certo et ipsi et Romanis universis hostes sint infestissimi, me autem insidiatorem atque hostem ducat, qui ex animo ipsum diligo et nihil non tento, quo non tantum paternum principatum, sed D et majorem ac meliorem habeat, quantum fieri possit. Etiam bellum texit, fœdere cum Crale inito, ut ab eo Triballo milite accepto, in me ducat : quam ego rem nec illi, nec subditis, nec nobis profuturam auguror. Quæ itaque impendent mala, adeo perniciosa sunt, et ea alium præter nos facillime posse depellere non arbitror. Quodsi, præterea bellum hoc Latinum me non urgeret, cum armis supervenissem, conjurationemque istam non conspectu tantum, sed sola auditione adventus mei nullo labore disturbassem. Nec enim potuissent, quin, ut aiunt, orci galeam induti, vitæ servandæ elabi conarentur. Quia vero instanti pugnæ interesse me præsentem oportet, par est, te Thessalonicam navigantem, sedare hanc discordiam, et

quod ante fores est, bellum reprimere : ubi filium docueris, quam fatuum sit, eum principatum ultro vastare, cujus possessionem citra ullum certamen, citraque molestiam brevi aditurus sit (nam ni bellum contra Triballos cœptum esset, et nunc Latinum istuc invitum me occupasset, pridem ei clavum imperii tradidissem, ac inter monachos professus essem : id quod haud ita longo post tempore facere iterum paratus sum), seditiosos autem illos, communique Romanorum pestem molientes, a meditato scelere, et increpatione, et horribilibus minis, et omni demum ratione avocare studueris. Hæc ad Annam Augustam Cantacuzenus imperator, quibus eam moveret, ut Thessalonicam navigans, excitatam seditionem in tranquillum redigeret. Quem illa primum leniter objurgare, quod optime monenti ac roganti, ne filium adhuc adolescentem Thessalonicæ relinqueret, qui dolis capi, et transversim agi facile posset, idque inter improbissimos illos vivens, qui vel callidissimum, et eorum versutias ac technas longa experientia doctum, fraudibus et blandimentis suis irretirent, non paruisset. Quoniam autem hæc tam inique comparata sint, et quæ non conducerent, prævaluerint, **821** libenter ad filium profecturam, et omnia ista odiosa, cum in conspectum venerit, e medio sublaturam. Ei imperator triremem instructam attribuit. Quæ Thessalonicam ingressa bellum jam plane fervens invenit : omnia siquidem pacta conditionesque cum Crale transactæ, quibus imperatorem juniorem adjuvaret, ipseque Crales et uxor prope Thessalonicam tendentes, intestinum Romanorum bellum, unde compendia sua sperabant, nec exigua urgebant. Cantacuzenum quippe timebant, et ardens studium erga juniorem imperatorem præ se ferebant, cupientes illi ex hoc persuasum se eum amare, et ejus injuriæ vindicandæ cura affici, cum tamen contrarium omnino, et quidem non segniter facerent. Etenim pro magnis et multis, quæ abstulerant, vilia quædam nulliusque pretii restituebant. Hæc igitur omnia quasi araneolorum opera (26) adventu præsentiaque sua imperatrix disjecit. Nam filium, quæ decuit, admonuit, eumque flexit, quod parentes honorare sciret, et obedire in omnibus, quæ summa illorum charitas suadet. In factiosos autem ira fervescens eos territabat, et dirissimorum suppliciorum comminationibus abstinere cogebat a facinore improbissimo. Ad hæc ad Cralem egressa, eumque et uxorem affata, ostendit eos contra jus fasque agere, fulmina cœlestesque plagas velut intentans : quia præterquam quod Romanos perjuriis suis, fœderibusque violandis toties læderent, etiam bellis civilibus eos committerent, quibus mutuis stragibus

A οὔτ' ἐκείνῳ οἴομαι λυσιτελήσειν, οὔτε τοῖς ὑπηκόοις, οὐθ' ἡμῖν. Τὰ μὲν οὖν προσδοκώμενα δεινὰ οὕτω χαλεπά· οἴομαι δὲ οὐδένα ἕτερον ταῦτα δυνήσεσθαι ῥᾷστα διαλύειν, ἢ ἡμᾶς. Εἰ μὲν οὖν μὴ ὁ παρὼν οὑτοσὶ Λατινικὸς πόλεμος ἄκουσιν ἐπέκειτο ἡμῖν, ῥᾷστα ἂν αὐτὸς διέλυσα τὰς συστάσεις ἐπελθών, οὐχ ὅτι γε ὀφθεὶς τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἐκείνοις, καὶ τὸν πόλεμον κινοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἀκουσθεὶς μόνον ὅτι ἐπ' αὐτοὺς βαδίζειν ὥρμημαι. Οὐ γὰρ ἂν ὑπέμειναν μὴ οὐχὶ κυνῆν, ὅ φασιν, ᾅδου ὑποδύντες, διαδιδράσκειν τὸν κίνδυνον πειρᾶσθαι. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκην ἔχω πρὸς τὴν παρασκευαζομένην αὐτὸς παρεῖναι μάχην, δέον αὐτὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἀποπλεύσασαν διαλύειν τὰς διαφοράς, καὶ τὸν προσδοκώμενον πόλεμον παύειν, διδάξασαν μὲν τὸν υἱόν,
B ὅσῳ χαλεπὸν τὴν ἡγεμονίαν αὐτὸν ἑκόντα διαφθείρειν, ἧς μετὰ μικρὸν ἔσται κύριος αὐτὸς ἄνευ πολέμων καὶ πραγμάτων. Αὐτὸς γὰρ εἰ μὴ ὁ πρὸς Τριβαλοὺς πόλεμος κεκίνητο, καὶ νῦν ὁ Λατινικὸς οὑτοσὶ ἀκουσίως ἐπελθών, πάλαι ἂν ἐκείνῳ ἐνεχείρισα τὰ πράγματα μοναχῶν σχῆμα ὑποδὺς αὐτός· ὥσπερ καὶ μικρὸν αὖθις ὕστερον παρεσκεύασμαι ποιεῖν· τοὺς δὲ στασιαστὰς ἐκείνους, καὶ τὴν κοινὴν Ῥωμαίων δυστυχίαν πράττοντας ἐπιπλήττουσαν, καὶ ἀπειλοῦσαν τὰ δεινότατα, καὶ πάντα τρόπον πειρωμένην ἀφιστᾷν τῆς μοχθηρίας. Τοιαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα διειλέχθη, πείθων πρὸς Θεσσαλονίκην ἀποπλέειν ἐπὶ τῷ τὴν κινουμένην ἤδη στάσιν διαλύειν·
C ἡ δὲ, πρῶτα μὲν ἠρέμα καθήπτετο βασιλέως, ὡς οὐ πειθομένου τὰ βέλτιστα παραινούσης, καὶ δεομένης μὴ καταλείπειν ἐν Θεσσαλονίκῃ μόνον τὸν υἱὸν ἔτι νέον ὄντα, καὶ ῥᾳδίως δυνάμενον ἐξαπατᾶσθαι, καὶ ἐξάγεσθαι τοῦ μετρίου, καὶ ταῦτα τοῖς πονηροτάτοις συνδιατρίβοντα ἐκείνοις, οἳ κἂν καὶ τοῦ δεινοτάτου περιγένοιντο, καὶ πολλὴν πεῖραν τῶν πανουργιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν δόλων ἐσχηκότος πολλαῖς ἀπάταις χρώμενοι, καὶ κολακείαις. Ἐπεὶ δ' οὕτω συνεσκευάσθη, καὶ τὰ μὴ λυσιτελοῦντα αἱρετώτερα ἐφάνη, Προθύμως ἐπὶ τὸν υἱὸν πλευσοῦμαι, εἶπε, καὶ πάντα διαλύσω τὰ δυσχερῆ ὀφθεῖσα, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεὶ ἐπείθετο, τριήρεις παρέσχετο ἐκ τῶν ἐφοπλισμένων, καὶ κατέπλεεν εἰς Θεσσαλονίκην. Γενομένη δὲ ἐκεῖ, τόν τε πόλεμον
D εὕρισκε λαμπρῶς ἐξαφθέντα ἤδη. Πᾶσαι γὰρ αἱ πρὸς Κράλην συμβάσεις ἀπηρτισμέναι ἦσαν, ἐφ' αἷς ἔδει συμμαχεῖν τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ Κράλης αὐτὸς μετὰ τῆς γυναικὸς ἐγγὺς ἐστρατοπεδεύοντο Θεσσαλονίκης τὸν πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων πόλεμον ἐπισπεύδοντες. Πάνυ γὰρ ἐδόκει σφίσι λυσιτελεῖν Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα δεδιόσι, καὶ μεγάλας ἐπεδείξαντο πρὸς βασιλέα τὸν νέον τὰς φιλοτιμίας, βουλόμενοι πείθειν αὐτὸν ἐκ τούτου, ὡς φιλοῦσί τε καὶ κήδονται αὐτοῦ ἀδικουμένου, τοῦ-

Jacobi Pontani notæ.

(26) Alterum exemplum maternæ auctoritatis in filium in viam reducendum. Supra cap. 8, Irene quoque uxor Cantacuzeni, Matthæo filio, proprium sibi principatum meditanti, meliora solo conspectu et verbo unico persuasit. Major tamen hujus Annæ in Joanne filio emendando elucet auctoritas; quippe legitimi imperatoris legitimæ matris.

ναντίον δ' ἅπαν ἐσπουδάζετο. Ὑπὸ γὰρ τοῦ πολλῶν A καὶ μεγάλων ἀποστερεῖν, φαῦλα τινὰ καὶ οὐδενὸς ἄξια παρεῖχον. Ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα ἀραχνίων δίκην διέλυεν ἡ βασιλὶς ἐπιφανεῖσα. Τῷ τε γὰρ υἱῷ τὰ δέοντα παρῄνει, καὶ ἔπειθεν εἰδότα τιμᾷν γονέας, καὶ πάντα ὑπείκειν, ὅσα ἐκεῖνοι πάντων μάλιστα φιλοῦντες συμβουλεύουσι, καὶ πρὸς τοὺς στασιαστὰς ὀργῇ ἐφέρετο, καὶ ἐξεφόβει, καὶ κατηνάγκαζεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀτόπων, τὰ ἔσχατα διαθήσειν ἀπειλοῦσα. Πρός τε Κράλην ἐξελθοῦσα, καὶ διαλεχθεῖσα μετὰ τῆς γυναικὸς, ἀδίκοις καὶ παρανόμοις ἀπεδείκνυεν ἐπιχειροῦντας, καὶ κεραυνοὺς ἐπανετείνετο, καὶ ἄλλας ἐξ οὐρανοῦ πληγὰς, ὅτι πρὸς τῷ Ῥωμαίους τοσαῦτα ἀδικεῖν ἐπιορκοῦντας, καὶ παρασπονδοῦντας, ἔτι καὶ πολέμους αὐτοῖς ἐμφυλίους ἐπεγείρουσιν, ἐξ ὧν ἐκεῖνοι μὲν διαφθαρήσονται ἀλλήλοις B περιπίπτοντες, αὐτοῖς δ' ἐξέσται τὴν ἐκείνων καρποῦσθαι ἀδεῶς· καὶ τέλος, ἔπειθεν ἀποχωρεῖν ἀπράκτους, ὥσπερ αἰσχυνθέντας φανερῶς τῶν εἰργασμένων τὴν ἀτοπίαν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος βασιλίδι μὲν τῇ μητρὶ ἐπείθετο τὰ βέλτιστα παραινούσῃ, Αἶνον δὲ ᾐτεῖτο παρὰ βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ, καὶ τὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, ἃς Ματθαῖος ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἶχεν, ὥστε αὐτῷ ἰδίαν ἡγεμονίαν εἶναι. Πάντα μέντοι αὖθις ὑπείκειν βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ. Βασιλεὺς δὲ Καντακουζηνὸς ἐπεὶ ἐπύθετο τὴν ἀξίωσιν τοῦ νέου βασιλέως, θαυμάζειν μὲν ἔφασκεν αὐτοῦ, εἰ τοῦ παντὸς κύριος μετὰ μικρὸν ἐσόμενος, ὀλίγων τινῶν ἄρχειν βούλεται ὑπὸ μικροψυχίας, ὅμως παρείχετο ἑτοίμως, καὶ αὐτόν τε ἐκέλευε τοὺς παραληψομένους τὰς πόλεις πέμπειν, κἀκεῖνος ἔπεμπε τοὺς παραδώσοντας. Ὁ μὲν οὖν προσδοκώμενος τῶν βασιλέων πόλεμος οὕτω τότε διελύθη ὑπὸ βασιλίδος Ἄννης.

intereuntibus, ipsi eorum bona tuto possiderent. His verbis effectum est, ut factorum turpitudine palam erubescentes, re imperfecta discederent. Imperator autem junior matri imperatrici sapienter monenti obsecundans, Ænum nihilominus oppidaque Chalcidices, quæ Matthæus gubernabat, pro principatu singulari sibi a Cantacuzeno petebat: alioqui per omnia rursus in ejus auctoritate se futurum. Audita petitione, Cantacuzenus mirari se dixit quod omnium dominus brevi futurus, tamen ita pusillo angustoque esset animo, ut locis quibusdam paucis imperare vellet. Nihilominus prompte dedit, et mittere jussit, qui ejus nomine ea acciperent; ipse contra mittebat, qui suo nomine traderent. Hoc maxime modo gliscens tunc B inter imperatores bellum ab Anna imperatrice compressum est.

822 CAPUT XXVIII.

Genuenses oppidum Eubœæ et ibidem Venetos incassum oppugnant. In Romanos tendunt. Heracleam vento rejiciuntur. Duobus occisis urbem oppugnare gestiunt; a duce deterrentur. Martinus quidam trierarcha turbas facit, cujus minis territus Paganus, oppugnationem permittit. Capitur oppidum, frustra submissis auxiliis. Cum captivis selectis Galatam disceditur. Victu Heracleæ invento utuntur. Quomodo Byzantium muniverit imperator. Martino oppugnationem suadenti, a duce repugnatur, cum quo omnes sentiunt. Vires Byzantiorum explorantur, et re ipsa Martini consilium ineptum convincitur.

Παγανὴς δὲ ὁ τῶν ἐκ Γεννούας στρατηγὸς νεῶν, C ἐπεὶ ὑστέρει πρὸς τὴν δίωξιν, καὶ αἱ ἐκ Βενετίας μετὰ Νικολάου νῆες ἦσαν ἐν ἀσφαλεῖ, Εὐβοίᾳ καὶ αὐτὸς προσσχὼν, Νικόλαον ἐπολιόρκει, καὶ τειχομαχίας ἐποιεῖτο πολλὰς καὶ καρτεράς. Ἤνυε δὲ οὐδὲν, ἐρρωμένως τῶν ἔνδοθεν ἀμυνομένων ὄντων ἀξιομάχων. Ἐπεὶ δ' ἐπιχειροῦντες ἀδυνάτοις συνεώρων, ἄραντες ἐκεῖθεν, ἔπλεον ἐπὶ Ῥωμαίους. Ἤδη γὰρ ἦσαν πεπυσμένοι, ὡς καὶ βασιλεὺς εἴη πολέμιος αὐτοῖς, καὶ πολιορκοίη Γαλατᾶν. Προσσχόντες δὲ τῇ κατὰ Θρᾴκην Ἡρακλείᾳ καὶ ὁρμισάμενοι ἐπ' ἀγκυρῶν τὴν νύκτα, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἀνήγοντο εἰς Βυζάντιον πλευσούμενοι, ἀνέμων δὲ σφοδρῶν ἀντιπνευσάντων, ἀναστρέψαντες αὖθις ἐπὶ μοίρᾳ κακῇ τῶν Ἡρακλεωτῶν τῷ σφῶν λιμένι προσέσχον, καὶ ἀπέβαινον· διεσκεδάννυντό τε πρὸς λαχανισμὸν οἱ D ναῦται ἐν τοῖς πρὸ τῆς πόλεως κηπίοις, ὧν ἐξ ἐφόδου οἱ Ἡρακλεῶται δύο συλλαβόντες, ἀπέτεμον τὰς κεφαλὰς αὐτίκα. Οἱ δὲ ἐν ταῖς τριήρεσιν ὀργῇ φερόμενοι ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων, ἐχώρουν πρὸς τὰ ὅπλα, καὶ ἐδέοντο τοῦ στρατηγοῦ ἐπάγειν σφᾶς τῇ πόλει ποινὰς τῆς ἀδικίας ληψομένους. Παγανὴς δὲ καταστέλλειν ἐπειρᾶτο, καὶ ἀποτρέπειν τῆς τειχομαχίας, οὐ σωφρονούντων εἶναι φάσκων ἐπὶ δυσὶ τοῖς ἀπολλυμένοις, καὶ πολλοὺς προσαπολλύειν ἄλλους, τείχεσι προσβάλλοντας, οἳ πολλοὺς ἀνάγκη

Verum enimvero Paganus Genuensium navarchus, Nicolaum et Venetas naves, quæ jam in tuto erant, frustra insectatus, Eubœam et ipse appellitur, eumque obsidet, muros crebro acriterque, qui intus propugnabant pari virtute se defendentibus, oppugnat. Cernens se actum agere, contra Romanos cursum vertit: audierat siquidem etiam imperatorem hostem factum, Galatam obsidere. Delatus porro ad Heracleam Thraciæ, ea nocte jactis anchoris ibi substitit, postridieque in altum, velut Byzantium navigaturus, procedens, ventis immane reflantibus mala sorte Heracleensium reversi, in eorum portum descendunt, remigesque ad olera ex hortis suburbanis colligenda discurrunt, quorum duobus in via comprehensis, Heracleotæ statim capita præ- D cidunt. Qui in triremibus erant, propter cives suos ira furentes, arma corripiunt, ducem orant, uti se ad urbem pœnas hujus injuriæ expetituros adducat. Paganus illos cohibere, et ab oppugnatione avertere nititur, haud sanæ mentis esse affirmans, propter duos interfectos mœnia adoriundo, plures perdere. Nam ibi, inquit, et de nostris et hostibus multos oppetere oportebit, siquidem illi suos, qui ceciderint, inultos non sinent, cum ex aliis urbibus et plures, et fortiores accire possint. De nobis alia ratio est. Si namque de præsentibus nonnullos

amiserimus, non aliunde redintegrare numerum licebit, contingetque vires nostras infirmari, quas in primis salvas et integras, cum tanto Romanorum simul, et Catalanorum, Venetorumque exercitu pugnaturos conservare necesse est. Hæc dux simul prudenter, et ex usu imperatorio ratiocinatus disserebat: simul Romanorum rebus propter Cantacuzenum, cui erat amicus, detrimentosus esse nolebat. Ac Paganus quidem suos hisce verbis a pugna cum Heracleensibus deterrere laborabat, **823** nec persuadebat, quod sibi cupita denegari concoquere non poterant. Martinus vero Ntemorus, et ipse triremis præfectus in medium prodiens, ducem iniquum ac proditorem esse omnium testificabatur. Tantum quippe apparatum, tantosque sumptus non alia de causa factos, quam ut hostibus damna afferrent. At nunc quando Heracleam armis commodissime obtinere, et Romanorum potentiam labefactare, et sibi prodesse quam plurimum possent, intempestiva ejus erga imperatorem benevolentia impediri: mandabatque scribæ, dicta in tabulas referret, ut eum domi apud populum ac ducem majestatis reum accusaturus. Hujusmodi minas Martinus jactabat. Paganus metuens ne ad populum reus citatus, convictusque capite puniretur, oppugnationem indulget, confestimque classiarii cum armis se triremibus expromunt, urbemque circumdantes oppugnare insistunt. Cumque mari versus continentem multis locis faciles essent occupatu (non enim quemquam ex continente invasurum putabant), et cives præterea inermes atque imparati, et ad resistendum tantis copiis infirmi, vi et virtute Latinorum, quanquam ipso oppugnationis tempore Byzantio equestribus turmis ab imperatore subsidio venientibus, captum est oppidum. Suspicabatur enim id quod futurum erat, ubi classem Heracleam appulsam intellexit. Quin et Nicephorus despota gener urbium Thraciarum ad Hellespontum præfectus, et Manuel Asanes despota, Irenes imperatricis frater, Byzia manus auxiliares mittebant. Sed quia in ipso articulo dimicationis veniebant, frustra venerunt. Exstantibus enim adhuc ante portas urbis ædium parietinis, Latini illic florem suorum sagittariorum collocarant: qui equites tantisper ab urbis aditu distinebant, quoad a reliquis caperetur. Heracleenses, ut se captos viderunt, Latinis domos prædatum concursantibus, una urbis portula reserata exierunt, multique, de plebe præsertim, ad equitatum fugientes servati sunt, cum Latini extra urbem propter eosdem equites insequi non auderent. Optimates potissimum in potestatem adducti, cum uxoribus, et liberis, et rerum copiis non modicis. Heraclea siquidem a temporibus Andronici ex Palæologis primi hujus nominis expugnata nunquam fuerat. Latini præda facta, portas omnes versus continentem obstruxerunt. Deinde selectis primariis civibus ac feminis, **824** relictisque triremibus, quot urbi tuendæ satis fore judicabant,

A ἀποθνήσκειν ἡμῶν τε καὶ τῶν πολεμίων. Τοὺς μὲν γὰρ οἱ πεσόντες παραβλάψουσιν οὐδὲν, ἑτέρους δυναμένους ἐκ τῶν ἄλλων ἄγειν πόλεων καὶ πλείους, καὶ βελτίους. Ἐφ' ἡμῶν δὲ οὐχ ὁ ἴσος λόγος· ἂν γὰρ ἀποβάλωμέν τινας τῶν ὄντων, ἑτέρους ἀντεισάγειν ἐξέσται οὐδαμόθεν, καὶ συμβήσεται ἡμῖν τὴν δύναμιν ἀσθενεστέραν εἶναι. ἣν δεῖ φυλάττειν σώαν μάλιστα, καὶ ἄθικτον μέλλοντας πρὸς δύναμιν τοσαύτην Ῥωμαίων ὁμοῦ, καὶ Κατελάνων, καὶ τὴν ἐκ Βενετίας μάχεσθαι. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ στρατηγὸς, ἅμα μὲν καὶ σώφρονος, καὶ ἄρχειν ἐμπείρου κεχρημένος λογισμοῖς, ἅμα δὲ καὶ τὰ Ῥωμαίων οὐ βουλόμενος κακοῦν διὰ τὴν πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα εὔνοιαν· ἦν γὰρ τῶν φίλων. Παγανὴς μὲν B οὖν οὕτω πείθειν ἐπειρᾶτο τὸ στρατόπεδον ἀπέχεσθαι τῆς πρὸς Ἡρακλεώτας μάχης· οἱ δ' οὐκ ἐπείθοντο, ἀλλ' ἠγανάκτουν κωλυόμενοι. Μαρτῖνος δὲ Ντεμόρω τριήρεως ἄρχων καὶ αὐτὸς, εἰς μέσους παρελθὼν, ἐμαρτύρετο ἀδικεῖν, καὶ προδιδόναι σφᾶς τὸν στρατηγόν. Τὴν μὲν γὰρ τοσαύτην παρασκευὴν, καὶ τὴν δαπάνην, οὐδενὸς ἑτέρου γεγενῆσθαι, ἢ ὅπως κακώσουσι τὰ πολεμίων. Νυνὶ δὲ δυναμένους μάλιστα τὴν Ἡράκλειαν ὅπλοις κατασχεῖν, καὶ τά τε Ῥωμαίων διαφθείρειν, καὶ αὐτοὺς τὸ μέγιστα ὠφελεῖσθαι, διὰ τὴν πρὸς βασιλέα εὔνοιαν κωλύεσθαι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, ἐκέλευέ τε τὸν γραμματέα τὰ εἰρημένα γράφειν, ὡς ἐπὶ τοῦ δήμου σφῶν, καὶ τοῦ δουκὸς γραψόμενος τὸν στρατηγὸν ἠδικηκότα δημοσίᾳ. Τοιαῦτα μὲν ἠπείλησε Μαρ- C τῖνος. Δείσας δὲ ὁ στρατηγὸς μὴ ἐπὶ τοῦ δήμου κατηγορηθεὶς ἁλίσκηται, καὶ δίκας τὰς ἐσχάτας δῷ, ἐφῆκε τὴν τειχομαχίαν, καὶ αὐτίκα πᾶν τὸ στράτευμα τῶν τριήρεων ἐξεχεῖτο ὡπλισμένον, καὶ περισχόντες τὴν πόλιν ἐτειχομάχουν· πολλαχῇ δὲ τῶν πρὸς τὴν ἤπειρον τειχῶν ὄντων εὐαλώτων· οὐ γὰρ ἤλπισαν ἐπιθήσεσθαι τινὰ ἐκ τῆς ἠπείρου, καὶ τῶν πολιτῶν ἀόπλων, καὶ ἀπαρασκεύων, καὶ πρὸς τοσαύτην δύναμιν ἀντισχεῖν οὐ δυνηθέντων, ἡλίσκετο ἡ πόλις τοῖς Λατίνοις κατακράτος· καίτοι παρ' αὐτὴν τὴν πρὸς τὰ τείχη προσβολὴν, ἔκ τε Βυζαντίου στρατιὰ ἱππέων ἧκεν, ἣν ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀμυνουμένην. Ὑπώπτευσε γὰρ τὸ μέλλον, ὡς ἐπύθετο τὸν στόλον πρὸς Ἡράκλειαν κατάραντα. Καὶ Νικηφόρος δεσπότης, ὁ τοῦ βασιλέως D γαμβρὸς, τῶν κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον Θρᾳκικῶν πόλεων ἄρχων, ἧκε μετὰ στρατιᾶς Ἡρακλεώταις βοηθήσων, καὶ ἐκ Βυζύης ὁ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ἀδελφὸς Ἀσάνης δεσπότης ὁ Μανουὴλ, ἔπεμπε καὶ αὐτὸς στρατιὰν πρὸς συμμαχίαν. Ὤνησαν δὲ οὐδὲν ἐπ' αὐτὴν τῆς μάχης τὴν ἀκμὴν ἐλθόντες. Ἐρειπίων γὰρ ἐκ τῆς προτέρας συνοικίας πρὸ τῶν τῆς πόλεως πυλῶν τινῶν περισωζομένων, ἐνταῦθα οἱ Λατῖνοι τὸ κράτιστον τάξαντες τῶν σφετέρων τοξοτῶν, ἀπεῖργον τοὺς ἱππέας μὴ παριέναι εἰς τὴν πόλιν ἄχρις οὗ ὑπὸ τῶν ἐπιλοίπων ἑάλω μαχομένων. Ἡρακλεῶται δὲ ἐπεὶ ᾔσθάνοντο ἑαλωκότες, ἐφ' ἁρπαγὴν τῶν Λατίνων πρὸς τὰς οἰκίας τραπομένων, πυλίδα τῆς πόλεως μίαν διανοίξαντες, ἐξεχώρουν, καὶ διεσώθησαν πολλοὶ μάλιστα τοῦ δήμου

πρὸς τὸ ἱππικόν· τῶν Λατίνων ἔξω τῆς πόλεως A ἐπιδιώκειν οὐ τολμώντων διὰ τοὺς ἱππέας. Τὸ δὲ ἄριστον τῆς πόλεως μάλιστα ἑάλω, ὅσον ἐν γυναιξὶ, καὶ παιδίοις, καὶ χρημάτων πολύ τι πλῆθος. Ἦν γὰρ Ἡράκλεια ἐκ τῶν Ἀνδρονίκου τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων βασιλέως χρόνων, οὐδέποτε ὑπ' οὐδενὸς ἑαλωκυῖα. Λατῖνοι δὲ ἐπεὶ τὰ χρήματα διήρπασαν, τὰς μὲν πρὸς τὴν ἤπειρον ἀπῳκοδόμησαν πάσας πύλας. Ἔπειτα τῶν πολιτῶν ἀπολεξάμενοι τοὺς ἀρίστους, καὶ ἄνδρας, καὶ γυναῖκας, τριήρεις τε καταλιπόντες, ὅσα ᾤοντο ἀρκέσειν πρὸς φρουρὰν τῇ πόλει, ταῖς ἄλλαις εἰς Γαλατᾶν ἦλθον, ἔχοντες τοὺς αἰχμαλώτους. Σίτῳ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδείοις, ὅσα μὴ ἀνάλωντο κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἐχρήσαντο κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον οὐκ ὀλίγον γεγενημένον· ὃ καὶ μάλιστα τὴν διατριβὴν αὐτοῖς B ἄλυπον ἐποίησεν, ἐκεῖθεν τὰ ἐπιτήδεια ποριζομένοις. Βασιλεὺς δὲ τοῦ στόλου ἐπιόντος, ὁλκάδας τε πάσας, καὶ τὰς τριήρεις, αἳ πρὸς τὴν πολιορκίαν ἦσαν ὡπλισμέναι Γαλατᾶ πρὸς τῷ ἐν Ἑπτασκάλῳ νεωρίῳ ἐκέλευεν εἰσάγειν, πρότερον ὥσπερ ἔφθημεν εἰπόντες ἐκκεκαθαρμένῳ ὑπ' αὐτοῦ καὶ δυναμένῳ οὐ τὰς οὔσας μόνον, ἀλλὰ πλείους δέχεσθαι ἑτέρας. *Οὗ δὴ ἕνεκα Βυζαντίους βλάπτειν οὐδὲν ἠδύναντο Λατῖνοι. Βασιλεὺς* δὲ καὶ πρὶν τὸν στόλον ἥκειν, καὶ μετὰ τοῦτο, τῶν δεόντων οὐδενὸς ἠμέλει· ἀλλὰ τά τε πρὸς τῇ θαλάσσῃ τείχη ἄριστα ἐπεσκεύασε, τά τε πεπονηκότα ἀνακτώμενος, καὶ τοῖς ἐνδέουσιν ὕψος προστιθείς· καὶ ἐκ τῶν Εὐγενίου πυλῶν ἄχρι τῆς ξυλίνης λεγομένης πύλης, τάφρον περιήλασε C βαθεῖαν, πάσας τὰς οἰκίας κελεύσας εἰσάγειν ἐντὸς τειχῶν· καὶ τὴν ἐκ τῆς Θράκης στρατιὰν μετεκαλεῖτο οὖσαν οὐκ ὀλίγην, καὶ πάντα παρεσκευάζετο, ὡς ἢν ἐπίωσιν οἱ Λατῖνοι ἀμυνούμενος, Μαρτῖνος δὲ Ντεμόρῳ αὖθις τῷ στρατηγῷ σφῶν, καὶ τοῖς τριηράρχαις συνεβούλευε, καὶ τῶν Βυζαντίου τειχῶν ἀποπειρᾶσθαι. Ἀντεῖπε δὲ ὁ στρατηγὸς ἀναφανδὸν, ἀλυσιτελῆ βουλεύεσθαι εἰπὼν Μαρτῖνον· οὐ γὰρ ὁμοίαν ἔχειν δύναμιν Βυζαντίους τοῖς Ἡρακλεώταις. Καίτοι γε εἰ καὶ πρὸς Ἡράκλειαν ἡ ἐπὶ συμμαχίαν ἐγηγερμένη δύναμις ἐδυνήθη παρελθεῖν, οὐ μόνον ἀνάλωτον ἐκείνην διετήρησεν, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς πολλῶν, καὶ ἀγαθῶν ἀπεστέρησεν ἂν ἀνδρῶν. Τὰ Βυζαντίων δὲ οὐ τοιαῦτα, ἀλλὰ τά τε τείχη, ὡς ὁρῶμεν, ἄριστα ἐπεσκεύαστο, καὶ οὐδὲν ἠμελήθη τῶν D δεόντων, καὶ πλῆθος ὁπλιτῶν τε καὶ ἱππέων τῶν ἀμυνουμένων παρεσκεύαστο· οἷς καὶ χωρὶς τειχῶν ἔργον ἦν ἀντικαθίστασθαι πρὸς μάχην. Ἐπὶ τούτοις δὲ πᾶσι, πάρεστι καὶ βασιλεὺς ὃν ἀκούομεν συνέσεώς τε καὶ ἐμπειρίας τῆς πρὸς τοὺς πολέμους, οὐδενὸς ἀπολειπόμενον τῶν καθ' ἡμᾶς, οὐ δὴ σωφρονούντων ἀνθρώπων εἰς προὖπτον κίνδυνον ἐμβάλλειν ἑαυτοὺς ἐπ' οὐδενός τινος ἐλπίδι κέρδους· ἀλλὰ διασώζειν τὴν δύναμιν ἐπικαίρως ὀλίγῳ ὕστερον χρησίμην ἐσομένην. Τοιαῦτα μὲν ὁ στρατηγὸς αὐτός τε ᾤετο λυσιτελεῖν, καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθε, πλὴν Μαρτίνου· ἐκεῖνος γὰρ πάντα ἔπραττε, καὶ παρώξυνε πρὸς μάχην τὸ στρατόπεδον, ῥᾳδίαν ἔσεσθαι φάσκων αὐτοῖς οὔτι τηλικούτοις τὴν παράληψιν τοῦ

A et in cæteras captivis impositis Galatam navigarunt. Annona autem et reliquo victu, quemcunque capta urbe invenerant, per tempus belli non exiguum usi sunt: id quod in illa diuturnitate levamento ac solatio maximo fuit. Imperator hostili classe adventante, onerarias omnes et triremes, quæ ad Galatam oppugnandam apud Heptascalum in navali (prius, ut meminimus, ab se repurgato, nec illarum modo, sed plurium quoque navium capaci) instructæ stabant, deduci jussit. Propter quod Latini Byzantiis nocere nihil poterant. Porro cum ante, tum post adventum classis, nihil quod res postularet, omisit, sed et muros versus mare instauravit optime, qua admodum ruinosos reficiens, qua humiliores altius extollens; et a porta B Eugenii usque ad ligneam quæ dicitur, fossam profundam circumduxit, omnibus familiis intra mœnia commigrare jussis, et quæ erant per Thraciam, copias non parvas accersivit: omniaque demum ad Latinos, si invaderent, arcendos comparavit Martinus. Ntemorus duci, et trierarchis rursum suadere, tentanda Byzantii mœnia. Dux aperte repugnare, ac dicere, Martinum inutile dare consilium; Byzantios enim potentiores esse Heracleensibus. Quanquam si auxilia, inquit, quæ illis veniebant, accedere potuissent, non solum urbem invictam servassent, sed et nos compluribus ac fortibus viris orbassent. At Byzantiis res longe secus, qui muros, ut cernimus, egregie refecerunt C ac instaurarunt, et nihil requisitorum neglexerunt, multitudinemque peditum et equitum ad defensionem providerunt: quibus etiam nullo muro septis sese opponere difficile est. Præter hæc omnia adest ipse imperator, quem prudentia et exercitatione bellicarum artium nulli nostra ætate secundum accepimus. Ego sic existimo, non esse sapientis, in mala ante oculos posita nulla spe alicujus emolumenti ruere, sed vires suas in opportunum tempus, et ad paulo post futuram utilitatem reservare. Hæc dux et ipse expedire censebat, et aliis sententiam suam probabat, Martino excepto, qui nihil non faciebat, et milites ad pugnam irritans, facile a tam multis Byzantium subactum iri dictitabat. At Paganus re ipsa volens D ostendere, Martinum imperite atque confidenter oppugnationem urgere, militibus edixit, arma ut pugnaturi caperent. **825** Capiunt, prætornavigant, vires Romanorum explorant, duci astipulantur omnes non esse pugnandum adversus tantam potentiam, et Martinum pro insigniter stulto condemnant. Ut primum enim Genuenses a portu se moverunt, non solum per mœnia magna Romanorum frequentia in armis conspecta est, ut præ loci angustia se comprimere viderentur, sed etiam ad mare ante muros, a porta Eugeniana usque ad ligneam, et in una phalange non pauci equites, et gravis ac levis armaturæ multi stabant dispositi. Itaque Latinorum dux subito revertens, naves in portu constituit.

Βυζαντίου. Παγανὴς δὲ ἔργοις αὐτοῖς ἐθέλων ἀμαθῶς καὶ θρασέως ἀποδεικνύναι περὶ τοῦ πολέμου βουλευόμενον Μαρτῖνον, ἐκέλευεν ὁπλίζεσθαι τὴν στρατιὰν, ὡς μαχουμένους. Ἐπεὶ δὲ ἦσαν ὡπλισμένοι, παρέπλεόν τε καὶ ἀπεπειρῶντο τῆς δυνάμεως Ῥωμαίων· καὶ πᾶσιν ἔδοξεν ὅμοια τῷ στρατηγῷ, ὡς οὐ μαχητέα εἴη πρὸς τοσαύτην δύναμιν, καὶ πολλὴν Μαρτίνου κατεγίνωσκον ἀβελτηρίαν. Ὡς γὰρ μόνον ἐκεῖνοι ἐκινήθησαν ἐκ τοῦ λιμένος, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐφαίνοντο πολλοὶ Ῥωμαίων ὡπλισμένοι, ὡς δοκεῖν ὑπὸ τῆς στενοχωρίας συνωθεῖν ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θάλασσαν πρὸ τῶν τειχῶν, ἀπὸ τῶν Εὐγενίου πυλῶν ἄχρι τῆς ξυλίνης, ὡς ἐπὶ μιᾶς φάλαγγος, ἱππεῖς τε οὐκ ὀλίγοι, καὶ πλῆθος ὁπλιτῶν, καὶ ψιλῶν ἦσαν παρατεταγμένοι. Αὐτίκα μὲν οὖν ὁ τῶν Λατίνων στρατηγὸς ἀνέστρεφε, καὶ καθώρμιζε τὰς ναῦς πρὸς τῷ λιμένι.

CAPUT XXIX.

Imperator urbibus Ponticis auxilia mittit. Sozopolitæ superbe repudiant. Capiuntur a Latinis plane imparati. Primores accepti pro obsidibus, certa pecunia incendium et eversionem urbis redimunt, et in patriam redeunt. Misera Heracleensium fortuna apud Galatæos, quos Philotheus eorum episcopus liberat. Pugna committitur. Genuenses vincuntur. Catalani cladem accipiunt. Galatæorum fraus.

A Imperator porro tantam classem otium non passuram ratus, sed urbes ad Pontum Romanis parentes aggressuram formidans, quo tantæ potentiæ valerent resistere, ad singulas idoneum mittit contra hostes subsidium. Aliis igitur hilariter id suscipientibus, et imperatori de cura erga se gratias prolixe agentibus, et se quoque pro sua parte ad defensionem instruentibus, Sozopolitæ repudiarunt, dicentes se adventitio auxilio non egere (27), cùm indigenæ adeo multi ac fortes ad tuendam urbem sufficiant, admiseruntque præter Crybitziotam, fratrem præfecti sui, neminem. Sic despecta manus præsidiaria Byzantium repetivit. Priusquam autem Sozopolitarum facinus imperatori renuntiaretur (nam si audivisset citius, etiam nolentes recipere militem coegisset), a Latinis post B discessum Romanorum inopinato, et velut de compacto irruentibus, facile subjugati sunt, cum neque a muris refectis, neque ab armis procuratis, neque ab alio quopiam necessariorum parati essent, nec vel aliquantum tot hostes sustinere possent. Ita seipsos temeritate perdiderunt, et amissa urbe tam pulchra, atque omnibus bonis abundante, non levem imperatori dolorem inusserunt. Latini captam urbem diebus non paucis libere diripuerunt:
826 etiam templorum anathemata auferentes omnia, et quidquid auri argentive refossis domibus et latebris passim curiose excussis invenissent. Raptis et absumptis omnibus, cum jam oppidum totum crematuri essent, Sozopolitarum principes du- C cem adeunt, obsecrantes, ne urbem tam elegantem ac florentem nullo suo fructu eversam, atque in solitudinem redactam posteris præternavigantibus suæ suorumque impietatis et despicientiæ rerum præstantium monumentum facerent, sed tantam eorum miseriam aliqua misericordia dignatus, oppido parceret, definita pecunia quam ipsi Byzantium profecti numerarent. Hæc illi a duce precabantur, qui et se ex humanitate, et mansuetu-

Βασιλεὺς δὲ τοσοῦτον στόλον οὐκ ἂν οἰηθεὶς ἀργὸν καθῆσθαι ἀνασχέσθαι, ἀλλὰ ταῖς κατὰ τὸν Πόντον Ῥωμαίοις ὑπηκόοις πόλεσιν ἐπιχειρήσειν, δεισάς τε ὑπὲρ αὐτῶν μὴ οὐχ οἷαί τε ὦσι πρὸς τοσαύτην δύναμιν ἀντικαθίστασθαι, καὶ στρατιὰν ἔπεμπεν ἀξιόμαχον πρὸς ἑκάστην, ὡς ἀμυνουμένην πρὸς τοὺς πολεμίους ἂν ἐπίωσιν. Αἱ μὲν οὖν ἄλλαι πόλεις, ἐδέξαντο προθύμως τὴν ἐπιμαχίαν, καὶ χάριτας ὡμολόγουν βασιλεῖ πολλὰς τῆς ὑπὲρ σφῶν προνοίας, καὶ παρεσκευάζοντο, καὶ αὐτοὶ τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν, Σωζοπολῖται δὲ ἀπείπαντο τὴν παρὰ βασιλέως πεμφθεῖσαν δύναμιν, φάμενοι μὴ δεῖσθαι ξένων πρὸς ἐπικουρίαν, ὡς πρὸς ἄμυναν ἐξαρκούντων τῶν ἐπιχωρίων ὄντων πολλῶν καὶ ἀγαθῶν, καὶ εἰσεδέξαντο εἰς τὴν πόλιν οὐδένα, εἰ μὴ Κρυβιτζιώτην τὸν τοῦ σφῶν ἄρχοντος ἀδελφὸν, καὶ ἀνέστρεφεν ἡ στρατιὰ, οὕτως ἀτιμασθεῖσα. Πρὶν δὲ ἀνενεχθῆναι βασιλεῖ τὰ πεπραγμένα Σωζοπολίταις· εἰ γὰρ ἐπύθετο, ἐκέλευεν ἂν καὶ ἄκοντας εἰσδέχεσθαι τὴν δύναμιν· ἑάλωσαν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐπελθόντων· ὡς γὰρ ἡ βασιλέως ἀνέστρεφεν ἐκεῖθεν στρατιὰ ἀποπεμφθεῖσα, ὥσπερ ἐκ συνθήματος ἐπῄεσαν οἱ Λατῖνοι. Σωζοπολῖται δὲ μηδὲν μήτε πρὸς ἐπισκευὴν τειχῶν, μήτε πρὸς ὅπλων ἐπιμέλειαν, μήτε πρὸς ἄλλο μηδὲν τῶν δεόντων παρεσκευασμένοι, ἡλίσκοντο ῥᾳδίως οὐδὲ ὀλίγα ἀντισχόντες πρὸς τοσαύτην δύναμιν, καὶ σφᾶς τε αὐτοὺς ἀπώλεσαν ὑπ' ἀβουλίας, καὶ βασιλεῖ λύπης οὐ κατέστησαν αἴτιοι μετρίας, πόλεως οὕτω καλῆς, καὶ πᾶσιν ἀγαθοῖς εὐθυνουμένης ἀπολωλυίας. Λατῖνοι δὲ ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχον, διεπόρθουν ἐφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις ἀδεῶς· καὶ τά τε ἀναθήματα τῶν ἱερῶν ἀφῃροῦντο πάντα, καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ὅσος ἐν τῇ πόλει ἦν ἀνορύττοντες τὰς οἰκίας, καὶ πάντα ἀκριβῶς διερευνώμενοι. Ἐπεὶ δὲ πάντα ἦσαν ἀναλωκότες, καὶ ἤδη ἔμελλον καὶ τὰς οἰκίας καθαιρεῖν, καὶ τὸ σύμπαν πυρὶ παραδιδόναι, τῶν Σωζοπολιτῶν οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ, τῷ στρατηγῷ τῶν πολεμίων προσελθόντες, ἐδέοντο μὴ παντάπασι τὴν πόλιν διαφθείρειν, ἐξ ὧν

Jacobi Pontani notæ.

(27) Exemplum temeritatis et confidentiæ in aspernando subsidio necessario. Narrat Sabellicus, lib. VIII, Ennead. 4, de Ptolemæo Ceranno rege Macedoniæ, qui viginti Dardanorum millia per legatos in auxilium sibi missa repudiavit: actum de Macedonia dicens, si cum totum Orientem ejus terræ viri domuissent, Dardanorum barbara ope ad se tuendos indigerent. Commisso prælio Ptolomæus multis vulneribus confossus vivus capitur; Macedones ad unum propemodum cæsi sunt.

αὐτοὶ μὲν οὐδὲν ὠφεληθήσονται, πόλιν δὲ οὕτω καλὴν, κατεσκαμμένην, καὶ ἀοίκητον ἀποδείξουσι, μνημεῖον ἐσομένην τοῖς εἰς ὕστερον παραπλέουσι τῆς αὐτῶν ἀγνωμοσύνης, καὶ τῆς ἀφιλοτιμίας περὶ τὰ καλὰ, ἀλλὰ τῆς τοσαύτης αὐτῶν κακοπραγίας ἔλεόν τινα λαβόντας, φείσασθαι τῆς πόλεως ἐπὶ χρήμασι ῥητοῖς. Ταῦτα δὲ αὐτοὺς ἀποτίσειν εἰς Βυζάντιον ἀχθέντας, οἱ μὲν οὖν τοιαῦτα ἐδέοντο τοῦ στρατηγοῦ. Ἐκεῖνος δὲ ἅμα μὲν καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἡμερότητος δόξαν ἀπενέγκασθαι ἂν οἰηθεὶς, ἅμα δὲ καὶ τὴν στρατιὰν ὠφεληθήσεσθαι ἐκ τῶν χρημάτων οὐκ ὀλίγα· πλείστης γὰρ ἐδέοντο δαπάνης ἐφ' οὕτω χρονιζούσῃ, καὶ μεγάλῃ παρασκευῇ, ἐπείθετο, καὶ συνέθετο ἐπὶ χρήμασι ῥητοῖς τὴν πόλιν ἐκλιπεῖν παντάπασι, καὶ σῖτον, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν τὴν ἄχρηστον αὐτοῖς ἀποσκευήν. Ὁμηρόν τε λαβόντες τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν ἐπὶ τῷ τὰ χρήματα ἀποδοῦναι, ἐπανῆκον εἰς Γαλατᾶν τὸν ἄλλον δῆμον, καὶ τὴν πόλιν ἐκλιπόντες. Ἔπειτα τινὲς τῶν Σωζοπολιτῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων εἰς Βυζάντιον ἐλθεῖν ἐπιτραπέντες, καὶ ὑπὲρ σφῶν τε καὶ τῆς ἄλλης πόλεως παρὰ Βυζαντίων χρήματα δανεισάμενοι, ἀπέδοσαν Λατίνοις τὰ ὑπεσχημένα, καὶ πρὸς τὴν πατρίδα ἐπανῆκον. Ἡρακλεωτῶν δὲ οἱ ἄριστοι, καὶ ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, ἐδέδεντο παρὰ Λατίνοις, καὶ χρήματα ἐπὶ λύσει ἀπῃτοῦντο, ἃ οὐδαμόθεν ἦν ἐκτίνειν, τῶν τε οἰκείων πάντων ὑπὸ τῶν πολεμίων διεφθαρμένων, καὶ τῶν φίλων ἐξαρκοῦντος πρὸς ἐπικουρίαν οὐδενός· ἤρκεσε δὲ αὐτοῖς ἀντὶ πάντων πρὸς λύσιν τῆς τοσαύτης κακοπραγίας, Φιλόθεος ὁ τῆς κατ' αὐτοὺς ἐκκλησίας τὴν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένος. Προνοίᾳ γὰρ Θεοῦ τῆς πόλεως ἡνίκα ἡλίσκετο ἀποδημῶν, τὰ μέγιστα συνεβάλετο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῖς πολίταις· οἷα γὰρ καλὸς ποιμὴν τὴν ψυχὴν ἔθηκεν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου κατὰ τὸ λόγιον, οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δὶς, καὶ τρὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Φόβου γὰρ παντὸς καταφρονήσας, καὶ κινδύνου τοῦ ἀπὸ τῶν πολεμίων, αὐτόκλητος καθ' ἡμέραν, ὡς εἰπεῖν ἐπεραιοῦτο πρὸς Γαλατᾶν, καὶ τοῖς κατέχουσι τοὺς αἰχμαλώτους διαλεγόμενος, ἦν δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν τρόπων μόνον, καὶ τῆς ἀρετῆς αἰδέσιμος ὁ ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ σοφίας ἄκρως ἐπειλημμένος τῆς τε ἔξω, καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς, καὶ πιθανὸς πρὸς τὰς ὁμιλίας, καὶ διδακτικὸς, ἔπειθεν ἐπὶ μετρίοις λύτροις ἀφιέναι. Τῶν πολιτῶν δὲ, οὐδὲ τῶν ὀλίγων ἐκείνων εὐπορούντων, αὐτὸς ἐγγύας παρεῖχε τοῖς Λατίνοις, ὡς αὐτὸς καταθήσων τὸ χρυσίον ἐπὶ ῥηταῖς ἡμέραις. Καὶ οὕτω τυγχάνοντες ἀδείας οἱ πολῖται, τὰ χρήματα συνεπορίζοντο ἐκ τῶν οἰκείων, καὶ τῶν φίλων, καὶ ἀπεδίδουν τοῖς Λατίνοις. Καὶ τοῦτ' ἐποίει τὸν ἴσον τρόπον, ἄχρις οὗ πάντας τῶν δεσμῶν ἀπήλλαξε, τοὺς ἀφανεστέρους δὲ τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἄνευ λύτρων ἔπεισεν ἀφεῖναι τοὺς Λατίνους αἰδεσθέντας αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου προθυμίαν. Οἶδε γὰρ ἡ ἀρετὴ τοὺς μετιόντας οὐ παρὰ τοῖς φίλοις μόνον καὶ οἰκείοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πολεμίοις, κἂν τύχωσιν ὄντες βάρβαροι θαυμάζεσθαι παρασκευάζειν. Μετὰ τοῦτο δὲ, ἐπεὶ ἥ τε πόλις ὑπὸ τῶν

A dine, et exercitum ex pecunia non parum lucri relaturum existimans (multo namque sumptu in tam magno ac diuturno apparatu opus erat), precibus inflexus, certamque pecuniam pactus, urbem, frumentum et reliquam omnem supellectilem, sibi inutilem omnino, relicturum promisit. Tum vades solutionis primores urbis accipit, eaque ac plebe dimissa, Galatam abiit. Postea nonnulli Byzantium ire, ac pro se totaque urbe a Byzantiis pecunias mutuari permissi sunt, quam Latinis dependentes, fidemque suam liberantes, in patriam omnes reverterunt. Optimates autem Heracleensium viri mulieresque a Latinis in vinculis habebantur, pretiumque pro libertate exigebatur, quod solvere neutiquam poterant, cum quæ fuissent eorum pro-

B pria, ea universa hostes abstulissent, et de amicis opi ferendæ nullus sufficeret. Pro omnibus autem ad depulsionem tantæ calamitatis suffecit, mirificeque ad recuperandam libertatem profuit Philotheus eorum episcopus, qui divinitus aberat, cum urbs caperetur. Nam ut bonus pastor animam suam ponebat pro ovibus suis, ut est in sanctis Literis, neque id semel, iterum, ac tertium, sed sæpius. Omni enim timore periculoque ab hostibus contempto, ultro quotidie propemodum Galatam navigabat, et cum iis qui captivos tenebant, disserens (erat autem non modo vir singularis, et ob sanctimoniam venerabilis, sed etiam externarum et nostrarum disciplinarum peritissimus, et in

C congressu ad dicendum ac persuadendum valebat egregie), tantum effecit, ut modico pretio eos dimittere non recusarent. Quia tamen nec modicum quidem illud civibus suppetebat, **827** ipse Latinis sponte se obligavit, intra dies præfinitos illud auri soluturum. Sic illi ejus fide dimissi a propinquis et amicis, quod solverent corrogabant. Atque hoc eodem modo faciebat, donec omnes vinculis liberasset. Tenuiores autem et obscuriores captivos sine lytro obtinebat, quod Latini ejus virtutem ac promptam pro grege suo voluntatem suspicerent ac revererentur. Novit enim virtus cultoribus suis etiam apud hostes, quantumvis Barbaros, admirationem conciliare, nedum apud domesticos et amicos. Post hæc et urbe a Latinis occupata, et civibus

D ad unum pristinam libertatem adeptis, et congregatis, qui dispersi erant, ut de integro habitaretur, effecit; ac multis verbis eos hortatus est, ne præsenti ærumna animis frangerentur, sed eam vitæ in posterum agendæ documentum ducerent, navabatque utiliter operam pro virili sua, non solum sacra vasa, libros, imagines ex Byzantii monasteriis conquirens, ipse eo profectus, singula rogitans, uti miseros juvarent, quantum possent (omnia siquidem a Latinis devastata erant penitus), sed et imperatorem orabat, ut vectigalia remitteret. Qui suopte ingenio ac per se ad benefaciendum proclivis, et tunc civitatum casibus permotus, non Heracleensibus solum, sed etiam Sozopolitanis omnem tributorum publicorum im-

munitatem concessit: unde se illæ facile refecerunt, confirmaruntque, ac rursum incolis et domiciliis frequentatæ, antiquam faciem receperunt. Atque illæ quidem isto modo afflictatæ, iterumque recreatæ et instauratæ sunt.

A Λατίνων κατελείφθη, καὶ οἱ πολῖται ἦσαν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνασεσωσμένοι πάντες, συνῴκιζε τὴν πόλιν αὖθις ἐξαρχῆς διεσπαρμένους συνάγων τοὺς πολίτας, καὶ λόγοις τε πολλοῖς παρεκάλει μὴ ἀθυμεῖν ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς· ἀλλὰ σωφρονισμὸν τοῦ ἐπιλοίπου βίου τὴν παροῦσαν ἡγεῖσθαι κακοπραγίαν, καὶ ἔργοις ὠφέλει, ὅσα μάλιστα ἐξῆν, οὐ μόνον ἱερὰ σκεύη, καὶ βίβλους, καὶ εἰκόνας συμπορίζων ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ φροντιστηρίων, αὐτὸς ἐπιφοιτῶν, καὶ δεόμενος ἑκάστων συναίρεσθαι τὰ δυνατὰ τοῖς ἀτυχοῦσι. Πάντα γὰρ διέφθαρτο ὑπὸ Λατίνων ἄρδην, ἀλλὰ καὶ βασιλέως ἐδεήθη ἀτέλειαν παρέχειν τοῖς πολίταις· ὁ δὲ καὶ οἴκοθεν αὐθόρμητος ὢν πρὸς τὰ καλὰ, καὶ τότε πρὸς τῶν πόλεων ἐπικαμπτόμενος τὴν κακοπραγίαν, οὐ μόνον Ἡρακλεώταις, ἀλλὰ καὶ Σωζοπολίταις πᾶσαν ἀτέλειαν παρέσχε τῶν δημοσίων εἰσφορῶν, ἐξ ὧν αἱ πόλεις αὖθις ἑαυτὰς ἀνεκτήσαντο ῥᾳδίως, καὶ ἔμειναν ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος συνῳκισμέναι. Τὰ μὲν δὴ κατὰ τῶν πόλεων τὴν κακοπραγίαν, καὶ αὖθις τὴν ἀνόρθωσιν, τοῦτον τὸν τρόπον συνηνέχθη.

CAPUT XXX.

Venetæ classis dux timidus cunctator. Exoratus Byzantium accedit, licet cum periculo. Genuenses pugna vincuntur. Catalani cladem maximam accipiunt. Galatæorum fallacia in illos. Clades Genuensium Venetorumque et Catalanorum similiter. Ducis Genuensium magnus animus. Timiditas Nicolai corrumpit victoriam. Imperatoris et ducis Catalanorum in illum ira. Byzantiorum in Catalanos vulneratos et ægrotos eximia charitas. Quomodo eosdem negligentia ducis Veneti afflixerit.

Cæterum Nicolaus Venetarum navium dux, ex Eubœa reversus Venetias, classem Genuensi parem comparabat. Venerunt autem a Catalanis quoque triremes sex supra viginti, in quibus genere ac numero probatæ copiæ, quibuscum junctæ Venetæ in hostes tendebant. **822** Summus earum (erant autem septuaginta) imperator Nicolaus erat; nam Venetiarum dux et senatus suam illi auctoritatem commiserant, et Catalanorum rex suarum navarcho præceperat, ut Nicolao per omnia obediret, et quo juberet, sequeretur: utpote qui insularum maritimorumque locorum per Ægæum et Euxinum maria, ubi maxime cum hoste præliaturi putabantur, bene gnarus esset. Nicolaus etsi præstantiorem multo quam hostes haberet exercitum, præ timiditate insulas circuibat, pugnam fugiens, et crebro a Catalanorum duce monitus, ut hostes invaderet, nec militem tempore præsertim hiberno insulas circumnavigando otiandoque frustra fatigaret, non obtemperavit. Imperator item haud nescius quare cunctaretur, semel iterumque per legatos, ut ad parata tropæa illum accersebat, et hortabatur ne hostes formidaret, sed classe in eos apud Byzantium in primis iret, ubi et ipse cum non spernendo auxilio adfuturus sit. Ille primum legatos repellere, et adventum procrastinare. Deinde jam hieme exeunte, et ab imperatoris legatis multum rogatus, et a Catalanorum duce (erat siquidem ille non solum ad intelligendum quid facto opus, acutus et insuper in arte imperatoria versatus: sed etiam animi virtute in acie generosissimus), vix sumpta fiducia obsequens ad Principis insulam desertam, non procul Byzantio classem applicuit; ubi per biduum recreato exercitu, quem hiemis injuria pene confecerat, Catalanum præcipue, tertio die diluculo solvit, et navale in Heptascalo Byzantii attigit. Statuerant autem cum imperatoriis triremibus sociati (quæ in navali paratæ stabant) pugnam capessere. Paganus Genuensium dux et ipse cum

B Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετιῶν τριήρεων στρατηγὸς, ἐξ Εὐβοίας ἀπάρας εἰς Βενετίαν, στόλον τῶν Γενουΐτῶν ἀντίῤῥοπον παρεσκευάζετο· ἦχον δὲ καὶ ἐκ Κατελάνων ἓξ καὶ εἴκοσι τριήρεις, στρατιὰν ἄγουσαι πολλὴν, καὶ ἀγαθὴν, οἳ ἐκ Βενετίας συμμίξαντες, ὥρμηντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Εἶχε δὲ τὴν ἀρχὴν Νικόλαος τριήρεων συμπασῶν ἑβδομήκοντα οὐσῶν· ὅ τε γὰρ Βενετίας δοὺξ, καὶ ἡ βουλὴ, τῶν ἰδίων ἀνέθηκαν ἐκείνῳ τὴν ἀρχὴν, καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ῥὴξ ἐκέλευε τῷ ναυαρχοῦντι τῶν σφετέρων, πάντα Νικολάῳ πειθαρχεῖν, καὶ ἕπεσθαι οἷ ἂν κελεύοι, ἐμπείρως ἔχοντι καὶ νήσων, καὶ παραλίων τῶν κατὰ τὸν Αἰγαῖον, καὶ τὸν Εὔξεινον, ὅπου μάλιστα ᾤοντο συμβαλεῖν τοῖς πολεμίοις. Νικόλαος δὲ καίτοι πολλῷ τῶν πολεμίων ἄγων βελτίω στρατιὰν, ὑπ' ἀτολμίας τὰς νήσους περιῄει φυγομαχῶν, C καὶ πολλὰ παρακαλούμενος ὑπὸ τοῦ Κατελάνων στρατηγοῦ, χωρεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους, καὶ μὴ κατατείνειν τὴν στρατιὰν εἰκῇ καὶ μάτην ἐν χειμῶνος ὥρᾳ, νήσους περιπλέων, καὶ κατατρίβων τὸν καιρὸν, οὐκ ἐπείθετο. Βασιλεύς τε ὁμοίως τὴν αἰτίαν τῆς μελλήσεως εἰδὼς, καὶ ἅπαξ καὶ δὶς ἔπεμψε πρεσβείαν μεταπεμπόμενος, Νικόλαον, ὡς ἐφ' ἑτοίμοις τοῖς τροπαίοις, καὶ παραινῶν μὴ ὀῤῥωδεῖν τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἐπάγειν αὐτοῖς τὸν στόλον μάλιστα ἐν Βυζαντίῳ, ὅπου καὶ αὐτὸς τὰ μέγιστα συμβαλεῖται πρὸς τὸν πόλεμον. Πρῶτα μὲν οὖν παρεκρούετο τοὺς πρέσβεις ὑπερτιθέμενος τὴν ἄφιξιν. Ἔπειτα χειμῶνος ἤδη λήγοντος, ὑπό τε τῶν D βασιλέως πρέσβεων πολλὰ παρακαλούμενος, καὶ τοῦ Κατελάνων στρατηγοῦ· ἦν γὰρ ἐκεῖνος οὐ συνεῖναι μόνον ὀξὺς τὰ δέοντα, καὶ πεῖραν πρὸς στρατηγίας ἐσχηκὼς, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐψυχίαν, καὶ τόλμην τὴν κατὰ τὰς μάχας γενναιότατος, μόλις ἐπείθετο ἀναθαρσήσας, καὶ τὸν στόλον ἔχων, Πριγκίπῳ τῇ νήσῳ, οὔσῃ ἀοικήτῳ, προσέσχεν, οὐ μακρὰν οὔσῃ Βυζαντίου· ἐπὶ δύο δὲ ἡμέραις πρὸς τῇ νήσῳ τὴν στρατιὰν διαναπαύσας, ἣν γὰρ πλεῖστα ὑπὸ τοῦ χειμῶνος κεκακωμένη, καὶ μάλιστα ἡ τῶν Κατελά-

νων, ὑπὸ τοῦ ψύχους πολλῶν ἠκρωτηριασμένων, τῇ A τρίτῃ ἅμα ἕῳ ἄραντες ἐκ Πριγγίπου ὡπλισμένοι, ἐπὶ τὸ ἐν Ἑπτασκάλῳ νεώριον ἐχώρουν τῶν Βυζαντίων. Γνώμην δὲ εἶχον, ὡς ἐκεῖ καὶ ταῖς βασιλικαῖς τριήρεσι συμμίξαντες, ἔνδον γὰρ ἦσαν τοῦ νεωρίου ὡπλισμέναι, χωρήσουσιν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Παγανῆς δὲ, ὁ τῶν Γεννουϊτῶν στρατηγὸς, ἑβδομήκοντα ἔχων καὶ αὐτὸς ὧν ἦρχε ναῦς, ἐν Καλχηδόνι κατ' ἀντικρὺ Βυζαντίου, πρὸς τοὺς πολεμίους τάς τε προτέρας ἐφεξῆς ἡμέρας, καὶ τότε ἀντιπαρετάσσετο. Ἐπιοῦσι δὲ οὐκ ἐτόλμα συμβαλεῖν. Ἀλλ' ὁρῶν ἐπὶ τὸ Βυζαντίων νεώριον ποιουμένους τὴν σπουδὴν, ἔμενεν ἐπὶ τῆς παρατάξεως, ἐλπίζων ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἀπροσδόκητόν τι πείσεσθαι τοὺς πολεμίους, καὶ διαφθαρήσεσθαι ἑαυτοῖς περιπεσόντας, ὃ μικροῦ ἐδέησε παθεῖν. B Νότου γὰρ ἀνέμου σφοδροτάτου κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν πνεύσαντος, δυσέργως μὲν καὶ μετὰ βίας διήνυσαν τὸν ἐκ Πριγγίπου πλοῦν ἄχρι δείλης ἡμέρας ἤδη. Ἐπεὶ δὲ ἐγγὺς τοῦ νεωρίου ἦσαν, ὑπὸ σφοδρότητος τοῦ πνεύματος ἐξωθούμενοι, ἐκινδύνευσαν βράχεσι περιπεσεῖν, ἃ πρὸ τῶν τειχῶν πάντῃ ἐγκατέσπαρται, ὥστε τοῖς τείχεσιν ἀμύνειν πρὸς τὴν βίαν τῶν κυμάτων. Ἐν τούτῳ δὲ Ταρχανειώτης Κωνσταντῖνος, ὁ τῶν βασιλικῶν τριήρεων στρατηγὸς, ἀνὴρ ἀγαθὸς πρότερόν τε ὢν, καὶ τότε μάλιστα ἀποδειγμένος θάρσους καὶ φρονήματος ἀνάπλεως, ἐξήλαυνε τοῦ νεωρίου, καὶ τὰς σφετέρας τριήρεις ἔχων εὐθὺ τῶν πολεμίων ᾔει ἀντικρὺ τῆς ναυαρχίδος. Μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ἐχώρει C στρατηγός. Καὶ τρίτος ἐπήλαυνε καὶ Νικόλαος, ἀναθαρσήσας ἤδη. Γεννουῖται δὲ τοῦ τε πνεύματος βιαζομένου, καὶ τῶν πολεμίων ἐπιόντων, οὐδὲ ὑπέμειναν τὴν συμβολήν· ἀλλ' ἀναστρέψαντες ἤλαυνον, ὡς εἶχον, ἐπὶ Γαλατᾶν. Ἐπεδίωκον δὲ οἱ πολέμιοι· βραχείας δὲ οὔσης ἐνταῦθα τῆς θαλάττης, ἐπεὶ φεύγειν ἐπιπλέον οὐκ ἐξῆν, πρὸς τῷ Βραχοφάγῳ λεγομένῳ τόπῳ ὑφάλους ἔχοντι πολλὰς, οἷα δὴ τῶν τόπων ἔμπειροι οἱ Γεννουῖται πρότερον γενόμενοι, ὡρμίσαντο ἐπὶ τοῦ ῥεύματος. Καὶ βεβαίως ἐπὶ τῶν ἀγκυρῶν ἑστῶτες, οὐ μᾶλλον ἐναυμάχουν ἢ ἐπεζομάχουν. Οἱ ἐκ Βενετίας δὲ καὶ Κατελάνοι μετὰ Ῥωμαίων ἐπελθόντες, Ῥωμαῖοι μὲν ὄντες ἐπιχώριοι, ἐξέκλινον τὰς ὑφάλους, καὶ ἠγωνίζοντο ἐμπείρως, καὶ διέφθειρον τοὺς πολεμίους. Οὐχ ἧττον δὲ D καὶ οἱ ἐκ Βενετίας. Κατελάνοι δὲ τῶν τόπων ἔχοντες παντάπασιν ἀπείρως, σφοδρότατά τε ὑπὸ προθυμίας ἐπελαύνοντες τοῖς πολεμίοις, οἱ μὲν τοῖς βράχεσιν ἐνέπιπτον καὶ συνέθλων τὰς τριήρεις

septuaginta navibus (28) Calchedone e regione Byzantii et ante, et tum quoque se contra instruebat: cum adventantibus tamen confligere non audebat. Sed cum eos ad Byzantium navale videret properare, ordines servabat, sperans ventis erumpentibus improvisum aliquid hostes passuros, mutuaque navium collisione interituros, quod ferme accidit. Austro enim die illo furente, multo nixu, laboreque cursum ex insula Principis (29) ad vesperam tandem compleverunt. Ut navali appropinquarunt, venti vehementia repulsi, propemodum in brevia inciderunt (30) quæ ante muros sparsim sunt, et inde fluctus insanos defendunt. **829** Constantinus Tarchaniota, imperatoriarum triremium dux, tum maxime qui esset se demonstrans, nempe vir bonus, fidentia, ac spiritu excelso plenus, e statione erumpit, et cum suis triremibus directo in hostes, contraque prætoriam navim currit. Secundum quem Catalanorum dux : tertius animo jam confirmato Nicolaus ibat. At vero Genuenses vento validius incumbente, et prementibus hostibus conflictum declinarunt, et iis persequentibus, Galatam ut reverterentur anniti cœperunt. Sed quoniam illic vadosum est pelagus, et fugere amplius non dabatur, Brachophago, ut vocant (ubi complura sub undis saxa latentia), ipsi priores, ut locorum gnari occupato, in ipso aquarum impetu naves jactis anchoris firmantes, non magis navale, quam terrestre prælium habebant. Cum autem Veneti, et Catalani cum Romanis advenirent, Genuenses, ut indigenæ, cæca illa saxa devitabant, periteque certabant, et hostes devincebant, nec minus Veneti. At Catalani, locorum minime omnium periti, et fervore quodam mentis in hostes citatissimo cursu invecti, alii quidem in brevia offendentes, triremes bene armatas diffringebant : alii undarum impetu aversi, non a prora, sed transversis triremibus pugnabant, et præ confusione tumultuantes, non parum lædebantur. Nihilominus imperterriti animi ac fortitudinis exempla edebant admiranda, interfectis plurimis, ac victis pene adversariis omnibus. Tametsi plures eorum non tam hostium armis, quam imperitia loci in brevia incidentes interierunt. Sed quominus Genuenses ad unum perimerentur, nox interveniens prohibuit, qua jam intempesta, invicem dissipati sunt, qui superfuerunt : atque ita quo quemque sors tulit navim applicantes, dispersi usque ad lucem manserunt. Ex eo longe maximam cladem Catalani acceperunt. In brevia

Jacobi Pontani notæ.

(28) Negat tamen Leunclavius olim dictam Chalcedonem, et in eo alios reprehendit, sed Chrysopolim : *Nam Chalcedonis rudera*, inquit, 10 *milliaribus ab angulo sultanini saraii, versus Astacenum sinum, ad promontorium Damalicum, juxta portum Eutropii sita sunt.*

(29) Nominata est a frequenti habitatione filiarum principum, virginitatem solitariam profitentium. Cedrenus ait, Justinum nepotem Justiniani ædificasse solitariam vitam agentium domicilium, nominatum Principis, suburbanum Constantinopoleos. Zonaras scribit Nicephorum, *etc.* Vide cætera apud Petrum Gyllium, *De Bosphoro Thracio*, lib. III, cap. 15.

(30) Græci βράχεα vocant, Latini *brevia*. Sunt autem vadosa quædam in mari spatia. Vide *Miscellan.* Brodæi lib. VI, cap. 24; Virgil. I *Æneid.* :

. . . . . tres Eurus ab alto
In brevia et syrtes urget, miserabile visu.

enim impacti, dilaceratis triremibus, cum armorum pondere prægravati ad littus enare non possent, alii quidem in profundum hausti: eorum autem qui effugere potuerant, plures a Galatæis per falla-ciam capti sunt. Qui suspicione præcipientes id quod evenit, cum luminibus exibant, et æstu maris ejectis tanquam Byzantium præibant. Illi dolum haud subodorati, sequebantur. Ita multitudo Catalanorum nesciens quo duceretur, Galatam venit.
830 Cœlo retecto mare occisorum, naufragorumque cadaveribus opertum apparuit: castra autem utraque (31) non leve illa concertatione detrimentum passa sunt; perierunt enim triremes Genuensium cum ipsis vectoribus octo et viginti: quod in cæteris fuit militum, plus dimidio partim in conflictu cecidit, partim vulneratum est. E Venetorum, Catalanorumque triremibus, sedecim cum classiariis absumptæ sunt, imperatoriarum nulla desiderata est. Ex earum classiariis aliquot pugnantes ceciderunt, non pauci vulnera acceperunt; obtinuerunt tamen cum auxiliariis apertam victoriam. Sic porro finita est pugna cum Genuensibus, ut postridie multitudo Byzantio superveniens, duas eorum triremes, quæ fugere manus eorum non poterant, invaserit, occisisque vectoribus easdem navigiolis quidam, nemine adversante, Byzantium pertraxerint. Qui superfuerunt, et in cæteris Galatam venerunt. Venetis, et sociis recedentibus, ut domum renavigarent, oppidum intrarunt, et naves omnes hostibus reliquerunt. Solus dux intus remansit, quod idem cum militibus gregariis facere, et relictas adhuc spes salutis projicere erubesceret. Præstare namque arbitrabatur, si ita necesse esset, capi, quam ut ipse quoque desertis navibus fuga salutem petere contenderet. Tam illustrem porro, admirabilemque victoriam timiditas, et ignavia Nicolai corrupit. Si enim imperatori suadenti, ut postridie hostes aggrederetur, dicto audiens fuisset, nihil vetuisset, et naves eorum omnes capere, et ipsos obsidione ac fame perdere. Sed tantum non præ metu omittens tropæum erigere, in quemdam portum ad angustias, Therapea ab accolis cognominatas venit. Paganus, Genuatium dux, neminem hostium adventantem cernens, hortatur milites, naves iterum conscendant, nec ita percellantur, ut etiam absentes pertimescant, et turpiter fugiant: sed nunc quidem repetitis navibus ita maneant, ne omnimodis desperasse videantur: si hostem accedentem conspicabuntur, nec se interdicturum, quin mœnibus salutem suam credant. His verbis commoti, ad naves redierunt, quas ante castellum in statione habebant, eo fine, ut si hostes ingruerent, non pugnarent, sed ipsis eas

A μάλιστα βαρείας οὔσας. Οἱ δ' ὑπὸ τοῦ ῥεύματος ἐκβιαζόμενοι, οὐ κατὰ πρώραν συνέβαλον τοῖς πολεμίοις, ἀλλ' ἐγκαρσίαις ταῖς τριήρεσι. Καὶ ἐβλάπτοντο οὐκ ὀλίγα ὑπὸ τῆς ἀταξίας θορυβούμενοι τῆς πρὸς τὰς ἐμβολάς· τόλμης μέν τοι καὶ ἀνδρίας ἔργα ἐπεδείξαντο θαυμαστά, καὶ πλείστους ἀπέκτειναν τῶν πολεμίων. Σχεδόν τε οὐδένες τὴν αὐτῶν ὁρμὴν ὑπέμειναν οἷς συμμίξειαν, ἀλλ' ἡττῶντο κατακράτος. Διεφθάρησαν δὲ καὶ αὐτῶν οἱ πλείους οὐ μᾶλλον ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἢ τῆς ἀπειρίας τοῖς βράχεσι περιπεσόντες, νύξ τε ἤδη ἐπιγενομένη διέσωσε τοὺς ἐκ Γεννούας τοῦ μὴ παντάπασι διαφθαρῆναι. Διεκρίθησαν γὰρ ἀπ' ἀλλήλων βαθείας ἤδη νυκτὸς ὅσοι μὴ αὐτίκα διεφθάρησαν, καὶ διέμειναν ἄχρις ἡμέρας διεσκεδασμένοι, ᾗ ἕκαστος
B ἔτυχεν ὁρμισάμενοι τὴν νύκτα. Ὁ πλεῖστος δὲ φθόρος συμπέπτωκε τοῖς Κατελάνοις ἀπὸ τούτου. Τοῖς βράχεσι γὰρ ἐμπίπτοντες καὶ καταῤῥηγνύντες τὰς τριήρεις, οἱ μὲν ἀπεπνίγοντο ὡπλισμένοι, διανήχεσθαι μὴ δυνάμενοι πρὸς τὴν χέρσον. Τῶν δυνηθέντων δὲ διαφυγεῖν οἱ πλείους ὑπὸ τῶν Γαλατίων συνελήφθησαν ἀπατηθέντες· ὑποπτεύσαντες γὰρ ἐκεῖνοι τὸ συμβὰν, φῶτα ἔχοντες, ἐξῄεσαν ἐπὶ τοὺς ἐκβρασθέντας, καὶ ἡγοῦντο ὡς ἐπὶ Βυζάντιον. Οἱ δ' εἵποντο ἀπειρίᾳ· καὶ πλῆθος ἦλθε Κατελάνων εἰς τὸν Γαλατᾶν, ἀγνοοῦντες ὅποι ἄγονται. Ἅμα δὲ ἡμέρᾳ, θάλασσα μὲν νεκρῶν καὶ ναυαγίων περίπλεως ἑωρᾶτο. Τὰ στρατόπεδα δὲ ἀμφότερα οὐκ ὀλίγην κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην ὑπέμεινε τὴν βλά-
C βην· ἀπώλοντο γὰρ Γεννουϊτῶν μὲν ὀκτὼ καὶ εἴκοσι τριήρεις αὔτανδροι. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολειφθεισῶν, ὑπὲρ ἡμίσεις ἔπεσον ἐν τῷ πολέμῳ καὶ ἐτραυματίσθησαν. Βενετικῶν δὲ καὶ Κατελάνων, ἑκκαίδεκα μὲν αὔτανδροι ἀπώλοντο· οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ ἐκ τῶν περιλειφθεισῶν ἦσαν τραυματίαι καὶ νεκροί. Τῶν δὲ βασιλικῶν ἀπώλετο οὐδεμία. Ἔπεσον δέ τινες κατὰ τὴν μάχην, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Εἶχον δὲ ὅμως τὴν νίκην περιφανῶς αἱ βασιλικαὶ μετὰ τῶν συμμαχίδων. Οὕτω δὲ τοὺς ἐκ Γεννούας κατειργάσατο ἡ μάχη, ὡς εἰς τὴν ὑστεραίαν δύο τριήρεις αὐτῶν τὸν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ὄχλον ἐπελθόντα, διεφθαρκέναι ἐκ χειρὸς, ἀδυνάτως ἔχοντας ἀνάγεσθαι, ἃς καὶ καθείλκυσάν τινες ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἀκατίοις, οὐδενὸς ἀμυνομένου. Ταῖς δὲ
D λοιπαῖς οἱ περιλειφθέντες εἰς Γαλατῶν ἐλθόντες, ἐπεὶ οἱ ἐκ Βενετίας μετὰ τῶν συμμάχων ἐπὶ τὸν ἀνάπλουν ἀνεχώρησαν πάσας ἐκλιπόντες, ἐπὶ Γαλατᾶν εἰσῄεσαν τοῖς πολεμίοις τὰς ναῦς καταλιπόντες. Μόνος δὲ ὁ στρατηγὸς ὑπελείπετο ἐντὸς, ὥσπερ αἰσχυνόμενος τοῖς πολλοῖς ταυτὸν παθεῖν, καὶ τὰς ὑπολειπομένας ἔτι τῆς σωτηρίας ἐλπίδας καταπροέσθαι. Βέλτιον ἡγούμενος εἰ δέοι συλλαμβάνεσθαι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἢ καὶ αὐτὸν καταλι-

Jacobi Pontani notæ.

(31) Τὰ στρατόπεδα δὲ ἀμφότερα. Nota catachresin, castra pro numero navium Sic supra cap. 4, ubi Orchanes gener ad socerum visendum venit Scutarium. Sic Virgil. in *Æneid.*:

Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum: nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.

Sicut autem hoc loco castra dixit pro classe, ita lib. II classes dixit pro castris:

Classibus hic locus, hic acies certare solebant

πεῖν τὰς ναῦς, καὶ χρήσασθαι φυγῇ πρὸς σωτηρίαν. A Τοιαύτην δὲ περιφανῆ καὶ θαυμασίαν νίκην, ἡ ἀνανδρία Νικολάου διέφθειρε καὶ ἀτολμία. Εἰ γὰρ ἐπείθετο βασιλεῖ συμβουλεύοντι τοῖς πολεμίοις ἐπελθεῖν κατὰ τὴν ὑστεραίαν, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε, τάς τε ναῦς τῶν πολεμίων λαβεῖν ἁπάσας, καὶ αὐτοὺς πολιορκίᾳ διαφθείρειν καὶ λιμῷ. Ὑπὸ δειλίας δὲ τὸ τρόπαιον στῆσαι μονονουχὶ καταλιπὼν εἴς τινα λιμένα, ἦλθε κατὰ τὸ στενὸν, Θεραπεῖα προσαγορευόμενον ἐγχωρίως. Παγανὴς δὲ ὁ τῶν Γεννουΐτῶν στρατηγὸς, οὐδένα ἐπιόντα πολέμιον ὁρῶν, παρεκάλει τὴν στρατιὰν ἐμβαίνειν αὖθις εἰς τὰς ναῦς, καὶ μὴ τοσοῦτον καταπεπλῆχθαι τοὺς πολεμίους, ὥστε καὶ ἀπόντας ὀῤῥωδεῖν καὶ φεύγειν ἀγεννῶς· ἀλλὰ νῦν μὲν ἐμβάντας εἰς τὰς ναῦς καθῆσθαι, ἵνα μὴ παντάπασι δοκοῖεν ἀπηγορευκέναι. Ἂν δ' B ἐπιόντας ἴδοιεν τοὺς πολεμίους, οὐδ' αὐτὸν κωλύσειν σώζεσθαι γενομένους ἐντὸς τειχῶν. Οὕτω μὲν αὖθις ἔπειθε, καὶ εἰσήγοντο ἐν ταῖς τριήρεσιν, ὡρμίσαντό τε πρὸ τοῦ φρουρίου γνώμην ἔχοντες ὡς ἢν ἐπίοιεν οἱ πολέμιοι, οὐ ναυμαχήσοντες, ἀλλὰ πρησόμενοι τοῖς πολεμίοις τὰς τριήρεις. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἀτολμίαν καὶ ἀσθένειαν οὐκ ἀγνοῶν τῶν πολεμίων, πέμπων τε παρεκάλει τὸν Νικόλαον ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἥκειν αὖθις, ὡς ἀναιμωτὶ τῆς νίκης ἐσομένης, καὶ αὐτὸς γενόμενος πρὸς τῷ λιμένι ᾧ ὡρμίζετο, πείθειν ἐπεχείρει, τὴν ἀσθένειαν τῶν πολεμίων ἐκδιδάσκων. Ὁ δ' ἀήττητος ἦν πρὸς πᾶσαν ἀνάγκην τὴν ἐκ λόγων· ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐσκόπει, ὅπως C μὴ αὖθις συμμίξειε τοῖς πολεμίοις, τῆς ἀτολμίας δὲ καὶ φαυλότητος ὥσπερ προκάλυμμα καὶ τραῦμά τι μικρὸν εἶχεν, ὃ κατὰ τὴν μάχην ἐτραυματίσθη. Βασιλεὺς δὲ ἠνιᾶτο μὲν οὐκ ἀνεκτῶς, καὶ ὠργίζετο τοιαύτης νίκης ἀπολλυμένης ὑπὸ Νικολάου, πείθειν δὲ οὐκ εἶχε πολλὰ παρακαλῶν. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ἠγανάκτει ἡγεμὼν συνορῶν οἵων ὑπὸ τοῦ συνάρχοντος τροπαίων ἀποστεροῦνται, ἔφασκέ τε πρὸς βασιλέα ἀνάγκην ἔχειν ἕπεσθαι Νικολάῳ, καὶ μηδὲν ὃ μὴ κἀκείνῳ δοκεῖ ἐξεῖναι πράττειν. Οὕτω γὰρ εἶναι προστεταγμένον αὐτῷ παρὰ ῥηγὸς τοῦ σφῶν δεσπότου. Εἰ δὲ μὴ ταύτην εἶχε τὴν ἀνάγκην, οὐκ ἂν ἐδεήθη Νικολάου πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἔφοδον· ἀλλ' ἅμα ταῖς βασιλέως μόναις ἂν ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσε τὸ ἔργον, τῇ D τε τῶν σφετέρων εὐτολμίᾳ πεποιθὼς, καὶ ἀρετῇ, καὶ τῇ Ῥωμαίων· εὐτολμότατοι γὰρ ἐφάνησαν αὐτῷ καὶ ἐμπειρότατοι κατὰ τὴν μάχην. Αἰσθόμενος δὲ ὁ βασιλεὺς, καὶ αὐτὸν ὡρμημένον πρὸς τὴν μάχην, μᾶλλόν τε ἐπέῤῥωσε λόγοις παρακλητικοῖς, καὶ Νικόλαον αὖθις ἐπεχείρει πείθειν, καὶ τοῦ Κατελάνων ἄρχοντος τὴν γνώμην ἐπαινοῦντος, καὶ δεομένου πείθεσθαι τῷ βασιλεῖ τὰ βελτίω συμβουλεύοντι. Ὁ δὲ πᾶσι λόγοις μᾶλλον, ἢ τοῖς περὶ μάχης ὑπεῖχεν ἀκοάς· ἀλλ' ἀπηγόρευε φανερῶς, καὶ διήγαγεν οὕτως ἀπρακτῶν ὀλίγῳ πλείους ἡμερῶν τριάκοντα. Κατελάνοι δὲ εὐθὺς μετὰ τὴν μάχην, τούς τε τραυματίας, ὅσοι ἦσαν, καὶ τοὺς νενοσηκότας, παμπόλλους ὄντας, ἤγαγον εἰς Βυζάντιον.

fugiendo relinquerent. Imperator eorum ignaviam, et imbecillitatem non ignorans, ad Nicolaum mittit, hortatur hostes rursum invadat, victoriam incruentam fore. **831** Quin ipsemet ad portum, quem ille tenebat, profectus, fractas, et debilitatas hostium vires demonstrans, eo illum perducere nitebatur. Sed nulla erat tam evidens ac necessaria probatio, quæ hominem convinceret: cujus cogitatio in hoc solum consumebatur, quomodo conflictum effugeret, imbellis et alieni animi sui velut quoddam mantellum habentis vulnusculum, quod in certamine acceperat. Imperator intolerabili dolore et iracundia exardescere, tam præclaram victoriam per Nicolaum amitti, quem precibus, quamvis multis, expugnare non potuisset. Nec minor erat ducis Catalanorum indignatio, quod talibus tropæis a collega privaretur: dicebatque imperatori, cogi se Nicolaum sequi, nec posse quidquam facere illo non probante. Sic enim sibi a rege suo imperatum. Quæ necessitas nisi intercessisset, Nicolao ad hostes aggrediundos opus non fuisse, voluisse se una cum imperatoriis tantum triremibus in eos incurrere, et secundo marte rem gerere, suorum virilitate, et Romanorum virtute confisum, quos animosissimos, belloque exercitatissimos judicabat. Sentiens igitur imperator pugnæ avidum, currenti calcar addit, et Nicolaum denuo flectere attentat. Cumque etiam Catalanorum ductor imperatoris sententiam laudaret, rogaretque ut bene suadenti obsecundaret, ille cuivis sermoni potius, quam de pugna aures adhibebat, palamque detrectans, sic otiosus paulo plus triginta dies transigebat. Catalani finito prælio, vulneratos, quotquot erant, et ægros plurimos statim Byzantium deduxerunt, quos Byzantii mira humanitate exceperunt, et fame, ac frigore pæne mortuos, singulari benignitate curaverunt, suppeditatis necessariis indumentis et auxiliis ad sanitatem omnibus, qui non jam confecti ac perditi ibidem exstinguebantur. Nicolai vero tantam inhumanitatem, crudelitatemque detestabantur, quod exercitum robore florentem, pugna tritissimum, et a suis strenuitate plurimum differentem cum absumpsisset, velut voluntaria cum negligentia enervasset, ac perdidisset. Per æstatem enim e sua regione profecti, opinatique brevi tempore aut cæsuros hostem, si in eum inciderent, aut ab eo cæsum iri (tali quippe spiritu militatum ibant), neque vestes crassas ad frigus hiberna expeditione defendendum, neque commeatum sufficientem sibi providerant, sed tenuius ab utroque instructi, mare conscenderant. **832** Nicolaum autem tempus male ferentem, insulasque circumnavigantem, et præ ignavia pugnam devitantem, cum impensius orantes, obtinere ab eo nequirent, ut ipsos in hostem, validos adhuc et vigentes, duceret (qui pe spem longe superaturos) et alimenta jam deesse inciperent, ille necessitate constrictus, metuensque ne præ egestate interirent prorsus, jussit cuique, et militi, et remigi dimidium alimentum præberi,

per diem non plus quam mazam scilicet (32). Victu adeo parco subministrato, ut eo vitam vix retinerent, asperæ insuper tempestates eos nudos, et esuritione emaciatos omnino fregerunt, ac deartuarunt. Horum nihil curæ erat Nicolao, sed ad emporia amica navibus accedens, suis quantum poterat prospiciebat : sociis autem, quantum dici non potest, melioribus, ne hilum quidem, tam se erga amicos improbe gerebat. Quem jure accusantes Byzantii plane alios se Catalanis, tam gravem eorum ærumnam miserati, exhibebant. Non enim duntaxat omnino nudi erant, sed et luce hominum simulacra carentum (33), ut cum poeta loquar, paulum adhuc spirantes et se moventes, unde vivere etiamnum credebantur. Multi porro se nec movere poterant, membris algoris sævitia præmortuis. Tam sollicite autem, tam diligenter ægrotantibus inserviebant, quam vel propinquissimis. Atque hoc insigne et humanitatis plenum opus non modo potentiores cives, et sacra monasteria, et domus hospitales exercebant, sed plebeii quoque plurimi, et opifices : imo vero omnes contendebant, ut alter alterum miseris sedulitate ministrandi vinceret. Cum eos convenienti cura hunc in modum refocillassent, atque incolumitati restituissent, ad triremes eorum jam solventes, miris laudibus Romanos extollentes, et de curatione amplissime gratias agentes remittebant. Sed quibus naves perierant, et Byzantii necessario relinquebantur, circiter duo millia, eos imperator per continentem in sedes suas remittendos putavit. Remanserunt tamen sponte plus trecentis, quorum mercenaria opera in expeditione postea usus est imperator : et sane bellatores sese fortes demonstrarunt. Verum hæc postea contigerunt.

A Καὶ φιλοφρόνως ἄγαν οἱ Βυζάντιοι ἐδέξαντο, καὶ ἐθεράπευσαν μάλα φιλανθρώπως, ὑπὸ λιμοῦ καὶ κρύους μάλιστα κακῶς διακειμένους. Καὶ τά τε ἀναγκαῖα τῶν ἐνδυμάτων ἐχορήγουν, καὶ πρὸς τὴν νόσον ἤρκεσαν ἑκάστῳ ὅσοι μὴ ἀπέθνησκον κατεργασθέντες. Πολλήν τε κατεγίνωσκον ὠμότητα, καὶ ἀφιλανθρωπίαν Νικολάου, ὅτι στρατιὰν ἀκμάζουσαν, καὶ πρὸς μάχας κάλλιστα ἐξησκημένην, καὶ πλεῖστα διαφέρουσαν ὧν αὐτὸς ἦγε πρὸς ἀνδραγαθίας λόγον παραλαβὼν, ὥσπερ ἐξεπίτηδες διέφθειρε καταμελήσας. Θέρους γὰρ ὥρᾳ τῆς πατρίδος ἐξορμηθέντες, καὶ νομίσαντες ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, ἢ διαφθερεῖν τοὺς πολεμίους προστυχόντες, ἢ αὐτοὶ διαφθαρήσεσθαι, τοιαύτῃ γὰρ ἐξεστράτευσαν ὁρμῇ, οὐθ' ἱματίων πρόνοιαν πρὸς τὴν χειμῶνι στρατείαν ἀρκεσόντων ἐποιήσαντο, B οὔτε τῶν λοιπῶν ἐπιτηδείων· ἀλλὰ μέτρι' ἄττα ἔχοντες, ἐξῄεσαν ἐν ταῖς ναυσί. Νικολάου δὲ τὸν χρόνον τρίβοντος κακῶς, καὶ νήσους περιπλέοντος, καὶ φυγομαχοῦντος ὑπ' ἀνανδρίας, ἐπεὶ πείθειν οὐκ εἶχον πολλὰ δεόμενοι ἐπάγειν σφᾶς τοῖς πολεμίοις ἕως ἔῤῥωται ἡ στρατιὰ, ὡς πολλῷ τῶν ἐλπίδων βελτίους ἐσομένους, τά τε ἐπιτήδεια ἐπιλείπειν ἤδη ἤρχετο, ἀνάγκῃ περισχεθεὶς ὁ στρατηγὸς, καὶ δείσας μὴ παντάπασιν ἀπόλωνται ὑπὸ ἐνδείας, ἐκέλευε τὴν ἡμίσειαν τροφὴν ἑκάστῳ καὶ ὁπλίτῃ παρέχειν τῆς ἡμέρας, οὐδὲν πλέον ἢ μάζης οὔσης. Γλίσχρως δὲ αὐτοῖς χορηγουμένης τῆς τροφῆς ὡς μόλις ἀποζῆν, καὶ χειμῶνες ἐπιγενόμενοι ἐξαίσιοι, διέφθειραν παντάπασι γυμνοῖς καὶ πεινῶσιν ἐπιθέμενοι. C Νικολάου δὲ οὐδενὸς ἐμέλησε τῶν τοιούτων, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐμπορίοις τοῖς σφίσι φιλίοις προσίσχων ταῖς ναυσὶ, τῶν μὲν ἰδίων ἐποιεῖτο πρόνοιαν ὅση δυνατή· τῶν δὲ συμμάχων, οὐδ' ὅσον εἰπεῖν, ὄντων βελτιόνων, κατημέλει· Τοιαύτην ἐνεδείξατο ἀγνωμοσύνην πρὸς τοὺς φίλους. Ὃν δικαίως πολλὰ καταμεμφόμενοι Βυζάντιοι τοὐναντίον ἅπαν ἐπεδείκνυντο πρὸς Κατελάνους, τῆς τοσαύτης οἰκτείροντες κακοπραγίας. Οὐ μόνον γὰρ ἦσαν παντάπασι γυμνοὶ, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν εἴδωλα καμόντων ποιητικῶς εἰπεῖν, ὀλίγον ἐμπνέοντες ἔτι, καὶ ζῆν πεπιστευμένοι τῷ κινεῖσθαι. Οἱ πλείους δὲ οὐδὲ κινεῖσθαι ἦσαν δυνατοὶ, ὑπὸ τοῦ ψύχους τῶν μελῶν ἠκρωτηριασμένων, καὶ τοσαύτης ἠξίωσαν ἐπιμελείας, ὅσης ἄν τινας καὶ τῶν οἰκειοτάτων. Οὐ μόνον οἱ δυνατοὶ τῶν πολιτῶν καὶ φροντιστήρια ἱερὰ, καὶ οἱ πρὸς κοινὴν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατεσκευασμένοι οἶκοι τὸ θαυμαστὸν τοῦτο παρὰ Ῥωμαίοις ἔργον, καὶ πολλῆς φιλανθρωπίας γέμον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ δήμου πλεῖστοι, καὶ τῶν ἐργαστηρίοις καὶ τέχναις προσεχόντων, μᾶλλον δὲ σύμπαντες ἐφιλονείκουν, ἄλλος ἄλλον ὑπερβαλέσθαι τῇ περὶ τοὺς δυσπραγοῦντας φιλοτιμίᾳ, καὶ οὕτω καλῶς ἀνακτησάμενοι, καὶ προνοίας τῆς δεούσης ἀξιώσαντες, ἐξέπεμπον ἐπὶ τὰς σφῶν τριήρεις πρὸς τὴν οἰκίαν ἀπαιρούσας ἤδη, πολλὰ Ῥωμαίους εὐφημοῦντας, καὶ τῆς περὶ σφᾶς προνοίας μεγάλας χάριτας ὁμολογοῦντας. Ὅσοις δὲ ἀπώλοντο αἱ νῆες, ἐν Βυζαντίῳ κατελείποντο ἀνάγκῃ περὶ δισχιλίους ὄντες. Ὧν τοὺς πολλοὺς δεηθέντας ὕστερον πολλῆς προνοίας ἀξιώσας ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὴν οἰκίαν διὰ τῆς ἠπείρου. Κατελίποντο δὲ ἑκόντι ὑπὲρ τριακοσίους, οἷς ἐχρῆτο πρὸς στρατείας ὁ βασιλεὺς μισθοφοροῦσι. καὶ πολλὴν ἀνδραγαθίαν ἐπεδείκνυντο κατὰ τὰς μάχας. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον.

Jacobi Pontani notæ.

(32) Vilior fuit μᾶζα, quam ἄρτος, cum hic ex tritico, illa ex hordeo plerumque conficeretur. Multis eam describit in *Thesauro* suo Stephanus. Xenophon, I *Pædiæ Cyri* : Εἰ δέ τις αὐτοὺς οἴεται ἢ ἐσθίειν ἀηδῶς, ὅταν κάρδαμον μόνον ἔχωσιν ἐπὶ τῷ σίτῳ, ἢ πίνειν ἀηδῶς, ὅταν ὕδωρ πίνωσιν· ἀναμνησθήτω, πῶς μὲν ἡδὺ μᾶζα, καὶ ἄρτος πεινῶντι φαγεῖν, πῶς δὲ ἡδὺ ὕδωρ διψῶντι πιεῖν· *Si quis autem est, qui putet eos injucunde edere, vel bibere, cum ad panem nihil adhibeant, præter nasturtium, et aquam potent, recordetur is, quam suavis sit esurienti placenta ac panis, et quam dulcis sitienti aqua.*

(33) Ex Homero *Odyss.* λ, Βροτῶν εἴδωλα καμόντων, ad cujus νεκυίαν alludit, de qua M. Tullius lib. I *Tusculan.*

833 CAPUT XXXI.

Genuenses ultro hostes lacessere statuunt. Orchanes cur Venetis infensus; Genuensibus mittit auxilia. Imbellis animus Nicolai, cui irascitur maxime Catalanorum dux, ac præ dolore correptus morbo decedit, cui Monsau subrogatur. Nicolaum imperator ad pugnam frustra sollicitat; et tandem ut mentis expertem missum facit; cum Genuensibus fœdus jungit.

Τότε δὲ ἐπεὶ οἱ ἐκ Γεννούας οὐδένα πολεμίων ἐν A ἡμέραις πλείοσιν ἑώρων ἐπιόντα, ὅπερ ἦν, τὴν πρὸς αὐτοὺς μάχην ὀῤῥωδεῖν τοὺς πολεμίους ὑποπτεύσαντες, ἀνεθάρσησάν τε, καὶ δεῖν ἔγνωσαν αὐτοὶ ἐκείνοις ἐπιέναι, ὡς μᾶλλον καταπλήξοντες. Καὶ αὐτοί τε παρεσκευάζοντο ὅσα ἔδει πρὸς τὴν μάχην, καὶ πρὸς Ὀρχάνην πρεσβείαν πέμψαντες, ἐδέοντο σφίσι συμμαχεῖν, χρήματά τε οὐκ ὀλίγα παρεχόμενοι, καὶ τὴν χάριν ἐσαεὶ ἀνάγραπτον τῷ Γεννούας δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ ἔσεσθαι ἐπαγγελλόμενοι. Ὁ δ' ἐπείθετο προθύμως, οὐ μόνον τῶν χρημάτων ἕνεκα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοὺς ἐκ Βενετίας ἐν αἰτίαις εἶχεν, ὅτι πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἐκείνου ἡγεμονίας ἀφιγμένοι στόλῳ τοσούτῳ, οὐ μόνον σύμμαχον καὶ φίλον ἔχειν, ἀλλ' οὐδὲ προσρήσεως γοῦν τινος ἠξίωσαν ψιλῆς. Καὶ πέμψας στρατιὰν πολλὴν πεζήν τε καὶ ἱππικὴν πρὸς τὴν ἀντι- B πέρας Βυζαντίου ἤπειρον, ἐκεῖθέν τε ἐκέλευε τοὺς ἐκ Γεννούας ὠφελεῖν, ὅ τι ἂν δύναιντο, καὶ πρὸς Γαλατᾶν περαιουμένους. Καὶ ὠφέλησε τὰ μέγιστα κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τὸ Περσικὸν αὐτούς. Ὡς γὰρ ἤδη παρεσκευασμένοι ἦσαν, καὶ οὐδὲν ἐνέδει ἔτι, καὶ ὁλκάδας δύο μεγάλας ἐπαγόμενοι, ἐφ' αἷς ἦσαν ξύλινοι πύργοι κατεσκευασμένοι οἷς ἐπέστησαν πολλοὺς ὁπλίτας, πρὸς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον ἐπεραιώθησαν ταῖς ναυσὶν ἁπάσαις ὅσαις εἶχον. Παρεπομένων δὲ ἐκ τῆς ἠπείρου καὶ τῶν Περσῶν, καταντικρὺ τῶν πολεμίων ὡρμίσαντο ἐλθόντες. Καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα πολλὴν ἄγων στρατιὰν πεζήν τε καὶ ἱππικὴν ἐκ Βυζαντίου, συστρατευομένου καὶ Παλαιολόγου τοῦ νέου βασιλέως, ἄρτι γὰρ ἀφῖκτο ἐκ C Θεσσαλονίκης ὥσπερ ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγῳ, πρός τε τὰς σφετέρας καὶ τὰς συμμαχίδας ἀφίκοντο τριήρεις, καὶ παρώρμων τὸν Νικόλαον ἐπὶ τὴν μάχην. Ὁ δὲ τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πεισθήσεσθαί ποτε, ὥσθ' ὑπ' ἄκρας ἀθλιότητος, μηχανὰς διενοεῖτο πετροβόλους ἀχθησομένας ἐκ Βυζαντίου καθιστᾷν ἐπὶ τῆς χέρσου, ὡς ἀμυνουμένας ἀπὸ γῆς, ἂν οἱ πολέμιοι ἐπίωσιν. Ἃ εἰ καί τινα ὠφέλειαν συνοίσειν ἐνομίζετο, οὐκ ὀλίγου ἂν ἐδεήθη χρόνου πρὸς κατασκευήν, τῶν πολεμίων μάλιστα ἐφεστηκότων, καὶ πολλάκις τῆς αὐτῆς ἡμέρας δυναμένων ἐπιέναι. Οὕτως οὔτε ἔπραττεν, οὔτε διενοεῖτό τι τῶν ἔμφρονι στρατηγῷ καὶ τὰ δέοντα συνεῖναι δυναμένῳ προσηκόντων ὑπὸ τῆς προσούσης ἐμπληξίας καὶ δειλίας. Πούνσων δὲ Ντεσάντα παῖς, οὕτω γὰρ ὁ τῶν Κατελάνων ἄρχων D ἐκαλεῖτο, διεῤῥήγνυτο ὑπὸ θυμοῦ, καὶ διασπᾷν, εἰ οἷόν τε ἦν τὸν συνάρχοντα Νικόλαον διενοεῖτο, τὴν ὕβριν τῶν πολεμίων, καὶ τὴν καταφρόνησιν ἐννοῶν, ἣν πάσχουσι διὰ τὴν φαυλότητα τοῦ στρατηγοῦ, τοσοῦτον ἐν ἅπασι τῶν πολεμίων ὑπερέχοντες· πολλήν τε τοῦ σφετέρου ῥηγὸς κατεγίνωσκεν ἀπραγμοσύ-

Tum vero postquam Genuenses diebus pluribus nullum accedere hostem viderunt, conjectantes rem ipsam, se timeri videlicet, sumpserunt animos, et in illos, quo amplius terrerentur, eundum decreverunt. Cumque ipsi pugnæ necessaria pararent, missis etiam ad Orchanem legatis, ejus auxilium implorabant, immanem pecuniam largientes, ac promittentes, beneficium id, populi, et senatus Genuensium pectoribus perpetuo inscriptum fore. Orchanes lætus annuit, non solum pecunia illectus, sed quod Venetis quoque erat offensus: quia nimirum ad fines principatus sui cum tanta classe venientes, non modo amicum, et socium ipsum habere, sed nec affatu saltem dignati fuissent, missisque in continentem e regione Byzantii magna peditum equitumque vi, mandavit, ut Genuenses adjuvarent, quantum possent, et Galatam trajicerent. Conduxit illis eo tempore vehementer Persicum auxilium. Cum enim jam parati plane essent, et onerarias duas magnas cum turribus ligneis, in quibus stabant, deducerent, ingentem insuper armatorum multitudinem in adversam continentem, navibus omnibus quotquot habebant, trajecerunt, Persisque eodem per terram sequentibus, ex adverso hostium applicuerunt. Imperator statim numerosas copias pedestres et equestres Byzantio adducens, comite Palæologo juniore imperatore (recens enim Thessalonica redierat, ut paulo post dicetur), ad suas et socias triremes adventare, et Nicolaum ad pugnam extimulare. Qui usque eo non movebatur, ut homo miserrimus de machinis lapidum jaculatricibus Byzantio adducendis, et in terra constituendis cogitaret; ut inde hostes instantes repelleret. Quæ etsi aliquid profuturæ videbantur, non pauco tamen tempore ut fabricarentur, indiguissent, cum hostes jam adessent, eodemque die possent sæpius invadere. Sic erat, ac præ metu, et vecordia nihil quod ducem cordatum, et quid res posceret, intelligentem deceret, versabat animo. **834** Punson vero Ntisantæ filius (sic enim Catalanorum dux appellabatur) præ ira Nicolaum collegam vel dilaniare cupiebat, si posset, insolentiam hostium contemptumque considerans, quem ob ducis ignaviam pertulissent, cum tantum rebus omnibus eis antecellerent: magnæque regem suum imprudentiæ notabat, quod ipsum et exercitum tali mancipio, quique a vilissimis et ignavissimis nihil differret, subjecisset. Cum autem febrim haberet, principium morbi fœda Nicolai facta, e quibus mala semper augescerent (34), exstitisse et se inde moriturum affirmabat, ut paulo post

Jacobi Pontani notæ.

(34) Deesse videtur aliquid ad sententiam, quod respondeat illi particulæ τε· τὴν ἀρχήν τε ἔφασκεν ὑπὸ τῶν ἀτόπων ἔργων ἀεὶ προστιθεμένων τῶν δεινῶν. Sequi debuit, καὶ, *et*, cum ea particula, *qui-*

contigit. Sive enim acerbitate animi, et ira adversus collegam, sive alia ratione adjuvante, morbo confectus interiit: vir domi suæ nobilis, et prudentia arteque imperatoria nullo inferior, quique in prælio præclare stetit. In ejus locum dux electus est Monean de Scoltis, Catalanus, non ille quidem clarus, neque nobilis, sed intelligentia et usu aliis præstans, et bellicosissimus. Nicolaus e statione solvens, retro relictis hostibus, cum omnibus triremibus, Byzantium venit. Illi metuentes ne Galatam invaderet (in qua parati tum propugnatores visebantur, quod omnes in navibus essent) eum sunt insecuti. Quem imperator rursum rogavit, uti cum eis appellentibus confligeret, quoniam indubitatam cernebat victoriam, nec permovit, omnia scilicet potius quam pugnam cogitantem. Imperator perplexus, ac nesciens quo se verteret, Monean Catalanorum ducem hortatur, cum imperatoriis triremibus in hostes procedat. Putabat enim præ pudore Nicolaum ei non defuturum, illumque apud regem honestam defensionem habiturum, si a Nicolao inobedientiæ postuletur, mortuum esse videlicet illum, cui ipse mandaverit Nicolao per omnia subesse. Monean confirmare, sibi et suis prælium in optatissimis esse, et timiditatem nimiam Nicolai vituperare, qui præsentem victoriam ex humilitate animi volens e manibus dimiserit. Non posse tamen nec se contra placitum Nicolai facere. Eodem enim modo pendere ab illo, quo antegressus dux pependerit. Prorsus autem stultum videri, si victores, et victi æque inobedientiæ pœnas suo principi se daturos suspicantes, nihilominus dimicationem subeant, utrinque tam manifesto periculo. **835** Sive enim vincant, ultima supplicia cum dedecore passuros, quia non obedierint (sic enim esse apud eos in more positum), sive ab hostibus vincantur (ancipites enim sunt exitus præliorum) [35] mori oportere, quibus bellum pepercerit. Quocirca, nisi permittente Nicolao, se cum hostibus congredi non posse. Imperatore circa pugnam sic maxime occupato, et ob sociorum pertinaciam stomachante (Romani enim soli tantæ hostium classi resistere nequibant), visæ sunt adnare ex Catalanis tres triremes, magnitudine præcipua, et reliquo toto apparatu decenter instructæ, in quibus bellicosissimi fortissimique milites. Ratus igitur, hac accessione Nicolaum excitatum, in hostes incursurum, lætabatur, et spem meliorem concipiebat, proindeque illum statim eo impellere instituit. Qui facto ipso declarans non se pugnaturum, statione relicta (stabat autem ad portam Eugenii) et arce circumnavigata, ad portam Barbaræ martyris nominatam, in æstu undarum maximo constitit,

A νην, ὅτι φέρων αὐτόν τε καὶ τὴν στρατιὰν ὑπέταξε τοιούτῳ ἀνδραπόδῳ, τῶν πολλῶν καὶ φαυλοτάτων οὐδὲν ἄμεινον διακειμένῳ· πονήρως δὲ καὶ τὸ σῶμα ἔχων ὑπὸ πυρετῶν, τὴν ἀρχήν τε ἔφασκεν ὑπὸ τῶν ἀτόπων ἔργων τοῦ συνάρχοντος νενοσηκέναι, καὶ τελευτήσειν ἀεὶ προστιθεμένων τῶν δεινῶν. Ὅπερ καὶ μικρὸν ὕστερον ἐγίνετο. Εἴτε γὰρ ὑπὸ πικρίας καὶ ὀργῆς τῆς πρὸς τὸν συνάρχοντα, εἴτε καὶ ἄλλως κατεργασθεὶς, ὑπὸ τῆς νόσου ἐτελεύτησεν, ἀνὴρ ἐπιφανὴς ἐν τοῖς ὁμοφύλοις, καὶ πρὸς σύνεσιν καὶ στρατηγίαν οὐδενὸς ἀπολειπόμενος, καὶ ἀγαθὸς ὀφθεὶς κατὰ τὰς μάχας. Ἡρεῖτο δὲ ἀντ' ἐκείνου στρατηγὸς Μονενάν τε Σχολτοῖς Κατελάνης, οὐκ ἐπιφανὴς μὲν, οὐδὲ ἐκ τῶν εὐπατριδῶν· ὅμως δὲ συνέσει καὶ πείρᾳ τῶν ἄλλων ὑπερέχων, καὶ πρὸς μάχας B κάλλιστα ἐξησκημένος. Νικόλαος δὲ ἄρας ἐξ οὗπερ ὡρμίζετο λιμένος ἅμα πάσαις ταῖς τριήρεσιν εἰς Βυζάντιον ἀφῖκτο, ὀπίσω καταλιπὼν τοὺς πολεμίους. Δείσαντες δὲ κἀκεῖνοι μὴ ἐπίθωνται Γαλατᾷ ὀλιγανδροῦντι, πάντες γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ναυσὶ, κατέπλεον μετ' ἐκείνους. Καὶ αὖθις ὁ βασιλεὺς ἐδεῖτο Νικολάου συμβαλεῖν τοῖς πολεμίοις καταπλέουσιν· ἑώρα γὰρ περιφανῆ τὴν νίκην ἐσομένην. Ὁ δ' οὐδὲν ἧττον ἢ πρότερον πάντα μᾶλλον ἢ μάχεσθαι διενοεῖτο· βασιλεὺς δὲ ὑπ' ἀμηχανίας ἀπορῶν, ὅ τι χρήσαιτο τοῖς πράγμασι, Μονενὰν τῷ τῶν Κατελάνων ἄρχοντι συνεβούλευε μετὰ τῶν βασιλικῶν παρασκευασάμενον τριήρεων χωρεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Οἴεσθαι γὰρ καὶ Νικόλαον αἰσχυνθέντα οὐκ ἀπολειφθήσεσθαι C τῆς μάχης, πρός τε τὸν ῥῆγα σφῶν εὐπρόσωπον ἀπολογίαν ἔσεσθαι, εἰ παρὰ Νικολάου διώκοιτο ἀπειθείας· τετελευτηκέναι γὰρ ἐκεῖνον, ᾧ προσέταττεν ὁ ῥὴξ πάντα Νικολάῳ πείθεσθαι. Μονενὰν δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὁμοφύλοις μάλιστα τὴν μάχην εἶναι κατὰ γνώμην ἔφασκε, καὶ πολλὴν καταγινώσκειν ἀτολμίαν Νικολάου, οὕτως ἑτοίμην νίκην ὑπὸ φαυλότητος ἑκόντι προϊεμένου· μὴ δύνασθαι δὲ μηδ' αὐτὸν παρὰ τὰ δοκοῦντα πράττειν Νικολάῳ· τὸν γὰρ αὐτὸν εἶναι λόγον πρὸς αὐτὸν ὅνπερ καὶ τῷ στρατηγοῦντι πρὸ ἐκείνου. Εἶναι δὲ ἀνόητον παντάπασιν, εἰ, νικῶντες καὶ ἡττώμενοι ὁμοίως εὐθύνας ὑποπτεύοντες τῆς ἀπειθείας τῷ σφῶν ἄρχοντι παρέχειν, ἔπειτα διακινδυνεύειν ὑποσταῖεν ἐφ' οὕτως ἑκατέρωθεν ἐσομένοις φανεροῖς κακοῖς. Ἄν τε γὰρ D νικῷεν, κολάζεσθαι ἀνάγκη, καὶ τὰ ἔσχατα ὑπομένειν, καὶ ἀτίμους εἶναι διὰ τὴν ἀπείθειαν, οὕτω γὰρ εἶναι παρ' αὐτοῖς νενομισμένον· ἄν θ' ἡττῶνται παρὰ τῶν πολεμίων, ἄδηλον γὰρ ὅπη ἀποβήσεται, ἀνάγκη ἀποθνήσκειν τοὺς περισωθέντας ἀπὸ τοῦ πολέμου· δι' ἃ μὴ δύνασθαι, εἰ μὴ Νικόλαος ἐπιτρέπει, συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις. Οὕτω δὲ περὶ τὴν μάχην μάλιστα ἠσχολημένου βασιλέως, καὶ ἀγα-

Jacobi Pontani notæ.

bus significaretur, eum sibi mortem vaticinatum. Cui apte respondet, quod subjungitur, ὅπερ καὶ μικρὸν ὕστερον ἐγίνετο. Εἴτε γὰρ ὑπὸ πικρίας, etc. *Quod et paulo post factum est. Sive enim propter acerbitatem*, etc. Itaque nos quæ deesse videbantur, adjicienda putavimus ad implendam sententiam

(35) Cic., *pro Milone: Adde casus, adde incertos exitus præliorum Martemque communem: qui sæpe spoliantem jam et exsultantem evertit, et perculit ab abjecta.* Homerus, *Iliad.* VI:

Ξυνὸς Ἐνυάλιος, καί τοι κτανέοντα κατέκτα.

Communis Mars, inque vicem perimit perimentem.

Vide proverb. *Mars communis.*

ναντοῦντος, ὅτι μὴ πείθοιντο οἱ σύμμαχοι, ταῖς γὰρ A σφετέραις μόναις ἀδύνατοι ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον στόλον ἀντικαθίστασθαι τῶν πολεμίων, ἀθρόον ἑωρῶντο ἄρτι ἥκουσαι ἐκ Καταλάνων τρεῖς τριήρεις μέγισται μεγέθει, καὶ πρὸς τὴν ἄλλην ἅπασαν παρασκευὴν διαπρεπῶς κεκοσμημέναι, ὁπλίτας ἄγουσαι μαχιμωτάτους πολλοὺς καὶ ἀγαθούς. Νομίσας δὲ διὰ τὴν προσθήκην τῶν τριήρεων ἀναθαρσήσαντα Νικόλαον χωρήσειν ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ἥδετό τε καὶ ἐν ἐλπίσι χρηστοτέραις ἦν, καὶ αὖθις ἐπεχείρει παρορμᾷν. Ὁ δ' ἔργοις αὐτοῖς ὡς οὐ μαχεῖται φανερὸν ποιῶν, τὸν ναύσταθμον καταλιπὼν, ὡρμίζετο γὰρ ἐπὶ τὰς Εὐγενίου πύλας, καὶ περιπλεύσας τὴν ἀκρόπολιν, ἐπὶ τὸ ἀκμαιότατον τοῦ ῥεύματος ἐλθὼν, ἐφώρμει πρὸς τὴν τῆς μάρτυρος Βαρβάρας καλουμένην πύλην· συνείποντο δὲ ἀνάγκῃ B καὶ Κατελάνοι καὶ Ῥωμαῖοι. Βασιλεὺς δὲ εἰδὼς ἀλίμενον τὸ χωρίον ὂν, ὡς τὰ πολλὰ ἂν ἐκ πόντου, ἢ τῆς ἕω πνεύματα προσπνέωσιν· ὀγκουμένη γὰρ ἡ θάλασσα τοῖς τείχεσι προσπίπτει, πέτραι τε πολλαὶ καὶ ὕφαλοι καὶ φαινόμεναι τῶν τειχῶν προβέβληνται πανταχοῦ πρὸς ἄμυναν τῶν κυμάτων, ὑπὸ τῶν πρώτας τειχισάντων τὸ Βυζάντιον ἐκ προνοίας ᾠκοδομημέναι· συνεβούλευεν ἀφίστασθαι τοῦ τόπου, καὶ μὴ σφᾶς αὐτοὺς ἀπροσδοκήτοις κινδύνοις περιβάλλειν ἑκόντι. Νικολάου δὲ σφίσι μᾶλλον τῆς περὶ τὰ ναυτικὰ πείρας δεῖν εἶναι παραχωρεῖν εἰπόντος πρὸς βασιλέα, ὥσπερ αὐτοί τε καὶ πάντες αὐτῷ τῶν κατὰ τὴν ἤπειρον ἐξίστανται, καὶ πολυπραγμονεῖν μηδὲν ὡς σὺν ἐπιστήμῃ πολλῇ τὰς ναυλοχίας ποιουμένων, C τοῦτον μὲν ὡς ἀπεστερημένον παντάπασι κατελίμπανε φρενῶν. Ταρχανειώτην δὲ τὸν τῶν σφετέρων ἄρχοντα τριήρεων τάχιστα ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν, ὅπου μάλιστα ἐν ἀσφαλεῖ διανυκτερεύσει, καὶ μὴ τοῖς ἀναισθήτοις ἐκείνοις συγκινδυνεύειν. Ταρχανειώτης μὲν οὖν ἐποίει κατὰ τὰ κεκελευσμένα. Πνευμάτων δὲ ἀθρόον ἀκρίτων προσπεσόντων τῆς νυκτὸς, καὶ τῆς θαλάσσης ἐξοιδησάσης, ὀλίγου ἐδέησαν αἱ Βενετικαὶ τριήρεις, καὶ αἱ συμμαχίδες πᾶσαι διαφθαρῆναι ὑπὸ τῶν κυμάτων πρὸς τὰ τείχη ἐξωθούμεναι. Ὅμως μέντοι ἐναυάγησαν τέτταρες ἐκ τῶν Βενετικῶν, καὶ τρεῖς τῶν συμμαχίδων. Ἄνθρωποι δὲ καὶ ὅπλα, καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποσκευαὶ διεσώθησαν, πολλὰ καὶ τῶν Βυζαντίων συνεφαπτομένων, καὶ συναλγούντων πρὸς τὸν κίνδυνον· αἱ βασιλικαὶ δὲ διενυκτέρευσαν ἐν ἀσφαλεῖ, οὐδ' ἐν αἰσθήσει τοῦ κλύδωνος γεγενημέναι. Οὕτω φαύλως ὁ τῶν ἐκ Βενετίας στρατηγὸς ἠγωνίσατο κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, καὶ ὥσπερ ἑκόντι μετὰ τοὺς κινδύνους προεῖτο τὴν νίκην τοῖς πολεμίοις, πολλῆς τε ἀηδίας καὶ λύπης ἐνέπλησε, καὶ οἷς ἔλεγε, καὶ οἷς ἐποίει βασιλέα. Μετὰ δὲ τὸν κλύδωνα ἐκεῖνον, καὶ τὰς ναυαγίας, παραινοῦντος βασιλέως ἔτι περιμένειν, αὐτὸς μηδὲ συνταξάμενος, ἀνεχώρει, μόνον τὸν βασιλέα πρὸς τὸν πόλεμον καταλιπών. Ὁ δὲ οὐδ' οὕτως ἀπείπατο τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τῶν συμμάχων ἀναχώρησιν, ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις διέφερε τὸν πόλεμον, ἐλπίζων ἐπανήξειν τοὺς συμμάχους. Ὡς δὲ ἠγγέλλοντο ὑπερβαλόντες τὸν Αἰγαῖον, οὐδένα ἂν δικαίως οἰηθεὶς ἔχειν αἰτίαν ἐπενεγκεῖν εἰ σπένδοιτο τοῖς πολεμίοις θαλασσοκρατοῦσιν, ἀπολιπόντων τῶν συμμάχων, καὶ καταπροδόντων ἄντικρυς, ἐσπείσατο πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Γεννούας προθυμότατα δεξαμένους τὴν τοῦ πρὸς βασιλέα κατάλυσιν πολέμου. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν.

A Catalanis et Romanis, vellent, nollent, sequentibus. Imperator locum importuosum esse sciens (nam sæpe si vel a ponto, vel ab oriente ventus inciderit, tumescens mare muros verberat, saxaque multa sub aquis latentia, et eminentia ante muros jacta sunt, quæ fluctus arceant, providentia eorum qui primi Byzantium muris sepserunt), monebat uti recederent, ne se ipsos improviso periculo ultro ingererent. Nicolao autem respondente, ipsis credendum potius in nautica peritia, quemadmodum ipsi, et omnes in rebus continentis ei credant, ponendasque curas supervacuas, cum ipsi perfecte norint, ubi navibus eligenda statio, eum ut fatuum plane missum fecit; Tarchaniotam vero, suarum triremium præfectum, celerrime recedere jussit, B ubi tutissime pernoctaret, ne cum stolidis illis in discrimine versaretur. Ille jussa facit, ventisque noctu repente crebrescentibus et mari surgente, parum aberat, quin Venetæ, et auxiliares fluctibus ad mœnia allisæ, omnes simul submergerentur. Quatuor certe Venetorum, et tres sociorum eversæ sunt salvis hominibus, vasis, et armis, multum in id Byzantiis ex commiseratione eos adjuvantibus.
836 Imperatoriæ vero in tuto pernoctantes, fluctus nullos sentiebant. Adeo timide et ignave dux Venetus illo tempore pugnavit, et quasi volens, atque ultro post pericula superata, victoriam hostibus prodidit, dictisque et factis suis imperatorem multa molestia et ægrimonia implevit. Post fluctus illos, et naufragium hortante imperatore, uti adhuc exspe- C claret, ipse ne salute quidem dicta discessit, ac solum bello reliquit. Qui ne sic quidem auxilium desperans post sociorum recessum quadraginta diebus, eos redituros confidens, pugnam differebat. Ut porro nuntius venit, eos Ægæum superasse, justa reprehensione cariturum se existimans, si sociis deserentibus palamque prodentibus pacem cum dominis maris componeret, cum Genuensibus libentissime bellum hoc ponentibus fœdus fecit. Tum demum et ipsi domum renavigarunt.

CAPUT XXXII.

Nicolaus classem in hostes reparat. Pagano succedit Antonius Grimoaldus. Hostes apud Sardiniam invadit, et vincitur a Venetis. Genuenses afflicti, Mediolanensium principi se dedunt cum conditionibus. Paganus iterum classi præficitur. Vincuntur Veneti apud Methonen a Genuensibus. Pax inter Venetos et Genuenses. Paganus cum optimatibus pellitur in exsilium, ad pristinum statum reditur. Palæologus Byzantium

venit. Inde Didymotichum cum uxore, et altero filiorum abit. Eodem Irene imperatrix generum filio conciliatura mittitur. Præscribuntur conditiones.

Eodem anno Nicolaus triremibus, quæ supererant, refectis, et aliis Venetiis adjunctis, et Catalanis numero auctis, iterum ad hostes quærendos cursum instituit. Genuenses cum duce suo Paganum optime functum officio, quod ad se attinebat, et per quem potissimum steterat, quo minus omnino perirent, in crimen vocantes, potestate exuerunt, Antoniumque Grimoaldum classi præfecerunt. Qui aliis triremibus supra priores instructis, et aliis, quibus egebat, paratis, apud Sardiniam insulam in hostes irruit: quorum virtute victus, duas ac triginta triremes amisit. Catalani tum præcipue Nicolaum incusare, quod imperatori apud Byzantium ad navale certamen cohortanti, non paruisset; ubi major eorum potentia fuisset, quando et imperatoria classis accedebat, et hostes victi nullum perfugium habuissent, expugnatique omnino nihil de cætero potuissent.
837 Genuenses tanta clade fractis animis (pecunia enim ad aliam classem ædificandam carebant: et populus annonaria difficultate conflictabatur, cum Veneti post victoriam mari dominarentur, nec frumentum subvehi paterentur: et agrum, cujus fructibus victum tolerarent, non habebant), operæ pretium censuerunt, Mediolanensium principi potentissimo (36) submittere ac subjicere sese, qui eorum inopiæ in primis posset consulere. Pecuniæ namque ditissimus erat, nec modo equestribus, sed et pedestribus copiis, quibus illi egebant, abundabat. Præterea ampla illi et fertilis regio, qua eos undecunque frugibus importandis alere poterat. Hoc decreto ei per legatos urbem tradunt. Quæ res illi pergrata accidit. Nam et ante beatum se fore judicabat, si Genuæ, utpote vicinæ, dominus fieret: sancitumque fœdus, ut is illis et pecunia, et armis, et militibus, et quibus demum posset, contra hostes adjumento esset: ipsi eum, quoad viveret, dominum agnoscerent, nec unquam rebellarent, præfectum ab eo acciperent totaque politia commutata, ejus arbitrio regerentur. Sic

A Τοῦ αὐτοῦ δὲ ἔτους Νικόλαός τε τὰς οὔσας τριήρεις ἐπισκευασάμενος, καὶ ἑτέρας προσλαβὼν ἐκ Βενετίας καὶ Κατελάνων πρὸς τοῖς οὖσι καὶ ἑτέρων ἐπιγενομένων, ὥρμηντο αὖθις ἐπὶ ζήτησιν τῶν πολεμίων. Γεννούας δὲ ὁ δῆμος καὶ ὁ δοὺξ, ἐν αἰτίαις ποιησάμενοι Παγανὴν τὸν στρατηγὸν, ἄριστα τόγε εἰς αὐτὸν ἧκον ἐστρατηγηκότα, καὶ μόνον αἰτιώτατον γεγενημένον τοῦ μὴ παντάπασι διαφθαρῆναι, ἀπεχειροτόνησαν. Ἀντώνιον δὲ Γριμάρδον ἐπέστησαν τῷ στόλῳ στρατηγόν. Ἐφοπλίσας δὲ καὶ αὐτὸς πρὸς ταῖς οὔσαις καὶ ἑτέρας, καὶ τἄλλα ἐπισκευασάμενος ὧν ἐδεῖτο, ἐν Σαρδοῖ τῇ νήσῳ προσέβαλε τοῖς πολεμίοις· καὶ μάχης γενομένης, ἡττᾶτο κατακράτος, καὶ δύο καὶ τριάκοντα ἀπέβαλε τριήρεις. Κατελάνοι δὲ τότε μᾶλλον Νικόλαον ἐμέμψαντο, ὅτι B μὴ πεισθείη βασιλεῖ ναυμαχεῖν περὶ Βυζάντιον, ὅπου πλείων τε αὐτοῖς ἡ δύναμις παρούσης καὶ τῆς βασιλικῆς, καὶ τοῖς πολεμίοις οὐδεμία ἡττηθεῖσιν ἦν ἀποφυγή· ἀλλ' ἀνάγκη ἦν παντάπασιν ἐκπολιορκηθέντας διαφθαρῆναι. Οἱ ἐν Γεννούᾳ δὲ ἀπειρηκότες πρὸς οὕτω μεγάλην ἧτταν, χρήματά τε γὰρ αὐτοῖς οὐ παρῆν πρὸς ἑτέρου στόλου παρασκευὴν, καὶ ὁ δῆμος ἐπιέζετο ἐνδείᾳ πολλῇ τοῦ σίτου, τῶν ἐκ Βενετίας μὲν θαλασσοκρατούντων μετὰ τὴν νίκην, καὶ οὐκ ἐώντων σῖτον ἐκ θαλάττης ἄγεσθαι, γῆς τε οὐκ ἄρχοντες ἐξ ἧς τραφήσονται γεωργοῦντες, δεῖν ἔγνωσαν τῷ τῶν Μεδιολάνων ἄρχοντι ὑπάγειν ἑαυτοὺς καὶ καταδουλοῦν ὠφελεῖν τὰ μέγιστα δυναμένῳ. Χρημάτων τε γὰρ ἐς τὰ μάλιστα εὐπόρει, καὶ στρα- C τιᾶς οὐχ ἱππικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ πεζῆς, ἧς ἐδέοντο ἐκεῖνοι· πρὸς τούτοις δὲ καὶ χώρας ἄρχων πολλῆς καὶ ἀγαθῆς τρέφειν ἠδύνατο σῖτον πανταχόθεν ἄγων· οὕτω δὲ δόξαν διεπρεσβεύοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ τὴν πόλιν παρεδίδουν. Ὁ δ' ἐδέχετο ἀσμένως. Καὶ πρότερον ποιούμενος περὶ πλείστου Γεννούας δεσπότης εἶναι οὔσης ὁμόρου· καὶ ὅρκοι πρὸς ἀλλήλους ἐγίνοντο καὶ συμβάσεις, ὥστ' αὐτὸν μὲν ἐκείνοις, καὶ χρήμασι, καὶ ὅπλοις, καὶ στρατιώταις, καὶ πᾶσιν οἷς ἔχει βοηθεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους· αὐτοὺς δ' ἐκεῖνον διὰ βίου παντὸς δεσπότην ἔχειν, καὶ μηδὲ

Jacobi Pontani notæ.

(36) Is fuit Joannes vicecomes, idem archiepiscopus quoque Mediolanensium. Hic, ut scribit Paulus Jovius, Ligustici belli causam secutus, captis armis, adeo Murtham, Genuensium ducem, terruit, ut, abdicato principatu, sese civitatemque ad ejus auctoritatem contulerit, et præsidium prætoremque a Joanne delectum acceperit. Sed non multo post defuncto Murtha, populus, ut semper, factiosus, et mutandis consiliis repentinus et levis, Valentem ducem creavit. Ea contumelia permotus Joannes, arma parat, et bellum indicit: qua periculi fama Ligures terrentur, vel ob id maxime quod tum mari magnis classibus cum Venetis et Catalanis contendentes, circa Sardiniam infeliciter conflixerant. Itaque supplex civitas, et opem implorans, ad pristinam fidem rediit, et Valens suscepto temere principatu se abdicare cogitur: recipiturque Genuæ Gulielmus Pallavicinus, qui reipublicæ præsit, ad id munus cum præsidio equitum et peditum a Joanne missus. Nec mora, Genuenses novam classem D exornant, Joanne in eam delectos milites, pecuniam, et commeatum abunde conferente, addentque duodecim triremes sumptu suo, suoque milite egregie instructas. Eam classem Paganus curiæ præfectus, cum viperæ insigne in vexillis præferret, cum Venetis ad Sphragiam insulam, quæ Sapientiæ nomen habet, contra Methonen usque adeo acriter et feliciter conflixit, ut debellata hostium classe, Nicolaus Pisanus, qui Sardoo in mari cladem intulerat, cum quinque millibus Venetorum militum captus, Genuam in triumphum duceretur. Genuenses autem liberati ope Joannis se victoria potitos grato animo confitentes, novo decreto deditæ civitatis jura, quæ Joannis morte finirentur, ad Galeacium pariter, et Barnabam transtulerunt: ita ut toties Liguriæ urbes a Corvo Lunensi promontorio ad Herculis Menœci portum vicecomitum imperio subderentur. Vide præterea Petri Bizari *Genuensis Historiæ* lib. VI, haud procul a fine.

ποτε ἀγνωμονήσειν, ἄρχοντά τε δέχεσθαι τῇ πόλει παρ' ἐκείνου, καὶ τὴν πολιτείαν καθάπαξ μεταβαλόντας, ὑπ' ἐκείνου ἄγεσθαι ὅπη ἂν δοκῇ. Οὕτω μὲν οὖν οἱ ἐν Γεννούᾳ πιεσθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου, πράττειν ἠναγκάσθησαν ἀγεννῆ καὶ ἀνελεύθερα, τὸν πρότερον κόμπον, καὶ τὸ φύσημα ἀποβαλόντες, καὶ Σίμωνα Μπουκανέγρα τὸν σφῶν ἄρχοντα παραλύσαντες τῆς ἀρχῆς, ἄρχοντα τῇ πόλει εἰσεδέχοντο παρὰ τοῦ τῶν Μεδιολάνων δεσπότου. Ὁ δ' ὡς οἰκείων ἤδη πρόνοιαν ποιούμενος, σῖτόν τε ἀφθόνως ἐχορήγει, καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτήδεια. Καὶ χρήματα ἐς τοῦ πολέμου τὴν παρασκευὴν καὶ ὁπλίτας, ἐκέλευέ τε αὖθις τριήρεις πληροῦν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐπεὶ δὲ ὁ στόλος παρεσκεύαστο, τὸν Παγανὴν ἐπέστησαν αὖθις στρατηγὸν, Ἀντωνίου πολλὴν καταγνόντες ἀπειρίαν περὶ στρατηγίας. Καὶ οἱ ἐκ Βενετίας ὡς ἐπύθοντο τοὺς πολεμίους αὖθις στόλῳ ἐπιόντας ἀντεπεξῄεσαν καὶ αὐτοὶ Νικολάου στρατηγοῦντος· ἐπαρθέντες δὲ τῇ προτέρᾳ νίκῃ, καὶ τῆς Κατελάνων συμμαχίας ἀμελήσαντες, ὥσπερ καὶ πρότερον τῆς βασιλέως, κατεναυμαχήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων πρὸς τῇ Μεθώνῃ, καὶ τάς τε ναῦς ἁπάσας οἱ ἐκ Γεννούας ἔλαβον τῶν πολεμίων πλὴν ὀλίγων, καὶ τὸν στρατηγὸν αἰχμάλωτον· ὃς καὶ ἐν Γεννούᾳ ἐτελεύτησε δεσμωτήριον οἰκῶν. Μετὰ δὲ τὴν πληγὴν ἐκεῖνοι, καὶ οἱ ἐκ Βενετίας, ἀτονοῦντες πρὸς τὸν πόλεμον, διεπρεσβεύσαντο ἀλλήλοις περὶ εἰρήνης καὶ κατέλυσαν τὸν πόλεμον, μικρᾶς ἕνεκα αἰτίας μέγαν γεγενημένον, καὶ τὰ μέγιστα ἑκατέρους βλάψαντα. Ἐπεὶ δὲ εἰρήνη ἦν, καὶ δεινὸν οὐδὲν προσεδοκᾶτο, ἀνάξιον εἶναι σφῶν ἡγούμενοι οἱ ἐν Γεννούᾳ μηδὲν ἀγνωμονεῖν περὶ τοὺς εὐηργετηκότας, πρῶτα μὲν Παγανὴν τὸν στρατηγὸν λαμπρὸν γεγενημένον ἐν ταῖς στρατηγίαις ἀμφοτέραις ἐξήλασαν τῆς πόλεως, ἀειφυγίαν καταχρίναντες, καὶ σὺν ἐκείνῳ πάντας τοὺς ἀρίστους οὐδὲν ἔχοντας ἐγκαλεῖν. Ἔπειτα καὶ τοῦ Μεδιολάνων ἀφίσταντο δεσπότου, καὶ Μπουκανέγραν αὖθις τὸν Σίμωνα, ἄρχοντα τῶν πραγμάτων ἀποδείξαντες, τῶν παρ' ἐκείνου καθεστῶτα ἐξήλασαν ἀτίμως· καὶ τοῦτον τρόπον ἐκεῖνον τῆς πολλῆς περὶ αὐτοὺς ἠμείψαντο κηδεμονίας. Ὁ μὲν οὖν τῶν Λατίνων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμος ἐνταῦθα ἐτελεύτησε. Βασιλεὺς δὲ ὁ Παλαιολόγος, βασιλίδος τῆς μητρὸς μάλιστα ἐναγούσης ἦλθεν εἰς Αἶνον ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν μητέρα καταλιπὼν, ὡς ἐκεῖθεν διὰ τῆς Θρᾴκης εἰς Βυζάντιον ἀφιξόμενος πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστήν. Οἱ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ ἄρχοντες, Ἀρσένιός τε, μέγας παπίας ὁ Τζαμπλάκων, καὶ πρωτοστράτωρ ὁ Ταρχανειώτης, ὑποπτεύσαντες διὰ Διδυμοτείχου βασιλέα τὸν Παλαιολόγον παρελθεῖν ἂν, οὐκ ἀνήκοοί τε τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ γεγενημένων πρὸς Κράλην τῷ βασιλεῖ συμβάσεων περὶ συμμαχίας ὄντες, καὶ ὡς κοινῇ συνέθεντο πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα πόλεμον κινεῖν ἔδεισαν, μὴ εἰσδεξάμενοι τῇ πόλει μὴ κατὰ γνώμην πράττωσι βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ πρὸς ὀργὴν διερεθίσωσι δοκοῦντες ἀγνωμονεῖν περὶ αὐτὸν καὶ τοῖς ἐναντία πράττουσι προστίθεσθαι ἀφιστάμενοι αὐτοῦ. Καὶ πέμψαντες,

A Genuenses bello afflictati, abjecta pristina jactantia depositaque superbia, rem nec ingenuam, nec liberalem admittere compulsi sunt, et Simoni Buccanegræ duci suo abrogato magistratu, præfectum a Mediolanensium domino receperunt. Qui, ut suis jam, providens, frumenta et reliquum victum, pecuniam quoque in apparatum belli, et militem suppeditabat affatim, jubebatque denuo triremes contra hostes instrui. Parata classe, Paganum rursus ducem creant, Antonii exercitus ductandi damnata inscitia. Veneti ut hostium classem rursus adventare audierunt, contra et ipsi Nicolao duce navigant; elatique præcedente victoria, et societate Catalanorum (ut antea imperatoris) neglecta, navali certamine ab adversariis prope Methonen superati, B eorumque naves paucis demptis, una cum duce a Genuensibus captæ sunt: et is postmodum Genuæ in carcere diem postremum confecit. Post hanc plagam ipsi et Veneti ad arma torpentes, inter se legatos de pace miserunt, bellumque ex parva causa tantopere auctum, et utrique parti tam detrimentosum, valere jusserunt. Pace firmata, cum nihil jam expectaretur mali, indignum rati Genuenses, nihil sceleris contra bene meritos machinari, **838** primum quidem Paganum ducem, utraque expeditione illustratum, in perpetuum exsilium ejiciunt, et cum eo optimates omnes, cum tamen nihil esset quod eis criminis loco objicerent. Postea etiam a Mediolanensi prin- C cipe deficiunt, et ab illo sibi constitutum præfectum, rursus Simonem Buccanegram reipublicæ caput designantes, cum ignominia expellunt; atque isto modo egregiam ejus pro ipsis sollicitudinem curamque compensant. Latinorum igitur inter se et cum Romanis bellum ita desiit. Imperator autem Palæologus, impulsu matris potissimum, ea Thessalonicæ relicta, Ænum venit, inde per Thraciam Byzantium ad socerum profecturus. Qui Didymotichi erant præfecti Arsenius, magnus pappias Zamplaco, Tarchaniota protostrator, suspicati Didymoticho transiturum, memores Thessalonicæ facti ab eo cum Crale fœderis de societate, et eos bellum adversus Cantacuzenum pepigisse, communiter veriti sunt, ne si eum intromitterent, præter D Cantacuzeni voluntatem agerent, eumque ad iram provocarent: ut qui a se nefarie desciscentes adversariæ factioni adhærescerent. Quamobrem interrogatum mittunt, quo pacto se erga imperatorem juniorem gerant. Respondet ille, quemadmodum se gerere deceret famulos erga dominum, et omnem ei aditum liberum concedendum, obediendumque ut imperatori, non ab ipsis modo, sed ab aliis item civitatibus universis. Itaque Æno venientem libenter acceperunt. Cum diebus paucis Didymotichi substitisset, inde Byzantium discessit: ubi cum socero imperatore, bello Latino tunc maxime fervente, diutius vixit. Cantacuzenus, haud nescius, inter Matthæum filium et generum intercedere dissidium, illum quoque accersendum, et eden-

tibus apud se ambobus, in quo alter ab altero se offensum putaret, litem sibi dirimendam est arbitratus. Advocat igitur filium, retento secum genero, ut ita utrisque præsentibus stabilis fieret pacificatio. At enim filius, qui recens, patre committente, Adrianopolim, finitimaque circum oppida in fidem suam receperat, eorumque procuratione distinebatur, serius quam pro mandato Byzantium venit. Juniori imperatori ad urbes sibi descriptas festinanti, senior abitum concessit : quin etiam Didymotichum ante datis superaddidit **839** ac Helenam uxorem ejus cum filio juniore, cui nomen inditum Manuel, sequi permisit : altero filio Andronico imperatore, et successore, itemque Irene filia apud aviam relictis, cujus studio et diligentia educarentur. Discessuro jam et alia præcepta socer dedit, et ne adversus fratrem suæ conjugis ulla ratione arma moliretur, neque susurronibus credulus, eum hostis loco haberet, a quo nihildum injuriarum pertulisset. Præstitisse quidem, si usque ad ejus adventum exspectasset, ut se disceptatore, si quid morosioris controversiæ haberent, finiretur. Quia vero illi necessaria, et tantopere expetita esset abitio, ipseque in præsens Latino bello impeditus, in Thraciam concedere, et eos inter se conciliare non posset, nihil de constitutis mutaret, donec Irene mater imperatrix Didymotichum profecta, omnem belli ansam, et non satis ingenuam istam contentionem præcideret. Hæc ubi præcepit, cum conjuge dimisit, et paulo post uxorem suam Irenen ad filium generumque in concordiam redigendos Didymotichum se conferre jussit, cui Philotheum Heracleæ, et Metrophanem Melenici metropolitanos adjunxit, viros ob vitæ sanctitatem et eloquentiam venerabiles. Præter hos Joannem Philen, claro genere prognatum, qui Christianæ philosophiæ desiderio excussis negotiis omnibus domi res suas agebat, vitamque sobriam ac justam studiose excolebat, simul ut eam in illa filiorum pacificatione adjuvarent, simul ut ei testes fierent, nisi par in utroque studium adhibuisset : quo in posterum sycophantis calumniandi, et secus quam illa fecisset mentiendi, si quid filiis contra quam vellent evenisset, facultas adimeretur. Jam vero conjugi, et quos una mittebat, cæteras filiorum controversias, ubi ambo causam dixissent, componendi, prout Deus et prudentia suggererent, negotium dedit : ab se autem decreta, et constituta moveri vetuit, sed ut junior quidem imperator Didymotichum, et alias urbes sibi attributas haberet, faceretque quod liberet, reliquarum nulli turbas cieret : sed imperio soceri, ut antehac, contineri sineret. Matthæum uxoris suæ germanum pro auctoritate imperatoria subjectum sibi, et nihilominus fratrem duceret, omnique illum, pro eo ac deceret amore benevolentiaque prosequeretur : nihil in ejus administrationem inquireret : sed suos eum regere pro arbitratu pateretur : **840** et

A ἐπυνθάνοντο ἢ χρὴ προφέρεσθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ. Καὶ ὁ βασιλεὺς προσέταττεν, ὡς προσήκει δούλους τοῖς δεσπόταις καὶ πᾶσαν εἴσοδον παρέχειν ἐλευθέρως προσέχοντας ὡς βασιλεῖ, οὐκ αὐτοὺς μόνους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας πάσας πόλεις. Ὅθεν καὶ εἰσεδέξαντο προθύμως ἐκ τῆς Αἴνου ἀφιγμένον. Βασιλεὺς δὲ ὀλίγας ἡμέρας Διδυμοτείχῳ ἐνδιατρίψας, ἀπῆρεν ἐκεῖθεν εἰς Βυζάντιον, καὶ συνδιέτριψεν οὐκ ὀλίγον χρόνον βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ, μάλιστα ἀκμάζοντος τότε τοῦ Λατινικοῦ πολέμου. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς εἰδὼς τῷ τε υἱῷ Ματθαίῳ, καὶ βασιλεῖ τῷ γαμβρῷ διαφορὰς τινας οὔσας πρὸς ἀλλήλους, δεῖν ἔγνω κἀκεῖνον μεταπεμψάμενος, διαλύειν τὰς διαφορὰς αὐτοῖς πάντα ἐξειπόντας ἐπ' αὐτοῦ ὅσα ἀλλήλοις οἴονται προσκεκρουκέναι. Καὶ B τόν τε υἱὸν μετεκαλεῖτο, καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν παρακατεῖχεν ὡς βεβαίας αὐτοῖς θησόμενος τὰς διαλύσεις. Ὁ μὲν οὖν υἱὸς, ἄρτι τὴν Ἀδριανοῦ παρειληφὼς, καὶ τὰς περὶ αὐτὴν πολίχνας βασιλέως τοῦ πατρὸς ἐγκεχειρικότος, καὶ περὶ τὴν ἐκείνων πρόνοιαν ἠσχολημένος, ὑστέρησε κατὰ τὸ βασιλέως πρόσταγμα εἰς Βυζάντιον ἐλθεῖν, γνώμην ἔχων ὡς ἀφιξόμενος ὀλίγῳ ὕστερον. Βασιλέως δὲ τοῦ νέου πρὸς τὰς ἐγκεχειρισμένας πόλεις ἥκειν ἐπειγομένου, ἐπέτρεπεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἔξοδον, ταῖς προτέραις πόλεσιν, ἃς αὐτῷ ἐφῆκεν ἄρχειν, καὶ Διδυμότειχον προσθείς· Ἑλένην τε βασιλίδα τὴν γαμετὴν ἐπέτρεπεν αὐτῷ συνέπεσθαι, Μανουὴλ τὸν νεώτερον ἔχουσαν τῶν υἱῶν· Ἀνδρόνικον δὲ βασιλέα τὸν υἱὸν, C καὶ Εἰρήνην τὴν θυγατέρα παρὰ βασιλίδι κατελέλοιπεν ἐκτρέφεσθαι τῇ μάμμῃ φιλοτίμως. Μέλλοντι δὲ ἀπαίρειν ἤδη τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἄλλα τε παρῄνει βασιλεὺς ὁ κηδεστὴς, καὶ πρὸς τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν μηδένα πόλεμον κινεῖν, μηδὲ κακοῖς πειθόμενον συμβούλοις, πολέμιον ἐκεῖνον, μηδὲν νομίζειν ἀδικοῦντα. Βέλτιον μὲν γὰρ εἶναι περιμείναντα αὐτὸν ἄχρις ἂν ἀφίκηται ἐκεῖνος λύειν ἐπ' αὐτοῦ εἴ τι μικροψύχως πρὸς ἀλλήλους διηνέχθησαν. Ἐπεὶ δ' ἀναγκαία καὶ περισπούδαστος αὐτῷ ἡ ἔξοδος, αὐτός τε ἀδυνάτως ἔχει διὰ τὸν πρὸς Λατίνους πόλεμον τὸ νῦν ἔχον εἰς Θρᾴκην ἀφικέσθαι, καὶ διαλλάττειν αὐτοὺς ἀλλήλοις, μηδὲν κινεῖν τῶν καθεστηκότων ἄχρις ἂν Εἰρήνη ἡ βασιλὶς ἡ μήτηρ εἰς Διδυμότειχον ἀφικομένη, πᾶσαν πρόφασιν πολέμου καὶ μικροψυχίας περιέλῃ. Τοιαῦτα παραινέσας ὁ βασιλεὺς τὸν νέον, ἐξέπεμπε μετὰ τῆς γυναικός. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ βασιλίδα Εἰρήνην τὴν γαμετὴν, ἐκέλευεν εἰς Διδυμότειχον ἀφικομένην, διαλλάττειν τὸν υἱὸν γαμβρῷ τῷ βασιλεῖ. Συνεξέπεμπε δὲ καὶ Φιλόθεον τὸν Ἡρακλείας μητροπολίτην, καὶ Μητροφάνην τὸν Μελενίκου, ἄνδρας καὶ βίῳ καὶ λόγῳ τοῖς ὁρῶσιν ὄντας ἀξιόχρεως πρὸς αἰδῶ. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ Φιλῆν τὸν Ἰωάννην ὄντα τῶν εὐπατριδῶν, δι' ἀρετὴν δὲ καὶ φιλοσοφίαν βίου, πάντων ἀποσχόμενον πραγμάτων, καὶ σχολάζοντα τοῖς οἴκοι, καὶ πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενον σώφρονος βίου καὶ δικαίου. Ἅμα μὲν συνδιαλλάξοντας αὐτῇ καὶ τοὺς υἱοὺς, ἅμα δὲ αὐτῇ καὶ μάρτυρας ἐσομένους, εἰ μὴ τὴν ἴσην σπουδὴν ἐν ἀμφοτέροις ἐπιδείξαιτο, ὥστε μη-

δεν ὕστερον τοὺς συκοφάντας ἔχειν ἐγκαλεῖν, δυναμένους τἀναντία ὧν εἴργαστο ἡ βασιλὶς λογοποιεῖν, εἴ τι μὴ κατὰ γνώμην ἀποβαίη τοῖς υἱέσιν· ἐπέτρεπε δὲ βασιλίδι καὶ τοῖς συνεκπεμφθεῖσι, τὰς μὲν ἄλλας διαφορὰς τῶν παίδων διαλύειν, ἔκφορα πάντα θεμένων πρὸς αὐτοὺς ᾗ ἂν Θεός τε καὶ ἡ σύνεσις ὑφηγοῖτο· ἕτερον δὲ τῶν καθεστώτων μηδὲν κινεῖν· ἀλλὰ βασιλέα μὲν τὸν νέον Διδυμότειχον, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἔχειν, ἃς ἐνεχείρισεν αὐτῷ πράττοντα, ὅ τι ἂν δοκῇ. Ἑτέρᾳ δὲ τῶν μήπω ἐγκεχειρισμένων παρενοχλεῖν μηδεμιᾷ, ἀλλ' ἐᾷν ὑπὸ βασιλέα ὥσπερ καὶ πρότερον τελεῖν. Ματθαῖον δὲ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν, δοῦλον μὲν ἡγεῖσθαι κατὰ τὸν τῶν βασιλέων νόμον, ἀλλὰ καὶ ἀδελφόν· καὶ πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν καὶ φιλίαν, ὥσπερ δίκαιον. Καὶ μηδὲν ἀνακρίνειν περὶ τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἐᾷν τοὺς ἀρχομένους ἄγειν ὅποι ἂν δοκῇ καὶ τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς αὐτῷ παραχωρεῖν ὄντι γε πατρί· καὶ δυναμένῳ τοὺς παῖδας ἄν τι σφάλωνται, ἐπανορθοῦν. Ματθαῖον δὲ τὸν υἱὸν, τὴν Ἀδριανοῦ καὶ τὰς ἄλλας πολίχνας ἔχειν, καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἀδελφὸν ἡγεῖσθαι καὶ δεσπότην, καὶ πᾶσαν εὔνοιαν ἀποδιδόναι καὶ τιμήν. Μὴ μέντοι γε ἀνάγκην ἔχειν, καὶ ἀνακρίνεσθαι ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ὑπὸ μόνου τοῦ πατρός· οὕτω γὰρ εἶναι δίκαιον, καὶ πρόφασιν οὐδεμίαν διαφορᾶς, καὶ στάσεως παρέχον.

A hac sibi auctoritate ut parenti cederet, qui posset filios, si quid laberentur, corrigere. Matthæus Adrianopolim, et alias urbes obtineret, et generum imperatoris fratrem ac dominum agnosceret, eique singularem benevolentiam et honorem impertiret. Non tamen necesse haberet illi, sed, quod jus postularet, parenti soli functionis rationem poscenti reddere : nec ullam liti ac seditioni occasionem daret.

CAPUT XXXIII.

Imperator junior confirmare Matthæo absolutam gubernationem non vult. Urgent legati, ille perstat in sententia. Junior contra seniorem ad arma irritatur. Aperte bellum capessit. Oppida ad eum deficiunt : Matthæum in arce Adrianopolis obsidet. Timore supervenientis Cantacuzeni Zernomianum obsidione soluta abit, eamque recipit. Adrianopolitani Cantacuzeno resistunt pertinaciter. Capiuntur et diripiuntur. Vexantur Zernomianenses, quorum temeritas et audacia ostenditur. Palæologo a Crale auxilium, dato obside fratre, mittitur. Similiter a Mœso. Cantacuzenus Persas vocat.

Τοιαῦτα μὲν ἥ τε βασιλὶς Εἰρήνη, καὶ οἱ συνόντες ἐπετράπησαν περὶ τῶν υἱῶν. Ἐπεὶ δὲ ἐγένοντο ἐν Διδυμοτείχῳ, καὶ ἐπειρῶντο κατὰ τὰ διατεταγμένα ὑπὸ βασιλέως πράττειν, τἄλλα μὲν ἐπείθετο ὁ νέος βασιλεύς. Ἀπαιτούμενος δὲ καὶ γράμμασιν οἰκείοις τῷ γυναικὸς ἀδελφῷ πιστὸν ποιεῖν, ὡς οὐδὲν οὐδέποτε αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν παρενοχλήσει, οὐκ ἐπείθετο. Τὰ μὲν ὑπὸ βασιλέως ὡρισμένα στέργειν φάμενος καὶ ἀντιλέγειν πρὸς μηδὲν, γράψειν δὲ μηδέν· οὐδὲν γὰρ δεῖν αὐτῷ γραμμάτων. Βασιλὶς δὲ ἀντεῖπε μετὰ τῶν ἀρχιερέων, οὐ δίκαια φάμενοι ποιεῖν αὐτὸν πρόφασιν ὑποψίας καὶ πολέμου παρέχοντα τῆς γυναικὸς τῷ ἀδελφῷ. Βασιλεὺς δὲ, ἵνα αἵ τε προγεγενημέναι διαφοραὶ διαλυθῶσι, καὶ μηκέτι μηδεμία πρόφασις ᾖ πολέμου ἐν ὑμῖν ἔπεμψεν ἡμᾶς, ᾧ δέον ἔφασκον πείθεσθαι καὶ σέ. Οὐ μικρὰν γὰρ παρέξει ὑποψίαν τὸ μὴ γράμμασιν ἐθέλειν ἐπιβεβαιοῦν ἀνεύθυνον εἶναι παρὰ σοὶ τὴν ἀρχὴν τῷ ἀδελφῷ. Βασιλεὺς δὲ τὰ ἴσα αὖθις εἶπε· καὶ δῆλος ἦν οὐκ ἀρκεσθησόμενος τοῖς παροῦσι. Βασιλὶς δὲ καὶ οἱ συνόντες, ἐπεὶ μὴ πείθειν εἶχον, ἀνέστρεφον εἰς Βυζάντιον μηδὲν περὶ ὧν ἧκον εἰργασμένοι. Ἀπήγγελλόν τε βασιλεῖ ὅσα βασιλεὺς ὁ νέος πρὸς αὐτοὺς διαλεχθείη. Τῷ δ' εὐθὺς μὲν ἐδόκει τὰ παρόντα δεινῶν ἀρχὴ, καὶ ὑπώπτευεν ὑπὸ τῶν συνόντων ἐπὶ Ματθαῖον τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν παροξυνθήσεσθαι τὸν νέον βασιλέα. Ὅμως ἐδόκει δεῖν ἐπεὶ καὶ τοῦ πρὸς Λατίνους ἀπήλλακτο πολέμου, αὐτὸν παραγενόμενον, πᾶσαν πρόφασιν πολέμου διαλύειν. Καὶ παρεσκευάζετο, ὡς ἀφιξόμενος μετὰ μικρὸν εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τούτῳ δὲ οἱ τῷ νέῳ βασιλεῖ συνόντες, καὶ μάλιστα οἱ τὰ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ᾑρημένοι πρότερον παρώξυνον ἐπὶ τὸν πόλεμον τὸν νέον, οὐδὲν ἔργον εἶναι φάσκοντες τὴν πα-

B Irene imperatrix et comites ejus hæc in mandatis super filiorum reconciliatione acceperunt. Quæ cum Didymotichi exsequi niterentur, cætera quidem non repugnavit junior imperator. Ubi vero ab eo postulatum est, ut etiam chirographo, seu instrumento, fratri uxoris fidem obligaret, nullam unquam ei molestiam propter gubernationem creaturum, non paruit : dixitque statuta ab imperatore seniore se quidem boni consulere, neque quidquam contradicere ; nihil tamen scripturum ; non enim sibi opus esse istiusmodi litteris. Hic imperatrix cum episcopis se opponere, et affirmare, haud juste agere, materiamque suspicionis, armorumque fratri uxoris præbere. Imperator enim, ut et præteritum dissidium tolleretur, et nullæ posthac inter Romanos belli causæ nascerentur, eos C misisse, et ipsum obsequi debere : in magnam quippe suspicionem venturum, si scripto confirmare noluerit, imperium fratri uxoris apud se rationi reddundæ non fore obnoxium. Imperator junior persistere in responso : et apparebat iis, quæ nunc haberet, contentum minime futurum. Imperatrix et socii cum perspicerent, se eorum nihil efficere, quorum gratia advenerant, Byzantium regressi, ad seniorem responsum retulerunt : qui statim hoc malorum esse proœmium censuit, et eum a domesticis in Matthæum inflammatum iri præsensit. Tamen visum est bello cum Latinis jam profligato, eo iter suscipere, armorumque semina D funditus tollere. 841 Jamque se, ut paulo post Didymotichum iturus comparabat. Interea junioris domestici ac familiares, et ii præsertim, qui antea Cantacuzeni partes tuebantur, eum ad arma sollicitant : paternum imperium, quod Cantacuze-

nus nefarie ablatum sibi habeat, cujus insidiatorem, captatoremque filium instituerit, haud laboriose recuperari posse. Nam illi provinciam committere sic, ut referre rationes non cogatur, aliud nihil velle, quam ipsum quoque aliqua ex parte imperatorem esse : admonebantque ne antagonistam corroborari sineret, sed a principio statim comprimeret. Quibus auscultans, in bellum apertum erupit. Mox enim quidquid erat militum in urbibus quas tenebat, contrahens, et cum iis oppida soceri invadens, non pauca, omnibus ad eum libenter deficientibus, et mutatione domini gaudentibus, suæ potestatis fecit. Deinde et Persarum advocato auxilio, qui prius castellum quoddam Thraciæ, Zympen nomine, occuparant, in conjugis suæ fratrem prorsus insontem movit : ac prius urbes ejus non invite se dedentes, cepit. Tum Adrianopolim venienti omnes portæ a populo apertæ sunt. Matthæus Nicephorum sebastocratorem, Cantacuzenum patruum, et alios quosdam optimates secum habens, arcem, cui prius commeatum imposuerat, quamque, ut licuit, diligentissime communiverat, insedit, missoque ad patrem nuntio, se a genero ipsius obsidione vallari significavit. Imperator autem Palæologus eam quotidie summa ope, succedentibus invicem militibus oppugnabat. Maturabat enim, priusquam socer veniret, eam subigere. Verumtamen qui intus erant fortiter pro ea propugnantibus, et obsidionem perferentibus, incassum laborabat. Populus Adrianopolitanus non solum assiduis oppugnationibus imperatoris filio instabat : sed et conviciis illum et dicteriis contumeliose appetebat. Quidam etiam in illum malevolentissimi acerbius ei et illiberalius maledicebant. Cantacuzenus ubi filium obsideri intellexit, jam ante ad iter paratus, Adrianopolim manum Romanorum, in quibus ei maxima fiducia, et Persas paucos, quos roganti Orchanes gener miserat, ac præter hos cohortem ex Catalanis, qui ex triremibus Byzantii remanserant, secum habens accurrit. Palæologus, socerum adversus se infestum venire cognoscens, cum par ad pugnam non esset, **842** et arx acerrime defenderetur, timeretque ne protinus urbs occuparetur, pridie ea relicta Zernomianum abiens, a præfecto transditam obtinuit. Inde Didymotichum, Persis Adrianopoli, nec paucis Romanorum ad urbem custodiendam relictis, discessit. Die sequenti Cantacuzenus eo veniens, cum audisset generum se proripuisse, per caduceatorem cives hortatus est, uti ad se transirent, urbemque dederent. Nam ex impetu animi inconsiderato, et vesania per se imperatorem ingressu prohibituros arbitrati, alii ante portas armati stabant dispertitis ordinibus, admixtis etiam Persis sociis : in muris autem sagittarii dispositi, et imperatore hortante uti se dederent, tantum abest ut parerent, ut et pugnam sagittis jaciendis ordirentur. Cernens imperator adversus adeo stupidos armis opus esse, signum pugnæ dat,

A τρῴαν ἀνασώζεσθαι ἀρχὴν, ἀδίκως ὑπὸ Κανταχουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἀφῃρημένην, καὶ αὐτοῦ τε ἔχοντος, καὶ τὸν υἱὸν ἔφεδρον καθιστῶντος. Τὸ γὰρ ἀνυπεύθυνον αὐτῷ παρέχειν τὴν ἀρχὴν, εἰ ἄλλο εἶναι ἢ βασιλέα καὶ αὐτὸν ἐν μέρει εἶναι. Παρῄνουν τε μὴ τὸν ἀνταγωνιστὴν ἐᾷν αὐξάνεσθαι, ἀλλὰ καθαιρεῖν εὐθὺς ἐξαρχῆς. Οἷς πειθόμενος, φανερῶς ἐξήνεγκε τὸν πόλεμον, αὐτίκα γὰρ ὅση ἦν, ταῖς πόλεσιν ὧν ἦρχε στρατιὰν συνηθροικὼς, ἐπεστράτευσε ταῖς πόλεσι ταῖς βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ ὑποκειμέναις, καὶ ὑπεποιήσατο οὐκ ὀλίγας, πάντων προθύμως προσχωρούντων, καὶ πρὸς τὴν μεταβολὴν ἡδέως διατιθεμένων. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ συμμαχίαν Περσικὴν μεταπεμψάμενος τότε πρῶτον φρούριόν τι κατὰ τὴν Θρᾴκην Τζύμπην κατασχόντων προσαγορευόμενον B τῷ γυναικὸς ἐπεστράτευσεν ἀδελφῷ μηδεμίαν πρόφασιν παρεσχημένῳ πρὸς τὸν πόλεμον. Καί τάς τε πολίχνας εἷλε πρότερον ὧν ἦρχεν ἑτοίμως προσχωρούσας. Ἔπειτα καὶ τὴν Ἀδριανοῦ ἐλθὼν, ἡδέως τοῦ δήμου ὑποδεχομένου, καὶ πᾶσαν ἀνιέντος εἴσοδον. Ματθαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς Νικηφόρον ἔχων σεβαστοκράτορα Κανταχουζηνὸν τὸν θεῖον καὶ ἑτέρους τῶν περὶ αὐτὸν ἀρίστους, τὴν ἄκραν ἐλθὼν κατέσχεν, ἣν γὰρ πρότερον τά τε ἐπιτήδεια ἐνθέμενος καὶ τἄλλα ἐπεσκευασμένος καλῶς ὡς μάλιστα ἐνῆν. Ἔπεμπέ τε καὶ πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα, τοὺς δηλώσοντας ὅτι ὑπὸ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ πολιορκοῖτο. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχεν, ἄγων τὸν δῆμον, καὶ τὴν ἑπομένην στρατιὰν, τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἐπολιόρκει πρὸς τὴν ἄκραν, καὶ C τειχομαχίας ἐποιεῖτο καθημέραν καρτερωτάτας ἐκ διαδοχῆς. Ἔσπευδε γὰρ πρὶν βασιλέα ἥκειν τὸν κηδεστὴν παραστήσασθαι τὴν ἄκραν. Ἀνύειν δὲ ἠδύναντο οὐδὲν τῶν ἔνδον εὐψύχως ἀμυνομένων καὶ πρὸς τὴν πολιορκίαν καρτερούντων. Ἀδριανουπολιτῶν δὲ ὁ δῆμος, οὐ μόνον τειχομαχῶν ὁσημέραι λυπηρὸς τῷ βασιλέως ἦν υἱῷ, ἀλλὰ καὶ ἀποσκώπτων εἰς ἐκεῖνον, καὶ πρὸς ὕβριν προσφερόμενος. Ἔνιοι δὲ αὐτῶν ὅσοι καὶ μάλιστα δύσνως εἶχον, καὶ πικρῶς ἐλοιδοροῦντο, καὶ πρὸς ὕβρεις ἐξετρέποντο ἀνελευθέρους. Κανταχουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ πύθοιτο πολιορκούμενον τὸν υἱὸν, καὶ πρότερον παρεσκευασμένος ὢν ἐπὶ τὴν ἔξοδον, ἐχώρει κατὰ τάχος ἐπὶ τὴν Ἀδριανοῦ· στρατιάν τε Ῥωμαίων D ἄγων οἷς μάλιστα ἐθάῤῥει, καὶ Περσικὴν ὀλίγην ἣν Ὀρχάνης ὁ γαμβρὸς παρέσχετο αἰτήσαντι. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ λόχον ἐκ Κατελάνων, οἳ ὑπελείποντο, ἐν Βυζαντίῳ ἀπὸ τῶν τριήρεων. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, ἐπεὶ πύθοιτο βασιλέα οἱ ἐπιόντα τὸν κηδεστὴν, ἄλλως τε οὐκ ἀξιόμαχος ὢν, καὶ τῆς ἄκρας μάλιστα κατεχομένης, δείσας μὴ αὐτόθεν ῥᾳδίως ἁλίσκοιτο ἡ πόλις, πρότερον ἡμέρᾳ μιᾷ καταλιπὼν, εἰς τὴν Τζερνομιάνου ἧκε, καὶ κατέσχε τοῦ ἄρχοντος παραδόντος. Ἐκεῖθεν δὲ εἰς Διδυμότειχον ἀπεχώρει, τό τε Περσικὸν καταλιπὼν ἐν τῇ Ἀδριανοῦ καὶ Ῥωμαίους οὐκ ὀλίγους φρουρεῖν τὴν πόλιν στρατιώτας. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ Κανταχουζηνὸς ὁ βασιλεὺς γενόμενος ἐν Ἀδριανοῦ, ἐπεὶ πύθοιτο βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἀνακεχωρηκότα, πέμψας παρῄνει τοὺς

πολίτας προσχωρεῖν αὐτῷ καὶ τὴν πόλιν παραδιδόναι. Ὑφ' ὁρμῆς γὰρ ἀλόγου καὶ παραπληξίας ἀντισχήσειν οἰηθέντες πρὸς βασιλέα κατὰ σφᾶς, οἱ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν ὡπλισμένοι ἀντιπαρετάττοντο ἔχοντες καὶ Πέρσας τοὺς συμμάχους· ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲ τὸ γυμνικὸν, καὶ βασιλέως παραινοῦντος προσχωρεῖν, οὐ μόνον οὐκ ἐπείθοντο, ἀλλὰ καὶ ἦρχον μάχης, χρώμενοι τοξείαις. Ὁρῶν δὲ ὁ βασιλεὺς ὡς ὅπλων χρεία πρὸς οὕτως ἀναισθητοῦντας, σύνθημα ἐδίδου μάχης τοῖς σφετέροις. Καὶ αὐτίκα οἵ τε Κατελάνοι διὰ τῆς ἄκρας ἦσαν ἐντὸς τειχῶν, καὶ τὸ ἄλλο στράτευμα τοὺς ἔξω παρατεταγμένους ἐτρέψατο ἐπελθόν· καὶ ἡλίσκετο ἡ πόλις ἑκατέρωθεν. Πέρσαι δὲ οἱ σύμμαχοι ἐκείνοις, συνορῶντες ἤδη ἡττημένους ὅσους οἷοί τε ἦσαν τῶν σφίσι συντεταγμένων, συναρπάσαντες, προσεχώρησαν βασιλεῖ. B Αὐτίκα δὲ καὶ οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐπιδραμόντες, εἷλον οὐ πολλούς· ἦσαν γὰρ ὀλίγοι καὶ αὐτοί· Διεδίδρασκον δὲ καὶ Ἀδριανουπολιτῶν ὅσοι μάλιστα κακῶς τὸν βασιλέως ἔλεγον υἱὸν πολιορκούμενον, δείσαντες μὴ τῆς ἀγνωμοσύνης δῶσι δίκας. Ὁ δῆμος δὲ οὐδ' οὕτω καίπερ ἡττημένος, καὶ κακοπραγήσας, ὑφῆκε τῆς πρὸς βασιλέα δυσμενείας· ἀλλ' ἔνδον γενόμενοι τῆς πόλεως ὅσοι μὴ ἑάλωσαν, καὶ τὸν καρτερώτατον τῶν πύργων κατασχόντες, μίαν τε τῶν ἀγυιῶν δοκοῖς συμφράξαντες μεγάλαις, ἠμύνοντο ἑστῶτες ἐπιόντας τοὺς βασιλικούς. Οἱ δ' ἐνίεσαν πῦρ κατὰ τῶν οἰκιῶν. Καὶ σὺν πόνῳ οὐδενὶ περιεγίνοντο τῶν ἀντιτεταγμένων. Τραπόμενοι γὰρ αὐτίκα, οἱ μὲν ἐν ἀδύτοις κατεκρύπτοντο, οἱ δ' ἱκέτευον ἐν ἱεροῖς. C Ἡ στρατιὰ δὲ διεπόρθει τὰς οἰκίας, καὶ διήρπασαν τὰ ὄντα. Ἀπέθανε μέν τοι κατ' ἐκείνην τὴν μάχην οὐδὲ εἷς, τραυματίαι δὲ ἐγένοντο τινές. Ἔπειτα ὡς ἤδη πάντα εἴχετο, τό τε πῦρ ἐκέλευεν ὁ βασιλεὺς σβεννύναι, καὶ ἀπέχεσθαι τῆς ἁρπαγῆς τοὺς στρατιώτας, καὶ τοὺς κυρίους τῶν οἰκιῶν τὰ ὑπολελειμμένα ἔχειν, καὶ μηδένα ἀδικεῖν. Οἱ μέν τοι ἀνδραποδισθέντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ὑπὸ τῶν οἰκείων χρήμασιν ἐλύθησαν. Οὐ γὰρ πᾶσα ἡ πόλις διηρπάσθη, οὐδὲ παντάπασιν· ἀλλ' ὅσον ἐν ἐπίπλοις ἦν καὶ σκεύεσι τοῖς κατὰ τὴν οἰκίαν, ἃ οἱ στρατιῶται αὖθις ἀπέδοντο εὐώνως τοῖς κυρίοις, καὶ μάλιστα οἱ Κατελάνοι, οἳ πλείω τε διήρπασαν τῶν ἄλλων, καὶ ἄχρηστα αὐτοῖς ἡγοῦντο ξένοις οὖσι καὶ ἀοίκοις. D Μετὰ τοῦτο δὲ βασιλεὺς μὲν ὁ Καντακουζηνὸς ἐν Ἀδριανοῦ τὰς προσχωρησάσας πρὸς βασιλέα τὸν νέον πόλεις ἐκάκου πέμπων στρατιὰν, ὅσαι μὴ ὑπ' ἐκείνου παρεδόθησαν. Ἐκείναις γὰρ οὐκ ᾤετο δεῖν ἐπιστρατεύειν, οὐδ' ἀνακαλεῖσθαι παραδεδομέναις ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν γαμβρόν. Μάλιστα δ' ἐκάκωσε τὴν Τζερνομιάνου καὶ ἐξεπίεσε λεηλασίαις, ἄχρις οὗ σφᾶς παρέδοσαν, καὶ τὴν πόλιν ἐκτριβέντες. Ἐκεῖνοι γὰρ ὑπ' ἀβουλίας καὶ ὁρμῆς ἐμπλήκτου καὶ παραβόλου μηδεμιᾶς ἀνάγκης οὔσης οὐκ ἀπέστησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ γράμμασιν ἐδήλουν ὡς οὔθ' ὑπείκουσιν αὐτῷ, οὔτε βασιλέα οἴονται· ἀλλ' εἴ τι δύναιτο πρὸς αὐτοὺς μηδενὸς καταμελεῖν. Ἐφ' οἷς ὀργῇ φερόμενος, ἠμύνατο ἀξίως τῆς παραφροσύνης.

A confestimque Catalani per arcem intra mœnia visuntur: quique adhuc foris erat exercitus, aciem de qua diximus adortus, dissipat, et in fugam vertit; ita urbs utrinque capitur. Tum Persæ, illorum socii, se jam victos aspicientes, quotquot ex acie secum rapere poterant, cum iis ad imperatorem se conferunt. Mox qui cum eo erant cursim insequentes, aliquot de cæteris (pauci enim erant) capiunt. Adrianopolitani quoque, quicunque ejus filium maledictis incesserant, diffugiunt, metuentes, ne scelus suum piarent. Porro populus quanquam victus, et miser, ne sic tamen a sua erga imperatorem malignitate temperat: sed intra urbem, quotquot non erant capti, firmissima turri occupatâ, unaque platearum magnis trabibus obsepta, B imperatorios ingruentes arcebant. Qui malleolis in tecta conjectis, citra laborem adversarios vincebant. Illico namque in fugam conversi, alii se in latebras condebant, alii ad templa supplices confugiebant. Milites vero domos diripiebant, ac diruebant. Ea pugna vulnerati sunt aliquot, nemo cecidit. Cum jam omnia tenerentur, imperator ignem restingui, milites a vi et direptionibus abstinere, et dominos ædium reliqua sibi retinere jussit. Capti a Barbaris diebus paucis propinquorum pecunia redempti sunt; nec enim tota urbs, nec ubique direpta fuit, sed res familiaris duntaxat, quam milites patribus familias tolerabili pretio reddiderunt: et Catalani præsertim, C qui et præ aliis multa rapuerant, et sibi, ut peregrinis, et absque lare, inutilia existimabant. 843 Illis actis, imperator Cantacuzenus Adrianopoli manens, urbes quæ ad Palæologum imperatorem desciverant, quasque ei non addixerat (illis enim parcendum, neque ad se revocandas putabat), missis copiis incursavit. In primis autem Zernomianenses populationibus infestavit: donec attriti se urbemque ejus potestati traderent. Nam illi nulla impulsi necessitate, temeritate quadam, confidentia et insania non modo desciverant; sed litteris quoque nec se illi obtemperaturos, nec pro imperatore agnituros ostenderant. Si quid contra eos posset, ne omitteret. Quare ira percitus, pro dementia in eos vindicavit. D Didymotichum neque exercitum admovit, neque ullo maleficio nocuit, quod juniorem imperatorem valde diligeret. Nam et bello tam manifesto, consiliariis præcipue culpam tribuebat: et quod agebatur, non probabat. De propensione vero erga generum eo usque nihil diminuebat. Imperator junior sibi quoque non deerat, sed urbes Cantacuzeni premebat, et a Crale ex pacto auxilium petebat: qui nihil cunctatus promittebat, si obsidem sibi fratrem daret. Imperator sine mora Manuelem despotam ad Cralem pro obside proficisci jussit. Eo recepto agmen instructum mittitur, equitum septem millia, quos Cosmitzus Borilobices, unus de nobilissimis Triballorum, ducebat. Alexander item, Mœsorum rex, rogatus subsidium misit: semper enim ei suspectus erat Cantacuzenus, quasi Per-

sas ejus regnum incursare non prohiberet. Cantacuzenum contra se Mœsos et Triballos adduci non fefellit : proinde et ipse ex Asia ab Orchane genero Persicum auxilium poposcit. Sic utrique apparatu ingenti in se belligerare constituerunt. Morantibus sociis imperator junior Ænum excurrendum, et pactis quibusdam initis cum Venetis, Didymotichum revertendum duxit. In via Triballorum ei copiæ occurrunt, quas cum nobilioribus de comitatu suo, et majore parte militum, qui cum iis versarentur, donec Æno rediret, Didymotichum misit.

A Διδυμοτείχῳ δὲ οὔτ' αὐτῆς ἐπεστράτευσεν, οὐδ' ἑτέρῳ τρόπῳ δή τινι ἐκάκου τῷ βασιλέα τὸν νέον μάλιστα φιλεῖν· καὶ τοῦ πολέμου γὰρ οὕτω λαμπρῶς κεκινημένου τοὺς μὲν ἐνάγοντας ἐν αἰτίαις ἦγε μάλιστα, καὶ τὰ πραττόμενα ἐκάκιζε. Τῆς δὲ πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν εὐνοίας οὐδὲν ὑφῆκεν ἄχρι τότε. Βασιλεύς τε ὁ νέος ὁμοίως οὐκ ἠμέλει· ἀλλὰ τάς τε προσεχούσας πόλεις βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ ἐκάκου, καὶ πρὸς Κράλην πέμψας, ᾐτεῖτο συμμαχίαν κατὰ τὰς συνθήκας. Κράλης δὲ ὑπέσχετο προθύμως, ἢν ὅμηρον αὐτῷ παράσχῃ τὸν ἀδελφὸν ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ ἐκέλευεν αὐτίκα δεσπότην Μιχαὴλ τὸν ἀδελφὸν πρὸς Κράλην ἥκειν ὁμηρεύσοντα· Γενομένου δὲ ἐκεῖ τοῦ βασιλέως ἀδελφοῦ, ἡ στρατιὰ ἐξεπέμφθη παρασκευασθεῖσα ἑπτακισχίλιοι ἱππεῖς, ὧν ἐστρατήγει Κασνιτζὸς ὁ Μποριλοβίκης προσαγορευόμενος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων μάλιστα ὢν τῶν παρὰ Τριβαλοῖς. Ἀλέξανδρός τε ὁ τῶν Μυσῶν βασιλεὺς παρέσχετο συμμαχίαν πεπρεσβευκότι πρὸς αὐτόν. Ἦν γὰρ ἀεὶ πρὸς βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν ἐν ὑποψίαις, ἔτι μὴ κωλύοι Πέρσας κατατρέχειν τὴν ἐκείνου γῆν. Βασιλεύς τε ὁ Καντακουζηνὸς ὅτι Μυσοὺς καὶ Τριβαλοὺς ὁ νέος αὐτῷ ἐπάγει βασιλεὺς οὐκ ἀγνοῶν, μετεπέμπετο στρατιὰν ἐκ τῆς Ἀσίας Περσικὴν παρὰ Ὀρχάνη τοῦ γαμβροῦ. Οὕτω μὲν ἑκάτεροι μεγάλῃ παρασκευῇ ὥρμηντο ἀλλήλοις πολεμεῖν. Ἔτι δὲ τῆς συμμαχίδος στρατιᾶς βασιλεῖ τῷ νέῳ διαμελλούσης ἐδόκει δεῖν πρὸς Αἶνον γενόμενον, καὶ πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας συνθήκας θέμενόν τινας, εἰς Διδυμότειχον αὖθις ἐπανήκειν. Μεταξὺ δὲ τὴν πρὸς Αἶνον διιόντι ἡ ἐκ Τριβαλῶν συνετύγχανε στρατιά· ἣν ἔπεμπεν εἰς Διδυμότειχον, τῶν περὶ αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεστέρους μάλιστα συνεκπέμψας, καὶ τῆς στρατιᾶς τὸ πλεῖον ὡς αὐτοῖς συνδιατρίβοιεν ἄχρις ἐπανήξει ἐκ τῆς Αἴνου.

844 CAPUT XXXIV.

Patriarchæ, episcoporum et monachorum preces apud Cantacuzenum pro pace. Ad Hebrum Triballi, Mœsi, Persæ castra locant. Mœsorum trepidatio ac fuga. Triballi et Romani pauxillum pugnantes, æque fugiunt, ac pene omnes pereunt. Persæ vastatis Mœsorum agris in Asiam redeunt. Imperator Palæologus sultanum sibi studet adjungere. Ejus litteræ a Barbaro ad Cantacuzenum mittuntur. Is frustra pace petita, oppida quæ defecerunt, affligit. Chalcidicen propter Morrhæos incursat, qui denuo se illi tradunt. Junior pacem cum conditione petens, pulchra similitudine refutatur. Pacem mali consiliarii impediunt. Palæologus cum uxore Tenedum fugit. Ejus feminæ virtutes.

Sub idem tempus Callistus, patriarcha Constantinopolitanus, imperatorum discordia offensus, et id communem Romanorum calamitatem interpretatus, cum episcopis, et delectis monachis Adrianopolim, imperatorem rogatum se confert, uti bello adversus generum tanquam multorum malorum seminario desisteret. Qui eamdem ab initio usque ad illum diem fuisse mentem suam, et de pace et bello respondens, et illam quidem se putare bonorum omnium, hoc vero miseriarum omnium radicem esse, Didymotichum eos ad generum remisit : cui si persuasissent, a se quidem nullum paci impedimentum oriturum. Patriarcha eo veniens, generum Ænum profectum invenit, aderantque ex Triballis, et Mœsis auxilia, quæ Romani ab imperatore juniore missi ducentes, juxta Hebrum, non ita procul Didymoticho distinctis castris (ut Mœsorum tamen essent urbi propinquissima), tendebant. Statuerant autem postridie simul omnes Empythium castellum, quod Cantacuzenus præsidio firmaverat, invadere, et dare damnum maximum. Eodem die contigit Persicum quoque auxilium Cantacuzeno destinatum, transmisso Hellesponto, ad Hebrum castrametari, ac nescire hostem prope tendere, vicissimque ab eo nesciri. Erant equitum non minus dena millia, duce Sulimane, Orchanis filio seniore : qui et ipsi sequenti lumine Adrianopolim

B Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Κάλλιστος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τὴν βασιλέων διαφορὰν ἐν δεινῷ τιθέμενος, καὶ κοινὴν νομίζων Ῥωμαίων συμφορὰν, ἀρχιερέων τε καὶ μοναχῶν τοὺς λογάδας ἔχων, εἰς Ἀδριανοῦ πρὸς βασιλέα ἧκε, καὶ ἐδεῖτο καταλύειν τὸν πρὸς γαμβρὸν τὸν βασιλέα πόλεμον, ὡς πολλῶν Ῥωμαίοις αἴτιον ἐσόμενον κακῶν. Βασιλεὺς δὲ ὁμοίαν ἔχειν ἐξαρχῆς ἄχρι νῦν περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης γνώμην φάμενος, καὶ τὴν μὲν αἰτίαν ἡγεῖσθαι συμπάντων ἀγαθῶν, τὸν πόλεμον δ' ἅπαν τοὐναντίον, ἐξέπεμπεν εἰς Διδυμότειχον πρὸς βασιλέα τὸν νέον, ὡς ἢν ἐκεῖνος πείθηται, οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτοῦ κωλύμης ἐσομένης τῇ εἰρήνῃ. Καὶ γενόμενος ὁ πατριάρχης ἐν Διδυμοτείχῳ εὗρε βασιλέα τὸν νέον ἀπηρκότα εἰς
C τὴν Αἶνον, ἅμα δὲ παρῆσαν, καὶ ἡ Τριβαλῶν στρατιὰ, καὶ τῶν Μυσῶν· οὓς οἱ παρὰ βασιλέως πεμφθέντες ἄγοντες Ῥωμαῖοι, ἐστρατοπέδευσαν παρὰ τὸν Ἕβρον, οὐ πόρρω πάνυ Διδυμοτείχου, οὐχ ἅμα, ἀλλ' ἰδίᾳ καὶ χωρίς· ἦν δὲ τὸ Μυσῶν στρατόπεδον μάλιστα ἐγγὺς Διδυμοτείχου. Γνώμην δὲ εἶχον ὡς εἰς τὴν ὑστεραίαν σύμπαντες τῷ Ἐμπυθίου ἐπιστρατεύσοντες φρουρίῳ, καὶ κακώσοντες ὡς μάλιστα φρουρᾷ ὑπὸ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως κατεχόμενον. Συμβέβηκε δὲ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, καὶ ἡ κατὰ συμμαχίαν στρατιὰ Περσῶν βασιλεῖ παρεσκεύαστο τῷ Καντακουζηνῷ τὸν Ἑλλή-

τοῦτον διαβάσαν, παρὰ τὸν Ἕβρον ἐστρατοπεδεῦσθαι, καὶ αὐτὴν ἀγνοοῦσάν τε ὁμοίως, ὅτι πολεμίων ἐγγὺς στρατοπεδεύοιτο καὶ ἀγνοουμένη. Ἦσαν δὲ ἱππεῖς μυρίων οὐκ ἐλάσσους, ὧν ἐστρατήγει Σουλιμὰν, ὁ τῶν Ὀρχάνη πρεσβύτερος υἱός. Γνώμην δὲ εἶχον καὶ αὐτοὶ ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν εἰς Ἀδριανοῦ πρὸς βασιλέα ἀφιξόμενοι. Ἅμα δὲ ἕῳ οἵ τε Πέρσαι ἀπάραντες τοῦ στρατοπέδου, ἐβάδιζον ὡς ἐπὶ βασιλέα· καὶ οἱ Τριβαλοὶ καὶ Μυσοὶ μετὰ Ῥωμαίων τῶν ἀγόντων τὰ ὅπλα ἔχοντες ἐπὶ τὸ φρούριον ἐχώρουν, ἀθρόον τε ἀλλήλους τὰ στρατόπεδα ἑώρων. Μυσοὶ μὲν οὖν ἐτράποντο αὐτίκα πρὸς φυγὴν, οὐδὲ εἰς χεῖρας ὑπομείναντες ἐλθεῖν τοῖς πολεμίοις, καὶ διεσώζοντο εἰς Διδυμότειχον, τῇ φυγῇ πολλὴν ὁμολογοῦντες χάριν, ἣ διέσωσε. Τριβαλοὶ δὲ ὑπέμειναν ἐπιόντας τοὺς βαρβάρους μετὰ Ῥωμαίων τῶν συνόντων· ὀλίγα δὲ ἀντισχόντες πρὸς πλείους καὶ βελτίους, ἡττῶντο κατακράτος, ἀπειρίᾳ δὲ τῶν τόπων, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν πολεμίων θορυβηθέντες, οὐ τὴν πρὸς Διδυμότειχον ἐτράποντο· ᾗ γὰρ ἂν οὐκ ὀλίγοι διεσώζοντο· διασκεδασθέντες δὲ ἐπὶ τὴν παρακειμένην τῷ Ἕβρῳ πεδιάδα, πλὴν ὀλίγων ἅπαντες ἀπώλοντο. Ἐπὶ πεδία γὰρ τραπόμενοι βαθέα καὶ γυμνὰ, καὶ οὐδεμίαν ἔχοντα καταφυγὴν, καὶ ἵπποις φαυλοτάτοις χρώμενοι, οἱ μὲν ἔθνησκον, οἱ δ' ἡλίσκοντο, ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταλαμβανόμενοι. Ἐκ διαμέτρου γὰρ οἱ τῶν βαρβάρων ἵπποι τοῖς ἐκείνων θεῖν τε εἰσὶ ταχύτατοι καὶ πρὸς πόνους ἐξησκημένοι. Κοσμιτζὸς δὲ ὁ στρατηγὸς μετὰ τινῶν εὐαριθμήτων ἠδυνήθη διαδρᾶναι, τῶν ἄλλων ἁπάντων, τῶν μὲν πεσόντων, τῶν δ' ἑαλωκότων. Ῥωμαίων δὲ οἱ μὲν ἐπιφανέστεροι, πολλὴν ἀνδραγαθίαν καὶ ἀρετὴν κατὰ τὴν μάχην ἐπιδεδειγμένοι, πάντες ἑάλωσαν, τῶν βαρβάρων περισχόντων· στρατιωτῶν δὲ ἔπεσον μέν τινες, καὶ ἑάλωσαν ὀλίγοι· οἱ πλείους δὲ διεσώθησαν εἰς Διδυμότειχον. Ἡ μὲν οὖν βασιλέως τοῦ νέου συμμαχία οὕτω διεφθάρη· ὃ καὶ μάλιστα ἐλύπησε, καὶ διέφθειρε τὰ πράγματα αὐτοῦ. Οἱ βάρβαροι δὲ μετὰ τὴν νίκην, τάς τε σκηνὰς τῶν πολεμίων, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἔχοντες, καὶ ὅπλων, καὶ ἵππων πλῆθος, ἧκον εἰς Ἀδριανοῦ πρὸς βασιλέα· καί τινας ἐκεῖ συνδιατρίψαντες ἡμέρας, ἔπειτα ἐνέβαλον εἰς τὴν Μυσίαν κατὰ σφᾶς αὐτοὶ, καὶ ἐκάκωσαν οὐ μέτριά τινα, ἔχοντες δὲ τὴν λείαν ἐπανῆκαν εἰς τὴν οἰκείαν. Ἐπανιοῦσι δὲ διὰ τῆς Θρᾴκης, ἐπεὶ βασιλεὺς ὁ νέος ἐκ τῆς Αἴνου ἐπανῆκε μετὰ τῶν συμμάχων τὴν φθορὰν, πρέσβεις ἔπεμπε πρὸς Σουλιμὰν τὸν σατράπην, καὶ καταλλάττειν ἐπεχείρει ἑαυτῷ· δῶρά τε παρέχων, καὶ λόγοις ὑποποιούμενος προσηνέσιν, ἔπεμπε δὲ αὐτῷ καὶ γράμματα. Ἐν οἷς δεῆσαν καὶ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἐπιμνησθῆναι, οὐ βασιλέα προσηγόρευεν, ἀλλὰ Καντακουζηνὸν ἁπλῶς χωρὶς τινὸς προσθήκης. Ὁ μέντοι βάρβαρος τὴν μὲν πρεσβείαν ἐδόκει δέχεσθαι ἡδέως, καὶ δῶρά τε ἀντέπεμψε, καὶ εὐνοήσειν ἐπηγγέλλετο ἑξῆς. Τὰ δὲ γράμματα πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἔπεμπεν, ὥσπερεὶ πολλὴν ἀγνωμοσύνην τοῦ νέου βασιλέως κατεγνωκώς. Οἱ μὲν οὖν βάρβαροι αὖθις εἰς Ἀσίαν ἦσαν. Πατρι-

A ad imperatorem pergere cogitabant. Diluculo et illi castris digressi, ad imperatorem ire contendebant: et Triballi, ac Mœsi, cum Romanis, a quibus ducebantur, armati versus castellum incedebant, cum repente mutuo se ambo exercitus conspiciunt. Extemplo Mœsi congressum cum hostibus extimescentes, Didymotichum trepidi petunt, magnas fugæ habentes gratias, cujus beneficio evasissent. **845** Triballi cum Romanis Persarum impetum exceperunt, sed paululum pluribus ac fortioribus resistentes, eorum virtuti cesserunt, inscitiaque locorum et simul hostium terrore concussi, non ea, qua Didymotichum via ducit, fugerunt, certe enim non pauci evadere potuissent, sed per adjacentem Hebro planitiem palabundi, præter pau- B cos, omnes perierunt. Per campum quippe latum, arboribus ac silvis nudum, ubi nullum perfugium, in equis strigosissimis fugientes, hi quidem occidebantur; illi comprehensi captivi trahebantur. Persarum siquidem equi e diametro contrarii, et ad cursum celerrimi, et ad laborem exercitatissimi sunt. Cosmitzus dux cum paucis effugit; cæteri omnes partim concisi sunt, partim vivi in potestatem venerunt. In certamine porro illo Romanorum nobilium eximia virtus enituit, qui omnes a Barbaris circumdati captique sunt; gregariorum aliquot interfecti, nonnulli capti: pars major Didymotichum incolumis pervenit. Tam infelicem exitum junioris imperatoris auxilia habuerunt: quod C illi summæ ægritudini fuit, et res ejus funditus conquassavit. Barbari secundum victoriam cum direptis hostium tentoriis, captivis, et armorum, equorumque multitudine Adrianopolim ad imperatorem veniunt; ubi positis aliquot diebus, in Mœsiam sponte irrumpunt, nec mediocri vastatione agris illata, in Asiam cum præda revertuntur. Cum per Thraciam redirent, junior imperator post sociorum miserabilem casum Æno reversus, legatos ad Sulimanum satrapam mittens, eum donis et litteris blande scriptis sibi conciliare, atque ad suam auctoritatem traducere studuit. In quibus litteris cum et Cantacuzeni meminisse oporteret, non imperatorem, sed absque ullo adjuncto nude Cantacuzenum appellabat. Barbarus legatis benigne audi- D tis, munera remisit, ac de cætero illi fauturum recepit. Deinde easdem litteras, iniquitatem magnam Palæologi admiratus, ad Cantacuzenum portandas curavit. Jam Barbari rursus in Asia erant, et Callistus patriarcha cum juniore imperatore multa de pace locutus, postquam nihil æquum impetravit, optimatibus ejus impedientibus, et ad bellum potius eum acuentibus, hortantibusque, ne quid ob acceptam calamitatem humile et abjectum admitteret, sed prioribus cogitatis insisteret, futurus omnino hostibus superior, et imperium recuperaturus, **846** ad Cantacuzenum Adrianopolim reveniens, hominum illorum perversitatem accusavit, qui sui quæstus causa, quem sperabant, communia emolumenta proderent, belloque faces subjicerent. Ille

bellum cernens augescere, mœstitiam capiebat, et A pacis adversarios, ut Romanis de integro plurimarum miseriarum auctores, sceleris condemnabat. Verumtamen, spe pacis nondum deposita, denuo Manuelem Cantacuzenum patruelem, et Metrophanem Melenici episcopum ad juniorem legat, admonens uti rebus novis supersedens a bello facessat. Consiliariis autem aperte refragantibus, pacemque repudiantibus, ut legati inanes reverterunt, Cantacuzenus non amplius cunctatus, desertrices civitates, Morrham præsertim, et alias Rhodopeias Romanis subjectas (plures enim se juniori dediderant), molestiis atque damnis afficere aggressus est. Postea missis cohortibus Chalcidicen infestam habere jussit: non ipsos quidem incolas lædere cupiens (haud enim justum putabat, quos ipse ju- B niori volens tradidisset, iis quasi offendissent incommodare), sed quia Morrhenses, qui partim propter vicinitatem belli, partim quod regio illa hiberno tempore propter apricationem et pabuli ubertatem suppeditandam pecori aptior esset, magnam vim eo egerant, ita facere cogerent. Incursantes igitur ea loca milites, præter Morrhæos indigenas quoque (quoniam etsi maxime vellent, eos internoscere, ac discernere non poterant) avariter deprædati sunt. Didymoticho propter generum noceri vetuit. Morrhœi itaque armis vehementer agitati, vexatique, ad fidem et auctoritatem Cantacuzeni redierunt. Gener animadvertens copias suas paulatim diffluere, et res retro sublabi, pacem ab C socero per legatos petit, cum eo, ut utrique sua maneant. Respondet ille, pacem se æstimare longe plurimi, neque aliud quidquam acceptius, neque optabilius sibi esse, et præsertim pacem cum charissimis. Debere enim, experientia doctum, et quia pater sit, providere, ne filius pristinis involvatur malis, causasque factionum ac novitatis tollere. Neque enim si quis filium in poculis, et alea, et hujusmodi pessimis rebus tempus conterentem, et cum ebriosis ac vitiosis consuescentem, aut venationibus deditissimum, et argentum omne hujus unius rei gratia prodigentem cerneret, ut canes ad venandum (37), et equos compararet, adhuc eum hæredem bonorum suorum scriberet, **847** secundum rationem agere videretur. Quocirca se illis D urbibus ante collatis, atque etiam Didymoticho cedere: Romanos autem proceres, qui ei adsint, quos ipse suopte nutu ei non adjunxerit, sive Didymotichi, sive alibi domicilia habeant, velle ab illo distractos, sibi ut antea subesse, ut ne illum iterum ad bellum ac res novas impellant. Nec formidandum ipsis ne hanc defectionem graviore

ἀρχῆς δὲ ὁ Κάλλιστος πολλὰ περὶ εἰρήνης βασιλεῖ τῷ νέῳ διαλεχθεὶς, ἐπεὶ μηδὲν ἀνύειν τῶν δεόντων εἶχε, τῶν περὶ βασιλέα οὐκ ἐώντων, ἀλλ' ἐξορμώντων μᾶλλον βασιλέα πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ μηδὲν ἀγεννὲς ὑπομένειν παραινούντων διὰ τὴν κακοπραγίαν, ἀλλ' ἔχεσθαι τῶν προτέρων λογισμῶν, ὡς κρείττω πάντως ἐσόμενον τῶν πολεμίων, καὶ τὴν ἀρχὴν ἀνασωσόμενον, ἀνέστρεφεν εἰς τὴν Ἀδριανοῦ πρὸς βασιλέα, καὶ τῶν ἀνδρῶν ἀπήγγελλε τὴν μοχθηρίαν, ὅτι τῆς ἰδίας ὠφελείας ἕνεκα, ὡς ᾤοντο, προὐδίδοσαν τὰ κοινῇ λυσιτελοῦντα, καὶ τὸν πόλεμον παρώξυνον. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, ἠνιᾶτο μὲν αὐξανόμενον, ὁρῶν τὸν πόλεμον, καὶ τοὺς κωλύοντας τὴν εἰρήνην ἐν αἰτίαις ἐποιεῖτο, ὡς πολλῶν αὖθις δυστυχημάτων πεῖραν ἐπάγοντας Ῥωμαίοις. Μήπω δὲ πρὸς τὴν εἰρήνην ἀπηγορευκὼς, τόν τε ἀνεψιὸν αὖθις Μανουὴλ τὸν Καντακουζηνὸν, καὶ Μητροφάνην τὸν ἐπίσκοπον Μελενίκου πρὸς βασιλέα τὸν νέον πρέσβεις ἔπεμπε, καὶ τὸν πόλεμον παρῄνει καταλύειν, τοῦ νεωτερίζειν ἀποστάντα. Τῶν συνόντων δὲ φανερῶς ἐναντιωθέντων, καὶ ἀπειπαμένων τὴν εἰρήνην, ἐπεὶ οἱ πρέσβεις ἐπανῆκον ἄπρακτοι, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς οὐκέτι ἔμελλεν, ἀλλὰ τὰς ἀποστάσας ἐκάκου πόλεις, μάλιστα δὲ Μόῤῥαν καὶ τὰς ἄλλας τὰς κατὰ τὴν Ῥοδόπην Ῥωμαίοις ὑπηκόους· αἱ πλείους γὰρ τῷ νέῳ προσεχώρουν βασιλεῖ. Ἔπειτα καὶ πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν πέμψας στρατιὰν, ἐκέλευε κατατρέχειν· αὐτοὺς μὲν οὐ βουλόμενος κακοῦν, οὐ γὰρ ἠξίου τοὺς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς βασιλέα τὸν νέον παραδεδομένους ἐκόντι κατατρίβειν, ὡς ἠγνωμονηκότας, ἀλλ' εἰ ἐν Μόῤῥᾳ τοῦτο μὲν διὰ τὸν πόλεμον ὅμορον αὐτοῖς ὄντα, τοῦτο δ' ὅτι καὶ ἡ Χαλκιδέων βοσκήμασι διαχειμάζειν μᾶλλον ἐπιτηδειοτέρα, διά τε τὴν ἀλέαν, καὶ τὸ τροφὴν παρέχειν ἄφθονον, βοσκήματα ἐκεῖ πολλὰ καταγαγόντες, ἠνάγκασαν βασιλέα πέμπειν ἐπ' ἐκείνους στρατιὰν, οἳ καὶ καταδραμόντες, πρὸς τοῖς ξένοις, ἐκάκωσαν καὶ τοὺς ἐγχωρίους οὐκ ὀλίγα. Διακρίνειν γὰρ οὐδὲ βουλομένοις μάλιστα ἐξῆν. Διδυμότειχον δὲ κακοῦν οὐκ εἴα διὰ βασιλέα τὸν γαμβρόν. Οἱ μὲν οὖν κατὰ Μόῤῥαν πλεῖστα κακωθέντες καὶ πιεσθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου, αὖθις προσεχώρουν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, ὁρῶν ὑποῤῥέουσαν αὐτῷ τὴν δύναμιν, καὶ τὰ πράγματα χωρήσαντα ὀπίσω, πέμψας πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν διελέγετο περὶ εἰρήνης, καὶ ἐδεῖτο τὸν πόλεμον καταθέσθαι ἔχοντας, ἃ ἔχουσιν ἑκάτερον. Ὁ δὲ, τὴν μὲν εἰρήνην περὶ πλείστου μάλιστα ἔλεγε ποιεῖσθαι, μηδὲν εἶναι μήτε φίλον μᾶλλον, μήτε σπουδαιότερον, καὶ ταῦτα οὐχ ἁπλῶς πρὸς ὁμοφύλους ἐσομένης, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φιλτάτους· δέον μέντοι καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν τὴν ἐν

Jacobi Pontani notæ.

(37) Studia juvenilia, venari et equitare. Horat. in *Poet.*:

Imberbis juvenis tandem, custode remoto,
Gaudet equis, canibusque, et aprici gramine campi.

Terent. *Andria*:

Quod plerique omnes faciunt adolescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adjungant, aut equos
Alere, aut canes ad venandum.

Adrianus imperator, ut auctor est in ejus Vita Spartianus, equos et canes sic amavit, ut eis sepulcra constitueret.

τοῖς πράγμασι, καὶ τὸ πατέρα εἶναι πρόνοιαν αὐτὸν ποιήσασθαι μὴ τοῖς ἴσοις πάλιν τὸν υἱὸν περιπεσεῖν· ἀλλὰ τῆς στάσεως περιελεῖν τὰς αἰτίας, καὶ τῶν νεωτερισμῶν. Οὐδὲ γὰρ εἴ τις ὁρῶν τὸν παῖδα περὶ μέθας, καὶ κύβους, καὶ τοιαύτην ἐξώλειαν ἠσχολημένον, χρημάτων κύριον ποιῶν, καὶ φαύλοις ἀνθρώποις, καὶ μεθύουσι συνεῖναι ἐπιτρέπων, ἢ περὶ θήρας ἐπτοημένον ἀκρατῶς, καὶ πάντα χρήματα ἑνὸς τούτου προϊέμενον, εἰ κύνας παρείχετο θηρευτικὰς, καὶ ἵππους, νοῦν ἂν ἔχοντα ἐδόκει πράττειν. Διὰ ταῦτα δὴ τῶν μὲν πόλεων, ἃς πρότερον αὐτὸς παρέσχετο παραχωρεῖν, καὶ αὐτοῦ Διδυμοτείχου· τῶν μέντοι συνόντων αὐτῷ Ῥωμαίων τοὺς ἐπιφανεστέρους, οὓς μὴ αὐτὸς ἑκόντι παρέσχετο συνεῖναι, ἄν τ' ἐν Διδυμοτείχῳ, ἢ ἄλλοθί που τὰς οἰκίας ἔχωσι, τούτους δὲ μὴ συνεῖναι ἐφιέναι, ἀλλ' αὐτῷ δουλεύειν, ὥσπερ καὶ πρότερον, ἵνα μὴ αὐτῷ πολέμων εὐθὺς, καὶ νεωτερισμῶν αἴτιοι ὀφθῶσι. Δέον μέντοι μηδ' ἐκείνους μηδὲν ὑποπτεύειν πείσεσθαι δεινὸν διὰ τὴν ἀποστασίαν. Οὐ γὰρ ὥστε ἀμύνεσθαι αὐτοὺς βούλεσθαι ὑπάγειν ἑαυτῷ, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰ βελτίω ἐναντιουμένους ἔχειν· ἐπηγγέλλετό τε παντάπασιν ἀμνηστήσειν τῶν προϋπηργμένων. Ὁ μὲν οὖν νέος βασιλεὺς ἕτοιμος πάντα ἦν ποιεῖν, ὅσα παραινοίη βασιλεὺς ὁ κηδεστὴς, καὶ χωρεῖν πρὸς τὴν εἰρήνην· οἱ στασιασταὶ δὲ οὐκ εἴων, ἀλλ' ἐκώλυον πάσῃ δυνάμει, καὶ μᾶλλον ἔχεσθαι παρῄνουν τοῦ πολέμου, εἰδότες ὡς, ἂν ὑπὸ βασιλέα γένωνται τὸν Καντακουζηνὸν, οὐκέτι χώραν ἕξουσι στασιάζειν, καὶ νεώτερα κινεῖν, ἐξ ὧν τὸ κοινὸν μὲν διαφθαρήσεται Ῥωμαίων, αὐτοὶ δὲ ὠφεληθήσονται ὀλίγα. Ἐπεὶ δὲ οὐ προὐχώρουν αἱ συμβάσεις περὶ τῆς εἰρήνης, σφοδρότερον βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐπηνέχθη τοῖς περὶ τὸν νέον βασιλέα, ὥστε μηδὲ δυνηθῆναι ἀντισχεῖν. Διδυμότειχον γὰρ καταλιπὼν, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἃς εἶχεν, ἐκ τῆς Αἴνου πρὸς Τένεδον ἐπεραιώθη. Συνείπετο δὲ αὐτῷ καὶ βασιλὶς Ἑλένη ἡ γυνὴ, Μανουὴλ τὸν νεώτερον τῶν παίδων ἔχουσα, μεῖζον εὐτύχημα, ἄν τις εἴποι δικαίως ἢ καθ' ὅσον ἐδόκει κακοπραγεῖν ἐν τῷ πολέμῳ. Πάντα γὰρ ἑαυτὴν παρέσχετο τῷ ἀνδρὶ λυσιτελοῦσαν οὐ παρὰ τὸν τοῦ πολέμου μόνον χρόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν ἐπίλοιπον, καὶ κατὰ τὴν πρώτην πλάσιν βοηθὸς ἐν πᾶσι τῷ ἀνδρὶ ἐγένετο, τήν τε φυγὴν συνδιαφέρουσα ἀλύπως, καὶ πάντα ὑπομένειν ὑπὲρ ἐκείνου οὖσα παρεσκευασμένη διὰ φιλανδρίαν.

A mulcta expient. Haud enim ideo sibi subjectos cupere, ut eos plectat, sed ne optimorum suorum consiliorum dissuasores, et oppugnatores, patiatur: promittebatque præterita oblivione obruturum. Junior ad parendum soceri monitis, pacemque componendam paratissimus cum esset, seditiosi illi ungulis omnibus negotium distinebant, et ad bellum capessendum magis incitabant, quod sub Cantacuzeno res novas audendi, et seditiones conflandi cum pernicie Romanæ reipublicæ, et exiguo ipsorum fructu, non amplius facultatem habituros sese intelligerent. Pace non procedente, Cantacuzenus ei importunius incubuit, ut se tueri non posset. Quamobrem Didymoticho, cæterisque urbibus suis B relictis Æno Tenedum trajecit. Sequebatur uxor Helena, cum Manuele juniore filio, major felicitas, ut quispiam merito dixerit, quam videbatur bello tolerata miseria. Neque enim per id tempus modo (38), sed alias quoque semper in omnibus utilem se illi, atque commodam præbuit, et convenienter primo feminarum plasmati adjutorium ei per cuncta fuit, fugam cum illo sine molestia perferens, et parata mariti amore perpeti omnia. Contendebat siquidem non suæ tantum ætatis, sed etiam propter præstantes quasdam excellentias olim commendatas, mulieres simul omnes anteire, excelsas semper cogitationes et generosi animi robur præ se ferens. Prudentia vero solertiaque non primarias tantummodo mulieres, sed viros quoque his ornamentis C conspicuos prætergrediebatur. Animum porro ejus ab omni fastu alienum, moderationemque et decoram illi sexui verecundiam, omnisque honestatis curam, amoremque, et excellens ingenium, et in verbis factisque elucentem modestiam, nemo tam est invidus, qui vel omnino silere, vel non magnificentissime prædicare velit. Quod autem maximum est omnium, cum vitam, moresque tam splendidos suscepisset, ac veluti leges sibimet posuisset, nec diuturnitas, nec aliud quidquam ejus alacritatem imminuit, ac retardavit. **848** Quam, ut inusitatius aliquid dicamus, coævam, et una cum annis suis propagatam possidet. Hæc sunt Helenæ imperatricis decora, pauca de multis; non enim illius encomium consulto instituimus, sed ut D sciremus quale bonum etiam hoc nostro sæculo natura producere potuerit.

Ἐφιλονείκησε γὰρ οὐ τὰς οὔσας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπί τισι πλεονεκτήμασι πάλαι ὑμνουμένας ὑφ' ἓν ἁπάσας παρελάσαι, φρόνημα μὲν γενναῖον ἐν πᾶσι, καὶ παράστημα ψυχῆς εὐγενῶς ἐπιδεικνυμένη, συνέσει δὲ καὶ ἀγχινοίᾳ οὐ τῶν γυναικῶν τὰς πρώτας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄνδρας τοὺς διὰ ταῦτα θαυμαζομένους παριοῦσα. Ἀτυφίας μέν τοι καὶ μετριότητος, καὶ γυναιξὶν αἰδοῦς πρεπούσης καὶ τῆς εἰς πάντα τὰ καλὰ ἐπιβολῆς καὶ εὐφυΐας, καὶ τῆς ἐπιφαινομένης καὶ διὰ τῶν λόγων, καὶ τῶν ἔργων κοσμιότητος, οὐδεὶς οὕτω φθονερὸς, οὐδ' ἀπείρατος καλῶν, ὅστις ἢ παντάπασιν ἂν ἕλοιτο συγκρύπτειν, ἢ μεθ' ἁπάσης μὴ μεμνῆσθαι τῆς ὑπερβολῆς. Μέγιστον δὲ ἁπάντων ὅτι λαμπρότητα τοιαύτην βίου ἐπανῃρημένη, καὶ ὥσπερ νόμους θεῖσα ἑαυτῇ, οὔτε χρόνος, οὐθ' ἕτερον οὐδὲν ἤμβλυνε τὴν προθυμίαν. Μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ τι καὶ καινότερον εἰπεῖν, καὶ συναυξανομένην ἔχει τῷ βίῳ, καὶ

Jacobi Pontani notæ.

(38) Supra lib. III, cap. 95, Theodoram filiam Orchani Turcæ desponsam laudavit; nunc Helenam Palæologi conjugem. Mariam tertiam filiam Nicephori despotæ uxorem laudabit infra, cap. 43.

συμπροϊοῦσαν. Ταῦτα μὲν οὖν πολλῶν ὀλίγα τῶν Ἑλένῃ προσόντων ἀγαθῶν τῇ βασιλίδι· οὐ γὰρ εὐφημεῖν ἐκείνην προειλόμεθα, ἀλλ' ἵν' εἰδῶμεν οἷον ἀγαθὸν, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἡ φύσις ἠδυνήθη χρόνοις ἐνεγκεῖν.

CAPUT XXXV.

Urbes Palæologi ad Cantacuzenum transeunt. Palæologus Byzantium venit. Irenes in urbe tuenda diligentia. Palæologus spe frustratus, Galatam divertit. Sinit Cantacuzeno maledici; excusat se postea. Tumultus nobilium Byzantii, et expostulatio cum Cantacuzeno, ac petitio de Matthæo filio imperatore designando. Imperator rem arduam esse docens, sine responso eos dimittit.

Posteaquam junior imperator in Tenedum insulam navigavit, universa illius oppida in Cantacuzeni ditionem ultro abierunt: quæ ille obediens, eorum statum in melius formabat, et præfectos, qui sibi obsequentissimi viderentur, declarabat. Junior una triremi instructa, et paucis uniremibus Byzantium devenit, deditque operam diligenter, ne id ignoraretur. Sperabat enim, si de adventu suo amici audissent modo populo persuaso in urbem se intromissuros: quando non solum Byzantii, verum et aliarum urbium incolæ mirifice in illum propendebant. Ejus accessu in urbem mane nuntiato, non modice tumultuatum est. Tum Irene imperatrix necessitati consulere ac protinus cognatorum, amicorumque fidelissimos, et sibi in primis obtemperantes accersere, eis custodiam urbis mandare, et præcipere corona militum stipati circumirent, populum deterrerent, juniorem imperatorem omni aditu excluderent. Illi jussa peragunt. Junioris studiosi periculi metu novi nihil audent, sed una cum aliis circumeunt, ut suspicione elabantur, se ipsos ad urbem custodiendam promptissimos exhibent. Junior imperator spe sua depulsus, urbe circumnavigata ad Galatam e regione Byzantii descendit: ubi sequenti nocte transacta, postridie mane ad Tenedios cursum iteravit. In quo, qui erant in triremi, multas, et multo indignissimas in Cantacuzenum contumelias effundebant: simillimas iis quæ belli tempore in eumdem Apocauchus magnus dux effuderat. Quod ubi ad aures ejusdem pervenit, magnopere doluit, quod existimaret, nunquam eo stultitiæ juniorem imperatorem erupturum fuisse, **849** nisi adversus se bellum internecinum meditatus esset. Quanquam postea a socero reprehensus, id se inscio factum affirmavit. Nam cum esset in cavo, seu ventre navis, et præ undarum comitante strepitu, ac murmure dictorum nihil audiret, nauticam petulantiam maledictis indulsisse. Sed de his paulo infra. Postquam cum uxore et filio in Tenedum reditum cepit, Thessalonicam venit. Cantacuzenus apud Bera commorans, audito generum adnavigasse Byzantium, cum non parva manu, sequente Matthæo filio, in eum festinavit. Ac generum quidem minime, quippe qui Tenedum jam cucurrerat, confusionem autem, turbationemque non vulgarem, nobilium præcipue offendit. Tertio enim die post adventum ejus omnes composito palatium ingressi, ignorare se dixerunt, quid sibi vellet tanta in utramque partem inclinatio, ut neque ipsi scire queant, utri adhæreant. Si enim plane Joannem imperatorem juniorem hære-

A Τότε δὲ τοῦ νέου βασιλέως ἐκ τῆς Αἴνου πρὸς Τένεδον τὴν νῆσον περαιωθέντος, αἱ ὑπ' ἐκείνῳ τελοῦσαι πόλεις πᾶσαι προσεχώρουν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, ἃς καὶ καθίστη περιιὼν, καὶ ἄρχοντας ἐφίστη τοὺς δοκοῦντας μάλιστα αὐτῷ προσέχειν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος τριήρη μίαν ἐφοπλίσας, καὶ μονήρεις οὐ πολλὰς, ἐπὶ Βυζάντιον ἀφῖκτο πολλὴν πρόνοιαν ποιούμενος ἀγνοηθῆναι. Ἤλπιζε γὰρ εἰ μόνον πύθοιντο οἱ φίλοι ἥκοντα, εἰσδέξεσθαι τῇ πόλει πείσαντες τὸν δῆμον· ἦσαν γὰρ οὐ Βυζαντίου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πόλεων οἱ δῆμοι μάλιστα πρὸς τὸν νέον βασιλέα εὔνως ἔχοντες. Ἡ μὲν οὖν ἐκείνου ἔφοδος ἠγγέλλετο περὶ ὄρθρον. καὶ θροῦς κατὰ τὴν πόλιν ἦρτο, καὶ τάραχος οὐκ ὀλίγος. Εἰρήνη δὲ ἡ βασιλὶς οὐδενὸς ἠμέλει τῶν δεόντων, ἀλλ' αὐτίκα τῶν τε συγγενῶν, καὶ φίλων
B τοὺς πιστοτάτους, καὶ τοὺς σφίσι μάλιστα προσέχοντας μεταπεμψαμένη ἐπέτρεπε τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως, ἐκέλευέ τε μετὰ τῆς στρατιᾶς περιιόντας δεδίττεσθαι τὸν δῆμον, καὶ πᾶσαν εἴσοδον ἀπείργειν τῷ νέῳ βασιλεῖ. Οἱ μὲν οὖν ἐποίουν κατὰ τὰ κεκελευσμένα, καὶ οἱ τῷ νέῳ βασιλεῖ προσέχοντες οὐδὲν ἐνεωτέριζον δείσαντες τὸν κίνδυνον· ἀλλὰ συμπεριῄεσαν καὶ αὐτοὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ παρείχοντο προθυμοτάτους ἑαυτοὺς πρὸς τῆς πόλεως τὴν φυλακὴν, ἕνεκα τοῦ μὴ ὑποπτευθῆναι. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπειδὴ τῶν ἐλπίδων διημάρτανε, κύκλῳ τὴν πόλιν περιπλεύσας, ἔπειτα ἐγγὺς Γαλατᾶ ἀντικρὺ προσέσχε Βυζαντίου, καὶ ἀπέβαινεν ἐκεῖ· αὐλι-
C σάμενος δὲ ἐκεῖ καὶ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἅμα ἕῳ εἰς Τένεδον ἀπῆρεν αὖθις. Κατὰ δὲ τὴν ἀναχώρησιν οἱ ἐκ τῆς βασιλικῆς τριήρεως, πολλὰς Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ ὡς μάλιστα ἀσέμνους κατέχεον τὰς ὕβρεις, καὶ οὐδὲν ἀποδεούσας τῶν παρὰ Ἀποκαύχου τοῦ μεγάλου δουκὸς κατὰ τὸν χρόνον τοῦ πολέμου τετολμημένων. Ἃ μάλιστα ἐλύπησε πυθόμενον τὸν βασιλέα οὐκ ἂν εἰς τοσοῦτον ἐξενεγκεῖν τὸν νέον οἰηθέντα βασιλέα ἀτοπίας, εἰ μὴ ἄσπονδον ἐσκέψατο τὸν πρὸς αὐτὸν πόλεμον διατηρεῖν. Ὁ μέντοι νέος βασιλεὺς τὰ τοιαῦτα ἐγκαλούμενος ὕστερον ὑπὸ τοῦ κηδεστοῦ, ἰσχυρίζετο οὐδὲν εἰδέναι τῶν γεγενημένων, ἀλλὰ παρὰ τὴν κοίλην ὄντος ναῦν, καὶ τῶν λεγομένων οὐδενὸς ἀκούειν ὑπὸ τοῦ ῥοθίου
D συγχωρουμένου, ἀτακτοῦν τὸ ναυτικὸν ἐτράπη πρὸς τὰς ὕβρεις. Ταῦτα μὲν οὖν ὀλίγῳ ὕστερον εἰρήσεται. Τότε δὲ ἐπεὶ εἰς Τένεδον ἐκεῖνος ἐπανῆκε βασιλίδα Ἑλένην τὴν γυναῖκα ἔχων καὶ Μανουὴλ τὸν παῖδα, ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς περὶ Βήραν διατρίβων, ἐπεὶ πύθοιτο τὸν γαμβρὸν ἐπὶ Βυζάντιον ἐλθόντα, κατὰ

τάχος ἐπ' ἐκεῖνον ἥει, καὶ αὐτὸς στρατιάν τε ἄγων A οὐκ ὀλίγην, καὶ Ματθαῖον συνεπόμενον ἔχων τὸν υἱόν. Βασιλέα μὲν οὖν οὐχ εὗρε τὸν γαμβρὸν, εἰς Τένεδον κατὰ τάχος ἀπηρκότα καὶ αὐτὸν, σύγχυσιν δὲ καὶ ταραχὴν οὐκ ὀλίγην ἐν τοῖς ἐπιφανεστέροις μάλιστα ἐγηγερμένην. Εἰς τρίτην γὰρ ἡμέραν μετὰ τὴν ἐπιδημίαν πάντες ἐκ συνθήματος γενόμενοι ἐν βασιλείοις, ἀγνοεῖν ἔφασαν πρὸς βασιλέα, ὅ τι βούλοιτο αὐτῷ ἡ πρὸς τοσοῦτον ἐφ' ἑκάτερα ῥοπὴ, ὥστε μηδ' αὐτοὺς εἰδέναι ἔχειν ὁποτέρῳ πρόσθοιντο. Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τρόπου παντὸς βασιλέα τὸν νέον Ἰωάννην ἔγνωκε κληρονόμον ἀποδεικνύειν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, τί μὴ καὶ αὐτοῖς κατάδηλον ποιεῖ, ὥστε μήτε πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ θεραπεύειν μέλλοντας ὀλίγῳ ὕστερον εἶναι ὑπ' ἐκεῖνον; Ἀνόητον γὰρ ἂν εἴη, καὶ τῶν ἀτοπωτάτων, ἀγνωμονεῖν πρὸς B τὸν δεσπότην, καὶ πολεμίους φαίνεσθαι, ἐξ ὧν ἐκεῖνον μὲν οὐ δυνήσονται διαφθερεῖν αὐτοῦ συναιρομένου, καὶ τῆς ἀρχῆς παραχωροῦντος ἑκοντὶ, σφᾶς δὲ αὐτοὺς καὶ τέκνα, καὶ οἰκείους βλάψουσι τὰ μέγιστα, πολέμιοι ἀναφανέντες, ᾧ δουλεύειν ἕξουσιν ἀνάγκην. Εἰ δ' αὐτός τε πολέμιον ἡγεῖται, κἀκείνους προθύμως βούλεται συμπολεμεῖν αὐτῷ, ἐλπίδα τινὰ βεβαίαν δέον πρὸς τὰ μέλλοντα παρέχεσθαι ἢ πεισθέντες ἐκείνῳ πολεμήσουσι προθύμως. Αὕτη δ' ἂν εἴη τὸ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα, ὡς οὕτω πᾶσαν ἀμφιβολίαν ἀποθησομένων, καὶ προθύμως τῷ νέῳ βασιλεῖ πολεμησόντων, ἐλπίδα βεβαίαν ἤδη κεκτημένων, ὡς ἢ κρατήσαντες τῶν πολεμίων διὰ βίου βασιλέας C αὐτὸν ἕξουσι καὶ τὸν υἱόν· ἢ καὶ αὐτοὶ κρατηθέντων συνδιαφθαρήσονται αὐτῶν. Οἱ μὲν ουν ἐν τέλει τοιαῦτα εἶπον. Βασιλεὺς δὲ, Τὴν μὲν ἀξίωσιν ὑμῶν, ὡς δικαία τε, εἶπε, καὶ νοῦν ἔχουσα, καὶ ἀναγκαῖον εἰδέναι ὅτῳ προσθεμένους χρὴ ἑτέρῳ πολεμεῖν, οὐκ ἂν ἀρνηθείην οὐδ' αὐτός. Τὸν μὲν γὰρ ἄλλον ἅπαντα χρόνον, εὐθὺς μετὰ τὸ ἡμᾶς τῶν πολεμίων περιγεγενῆσθαι, καταλελυκέναι τε τὸν πόλεμον συμβάσεις θεμένους πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα, καὶ βασιλέα τὸν ἐμὸν γαμβρὸν, αὐτὸς ἠνάγκαζον ὑμᾶς δεσπότην ἐκεῖνον, καὶ βασιλέα καὶ εἰδέναι, καὶ νομίζειν· καὶ οὐκ ἐν ἀποῤῥήτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλῶν πολλάκις τὸν νέον βασιλέα καὶ περιόντος, καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν ἐμοῦ τῆς Ῥωμαίων διάδοχον βασιλείας ἔσεσθαι ἀπεφθεγγόμην· νυνὶ δ' αὐ- D τὰ τὰ πράγματα ἐμέ τε ἠνάγκασαν ἑτέρως πράττειν, ἢ ὡς ἠβουλόμην, καὶ ὑμῖν εἰκὸς μεγάλας τὰς ἀπορίας ἐμποιεῖν. Εἰ μὲν οὖν περί τινων οὐδένων καὶ εὐκαταφρονήτων ὁ λόγος ἦν, οὐδὲν ἦν ἔργον φθέγγεσθαι νῦν τὸ παραστὰν, ὡς ὀλίγης βλάβης ἐσομένης ἐκ τοῦ μὴ μετ' εὐβουλίας, ἀλλ' ἀπερισκέπτως φθέγξασθαι τὸ προστυχόν· ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν παρ' ἡμῖν μεγίστων, τί γὰρ ἂν εἴη μεῖζον; δέον πρότερον πολλὰ πολλάκις σκεψαμένους, οὕτω πρὸς ὑμᾶς ἅττα ἂν λυσιτελῇ, καὶ δίκαια νομίζωμεν διεξιέναι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ, καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος, καὶ πάντες κοινῇ περὶ τοῦ πράγματος πολλὴν ἐξέτασιν, καὶ βάσανον ποιούμενοι, οὕτω παρασκευάσασθε, ὡς γνώμην ἕκαστος εἰσοίσων ἣ

dem imperii Romani declarare statuerit, cur non hoc ipsis aperiat? quo non modo armis eum non persequantur, sed etiam (utpote non multo post in ejus potestate futuri) obsequiis colant. Stultum enim, et insolentissimum esse, contra dominum insolescere, et ejus hostes videri; propterea quod ipso eum adjuvante, et imperio ultro cedente nocere ei non poterunt, sibi ipsis autem, liberis, et propinquis nocebunt, maxime hostes illius manifestarii, cui velint nolint subesse debent. Quod si eum inimicum ducat, ipsosque impigros militiæ socios habere desideret, opus esse ut spem firmam in posterum faciat, qua nixi illum fidenter aggrediantur. Hanc fore, si Matthæum filium imperatorem designet (39). Sic enim dubitationem omnem depolituros, et alacriter juniorem imperatorem oppugnaturos; spe jam certa subnixos, aut victis hostibus ipsum cum filio, quoad vixerint, imperatores habituros: aut si ipsi vincantur, cum ipsis simul morituros. Hactenus nobilitas. Tum imperator sic contra fatus est: Petitionem vestram esse justam, et cum ratione consentientem, ac vos scire oportere, utri faventes in alterum arma vertatis, nec ego inficias iverim. Nam simul ac debellatis hostibus bellum posuimus, et fœdus cum Anna imperatrice, generoque meo imperatore fecimus, ipse cogebam vos dominum illum, **850** et imperatorem scire, atque agnoscere: nec in secreto solum, sed multis sæpe audientibus, Palæologum superstite me, et post obitum meum in Romano imperio successorem profitebar. Nunc ipsa rerum conditio et me aliter facere compulit, quam volebam, et vos consentaneum est, inde admodum perplexos fieri. Si igitur de lana caprina ageretur, non esset difficile in præsens proloqui, quod in mentem veniret: qui non magnum detrimentum sequeretur ex eo quod inconsulto et inconsiderate quæ in buccam venissent, effutivissem. Quia vero de iis agimus, quæ apud nos maximi momenti sunt (quid enim imperio majus (40)?) re prius multum ac sæpe ponderata, sic demum apud vos quæ conducibilia, et justa existimemus, disserenda sunt. Neque hoc tantum, sed et ipsi, tum per se unusquisque, tum omnes communiter re accurate excussa, ac perpensa sic comparati estote, ut sententiam quisque, quam rebus Romanis universe, et vobis cuique seorsum profuturam putaverit, pronuntiet. Ita responsum ad petitionem nobilitatis dilatum, et conventus dimissus est.

Jacobi Pontani notæ.

(39) Idem supra petebatur hoc libro, et negabat. Hic aliter sentit; nihil tamen, ut in re maximi momenti, temere statuendum censet.

(40) Ad Nicoclem Isocrates, βασιλεία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων μέγιστόν ἐστι, καὶ πλείονος προνοίας δεόμενον: *Regnum est summum rerum humanarum, majoremque providentiam postulat.*

ἂν οἴοιτο καὶ κοινῇ τοῖς πράγμασι Ῥωμαίων, καὶ ὑμῖν ἰδίᾳ λυσιτελήσουσαν ἑκάστῳ. Ὁ μὲν οὖν σύλλογος οὕτω διελέλυτο βασιλέως ὑπερθεμένου τὴν πρὸς τὴν τῶν συγκλητικῶν ἀξίωσιν ἀπολογίαν.

CAPUT XXXVI.

Callistus patriarcha consulitur, negat imperatorem Matthæum designandum. Cui occurrit imperator. Denuo flagitantibus respondet, et quod sæpe antehac fecit, se omni tyrannidis suspicione liberat, justitiæque, humanitatis et virtutis laudem aucupatur. Palæologum ut parum erga se candidum, et gratum accusat, enumeratis, quæ contra ipsum hostiliter commiserit. Inde probare contendit, non injuria Matthæum filium imperatorem, non tam a se (ut invidiam facti declinet) quam ab ipsis renuntiatum iri. De imperatoris appellatione in litteris ad Sulimanum omissa, et de conviliis remigum in illum se excusat Palæologus.

A Imperator mox equo conscenso, et in templo Deiparæ Hodegetriæ precibus conceptis, patriarcham Callistum domi ejus convenit: quæ primores de imperatore genero ac de filio ad se retulissent, narrat; rogat se doceat, quid eis respondeat, si responsum quod promiserit, flagitarint. Patriarcha refert, sibi in præsentia nihil occurrere; perendie re considerata, in palatium venturum, quæque justa et convenientia censuerit petitoribus responsurum. Imperator diem præfinitum lætus concedens, et verbis patriarchæ contentus in palatium redit. Illuxit dies tertius, cum neque apparuit in palatio patriarcha, uti spoponderat, **851** neque de eo quod propositum erat, disseruit. B Septima autem luce e patriarchio in monasterium Mamantis martyris sibi peculiare ingressus, per internuntium imperatori significat, se nec in palatium venturum, nec in patriarchium reversurum, nisi sacramento sibi confirmet, nunquam Matthæum filium imperatorem creaturum. Quæ verba durius accepit imperator, valdeque secum inique agere judicavit: et vicissim misit, qui diceret, putare se dicta ejus non cohærentia visum iri prudentibus. Si enim vocasset eum, ut renuntiationem filii auctoritate sua adjuvaret, et ipse eam conducere non sentiret, neque vellet, haud immerito juramentum a se petiturum fuisse, ne talibus assentiri cogeretur. Si autem nihil unquam hujusmodi decreverit, sed adhuc de jure et utilitate facti sub C judice lis sit, et vocetur quoque ipse, judicium suum in medium prolaturus, cur juramentum de re etiam nunc pendente, et ambigua exigat? Æque enim ubi omnes convenerint, suffragio suo et approbare, et improbare posse. Iterum orat, et hortatur, ad se veniat, et quid faciendum sit secum consultet. Patriarcha recusare, et iterum iterumque accitus non comparere. Qui filium imperatoris declarari imperatorem petebant, rursum palatium ingressi, responsum exquirunt. Imperator tempus extrahit, ut amplius de re ista deliberaturus. Haud multi dies intercedunt, cum optimates ejus ac nobiles, et qui ex albo militari erant convenientes, uno ore precantur, uti Matthæum imperatorem renuntiet. Imperator quoniam producere deliberationem D ultra nequibat (satis enim produxerat) cœtumque majoribus semper incrementis augeri perspiciebat, stans medius hunc in modum exorsus est: Qui de iisdem perpetuo verba faciunt, et audientes obtundunt, nova semper afferentibus contrarii, perinde in vitio sunt: præsertim cum, qui audiunt, non

A Αὐτὸς δ' αὐτίκα ἵππου ἐπιβὰς, καὶ πρὸς τῷ τεμένει τῆς Θεομήτορος γενόμενος τῆς Ὁδηγητρίας, καὶ τὴν προσκύνησιν ἀποδοὺς, ἔπειτα ἐκεῖθεν ἀναστρέφων, πατριάρχῃ τε τῷ Καλλίστῳ συνεγένετο ἐπὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐκείνου αὐτὸς ἐλθὼν, καὶ διηγεῖτο ὅσα οἱ ἐν τέλει περὶ βασιλέως τε τοῦ γαμβροῦ, καὶ τοῦ υἱοῦ διεξῆλθον πρὸς αὐτόν· ἐδεῖτό τε ὑποθέσθαι ὁποίοις τισὶ λόγοις χρήσαιτο πρὸς ἐκείνους, ἂν ἀπαιτῶσι τὴν ἀπολογίαν, ὥσπερ ἐπηγγείλατο. Πατριάρχης δὲ τὸ μὲν νῦν ἔχον ἔφασκε καὶ αὐτὸς ἀπολογίας ἀπορεῖν· εἰς τρίτην μέντοι σκεψάμενος ἡμέραν, ἃ ἂν οἴηται δίκαιά τε εἶναι, καὶ προσήκοντα τοῖς τοιαῦτα ἀξιοῦσιν, ἐν βασιλείοις γενόμενος ἐρεῖν. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἐκεῖθεν ἐπανῆκεν B εἰς τὰ βασίλεια τοῖς πατριάρχου λόγοις ἀρκεσθεὶς, καὶ προθύμως παρασχόμενος τὴν προθεσμίαν. Ὁ πατριάρχης δὲ εἰς τρίτην ἡμέραν, ὥσπερ ἐπηγγείλατο, οὔτ' ἐγένετο ἐν βασιλείοις, οὔτε συνεβούλευεν οὐδὲν περὶ τῶν προκειμένων. Ἑβδόμῃ δὲ ἡμέρᾳ τὰ πατριαρχεῖα καταλιπὼν, εἰς τὴν Μάμαντος τοῦ μάρτυρος ἐλθὼν μονὴν οὖσαν κατεξαίρετον αὐτῷ ἰδίαν, ἐμήνυε πέμψας βασιλεῖ, ὡς οὔτ' ἐν βασιλείοις γένοιτ' ἂν, οὔτ' ἐν πατριαρχείοις εἰ μὴ ὅρκους αὐτῷ παράσχοιτο, ὡς οὐκ ἄν ποτε Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδείξοι βασιλέα. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἤχθετο ἐπὶ τοῖς λόγοις, καὶ πολλὴν ἐκείνου κατεγίνωσκεν ἀπραγμοσύνην, ἀντεμήνυέ τε πέμψας καὶ αὐτὸς, ὡς οὐδεμίαν τὰ εἰρημένα τὴν ἀκολουθίαν ἔχειν παρ' εὐφρονοῦσιν, ἂν νομίζοιτο κριταῖς. Εἰ C μὲν γὰρ τὴν ἀνάῤῥησιν τῷ υἱῷ συγκατεργασόμενον ἐκάλει, λόγον ἂν εἶχεν ὅρκους ἀπαιτεῖν μὴ τοιαῦτα καταναγκάζειν πράττειν, εἰ μὴ λυσιτελεῖν ἐδόκει μηδὲ κατὰ γνώμην ἦν αὐτῷ· εἰ δὲ τοιοῦτον μὲν οὐδὲν οὐδέπω ἐπεψηφίσθη, ἔτι δὲ τοῦ πράγματος ἐξεταζομένου εἰ δίκαιον εἶναι, καὶ λυσιτελοῦν νομίζοιτο, ἢ μὴ, καλοῖτο καὶ αὐτὸς τὴν δοκοῦσαν εἰσοίσων ψῆφον, τί δεῖ περὶ τοῦ πράγματος ὅρκους ἀπαιτεῖν μήπω πέρας εἰληφότος; ὁμοίως γὰρ ἐνδέχεται εἰ πάντες ἐν ταυτῷ συνέλθοιεν, καὶ ἐπιψηφισθῆναι, καὶ κωλυθῆναι. Αὖθίς τε ἐδεῖτο καὶ παρῄνει ἥκειν πρὸς αὐτὸν, ὡς ὅ τι δέοιτο πράττειν διασκεψομένους. Ὁ δ' ἀπηγόρευε παντάπασι, καὶ πολλάκις παρὰ βασιλέως οὐχ ὑπήκουε κληθείς. Οἱ μέντοι τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν ἀξιοῦντες βασιλέα, D καὶ αὖθις γενόμενοι ἐν βασιλείοις, λόγον ᾔτουν περὶ ὧν ἠξίουν βασιλέα. Ὁ δ' ὑπερετίθετο καὶ αὖθις, ὡς διασκεψόμενος. Ὀλίγαις δὲ ἡμέραις ὕστερον μετὰ τῶν συγκλητικῶν, καὶ τῶν εὐγενεστέρων, καὶ ὅσοι τοῦ στρατιωτικοῦ καταλόγου ἦσαν συνελθόντες, ἐδέοντο βασιλέως γλώσσῃ μιᾷ Ματ-

θαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα. Βασιλεὺς δ' A ἐπεὶ μὴ τὴν διάσκεψιν εἶχεν ἔτι ἀναβάλλεσθαι (ἐξήρκει γὰρ ὁ χρόνος τῆς ἀναβολῆς), καὶ τὴν στάσιν αὐξανομένην, καὶ προσθήκην ἀεὶ λαμβάνουσαν ἑώρα, καταστὰς εἰς μέσους, ἔλεξε τοιάδε. Τὸ περὶ τῶν αὐτῶν ἀεὶ διεξιέναι, καὶ ἀποκναίειν τοὺς ἀκούοντας τῷ καινολογεῖν παντάπασιν ἐναντίον ὄν, ὁμοίως ἔχει μέμψιν, ἄλλως θ' ὅταν οἱ ἀκούοντες οὐ λόγοις ὦσι μόνον πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς παρηκολουθηκότες ἐξ ὧν ἐσχήκασι σαφῆ καὶ φανερὰν τὴν ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων. Ὡς μὲν οὖν ἀδίκως πεπολέμημαι μετὰ τὴν βασιλέως τελευτήν, καὶ πολλὰς καὶ παντοδαπὰς ὑπέμεινα τὰς δυσχερείας, καὶ τὰς ἐπιβουλάς, καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ ὡς μετὰ τὴν τοσαύτην τῶν δεινῶν ἐπιφοράν, καὶ τοῦ κρείττονος B συναιρομένου, τοὺς ἀντιτεταγμένους σύμπαντας κεκρατηκὼς, οὐ τοῖς ἴσοις ἠμειψάμην, ἀλλ' ἐφιλονείκησα πᾶσαν ὑπερβολὴν προσθεῖναι τῇ μεγαλοψυχίᾳ, καὶ ὡς οὐ πάντα τἄλλα προεῖμαι μόνον εὐχερῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν, ὑπὲρ ἧς ἐδόκουν τὰ δεινὰ ὑπομεμενηκέναι βασιλείαν (ἴστε γὰρ δήπου σύμπαντες, ὡς τήν τε παῖδα τὴν ἐμὴν συνῴκισα τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ τῆς ἀρχῆς μετέδωκα εὐθὺς, καὶ βασιλίδα τὴν μητέρα τῆς προτέρας δόξης, καὶ τοῦ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι Ῥωμαίων δεσπότιν ἀπεστέρησα οὐδὲν), παρήσειν μοι δοκῶ, πάντων ὑμῶν σαφέστατα εἰδότων, καὶ οὐδεμιᾶς δεομένων περὶ ταῦτα ἀποδείξεως· ὅτι δὲ μετὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τὰς συμβάσεις οὐδενὸς ἠμέλησα τῶν καθηκόντων πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ C πᾶσαν ἐπεδειξάμην καὶ σπουδὴν καὶ εὔνοιαν, καὶ οὐδεμίαν οὐδενί ποτε πρόφασιν αὐτοῖς πολέμου παρεσχόμην, νῦν ἐναργῆ πειράσομαι τὴν ἀπόδειξιν τὴν ἐκ τῶν λόγων παρασχέσθαι. Εὐθύς τε γὰρ μετὰ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν τινῶν τῶν παρ' ὑμῖν μάλιστα ἐπιφανῶν δυσανασχετούντων, καὶ ἀναινομένων ὅρκους ἐπὶ δουλείᾳ παρέχεσθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς λογιζομένων, ᾧ πάσῃ δυνάμει πεπολεμήκασιν ἄχρι τότε, τούτῳ μετὰ τὸ δοκεῖν κεκρατηκέναι αὖθις ἑαυτοὺς ὑπάγειν, καὶ καταδουλοῦν, καὶ μὴ ταύτην ἐπιτιθέναι τὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ἐμοὶ μόνῳ τὴν δουλείαν ὀφείλειν δεομένων, οὐκ ἠθέλησα αὐτὸς, ἀλλ' αὐτοῦ τε ἕνεκα τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς εἰς βασιλέα τὸν γαμβρὸν εὐνοίας, τοὺς πολλοὺς ὑπὲρ ἐμοῦ πόνους καὶ κινδύνους D ἐκείνων ὑπεριδὼν, καὶ τῆς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀμυθήτου κακοπραγίας, ἀπειπάμην φανερῶς, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐκέλευον ἀναχωρεῖν, εἰ μὴ βούλοιντο καὶ βασιλεῖ τῷ νέῳ παρέχεσθαι τοὺς ὅρκους, καὶ δουλεύειν ἀκριβῶς, ὥσπερ οἴονται κἀμοὶ προσήκειν· ἐκείνῳ δὲ καὶ μᾶλλον, ὅσον ἐμοὶ μὲν οὐκ εἰς τοὺς παῖδας ἔγνωσται διαβιβάζειν τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ἐκεῖνον καταλείπειν κληρονόμον, ἐκείνῳ δὲ εἰς παῖδας, καὶ παῖδας παίδων διαβήσεται, ἃ καὶ ἔπραττον ἢ ἐκέλευον αὐτὸς, καὶ παρείχοντο τοὺς ὅρκους ὑπ' ἀνάγκης. Αὖθις δὲ τῶν βασιλίδι προσεχόντων τραπομένων τινῶν εἰς νεωτερισμοὺς, καὶ συνθεμένων ἀπάτῃ συναρπάσαντας τὸν νέον βασιλέα, διαβαίνειν ἐπὶ Γαλατᾶν, καὶ πόλεμον ἐγείρειν

solum sermone de iisdem docti sæpe fuerint, sed rebus ipsis quoque ea compererint, quæ certam ac manifestam urbis fidem conciliarunt. Me igitur, imperatore Andronico mortuo injuste, ut hostem, oppugnatum, multosque, et varios casus, insidias, pericula subiisse, et post tantos malorum turbines, nemine opitulante, adversarios vicisse, nec paria retulisse : sed omni ratione magnitudinem animi exaggerare studuisse, et non solum cætera omnia, sed et ipsum, pro quo infanda perpessus videbar, imperium reliquisse (scitis enim nimirum omnes, 852 quomodo et filia mea juniori imperatori collocata, collegam meum statim illum cooptarim, et Augustam ejus matrem priori appellatione, ut esset videlicet, et diceretur Romanorum domina, penitus non privaverim); hæc, inquam, silentio prӕterire mihi certum est, quando nemo vestrum adest, cui ea non sint notissima, ut proinde a me nullam probationem requirant. Quod autem post sancitum fœdus eorum dignitatem cordi habuerim, et omnia in eos officia, omneque benevolentiæ munus contulerim, nec ullam unquam in ullo belli occasionem suppeditarim, nunc evidenter conabor demonstrare. Protinus enim, ut bellum consopitum est, quibusdam inter vos illustrissimis id ægre ferentibus, et juniori imperatori obedientiam jurare detrectantibus, graveque et onerosum fore ratiocinantibus, qui cum totis viribus ad eum diem belligerassent, ei jam victo, ut appareret, rursum se subdere, ac subjicere, et orantibus, ne tali eos necessitate constringerem, sed mihi soli subjectionem debere sinerem, ego nolui, et amore honestatis atque justitiæ, et ipsius imperatoris generi mei exantlatos ab iis mea causa labores, adita discrimina, et diuturnam eorum, incredibilemque calamitatem parvipendens, libere denegavi : et solum Romanum vertere jussi, nisi etiam illis sacramentum vellent dicere, et subesse perfecte, quemadmodum ut mihi subessent, decere arbitrarentur. Imo vero illo perfectius, quod mihi non stat, imperium in filios transmittere : sed illum hæredem relinquere, qui id ad natos ac nepotes transmittet. Huic postulationi meæ, quanquam inviti, obsequentes juraverunt. Rursus, cum quidam de studiosis imperatricis rerum novarum cupidi inter se pacti essent, per fraudem adrepto secum juniore imperatore Galatam petere, et unde unde contracto exercitu bellum contra me concitare, illi quidem deprehensi, mercedem sceleris sui susceperunt. Qui vero animis parum æquis imperatori suberant, velut idoneam causam nacti, denuo jurisjurandi religione absolvi postularunt, et facere posse, quod ex re sua videretur. Ego vero ad hæc surdus imperatorem et matrem, tanquam nescios, quæ illi novitatis consilia coquerent, omni culpa liberavi, et postulatoribus præcepi, ut se continerent, nec Romanum imperium de integro ærumnis cumulandi prætextum quærerent. Cum nec sic quidem desinerent, sed Matthæo filio meo decepto persua-

sissent, ut 853 occupatis quibusdam urbibus, et parte quadam de toto imperio avulsa, suum sibi principatum institueret: nec amori paterno succubui, nec dissolute et oscitanter in hoc negotio, quasi minuto, nec singulari cura digno me gessi, sed omnimodis elaboravi, ut filium a cœptis illicitis abducerem, et missa insuper ejus matre, ut novis rebus supersedens, mihi, et genero imperatori se tuto subjiceret, perfeci. Atque istiusmodi complura me semper præstitisse, qui indagaverit, inveniet. Ex quibus clarissime liquet, me nec facto, nec cogitatione ausum, unde quispiam opinari queat, me illum imperio spoliare velle, quin contrarium potius, nempe me id agere, ut idipsum illi bene securum, ac stabile permaneat. At ille nequaquam parem mihi animum remensus est. Nam Thessalonicæ a me relictus, ut ejus civitatis custos, donec paratus et instructus redirem, malum custodem egit. Siquidem hominibus improbis, ac nefariis, et lucelli gratia non solum universum Romanum imperium, sed ipsum quoque, cui in hoc retinendo studere videbantur prodentibus, auscultans, mihi non dissimulanter bellum intulit: qui nihil non faciebam, quo imperium ei beatius, atque latius redderem, ruptoque quod mecum intercedebat fœdere, cum Crale societatem pactus est, tantum ut me sui amantissimum cruciaret. Ibi tum ego non statim ad ulciscendum insurrexi, neque meum erga illum amorem funditus abjeci: sed culpam omnem in impulsores conjeci: ei autem non ob ætatem modo, hominum nequam strophis, et fraudibus valde opportunam, sed, ut verum dicam, charitate victus, omnino ignoscendum putavi: legataque ejus matre tentavi omnia, quo illum a conatibus parum laudabilibus retraherem, et in priorem me amicitiam reducerem. Quod quidem illa, ut decuit, et quo spiritu illam decuit, effectum dedit. Ubi postea rogavit, sibi urbes privatim possidendas attribui quot vellet, quarum gubernationis nullam a me rationem posceretur, arbitratus sum parva illum magnifacere, nec id ex dignitate sua, dum haud longo post tempore universorum dominus futurus, paucis ante tempus imperitare concupisceret. Tamen cupiditati juvenis gratificandum ducens, dedi lubens, et honoris causa Didymotichum adjeci, urbem æquiparandam aliis, quas petebat, simul omnibus, quemadmodum ipsi probe nostis. 854 Byzantium cum venisset, quæcunque ex ejus officio essent, admonui, suasique ut mihi quo amiciorem haberet neminem, conjunctus, capitalem inimicum numeraret, qui secus me affectum illi persuadere niteretur: quando animi mei sincerissimi argumenta ex factis ipsis quavis oratione ad probandum firmioribus exstarent. Ita gaudens gaudentem ad provinciam suam emisi, et uxorem meam sequi jussi; usque adeo nihil ab illo metuebam mali. Et quia sciebam eum de fratre uxoris suæ sinistra sentire, putareque illum peculio suo insidiari, et

A ἐπ' ἐμὲ δύναμιν συμποριζομένους, ὅθεν ἂν ἐξῇ, οἱ μὲν, φωραθέντες, ἔδοσαν τῆς κακουργίας δίκην· ἐκεῖνοι δὲ οἱ βαρέως φέροντες τὴν ὑπὸ βασιλεῖ δουλείαν, ὥσπερ εὐλόγου προφάσεως εὐπορήσαντες, αὖθις ἠξίουν μὴ ἐνέχεσθαι τοῖς ὅρκοις, ἀλλ' ἀπολελύσθαι τῆς ἀνάγκης, καὶ πράττειν, ὅ τι ἂν δοκῇ συμφέρειν σφίσιν. Ἐγὼ δὲ οὐδ' ἄκροις ὠσὶ τὸν λόγον ἠνεσχόμην, ἀλλὰ βασιλέα μὲν καὶ τὴν μητέρα ἠξίουν ἐνέχεσθαι μηδεμιᾷ γραφῇ, ἅτε συνειδότας τοῖς νεωτερίσασι μηδὲν, ἐκείνους δὲ ἐκέλευον ἠρεμεῖν, καὶ μὴ πρόφασιν ζητεῖν, ἐξ ἧς αὖθις τὴν Ῥωμαίων ἐμπλήσουσι πολλῶν κακῶν. Ἐκείνων δὲ οὐδ' οὕτω πεπεισμένων, ἀλλὰ Ματθαῖον ἐξηπατηκότων τὸν ἐμὸν υἱὸν, καὶ πεπεικότων ἰδίαν συστήσασθαι ἀρχὴν πόλεις κατα- B σχόντα τινὰς, καὶ χώραν ἀποτεμόμενον τῆς ὅλης ἡγεμονίας, οὔτ' ἐνέδωκα διὰ τὸ πρὸς τὸν παῖδα φίλτρον, οὔτ' ἀμελῶς καὶ ῥαθύμως εἶχον περὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς μικρᾶς καὶ τῆς τυχούσης ἄξια φροντίδος· ἀλλὰ πᾶσαν πρόνοιαν ἐποιούμην ἀπάγειν τῶν ἀτόπων τὸν υἱὸν, καὶ πέμψας βασιλίδα τὴν αὐτοῦ μητέρα, μὴ τοιαῦτα ἔπειθον νεωτερίζειν, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐμοί τε, καὶ βασιλεῖ δουλεύειν τῷ γαμβρῷ. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἄν τις ἐξετάζων εὕροι διὰ παντὸς ἐμοὶ τοῦ χρόνου πεπραγμένα. Ἐξ ὧν ἔστι μάλιστα ἐναργεστάτην ἀπόδειξιν λαβεῖν τοῦ μηδὲν ἐμὲ μήτε πεπραχέναι, μήτε διανενοῆσθαι, ἐξ ὧν ἄν τις οἰηθείη τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐκεῖνον βούλεσθαι ἀποστερεῖν, τοὐναντίον μὲν οὖν ἅπαν πάντα πράτ- C τειν, ἐξ ὧν βεβαίως ἔχειν περιέσται. Ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ὤφθη κἀκεῖνος ἐμοὶ τὴν ἴσην εὔνοιαν διασώζων. Ἀλλ' ἐπὶ Θεσσαλονίκην ὑπ' ἐμοῦ καταλειφθεὶς, ὡς τὰ ἐκεῖσε πράγματα διαφυλάξων ἄχρις ἐπανήξω παρασκευασάμενος, οὐχ ἐφύλαξεν ὥσπερ ἔδει. Πειθόμενος γὰρ ἀνθρώποις φαύλοις καὶ διεφθορόσι, καὶ κέρδους ἕνεκα μικροῦ οὐ σύμπασαν μόνον τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ὑπὲρ οὗ ταῦτα πράττειν ἐδόκουν προϊεμένων, ἐμοὶ μὲν πόλεμον ἤρατο φανερῶς, ὃς πάντα ἔπραττον ὅπως αὐτῷ βελτίω καὶ μείζω ποιήσω τὴν ἀρχὴν, πρὸς Κράλην δὲ ἐτίθετο σπονδὰς, καὶ συμμαχίαν, καὶ τῶν ὄντων ἀφιστάμενος, ὥστε μόνον λυπηρὸς ἐμοὶ τῷ πάνυ μάλιστα φιλοῦντι φαίνεσθαι. Ἐγὼ δὲ οὐκ εὐθὺς πρὸς ἄμυναν ἐτρεπόμην, οὐδὲ τοῦ περὶ αὐτὸν D φίλτρου τὸ παράπαν οὐδὲν ὑφῄρουν· ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐνάγοντας πρὸς τὰ τοιαῦτα μάλιστα εἶχον ἐν αἰτίαις, ἐκείνῳ δὲ πολλὴν ᾤόμην δεῖν παρέχεσθαι συγγνώμην, οὐ διὰ τὴν ἡλικίαν μόνον ῥᾳδίαν οὖσαν ὑπὸ πονηρῶν παράγεσθαι ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰ δεῖ τι καὶ τἀληθὲς εἰπεῖν, νικώμενος ὑπὸ τοῦ φίλτρου, καὶ βασιλίδα τὴν μητέρα πέμψας, πάντα ἔπραττον ἐξ ὧν ἐνόμιζον ἀποστήσειν τῶν οὐ καλῶν ἐκείνων ἐπιχειρήσεων, καὶ πρὸς τὴν προτέραν ἐπανήξειν εὔνοιαν ἐμοί. Ἃ καλῶς ποιοῦσα πάντα ἔπραττεν ἐκείνη, καὶ μετὰ τοῦ προσήκοντος αὐτῇ φρονήματος. Δεηθέντος δὲ πόλεις αὐτῷ παρασχέσθαι ὅσας ἤθελεν, ὥστε ἄρχειν αὐτὸν ἰδίᾳ, καὶ μηδὲν εὐθύνεσθαι παρ' ἐμοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν, μικρολογεῖν μὲν αὐτὸ ᾤόμην, καὶ μὴ ἑαυτῷ προσήκοντα ποιεῖν μέλλοντα ὀλίγῳ

A ὕστερον συμπάντων εἶναι κύριον, ὀλίγων ἄρχειν δεῖσθαι πρὸ καιροῦ, προθύμως δὲ ὅμως παρεσχόμην δεῖν χαρίζεσθαι νομίζων τοῦ νέου τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ Διδυμότειχον προσετίθουν· εἰς φιλοτιμίαν ἀντίῤῥοπον οὖσαν πόλιν τῶν ἄλλων, ὧν αὐτὸς ᾐτεῖτο ὥσπερ δή που καὶ αὐτοὶ ἐπίστασθε σαφῶς. Γενομένῳ δὲ ἐν Βυζαντίῳ, πάντα τὰ δέοντα παρῄνουν, καὶ συνεβούλευον ἐξέχεσθαι ἐμοῦ παντὸς μᾶλλον φιλοῦντος, καὶ πολέμιον ἡγεῖσθαι φανερῶς ἐκεῖνον, ὃς ἂν ἐπιχειροίη πείθειν, ὡς κακὸς ἐγὼ περὶ αὐτὸν, τὴν ἐκ τῶν ἔργων ἔχοντι ἀπόδειξιν λόγου παντὸς ἰσχυροτέραν. Ἔπειτα ἐξέπεμπον χαίροντα χαίρων ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, καὶ βασιλίδα τὴν γυναῖκα συνέπεσθαι κελεύσας. Οὕτως οὐδὲν ὑπώπτευον δεινὸν περὶ αὐτοῦ. Εἰδὼς δὲ αὐτὸν οὐ καλὰς περὶ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἔχοντα
B ἐννοίας, ἀλλ' οἰόμενον ἐφεδρεύειν αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ τρόπῳ δή τινι μετάγειν ἐφ' ἑαυτὸν πειρᾶσθαι, ἀναγκαῖον μὲν ἐνόμιζον πρὸς Θρᾴκην καὶ αὐτὸς ἐλθὼν διαλύειν τὴν μικροψυχίαν, καὶ πείθειν ἀλλήλοις εὐνοεῖν· κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πρὸς Λατίνους πολέμου τότε, καὶ Βυζαντίου μὴ δυνάμενος ἀφίστασθαι, ἔπεμπον τὴν βασιλίδα ὡς πάντα πράξουσαν, ὅσαπερ ἂν ἐγὼ, καὶ διαλλάξουσαν ἀλλήλοις τοὺς υἱούς. Τὸ δ' ἐναντίως ἀπέβαινεν, ἢ αὐτὸς ᾤμην. Οὐ μόνον γὰρ οὐδὲν ἔπραττε τῶν δεόντων ὁ νέος βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ βασιλίδα τὴν γυναικὸς μητέρα ἄπρακτον ἀποπέμψαι, πρὸς πόλεμον ἐχώρησεν εὐθὺς, καὶ ἄλλας τε πόλεις ὑπηγάγετο, ἃς αὐτὸς οὐ παρεσχόμην, καὶ τῷ γυναικὸς ἐπεστράτευσεν ἀδελφῷ, οὐδὲν ἠδικηκότι πρότερον, καὶ
C κατακλείσας πρὸς τὴν ἄκραν Ἀδριανοῦ τῆς πόλεως ἐπολιόρκει, οὐ Ῥωμαίους μόνον ἄγων, ἀλλὰ καὶ βαρβάρους κατὰ συμμαχίαν. Ἐγὼ δ' ἐπεὶ μέλλειν οὐκ ἐνῆν, ᾗ τάχιστα εἶχον ἐν Ἀδριανοῦ γενόμενος, τὸν μὲν υἱὸν ἀπήλλαττον τοῦ κινδύνου, βασιλέα δὲ τὸν νέον οὐδὲν ἠνώχλουν πρότερον εἰς Διδυμότειχον ἀπηρκότα ἀλλὰ καὶ πρέσβεις πέμψας, ἐδεόμην καταθέσθαι τὸν πόλεμον. Ὁ δ' ὑπὸ τῶν ἀγόντων πεπεισμένος, καὶ τὴν ἐμὴν παραίνεσιν ἐν ὀλίγῳ θέμενος, οὐδὲν ἧττον ἢ πρότερον ἐπολέμει, καὶ ἄλλα τε ἔπραττεν ὅσα πολέμιον εἰκὸς, καὶ συμμαχίαν ἐκ Τριβαλῶν καὶ Μυσῶν μετεκαλεῖτο. Ἐπεὶ δ' ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκεῖνοι διεφθάρησαν, οὓς αὐτὸς μετεπεμψάμην ἐξ Ἀσίας, πρεσβείαν καὶ αὐτὸς πρὸς Σου-
D λιμὰν τὸν τῆς Περσικῆς ἡγούμενον ποιούμενος στρατιᾶς, ἐδόκει γὰρ αὐτῷ λυσιτελεῖν πείθειν ἐκεῖνον εἶναι μὴ πολέμιον αὐτῷ, ἔπεμπε καὶ γράμματα, ἐν οἷς ἐπιμνησθεὶς ἐμοῦ, οὐ βασιλέα προσηγόρευεν, ἀλλὰ Καντακουζηνὸν ἁπλῶς· ὃ μέγιστα ἐλύπησεν, ἀπόδειξιν ἐναργεστάτην οἠθέντα τοῦ μέχρι καὶ τοῦ δυνατοῦ, τὸν πόλεμον τὸν πρὸς ἐμὲ τηρεῖν ἀκατάλυπτον πεπεῖσθαι. Ἤδη δὲ τὰ τελευταῖα ταῦτα νῦν, ἐπεὶ μὴ μένειν πρὸς τὰς τῆς Θρᾴκης πόλεις ἠδυνήθη, οὐχ οἷός τε ὢν ἀντέχειν ἔτι πρὸς τὸν πόλεμον, πρὸς Τένεδον ἐπεραιώθη, καὶ συμπορισάμενος δύναμίν τινα ὀλίγην ναυτικὴν, ἐν τοῖς καιριωτάτοις ἐπεβούλευσεν· οὐ γὰρ ἴσον πόλεις, καὶ νήσους τὰς ὑπ' ἐμοὶ τελούσας ἴσως καταδουλοῦσθαι, καὶ αὐτῇ ἑστίᾳ ἐπελθεῖν. Τούτου δὲ ὄντος οὕτω δεινοῦ, ἕτερον

A illud quodam modo ad se transferre conari, ad medendum huic effeminato timori, et ad eos benevolentia mutua copulandos iter in Thraciam necessario mihi suscipiendum censui. Veruntamen Latino bello obstante, per quod Byzantio abesse non licebat, misi ad conjugem meam, quæ munus meum fungeretur, filiosque concordia inter se devinciret. Sed aliter cecidit, quam sperabam. Etenim Palæologus imperator, non modo officio suo prorsus defuit, sed etiam frustra dimissa imperator socru sua, mox ad arma venit; et cum alia oppida a me non data subegit, tum in fratrem uxoris, a quo nulla erat lacessitus injuria, cum Romanis Barbaros quoque duxit, eumque in arce Adrianopolitana conclusum obsedit. Ego, quoniam pro-
B crastinationi locus haud dabatur, quam citissime potui, Adrianopolim profectus, et filium periculo exemi: et Palæologo imperatori, qui paulo ante Didymotichum concesserat, molestiarum nihil creavi, quem per legatos uti bello temperaret, monui. Verum ille a sollicitatoribus suis inductus, spreta hortatione mea, haud secus ac prius bellum urgere perrexit, et cum alia, quæ solent hostes, perpetravit, tum auxilium ex Triballis advocavit. Quos postquam Barbari a me ex Asia accersiti contriverunt, ad sulimanum Persicarum copiarum ducem, cujus amicitiam sibi commodaturam credebat, legatos cum litteris misit, in quibus mei mentionem faciens, non imperatorem, sed tantummodo Cantacuzenum appellavit: id quod me momordit
C vehementer, interpretantem id signum manifestissimum, obdurasse, ut quoad posset, bellum contra me continuaret. Jam vero ad extremum nunc, quia in Thraciæ urbibus perseverare nequivit (amplius scilicet non valens resistere), Tenedum navigavit, conquisitaque manu navali exigua, caput rerum insidiose aggressus est.
855 Nec enim forsitan perinde est, urbes et insulas ditionis meæ subjugare, et ipsos imperii penates inopinato adoriri. Cum autem hoc ita grave sit, aliud longe gravius, et odiosius ausus est. Remigibus enim, et suæ præsertim triremis, conviciis in me debacchari impune permisit: quod neutiquam ausus fuisset, ut existimo, nisi fixum penitus apud
D animum haberet, immortale adversus me bellum gerere. Quod igitur a principio ad finem semper in omnibus eumdem me, meique similem illi præstiterim, nec arma ejus aliquando provocaverim, ex iis, quæ dixi, cuilibet fidem factam opinor. Quoniam autem ipse eorum nullo, quæ mihi acerba putaret fore, abstinuit, credo equidem e prudentibus fore nullum, qui jure me reprehendat, si nunc mutata sententia ipse decreta mea priora posthabuero: quando non levitate aliqua, nec temere illum, et sine causa contristari volens, sed ab eo coactus huc adducor. Quale enim est, illum petulanter in me insultare, et eniti modis omnibus, ut omnes intelligant, eum pacem aspernari: me autem velut sensu orbatum atque truncum, nullo

eorum quæ fiunt, commoveri? Quam igitur illi perpetuam in imperio successionem semper meditabar, et volebam, quantum in me esset, ea illum privare meum fuerit, nisi resipiscat, et antegressam nequitiam æquali bonitate compenset. Matthæum vero filium imperatorem designare non fuerit jam solum meum (nec enim hactenus unquam ulla res eo me impellere potuit, quamvis sæpe vos belli tempore, cum facti ratio maxime probabilis reddi poterat, istuc me rogaretis), sed vestrum in primis, qui hoc a me flagitastis, et in eo præcipuam propensionem ac studium demonstratis, cum ego nihilo minus justa simul, et vobis ipsis ac reipublicæ salutaria postulare vos judicarem. Faciam igitur quod petistis. Vestrarum autem partium erit, rata habere, quæ a me decernentur : et non hodie quidem ita lætum rei desiderium ostendere, cras autem, et perendie, si qua difficultas inciderit, mox aliam cantilenam canere. Talia quiritabatur, quorum caussa imperator quæ facturus esset, juste facturum se existimabat. Cæterum junior imperator in his iisdem post belli finem a socero incusatus, ut ita ejus abdicationis, et Matthæi subrogationis rationem quodammodo afferret, ad alia quidem respondere non poterat : quod autem in epistola ad Sulimanum Persam **856** imperatorem non appellasset, non se, sed scribam sustinere culpam autumabat : se multis implicitum sollicitudinibus, et distractum mille negotiis scribendo non adfuisse, sed imprudentius rubrica subsignasse. Similiter de probris ex triremibus nihil se scire, neque ea jaci voluisse, sed in media navi tunc versantem, quid in extremo protervius fieret, non sensisse. Sed hæc postea acciderunt.

A αὐτῷ πολλῷ δεινότερον, καὶ μεῖζον εἰς ἀπεχθείας λόγον ἐτολμήθη. Τοῖς γὰρ ἑπομένοις ναύταις, καὶ μάλιστα τοῖς ἐκ τῆς τριήρεος ἧς ἐπέβαινεν αὐτὸς, ἀδεῶς ἐφῆκεν ὑβρίζειν εἰς ἐμέ· ὃ οὐκ ἂν ἐτόλμησεν, ἐδόκουν, εἰ μὴ πεπεικὼς ἦν μάλιστα ἑαυτὸν ἀσύμβατον μέχρι παντὸς τὸν πόλεμον τηρήσειν. Ὡς μὲν οὖν ἄχρι τέλους ἀπ' ἀρχῆς ἴσον ἑαυτῷ καὶ ὅμοιον ἐν πᾶσιν ἐμαυτὸν τετήρηκα ἐγὼ, καὶ πρόφασιν οὐδεμίαν ἐκείνῳ πολέμου παρεσχόμην, πάντως οἴομαι πεπεῖσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων. Ἐκείνου δὲ οὐδενὸς τῶν ὅσα ᾤετο λυπεῖν ἀποσχομένου, οὐδένα τῶν νοῦν ἐχόντων οἴομαι ἐμοὶ δικαίως ἐγκαλέσειν, εἴ τι παρὰ τὰ δεδογμένα πρότερον πράξω νῦν μεταβαλών. Οὐ γὰρ εὐκολίᾳ τρόπων ἐπὶ τοῦτο B ἤχθην, οὐδ' εἰκῆ, καὶ μάτην ἐκεῖνον βουλόμενος λυπεῖν· ἀλλ' ἠναγκασμένος ὑπ' ἐκείνου. Τίνα γὰρ ἔχει λόγον ἐκεῖνον μὲν ὑβρίζειν εἰς ἐμὲ, καὶ πάντα τρόπον πειρᾶσθαι κατάδηλον ποιεῖν, ὡς ἀσυμβάτως ἕξει, ἐμὲ δὲ ὥσπερ πρὸς τὰ πραττόμενα ἀναισθητοῦντα, μηδὲν τῶν γινομένων οἴεσθαι δεινόν; Τὸ μὲν οὖν τὴν ἀεὶ μελετωμένην ἀεὶ διαδοχὴν τῆς βασιλείας, τό γε εἰς ἐμὲ ἧκον αὐτὸν ἀποστερεῖν ἐμὸν ἂν εἴη, εἰ μὴ μεταβάλοιτο, καὶ τῆς προτέρας κακίας ἀντίῤῥοπον ἐνδείξαιτο εὐγνωμοσύνην· τὸ δὲ Ματθαῖον τὸν ἐμὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα οὐκέτ' ἂν εἴη μόνον ἐμοῦ· οὐδὲ γὰρ οὐδέπω πρότερον ἄχρι νῦν τῶν πάντων οὐδὲν εἰς τοῦτο ἠδυνήθη ἀγαγεῖν, καίτοι πολλάκις ὑμῶν πολλὰ παρὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, ὅτε καὶ μάλιστα ἡ πρᾶξις ἂν C ἐδόκει τὸ εὔλογον διασώζειν, δεηθέντων περὶ τούτου· ἀλλὰ μάλιστα μὲν ὑμῶν τῶν δεομένων, καὶ πολλὴν ὑπὲρ τούτου τὴν προθυμίαν εἰσενηνεγμένων καὶ σπουδὴν, οὐχ ἧττον δὲ κἀμοῦ δίκαιά τε ὁμοῦ, καὶ σφίσι τε αὐτοῖς, καὶ τοῖς ὅλοις πράγμασι συμφέροντα κρίναντος ὑμᾶς αἰτεῖν. Πράξω μὲν οὖν ἐγὼ κατὰ τὴν ἀξίωσιν ὑμῶν. Ὑμέτερον δ' ἂν εἴη στέργειν τὰ ἐψηφισμένα, καὶ μὴ νῦν μὲν οὕτω προθυμεῖσθαι περὶ ταῦτα, ὀλίγῳ δὲ ὕστερον, εἴ τι προσπίπτοι δυσχερὲς ῥᾳδίως μεταβάλλεσθαι. Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς περὶ βασιλέως τοῦ νέου διειλέχθη, καὶ τοιαῦτα ἐγκλήματα ἐπῆγεν ἐξ ὧν ᾤετο δίκαια ποιεῖν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ὕστερον μετὰ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν τὰ ἴσα ἐγκαλούμενος ὑπὸ τοῦ κηδεστοῦ, ὥσπερ ἀπολογούμενος ὅτου ἕνεκα αὐτὸν μὲν ἀποχειροτονήσοι, τὸν δὲ υἱὸν Ματθαῖον ἀποδείξοι βασιλέα, περὶ μὲν τῶν ἄλλων οὐδὲν εἶχεν ἀντιλέγειν. Τοῦ μέντοι ἐν τοῖς πρὸς Σουλιμὰν τὸν Πέρσην γράμμασι μὴ προσηγορευκέναι βασιλέα οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὸν γεγραφότα ἔλεγε γεγενῆσθαι αἴτιον· αὐτὸν δὲ ὑπὸ πολλῶν φροντίδων συνεσχημένον, καὶ μυρίοις πράγμασι περιελκόμενον τὸν νοῦν, οὐκ ἐπιστῆσαι τοῖς γεγραμμένοις, ἀλλ' ἀπερισκέπτως τοῖς ἐρυθροῖς ὑποσημήνασθαι. Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν γεγενημένων ὕβρεων ὑπὸ τῶν τριηριτῶν οὐδὲν αὐτὸν εἰδέναι, μήτε βούλεσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ κοίλῃ νηῒ κατ' ἐκεῖνο χρόνου διατρίβοντα, μηδενὸς ᾐσθῆσθαι τῶν τετολμημένων ἔξω. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον.

CAPUT XXXVII.

Matthæus creatur imperator. Nomen Joannis in acclamationibus et sacris tacetur. Novus imperator Adrianopolim mittitur. Callistus in sedem ex monasterio revocatur et objurgatur. Cogentes se ad consecrandum Matthæum, excommunicat. Ejus pertinacia ad synodum et ad imperatorem, et in tabulas refertur. De successore eligendo consultatur, et canones citantur. Semet et superiores imperatores malæ fidei in eligendis episcopis coarguit imperator; libertatem eligendi episcopis reddit. Philotheus patriarcha creatur. Callistus Galatam, inde Tenedum ad Palæologum confugit.

Ut imperator filium imperatorem declarare constituit, post dies aliquot sermonis illius, præsente nobilitate in palatio est renuntiatus, pedibusque inductæ crepidæ purpureæ, et tiara lapillis, ac margaritis ornata, pro more capiti ejus impo-

D Τότε δὲ ἐπεὶ ἐπεψήφιζεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἀνάῤῥησιν Ματθαίου τοῦ υἱοῦ, μετά τινας τῆς διαλέξεως ἡμέρας, πάντων παρόντων ἐν τοῖς βασιλείοις, ὁ τοῦ βασιλέως ἀνηγόρευτο υἱὸς, καὶ τοῖς τε ποσὶν ὑπέδυ κρηπῖδας ἐρυθρὰς, καὶ πῖλον ἐπέθετο τῇ κεφαλῇ

λίθῳ τε κεκοσμημένον, καὶ μαργάροις, ὥσπερ ἔθος A βασιλεῦσι, καὶ πρός τε τὰς εὐφημίας συνηριθμεῖτο τοῖς βασιλεῦσι, καὶ ἐν ταῖς γιγνομέναις μνήμαις τῶν βασιλέων πρὸς τοῖς ἱεροῖς. Βασιλέα δὲ τὸν Ἰωάννην ἐκέλευε βασιλεὺς ὁ κηδεστὴς ἔν τε ταῖς μνήμαις ἀποσιωπᾶσθαι κἀν ταῖς εὐφημίαις. Ἄνναν μέντοι τὴν βασιλίδα, καὶ τὸν θυγατριδοῦν Ἀνδρόνικον τὸν βασιλέα εὐφημεῖσθαι ὥσπερ πρότερον, καὶ μνημονεύεσθαι ἐκέλευεν ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις. Οὐ μὴν αὐτοῦ παντάπασιν ἀφεῖλε καὶ τὴν προσηγορίαν· ἀλλ' εἴ ποτε περὶ ἐκείνου ποιοῖτο λόγον, βασιλέα προσηγόρευεν ἐπὶ πολλῶν. Ἐκ τοιούτων μὲν αἰτιῶν ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων ἐκινήθη πόλεμος, καὶ ηὔξητο ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, καίτοι πρότερον ὅλῃ γνώμῃ παρεσκευασμένον τῆς ἀρχῆς διάδοχον τὸν νέον καταλείπειν Ἰωάν- B νην, ἠναγκάσθαι καὶ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα· μετὰ μέντοι τὴν ἀνάῤῥησιν Ματθαίου τοῦ νέου βασιλέως ἐκεῖνον μὲν εἰς τὴν Ἀδριανοῦ ἐξέπεμπεν αὖθις ὁ πατὴρ, αὐτὸς δὲ ὑπελείπετο ἐν Βυζαντίῳ, καὶ τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην ὡς μάλιστα ἐνῆν εὐτίθεσθαι ἐτίθετο διὰ σπουδῆς. Συνεώρα γὰρ ἤδη κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην δέον ὂν Ματθαῖον τὸν νέον βασιλέα τῷ μύρῳ χρίεσθαι κατὰ τὸ ἔθος. Τοιγαροῦν καὶ μετεπέμπετο τοὺς ἀρχιερέας, ὅσους μάλιστα ἐνῆν, ἐκ τῶν κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεων. Εἶτα ἐπειδὴ παρῆσαν, καὶ τοὺς ἐν Βυζαντίῳ διατρίβοντας ἅμα τοῖς ἔξωθεν ἐπιδεδημηκόσι κελεύσας, ἐν βασιλείοις συνελθεῖν, ὅ τι δέοι πράττειν περὶ Καλλίστου τοῦ πατριάρχου πάντων ἐπυνθάνετο κοινῇ. Τῶν δ' ἀπὸ C συνθήματος δέον εἰρηκότων εἶναι πέμπειν πρὸς ἐκεῖνον, καὶ καλεῖν ἐπὶ τὸν θρόνον, ἐπειδὴ μηδὲν ἐγκαλοῖτο ὑπὸ μηδενὸς αὐτίκα τε ἐπείθετο ὁ βασιλεὺς, καὶ πρεσβείαν πρὸς ἐκεῖνον ἐποιεῖτο. Δύο γὰρ τῶν ἀρχιερέων ἀπολεξάμενος, τὸν Αἴνου Δανιὴλ, καὶ Ἰωσὴφ τὸν Τενέδου, καὶ τοσούτους ἑτέρους τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ κλήρου τῆς Βυζαντίων ἐκκλησίας, Καβάσιλαν τὸν σακελλίου, καὶ Περδίκην τὸν σκευοφύλακα, ἔπεμπεν εἰς τὴν μάρτυρος τοῦ Μάμαντος μονὴν πρὸς πατριάρχην, καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους ἐκάλει καὶ τὴν ἀρχὴν, οὐδένα γὰρ εἶναι τὸν ἀφῃρημένον, ἔφασκέ τε βέλτιον μὲν εἶναι μὴ ἀπερισκέπτως οὕτω χωρεῖν ἐφ' ἃ μὴ δεῖ, μηδ' ἀβουλίᾳ χρώμενον, τῶν μὲν θρόνων ἀφίστασθαι ἑκόντα, καὶ τοῦ ποιμνίου, αὐτὸν δὲ τὰ μηδὲν προσήκοντα περιεργαζόμενον, D ἄλλοτε ἄλλοθι διατρίβειν μηδὲν ποιοῦντα τῶν δεόντων. Εἰ γὰρ ἔμενεν ἐπὶ τοῦ προσχήματος, καὶ συνεβούλευε μὴ τὸν υἱὸν ἀναγορεύειν, αἰτίας τινὰς ἀναγκαίας τοῖς λόγοις προστιθεὶς, ἴσως ἂν καὶ διεκώλυσε· νῦν δ' οὐχ ἥκιστα καὶ τοῦτ' ἂν εἴη τῶν πεισάντων ἓν χωρεῖν ἐπὶ τοιαῦτα, ὅτι μὴ λόγοις καὶ παραινέσεσιν, ἴσως δὲ καὶ ἱκεσίαις ὥσπερ ἔδει, ἀλλὰ βίᾳ καὶ ὥσπερ ἰσχύϊ τινὶ κωλύσειν ἐπεχείρησεν. Ἐπεὶ ἀναλυθῆναι τὰ γεγενημένα οὐκ ἐνδέχεται, οὐδὲν ἂν ἡ διχοστασία ἔτι καὶ ἡ ἔρις συμβαλεῖται, ἀλλὰ δέον αὐτὸν ἐπὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν οἰκείαν ἀρχὴν ἐλθόντα, τὸν νέον βασιλέα καὶ τῷ μύρῳ χρίειν, ὥσπερ ἔθος· οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοῖς ἄλλοις παρασήμοις κοσμηθέντα μὴ καὶ τὸν ἀρχαῖον τρόπον στέφεσθαι.

sita: faustæ acclamationes insonuerunt, et in sacris ejus, ut reliquorum imperatorum frequentari cœpta memoria. Joannis autem nomen in acclamando, atque inter sacra socer tacere jussit, et Annæ imperatrici, ac nepoti Andronico acclamari, ut prius, et in sacrificio missæ eosdem nominari. Non tamen omnino ei vocabulum auferens, si quando apud plures de illo loqueretur, imperatorem appellitabat. Talibus igitur ex causis mutuum inter imperatores bellum exarsit, itaque crevit, ut Cantacuzenus, tametsi antea mente tota Joannem imperii successorem relinquere paratus esset, Matthæum filium hoc honore dignari compulsus sit; quem statim Adrianopolim misit, ipse Byzantii manens, controversiæ, quæ sibi cum patriarcha exstiterat, finem quam optimum imponere studebat sedulo. Intelligebat enim, jam plane Matthæum novum imperatorem usitato more inungi oportere. Proinde et episcopos, quotquot commodissime poterat, ex urbibus Thraciæ accersebat. Eos præsentes, simul cum iis qui Byzantii degebant, **857** in palatium convenire jussit: ibi eos communiter quid Callisto patriarcha faciendum esset, interrogavit. Quibus de compacto respondentibus, in thronum revocandum, quandoquidem a nemine accusaretur, illico amplectens consilium imperator, duobus episcopis selectis, Daniele Æni, et Josepho Tenedi, totidemque aliis de cleri Byzantini principibus, Cabasila nempe sacrarum ædium, et Perdica sacrorum vasorum præfectis, eos in monasterium Mamantis martyris ad patriarcham mittit, et ad sedem potestatemque revocat, quam illi nemo adhuc abstulerit: et melius esse, non ita improvide procedere, quo non oportet, neque præter rationem cum sede gregem velle desertum ire: et quæ nihil attinent curiose sectantem, nunc hic, nunc ibi, munus suum prætermittentem, commorari. Si enim in eo quod pertendebat perstitisset, filiumque non esse imperatorem salutandum argumentis quibusdam necessario concludentibus docuisset, forsitan cœpta impediturum fuisse. Nunc istuc non postremum numerari posse ex iis quæ rem persuaserunt, quod non verbis et admonitionibus, forte nec divinis precibus, ut oportebat, sed vi, et velut machina aliqua negotium disturbare visus sit. Quia vero præterita corrigi nequeant, dissensionem et contentionem nihil amplius profuturam, sed ad sedem suam regressum, imperatorem novum pro recepta consuetudine sacro oleo inungere debere. Haud siquidem fas esse cæteris insignibus ornatum, non etiam antiquo more corona cohonestari. Hæc ad Callistum per oratores imperator, eaque episcopi omnes approbarunt. Patriarcha legatione audita, ad rem quidem nil respondit; sed eum qui sibi propter hoc necessitatem imponeret, anathematis carmine devovit. Tum Daniel Æni episcopus iratus, cum propter anathematismum ab ipso pronuntiatum, hortari illum ad ea quorum gratia venerat, supervacuum, cum justitia

autem consentiens putaret, si neque per se, ac sponte gradum suum recipere vellet, neque ab alio cogi ullo modo posset, alium ejus sedi præficere : Igitur, inquit, aliud nihil te tam obstinato relinquitur, quam ut loco tuo alium patriarcham in Ecclesiam introducamus. Et patriarcha : Id maxime velim, inquit. Sic legati ad imperatorem, et conventum revertentes, ejus responsum referunt. Perdicas vero ait, patriarcham anathemate illum feriisse, qui se propter hoc cogeret : **858** quid autem sibi velit *propter hoc*, se ignorare. Tum collegæ legati affirmare, nihil aliud esse *propter hoc*, quam ad Ecclesiæ gubernacula redire, quod constanter recuset, eaque nec libens, nec coactus repetiturus sit. Consentientibus in eo legatis, imperator Ecclesiæ notario mandavit, omnia tabulis consignare, ne qua in posterum de dictis controversia nasceretur, si ad trutinam vocarentur. Post ista episcopis in quæstione ponentibus, quisnam ad Ecclesiæ clavum admoveretur, quando ille ne quis apud se super hoc ullum verbum ederet, sacra detestatione vetuisset, de episcoporum quidem electione, ait imperator, primorum Ecclesiæ magistrorum, Christi videlicet discipulorum, et qui eorum vestigiis incesserunt, sanctorum Patrum leges (nempe ut congregati uno in loco episcopi, Spiritus sancti gratiam de cœlo implorent, multisque precibus Deum suppliciter propitient, ut eis designet, qui recte, et juste, et ex ejus beneplacito maxime fideles Ecclesiæ moderetur, pro qua ipse nostrum similis factus, et humanam imbecillitatem indutus, sanguinem suum fudit, atque ita quem ipse revelaverit, legant, tribusque propositis, qui in primis digni videantur, imperatori unius electionem concedant, quemque ipse elegerit, hunc Ecclesiæ pastorem creent) nec ipse hactenus nescivi, et cuique vestrum reor esse perspectissimum. Quemadmodum vero in reliquis peccatis amat contingere, ut quamvis nos peccare non nesciamus, tamen vitiosa ducti consuetudine, aut blandimento voluptatis decepti, sponte in mala præcipitemus, et affectionibus illaudatis nos subjiciamus : sic etiam in episcopis eligendis usu venit. Cum namque sciamus, nefas esse, nos prius apud animum decernere, cui velimus Ecclesiæ rationes committere, postea nugantes aperte, et Deum irridentes, sinere vos supernam invocare gratiam, et eum nos legere, quem ipsum multo ante non verbis tantum, sed opere ipso insuper legeramus, nihilominus male, et stulte audaces sumus, quod non solum a me factum est sæpius, sed et a superioribus Romanorum imperatoribus, si non omnibus, at certe pluribus. Verum de illis ob majoribus debitam reverentiam nihil sinistrum loquar; me autem a memetipso quasi omnibus calculis injuriæ, et iniquitatis erga Deum convinci aio. **859** Et quia vitium meum agnovi, meque ipse damnavi, superest hoc unum, opinor, Deum ob commissa placare, ac de cætero cavere diligentissime, ne in eadem mala incurram, nisi morbo ægrotare velim

A Τοιαῦτα μὲν πρὸς Κάλλιστον τὸν πατριάρχην διὰ τῶν πρέσβεων ἐμήνυεν ὁ βασιλεὺς ὀρθῶς ἔχειν τὰ εἰρημένα, καὶ τῶν ἀρχιερέων ἁπάντων συνεπιψηφισαμένων. Πατριάρχης δὲ ἐπεὶ τοὺς βασιλέως λόγους ἤκουε, πρὸς ἔπος μὲν ἀπεκρίνατο οὐδέν· ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἐπιθήσοντος αὐτῷ ἀνάγκην ἐπὶ τούτῳ ἐξεφώνει χωρισμὸν ἀπὸ Θεοῦ. Δανιὴλ δὲ τοῦ τῆς Αἴνου τὴν ἱεραρχικὴν ἰθύνοντος ἀρχὴν δυσχεραίνοντος ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, καὶ τό τε προτρέπεσθαι πατριάρχην ἐφ' ἃ ἐπέμφθησαν ἀπεγνωκότος διὰ τὴν ἐπιφωνηθεῖσαν ἐπιτίμησιν, δίκαιόν τε οἰηθέντος εἰ μήθ' ἑκὼν εἶναι πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτὸς χωροίη, μήτ' ἀναγκάζειν αὐτὸν ἐξείη μηδενὶ, ἕτερον τοῖς θρόνοις ἐφιστᾷν. Οὐκοῦν, εἶπεν, οὐδὲν ἕτερον σοῦ τοιαῦτα ἰσχυριζομένου λείπεται, ἢ πατριάρχην ἕτερον ἀν-
B τεισάγεσθαι τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ πατριάρχης δὲ, Καὶ μάλιστα βουλοίμην, εἶπεν. Ἐπὶ τούτοις δὲ οἱ πρέσβεις πρὸς βασιλέα, καὶ τὴν σύνοδον ἀναστρέψαντες, ἀπήγγελλον ὅσα πατριάρχης ἀποκριθείη πρὸς τοὺς λόγους. Περδίκας δὲ, τῶν πρέσβεων εἷς, τὸν ἀφορισμὸν εἶπεν ἐκπεφωνηκέναι τὸν πατριάρχην κατὰ τοῦ ἐπιθήσοντος αὐτῷ ἀνάγκην ἐπὶ τούτῳ· ἀγνοεῖν δὲ ὅ τι βούλοιτο αὐτῷ τὸ ἐπὶ τούτῳ. Οἱ συμπρέσβεις δὲ οὐδὲν ἕτερον βούλεσθαι ἰσχυρίζοντο τὸ ἐπὶ τούτῳ εἶναι, ἢ ἐλθεῖν αὖθις ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς βεβαίως αὐτὴν ἀπειπαμένου, καὶ μήθ' ἑκόντα εἶναι μήτε βιασθέντα βουλησόμενον αὖθις ἐπανήκειν πρὸς αὐτήν. Οἱ μὲν οὖν πρέσβεις τοιαῦτα διενεχθέντες, συνέβησαν αὖθις πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκέλευε τὸν τῆς Ἐκκλησίας ὑπογραμματέα πάντα
C γράφειν, ἵνα μή τις ᾖ περὶ τὰ εἰρημένα ὕστερον ἀμφιβολία, εἴ ποτε δεηθείη ἐξετάσεως. Μετὰ τοῦτο δὲ τῶν ἀρχιερέων ἐπὶ τὸ τίνα χρὴ τῆς Ἐκκλησίας τραπομένων προϊστᾷν, οἷα δὴ τοῦ καθεστηκότος φανερῶς ἀπειπαμένου, καὶ ἀνάγκην ἐπιτεθεικότος, ὥστε περὶ τῶν ἴσων λόγον κινεῖν μηδένα πρὸς αὐτόν. Τοὺς μὲν περὶ τὴν τῶν ἀρχιερέων, εἶπεν ὁ βασιλεὺς, ἐπιλογὴν παρά τε τῶν πρώτων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, καὶ τῶν κατ' ἴχνος ἐκείνοις ἑπομένων θείων πατρῶν κειμένους νόμους (ὡς χρὴ τοὺς ἐπισκόπους ἐν ταυτῷ γενομένους, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἄνωθεν ἐπικαλεσαμένους, μετὰ τὸ πολλαῖς πρότερον εὐχαῖς, καὶ ἱκεσίαις ἐξιλάσασθαι Θεὸν, ὥστε φανερὸν αὐτοῖς ποιῆσαι τὸν
D ὀρθῶς καὶ δικαίως, καὶ ὡς μάλιστα Θεῷ κεχαρισμένως προστησόμενον τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν, ὑπὲρ ἧς αὐτὸς ἐξέχεε τὸ αἷμα γενόμενος ὅπερ ἡμεῖς, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἐνδεδυμένος, οὕτως ἐπιψηφίζεσθαι ὃν ἂν αὐτὸς ἀποκαλύπτῃ· περιστήσαντας δὲ ἐν τρισὶ τοῖς μάλιστα δοκοῦσιν ἀξιόχρεω τὴν ψῆφον, οὕτως ἐπιτρέπειν βασιλεῖ τὴν αἵρεσιν ἑνός· ὃν δ' ἂν αὐτὸς ἕλοιτο, τοῦτον ἀποδείκνυσθαι προστάτην τῆς Ἐκκλησίας) οὔθ' αὐτὸς ἠγνόουν ἄχρι νῦν, οὔτ' ὑμῶν οἴομαι οὐδένα μὴ σαφέστατα εἰδέναι· οἷα δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἁμαρτημάτων φιλεῖ συμβαίνειν, ὅτι καίτοι μὴ ἀγνοοῦντες ὅτι ἁμαρτάνομεν, ὅμως ὑπὸ πονηρᾶς ἀγόμενοι συνηθείας, ἢ τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς ἐξαπατώμενοι περιπίπτομεν ἑκουσίως τοῖς κακοῖς, καὶ τοῖς φαύλοις πάθεσι καταδουλοῦμεν

ἑαυτοὺς, τοῦτ' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν τῶν ἀρχιερέων A ἐπιλογὴν ἡμῖν συμβαίνει. Σαφέστατα γὰρ εἰδότες ὡς ἀθέμιτον αὐτοὺς πρότερον ἐπιψηφισαμένους, ὃν ἂν ἐθέλωμεν αὐτοὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐγχειρίζειν, ἔπειτα βωμολοχοῦντας ἄντικρυς, καὶ κατειρωνευομένους τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπειν ὑμῖν τὴν ἄνωθεν ἐπικαλεῖσθαι χάριν, καὶ τοῦτον ἐπιψηφίζεσθαι, ὃν αὐτοὶ πολλῷ πρότερον οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγμασιν ἐπεψηφισάμεθα αὐτοῖς, ὅμως τολμῶμεν κακῶς καὶ ἀνοήτως, καὶ τοῦτο οὐκ ἐμοὶ μόνον εἴργασται πολλάκις, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρότερον Ῥωμαίων βεβασιλευκόσιν, εἰ μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς γε πλείοσι. Περὶ μὲν οὖν ἐκείνων φαῦλον αἰδοῖ τῶν προγόνων οὐδὲν ἐρῶ· ἐμαυτὸν δ' ἁπάσαις ψήφοις ταῖς παρ' ἐμαυτοῦ ἀδικοῦντα καὶ ἀγνωμονοῦντα περὶ τὸν Θεὸν φαίην ἂν ἁλίσκεσθαι σαφῶς. Οὕτω δ' ἐμαυτοῦ B κατεψηφισμένον, καὶ συνεγνωκότα τὴν κακίαν, οὐδὲν, οἶμαι, λείπεται ἢ περὶ μὲν τῶν προτέρων ἐξιλάσκεσθαι Θεὸν, τοῦ λοιποῦ δὲ πρόνοιαν ποιεῖσθαι πᾶσαν, καὶ σπουδὴν μὴ τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν κακοῖς, εἰ μὴ βουλοίμην ἀνίατα νοσεῖν, καὶ τυφλώττειν ἑκόντι πρὸς τὰ καὶ λαμπρότερον ἡλίου λάμποντα καλά. Τοιγαροῦν ὑμῖν ζητήσεως περὶ πατριάρχου προκειμένης νῦν, τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν ἀποδίδωμι, οὐχ ὑμῖν μᾶλλον ἢ τῷ Θεῷ, ᾧ μελήσει μάλα τὸν καλῶς τῆς Ἐκκλησίας προστησόμενον ὑμῖν ἀποκαλύπτειν. Ὕστερον δὲ καὶ αὐτὸς ἕνα τῶν τριῶν ἐπιψηφιοῦμαι, ὥσπερ ἔθος. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς, τοῖς ἀρχιερεῦσι διειλέχθη, καὶ ἐκέλευεν ἐν ταυτῷ γενομένους ὅπῃ ἂν δοκῇ, τὸν ἀρχαῖον τρόπον τὴν πατριάρχου ποιεῖσθαι ἐκλογήν· εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ C ἐκείνων γενομένων ἐν ταυτῷ, καὶ περὶ τοῦ προκειμένου σκεπτομένων, αὖθις ὁ βασιλεὺς πέμψας, τῶν τε τῇ προτεραίᾳ εἰρημένων ἀνεμίμνησκε, καὶ παρῄνει πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν, ὡς αὐτοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἀρκοῦσαν πεποιημένου τὴν ἀπολογίαν, παντάπασιν αὐτοῖς τῆς αἱρέσεως τῆς πατριάρχου παρακεχωρηκότος, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδεδειγμένου τὴν γνώμην φανερῶς. Ἐκεῖνοι δὲ πολλὰς ὁμολογήσαντες χάριτας τῷ βασιλεῖ τῆς περὶ τὰ θεῖα εὐλαβείας, καὶ τῆς περὶ αὐτοὺς αἰδοῦς, καὶ ἐπευξάμενοι ἀγαθῶν πολλῶν ἑσμὸν, ἔπειτα τὴν θείαν χάριν ἐπικαλεσάμενοι τοῦ Πνεύματος, ἐπελέξαντο τρεῖς, Φιλόθεόν τε τὸν τῆς Ἡρακλείας ἀρχιερέα, καὶ τὸν Φιλαδελφείας Μακάριον, καὶ Νικόλαον τὸν Καβάσιλαν, ὄντα ἔτι ἰδιώτην, καὶ γράψαντες, πέμπουσι τῷ βασιλεῖ τὰ ὀνόματα τῶν ᾑρημένων· βασιλεὺς δὲ εἵλετο τῶν ἄλλων μᾶλλον τὸν Φιλόθεον· καὶ οὐ πολλῷ ὕστερον πάντων, ὅσα νενόμισται τετελεσμένων, πατριάρχης ἀπεδείκνυτο, καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν πράγματα χρόνον μέν τινα διῴκησεν ἐκβληθεὶς τῆς ἀρχῆς μετ' οὐ πολὺ, ὥσπερ ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγῳ, μάλιστα δὲ θαυμασίως, καὶ σὺν λόγῳ τῷ προσήκοντι, καὶ πᾶσαν ἐπιδεδειγμένος ἐπιείκειαν, καὶ βίου περιφάνειαν, καὶ λόγου. Κάλλιστος δὲ ὁ πατριάρχης χρόνον οὐκ ὀλίγον τῇ μάρτυρος τοῦ Μάμαντος μονῇ ἐνδιατρίψας, πρῶτα μὲν διεδίδρασκεν εἰς Γαλατᾶν, καὶ χρόνον τινὰ ἐκρύπτετο ἐν τοῖς Λατίνοις. Ἔπειτα αὐτῶν πραττόντων, εἰς Τένεδον ἀφῖκτο πρὸς τὸν νέον βασιλέα, καὶ πολλῆς ἐτύγχανε τῆς εὐμενείας, οἷα δὴ ὑπὲρ ἐκείνου τὴν τοσαύτην κακοπραγίαν ᾑρημένος.

insanabili, et de industria in rebus honestis, ipsoque etiam sole clarioribus cæcutire Proinde cum nunc de patriarcha nominando quæratur, veterem vobis libertatem restituo. Nec tam vobis, quam Deo, cui magnæ curæ erit, qui bene Ecclesiæ præfuturus sit, vobis revelare. Postea ego quoque unum ex tribus, ut mos est, decernam. Hæc in conventu imperator dixit, qua nimirum ratione ritu veteri patriarcha eligendus esset. Cum postridie denuo coivissent, et super negotio consultarent, iterum misit imperator, qui eos pridie dictorum admoneret, hortans uti agerent sedulo: se enim, quomodo apud Deum se tueretur, dum electione patriarchæ ipsis penitus cessisset invenisse, et mortalibus universis quid sentiret demonstrasse. Illi honorifice gratiis actis pro ejus erga Deum pietate, et erga ipsos reverentia, bonorumque multorum cumulum comprecati, divina sancti Spiritus gratia invocata, tres eligunt, Philotheum Heracleæ, Macarium Philadelphiæ episcopos, et privatum adhuc Nicolaum Cabasilam, electorumque nomina imperatori scripta mittunt, qui Philotheum maluit; et is non diu post legitimis omnibus servatis, patriarcha consecratus, Ecclesiam aliquandiu administravit; nam gradu suo brevi depulsus est, ut infra memorabimus. Administravit autem eximie, atque ut par fuit, cum summa lenitate, moribus, et sermone inclytus. Callistus patriarcha cum perdiu in monasterio Mamantis martyris delituisset, primum quidem Galatam confugit, ubi ad tempus inter Latinos se abdidit. Inde eorum opera Tenedum ad juniorem imperatorem pervenit, a quo perbenevole habitus est, ut qui ipsius causa tantam ærumnam sibi paravisset.

860 CAPUT XXXVIII.

Matthæus cum uxore coronatur. Pergamenus Tenedius auctor defectionis insulanis, vinctus Thessalonicam mittitur. Persas Zympen castellum obtinentes, pecunia e Thracia educit Cantacuzenus. Terræmotus maritimas Thraciæ urbes prosternit. Calamitas populorum. Barbari cum præsidio urbes occupant. Humanitas navarchi Byzantini. Sulimanus perfidus colonias in Thraciam deducit. Ejus in reparanda Calliopoli studium. Mœsos vastat Cantacuzenus, ab Orchane urbes repetit. Sulimani excusatio refellitur. Patris hortatu oppida reddit. Cantacuzenus vitam monasticam parturit.

Ἐπεὶ δὲ ὁ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν θόρυβος ἐπέπαυτο, καὶ πᾶσαν εἶχε τάξιν καὶ εὐαρμοστίαν, Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς γενόμενος ἐν Βυζαντίῳ ἅμα βασιλίδι τῇ συ-

Sedato in Ecclesia tumultu, cum omnia ordinem suum, numerumque obtinerent, Matthæus imperator una cum conjuge in templo Deiparæ in Bla-

chernis a Philotheo patriarcha et patre, more antiquo coronatus est, qui similiter pro more conjugem coronavit. Hæc Byzantii. Palæologus junior imperator erat Thessalonicæ cum matre et uxore imperatricibus, tenebatque Tenedum insulam, præfecto ibi relicto quodam Martino Italo cum Thessalonicam discederet, ubi apud eum diu diversatus est Tenedius quidam, homo opulentissimus, Pergamenus nomine, qui postea Tenedum Thessalonica fugiens, cæteris quoque insulanis persuasit, ut a juniore imperatore desciscerent. Ita expulso prætore, quem ille constituerat, suis quodammodo legibus vivebant. Comperta defectione imperator junior, instructis triremibus Thessalonica in Tenedios navigat; Tenedii prompte Pergamenum tradunt, et ad fidem redeunt, quem vinctum Thessalonicam deportari, et ibi custodiri jubet, ipse cum uxore Helena in insula victitat. Porro Cantacuzenus imperator inique sustinens, in Thraciæ urbibus sedes ac domicilia Persas habere (occuparant enim munitum quoddam oppidum Tzympen appellatum ut docuimus), vi quidem, et armis eos pellere non est aggressus, quod se tantæ multitudini Barbarorum imparem sciret, Romanis civili bello consumptis. Alia autem quadam via Romana provincia eos exigere meditatus est, missaque ad Orchanem generum legatione, rogavit, uti castellum illud sibi redderet, et Barbaros e Thracia revocaret : præter jus enim et amicitiam facere, dum in medio Romanorum solo oppidum possideret. Eo Sulimanum filium prætendente, qui id obtineret, **861** atque compensationem aliquam postularet, dena aureorum millia imperator libenter numeraturum se spopondit. Brevi aurum misit; Persæ vicissim miserunt, qui ei oppidum proprium traderent. Rebus sic euntibus (ut sunt judicia Dei) nec opinato immanis superveniens terræmotus, vere ineunte, prima face, maritimas Thraciæ urbes propemodum omnes evertit. Non solum quippe domus supra habitatores corruentes, multos obtriverunt; sed etiam oppidorum mœnia ab imis fundamentis prostrata sunt. Populi, quos ruinæ non operuerant, videntes se neque muros collapsos facile posse instaurare neque incursantibus Barbaris fore pares, metuentesque, ne in servitute ab illis raperentur, assumptis liberis, et uxoribus, nocte illa ad proximas urbes, quas terræ concussu non concidisse arbitrabantur, contendebant. Exsistentibus vero imbribus, nivibus, et incredibili frigore, alii algore enecabantur (mulieres præsertim, et infantes), reliqui, paucis exceptis, quotquot frigore superato ad urbes integras perfugiebant, omnes a Barbaris occurrentibus intercepti sunt. Siquidem illi cognito urbium mœnia corruisse, opinati rem ipsam, aut fugientium scilicet se potituros; aut si manerent, muris prolapsis eos devicturos, diluculo in eos ibant. Ita factum, ut et fugientes caperent, et in omnibus oppidis præsidia collocarent. Calliopolis autem ma-

A ζύγῳ, κατὰ τὸν ἐν Βλαχέρναις τῆς Θεομήτορος ναὸν ἐστέφετο κατὰ τὸ ἔθος ὑπὸ Φιλοθέου τοῦ πατριάρχου καὶ βασιλέως τοῦ πατρός· ἔστεφε δὲ καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ ἔθος τὴν γυναῖκα. Τοιαῦτα μὲν ἐπράττετο ἐν Βυζαντίῳ. Παλαιολόγος δὴ ὁ νέος βασιλεὺς ἦν μὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ μετὰ τῶν βασιλίδων, τῆς μητρὸς καὶ γυναικὸς, εἶχε δὲ καὶ Τένεδον τὴν νῆσον ὑφ' ἑαυτὸν, ἡγεμόνα ταύτῃ καταλιπὼν Ἰταλόν τινα Μαρτῖνον ἀπαίρων εἰς Θεσσαλονίκην. Περγαμηνὸς δέ τις τῶν Τενεδίων ὁ μάλιστα δυνατώτατος ἐν Θεσσαλονίκῃ συνῆν τῷ νέῳ βασιλεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον, ἔπειτα ἐκεῖθεν διαδρὰς, καὶ γενόμενος ἐν τῇ Τενέδῳ, ἔπεισε καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας ἀποστῆναι τοῦ νέου βασιλέως, καὶ τὸν ὑπ' ἐκείνου σφῶν ἐπιτεταγμένον ἄρχειν ἐξελάσαντες, ὥσπερ αὐτόνομοι ἐπολιτεύοντο. B Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπεὶ πύθοιτο τὴν ἀποστασίαν, τριήρεις ἐκ Θεσσαλονίκης ἐφοπλίσας, ἐπέπλευσε τοῖς Τενεδίοις. Οἱ δὲ αὖθις ἑτοίμως προσεχώρουν παραδόντες τὸν Περγαμηνὸν, ὃν εἰς Θεσσαλονίκην δεσμώτην ἔπεμψε φρουρεῖσθαι· αὐτὸς δὲ ἅμα Ἑλένῃ βασιλίδι τῇ γυναικὶ διῆγεν ἐν τῇ νήσῳ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν δεινῷ τιθέμενος ταῖς κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεσι τοὺς Πέρσας ἐγκαθιδρυμένους εἶναι (εἶχον γάρ τι φρούριον), ὥσπερ ἔφημεν ἐν Θρᾴκῃ Τζύμπην προσαγορευόμενον, βίᾳ μὲν οὐκ ἐπεχείρει ἐξελαύνειν· ᾔδει γὰρ οὐκ ἀξιόμαχος πρὸς τοσαύτην τῶν βαρβάρων δύναμιν ἐσόμενος, εἰ πόλεμον κινοίη πρὸς αὐτοὺς, τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς ὑπὸ τοῦ πρὸς ἀλλήλους πολέμου διεφθαρμένης· τρόπῳ δέ τινι ἑτέρῳ C διενοεῖτο τοὺς βαρβάρους τῆς Ῥωμαίων ἐξελαύνειν· καὶ πέμψας πρεσβείαν πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν, ᾔτει τὸ φρούριον ἀποδοῦναί οἱ, καὶ τῆς Θρᾴκης τοὺς βαρβάρους ἐκβαλεῖν· οὐ γὰρ δίκαια ποιεῖν αὐτὸν οὐδὲ προσήκοντα τῇ εἰς αὐτὸν εὐνοίᾳ, ἐν μέσῃ τῇ Ῥωμαίων γῇ τὸ φρούριον κατέχοντα. Τοῦ δὲ, Σουλιμὰν τὸν υἱὸν προβαλλομένου, ὡς ὑπ' αὐτοῦ τὸ φρούριον κατέχοιτο, καὶ δέοιτό τινος πρὸς τὴν ἀπόλειψιν ἀντιμισθίας, μυρίους χρυσοῦς ὁ βασιλεὺς ὑπέσχετο παρέξειν φιλοτίμως. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ ἔπεμπε τοῖς βαρβάροις τὸν χρυσόν· κἀκεῖνοι ἔπεμψαν τοὺς παραδώσοντας βασιλεῖ τὸ φρούριον. Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραγμάτων ὄντων, οἷα τὰ τοῦ Θεοῦ κρίματα, ἀθρόον ἐξαίσιος ἐπιγενόμενος σεισμὸς ἦρος ἀρχομένου, μάλιστα ἐν ἀρχαῖς τῆς νυκτὸς, τὰς παραλίους τῆς Θρᾴ- D κης πόλεις ὀλίγου δεῖν διέφθειρεν ἁπάσας. Οὐ μόνον γὰρ οἰκίαι κατέπεσον ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας, καὶ διέφθειραν πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν πόλεων τείχη ἐξ αὐτῶν κρηπίδων κατεβλήθη. Οἱ δῆμοι δὲ τῶν πόλεων ὅσοι μὴ διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν ἐρειπίων, συνιδόντες ὡς οὔτ' ἀνορθοῦν δυνήσονται ῥᾷστα τὰ καταβεβλημένα τῶν τειχῶν, οὔτ' ἀμύνεσθαι πρὸς τοὺς βαρβάρους ἂν ἐπίωσιν ἀξιόμαχοί εἰσι, καὶ δείσαντες μὴ ὑπ' ἐκείνων ἀνδραποδισθῶσιν ἐπελθόντων, τέκνα καὶ γυναῖκας ἀναλαβόντες, ἀνεχώρουν τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὰς ἄλλας πόλεις, ὅσας μὴ καταπεπτωκέναι τῷ σεισμῷ ἐνόμιζον. Ὄμβρων δὲ ἐπικειμένων, καὶ χιόνος, καὶ ψύχους ἀμυθήτου, οἱ μὲν ὑπὸ τοῦ κρυμοῦ διεφθείροντο, μάλιστα γυναῖκες καὶ βρέφη νήπια· οἱ λοιποὶ δὲ πλὴν ὀλίγων ὅσοι τοῦ τε ψύχου ἠδυνή-

θησαν περιγενέσθαι, καὶ πρὸς τὰς ἔτι σωζομένας πόλεις καταφυγεῖν, πάντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἠνδραποδίσθησαν ἐπελθόντων. Ὡς γὰρ ᾔσθοντο ἐκεῖνοι τὰ τείχη τῶν πόλεων καθῃρημένα, ὑποπτεύσαντες ὅπερ ἦν, ὡς ἢ κρατήσουσι, φευγόντων, ἢ τῶν τειχῶν καθῃρημένων, ἂν μένωσι περιγενήσονται, ἅμα ἐφ ἐπεστράτευσαν, καὶ τῶν τε ἀνθρώπων ἐκράτουν φευγόντων, καὶ τὰς πόλεις ἁπάσας ἐποιήσαντο ὑπὸ φρουρᾷ. Καλλιούπολις δὲ, τῶν ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γενομένων παραλίων κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεων ἡ περιφανεστέρα, πέπτωκε μὲν καὶ αὐτὴ τῶν ἄλλων μᾶλλον· ὁ δῆμος δὲ ἅπας διεσώθη ἐν τοῖς πλοίοις, ἃ ἦσαν ἐκεῖ πολλά. Συμβὰν δὲ οὕτω καὶ ἐκ Βυζαντίου ἐπὶ Πελοπόννησον πλέουσα τριήρης, ἣν ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς, Μανουὴλ δεσπότῃ τῷ υἱῷ ὡρμίζετο ἐκεῖ τὴν νύκτα. Γενομένης δὲ ἐκείνης τῆς μεγάλης συμφορᾶς, ὁρῶν ὁ ναύαρχος τοσούτους μέλλοντας ἀπόλλυσθαι, προσέσχε τε τῇ γῇ, καὶ ἀναλαμβάνων ὅσους ἦν ὑποδέχεσθαι ἡ τριήρης δυνατὴ, ἀνέστρεψεν εἰς Βυζάντιον τῶν προκειμένων ἀμελήσας. Σουλιμὰν δὲ ὁ τοῦ Ὀρχάνη παῖς, ἐπεὶ πύθετο τὰ κατὰ Θρᾴκην ἐν Πηγαῖς τῇ κατὰ τὴν περαίαν τοῦ Ἑλλησπόντου πόλει διατρίβων, τὰς πρὸς βασιλέα συνθήκας παριδὼν, ἃς ἔθετο ἐπὶ τῷ Τζύμπην ἀποδιδόναι, σπουδῇ πολλῇ ἐπεραιοῦτο πρὸς τὴν Θρᾴκην, καὶ πολλοὺς τῶν ὁμοφύλων διαβιβάσας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις, κατῴκιζε τὰς πόλεις, τὰ καταβεβλημένα ἀνορθῶν. Τὴν πλείστην δὲ ἐπεδείξατο περὶ Καλλιούπολιν σπουδήν. Τά τε γὰρ τείχη ἄνωθεν ἐπεσκεύασε, καὶ προσεξειργάσατο βελτίω, ἤπερ ἦσαν, καὶ τῶν ἐπιφανῶν παρ' αὐτῷ πολλοὺς ἠνάγκασεν εἰς ἐκείνην μετοικίζεσθαι, καὶ στρατιὰν ἐγκαθίδρυσε πολλήν· καὶ τοῖς κατὰ Μυσίαν λυπηρὸς ἦν, μεγάλοις στρατοπέδοις ἐπιὼν, καὶ πόλεις ἐξανδραποδιζόμενος, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν πορθῶν. Βασιλεὺς δὲ ἠνιᾶτο μὲν οὐκ ὀλίγα πρὸς τὴν συμφορὰν, ἀμύνεσθαι δὲ τοὺς ἀδικοῦντας ἀδυνάτως ἔχων, πρεσβείας συνεχεῖς ἐποιεῖτο πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν, καὶ τὰς ἡρπασμένας πόλεις ἠξίου τὸν υἱὸν ἀποδιδόναι. Τῶν γὰρ ἀτοπωτάτων εἶναι, ἑνὸς μὲν αὐτοῖς φρουρίου μὴ παραχωρεῖν, ἀλλ' ἐπὶ χρήμασι ῥητοῖς συνθήκας θέσθαι πρὸς αὐτοὺς ὥστε ἐκλιπεῖν· αὐτοὺς δὲ νυνὶ τοσαύτας πόλεις κατασχεῖν, πρὸς τῷ μηδὲ Τζύμπην κατὰ τὰς συνθήκας ἀποδοῦναι, καὶ ταῦτα σπονδῶν οὐσῶν καὶ βαθείας εἰρήνης πρὸς ἀλλήλους. Σουλιμὰν δὲ ἰσχυριζομένου μὴ πολέμῳ, μηδὲ βίᾳ τῶν πόλεων κεκρατηκέναι, ἀλλ' ἀοικήτους, καὶ καταβεβλημένας κατασχεῖν ἀδικεῖν αὐτοὺς τὰ ἔσχατα διετείνετο ὁ βασιλεὺς, καὶ μηδὲν εἶναι τὴν σκῆψιν πρὸς τὸν τοῦ δικαίου λόγον· διενηνοχέναι γὰρ οὐδὲν, εἰ διὰ τῶν πυλῶν εἰσῆει, ἢ ἄλλοθέν ποθεν· ἀλλὰ τοῦτο χρὴ σκοπεῖν, εἰ δικαίως ἐν σπονδαῖς κατασχόντες ἔχουσι. Τοιαῦτα βασιλέως πρὸς τοὺς βαρβάρους διαπρεσβευομένου, Σουλιμὰν μὲν εἴχετο τῶν πόλεων καθάπαξ, καὶ οὐδ' ἄχρις ἀκοῆς ὑπέμενεν ἀπολιπεῖν· Ὀρχάνης δὲ ὁ πατὴρ ἑαυτῷ τε συνειδὼς ἀδικοῦντι, καὶ παρασπονδοῦντι, καὶ ποιούμενος περὶ πλείστου τὸ βασιλέα θεραπεύειν, συνετίθετο μὲν αὐτίκα τὰς πόλεις ἀποδιδόναι βασιλεῖ· Σουλιμὰν δὲ τοῦ υἱοῦ δυσαπαλλά-

A ritimarum Thraciæ urbium a Barbaris occupatarum illustrissima, ipsa quoque magis quam cæteræ procubuit, populus omnis in navigiis, quæ multa illic erant, servatus est. Forte Byzantio in Peloponnesum trajiciens triremis, quam imperator despotæ filio mittebat, noctu ibi constitit. Cum autem calamitas tam miserabilis incidisset, cernens navarchus adeo multos interituros, ad littus triremem advertit, susceptisque quotquot capiebat, propositi securus, Byzantium cursum reflexit. Sulimanus Orchanis filius Pegis urbe trans Hellespontum manens, ut accepit, quod in Thracia acciderat, spreto quod de Tzympe restituenda cum imperatore pactum fecerat, in Thraciam navigare properavit, multisque suorum civium cum uxoribus et liberis B trajectis, colonias deduxit, eversa reædificans. Sed Calliopoli plurimum laboravit. Nam et muros de integro construxit, et meliores ac validiores, quam tum erant, effecit, suorumque multos nobiles in **862** illam commigrare coegit : nec contemnendum ei præsidium addidit. Idem Mœsis intolerabilis erat, dum numerosa manu impressionem faciens, captivos ex urbibus abduceret, totamque regionem devastaret. Imperator hac calamitate tristissimus, cum ad coercendas injurias satis virium non haberet, frequenti legatione Orchanem generum appellat, petens uti Sulimanus raptas urbes restituat. Inconvenientissimum namque esse, uno castello non cessisse, nisi certam prius pecuniam pacti C essent : nunc præterquam quod Tzympen secundum conventa non reddant, etiam tot urbes in fœdere, ac prima pace sibi vendicare. Sulimano contra affirmante, non armis coegisse, sed desolatas, ac prostratas occupasse : imperator eos injustissimos pronuntiare, et quod prætexerent, ad defensionem nihil illis prodesse; nihil enim referre, per portasne, an aliunde ingressi fuerint, sed hoc videndum, an jure et secundum fœdus eas obtineant. Imperatore sic cum Barbaris per legatos agente, Sulimanus oppida pertinaciter retinens, de iis deferendis nec verbum audire poterat. Orchanes vero pater, injuriæ, violatique fœderis sibi conscius, et vehementer imperatori gratificari cupiens, mox urbes redditum iri respondit. Cum Sulimanus D ægerrime, quod tenebat, ex unguibus dimitteret, Orchanes dilationem aliquantam ab imperatore petivit, se filium adducturum, ut paulo post libens oppida restituat, quod et fecit. Nam sæpe illum, ac multum hortatus, ne imperatori mœrorem afferret, non solum constanter in fœdere manenti, quod cum ipsis percussisset, nihilque injuriarum inferenti : sed et affinitatis ergo, qua cum ipso devincti essent, deinde et pecuniam ei pollicitus, eum tandem ad urbium restitutionem permovit. Quin et imperator earum causa quadraginta aureorum millia ei se daturum promisit. Metuens porro Orchanes, ne filius fidem falleret, faciundum cogitavit, ut imperatore et se in eumdem locum convenientibus, in præsentia amborum Sulimanus

omnino urbes se redditurum promitteret, illicoque **A** imperatorem ad sinum Astacenum, ut ibi congrederentur, invitavit. Qui probato consilio triremes instrui præcepit. Ob hasce causas Cantacuzenus filium Matthæum imperatorem renuntiare quodammodo coactus est. Decreverat vero, eo **863** renuntiato partem a Romano imperio demptam, illi quoad viveret, subjicere, ita ut morienti nullum relinquere successorem liceret : sed tota ad imperatorem Romanorum, sive ad Joannem generum, sive eo mortuo ad Andronicum ejus filium postliminio rediret, ipsum autem Joannem bello posito revocare, totoque Romano imperio ei cedere, seque a negotiorum turbis removere, et divinis rebus vacando, studere, cœleste numen sibi placatum, et amicum efficere. Hæc igitur post **B** filii creationem meditabatur. Tunc autem triremibus Nicomediam venit, legatosque ad Orchanem generum, ut eodem ex condicto ob causam jam recitatam venturum misit. Qui morbum excusavit, nec posse in præsenti de lectulo surgere. Cum id graviter ferret imperator, et morbum hunc pro velamento obtendi putaret, urgeretque uti Nicomediam quod promiserat, veniret, vere in morbo se esse, nihilque simulare, juratus confirmavit : rogans veniam, et iterum promittens, post dies certos ubi convaluerit, promissa confecturum. Imperator frustratus Byzantium revertit.

A κτως ἔχοντος ἐδεῖτο βασιλέως ὑπερθέσθαι τὴν ἀπόληψιν, ὡς πείσοντος αὐτοῦ τὸν υἱὸν μετὰ μικρὸν ἑκόντι τὰς πόλεις ἀποδοῦναι, ὃ καὶ ἔπραττεν ὀλίγῳ ὕστερον. Πολλὰ γὰρ πολλάκις παραινέσας, ὡς χρὴ βασιλέα μὴ λυπεῖν, οὐ μόνον βεβαίως ἐμμένοντα ταῖς πρὸς αὐτοὺς σπονδαῖς, καὶ μηδὲν ἠδικηκότα, ἀλλὰ καὶ τῆς συγγενείας ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτούς, ἔπειτα καὶ χρήματα ἐπαγγειλάμενος παρέξειν, ἔπεισε τὰς πόλεις ἀποδοῦναι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ βασιλεὺς τῶν πόλεων ἐκείνων ἕνεκα Σουλιμὰν ἐπηγγείλατο παρέξειν μυριάδας χρυσίου τέτταρας. Δείσας δὲ, Ὀρχάνης μὴ ψευσάμενος ὁ παῖς οὐκ ἀποδῷ τὰς πόλεις βασιλεῖ, ἐσκέψατο συνελθόντας ἐν ταυτῷ βασιλέα, καὶ αὐτὸν οὕτω Σουλιμὰν ὑποσχέσθαι ἐπ' αὐτῶν, ὡς ἀποδώσει πάντως γε τὰς πόλεις, αὐτίκα τε ἐδήλου βασιλεῖ **B** πρὸς τὸν Ἀστακηνὸν γενέσθαι κόλπον, ὡς ἐνταυθοῖ τῆς συντυχίας ἐσομένης. Δόξαν δὲ καὶ βασιλεῖ βελτίστην εἶναι τὴν βουλὴν, ἐκέλευε τριήρεις ἐφοπλίζεσθαι. Ὑπὸ τοιούτων μὲν αἰτίων Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα ὥσπερ συνηλάθη Κανταχουζηνὸς ὁ βασιλεύς. Γνώμην δὲ εἶχε, καὶ μετὰ τὴν τοῦ υἱοῦ ἀνάῤῥησιν μέρος μὲν τῆς Ῥωμαίων ἀποτεμὼν ἡγεμονίας, ἐκείνῳ παρασχεῖν, ὥστ' ἐκείνου μόνου βασιλεύειν διὰ βίου· διάδοχον δὲ μὴ ἐξεῖναι καταλείπειν τελευτῶντα τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄντα βασιλέα Ῥωμαίων αὖθις ἀναστρέφειν, ἄν τε Ἰωάννης βασιλεὺς ὁ γαμβρὸς περιῇ, ἄν τε Ἀνδρόνικος ὁ υἱὸς αὐτῷ· βασιλέα δὲ τὸν γαμβρὸν ἀνακαλεῖσθαι αὖθις, τὸν πρὸς ἐκεῖνον καταλύσας πόλεμον, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἁπάσης αὐτῷ παραχωρεῖν, τῶν πραγμάτων ἀποστὰς αὐτὸς, καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῆς κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίας ἵλεων αὐτῷ ποιεῖν τὸ θεῖον. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν ὑστέρῳ πράττειν ἐβουλεύετο· τότε δὲ ἐπεὶ ἦσαν ὡπλισμέναι αἱ τριήρεις, ἐν Νικομηδείᾳ τε ἐγένετο, καὶ πρέσβεις ἔπεμπε πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν, ὡς ἀφιξόμενον καὶ αὐτὸν ἐκεῖ τῶν προκειμένων ἕνεκα. Ὁ δ' ἔφασκε νοσεῖν, καὶ ἀδυνάτως ἔχειν τὸ νῦν εἶναι ἀπανίστασθαι τῆς κλίνης. Ἀχθομένου δὲ βασιλέως, καὶ σκῆψιν οἰομένου τὴν νόσον εἶναι, καὶ καταναγκάζοντος ἐλθεῖν εἰς τὴν Νικομήδους ὥσπερ ἐπηγγείλατο, ὅρκοις ἰσχυρίζετο νοσεῖν ὡς ἀληθῶς, καὶ μηδεμίαν σκῆψιν εἶναι, μηδ' ὑπόκρισιν περὶ τὸ πρᾶγμα· ἐδεῖτό τε συγγνώμην παρασχέσθαι, καὶ ἐπηγγείλατο αὖθις, ὡς ἐν ῥηταῖς ἡμέραις ῥαΐσας ἐκτελέσει τὰ ὑπεσχημένα. Ἐκεῖθεν μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς ἄπρακτος αὖθις εἰς Βυζάντιον ἐπανῆλθε.

CAPUT XXXIX.

Cur Cantacuzenus ipse Tenedum proficisci ad generum voluerit. Aquatione prohibetur. Byzantium redit. Sulimanus duas Galatæorum urbes expugnat. Cantacuzenus ipse ad Palæologum proficiscitur, nec tamen in Tenedum venit, et re infecta redit. Orchanes et filius urbes se reddituros profitentur. Palæologus Byzantium venit, populi tumultus. Cantacuzenus rerum humanarum pertæsus, de professione monachismi agit. Pugnam cum Palæologo dissuadet, proceribus spe venturi auxilii animos facit, sed ficte. Philothei monitio, cui obsecundat imperator. Contra socerum Palæologus armatus, procedit.

Philotheus autem patriarcha, sciens quid de **C** imperatoribus genero ac filio secum animo agitaret, orabat, uti se legati loco Tenedum ad juniorem imperatorem mitteret, pertracturum eum in sententiam soceri, et bellum compositurum. Imperator paratis triremibus, ac nullo sumptu novo ob hoc egentibus, per se in insulam proficisci, et cum genero resarcire concordiam malebat. Existimabat enim, simul ut audiret ipsum appropinquare, statim occursurum, veniamque pro commissis petiturum : cumque et ipse a pacificatione haud abhorreat, facillime rursus ad tranquillitatem rempublicam redacturum. Hoc consilio cum Matthæo filio, et uxore ejus Byzantio solvit, **864** ut illi quidem ad Ænum descenderent, inde Didy-

C Φιλόθεος δὲ ὁ πατριάρχης, εἰδὼς οἵαν γνώμην ἔχει περὶ βασιλέων, τοῦ τε γαμβροῦ καὶ τοῦ υἱοῦ, εἰς Τένεδον αὐτοῦ ἐδεῖτο πρεσβευτὴς πρὸς βασιλέα τὸν νέον ἀφικέσθαι, ὥστε τὸν πρὸς ἀλλήλους διαλῦσαι πόλεμον, πείσας βασιλέα τὸν νέον ἑλέσθαι, ἃ βουλεύοιτο βασιλεὺς ὁ κηδεστής. Βασιλεῖ δὲ ἐδόκει μᾶλλον παρεσκευασμένων τῶν τριήρεων, καὶ δαπάνης οὐδεμιᾶς διὰ τοῦτο δεομένων, αὐτὸν ἀφικέσθαι πρὸς τὴν νῆσον, καὶ διαλύειν τὴν πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν διαφοράν· ᾤετο γὰρ, εἰ μόνον πείθοιτο αὐτὸν γενόμενον ἐγγὺς, αὐτίκα προσδραμεῖσθαι, καὶ συγγνώμην ἐφ' οἷς προσκέκρουκεν αἰτήσειν· προπαρεσκευασμένον δὲ ὄντα καὶ αὐτὸν πρὸς τὴν διάλυσιν, ῥᾷστα πρὸς τὴν εἰρήνην αὖθις τὰ Ῥωμαίων καταστήσειν πράγματα. Τοιαύτη μὲν ἐξέπλευσε γνώμῃ Βυζαντίου

A ἔχων καὶ Ματθαῖον βασιλέα τὸν υἱὸν ἐν ταῖς τριήρεσιν ἅμα βασιλίδι τῇ συζύγῳ ὡς ἂν ἐκεῖνοι μὲν ἐν Αἴνῳ ἀποβαῖεν, ὡς ἐκεῖθεν εἰς Διδυμότειχον ἀφιξόμενοι, καὶ τὴν Ἀδριανοῦ, αὐτὸς δὲ ἐπὶ τὴν τοῦ γαμβροῦ τράποιτο διάλυσιν. Οἷα δὲ οὐκ ἐπὶ μάχην καταπλέων, ἀλλ' εἰρήνης μᾶλλον ἕνεκα, οὐ προσέσχεν ἐπὶ Τένεδον αὐτίκα, ἀλλ' ἐπί τι νησίδιον ἀοίκητον ἐγγὺς Τενέδου Μαυρία προσαγορευόμενον, καὶ διήγαγεν ἐκεῖ τὸ λεῖπον τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἄρας ἐκεῖθεν, ἐφ' ἕτερον ὡρμίζετο νησίδιον, ἅγιον Ἀνδρέαν προσαγορευόμενον, ἐλπίζων ἀφίξεσθαι πρεσβείαν παρὰ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ περὶ εἰρήνης. Ὡς δὲ οὐδὲν ἀπήντα κατ' ἐλπίδας (τῶν γὰρ συνόντων αὐτῷ τινες ναυάρχων δύσνως ἔχοντες, πέμψαντες πρὸς βασιλέα τὸν νέον, B παρῄνουν μὴ δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, ἀλλ' αἱρεῖσθαι τὸν πόλεμον μᾶλλον, ὡς αὐτῶν συγκατεργασομένων πάντα, οὐδ' οὕτω μὲν ἐπὶ τὴν πόλιν ἧκε τὴν κατὰ τὴν νῆσον). ᾟ διέτριβεν ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον μέρος πρὸς τὸν Βόριον ὠνομασμένον ἐγχωρίως ποταμὸν, ὡς ὑδρευσομένων δῆθεν τῶν τριηριτῶν ἐκεῖθεν. Οἱ τῷ νέῳ δὲ βασιλεῖ συνόντες ὁπλῖται, καὶ ἱππεῖς, τῶν τριήρεων καταγομένων, ἐλθόντες ἐπὶ τὸν ποταμὸν, ἔβαλλον ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κωλύειν ἐπειρῶντο τὴν ἀπόβασιν. Οἱ δὲ, βιασάμενοι, ἀπέβησαν, καὶ ὑδρεύσαντο ἐκεῖθεν. Ὁρῶν δὲ ὁ βασιλεὺς πρὸς οὐδὲν ὀνήσουσαν τὴν καρτερίαν (οὔτε γὰρ πολεμεῖν ᾑρεῖτο τῷ γαμβρῷ, καὶ κακοῦν τὴν νῆσον, οὔτε περὶ τῆς εἰρήνης οὐδεμία ἔτι ὑπελείπετο ἐλπὶς, βασιλέως τοῦ νέου οὐ μόνον οὐ πρεσβευσαμένου, ὥσπερ ἤλπιζεν, C ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐξαγομένου πρὸς τὸ πολεμεῖν), τάχιστα ἐκεῖθεν ἀπεχώρει εἰς τὴν Αἶνον, ἔνθα Ματθαῖος ἀπέβαινεν ὁ νέος βασιλεὺς μετὰ τῆς γυναικὸς, κἀκεῖθεν ἀπεχώρει ἐπὶ Διδυμότειχον καὶ τὴν Ἀδριανοῦ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, τέτταρας ἡμέρας πρὸς τῇ Αἴνῳ διατρίψας, εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεφε, Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς αὖθις ὑπελείπετο ἐν τῇ Τενέδῳ, καὶ ὅσα πράττειν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἐξῆν, ἠμέλει οὐδενός· ἔφασκε δὲ ὕστερον ἐν τοῖς τῆς εἰρήνης τοῖς καιροῖς, ὡς ἐπιπλέοντος αὐτῷ βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ, διαλεχθεῖεν μὲν κρύφα καὶ οἱ ναύαρχοι μὴ δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, μηδὲ πρεσβείαν τινὰ ποιεῖσθαι πρὸς αὐτόν· ἐκεῖνον μέν τοι μὴ τούτου ἕνεκα ἀποσχέσθαι τῆς εἰρήνης· εἰδέναι γὰρ ἐκείνους οὐ τὰ βελτίω καὶ κοινῇ λυσιτελοῦντα συμβουλεύοντας· ἀλλ' D ὅτι Ματθαῖος ὁ υἱὸς συνῆν σφόδρα ἄχθεσθαι, καὶ δυσανασχετεῖν, εἰ δόξειεν αὐτὸς ἐκείνου δεῖσθαι, καὶ αὐτομολεῖν ἐπὶ τῷ δέχεσθαι τῆς βασιλείας κοινωνὸν, ὥσπερ ἀπαγορεύσαντα πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ τὴν γνώμην ἡττημένον. Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον, καὶ Σουλιμὰν ὁ τοῦ Ὀρχάνη ἐπεστράτευσε Γαλάταις μεγάλῳ στρατοπέδῳ ὑπὸ τῶν ἑῴων Σκυθῶν κατεχομένοις, καὶ ἐξεπολιόρκησε κατὰ τὸ θέρος ἐκεῖνο δύο πόλεις τὰς ἐπιφανεστέρας παρ' αὐτοῖς, Ἄγκυραν, καὶ Κράτειαν. Ἐκεῖθεν δὲ ὑποστρέψας νικητὴς φθινοπώρου ἀρχομένου, πρεσβείαν ἔπεμψεν αὐτός τε καὶ ὁ πατὴρ πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, φάσκοντες ἐθέλειν αὐτῷ παραδιδόναι τὰς κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεις, ὥσπερ ἐπηγγείλαντο· ἐπ' αὐτῷ δὲ εἶναι παραλαμβάνειν

motichum, et Adrianopolim abituri: ipse ad generum pacificandum porro navigaret. Perinde autem, atque si non belli, sed pacis causa susceptus esset hic cursus, non statim ad Tenedum, sed ad parvam insulam desertam juxta Tenedum, Mauriam appellatam, appulit, ac reliquum diei, et noctem insequentem ibi mansit. Postridie ad alteram insulam, similiter parvam, Sancti Andreæ vocatam, delatus, a genero legatos de pace venturos exspectabat. Ubi nihil pro spe accidit (etenim ex navarchis maligni quidam ad Palæologum mittentes, eumque a pace deterrentes, ad bellum instigabant, atque in id opem suam omnes spondebant) ne sic quidem in insulæ urbem, in qua imperator junior morabatur, sed in partem alteram Borium nominatam, ad aquationem illic e flumine faciendam perrexit. Triremibus eo provectis, pedites et equites Palæologi ad flumen procedentes, et e terra jaculantes, descensu advenas prohibere conabantur. Illi vi contra nitentes descendunt, et aquantur. Videns porro Cantacuzenus, inutilem fore patientiam (neque enim pugnare in generum, et insulam deprædari volebat, neque pacis ulla spes dabatur, Palæologo non modo legatum nullum mittente, contra quam sperabatur, sed apertum etiam bellum parturiente) quam primum inde Ænum recessit, ubi Matthæus novus imperator, et uxor descendentes inde Didymotichum et Adrianopolim abierant. Cantacuzenus quatriduum Æni subsistens, Byzantium rediit, Palæologo in insula Tenedo manente, et quæ pro imperio asserendo poterat, eorum nihil omittente. Confessus est postea, pace facta, ad se navigante socero, secum clam egisse navarchos ejus, ne pacem faceret, neve quempiam legatum mitteret. Tamen non se idcirco pacem noluisse: vidisse enim illos non meliora, et in commune utilia suadere: sed quia simul advenisset Matthæus filius, id vehementer succensuisse, ægreque tulisse, quod ipse ejus indigere, ac velut bello desperato, et sententia victus ad suscipiendum imperii collegam perfugere videretur. Sub idem tempus Sulimanus Orchanis filius in Galathæos in Scythia orientali magnas copias agens, per æstatem illam duas eorum urbes insigniores, Ancyram, et Crateam expugnavit. **865** Inde victor ineunte autumno reversus, ipse et pater oratores ad Cantacuzenum mittunt, Thraciæ urbes, sicut essent polliciti, velle restituere: arbitrii esse, quando libuerit, eas accipere. Imperator humanitatem istam liberali gratiarum actione, et legatos donis magnificis prosecutus, diem præfinivit, quo ipse, qui eorum nomine urbes tradituri essent, in Thracia comparerent, ut Barbaris exactis, ipse præsidia sua induceret, et quam optime liceret, illis prospiceret: jamque ad hoc se accingebat. Interea Palæologus una, quam habebat, triremi instructa, et aliquot conquisitis, Tenedo derepente ignaris omnibus, Byzantium versus cursum instituit, et noctu in navale Heptascali pervenit. Fama

autem per urbem didita, omnia plena turbarum, A et magnæ confusionis exstiterunt, populusque pro Palæologo decertare gestiebat : sed Cantacuzeni potentiam reformidans (putabat enim statim arma expediturum) se cohibuit, sensimque subduxit. Cantacuzenus ubi generum Byzantii esse didicit, ad conflictum, cædesque procedere prorsus noluit. Præsente autem Cydone, qui in regia erat assiduus, non solum quia imperatori charissimus, sed quia etiam privatarum rerum comes, necesse habebat ab eo nec noctu, nec interdiu, discedere, Irenen imperatricem his vocibus compellavit : Siquidem antehac nobis non stetisset a negotiis, ac tumultibus recedere, et monastica veste indutos, ad futuram illam gloriam, claritatemque festinare, nihil erat in præsens tam necessarium, tamque frugiferum, B quam coacto milite protinus obviam ire hostibus, ac parcere prorsus nemini, donec omnes urbe expulissemus : quod factu facillimum fuisset, quantum ex illorum infirmitate, et nostris viribus conjectare licet. Verumtamen si nobis seu vincamus, seu vincamur, his rebus valedicere necesse est, quid pugna ac cædibus opus? Et cum nihil inde emolumenti ad nos redeat nisi labes animi ob effusum sanguinem, et in omni vita acres conscientiarum stimuli (ut taceam de suppliciis hujuscemodi patrantibus in futurum repositis), cur non potius imperatoris adventum occasionem omnia deserendi facimus, et saluti nostræ soli inservimus? Quod si inter filium et generum restinguere C bellum nequivimus, **866** sed adhuc super imperio contendunt, at certe illud videndum, si citra sanguinem ac cædem facere illud liceret, ut volebamus, quam esset opus egregium. Nunc in eam necessitatem delapsi sumus, ut aut sponte recedendum ab his rebus, aut pugna occidendi hostes, aut nobis ipsis fortasse moriendum sit. Quoniam igitur et vinci turpissimum, atque calamitosissimum, et vincere similiter infelicissimum est, cur et communi, et nobis ipsis nolimus consulere? Huic imperatoris consilio tanquam salutari, haud repugnavit imperatrix. Congregatis porro in palatio, qui Cantacuzeno favebant impensissime, non militibus modo, sed et nobilioribus non paucis, turbatum est non mediocriter, cum omnes in hostes D invadendum suaderent. Præcipue tamen Catalani mercenarii fremebant, et se in hostes immitti flagitabant : nullo quippe negotio illos urbe depulsuros. At imperator cum pugnæ copiam prorsus ut inutilem negaret, consiliumque suum militibus minime manifestandum arbitraretur (ne audaciam eorum, et studium, alacritatemque erga se non parum imminueret, ratiocinantium, ut esset verisimile, neminem eorum strenuitatem remuneraturum, si imperator imperio se abdicans, verba eis dare, et eorum impetum retardare conetur), Si contra exteros, inquiebat, nobis bellum esset, quibus quis interemptis pura frueretur, et vacua omni mœrore lætitia, nec ego quidem vobis suasissem

ἡνίκα ἂν ἐθέλῃ. Πολλὰς δὲ αὐτοῖς ὁμολογήσας χάριτας ὁ βασιλεὺς τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας, καὶ τοὺς πρέσβεις δώροις φιλοτίμως ἀμειψάμενος, ἀπέπεμψε, προθεσμίαν θέμενός τινα, ἐν ᾗ αὐτόν τε ἔδει καὶ τοὺς παραδώσοντας τὰς πόλεις εἶναι πρὸς τὴν Θρᾴκην, ὥστε τῶν βαρβάρων ἐξελαυνομένων ἀντεισάγειν αὐτὸν φρουρούς, καὶ προνοεῖσθαι τῶν πόλεων, ὡς ἂν μάλιστα αὐτῷ δοκῇ, καὶ παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο. Ἐν τούτῳ δὲ Παλαιολόγος ὁ βασιλεὺς, τριήρη μίαν, ἥνπερ εἶχεν, ἐξοπλίσας, καὶ μονήρεις τινὰς συμπορισάμενος ἐκ Τενέδου, ἀθρόον μηδενὸς εἰδότος, ἐπέπλευσε Βυζαντίῳ, καὶ ἐγένετο νυκτὸς ἔνδον τοῦ ἐν Ἑπτασκάλῳ νεωρίου. Τῆς φήμης δὲ διαδοθείσης πρὸς τὴν πόλιν, σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀταξία τὸ πᾶν κατεῖχε, καὶ ὁ δῆμος ὥρμητο μὲν βασιλεῖ τῷ νέῳ συμμαχεῖν, τὴν δὲ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως δεδοικότες δύναμιν (ἤλπιζον γὰρ αὐτὸν αὐτίκα χωρήσειν ἐπὶ μάχην), συνεστέλλοντο καὶ ὑπεχώρουν. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς ἐπεὶ πύθοιτο ἔνδον Βυζαντίου ὄντα βασιλέα τὸν γαμβρὸν, τὸ μὲν ἐπὶ μάχας χωρεῖν καὶ φόνους ἀπηγόρευε παντάπασι, παρόντος δὲ καὶ Κυδώνη, ὃς ἔνδον βασιλείων διέτριβεν ἀεὶ, οὐ μόνον διὰ τὴν εὐμένειαν ἣν πολλὴν παρὰ βασιλέως ἐκαρποῦτο, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πράγμασι μεσάζων ἀνάγκην εἶχεν ἀεὶ συνεῖναι βασιλεῖ νύκτωρ, καὶ μεθ' ἡμέραν πρὸς Εἰρήνην βασιλίδα τὴν γυναῖκα εἶπεν· Εἰ μὲν μὴ πρότερον ἐδέδοκτο ἡμῖν τῶν πραγμάτων ἀναχωρεῖν καὶ τῶν θορύβων, καὶ μοναχῶν ἐνδύντας σχῆμα πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐκείνην εὔκλειαν ἐπείγεσθαι, καὶ εὐδοξίαν, οὐδὲν ἂν ἦν ἀναγκαιότερον, οὐδὲ μᾶλλον λυσιτελοῦν ἐν τῷ παρόντι, ἢ, τὴν στρατιὰν ἀναλαβόντα, χωρεῖν εὐθὺ τῶν πολεμίων, καὶ φείδεσθαι μηδενὸς, ἀλλὰ διὰ πάντων ἰέναι ἄχρις ἂν ἐξελάσαιμεν τῆς πόλεως, ὃ μάλιστα ῥᾷστα ἂν κατειργασάμεθα, ὅσον ἀπό τε τῆς ἐκείνων ἀδυναμίας, καὶ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ἔστι στοχάζεσθαι· εἰ δὲ νικῶσί τε ὁμοίως καὶ ἡττωμένοις τὸ τῶν πραγμάτων ἀναγκαίως πρόκειται ἀποχωρεῖν, τί δεῖ φόνων καὶ πολέμων ἡμῖν; οὐδὲν πλέον ἕξουσιν ἐκ τούτων ἢ τὰς ἐκ τῶν φόνων κηλῖδας, καὶ τοὺς διὰ βίου τοῦ συνειδότος δεινοὺς ἐλέγχους (ἐῶ γὰρ τὰς ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ τοῖς τοιαῦτα τολμῶσιν ἀποκειμένας τιμωρίας)· ἀλλὰ μὴ πρόφασιν τὴν βασιλέως θεμένους ἐπιδημίαν, πάντα καταλείπειν, καὶ μόνου γίνεσθαι τοῦ σώζεσθαι; Εἰ δὲ μὴ διαλελυκέναι τὸν πόλεμον ἠδυνήθημεν τῷ τε υἱῷ, καὶ τῷ γαμβρῷ, ἀλλ' ὑπολέλειπται αὐτοῖς ἡ ἔρις περὶ τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἐκεῖνο χρὴ σκοπεῖν, ὡς, εἰ μὲν αἱμάτων χωρὶς καὶ φόνων πράττειν τοῦτ' ἐξῆν, ὥσπερ ἐβουλόμεθα, ἦν ἂν ἔργον ἄξιον εὐχῆς, νυνὶ δὲ εἰς τοιαύτην ἀνάγκην περιέστηκεν ἡμῖν τὰ πράγματα, ὥστ' ἢ ἑκόντας ὑποχωρεῖν, ἢ μαχομένους κτείνειν τοὺς πολεμίους, ἢ αὐτοὺς ἀποθνήσκειν, ἂν συμβαίη. Ὅτε τοίνυν τό τε ἡττᾶσθαι τῶν αἰσχίστων καὶ δεινῶν, καὶ τὸ νικᾶν ὁμοίως οὐδεμιᾶς ἀπολείπεται κακοπραγίας, ὅτου ἕνεκα μὴ τὸ κοινῇ τε ὁμοίως καὶ ἡμῖν αἱρησόμεθα λυσιτελοῦν; Πρὸς ταῦτα οὐδ' ἡ βασιλὶς ἀνένευεν, ἀλλὰ ἐπείθετο τῷ βασιλεῖ βουλευομένῳ τὰ βελτίω. Ἐν βασιλείοις δὲ

τῶν μάλιστα εὔνων βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ συνηθροισμένων, οὐ τῶν στρατιωτῶν μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐγενεστέρων οὐκ ὀλίγων, θόρυβος ἦν καὶ ταραχὴ, καὶ πάντες ἐπιέναι δεῖν τοῖς πολεμίοις συνεβούλευον. Μάλιστα δὲ ἐθορύβουν τὸ ἐκ Κατελάνων μισθοφορικὸν, καὶ ἠξίουν βασιλέα τοῖς πολεμίοις ἐπάγειν σφᾶς ὡς ῥᾳδίως ἐξελάσοντας τῆς πόλεως. Ὁ δὲ, τό τε μάχεσθαι παντάπασιν, ὡς ἀλυσιτελὲς, ἀπειρηκὼς, τῇ τε στρατιᾷ τὴν γνώμην, ἥνπερ ἔχει περὶ τῶν πραγμάτων, φανερὰν ποιεῖν μὴ προσήκειν οἰηθεὶς, ὑφαιρήσειν γὰρ ἂν αὐτῶν οὐκ ὀλίγον τῆς τόλμης καὶ τῆς περὶ αὐτὸν σπουδῆς καὶ προθυμίας, ὥσπερ εἰκὸς, λογισαμένης, ὡς οὐδεὶς ἀμείψεται αὐτοὺς τῆς ἀνδραγαθίας χάριν, ἂν βασιλεὺς τοῦ ἄρχειν ἀποστῇ, λόγοις παράγειν ἐπειρᾶτο, καὶ ἀμβλύνειν τὴν ὁρμήν. Εἰ μὲν γὰρ πρὸς ἀλλοφύλους, ἔφασκεν, ἦν ὁ πόλεμος ἡμῖν, οὓς ἄν τις ἀποκτείνας καθαρὰν σχοίη καὶ λύπης ἀμέτοχον τὴν ἐκ τῆς νίκης ἡδονὴν, οὐκ ἂν οὐδ' αὐτὸς μέλλειν ὑμῖν, οὐδ' ἀναδύεσθαι τὴν μάχην συνεβούλευσα, ἀλλ' αὐτίκα ἐπιέναι· νικῶντές τε γὰρ ἂν ἀνδρίας καὶ τόλμης εὔκλειαν ἠράμεθα, καὶ ἀποθνήσκουσι, πάσης εὐδοξίας κατελείπετο μνημεῖον, ὥσπερ ἦν προσῆκον ἀνδράσιν ἀγαθοῖς ἠγωνισμένοις· νυνὶ δὲ τὸ συγγενεῖς τε μάλιστα καὶ ὁμοφύλους εἶναι τοὺς ἀντικαθισταμένους πᾶσαν περιῄρηκεν ἡμῶν φιλοτιμίαν· ὁμοίως γὰρ καὶ ἡττώμενοι καὶ νικῶντες, πολλὴν ἐν τοῖς εἰσέπειτα προστριψόμεθα τὴν ἀδοξίαν ἑαυτοῖς. Ἀλλ' εἴ τι πείθεσθαί μοι δεῖ, πολλῶν πολέμων ἐμπείρῳ, καὶ πραγμάτων διὰ βίου παντὸς γεγενημένῳ, καὶ καλῶς εἰδότι πραγμάτων χρῆσθαι μεταβολαῖς καὶ δυσχερείαις, τούτους μὲν ἐᾷν προσῆκον εἰκῇ καὶ μάτην κοπτομένους, καὶ ἀνήνυτα πονοῦντας, σαφῶς εἰδότας, ὡς οὐδὲν δυνήσονται πλέον ἀπόνασθαι τῆς μοχθηρίας· αὐτοὺς δὲ σωφρόνων ἐχομένους λογισμῶν, καὶ προσηκόντων ἀνδράσι ἀγαθοῖς τὴν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων περιμένειν στρατιάν. Ὅ τε γὰρ υἱὸς ἀφίξεται τάχιστα μετὰ τῆς στρατιᾶς, πεπυσμένος τὸ συμβὰν, καὶ Νικηφόρος δεσπότης ὁ γαμβρὸς, Ἀσάνης τε ὁ σεβαστοκράτωρ, καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες, οὓς αὐτὸς διὰ γραμμάτων μεταπέμψομαι. Ἐκείνων δὲ ἁπάντων γενομένων ἐνταυθοῖ, οὐδὲ εἰς χεῖρας τολμήσουσιν ἰέναι οἱ πολέμιοι, ἀλλ' οἰχήσονται, τῇ ὄψει μόνῃ καταπλαγέντες, καὶ ἀναιμωτὶ τὴν νίκην παραδώσουσιν ἡμῖν. Ταῦτα εἶπε, καὶ αὐτίκα πρός τε τὸν υἱὸν, καὶ τοὺς ἄλλους εἰς Βυζάντιον ἰέναι τὴν ταχίστην γράμματα ἔπεμπεν ὑπὸ ταῖς ὄψεσιν ἁπάντων. Ἔγραφε δὲ καὶ τοῖς κατὰ τὴν Θρᾴκην ἡγεμόσι τῶν βαρβάρων κατὰ τάχος καὶ αὐτοὺς ἥκειν συμμαχήσοντας. Πάντα δὲ ταῦτα τῶν συνόντων ἕνεκα ἐπλάττετο· αὐτὸς γὰρ ἤδη παρεσκεύαστο τῶν πραγμάτων ἀποχωρεῖν, καὶ καταλείπειν τὴν ἀρχήν. Καίτοι γε εἰ καὶ τὰ μάλιστα ὥρμητο ἀντιποιεῖσθαι τῆς ἀρχῆς, καὶ τοῖς ἐπιοῦσιν ἀντικαθίστασθαι πρὸς μάχην, οὐδ' οὕτως ἂν ἐχρήσατο τῇ δυνάμει τῶν βαρβάρων. Φιλόθεος γὰρ ὁ πατριάρχης μετὰ τὸ τῶν ἱερῶν ἐπιβῆναι θρόνων, προσελθὼν καὶ διαλεχθεὶς περὶ τοῦ πράγματος, ὡς οὐκ ἂν ἀρέ-

A differre pugnam, aut respuere, sed hostem potius statim aggredi. Si enim vicissemus, fortitudinis, et audentis animi gloriam retulissemus, occumbentium autem, tanquam virorum fortium, fuisset apud posteros inclyta memoria. Jam quia potissimum cognati, et cives sunt adversarii, hoc ipsum laudi nostræ obstat maxime: æque enim victi victoresque famam nostram ad posteritatem commaculabimus. Sed si qua mihi, multa qua toga, qua militia, tot annis experto, rerumque vicissitudines, et difficultates probe callenti fides habenda est, hos quidem inaniter, ac frustra fatigari, nulloque effectu laborare sinamus, sane et certo sciant nihil ex improbitate sua lucrifacturos. Nos vero quæ viros prudentes ac fortes decent cogitantes, ex aliis urbibus milites
B exspectemus. Nam et filius ubi, quod evenit, intelliget, celerrime cum agmine aderit: et Nicephorus despota gener, et Asanes sebastocrator, et alii duces, **867** quos per litteras accersam. Qui ubi omnes affuerint, nec ad manus quidem venire audentes, sed attoniti, incruentam nobis victoriam dabunt. His dictis litteras actutum ad filium, et alios in conspectu omnium dat, quibus Byzantium evocantur. Scribit item ducibus Barbarorum per Thraciam, ut et ipsi sine mora auxilio veniant. Cæterum hæc omnia propter domesticos fingebantur; jam enim paratus erat, se imperio abdicare, et nuntium caducis mittere. Quanquam si maxime id sibi voluisset asserere, et vi hostem repellere, ne sic quidem usus esset Barbarorum subsidiis.
C Philotheus enim patriarcha, ubi sedem sacram conscendit, cum eo super hoc negotio disserens affirmavit, non placere Deo, Barbaros contra Christianos induci, et agricolas quosdam, aut etiam milites innocentes interfici, quippe a domino suo adactos, et penitus necesse habentes, jussa facessere, cum qui læserint, securissime vivant. Etenim et civilis belli tempore impellentium, et calumniantium nullo, aut paucis sui sceleris pœnas persolventibus, innumerabilis eorum multitudo, qui ad bellum conflandum nihil contulerant, periit, et postea cum Crales injurias daret, ac pejeraret, et de imperio non parvam partem abstraheret, Barbaris introductis, eum auctori detrimentorum leve,
D aut nullum damnum rependisse: aliis autem infinitis malorum ingentium causam exstitisse, qui a Barbaris in servitutem abrepti peremptique sint. Quamobrem, quomodo a se reprehensus fuerit, meminisse, ut qui putaret, rectissime se facere, dum exteros nocumenta importantes barbaricis copiis (Romanis, quia bello civili absumptæ ad ulciscendum non sufficientibus) propulsaret, et adversus homophylos adduceret, ne ipsi eorum usi opera, se suosque perderent. Quod vero ad eos qui perierint, attinet, justa defensione carere, si ipsi aliena peccata moriendo luerint. Cumque rogaret, ne in posterum uteretur Barbaris adversum eos qui a Christo Christiani nominarentur, tametsi exteros, et injuriosissimos, sed Deo illorum pœnam

reservaret, cui non difficile foret, lædentes quamvis turgidissimos compescere, et hoc Deo in primis, deinde sibi gratificaretur, ne talibus maculis animam contaminaret, imperator obsecundavit, et posthac adversus neminem Barbarorum usurum subsidio recepit : affirmans, se quod contra tam veram, tamque justam admonitionem diceret non habere : **868** imo gratias ei magnas agere, quod se a peccato absterruisset, quæque dixisset, non secus quam a Deo ipso dicta se accipere : quæ et postmodum sollicite servabat, ac nihil promissorum sibi omittendum statuebat. Ne autem sui perturbarentur, sed confidentes facturum quæ volebant, quiescerent, donec rebus suis bene compositis, ab hujus vitæ tumultibus discederet, idcirco hæc fingebantur. Imperator junior in navali lucem exspectans, cum nullus contra foras prodiret, ac populus jam totus ad arma in Cantacuzenum concurreret, jamque domos studiosorum ejus exinaniret (Phaceolati, et cognatorum ipsius præcipue, utpote qui tempore belli ad Byzantium proditione occupandum in primis navassent operam) alii armamentarium imperatorium in navali diriperent, et Palæologum exstimularent, ut in socerum eos educeret, sumptis animis palatium petiit, veniensque ad Porphyrogenneti domum, illic pernoctavit.

A σκοι Θεῷ τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένοις τὴν βαρβαρικὴν ἐπάγειν δύναμιν καὶ διαφθείρειν τοὺς οὐδὲν ἠδικηκότας γεωργούς τινας, ἢ καὶ στρατιώτας, ἀγομένους ὑπὸ τῷ σφῶν δεσπότῃ, καὶ πᾶσαν ἀνάγκην ἔχοντας τὰ κελευόμενα ποιεῖν, τῶν ἀδικούντων μάλιστα ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντων. Καὶ γὰρ κατὰ τὸν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου χρόνον τῶν ἐλαυνόντων καὶ συκοφαντούντων οὐδενὸς ἢ ὀλίγων τῆς μοχθηρίας δίκας δόντων, τὰ μυρία πλήθη τῶν οὐδὲν εἰσενηνεγμένων εἰς τὸν πόλεμον ἀπώλετο· καὶ ὕστερον Κράλη ἀδικοῦντος, καὶ ἐπιορκοῦντος, καὶ τῆς ἀρχῆς οὐκ ὀλίγον μέρος παραιρουμένου, στρατιὰν βαρβαρικὴν ἐπαγαγὼν, τὸν μὲν ἀδικοῦντα ἐλύπησεν ὀλίγα, ἢ οὐδέν· μυρίοις δὲ ἄλλοις αἴτιος ἐγένετο μεγάλων συμφορῶν, ἐξανδραποδισθεῖσι, καὶ ἀπολομένοις ὑπὸ τῶν βαρβάρων, B ἐφ' οἷς καὶ αὐτὸν καταψηφιζόμενον εἰδέναι ἑαυτοῦ, ὡς τῶν μὲν ἀδικούντων ἕνεκα καὶ σφόδρα οἴεσθαι δίκαια ποιεῖν τοῖς τε ἀλλοφύλοις ἀμυνόμενον ἀδικοῦσι διὰ τῆς βαρβαρικῆς δυνάμεως, τῆς Ῥωμαίων πρὸς ἄμυναν οὐκ ἐξαρκούσης διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων διεφθάρθαι, καὶ τοῖς ὁμοφύλοις ἐπάγοντα ὅτε ἐπολέμουν, ἵνα μὴ αὐτοὶ χρησάμενοι, αὐτόν τε καὶ τοὺς συνόντας διαφθείρωσι· πρὸς δὲ τοὺς ἀπολλυμένους οὐδεμίαν ἔχειν εὔλογον ἀπολογίαν, εἰ τῆς ἑτέρων ἕνεκα ἀγνωμοσύνης δίκας ἔδοσαν αὐτοί, καὶ δεηθεὶς μηκέτι χρήσασθαι βαρβάροις κατὰ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, κἂν ἀλλόφυλοι ὦσι, καὶ τὰ μέγιστα ἠδικηκότες, ἀλλ' ἐπιτρέπειν Θεῷ κατ' ἐκείνων δίκην, ᾧ ῥᾴδιον τοὺς ἀδικοῦντας καταστέλλειν, κἂν τὰ μέγιστα φυσῶσι, καὶ ταύτην τὴν χάριν Θεῷ καταθεῖναι πρῶτον, καὶ αὐτῷ τὸ μὴ τοιαύταις κηλῖσι καταχραίνειν τὴν ψυχὴν, ἐπείθετό τε ὁ βασιλεὺς καὶ ὑπέσχετο μηκέτι κατὰ μηδενὸς χρήσεσθαι βαρβάροις, φάμενος οὐδὲν ἔχειν πρὸς οὕτως ἀληθῆ, καὶ δικαίαν ἀντειπεῖν παραίνεσιν· ἀλλὰ καὶ πολλὴν αὐτῷ εἰδέναι χάριν, ὅτι τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν ἕνεκα πρόνοιαν αὐτοῦ ποιοῖτο, καὶ ὡς καὶ παρὰ Θεῷ ἐψηφισμένα δέχεσθαι τὰ εἰρημένα· ἃ καὶ ὕστερον ἐφύλαττεν ἀκριβῶς, καὶ οὐδὲν διενοεῖτο τῶν ἐπηγγελμένων παραβαίνειν. Τοῦ δὲ μὴ τοὺς περὶ αὐτὸν ἕνεκα θορυβεῖσθαι, ἀλλ' ἐλπίζοντάς τι δράσειν ὧν ἐβούλοντο, ἠρεμεῖν, ἄχρις ἂν αὐτὸς εὖ διάθηται τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ βίου θορύβων ἀπαλλαγῇ, ἐπλάττετο τοιαῦτα. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐν τῷ νέῳ νεωρίῳ περιμείνας ἄχρις ἐπιγένηται ἡμέρα, ἐπεὶ μηδεὶς ἀντεπῄει, καὶ ὁ δῆμος ἤδη ἅπας ἐπὶ τὸν πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα πόλεμον ἐτράπετο, καὶ ὁ μὲν τὰς οἰκίας τῶν ἐκείνῳ προσεχόντων διεπόρθει, μάλιστα Φακεωλάτου, καὶ τῶν κατὰ γένος προσηκόντων, οἷα δὴ αἰτιωτάτων γενομένων τοῦ Βυζάντιον ἐκεῖνον ἐν τῷ τοῦ πολέμου χρόνῳ προδοσίᾳ κατασχεῖν, τῶν ἄλλων δὲ τὴν ἐν τῷ νεωρίῳ βασιλικὴν διαρπασάντων ὁπλοθήκην, καὶ ὁπλισαμένων, καὶ προκαλουμένων βασιλέα ἐπάγειν σφᾶς ἐπὶ τὸν κηδεστὴν, ἀναθαρσήσας ἤδη καὶ αὐτὸς, ἐπὶ τὰ βασίλεια ἐχώρει καὶ ἐπὶ τὴν Πορφυρογενήτου οἰκίαν ἐλθὼν, ηὐλίσατο ἐκεῖ.

CAPUT XL.

Furor populi redintegratus. Philotheus patriarcha timore Palæologi se abscondit. Mittitur legatio, et pactum offertur. Juratur certis conditionibus. Descriptio propugnaculi ad portam Auream. Auxilia accersita a Cantacuzeno remittuntur. Deliberatio de bello Barbaris in Thracia inferendo. Dissuadet Cantacuzenus, nisi pecunia et externi milites, et classis etiam prius comparentur. Duplex de ejus oratione judicium. Juniorum, et imperitorum obtrectatio. Palæologus sententiam celat.

Postero die plebs furioso impetu concitata, direptas pridie domos cum ipsis contignationibus disturbavit atque evertit. Postea ad palatium venientes, cum castellium, quod dicitur, custode vacans offenderent, illud exspoliatis incolentium domibus vastarunt : irrumpentesque in palatium non simul, sed sparsim et confuse, jaculis ex intervallo certabant toto die, cadebantque nonnulli, et alii vulnerabantur ab his, qui intus latebant.

C Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ὁ δῆμος αὖθις ἀλόγῳ φερόμενος ὁρμῇ τὰς διηρπασμένας τῇ προτεραίᾳ οἰκίας κατεστρέφετο, καὶ καθῄρουν τὰς ξυλώσεις. Ἔπειτα εἰς τὰ βασίλεια ἐλθόντες τὸ λεγόμενον καστέλλιον διεπόρθησαν ἀφύλακτον εὑρόντες, καὶ διήρπασαν τῶν ἐνοικούντων τὰς οἰκίας· καὶ ἐπὶ τὰ βασίλεια ἰόντες οὐχ ἅμα πάντες, ἀλλὰ σποράδην καὶ ἀσύντακτοι ἠκροβολίζοντο ἐκ διαλειμμάτων διὰ πάσης τῆς ἡμέρας, καὶ ἔπιπτόν τινες αὐτῶν, καὶ ἐτιτρώσκοντο

βαλλόμενοι ὑπὸ τῶν ἔνδον. Οἵ τε Κατελάνοι ἐξελθόν- A τες, τούς τε μαχομένους ἀπεώσαντο, καὶ πῦρ ἐνίεσαν ταῖς πρὸ τῶν βασιλείων οἰκίαις, καὶ ἐνέπρησάν τινας. Εἰς τοῦτο δὲ στάσεως καὶ ταραχῆς ἀφιγμένων τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ πατριάρχης Φιλόθεος δείσας τὴν ἔφοδον τοῦ δήμου, ἀπεχώρει τοῦ πατριαρχείου, καὶ κατεκρύπτετο· ὑπώπτευε γὰρ καὶ βασιλέα τὸν νέον ἀηδῶς ἔχειν πρὸς αὐτὸν, οἷα δὴ Καλλίστου τοῦ πατριάρχου ἐξωσθέντος ἀντεισαχθέντα, ὃς ἐδόκει πάντα πράττειν καὶ ὑφίστασθαι ὑπὲρ ἐκείνου. Τρίτῃ δὲ ἡμέρᾳ βασιλεὺς ὁ νέος, τὸν ἐπὶ τοῦ Κανικλείου Ἄγγελον πρὸς βασιλέα πέμψας πρεσβευτὴν, πρός τε πρεσβείας ὄντα ἐπιτηδειότατον διὰ σύνεσιν καὶ παιδείαν, καὶ παρὰ βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ πολλῆς τῆς εὐμενείας ἀπολαύοντα, διελέγετο περὶ συμβάσεων, ὥστε ἀμφοτέρους μένειν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅρ- B κους θεμένους πρὸς ἀλλήλους ἀμνηστίας τῶν διαφορῶν. Καντακουζηνός τε ὁ βασιλεὺς ἐδέχετο προθύμως τὴν πρεσβείαν. Τοῦτο γὰρ καὶ μάλιστα πάντων ἐσπουδάζετο αὐτῷ, ὥστε τοῦ πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων πολέμου παυσαμένου, τῶν πραγμάτων αὐτὸν ἀναχωρεῖν. Καὶ ἐγένοντο οἱ ὅρκοι ἐπὶ τούτοις, ὥστε βασιλέα μὲν τὸν Καντακουζηνὸν, καὶ Ἰωάννην τὸν νέον βασιλέα ἄρχειν τῶν πραγμάτων· παραχωρεῖν δὲ τὸν νέον τῶν πρωτείων ἐν πᾶσι τῷ πρεσβυτέρῳ, καὶ πᾶσαν αἰδῶ καὶ εὐπείθειαν, ὥσπερ καὶ πρότερον, αὐτῷ παρέχεσθαι. Τῶν δὲ ἐκ τῶν δημοσίων φόρων εἰσπραττομένων χρημάτων ἐτησίως, ὅσων μὲν ἂν δέοιντο πρός τε τὸ μισθοφορικὸν τῆς στρατιᾶς, καὶ τῶν τριήρεων παρασκευὴν, καὶ τὰς δεούσας ἑτέρας δημοσίας διοικήσεις, ὑπὸ τῶν πρυτάνεων ὥσπερ ἔθος C ταῦτα ἀναλίσκεσθαι· ἃ δ' ἂν ὑπολίποιτο ἐπέκεινα τῆς χρείας, ταῦτα συμμερίζεσθαι τοὺς βασιλέας τῶν πρὸς τὰς οἰκίας ἕνεκα ἀναλωμάτων ἐπίσης ἑκατέρου. Τούτων δὲ οὐ δεόμενος βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἀπῄτει τοὺς ὅρκους, ᾔδει γὰρ ἀναχωρήσων τῶν πραγμάτων τάχιστα, τιμῆς δὲ μόνης ἕνεκα τοῦ μὴ νομίζεσθαι ἔλαττον τοῦ νέου βασιλέως ἰσχυκέναι· τοῖς τε πεπολεμηκόσι πρὸς αὐτοὺς ὑπὲρ ἀλλήλων μηδεμίαν εἰσπράττειν δίκην μήτε Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, μήτε τὸν γαμβρὸν, ἀμυνομένους τῆς εἰς αὐτοὺς ἀγνωμοσύνης, μήτε ζώντων ἀμφοτέρων βασιλέων, μήτ' εἰ συμβαίη τὸν ἕτερον γενέσθαι ἐξ ἀνθρώπων· ἀλλὰ πᾶσαν ἀμνηστίαν παρέχειν τῶν τετολμημένων, καὶ μήτε προσόδων, μήτε τῶν τιμῶν D ἀποστερεῖν ἃς ἔχουσι. Ματθαῖον δὲ βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν μένοντα ἐπὶ τοῦ σχήματος, τὴν Ἀδριανοῦ κατέχειν καὶ τὰς κατὰ τὴν Ῥοδόπην τοῖς Ῥωμαίοις ὑπηκόους πόλεις διὰ βίου αὐτόνομον ὄντα, καὶ ἀνεύθυνον κεκτημένον τὴν ἀρχήν· καὶ βασιλέα τὸν νέον Ἰωάννην πόλεμον μηδέποτε πρὸς ἐκεῖνον περὶ τῶν ἐνδεδομένων πόλεων κινεῖν. Ἐπὶ τούτοις δὲ ἀποδοῦναι Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα τῷ νέῳ καὶ τὸ κατὰ τὴν χρυσῆν καλουμένην πύλην φρούριον, ὃ κατεῖχεν αὐτὸς φρουρᾷ Λατινικῇ, καρτερώτατον ὂν, καὶ ἀνάλωτον σχεδὸν ἐκ τῆς κατασκευῆς· ᾧ πύργοι μὲν ἦσαν δύο τῶν ἐκ τοῦ περιβόλου Βυζαντίου, ὧν μεταξὺ ἡ πρὸς τὴν πόλιν εἰσάγουσα πύλη ἦν. Οἱ πύργοι δὲ μέγιστοι μεγέθει ὄντες, οὐ κατὰ τοὺς ἄλ-

Demum prorumpentes Catalani, pugnantes abigunt, et in ædes ante palatium igne injecto, quosdam concremant. Eo seditionis, ac tumultus re progressa, etiam Philotheus patriarcha populi in se incursum metuens, e patriarchio fugit, ac sese latebrose occultavit; nam Palæologum sibi, ut pro Callisto (qui ipsius causa fecisset, ac passus esset omnia) intruso iratum esse conjiciebat. Tertio die Palæologus præsidem Caniclei Angelum **869** legatum mittit, huic muneri qua prudentia, qua doctrina valde idoneum, et apud imperatorem Cantacuzenum vehementer gratiosum, quicum de pactis egit, nempe ut ambo imperarent, alterque alteri oblivionem hujus dissidii juraret. Cantacuzenus cum voluptate legationem excepit: quippe qui hoc studeret ante omnia, ut sopito inter Romanos bello, ipse a rebus istis labentibus, ac terrenis se omnimodis auferret; juratumque his conditionibus, ut Cantacuzenus, et Joannes Palæologus imperio præessent; junior primas cederet seniori in omnibus, omnique eumdem veneratione, et obedientia, velut antea, coleret. De pecunia annuorum vectigalium, quantum et ad stipendia militaria, et ad triremium apparatum, et ad reliquam imperii administrationem sufficeret, a quæstoribus numeraretur. Quod restaret, id imperatores ad domesticos sumptus ex æquo partirentur. Cantacuzenus quanquam his non egeret (cogitabat enim se propediem monachorum ordini ascribere), tamen solius honoris gratia, ne juniore imperatore inferior putaretur, juramentum postulabat. Ut neuter ab iis qui contra se pro altero pugnassent, injuriæ ulciscendæ pœnas reposceret, neque ambobus viventibus, neque defuncto altero: sed delictorum immemores funditus, nec redditibus eos, nec dignitatibus, quas gererent, privatum irent. Ut Matthæus Cantacuzenus cultum imperatorium, et Adrianopolim cum urbibus Rhodopes, quoad viveret, retineret, liber plane, et in ratione reddunda subjectus nemini: utque Joannes imperator propter oppida tradita nunquam ei bellum faceret. Ut Cantacuzenus imperator juniori propugnaculum portæ Aureæ restitueret, quod præsidio Latino tenebat, firmissimum sane, et ob structuram propemodum inexpugnabile: cui turres erant binæ, ex iis quæ sunt in ambitu, seu ad mœnia Byzantii, in quarum medio per portam illam aditus in urbem patebat. Turres porro summæ magnitudinis, præter aliarum formam, et modum ædificatæ, ad perpendiculum ab initio ad cœlum minabantur, marmoribus ingentibus opera marmorariorum ad hoc præparatis ita compositæ, ut ob arctissimam conjunctionem non arenato, aliove glutinamento egerent: **870** sed mutuis duntaxat ferramentis, ut fertur, qua se contingebant, copularentur, forisque non ex pluribus, sed ex uno lapide ad hoc polito constare viderentur. Quare nec apparet, qua aggrediendæ, ac perrumpendæ sint, nec ulla machina, aut artificio instar aliarum

laedi possunt. Has imperator Cantacuzenus simul ac imperii potens evasit, vetustate neglectas, de integro quantum necesse fuit refecit, perpetuamque custodiam, velut arci cuidam imposuit. His juramentis ab imperatore utroque editis, seditio statim compressa est, et junior omni suspicione deposita ad socerum in palatium accessit, ab eoque omni cum humanitate, et hilaritudine acceptus, longiore deinceps super rebus necessariis habito colloquio, ad prius domicilium se recepit. Post pacta Andronicus Asanes sebastocrator Byzia cum copiis Byzantii affuit, Cantacuzeno succursurus. Quem triduo in palatio cum agmine suo retentum, deque alacri voluntate, ac studio erga se laudatum remisit: quod diceret, se jam fœdere cum genero facto, illius opera non indigere. Insuper filio, et Nicephoro despotæ genero, cæterisque duobus scripsit, uti redirent, pacem enim conciliatam esse. Eadem Barbaris in Thracia scripsit; nam et illi Byzantium, ab imperatore, ut diximus, accersiti, pergebant, qui e medio itinere redierunt. Ex Hiero autem Propontidis ad orientem, alia Barbarorum non parva multitudo ad palatium adveniens, quod Cantacuzenum auxilio opus habere putaret, orabat, ut acciperetur, et in hostem immitteretur. Imperator pro animo tam prompto, ac benevolo gratiis actis, fœdus cum genero intercedere cœptum respondit: proinde patriam repeterent, se in præsentia ipsorum ope non usurum. Atque hæc non solum illis per internuntios, sed et per se ipsum significavit, e palatio extra muros exspectantes, ad lucernarum lumen allocutus, eo loco, ubi videri, et audiri posset. Egressus autem et ipse e palatio, ad ædes, in quibus gener habitabat, se contulit, et cum eo de republica deliberationem habuit. Cæterum cum et de Barbaris in Thracia deliberare oporteret, ecquid armis appetendi, necne, in magni logothetæ Metochitæ domo cum proceribus universis, et nobilitate congregati imperatores verba fecerunt.

871 Ac reliquis quidem immodeste tumultuantibus, et unoquoque conante utilissimam pro tempore proferre sententiam, junior imperator, et ii quorum in ejus comitatu præcipua erat auctoritas, ad Cantacuzenum inclinabant, ad ejus sententiam intenti ora tenentes, cujus hæc fuit oratio. Vobis magis ad bellum contra Barbaros incitatis, et facillimam sperantibus victoriam, velim equidem consilia vestra Deus fortunet, et ad finem perducat. Quæ autem et ipse hoc tempore nobis conductura sentio, non tacebo. Equidem mihi nec prudentium, nec aliquo usu peritorum hominum videtur, non ante suis, hostiumque viribus ponderatis, sed fortunæ mobilitate confisos, bellum capessere, et semet in discrimen præcipitare. Nam ab armis, et pecunia, et militibus bene instructum esse, exploratam habet salutis fiduciam: fortuna lubrica est, sæpius fallit. Barbari autem, contra quos nunc bellum meditamur, non est ignotum, quantopere

A λους ἦσαν ᾠκοδομημένοι· ἀλλ' εὐθὺς ἐπὶ μήκιστον ὕψους ἐξαρχῆς μαρμάροις μεγάλοις ὑπὸ λιθουργῶν εἰς τοῦτο κατεσκευασμένοις ἦσαν συντεθειμένοι ὑπ' ἄκρας συμφυΐας πρὸς ἀλλήλους οὐδεμιᾶς ἑτέρας δεόμενοι ὕλης συνδεούσης· ἀλλ' ἥλοις μόνοις σιδηροῖς, ὡς λέγεται, καθὸ ἀλλήλων ἐπιψαύουσι κεχρημένοι πρὸς συνάφειαν, ὥστε ἔξωθεν δοκεῖν οὐκ ἐκ μερῶν συντεθειμένους, ἀλλ' αὐτολιθίνους εἰς τοῦτο ἀπεξεσμένους εἶναι. Ὅθεν οὐδὲ ἐπιχείρησιν δοκοῦσιν οὐδεμίαν ἔχειν, μήτε διορυχθῆναι ὄντες δυνατοί, μήτε ἐκ μηχανῆς τινος, ἢ τέχνης ἑτέραν μηδεμίαν ὑποστῆναι βλάβην. Οὓς ἅμα βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς τῷ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐγκρατὴς γενέσθαι ἄνωθεν ἐπισκευάσας ὅσα ἔδει ἀτημελήτους ὑπὸ χρόνου ὄντας, εἰς τὸ διηνεκὲς φρουρᾷ κατεῖχεν, ὥσπερ ἀκρόπολίν B τινα. Τούτων δὴ τῶν ὅρκων ὑφ' ἑκατέρων ὀμωμοσμένων βασιλέων, ὅ τε στασιασμὸς διελέλυτο αὐτίκα, καὶ βασιλεὺς ὁ νέος πᾶσαν ὑποψίαν ἀποθέμενος, ἧκεν εἰς βασίλεια πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστήν. Κἀκεῖνος ὑπεδέχετο ἡδέως ἐς τὰ μάλιστα, καὶ πολλὴν ἐπεδείκνυτο φιλοφροσύνην. Συγγενομένων δὲ ἀλλήλοις ἐφικανὸν, καὶ περὶ ὅσων ἐδέοντο διαλεχθέντων, αὖθις ὁ νέος βασιλεὺς τῶν βασιλείων ἐξελθὼν ἐν ᾗ καὶ πρότερον ηὐλίζετο οἰκίᾳ ἦν. Μετὰ τὰς συμβάσεις δὲ ἧκεν ἐκ Βιζύης Ἀνδρόνικος Ἀσάνης ὁ σεβαστοκράτωρ μετὰ στρατιᾶς ἐπικουρήσων βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ. Ὃν ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις ἔνδον βασιλείων διατρίψαντα μετὰ τῆς στρατιᾶς, αὖθις ἐξέπεμπεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν οἰκείαν, τῆς μὲν προθυμίας ἕνεκα, καὶ τῆς εὐνοίας ἐπαινέσας τῆς εἰς αὐτὸν, μὴ δεῖσθαι C δὲ αὐτοῦ συμβάσεις θέμενος πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν εἰπών. Ἔγραφε δὲ καὶ τῷ υἱῷ, καὶ Νικηφόρῳ δεσπότῃ τῷ γαμβρῷ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἡγεμόσιν ἀναστρέφειν, τοῦ πολέμου ἤδη καταλελυμένου, καὶ εἰρήνης ἐν τοῖς πράγμασι γεγενημένης. Τὰ ἴσα δὲ καὶ τοῖς βαρβάροις ἔγραφε τοῖς κατὰ Θρᾴκην· καὶ γὰρ κἀκεῖνοι ᾖεσαν ἐπὶ Βυζάντιον μετακεκλημένοι ὑπὸ βασιλέως, ὥσπερ ἔφημεν, καὶ ἀνέστρεφον ἐκ μέσης τῆς ὁδοῦ. Ἐκ δὲ τοῦ κατὰ τὴν Προποντίδα πρὸς τὴν ἕω Ἱεροῦ ἕτεροι βάρβαροι αὐτόκλητοι ἧκον οὐκ ὀλίγοι νυκτὸς ἄχρι βασιλείων οἰόμενοι σφῶν δεήσεσθαι Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, καὶ ἐδέοντο ἐπάγειν τοῖς πολεμίοις εἰσδεξάμενον. Βασιλεὺς δὲ τῆς μὲν προθυμίας ἕνεκα, καὶ τῆς εὐνοίας τῆς εἰς αὐτὸν, χάριτας D ὡμολόγει οὐκ ὀλίγας· συμβάσεις μέντοι ἔφασκε πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν καὶ ὅρκους θέμενος, αὐτῶν μὴ δεῖσθαι, καὶ ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν πρὸς τὴν οἰκείαν. Ταῦτα δὲ οὐ διὰ πρέσβεων μόνον ἐδήλου τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτοῦ αὐτὸς ἐκ βασιλείων ἔξω τειχῶν οὖσιν ἐκεῖνος διειλεγμένος νυκτὸς ὑπὸ λαμπάσι, τοῦτο παρέχοντος τοῦ τόπου, ὥστε δύνασθαι καὶ ὁρᾶσθαι καὶ ἀκούεσθαι διαλεγόμενον. Ἐξιὼν μέντοι καὶ αὐτὸς τῶν βασιλείων, πρὸς τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ βασιλεὺς ὁ γαμβρὸς διέτριβεν ἀπῄει, καὶ περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν συνδιεσκέπτετο αὐτῷ. Δεῆσαν δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν Θρᾴκῃ βουλεύσασθαι βαρβάρων, εἰ πολεμητέα εἴη πρὸς αὐτοὺς ἢ μὴ, ἐν τῇ μεγάλου λογοθέτου οἰκίᾳ τοῦ Μετοχίτου μετὰ πάντων τῶν συγκλητικῶν, καὶ τῶν ἐπ' εὐγενείᾳ λαμπρυνομένων

γενόμενοι οἱ βασιλεῖς, κατέστησαν εἰς λόγους. Οἱ A μὲν οὖν ἄλλοι, ἀτάκτως ἐθορύβουν, καὶ γνώμην ἕκαστος εἰσφέρειν ἐπεχείρουν, ᾗ μάλιστα ἂν λυσιτελεῖν δοκοίη ὡς ἐν τοῖς παροῦσι· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, καὶ τῶν συνόντων οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ, Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ προσεῖχον, καὶ ἀπεσκόπουν ὁποίαν τινὰ περὶ τῶν προκειμένων γνώμην εἰσενέγκοι. Καταστὰς δὲ καὶ αὐτὸς εἰς λόγους, εἶπε τοιάδε· Τὴν μὲν γνώμην ὑμῶν ὡς μᾶλλον ἐπὶ τὸ πολεμεῖν ἐπῆρται τοῖς βαρβάροις, οἰομένων ῥᾷστα περιέσεσθαι αὐτῶν, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, ἐκ πολλῶν ἔστι στοχάζεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπί τι τέλος ἀγάγοι τὸ κρεῖττον δεξιὸν, ὥσπερ βούλεσθε αὐτοί· ἃ δὲ οἴομαι καὶ αὐτὸς ἐν τῷ παρόντι λυσιτελεῖν ἡμῖν, ταῦτα σημανῶ. Οὐ σωφρόνων οἴομαι ἀνθρώπων, οὐδ' ἄλλως ἐμπείρων εἶναι, B ὡρμημένους ἐπὶ πόλεμον μὴ πρότερον τήν τε ἑαυτῶν καὶ τὴν πολεμίων ἐπισκεψαμένους δύναμιν, τύχῃς θαῤῥοῦντας ἀπιστίᾳ, ἑαυτοὺς πρὸς τοὺς κινδύνους εἰσωθεῖν. Τὸ μὲν γὰρ καὶ ὅπλοις, καὶ χρήμασι, καὶ πλήθει στρατιᾶς ἐῤῥωμένους εἶναι βέβαιον πρὸς σωτηρίαν· τύχῃ δὲ τὰ πλείω σφάλλεται. Πρὸς οὓς δὲ ἡμῖν ὁ πόλεμός ἐστι βαρβάρους νῦν, οὐχ ὅσον ἀγνοεῖσθαι διαφέρουσιν. Ἐμπειρίᾳ γὰρ τῇ πρὸς τὰς μάχας οὐδαμῶς ἀπολειπόμενοι ἡμῶν, πολλαπλασίους εἰσὶ τῷ πλήθει, καὶ τῇ παρασκευῇ ἐῤῥωμενέστεροι, καὶ πρὸς τὰς στρατείας ἑτοιμότεροι, ἄμισθοὶ καὶ προῖκα στρατευόμενοι τῷ σφῶν δυνάστῃ. Πρὸς δὲ τούτοις, γῆν ἔχοντες πολλὴν, καὶ πόλεις ἡμετέρας οὐ κατὰ τὴν Ἀσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν Εὐρώπην νῦν, προθύμως ὑπὲρ τῶν λοιπῶν μαχοῦνται, C εὐέλπιδες ὄντες ὥσπερ ἐκ παραδειγμάτων καὶ πρὸς τὰ λοιπά. Ἡμῖν δὲ ἦν μέν ποτε δύναμις ἀξιόχρεως οὐ πρὸς τοσούτους μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασίους, οὐχ ὥστε ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐξελαύνειν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς οἰκείας ἐν κινδύνῳ καθιστᾷν. Ἡ δὲ ἀξυνεσία καὶ ἀβουλία, καὶ τὸ μὴ περὶ τῶν κοινῇ λυσιτελούντων ἄριστα βουλεύεσθαι, ἀλλ' ἕκαστον τὰ ἴδια εὖ τίθεσθαι σκοπεῖν, εἰς τοῦτο ἤγαγεν ἡμᾶς ἀδυναμίας νῦν, ὥστ' ἀγαπητὸν ἂν μὴ καὶ τὰ ὄντα ἀπολέσωμεν ἡγεῖσθαι. Ἥ τε γὰρ στρατιὰ διέφθαρται ἡμῖν, ἐκ λαμπρᾶς καὶ περιφανοῦς ὀλίγη καὶ ἄπορος καθεστηκυῖα· καὶ τῶν κοινῶν προσόδων αἱ συντάξεις ἐκλελοίπασι παντάπασι· καὶ ὑμῶν τοὺς πλείους ἢ σύμπαντας σχεδὸν, εἰ μή τις χρήματα παράσχοι πρὸς τὸν πόλεμον, οὐκ ἂν οἴομαι ἀντισχήσειν ἐπιπλεῖστον D ἀναλοῦντας ἐκ τῶν ὄντων. Ἅπερ ἅπαντας ἐνθυμουμένους, οὐ τοῦτο μόνον χρὴ σκοπεῖν ὅπως ἐκ τῆς εἰρήνης καταστῶμεν πρὸς τὸ πολεμεῖν, ἀλλ' ὅπως καὶ περιεσόμεθα τῶν πολεμίων, ἢ μηδὲν ἐκ τούτου δυσχερὲς ὑπομενοῦμεν. Ἐγὼ δὲ οὔτε ἀτολμίᾳ τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑμᾶς πολέμου ἀποσχέσθαι συμβουλεύω, οὔτε πρὸς ἀπέχθειαν αὐτῶν οὐδενὸς ἀπολείπομαι ὑμῶν· ἀλλ' αὐτός τε ἂν ἐξέτριψα ἡδέως ὁμοῦ τοι σύμπαντας βαρβάρους, εἴπερ οἷόν τε, καὶ μεγίστην εὔκλειαν, καὶ εὐδοξίαν τὸν ἐκείνων ὄλεθρον φέρειν ἂν ἐνόμισα ἐμοί· καὶ παρ' ἑτέρου πάσχοντας τινὸς τὰ ἴσα εἶδον. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ μὲν οὐδὲν ἐξῆν, ἔδει δὲ ἐμὲ παρ' ὁτουοῦν ἀποσφαγέντα, αὐτῷ τούτῳ τῷ ἀποθανεῖν ἐξώλεις γενέσθαι τοὺς βαρβάρους,

a nobis discrepent. Exercitatione enim militari nequaquam impares, numero longe superant, et apparatu confirmatiores, atque ad expeditionem promptiores, nulla mercede, et omnino gratis domino suo militant. Ad hæc cum latam regionem et urbes nostras non in Asia modo, sed etiam in Europa occuparint, nunc bona spe, et præteriti successus exemplo, pro cæteris subigendis prompte depugnabunt. Nobis porro quondam contra multo etiam plures potentia non defuit, ut non solum nostra eos provincia expellere, sed ipsorum quoque terras invadere possemus. Verum insipientia, et temeritas, nec communium, sed privatarum cujusque rerum, quam consultissime instituendarum diligentia, eo jam imbecillitatis nos adegerunt, ut boni consulamus, si non etiam quod superest, amittamus. Nam et exercitus noster splendidus antea, et conspicuus, ad paucitatem et paupertatem devenit: et communium pensionum collationes penitus evanuerunt; ac plures vestrum, aut omnes ferme, nisi aliunde pecunia in bellum impendatur, non opinor diutissime de suo impendentes, hostium vim toleraturos. Quæ omnes cum animis reputare, nec tantum hoc considerare debent, quomodo ex pace ad bellum aggrediamur, sed præterea quomodo hostes debellemus; aut certe nulla cum clade inde discedamus. **872** Ego vero nec ob ignaviam meam bello adversus Barbaros vobis abstinendum suadeo: neque odio in illos a quoquam vestrum vinci me patior, quin ipse una omnes, si fieri potuisset, contrivissem, et id mihi ad gloriæ celebritatem illustrissimum fore putavissem. Neque istuc solum, sed si hoc ita licuisset, ut me a quocunque jugulari, et ipsa nece mea perniciem, atque exitium creari illis oportuisset, libentissime, ac promptissime dulcem alioquin vitam abjecissem, usque adeo mihi superat eorum odium; tum quia religionibus, ac cæremoniis diversissimi sunt; tum quia jam pridem, et multis annis Romanos infandis detrimentis cumularunt, nec ulli ferme non nocuerunt, nec usque ad hunc diem injuriæ faciendæ eos cepit satietas; sed in Thraciam quoque infusi, urbes complures occupant, depopulanturque nostra omnia. Quid igitur est, quæret aliquis, cum sic eos detester, quod nec prius oppugnare eos concupierim, et vos nunc ad id tam erectos absterream? Quid? quod præsentes vires nostras expendens, nec hactenus fuisse, nec modo esse pares illis invenio. Ergo tu, occurret quispiam, præ pudore obvelata facie, et salute prorsus desperata, silentio nobis ferendas plagas, et in omnibus, tanquam heris præcipientibus, obediendum Barbaris exsistimas? Minime gentium: sed belligerandum potius, et in hoc incumbendum, si in quidquam aliud. Non tamen adeo imperite et confidenter, ut ad nihil aliud profutura sit audacia, nisi ut præter ea, quæ nobis erepta, nondum recuperavimus, etiam illa, quæ restant, amittamus. Quæ est igitur mea sententia?

pecuniam prius, et aliunde peregrinos milites conquirendos, qui hostium copiis possint opponi. Nam copiæ domesticæ, etiamsi apparatus affuerit maximus, et ipsum fortitudinis atque audaciæ apicem attigerint, ne sic quidem hostibus pares ad pugnam erunt, quandiu tantæ, quantæ nunc sunt (et exiguæ sunt) permanserint. Ad hæc et classis comparanda, qua eorum auxilia intercludamus. Nam si ipsi mare obtinebunt, non parva, nec contemnenda potentia egebimus: siquidem non cum Orchane tantum in Thracia cogemur bellum gerere, sed et in Asia cum Barbaris omnibus; qui vim nostram sentientes, illis aliis expeditissime succurrent. Immortalibus enim præmiis, quæ iis reposita sunt, qui hic ætatem caste egerunt suam, illum fruiturum, magister, et dux erroris (Mahometus) plane ipsis persuasit (41), **873** quicunque contra nos pugnans aut occubuerit, aut quam plurimos interfecerit. Quas ob res non hoc tempore armis adoriundos, sed de pecunia prius, et sociis providendum consulo. In præsens pacem per legatos cum iis confirmandam, enitendumque, ut providentia quadam, et sapienti consilio Thraciæ urbes recuperemus, et per deditionem illarum potiamur; quomodo a me singulari cura factum est, et hodie, si modo volueritis, licebit fieri. Barbaris autem e vestris finibus profligatis, bellum, si adversus eos suscipere velimus, minus laboriosum erit, nautica tantum copia opus habituris. Mœsos vero, ac Triballos æque male de nobis meritos eo adducemus, ut amicitiam nostram complexi, abrepta restituant, Barbarorum armis illos territantes; aut etiam, si lubebit, infesto exercitu eos compellemus. Quæ hoc tempore expedire judicavi, hæc sunt. Quod si vobis consultantibus contraria placuerint, utilibus inutilia vos prælaturos, dicere non verebor. Utinam autem falsus vates sim potius, quam ut spes vestræ deludantur. Hæc in concilio Cantacuzenus imperator de bello contra Barbaros disseruit, obscurius quodammodo insinuans, se propediem hasce res reliturum. Qui convenerant, quotquot erant alicujus existimationis et nominis, nihil adversabantur. At juniores, quique intelligentia parum valebant, orationem ejus de pace multum cavillabantur, et subindicabant, si Barbaris bello incommodare voluisset, magnopere potuisse, sed propter filiam Orchani nuptam, communem fructum scientem, ac volentem neglexisse: et nunc sua sponte his quæ conducere putaret, propter eamdem causam adversantia suadere. Deinde profitebantur se bellum malle, et rogabant alios, ut in eamdem sententiam pedibus irent; non enim Barbaros ignaviores eos, quam ipsimet essent, inventuros, sed

A ῥᾷστα ἂν καὶ τὴν φίλην προὔδωκα ζωὴν σὺν ἡδονῇ· τοσοῦτον ἀπεχθείας πρὸς αὐτοὺς περίεστιν ἐμοὶ, οὐ μόνον διὰ τὴν περὶ τὴν θρησκείαν ἄκραν ἐναντίωσιν, ἀλλ' ὅτι ἐκ πολλῶν ἐτῶν μεγάλα ἠδικήκασι Ῥωμαίους, πᾶσι λυμηνάμενοι σχεδὸν, καὶ οὐδέπω μέχρι νῦν κόρον ἐσχήκασι τῆς ἀδικίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Θρᾴκην διαβάντες, πόλεις ἔχουσι πολλὰς, καὶ πάντα τὰ ἡμῶν ἄγουσι καὶ φέρουσι. Τίνος οὖν ἕνεκα οὕτως ἔχων πρὸς ἐκείνους ἀπεχθείας, οὔτε πρότερον αὐτὸς ὡρμήθην πολεμεῖν, καὶ ὑμᾶς κωλύω νῦν προθυμουμένους; ὅτι τὴν ἐνοῦσαν ἐξετάζων δύναμιν, οὔτε πρότερον, οὔτε νῦν ἀξιόμαχον εὑρίσκω πρὸς τὸν πρὸς ἐκείνους πόλεμον. Τί οὖν, ἄν τις φαίη, κελεύεις ἡμᾶς; καθάπαξ ἐγκαλυψαμένους, καὶ τὴν οἰκείαν σωτηρίαν ἀπογνόντας, ἡσυχῇ φέρειν τὰς πληγὰς, καὶ πάντα B ὥσπερ ἐξ ἐπιτάγματος ὑπείκειν τοῖς βαρβάροις; Οὐ τοῦτο ἔγωγε φαίην ἄν· ἀλλὰ πολεμητέον μᾶλλον καὶ πρὸς τοῦτο εἴ τι ἕτερον σπουδαστέον. Οὐ μὴν ἀμαθῶς τοσοῦτον, καὶ θρασέως ὡς μηδὲν ἕτερον ἀπόνασθαι τῆς εὐτολμίας, ἢ καὶ τὰ ὄντα προσαπολεῖν πρὸς τῷ μηδὲ τῶν ἀφῃρημένων ἀνασώσασθαι μηδέν. Τί οὖν ἐστιν ὃ λέγω; ὅτι χρήματα πρότερον ποριστέον, καὶ δύναμίν ποθεν ξενικὴν ἀξιόμαχον πρὸς τὴν τῶν πολεμίων. Ὡς ἥ γε ἡμῖν οἰκεία, κἂν τὰ μάλιστα ἔχῃ περιττῶς πρὸς τὴν παρασκευὴν, κἂν εἰς ἄκρον ἀνδρίας ἀφίκηται καὶ τόλμης, οὐδ' οὕτω πρὸς τοὺς πολεμίους ἔσται ἀξιόχρεως, ἕως ἂν τοσαύτη μένῃ, ὅση νῦν ἐστι. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ δύναμιν ναυτικὴν προπαρασκευάσασθαι χρεὼν, ὥστε κωλύειν τοὺς ἐπιβοηθοῦντας. Ἂν γὰρ αὐτοὶ θαλάσσης κρατῶσιν, C οὐ μικρᾶς οὐδ' εὐκαταφρονήτου δεησόμεθα δυνάμεως· οὐ γὰρ Ὀρχάνῃ μόνον ἀναγκασθησόμεθα ἐν Θρᾴκῃ πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἅπασι βαρβάροις, οἳ ἂν ὑφ' ἡμῶν βιάζωνται, προθυμότατα ἐπιμαχήσουσιν αὐτοῖς. Τῶν γὰρ ἀθανάτων γερῶν, ἃ αὐτοῖς ὑπείληπται τοὺς ἐνταῦθα καλῶς βεβιωκότας ἀπολαμβάνειν, ἐκεῖνον ἐν ἀπολαύσει ἔσεσθαι ὁ πρὸς τὴν πλάνην καθηγησάμενος μάλιστα πέπεικεν αὐτοὺς, ὅστις ἂν πρὸς ἡμᾶς πολεμῶν ἢ πίπτοι μαχόμενος, ἢ ὡς πλείστους ἀποκτείνοι. Ὧν δὴ ἕνεκα οὐ νῦν ἅπτεσθαι ὑμᾶς τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου συμβουλεύω· ἀλλὰ πρότερον ἐκπορίζειν τά τε χρήματα, καὶ τοὺς συμμάχους. Τὸ νῦν δὲ ἔχον πρεσβείαν πέμπειν πρὸς αὐτοὺς, καὶ τὴν οὖσαν εἰρήνην ἐπικυ- D ροῦν, καὶ πειρᾶσθαι προνοίᾳ μᾶλλον, καὶ εὐβουλίᾳ τὰς κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεις ἀνασώζεσθαι, καὶ ἀπολαμβάνειν ὁμολογίᾳ, ὥσπερ παρεσκεύακα αὐτὸς πολλὴν εἰς τοῦτο πρόνοιαν πεποιημένος. Δυνατὸν γὰρ ἔτι καὶ νῦν, ἐὰν ἐθέλητε ὑμεῖς. Ἐξεληλαμένων δὲ τῶν ἡμετέρων ὅρων τῶν βαρβάρων, ὅ τε πρὸς αὐτοὺς πόλεμος, ἂν ἐθέλωμεν ἀναλαμβάνειν, ῥᾴων ἔσται, ναυτικῆς δυνάμεως δεησομένοις μόνον, καὶ Μυσοὺς καὶ Τριβαλοὺς, οὐδ' αὐτοὺς φαυλότερα ἀδικοῦντας, ἢ πείσομεν ἐπιτηδείους εἶναι, καὶ ἀποδι-

Jacobi Pontani notæ.

(41) Non nominat Mahometum Cantacuzenus, eum tamen intelligi certissimum est, ex ipsa sententia Mahometana, nempe, immortale præmium consecuturum post mortem, qui de Mahometanis contra Christianos pugnans aut occubuerit, aut quam plurimos occiderit. De origine Mahometi et Mahometismi videndus Zonaras in Heraclio imperatore.

δόναι τὰ ἡρπασμένα δεδιττόμενοι τοῖς βαρβάροις, ἢ A καὶ ἀναγκάσομεν, ἂν βουλώμεθα, ἐπάγειν. Ἃ μὲν οὖν λυσιτελεῖν ὑμῖν ἐγὼ νενόμικα ἐν τῷ παρόντι, τοσαῦτά ἐστιν. Εἰ δ' ὑμῖν βουλευομένοις τἀναντία δόξειεν, εἰπεῖν μὲν ὡς ἀσύμφορα αἱρήσεσθε οὐκ ἀποκνήσω· εὔχομαι δὲ ἐμὲ τῶν λογισμῶν διαμαρτάνειν μᾶλλον, ἢ ὑμᾶς ψευσθῆναι τῶν ἐλπίδων. Τοιαῦτα μὲν ἐπ' ἐκκλησίας βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς περὶ τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμου διειλέχθη, αἰνιξάμενός πως ἀμυδρῶς, ὡς αὐτὸς μετὰ μικρὸν ἀναχωρήσει τῶν πραγμάτων. Οἱ δὲ συνεκκλησιάζοντες, ὅσοι μὲν μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν, οὐδὲν ἀντεῖπον· οἱ δὲ νεώτεροι, καὶ ἀφρονέστεροι, πολλὰ τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης λόγους καταμεμψάμενοι βασιλέως, αἰνιξάμενοί τε ὡς καὶ πρότερον δυνάμενος μεγάλα βλάπτειν εἰ πολεμεῖν ᾑρεῖτο τοῖς βαρβάροις, ἑκὼν ἠμέλει τοῦ κοινῇ λυσιτελοῦντος διὰ τὴν Ὀρχάνῃ συνοικοῦσαν θυγατέρα, καὶ νῦν ἑκὼν εἶναι τἀναντία ὧν οἴεται λυσιτελεῖν τῆς αὐτῆς ἕνεκα αἰτίας συμβουλεύει. Ἔπειτα τὸν πόλεμον αὐτοὶ αἱρεῖσθαι μᾶλλον εἶπον, καὶ δεῖσθαι καὶ τῶν ἄλλων ἐπιψηφίζεσθαι τὰ ἴσα. Οὐ γὰρ φαυλοτέροις σφῶν οἱ βάρβαροι ἐντεύξονται αὐτοῖς ἐπὶ τῶν ἔργων· ἀλλ' εἴσονται σαφῶς ὡς οὐ γυναιξὶ μαχοῦνται, ἀλλ' ἀνδράσι. Βασιλέως δὲ τοῦ νέου ὁποτέραν ἔχει τὴν γνώμην περὶ τῶν πραγμάτων οὐδὲν ὅλως φθεγξαμένου, ἀλλ' ἐξετάζοντος ἐφ' ἑαυτὸν ὁποτέροις πρόσθοιτο, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς διέλυε τὸν σύλλογον ἀναστὰς, τὸ μὲν μεταπείθειν οὐ ῥᾴδιον αὐτοὺς ὁρῶν, ἀκρισίᾳ πολλῇ καὶ παραβόλῳ θράσει φερομένους· τὸ δὲ βιάζεσθαι δοκεῖν ἐθέλειν παραιτούμενος, παρεσκευασμένος ἤδη μετὰ μικρὸν παντάπασι τῆς ἀρχῆς ἐξίστασθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ. Ἐξῆν γὰρ αὐτῷ, εἴ γε μάλιστα ἠβούλετο, κυροῦν τὴν περὶ τῆς εἰρήνης ψῆφον, ὀλίγα φροντίσαντι τῶν ἐπὶ τὸν πόλεμον παρακαλούντων ὡς ἀλυσιτελῆ παντάπασι τῷ κοινῷ βουλευομένων. Ὁ μὲν οὖν πρὸς τοὺς βαρβάρους πόλεμος οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ Ῥωμαίοις ἐτελεύτησεν, ὑπὸ τῶν τότε θορυβούντων ἐξαφθεὶς μετὰ μικρόν.

sensuros utique sibi rem cum viris esse, non cum feminis. Palæologo quid animi haberet, prorsus tacente, et quærente secum utris assentiretur, Cantacuzenus surgens, conventum dimisit; videbat enim, illos in diversum flectere, qui non judicio, sed temeritate, et confidentia regerentur, futurum difficile: et eos velle cogere, existimari nolebat, paratus jam eis paucos dies Palæologo toto imperio cedere. Licebat enim illi, si collibuisset pacis sententiam ratam facere, et illos belli flagitatores ut reipublicæ prorsus infructuosa consulentes contemnere. **874** Bellum igitur contra Barbaros non cum utilitate Romanorum finitum, sed a seditiosis istis paulo post accensum est.

CAPUT XLI.

Cantacuzenus suadet custodibus, ut propugnaculum seu arcem ad portam Auream dedant. Illi se Palæologo dedere nolunt. Laus Joannis Peraltæ Itali. Militum Italicorum stropha. Eos se infames redditurum apud eorum regem Cantacuzenus minatur. Veniam audaciæ poscunt. Deditur arx Palæologo, qui eam paulo post deserit. Insidiæ in Cantacuzenum. Palæologus in palatium invitatur, socerum convivio accipit. Plebs foris tumultuata propter Cantacuzenum comprimitur.

Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, εἰς τρίτην ἡμέραν B ἐξ ἐκείνου ἅμα βασιλεῖ τῷ νέῳ ἐπὶ τὸ εἰς τὴν Χρυσῆν πύλην ᾔει φρούριον, ὡς παραδώσων κατὰ τὰς συνθήκας. Γενομένοις δὲ πρὸς τῷ τῆς Θεομήτορος τεμένει, ὃ πηγή τέ ἐστι παντοίων ἰαμάτων καὶ καλεῖται, βασιλεὺς μὲν ὁ νέος κατελείπετο ἐκεῖ, Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ὀλίγους ἔχων, ἐγένετο ἐν τῷ φρουρίῳ ὡς πείσων τοὺς φρουροὺς παραδιδόναι ἀμαχεὶ, καὶ εἰσεδέχοντο ἀσμένως οἱ Λατῖνοι μόνον. Οἰόμενοι δὲ αὐτὸν πρότερόν τε ἀδυνάτως ἔχειν ἥκειν παρ' αὐτοὺς, καὶ τότε καιροῦ τυχόντα, καὶ παραγενόμενον συγκαθέξειν αὐτοῖς τὸ φρούριον προθύμως ἄχρις ἂν ἀφίκηται ἡ στρατιὰ, ᾔδεσαν γὰρ τόν τε υἱὸν μετακεκλημένον, καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας, συνήδοντό τε, καὶ παρεκελεύοντο θαῤῥεῖν, ὡς αὐτῶν αὐτοῦ τε ἕνεκα, καὶ σφῶν αὐτῶν ἐῤῥωμένως πᾶσι C μαχουμένων ὅσοι ἂν ἐπίωσι, καὶ περιεσομένων ῥᾳδίως, οὐ μόνον διὰ τὴν σφετέραν εὐτολμίαν, καὶ τὴν ὀχυρότητα τοῦ φρουρίου σφόδρα ὄντος δυσαλώτου διὰ τὴν κατασκευήν· ἀλλ' ὅτι καὶ σῖτον ἦσαν ἐντεθειμένοι, καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτήδεια ἀφθόνως παρασχομένου βασιλέως, ὡς τρυφῶντας καὶ κωμάζοντας εἰς τρίτον ἔτος ἐξ ἐκείνου διαρκέσειν πολιορκουμένους. Τοῦ βασιλέως δὲ αὐτοῖς εἰπόντος ὁποίας θοῖτο πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν συνθήκας ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ, καὶ ὡς εἰς τοῦτο ἥκει, ὥστ' ἐκείνῳ τὸ φρούριον παραδι-

Imperator Cantacuzenus tertio post die una cum Palæologo ad portam Auream concessit, ut castellum illud, seu propugnaculum ex conventis ei traderet. Ubi ad Deiparæ templum venerunt, re et nomine fontem omnis sanitatis, Palæologus illic substitit, Cantacuzenus cum paucis in propugnaculum perrexit, persuasum præsidiariis, ut id citra pugnam traderent, quem Latini solum hilariter acceperunt. Quia vero existimabant, prius eo accedere nequivisse, tunc autem capta occasione ideo advenisse, ut cum ipsis munitionem eam teneret, tuereturque fortiter, donec filius adesset, quem, ut et alios duces, advocatum sciebant, collætantes hortabantur uti confideret se pro ipso et ipsis constanter dimicantes, adversarios quotcunque facile superaturos, non solum ob animorum suorum firmitatem, et structuram validissimam, atque inexpugnabilem: sed quod etiam annonam, aliaque cibaria imposuissent, liberaliter imperatore suppeditante, ut ex eo vel in tertium annum ad delicatas comessationes sufficeret. Imperator cum narraret, quale cum genero pacis ergo fœdus feriisset, et se ideo venisse, ut illi propugnaculum proprium traderet, molestiam ac dolorem incredibilem perceperunt, adorantesque supplicarunt, ne istuc ageret; levi enim negotio

juniorem imperatorem inde Byzantio expelli posse. In primis autem Joannes Peralta præsidii præfectus et ipse orabat et alios ad orandum sollicitabat, ut qui perdiu cum imperatore versatus multis se periculis ejus causa objecisset. Militaverat enim illi, quando in Triballis per bellum morabatur, et crebra suæ in eum voluntatis indicia dederat, nihil tunc immutatus, quando etiam qui videbantur amicissimi, cum rebus, et temporibus fidem mutasse deprehensi sunt. **875** Imperatore respondente, eorum petitionem expleri non posse : non enim suum esse, semel decreta retractare, instanteque ut locum traderent, tempus ad deliberandum petiverunt, quid potissimum inciperent, ut sibi quam optime consuluisse viderentur. Quo concesso, eo in atrio relicto ipsi intra arcem convenerunt : ubi dux auctor fuit, juramentum ab imperatore poscerent, Palæologo eam non traditurum, et ut vel cum ipsis maneret, vel si obsideri nollet, in palatium regressus, faceret quod liberet, se Byzantiorum vim pro eo facile toleraturos. Si neutrum probaret, et operæ pretium duceret propugnaculum dedere, dimissuros id quoque, fide prius cum sacramento accepta, non ignavia, neque quod deficerent, id fecisse, sed ut ei primum, deinde sibimet quam optime prospicerent. Rebantur enim, ubi id necessitate genero transdidisset, postea sibi gratiam multam habiturum, multisque meritis compensaturum, quod benevolentia erga se, quamvis inviti, ut apparuisset, sibi maximopere profuissent. Huic consilio protinus alii suffragati sunt; norant enim ministrum imperatoris esse fidelissimum, nihilque contra mentem ejus commissurum. Tum portas castelli intus vectibus munientes, a pinnaculis quid convenisset, significant : quibus imperator graviter mox, ut desertoribus succensens, pro merito tamen eos punire non poterat. Cum agere pro re nihil posset, et summa consilii inopia conflictaretur, jussit omnes cum duce unum in locum se conferre. Ac principio quidem lingua Italica, in qua erat non male exercitatus, eos percunctatus est, ecquid ipsum agnoscerent. Respondentibus, etiam, esse imperatorem ac dominum suum, Igitur, subjecit. si tradere propugnacula nolueritis, sed semel rupta fide hostiliter mihi adversari statuistis, quo pacto scelus vestrum puniam, postea commodius deliberabo. Nunc litteras statim ad regulum telluris, quæ vos tulit, mittam; quibus doceam, vos et unumquemque nominatim, perfidissimos, depravatissimos, nec vitiosa nuce dignos esse : quia cum ego castellum tradidissem, magnosque sumptus in stipendia vestra fecissem, et nihil unquam vos offendissem, ipsi eo me in summa necessitate mea per vim et iniquitatem concorditer fraudaveritis, ut inter omnes mortales infames sitis, nemo vobis quidquam credat, omnes a conspectu, et communione vestra refugiant. **876** Hæc ad Latinos imperator, qui in maximo nocumento ponentes, sibimet per-

A δύναι, ἠνιῶντό τε καὶ ἐδυσχέραινον οὐκ ἀνεκτῶς, καὶ ἱκέτευον προσκυνοῦντες μὴ τοιαῦτα πράττειν· ὡς ῥᾴδιον ὂν ἐκεῖθεν ἐπειδὰν ἀφίκοιτο ἡ στρατιὰ, βασιλέα τὸν νέον, Βυζαντίου ἐξελαύνειν. Μάλιστα δὲ Ντζιουὰν Περάλτα ὁ τούτων ἡγεμὼν, αὐτός τε ἐδεῖτο βασιλέως, καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθεν, οἷα δὴ χρόνον τινὰ συχνὸν ἤδη συγγενόμενος τῷ βασιλεῖ, καὶ πολλοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ κινδύνους ὑποστάς. Τῶν γὰρ ἐκείνῳ συστρατευομένων ἦν ἡνίκα διέτριβεν ἐν Τριβαλοῖς κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, καὶ πλείστας ἀποδείξεις παρέσχετο τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας, οὐδεμίαν κατ' ἐκεῖνο χρόνου ὑποστὰς μεταβολὴν, ἡνίκα καὶ οἱ μάλιστα δοκοῦντες εὖνοι εἶναι ἐξηλέγχοντο μεθαρμόζοντες ἑαυτοὺς τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς καιροῖς. Βασιλέως δὲ ἀδύνατα ἰσχυριζομένου ἀξιοῦν αὐτοὺς,
B οὐ γὰρ αὐτοῦ εἶναι τὰ ἐψηφισμένα ἀνατρέπειν, καὶ κελεύοντος τὸ φρούριον παραδιδόναι· καιρὸν ᾔτουν πρὸς διάσκεψιν ὥστε βουλεύσασθαι ἐφ' ἑαυτοὺς, ὅ τι πράξαντες τὰ μάλιστα λυσιτελοῦντα σφίσι δόξωσιν ᾑρῆσθαι. Ἐπιτετραφότος δὲ τοῦ βασιλέως, ἐν τῷ τοῦ φρουρίου περιβόλῳ καταλιπόντες, ἐπεὶ ἔνδον αὐτοὶ τοῦ πύργου ἦσαν, συνεβούλευεν αὐτοῖς ὁ ἡγεμὼν ὅρκους βασιλέα ἀπαιτεῖν μὴ βασιλεῖ τῷ νέῳ τὸ φρούριον παραδιδόναι· ἀλλ' ἢ μένοντα κατέχειν σὺν αὐτοῖς, ἢ εἰ μὴ βούλοιτο αὐτὸς πολιορκεῖσθαι, ἀναχωρεῖν ἐν βασιλείοις, καὶ πράττειν ὅ τι ἂν δοκῇ, αὐτοὺς δὲ ἐξῆν τὸν πρὸς Βυζαντίους πόλεμον διοίσοντας ῥᾳδίως. Εἰ δὲ μηδοπότερον ἕλοιτο τῶν εἰρημένων, ἀλλὰ προὔργου παντὸς ἡγεῖτο τὸ φρούριον
C παραδιδόναι, ἀποπέμπεσθαι καὶ αὐτὸν, ὅρκοις πρότερον πιστωσαμένους, ὡς οὐ διὰ κακίαν οὐδ' ἀποστασίαν ἐννοήσαντες αὐτοῦ τοιαῦτα εἵλοντο, ἀλλ' αὐτῷ τε πρῶτον, ἔπειτα καὶ ἑαυτοῖς τὰ κράτιστα βεβουλευμένοι. Ὤοντο γὰρ αὐτὸν ἀνάγκῃ τὸ νῦν ἔχον παραδιδόντα τῷ γαμβρῷ ὕστερον αὐτοῖς πολλὴν εἰδήσειν χάριν, καὶ ἀμείψεσθαι πολλαῖς εὐεργεσίαις, ὅτι τῆς εἰς αὐτὸν ἕνεκα εὐνοίας, καὶ ἄκοντος τὸ δοκεῖν τὰ μάλιστα λυσιτελοῦντα ἔπραξαν. Ὁ μὲν οὖν τοιαῦτα συνεβούλευεν. Αὐτίκα δὲ ἐπείθοντο οἱ ἄλλοι· ᾔδεσαν γὰρ αὐτὸν τῶν πιστοτάτων ὄντα οἰκετῶν τῷ βασιλεῖ, καὶ οὐκ ἄν τι τῶν μὴ κατὰ γνώμην πράξοντα ἐκείνῳ. Καὶ τὰς τοῦ πύργου πύλας ἔνδοθεν ἀσφαλίσαντες μοχλοῖς, ἐδήλουν τὰ δεδογμένα ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων. Βασιλεὺς δὲ ἐξήπτετο μὲν αὐτίκα
D τῷ θυμῷ, καὶ δι' ὀργῆς αὐτοὺς εἶχε τῆς ἀποστασίας ἕνεκα· πράττειν δὲ οὐδὲν ἐδύνατο τῶν δεόντων. Πάντοθεν δὲ ἀμηχανίᾳ περισχεθεὶς, κελεύσας ἐν ταυτῷ γενέσθαι πάντας ἅμα ἡγεμόνι, πρῶτα μὲν ἠρώτα τῇ Λατίνων διαλέκτῳ, ἐξήσκητο γὰρ αὐτὴν καλῶς, εἰ αὐτὸν ἐπιγινώσκοιεν. Τῶν δὲ φαμένων πάντων εἶναι βασιλέα, καὶ δεσπότην σφῶν, Οὐκοῦν, ἔφη, εἰ μὴ τὸ φρούριον ἐθέλητε παραδιδόναι, ἀλλὰ καθάπαξ ἀποστάντες, ἔγνωτε πρὸς πόλεμον ἐμοὶ χωρεῖν, τὸ μὲν ὅπως χρὴ τῆς ἀδικίας τιμωρεῖσθαι, ὕστερον αὐτὸς βουλεύσομαι καλῶς· τὸ δὲ νῦν ἔχον γράμματα αὐτίκα πέμψω πρὸς τὸν ῥῆγα τῆς ἐξενεγκούσης γῆς ὑμᾶς, ἀπιστοτάτους ἀποφαίνοντα ὑμᾶς ἕκαστον ὀνομαστὶ, καὶ τὰς γνώμας διεφθαρμένους, καὶ ἀξίους οὐδενὸς, ὅτι τὸ φρούριον ἐμοῦ παραδεδω-

κότος, καὶ πολλὰ ἀναλωκότος χρήματα πρὸς τὴν μισθοφορὰν ὑμῶν, καὶ οὐδὲν οὐδέποτε ἠδικηκότος, ἄδικα καὶ βίαια ποιοῦντες αὐτοὶ, ἀπεστερήσατε ὁμοφρονήσαντες, ὅτε κατέστην μάλιστα ἐν χρείᾳ, ἵν' εἴητε ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἄτιμοι καὶ ἄπιστοι, καὶ μηδεὶς ὑμῖν ἔτι προσέχῃ τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' ὑπὸ πάντων ἀπελαύνησθε. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς Λατίνους διελέχθη. Ἐκεῖνοι δὲ τὸ δόξαν ἀπιστίας ἑαυτοῖς προστρίβεσθαι μεγίστην ἡγησάμενοι ζημίαν, καὶ πολλὰ τῆς τόλμης ἕνεκα σφᾶς τε αὐτοὺς, καὶ τὸν ἄρχοντα καταμεμψάμενοι, αὐτίκα τοῦ πύργου ἐξελθόντες, βασιλέως ἐδέοντο συγγνώμην τοῦ τολμήματος παρέχειν, ὡς οὐ διὰ κακίαν, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ νομίσασιν εἶναι μᾶλλον πεπραγμένων· παρεδίδουν τε τῷ βασιλεῖ τὸ φρούριον. Αὐτίκα δὲ μεταπεμψάμενος καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, τῶν Λατίνων τὰς κλεῖς παρεσχημένων, αὐτὸς παρέσχετο τῷ νέῳ βασιλεῖ. Ὁ δὲ εἰσήγαγε φρουρὰν ἐκ τῶν ἰδίων, μετὰ μίαν ἡμέραν τοὺς Λατίνους ἐξελάσας· καὶ μετὰ μικρὸν κατέστρεψε πᾶσαν τὴν ἐπισκευὴν, παντάπασι τὸ φρουρεῖν καταλιπών. Βασιλεὺς μὲν οὖν ὁ Καντακουζηνὸς διέτριβεν ἐν βασιλείοις ἅμα βασιλίδι τῇ Εἰρήνῃ, καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν, οὖσιν οὐκ ὀλίγοις· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐν οἰκίᾳ τινὶ ἑτέρᾳ τῶν περιφανῶν Ἀετὸν προσαγορευομένῃ. Ὁ δῆμος δὲ ὁ Βυζαντίων, εἴτε καὶ ὑπό τινων ἐναγόμενος, εἴθ' ὥσπερ φιλεῖ τὸ πλῆθος, ὑπ' ἀσυνεσίας καὶ εὐλόγου φερόμενος ὁρμῆς, ἀτόπως ἦρα τῆς μεταβολῆς, καὶ ἐθορύβουν ἀτακτοῦντες, καὶ πάντα ἦσαν ἕτοιμοι τολμᾷν. Ἐλέγετο δὲ ὡς καὶ τῶν συνόντων ἐν βασιλείοις οἱ μάλιστα πρότερον δοκοῦντες εὔνως ἔχειν ἐπιβουλεύοιεν μεταβαλόντες· καὶ πρότερόν τε ἡνίκα βασιλεὺς ὁ νέος εἰσήλασε Βυζάντιον, τὸν βασιλέως ἵππον βεβουλεῦσθαι ἀποκτείνειν ἐπ' αὐτῆς τῆς μάχης· ᾤοντο γὰρ αὐτὸν αὐτίκα χωρήσειν ἐπὶ τὸν νέον βασιλέα· καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἐγεγένητο ἡ μάχη, ἀλλ' ἐχώρησαν ἐπὶ συμβάσεις, ἀγνοοῦντες ὅτι βούλοιτο μετὰ μικρὸν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἀπολείπειν τὴν ἀρχὴν, πρὶν τὴν μεταπεμφθεῖσαν ἥκειν στρατιὰν, ἐπείγεσθαι ἀποκτείνειν βασιλέα. Ὤιοντο γὰρ, εἰ παραγένοιτο ἡ στρατιὰ, αὖθις ἀνθέξεσθαι βεβαίως τῶν πραγμάτων, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀγνωμοσύνης ἀμυνεῖσθαι. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, οἷα δὴ ἐκ τῶν πραγμάτων μετὰ μικρὸν ἀναχωρεῖν βεβουλευμένος, ἐσκέψατο βασιλέα τὸν νέον ἐν βασιλείοις ἄγειν, καὶ παραδοὺς τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἀποχωρεῖν. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ βασιλίδι τῇ Εἰρήνῃ συνεδόκει, γενόμενος ἐν ᾗ διέτριβεν ὁ νέος βασιλεὺς οἰκίᾳ, ἐκάλει ἐπὶ τὰ βασίλεια· ἄτοπον εἶναι λέγων μὴ αὐτῷ ἐν βασιλείοις συνδιατρίβειν, ἀλλ' ἔξω περιπλανᾶσθαι, ἀμείβοντα οἰκίαν ἐξ οἰκίας, ὥστε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκεῖν αὐτοὺς ἀλλήλοις ἀπιστεῖν. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἄν τις φαίη, ὡς οὐκ ἐξαρκοῦσιν ἑκατέροις τὰ βασίλεια πρὸς οἴκησιν. Τὰ γὰρ ὄντα νῦν καὶ πρότερον οὐκ ὀλίγοις ἔτεσιν ἐξήρκουν. Ἐπείθετό τε καὶ ὁ νέος βασιλεὺς, καὶ συνέθετο ἥξειν μετ' ὀλίγον. Τότε δὲ ἐδεῖτο ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ ἄριστον ἑλέσθαι. Μεταξὺ δὲ ἀλλήλοις τῶν βασιλέων συνεστιωμένων, θόρυβος ἠκούετο ἔξωθεν πολὺς, καὶ σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀταξία. Ὁ γὰρ δῆμος περὶ τὴν οἰκίαν συνειλεγμένος ἐν ᾗ διέτριβεν ὁ βασιλεὺς, καὶ νομίσαντες ὡς κεχαρισμένα πράττοιεν τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἐτράποντο ἐπὶ τοὺς δοκοῦντας εὔνους εἶναι βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ τῶν ἵππων ἀποβιβάζοντές τινας, οἷς

fidiæ opinionem parere, egressi de munitione, illum audaciæ suæ ut ignoscat, majorem in modum precantur : quæ fecerint, non pravitate aliqua fecisse, sed quia in ejus rem fore putaverint. Ita deditionem ei faciunt, subitoque genero accersito, Latinis claves offerentibus, eas illi porrigit : qui Latinis amandatis, altero die de suis præsidium ibi collocat; nec diu post, quod instauratum erat, evertit penitus, locumque deserit. Imperator igitur Cantacuzenus in palatio cum numeroso famulitio degebat : Palæologus autem in domo quadam insigni, quæ Aquila dicebatur. At populus Byzantius, sive a nonnullis sollicitatus, sive, ut multitudo solet, stultitia et cæca quadam audacia agitatus, ac novitatis absurde cupidus turbas ciebat, permiscebatque omnia, et ad omne facinus paratus erat. Et ferebatur, quosdam aulicos, qui nuper videbantur benevolentissimi, commutatis voluntatibus insidias moliri, et cum junior imperator Byzantium inveheretur, Cantacuzeni equum in ipsa pugna decrevisse confodere; opinabantur enim, mox in Palæologum invasurum, et postquam pugna amissa, pactum iniverunt, ignorantes Cantacuzenum brevi imperio abiturum, priusquam accersita venirent auxilia, eum festinato occidere voluisse. Credebant namque, si ea advenissent, eum pro certo rursus totum imperium sibi usurpaturum, illorumque in se facinus puniturum. At enim Cantacuzenus, ut non longo intervallo a rebus fluxis se abducturus, Palæologum in palatium introducere jussit, translatoque in illum imperio, secedere cogitavit. Quod cum et Irenæ conjugi placuisset, gradiens in ædes ubi diversabatur, ad palatium habitandum cum invitat : absurdum esse dicens, foris mutantem domicilia vagari, ut populus inter eos dissidium esse judicet. Non enim dici posse, palatium utrorumque habitationi non sufficere; nam ut nunc est, non paucis annis suffecisse. Annuit junior imperator, et brevi venturum se spopondit, oravitque ut in eadem domo ad epulas secum accumberet. Comprandentibus imperatoribus foris strepitus novus, tumultus, et confusio exsistit.
877 Nam plebs ad ædes conglobata, existimans se Palæologo gratum facere, in Cantacuzeni amicos, quos putabat, involabat : et quibusdam, in quos inciderat, de equis descendere jussis, ipsi eos abripientes ascendebant. Alios sine sessoribus reperientes, similiter auferebant. Imperatores tumultus causa intellecta, ministris quibusdam turbas sedandi, et equos repetendi negotium dant. Illi imperata exsequuntur, et equos ad unum receptos, dominis restituunt, ac plebem verbis, quin et multis verberibus castigatam abigunt.

περιετύγχανον, αὐτοὶ λαμβάνοντες, ἀπεχώρουν. Ἐνίους δὲ καὶ κενοὺς ἐπιβατῶν εὑρίσκοντες, διήρπαζον. Ἐπεὶ δὲ ᾔσθάνοντο οἱ βασιλεῖς τὴν αἰτίαν τοῦ θορύβου, πέμψαντες τῶν οἰκετῶν τινας, ἐκέλευον τούς τε ἵππους ἀνασώζειν, καὶ τὴν ἀταξίαν τοῦ δήμου καταστέλλειν. Οἱ δὲ ἐποίουν κατὰ τὰ κεκελευσμένα, καὶ τούς τε ἵππους, οὐδενὸς ἀπολωλότος, ἀπέδοσαν τοῖς κυρίοις, καὶ τὸν δῆμον ἀπήλαυνον πρὸς ὕβριν, οὐκ ὀλίγα καὶ πληγαῖς χρησάμενοι.

CAPUT XLII.

Socer genero propositum animi de monachismo sectando detegit, a quo ægre dimittitur. Mutat nomen, uxor quoque fit monacha. Imperator Palæologus traducitur, et defenditur. Cur se abdicarit Cantacuzenus; a quo petit Palæologus, uti se cum filio in concordiam restituat. Callistus sedem recipit. Palæologus in Matthæum irritatur. Nicephorus despota fidem fallit. Bera cum Cumutzenis recipitur. Fœdus inter imperatores. Impostura optimatium Joannis. Ex ejus administratorum inobedientia bellum recrudescit. Excusat se Matthæo, et Byzantium redit.

A Vesperi imperatores cum comitibus uterque suis palatio succedunt. Perendie senior juniori arcanum suum de voluntate a rebus his fugacibus secedendi, et in monachi habitu sibi soli, ac Deo vacandi pridem concepta enuntiat. Alias autem aliis causis obstantibus consilium hactenus exsequi non potuisse. Nunc quoniam optata venerit occasio, et ipse imperii hæres coram adsit, eam complectendam videri, eique reddita republica valedicendum, et abeundum. Inexspectatus hic Cantacuzeni sermo Palæologum imperatorem percussit admodum, allatisque in medium compluribus argumentis, ad persuadendum appositis, ut habitum imperatorium retineret, adducere illum nitebatur. Quem ut a proposita ratione avelli non posse B animadvertit, quamvis nolens, et magnopere mœstus, obsequi desiderio suo permisit. Quare postridie ornamentis imperatoriis in ipso palatio depositis, veste monastica se operuit, ac pro Joanne Joasaph ex illo vocari cœptus est. Eadem hora et Irene imperatrix ipsa quoque imperio valere jusso, monachæ habitum induit, et pro Irene Eugeniam se nominavit. **878** Post hæc in Manganense Cantacuzenus, quod antea statuerat, Eugenia, in Marthæ monasterium Cantacuzeno ex materna hæreditate debitum, se inclusit. Tum ex aulicis ejus amicissimi, ac familiarissimi tam subita mutatione conspecta, quomodo nimirum imperio abdicato ad genus vitæ minime negotiosum, et quietis, ac tranquillitatis plenum se applicasset, omni spe felici- C tatis deperdita, et non habentes, cur se de juniore imperatore ulciscerentur, ad convitia conversi, rumores de illo sparserunt, atque ut perjurum, inconstantem, ventisque mutabiliorem traduxerunt, qui et socerum imperatorem, licet reluctantem, subire monachismum coegerit. Et his quidem rumoribus plerique aures dabant, cum essent mera mendacia, calumniæ, neque sincerum ac sanum quidquam continerent. Etenim Cantacuzenus volens, ac sponte cessit imperio; quod quidem si retinere voluisset, nullus id ei extorsisset, et Palæologus post juramentum nulla in re ejus animum offendit, verum omni studio omne illi officium præstare contendit; adeo ut nemo ne exterorum quidem ignoraret, nihil illum ad socerum contristandum neque fecisse, neque meditatum esse Igitur Cantacuzenus imperator, cum, ut

Πρὸς ἑσπέραν δὲ οἱ βασιλεῖς μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ἁπάντων ᾔεσαν εἰς τὰ βασίλεια. Μετὰ μίαν δὲ ἡμέραν τὸ ἀπόῤῥητον ὁ βασιλεὺς ἐξεκάλυπτε τῷ νέῳ βασιλεῖ, ὡς εἴη μὲν καὶ πρότερον βεβουλευμένος ἀναχωρεῖν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ἑαυτῷ μόνῳ, καὶ Θεῷ προσαδολεσχεῖν ὑποδὺς τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν· ἄλλοτε δὲ ἄλλων κωλυόντων, καὶ οὐκ ἐώντων εἰς ἔργον ἄγειν τὰ βεβουλευμένα, κατατετριφέναι μέχρι νῦν τὸν χρόνον. Νυνὶ δὲ καλῶς παρασχομένων τῶν πραγμάτων, καὶ αὐτοῦ παρόντος, ὃς ἔσται κληρονόμος τῆς ἀρχῆς, μάλιστα οἴεσθαι κατὰ καιρὸν εἶναι ἀποθέσθαι τὴν ἀρχήν, καὶ ταύτην μὲν αὐτῷ παραδιδόναι, αὐτὸν δὲ συνταξάμενον ἀναχωρεῖν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐδυσχέραινε μὲν οὐ μετρίως εὐθὺς τοιαῦτα παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἀκηκοὼς, καὶ προσδοκίαν παρὰ βασιλέως, καὶ ἐπεχείρει πείθειν μένειν αὖθις ἐπὶ σχήματος, αἰτίας οὐκ ὀλίγας προβαλλόμενός τινας, αἳ μάλιστα ἐδόκουν πείθειν εἶναι δυναταί· ὡς δ' ἀδυνάτως ἔχοντα ἑώρα μεταπείθεσθαι, ἄκων μὲν καὶ ἀνιώμενος πολλὰ, ὅμως συνεχώρει πράττειν ὅ τι ἂν δοκῇ. Καὶ εἰς τὴν ὑστεραίαν ἐν αὐτοῖς βασιλείοις τὰ βασιλικὰ ἀποθέμενος παράσημα, σχῆμα ὑπέδυ μοναχῶν, Ἰωάσαφ ἀντὶ Ἰωάννου μετακληθείς. Τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας καὶ ἡ βασιλὶς Εἰρήνη τὴν βασιλείαν καὶ αὐτὴ ἀπειπαμένη, τὸ μοναχῶν ὑπέδυ σχῆμα, Εὐγενία μετακληθεῖσα. Μετὰ τοῦτο δὲ βασιλεὺς μὲν ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Μαγκάνων ἀπεχώρει μονὴν, ὥσπερ παρεσκεύαστο καὶ πρότερον· Εὐγενία δὲ ἡ βασιλὶς εἰς τὴν τῆς Μάρθης τῆς βασιλέως ἀδελφῆς προσαγορευομένην, ἐκ πατρῴου κλήρου διαφέρουσαν Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ. Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν μάλιστα οἱ εὔνως, καὶ οἰκείως ἔχοντες, ἀθρόον ἰδόντες μεταβαλόντα, καὶ τήν τε βασιλείαν ἀποθέμενον, καὶ ἀποχωρήσαντα πρὸς τὸν ἀπράγμονα, καὶ μεστὸν γαλήνης βίον, πᾶσαν εὐπραγίας ἐλπίδα περιαιρεθέντες, καὶ οὐκ ἔχοντες πρὸς ὅ τι ἀμυνοῦνται τὸν νέον βασιλέα, ἐτράποντο πρὸς τὸ λοιδορεῖσθαι· καὶ ἄλλας τε φήμας διέδοσαν κατ' αὐτοῦ, ἐπιορκίαν ἐγκαλοῦντες, καὶ ἀστασίαν ἤθους, καὶ πρὸς μεταβολὴν εὐχέρειαν πολλὴν, καὶ ὡς βασιλέα καταναγκάσειε τὸν κηδεστὴν ἄκοντα τὸ μοναχῶν ὑποδῦναι σχῆμα. Καὶ ταῖς τοιαύταις φήμαις οὐ τοὺς πολλοὺς, καὶ ἀγοραίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν συνετωτέρων ἔπεισαν πολλοὺς προσέχειν. Πάντα δὲ ἦσαν ψεύδη καὶ συκοφαντίαι, καὶ οὐδὲν ὑγιές. Καντακουζηνός τε γὰρ ὁ βασιλεὺς ἑκὼν

ἐξέστη τῆς ἀρχῆς μάλιστα δυνάμενος, εἴπερ ἠβούλετο, κατέχειν· καὶ ὁ νέος βασιλεὺς οὐδὲν αὐτῷ προσέκρουσε μετὰ τοὺς ὅρκους, ἀλλὰ πᾶσαν ἐπεδείξατο σπουδὴν τῶν εἰς αὐτὸν ἡκόντων μηδὲν παραλιπεῖν, ὥστε μηδ' ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἀγνοεῖσθαι μηδενὸς, ὡς οὐδὲν τῶν πρὸς ἀνίαν βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ οὔτε βουλεύεται, οὔτε πράττει. Βασιλεὺς μὲν οὖν ὁ Καντακουζηνὸς, ὥσπερ ἡμῖν ἱστόρηται, οὕτως εἰς τὸ βασιλεύειν ἄκων ἐμπεσὼν, καὶ πολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων κραταιῶς, πολλοῖς τε κινδύνοις καὶ συμφοραῖς ποικίλαις προσομιλήσας, καὶ αὐτὸς οὐδὲν ἧττον πάσῃ μηχανῇ χρησάμενος, καὶ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ προσήκοντος αὐτῷ φρονήματος ἀντικαταστὰς, καὶ τελευταῖον πάντων περιγενόμενος τῶν ἀντικαταστάντων, ἐπεὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν συνόντων τοῖς ὁμοίοις αὖθις περιπεπτώκει, καὶ πρὸς τὸν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους πόλεμον ἠναγκάσθη ἐκπεσεῖν, καιροῦ παρασχόντος τὴν ἀρχὴν ἀπείπατο, ὥσπερ ἀπαγορεύσας τὸ μὴ ἄν ποτε δυνήσεσθαι Ῥωμαίοις ὀρθὰ φρονήσειν, καὶ λυσιτελοῦντα ἑαυτοῖς. Χρόνον δέ τινα τῇ τῶν Μαγκάνων μονῇ ἐνδιατρίψας, ἔπειτα ἐσκέψατο εἰς Ἄθω τὸ ἱερὸν ὄρος ἐν τῇ Βατοπεδίου μονῇ γενέσθαι, καὶ τὸν ἐπίλοιπον βίον διανύειν· ἐκώλυσε δὲ βασιλεὺς ὁ νέος, δεηθεὶς ἔτι μικρὸν προσδιατρίψαι Βυζαντίῳ ἄχρις ἂν αὐτῷ Ματθαῖον διαλλάξῃ βασιλέα τὸν υἱόν. Τοῦ χειμῶνος γὰρ ἐκείνου μετὰ τὴν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἀναχώρησιν ἐκ τῆς ἀρχῆς οὐδὲν οἱ νέοι βασιλεῖς πρὸς ἀλλήλους ἐπεδείξαντο πολέμου ἔργον, ἀλλ' ἐν ἰδίοις ὅροις ἕκαστος διετέλουν τῆς ἀρχῆς, ὥσπερ ὑπὸ τοῦ πατρὸς μεμέριστο τὸ πρότερον. Οὐ μὴν οὐδ' οὕτως εἶχον ὥστε ἀλλήλοις εὐνοεῖν· ἀλλ' ἐν ὑποψίαις ἦσαν ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν πρότερον εἰργασμένων, ὡς, εἰ μή τις διαλλάξειεν αὐτοὺς, πολεμησείοντες. Οὗ δὴ ἕνεκα καὶ βασιλεὺς ὁ νέος Ἰωάννης διενοεῖτο συμβάσεις θέσθαι πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης, καὶ βασιλέως ἐδεήθη τοῦ κηδεστοῦ, μὴ πρὶν ἀπαίρειν πρὸς τὸν Ἄθω πρὶν αὐτοὺς καταλλαγῆναι· ἐπείθετό τε καὶ αὐτὸς δικαίαν εἶναι τὴν ἀξίωσιν νομίσας καὶ προσήκουσαν αὐτῷ. Τοῦ δὲ αὐτοῦ χειμῶνος καὶ πατριάρχης ὁ Κάλλιστος ἐκ Τενέδου ἀφιγμένος, τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὖθις ἐπελάβετο ἀρχῆς, οὐδενὸς τολμῶντος ἀντειπεῖν· οὐ μὴν οὐδὲ αὐτὸς ἐδεήθη τῆς τῶν ἀρχιερέων ψήφου εἰ δέον αὐτὸν εἰσάγεσθαι ἐκβεβλημένον· ἀλλ' ἠδικῆσθαι τὰ ἔσχατα οἰόμενος οὐ παρὰ βασιλέως μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἐπεκύρωσεν αὐτὸς αὑτῷ τὴν ψῆφον, καὶ τοὺς ἠδικηκότας ἐπεχείρει μᾶλλον τῆς ἀγνωμοσύνης δίκας ἀπαιτεῖν. Ἐκώλυσε δὲ βασιλεὺς ὁ νέος, τῶν κατὰ στάσιν, καὶ φιλονεικίαν γινομένων πάντων προσήκειν φάμενος ὑπερφρονεῖν. Λήγοντος δὲ ἤδη τοῦ χειμῶνος ὑπὸ τῶν συνόντων πρὸς Ματθαῖον ἐξεπολεμώθη τὸν βασιλέα, τὰ μὲν ἐκείνου κατηγορούντων ὡς ἀδίκως ἔχοντος τὴν βασιλείαν, καὶ μέρος οὐκ ἔλαττον τῆς ἀρχῆς παρῃρημένου, τὰ δ' αὐτὸν ἐπὶ τὸν πρὸς ἐκεῖνον ἐξορμῶντες πόλεμον, ὡς ῥᾷστα καταλύειν αὐτὸν ἐξὸν, καὶ μὴ ἐᾶν αὐξάνεσθαι ἀνταγωνιστὴν ἐσόμενον ἀεὶ περὶ τῶν ὅλων. Οἷς πειθό-

A expositum est, invitus imperium capessivisset, suorumque civium armis potenter exagitatus, varios casus, et infortunia subiisset, et iis nihilo minus omnibus nervis, spiritu, quo decebat, et animo inexpugnabili semper restitisset, adversariis omnibus triumphatis, postquam suorum improbitate similibus casibus de integro objectus, et cum homophylis bellum iterare coactus est, opportunitate usus, et velut sanitate Romanorum in desperatis posita, qui nunquam sapere, et sibimet utiliter consulere possent, imperio se abdicavit. Cum aliquandiu in Manganensi cœnobio vixisset, postea apud Atho sacrum montem in Batopedii monasterio se condere, et reliquum ibi ævum exigere decrevit: quod tamen Palæologus impedivit, B rogans, paulum adhuc, quoad ei filium Matthæum conciliasset, Byzantii moraretur. Illa enim hieme post abdicationem Cantacuzeni, juniores imperatores bello inter se prorsus abstinuerant, et intra suos uterque fines, ut a patre descripti fuerant, se continuerat. Veruntamen nondum mutuo bene cupiebant: **879** et suspicio erat, nisi quis in concordiam eos restituisset, propter acta Adrianopoli armis concursuros. Quocirca Palæologus fœdus cum illo sancire optabat, et socerum precabatur, ne prius ad Atho discederet, quam eos inter se amicitiæ vinculo colligasset. Cui petitioni ut justæ, et a sua persona haud alienæ morem gessit. Eadem hieme et patriarcha Callistus Tenedo C reversus, ecclesiasticam potestatem recepit, cum contradicere nemo auderet; quin nec ipse episcoporum de restitutione sua suffragium expetebat. Sed indignissime non a Cantacuzeno solum, verum etiam ab episcopis violatum se arbitratus, suo sibi suffragio reditionem confirmans, injuriæ auctores ad pœnam deposcebat. Intercessit tamen Palæologus imperator præteritas contentiones, et qui tum fuit rerum statum pro nihilo habendum autumans. Hieme præcipiti a domesticis ad Matthæum persequendum irritatur: partim quod injuste consors esset imperii, de quo partem non minorem abstulisset; partim quod ejus perpetui in summa republica adversarii incrementa prohibere, ipsumque penitus debilitare expeditissimum esset. D Quibus rationibus cedens triremes instruxit, ac primo vere in illum Gratianopoli cum tota familia degentem, et insuper oppida Chalcidicees omnia, præterea Adrianopolim, cum vicinis oppidulis (quibus Cantacuzenum patruum sebastocratorem præposuerat) obtinentem profectus est, Nicephorus despota gener, soceri beneficio Ænum possidens, cum Matthæo imperatore uxoris suæ germano se conjunxit, eique præsidium adversus quemlibet hostem prompto animo promisit. Verum Joanne imperatore Ænum navibus appulso, Matthæo relicto, ad eum repente defecit, urbemque dedidit. Inde imperator manum mittens, Beram quoque recepit, oppidum munitissimum, propter Hebrum ædificatum, quod aliquando monasterium virorum fuit: tunc ob crebra bella, et

Barbarorum irruptiones a quibusdam agricolis habitatum, oppidum parvum evaserat : hoc, inquam, præsidio tradente, ad fidem suam adduxit. Ex Æno porro Nicephorum militiæ socium habens, per continentem Peritheorium movit, cumque ejus præfecto occulte per internuntium de urbe dedenda collocutus, promissorum magnitudine eo impulit. **880** Matthæus imperator timens, ne quid fraudis, et nequitiæ circa urbem committeretur, quamvis armis sciebat esse inexpugnabilem, illi custodiendæ agmen militare, quantum satis esset, mittit. Præfectus militibus comprehensis, arma eorum, et equos sibi retinuit, imperatori Palæologo urbem cum ipsis tradidit. Ea occupata, aliunde collectis equitibus, Cumutzena oppidulum continentis adortus est : quem libenter cives admittentes, nihil solliciti, ei se permiserunt. Inde quoniam Gratianopolis, ubi se tenebat Matthæus, non admodum procul distabat, per legatos eum ad fœdus invitat, cui etiam ipsi pax non displicebat. Admovet urbi exercitum ; Matthæus exit foras, de bello colloquuntur, ambobus eo desistendum videtur, his conditionibus, ut sit uterque imperator, quando ambo communibus Romanorum suffragiis electi sint, et ab Ecclesia Byzantina coronati. Quia vero urbes Romanæ reliquæ pauciores, et imperium minus sit quam ut ambos imperatores sustineat, Matthæus Thraciæ oppidis, quæ habet, cedat, in Peloponnesum migret, ubi Romanorum urbibus imperitet . sic tamen ut Palæologus Manueli despotæ auctor fiat in fratrem transferendæ provinciæ, illique pro ea Lemnum insulam, quoad vixerit, cum ratione reddunda administrandam credat, de publicis Byzantii vectigalibus topicam nominatam (42), paulo plus dena aureorum millia in annum ferentem attribuat. Donec autem despota Peloponneso decedat, Matthæus Palæologi concessu Lemnum transmittat, ibique consideat, et nihilo minus præsidia in urbibus habeat. Ubi in Lemnum e Peloponneso despota frater venerit, Thracias urbes Joanni imperatori et fratri insulam tradat, ipse in Peloponnesum naviget. His conditionibus fœdus composuerunt, visumque bellum conquievisse : et salute alternis dicta, Matthæus Gratianopolim regreditur. Joannes Peritheorium veniens, cum Matthæus mitteret, qui Lemni possessionem suo nomine adirent, et insulam custodirent, una et Palæologus misit, qui addicerent; mansitque in urbe, quoad illis reversis, Matthæus in Lemnum trajecisset. Dum **881** hæc aguntur, ex domesticis Palæologi quidam clanculum monitores ad Matthæum submittunt, ne pactis valde confidat, sed sibi etiam atque etiam caveat : ne parum provide

A μενος, τριήρεις ἐφοπλίσας, ἐστράτευσεν ἐπ' ἐκεῖνον ἅμα ἦρι, πρὸς τῇ Γρατιανοῦ πανοικεσίᾳ διατρίβοντα, ἔχοντα δὲ καὶ τὰς ἄλλας τῆς Χαλκιδικῆς ἁπάσας πόλεις· πρὸς ἐκείναις δὲ καὶ τὴν Ἀδριανοῦ, καὶ τὰς περὶ αὐτὴν πολίχνας, αἷς ἐπέστησεν ἄρχοντα σεβαστοκράτορα τὸν Κανταχουζηνὸν, θεῖον ὄντα πρὸς πατρός. Δεσπότης δὲ Νικηφόρος ὁ γαμβρὸς τὴν Αἶνον εἶχε, βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ προεσχημένου. Ἐδόκει τε Ματθαίῳ βασιλεῖ τῷ γυναικὸς ἀδελφῷ προσκεῖσθαι· καὶ ἐπηγγέλλετο προθύμως ὑπὲρ αὐτοῦ μαχεῖσθαι παντὶ τῷ ἐπιόντι. Τότε δὲ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ νέου ταῖς ναυσὶ κατάραντος ἐκεῖ, αὐτός τε προσεχώρησεν ἀθρόον, τοῦ Ματθαίου βασιλέως ἀποστὰς, καὶ τὴν πόλιν παρεδίδου. Ἐκεῖθεν δὲ βασιλεὺς ὁ νέος πέμψας, καὶ Βῆραν προσ-
B ηγάγετο φρούριόν τι καρτερώτατον παρὰ τὸν Ἕβρον κατῳκισμένον, ὃ πρότερον μὲν φροντιστήριον ἀνδρῶν μοναζόντων ἦν, τότε δὲ ὑπὸ τῶν συνεχῶν πολέμων, καὶ τῶν ἐφόδων τῶν βαρβαρικῶν, ἀγροτῶν τινων κατῳκισμένον, πόλισμα ἤδη ἦν, ὃ προσηγάγετο ὁ νέος βασιλεὺς παραδόντων τῶν φρουρῶν. Ἐκ τῆς Αἴνου δὲ καὶ Νικηφόρον τὸν δεσπότην ἔχων συστρατευόμενον ἐκ τῆς ἠπείρου, προσέσχε Περιθεωρίῳ, καὶ πέμψας κρύφα, περὶ παραδόσεως διελέγετο τῷ ἄρχοντι τῆς πόλεως· καὶ ἔπεισεν ἐπαγγειλάμενος μεγάλα. Ματθαῖος δὲ ὁ βασιλεὺς δείσας μή τι κακουργηθῇ περὶ τὴν πόλιν, ᾔδει γὰρ ἀνάλωτον τειχομαχίᾳ ἐσομένην, στρατιώτας ἔπεμψε φρουρεῖν ὅσους ᾤετο ἀρκέσειν· οὓς ὁ τῆς πόλεως
C ἄρχων συλλαβὼν, ὅπλα μὲν αὐτὸς καὶ ἵππους εἶχε· βασιλεῖ δὲ τῷ νέῳ τήν τε πόλιν παρεδίδου καὶ τοὺς στρατιώτας. Ἐπεὶ δὲ εἴχετο ἡ πόλις, ἄλλων ἄλλοθεν ἱππέων συνειλεγμένων, ἐπεστράτευσε Κουμουτζηνοῖς ἠπειρώτιδι πολίχνῃ· καὶ ὑπεδέξαντο προθύμως οἱ τὴν πόλιν κατοικοῦντες, ἀπολυπραγμόνως προσχωρήσαντες. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπεὶ οὐ πάνυ πόῤῥω ἡ Γρατιανοῦ κατῴκιστο, ᾗ Ματθαῖος διέτριβεν ὁ βασιλεὺς, πρεσβείαν πρὸς ἐκεῖνον πέμψας, ἐπὶ συμβάσεις προὐκαλεῖτο. Ἐδόκει δὴ κἀκείνῳ αἱρετέα μᾶλλον εἶναι ἡ εἰρήνη, καὶ γενομένῳ ἐν Γρατιανοῦ μεθ' ἧς εἶχε στρατιᾶς, συνεγένετο τῷ νέῳ βασιλεῖ τῆς πόλεως ἐξελθών· ἀλλήλοις τε διαλεχθέντες περὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον, ἐπεὶ ἐδόκει ἀμφοτέροις καταλύειν, συνέβησαν ἐπὶ τούτοις, ὥστε
D ἀμφοτέρους βασιλέας εἶναι κοινῇ ὑπὸ Ῥωμαίων ἑκατέρου ᾑρημένου, καὶ στεφθέντος ὑπὸ τῆς κατὰ Βυζάντιον Ἐκκλησίας. Τῶν ὑπολελειμμένων δὲ Ῥωμαίοις πόλεων, καὶ τῆς χώρας οὔσης ἐλάττονος ἢ ὥστε ἀμφοτέρους βασιλέας ἔχειν, τῶν μὲν κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεων ὧν ἔχει Ματθαῖον ἀφίστασθαι τὸν βασιλέα· χωρεῖν δὲ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῶν ὑπηκόων Ῥωμαίοις ἐκεῖσε πόλεων βασιλεύειν· Μανουὴλ δεσπότην τὸν ἀδελφὸν πείσαντος πρότερον

Jacobi Pontani notæ.

(42) Probabiliter putat Gretserus noster sic dictum hoc genus vectigalis παρὰ τὸ τοπεῖον seu τοπίον seu τοπήϊον, quod est funis, rudens, et ut ait Hesychius, ὅπλα νεὼς, σχοινία, κάλοι, ex quorum venditione, ut in civitate maritima, vectigal captum esse, a verisimilitudine non abhorret. Nisi forte a topio, seu topiario opere sic dictum, ita, ut qui vel topiarium factitarent, vel topiaria opera sibi confici curarent, vectigal illud τοπικὴν penderent.

τοῦ νέου βασιλέως Ἰωάννου τῆς ἀρχῆς ἐξίστασθαι τῷ ἀδελφῷ, παρέχειν δὲ ἀντ' ἐκείνης τῷ δεσπότῃ Λῆμνον τὴν νῆσον, ὥστε ἀνυπεύθυνον ἔχειν παρὰ πάντα τὸν βίον τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ δημοσίων φόρων τὴν τοπικὴν ὠνομασμένην, μυρίων χρυσῶν ὀλίγῳ πλείους ἐτησίως φέρουσαν. Τὸν χρόνον δὲ ἄχρις οὗ δεσπότης ἀποστῇ Πελοποννήσου, τὴν Λῆμνον ἔχειν τὸν Ματθαῖον βασιλέα, βασιλέως Ἰωάννου παραδόντος, καὶ περαιωθέντα, διατρίβειν ἐν τῇ νήσῳ, κατέχειν μέντοι φρουραῖς καὶ τὰς κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεις. Ἐπεὶ ἂν δὲ εἰς Λῆμνον ἐκ Πελοποννήσου ὁ δεσπότης γένηται, τὰς μὲν κατὰ τὴν Θρᾴκην πόλεις βασιλεῖ τῷ νέῳ Ἰωάννῃ παραδιδόναι, καὶ δεσπότῃ τἀδελφῷ τὴν νῆσον· αὐτὸν δὲ εἰς Πελοπόννησον ἀπαίρειν. Τοιαύτας μὲν συνθήκας πρὸς ἀλλήλους ἐποιήσαντο, καὶ ἔδοξεν ὁ πόλεμος καταλελύσθαι· συνταξάμενοι δὲ ἀλλήλοις, ὁ μὲν ἀνέστρεφεν εἰς τὴν Γρατιανοῦ, Ἰωάννης δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς Περιθεώριον ἐλθὼν, ἐπεὶ Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς ἔπεμπε τοὺς παραληψομένους, καὶ φρουρήσοντας τὴν Λῆμνον, συνεξέπεμπε καὶ αὐτὸς τοὺς παραδώσοντας, περιέμενέ τε πρὸς τῇ πόλει, ἄχρις οὗ τῶν εἰς τὴν Λῆμνον ἀφιγμένων ἐπανηκόντων, καὶ βασιλεὺς ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν νῆσον ταῖς τριήρεσι περαιωθῇ. Ἐν τούτοις δὲ τοῦ χρόνου τριβομένου, ἐκ τῶν Παλαιολόγῳ βασιλεῖ συνόντων κρύφα πέμψαντές τινες πρὸς τὸν Ματθαῖον βασιλέα, μὴ πάνυ θαῤῥεῖν παρῄνουν τοῖς συντεθειμένοις, ἀλλὰ πρόνοιαν αὐτοῦ πολλὴν ποιεῖσθαι, καὶ μὴ ἀπερισκέπτως ἑαυτὸν ἐπὶ τοῖς πολεμίοις καθιστᾶν. Τοὺς γὰρ ὑπὸ βασιλέως ᾑρημένους πρὸς τὴν αὐτοῦ περαίωσιν ναυάρχους αἰνίττεσθαί τινα ἐπιβουλὴν πρὸς οὓς μάλιστα θαῤῥοῦσι τὰ τοιαῦτα. Λέγουσι γὰρ ὡς ἀνθρωπίνων τοὺς ἰχθῦς ἐμπλήσουσι σαρκῶν. Ἃ μάλιστα αὐτὸν προσῆκον ἐρευνᾷν, μὴ εἰς ἀνηκέστους ἐκπέσῃ συμφορὰς ἀπατηθείς. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς Λήμνου κεναῖς, ὅ φασι, χερσὶν ἐπανῆκον πρὸς αὐτόν. Οἱ γὰρ ὑπὸ βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου τὰς πόλεις πεμφθέντες παραδιδόναι, πρότερον τὰς οὔσας ἐξελαύνοντες φρουρὰς, οὐδὲν ἐποίουν τῶν κεκελευσμένων· ἀλλὰ πρὸς τοῖς οὖσι πρότερον καὶ αὐτοὺς ἐκέλευον ὀλίγους τινὰς εἰσάγειν, ὥστε μηδὲν ἧττον ἢ πρότερον κατέχεσθαι τὰς πόλεις ὑπ' ἐκείνων πολλαπλασιόνων ὄντων, ἢ ὧν ἐκέλευον αὐτοὺς εἰσάγειν. Ἃ τοῖς ἐκ Ματθαίου βασιλέως οὐκ ἐδόκει ἀνεκτά· ἀλλὰ παντάπασι τὰς ἐγκαθιδρυμένας ἐκέλευον φρουρὰς ἐκβάλλειν. Ὡς δ' οὐχ ὑπήκουον ἐκεῖνοι, ἀνεχώρουν ἄπρακτοι. Ἐκ δὲ τῶν κατὰ τὴν νῆσον εἰργασμένων, καὶ ὧν ἐμήνυον οἱ φίλοι, φενακίζεσθαι πεισθεὶς, ἐπεὶ καὶ Περσικὴ κατὰ συμμαχίαν ἧκε πρὸς ἐκεῖνον στρατιὰ, καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ, καὶ τῶν περὶ ἐκείνην πολιχνίων, ἐπῆλθε Κουμουτζηνοῖς, καὶ ἄχρι Περιθεωρίου ἦλθεν, ἡγούμενος μὴ παραβεβηκέναι τὰς σπονδὰς αὐτὸς, ἀλλὰ μᾶλλον ἠδικῆσθαι, οὔτε τῆς νήσου ἀποδιδομένης κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ μεγάλης ἐπιβουλῆς ὥστε ἀποκτείνειν συσκευαζομένης. Βασιλεύς τε ὁ Παλαιολόγος ὁμοίως διετείνετο ἠδικῆσθαι, καὶ παρεσπονδῆσθαι τοῦ πολέμου κεκινημένου πρὸς αὐτὸν, οὐδεμίαν πρόφασιν παρεσχημένον. Οὐ γὰρ αὐτῷ λογίζεσθαι προσῆκον, εἴ τι τινὲς ἠγνωμονήκασιν, αὐτοῦ μὴ συνειδότος· ἀλλ' ἐχρῆν ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις ἐπανορθοῦσθαι τὰ ἡμαρτημένα. Ὅμως αὖθις ὁ πόλεμος ἀνήπτετο σφοδρὸς, καὶ Κουμουτζηνὰ ταῖς συχναῖς ἐφόδοις πιεσθέντα, προσεχώρουν αὖθις Ματθαίῳ τῷ βασιλεῖ. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ τὴν διατριβὴν ἑώρα πρὸς οὐδὲν λυσιτελοῦσαν, Ἀσάνην δεσπότην τὸν Ἰωάννην Περιθεωρίου καταστήσας ἄρχοντα, αὐτὸς εἰς Βυζάντιον ἀπῆρεν.

A hostibus suis se misceat. Quos enim imperator navarchos ad eum trajiciendum delegisset, insidias quasdam sub verborum involucro iis quibus maxime fidant, aperire: propter quas eum admonere nihil dubitent. Dicere enim, se pisces humanis carnibus saturaturos. Quæ quid sibi velint, ipsum decere et oportere scrutari, ne circumventus in atrocissimam calamitatem incidat. Interim Matthæiani e Lemno vacuis, quod aiunt, manibus revertuntur. Qui enim a Palæologo ad urbes tradendas, ejectis præsidiis, quæ tum erant, missi fuerant, nihil mandatorum peragebant: sed præter illa volebant Matthæi paucos quosdam præsidiarios induci, ut nihilo minus quam antea urbes tenerentur ab illis longe pluribus, quam a vicariis Matthæi B induci voluissent. Quibus cum intoleranda res videretur, censerentque omnia prorsus, quæ invenissent præsidia dimittenda, re infecta, ut diximus, reverterunt. Matthæus vero cum ex iis quæ acta fuerant in insula, tum ex iis quæ amici significaverant, se deludi arbitratus, quoniam et Persica ad eum adjuvandum manus veniebat, et alia ex Adrianopoli, vicinisque oppidis, in Cumutzenates infestus ibat. Jamque Peritheorium attigerat, non se fœdus transgredi, sed a fœdifragis potius lædi existimans: quando neque insula secundum pacta conventa addiceretur, et magnæ ad se interficiendum insidiæ struerentur. Imperator Palæologus æque pertendebat affirmare se lædi, et ab illo fœdus violari, qui bellum non provocatus C instauraret. Non enim sibi ascribendum, si quidam se ignorante in illum injustos se præbuissent. Sed fœdus conservandum, et delicta corrigenda. Nihilo minus bellum grave denuo inflammatum est, et Cumutzenates crebris vexati incursionibus, ad Matthæi se auctoritatem retulerunt. Palæologus ut suam Peritheorii moram inutilem vidit, Joanne Asane præfecto instituto, Byzantium rediit.

882 CAPUT XLIII.

Mors Cralis. Simon ejus frater provinciam vindicat contra filium. Helena uxor defuncti dominatur. Factiones nobilitatis. Nicephorus dux Thessaliam citra vim obtinet. Famulus classiarios ad despotam deserendum incitat. Ejusdem Æni insolentia et tyrannis. Arcem frustra oppugnat. Regina Byzantium

discedit : ad maritum proficiscitur. Consilium domesticorum de uxore illi superinducenda. Fugit ad fratrem in Peloponnesum securitatis causa. Inde a marito revocatur, qui in pugna ab Albanis occiditur. Uxor Byzantium veniens cum matre monacham agit.

Sub idem tempus Crales Triballorum princeps obiit (43), et exorta est inter Triballos non levis seditio. Nam et Simon Cralis frater, tum Acarnaniæ dominus, totam Triballorum provinciam ut ad se pertinentem affectabat, cui ex Triballica nobilitate multi dabant operam, et Ouresis Cralis filius, propter paternum principatum adversus patruum in armis erat. Helena vero ejus mater æque diffidens filio, et Simoni leviro, compluribus ad se urbibus traductis, nec contemnendis septa viribus per se regnabat, neutrum bello lacessens, nec adjuvans. Porro potentissimi apud ipsos nobilium unusquisque infirmioribus subactis oppidis, alii quidem Grali, non ut domino obediebant, sed ut socio, et amico auxilia submittebant : alii contra, Simoni ejus patruo opitulabantur; alii neutrarum partium, quod habebant, conservabant, eventumque præstolabantur, prævalentiorem secuturi, et omnino in mille factiones distracti, seditionibus agitabantur. Romani a Triballis tamdiu, tamque multis et magnis affecti detrimentis, tempus nacti opportunum ablata recuperandi, et facinorum pœnas a Barbaris expetendi, propter civile bellum et seditiones quibus conflictabantur, id ipsum tempus sine fructu conterebant. Cæterum Nicephorus despota dux, Triballos discordiis intestinis laborare intelligens, facillimeque provinciam paternam se recuperaturum sperans, cum præsertim et Prealimpus, qui Thessaliam regebat, diem obiisset, instructis triremibus Æno, ubi uxorem reliquit, in Thessaliam navigavit, quam descendens, nemine resistente, Thessalis prompte se dedentibus, ac velut ex immenso fluctu Triballici dominatus, ad Romanorum mansuetum et tranquillitatis plenum imperium confugientibus, brevi totam in potestatem redegit. **883** Ille igitur urbibus recipiendis distentus erat. At Limpidarius quidam de ejus famulis, quem navibus præfectum reliquerat, in dominum sceleratissimus, classiariis persuasit, ut ab ipso desciscentes, Ænum redirent : ingens inde, et duplex commodum percepturos. Nam et tam longinqua expeditione liberatum iri, temere, et frustra delassatos, et afflictos in extera regione, ut alii eorum laboribus amplissime fruantur : et onerosa servitute, quam domi despotæ ipsi serviant : cum ex duobus alterum sit necessarium, aut, si hostes vincat, navibus careat, quibus ad ipsos revertatur, aut ab illis victus intereat. Postquam ejus verbis inescati, inde solventes Ænum redierunt, Limpidarius primum quidem per se urbem regebat, eratque unus omnia, et imperator, et dux, et omnium simul rerum dominus, populoque in despotæ fautores exstimulato, hos in carcerem contrudebat; hos omnibus bonis spoliatos urbe pellebat; alios etiam plebi

A Ὑπὸ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον, καὶ Κράλης ὁ τῶν Τριβαλῶν δυνάστης ἐτελεύτησε, καὶ στάσις οὐ μικρὰ ἀνεῤῥιπίσθη Τριβαλοῖς. Σίμων τε γὰρ ὁ Κράλη ἀδελφὸς, Ἀκαρνανίας τότε ἄρχων, τῆς ὅλης Τριβαλῶν ἀρχῆς ἀντεποιήθη, ὡς αὐτῷ διαφερούσης μᾶλλον, καὶ πολλοὺς τῶν παρὰ Τριβαλοῖς ἐπιφανῶν συναιρομένους εἶχε πρὸς τὸ ἔργον· καὶ Οὔρεσις ὁ Κράλη παῖς τῆς πατρῴας ἕνεκα ἀρχῆς ἐπολέμει πρὸς τὸν θεῖον. Ἑλένη τε ἡ τούτου μήτηρ ὁμοίως ἀπιστοῦσα τῷ τε υἱῷ, καὶ Σίμωνι τῷ τοῦ ἀνδρὸς ἀδελφῷ, πόλεις πολλὰς ὑποποιησαμένη, καὶ δύναμιν ἑαυτῇ οὐκ εὐκαταφρόνητον περιστήσασα, καθ' ἑαυτὴν εἶχε τὴν ἀρχὴν μηδετέρῳ πολεμοῦσα, μήτε μὴν συναιρομένη πρὸς τὸν πόλεμον. Οἵ τε δυνατώτατοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν, τοὺς ὑποδεεστέρους ἀπελάσαντες ἐκ B τῶν ἀρχῶν, καὶ τὰς ὁμόρους ἕκαστος πόλεις ὑφ' ἑαυτῷ πεποιημένος, οἱ μὲν τῷ Κράλῃ συνεμάχουν, οὐκ αὐτοὶ παρόντες οὐδ' ὡς δεσπότῃ πειθαρχοῦντες, ἀλλὰ πέμποντες ἐπιμαχίαν οἷα δὴ σύμμαχοι καὶ φίλοι, οἱ δὲ Σίμωνι τῷ θείῳ. Ἔνιοι δὲ αὐτῶν προσεῖχον οὐδετέρῳ· ἀλλὰ τὴν οὖσαν δύναμιν συνέχοντες, τὸ μέλλον ἀπεσκόπουν ὡς ἐκείνῳ προσθησόμενοι, ὃς ἂν τὸ πλέον ἔχῃ, καὶ εἰς μυρία τμήματα διαιρεθέντες ἐστασίαζον. Ῥωμαῖοι δὲ πολλὰ, καὶ μεγάλα ὑπὸ Τριβαλῶν ἐπὶ τοσοῦτον ἠδικημένοι χρόνον, καιροῦ τυχόντες, τά τε ἡρπασμένα ἀνασώσασθαι, καὶ δίκας τοὺς βαρβάρους ἀπαιτῆσαι τῶν τετολμημένων διὰ τὸν κατέχοντα συγγενικὸν πόλεμον, καὶ τοὺς στασιασμοὺς, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀνάλωσαν τὸν καιρόν. C Νικηφόρος δὲ δεσπότης ὁ δοὺξ, τὴν κατέχουσαν τὰ Τριβαλῶν πράγματα στάσιν ὁρῶν, καὶ ῥᾷστα τὴν πατρῴαν ἐλπίσας ἀνασώσασθαι ἀρχὴν, ἄλλως θ' ὅτι καὶ Πρεάλιμπος, ὃς Θετταλίας εἶχε τὴν ἀρχὴν, ἐτεθνήκει καὶ αὐτὸς, τριήρεις ἐφοπλίσας ἐκ τῆς Αἴνου, ἐπέπλευσε τῇ Θετταλίᾳ τὴν γυναῖκα πρὸς τῇ Αἴνῳ καταλιπὼν, καὶ ἀποβὰς, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ εἶχε Θετταλίαν, τῶν ἀμυνομένων μὲν οὐδένων ὄντων, Θετταλῶν δὲ προθύμως προχωρούντων, καὶ ὥσπερ ἐκ κλύδωνος μεγάλου τῆς Τριβαλῶν ἀρχῆς, ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων καταφεύγοντες ἥμερον καὶ γαλήνης μεστὴν ἡγεμονίαν. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὰς πόλεις ἠσχολεῖτο. Λιμπιδάριος δέ τις τῶν ἐκείνου οἰκετῶν, ὃς ἦρχε τῶν νεῶν ὑπ' ἐκείνου καταλειφθεὶς, ἀδικώτατα περὶ τὸν δεσπότην διανοηθεὶς, ἔπεισε τὸ ναυτικὸν ἐκείνου D ἀποστάντας, πρὸς τὴν Αἶνον ἐπανελθεῖν, ὡς δύο τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ἀποστασίας κερδανοῦντας· τῆς τε ὑπερορίου στρατείας ἀπαλλαξομένους, εἰκῇ καὶ μάτην κοπτομένους, καὶ ταλαιπωροῦντας ἐπὶ ξένης, ἵν' ἕτεροι ἐκ τῶν ἐκείνων πόνων μέγιστα καρπῶνται, καὶ τῆς ὑπὸ δεσπότην οἴκοι ἐπαχθοῦς δουλείας, ἐκείνου δυοῖν θάτερον, ἢ, εἰ περιγένοιτο τῶν πολεμίων, νεῶν οὐκ εὐπορήσοντος, αἷς χρησάμενος ἐπανήξει πρὸς αὐτοὺς, ἢ διαφθαρησομένου ὑπ' ἐκείνων, ἂν ὑπέρσχωσιν. Ἐπεὶ δὲ ἐπείθοντο, καὶ ἄραντες ἐκεῖ-

Jacobi Pontani notæ.

(43) Strangulatum in carcere tradit Gregoras, lib. ix, sub finem.

(A) ... ἐπανῆκον εἰς τὴν Αἶνον, πρῶτα μὲν δι' ἑαυτοῦ τὴν πόλιν ἐποιεῖτο, καὶ πάντα ἦν αὐτὸς, καὶ στρατηγὸς, καὶ ἡγεμὼν καὶ συμπάντων πραγμάτων κύριος· τὸν δῆμόν τε ἐπαγαγὼν τοῖς δεσπότῃ προσκειμένοις, τοὺς μὲν κατέκλεισεν ἐν δεσμωτηρίοις, ἐνίους δὲ ἐξήλασε τῆς πόλεως, ὧν εἶχον ἀποστερήσας· ἔστι δὲ οὓς καὶ ἀπέκτεινε τῷ δήμῳ παραδούς· ἔπειτα ἐπεστράτευσε βασιλίσσῃ τῇ δεσπότου γαμετῇ τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν οἰκετῶν ἐχούσῃ· καὶ τειχομαχήσας ἐφικανὸν, ἑλεῖν μὲν οὐκ ἠδυνήθη διὰ καρτερότητα τῶν τειχῶν, καὶ εὐψυχίαν τῶν ἀμυνομένων· ἠνάγκασε δὲ βασίλισσαν τὴν ἀκρόπολιν ἑκοῦσαν ἐκλιπεῖν, ὅρκους παρασχόμενος, ὡς οὐδὲν αὐτὴν, οὔτε τοὺς συνόντας ἀδικήσει· ἀλλ' ἀφίξεται ὅποι ἂν δοκῇ μηδενὸς παρενοχλοῦντος. Ὃ καὶ ἐπράττετο μετὰ μικρόν· νεὼς γὰρ ἐπιβᾶσα, εἰς Βυζάντιον (B) ἀφίκτο, καὶ ὑπεδέχθη φιλοτίμως παρὰ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ. Ἔπειτα εἰς Θετταλίαν ἀπῆρε πρὸς τὸν ἄνδρα ἤδη πάσης κύριον γεγενημένον, καὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν πόλεων. Ἡδέως δὲ ἐκεῖνος ὑπεδέχετο τὴν γυναῖκα, καὶ χρόνον τινὰ ἠρέμουν οἰκείως ἔχοντες ἀλλήλοις, καὶ συμφυῶς, ὥσπερ προσῆκεν. Ἔπειτα τῶν συνόντων τινῶν, ὑπὸ μοχθηρίας καὶ ἀσυνεσίας ἐκείνων τε φαῦλα καὶ παράνομα ἐννοούντων, καὶ τὸν δεσπότην ἐναγόντων, ἔπεισαν τὴν μὲν γυναῖκα Τριβαλοῖς προέσθαι, αὐτὸν δὲ τὴν Ἑλένης ἀδελφὴν τῆς Κράλη γυναικὸς πρὸς γάμον ἀγαγέσθαι, ὡς τῆς τε Θετταλίας καὶ Ἀκαρνανίας οὕτως ἄρξοντα βεβαίως, τῶν Τριβαλῶν οὐ πολεμούντων διὰ τὴν ἐπιγαμίαν, καὶ Ἀλβανοὺς διαφθεροῦντα ἐναντιουμένους πρὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ παραβλάπτοντας (C) οὐ μέτρια. Αὐτίκα τε ἀηδῶς πρὸς τὴν γυναῖκα εἶχε, καὶ οὐδὲ ἠνείχετο ἰδεῖν. Ὕστερον δὲ ὀλίγῳ, καὶ πρὸς Ἄρταν τῆς Ἀκαρνανίας πόλιν πέμψας, ἐκέλευε φρουρεῖσθαι. Πρὸς Κράλαιναν δὲ πρεσβείαν πέμψας, τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔπραττε τῆς ἀδελφῆς. Μέχρι μὲν οὖν ἐν λόγοις ἦν ἡ ἐπιχείρησις, καὶ πρεσβείαις, καὶ βασίλισσα ἡ θυγάτηρ βασιλέως ἐνεκαρτέρει, τὸν ἄνδρα οἰομένη τῆς ἀτοπίας ἀποσχήσεσθαί ποτε, καὶ μέτρια, καὶ δίκαια φρονήσειν· ἐπεὶ δὲ ἤδη τέλος εἶχε πάντα, καὶ οἱ ὅρκοι ἐτελοῦντο οἷς ἐνεγέγραπτο τὴν μὲν γυναῖκα Τριβαλοῖς αὐτὸν προέσθαι, τῇ δὲ ἀδελφῇ Κραλαίνης συνοικεῖν, δεῖν ἔγνω σώζειν ἑαυτὴν, καὶ μὴ δι' ἑτέρων παραπληξίαν αὐτὴν παραπολέσθαι. Καὶ πέμψασα εἰς Πελοπόννησον πρὸς δεσπότην Μανουὴλ τὸν ἀδελφὸν (D) πρόνοιάν τινα αὐτῆς ποιήσασθαι ἐδεῖτο· καὶ ὃς οὐδὲν μελλήσας ἐκ θαλάσσης πέμψας, προσελάμβανε τὴν ἀδελφὴν, πάντων Ἀκαρνάνων, καὶ Ἀλβανῶν μετ' εὐφημίας προπεμπόντων, καὶ ἁμιλλωμένων πρὸς ἀλλήλους τῆς εἰς ἐκείνην ἕνεκα εὐνοίας καὶ τιμῆς· οὐ μόνον διὰ τὴν αὐτῆς ἐπιείκειαν καὶ μεγαλοφροσύνην, καὶ τὸ πᾶσι κεκοσμῆσθαι ἀγαθοῖς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἰς τὸν βασιλέα τὸν πατέρα εὔνοιαν. Κατάκρας γὰρ αὐτοῦ τὸ τῶν ἑσπερίων ἅπαν ἥττητο, καὶ ἀκριβῶς ἐξήρτητο αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἀναχώρησιν. Δεσπότου δὲ τοῦ Νικηφόρου, καίτοι γε αὐτὸν εἰδότες οὐ πράως οἴσοντα τὴν προπομπὴν, καὶ εὐφημίαν τῆς γυναικὸς, οὐ μόνον

(A) donatos occidebat. Deinde in reginam despotæ uxorem, arcem cum famulis habitantem invasit: quam diu oppugnatam, propter murorum firmitudinem, et propugnantium virtutem capere non potuit. Coegit tamen eam ab arce discedere, juratus, nihil vel ipsi, vel ministris ejus irrogaturum mali; iret, quo liberet, nemine obturbante; quod et factum paulo post. Conscensa enim navi, Byzantium venit, et a marito sororis honorifice excepta est. Postmodum in Thessaliam ad virum, jam ejus totius provinciæ, et urbium Acarnaniæ dominum, se contulit: qui uxorem lætus accepit, et aliquandiu quiete, familiariter, et conjunctissime cum ea vixit, ut quidem debuit. Deinde quidam domestici, homines improbi, ac stolidi, reginæ pessime cupientes, de- (B) spotam eo impulerunt ut uxorem Triballis relinqueret, ipse Helenæ, Cralis viduæ, sororem duceret, quo sic Thessaliæ et Acarnaniæ stabiliret ac firmaret imperium (ob illud matrimonium nihil moturis videlicet) et Albanos adversarios non mediocriter noxios frangeret. Mox conjugem sic exosus est, ut ejus conspectum non ferret. Non diu post Artam Acarnaniæ urbem præsidium misit, et cum Cralæna per oratorem de connubio cum ejus germana ineundo egit. **884** Res igitur jam sermonum, et legationis tenus processerat, et regina imperatoris filia patienter istuc ferebat, rata, maritum aliquando a nefariis cogitationibus istis aversum, mentem sobriam, et æquam suscepturum. (C) Postquam datus finis, et jusjurandum, in quo scriptum exstabat, se uxorem Triballis permittere, et Cralænæ sororem ducere, tum demum suæ saluti providendum, nec propter alienam amentiam indigne sibi pereundum constituit, et in Peloponnesum ad Manuelem fratrem mittens, suam ei dignitatem, et incolumitatem cum precibus commendavit: quam ille extemplo per mare ad se adducendam curavit, Acarnanibus, et Albanis cum laudibus eam deducentibus, et benevolentia, honoreque erga illam inter se certantibus: non solum propter ejus modestiam, animique præstantiam, et cujusque generis virtutum ornamenta, sed etiam propter charitatem in ejus parentem imperatorem, qua is totum occidentem, etiam statum vitæ monasticum in- (D) gressus, sibi devinctissimum tenebat. Nicephorum vero despotam, quanquam scirent haud placate laturum cum tantis prædicationibus deductam esse uxorem, non modo non curabant, sed propalam in eum maledicta congerebant, qui deliraret prorsus, et quod dicitur, aurea mutaret æreis. Quocirca brevi hac de causa Albani aperte ab eo desciverunt: profitentes, nisi dissoluto Triballico matrimonio, imperatoris filiam e Peloponneso in thalamum revocaret, pro ea non secus, quam pro suis ipsorum capitibus adversus eum impigre bellaturos. Ille sive quod et ipse facti turpitudinem perspiceret, sive quod propter repudiatam uxorem enascituram seditionem metueret, nefandas illas nuptias per legatum antiquavit: conjugemque legitimam e

Peloponneso revocans, fidem ei juramento sanxit, nihil de cætero secus in eam admissurum, sed more pristino omni candore, ac lenitate cum ea victurum. Illa viri amans, maximumque ex eo solatium capiens, quod non ipsa vincula jugalia rupisset, præterita omnia nihili ducens, ut brevi ad eum profectura, se comparabat. Verum ille ambitione quadam præceps, ne ab ipsa suus sibi principatus pendere putaretur, ad Albanos desertores, antequam veniret, subjugandos prorupit. Ita autem cecidit, ut Persæ, qui in Thessaliam prædatoriis triremibus trajecerant, invitati eum adjuvarent.
885 Quorum virtute plurimum confisus, Albanos loco, qui Achelous vocatur, invasit : ubi ipse, priusquam totæ phalanges concurrerent, pugnans oppetiit, totusque exercitus ejus ferro concisus occubuit. Regina conjux in Peloponneso ejus necem luctu et lamentationibus diuturnis prosecuta, deinde Byzantium veniens, reliquum annorum suorum cum imperatrice matre in monasterio Marthæ transegit. Sed hæc postea gesta sunt.

A οὐδένα λόγον ἐποιοῦντο, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐλοιδοροῦντο, ὡς παντάπασι τῶν σωφρόνων λογισμῶν ἐξεστηκότα, καὶ, ὃ φασι, χάλκεα χρυσείων ἀλλαττόμενον. Ὅθεν καὶ ὀλίγῳ ὕστερον ἐκ ταύτης τῆς αἰτίας ἀπέστησαν δεσπότου φανερῶς οἱ Ἀλβανοὶ, φάσκοντες προθύμως πολεμήσειν, ὥσπερ ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν, εἰ μὴ τὴν πρὸς Τριβαλλοὺς ἐπιγαμίαν διαλύσας, ἐκ Πελοποννήσου ἀνακαλέσηται τὴν βασιλέως θυγατέρα, καὶ ταύτῃ συνοικοίη. Ὁ δὲ εἴτε καὶ αὐτὸς τὴν ἀτοπίαν συνιδὼν, εἴτε καὶ τὴν προσδοκωμένην στάσιν δείσας, ἢ διὰ τὴν γυναῖκα ὑπωπτεύετο φυήσεσθαι, τοὺς μὲν ἀθέσμους ἐκείνους γάμους πέμψας ἀπηγόρευε· πρὸς δὲ τὴν γυναῖκα ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον πρεσβείαν, κελεύων ἥκειν παρ' αὐτὸν, καὶ πίστεις παρεχόμενος δι' ὅρκων, ὡς οὐδὲν ἀγνωB μονήσει ἔτι πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον μετὰ πάσης εὐγνωμοσύνης, καὶ ἐπιεικείας συνοικήσει. Ἡ δὲ φίλανδρος οὖσα, καὶ περὶ πλείστου ποιουμένη τὸ μὴ τὸν γάμον αὐτῇ διαλυθῆναι, πάντων ὑπεριδοῦσα τῶν γεγενημένων, παρεσκευάζετο ὡς ὕστερον μικρῷ ἀφιξομένη πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὁ δὲ ὑπὸ φιλοτιμίας, ἵνα μὴ δοκοίη τὴν ἀρχὴν δι' ἐκείνης καθίστασθαι αὐτῷ ὥρμησεν ἐπὶ τὸ τοὺς ἀποστάντας Ἀλβανοὺς πρὶν ἐκείνην ἥκειν καταδουλώσασθαι πολέμῳ. Συμβὰν δὲ οὕτω, καὶ Πέρσαι κατὰ τὴν Θετταλίαν μονήρεσι λῃστρικαῖς περαιωθέντες, συνεμάχουν ὑπ' αὐτοῦ προσκεκλημένοι. Οἷς μάλιστα θαρρῶν ἐπῆλθεν Ἀλβανοῖς, καὶ γενομένης συμβολῆς περί τι χωρίον Ἀχελῷον προσαγορευόμενον, αὐτός τε ἔπιπτε μαχόμενος πρὶν τὰς φάλαγγας συμμῖξαι, καὶ ἡ ἐκείνου πᾶσα διέφθαρτο ἡττηθεῖσα στρατιά. Βασίλισσα δὲ ἡ ἐκείνου γαμετὴ ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ διατρίβουσα, ἐπεὶ πύθοιτο τὴν ἐκείνου τελευτὴν, ἐπένθησε μὲν ἐκεῖ ἐφικανὸν, καὶ ἀπωδύρατο τοῦ ἀνδρὸς τὴν τελευτήν· ἔπειτα εἰς Βυζάντιον ἐλθοῦσα, συνῆν τὸν ἐπίλοιπον βίον βασιλίδι τῇ μητρὶ κατὰ τὴν Μάρθας μονὴν διατριβούσῃ. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον.

CAPUT XLIV.

Matthæus contra Palæologum contendit. Non se deserit Palæologus. Discedunt ambo sine pugna. Orchanes filium a piratis captum, per Palæologum redimi orat, quod facit pecunia ingenti, cum armis nihil proficeret. A Mygdoniæ præfectis se tradere volentibus Matthæus accersitur. Amicitia Triballorum principum cum Cantacuzeno et ejus filio. Celeriter submissæ copiæ ab Orchane in quantas difficultates Matthæum redegerint. Compellitur ab eis ante tempus in Triballos. Contra pacta conventa prædas agunt. Reliqui cum Triballis certant jaculis, et in pugna pauciores Persæ cadunt. Revertitur imperator. Triballi insequentes repelluntur.

Irrito imperatorum fœdere, belloque recrudescente, Matthæus collectis copiis suis, Byziam ad Manuelem Asanem despotam avunculum venit, quo sibi adjuncto Byzantium cum toto exercitu contra Palæologum proficisci instituit, et castra ad flumen nigrum prope vicum quemdam munitum Metras appellatum, ponit. Palæologus similiter armatis triremibus, et in continente a peditatu equitatuque instructus, his duces præfecit, et ad vicum Athyram, ipsum quoque muris communitum, velut isthmum quemdam undique mari circumfluum progredi jussit : quo et ipse cum triremibus accessit. Diebus aliquot castris oppositis manserunt, cum neuter ad alterum invadendum, atque ad pugnam eliciendum satis virium haberet. Nam Palæologo in hostium equitatum, plano campo, et arboribus nudo facienda impressio non videbatur, cum ipse majorem partem pedites et cataphractos duceret. Contra, hostes per loca impedita, ædiumque ibi collapsarum rudera suas catervas planitie in primis egentes ducere nolebant. Quamobrem utrique castris se continentes quiescebant, perque in-

C Τότε δὲ ἐπεὶ αἱ μεταξὺ τῶν βασιλέων γεγενημέναι συνθῆκαι διελύοντο, καὶ ὁ πόλεμος ἀνεῤῥιπίσθη, Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπ' αὐτὸν οὖσαν στρατιὰν συναγαγὼν, ἧκεν εἰς Βυζίην παρὰ τὸν θεῖον Ἀσάνην δεσπότην τὸν Μανουήλ· καὶ παραλαβὼν καὶ αὐτὸν μεθ' ὅσης εἶχε στρατιᾶς, ἐπεστράτευσε τῷ νέῳ βασιλεῖ ἐν Βυζαντίῳ, καὶ ἐστρατοπέδευσε κατὰ τὸν μέλανα ποταμὸν ἐπί τινα τετειχισμένην κώμην Μέτρας προσαγορευομένην. Παλαιολόγος τε ὁ βασιλεὺς ὁμοίως τριήρεις ἐφοπλίσας, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου στρατιὰν πεζὴν καὶ ἱππικὴν, τοῖς μὲν ἠπειρώταις ἡγεμόνας ἐπιστήσας ἐπὶ Ἀθύραν κώμην, καὶ αὐτὴν τετειχισμένην ὥσπερ ἰσθμόν τινα οὖσαν, καὶ πάντοθεν περικλυζομένην τῇ θαλάσσῃ ἐκέλευε χωρεῖν· αὐτὸς δὲ ἔχων τὰς τριήρεις, ἧκε καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἀθύραν.
D Καὶ ἀντεστρατοπεδεύοντο ἀλλήλοις ἐπί τινας ἡμέρας, ἑκατέρων ἀδυνάτων ὄντων ἐπὶ τὸ στρατόπεδον χωρεῖν τῶν πολεμίων, καὶ καταναγκάζειν μάχεσθαι. Παλαιολόγῳ τε γὰρ οὐκ ἐδόκει βασιλεῖ τοῖς πολεμίοις ἐπιέναι ἐφ' ὕπτια πεδία, καὶ ὕλης παντάπασι ψιλὰ ἱππέας ἄγουσι, πεζὴν αὐτὸς τὴν πλείστην δύναμιν ἄγων καὶ ὁπλίτας, καὶ οἱ πολέμιοι ἐπὶ δυσχωρίας,

καὶ ἐρείπια πολλὰ τῆς πρώην συνοικίας ἄγειν οὐκ A ἐδοκίμαζον τὴν στρατιὰν εὐρυχωρίας δεομένην μάλιστα. Δι' ἃ ἑκάτερος τὴν δύναμιν συνέχοντες, ἡσύχαζον ἐπὶ τῶν στρατοπέδων. Πρεσβείας δὲ πρὸς ἀλλήλους πέμποντες, διελέγοντο περὶ εἰρήνης. Ὡς δὲ συνέβαινον ἀλλήλοις, ὁ μὲν εἰς Βιζύην ἀνέστρεφε μετὰ τῆς στρατιᾶς, Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ Βυζάντιον· καὶ ἐσκέπτοντο ὅτῳ τρόπῳ κακώσουσιν ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἐκ Φωκαίας τῆς παλαιᾶς, ἧς Καλόθετος ἦρχε, μονήρης λῃστρικὴ ἐπὶ τὸν Ἀστακηνὸν ἐλθοῦσα κόλπον λῃστείας ἕνεκα, οὕτω συμβὰν, Χαλίλην τὸν Ὀρχάνη συνέλαβεν υἱὸν, ἀκατίῳ τινὶ τὸν ἐκεῖσε περαιούμενον πορθμόν· καὶ αὐτίκα ἀνεχώρει εἰς τὴν Φώκαιαν. Ὀρχάνης δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο ἀνδραποδισθέντα τὸν υἱὸν, καὶ εἰς Φώκαιαν ἀπαχθέντα, στρατεύειν μὲν ἐπὶ Φωκαιανοὺς εἶχεν B ἀδυνάτως· δυνάμεώς τε γὰρ οὐκ εὐπόρει ναυτικῆς, ἣ κακώσει ἐπελθοῦσα, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου εἰσβολὴ οὐκ ἦν, ἐφ' ἑτέρου κειμένης σατραπείαν τῆς Φωκαίας, πρὸς ὃν ἔδει πολεμεῖν δύναμιν ἔχοντα ἀντίῤῥοπον, εἰ διὰ τῆς ἐκείνου ἐπεχείρει ἐπὶ Φώκαιαν ἰέναι. Ἀπορίᾳ δὲ πάντοθεν συνισχημένος, ἐπὶ τὴν Παλαιολόγου τοῦ βασιλέως εἶδεν ἐπικουρίαν ὡς αὐτοῦ δυνησομένου μόνου τὸν υἱὸν ἀπαλλάττειν τῶν δεσμῶν· καὶ πέμψας πρεσβείαν, ἐδεῖτο περὶ τοῦ παιδός. Βασιλεὺς δὲ ὑπέσχετο προθύμως πάντα πράξειν, καὶ ἀποδοῦναι τὸν υἱὸν, ἂν καὶ αὐτὸς ἀπόσχοιτο Ματθαίῳ κατ' αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ παρέχειν συμμαχίαν· Ὀρχάνης γὰρ, καὶ μετὰ τὴν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναχώρησιν, πολλὴν ἐπεδείκνυτο C τὴν εὔνοιαν πρὸς αὐτὸν, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν καὶ βασιλεῖ τῷ υἱῷ πολλὴν παρείχετο ὠφέλειαν· ταῖς τε πόλεσιν, ὅσαι ἦσαν ὑπ' ἐκεῖνον, οὐδὲν παρενοχλῶν, καὶ πέμπων στρατιὰν ὁπότε δεηθείη. Ἃ ὁ Παλαιολόγος ἐν δεινῷ τιθέμενος βασιλεὺς, καλῶς τοῦ πράγματος παρασχόντος, ἐπεχείρησεν Ὀρχάνην τῆς πρὸς βασιλέα Ματθαῖον φιλίας ἀφιστᾷν. Ὑπέσχετό τε καὶ ὁ βάρβαρος πάντα πράξειν, ἢν μόνον ὁ υἱὸς αὐτῷ λυθείη, καὶ διετέλεσέ γε παρ' ὅσον χρόνον ὁ υἱὸς αὐτῷ ἐδέδετο, οὔτε Ματθαίῳ βασιλεῖ παρεσχημένος συμμαχίαν ἐπὶ τὸν Παλαιολόγον βασιλέα, οὔτε Βυζαντίῳ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ὅσαι ὑπὸ τοῦτον ἦσαν οὐδὲν παρενοχλήσας. Βασιλεὺς δὲ Καλόθετον νομίσας εὐχερῶς τὸν υἱὸν Ὀρχάνη παρασχέσθαι, εἰ μόνον αἰτηθείη, πέμψας πρὸς αὐτὸν, ἐζήτει, D τιμὰς ἐπαγγελλόμενος καὶ ἄλλας τινὰς εὐεργεσίας. Καλόθετος δὲ τούτων μὲν ὀλίγον λόγον ἐποιεῖτο, χρημάτων δὲ ᾐτεῖτο πλῆθος, ἃ ἐκτίνειν σχεδὸν ὁ βασιλεὺς ἀδυνάτως εἶχε. Βασιλέως δὲ ἀπειλοῦντος τὰ ἔσχατα διαθήσειν, εἰ μὴ πείθοιτο, οὐδὲν ἧττον ἐκεῖνος ἀνῃσχύντει. Δι' ἃ ἐδόκει δεῖν αὐτῷ ἐπιστρατεύειν· καὶ παρασκευασάμενος, ἐπέπλευσεν αὐτῷ τριήρεσιν οὐκ ὀλίγαις, καὶ ἐπολιόρκει ἐκ γῆς ὁμοίως καὶ θαλάσσης. Ἐν πολλαῖς δὲ καὶ καρτεραῖς τειχομαχίαις ἀποπειράσας τῶν τειχῶν, ἐπεὶ ἀδύνατον τὴν ἐπιχείρησιν ἑώρα, δέκα μυριάδας παρασχόμενος χρυσίου, καὶ τῇ πανυπερσεβάστου ἀξίᾳ τετιμηκὼς, ἔλυσε τῆς αἰχμαλωσίας τὸν υἱὸν Ὀρχάνη, καὶ ἀπεδίδου τῷ πατρί. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐτελεῖτο, χρόνου

ternuntios de pace agentes, **886** cum nihil conveniret, Matthæus Bizyam, Palæologus Byzantium rediit, circumspicientes quo pacto mutuum nocerent. Per idem tempus ex Phocæa veteri, quam Calothetus gubernabat, prædatoria navis in sinum Astacenum piraticæ faciundæ devenit, et Chalilen Orchanis filium casu in portum illic trajicientem cepit, statimque Phocæam recurrit. Orchanes ut filium Phocæam captivum abductum comperit, Phocæenses ulcisci non poterat, quod navali potentia non valeret, qua eos affligeret: nec terra eos adoriri, quandoquidem ea urbs alterius satrapia continebatur, quicum paribus decertare copiis oportebat, si per ejus provinciam Phocæam petere conaretur. In omnem igitur se partem versans, et anxius animi, tandem ad Palæologi imperatoris auxilium respicit, ut qui solus filium vinculis liberare queat, idque ut præstare ne gravetur, missis oratoribus rogat. Imperator statim spondet facturum omnia, et filium restituturum, si et ipse a Matthæo contra se adjuvando cessaret: Orchanes quippe etiam post Cantacuzeni anachoresin ejus se cupidissimum demonstrabat, atque idcirco et filio ipsius multum commodabat, et urbibus eidem subjectis nihil molestiarum exhibebat, et quoties orabat, auxilium submittebat. Quæ cum Palæologo dolerent, pulchram nactus occasionem, Orchanem a Matthæi amicitia disjungere tentavit, promisitque barbarus omnia, modo filium reciperet: et quandiu captivus ille tenebatur, nec Matthæo adversus Palæologum subsidio, nec Byzantio, aliisque urbibus eidem parentibus molestiæ fuit. Imperator existimans Calothetum Orchani filium haud gravate redditurum, si tantum peteretur, petitum misit, honores et alia nonnulla commoda pollicitus. Calothetus his parum moveri, grandem pecuniæ summam postulare, quam numerare imperator vix poterat. Cumque ei horribilia minaretur, ille nihilominus in impudentia persistebat. Quocirca armis in eum ire constituit, et triremibus bono numero comparatis, terra marique eum lacessebat. Quoniam vero frequenti, et valida oppugnatione tentatis mœnibus urbem vi capi non posse animadvertebat, persolutis Calotheto aureorum centum millibus, **887** et Panhypersebasti dignitate addita, filium Orchanis liberat, et ad patrem remittit. Multo tempore in his negotiis consumpto, urbium Mygdoniæ præfecti, Triballorum nobilissimi, Matthæum imperatorem secreto evocant, utpote illi se cum urbibus dedituri; qua de re et antea egerant. Ex quo namque Cantacuzenus pulsus a Romanis apud Triballos diversatus fuerat, mira animi inclinatione potentissimus quisque potissimum eumdem colebat. Itaque etiam Crale superstite, libenter vidissent ipsum in Triballos gentem suam expeditionem suscipere, et in id operam impense dabant, siquidem ejus quam Cralis imperium malebant, atque hac de re clam sæpius cum eo sermonem habebant. Verum ubi imperator Cantacuzenus institutis se monasticis ad

dixit, eorumque princeps fato suo functus est, A propter mutatas vivendi rationes, quod speraverant, penitus desperarunt. Ad Matthæum autem filium mittentes, studia erga parentem ipsius in memoriam illi redegerunt, et ejus æqualiter esse studiosos, ei adhæsuros, magnumque imperium conciliaturos asseverarunt. Tum vero Boichnas Cæsar nuntios misit, parata esse quæ requirerentur omnia, et se etiam Pherarum præfectum ad ipsorum societatem pertraxisse, qui paratus sit urbem cum ipsa Cralæna, multisque aureorum millibus tradere; rogabantque ad eos accederet quam maturrime, sic ut diem adventus sui præfiniret. His nuntiis Matthæus mirabiliter lætatus, hanc erga se illorum tam eximiam voluntatem magnifice remuneraturum promisit, et tempus triginta dierum B præstituit, quibus adveniret: totidem namque dies ad colligendum quem habebat Romanum exercitum, et ad auxiliares ex oriente ab affine suo Orchane accersendos credebat sufficere. Cum Triballis igitur se advocantibus ita pepigit: confestimque missa legatione ad Orchanem militem poposcit, et Romanos per litteras coegit. Forte fortuna Orchanem apud Abydum aliis quibusdam de causis commorantem legati conveniunt, legationem exponunt. Orchanes illico ex aliis satrapiis circiter quinque millium Barbarorum congregatum exercitum, trajectum in Thraciam petentium, ut in Mœsiam populatum irruerent, aliquot de suis admistis, duce quoque **888** de suis ducibus præfecto, legatos as- C sumere, et transmittere jussit, causæ expeditionis nescius, et simpliciter arbitratus, eum ad Barbaros deprædandos auxilia petere. Matthæus tam repente advenisse Persarum copias cernens, et intellecto, ex diversis satrapiis confluxisse, perturbabatur, angebaturque magnopere, simul quod Barbaros illos nihil eorum quæ ipse vellet, facturos suspicaretur (vacantes metu scilicet, per quem fieret, ut agmine composito et ordinato sequerentur), simul quod Romanæ copiæ tam cito congregari non poterant; triginta enim diebus se apud illos futurum condixerat. Cum niteretur autem Barbaros apud se retinere, et tempus terere, illi ejus regionem direpturos minitabantur, nisi cum ipsis primo quoque tempore in hostes graderetur. Tanta undique difficultate cin- D ctus, et sine propriis copiis proficisci parum tutum existimabat (etenim, ut in æstate, omnes per rura dispersi opus faciebant), et quam comminati erant, Barbarorum infestissimam incursionem metuebat. Decrevit igitur potius cum domesticis præsentibus exire, quam alios diutius præstolari: communicatoque cum Barbarorum ducibus de expeditione in Triballos mysterio, precabatur, ne urbes quæ se dederent, et regionem infestarent, sed ea intacta, ad vere hostilem, quo illis duces præberet, depopulandum se darent, huic æquitati pecuniæ vim maximam promittens. Barbari quæ ejus animo complacuissent, cuncta se præstituros perfectissimeque obsecuturos spoponderunt. Mox una cum illis iter

A συχνοῦ τινος τριβέντος, καὶ οἱ τῶν κατὰ τὴν Μυγδονίαν πόλεων ἄρχοντες ἐπιφανέστατοι τῶν Τριβαλῶν, πρὸς Ματθαῖον κρύφα πέμψαντες, τὸν βασιλέα μετεκαλοῦντο, ὡς σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὰς πόλεις παραδώσοντες ὧν ἄρχουσιν. Ἦσαν δὲ καὶ πρότερον περὶ τῶν ἴσων διειλεγμένοι. Ἀπὸ γὰρ τῶν χρόνων ἐκείνων ἡνίκα βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀπελαθεὶς διέτριβεν ἐν Τριβαλοῖς, πολλήν τινα τὴν εὔνοιαν ἔσχον πρὸς ἐκεῖνον· μάλιστα δὲ οἱ δυνατώτατοι δι' ἃ καὶ Κράλη περιόντος ἔτι, ἡδέως ἂν ἐκεῖνον εἶδον ἐπιστρατεύσαντα αὐτοῖς· καὶ συγκατειργάσαντο τὰ μέγιστα· μᾶλλον γὰρ ὑπ' ἐκείνου βασιλεύεσθαι ἐβούλοντο ἢ Κράλη, καὶ πολλάκις κρύφα περὶ τούτου διειλέχθη. Ἐπεὶ δὲ βασιλεύς τε ἀπήλλαξεν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ σφῶν δυνάστης ἐτεθνήκει, τὰς B μὲν προτέρας παντάπασιν ἐλπίδας ἀπεγίνωσκον διὰ τὴν βασιλέως μεταβολὴν κατὰ τὸν βίον· πρὸς δὲ Ματθαῖον πέμποντες βασιλέα τὸν υἱὸν τήν τε πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα εὔνοιαν ὑπεμίμνησκον αὐτὸν, καὶ τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν ἔχειν, καὶ πρὸς ἐκεῖνον διετείνοντο, καὶ ἐπηγγέλλοντο αὐτῷ προσθήσεσθαι, καὶ μεγάλην ἀρχὴν ὑποποιήσειν. Τότε δὲ Βοΐχνας ὁ Καῖσαρ πέμψας, ὅτι τε πάντα παρεσκεύαστο ὅσων ἐδέοντο ἀπήγγελλε· καὶ ὡς πείσειε καὶ τὸν Φερῶν ἄρχοντα αὐτοῖς συνθέσθαι, καὶ τὴν πόλιν παραδιδόναι εἶναι παρεσκευασμένον [γρ. σὺν] αὐτῇ Κραλαίνῃ, καὶ χρήμασι μυρίοις· ἐδέοντό τε τάχιστα ἀφικέσθαι παρ' αὐτοὺς πρότερον δόντα προθεσμίαν τῆς ἀφίξεως. Βασιλεὺς δὲ σφόδρα πρὸς τὴν ἀγγελίαν ὑπερησθεὶς, C καὶ μεγάλα ἐπαγγειλάμενος αὐτοῖς τῆς περὶ αὐτὸν εὐνοίας καὶ σπουδῆς, παρείχετο καὶ προθεσμίαν, ὡς ἐν τριάκοντα ἡμέραις ἀφιξόμενος· τοσαύτας γὰρ ᾤετο ἀρκέσειν πρός τε τὸ τὴν οὖσαν ἀθροῖσαι Ῥωμαίων στρατιὰν, καὶ ἐκ τῆς ἕω συμμαχίδα μεταπέμψασθαι παρὰ Ὀρχάνη τοῦ γαμβροῦ. Τριβαλοῖς μὲν οὖν τοῖς μεταπεμπομένοις τοιοῦτον σύνθημα ἐδίδου· πρεσβείαν δὲ πρὸς Ὀρχάνην αὐτίκα πέμψας τὸν γαμβρὸν, ᾐτεῖτο στρατιὰν, καὶ τοὺς Ῥωμαίους γράμμασι μετεκαλεῖτο. Συμβὰν δὲ οὕτω περὶ Ἄβυδον ἐφ' ἑτέραις δή τισιν αἰτίαις οἱ πρέσβεις συντυχόντες τῷ Ὀρχάνῃ διατρίβοντι, ἀπήγγελλον τὴν πρεσβείαν. Ὀρχάνης δὲ αὐτίκα, καὶ γὰρ ἔτυχεν ἀφ' ἑτέρων σατραπειῶν ἠθροισμένη στρατιὰ Βαρβάρων περὶ πεντακισχιλίους, καὶ δεομένη περαιωθῆναι D πρὸς τὴν Θρᾴκην, ὡς εἰς Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ ἐμβαλοῦσα, καὶ τῶν οἰκείων τινὰς συμμίξας, καὶ στρατηγὸν ἕνα ἐπιστήσας αὐτοῖς ἐκ τῶν αὐτοῦ, τοῖς βασιλέως πρέσβεσιν ἐκέλευε παραλαβόντας περαιοῦσθαι, τὴν μὲν αἰτίαν ἀγνοῶν τῆς βασιλέως ἐπὶ Τριβαλοὺς στρατείας, νομίζων δὲ ἁπλῶς αὐτὴν ἐπὶ λεηλασίᾳ τῶν Βαρβάρων. Βασιλεὺς δὲ ἰδὼν οὕτω τάχιστα τὴν Βαρβάρων ἀφιγμένην στρατιὰν, μαθὼν δὲ καὶ ὡς πολλῶν εἴη σατραπειῶν συνειλεγμένη, θορύβου καὶ ἀθυμίας ἦν μεστός· τοῦτο μὲν τοὺς Βαρβάρους ὑποπτεύων ὡς οὐδὲν αὐτῷ τῶν κατὰ γνώμην πράξουσι δέους ἀπηλλαγμένοι, ὑφ' οὗ μετρίως ἂν ἐπείθοντο εὐτάκτως ἕπεσθαι καὶ μετὰ κόσμου· τοῦτο δ' ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαίων στρατιὰ ἀδυνάτως εἶχεν ἀθροισθῆναι· ἐν τριάκοντα γὰρ ἡμέραις εἴρητο

αὐτοῖς εἶναι πρὸς αὐτόν. Πειρωμένου δὲ παρακατέχειν A τοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν χρόνον ἀναλοῦν, ἠπείλησαν ἐκεῖνοι τὴν αὐτοῦ καταδραμεῖσθαι, εἰ μὴ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους τάχιστα ἀπαίροι. Ἀπορίᾳ δὲ πανταχόθεν συσχεθεὶς, τότε γὰρ μὴ τὴν οἰκείαν ἑπομένην ἔχειν δύναμιν ἐνόμιζεν οὐκ ἀσφαλὲς, καὶ τὴν Βαρβάρων ἐδεδοίκει, ἣν ἠπείλουν ἔφοδον ὡς μέγιστα κακώσουσαν, πάντων ἐν θέρους ὥρᾳ τετραμμένων ἐπὶ ἔργα, καὶ διεσκεδασμένων ἐπὶ τοὺς ἀγροὺς, εἵλετο αὐτὸς μᾶλλον ἅμα οἰκέταις τοῖς συνοῦσιν ἐκστρατεύειν. Καὶ τοῖς ἡγεμόσι τῶν Βαρβάρων ἐκκαλύψας τὸ ἀπόῤῥητον τῆς εἰσβολῆς, ἠξίου μὴ τὰς προσχωρούσας πόλεις κακουργεῖν, μηδὲ τὴν χώραν· ἀλλ' ἄθικτον διατηρήσαντας ἐκείνην, ἐπὶ τὴν ὄντως πολεμίαν τρέπεσθαι ἀγωγοὺς αὐτοῦ παρεχομένου. B Τῆς τοιαύτης δὲ εὐγνωμοσύνης ἕνεκα χρήματα πολλὰ τοῖς Βαρβάροις ἐπηγγέλλετο παρέξειν. Οἱ δ' ἅπαντα πράξειν αὐτῷ τὰ κατὰ γνώμην ἰσχυρίζοντο, καὶ πάντα ὑπείξειν ἀκριβῶς. Αὐτίκα τε συνεξώρμητο αὐτοῖς, ὀλίγους τινὰς Ῥωμαίους ἔχων περὶ ἑαυτόν· ἔπεμπέ τε καὶ πρὸς Καίσαρα τὸν Βοΐχνην τοὺς δηλώσοντας, ὅτι καὶ παρὰ τὸ σύνθημα ἐκστρατεύσειεν ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀνασχομένης περιμένειν τὸν καιρόν. Ὁ δὲ τῆς πόλεως ἧς ἦρχεν ἀποδημῶν, Δράμα δὲ ἦν, ἐπεὶ πύθοιτο τὰ παρὰ βασιλέως, ἅμα καὶ στρατιᾷ τινι περιτυχὼν Τριβαλλικῇ, ἣ παρὰ Κράλη πρὸς τὴν μητέρα ἀφικνεῖτο ἐν Φεραῖς, ἀνέστρεφεν ἐπὶ Φερὰς μετὰ τῆς στρατιᾶς. Γνώμην δὲ εἶχεν ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκεῖ συνωμόταις συνδιασκεψάμενος ὅ τι δέοι δρᾷν πρὸς τὰ παρόντα. C Οἱ Βάρβαροι δὲ ἐπεὶ ἐγγὺς Φερῶν ἦσαν μετὰ βασιλέως, οἱ πλείους μὲν ἀμελήσαντες τῶν συνθηκῶν, ἐτράποντο ἐπὶ λεηλασίαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἐπόρθουν ἀδεῶς, βασιλέως ἀχθομένου, καὶ πάντα πράττοντος ἐξ ὧν ᾤετο κωλύσειν τοὺς Βαρβάρους κακοῦν τοὺς φίλους· ὅσοι δὲ μετὰ βασιλέως ἦσαν καὶ τοῦ στρατηγοῦ, τὴν Τριβαλλῶν ἰδόντες προσιοῦσαν στρατιὰν, ᾗ καὶ Βοΐχνας συνῆν ὁ Καῖσαρ, ὥρμηντο συμβαλεῖν. Βασιλεὺς δὲ, ἐπεὶ πολλὰ καμὼν οὐκ ἠδυνήθη πεῖσαι ἀποσχέσθαι μάχης, ἐχώρει καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸν πόλεμον. Ἤεσαν δὲ καὶ οἱ Τριβαλλοὶ ὁμοίως ἐπὶ τοὺς Βαρβάρους. Ἔτι δὲ ἀκροβολιζομένων τῶν Βαρβάρων, ὥσπερ ἔθος πρὶν ἥκειν εἰς τὰς χεῖρας, ἔπιπτεν ὁ στρατηγὸς βέλει τρωθεὶς ὑπὸ τῶν Τριβαλλῶν, καὶ σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀταξία τὸ στρατόπεδον κατεῖχε τῶν Βαρβάρων, D οἷα δὴ ἐκ πρώτης ἡττημένων εἰσβολῆς. Βασιλεὺς δὲ τότε μάλιστα ἐφαίνετο συνεῖναί τε τὰ δέοντα ἐν ὀξέσιν ἐπείγουσι καιροῖς, καὶ αὐτός τε καταπράξασθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις παραινέσαι. Αὐτίκα γὰρ ἕτερον ἐχειροτόνει στρατηγὸν, καὶ παρῄνει μάλιστα θαῤῥεῖν, ὡς καλῶς αὐτοῦ τοῖς πράγμασι χρησομένου. Εἰσωθήσας δὲ αὐτὸν εἰς τοὺς προτάκτους, ἔργα τόλμης καὶ ἀνδρίας ἐπεδείκνυτο θαυμαστά. Τρεῖς γὰρ ἐφεξῆς αὐτοχειρίᾳ πολεμίους [illegible], ἠνάγκασε τῆς μάχης ἀποσχέσθαι Τριβαλλούς, αὐτίκα γὰρ ἀνεχώρουν ἐπὶ Φερὰς οὔσας οὐ [illegible]

capessit, paucis Romanis comitatus: mittitque ad Boichnam Cæsarem significatum, se præter pactum adventare, compulsum a copiis peregrinis, quæ præfixum tempus exspectare nollent. Qui absens urbe, cui præerat Drama vocabulo, ut nuntios imperatoris accepit, simul et in agmen Triballicum incidit, quod a Crale ad matrem Pheras mittebatur, cum eodem agmine reversus est, hac mente, ut cum cæteris conjuratis ibi quid in præsens faciendum, consilium caperet. Barbari ut eum imperatore Pheris appropinquarunt, plures conventorum securi, prædatum se effudere, totamque regionem per licentiam depopulati sunt: succensente imperatore, et tentante omnia, quibus amicos injuriis Barbarorum se prohibiturum putaret. Qui autem cum imperatore et duce suo remanserant, manum Triballorum, 889 in qua et Boichnas visebatur, contra cernentes invadere, confligere cupiebant. Imperator ubi multo labore eos a pugna absterrere non potuit, et ipse ad certamen processit, quod et Triballi in Barbaros faciebant, quibus adhuc missilibus (ut solebant (44) antequam prælium consererent) præludentibus, dux cecidit: cujus casu ingens confusio ac trepidatio illos, velut primo impetu victos pervasit. Imperator tum maxime et ad intelligendum, quid tali tempore conveniret, et ad rem ipse conficiendam, aliosque incitandos celer ac promptus apparuit. Alium quippe ducem statim surrogavit, quem rei a se bene gerendæ fiducia implevit: ruensque in primam aciem, eximia animosæ fortitudinis exempla edidit. Tribus enim hostibus continenter sua manu interfectis, Triballos receptui canere, et Pheras haud longe distantes, sine mora recedere coegit. Eo conflictu Persarum pauci, Triballorum duplo plures desiderati sunt. Barbari, quoniam eis contra spem evenerat (non enim opinabantur hostes aliquandiu se defensuros) tumultu, confusioneque permiscere omnia, et fugam parturire. Quos confirmans, et in ordinem digerens imperator, ut mos est, revertit, ipse extremum agmen ducens, in quo Romanorum et Persarum fortissimi. Triballi porro incruentos abire Barbaros non sinebant: quos et ipsos, quia celerrime redirent, turbatos suspicabantur: et denuo invadentes, dissipare consertos, et in fugam dare nitebantur. Imperator rursum cum Romanis et Persarum lectissimis se opponens, eos repellebat; duos enim congressus deinceps occidit, et alii ab aliis ad orcum missi sunt. Tum denique cuneus Triballorum, imperatoris virtute obstupefactus, Pheras recessit, ac de cætero nihil negotii facessivit.

Jacobi Pontani notæ.

(44) Verbum ἀκροβολίζεσθαι, non solum est e loco edito, aut in locum editum jacula mittere, sed etiam pugnare missilibus, velitari, certamini præludere, pugnam lacessere. Tales rorarii dicti Romanis, qui scilicet, antequam congrediantur acies, jaculis non multis [illegible]; [illegible] inde, quod ante [illegible] incipiat.

dixit, eorumque princeps fato suo functus est, A propter mutatas vivendi rationes, quod speraverant, penitus desperarunt. Ad Matthæum autem filium mittentes, studia erga parentem ipsius in memoriam illi redegerunt, et ejus æqualiter esse studiosos, ei adhæsuros, magnumque imperium conciliaturos asseverarunt. Tum vero Boichnas Cæsar nuntios misit, parata esse quæ requirerentur omnia, et se etiam Pherarum præfectum ad ipsorum societatem pertraxisse, qui paratus sit urbem cum ipsa Cralæna, multisque aureorum millibus tradere; rogabantque ad eos accederet quam maturrime, sic ut diem adventus sui præfiniret. His nuntiis Matthæus mirabiliter lætatus, hanc erga se illorum tam eximiam voluntatem magnifice remuneraturum promisit, et tempus triginta dierum B præstituit, quibus adveniret: totidem namque dies ad colligendum quem habebat Romanum exercitum, et ad auxiliares ex oriente ab affine suo Orchane accersendos credebat sufficere. Cum Triballis igitur se advocantibus ita pepigit: confestimque missa legatione ad Orchanem militem poposcit, et Romanos per litteras coegit. Forte fortuna Orchanem apud Abydum aliis quibusdam de causis commorantem legati conveniunt, legationem exponunt. Orchanes illico ex aliis satrapiis circiter quinque millium Barbarorum congregatum exercitum, trajectum in Thraciam petentium, ut in Mœsiam populatum irruerent, aliquot de suis admistis, duce quoque **888** de suis ducibus præfecto, legatos as- C sumere, et transmittere jussit, causæ expeditionis nescius, et simpliciter arbitratus, eum ad Barbaros deprædandos auxilia petere. Matthæus tam repente advenisse Persarum copias cernens, et intellecto, ex diversis satrapiis confluxisse, perturbabatur, angebaturque magnopere, simul quod Barbaros illos nihil eorum quæ ipse vellet, facturos suspicaretur (vacantes metu scilicet, per quem fieret, ut agmine composito et ordinato sequerentur), simul quod Romanæ copiæ tam cito congregari non poterant; triginta enim diebus se apud illos futurum condixerat. Cum niteretur autem Barbaros apud se retinere, et tempus terere, illi ejus regionem direpturos minitabantur, nisi cum ipsis primo quoque tempore in hostes graderetur. Tanta undique difficultate cin- D ctus, et sine propriis copiis proficisci parum tutum existimabat (etenim, ut in æstate, omnes per rura dispersi opus faciebant), et quam comminati erant, Barbarorum infestissimam incursionem metuebat. Decrevit igitur potius cum domesticis præsentibus exire, quam alios diutius præstolari: communicatoque cum Barbarorum ducibus de expeditione in Triballos mysterio, precabatur, ne urbes quæ se dederent, et regionem infestarent, sed ea intacta, ad vere hostilem, quo illis duces præberet, depopulandum se darent, huic æquitati pecuniæ vim maximam promittens. Barbari quæ ejus animo complacuissent, cuncta se præstituros perfectissimeque obsecuturos spoponderunt. Mox una cum illis iter

A συχνοῦ τινος τριβέντος, καὶ οἱ τῶν κατὰ τὴν Μυγδονίαν πόλεων ἄρχοντες ἐπιφανέστατοι τῶν Τριβαλῶν, πρὸς Ματθαῖον κρύφα πέμψαντες, τὸν βασιλέα μετεκαλοῦντο, ὡς σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὰς πόλεις παραδώσοντες ὧν ἄρχουσιν. Ἦσαν δὲ καὶ πρότερον περὶ τῶν ἴσων διειλεγμένοι. Ἀπὸ γὰρ τῶν χρόνων ἐκείνων ἡνίκα βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀπελαθεὶς διέτριβεν ἐν Τριβαλοῖς, πολλήν τινα τὴν εὔνοιαν ἔσχον πρὸς ἐκεῖνον· μάλιστα δὲ οἱ δυνατώτατοι δι' ἃ καὶ Κράλη περιόντος ἔτι, ἡδέως ἂν ἐκεῖνον εἶδον ἐπιστρατεύσαντα αὐτοῖς· καὶ συγκατειργάσαντο τὰ μέγιστα· μᾶλλον γὰρ ὑπ' ἐκείνου βασιλεύεσθαι ἐβούλοντο ἢ Κράλη, καὶ πολλάκις κρύφα περὶ τούτου διειλέχθη. Ἐπεὶ δὲ βασιλεύς τε ἀπήλλαξεν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ σφῶν δυνάστης ἐτεθνήκει, τὰς B μὲν προτέρας παντάπασιν ἐλπίδας ἀπεγίνωσκον διὰ τὴν βασιλέως μεταβολὴν κατὰ τὸν βίον· πρὸς δὲ Ματθαῖον πέμποντες βασιλέα τὸν υἱὸν τήν τε πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα εὔνοιαν ὑπεμίμνησκον αὐτὸν, καὶ τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν ἔχειν, καὶ πρὸς ἐκεῖνον διετείνοντο, καὶ ἐπηγγέλλοντο αὐτῷ προσθήσεσθαι, καὶ μεγάλην ἀρχὴν ὑποποιήσειν. Τότε δὲ Βοΐχνας ὁ Καῖσαρ πέμψας, ὅτι τε πάντα παρεσκεύαστο ὅσων ἐδέοντο ἀπήγγελλε· καὶ ὡς πείσειε καὶ τὸν Φερῶν ἄρχοντα αὐτοῖς συνθέσθαι, καὶ τὴν πόλιν παραδιδόναι εἶναι παρεσκευασμένον [γρ. σὺν] αὐτῇ Κραλαίνῃ, καὶ χρήμασι μυρίοις· ἐδέοντό τε τάχιστα ἀφικέσθαι παρ' αὐτοὺς πρότερον δόντα προθεσμίαν τῆς ἀφίξεως. Βασιλεὺς δὲ σφόδρα πρὸς τὴν ἀγγελίαν ὑπερησθεὶς, C καὶ μεγάλα ἐπαγγειλάμενος αὐτοῖς τῆς περὶ αὐτὸν εὐνοίας καὶ σπουδῆς, παρείχετο καὶ προθεσμίαν, ὡς ἐν τριάκοντα ἡμέραις ἀφιξόμενος· τοσαύτας γὰρ ᾤετο ἀρκέσειν πρός τε τὸ τὴν οὖσαν ἀθροῖσαι Ῥωμαίων στρατιὰν, καὶ ἐκ τῆς ἕω συμμαχίδα μεταπέμψασθαι παρὰ Ὀρχάνη τοῦ γαμβροῦ. Τριβαλοῖς μὲν οὖν τοῖς μεταπεμπομένοις τοιοῦτον σύνθημα ἐδίδου· πρεσβείαν δὲ πρὸς Ὀρχάνην αὐτίκα πέμψας τὸν γαμβρὸν, ᾐτεῖτο στρατιὰν, καὶ τοὺς Ῥωμαίους γράμμασι μετεκαλεῖτο. Συμβὰν δὲ οὕτω περὶ Ἄβυδον ἐφ' ἑτέραις δή τισιν αἰτίαις οἱ πρέσβεις συντυχόντες τῷ Ὀρχάνῃ διατρίβοντι, ἀπήγγελλον τὴν πρεσβείαν. Ὀρχάνης δὲ αὐτίκα, καὶ γὰρ ἔτυχεν ἀφ' ἑτέρων σατραπειῶν ἠθροισμένη στρατιὰ Βαρβάρων περὶ πεντακισχιλίους, καὶ δεομένη περαιωθῆναι D πρὸς τὴν Θρᾴκην, ὡς εἰς Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ ἐμβαλοῦσα, καὶ τῶν οἰκείων τινὰς συμμίξας, καὶ στρατηγὸν ἕνα ἐπιστήσας αὐτοῖς ἐκ τῶν αὐτοῦ, τοῖς βασιλέως πρέσβεσιν ἐκέλευε παραλαβόντας περαιοῦσθαι, τὴν μὲν αἰτίαν ἀγνοῶν τῆς βασιλέως ἐπὶ Τριβαλοὺς στρατείας, νομίζων δὲ ἁπλῶς αὐτὴν ἐπὶ λεηλασίᾳ τῶν Βαρβάρων. Βασιλεὺς δὲ ἰδὼν οὕτω τάχιστα τὴν Βαρβάρων ἀφιγμένην στρατιὰν, μαθὼν δὲ καὶ ὡς πολλῶν εἴη σατραπειῶν συνειλεγμένη, θορύβου καὶ ἀθυμίας ἦν μεστός· τοῦτο μὲν τοὺς Βαρβάρους ὑποπτεύων ὡς οὐδὲν αὐτῷ τῶν κατὰ γνώμην πράξουσι δέους ἀπηλλαγμένοι, ὑφ' οὗ μετρίως ἂν ἐπείθοντο εὐτάκτως ἕπεσθαι καὶ μετὰ κόσμου· τοῦτο δ' ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαίων στρατιὰ ἀδυνάτως εἶχεν ἀθροισθῆναι· ἐν τριάκοντα γὰρ ἡμέραις εἴρητο

αὐτοῖς εἶναι πρὸς αὐτόν. Πειρωμένου δὲ παρακατέχειν τοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν χρόνον ἀναλοῦν, ἠπείλησαν ἐκεῖνοι τὴν αὐτοῦ καταδραμεῖσθαι, εἰ μὴ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους τάχιστα ἀπαίροι. Ἀπορίᾳ δὲ πανταχόθεν συσχεθεὶς, τότε γὰρ μὴ τὴν οἰκείαν ἑπομένην ἔχειν δύναμιν ἐνόμιζεν οὐκ ἀσφαλὲς, καὶ τὴν Βαρβάρων ἐδεδοίκει, ἣν ἠπείλουν ἔφοδον ὡς μέγιστα κακώσουσαν, πάντων ἐν θέρους ὥρᾳ τετραμμένων ἐπὶ ἔργα, καὶ διεσκεδασμένων ἐπὶ τοὺς ἀγροὺς, εἵλετο αὐτὸς μᾶλλον ἅμα οἰκέταις τοῖς συνοῦσιν ἐκστρατεύειν. Καὶ τοῖς ἡγεμόσι τῶν Βαρβάρων ἐκκαλύψας τὸ ἀπόῤῥητον τῆς εἰσβολῆς, ἠξίου μὴ τὰς προσχωρούσας πόλεις κακουργεῖν, μηδὲ τὴν χώραν· ἀλλ' ἄθικτον διατηρήσαντας ἐκείνην, ἐπὶ τὴν ὄντως πολεμίαν τρέπεσθαι ἀγωγοὺς αὐτοῦ παρεχομένου. Τῆς τοιαύτης δὲ εὐγνωμοσύνης ἕνεκα χρήματα πολλὰ τοῖς Βαρβάροις ἐπηγγέλλετο παρέξειν. Οἱ δ' ἅπαντα πράξειν αὐτῷ τὰ κατὰ γνώμην ἰσχυρίζοντο, καὶ πάντα ὑπείξειν ἀκριβῶς. Αὐτίκα τε συνεξώρμητο αὐτοῖς, ὀλίγους τινὰς Ῥωμαίους ἔχων περὶ ἑαυτόν· ἔπεμπέ τε καὶ πρὸς Καίσαρα τὸν Βοΐχνην τοὺς δηλώσοντας, ὅτι καὶ παρὰ τὸ σύνθημα ἐκστρατεύσειεν ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀνασχομένης περιμένειν τὸν καιρόν. Ὁ δὲ τῆς πόλεως ἧς ἦρχεν ἀποδημῶν, Δράμα δὲ ἦν, ἐπεὶ πύθοιτο τὰ παρὰ βασιλέως, ἅμα καὶ στρατιᾷ τινι περιτυχὼν Τριβαλικῇ, ἣ παρὰ Κράλη πρὸς τὴν μητέρα ἀφικνεῖτο ἐν Φεραῖς, ἀνέστρεφεν ἐπὶ Φερὰς μετὰ τῆς στρατιᾶς. Γνώμην δὲ εἶχεν ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκεῖ συνωμόταις συνδιασκεψόμενος ὅ τι δέοι δρᾷν πρὸς τὰ παρόντα. Οἱ Βάρβαροι δὲ ἐπεὶ ἐγγὺς Φερῶν ἦσαν μετὰ βασιλέως, οἱ πλείους μὲν ἀμελήσαντες τῶν συνθηκῶν, ἐτράποντο ἐπὶ λεηλασίαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἐπόρθουν ἀδεῶς, βασιλέως ἀχθομένου, καὶ πάντα πράττοντος ἐξ ὧν ᾤετο κωλύσειν τοὺς Βαρβάρους κακοῦν τοὺς φίλους· ὅσοι δὲ μετὰ βασιλέως ἦσαν καὶ τοῦ στρατηγοῦ, τὴν Τριβαλῶν ἰδόντες προσιοῦσαν στρατιὰν, ᾗ καὶ Βοΐχνας συνῆν ὁ Καῖσαρ, ὥρμηντο συμβαλεῖν. Βασιλεὺς δὲ, ἐπεὶ πολλὰ καμὼν οὐκ ἠδυνήθη πεῖσαι ἀποσχέσθαι μάχης, ἐχώρει καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸν πόλεμον. Ἤεσαν δὲ καὶ οἱ Τριβαλοὶ ὁμοίως ἐπὶ τοὺς Βαρβάρους. Ἔτι δὲ ἀκροβολιζομένων τῶν Βαρβάρων, ὥσπερ ἔθος πρὶν ἥκειν εἰς τὰς χεῖρας, ἔπιπτεν ὁ στρατηγὸς βέλει τρωθεὶς ὑπὸ τῶν Τριβαλῶν, καὶ σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀταξία τὸ στρατόπεδον κατεῖχε τῶν Βαρβάρων, οἷα δὴ ἐκ πρώτης ἡττημένων εἰσβολῆς. Βασιλεὺς δὲ τότε μάλιστα ἐφαίνετο συνεῖναί τε τὰ δέοντα ὢν ὀξὺς ἐν ἐπείγουσι καιροῖς, καὶ αὐτός τε καταπράξασθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις παραινέσαι. Αὐτίκα γὰρ ἕτερον ἐχειροτόνει στρατηγὸν, καὶ παρῄνει μάλιστα θαῤῥεῖν, ὡς καλῶς αὐτοῦ τοῖς πράγμασι χρησομένου. Εἰσωθήσας δὲ αὐτὸν εἰς τοὺς προτάκτους, ἔργα τόλμης καὶ ἀνδρίας ἐπεδείκνυτο θαυμαστά. Τρεῖς γὰρ ἐφεξῆς αὐτοχειρίᾳ πολεμίους ἀνελὼν, ἠνάγκασε τῆς μάχης ἀποσχέσθαι Τριβαλούς, αὐτίκα γὰρ ἀνεχώρουν ἐπὶ Φερὰς οὔσας οὐ μακράν· ἔπεσον

capessit, paucis Romanis comitatus: mittitque ad Boichnam Cæsarem significatum, se præter pactum advehtare, compulsum a copiis peregrinis, quæ præfixum tempus exspectare nollent. Qui absens urbe, cui præerat Drama vocabulo, ut nuntios imperatoris accepit, simul et in agmen Triballicum incidit, quod a Crale ad matrem Pheras mittebatur, cum eodem agmine reversus est, hac mente, ut cum cæteris conjuratis ibi quid in præsens faciendum, consilium caperet. Barbari ut eum imperatore Pheris appropinquarunt, plures conventorum securi, prædatum se effudere, totamque regionem per licentiam depopulati sunt: succensente imperatore, et tentante omnia, quibus amicos injuriis Barbarorum se prohibiturum putaret. Qui autem cum imperatore et duce suo remanserant, manum Triballorum, **889** in qua et Boichnas visebatur, contra cernentes invadere, confligere cupiebant. Imperator ubi multo labore eos a pugna absterrere non potuit, et ipse ad certamen processit, quod et Triballi in Barbaros faciebant, quibus adhuc missilibus (ut solebant (44) antequam prælium consererent) præludentibus, dux cecidit: cujus casu ingens confusio ac trepidatio illos, velut primo impetu victos pervasit. Imperator tum maxime et ad intelligendum, quid tali tempore conveniret, et ad rem ipse conficiendam, aliosque incitandos celer ac promptus apparuit. Alium quippe ducem statim surrogavit, quem rei a se bene gerendæ fiducia implevit: ruensque in primam aciem, eximia animosæ fortitudinis exempla edidit. Tribus enim hostibus continenter sua manu interfectis, Triballos receptui canere, et Pheras haud longe distantes, sine mora recedere coegit. Eo conflictu Persarum pauci, Triballorum duplo plures desiderati sunt. Barbari, quoniam eis contra spem evenerat (non enim opinabantur hostes aliquandiu se defensuros) tumultu, confusioneque permiscere omnia, et fugam parturire. Quos confirmans, et in ordinem digerens imperator, ut mos est, revertit, ipse extremum agmen ducens, in quo Romanorum et Persarum fortissimi. Triballi porro incruentos abire Barbaros non sinebant: quos et ipsos, quia celerrime redirent, turbatos suspicabantur: et denuo invadentes, dissipare confertos, et in fugam dare nitebantur. Imperator rursum cum Romanis et Persarum lectissimis se opponens, eos repellebat; duos enim congressus deinceps occidit, et alii ab aliis ad orcum missi sunt. Tum denique cuneus Triballorum, imperatoris virtute obstupefactus, Pheras recessit, ac de cætero nihil negotii facessivit.

Jacobi Pontani notæ.

(44) Verbum ἀκροβολίζεσθαι, non solum est e loco edito, aut in locum editum jacula mittere, sed etiam pugnare missilibus, velitari, certamini præludere, pugnam lacessere. Tales rorarii dicti Romanis, qui scilicet, antequam congrederentur acies, jaculis non multis inibant prælium; tractum inde, quod ante maximas pluvias cœlum rorare incipiat.

δὲ κατὰ τὴν συμβολὴν ἐκείνην Περσῶν μὲν ὀλίγοι, διπλασίους δὲ ἐκ Τριβαλῶν. Τὸ μέντοι βαρβαρικὸν, ὡς παρ' ἐλπίδας αὐτοῖς ἀπήντα τὰ κατὰ τὴν μάχην, οὐ γὰρ ᾤοντο ἀντισχήσειν οὐδὲ πρὸς βραχὺ τοὺς πολεμίους, δεινῶς ἐθορυβοῦντο καὶ ἠτάκτουν, καὶ ἤδη ἕτοιμοι ἦσαν πρὸς φυγήν. Παραθαῤῥύνας δὲ αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς, καὶ συντάξας ὥσπερ ἔθος, ἀνέστρεφεν αὐτὸς τὴν οὐραγίαν ἔχων μετὰ τῶν Ῥωμαίων, καὶ τῶν ἀρίστων τῶν Περσῶν. Τριβαλοὶ δὲ οὐχ ὑπέμειναν ἀναιμωτὶ τοὺς Βαρβάρους ἐᾷν ἀναχωρεῖν. Ὑπώπτευον γὰρ καὶ αὐτοὶ τεθορυβῆσθαι ἐκ τῆς ταχίστης ἀναζεύξεως· καὶ αὖθις ἐπελθόντες, ἐπεχείρουν τρέπεσθαι, καὶ διαλύειν τὸν συνασπισμόν. Βασιλεὺς δὲ αὖθις ἀντικαταστὰς μετὰ Ῥωμαίων καὶ τῶν ἀρίστων τῶν Περσῶν, ἀπέτρεπε τοὺς πολεμίους. Δύο γὰρ ἐφεξῆς ἀπέκτεινε συμβαλών. Ἔπεσον δὲ καὶ ἄλλοι ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀνῃρημένοι. Ἐξ ἐκείνου δὲ ἡ Τριβαλῶν ἀνεχώρει στρατιὰ ἐπὶ Φεράς, τὴν βασιλέως ἀνδραγαθίαν ἐκπλαγεῖσα, καὶ οὐκέτι λοιποῦ ἠνώχλησαν οὐδέν.

890 CAPUT XLV.

Falsa suspicione imperatorii fugiunt. Descriptio urbis Philippensium. Imperatoris auctoritate fuga sisti non potest. Ejus virtus. Famuli equum suum subjicientis opera salvus evadit. In palude se apud Philippos occultans, a Philippensibus capitur. Dramam custodiendus a Boichna perducitur. Palæologus Gratianopolim, et ibi ejus uxorem cum liberis capit, quos Tenedum mittit. Matthæum a Boichna petit, et is pecuniæ amore eum tradit integrum. Censentium exoculandum variæ causæ. Laudatur Palæologus. Matthæus in Tenedum, postea in Lesbum mittitur. Res tota socero indicatur, et libertas captivo promittitur.

A Imperator ad Panactem fluvium, ibi pernoctaturus, castra fecit, prima luce, etiam aliis, qui ad prædas discurrerant, reversis, tuto iter reliquum aggressurus. Inclinante in vesperam die, prædatores, quorum magna vis, cum non mediocri pecorum hominumque præda ad castra homophylorum tendunt, cum Triballis depugnatum esse nescientes. Qui in castris erant, non esse suos, sed Triballos suspicati, a quibus confestim invaderentur, quoniam ipsis pugna impares videbantur, non solum qua numero, sed etiam qua audacia, cujus ex præcedentibus præliis documenta exstabant, vi summa in fugam se penetrant, adhuc sociis intervallo longissimo distantibus: timentes scilicet, ne interclusi perirent, et per angustias apud Philippos quisque alium transitu prævenire contendebant. Metuebant B namque, si nox supervenisset, et Philippenses fugam eorum sensissent, ne faucibus occupatis, in Thraciam transire neminem paterentur: et agmen illud Triballicum, ut putabant, cum cædibus instaret fugientibus, atque ita nullo impedimento omnes ad unum interirent. Ad radices enim montis jacente Philippensium urbe, quod supra est, propter asperitatem inaccessum est, ac profundis vallibus præruptisque saxis continetur. Quod infra est, planum illud quidem, sed cœnosa et profunda palus est, multis passim aquulis irrigua. Inter paludem porro, et oppidum arcta via patet, quam superare summum operæ pretium putabant, antequam Philippenses eos victos rescivissent. Romani C quoque cum Barbaris fuga abripiebantur. Imperator tam temerariam fugam ægre patiens, quosdam retinere et insequentibus resistere conabatur (pauci enim Triballi ex proximis vicis concurrentes, Barbarorum fugientium tergis statim inhærebant, **891** nam præsidium Pheris, et Boichnas quid accidisset funditus ignorabant), nihil tamen pro eo, ac par erat, efficiebat, omnibus ad fugam salutis causa intentis. Tum necessario ipse, et solus instantes excipiens, eos arcebat, ne fugientium plures etiam occiderent. Nihilominus Romanorum ac

Βασιλεὺς δὲ ἄγων τὴν στρατιὰν, ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ Πάνακα τὸν ποταμὸν ὡς αὐτόθι διανυκτερεύσων· ἅμα δὲ ἕῳ καὶ τῆς ἐπὶ τὴν λείαν διεσκεδασμένης στρατιᾶς ἐπανελθούσης, ἀσφαλῶς τὸ ἐπίλοιπον ἀνύσων τῆς ὁδοῦ. Κλινούσης δὲ ἡμέρας ἤδη, ἡ διεσκεδασμένη στρατιὰ ἐπαναζεύξασα ἐκ τῆς λεηλασίας, οὖσα οὐκ ὀλίγη, καὶ βοσκημάτων πλῆθος ἐπαγομένη αἰχμαλώτων καὶ ἀνδραπόδων, ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἐβάδιζε τῶν ὁμοφύλων, ἀγνοοῦσα τὴν μετὰ τῶν Τριβαλῶν γεγενημένην συμπλοκήν. Οἱ δὲ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ὑποπτεύσαντες μὴ εἶναι τοὺς σφετέρους, ἀλλὰ τοὺς Τριβαλοὺς συστάντας ἐπιέναι σφίσιν, ἐπεὶ οὐκ ἀξιόμαχοι ἐδόκουν εἶναι πρὸς αὐτοὺς, οὐ διὰ τὸ πλῆθος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ τὰς προγεγενημένας μάχας τόλμαν, ἀναστάντες ἔφευγον κατακράτος ποῤῥωτάτω τῆς στρατιᾶς ἔτι ἐπιφαινομένης, δείσαντες μὴ ἐγκαταλειφθέντες διαφθαρῶσι· καὶ τὴν ἐν Φιλίππου δίοδον ἐσπούδαζον ἕκαστος διαβαίνειν φθάνοντες τοὺς ἄλλους. Ὑπώπτευον γὰρ, εἰ ἐπιγένοιτο ἡ νὺξ, καὶ τῆς τροπῆς αἴσθοιντο οἱ Φιλιππήσιοι, οὐδὲν εἶναι κώλυμα παντάπασι διαφθαρήσεσθαι, τῶν μὲν Φιλιππησίων κατασχόντων τὰ στενὰ, καὶ οὐκ ἐώντων διαβαίνειν ἐπὶ Θρᾴκην, τῆς στρατιᾶς δὲ ἐπικειμένης, καὶ διαφθειρούσης· ἐπί τινος γὰρ ὑπωρείας τῆς Φιλιππησίων πόλεως κειμένης, τὸ μὲν ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄβατόν ἐστι διὰ σκληρότητα, φάραγξι βαθείαις καὶ κρημνοῖς καὶ πέτραις περιειλημμένον· τὸ δ' ὑπὸ τὴν πόλιν, λεῖον ὄν, τέναγός ἐστι, καὶ τέλμα βαθὺ ἑλῶδες, καὶ ὕδασι πολλοῖς κατάῤῥυτον. Στενὴ δέ τις δίοδός ἐστι μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ τενάγους, ἣν προὔργου παντὸς ἐποιοῦντο διελθεῖν, πρὶν αἰσθέσθαι τούτους τοὺς Φιλιππησίους ἡττημένους. Συναπήχθησαν δὲ τοῖς Βαρβάροις καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τὴν φυγήν. Βασιλεὺς δὲ ἀχθόμενος πρὸς τὴν τροπὴν, οὕτω παρὰ λόγον γεγενημένην, παρακατέχειν μέν τινας ἐπειρᾶτο καὶ μάχεσθαι τοῖς ἐπιοῦσιν. Ἦσαν γάρ τινες ἐκ Τριβαλῶν ὀλίγοι ἐκ τῶν πέριξ κωμῶν συνειλεγμένοι, οἳ ἐπέκειντο αὐτίκα τοῖς Βαρβάροις φεύγουσιν· ἡ γὰρ ἐν Φεραῖς στρατιὰ καὶ Βοΐχνας παντάπασιν ἠγνόουν τὸ συμβάν. Πράττειν δὲ οὐδὲν

ἠδυνήθη τῶν δεόντων πάντων πρὸς ἓν ὁρώντων ὅπως τῇ φυγῇ σωθῶσιν. Ἀναγκαίως δὲ αὐτὸς καὶ μόνος συνεπλέκετο τοῖς ἐπιοῦσι, καὶ ἀνεῖργε τοῦ μὴ τοὺς φεύγοντας διαφθείρειν ἐπιπλέον. Ὅμως διεφθάρησαν καὶ Ῥωμαίων καὶ Βαρβάρων οὐκ ὀλίγοι· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν δίοδον τὴν ἐν Φιλίππου. Ἤδη γὰρ καὶ Φιλιππήσιοι τῶν Βαρβάρων τῆς τροπῆς αἰσθόμενοι ἐπέκειντο καὶ διέφθειρον ἁπανταχοῦ. Βασιλεὺς δὲ ἀμυνόμενος, καὶ περισώζων ἑαυτὸν, ᾔει καὶ αὐτὸς τὴν εἰς Φιλίππου. Ἀπειρηκότος δὲ αὐτῷ τοῦ ἵππου ταῖς συχναῖς ἐφόδοις καὶ ἐπεκδρομαῖς, καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ ἤδη ὄντι, Κυπαρισσιώτης εἷς τῶν οἰκετῶν, περὶ στρατείας μὲν καὶ μάχας οὐ μάλιστα ἠσχολημένος, λόγοις δὲ ἐσχολακὼς, διέσωζε τό γε ἧκον εἰς αὐτόν. Ἀποβὰς γὰρ αὐτὸς τοῦ ἵππου, παρεῖχετο τῷ βασιλεῖ, εἰς προὖπτον κίνδυνον ἑαυτὸν ἑκόντι καταπροέμενος. Αὐτίκα γὰρ ὑπὸ τῶν ἐπιόντων Τριβαλῶν συνελαμβάνετο. Καὶ δεσμωτήριον οἰκήσας ἐπὶ χρόνον, αὖθις ἐλέλυτο ὑπὸ τῶν κατασχόντων διὰ τὴν περὶ τὴν πίστιν κοινωνίαν. Βασιλεὺς δὲ γενόμενος ἄχρι τῆς Φιλίππου μόνος, ἐπεὶ τήν τε δίοδον ἑώρα ἐχομένην, καὶ οὔτε βιάζεσθαι ἐνῆν τοσούτους ὄντας, οὔτ' ἐφ' ἕτερόν τι βέλτιον τραπέσθαι, ἐπὶ τὸ ἕλος ἐχώρει καλάμοις ὂν συνηρεφὲς, λήσειν οἰόμενος ἄχρις ἂν ἐπιγένηται ἡ νύξ. Τοῦ τέλματος δὲ τὸν ἵππον οὐ δυναμένου στέγειν, ἀλλ' ὑποχωροῦντος ταῖς ὁπλαῖς καὶ κατέχοντος ἐμπηγνυμένας, ἀπέβαινεν ὁ βασιλεὺς, καὶ συνεκρύπτετο ὑπὸ τὸ ἕλος. Φιλιππήσιοι δὲ ἐπιδραμόντες· οὐ γὰρ ἠγνόουν ὅστις εἴη, Γαυρᾶ τινος τῶν βασιλέως οἰκετῶν κειμένου τραυματίου παρ' αὐτοῖς, καὶ ὅσον οὐδέπω ἀπολείποντος πόῤῥωθεν γνωρίσαντος, καὶ εἰπόντος πρὸς αὐτοὺς ἀπεριέργως, ὡς εἴη βασιλεὺς ὁ προσιών· καὶ διερευνησάμενοι τὴν ὕλην ἀκριβῶς ὑπὸ κυσὶ, συνελάμβανόν τε, καὶ ἦγον εἰς τὴν πόλιν. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ματθαῖος εἰς τοῦτο ἦλθε κακοπραγίας, καὶ τοιαύταις συμφοραῖς ἐχρήσατο, τοῖς πώποτε περὶ πολέμους ἀτυχήσασι τὰ μέγιστα ἁμιλληθείς. Βοΐχνας δὲ ὁ Καῖσαρ, ἐπεὶ ἐπύθετο φρουρούμενον βασιλέα ἐν Φιλίππου, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἐκεῖθεν ἀναλαβὼν, ἤγαγεν εἰς τὴν οἰκίαν ἐπὶ Δράμαν καὶ πολλῆς ἠξίωσε προνοίας καὶ τιμῆς. Φρουροὺς δὲ ἐπέστησεν ἀγρύπνους, καὶ πᾶσαν ἐπεδείκνυτο σπουδὴν περὶ τὴν φυλακήν. Ἐπηγγέλλετό τε, εἰ γένοιτο ἐπ' αὐτὸν, ἐκπέμψειν εἰς τὴν οἰκίαν. Ὑπώπτευε γὰρ Κράλαιναν ἐναντιώσεσθαι, αὐτῇ προσήκειν ἀξιοῦσαν ὥσπερ τι τοῦ πολέμου λάφυρον ἔχειν βασιλέα. Διὸ δὴ ἐδόκει ἥκειν ἐπ' ἐκείνην τάχιστα ἐξαιτησόμενον, ἅμα μὲν καὶ χρήματα ἐλπίζων παρ' ἐκείνου λήψεσθαι, ἅμα δὲ καὶ φίλον ἔχειν βέβαιον· ὥστ', εἰ δέοι αὖθις τοῖς προτέροις ἐπιχειρεῖν, μεγάλην ἔχειν παρ' ἐκείνῳ δύναμιν. Ὁ μὲν οὖν τοιαύτην ἔχων γνώμην, ἠπείγετο ἐπὶ Φεράς. Νόσῳ δέ τινι ὁδεύων μεταξὺ κατασχεθεὶς, ἐν πέντε καὶ εἴκοσιν ἡμέραις ἐκωλύθη εἰς Φερὰς ἐλθεῖν, ἀδυνάτως ἔχων χρῆσθαι ἑαυτῷ. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις τοῦ Ὀρχάνη ἕνεκα παιδὸς περὶ Τένεδον τριήρεσι διατρίβων, ἐπεὶ πύθοιτο τὰ κατὰ Ματθαῖον τὸν βασιλέα, ἄρας ὡς εἶχε

A Barbarorum permulti in transitu apud Philippos perierunt. Jam enim et Philippenses eos fuga cognita infesti premebant, et hinc inde trucidabant. Imperator semet sua manu salvum præstans, ipse quoque versus Philippos pergebat, cui cum equus crebris in hostem incursibus et impressionibus delassatus concidisset, quo se verteret nescientem famulus quidam, Cyparissiota nomine, expeditionibus et pugnis non valde assuetus, studiis autem litterarum excultus, quantum in se fuit, servavit. Nam cum præsenti capitis sui periculo equum suum imperatori subjecit. Repente siquidem ab insequentibus Triballis comprehensus, et ad tempus vinculis mandatus, propter religionis communionem dimissus est. Imperator cum venisset Philippos
B solus, et transitum obsessum conspexisset, nitique contra tam multos non posset, nec quid melius ageret, haberet, in paludem quæ plurima arundo, ingressus est, latere se posse credens, quoad nox appetlisset. Cum autem palustre cœnum equi ungulas non sustineret, et infixas retineret, descendit, seseque occuluit. Philippenses porro incurrentes (non enim ignorabant quis esset, quod Gauras quidam de famulis ejus ex vulnere apud ipsos decumbens, et jam vita deficiens, procul ipsum agnovisset, et imperatorem esse, qui veniret, citra hæsitationem dixisset) et virgulta canibus diligenter scrutantes, eum ceperunt, atque in urbem introduxerunt. Matthæus igitur imperator eo redactus
C est infelicitatis, et talibus afflictus est calamitatibus, nullo eorum inferior, quos bellum reddidit miserrimos. Boichnas Cæsar ut eum Philippis custodiri audivit, postridie acceptum, domum suam Dramam abducit, provide admodum et honorifice illum habet, et ut diligenter asservetur perstudiose curat, promittens, si sit penes se, in provinciam remissurum. Formidabat etenim, ne Cralæna sibi adversaretur, postularetque jure suo, ut belli quoddam spolium, apud se imperatorem habere. Ideo quamprimum ab ea deposcendus videbatur; simul quod ab eo pecuniam sperabat, et constantem amicum fore, **892** ut si priora rursus aggrediunda forent, potenter ab eo adjuvaretur. Capto hoc consilio Pheras properans, morbo in itinere implicitus,
D quinis et vicenis diebus imbecillitate corporis impeditus est, ne eo perveniret. Per hos dies Palæologus imperator propter Orchanis filium ad Tenedum triremibus subsistens, ut de Matthæi fortuna factus est certior, solvere maturavit. Peritheorium venit, indeque Cumutzena, quod oppidum haud nolens se dedidit. Postea et Gratianopolim, civibus eam prompte et communi consilio, nulla amplius spe de Matthæo relicta, accipientibus, occupavit: in qua et imperatrix Irene, Matthæi uxor, cum duobus filiis totidemque filiabus capta est (Theodora enim senior filia, apud aviam paternam Eugeniam Byzantii educabatur), quos humaniter et absque ulla injuria tractatos, ac nulla re, vel ipsa, vel domesticis ejus spoliatis, Tenedum amandavit.

Urbi præfecto designato, et reliquis bene compositis, Peritheorium reversus, legationem ad Boichnam jam Pheris redeuntem cum facultate in Matthæum ut liberet agendi, misit; addita pollicitatione immodicæ pecuniæ, si illum sibi vinctum traderet. Boichnas jam ante cupiverat, quod cum juramento asseverabat, Matthæum domum remittere, et cum Palæologus eum sibi prodi cuperet, audire legationem non sustinuit. Sed ut didicit et urbes, et liberos ejus et uxorem captos esse, nullamque spem restare accipiendæ ab eodem Matthæo pecuniæ, aut commodaturum ad meditata ab ipsis perficiunda, qui jam sine urbe et foco sit, mutata sententia a Palæologo pecuniam pro eo paciscitur. Qua data veritus ne Joannis gratiam assecutus, se postmodum propter proditionem vindicaret, oculos ei eruere cogitavit, sperans id etiam Joanni imperatori gratum fore, si ab aliis, non ab ipso luminibus orbaretur, mittensque rogabat, ut quod deliberasset, exsequi liceret. Imperator hoc verbum aversatus, nisi penitus integrum et incolumem redderet, recepturum negavit, et omni ope enitebatur, ut Triballo persuaderet ne quid eum læderet. Quamobrem corpore nihil mutilato ad illum missus est. Ut in triremibus imperatoriis fuit, certatim Romani imperatorem hortati sunt, ut fratri uxoris oculos effodi vellet, **893** quo sic multis defungeretur molestiis, et ne rursus certaminum periculorumque sibi, cæteris Romanis omnibus civilis belli occasionem relinqueret. Nec tamen cum omnes idem dicerent, omnes eadem mente dicebant, sed hi quidem ardentes ejus odio talia suadebant, non ferendum judicantes, nisi etiam supra alias ærumnas oculos perderet: ut simul meliora prorsus desperaret, et præsenti calamitate multo mœrore conficeretur; alii nihil eorum cogitantes, simpliciter aliis assentiebantur; nec parti corporis maxime necessariæ parcentes, et illum exoculatione damnantes, quod confiderent, se ob hoc amicos habitum iri Palæologo, et hujus benevolentiæ fructum permagnum eximiumque percepturos. Quidam etsi illius miseriis dolerent, angerenturque vehementer, et ad solam auditionem hujus immanitatis tristarentur, et cruciarentur perinde atque in se hæc faba cuderetur, tamen ne in imperatorem malevoli viderentur, si diversum suaderent ab ejus benevolentissimis, ad idem et ipsi hortabantur. Hac in parte Palæologus imperator non humanitatis solum et clementiæ argumenta, sed et magnanimitatis, ac fortitudinis, et prudentiæ indicia dedit manifestissima. Etenim cum bello eo usque processum esset, tantæque inter eos inimicitiæ exstitissent, ut essent implacabiles, et alter alterum non imperio modo, sed si potuisset, etiam vita exutum cupivisset, omnesque nervos ad exitium adversarii contulisset, postea victorem, victum habentem in manu, ad antegressa non respexisse, nec anquisisse, quomodo puniret, a quo læsus videbatur: sed hoc Barbaris quibusdam, nihilo mi-

A τάχους, ἧκεν εἰς Περιθεώριον, κἀκεῖθεν εἰς Κουμουτζηνὰ προσχωρήσαντα ἑτοίμως. Ἔπειτα καὶ τὴν Γρατιανοῦ πόλιν εἷλεν ἐλθὼν, οὐδενὸς ἀνθισταμένου· πάντες γὰρ ἐδέχοντο προθύμως ἐκ συνθήματος, οὐδεμιᾶς ἐλπίδος ἔτι ὑπολειπομένης ἐκ Ματθαίου βασιλέως· ἐν ᾗ καὶ βασιλίδος Εἰρήνης ἅμα δυσὶν υἱέσι, καὶ τοσαύταις θυγατράσι κύριος γενόμενος, Θεοδώρα γὰρ ἡ πρεσβυτέρα τῶν Ματθαίου τοῦ βασιλέως θυγατέρων, παρὰ τῇ μάμμῃ Εὐγενίᾳ τῇ βασιλίδι ἐτρέφετο ἐν Βυζαντίῳ, καὶ χρησάμενος φιλανθρώπως. Οὐδὲν γὰρ ἠδίκησεν, οὐδὲ ἀφείλετο οὐδὲν τῶν ὄντων οὔτ' ἐκείνην, οὔτε τοὺς περὶ αὐτὴν, εἰς Τένεδον ἐξέπεμψε τὴν νῆσον. Αὐτὸς δὲ τῇ πόλει ἐπιστήσας ἄρχοντα, καὶ τἄλλα εὖ διοικησάμενος, εἰς Περιθεώριον ἐπανελθὼν, πρεσβείαν πρὸς B Βοΐχναν ἐποιεῖτο αὖθις ἐπανήκοντα ἤδη ἐκ Φερῶν, καὶ ἀδείας τυχόντα ὥστε χρῆσθαι ὅ τι βούλοιτο τῷ βασιλεῖ Ματθαίῳ. Χρήματά τε ἐπηγγέλλετο πολλὰ παρέξειν, εἰ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν δεδεμένον παραδοίη. Βοΐχνας δὲ πρότερον μὲν αὐτός τε ὥρμητο, ὥσπερ ὅρκοις διεβεβαιοῦτο, τὸν βασιλέα Ματθαῖον ἐκπέμπειν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου πρεσβευσαμένου πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῷ προδιδόναι, οὐδ' ἄκροις ὠσὶν ἠνέσχετο τῶν λόγων· τότε δὲ ἤδη πεπυσμένος ὡς πόλεις τε αἱ ὑπ' ἐκεῖνον καὶ παῖδες καὶ γυνὴ ἑάλωσαν, ἐλπίς τε οὐδεμία ἔτι ὑπελείπετο, ὥστε παρ' ἐκείνου χρήματα λαβεῖν, ἢ πρὸς τὴν τῶν μελετωμένων ἐπιχείρησιν χρήσιμος ἔσεσθαι αὐτοῖς, ἄπολις τὸν ἤδη καὶ ἀνέστιος, μεταβαλὼν ἐτράπετο ἐπὶ συμβάσεις πρὸς Παλαιολόγον C βασιλέα, ὥστε παραδοῦναι ἐπὶ χρήμασιν. Ἐπεὶ δὲ τέλος εἶχον συμβάσεις, καὶ τὰ χρήματα ἐδέχετο, ὑποπτεύσας μὴ τυχὼν τινος φιλανθρωπίας παρὰ βασιλέως Ἰωάννου ἀμύναιτό ποτε ὕστερον Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς τῆς προδοσίας ἕνεκα αὐτὸν, ἐσκέψατο ἀποστερεῖν τῶν ὄψεων, ἅμα οἰόμενος ἔσεσθαι καὶ βασιλεῖ τῷ Ἰωάννῃ κατὰ γνώμην, εἰ ὑφ' ἑτέρων, ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ ὁ πολέμιος ἐκτυφλωθείη. Καὶ πέμψας πρὸς βασιλέα, ἠξίου πράττειν ἃ ἐσκέψατο. Ὁ δ' οὐκ ἠνέσχετο τῶν λόγων, ἀλλ' εἰ μὴ σῶον παντάπασιν ἀποδοίη, ἠξίου μὴ ἀπολαμβάνειν· καὶ πᾶσαν ἐπεδείξατο σπουδὴν ὥστε πείθειν τὸν Τριβαλλὸν μηδὲν ἐκεῖνον ἀδικεῖν, ἐπέμπετό τε πρὸς αὐτὸν μηδὲν τὸ σῶμα διαλωβηθείς. Ἐπεὶ δὲ ἦν ἐν ταῖς D βασιλικαῖς τριήρεσιν, ὅμιλλα πολλὴ Ῥωμαίων πρὸς ἀλλήλους ἀνεφύετο, πάντων παραινούντων βασιλεῖ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν τῶν ὄψεων ἀποστερεῖν, ὡς οὕτω πολλῶν πραγμάτων ἀπαλλαξομένῳ, καὶ μὴ αὖθις ἑαυτῷ μὴν ἀγώνων καὶ κινδύνων, τοῖς δ' ἄλλοις πᾶσι Ῥωμαίοις πρόφασιν πολέμου ἐμφυλίου καταλείπειν. Εἶχον δὲ οὐ πάντες τὴν ἴσην γνώμην ἐν τοῖς λεγομένοις· ἀλλ' οἱ μὲν ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀπεχθείας εἰς ἐκεῖνον τοιαῦτα συνεβούλευον, ἡγούμενοι οὐκ ἀνεκτὸν, εἰ μὴ πρὸς ταῖς ἄλλαις κακοπραγίαις καὶ τὸ βλέπειν ἀφαιροῖτο, ὡς ἅμα τε ἐλπίδα εὐπραγίας μηδεμίαν ἔχοι, καὶ πολλὴν τὴν ἐκ τῶν περισχόντων δυσχερῶν ἀνίαν ὑπομένοι· οἱ δ' οὐδὲν τοιοῦτον ἐνενόουν· ἀλλ' ἁπλῶς οὕτω τοῖς ἄλλοις συμφερόμενοι, ἠφείδουν καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων, καὶ τύ-

φλωσιν κατεψηφίζοντο ἐκείνου, οἰόμενοι ἐκ τούτου εὖνοι νομισθήσεσθαι Παλαιολόγῳ βασιλεῖ, καὶ τῆς εὐνοίας ταύτης οὐ φαύλας τινὰς, οὐδ' εὐκαταφρονήτους σχήσειν τὰς ἐπικαρπίας. Ἔνιοι δὲ αὐτῶν, καὶ σφόδρα ἀλγοῦντες καὶ δακνόμενοι ταῖς ἐκείνου συμφοραῖς, καὶ πρὸς μόνην ἀκοὴν τῶν λεγομένων ἀνιώμενοι, καὶ ἀγωνιῶντες οὐδὲν ἧττον ἢ εἰ κατ' αὐτῶν ἐμελετᾶτο τὰ δεινὰ, ὅμως δέει τοῦ μὴ δοκεῖν πολέμιοι βασιλεῖ τῷ Ἰωάννῃ εἶναι, ταῖς μάλιστα δοκοῦσιν εὔνοις ἐναντία συμβουλεύοντες, παρῄνουν καὶ αὐτοὶ τὰ ἴσα. Ἐνταῦθα δὴ Παλαιολόγος ὁ βασιλεὺς οὐ φιλανθρωπίας μόνον καὶ ἐπιεικείας δείγματα ἐξήνεγκε σαφέστατα, ἀλλὰ καὶ μεγαλοψυχίας, καὶ ἀνδρίας, καὶ φρονήσεως. Τὸ μὲν γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον προηγμένου τοῦ πολέμου, καὶ τοσαύτης μεταξὺ ἀλλήλων τῆς διαφορᾶς κεκινημένης, ὥστε ἀκηρύκτως ἔχειν, καὶ ἡδέως ἂν ἑκάτερον οὐ τῆς ἀρχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς, εἰ οἷόν τε, τὸν ἕτερον ἰδεῖν ἐκπίπτοντα, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδεικνύμενον ὑπὲρ τοῦ διαφθείρειν, ἔπειτα περιγεγενημένον, καὶ δυνάμενον χρῆσθαι ὅ τι ἂν ἐθέλοι,* μὴ πρὸς τὰ ὑπηργμένα ἀπιδεῖν, μηδ' ὅπως κακώσει σκοπεῖν τὸν δόξαντα ἠδικηκέναι· ἀλλὰ τοῦτο μὲν Βαρβάροις τισὶν ἡγήσασθαι προσήκειν, θηρίων οὐδὲ ἄμεινον διακειμένοις τὴν ὠμότητα καὶ ἀλογίαν, αὐτὸν δὲ χρησάμενον ἔμφροσι καὶ δικαίοις λογισμοῖς, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατοικτείραντα, ὅτι τοσούτοις πάθεσιν ὑπόκειται, καὶ μεταβολαῖς, ἀρκεῖν ἡγήσασθαι πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ βίου τὸ τῶν πολεμίων περιγεγενῆσθαι καὶ περαιτέρω μηδὲν ζητεῖν, ἔργῳ δείξαντα ὡς τοῖς μὲν Βαρβάροις ἄχρι τοῦ δυνατοῦ προσῆκον πολεμεῖν, τοῖς δ' ὁμοφύλοις ἄχρι τοῦ κρείττονος, ποίαν ἀπολείπει μεγαλοψυχίας φανερὰν ἀπόδειξιν; Τὸ δ' αὖ πάλιν τὴν μόνην πρόφασιν οὖσαν μεγίστης ἑαυτῷ φιλοτιμίας μὴ προανελεῖν, ἀλλὰ διατηρήσαντα χρῆσθαι ἐπικαίρως, καὶ δόξης ἐν τοῖς ὕστερον ἐσομένοις ἀείμνηστα μνημεῖα καταλείπειν ἑαυτῷ, φρονήσεως καὶ εὐβουλίας δικαίως ἀντιθείη τις. Ἀλλὰ μὴν τὸ τὰ ἴσα πάντων παραινούντων, καὶ μηδὲν παραλειπόντων, τό γε ἧκον πρὸς αὐτοὺς, τὸ σπουδαζόμενον εἰς ἔργον ἀγαγεῖν αὐτὸν, μήτε πρὸς τὴν ἀξίωσιν, ὡς λυσιτελῆ καὶ δίκαια τὸ δοκεῖν ἰδεῖν, μήτε πρὸς τὸ πλῆθος καὶ τὴν συμφωνίαν, ἀλλὰ πάντα παριδόντα τοῖς δεδογμένοις καλῶς ἐγκαρτερεῖν, καὶ μηδὲν καταπλαγέντα πράττειν παρὰ τὰ ἐψηφισμένα, οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ ψυχῆς ἀνδρία, καὶ τῶν λογισμῶν στεῤῥότης παρεσκεύαζε. Δι' ἃ δὴ πάντα, πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσας, εἰς Τένεδον ἤγαγε τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν, οὐδὲν ἠδικηκὼς, ὥσπερ παρῄνουν οἱ πολλοί· καὶ γυναικὶ καὶ τέκνοις ἐφῆκε συνδιάγειν χρόνον τινὰ βραχύν. Ἔπειτα ἐκέλευε τέκνα μὲν ἐκείνου καὶ γυναῖκα εἶναι ἐν Τενέδῳ· αὐτὸν δὲ εἰς Λέσβον ἀπαχθέντα, φρουρεῖσθαι ἐν δεσμοῖς, καὶ ἐπράττετο πάντα ᾗ προσέταττεν ὁ βασιλεύς. Αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκ Τενέδου, ἦλθεν εἰς Βυζάντιον, καὶ γενόμενος ἐν τῇ Μαγκάνων μονῇ πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν, ὅσα τε συμβαίη διηγεῖτο, καὶ ἐπηγγέλλετο ὡς ὕστερον ὀλίγῳ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀνήσων τῶν δεσμῶν. Κράτιστον μὲν γὰρ εἶναι μηδὲ κεκινῆσθαι ἔφασκε τὴν ἀρχὴν τὴν πρὸς ἀλλήλους διαφοράν· μηδὲ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν φύσιν ἠγνοηκέναι, ὥστε τοὺς ὑπὲρ ἀλλήλων ἀποθνήσκειν ὄντας δικαίους πολεμίους καθεστάναι, καὶ πᾶσαν ἐξευρίσκειν μηχανὴν ἐξ ὧν ἀλλήλους διαφθεροῦμεν. Ἐπεὶ δ' οὕτω συνηνέχθη, καὶ τύχαις ἐκεῖνος χρησάμενος δυσκόλοις, ὑπὸ Τριβαλῶν ἁλοὺς, ἤχθη δεσμώτης εἰς ἐμὲ, ἐγὼ μὲν εὐθὺς καὶ πρὸς μόνην ἐδυσχέρανα τὴν ὄψιν, καὶ τὴν προτέραν ἅπασαν δυσμένειαν ἐκβαλὼν, ἡττήθην πρὸς τὴν φύσιν. Καὶ τό γε νῦν ἔχον ἐσκεψάμην φιλανθρώπως

A tioribus et intelligentioribus, quam sunt immanes
belluæ, reliquisse: ipsum vero sapienter et juste
ratiocinantem, humanamque naturam miserantem,
tot casibus et mutationibus obnoxiam, ad vitæ
securitatem credidisse sufficere, hostes devicisse,
et nihil ultro desiderasse, opere docentem, Barbaros
decere pugnare quandiu possint, homophylis
autem usque dum præstent, quomodo excelsi pectoris
non sit argumentum certissimum? Rursum,
quæ sola illi fuisset maximi honoris occasio, non
eum e medio sustulisse, sed conservatum commode
tractare, et apud posteros æternæ gloriæ
monumentum sibi relinquere, sapienti consilio non
immerito quis ascripserit. **894** Porro omnibus
idem hortantibus, et quantum possent, adniten-
B tibus, ut res expetita eventum sortiretur, ipsum
neque ad petitionem, tanquam utilem et justam,
ut videretur, neque ad turbam consentientium attendere,
nihilque terrore aliquo percussum, præter
decreta sua committere, et in iis defixum hærere,
quid aliud quam fortis ac robustus animus efficit?
Quare aliorum rationibus universis posthabitis,
fratrem uxoris Matthæum inoffensum (quod contra
multi suadebant) in Tenedum deportavit, et cum
uxore ac liberis ibi aliquandiu vitam agitare permisit.
Postea mandavit, ut liberis et uxore in Tenedo
remanentibus, Matthæus in Lesbum abductus,
in vinculis haberetur, quod factum est; ipse Tenedo
solvens, Byzantium venit, et in monasterio
Manganensi socero rem omnem exposuit, paulo-
C que post Matthæum custodia liberaturum se promisit.
Optimum quidem fuisse, si nunquam hoc
dissidium exstitisset, neque tantopere a naturæ
limitibus recessum esset, ut qui pro se invicem
mori jure debuerant, capitales inimici fierent, omnesque
in mutuam perniciem machinas excogitarent.
Quia vero sic evenisset, et ille fortuna crudeli
usus, a Triballis captus, et ad se in vinculis
perductus esset, se quidem statim solo ejus aspectu
indoluisse, positisque omnino veteribus inimicitiis,
naturæ communione victum esse. Se quidem
in præsens velle eum tractare humaniter,
brevi e carcere dimissurum. Quin id modo facturum
fuisse, nisi male gestæ reipublicæ accusationem
a multis vereretur. Paulo post, ut maturo
D consilio et debita cura omnia fieri appareat, vinculis
absoluturum. Hæc Palæologus socero de filio
liberando pollicitus est.

χρῆσθαι, καὶ μικρὸν ὕστερον ἀπολύειν τῶν δεσμῶν. Ἀφῆκα δ' ἂν καὶ νῦν, εἰ μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χρῆσθαι τοῖς πράγμασιν ἀπερισκέπτως παρὰ τῶν πολλῶν ὑπώπτευον γραφήν. Μικρὸν δὲ ὕστερον ὡς ἂν μετ' εὐβουλίας καὶ φροντίδος δοκῶ μὲν πάντα πράττειν, ἀνήσω τῶν δεσμῶν. Τοιαῦτα μὲν Παλαιολόγος ὁ βασιλεὺς πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν ἐπηγγείλατο ἐπὶ τὸ ἀπολύειν τὸν υἱόν.

CAPUT XLVI.

Cantacuzenus de filio non exoculato gratias agit. Quanta in sollicitudine ac mœrore amborum causa fuerit ostendit. Quantum sibimet profuturus sit, si vinctum dimiserit. Tota pæne oratio eo spectat, ut custodia Matthæus solvatur.

Cantacuzenus his promissis lætissimus, Primum A quidem (inquit ad generum) amplas tibi gratias ago, quod quanquam multis suadentibus et impellentibus, ut filium meum oculis orbares, et in id argumentis ad persuadendum firmis utentibus, **895** tu sapientia et bonitate tua velut pro amico plurimis ejus adversariis te opponens, salvum incolumemque conservaris. Deinde et Deus de cœlo ob hanc æquitatem et mansuetudinem pro eo ac mereris te remunerabitur, et mihi imis semper medullis infixum erit hoc beneficium. Equidem bello inter vos gliscente multis jactabar sollicitudinibus quotidie, et in incommoda quædam gravissima necessario devolvendum me timebam. Nam in cæteris omnibus utriscunque inter se pu- B gnantium adhæreas, aut gratulari datur, si vicerint, aut infortunii esse participem, si victi fuerint. At vero patri, filiis inter se decertantibus, unicum illud solatium relinquitur, si armis abjectis, ad pacem se dent, et alter alteri bene velit. Sin eos redire secum in gratiam nolle videat, et ferro magis, quam verbis conari finire controversias, nihil est quod dolorem et calamitatem ejus mitigare ac levare queat. Utervis enim filiorum vicerit, non tantum recreabit, qui servatus fuerit, quantum cruciabit, qui fratrem jugularit. Quod si contigerit etiam ambos mutuis vulneribus oppetere (quod et olim quibusdam accidisse legimus) (45), tum vero tantus hauritur mœror, et tanta patrem obruit calamitas, ut ad immensi- C tatem ejus accedere nihil possit. Quæ singula dum contemplarer, turbari animus meus et tristitia suffundi cœpit; ac velut jacentes et exanimes jam filios ambos, aut, quod minus crudele est, alterum certe, etiam antequam ad manus veniretur, deflebam. Hoc enim credere me cogebat, quod de pace inter vos neutiquam convenire posse cernebam; et quod obstinate ira mutua ferveretis, velletisque ferro contentionem de imperio dirimere. Nunc quia sic Deo visum, et illum quidem pugna contra Triballos captum, atque a victoribus tibi traditum benigne humaniterque tractavisti, et nihil pro pristino in illum odio fecisti, primum quidem de utriusque salute Numini gratias ago, cum res nostras adeo clementer temperavit, mul- D tamque sollicitudinem et angorem, quem in pectore meo erga utrumque pietas excitabat, exemit. Deinde tibi nihilominus, qui cum posses in eum puniendo **896** ægre mihi facere noluisti; nec hoc

Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, ἥδιστα διατεθεὶς πρὸς τὰς ἐπαγγελίας, Πρῶτα μὲν, εἶπε πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν, πολλάς αὐτός σοι χάριτας ὁμολογῶ, ὅτι καίτοι πολλῶν ἐπικειμένων, καὶ παραινούντων ἐκτυφλώττειν τὸν υἱὸν, καὶ πολλήν τινα ἐχούσαις τὴν πειθὼ χρωμένων ἀποδείξεσιν, αἷς καὶ πάντα ὁντινοῦν ἂν ἔπεισαν ταῖς παραινέσεσιν αὐτῶν προσέχειν, αὐτὸς ἐπιεικείᾳ πολλῇ χρησάμενος καὶ εὐβουλίᾳ καὶ συνέσει, σῶον διετήρησας, ὥσπερ ἂν ὑπὲρ φίλου πρὸς πλείστους τοὺς ἀντικαθισταμένους ἀγωνισάμενος ὑπὲρ ἐκείνου· ἔπειτα δὲ καὶ τῆς ἐπιεικείας ταύτης, καὶ τῆς ἡμερότητος Θεός τε ἄνωθεν ἀμείψεται ἀξίαις δωρεαῖς, καὶ παρ' ἐμοὶ τὴν χάριν ἕξεις ἀνάγραπτον ἐς ἀεί. Ἐγὼ δὲ πρότερον μὲν ἡνίκα ὑμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος ἀνήπτετο, πολλαῖς ἐβαλλόμην ὁσημέραι ταῖς φροντίσι, καὶ δεινοῖς τισιν ἀνηκέστοις ὑπώπτευον περιπεσεῖσθαι ἀναγκαίως· ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων ἁπάντων, ὁποτέροις ἂν πρόσθωνται τῶν πρὸς ἀλλήλους πολεμούντων, ἢ συνήδεσθαι συμβαίνει, ἂν νικῶσιν, ἢ τοὐναντίον, συμμετέχειν τῆς κακοπραγίας, ἂν ἡττῶνται· πατρὶ δὲ, πολεμούντων πρὸς ἀλλήλους τῶν υἱῶν, μία μόνη παραμυθία, τὸ καταλύσαντας, λείπεται, τὸν πόλεμον, εἰρήνην ἄγειν, καὶ ἀλλήλοις εὐνοεῖν. Ἂν δ' ἀσυμβάτως ἔχοντας ὁρῴη, καὶ ξίφεσι μᾶλλον ἢ λόγοις πειρωμένους διαλύειν τὰς διαφορὰς, οὐδέν ἐστι ὃ τὴν λύπην διαλύειν δύναιτ' ἂν ἐκείνῳ καὶ τὴν συμφοράν. Ὁπότερος γὰρ ἂν νικῴη τῶν υἱῶν, οὐ τοσοῦτον εὐφρανεῖ περισωθεὶς, ὅσον ἀνιάσει τὸν ἀδελφὸν ἀπεκτονώς. Ἂν δέ ποτε συμβαίη καὶ ἀμφοτέρους ὑπ' ἀλλήλων πεσεῖν κατὰ τὴν μάχην, ὃ καὶ πρότερόν ποτέ τισιν ἀκούομεν συμβεβηκέναι, οὐδ' ἀθυμίας ὑπερβολὴν ἐλλείπει, οὐδὲ συμφορᾶς οὐδεμιᾶς. Ἃ πάντα μοι πρότερον ἐννοοῦντι καὶ αὐτῷ, σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀθυμία τὴν ψυχὴν κατεῖχε, καὶ ὥσπερ κειμένους ἐθρήνουν τοὺς υἱοὺς, καὶ πρὶν ἐλθεῖν εἰς χεῖρας, ἢ τό γε μετριώτερον, τὸν ἕτερον. Οὕτω γὰρ ἠνάγκαζε πείθειν τό τε ἀσυμβάτως ἔχοντας ὁρᾶν ὑμᾶς πρὸς τὴν εἰρήνην, καὶ τὸ καθάπαξ ὀργῇ πρὸς ἀλλήλους φέρεσθαι, καὶ βούλεσθαι σιδήρῳ τὴν περὶ τῆς ἀρχῆς φιλονεικίαν διαλύειν. Νυνὶ δ' οὕτω κρίναντος τοῦ Θείου, κἀκείνου μὲν ἐν τῇ πρὸς Τριβαλοὺς ἁλόντος μάχῃ, καὶ παραδεδομένου σοι ὑπὸ τῶν κρατησάντων, σοῦ δὲ ἡμέρως χρησαμένου καὶ φιλανθρώπως, καὶ οὐδὲν τῆς πρὶν δοκούσης δυσμενείας ἐπιδεδειγμένου ἄξιον, πρῶτα μὲν τῆς ἑκατέρων σωτηρίας τῷ Κρείττονι πολλὰς τὰς χάριτας ὁμολογῶ, οὕτω τὰ ἡμέτερα διῳκηκότι φιλανθρώπως, καὶ τῆς πολλῆς ἀπήλλαγμαι φροντίδος καὶ ἀθυμίας τῆς ἐφ'

Jacobi Pontani notæ.

(45) Polynici, Eteocli fratribus apud Euripidem, et Statium in Thebaide.

ἑκατέροις ἐκ τῶν λογισμῶν ἐγγινομένης· ἔπειτα δὲ A καὶ σοὶ οὐδὲν ἧττον, ὅτι δυνάμενος λυπεῖν ἐν τῷ ἐκεῖνον τιμωρεῖσθαι, οὐκ ἠθέλησας· οὐ μὴν ἀλλ᾽ εἴ τι καὶ τῆς ἀνίας ὑπολέλειπτο (οὐ γὰρ οὖν ἀρνήσομαι ὡς, ἐκείνου δεδεμένου, οὐ δοκῶ ἐλάττω ὑπομένειν διὰ τὴν συμπάθειαν τὴν πρὸς ἐκεῖνον), ἀνῄρηκας παντάπασι νυνὶ, ἐπαγγειλάμενος ἀνήσειν τῶν δεσμῶν μετὰ μικρόν· ὃ καλῶς ποιήσεις ἀληθὲς ἐπὶ τῶν ἔργων ἀποδείξας· οὐ γὰρ πρὸς εὐδοξίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ἄριστα σαυτῷ βουλεύσῃ. Ἂν μὲν γὰρ διὰ βίου κατέχειν ἐν δεσμοῖς τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν διανοήσῃ, ἄδηλον μὲν εἰ μὴ διαδρᾶναι δυνηθεὶς αὖθις πολεμήσει· ἀδηλότερον δὲ οὐχ ἥκιστα, εἰ μὴ καὶ νικήσει πεπολεμηκώς. Πολλοὶ γὰρ πολλάκις ἐκ μεγάλης ἥττης καὶ κακοπραγίας ἀνασφήλαντες περιεγένοντο τῶν πολεμίων, ἐκ τῶν προτέρων ἀτυχημάτων ἐμπειρότερον χρησάμενοι τοῖς B πράγμασιν. Εἰ δ᾽ ἄρα σοι καὶ τοῦτο περιέσται, τὸ πολλῇ προνοίᾳ χρησαμένῳ περὶ τὴν ἐκείνου φυλακὴν, κατέχειν ἐν ἀφύκτοις διὰ βίου, πρῶτον μὲν πολλαῖς ἀεὶ συνέσει καὶ ποικίλαις ταῖς φροντίσι, καὶ νύκτωρ, καὶ μεθ᾽ ἡμέραν λυμαινομέναις ἀεὶ τῷ βίῳ, καὶ οὐδεμίαν συγχωρούσαις εὐθυμίας αἴσθησιν λαμβάνειν. Οὐ γὰρ τοὺς ἐν τέλει Ῥωμαίων ὑποπτεύειν ἀνάγκη μόνον ἐπιβούλους εἶναι, ἄν τι τύχῃς πρὸς αὐτοὺς προσκεκρουκὼς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τὴν ἐκείνου φυλακὴν πεπιστευμένους, καὶ τοὺς οἰκειοτάτους αὐτοὺς, εἰ οἷόν τε εἰπεῖν. Πρὸς γὰρ τῷ ῥᾳδίους εἶναι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μεταβολὰς, καὶ χαίρειν ἀεὶ τοῖς νεωτερισμοῖς, ἂν καὶ προφάσεώς τινος εὐπορῶσι, δι᾽ ἧς ἂν ἀμύνασθαι ῥᾷστα τοὺς λελυπηκότας C δυνήσεσθαι οἰήσονται, μᾶλλον χρὴ προσδοκᾷν εὐμεταβόλους ἔσεσθαι καὶ ῥᾳδίους πρὸς ἐπιβουλὰς ἔχοντας ἐγγὺς τὸν ἢ τῶν παρόντων ἀπαλλάξοντα κακῶν, ἢ πολλῶν ἐμπλήσοντα δώρων, καὶ μεγάλων ἀξιώσοντα τῶν εὐεργεσιῶν. Ἔπειτα δὲ εἴ σοι καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν τήνδε (οὐ γὰρ ἀδύνατον, ἀνθρώπῳ γε ὄντι) ἐφ᾽ οὕτω νηπίοις συμβαίη τοῖς τέκνοις ἀπολιπεῖν, ἐλπὶς ἐκείνοις οὐδεμία εὐπραγίας ἀπολείπεται. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν αὐτοὺς ἰθύνειν μετὰ τῆς μητρὸς ἐφ᾽ οὕτω χαλεποῖς καιροῖς, καὶ δυσκόλοις, καὶ παντάπασι διεφθαρμένοις πράγμασιν ἀδύνατον. Λείπεται δὲ ἢ τὸν φρουρούμενον ἐκεῖνον προσκαλεσαμένους πάντας ἐκ συνθήματος αἱρεῖσθαι βασιλέα, ἢ τῶν ἄλλων ἕνα, ὃς ἂν μάλιστα πλείους D σχοίη τοὺς σπουδαστὰς, καὶ δεινότερος δοκοίη, καὶ μᾶλλον ἄρχειν ἐπιτήδειος. Ἂν μὲν οὖν ἐκεῖνος αἱρεθείη, δοκῶ μοι μηδὲν ἧττον, καὶ αὐτὸς φιλονεικήσειν ἡμερώτερος φανεῖσθαι τοῖς παισὶ τοῖς σοῖς, ἢ αὐτὸς ἐκείνῳ ὤφθης. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἐν δεσμωτηρίῳ κατακλείσαντα κατέχειν διὰ βίου, καὶ μηδέν τι δεινότερον ἕτερον προσθεῖναι. Εἰ δ᾽ ἐφ᾽ ἕτερόν τινα, ὅπερ μάλιστα ἀπεύχομαι, μεταβαίη ἡ ἀρχὴ, ὀκνῶ μὲν εἰπεῖν καὶ μέχρι λόγου δακνόμενος τῇ προσδοκίᾳ τῶν δεινῶν· ἐλπὶς δὲ οὐδεμία ἀπολείπεται μὴ οὐ πάντας ἄρδην ἀπολέσθαι. Εἰ δ᾽ ὅπερ αὐτὸς ἑκοντὶ προεῖλου νῦν καὶ εἰς ἔργον ἐθελήσεις ἀγαγεῖν, ἄριστα ἔσῃ σαυτῷ τε κἀκείνῳ βεβουλευμένος. Ἐκεῖνός τε γὰρ τῶν δεσμῶν ἀπολυθεὶς, ἀεί σοι

duntaxat, sed et si quid restat tristitiæ (non enim negabo, eo vincto, videri mihi propter naturæ consensum eadem perpeti, quæ ille perpetitur), tu in præsentia funditus sustulisti, quando paucis diebus e vinculis dimissurum recepisti; quod si re ipsa præstiteris, recte feceris. Etenim non ad celebritatem nominis tantum, sed etiam ad securitatem tibi optime consules. Nam si quoad spirabit uxoris tuæ fratrem custodia detinendum statueris, forsitan, si effugere licuerit, bellum redintegrabit. Illud autem longe incertissimum, an non etiam, ubi pugnaverit victor evasurus sit. Multi enim sæpenumero parva cum jactura sua victi, rursus erecti, et præterita calamitate cautiores facti, victores suos devicerunt. Quod si facile possis diligenti providentia per omnem vitam adamantinis eum vinculis custodire, primum quidem semper molestis cogitationibus exercebere, quæ diu noctuque vitam tuam carpant, et omnem hilaritatis sensum excludant. Haud enim solum Romanorum procerum insidias metuere oportebit, si quid eos offenderis, sed et eos quibus custodiam illius commiseris, et ipsos, si dici fas est, familiarissimos. Præterquam enim quod homines ad mutabilitatem proni sunt, et rebus novis capiuntur, si et occasionem repererint, qua male de se meritis facillime par reposituros sperent, magis eorum inconstantia et dolus exspectandus est, si prope habeant scilicet, qui aut malis eos præsentibus eripiat, aut donis eos ac beneficiis cumulet. Præterea si te hodie liberis tuis adhuc parvis mors e medio tollat (homo enim natus cum sis, humanum nihil a te alienum ducere debes), conclamata est eorum felicitas. Nam ipsos cum matre gubernare imperium, temporibus adeo duris ac difficilibus, rebus omnino eversis, impossibile est. Relinquitur ergo, ut aut illum qui jam custoditur, advocetis, eumque omnium consensu imperatorem eligatis, aut alium quempiam, qui longe plures sui studiosos habuerit, solertiorque et ad imperandum aptior videatur. Si itaque ille eligatur, certum est mihi, nihilominus elaboraturum, ut illum liberi tui mansuetiorem experiantur, quam ille te experietur, si clausum in carcere usque ad mortem retinueris, ut gravius nihil addas. Sin ad alium quemdam (quod Deus avertat) imperium transferatur, non audeo dicere, quid futurum sit, et ipsa malorum exspectatio etiam vocem mihi intercludit: nec quidquam spei superest, quin omnes omnimodis pereamus. At si, quod nunc ultro apud animum proposuisti, etiam opere ipso explere volueris, de te ipso atque de illo præclare mereberis. **897** Nam et ille absolutus vinculis constanter ac perpetuo tibi de beneficio accepto gratias aget, ac te vivum pro benemerente agnoscet, factisque ipsis digno datum esse demonstrare annitetur; post obitum vero tuum, si ita evenerit, filiis tuis erit omnia, et quacunque ratione poterit, contra inimicos eis opitulabitur, conservabitque

ipsis imperium, pro amici germani liberis, tanquam pro suismet decertans : et tu reliquum vitæ cum jucunditate exiges, non anxiis tantum curis cæterisque molestiis ex suspicione nascentibus solutus, sed etiam collatæ in ipsum humanitatis magnos statim fructus percipiens, quando propter hanc animi altitudinem omnes te admiratione et prædicatione afficient. Hoc insuper consequere, ut omnes ejus cognati singulares tibi gratias agant, et velut insolubili amicitiæ nodo eum tibi astringes, ut totius ævi sui curriculo necesse habeat, nihil quod ad dignitatem et commodum tuum pertineat, negligere. Ut igitur eximiis quibusdam bonis magnitudinem animi declaraturus, ne verbis tantummodo velis, sed bene consulta ad opus conferre ne procrastina.

A χάριν εἴσεται βεβαίαν τῆς εὐεργεσίας· καὶ ζῶντί τε πειράσεται εὐγνωμονεῖν, καὶ ἔργοις αὐτοῖς ποιεῖν καταφανὲς, ὡς εἰς ἄξιον κατέθου τὰς εὐεργεσίας, καὶ μετὰ τελευτὴν, εἰ τοῦτο συμβαίη, πάντα ἔσται τοῖς παισὶ τοῖς σοῖς, καὶ πᾶσι οἷς ἔχει, ἄν τινες ἀδικεῖν ἐθέλωσιν, ἐπικουρήσει, καὶ συνδιατηρήσει τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς, ὡς ἂν ὑπὲρ οἰκείων, καὶ φίλου, καὶ γνησίου παίδων ἀγωνιζόμενος. Καὶ σὺ τὸν ἐπίλοιπον ἥδιστα βιώσεις βίον, οὐ τῶν φροντίδων μόνον ἀπηλλαγμένος, καὶ τῶν ἄλλων δυσχερῶν, ἃ ὑπομενεῖς ἐκ τῶν ὑπονοιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς ἐκεῖνον εὐεργεσίας μεγάλας εὐθὺς καρπούμενος τὰς ἀμοιβὰς, εὐφημούμενος ὑπὸ πάντων, καὶ τῆς μεγαλοψυχίας θαυμαζόμενος. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τοὺς προσήκοντας ἐκείνῳ πάντας πολλάς σοι χάριτας εἰδέναι παρα- B σκευάσεις, καὶ ὥσπερ τισὶ δεσμοῖς ἀῤῥήκτοις εὐνοίας δήσεις· ὑφ' ὧν ἀναγκασθήσονται διὰ βίου τῶν εἰς εὐδοξίαν καὶ ὠφέλειαν τὴν σὴν ἡκόντων μηδενὸς καταμελεῖν. Ὡς οὖν ἐπὶ μεγάλοις ἀγαθοῖς ἐπιδειξόμενος τὴν μεγαλοψυχίαν, μὴ μέχρι λόγων μόνον στήσῃς τὴν ὁρμήν· ἀλλὰ τὰ καλῶς βεβουλευμένα ταχέως φανῆναι, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγών.

CAPUT XLVII.

Obtrectatio Ziani in Eugeniam jam monacham quasi imperatori cum aliis pararit insidias : quod ille non credit, nec credi vult. Ziani pertinacia in affirmando. Imperator Eugeniam sibi insidiatam credit, atque Matthæum velle liberare desinit. Zianum mendacii pœnitet : lætatur imperator. Quid a Matthæo liberando postularit. Ejus responsum ambitiosum.

Hæc Cantacuzenus ad Palæologum pro Matthæo e carcere eximendo. Qui et ante per se incitatus, et hujusmodi oratione magis confirmatus, quod decreverat re perficere meditabatur. Interim quiddam ejusmodi accidit, quod priora consilia propemodum evertisset. Zianus enim quidam, Cantacuzeni famulus, ad Eugeniam imperatricem adiens, eam hortabatur, ne ad libertatem filio conciliandam pigritaretur, neve imperatoris generi verba ad fraudem et ludificationem composita curaret : ipsa periculum faceret, et amicos eodem instigaret; se enixissime adjuturum, et idem, ut faciant, amicis persuasurum, si pauxillum pecuniæ sibi dederit. Se enim si cogitata in effectum deducere liceat, non vinculis modo illum exempturum, sed ad pristinam quoque felicitatem reducturum. **898** Eugenia imperatrix vehementer improbata hominis amentia, qui majora quam posset, polliceretur, eum ne responso quidem dignata dimisit, et admonuit, ut quiesceret; nihil enim hac audacia præter cruciatus sibi acquisiturum. At ille vecordissimus et ipse ad negotium stultum prosiluit, et alios longe se meliores eodem pellexit, ut in magna apud Matthæum auctoritate futuros, si ejus causa suscepisse talia viderentur. Convenit igitur, ut capiato tempore, quo extra Byzantium imperator versaretur, ipsi parati in custodes palatii derepente irruerent : quibus et aliis omnibus expulsis, æque custodes agerent, adversantesque repellerent, imperatoris tantum filios et uxorem intus retinentes. Si imperator eos aggrederetur, et deditionem postularet, tum juramentum ab eo peterent, facinoris hujus pœnas non exacturum, et pecuniam insuper numeraturum, Matthæumque, uxoris suæ germanum carcere levaturum, et Adrianopolis,

Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς πρὸς τὸν Παλαιολόγον βασιλέα διειλέχθη ἐπὶ τῷ Ματθαῖον βασιλέα τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀπολύειν τῶν δεσμῶν παρακαλῶν. Ὁ δὲ καὶ πρότερον ὡρμημένος οἴκοθεν, ἔτι μᾶλλον ἐπεῤῥώσθη, καὶ ἐσκέπτετο εἰς ἔργον τὰ C βεβουλευμένα ἀγαγεῖν. Μεταξὺ δέ τι συμβὰν τοιοῦτον, ὀλίγου δεῖν παρέπεισε τῶν προτέρων ἀποσχέσθαι βουλευμάτων. Ζειανὸς γάρ τις τῶν Κανταχουζηνοῦ τοῦ βασιλέως οἰκετῶν, Εὐγενίᾳ τῇ βασιλίδι προσελθὼν παρῄνει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ υἱοῦ μὴ κατοκνεῖν, μηδὲ τοῖς βασιλέως τοῦ γαμβροῦ προσέχειν λόγοις πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις καὶ φενακισμὸν, ἀλλ' αὐτήν τε διακινδυνεύειν, καὶ τοὺς φίλους παρορμᾷν. Αὐτὸν δὲ τὰ μέγιστα συγκατεργάσεσθαι, ἂν χρήματά τε μέτρια παράσχοιτο αὐτῇ τινα, καὶ τοὺς φίλους πείσειε συναίρεσθαι. Δυνήσεσθαι γὰρ αὐτὸν οὐ τῶν δεσμῶν ἐκεῖνον μόνον ἀπαλλάττειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐετηρίαν ἐπανάγειν, εἰ τὰ βεβουλευμένα εἰς ἔργον δυνηθείη ἀγαγεῖν. Εὐγενία δὲ ἡ βασιλὶς, πολλὴν ἐκείνου κα- D ταγνοῦσα ἄνοιαν, ὡς μείζω ἢ κατὰ τὴν προσοῦσαν ἐπαγγελλομένου δύναμιν, ἀπέπεμψέ τε οὐδὲ λόγου ἀξιώσασα, καὶ παρῄνει ἠρεμεῖν ὡς οὐδὲν πλέον ἢ πολλῶν ἑαυτῷ βασάνων αἰτίου ἐσομένου τοῦ τολμήματος. Ὁ δὲ ὑπὸ πολλῆς παραπληξίας αὐτός τε ὥρμητο ἐπὶ πράξεις ἀνοήτους, καὶ ἄλλους ἐπεχείρει πείθειν πολλῷ βελτίους ἑαυτοῦ, ὡς μεγάλα δυνησομένους παρὰ Ματθαίῳ βασιλεῖ, εἰ τοιαῦτα ὑπὲρ ἐκείνου πράττοντες ὀφθεῖεν. Γνώμην δὲ αὐτὸς εἰσῆγεν ὡς καιρὸν ἐπιτηρήσαντας ἡνίκα ἂν ἔξω Βυζαντίου διατρίβοι βασιλεὺς, αὐτοὺς παρασκευασαμένους τοῖς ἐν βασιλείοις ἐπιτίθεσθαι φρουροῖς πρὶν αἰσθέσθαι· ἐξελάσαντας δὲ αὐτούς τε, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὁμοίως, αὐτοὺς τὸ φρούριον κατέχειν, καὶ ἀμύνεσθαι τοὺς ἐπιόντας, τοὺς παῖδας βασιλέως μόνον ἔνδον

καὶ γαμετὴν τὴν βασιλίδα κατασχόντας. Ἂν δ' ἐπίῃ A βασιλεὺς αὐτοῖς, καὶ κελεύῃ προσχωρεῖν, ὅρκους ἀπαιτεῖν αὐτὸν, ἦ μὴν αὐτούς τε μὴ ἀμύνασθαι τῆς τόλμης ἕνεκα, ἀλλ' ἀπαθεῖς κακῶν διατηρεῖν, καὶ προσέτι χρήματα παρέχειν, καὶ Ματθαῖον βασιλέα τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀφιέναι τοῦ δεσμωτηρίου, καὶ τῆς πόλεως Ἀδριανοῦ, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν πολιχνίων ἐπιτρέπειν τὴν ἀρχήν. Εἰ δὲ μὴ πρὸς πάντα βασιλεὺς ὑπείκοι, μηδὲ πείθοιτο, ἀπειλεῖν ὡς ἀποκτενοῦσι παῖδας καὶ γυναῖκα. Αὐτὸν δὲ τοῖς ὅπλοις μὴ δυνάμενον περιγενέσθαι, προήσεσθαι πάντα ὑπ' ἀνάγκης τῆς τῶν παίδων σωτηρίας ἕνεκα. Τοιαῦτα μὲν τοῖς συνωμόταις ὑπετίθει Ζειανός.

Μετὰ μικρὸν δὲ τῆς ἐπιβουλῆς μηνυθείσης βασιλεῖ, συνελαμβάνετό τε καὶ ἀνεκρίνετο, εἰ πολλοὺς ἔχοι τοὺς συνειδότας. Ὁ δὲ ἄλλους τέ τινας συνωμολόγει, καὶ Καντακουζηνὴν τὴν βασιλίδα, καὶ ἔφασκεν εἰς τοῦτο ὑπ' ἐκείνης ἐναχθῆναι μεγάλα ἐπαγγειλαμένης B · μηδὲ γὰρ ἂν ἐφ' ἑαυτὸν τηλικούτοις ἐγχειρεῖν, ἀφανίᾳ πολλῇ συζῶντα, καὶ πενίᾳ, μή τινος πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀξιόχρεω συμπράττοντος. Βασιλεῖ δὲ εὐθὺς ἐδόκει ἑκατέρωθεν δεινόν. Τό τε γὰρ ἐπὶ τοιούτοις διαβεβλῆσθαι βασιλίδα, εἰ συνειδείη μηδὲν αὐτοῖς πρὸς τὴν ἐπιβουλὴν, οὐκ ἀγαθόν · καὶ τὸ συνειδέναι καὶ συμπράττειν σφόδρα χαλεπὸν, εἰ ἐκείνῃ μὲν αὐτὸς τοσοῦτον εὐνοοίη, ὥστε βούλεσθαι καὶ τὸν υἱὸν ἀπολύειν δεσμῶν, οὐδενὸς ἂν ἑτέρου προσδοκήσαντος, αὐτὴ δ' ἐπὶ τοσοῦτον δυσμενοίη, ὥστ' ἐπιβουλὰς τοιαύτας συσκευάζειν κατ' αὐτοῦ · μᾶλλον δὲ ὑπώπτευεν εἶναι τοὺς λόγους συκοφαντίας, καὶ πᾶσι ποιεῖν ἐβούλετο καταφανὲς, ὡς εἴη διαβολαὶ τὰ εἰρημένα. Διὸ αὐτός τε ἀνέκρινεν ἐπιμελῶς τὸν Ζειανὸν, ἐπαγγελλόμενος αὐτῷ τὴν ἐπὶ τῇ ἐπιβουλῇ C ἀφέσεως δίκην, εἰ τὰ περὶ βασιλίδος εἰρημένα συνομολογοίη ὡς εἴη συκοφαντίαι, καὶ τῶν ἐν τέλει τοῖς ἐπιφανεστέροις τὴν ἐξέτασιν ἐπέτρεπεν. Ὁ δ' ὁμοίως ἐπὶ πάντων ἰσχυρίζετο ἀληθῆ τὰ εἰρημένα εἶναι, καὶ πάντων ἐκείνην αἰτίαν εἶναι πρὸς ἅπαντα ἐξηγουμένην, καὶ τρόπους ἐξευρίσκουσαν καὶ ἐπινοίας, ἐξ ὧν ἂν κατορθωθείη τὰ βεβουλευμένα · καὶ λόγους προστιθέναι πιθανοὺς, ἐξ ὧν ὀλίγου δεῖν τοὺς πλείους ἔπειθε φαῦλα ἤδη περὶ βασιλίδος ὑποπτεύειν. Οὕτω δὲ συμβὰν, καὶ Καλλίστου τοῦ πατριάρχου ἐν τοῖς βασιλείοις ἀφιγμένου, ἐπεὶ ὁ Ζειανὸς ἐξεταζόμενος ἐπύθετο παρεῖναι, ἀφορισμὸν ἀπὸ θεοῦ παρὰ τοῦ πατριάρχου προὐκαλεῖτο, ὡς οὕτως ὑπ' ἀνάγκης ἅπαν λέξων τἀληθές. Δόξαν δὲ καὶ βασιλεῖ λυσιτελεῖν (οὐδὲ γὰρ ἂν ἀφειδήσειν ἑαυ- D τοῦ τοσοῦτον Ζειανὸν, ὡς ἐπ' ἀπωλείᾳ ψυχῆς οὔπω καταψεύσασθαι βασιλίδος ἐπ' ἐλπίδι κέρδους οὐδενὸς), ἐπέτρεπε πραχθῆναι. Εἰρημένου δὲ καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἔτι βεβαιότερον τὰ πρότερον εἰρημένα ἰσχυρίζετο. Ὃ μάλιστα τὴν βασιλέως γνώμην ἔσεισε, καὶ δυσμεναίνειν αὐτῷ τὴν βασιλίδα Εὐγενίαν ἔπεισε, πρότερον οὐδαμῶς φαύλας ἔχειν περὶ ἐκείνης ὑπονοίας ἀνεχόμενον. Ἀχθεσθεὶς δὲ οὐ μετρίως, καὶ λύπης ἔμπλεως γενόμενος ἐπὶ τοῖς συμβᾶσι, Ζειανὸν μὲν ἐκέλευεν ἐν δεσμωτηρίῳ φρουρεῖσθαι καθειρχθέντα, αὐτὸς δὲ ἀπέσχετο τοῦ περὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γυναικὸς ἀδελφοῦ τι πράττειν, ἢ βουλεύεσθαι · ἄτοπον εἶναι λογισάμενος καὶ σχέτλιον κομιδῆ, τὴν μὲν ἐκείνου μητέρα τὴν βασιλίδα τοσαύτην πρὸς αὐτὸν

finitimorumque oppidulorum principatum ei concessurum. Si imperator de postulatis recusaret aliquid, neque obsequeretur, ut minarentur, liberos ejus et uxorem interfecturos : ipsum, quoniam armis nihil poterit, saluti liberorum, necessitate cogente, omnia postpositurum. Hæc Zianus conjuratis suggerebat.

Paulo post insidiis compertis imperator eum comprehendit, de sceleris sui sociis examinat. Ille et alios, et Cantacuzenam imperatricem nominat, autumatque magnis ab ea pollicitationibus huc inductum : nec enim per se tantum facinus ausurum fuisse, hominem infimum et egentem, sine insignis alicujus opera et impulsu. Imperatori mox utrinque res dura et atrox apparere. In tali quippe causa calumniis appetitam imperatricem, si insidiarum minime conscia esset, haud bonum ; esse autem consciam et facti participem, valde immane judicabat, quando ipse adeo bene cuperet, ut filium ejus e vinculis emittere cogitaret, quod nemo exspectasset ; ipsa vero tantas in se insidias tam maligne compararet. Veruntamen eo potius propendebat, ut sermonem illum pro obtrectatione haberet, et id constare volebat omnibus. Idcirco curiosius Zianum excutiens, se illi propter insidias supplicium condonaturum affirmabat, si de imperatrice detraxisse confiteretur : et procerum nobilioribus quæstionem dabat. **899** Zianus perinde in omnibus vera se locutum asseverabat, culpamque omnem in illam rejiciebat : illam ad omnia prælvisse ; illam modos et astum invenisse, quibus mente concepta feliciter patrarentur ; et probabilibus utebatur argumentis, quibus pluribus malam de imperatrice suspicionem ferme injiciebat. Forte et Callistus patriarcha in palatium venit, quem ut Zianus, qui tum a judicibus interrogabatur, adesse audivit, eum ad anathematismum in se dictandum provocabat : sic enim coactum, quod res esset, enuntiaturum. Cum idem imperatori placeret (neque enim tantopere parsurum sibi Zianum, ut cum exitio animæ ita contra imperatricem nullius exspectatione lucri mentiretur), indulsit. Lata anathematis sententia, etiam pertinacius, quæ prius dixerat, affirmabat. Unde imperator vehementissime perturbatus, Eugeniam, de qua nihil sinistrum sustinebat suspicari, sibi male velle credidit, dolensque non mediocriter, et mœstitudinis ob hoc plenus, Zianum in custodiam dari jussit, et ipse de Matthæi liberatione agere aut cogitare destitit : absurdum et nefarium imprimis ratus, ejus matrem tantum sui odium et malevolentiam concepisse, ut ad pestem sibi, aut ærumnas maximas creandas moliretur omnia : se vero tanquam mentis inopem, etiam filium ejus, hostem sibi una cum illa futurum, e carcere dimittere. In his brevi tempore elapso, Zianus in carcere, ut con-

scientia sceleris sui exagitatus, et timens, ne post mortem etiam ad inferos mitteretur, velut qui præter calumnias in imperatricem a Deo quoque diro carmine separatus esset, et cum dæmonibus a Numinis societate in omnem æternitatem sejunctis versari elegisset, per amicissimum quemdam patriarchæ litteras mittit, quibus significat, se adversus imperatricem, ignaram quæ ipse cum conjuratis machinatus esset, falsa locutum : et quo mendacio suo fidem impetraret, improbe ac stolide anathematismum suscepisse. Nunc autem in quale barathrum præ stupore deciderit cognoscentem, totamque veritatem enuntiantem, veniam et absolutionem ab excommunicatione flagitare. Hæc Zianus scripsit. Verum qui litteras portabat, solers, et ad occasionem arripiendam promptus, intelligens si eos ad patriarcham deferret, Ziano soli profuturum : at si imperatoribus reddidisset, præter hoc, quod Ziano prodesset, **900** etiam Eugeniam imperatricem calumnia, et filium carcere liberaturum, cum litteris ad illam abiit. Quas illa statim ad Cantacuzenum misit, et is Palæologo sine mora legendas exhibuit. Sic manifestissime deprehensa criminatione, nimio gaudio pene desipuit imperator, quoniam scilicet malignitas illa contra conjunctissimos ad nihilum recidebat, quod mirifice optaverat : et Ziani scelus exsecratus, qui sine causa ac temere tam odiosam calumniam confinxisset, subito ad uxoris fratrem e custodia educendum incubuit. Sed cum Thessalonicæ negotia præsentiam ejus plane requirerent, eo triremibus profectus est. Post reditum, Tenedum mittens, Matthæum Epibatas castellum quoddam prope Selybriam duxit, ut cum essent vicini, colloqui possent. Postulabat autem, ut imperio penitus renuntiaret, privati statu contentus, et honoribus post imperatores primis, liberos ejus in omnibus (excepto Andronico imperatore) antecederet. Licere autem illi novum genus vestitus excogitare, eoque uti, sed facere, aut loqui ut imperatorem, nihil. Quod si quis erga eum tanquam imperatorem se gereret, aut eum hoc nomine appellaret, hunc iratus rejiceret. Talis erat Palæologi postulatio. Matthæus tota vita carcerem habitare, quam talem conditionem malle. Primum enim intolerabile aiebat qui heri et nudius tertius adoratus fuisset ut imperator, nunc subesse privati habitu, et ab aliis parum aut nihil differre. Deinde neque ipsam occasionem carceris pudendam et contemnendam esse, sed ob libertatem homophylorum, quam Barbari ereptum iverint, se infelici marte pugnantem captum esse, quod et antea multis Romanorum imperatoribus acciderit ; et nunc gloriæ et honoris causa velle adversa perpeti, id quod nemo prudens vitio daturus sit. Quod si ista miseria, quæ videtur, fractus, sponte se submittat, suamque gloriam libens prodat, ab omnibus pusilli animi jure accusatum iri. Quamobrem facilius tota vita in custodia mansurum, quam propter liberationem

A πικρίαν καὶ δυσμένειαν ἐνδείκνυσθαι, ὡς πάντα πράττειν ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς διαφθαρείη, ἢ ὡς μάλιστα πρὸς πολλῶν ἀφίκοιτο πεῖραν δυσχερῶν, αὐτὸν δὲ ὥσπερ ἀπεστερημένον τὸ λογίζεσθαι, καὶ τὸν υἱὸν ἐκείνης ἀφιέναι τοῦ δεσμωτηρίου, πολέμιον ἐσόμενον κἀκεῖνον σὺν αὐτῇ. Χρόνου δὲ οὕτω βραχέος παραῤῥυέντος, Ζειανὸς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ὥσπερ εἰς συναίσθησιν οἷα εἴργαστο ἐλθὼν, καὶ δείσας μὴ καὶ μετὰ τελευτὴν τοῖς ἐν ᾅδου καταδίκοις συνεῖναι καταψηφισθῇ, οἷα δὴ πρὸς τῷ σεσυκοφαντηκέναι βασιλίδα, καὶ ἀφορισμὸν ἀπὸ Θεοῦ δεξάμενος, καὶ δαίμοσιν ἑλόμενος συνεῖναι τοῖς ἀπὸ Θεοῦ κεχωρισμένοις, γράμματα ἔπεμπε τῷ πατριάρχῃ διά τινος τῶν πάνυ φίλων. Τὰ δὲ ἐδήλου, ὡς συκοφαντοῖτο μὲν ὑπ' αὐτοῦ ἡ βασιλὶς ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, καὶ μηB δὲν αὐτῷ συνειδείη καὶ τοῖς συνωμόταις τῶν βεβουλευμένων· τοῦ πιστευθῆναι δὲ τὰ πεπλασμένα ἕνεκα καὶ τὸν ἀφορισμὸν κακῶς καὶ ἀνοήτως δέξασθαι. Νυνὶ δὲ εἰς οἷον βάραθρον ὑπ' ἀναισθησίας κατώλισθε συνιδόντα, τυχεῖν συγγνώμης δεῖσθαι τἀληθὲς ἅπαν ἐξαγγέλλοντα, καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἀφορισμοῦ δεσμῶν λυθῆναι. Ὁ μὲν οὖν Ζειανὸς τοιαῦτα ἔγραφεν. Ἀγχίνους δὲ ὢν ὁ τὰ γράμματα κομίζων, καὶ χρήσασθαι καιροῖς ὀξὺς, καὶ συνιδὼν ὡς ἂν μὲν πρὸς πατριάρχην τὰ γράμματα ἀγάγοι, Ζειανῷ τὴν ὠφέλειαν παρεσχημένος ἔσται μόνῳ, βασιλεῦσι δὲ κατάδηλα ποιήσας, πρὸς οἷς ὠφελήσει Ζειανὸν, καὶ βασιλίδα τὴν Εὐγενίαν ἀπαλλάξει τῆς συκοφαντίας, καὶ τοῦ δεσμωτηρίου τὸν υἱὸν, ἀφῖκτο πρὸς Εὐγενίαν C τὴν βασιλίδα, φέρων καὶ τὰ γράμματα. Ἡ δ' ἔπεμπεν αὐτίκα βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ ὃς οὐδὲν μελλήσας, τῷ νέῳ βασιλεῖ τὰ γράμματα ἐδείκνυ. Οὕτω δὲ σαφέστατα ἐληλεγμένης τῆς συκοφαντίας, ὁ νέος βασιλεὺς ἔνθους τε ἦν ὑφ' ἡδονῆς, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς οἰκειοτάτους διελύετο δυσμένεια, ὅπερ μάλιστα ἐβούλετο, καὶ Ζειανοῦ πολλὴν μοχθηρίαν καταγνοὺς εἰκῆ καὶ μάτην ἑλομένου τὴν τοσαύτην συκοφαντίαν, ἔπραττεν αὖθις ὅπως τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀφήσει τοῦ δεσμωτηρίου. Τῶν πραγμάτων δὲ καλούντων ἐπὶ Θεσσαλονίκην ἀναγκαίως, καὶ δεομένων τῆς ἐκείνου παρουσίας, ἐξεστράτευσε τριήρεσι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον, πέμψας ἐκ Τενέδου, ἤγαγεν εἰς Ἐπιβάτας φρούριόν τι περὶ Σηλυμβρίαν τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν, ὅπως ἐγγὺς ἀλλήλων ὄντων γίγνοιντο οἱ λόD γοι. Ἠξίου τε τὴν βασιλείαν ἀποθέμενον παντάπασι τὴν ἰδιώτου τύχην στέργειν, τιμὰς καρπούμενον τὰς μετὰ βασιλέα πρώτας, καὶ τῶν βασιλέως παίδων πάντων ἐν ἅπασι προέχειν, πλὴν Ἀνδρονίκου βασιλέως. Ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ καινοτομεῖν ἑτέραν στολὴν ὁποίαν ἂν ἐπινοοίη, καὶ ταύτῃ χρῆσθαι. Πράττειν δὲ βασιλικῶς μηδὲν, μήτε φθέγγεσθαι. Ἢν δέ τις οἷα βασιλεῖ προσφέροιτο, ἢ προσαγορεύοι, τοῦτον ἀπελαύνειν πρὸς ὀργήν. Τοιαύτη μὲν ἡ Παλαιολόγου τοῦ βασιλέως ἦν ἀξίωσις. Ματθαῖος δὲ ὁ βασιλεὺς μᾶλλον εἵλετο φρουρεῖσθαι διὰ βίου, ἢ τοιαῦτα ὑπομένειν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἔφασκεν οὐ ῥᾷον εἶναι ἐνεγκεῖν τὸν χθὲς καὶ πρώην προσκυνούμενον ὡς βασιλέα νῦν ἐν ἰδιώτου σχήματι τελεῖν, καὶ τῶν ἄλλων ὀλίγον διαφέρειν ἢ οὐδέν· ἔπειτα οὐδ' ἡ πρόφασις

αὕτη τοῦ δεσμωτηρίου φαύλη τις καὶ ἀγεννής· ἀλλ' A ὑπὲρ τῆς τῶν ὁμοφύλων ἐλευθερίας Βαρβάροις τοῖς δουλωσαμένοις πολεμῶν, ἡλίσκετο κατὰ τὴν μάχην ἀτυχήσας, ὃ πολλοῖς συμβέβηκε καὶ πρότερον Ῥωμαίων βασιλεῦσι· καὶ νῦν ὑπὲρ εὐδοξίας καὶ τιμῆς μᾶλλον αἱρεῖται τὰ δεινά· ὑπὲρ ὧν οὐκ ἄν τις μέμφοιτο δικαίως εὖ φρονῶν. Ἂν δὲ πρὸς τὴν δοκοῦσαν δυσπραγίαν ὑποπτήξας, καταπροδῷ τὴν εὐδοξίαν ἔχοντι, πᾶς ὁστισοῦν ἂν δικαίως μικροψυχίας καὶ ἀνελευθερίας γράφοιτο. Δι' ἃ ῥᾷον ἂν ἐνέγκοι τὸ δεσμεῖσθαι διὰ βίου, ἢ καταπροΐεσθαι τὴν δόξαν διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι τῶν δεινῶν ἀπαλλαγήν· ἠξίου τε βασιλέα τὸν γαμβρὸν, εἰ βούλοιτο τὰ δέοντα ποιεῖν, μηδενὸς ἀποστερεῖν τῶν ὄντων· ἀλλὰ πρὸς τῷ ἀφεῖναι τοῦ δεσμωτηρίου καὶ τὸ βασιλέα εἶναι συγχωρεῖν. Ἢ εἰ μηδὲ ταῦτα συγχωροίη, μᾶλλον αὐτὸν αἱρήσεσθαι τὸ εἶναι διὰ βίου ἐν δεσμοῖς.

malorum præsentium decora sua ultro projecturum: orabatque imperatorem affinem, si vellet recte facere, ne se ullo ornamento spoliaret, sed cum se carcere absolveret, tum imperatorem esse pateretur. Hoc si sibi negaret, quoad viveret, in vinculis haberi malle.

901 CAPUT XLVIII.

Sapiens Cantacuzeni oratio ad filium erudiendum, et a cupiditate imperandi deducendum, ex status illius difficultate, periculis, laboribus. Occurrit objectioni, indicans, qua de causa, et quo animo imperium ipse susceperit. Oratio hæc diligenter legenda est iis, qui in alios dominari concupiscunt.

Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς γενόμενος ἐν Ἐπιβάταις, B ἐπεὶ πύθοιτο τοιαῦτα περὶ τοῦ υἱοῦ, πείθειν ἐπεχείρει, ὡς οὐ προσήκοντα αἱρεῖται. Πρῶτον μὲν γὰρ εἶναι μηδὲν τῶν πάντων ἔφασκεν, ὃ μὴ τῇ Θεοῦ προνοίᾳ διοικεῖται, μάλιστα δὲ εἰ τὰ κατ' αὐτὸν ἕκαστα σκοποίη, πάνθ' εὑρήσει τῇ τοῦ Θεοῦ σοφῇ προνοίᾳ εἰργασμένα εὐθὺς ἐξαρχῆς σκοπῶν. Τὸ γὰρ τοὺς ἐκ Φωκαίας πειρατὰς Βιθυνίαν παραπλέοντας ἐφ' ἁρπαγῇ, καὶ μέγιστον κέρδος ἡγουμένους καὶ τῶν φαυλοτάτων τινὰς ἐξανδραποδίζειν, ἀθρόον οὕτω καὶ πέρα προσδοκίας εὐτυχηκέναι, ὥστε τὸν μυρίων μὲν ἀνθρώπων ἄρχοντα, καὶ δύναμιν μεγάλην περιβεβλημένον, μεγάλοις δὲ στρατοπέδοις δυνάμενον ἀντικαθίστασθαι, συλλαβεῖν ἀπονητὶ, Ὀρχάνην δὲ τὸν πατέρα τῇ πρὸς τὸν παῖδα συμπαθείᾳ πολλὰ δεηθῆναι βασιλέως, C ὥστε τὸν υἱὸν ἀπαλλάττειν τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ μεγάλας τῆς εὐεργεσίας ταύτης ὑποσχέσθαι ἀμοιβὰς (ἑτέρως γὰρ ἑώρα οὐκ ἐνὸν τὸν υἱὸν ἀπαλλάττειν τῶν δεσμῶν), βασιλέα δὲ συνιδόντα καὶ αὐτὸν, ὡς τοῦτον τρόπον μάλιστα δυνήσεται Ὀρχάνην πείθειν αὐτῷ προσέχειν, καὶ τοῦ σοὶ κατ' ἐκείνου συμμαχεῖν ἀναγκάζειν ἀποσχέσθαι, καὶ ταύτης τῆς ἐλπίδος ἕνεκα τριήρεις ἐφοπλίσαντα προσέχειν ἀεὶ θαλάσσῃ, καὶ πειρᾶσθαι τὸν Ὀρχάνη παῖδα ἀνασώζειν, ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον, καὶ σὲ ὑπὸ Τριβαλῶν προσκεκλημένον, μόνους ἔχοντα Βαρβάρους ἐξεστρατευκέναι πρὸς Μακεδονίαν, οὕτως ὑπ' ἀνάγκης περισχεθέντα, ὥστε τὴν οὖσαν ἐκ Ῥωμαίων στρατιὰν ἀπολιπεῖν, Τριβαλοὺς δὲ τοὺς πρότερον οὐδ' ἀντιβλέπειν πρὸς τοὺς Πέρσας πώποτε D τετολμηκότας, ὀλίγους παρὰ δόξαν πρὸς πολλαπλασίους ἀντικαταστῆναι, τοὺς Πέρσας δὲ, καίτοι κρείττους τῶν πολεμίων γενομένους, αὐτοὺς ὑφ' ἑαυτῶν διαφθαρῆναι τραπομένους πρὸς φυγὴν, σὲ δὲ ὑπολειφθέντα μόνον, ἁλῶναί τε ὑπὸ τῶν πολεμίων, καὶ δεσμώτην ἀπαχθῆναι πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν, ἐπιστρατεύσαντα αὐτίκα ταῖς πόλεσι ταῖς ὑπὸ σὲ, καὶ σὺν ῥᾳστώνῃ πάσῃ χειρωσάμενον, καὶ γυναῖκα καὶ παῖδας τοὺς σοὺς ὑφ' ἑαυτὸν πεποιημένον, καὶ πάντα ὥσπερ ἐκ συνθήματος συνδραμεῖν, οὐδένα οἴομαι τῶν πάντων, εἰ μὴ φρενῶν ἀπεστέρηται παντάπασι καὶ λογισμῶν ὀρθῶν, μὴ κατὰ θείαν πρόνοιαν οἰήσεσθαι συμβεβηκέναι. Ἃ καὶ σὲ πεπεισμένον, οὐχ ἑτέρως ἰσχη-

Cantacuzenus cum Epibatis esset, et hæc de filio audiisset, docere studuit, ipsum a scopo aberrare. Primum enim nihil ex omnibus rebus est, inquit, quod non divina providentia administretur, præcipueque si singula ab initio consideres, quæ tibi contigerunt, omnia sapienti Numinis consilio gubernata invenies. Nam quod piratæ Phocæenses, Bithyniæ oram prædandi causa legentes, et immensum lucrum ducentes, si vilissimos quosdam in servitutem possent abripere, tam secunda fortuna repente et præter exspectationem usi fuerint, ut innumerabilium mortalium principem potentissimum ac numerosis valentem resistere exercitibus sine labore ceperint; Orchanes vero pater sympathia erga filium enixe imperatorem oraverit, ut filio libertatem conciliaret, magnasque hujus beneficii compensationes promiserit (aliter enim e custodia liberari posse non videbat), imperator autem ipse perspexerit, hoc maxime modo Orchanem se ad suas partes adjuncturum, et ut abs te juvando abstineret effecturum, et hac spe triremes armaverit, semperque mari incubuerit, et Orchani filium recuperare contenderit, sub idem vero tempus, et tu a Triballis accersitus, cum solis Barbaris in Macedoniam iveris, ea necessitate, ut Romanum exercitum relinqueres, Triballi vero, qui prius contra Persas nec oculos audebant attollere, pauci adversum multo plures pugnaverint, Persæque quanquam hostibus longe potentiores, per se ipsi in fugam se conjecerint, ipseque relictus solus, ab hostibus captus, et vinctus ad imperatorem affinem adductus sis, qui statim in urbes tuas copias duxerit, iisque levi negotio subactis, uxorem et liberos tuos in arbitrium suum redegerit, et sic omnia de industria percurrendo, neminem ego repertum iri puto, si modo particula mentis utatur, qui non omnia cœlesti providentia acta esse judicet. Quod et tu credens non aliter se habere, **902** in divinis decretis acquiescere debes, nec post mitem hanc castigationem (castigavit enim te benigne, nec morti tradidit) revocationem ab exsilio recusare: tametsi qua nuper fulgebas, imperatoria gloria privatus sis. Quanquam

nec ad alios hujus vitæ honores caducos et fluentes obstupescere prudentium incorrupteque judicantium est. Quæ autem ex imperio isto gloria percipitur, haud vulgare periculum non bene atque ut decet rempublicam administranti attulerit. Non enim, quemadmodum aliis, si vitam solute transegerint, sic etiam imperatoribus usuvenit, ut damnum ad ipsos modo pertineat, sed et bona et mala ipsorum subditis communia sunt, et imperatoris animam omnis virtutis speculum atque archetypum esse oportet: alioqui non solum suæ, sed et aliorum segnitiei pœnas persolvet. Quæ quis tandem non stultus secum reputans, non vel obscurissimus vivere malit, cum detrimentum non in despicabile quidpiam, sed in ipsam animam derivetur, cui et bona et mala in sempiternum inerunt? Præterea et multis contentionibus, laboribus et discriminibus in hac vita perfungendum est imperatori, si nolit quasi aliud agens, verum ut ratio præscribit, imperio præesse. Etenim pro subjectis adire periculum, semper æquum est, nec dum ipse modo securus sit, alienam salutem parvipendere, et cum in moderanda republica, tum in coercendis hostibus, et foris invadentibus, et intus insidiantibus, laborem quemvis capessere. Interroget quispiam, cum scirem quantis ista functio impedita esset difficultatibus, quotque contentionibus ac laboribus imperatoris animus volentis nolentis exerceretur, possemque privati conditione et loco contentus, vacare istis omnibus, cur tandem adeo multa pro imperio adipiscendo sustinuerim, et periculis formidandis variisque casibus me immiserim. Ego vero illud, ut veritatis amans, respondebo, me non imperatorii principatus avidum, neque ejus majestati inhiantem, sed homophylorum insidiis, qui tot obtrectationibus et falsis criminationibus per dolum ac fraudem consutis ad ipsum me malorum colophonem compulerunt, ad hos agones descendisse: deterius enim sperare nihil poteram. Et quia prævidebam cessione imperii contentos haud futuros, sed, ut bellum gessisse justum viderentur, atrociter me ut hostem nocentissimum occisuros, liberosque meos, propinquos, et alios, quotquot antea multis annis mihi studuissent (quorum nec exigua est multitudo, **903** nec contemnenda auctoritas, cum major pars illustriores Romani sint) interempturos, ob ipsorum et eorum qui mecum erant salutem, imperatoris appellationem assumpsi: quamvis multo ante penes me esset rerum arbitrium; non profecto ob claritatem ex imperio orituram, neque ut id filiis meis patrimonii loco relinquerem. Cujus meæ voluntatis, et priusquam totius imperii compos fierem, et per omne tempus apertissimas significationes dedi. Nam cum totus rogaret exercitus, ut te imperatorem deligerem, nolui. Quin eum jam omnia subegissem, eademque multi et illustrissimi flagitarent, tantum abest, ut illorum precibus

A κέναι δέον τοῖς ἐψηφισμένοις στέργειν τῷ Θεῷ, καὶ μὴ μετὰ τὴν φιλάνθρωπον παιδείαν ταύτην (πεπαίδευκε γάρ σε φιλανθρώπως τῷ θανάτῳ μὴ παραδοὺς) ἀναίνεσθαι τὴν ἀνάκλησιν, εἰ μὴ καὶ τῆς βασιλικῆς ἔξεστιν εὐδοξίας ἀπολαύειν ὥσπερ πρότερον. Καίτοι καὶ τὸ πρὸς πᾶσαν ἑτέραν δόξαν τὴν παρὰ τόνδε τὸν βίον ἐπίκηρον οὖσαν καὶ διαῤῥέουσαν ἐπτοῆσθαι, οὐκ ἀνδρῶν ἐχόντων νοῦν καὶ προσεχόντων ἀληθέσι λογισμοῖς. Ἡ δὲ ἐκ τῆς βασιλείας ταύτης καὶ κίνδυνον οὐ τὸν τυχόντα τῷ μὴ καλῶς τοῖς πράγμασι χρωμένῳ καὶ προσηκόντως ἂν ἐνέγκοι. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, ἂν ῥαθύμως βιοτεύωσιν, οὕτω δὴ καὶ βασιλεῦσιν ἐφ' ἑαυτοὺς ἡ βλάβη περιγίνεται, ἀλλὰ τά τε ἀγαθὰ ὁμοίως κοινὰ τοῖς ὑπηκόοις καὶ τὰ φαῦλα, καὶ δέον ἀγαθοῦ παντὸς ἀρχέτυπον
B τὴν βασιλέως καθεστάναι ψυχήν· εἰ δὲ μὴ, οὐ τῆς σφετέρας μόνον ῥαθυμίας ὀφλήσει δίκας, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν πολλῶν. Ἃ τίς ἂν νοῦν ἔχων ἐννοήσας, οὐκ ἂν ἕλοιτο μᾶλλον ἀφανείᾳ πολλῇ συζῆν, τῆς ζημίας οὐκ εἴς τι τῶν φαυλοτέρων, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ψυχὴν διαβαινούσης, ᾗ τά τε ἀγαθὰ ὁμοίως, καὶ τὰ φαῦλα ἀθάνατα συνέσται; Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ κατὰ τὸν τῇδε βίον πολλῶν ἀγώνων καὶ πόνων καὶ κινδύνων τῷ βασιλεύοντι δεήσει, εἰ μέλλοι μὴ παρέργως, ἀλλὰ κατὰ λόγον χρῆσθαι τῇ ἀρχῇ. Προκινδυνεύειν γὰρ τῶν ὑπηκόων δίκαιον ἀεὶ, καὶ μὴ ἐν τῷ ἰδίῳ ἀσφαλεῖ προΐεσθαι τὴν ἐκείνων σωτηρίαν· καὶ πάντα πόνον ὑπομένειν, καὶ πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, καὶ πρὸς τῶν πολεμίων τὴν ἀντίστασιν, τῶν τε ἔξωθεν ἐπιόντων, καὶ τῶν ἔνδοθεν ὁμοίως ἐπι-
C βουλευόντων. Ἂν δέ τις ἔροιτο ὅτου χάριν πολλὴν τῷ πράγματι δυσχέρειαν συνειδὼς, καὶ τοσούτων πόνων καὶ ἀγώνων τὴν βασιλέως δεομένην ψυχὴν, αὐτὸς ἐνὸν ἐν ἰδιώτου μοίρᾳ πάντων ἀπηλλάχθαι, τοσαῦτα ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν εἱλόμην ὑπομένειν, καὶ κινδύνοις φοβεροῖς, καὶ περιστάσεσι ποικίλαις προηκάμην ἐμαυτὸν, ἐκεῖνο ἂν ἀποκριναίμην φιλαλήθως, ὅτι μὴ βασιλικῆς ἀρχῆς ἐρῶν, μηδὲ πρὸς τὴν ἐκ ταύτης δόξαν κεχηνὼς, ἑκὼν εἶναι καθῆκα ἐμαυτὸν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων ἐπιβουλευθεὶς, πολλὰς συκοφαντίας καὶ διαβολὰς συσκευασάντων, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κολοφῶνα τῶν κακῶν συνελαθείς· οὐδεμία γὰρ ἐλπὶς ὑπελείπετο πονηροτέρα, καὶ συνιδὼν ὡς οὐκ ἀγαπήσουσιν ἂν αὐτοῖς παραχωρήσω
D τῶν πραγμάτων τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν δικαίως πεπολεμηκέναι ὠμῶς ἀποκτενοῦσιν ὡς τὰ ἔσχατα ἠδικηκότα, καὶ παῖδας διαφθεροῦσι, καὶ οἰκείους, καὶ τοὺς ἄλλους, ὅσοι πρότερον ἔτεσι πολλοῖς εὐνοεῖν ἐδόκουν πρὸς ἐμὲ, ὄντας οὐκ ὀλίγους τινὰς, οὐδὲ εὐκαταφρόνητοι, ἀλλ' οἱ πλείους καὶ περιφανέστεροι Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῆς σφετέρας τε καὶ τῶν συνόντων σωτηρίας εἱλόμην τὴν βασιλέως προσηγορίαν, καίτοι πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου τῶν πραγμάτων ἄρχων καθεστὼς, οὐ δόξης ἕνεκα τῆς ἐκ τῆς βασιλείας ἐσομένης, οὐδὲ τοῦ τοῖς παισὶν ὥσπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον καταλείπειν τὴν ἀρχήν. Καὶ τούτου δείγματα παρεσχόμην ἐναργέστατα διὰ παντὸς τοῦ χρόνου, οὐ μόνον, πρὶν ἁπάσης ἐγκρατὴς γενέσθαι τῆς ἡγεμονίας· δεομένων γὰρ ἁπάντων τῶν συνόντων

καὶ σὲ αἱρεῖσθαι βασιλέα, οὐχ ἠθέλησα, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πᾶσαν ποιήσασθαι ὑπ' ἐμαυτόν· δεηθέντων γὰρ πολλῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐπιφανεστάτων τὰ ἴσα αὖθις περὶ σοῦ, τοσοῦτον τοῦ πεισθήσεσθαί ποτε ἀπέσχον οἷς αὐτοὶ ἠξίουν, ὥσθ' ἅμα τῷ πᾶσαν ἔχειν, καὶ τῆς μοχθηρίας τῶν συκοφαντῶν ἐναργεστάτας παρασχέσθαι ἀποδείξεις, πᾶσαν ἐπενόουν μηχανήν, καὶ πάντα ἔπραττον, ὥστε τῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς θορύβων ἀπαλλάξας, ἀπραγμοσύνῃ τὸν ἐπίλοιπον συνεῖναι βίον, καὶ πρὸς τὴν ἄλυτον ἐκείνην καὶ μὴ διαρρέουσαν ζωὴν πᾶσαν μεταθέσθαι καὶ φροντίδα καὶ σπουδήν. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ μάλιστά τις φαίη τῆς δόξης ἕνεκα, καὶ τῆς τρυφῆς, καὶ τῶν ἄλλων τῶν δοκούντων ἐκ τῆς βασιλείας ἀγαθῶν τοὺς πόνους ἐμὲ καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς τοσούτους ὑποστῆναι, μάλιστα ἂν ἔγωγε φαίην ἀξιόχρεως καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἄλλοις εἶναι παιδευτής. Σαφέστατα γὰρ ἐκ τῶν πραγμάτων συνιδὼν ὡς τὸ τηλικαύτην ἀρχὴν διέπειν καλῶς καὶ προσηκόντως, καὶ κατὰ μίμησιν τοῦ πάντων βασιλεύοντος Θεοῦ οὐκ ἂν εἴη παντὸς τοῦ βουλομένου, ἀλλ' ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμενοι, πάντα πράττουσιν ὅπως ἂν τῷ ἄγοντι δοκοίη· οἷος ἦν Δαυΐδ, καὶ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἐν βασιλεῦσι, καὶ ὅσοι κατ' ἐκείνους τὴν ἀρετήν, ἀσφαλέστατ' ἂν συμβουλεύσαιμι τοῖς μὴ τοιούτοις, καὶ τῆς πρώτης πείρας ἀποσχέσθαι, μέλλουσιν οὐκ ἐλάττω βλάπτεσθαι ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἢ ὅσα νομίζουσιν ὠφελεῖσθαι, σφᾶς αὐτοὺς ἐξαπατῶντες, τὴν τρυφὴν καὶ τὴν βλακείαν, καὶ τὴν ἄλλην πρὸς τὸν βίον ῥᾳθυμίαν νομίζοντες τῶν ἀγαθῶν. Ταῦτα μὲν οὖν ἄν τις φαίη, καὶ πλείω τούτων παραπλήσια, πειρώμενος ἀποτρέπειν τοῦ μὴ σφόδρα κεχηνέναι πρὸς τὴν δόξαν ταύτην τὴν κάτω καὶ πατουμένην, ἣν καὶ χρόνος διαλύειν δύναιτ' ἄν, καὶ μεταβολὴ πραγμάτων, καὶ μοχθηρία πονηρῶν ἀνθρώπων, καὶ μυρία ἕτερά τινα. Ἂν μέντοι πρὸς τούτοις καὶ Θεὸς ἄνωθεν ἐπιψηφίζηται, καὶ κελεύῃ φανερῶς ἐξίστασθαι τῆς ἀρχῆς, οὐ πάντα πράξομεν τὰ Θεῷ δοκοῦντα μετ' εὐγνωμοσύνης, ἀλλὰ φιλονεικήσομεν ἢ διὰ βίου βασιλεύειν, ἢ εἰ μὴ παρείη μηδὲ ζῆν, μηδὲ τὸν ἥλιον ὁρᾷν τουτονί, ἀλλ' ὑπὸ ζόφον βιοῦν αἱρεῖσθαι; Καίτοι εἰ μὲν ἔκ τινων λογισμῶν ἀναμφιβόλων σαφέστατα ἐξῆν εἰδέναι ὅτι τοὺς ἁπανταχοῦ βαρβάρους γῆς διαφθερεῖς, καὶ τρόπαιά λαμπρά τινα καὶ περιφανῆ στήσεις ἀπὸ πάντων πολεμίων, καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν τοῖς Ῥωμαίων ἀνασώσεις πράγμασι, καὶ κυρίους γῆς, καὶ θαλάσσης ἀποδείξεις, ὥσπερ ἦσαν ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, ὅτε ἤκμαζεν αὐτῶν ἡ δύναμις, λόγον ἄν τινα ἐδόκει ἔχειν ἡ πρὸς τὴν παραίτησιν τῆς βασιλείας ἔνστασις· εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα εὐτυχήματα ὀνειρώττειν, ἢ καὶ νήφοντα ἀναλογίζεσθαι διενήνοχεν οὐδέν, τί δεῖ τοσαῦτα ὑπὲρ τῶν ἐσομένων μηδέποτε φιλονεικεῖν; Ἐγὼ δὲ ἀπορῶ παντάπασιν ὁποίοις ἄν τισι χρησάμενος σώφροσι λογισμοῖς, μᾶλλον αἱρήσῃ διὰ βίου δεσμωτήριον οἰκεῖν, ἢ τὴν βασιλικὴν ἀξίαν ἀποθέσθαι. Εἰ γὰρ μὴ νῦν ὑπείκειν ἐθελήσεις πρὸς τὴν βασιλέως τοῦ γαμβροῦ ἀξίωσιν, δυοῖν θάτερον ἀνάγκη, ἢ δεσμοῖς ἐναποθνήσκειν, ἢ πειρᾶσθαι τρόπῳ δή τινι τὸ δεσμω-

A unquam annuerim, ut cum jam rerum dominus essem, possemque sycophantas improbitatis evidentissime convincere, omnes vias quæsierim, egerim et molitus sim omnia, ut procul strepitu ac tumultu imperii, quod superesset vitæ, in tranquilla negotiorum vacuitate consumerem, et ad illam nunquam præterlabentem, immortalemque vitam, omnem sollicitudinem studiumque transferrem. Verum enimvero si quis etiam dixerit, me nominis propagandi, et deliciarum, aliorumque commodorum gratia, quæ ex imperio putantur provenire, labores et pericula tanta sustinuisse, ob id ipsum ego me aliis in primis accommodatum fore magistrum et institutorem assero. Quia enim ab ipsa experientia eruditus clarissime B perspexi, tantum imperium bene et convenienter, cum omnium imperatoris Dei imitatione procurare, non esse in cujusque volentis manu situm, sed eorum qui Spiritu Dei acti, omnia ex placito agentis agunt (quales erant David, et Constantinus ille magnus imperator, et quicunque ad illorum præstantiam proxime accesserunt), tutissimum consilium dederim iis qui tales non sunt, ut etiam primo conatu abstineant: quandoquidem non minus nocumenti e principatu reportaturi sunt, quam se emolumenti reportaturos confidebant, semetipsos ludificantes, damna, delicias et vitam desidiosam in bonis numerantes. Hæc itaque, et plura hujus generis, si quispiam in medium adducat, studens alium revocare ab ar- C denti appetitione hujus terrenæ et conculcandæ gloriæ, quam et tempus, et rerum vicissitudo, et perversorum hominum nequitia, et alia innumerabilia possint dissolvere: si præterea Deus desuper decernat, et manifeste jubeat se imperio abdicare, non omnia Deo placentia cum æquanimitate faciemus, sed adhuc contendemus, aut tota vita imperare, **904** aut si id non detur, neque hunc cœli spiritum haurire amplius, neque solem hunc intueri, et vitam nostram tenebris caliginique mandabimus? Enimvero si minime dubiis ratiocinationibus certissime scire liceret, te, qui ubique terrarum sunt, Barbaros deleturum, illustriaque et conspicua tropæa de omnibus hostibus D erecturum, et antiquam illam Romanæ reipublicæ felicitatem restituturum, et dominos terræ marisque, ut erant superioribus ætatibus, cum floreret eorum potentia, effecturum, non prorsus a ratione alienum videretur, negato imperio instare obfirmatius. Si autem nihil interest, utrum felicitates hujusmodi vigilans cogites, an dormiens somnies, quid, quæso, attinet pro iis quæ nunquam erunt, tantum defatigari? Porro plane nescio ubi mens tua fuerit, cum magis perpetuum carcerem, quam imperatoriæ dignitatis abdicationem elegisti. Si enim postulationi affinis tui imperatoris cedere jam detrectaveris, alterum e duobus necessarium erit, ut vel in vinculis moriare, vel, ut cum techna aliqua evaseris, imperii labores

recipere. Horum alterutrius ne potestatem nacturus sis, dubito. Quod autem, si bellum denuo suscites, multi te labores ac discrimina maneant, multoque homophylorum sanguine animam polluturus, et innumerabilia mala, servitutesque Romanis importaturus sis, inde potissimum liquet, neque vel paucis verbis demonstrare opus est. Nam cum ille sit rerum omnium princeps, ausus ejusdem ab imperio depellendi alia ratione non procedet, quam si discordia inter populos concitata, bellum civile moveatur: aut alicunde seu Græcorum, seu Barbarorum copiæ inducantur, quæ urbes resistentes facile expugnent, et captivorum alios occidant, alios subigant, et ad sibi obtemperandum compellant, quorum utrumque dedecore, et ignominia plenissimum est. Quando igitur famæ tuæ celebritas, si quando videlicet ex sententia res irent, admodum incerta est, infamia autem, et improbissimus conatus statim a principio patent, nonne ad indubitatum decus, et gloriam magis provehentia incertis antepones? Sed etsi imperator ipse ex multa moderatione, et animi quadam magnitudine honorem quidem imperatorium, qua ornatu, qua appellatione tibi concederet, non tamen etiam in imperii consortium admitteret, neque aliquas suarum civitatum tibi addiceret (quod quidem nisi sponte faceret, nemo eum cogeret), superesset aliud nihil, quam ut alias regiones, et urbes quæreres, quibus imperares :
905 quod vel cogitare horreat, cuicunque mens sana est: aut hic manens, nomen sine re, et honorem umbratilem materiam dedecoris possideres. Non enim quomodo factorum gloria, beatis juxta et calamitosis manet (est enim ab anima virtutibus exornata), sic qui ex consensu hominum defertur honor, constans est, quamvis ei opes opitulentur, sed qua conspiratione cuipiam ab initio constitutus est, eadem eripitur : cui minime studendum, etiamsi quis diadema gestet, cum nihil lapillis differat, quorum cum quidam pretiosissimi reputentur, natura tamen non est alius alio pretiosior (46). Fortitudo autem, prudentia, temperentia, justitia non solum homines a brutis animantibus, sed et ipsos inter se distare ostendunt, et tantum inter utrosque discrimen claret, ut illi interdum ipsis quoque hostibus admirationi sint; hi vero apud omnes æque negligantur, ac despiciantur, parumque a belluarum natura discrepare existimentur. In quo honore, inquam, consectando, arbitror, justum esse et te, et quemlibet vinci. Etenim cum turpius sit non vinci, non magis vincere, quam nos in omnibus turpibus vinci sinere persuadet. Quod si quis majorem, et admirabiliorem, et homine dignissimum honorem desiderat, qui et post funera perseveret, et multam ac singularem se fruentibus utilitatem suppeditet, illum esse

A τήριον ἀποδράντα, τὴν ἀρχὴν ἀνακαλεῖσθαι. Τούτων μὲν οὖν ἑκάτερον εἴ ποτε ἐξέσται, ἐν ἀδήλῳ κεῖται: ὅτι δὲ, εἰ καταστaίης αὖθις πρὸς τὸν πόλεμον, πολλῶν δεήσῃ πόνων, καὶ κινδύνων, καὶ πολλοῖς τῶν ὁμοφύλων αἵμασι τὴν ψυχὴν καταχρανεῖς, καὶ μυρίων κακῶν καὶ ἀνδραποδισμῶν Ῥωμαίοις αἴτιος ὀφθήσῃ, δῆλον μάλιστα αὐτόθεν, καὶ οὐδὲ ὀλίγου λόγου πρὸς ἀπόδειξιν δεόμενον. Τὸ γὰρ ἐκεῖνον συμπάντων ὄντα πραγμάτων κύριον πειρᾶσθαι παραλύειν τῆς ἀρχῆς, οὐδαμῶς τις ἑτέρως ἂν ἐξεῖναι οἰηθείη, ἢ διαστήσαντα τοὺς ὑπηκόους, καὶ πόλεμον ἐμφύλιον κεκινηκότα, ἢ δύναμίν ποθεν ἐπαγαγόντα, ἢ Ἑλλήνων ἢ Βαρβάρων, οἳ τὰς πόλεις ἐκπολιορκήσουσιν ἀνθισταμένας, καὶ τοὺς μὲν, ἀποκτενοῦσι τῶν ἁλισκομένων, τοὺς δὲ καταδουλώσονται καὶ ἀναγκάσουσι πρὸς βίαν σοὶ προσέχειν· B ὧν ἑκάτερον οὐδενὸς τῶν ἀτοπωτάτων ἀποδεῖ πρὸς ἀδοξίας λόγον. Ὁπότε οὖν τὸ μὲν εὐδοκιμεῖν, εἴ ποτε καὶ κατὰ γνώμην τὰ πραττόμενα ἀποβαίη, πολλὴν τὴν ἀδηλίαν ἔχει, ἡ ἀδοξία δὲ ἐξαρχῆς, καὶ τῶν χειρίστων ἀναφαίνεται ἡ ἐπιχείρησις, οὐ τὰ πρὸς εὐδοξίαν μᾶλλον ἄγοντα καὶ βέβαια, τῶν ἀδήλων ἀνθαιρήσῃ; Οὐ μὴν, ἀλλ' εἰ καὶ βασιλεὺς αὐτὸς πολλῇ χρησάμενος ἐπιεικείᾳ καὶ μεγαλοψυχίᾳ, τὴν μὲν τιμήν σοι συγχωρήσει τὴν βασιλικὴν, ὅσην ἐν ἐνδύμασι καὶ λόγοις, οὐκέτι δὲ προσήσεται κοινωνὸν καὶ τῆς ἀρχῆς, οὐδέ τινας παρέξεται τῶν ὑπηκόων πόλεων, ἐφ' αἷς βασιλεύσεις καὶ αὐτὸς (οὐδεὶς γὰρ ἂν βιάσαιτο πρὸς ταῦτα, εἰ μὴ βούλοιτο ἑκὼν), οὐδὲν ἄλλο λείπεται ἢ γῆν ζητεῖν C ἑτέραν, καὶ πόλεις ὧν προστήσῃ· οὗ καὶ μόνον ἐννοῆσαι πᾶς τις ἂν ἀπόσχοιτο, εἰ σωφρονοίη· ἢ μένοντα ἐνταῦθα, ὄνομα κεκτῆσθαι μόνον ἔρημον πραγμάτων, καὶ τὴν δοκοῦσαν τιμὴν ἀδοξίας ἔχειν ἀφορμήν. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἡ ἀπὸ τῶν ἔργων εὐδοξία εὖ τε φερομένοις καὶ δυσπραγοῦσι τοῖς ἀνθρώποις περισώζεται (ψυχῆς γάρ ἐστιν ἀρεταῖς κεκοσμημένης), οὕτω δὴ καὶ ἡ ἀπὸ συνθήματος γινομένη τῶν ἀνθρώπων βέβαιον ἔχει τι. μὴ καὶ τῶν πραγμάτων συναιρομένων· ἀλλ' ὥσπερ συνέστη τὴν ἀρχὴν, οὕτω δὴ καὶ διαλύεται ἀπὸ συνθήματος· περὶ ἣν οὐ μάλιστα σπουδάζειν χρὴ, οὐδ' ἂν τὸ διάδημά τις ἔχῃ, ἢ οὐδὲν διοίσει λίθων, ὧν τοὺς μὲν ἐν τοῖς τιμιωτάτοις ἄγουσιν οἱ ἄνθρωποι, τοὺς δὲ ἐν τοῖς ἀτιμοτάτοις οὕτω δόξαν· αὐτοὶ δὲ κατὰ τὴν φύσιν οὐδὲν μᾶλλον ἕτε- D ρός ἐστιν ἑτέρου τιμιώτερος· Ἀνδρία δὲ καὶ φρόνησις, καὶ σωφροσύνη, καὶ δικαιοσύνη, οὐ τῶν ἀλόγων μόνων τοὺς ἀνθρώπους ὑπερέχειν ἀποφαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀλλήλων, καὶ τοσοῦτον τούτων ἑκατέρων ἀποδείκνυται τὸ μέσον, ὡς τοὺς μὲν θαυμάζεσθαι εἰ τύχοι καὶ παρ' αὐτῶν τῶν πολεμιωτάτων, τοὺς ἑτέρους δὲ ὁμοίως παρὰ πάντων ἀτιμάζεσθαι καὶ καταφρονεῖσθαι, καὶ ὀλίγα ἢ οὐδὲν νομίζεσθαι ἀλόγων διαφέρειν. Περὶ ἣν οἴομαι δίκαιον καὶ σὲ καὶ πάντα ὁντινοῦν ἡττᾶσθαι. Τὸ γὰρ μὴ ἡττᾶσθαι τοῦ ἡττᾶσθαι αἴσχιον ὂν, οὐ μᾶλλον νικᾷν, ἢ ἐν ἅπασιν

Jacobi Pontani notæ.

(46) Quomodo? solane opinio facit lapides pretiosiores, aut pretiosissimos? Nequaquam. Est enim et ad aspectum, et ad effectum alius alio melior. Sic etiam aurum argento, et argentum ære pretiosius est natura, non opinione et consensu hominum tantummodo.

ἡττᾶσθαι πείθει τοῖς αἰσχροῖς. Εἰ δέ τις καὶ τὴν μείζω καὶ θαυμασιωτέραν τιμὴν ἐπιζητοίη, καὶ τὴν μάλιστα προσήκουσαν ἀνθρώπῳ, ἣ καὶ τοῦ παρόντος βίου λυομένου παραμένει, καὶ πολλήν τινα καὶ θαυμαστὴν ὠφέλειαν παρέχεται τοῖς ἔχουσι, ἐκείνην εἶναι ἴστω, ἣν Θεὸς παρέξεται τοῖς ἀγαπήσασιν αὐτὸν, καὶ διὰ βίου πᾶσαν πρὸς ἐκεῖνον ἐπιδεδειγμένοις ἐπιείκειαν καὶ τήρησιν τῶν προσταγμάτων. Ὅτε τοίνυν τῶν μὲν πάνυ βελτιόνων ἔξεστί σοι τιμῶν μετέχειν, καὶ οὐδεὶς ἂν ἀποστερήσειεν ἐθέλοντα οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἰδιώτης, τῆς δ' ἀτιμοτέρας ταύτης καὶ οὐ πολλοῦ τινος ἀξίας λόγου παρ' εὐφρονοῦσιν αὐτὰ τὰ πράγματα καταναγκάζουσι καταφρονεῖν, Θεῷ τε πειστέον πρῶτον οὕτω τὰ ἡμέτερα ἐψηφισμένῳ, καὶ ἐμοὶ τῷ συμβουλεύοντι. Οἴομαι δὲ οὐδένα ἕτερον μήτε λυσιτελέστερον παραινέσαι, μήτε σὲ μᾶλλον ἑτέρῳ ἢ ἐμοὶ πεισθῆναι ὄντα δίκαιον. Τοσαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς διειλέχθη πρὸς τὸν υἱὸν, πείθων μὴ πάνυ τῆς βασιλικῆς τιμῆς ἀντιποιεῖσθαι, ἀλλ' ἀποστάντα ταύτης ἑκοντὶ, τοῦ δεσμωτηρίου ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τῶν παρόντων δυσχερῶν.

A norit, quem Deus his qui se dilexerint, et toto vitæ spatio ejus mandatis cum animi modestia paruerint, impertiet. Quando igitur præstantiorum longe honorum participem fieri tibi licet, quibus te nemo, nec imperator, nec privatus spoliare velit, istum autem honorem inhonorum, et prudentium judicio parvi faciendum ipsæ res cogunt vilipendere, Deo in primis, qui in nos ita consuluit, tum mihi etiam suadenti obtemperandum est. Ac mea quidem opinione, nemo te tam familiariter, tamque utiliter hortatus est, neque te cupiam hominum, quam mihi justius est morem gerere. Hæc Cantacuzenus ad filium, ne dignitatem imperatoriam adeo sitiret, sed ab ea cupiditate sponte discedens, carcere ac præsentibus incommodis sese liberaret.

906 CAPUT XLIX.

Matthæus monitis paternis obtemperat, et jurat certis conditionibus. Palæologus eum consolatur, habitum redditurum spondens, crepidas permittit. Cum Matthæo et ejus familia Peloponnesum Cantacuzenus petit; ibi calumniis excipitur. Manuel anceps animi, causam tristitiæ patri aperit, et sanatur. Indicatur causa, cur Matthæus eo adducatur. Locus contra calumniatores. Commendatur fratri Manueli, et ab eo libenter accipitur.

Ματθαῖος δὲ ὁ βασιλεὺς, Δυσχερὲς μὲν, εἶπε, καὶ B οὐ πάνυ ῥᾴδιον τὸν χθὲς καὶ πρώην προσκυνούμενον ὡς βασιλέα ὑπὸ πάντων νῦν ἐν ἰδιώτου σχήματι τελεῖν, καὶ τῶν πολλῶν ὀλίγα διαφέρειν εἰς οὐδὲν, καὶ μᾶλλον ἂν αὐτὸς εἱλόμην διὰ βίου δεσμωτήριον οἰκεῖν, ἢ τοιαύτην παροινίαν ὑπομένειν. Εἰ δὲ σοὶ τοιαῦτα ἔδοξε, καὶ πείθεσθαι προστάττεις, οὐδὲ αὐτὸς οὕτω πόῤῥω καθέστηκα φρενῶν, ὥστε ἢ λυσιτελέστερόν τι μᾶλλον αὐτὸς νομίζειν ἐξευρήσειν, ἢ μᾶλλον ἐμαυτὸν αὐτὸς, ἢ ὅσον οἴομαι φιλεῖσθαι ὑπὸ σοῦ. Ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις σαφέστατα εἰδὼς οὐκ ὀλίγῳ τινὶ τῷ μέσῳ σοῦ ἡττώμενος, ἅ τε ἔδοξε Θεῷ πρῶτον, ἔπειτα συμβεβούλευκας καὶ αὐτὸς ὢν πατὴρ, ποιήσω. Βέλτιον γὰρ ὑμῖν πειθόμενος ὑπομένειν ἄν τι συμβαίνῃ καὶ τῶν δυσχερῶν, ἢ τοῖς ἰδίοις λογισμοῖς, εἰ καὶ τὰ μάλιστα δοκοῖεν ἔχειν τι περίεργον, ἀκολουθεῖν. C Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς Βυζάντιον ἐπανελθὼν, ἐπεὶ τὸν υἱὸν ἀπήγγελλε τῷ νέῳ βασιλεῖ τὴν βασιλείαν ἀπειπάμενον, τῶν ἄλλων πάντων καὶ αὐτὸς ὑπεριδὼν, ἐκέλευε τοὺς ὅρκους γίνεσθαι, καὶ ἐγένοντο ἐπὶ τούτοις· ὥστε Ματθαῖον τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν, παντάπασιν ἀποθέμενον τὸ βασιλεύειν, ὥσπερ ἐν πράξεσι καὶ στολαῖς, οὕτω δὴ κἂν ταῖς προσρήσεσι, τὰς μετὰ βασιλέα τιμὰς καρποῦσθαι πρώτας, καὶ τῶν ἄλλων παίδων βασιλέως προέχειν, πλὴν Ἀνδρονίκου τοῦ νέου βασιλέως, καὶ πᾶσαν εὔνοιαν τηρήσειν πρὸς αὐτούς· ὅπλα δὲ μηδέποτε κινήσειν περὶ τῆς ἡγεμονίας πρὸς αὐτοὺς, μηδ' ἀμνήμονα φανεῖσθαι τῆς εὐεργεσίας. Ἔπειτα ἐν Ἐπιβάταις βασιλέων τε ὁμοῦ καὶ βασιλίδων ἐν ταὐτῷ D γεγενημένων, Καλλίστου τε τοῦ πατριάρχου, καὶ Λαζάρου τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων, ὅσοι τότε παρόντες ἔτυχον ἐν Βυζαντίῳ, καὶ συγκλητικῶν ὁμοῦ τοι πάντων, τὰς ἱερὰς στολὰς ἐνδεδυμένων τῶν ἀρχιερέων, Ματθαῖος ὁ τοῦ βασι-

At enim Matthæus perdifficile esse respondit, eum quem nuperrime pro imperatore omnes coluissent, nunc ad privati habitum atque in ordinem redigi, seque carcerem perennem, quam indignitatem hujusmodi sufferre malle. Quod autem ita tibi videtur, inquit, et jubes obsequi, nec ipse tam aversus sum a ratione, ut aut conducibilius quidquam me excogitaturum, aut magis memet a meipso; quam abs te amari putem. Sed cum exploratissime sciam, me in utroque abs te non parvo intervallo superari, quæ Deo visa sunt primum, deinde quæ et tu, ut pater consuluisti, faciam; præstat enim me tibi obedientem perpeti, etiamsi quid tristius evenerit, quam meas ratiocinationes, quantumvis curiosas et exquisitas sequi. Cantacuzenus Byzantium reversus, postquam Palæologo nuntiavit, filium se imperio abdicare, reliquis omnibus condonatis, jurare jussit, factumque his conditionibus: ut Matthæus, uxoris frater, imperio qua gubernatione, qua vestitu, qua appellatione omnimodis deposito, proximos imperatori honores occuparet, et filios ejus, Andronico juniore imperatore excepto, præcederet, et omni eos benevolentia coleret; arma ob imperium nunquam illis inferret, neque beneficii memoriam oblitterari apud se pateretur. Deinde in Epibatis imperatoribus et imperatricibus, Callisto item patriarcha, et Lazaro Hierosolymorum, aliisque episcopis, quotquot per id tempus Byzantii degebant, sacras stolas indutis, ac toto ordine senatorio præsentibus, Matthæus Cantacuzeni filius astante etiam uxore juravit, se illa dum viveret, servaturum, nec aliquid aliquando scientem ac volentem transgressurum. Super hæc et Callistus eum sacra exsecratione percussit, ni jurata diligenter præstaret. Mox episcoporum conventus solutus est.

Palæologus autem imperator compluscculis diebus familiarissime cum Matthæo versatus, **907** et multis sermonibus eum consolatus est, quibus declarabat, ex adversario et hoste sibi intimum evasisse. Hortabatur item, ne de imperatoriis insignibus depositis contristaretur, se cum opportunum videretur, eorum resumendorum potestatem largiturum; penes se enim esse juramenti religione solvere, aut obstrictum tenere. Ad hæc, quales illi placerent, purpureis exceptis, crepidas confici, et ab eo indui permisit, dictaque salute Byzantium se recepit, et Joannem ac Demetrium ejus filios honoribus apud Romanos illustrissimis est dignatus, cum Joannem quidem despotam, Demetrium sebastocratorem designaret, et ad mensam suam ambos adhiberet. Post, eos ad patrem multas eidem gratias acturos misit. Matthæus vero circa cultum novare nihil voluit, sed albis crepidis, ut in carcere, usus est. Cantacuzenus porro filium cum tota domo accipiens, longis triremibus in Peloponnesum ad Manuelem despotam filiorum alterum navigavit. Nec ibi homines improbi machinam aliquam fabricare cunctati, unde eum vehementer affligerent, priusquam in insulam veniret, litteris apud filium calumniati sunt, quasi eum insulæ præfectura privare, et Matthæum fratrem præfectum vellet instituere, idque non unus et alter, sed multi, et sæpe scribebant; quod animum despotæ maximopere exulcerare potuit. Cum enim ad bonitatem, sapientiam, prudentiam patris, et amorem singularem, quo is esset erga liberos, respiciebat, omnia calumnias interpretabatur. Cum vero ad multitudinem scribentium, probabilitatemque dictorum, quomodo omnia prorsus pro commentitiis duceret, non videbat. Quare et post adventum patris intestinum dolorem suum habitu corporis sui indicabat. Imperator parens turbatum esse non ignorans, de causis percunctabatur. Ille statim, quod latebat, aperit. Cantacuzenus sycophantas magnæ dementiæ ac pravitatis arguit, filiumque monet, ne facile aures calumniis, maxime contra charissimos, patrem scilicet et fratrem structis commodet: se non ut ipsi præfecturam auferret, sed ut longe meliorem ac tutiorem efficeret, eo fratrem Matthæum adduxisse. Quid enim ad jucunditatem et securitatem melius quam una esse fratres, ut natura, sic animis consociatissimos? **908** Quod autem in Peloponnesum potissimum deduxerit, solam esse causam homines perversissimos, quorum nunc liceat messem metere maximam, qui veritatem et justitiam nec hili faciant, et lucelli gratia teterrima audeant, neque tamen hic tam turpem et illiberalem occasionem habuerint, sed quasi ad perdendos bonos in vitam introierint, gratuito scelerati sint. Quorum insolentiam et nequitiam formidans, ne ementitis criminibus imperatorem Palæologum, et fratrem mutuis odiis incenderent, eo illum adducere voluisse, putasseque, quod res est, revera non Peloponnesum, licet tam amplam, sed unum idemque domicilium

A λέως ὤμνυεν υἱὸς τοὺς ὅρκους, συνούσης καὶ τῆς γυναικὸς, ἦ μὴν τηρήσειν βεβαίους διὰ βίου, καὶ μηδέποτε μηδένα παραβήσεσθαι ἑκόντα εἶναι. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ Κάλλιστος ὁ πατριάρχης ἐπεῖπεν ἀφορισμὸν, εἰ μὴ τοῖς ὀμωμοσμένοις ἀκριβῶς ἐμμείνειε· διελύετό τε τῶν ἀρχιερέων ὁ σύλλογος αὐτίκα. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς οὐκ ὀλίγας ἡμέρας Ματθαίῳ τῷ γυναικὸς ἀδελφῷ συνδιατρίψας, καὶ πολλὴν ἐπιδειξάμενος φιλοφροσύνην λόγοις τε πολλοῖς παρακαλέσας ἐν οἷς ἐπεδείκνυεν αὐτὸν ἐκ διαφόρου πρότερον καὶ πολεμίου φίλον ἐς τὰ μάλιστα γεγενημένον νῦν, καὶ περὶ τῆς βασιλικῆς σκευῆς ὅτι ἀποδέδυτο, μὴ πάνυ παραινέσας ἄχθεσθαι· ὡς ἡνίκα ἂν αὐτῷ δοκοίη προσῆκον εἶναι χρῆσθαι, αὖθις ἐπιτρέψαντος· παρ' αὐτῷ γὰρ εἶναι λύειν τε

B τοὺς ὅρκους, καὶ τηρεῖν ἀλύτους, εἰ μὴ βούλοιτο, ἔπειτα τὸ νῦν ἔχον, πλὴν τῶν ἐρυθρῶν, ὁποίας ἂν αὐτῷ δοκοίη καινουργήσαντι κρηπῖδας ἐπιτρέψας ὑποδύεσθαι, συνταξάμενος εἰς Βυζάντιον ἐπανῆκε· καὶ Ἰωάννην καὶ Δημήτριον τοὺς υἱοὺς Ματθαίου τοῦ τῆς γυναικὸς ἀδελφοῦ, τιμῶν ἠξίωκε τῶν ἐπιφανεστάτων παρὰ Ῥωμαίοις, δεσπότην μὲν τὸν Ἰωάννην ἀποδείξας, τὸν δὲ Δημήτριον σεβαστοκράτορα, καὶ κοινωνήσας αὐτοῖς τραπέζης, ἔπειτα ἐξέπεμπε πρὸς τὸν πατέρα, πολλὰς ὁμολογοῦντας τῆς εὐεργεσίας χάριτας. Ματθαῖος δὲ οὐδὲν εἵλετο περὶ τὴν σκευὴν καινοτομεῖν· ἀλλὰ λευκαῖς κρηπῖσιν, ὥσπερ ἡνίκα ἦν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ χρῆσθαι εἵλετο. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, πανοικεσίᾳ τὸν υἱὸν παραλαβὼν,

C ἀπέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον τριήρεσι μακραῖς πρὸς Μανουὴλ δεσπότην τῶν υἱῶν τὸν ἕτερον. Οὐ μὴν οὐδὲ ἐκεῖ ἠμέλουν οἱ πονηροὶ καὶ μοχθηροὶ τοὺς τρόπους μηχανήν τινα ἐξευρίσκειν, ἐξ ἧς λυπήσουσιν ὡς μάλιστα, ἀλλὰ πρὶν γενέσθαι ἐν Πελοποννήσῳ, γράμμασι πρὸς δεσπότην διαβάλλουσι τὸν υἱὸν, ὡς βούλοιτο τῆς μὲν ἀρχῆς αὐτὸν ἀποστερεῖν, ἄρχοντα δὲ Πελοποννήσου Ματθαῖον ἀντικαθιστᾷν τὸν ἀδελφόν· καὶ τοῦτο, οὐχ εἷς καὶ δύο, ἀλλὰ καὶ πλείους, καὶ πολλάκις ἐπεστάλκασιν· ὃ οὐχ ἥκιστα τοὺς λογισμοὺς δεσπότου κατασεῖσαι ἠδυνήθη. Ὅτε μὲν γὰρ πρὸς τὴν ἐπιείκειαν καὶ σύνεσιν, καὶ εὐβουλίαν ἀπίδοι τοῦ πατρὸς, καὶ τὴν εἰς τοὺς παῖδας φιλοστοργίαν, πάντα πλάσματα ἡγεῖτο καὶ διαβολάς· ὅτε δὲ εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν πιθανότητα τῶν γεγραμμέ-

D νων, οὐκ εἶχεν ὅπως ἅπασι καθάπαξ ἀπιστεῖν, ὅθεν καὶ μετὰ τὴν βασιλέως τοῦ πατρὸς ἐπιδημίαν τὴν ἔνδον ταραχὴν ἐν τοῖς ἤθεσιν ὑπέφαινε. Βασιλεύς τε ὁ πατὴρ τὸν θόρυβον οὐκ ἀγνοήσας, ἐπυνθάνετο τὰς αἰτίας ὅθεν εἶεν. Ὁ δὲ πᾶν ἐξεκάλυπτεν αὐτίκα τὸ ἀπόῤῥητον. Βασιλεὺς δὲ ὁ πατὴρ τῶν μὲν συκοφαντῶν πολλὴν κατεγίνωσκε σκαιότητα καὶ πονηρίαν τρόπων, τὸν δὲ υἱὸν παρῄνει μὴ ῥᾴδιον εἶναι προσέχειν ταῖς διαβολαῖς, καὶ μάλιστα κατὰ φιλτάτων συνεσκευασμέναις, πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ, αὐτὸν δὲ, οὐχ ὅπως αὐτὸν ἀφέλοιτο τὴν ἀρχὴν τὸν ἀδελφὸν ἐκεῖσε ἀγαγεῖν, ἀλλ' ἵν' ὡς μάλιστα βελτίω καὶ ἀσφαλεστέραν ἀπεργάσηται. Τί γὰρ ἂν καὶ εἴη βέλτιον εἰς λόγον ἡδονῆς καὶ ἀσφαλείας ἢ τὸ συνεῖναι ἀδελφοὺς ἀλλήλους, ὁμοίως τῇ κατὰ φύσιν συναφείᾳ καὶ

τὰς ψυχὰς συγκεκραμένους; Τοῦ δὲ εἰς Πελοπόννησον ἐκεῖνον ἀγαγεῖν αἰτίαν οὐδεμίαν ἄλλην εἶναι, ἢ τὰς τῶν φαύλων καὶ πονηροτάτων ψυχὰς ἀνθρώπων, οἳ μάλιστα πολλοὶ νυνὶ τῷ βίῳ ἀνεφύησαν, ἀληθείας μὲν οὐδένα καὶ δικαιοσύνης λόγον πεποιημένοι, μικροῦ δὲ κέρδους ἕνεκα καὶ τὰ δεινότατα τολμῶντες, ἔστι δ' ὅτε μηδὲ ταύτης εὐποροῦντες τῆς αἰσχρᾶς καὶ ἀγεννοῦς προφάσεως, ἀλλ' ὥσπερ εἰς τοῦτο παρελθόντες εἰς τὸν βίον ἐπὶ τῷ διαφθείρειν τοὺς ἀγαθούς, καὶ προῖκα τὴν μοχθηρίαν προῃρημένοι. Ὧν τὴν ἀτοπίαν δείσας καὶ τὴν πονηρίαν, μὴ συκοφαντίας καὶ διαβολὰς πλασάμενοι, βασιλέα τε καὶ ἀδελφὸν τὸν σὸν ἐκπολεμώσουσιν ἀλλήλοις, ἐνθάδε ἀγαγεῖν, νομίσας ὅπερ ἐστὶν ὡς ἀληθές, οὐ Πελοπόννησον τοσαύτην οὖσαν, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν οἰκίαν ὑμᾶς συνοικήσειν ἀλύπως διὰ βίου, καὶ μηδεμίαν B ἔσεσθαι πρόφασιν ἰσχυρὰν διαφορᾶς, ἢ διαστῆσαι δυνήσεται ὑμᾶς ἀλλήλων. Οὐ χρὴ δὲ θαυμάζειν εἰ τοιαῦτα πεπεισμένος περὶ τῶν συκοφαντῶν, ἐνθάδε ἤγαγον τὸν ἀδελφόν. Ὅπου γὰρ καὶ σοὶ ἐμέ τε κἀκεῖνον ἤλπισαν ταῖς διαβολαῖς ἐκπολεμώσειν, σχολῇ γ' ἂν ἀπέσχοντο βασιλέως προφάσεων μεγάλων εὐποροῦντες ἐκ τῶν πρὶν διαφορῶν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, εἶπεν, ἀπολέσθωσαν κακοὶ κακῶς αὐταῖς συκοφαντίαις· σὺ δὲ πᾶσαν ἀποθέμενος μικροψυχίαν, ἡδέως δέχου τὸν ἀδελφὸν μετ' ἐπιεικείας ἁπάσης καὶ εὐγνωμοσύνης συνδιάξοντα. Τοιαῦτα μὲν Κανταχουζηνὸς ὁ βασιλεὺς πρὸς δεσπότην εἶπε τὸν υἱόν. Ἐκεῖνός τε αὐτίκα τῷ πατρὶ πειθόμενος ἐδέχετο τὸν ἀδελφὸν ἡδέως, πολλὰ καταμεμφόμενος τοὺς συκοφάντας, καὶ πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα ἰσχυρίζετο, ὡς εἰ βέλτιον αὐτῷ δοκοίη καὶ λυσιτελέστερον ἀποστάντα παντάπασιν αὐτὸν Πελοποννήσου πᾶσαν ἔχειν τὴν ἀρχὴν τὸν ἀδελφὸν οὐδὲν αὐτὸν φιλονεικήσειν, ἀλλὰ πάντα πράξειν ἑτοιμότατα, ἂν αὐτὸς κελεύοι. Βασιλεὺς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ ἐνιαυτὸν συνδιατρίψας τοῖς υἱέσι, καὶ ὧν ἕνεκα ἀφῖκτο δεξιὸν τέλος ἐπιθείς, εἰς Βυζάντιον ἐπανῆκεν.

A per omnes annos, nulla intercedente offensione simul habitaturos, nec ullam satis idoneam dissensionis occasionem suborituram, quæ illorum conjunctionem dirimeret. Nec mirandum, si talia de sycophantis credens, huc fratrem adduxerit. Quando enim illi ipsum se, fratremque calumniis suis exosum reddituros speraverint, vix ab imperatore circumveniendo temperaturos fuisse, cum ex recenti dissidio tantam ejus rei facultatem haberent. Illi igitur, aiebat, male mali cum suis sycophantiis pereant. Tu autem abjecta omni diffidentia fratrem placidissime et candidissime tecum victurum suscipe. His verbis Cantacuzenus filium despotam compellavit. Qui mox patri obediens, fratrem hilariter accepit, et multum in obtrectatores invectus confirmavit, si consultius arbitraretur, ut omnino tota Peloponnesi præfectura fratri cederet, se id libenter facturum, præcipientique promptissime auscultaturum. Cantacuzenus cum filiis in Peloponneso plus annum commoratus, omnibus quorum gratia venerat ex sententia absolutis Byzantium rediit.

CAPUT L.

Callistus legatus ad Cralænam pro societate contra Barbaros in Thracia. Idem cum comitibus moritur. Falsus rumor de veneno illis præbito a Triballis. Patriarchæ funus. Cralæna monachis ex Atho monte ejus corpus negat. Expeditio imperatoris contra urbes Mæsorum ad Pontum. Mesembriæ obsidio. Pax componitur. Philotheus patriarchatum recipit; ejus commendatio. Historiæ epilogus.

Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ Κάλλιστος ὁ πατριάρχης παρὰ βασιλέως ἐπέμφθη πρέσβυς πρὸς Ἐλισάβετ τὴν Κράλη γαμετήν, Φέραις ἐνδιατρίβουσαν μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν, ἐκπεπολέμωντο γὰρ ἀλλήλοις καὶ ἔτι Κράλη περιόντος. Ἡ πρεσβεία δὲ ἦν, ὥστε τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον καταθεμένους καὶ συμφρονήσαντας, τοῖς ἐν Θράκῃ Βαρβάροις ἐπιθέσθαι, κακῶς καὶ τὴν Ῥωμαίων, καὶ Τριβαλῶν ποιοῦσι, καὶ ληϊζομένοις ὁσημέραι. Ἡ μὲν οὖν Κράλη γαμετὴ τὴν πρεσβείαν ἐδέξατο προθύμως· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τέλει πάντες Τριβαλῶν, καὶ πᾶσιν ἔδοξεν ὁμοίως πολεμητέα εἶναι πρὸς τοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν πατριάρχην ἦγον δι' εὐφημίας καὶ αἰδοῦς πολλῆς, Ἐλισάβετ δὲ μάλιστα πολλὴν ἐπεδείκνυτο φιλοφροσύνην, καὶ τῶν κρειττόνων ᾤετό τινα ὑποδεδέχθαι ξενισθέντα παρ' αὐτῇ. Οὕτω δὲ συμβάν, D αὐτός τε ὁ πατριάρχης ἐνεπεπτώκει νόσῳ χαλεπῇ, ὑφ' ἧς καὶ ἐτελεύτησε, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ συνόντες πλὴν ὀλίγων. Ἦν δὲ ἄγων τοὺς μάλιστα ἐν λόγῳ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τῆς Ἐκκλησίας κατειλεγμένων· ὅθεν καὶ

C Per idem tempus et Callistus patriarcha, legatus ab imperatore ad Elisabetham Cralis conjugem (47), Pheris post illius obitum habitantem missus est, adhuc enim eo superstite **909** inimicitias exercebant. Summa legationis erat, ut omisso bello inter se, Barbaros qui essent in Thracia, Romanornm, Triballorumque provincias infestantes, et assidue depopulantes, conjunctis copiis invaderent. Cralæna, et omnes proceres Triballi legationem placide audierunt, et æque visum armis appetendos esse Barbaros, patriarchamque laudibus ac veneratione non parva afficiebant, et Elisabetha præcipue mira illum benevolentia tractabat, seseque deum quemdam hospitio accepisse putabat. Evenit autem, ut et ipse patriarcha, et comites ejus præter paucos sævo correpti morbo omnes interirent. Ducebat is secum de clero Ecclesiæ primarios: unde fama per multos dissipata est, veneno sublatos a Triballis: sane manifesto mendacio atque calumnia. Non enim solum Cralænæ æquitas et reverentia, honor ac

Jacobi Pontani notæ.

(47) Cralis utique filii; nam patris uxor, Stephani Cralis, inquam, dicta est Helena; nisi sit μνημονικὸν ἁμάρτημα.

studium erga patriarcham vivum atque mortuum, sed et morbi genus, quo quisque confectus obiit, talem de ea suspicionem penitus prohibebat. Diversis namque morbis, et nec duo saltem eodem exstincti sunt. Patriarchæ defuncto in metropoli Pherarum sumptuosum et honorificum funus ab ea factum, ad quam cum ex monasteriis in Atho, potissimum vero e sacra Laura, probatiores sanctioresque monachi venirent, corpusque patriarchæ in Atho transportandum, et apud ipsos sepeliendum rogarent, illa recusavit, quod diceret, sibi illud retinendum, magis enim ejus viri patrocinio egere. Dum hæc fierent, imperator in urbes ad Pontum Mœsis subjectas duxit : fuit enim illi cum Alexandro Mœsorum rege lis. Et Anchialum quidem primo impetu cepit : Mesembriam vero in continente ædificata turri ad angustias per quas erat aditus, et ex mari navibus oppugnabat, premebatque incolas non parum, aquæ præsertim penuria; non enim procul ab oppido ex fonte quodam aquabantur. Tunc autem ab exercitu impediti, oppidanis aquis et modicis, et putidis utebantur. Alexander multis rationibus imperatorem ab oppugnatione rejicere conatus est. Nam et de suis copiis, et de Barbaris in Thracia, pecunia demulsis urbi submisit auxilium. Quo nullo effectu recedente, quod imperator, et qui intus erant, acriter oppugnaret, et qui foris succurrebant, fortiter **910** repelleret, belli successu prorsus desperato, missis legatis cum promissis se facturum omnia quæ imperator postularet, commovit eum uti pacem armis anteferret, et sumptus ab eo factos refecit, et pecuniam insuper non exiguam adjecit. Imperator turri eversa Byzantium se retulit. Audiens autem patriarcham in legatione mortuum, circumspiciebat quem in sede patriarchica locaret, dans negotium episcopis ut de more conventum agentes et Ecclesiæ rectorem designantes, super eo certiorem se facerent. Ubi cunctis placuit Philotheum merito reducendum, et imperator approbavit (sciebat enim ille non suo crimine aliquo locum deseruisse, sed sponte cessisse ne videlicet ob æmulationem Ecclesia turbis et seditione repleretur : quare et amabat eum et quoties in palatium veniret, iucunde cum illo colloquebatur : vicissimque cum ipse in monasterium veniret ubi ille degebat, noctem cum eo sermonibus transigebat), missis filiis, Andronico imperatore et Manuele despota multisque proceribus in ecclesiam eum reduxit, et in solio patriarchæ constituit (48) : jamque ceu lucerna super candelabrum posita ad verum lumen commissam sibi Ecclesiam perducit, salutaribus dogmatis pietatis eam enutriens, ac velut bona corporis habitudine confirmans et mores componens et quoad ejus fieri potest, ex vita pro-

A φήμη διεδόθη παρὰ τοῖς πολλοῖς φαρμάκῳ αὐτοὺς ἀποθανεῖν ἐπιβουλευθέντας ὑπὸ Τριβαλῶν· ἦν δὲ ἄρα ψεῦδος καὶ συκοφαντία ἐναργῶς. Οὐ γὰρ τὸ τῆς Κράλη γαμετῆς ἐπιεικὲς μόνον, καὶ ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην αἰδὼς, καὶ φιλοτιμία, καὶ σπουδὴ, καὶ περιόντος καὶ μετὰ τελευτὴν, ἀλλὰ καὶ ἡ νόσος ὑφ' ἧς ἕκαστος ἐτελεύτησε κατεργασθεὶς, οὐδαμῶς τοιαῦτα δίδωσιν ὑπονοεῖν περὶ αὐτῆς· διαφόροις γὰρ ἔτυχον νοσήμασι κατασχεθέντες, καὶ οὐδὲ δύο τοὐλάχιστον τοῖς ἴσοις. Ἀποθανόντα δὲ τὸν πατριάρχην ἔθαψέ τε μεγαλοπρεπῶς ἡ Ἐλισάβετ ἐν τῇ μητροπόλει Φερῶν, καὶ ἐτίμησε διαφερόντως. Ἀφικομένων δὲ παρ' αὐτὴν καὶ ἐκ τῶν ἐν Ἄθῳ φροντιστηρίων τῶν σπουδαιοτέρων, καὶ ἀντιποιουμένων ἀρετῆς, μάλιστα δὲ Λαύρας τῆς ἱερᾶς, καὶ δεηθέντων ἐφεῖναι τὸν πατριάρχου νεκρὸν ἐν Ἄθῳ μεταγαγεῖν, καὶ θάψαι
B παρὰ σφίσιν, οὐκ ἐνέδωκεν αὐτὴ, μάλιστα εἰποῦσα δεῖσθαι τῆς ἐκείνου προστασίας, καὶ δεῖν εἶναι κατέχειν παρ' ἑαυτῇ. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ταῦτα ἐτελεῖτο, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεστράτευσε ταῖς κατὰ τὸν Πόντον ὑπηκόοις πόλεσι Μυσοῖς· ἐγένετο γάρ τις αὐτῷ διαφορὰ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Μυσῶν βασιλέα. Καὶ Ἀγχίαλον μὲν εἷλεν ἐξ ἐφόδου μάχῃ κρατήσας· Μεσημβρίαν δὲ, ἔκ τε τῆς ἠπείρου πύργον οἰκοδομήσας κατὰ τὸ στενὸν ἐν ᾧ ἡ εἰσβολὴ, καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης ταῖς ναυσὶν ἐπολιόρκει, καὶ ἐπίεσε τοὺς κατοικοῦντας οὐκ ὀλίγα, ὕδατος ἀπορίᾳ μάλιστα· ὑδρεύοντο γὰρ οὐ πολὺ ἄποθεν τῆς πόλεως ἔκ τινος πηγῆς. Τότε δὲ εἰργόμενοι ὑπὸ τῆς στρατιᾶς, τοῖς ἔνδον ὕδασιν ἐχρῶντο, ὀλίγοις τε καὶ φαύλοις οὖσιν. Ἀλέ-
C ξανδρος δὲ ὁ τῶν Μυσῶν βασιλεὺς πολλαῖς μὲν ἐχρήσατο μεθόδοις ἀναστῆσαι βασιλέα τῆς πολιορκίας· ἔκ τε γὰρ τῆς οἰκείας στρατιᾶς τῇ πόλει ἔπεμψε συμμάχους, καὶ παρὰ τῶν ἐν Θρᾴκῃ βαρβάρων πείσας χρήμασιν· ἀπράκτων δὲ ἐπανελθόντων, βασιλέως τούς τε ἔνδον ἰσχυρῶς πολιορκοῦντος, καὶ πρὸς τοὺς ἔξω μαχομένου καρτερῶς, ἐπεὶ παντάπασι πρὸς τὸν πόλεμον ἀπηγορεύκει, πρέσβεις πέμψας, καὶ ἐπαγγειλάμενος πάνθ' ὅσα κατὰ γνώμην βασιλεῖ ποιήσειν, ἔπεισεν ἀνθελέσθαι τὴν εἰρήνην, καὶ τά τε χρήματα ἐξέτισεν, ὅσα πρὸς τὸν πόλεμον ἀνάλωτο, καὶ ἕτερα οὐκ ὀλίγα. Βασιλεύς τε τὸν πύργον καταστρεψάμενος, ἐπανῆλθεν εἰς Βυζάντιον. Πυθόμενος δὲ περὶ πατριάρχου ὅτι τελευτήσοι κατὰ
D τὴν πρεσβείαν, αὐτός τε ἐσκέπτετο, ὅντινα δεῖ τοῖς πατριαρχικοῖς θρόνοις ἐγκαθιδρύειν, καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπέτρεπε συνελθοῦσι κατὰ τὸ ἔθος, καὶ διασκεψαμένοις τὸν προστησόμενον αὐτῷ δηλοῦν. Δόξαν δὲ πᾶσι τὸν πατριάρχην Φιλόθεον ἐπανάγειν εἶναι δίκαιον, ἐπεὶ καὶ βασιλεῖ τὰ ἴσα συνεδόκει· συνῄδει γὰρ αὐτῷ μὴ διὰ κακίαν ἀποστάντι τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἑκόντι παραχωροῦντι, ἵνα μὴ διὰ φιλονεικίαν ταραχῆς πολλῆς καὶ διχοστασίας ἐμπλησθῇ ἡ Ἐκκλησία, δι' ἃ δὴ καὶ φιλίως εἶχε πρὸς αὐτὸν, καὶ

Jacobi Pontani notæ.

(48) Laudatus est supra hic Philotheus, cap. 16 et 29 ; inter patriarchas Constantinopolitanos numeratur CXXI. Multa scripsit, de quibus non pauca in Bavarica bibliotheca habentur : quæ eruditis jam patefacta est, insigni beneficio nobilis et magnifici domini Joannis Georgii Heruardi, Bavariæ cancellarii, viri omnium bonarum artium disciplinis excultissimi.

A γινομένῳ τε ἐν βασιλείοις, ἡδέως συνῆν καὶ συνωμίλει· καὶ αὐτὸς ἐν ᾗ κατῴκει μονῇ γινόμενος συνδιενυκτέρευεν αὐτῷ· πέμψας τοὺς υἱούς, Ἀνδρόνικόν τε τὸν βασιλέα, καὶ τὸν δεσπότην Μανουήλ, καὶ τῶν συγκλητικῶν πολλούς, ἐπανήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τοῖς πατριαρχικοῖς ἐνίδρυσε θρόνοις· καὶ νῦν οἷα λύχνος ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθεὶς, ἐπὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς τὴν πιστευθεῖσαν Ἐκκλησίαν χειραγωγεῖ, τοῖς τε ὑγιέσι τῆς εὐσεβείας δόγμασιν ἐκτρέφων, καὶ εὐεκτεῖν ὡς μάλιστα ποιῶν, καὶ τὰ ἤθη ῥυθμίζων, καὶ ὡς οἷόν τε τῆς ἀνιέρου ζωῆς ἐπανάγων ταῖς συχναῖς διδασκαλίαις καὶ παραινέσεσιν. Ἃ μὲν οὖν συμβέβηκε Ῥωμαίοις ἐφ' ἡμῶν ἔν τε τοῖς ἄνω χρόνοις ἡνίκα τῶν βασιλέων Ἀνδρονίκων ὁ πρὸς ἀλλήλους ἐκινήθη πόλεμος, καὶ ὕστερον ὁ μεταξὺ τῆς βασιλίδος Ἄννης, B καὶ Κανταχουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἀνεῤῥιπίσθη, καὶ τὰ τελευταῖα δὴ ταῦτα, ὅσα βασιλεὺς ὁ νέος Ἰωάννης πρός τε τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν Ματθαῖον διηνέχθη, καὶ βασιλέα τὸν κηδεστὴν, τοιαῦτά ἐστι. Καὶ πρὸς οὐδὲν τῶν εἰρημένων οὔτε πρὸς χάριν οὔτε πρὸς ἀπέχθειαν ἐξέβημεν τῆς ἀληθείας· ἀλλ' αὐτὰ τὰ ὄντα ἱστορήκαμεν ἀκριβῶς, τοῖς μὲν αὐτοὶ παρόντες ἡνίκα ἐπραγματεύοντο, καὶ μετέχοντες τῶν γιγνομένων· τῶν δ' αὐτήκοοι γεγενημένοι ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰργασμένων. Εἰ δέ τινα τῶν ἐν ἀποῤῥήτοις βεβουλευμένων μάλιστα τῶν πρὸς Κανταχουζηνὸν τὸν βασιλέα τὸν πόλεμον κεκινηκότων ἡ ἱστορία περιέχει, θαυμαστὸν οὐδέν. Οἱ πλείους γὰρ ἐκείνων καὶ μετὰ τὸ τῆς ἀρχῆς ἁπάσης ἐκεῖνον ἐγκρατῆ γενέσθαι ἔτι περιόντες, καὶ πολλῆς προνοίας ἀπολελαυ- C κότες παρ' αὐτῷ πάντα ἀκριβῶς ἐξεῖπον, ἐκεῖνον μὲν τῆς μεγαλοψυχίας θαυμάζοντες, καὶ τῆς καρτερίας τῆς πρὸς τὰ δεινὰ, ἑαυτοὺς δὲ οἰκτείροντες, ὅτι μὴ μόνον τοσούτων αἴτιοι γεγόνασι Ῥωμαίοις συμφορῶν, ἀλλὰ καὶ οὗ πολλῶν καὶ πρότερον, καὶ ὕστερον καὶ μεγάλων, καὶ θαυμασίων εὐεργεσιῶν ἀπολελαύκασι, τούτῳ ταῖς μεγάλου δουκὸς ἀπατηθέντες μηχαναῖς καὶ πανουργίαις, πολλῶν ὤφθησαν αἴτιοι γεγενημένοι δυσχερῶν, καὶ τὰ ἔσχατα ἠγνωμονήκασι. Μάλιστα δὲ ἀπήγγειλαν σαφέστατα Ἰωάννης καὶ Νικηφόρος οἱ μεγάλου δουκὸς ἀδελφοί, οἷα δὴ τῶν ἄλλων μᾶλλον συνειδότες τὰ ἀπόῤῥητα ἐκείνῳ. Τὸ μὲν οὖν ἐπίταγμα τὸ σὸν, ὦ καλὲ Νεῖλε, εἰς δύναμιν ἡμῖν ἐκτετέλεσται. Σοὶ δ' ἔξεστι τὰ γεγραμμένα ἀναλέγοντι, καὶ βίους ἐξετάζοντι, καὶ πράξεις, καὶ τὸ σύμπαν ἦθος τῶν ἀνθρώπων, τῶν μὲν τὴν μεγαλοψυχίαν ἐπαινεῖν, καὶ τὴν ἐν ἅπασιν ἢ ἐν πλείστοις ἔργοις ἀγαθοῖς φιλοτιμίαν, τῶν δὲ μισεῖν τὴν πανουργίαν, ὡς οὐ τοῖς ἄλλοις μόνον, ἀλλὰ καὶ σφίσιν αὐτοῖς πολλῶν κακῶν αἰτίαν γενομένην.

fana crebro docendo et monendo ad cœlestem illam provehens. Quæ igitur a Romanis nostro ævo et superiore gesta sunt, quando inter Andronicos bellum viguit, et postea inter imperatricem Annam et Cantacuzenum accensum est: et postremo quæ juniore imperatore Joanne ab uxoris fratre et socero dissidente contigerunt, hæc sunt. Nec nos uspiam vel ad gratiam, vel ad odium limites veritatis transivimus, sed rem ipsam accurate narravimus, quam partim præsentes vidimus, et ut actores sensimus; partim ab ipsis qui fecerunt accepimus. Quia vero quædam in secreto deliberata, maxime ab iis qui bellum adversus Cantacuzenum texuerunt, historia complectitur, nolim id cuiquam mirum videri; plures enim de illis, etiam postquam is totum subjugavit imperium, adhuc superstites et ejus postea beneficiis usi omnia fideliter retulerunt: ipsum quidem de excelso animo, et tolerantia in adversis rebus suspicientes, semet autem miserantes, qui non solum tantarum ærumnarum auctores **911** Romanis fuissent, sed et cujus multa tum prius, tum postea egregiaque in se merita constitissent, ei, magni ducis (Apocauchi) molitionibus et vafritie decepti, tot incommoda et labores per extremam improbitatem peperissent. Clarissime autem non pauca nobis exposuerunt Joannes et Nicephorus magni ducis filii, utpote præ aliis arcanorum amplius conscii. Præceptum itaque tuum, mi Nile, pro nostra facultate implevimus. Tibi licitum est scripta relegenti, vitasque et actiones et universe mores hominum expendenti horum quidem magnanimitatem, et in omnibus aut plurimis factis præstantibus studium commendare: illorum veteratorias artes, quibus non aliis tantummodo, sed etiam sibimetipsis detrimentosissimi exstiterunt, odio et vituperatione prosequi.

Explicit Joannis Cantacuzeni Historia Byzantina.

JOANNIS CANTACUZENI

PRO CHRISTIANA RELIGIONE

CONTRA SECTAM MAHOMETICAM APOLOGIÆ IV*.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΟΝΗΜΑ ΕΞΕΤΕΘΗ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΗΜΩΝ
ΚΥΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ,
ΤΟΥ ΔΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΘΕΝΤΟΣ ΙΩΑΣΑΦ ΜΟΝΑΧΟΥ.

PRÆSENS OPUS COMPOSUIT
PIISSIMUS ET CHRISTI AMICUS IMPERATOR NOSTER
DOMINUS JOANNES CANTACUZENUS,
QUI POST SUSCEPTUM MONACHALEM HABITUM IOASAPH APPELLATUS EST.

Argumentum libri.

Achæmenides quidam, virilem ætatem jam ingressus, homo non ignobilis et fortunæ splendidæ, docendi munus administrabat. Nam et ipse cum patriæ legis et omnium quæ ad hanc pertinent studiosus esset, Mahometem et legem illius magnæ omnino æstimationis esse omnes persuadere videbatur. Hic, veræ pietatis jubare excepto, cum patriam superstitionem condemnavisset, Deum verum agnoscit. Ob hoc vero omnibus bonis suis spoliatus, ad piissimum Romanorum imperatorem, qui tunc Joannes Cantacuzenus erat, confugit : quo etiam amice usus est. Cum vero Deus imperatorem ad vitam philosophiæ Christianæ studiosiorem vocaret, ipse etiam inter ejus comites assumptus, una cum eo vitæ monasticæ inauguratus, mutato nomine Meletius dicitur. Familiari imperatoris colloquio tum non parum adjutus est, cum hic nimirum illius informaret animum et in religione Christiana institueret. Cæterum hæc humani generis hostem æquo animo ferre non erat facile. Persam itaque quemdam armat contra Meletium, cui persuadet ut litteris dolosis et versutis illum aggrediatur, et impellat ut veritatem mendacio permutans, ad pristinam religionem redeat. Meletius autem, quamvis cupidissimus esset hujusmodi semetipsum

A *Ἡ τοῦ βιβλίου ὑπόθεσις.*

Ἀχαιμενίδης τις εἰς ἄνδρας ἐλαύνων ἤδη, τὴν τύχην οὐκ ἀγεννής, τὴν περιουσίαν λαμπρὸς, ἐπιτήδευμα διδασκαλικὸν μετιὼν, ζηλωτὴς γὰρ καὶ αὐτὸς ἐτύγχανεν ὢν τοῦ πατρίου νόμου· καὶ πάντας τό γε εἰς αὐτὸν ἧκον πείθειν ἐνόμιζε μέγαν τινὰ τὸν Μωάμεθ εἶναι καὶ τὸν νόμον τὸν αὐτοῦ· οὗτος δέχεται τὴν ἀκτῖνα τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς πατρῴας θρησκείας κατεγνωκὼς, ἐπιγινώσκει τὸν ἀληθῆ Θεόν. Καὶ πάντων τῶν προσόντων αὐτῷ γυμνωθεὶς, τρέχει παρὰ τὸν εὐσεβῆ βασιλέα Ῥωμαίων. Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς οὗτος ἦν. Καὶ τούτου τυχὼν εὐμενοῦς, ἐπεὶ πρὸς τὸν φιλόσοφον βίον ὁ Θεὸς τὸν βασιλέα ἐκάλει, γίνεται καὶ αὐτὸς εἷς τῶν ἀκολουθησάντων ἐπὶ B *τὴν ὁδὸν ταύτην ἐρχομένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ εἰς μοναχοὺς καὶ αὐτὸς τελέσας, καὶ Μελέτιος μετονομασθεὶς, τῆς τοῦ βασιλέως γλώττης οὐ μετρίως ἀπήλαυσεν, διαπλάττοντος αὐτῷ τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν εὐσέβειαν ἐκπαιδεύοντος. Ἀλλὰ ταῦτα τὸν πολέμιον τοῦ γένους ἡμῶν ὁμαλῶς οὐκ ἦν ἐνεγκεῖν. Ταύτῃ τοι καὶ Πέρσην τινὰ κατὰ τοῦ Μελετίου ὁπλίζει, καὶ πείθει τοῦτον γράμμασι, πολὺ τὸ ἀπατηλὸν καὶ κακοῦργον ἔχουσι, Μελέτιον ὑπελθεῖν, ὥστε ἀλλάξασθαι*

* Ex libro cui titulus : *Confutationes legis Machumeticæ, quam vocant Alcoranum, singulari industria ac pietate a doctissimis atque optimis viris partim Latine, partim Græce ad impiæ sectæ illius errorumque ejus impugnationem et nostræ fidei confirmationem olim scriptæ, ac magno studio hinc inde conquisitæ inque lucem editæ.* In fine legitur : Ἐτυπώθη ἐν Βασιλείᾳ παρὰ μὲν τῷ Νικολάῳ Βρυλιγγέρῳ, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ ἀναλώμασι Ἰωάννου τοῦ Ὀπωρινοῦ, χιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ τρίτῳ ἀπὸ τῆς Θεογονίας ἐνιαυτῷ, Μουνυχιῶνος δευτέρᾳ ἱσταμένου. (Bâle 1543, 4°.)

μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἐπὶ τὰ πρότερα δὲ πάλιν ἐπανιέναι. Ὁ δὲ καίτοι σφόδρα βουλόμενος ἀντικαταστῆναι τοῖς γράμμασιν, ἐπεὶ μὴ καὶ δύναμις τοῦ λέγειν αὐτῷ προσῆν, προστρέχει τῷ βασιλεῖ, καὶ τὰ γράμματα δείκνυσι, καὶ συμμαχίαν τὴν γιγνομένην ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ τῆς προαιρέσεως τὸν ἄνδρα ἀποδεξάμενος, κατεδέξατο τὸν ἀγῶνα, καὶ Μελετίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δανείζει τὴν γλῶτταν. Ὁ δὲ λόγος ἀφορμὴν λαβὼν τὴν τῆς ἐπιστολῆς ἀνασκευὴν, χωρεῖ κατὰ τῆς τῶν Σαρακηνῶν αἱρέσεως, ἐκεκδικῶν μὲν τὰ Χριστιανῶν, κατατρέχων δὲ τῆς τῶν Σαρακηνῶν αἱρέσεως ἀπὸ μέρους ἐν λόγοις ἤδη τέσσαρσιν, ἀνακόλουθον αὐτὴν πρός τε τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀποδεικνὺς, ὡς μηδὲ ἑαυτῇ συμβαίνειν ἱκανῶς ἔχουσαν. Εἰ δὲ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωσέως, καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ μυστήριον ἀποδείκνυσι, θαυμαστὸν οὐδέν. Καὶ γὰρ καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς ἱερόν τι δοκεῖ καὶ θεῖον τὰ παρὰ τοῦ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου λεγόμενα. Οὐ μὴν ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα καὶ κατὰ Ἰουδαίων εἴποι τις ἂν, καὶ εἰκότως. Σαρακηνοῖς γὰρ καὶ Ἰουδαίοις οὐκ ὀλίγα κοινὰ, μοναρχία τε γὰρ ὡσαύτως ἐν ἀμφοτέροις, καὶ πολυγαμία τὸ σπουδαζόμενον, χοιρείων τε κρεῶν ἀποχὴ, καὶ μὴν καὶ περιτομὴ, καὶ βιβλίου δὲ ἀποστασίου βουλομένοις διδόναι ταῖς ἑαυτῶν γυναιξὶν ἐφεῖται. Καί τινος ἀποθανόντος εἴτε ἐν τούτοις εἴτε ἐν ἐκείνοις, τὴν ἐκείνου γυναῖκα ὁ ἀδελφὸς ἄγεται. Καὶ ὅλως οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι, Ἰουδαϊσμὸν πλημμελῆ τὸν τοῦ Μωάμεθ νόμον προσειπών. Ταύτῃ τοι καὶ ὁ θεῖος Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἔθνους τούτου προσαγορεύων, ὥσπερ αἰνιττόμενος τὰ ἐν ἑκατέροις κοινὰ, φησὶ, Λέγουσιν ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν. Ὥστε οὐδὲν ἄτοπον, εἰ κοινῶν ὄντων αὐτοῖς πολλῶν, κοινή τις ἐν μέρει καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς πάλη.

A *scriptis opponere, dicendi tamen facultate destitutus, ad imperatorem confugit, cui litteras offert, et auxilium in imminenti concertatione ab illo postulat. Imperator itaque cum viri institutum approbavisset, certamen suscipiens, Meletio simul et veritati linguam ceu mutuo dat. Oratio autem, cujus argumentum erat, epistolam cujus supra meminimus revincere, contra Saracenorum hæresim progreditur, defendens quidem Christianorum dogmata, obiter vero singulas Saracenicæ hæresis partes percurrens : tum quatuor sermonibus ostendit, hanc nec veritati nec sibi ipsi esse consentaneam, utpote quæ ipsa sibi multis in locis non satis conveniat. Quod autem Mos's simul, prophetarum et Evangelii testimoniis Christianæ religionis mysterium demonstrat, nemini mirum*
B *videatur, cum et ipsis Saracenis pro sacrosanctis habeantur, quæ a Mose, prophetis et Evangelii scriptoribus dicta sunt. Verumtamen eadem hæc contra Judæos induci possunt, idque non sine ratione; Saracenis enim non pauca sunt cum Judæis communia. Eadem enim apud utrosque monarchiæ politia, idem polygamiæ studium, eadem suillæ carnis abstinentia, idemque circumcisionis signum. Eodem etiam jure apud utrosque repudii libellum propriis licet dare uxoribus : et aliquo vel horum vel illorum defuncto, conjugem illius frater ducere solet. Sed, ut summatim dicam, non erravisse mihi quispiam videbitur, si Mahometis legem confusum corruptumque Judaismum dixerit. Quapropter et divus Joannes in*
C *Apocalypsi de lege et gente hac disserens, ubi quasi per ænigmata perstringit quæ utrisque communia sunt, inquit : Dicunt se Judæos esse, et non sunt*[1]*. Adeo ut absurdi nihil fuerit, si communis et eadem cum illis concertatio sit, qui quam plurima inter se communia observant.*

Τοῦ Μουσουλμάνου Σαμψατινῆ Σφαχανῆ τοῦ Πέρσου, πρὸς τὸν μοναχὸν Μελέτιον.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεήμονος καὶ ἐλεοῦντος.

Ἀδελφὲ ἠγαπημένε, ὑγείαν καὶ ἔπαινον καὶ εὐχὴν ἀφ' ἡμῶν τῶν ταπεινῶν τῶν ἀδελφῶν σου νὰ δέξεσαι, καὶ τὴν εὐθυμίαν ἣν ἔχομεν πρὸς σὲ νὰ καταλάβῃς ἔξωθεν τῆς γραφῆς. Νὰ γνωρίσῃς ὅτι ἐγὼ ὁ ἀδελφός σου ὁ ταπεινὸς καὶ εὐτελὴς εὐ καιρὸν ὅτι κατέλαβον εἰς τὴν χώραν τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ, ὁ Θεὸς ἵνα αὐξάνῃ τὴν δικαιοσύνην του. Γινώσκεις καλὰ, ὅτι ὁ εἷς τὸν ἄλλον οὐδὲν εἶδεν, ἀμὴ πάλιν τὸν ἔπαινόν σου, καὶ τὸν λόγον του, καὶ τὴν γνῶσίν σου, ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ φίλους, οὓς ἔχεις ἐνταῦθα, ἔμαθον. Καὶ τόσην ἀγάπην ἔχουν πρὸς σὲ, ὅτι οὐδέποτέ με βλέπουν, ἵνα οὐδέν με παρακαλοῦν διὰ σὲ, εἰς τὸ νὰ παρακαλέσω τὸν ἀμηρᾶν νὰ σὲ καταστήσῃ. Βλέπων οὖν τούτους πάσχοντας οὕτως,

Musulmanus Sampsates Isphachanes Persa, monacho Meletio.

In nomine Dei misericordis et commiserantis.

Frater dilecte, salutem et laudem et intercessionem a nobis fratribus tuis humillimis suscipito : at animi nostri benevolentiam, qua in te affecti sumus, etiam sine scriptis deprehendes. Scire tamen te ve-
D *lim, quod ego frater tuus humilis et exilis, opportuno tempore in regionem magni Amura (cujus justitiam ut Deus augeat imprecor) delatus sum, quem et ipse nosti nimirum nihil perinde atque laudes tuas respicere. Vitæ vero tuæ rationem et sententiam ab amicis et fratribus quos hic habes, cognovi, qui tanto tui amore tenentur, ut nunquam nos viderint, quin hoc a me contendant tuo nomine, ut Amuram, quo te restituat, precari velim. Illos igitur sic affectos videns, etiam ipse, licet mihi ignotus sis, condoleo, Deumque ceu peccator oro, ut te a tenebris et*

[1] Apoc. II, 9.

perditione, in quam incidisti, convertat. Quin etiam te obsecro, resipisce, plora, geme : Deus enim misericors est. Intelliges etiam te non solum hoc malo laboravisse, verum et sancti et prophetæ aliique viri magni et insignes Deum fefellerunt, quibus tamen peccata ab illo remissa sunt, quemadmodum ipse ore suo sancto testatur, dicens : « Paratus et promptus sum ut resipiscentem suscipiam. » Quin et propheta cum Deo in hæc verba consentit : « Si quis resipuerit ab iis quibus Deum fefellit, pro insonte et immuni a peccato habebitur. » Quod si igitur et tu ceu homo lapsus es, novi nihil accidit; resipisce tantum, et lava cor tuum, ut Deus ille misericors te recipiat. Si enim non peccaret homo, quonam argumento Deum misericordem esse et nobis condolere deprehenderes? Litteræ certe, quas scripsisti, huc transmissæ, nequaquam eruditioni et honori tuo pristino respondebant. Verumtamen affectu impulsus hoc fecisti, et prophetam accusando illum, ut nosti, calumniatus es. Nonne Scripturam nosti quæ a Deo per prophetam dicta est, « Omnia propter te feci, et te propter me? » Sed Deum oro, ne te mors apprehendat in perditionem. Dic tamen, per Deum obtestor, quidnam boni tibi apud Christianos videre licuit? Imaginantur enim sibi specie falsa, quod Christum gloria extollant, cum in eumdem sint injurii, dicentes hunc et Deum esse, et Dei Filium. Confuderunt viam veram, et hac neglecta ceciderunt in morbum incurabilem Non tamen decet, ut Musulmanus orthodoxus eos devoveat, sed ut potius oret pro illis, juxta Dei et prophetæ sententiam. Rursus vero te interrogo : Quid, quaso, vidisti quod seductus es, et in illorum fidem consensisti? Dicunt se tres personas adorare, Patrem, Matrem et Filium. Quis hoc unquam vidit? quis audivit? qualis propheta hoc docuit? aut cui unquam sanctorum per visionem revelatum est? Qui, ut audivimus, in plures partes divisi sunt, dicuntque alii quidem deos esse multos, alii vero pauciores : et de hoc quotidie disceptare solent et contendere. An vel ex his eos nunquam condemnare potuisti? Væ horum impudentiæ, væ horum stultitiæ. Deserto enim et relicto Deo conditore omnium, deos plures colunt, Christumque cum sit sermo Dei falso traducunt, quod dixerit se Filium Dei esse. Nonne hunc Judæi interrogaverunt dicentes, « Tune es Filius Dei? » et negavit, dixitque : « Vos dicitis. » Verumtamen ab Adeth (1) usque in hoc tempus quidnam tibi scribam? quid redarguam? quid doceam? Quod scilicet unus sit Deus, creator cœli et terræ : quemadmodum et ipse dixit : « Ego sum Deus, et consortem divinitatis non habeo. » Bene tamen hoc deprehendimus; non enim, quantum audio, rudis et indoctus es, nisi quod corporis tui te vicit cupiditas. Nosti nimirum, an mundus principio et substantia careat? et sufficiant hæc. Prudentem vel unica servabit oratio. Et hæc quidem per litteras,

A λυποῦμαι καὶ ἐγὼ ὁποῦ οὐδὲν σε γινώσκω. Καὶ παρακαλῶ τὸν Θεὸν, ὡς ἁμαρτωλὸς, ἵνα σε ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὸ σκότος καὶ τὴν ἀπώλειαν ἣν ἐποίησας. Καὶ παρακαλῶ σε, μετανόησον, κλαῦσον, στέναξον, ὅτι ὁ Θεὸς ἐλεήμων ἐστί. Νὰ ἠξεύρῃς, ὅτι τὸ κακὸν αὐτὸ, οὐδὲν τὸ ἔπαθες ἐσὺ μόνος, ἀλλὰ καὶ ἅγιοι, καὶ προφῆται, καὶ ἄλλοι μεγάλοι ἄνθρωποι ἔσφαλαν τὸν Θεόν. Καὶ πάλιν συνεχώρησεν αὐτοῖς, καθὼς λέγει καὶ ὁ Θεὸς μὲ τὸ στόμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον· « Ἕτοιμός εἰμι νὰ δέξωμαι τὸν μετανοοῦντα. » Ἰσάζει καὶ ὁ προφήτης μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγει, « Εἴ τις μετανοήσει εἰς τὰ ἔσφαλε τὸν Θεὸν, ὡς ἀναμάρτητός ἐστιν. » Ἐὰν γοῦν ἔσφαλες καὶ σὺ ὡς ἄνθρωπος, οὐδὲν ξένον. Ἀλλὰ πάλιν μετανόησον, καὶ πλῦνον τὴν
B καρδίαν σου, ὅπως σὲ δέξηται ὁ Θεὸς ὡς εὔσπλαγχνος. Ἐὰν γὰρ οὐδὲν ἥμαρτεν ὁ ἄνθρωπος, πῶς ἠθέλαμεν ἠξεύρειν, ὅτι ὁ Θεὸς συμπαθής ἐστιν; Ἀλήθεια τὰς γραφὰς τὰς ἔγραψας καὶ ἀπέστειλας, οὐδὲν ἦσαν πρὸς τὴν γνῶσίν σου, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὴν τιμήν σου. Ὅμως διὰ ὄρεξιν τὸ ἐποίησας, καὶ ἐκατηγόρησας τὸν προφήτην, καὶ διέβαλες αὐτὸν, ὡς καὶ σὺ γινώσκεις. Οὐκ οἶδας τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν προφήτην, ὅτι « Πάντα ἐποίησα διὰ σὲ, καὶ σὲ δι' ἐμέ. » Εὔχομαι τῷ Θεῷ, ἵνα οὐδὲν σε εὕρῃ ὁ θάνατος εἰς τὴν ἀπώλειαν. Διὰ τὸν Θεὸν εἰπέ μοι, τί ἀγαθὸν εἶδος εἰς τοὺς Χριστιανούς; φαντάζονται γὰρ ὅτι δοξάζουσι τὸν Χρι-
C στὸν, καὶ αὐτοὶ ὑβρίζουν τὸν καὶ λέγουν ὅτι Θεός ἐστι, καὶ Υἱὸς Θεοῦ· ἐχάωσαν τὴν ὁδὸν τὴν ἀληθινὴν, καὶ παραδέρνουν, καὶ ἔπεσον εἰς νόσημα ἀνίατον. Οὐδὲν πρέπει οἷος ἔνι Μουσουλμάνος ὀρθόδοξος, ἵνα τοὺς καταρᾶται, ἀμὴ νὰ τοὺς εὔχεται, καθὼς τὸ λέγει ὁ Θεὸς καὶ ὁ προφήτης. Πάλιν δὲ λέγω σε, τί εἶδες, καὶ ἐπλανήθης καὶ ἐκοινώνησας εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν; Λέγουσιν ὅτι προσκυνοῦσι τρία πρόσωπα, Πατέρα καὶ Μητέρα καὶ Υἱόν. Τίς τὸ εἶδεν, ἢ τίς τὸ ἤκουσεν, ἢ ποῖος προφήτης τὸ ἐδίδαξεν, ἢ ποῖος ἅγιος τὸ εἶδεν εἰς ὀπτασίαν; Καθὼς καὶ ἀκούομεν, ὅτι ἐμερίσθησαν εἰς πολλὰ μέρη. Καὶ λέγουν οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς, οἱ δὲ ὀλίγους. Καὶ ἕνεκεν τούτου καθ' ἑκάστην ἡμέραν διαλέγονται καὶ κρίνονται.
D Κἂν ἀπὸ τούτου οὐδὲν τοὺς κατεγνώσθης. Οὐαὶ τὴν ἀναισχυντίαν των, οὐαὶ τὴν μωρίαν των, ὅτι ἀπέλυκαν τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν τῶν πάντων, καὶ λατρεύουσι θεοὺς, καὶ τὸν Χριστὸν ὅπου ἔνι Λόγος Θεοῦ διαβάλλουν, ὅτι εἶπεν ἔνι Υἱὸς Θεοῦ. Οὐδὲν τον ἠρώτησαν οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι « Σὺ εἶ Υἱὸς Θεοῦ; » Καὶ ἠρνήσατο, καὶ εἶπεν ὅτι « Ὑμεῖς τὸ λέγετε. » Ὅμως ἀπ' Ἐδῶ ἕως αὐτοῦ, τί σε θέλω γράφειν, τί σε θέλω παραστήσειν, τί σε θέλω διδάξειν, ὅτι ἔνι εἷς Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Καθὼς εἶπεν, ὅτι Ἐγώ εἰμι Θεὸς, καὶ οὐδὲν ἔχω σύντροφον εἰς τὴν θεότητα. Ἐξεύρο-

(1) Locus obscurus, librariorum, ut videtur, incuria depravatus. Videtur autem per Ἐδῶ, Adeth intelligendus, Ismaelitarum propheta, vel Huth, qui primus Ismaelitarum litteras didicit.]

μεν καλά, ὅτι οὐδὲν ἦσαι ἄγνωστος καὶ ἰδιώτης, καθὼς ἀκούω. Ἀμὴ ἐνίκησέ σε ἡ ὄρεξις τοῦ σώματός σου. Ἐξεύρεις καλά, ὁ κόσμος ἀνυπόστατος ἔνι, καὶ ἀρκεῖ σοι ἕως τοῦ νῦν. Τὸν φρόνιμον εἷς λόγος σώζει τόν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐγγράφως, ἀγράφως δὲ τάδε· ὅτι πῶς ἐστι δυνατὸν, τὸν Θεὸν υἱὸν ἔχειν ἄνευ γυναικός; καὶ εἴπερ ὁ Θεὸς ἔχει υἱὸν, δυνατόν ἐστι γενέσθαι σχίσμα μέσον τῶν δύο. Καὶ ὅτι, πῶς ἐστι δυνατὸν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον, καὶ τίνι τρόπῳ ἐγένετο ἄνθρωπος; Καὶ ὅτι, εἰ ἦν Θεὸς ὁ Χριστὸς, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἔσωσε ἄνθρωπον ψιλῷ τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὥσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσι; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, πῶς ἔπαθεν; Οὐ γὰρ πάσχει Θεός. Καὶ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ παραβάντες τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, καὶ διὰ τοῦτο ἄξιοι κατηγορίας εὑρισκόμενοι, μᾶλλον κατηγοροῦσι τοὺς Μουσουλμάνους ἀποδοχῆς ὄντας ἀξίους. Καὶ ὅτι τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα καταγεγραμμένον ἦν ἐν τῷ Παλαιῷ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐπαινέσαντος τοῦτο τοῦ Χριστοῦ, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐξέβαλον αὐτό. Μὴ μόνον δὲ ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν αἰώνων, ἐν τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ εὑρίσκεται καταγεγραμμένον. Καὶ ὅτι ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ εὑρίσκεται.

A illa autem absque litteris nuntiata sunt. *Qua ratione fieri potest, ut Deus Filium habeat sine muliere? Quod si Deus Filium habuerit, dissidium sane aliquod inter ipsos oriri poterit. Quomodo item possibile est, ut Deus homo fiat? Quo denique modo homo factus est? Insuper, si Christus Deus erat, et Dei Filius, cur non hominem nudo verbo servavit, sed quasi impotentia impeditus homo factus est, et mortuus est, ut hominem salvaret, juxta Christianorum sententiam? Quod si Deus erat, quomodo passus est? Deus enim pati non potest. Cumque Christiani Mosaicam legem transgrediantur, et propter hoc merito accusandi sint, ipsi tamen Musulmanos, qui potius laudem merebantur, incusant. Sed et ipsius Mahometi nomen et in Veteri Testamento, et in Evangelio,*
B *etiam Christo hoc commendante, descriptum erat; Christiani vero illud ejecerunt. Imo non in his tantum, sed etiam ab æterno in dextra divini throni parte scriptum invenitur. Postremo Musulmanorum fidem ab ipso Abrahamo originem traxisse, certis argumentis deprehenditur.*

Μηδεὶς (α) τὴν τῶν κατὰ τοῦ Μωάμεθ λόγων ἐλευθερίαν καὶ ἁπλῆν οἱονεί τινα σκοπῶν σύνθεσιν, ἀδυναμίαν ἢ ἀμουσίαν οἰηθήτω τοῦ θειοτάτου βασιλέως, πρὸς τὸ τὸν λόγον λογικώτερον ἐκθεῖναι. Διὰ γάρ τοι τοὺς τοιούτους τῆς εὐσεβείας λόγους ἀντιῤῥητικοὺς εἶναι, καὶ ὀνομάζεσθαι πρὸς αὐτὸν, ὡς εἴρηται, τὸν Μωάμεθ καὶ τοὺς αὐτοῦ ὁμοφύλους τε καὶ συνασπιστὰς καὶ θεράποντας, βαρβάρους ὄντας, καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων σοφίας, οὐ μὴν γὰρ γλώττης ἀμοίρους σχεδὸν ἁπλοϊκώτερον ἐξετέθησαν, ὡς ὁρᾷν οἱ τοῖς τοιούτοις λόγοις ἐντυγχάνοντες ἔχουσι. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν καινὸν, εἰ τῶν ἑτέρων κατὰ συνθήκην ἀπᾴδει συγγραμμάτων αὐτοῦ.

Nemo sermonum adversus Mahometen dictionem humilem et prorsus simplicem mente revolvens divinissimum imperatorem ob ignorantiam operis sui materiam negligentius tractasse suspicetur. Cum enim piorum ejusmodi sermonum scopus sit Mahometis ejusque asseclarum confutatio, qui, utpote homines
C *barbari, Græcorum philosophiæ, imo linguæ sunt ignari, ideo simpliciori stylo expositi sunt, quod intelligent qui in talibus versantur, et nemini mirum videbitur, si horum sermonum dictio a dictione cæterorum ejusdem auctoris operum differt.*

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΩΤΗ.

Ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ τέλειος Θεός ἐστι, καὶ Θεὸς ὢν γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς οἱ θεηγόροι προφῆται διακελεύονται.

Μέγας ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν. Ἀπ' ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Μελετίου μοναχοῦ πρὸς σὲ τὸν φρονιμώτατον καὶ συνετώτατον Σαμψατὴν Ἰσφαχανήν.

Τὰ παρὰ σοῦ πεμφθέντα μοι γράμματα δεξάμενος, ἔγνων ὅσα ἐβούλου μὲν πρός με εἰπεῖν, ἐάνπερ ἦν δυνατὸν ἀλλήλοις ὁμιλῆσαι· τοῦ καιροῦ δὲ τοῦτο κωλύοντος, ἐξ ἀνάγκης ἔγραψας ὅπερ ἐβούλου, ἀντέγραψα δὲ κἀγὼ πρὸς σὲ, καὶ ἀπελογισάμην περὶ πάντων κατὰ τὸ δυνατόν μοι, καὶ ἐξεδεχόμην ἀπολογίαν ἔγγραφον ἀπὸ σοῦ. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀντεστράφη πρός με ἡ πρὸς σέ μου ἀπολογία, ἄνευ τοῦ ὁπωσοῦν μηνύματος ἢ γραφῆς· καὶ ἐθαύμασα μεγάλως, ἀναλογιζόμενος κατ' ἐμαυτὸν ἄλλα ἐπ' ἄλλοις ἐπὶ τῷ γεγονότι. Ἐλθόντος δέ τινος ἀπὸ τῶν αὐτόθι, εἰπόν μοι ὅτι

APOLOGIA PRIMA.

Quod Christus Filius Dei sit, et Deus verus et perfectus, quodque Deus exsistens homo factus sit, juxta theologorum et prophetarum testimonia.

D Magnus est Deus Christianorum. Meletius monachus humilis et exilis prudentissimo et sapientissimo Sampsati Isphachani.

Cum litteras tuas, quas ad me misisti, accepissem, intellexi quam multis mecum colloqui cupias, si mutua conversatione frui liceret. Temporis vero opportunitate hoc non admittente, necesse fuit scriptis hoc, quod cupiebas, exsequi. Verum et ipse jam ante rescripsi, et de omnibus, quibus accusas nos, pro virili defendi, et Apologiam abs te scriptam exspectavi hactenus; sed frustra. Non multo autem transacto tempore, mea, quam tibi scripseram, Apologia, ad me reversa est sine omni indicio et responsione. Miratus sum hoc vehementer, multa et diversa de hac re mecum conside-

(a) Hæc ab epistola Sampsatis distinguenda sunt, deerant in interpretatione Latina. EDIT. PATR.

rans. Quidam vero a vobis huc pervenientes retulerunt mihi, quod cupias responsionem hanc vel apologiam huc non remissam esse, pœnituisse enim te facti. Præterea et hoc addiderunt, quod dicas, Quomodo possibile est Deo esse Filium sine muliere? Si enim Filium habet, en dissidium et factio inter ipsos est. Quomodo etiam possibile est, ex Deo hominem fieri? item, Qua ratione cum Deus fuerit, homo factus est? Præterea, quod si Christus Deus erat et Dei Filius, cur non hominem vel nudo aut solo verbo servavit, sed quasi impotentia impeditus, homo factus est, mortemque subiit ut hominem salvaret? Insuper, si Deus erat, quomodo passus est? Deus enim non patitur. Denique quod nos qui Christum profitemur, transgrediamur et solvamus legem Mosaicam, incusemus vero et damnemus vos, ut qui impie et falso eamdem observetis. Fieri itaque, ut nos qui accusationem merueramus, vos ipsos qui laudem meruistis, condemnemus. Item, quod et Christus de Mahomet vaticinatus sit, ipsumque commendaverit; quodque nomen ejus et in veteri Mosis lege et in Evangelio descriptum Christiani cum multis aliis ejecerint. Sed et hoc hi iidem addiderunt, quod cupias apologiam nostram copiosiorem et puriorem haberi. His itaque cognitis, instilutum tuum comprobavi. Quicunque enim veritatem inquisiverit, eamdem invenit. Musulmani enim interdicere solent, ne quidam illorum cum Christianis disputent; nimirum ob hoc, quantum videre est, ne mutuis disceptationibus exercitati, puram veritatem agnoscant. Christiani contra cum animi fiducia innitentes puræ suæ fidei, et rectis, probatis verisque, quæ observant, dogmatis, nullos omnino suorum impediunt, sed singuli illorum confidenter et libere cum omnibus, quibuscunque libuerit, disputare solent. En igitur juxta animi tui sententiam, defensionem meam quoad potero instituam, ea scilicet edisserens, de quibus ad nos scribens dubitavisti et interrogasti. Atqui hæc tua sunt, o bone Sampsates, verba. Ego vero quid dicere aut loqui velim, et unde orationis sumere initium, non video : veritus, ne tibi simile quiddam, quod his qui oculis laborant, contigerit. Hi enim cum visus sint imbecillioris, solis radios lumenque aversantur, et in tenebris potius desidere gaudent. Ita etiam tibi veritatis et justitiæ verba audienti contingit. Veritatem enim aversaberis, odioque habebis, multo potius cupiens in vanis his, quibus nunc immersus es, tenebris desidere, sicut et illi de quibus modo diximus. Quod tamen ne fiat, deprecor. Verumtamen innata illa tibi, quam Deus concessit, judicandi cognitione, disciplinis quoque et institutione honesta, qua institutus es, insuper honesta et integra, quam tibi multi tribuunt, conscientia (quæ omnia te in veritatis viam inducere possunt) freti, hunc laborem suscepimus. Nec enim multorum et variorum hæc est cognitio. Nunc autem, ut ipse vides, ad te scribo,

A ἀπεδέχου, ἵνα μὴ ἀπεστέλλετο ἐνταῦθα ἡ γραφὴ καὶ ἀπολογία ἐκείνη. Μετεμελήθης γὰρ, εἶπον δὲ καὶ τοῦτο οἱ αὐτοὶ, ὅτι λέγεις, Πῶς ἐστι δυνατὸν τὸν Θεὸν ἔχειν υἱὸν ἄνευ γυναικός; εἰ γὰρ υἱὸν εἶχεν ὁ Θεὸς, ἰδοὺ σχίσμα καὶ στάσις ἐν μέσῳ αὐτῶν. Καὶ πῶς ἐστι δυνατὸν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον; Καὶ τίνι τρόπῳ Θεὸς ὢν, γέγονεν ἄνθρωπος; Καὶ ὅτι, εἰ ἦν Θεὸς ὁ Χριστὸς, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, πῶς οὐχ ἔσωσε τὸν ἄνθρωπον ψιλῷ λόγῳ, ἀλλ' ὥσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, πῶς ἔπαθεν; Οὐδὲ γὰρ πάσχει Θεός. Καὶ ὅτι ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ παρέβημεν, καὶ κατελύσαμεν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, κατηγοροῦμεν δὲ καὶ κατακρίνομεν ὑμᾶς ὡς δῆθεν κακῶς καὶ πεπλανημένως κρατοῦντας. Καὶ κατα-
B κρίνομεν ἡμεῖς, οἱ ἄξιοι κατηγορίας, ὑμᾶς τοὺς ἀξίους ἐπαίνου. Καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς προεῖπε περὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἐπῄνεσεν αὐτὸν, καὶ γεγραμμένον εὑρίσκετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ τοῦ Μωσέως παλαιῷ, καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐξέβαλον αὐτὸ μετὰ τῶν ἄλλων. Εἶπον καὶ τοῦτο οἱ ἐλθόντες, ὅτι ἀπεδέχου, ἵνα ἡ πρός σέ μου ἀπολογία εὑρίσκετο πλατυχωτέρα καὶ καθαρωτέρα. Τοῦτο γνωρίσας ἐγὼ, ἀπεδεξάμην σου τὸν τρόπον. Πᾶς γὰρ ὁ μετὰ σπουδῆς ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εὑρίσκει αὐτήν, οἱ δὲ Μουσουλμάνοι ἐμποδίζουσιν, ἵνα διαλέγωνταί τινες ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς ἔοικε, μή ποτε διαλεγόμενοι πρὸς ἀλλήλους, γνῶσι καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ θαῤῥοῦντες εἰς τὴν
C καθαρὰν πίστιν αὐτῶν, καὶ εἰς ἅπερ κρατοῦσιν ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ δόγματα, οὐδ' ὅλως ἐμποδίζουσί τινας ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ πάσης ἀδείας καὶ ἐξουσίας εἷς ἕκαστος αὐτῶν διαλέγεται μετὰ πάντων ὧν βούλεται· καὶ ὀρέγεται. Καὶ ἰδοὺ κατὰ τὴν σὴν θέλησιν μέλλω ἀπολογήσεσθαι κατὰ τὸ δυνατόν μοι, περὶ ὧν τότε ἔγραψας, καὶ ὧν κατὰ τὸ παρὸν ἐζήτησας καὶ ἠρώτησας. Ταῦτά σου τὰ ῥήματα, ὦ καλὲ Σαμψάτην, ἐγὼ δὲ τί μέλλω εἰπεῖν καὶ λαλῆσαι, καὶ πόθεν ἄρξασθαι, οὐ γινώσκω, ἐνθυμούμενος τὸ τῶν ὀφθαλμιώντων, μή ποτε καὶ ἐν σοὶ γένηται, ἐκεῖνοι γὰρ ἀσθενεῖς ἔχοντας τὰς ὄψεις, τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ἀποστρέφονται, καὶ ἐν τῷ σκότει μᾶλλον ἀναπαύονται. Οὕτω καὶ σὺ αὐτὸς ἀληθείας ἀκούσας ῥήματα καὶ δικαιοσύνης, τὴν μὲν ἀλήθειαν
D ἀποστραφῆναι μέλλεις, καὶ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας μισῆσαι, καὶ ἐπὶ τὸ μάταιον σκότος, ἐν ᾧ εὑρίσκῃ νῦν ἐπαναπαυθῆναι μᾶλλον, ὥσπερ ἐκεῖνοι, ὅπερ ἀπεύχομαι. Ὅμως θαῤῥήσας εἰς τὴν φυσικὴν γνῶσιν ἣν παρὰ σοὶ Θεὸς ἐδωρήσατο, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν μάθησιν καὶ παίδευσιν ἣν ἐδιδάχθης, ἔτι δὲ καὶ ὀρθὴν καὶ καλὴν συνείδησιν, ἣν παρὰ πολλῶν ἔχειν μεμαρτύρησαι, ἅτινα ὁδηγῆσαί σε πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ὁδὸν (οὐ γὰρ τῶν πολλῶν ἡ γνῶσις) ἤδη ὡς ὁρᾷς γράφω σοι, καὶ οἷον ἀμνημονήσας τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας στενὸν, καὶ τὸ τῆς ἀμαθίας καὶ ἀγροικίας ἀσθενὲς, ἠβουλήθην ἀπολογίσασθαι καὶ δεῖξαι πρὸς σὲ, περὶ ὧν ἐζήτησας καὶ ἠρώτησας, ἀφ' ὧν ἤκουσά τε καὶ ἐδιδάχθην, ἀνοιγέντων τῶν ὀφθαλμῶν μου Θεοῦ συνάρσει, ἐπι-

στραφέντος ἀπὸ τῆς ματαίας καὶ πατροπαραδότου A θρησκείας πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ καὶ ἀμώμητον τοῦ Χριστοῦ πίστιν, καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν. Παρακαλῶ τοίνυν ἀκούειν συνετῶς. Οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ μέλλω λαλήσειν πρὸς σέ, οὐδὲ ἐξ ὧν ὑμεῖς οὐ παραδέχεσθε, ἀλλ' ἀπὸ τῶν βίβλων ὧν πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ὁμολογοῦσιν εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἁγίας Γραφάς, καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένας. Σκέψαι τοίνυν, μή ποτε πάθῃς παρόμοιον τοῖς ἱσταμένοις ἐπάνω θησαυρῶν, καὶ μὴ γινώσκουσιν ἔνθα ἵστανται, καὶ τί ἐστι πλησίον τούτοις. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι σχεδὸν ἐν ταῖς ἑαυτῶν χερσὶν ἔχουσι τὸν μέγαν πλοῦτον, ἀπὸ δὲ ἀγνοίας τούτων κεναῖς ἀπέρχονται ταῖς χερσί, καὶ τοῖς ἱσταμένοις μέσον ποτίμου καὶ διειδεστάτης βρώσεως, καὶ ἀπερχομένοις διψῶσιν. Ἀλλὰ γενοῦ ὅμοιος τοῖς κοπιῶσι καὶ ἱδροῦσιν, ἵνα τὸν B κεκρυμμένον καὶ ἀφανῆ θησαυρὸν ἐκβάλωσι καὶ κερδήσωσι, καὶ ἐπεὶ τὰ τοῖς ἀσεβέσι καὶ ἀμαθέσιν ἀγνοούμενα Θεοῦ λόγια ἤδη πρὸς τὸ παρὸν ἐγχειρίζονταί σοι, πρόσεξον ἵνα μετὰ μεμεριμνημένου σκοποῦ καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως διέλθῃς αὐτά, καὶ ἐμπλησθῇς θείας γνώσεως καὶ ἀληθείας. Μεγάλη γάρ ἐστιν ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις, καὶ μέγα μυστήριόν ἐστι τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ σαρκώσεως ἡ ὑπόθεσις.

et quasi oblitus ingenii mei, tenuitatis et inscitiæ, rusticitatisque, qua premor, rationem Apologiæ nostræ reddere institui, et ostendere ea tibi, de quibus dubitando interrogavisti, quorum cognitionem ipse auribus percepi et animo edoctus sum, Dei auxilio nimirum oculis meis apertis, meque a vana, perversa, a patribus tradita superstitione ad sinceram et inculpatam Christi fidem et veritatis viam converso. Hortor itaque, ut attentus audias. Nihil enim ex me dicturus sum, neque ex his quæ a vobis non recipiuntur, sed eorum utar librorum testimoniis, quos omnes Musulmani pro veris et sacrosanctis Scripturis a Deo datis agnoscunt et fatentur. Fac igitur, ne tibi idem contingat, quod iis qui thesauris in terram defossis insistentes, cuinam rei insistant, et quidnam ipsis proximum sit, non intelligunt. Hi enim ingentes divitias tantum non in manibus habentes, propter ignorantiam harum vacuis discedunt manibus. Vel ne his similis fias, qui dulcissimæ potatu et limpidissimæ assistentes scaturigini, sitibundi tamen discedunt. Quia potius laboriosos illos et sudantes imitare, qui in hoc sunt, ut defossum illum et absconditum thesaurum effodiant, et lucro ditentur. Tunc etenim, quæ impiis et indoctis ignota sunt, Dei oracula in præsentiarum tibi revelata, ceu in manus tradentur. Attende igitur, ut scopo et proposito diligenter considerato, et diligenti simul investigatione hæc nostra legas, ut divina scientia simul et veritate implearis. Magna est enim Christianorum fides, et magnum mysterium est Christi Filii Dei incarnationis negotium.

α'. Εἶπας, Πῶς ἐστι δυνατὸν τὸν Θεὸν ἔχειν υἱὸν C ἄνευ γυναικός; Καί, Πῶς ἐστι δυνατὸν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον; Τίς δὲ τῶν ἁγίων ἐδίδαξε τὴν τοσαύτην ἀσέβειαν; Ἢ ποῖος τῶν προφητῶν ἐν ὀπτασίᾳ τοῦτο ἐθεάσατο; Καὶ σὺ μὲν ταῦτα· ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὕτως· Ὅτι μὲν Θεός ἐστιν ὁ ποιητὴς πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, ἐδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν· τί δέ ἐστι Θεός, οὔτε ἐδιδάχθημεν, οὔτε ἐγνώκαμεν, ἀλλ' οὔτε ὅλως ἐπὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀνέβη τοῦ τοιούτου ἀσεβήματος ἡ ἐξέτασις. Καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ Θεός ἐστι, τοῦτο καὶ ἐδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν. Πῶς δέ ἐστιν ἡ τούτου γέννησις, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν, οὔτε ἐδιδάχθημεν, ἀλλ' οὔτε ἐξετάζειν μέλλομεν αὐτὸ εἰς τὸν αἰῶνα, ὡς ἀσεβὲς καὶ D ἀπόβλητον τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεώς τε καὶ καταστάσεως. Ἀλλ' ἐπίσης φρονοῦμεν ἀγνοεῖσθαι καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις τὸ τοιοῦτον ὑπὲρ φύσιν μυστήριον. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἐδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν· τὸ δὲ ὅπως, οὐ γινώσκομεν, ἀλλ' ὥσπερ ἀγνοοῦμεν τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ γέννησιν, οὕτως ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς Μαρίας τῆς Παρθένου. Ὑμεῖς δὲ οἱ γινώσκοντες τὸ τοῦ Θεοῦ ἀδύνατον, λέγετε γάρ, ὅτι Πῶς ἐστι δυνατὸν ἔχειν Υἱὸν τὸν Θεόν; πάντως ἐξ ὧν λέγετε, γινώσκειν μέλλετε καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατόν. Καὶ διδάξατε ὑμεῖς οἱ πολλὰ εἰδότες ἡμᾶς τοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀγροίκους, τίς

1. Quomodo, inquis, possibile est Deo esse Filium sine muliere? Quomodo item Deus homo fieri potest? Quis denique sanctorum hanc docuit tantam impietatem, aut quisnam prophetarum hoc per visionem conspexit? Et hæc quidem tu dicis; quibus nos sic respondemus. Quod Deus creator sit omnium visibilium et invisibilium, didicimus etiam nos, cognoscimus, credimus et fatemur; quid vero Deus sit, neque edocti sumus, neque intelligimus, imo ne in animum quidem incidit hujus impietatis inquisitio. Similiter Christum et Filium et Verbum Dei esse, Deumque ipsum, didicimus, cognoscimus, credimus et confitemur: qualis vero illius sit generatio, nos nec scimus, nec edocti sumus, neque etiam in æternum hoc inquirere volumus, ceu impium, et a Christiana fide et religione quam maxime alienum. Quin æquanimiter sentimus et ab angelis et ab hominibus illud omnem naturam excedens mysterium ignorari. Atque eadem nobis de incarnatione illius est sententia. Quod enim homo factus sit, et edocti sumus, et cognoscimus et credimus. Quomodo autem homo factus sit, ignoramus. Sed quemadmodum ignoramus illius ex Deo et Patre generationem, sic etiam eam qua ex matre sua sancta Maria virgine natus est, nobis incompertam esse fatemur. Vos vero, qui quid Deo impossibile sit, intelligitis (dicitis enim, Quomodo possibile est ut Deus habeat Filium?) eadem certe ratione qua hoc dicitis, quid etiam Deo possibile sit, intelligetis. Vos igitur multarum rerum scientia præditi, docete nos indoctos et rudes, quænam Dei

natura sit, et quænam sit illa possibilitas simul et A impossibilitas, ut nos juxta vestram sententiam in perditione viventes ab interitu eripiatis. Edissere igitur nobis, quid Deus sit et Dei natura; tunc et ego, quænam Filii et Verbi Dei sit generatio, exponam. Et licet fortasse audaculi quidam et perfrictæ frontis homines de hac re dixerint, quidquid ipsis in mentem venerit, fatebor tamen ipse nostram in hoc negotio ignorantiam. Verumtamen hac me, qua ipse teneor, dubitatione libera. Vos enim, qui dicere soletis, Qua ratione possibile est ut Deus Filium habeat absque muliere? intelligere videmini aut tales esse, qui intellecturi sint exactissime, quomodo Christus ex muliere natus sit sine virili opera; et quod illo est manifestius, quomodo Adam homo factus sit sine viro et femina: B verum ut et Eva ex viro quidem, sed absque muliere creata sit, idque non juxta naturæ legem constitutam, quam post transgressionem a Domino acceperunt, verum diversa quadam ab hac ratione, nobis qui Christum fatemur prorsus incognita, sed soli Deo nota. Quod si autem hoc deprehendere nulla humana ratio potest, quid, quæso, incassum laborantes Musulmani nos de iisdem accusant, quæ nec ipsi intelligunt nec noverunt, sed tantum a veritate aberrare videntur, quantum cœlum a terra distat? Verum Scripturarum ignorantia in hujusmodi errores inciderunt. Mosis enim libros et Davidis psalterium, insuper et prophetarum scripta, sed et ipsum Christi Evangelium, omnia, C inquam, hæc sancta, justa, vera et bona esse dicunt et confitentur (ut et revera sunt), fatentur autem solis verbis, quæ autem in his dicuntur, non intelligunt. Et quemadmodum fieri solet, cum auditis angelos egregie et suavissimis sonis Deum celebrare, ea quidem quæ dicuntur ab his amore et laudibus prosequimini, quis vero dictorum sensus sit non intelligitis. Sic in omnibus hisce libris facere soletis, ut ea quidem quæ in his scripta continentur, laudibus vehatis, quid vero dicatur, ignoretis. Quamobrem? Quia nunquam de his solide edocti estis. Christiani vero partim in ecclesiis congregati, partim singuli domi suæ quotidie sacros libros perlegunt, et sic tandem temporis diuturnitas, assidua lectio, et diligens in- D vestigatio exposuit docuitque illos omnem veritatem. Cum igitur ignores ea quæ Christi sunt, putas etiam, quod nemo sanctorum de illo locutus sit, et nullus prophetarum de hoc vaticinatus; eaque a nobis, quos omni patrocinio destitutos arbitraris, audire desideras. Audi igitur quod quæris, et attente quæ dicuntur considera.

ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τί τὸ δυνατὸν, καὶ τί τὸ ἀδύνατον αὐτοῦ, ἵνα σώσητε ἡμᾶς, τοὺς ἐν ἀπωλείᾳ, ὡς ὑμεῖς λέγετε, ζῶντας. Λέξον μοι σὺ, τί ἐστι Θεὸς, καὶ Θεοῦ φύσις. Κἀγὼ σοι ἐρῶ, πῶς ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ γέννησις. Εἰ δ' ἴσως τινὲς τολμητίαι καὶ αὐθάδεις εἴπωσιν, ὅπερ ἂν ἀναβῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, ἐγὼ ὁμολογήσω τὴν περὶ τοῦ τοιούτου πράγματος ἡμετέραν ἄγνοιαν· ὅμως θεράπευσόν μου τὴν ἣν ἔχω ἀπορίαν. Ὑμεῖς γὰρ οἱ λέγοντες, Πῶς ἐστι δυνατὸν ἔχειν τὸν Θεὸν υἱὸν ἄνευ γυναικός; γινώσκειν μέλλετε ἀκριβῶς, πῶς ἐγεννήθη ὁ Χριστὸς ἐκ γυναικὸς ἄνευ ἀνδρός· καὶ ἔτι τούτου σαφέστερον, πῶς ὁ Ἀδὰμ ἐγένετο ἄνθρωπος ἄνευ ἀνδρός τε καὶ γυναικός. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὔα ἐξ ἀνδρὸς μὲν, ἄνευ δὲ γυναικὸς, καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἣν ἔλαβον μετὰ τὴν παράβασιν, ἀλλ' ἑτέρῳ τρόπῳ, ὃ παρ' ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς ἐστιν ἀγνοούμενον, παρὰ δὲ μόνῳ τῷ Θεῷ γινωσκόμενον. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι πάσῃ ἀνθρωπίνῃ γνώσει, τί ματαιοπονοῦντες οἱ Μουσουλμάνοι κατηγοροῦσιν ἡμῶν, εἰς ἃ οὔτε οἴδασιν οὔτε γινώσκουσιν, ἀλλὰ μακράν που εὑρίσκονται τῆς ἀληθείας, ὅσον ἡ γῆ τοῦ οὐρανοῦ; ἀπὸ γὰρ τοῦ μὴ γινώσκειν αὐτοὺς τὰς Γραφὰς ἐνέπεσον εἰς αὐτά. Τὰ γὰρ Μωσαϊκὰ βιβλία καὶ τὸ τοῦ Δαβὶδ ψαλτήριον, ἔτι δὲ καὶ αἱ τῶν προφητῶν Γραφαὶ, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, τὰ πάντα καὶ ἅγια, καὶ δίκαια, καὶ ἀληθῆ, καὶ καλὰ λέγουσι καὶ ὁμολογοῦσι. Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ὁμολογοῦσι δὲ στόματι μόνῳ, τὰ δὲ λεγόμενα παρ' αὐτῶν ἀγνοοῦσιν. Ἀλλ' ὥσπερ ἵνα ἠκούετε παρὰ τῶν ἀγγέλων ὅτι καλῶς καὶ μετὰ μεγάλης γλυκύτητος καὶ ἡδονῆς αἰνοῦσι τὸν Θεὸν, καὶ τὰ λεγόμενα παρ' ἐκείνων ἐστέργετε καὶ ἐπῃνεῖτε, τί δέ ἐστιν ὃ λέγουσιν ἠγνοεῖτε· οὕτως ἐστὶ καὶ ἐπὶ πάντων τουτωνὶ τῶν βιβλίων, ὅτι τὰ παρ' αὐτῶν γεγραμμένα ἐπαινεῖτε, τί δὲ λέγουσιν οὐκ οἴδατε. Διατί; Ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐδιδάχθητε περὶ αὐτῶν. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ, ποτὲ μὲν εἰς τὰς ἐκκλησίας συναγόμενοι, ποτὲ δὲ ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καθημέραν ἀναγινώσκουσι τὰς βίβλους, καὶ ὁ πολὺς χρόνος, καὶ ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις, καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις ἐφανέρωσε καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἐπεὶ οὖν ἀγνοεῖς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ λογίζῃ ὅτι οὐδεὶς τῶν ἁγίων ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτε προφήτης προεφήτευσε, καὶ ζητεῖς ταῦτα ἀκοῦσαι παρ' ἡμῶν ὡς δῆθεν μὴ ἐχόντων ἀπολογίαν, ἄκουσον περὶ ὧν ζητεῖς, καὶ σκέψαι ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα.

2. Magnus ille Moses in libro Geneseos verbotenus sic dixit: « Dixit Dominus: Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est coram me. Descendens igitur videbo. Abraham vero stabat coram Domino. Et appropinquans Abraham dixit: Numsimul justum perdes cum impio, et erit justus sicut impius? Si fuerint quinquaginta justi in urbe, nonne remittes illi propter quinquaginta justos? Nequaquam hoc facies, qui judicas omnem terram. Dixit

β'. Ὁ μέγας ἐκεῖνος Μωσῆς ἐν τῇ βίβλῳ τῆς γενέσεως οὑτωσὶ κατὰ λέξιν εἴρηκεν· « Εἶπε Κύριος, Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας πεπλήθυνται πρός με, καταβὰς ὄψομαι. Ἀβραὰμ δὲ ἦν ἑστηκὼς ἔναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ εἶπε, Μὴ συναπολέσῃς δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής; Ἐὰν ὦσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, οὐκ ἀφήσεις αὐτὴν ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων; Μηδαμῶς ποιήσῃς τοῦτο, ὁ κρί-

νων πᾶσαν τὴν γῆν. Εἶπε δὲ Κύριος· Ἐὰν εὕρω ἐν A Σοδόμοις πεντήκοντα δικαίους, ἀφήσω πάντα τὸν τόπον δι' αὐτούς. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀβραάμ, εἶπε, Νῦν ἠρξάμην λαλῆσαι πρὸς τὸν Κύριόν μου· ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός· καὶ ἐὰν εὑρεθῶσι τεσσαράκοντα πέντε; Καὶ εἶπε ὁ Κύριος, Ἐὰν εὑρεθῶσι τεσσαράκοντα πέντε, ἵνα ἀφήσω τὴν πόλιν. » Καὶ διαλεγόμενος Ἀβραάμ, κατῆλθε μέχρι καὶ τῶν δέκα. Εἶτα λέγει Μωσῆς, καὶ ἀπῆλθε Κύριος, ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. » Βλέπεις πόθεν ἤρξαντο καταμικρὸν ἀναφαίνεσθαι τὰ τοῦ Χριστοῦ; τοῦ γὰρ δικαίου οἱ ὀφθαλμοὶ ἠδύναντο γνῶναι τὸν Θεόν, κἂν ἐν δουλικῷ ὑπῆρχε τῷ σχήματι. Πρόσσχες γοῦν, πῶς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐδέποτε ἐφάνη ἐν ὁράσει προφητῶν ὡς ἄνθρωπος, διότι οὐκ ἐγένετο ἄνθρωπος. B Ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἐφαίνετο ἄλλως, ποτὲ δ' ἄλλως. Ἄγγελοι δὲ κατὰ καιροὺς φαίνονται ἐν σχήματι ἀνθρώπων. Ἐξεταστέον οὖν περὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας, τίς ἦν ὁ ὀφθείς; Ἰδοὺ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν, ἐπεὶ ὁ φανεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐφάνη· Ἄγγελος; Καὶ ποίας ἔχεται ἀκολουθίας, πότε Μωσῆς ἢ ἕτερός τις τῶν ἁγίων μνησθεὶς ἀγγέλου, ὠνόμασεν αὐτὸν Κύριον ἢ κριτήν; Τίς γάρ ἐστιν ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, ἢ Θεός; Ἐπεὶ οὖν ἀναφαίνεται, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν φανεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἄγγελος οὐκ ἦν δι' ἃς εἴπομεν αἰτίας, φαίνεται πάντως ἐξ ἀνάγκης, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Διὰ γὰρ τὸ φανῆναι τῷ Ἀβραὰμ ὡς ἄνθρωπον, ἔδειξε τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ σάρκωσιν. Διὰ δὲ τὸ ὀνομασθῆναι αὐτὸν C Κύριον, παρά τε τοῦ Ἀβραάμ, παρά τε τοῦ Μωσέως, καὶ κρίνοντα πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐλεοῦντα ὃν βούλεται, καὶ παιδεύοντα ὃν βούλεται παιδεῦσαι, ἔδειξε τὴν ἑαυτοῦ θεότητα. Θεοῦ γάρ ἐστι τοῦτο ἴδιον, τὸ κρίνειν καὶ ἐλεεῖν καὶ ὀργίζεσθαι, ἀγγέλου δὲ καὶ ἀνθρώπου οὐδαμῶς. Οὐ γάρ ἐστιν τῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ἐὰν εὕρω πεντήκοντα, ἢ καὶ ἔλαττον, ἐάσω τῇ πόλει, ἔδειξε τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Σὺ δὲ πρόσεξον, μή πως ἀκούσας τοῦ Κυρίου λέγοντος, Καταβὰς ὄψομαι, φαντασθῇς ἐπὶ Θεοῦ ταπεινόν τι καὶ ἀνάξιον τῆς αὐτοῦ θεότητος. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων πολλάκις λέγονται τὰ τοιαῦτα ἐπὶ Θεοῦ. Ἐλέχθη δὲ καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτῷ μετὰ τῶν ἀν- D θρώπων συγκατάβασιν.

γ'. Ἔτι δείξας Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ τὰ τέσσαρα μέρη τῆς γῆς, εἶπε, « Σοὶ δώσω τὴν γῆν καὶ τῷ σπέρματί σου, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Ταῦτα τὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ῥήματα, καὶ ἐξεταστέον τί βούλεται ταῦτα. Ἰδοὺ ὡς ὁ Μωσῆς λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς

vero Dominus : Si invenero quinquaginta justos in Sodomis, remittam omni loco isti propter hos. Et respondens Abraham dixit : Nunc incepi loqui ad Dominum meum, ego vero terra sum et cinis. Quid si inveniantur quadraginta quinque? Et dixit Dominus : Si invenero quadraginta quinque, remittam civitati. » Et hoc modo colloquens cum Domino Abraham, descendit usque ad decem. Et tunc Moses subjungit : « Et abiit Dominus, postquam cessavit loqui cum Abraham [1]. » Videsne unde cœperint paulatim manifestari, quæ ad Christum pertinent? Oculi enim hominis justi poterant agnoscere Deum, licet in servili forma exsisteret. Attende igitur, quod Deus Pater nunquam apparuit in prophetarum visionibus humana specie, eo quod ipse non est homo factus : sed nunc quidem alia, nunc rursum alia specie apparuit. Angeli vero nonnunquam humana specie apparent. Inquirendum igitur in hac visione fuerit, quisnam is sit qui tunc visus est. Ecce vero, Deus Pater non erat; quia humana forma visus est. Sed angelumne fuisse dices? Sed quam, quæso, decorum hoc erit, si Moses aut alius quispiam sanctorum angeli mentione facta ipsum appellaverit Dominum vel judicem? Quis est alius qui judicat omnem terram, quam Deus? Cum igitur constet, quod is qui humana specie apparuit, nec Deus Pater fuerit, nec angelus, propter eas causas quas modo recensuimus, elucet omnino, idque necessario, quod ille ipse Verbum et Filius Dei fuerit, qui et Deus et homo est. Eo enim facto, quo ipsi Abraham humana specie apparuit, ostendit futuram suam incarnationem. Quod vero Dominus nominatur ab ipso Abraham et Mose, et universæ terræ judex, qui misereatur cujus voluerit, et corrigat quem corrigere fuerit visum, suam in hoc divinitatem demonstravit. Judicare enim, misereri, et irasci, Dei solius est, angeli vero vel hominis nequaquam; neque enim hoc illorum virtutis est, et potentiæ. Cum enim dicit : « Si invenero quinquaginta vel pauciores his, urbi remittam, » potentiæ suæ magnificentiam indicavit. Tu vero caveas interim, ne cum audieris dicentem Dominum : « Descendens videbo, » de Deo humile quidpiam, et illius divinitate indignum imagineris. Nam propter humanæ naturæ imbecillitatem sæpenumero talia de Deo dicuntur. Præterea hoc dictum est, propter futuram illius cum hominibus conversationem.

3. Præterea cum Dominus Abrahæ quatuor totius orbis cardines ostendisset, inquit : « Tibi dabo terram, et semini tuo, et multiplicans multiplicabo semen tuum sicut astra cœli, et sicut arenam jacentem in littore maris, quoniam patrem multarum gentium constitui te, et benedicentur in te omnes gentes [2]. » Hæc sunt Dei ad ipsum Abraham verba. Nunc quis horum sensus sit, inquirendum est. Considera igitur ut Moses dicat, quod Deus

[1] Gen. XVIII, 1 seqq. [2] Gen. XXII, 16 seqq.

ipsi Abraham et semini ipsius promiserit et pollicitus sit omnem terram, et quod semen ipsius sit multiplicaturus sicut astra cœli, et arenam in littore maris: « Et in semine tuo, inquit, benedicentur omnes gentes. » Et quandoquidem Dei verba vera sunt, nec unquam fallunt, inspiciamus agedum, quando et quonam modo impleta sint hæc Dei oracula. Abraham enim binos habuit filios, alterum quidem ex ancilla Agar, Ismaelem scilicet; alterum ex libera uxore Sara, nempe Isaac. Num itaque propter Ismaelem ex ancilla genitum, ceu Abrahæ semen, dixit Dominus, quod in illo benedicendæ sint omnes gentes? Sed cum Dominus diceret ipsi Abrahæ: « Ejice ancillam cum filio ipsius, nequaquam enim hæres erit ex ancilla genitus cum filio liberæ [a], » secundum Dei præceptum Abraham Ismaelem cum Agar matre sua ejecit, domoque sua expulit. Insuper Abraham justus, cum ex Deo audiret: « Patrem multarum gentium te constituam, et tibi dabo terram, et semini tuo, et in semine tuo benedicentur omnes gentes, » respondit sic dicens: « Quid mihi dabis, Domine, cum ipse sine liberis moriar? » Unde vides, quod priusquam admoneretur Abraham ut Ismaelem domo ejiceret, hunc nequaquam filii loco duxit. Si enim hunc filium verum esse æstimavisset, nunquam certe postulavisset filium alterum. Eo enim quod dicit, « Ego vero orbus morior, » filium postulat, quem et filium et semen suum esse æstimet. Isaac enim tum demum cum hæc ante peracta essent, natus est. Post hæc autem omnia verbum Domini dicens: « Ejice ancillam cum filio suo, » manifeste ostendit, quod nec Deus Ismaelem filium et semen ipsius Abrahæ esse reputaverit. Et ecce, quantum apparet Ismael juxta Dei præceptum hæreditate paterna Abrahæ excidit. Num igitur hunc Isaacum esse dicemus? Quod quidem hic filius sit uxoris liberæ, manifestum est; et Hebræorum gentem ab hoc descendisse constat; gentium autem benedictio ad hunc minime referri potest. Soli enim Hebræi sunt ex illius semine, ceu posteri Jacobi, et duodecim filiorum ejus. Quin in felicitate adhuc et flore regni sui constituti pauci admodum et numeratu faciles reperiuntur, si cum totius orbis habitatoribus conferantur. Vix enim vel unius tantum gentis quantitatem sibi conservaverunt, divino autem auxilio adjuti, insignes et terribiles habebantur. Populum enim sibi hunc peculiarem vocabat Dominus, et illos hæreditatem et peculium suum nominabat; et illius virtute devicerunt simul, et adversariorum oppidis potiti sunt, perque Dei potentiam in Ægypto Moses miracula edere cœpit, et post hunc filius Nun, Josue aliique plures usque ad Christi generationem. Sed post generationem illius in perniciem ruere Judæi cœperunt, et Jacobi prophetia impleta est dicens: « Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de fe-

[a] Gen. xxi, 10.

A ὑπεσχέσθη καὶ ἐπηγγείλατο δοῦναι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ πᾶσαν τὴν γῆν. Καὶ πληθυνθήσεται τὸ σπέρμα αὐτοῦ, ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης· « Καὶ ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ ἐπεὶ οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι ἀληθεῖς εἰσι, καὶ οὐδέποτε διαψεύδονται, δεῦρο δὴ σκεψώμεθα, πόθεν καὶ ἐν ποίῳ τρόπῳ ἐπληρώθησαν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια. Ὁ γὰρ Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης Ἄγαρ, τὸν Ἰσμαὴλ, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας Σάῤῥας, τὸν Ἰσαάκ. Μή ποτε γοῦν εἶπεν ὁ Θεὸς διὰ τὸν πρὸ τοῦ Ἰσαὰκ ἐκ τῆς παιδίσκης γεννηθέντα Ἰσμαὴλ, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, ὡς ἐκ σπέρματος ὄντα τῷ Ἀβραὰμ, ἀλλ' ἐπεὶ Θεὸς εἶπε τῷ Ἀβραὰμ, B ὅτι « Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ παιδὸς αὐτῆς, οὐδὲ γὰρ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. » Καὶ κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, ἐξέβαλε τὸν Ἰσμαὴλ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς Ἄγαρ, καὶ ἀπεδίωξεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ. Ἀλλὰ καὶ ὁ δίκαιος Ἀβραὰμ ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι « Πατέρα πολλῶν τέθεικά σε, καὶ ὅτι Σοὶ δώσω τὴν γῆν, καὶ τῷ σπέρματί σου, καὶ ὅτι Ἐν τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, » οὕτως ἀπεκρίθη, εἰπὼν, « Τί μοι δώσεις, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἀπόλλυμαι ἄτεκνος; Βλέπεις πῶς καὶ πρὸ τοῦ ὁρισθῆναι τὸν Ἀβραὰμ ἐκβαλεῖν ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ τὸν Ἰσμαὴλ οὐκ ἐλογίζετο τοῦτον υἱὸν αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ὡς υἱὸν αὐτοῦ ἐλογίζετο, οὐκ ἂν C ἐζήτει ὁ Ἀβραὰμ τέκνον ἕτερον. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ἐγὼ δ' ἄτεκνος ἀπόλλυμαι, υἱὸν ἐζήτει, ὅντινα λογίσεται υἱὸν αὐτοῦ καὶ σπέρμα αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Ἰσαὰκ ὕστερον ἐγεννήθη. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ εἰπὼν, Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, φανερῶς ἐδήλωσεν, ὅτι οὐκ ἐλογίσατο τὸν Ἰσμαὴλ τέκνον καὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ. Καὶ ἰδοὺ ὡς ἀναφαίνεται, ἀμέτοχός ἐστιν ὁ Ἰσμαὴλ ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ Ἀβραὰμ, καθὼς ὁ Θεὸς ἐνετείλατο. Μή ποτε γοῦν ἐστιν ὁ Ἰσαὰκ, καὶ ὅτι μὲν υἱός ἐστιν οὗτος τῆς ἐλευθέρας Σάῤῥας, πρόδηλον. Καὶ τὸ τῶν Ἑβραίων γένος ἐξ ἐκείνου ἐστὶ, τοῦτο ὁμολογούμενον. Ἀλλ' ἡ τῶν ἐθνῶν εὐλογία οὐκ ἐξέβη ἐπὶ τῷ Ἰσαάκ. Μόνον γὰρ οἱ Ἑβραῖοί εἰσιν ἐκ σπέρματος τοῦ Ἰσαὰκ, ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἰακὼβ, καὶ D τῶν δώδεκα υἱῶν αὐτοῦ. Καὶ ἔτι ἐν τῇ εὐημερίᾳ καὶ ἀκμῇ αὐτῶν ὑπάρχοντες πολλὰ εὑρίσκοντο ὀλίγοι καὶ εὐαρίθμητοι, συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, μόλις γὰρ περιέσωζον ἑνὸς ἔθνους ποσότητα, ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ἐφαίνοντο μεγάλοι καὶ φοβεροί. Λαὸν γὰρ αὐτὸς ἐκάλει αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ κληρονομίαν αὐτοῦ ἔλεγεν αὐτοὺς, καὶ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ κατετροπώσαντο καὶ ἐκέρδησαν τὰς πόλεις τῶν ὑπεναντίων αὐτῶν. Καὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ ἤρξατο ποιεῖν ὁ Μωσῆς ἐν τῇ Αἰγύπτῳ τὰ θαυμάσια, καὶ μετ' ἐκεῖνον ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, καὶ οἱ ἕτεροι, ἕως τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννή-

σεως ἤρξαντο πράττειν οἱ Ἰουδαῖοι τὰ ὀλέθρια. Καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Ἰακὼβ προφητεία, ἡ λέγουσα τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως οὗ ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ τοῦτό ἐστι προσδοκία ἐθνῶν. » Ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα, « Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Μέχρι γὰρ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως εἶχον οἱ Ἰουδαῖοι καὶ βασιλεῖς ἀπὸ τοῦ γένους αὐτῶν καὶ ἀρχιερεῖς. Γεννηθέντος δὲ τοῦ Χριστοῦ, ἔλειψαν καὶ ἀρχιερεῖς καὶ βασιλεῖς. Καὶ τούτων γινομένων ποτὲ μὲν ὠργίζετο ὁ Θεὸς αὐτοῖς διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τὰς εἰδωλολατρείας αὐτῶν, ἃς εἰδωλολάτρουν· ποτὲ δὲ πάλιν συνεπάθει αὐτούς. Ἀφ' οὗ δὲ ἐτόλμησαν τὸ τόλμημα ἐκεῖνο τὸ μέγα καὶ φοβερὸν, ἔκτοτε ἐγκατελείφθησαν παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ παρεδόθησαν εἰς ἀσυμπάθητον ὀργὴν, καὶ διεσπάρησαν εἰς τὰ ἔθνη. Καίτοι γε προσεκαρτέρησε μὲν ὁ Θεὸς μέχρι καιροῦ φιλάνθρωπος ὢν, τὴν ἐκείνων ἐπιστροφήν τε καὶ μετάνοιαν ἐκδεχόμενος· ἀλλ' ὡς ἀνίατα νοσοῦντας ἀπέκοψεν αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, ὡς οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτῶν. Ἐπεὶ γοῦν εἰδωλολατροῦντες ἦσαν, καὶ παροργίζοντες τὸν Θεὸν, παρεδίδου μὲν αὐτοὺς εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ παιδεύσεις διὰ τὰ κακὰ αὐτῶν. Οὐ μὴν δὲ καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς, ἀλλὰ μέχρι καιροῦ τινος εὐαριθμήτου παρετείνετο ἡ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀργή. Πάλιν δὲ ἀπελάμβανον καὶ συμπάθειαν, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν πρότερον εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ καὶ τὸν καιρὸν τῆς ἐκείνων αἰχμαλωσίας οὐδέποτε ἔλειψαν ἀπ' αὐτῶν προφῆται εἰς παρηγορίαν ἐκείνων εὑρισκόμενοι καὶ ὠφέλειαν ψυχικήν. Προέλεγον γὰρ καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ ἐρχομένην ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ τοὺς χρόνους τῆς ὀργῆς, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην συμπάθειαν, καὶ τὴν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐπάνοδον. Διεβίβασαν γὰρ εἰς τὴν Αἴγυπτον χρόνους τετρακοσίους, ἀλλ' ἐκεῖσε ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν. Μετὰ δὲ τὸ ἐλθεῖν αὐτοὺς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ κτίσαι τὸν ναὸν, ᾐχμαλώτευσεν αὐτοὺς βασιλεὺς τῶν Βαβυλωνίων Ναβουχοδονόσορ χρόνους ἑβδομήκοντα· καὶ μετὰ ταῦτα Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς χρόνους δύο καὶ ἥμισυ, καὶ πλέον οὐ παρετάθη ἡ πρὸς αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ ὀργή. Καίτοι γε ἐπὶ μὲν τοῦ Μωσέως ἔθυσαν τὸν μόσχον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ μετὰ ταῦτα ἔθυον τοῖς εἰδώλοις· οὐ μόνον δὲ ἔθυον θύματα ζώων, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἔθυον τοῖς δαίμοσι, καὶ τοὺς προφήτας ἀπέκτεινον, καὶ ὀργὴν ἀσυμπάθητον οὐ πεπόνθασιν. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεώς εἰσι χρόνοι χίλιοι τριακόσιοι ἑξήκοντα. Καίτοι γε, ὡς τάχα λέγουσι, φυλάσσουσι τὸν νόμον, καὶ οὐδὲν εἰδωλολάτρησαν, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν οὕτως, ὡς ὁρᾷ ὁ κόσμος ὅλος. Ὅτι μὲν γὰρ διὰ τοῦτο διεσπάρησαν, ἵνα παίγνιον καὶ κατάγελως γένωνται παντὶ τῷ κόσμῳ παντί που δῆλον· ὅτι δὲ οὐδὲ προφήτης εἶπεν αὐτοῖς λόγον παρηγορίας, ἀλλ' οὐδὲ ἐλάλησεν

A more illius, donec veniant quæ reposita ei sunt, et ipse exspectatio gentium [a]. » Verum et Isaiæ oraculum dicens : « Exsurget radix Jessæ, et qui exsurget ad imperandum gentibus, in illum gentes sperabunt [b]. » Nam usque ad Christi nativitatem Judæi et reges et pontifices de sua gente habuerunt : hoc autem nato, et reges et pontifices defecerunt. Interea vero temporis nunc quidem Deus illis irascebatur propter peccata ipsorum, idololatriam in primis, cujus studiosissimi erant; nunc vero eorumdem miserabatur denuo : postquam vero facinus illud magnum et horrendum patrare sunt ausi, tunc a Deo deserti in iram irreconciliabilem inciderunt, et in gentes dispersi sunt. Et sane sustinuit illos Deus ad tempus, humanum quasi mi-

B temque se illis exhibens, cum nimirum resipiscentiam illorum et pœnitentiam exspectaret; sed incurabili morbo laborantes abscidit, quemadmodum prophetæ de ipsis vaticinati fuerant. Cum enim idolis servirent, et Deum irritarent, ipsos quidem in captivitatem et pœnas propter scelera illorum tradidit, non tamen omnino dereliquit : sed in tempus aliquod non adeo immensum, nec infinitum, divina in illos ira extendebatur; quo transacto, ut dictum est, et illius misericordiam et pristinam felicitatem recuperabant. Verumtamen nec in tempore captivitatis illorum unquam defuerunt illis prophetæ, ad consolationem illorum et animæ salutem a Deo dati. Prædicebant enim et venturam

C Dei in illos iram, et tempus iræ definitum, tum etiam Dei post hoc secuturam commiserationem, et futurum in Hierosolymam reditum. In Ægypto enim transegerunt annos quadringentos, verum ibidem et multiplicati et enutriti sunt. Postquam vero ascenderunt Hierosolymam, et templum exstruxerunt, in captivitatem redegit eos Babyloniorum rex Nabuchodonosor annis septuaginta. Post hæc annis duobus et semis Antiochus ille cognomento Illustris, nec ultra longius divina in illos ira porrecta est. Imo cum tempore Mosis in deserto exsistentes vitulo sacrificarent, et post hæc idolis offerrent victimas, nec tantummodo animalium sacrificia, sed proprios liberos quoque dæmonibus immolarent, et prophetarum cædibus contaminarentur,

D nequaquam tamen adhuc Dei iram irreconciliabilem experti sunt. A Domini vero passione anni jam mille trecenti et sexaginta (1) elapsi sunt, et tamen (ut nimirum ipsi affirmant) legem custodiunt, et ab omni idololatria abstinent; sed propter unum hoc, quod in Christum exercuerunt impiissimum facinus, deserti et totius mundi exemplum facti sunt. Quod enim hac de causa dispersi sint, ut totius mundi ludibrio et risui exponerentur, clarissime vel ex hoc patet, quod a nullo prophetarum interea temporis consolationem acceperunt, nec aliquis prophetarum inter illos locutus

[a] Gen. XLIX, 10. [b] Isa. XI, 1.

(1) Nota tempus quo liber hic conscriptus est.

est post Joannem Zachariæ filium. Cum enim jam advenisset is qui per prophetas prædictus erat (Christus nimirum) necesse erat prophetiam aboleri, partim quidem quod Christus, ut modo dictum est, venisset, partim quod Judæi hac indigni essent, et omnino deserendi, eo quod Christum contempsissent, et in eum omnia quæ facta sunt ab ipsis patravissent; propterea, inquam, malis objecti sunt incurabilibus. Non enim nudum hominem crucifixerunt, sed Deum et hominem; nec tamen divinitas passa est, sed homo. En igitur et illa, quæ ex Saræ liberæ filio, Isaac nempe, progenita est posteritas derelicta est, et Isaaci semen, quantum Judæos attinet, in perditione desertum. Qua igitur ratione Deus Hebræorum gentem pro Isaaci semine erat habiturus, cum jam de illis constitutum esset, ut in Dei iram implacabilem inciderent? Quomodo item pro Abrahæ filiis erant reputandi, quos David ante prævidens, de iisdem vaticinatus Dominum alloquitur: « Obscurentur oculi ipsorum, et dorsum illorum semper incurva[6]? » Id est, non recedat ab illis servitutis jugum perpetuæ. Hoc enim sibi vult, quod eos incurvandos esse a Deo præcipit. Neque enim hæc est exsecrandi formula, sed prophetiæ enuntiatio. Qua denique ratione eos Isaaci semen et Abrahæ filios Deus judicaturus erat, quorum subversionem et excidium prædixit propheta Daniel? nusquam vero reditus illorum et revocationis (ut in aliis solet) meminit, sed diversum longe indicat. Postquam enim tragico et magnifico dicendi genere eventura ipsis mala exposuisset, tandem subjungit: « Usque in consummationem sæculorum hæc eos detinebit servitus [7]. » Verum in Evangeliis quoque sic scriptum est, quod Judæis magnifice sese erga Christum extollentibus, dicendo, « Patrem habemus Abraham, » dixit Jesus: « Ne dicatis intra vos ipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Possibile est Deo, etiam ex lapidibus istis Abraham filios suscitare [8]. » Quid autem hæc sibi aliud voluerunt, quam si dixisset: Quoniam in vobis ipsis boni nihil est, verum in hoc solo confisi splendidis verbis extollimini, quod vos Abrahæ filios dicere potestis, dico vobis, quod possit Deus etiam ex lapidibus istis ipsi Abrahamo filios excitare. Quod autem ex lapidibus inanimatis possit Deus homines formare, manifestum est; qui enim de nihilo creavit hominem, eumdem ex inanimata materia creare potest. Verumtamen hæc non de lapidibus, sed gentibus dixit, quæ corda habebant ipsis lapidibus magis excæcata: quæ postea Christum adoraverunt, in eumdem crediderunt, et juxta promissionem pro Abrahæ filiis reputati sunt. Judæos enim non modo hac gloria privavit Christus, et a genere Abrahæ exclusit, verum etiam diaboli filios nominavit, dicens: « Vos facitis opera patris vestri, diaboli. Ille homicida est

A εἰς αὐτοὺς προφήτης μετὰ τὸν Ἰωάννην τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, τοῦτο δῆλον. Ἐλθόντος γὰρ τοῦ προφητευομένου, ὅς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐξανάγκης ἡ προφητεία ἤργησε, τὸ μὲν ὅτι ἦλθεν ὁ Χριστὸς, ὡς εἴρηται, τὸ δὲ ὡς ἀνάξιοι ὄντες καὶ ἐγκαταλελειμμένοι οἱ Ἰουδαῖοι. Διὸ ἠθέτησαν τὸν Χριστὸν, καὶ ἐποίησαν ἐπ' αὐτῷ ὅσα καὶ ἐποίησαν, κατὰ τοῦτο ἔπαθον τὰ ἀνήκεστα κακά. Οὐ γὰρ ψιλὸν ἄνθρωπον ἐσταύρωσαν, ἀλλὰ Θεὸν καὶ ἄνθρωπον. Καὶ οὐ θεότης ἔπαθεν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας Σάῤῥας υἱοῦ τοῦ Ἰσαὰκ, ὅσον τὸ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐναπελείφθη ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἐν ἀπωλείᾳ τὸ τοῦ Ἰσαὰκ σπέρμα. Πῶς γὰρ ἔμελλε λογίζεσθαι ὁ Θεὸς τὸ γένος τῶν Ἑβραίων εἰς σπέρμα τοῦ Ἰσαὰκ, ἐπεὶ ἀπέκειτο αὐτοῖς, ἵνα ἡ ἀσυμπάθητος ὀργὴ τοῦ
B Θεοῦ καταλάβῃ αὐτούς; Πῶς δὲ ἔμελλον λογισθῆναι τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, οὓς προϊδὼν ὁ Δαβὶδ προφητεύων ἐπ' αὐτοὺς, ἔλεγε πρὸς τὸν Θεὸν, « Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον, » τουτέστι μὴ ἀποστῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ ζυγὸς τῆς διηνεκοῦς δουλείας. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « διαπαντὸς σύγκαμψον. » Οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο κατάρας εἶδος, ἀλλὰ προφητείας ἔκβασις. Πῶς γὰρ ἔμελλε λογίσεσθαι αὐτοὺς ὁ Θεὸς σπέρμα τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, περὶ ὧν Δανιὴλ ὁ προφήτης τὴν μὲν καταστροφὴν αὐτῶν καὶ ἀπώλειαν ἐδήλωσε καὶ προεῖπε, τὴν δὲ ἐπάνοδον καὶ ἀνάκλησιν ὡς καὶ ἐν ἄλλοις οὐ προεῖπεν, ἀλλὰ τοὐναντίον; μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν καὶ ἐκτραγῳδῆσαι τὰ εἰς αὐτοὺς γενησόμενα κακὰ, τότε ἐπήγαγεν, « Ἕως συντελείας αἰώ-
C νων καθέξει αὐτοὺς ἡ δουλεία αὕτη. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὕτω γέγραπται, ὅτι λεγόντων τῶν Ἰουδαίων καὶ μεγαλαυχούντων πρὸς τὸν Χριστὸν, ὡς « Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραὰμ, » λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰωάννης, « Μὴ λέγετε ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Λέγω γὰρ ὑμῖν, δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. » Τί τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι Ἐπεὶ ὑμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν οὐκ ἔχετε ἀγαθὸν, ἀλλ' ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ θαῤῥοῦντες, μεγαλοῤῥημονεῖτε, τὸ λέγεσθαι ὑμᾶς υἱοὺς Ἀβραὰμ, ἔφη αὐτοῖς, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Ὅτι μὲν γὰρ καὶ ἀπὸ τῶν ἀψύχων λίθων δύναται ὁ Θεὸς ποιῆσαι ἀνθρώπους, πρόδηλον. Ὁ γὰρ ποιήσας ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος
D τὸν ἄνθρωπον δύναται ἐγεῖραι καὶ ἀπὸ τῆς ἀψύχου ὕλης. Ἀλλὰ Θεὸς οὐκ εἶπε περὶ τῶν λίθων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐθνῶν, τῶν ἐχόντων καρδίας πεπωρωμένας ἐπέκεινα τῶν λίθων, ἅτινα ἔθνη προσεκύνησαν τὸν Χριστὸν, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἐλογίσθησαν κατ' ἐπαγγελίαν τέκνα τοῦ Ἀβραάμ. Τοὺς γὰρ Ἰουδαίους οὐ μόνον ἀπεστέρησε, καὶ ἐξέβαλεν ὁ Χριστὸς τοῦ λογίζεσθαι αὐτοὺς τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, ἀλλὰ καὶ υἱοὺς διαβόλου ὠνόμασεν αὐτοὺς, οὕτως εἰπών· « Ὑμεῖς τὰ ἔργα ποιεῖτε τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἐστὶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὅτι ψεύστης ἐστίν. » Οὓς δὲ ὁ Χριστὸς υἱοὺς διαβόλου ὠνόμασε, πῶς δύνα-

[6] Psal. LXVIII, 24. [7] Dan. IX, 27. [8] Matth. III, 9.

ται λογίζεσθαι ὁ Θεὸς υἱοὺς Ἀβραάμ, καὶ σπέρμα A Ἰσαάκ; Τίς γὰρ μετοχὴ διαβόλῳ καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ δούλοις, Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ; Μᾶλλον δὲ τίς κοινωνία Θεῷ καὶ διαβόλῳ;

δ'. Καὶ ἰδοὺ κατὰ τὴν κρίσιν καὶ τὴν πίστιν τῶν τε Ἰουδαίων τῶν τε Μουσουλμάνων ἐναπέμεινεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος μάταιός καὶ ψευδής. Ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἰσμαὴλ οὐδὲν προσῆλθον τὰ ἔθνη τῷ Θεῷ, ἀπὸ τοῦ Ἰσαὰκ ὁμοίως. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Οὐδὲ γὰρ διαπέπτωκεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστῷ τῷ ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ κατὰ σάρκα ἀνεφάνησαν, καὶ ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐπληρώθησαν πᾶσαι αἱ ὁράσεις, πᾶσαι αἱ προφητεῖαι, πᾶσαι αἱ ἀποκαλύψεις, αἱ δεικνύουσαι αὐτὸν B Θεόν, αἱ δεικνύουσαι αὐτὸν ἄνθρωπον, καθὼς ὁ λόγος ἀπέδειξε καὶ ἐδήλωσε, καὶ ἔτι δηλώσει σαφέστερον. Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ Χριστῷ ἔλαβον τὴν εὐλογίαν πιστεύσαντα εἰς αὐτόν. Πάντα γὰρ τὰ ἔθνη τὰ πρότερον εἰδωλολατροῦντα νῦν πάντα πιστὰ καὶ ὀρθόδοξα, πλὴν τινων μερικῶν, Μουσουλμάνων λέγω, Ἑβραίων καὶ ἑτέρων, οἵτινες ὁμοῦ πάντες οὐδὲν φαίνονται, συγκρινόμενοι πρὸς τὰ πλήθη τῶν Χριστιανῶν, ὅσον ὕδατος δρὰξ πρὸς πέλαγος. Ὅμως τί τοῦτο πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἰ καί τινες παρ' οὐδὲν θέμενοι ταύτην, ἔμειναν ἀδιόρθωτοι καὶ ἄπιστοι; Ὁ μὲν ἥλιος πάντα τὸν ἀέρα φωτίζει, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἀλλὰ τῶν τυφλωττόντων σκοτεινῶν μενόντων, οὐ παρὰ τοῦτο προστρίβεται τῷ ἡλίῳ ἡ C μέμψις, ἀλλὰ τοῖς τυφλώττουσιν. Οὕτω μοι νόει καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ διδασκαλία, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ὑπὲρ μυρίους ἡλίους ἀνεδείχθη λαμπρότερος καὶ φωτεινότερος. Εἰς πᾶσαν γὰρ τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, καὶ οἱ πιστεύοντες σώζονται, οἱ δὲ μὴ πιστεύοντες ἀπόλλυνται. Ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Χριστῷ ἡ μέμψις, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀπίστοις, τοῖς καταπροδοῦσι τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν. Ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἁπλῶς πάντων τῶν πιστευσάντων ἐστὶν ἡ σωτηρία, ἀλλὰ τῶν σὺν τῇ πίστει ποιησάντων ἔργα σωτηρίας ἄξια. Ἀλλ' ἐπιστραφήτω ὁ λόγος ἡμῶν εἰς τὰς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις, ἀλλ' οὐ πάσας. Εἰ γὰρ πάσας τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύψεις τε καὶ ὁράσεις καὶ προφητείας ἐπειράθημεν ἀναπτύξαι, D πολλοὶ γραφεῖς, πλεῖστα κεκοπιακότες, ὀλίγον μέρος ἐπεξειργάσαντο ἄν. Ὅμως μικρόν τι ἐκ τῶν πολλῶν εἴπωμεν διὰ τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν.

ε'. Εἶπεν ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων, « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν προφήτην, ὡς ἐμέ· καὶ πᾶσα ψυχή, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ σκόπει τὴν τοῦ προφήτου ἀκρίβειαν· ἐν τῷ εἰπεῖν, « Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός, » ἔδειξεν ὅτι ἄνθρωπος μέλλει ἔσεσθαι ὁ προφητευόμενος,

ab initio, et in veritate non stetit, quoniam mendax est [9]. » Quos autem Christus diaboli filios nominavit, num Deus Abrahæ filios et Isaaci semen judicare potest? Quæ enim est communio diaboli cum Dei servis Abraham, Isaac et Jacobo? Imo quod est Dei cum diabolo commercium?

4. En igitur, juxta Judæorum et Musulmanorum sententiam et fidem, Dei verbum irritum falsumque esse deprehenderetur (ab Ismaele enim gentes nequaquam Deo accesserunt, similiter nec ab Isaaco); sed nequaquam hoc est, minime, inquam. Nullo modo enim Dei verbum intercidit; verum in Christo, qui ex Abrahæ semine natus est secundum carnem, manifestatæ, revelatæ et impletæ sunt omnes visiones, omnes prophetiæ, omnesque revelationes, quæ ipsum et Deum esse et hominem ostendunt, quemadmodum noster hic sermo jam demonstravit et exposuit, et manifestius adhuc multo exponet. Insuper et omnes gentes in Christo acceperunt benedictionem per fidem, qua in illum crediderunt. Gentes enim universæ prius idolorum cultui deditæ, nunc fideles et orthodoxæ sunt, exceptis paucissimis, Musulmanis scilicet, Hebræis, et aliis: qui simul omnes nulli videntur, cum Christianorum multitudine collati; non magis quam si tantillum aquæ, quantum vola manus capit, cum pelago comparetur. Verumtamen quid hoc ad veritatem, si nonnulli hanc contemnentes, incorrigibiles et infideles permanserunt? Sol enim totum illuminat aerem, et orbem universum, cæcis interim in cæcitate et tenebris permanentibus: nec tamen propterea sol reprehendendus est, sed ipsi cæci. Talis mea quoque de Christo fertur sententia. Christi nempe Evangelium et doctrina, imo Christus ipse, infinitos soles splendore et lumine excellit. In omnem enim terram Evangelii prædicatio divulgata est et credentes salutem consequuntur; qui vero non credunt, pereunt. Non tamen hæc culpa in Christum, sed in infideles incidit, qui suam ipsorum salutem produnt. Nec tamen omnibus simpliciter et nude credentibus salus contingit, sed iis qui per fidem opera faciunt salute digna. Revertatur autem ad Christi testimonia et demonstrationes nostra oratio, non tamen ut omnes recenseat. Si enim omnes, quæ de Christo sunt, revelationes, visiones et vaticinia discutere aggrederemur, etiam multi scribæ multum laborando, vix parvam aliquam ex his partem absolverent; nihilominus tamen pauca ex multis proferamus ad veritatis illustrationem.

5. Dixit Moses ad populum Hebræorum: « Prophetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus Deus, sicut me: et omnis anima quæ non audierit prophetam illum, eradicabitur [10]. » Atque considera hic prophetæ diligentiam. Dicendo enim, « Prophetam suscitabit Dominus Deus, » ostendit, quod homo futurus sit de quo vaticinatur, et quod

[9] Joan. VIII, 44. [10] Deut. XVIII, 15.

a Deo sit, nec de pseudoprophetarum numero. Dicendo autem, « Ex fratribus tuis, » ostendit quod ex Hebræis, et non aliunde oriundus sit; ne si forte quis alienigena se prophetam hunc esse diceret, et Dei Spiritu vaticinari, ab ipsis reciperetur, sed ut hunc ceu erronem et impostorem negligerent. Porro et magnus ille Moses prius a Deo accepit testimonia, partim quidem ex miraculis in Ægypto editis, et maris Rubri transitu; partim vero ex Dei in monte Sinai congressu, et visione per ignem exhibita coram universis populi Judaici castris. Et tunc demum legem a Deo acceptam promulgavit; quapropter superius diximus Mosem illum magnum hoc de Christo dixisse: « Suscitabit Dominus Deus prophetam ex fratribus vestris. » Illud vero, « sicut me, » hac de causa adjecit, quod Sicuti ego vos in libertatem asserui ex acerba Pharaonis servitute, luto et laterum coctione, et legem vobis salutiferam tuli, sic etiam is a me modo prædictus propheta ex tyrannide et potestate diaboli et idololatria universum mundum liberaturus est, et libertatis leges laturus. His auditis Judæi hunc olim prænuntiatum exspectabant, et videntes Joannem Zachariæ filium ex deserto venientem et baptizantem populum, cum hunc eumdem esse quem Moses prædixerat, existimarent, interrogaverunt eum: « Tune es propheta ille? » Quid vero idem respondit? « Non sum ego, sed ipse ante illum missus sum. Venit autem post me, cujus ego calceamenta portare indignus sum [11]. » Propheta certe erat Joannes, et præclarus quidem; sed quia Judæi de illo propheta interrogabant, quem Moses prædixerat venturum, Joannes se illum non esse respondit. Sed ecce Judæorum ingratitudinem et stultitiam, qui priusquam Christus vel Messias adveniret, illum exspectaverunt, illumque inquisiverunt, venientem vero contempserunt.

6. Post hæc vero rursum dicit Moses ille magnus: « Lætentur una cum illo cœli, et adorent illum omnes angeli Dei [12]. » Age igitur et mihi dicito, quemnam alium angeli Dei adorant præterquam Deum ipsum? Hic igitur, quem Moses hominem, prophetam et legislatorem esse demonstravit, quem item ab angelis adorandum esse dixit, et Deus et homo est, Filius scilicet et Verbum Dei, a nobis simul et angelis adorandus et honorandus. Et hæc quidem ex Mose.

7. David vero propheta sic dixit: « Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis. Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios inopum, et calumniatorem humiliabit. Commorabitur cum sole, et ante lunam, in generatione generationum. Descendet veluti pluvia super vellus, et veluti stilla stillans super terram. Oriri faciet in diebus suis justitiam et multitudinem pacis, donec auferatur

A καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐστι, καὶ οὐ κατὰ τοὺς ψευδοπροφήτας. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « Ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, » ἔδειξεν ὅτι ἐκ τῶν Ἑβραίων ἐστὶ, καὶ οὐχ ἄλλοθεν· ἵνα ἐὰν ἄλλος τις εἴποι ἐξ ἀλλοδαποῦ γένους ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ ἀπὸ Θεοῦ προφητεύει, οὐ παραδέξωνται αὐτὸν, ἀλλ' ὡς πλάνον καὶ ἀπατεῶνα λογίσωνται. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Μωσῆς πρῶτον ἔλαβε τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίας ἀπό τε τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θαυμάτων, καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ διαβάσεως, ἀπό τε τῆς ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει διὰ πυρὸς τοῦ Θεοῦ συγκαταβάσεώς τε καὶ φαντασίας, ἔμπροσθεν πάσης τῆς παρεμβολῆς τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων παντός· καὶ τότε ἐξέδοτο τὸν νόμον τὸν δοθέντα ὑπὸ Θεοῦ. Δι' ἣς γοῦν αἰτίας ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ μέγας Μωσῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ εἴρηκε τὸ « Ἀναστήσει
B Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν. » Τὸ δὲ, « ὡς ἐμὲ, » τούτου χάριν ἐλάλησεν, ὅτι Ὥσπερ ἐγὼ ἠλευθέρωσα ὑμᾶς ἐκ τῆς πικρᾶς δουλείας τοῦ Φαραὼ, καὶ τοῦ πηλοῦ, καὶ τῆς πλινθείας, καὶ δέδωκα ὑμῖν νόμον πρὸς σωτηρίαν, οὕτω καὶ ὁ παρ' ἐμοῦ νῦν κηρυττόμενος προφήτης ἐλευθερώσειν μέλλει ἀπὸ τῆς τυραννίδος καὶ ἐξουσίας τοῦ διαβόλου καὶ τῆς εἰδωλολατρείας τὸν σύμπαντα κόσμον, καὶ δοῦναι τὸν τῆς ἐλευθερίας νόμον. Τοῦτο ἀκούσαντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐξεδέχοντο τὸν πάλαι προφητευθέντα, καὶ ἰδόντες τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν Ἰωάννην ἐλθόντα ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ βαπτίζοντα τὸν λαὸν, καὶ νομίσαντες ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ παρὰ τοῦ Μωσέως τότε λεχθεὶς, ἠρώτησαν αὐτὸν, « Σὺ εἶ ὁ προφήτης; » Τί γοῦν
C ἐκεῖνος; « Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἐγὼ μέν εἰμι ἀπεσταλμένος ἔμπροσθεν ἐκείνου· ἔρχεται δὲ ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὰ ὑποδήματα βαστάζειν. » Πάντως ὁ Ἰωάννης προφήτης ἦν, καὶ μέγας προφήτης, ἀλλ' ὅτι ἠρώτησαν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ τοῦ προφήτου, οὗ εἴρηκεν ὁ Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Ἰωάννης, ὅτι « Οὐκ εἰμὶ ἐγώ. » Καὶ ὅρα τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀγνωμοσύνην τε καὶ εὐήθειαν, ὅτι πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὸν Μεσσίαν ἤτοι τὸν Χριστὸν, ἐξεδέχοντο καὶ ἠρώτησαν περὶ ἐκείνου, ἐλθόντα δὲ, ἠθέτησαν τοῦτον.

ϛ'. Μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν εἶπεν ὁ αὐτὸς Μωϋσῆς ὁ μέγας, « Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Εἰπέ μοι, τίνα ἄλλον προσκυνοῦσιν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ αὐτὸν τὸν Θεὸν, ὥστε ὃν ἔδειξεν ὁ Μωϋ-
D σῆς ἄνθρωπον καὶ προφήτην καὶ νομοθέτην, ὃν ἔδειξ προσκυνούμενον ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ παρ' ἡμῶν καὶ τῶν ἀγγέλων προσκυνούμενος καὶ τιμώμενος. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Μωσέως.

ζ'. Ὁ δὲ Δαβὶδ ὁ προφήτης οὕτως εἴρηκεν, « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην, καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν. Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγὼν ἡ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ

[11] Joan. I, 23, 27. [12] Psal. XCV, 11; XCVII, 8.

δικαιοσύνην, καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντοτε οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας. Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάντως δύο πρόσωπα εἰσάγων ὁ Προφήτης, τὸν Θεὸν καὶ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἕτερον λέγει ἀλλ' ἢ τὸν Θεὸν καὶ βασιλέα, καὶ τὸν τούτου Υἱὸν τὸν Χριστὸν, ὃς κρίνει τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώζει τοὺς πένητας, καὶ ταπεινοῖ τὸν συκοφάντην. Νὰ ὑπολάβῃς ἄνθρωπόν τινα ἰσχυρὸν καὶ δίκαιον, ἄρχοντα ἢ βασιλέα; Ἀλλὰ τὸν αὐτὸν λέγει, ὅτι συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ· ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ λέγει, ὅτι ἐστὶ πρὸ τῆς σελήνης, γενεᾶς γενεῶν. Καὶ εἰς τίνα τῶν ἀνθρώπων χωρεῖ τοῦτο, ὅτι πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν ἦν, καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ; Εἰς οὐδένα ἄλλον, ἀλλ' εἰς αὐτὸν πάντως τὸν Χριστόν ἐστιν ἡ προφητεία. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει τοὺς συκοφάντας, ἔδειξε τὴν τούτου δικαιοσύνην καὶ ἰσχὺν καὶ κηδεμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν, ἔδειξε τὸ τούτου ἄναρχον. Ἐν δὲ τῷ, « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, » ἔδειξε τὸ τούτου ἀτελεύτητον. « Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡς ἡ σταγὼν ἡ στάζουσα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην, καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. » Πάλιν τίς κατέβη ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, τουτέστιν ἡσύχως καὶ ἀταράχως, καὶ ἄνευ τῆς οἰκείας ἀξίας αὐτοῦ καὶ μεγαλειότητος, ἢ ὁ Χριστὸς, ὃς κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ ἐν τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ, καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν αὐτὸν ἐν πενιχρᾷ φάτνῃ καὶ σπηλαίῳ ταπεινῷ; Οὐ γὰρ ἦλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον. Ὅταν δὲ ἔλθῃ κρῖναι τὴν οἰκουμένην, τότε μέλλει φανῆναι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀγγέλων, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἔφησεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι « Οὐκ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον. » « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. » Τί βούλεται τὸ, « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην, καὶ πλῆθος εἰρήνης; » Οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι τῆς τοιαύτης ἀδικίας χείριστόν τε καὶ κάκιστον, ἵνα ἀφήσωσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν δημιουργὸν καὶ πλάστην αὐτῶν, τὸν ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα αὐτοὺς, καὶ προσκυνήσωσι τῷ διαβόλῳ, καὶ τοῖς κτίσμασι, καὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. Καὶ ὥσπερ τις ὑπὸ μέθης καὶ βαθείας σκοτίας παραβλέψας τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, τὸν ἐπιμελούμενον παντὶ τρόπῳ, καὶ κηδόμενον καὶ ζητοῦντα τὴν τούτου προμήθειαν καὶ ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν, ἀκολουθήσας ἐχθρῷ τῷ ἐπιθυμοῦντι τὴν σφαγὴν αὐτοῦ καὶ τὸν ὄλεθρον, δε-

[13] Psal. LXXI, 2 seqq. [14] Joan. XII, 47.

A luna. Et adorabunt eum omnes reges terræ. Omnes gentes servient ei, et erit nomen ejus benedictum in sæcula. Ante solem permanet nomen ejus, et benedicentur in eo omnes tribus terræ : omnes gentes beatificabunt illum. Beatus Dominus Deus Israelis, solus faciens mirabilia, et benedictum nomen ejus in sæculum et in æternum [13]. » Duas hic in universum personas propheta inducens, Deum scilicet, et filium regis, nihil aliud innuit quam Deum vel regem, et illius Filium Christum, qui judicat pauperes populi, et salvos facit inopes, et humiliat calumniatorem. Neque hic hominem quemdam fortem et justum, principem vel regem intelligas. De eodem enim dicit, quod commoraturus sit cum sole ; item de eodem, quod sit ante B lunam et generationes generationum. In quem vero hominum hoc competere potest, ut ante lunam in generationes generationum esse dici possit, et ut cum sole commoretur ? In nullum certe alium, sed revera in solum ipsumque Christum prophetia quadrat. Cum enim dicit, quod judicet pauperes populi, et salvet filios inopum, et calumniatores humiliet, illius ostendit justitiam, fortitudinem, et curam qua erga homines utitur. Cum vero dicit, quod ante solem permaneat nomen ejus, et ante lunam in generationes generationum, illius æternitatem principio carentem indicat. Et eo quod dixit : « Commorabitur cum sole, » illius æternitatem fine carentem denotavit. Item, « Descendet C veluti pluvia super lanam, et sicut gutta stillans super terram. Exoriri faciet in diebus suis justitiam et multitudinem pacis, donec auferatur luna. » Denuo (responde) quis descendit ut pluvia super lanam, id est quiete, et sine strepitu, et citra propriam majestatem magnificentiamque suam, præter Christum ? qui descendit cœlitus in sanctam Virginem, quæ conceptum eum peperit in vili præsepio et humili casa. Non enim venerat judicaturus mundum, sed ut mundum salvaret. Cum vero veniet judicaturus orbem, apparebit in gloria Patris sui cum omnibus angelis, quemadmodum ipse Christus in Evangelio testatur : « Non veni judicaturus mundum sed ut mundum salvem [14]. » Item, « Exoriri faciet in diebus suis justitiam et multitudinem D pacis donec auferatur luna. » Quisnam horum sensus, « Producet in diebus suis justitiam et multitudinem pacis ? » Non alius, quam quod impietatis summam notat perniciem : quod scilicet homines derelicturi sint Deum, procreatorem et factorem suum, qui eos nusquam existentes in hanc substantiam redegit ; et adoraturi sint diabolum, creaturas, et opera manuum suarum. Et quemadmodum aliquis ebrietate victus, aut in densis profundisque tenebris oberrans, neglecto proprio parente, qui commodum et utilitatem salutemque suam in primis et unice desiderat promotamque cupit, hostem sequitur, cædis et perniciei suæ cupidum, ligatus scilicet et vinctus ab eo manusque pedes-

que, deductus tandem in carcerem munitissimum et obscurum, non agnoscit nec discernere potest patrem et amicum ab inimico et hoste propter ebrietatem et crapulam, nec etiam vult; et postea licet tandem ad sensus vestigia revertatur, illud non potest, in vinculis nimirum detentus: sic homo etiam initio errabundus, et a recta planaque seductus via, incidit in manus diaboli. Et quisnam locus est hoc obscurior et deformior? Hic vero hominem voluptatum copia inebriatum, omnis sensus expertem fecit: tunc veluti inebriati, aut inordinato et superfluo humore et insania, aut a dæmone agitati, audientes non audiunt, et videntes non sentiunt, propter mentem scilicet et rationem, quæ ducis officio fungitur, seductam: verum ea quæ solida stant, tanquam mobilia imaginantur; et quæ moventur, immota consistere putant; et quæ illis utilia sunt aversantur, noxia vero amplectuntur, nec honestum bonumque a malo dijudicare possunt, nec ab inimico amicum. Hoc ipsum, ut diximus, homini contigit. Respuit enim Deum; et ligatus a dæmone in densissimis ignorantiæ tenebris tyrannidem illius sustinuit. David vero divina gratia repletus intellexit, in quantum perniciei barathrum, procellam et tempestatem homo inciderit, et quanta Deum affecerit injuria, ipsum repudiando (duplex enim hic injuria deprehenditur: hominem enim injuria affecit diabolus, quod hunc tam procul a Deo se duxerit; et, si dicere fas est, in ipsum quoque Deum facit injurias, illius nimirum creaturam seducendo. Similiter et homo Deum affecit injuria, quod hoc repudiato, diaboli imperium secutus sit), quis denique ipsum a densissimis tenebris et iniquitate esset redempturus. Cum itaque propheta dicat, « Oriri faciet justitiam, » hoc innuit, quod quemadmodum ægroti in tenebris decumbentes, ipsi quidem non in lucem prodeunt, sed lux ad illos penetrat, sic etiam homini in diabolicis tenebris decumbenti exoritur is qui misericordiæ viscera erat assumpturus: quo exorto et totum orbem illuminante, omnes tenebræ discedentes disparuerunt. Homo vero illuminatus, ubi cognovit jam quali vinculo constrictus decumbat, et seipsum nullo modo adjuvare valens, ad eum qui hoc potest, respicit. Hic vero, cum nollet hominem ulterius diaboli tyrannide premi, liberavit eum sanavitque. Liberatus vero, sanatusque non amplius diabolo adhæsit, verum hac redemptione facta, per fidem hominis ea qua Deus affectus fuerat injuria evanuit, et hujus apparuit justitia, exorto jam rationali sole justitiæ, Christo nimirum. Homo itaque fide percepta, tempestate et fluctibus carentem fidei portum ingressus, multitudinem pacis nunquam jactandæ procellis aut conturbandæ accepit. Tunc impletum est Davidis oraculum, dicentis, « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum peccata obtecta sunt. Beatus vir, cui Dominus peccatum non imputat[14]. »

[14] Psal. XXXI, 1.

A σμευθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δεθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, εἰσαχθεὶς ἐν φρουρᾷ ὀχυρωτάτῃ καὶ ζοφώδει, οὐκ ἐγίνωσκεν, οὐδὲ ἠδύνατο διακρίνειν τὸν πατέρα καὶ φίλον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ πολεμίου ὑπὸ τῆς μέθης καὶ τοῦ κόρου, οὐδὲ ἐβούλετο. Εἰ δὲ καὶ ὀψέ ποτε ἦλθεν εἰς ἴχνος αἰσθήσεως, οὐκ ἴσχυσεν ἐν δεσμοῖς εὑρισκόμενος· οὕτως ὁ ἄνθρωπος, ἀρχῆθεν πλανηθεὶς, καὶ παρατραπεὶς τῆς ἀληθοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ, ἐνέπεσεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου. Καὶ ποῖος τούτου σκοτεινότερος τόπος ἢ ἀηδέστερος; Ὁ δὲ μεθύσας τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἡδονῶν, καὶ ποιήσας αὐτὸν πάντη ἀναίσθητον, καὶ ὥσπερ οἱ ὑπὸ οἴνου μεθύοντες, μᾶλλον δὲ ὑπὸ ἀτάκτου χυμοῦ καὶ φρενίτιδος, ἢ ὑπὸ δαίμονος ἐλαυνόμενοι, ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι, καὶ βλέποντες οὐκ αἰσθάνονται, διὰ B τὸ τὸν ἡγεμόνα νοῦν παρατραπῆναι, ἀλλὰ τὰ ἱστάμενα φαντάζονται ὡς κινούμενα, τὰ δὲ κινούμενα ὡς ἱστάμενα, καὶ τὰ ὠφελοῦντα μὲν αὐτοὺς ἀποσείονται, τὰ δὲ βλάπτοντα περιπτύσσονται, καὶ οὐ δύνανται διακρίνειν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, ἢ τοῦ ἐχθροῦ τὸν φίλον. Τοῦτ' αὐτὸ πέπονθεν, ὡς εἴρηται, καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἀθετήσας τὸν Θεὸν, καὶ δεσμευθεὶς ὑπὸ τοῦ δαίμονος, ἐτυραννεῖτο ἐν βαθυτάτῳ σκότει τῆς ἀγνωσίας. Ὁ δὲ Δαβὶδ ἐμπλησθεὶς θείας χάριτος, καὶ κατανοήσας εἰς ποῖον βάραθρον καὶ ἀπώλειαν ἐνέπεσεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ κλύδωνα, καὶ χειμῶνα, καὶ ὁπόσην ἀδικίαν ἠδίκησε τὸν Θεὸν ἀθετήσας αὐτὸν, καὶ τίς ἐστιν ὁ μέλλων λυτρώσεσθαι αὐτὸν τοῦ βαθυτάτου σκότους καὶ τῆς ἀδικίας, διπλῆ καὶ γὰρ εὑρίσκετο ἡ ἀδικία, C ἠδίκησε γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ διάβολος, ἀποστήσας αὐτὸν μακρὰν τοῦ Θεοῦ· εἰ θέμις δὲ εἰπεῖν, ἠδίκησε καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν, πλανήσας τὸ πλάσμα αὐτοῦ, ἠδίκησε δ' ὁμοίως καὶ ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεὸν, ἀθετήσας αὐτὸν, καὶ ἀκολουθήσας τῷ διαβόλῳ. Διὰ γοῦν τὸ εἰπεῖν τὸν Προφήτην, « Ἀνατελεῖ δικαιοσύνην, » ἔδειξεν ὅτι ὥσπερ οἱ ἐν σκότει εὑρισκόμενοι καὶ κείμενοι ἀῤῥωστοῦντες, οὐκ ἀπέρχονται εἰς τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὁ ἥλιος πρὸς αὐτοὺς, οὕτω κειμένου τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ διαβολικῷ σκότει, ἀνατελεῖ ὁ μέλλων λαβεῖν σπλάγχνα οἰκτιρμῶν. Ἀνατείλαντος δὲ ἐκείνου, καὶ φωτίσαντος τὴν οἰκουμένην, ἀπελήλατο πᾶσα σκοτία, καὶ ἠφανίσθη. Φωτισθεὶς τοίνυν ὁ ἄνθρωπος, καὶ κατανοήσας ἐν ποίῳ δεσμῷ εὑρίσκετο κείμενος, καὶ μὴ δυνάμενος D αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθῆσαι, ἀνέβλεψε πρὸς τὸν δυνάμενον. Ὁ δὲ μὴ θέλων ἐπιπλέον τυραννεῖσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τὸν ἄνθρωπον, ἔλυσεν αὐτὸν καὶ ἐθεράπευσε. Λυθεὶς τοίνυν καὶ θεραπευθεὶς οὐκ ἔτι προσέπεσε τῷ διαβόλῳ, ἀλλὰ τούτου γεγονότος, ἠφανίσθη ἡ πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀδικία διὰ τῆς πίστεως, καὶ ἐφανερώθη ἡ τούτου δικαιοσύνη, ἀνατείλαντος τοῦ νοητοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ. Πιστεύσας γοῦν ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰσελθὼν ἐν τῷ ἀχειμάστῳ καὶ ἀκυμάντῳ λιμένι τῆς πίστεως, ἀπέλαβε πλῆθος εἰρήνης μηδέποτε σαλευομένης, ἢ παρενοχλουμένης. Τότε ἐπληρώθη τὸ τοῦ Δαβὶδ λόγιον τὸ φάσκον, « Μακάριοι ὧν ἀφείθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρ-

τίαι. Μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος A ἁμαρτίαν.» Ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι «ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ,» ἔδειξεν ἄνθρωπον ὄντα τὸν τὰ τοιαῦτα τεράστια ἐργασάμενον. Ἐν γὰρ τῷ Θεῷ ἡμέρας περιεργάζεσθαι ἢ μετρεῖν οὐ θεμιτόν. Ὁ δὲ Χριστὸς ἤρξατο καθὸ ἄνθρωπος, καὶ τούτου αἱ ἡμέραι μετροῦνται. Τὸ δὲ, «ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη,» τοῦτο αἰνίττεται ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ ποιήσας αὐτὰ, αὐτός ἐστι καὶ Θεός. Ἀνθρώπου γὰρ ψιλοῦ οὐκ ἔστι τὸ περισώζεσθαι, ἕως οὗ ἂν ἵστασθαι τὴν σελήνην. Τὸ γὰρ «ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη,» οὐδὲν ἄλλο δηλῶν ὁ Προφήτης εἶπεν, ἀλλ' ἢ ὅτι ὥσπερ οὐδὲ ἡ σελήνη μέλλει διαφθαρῆναι, ἀλλὰ σώζεσθαι, οὕτως οὐδὲ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος. Ἐπεὶ γοῦν τοῦ Θεοῦ μόνου ἐστὶ τὸ κυρίως ἀτελεύτητον, ἔδειξεν ὅτι ὁ αὐτός ἐστι Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι «Προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς,» καὶ τὸ, B «Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ,» ἔδειξε τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν, καὶ τὴν τῶν βασιλέων προσκύνησιν. Ἵνα δὲ μὴ εἴπωσιν οἱ βουλόμενοι παραχαράττειν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι περί τινος βασιλέως ἰσχυροῦ μὲν ὄντος, ὡς τοῦ Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου, οἵτινες προσεκυνοῦντο μὲν παρὰ τῶν βασιλέων τῆς γῆς καὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐπῃνοῦντο παρ' ἐκείνων, ἦσαν δὲ ὅμως ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ ὡς οἱ πάντες, εἰπὼν ὅτι «Εὐλογητὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ,» προσέθηκεν ὅτι «εἰς τοὺς αἰῶνας.» Παντὸς γὰρ ἀνθρώπου ἔπαινος ἐν τῷδε τῷ βίῳ συναποτίθεται. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ παρόντος κόσμου συμπλήρωσιν οὔτε ὁ τούτου ἔπαινος διαμένει, ἀλλ' οὔτε ὁ ψόγος. C Μόνα δὲ τὰ αὐτοῦ ἔργα συναπέρχονται αὐτῷ, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀμοιβὰς ἐκδέχεται παρὰ τοῦ μέλλοντος κρίνειν τὴν οἰκουμένην, εἴτε ἀγαθά εἰσιν, εἴτε καὶ μή. Τὸ δὲ, «Εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ,» οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου, ἀλλὰ Θεοῦ. «Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ.» Ποῖος τῶν ἀνθρώπων εὑρίσκεται πρὸ τοῦ ἡλίου; Πάντως οὐδεὶς, οὐδ' αὐτὸς ὁ Χριστὸς καθὸ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καθὸ Θεός. Καθὸ δὲ ἄνθρωπος, καὶ ἤρξατο, καὶ ἡμέραν ἔχει μεμετρημένην· καὶ προσεκύνησαν αὐτὸν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ὡς Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἐν αὐτῷ ηὐλογήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

Sed quod in loco supra citato dicit, «in diebus illius,» innuit hominem fore, qui hæc miracula editurus sit. In Deo enim dies curiosius inquirere, vel mensurare nefas est. Christus autem, quatenus homo est, initium habuit, et hujus dies mensurantur. Illud vero, «donec auferatur luna,» nullo alio sensu propheta dixit, quam hoc, quod veluti luna servanda est, nec peritura, ita nec ille homo. Quoniam vero absolute fine carere soli Deo proprium est, indicavit hisce, quod hic et Deus et homo sit. Illis vero verbis, «Adorabunt eum omnes reges terræ, et omnes gentes servient illi,» indicavit gentium conversionem ad Christum, et regum adorationem. Ne vero hi qui veritatem destruere et invertere cupiunt, hæc de rege aliquo potenti et invicto intelligerent, utpote Julio, Augusto, Tiberio, vel aliis, qui et ipsi a regibus terræ et gentibus adorati sunt, et ab his celebrati, quamvis homines essent, ut et nos omnes, David cum dicit nomen ejus esse benedictum, etiam hoc addit, «in sæcula.» Uniuscujusque enim hominis laus in vita hac una cum illa deponitur; sed post mundi hujus consummationem nec laus ipsius permanet, nec infamia. Sola enim opera illius una cum ipso discedunt, quorum etiam retaliationem ab eo exspectat qui mundum judicaturus est, sive bona fuerint, sive minus. Illud vero, «In sæcula benedictum erit nomen ipsius,» nequaquam hominis est, sed Dei. Item, «Ante solem permanet nomen illius.» Quis rogo hominum ante solem conditum invenitur? Nullus omnino, et nec ipse Christus, quatenus homo est, sed quatenus Deus est. Secundum humanitatem vero et esse cœpit, et dies habet mensuratos; et adoraverunt eum omnes gentes, et omnes reges terræ, ut Deum et hominem, et in eo omnes gentes sunt benedictæ.

η'. Καὶ συνᾴδει ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία μετὰ τοῦ Ἡσαΐου καὶ Ἰακὼβ εἰπόντων περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐστὶ προσδοκία ἐθνῶν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται. Ὅμως τὰ πάντα συνελὼν ὁ Προφήτης, καὶ θεασάμενος τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τὴν τῶν D ἀνθρώπων σωτηρίαν συγκατάβασιν, καὶ ὅτι Θεὸς ὢν μέλλει γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ ἰδὼν τὸν πρώην ἄγριον καὶ ἀπηνῆ τύραννον τὸν διάβολον, ὅσον οὔπω παρὰ τοῦ τυραννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώπου ἐμπαιζόμενον καὶ καταπατούμενον, ἔνθους ὑφ' ἡδονῆς γεγονὼς, ἐξεβόησε τὴν μακαρίαν ἐκείνην φωνὴν, τὸ, «Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» Ἆρα χρῄζει καὶ ὁ παρὼν λόγος ἐξηγήσεως, ἢ ὡς ἡ ἀλήθεια ἔχει, παντὸς ἡλίου καὶ πάσης ἀληθείας ἀνθρωπίνης ἐστὶ καθαρώτερός τε καὶ σαφέστερος; Ὃν γὰρ

8. Porro hæc Davidis prophetia cum Isaia et Jacobo convenit, qui de Christo dicunt, quod sit exspectatio gentium, quemadmodum in superioribus demonstratum est. Tandem vero omnia comprehendens propheta, et respiciens Verbi Dei conversationem pro hominum salute factam, et quod Deus exsistens hominem assumpturus esset: videns denique illum modo ferocem et immitem tyrannum diabolum ab homine, quem modo ante tyrannide presserat, jam tantum non illusum esse et conculcari, voluptate quasi abreptus, beatam illam vocem exclamans profert: «Benedictus Dominus Deus Israelis, qui solus facit mirabilia, et benedictum nomen ejus in æternum et in sæculum sæculi[18].» Indiget sane et præsens locus expositione aliqua, licet revera quolibet sole et omni humana veritate purior sit et dilucidior. Quem enim David

[18] Psal. LXXI, 18.

paulo ante hominem nominaverat, quemque ante solem et lunam conditam exstitisse dixerat, hunc ipsum nunc pure et simpliciter Deum appellavit. Quis vero tam infelix, ut de illo dubitet et inquirat curiosius, quem David Deum nominavit, nec eum adoret, quem David Deum esse prædicat?

9. Verumtamen et alibi magnus ille David sic dixit: « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiæ emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. Penes te est principatus in die potentiæ tuæ, et in splendore sanctorum tuorum: ex utero auroræ genui te [17]. » En nunc aliam illius prophetiam considera: « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis. » Quisnam est ille prophetæ et regis Dominus? Num rex aliquis ex præclaris istis, et in hac terra multa potentia præditis? Minime. Quam ob rem? Propter libertatem, quam a Deo tunc temporis Judæi habebant, a quo solo regebantur. Principem vero et ductorem habuerunt olim quidem Mosem, post hunc vero filium Nun Josue, deinde judices. Ipsis vero propria animi sui voluntate et affectu regem a Deo petentibus, dedit ipsis regem e gente propria filium Cis, nempe Saulem, deinde Davidem filium Jessæ. De quo et Deus testatus Samueli dixerat: « Inveni Davidem filium Jessæ, virum secundum cor meum, qui faciet juxta omnes voluntates meas [18]. » Et Judæi quidem regebantur a suæ gentis regibus, illorum vero reges usque ad Christi nati tempora liberi, nullique hominum aut regum terrenorum subditi fuisse inveniuntur. Et revera sic est, quoniam nullus alius prophetarum, utpote nec Isaias, nec Jeremias, nec Daniel, calumniari conatus hoc prophetæ oraculum, dicere potuit, quod ab aliquo rege mortali et perituro ad alium prophetæ similem dicta sint hæc verba: « Dixit Dominus Domino meo. » Cui vero dixit Deus, « Sede a dextris meis? » Ad hominem nimirum, quem Verbum et Filius illius assumpsit. Filius enim ante omnia sæcula principatus fuerat particeps cum Deo; dixit autem hoc Deus Pater ad hominem, quem Verbum et Filius suus assumpsit, sanctificavit, glorificavit, et temporalem cepit principatum, ex quo hunc assumpserat. Volens itaque propheticus sermo ostendere, Deum Patrem quidem, qui ab æterno exsistit, principio carere, hominem vero, quem Verbum et Filius illius assumpsit, initium cepisse, dixit: « Sede, » etc. Tum etiam stabilitatem et perpetuitatem, honorisque magnificentiam ipsa sedes denotat. Et quemadmodum ignis in ferro ferri quidem frigiditatem non recipit, ferrum autem in ignis naturam transit, rursum vero nec ferri nigredine ignis inficitur, sed ferrum hujus splendore et claritate assumpta omnino pellucidum fit: talis etiam mea de unigenito Dei Filio et ho-

A πρὸ ὀλίγου ὁ Δαβὶδ ἄνθρωπον ὠνόμασε, καὶ ὃν πρὸ τοῦ ἡλίου ἐλάλησεν εἶναι καὶ τῆς σελήνης, τοῦτον καθαρῶς Θεὸν ἐκάλεσε. Ὃν δὲ ὁ Δαβὶδ ὀνομάζει Θεὸν, τίς οὕτως ἄθλιος, ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ τούτου καὶ πολυπραγμονεῖ, καὶ οὐ προσκυνεῖ ὃν ὁ Δαβὶδ καταγγέλλει Θεόν;

θʹ. Ὅμως δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς μέγας Δαβὶδ οὑτωσὶ λέγει· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιὼν, καὶ κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » Σκόπει πάλιν ἑτέραν προφητείαν αὐτοῦ. « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ B μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Τίς ἐστιν ὁ τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως κύριος; Μὴ βασιλεύς τις τῶν μεγάλων καὶ ἐχόντων ἰσχὺν μεγάλην ἐπὶ τῆς γῆς; Οὐχί. Διατί; Διότι τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίαν εἶχον τότε οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ ἐβασιλεύοντο. Ἄρχοντα δὲ καὶ δημαγωγὸν εἶχον τὸν πάλαι Μωσέα, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸν τοῦ Ναυῆ υἱὸν Ἰησοῦν, εἶτα τοὺς κριτάς. Αὐτῶν δὲ μόνων ἐξ ἰδίου θελήματος καὶ ὀρέξεως ζητησάντων βασιλέα πρὸς τὸν Θεὸν, δέδωκεν αὐτοῖς ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς εἰς βασιλέα, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸν Δαβὶδ τὸν υἱὸν Ἰεσσαί· ὃν ὁ Θεὸς μαρτυρήσας, εἶπε τῷ προφήτῃ Σαμουὴλ, « Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά C μου. » Καὶ εὑρίσκοντο οἱ μὲν Ἰουδαῖοι βασιλευόμενοι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν βασιλέων, οἱ τούτων δὲ βασιλεῖς μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως εὑρίσκοντο ἐλεύθεροι καὶ μὴ ὑποκείμενοι ἀνθρώπῳ ἢ βασιλεῖ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἴσως εἴπερ ἔλεγεν ἕτερός τις τῶν προφητῶν, Ἠσαΐας, φημὶ, Ἱερεμίας ἢ Δανιὴλ, ὁ βουλόμενος διαβάλλειν τὸ προφητικὸν λόγιον, ἠδύνατο εἰπεῖν ὅτι περὶ ἑνὸς βασιλέως θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ πρὸς ἕτερον ὅμοιον τῷ προφήτῃ ἐῤῥήθη ὁ λόγος ὃν εἶπε, τὸ, « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου. » Πρὸς τίνα δὲ εἴρηκεν ὁ Θεὸς τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν ἐν τῷ Πατρί. Λέγει δὲ τοῦτο ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, πρὸς ὃν ἀνελάβετο ἄνθρωπον ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ, D καὶ ἡγίασε καὶ ἐδόξασε, καὶ χρονικὴν ἀρχὴν εἴληφεν, ἀφ' οὗ τοῦτον ἀνελάβετο. Ἀλλὰ βουλόμενος ὁ προφητικὸς λόγος δεῖξαι τὸν μὲν Θεὸν καὶ Πατέρα Θεὸν ἄναρχον, τὸν δὲ ἄνθρωπον ὃν προσελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ ἀρχὴν λαβόντα, εἶπε τὸ, « Κάθου. » Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ἑδραῖον τούτου, καὶ μόνιμον, καὶ τῆς τιμῆς μεγαλεῖον δηλοῖ ἡ καθέδρα. Καὶ οἷον ὥσπερ πῦρ ἑνωθὲν σιδήρῳ, τὴν μὲν τοῦ σιδήρου φύξιν τὸ πῦρ οὐκ ἐδέξατο, ὁ δὲ σίδηρος πῦρ ἐγένετο· καὶ τὴν τοῦ σιδήρου αὖθις μελανίαν τὸ πῦρ οὐκ ἔπαθεν, ἀλλ' ὁ σίδηρος τὴν τοῦ πυρὸς αἴγλην τε καὶ λαμπηδόνα λαβὼν, καὶ αὐτὸς ὅλος φωτεινὸς ἐγένετο· οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ

[17] Psal. CIX, 1-3. [18] I Reg. XVI, 1; Psal. LXXXVIII, 21; Act. XIII, 22.

καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἀνελάβετο. Ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, τροπὴν ἢ φυρμὸν ἢ ἀλλοίωσιν ὅλως οὐκ ἐδέξατο, ἀλλ' ἔμεινε Θεὸς ἀναλλοίωτος ὡς τὸ πρότερον· τὸν δ' ἄνθρωπον ὃν ἀνελάβετο, καὶ ἡγίασε, καὶ ἐδόξασε, καὶ ἐλάμπρυνε, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκ δεξιῶν καθέδρᾳ ἐτίμησεν, οὐχ ὡς Θεὸς ἔχων δεξιὸν μέρος ἢ ἀριστερὸν (ταῦτα γὰρ σωματικά εἰσιν), ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῆς καθέδρας, ἔδειξε τὸ τῆς τιμῆς μεγαλεῖον, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους εἶπε. Θεὸς γὰρ οὔτε ἵσταται, οὔτε κάθηται, οὔτε δεξιὰν ἔχει, οὔτ' αὖ ἀριστεράν, ἀλλὰ τὰ πάντα πληρῶν ἐστιν. « Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Τίνες εἰσὶν οἱ τούτου ἐχθροί; Οἵ τε εἰδωλολάτραι, οἱ μὴ προσκυνοῦντες τὸν Χριστόν, καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος. Οὐχ ὡς ἀδυνατοῦντος τοῦ Υἱοῦ εἴρηκε τοῦτο ὁ Πατήρ, τό, « ἕως ἂν θῶ· » ἀλλ' ἵνα δείξῃ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν οὖσαν τοῦ τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τοῦτο εἴρηκεν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λέγει ὁ Υἱός, ὅτι « Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ, » οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ λέγει, ὅτι « Δι' ἐμοῦ πεσοῦνται οἱ ἐχθροί σου ὑπὸ τοὺς πόδας σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Τίς ἐστιν ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐκ Σιὼν ἀποσταλεῖσα ῥάβδος, καὶ πρὸς τίνα ἀπεστάλη; Πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη. Ἡ δὲ ῥάβδος ἐστὶν ὁ σταυρός, ὃς ἐπάγη ἐν τῇ Σιών. Ὥσπερ γὰρ ἡ ῥάβδος ἔχει μὲν ποιμαντικὴν τὴν ἀπὸ τοῦ ποιμένος δύναμιν, ἔχει δὲ καὶ ἀποτρεπτικὴν τὴν τῶν θηρίων, οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. « Ἐκ Σιὼν γὰρ ἐξελεύσεται νόμος (φησὶν Ἡσαΐας), καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Πάντες γοῦν οἱ ἀκούσαντες τὸν τοῦ Εὐαγγελίου λόγον, καὶ βαπτισθέντες, ἐποιμαίνοντο ὑπὸ τῆς ποιμαντικῆς ῥάβδου, τοῦ σταυροῦ δηλονότι. Οἵτινες δὲ ἐτραχηλίαζον, καὶ οὐκ ἐπείθοντο τῷ τοῦ Εὐαγγελίου κηρύγματι, καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς διατάγμασι, τῇ δυνάμει τοῦ σταυροῦ καὶ ἄκοντες ὑπέκυπτον. Διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ ἐνικήθη καὶ κατεπατήθη ὁ διάβολος, διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο τὰ ἀπόρρητα καὶ ἐξαίσια θαύματα. Καὶ τίς χρεία πολλῶν λόγων; Διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίστευσε πᾶσα ἡ οἰκουμένη, καὶ ἐγένοντο δοῦλοι μὲν τοῦ Χριστοῦ, υἱοὶ δὲ κατ' ἐπαγγελίαν τοῦ Ἀβραὰμ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐκ σπέρματος τοῦ αὐτοῦ Ἀβραὰμ γεννηθέντος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τότε κατεκυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ὁ Χριστός. Πρόσεξον τοίνυν τὴν προφητικὴν ἀκρίβειαν. Οὐκ εἶπε, Νίκα τοὺς ἐχθρούς σου· νικᾷ γάρ τις πολλάκις τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐναπομένει μέρος δυνάμεως ἐν αὐτῷ. Εἶπε δέ, « Κατακυρίευε, » δηλῶν ἐντεῦθεν τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν τοῦ σταυροῦ, καὶ τὴν εἰς ἄκρον ἀδυναμίαν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. « Ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· » καὶ τοῦτο τὴν ἄπειρον δύναμιν αἰνίττεται τοῦ σταυροῦ. Ἐν μέσῳ γὰρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ ἐν μέσῳ τῶν εἰδωλολα-

A mine, quem assumpsit, fertur sententia. Filius siquidem Dei, quoniam Deus erat, mutationem, pollutionem, aut alternationem nequaquam passus est, sed Deus, ut et antea, impermutabilis permansit; hominem vero quem assumpsit, eum, inquam, sanctificavit, glorificavit, clarificavit, et ut a dextris Dei Patris sederet dignatus est, non quod Deus vel dextram habeat, vel sinistram sui partem (hæc enim corporalia sunt), sed quemadmodum per sedem honoris magnificentiam designavit, eodem sensu etiam de dextris dixit. Deus enim neque stat, neque sedet, neque dexteram habet, neque sinistram, sed majestate sua implet omnia. Item, « Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Quinam hujus inimici sunt? Idololatræ, B qui Christum non adorant, et ipse diabolus. Hæc vero, « donec posuero, » Pater non ita dixit, quasi Filius ad hoc efficiendum sit impotentior, verum ut his verbis ostenderet unam et eamdem esse Patris et Filii potentiam. Quemadmodum enim in Evangeliis dicit Filius, « Nemo venit ad Patrem nisi per me [19]; » ita Pater dicit, « Mea potentia cadent inimici tui sub pedes tuos. » Præterea, « Virgam fortitudinis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. » Quænam illa est a Deo ex Sion emissa virga, et ad quem missa est? Ad hominem nimirum, quem assumpsit Filius et Verbum Dei, missa est. Virga autem est ipsa crux, quæ in Sion est fixa. Ut enim C virga propter pastorem potentiam habet pastoralem, et eam qua feræ depelluntur virtutem, talis et mea de cruce et Evangelii prædicatione fertur sententia. « E Sion enim egredietur lex, secundum Isaiam, et verbum Domini de Jerusalem [20]. » Omnes itaque qui audito Evangelii verbo baptizati sunt, pastorali illa virga pascuntur, cruce nimirum; qui vero cervicibus induratis Evangelii prædicationi non crediderunt, nec præceptis apostolicis, crucis potentiæ etiam inviti succubuerunt. Per crucem enim et victus et conculcatus est diabolus; per crucem et nomen Christi miranda et stupenda miracula sunt edita. Et quid multis opus? Per crucem et Evangelium totus terrarum orbis credidit, et facti sunt servi quidem Christi, filii vero D Abrahæ juxta promissionem per Christum, Christo nimirum ex ipso Abrahæ semine nato. Et tunc dominatus est in medio inimicorum suorum Christus. Attende, quæso, quæ fuerit prophetæ diligentia. Non dixit, Vince hostes tuos. Sæpius enim hostis ab aliquo vincitur, in quo tamen aliqua adhuc hostilis potentiæ portio remanet. Dixit autem, « Dominare; » vel hinc docens inæstimabilem illam crucis potentiam, et summam hostium ipsius impotentiam. Tum et illud, « in medio inimicorum tuorum, » infinitam crucis potentiam innuit. In medio enim totius mundi, et in medio idololatrarum apostoli et horum successores prædicaverunt,

[19] Joan. XIV, 6. [20] Isa. II, 3.

et in medio ipsorum ædificabant altaria. Et quod imprimis admiratione dignum est, quamvis summa cura et studio impii ecclesias destruerent, flagellis denique diris Christi nomen invocantes punirent et affligerent, crucis tamen potentia et prædicatio instar solis, imo clarius ipso sole eluxit. Ne vero quis hominum aut ignorantia aut malitia existimaret diceretve, Filio et Verbo Dei propterea missam esse a Deo virtutis et potentiæ virgam, quod illi per se impossibile fuerit facere quodcunque voluerit libueritque, subjungit Davides : « Penes te est principatus in die potentiæ tuæ, in splendore sanctorum tuorum. » Quapropter non est humanarum virium, ut penes aliquem sit principatus illius, sed Dei est. Omnes enim homines tantummodo extrinsecus ad ipsos delatum imperium possident; nam tam princeps quam rex aliquis sæpe privatus sine imperio nascitur ; et licet paternum administret imperium, nihilominus tamen in hoc, quod ante non habebat, ceu paternus hæres succedit, vel propria virtute et egregiis factis regnum acquirit, vel injustus in alios alterius regnum violenter arripit, et hoc modo etiam ille alterius regnum quo ante carebat, occupat. Sed alius ab his modus regnum acquirendi non est. Ingenitam vero sibi et inseparabilem a se potestatem homo non habet, præter hanc solam, qua in affectus proprios et liberos ex se genitos utitur, quam solam in homine videre licet. In Deum autem hoc, quod modo dictum est, non competit. Quapropter et Isaias de Christo vaticinatus, inquit : « Cujus principatus super humerum illius [11] ; » id est, naturalis erit, et ab illo inseparabilis. David etiam in alio psalmo sic dicit : « Regnum tuum regnum sæculorum omnium, et dominium tuum in omnes generationes generationum [12]. » Quod idem in præsenti loco dicit : « Penes te est principatus in die potentiæ tuæ. » Sed qualisnam illa potentiæ dies? Ea nimirum, qua crux libere evulgata est, per quam omnes gentes cognoscunt inenarrabilem illam tuam conversationem et indicibilem potentiam in splendore sanctorum tuorum. » Quorum? Apostolorum, doctorum, martyrum et sanctorum, qui quidem ab insipientibus pro mortuis et perditis habiti, in manu Dei vero sunt, et in pace quiescunt, juxta Solomonis oraculum [13] ; quique, secundum Evangelii promissionem, splendent magis quam sol. Deinde, quemadmodum in paulo ante præmissa prophetia, sic etiam in hac præsenti dicitur. De homine enim, quem Filius Dei assumpsit, hæc omnia locutus, et demonstrare volens quod idem et Deus et homo sit, hoc inducit : « Penes te principatus ; » quod vel solum ad præsentem statum et demonstrationem sufficeret, nihilominus tamen planius apertiusque dicit in hunc modum, « Ex utero auroræ generatio tua. » Quis unquam hominum ante solem natus est? Nullus omnino. Ne quis tamen hoc calumniari volens, de angelis sermonem

A τρῶν ἐκήρυττον οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τούτων διάδοχοι, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ᾠκοδόμουν τὰ θυσιαστήρια. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, ὅτι μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς κατέβαλον οἱ ἀσεβεῖς τὰς ἐκκλησίας, καὶ μετὰ μεγάλων μαστίγων ἐκόλαζον καὶ ἐβασάνιζον τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ κήρυγμα ἔλαμψεν ὡς ὁ ἥλιος, καὶ πλέον ἡλίου. Ἵνα δὲ μή τις τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ ἀγνοίας ἢ καὶ κακουργίας λογίσηται, ἢ εἴπῃ ὅτι ἀδυνατοῦντος τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ ποιῆσαι ὅπερ βούλεταί τε καὶ θέλει, κατὰ τοῦτο ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ τῆς δυνάμεως ῥάβδος, λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. » Τοῦτο γοῦν οὐκ B ἔστιν ἀνθρώπου, τὸ εἶναι μετ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ Θεοῦ. Πάντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι ἐξωτερικὴν κέκτηνται τὴν ἀρχήν. Εἴτε γὰρ ἄρχων, εἴτε καὶ βασιλεὺς, γυμνὸς τῆς ἀρχῆς γεννᾶται ὡς οἱ πολλοί. Καὶ ἢ πατρικὴν κτᾶται ἀρχὴν, καὶ ἣν μὴ ἔχων πρότερον, ὕστερον ὥσπερ πατρῷος κλῆρος ἔρχεται εἰς αὐτὸν, ἢ ὑπὸ οἰκείας ἀρετῆς καὶ κατορθωμάτων κτᾶται ἣν οὐκ εἶχεν ἀρχήν· ἢ αὖθις ἄδικος ὢν, ἁρπάζει ἑτέρου ἀρχήν. Καὶ πάλιν προσελάβετο καὶ αὐτὸς, ἥνπερ οὐκ εἶχεν ἑτέραν ἀρχήν. Ἄνευ γὰρ τῶν τριῶν τουτωνὶ τρόπων ἄλλως οὐκ ἔστι. Φυσικὴν δὲ καὶ ἀχώριστον αὐτοῦ ἀρχὴν ἄνθρωπος οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἢ μόνην τὴν κατὰ τῶν παθῶν, καὶ τῆς εἰς τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντας παῖδας, ἥντινα ἐπὶ μὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἔστιν ἰδεῖν, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ χώραν οὐκ ἔχει τὸ λεγόμενον. C Διά τοι τοῦτο ὁ μὲν Ἡσαΐας προφητεύων περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγει, « Οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, » τουτέστι φυσικὴ καὶ ἀχώριστος. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὑτωσὶ λέγει ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, ὅτι « Ἡ βασιλεία σου βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων, καὶ ἡ δεσποτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐν τῷ παρόντι χωρίῳ λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. » Ποία ἡμέρα δυνάμεως; Τουτέστιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν παῤῥησιάζεται ὁ σταυρὸς, καθ' ἣν γινώσκουσι πάντα τὰ ἔθνη τὴν ἀπόῤῥητόν σου συγκατάβασιν, καὶ τὴν ἄφατον δύναμιν ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ποίων; Τῶν ἀποστόλων, τῶν διδασκάλων, τῶν μαρτύρων, τῶν ὁσίων, οἵτινες ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι. Οἱ δέ εἰσιν ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν D εἰρήνῃ κατὰ τὸ Σολομῶντος λόγιον, οἵτινες κατὰ τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις γεγραμμένον λάμψουσιν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Πάλιν δὲ ὥσπερ καὶ ἐν τῇ πρὸ ὀλίγου λεχθείσῃ προφητείᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ παρούσῃ. Εἰπὼν γὰρ περὶ τοῦ ἀνθρώπου οὗτινος ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅσα καὶ εἴρηκε, βουλόμενος δεῖξαι καὶ ὅτι αὐτός ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐπήγαγε τὸ, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή. » Ὅπερ καὶ μόνον ἀρκεῖ εἰς τὴν τούτου παράστασιν καὶ ἀπόδειξιν. Ὅμως τρανότερόν τε καὶ καθαρώτερον εἶπεν οὕτως, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » Τίς τῶν ἀνθρώπων ἐγεννήθη πρὸ τοῦ ἡλίου; Πάντως οὐδείς. Ἵνα δὲ μή τις καὶ τοῦτο διαβάλῃ, καὶ εἴπῃ ὅτι περὶ ἀγγέ-

[11] Isa. IX, 6. [12] Psal. CXLIV, 13. [13] Sap III, 3.

λου ἐστὶν ὁ λόγος, ὡς δῆθεν πρὸ τοῦ ἡλίου γεγονότας τοὺς ἀγγέλους, εἶπεν, « ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου. » Τὸ γὰρ « ἐκ γαστρὸς » οὐχ ὡς γαστέρα ἔχειν τὸν Θεὸν τοῦτο εἴρηκεν, ἀλλ' ὡς ὁ αὐτὸς Δαβὶδ ἐν ἑτέρῳ λέγει, ὅτι « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με, » τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ δεικνύων· καὶ, « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, » τὴν προνοητικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἄξια ἔργα πράττουσιν οἱ δίκαιοι, ὥστε εἰσελθεῖν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἐν τῷ εἰπεῖν, « ἐκ γαστρὸς, » ἔδειξε τὴν αὐτὴν καὶ μίαν οὐσίαν καὶ φύσιν Υἱοῦ τε καὶ Πατρός. Ὥσπερ γὰρ τὰ ἄψυχα δένδρα τὰ αὐτὰ καὶ ὅμοια αὐτοῖς γεννῶσιν, ἡ γὰρ συκῆ συκῆν γεννᾷ, καὶ ἡ ἐλαία ἐλαίαν· ὡσαύτως καὶ τὰ ἄλογα ζῶα ὁμοίως ἓν ἕκαστον τούτων ὅμοιον αὐτῷ καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως γεννᾷ γέννημα. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος, λογικὸς ὤν, λογικὸν ἄνθρωπον γεννᾷ, καὶ θνητὸς ὤν, αὖθις θνητόν· καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τε καὶ φύσεώς ἐστιν ὁ υἱὸς τῷ πατρί. Πολλῷ μᾶλλον λογιζόμεθα τοῦτο καὶ ἀσυγκρίτως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ οὐσίας ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, καθὼς καὶ ἔστι. Καὶ σκόπει ἀκρίβειαν προφητειῶν. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφήτης, « Εἶπεν ὁ Κύριος, » ἔδειξεν ὅτι τὸν Θεὸν λέγει, ὡς ἀποδέδεικται. Εἰπὼν δὲ, « τῷ Κυρίῳ μου, » καὶ τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· » καὶ τὸ, « Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιὼν, » καὶ τὸ, « Κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· » ταῦτα πάντα τὸν ὑπὲρ φύσιν ἄνθρωπον καὶ ἀνέκφραστον εἶπεν. Ἵνα δὲ δείξῃ ὅτι αὐτός ἐστι καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. » Ἵνα δὲ πάλιν δείξῃ καὶ φανερώσῃ Θεὸν ὄντα καὶ γνήσιον Υἱὸν αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ μίαν οὐσίαν καὶ φύσιν ἔχοντα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, εἶπε τὸ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » Ὁ δ' αὐτὸς πάλιν καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, « Καὶ σὺ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. » Πρόσεξον τὸ λεγόμενον. Ἐν τῷ εἰπεῖν τὸν Προφήτην, « Καὶ σὺ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου, » ἔδειξε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἐν δὲ τῷ, « τὸν Ὕψιστον, » ἔδειξε τὸν τούτου Πατέρα Θεόν. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν αὖθις τὸ, « Ἔθου καταφυγὴν, » ἔδειξε τὸν ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, τὸν ἔχοντα χρείαν καταφυγῆς. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ χρείαν καταφυγῆς οὐκ εἶχεν.

ι'. Ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου παῖς ὁ θαυμάσιος Σολομὼν οὑτωσί φησι· « Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου Δαβὶδ τῷ πατρί μου, ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς; » Καὶ ὥσπερ ὁ Ἱερεμίας εἶπεν, ὅτι « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτὸν, εἶτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη· » οὕτω καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν λέγει, ὅτι, « Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου Δαβίδ. » Τί βούλεται τὸ « Πιστωθήτω ; »

A esse diceret, quasi illi ante solem creatum conditi sint, inquit, « ex utero auroræ. » Quod enim uteri meminit, non eo sensu accipiendum est quod Deus uterum habeat, sed eo quo et David alibi dicit : « Manus tuæ fecerunt me et formaverunt me [24]; » operatricem videlicet Dei potentiam ostendens, etc., « Oculi Dei super justos [25]; » quo omnia providentem Dei virtutem innuit, et quod justi opera faciant digna ut coram Deo ingrediantur. Sic etiam præsens locus intelligendus est. Dicendo enim, « ex utero, » ostendit unam et eamdem Filii cum Patre substantiam et naturam. Quemadmodum enim inanimatæ arbores easdem et similes sibi ipsis generantur : ficus enim ficum et olea oleam gignit : similiter et bruta animalia singula juxta genus suum B naturæ suæ similia generant, et homo rationalis cum sit, rationalem gignit hominem, et mortalis mortalem, et filius ejusdem cum patre est naturæ et substantiæ. Multo magis igitur hæc et sine omni dubitatione de Deo sentiemus, quod Filius et Verbum ipsius ejusdem cum Patre sit naturæ et substantiæ, quemadmodum revera est. Sed respice prophetiarum diligentiam. Propheta enim inquiens, « Dixit Dominus, » ostendit se de Deo dicere, ut jam ante demonstratum est. Addens autem, « Domino meo, » et « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, etc.; » « Virgam potentiæ emittet tibi ex Sion Dominus ; et, « Dominare in medio inimi- C corum tuorum : » hæc omnia inquam, hominem omni natura præstantiorem et inenarrabilem designant. Ut vero ostendat eumdem et Deum esse et hominem, dicit, « Penes te est principatus in die potentiæ tuæ, in splendore sanctorum tuorum. » Præterea ut rursum evincat, quod Deus cum sit, naturalis etiam et verus sit Dei Filius, et ejusdem cum Deo Patre naturæ et substantiæ, hoc subjungit, « Ex utero auroræ genui te. » Verum hic idem in alio loco dicit, « Et tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti suffugium tuum [26]. » Attende quæso, quid dicatur. Eo enim quod Propheta dicit, « Et tu, Domine, spes mea, » Filium Dei innuit. Per Altissimum vero ejusdem Patrem Deum indicat. Rursum vero his verbis, « Posuisti suffugium D tuum, » denotat hominem, quem Filius Dei assumpsit, cui opus erat suffugio. Purus enim ille Dei Filius suffugio vel asylo non indigebat.

10. Quin et hujus filius omni admiratione dignus Solomo, sic dicit : « Et nunc, o Domine Deus Israel, ratum fiat verbum tuum, quod locutus es servo tuo David, patri meo, quoniam num vere habitabit Deus cum hominibus super terram [27] ? » Et, ut Jeremias dicit : « Quoniam hic est Deus noster, non reputabitur alius coram eo. Quoniam super terram visus est, et cum hominibus conversatus est [28]. » Sic et sapiens ille Solomon dicit : « Domine Deus Israel, ratum fiat verbum tuum, quod locutus es servo tuo David. » Quid enim aliud significat,

[24] Psal. cxviii, 73. [25] Psal. xxxiii, 16. [26] Psal. xc, 9. [27] III Reg. viii, 26, 27. [28] Baruch. iii, 36, 38.

A « Confirmetur, » quam Fiat, reveletur et exhibeatur, ut tu qui Deus es, manifeste cum hominibus converseris. Quod et factum est. Filius enim Dei super terram visus est, et cum hominibus habitavit. Quid igitur tibi videtur? Sufficiuntne hæ sanctorum de Christo revelationes, et prophetarum oracula, ipsiusque Dei testimonia ad demonstrationem hanc, quod Christus Filius Dei sit et Deus verus: scilicet quod et idem hic et Deus et homo sit, vel num aliis adhuc demonstrationibus et testimoniis opus est? Quantum profecto mihi videtur, hæc etiam plane imperitis sufficerent. Verumtamen amplius tentabo tibi amico nostro hujus veritatem declarare fusius, sicuti hactenus quoque factum est.

B 11. Magnus ille Moses et celebris, cum esset juxta montem Sinai, conspicatus est rubum ardentem. Quem cum multis diebus ardere conspexisset, non tamen igne consumi, animo suo meditari cœpit quidnam hoc sibi vellet, quod rubus tot diebus arderet, nec tamen ab igne consumeretur. « Et profectus, inquit, videbo, quodnam illud stupendum sit prodigium. » Rubo autem proprior factus, vocem cœlitus allatam sibique dicentem audivit: « Moses, Moses, solve calceamenta pedum tuorum, locus enim in quo stas, terra sancta est [10]. » Quid sane aliud significat rubus ardens, et non consumptus, tum etiam vox clamitans: « Solve calceamenta pedum tuorum, » nisi quod rubus ardens adumbravit typoque prætulit divam Mariam virginem, quæ C Filium et Verbum Dei secundum carnem peperit? Quemadmodum enim rubus quidem ardebat, et non consumebatur, ita etiam diva virgo, ubi concepit Dei Filium et Verbum, igne divinitatis non consumpta est, sed a Deo custodita; quia humanarum virium illud prorsus non erat. Verba autem hæc, « Solve calceamenta pedum tuorum, » hoc innuunt, quod quicunque de divæ Virginis mysterio et Christi incarnatione erudiri volunt, eos nequaquam habere oportet partem aliquam in se mortuam, quæ illos a Deo separet, nec mentem corruptam et a cognitione veritatis mortuam, sed viventem et sanam, qualis ipsius Mosis erat. Hujus autem calceamenta ex mortui animalis tergore erant consuta: et propterea dictum est, « Solve illud. »

D 12. Porro et Persarum rex Nabuchodonosor somnio admonitus visionis, quam viderat, oblitus est; et congregatis omnibus Chaldæorum magis, incantatoribus et Gazarenis, interrogabat eos qualenam fuisset quod viderat somnium, et quænam illius interpretatio. Hi vero et somnium et interpretationem illius ignorantes hæsitabant. Rex autem ira in illos vehementi incendebatur. Concessit tamen aliquot dierum terminum, quibus inquirerent simul, et explicarent visum a se somnium, et ejusdem interpretationem: quod si juxta mandatum ejus exsequerentur, multis et splendidis muneribus honorati ditarentur a rege, sin minus, mortis sup-

[10] Exod. iii, 3 5.

Γεννηθήτω, φανερωθήτω, ἀποδειχθήτω, τὸ κατοικῆσαι σὲ δηλαδὴ τὸν Θεὸν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ὃ καὶ γέγονεν. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Τί γοῦν σοι δοκεῖ; Ἀρκεταί εἰσιν αἱ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν ἁγίων ὀπτασίαι, καὶ τῶν προφητῶν προφητεῖαι, καὶ αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαι εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ἀληθινὸς, ὁ αὐτὸς δὲ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἢ καὶ ἑτέρων ἀποδείξεων καὶ μαρτυριῶν ἔτι χρεία ἐστίν; Ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, ὅτι καὶ τοῖς πᾶσιν ἀγνώμοσιν ἀρκεταί εἰσιν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἔτι πειράσομαι δεῖξαι πρὸς σὲ τὸν ἡμέτερον φίλον τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν, ὡς καὶ πρώην.

ια'. Ὁ Μωσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγας, ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ ὢν, ἐθεάσατο βάτον καιομένην. Ἐπὶ πλείοσι δὲ ἡμέραις θεωρῶν αὐτὴν καιομένην μὲν, μὴ καταφλεγομένην δὲ, διελογίζετο καθ' ἑαυτὸν, « Τί βούλεται τοῦτο, ὅτι ἡ βάτος καίεται μὲν ἐπὶ ἡμέραις τοσαύταις, οὐ κατακαίεται δέ; Ἀπελθὼν ἴδω, τί τὸ ἐξαίσιον τοῦτο καὶ θαυμαστόν. » Καὶ πλησίον γενόμενος τῆς βάτου, ἤκουσε φωνῆς οὐρανόθεν αὐτῷ ἐνεχθείσης, καὶ λεγούσης, « Μωσῆ, Μωσῆ, λῦσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου. Ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. » Τί γοῦν ἕτερον δηλοῖ ἡ καιομένη βάτος καὶ μὴ καταφλεγομένη, καὶ τί ὁ λόγος ὁ λέγων, « Λῦσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » ἢ ὅτι ἡ μὲν βάτος ἡ καιομένη εἰκόνιζε καὶ προετύπου τὴν ἁγίαν Μαρίαν τὴν Παρθένον, τὴν γεννήσασαν τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα; Ὥσπερ γοῦν ἐκαίετο μὲν ἡ βάτος, οὐ κατεφλέγετο δὲ, οὕτω καὶ ἡ ἁγία Παρθένος, δεξαμένη τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν καὶ Λόγον, τῷ πυρὶ τῆς θεότητος οὐ κατεφλέχθη, φυλαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ ἀνθρωπίνης δυνάμεως τοῦτο ὅλως οὐκ ἔστι. Τὸ δὲ, « Λῦσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » τοῦτο ἐδήλου ὅτι τοὺς μέλλοντας μυσταγωγηθῆναι περί τε τῆς Παρθένου καὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ οὐ χρὴ ἔχειν μεθ' ἑαυτῶν νεκρόν τι μέρος, διατειχίζον αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, ἤτοι παρεφθαρμένον νοῦν καὶ νεκρὸν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ ζῶντα καὶ ὑγιαίνοντα, ὥσπερ τοι τῷ Μωσεῖ. Τὸ γὰρ Μωσέως ὑπόδημα νεκροῦ ζώου δέρμα ὑπῆρχε, καὶ διὰ τοῦτο ἐῤῥήθη, « Λῦσον αὐτό. »

ιβ'. Ἔτι ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς Ναυουχοδονόσορ ἐνυπνιασθεὶς, ἐπελάθετο τοῦ ὁράματος, καὶ περισυνάξας πάντας τοὺς μάγους Χαλδαίων, καὶ πάντας ἐπαοιδοὺς Γαζαρηνοὺς, ἤρετο αὐτοῖς, τί τε ἦν ὃ ἑώρακεν ἐνύπνιον, καὶ τίς ἡ σύγκρισις τούτου. Οἱ δὲ ἀγνοοῦντες τὸ ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ, ἐδυσχέραινον. Ὁ δὲ βασιλεὺς ὠργίζετο κατ' αὐτῶν. Ὅμως μέντοι δέδωκεν αὐτοῖς ὡρισμένας ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῷ εὑρεῖν καὶ δηλῶσαι, τί τε ἦν ὅπερ ἑώρακε κατὰ τοὺς ὕπνους, κατὰ τίς ἡ σύγκρισις τούτου· καὶ εἴπερ γένηται τοῦτο κατὰ τὴν εἰς τοῦτο ζήτησιν αὐτοῦ, ἵνα λάβωσι παρ' αὐτοῦ καὶ πολλὰς καὶ μεγάλας τὰς δωρεάς· εἰ δ' οὖν, θάνατος αὐτῶν

ἔσται ἡ τιμωρία. Ἀλλὰ καὶ οἱ παῖδες, καὶ φίλοι, καὶ οἱ γνήσιοι τούτων, τὴν αὐτὴν δίκην ὑποστήσονται τῶνδε μὴ δυναμένων τοῦτο ποιῆσαι, ἀλλὰ μᾶλλον κοπτομένων καὶ ὀλοφυρομένων τὴν ἑαυτῶν ζωήν. Πῶς γὰρ ἦν δυνατὸν ἐξαγγεῖλαι αὐτοὺς τῷ βασιλεῖ τό τε ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ, μὴ πρότερον γνωρίσαντας τὸ ἐνύπνιον παρὰ τοῦ βασιλέως; Ὁ Δανιὴλ ὁ προφήτης ἐν τῇ τῶν Βαβυλωνίων χώρᾳ αἰχμάλωτος ἀχθεὶς ἐξ Ἱερουσαλὴμ μετὰ καὶ ἑτέρων κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν Ἰουδαίων, καὶ γνωρίσας τὰ προσταχθέντα παρὰ τοῦ βασιλέως, ἀπέρχεται πρὸς Ἀριὼχ ἄρχοντα Πέρσην, ὃν κατέστησεν ὁ βασιλεὺς ἀπολέσαι τοὺς σοφοὺς Βαβυλῶνος, διὰ τὸ μὴ δυνηθῆναι αὐτοὺς εὑρεῖν τὸ ἐνύπνιον. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Τοὺς σοφοὺς Βαβυλῶνος μὴ ἀπολέσῃς· εἰσάγαγε δὲ με ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ τὸ ὅραμα καὶ τὴν τούτου σύγκρισιν ἐρῶ τῷ βασιλεῖ. » Τότε ὁ Ἀριὼχ σπουδῇ μεγάλῃ εἰσῆξε τὸν προφήτην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Καὶ ὁ βασιλεύς φησι πρὸς αὐτὸν, « Δύνασαί μοι, Δανιὴλ, ἐξαγγεῖλαι τὸ ἐνύπνιον ὅπερ εἶδον κατ' ὄναρ, καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ; » Ἀπεκρίθη Δανιὴλ, « Τὸ μυστήριον, ὦ βασιλεῦ, ὃ σὺ ἐπερωτᾷς, οὐκ ἔστι σοφῶν ἀνθρώπων καὶ μάγων, καὶ ἐπαοιδῶν δυναμένων ἐξαγγεῖλαί σοι, ἀλλ' ἔστι Θεοῦ μόνου τοῦ ἐν οὐρανῷ ἀποκαλύπτοντος μυστήρια. Ὁ Θεὸς, φησὶν, ἐγνώρισε τῷ βασιλεῖ Ναυουχοδονόσορ, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν. Οἱ διαλογισμοί σου ἐπὶ τῆς κοίτης σου ἀνέβησαν, τί δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα. Σὺ, βασιλεῦ, ἐθεώρεις, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μία μεγάλη, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτῆς ὑπερφερὴς, ἑστῶσα πρὸ προσώπου σου, καὶ ἡ ὅρασις αὐτῆς φοβερά· εἰκὼν, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσίου καθαροῦ. Αἱ χεῖρες, καὶ τὸ στῆθος, καὶ οἱ βραχίονες αὐτῆς ἀργυροῖ. Ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῖ· καὶ αἱ κνῆμαι σιδηραῖ. Οἱ πόδες μέρος μέν τι σιδηροῦν, μέρος δέ τι ὀστράκου. Ἐθεώρεις, βασιλεῦ, ἕως ὅτου ἀπεσχίσθη ἀπὸ ὄρους λίθος ἄνευ χειρῶν, καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὀστρακίνους, καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάπαξ ὁ σίδηρος, τὸ ὄστρακον, ὁ χαλκὸς, ὁ ἄργυρος, ὁ χρυσὸς, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ ἅλωνος θερινῆς. Καὶ ἐξῆρεν αὐτὰ τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος, καὶ πᾶς τόπος οὐχ εὑρέθη ἐν αὐτοῖς. Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγένετο εἰς ὄρος μέγα, καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. Τοῦτό σου ἐνύπνιον, καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ ἐροῦμεν ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως. » Καὶ μετὰ τὸ ἐξηγήσασθαι τὸν προφήτην τὰς βασιλείας τὰς μελλούσας γενέσθαι, ἃς ἐδήλου ὅ τε χρυσὸς, ὁ ἄργυρος, ὁ χαλκὸς, ὁ σίδηρος, καὶ τὸ ὄστρακον, τότε λέγει τῷ βασιλεῖ, « Ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῷ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται, καὶ λεπτυνεῖ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ αὐτὴ ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας, ὃν τρόπον εἶδες, ὅτι ἐτμήθη ἀπὸ ὄρους λίθος ἄνευ χειρὸς, καὶ ἐλέπτυνε τὸ ὄστρακον καὶ τὸν σίδηρον, τὸν χαλκὸν, τὸν ἄργυρον, τὸν χρυσόν. Ὁ Θεὸς ὁ μέγας ἐγνώρισε τῷ βα-

[30] Dan. II, 1 seqq.

A plicium subirent, quin ut et liberi, amici et cognati illorum ejusdem pœnæ essent consortes. Cum vero illi hoc non possent, quin potius vitam suam plangerent et deplorarent, (quomodo enim possibile erat regi et somnium et interpretationem ejus exponere, somnio non ante audito?) Daniel propheta in Babylonem captivus deductus ex Jerusalem una cum aliis, qui tunc temporis secum erant, Judæis, cum regis mandata cognovisset, convenit Arioch Persarum principem, quem rex ad perdendum sapientes constituerat, quod somnium ipsius deprehendere non potuissent, dixitque ad illum : « Sapientes Babylonis ne perdas, quin potius me ad regem introducito, et visionem una cum interpretatione ejus regi edisseram. » Tunc Arioch festi-B nanter prophetam ad regem induxit. Cui ille ait : « Poterisne mihi, Daniel, explicare somnium quod dormiens vidi, et interpretationem ejus ? » Respondit Daniel : « Mysterium, o rex, de quo interrogas, homines sapientes, magi et incantatores annuntiare non possunt, sed hoc solius Dei cœlestis opus est, qui mysteria revelat. Deus notum fecit regi Nabuchodonosori, quænam fieri oporteat in extremis diebus. Cogitationes tuæ super lectum tuum ascenderunt, quid futurum esset post hæc. Tu, rex, videbas, et ecce imago quædam magna, et aspectus ejus excellens stabat coram facie tua, et vultus ejus terribilis ; imago inquam, cujus caput erat ex auro puro; manus vero et pectus una cum brachiis ip-C sius argentea ; venter vero et femora ex ære ; tibiæ autem ferreæ ; et pedes partim quidem ferrei, partim vero testacei. Videbas, o rex, donec abscissus est a monte lapis absque manuum opera, et percussit imaginem super pedes ejus ferreos et testaceos, et omnino comminuit eos. Tunc quoque comminuta sunt pariter, ferrum, testa, æs, argentum et aurum, et facta sunt tanquam pulvis horrei æstivi, et abstulit ea ventus vehemens, nec locus aliquis in his inventus est. Lapis autem qui imaginem comminuit, excrevit in montem magnum, et implevit omnem terram. Hoc est somnium, et interpretationem illius coram rege dicemus. » Et postquam propheta regna futura enumeravisset, quæ per aurum, argentum, æs, ferrum et testam D adumbrabantur, sic dicit ad regem : « Suscitabit Dominus cœli regnum, quod in sæcula non corrumpetur, et regnum ipsius alteri populo non relinquetur, quod comminuet et ventilabit omnia regna, ipsum vero stabit in sæcula. Quemadmodum vidisti quod abscissus est a monte lapis absque manibus, et comminuit testam et ferrum, æs, argentum et aurum, Deus magnus revelavit regi, quænam oporteat fieri post hæc ; et verum est somnium, fidelis etiam interpretatio ejus. » Tunc rex prostratus in faciem, adoravit Danielem, et dixit : « Revera Deus vester Deus deorum est, et Dominus regum, et revelans arcana, quoniam potuisti revelare mihi arcanum hoc [30]. »

σιλεῖ ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐπὶ πρόσωπον πεσὼν, προσεκύνησε τῷ Δανιὴλ, καὶ εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας ὁ Θεὸς ὑμῶν, οὗτός ἐστι Θεὸς θεῶν, καὶ Κύριος τῶν βασιλέων, καὶ ἀποκαλύπτων μυστήρια, ὅτι ἠδυνήθης ἀποκαλύψαι μοι τὸ μυστήριον τοῦτο. »

13. Qualenam est regnum hominis, quod in sæcula non corrumpetur? Nullum prorsus. Neque enim hoc humanæ naturæ concedetur. Quod igitur est? En dicam tibi. Mons hic diva Virgo est, quæ Filium et Verbum Dei secundum carnem peperit: Lapis autem, absque manuum opera abscissus, Christus est : qui quidem natus est ex ipsa, sed non ex viro. Quod per illud intelligitur, cum sine manibus dicitur abscissus. Lapis denique qui imaginem percussit, aurum et reliqua comminuit, et mons ingens factus implevit terram, ille idem Christus est, et illius regnum permanens in sæcula, quod diaboli vires contrivit, et idolorum cultum destruxit.

A ιγʹ. Ποία γοῦν ἐστι βασιλεία ἀνθρώπου, ἥτις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ διαφθαρθήσεται; Πάντως οὐδεμία· οὐδὲ γὰρ χωρεῖ τοῦτο τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει. Ἀλλὰ τί; Ἐγώ σοι ἐρῶ· τὸ ὄρος ἐστὶν ἡ ἁγία Παρθένος, ἡ γεννήσασα τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ὁ δὲ λίθος ὁ τμηθεὶς ἀπὸ τοῦ ὄρους ἄνευ χειρῶν ἐστιν ὁ Χριστὸς, ὃς ἐγεννήθη μὲν ἐξ αὐτῆς, οὐκ ἐξ ἀνδρὸς δέ· τοῦτο ἐδήλου τὸ, « ἄνευ χειρῶν. » Ὁ δὲ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, τὸν χρυσὸν καὶ τὰ ἄλλα, καὶ γενόμενος εἰς ὄρος μέγα, καὶ πληρώσας τὴν γῆν, αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία ἡ διαμένουσα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἡ συντρίψασα τὸ κράτος τοῦ διαβόλου, καὶ καταλύσας τὴν τῶν εἰδώλων προσκύνησιν.

14. Propheta autem Isaias sic dixit : « Ecce virgo erit prægnans, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus, Nobiscum Deus [31]. » Rursus idem dicit : « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus ipsius super humerum ejus, et vocatur nomen ejus Magni consilii nuntius, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi. Inducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsorum. Magnus est principatus ipsius, et pacis ipsius non est terminus [32]. » Viden' ut puerum nominaverit, et magni consilii nuntium, una cum aliis modo enumeratis, quæ omnia ad hominem pertinent, quem assumpsit Filius Dei ex Virgine? Deinde eumdem vocat Deum fortem, potentem, patrem futuri sæculi (creatorem nimirum intelligens), et quod pacis ipsius non sit terminus, id est finis. De pace ergo et aliis, quæ per partes in præsenti Isaias enumerat satis exacte, diximus in Davidis prophetia paulo ante exposita, qua dixit : « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, » etc. Verumtamen non pigeat nihilominus hujus prophetiæ cohærentiam inspicere. Cum enim propheta dicit : « Ecce virgo pariet filium, » etc., denotat illum supernaturali modo natum ex diva Virgine hominem. Sed cum admirabilem vocat consiliarium, duas personas denotat, Patrem scilicet, et hujus Filium, seu Verbum : et quod Patris simul et Filii unum sit consilium, una voluntas, una potentia, una et eadem cognitio. Deus enim consilio non indiget. Illum vero eumdem Virginis Filium Deum fortem vocat, potentem, Patrem futuri sæculi, cujus pax finem non habeat. Et quidnam aliud hæc ipsa prophetia significavit, quam quod ille idem Deus et homo ejusdem sit consilii et cognitionis cum Deo Patre particeps?

B ιδʹ. Ὁ δὲ προφήτης Ἡσαΐας οὑτωσί φησιν, « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγείαν αὐτῶν. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. » Εἶδες πῶς ὠνόμασε παιδίον, καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ τἄλλα ὅσα ἀπαριθμεῖ, ἅτινά εἰσι τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς Παρθένου; Τότε λέγει αὐτὸν Θεὸν ἰσχυρὸν, C ἐξουσιαστὴν, πατέρα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ποιητὴν δηλονότι, καὶ ὅτι τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον, τουτέστι τέλος. Περὶ γοῦν τῆς εἰρήνης καὶ τῶν ἑτέρων, ὧν μετὰ μέρος διέξεισιν ὁ παρὼν Ἡσαΐας, ταῦτα πάντα ἐπεξειργασάμεθα ἐν τῇ πρὸ μικροῦ λεχθείσῃ τοῦ Δαβὶδ προφητείᾳ, τῇ λεγούσῃ τὸ, « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ἀλλ' ὅμως σκόπει καὶ ἐνταῦθα τὴν συμπλοκὴν τῆς αὐτῆς προφητείας. Καὶ γὰρ ἐν τῷ εἰπεῖν τὸν προφήτην τὸ, « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος τέξεται υἱὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἔδειξε τὸν ὑπὲρ φύσιν γεννηθέντα ἄνθρωπον ἐκ τῆς αὐτῆς ἁγίας Παρθένου. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν « θαυμαστὸν σύμβουλον, » ἔδειξε πρόσωπα δύο, τουτέστι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν τούτου Υἱόν τε καὶ Λόγον, καὶ ὅτι μία βουλὴ, μία θέλησις, D μία δύναμις, μία γνῶσίς ἐστι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Θεὸς γὰρ βουλῆς οὐ δεῖται. Τὸν δ' αὐτὸν Υἱὸν τῆς Παρθένου λέγει Θεὸν ἰσχυρὸν, ἐξουσιαστὴν, πατέρα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μὴ ἐχούσης τέλος τῆς τούτου εἰρήνης. Καὶ τί ἕτερον ἔδειξεν ἡ αὐτὴ προφητεία ἢ ὅτι τὸν αὐτὸν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον, μίαν βουλήν τε καὶ γνῶσιν ἔχοντα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός;

15. Quin et propheta Zacharias nato sibi filio Joanne sic dixit : « Et tu, puer, propheta Altissimi

ιεʹ. Ὁ δὲ προφήτης Ζαχαρίας γεννηθέντος Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ οὕτως εἴρηκε· « Καὶ σὺ,

[31] Isa. VII, 14. [32] Isa. IX, 6-8.

παιδίον, προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν, διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν. » Πάντως ὁ τοῦ Ζαχαρίου υἱὸς Ἰωάννης μέγας προφήτης εὑρίσκεται, καθὼς καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ὁμολογοῦσιν. Τί δὲ προεφήτευσεν; Ἄλλο οὐδὲν ἀναφαίνεται ἢ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς καὶ προείπομεν. Τίνα δὲ καλεῖ ὁ Ζαχαρίας Ὕψιστον; Τὸν Χριστόν. Περὶ αὐτοῦ καὶ γὰρ εἶπε τό, « Προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ. »

ιϛʹ. Ἔτι Ἱερεμίας ὁ προφήτης οὑτωσί φησιν, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Αὕτη ἡ βίβλος τῶν προσταγμάτων τοῦ Θεοῦ. Εἶδες προφητείας λαμπούσας ὑπὲρ τὸν ἥλιον; Ὅτι μὲν πάντες οἱ προφῆται διὰ διαφόρων λέξεων λέγουσι, πάντες δὲ συμφωνοῦσιν εἰς τὸ αὐτό, ἐπεὶ ὁ αὐτὸς Θεός ἐστιν ὁ λαλῶν διὰ στόματος αὐτῶν, τοῦτο τοιοῦτον ἔνι. Ἀλλ' ὅμως ὡς ἐν συνόψει εἶπον ὅ τε Ἡσαΐας καὶ Ἱερεμίας· ὁ μέν τοι Ἡσαΐας εἰπών, ὅτι « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν καὶ ἐδόθη, » ἐπήγαγε, « Θεὸς ἰσχυρός· » ὁ δὲ Ἱερεμίας εἰπών, ὅτι « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, » λέγει, « Ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Οὐ μόνον γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευσαν καὶ εἶπον οἱ προφῆται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ Παρθένου, ἅτινα διὰ τὸ πλῆθος ἐλάθησαν. Καὶ ἰδοὺ περὶ τῶν ὀπτασιῶν τῶν ἁγίων καὶ τῶν προφητικῶν ῥήσεων ἱκανῶς εἰρήκαμεν. Ἴδωμεν δὲ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς τί βούλεται καὶ τὸ τέλος αὐτῶν.

ιζʹ. Ὅπως ἀπεστάλη ἐξ οὐρανοῦ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος εὐαγγελίσασθαι τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ Μαρίᾳ τὴν σύλληψιν, καὶ ὅπως συνέλαβε τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὑμεῖς ὁμολογοῦντες λέγετε, κἂν καὶ ὀρθῶς μὴ φρονοῦντές ἐστε περὶ τούτου, λέγοντες ὅτι ἄνθρωπον ψιλὸν ἐγέννησεν ἡ Παρθένος, καὶ οὐ Θεόν, ἀκολουθοῦντες τοῖς τοῦ Νεστορίου δόγμασι· καὶ ὅτι ἄνθρωπος μὲν ἦν ὁ Χριστός, ἄνθρωπος δὲ μέγας καὶ ἅγιος καὶ ὑψηλός, οἷος οὔτε πρὸ ἐκείνου ἐγένετο ἁγιώτερος αὐτοῦ, οὐδὲ μετὰ ταῦτα γεννήσεται, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ πάντων ἀνθρώπων ἁγιώτερος. Ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν καὶ φρονοῦμεν καὶ λέγομεν, ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ γεννηθεὶς ἐκ τῆς ἀεὶ παρθένου Μαρίας ἄνευ ἀνδρός, καὶ Υἱὸς ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς προαιώνιος, λαβὼν σάρκα ἐξ αὐτῆς, καὶ γενόμενος ἄνθρωπος, ὃν καὶ πιστεύομεν εἶναι Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον. Παρελάβομεν δὲ τοῦτο καὶ ἐδιδάχθημεν ἀπό τε τοῦ προφήτου Μωϋσέως, τοῦ Δαβίδ, καὶ πάντων τῶν προφητῶν τῶν γεγονότων ἀπό τε τοῦ Μωϋσέως μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ Χριστός, ὁ παρ' ἐκείνων προφητευόμενος.

A vocaberis; præibis enim ante faciem Domini, ad parandum vias ejus, ad dandum scientiam salutis populo ipsius per remissionem peccatorum ejus, per viscera misericordiæ Dei nostri [32]. » Joannem certe Zachariæ filium magnum prophetam fuisse constat, omnium quoque Musulmanorum testimonio. Quid vero hic prophetavit? Nihil aliud quam Christum denotavit, quemadmodum supra exposuimus. Zacharias vero, quemnam Altissimum nominat? Christum scilicet. De illo enim hoc dixerat, « Propheta Altissimi vocaberis. »

16. Porro Jeremiam prophetam sic dicentem legimus : « Hic est Deus noster, et alius juxta hunc non reputabitur. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob servo suo, et Israeli dilecto suo. Post hæc
B autem super terram visus est, et cum hominibus conversatus est. » Hic est liber mandatorum Dei. En tibi oracula sole splendidiora. Cum enim singuli prophetarum diversis utantur dicendi formulis, omnes tamen in unum consentiunt, quandoquidem Deus est, qui hæc et similia per os ipsorum locutus est. Veruntamen ceu ex communi quadam contemplatione vaticinati sunt, et Isaias et Jeremias. Isaias quidem in hunc modum : « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis ; » quibus addit, « Deus fortis, » etc. Jeremias vero sic dicens : « Hic est Deus noster, non reputabitur alius juxta hunc. Super terram visus est, et cum hominibus conversatus est. » Non enim de solo Christo vaticinati
C sunt prophetæ, verum etiam de sacrosancta illius matre, Virgine Maria, quæ quidem nunc propter nimiam prolixitatem omittemus. Et hæc quidem de sanctorum revelationibus et prophetarum oraculis sufficienter diximus : nunc vero quis horum omnium finis sit, consideremus.

17. Quod sane archangelus Gabriel cœlitus missus sit divæ virgini Mariæ conceptionem nuntiaturus, et quod hæc ipsa Dei Verbum conceperit, vos ipsi affirmantes confitemini : quamvis de his minus recte sentiatis, cum dicitis nimirum, quod Virgo hominem nudum pepererit, et non Deum (secuti haud dubie Nestorii dogma), et quod Christus homo tantum fuerit, homo autem magnus, sanctus et augustus, quo sanctior ante hunc natus non sit,
D neque nasciturus, sed hunc omnium hominum esse sanctissimum. Nos vero credimus, sentimus et fatemur, quod ipse Christus, ille idem, inquam, Filius sit Dei viventis, Deus verus, qui natus est ex Maria virgine sine viri congressu, Filius, inquam, Dei sit et Deus ab æterno, qui carnem ex ipsa assumpserit, et homo factus sit, quem simul et Deum et hominem esse credimus. Hæc vero desumpsimus a propheta Mose, Davide, et omnibus aliis, qui post Mosem usque ad Christi, qui ab illis prædictus fuit, adventum floruerunt; imo ab ipsis etiam sanctis, qui ante Mosis tempora visiones viderunt; præterea ab ipso etiam Christo, et illius

[32] Luc. I, 76-78.

discipulis et doctoribus, miraculis et operibus ipso sole (ut supra diximus) clarioribus. Quin et hæc dicemus: Postquam Virgo (ut modo dictum est) concepisset, appropinquavit tempus partus ipsius, cumque in Bethleem devenisset, Christum peperit, et reclinavit eum in præsepe brutorum. Tunc impletum est quod prædictum erat ab Isaia propheta dicente: « Hæc dicit Dominus: Bos agnovit possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui, Israel autem me non cognovit [33]. » Tempore igitur nativitatis Christi angelorum multitudo cœlitus delapsa est, laudantium Deum et dicentium: « Gloria Deo in excelsis, ac in terra pax, in hominibus bona voluntas. » Pastores autem, qui tunc gregem suum pascentes in agris erant, angelorum apparitionem conspicati, et auditis illorum hymnis, timore magno timuerunt; et dixit illis angelus: « Ne timeatis. Ecce annuntio vobis gaudium magnum, quod futurum est toti populo, quia natus est nobis Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. Et hoc vobis in signum: Invenietis infantem involutum fasciis, positum in præsepi. » Et profecti in regionem suam, divulgaverunt omnia quæcunque audiverant et viderant de angelis [34]. Considerato nunc quid sibi velit ab angelis decantatus hymnus et oratio, dicens, « Gloria in excelsis Deo et in terra pax, in hominibus bona voluntas. » Non aliud certe, quam quod Adam postquam Dei mandatum transgressus esset, defecit ab illius tutela Dominus, et ob hanc causam ab illius amicitia omnis creatura excidit, siquidem et Adam posteritas, quæ divinis legibus contraria erant, facere et designare cœpit. Nam hujus filius Cain fratrem germanum Abel trucidavit. Procedente vero tempore non homicidæ solummodo facti, et omni malitia petulantiaque homines repleti sunt, quemadmodum Noe temporibus immissum diluvium, et vivente Abraham Sodomorum subversio, et cœlitus immissa conflagratio testantur, verum etiam Deo creatore et formatore suo penitus neglecto diabolum et idola adoraverunt; quamobrem omnes creaturæ defecerunt ab homine, ut quæ hunc Dei hostem esse judicarent. Et primo quidem ipsi angeli, deinde et ipsa bruta animalia, imo et ipsa inanimata rerum materia, quod manifeste colligi potest. Ante transgressionem enim omnia animalia tam volatilia quam quadrupeda, et pisces ipsius Adami arbitrio et voluntati parebant; post transgressionem vero non modo cœlos inhabitantes angeli ipsum ceu hostem aversati sunt, sed et ipsa animalia, quæ prius Adami arbitrio subjecta erant; postea autem non modo ab illo et hominibus ex illo natis aufugerunt, sed feræ ipsum hominem hostis et inimici loco duxerunt; et quem antea adoraverant, illius vitæ cœperunt insidiari. Sed quid opus est multis de angelis, cœlo et terra, animalibus et feris disserere, cum et ipsum hominis cor-

A Ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν πρὸ τοῦ Μωσέως ἁγίων, τῶν θεασαμένων τὰς ὀπτασίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τε καὶ διδασκάλων, καὶ τῶν θαυμάτων καὶ πραγμάτων τῶν λαμψάντων ὑπὲρ τὸν ἥλιον, καθὼς ἔμπροσθεν εἴπομεν, καὶ ἔτι λαλήσομεν. Συλλαβούσης γοῦν τῆς Παρθένου, ὡς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ἐπέστη καιρὸς ὁ τῆς γεννήσεως αὐτῆς, καὶ εἰς Βηθλεὲμ ἀπελθοῦσα ἡ Παρθένος, ἔτεκε τὸν Χριστὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ τῶν ἀλόγων. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος, « Τάδε λέγει Κύριος· Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω. » Ἐν γοῦν τῇ ὥρᾳ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως κατῆλθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν πλῆθος ἀγγέ- B λων, καὶ ὕμνησαν λέγοντες, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Καὶ εὑρεθέντες ποιμένες ποιμαίνοντες τὰ ποίμνια αὐτῶν, καὶ ἰδόντες τὴν τῶν ἀγγέλων ὀπτασίαν, ἀκούσαντες δὲ καὶ τῶν ὕμνων αὐτῶν, ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁ ἄγγελος, « Μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἐστὶ παντὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ἡμῖν Σωτὴρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβίδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον κείμενον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, εἶπον ὅσα τε ἤκουσαν καὶ εἶδον παρὰ τῶν ἀγγέλων. » Σκόπει γοῦν τί βούλεται ὁ παρὰ τῶν ἀγγέλων ὕμνος καὶ λόγος, ὁ λέγων, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν C ἀνθρώποις εὐδοκία. » Οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅτι παραβάντος τοῦ Ἀδὰμ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἐγκατάλειψις ἀπὸ Θεοῦ. Κἀντεῦθεν ἀπέστη τῆς φιλίας αὐτοῦ πᾶσα κτίσις· ἐπεὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ γεννηθέντες ἤρξαντο ἐργάζεσθαι καὶ πράττειν τὰ ἐναντία, καὶ ὁ τούτου υἱὸς Κάϊν ἐφόνευσε τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἄβελ. Προϊόντος δὲ τοῦ καιροῦ, οὐ μόνον ἀνδροφόνοι, καὶ πάσης κακίας καὶ ἀσελγείας ἐγένοντο πεπληρωμένοι οἱ ἄνθρωποι, καθὼς ὁ ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλυσμὸς, καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ ἡ τῶν Σοδόμων καταστροφὴ, καὶ ὁ ἐξ οὐρανοῦ ἐμπρησμὸς ἐδέδαξεν, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀθετήσαντες τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν καὶ πλάστην αὐτῶν, προσεκύνησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἡ κτί- D σις ἀπεστράφη τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ ἐλογίσθη αὐτὸν, πρῶτον μὲν οἱ ἄγγελοι, ἔπειτα τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ ἡ ἄψυχος ὕλη. Καὶ δῆλον ἀπὸ τούτου, ὅτι πάντα τὰ ζῶα, τά τε πετεινὰ, τά τε τετράποδα, καὶ οἱ ἰχθύες, πρὸ τῆς παραβάσεως παντελῶς εὑρίσκοντο ὑπακούοντα τῷ τοῦ Ἀδὰμ θελήματι. Μετὰ δὲ τὴν παράβασιν οὐ μόνον οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ εὑρισκόμενοι ἄγγελοι ὡς ἐχθρὸν αὐτὸν ἀπεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα, ἅτινα πρότερον ὑπέκειντο μὲν τῷ τοῦ Ἀδὰμ θελήματι, ὕστερον δὲ οὐ μόνον ἔφευγον ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὰ θηρία ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἔβλεπον τὸν ἄνθρωπον· καὶ ὃν πρό-

[33] Isa. I, 3. [34] Isa. II, 14-20.

τερον προσεκύνουν, ὕστερον ἀπέκτεινον. Καὶ τίς χρεία λέγειν περὶ ἀγγέλων οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ ζώων καὶ θηρίων; Αὐτὸ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα ἐπανέστη κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ οἷον ὥσπερ τινῶν δύο ἐχθρῶν καὶ πολεμίων εὑρεθέντων ἐν ἑνὶ οἴκῳ, καὶ μαχομένων πρὸς ἀλλήλους, νικᾷ ὁ ἰσχυρότερος· οὕτως ἦν μαχομένη καὶ ἡ ψυχὴ μετὰ τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τε καὶ ὀρέξεων. Ἀλλ' ἔρημος οὖσα ἡ ψυχὴ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, ὑπέκειτο τῷ σώματι, καὶ ἡ τάξις ἀντέστραπται, καὶ ἡ πρότερον δέσποινα δημιουργηθεῖσα ὕστερον δούλη καὶ θεραπαινὶς τῶν ἡδονῶν ἀναφαίνεται. Ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ γέννησις, ἤτοι ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώπησις, ἥνωσε τά τε ἐν οὐρανῷ, τά τε ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἰδόντες οἱ ἄγγελοι τὴν τοῦ Θεοῦ ἄφατον συγκατάβασιν, ὅτι Θεὸς ὢν ἔλαβε σάρκα δι' οἰκείαν ἀγαθότητα, καὶ τὴν ἐχθρὰν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κάτω κειμένην ἀνελάβετο καὶ ἥνωσε τῇ αὐτοῦ θεότητι, καὶ ἡγίασε καὶ ὕψωσε· τοῦτο θεασάμενοι οἱ ἄγγελοι, καὶ θαυμάσαντες, καὶ ἐκπλαγέντες τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαίσιον θαῦμα, καὶ ὑπὲρ φύσιν πρᾶγμα, ἐδόησαν δοξάσαντες τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ.» Ἰδόντες δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἕνωσιν τῶν ἀγγέλων, καὶ τὴν πολυχρόνιον ἔχθραν λυθεῖσαν, εἶπον, «Ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.» Καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία ἡ λέγουσα, «Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. Ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ εἴδοσαν πάντες οἱ λαοὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. Προσκυνήσατε αὐτῷ, πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν· κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι.» Σκόπει συμφωνίαν προφητῶν καὶ ἀγγέλων. Ὥσπερ τι μέλος μουσικὸν ἐναρμόνιον εἶπεν ὁ Προφήτης, «Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοί·» εἶπον οἱ ἄγγελοι, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ.» Εἶπεν ὁ Προφήτης, «Καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ·» εἶπον οἱ ἄγγελοι, «Καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.» Ὅμοιον δὲ τούτῳ ἐστὶ τὸ, «Ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ εἴδοσαν πάντες οἱ λαοὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ.» Καὶ ὁ μὲν Μωϋσῆς εἶπεν, «Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ, προσκυνησάτε αὐτῷ, πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ·» ὁ δὲ Δαβὶδ οὑτωσὶ, «Προσκυνήσατε αὐτῷ, πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ,» οἵτινες προσκυνοῦντες ἔλεγον τὸ, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ.» Τί βούλεται ὁ ἀναδιπλασιασμὸς, τὸ, «Ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν;» Οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι τὸ μὲν πρῶτον εἰπεῖν οὕτως ἁπλῶς, «Ὅτι ἔρχεται,» ἐδήλωσε τὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦ Σωτῆρος ἔλευσιν, ἥτις οὐκ ἦν μετὰ τῆς οἰκείας ἀξίας, ἀλλ' ἐν εὐτελεῖ καὶ ταπεινῷ τῷ σχήματι. Καὶ συμφωνεῖ τῷ Κυρίῳ λέγοντι, «Ἐγὼ οὐκ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον·» «Τῷ δὲ εἰπεῖν, «Ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν,» ἔδειξε τὴν εἰς τὸν κόσμον δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Τότε καὶ γὰρ μέλλει κρῖναι τὴν γῆν. Συμφωνεῖ δὲ αὐτὸ τῷ τοῦ Κυρίου ῥητῷ λέγοντι, «Ὅταν ἔλθῃ ὁ

A pus adversus animam illius insurrexerit? Et quemadmodum duo infensissimi hostes una domo conjuncti pugnas movent mutuas, e quibus qui viribus præstantior est, victoria potitur; sic etiam anima cum corporis affectibus et appetitu pugnans congreditur; cum autem ipsius Dei auxilio destituta sit, corpori succumbit, rerumque ordo invertitur, ut quæ prius domina erat corporis, et imperium exercebat, in posterum serva et voluptatum mancipium facta sit. Christi autem generatio et Filii Dei incarnatio univit ea quæ in cœlo et in terra sunt. Angeli itaque videntes inenarrabilem illum Deum descensum, quod scilicet is qui Deus erat, propter innatam sibi bonitatem carnem assumeret, et inimicam adversamque sibi in homine habitantem naturam assumptam, sibi cum divinitate uniret, sanctificaret et exaltaret; hoc, inquam, videntes angeli, stupendo hoc miraculo et omnem naturam exsuperante, in admirationem et stuporem rapti, exclamaverunt ad Dei laudes celebrandas, et dixerunt: «Gloria in excelsis Deo.» Videntes etiam hominum cum angelis concordiam jam confirmatam, et sublatam esse diutinam illam inimicitiam, dixerunt, «In terra pax, et hominibus bona voluntas.» Unde impletum est illud Davidis oraculum, dicens: «Lætentur cœli, et exsultet terra. Annuntiaverunt cœli justitiam ejus, et viderunt omnes populi gloriam ipsius; adorate eum, omnes angeli ejus. Montes tripudient a conspectu Domini, quoniam venit, quoniam venit ad judicandum terram. Judicabit terram in justitia, et populos in æquitate [35].» Respice, quæso, prophetarum et angelorum consonantiam, carmini musico bene concordanti similem. Propheta enim dicit: «Lætentur cœli;» et angeli canunt, «Gloria Deo in excelsis.» Propheta dicit, «Exsultet terra;» canunt angeli, «Ac in terra pax, in hominibus bona voluntas.» Quibus etiam hoc non dissimile est: «Annuntiaverunt cœli justitiam ipsius, et viderunt omnes populi gloriam ejus.» Quin et Moses dixit: «Exsultate cum eo, cœli, adorate eum, omnes angeli ejus;» David vero sic: «Adorate eum, angeli ejus;» qui equidem adorantes dixerunt, «Gloria Deo in excelsis.» Qua de causa autem hanc repetitionem adjectam putas, «Quoniam venit, quoniam venit ad judicandum terram?» Non quidem alia de causa, quam quod primum illud membrum, in quo simpliciter dicitur, «Quoniam venit,» primum Salvatoris adventum in mundum denotat, quo non in propria sua majestate venit, sed humili quadam specie et contempta. Consentit enim cum verbis Domini dicentis: «Non veni ut judicem mundum, sed ut mundum salvem [36].» Quod vero idem repetens dicit, «Quoniam venit ad judicandum terram,» denotavit secundam Christi in mundo præsentiam. Tunc enim veniet judicaturus terram. Quod idem cum Domini verbis con-

[35] Psal. xcv, xcvi et xcvii. [36] Joan. xii, 47.

sentit: « Cum venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super sedem gloriæ suæ, et congregabuntur coram eo omnes gentes, et separabit eos sicut segregat pastor oves ab hædis; et statuet oves quidem a dextris suis, hædos vero a sinistris, et dabit singulis juxta opera sua [37], » his quidem qui Evangelii legibus immorigeri scelera commiserunt, pœnam nunquam finiendam; illis vero qui vitæ munus juxta Evangelii regulam juste administraverunt, vitam æternam, paradisum, et bona indefinita. En quanta sententiarum copia in paucis verbis lateat? quæ instar aureæ catenæ inter se connexæ sunt, cujus connexio ad cœlum usque pertingit, et annuli ex sese mutuo dependent. Talis enim mihi omnis sacra Scriptura videtur. Omnes nempe prophetæ, qui ab Abrahæ et Mosis temporibus usque ad Christum floruerunt, eadem spectant, eadem dicunt, eadem scribunt, omnesque ceu uno ore de Christo eadem vaticinantur. Et hæc quidem hactenus.

18. In ipsa vero Christi generatione, Persicæ regionis Magi divinarum rerum peritia et revelatione, Deum et hominem præter naturæ leges natum esse cognoverunt. Magi vero non vulgares erant homines, sed dominatores et regionum præsides. Hi itaque cum hujus rei notitiam percepissent, deliberare inter se cœperunt, quanam via ad regem modo natum pervenire, illique dona possent offerre. Hæc vero illis meditantibus et dubitantibus simul, quo modo voti sui compotes redderentur (alienigenæ enim et peregrinæ regionis incolæ cum essent, non habebant etiam viæ ducem), coram ipsis stella apparuit, quæ præeundo viam desideratam cœpit indicare noctes simul et dies. Stellam itaque a Persia in Palæstinam usque secuti, cum Hierosolymam pervenissent, stella sese occuluit; non aliud nimirum innuente Domino, quam ut itineris duce destituti, de Christo loquerentur, et sic omnibus illius nativitas innotesceret. Cum enim stella a magis (ut dictum est) disparuisset, interrogaverunt: « Ubi est qui est natus rex Judæorum? vidimus enim stellam ipsius in Oriente, et venimus ut adoremus illum. His auditis, qui tunc regnabat, Herodes perturbatus est, et tota Hierosolyma cum eo. Et congregatis pontificibus et scribis populi, percontatus est eos, ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei: In Bethleem Judææ; sic enim scriptum est per prophetam Michæam: Et tu, Bethleem, terra Juda, nequaquam minima es inter principes Juda; ex te enim prodibit dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ipsius a diebus antiquis [38]. » Videsne nunc quomodo in prophetis descripta inveniantur, quæ ad Christum pertinent? Non enim ea tantum prædixerunt, quæ in ipsum Christum competebant, verum etiam loci, in quo erat nasciturus, meminerunt. Illud enim significat quod dicitur: « Et tu, Bethleem, terra

Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων, καὶ ἀποδώσει πᾶσι κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν· » ἤγουν τοῖς μὲν ἐναντία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ κακῶς πράξασι κόλασιν ἀτελεύτητον, τοῖς δὲ κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν νόμον καὶ καλῶς πολιτευσαμένοις ζωὴν αἰώνιον, καὶ τὸν παράδεισον, καὶ ἀγαθὰ τέλος μὴ ἔχοντα. Εἶδες ἐν βραχέσι ῥήμασι βάθος νοημάτων, καὶ οἷον ὥσπερ χρυσῆν τινα ἅλυσιν, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἷς κρίκος εἴχετο τοῦ ἑτέρου; οὕτω μοι νόει καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν. Πάντες γὰρ οἱ προφῆται ἀπό τε τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Μωσέως ἕως τοῦ Χριστοῦ τὰ αὐτὰ εἶδον, τὰ αὐτὰ λέγουσι, τὰ αὐτὰ γράφουσι, καὶ πάντες ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητεύουσι. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

ιη'. Ἐν δὲ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει ἐκ τῆς Περσίδος χώρας Μάγοι ἐκ θείας γνώσεως καὶ ἀποκαλύψεως ἔγνωσαν, ὅτι Θεὸς γεννᾶται καὶ ὑπὲρ φύσιν ἄνθρωπος. Οἱ δὲ Μάγοι οὐχ ἦσαν οἱ τυχόντες, ἀλλὰ αὐθένται καὶ τοπάρχαι. Γνόντες γοῦν ἅπερ ἔγνωσαν, ἀνελογίσαντο καθ' ἑαυτοὺς, ὅπως ἐλθόντες προσκυνήσωσι τῷ βασιλεῖ, καὶ δῶρα τούτῳ προσφέρωσι. Ταῦτα δὲ αὐτῶν ἐνθυμηθέντων, καὶ διαπορουμένων πῶς ἂν τύχωσι τοῦ ἐφετοῦ, ἐξ ἀλλοδαπῆς καὶ γὰρ χώρας ἐτύγχανον, καὶ οὐκ εἶχον τὸν ὁδηγήσοντα, ἐφάνη ἔμπροσθεν αὐτῶν ἀστὴρ, καὶ ἤρξατο ὁδηγεῖν αὐτοὺς νύκτα τε καὶ ἡμέραν. Ἠκολούθησαν τοίνυν τῷ ἀστέρι ἀπὸ Περσίδος μέχρι τῆς Παλαιστίνης. Καὶ ἐλθόντων εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν ὁ ἀστήρ. Τί δηλοῦντος τοῦ πράγματος; Ἵνα, μὴ ἔχοντες τὸν ὁδηγοῦντα αὐτοῖς, λαλήσωσι περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖς πᾶσι κατάδηλος γένηται ἡ τούτου γέννησις. Ὡς γοῦν ἀπέστη ἀπὸ τῶν Μάγων, ὡς εἴρηται, ὁ ἀστὴρ, ἤροντο, « Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Τοῦτο ἀκούσας ὁ τότε βασιλεὺς Ἡρώδης, ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου Μιχαίου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς εἶ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. » Βλέπεις πῶς εὑρίσκονται γεγραμμένα τὰ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν προφητῶν; Μὴ μόνον γὰρ ὅσα ἀνέβαινεν εἰς αὐτὸν τὸν Χριστὸν προεῖπον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ τόπου οὗ ἔμελλε γεννηθῆναι. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς εἶ ἐλαχίστη.. » Ὅτι σὺ ἡ πρώην ἐλαχίστη ὑπάρχουσα καὶ εὐτελὴς καὶ οὐδα-

[37] Matth. xxv, 31 seqq. [38] Matth. ii, 1-6.

μενὴ (τοιοῦτον γὰρ εὑρίσκετο τὸ χωρίον), ἐπεὶ ὁ A Χριστὸς ἔμελλεν γεννηθῆναι ἐν σοὶ, οὐκέτι ὑπάρχεις ὡς τὸ πρώην εὐτελὴς καὶ μικρὰ, ἀλλ' ἔνδοξος καὶ περιφανὴς, καὶ παρὰ πολλῶν τιμωμένη. Τὸ δὲ, « Ἐκ σοῦ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, » οὐ διὰ τὸν τῶν Ἑβραίων λαὸν λέγει ὁ προφητικὸς λόγος. Προαποδέδεικται γὰρ ὅτι ἀνάξιοι τυγχάνοντες ὁ τῶν Ἑβραίων λαὸς, ἀπεξεβλήθησαν καὶ ἐξωστρακίσθησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ υἱοὶ τοῦ διαβόλου ἐκλήθησαν. Ἀλλὰ τὰ ἔθνη ὀνομάζει λαὸν Θεοῦ καὶ Ἰσραήλ. Καὶ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ προφήτης ὅτι Ἐξελεύσεται ἡγούμενος ἐκ τῆς Βηθλεὲμ, τουτέστιν ὁ Χριστὸς, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, δηλονότι τὰ ἔθνη. Ποῖος γὰρ ἄλλος ἡγούμενος ἐξῆλθεν ἐκ Βηθλεὲμ εἰ μὴ ὁ Χριστός; B καὶ τίνας ἐποίμανεν εἰ μὴ τὰ ἔθνη, καὶ πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας; Τὸ δὲ, « Αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, » τὴν αὐτοῦ θεότητα δηλοῖ. Τίς γὰρ τῶν ἀνθρώπων δύναται εὑρεθῆναι τῷ καιρῷ ἐκείνῳ « ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων; » Πάντως οὐδεὶς ἕτερος ἢ ὁ Θεός. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεύων ἔλεγεν, ὅτι « Οὐ μὴ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Εὐφραθᾷ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσώμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Πρόσεξον τὸν προφήτην· ἀπεκαλύφθη παρὰ Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ μέλλει C γεννηθῆναι ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ Θεὸς ὢν ἀληθὴς, μέλλει γενέσθαι καὶ ἄνθρωπος ἀληθὴς, καθὼς ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ προφητειῶν εἰρήκαμεν μερικῶς. Καὶ τίς χρεία ἑτέρων; Περὶ δὲ τῆς Παρθένου οὕτως εἴρηκεν, « Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου. Τοῦ γὰρ Δαβὶδ θυγάτηρ ἦν ἡ ἁγία Μαρία. Καὶ διὸ ἔμελλεν ἀκοῦσαι τὸν τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ λόγον, λέγει, Κλῖνον τὸ οὖς σου. Διὰ δὲ τὴν ἄρρητον χαρὰν, ἣν ἔμελλε δέξασθαι, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ νῦν τὰ παλαιὰ ὡς ἀτελῆ μέλλουσι γενέσθαι ἀργὰ καὶ ἄπρακτα, ὁ δὲ τοῦ Κυρίου νέος νόμος καὶ ἡ διαθήκη μέλλει λάμψειν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ἔφη, Καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου, καὶ πρόσσχες τὰ νέα ἐρχό- D μενα. Καὶ ταῦτα μὲν τῇ Παρθένῳ. Ἐπεὶ δὲ, ὡς εἴρηται, εἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον γενόμενον, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ θυγατέρα τεξομένην αὐτὸν, ἐζήτησεν ἵνα δείξῃ αὐτῷ ὁ Θεὸς καὶ τὸν τόπον ἔνθα ἔμελλε γεννηθῆναι ὁ Χριστός. Ἐζήτησε δὲ τοῦτο μετὰ τοσαύτης παρακλήσεως καὶ σπουδῆς, ὅτι οὔτε ἤσθιεν, οὔτε ἐκάθευδεν, οὔτε ἀνεπαύετο, μέχρις ἂν ἀπεκαλύφθη παρὰ Θεοῦ καὶ τὸν τῆς γεννήσεως τόπον. Τότε τοίνυν προφητεύσας εἶπεν, « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, » τουτέστιν ἐν Βηθλεέμ· « εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ, » τὸν αὐτὸν τόπον πάλιν δηλῶν. Τότε λέγει « Εἰσελευσώμεθα εἰς

A Juda, nequaquam es minima. » Tu enim, inquit, quæ modo minima eras, tenuis et contempta (talis enim erat locus iste), quoniam Christus in te nasciturus est, non amplius, ut modo, tenuis es et parvula, sed celebris, illustris et a multis honorata. Quod vero sequitur, « Ex te enim prodibit dux, qui pascet populum meum Israël, » non propter Hebræorum populum a propheta recensetur (jam ante enim demonstratum est, quod Hebræi, eo quod indigni fuerunt, a Deo rejecti et exclusi sint, et filii diaboli nominati); verum gentes hoc loco populum Dei et Israëlem nominavit, de quibus omnino propheta hoc dixit. Prodibit ex Bethleem dux, qui scilicet Christus est, qui pascet populum meum Israël, gentes nimirum. Quis enim dux alius de B Bethleem egressus est præter Christum? et quosnam pavit præter gentes omnesque alios in se credentes? Hæc autem verba: « Et exitus ejus a diebus antiquis, » ipsius divinitatem significant. In quem enim hominum tempus illud competere invenietur, quod est a diebus antiquis? In nullum certe alium præterquam in unum Deum. Quapropter David etiam vaticinatus dixit: « Non dabo somnum oculis meis, donec invenero locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis silvæ. Intremus in tabernacula ipsius, adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus [39]. » Observa nunc Prophetam. Revelatum illi erat divinitus, Filium Dei nasciturum esse C e Virgine, qui cum verus Deus sit, hominem esset assumpturus, quemadmodum ex multis oraculis illius per partes hactenus comprobavimus. Et quidnam aliis opus est? De ipsa autem Virgine sic cecinit: « Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui et domus patris tui [40]. » Davidis enim filia erat diva Maria; et quia hæc auditura erat archangeli Gabrielis vocem, dicit: « Inclina aurem tuam; » nimirum ad inenarrabile illud gaudium, cujus particeps erat futura. Et quia ab eo tempore omnia antiquitus instituta pro vilibus et contemptis abroganda erant et cassanda, novaque Christi lex una cum Testamento per totum mundum affulsura, inquit, « Obliviscere populi tui et domus patris tui, » et novis illis jam futuris esto D intenta. Et hæc quidem ad Virginem referenda sunt. Postquam vero, ut dictum est, jam agnovisset quod Dei Filius hominem esset assumpturus, et ex filia ipsius nasciturus, rogavit ut et locum in quo nasciturus erat Christus, sibi Deus ostenderet. Hoc autem tanto animi fervore et studio investigavit, ut nec cibum sumeret, nec somno nec quieti indulgeret, donec ipse quoque natalis locus sibi a Deo revelaretur. Et tunc prophetico spiritu agitatus dixit: « Ecce in Ephrata audivimus eam, » id est in Bethleem; « invenimus eam in campis silvæ, » unum eundem locum bis denotans. Tunc subjungit: « Intremus in tabernacula ipsius, ad-

[39] Psal. CXXXI, 4-5. [40] Psal. XLIV, 11.

oremus in loco ubi steterunt pedes ejus.» Hæc verba, «Intremus in tabernacula ipsius,» tanquam de contemptis et nullo pretio habitis dixit. Scena enim vel tabernaculum dicitur, recenter exstructum et quod statim refrangitur domicilium. «Adoremus locum ubi steterunt pedes ipsius.» Quid opus est me multa de his dicere? Quin potius teipsum de his appello. Magnum enim illum prophetam et regem, qui Dei quoque testimonio commendari dignus fuit (sic enim de illo Deus loquitur, «Inveni David,» etc.), quemnam adoravisse dicemus? An illum tantummodo qui nasciturus erat? sed et locum in quo steterant pedes illius, tanquam hominem nobis omnibus tantummodo similem? Quis vero tam stupidus, imo tam desertus a Deo, ut hoc vel in animum admittat? Sed quemadmodum in superioribus hunc eumdem et hominem esse comprobavit, ita nunc quoque in loci contemplatione illum facere videmus, in quo cum Joanne propheta omnino consensit, cum quidem David dicit, «Adorate locum ubi steterunt pedes ejus;» ille vero, «Non sum dignus ut portem calceamenta illius, qui post me venturus est[41].» Jamne intelligis ut tum in magnis quam in parvis omnes prophetæ consentiant, ipsum adorent et celebrent? nec quisquam prophetarum est, qui ubi de Christo vaticinari et verba facere cœperit, seipsum non parvum, contemptum et nullius pretii dignum esse confiteatur: quod etiam de Abraham legimus, qui seipsum terram appellavit et cinerem. Verumtamen non Michæas modo et David de Bethleem locuti sunt, sed etiam plures alii, quos volentes, ut in aliis multis, omittimus propter nimiam scripturæ copiam. Sed redeundum ad Magorum, unde supra digressi sumus, historiam. Tunc Herodes postquam cognovit, quod in Bethleem nasceretur Christus (hoc enim ex prophetis pontifices et scribæ cognoverant), clam accersitis Magis præcepit: «Profecti illuc, accurate inquirite de puero; ubi vero illum inveneritis, renuntiate et mihi, ut ego veniam et adorem illum[42].» Hæc autem animo dixit mendaci et subdolo. Cum enim regem nasciturum audiret, qui gubernaturus esset Israelem, Christum talem regem fore putavit, quales multi sunt, cujus regnum temporale esset et terrenum. Et cum in Bethleem quidem Christi natales fore intelligeret, locum vero illius certum et determinatum ignoraret, invidia motus, et infantis cædem jam ante præmeditatus, hæc simulate et ficte Magis dicit: «Renuntiate mihi, ut et ego veniam et adorem illum.» Hi vero audito rege profecti sunt. «Et ecce stella, quam viderant in Oriente, præcedebat illos, donec progressa staret supra locum in quo erat puer[43].» Tu vero, eum Magos dixisse audis: «Vidimus stellam ipsius in Oriente,» nequaquam putes Christum propter hoc reliquis omnibus similem et nudum hominem esse. Qui enim circa stellarum motus

A τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ.» Τὸ, «Εἰσελευσώμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ,» ὡς εὐτελῆ καὶ μὴ ἔχοντα ψῆφισμά τι, εἶπε. Σκηνὴ γὰρ λέγεται τὸ προσφάτως γενόμενον, καὶ μετ' ὀλίγον λυόμενον σχῆμα. «Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ.» Τί; ἐστι χρεία, ἵνα περὶ τούτου ἐρῶ ἐγώ; Ἐρωτῶ δέ σε, ὁ προφήτης, ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθεὶς, οὕτω γὰρ περὶ αὐτοῦ εἴρηκεν ὁ Θεὸς, «Εὗρον Δαβὶδ,» καὶ τὰ ἑξῆς, τίνα προσεκύνησε, καὶ οὐ μόνον αὐτὸν τὸν γεννηθησόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ; Οὕτως ἁπλῶς ἄνθρωπον, ὡς ἕνα τῶν πολλῶν; Καὶ τίς τοσοῦτον ἀναίσθητος, μᾶλλον δὲ ἐγκαταλελειμμένος παρὰ Θεοῦ, ὥστε καὶ νομίσαι αὐτό; Ἀλλὰ καθὼς καὶ ἐν
B τοῖς ἔμπροσθεν τὸν αὐτὸν ἔλεγε Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ τόπου θεωρίᾳ. Καὶ συμφωνεῖ μετὰ τοῦ προφήτου Ἰωάννου, ὅτι αὐτὸς μὲν εἶπεν, ὅτι «Προσκυνεῖτε τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ·» ἐκεῖνος δὲ, ὅτι «Οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα βαστάσω τὰ ὑποδήματα τοῦ ὀπίσω μου ἐρχομένου.» Βλέπεις, πῶς καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις καὶ ἐν τοῖς μικροῖς πάντες ὁμοφωνοῦσιν οἱ προφῆται, καὶ προσκυνοῦσι καὶ μεγαλύνουσι; καὶ οὐδεὶς τῶν προφητῶν ἐστιν, ὃς μετὰ τὸ προφητεῦσαι καὶ εἰπεῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲν δείκνυσιν ἑαυτὸν μικρὸν καὶ εὐτελῆ, καὶ οὐδενὸς ἄξιον λόγου, καθὼς καὶ Ἀβραὰμ γῆν καὶ σποδὸν ἐκάλεσεν ἑαυτόν. Οὐ μόνον δὲ ὁ Μιχαίας καὶ ὁ Δαβὶδ εἶπε περὶ τῆς Βηθλεὲμ, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἕτεροι εἶπον, οὓς καὶ παρῃτησάμεθα ἑκόντες διὰ τὸ πολὺ τῆς
C γραφῆς, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις. Ἀλλ' ἰτέον ἔνθα τὸν τῶν Μάγων λόγον καταλείψαντές ἐσμεν. Τότε Ἡρώδης ἀκούσας, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται ὁ Χριστὸς (ἐγίνωσκον γὰρ παρὰ τῶν προφητῶν οἵ τε ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τοῦτο,) λάθρα καλέσας τοὺς Μάγους, λέγει πρὸς αὐτοὺς, «Ἀπελθόντες ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.» Τοῦτο δὲ εἶπε ψευδόμενος. Ἐνόμιζε γὰρ, ὅτι ἐπεὶ βασιλεὺς γεννᾶται, καὶ ὅτι μέλλει ποιμανεῖν τὸν Ἰσραὴλ, τοιοῦτός ἐστι βασιλεὺς ὁ Χριστὸς, ὡς εἷς τῶν πολλῶν, καὶ ἡ τούτου βασιλεία πρόσκαιρος καὶ ἐπίγειος. Καὶ ἐπεὶ ἐν μὲν τῇ Βηθλεὲμ ἤκουσε τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν εἶναι, τὴν δὲ τοῦ τόπου ἀκρί-
D βειαν οὐκ ἐγίνωσκε, βουλόμενος ἀνελεῖν τὸ παιδίον, φθόνῳ κινούμενος, λέγει τοῖς Μάγοις ψευδῶς καὶ ἐπιπλάστως τὸ, «Ἀναγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.» Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. «Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.» Σὺ δὲ μὴ ἀκούσας τῶν Μάγων εἰπόντων ὅτι, «Εἴδομεν αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ,» νομίσῃς καὶ αὐτὸν ὡς ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι τὸν Χριστόν. Οἱ γὰρ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀστρολόγοι οὕτωσὶ λέγουσιν, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος κέκτηται ἀστέρα τὸν μηνύοντα αὐτῷ πᾶν ὅπερ ἂν μέλλει συμβαίνειν αὐτῷ παρ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωήν. Ἐξαιρέτως δὲ τῶν

[41] Joan. I, 27. [42] Matth. II, 8. [43] ibid. 9.

ἄλλων ἀνθρώπων ἅπας βασιλεὺς ἔχει τὸν ἴδιον αὐτοῦ A ἀστέρα. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι ψεῦδος σαφὲς, πρόδηλον. Ἐπεὶ δὲ οὐχ ἔστι τοῦτο τὸ ζητούμενον, ἀποδεικνύειν τὴν τῶν ἀστρολόγων ψευδολογίαν, παραιτητέον αὐτό. Ἴδωμεν δὲ περὶ τοῦ φανέντος ἀστέρος, τί δοκεῖ εἶναι αὐτό. Ἆρά ἐστιν εἷς τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστέρων; Ἀλλ' οὐ δοκεῖ εἶναι τοῦτο. Πρῶτον μὲν ὅτι πάντες οἱ ἀστέρες, ἀλλὰ καὶ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ τὴν δύσιν κινοῦνται, ὁ δὲ ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ γὰρ τῶν Περσῶν χώρα εἰς τὰ ἀνατολικὰ μέρη εὑρίσκεται, ἡ δὲ Παλαιστίνη πρὸς μεσημβρίαν, ἔνθα καὶ ἡ Βηθλεέμ. Ἔτι εἰ ἦν ἀστὴρ, οὐδὲν ἔμελλε κινεῖσθαι πορευομένων τῶν Μάγων, καθευδόντων δὲ αὖθις ἵστασθαι καὶ αὐτόν. Ἔτι εἰ ἦν ἀστὴρ, ἡλίου φανέντος, διασκεδασθῆναι καὶ κρυβῆναι ἔμελλε τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ λάμ- B ποντος τοῦ ἡλίου μέσης ἡμέρας ἔφαινεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον, οὐδὲ γὰρ ἠδύνατο ὁ ἥλιος καταχαλύψαι καὶ κρύψαι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πρόδηλον ὅτι οὐχ ἦν ἀστήρ. Ἔτι εἰ ἦν ἀστὴρ, πῶς ἔμελλον γνωρίζειν οἱ Μάγοι ἀπὸ τοῦ ὑπερβάλλοντος ὕψους τὸ μικρὸν καὶ εὐτελὲς οἴκημα, ἐν ᾧ εὑρίσκετο ὁ Χριστός; Ἀλλ' οὐκ ἦν ἀστὴρ, καθὼς ἐκ τῶν λεγομένων ἀναφαίνεται. Θεία δέ τις δύναμις ἦν ἡ τούτους ὁδηγοῦσα, ἥτις καὶ πρόσγειος ἐφαίνετο, καὶ ὥσπερ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοὺς Ἑβραίους ὁδηγεῖ ὁ τοῦ πυρὸς στῦλος, οὕτω καὶ νῦν τοὺς ἐκ Περσίδος Μάγους ὁ νομιζόμενος ἀστήρ. Καὶ ἃ ἐποίει τότε θαυμάσια καὶ τεράστια ὁ Θεὸς ἐπὶ τῷ γένει τῶν Ἑβραίων, πολλαπλασίονα ἐγένοντο ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γοῦν πρῶτοι τῶν ἐθνῶν προσκυ- C νηταὶ οἱ Μάγοι ἀναφαίνονται. Στηριχθέντος δὲ τοῦ ἀστέρος, ὡς εἴρηται, ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον, εἰσῆλθον οἱ Μάγοι, καὶ εὑρόντες τὸν Χριστὸν μετὰ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, προσεκύνησαν αὐτῷ, φέροντες δῶρα, χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν. Πρόσεξον γοῦν, τίνα κοινωνίαν ἔχουσι τὰ δῶρα πρὸς ἄλληλα. Πάντως κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον οὐδεμίαν, κατὰ δὲ τὸ νοούμενον πολλὴν καὶ μεγάλην. Ὡς μὲν γὰρ βασιλεῖ, προσήνεγκαν χρυσόν· ὡς δὲ θνητῷ, ἐπεὶ ἄνθρωπος ἦν, σμύρναν, οὕτω καὶ γὰρ ἦν σύνηθες ἐνταφιάζειν τοῖς Ἰουδαίοις· ὡς δὲ Θεῷ, λίβανον, οὕτω γὰρ ἦν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ τεταγμένον θυμιᾷν λιβανωτόν. Ὁρᾷς ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ Μάγοι τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ ἄνθρωπον ὡμολόγησαν; Μετὰ δὲ τὴν τῶν Μάγων προσκύνησιν σταλεὶς παρὰ Θεοῦ D ἄγγελος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι πρὸς Ἡρώδην ἀνακάμψωσι, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ἄγγελος δὲ ἐλθὼν λέγει τῷ Ἰωσὴφ, « Παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς Αἴγυπτον· μέλλει γὰρ ὁ Ἡρώδης ζητεῖν τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. » Καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖ. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. » Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν Μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας, ἀνεῖλε πάντας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ παῖδας, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω μέχρι καὶ χιλιάδων πολλῶν. Τί τοῦτο; Πρῶτον μὲν ἵνα φαίνη-

versantur astrologi, talia docent, quod singuli homines stellas habeant singulas et peculiares, futuræ vitæ omnes successus et eventus sibi denuntiantes, et quod inprimis quisque regum stellam sibi propriam vindicet. Hæc enim falsa esse, manifestissime constat. Sed quia nostri instituti non est, astrologorum vanitatem convincere, omittemus hoc; nunc vero de stella, quæ tunc apparuit, qualis et quænam illa fuerit, videamus. Quod autem una stellarum fuerit cœlestium, non probabile videtur. Primo quidem, quod omnes stellæ una cum sole et luna ex oriente moventur in occasum; hæc vero ex septentrione in meridiem motum suum inclinavit. Persarum enim regio ad orientem sita est, Palæstina autem ad meridiem, in qua et Bethleem est. Præterea si stella erat, non certe una cum Magis proficiscentibus moveri, et iisdem dormitantibus consistere visa fuisset. Tum si stellam dixerimus fuisse, fulgorem illius propter radios solares disparere et obscurari oportebat. Cum vero in meridie etiam una cum sole splendorem suum retinuerit (non enim ab hoc potuit obscurari), manifestum est stellam non fuisse. Postremo, si stella fuit cœlestis, quanam ratione illius indicio Magi parvum illud et vile tugurium, in quo Christus erat, per immensam illam cœlestium orbium ab hoc altitudinem cognoscere potuerunt? Ex prædictis igitur patet stellam non fuisse. Virtus autem quædam divina fuit, quam itineris ducem habuerunt, quæ etiam terræ propinquior apparebat. Et quemadmodum Hebræos per desertum columna ducebat ignea, ita etiam Persarum Magos hoc, quod ipsis sidus esse videbatur, viam præmonstravit. Sed et ipsa, quæ tunc Deus Hebræorum genti exhibuit miracula et prodigia, plura multo gentibus contigerunt. Primi enim ex gentibus Christi adoratores Magi fuerunt. Stella enim, ut modo dictum est, immota consistente supra locum in quo erat puer, Magi ingressi sunt, et inventum Christum cum diva matre ejus adoraverunt, offerentes munera, aurum, thus et myrrham. Considera nunc, quæ sit munerum inter sese communio, quæ quidem, quod speciem externam attinet, nulla prorsus est, sed quod ad sensum, magna et arcta. Aurum enim tanquam regi obtulerunt; ceu mortali, quia homo erat, myrrham. Hanc in sepultura mortuorum adhibere Hebræis in more erat. Thus autem ceu Deo offerunt, Deo enim thure sacrificare statutum et solemne erat. Unde vides quomodo Magi quoque Christum, et Deum et hominem esse confessi sint. Cæterum post Magorum adorationem missus ad eos Dei angelus præcepit, ne rursus ad Herodem redirent, quare per aliam viam abierunt in regionem suam. Angelus autem veniens, dixit ipsi Joseph: «Assume puerum et matrem ejus, et abi in Ægyptum. Herodes enim quæsiturus est animam pueri[44].» Et secessit illuc. Tunc impletum est

[44] Matth. II, 13, 14.

illud prophetæ vaticinium, « Ex Ægypto vocavi filium meum[45]. » Herodes autem videns sibi illusum esse a Magis, indignatus est valde, et missis satellitibus interfecit omnes pueros in Bethleem, quotquot erant bimuli et minores natu, et horum aliquot millia. Sed quis horum sensus? Primo quidem ut appareret illum qui natus erat Deum esse, quemadmodum prophetæ annuntiaverunt. Præterea autem et homo est verus, non secundum imaginationem, ut nonnulli docuerunt. Secundo vero ut appareret hinc Jeremiæ prophetia, quæ dicit: « Vox in Rama audita est, lamentatio, ploratus et fletus multus. Rachel plorans liberos suos, et noluit consolari, propterea quod non supersint[46]. » Tertio, quod non de Christi tantum generatione prophetæ prædixerint, verum etiam de multis locis et demonstrationibus, partim quidem propter multorum infirmitatem, ut his ducibus in veritatem perducerentur; partim vero, ut impiorum obturarent ora, ne illis veritatem impugnandi esset occasio. Quæcunque enim de Christo aut dicta aut facta sunt, in aliquam hominum utilitatem cedunt. Observa itaque, et comperies, quod omnia quæ vel dicta vel facta sunt ab Adam usque ad hodiernum tempus, in Christo demum declarata sunt et completa, quod in alio quoquam fieri non poterat. Quare et hoc completur, « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Puer autem Christus jam ad virilem et justam ætatem progressus, Joannem Zachariæ filium accessit, qui Christum ad se venientem conspicatus dicit Judæis, « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi[47]. » Cur autem Joannes hunc Agnum Dei esse dixerit, postea explicabimus. Quis vero alius mundi peccatum tollere poterit, quam ipse Deus? Quare hunc, de quo prius dixerat: « Non sum dignus ut portem calceamenta ejus, » nunc Deum esse confessus est. At Christus dicit illi: « Propheta, ades, baptiza me. » Joannes autem: « Ego opus habeo abs te baptizari, et tu venis ad me[48], » En etiam hoc considera. Propheta ille magnus, qui, ut et vos ipsi fatemini, ex promissione natus est, qui a Deo ad baptizandum missus erat, num a nudo homine tam serviliter baptismum posceret? Hoc certe nemo vere sapiens affirmaverit. Sed ab eo, quem Deum esse confessus erat, baptismum petit. Sed dicet fortasse aliquis, quod et ipse Christus a Joanne baptismum petierit. Verum non simili ratione hoc facit; quare medium, quod inter utrosque est, considerandum erit. Joannes quidem ipsum antea et Deum et hominem esse confessus erat. Cum enim dixisset se indignum, qui calceamenta illius portaret: et, « Ecce qui tollit peccatum mundi; » ipsumque his verbis Deum esse ostendisset, addit et hoc, « Ego opus habeo abs te baptizari, et tu venis ad me? » Christus autem non sic, sed imperiose et cum auctoritate illum compellat, dicens: « Propheta, ades, baptiza me. » Ille autem humilitatem suam, qua indignus erat, simul

ται, ὅτι ὁ γεννηθεὶς ἐστι μὲν Θεὸς, καθὼς οἱ προφῆται ἐκήρυξαν, ἔστι δὲ καὶ ἄνθρωπος ἀληθῶς, καὶ οὐ κατὰ φαντασίαν, καθώς τινες ἐδογμάτισαν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἀνεφάνη καὶ ἡ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου προφητεία, ἡ λέγουσα, « Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς. Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί. » Τρίτον, ὅτι μὴ μόνον περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως προεῖπον οἱ προφῆται, ἀλλὰ καὶ περὶ τόπων πολλῶν καὶ ἑτέρων ἀποδείξεων, τὸ μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀσθένειαν, ἵνα ἀνάγωνται ἀπὸ τούτων εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ ἵνα ἐπιστομίζωνται οἱ κακοὶ, καὶ οὐδὲν ἔχωσι χώραν λέγειν κατὰ τῆς ἀληθείας. Ὅσα καὶ γὰρ ἐλαλήθησαν περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅσα ἐγένοντε, εἰς τίνα τῶν ἀνθρώπων χωρεῖ; Παρατήρησαι, καὶ μέλλεις εὑρεῖν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ μέχρι τῆς σήμερον, ὅσα ἐλαλήθησαν, καὶ ὅσα ἐπράχθησαν, ὅλα ἐν τῷ Χριστῷ ἀνεφάνησαν, ὅπερ ἀμήχανον ἐν ἄλλῳ τινὶ τελεσθῆναι, καὶ ὅτι « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. » Ἀνδρωθὲν δὲ τὸ παιδίον, καὶ ἐλθὸν εἰς τὸ τῆς ἡλικίας τέλειον, ἔρχεται πρὸς Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱόν. Ὁ δὲ ἰδὼν τὸν Χριστὸν πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενον, λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Πῶς γοῦν ὠνόμασεν αὐτὸν ὁ Ἰωάννης ἀμνόν; ἐροῦμεν μετ' ὀλίγον. Τὸ δὲ αἴρειν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, τίς ἄλλος δύναται ποιῆσαι τοῦτο εἰ μὴ Θεός; Καὶ οὗ πρότερον ἔλεγεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄξιος τὰ ὑποδήματα βαστάσαι, τοῦτον κατὰ τὸ παρὸν Θεὸν ὡμολόγησεν. Ὁ δὲ Χριστὸς λέγει πρὸς αὐτὸν, « Προφῆτα, δεῦρο, βάπτισόν με. » Τί γοῦν ὁ Ἰωάννης; « Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; » Σκόπει καὶ τοῦτο. Ὁ προφήτης ὁ μέγας ὁ ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθεὶς, ὡς καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὁ παρὰ Θεοῦ ἀποσταλεὶς βαπτίζειν, παρὰ ψιλοῦ ἀνθρώπου ᾐτεῖτο βάπτισμα ἐν δουλικῷ τῷ σχήματι; Πάντως οὐδεὶς τῶν εὖ φρονούντων εἴποι αὐτό· ἀλλ' ὃν Θεὸν ὡμολόγησε πάντως, ἐξ αὐτοῦ αἰτεῖ καὶ τὸ βάπτισμα. Ἀλλ' ἴσως ἐρεῖ τις, ὅτι ὁ Χριστὸς ᾔτει παρὰ τοῦ Ἰωάννου βάπτισμα. Ἀλλ' οὐχ ᾔτει τοῦτο ὁμοίως. Καὶ σκόπει τὸ μέσον τῶν δύο. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης πρῶτον αὐτὸν Θεὸν ὁμολογήσας καὶ ἄνθρωπον· ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄξιος τὰ τούτου ὑποδήματα βαστάζειν, καὶ ὅτι « Ἴδε ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » καὶ δεῖξαι αὐτὸν Θεόν· ἐπήγαγεν, « Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; » Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ δεσποτικῶς τε ἅμα καὶ ἐξουσιαστικῶς ἔφη πρὸς αὐτὸν, « Προφῆτα, δεῦρο, βάπτισόν με. » Ὁ δὲ ἔδειξε μὲν καὶ τὴν αὐτοῦ ἀναξιότητα, ὑπήκουσε δὲ καὶ τῷ τοῦ Κυρίου προστάγματι. Ἔρχεται τοίνυν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ βαπτισθέντος τοῦ Χριστοῦ ἐσχίσθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα. » Εἶδες πρᾶγμα φοβερὸν, καὶ γέμον ἐκπλήξεως; Ἕως τοῦ νῦν ἅγιοι ἐλάλουν, προφῆται

[45] Osee xi, 2. [46] Jerem. xxxi, 15. [47] Joan. i, 29. [48] Matth. iii, 14, 15.

προέλεγον, ἄγγελοι ὑπηρέτουν· νῦν δὲ οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἄνθρωποι, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν, ὅτι « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα. »

ostendit, et Domini manoato paruit. Jordanem itaque ingreditur. Sed Christo baptizalo scissi sunt cœli, et vox cœlitus audita est, dicens : « Tu es Filius meus dilectus, in te mihi bene complacitum est[49]. » Animadvertisne rem terribilem, et stupore plenam? Hactenus quidem sancti loquebantur, prædixerunt prophetæ, ministraverunt angeli; nunc vero nec angeli, nec homines, sed ipse Deus est, qui dicit, « Tu es Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est. »

ιθ'. Ἄρα ἐξ ὧν ἐγράψαμεν, δύνασαι ἵνα κρίνῃς καὶ σὺ, καὶ πᾶς Μουσουλμάνος φρόνιμος, ὅτι εὑρίσκονται ἅγιοι ἄνθρωποι, οἵτινες εἶδον περὶ τοῦ Χριστοῦ ὀπτασίας, καὶ εἰσὶ προφῆται, οἱ περὶ αὐτοῦ προφητεύσαντες, ἢ τοσούτων καὶ τοιούτων λαληθέντων καὶ ἀποδειχθέντων, ἔτι πεπλανημένους λογίζονται καὶ κρίνουσιν ἡμᾶς τοὺς Χριστιανοὺς, ἑαυτοὺς δὲ ὀρθοδόξους, καὶ ἵνα ἐξ ὧν ἀκούουσι, λογίσωνται ἡμᾶς ὀρθῶς φρονοῦντας, ἢ καὶ ἔτι εὐχῆς ἀξίους παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κρίνουσιν ἡμᾶς, ὡς σὺ λέγεις· διὸ ὁμολογοῦμεν καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστι καὶ Θεὸς, καθὼς σὺ γράφεις ἐν τῇ πρός με ἐπιστολῇ πάντως. Ἀπὸ τούτου ἐπλανήθησαν οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τούτου ἐπλανήθησαν οἱ Ἑβραῖοι, ἀπὸ τούτου οἱ Μουσουλμάνοι. Διὸ οὐκ ἐδέχοντο ταῦτα πίστει, ὡς ἄξια πίστεως, ἀλλ' ἐζήτουν αὐτὰ μετὰ ἀποδείξεως. Καὶ ἴσως οἱ Ἕλληνες, οἱ μὴ ἔχοντες βίβλους καὶ προφήτας, οὐδέν εἰσι τοσαύτης κατηγορίας ἄξιοι, ὥσπερ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Μουσουλμάνοι. Καὶ γὰρ οὐκ ἔστι γελοῖον πρᾶγμα, ἵνα τὰς μὲν βίβλους τιμῶσι, τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς γεγραμμένα ἀθετῶσι; καὶ τοὺς προφήτας μακαρίζοντες, τὸν παρ' αὐτοῖς προφητευόμενον ἀποστρέφωνται; Ἐπὶ πλέον δέ εἰσι κατηγορίας ἄξιοι οἱ Μουσουλμάνοι. Παραλαβόντες γὰρ οὗτοι μετὰ τῶν ἄλλων βιβλίων, ὅτι τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον ἅγιον καὶ τέλειον καὶ ἀπὸ Θεοῦ ἐστι, λόγῳ μόνῳ τιμῶσιν αὐτὸ, ἔργῳ δὲ τοσοῦτον ἀφίστανται μακρόθεν αὐτοῦ, ὅσον τοῦ οὐρανοῦ ἡ γῆ. Καὶ ἀφέντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, ἀκολουθοῦσι ταῖς τῶν Ἑλλήνων ματαίαις καὶ πεπλανημέναις δόξαις, καὶ ἅπερ οὐ δύναται ὁ νοῦς αὐτῶν ἵνα καταλάβῃ, οὐ παραδέχονται ὅλως, ἀλλὰ ζητοῦντες τὰ ὑπὲρ φύσιν, καὶ μὴ δυνάμενοι κατανοῆσαι αὐτὰ, πλανῶνται ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ λέγουσι τὰ τῆς διανοίας αὐτῶν ἀναπλάσματα, ὅτι Πῶς ἐστι δυνατὸν ἔχειν τὸν Θεὸν υἱὸν ἄνευ γυναικός; καὶ ταῦτα τίνες οἱ ἐρευνῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν; Οἱ μὴ γινώσκοντες πόσους ἀστέρας ἔχει ὁ οὐρανὸς, πόσας κοτύλας ὕδατος ἔχει τὸ πέλαγος, πόση ἐστὶν ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἄμμος, καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοις μυρία. Καὶ τὴν τούτων κατάληψιν ἀγνοοῦντες, πιστεύουσιν ὅμως, ὅτι Θεοῦ εἰσι ποιήματα, καὶ ἐν εἰρήνῃ διάγουσι, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γέννησιν ἀκριβολογοῦσιν ὅμως ἐκεῖνοι οἱ μὴ γινώσκοντες τὴν ἰδίαν γέννησιν· εἰπάτωσαν ἡμῖν, πῶς ἐσωματώθη τὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶν σπέρμα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς αὐτῶν, καὶ πότε ἐγένετο ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ πότε ἦλθεν, καὶ εἰ ἡνωμένη ἐστὶ μετὰ τοῦ σπέρματος, ἢ οὔ; καὶ εἰ ἔστιν ἡνωμένη,

19. Ex his sane quæ scripsimus judicare poteris et tu, et si quis alius Musulmanorum prudens fuerit, quod inveniantur sancti homines, qui visiones de Christo viderint, et quod prophetæ sint, qui de illo sint vaticinati : quamvis adhuc tot ac tantis argumentis citatis et demonstratis, arbitrentur et judicent nos qui Christum profitemur errabundos esse, se vero orthodoxos. His vero auditis, discant nos recte sentire; quamvis nos Musulmanorum intercessione opus habere judicent, quemadmodum tu dicis, eo quod confitemur et credimus Christum Dei Filium esse et Deum, quemadmodum tu in epistola ad me missa scribis. Defecerunt autem ab hoc Græci, defecerunt ab hoc Hebræi, ab eodem etiam Musulmani, propterea quod hæc non ut fide digna per fidem receperunt, sed demonstrationibus cupierunt inquirere. Minus tamen Græci, qui libris simul et prophetis carent, incusandi sunt, quam Judæi et Musulmani. Nonne enim ridiculum est, quod ipsos libros venerantur, ea vero quæ in ipsis continentur, contemnunt, et cum prophetas beatos esse prædicent, eum qui ab ipsis prædictus est, aversantur? Maxime tamen omnium Musulmani vituperandi, qui cum una cum aliis libris Christi Evangelium ceu sacrosanctum, absolutum et divinum recipiant, verbis nudis illud venerantur, factis vero tantum ab illo dissident, quantum cœlum a terra distat, et relicta veritatis via, vanas et errabundas Græcorum opiniones sequuntur, et quæ intellectus ipsorum capere nequit, omnino non recipiunt; sed dum supra naturam singula investigantes ea apprehendere non possunt, a veritate aberrant, et cogitationum suarum figmenta proferunt, nempe, Quomodo possibile est ut Deus habeat Filium sine muliere? Et hi sunt qui perscrutantur penitius Dei generationem, et ignorant interim quot in cœlo stellæ luceant, quot aquæ mensuras contineat pelagus, quantus sit arenæ in littore maris numerus, et alia hujusmodi infinita. Et licet horum certam rationem ignorent, credunt tamen quod hæc Dei opera sint, neque de his tumultuantur. Filii vero Dei generationem argutius scrutari tentant, hi ipsi, inquam, qui nec propriam sui ipsius generationem noverunt. Agedum dicant illi nobis, quomodo patris ipsorum semen in matris utero corpus factum sit, et quando anima ipsorum in corpus devenerit, vel num adveniens cum ipso semine conjuncta vel unita fuerit, seu minus. Vel, si unita fuit, quodnam illud sit unionis vinculum. Vel,

[49] Ibid. 17.

quod si unita cum semine non est, quando tandem cum corpore uniatur, unde etiam veniat, et ubi ante adventum suum in corpus exsistat, et in quo loco commoretur. Quod si hæc cognitu impossibilia sunt, qui fit ut Dei generationem perscrutentur, qui propriam vitam, qua vivunt, non cognoscunt, neque sciunt an in crastinum victuri sint, inquirunt qua ratione Christus sit Dei Filius? Quique ignorant cujusnam patris ipsi filii sint, verum singuli matrum suarum verbis credunt, quibus fieri potest ut decepti alio nomine appellentur pro vero et paterno; credunt tamen, et falsa pro veris recipiunt, prophetarum autem oracula damnant, et Christi sermones contemnunt, illisque fidem negant. Quapropter nequaquam illorum capaces sunt, quæ naturam omnem excedunt, quæ nec ipsi angeli possunt intelligere, nedum ut hi suo intellectu percipiant; qui ignorant, quod Christus, quem ipsi Verbum Dei, animam Dei, et Spiritum Dei appellant, millies sese Filium Dei dixerit; et quod a Verbo Dei mendacium dici et annuntiari sit impossibile, impræmeditate et sine dubitatione credunt (quis enim tam stultus et stupidus, tantæ imo impudentiæ esset, qui Verbum Dei mendacii coarguere auderet?) Musulmani tamen, cum manifeste obloqui non possint, ipsam veritatem calumniis inficiunt dicendo, quod Christus hoc non dixerit, sed Christiani, nec quidquam boni illud argumentum apud illos efficere potest. Nos vero Christiani dicimus, quod Christi verba, quibus Evangelium continetur, agnoscamus. Musulmani autem dupliciter peccant; partim quidem quod non credunt Christum esse Dei Filium, partim vero quod Christianos de rebus sibi quoque ignotis accusant. Dicunt autem: Quomodo est possibile Deum habere Filium sine muliere? Et quis tam stultus et stupidus, ut tantum crimen et impietatem admitteret? Deceret vero, ut sine omni dubitatione hæc pro ipsius Christi verbis reciperent. Cum autem inquirunt, et diligentius curiosiusque rimantur, manifeste apparet, quod nec illum veracem esse credunt, quem Dei Verbum esse confitentur; imo nec Abrahæ, nec Davidi, nec prophetis fidem habent. Incredulitatem enim sequitur ignorantia. Isaias enim dicit: « Nisi credideritis, non intelligetis [88]. » Intelligisne quomodo fides cognitionem, incredulitas vero ignorantiam pariat? Fides autem non est rerum visibilium. Quæ enim videntur, fide nulla indigent; clara enim per se sunt. Fides autem earum rerum est quæ nec videntur, nec intellectu percipiuntur. Nequaquam igitur vos hæc curiosius investigare oportebat, nec adversus veritatem contendere, sed sequi et parere Abrahæ et prophetis, et imprimis Christo; nec privatæ voluntati et arbitrio consentientes dicere: Impossibile est Deo esse Filium, ut non

A ποίῳ τρόπῳ εὑρίσκεται ἡνωμένη; εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἡνωμένη, πότε ἑνοῦται, καὶ πόθεν ἔρχεται, καὶ πρὶν ἢ ἔλθῃ ποῦ εὑρίσκεται, καὶ ἐν ποίῳ τόπῳ αὐλίζεται; Εἰ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, πῶς ἐρευνῶσι Θεοῦ γέννησιν; Καὶ οἵτινες οὐκ οἴδασι τὴν ἑαυτῶν ζωὴν, οὐδὲ ἐπίστανται, εἴπερ μέλλουσιν εὑρίσκεσθαι τὴν αὔριον ζῶντες, ἐξετάζουσι πῶς ὁ Χριστὸς Υἱὸς Θεοῦ ἐστι; καὶ οἵτινες οὐκ οἴδασι ποίου πατρὸς υἱοὶ εὑρίσκονται, ἀλλ' ἕκαστος πιστοῦται τοῖς τῆς μητρὸς αὐτοῦ λόγοις, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκούουσιν ἄλλον ἀντ' ἄλλου, καὶ πιστεύουσι, καὶ δέχονται τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, τοὺς δὲ λόγους τῶν προφητῶν παραγράφονται, καὶ τοὺς τοῦ Χριστοῦ λόγους ἀθετοῦσι, καὶ οὐ πιστεύουσι. Διὸ οὐδέν εἰσιν ἱκανοὶ ἵνα νοήσωσι τὰ ὑπὲρ φύσιν, καὶ ἃ οὐδὲ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι

B δύνανται ἵνα νοήσωσι, καὶ ἵνα βάλωσι κατὰ νοῦν αὐτῶν οἱ ἀναίσθητοι, ὡς ὁ Χριστὸς, ὃν λέγουσιν οἱ Μουσουλμάνοι Λόγον Θεοῦ, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, εἶπε μυριάκις ὡς Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπεὶ ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ψεῦδος τῶν ἀδυνάτων ἐστὶν ἐξελθεῖν, ἀλογοπραγήτως καὶ ἀνεξετάστως οὐ πιστεύουσι τοῦτο. Καὶ τίς ἐστι μωρὸς καὶ ἀναίσθητος τοσοῦτον, ἔτι δὲ καὶ ἀναίσχυντος, ὁ μέλλων τολμήσειν εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δύναται ψεῦδος ἐξελθεῖν; Οἱ γοῦν Μουσουλμάνοι φανερῶς ἀντειπεῖν μὴ δυνάμενοι, διαβάλλουσι τὴν ἀλήθειαν, λέγοντες, ὅτι Χριστὸς οὐκ εἶπε τοῦτο, ἀλλ' οἱ Χριστιανοί. Καὶ οὐδὲν ἐνεργεῖται τοῦτο καλῶς παρ' αὐτῶν, ἀλλ' ἡμεῖς

C οἱ Χριστιανοὶ λέγομεν, ὅτι γινώσκομεν τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ, οἱ ἔχοντες τὸ Εὐαγγέλιον. Οἱ δὲ Μουσουλμάνοι ποιοῦσι διπλοῦν τὸ κακόν· τὸ μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν ὡς ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστι· τὸ δ', ὅτι κατηγοροῦσι τοὺς Χριστιανοὺς, εἰς ἃ οὐ γινώσκουσιν οἱ Μουσουλμάνοι, ἀλλὰ λέγουσιν, ὅτι Πῶς ἐστι δυνατὸν ἔχειν τὸν Θεὸν Υἱὸν ἄνευ γυναικός; καὶ ποῖος μωρὸς καὶ ἀναίσθητος μέλλει ὑπολαβεῖν τὸ τοσοῦτον κακὸν καὶ τὴν ἀσέβειαν; Καλὸν ἦν, ἵνα ἀνεξετάστως δέχωνται τοῦτο, ὡς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ λόγους. Εἰ δὲ ἐξετάζουσι καὶ πολυπραγμονοῦσι, πρόδηλον ὅτι ὃν ὁμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, οὐ πιστεύουσιν ὅτι ἀληθής ἐστιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν Δαβὶδ καὶ τοὺς προφήτας. Τῇ γὰρ ἀπιστίᾳ ἐπακολουθεῖ ἄγνοια. Φησὶ γὰρ Ἡσαΐας, « Ἐὰν μὴ

D πιστεύσητε, οὐ μὴ συνεῖτε. » Βλέπεις πῶς τῇ μὲν πίστει ἕπεται γνῶσις, τῇ δὲ ἀπιστίᾳ ἐπακολουθεῖ ἄγνοια; πίστις γὰρ οὐκ ἔστι πραγμάτων βλεπομένων· τὰ γὰρ βλεπόμενα οὐ δέονται πίστεως, φανερὰ γάρ εἰσιν· ἡ δὲ πίστις μὴ βλεπομένων πραγμάτων, μηδὲ γινωσκομένων ἐστίν. Ἔδει γοῦν καὶ ὑμᾶς μὴ πολυπραγμονεῖν, μηδὲ ἀντιφερίζειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἕπεσθαι καὶ ἀκολουθεῖν Ἀβραὰμ καὶ τοῖς προφήταις, μᾶλλον δὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ μὴ στοιχοῦντας τῷ ἰδίῳ θελήματι λέγειν, ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ἔχειν τὸν Θεὸν Υἱὸν, μήπως (ὡς φῇς) ὦσι καὶ σχίσματα ἐν αὐτοῖς. Πλανηθέντες γὰρ τῆς ἀληθοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ,

[88] Isa. VII, 9.

μάταια καὶ ψευδῆ λέγειν οὐ παύεσθε· Πάντως ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς ἐστι. Καὶ τίς οὕτω πιστὸς, ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν ὑμεῖς λέγετε ψυχὴν Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ; ποία δὲ γραφὴ ἁγιωτέρα καὶ πιστοτέρα τοῦ Εὐαγγελίου; ὃ δὴ Εὐαγγέλιον ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ ἅγιον καὶ τέλειον· ἔδει γοῦν, ὡς εἴρηται, ἵνα ἀπολυπραγμονήτως πιστεύητε τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια καὶ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ δὲ εἰς τοιαύτας ἀτοπίας εὑρίσκεσθε, ἰδοὺ ἐξανάγκης μέλλομεν εἰπεῖν τι παραδειγματικώτερον, εἰ καὶ τὰ παραδείγματα οὐ δύνανται δεῖξαι ἀκριβῆ τὴν ἀλήθειαν, ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὸν Θεόν. Τῶν ἀδυνάτων γάρ ἐστιν ἀνθρώπινον νοῦν εὑρεῖν τι πρᾶγμα εἰκονίζον ἀκριβῶς τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν. Ὅμως ἐξανάγκης, ὡς εἴρηται, λέγομεν ὅτι γεννᾶται ὡς λόγος ἐκ νοῦ, καὶ ἀκτὶς ἐξ ἡλίου. Τί γοῦν δοκεῖ ὑμῖν; μετὰ γυναικὸς γεννᾷ ὁ νοῦς τὸν λόγον, καὶ ὁ ἥλιος τὴν ἀκτῖνα αὐτοῦ; ἢ διὰ τοῦτο εὑρίσκεται διάστασις καὶ χωρισμὸς καὶ σχίσματα μέσον αὐτῶν; Καὶ ἐὰν ἡ τοιαύτη γέννησις οὐκ ἔχει ἅπερ λέγετε ὑμεῖς, πῶς ἡ τοῦ Θεοῦ ἀπαθὴς καὶ ἁπλῆ γέννησις ὑπόκειται τοῖς τοιούτοις καὶ τοσούτοις ἀτοπήμασι; Ταῦτα πάντα εἰρήκαμεν ἐξανάγκης διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ ἀσθένειαν ὑμῶν. Τὰ τοῦ Θεοῦ γὰρ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην καὶ ἀγγελικὴν κατάληψίν εἰσιν. Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι καταπιεῖν ἄνθρωπον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σὺν πᾶσι τοῖς κτίσμασιν, ἢ Θεοῦ φύσιν καταλαβεῖν. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, οὐδὲ τὴν γέννησιν ἐξανάγκης. Ὅμως ὁ Μωάμεθ καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ὁμολογοῦσι καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου Μαρίας ἄνευ ἀνδρὸς ἐγεννήθη, καὶ παρθένος ἔτεκεν αὐτὸν, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν παρθένος ἔμεινε, καὶ ἀεὶ παρθένος εὑρίσκεται. Ἐπεὶ γοῦν τοῦτο ὁμολογοῦσιν, ὥσπερ ἐστὶ καὶ ἀλήθεια, εἰπάτωσαν ὑμῖν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης γεννήσεως. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, τί ματαιοπονοῦσιν, ἀέρα δέροντες, καὶ λέγοντες, ὅτι ἀδύνατον ἔχειν τὸν Θεὸν Υἱὸν ἄνευ γυναικός; καὶ ταῦτα τίνες; οἱ τὰ εὐτελῆ καὶ οὐδαμινὰ μὴ γινώσκοντες. Εἰπάτωσαν γὰρ ἡμῖν, ὁ κώνωψ ποῦ ἔχει τὰ σπλάγχνα, ἢ πόθεν ἐξέρχεται ἡ φωνὴ αὐτοῦ; ποῖός ἐστι τοῦ μύρμηκος ὁ ἐγκέφαλος, ποία ἡ καρδία; ἢ πῶς ἔχει τοιαύτην γνῶσιν, ὥστε ποιεῖν τεράστια πράγματα; ἢ ἡ μέλισσα, καὶ τὰ ὅμοια αὐτοῖς; Εἰ γοῦν τὰ εὐτελῆ καὶ οὐδαμινὰ ἀγνοοῦσι, μαθόντες τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν, σιωπάτωσαν, καὶ μὴ πολυπραγμονοῦντες ἀπιστείτωσαν τὰ ὑπὲρ κατάληψιν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ πιστευέτωσαν τοῖς λόγοις Ἀβραὰμ καὶ τῶν προφητῶν, οἵτινες ἔγνωσαν διά τε ὁράσεων καὶ ἀποκαλύψεων καὶ προφητειῶν, ὅτι ὁ Χριστὸς αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ἀληθινὸς, καὶ τέλειος ἄνθρωπος.

A forte (ut tu inquis) dissidia inter utrosque exsistant. Errantes enim a vero et recto tramite, vana et inania loqui nunquam desinitis. Fides certe ex auditu est: et quid quæso tam fide dignum est, quam Verbum Dei, quod vos animam Dei, et Spiritum Dei appellatis? Quæ autem scriptura Evangelio est sanctior, et fide dignior? Illud enim et ipse Mahomet sacrosanctum et absolutum esse confitetur. Opus igitur fuerit (ut et ante dictum est), curiositate omni omissa, Dei et prophetarum credere miraculis. Quoniam vero in tantam absurditatem devenistis, en necessitate compulsi aliquid apertius ceu exemplo oculis subjecto adumbrabimus, licet veritas exemplis perfecte demonstrari non possit, B eaque imprimis quæ Deum spectant. Impossibile enim est humanam rationem rem aliquam invenire, quæ exacte et absolute Dei generationem referre possit. Verumtamen necessitate coacti (ut modo diximus) fatemur Filium Dei sic a Deo generari, ut ratio ex mente vel intellectu, et radii ex sole generari consueverunt. Quid igitur vobis videtur? Num ex muliere intellectus rationem, aut sol radios gignit? vel num propterea aliquod inter hæc dissidium deprehenditur? Quod si igitur hæc generatio ab his (quod et vos fatemini) libera est, quomodo Dei simplicem et omni passione carentem generationem tot et tantis absurditatibus subjectam esse putabimus? Cæterum omnia hæc dicere postulavit necessitas, C propter incredulitatem et infirmitatem vestram. Divina enim omnem humanum et angelicum intellectum exsuperant. Facilius enim est cœlum et terram cum omnibus creaturis devorare, quam Dei naturam comprehendere. Si autem illud impossibile est, nec generationem ipsius cognoscere necesse fuerit. Nihilominus tamen et ipse Mahomet et omnes Musulmani confitentur, quod Christus ex diva virgine Maria citra virilem operam natus sit, et quod virgo ipsum pepererit, et virgo post partum permanserit, semperque virgo esse deprehendatur. Cum igitur hæc vere confiteantur, exponant nobis agedum hujus generationis rationem. Si autem hoc impossibile est, quid quæso aerem flagellando frustra laborant, dicendo quod impossi- D bile sit Deum habere Filium sine muliere? Et hæc quidem dicunt, qui nec vilissima contemptissimaque cognoverunt. Edisserant enim hi nobis, ubinam culex viscera sua habeat, vel quis vocis illius meatus sit; quale sit formicæ cerebrum, quale cor; qualis sit apum consideratio, et quæ his similia sunt. Quod si autem vilia hæc et contempta ignorant, infirmitatem suam agnoscentes conticeant, nec curiositate sua illis fidem derogent, quæ angelorum hominumque intellectum excedunt; quin credant potius Abrahæ et prophetarum oraculis, qui hæc per visiones, revelationes et oracula cognoverunt quod Christus scilicet revera Filius Dei sit, et idem verus Deus, et homo perfectus.

APOLOGIA SECUNDA.

Quod Filius et Verbum Dei cum Deus esset, extremis temporibus, propter hominum salutem homo factus sit, crucifixus mortem subiit, sepultus resurrexit, et in cœlos est assumptus. Non tamen divinitas, sed homo passus est, qui idem judicaturus est orbem universum.

1. Quandoquidem tibi sufficienter per Abrahami, Isaac et Jacobi, Mosis, Davidis et prophetarum, in primis autem, si verum fateri volumus, per ipsius Dei Patris testimonia demonstravimus de Christo, quod Deus sit vere, et Dei Filius, agedum nunc etiam reliqua, de quibus dubitas, in medium proferentes, discutiamus et inspiciamus. Vehementer autem nos, qui Christi nomen agnoscimus, incusas. Tua vero hæc sunt : Quonam modo fieri potest ut Deus homo fiat? item, quomodo homo factus est? Item si Christus Deus erat, et Dei Filius, cur non vel nudo verbo servavit hominem, sed tanquam impotentia laborans hominem assumpsit et mortuus est, ut hominem salvaret, juxta Christianorum sententiam? Præterea si Deus erat, quomodo passus est? Deus enim non patitur quidquam. Et tu quidem nos incusans, hæc loqueris ; quibus nos sic respondemus : De Dei quidem possibilitate et impossibilitate in superioribus diximus, quæ et sufficiunt ; nostram enim infirmitatem sumus confessi, quod Dei possibilitatem et impossibilitatem discernere non possimus. Sentimus autem et credimus omnia apud Deum possibilia esse, et impossibile apud hunc esse prorsus nihil. Tum quod homo factus sit, cum Deus verus esset, didicimus, credimus, et hæc est horum veritas. Quo autem modo hoc evenerit, non novi. Quomodo enim humanæ rationi ea cognita essent, quæ angelis incognita sunt? Qui vero Dominicæ incarnationis scopus sit, et quæ causa humanæ in Christo naturæ, nos quantum fieri potest modo explicabimus; tu vero attente hæc nostra audias.

2. Deus cum nulla re in universum indigeret, sola bonitate sua permotus mundum universum exstruxit et condidit, visibilem simul et invisibilem ; creavit angelos ; creavit cœlum et terram, et omnia quæ in his continentur. Sed et hominem fecit, et formavit e pulvere de terra sumpto, et cum illi animam rationalem inspirasset, secundum imaginem Dei creavit eum, et ex costa ipsius formavit feminam ; illisque in paradisum collocatis, præcepit ut de omni ligno paradisi vescerentur, ex arbore autem scientiæ boni et mali non comederent : quia quacunque die de hac comederent, morte essent morituri, quemadmodum magnus ille Moses in Veteri Testamento descripsit. Quidam vero angelicorum ordinum princeps, cum seipsum splendidum et mire formosum conspexisset, non intellexit se servum et creaturam esse, et quod Dominus ipsum cum nullus esset, condidisset, unde servi instar Dominum adorare deberet, sed stultus et

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ.

Ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὤν, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανε σταυρωθεὶς, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνελήφθη, καὶ οὐ θεότης ἔπαθεν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, καὶ αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν.

α'. Ἐπειδὴ σοι περὶ τοῦ Χριστοῦ ἱκανῶς ἀπεδείξαμεν, ἀπό τε τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, ἀπό τε τοῦ Μωσέως, Δαβίδ τε καὶ τῶν προφητῶν, μᾶλλον δὲ τἀληθὲς εἰπεῖν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅτι Θεός ἐστιν ἀληθῶς, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, φέρε δὴ λοιπὸν εἰς μέσον ἐξετάσαντες, ἴδωμεν καὶ περὶ ὧν ἀπορεῖς ἑτέρων, μᾶλλον δὲ κατηγορεῖς ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς. Ἔστι δὲ τάδε· ὅτι Πῶς ἐστι δυνατὸν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον ; καὶ τίνι τρόπῳ ἐγένετο ἄνθρωπος ; καὶ ὅτι, εἰ ἦν Θεὸς ὁ Χριστὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἔσωσε τὸν ἄνθρωπον ψιλῷ λόγῳ ἁπλῶς, ἀλλ' ὥσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσι ; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, πῶς ἔπαθεν ; οὐ γὰρ πάσχει Θεός. Καὶ σὺ μὲν κατηγορῶν φέρεις αὐτὰ, ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὕτως, ὅτι μὲν περὶ τοῦ Θεοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ ἀρκεῖ. Ὡμολογήσαμεν γὰρ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ὅτι οὐκ οἴδαμεν διακρίνειν ἐπὶ Θεοῦ δυνατὸν καὶ ἀδύνατον, ἀλλ' οὕτω φρονοῦμεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν, ὅτι πάντα παρὰ τῷ Θεῷ δυνατά εἰσιν, ἀδυνατεῖ δὲ αὐτῷ οὐδὲ ἕν. Καὶ ὅτι Θεὸς ὢν ἀληθινὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, οὕτως ἐδιδάχθημεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν, καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Πῶς δὲ ἐγένετο, οὐ γινώσκω. Τὸ γὰρ ἀγγέλοις ἄγνωστον πῶς ἀνθρωπίνῃ φύσει γνωστόν; Τίς δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως, καὶ τίς ἡ αἰτία τῆς τούτου ἐνανθρωπήσεως, ἡμεῖς ἐροῦμεν τὰ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄκουε νουνεχῶς.

β'. Ὁ Θεὸς χρείαν τινὸς μὴ ἔχων, διὰ μόνην ἀγαθότητα ἐδημιούργησε καὶ ἔκτισε πάντα κόσμον, ὁρατόν τε καὶ ἀόρατον, καὶ ἐποίησε τοὺς ἀγγέλους, ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν μέσῳ αὐτῶν. Ἐποίησε δὲ καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνθεὶς αὐτῷ ψυχὴν νοεράν. Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἐποίησε τὴν γυναῖκα. Καὶ ἔθετο αὐτοὺς ἐν τῷ παραδείσῳ, δοὺς αὐτοῖς ἐντολὴν, ἵνα ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ φάγωσιν, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγονται ἀπ' αὐτοῦ. Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγονται ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανοῦνται, ὡς ὁ μέγας Μωσῆς ἐν τῷ παλαιῷ συνεγράψατο. Ἀπὸ γοῦν τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων εἷς ἄρχων ἰδὼν ἑαυτὸν οὕτω λαμπρὸν καὶ θαυμάσιον, οὐ συνῆκεν ὅτι δοῦλός ἐστι, καὶ κτίσμα ἐστί. Καὶ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν ἐποίησε, καὶ ἵνα ὡς δοῦλος προσκυνῇ τὸν Δεσπότην. Ἀλλ' ὡς μωρὸς

καὶ αὐθάδης; εἶπεν, ὅτι « Θήσω τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. » Ταῦτα οὖν αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, συνηκολούθησε τὸ τάγμα αὐτοῦ τῇ τούτου ἀσεβείᾳ, καὶ παρευθὺς ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ σὺν πάσῃ τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο δαίμονες. Τότε ἰδὼν ὁ διάβολος τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ φθονήσας αὐτῷ, ἀπελθὼν εὗρε τὴν γυναῖκα, καὶ ὡς εὐεξαπάτητον μέρος, λέγει αὐτῇ, Τί ὅτι ὁ Θεὸς ἐνετείλατο ὑμῖν, ἵνα ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ φάγητε, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου μὴ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ; Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε; Οὐ γὰρ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, ἀλλ' ἵνα μὴ φαγόντες ἀπ' αὐτοῦ, διανοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοὶ, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. Τοῦτο ἀκούσασα ἡ γυνὴ, καὶ ἀπατηθεῖσα, ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τῷ Ἀδὰμ, καὶ ἔφαγε καὶ αὐτὸς, ἐπιθυμήσας γενέσθαι Θεός. Καὶ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου ὅ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα ἐξέπεσον τῆς χάριτος. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Θεὸς περιπατῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινὸν, « Ἀδὰμ, ποῦ εἶ; » Ὁ δὲ λέγει, « Τῆς φωνῆς σου ἤκουσα περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. » Καὶ ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν, « Καὶ τίς σοι ἀνήγγειλεν ὅτι γυμνὸς εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι μὴ φαγεῖν, ἔφαγες; » Καὶ ὀργισθεὶς αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐξέβαλεν ἀπὸ τοῦ παραδείσου μετὰ κατάρας. Πρόσεξον γοῦν τὰ γενόμενα. Τραχηλιάσας ὁ διάβολος, καὶ βουληθεὶς ὡς ἀπονενοημένος γενέσθαι Θεὸς, καὶ ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ, ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ σὺν παντὶ τῷ τάγματι αὐτοῦ, καὶ ἀντὶ φωτὸς ἐγένετο σκότος καὶ διάβολος. Διὰ γὰρ τὴν ὑπερηφανίαν καὶ ἔπαρσιν αὐτοῦ ἀπεῤῥίφη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ὡρίσθη, ἵνα προσκυνήσῃ τὸν Ἀδὰμ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν, ὥσπερ οἱ ἕτεροι ἄγγελοι. Οἱ γὰρ ἕτεροι ἄγγελοι προσκυνήσαντες τὸν Ἀδὰμ, ἐσώθησαν, καὶ μείναντες ἐν τῇ τάξει αὐτῶν, εὑρίσκονται μέχρι τοῦ νῦν ἄγγελοι. Ὁ δὲ διάβολος μὴ θελήσας προσκυνῆσαι τὸν Ἀδὰμ, ὀργισθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄγγελος ὢν γέγονε διάβολος. Καὶ τίνος φρονήσεως λόγοι εἰσὶν οὗτοι; Προηγουμένως οὐδεμία Γραφὴ λέγει τοῦτο, οὔτε ὁ Μωϋσῆς, οὔτε οἱ προφῆται, οὔτε ὁ Χριστός. Ἐπεὶ γοῦν οὐδὲν ἔχει ἐξ ἐκείνων τὴν μαρτυρίαν, ἔνι ψευδὲς καὶ ἀπαράδεκτον. Ἄλλως τε, ὅτι ἡ μὲν φύσις τῶν ἀγγέλων ἐστὶν ἁπλῆ καὶ ἀσώματος, καὶ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν, ἡ δὲ τοῦ Ἀδὰμ ἐκ γῆς χοϊκή. Ποῖος γοῦν ἔχων ποσῶς γνῶσιν μέλλει δέξεσθαι τὴν τοσαύτην παραλογίαν; Ἀλλ' ἐρεῖ τις ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἄνθρωπος ὢν, πῶς (ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσιν) ὑπὸ τῶν ἀγγέλων προσκυνεῖται; Καὶ πρὸς ἐκεῖνον λεκτέον οὕτως, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν αἰώνων Θεὸς ὢν, προσεκυνεῖτο σὺν τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, καὶ νῦν γεγονὼς ἄνθρωπος, πάλιν προσκυνεῖται ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀγγέλων, καὶ μετὰ τοῦ σώματος. Συμπροσκυνεῖται γοῦν καὶ ὁ ἄνθρω-

A temerarius dixit : « Ponam sedem meam supra nubes, et ero similis Altissimo [81]. » Hæc autem cum is in animo volveret, huic commissa cohors illius impietatem imitata est, hic autem cœlo depulsus cum omni sua militia excidit, et hi omnes in dæmones mutati sunt. Cum itaque diabolus hominem in paradiso vidisset, invidia in illum motus, accedens primo mulierem ceu faciliorem deceptu, aggressus est, et dixit : Cur Deus præcepit vobis, ut ex omni arbore quæ in paradiso est, comedatis, abstineatis autem ab arbore, quæ in medio paradisi est, et quod quacunque die comederitis ex illa, morte sitis morituri? Nequaquam enim morte moriemini, sed ne ex illa comedentes oculis vestris apertis similes ipsis diis red- B deremini, cognoscendo nimirum bonum et malum, hæc prohibuit Dominus. His auditis, mulier decepta comedit ex arbore, et dedit marito suo Adam, qui et ipse comedit, divinitatis majestatem affectans. Et comedentes ex arbore Adam simul et Eva, a gratia exciderunt. Deus autem circa meridiem in horto obambulans dicit illi : « Adam, ubi es? » Hic autem respondit, « Audivi vocem tuam ambulantis in paradiso, et abscondi me, quia nudus sum. » Dicit illi Deus, « Et quisnam tibi ostendit, quod nudus sis? num ex arbore, de qua præcepi tibi ne comederes, comedisti? » Et iratus illi Dominus ejecit eum paradiso cum maledictione [82]. Nunc autem hæc quæ facta sunt, considera. Diabolus C animo elatus, et quasi ratione destitutus, cum deus fieri, et Altissimo similis esse concupiscit, cœlo cum tota sua cohorte excidit, et ex luce in tenebras est permutatus et diabolum; propter superbiam enim suam et animi fastum a Deo rejectus est; nec ut vos dicere soletis, in hoc creatum fuisse ut Adamum adoraret, aliorum angelorum more, qui illum adorantes servati sunt, et in dignitate sua persistentes adhuc angeli dicuntur; hunc autem quia adorandi officium Adamo negaverit, Dei iram in sese concitavisse, et ex angelo factum esse diabolum. Quam enim auctoritatem hæc verba habere videntur, præsertim cum nulla Scriptura horum meminerit, nec Moses, nec prophetæ, nec Christus? Cum igitur omni horum testimonio careant, falsa D sunt et rejicienda, tum etiam hac de causa quod angelorum natura simplex, pura et incorporea est, et supra cœlos constituta, Adami vero ex terra commista. Quis igitur vel tantillum rationis habens, rem tam absurdam crederet? Sed dicat aliquis, quod et Christus, cum homo sit, juxta Christianorum sententiam, ab angelis adoretur. Sed ad hoc sic respondendum : Filius et Verbum Dei cum ante sæcula Deus esset, ab angelis una cum Deo Patre suo adorabatur : et nunc homo factus rursum adoratur ab iisdem una cum corpore, ita ut una jam homo adoretur, quem Filius et Verbum Dei assumpsit cum substantia sua, quemadmodum primitus

[81] Isa. xiv, 14. [82] Gen. iii, 1 seqq.

ab angelis adorabatur; quod in Adamo fieri non poterat. Respice enim quæ domini et servi differentia. In homine vero, quem Filius et Verbum Dei assumpsit, illud conveniens est, decorum, justum ac sanctum, ut etiam nunc ceu exemplo declarabimus. Regis corpus a servis illius una cum anima adoratur, quamvis revera rex tantummodo quod animam attinet, et non corpus, adoretur. Et quis tam stultus ut de hoc dubitaret? Sed quid hæc de regis anima et corpore opus est dicere? Si enim in nundinis vestimentum aliquod ematur, et illo rex indutus sit, ab ea ipsa hora illud vel manu contingere nemo audebit, sed omnes illud cum timore et reverentia inspiciunt, quamvis, quod substantiam attinet, reliquis vestibus simile sit, propter regem tamen tantum honorem sortitum est. Idem mihi de Christo videtur. Revera enim hominem assumpsit, nec alterius naturæ hominem, sed ipsissimam hominum naturam, quæ ex Adam est, licet ex virgine præter naturæ leges natus sit; per divinitatem vero eumdem hominem sanctificavit, exaltavit, honoravit, et ad dextram Dei Patris sui constituit, quemadmodum supra demonstravimus. Et sic omnino factum est, ut etiam ante diximus, nimirum quod sicut ferrum licet natura sua frigidum nigrumque sit, igni tamen unitur, ut hic quidem ferri frigiditatem et nigredinem non assumat, ferrum autem propter ignis conjunctionem naturam propriam non abjicit, quin potius ipsum totum ignis fit, illius nimirum calorem et splendorem recipiens, sic etiam de Christo sentimus. Cum Deus esset ante sæcula, post hæc homo factus est, et non imminutus, quin potius divinitate sua hominem quoque glorificavit, et in eum locum subvexit, quem Filius et Verbum Dei obtinebat: et propterea jam simul adoratur ab angelis pariter et hominibus, hic scilicet qui præter naturam homo et Deus est. Adam vero in Dei ordinatione et mandato non persistens, sed ex arbore cum Eva uxore sua comedens, dum hoc modo uterque divinitatem affectant, paradisum quoque quem habebant amiserunt, et maledictionem loco benedictionis acquisiverunt, proque vita æterna mortem. Deus autem diabolum incorrigibilem, et nulla pœnitentia ductum conspicatus, tanquam vas inutile abjecit, nec ulla illi ejus habita est memoria vel ratio. Adamum vero cum Eva longe alia ratione cecidisse videns, non scilicet tam vana ambitione et superbia, quam diaboli invidia et fraude, et quod homo tandem emendationem esset recepturus, quamvis antea illis maledixisset Deus, idque causa correctionis: verumtamen ambulans in paradiso circa meridiem (ut Moses testatur) interrogavit eum dicens, « Adam, ubi es? » Num quod ignoraret ubinam is esset, interrogavit? Absit tanta blasphemia! quid enim apud Deum latere possit, cum omnia cognoscat, priusquam generentur? Verum hoc sibi volunt ista verba: O Adam, in qualemnam dignitatem subvectus es? ubi nunc agis? qualenam

A πος, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καθὼς προσεκυνεῖτο καὶ ἐν ἀρχῇ παρὰ τῶν ἀγγέλων. Καὶ ἐπὶ μὲν τῷ Ἀδὰμ τοῦτο ἀδύνατον· σκόπει γὰρ τὸ διάφορον μέσον δεσπότου καὶ δούλου· ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ πρέπον, καὶ δίκαιον, καὶ ἅγιόν ἐστι, καὶ οἷον, ὡς ἐν παραδείγματι εἴπωμεν, τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα συμπροσκυνεῖται ὑπὸ τῶν δούλων μετὰ τῆς τοῦ βασιλέως ψυχῆς, ἢ τῇ μὲν ψυχῇ προσκυνεῖται ὁ βασιλεύς, τῷ σώματι δὲ οὐδαμῶς. Καὶ τίς οὕτω παράφρων, ὥστε ἀμφιβάλλειν εἰς τοῦτο; Καὶ τί λέγω περὶ ψυχῆς βασιλέως καὶ σώματος; ἐὰν πωλῆται εἰς πανήγυριν ἱμάτιον, καὶ φορέσῃ τοῦτο ὁ βασιλεύς, πάντως ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδὲ μέχρι χειρὸς B τολμᾷ ἵνα ἅψηται αὐτοῦ τις, ἀλλὰ μετὰ φόβου βλέπουσιν αὐτὸ πάντες, καὶ ὅτι τὴν μὲν φύσιν ἕν ἐστιν ὡς τὰ ἄλλα ἐκεῖνο τὸ ἱμάτιον, διὰ δὲ τὸν βασιλέα ἔλαβε τὴν τιμήν. Οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Τῇ μὲν φύσει ἄνθρωπον ἀνελάβετο, καὶ οὐκ ἄλλης φύσεως, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν τὴν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, κἂν καὶ ἐκ Παρθένου καὶ ὑπὲρ φύσιν ἐγεννήθη· διὰ δὲ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἡγίασε, καὶ ὕψωσε, καὶ ἐτίμησε, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκάθισεν αὐτήν, καθὼς ἔμπροσθεν ἀπεδείχθη, καὶ οὕτως ἐγένετο, ὡς φθάσαντες εἴπομεν. Ἤγουν ὥσπερ ὁ σίδηρος ψυχρὸς μέν ἐστι τὴν φύσιν καὶ μέλας, ἑνωθεὶς δὲ τῷ πυρί, τὸ μὲν πῦρ τὴν τοῦ σιδήρου ψύξιν ἢ μελανίαν οὐκ ἐδέξατο, ὁ δὲ σίδηρος τῇ τοῦ πυρὸς ἑνώσει τὴν μὲν C οἰκείαν φύσιν οὐκ ἀπελάβετο, ὅλος δὲ αὐτὸς ἐγένετο πῦρ, λαβὼν τὴν τοῦ πυρὸς θέρμην τε καὶ λαμπρότητα· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Θεὸς ὢν πρὸ τῶν αἰώνων, ἄνθρωπος μετὰ ταῦτα ἐγένετο, καὶ μὴ ἐλαττωθείς, μᾶλλον μὲν οὖν τῇ αὐτοῦ θεότητι τὸν ἄνθρωπον τιμήσας, ἐκάθισεν ἔνθα αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο συμπροσκυνεῖται ὁ ὑπὲρ φύσιν Θεός τε καὶ ἄνθρωπος παρά τε τῶν ἀγγέλων, παρά τε τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δὲ Ἀδὰμ μὴ ἐμμείνας τῇ τοῦ Θεοῦ διατάξει καὶ ἐντολῇ, ἀλλὰ φαγὼν ἀπὸ τοῦ ξύλου μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τῆς Εὔας, καὶ ἐπιθυμήσαντες γενέσθαι θεοί, ἀπώλεσαν καὶ ὃν εἶχον παράδεισον, καὶ ἔλαβον κατάραν ἀντ' εὐλογίας, καὶ ἀντὶ ζωῆς αἰωνίου θάνατον. Ἰδὼν δὲ D τὸν διάβολον ὁ Θεὸς ἀδιόρθωτον καὶ ἀμετανόητον, ἀπέῤῥιψεν αὐτόν, ὡς ἄχρηστον σκεῦος. Καὶ περὶ αὐτοῦ ἡ τυχοῦσα μνεία, ἢ ὁ τυχὼν λόγος οὐκ ἐγένετο. Τὸν δὲ Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν ὡς Θεὸς ἰδὼν ὅτι οὐδὲν ἔπταισαν ὡς ὁ διάβολος ὑπὸ κενοδοξίας καὶ ὑπερηφανίας, ἀλλ' ὑπὸ φθόνου καὶ ἀπάτης τοῦ διαβόλου, καὶ ὅτι πάλιν ὁ ἄνθρωπος μετὰ καιρὸν δέξεσθαι μέλλει ἐπιδιόρθωσιν, εἰ καὶ κατηράσατο ὁ Θεὸς τῷ τε Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὔᾳ διὰ παίδευσιν, ἀλλ' ὅμως περιπατῶν, ὡς λέγει Μωσῆς, ὁ Θεὸς ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, ἠρώτησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν, « Ἀδάμ, ποῦ εἶ; » Οὐχ ὡς ἀγνοῶν ἠρώτησεν αὐτόν, ἄπαγε τῆς βλασφημίας! παρὰ γὰρ τῷ Θεῷ τί ἐστιν ἀγνοούμενον, ἐπεὶ τὰ πάντα ἐπίσταται καὶ πρὶν γενέσεως αὐτῶν; ἀλλὰ τοῦτο δηλοῦντος

τοῦ λόγου, ὅτι Ἀδὰμ, εἰς ποῖον ἀξίωμα εὑρίσκου, καὶ κατὰ τὸ παρὸν ποῦ, καὶ εἰς ποῖον βάραθρον κατῆλθες; Τί δὲ ὁ Ἀδάμ; « Τῆς φωνῆς σου ἤκουσα περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐκρύβην. » Τὸ δὲ δειλινὸν οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ εἰ μὴ, ὅτι ὥσπερ παρελθόντος τοῦ πλείονος μέρους τῆς ἡμέρας, ἐκείνη ἡ ὥρα δειλινὸν λέγεται, οὕτω παρελθόντων τῶν πλειόνων χρόνων, μέλλει περιπατήσειν ὁ Θεὸς ἐν τῇ γῇ. Ὁ γὰρ παράδεισος ἐν τῇ γῇ εὑρίσκεται, ὡς ὁ Μωσῆς διδάσκει· τὸ αὐτὸ γάρ ἐστιν εἰπεῖν, ἐν τῷ παραδείσῳ, ὡς τὸ εἰπεῖν, ἐν τῇ γῇ. Τίνες δὲ εἰσιν οἱ ῥηθέντες πλείονες χρόνοι, ἐγώ σοι ἐρῶ.

γ'. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου ἕως τῆς συντελείας τοῦ παρόντος αἰῶνος ἑπτάκις χίλιοι χρόνοι λέγονται εἶναι, ἢ καὶ πλέον. Μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν τῶν τοσούτων χρόνων μέλλει γενέσθαι ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. Ἀπὸ γοῦν τοῦ Ἀδὰμ μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως παρῆλθοσαν χρόνοι . . . . (a) ἐναπέμειναν καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἑπτάκις χιλίους χρόνους, ἕτεροι. . . . Διὰ τοῦτο εἶπον οἱ ἅγιοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων μέλλει σαρκωθῆναι ὁ Χριστός. Βλέπεις πῶς, ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἤρξατο ἀναφαίνεσθαι τὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μυστήριον, μᾶλλον δὲ πρὸ τοῦ Ἀδάμ; Πρὸς τίνα γὰρ εἴρηκεν ὁ Θεὸς, ὅτι « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον; » Ὁ γὰρ Θεὸς ἁπλοῦς, τὸ « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, » πρὸς τίνα εἴρηκε; Πρόδηλον, ὅτι πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ. Ὁ Πατὴρ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ἕν ἐστιν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λέγει ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· » καὶ, « Ὁ ἐμὲ θεωρῶν τὸν Πατέρα θεωρεῖ. » Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ὅτι ἀνάθεμα ὅς που ὁμολογεῖ δύο θεοὺς, ἀλλ' ἕνα Θεὸν πιστεύομεν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Καὶ ὀργισθεὶς ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ, καθὼς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, ἐξέβαλεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ ἔταξεν αὐτὸν ἐργάζεσθαι τὴν γῆν, καὶ ἔσπειρε τότε, καὶ ἐποίει τὸν σῖτον καὶ τοὺς ἑτέρους καρπούς. Βλέπεις πῶς ὁ διδάξας ὑμᾶς, ὅτι στάχυς σίτου εὑρίσκετο τὸ δένδρον, ὃ ἔφαγεν ὁ Ἀδὰμ, οὐκ ἐγίνωσκε τὸ τί ἐδίδασκεν, ἀλλ' ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔλεγεν ὅσα ἐβούλετο; Καθὼς καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἀναφαίνεται οὕτως, ὅτι ἐξ οἰκείας διανοίας, καὶ οἰκεῖα ἀναπλάσματα ἐδίδασκεν. Ὁ γὰρ στάχυς τοῦ σίτου μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ παραδείσου καὶ τὴν κατάραν ἀνεφάνη. « Ἐν ἱδρῶτι γὰρ τοῦ προσώπου σου φάγῃ τὸν ἄρτον σου, » εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ, καὶ μετὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πολλοῦ ἐσπάρη καὶ ἐγεωργήθη ὁ σῖτος. Ὁ δὲ Ἀδὰμ τὸ ξύλον, οὗ ἐγεύσατο, ὡς ὁ Μωσῆς λέγει, ἐγίνωσκε καλὸν καὶ πονηρόν. Τί δὲ ἦν ὁ παράδεισος, ἢ τί τὸ ξύλον, οὔτε ὁ Μωσῆς ἐδίδαξε τοῦτο, οὔτε ἕτερός τις τῶν προφητῶν, οὔτε αὐτὸς ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἔτι εὑρίσκεται μυστήριον, ὡς καὶ πρώην. Πόθεν δὲ εὗρε τοῦτο ὁ Μωάμεθ, ὅτι στάχυς σίτου εὑρίσκετο, οὐ γινώσκω, ἀλλὰ τῆς ἰδίας διανοίας αὐτοῦ εἰσιν ἀναπλάσματα.

A est, in quod incidisti, barathrum? Quid vero Adam ad hæc? « Vocem tuam audivi ambulantis in horto, et abscondi me. » Pomeridianum autem tempus hic non aliud innuit, quam quod sicut hora pomeridiana dicitur, quæ post maximam diei partem jam exactam sequitur, sic etiam post plura tempora elapsa Deus super terram esset ambulaturus. Paradisus enim, juxta Mosis doctrinam, locus terrestris est. Perinde igitur idemque est, sive in paradiso, sive super terram aliquem esse dixeris. Quæ vero plura illa sint, de quibus hic dicitur, tempora, jam tibi exponam.

3. A constitutione mundi usque ad consummationem præsentis sæculi, septem millia annorum B fore dicunt, vel etiam plus, quibus annis elapsis mortuorum resurrectio futura est. Ab Adam vero usque ad Christi generationem anni exierunt ter mille, noningenti, septuaginta quatuor. Reliqui igitur in absolutionem septem millium restant. Et hac de causa sancti simul et prophetæ dixerunt, quod in extremis temporibus Christus esset carnem assumpturus. Videsne igitur ut ab ipsius Adami temporibus Filii Dei mysterium manifestari cœperit? imo ante hujus tempora. Ad quem enim dixit Deus, « Faciamus hominem? » Deus enim solus et unius personæ tantum exsistens, cuinam hoc dicere potuit, « Faciamus hominem juxta imaginem et similitudinem nostram? » Manifesto con- C stat, quod ad Filium suum verba fecerit. Pater enim et Filius unum sunt, Christo hoc ipsum in Evangelio dicente: « Pater et ego unum sumus [83]; » et: « Qui me videt, Patrem videt [84]. » Quin et nos Christiani fatemur, anathema hunc esse, qui duos deos fuerit confessus, unum enim Deum esse credimus, creatorem cœli et terræ. Et Deus, iratus Adæ, ut ante dictum est, ejecit eum paradiso, et ad terram colendam constituit, quo tempore et seminavit, et alios fructus cœpit producere. Jamne intelligis, hunc qui docuit frumenti aristam esse arborem hanc de qua Adam comederit, quidnam docuerit, ignoravisse, sed juxta animi sui arbitrium dixisse quæcunque libuerit? qualia multa adhuc D illius esse deprehenduntur, quæ convincunt hunc secundum privatas suas cogitationes et propria figmenta docuisse. Frumenti enim spica post exsilium paradisi et maledictionem demum excrevit. Deus enim Adamo dixerat, « In sudore vultus tui comedes panem tuum [85]; » unde cum labore et sudore multo frumentum et seminatum et excultum est. Adam vero arborem de qua comedit, bonam et malam esse noverat. Quid vero paradisus fuerit, et quænam arbor, nec Moses, nec alius quispiam prophetarum, imo nec Christus docuit, sed adhuc arcanum et incognitum est, ut et antea. Quare undenam Mahomet hæc, quæ de frumenti spica

[83] Matth. x, 30. [84] Joan. xiv, 9. [85] Gen. iii, 19.

(a) Spatium vacuum in exemplari hic et in linea sequente.

dicit, desumpserit, non video, sed cogitationis suæ figmenta sunt. Homines enim nactus indoctos rudesque nihilque fere a brutis animalibus differentes (Arabes enim pastores sunt) ea quæ propria ratio pepererat figmenta docuit, de quibus silebimus. Non enim primarius nostri instituti scopus est, Musulmanorum iniquas et erraticas confutare opiniones, sed tantummodo augustam illam, sanctam, justam et honestam Christianorum religionem exponere. Quare redeundum ad id, unde digressi sumus.

4. Cum Adam filios genuisset et filias, et iisdem similiter filios et filias progignentibus, humanum genus super terram multiplicatum est. Sed Adam cum Eva sua quamvis seducti a diabolo, dum divinitatem affectant, paradisum quoque quem habebant amisissent, nihilominus tamen Deum adoraverunt, creatorem et factorem suum. Horum autem posteri cum a veritate deflexissent, inciderunt in nefanda scelera, opera horrenda dictu, et peccata ipsas naturæ leges excedentia, quæ virum bonum nec nominare quidem decet. Nec tantum in hisce pravis multisque, ut diximus, peccatis peccaverunt; sed relicto etiam Deo cœli et terræ creatore, adoraverunt creaturas, et creaturam plus quam Creatorem. Hi enim solem adoraverunt, illi lunam, alii stellas, et hæc omnia ipsius Dei nomine dignati sunt. Et quemadmodum in tenebris profundis ambulantes, ea quæ ipsis propinqua sunt non vident, alia vero quæ nusquam sunt, esse imaginantur, ita et illis contigit. Longius enim a vera luce digressi, et in tenebris ignorantiæ ambulantes, Deum quidem verum aversati sunt, et idola coluerunt, et in iisdem lætati sunt. Et Ægyptii quidem bovem adorabant, et aquam; Africani ovem, Indi vinum, alii fluvios et fontes, alii statuas erexerunt, et stulti manuum suarum opera pro diis coluerunt. Desino enumerare singularum regionum errores, propter infinitam copiam. Ex his enim ceu particularibus, unusquisque reliqua quoque cognoscere poterit. Verumtamen non eo usque tantum illorum vecordia processit, sed et Scythis mos erat deo suo eos qui ex naufragiis salvati erant, immolare, quotquot saltem deprehendi possent; sicque quos propria servaverat solertia, illorum trucidabat crudelitas. Alii rursum homines bello captos numerantes, e centenis singulis unum immolabant. En tibi cædes, et crudelitatem omnibus brutis et feris ferociorem. Nullum animal cum generis sui consorte pugnat, nec illud perdit; hi vero ipsis feris longe immaniores esse convincuntur. Non enim peregrinos modo et alienigenas occiderunt, verum etiam fratres et sanguine junctos. Cretenses enim et Phœnices, cum corda haberent ære duriora, dæmonibus proprios filios et filias sacrificabant. Cæterum priusquam hæc fierent, diluvium Noë temporibus inundavit, et aquis submersa est omnis anima vivens, tam hominis quam omnium aliorum animalium, volati-

A Εὑρὼν γὰρ ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ ἀγροίκους, καὶ οἷον οὐδὲν τῶν ἀλόγων ζώων διαφέροντας, κτηνοτρόφοι γὰρ εὑρίσκοντο Ἄραβες· ἐδίδαξε τῆς ἰδίας ἀναπλάσματα διανοίας ἅτινα σιωπῶμεν, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν αὐτὸς προηγούμενος ὁ σκοπὸς, τὸ ἐλέγξαι τὰς τῶν Μουσουλμάνων παρανομίας καὶ πεπλανημένας δόξας, ἀλλὰ μόνον δεῖξαι τὸ τῶν Χριστιανῶν σέβας ἅγιον, καὶ δίκαιον, καὶ καλόν. Ἀλλ' ἰτέον ὅθεν ἐξήλθομεν.

δ'. Γεννήσαντος τοῦ Ἀδὰμ υἱοὺς καὶ θυγατέρας, κἀκείνων γεννησάντων ὁμοίως υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἐπληθύνθη τὸ γένος ἐπὶ τῆς γῆς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ
B ὁ μὲν Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα πλανηθέντες ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ ἐλπίσαντες γενέσθαι θεοὶ, ἀπώλεσαν καὶ ὃν εἶχον παράδεισον. Ὅμως δὲ προσεκύνουν τὸν Θεὸν τὸν δημιουργὸν καὶ πλάστην αὐτῶν. Οἱ δ' ἐξ ἐκείνων παρατραπέντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐνέπεσον εἰς ἀθεμίτους πράξεις καὶ ἀῤῥητουργίας καὶ παρὰ φύσιν ἁμαρτίας, ἃς οὐδὲ θεμιτὸν εἰπεῖν ὅλως ἀνθρώπῳ σώφρονι. Μὴ μόνον δὲ ἥμαρτον ἐν τοιαύταις ἁμαρτίαις πολλαῖς καὶ κακαῖς, ὡς εἴπομεν, ἀλλ' ἀφέντες τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς προσεκύνησαν τὰ κτίσματα, καὶ ἐσεβάσθησαν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα. Καὶ οἱ μὲν προσεκύνησαν τὸν ἥλιον, οἱ δὲ τὴν σελήνην, οἱ δὲ τοὺς ἀστέρας, καὶ ὠνόμαζον καὶ ἐκάλουν αὐτὰ θεούς. Καὶ ὥσπερ οἱ ἐν βαθυτάτῳ σκότει πορευόμενοι, τὰ μὲν πλησίον αὐτῶν ἀληθῆ
C οὐχ ὁρῶσι, τὰ δὲ μὴ ὄντα ὡς ὄντα φαντάζονται, οὕτω καὶ ἐπ' ἐκείνοις. Μακρυνθέντες γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, τὰ ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνωσίας περιπατοῦντες, τὸν μὲν ἀληθινὸν Θεὸν ἀπεστρέφοντο, τὰ δὲ εἴδωλα ἠσπάσαντο, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἠγάλλοντο. Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν προσεκύνουν τὸν βοῦν καὶ τὸ ὕδωρ, Λίβυες δὲ τὸ πρόβατον, οἱ δὲ Ἰνδοὶ τὸν οἶνον, ἕτεροι δὲ ποταμοὺς καὶ κρήνας, ἕτεροι δὲ ἐποίουν ἀνδριάντας, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν ὡς θεοὺς προσεκύνουν οἱ μάταιοι. Ἀφίημι γὰρ ἀπαριθμεῖν ἑνὸς ἑκάστου τόπου πλάνην διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς. Ἀπὸ γὰρ τουτωνὶ τῶν μερικῶν πᾶς τις δύναται γνῶναι τὰ λοιπά. Οὐ μόνον δὲ μέχρι τούτου ἔστη ἡ ἐκείνων ἀπόνοια, ἀλλὰ καὶ τοῖς Σκύθαις ἦν ἔθος θύειν τῷ θεῷ
D αὐτῶν τοὺς ἀπὸ ναυαγίων περισωθέντας. Κἂν ὅσοι ἄρα καὶ εὑρίσκοντο, καὶ οὓς ἡ πρόνοια ἔσωζε, τούτους ἐκεῖνοι ἐφόνευον. Ἕτεροι πάλιν, εἴπερ εἰς πόλεμον ἐζώγρουν τινὰς τῶν ἀνθρώπων, τούτους ἀριθμοῦντες ἀνὰ ἑκατὸν ἔθυον ἕνα. Εἶδες ἀπανθρωπίαν καὶ ὠμότητα, καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων καὶ θηρίων θηριωδεστέραν; Πᾶν ζῶον οὐ μάχεται τῷ ὁμογενεῖ αὐτῷ, οὐδὲ φθείρει, ἐκεῖνοι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων ἀπηνέστεροι εὑρίσκοντο. Οὐ μόνον γὰρ ἀλλοδαποὺς καὶ ξένους ἀνθρώπους ἐφόνευον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὁμογνίους, καὶ καθ' αἷμα συγγενεῖς. Καὶ γὰρ οἱ Κρῆτες καὶ Φοίνικες τοὺς ἑαυτῶν παῖδας καὶ θυγατέρας ἔθυον τοῖς δαίμοσιν, οἱ χαλκόσπλαγχνοι. Πρὸ δὲ τούτων ἐγένετο ὁ κατακλυσμὸς ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, καὶ ἀπέθανεν ἐν τοῖς ὕδασι πᾶσα ψυχὴ ζῶσα

ἀνθρώπου τε καὶ παντὸς ζώου πετεινοῦ καὶ τετραπόδου διὰ τὰς τῶν τότε εὑρισκομένων ἀνθρώπων ἁμαρτίας. Διεσώθησαν δὲ ἐν τῇ κιβωτῷ ψυχαὶ μόναι ὀκτὼ, ὅ τε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, οἱ τρεῖς τε υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ αἱ τρεῖς γυναῖκες αὐτῶν. Εἰσῆξε δὲ Νῶε καὶ ἀπὸ παντὸς ζώου ἐντὸς τῆς κιβωτοῦ διὰ τὸ γένος. Πάλιν δὲ ὁ πανάγαθος Θεὸς ἐπέταξε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τὸ « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, » ὁμοίως καὶ τοῖς ζώοις. Καὶ πάλιν ἐνέπεσον οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀσέβειαν, ἣν καὶ κατὰ μέρος φθάσαντες ἤδη εἰρήκαμεν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ καὶ ὁ Ἀβραὰμ καὶ Λὼτ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐφάνησαν δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου. Ἅπας δὲ ὁ κόσμος προσεκύνησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις. Ὁ πανάγαθος τοίνυν Θεὸς ἰδὼν τὸ τίμιον πλάσμα αὐτοῦ, τὸ γένος δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων, τυραννούμενον ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὃς ζῶντας μὲν τούτους ἐφενάκιζε καὶ ἠπάτα, ὥστε προσκυνεῖν αὐτῷ ὡς θεῷ, ἀποθανόντων δὲ κατεῖχε τὰς αὐτῶν ψυχὰς ἐν τῷ ᾅδῃ τῷ πικρῷ καὶ ἐζοφωμένῳ, σπλαγχνισθεὶς ἔσωσεν αὐτό. Πῶς δὲ ἐσώθη τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἄκουε νουνεχῶς.

ε'. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος αὐτὸς ἑαυτῷ οὐκ ἠδύνατο βοηθῆσαι. Τὸ μὲν, ὅτι οὐκ ἐβούλετο διὰ τὸ τὰς ἡδονὰς νομίζειν εἶναι ἄκρον ἀγαθὸν, εἰς τοσαύτην καὶ γὰρ πλάνην ἐνέπεσον, σκοτισθέντες ὑπὸ τοῦ πονηροῦ· τὸ δ', ὅτι τὸν μὲν ἀληθῆ Θεὸν οὐκ ἐγίνωσκον, προσεκύνουν δὲ τοῖς εἰδώλοις ἤτοι τοῖς δαιμονίοις, καὶ ἐν σκότει τῆς ἀγνωσίας ὑπάρχοντες, τὸν Θεὸν οὐκ ἐγίνωσκον, καὶ ἔμενον ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ ἐχθροῦ. Ὑποθώμεθα δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐνόησαν εἰς ποῖον βάραθρον κακῶν ἐνέπεσον, καὶ πῶς ἔμελλον βοηθῆσαι ἑαυτοῖς, ἐπεὶ εἶχον τὴν προγονικὴν κατάραν τοῦ Ἀδὰμ, καὶ ὅπως ἔμελλον γενέσθαι ἀθάνατοι, ἐπεὶ τὸν θάνατον ἐκληρώσαντο; Πάντες γὰρ οἱ ἐξ Ἀδὰμ θνητοὶ κατέστησαν διὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἀδὰμ ἁμαρτίαν. Ἐπεὶ γοῦν οὔτε ἐνόησεν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ποίου ὕψους καὶ μεγαλείου ἐξέπεσε, καὶ εἰς ὅσον βάραθρον ἀτιμίας ἐνέπεσεν, ἀλλ' εἰ καὶ ἴσως ἐνόησεν, οὐκ ἠδύνατο βοηθῆσαι ἑαυτῷ, λοιπὸν ἐκινδύνευε, ἵνα διαπαντὸς εὑρίσκηται ἡ ἁμαρτία, καὶ βασιλεύῃ ὁ θάνατος ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον. Τοῦτο ἰδὼν Δαβὶδ ὁ προφήτης, εἶπεν, ὅτι « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, παρεσυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. » Ἀλλ' ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς σπλαγχνισθεὶς, οὐκ εἴασε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐπὶ πλέον ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννεῖσθαι. Τοίνυν καὶ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀνακαλεῖσθαι καὶ ἐπιδιορθοῦσθαι τὸν ἄνθρωπον. Τοῦ γὰρ Ἀβραὰμ γεννήσαντος τὸν Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα υἱοὺς αὐτοῦ, φθονήσαντες οἱ ἕνδεκα υἱοὶ τοῦ Ἰακὼβ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ Ἰωσὴφ, ἔδησαν καὶ ἔβαλον αὐτὸν εἰς τὸν λάκκον, καὶ εὑρόντες Αἰγυπτίους, πεπράκασι τοῦτον. Οἱ δὲ ἀπαγαγόντες τὸν Ἰωσὴφ εἰς Αἴγυπτον δεδώκασι τῷ Φαραώ. Καὶ ὁ Φαραὼ κατέστησεν αὐτὸν ἄρχοντα πάσης γῆς Αἰγύπτου. Γενομένου δὲ λιμοῦ, κατέβησαν οἱ ἀδελφοὶ Ἰωσὴφ εἰς Αἴγυπτον εὑρεῖν χορτάσματα. Ὁ δὲ Ἰωσὴφ γνωρί-

A lium et quadrupedum, propter peccata, quæ tunc temporis inter homines esse deprehendebantur: servatæ autem sunt in arca non plures quam octo animæ, Noë scilicet et uxor illius, tres filii ipsius, et uxores eorum. Noë vero singulorum animalium genus in arcam induxerat; Deus autem optimus et benignus denuo præcepit humano generi, « Crescite, multiplicamini et implete terram [86]; » similiter et animalibus. Sed rursum ad impietatem delapsi sunt homines, quam modo per partes exposuimus. Melchisedek vero, Abraham, et Lot illius ex fratre nepos, Dei altissimi cultores se esse declaraverunt; totus autem mundus diabolo servivit et idolis. Deus itaque benignissimus cum vidisset nobilem illam creaturam suam, genus humanum scilicet B diaboli tyrannide pressum, qui viventes quidem fascinaret et deciperet ut ipsum ceu deum colerent, mortuorum vero animas in tristi et obscuro inferno detineret, misericordia ductus, salutem dare voluit. Modum itaque quo humanum genus ad salutem pervenit, diligenter percipe.

5. Ipse quidem homo seipsum juvare non poterat, partim quidem quod non vellet, eo quod voluptates summi boni loco duceret (in tantum enim erroris inciderant a malo excæcati), partim vero, quod verum Deum ignoraret, serviret autem idolis et dæmonibus, et in tenebris ignorantiæ desidens Deum non agnoscebat, sed in hostis permanebat captivitate. Quin et hoc concedimus statuimusque, quod animadverterunt quidem in quantum C malorum barathrum incidissent; sed quomodo seipsos juvarent, qui majorum suorum, Adami nempe, maledictione tenebantur: et quo modo immortales redderentur, qui mortem ceu hæreditario jure acceperant? Omnes enim ex Adam geniti mortales facti sunt, propter Adami patris ipsorum transgressionem. Quoniam igitur homo aut ignoravit de quanta sublimitate et magnificentia excidisset, et in quantum delapsus esset ignominiæ barathrum, aut hoc forte cognito, sibi ipsi tamen subvenire non poterat, periculum jam erat, ne peccato semper nobis præsente, mors etiam omni homini dominaretur. Illud igitur David perspiciens dixit: « Homo cum in honore esset D non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et illis similis est factus [86*]. » Deus vero humani fautor generis, misericordia motus, imaginem suam ulterius diaboli imperio premi non permisit. Incepit igitur ab Abrahami temporibus revocare et restituere hominem. Cum enim Abraham genuisset Isaac, et hic Jacobum, Jacob autem duodecim filios ejus, undecim ex illis adversus fratrem suum Joseph invidia moti, eum ligaverunt et dimiserunt in cisternam, et tandem Ægyptios quosdam nacti, vendiderunt. Hi vero Josephum in Ægyptum abductum dederunt Pharaoni, qui eum totius Ægypti dominum constituit. Exorta autem fame

[86] Gen. IX, 1. [86*] Psal. XLVIII, 21.

A descenderunt Josephi fratres in Ægyptum, ut invenirent alimenta. Joseph vero cognitis fratribus suis, eos aluit, oblitus commissi ab illis adversum se facinoris, advocato simul ad se patre suo Jacob. Sed hic typus erat Christi. Quemadmodum enim Joseph a germanis suis fratribus damnum malumque accepit, sed hujus immemor bonum pro malo rependit fratribus in se injuriis, sic et Christus invidia vexatus a popularibus suis Judæis, ligandus erat, et in sepulcrum ceu cisternam deponendus, et tradendus morti. Sed quemadmodum Joseph Ægypti dominium consecutus, patrem et fratres suos a morte, per famem illis imminente, liberavit : sic et Christus cum portas mortis contrivisset, et dissolvisset diaboli imperium, servavit credentes in ipsum ex Judæis et gentibus, quin et ipsum B primum parentem Adam. Et Jacob, ut dictum est, Ægyptum ingressus cum animabus septuaginta quinque, mansit illic usque ad tempus mortis suæ. Retenti vero sunt illic posteri ejus annis circiter quadringentis et triginta, servientes Pharaoni et Ægyptiis servitute tristi et luctifica. Post hæc autem Deus misso Mose eduxit et liberavit eos ex servitute Pharaonis et Ægyptiorum, cum ederet is miracula et prodigia magna in Ægypto, et educeret ipsos per mare Rubrum divisis et scissis fluctibus, Pharaonem autem cum omni suo exercitu demergeret. Judæis autem longo tempore in deserto commorantibus Deus manna dedit. Hi vero murmurabant, et verbis suam prodebant ingratitudinem. C Moses autem illos admonere non desiit. Cum vero hic in montem Sinai ascendisset, legem a Deo accepturus, Hebræi, qui prius ingrati et murmuratores fuerant, etiam impii facti sunt. Dicunt enim Aaroni, fratri Mosis : « Fac nobis deos, qui præcedant nos ; quid enim Mosi illi, qui nos eduxit Ægypto contigerit, nescimus [57]. » Et aurum quantum sufficiebat corrogantes, fecerunt imaginem vituli, et huic tanquam Deo ab illis recepto sacrificaverunt, et in tam absurdo lætati sunt facinore. Moses vero reversus, tanto scelere viso confregit acceptas a Deo legis tabulas. Et dixit Deus : « Delebo genus ipsorum, et constituam te regem super gentem magnam et populosam [58]. » Ille vero noluit, sed Deum multa obse- D crans hortansque intercessit pro illis : et non deleti sunt. Observa igitur nunc, Deum non de his locutum esse ad Abraham cum dicit : « In semine tuo benedicentur omnes gentes [59], » sed de Christo. Mose autem pro Hebræorum populo intercedente, lex illis denuo data est ; et tunc Deus ad Hebræos per Mosem locutus est : « Ego sum Deus primus, et Deus in futurum, et post me Deus alius non est [60]. » Hæc igitur ita se habent quemadmodum Deus locutus est et præcepit. In litteris vero tuis hoc ceu magna accusatione dignum contra nos, qui Christiani dicimur, continetur, quod Deo

σας τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἔθρεψεν αὐτοὺς, μὴ μνησθεὶς τοῦ παρ' αὐτῶν γεγονότος εἰς αὐτὸν ἀδικήματος, προσκαλεσάμενος καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ. Τοῦτο δὲ ἦν τύπος τοῦ Χριστοῦ, δηλονότι ὥσπερ ὁ Ἰωσὴφ εὑρὼν παρὰ τῶν οἰκείων ἀδελφῶν κακὸν, καὶ ἀμνημονήσας τούτου, ἀντὶ κακοῦ ἀγαθὰ ἀνταπέδωκε τοῖς ἀδικήσασιν αὐτὸν ἀδελφοῖς, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς φθονηθεὶς παρὰ τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ Ἰουδαίων, μέλλει δεθῆναι καὶ εἰς τὸν τάφον ἀντὶ τοῦ λάκκου εἰσελθεῖν, καὶ τῷ θανάτῳ παραδοθῆναι. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ Ἰωσὴφ, γενόμενος ἄρχων πάσης Αἰγύπτου, ἐῤῥύσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ διὰ λιμοῦ θανάτου· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς συντρίψας τὰς πύλας τοῦ θανάτου, καὶ καταλύσας τὸ κράτος τοῦ διαβόλου, ἔσωσε τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας, Ἰουδαίους τε καὶ τὰ ἔθνη, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν προπάτορα Ἀδάμ. Καὶ ἐλθὼν εἰς Αἴγυπτον ὁ Ἰακὼβ, ὡς εἴρηται, μετὰ ἑβδομήκοντα πέντε ψυχῶν, ἔμεινεν ἐκεῖσε μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ. Προσεκαρτέρησε δὲ καὶ ἅπαν τὸ γένος αὐτοῦ ἐκεῖσε μέχρι καὶ ἐτῶν τετρακοσίων καὶ τριάκοντα, δουλεύοντες τῷ Φαραὼ καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις δουλείαν πικρὰν καὶ ὀδυνηράν. Μετὰ δὲ ταῦτα πέμψας ὁ Θεὸς τὸν Μωσέα, ἐξήγαγε καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς τῆς πικρᾶς δουλείας τοῦ Φαραὼ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ποιήσαντα αὐτὸν θαυμάσια καὶ τεράστια μεγάλα ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ διαβιβάσαντα αὐτοὺς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, σχίσαντα αὐτὴν, τὸν δὲ Φαραὼ καταποντίσαντα σὺν πάσῃ τῇ αὐτοῦ στρατιᾷ. Καὶ εὑρισκομένων τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀντὶ πάσης τροφῆς διέδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸ μάννα. Αὐτοὶ δὲ ἐγόγγυζον, καὶ λόγους ἀχαριστίας ἔλεγον. Ὅμως νουθετῶν ὁ Μωϋσῆς οὐκ ἐπαύετο. Ὡς δὲ ἀνέβη Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ δέξασθαι τὸν νόμον παρὰ Θεοῦ, οἱ πρότερον ἀχάριστοι Ἑβραῖοι καὶ γογγυσταὶ γεγόνασιν ἀσεβεῖς. Λέγουσι τοίνυν τῷ Μωϋσέως ἀδελφῷ Ἀαρὼν, « Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἵτινες προπορεύσονται ἡμῶν. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐξ Αἰγύπτου, τί γέγονεν οὐκ οἴδαμεν. » Καὶ συναγαγόντες χρυσίον ἱκανὸν, κατεσκεύασαν εἰκόνα βοὸς, καὶ λαβόντες αὐτὴν, ἔθυσαν ὡς Θεῷ, καὶ εὐφραίνοντο ἐπὶ τῷ τοιούτῳ ἀτοπήματι. Ἐλθὼν δὲ ὁ Μωϋσῆς, καὶ εὑρὼν τὸ τοσοῦτον κακὸν, θυμωθεὶς κατέχυσε τοῦ νόμου τὰς πλάκας, ἃς παρὰ Θεοῦ ἐδέξατο. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς, « Ἐξαλείψω τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ποιήσω σε βασιλέα εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολύ. » Ὁ δὲ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλὰ πολλὰ ζητήσας τὸν Θεὸν, καὶ πολλὰ παρακαλέσας, ἐμεσίτευσεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἠφανίσθησαν. Πρόσεξον τοίνυν, πῶς ἀναφαίνεται, ὅτι οὐ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὅτι « Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, ἀλλὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ. » Μεσιτεύσαντος δὲ τοῦ Μωϋσέως τὸ τῶν Ἑβραίων γένος, πάλιν ἐδόθη ὁ νόμος πρὸς αὐτούς. Τότε εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς Ἑβραίους διὰ τοῦ Μωσέως, ὅτι « Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, ἐγὼ καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος. » Τοῦτο γοῦν ἐστιν οὕτω, καθὼς ὁ Θεὸς εἶπε καὶ ἐνετείλατο. Ἐν γοῦν τῇ γραφῇ τῇ σῇ ὡς μέγα

[57] Exod. XXXII, 1. [58] Ibid. 10. [59] Gen. XXII, 18. [60] Deut. XXXII, 39.

κατηγόρημα κεῖται τοῦτο καθ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ὅτι τοῦ Θεοῦ εἰπόντος, ὅτι Ἐγὼ Θεὸς μόνος, καὶ οὐκ ἔχω συντροφίαν εἰς τὴν ἐμὴν θεότητα, ἡμεῖς λέγομεν τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ προσκυνοῦμεν πολλοὺς θεοὺς, καὶ ἔστω ὑπὸ ἀναθέματι ὁ προσκυνῶν θεοὺς δύο ἢ τρεῖς ἢ καὶ πολλούς. Ἀλλὰ προσκυνοῦμεν Θεὸν ἕνα ἀληθινὸν, τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ὁ γὰρ Θεὸς διδάσκων τοὺς Ἑβραίους, ἵνα μηκέτι εἰδωλολατρῶσιν, εἶπεν αὐτοῖς, « Οἱ πιστεύοντες τοῖς εἰδώλοις πιστεύουσι θεοῖς πολλοῖς. » Οἱ δὲ Χριστιανοὶ ὀρθὰ φρονοῦντες, ἑνὶ Θεῷ πιστεύουσι, καὶ οὐ πολλοῖς· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰπὼν, ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν, » καὶ « Ὁ ἐμὲ θεωρῶν, θεωρεῖ τὸν Πατέρα μου. » Ὑμεῖς δὲ ἀγνοοῦντες τὰς Γραφὰς, ἐκπίπτετε τῆς ἀληθείας. Καὶ τούτου γεγονότος, ἄλλα ἀκούοντες, ἄλλα γινώσκετε. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι συμπαθηθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἀπώλοντο, ὅμως δὲ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οὐκ εἶδον. Ἀλλὰ καταδικασθέντες, εὑρίσκοντο διάγοντες πεπλανημένως οὕτως ἐν τῇ ἐρήμῳ χρόνους τεσσαράκοντα, ἄχρις ἂν τελευτήσωσι πάντες ἐκεῖνοι, διὰ τὸ, ἵνα οὐδὲν ἴδωσι τὴν γῆν, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς δοῦναι τοῖς υἱοῖς Ἀβραάμ. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν ἐκείνων εἰσῆλθον τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, κἀκεῖσε εὗρον πολλὰ ἀγαθὰ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἐκεῖ ἀπέστειλεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς προφήτας καὶ διδασκάλους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἀπὸ τούτων ἀπέκτειναν, τοὺς δὲ ἐλιθοβόλησαν, καὶ ἐφάνησαν ἀχάριστοι καὶ ἀγνώμονες εἰς τὸν Θεόν. Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐδίδουν εὐχαριστίαν, ἀλλὰ καὶ διόλου σχεδὸν εἰδωλολάτρουν. Καὶ διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς αἰχμαλωσίας. Πάλιν δὲ συμπαθὴς ὢν ὁ Θεὸς, ἀνεκαλεῖτο αὐτούς. Διά τοι τοῦτο καὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν εὐδόκησε καὶ ἠθέλησεν, ἵνα ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ὁ διάβολος ἀπατήσας, ἀπέστησεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ προσεκύνει τῇ κτίσει καὶ τῷ διαβόλῳ. Κατελθὼν τοίνυν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ λαβὼν σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου Μαρίας, ἐγένετο ἄνθρωπος, ὡς ἔμπροσθεν παρὰ τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν ἀπεδείχθη, καὶ γεγονὼς ἄνθρωπος, καὶ καρτερήσας χρόνους τριάκοντα, ἤρξατο διδάσκειν τὸν λαὸν, καὶ ἑρμηνεύειν τὴν τῆς ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης ὁδὸν, καὶ διδάσκων ἔπραττε, καὶ πράττων ἐδίδασκε, καὶ ἐποίει θαύματα μεγάλα καὶ ἐξαίσια. Οὐχ ὥσπερ κατὰ καιροὺς ἐποίησάν τινες τῶν ἁγίων ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ὡς δοῦλοι, ἀλλὰ δεσποτικῶς τε καὶ ἐξουσιαστικῶς ἐποίει καὶ ἔπραττεν ὅσα καὶ ἔπραττεν. Εἶπε γὰρ λεπρὸς αὐτῷ, « Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. » Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Χριστὸς, « Θέλω, καθαρίσθητι. » Καὶ εἶπεν ὁ παράλυτος, Κύριε, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χρόνους κατάκειμαι, καὶ οὐκ ἔχω ἄνθρωπον, ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με ἐν αὐτῷ (ἄγγελος γὰρ παρὰ Θεοῦ ἀπεστέλλετο κατὰ καιρὸν, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, καὶ ὁ πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο οἱῳδήποτε κατείχετο νοσήματι). Ὡς γοῦν παράλυτος καὶ

A dicente, Ego sum Deus solus, et divinitatis consortem non habeo, nos tamen dicamus Christum Deum esse et Dei Filium; unde etiam multos deos adoremus. Cæterum anathema sit, quisquis vel duos vel tres pluresve deos adoraverit; nos vero unum Deum verum adoramus, creatorem cœli et terræ. Deus enim Hebræis præcipiens ne posthac idolorum cultui inservirent, dixit : « Qui idolis credunt, multis diis credunt. » Christiani vero, quæ recta sunt sentientes, uni Deo credunt, et non multis juxta Christi doctrinam, quam in Evangelio tradidit, dicens : « Ego et Pater unum sumus ; » et : « Qui me videt, videt Patrem meum. » Vos autem cum Scripturas ignoretis, a veritate excriditis; et cum hoc factum fuerit, aliis auditis

B alia et diversa intelligitis. Hebræi vero Deum misericordem experti, nequaquam perierunt; terram tamen promissionis non viderunt, sed a Deo damnati, multis erroribus hinc inde per desertum circumducti sunt annis circiter quadraginta, donec omnes illi mortui sunt, ne scilicet terram viderent, quam Deus se filiis Abraham daturum promiserat. Post obitum vero illorum, liberi horum terram promissam ingressi sunt, in qua simul bona quam plurima sunt adepti. Et hanc incolentibus Deus prophetas misit et doctores, sed alios quidem illorum occiderunt, alios vero lapidaverunt, et seipsos ingratos exhibuerunt et beneficiorum Dei immemores. Verum non ingrati modo

C fuerunt, sed etiam perpetuo fere idolorum cultibus dediti, et propter hoc tradidit eos Deus in captivitatem. Denuo autem illorum misertus, eos revocavit; eademque de causa ultimis jam temporibus appropinquantibus complacitum illi est et decrevit, ut Filius et Verbum suum in mundum veniens salvaret hominem, quem diabolus deceptum a Deo abduxerat, ut creaturæ serviret et diabolo. Filius itaque et Verbum Dei cœlitus descendens, carne ex diva virgine Maria assumpta homo factus est, quemadmodum supra sanctorum et prophetarum testimoniis demonstravimus. Et homo factus cum annis vixisset triginta, cœpit docere populum, illisque veritatis et justitiæ viam ostendere, docensque operatus est, et inter operandum docuit,

D edidit que miracula magna et stupenda, non quemadmodum olim nonnunquam aliquot sanctorum in nomine Dei fecerunt ceu servi, sed cum imperio et auctoritate fecit et operatus est quæcunque fecit. Dicebat enim illi leprosus : « Domine, si volueris, potes me mundare; » et dixit illi Christus : « Volo, mundare [61]. » Et dixit illi paralyticus : Domine, annis jam triginta et octo decubui, nec habeo quemquam, qui cum aqua turbata fuerit, me in illam immittat (Angelus enim Domini descendebat certo tempore, et turbabat aquam, in quam qui primus descenderat, sanus reddebatur a quocunque morbo, quo laboraverat). Cum itaque

[61] Matth. VIII, 3.

paralyticus infirmus hominumque destitutus auxilio, illic juxta piscinam per annos triginta et octo decubuisset, illum videns Christus, misertus illius dixit ad eum : « Visne sanus fieri? » Hoc vero Christum adorante et credente, dicit ad eum Christus : « Tolle lectum tuum, et abi in domum tuam [62]. » Similiter faciebat ubique, quocunque locorum incederet. Cæcos sanavit, visumque restituit, surdis auditum reddidit, claudos incedere fecit, paralyticos nervis firmis et vivacibus confirmavit, mortuos ressuscitavit, dæmoniacos auctoritate summa liberavit, et ut summatim comprehendam, omnia fecit instar Dei, juxta ipsius voluntatem et arbitrium. Venit ad illum, qui cæcus fuerat a nativitate sua, et oravit illum ; cumque alios cæcos nudo et solo verbo sanavisset, hunc non item, sed in terram exspuens, lutum ex sputo fecit, oculosque illius inunxit, dicens ad illum : « Abi, ablue in piscina Siloe ; » et cum lavisset, visum recepit [63]. Quidnam hoc factum denotavisse putabimus, quod alios cæcos solo verbo sanavit, ad hunc vero sanandum, lutum fecit? Non aliud certe, quam cum alii cæci a nativitate sua oculos habuerint sanos, postea oculis capti sunt, hoc vero oculis omnino carente ab ipso matris utero, lutum fecit Dominus, innuens se hunc eumdem esse, qui e luto hominem formaverit, et hujus nunc in corpore defectum luto sumpto compleat. Deinde dixit cæco : « Credis in Filium Dei? » Respondit ille : « Et quis est, Domine, ut credam in illum? » Cum enim cæcus fuisset, Christum non noverat ; et dixit illi Christus : « Ego sum, qui loquor tibi. » Tunc dixit cæcus : « Credo, Domine, et adoravit illum. » Similiter et millia aliquot hominum quodam die Christum erant secuti, verbum ipsius et doctrinam audientes, et cum esurirent, non invenerunt in loco illo plures panibus quinque, et duos pisces. Et benedixit illis Christus, præcepitque discipulis, qui omnibus istis panes apposuerunt, de quibus comederunt omnes, et saturati sunt, et reliqui fuerunt cophini duodecim pleni panum fragmentis et piscibus [64]. Sed quis horum sensus? Partim quidem ut edant famelici, partim vero ut intelligant et animo suo meditentur, hunc illum esse qui in deserto patres ipsorum manna cibaverit. Porro, homo quidam mortuus est et sepultus, cumque in sepulcro dies egisset quatuor, defuncti sorores accersiverunt Christum. Hic autem dicit illi : « Lazare, exi foras. » Et illico qui mortuus fuerat, sepulcro egressus est, et ambulavit, ligatus manusque pedesque (sic enim moris erat Judæorum mortuos sepelire) et sic resuscitationis miraculo aliud illud incessus sui miraculum successit [65]. Sed cur hæc facta? Ut cum homines viderent hunc non tantummodo mortuos excitare, sed etiam hunc quatriduanum, intelligerent hunc esse vitæ et

A ἀδύνατος καὶ μὴ ἔχων ἄνθρωπον, ἔκειτο χρόνους τριάκοντα καὶ ὀκτὼ πλησίον τῆς κολυμβήθρας ἀσθενῶν παράλυτος, τοῦτον ἰδὼν ὁ Χριστὸς, καὶ σπλαγχνισθεὶς, λέγει πρὸς αὐτὸν, « Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; » Τοῦ δὲ προσκυνήσαντος καὶ πιστεύσαντος τῷ Χριστῷ, λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Χριστὸς, « Ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. » Τὸ αὐτὸ ἐποίει ἁπανταχοῦ ἔνθα ἦν περιπατῶν. Τυφλοὺς ἐθεράπευε, καὶ ἐποίει αὐτοὺς βλέπειν, τοὺς κωφοὺς ἀκούειν, τοὺς χωλοὺς περιπατεῖν, τοὺς παραλύτους συνέσφιγγε, τοὺς νεκροὺς ἀνίστα, τοὺς δαιμονιζομένους ἐξουσιαστικῶς ἐθεράπευε, καὶ ὡς ἐν συνόψει εἰπεῖν, τὰ πάντα ὡς Θεὸς ἐποίει, καθὼς ἐβούλετό τε καὶ ἤθελε. Τυφλὸς ἦλθεν ἐκ γενετῆς, καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους τυφλοὺς ἐθεράπευε μόνῳ λόγῳ, ἐκεῖνον
B δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πτύσας εἰς τὴν γῆν, καὶ πηλὸν ποιήσας διὰ τοῦ πτύσματος, ἔχρισε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, εἰπὼν πρὸς αὐτὸν, « Ὕπαγε, νίψαι εἰς τοῦ Σιλωὰμ τὴν κολυμβήθραν, » καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψε. Τί τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πράγματος, ὅτι τοὺς μὲν ἄλλους πάντας ἐθεράπευε λόγῳ μόνῳ, εἰς τοῦτον δὲ ἐποίησε πηλόν; Οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι τυφλοὶ, ἔχοντες ἀπὸ γεννήσεως αὐτῆς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ὑγιεῖς, ἐτυφλώθησαν, τοῦ δὲ μηδόλως ἔχοντος ὀφθαλμοὺς ἐξ αὐτῆς γεννήσεως, ἐποίησε πηλὸν ὁ Χριστὸς, δεικνύων ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἀπὸ πηλοῦ πλάσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ ἐλλεῖπον τοῦ σώματος αὖθις διὰ τοῦ πηλοῦ ἀνεπλήρωσεν. Εἶτα λέγει τῷ τυφλῷ, « Πιστεύεις εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; » Λέγει αὐτῷ ὁ
C τυφλὸς, « Καὶ τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν; » τυφλὸς γὰρ ὢν, οὐκ ἐγίνωσκε τὸν Χριστόν. Καὶ ὁ Χριστὸς πρὸς αὐτὸν, « Ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. » Τότε λέγει ὁ τυφλὸς, « Πιστεύω, Κύριε· καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. » Χιλιάδες πολλαὶ ἀνθρώπων ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ προσέμειναν ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν. Καὶ ἐπείνασαν, καὶ οὐχ εὑρέθησαν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ πλέον τῶν πέντε ἄρτων, καὶ τῶν δύο ἰχθύων. Εὐλόγησε τοίνυν αὐτὰ ὁ Χριστὸς, καὶ προσέταξε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ παρέθηκαν πᾶσι τοὺς ἄρτους. Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἐπερίσσευσαν κόφινοι δώδεκα ἀπὸ τῶν ἄρτων καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. Τί τοῦτο σημαῖνον; Τὸ μὲν, ἵνα φάγωσιν ὡς πεινῶντες, τὸ δὲ, ἵνα νοήσωσι καὶ ἐνθυμηθῶσιν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐν τῇ ἐρήμῳ θρέψας τοὺς
D πατέρας αὐτῶν τὸ μάννα. Ἄνθρωπος ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη, καὶ ποιήσαντος ἐν τῷ τάφῳ ἡμέρας τέσσαρας, παρεκάλεσαν τὸν Χριστὸν αἱ τούτου ἀδελφαὶ, καὶ ὁ Χριστὸς λέγει πρὸς αὐτὸν, « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω. » Καὶ παραυτὰ ἐξῆλθε τοῦ τάφου ὁ τεθνηκὼς, καὶ περιεπάτησε δεδεμένος τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Οὕτω γὰρ ἦν ἔθος ἐνταφιάζειν τοῖς Ἰουδαίοις. Καὶ ἐπὶ τῷ θαύματι τῆς τούτου ἐγέρσεως ἐπηκολούθησε καὶ τὸ τῆς βαδίσεως αὐτοῦ. Τί δὲ καὶ τοῦτο; Ἵνα ἰδόντες οἱ ἄνθρωποι, πῶς ἀνέστησε τοὺς πρώην νεκροὺς, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν τετραήμερον, νοήσωσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Δεσπότης. Καὶ ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν δὴ τὸν Χριστὸν ἐν τῷ τάφῳ,

[62] Joan. v, 1-8. [63] Joan. IX, 1 seqq. [64] Marc. VI, 34. [65] Joan. XI, 1 seqq.

πιστεύσωσιν ὅτι ὁ τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ἀνιστῶν τοὺς A νεκρούς, πολλῷ μᾶλλον κατ' ἐξουσίαν ὡς Θεὸς ἀναστήσειν μέλλει τὸ ἴδιον σῶμα. Ἔλεγε γὰρ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους, ὅτι « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· » καὶ ὅτι « Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Καὶ ὅτι μὲν ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστὸν καθ' ἑκάστην ἡμέραν πλήθη ἀναρίθμητα ἀνθρώπων, καὶ ὡμολόγουν αὐτὸν Θεὸν, καὶ Θεοῦ Υἱὸν, ὑπῆρχον δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν ἀντιταττόμενοι τῇ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίᾳ καὶ ἀντιλέγοντες, ἀνεφάνη ἐκ τῆς Ἡσαΐου προφητείας λεγούσης, ὅτι « Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέψουσι, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούσουσιν· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν. » Καὶ ἐτελέσθη ἡ B προφητεία. Θαυματουργοῦντος καὶ γὰρ τοῦ Χριστοῦ, εὑρίσκοντο ὥσπερ τυφλώττοντες, καὶ διδάσκοντος εὑρίσκοντο κωφοὶ, ὡσεὶ ἀσπὶς κωφὴ καὶ βύουσα τὰ ὦτα αὐτῆς. Καὶ ὅτι μὲν ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, ὡς « Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν ἔχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε ὅτι Βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. » Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ἔλεγε περὶ αὐτῶν, ὅτι « Εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἦτε, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. » Τοῦτο τοιοῦτον ἔνι. Ὅμως ταῦτα ποιοῦντος τοῦ Χριστοῦ, οὐδόλως ἦλθον ἐκεῖνοι εἰς αἴσθησιν, ἀλλὰ ἐζήτουν πρόφασιν, ὅπως θανατώσωσιν αὐτόν. Περὶ δὲ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε τῷ γένει τῶν Ἑβραίων, τί χρὴ καὶ λέγειν, ἀπείρων ὄντων καὶ ἀναριθμήτων; Ὅμως καὶ τούτων γεγονότων, οὐκ ἦλθον εἰς αἴσθησιν ὅλως οἱ μάταιοι C καὶ πεπλανημένοι, ἀλλὰ τῷ φθόνῳ καὶ τῇ κακίᾳ νικώμενοι, ἐζήτουν παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ μηχανῇ ὅπως ἐγείρωσι κατὰ τοῦ Χριστοῦ κατηγορίαν, καὶ θανατώσωσι τὸν εὐεργέτην αὐτῶν, καὶ οὐχ εὗρον ἕτερον, ἢ ὅτι βλασφημεῖ οὗτος, λέγων ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ὅτι ἄνθρωπος ὢν ποιεῖ ἑαυτὸν Θεόν. Καὶ ὅτε ἤκουον τοῦ Χριστοῦ λέγοντος πρὸς τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, ὅτι « Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι, » ἔλεγον, ὅτι « Τίνα σεαυτὸν ποιεῖς, καὶ τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεός; » Καὶ τοῦτο ἀληθῶς ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Θεοῦ μόνου ἐστὶ τὸ ἀφιέναι ἁμαρτίας. Καὶ γὰρ ἀγνοοῦντες οἱ ἄθλιοι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς, ἔλεγον ἅπερ ἔλεγον· « Καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, καὶ οὐκ εἶδον D ὅτι κατ' ἐξουσίαν ποιεῖ, ὅσα καὶ ποιεῖ. Εἷς γὰρ τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ ὁ Πέτρος, ἐντὸς πλοιαρίου εὑρισκόμενος, καὶ ἰδὼν τὸν Χριστὸν, εἶπε πρὸς αὐτὸν, « Κέλευσόν με πρὸς σὲ ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. » Καὶ ὁ Χριστὸς πρὸς αὐτὸν, « Ἐλθέ. Καὶ ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ πλοίου, περιπατήσας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπῆλθεν εἰς αὐτόν. » Τούτου γοῦν γεγονότος, τί ἔδει ἄλλο αὐτοὺς νοῆσαι, ἢ ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ τὴν Ἐρυθρὰν διατεμὼν θάλασσαν, καὶ διαβιβάσας τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὁ κατὰ τὸ παρὸν ποιήσας τὴν ὑγρὰν φύσιν τῶν ὑδάτων ὥσπερ ξηρὰν γῆν τῷ λόγῳ καὶ τῷ προστάγματι αὐτοῦ; Ἀλλ' ὅσον μᾶλλον

mortis Dominum; et ut si Christum postea sepultum viderent, crederent hunc qui propria virtute mortuos excitavisset, multo magis potestate sua suum ipsius corpus esse excitaturum. Dicebat enim discipulis suis apostolis: « Nemo tollit animam meam a me. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo recipiendi eam [66]. » Quod tamen singulis diebus credentibus in Christum turbis hominum innumerabilibus, ipsumque Deum et Dei Filium confitentibus, pontifices, scribæ, et horum principes contra Dei doctrinam instructi, huic essent contradicturi, ex Isaiæ prophetia prædictum erat, qui dicit: « Oculos habentes non videbunt, et aures habentes non audient; incrassatum est enim cor eorum, et oculos ipsorum occluserunt, et auribus difficulter audiverunt [67]. » Quæ prophetia omnis impleta est. Miracula enim edente Christo, tanquam cæci apparuerunt: et hoc docente, surdis fuerunt similes, instar aspidis surdæ et obturantis aures suas. Et tunc quidem dicebat ad illos Christus: « Quod si cæci essetis, non haberetis peccatum; nunc vero dicitis, Videmus; peccatum igitur vestrum in vobis manet [68]. » Tum etiam alibi dicit de illis Christus: « Si ex Deo essetis, utique diligeretis me [69]. » Nihilominus tamen hæc Christo faciente, haudquaquam ad cognitionem pervenerunt; quin potius occasionem quærebant, qua eum interficerent. Sed quid attinet de miraculis ipsius, quæ in Hebræorum gente fecit, dicere, cum infinita sint et innumerabilia? Sed nec illis editis ad cognitionem pervenerunt vani et errabundi homines, verum invidia et improbitate victi quærebant omni modo et conatu, quomodo in Christum accusationem aliquam movere, ipsumque benefactorem suum interficere possent; nec aliam invenerunt, quam quod blasphemum dicerent, qui se dixisset Dei Filium, et qui cum homo esset, se Deum esse jactitaret. Et cum audirent Christum dicentem credentibus in se: « Remittuntur tibi peccata tua [70], » dicebant: « Quemnam teipsum facis? » et: « Quisnam potest remittere peccata præter solum Deum [70*]? » Et sane vere dixerunt Judæi, quod solius Dei sit peccata remittere; nam ignorantes hi miseri, quod Christus Dei esset Filius, ea quæ modo diximus, dixerunt, et obtenebratum est imprudens cor ipsorum, et obcæcati sunt oculi ipsorum, nec viderunt quod cum auctoritate hæc faceret, quæcunque faciebat. Unus enim discipulorum Christi Petrus, cum in navi esset, Christo viso dixit: « Jube me ad te venire super aquas. » Et dixit illi Christus: « Veni. Hic autem navim egressus, aquis inambulans ad ipsum venit. » Hoc cum contigisset, quidnam aliud illos cogitare oportebat, quam quod idem ille esset, qui mare Rubrum dissecuerat, et patres illorum sicco traduxerat pede, qui etiam nunc humidam natura materiam aquarum instar aridæ soli-

[66] Joan. x, 17, 18. [67] Isa. vi, 9, 10. [68] Joan. ix, 41. [69] Joan. viii, 42. [70] Ibid. 53. [70*] Matth. xiv, 28.

dam solo verbo et mandato suo fecerat? Sed quo plura his similia miracula coram vident, eo magis ira et furore tumultuantur. Deinde tempestate orta vehementi simul et magna in mari, adeo ut navis, in qua erant Christi discipuli, obtegeretur fluctibus, magna voce ipsi exclamaverunt dicentes: « Jesu, serva nos, perimus. » Christus autem ipsi mari imperiose simul et cum auctoritate præcipit: « Tace, obmutesce, » et statim facta est tranquillitas magna. Judæi itaque viso hoc inopinato miraculo attoniti, magna voce clamaverunt: « Quis est hic, quod et venti et mare illi obediunt [71]? » Verum tamen miracula viderunt infinita, et naturam rerum exsuperantia; ipsi vero prorsus incorrigibiles permanserunt: unde et Christus ad ipsos dicit: « Ego sum ostium [72]. » Et alibi: Ego sum via [73]. Rursus alibi: « Ego sum veritas [74]. Quod si mihi non creditis, vel operibus credite [74*]. « Hæc vero Christus dixit, ut qui obcæcati erant Judæi, cognoscerent quod nullus prophetarum et sanctorum tanta cum auctoritate sermones suos, ut Dominus, protulerit, sed seipsos servos et ministros esse ostenderunt. Christus vero non sic, sed ceu Dominus et princeps creaturæ cum auctoritate dixit et fecit omnia instar Dei. Et sane ex populo et turbis magna hominum multitudo in illum credidit; ex scribis vero, Pharisæis et principibus pauci et faciles numeratu. Ilis igitur sic absolutis, et tantis infinitisque editis miraculis, atque doctrina vera per tres annos continuos singulis diebus per Christum annuntiata, proferente etiam illo nonnunquam prophetarum testimonia (non quod testimoniis aliorum de se indigeret, sed propter incredulitatem et Judæorum animi duritiam, tum denique propter hominum infirmitatem), nonnunquam etiam hoc citante Abrahamum aut Mosen, inprimis vero Deum ipsum Patrem suum, Judæis autem nihilominus incurabili morbo circa hæc laborantibus, nec propriam illorum salutem volentibus admittere, relictis his Christus ea quæ ad universalem totius mundi salutem faciunt agere cœpit et dicere discipulis suis quænam illi essent eventura: « Ecce enim, inquit, ascendimus Hierosolymam, et Filius hominis tradetur principibus sacerdotum et scribis, tradentque eum gentibus, et flagellabunt eum, et illudent illi, et despuent in illum, occident illum, et tertia die resurget; et auditis his discipuli ejus mœrore affecti sunt valde [75]. » « Tunc subduxit discipulos suos Christus, et ascendit in montem Thabor, et refulsit facies illius, Christi scilicet, plus quam sol, et vestimenta illius facta fuerunt veluti nix. Videntes vero discipuli splendorem faciei illius, ceciderunt in terram; non enim poterant hunc ferre. Viderunt autem et Mosen et Eliam cum Christo colloquentes, forma servili [76]. Nunc itaque hoc factum considera: primo quidem ut apostoli viso splendore divinitatis suæ certo intelligerent, quod sua sponte et propria

A ἦσαν θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα θαύματα, τοσοῦτον τῷ θυμῷ ἠνωχλοῦντο. Ἔτι κλύδωνος γεγονότος σφοδροῦ καὶ μεγάλου ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε καλύπτεσθαι τὸ πλοῖον, ἐν ᾧ ἦσαν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ, ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἔκραξαν οὗτοι μεγάλῃ τῇ φωνῇ, λέγοντες, « Ἰησοῦ, σῶσον ἡμᾶς· ἀπολλύμεθα. » Καὶ ὁ Χριστὸς λέγει τῇ θαλάσσῃ δεσποτικῶς οὕτω καὶ ἐξουσιωδῶς, « Σιώπα, πεφίμωσο· » καὶ εὐθὺς ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Οἱ τοίνυν Ἰουδαῖοι ἰδόντες τὸ τοιοῦτον παράδοξον θαῦμα, καὶ ἐκπλαγέντες, ἔκραξαν μεγάλῃ τῇ φωνῇ καὶ εἶπον, « Τίς ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ, οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; » Ἀλλὰ τὰ μὲν θαύματα τὰ ἄπειρα ἔβλεπον καὶ ὑπὲρ φύσιν, ἐκεῖνοι δὲ ἔμενον παντελῶς ἀδιόρθωτοι. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, « Ἐγώ εἰμι ἡ
B θύρα· » καὶ ἀλλαχοῦ, « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός· » καὶ αὖθις ἀλλαχοῦ, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια· » καὶ, ὅτι « Κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύετε. » Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, ἵνα γνῶσιν οἱ ἐσκοτισμένοι Ἰουδαῖοι ὅτι οὐδεὶς τῶν προφητῶν ἢ τῶν ἁγίων εἶπέ ποτε λόγους ἐξουσιαστικοὺς ὡς Δεσπότης, ἀλλ' ἐδείκνυον ἑαυτοὺς δούλους καὶ ὑπηρέτας αὐτοῦ· ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὡς Δεσπότης καὶ Κύριος τῆς κτίσεως ἔλεγε, καὶ ἔπραττε κατ' ἐξουσίαν ὡς Θεός. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ ὄχλου καὶ τοῦ λαοῦ ἐπίστευον πλήθη πολλὰ καὶ ἄπειρα εἰς αὐτὸν, ἀπὸ δὲ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων καὶ τῶν ἀρχόντων ὀλίγοι καὶ εὐαρίθμητοι. Τούτων γοῦν οὕτω τελουμένων, καὶ τοσούτων ἀπείρων θαυμάτων ἐνεργουμένων, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀδιακόπως χρόνους τρεῖς
C λαλουμένης διδασκαλίας παρὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ποτὲ μὲν φέροντος αὐτοῦ μαρτυρίας εἰς μέσον ἀπὸ τῶν προφητῶν, οὐχ ὡς χρείαν ἔχοντος ἑτέρων μαρτυρίας ὑπὲρ αὐτοῦ, Θεοῦ ὄντος, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ σκληροκαρδίαν τῶν Ἰουδαίων, ἔτι δὲ καὶ ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, ποτὲ δὲ φέροντος τόν τε Ἀβραὰμ καὶ τὸν Μωσέα, μᾶλλον δὲ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, καὶ τῶν Ἰουδαίων ἔτι διὰ ταῦτα ἀνιάτως νοσούντων, καὶ μὴ βουλομένων τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν, ἀφεὶς αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, ἤρξατο πράττειν τὰ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου καθολικῶς, καὶ λέγειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν· ὅτι « Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμ-
D ματεῦσι, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. Καὶ ἀκούσαντες τοῦτο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐταράχθησαν. « Τότε ἐπαίρει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Θαβὼρ, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τὸν ἥλιον, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡσεὶ χιών. Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς τὴν γῆν· οὐ γὰρ ἠδυνήθησαν φέρειν αὐτήν. Εἶδον δὲ καὶ τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἠλίαν τὸν προφήτην μετὰ τοῦ Χριστοῦ συλλαλοῦντας ἐν δουλικῷ

[71] Matth. xiv, 25-33; Marc. vi, 53 seqq. [72] Joan. x, 9. [73] Joan. xiv, 6. [74] ibid. [74*] Joan. x, 38.
[75] Matth. xvi, 21. [76] Matth. xvii, 1 seqq.

τῷ σχήματι. Καὶ σκόπει τὸ γεγονός· πρῶτον μὲν, ἵνα ἰδόντες οἱ ἀπόστολοι τὴν λαμπρότητα τῆς αὐτοῦ θεότητος νοήσωσιν ἀκριβῶς, ὅτι ἑκουσίως καὶ οἰκείῳ θελήματι παρεδόθη εἰς σφαγὴν, οὐ δυναστείᾳ· δεύτερον δὲ, ἵνα λάβωσι παραμυθίαν καὶ ἀνακωχὴν ἀπὸ τῆς λύπης, ἣν εἶχον ἀκούσαντες περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τρίτον, ἵνα ἰδόντες τὸν Μωσέα καὶ τὸν Ἠλίαν τοὺς προφήτας παρισταμένους τῷ Χριστῷ μετὰ δέους, πληροφορηθῶσιν ἀκριβῶς ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Δεσπότης καὶ Κύριος πάντων τῶν προφητῶν, καὶ πάσης τῆς κτίσεως. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν καὶ μέγα, ὅτι ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου βαπτιζομένου τοῦ Χριστοῦ, ἐγένετο φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν σχισθέντων αὐτῶν, λέγουσα, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. » Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ἵνα τὸ μὲν κατὰ πάντα πιστωθῶσι καὶ πληροφορηθῶσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ, ἵνα ἐπεὶ ὁ καιρὸς τῆς ταφῆς τοῦ Χριστοῦ ἤγγιζε, καὶ μετὰ τὴν ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασιν, μέλλουσιν ἀποσταλῆναι ἐπὶ τὸ κήρυγμα οἱ ἀπόστολοι, εὑρίσκονται δὲ ὀλίγοι οὗτοι καὶ ἰδιῶται, καὶ ἀσθενεῖς, οὐδὲν ἀποβλέψωσι πρὸς τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ ἵνα ἰδόντες τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν τε καὶ λαμπρότητα, ἀκούσαντες δὲ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνήν τε καὶ μαρτυρίαν, νοήσωσιν ὅτι εἷς Θεός ἐστιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ μία ἐστὶ θεότης, καὶ φύσις, καὶ δύναμις Πατρός τε καὶ Υἱοῦ, καὶ θαῤῥήσαντες εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἀπέλθωσι μετὰ προθυμίας ἐπὶ τὸ κήρυγμα, καὶ πληρωθῇ κἀντεῦθεν ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἡ λέγουσα, « Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται. » Ὁ δὲ προφήτης Μωϋσῆς ἐκεῖνος εἶπεν, ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται, ὅτι « Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὡς ἐμέ. Πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ ὅτι τότε μὲν εἶπεν ἐκεῖνος, ὅτι « Πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται, » καὶ ὅτι τὰ λαληθέντα παρά τε τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν λόγοι εἰσὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦτο πρόδηλον καὶ ἀληθές· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως, ἀπὸ τῶν οὐρανῶν κατῆλθεν ἡ φωνὴ, καὶ οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀμέσως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Βλέπεις πῶς ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἐφαίνοντο τὰ τοῦ Χριστοῦ; Καὶ ὥσπερ ἀπὸ τῆς νυκτὸς οὐδὲν φαίνεται παρευθὺς ὁ ἥλιος, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἄρχεται ἡ αὐγὴ, εἶτα φῶς, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἥλιος, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τοῦ καταμικρὸν ἤρξατο, εἶτα ἔλαμψε καὶ ὁ Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον, καὶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων, ὁ νοητὸς ἥλιος. Εἶτα ἔρχεται ὁ Χριστὸς εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα τελεσθῇ ἐπ' αὐτῷ τὸ πάθος, καθὼς εἶπε πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἤρξατο τὸ πλῆθος κράζειν καὶ λέγειν, ἐξαιρέτως δὲ οἱ τῶν Ἑβραίων παῖδες, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου,

A voluntate sua in mortem traderetur, non aliorum potentia coactus; secundo, ut hinc consolationem et animi tranquillitatem acciperent, et a mœrore, quem ex narratione passionis Christi ante conceperant, sese revocarent; tertio, ut viso Mose et Elia prophetis cum reverentia Christo astantibus, certi redderentur hunc omnium prophetarum simul et omnis creaturæ esse Dominum. Verum et hoc miraculum ingens, quod quemadmodum Christo in Jordane baptizato, sic etiam vox de cœlo discisso facta est dicens: « Hic est Filius meus dilectus in quo mihi complacitum est, ipsum audite; » hoc nimirum oratione hac innuente, ut partim quidem plenissime certi et securi redderentur, hunc Filium et Verbum Dei esse; partim vero, ut quia jam tempus sepulturæ Christi instabat, et post sepulturam et resurrectionem apostoli ad prædicationem emittendi erant; hi vero licet pauci essent, indocti et infirmi, non tamen ad suam infirmitatem, sed ad Dei potentiam respicerent, et ut Christi gloria et splendore viso, Deique Patris voce et testimonio audito, intelligerent unum Deum esse et Patrem et Filium, quodque una sit divinitas natura et potentia Patris et Filii, utque in Dei potentiam confisi cum alacritate prædicationis negotium aggrederentur, et impleretur hic Davidis prophetia dicens, « Thabor et Hermon in nomine tuo exsultabunt. » Cæterum Moses ille propheta dixit, ut et ante adnotatum est: « Prophetam excitabit Dominus Deus ex fratribus vestris, sicut me. Omnis anima, quæ non audiverit prophetam illum, exstirpabitur [17]. » Quod vero hic dixerit omnem animam quæ non audiverit prophetam illum, esse exstirpandam, et quod omnia quæ a Mose et prophetis dicuntur, verba Dei sint, manifestum est, et verum esse constat. Nihilominus tamen et in baptismo et in transformatione vox cœlitus demissa est, et non per hominem, sed immediate per ipsum Deum Patrem. Viden' igitur, quomodo primitus et ab initio paulatim ea quæ Christi sunt, apparuerint? Et quemadmodum post noctis tenebras non repente sol videtur, sed primo splendor, deinde lumen, tandem vero ipse sol: ita etiam de Christo factum esse videmus. Paulatim enim cœpit; deinde ipse Christus, sol verus et rationalis, lucem in mundum intulit, et in animas illorum qui in eum credunt. Deinde Hierosolymam Christus ipse ascendit, ut ipsius impleretur passio, quemadmodum apostolis prædixerat. « Et ingrediente ipso in urbem, cœpit populus exclamare et dicere (inprimis autem Hebræorum pueri): Benedictus, qui venit in nomine Domini, Hosanna in altissimis, rex Israelis; pax in cœlo et gloria in altissimis. » Furore autem repleti scribæ et Pharisæi dixerunt Jesu: « Increpa illos ut taceant. » At Christus respondit illis: « An nunquam legistis Prophetam dicentem: Ex ore infantium et lactentium concinnabo laudem? Quod si hi tacuerint, la-

[17] Deut. XVIII, 18.

pides clamabunt [78]. » En etiam nunc attende. Angeli in ipsius Christi generationis celebratione cecinerunt, « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas; » nunc vero dixerunt pueri : « Hosanna in altissimis, benedictus qui venit in nomine Domini, rex Israelis; pax in cœlo et gloria in altissimis. » Quis vero Dominus super terram vocatur? Nullus alius certe præter Deum. Dicuntur equidem etiam multi hominum domini, sed cum appositione nominis sui, ut legimus de Josue filio Nun dicente, « Dominus meus Moses; » et de aliis multis dicentibus, « Dominus meus David. » Quam dicendi consuetudinem etiam hodie inter homines servatam videmus. Domini vero nomen sic indefinite nemini alii quam soli Deo tribuitur. Quapropter Christus cum Deus esset, non modo non increpavit dicentes : « Hosanna in altissimis, » etc., sed etiam Davidis citavit testimonium, dicens : « An non legistis Prophetam dicentem : Ex ore infantium et lactentium concinnavi laudem? » Qui vero lapides sunt, quos Christus vociferaturos dixit? Gentes nimirum, quæ tunc quidem cor habebant durum ad fidem suscipiendam, paulo post vero clamaverunt ipsis tonitribus clarius et sublimius; quin et sepulcrorum lapides plane et aperte, qualiter vix unquam, Domini resurrectionem cum divina virtute et potestate factam exclamaverunt. Post hæc vero dicit discipulis suis Christus : « Ecce ascendimus Hierosolymam, et perficientur omnia quæ scripta sunt a prophetis de Filio hominis. Tradetur enim gentibus, et illudetur illi, calumnias patietur, et despuetur, et flagellatum occident, tertiaque die resurget [79]. » Et cum cœna jam esset finita, dicit discipulis suis : « Unus vestrum prodet me. » Et interrogaverunt eum singuli, « Num ego sum? » et nulli horum respondit. Tunc et Judas qui erat ex discipulorum numero dicit, « Num ego sum? Dicit illi Jesus, Tu dixisti. » Et paulo post dicit illi, « Quod facis fac cito [80]. » Non enim poterat quidquam nec Judas nec alius contra Christum facere, nisi hoc cum illo consentiente. Mox autem postea rursum dicit discipulis suis Christus : « Ex nunc appropinquavit tempus, quod prædixi vobis. Cæterum non turbetur cor vestrum, neque formidet [81]. » Et postquam docuisset et animavisset eos sufficienter, dixit eis : « Nunc quidem dolebitis, mox autem lætabimini, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis [82]. » « Surgite, eamus hinc [83]. » Et abiit in locum consuetum. Pontifices autem congregati cum scribis et Pharisæis et omni concilio eorum, dixerunt : « Quid faciemus, quoniam homo hic multa signa edit? Si sic permiserimus eum, venient certe Romani, et tollent nos et locum hunc et gentem : condicit ut moriatur [84]. » Judas autem Iscariotes profectus ad pontifices et scribas, dixit illis : « Quid

A Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, βασιλεὺς Ἰσραήλ, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. » Τότε θυμοῦ πλησθέντες οἱ γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, « Ἐπιτίμησον αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν. » Ὁ δὲ Χριστὸς πρὸς αὐτούς, « Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τοῦ Προφήτου λέγοντος, Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; Ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται. » Πρόσεξον καὶ κατὰ τὸ παρόν. Εἶπον οἱ ἄγγελοι εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· » εἶπον οἱ παῖδες νῦν, « Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. » Τίς γοῦν καλεῖται Κύριος ἐπὶ γῆς; Πάντως οὐδεὶς ἄλλος, ἢ ὁ Θεός.
B Λέγονται μὲν πολλάκις καὶ ἄνθρωποι κύριοι, μετὰ δὲ προσθήκης ὀνόματος, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ Ναυῆ τοῦ Ἰησοῦ εἰπόντος, ὅτι « Ὁ κύριός μου Μωϋσῆς, » καὶ ἐπὶ τοῦ . . . . . . εἰπόντος, ὅτι « Ὁ κύριός μου ὁ Δαβίδ. » Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατησάσης συνηθείας ἐν ἀνθρώποις. Οὕτω δὲ ἀπροσδιορίστως τὸ « κύριος » οὐδενὸς ἑτέρου ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς Θεὸς ὤν, μὴ μόνον οὐδὲν ἐπετίμησε τοῖς λέγουσι τό, « Ὡσαννὰ ἐν ὑψίστοις, » ἀλλὰ καὶ τὸν Δαβὶδ εἰς μέσον ἤγαγεν, εἰπὼν ὅτι « Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τοῦ Προφήτου λέγοντος, Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; » Τίνες δέ εἰσιν οἱ λίθοι, οὓς εἶπεν ὁ Χριστός, ὅτι κεκράξονται; Τὰ ἔθνη, τὰ κατὰ τὸ παρὸν σκληρὰν ἔχοντα τὴν καρδίαν πρὸς ὑποδο-
C χὴν τῆς πίστεως. Μετὰ βραχὺ δὲ αὐτὰ τὰ ἔθνη κεκράξονται βροντῆς ὑψηλότερον. Ἀλλὰ καὶ οἱ λίθοι τοῦ τάφου τρανῶς βοήσουσιν ὅσον οὔπω τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν, τὴν μετὰ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας γενησομένην. Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Χριστός, « Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσονται πάντα γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν τῷ Υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται, καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. » Καὶ δείπνου γενομένου, λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, « Εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ ἠρώτων εἷς ἕκαστος αὐτόν, « Μή τι ἐγώ εἰμι; »
D Καὶ πρός τινα λόγον οὐκ ἀπεκρίθη. Λέγει δὲ καὶ Ἰούδας, μαθητὴς ὢν καὶ αὐτός, « Μή τι ἐγώ εἰμι; » Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, « Σὺ εἶπας. » Καὶ μετὰ μικρὸν λέγει αὐτῷ, « Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον. » Οὐδὲ γὰρ ἠδύνατο αὐτὸς ὁ Ἰούδας, ἢ ἕτερός τις ποιῆσαί τι κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἄνευ τῆς αὐτοῦ θελήσεως. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν λέγει τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστός, « Ἀπὸ τοῦ νῦν ἤγγικεν ὁ καιρός, ὃν προεῖπον ὑμῖν. Ἀλλὰ μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω. » Καὶ διδάξας καὶ παραθαῤῥύνας αὐτοὺς ἱκανῶς, εἶπεν αὐτοῖς, « Νῦν μὲν λυπηθήσεσθε, μετ' ὀλίγον δὲ χαρήσεσθε, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ'

[78] Matth. XXI, 9; Luc. XIX, 38. [79] Luc. IX, 21 seqq. [80] Joan. XIII, 21-27. [81] Joan. XIV, 27. [82] Joan. XVI, 22. [83] Joan. XIV, 31. [84] Joan. XI, 47, 48.

ὑμῶν. Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν. » Καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν A τόπον, ὃν εἶχεν ἐκ συνηθείας. Οἱ μέντοι ἀρχιερεῖς συναχθέντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων καὶ παντὸς τοῦ συνεδρίου αὐτῶν, ἔλεγον, « Τί ποιοῦμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ; Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάντως ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος. Συμφέρει ἀποθανεῖν. » Ὁ δὲ Ἰσκαριώτης Ἰούδας ἀπελθὼν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς, εἶπεν αὐτοῖς, « Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Καὶ ἔδωκαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. » Καὶ μετ' ὀλίγον λαβὼν ὁ Ἰούδας λαὸν ἱκανὸν, ἔρχεται ἔνθα εὑρίσκετο ὁ Χριστός. Καὶ ἐρχομένων ἐκείνων, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, « Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικεν. » Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰούδα μετὰ τοῦ B λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, « Τίνα ζητεῖτε; Λέγουσιν αὐτῷ ἐκεῖνοι, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει ὁ Χριστὸς, Ἐγώ εἰμι. Καὶ τοῦτο ἀκούσαντες, ἔπεσον πάντες εἰς τὴν γῆν. » Τί δέ; ὁ ποιήσας τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαύματα, ὁ ἀπὸ μόνης λαλιᾶς αὐτοῦ ῥίψας τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν, οὐκ ἠδυνήθη ποιῆσαι, ἵνα μὴ δυνηθῶσι κρατῆσαι αὐτόν; Πάντως πρόδηλον ὅτι οἰκείᾳ βουλήσει παρεδόθη. Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Χριστὸς, « Εἰ οὖν ἐμὲ ζητῆτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν. » Καὶ ἀφέντες τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐκράτησαν τὸν Χριστόν. Βλέπεις πῶς πρῶτον μὲν ἀπὸ μόνης τῆς λαλιᾶς ἔπεσον, ἔπειτα ἐν τῷ εἰπεῖν πρὸς αὐτοὺς, « Ἄφετε τούτους ὑπάγειν, ἐὰν ἐμὲ ζητῆτε, » μόνος παρεδόθη οἰκείᾳ C θελήσει; Ἔδειξεν ὡς ἐν ταυτῷ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὴν θέλησιν. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Δαβὶδ εἶπε, « Παρεδόθην, καὶ οὐκ ἐξεπορευόμην. » Ἤγουν δυνάμεις ἔχων ὁ Χριστὸς, ἵνα μὴ παραδοθῇ, ἐθελοντὴς παρεδόθη. Ἀπήγαγον τοίνυν τὸν Χριστὸν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς. Οἱ δὲ μαθηταὶ φοβηθέντες ἔφυγον. Οἱ γοῦν ἀρχιερεῖς παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἐχάρησαν· καὶ προσκαλεσάμενοι δύο ψευδομάρτυρας ἔλεγον κατ' αὐτοῦ ὅσα ἐβούλοντο ψευδῶς. Ὁ τοίνυν Ἰησοῦς ἐσιώπα. Λέγει γοῦν αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς, « Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Εὐλογητοῦ, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. » Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, « Ἐγώ εἰμι. Πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπάρτι ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον D ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. » Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λέγων, ὅτι « Ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε νῦν ὑμεῖς ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ. Τί ὑμῖν δοκεῖ; » Οἱ δὲ εἶπον, « Ἔνοχος θανάτου ἐστίν. » Ἔδωκε γοῦν αὐτῷ εἷς τῶν παρεστηκότων ῥάπισμα. Καὶ ἐμπαίξαντες αὐτῷ, ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ. Ὁ δὲ Ἰούδας ἀπελθὼν, λέγει τοῖς ἀρχιερεῦσιν, « Ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. » Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀπελθὼν ἀπήγξατο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια, εἶπον, « Οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵμα-

A dabitis mihi ut ego prodam illum [83]? Et dederunt illi triginta argenteos. » Et paulo post Judas turba multa assumpta, eo devenit ubi Christus inveniebatur. Quibus venientibus, dicit discipulis suis Christus : « Surgite, eamus, ecce qui prodit me, appropinquat. » Et accedente Juda cum Judæorum turma, dicit illis Christus : « Quem quæritis? Dicunt illi, Jesum Nazarenum. Dicit illis Christus, « Ego sum. » Et hoc audito, omnes prostrati sunt in terram. Num igitur qui tot ac tanta fecerat miracula, qui una voce prostravit quærentes se, non potuit nunc efficere ne illum comprehenderent? Haud dubie igitur sua sponte illis traditus est. Tunc dicit illis Jesus : « Si igitur me quæritis, sinite hos abire. » Et dimissis discipulis ipsius, com- B prehenderunt Christum. Videsne quomodo ante quidem unico verbo prostrati ceciderint; deinde vero cum diceret illis, « Sinite hos abire, si me quæritis, » solus propria sua voluntate consentiente his traditus sit? Demonstravit itaque in se et potentiam suam, et voluntatem. Quapropter et David dixit, « Traditus sum, et non declinavi. » Si enim Christus cum evadere posset traditus est, volens seipsum tradidit. Abduxerunt itaque Christum ad pontifices. Discipuli autem timore correpti fugerunt. Sacerdotum autem principes propter Jesum comprehensum gavisi sunt; et advocatis duobus falsis testibus contra illum, quæcunque libebat dicebant mendacia. Jesus vero tacebat. Dicit igitur C illi summus sacerdos : « Adjuro te per Deum ut dicas nobis, num tu sis filius Benedicti, vel num tu sis Christus Filius Dei viventis. Dicit illi Jesus, Ego sum. Verumtamen dico vobis, a nunc videbitis Filium hominis sedentem a dextris potentiæ, et venientem in nubibus cœli. » Tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens : « Blasphemavit, quid ultra indigemus testibus? Ecce vos ipsi audivistis blasphemiam ipsius. Quid vobis videtur? » At illi dixerunt : Reus mortis est. » Quidam igitur astantium dedit illi alapam. Et cum illusissent illi, abduxerunt illum, et tradiderunt Pilato. Judas vero abiens dicit principibus sacerdotum : « Peccavi, prodens sanguinem innoxium; » et argenteis in templum projectis, abiit, et sus- D pendit se. Pontifices vero pecuniis acceptis dixerunt, « Non licet eam ponere in corbonam, quoniam pretium sanguinis est. » Emerunt igitur hac agrum figuli, in sepulturam peregrinorum. Milites autem præsidis acceptum Jesum exuerunt vestibus suis, et induerunt illum chlamyde probrosa, et abduxerunt eum ad regem Herodem. Et cum vidisset illum Herodes, remisit illum Pilato. Hic vero interrogavit eos dicens, « Quid dicitis de homine isto? » At illi dixerunt : « Crucifige illum. » Pilatus vero inquit : « Et quidnam mali fecit? » At illi dicunt : « Obloquitur Cæsari, et seipsum dicit Dei Filium. » Et sic conturbabant Pilatum. Hic vero voluntati

[83] Matth. xxvi, 15.

illorum satisfacturus, accepta aqua coram omnibus, manus abluit dicens : «Innoxius ego sum a sanguine justi hujus ; vos videritis. » Illi vero dixerunt : « Sanguis ejus super nos , et super filios nostros.» Et tunc tradidit Jesum militibus, ut crucifigeretur. Illi vero cum accepissent, illi illuserunt, et exspuerunt in faciem ejus, et flagellaverunt eum, quin et vestimenta illius diviserunt. Gestabat vero tunicam inconsutilem, super quam jecerunt sortem, quisnam illam acciperet. Et cum hæc fecissent, abduxerunt Jesum ad crucifigendum illum. Dederunt etiam illi potum, felle mistum acetum, et crucifixerunt eum. Et obtenebratus est sol ab hora tertia usque ad horam nonam ; et hora nona emisit spiritum , astantibus simul cruci sancta matre ipsius, et uno discipulorum Joanne. Reliqui vero discipuli omnes aufugerunt, et latuerunt absconsi præ timore suo. Et accedens quidam militum, lancea perfodit latus ipsius. Postea veniens quidem optimatum, Joseph nomine, a Pilato corpus Christi petiit ; et deponens illud, adjuvante simul alio quodam, Nicodemo scilicet, involvit sindone et myrrhæ fere libris centum, prout mos est Judæis sepelire. Nactus vero sepulcrum excisum in petra, sepelivit corpus Jesu, et imposuit illi lapidem valde magnum. Crastina autem die scribæ et Pharisæi venientes ad Pilatum dixerunt illi : «Domine, recordati sumus, quod impostor hic vivens adhuc dixerit, se post dies tres resurrecturum. Jube igitur muniri sepulcrum usque ad diem tertium ; ne forte discipuli illius venientes furentur illum, et dicant populo quod surrexerit a mortuis, et sic error postremus deterior sit priori. » Dixit Pilatus : « Habetis custodiam, abite et custodite quantum potestis. Hi autem profecti muniverunt sepulcrum, obsignantes lapidem una cum custodia » (custodiam autem hoc loco turmam militum intelligas). Et tertio die factus est terræ motus magnus, et devolutus est lapis de sepulcro, et milites præ timore mortuis sunt similes facti. Christus autem surrexit e sepulcro. Milites vero profecti annuntiaverunt principibus sacerdotum et Scribis omnia quæ facta fuerant ; et dederunt illis pontifices pecuniam copiosam, dicentes illis, «Dicite quod vobis dormientibus venerint discipuli illius, et furati sint illum. Quod si hoc coram præside auditum fuerit, nos persuadebimus eum, vosque omni cura exsolvemus. » Hi vero pecunia accepta, fecerunt ut edocti fuerant. Jesus autem abiens invenit discipulos suos, et dixit illis : « Pax vobis. » Hi vero videntes illum gavisi sunt. Et cum mansisset apud illos dies quadraginta, docens et confirmans illos, die quadragesima illis dixit : « Abeuntes ite in mundum universum, prædicate in omnes gentes. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvabitur. Qui vero non crediderit, condemnabitur. Credentes autem signa hæc consequentur : In nomine meo dæmonia ejicient, linguis novis loquentur, serpentes tollent, et si quid lethiferi biberint, non nocebit illis ; super

A τός ἐστιν. » Ἠγόρασαν τοίνυν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. Οἱ δὲ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν χλαμύδα ὕβρεως, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα Ἡρώδην. Καὶ ἰδὼν αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, πάλιν ἀπέστειλε τοῦτον τῷ Πιλάτῳ. Ὁ δὲ Πιλάτος ἠρώτησεν αὐτοὺς εἰπών, « Τί λέγετε περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου ; » Οἱ δὲ εἶπον, « Σταύρωσον αὐτόν. » Καὶ ὁ Πιλάτος, « Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος ; » Οἱ δὲ ἔλεγον, « Ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι, καὶ Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ποιεῖ. » Καὶ ὤχλουν τὸν Πιλάτον. Ὁ δὲ βουλόμενος ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτῶν, λαβὼν ὕδωρ, ἀπενίψατο ἔμπροσθεν πάντων, εἰπών, « Ἀθῶός εἰμι ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε. » Οἱ δὲ εἶπον, « Τὸ

B αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Τότε παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν τοῖς στρατιώταις, ἵνα σταυρωθῇ. Οἱ δὲ παραλαβόντες αὐτόν, ἐνέπαιξαν αὐτῷ, καὶ ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐμαστίγωσαν αὐτόν· ἐμερίσαντο δὲ καὶ τὰ ἱμάτια τούτου. Ἐφόρει δὲ καὶ χιτῶνα ἄρραφον, ὑφαντὸν δι' ὅλου, καὶ περὶ ἐκείνου ἔβαλον κλῆρον, ποῖος μέλλει λαβεῖν αὐτόν. Καὶ ταῦτα ποιήσαντες, ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν, ἵνα σταυρῶσιν αὐτόν. Ἐπότισαν γοῦν αὐτὸν καὶ ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν. Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος ἀπὸ ὥρας τρίτης ἕως ὥρας ἐννάτης, καὶ τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ ἀπέθανε, παρισταμένων ἐν τῷ σταυρῷ τῆς τε ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ ἑνὸς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου. Οἱ δὲ

C ἄλλοι μαθηταὶ αὐτοῦ ἔφυγον πάντες, καὶ ἐκρύβησαν ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν. Καὶ ἐλθὼν εἷς τῶν στρατιωτῶν μετὰ ξίφους, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευράν. Ἐλθὼν δὲ εἷς τῶν ἀρχόντων, Ἰωσὴφ ὀνομαζόμενος, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τῷ Πιλάτῳ, καὶ καθελὼν τοῦτο ἀπὸ τοῦ σταυροῦ μετὰ καὶ ἑτέρου, τοὔνομα Νικοδήμου, ἐνείλησε μετὰ σινδόνος, καὶ σμύρνης, ὡσεὶ λιτρῶν ἑκατόν. Οὕτω γὰρ ἦν ἔθος τοῖς Ἰουδαίοις μετὰ σμύρνης ἐνταφιάζειν. Εὑρὼν δὲ καὶ μνημεῖον λελατομημένον ἐκ πέτρας, ἔθαψε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ θεὶς ἐπ' αὐτῷ καὶ λίθον σφόδρα μέγαν. Τῇ γοῦν ἐπαύριον ἐλθόντες οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον, εἶπον αὐτῷ· « Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν ὅτι Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν

D τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, κλέψωσιν αὐτόν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης. » Ἔφη δὲ ὁ Πιλάτος, « Ἔχετε κουστωδίαν, ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε. Οἱ δὲ ἀπελθόντες, ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς κουστωδίας » (κουστωδία δὲ ἐλέγετο τὸ τάγμα τῶν στρατιωτῶν). Καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ ἐκυλίσθη ὁ λίθος ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν οἱ στρατιῶται ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Ὁ δὲ Χριστὸς ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου. Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα. Καὶ ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ ἀρχιερεῖς ἀργύρια ἱκανά, εἰπόντες πρὸς αὐτούς, « Εἴπατε ὅτι Ἡμῶν

κοιμωμένων ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἔκλεψαν αὐτόν. Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν. » Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπελθὼν εὗρε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν, ἐχάρησαν. Καὶ ποιήσας μετ' αὐτῶν ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ διδάξας καὶ στηρίξας αὐτοὺς, τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ λέγει πρὸς αὐτοὺς, « Ἀπελθόντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει· Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦσι, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ, ἐπὶ ἀῤῥώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν. Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ, ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ ἀπόστολοι ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης, ἐκδεχόμενοι τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν. Τί δὲ περὶ τῶν γεγονότων; Εἰ μὲν κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν πειραθείημεν σπουδάσαι, γραφῇ δοῦναι πάντα τὰ γεγονότα, πολλῆς ἂν σχολῆς δεηθείημεν· ἐπεὶ δὲ πολύς ἐστιν ὁ περὶ τούτων λόγος, καὶ δυσερμήνευτος διὰ τὴν ἀγνωσίαν ὑμῶν, φέρε δὴ λοιπὸν εἴπωμεν, ὡς ἐν βραχέσι λόγοις τὸ κατὰ δύναμιν. Εἴδομεν προφητείας ἐπὶ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, ὥσπερ νιφάδας ὕδατος.

infirmos manus ponent, et sanabuntur. Vos autem sedete Hierosolymis, donec virtute ex alto induamini. » Et benedixit illis, interque benedicendum secessit ab illis, et sublatus est in cœlos, et sedet ad dextram Dei. Apostoli autem reversi sunt Hierosolymam cum gaudio magno, exspectantes virtutem ex alto promissam. Quis autem horum omnium sensus? Quod si singula secundum omnem diligentiam discutere vellemus, omniaque quæ facta sunt describere, multo sane opus haberemus otio. Quoniam autem varia est horum ratio, et explicatu difficilis propter vestram ignorantiam, agedum quod reliquum est brevissimis verbis, quantum fieri potest, absolvemus. Inspiciamus itaque prophetias, quæ de Christi passione copiosissimæ, ceu torrens aquis auctus nivalibus, habentur.

ϛ'. Συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ γραμματεῖς, οἱ Φαρισαῖοι, ἀλλὰ δὴ καὶ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς, καὶ Πόντιος Πιλάτος κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ λέγει ὁ Δαβὶδ, « Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. »

6. Congregati sunt pontifices, scribæ, Pharisæi, tum etiam rex Herodes et Pilatus adversus Christum. David autem dicit: « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum, contra Dominum, et contra Christum ejus [86]. »

ζ'. Παρέδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαίοις εἰς θάνατον Ἰούδας ὁ μαθητὴς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν λέγει ὁ αὐτὸς Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ, « Οἱ ἐχθροί μου εἶπον κακά μοι· Πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει. Ἡ καρδία αὐτοῦ συνήγαγεν ἀνομίαν. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν, ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἁμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. Ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθείη τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀναμνησθείη ἡ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ ἔναντι Κυρίου, καὶ ἡ ἁμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐξαλειφθείη. Ἐξολοθρευθείη ἐκ γῆς μνημόσυνον αὐτοῦ. Ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἥξει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. »

7. Prodidit Christum Judæis in mortem Judas discipulus ejus. Et rursum de eodem idem David loquitur: « Inimici mei dixerunt mihi mala: Quando morietur, et peribit nomen ejus? Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur, cor illius congregavit iniquitatem. Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Etenim homo pacis meæ, qui comedit panes meos, magnificavit adversus me supplantationem [87]. Constitue super eum peccatorem, et calumniator stet a dextris ejus. Et cum judicatur exeat condemnatus, et preces ejus fiant in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. In generatione una deleatur nomen ejus. In memoriam redeat iniquitatis patrum ejus in conspectu Domini; et peccatum matris ejus non deleatur. Dispereat de terra memoria ejus. Dilexit maledictionem, et veniet ei; et non voluit benedictionem, et elongabitur ab eo [88]. »

η'. Παρέλαβον οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς. Καὶ λέγει Ἡσαΐας περὶ αὐτοῦ, « Ἐγὼ δὲ ὡς ἀρνίον ἄκακον ἠγόμην τοῦ θύεσθαι »

8. Apprehenderunt Judæi Christum, et abduxerunt eum ad principes sacerdotum. Et de hoc Jeremias dicit: « Ego vero tanquam agnus innocens ducebar, ut mactarer [89]. »

θ'. Ἔλαβεν Ἰούδας τριάκοντα ἀργύρια, καὶ πάλιν ἔῤῥιψεν αὐτὰ, καὶ ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν

9. Accepit Judas triginta argenteos, emeruntque pro illis agrum figuli. Et Jeremias dicit: « Sta-

[86] Psal. II, 1, 2. [87] Psal. XL, 7-10. [88] Psal. CVIII, 7-18. [89] Jerem. XI, 19.

tuerunt triginta argenteos, pretium appretiati, A quem æstimatum emerunt a filiis Israel, et dederunt ea in agrum figuli, quemadmodum constituit mihi Dominus [90]. »

10. Venerunt falsi testes, et mendacia adversus Christum locuti sunt. Et rursum dicit David : « Surgentes in me testes iniqui, quæ ignorabam interrogaverunt me, et reddiderunt mihi mala pro bonis [91]. »

11. Congregati sunt apud principes sacerdotum, Annam et Caipham, illudentes Christo. De hoc David : « Circumdederunt me canes multi, tauri pingues circumsteterunt me [92]. Opprobria opprobrantium tibi ceciderunt super me [93]. Multiplicati sunt supra B capillos capitis mei, qui me odio habent sine causa. Corroborati sunt inimici mei, et qui me persequuntur injuste. Quæ non rapui de illis multatus sum [94]. » Hoc est, Adam quidem ex arbore prohibita comedens, juste mortuus est; Christus vero peccati ignarus, injuste mortem subiit.

12. Tradiderunt Christum Pilato, Pilatus rursum militibus; hi vero exuerunt eum, et diviserunt vestimenta illius, super tunicam vero inconsutilem miserunt sortem, ne eam discinderent. Et de hoc David loquitur : « Diviserunt vestimenta mea sibi ipsis, et super vestitum meum miserunt sortem [95]. »

13. Induerunt eum tunica probrosa. De quo etiam David : « Ego vero cum tumultuantur in C me, saccum induebam [96]. »

14. Flagellaverunt Christum, et alapas illi inflixerunt, inspuerunt in faciem illius. Et de hoc Isaias : « Ego vero non inobediens sum, nec obloquor, tergum meum dedi ad plagas, et maxillas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a pudore inspuentium. Et Dominus mihi auxiliator factus est, eo quod non aversus sim, sed posui faciem meam ceu petram stabilem, et cognovi quod non confundar [97]. »

15. Dederunt illi fel aceto mistum; et David dixit : « Dederunt in cibum meum fel, et in siti mea potaverunt me aceto [98]. »

16. Abduxerunt Christum ut illum crucifigerent. D Et Isaias dicit : « Tanquam ovis ductus est ad mactationem, et tanquam agnus coram tondente ipsum mutus, sic non aperit os suum in humilitate sua. Judicium illius sublatum est; generationem vero ejus quis explicabit? Quoniam aufertur de terra vita ipsius [99]. »

17. Interrogavit eum Pilatus : « Tune es Filius Dei? » Et dixit illi Christus : « Tu dixisti. » Pilatus vero tradidit eum ut crucifigeretur; et David, clavos innuens, dicit : « Perforaverunt manus meas et pedes meos [1]. »

τοῦ κεραμέως. Καὶ λέγει Ἱερεμίας, « Ἔστησαν τὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. »

ι'. Ἦλθον ψευδομάρτυρες, καὶ ἔλεγον ψευδῆ κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ λέγει πάλιν ὁ Δαβίδ, « Ἀναστάντες μοι μάρτυρες ἄδικοι, ἃ οὐκ ἐγίνωσκον ἠρώτων με. Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν. »

ια'. Συνήχθησαν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, τὸν Ἄνναν καὶ τὸν Καϊάφαν, ἐμπαίζοντες τῷ Χριστῷ. Καὶ λέγει αὖθις ὁ αὐτὸς Δαβίδ, « Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με, οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. Ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου οἱ μισοῦντές με δωρεάν. Ἐκραταιώθησαν οἱ ἐχθροί μου, οἱ ἐκδιώκοντές με ἀδίκως. Ἃ οὐχ ἥρπαζον, τότε ἀπετίννυον. » Τουτέστιν, ὁ μὲν Ἀδάμ, φαγὼν ἀπὸ τοῦ ξύλου, δικαίως ἀπέθανεν, ὁ δὲ Χριστός, μὴ γνοὺς ἁμαρτίαν, ὑπέστη καὶ οὗτος ἀδίκως θάνατον.

ιβ'. Παρέδωκαν τὸν Χριστὸν τῷ Πιλάτῳ, ὁ δὲ Πιλᾶτος τοῖς στρατιώταις. Οἱ δὲ στρατιῶται ἐξέδυσαν αὐτόν, καὶ ἐμέρισαν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, εἰς δὲ τὸν ἄρραφον χιτῶνα ἔβαλον κλῆρον, ἵνα μὴ σχίσωσιν αὐτόν. Καὶ λέγει πάλιν ὁ αὐτὸς Δαβίδ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. »

ιγ'. Ἐφόρεσαν αὐτὸν χιτῶνα ὕβρεως. Καὶ λέγει πάλιν ὁ αὐτὸς Δαβίδ, « Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι ἐνεδυόμην σάκκον. »

ιδ'. Ἐμαστίγωσαν τὸν Χριστόν, ἔδωκαν αὐτὸν ῥάπισμα, ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ λέγει Ἡσαΐας, « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω, τὸν νῶτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπεστράφη ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων, καὶ Κύριος βοηθός μοι ἐγενήθη. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν, καὶ ἔγνων ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνθῶ. »

ιε'. Ἔδωκαν αὐτῷ χολὴν μετὰ ὄξους μεμιγμένην. Καὶ λέγει ὁ Δαβίδ, « Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. »

ιϛ'. Ἀπήγαγον τὸν Χριστὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι. Καὶ λέγει Ἡσαΐας, « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. »

ιζ'. Ἠρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλᾶτος, « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; » Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Χριστός, « Σὺ εἶπας. » Ὁ δὲ Πιλᾶτος παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν ἵνα σταυρωθῇ. Καὶ λέγει ὁ Δαβὶδ διὰ τοὺς ἥλους, « Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. »

[90] Zachar. XI, 12. [91] Psal. XXXIV, 11. [92] Psal. XXI, 17. [93] Psal. LXVIII, 10. [94] ibid. 5. [95] Psal. XXI, 19. [96] Psal. XXXV, 13. [97] Isa. L, 6, 7. [98] Psal. LXVIII, 22. [99] Isa. LIII, 7. [1] Psal. XXI, 18.

ιη΄. Ἐξεκέντησαν τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μετὰ ξίφους. A Καὶ λέγει Ζαχαρίας, « Ἐπιβλέψονται πρός με εἰς ὃν ἐξεκέντησαν. »

ιθ΄. Ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος εὑρισκομένου τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ σταυρῷ ἀπὸ ὥρας ἕκτης ἕως ὥρας ἐννάτης. Καὶ λέγει Ζαχαρίας, « Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νὺξ, καὶ πρὸς ἑσπέραν φῶς ἔσται, καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕν. » Πρόσεξον γοῦν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἡ νὺξ διαδέχεται τὴν ἡμέραν, καὶ ἡ ἡμέρα τὴν νύκτα. Ἐπὶ δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ σταυρώσεως οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ εἰ μὲν κατὰ τὴν πολλάκις συνήθως γινομένην ἐπισκότισιν τοῦ ἡλίου ἐν τῷ καιρῷ τῆς αὐτοῦ ἐκλείψεως ἐγένετο, οὐκ ἂν περὶ αὐτῆς ἔλεγεν ὁ προφήτης, B ὡς δὲ ἄλλοτέ ποτε. Ἐπεὶ δὲ ἡ μὲν κατὰ φύσιν τοῦ ἡλίου ἔκλειψις καὶ ἐπισκότισις ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετὰ τῆς σελήνης συνόδου γίνεται, ἐν δὲ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ αὐτῆς οὐδέποτε, ἀλλ' οὐδὲ χωρεῖ ἵνα γένηταί ποτε, διὰ τοῦτο ὡς ἐξαίσιον καὶ θαυμαστὸν καὶ ὑπὲρ φύσιν πρᾶγμα ἐσημειώσατο ὁ προφητικὸς λόγος, ἵνα γνῶσιν οἱ ἄφρονες, καὶ οἱ μὴ ἔχοντες αἴσθησιν λάβωσιν αἴσθησιν, ὅτι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πάθει ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, καὶ οἱ μάταιοι τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐπίστευσαν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. Τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη (ὡς λέγει τὸ ἅγιον C Εὐαγγέλιον), καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς, καὶ οἱ μάταιοι τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἐπωρώθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπολεύονται.

κ΄. Ἀπέθανε. Καὶ λέγει Ἡσαΐας, « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ κάλλος. Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον τὸ εἶδος αὐτοῦ παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Περὶ δὲ τοῦ σταυροῦ κείσθω ὁ λόγος, καὶ ἐν τῷ προσήκοντι καιρῷ ἐροῦμεν.

κα΄. Παρεστήκεισαν δὲ τῷ σταυρῷ ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης. Τί δὲ καὶ περὶ τούτου λέγει, ἄκουσον. « Ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ᾧ ὄνομα Συμεὼν, καὶ ὁ ἄνθρωπος D οὗτος ἅγιος καὶ δίκαιος, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, ἕως οὗ ἴδῃ τὸν Χριστόν. Καὶ ὡς ἀπήγαγον εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτον παιδίον ὄντα, ἐπὶ τῷ πληρῶσαι τὰ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένα περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Συμεὼν ἐδέξατο αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ, ἱερεὺς γὰρ ἦν, καὶ εἶπε, « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ. » Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν Παρθένον εἶπεν· « Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον

18. Confoderunt latus ipsius lancea. Et de hoc Zacharias : « Respicient in me, quem pupugerunt[2]. »

19. Obtenebratus est sol, Christo in crucem suspenso, ab hora sexta usque ad horam nonam. Et sic dicit Zacharias : « Et dies hæc cognoscibilis Domino, et non dies, et non nox, et sub vesperam erit lux, et Dominus erit in regem super universam terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum[3]. » Attende igitur. A creatione ipsa mundi nox diem excipit, et similiter dies noctem; in passione vero Domini non sic, sed sol obtenebratus est. Quod si vero juxta communem, quæ sæpius contingere solet, obtenebrationem solis eclipsis contigisset, nequaquam de hac, ut nec alibi, propheta dixisset; cum naturaliter solis eclipsis eo tempore contingere soleat, quo luna cum sole conjuncta est, quod in decima quarta illius die nunquam fit, nec unquam erit. Propterea ceu stupendam, admirandam et naturæ leges excedentem rem propheticus sermo denotat, ut et imprudentes intelligant, et qui sensu carent sensum recipiant, quod in Christi passione sol obtenebratus est, et vanissimi homines non crediderunt. Petræ dissilierunt, templi velum in duas partes scissum est a summo usque ad imum, monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui obdormierant, surrexerunt (quemadmodum sanctum Evangelium testatur) et ingressi sunt Hierosolymam, et apparuerunt multis; sed vanissimi homines non crediderunt, verum obtenebratum est insciens cor illorum, et in tenebris conversantur.

20. Christus exspiravit. Et Isaias dicit : « Non est illi species, neque decor; et vidimus eum, nec habebat speciem, neque decorem. Sed forma ejus inhonorata et deficiens præ filiis hominum[4]. » De cruce vero sermo noster jam sileat; de hac enim suo loco et tempore dicemus.

21. Astiterunt autem cruci mater Jesu, et unus discipulorum illius Joannes. Quid autem de hoc dicatur, audi. « Erat homo Hierosolymis cui nomen Simeon, et homo iste justus et pius; et responsum acceperat a Deo, non visurum se mortem nisi prius Christum videret. Et cum ipsum puerum adhuc in templum attulissent, ad implendum ea quæ in lege descripta sunt, idem ille Christum in ulnas suas suscepit (sacerdos enim erat) et dixit : Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod paravisti ante faciem omnium populorum, lumen in revelationem gentium, et gloriam populi tui Israel. « Et conversus ad virginem Mariam dixit : « Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicitur. Et tuam ipsius an-

[2] Zachar, XII, 10. [3] Zachar. XIV, 6, 7. [4] Isa. LIII, 2, 3.

mam penetrabit gladius, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes [a]. » Nunc autem quid hæc sibi velint, perpendito. A Deo definitum erat, ne mortem videret Simeon, nisi prius vidisset Christum; et jam ad senium extremum devenerat. Christum vero videns, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum : » hoc verbo plane denotans, hunc ipsum Deum esse, qui illi responsum dederat de non videnda morte, et quasi a Domino vitæ et mortis postulat ut ab hac vita terrestri liberetur. Quod autem dicit : « Hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, » manifestum est, quod scilicet animabus suis ceciderunt, quotquot in illum non crediderunt. Qui vero crediderunt, a peccati lapsu surrexerunt. Item hoc : « In signum cui contradicitur, » propterea dixit, quod omnes de Christo disceptaverunt, hi quidem dicendo hunc bonum esse, alii vero, malum. Quin et in ipsa cruce duo latrones inter se contendebant (una enim cum illo duos latrones crucifixerunt, unum a dextris ipsius, alterum a sinistris), et alter quidem, Christum in cruce suspensum conspicatus, convicia in illum jecit. Alter vero, hunc increpavit dicens : « Non times tu Deum, cum in eodem sis judicio? Et nos quidem juste, operibus enim nostris digna patimur : hic vero iniqui nihil designavit. Et dicit ipsi Jesu : « Domine, memento mei, cum veneris in regnum tuum; » et salvatus est, alter vero periit [b]. Item : « Tuam vero ipsius animam pertransibit gladius, » ut retegantur ex multis cordibus cogitationes. » Hæc ita intelligenda sunt. Quidam hæreticorum putaverunt Christum esse quidem Dei Filium, Deumque verum, hominem autem verum esse negaverunt, sed hominem factum esse modo quodam imaginatorio. Et hoc quidem multis videtur, quod homo quidem sit citra controversiam, non tamen homo verus. Hoc igitur instar prophetæ prævidens Simeon matri dixit Deiparæ : « Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes; » hoc innuens his verbis : Cum homines te matrem illius dolentem viderint, flentem et plorantem, cum hunc in cruce pendere conspexeris, certi reddentur et confirmabuntur, qui cogitationes de illo habent dubias, quod citra omnem controversiam et homo sit, et tuus filius. Sancta enim mater illius doluit quidem hunc in cruce conspicata, exspectavit autem simul resurrectionem illius tertio die secuturam, et lætata est, quod et contigit. Nunc igitur intelligis, quomodo omnia quæ de Christo facta sunt, prophetæ et sancti prædixerint, quemadmodum etiam in hoc nostro argumento factum est. Et vos quidem, sicut illi, imaginatorio modo hominem factum esse non dicitis, sed Christum verum hominem esse fatemini; nihilominus tamen aliquid hæreticis simile dicitis. Non enim arbitramini,

A ἀντιλεγόμενον, καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. » Καὶ σκόπει τί βούλεται τὰ λεγόμενα. Ἀπὸ Θεοῦ ἦν ὡρισμένον, ἵνα οὐδὲν ἴδῃ θάνατον ὁ Συμεὼν, πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν, καὶ ἐγένετο ὑπέργηρως. Ἰδὼν δὲ τὸν Χριστὸν, εἶπεν, « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. » Διὰ γοῦν τούτου τοῦ ῥήματος ἔδειξε πάντως ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ χρηματίσας αὐτὸν, ἵνα μὴ ἴδῃ θάνατον, καὶ ὡς δεσπότην θανάτου καὶ ζωῆς, αἰτεῖ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα ἀπόλυσιν. Τὸ δὲ, « Οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, » δηλονότι οἱ μὴ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες ἔπεσον ψυχικῶς, οἱ δὲ πιστεύσαντες ἀνέστησαν ἀπὸ τοῦ τῆς ἁμαρτίας πτώματος. Τὸ δὲ B « εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, » ὅτι πάντες περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀντέλεγον. Οἱ μὲν γὰρ ἔλεγον ὅτι ἀγαθός ἐστιν, οἱ δὲ, ὅτι πονηρός. Ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ σταυρῷ ἀντέλεγον δύο λῃσταί· συνεσταύρωσαν γὰρ μετὰ τοῦ Χριστοῦ λῃστὰς δύο, ἕνα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων. Καὶ ὁ μὲν εἷς ἰδὼν τὸν Χριστὸν ἐν τῷ σταυρῷ, ἐβλασφήμει κατ' αὐτοῦ· ὁ δ' ἄλλος ἐπετίμησεν αὐτῷ, εἰπὼν, « Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ; Καὶ ἡμεῖς μὲν γὰρ δικαίως, ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν, οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε. Καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, « Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. » Καὶ ἐσώθη, ὁ δ' ἄλλος ἀπώλετο. Τὸ δὲ, « Σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομC φαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί, » ἔχει οὕτω. Τινὲς τῶν αἱρετικῶν ἐδόξαζον ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς μέν ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἀληθὴς, ἄνθρωπος δὲ ἀληθὴς οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ κατὰ φαντασίαν ἐγένετο ἄνθρωπος. Καὶ ἐδόκει μὲν εἰς τοὺς πολλοὺς τοῦτο, ὅτι ὁμολογουμένως ἄνθρωπός ἐστιν, οὐ μὴν δὲ καὶ ἦν κατὰ ἀλήθειαν ἄνθρωπος. Τοῦτο γοῦν προϊδὼν ὁ Συμεὼν, ὡς προφήτης, εἶπε τῇ Θεοτόκῳ, « Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί· » τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι Ὅταν ἴδωσιν οἱ ἄνθρωποι σὲ τὴν μητέρα αὐτοῦ λυπουμένην καὶ θρηνοῦσαν καὶ κλαίουσαν, θεωροῦσαν τοῦτον ἐν τῷ σταυρῷ, μέλλουσι πληροφορηθῆναι καὶ πιστωθῆναι οἱ ἔχοντες περὶ αὐτοῦ τοὺς D διαλογισμοὺς, ὅτι ὁμολογουμένως καὶ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ σὸς υἱὸς ὑπάρχει. Ἡ γὰρ ἁγία αὐτοῦ μήτηρ ἐλυπήθη μὲν, θεωροῦσα τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐν τῷ σταυρῷ, ἐξεδέχετο δὲ ὅμως καὶ τὴν τριήμερον αὐτοῦ ἀνάστασιν, καὶ ἠγάλλετο, ὅπερ δὴ καὶ ἐγένετο. Βλέπεις πῶς πάντα τὰ εἰς τὸν Χριστὸν γεγονότα προεῖπον οἱ προφῆται καὶ οἱ ἅγιοι, ὡς καὶ περὶ τῆς παρούσης ὑποθέσεως; Καὶ ὑμεῖς μὲν, ὡς ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὅτι κατὰ φαντασίαν ἐγένετο ἄνθρωπος, τοῦτο οὐ λέγετε, ἀλλὰ ἀληθῆ ἄνθρωπον λέγετε τὸν Χριστὸν, ὅμως λέγετε παρόμοιον ἐκείνοις. Οὐδὲ γὰρ δοξάζετε ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη, ἀλλ' ὡς δῆθεν τιμῶντες αὐτὸν οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσιν, ὅτι ἄλλον

[a] Luc. II, 25-32. [b] Luc. XXIII, 39-43.

ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι, φαντασθέντες ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός. Κἂν γὰρ καθόλου ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ οὐ δοξάζητε φαντασίαν, ἀλλ' ἐπεὶ ὁπωσοῦν λέγετε περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐγένετο ἄλλο παρὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀπαραιτήτως καὶ ὑμεῖς εἰς τὴν αὐτὴν περιπίπτετε πλάνην. Ὅμως εἴπερ συνέλθητε μετ' ἐκείνων εἰς λόγους, καὶ ἐκεῖνοι μὲν εἴπωσιν ὅτι παντελῶς ἐγένετο ὁ Χριστὸς κατὰ φαντασίαν ἄνθρωπος, ὑμεῖς δὲ ἀντιλέγοντες εἴπητε ὅτι οὐκ ἔστιν οὕτως, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν μὲν ἐγένετο ἄνθρωπος, ἐπεὶ δὲ μόνῳ τῷ πάθει ἐγένετο ἡ φαντασία, καὶ ἄλλος ἐστὶν ἀντ' ἐκείνου ὁ σταυρωθεὶς, ἐκεῖνοι δ' αὖθις ἀντείπωσιν ὅτι Ἐὰν ὑμεῖς μὲν λέγητε ὅτι ἀπὸ μέρους ἐγένετο ἡ φαντασία, ἡμεῖς δὲ λέγομεν τὸ καθόλου, τί κατηγορούμεθα παρ' ὑμῶν, εἴπερ λέγομεν τὸ καθόλου φαντασίαν; οὐδὲ γὰρ ἀντίκειταί ποτε τὸ μέρος τῷ καθόλου· ἐρωτῶ σε, τί ἀναγκαίαν καὶ ὁμολογουμένην ἀπόκρισιν μέλλετε δοῦναι αὐτοῖς; Πάντως ἔχετε εἰπεῖν οὐδεμίαν. Βλέπεις πῶς ὁ διδάξας τὸ τοιοῦτον δόγμα τοὺς Μουσουλμάνους ἐδίδαξε κακῶς; Ἢ γὰρ ἀγνοῶν ἐδίδαξεν ὃ οὐκ ἐγίνωσκεν, ἢ γινώσκων ἔκρυψε τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ διδαχθέντες τὸ ἀληθὲς παρά τε τῶν προφητῶν, παρά τε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, τῶν διδαχθέντων παρ' αὐτοῦ, οὕτω φρονοῦμεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σάρκα λαβὼν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ Θεοτόκου, ἐγένετο ἄνθρωπος ἀληθὴς, καὶ αὐτὸς ἀπέθανεν ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἄλλος. Καὶ ἐν τῷ σταυρῷ, καὶ τῷ πάθει, καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ καυχώμεθα. Καὶ εἰ βούλει, ἄκουσον Ἡσαΐου λέγοντος, « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα. Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον τὸ εἶδος αὐτοῦ παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἐν κακώσει. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. Ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι, οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. » Εἶδες πῶς οὐκ αἰσχύνονται οἱ Χριστιανοὶ διὰ τὸ τοῦ Χριστοῦ πάθος, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ καυχῶνται, καὶ τρανῶς εἰσι τοῦτο κηρύττοντες; Ποίας γὰρ ἐξηγήσεως δεῖται ἡ παροῦσα προφητεία ἡλίου καθαρώτερον λάμπουσα; Τίς γὰρ τῶν ἀνθρώπων πάσχει δι' ἄλλου ἁμαρτίας παρὰ Θεοῦ; Πάντως οὐδείς. Καὶ τίνος τῶν ἀνθρώπων θάνατος ἐγένετο ἄλλου ἀνάστασις; Καὶ τίνος ἀῤῥωστία ἐγένετό ποτε ἄλλου ὑγεία; Πάντως ἔχεις εἰπεῖν, Οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸς γὰρ μόνος ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν,

A quod ipse crucifixus sit, sed Musulmani ceu honoraturi illum dicunt, Judæos alium quemdam Christi loco crucifixisse, cum imaginatione falsa decepti hunc Christum esse putaverint. Licet enim in Christo universalem illam imaginationem sive phantasiam non probetis, cum tamen illum aliquo modo vel tempore a vera substantia degeneravisse dicatis, sine omni controversia in eumdem errorem incidistis. Si enim aliquando vobis cum ipsis disputatio incideret, et illi quidem dixerint Christum per omnia hominem fuisse imaginatorium, vos vero his e contra responderitis, hunc revera hominem verum fuisse, in sola autem passione fuisse imaginatorium, aliumque loco illius crucifixum esse, hi autem denuo objecerint, Quod si vos particularem phantasiam

B vel imaginationem in Christo factam fuisse dicitis, cur nos qui universalem asserimus, propter hoc a vobis damnamur? Particulare enim cum universali non pugnat. Te itaque interrogo, quam responsionem illis afferetis dignam et probabilem? Quam certe huc afferatis, nullam habetis omnino. Vides igitur quam perverse Musulmanos instituerit, qui hujusmodi dogma dedit, sive inscius rerum, quæ non intellexit, docuerit; sive re omni cognita, veritatem tamen occuluerit. Aliter vero nos Christiani veritatem edocti ab ipsis prophetis, ex Evangelio quoque et discipulis a Christo institutis sic sentimus, et sic credimus: quod Filius Dei carne assumpta ex sancta et Deipara Virgine homo verus natus sit, et idem ipse vere sit mortuus, et non alius:

C et in cruce, et in passione et in morte ejus gloriamur. Quod si volueris, Isaiam dicentem audi: « Non est species ei, neque gloria. Et vidimus eum, nec habebat speciem, neque decorem. Sed species ejus inhonorata, ac deficiens decor ipsius præ filiis hominum. Homo in plaga exsistens, et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta est, et non est reputata. Hic peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos putavimus eum esse in dolore et plaga a Deo, et in afflictione. Ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, et infirmatus est propter peccata nostra. Disciplina pacis nobis super eum: livore ejus nos sanati sumus. Omnes tanquam oves erravimus. Homo in

D via sua erravit, et Dominus tradidit eum iniquitatibus nostris, et ipse propter afflictionem non aperuit os suum [7]. » Animadvertisne qua ratione fiat ut Christianos passionis Christi non pudeat, quin potius in hac glorientur, et illam prædicent? Qua enim interpretatione vaticinium hoc præsens ipso sole splendidius indiget? Quis enim hominum pro alterius peccatis patitur, præterquam Deus? Nullus sane. Cujus etiam hominis mors alterius fit resurrectio? Cujus ægritudo alterius est sanitas? Fateri omnino oportet, quod hoc non sit alterius quam solius Christi. Ipse enim solus pro nobis passus est, et ipse contemptus est, sed con-

[7] Isa. LIII, 1 seqq.

templum hunc nihili duxit. Ipse peccatum e medio sustulit, et ipse pro nobis afflictus est, et ipse vulneratus est propter iniquitates nostras ut illas deleret, et livore illius nos omnes sanati sumus. Moses vero sic dixit: « Videbitis vitam vestram suspensam ante oculos vestros [8]. » Cujus enim vita suspendi potest ante oculos alicujus? Nullius omnino. Sed solus Christus in cruce suspensus est, qui est vita mundi. Ipse enim de se dixit: « Ego sum vita, ego sum via, ego sum veritas [9]. » Nunc nimirum intelligis, prophetas etiam de morte Christi, quemadmodum de reliquis omnibus, esse vaticinatos. Agnosce igitur, quod indubie Christus ipse mortuus sit. Ille ipse enim crucifixus est et mortuus, et non alius, ut vos dicere soletis. Et livore illius omnes sanati sumus, et morte ejus omnes sumus vivificati, et resurrectione illius omnes vicimus, et cruce illius abolita est diaboli tyrannis mortisque potentia. Si vero quis nunc objiciat: Qui igitur contingit, ut homines etiam nunc moriantur, et diabolus adhuc liber sit? tentare enim homines nequaquam desinit, sed summo studio omnes ad peccandum incitat; huic nos sic respondebimus: Hæc, quam nos mortem esse putamus, mors non est, sed somnus. Olim enim mors talis erat, quæ resurrectione carebat, sed detinebantur in inferno animæ, nunc vero resurrectione nobis a Deo donata, tanquam ex somno resurrecturi sumus omnes homines, tam pii quam impii. Et considera, quæso, rem tremendam et horribilem. In hominem enim ratione et sensu præditum ab Adamo mors regnavit, in omnem hominem; nec erat resurrectio in hominibus sine Christo, quemadmodum prophetæ testati sunt. Per Christi vero mortem mors illa dejecta est et superata, venitque resurrectio: et morte confracta liberatus est totus mundus a potestate Satanæ, et credentes in Christum et non credentes. Omnes, inquam, a tyrannide diaboli sunt liberati. Et sane, nisi Musulmani crederent resurrectionem esse, rationes certas afferremus, quibus eam possemus comprobare; cum vero et ipsi eamdem amplectantur et exspectent, supervacaneum mihi videtur de illa multis disserere. Cæterum hoc solum dicimus, quemadmodum accepimus et sumus edocti ex sacra Scriptura, quam et Musulmani sacram esse fatentur, Christi resurrectio toti mundo utilitati fuit. De diabolo autem sic dicimus: Quamvis adhuc nondum condemnatus sit in locum proprium pœnæ, propterea quod judicium, quod Christus judicaturus est, nondum transactum sit, hoc tamen veniente diabolus ignem hæreditabit inexstinguibilem, qui illum manet. Et quamvis videatur ille vivere, pro mortuo tamen est habendus, perinde ac si homicida aliquis, aut fur, aliusve quispiam, qui capitale aliquod commisit facinus, a rege capitis supplicio adjudicatus fuerit, licet post hanc a rege

A καὶ αὐτὸς ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσατό τι τὴν ἀτιμίαν· Αὐτὸς ἦρε τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ μέσου, καὶ αὐτὸς ὠδυνήθη ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἵνα αὐτὰς ἀπαλείψῃ· καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν. Ὁ δὲ Μωοϋσῆς οὕτως εἴρηκεν, « Ὄψεσθε τὴν ζωὴν ἡμῶν κρεμαμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν. » Τίνος ζωὴ δύναται κρεμασθῆναι ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν; Πάντως οὐδενός. Ἀλλὰ καὶ μόνος ὁ Χριστὸς ἐκρεμάσθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὅς ἐστιν ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου. Αὐτὸς γὰρ εἴρηκε περὶ αὐτοῦ, « Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ, ἐγὼ ἡ ὁδὸς, ἐγὼ ἡ ἀλήθεια. » Βλέπεις πῶς εἶπον οἱ προφῆται περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων πάντων; Διὰ τοῦτο γίνωσκε ὅτι ὁμολογουμένως ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς, καὶ
B αὐτός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν, καὶ οὐκ ἄλλος, ὡς ὑμεῖς λέγετε· καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ πάντες ἰάθημεν, καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ πάντες ἐζωοποιήθημεν, καὶ τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ πάντες ἐνικήσαμεν, καὶ τῷ σταυρῷ αὐτοῦ κατηργήθη ἡ τοῦ διαβόλου τυραννὶς, καὶ τοῦ θανάτου τὸ κράτος. Εἰ δ' ἴσως ἐρεῖ τις ὅτι Καὶ πῶς ἐστι τοῦτο, ἐπεὶ κατὰ τὸ παρὸν οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσιν, καὶ ὁ διάβολος ἔτι ἐλεύθερός ἐστι, διόλου γὰρ πειράζειν τοὺς ἀνθρώπους οὐ παύεται, ἀλλὰ μεγάλῃ τῇ σπουδῇ διεγείρει πάντα ἄνθρωπον ἁμαρτάνειν; ἡμεῖς ἐροῦμεν πρὸς αὐτὸν οὕτως, ὅτι ὁ νομιζόμενος θάνατος οὐκ ἔστι θάνατος, ἀλλὰ ὕπνος. Τότε γὰρ ἦν ὁ θάνατος θάνατος, ὅτε οὐκ ἦν ἀνάστασις, ἀλλὰ κατείχοντο αἱ
C ψυχαὶ ὑπὸ τοῦ ᾅδου. Νῦν δὲ ἐπεὶ ἐδωρήθη ἡμῖν παρὰ Θεοῦ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἐξ ὕπνου μέλλομεν ἀναστῆναι πάντες ἄνθρωποι, οἵ τε εὐσεβεῖς, οἵ τε ἀσεβεῖς. Καὶ σκόπει πρᾶγμα φοβερὸν καὶ φρίκης γέμον εἰς ἄνθρωπον ἔχοντα νοῦν καὶ αἴσθησιν. Ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος εἰς πάντα ἄνθρωπον, καὶ οὐκ ἦν ἀνάστασις ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄνευ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς παρὰ τῶν προφητῶν μεμαρτύρηται. Διὰ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ κατεβλήθη ὁ θάνατος, καὶ ἦλθεν ἡ ἀνάστασις, καὶ καταλυθέντος τοῦ θανάτου, ἠλευθερώθη ἅπας ὁ κόσμος ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ, καὶ οἱ πιστεύσαντες καὶ οἱ μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου πάντες ἠλευθερώθησαν. Καὶ ἴσως εἴπερ οὐδὲν ἐπίστευον οἱ Μουσουλμάνοι εἶναι ἀνά-
D στασιν, ἐλέγομεν ἂν λόγους δεικνύντας εἶναι ταύτην ἀληθῆ. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτοὶ στέργουσι, καὶ ἐκδέχονται ταύτην δὴ τὴν ἀνάστασιν, περισσὸν ἡγημαι λέγειν καὶ γράφειν περὶ ταύτης. Λέγομεν δὲ μόνον τοῦτο, ὅτι καθὼς παρελάβομεν καὶ ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἣν καὶ οἱ Μουσουλμάνοι ἁγίαν καλοῦσιν, ἡ τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασις ὠφέλεια ἐγένετο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Περὶ δὲ τοῦ διαβόλου λέγομεν τοῦτο, ὅτι εἰ καὶ ἀκμὴν οὐ κατεδικάσθη εὑρίσκεσθαι εἰς τὸν ἴδιον τόπον τὸν τῆς κολάσεως, διὰ τὸ μὴ γεγονέναι τὴν κρίσιν ἀκμὴν, ἣν μέλλει κρίνειν ὁ Χριστός· ἀλλ' οὖν ἐλθόντος τούτου, μέλλει κληρονομήσειν ὁ διάβολος τὸ ἀτελεύτητον πῦρ, ὅπερ

[8] Deut. XXVIII, 66. [9] Joan. XIV, 6.

ἐκδέχεται αὐτόν. Εἰ γὰρ καὶ δοκεῖ ὅτι ζῇ οὗτος, ἀλλ' ὡς τεθνηκότα λογίζου αὐτόν. Καὶ ὥσπερ τις φονεὺς ἢ κλέπτης, ἢ ἄλλος τις ποιήσας ἔργα θανάτου ἄξια, καὶ καταδικασθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποτμηθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, εἶτα μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν ἐπιζήσει ἡμέρας τινὰς ἐν τῇ φυλακῇ, ὡς τεθνηκὼς καταλογίζεται οὗτος, εἰ καὶ ἔτι μετὰ τῶν ζώντων εὑρίσκεται· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ διαβόλου νόησον τοῦτο. Ἀφ' οὗ γὰρ ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ἐκεῖνος ἀπώλετο. Ὅτι δὲ πλάττει κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὅσα δῆτα καὶ πράττει, οὐχ ὡς ἐξουσίαν ἢ δύναμίν τινα ἔχων πράττει, ἀλλ' ὡς πονηρὸς καὶ ἀπατεὼν ὑποκρίνεται φιλίαν, καὶ συμβουλεύει τὰ ἀπηγορευμένα καὶ βλάπτοντα τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ εἰ μὲν εὕρῃ τὸν ὑπακούοντα, δοκεῖ ὅτι ἠδυνήθη καὶ ἐποίησε βλάβην· εἰ δ' οὐχ εὑρήσει παραδοχὴν, ἀλλ' ἀποπεμφθῇ οὕτω κενὸς, ἀπέρχεται κατῃσχυμμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων ἰσχύν. Ἄνθρωπος γὰρ πολλάκις ἀναγκάζεται ὑπὸ ἀνθρώπου, καὶ πράττει ἄκων ὅπερ οὔτε βούλεται, οὔτε μὴν προαιρεῖται. Ὑπὸ δὲ τοῦ διαβόλου οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ βουλόμενος πείθεται τῇ ματαίᾳ αὐτοῦ συμβουλῇ· ὁ δὲ μὴ βουλόμενος λογίζεται αὐτὸν ὡς οὐδέν. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο πάσχει πᾶς τις ἄνθρωπος καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου λογισμοῦ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ διαβόλου. Ἔρχεται γὰρ εἰς ἐνθύμησίν τινος πράγματος, καλοῦ λέγω καὶ αἰσχροῦ· καὶ εἰ μὲν ἔχει τὸν ἄρχοντα αὐτοῦ νοῦν ὑγιᾶ καὶ φρόνιμον, κρίνει τὰς ἐνθυμήσεις καὶ τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ, καὶ διακρίνει τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος· εἰ δὲ ἀσθενεῖ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ νοῦς, πράττει τὰ βλαβερὰ ὡς ὠφέλιμα. Βλέπεις ὅπως, κἂν δοκῇ ὅτι ἔτι ἰσχύει ὁ διάβολος, οὐκ ἔστιν οὕτως, ἀλλ' ἐφθάρη καὶ ἠφανίσθη τέλειον ἡ τυραννὶς αὐτοῦ, ἀναστάντος τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ τάφου; Μετὰ γὰρ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μέλλει παραπεμφθῆναι τῷ ἐξωτέρῳ σκότει, καὶ τῷ ἀτελευτήτῳ πυρὶ, ὡς ἔστιν εἰς τοῦτο ἄξιος. Ἰδοὺ γοῦν ὡς προείρηται, οὕτως ἀναφαίνεται ὅτι τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐξαρχῆς καὶ ἐκ τοῦ καταμικρὸν ἐφαίνοντο. Ὅσον δὲ ἤγγιζεν ὁ καιρὸς τῆς αὐτοῦ γεννήσεως, καθαρώτερόν καὶ τρανότερον ἔλεγον περὶ αὐτοῦ οἱ προφῆται. Ἀφ' οὗ δὲ ἦλθεν ὁ Χριστὸς, δέδωκε τοῖς ἀνθρώποις τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, ἵνα καθαρῶς τε καὶ ἀψευδῶς νοήσωσι τὴν ἀλήθειαν. Μᾶλλον δὲ εἰ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἤνοιξε τοὺς κεκρυμμένους θησαυροὺς, καὶ ἔθηκεν εἰς τὸ μέσον, ὥσπερ τι πέλαγος ἄπειρον, ὅπως ὁ βουλόμενος ἀρύηται ἀκωλύτως τὰ αὐτοῦ καταθύμια καὶ ὠφέλιμα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἐπανέλθωμεν δὲ ὅθεν ἐξήλθομεν.

A latam sententiam vivat adhuc diebus aliquot in carcere, mortuis tamen adnumeratur, licet inter vivos adhuc sit. Idem igitur hoc de diabolo fieri intelligas. Postquam enim Christus resurrexit, ille perditus est. Cum autem in homines ea quæ facere solet, machinatur, non ceu potestatem aliquam habens aut virtutem, facit, sed tanquam malus aut fraudulentus, amicitiam simulat, eaque consulit quæ hominibus interdicta sunt et noxia. Et quidem si aliquem sibi morigerum nactus fuerit, videtur multum potuisse, et dedisse damnum. Si vero ab aliquo non fuerit receptus, sed dimissus inanis et vacuus, omni destitutus robore discedit, nec vires habet aliquas. Homo enim multoties ab homine cogitur ut invitus faciat, quod nec vult, B nec ante constituit; a diabolo autem non sic. Volens enim paret vano et noxio illius consilio. Qui vero parere noluerit, diabolum ceu rem nihili contemnit. Idem vero singuli homines a propria sua ratione patiuntur, quod a diabolo. Incidit enim homo in alicujus meditationem facinoris, vel honesti, vel turpis; et siquidem principem vel ducem, mentem videlicet sanam habuerit et prudentem, illa meditationes simul et harum causas dijudicat, bonumque a malo discernit. Si vero dux hominis mens infirma fuerit et impotens, noxia pro utilibus amplectitur. Vides igitur diabolum viribus carere, quamvis easdem habere videtur: sed comminuta est et evanuit universa tyrannis illius, C Christo ex sepulcro resuscitato. Post secundum enim Christi adventum relegabitur in tenebras exteriores, et in ignem inexstinguibilem, prout commeritus est. En itaque, ut ante dictum est, sic factum esse apparet : quod scilicet ea quæ Christum attinent, ab initio paulatim apparuerunt; quanto autem propius appropinquavit tempus generationis hujus, tanto clarius planiusque prophetæ de illo vaticinati sunt. Postquam autem Christus venit, dedit is clavem scientiæ hominibus, ut pure et sine omni fuco veritatem intelligerent; quin (si veritas dicenda est) ipse Christus aperuit thesauros absconditos, et in medium deposuit ceu infinitum pelagus, ut quilibet ex hoc nemine prohibente hauriat, quæ illum oblectant D et juvant. Et hæc quidem talia sunt. Redeamus vero ad id unde sumus digressi.

κβ'. Κρεμαμένου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὶς τῶν στρατιωτῶν ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν μετὰ ξίφους. Λέγει γοῦν Ζαχαρίας περὶ τούτου, καθὼς καὶ προείπομεν, ὅτι « Καὶ ἐπιβλέψουσι πρός με εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

22. Christo in cruce pendente, quidam militum aperuit latus illius lancea. De hoc igitur, ut supra monuimus, Zacharias dicit : » Videbunt, in me quem pupugerunt.»

κγ'. Ἀπέθανε, καὶ λέγει ὁ Ἡσαΐας ὅσα καὶ φθάσαντες ἐδηλώσαμεν ἀνωτέρω. Λέγει δὲ καὶ ὁ θαυμαστὸς Σολομὼν περὶ τοῦ δικαίου καὶ μεγάλου Ἰὼβ, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, « Ζῶσαι ὥσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δέ μοι ἀποκρίθητι, ποῦ ἦσθα ὅτε ἐθεμελίωσα τὴν γῆν; Ἀνάγγειλόν μοι, εἰ

23. Mortuus est, de quo et Isaias dicit ea quæ supra recensuimus. Dicit vero et admirandus ille Solomon de justo et celeberrimo Job, tanquam sub persona Dei : « Accinge tanquam vir lumbum tuum. Interrogabo te, tu autem mihi responde. Ubi eras cum fundarem ego terram? Annuntia mihi,

si scis, intellectum, quando facta sunt astra? Laudaverunt me voce magna omnes angeli mei, et celebraverunt hymnis. Conclusi autem mare portis, et posui illi terminos, dixique illi : Hucusque venies, et non transgredieris, sed in teipso collidentur tibi fluctus tui. Annuntia mihi : num tu accepto luto formasti animal, et sermone præditum posuisti illud super terram? Num in vestigiis abyssi deambulavisti? Aperiunturne tibi præ timore januæ mortis, et janitores inferni te viso stupuerunt[10]?» Respondens vero Job, dixit Domino: «Novi quod omnia possis, et impossibile tibi est nihil. Auditu enim auris audivi te prius, nunc vero oculus meus vidit te[11].» Audivistine de morte Domini prophetiam hanc clarissimam et splendidissimam? Ipse enim Deus de se dicens, quod fundaverit terram, quod posuerit mari terminos, quod celebraverint eum angeli sui, idem ille dicit ipsi Job : «Num accepto luto formavisti animal, et sermone præditum posuisti illud super terram? Num in vestigiis abyssi deambulavisti? Aperienturne tibi præ timore januæ mortis, et num janitores inferni te viso stupuerunt?» Quid, quæso, his innuit aliud, quam : Ego Deus sum qui feci hæc, ego aperui portas mortis; timore enim mei apertæ sunt, et me viso in inferno stupuerunt janitores illius. Verumtamen quidnam opus est hanc prophetiam interpretari? Talem enim esse videmus, ut vel plane stupidus et rudis eam intelligat. Illud enim, «Viso me janitores inferni stupuerunt,» Christi resurrectionem cum auctoritate divina potentique virtute factam significat, præterea universam illam inferni mortisque destructionem. Quin et David luculenter sic dicit : «Non derelinques animam meam in inferno, neque dabis ut sanctus tuus videat corruptionem[12].» Tertia enim die resurrexit Dominus, nec corruptionem sensit corpus illius sacrosanctum. Mortuo enim illo, sanctissimum illius corpus Joseph simul et Nicodemus, ut supra diximus, involverunt sindone, myrrha et aromatibus. Et de sepultura illius Magi quoque in Bethleem venientes prophetaverunt ipso nato, offerentes illi aurum, thus et myrrham.

24. Dixerunt Judæi Pilato : «Jube muniri sepulcrum.» Et nisi munitum fuisset illud, occasionem habuissent resurrectionem cavillandi, dicentes, quod non adfuisset digna et sufficiens custodia. Verum cum omnifaria custodia et diligentia his commissa fuerit, nullam omnino occasionem reliquam habent resurrectioni illius contradicendi. Ita enim ut cupiebant volebantque, sepulcrum custodiri curaverunt. Lapis enim huic impositus est ingens, quem etiam sigillo obsignaverunt : quin et militum turmam ad custodiam hujus constituerunt. Cæterum ut ingratorum Judæorum effrena obturentur labia, quid fit, et qualenam tempore resurrectionis Christi editur miraculum? Terræ

A ἐπίστασαι σύνεσιν, ὅτε ἐγεννήθη ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου καὶ ὕμνησαν. Ἔφραξα δὲ θάλασσαν πύλαις, ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὅρια, καὶ εἶπον αὐτῇ, Μέχρι τούτου ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσονταί σου τὰ κύματα. Ἀνάγγειλόν μοι, εἰ σὺ λαβὼν πηλὸν, ἔπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸ ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας, ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Ὑπολαβὼν δὲ Ἰὼβ τῷ Κυρίῳ λέγει, « Οἶδα ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν. Ἀκοῇ μὲν γὰρ ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε. » Ἀκήκοας καὶ εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον προφητείαν καθαρωτάτην τε καὶ ὑπερλάμπουσαν; Αὐτὸς γὰρ ὁ Θεὸς ὁ λέγων
B περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ὅτι ἔθηκεν ὅρια τῇ θαλάσσῃ, ὅτι ὕμνησαν αὐτὸν οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αὐτὸς λέγει τῷ Ἰὼβ, « Μή τοι λαβὼν πηλὸν ἔπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸ ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ ἐν ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας; Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Τί τοῦτο λέγων, ἢ ὅτι Ἐγὼ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας ταῦτα· ἐγὼ ἤνοιξα τὰς πύλας τοῦ θανάτου· τῷ γὰρ φόβῳ μου ἠνοίχθησαν, καὶ ἐμὲ ἰδόντες ἐν τῷ ᾅδῃ, ἔπτηξαν οἱ πυλωροὶ αὐτοῦ. Ὅμως τίνος ἐξηγήσεως δεῖται ἡ παροῦσα προφητεία, οὕτως εὑρισκομένη δήλη, ὡς καὶ τὸν πάντῃ ἀνόητον καὶ ἀμαθῆ νοῆσαι ταύτην; Τὸ γὰρ « Ἰδόντες με οἱ πυλωροὶ τοῦ ᾅδου ἔπτηξαν, » τὴν μετὰ αὐθεντικῆς θεϊκῆς τε ἅμα καὶ ἐξουσιαστικῆς δυνάμεως γεγο-
C νυῖαν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν δηλοῖ, ἔτι γε μὴν καὶ τὴν παντελῆ καὶ καθόλου τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου κατάλυσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δαβὶδ διαῤῥήδην οὕτω λέγει, ὅτι « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Τῇ τρίτῃ γὰρ ἡμέρᾳ ἀνέστη ὁ Κύριος, καὶ διαφθορὰν οὐκ ἐδέξατο τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα. Ἀποθανόντος γὰρ αὐτοῦ, ἐνετύλιξε τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα ὅ τε Ἰωσὴφ καὶ Νικόδημος, ὡς ἔμπροσθεν εἴπομεν, μετὰ σινδόνος, καὶ σμύρνης καὶ ἀρωμάτων. Καὶ προεφήτευσαν περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτοῦ οἱ ἐν τῇ Βηθλεὲμ ἐλθόντες Μάγοι, γεννηθέντος αὐτοῦ, καὶ κομίσαντες αὐτῷ τόν τε χρυσὸν, τὸν λίβανον, καὶ τὴν σμύρναν.

κδ'. Εἶπον οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Πιλάτῳ, « Κέλευσον
D ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον. » Καὶ εἰ μὲν μὴ ἠσφαλίζετο ὁ τάφος, εἶχον ἂν ἴσως πρόφασιν οὗτοι συκοφαντῆσαι τὴν ἀνάστασιν, λέγοντες ὅτι οὐκ ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἀσφάλεια. Ἀλλ' ἐπεὶ ἡ πᾶσα καὶ παντοία προσοχὴ καὶ ἀσφάλεια ἐκείνοις ἐπετέτραπτο, οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχουσιν εἰπεῖν ὅλως περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὡς γὰρ ἤθελον καὶ ἐβούλοντο, οὕτως ἐποιήσαντο καὶ τὴν τοῦ τάφου ἀσφάλειαν. Λίθος γὰρ ἐτέθη ἐπάνω τοῦ τάφου μέγας σφόδρα, καὶ σφραγῖδι ἐσφραγίσαντο τοῦτον. Καὶ τάγμα στρατιωτῶν ἐτάχθησαν εἰς φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα ἐμφραγῶσι τὰ ἀπύλωτα στόματα τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων, τί γίνεται; καὶ

[10] Job XXXVIII, 3-11. [11] Job XLII, 1-5. [12] Psal. XV, 10.

τί θαυματουργεῖται τῇ ὥρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ; Σεισμὸς γίνεται μέγας, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν οἱ φυλάσσοντες τὸν τάφον στρατιῶται ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Ὁ δὲ Χριστὸς καταλιπὼν τὴν σινδόνα ἐντετυλιγμένην μετὰ τῶν ἀρωμάτων, ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου. Καὶ λέγει Δαβὶδ τὸ, « Ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις· » κλαυθμὸς μὲν διὰ τὴν ταφὴν, ἀγαλλίασις δὲ διὰ τὴν ἀνάστασιν. Εἶδες, μᾶλλον δὲ ἀκήκοας αὐθεντικὴν καὶ θεϊκὴν καὶ δεσποτικὴν τοιαύτην ἐξουσίαν καὶ δυναστείαν; Οὐκ ἐξεθαμβήθης καὶ ἐξεπλάγης πρὸς ταῦτα; Ἔχεις πάντως εἰπεῖν ὅτι οὕτως ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄλλως. Καὶ γὰρ πῶς ἐστι δυνατὸν ἐσμυρνισμένον σῶμα χωρισθῆναι τῆς σινδόνος, καὶ εὑρεθῆναι ἐντετυλιγμένην σώαν καὶ ἀκεραίαν μετὰ τοιούτων κολλητικῶν ἀρωμάτων; Πάντως καὶ τοῦτο ἕν ἐστιν ἐκ τῶν τοῦ Χριστοῦ μεγάλων καὶ ἐξαισίων θαυμάτων. Ἀποκεκύλισται δὲ καὶ ὁ λίθος, ἵνα μὴ νομίσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι ὅτι ὁ Χριστὸς ἔτι ἐν τῷ τάφῳ εὑρίσκεται, ἀναστάντος αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπό τε τοῦ σεισμοῦ καὶ τοῦ λίθου, ἔτι τε τοῦ σουδαρίου καὶ τῆς σινδόνος μετὰ τῶν ἀρωμάτων αὐτῶν κειμένων οὕτως, ὡς εἴπομεν, ἔλθωσιν εἰς αἴσθησιν, καὶ μνησθῶσι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος ὅτι « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν ». Ἀλλ' οὐδ' οὕτως συνῆκαν οἱ τάλανες, ἀλλ' ἔδωκαν ἀργύρια τοῖς στρατιώταις, ἵνα κρύψωσι τὴν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν.

motus fit ingens, et milites sepulcro custodiendo deputati mortuis redduntur similes. Christus vero relicta sindone cum aromatibus quibus involutus fuerat, surrexit e sepulcro. Et de hoc David: « Vespere occinetur luctus, et mane exsultatio [13]. » Ploratus quidem propter sepulturam, exsultatio autem propter resurrectionem. Vidistin, imo audivisti magis augustam illam, divinam et potentem virtutem et potentiam? An non obstupescis, et attonitus ad hæc redderis? Fatendum omnino est rem sic se habere, et non aliter. Quomodo enim alias possibile fuerat, myrrha conditum corpus a sindone posse revelli et evolvi, eamque evolutam inveniri integram puramque cum tot viscosis aromatibus? Hoc certe unum etiam est ex magnis illis et stupendis Christi miraculis. Sed et lapis devolutus est, ne Judæi putarent Christum, qui resurrexerat, adhuc in sepulcro jacere, verum ut per terræ motum et lapidem, tum etiam sudarii et sindonis indicio cum aromatibus illic, ut diximus, jacentis in cognitionem pervenirent, et recordarentur verborum Christi: « Nemo tollit animam meam a me. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam [14]. » Verum neque sic intellexerunt miseri, sed pecunias dederunt militibus, qui Christi resurrectionem obscurarent.

κε'. Ὁ μέντοι Χριστὸς ἀναστὰς καὶ ἐλθὼν εἰς τοὺς ἀποστόλους, λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Οἱ δὲ ἐχάρησαν ἰδόντες αὐτόν. Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ Θωμᾶς ἔτυχεν ἀποδημῶν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ. Ἀκούσας δὲ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ εἶπεν, « Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ ἐὰν μὴ βάλλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. » Καὶ ψηλαφήσας ὁ Θωμᾶς, εὗρε τὸ ζητούμενον, καὶ μέγα ἀνεβόησεν, « Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχεν· οὐδὲ χαριζόμενοι οἱ ἀπόστολοι ἔλεγον καὶ ὡμολόγουν τὸν Χριστὸν Θεὸν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς τε καὶ σκέψεως. Καὶ ὁ Χριστὸς λέγει πρὸς αὐτὸν, « Ὅτι ἑώρακάς με πεπίστευκας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. » Μετὰ γοῦν τὴν ἀνάστασιν καρτερήσας ὁ Χριστὸς ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τῶν ἀποστόλων, καὶ διδάξας αὐτοὺς, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ τῶν δαιμόνων, καὶ δύναμιν ἐνεργεῖν θαύματα, ἅτινα ἐποίει ὁ Χριστὸς, καὶ ὅσας ἁμαρτίας λύσουσιν ἐπὶ γῆς τῆς, ἵνα ὦσι καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ λελυμέναι, καὶ ὅσας δήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα ὦσι καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ δεδεμέναι. Μὴ μόνον δὲ οἱ ἀπόστολοι, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες, καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου περιπατήσαντες, τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν ἔλαβον ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁποίαν καὶ οἱ ἀπόστολοι, καὶ τὰ αὐτὰ θαύματα ἐποίουν οἱ ἅγιοι, ἅπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι.

25. Christus porro cum resurrexisset, veniens ad apostolos dixit, « Pax vobis. » Illi autem hoc viso gavisi sunt. Unus vero horum Thomas forte illa hora non aderat illis. Cum autem de Christi resurrectione audivisset, dixit: « Nisi ipse videro in manibus illius signa clavorum, et immisero manum meam in latus ejus, non credam. » Hisque contrectatis Thomas, quod quærebat invenit, et altum exclamavit, « Dominus meus, et Deus meus. » Neque enim simplici quodam et fortuito modo, tanquam gratificaturi Christum apostoli Deum dicebant et confitebantur, sed cum magna reverentia et studio. Christus autem dicit illi: « Quia vidisti me, credidisti. Beati qui non videntes credunt [15]. » Post resurrectionem igitur Christus cum apostolis commoratus est dies quadraginta; et cum docuisset eos, dedit illis potestatem contra dæmones, et virtutem edendi miracula, quæ Christus faciebat, et ut quæcunque in terra remitterent peccata, ea in cœlo quoque essent remissa; et ut quæcunque in terra ligarent, in cœlo etiam essent ligata. Non tamen apostoli modo, verum omnes Christo credentes, qui juxta verbum et Evangelii doctrinam vivunt, eamdem potestatem et virtutem a Christo acceperunt, quam et apostoli, eademque cum apostolis sancti miracula fecerunt.

κς'. Τῇ δὲ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ἀπῆλθεν ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν

26. Die autem quadragesima abiit Christus cum apostolis in montem Olivarum Hierosolymæ vici-

[13] Psal. xxx, 6. [14] Joan. x, 18. [15] Joan. xx, 26-29.

num, et dicit illis: « Profecti docete omnes gentes. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabitur. Signa vero credentes hæc consequentur: In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent: et si lethale quidpiam biberint, non nocebit eis; infirmis manus imponent, et sanabuntur. Vos autem sedete Hierosolymis, donec induamini virtute ex alto. Et benedixit illis: et factum est inter benedicendum, secessit ab illis, et sublatus est in cœlum. Cumque ascendisset, consedit ad dextram Dei [16]. » Quamvis vero et Musulmani dicant, Christum in cœlis esse, non tamen veritatem ipsam attingunt. Christum enim in cœlo dicunt esse hominem sanctumque magnumque, et sanctiorem omni homine; talem, inquam, ipsi Christum in cœlo esse fatentur, amplius vero nihil. Sed quemadmodum in omnibus ad Christum pertinentibus, ita etiam in hoc errant. Si vero veritatem discere voles, Davidem audi dicentem: « Cantabo tibi in gentibus, Domine, quoniam alte supra cœlos misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua [17]. Exaltare Deus supra cœlos, et super omnem terram gloria tua [18]. » Attende diligenter. De quonam David dicit, quod alte supra cœlos sit misericordia ejus, et usque ad nubes veritas illius, et quod exaltatus sit Deus supra cœlos, et super omnem terram gloria ejus? Deus ubique est, et non est locus ubi Deus non sit. Hoc igitur haud dubie citra omnem controversiam dicit de homine, quem Filius et Verbum Dei assumpsit; qui antea quidem non erat in cœlo, sed in terra, nunc vero subvectus est et exaltatus, et consedit a dextris Dei Patris, qui quidem in cœlo est, supra terram vero gloria ejus. Sed planius adhuc et dilucidius idem David dicit: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ sempiternæ, et ingredietur rex gloriæ [19]. Quis est ille rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio. Tollite principes portas vestras, et elevamini, portæ sempiternæ, et introibit rex gloriæ. Quis est ille rex gloriæ? Dominus virtutum, hic est ille rex gloriæ [19]. » Quid tibi de hac prophetia videtur? Dico sane quod si alius propheta nullus de Christo locutus esset, hæc sola prophetia multarum et magnarum loco esset. Demonstravit enim propheta dicens: « Tollite, principes, portas vestras, et elevamini, portæ sempiternæ, et introibit rex gloriæ, » quod de illo loquatur, qui ante nunquam in cœlis fuerat, sed eo demum temporis articulo quo portæ cœlestes, id est angelicæ virtutes, aperiri jubentur. Eo enim tempore ascendit rex gloriæ, quem videntes obstupuerunt et interrogaverunt, « Quis est ille rex gloriæ? » Quibus hi, qui subvexerunt « Dominum gloriæ, » responderunt (quos propheta Ezechiel vidit, ut post declarabitur): « Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello. » Quis autem in bello potens

Ἐλαιῶν, πλησίον Ἱερουσαλὴμ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Πορευθέντες διδάξατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει· Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦσι, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀῤῥώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν. Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ, ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀναβὰς ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. » Ὅτι μὲν γὰρ οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσι περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι εἰς τοὺς οὐρανοὺς εὑρίσκεται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπον ἅγιον καὶ μέγαν, καὶ ἁγιώτερον παντὸς ἀνθρώπου, οὕτω λέγουσι τὸν Χριστὸν εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ, περαιτέρω δὲ οὐδαμῶς· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ πάντων πλανῶνται τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ, οὕτως πλανῶνται καὶ ἐπ' αὐτῷ. Εἰ δὲ βούλει μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἄκουσον τοῦ Δαβὶδ λέγοντος, « Κύριε, ψαλῶ σοι ἐν ἔθνεσιν, ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεός σου, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθειά σου. Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁ Θεὸς, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. » Πρόσεξον ἀκριβῶς, τίνα λέγει ὁ Δαβὶδ, ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, καὶ τὸ, Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεὸς καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. Ὁ Θεὸς πανταχοῦ ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι τόπος ἐν ᾧ οὐκ ἔστιν ὁ Θεός. Τούτου γοῦν ὄντος ὁμολογουμένου, ἐξανάγκης τὸν ἄνθρωπον λέγει, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃς πρότερον μὲν οὐκ ἦν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ· νῦν δὲ ἀνήγαγε καὶ ὕψωσε, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅς ἐστι μὲν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐπὶ δὲ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα αὐτοῦ. Καὶ ἔτι τρανότερον καὶ φανερώτερον λέγει ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τί γοῦν σοι δοκεῖ περὶ τῆς τοιαύτης προφητείας; Ἐγὼ λέγω ὅτι ἐὰν ἄλλος προφήτης οὐκ ἐλάλησε περὶ τοῦ Χριστοῦ, αὕτη μόνη ἡ προφητεία ἤρκει ἀντὶ πολλῶν μεγάλων ἑτέρων προφητειῶν. Ἔδειξε γὰρ ἐν τῷ εἰπεῖν ὁ Προφήτης ὅτι « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, » ὡς περὶ ἐκείνου λέγει, ὃς οὐδέποτε ἦν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν ὃν ἐλέγοντο αἱ οὐράνιοι πύλαι, τουτέστιν αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις, ἵνα ἀνοιγῶσι, κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν ἀνέβαινε καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὃν ἰδόντες ἐξεθαμβήθησαν, καὶ ἤροντο, « Τίς ἐστι »

[16] Marc. XVI, 15-19. [17] Psal. LVI, 11. [18] Psal. LVI, 6. [19] Psal. XXIII, 7-10.

A οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Καὶ πάλιν ἔλεγον οἱ ἐπάνω αὐτῶν βαστάζοντες τὸν Κύριον τῆς δόξης, ὡς εἶδεν Ἰεζεκιὴλ ὁ προφήτης, καθὼς μετ᾽ ὀλίγον ὁ λόγος δηλώσει, ὅτι « Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. » Τίς γοῦν ἐφάνη δυνατὸς ἐν πολέμῳ; Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὑπὲρ φύσιν, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου. Αὐτὸς γὰρ κατέλαβε τὸν διάβολον, καὶ αὐτὸς κατέλυσε τὴν βασιλείαν τοῦ διαβόλου, ἣν ἐβασίλευεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἕως τοῦ Χριστοῦ· μᾶλλον δὲ τἀληθὲς εἰπεῖν, τὴν τυραννίδα αὐτοῦ, ἣν ἐτυράννει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Τί γὰρ ξένον, ἵνα νικήσῃ Θεὸς τὸν διάβολον; Πάντως οὐδέν. Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, καὶ ὑπὲρ τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης B φύσεως, ἵνα δηλονότι νικήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν διάβολον. Καθὸ γὰρ ἄνθρωπος ἐνίκησεν ὁ Χριστὸς τὸν διάβολον, οὐχὶ καθὸ Θεός; Τίς γὰρ πόλεμος εἰς Θεόν; Καὶ ὁ Χριστὸς ἕνεκεν τούτου εἶπεν, ὅτι « Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, τουτέστιν ὁ διάβολος, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. » Ἤγουν πάντες ἄνθρωποι ἁμαρτωλοί εἰσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐκ εἶχεν εὑρεῖν ἴχνος ἢ γνώρισμα ἁμαρτίας. Καὶ ἐπεὶ τοὺς πάντας εὕρισκεν ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας κεκρατημένους, καὶ οἱονεὶ δεδεμένους, ἴσχυε μετὰ πάντων, καὶ ἐτυράννει. Ὁ δὲ ὑπὲρ φύσιν καὶ ἐξαίσιος ἄνθρωπος, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίᾳ οὐχ ὑπέκειτο· καὶ ἐνίκησε καὶ κατέλυσε τοῦ ᾅδου τὰ βασίλεια. Διά τοι τοῦτο ὁ προφητικὸς λόγος ὁ λέγων, ὅτι C « Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ, » ἔδειξεν αὐτὸν ἄνθρωπον. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, » ἔδειξεν αὐτὸν Θεόν. Αἱ γὰρ δυνάμεις τάξεις ἀγγέλων εἰσίν. Τίς γοῦν ἐστι Κύριος τῶν ἀγγέλων; Ὁ Θεός. Εἶδες πῶς τὸν αὐτὸν ἔλεγον οἱ ἄγγελοι καὶ πάντες οἱ προφῆται πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν, ἐν τῷ θανάτῳ αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον; Ὁ δέ γε Ἰεζεκιὴλ οὑτωσί φησιν, « Ἐγὼ ἤμην ἐν μέσῳ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Χοβὰρ, καὶ ἀνεῴχθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδον ὅρασιν Θεοῦ, καὶ ἐγένετο ἐπ᾽ ἐμὲ χεὶρ Κυρίου, καὶ εἶδον νεφέλην μεγάλην, καὶ φέγγος κύκλῳ, καὶ πῦρ ἐξαστράπτον, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὡς ὁμοίωμα τεσσάρων D ζώων, καὶ τέσσαρες πτέρυγες τῷ ἑνὶ, καὶ σπινθῆρες ὡς ἐξαστράπτων χαλκὸς, καὶ ἐλαφραὶ αἱ πτέρυγες αὐτῶν, καὶ ὁμοίωμα ὑπὲρ κεφαλῆς τῶν ζώων, ὡσεὶ στερέωμα, ὡς ὅρασις κρυστάλλου φοβεροῦ, καὶ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ὡς ὁμοίωμα θρόνου ἐπ᾽ αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνθρώπου ἄνωθεν. Καὶ εἶδον ὡς ὅρασιν πυρὸς ἔσωθεν αὐτοῦ. » Καὶ ὅτι μὲν ἡ παροῦσα προφητεία πολλὴ καὶ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν, ἥντινα κατέλιπον διὰ τὸ πλῆθος τῆς γραφῆς, καὶ τὸ πολὺ τῆς ἑρμηνείας, τοῦτο τοιοῦτόν ἐστιν. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον σκέψαι, ὅτι τὰ τέσσαρα ζῶα, ἅτινα λέγει ὁ προφήτης πτερωτὰ

apparuit? Homo ille supernaturalis, quem assumpsit Filius et Verbum Dei ex diva Virgine; hic etenim diabolum debellavit, et illius destruxit regnum, quo ab Adami temporibus usque ad Christum regnaverat : quin et tyrannidem illius, qua genus humanum presserat, est amolitus. Quid enim novi est, si Deus diabolum vincat? Nihil omnino. Verum hoc magnum et admiratione dignum est apud angelos et homines, atque humanæ naturæ potentiam excedit, ut homo vincat diabolum. Nam secundum humanitatem Christus diabolum devicit, non secundum divinitatem. Quod enim bellum erat contra Deum? Propterea et Christus dixit : « Venit mundi princeps (id est diabolus), et in me non habet quidquam [20]. » Licet enim omnes homines peccatores sint, in Christo tamen peccati signum inveniri non poterat, nec peccati indicium; et quamvis omnes deprehendamur a peccato victi, et ligati quodammodo, per illud roborabatur et tyrannidem exercebat; homo autem ille supernaturalis et stupendus, quem Filius Dei assumpsit, peccato non fuit obnoxius, sed illud vicit, infernique regna destruxit. Quapropter propheticus iste sermo, qui dicit : « Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello, » ostendit ipsum hominem. Cum vero dicit : « Dominus virtutum, hic est ille rex gloriæ, » ostendit ipsum Deum. Virtutes enim angelorum cohortes sunt. Quis autem angelorum Dominus est? Deus nimirum. Vides quomodo unum eumdemque angeli, et omnes prophetæ ante generationem illius et post illam, in morte illius et post resurrectionem, et Deum et hominem prædicarint? Ezechiel porro sic dicit : « Ego eram in medio captivitatis juxta fluvium Chobar; et aperti sunt cœli, et vidi visionem Dei, et facta est super me manus Domini. Et vidi nubem magnam, et splendor in circuitu ipsius et ignis fulgurans. Et in medio erat quasi similitudo quatuor animalium, et unicuique alæ quatuor, et scintillæ quasi æs fulgurans, alæque illorum celeres. Et similitudo super caput animalium quasi firmamentum, quasi visio crystalli horrendi. Et super firmamentum quod erat super caput illorum, tanquam similitudo throni in eo; et supra throni similitudinem tanquam similitudo hominis insidens. Et vidi ceu visionem ignis intrinsecus in eo [21]. » Et licet præsens hæc prophetia, copiosa, magna et admiranda sit, quam propter scripturæ et interpretationis copiam omisimus, tamen utut hæc sint, hoc solum considera, quod quatuor animalia (quæ vates alata dicit al s quatuor, et subjungit postea : Et reliquæ duæ conjunctæ ad invicem), magna illa angelorum cohors est, quæ per totam Scripturam sacram Seraphim dicitur. Super caput autem horum vidit propheta similitudinem throni, et super thronum similitudinem hominis. Atqui hoc sane interpretatione indiget. Quis enim ille homo est, quem maximi

[20] Joan. XIV, 30. [21] Ezech. I, 1 seqq.

angelorum super caput suum gestant in throno sedentem? Non alius certe quam Filius Dei, quem omnes prophetæ Deum et hominem prædicaverunt. Et hæc quidem hactenus. Tu vero cum aliis objicis: Cum Christiani affirment Christum Deum esse, quomodo passus est? Deus enim pati nequit. Item: Si Deus est, cur non vel nudo verbo salvavit hominem, sed quasi impotentia impeditus, homo factus est, et mortuus, ut hominem salvaret? Et quod Deus non patiatur, teipsum testem habeo, siquidem illud fateris. Verumtamen homine aliquo moriente, qui vel naturali morte per morbum deficit, vel violentia, gladio nimirum, aut alio casu fortuito incidente, corpus quidem patitur et moritur, anima vero passionis expers et immortalis manet. Quis igitur tam stultus est, ut divinitatem passibilem esse arbitretur? Sed ne sic quidem diabolus hominem intentatum reliquit. Armenii enim Christum Filium Dei esse confitentur, et Deum. Addunt autem, quod sicut corpus illius passum sit, ita etiam ejusdem passa sit divinitas. Quapropter illos et hæreticos esse judicamus, et sub anathemate detinentur. Hoc vero quod quæris, Cur Christus hominem non nudo verbo servavit? ego explicare non possum, sed nostram infirmitatem confiteor. Verum et tibi hoc idem consulo, ut ea quæ fidem merentur, credas; neque ea inquiras, quæ viribus majora sunt. Quis enim novit mentem Domini? Si enim homines, conspectis regis alicujus terreni operibus, opera quidem amant et amplectuntur, ulterius vero non inquirunt, neque laboriosius curiosiusque ea investigant, quanto magis de Rege regum, et Domino dominantium, imo æterno cœlorum Rege inquirere, et curiosius investigare singula absurdum est? Et cum quæstio sit una, qua appareat Christum Filium Dei esse, hæc autem sine omni controversia comprobata sit, et sacris Scripturis demonstrata, amplectere hæc, et animo reconde, quod cum Deus sit omnipotens, et cum mundum salvet, sive per angelum, sive per verbum, vel alio modo quocunque, quem scit et agnovit, potuit hoc facere, et potest. Deus vero non facit quæ illi possibilia sunt, sed quæcunque vult. Quæcunque enim vult, eadem potest; non autem quæcunque potest, eadem vult. Possibile enim illi erat mundos creare infinitos; sed cum hoc nolit, unum creavit solum. Possibile item illi erat alias creare angelorum myriades, sed noluit. Quapropter ne inquiras longius progrediundo. Cum enim latissime hæc rerum absurditas pateat, multa alia hinc absurda nascuntur. Et quomodo id fiat, considera. Qui enim hæc inquirere ausus fuerit, sic interrogare potest, Quandoquidem Deus omnia etiam ante generationem ipsorum novit, et prævidit diabolum casurum esse, cur quæso illum creavit? et cum adversus Deum elatus ex angelo et luce caligo et diabolus factus sit, cur Deus non totum perdidit, sed permisit potius, ut etiam hominem deceptum longissime a Deo abduceret? quin etiam adhuc omnes homines incitat ad pec-

A πτεροῖς τέσσαρσι, καὶ παρακατιὼν λέγει, καὶ ἕτερα δύο ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἔχοντα, αὕτη ἐστὶν ἡ μεγίστη τάξις τῶν ἀγγέλων, ἡ παρὰ πάσῃ τῆς θείας Γραφῆς καλουμένη σεραφείμ. Ὑπὲρ δὲ τῆς κεφαλῆς ἐκείνων εἶδεν ὁ προφήτης ὁμοίωμα θρόνου, καὶ ἐπάνω τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ἀνθρώπου. Ἆρά γε χρῄζει τοῦτο ἐξηγήσεως; Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὃν φέρουσιν οἱ μέγιστοι τῶν ἀγγέλων ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ἐπὶ θρόνου καθήμενον; Πάντως οὐδεὶς ἄλλος ἀλλ' ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν οἱ προφῆται πάντες ἐκήρυξαν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Σὺ δὲ μετὰ τῶν ἄλλων λέγεις ὅτι ἐπεὶ λέγουσιν οἱ Χριστιανοί, Ὁ Χριστὸς Θεός ἐστι, πῶς ἔπαθεν; οὐ γὰρ πάσχει Θεός· καὶ ὅτι, Ἐπεὶ Θεός ἐστι, πῶς οὐδὲν ἔσωσε τὸν ἄνθρωπον ψιλῷ λόγῳ καὶ ἁπλῶς, B ἀλλ' ὥσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον; καὶ, Ὅτι μὲν Θεὸς οὐ πάσχει, ἔχω σὲ αὐτὸν μάρτυρα, ὃς ὁμολογεῖς ὅτι Θεὸς οὐ πάσχει· ὅμως ἐὰν ἄνθρωπος ἀποθνήσκων εἴτε φυσικὸν θάνατον διὰ νοσήματος, εἴτε καὶ παρὰ φύσιν διὰ ξίφους, ἢ καὶ ἑτέρου συμβεβηκότος, τὸ μὲν σῶμα πάσχει καὶ ἀποθνήσκει, ἡ δὲ τούτου ψυχὴ ἀπαθὴς μένει καὶ ἀθάνατος, τίς ἐστι τοσοῦτον ἀνόητος, ὥστε παθητὴν εἶναι τὴν θεότητα νομίσαι; Ἀλλ' οὐδ' οὕτω; ἀφῆκεν ὁ διάβολος τὸν ἄνθρωπον ἀπείραστον. Οἱ γὰρ Ἀρμένιοι τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ ὁμολογοῦσιν εἶναι αὐτὸν καὶ Θεόν, λέγουσι δὲ ὅτι ὥσπερ ἔπαθε τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὕτως ἔπαθε καὶ ἡ αὐτοῦ θεότης. Καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν αὐτοὺς αἱρετικούς, C καὶ ὑπὸ ἀνάθεμα. Τὸ δὲ, πῶς οὐδὲν ἔσωσε τὸν κόσμον ὁ Χριστὸς ψιλῷ τῷ λόγῳ ἁπλῶς, ἐγὼ οὐ δύναμαι εἰπεῖν. Ὁμολογῶ τὴν ἡμετέραν ἀδυναμίαν, ἀλλὰ καὶ σοὶ τὸ αὐτὸ συμβουλεύω, ἵνα πιστεύῃς τὰ ἄξια μόνης πίστεως, καὶ μὴ ζήτει τὰ ὑπὲρ δύναμιν. Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; Ἐὰν γὰρ ἐπιγείου βασιλέως πράξεις θεωροῦντες οἱ ἄνθρωποι, τὰς μὲν πράξεις στέργουσι καὶ ἀσπάζονται, περαιτέρω δὲ οὐ ζητοῦσιν οὐδὲ περιεργάζονται ἢ πολυπραγμονοῦσι, πόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Βασιλέα τῶν βασιλέων καὶ Κύριον τῶν κυριευόντων, μᾶλλον δὲ τὸν προαιώνιον Βασιλέα τῶν οὐρανῶν ἐστιν ἄτοπον ἐρευνᾷν καὶ περιεργάζεσθαι; Ἕν ἐστι τὸ ζητούμενον μόνον, τὸ ἀναφανῆναι τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ· τούτου δὲ ὁμολογουμένου καὶ ἀποδειχθέντος παρὰ πάσης τῆς D θείας Γραφῆς, στέργε καὶ ἔχε κατὰ νοῦν, ὅτι ἐπεὶ ὁ Θεὸς παντοδύναμός ἐστι, καὶ τὸ, ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον διά τε ἀγγέλου, καὶ διὰ λόγου, καὶ ἀλλοτρόπως, ὡς ἐκεῖνος ἐπίσταται καὶ γινώσκει, καὶ ἠδύνατο καὶ δύναται τοῦτο. Ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐ ποιεῖ ὅσα δύναται, ἀλλ' ὅσα βούλεται. Ὅσα γὰρ βούλεται καὶ δύναται, οὐ μὴν ὅσα δύναται καὶ βούλεται. Δύναται γὰρ ἵνα ποιήσῃ μυρίους κόσμους, ἀλλ' οὐ βούλεται, καὶ ἐποίησεν ἕνα. Δύναται ἵνα ποιήσῃ καὶ ἄλλας μυριάδας ἀγγέλων, ἀλλ' οὐκ ἠβουλήθη. Διὰ τοῦτο μὴ ζήτει περαιτέρω χωρεῖν· ἐπεὶ εἴπερ εὕρῃ χώραν τὸ τοιοῦτον ἀτόπημα, πολλὰ ἐκ τούτου τὰ ἄτοπα ἕψεται. Καὶ σκόπει πῶς δύναται ἐρωτᾷν ὁ τὰ τοιαῦτα τολμῶν, ὅτι ἐπεὶ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐπίσταται πρὶν γενέσεως αὐτῶν, καὶ οἶδεν ὅτι ὁ διάβολος μέλλει

πεσεῖν, διατί ἵνα ποιήσῃ αὐτόν; Καὶ μεθὸ τραχηλιάσας κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀντὶ ἀγγέλου καὶ φωτὸς ἐγένετο σκότος καὶ διάβολος. Πῶς οὐδὲν ἔφθειρεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἀλλ' εἴασεν αὐτὸν, καὶ ἀπατήσας τὸν Ἀδὰμ, ἀπέστησε καὶ αὐτὸν μακράν που τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔτι παρακινεῖ πάντας ἀνθρώπους εἰς τὸ ἁμαρτάνειν, καὶ ἁμαρτάνοντες στεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ παραδείσου; Καὶ ἄλλα μυρία ἄτοπα καὶ κακὰ μέλλουσιν ἀνακύψειν, ἑνὸς ἀτόπου δοθέντος. Διὰ τοῦτό ἐστι δίκαιον, ἵνα πίστει δεχώμεθα τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ πεπραγμένα, καὶ οὐχ ἐξετάσει καὶ πολυπραγμοσύνῃ διδῶμεν αὐτά. Ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ πολύ σου περίεργον εἴπωμεν λογισμόν τινα περὶ τούτου· καὶ εἰ ἔχεται τῆς ἀληθείας, δόξα τῷ ἁγίῳ Θεῷ· εἰ δ' οὖν, ἀπέμεινεν εἰς ἐκεῖνον τὸν μόνον γινώσκοντα τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν. Γράφει ὁ Μωϋσῆς, μᾶλλον δὲ λέγει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. » Λέγει ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ὁ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Πατρός μου. » Λέγει Ἡσαΐας, « Τάδε λέγει Κύριος· Μὴ γυνὴ ἐπιλήσεται τὰ ἔκγονα αὐτῆς· εἰ δὲ καὶ γυνὴ ἐπιλήσεται, ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαι, λέγει Κύριος. » Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ὑπὲρ μητέρα καὶ πατέρα μυριοπλασίως ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπέκεινα. Διὰ τοῦτο ὀφείλει πᾶς ἄνθρωπος ὑπὲρ πατέρα, μητέρα, γυναῖκα, τέκνα, ἀδελφοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν, ἀγαπᾷν τὸν Θεόν. Πᾶσα γὰρ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πᾶσα πρᾶξις εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀποβλέπει, καὶ τοῦτο ἔχει τὸ τέλος, ἵνα ἀγαπήσῃ τὸν Θεὸν, καὶ ὅσον ἀγαπήσει αὐτὸν, ὑπὲρ τὸ μυριοπλάσιον ἀγαπᾶται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

A catum, qui peccantes privantur gloria Dei et paradiso? Sed et alia plurima absurda malaque emersura sunt, si unum aliquod absurdum concedatur. Decet igitur ut per fidem suscipiamus ea quæ a Deo facta sunt, nec ea inquisitioni et curiositati nostræ permittamus. Propter nimiam tamen curiositatem tuam, rationem aliquam hujus afferemus; quæ si veritati fuerit consentanea, gloria sit et laus Deo sanctissimo; in hunc quippe solum referenda, qui veritatem omnem cognovit. Moses scribit, quin potius Deus per Mosem loquitur: « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua, et ex tota cogitatione tua, et ex totis viribus tuis [22]. » Sed et Christus in Evangelio dicit: « Qui diligit me, diligetur a Patre meo [23]. »
B Item Isaias: « Hæc dicit Dominus: Num obliviscetur mulier liberorum suorum? Verumtamen et si obliviscatur mulier, ego tamen non obliviscar, dicit Dominus [24]. » Et revera quidem evenire videmus, ut Dei amor, quo homines prosequitur, multis modis parentum in liberos amorem exsuperet. Debet igitur omnis homo plus quam matrem, patrem, uxorem, liberos, fratres, imo plus quam suam ipsius animam, Deum diligere. Omnis enim hominis virtus, omnisque actio huc tendit, huncque finem sibi habet propositum, ut Deum diligat; et quantocunque illum amore prosecutus fuerit, tanto et infinitis modis majore diligetur a Domino.

C

κζ'. Ἀπὸ ποίου γοῦν τρόπου καὶ ἀπὸ ποίας πράξεως δύναται ἐλθεῖν ἄνθρωπος εἰς αἴσθησιν, ἵνα ἀγαπήσῃ τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνθυμηθῆναι καὶ ἀναλογίσασθαι κατὰ νοῦν ὅτι δι' ἐμὲ τὸν ἁμαρτωλὸν τὸν παραβάντα τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τὴν ἐντολὴν, ὅντινα ἠπάτησεν ὁ διάβολος, καὶ ἀπέκτεινε μακρύνας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ; Ἐφόρεσεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμετέραν σάρκα, καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανε δι' ἐμὲ, καὶ ὁ ἐκείνου θάνατος γέγονεν ἡμετέρα ζωὴ, καὶ ἡ ἐκείνου ἀνάστασις ἔδωκεν ἐμοὶ τὸν παράδεισον, καὶ τὴν ἣν ἀπώλεσα βασιλείαν, καὶ ἄρχεται ἐνθυμεῖσθαι τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν τε καὶ ἀγάπην. Καὶ ἐνθυμούμενος ἔρχεται εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, καὶ πληροῖ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου. Πληρῶν δὲ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος, ἀγαπᾶται αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς πληρωτὴς τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν. Καὶ τότε πληροῦται ὁ διὰ τοῦ Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λόγος, τὸ, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. » Πληροῦται δὲ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος ὁ λέγων, ὅτι « Ὁ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Πατρός μου· » καὶ ὁ ἀγαπώμενος παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἀγαπᾶται. Εἷς γάρ ἐστι

27. Qua igitur ratione? Quo denique facto commotus homo, eo intellectus pervenire poterit ut Deum diligat? Si nimirum hæc meditetur, et animo suo reputet: En propter me peccatorem, transgressorem divinæ legis et præcepti, quem deceperat diabolus, longeque a Deo abductum occiderat, nostram carnem gestavit Deus, homo factus est, et propter me mortem subiit, ejusque mors vita nostra facta est, ejusque resurrectio mihi paradisum regnumque, quod amiseram, reddidit. Quod si hoc modo considerare cœperit homo immensum Dei in humanum genus amorem et charitatem, hujus
D consideratione in amorem Dei devenit, impletque Dei præcepta, et verba Evangelii; quibus ab ipso completis etiam ipse a Deo redamatur, ceu observator mandatorum Domini. Tuncque impletur sermo Domini per Mosem dictus: « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua, et ex tota cogitatione tua, et ex totis viribus tuis. » Impletur et Christi verbum, quod dicit, « Qui diliget me, diligetur a Patre meo; » et qui diligitur a Patre, diligitur etiam a Filio. Unus enim Deus est, et Pater, et Filius. Et hac de causa Deus homo factus est. Præterea olim prophetis locutus est Deus, et

[22] Deut. vi, 5. [23] Joan. xiv, 21. [24] Isa. xlix, 15.

apparuerunt illis visiones; et nunc quidem in nube, ut ipsi Job; nunc vero in igne et caligine, ut Mosi; alias vero in aura tenui, ut Heliæ. Quemadmodum et Oseas propheta dicit: « Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum [25]. » *Assimilatus sum*, inquit, non, Visus sum, utpote visiones adumbraturus. Nunc igitur cum humani generis amator sit, et misericors, hominemque in tantum d ligat quantum nulla lingua potest eloqui, nec ulla mens intelligere, quemadmodum ante per multifarias visiones servis suis sanctis conversabatur, sì tunc per carnem ceu velo intermediante nobis conversatus est, et adhuc servis suis et amicis est conversaturus, quemadmodum illud ante resurrectionem suam ex mortuis, et post illam demonstravit. Quin, et adhuc speramus, quotquot Christum profitemur, quod cum Dei Filius et Verbum Deus fuerit, homo factus sit, et in mundum veniens non venerit ut mundum judicaret, sed ut doceret mundum, quod ipse sit Filius Dei, Deus nempe is qui a prophetis prædictus erat, et ut in illum crederent, omnesque in illum credentes et baptizati salvarentur, qui vero non crederent, condemnarentur. Rursus autem certo futurum est, ut denuo redeat, non velut ante, in vili figura, et statu humili, homoque quod externam specie attinet, sub qua Deus sit intelligendus: sed instar Dei manifesti, et ceu unigenitus Dei Patris Filius, in gloria sua, cum omnibus angelis, cunctisque ordinibus cœlestium. Quemadmodum David dixit superius, quod veniat ad judicandum terram, et ad judicandum orbem. Quin et ipsum Christum in Evangeliis dixisse scriptum est, « Quod venturus sit Filius hominis in nubibus cœli in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo. Tunc sedebit super thronum gloriæ suæ, et congregabuntur coram eo omnes gentes, et separabit eos veluti pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves quidem a dextris suis, justos nimirum, hædos vero, id est peccatores, a sinistris [26]. » Et dabit peccatoribus quidem pœnam æternam, justis vero vitam sempiternam, paradisum et bona omnia. Verumtamen et Daniel sic dicit: « Videbam donec throni ponerentur, et Antiquus dierum consedit. Thronus ejus quasi flamma ignis, et rotæ ejus ignis ardens: fluvius ignis trahebat præcedens illum. Mille millia ministrabant illi, et decies centena millia stabant ante illum. Judicium consedit, et libri aperti sunt. Videbam in visione, et ecce cum nubibus cœli veniebat quasi Filius hominis, et usque ad Antiquum dierum pervenit, et ante faciem illius allati sunt illi. Et ipsi data est potestas et gloria, et regnum: et omnes populi, tribus et linguæ illi servient, et potestas illius potestas sempiterna, quæ non transibit, et regnum illius non corrumpetur. Horruit spiritus meus, ego Daniel in visione mea, et visiones capitis mei perturbaverunt me [27]. » Sed ecce

A Θεὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Καὶ διὰ τοῦτο γέγονεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπος. Ἔτι κατὰ καιροὺς ἐλάλησεν ὁ Θεὸς τοῖς προφήταις, καὶ ἐφάνησαν ὁράσεις πρὸς αὐτούς· ἀλλὰ ποτὲ μὲν διὰ νεφέλης, ὡς τῷ Ἰὼβ, ποτὲ δὲ διὰ πυρὸς καὶ γνόφου, ὡς τῷ Μωϋσεῖ, ποτὲ δὲ δι' αὔρας λεπτῆς, ὡς τῷ Ἠλίᾳ· ὡς καὶ Ὠσηὲ ὁ προφήτης οὑτωσί φησιν, « Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην. » *Ὡμοιώθην* εἶπεν, οὐχ « ὤφθην, » ὡς βούλεται σχηματίζειν τὰς ὄψεις. Νῦν δὲ ὡς φιλάνθρωπος καὶ οἰκτίρμων, ἀγαπήσας τὸν ἄνθρωπον ὅσον οὔτε γλῶσσα δύναται εἰπεῖν, οὔτε νοῦς ἐννοῆσαι, ὥσπερ πρώην διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων θεωριῶν ὁμίλει τοῖς δούλοις αὐτοῦ τοῖς ἁγίοις, οὕτω διὰ μέσης σαρκὸς ὡς παραπετάσματος ὡμίλησε.
B Καὶ ἔτι ἀπόκειται ὁμιλεῖν τοῖς δούλοις καὶ φίλοις αὐτοῦ, καθὼς ἔδειξε τοῦτο πρὸ τῆς ἀναστάσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Καὶ ἔτι ἐλπίζομεν πάντες οἱ Χριστιανοὶ, ὅτι Θεὸς ὢν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, οὐκ ἦλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα διδάξῃ τὸν κόσμον ὅτι, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Θεὸς, ὁ παρὰ τῶν ἁγίων προφητῶν κηρυχθεὶς, καὶ ἵνα πιστεύσωσιν εἰς αὐτὸν, καὶ οἱ πιστεύσαντες καὶ βαπτισθέντες σωθῶσιν, οἱ δὲ ἀπιστήσαντες κατακριθῶσι. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπόκειται, ἵνα πάλιν ἔλθῃ, οὐχ ὡς τὸ πρώην ἐν εὐτελεῖ τῷ σχήματι καὶ ταπεινῇ καταστάσει, καὶ ἄνθρωπος μὲν τὸ φαινόμενον, Θεὸς δὲ τὸ νοούμενον, ἀλλ' ὡς Θεὸς φανερὸς, καὶ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἐν τῇ
C δόξῃ αὐτοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν οὐρανίων ταγμάτων, καθὼς ὁ Δαβὶδ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηκεν, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν, κρῖναι τὴν οἰκουμένην. Καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὑτωσὶ γράφων εἴρηκεν, « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται πάντα τὰ ἔθνη ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τουτέστι τοὺς δικαίους, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων, ἤγουν τοὺς ἁμαρτωλούς. Καὶ δώσει τοῖς μὲν ἁμαρτωλοῖς κόλασιν αἰώνιον, τοῖς δὲ δικαίοις ζωὴν
D αἰώνιον, καὶ τὸν παράδεισον, καὶ πολλὰ ἀγαθά. Ἀλλὰ καὶ Δανιὴλ οὑτωσί φησιν· « Ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθισεν. Ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡσεὶ φλὸξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον, ποταμὸς πυρὸς εἷλκε πορευόμενος ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἀνεῴχθησαν. Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθησαν αὐτῷ, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυ-

[25] Osee, XII, 10. [26] Matth. XXV, 31, 32. [27] Dan. VII, 9-15.

καὶ, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύσουσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου, ἐγὼ Δανιὴλ ἐν τῇ ὄψει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου συνετάρασσόν με. » Καὶ ἰδοὺ πρόσεξον ἀκριβῶς, τὰ παρὰ τοῦ προφήτου λεχθέντα. Ἐθεώρουν, φησὶν, ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθισε· Τίς ἐστιν ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν; Ὁ Θεός. Τίνες ἐλειτούργουν αὐτῷ, τουτέστιν ἐδούλευον; καὶ τίνες οἱ περιστάμενοι χίλιαι χιλιάδες, καὶ μύριαι μυριάδες; Πάντες ἄγγελοι. Ποῖόν ἐστι τὸ κριτήριον; Οὐδὲν ἄλλο ἀλλ' ἢ τὸ κριτήριον ὃ εἶπεν ὁ Δαβὶδ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν, κρῖναι τὴν οἰκουμένην. Καὶ ὁ αὐτὸς Χριστὸς εἶπε περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ἐν ἐκείνῳ τῷ κριτηρίῳ μέλλει κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν. Ἓν γὰρ καὶ τὸ αὐτό ἐστι κριτήριον Πατρός τε καὶ Υἱοῦ. Ποῖος δέ ἐστιν ὁ πύρινος ποταμὸς, ὃν εἶδεν ὁ προφήτης πορευόμενον ἔμπροσθεν τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν; Ὁ μέλλων ὑποδέξεσθαι τὸν διάβολον καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτωλούς. Καὶ τίνες εἰσὶν αἱ βίβλοι, αἵτινες ἀνεῴχθησαν; Οὐδὲν ἄλλο ἢ αἱ τῶν ἀνθρώπων πράξεις, αἵτινες μέλλουσι ἀποκαλυφθῆναι ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. Ποῖος δέ ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὃν εἶδεν ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ ὁ Δανιὴλ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ φθάσαντα ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν, πρὸς ὃν καὶ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι, ὥστε προσκυνῆσαι καὶ δουλεῦσαι αὐτῷ, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐστι ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται; Πάντως ἱκανή ἐστιν ἡ προφητεία αὕτη, ἵνα καὶ πάντη τὸν ἀνόητον ἀγάγῃ εἰς αἴσθησιν, καὶ νοήσῃ ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀναβιβάσας τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἀνελάβετο καὶ ἀνήγαγεν ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ, καὶ ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ αὐτῷ προσεκύνησαν πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, καὶ αὐτῷ προσεκύνησαν πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ γλῶσσαι, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν οἱ προφῆται ἐκήρυξαν. Καὶ αὐτός ἐστιν ὁ καθίσας ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Δαβὶδ λέγει. Καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ αἰώνιος βασιλεία, ἥτις οὐ παρελεύσεται. Καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ ἐξουσία, ἥτις οὐ διαφθαρήσεται, ἑτέρου δὲ ἀνθρώπου οὐδαμῶς. Οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη πρὸ τοῦ ἡλίου ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καθὸ Θεὸς, οὐ καθὸ ἄνθρωπος· οὐδὲ γὰρ δύναται ἔχειν ἐξουσίαν αἰώνιον ἄνθρωπος, οὐδὲ βασιλείαν ἀσάλευτον ἄλλος ἀλλ' ἢ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔστιν ἀχώριστος αὐτῷ. Ταῦτα πάντα ἰδὼν ὁ Δανιὴλ, καὶ θαυμάσας μὲν ὡς εἰκὸς, μὴ δυνηθεὶς δὲ κατανοῆσαι τὸ μέγα καὶ παράδοξον τοῦτο θαῦμα καὶ μυστήριον, εἶπεν, « Ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου, ἐγὼ Δανιὴλ ἐν τῇ ὄψει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου συνετάρασσόν με. » Ὃν δὲ ἰδὼν Δανιὴλ ὁ μέγας, ἔφριξε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ συνεταράχθησαν αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, τοῦτον οἱ Μουσουλμάνοι οὐχ ὁμολογοῦσι Θεόν. Καὶ τίς οὕτως ἀναίσθητος, ὅστις οὐ μὴ καταγνώσεται ὑπερβαλλόντως αὐτῶν;

A diligenter observa, quæ hic a propheta dicta sunt: Videbam, inquit, donec throni sunt appositi, et Antiquus dierum consedit. Quis est Antiquus dierum? Deus. Quinam ministraverunt, vel servierunt illi, et quinam sunt astantes illi mille millia, et decies centena millia? Omnes angeli. Quale est hoc judicium? Aliud nullum præterquam quod David prædixit de Christo, quod veniat ad judicandum terram, ad judicandum orbem; et ipse Christus de se dicit, quod in illo judicio judicanda sit omnis terra. Unum enim idemque est Patris et Filii judicium. Quis vero est fluvius ille igneus, quem ante Antiquum dierum egredientem vidit propheta? Hic nimirum, qui diabolum et omnes peccatores excepturus est. Quinam libri B sunt quos apertos esse legimus? Ipsa nimirum hominum facinora, quæ omnia in die illo retegentur. Quis vero est Filius hominis, quem vidit in visione sua Daniel venientem in nubibus cœli, et pertingentem usque ad Antiquum dierum? cui etiam datus est principatus, honor et regnum, et omnes populi tribus et linguæ adorant illum, et serviunt illi: et cujus potestas, potestas est sempiterna, quæ non transibit, et cujus regnum non corrumpetur? Sufficiens certe hæc prophetia est, ut etiam plane stupidum ad sensum meliorem perducere posset, ut intelligeret Christum Filium et Verbum Dei esse, qui subvehens in altum hominem quem assumpsit, subduxit illum in nubes C cœli ad Deum et Patrem suum: et huic datus est honor, potestas et regnum; et hunc adorant omnes angeli Dei; hunc etiam adorant omnes tribus et linguæ, quemadmodum in superioribus prophetæ prophetaverunt. Et ille quidem est, qui consedit ad dexteram Dei, juxta Davidis vaticinium, et hujus regnum est sempiternum, quod non transibit: et hujus est potestas, quæ non corrumpetur. In alium vero hominem hæc minime competunt. Non enim homo ullus ante solem natus est: verum solus Filius et Verbum Dei, secundum quod Deus est, non secundum humanam illius naturam. Nullus enim alius hominum potestatem sempiternam et regnum inconcussum habere potest, præter solum hominem, quem asD sumpsit Filius et Verbum Dei, qui ab illo etiam separari nequit. Hæc omnia videns Daniel, et admiratus hæc, ut par erat, cum autem non posset magnum illud et inæstimabile miraculum et mysterium percipere, dixit: « Horruit spiritus meus, ego Daniel in visione mea, visiones capitis mei conturbaverunt me. » Hunc vero quo viso Daniel ille magnus spiritus suo horruit, et visiones capitis sui conturbaverunt eum, Musulmani Deum esse pernegant. Et quis tam stupidus, ut non vel maxime illos condemnaverit?

APOLOGIA TERTIA.

Quod post Domini assumptionem duodecim discipuli illius totum orbem docuerint, miraculis simul fidem suam confirmantes. Tum de Deipara Virgine, de quæstione Christi, cruce et imagine.

1. Quod itaque Christus Filius Dei, et Deus et homo a sanctis simul et prophetis adeoque ab ipso Deo Patre prædicatus sit, sufficienter in præcedentibus demonstravimus. Nunc vero agedum reliquis etiam discussis, inspiciamus ea quæ hæc insecuta sunt, negotia. Christus enim cum prædixisset se ascensurum ad Patrem suum, in ipsa assumptionis hora dicit sanctis suis discipulis, et apostolis : « Profecti in mundum universum annuntiate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur ; qui vero non crediderit, condemnabitur. Vos vero desidete Hierosolymis, donec induamini virtute ex alto [28]. » Et cum adoravissent, abierunt. Post dies vero aliquot, cum apostoli unanimiter in eadem domo considerent, factus est sonus ceu flatus alicujus vehementis : et repleti sunt omnes divina gratia. Non quod Christo adhuc in terris agenti impossibile fuerit gratiam illis dare [29], sed ut omnes intelligerent, unum Deum esse et Patrem et Filium, et unam eamdemque Patris et Filii naturam et potentiam. Dedit enim Christus apostolis, cum in terris ageret, virtutem et potestatem « calcandi super serpentes et scorpios, et adversus omnem potestatem inimici [30], » id est diaboli; misit vero nunc etiam Deus Pater illis gratiam suam. Et impleti divina gratia, ut dictum est, apostoli, singuli illorum ea cognoverunt, quæ naturam excedunt, omnes scilicet omnium gentium quæ sub cœlo sunt linguas, quam exactissime. Causam vero hujus inspice. Ut nimirum aggrederentur totius mundi doctrinam et functionem, data est ipsis omnium linguarum cognitio : ne interprete indigerent, sed ut ipsi et interpretes essent, et doctores. Et docere cœperunt initio facto a Jerusalem. Sic enim scriptum erat ab Isaia : « E Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem [31]. » Judæi vero adhuc corde occæcato præditi, non intellexerunt; et impletum est in ipsis, quod in lege scribitur : « Linguis novis, et aliis labiis loquar populo isti, et neque sic audient me, dicit Dominus [32]. » Et apostoli quidem populum docentes, jusserunt in Christum credere, illumque confiteri, quod sit Filius Dei viventis. Et facta sunt per illos miracula, et prodigia multa, non tamen ea qua Christus faciebat, auctoritate et potestate, sed tanquam a servis et ministris. In nomine enim Christi miracula edebant, sic dicendo : « In nomine Jesu Christi visum recipe, » et visum recepit cæcus : « In nomine Jesu Christi Filii Dei resurgat mortuus, » et surrexit. Et hoc

A

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΡΙΤΗ.

Ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάληψιν οἱ δώδεκα μαθηταὶ αὐτοῦ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐδίδαξαν τοῖς θαύμασι πιστούμενοι, καὶ περὶ τῆς ἀεὶ Παρθένου Θεοτόκου, ἔτι τε περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐρωτήσεως, καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν εἰκόνων.

α'. Ὅτι μὲν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐκηρύχθη παρά τε τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἱκανῶς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται. Φέρε δὴ λοιπὸν ἐξετάσαντες, ἴδωμεν καὶ περὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτα ἐπακολουθησάντων πραγμάτων. Προειπὼν γὰρ ὁ Χριστὸς, ὅτι « Ἰδοὺ ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου » ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως, λέ- B γει τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ, ἕως οὗ ἐνδύσησθε τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν. » Καὶ προσκυνήσαντες ἀπῆλθον. Καὶ μεθ' ἡμέρας τινὰς, καθημένων ὁμοθυμαδὸν τῶν ἀποστόλων, ἐγένετο ἦχος ὥσπερ σφοδροῦ τινος πνεύματος, καὶ ἐνεπλήσθησαν ἅπαντες θείας χάριτος, οὐχ ὡς ἀδυνάτως ἔχοντος τοῦ Χριστοῦ δοῦναι αὐτοῖς τὴν χάριν, ἔτι εὑρισκομένου αὐτοῦ ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ἵνα γνῶσι πάντες ὅτι εἷς Θεός ἐστιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ μία καὶ ἡ αὐτή ἐστι τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ φύσις καὶ δύναμις. Ἔδωκε μὲν ὁ Χριστὸς ἔτι ἐν τῇ γῇ ὢν πρὸς τοὺς C ἀποστόλους δύναμιν καὶ ἐξουσίαν « τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, » τουτέστι, τοῦ διαβόλου· ἀπέστειλε δὲ καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὴν χάριν αὐτοῦ εἰς αὐτούς· καὶ ἐμπλησθέντες, ὡς εἴρηται, οἱ ἀπόστολοι θείας χάριτος, ἔγνωσαν τὰ ὑπὲρ φύσιν ἕκαστος αὐτῶν, πᾶσαν γλῶσσαν παντὸς γένους τοῦ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν. Καὶ σκόπει διατί; Ὅτι ἐνεχειρίσθησαν τὴν τῆς οἰκουμένης διδασκαλίαν καὶ προστασίαν, ἐδόθη πρὸς αὐτοὺς ἡ τῶν γλωσσῶν γνῶσις, ἵνα μὴ ἔχωσι χρείαν ἑρμηνέως, ἀλλ' αὐτοὶ εὑρίσκωνται καὶ ἑρμηνεῖς καὶ διδάσκαλοι καὶ ἤρξαντο διδάσκειν ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ Ἡσαΐου, « Ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται D νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Οἱ γοῦν Ἰουδαῖοι ἔτι πεπωρωμένην ἔχοντες τὴν καρδίαν, οὐ συνῆκαν. Καὶ ἐπληρώθη ἐπ' αὐτοῖς τὸ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένον, τὸ, « Ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. » Καὶ ἔλεγον διδάσκοντες οἱ ἀπόστολοι τὸν λαὸν, ὅπως πιστεύσωσιν εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ὁμολογῶσιν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ ἐγένοντο διὰ τῶν ἀποστόλων θαύματα καὶ τεράστια ἄπειρα, οὐχ οὕτως αὐθεντικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς ὥσπερ ἐποίησε ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὡς δοῦλοι καὶ ὑπηρέται. Μετὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἐθαυματούργουν, οὕτω

[28] Marc. xvi, 14, 15. [29] Luc xxiv, 49. [30] Luc. x, 19. [31] Isa. xviii, 11. [32] Isa. xxviii, 11; I Cor. xiv, 21.

λέγοντες, « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνάβλεψον, » καὶ ἀνέβλεπεν ὁ τυφλός. « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἔγειραι, ὁ νεκρὸς, » καὶ ἀνίστατο. Τὸ αὐτὸ ἔλεγον, καὶ ἐθεραπεύετο ὁ παράλυτος. Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ ἐθεράπευον πᾶσαν νόσον, καὶ ἐπίστευον καθημέραν πλήθη ἄπειρα εἰς τὸν Χριστόν. Εἶτα μερισθέντες οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, διέδραμον ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐποίησαν οἱ ἀσεβεῖς πολλὰ κακὰ καὶ ἐναντία εἰς αὐτοὺς, καὶ εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ἀπέκτεινον καθημέραν ἐν διαφόροις τόποις πλήθη Χριστιανῶν ἀναρίθμητα. Καὶ γὰρ ἅπας ὁ κόσμος εἰδωλολάτρει. Εἷς Χριστιανὸς ἐφονεύετο, καὶ δέκα ἤρχοντο ἐνώπιον τῶν τυράννων. Δέκα ἀπέθνησκον, καὶ ἑκατὸν ἤρχοντο, χίλιοι, τρισχίλιοι, δέκα χιλιάδες, εἴκοσι χιλιάδες ἤρχοντο εἰς τὸ μαρτύριον. Ἵνα δὲ μὴ δόξωσιν εἰς τοὺς πολλοὺς οἱ λόγοι μου ψευδεῖς, λέγω μᾶλλον ἐλάττους τῆς ἀληθείας. Καὶ γὰρ πολλάκις ἐπίστευον τὴν ἡμέραν πεντήκοντα χιλιάδες, καὶ ἐπέκεινα. Καὶ ὥσπερ ἀπὸ τῶν κτισμάτων ἦλθεν ὁ δίκαιος Ἀβραὰμ εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, καὶ προσεκύνησε, καὶ ἐδούλευσε τῷ μόνῳ φύσει ὄντι Θεῷ, οὕτως ἀπὸ τῶν τοῦ Χριστοῦ θαυμάτων καὶ τῶν ἀποστόλων ἦλθον τὰ ἔθνη ὁμοίως εἰς τὴν τῆς ἀληθείας κατάληψιν, καὶ προσεκύνησαν καὶ ὡμολόγησαν δικαίως ὅτι αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἀληθὴς Θεός. Πόθεν οὖν ἐγένετο τοῦτο; ἀπὸ ποίας δυνάμεως καὶ ἰσχύος; ἀπὸ ποίου πλούτου καὶ μεγαλείου; ἀπὸ ποίων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων; Πάντως ἀπ' οὐδενὸς, ἢ ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἣν ἐνεδύσαντο οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, οἱ ἀμαθεῖς, οἱ ἄγροικοι, οἱ ἀσθενεῖς. Οὕτω γὰρ εἴρηκεν ὁ Χριστὸς πρὸς αὐτοὺς, ὅτι « Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· μὴ μεριμνήσητε γοῦν τί εἴπητε, ἢ τί λαλήσητε ἔμπροσθεν αὐτῶν. Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντιστῆναι οὐδὲ ἀντειπεῖν πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. » Καὶ οὕτως ἐγένετο. Πάντες οἱ φιλόσοφοι, πάντες οἱ ῥήτορες, πάντες οἱ μάγοι οὕτως ἐφαίνοντο ἔμπροσθεν τῶν ἀποστόλων, ὡς ἰχθύες ἄφωνοι. Τότε ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἡ λέγουσα, « Καὶ ἐλάλουν ἐν τοῖς μαρτυρίοις σου ἐναντίον βασιλέων, καὶ οὐκ ᾐσχυνόμην. » Ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα ὁμοίως, ὡς « Ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά. » Ἐμερίσθησαν γὰρ οἱ ἀπόστολοι, καὶ διεσπάρησαν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐδίδαξεν εἷς ἕκαστος τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ὃν τόπον ἀπῆλθε, καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἡ λέγουσα, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Σκέψαι γοῦν καὶ ἴδε καὶ πρόσεξον ἀκριβῶς, ὅτι ἅπαντα ὅσα ἐγράφησαν ἐνταῦθα, οὐδεμία καὶ μόνη λέξις ἐγράφη ἀπ' ἀλλαχόθεν ἀλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως, ἀπὸ τῶν προφητῶν, ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, ἅπερ καὶ ὀφείλει ἅπας Μουσουλμάνος ἵνα στέργῃ ὡς

A idem dixerunt cum sanaretur paralyticus. Quin in nomine Christi sanabant omnem morbum; et quotidie multæ hominum turbæ in Christum crediderunt. Tandem divisi duodecim apostoli peragraverunt totum orbem. Impii vero eosdem multis malis et damnis affixerunt, aliosque in Christum credentes, ut quotidie diversis in locis magnam occiderent Christianorum multitudinem. Universus enim mundus idololatriæ deditus erat. Sed uno Christiano occiso, decem coram tyrannis emerserunt; et si decem occiderentur, exsurgebant centum; si mille, apparebant decem millia; si decem millia, viginti millia succedebant in martyrium. Ne vero verba mea a multis ceu ficta esse judicentur, minus dico quam veritas rei postulet. Sæpius enim
B uno die crediderunt hominum quinquaginta millia, et amplius. Et quemadmodum a creaturis ad veram cognitionem pervenit Abraham justus, et servivit coluitque solum Deum verum; sic etiam per Christi et apostolorum miracula gentes similiter in veritatis cognitionem pervenerunt, eamdemque coluerunt, et perfecte confessi sunt Christum verum esse mundi Salvatorem, Filiumque Dei viventis, et verum Deum. Unde igitur hoc factum est? qua virtute et potentia? quibus opibus et magnificentia? per quosnam philosophos et oratores? Per nullum prorsus; sed sola Dei virtute, quam induerant duodecim apostoli, rudes antea, agrestes et infirmi. Sic enim dixerat illis Christus: « Ecce
C mitto vos tanquam oves in medio luporum; ne solliciti sitis, quid dicatis, aut quid loquamini coram ipsis. Ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, nec contradicere omnes qui sese opponunt vobis [33]. » Et sic evenisse legimus. Omnes enim philosophi, omnes rhetores, omnes magi, coram apostolis ceu pisces muti apparuerunt. Tunc impletum est illud Davidis vaticinium: « Et loquebar in testimoniis tuis coram regibus, et non confundebar [34]. » Quin et illud Isaiæ: « Quam speciosi sunt pedes evangelizantium pacem, qui annuntiant bona [35]. » Divisi itaque sunt apostoli, et dispersi in universam terram; singulique in illis locis, ad quos pervenerant, docuerunt Evangelium. Et impleta est Davidis prophetia di-
D cens: « In omnem terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba ipsorum [36]. » Considera igitur, vide et attende diligenter horum omnium quæ hic scripta sunt, ne unicam quidem dictionem aliunde quam e Mose, Davide, prophetis et Evangelio transcriptam esse, quæ omnia pro sanctis, justis et bonis ipsi quoque Musulmani venerari solent. Ipse enim Mahomet, quem omnes Musulmani præceptorem suum agnoscunt, non potuit in universum veritatem occulere, verum libros hos sanctos esse testatur. Quod si igitur libros dicunt sanctos et bonos, ea vero quæ in his continentur, Musulmani contemnunt, necesse omnino fuerit ut

[33] Matth. x, 16-20. [34] Psal. cxviii, 47. [35] Isa. lii, 7; Nahum. i, 15; Rom. x, 15. [36] Psal. xviii, 5; Rom x, 18.

cuncti homines illos condemnent, quin potius (si verum dicere oportet) ut illorum ceu mente captorum misereantur, quod vos nimirum tot tantisque donati occasionibus, quibus veritatem et invenire et cognoscere licet, quod Christus Filius et Verbum Dei sit, relicta tamen veritatis via, a scopo vero aberraveritis. Sed redeundum eo unde digressi sumus.

A ἅγια, καὶ δίκαια, καὶ καλά. Αὐτὸς γὰρ ὁ Μωάμεθ, ὃν ἔχουσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι διδάσκαλον, αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη, ἵνα κρύψῃ παντελῶς τὴν ἀλήθειαν, καὶ μαρτυρεῖ τὰς βίβλους ἁγίας. Ἐὰν γοῦν τὰς βίβλους μὲν λέγωσιν ἁγίας καὶ καλὰς, τὰ δὲ λεγόμενα ἐν αὐταῖς ἀθετῶσιν οἱ Μουσουλμάνοι, πάντως δέον ἐστὶν, ἵνα πᾶς ἄνθρωπος κατηγορήσῃ, μᾶλλον δὲ εἰ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἐλεήσῃ αὐτοὺς ὡς μαινομένους, ὅτι ὑμεῖς ἔχοντες τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἀφορμὰς, ὥστε εὑρεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ γνῶναι ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἀφέντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, ἐπλανήθητε ἀστοχήσαντες. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐξήλθομεν.

2. Qui itaque apostolos persequebantur, et sua premebant tyrannide, hi ipsi tandem in Christum credebant, et confitebantur hunc esse Filium Dei viventis, imo apostolorum loco illi ipsi præcones nominis Christi reddebantur. Et omnes quidem apostolos morte, qua Christum confessi sunt, sublatos esse, verum est; non tamen in hos tantum sævierunt impii, quantum in illos qui ab idololatria ad Christum conversi fuerant. Atroces enim de illis pœnas sumebant. Membratim dissecabant eos, et quasi uno momento salvi et integri apparuerunt. In caminos dejecerunt: sed tanquam aquas ingressi servabantur. Plumbum liquefactum coacti bibebant, sed non lædebantur. In maris profundum demergebant: et in littus evaserunt. Et quisnam (ut dici solet) martyrum tormenta et tentationes posset exponere? Tandem autem mortui sunt, et tormenta voluptatum loco, et mortem pro vita æstimaverunt, ostenditque per martyres Christus suam ipsius divinitatem et potentiam, quin fidem quoque et desiderium, quo erga illum tenebantur. Eo enim quod salvi et illæsi servarentur martyres Christi, apparebat potentia et divinitas: per mortem vero quam sustinebant, illorum in Christum fides elucebat et charitas, quemadmodum postea planius demonstrabitur. Insignis enim certantium fortitudo, et horum fides instar facis fulgebat. Qui enim illos servabat illæsos ex talibus tantisque tormentis, poterat omnino, ne morerentur, efficere. Sed quemadmodum in proprio corpore Christus fecit, ut ad solam qua Hebræos compellavit interrogationem, Quem quæritis? omnes conciderent: cumque ad eosdem diceret, Sinite hos abire, discipulis dimissis, se Christum scilicet apprehenderent: sicut, inquam, in hoc potentia simul et voluntas illius apparuit, ita etiam evenit in martyribus. Servabantur enim illæsi, divina virtute et potentia, in magnis pœnis et tormentis: nihilominus tamen mortui sunt, ut illorum in Christum fides appareret, et viverent, in æternum vitam vere beatam et immortalem. His igitur visis, qui idolis serviebant, et intelligentes simul opera esse plus quam naturalia, quæ Deus nimirum operaretur, conversi sunt omnes reges, omnes præsides, omnes tyranni, universa denique multitudo terram mareque inhabitans, Christum coluerunt, confessi sunt et crediderunt hunc Filium Dei, et Deum verum esse: et impletum est Davidis aliorumque prophetarum oraculum, dicens:

β'. Οἱ τοίνυν διώκοντες καὶ τυραννοῦντες τοὺς ἀποστόλους ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ὡμολόγουν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, καὶ ἀντὶ B τῶν ἀποστόλων μᾶλλον ἐγένοντο ἐκεῖνοι κήρυκες τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὅτι μὲν πάντες οἱ ἀπόστολοι τὸν διὰ μαρτυρίου θάνατον ἀπέθνησκον, τοῦτο οὕτως ἔχει. Ἀλλ' οὐχ ἐτυράννουν οἱ ἀσεβεῖς ἐκείνους, ὅσον τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὸν Χριστόν. Μεγάλας καὶ γὰρ τιμωρίας ἐποίουν εἰς αὐτοὺς, μεληδὸν κατέτεμνον τούτους, καὶ ὡς ἐν ῥοπῇ μιᾷ εὑρίσκοντο σῶοι καὶ ἀκέραιοι. Εἰς τὰς καμίνους ἐνέβαλλον, καὶ ὡς ἐν ὕδατι εἰσερχόμενοι ἐφυλάσσοντο. Μόλυβδον πεπυρακτωμένον ἐπότιζον αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἐβλάπτοντο. Εἰς τὸν τῆς θαλάσσης βυθὸν ἔῤῥιπτον, καὶ εἰς τὴν χέρσον εὑρίσκοντο. Καὶ τίς δύναται, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐξαριθμήσασθαι καὶ εἰπεῖν τὰς τῶν μαρτύρων βασάνους καὶ τὰ πειρατήρια; Τέλος τοίνυν ἀπέθνησκον, καὶ ἐλογίζοντο τὰς C μὲν βασάνους τρυφὰς, τὸν δὲ θάνατον ζωήν. Καὶ ἐδείκνυεν ὁ Χριστὸς διὰ τῶν μαρτύρων τὴν αὐτοῦ θεότητά τε καὶ δύναμιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὸν πόθον αὐτῶν, ὃν εἶχον εἰς αὐτόν. Διὰ μὲν οὖν τὸ φυλάσσεσθαι σώους καὶ ἀβλαβεῖς τοὺς μάρτυρας ἐφαίνετο ἡ τοῦ Χριστοῦ δύναμις καὶ θεότης, διὰ δὲ τοῦ θανάτου ὃν ἀπέθνησκον, ἐδεικνύετο ἡ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις τε καὶ ἀγάπη αὐτῶν, ὡς ἂν ἐντεῦθεν ἀπὸ τούτου δειχθῇ ἔτι καθαρώτερον τὸ δοκίμιον τῆς ἀνδρείας τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ ἡ τούτων πίστις ὡς πυρσὸς ἀναλάμψῃ. Ὁ γὰρ φυλάξας αὐτοὺς ἀβλαβεῖς ἐκ τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων πειρατηρίων ἠδύνατο πάντως ποιῆσαι ἵνα μὴ ἀποθάνωσιν. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τῷ ἰδίῳ σώματι πεποίηκεν ὁ Χριστὸς, ὅτι διὰ μόνης πρὸς τοὺς Ἑβραίους D ἐρωτήσεως, ὅτι Τίνα ζητεῖτε, εὑρέθησαν πάντες πεσόντες· διὰ δὲ τὸ εἰπεῖν αὐτοῖς ὅτι « Ἄφετε τούτους ὑπάγειν, » ἀφῆκαν τοὺς μαθητὰς, καὶ παρέλαβον τὸν Χριστόν· καὶ ὡς ἐν ταυτῷ ἐφάνη καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ θέλησις, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μαρτύρων. Ἐφυλάσσοντο μὲν γὰρ ἀβλαβεῖς ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ἀπὸ τῶν μεγάλων τιμωριῶν καὶ βασάνων· ἀπέθνησκον δὲ ὅμως, ἵνα φανῇ ἡ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις αὐτῶν, καὶ ζῶσιν εἰς ἀπεράντους αἰῶνας τὴν ὄντως μακαρίαν ζωὴν καὶ ἀθάνατον. Ταῦτα πάντα ἰδόντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς εἰδώλοις, καὶ κατανοήσαντες ὅτι τὰ γινόμενα οὐκ εἰσὶ φυσικῆς ἀκολουθίας ἔργα, ἀλλ' ὑπὲρ φύσιν εἰσὶ, καὶ Θεός ἐστιν ὁ ταῦτα ἐνεργῶν, μετεστράφησαν πάντες οἱ βασιλεῖς, πάν-

τες οἱ τοπάρχαι, πάντες οἱ τύραννοι, ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς γῆς καὶ θαλάσσης, καὶ προσεκύνησαν καὶ ὡμολόγησαν καὶ ἐπίστευσαν ὅτι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἀληθινός ἐστιν ὁ Χριστός. Καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἑτέρων προφητῶν, ἡ λέγουσα, ὅτι « Προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Ἐὰν δὲ εὑρίσκωνται καί τινες, οἱ μὴ πιστεύοντες τὸν Χριστὸν ὅτι ἐστὶν Υἱὸς Θεοῦ, οὐ διὰ τοῦτο ἐψεύσαντο οἱ προφῆται, ἀλλ' ὥσπερ μὲν ἥλιος λέγεται φωτίζειν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὕτως γάρ ἐστιν, οἱ δὲ τυφλώττοντες τὸν ἥλιον οὐχ ὁρῶσιν, οὔτε μὴν φωτίζονται παρ' αὐτοῦ. οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πᾶσα ἡ οἰκουμένη προσεκύνησεν αὐτῷ, καὶ Θεὸν αὐτὸν ὡμολόγησεν· οἱ δὲ μὴ προσκυνοῦντες αὐτὸν, ἢ πρότερον μὲν προσκυνήσαντες, ὕστερον δὲ μεταμεληθέντες καὶ δοξάσαντες δόγματα ἀσεβείας, τότε ἵνα γνῶσι τὴν ἀλήθειαν, ὅταν οὐκ ὠφεληθῶσι. Πῶς; Ἔτι ζῶν πᾶς ἄνθρωπος ποιεῖ καὶ πράττει περὶ αὐτοῦ ὅσα βούλεται καὶ προαιρεῖται, εἴτε ἔργα εἰς σωτηρίαν αὐτοῦ, εἴτε εἰς καταδίκην καὶ κόλασιν. Μετάνοια δὲ οὐκ ἔστι μετὰ θάνατον. Ἐὰν γοῦν οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὸν Χριστὸν ἔλθωσιν εἰς αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, καὶ πιστεύσωσιν εἰς αὐτὸν, ἰδοὺ εὗρον τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, καὶ ἐκληρονόμησαν τὴν σωτηρίαν αὐτῶν. Εἰ δ' ἔτι ἐπιμείνωσι τῇ ἀσεβείᾳ αὐτῶν, τὸ ἑξῆς ὁ νοῶν νοείτω. Ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ πάλιν οὑτωσί φησι, « Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός. Ψάλλετε συνετῶς, ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ σκόπει ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα. « Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως τῷ Θεῷ. » Οὐ τοὺς Ἰουδαίους προσκαλεῖται μόνους, οὐ τοὺς Ἰσμαηλίτας, οὐ τοὺς κατοικοῦντας ἐν μέρει τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἥλιον προσκαλεῖται εἰς ταύτην τὴν πνευματικὴν ἀγαλλίασιν. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν « πάντα τὰ ἔθνη, » οὐδένα τῶν ἀνθρώπων ἀφῆκεν ἐκτὸς τῶν πάντων. Διατί; « Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Καὶ πότε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς ὕψιστος, ὦ μακάριε Δαβὶδ, καὶ πότε οὐκ ἦν φοβερὸς καὶ μέγας; « Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. » Ἰδοὺ καὶ πάλιν τὸ ἄπορον ἄπορον. Ἐρωτηθεὶς πότε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς ὕψιστος καὶ μέγας καὶ φοβερὸς, ἀποκρίνεται, ὅτι « Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε, ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. » Καὶ πάλιν ὁ Δαβὶδ, ὅτι « Βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς,

A « Adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi, omnes gentes illum beatum dicent[37]. » Etiamsi vero quidam inveniantur, qui Christum non credant Filium Dei esse, non tamen propter hos prophetas mendacii arguere licebit: sed quemadmodum sol quidem totum orbem illuminare dicitur (quod et revera fit) cæci tamen solem nec vident, nec ab hoc illuminantur: ita etiam in Christo solet evenire. Omnes reges terræ et universus orbis adoraverunt illum, et Deum esse confessi sunt; qui vero illum non adoraverunt, vel qui prius quidem hoc adorato postea pœnitentia ducti, dogmata ejus impia esse æstimaverunt, tunc sane veritatis cognitione non multum juvantur. B Quamobrem? Omnis enim homo dum vivit, opera facit quæcunque vult, et animo concipit tam ad salutem suam tendentia, quam ad damnationem et pœnam. Pœnitentiæ vero post mortem locus non est reliquus. Si igitur Christi fideles in boni cognitionem pervenerint, et crediderint in ipsum, en invenerunt veritatis viam, et salutem suam acquisiverunt; si vero in impietate sua perseveraverint, quid de illis postea fiat? qui intelligit, intelligat. Porro David rursum sic dicit: « Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis. Quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super universam terram. Psallite Deo nostro, psallite. Psallite regi nostro, psallite. Quoniam rex universæ terræ, Deus. Psallite prudenter. Regnavit C Deus super gentes. Deus sedet super thronum sanctum suum; principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ vehementer elevati sunt[38]. » Nunc vero diligenter quæ dicuntur perpendito. « Omnes gentes, inquit, plaudite manibus, jubilate in voce exsultationis Deo. » Non Judæos solos advocat, nec Ismaëlitas, nec alios alicujus partis terræ incolas, sed omnem quæ soli subjacet terram convocat ad hanc spiritualem exsultationem. Cum enim dicit, « Omnes gentes, » nullum hominem ex omnibus istis exclusit. Causa: « Quia Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super universam terram. » Sed dicat aliquis: Quandonam, o bone David, Deus non erat altissimus? quando non erat terribilis et magnus? « Psal- D lite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. » En vides hic aliud explicatu difficilius, qui rem inexplicabilem interrogavisti, quando nempe Deus non fuerit altissimus, magnus et terribilis? Respondet enim, « Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. » Et rursum David inquit: « Quoniam rex universæ terræ Deus. Psallite prudenter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super thronum sancti sui. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ vehementer exaltati sunt. » Sed nunc agedum inspiciamus, quidnam sibi velit propheticum oraculum.

[37] Psal. LXXI, 11, 12. [38] Psal. XLVI, 2 seqq.

ψάλλετε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραὰμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ λοιπὸν δεῦρο δὴ, δεῦρο, σκεψώμεθα τί βούλεται τὸ προφητικὸν λόγιον.

3. Psalmus quidem carmen est concinnum, Deo consecratum. Et quemadmodum aliquis a tropæo aut victoria reversus, præ ingenti gaudio nihil aliud dicit, quam, «Vicimus hostes ; » rursum vero interrogatus, Quomodo et qua ratione illi victoria obvenerit, eadem illa respondet, «Vicimus hostes, vicimus, inquam. » Eodem modo propheta prudentibus oculis gentium conversionem perspiciens, exclamavit: «Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis » Id est, Et qui antea fideles fuistis, et qui postea demum credidistis, omnes simul plaudite manibus: neque simpliciter sine ratione et ordine manibus vestris plaudatis, sed cum voce exsultationis, et lætitiæ. Quapropter propheta quoque voluptate ceu abreptus, dixit: «Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. Quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super universam terram. » Et quasi ipse exponens sua verba, addit: «Regnavit Deus supra gentes; » id est, gentes prius diaboli tyrannide pressæ, relictis nunc patriis suis diis, idolis scilicet inanimatis et mutis, declinaverunt, coluerunt et crediderunt soli vero et viventi Deo, illiusque regno subjectæ sunt: antea enim regno Dei indigni judicabantur. «Deus sedet super thronum sanctum suum.» Omnis thronus gloriam significat, et requiem. Et quoniam Deus antea non celebratur a gentibus, sed a solis angelis et sanctis, gentes gloria Dei destituebantur; nunc vero accedentes fruuntur omnes gloria Dei, et requievit Deus in gentibus. Quoniam vero etiam hominum thronus gloriam habet, et honorem, quin et requiem, innocentiam autem a peccatis habere non potest, adjunxit: «super thronum sanctum suum.» Humana enim omnia una cum labili, et ad peccandum prompta natura etiam illud extraneum, incertum vel separabile habent, ut in prima Apologia diximus. Dei vero thronus altus, et sublimis sanctusque est, et magnificentiam gloriamque suam habet naturalem et inseparabilem. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quinam sunt congregati illi principes? Reges terræ, et præsides tam parvi quam magni. Et quisnam est Deus Abraham? Num alius est præter Deum illum universorum, qui creavit cœlum, et terram? et propterea Deum Abrahæ dixit? Absit blasphemia. Minime. Sed partim quidem Dominum et judicem universæ terræ, qui miseretur et irascitur, vocavit Deum Abrahæ. Qui illi in devastatione Sodomarum apparuit, coram quo se terram et cinerem esse judicavit, qui scilicet erat Filius et Verbum Dei, quemadmodum in præcedentibus demonstratum est, et adhuc patebit: partim vero, ut quemadmodum Abraham Deo credidit, et reputata est illi fides ad justitiam: sic etiam omnibus gentibus, si deserto cultu patrio, imo (ut vera dicam) vano et falso,

γʹ. Ἡ ψαλμῳδία ὕμνος ἐστὶν ἐμμελὴς τῷ Θεῷ ἀφιερωμένος. Καὶ ὥσπερ ἀπὸ τροπαίου καὶ νίκης ἐπανελθών τις, ὑπὸ μεγάλης χαρᾶς οὐδὲν ἕτερον λέγει, ἢ ὅτι «Νενικήκαμεν τοὺς ἐχθροὺς, » καὶ αὖθις ἐρωτώμενος, Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ γέγονε τὰ τῆς νίκης, πάλιν τὰ αὐτὰ ἀποκρίνεται, ὅτι «Νενικήκαμεν, νενικήκαμεν· » τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ προφήτης, νοεροῖς ἰδὼν ὄμμασι τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν, ἔκραξε, «Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως. » Τουτέστι, Καὶ οἱ πρώην πιστοὶ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα πιστεύσαντες, πάντες ὁμοῦ κροτήσατε χεῖρας. Οὐχ οὕτως ἁπλῶς ἀσκόπως καὶ ἀτάκτως κροτήσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν, ἀλλ' ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως καὶ εὐφροσύνης. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἔνθους ὑφ' ἡδονῆς γενόμενος ἔλεγε, «Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ὥσπερ αὐτὸς ἐξηγούμενος τὰ ἑαυτοῦ ῥήματα, λέγει, «Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· » τουτέστιν, ὅτι τὰ πρότερον ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννούμενα ἔθνη, νῦν καταλείποντα τοὺς πατρῴους αὐτῶν θεοὺς, τὰ ἄψυχα εἴδωλα καὶ κωφὰ, ὑπέκλιναν καὶ προσεκύνησαν, καὶ ἐπίστευσαν τῷ μόνῳ ἀληθεῖ καὶ ζῶντι Θεῷ, καὶ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐγένοντο. Οὐδὲ γὰρ ἄξιοι τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας εὑρίσκοντο. Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Πᾶς θρόνος δηλοῖ δόξαν καὶ ἀνάπαυσιν. Καὶ ἐπεὶ πρότερον μὲν ὁ Θεὸς οὐκ ἐδοξάζετο παρὰ τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ παρὰ μόνων τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων, ἐστερεοῦντο τὰ ἔθνη τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, νῦν δὲ προσελθόντα ἀπέλαυον οἱ πάντες τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπανεπαύθη ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ τῶν ἀνθρώπων θρόνος ἔχει τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὴν ἀνάπαυσιν, τὴν δὲ ἀναμαρτησίαν οὐκ ἔστι δυνατὸν ἔχειν, προσέθηκε τὸ «ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. » Τὰ γὰρ ἀνθρώπινα μετὰ τοῦ σφαλεροῦ καὶ ἐφαμάρτου ἔχουσι καὶ τὸ ἐξωτερικὸν, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογίᾳ εἰρήκαμεν. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ θρόνος καὶ ὑψηλὸς, καὶ ἐπηρμένος, καὶ ἅγιός ἐστι, καὶ φυσικὸν καὶ ἀχώριστον ἔχει τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ, καὶ τὴν δόξαν· «Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » Τίνες εἰσὶν οἱ συναχθέντες ἄρχοντες; Οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ τοπάρχαι, οἵ τε μικροὶ καὶ μεγάλοι. Καὶ τίς ἐστιν ὁ τοῦ Ἀβραὰμ Θεός; Μὴ ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ διὰ τοῦτο ἴδιον αὐτοῦ καλεῖ τοῦ Ἀβραάμ; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας! Οὐχὶ, ἀλλὰ τὸ μὲν, ὅτι κύριον καὶ κριτὴν πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐλεοῦντα καὶ ὀργιζόμενον ἐκάλεσεν Ἀβραὰμ, τὸν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῶν Σοδόμων ὀφθέντα αὐτῷ, καὶ γῆν καὶ σποδὸν ἔκρινεν ἑαυτὸν ἔμπροσθεν ἐκείνου, ὃς ἦν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείχθη, καὶ ἔτι φανήσεται· τὸ δὲ, ὅτι ὥσπερ πι-

στεύσαντος τοῦ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, ἐλογίσθη ἡ τούτου πίστις εἰς δικαιοσύνην, οὕτω καὶ πάντα τὰ ἔθνη καταλιπόντα τὸ πάτριον σέβας, μᾶλλον δὲ τἀληθὲς εἰπεῖν, τὸ μάταιον καὶ πεπλανημένον, καὶ ἐπιστρέψαντα ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Θεόν, καὶ ὁμολογήσαντα τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ, καὶ Θεὸν ἀληθινόν, ἐλογίσθη καὶ αὐτῶν ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην, ὥσπερ τῷ Ἀβραὰμ καὶ ἀφείθησαν πᾶσαι αἱ ἀνομίαι αὐτῶν, πᾶσαι αἱ ἀσέβειαι, πᾶσαι αἱ ἁμαρτίαι.

conversæ fuerint ad Deum verum, et Christum confessæ fuerint Filium Dei esse, Deum verum, etiam illis fides ad justitiam reputabitur, ut et Abrahæ, et remissæ sunt illis omnes iniquitates, impietas et peccata ipsorum.

δ'. Ἔτι εἰπόντος τοῦ Θεοῦ τότε τῷ Ἀβραάμ, ὅτι «Πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε,» καὶ ὅτι «Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη,» προκατιδὼν ὁ προφήτης, ὅτι ὅσον οὔπω πληροῦται ὁ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἐπιστραφέντα καὶ γὰρ πάντα τὰ ἔθνη γεγόνασι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ὅτι διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως, ὅς ἐστι σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Δαβὶδ καὶ βασιλέως σώζονται τὰ ἔθνη, τότε εἶπεν, ὅτι «Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ,» ἀναμιμνήσκων πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Ἀβραὰμ πάλαι προσκύνησιν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίαν. Καὶ πλησθεὶς ἀῤῥήτου ἡδονῆς ὁ προφήτης ἔλεγε, «Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας.» Πάλιν δὲ διδάσκων ἔλεγε, «Ψάλλετε συνετῶς.» Τί ἐστι «Ψάλλετε συνετῶς;» Τουτέστι νουνεχῶς, φρονίμως. Μετ' ἐπιστήμης γνῶτε τὰ λεγόμενα, γνῶτε τὰ πραττόμενα. Μὴ κροτεῖτε τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀθέσμως καὶ ἀτάκτως, ὡς ἐν τοῖς συμποσίοις κροτοῦσι τὰς χεῖρας οἱ ἄφρονες, ἀλλὰ μαθόντες πόθεν ἡ νίκη, πόθεν ἡ ἐλευθερία πόθεν ἡ σωτηρία, δότε μεγαλωσύνην, δότε εὐχαριστίαν τῷ νικοποιῷ Θεῷ· «Κροτήσατε τὰς χεῖρας, δότε φωνὴν αἰνέσεως καὶ ἀγαλλιάσεως τῷ Θεῷ τοῦ Ἀβραάμ,» τουτέστι τῷ γεννηθέντι ἐκ σπέρματος τοῦ Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα, ὃν ἐκήρυξαν πάντες οἱ προφῆται, ὃν ἀπεφήναντο, ὃν ὡμολόγησαν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον, ὃς ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ τοῦ ἁγίου, ὃν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου ἀνέλαβεν ὑπὲρ φύσιν ἄνθρωπον. «Ψάλλετε συνετῶς.» Ἤγουν ἐγκύψατε εἰς τὸ βάθος τῶν νοημάτων, ἴδετε τὸν ἐν τοῖς προφητικοῖς λόγοις ἐγκεκρυμμένον οὐράνιον μαργαρίτην, ὥσπερ τὸν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐν τοῖς ὀστρέοις τιμώμενον. «Ψάλλετε συνετῶς.» Ὁ γὰρ ἀκένωτος θησαυρὸς ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν ἐστιν. Ἀναπτύξαντες τὰς τῶν πατέρων ῥήσεις, εὑρίσκετε αὐτόν, ὅς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ποιητὴς πάσης κτίσεως. «Τῷ γὰρ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.» Ὁρᾷς, πῶς ποτὲ μὲν Θεὸν ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Δαβίδ, ποτὲ δὲ Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, ποτὲ δὲ Λόγον Θεοῦ, ποτὲ δὲ ποιητὴν πάσης κτίσεως; Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν αὐτὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ, πάσης κτίσεως ποιητὴν αὐτὸν ἀπεφήνατο. Ὁ γὰρ ποιήσας τοὺς οὐρανούς, αὐτός ἐστιν ὁ ποιήσας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

4. Præterea dicente tunc Deo ad Abraham: «Patrem multarum gentium constitui te,» et: in semine tuo benedicentur omnes gentes[39];» prævidens id quidem David, quod Dei sermo ad Abraham factus nondum impletus esset (nam omnes gentes ad fidem conversæ, filii Abrahæ facti sunt), et quod gentes per fidem in Christum, qui est semen Abrahæ secundum carnem, qui et ipsius Davidis regis est filius, salvandæ essent, dixit: «Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham;» in memoriam revocans omnibus hominibus olim factam ipsius Abrahæ coram Deo adorationem, et Dei ad illum promissionem: et impletus voluptate inenarrabili propheta dixit: «Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. Omnes gentes, plaudite manibus.» Deinde vero docens dixit: «Psallite prudenter.» Quidnam hoc est, «Psallite prudenter?» Id est, cordate, sapienter, cum vera scientia cognoscite quæ dicuntur, cognoscite, inquam, ea quæ fiunt, nec complodite vestras manus illicito et turbato modo, ut in comessationibus maribus plaudere solent insanientes: sed cum didiceritis ante undenam hæc victoria, unde libertas, unde hæc salus, exhibete magnificentiam, exhibete gratiarum actionem Deo auctori victoriæ. «Plaudite manibus, edite vocem laudis et exsultationis ipsi Deo Abraham;» id est, illi qui enatus est ex semine Abrahæ secundum carnem, quem annuntiaverunt omnes prophetæ, quem demonstraverunt, quem confessi sunt Deum et hominem; qui sedit super thronum suum sanctum, hominem scilicet, quem ex diva assumpsit Virgine modo supernaturali. «Psallite prudenter,» in profundum animi nimirum vestri recondite, respicite repositam in propheticis oraculis cœlestem margaritam, quæ a multis tanquam in ostreis honorata est. «Psallite prudenter;» thesaurus enim inexhaustus intra manus vestras est, quem evolutis patrum vaticiniis invenietis, qui est Christus Filius et Verbum Dei, creator omnis creaturæ. «Verbo enim Domini cœli confirmati sunt, et Spiritu oris sui omnis virtus illorum[40].» Videsne quomodo nunc quidem Deum appellat David, nunc vero Deum et hominem; nunc etiam Verbum Dei, nunc etiam creatorem omnis creaturæ? Cum enim cœli creatorem dixit, omnis creaturæ creatorem esse declaravit. Qui enim cœlos fecit, idem est qui creavit angelos et homines.

ε'. Καὶ ὁ μὲν Μωϋσῆς λέγει, «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν

5. Et Moses quidem inquit: «In principio crea-

[39] Gen. XVII, 5. [40] Psal. XXXII, 6.

vit Deus cœlum et terram [41]; » David autem, « Verbo (inquit) Domini cœli firmati sunt. » Certe quem Mahometh Verbum Dei vocat, et Musulmani omnes, quem omnes Christiani ceu Verbum Dei et Deum adorant, de hoc eodem David dicit, quod cœlos firmaverit, id est, creaverit. De hoc eodem Moses dicit, quod in principio condiderit cœlum et terram. Et quis tam stultus est ut dubitet, nec eum adoret, quem David Deum esse prædicat? quem Moses Deum esse fatetur? Tu vero cum de cœlis audis, non est quod plures cœlos esse existimes, sed unum, et non plures. Interpres enim Hebraicam phrasim secutus, juxta illius leges et consuetudinem pluraliter translulit. Videamus vero de quibusnam David hæc dicat: «Cujus fortes terræ valde elevati sunt. » B Quinam? Discipuli illius pauci, qui modo erant humiles, indocti et rudes, nunc vero doctores totius orbis: qui persecutionem sustinuerunt ab omnibus, qui injuriis affecti, qui colaphis cæsi, qui non habebant quo caput reclinarent, nunc sublimes et magni videntur, et fortes Dei, et ad honoris fastigium elevati. Omnes enim principes, omnes satrapæ, omnes reges terræ post Deum apostolos habent advocatos, ipsosque doctores et duces salutis suæ confitentur. Apostoli enim docuerunt Evangelium omnem creaturam, miraculis simul illud comprobantes, ut diximus: et qui prius persecutores erant nominis Christi, nunc pro illo vitam deponunt: et qui prius in illum calumnias et tyrannidem exercebant, nunc per C Christum et apostolos facti sunt pastores, doctores, et orbis luminaria ipso sole splendidiora: et qui modo idolorum erant cultores, nunc Christi sunt martyres, et accepta a Deo gratia (ut dictum est) miracula edere conspiciuntur. Martyres enim non vivi modo miracula et prodigia edebant, quibus visis idololatræ obstupuerunt, sed etiam post mortem magna et stupenda miracula ediderunt. Vivi enim adhuc in tyrannorum conspectu interrogabant idola, dicentes : In nomine Christi dicite veritatem. Et responderunt idola, Christus est Deus verus. Infideles autem his auditis magna voce exclamabant: Magnus est Deus Christianorum, magna etiam fides ipsorum, et in Christum crediderunt. D Et quidem quod omnes martyres Christi miracula ediderint, quæ propter nimiam copiam nunc omittuntur, constat. Verumtamen e multis non pauca ab illius sæculi scriptoribus collecta sunt, e quibus et hoc unum fuerit. Christi martyr Georgius, qui a nobis Christianis colitur (quem etiam ipsi Musulmani in honore habent, et ab illis Cheter Eliaz dicitur), tormentis et quæstionibus excruciatus est ab impiis et idololatris, ut Christum abnegaret, et illorum deos coleret adoraretque. Hic vero maluit infinitas mortes et infinita tormenta pro nomine Christi sustinere, quam fidem suam in Christum rejicere. Multis igitur tormentis et suppliciis ex-

A ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ὁ δὲ Δαβὶδ, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. » Πάντως ὃν λέγει ὁ Μωάμεθ Λόγον Θεοῦ, καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ὃν προσκυνοῦσι πάντες οἱ Χριστιανοὶ ὡς Λόγον Θεοῦ καὶ Θεὸν, τὸν αὐτὸν λέγει Δαβὶδ, ὅτι ἐστερέωσε τοὺς οὐρανοὺς, τουτέστιν ἐποίησε. Τὸν αὐτὸν λέγει Μωϋσῆς, ὅτι « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Καὶ τίς οὕτω μάταιος, ὃς ἀμφιβάλλει, καὶ οὐ προσκυνεῖ ὃν ὁ Δαβὶδ κηρύττει Θεὸν, ὃν ὁ Μωσῆς λέγει Θεόν; Σὺ δὲ οὐρανοὺς ἀκούσας, μηδὲν ὑπολάβῃς πολλοὺς γεγονότας οὐρανοὺς, ἀλλ' ἕνα, καὶ οὐ πολλούς. Ὁ δὲ ἑρμηνεὺς τῇ Ἑβραΐδι ἀκολουθήσας διαλέκτῳ, ἔγραψε πληθυντικῶς κατὰ τὴν ἐκείνων τάξιν τε καὶ συνήθειαν. Ἴδωμεν δὲ καὶ περὶ τίνων λέγει Δαβὶδ τὸ, B «Οὗ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν.» Τίνες; Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οἱ ὀλίγοι, οἱ πρώην εὐτελεῖς καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἄγροικοι, νῦν δὲ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, οἱ διωκόμενοι παρὰ πάντων, οἱ ὑβριζόμενοι, οἱ κολαφιζόμενοι, οἱ μὴ ἔχοντες ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι, νῦν ἀναφαίνονται ὑψηλοὶ καὶ μεγάλοι, καὶ τοῦ Θεοῦ κραταιοὶ, καὶ εἰς τὴν τῆς τιμῆς κορυφὴν ἀναχθέντες. Πάντες γὰρ ἄρχοντες πάντες σατράπαι, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετὰ Θεὸν τοὺς ἀποστόλους ἔχουσι προστάτας, καὶ αὐτοὺς ὁμολογοῦσι διδασκάλους· καὶ ὁδηγοὺς τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας. Οἱ ἀπόστολοι γὰρ ἐδίδαξαν τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει, τοῖς θαύμασι πιστούμενοι, καθὼς εἴπομεν. Καὶ οἱ προτέρον διῶκται, τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ νῦν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀποθνήσκουσι. Καὶ C οἱ πρότερον ὑβρισταὶ καὶ τύραννοι, νῦν διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ποιμένες καὶ διδάσκαλοι καὶ φωστῆρες τῆς οἰκουμένης κατέστησαν, ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμποντες. Καὶ οἱ τῶν εἰδώλων πάλαι προσκυνηταὶ νῦν τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες, καὶ λαβόντες τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ χάριν, εὑρίσκονται ποιοῦντες, ὡς εἴρηται, θαύματα. Οὐ μόνον γὰρ ζῶντες οἱ μάρτυρες ἐνήργουν θαύματα καὶ τεράστια, ἅπερ ἔβλεπον οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ ἐξίσταντο, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον μεγάλα καὶ ἐξαίσια θαύματα ἐνήργουν. Ζῶντες γὰρ ἠρώτων ἔμπροσθεν τῶν τυράννων τὰ εἴδωλα, λέγοντες ὅτι Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ εἴπατε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπεκρίναντο τὰ εἴδωλα, ὅτι Ὁ Χριστὸς Θεὸς ἀληθινός ἐστι. Καὶ ταῦτα D ἀκούοντες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ βλέποντες ἔλεγον μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Μέγας ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, μεγάλη ἡ πίστις αὐτῶν, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστόν. Καὶ ὅτι μὲν πάντες οἱ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες θαύματα ἐνήργουν ἄπειρα, ἅτινα διὰ τὸ πλῆθος ἐλάθησαν, τοιοῦτόν ἐστιν. ὅμως δὲ ἐκ τῶν πολλῶν συνεγράψαντο οἱ τῷ καιρῷ εὑρισκόμενοι ἐκείνῳ οὐκ ὀλίγα, ἐξ ὧν ἕν ἐστι τοῦτο. Ὁ παρ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τιμώμενος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Γεώργιος, ὃς καὶ παρ' αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων τιμᾶται, ὀνομάζεται δὲ παρ' αὐτῶν Χετὴρ Ἠλίαζ, βασανιζόμενος καὶ πειραζόμενος παρὰ τῶν ἀσεβῶν καὶ εἰδωλολατρῶν, ἵνα τὸν μὲν Χριστὸν ἀρνήσηται, σεβασθῇ δὲ καὶ

[41] Gen. I, 1.

προσκυνήσῃ τοῖς ἐκείνων θεοῖς, ὁ δὲ προείλετο μυρίους θανάτους καὶ μυρίας βασάνους ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἢ ὅλως ἀθετῆσαι τὴν εἰς τὸν Χριστὸν πίστιν αὐτοῦ. Καὶ ἐποίησαν αὐτῷ τιμωρίας μεγάλας, καὶ πειρατήρια. Λέγει δὲ ὁ μάρτυς τῷ τυράννῳ, Ἀπελθόντες ἴδωμεν τοὺς θεοὺς ὑμῶν. Ὁ δὲ ἀκούσας ἐχάρη λίαν, ὑπολαβὼν ὅτι ἀπέρχεται θύσων τοῖς θεοῖς αὐτοῦ. Ἀπελθόντων τοίνυν πάντων ὁμοῦ τοῦ τε τυράννου σὺν παντὶ τῷ πλήθει, συνεισῆλθε εἰς τὸν βωμὸν καὶ ὁ μάρτυς Γεώργιος, καὶ λέγει μεγάλῃ τῇ φωνῇ· Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰ ἄφωνα εἴδωλα εἴπατε τὴν ἀλήθειαν, τίς ἐστι Θεὸς ἀληθής; Καὶ παρευθὺς λαλήσαντα τὰ εἴδωλα εἶπον, Ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ τούτου Πατὴρ ὁ Θεός. Καὶ πάλιν ὁ μάρτυς, Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ πεσόντα εἰς τὴν γῆν, συντρίβητε. Καὶ ἐπακολουθησάσης τῷ λόγῳ καὶ ἐνεργείας, ἔπεσον πάντα τὰ εἴδωλα εἰς τὴν γῆν, καὶ συνετρίβησαν. Τὸ δὲ πλῆθος ἰδόντες τὸ τεράστιον, μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ ἐξεβόησαν, Μεγάλη ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν, μέγας ὁ Θεὸς Γεωργίου.

A cruciatus martyr, dicit tyranno: Euntes videamus deos vestros. Hic vero hoc audito, valde gavisus est, existimans hunc diis suis esse sacrificaturum. Omnibus vero simul profectis, et tyranno quoque cum turba sua hunc comitante, martyr Georgius ad aram accessit, et dicit voce magna: In nomine Christi, o idola muta, veritatem dicite. Quisnam Deus verus est? Et repente idola loquendi facultate donata, dixerunt, Christus Filius Dei, et hujus Pater Deus. Et rursum adjecit martyr: In nomine Christi terræ illisa conteramini; et ipso effectu verbum hoc comitante, omnia idola in terram conciderunt, et confracta sunt. Hominum vero turbæ hoc miraculo viso, magna et clara voce exclamaverunt: Magna est fides Christianorum, et magnus B est Deus Georgii.

ς'. Ἀκουσάτωσαν οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ αἰσχυνθήτωσαν, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους διάβολος οὐκ ἠδυνήθη κρύψαι τὸ ὂν, ἀλλ' ἐπιτιμηθεὶς παρὰ τοῦ ἁγίου, καὶ οἷον ὥσπερ ὑπὸ τῆς ἀληθείας μαστιχθεὶς, ὡμολόγησε τὸν Χριστὸν Θεὸν εἶναι ἀληθινόν. Οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες ἔτι ὡς ἐν βαθυτάτῳ σκότει περιπατοῦσι πλανώμενοι. Ἔτι δὲ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εὑρισκομένου, ἔφερον πρὸς αὐτὸν ἄνθρωπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ δαιμονιζόμενον, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα θεραπεύσῃ τοῦτον. Ὁ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὑρισκόμενος δαίμων, ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἔκραξε λέγων, «Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς.» Οὐδὲ γὰρ εἷς διάβολος ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ πολλοί. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ ἐπιτιμήσαντος αὐτὸν, ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐγένετο ὑγιής. Τί δὲ, ὃν ἐμαρτύρησεν ὁ Θεὸς, ὃν ἐκήρυξαν οἱ προφῆται, εἰς ὃν ἐπίστευσε πᾶσα ἡ οἰκουμένη, ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ δαίμονες μὴ βουλόμενοι ὡμολόγησαν Θεὸν, φρίττουσι δὲ καὶ τρέμουσι τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, τοῦτον οἱ μὴ ὁμολογοῦνται Θεὸν οὐκ εἰσὶ μάταιοι καὶ πεπλανημένοι; Παντί που δῆλον. Καὶ τότε πληρωθήσεται ἐπ' αὐτοὺς τὸ προφητικὸν λόγιον τοῦ Δαβὶδ, ὅτι «Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε. Παρεσυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς·» καὶ μακάριον αὐτοῖς ἦν, εἴπερ ἐκρίθησαν ὡς τὰ ἄλογα ζῶα. Ἐκεῖνα γὰρ ἐπεὶ οὐχ ἁμαρτάνουσιν, οὐδὲ κολασθῆναι μέλλουσιν. Οὐαὶ δὲ τοῖς μὴ πιστεύσασιν εἰς τὸν Χριστόν· εἴθε μὴ ἐγεννήθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι!

6. Audiant, qui in Christum non credunt, et confundantur, quod pater mendacii diabolus verum occulere non potuit, sed a sancto increpatus, et a veritate ceu flagellatus, Christum Deum esse verum confessus est. Qui vero non credunt, tanquam in densissimis tenebris errantes obambulant. Porro Christo adhuc in terris agente, attulerunt illi parentes quidam filium qui dæmonio agitabatur, et orabant eum ut illum sanaret. Dæmon vero, qui hominem occupaverat, viso Christo exclamavit, C dicens: « Quid mihi tecum rei est, Fili Dei? Venisti ante tempus ad affligendum nos? » Non enim unus tantum in homine erat diabolus, sed multi. Cum autem Jesus hunc increparet, ex homine digressi sunt, et sanitati restitutus est. Quem igitur Deus ipse testatus est, quem prædicaverunt prophetæ, in quem universus orbis credidit, quem et ipsi dæmones licet inviti Deum esse confessi sunt, cujus nomen horrent et tremunt, hunc inquam, qui non confitentur, nonne stulti sunt et seducti? Omnino certe. Tunc itaque implebitur in illis propheticum illud Davidis oraculum: « Homo in honore exsistens, non intellexit; comparatus est jumentis brutis, et similis his factus est [49]. » Et sane D felices essent, si pro brutis haberentur animalibus. Hæc enim cum non peccent, nec pœnam etiam datura sunt. Væ autem in Christum non credentibus; utinam non nati essent homines isti!

ζ'. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τῶν μαρτύρων προσέτρεχον οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῶν, καὶ ἐθεραπεύοντο τὰς νόσους αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἄπειρα θαύματα ἐνεργοῦνται εἰς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων, τῶν πολιτευσαμένων κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ἔνθα εὑρίσκοντο κείμενοι. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ

7. Post mortem vero martyrum concurrerunt ad sepulcra, et monumenta horum homines, et sanati sunt a morbis suis. Cæterum usque ad hodiernum diem infinita eduntur miracula circa sepulcra martyrum, et aliorum sanctorum, qui juxta Evangelii præcepta vitam suam instituerunt. Quin et nunc modum non habent Dei homines, qui salutis stu-

[49] Psal. XLVIII, 13.

diosi sunt, et quidam agunt in montibus, illi vero in speluncis, alii cum hominibus conversantur, et virtutem habent potentiamque edendi miracula, et edunt. Quid vero tibi videtur? Num propter falsum, fictum, et fucati Dei nomen cooperatus est duodecim apostolis Deus, indoctis illis, et rudibus; per infinita miracula, et convertit universum orbem ad fidem Christi, et Dei cognitionem, frenumque injecit rhetoribus et philosophis? Et quis tam miser qui hoc dixerit? Nobilissimæ enim omnium creaturarum sunt, angelus et homo. Cæterum et angelus, cum animo suo divinitatem affectaret, a propria gloria excidit, et ex angelo diabolus factus est, et ex luce in tenebras mutatus. Similiter et homo, cum sanctus esset, et paradisum incoleret, postquam divinitatem affectare cœpit, en statim e sancto peccator comparuit, et paradiso expulsus, ad terræ culturam condemnatus est. Et, quod calamitosissimum est, qui immortalis erat creatus, morti subjectus est, et audivit: « In sudore vultus tui comedes panem tuum: » et « Quia terra es, in terram reverteris [43]. » Sed quid de angelo et Adamo dicimus, quod propter divinitatis affectationem hæc modo dicta passi sint, cum vel hi qui Mosi se opponere audebant, et incensum Deo offerre religionis gratia, quod non illis, sed solis licebat sacerdotibus, terræ hiatu aperto absorpti sint: Dathan nimirum, Abiron, et Core? Emicuit etiam ignis e terra, et combussit Ophnem et Phinees. Sacrificavit Ozias Judæorum rex, et repentina lepra multatus est. Vides igitur, ut cum omne peccatum Deus ad tempus ferre soleat, et peccatoris pœnitentiam exspectare, hanc solam audaciam non fert, sed eo ipso momento Dei indignatio et ira in hujusmodi audentem oboritur?

A παρ᾽ ὧν οὐκ ἔχουσι μέτρον οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς σωτηρίας, καὶ οἱ μὲν εὑρίσκονται εἰς τὰ ὄρη, οἱ δὲ εἰς τὰ σπήλαια, οἱ δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔχουσι δύναμιν καὶ ἰσχὺν ποιῆσαι θαύματα καὶ ποιοῦσιν. Ἆρα τί σοι δοκεῖ; Ἕνεκεν ψευδοῦς καὶ πεπλασμένου καὶ ἀντιθέου ὀνόματος συνήργησεν ὁ Θεὸς τοῖς δώδεκα ἀποστόλοις, τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀγροίκοις διὰ τῶν ἀπείρων θαυμάτων, καὶ ἐπέστρεψαν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν καὶ τὴν θεογνωσίαν, καὶ ἐπεστόμιζον τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους; Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος, ὅστις εἴποι αὐτό; Καὶ γὰρ τὰ τιμιώτερα πράγματα ἁπάσης τῆς κτίσεως ὁ ἄγγελος καὶ ὁ ἄνθρωπός εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγελος ἐνθυμηθεὶς γενέσθαι Θεὸς, ἐξέπεσε τῆς οἰκείας δόξης, καὶ ἀντὶ B ἀγγέλου ἐγένετο διάβολος, καὶ ἀντὶ φωτὸς ἐγένετο σκότος. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἅγιος ὢν, καὶ ἐντὸς τοῦ παραδείσου εὑρισκόμενος, ἐπεθύμησε γενέσθαι Θεὸς, καὶ παρευθὺς ἀντὶ τοῦ εἶναι ἅγιος εὑρέθη ἁμαρτωλός. Καὶ ἐκβληθεὶς τοῦ παραδείσου, κατεδικάσθη ἐργάζεσθαι τὴν γῆν. Καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἀθάνατος κτισθεὶς παρεδόθη εἰς θάνατον, καὶ ἤκουσεν ὅτι « Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φάγῃ τὸν ἄρτον σου, » καὶ ὅτι « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀδὰμ, ὅτι ἐπιθυμήσαντες γενέσθαι θεοὶ, ἔπαθον ὅσα εἴπομεν; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως, τολμησάντων τινῶν ποιῆσαι ἃ μὴ θέμις ποιεῖν, ἤγουν θυμιάσαι τῷ Θεῷ δουλείας χάριν, διὰ τὸ μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς θυμιάσαι ἀλλ᾽ ἢ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν, ἠνοίχθη C ἡ γῆ, καὶ κατέπιε τὸν Δαθὰν καὶ τὸν Ἀβειρὼν καὶ τὸν Κορέ. Ἐξῆλθε πῦρ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κατέκαυσε τὸν Ὀφνεὶ καὶ Φινεές. Καὶ ἐθυμίασεν Ὀζίας ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀλλὰ παρευθὺς ἐλεπρώθη. Βλέπεις πῶς πάσης ἁμαρτίας ἀνέχεται ὁ Θεὸς, καὶ καρτερεῖ τὴν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μετάνοιαν, ταύτην δὲ τὴν τόλμαν οὐκ ἀνέχεται, ἀλλὰ κατ᾽ αὐτὴν τὴν ὥραν ἔρχεται ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησις καὶ ὀργὴ εἰς τὸν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα;

8. Quandoquidem igitur, ut demonstratum est, Deus apostolis cooperatus est, et martyribus, in fidei Christianæ comprobationem, qui in Christum non credit, non credit Deo. Sic enim ipse Christus in Evangeliis dixit: « Qui non credit Filio, nec Patri credit, » et: « Qui non habet Filium, nec Patrem habet. » Quod si igitur Christus non erat Deus, nec Dei Filius, sed temeritate quadam hæc dicere ausus fuit, annon eadem pati debebat, quæ diabolus et Adam passi sunt? Sed cum Deus esset verus, aperte omnes docuit, ut puram veritatem agnoscerent, quin potius illius divinitatem. Quandoquidem igitur plane et confidenter se Deum esse dixit, et Filium Dei altissimi [44], nec in abscondito et angulo obscuro, sed in medio omnium hoc dixit: cum denique et ipse Mahomet omnesque Musulmani confiteantur Christum Verbum Dei esse, et Spiritum Dei, et animam Dei, omnes etiam Musulmani hac religione tenentur, ut sine omni dubita-

η'. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς ἀποδέδεικται, Θεὸς ἦν ὁ συνεργῶν τοῖς τε ἀποστόλοις καὶ μάρτυσιν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Χριστὸν, οὐ πιστεύει Θεῷ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἴρηκεν, ὅτι « Ὁ μὴ πιστεύων τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῷ Πατρὶ, » καὶ, « Ὁ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, οὐδὲ D τὸν Πατέρα ἔχει. » Εἴπερ γοῦν οὐκ ἦν ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλὰ τολμῶν ἔλεγε ταῦτα, οὐκ ἔμελλε παθεῖν, ἅπερ ἔπαθεν ὅ τε διάβολος καὶ ὁ Ἀδάμ; Ἀλλὰ Θεὸς ὢν ἀληθινὸς, ἔλεγε καθαρῶς καὶ ἐδίδασκε τοῖς πᾶσιν, ἵνα γνῶσι καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοῦ θεότητα. Ἐπεὶ γοῦν τρανῶς καὶ πεπαρρησιασμένως ἔλεγεν, ὅτι « Θεός εἰμι καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, » καὶ οὐκ ἐν παραβύστῳ καὶ γωνίᾳ ἔλεγεν αὐτὸ, ἀλλὰ μέσον πάντων, ὁμολογεῖ δὲ περὶ τούτου ὁ Μωάμεθ, καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ὅτι Λόγος Θεοῦ ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ πνεῦμα Θεοῦ καὶ ψυχὴ Θεοῦ, οὕτω χρεωστοῦσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ἵνα ἀνεξετάστως καὶ ἀπολυ-

[43] Gen. III, 18, 19. [44] Matth. III, 17; XVII, 5.

πραγμονήτως πιστεύωσι, καθὼς εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κατ' ἔτος γινομένου ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Χριστοῦ θαύματος κατὰ τὴν καιρὸν τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, ὡς καὶ σὺ οἶσθα, ἔχεις εἰπεῖν τι; Οἶδας πάντως ὅτι κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς, κατεξουσιάζουσιν οἱ Μουσουλμάνοι καὶ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ κατὰ τὸν δηλωθέντα καιρὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως πολλὴν καὶ μεγάλην ποιοῦνται τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὥστε μηκέτ' εἶναι τὸ παράπαν λυχνιαῖον φῶς. Ἐνεργεῖται τοιγαροῦν τοῦτο οὕτως ἀπαραιτήτως κατὰ τὴν τούτων ἐπιμέλειαν. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν ᾄδουσιν οἱ ἐκεῖσε εὑρισκόμενοι Χριστιανοὶ τὸν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὕμνον, κατέρχεται φῶς οὐρανόθεν, ἀνάπτον τὰς εἰς τὸν τοιοῦτον τάφον τοῦ Χριστοῦ εὑρισκομένας τρεῖς λαμπάδας, ἐνώπιον τοῦ ἐκεῖσε εὑρισκομένου τηνικαῦτα κατὰ καιρὸν ἄρχοντος τῶν Μουσουλμάνων. Τί γοῦν σοι δοκεῖ; Ψευδῶς ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, ὅτι Θεός ἐστι καὶ Θεοῦ Υἱός; Ψευδῶς δὲ πιστεύουσι καὶ οἱ Χριστιανοί; Καὶ πῶς τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἀνυμνοῦσιν οὗτοι, ὡς εἴπομεν, τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ ποιητὴν πάσης κτίσεως, εἰς πλείονα δῆθεν πίστωσιν καὶ δήλωσιν τοῦ θαύματος, μαρτυροῦντος τοῦτο τοῦ Θεοῦ, ὥστ' εἶναι τοῦτ' ἀληθὲς, κατέρχεται οὐρανόθεν φῶς ἐξάπτον τὰς εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, ὡς δεδήλωται, λαμπάδας. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ βαπτίσεως, κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ λέγουσα, ὅτι « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, » τουτέστιν ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ κατὰ τὸν ῥηθέντα καιρὸν κατέρχεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ φῶς, πιστούμενον καὶ μαρτυροῦν πᾶσι πιστοῖς τε καὶ ἀπίστοις ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀληθὴς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Τίς γοῦν οὕτως ἄθλιος, ὃς οὐ προσκυνεῖ καὶ ὁμολογεῖ αὐτὸν Θεὸν καὶ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ ἐρευνῶσιν ἴσως καὶ ἀντιλέγουσιν, ὡς ἔοικε λέγουσιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ψευδῶς ἐλάλησε, τίς ἐστι χρεία λοιπὸν ἑτέρου κατηγόρου; Αὐτοὶ γὰρ ἑαυτῶν εἰσι κατήγοροι. ἐπεὶ ὃν ὁμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, καὶ πνεῦμα, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, τοῦτον λέγουσι ψεύδεσθαι. Καὶ πῶς ἐστι δυνατὸν τοῦτο, Λόγον Θεοῦ ψεύδεσθαι; Γινώσκοντες οὖν τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, καταφεύγουσιν εἰς τοῦτο, λέγοντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ, ὡς δῆθεν τιμῶντες τὸν Χριστὸν, λέγουσιν ὅτι περὶ ἑαυτοῦ εἶπεν ὁ Χριστὸς ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀλήθεια τοῦτο, ἀλλὰ διαβολή. Οὐ μόνον γὰρ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπε τοῦτο, οὐδὲ ἐδίδαξεν· ἀλλὰ ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἠρνήσατο εἰπὼν, ὅτι « Ἐγὼ οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ὑμεῖς λέγετε αὐτό. » Τοῦτο γοῦν πρόσχημά ἐστι καὶ σκῆψις. Βουλόμενοι γάρ τινες ὑβρίσαι τὸν Χριστὸν, φανερῶς οὐκ ἠδυνήθησαν, φοβηθέντες τὴν φανερὰν τῶν ἀνθρώπων κατάγνωσιν, καὶ ἐπλάσαντο ἄλλα ἐπ' ἄλλοις. Ἀλλὰ γινωσκέτωσαν οἱ βουλόμενοι μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἴρηκεν οἰκείοις χείλεσιν οὐχ ἅπαξ καὶ δὶς καὶ τρὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, καὶ σχεδὸν ἅπαν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ τοῦτο λέγει καὶ διδάσκει, ἵνα δηλονότι γνῶσιν οἱ

A tione et curiosa inquisitione credant, sicuti de seipso Christus testatus est. Porro miraculo, quod annuatim Hierosolymis juxta Christi sepulcrum tempore Resurrectionis illius contingit, ut ipse novisti, numquid contradicere potes? Non ignoras enim, quod Dei sic permittente judicio, loco illi sancto Musulmani dominantur, et circa tempus Resurrectionis Christi multam magnamque curam adhibent, et diligentiam, ne ullum aliquod lumen ardens conspiciatur. Fit igitur hoc sine omni controversia diligentissime. Eo autem temporis articulo, quo Christiani, qui illic agunt, hymnum de Christi resurrectione compositum decantant, lumen cœlo delabitur, vidente hoc Musulmanorum principe qui interea temporis ibi commoratur, in-

B cendens tres illas, quæ Christi sepulcro astant, lampades. Quid igitur tibi videtur? Num falso dixit Christus se Deum esse, et Dei Filium? Falsone hoc Christiani credunt? Quomodo igitur eadem hora, qua illi Christum, ut diximus, Deum et Dei Filium decantant, et creatorem omnis creaturæ, in copiosiorem nimirum miraculi assertionem expositionemque, testante simul Deo hoc verum esse, lumen cœlitus delapsum, lampades (ut dictum est) circa Christi sepulcrum astantes, incendit? Quemadmodum enim in Jordane cum Christus baptizaretur, vox cœlitus descendit, dicens: « Hic est Filius meus dilectus, » Christum denotans: sic tempore supra memorato lumen cœlitus dela-

C bitur, asserens et testificans omnibus tam fidelibus quam infidelibus, quod ipse sit Christus, Filius et Verbum Dei, verus Deus et homo. Quis igitur tam miser, ut illum non adoret, et Deum esse confiteatur, et Filium Verbumque Dei? Si autem fortasse multum indagando his (ut nimirum fieri solet) contradixerint, Christum hæc falso locutum esse, quidnam alia accusatione opus est? Ipsi enim seipsos incusant, si eum, quem Verbum Dei, spiritum et animam Dei esse confitentur, mentiri dixerint. Quomodo autem possibile est, ut Verbum Dei mentiatur? Agnoscentes igitur infirmitatem suam, huc confugiunt, dicentes, quod Christiani, Christum nimirum honoraturi, dicant, hunc de seipso dixisse, quod Filius Dei sit; cum tamen

D hoc non veritati consentaneum, sed calumnia sit. Christus enim non modo non dixit hoc, neque docuit, sed etiam a Judæis interrogatus, negavit, dicens: « Non sum, verum vos hoc dicitis. » Et hic quidem vester prætextus est, et suffugium. Quidam enim Christum injuria affecturi, manifeste hoc facere non potuerunt, timentes nimirum publicam subire hominum condemnationem; quapropter alia finxerunt ex aliis. Cæterum quotquot veritatis studiosi sunt, sciant ipsum Christum propriis labiis non semel dixisse, bisve aut ter, sed sæpius, totumque fere Evangelium hoc unum dicit et docet, ut nimirum intelligant homines, solum et verum Deum et Filium, quem ante omnia sæcula verum Deum genuit. Totius enim Evangelii

diosi sunt, et quidam agunt in montibus, illi vero in speluncis, alii cum hominibus conversantur, et virtutem habent potentiamque edendi miracula, et edunt. Quid vero tibi videtur? Num propter falsum, fictum, et fucati Dei nomen cooperatus est, duodecim apostolis Deus, indoctis illis, et rudibus; per infinita miracula, et convertit universum orbem ad fidem Christi, et Dei cognitionem, frenumque injecit rhetoribus et philosophis? Et quis tam miser qui hoc dixerit? Nobilissimæ enim omnium creaturarum sunt, angelus et homo. Cæterum et angelus, cum animo suo divinitatem affectaret, a propria gloria excidit, et ex angelo diabolus factus est, et ex luce in tenebras mutatus. Similiter et homo, cum sanctus esset, et paradisum incoleret, postquam divinitatem affectare cœpit, en statim e sancto peccator comparuit, et paradiso expulsus, ad terræ culturam condemnatus est. Et, quod calamitosissimum est, qui immortalis erat creatus, morti subjectus est, et audivit: « In sudore vultus tui comedes panem tuum: » et « Quia terra es, in terram reverteris [43]. » Sed quid de angelo et Adamo dicimus, quod propter divinitatis affectationem hæc modo dicta passi sint, cum vel hi qui Mosi se opponere audebant, et incensum Deo offerre religionis gratia, quod non illis, sed solis licebat sacerdotibus, terræ hiatu aperto absorpti sint: Dathan nimirum, Abiron, et Core? Emicuit etiam ignis e terra, et combussit Ophnem et Phinees. Sacrificavit Ozias Judæorum rex, et repentina lepra multatus est. Vides igitur, ut cum omne peccatum Deus ad tempus ferre soleat, et peccatoris pœnitentiam exspectare, hanc solam audaciam non fert, sed eo ipso momento Dei indignatio et ira in hujusmodi audentem oboritur?

παρὸν οὐκ ἔχουσι μέτρον οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς σωτηρίας, καὶ οἱ μὲν εὑρίσκονται εἰς τὰ ὄρη, οἱ δὲ εἰς τὰ σπήλαια, οἱ δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔχουσι δύναμιν καὶ ἰσχὺν ποιῆσαι θαύματα καὶ ποιοῦσιν. Ἄρα τί σοι δοκεῖ; Ἕνεκεν ψευδοῦς καὶ πεπλασμένου καὶ ἀντιθέου ὀνόματος συνήργησεν ὁ Θεὸς τοῖς δώδεκα ἀποστόλοις, τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀγροίκοις διὰ τῶν ἀπείρων θαυμάτων, καὶ ἐπέστρεψαν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν καὶ τὴν θεογνωσίαν, καὶ ἐπεστόμιζον τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους; Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος, ὅστις εἴποι αὐτό; Καὶ γὰρ τὰ τιμιώτερα πράγματα ἁπάσης τῆς κτίσεως ὁ ἄγγελος καὶ ὁ ἄνθρωπός εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγελος ἐνθυμηθεὶς γενέσθαι Θεὸς, ἐξέπεσε τῆς οἰκείας δόξης, καὶ ἀντὶ ἀγγέλου ἐγένετο διάβολος, καὶ ἀντὶ φωτὸς ἐγένετο σκότος. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἅγιος ὢν, καὶ ἐντὸς τοῦ παραδείσου εὑρισκόμενος, ἐπεθύμησε γενέσθαι Θεὸς, καὶ παρευθὺς ἀντὶ τοῦ εἶναι ἅγιος εὑρέθη ἁμαρτωλός. Καὶ ἐκβληθεὶς τοῦ παραδείσου, κατεδικάσθη ἐργάζεσθαι τὴν γῆν. Καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἀθάνατος κτισθεὶς παρεδόθη εἰς θάνατον, καὶ ἤκουσεν ὅτι « Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φάγῃ τὸν ἄρτον σου, » καὶ ὅτι « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀδὰμ, ὅτι ἐπιθυμήσαντες γενέσθαι θεοὶ, ἔπαθον ὅσα εἴπομεν; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως, τολμησάντων τινῶν ποιῆσαι ἃ μὴ θέμις ποιεῖν, ἤγουν θυμιάσαι τῷ Θεῷ δουλείας χάριν, διὰ τὸ μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς θυμιάσαι ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν, ἠνοίχθη ἡ γῆ, καὶ κατέπιε τὸν Δαθὰν καὶ τὸν Ἀβειρὼν καὶ τὸν Κορέ. Ἐξῆλθε πῦρ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κατέκαυσε τὸν Ὀφνεὶ καὶ Φινεές. Καὶ ἐθυμίασεν Ὀζίας ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀλλὰ παρευθὺς ἐλεπρώθη. Βλέπεις πῶς πάσης ἁμαρτίας ἀνέχεται ὁ Θεὸς, καὶ καρτερεῖ τὴν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μετάνοιαν, ταύτην δὲ τὴν τόλμαν οὐκ ἀνέχεται, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν ἔρχεται ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησις καὶ ὀργὴ εἰς τὸν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα;

8. Quandoquidem igitur, ut demonstratum est, Deus apostolis cooperatus est, et martyribus, in fidei Christianæ comprobationem, qui in Christum non credit, non credit Deo. Sic enim ipse Christus in Evangeliis dixit: « Qui non credit Filio, nec Patri credit, » et: « Qui non habet Filium, nec Patrem habet. » Quod si igitur Christus non erat Deus, nec Dei Filius, sed temeritate quadam hæc dicere ausus fuit, annon eadem pati debebat, quæ diabolus et Adam passi sunt? Sed cum Deus esset verus, aperte omnes docuit, ut puram veritatem agnoscerent, quin potius illius divinitatem. Quandoquidem igitur plane et confidenter se Deum esse dixit, et Filium Dei altissimi [44], nec in abscondito et angulo obscuro, sed in medio omnium hoc dixit: cum denique et ipse Mahomet omnesque Musulmani confiteantur Christum Verbum Dei esse, et Spiritum Dei, et animam Dei, omnes etiam Musulmani hac religione tenentur, ut sine omni dubita-

η'. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς ἀποδέδεικται, Θεὸς ἦν ὁ συνεργῶν τοῖς τε ἀποστόλοις καὶ μάρτυσιν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Χριστὸν, οὐ πιστεύει Θεῷ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἴρηκεν, ὅτι « Ὁ μὴ πιστεύων τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῷ Πατρὶ, » καὶ, « Ὁ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει. » Εἴπερ γοῦν οὐκ ἦν ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλὰ τολμῶν ἔλεγε ταῦτα, οὐκ ἔμελλε παθεῖν, ἅπερ ἔπαθεν ὅ τε διάβολος καὶ ὁ Ἀδάμ; Ἀλλὰ Θεὸς ὢν ἀληθινὸς, ἔλεγε καθαρῶς καὶ ἐδίδασκε τοῖς πᾶσιν, ἵνα γνῶσι καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοῦ θεότητα. Ἐπεὶ γοῦν τρανῶς καὶ πεπαρρησιασμένως ἔλεγεν, ὅτι « Θεός εἰμι καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, » καὶ οὐκ ἐν παραβύστῳ καὶ γωνίᾳ ἔλεγεν αὐτὸ, ἀλλὰ μέσον πάντων, ὁμολογεῖ δὲ περὶ τούτου ὁ Μωάμεθ, καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ὅτι Λόγος Θεοῦ ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ πνεῦμα Θεοῦ καὶ ψυχὴ Θεοῦ, οὕτω χρεωστοῦσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ἵνα ἀνεξετάστως καὶ ἀπολυ-

[43] Gen. III, 18, 19. [44] Matth. III, 17; XVII, 5.

πραγμονήτως πιστεύωσι, καθὼς εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κατ' ἔτος γινομένου ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Χριστοῦ θαύματος κατὰ τὴν καιρὸν τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, ὡς καὶ σὺ οἶσθα, ἔχεις εἰπεῖν τι; Οἶδας πάντως ὅτι κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς, κατεξουσιάζουσιν οἱ Μουσουλμάνοι καὶ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ κατὰ τὸν δηλωθέντα καιρὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως πολλὴν καὶ μεγάλην ποιοῦνται τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὥστε μηκέτ' εἶναι τὸ παράπαν λυχνιαῖον φῶς. Ἐνεργεῖται τοιγαροῦν τοῦτο οὕτως ἀπαραιτήτως κατὰ τὴν τούτων ἐπιμέλειαν. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν ᾄδουσιν οἱ ἐκεῖσε εὑρισκόμενοι Χριστιανοὶ τὸν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὕμνον, κατέρχεται φῶς οὐρανόθεν, ἀνάπτον τὰς εἰς τὸν τοιοῦτον τάφον τοῦ Χριστοῦ εὑρισκομένας τρεῖς λαμπάδας, ἐνώπιον τοῦ ἐκεῖσε εὑρισκομένου τηνικαῦτα κατὰ καιρὸν ἄρχοντος τῶν Μουσουλμάνων. Τί γοῦν σοι δοκεῖ; Ψευδῶς ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, ὅτι Θεός ἐστι καὶ Θεοῦ Υἱός; Ψευδῶς δὲ πιστεύουσι καὶ οἱ Χριστιανοί; Καὶ πῶς τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἀνυμνοῦσιν οὗτοι, ὡς εἴπομεν, τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ ποιητὴν πάσης κτίσεως, εἰς πλείονα δῆθεν πίστωσιν καὶ δήλωσιν τοῦ θαύματος, μαρτυροῦντος τοῦτο τοῦ Θεοῦ, ὥστ' εἶναι τοῦτ' ἀληθὲς, κατέρχεται οὐρανόθεν φῶς ἐξάπτον τὰς εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, ὡς δεδήλωται, λαμπάδας. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ βαπτίσεως, κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ λέγουσα, ὅτι « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, » τουτέστιν ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ κατὰ τὸν ῥηθέντα καιρὸν κατέρχεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ φῶς, πιστούμενον καὶ μαρτυροῦν πᾶσι πιστοῖς τε καὶ ἀπίστοις ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀληθὴς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Τίς γοῦν οὕτως ἄθλιος, ὃς οὐ προσκυνεῖ καὶ ὁμολογεῖ αὐτὸν Θεὸν καὶ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ ἐρευνῶσιν ἴσως καὶ ἀντιλέγουσιν, ὡς ἔοικε λέγουσιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ψευδῶς ἐλάλησε, τίς ἐστι χρεία λοιπὸν ἑτέρου κατηγόρου; Αὐτοὶ γὰρ ἑαυτῶν εἰσι κατήγοροι. ἐπεὶ ὃν ὁμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, καὶ πνεῦμα, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, τοῦτον λέγουσι ψεύδεσθαι. Καὶ πῶς ἐστι δυνατὸν τοῦτο, Λόγον Θεοῦ ψεύδεσθαι; Γινώσκοντες οὖν τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, καταφεύγουσιν εἰς τοῦτο, λέγοντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ, ὡς δῆθεν τιμῶντες τὸν Χριστὸν, λέγουσιν ὅτι περὶ ἑαυτοῦ εἶπεν ὁ Χριστὸς ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀλήθεια τοῦτο, ἀλλὰ διαβολή. Οὐ μόνον γὰρ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπε τοῦτο, οὐδὲ ἐδίδαξεν· ἀλλὰ ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἠρνήσατο εἰπὼν, ὅτι « Ἐγὼ οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ὑμεῖς λέγετε αὐτό. » Τοῦτο γοῦν πρόσχημά ἐστι καὶ σκῆψις. Βουλόμενοι γάρ τινες ὑβρίσαι τὸν Χριστὸν, φανερῶς οὐκ ἠδυνήθησαν, φοβηθέντες τὴν φανερὰν τῶν ἀνθρώπων κατάγνωσιν, καὶ ἐπλάσαντο ἄλλα ἐπ' ἄλλοις. Ἀλλὰ γινωσκέτωσαν οἱ βουλόμενοι μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἴρηκεν οἰκείοις χείλεσιν οὐχ ἅπαξ καὶ δὶς καὶ τρὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, καὶ σχεδὸν ἅπαν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ τοῦτο λέγει καὶ διδάσκει, ἵνα δηλονότι γνῶσιν οἱ

A tione et curiosa inquisitione credant, sicuti de seipso Christus testatus est. Porro miraculo, quod annuatim Hierosolymis juxta Christi sepulcrum tempore Resurrectionis illius contingit, ut ipse novisti, numquid contradicere potes? Non ignoras enim, quod Dei sic permittente judicio, loco illi sancto Musulmani dominantur, et circa tempus Resurrectionis Christi multam magnamque curam adhibent, et diligentiam, ne ullum aliquod lumen ardens conspiciatur. Fit igitur hoc sine omni controversia diligentissime. Eo autem temporis articulo, quo Christiani, qui illic agunt, hymnum de Christi resurrectione compositum decantant, lumen cœlo delabitur, vidente hoc Musulmanorum principe qui interea temporis ibi commoratur, in- B cendens tres illas, quæ Christi sepulcro astant, lampades. Quid igitur tibi videtur? Num falso dixit Christus se Deum esse, et Dei Filium? Falsone hoc Christiani credunt? Quomodo igitur eadem hora, qua illi Christum, ut diximus, Deum et Dei Filium decantant, et creatorem omnis creaturæ, in copiosiorem nimirum miraculi assertionem expositionemque, testante simul Deo hoc verum esse, lumen cœlitus delapsum, lampades (ut dictum est) circa Christi sepulcrum astantes, incendit? Quemadmodum enim in Jordane cum Christus baptizaretur, vox cœlitus descendit, dicens : « Hic est Filius meus dilectus, » Christum denotans : sic tempore supra memorato lumen cœlitus dela- C bitur, asserens et testificans omnibus tam fidelibus quam infidelibus, quod ipse sit Christus, Filius et Verbum Dei, verus Deus et homo. Quis igitur tam miser, ut illum non adoret, et Deum esse confiteatur, et Filium Verbumque Dei? Si autem fortasse multum indagando his (ut nimirum fieri solet) contradixerint, Christum hæc falso locutum esse, quidnam alia accusatione opus est? Ipsi enim seipsos incusant, si eum, quem Verbum Dei, spiritum et animam Dei esse confitentur, mentiri dixerint. Quomodo autem possibile est, ut Verbum Dei mentiatur? Agnoscentes igitur infirmitatem suam, huc confugiunt, dicentes, quod Christiani, Christum nimirum honoraturi, dicant, hunc de seipso dixisse, quod Filius Dei sit; cum tamen D hoc non veritati consentaneum, sed calumnia sit. Christus enim non modo non dixit hoc, neque docuit, sed etiam a Judæis interrogatus, negavit, dicens : « Non sum, verum vos hoc dicitis. » Et hic quidem vester prætextus est, et suffugium. Quidam enim Christum injuria affecturi, manifeste hoc facere non potuerunt, timentes nimirum publicam subire hominum condemnationem; quapropter alia finxerunt ex aliis. Cæterum quotquot veritatis studiosi sunt, sciant ipsum Christum propriis labiis non semel dixisse, bisve aut ter, sed sæpius, totumque fere Evangelium hoc unum dicit et docet, ut nimirum intelligant homines, solum et verum Deum et Filium, quem ante omnia sæcula verum Deum genuit. Totius enim Evangelii

finis et scopus hic est, ut scilicet omnis homo sese ab impietate ad Dei religionem convertat, ut dictum est, et ut homines opera faciant salute digna. Quapropter Christus quotidie hoc dixit, et docuit, quod ab illo excipientes apostoli Evangelium conscripserunt, et docuerunt in orbe universo: et propter hanc doctrinam, Evangelium et dogmata, occubuerunt ipsi simul et martyres. Porro et alii quidam hæreticorum de Christo dixerunt, quod Christus revera quidem ante omnem fuerit creaturam, quodque angelorum et Adami creator sit, cœli etiam, et terræ, omnisque creaturæ: quod revera sic, et non aliter est: eumdem vero Filium Dei esse negaverunt. Qui sane hæreticorum multum damni veræ fidei confessoribus intulerunt. Qui enim illo tempore imperio præerat, illorum astipulabatur sententiæ, illorumque partes fovebat, et adjuvabat in tali dogmate. Quod si hi, Evangelium summa veneratione prosequentes, demonstrare poterant, nusquam de sese Christum dixisse quod Deus sit, et Dei Filius, quanam alia probatione opus erat quam hac? Hæc enim vel sola servavisset eos præ cæteris argumentis omnibus. Cæterum Evangelium in pretio habebant, et amplectebantur, sanctumque nominabant, et legentes hoc perpetuo cum prophetarum scriptis miserrimi homines, nihilominus hæc ridicula et stulta protulerunt. Et alii quidem in hac hæresi diem obierunt, et anathemate tenentur; alii vero vivunt et Ægyptum incolunt, Arianique Jacobitæ, et Nestoriani dicuntur. Interrogentur itaque hi, et fatebuntur veritatem omnem, quod Evangelium tale ab initio scriptum sit, quale hodierno die exstat.

A ἄνθρωποι τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἐγέννησεν υἱὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων Θεὸν ἀληθινόν. Ἅπαξ καὶ γὰρ ὁ τρόπος καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ Εὐαγγελίου οὗτός ἐστιν, ἵνα δηλονότι ἐπιστρέψῃ πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀσεβείας εἰς θεοσέβειαν, καθὼς εἴρηται, καὶ ἵνα πράττωσιν οἱ ἄνθρωποι ἔργα σωτηρίας ἄξια, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἔλεγε καὶ ἐδίδασκεν ὁ Χριστὸς καθημέραν τοῦτο. Ἅπερ καὶ παραλαβόντες ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ οἱ ἀπόστολοι, συνεγράψαντο τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐδίδαξαν εἰς τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ ἕνεκεν ταύτης τῆς πίστεως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν δογμάτων ἀπέθανον οὗτοι καὶ οἱ μάρτυρες. Ὅμως τινὲς τῶν αἱρετικῶν ἔλεγον περὶ τοῦ Χριστοῦ ὅτι μὲν ἀληθῶς ὁ Χριστὸς πρὸ πάσης κτίσεως, εὑρίσκεται, καὶ αὐτός ἐστι B δημιουργὸς τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς τε καὶ ἁπάσης τῆς κτίσεως, τοῦτο οὕτως ἔχειν, καὶ οὐκ ἄλλως· ὅτι δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦτο οὐκ ἔστι. Καὶ ἐποίησαν οἱ τοιοῦτοι αἱρετικοὶ πολὺ κακὸν τοὺς ὀρθοδόξους. Ὁ γὰρ βασιλεύων τῷ τότε ἦν φρονῶν τὰ ἐκείνων, καὶ συνήργει καὶ ἐβοήθει αὐτοῖς ἐπὶ τῷ τοιούτῳ δόγματι. Ἐπεὶ γοῦν εἶχον τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐτίμων αὐτὸ, εἴπερ οὐδὲν ἔλεγεν ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ ὅτι Θεός ἐστι καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, τίνος ἄλλης παραστάσεως ἐδέοντο, ἢ ταύτης; Καὶ γὰρ αὕτη καὶ μόνη ἔσωζεν ἀντὶ πασῶν ἑτέρων παραστάσεων. Ἀλλὰ τὸ μὲν Εὐαγγέλιον καὶ ἐτίμων καὶ ἔστεργον, καὶ ἅγιον ὠνόμαζον. Καὶ ἀναγινώσκοντες τοῦτο οἱ τάλανες, καὶ τοὺς προφήτας διηνεκῶς, C ἔλεγον τὰ αὐτὰ καταγέλαστα καὶ μεμεστωμένα μωρίας λόγια. Καὶ οἱ μὲν ἐτελεύτησαν ἐν ταύτῃ τῇ αἱρέσει, καὶ εἰσὶν ὑπὸ ἀναθέματι, οἱ δὲ ζῶσι, καὶ εὑρίσκονται κατὰ τὴν Αἴγυπτον, καὶ καλοῦνται Ἀρειανοὶ, καὶ Ἰακωβῖται, καὶ Νεστοριανοί. Ἐρωτηθήτωσαν τοίνυν οὗτοι, καὶ μέλλουσιν ὁμολογήσειν τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν, ὅτι οὕτως ἐστὶν ἐξαρχῆς τὸ Εὐαγγέλιον γεγραμμένον, ὡς εὑρίσκεται καὶ τὴν σήμερον.

9. Dicitis præterea, Christianos in tres credere personas, Patrem, Matrem et Filium. Et quoniam in omnibus quæ Christianorum dogmata spectant, profanus es, ut in aliis, sic etiam hic erras. Sed audi. Nos equidem, qui Christum profitemur, unum Deum adoramus, creatorem omnium, visibilium et invisibilium: hujusque Verbum et Filium, Christum scilicet. Hæc vera sunt, nec sentimus aliter. Talem enim hunc credimus, et fatemur. Divam vero Virginem Mariam, creaturam Dei judicamus, et Dei ancillam. Credimus autem, et confitemur, quod huic similis homo nec natus sit, nec posthac ex viro et muliere nasciturus usque ad consummationem sæculi. Et secundum humanam quidem naturam, eam angelis inferiorem esse judicamus, tanquam hominem; honore autem et sanctimonia, ipsam omnibus angelis indubie præferimus, eo quod Verbum et Filium Dei secundum carnem pepererit; omnesque nos illam advocatam et auxiliatricem agnoscimus. Orat et intercedit indesinenter pro peccatoribus. Miracula edit et operatur admiratione et stupore digna. Hanc autem colimus, non ut Deum, sed ut Matrem Filii Dei secundum

ιθ'. Λέγετε, ὅτι πιστεύομεν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τρία πρόσωπα, εἰς Πατέρα, Μητέρα, καὶ Υἱόν. Καὶ ἐπεὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν εὑρίσκῃ κατὰ πάντα ἀμύητος, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, πλανᾶσαι καὶ περὶ τούτου. Καὶ ἄκουσον ὅτι μὲν ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ προσκυνοῦμεν ἕνα Θεὸν, τὸν ποιητὴν πάντων, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, καὶ τὸν τούτου Υἱὸν καὶ Λόγον, τὸν Χριστὸν δηλονότι· τοῦτο τοιοῦτόν ἐστι, καὶ οὐκ ἄλ- D λως. Καὶ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν αὐτόν. Τὴν δὲ ἀεὶ Παρθένον ἁγίαν Μαρίαν ἔχομεν πλάσμα Θεοῦ, καὶ δούλην Θεοῦ. Καὶ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι οὔτε ἐγεννήθη, οὔτε γεννηθῆναι μέλλει ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἄνθρωπος μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ὡς αὕτη. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν λογιζόμεθα αὐτὴν κάτω τῶν ἀγγέλων, ὡς ἄνθρωπον, τῇ δὲ τιμῇ καὶ τῇ ἁγιωσύνῃ ἐπάνω πάντων τῶν ἀγγέλων ἀσυγκρίτως, ὅτι τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐγέννησε κατὰ σάρκα, καὶ ἔχομεν αὐτὴν προστάτην πάντες καὶ βοηθὸν, καὶ δέεται καὶ παρακαλεῖ διηνεκῶς ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ἐνεργεῖ καὶ πράττει θαύματα μεγάλα καὶ ἐξαίσια. Καὶ προσκυνοῦμεν αὐτὴν οὐχ ὡς Θεὸν, ἀλλ' ὡς Μητέρα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἔστω τοίνυν ὑπὸ

ἀναθέματι ὁ προσκυνῶν δύο, ἢ τρεῖς, ἢ καὶ πολλούς. A Ἀλλὰ προσκυνοῦμεν ἕνα Θεὸν, ποιητὴν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, καὶ πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων.

ι'. Φέρετε εἰς κατηγορίαν ἡμῶν ὅτι ἐρωτηθεὶς ὁ Χριστὸς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅτι «Υἱὸς Θεοῦ εἶ σύ;» ἠρνήσατο, καὶ εἶπεν, ὅτι «Ὑμεῖς λέγετε τοῦτο.» Καὶ φέρετε αὐτὸ εἰς μαρτυρίαν καθ' ἡμῶν, ἵνα δείξητε τὰ παρ' ὑμῶν λεγόμενα ἀληθῆ. Ταῦτα γοῦν ποιεῖτε ἀπὸ τοῦ μὴ γινώσκειν ὑμᾶς τὰς Γραφάς. Εἰ γὰρ εὑρίσκεσθε ἐξετάζοντες καὶ ἐρευνῶντες τὰς Γραφὰς ὡς δεῖ, οὐκ ἂν ἐπλανήθητε. Νῦν δὲ κατηγορεῖτε ἡμῶν, εἰς ἃ οὐ γινώσκετε. Ὅμως ἀφίημι λέγειν κατὰ τὸ παρὸν τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου μαρτυρίας, αἵτινες ἐλαλήθησαν περὶ τοῦ Χριστοῦ, δεικνύουσαι αὐτὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν καὶ ἄνθρωπον, πολλὰς B οὔσας. Διὸ ἀπὸ τούτων φθάσαντες εἴπομεν μερικάς τινας. Ὅμως λέγω καὶ τοῦτο, ὅτι οὐ δι' ἄλλο τι ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν, ἢ ὅτι ἐδείκνυεν ἑαυτὸν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον, καὶ Θεοῦ Υἱόν. Καὶ πῇ μὲν ἔλεγεν, ὅτι «Ὁ ἐμὲ θεωρῶν θεωρεῖ τὸν Πατέρα μου,» πῇ δὲ, ὅτι «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν,» πῇ δὲ, ὅτι «Εἰ ἐμὲ ἐγνώκειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν·» πῇ δὲ, ὅτι «Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα.» Καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι «Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.» Ἅπερ θεωροῦντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἔλεγον πρὸς αὐτὸν, «Τίνα σεαυτὸν ποιεῖς; ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν;» Τί δὲ ὁ Χριστός; «Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται.» Καὶ, «Ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἐγείρει C τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.» Καὶ, ὅτι «Οὐδεὶς εἶδε τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ βούλεται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.» Ὁ γοῦν Χριστὸς ὁ λέγων ταῦτα καὶ διδάσκων τοὺς ἀνθρώπους, ἐρωτηθεὶς ἔμελλε κρύψειν τὴν ἀλήθειαν; Καὶ ποῖος ἄφρων καὶ εὐήθης ὑπολάβοι τοῦτο; Εἰ γὰρ οὐκ ἦν Θεὸς καὶ Υἱὸς Θεοῦ, οὐκ ἂν εἶπον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐρωτηθέντες παρ' αὐτοῦ, «Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;» καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, ὅτι «Οἱ μὲν λέγουσιν εἶναί σε Ἠλίαν, οἱ δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.» Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Χριστὸς, «Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, ὅτι «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ D ζῶντος.» Ἔμελλε καὶ γὰρ εἰπεῖν ὁ Χριστὸς τῷ Πέτρῳ, ὅτι «Πεπλάνησαι, βλασφήμως εἴρηκας, κακῶς λελάληκας, οὐκ εἰμὶ Υἱὸς Θεοῦ.» Καὶ γὰρ ἐπεὶ διδάσκαλος αὐτῶν ἦν ὁ Χριστὸς, τί ἕτερον ἔμελλε διδάσκειν αὐτοὺς εἰ μὴ τὴν ἀλήθειαν; Τί γοῦν ὁ Χριστὸς τῷ Σίμωνι Πέτρῳ; «Μακάριος εἶ, Σίμων υἱὲ τοῦ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.» Οὐκ ἀγνοῶν δὲ ἠρώτα ὁ Χριστὸς τὸν Πέτρον τὸ, τίνα λέγουσιν εἶναι αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου πρὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου ἔλεγεν, ὅτι «Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν ἀπέθανεν, ἀλλὰ πορεύομαι ἀνα-

carnem. Cæterum anathema sit, quisquis vel duos vel tres vel plures deos adoraverit. Sed adoramus unum Deum, creatorem cœli et terræ, omnium visibilium et invisibilium.

10. Affertis in accusationem nostri, quod Christus a Judæis interrogatus, «Num Filius Dei es?» negaverit, dicens: «Vos hoc dicitis.» Et hoc testimonii loco contra nos adducitis, ut iis quæ a vobis dicta sunt, fidem facere possitis. Hæc autem propter Scripturarum ignorantiam facitis. Si enim Scripturas, ut fieri omnino oportet, excuteretis investigaretisque, nequaquam seduceremini. Nunc autem nos accusatis de his quæ vos ipsi non intelligitis. Verumtamen omittam dicere in præsenti, quæ ab initio mundi de Christo testimonia dicta sunt, ipsum et Deum et Dei Filium hominemque esse comprobantia, quia multa sunt. Quare his præteritis dicemus singularia quædam. Simul et hoc dico, Judæos non alia de causa Christum crucifixisse, quam quod se Deum diceret, et hominem Deique Filium. Et alicubi quidem dicebat: «Qui me videt, videt Patrem meum [65].» Alibi vero: «Ego et Pater unum sumus [66].» Rursus alio in loco: «Si me novissetis, et Patrem meum utique cognovissetis [67].» Item: «Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum [68].» Et alibi: «Remittentur tibi peccata tua [69].» Quæ omnia perpendentes Judæi dicebant: «Quemnam teipsum facis? cum homo sis, facis te Deum [70]?» Quid vero Christus? «Qui credit in me, etiamsi moriatur, vivet [71].» Et: «Quemadmodum Pater suscitat mortuos et vivificat, sic et Filius, quos voluerit, vivificat [72].» Et: «Nemo vidit Filium, nisi Pater, nec Patrem aliquis vidit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare [73].» Christus igitur hæc dicens, docensque homines, interrogatus veritatem celaret? Et quis vel insanus vel stultus hoc crederet? Si enim non erat Deus, nec Dei Filius, non utique discipuli ejus ab illo interrogati: «Quem me dicunt homines esse filium hominis?» dixissent illi, «Alii quidem te dicunt esse Eliam, alii Jeremiam, vel unum prophetarum.» Et dixit illis Christus: «Vos vero quem me dicitis esse?» Et respondens Petrus, dixit illi: «Tu es Christus, Filius Dei viventis [74].» Dixisset tunc Christus Petro: «Erravisti, impie locutus es et perverse: non enim Filius Dei sum.» Cum enim præceptor illorum Christus esset, ecquid aliud quam veritatem erat illos docturus? Quid autem Christus Simoni Petro respondet? «Beatus es, Simon fili Jona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in cœlis est [75].» Christus vero non quasi ignorans interrogavit Petrum, quemnam illum esse dicerent homines, sed quemadmodum de Lazaro priusquam moreretur dicebat: «Lazarus amicus noster mortuus est, sed abeo, et suscitabo illum,» profectus vero illuc interrogabat: «Ubi

[65] Joan. xiv, 9. [66] Joan. x, 30. [67] Joan. viii, 19. [68] ibid. 55. [69] Matth. ix, 2. [70] Joan. x, 33. [71] Joan. xi, 25. [72] Joan. v, 21. [73] Matth. xi, 27. [74] Matth. xvi, 13-16. [75] ibid. 17.

posuistis eum? » Deinde cum auctoritate dixit: « Lazare, exi foras [56], » et obedivit exanimis verbo Domini; ut, inquam, Christus hæc fecit, ostendens suam divinitatem et humanitatem: sic etiam nunc interrogavit discipulos, ut ostenderet se Deum esse et hominem, et ut a parvis initiis ad fastigium veritatis perducerentur. Cæterum post ipsam quoque resurrectionem, quidnam Thomas dixit, qui et ipse unus erat e duodecim discipulis? Qui contrectato Christi latere, planissime idem dixit: « Dominus meus, et Deus meus [57]. » Quid autem illi Christus? Non dicit, Desine blasphemare, sed quid? « Quia vidisti me, credidisti. Beati qui non vident, et credunt [58]. » Quin in prædicationis initio, quidnam Nathanael ad Christum dicit? Ipse enim Nathanael legis doctor erat apud Judæos, veniensque ad Christum, interrogavit eum, quæcunque voluit et cupiebat; cum vero ex Christo etiam ea cognovisset quæ animo suo occultata tegebat, dicit ad Jesum: « Tu es ille Filius Dei, tu es ille rex Israelis. » Num autem hunc Christus ceu male dicentem increpuit? Nequaquam. Quid vero? Dicit illi Christus: « Quia dixi tibi quæ corde occultata tegebas, credis. Majora his videbis [59]. » Et cum Christus a Pilato interrogatus dixit, « Tu dixisti [60], » non negationis formula est, sed affirmationis et confessionis, qua etiam ad Judam usus est. Cum enim cum discipulis suis discubuisset, dixit ad eos: « Unus vestrum prodet me. » Et dixerunt singuli de sese: « Num ego sum, Domine? et alius, « Num ego sum? » Dixit tandem et Judas, « Num ego sum? » Dicit Christus, « Tu dixisti. » Hæc sane non negandi figura, sed affirmandi erat, qua eadem Pilato respondit. Formula enim erat illi genti peculiaris, qua etiam ceu vulgari et usitata Christus usus est, quemadmodum etiam apud Musulmanos frequenter in usu est. Si enim quis dicat alterum consulendo, Faciemusne hoc aut illud? tunc pro eo quod alter dicere debebat, Fiat, dicit, « Tu novisti. » Neque hoc negandi, sed assentiendi formula est. Ita et Christus hac illis usitata formula, « Tu dixisti, » usus est. Nihilominus tamen Pilatus interrogavit Christum, dicens, « Tune es rex Judæorum? » Respondit illi Jesus, « Regnum meum non est ex hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri utique mei pugnarent pro me, ne Judæis traderer. Nunc autem regnum meum non est hinc. » Dixit illi Pilatus: « Num igitur rex es tu? » Respondit Jesus: « Tu dicis me regem esse. Ego in hoc natus sum, et propterea in mundum veni, ut testimonium feram veritati. Omnis qui ex veritate est, audit vocem meam. » Dicit illi Pilatus, « Quid est veritas? » Videsne quomodo idem hic planius demonstratum est? Christus omnino se regem esse comprobavit, et a Pilato interrogatus idem hoc respondit. Nam pro eo quod dixisset, « Certe rex

A στήσων αὐτόν; » πορευθεὶς δὲ ἠρώτα, « Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; » εἶτα ἐξουσίᾳ ἐλάλησε, « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » καὶ ὑπήκουσεν ὁ ἄπνους τῷ τοῦ Κυρίου προστάγματι· δεικνύων τήν τε αὐτοῦ θεότητα καὶ ἀνθρωπότητα· οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἠρώτησε πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἵνα δείξῃ αὐτὸν Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἵνα ἐκ τοῦ καταμικρὸν ἀνάγωνται εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Ἀλλὰ δὴ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τί εἶπεν ὁ Θωμᾶς, εἷς ὢν καὶ αὐτὸς τῶν δώδεκα μαθητῶν, ψηλαφήσας τὴν πλευρὰν τοῦ Χριστοῦ; Πάντως καὶ αὐτὸς οὕτως εἴρηκεν, « Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου. » Τί γοῦν φησι καὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Χριστός; Οὐκ εἶπεν αὐτῷ, Παῦσαι βλασφημῶν, ἀλλὰ τί; « Ὅτι ἑώρακάς με, πεπίστευκας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες. »
B Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος τί εἶπεν ὁ Ναθαναὴλ πρὸς τὸν Χριστόν; Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς Ναθαναὴλ νομοδιδάσκαλος ὢν τῶν Ἰουδαίων, ἐλθὼν εἰς τὸν Χριστὸν, ἠρώτησεν αὐτὸν ὅσα ἤθελε καὶ ἐβούλετο· ἀκούσας δὲ παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἅπερ εἶχεν ἀπόῤῥητα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, λέγει τῷ Ἰησοῦ, « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ. » Ἐπετίμησε γοῦν αὐτῷ ὁ Χριστὸς, ὡς κακῶς λαλήσαντι; Οὐχί. Ἀλλὰ τί; Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Χριστός· « Ὅτι εἶπόν σοι τὰ ἀπόῤῥητα τῆς καρδίας σου, πιστεύεις· μείζω τούτων ὄψει. » Καὶ ὅτι μὲν ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ Πιλάτου ὁ Χριστὸς, οὕτως εἴρηκεν, ὅτι « Σὺ εἶπας τοῦτο, » τοιοῦτόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀρνήσεως λόγος, ἀλλὰ συγκαταθέσεως καὶ ὁμολογίας. Καὶ ὥσπερ πρὸς τὸν Ἰούδαν
C εἶπε· καθήμενος καὶ γὰρ ἐν μιᾷ ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, λέγει πρὸς αὐτοὺς, « Εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με· » καὶ ἔλεγεν εἷς ἕκαστος περὶ αὐτοῦ, « Μήτι ἐγώ εἰμι; » καὶ ἄλλος, « Μήτι ἐγώ εἰμι; » εἶπε καὶ Ἰούδας, « Μήτι ἐγώ εἰμι; λέγει ὁ Χριστὸς, « Σὺ εἶπας· » τότε πάντως οὐκ ἦν ὁ λόγος ἀρνήσεως, ἀλλὰ συγκαταθέσεως· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Πιλάτου. Λόγος γὰρ ἦν συνήθης τοῦ τόπου, καὶ ὡς τοῦ τόπου ἐκείνου λόγῳ ἐχρήσατο αὐτῷ ὁ Χριστός. Καὶ ὥσπερ ἀρτίως πολλάκις καὶ ἐπὶ τῶν Μουσουλμάνων λέγει ἕτερος πρὸς ἕτερον μετὰ συμβουλῆς, ὅτι Ποιήσωμεν τόδε καὶ τόδε· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν τὸν ἕτερον, ὅτι ἂν γένηται, ἀποκρίνεται ὅτι Σὺ γινώσκεις, καὶ οὐκ ἔστι λόγος ἀρνήσεως, ἀλλὰ συγκαταθέσεως· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς τοῦ τόπου ἐκείνου λόγῳ
D ἐχρήσατο τῇ τοιαύτῃ λέξει ὁ Χριστὸς, τῇ, « Σὺ εἶπας. » Ὅμως αὐτὸς ὁ Πιλάτος ἠρώτησε τὸν Χριστὸν, λέγων, « Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; » Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, « Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις. Νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. » Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, « Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; » Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, « Σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ

[56] Joan. xi, 11 seqq. [57] Joan. xx, 28. [58] ibid. 29. [59] Joan. i, 49. [60] Matth. xxvi, 64.

τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς.» Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, «Τί ἐστιν ἀλήθεια;» Ὁρᾷς πῶς ἐνταῦθα ἐδείχθη σαφέστερον; Πάντως ὁ Χριστὸς βασιλέα ἔδειξε καὶ εἶπεν ἑαυτὸν, καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ Πιλάτου, πάλιν αὐτὸ τοῦτο ἀπεκρίθη. Ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, Ναὶ βασιλεύς εἰμι, εἶπε, «Σὺ λέγεις, βασιλεύς εἰμι ἐγώ.» Τί γοῦν ὁ Πιλάτος, εἰπόντος τοῦ Χριστοῦ, ὅτι «Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ;» Λέγει πρὸς αὐτὸν, «Τί ἐστιν ἀλήθεια;» τουτέστιν, εἰ εἰς τὸν κόσμον ἀλήθεια ἦν, οὐκ ἂν παρεδίδου εἰς θάνατον. Καὶ οἷον ἀποκλαιόμενος τὴν τῆς ἀληθείας στέρησιν, εἶπε, «Τί ἐστιν ἀλήθεια;» Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ἐρωτηθεὶς ὁ Χριστὸς, ὅτι «Ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; οὐδὲν ἕτερον ἀπεκρίνατο, ἢ ὅτι «Ἐγώ εἰμι.» Οἶδας ὅπως εἰς ἃ οὐκ ἐπίστανται οἱ Μουσούλμάνοι, κατηγοροῦσι τοὺς ἀξίους ἐπαίνου; Ἰδοὺ τοίνυν εἴπερ ζητεῖς ἀλήθειαν, γνῶθι αὐτήν· εἰ δ' οὖν, σὺ οἶδας. Οὐ γὰρ παρὰ τῆς ἀληθείας ἐστὶν ἡ περὶ ταύτην ἄγνοια, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἀποστρεφομένων αὐτήν.

sum,» dixit: «Tu dicis me regem esse.» Quid ergo Pilatus respondet Christo dicenti, «Ego in hoc natus sum, et propterea in mundum veni ut testimonium feram veritati?» Dicit illi: «Quid est veritas?» quasi dicat: Si in mundo esset veritas, nequaquam esses traditus in mortem; et quasi deplorans veritatis interitum, dixit: «Quid est veritas?» Cæterum a principe sacerdotum quoque interrogatus Christus: «Adjuro te per Deum viventem ut nobis dicas, num tu sis Filius Dei,» nihil aliud respondit, quam «Ego sum.» Videsne quomodo de rebus sibi incognitis Musulmani homines laude dignos accusent? En nunc igitur, siquidem veritatem inquiris, ipsam agnoscito; nunc etenim novisti. Ignorantia enim non propter veritatem oboritur, sed propter illos qui eam aversantur.

ια'. Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ λόγον δεδώκαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἵνα εἴπωμεν, ἄκουσον δὴ καὶ περὶ τούτου. Ὥσπερ γὰρ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγοντο, παρά τε τοῦ Μωΰσέως, τοῦ Δαβὶδ καὶ τῶν προφητῶν, ἐλέγοντο δὲ ἀμυδρῶς πως καὶ συνεσκιασμένως, ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καθὼς διὰ τῶν τοσούτων προφητειῶν ἀνεφάνησαν, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Καὶ σκόπει ὅπως ἐστὶ τοῦτο. Τοῦ Μωσέως ἐκβαλόντος τοὺς Ἑβραίους ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐξῆλθον οἱ Αἰγύπτιοι, καὶ κατεδίωξαν ὄπισθεν αὐτῶν· κατέλαβον οὖν αὐτοὺς ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ. Οἱ γοῦν Ἑβραῖοι φοβηθέντες, ἀπέγνωσαν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς. Ὁ τοίνυν Μωΰσῆς ἐλάλησε πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, «Τί βοᾷς πρός με; Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἀναζευξάτωσαν· καὶ σὺ ἔπαρον τὴν ῥάβδον σου, καὶ τύψον τὴν θάλασσαν, καὶ διαβήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ κατὰ τὸ ξηρόν. Λαβὼν τοίνυν τὴν ῥάβδον αὐτοῦ ὁ Μωΰσῆς, ἔτυψε τὴν θάλασσαν κατ' εὐθεῖαν τομὴν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἔστη τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων, καὶ διέβη ἅπας ὁ λαὸς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ. Καταδιωξάντων δὲ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ εἰσελθόντων ἐντὸς τοῦ ξηροῦ, εἶπε Κύριος πρὸς τὸν Μωΰσῆν, καὶ ἔτυψεν αὖθις τὴν θάλασσαν μετὰ τῆς ῥάβδου, οὐ μὴν ὡς τὸ πρότερον κατ' εὐθεῖαν, ἀλλ' ἐπιστρεπτικῶς. Καὶ ἐλθὸν τὸ ὕδωρ κατὰ χώραν, κατεπόντισε τὸν Φαραὼ βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων σὺν πᾶσι τοῖς ἅρμασι καὶ τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ. Τότε πάντως ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς ξυλίνης ῥάβδου τοῦ Μωΰσέως ἐνήργησε τὸ τεράστιον, καὶ ἡ τομὴ τῆς θαλάσσης ἔδειξε τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, ἡ δὲ ῥάβδος τὴν φύσιν τοῦ ξύλου. Καὶ ἔτι ὥσπερ ὁ Μωσῆς διὰ τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ, καὶ τοῦ ξύλου, καὶ τῆς θαλάσσης ἠλευθέρωσε τοὺς Ἑβραίους τῆς πικρᾶς δουλείας καὶ τυραννίδος τοῦ Φαραὼ, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἠλευθέρωσε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς πικρᾶς δουλείας καὶ καταδυναστείας τοῦ διαβόλου. Ἔτι ἀπελθόντος τοῦ Μωΰσέως μετὰ τοῦ λαοῦ ἐν τόπῳ τινὶ Μεῤῥᾶ ὀνομαζο-

11. Quoniam vero de cruce etiam nos in superioribus dicturos esse promisimus, nunc quoque de hac audias. Quemadmodum enim ea quæ Christum spectant, ab initio prædicta sunt a Mose, Davide et prophetis, dicta sunt autem obscure quodammodo et tecte; verumtamen sicut de passione et morte illius per tot prophetias exposuerunt, sic etiam de cruce. Et nunc qua ratione hoc factum sit, perpendito. Cum Moses Judæos Ægypto educeret, exiverunt Ægyptii, et insecuti sunt eos, quos et assecuti sunt apud mare Rubrum. Hebræi autem timore correpti, de vita desperaverunt. Moses itaque oravit ad Dominum: et dixit illi Deus: «Quid clamas ad me? Loquere filiis Israel, ut accingantur. Et tu tolle virgam tuam, et percute mare, et transibunt filii Israel per siccum.» Moses igitur accepta virga, percussit mare ictu recto, et divisa est aqua maris, et stetit murus a dextris et murus a sinistris, et transivit omnis populus per siccum.» Ægyptiis vero hos persequentibus, et super siccum ingressis, dixit ad Mosem Dominus, et rursum percussit mare virga sua, non quidem ictu recto, ut prius, sed transverso: et aqua in locum suum reversa, submersit Ægyptiorum regem Pharaonem cum omnibus curribus suis et universo exercitu. Tunc sane typus crucis per virgam Mosis ligneam hoc edidit miraculum, et sectio maris typum crucis designavit, virga vero ipsius ligni naturam. Insuper sicut Moses per typum crucis et ligni per mare liberavit Hebræos ex tristi Pharaonis servitute et tyrannide: sic Christus per crucem et potentiam illius liberavit hominem ex tristi servitute et potestate diaboli. Præterea discedente Mose cum populo, in quodam loco Mara nuncupato, cum non invenirent aquam ad bibendum (amaræ enim erant aquæ loci illius), ostendit Deus Mosi lignum, quo in aquas injecto dulcescere cœperunt, et sic omnis Judæorum populus saturatus est. Hoc nimirum innuente miraculo, quod diabolo, quæ in mundo fuit, amarulentia esset disparitura et immutanda per crucem. In

magnam dulcedinem et lætitiam. Porro progrediente Mose per desertum cum populo, serpentum multitudo in locum quemdam incidit, quibus periclitabatur populus. Moses vero Dei jussu fecit serpentem æneum, lignumque rectum terræ infixit, cui serpentem transversum affixit, omnesque qui a serpentibus icti fuerant, viso æneo illo, sanabantur; nec ullus erat qui a serpentibus ictus, æneo viso non sanaretur. Nimirum et illo miraculo hoc innuente, quod erectum lignum affixusque illi transversus serpens crucis typum denotabat, æneusque serpens haud dubie Christi typus erat. Quemadmodum enim serpens hic formam quidem serpentis habuit, venenum vero nequaquam; sic etiam Christus homo quidem erat futurus, sed peccati expers, et quilibet diaboli morsu impetitus, si Christo respecto in illum crediderit, salvabitur; qui vero in illum non respexerit, nec crediderit, propter peccatum morietur. Insuper bello inter Judæos cum Amalekitis exorto, extendente Mose ad Deum manus suas, Hebræorum milites Amalekitis superiores erant; hoc autem manus demittente, Amalekitæ Israëlem repellebant. Præcepit igitur Moses, ut se manus extendentem jurarent, donec in universum devictus esset Amalek. Ecce etiam hac re manifeste crucis typum præferebat et ejusdem potentiam. Sed et beatus ille Jacob nepotibus suis benedicturus, manus suas in modum crucis transversas iisdem imposuit, crucis typum hac forma ostendens. Porro manifestius clariusque his Deus per prophetam Isaiam dicit: «Gentes et reges, qui tibi non servierint, peribunt, et gentes solitudine desolabuntur, in cupresso, pinu et cedro simul, ut glorificent locum sanctum meum, et locum pedum meorum glorificabo.[61-62] «Attende igitur, et vide rem novam et admirabilem. Quemadmodum enim Christi passionem prædixerunt prophetæ, et non solum hanc, verum etiam ejusdem species, ut, «Dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea potaverunt me aceto, et perfoderunt manus meas et pedes meos, et diviserunt vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem,» et alia his similia: sic etiam crucis illius typum demonstraverunt, et quod per hanc abolenda esset diaboli tyrannis. Sed et genus ligni Isaias notavit, dicens: «In cupresso, pinu et cedro simul glorifices locum sanctum meum, et locum pedum meorum glorificabo.» Ex his enim tribus ligni generibus crux compacta est, unum quidem erectum, secundum transversum, tertium vero inferius, cui affixi sunt pedes Christi. David vero sic exclamat: «Exaltate Dominum Deum vestrum, et adorate scabellum pedum suorum, quoniam sanctus est[63].» Nunc vero de cruce, ea quæ dicta sunt sufficiant. Verum et Jacob benedicens, ut dictum est, filiis Joseph, manus transversas illis imposuit, et in modum crucis iisdem benedixit. Prævidentes enim prophetæ, quod per

A μένῳ, καὶ μὴ εὑρισκόντων ὕδωρ ὥστε πιεῖν, καὶ γὰρ πικρὰ εὑρίσκοντο τὰ τῆς Μεῤῥᾶς ὕδατα, ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ ξύλον, καὶ βαλὼν αὐτὸ ἐν τοῖς ὕδασιν, ἐγλυκάνθησαν, καὶ ἔπιεν ἅπας ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐκορέσθη· τοῦτο δηλοῦντος τοῦ θαύματος, ὅτι ἡ παρὰ τοῦ διαβόλου γεγονυῖα ἐν τῷ κόσμῳ πικρία ἀφανισθῆναι μέλλει καὶ μεταβληθῆναι διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς μεγάλην γλυκύτητα καὶ εὐφροσύνην. Ἔτι πορευομένου τοῦ Μωϋσέως ἐν τῇ ἐρήμῳ μετὰ τοῦ λαοῦ, εὑρέθη ἐν τόπῳ τινὶ πλῆθος ὄφεων, καὶ ἐκινδύνευεν ὁ λαὸς ὑπ' αὐτῶν. Ὁ δὲ Μωϋσῆς, κελευσθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐποίησεν ὄφιν χαλκοῦν. Ἔπηξε δὲ ξύλον ὄρθιον, καὶ ἔθηκεν αὐτὸν ἐγκάρσιον ἐν αὐτῷ. Καὶ πάντες οἱ δακνόμενοι ὑπὸ τῶν ὄφεων, ἔβλεπον τὸν τοιοῦτον χαλκοῦν ὄφιν, καὶ ἐθεραπεύοντο, καὶ οὐδεὶς ἦν ἀπὸ τῶν δακνομένων ὑπὸ τῶν B αὐτῶν ὄφεων ὁ ἐμβλέψας εἰς αὐτὸν, ὃς οὐκ ἐθεραπεύετο. Τοῦτο δηλοῦντος καὶ τοῦ τοιούτου θαύματος, ὅτι τὸ πηχθὲν ὄρθιον ξύλον, καὶ ὁ ἐν αὐτῷ τεθεὶς ἐγκάρσιος ὄφις, τὸν τοῦ σταυροῦ τύπον εἰκόνιζεν. Ὁ μέντοι χαλκοῦς ὄφις προδήλως ἐδήλου τὸν Χριστόν. Καθὼς γὰρ ὁ ὄφις ἐκεῖνος τὸ μὲν εἶδος εἶχε τοῦ ὄφεως, ἰὸν δὲ οὐδαμῶς, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἄνθρωπος μὲν μέλλει γενέσθαι, ἁμαρτίας δὲ ἄνευ. Καὶ πᾶς ὁ δακνόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ βλέπων εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, σωθήσεται· ὁ δὲ μὴ βλέπων εἰς αὐτὸν, μηδὲ πιστεύων, ἀποθανεῖται ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας. Ἔτι πολέμου γεγονότος μετὰ τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Ἀμαληκιτῶν, ἐκτείναν- C τος τοῦ Μωσέως τὰς χεῖρας αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν, κατετροποῦτο τὸν Ἀμαλὴκ ὁ τῶν Ἑβραίων λαός· θέντος δ' αὐτὰς κάτω, κατετροποῦτο ὁ Ἀμαλὴκ τὸν Ἰσραήλ. Προσέταξε τοίνυν διὰ τοῦτο ὁ Μωϋσῆς δύο τινὰς, ὥστε βοηθεῖν αὐτῷ ἐπὶ τῇ ἐκτάσει τῶν τούτου χειρῶν, μέχρις ἂν εἰς τέλος ἡττήθη ὁ Ἀμαλήκ. Ἰδοὺ καὶ τοῦτο προφανῶς τὸν τοῦ σταυροῦ τύπον ἐδήλου τε καὶ τὴν δύναμιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακάριος Ἰακὼβ τοὺς ἐγγόνους αὐτοῦ εὐλογῶν, ἐναλλὰξ καὶ σταυροειδῶς τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἐκείνων ἐπέθηκε, τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ ἔκτοτε δεικνύων. Ἔτι δὲ τούτου σαφέστερόν τε καὶ καθαρώτερον ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου οὑτωσί φησι, «Τὰ ἔθνη καὶ οἱ βασιλεῖς, οἵτινές σοι οὐ δουλεύσουσιν, ἀπολοῦνται, καὶ τὰ ἔθνη ἐρημίᾳ ἐρημωθήσονται. Ἐν κυπαρίσσῳ D καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ ἅμα δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἅγιόν μου, καὶ τὸν τόπον τῶν ποδῶν μου δοξάσω.» Πρόσεξον τοίνυν, καὶ ἴδε πρᾶγμά τι ξένον καὶ ἐξαίσιον. Ὥσπερ γὰρ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ προηγόρευσαν οἱ προφῆται, καὶ μὴ μόνον τούτου, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰδῶν τοῦ πάθους, ἤτοι τοῦ, «Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος, καὶ ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, καὶ διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον,» καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἔδειξαν μὲν τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ μέλλει καταβληθῆναι ἡ τοῦ διαβόλου τυραννίς. Ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ ξύλου ὁ Ἡσαΐας

[61-62] Isa. LX, 12, 13. [63] Psal. XCVIII, 5

ἐδήλωσεν εἰπών, «Ἐν κυπαρίσσῳ καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ ἅμα δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἅγιόν μου, καὶ τὸν τόπον τῶν ποδῶν μου δοξάσω.» Ἐξ αὐτῶν καὶ γὰρ τῶν τριῶν ξύλων κατεσκευάσθη ὁ σταυρός· τὸ μὲν ἓν ὄρθιον, τὸ δὲ ἕτερον ἐγκάρσιον, τὸ δὲ ἕτερον κάτωθεν, ἐν ᾧ καὶ προσηλώθησαν οἱ πόδες τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὕτω βοᾷ, «Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστιν.» Ἰδοὺ γοῦν καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ ἱκανά εἰσι τὰ παρὰ τῶν προφητῶν λεχθέντα· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰακὼβ εὐλογῶν, ὡς εἴρηται, τοὺς υἱοὺς Ἰωσὴφ, ἐναλλὰξ τὰς χεῖρας ἐπέθηκε, καὶ σταυροειδῶς εὐλόγησεν αὐτούς. Προϊδόντες γὰρ οἱ προφῆται ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ μέλλει καταργηθήσεσθαι ὁ θάνατος, καὶ καταβληθήσεσθαι ὁ διάβολος, προεῖπον περὶ αὐτοῦ, καὶ προσεκύνησαν καὶ ἠσπάζοντο αὐτὸν μακρόθεν, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ παρόν.

ιβ'. Μετὰ γοῦν τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, ὧν παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κατηγορούμεθα οἱ Χριστιανοί, κατηγορούμεθα καὶ τοῦτο, ὅτι προσκυνοῦμεν τὰς τῶν ἁγίων εἰκόνας. Καὶ τί προσκυνοῦμεν; Πάντως οὐδὲν ἄλλο ἢ ξύλα καὶ χρώματα καὶ πέτρας. Ἐπεὶ γοῦν εἰς ἅπερ κατηγόρουν ἡμῶν, οὐκ ἐγίνωσκον ἅπερ ἔλεγον, ἀλλ' ἐκ τῶν γεννημάτων τῶν καρδιῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἅπερ ἔλεγον, τοῦτ' αὐτό ἐστι καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων. Καὶ εἰ βούλει μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἄκουσον δή. Γινώσκων ὁ Θεὸς τὸ εὐόλισθον τῶν ἀνθρώπων, ἔταξεν ἐπὶ τὸ παλαιὸν, ἵνα οἱ ἱερεῖς γράφωσι τὰ γινόμενα παρὰ τοῦ Θεοῦ θαύματα, καὶ διαπαντὸς κρέμανται τὰ γεγραμμένα ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἱερέων, ἵνα καθημέραν, μᾶλλον δὲ διόλου θεωροῦντες οἵ τε ἱερεῖς καὶ ὁ λαὸς τὰ γεγραμμένα θαύματα τοῦ Θεοῦ, τὰ δι' αὐτοὺς γεγονότα, ἔρχωνται εἰς μνήμην αὐτοῦ, καὶ ἀπονέμωσιν εὐχαριστίαν καὶ δόξαν τῷ Θεῷ, τῷ ἐλευθερώσαντι αὐτοὺς ἐκ τῆς δουλείας Φαραὼ, καὶ καταλύσαντι βασιλεῖς μεγάλους καὶ κραταιοὺς, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ, καὶ δόντι τὰς πόλεις αὐτῶν τῷ λαῷ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ γεγονότα θαύματα εἰς αὐτούς. Καὶ ἐγένετο καθὼς ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Θεός. Βλέποντες γὰρ τὰ ἐν χερσὶ τῶν ἱερέων κρεμάμενα, ἤρχοντο εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μνήμην, καὶ ἐδίδουν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Οὕτως ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων. Γράφουσι τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν βάπτισιν, τὴν σταύρωσιν, τὴν ἀνάστασιν. Καὶ βλέποντες τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων, ἔρχονται εἰς μνήμην τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνθυμοῦνται ὅτι πῶς ὢν Θεὸς ὁ Χριστὸς, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγάπην ἀνελάβετο σάρκα, καὶ ἔπαθε σαρκὶ, καὶ ὅσα ἄλλα ἐποίησεν ὁ Θεὸς διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ εὐχαριστοῦσι καὶ μεγαλύνουσι καὶ δοξάζουσι τὸν Θεόν. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς ἁγίας Παρθένου τῆς γεννησάσης τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πάντων ἁγίων. Καὶ δίδομεν τιμὴν ταῖς εἰκόσι διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐχόντων ἁγίας εἰκόνας. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τὸ παλαιὸν ἔν τε τῇ Ῥώμῃ, καὶ ἀλλαχόθεν ἐνήργουν ἀνδριάντας ἐν τοῖς ὀνόμασι τῶν κατὰ καιροὺς βασιλέων, ἔτι δὲ καὶ στρατηγῶν, καὶ βλέποντες τοὺς ἀνδριάντας, ἤρχοντο εἰς μνήμην τῶν κατορθωμάτων τῶν ἐχόντων τοὺς ἀνδριάντας, καὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐκείνων τιμὴν ἀνήγοντο εἰς μνήμην τῶν κατορθωμάτων τῶν ἐχόντων τοὺς ἀνδριάντας, καὶ ἐτίμων αὐτοὺς, καθὰ καὶ ἀρτίως ἐν ταῖς στήλαις τῶν βασιλέων· οὕτω καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν ἀνάγοντες τὸν νοῦν ἡμῶν ἐπὶ

A crucem mors esset abolenda, et dejiciendus diabolus, prophetaverunt de hac, hanc adoraverunt, et ceu a longinquo illam venerati sunt, veluti et nos in præsenti facimus.

12. Post alia vero crimina, quibus a Musulmanis nos qui Christum profitemur, accusamur, etiam in hoc ab iisdem condemnamur, quod sanctorum adoremus imagines. Et quid adoramus? Prorsus B non aliud quam ligna, colores et lapides. Quoniam vero omnia de quibus accusaverunt nos, non intellexerunt, sed juxta cogitationes cordis sui dixerunt hæc omnia, idem nunc etiam fit, quod imagines attinet. Quod si vero veritatis studio teneris, audi quæso. Deus cum humani ingenii lubricitatem cognitam haberet, præcepit in Veteri Testamento ut sacerdotes miracula ab illo edita describerent, eaque descripta semper a sacerdotum penderent manibus : ut quotidie tam sacerdotes quam populus visis miraculis Dei descriptis, quæ per illos contigerant, in memoriam Dei revocarentur, Deoque gratiarum actionem et gloriam redderent, qui illos ex servitute Pharaonis liberaverat, et devicerat C reges magnos et fortes, gentesque robustas, quique urbes illorum populo Judæorum tradiderat, quin et miracula per illos in deserto edidisset. Et factum est sicut præcepit illis Dominus. Videntes enim, quæ in sacerdotum manibus suspensa erant, Dei recordati sunt, et illi gratias egerunt. Eadem autem imaginum est ratio. Depingunt Christi nativitatem, baptismum, crucem, resurrectionem; et visis his turbæ hominum in Dei recordationem perveniunt, et meditari incipiunt, quomodo Christus, cum Deus esset, propter humani generis amorem carnem assumpserit, et in carne passus sit, quæcunque item alia Deus propter hominem fecerit, hinc illi gratias agunt, eum extollunt et glorificant. Quod idem in imagine divæ Virginis contingit, quæ Filium D et Verbum Dei secundum carnem peperit : tum quoque martyrum et sanctorum omnium. Et honorem imaginibus tribuimus, propter charitatem et honorem illorum, quibus imagines sunt positæ. Et quemadmodum olim Romæ et alibi statuas ponebant vetustorum regum memoriæ et imperatorum, statuisque visis recordabantur egregiorum facinorum, quæ per has suggerebantur, et per imaginum magnificentiam et honorem in recordationem fortium gestorum ducebantur, illaque venerabantur, sicut in regum statuis, ita in imaginibus contingit. His enim perducentes animum nostrum ad ipsa illarum exemplaria, illorum veneramur imagines. Et quemadmodum fieri solet, si regis mandatum perferatur ad aliquem (si modo moribus

institutus fuerit, qui hoc suscipit) statim assurgit, et non modo amplexatur, sed et capiti illud imponit; nec tamen atramentum et chartam sic venerari sibi videtur, sed regi istum honorem tribuit: eadem nobis est imaginum ratio. Quæ enim in columnis et tabulis prostant, a nobis coluntur: vetustate vero corruptas et abolitas non amplius honoramus, sed judicamus inutiles. Idem quoque de cruce videre licet. Quandiu enim lignum aliquod crucis figuram prætulerit, adoratur et honeste a nobis colitur: crucis autem figura contracta, ulterius lignum a nobis non adoratur. Verumtamen hoc exemplo tu et quilibet alius, qui inquirere volet, deprehendere potest, quod quæ in urbibus usurpantur numismata, Christi imaginem insculptam et formatam gerunt, quin et sanctæ matris illius et aliorum sanctorum. Non tamen propterea a nobis adorantur, nec propterea honor aliquis illis habetur; abjiciuntur enim nonnunquam, et conculcantur, conflantur item, et ex forma una mutantur in aliam, prout magistratus voluntas decreverit. Sed imaginibus, quæ nominatim sanctorum memoriæ dedicatæ sunt, non idem contingit, verum cum honore, devotione et religione illas accedimus. Videntur itaque mihi demonstrationes hæ sufficientes esse, quæ demonstrent simul, et dilucide veritatem asserant. Hanc igitur qui volet, agnoscat. Quod si autem rursus Veteris Testamenti requiris testimonia, ut et in superioribus, en etiam illa accipe. Deus Mosi præcipiens, ut tabernaculum testimonii exstrueret, juxta formam sibi in monte propositam, tum etiam arcam, quæ sane Christi et sanctæ matris illius typum præferebant (quæ quidem propter prolixitatem scripturæ et interpretationis volentes, ut etiam in aliis plurimis, omittimus), præcepit illi ut faceret imagines Cherubim, quæ poneret super arcam. Vides, ut omnia quæ Christianorum sunt, non simplici modo et casu fortuito fiant, sed cum scopo et fine diligenter considerato, dignaque præmeditatione? Quapropter desiste tandem ab importunis et ineptis cavillationibus. Omnia enim quæ Christianos spectant, non casu nec frustra facta sunt, sed diligenti cura, et eximia, a maximo ad minimum usque et ab eo tempore constituta, descripta et ordinata sunt, quæcunque contigerunt.

A τὰ πρωτότυπα, τιμῶμεν τὰς εἰκόνας ἐκείνων. Καὶ ὥσπερ πρόσταγμα βασιλέως διακομισθὲν πρός τινα, ἥνπερ ᾖ πεπαιδευμένος ὁ τοῦτο δεξάμενος, εὐθέως ἀνίσταται, καὶ οὐ μόνον ἀσπάζεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τίθησι τοῦτο, καὶ οὐ δοκεῖ αὐτῷ ἀσπάζεσθαι χάρτην καὶ μέλαν, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ δίδωσι τὴν τούτου τιμήν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων τὰς ἐν ταῖς σανίσι καὶ εἰκόσι στήλας τιμῶντες προσκυνοῦμεν, τὰς δὲ παλαιωθείσας καὶ ἀπαλειφθείσας οὐκέτι προσκυνοῦμεν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἀργὰς ἔχομεν· τὸ αὐτό ἐστιν ἰδεῖν καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἕως ἂν ἔχῃ τὸ ξύλον τύπον τοῦ σταυροῦ προσκυνεῖται, καὶ σχετικῶς ἀσπάζεται παρ' ἡμῶν· διαλυθέντος δὲ τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ, οὐ προσκυνεῖται τὸ ξύλον παρ' ἡμῶν ἐπιπλέον. Ὅμως ἀπὸ B τουτουῒ τοῦ παραδείγματος μέλλεις καὶ σὺ, καὶ πᾶς τις ἕτερος ὁ βουλόμενος ἐξετάζειν, καταλαβεῖν, ὅτι τὰ πεπολιτευμένα νομίσματα τὴν εἰκόνα ἔχουσι τοῦ Χριστοῦ ἐγκεχαραγμένην καὶ τετυπωμένην, ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, καὶ ἑτέρων ἁγίων. Ἀλλ' οὐ προσκυνοῦνται διὰ τοῦτο παρ' ἡμῶν, οὐδὲ τὴν ὁπωστιοῦν τιμὴν ἔχουσι. Ῥίπτονται γάρ ἐστιν ὅπου καὶ καταπατοῦνται, καὶ χωνεύονται, καὶ μεταμείβονται ἀφ' ἑτέρου σχήματος εἰς ἕτερον, καθὼς ὁ ἐπιστατῶν ταῦτα βούλεταί τε καὶ προαιρεῖται. Ἀλλ' εἰς τὰς ὀνομαστὶ γραφείσας τῶν ἁγίων εἰκόνας οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μετὰ τιμῆς καὶ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας προσερχόμεθα αὐταῖς. Δοκεῖ μοι τοίνυν ὅτι ἀρκεταί εἰσιν αἱ παροῦσαι ἀποδείξεις, C ὡς ἂν δείξωσι καὶ παραστήσωσιν ἐμφανῶς τὴν ἀλήθειαν, καὶ νοήσῃ αὐτὴν ὁ βουλόμενος· εἰ δέ γε καὶ αὖθις ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ζητεῖς μαρτυρίαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἔμπροσθεν, ἄκουσον καὶ ἐκεῖθεν. Ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν τῷ Μωϋσεῖ ποιῆσαι τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει, ἔτι δὲ καὶ τὴν κιβωτὸν, ἅτινα ἦσαν εἰς τύπον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, ἅπερ καὶ διὰ τὸ μῆκος τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας ἑκόντι παραλείπω, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πλείστοις, ἔφη αὐτῷ, καὶ ἐποίησεν εἰκόνας τῶν Χερουβὶμ, καὶ ἔθηκεν ἐπάνω τῆς κιβωτοῦ. Ὁρᾷς πῶς τὰ τῶν Χριστιανῶν πάντα οὐ γίνονται ἁπλῶς, οὐδ' ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ μετὰ μεμεριμνημένου σκοποῦ καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως; Διά τοι τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν παῦσαι τῶν D ἀκαίρων καὶ ἀπροσέκτων σου κατηγοριῶν. Ἅπαντα γὰρ τὰ τῶν Χριστιανῶν οὐκ εἰκῇ καὶ μάτην ἐγένοντο, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς καὶ μεγάλης σκέψεως, ἀπὸ τοῦ μεγαλωτέρου, λέγω, μέχρι καὶ τοῦ μικροτέρου, καὶ ἔκτοτε ἐτάχθησαν καὶ ἐγράφησαν, καὶ ἀποκατέστησαν ὅσα ἐγένοντο.

APOLOGIA QUARTA.

Quod dolose et perniciose docuerit Mahomet, et quod lex et Testamentum vetus non sint sublata per Christum, sed magis illustrata. Insuper, quod in lege infirmum erat et impossibile, hoc Evangelium compleril.

Quandoquidem de aliis, quorum a vobis Musulmanis nos qui Christum profitemur, accusamur, abunde satis demonstratum est, adeo ut jam omni reprehensione liberati simus, age quantum super-

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΕΤΑΡΤΗ.

Ὅτι σφαλερῶς καὶ ἐπιβλαβῶς ἐδίδαξεν ὁ Μωάμεθ, καὶ ὅτι οὐ κατελύθη ὁ παλαιὸς νόμος καὶ ἡ Διαθήκη παρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον συνέστη, καὶ τὸ τοῦ νόμου ἀσθενὲς καὶ ἀδύνατον ἀνεπλήρωσε τὸ Εὐαγγέλιον.

α'. Ἐπειδὴ περὶ τῶν ἄλλων, ὧν παρ' ὑμῶν τῶν Μουσουλμάνων ἐγκαλούμεθα οἱ Χριστιανοὶ, ἱκανῶς ἀποδέδεικται, ὥστε εἶναι ἡμᾶς ἀνωτέρους πάσης κατηγορίας, φέρε δὴ λοιπὸν σκεψώμεθα καὶ περὶ

τῶν ἑτέρων. Ἔστι δὲ τάδε, ὅτι εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ A Μωάμεθ, Τὰ πάντα ἐποίησα διὰ σὲ, καὶ σὲ δι' ἐμέ. Καὶ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ οὐ παραδέχονται. Ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα γεγραμμένον εὑρίσκετο ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, εἰπόντος τοῦτο τοῦ Χριστοῦ τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν, ἵνα γινώσκητε, ὅτι μετ' ἐμὲ μέλλει ἐλθεῖν ὁ ἀπόστολος καὶ προφήτης. Τὸ αὐτό ἐστι γεγραμμένον καὶ ἐν τῷ τοῦ Μωσέως παλαιῷ. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ φθονήσαντες ἐξέβαλον αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ὅτι μὴ μόνον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ παλαιὸν εὑρίσκετο γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ εὑρίσκεται γεγραμμένον. Καὶ ὅτι ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ εὑρίσκεται, καὶ ὅτι παραβάντες B οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, εἰσὶν ἄξιοι κατηγορίας καὶ μέμψεως. Κατηγοροῦσι δὲ τοὺς Μουσουλμάνους, τοὺς ἀξίους ἐπαίνου καὶ τιμῆς· ταῦτά εἰσιν ἃ παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κατηγορούμεθα οἱ Χριστιανοί. Ἀπολογούμεθα δὲ οὕτως, ὅτι Θεὸς ἐνδεὴς καὶ χρείαν τινὸς ἔχων οὐκ ἔστι Θεός. Ἀλλ' ὁ ἀληθὴς Θεὸς, ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, καὶ πάντων τῶν δημιουργηθέντων ἐν αὐτοῖς, ὁ ποιήσας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, χρείαν τινὸς οὐκ εἶχεν, ἀλλὰ διὰ μόνην ἀγαθότητα καὶ θέλησιν ἐποίησε τὰ πάντα. Ἐπεὶ γοῦν τοῦτο οὕτως ἔχει, καὶ οὐδείς ἐστιν ὁ ἀντιλέγων, ἄρα κακῶς ἐφθέγξατο ὁ Μωάμεθ, ὡς δῆθεν εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Θεὸς, ὅτι Τὰ πάντα ἐποίησα διὰ σὲ, καὶ σὲ δι' ἐμέ. Ὁ γὰρ Θεὸς χρείαν τινὸς οὐκ ἔχει. Ὅτι δὲ C ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις οὐκ ἦν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ, ὡς ὁ Μωάμεθ λέγει, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ ἔχει τὸν ἔλεγχον· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ἀρχηγὸς καὶ νομοθέτης τῶν τοιούτων δογμάτων. Εἰ δέ ἐστιν ἕτερος, δειχθήτω. Καὶ γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἕως τοῦ Μωάμεθ παρῆλθον χρόνοι ͵βφπβʹ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐφάνη ὁ Μαχούμετ· οὐκοῦν οὐκ ἔστιν ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Εἰ δ' ἴσως λέγετε τοῦτο διὰ τὴν περιτομὴν, ἐγώ σοι ἐρῶ τὸν λόγον τῆς περιτομῆς.

βʹ. Ὁ Ἀβραὰμ θεασάμενος τὸν οὐρανὸν, τὸν ἥλιον, τοὺς ἀστέρας, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἀνελογίσατο καθ' ἑαυτὸν, καὶ εἶπεν· Ἆρα τὰ τοιαῦτα ἔργα μεγάλα οὕτως καὶ ἐξαίσια ὄντα, ἁπλῶς οὕτω καὶ αὐτομάτως ἐγένοντο, ἢ ἔχουσι καί D τινα τὸν ποιήσαντα αὐτά; Θεασάμενος τοίνυν, ὡς εἴρηται, τὴν καλλονὴν τῶν κτισμάτων, ἐθαύμαζε καὶ ἐξεπλήττετο, καὶ ἐσκέπτετο κατὰ νοῦν, μή πως οὐκ ἔχουσί τινα τὸν ποιήσαντα αὐτὰ, ἀλλὰ μᾶλλον ταῦτά εἰσι θεοὶ, καθὼς ἐνόμιζον καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ εἰδωλολάτραι. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα καλὰ λίαν, καὶ ἄξια τῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ὡς ἂν διὰ τῆς θεωρίας τούτων ἀνάγωνται πάντες ἄνθρωποι εἰς θεογνωσίαν, καὶ μεγαλύνωσι, καὶ δοξάζωσι τὸν τούτων ποιητὴν καὶ δημιουργόν· τοῦτο οὕτως ἔχει, καὶ οὐκ ἄλλως. Οἱ δ' ἄνθρωποι παρατραπέντες τῆς ἀληθοῦς καὶ ὀρθῆς γνώσεως, καὶ ἀφέντες προσκυνεῖν καὶ σέβεσθαι τὸν ποιητὴν τῶν πάντων Θεὸν, μᾶλλον προσεκύνησαν

est de reliquis nunc videamus. Sunt vero hæc: Dixit Deus ipsi Mahomet: Omnia feci propter te, et te propter me. Hoc vero Christiani pernegant. Quin et ipsius Mahomet nomen scriptum in Evangelio exstat, Christo nimirum ad Judæos sic dicente: Bonum vobis nuntium prædico, ut illud cognoscatis, quoniam post me venturus est apostolus et propheta. Idem etiam in Mosis Veteri Testamento scriptum est. Christiani vero invidia moti, illud ex Evangelio ejecerunt, cum tamen non in Evangelio tantum et Veteri Testamento Mahometi nomen scriptum inveniatur, sed etiam a dextris throni divini partibus. Et Musulmanorum fides ab ipso Abraham auctore dependet. Christiani quoque quia Mosis legem transgrediuntur, accusatione et reprehensione digni sunt; ipsi vero Musulmanos accusant, laude dignos et honore. Atqui hæc sunt, de quibus nos Christiani a Musulmanis accusamur: hæc vero sic confutamus. Deus indigus et alicujus rei inopia laborans, Deus non est. Sed verus Deus, creator cœli et terræ et omnium quæ in his creata sunt, quique creavit angelos et homines, nulla re prorsus indiget, sola autem bonitate sua et voluntate creavit omnia. Cum vero hoc tam firmum sit, ut nemo qui negare possit inveniatur, impie revera locutus est Mahomet, quod Deus ad illum dixerit: Omnia creavi propter te, et te propter me. Deus enim nulla re prorsus indiget. Quod vero Musulmanorum fides ad Abraham auctorem non possit referri, veluti Mahomet tradit, ex sua ipsius persona redarguitur. Ipse enim auctor et legislator est legum hujusmodi. Quod si alius est, demonstretur. Ab Abrahami enim tempore usque ad Mahomet anni elapsi sunt bis mille quingenti et octaginta duo, quibus evolutis demum Mahomet ortus est. Musulmanorum igitur fides ab Abraham auctore non descendit. Quod si vero hoc fortasse propter circumcisionem dicitis, age ipse tibi circumcisionis rationem explicabo.

2. Cum vidisset Abraham cœlum, solem, sidera, terram, mare et quæ in ipsis sunt, reputavit secum dicens: Utrum hæc tanta et stupenda opera vel simplici modo et sua sponte exorta sunt, aut habent aliquem qui ipsa creavit? Contemplatus igitur, ut modo dictum est, creaturarum elegantiam, admiratione ductus obstupuit, et animo suo hæc volvere cœpit: Nequaquam hæc creatorem alium habent, sed hæc ipsa nimirum dii sunt. In ea enim opinione et parentes illius, et omnes simulacrorum cultores tenebantur. Et licet hæc omnia Deus valde bona creavisset, et suo digna opificio, ut horum contemplatione homines in Dei cognitionem perducerentur, horumque creatorem et opificem celebrarent, laudibusque veherent (quæ sane sola et non alia horum causa est); homines tamen a vera et recta cognitione aberrantes, et omissa creatoris omnium, Dei scilicet, cultura et religione, creaturam potius adoraverunt, et hanc plus quam

creatorem coluerunt. Abraham autem longe aliam viam ingressus est. Cordatus enim prudensque cum videret et intelligeret cœlum quidem non immotum consistere, sed moveri continue, interim vero solaribus radiis egere, qui hoc contemplationis causa illuminarent : tum etiam aerem huic subjectum cernens, et solem nunc quidem supra terram exoriri, nunc vero sub eamdem abscondi, et quod hic nubibus nusquam præsentibus luceat, illis vero incidentibus obtenebretur : præterea mare ventis agitari, et terram aquis ad fructuum proventum indigere conspicatus, omnia damnavit, utpote per se omni virtute et potentia destituta, quæque mutua opera indigeant, nec aliquam harum ex creaturis Deum esse existimavit. Deus enim nullius opera indiget. Deinde contemplatus, ne forte dum nullum ex singulis hisce Dei munus obire possit, omnia pariter conjuncta Dei nomen obtineant : videns autem rursum arida cum humidis pugnare, frigida vero cum calidis, et ignis virtutem aquis opprimi, rursum apud se meditatus est, Deum sibi ipsi divisum et pugnantem secum Deum esse non posse. Hinc vero creaturarum ordinem et contemplationem longe optimam contemplatus, dubitare apud semetipsum cœpit, esse nimirum virtutem quamdam, quæ omnia intra se contineat et gubernet. Et cum omnes homines Deum esse confiteantur, singuli vero pro suo arbitrio et voluntate alium aliumque confiteantur, conjecit hinc omnes errare et mentiri. Restat itaque quod non sit alius Deus verus, quam qui omnia condidit, quæ sane illi serviunt, illaque agit et movet, disponitque pro suæ voluntatis arbitrio. Hunc itaque Deum ipse adoro. Et in terram prolapsus Abraham, Deum solum verumque adoravit. Deus autem benignissimus, qui per Isaiam prophetam dicit, « Adhuc loquente te, ego adsum : » id est, priusquam tuam ad me rectam justamque petitionem absolveris, tibi adsum : statim etiam suscepit Abrahami adorationem fidemque, quæ illi ad justitiam reputata est præ cæteris omnibus virtutibus, et in numerum amicorum Dei receptus est. Nos enim omnes indigemus Scripturarum auxilio, propter infirmitatem nostram : justus vero Noe et Abraham, et qui illorum tempore floruerunt, pura mente præditi, Scripturis non indigebant, sed hæc in ipsorum cordibus inscripta et adumbrata sunt. Tunc igitur dixit illi Deus : « Non amplius vocabitur nomen tuum Abram, sed Abraham, eo quod patrem multarum gentium feci te. » Tunc etiam promissiones illi dedit Deus, dicens : « In semine tuo benedicentur omnes gentes. » Et tunc ostendit Deus terram Abrahæ dicens : « Tibi et semini tuo dabo eam. » Unde Abraham libertate sumpta, pro Sodomis apud Deum intercessit, ut superius a nobis dictum est. Postquam vero judiciis Dei ipsi soli notis (quis enim Dei mentem cognovit?) in Ægyptum paulo post transmittenda erat Abrahæ posteritas, ut illic annis viverent

A τὴν κτίσιν, καὶ ἐσεβάσθησαν ταύτην παρα τὸν κτίσαντα. Ἀλλ' ὁ Ἀβραὰμ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀγχίνους ὤν, καὶ ἰδὼν καὶ κατανοήσας ὅτι ὁ μὲν οὐρανὸς οὐχ ἵσταται, ἀλλὰ κίνησιν ἔχει διηνεχῆ, ἔχει δὲ καὶ χρείαν ἡλιακοῦ φωτὸς, φωτίζοντος αὐτόν τε θεωρίας ἕνεκεν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτὸν ἀέρα, ὁ δὲ ἥλιος ποτὲ μὲν ὑπὲρ γῆν εὑρισκόμενος, ποτὲ δὲ αὖ ὑπὸ γῆν κρυπτόμενος, καὶ ὅτι μὴ ὄντων νεφελῶν φαίνει, εὑρισκομένων δ' αὖθις σκοτίζεται· καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες μὴ ὄντος ἡλίου φαίνουσιν, ὄντος δὲ αὐτοῦ σκοτίζεται καὶ ἀφανίζεται τὸ ἐκείνων φῶς καὶ ἡ θεωρία, καὶ ἡ θάλασσα ἐμπαιζομένη ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἡ γῆ δὲ χρήζουσα ὕδατος εἰς τὴν τῶν καρπῶν γέννησιν, κατέγνω πάντων, ὡς αὐτῶν καθ' αὐτὰ ὄντων ἀδυνάτων, καὶ χρείαν ἐχόντων B πρὸς ἄλληλα, καὶ οὐκ ἐλογίσθη εἶναι ἀπὸ τούτων Θεὸν οὐδέν. Θεὸς γάρ τινος χρείαν οὐκ ἔχει. Πάλιν δὲ σκεψάμενος μή ποτε ἓν ἕκαστον ἀπὸ τούτων ἀδυνάτως ἔχει, ὥστε εἶναι μονομερῶς Θεὸν, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ, καὶ ἰδὼν ὅτι τὸ μὲν ξηρὸν ἀντίκειται τῷ ὑγρῷ, τῷ δὲ ψυχρῷ τὸ θερμὸν, καὶ ὡς τὸ ὕδωρ ἐστὶ φθοροποιὸν τοῦ πυρὸς, ἔκρινεν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εἶπεν ὅτι Θεὸς στασιάζων πρὸς ἑαυτὸν καὶ μαχόμενος οὐκ ἔστι Θεός. Κἀντεῦθεν θεασάμενος τὴν τῆς κτίσεως εὐταξίαν καὶ κατάστασιν, διαπορῶν ἦν καθ' ἑαυτὸν, ὡς ἔστι τις δύναμις, ἡ συνέχουσα καὶ κυβερνῶσα τὸ πᾶν. Καὶ ἐπεὶ πάντες ἄνθρωποι ὁμολογοῦσιν εἶναι Θεὸν, ἕκαστος δὲ ὁμολογεῖ ὅντινα βούλεται καὶ προαιρεῖται, ἔοικεν ὅτι πάντες πλα- C νῶνται καὶ ψεύδονται. Λείπεται γοῦν ὅτι οὐκ ἔστιν ἕτερος Θεὸς ἀληθὴς ἢ ὁ ποιήσας τὰ πάντα, ἅπερ εἰσὶ δοῦλα ἐκείνου, καὶ ἄγει καὶ φέρει καὶ εὐτακτεῖ ὡς βούλεται. Τοῦτον οὖν τὸν Θεὸν ἐγὼ προσκυνῶ. Καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς Ἀβραὰμ προσεκύνησε τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ Θεῷ. Ὁ δὲ πανάγαθος Θεὸς, ὁ διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου εἰπὼν, ὅτι « Ἔτι λαλοῦντός σου ἐγὼ πάρειμι, » τουτέστιν Πρὶν ἢ πληρώσῃς τὴν πρὸς ἐμέ σου ὀρθὴν καὶ δικαίαν αἴτησιν, πάρειμι, αὐτὸς παρευθὺς ἐδέξατο τὴν τοῦ Ἀβραὰμ προσκύνησίν τε καὶ πίστιν. Ἐλογίσθη τοίνυν αὐτῷ αὕτη εἰς δικαιοσύνην ἀντὶ πασῶν ἀρετῶν, καὶ φίλος Θεοῦ ἐγένετο· ἡμεῖς γὰρ πάντες χρήζομεν τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν βοηθείας διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν. Ὁ δὲ δίκαιος Νῶε καὶ Ἀβραὰμ, καὶ οἱ κατ' ἐκεί- D νους καθαρὰν ἔχοντες τὴν καρδίαν, οὐ δέονται γραμμάτων, ἀλλ' ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν γράφονται καὶ ἐντυποῦνται. Τότε γοῦν εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἄβραμ, ἀλλὰ Ἀβραὰμ, διότι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε. » Τότε δέδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς καὶ τὰς ἐπαγγελίας, εἰπὼν ὅτι « Ἐν τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. » Τότε ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Σοὶ καὶ τῷ σπέρματί σου δώσω αὐτήν· » κἀντεῦθεν λαβὼν παῤῥησίαν ὁ Ἀβραὰμ, παρεκάλεσε τὸν Θεὸν περὶ τῶν Σοδόμων, καθὼς ἔμπροσθεν φθάσαντες εἴπομεν. Ἐπεὶ δὲ κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς, τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὅτι μετ' ὀλίγον ἀποσταλῆναι μέλλουσι τὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἀπόγονα εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὡς

ἂν ἐκεῖσε διαβιβάσωσι χρόνους τετρακοσίους καὶ τριάκοντα, καὶ γὰρ οὕτως εἴρηκεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὅτι « Ἔσται τὸ σπέρμα σου ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, τὸ δὲ ἔθνος, ὃ ἐὰν δουλώσῃ αὐτοὺς, κρινῶ ἐγὼ, » ὃ καὶ γέγονεν ἐπὶ τοῦ Φαραὼ, καὶ διὰ τὴν πολυχρόνιον διατριβὴν τῶν Ἑβραίων μετὰ τῶν Φαραωνιτῶν, μή ποτε ἑνωθέντες μάθωσι τὰ τούτων ἔθιμα καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν· ἐτάχθη ἡ περιτομὴ, ὥς τι σημεῖον καὶ σύμβολον, διαιροῦν καὶ διαχωρίζον τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων, εἰς τὸ μὴ συνέρχεσθαι τούτους εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν, τὸ μὲν διὰ τὴν αἰτίαν, ἣν φθάσαντες εἴπομεν, τὸ δ' ἵνα καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ὦσιν ἕτοιμοι καὶ γνώριμοι οἱ Ἑβραῖοι. Καὶ γὰρ εἴπερ ἡνοῦντο μετὰ τῶν ἀλλοφύλων, πῶς ἔμελλε B φυλάττεσθαι τὸ τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα καὶ γένος; Διά τοι τοῦτο εὑρισκόμενοι ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐ περιετέμνοντο τεσσαράκοντα χρόνους διαβιβάσαντες, ἀλλ' ἐν τῇ Αἰγύπτῳ· καὶ μετὰ τὴν τῆς ἐρήμου ἔξοδον πάλιν ἤρξαντο περιτέμνεσθαι. Καὶ ὁ μὲν τῆς περιτομῆς σκοπὸς ἔχει οὕτω, καθὼς εἴπομεν· ὁ δ' αὖ ἕτερος ἔχει οὕτως, ὅπως περιτμηθέντες τῇ σαρκὶ, ἔλθωσιν εἰς συστολὴν καὶ σωφρονισμὸν τῆς πολιτείας αὐτῶν, καὶ οὐχ ὦσι λάγνοι καὶ ἀκρατεῖς, κἀντεῦθεν λογίζωνται τὰς πορνείας αὐτῶν ἀντ' οὐδενὸς, ἀλλ' ἀνάγωνται καταμικρὸν εἰς τὸ ἑξῆς εἰς ὑψηλοτέραν γνῶσιν καὶ πολιτείαν· ἐπεὶ οὐκ ἐδόθη ὀρθοδοξίας χάριν παρὰ Θεοῦ ἡ περιτομὴ, ἀλλὰ δι' ἃς μόνον εἴπομεν αἰτίας. Ὅτι δὲ ἐλθόντος τοῦ Χριστοῦ ἤργησεν ὁ νόμος, καὶ οὐδὲ περιτομή C ἐστιν, ἀφ' ὧν μέλλεις ἀκούσειν, πρόσεχες. Τὸ μὲν βάπτισμα παρὰ Θεοῦ δοθὲν, ὀρθοδοξίας χάριν ἐδόθη, καὶ διὰ τοῦτο πάντες ἄνδρες καὶ πᾶσαι γυναῖκες βαπτίζονται· ὁ δὲ μὴ βαπτισθεὶς οὐκ ἔστιν ὀρθόδοξος. Ἡ δὲ περιτομὴ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μόνοι οἱ ἄνδρες περιτέμνονται, αἱ δὲ γυναῖκες οὐχί. Ἔοικε γοῦν, ἵνα οἱ μὲν ἄνδρες ὡς περιτετμημένοι ὦσιν ὀρθόδοξοι, αἱ δὲ γυναῖκες ὡς ἀπερίτμητοι ἀσεβεῖς. Βλέπεις πῶς ἄλλος ἐστὶν ὁ τῆς περιτομῆς λόγος, καὶ ἄλλως ποιοῦσιν Μουσουλμάνοι; Οἱ γὰρ αὐτοὶ πάντα ἀπερίτμητον ἀσεβῆ λογίζονται. Καὶ ἰδοὺ αὐτοὶ ἑαυτοῖς μάχεσθε, καὶ ἅπερ ὀρθοδοξίας χάριν τιμᾶτε, ταῦτα ἀπὸ μέρους ἀτιμάζετε. Καὶ οὐ μόνον εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀναφαίνονται οἱ Μουσουλμάνοι ἐναντιοφωνοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέ- D ροις πολλοῖς, ἅπερ οὐκ ἔστι τις χρεία κατὰ τὸ παρὸν λέγειν περὶ ἐκείνων. Ὅμως περὶ ἑνὸς εἴπωμεν. Λέγει ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὅτι « Ἐὰν μή τις βαπτισθῇ, οὐκ ἔστι τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ τῆς σωτηρίας. » Ὁ Μωάμεθ μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον ἅγιον, καὶ τέλειον, καὶ εὐθές. Οἱ Μουσουλμάνοι τοὺς περιτετμημένους λογίζονται ὀρθοδόξους, τοὺς δὲ βεβαπτισμένους ἀσεβεῖς. Εἰ μὲν οὖν στέργετε τὸν Μωάμεθ, ὅτι ἀληθῶς λέγει, πῶς ὀνομάζετε τοὺς βεβαπτισμένους ἀσεβεῖς, καὶ οὐκ ἀκολουθεῖτε τῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίᾳ, καὶ λογίζεσθε τοὺς μὲν περιτετμημένους κακῶς ποιοῦντας, τοὺς δὲ βεβαπτισμένους εὐσεβεῖς; Ἀλλὰ τοὐναντία φρο-

A quadringentis et triginta (sic enim Deum ipsi Abrahæ dixisse legimus, « Semen tuum erit in terra aliena, gentem vero cui servient, ego judicabo [63.64]; » quod et factum est Pharaonis temporibus), ne propter diuturnam Hebræorum cum Pharaonitis conversationem uniti utrinque, Ægyptiorum ritus et idololatriam imbiberent, circumcisio instituta est, tanquam signum et symbolum Hebræos ab Ægyptiis separans, ne hi in nuptiarum commercia et consensum convenirent: partim quidem propter causam, quam modo recensuimus, partim vero, ut tempore liberationis suæ Hebræi prompti essent et agnitu faciles. Si enim cum alienigenis fuissent uniti, quomodo conservari potuisset Abrahæ semen et genus? Quapropter etiam in deserto errantes non circumcidebantur, annos sic agentes quadraginta, verum in Ægypto, et postquam desertum egressi sunt, rursum circumcidi cœperunt. Et hic quidem unus, ut diximus, circumcisionis finis est. Alter vero hic est, ut circumcisi carne, temperantia et moderatione in unam politiam contraherentur, nec lascivi essent et molliculi, et propterea fornicationem suam ceu rem nihili reputarent: cæterum ut hinc paulatim ad augustiorem scientiam et politiam pertingerent, cum nimirum non in veræ religionis signum circumcisio data sit, sed iis tantum de causis, quas supra memoravimus. Quod vero ad Christi adventum lex abrogata sit, et nulla maneat reliqua circumcisio, ex iis quæ nunc dicuntur attendito. Baptismus quidem a Deo institutus, in veræ religionis signum institutus est, et propterea omnes simul viri simul et mulieres baptizantur: et qui non baptizatus fuerit, vera religione caret. Circumcisio autem talis non est: soli enim viri circumciduntur, mulieres autem nequaquam. Appareret enim hinc, quod viri quidem ceu circumcisi pro orthodoxis haberentur, mulieres vero ceu incircumcisæ pro impiis. Intelligisne quam longe alia sit circumcisionis ratio quam Musulmani sequantur? Hi enim omnem incircumcisum pro impio judicant. Sed ecce vos contra vos ipsos pugnatis, et quæ ceu veræ religionis signa veneramini, eadem ex parte contemnitis. Sed non in his solis Musulmani sibi ipsis dissentire videntur, sed etiam in aliis multis, quæ non opus est nunc de ipsis exponere. Dicamus tamen de hoc uno. Christus in Evangelio dicit: « Qui non baptizatus fuerit, non ad Deum pertinet et salutem. » Mahomet autem cum Evangelium sanctum, absolutum bonumque esse confiteatur, Musulmani tamen circumcisos orthodoxorum loco judicant, baptizatos autem impiis adnumerant. Si igitur Mahometem ut vera docentem amplectimini, qua ratione eos qui baptizati sunt, impios dicitis, nec Evangelii doctrinam sequimini, cogitatisque circumcisos quidem perverse agere et sentire, baptizatos autem vere religiosos esse? Sed his diversum sentitis. Nonne constat vos vobis ipsis contrarios esse, et

[63.64] Gen. xv, 13, 14.

vos vosipsos confutare? Sed hæc talia quidem sunt. Quoniam vero Ismael, quo Musulmani progenitore gaudent, cum Hebræis non in Ægyptum descendit, in illo etiam circumcisionis nulla erat utilitas, quemadmodum in Hebræis; non enim adnumeratur Abrahæ hæredibus. Deus enim præcepit Abrahæ, dicens: « Ejice ancillam cum filio ejus, nequaquam enim hæres erit ancillæ filius cum filio liberæ. » Et ejectus est ex domo Abrahæ Ismael cum matre sua Agar. Quod si tamen forte nonnunquam ad Abraham rediit, visitationis causa venit, non ut filius et semen hæresque illius. Hæc igitur cum sic se habeant, undenam fidem suam Musulmani desumpserint, non video. Propterea nullo indicio conjici potest, Musulmanorum fidem ante Mahometem ab Abraham auctore derivari. Verum ipse hujusmodi dogmatum auctor est, et ex sui ingenii nidulo docuit quæcunque docuit, et non ex Deo.

νεῖτε. Οὐκ ἔστι πρόδηλον ὅτι αὐτοὶ ἑαυτοῖς μάχεσθε, καὶ αὐτοὶ αὐτοὺς ἀνατρέπετε; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἰσμαήλ, ὃν λέγουσιν οἱ Μουσουλμάνοι ἔχειν προπάτορα, οὔτε μετὰ τῶν Ἑβραίων κατῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι ἐκείνῳ χρεία οὐκ ἦν, ὥσπερ τοῖς Ἑβραίοις, οὐδὲ γὰρ συγκατελέγετο μετὰ τῶν κληρονόμων τοῦ Ἀβραάμ· διότι ὁ Θεὸς οὕτως ἐνετείλατο τῷ Ἀβραὰμ εἰπών, « Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ παιδὸς αὐτῆς, οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας· » καὶ ἐξεβλήθη ὁ Ἰσμαὴλ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἄγαρ ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ· εἰ δ' ἴσως ποτὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἦλθεν, θεωρίας χάριν ἦλθεν, ἀλλ' οὐχ ὡς υἱὸς καὶ σπέρμα καὶ κληρονόμος αὐτοῦ. Τούτου γοῦν οὕτως ἔχοντος, πόθεν ἔχουσιν οἱ Μουσουλμάνοι τὴν πίστιν, οὐκ οἶδα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναφαίνεται ἀπό τινος πράγματος πρὸ τοῦ Μωάμεθ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ εἶναι τὴν τῶν Μουσουλμάνων πίστιν, ἀλλὰ αὐτός ἐστιν ὁ ἀρχηγὸς τῶν τοιούτων δογμάτων, καὶ ὅτι ἀπὸ κοιλίας αὐτοῦ ἐδίδαξεν ὅσα ἐδίδαξε, καὶ οὐκ ἀπὸ Θεοῦ.

3. Quod vero Musulmani tradunt, ipsius Mahometi nomen in Evangelio citari (dicente nimirum de hoc Christo: Annuntio vobis bonum, quoniam post me venturus est apostolus et propheta, nomen illi Mahomet), Christianos vero invidia motos illud expunxisse ex Evangelio; agedum etiam de hoc inquiramus, et videtur mihi veritatem non absconsam futuram; attente igitur hæc audias. Tres legislatores sunt, qui leges tulerunt universales: Moses, quem secuta est Hebræorum gens; Christus, quem secutæ sunt omnes gentes, et maxima Hebræorum in illum credentium multitudo (qui enim ex his non crediderunt, numero pauciores sunt illis qui crediderunt, et numeratu faciles); et Mahomet, quem Musulmani secuti sunt. Præter autem illos tres, qui legem tulerit nullus est. Mosem vero a Deo missum esse, statim ab initio testimoniis comprobatur. Cum enim adhuc in Ægypto esset, fecit signa et miracula magna, et Ægyptum flagellavit, plagas illi inducens terribiles, percussit et sanavit, tum etiam futura ceu prophetes prædixit: « Quod si populum Dei dimittere volueris, dimitte; quod si nolis, hæc et illa tibi et toti populo Ægypti evenient. » Et Pharao cum se verbum Domini facturum esse promisisset, a Mose sanatus est, utpote qui potestatem a Deo accepisset. Post hæc vero Moses eduxit brachio potenti gentem Hebræorum ex terra Ægypti, et Pharaonis servitute. Eos autem insecutus Pharao, a Mose submersus est in mari Rubro cum omni suo exercitu. Deinde in desertis obambulavit annis quadraginta, miracula edens infinita. Quin et coram tota Judæorum gente in montem Sinai ascendit, sic ad illum dicentibus Judæis: « Ascende in montem, et Dei voluntatem ediscito; nos enim Dei vocem audire non possumus, ne forte moriamur. » Populus vero stabat procul a monte, cum tremore adorans Deum cum Mose colloquentem. Moses autem Dei sermonibus auditis, eosdem Hebræis exposuit; et re-

γ'. Ὅτι δὲ, ὡς λέγουσιν οἱ Μουσουλμάνοι, ὡς γεγραμμένον εὑρίσκετο τὸ τοῦ Μαχούμετ ὄνομα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, εἰπόντος τοῦ Χριστοῦ περὶ ἐκείνου, ὅτι Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν ὅτι μετ' ἐμὲ μέλλει ἐλθεῖν ὁ ἀπόστολος καὶ προφήτης, ὄνομα αὐτῷ Μωάμεθ, οἱ δὲ Χριστιανοὶ φθονήσαντες ἐξέβαλον αὐτὸ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, δεῦρο σκεψώμεθα καὶ περὶ αὐτοῦ, καί μοι δοκεῖ ὡς οὐ μὴ κρυβήσεται ἡ ἀλήθεια· ἄκουσον τοίνυν νουνεχῶς. Τρεῖς εἰσι νομοθέται, οἱ διδάξαντες νόμους καθολικούς· ὁ Μωϋσῆς, ᾧ ἠκολούθησε τὸ γένος τῶν Ἑβραίων· ὁ Χριστὸς, ᾧ ἠκολούθησαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύσαντες τὸ πλεῖον μέρος τῶν Ἑβραίων· ἐπεὶ ἀπὸ τούτων οἱ μὴ πιστεύσαντες πολλῷ ἐλάττους εἰσὶν αὐτῶν δὴ τῶν πιστευσάντων, καὶ σχεδὸν ἐναρίθμητοι· καὶ ὁ Μωάμεθ, ᾧ ἠκολούθησαν οἱ Μουσουλμάνοι. Ἄνευ τούτων δὴ τῶν τριῶν ἕτερός τις ὁ διδάξας καὶ δοὺς νόμον οὐκ ἔστιν. Ἀλλ' ὁ μὲν Μωϋσῆς μεμαρτύρηται ἀπεσταλμένος εἶναι παρὰ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς. Ἔτι ὢν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐποίησε σημεῖα καὶ τέρατα μεγάλα, καὶ ἐμάστιξε τὴν Αἴγυπτον, ἐπάξας ἐν αὐτῇ πληγὰς μεγάλας σφόδρα· καὶ ἔπληξε καὶ ἐθεράπευσε, καὶ προέλεγε τὰ γενησόμενα ὡς προφήτης, ὅτι « Εἰ μὲν ἀπολύσεις τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, ἀπόλυσον· εἰ δ' οὖν, τὰ καὶ τὰ συμβήσονταί σοί τε καὶ παντὶ τῷ λαῷ τῆς Αἰγύπτου. » Καὶ ὑπισχνούμενος Φαραὼ ποιῆσαι τὸ ῥῆμα Κυρίου, ἐθεραπεύετο παρὰ τοῦ Μωϋσέως, ὡς ἐξουσίαν λαβόντος ἀπὸ Θεοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξέβαλεν ὁ Μωσῆς μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ τὸ γένος τῶν Ἑβραίων ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς δουλείας Φαραώ. Καταδιώξας δὲ ὁ Φαραὼ, ἐποντίσθη ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ μετὰ πάσης τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ παρὰ τοῦ Μωϋσέως. Μετὰ δὲ ταῦτα περιεπάτει ἐν τῇ ἐρήμῳ χρόνους τεσσαράκοντα, ποιῶν θαύματα ἄπειρα. Ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον πάντων τῶν Ἑβραίων ἀνέβη ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ, εἰπόντων τοῦτο τῶν Ἰουδαίων πρὸς αὐτὸν, ὅτι « Ἀνάβαινε εἰς τὸ ὄρος, καὶ γνῶθι τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα. Ἡμεῖς γὰρ Θεοῦ φωνὴν ἀκοῦσαι οὐ δυνά-

A μεθα, μή ποτε τελευτήσωμεν.» Καὶ ὁ μὲν λαὸς ἵστατο μακρόθεν τοῦ ὄρους, προσκυνοῦντες τῷ Θεῷ μετὰ τρόμου τῷ λαλοῦντι Μωϋσεῖ· ὁ δὲ Μωσῆς ἀκούων τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε τούτους τοῖς Ἑβραίοις, καὶ παρευθὺς τὸ λαληθὲν ἐπληροῦτο. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐκίνησαν τοὺς τεσσαράκοντα χρόνους ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν ἄνευ λόγου τοῦ Θεοῦ. Μωσῆς γὰρ ἐλάλει, καὶ ὁ Θεὸς ἀπεκρίνετο φωνῇ, λέγει ἡ Γραφή. Μετὰ γοῦν τῶν πολλῶν μαρτυριῶν τε καὶ θαυμάτων ἐξέδωκε τὸν νόμον τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ἐδέξαντο τοῦτο, καὶ προσεκύνησαν, καὶ παρέλαβον τὸν παρὰ τοῦ Μωσέως δοθέντα νόμον, ὡς τοῦ Θεοῦ νόμον. Ἦλθεν ὁ Χριστὸς, καὶ εἶχε τὰς μαρτυρίας παρὰ πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ ὁ μὲν Μωϋσῆς ἔλαβε τὴν μαρτυρίαν ὀγδοηκοντούτης, τοσούτων καὶ γὰρ εὑ- B ρίσκετο ἐτῶν, ὁπότε προσετάγη παρὰ Θεοῦ ἐξᾶραι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου· ὁ δὲ Χριστὸς εἶχε τὰς μαρτυρίας ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τέως δὲ πρὶν ἢ γεννηθῆναι αὐτόν· ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἀβραὰμ ἤρξαντο ἀναφαίνεσθαι αἱ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται. Γεννηθεὶς δὲ πάλιν ἐμαρτυρήθη τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς μαρτυρίαν μίαν, καὶ δίς. Ἐποίησε δὲ καὶ θαύματα οὐ κατὰ τὸν Μωϋσέα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ ἐρήμῳ, ἀλλὰ μεγάλα, καὶ ὑπὲρ φύσιν, καὶ τοσοῦτον ἐκείνων μείζονα, ὅσον διαφέρει δεσπότης δούλου. Καὶ μετὰ τὰς πολλὰς ἐκείνας μαρτυρίας, καὶ τὰ ἄπειρα καὶ ὑπὲρ φύσιν θαύματα ἔκτοτε ἐξεδόθη ὁ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος, καὶ προσεκύνησαν καὶ ἠσπάσαντο αὐτὸν πάντα τὰ ἔθνη, πᾶσα ἡ οἰκουμένη, καὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν, τὸν δόντα τὸ Εὐαγγέλιον.

C δ'. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὑτοσὶ πόθεν λαβὼν τὰς μαρτυρίας, ἐδίδαξε τὰ δόγματα ἅπερ ἐδίδαξε, καὶ ἐξέδωκε τὸν νόμον τοῖς Μουσουλμάνοις; Πάντως οὐκ ἄλλοθεν ἢ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστιν ὁ μαρτυρῶν περὶ αὐτοῦ. Εἰς γὰρ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφὴν οὐκ ἀναφαίνεται ἡ περὶ αὐτοῦ μαρτυρία, ἀλλὰ τοὐναντίον. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὕτως εἴρηκε περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν τῶν Ἑβραίων λαὸν, ὅτι «Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ὡς ἐμέ. Πᾶσα ψυχὴ ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται.» Κἂν γοῦν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περὶ τούτου εἴπομεν, ἀλλ' οὐκ ὀκνήσομεν πάλιν εἰπεῖν περὶ αὐτῶν. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν προφήτην Μωϋσέα, ὅτι «Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν,» ἔδειξεν ὅτι ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ μέλλων ἐλθεῖν προφήτης. D Καὶ ἐκείνου ἀκούσονται, ἄλλου δὲ ἐλθόντος οὐ παραδέξονται αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μακράν που διώξουσιν αὐτὸν ἐξ αὐτῶν. Λέγει ὁ Χριστὸς περὶ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζαχαρίου, μαρτυρῶν αὐτὸν προφήτην, καὶ μέγιστον προφήτην, καὶ λέγων ὅτι «Πάντες οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰωάννου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται.» Ὁρᾷς ὅπως ὁ μὲν Μωϋσῆς παρήγγειλε τῷ γένει τῶν Ἑβραίων ἵνα μόνον τὸν ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἑβραίων ἐλθόντα προφήτην δέξωνται, ἄλλον δὲ οὐδαμῶς; Ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ προφῆται ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἰουδαίων εἰσίν. Ὁ δὲ Χριστὸς πάλιν καθαρώτερον εἴρηκεν, ὅτι «Πάντες οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, καὶ πλέον οὐχί.» Διά τοι τοῦτο ὁ μὴ

pente, quod dixerat, impletum est. Præterea nunquam per quadraginta hos annos locum mutaverunt citra Dei oraculum. Moses enim loquebatur, et Deus voce sua respondit, ut Scriptura testatur. Multis igitur testimoniis et miraculis instructus, legem Hebræis tulit, et legem ab hoc latam, ceu divinam receperunt et venerati sunt. Secutus hunc est Christus, omnium prophetarum probatus testimoniis. Et Moses quidem testimonium recepit jam octogenarius (tot enim jam annos natus erat, cum a Deo ut Israelem Ægypto educeret, ordinaretur), Christus autem testimoniis probatus fuit ab ipsa mundi fundatione, et priusquam ille nasceretur. Statim enim Abrahæ temporibus declarari cœperunt illius testimonia, quemadmodum in superioribus demonstratum est. Jam vero natus, semel atque iterum Dei Patris testimonium accepit. Præterea miracula quoque edidit, non veluti Moses in Ægypto et deserto, sed ingentia, et omnem superantia naturam, tantoque illis majora, quanto dominus servo est præstantior. Et post multa ista testimonia, post infinita et plus quam naturalia miracula, Evangelii lex promulgata est. Coluerunt etiam et amplexæ sunt hanc omnes gentes et universus orbis, atque in Christum crediderunt, qui Evangelium dederat.

4. Mahomet autem quibus testimoniis instructus dogmata sua dedit, et Musulmanis legem suam promulgavit? Nullius certe alterius auctoritate, sed sua propria hanc statuit. Et hic ipse est, qui de se testimonium fert. In universa enim sacra Scriptura nullum de illo exstat testimonium, sed quæ illi contraria sint. Moses enim de Christo ad Hebræorum populum sic dixit: «Suscitabit Dominus Deus prophetam ex fratribus nostris tanquam me. Omnis anima quæ non audiverit prophetam illum, exstirpabitur.» Et licet in superioribus de his dixerimus, non tamen pigebit de iisdem denuo dicere. Cum enim Moses propheta dicit: «Prophetam suscitabit Dominus Deus ex fratribus nostris,» significavit ex Judæis hunc prophetam oriundum esse. Et hunc audient, aliumque venientem non recipient, quin procul ab ipsis exsibilabunt. Christus Joannem Zachariæ filium prophetam, et maximum prophetam testificaturus, dicit: «Omnes prophetæ usque ad Joannem prophetaverunt, a Joanne vero regnum Dei annuntiatur [68].» Jamne intelligis, quomodo Moses Judæorum populo præcipit, ut unicum tantummodo Hebræorum semine natum prophetam recipiant, alium vero nequaquam? Verumtamen omnes prophetæ e Judæorum populo nati sunt. Christus autem rursus hoc planius exposuit, «Omnes prophetæ usque ad Joannem, et ulterius non erunt.» Quapropter qui Dei et prophetarum testimonio caruerit et ipsius sacræ

[68] Matth. xi, 12, 13.

Scripturæ, a Deo non est. Mahomet igitur cum non habeat sacræ Scripturæ testimonium, a Deo non est missus. Christus vero non tantum hoc dixit: « Omnes prophetæ usque ad Joannem, et ulterius non erunt, » sed et signum dedit hoc cognoscendi omnibus, dicens: « Cavete a pseudoprophetis, qui veniunt ad vos vestitu ovium, intus vero sunt lupi rapaces. A fructibus ipsorum cognoscetis illos [66]. » Inspiciamus igitur quis legis Mahometicæ fructus sit, et hoc diligenter enucleato elucebit veritas. Mahomet dicit : Non veni legem laturus per miracula, sed cum ense et gladio. Et qui nostræ legi, quæ divina est, non paruerint, morte moriantur, aut tributa solvant ; et qui tributum solvunt, in fide sua propria permaneant. Quod si Evangelium non justum erat, sanctum et rectum, merito sane et decenter venturus erat legislator, qui homines veritatem et justitiam doceret. Si vero justum erat et sanctum, imperfectum tamen, etiam sic justum decensque erat, ut legislator aliquis veniens Evangelii defectum compleret. Cum autem et sanctum et justum et perfectum rectumque dicatur et sit, idemque de hoc confiteatur Mahomet, cum dicit : Evangelium a Deo datum est et sanctum et plenum et rectum, quidnam alio legislatore indigemus? Nihil prorsus. Porro importuna est et inutilis Mahometicæ legis promulgatio. Quod enim per omnia rectum est, nihil habet se rectius, et perfecto nihil est perfectius, nec ipso vero quidquam verius.

A ἔχων μαρτυρίαν παρὰ Θεοῦ καὶ τῶν προφητῶν, καὶ αὐτῆς τῆς θείας Γραφῆς, οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ. Ὁ Μωάμεθ ἄρα μὴ ἔχων τὴν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαν, οὐκ ἔστιν ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο εἴρηκεν ὁ Χριστὸς, τὸ, « Πάντες οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, καὶ περαιτέρω οὐκ ἔσονται, » ἀλλὰ καὶ ἔτι σημεῖον γνωρίσματος δέδωκε τοῖς πᾶσιν, οὕτως εἰπὼν, « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. » Σκεψώμεθα τοίνυν τίς ἐστιν ὁ καρπὸς τοῦ παρὰ τοῦ Μωάμεθ δοθέντος νόμου· καὶ τούτου ἀκριβῶς ἐξετασθέντος, φανερωθήσεται ἡ ἀλήθεια. Λέγει ὁ Μωάμεθ, Ἐγὼ οὐκ ἦλθον διὰ θαυμάτων δοῦναι τὸν B νόμον, ἀλλὰ διὰ σπάθης καὶ ξίφους. Καὶ οἱ μὴ ὑποκύψαντες τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ, ὅς ἐστι παρὰ Θεοῦ, θανάτῳ ἀποθανέτωσαν, ἢ φόρους διδότωσαν· καὶ διδομένων τῶν φόρων, μενέτωσαν ἐν τῇ πίστει αὐτῶν. Καὶ εἰ μὲν οὐκ ἦν τὸ Εὐαγγέλιον δίκαιον, καὶ ἅγιον, καὶ ὀρθὸν, δικαίως καὶ πρεπόντως ἔμελλεν ἐλθεῖν νομοθέτης, ὃς διδάξει τὴν ἀλήθειαν τοῖς ἀνθρώποις καὶ δικαιοσύνην· εἰ δὲ δίκαιον καὶ ἅγιον ἦν, ἀτελὲς δὲ ὅμως, καὶ οὕτω πάλιν τὸ αὐτὸ ἦν δίκαιον καὶ πρέπον, ἵνα ἐλθὼν νομοθέτης, ἀναπληρώσῃ τὸ ὑστέρημα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπεὶ δὲ ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ τέλειον καὶ ὀρθὸν καὶ λέγεται καὶ ἔστι, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Μωάμεθ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖ, καὶ λέγει ὅτι Τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ Θεοῦ ἐστι δεδομένον, καὶ ἅγιον, καὶ C πλῆρες, καὶ εὐθὲς, τίς χρεία ἑτέρου νομοθέτου; Πάντως οὐδὲ μία. Καὶ λοιπὸν ἄκαιρος καὶ ἄχρηστος ἡ τοῦ Μωάμεθ νομοθεσία. Τοῦ γὰρ ὀρθοῦ κατὰ πάντα οὐδὲν ὀρθότερον, καὶ τοῦ τελείου οὐδὲν τελειότερον, καὶ τῆς ἀληθείας οὐδὲν ἀληθέστερον.

5. Verumtamen discussis singulis, inspiciamus quidnam legislatoris Mahomet verba sibi velint. Non aliud quidem certe, quam cum se ab omni miraculorum virtute et pœnitentia alienissimum esse intelligeret, suam ipsius occultare volens imbecillitatem, ne forte aliquando ab hominibus condemnaretur, dixit : Non veni daturus legem per miracula, sed per ensem et gladium ; quemadmodum etiam in ipsis legis suæ expositionibus statuit, ne legislatores et hæredes sui cum Christianis disputent. Quod sane non alia de causa fecit, quam ne illorum convinceretur vanitas. Illud vero, quod legem ense et gladio se daturum promittit, cædes docet et rapinas. Et quis unquam audivit aliquem hominum vi coactum credidisse? Fides animæ et mentis pars est. Et quoniam anima vel mens res sunt nullius servitio subjectæ, quonam modo Deus, qui has liberas creaverat, tanquam operis sui oblitus legislatorem erat missurus, qui has cogeret? Fides enim voluntate et electione, tum libertate animæ et ipsius cognitione consistit; aliter vero nequaquam. Corpus enim servit et vincitur, nonnunquam etiam ea quæ non vult, facit. De anima vero non sic sentiendum, sed in voluntate, judicio, cognitione et electione, et in judicio et veritate horum, qui credunt illi, Deus

ε'. Ἀλλ' ὅμως ἐξετάσαντες ἴδωμεν τί βούλονται τὰ τοῦ νομοθέτου ῥήματα. Πάντως οὐδὲν ἄλλο ἀλλ' ἢ κατανοήσας ἑαυτὸν ὅτι μακράν που εὑρίσκεται τῆς ἐνεργείας τῶν θαυμάτων, βουλόμενος κρύψαι τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν, μή ποτε παρὰ τῶν ἀνθρώπων εὕρῃ κατάγνωσιν, εἶπεν ὅτι Οὐκ ἦλθον δοῦναι τὸν νόμον διὰ θαυμάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφους καὶ σπάθης, ὡς καὶ ἐν ταῖς διαλέξεσιν νενομοθέτηκεν, ἵνα μὴ διαλέγωνται μετὰ τῶν Χριστιανῶν οἱ τούτου μαθηταὶ καὶ διάδοχοι, πάντως οὐ δι' ἄλλο τι ἢ ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ ἡ ἐκείνων ματαιότης. Τὸ δὲ δοῦναι τὸν νόμον D μετὰ ξίφους καὶ σπάθης φόνους πάντως καὶ ἁρπαγὰς διδάσκει. Καὶ τίς ἤκουσε τῶν ἀνθρώπων πιστεῦσαί τινα βίᾳ; Ἡ πίστις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ ἐστι· καὶ ἐπεὶ ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς πρᾶγμά ἐστιν ἀδούλωτον, πῶς ὁ ποιήσας αὐτὰ Θεὸς ἐλεύθερα πέμψειν ἔμελλε νομοθέτην βιάσαι αὐτὰ, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος τοῦ ἔργου αὐτοῦ; Ἡ γὰρ πίστις θελήσει καὶ προαιρέσει, καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς ψυχῆς, καὶ τῇ γνώσει αὐτῆς γίνεται, ἀλλοτρόπως δὲ οὐδαμῶς. Τὸ γὰρ σῶμα δουλοῦται καὶ δεσμεῖται, καὶ ἔστιν ὅτε καὶ τὰ μὴ θέλοντα πράττει. Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ θελήσει, καὶ κρίσει, καὶ γνώσει, καὶ προαιρέσει, καὶ τῶν πιστευόντων αὐτῷ ἐν κρίσει καὶ ἀληθείᾳ ἐστὶν ὁ Θεὸς, καρδιογνώστης γάρ ἐστιν. Οὐδὲ γὰρ βλέπει εἰς πρόσωπον, ἀλλ' εἰς καρδίαν. Καὶ

[66] Matth. VII, 15, 16.

ἅπερ τὰ ἄλογα ζῶα νόμῳ φύσεως οὐ ποιοῦσι, ταῦτα ὁ Μωάμεθ νομοθετεῖ. Τίς γὰρ εἶδε λέοντα λέοντα φαγεῖν, ἢ ἄρκτον ἄρκτον, ἢ πάρδαλιν πάρδαλιν; Οὗτος δὲ ἀναφανδὸν διδάσκει φονεύειν τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον. Καὶ τίς μάταιος, ὅστις μέλλει δέξεσθαι τοῦτον εἶναι ἀπὸ Θεοῦ; οὐδὲ γὰρ ἁρπαγὰς καὶ φόνους διδάσκει Θεός. Πρὸς δὲ τούτοις, ὅτι καὶ κακία κακίας ἀλλάσσεται. Λέγει γάρ, ὅτι Ἢ ἀποθανέτωσαν, ἢ φόρους διδότωσαν, καὶ ἀλλάσσεται φόνος φιλοχρηματίᾳ. Οὐ μόνον δὲ μέχρι τούτου ἡ κακία ἔστη, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω προέβη. Τί γὰρ τῆς τοιαύτης ὠμότητος καὶ μισανθρωπίας χεῖρον γένοιτ' ἄν, ὥστε φονεύειν μηδὲν ἠδικηκότας; καὶ γὰρ ὁπόταν ἀπέλθωσι Μουσουλμάνοι πρὸς πόλεμον, καὶ ἐν τῷ πολέμῳ πέσῃ τις ἐξ αὐτῶν, οὐ λογίζονται ἑαυτοὺς ἀξίους μέμψεως, ὡς αἰτίους τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ πεπτωκότος σφάττουσι ζῶντας ὅσους ἂν δυνηθῇ ἕκαστος, καὶ ὅσον πλείους κτείνει, τοσοῦτον ὠφέλειαν λογίζεται τῆς τοῦ τεθνεῶτος ψυχῆς. Εἰ δ' ἴσως οὐκ ἔχει αὐτοὺς εἰς ἐξουσίαν αὐτοῦ ὁ βουλόμενος βοηθῆσαι τῇ τοῦ τεθνεῶτος ψυχῇ, ἐξωνεῖται Χριστιανούς, εἴπερ εὕροι, καὶ ἢ ἐπάνω τοῦ νεκροῦ σώματος σφάττει αὐτούς, ἢ ἐπὶ τῷ τάφῳ αὐτοῦ. Καὶ ὁ ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Ἔτι νομοθετεῖ ὅτι Ὁ δοὺς τῇ πόρνῃ μίσθωμα, καὶ κοιμηθεὶς μετ' αὐτῆς οὐχ ἁμαρτάνει. Καὶ ὁ βιασάμενος παρθένον ἁμαρτάνει, ὁ δὲ μετὰ τῆς θελήσεως αὐτῆς κοιμηθεὶς μετ' αὐτῆς οὐχ ἁμαρτάνει. Καὶ ἐὰν αἰχμαλωτίδας τις λάβῃ ἐν πολέμῳ, ἔξεστιν αὐτῷ ποιεῖν ἐπ' αὐταῖς ὃ βούλεται ἀκωλύτως. Ὁ γοῦν πορνείας καὶ παρθενοφθορίας νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Καὶ τὸ δὴ χείριστον, ὅτι τοὺς κατὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Θεοῦ περιπατήσαντας ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποβίωσιν αὐτῶν λουτρὰ καὶ οἴκους περικαλλεῖς καὶ γυναῖκας παρθένους ὅτι πολλὰς ὑπισχνεῖται δοθήσεσθαι ἑνὶ ἑκάστῳ παρὰ Θεοῦ. Καὶ ὅπερ οἱ τῶν εἰδωλολατρῶν Ἑλλήνων ὀνομαζόμενοι θεολόγοι οὐκ εἶπον, οὐδὲ ἐνόμισαν εἶναι, ταῦτα ὁ Μωάμεθ ἀνακεκαλυμμένῳ τῷ προσώπῳ νομοθετεῖ. Ἐκεῖνοι γὰρ οὕτω λέγουσιν, ὅτι οἱ μὲν καλῶς ἐνθάδε βιώσαντες, ἐπὰν ἀποθάνωσι καὶ καθαρῶς ἀποδημήσωσιν αἱ ψυχαὶ ἀπὸ τῶν σωμάτων, εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέρχονται, καὶ μετὰ τῶν θεῶν εὑρίσκονται εἰς τὰς τῶν μακάρων νήσους, καὶ μετ' αὐτῶν συναγάλλονται· τῶν δὲ κακῶς ἐνθάδε βιωσάντων, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ μεμολυσμένων ἀπελθόντων, αἱ τούτων ψυχαὶ εἰς ζοφώδεις καὶ σκοτεινοὺς ἀπέρχονται τόπους, καὶ εἰς τὸν ποταμὸν τὸν Πυριφλεγέθοντα.

ϛ'. Καὶ οἱ μὲν εἰδωλολάτραι Ἕλληνες λέγουσι ταῦτα· ὁ δὲ Μωάμεθ πῶς ὀνομάζει ἑαυτὸν ὀρθόδοξον, καὶ πλησίον τοῦ Θεοῦ εὑρισκόμενον; Λέγει καὶ νομοθετεῖ τοιαῦτα ἀτοπήματα αἰσχρά. Οὐκ ἔχει ἐνθύμησιν ὅλως ὅτι ταῦτα πάντα ὀργῆς καὶ ἀποστροφῆς ἔργα, καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀποτελέσματά εἰσι. Πρὸ γὰρ τῆς παραβάσεως καὶ ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ ποῦ λουτρά; ποῦ ὅλως οἰκήματα; ποῦ αἱ πολλαὶ γυναῖκες; Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν κατάραν ἐπανέστη τὸ σῶμα ὥσπερ θηρίον κατὰ

A est (est enim cordium scrutator), nec personam, sed cor respicit. Et quæ bruta animalia per legem naturæ non faciunt, ea legibus exigit Mahomet. Quis enim leonem a leone devorari vidit, aut ab urso ursum, aut a pardali pardalim? Hic vero manifeste homini, ut hominem occidat, præcipit. Et quis tam vanus, ut hunc a Deo esse crediturus sit? Deus enim rapinas et cædes non præcipit. Ad hæc scelus sceleri permutatur. Dicit enim: Aut moriantur, aut tributum solvant. Sic enim cædes permutatur avaritia. Non tamen inter hos terminos scelus consistit, sed extenditur longius. Quid enim tanta crudelitate et odio humani generis pejus est, ut etiam illos trucidet, qui nihil mali admiserunt? Si enim Musulmanis in bellum profectis,
B aliquis illorum ceciderit, nequaquam seipsos, ut belli auctores, reprehendendos existimant, sed super occisi cadaver singuli tot viventes trucidant, quot acquirere licuerit: et quo plus occiderint, eo magis occisi animam putant esse adjutam. Quod si vero homines proprios non habuerit, qui occisi animam juvare cupit, Christianos ubicunque inventos emit, eosque aut super corpus occisi, aut super sepulcrum illius jugulat. Et a Deo esse dicetur, qui talia legibus suis statuit? Idem dicit: « Qui cum scorto mercede soluta concubuerit, non peccat; at qui virginem vi violaverit, peccat; qui autem cum illa sibi consentiente concubuerit, non peccat. Et qui captivas in bello ceperit, his pro
C sua libidine nullo prohibente utatur. Quomodo igitur Deo auctore id faciet, qui scortationes et virginum violationes legibus confirmat? Et quod longe scelestissimum est, his qui juxta Dei præcepta in hoc sæculo vixerint, illis singulis post obitum ipsorum balnea et domus, augustas, mulieres denique et virgines quam plurimas a Deo dandas fore promittit: et quod idololatrarum Græcorum nominati theologi dicere nec ausi sunt, nec talia esse crediderunt, hæc Mahomet aperto ore legibus suis sancire non erubescit. Hi enim sentiunt, quod qui vitam suam honeste in hoc mundo transegerint, cum, post obitum ipsorum, animæ illorum pure a corporibus liberatæ sint, tunc eos in deorum numerum referri, interque illos fortunatas
D insulas incolere, et cum illis exsultare. Eorum vero qui impie hic viventes, impure simul et pollute obierint, animas in obscuros et tenebricosos locos discedere, et in fluvium perpetuis ardentem ignibus.

6. Et hæc quidem idololatræ Græci tradunt. Mahomet vero, qui se orthodoxon esse et Deo proximum dicit, hujusmodi absurda et turpia legibus constituit? Minime certe perpendit, quod omnia hæc odii, iræ et peccati effectus sint. Siquidem ante Adami transgressionem, ubi tunc balnea? ubi domus? ubi mulieres? Post peccatum vero et maledictionem, corpus contra animam instar feræ cujusdam insurrexit: et cum hæc absoluta Dei consideratione careret, corpus vicit, ani-

mamque a sublimitate et magnificentia sua detraxit, et abduxit in absurdas et vanas corporis concupiscentias et voluptates: tuncque anima ceu mancipium corporalium cupiditatum servitio tradita est. Si igitur post mortuorum resurrectionem homines, qui juxta Dei voluntatem vixerunt, non possessuri sunt beatam illam vitam, quam Adam progenitor noster ante transgressionem habuit et amisit, sed eamdem omnino vitam, quam post maledictionem sustinuit, acquisituri sunt, væ hominibus illis! Verum hoc pessimum est, quod non modo de misera hac et exsecrabili vita Mahometis absurda opinio fertur, quam Deum justis daturum promittit, sed de longe miseriori et turpiori, quam hæc sit quam modo vivimus. Adam enim post transgressionem, maledictionem et relegationem ex paradiso, Evam cognovit; verum et hoc propter liberorum procreationem fecit, quos et progenuit. Ante transgressionem vero, angelicam vitam vixerunt. Præterea Adam Eva cognita, etiam postea hæc eadem unica erat mulier, et non plures. Non enim unum marem creaverat Dominus, et multas feminas, nec multos mares, et unam feminam, sed unum virum, Adamum, et unam mulierem, Evam. Humano autem genere jam multiplicato, et in lascivas et iniquas operationes prolapso, gravatus et indignatus est contra ipsos Deus, quemadmodum beatus ille Moses in Veteri Testamento describit, quod scilicet dixerit Deus: « Non permanebit spiritus meus cum eis, quia caro sunt [67]. » Nec Dei verbum, cur ipsis caro sit, indicat: quomodo enim? Nam etiamsi homo post transgressionem carnem corruptibilem ac mortalem assumpserit, non tamen Adam corpus a Deo plasmatum adjecit; omnia enim quæ a Deo creata sunt, admodum sunt bona; sed ob id Deus dixit: « Non permanebit spiritus meus cum eis, quia caro sunt, » quod nimirum toti carnales et terreni facti essent, non habentes convenientem ipsis boni memoriam, et quod in lasciviam penitus incidissent. Tunc dicit ad Noe Deus: « Quoniam te inveni justum in generatione hac, arcam fac ligneam talem [68], » etc. Et fecit Noe arcam juxta verbum Domini, et arcam ingressus est cum tribus filiis suis, Sem, Cham et Japhet; ingressa est et uxor Noe in arcam, et tres uxores filiorum Noe. Viden' ut a Deo justi testimonium accipit Noe una uxore contentus? Quin et singuli filiorum ipsius singulas, easque solas, uxores habuerunt, et ab ira Dei servati sunt, totum vero humanum genus diluvii aquis deletum est. Hoc certe vel plane insipidum docere queat, quod unam eamque solam uxorem viro esse conveniat, justumque sit mulierem quoque uni solique viro conjungi. Verum et hoc, ut prædiximus, post transgressionem propter liberorum procreationem factum est. Mahomet vero manifeste docet, quod ea quæ justis a Deo tribuitur merces, balnea sint, et singulis

A τῆς ψυχῆς· καὶ μὴ ἐχούσης καθολικῶς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπίσκεψιν, ἴσχυσε τὸ σῶμα, καὶ κατέσπασε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ μεγαλείου αὐτῆς, καὶ κατήγαγεν εἰς τὰς παραλόγους καὶ ματαίας σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ ἡδονάς: καὶ οἷον ὥσπερ ἀνδράποδον, οὕτω κατεδουλώθη ἡ ψυχὴ εἰς τὰς σωματικὰς ὀρέξεις. Εἰ γοῦν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν οὐδὲν μέλλουσιν εὑρεῖν οἱ κατὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Θεοῦ πολιτευσάμενοι ἄνθρωποι τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν, ἣν ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ εἶχε πρὸ τῆς παραβάσεως, καὶ ἀπώλεσεν, ἀλλὰ πάλιν τὴν αὐτὴν ζωὴν μέλλουσιν εὑρεῖν, ἣν εἶχε μετὰ τὴν κατάραν, οὐαὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐκείνοις! Καὶ τὸ δὴ χείριστον, ὅτι οὐδὲ μέχρι τῆς ταλαιπώρου ἐκείνης καὶ ἐπαράτου ζωῆς ἐστιν ἡ τοῦ Μωάμεθ παραλογία, B ἣν δῆθεν ἐπαγγέλλεται ὁ Θεὸς δώσειν τοῖς δικαίοις, ἀλλὰ πολλῷ τῷ χείρονι διαφέρουσαν καὶ αἰσχράν. Ὁ γὰρ Ἀδὰμ μετὰ τὴν παράβασιν καὶ τὴν κατάραν καὶ τὴν ἐξορίαν τὴν ἀπὸ τοῦ παραδείσου, ἔγνω τὴν Εὔαν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο διὰ τὴν τεκνογονίαν, καὶ ἐτεκνοποίησε. Πρὸ δὲ τῆς παραβάσεως ἀγγελικῶς ἔζων. Ὅμως καὶ ὁ Ἀδὰμ εἴπερ ἔγνω τὴν Εὔαν, ἀλλὰ καὶ αὖθις μία καὶ μόνη εὑρίσκετο γυνὴ, καὶ οὐ πολλαί· οὔτε γὰρ ἓν ἄρσεν ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ πολλὰ θήλεα, οὔτε πολλὰ ἄρσενα καὶ ἓν θῆλυ, ἀλλ' ἓν ἄρσεν τὸν Ἀδὰμ, καὶ ἓν θῆλυ τὴν Εὔαν. Πληθυνθέντος δὲ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ πεσόντος εἰς ἀσελγεῖς καὶ ἀθεμίτους πράξεις, ἐβαρύνθη ὁ Θεὸς, καὶ ὠργίσθη κατ' αὐτῶν, ὡς ὁ μακάριος Μωϋσῆς γράφων εὑρίσκεται ἐν τῷ παλαιῷ, ὅτι εἶπεν ὁ Θεὸς, « Οὐ C μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· » Καὶ οὐ δηλοῖ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, διότι ἔχουσι σάρκας· πῶς γάρ; Κἂν γὰρ καὶ μετὰ τὴν παράβασιν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος τὴν παχυτέραν καὶ θνητὴν σάρκα, ἀλλ' οὐκ ἀπεβάλετο τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ πλασθὲν σῶμα τῷ Ἀδάμ· καὶ γὰρ πάντα τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγονότα καλὰ λίαν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἴρηκεν ὁ Θεὸς τὸ, « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας, » ὡς δῆθεν ὅλως σαρκικοὺς γεγονότας, παντελῶς γηΐνους, οὐκ ἔχοντας τὴν πρέπουσαν μνήμην τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ εἰς ἀσελγείας ἐμπεσόντας. Τότε λέγει τῷ Νῶε ὁ Θεὸς, ὅτι « Σὲ εὕρηκα δίκαιον ἐν ταύτῃ τῇ γενεᾷ· ποίησον κιβωτὸν μετὰ ξύλων D τοιάνδε καὶ τοιάνδε. Καὶ ἐποίησε Νῶε τὴν κιβωτὸν κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου. Καὶ εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οἱ τρεῖς υἱοὶ αὐτοῦ, Σὴμ, Χὰμ, Ἰάφεθ· καὶ εἰσῆλθε ἡ γυνὴ τοῦ Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ αἱ τρεῖς γυναῖκες τῶν υἱῶν Νῶε. Ὁρᾷς πῶς ὁ Νῶε μὲν ἐμαρτυρήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ δίκαιος, ὁ ἔχων τὴν μίαν γυναῖκα; Ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἀνὰ μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἔχων ἕκαστος, ἐσώθησαν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ· ἅπαν δὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπέθανεν ὑπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ὑδάτων. Πάντως καὶ τὸν πάντῃ ἀνόητον τοῦτο διδάσκει ὅτι μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἐστὶν ἀπὸ δικαίου ἔχειν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕνα καὶ μόνον

[67] Gen. vi, 3 [68] ibid. 13.

ἄνδρα τὴν γυναῖκα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ τὴν κατάραν ἐγένετο διὰ τὴν τεκνογονίαν, ὡς εἴρηται. Ὁ δὲ Μωάμεθ διδάσκει ἀναφανδὸν ὅτι ἡ παρὰ Θεοῦ τοῖς δικαίοις ἀνταπόδοσις λουτρὰ καὶ γυναῖκες πολλαὶ ἑνὶ ἑκάστῳ, καὶ οἶκοι περικαλλεῖς. Ὁ γοῦν ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Μάταιος δὲ ὁ ταῦτα παραδεχόμενος καὶ πιστεύων ὅτι τὸ γεγονὸς δι' ὀργὴν τῷ ἁμαρτωλῷ πολλαπλασιάζεται ἐν τῷ καιρῷ τῆς μισθαποδοσίας τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τοῖς ἁγίοις καὶ δικαίοις. Καὶ πρόσεξον τὰ γεγονότα. Λέγει ὁ Μωϋσῆς, «Καὶ εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ.» Εἶτα λέγει, «Καὶ ἐξῆλθε Νῶε ἐκ τῆς κιβωτοῦ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ.» Καὶ εἰς μὲν τὴν εἰσέλευσιν λέγει, «Εἰσῆλθε Νῶε καὶ οἱ αὐτοῦ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ·» εἰς δὲ τὴν ἐξέλευσιν οὐχ οὕτως, ἀλλ' «Ἐξῆλθε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ·» πάντως οὐδὲν ἕτερον δηλοῦντος τοῦ λόγου ἢ ὅτι κἂν καὶ μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἔστιν ἀπὸ δικαίου ἔχειν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτῆς ἀπέχεσθαι πρέπον ἐστίν. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι «Εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ,» ἔδειξε τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ οἷόν τι διατείχισμα χωρίζον τὸν Νῶε ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι «Ἐξῆλθε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ,» ἔδειξεν ὅτι ἀπὸ τοῦ οὐδέν ἐστι τὸ κωλύον ἑνοῦσθαι τῇ ἑαυτοῦ γυναικί. Ὁ δ' αὐτὸς λόγος ἐστὶ καὶ περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Σινᾶ ἀνερχόμενος οὑτωσί φησι τοῖς Ἰουδαίοις, «Ἁγνίσατε ἑαυτοὺς ἕκαστος ἕως τρίτης ἡμέρας, πλύναντες τὰ ἱμάτια ὑμῶν, καὶ γυναικὸς μὴ ἅψησθε.» Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀδὰμ τὴν Εὔαν θεασάμενος, οὕτως εἴρηκεν, «Αὕτη ἐστὶν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.» Καὶ πρόσσχες ὅπως μετὰ τοῦ ἐφαμάρτου καὶ τὸ εὔηθες κέκτηται ἡ πολυγαμία. Ὁ γὰρ Ἀδὰμ οὐχ εἶπεν, ὅτι Ἔσονται πολλαὶ αἱ γυναῖκες μετὰ τοῦ ἀνδρὸς εἰς σάρκα μίαν, ἀλλὰ δύο, τουτέστιν ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ τούτου γυνή. Μία δὲ καὶ πολλαὶ οὐ ταυτόν. Εἰ δ' ἴσως καὶ ὁ νομοθέτης Μωσῆς ἐνέδωκε τοῖς Ἰουδαίοις ἔχειν ἕνα ἕκαστον γυναῖκας, συγκαταβάσεως ἕνεκεν τοῦτο πεποίηκεν, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων θυσίας, ἵνα τῆς μιαρᾶς ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῶν παίδων μιαιφονίας. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐλθὼν, ὥσπερ ἐκώλυσε τὴν τῶν ζώων θυσίαν, πληρῶν τὸν τοῦ νόμου σκοπὸν, οὕτω καὶ τὴν πολυγαμίαν ἐκώλυσεν. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὑτοσὶ ἀντὶ σωφροσύνης ἀκολασίαν νενομοθέτηκε, μὴ μόνον ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ταῦτα παρὰ Θεοῦ πολλαπλασιασθῆναι διδάξας. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐν αὐτῷ τὸ τοῦ Δαβὶδ λόγιον, τὸ φάσκον,

A uxores plures, domusque pulchre instructæ. Quomodo igitur a Deo fuisse dicetur, qui talia instituit? Quin etiam vanus est, qui talia recipit, creditque, quod ea quæ Dei ira peccatori pœna evenit, tempore retributionis in boni et honesti mercedem sanctis justisque multipliciter retribuatur. Sed attende his quæ facta sunt. Dicit Moses: «Et ingressus est Noe in arcam, et filii ejus, et uxor ejus, et uxores filiorum illius[69].» Et postea dicit: «Et exivit Noe de arca, et uxor ejus, et filii illius, et uxores filiorum illius[70].» Atque in introitu quidem dicit: «Ingressus est Noe, et filii ejus, et uxor illius, et uxores filiorum illius.» In egressu vero non sic, sed, «Egressus est Noe, et uxor ejus, et filii illius, et uxores filiorum illius cum eo;» non
B aliud nimirum hac loquendi figura innuens, quam quod justum æquumque sit, virum unam habere uxorem. Verumtamen tempus aliquando incidit, ut etiam ab illa abstinere conveniat. Cum enim Moses inquit, «Ingressus est Noe in arcam, et filii ejus,» filios illius ceu murum interposuit, ipsum Noe ab uxore sua separantem. Dum vero rursum dicit: «Egressus est Noe et uxor illius» significavit, quod abhinc nihil impediat, quominus uxori suæ conjungatur. Eadem etiam ratio est filiorum illius, et uxorum illorum. Porro et ipse Moses in montem Sinai ascensurus, Judæos sic compellat: «Purificate vos ipsos singuli usque ad tertium diem, lavantes vestimenta vestra, et uxorem ne tangatis[71].»
C Quin et ipse Adam cum Evam vidisset, dixit, «Hæc est os de ossibus meis, et caro de carne mea. Et propterea derelinquet homo patrem suum et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una[72].» Considera igitur quomodo post peccatum demum et stoliditatem hominum polygamia increverit. Adam enim non dicit: Et erunt multæ mulieres cum viro in carne una, sed duo, hoc est vir et mulier. Una vero et plures inter se pugnant. Quamvis autem legislator Moses singulis Judæorum uxores plures concesserit, in temporis successionem illud permisit: quemadmodum et in animalium sacrificiis factum est, ut eos ab impura filiorum cæde et oblatione abduceret. Sicut vero Christus adveniens animalium sacrificia prohibuit, legis
D scopum implendo: ita etiam uxorum pluritatem sustulit. Mahomet vero hic loco temperantiæ intemperantiam legibus suis constituit, non in hoc tantum sæculo, sed in futuro etiam hæc ab ipso Deo cum multo fœnore rependi docens, et videre in illo licet illud Davidis oraculum: «Laudatur peccator in concupiscentiis animæ suæ. Et iniquus benedicitur[73]»: id est laudatur et celebratur ab illis qui adulantur illi et scelus ipsius irritant, et qui nec sensum quidem morbi propter silentium possunt habere; propterea etiam ille incurabilis existit. Quod enim morbi sensu caret, medicinam non quærit, nec admittit. Et hoc omnium atrocissi-

[69] Gen. vii, 7. [70] Gen. viii, 18. [71] Exod. xix, 10. [72] Gen. ii, 23, 24. [73] Psal. x, 3.

mum est, cum malitia laudatur, nec malitia esse creditur. Mahomet enim, de quo sermo est, hominum voluntati et voluptati in primis studuit, et secundum has docuit, ut voluptatis vi quam plurimos stultorum attraheret. Insuper num soli viri Deo curæ sunt, tanquam creaturæ ipsius, mulieres vero nequaquam, cum non sint Dei figmentum? Numque igitur viri tantum talibus a Deo acceptis bonis fruentur, mulieres vero nullis omnino? Quandoquidem autem una creatura est viri et mulieris, idemque homo est omnis homo, sique omnes simili ratione judicandi sunt, et simili ratione recepturi, qui quidem honeste vixerunt, bona, qui vero male, iram Dei, repulsam pœnamque, omnino manifeste constat omnes homines idem judicium subituros, tam viros quam mulieres, cum una eademque horum natura sit: eodem etiam modo omnes juxta opera sua, quæ patraverunt, vel bona vel mala sunt recepturi. Restat igitur, quod et justum et decorum est, ut mulieres eadem, quæ viri, accipiant. Et quemadmodum unicuique, qui honeste vitam suam transegit, juxta Mahometi leges mercedis loco multæ mulieres retribuuntur, sic dentur etiam singulis, quæ honeste vixerunt, mulieribus, plures viri. Quod si hoc tanquam absurdum reticuit, eadem mente et judicio de viris quoque illum sentire et judicare conveniebat. Præterea plures illi viri unicæ dati mulieri, vel laudis gratia illi dabuntur (quod scilicet honeste vixerint) vel damnationis. Quodsi ceu honeste vita sua functi sic remunerantur, cur his non plures datæ sunt mulieres, beneficii et mercedis gratia, ut dictum est, sed potius viris multis mulier una? Si vero illud ceu condemnatis contingit, hæc eadem sane beneficia laudis, et bonæ retributionis domicilia sunt, veluti Mahomet enarrat. Quod idem de multis mulieribus uni viro datis sentiendum est. Si enim viris dantur ceu damnationem meritæ, cur in easdem hæc conferuntur beneficia? Si autem laudem meruerunt, cur uni viro multæ tribuuntur? Et quidnam hac confusione est absurdius et magis deforme? Videsne in quot absurda vel invitus incidit, qui a via vera aberravit? Sed minime hæc ita sunt; non sunt, inquam, hæc. Quæ enim sanctis exsolvitur retributio, non in deliciis versatur, potationibus, balneis et mulieribus, quæ omnia peccati et iræ fructus sunt, ut dictum est; verum retributio hæc sanctitas est, puritas et vita angelica, gaudium et hilaritas, et exsultatio, « quam oculus non vidit, et auris non audivit, nec in cor hominis unquam ascendit[76]. » Vides itaque fructum legislatori huic ex sua lege provenientem. Cognoscitur autem a fructu operum ratio illius, aut non? Et quis tam stupidus et excæcatus, ut hæc quæ dicta sunt non intelligat? Quomodo igitur Deum auctorem referet, qui hujusmodi statuit? Et de his quidnam pluribus opus est?

ὅτι « Ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν ἐνευλογεῖται, » τουτέστιν, ἐπαινεῖται καὶ ἐγκωμιάζεται παρὰ τῶν κολακευόντων αὐτὸν, καὶ ἐρεθιζόντων αὐτοῦ τὴν κακίαν, καὶ μηδὲ αἴσθησιν τῆς νόσου γοῦν διὰ σιωπῆς ἐμποιῆσαι ἀνεχομένων. Διὸ καὶ ἀνίατος ὁ τοιοῦτος εὑρίσκεται. Τὸ γὰρ μηδὲ αἴσθησιν τοῦ πάθους ἔχον θεραπείαν οὔτε ζητεῖ, οὔτε προσίεται. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ πάντων δεινότατον, ὅταν ἡ κακία ἐπαινῆται, καὶ μηδὲ κακία εἶναι νομίζηται. Ὁ γὰρ δηλωθεὶς Μωάμεθ τὰ πρὸς χάριν καὶ τέρψιν τῶν ἀνθρώπων ἐσπούδασε καὶ ἐδίδαξεν, ἵνα διὰ τῆς ἡδονῆς ἐπισπάσηται τὸ πλῆθος τῶν ἀφρόνων. Ἔτι περὶ τῶν ἀνδρῶν μόνον μέλει τῷ Θεῷ, ὡς πλασμάτων αὐτοῦ, περὶ δὲ τῶν γυναικῶν οὐδαμῶς, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτὰς πλάσμα Θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἄνδρες μέλλουσιν ἀπολαύειν τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τοιούτων ἀγαθῶν, αἱ δὲ γυναῖκες οὐδόλως; Ἢ ἐπεὶ μία φύσις ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, καὶ εἷς ἄνθρωπός ἐστι πᾶς ἄνθρωπος, καὶ ὁμοίως μέλλουσι κριθῆναι οἱ πάντες, καὶ ὁμοίως μέλλουσιν ἀπολαβεῖν, οἱ μὲν καλῶς πολιτευσάμενοι ἀγαθὰ, οἱ δὲ κακῶς ὀργὴν Θεοῦ καὶ ἀποστροφὴν καὶ κόλασιν, πάντως που παντί που δῆλον ὅτι πάντες ἄνθρωποι ὁμοίως μέλλουσι κριθῆναι, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, ἐπεὶ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ φύσις ἐστὶ καὶ ὁμοίως μέλλουσιν ἀπολαβεῖν, ὡς ἕκαστος αὐτῶν ἔπραξε κακά τε καὶ ἀγαθά. Καὶ λοιπὸν τὸ αὐτὸ δίκαιόν ἐστι καὶ πρέπον, ἵνα λάβωσι καὶ αἱ γυναῖκες ὅπερ οἱ ἄνδρες· καὶ ὥσπερ δίδονται πρὸς τοὺς καλῶς πολιτευσαμένους ἑνὶ ἑκάστῳ πολλαὶ γυναῖκες ἀντιμισθία, καθὼς ὁ Μωάμεθ νομοθετεῖ, διδόσθωσαν καὶ πρὸς τὰς καλῶς πολιτευσαμένας γυναῖκας μιᾷ ἑκάστῃ πολλοὶ ἄνδρες. Εἰ δ' ὡς ἄτοπον παρεσιώπησεν αὐτὸ, τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ κρίσιν ἔπρεπεν ἵνα ἀναλογίσηται καὶ κρίνῃ καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν. Ἔτι οἱ πολλοὶ ἄνδρες οἱ δοθησόμενοι μιᾷ γυναικὶ ὡς ἀποδοχῆς ἄξιοι μέλλουσι δοθῆναι διὰ τὸ καλῶς αὐτοὺς πολιτευθῆναι, ἢ ὡς καταδίκης· καὶ εἰ μὲν ὡς καλῶς αὐτοὺς πολιτευσαμένους, διατί οὐκ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑνὶ ἑκάστῳ γυναῖκες πολλαὶ εὐεργεσίας χάριν καὶ ἀντιμισθίας, ὡς λέγετε, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς πολλοῖς ἀνδράσι γυνὴ μία; Εἰ δ' ὡς κατακρίτοις, καὶ μὴν αἱ τοιαῦται εὐεργεσίαι ἀποδοχῆς καὶ ἀγαθῆς ἀντιμισθίας δόματά εἰσιν, ὡς ὁ Μωάμεθ διαγορεύει. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν πολλῶν γυναικῶν τῶν δοθησομένων ἑνὶ ἀνδρί· εἰ μὲν ὡς καταδίκης ἄξιαι, πῶς δίδονται πρὸς αὐτὰς εὐεργεσίαι; εἰ δ' ἀποδοχῆς ἄξιαι, διατί δίδονται αἱ πολλαὶ ἑνὶ ἀνδρί; Καὶ τί τῆς τοιαύτης συγχύσεως ἀτοπώτερόν τε καὶ ἀηδέστερον; Βλέπεις πῶς ὁ παρατραπεὶς τῆς εὐθείας ὁδοῦ εἰς πόσα ἄτοπα παρεμπίπτει καὶ ἄκων; Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἁγίους μισθαποδοσία τροφαὶ καὶ πόσεις, καὶ λουτρὰ καὶ γυναῖκες, ἅτινά εἰσιν ἁμαρτίας καὶ ὀργῆς ἀποτελέσματα, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ ἁγιοσύνη καὶ καθαρότης, καὶ ἀγγελικὴ πολιτεία, χαρά τε καὶ εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις, « ἣν ὁ ὀφθαλμὸς

[76] Isa. LXIV, 4; I Cor. II, 9.

οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ποτέ. » Εἶδες τὸν καρπὸν τῆς νομοθεσίας τοῦ νομοθέτου; Γινώσκεται ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῶν πράξεων ὁ τρόπος αὐτοῦ, ἢ οὔ; Καὶ τίς οὕτω τυφλὸς καὶ ἀνόητος καὶ ἐσκοτισμένος, ὁ μὴ συνιεὶς τὰ λεγόμενα; Ὁ δὲ ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Καὶ περὶ τούτου τίς χρεία λόγων πλειόνων;

ζ'. Περὶ δὲ τοῦ ἐγγεγραμμένου ὀνόματος τοῦ Μωάμεθ ἐν τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, τίς χρεία ἀπολογίας λόγων; Οἱ μὲν φρόνιμοι κρινέτωσαν φρονίμως, οἱ δέ γε ἀνόητοι καὶ μωροὶ, ὡς βούλονται. Οὐχ ὡς ἐπιλαθόμενος τοῦ ἡμετέρου λόγου ἔγραψα περὶ τοῦ Μωάμεθ, ὅσον ἔγραψα. Εἶπον γὰρ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ προκείμενος σκοπὸς τῆς νῦν πρὸς σέ μου ἀπολογίας, ἵνα ποιήσω καταδρομὴν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων, καὶ εἴπω ἅπερ καὶ λέγουσι καὶ πράττουσιν ἄτοπα καὶ ὀλέθρια καὶ κακά. ἀλλ' ἵνα δείξω μόνον ὅτι παραλόγως καὶ ἀδίκως κατηγοροῦνται παρὰ τῶν Μουσουλμάνων οἱ Χριστιανοὶ, ὃ καὶ πεποίηκα. Εἰ δὲ καί τινα εἴπομεν περὶ τοῦ Μωάμεθ, ἡ τοῦ πράγματος ὑπόθεσις ἠνάγκασεν ἡμᾶς εἰς τοῦτο. Ἐπεὶ εἴπερ εἴχομεν κατὰ σκοπὸν τοῦ γράψαι περὶ τῶν ἀτοπημάτων τῆς διδαχῆς αὐτοῦ, πολλὰ εἴχομεν εἰπεῖν. Ὅτι δὲ οὐκ εἶπεν ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ Μωάμεθ λόγον τὸν τυχόντα, οὐδὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἦν γεγραμμένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅσον δῆτα καὶ εἴπομεν. Ὁ δὲ λόγος δηλώσει τοῦτο καὶ ἔτι σαφέστερον. Ἅπερ εἶδον οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἅπερ ἀκηκόασιν ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τοῦ Χριστοῦ, ταῦτα καὶ ἔγραψαν καὶ ἐδίδαξαν. Ἐξ αὐτῶν οὖν τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν τέσσαρες συνεγράψαντο τὸ Εὐαγγέλιον· ὁ μὲν εἷς ὀνομαζόμενος Ματθαῖος, Ἑβραϊκῶς δὲ ἐξέδωκε τοῦτο εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἤτοι τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης· ὁ δὲ ἕτερος Μάρκος, λατινικῶς δὲ εἰς τὴν Ἀχαΐαν, καὶ ἐδόθη εἴς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥώμην, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὰ κατὰ τὰ ἑσπέρια πάντα ἔθνη· ὁ ἕτερος Λουκᾶς, ἑλληνικῶς δὲ, καὶ ἐδόθη εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ Αἰθιοπίαν, καὶ Περσίαν, καὶ Ἰνδίαν, καὶ Ἀραβίαν· ὁ δέ γε ἕτερος Ἰωάννης, καὶ αὐτὸς ἑλληνικῶς, καὶ ἐδόθη εἰς τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰς νήσους, καὶ ἔνθα εὑρίσκοντο Ἕλληνες. Καὶ οὕτω διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, οὐ μετὰ βίας, οὐδὲ μετ' ἀνάγκης, οὐδὲ μετὰ ξίφους καὶ σπάθης, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ καὶ ἱλαρότητι καὶ ἐν ταπεινώσει εὑρίσκοντο διδάσκοντες οἱ ἀπόστολοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀντέστραπται τὰ πράγματα. Τῶν γὰρ ἀποστόλων τυπτομένων, κολαφιζομένων, λοιδορουμένων, διωκομένων, διδασκόντων, οὐ κατέπιπτε τὸ κήρυγμα, ἀλλ' ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐμεγαλύνετο, καὶ ηὐξάνετο τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον. Καὶ ἐκεῖνοι οἱ πολλὰ σπουδάσαντες καὶ πολλὰ κεκοπιακότες καλύψαι τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα, ἵνα μὴ ὁμολογήσῃ αὐτόν τις τῶν ἀνθρώπων Θεὸν, ὁ δὲ τοῦτο τολμήσων θανάτῳ ἀποθανεῖται, αὐτοὶ ἐκεῖνοι κατανοήσαντες τὴν ἀλήθειαν, προσέπεσον καὶ προσεκύνησαν, οἱ μὲν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ δὲ τοῖς ἐκείνων διαδόχοις καὶ μαθηταῖς, καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι αὐτός ἐστιν ἀληθὴς Θεὸς ὁ Χριστὸς, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ ἐλυποῦντο καὶ ἔκλαιον τὰς παρελθούσας ἡμέρας, ἃς περιεπάτησαν ἐν τῇ σκοτίᾳ καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Σα-

A 7. De nomine vero Mahomet, scripto in dextra throni divini parte, quid opus est verborum apologiam contexere? Prudentes enim prudenter de hoc judicabunt, stulti vero et stupidi, ut voluerint. Non tamen, quasi nostri sermonis obliti, de Mahomete hæc quæ dicta sunt conscripsimus. Dixi enim, quod hujus meæ ad te Apologiæ finis non sit, Musulmanos impugnare, et quæcunque absurda, perniciosa malaque dicant, faciantque, proferre, sed ut ostendam tantummodo, quod sine omni ratione et inique Christiani a Musulmanis accusentur: quod etiam fecimus. Quod si interim quædam de Mahomete diximus, ipsius rei argumentum nos dicere coegit. Quandoquidem, si de absurdis doctrinæ suæ scribere instituissemus, B multa hic nobis dicenda essent. Quod vero Christus de Mahomete sermonem non habuerit, nec in Evangelio nomen illius fuerit inscriptum, sufficienter a nobis in superioribus dictum est; sed et ipsa ratio hoc manifestius comprobabit. Quæcunque viderunt apostoli et discipuli Christi, et quæcunque ex ore illius audiverunt, hæc et litteris prodiderunt, et docuerunt. Ex illis itaque Christi discipulis quatuor conscripserunt Evangelium. Unus quidem Matthæus nomine, qui Hebraica lingua illud descripsit, in Palæstinæ institutionem, et Hierosolymæ, partiumque Africæ. Alter vero Marcus, Latino idiomate conscriptum vulgavit in Achaiam, Italiam et Romam, quin etiam in omnes gentes occidentales. Tertius Lucas, lingua Græca C usus est, quod in Asiam, Æthiopiam, Persiam, Indiamque evulgatum est, et Arabiam. Quartus vero Joannes, etiam ipse Græcis litteris usus, Evangelium conscripsit, quod in Europæ aliquot partes diffusum est, et insulas aliaque loca a Græcis habitata. Sic, inquam, Evangelium dispersum est in mundum universum, non vi et necessitate, non gladio et ense, sed apostoli cum charitate, mansuetudine et humilitate verbum Dei prædicaverunt. Et contrario omnino modo res successit. Apostolis enim percussis et colaphos passis, calumnia pressis, et in persecutione simul docentibus prædicatio illorum non intercidit, sed quotidie crescebat et augebatur Christi Evangelium. D Quin et hi ipsi, qui magno studio et labore in hoc incumbebant ut Christi nomen occultaretur, ne quis hominum confiteretur illum Deum esse, et ut mortis supplicium subiret qui hoc faceret; hi ipsi, inquam, veritate cognita illi adjuncti sunt, eamque coluerunt, alii quidem ab apostolis, alii ab horum successoribus et discipulis edocti, et crediderunt Christum esse verum Deum, et Dei viventis Filium: quin etiam dolore et fletibus prosequebantur anteactos dies, quibus in tenebris et Satanæ erroribus ambulaverant. Deus autem beni-

gnus et misericors, ipsorum suscepit pœnitentiam, A ipsosque Christiani nominis persecutores pastorum officio dignatus est, et doctores præconesque Evangelii et nominis sui fecit. Omnes etiam Evangelium recipientes, describebant illud singuli, legebant, discebant, et in illo instituebantur, colebantque quæ in eo erant scripta, tum denique summo studio ignaros horum erudiebant. Et hoc modo Evangelium in orbem universum dispersum est, omnesque illud habebant totius terræ incolæ. A Christi temporibus itaque ad ea quibus docere cœpit Mahomet, anni elapsi sunt plus quingentis. Quis vero post Evangelii cognitionem intra quingentorum annorum spatium ausus fuisset expungere Mahometis nomen ex Evangelio, si modo in B illo scriptum inveniebatur? partim quidem quod qui unam tantum dictionem vel addere vel demere ausus fuisset, posthac Christiani nomen amisisset: partim vero, ut demus impium quemdam aliquam Evangelii dictionem expungere ausum fuisse, num universum orbem unius ineptias secuturum fuisse putabimus? Nequaquam. Hinc igitur elucet, Mahometis nomen nusquam in Evangelio descriptum fuisse. Præterea si Mahometis nomen Evangelii libris inerat, illum sane Christus vel bonum, vel malum esse fuerat testificaturus. Si bonum, recepturi hunc certe erant omnes reges terræ, omnes præsides, omnes Christiani, cum nimirum qui Christi testimonio esset comprobatus, ut scilicet illius etiam utilitate perfruerentur. C Si vero malum dixit, retinuissent nimirum illius signa et indicia, et ne ab hoc læderentur custodivissent. Quod si igitur vel ut bonum recepturi, vel ut malum aversaturi, non ejecisset universus orbis ex Evangelio Mahometis nomen, etiam hinc apparet hujus nomen in Evangelio scriptum non fuisse. Porro nemo est qui alteri, priusquam is natus sit, invideat. Quis igitur Mahometem invidia esset prosecutus, priusquam is nasceretur? Nemo prorsus. Et licet aliquis post nativitatem illius hunc invidia esset prosecutus, num totus orbis unius contra Mahometem invidiæ erat subscripturus? Et quis tam imprudens, ut hoc non impossibile fuisse judicet? Quare etiam hinc D colligitur, Mahometis nomen in Evangelio non fuisse descriptum. Præterea siquidem dicerent Ismaelitæ, quod in solo Evangelio Mahometis nomen scriptum inveniretur, quodque illud Christiani eraserint, sufficientes essent hæ quas diximus, demonstrationes ad veritatem comprobandum, et illorum refutandum mendacia. Cum vero addunt, illud etiam in veteri Testamento a Mose conscripto exstare, quomodo illud expunxerunt Hebræi? illic etenim ne signum quidem de Mahomete invenitur. Considera igitur qua fronte Musulmani dicant Christianos nomen illius invidia motos ex Evangelio expunxisse? Hebræi vero quam ob causam idem fecerunt? in circumcisione quippe, et in aliis quibusdam, cibis videlicet

τανῶ. Ὁ δὲ πανάγαθος Θεὸς καὶ ἐλεήμων ἐδέξατο αὐτῶν τὴν μετάνοιαν, καὶ αὐτοὺς τοὺς διώκοντας τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα κατέστησε ποιμένας καὶ διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες οἱ πάντες τὸ Εὐαγγέλιον, μετέγραψαν καὶ εἶχον αὐτὸ εἷς ἕκαστος, καὶ ἀνεγίνωσκε, καὶ ἐμάνθανε καὶ ἐδιδάσκετο, καὶ προσεκύνει τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ μεγάλῃ τῇ σπουδῇ ἐδίδασκε τὰ τοῦ Εὐαγγελίου τοῖς μὴ γινώσκουσι τὰ λεγόμενα. Καὶ οὕτω διεδόθη εἰς τὸν ἅπαντα κόσμον τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ εἶχον αὐτὸ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν. Ἀπὸ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἕως οὗ ἤρξατο διδάσκειν ὁ Μωάμεθ παρῆλθον χρόνοι ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου τῶν πεντακοσίων χρόνων τίς ἔμελλε τολμήσειν ἐκβαλεῖν τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, εἴπερ εὑρίσκετο ἐν αὐτῷ γεγραμμένον; τὸ μὲν, ὅτι μίαν καὶ μόνην λέξιν ὁ τολμήσας προσθήσειν ἢ ἐκβαλεῖν οὐ δύναται πλέον ἐκεῖνος ὀνομάζεσθαι Χριστιανός· τὸ δὲ, ὅτι εἴπερ καί τις κακὸς, ὑποθώμεθα, ἐξέβαλέ τινα λέξιν ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ ἕτερος ἅπας κόσμος ἀκολουθήσειν ἔμελλε τῷ τοῦ ἑνὸς ἀτοπήματι; Πάντως οὐχί. Ἀπὸ γοῦν τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὐκ ἦν καταγεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἔτι, εἴπερ εὑρίσκετο τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἢ ὡς καλὸν ἔμελλε μαρτυρήσειν ὁ Χριστὸς ἐκεῖνον, ἢ ὡς κακόν· καὶ εἰ μὲν ὡς καλὸν, ἔμελλον ἐκδέχεσθαι πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντες οἱ τοπάρχαι, πάντες οἱ Χριστιανοὶ, τὸν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρηθέντα, ἵνα λάβωσι τὴν ἀπὸ τούτου ὠφέλειαν· εἰ δ' ὡς κακὸν, πάλιν ἔμελλον ἔχειν τὰ ἐκείνου γνωρίσματα, καὶ φυλάττεσθαι ἐξ αὐτοῦ, ἵνα μὴ βλαβῶσι. Καὶ εἴτε ὡς ἐκδεχόμενοι τὸν καλὸν, εἴτε ὡς ἀποστρεφόμενοι τὸν κακὸν, οὐδὲν ἔμελλεν ἐκβαλεῖν ἅπας ὁ κόσμος ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, καὶ ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται, ὅτι οὐκ ἦν γεγραμμένον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸ τούτου ὄνομα. Ἔτι οὐδείς ἐστιν ὁ φθονῶν ἑτέρῳ, πρὶν γεννήσεως αὐτοῦ. Τίς γοῦν ἔμελλε φθονήσειν τῷ Μωάμεθ πρὸ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως; Πάντως οὐδείς. Εἰ δ' ἴσως ἐφθόνησεν αὐτῷ τις μετὰ τὴν αὐτοῦ γέννησιν, πῶς ἔμελλεν ἀκολουθήσειν ἅπας ὁ κόσμος τῷ πρὸς τὸν Μωάμεθ ἑνὸς φθόνῳ; Καὶ τίς παράφρων οὕτως, ὥστε μὴ λογίσασθαι τοῦτο ἀδύνατον; Καὶ ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὐκ ἦν καταγεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἔτι, εἰ μὲν ἔλεγον οἱ Ἰσμαηλῖται ὅτι μόνον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὑρίσκετο γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, καὶ ἐξέβαλον αὐτὸ οἱ Χριστιανοὶ, καὶ οὕτως ἀρκεταί εἰσιν αἱ ἀποδείξεις, ἃς λέγομεν, ἵνα φανῇ τὸ ἀληθὲς, ὅτι οὐδὲν λέγουσιν ἀλήθειαν· ἐπεὶ δὲ λέγουσιν ὅτι ἐν τῷ παλαιῷ τῷ συγγραφέντι παρὰ τοῦ Μωϋσέως εὑρίσκετο γεγραμμένον, πῶς ἐξέβαλον αὐτὸ ἐκ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἑβραῖοι; οὐδὲ γὰρ εὑρίσκεται ἐκεῖσε ὅλως ἴχνος σημείου περὶ τοῦ Μωάμεθ. Καὶ ἰδοὺ ὡς οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσι, Φθονήσαντες οἱ Χριστιανοὶ ἐξέβαλον τὸ ὄνομα ἐκείνου. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι διατί; Καὶ

ται.γε εἴς τε τὴν περιτομὴν, καὶ εἰς ἄλλα τινὰ, εἰς τροφὰς, φημὶ, καὶ ἕτερα ἔθιμα συμφωνοῦσιν οἱ Μουσουλμάνοι μετὰ τῶν Ἑβραίων. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὔτε ἐν τῷ παλαιῷ τῷ Μωσαϊκῷ εὑρίσκετο τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, οὔτε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἱκανὰ γάρ εἰσιν, ἵνα καὶ τὸν πάντα ἀγνώμονα ἀγάγωσιν εἰς τὴν τῆς ἀληθείας γνῶσιν.

η'. Σὺν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις κατηγορούμεθα καὶ τοῦτο παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, ὅτι ἀθετήσαντες ἡμεῖς τὸν παρὰ τοῦ Μωϋσέως δοθέντα νόμον, ἐσμὲν ἄξιοι κατηγορίας. Καὶ ἡμεῖς οἱ κατηγορίας ἄξιοι κατηγοροῦμεν τοὺς Μουσουλμάνους πολλῶν ἐπαίνων ὄντας ἀξίους. Εἴτε γοῦν ἄξιοι ἐπαίνων εὑρίσκονται οἱ Μουσουλμάνοι, εἴτε καὶ μὴ, ἀπὸ μέρους περὶ ἐκείνων ἱκανῶς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται. Φέρε γοῦν σκεψώμεθα καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν. Ἆρα κατελύθη παρ' ἡμῶν ὁ τοῦ Μωϋσέω; νόμος, μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ συνέστη; Καὶ τὸ τοῦ νόμου ἀσθενὲς καὶ ἀδύνατον τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεπλήρωσε. Πᾶς γὰρ λόγος, πᾶσα γραφὴ, πᾶσα πρᾶξις μετὰ σκοποῦ λέγεται, καὶ γράφεται, καὶ πράττεται· καὶ ὥσπερ παντὸς καρποῦ προηγεῖται ἄνθος, οὕτω παντὸς λόγου καὶ πράξεως καὶ γραφῆς προηγεῖται σκοπὸς τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Καὶ σκέψαι ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα, πῶς ἐπλάσθη παρὰ Θεοῦ ὁ Ἀδὰμ, καὶ ὅπως ἐτέθη ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ παραβὰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐντολὴν, τοῦ παραδείσου καὶ τοῦ Θεοῦ ἐξόριστος γέγονε, καὶ λαβὼν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κατάραν καὶ καταδίκην, πάλιν κατεδικάσθη ἀποστραφῆναι εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐπλάσθη. Καὶ γέγονεν οὕτως. Θάνατον γὰρ ἐκληρώσατο, καὶ ἀποθανὼν κατείχετο εἰς τὸν ᾅδην. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ διαβόλου, καὶ ἅπαν δὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅπως μετὰ ταῦτα ἐνέπεσον οἱ αὐτοὶ εἰς ἀσελγεῖς καὶ ἀθεμίτους πράξεις, καὶ τὸ δὴ ὀλέθριον, ὅτι ἀφέντες προσκυνεῖν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ πλάστην αὐτῶν Θεὸν, προσεκύνησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις, πεπλατυσμένως ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομέν τε καὶ ἀπεδείξαμεν. Ἀλλ' ὁ πανάγαθος Θεὸς οὐκ ἠθέλησεν ἐπιπλέον τυραννεῖσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τὸ πλάσμα αὐτοῦ, καὶ ἠβουλήθη σῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπεὶ δὲ αὐτεξούσιος παρὰ Θεοῦ ἐπλάσθη οὗτος, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν δοθεῖσα αὐτεξουσιότης οὐκ ἀφῃρέθη ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἔμενε πάντοτε αὐτεξούσιος· καὶ ἠβουλήθη μὲν ὁ Θεὸς σῶσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ θελήσει καὶ προαιρέσει αὐτοῦ δὴ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ βίᾳ δὲ καὶ ἀνάγκῃ, ὡς ὁ Μωάμεθ διαγορεύει. Χρόνιοι δὲ γενόμενοι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἴς τε τὰς ἀσελγείας καὶ τὰ παρὰ φύσιν κακὰ, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν τῶν εἰδώλων προσκύνησιν, ἐκ τοῦ ἀπεντεῦθεν οὐκ ἦν αὐτοῖς δυνατὸν μεταποιηθῆναι εὐκόλως ἀπὸ τοῦ χρονίου νοσήματος. Ἤρξατο ὁ Θεὸς, ὡς ἄριστος ἰατρὸς, ἐκ τοῦ καταμικρὸν θεραπεύειν τὸ γένος τῶν Ἑβραίων, ἀρχὴν ἀγαθοῦ, καὶ προσέταξεν ἑνὶ ἀνθρώπῳ δικαίῳ καὶ ἁγίῳ τῷ Μωϋσεῖ, ἵνα ἀρξάμενος ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ, διδάξῃ τὸ γένος τῶν Ἑβραίων· ὃ καὶ πεποίηκεν. Ἐπεὶ δὲ πάντα τὰ ἐν τῷ νόμῳ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ γράψαι ἐν τῇδε τῇ μερικῇ μου ἀπολογίᾳ οὐκ ἔστιν εὔκολον, δεῦρο δὴ λοιπὸν μερικά τινα ἐκ τούτων εἰς μέσον θήσομεν· καὶ ὥσπερ ἀπὸ μιᾶς κύλι-

aliisque ritibus, Musulmani cum Hebræis conveniunt. Nunc igitur vel hinc quoque constat, quod nec in Veteri Mosis Testamento, nec in Evangelio, Mahometis nomen contineatur. Et hæc quidem hactenus; sufficiunt enim hæc, ut vel stupidissimum in veritatis cognitionem inducant.

8. Inter alia vero omnia etiam in hoc Christiani a Musulmanis accusamur, quod spernentes legem a Mose latam, accusationem mereamur, cum tamen nos accusatione digni, Musulmanos accusemus summis celebrandos laudibus. Num itaque laudandi sint Musulmani, seu minus, singulatim in superioribus demonstratum est. Sed agedum de nobis ipsis nunc videamus. Non soluta est a nobis Mosis lex? Quin potius ab Evangelio confirmata est, et id quod in lege infirmum erat et impossibile, hoc Evangelium complevit. Omnis enim sermo, omnis scriptura, omnis actio cum fine certo dicitur, scribitur, et fit; et quemadmodum omnes fructus præcedit flos, ita omnium actionum dux est destinatus finis apud cordatos homines. Et nunc diligenter, quæ dicuntur, considera, quomodo Adam nimirum a Deo formatus sit, et in paradisum collocatus, e quo propter divinæ legis transgressionem extorris et exsul factus sit, et maledictione a Deo suscepta et damnatione ut in eam terram redeat, e qua sumptus est, condemnetur. Quod sic evenisse videmus. Mortem enim subiit, et defunctus in inferno detinebatur. Verumtamen opera diaboli totum genus humanum, et universi simul inciderunt in facinora lasciva et illicita: et hoc perniciosum illis erat, quod relicto cultu Creatoris cœli et terræ, et Dei factoris sui, seducti diabolum coluerunt, et idola, ut in superioribus diximus et demonstravimus. Deus vero misericors nequaquam voluit creaturam suam ulterius diaboli tyrannide premi; hominemque salvari voluit. Quoniam vero is ut sui juris et liberi arbitrii sit, a Deo conditus est, nec ablatum ab ipso est antea illi concessum liberum arbitrium, sed semper liberum habens arbitrium permansit; voluit salvare Deus hominem, sed tamen sua ipsius, hominis scilicet, voluntate et arbitrio, non vi et necessitate, ut Mahomet prædicat. Cum vero omnes homines diuturno plane morbo lasciviæ, et plus quam naturalium vitiorum et idololatriæ laboravissent, ab eo tempore impossibile erat eosdem facile a tam diutino morbo liberari, Cœpit igitur Deus instar peritissimi medici paulatim curare genus hominum. Hebræorumque gentem boni hujus initium constituit, præcepitque uni hominum justo et sancto, Mosi scilicet, ut ex Dei oraculis exorsus Hebræorum gentem institueret; quod et fecit. Quoniam vero omnia quæ lege et Evangelio continentur, huic meæ Apologiæ particulari inserere non facile licet, particularia tamen quædam ex his in medium afferemus; et quemadmodum ex uno calice omne quod in dolio est, vinum

dijudicatur, sic ex his singularibus, quisnam legis et Evangelii scopus sit, cognoscere poterimus, et num alterum contradicat alteri. Diligenter itaque his quæ dicuntur attendito. Moses dicit: « Non occides[75], » dicit Christus: « Qui irascitur fratri suo ignis pœnam subibit[76]. » Et Moses quidem dixit: « Non occides: » Christus vero, « Non irascaris. » Novisti igitur, quod primo quidem sanguinis, qui circa cor est in homine, effervescentia oboritur, qua homo incitatur ad iracundiam, ex quibus et ipsa cædes sequitur. Qui vero ratione animi æstum refrenaverit, si non ad iram commotus fuerit, quomodo in cædis crimen inciderit? Et Moses quidem dicendo, « Non occides, » hominem a malo et ipso peccato absterruit, ipsum vero non reddidit perfectum; non enim hoc homini multum profuerit, si a malo abstineat, nisi etiam bonum operetur. Quapropter Christus non dixit, « Non occides, » sed, « Quicunque iratus fuerit fratri suo. » etc., radicitus ipsum crimen evellens. Et lex quodammodo fructum aufert (cædes enim iræ fructus est), Christus vero ipsam peccati arborem exstirpat, id est animi æstum et iram. Et Moses quidem dicens, « Non occides, » in hoc constitit, nec ultro progressus est. Christus vero non sic: sed cum dicit: « Quicunque irascitur fratri suo, obnoxius est gehennæ ignis, » sic addit: « Cum obtuleris munus tuum ad altare, et illic recordaris quod frater tuus aliquid habeat contra te, relinque munus tuum coram altari, et abi primum et reconcilieris cum fratre tuo, et tunc reversus offer munus tuum[77]; » charitatem fratris sacrificio utiliorem judicans. Et sane non dixit: Si tu habueris aliquid contra fratrem tuum (hoc enim ante prohibuit); quid igitur? « Si habuerit frater tuus contra te. » Non enim hunc modo a malo absterruit, sed et fratrem curari præcepit.

9. Dicit in lege Moses, « Non pejerabis, sed reddes Domino juramenta tua[78]. » Perjurium prohibens, juramentum concedit. Christus autem in Evangelio: « Ne jures omnino, sed sit vobis Ita ita, et Non non[79]; » quidnam innuente hoc verbo? non aliud quam ut veraces simus, et fide digni, et ut loco multorum juramentorum verba nostra talia sint quæ fidem possint mereri. Et sane qui jurat, vel volens vel invitus, jurando potest fallere aut falli; qui vero in universum non jurat, perjurii periculum effugit.

10. Moses idem dicit, « Oculum pro oculo, dentem pro dente[80]; » nec aliud respicit quam ut timore contentiones et pugnas mutuas prohibeat. Christus autem in Evangelio: « Quicunque tibi alapam inflixerit in dextram maxillam tuam, obverte illi et alteram; et qui te in judicium volet rapere, et tunicam tuam tollere, dimitte illi et pallium. Et quicunque te adegerit ad milliare unum, abi cum illo duo[81]. » Nunc itaque te in-

A κος ἅπας ὁ ἐν τῷ πίθῳ οἶνος γινώσκεται, οὕτω καὶ ἀπὸ τούτων τῶν μερικῶν δυνάμεθα γνῶναι, τίς ἐστιν ὁ τοῦ νόμου σκοπὸς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἰ ἄρα ἀντίκειται τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον. Καὶ σκόπει ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα. Λέγει Μωσῆς· « Οὐ φονεύσεις. » Λέγει ὁ Χριστὸς, « Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς κόλασιν ἀπελεύσεται. » Καὶ ὁ μὲν Μωσῆς εἶπεν, « Οὐ φονεύσεις· » ὁ δὲ Χριστὸς, « Μηδὲ ὀργισθῇς. » Οἶδας γοῦν ὅτι πρότερον μὲν γίνεται ζέσις τοῦ περικαρδίου αἵματος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ θυμοῦται, ἔπειτα ἐπακολουθεῖ φόνος. Ὁ δὲ τῷ λόγῳ τὸν θυμὸν χαλινώσας, ἐὰν οὐκ ὀργισθῇ, πῶς οὗτος εἰς τὸ τοῦ φόνου ἐμπεσεῖται ἔγκλημα; Καὶ εἰπὼν ὁ Μωσῆς, « Οὐ φονεύσεις, » ἀπέστησε μὲν τοῦ κακοῦ τὸν ἄνθρωπον καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλ'
B οὐκ ἐποίησεν αὐτὸν τέλειον. Οὐ γὰρ ἀρκετόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ γενέσθαι μέγαν ἡ τοῦ κακοῦ ἀποχὴ, ἀλλ' ἡ πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπεν, ὅτι « Οὐ φονεύσεις, » ἀλλὰ « Πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ αὐτοῦ ἀδελφῷ, » πρόῤῥιζον ἀνασπῶν τὴν κακίαν. Καὶ οἷον ὁ μὲν νόμος τὸν καρπὸν ἀναιρεῖ (καρπὸς γὰρ τοῦ θυμοῦ ἐστιν ὁ φόνος) · ὁ δὲ Χριστὸς τὸ δένδρον φθείρει τῆς ἁμαρτίας, τουτέστι θυμὸν καὶ ὀργήν. Καὶ ὁ μὲν Μωσῆς εἰπὼν, « Οὐ φονεύσεις, » μέχρι τούτου ἔστη· ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι « Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχός ἐστιν εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, » οὕτως εἴρηκεν, ὅτι « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ
C σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν, πρόσφερε τὸ δῶρόν σου· » τὴν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἀγάπην τῆς θυσίας κρίνων συμφερωτέραν. Καίτοι γε οὐκ εἶπεν, Ἐὰν ἔχῃς κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τοῦτο γὰρ προεκώλυσεν· ἀλλὰ τί; « Ἐὰν ἔχῃ ὁ ἀδελφός σου κατὰ σοῦ. » Οὐ μόνον γὰρ τοῦτον ἀπέστησε τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀδελφὸν θεραπεῦσαι πεποίηκεν.

θ'. Λέγει Μωϋσῆς ἐν τῷ νόμῳ, « Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου, » τὴν ἐπιορκίαν κωλύων, τὸν δὲ ὅρκον συγχωρῶν. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Μὴ ὀμόσαι ὅλως. Ἀλλ' ἔστω ὑμῖν τὸ Ναὶ ναὶ, καὶ τὸ Οὒ οὔ· » τί δηλοῦντος τοῦ λόγου; Οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ γενέσθαι ἀληθεῖς καὶ ἀξιοπίστους, καὶ ἵνα ἀντὶ ὅρκων πολλῶν ὦσι πιστὰ τὰ
D ῥήματα ἡμῶν. Καὶ ὁ μὲν ὀμνύων ἴσως ἑκὼν ἢ καὶ ἄκων ἔστιν ὅτε παρασφάλλει ἐν τῷ ὅρκῳ· ὁ δὲ μὴ ὀμνύων τὸν τῆς ἐπιορκίας διαπέφευγε κίνδυνον.

ι'. Λέγει ὁ αὐτὸς Μωσῆς, « Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, » οὐδὲν ἄλλο ἢ ἵνα τῷ φόβῳ τὰς πρὸς ἀλλήλους μάχας καὶ ἔριδας ἀνατρέψῃ. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ὅστις σε ῥαπίσῃ ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. » Ἐρωτῶ σε, ποῖον ἐκ τῶν δύο παραγγελμάτων πληροῖ

[75] Exod. xx, 13. [76] Matth. v, 21. [77] ibid. 23. [81] Matth. v, 39-41.

[78] Exod. xx, 16. [79] Matth. v, 33. [80] Exod. xxi,

τὸν τοῦ νομοθέτου σκοπὸν, ἵνα δηλονότι ἀνατραπῶσι, μᾶλλον δὲ παντελῶς φθαρῶσιν αἱ πρὸς ἀλλήλους ἔριδες, καὶ φιλονεικίαι, καὶ μάχαι. Πρόδηλον ὅτι ἡ τοῦ Εὐαγγελίου ἐντολή. Ἐὰν γάρ τις δι' ἐκδίκησιν ἄλλου στερηθῇ τοῦ οἰκείου ὀφθαλμοῦ ἢ τοῦ ὀδόντος, οὐκ ἀμύνεται, καὶ ἐπιτηδείου καιροῦ καλέσαντος βλάπτει ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ, ἐγκοτεῖ καὶ μνησικακεῖ; Παντί που δῆλον. Ὁ δὲ παρεσκευασμένος καὶ ἕτοιμος εὑρισκόμενος, καὶ ἀεὶ μελετῶν, ἵνα εἴ τις ῥαπίσῃ αὐτὸν, μὴ μόνον ὑπομείνῃ τοῦ ἀδελφοῦ ἀδίκημα, ἀλλὰ μετὰ ταπεινώσεως στρέψῃ αὐτῷ καὶ τὴν ἑτέραν σιαγόνα, καὶ γεγενότος οὕτω τοῦ πράγματος, φιλοσοφήσῃ τὴν τοαύτην φιλοσοφίαν, καὶ ὑπομείνῃ τὸν πλήξαντα, οὐχὶ κατέλυσε καὶ ἔφθειρε καὶ ἀπώλεσε πᾶσαν κακίαν, πᾶσαν ἔριν καὶ ὀργήν; Οὐκ ἐπληρίωσεν τοῦτο μᾶλλον ἢ ὁ νόμος τὸν τοῦ νομοθέτου σκ πόν; Οὐκ ἔβαλε τὸν διάβολον καιρίαν πληγὴν, τὸν πατέρα τῆς μάχης καὶ τῶν σκανδάλων; Τὸν γὰρ διάβολον ἡ ἔπαρσις ἔῤῥιψεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἄγγελον εὑρισκόμενον, καὶ ἔπειτα φθόνος καὶ μῖσος. Ἴχνος γὰρ ἀγάπης ἐν τῷ διαβόλῳ οὐκ ἔστιν. Οὐ μόνον δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὑρίσκεται τὸ τοῦ διαβόλου μῖσος, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δαίμονες πρὸς ἀλλήλους τὴν φθορὰν καὶ τὸν ἀφανισμὸν ἅτερος θατέρου ἐπιθυμεῖ. Διὰ δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δυσμένειαν, ἣν ἔχουσι, καὶ τὸ μῖσος, ἐοίκασιν ἔχειν ἕνωσιν. Καὶ ὥσπερ ἐχθροί τινες κέκτηνται μῆνιν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ζητεῖ ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου τὴν φθορὰν καὶ τὸν ὄλεθρον· εἰ δ' ἐντύχωσιν ἑτέροις ἐχθροῖς, ἐῶσι τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον, καὶ μάχονται αὐτοῖς· ἐκεῖνοι δ' αὖθις εὑρίσκονται διψῶντες τὴν φθορὰν ὁ ἕτερος τοῦ ἑτέρου· οὕτως ἐστὶ καὶ ἡ νομιζομένη ἕνωσις καὶ ὁμόνοια αὐτῶν διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων φθορὰν, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν. Ποῦ γὰρ ἀλήθεια ἐν τῷ πατρὶ τοῦ ψεύδους; Ὁ δ' ἄνθρωπος ὁ ὑπομείνας τοῦ ἑτέρου τὸ ῥάπισμα οὐκ ἐποίησε τὰ ἐναντία τοῦ διαβόλου; Οὐκ ἐταπεινώθη ἔμπροσθεν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; μᾶλλον δὲ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἠγάπησε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀγάπης καὶ ταπεινώσεως κατῄσχυνε τὸν διάβολον; Καὶ τίς οὕτω ἀγνώμων, ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ τούτου; Ὁ δὲ πρὸς ταῦτα ἕτοιμος εὑρισκόμενος, καὶ λέγων καὶ πράττων, πῶς φιλονεικήσει μετὰ ἑτέρου;

ια'. Λέγει Μωσῆς, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. » Τί βούλονται τὰ τοῦ νομοθέτου ῥήματα, ἢ τὸ συστῆσαι τὴν ἀγάπην; Ὁ δὲ Χριστὸς τί; « Ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστίν; Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. » Τίς ἐκ τῶν δύο συνίστησι τὴν ἀγάπην, ὁ παλαιὸς νόμος, ἢ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου ἐντολή; Ἐκεῖνος γὰρ μετὰ τὴν εἰς τοὺς φίλους ἀγάπην διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀσθένειαν ἐνδίδωσι πως τὸ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς μῖσος. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ αὐτῶν, » παντελῶς ἐξέβαλε τὸ μῖσος ἀπὸ παν-

[81] Levit. XIX, 18. [82] Matth. V, 44.

terrogo, utrum ex duobus mandatis istis legislatoris finem plene attingit, num scilicet ut prohibeantur, quin potius ut omnino tollantur mutuæ lites, contentiones et pugnæ? Evangelica haud dubie. Si quis enim propter ultionem oculo suo altero privetur, aut dente, nonne ulciscitur, et temporis occasione id permittente alteri nocet, vel ad minimum irascitur, et injuriarum memor est? Haud dubie. Qui vero paratus promptusque ad hoc fuerit, et hoc studuerit semper, ut si quis illi alapam infligat, non modo sustineat a fratre illatam sibi injuriam, sed cum humilitate alteram illi alapam obvertat; et cum re sic gesta hujus philosophiæ studiosus fuerit, et percutientem sustinuerit, nonne sustulit hic et devicit omne vitium, omnem contentionem et iram? Num hicne, vel ipsa lex legislatoris finem propius attigit? Nonne diabolum lethali afflixit vulnere, patrem pugnæ et offendiculorum? Diabolum enim cœlo ejecit fastus, cum angelus esset, deinde invidia et odium. In diabolo enim ne vestigium quidem est charitatis. Non tamen in homine solummodo diaboli odium invenitur, sed et dæmones inter se mutuo alter alterius perditionem et exitium concupiscit. Propter inimicitiam vero et odium, quo in homines laborant, pacem inter se habere videntur. Et quemadmodum inimici ira mutua inter se concertant, alterque alterius quærit perniciem et interitum: si vero in alios hostes iidem inciderint, omisso bello illo mutuo et intestino, cum illis congrediuntur, deinde vero rursum alter alterius mutuam perniciem sitire deprehenditur. Talis est etiam ea quæ inter hos putatur esse conjunctio et concordia; in hominum enim perniciem, non vero et integro animo contrahitur. Ubi enim veritas apud mendaciorum patrem locum habeat? Homo autem, qui alterius alapam sustinuerit, nonne facinus diabolo prorsus contrarium patravit? Nonne coram fratre suo humiliatus est? imo magis coram Deo? Nonne fratrem dilexit, et propter charitatem fratri exhibitam diabolum confudit? Et quis tam insipiens ut de his dubitet? Et qui ad hæc promptus talia dixerit et fecerit, quomodo fiet ut cum altero contentiones misceat?

11. Dicit Moses: « Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum [81]. » Quidnam hæc legislatoris verba aliud quam veritatem volunt constituere? Quid vero Christus? « Si dilexeritis eos qui vos diligunt, quænam vestra gratia est. Diligite inimicos vestros, benefacite odio vos habentibus, et orate pro his qui vos exsecrantur [82]. » Quænam ex his legibus charitatem constituit? Vetusne an Evangelii lex? Illa enim post amicorum dilectionem propter multorum infirmitatem concedit quodammodo odium contra inimicos. Christus vero cum dicit: « Diligite inimicos vestros, et orate pro illis, » odium omnino ex homine sustulit. Qui

enim hostem suum diligit, et pro illo orat, quo- A modo amicum aut alium hominem odio habebit?

12. Lex dicit, « Non mœchaberis [84]; » Christus vero non sic, sed, « Quicunque viderit mulierem ad concupiscendum illam, jam adulterium cum illa commisit in corde suo [85]. » En diligentiam legis considera. Non legem modo prohibuit, sed etiam lascivum oculum, et ipsum quodammodo animi affectum. Qui enim seipsum usque ad oculi commotionem custodierit, quomodo in adulterii crimen incidet? Quemadmodum vero brutis animalibus his quidem ultricia, illis vero defensiora et protectoria arma data sunt, ut leoni quidem ira et robur, apro dentes, bovi cornua, lepori vero cur- B sus celeritas, idemque capreæ et cervo: omnibus autem simul sensus quidam datus est, quo noxia omnia et venenatos cibos aversentur, utiles vero appetant; sic et homini omnium loco mens data est, quæ dijudicare potest bonum a malo: et ab illis quidem abstinere quæ animam lædunt, utilia vero et salutaria appetere. Quod si vero forte carnali cupiditate et diaboli affectu in animum cogitatio quædam inciderit indecens, caprea velocior turpem cogitationem effugere potest. Et si odio Satanæ cogitatio hæc illum insecuta fuerit, animi zelum et fervorem sibi a Deo datum possidet in suum commodum: quo leonis aut ursi instar sese defendit, cogitationem hanc hostisque bellum conculcare et exstirpare concupiscit. Homo autem non C custodiens sanum illud divinæ gratiæ donarium, in illicitas et absurdas actiones incidit, quemadmodum in superioribus copiosius enarravimus. Deus autem salvare volens suam creaturam, hominem scilicet, legem Mosaicam misit, ceu ducem quemdam et præceptorem. Et quemadmodum teneris adhuc infantibus cibus solidus non datur, sed tenerior et concoctu facilis, paulo post autem solidior, hinc rursum solidior alius, tandem etiam cibus perfectus; et ut imperfecta adhuc cognitione rerum præditis nondum philosophiæ disciplina præscribitur, sed primo quidem litterarum elementa traduntur, et paulo post harum conjunctio et syllabæ; puero autem per ætatem et incrementum D ad perfectiorem ætatem progresso, etiam philosophiæ arcana proponuntur; sic eadem mihi et legis ratio videtur. Propter hominum enim infirmitatem lex ad manuductionem boni data est, non quidem ut hominem perfectum reddere possit, sed quemadmodum in sublimi scala primus gradus nos a terra attollit, nec tamen hoc ad summum scalæ ascensum sufficit, nisi multi simul superati sint propter altitudinem et sublimitatem; ita etiam in veteri lege contingit, sancta quidem et justa et a Deo lata (unus enim idemque Deus est, qui et legem et Evangelium promulgavit), sed tamen propter hominum infirmitatem lex data est, pædagogum

A τὸς ἀνθρωπου. Ὁ γὰρ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ ἀγαπῶν, καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦ ἐχθροῦ εὐχόμενος, πῶς μισήσει τὸν φίλον, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἀνθρώπων;

ιβʹ. Λέγει ὁ νόμος· « Οὐ μοιχεύσεις. » Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ, « Πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καὶ σκόπει ἀκρίβειαν ἐντολῆς· μὴ μόνον τὴν πρᾶξιν ἐκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀκόλαστον ὀφθαλμὸν, καὶ τὴν ὁπωσοῦν εἰς τὴν καρδίαν προσβολήν. Ὁ γὰρ μέχρι καὶ ἐμπαθοῦς ὀφθαλμοῦ συντηρῶν ἑαυτὸν πῶς ἐν τῷ τῆς μοιχείας ἐμπεσεῖται παραπτώματι; Ἀλλ᾽ ὥσπερ τοῖς μὲν ἀλόγοις ζώοις ἐδόθη τοῖς μὲν ἀμυντήρια, τοῖς δὲ φυλακτήρια, ἤγουν τῷ μὲν λέοντι θυμὸς καὶ δύναμις, τῷ δὲ χοίρῳ ὀδόν- B τες, καὶ τῷ βοῒ κέρατα, τῷ δὲ λαγωῷ ταχύτης δρόμου, καὶ τῇ δορκάδι καὶ ἐλάφῳ, ὁμοῦ δὲ πᾶσιν αἴσθησις δυναμένη τὰ μὲν βλαβερὰ καὶ δηλητήρια τῶν βρωμάτων ποιεῖν ἀποστρέφεσθαι, τῶν δὲ ὠφελίμων μεταλαμβάνειν· οὕτω καὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀντὶ πάντων ὁ νοῦς ὁ δυνάμενος διακρίνειν τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, καὶ ἀπέχεσθαι μὲν ἀπὸ τῶν βλαπτόντων τὴν ψυχὴν, προσίεσθαι δὲ τοῖς ὠφελίμοις. Εἰ δ᾽ ἴσως ἀπὸ σωματικῆς θελήσεως ἢ καὶ προσβολῆς διαβόλου παρεμπέσοι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ λογισμὸς ἀπρεπὴς, δύναται ταχύτερον δορκάδος ἐκφυγεῖν τὸν αἰσχρὸν λογισμόν. Εἰ δὲ φθόνῳ τοῦ πονηροῦ διώξει ὀπίσω αὐτοῦ ὁ λογισμὸς, ἔχει τὸν θυμὸν τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα εἰς ὠφέλειαν αὐτῷ· καὶ χρησάμενος τῷ θυμῷ καὶ τῇ ἰσχύϊ ὥσπερ λέων, ἀμύνεται καὶ ζητεῖ C καταπατῆσαι καὶ ἀφανίσαι τόν τε λογισμὸν καὶ τὸν τοῦ ἀντικειμένου πόλεμον. Ὁ δὲ ἄνθρωπος μὴ φυλάξας ὑγιὲς τὸ ἀπὸ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν χάρισμα, ἐνέπεσεν εἰς ἀθεμίτους καὶ ἀτόπους πράξεις, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πλατυκωτέρως διήλθομεν. Ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς βουλόμενος σῶσαι τὸ ἑαυτοῦ πλάσμα τὸν ἄνθρωπον, ἀπέστειλε τὸν διὰ Μωϋσέως νόμον, ὥσπερ τινὰ ὁδηγὸν καὶ διδάσκαλον. Καὶ ὥσπερ τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἡλικίας εὑρισκομένοις οὐ δίδοται στερεὰ τροφὴ, ἀλλ᾽ ἁπαλή τις καὶ εὔπεπτος, καὶ μετ᾽ ὀλίγον στερεωτέρα, καὶ αὖθις στερεωτέρα, ἔπειτα δὲ καὶ τελεία τροφὴ, καὶ οὐ τοῖς ἔτι ἀτελέσιν ὑπάρχουσιν εἰς γνῶσιν ἐκ τοῦ ἀπεντεῦθεν ἡ τῆς φιλοσοφίας μάθησις, ἀλλ᾽ ἐξ ἀρχῆς μὲν δίδοται αὐτοῖς ἡ τῶν γραμμάτων στοιχείωσις, καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἡ τούτων ἕνωσις, καὶ αἱ D συλλαβαὶ, αὐξηθέντος δὲ τοῦ παιδὸς, καὶ εἰς τὸ τῆς ἡλικίας τέλειον ἐλθόντος, δίδοται πρὸς αὐτὸν τὰ τῆς φιλοσοφίας μυστήρια· οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου. Διὰ τὸ ἀσθενὲς τῶν ἀνθρώπων ἐδόθη νόμος πρὸς ὁδηγίαν καλοῦ, οὐ μὴν ἔχων δύναμιν τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐφ᾽ ὑψηλῆς κλίμακος ἡ πρώτη αὐτῆς βαθμὶς ποιεῖ τὸν ἀπὸ τῆς γῆς χωρισμὸν, ἀλλ᾽ οὐκ ἀρκεῖ τοῦτο μόνον εἰς τὴν τῆς κλίμακος κεφαλῆς ἀνάβασιν, ἀλλὰ πολλοῦ γε καὶ δεῖ διὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ μετέωρον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου, ἅγιος μὲν καὶ δίκαιος, καὶ παρὰ Θεοῦ δεδομένος, (ὁ αὐτὸς γὰρ ὁ Θεός ἐστιν ὁ δοὺς τὸν νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον), ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῶν ἀνθρώπων

[84] Exod. xx, 14. [85] Matth. v, 27, 28.

ἐδόθη μὲν αὐτοῖς νόμος, παιδαγωγῶν αὐτοὺς καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῆς γῆς, ὥσπερ ἐπὶ τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς κλίμακος, τουτέστιν ἀνασπῶν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων κακιῶν, καὶ τῆς γῆς, ἧς ἐκυλινδοῦντο, οὐκ ἠδύνατο δὲ ὅμως ἀναγαγεῖν αὐτοὺς ἐφ' ὅλην τὴν κλίμακα. Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἀνεβίβασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐκάθισεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς κλίμακος κορυφὴν, ἥτις ἐφικνεῖται ἕως τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ γὰρ ἀσθενὲς τοῦ νόμου καὶ ἀδύνατον τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεπλήρωσε, καθὼς ἀποδέδεικται. Ὁ γὰρ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὑτωσί φησιν, « Ἐγὼ οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Πρὸ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου συνεγινώσκετο ὁ ἔχων πλῆθος κακῶν· μετὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπαῤῥησιάσατο ἡ τῆς παρθενίας πολιτεία, καὶ εὑρίσκονται πλήθη ἄπειρα ἀνθρώπων παρθένων, γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν. Ἐῶ γὰρ λέγειν περὶ τῶν τοιούτων διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς. Πλήθη γὰρ Χριστιανῶν ζῶσι βίον ἀγγελικόν. Οἶδας πῶς ὁ αὐτὸς καὶ εἷς νόμος ἐστὶν ὁ παρὰ τοῦ Μωσέως δοθεὶς παλαιὸς, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ; Καὶ ὥσπερ τις βασιλεὺς πέμψας τινὶ δούλῳ νομίσματα πέντε, εἶπεν αὐτῷ, Πραγματεύου καὶ ἐνέργει δι' αὐτῶν, ἕως ἂν ἐπιδημήσω· ὁ δὲ εὐχαριστήσας καὶ λαβὼν, ἐνήργει· μετὰ δὲ τὸ ἐπιδημῆσαι, πάλιν δέδωκε πρὸς τὸν αὐτὸν δοῦλον καὶ ἕτερα ἑκατὸν, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο ἐστερήθη ἐκεῖνος τῶν πέντε, ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν πέντε ἔλειψεν, εἰσὶ δὲ ὅμως καὶ αὐτὰ τὰ πέντε ἐντὸς τῶν ἑκατὸν πολλαπλῶς· καὶ ὅτε ὀνομάζεται ὁ τῶν ἑκατὸν ἀριθμὸς, ἐξ ἀνάγκης σύνεστι καὶ νοεῖται καὶ ὁ τῶν πέντε ἀριθμὸς μετὰ τῶν ἑκατόν· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ μὲν νόμος ἤργησεν ὀνομάζεσθαι· ἔστι δὲ ὁμολογουμένως ἐντὸς τοῦ Εὐαγγελίου ὁ τοῦ νόμου σκοπὸς, καὶ ἐνεργεῖται πολλαπλῶς, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πρὸ ὀλίγου εἴπομεν. Κἂν ἐκεῖνος μὲν ἤργησεν, οὐ μὴν ὡς κακὸς, ἀλλ' ὡς κατὰ τὸ παρὸν ἀνωφελὴς, καὶ χρῆσιν μὴ ἔχων. Καὶ ὥσπερ ἐν βαθυτάτῃ σκοτίᾳ μέσῃ νυκτὸς σελήνη φανεῖσα τὸ μὲν βαθὺ τοῦ σκότους παρεμυθήσατο, τὸν δὲ ἀέρα φωτεινὸν οὐκ ἐποίησεν· ὁ ἥλιος δὲ ἀνατείλας τοσοῦτον τὴν οἰκουμένην ἐφώτισεν, ὥστε καὶ τὸν ἐν τῷ ἀέρι λεπτότατον κονιορτὸν ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνος δῆλον γενέσθαι· καὶ ἡ μὲν σελήνη τὸ ἴδιον αὐτῆς φῶς οὐκ ἀπώλεσεν, ἀφανὴς δὲ ὅμως ἐγένετο διὰ τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου, καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος τὸ τῆς εἰδωλολατρείας σκότος ἀπεδίωξεν, οὐ μὴν δὲ ἠδύνατο φωτίσαι καὶ τελειῶσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς· τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἐφώτισε, καὶ ἐδίδαξε, καὶ ἐτελείωσε, καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸν παράδεισον, ὃν ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ ἀπώλεσε, τοῦτον αὐτοῖς ἐχαρίσατο. Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος, ὅτι τὸ μὲν Εὐαγγέλιον ἀφεὶς, ἐπιστρέψει ἐπὶ τὸν νόμον, καὶ οἷον ὥσπερ ἔτι ἐξ ἄλλης ἀρχῆς ἐπιθυμήσει τρέφεσθαι γάλακτι ὡς βρέφος, καὶ οὐ στεῤῥᾷ τροφῇ ὡς ἀνὴρ, ἢ ὡς παιδίον τὴν στοιχείωσιν τῶν γραμμάτων ζητήσει, καὶ οὐχ ὡς τελείου φρονήματος

A agens, et illos a terra subducens quasi in primum scalæ gradum, hoc est abstrahens illos a multis et ingentibus vitiis, et a terra in qua volutabantur, non tamen illos ad scalæ summitatem perducere potuit. Evangelium vero hominem evexit, et in summum collocavit scalæ fastigium, quod ad cœlum usque pertingit. Quod enim in lege infirmum erat et impossibile, Evangelium implevit, sicuti demonstratum est. Dominus enim in Evangeliis sic ait: « Non veni ut legem destruam, sed ut impleam [86]. » Ante Evangelii enim tempora simul cognoscebatur quinam vitiorum multitudine esset obrutus. Post hujus vero annuntiationem, libere sese virginitatis politia protulit, et innumeri ex hominibus virgines inveniuntur et muliebris et B virilis sexus. Cesso tamen de his dicere propter nimiam verbositatem. Plurimi enim Christianorum vitam agunt angelicam. Novistine autem nunc quomodo una eademque lex sit illa a Mose lata antiquitus, et quam Christus in Evangelio tulit? Et quemadmodum rex aliquis missis servo suo nummis quinque dicit illi, Negotiare et operare cum his, quandiu peregre abfuero. Hic vero gratiis actis accipit, et negotiatur. Cum vero denuo peregre profectus fuerit rex, eidem servo alios centum tradidit, nec propterea quinque his ille privatus est: sed nomen quidem quinque nummorum defecit, nihilominus tamen hi quinque multipliciter in ipsis centum continentur; et cum centum C nummorum numerus nominatur, necessario cum his conjunctus est et una intelligitur ipsorum quinque numerus una cum centenis: sic, inquam, in lege et Evangelio contingit. Lex quidem abrogata dicitur, citra controversiam tamen in ipso Evangelio continetur ipsius legis finis, et multipliciter in hoc operatur, quemadmodum paulo ante diximus. Et hæc quidem abrogata est, non ceu mala, sed inutilis quod præsens tempus attinet, nec usum habens aliquem. Et quemadmodum in densissimis tenebris media nocte luna exorta tenebrarum profunditatem quasi attenuat, aerem tamen non omnino dilucidum reddit: sol vero exortus in tantum universum orbem illuminat, ut etiam minimus in aere pulvisculus per solis radios conspiciatur: et D luna quidem insitum sibi propriumque lumen non amisit, disparuit tamen et obtecta est propter solis splendorem: sic etiam in veteri lege et Evangelio contingit. Lex enim vetus idololatriæ quidem tenebras depulit, non tamen in universum illuminare et absolvere potuit hominum animas; Evangelium vero illuminavit, docuit, absolvit, et homines in cœlum evexit, paradisumque quem progenitor Adam amiserat, gratuito concessit. Et quis tam infelix, ut Evangelio relicto ad legem revertatur, et quasi denuo ceu infans lactis nutrimentum concupiscat, nec instar viri cibum solidiorem? Vel quis ceu puer litterarum elementa

[86] Matth. v, 17.

requirat, et non potius ceu absoluta prudentia præditus philosophiam? Vel quis solari lumine repudiato, lunarem amplectatur? Mihi sane ea quæ scripsimus sufficere videntur, ut facile, quicunque voluerit hujus rei veritatem cognoscat, quin et tu ipse. Si autem fortassis adhuc propter sacrificia, circumcisionem, Sabbati otium, et ciborum discrimen ratio tua dubitat et vacillat, minime tamen hæc fieri conveniebat, cum de maximis illis et necessariis sufficienter dixerimus; verumtamen etiam de his, ut et reliquis, brevissime disseramus.

13. Homines, ut supra diximus, humanas idolis victimas immolabant, nec alienigenas tantum, sed etiam proprios liberos. Et quemadmodum lignum tortuosum integram et nimiam inflexionem sustinere non potest, sed illud paulatim principio artificis arte et opportunitate ab inæqualitate priore immutatur, deinde omnino in rectum extenditur ceu regula aliqua: ita etiam in sacrificiis factum est. Concessit enim Deus primo tauros immolari, oves et hircos, ut illos ab impiis hisce hominum immolationibus abduceret. Quid enim his deterius et iniquius? Hæc tamen concessit Deus, ut paulo post et ipsa abrogaret, et homines in notitiam sacrificandi laudem induceret. Sic enim per Davidem Deus locutus est: « Non suscipiam ex domo tua vitulos, neque de gregibus tuis capellas. Num edam taurorum carnes, et hircorum sanguinem bibam? Offer Deo sacrificium laudis (id est, hymnum oris tui cum sincero et recto corde), et redde Domino vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me [87]. » Et hæc tanquam sub Dei persona dixit, aversantis animalium victimas. Per seipsum autem ad Deum sic dixit: « Quoniam, si voluisses sacrificium, dedissem tibi; holocausta non comprobas. Sacrificium Deo spiritus contritus; cor contritum et humiliatum Dominus non despiciet [88]. » Viden' quomodo in omni negotio a summo ad infimum tandem prophetæ locuti sint? Si igitur de sacrificiis dilucide dixerunt, quod Deo non grata sint; sed temporanea quædam concessio, jam post inutilem animalium oblationem sacrificatur et cantatur per os et labia ex puro et sincero corde, quod et factum est. Qui enim ante idololatræ, tyranni et persecutores Christi fuerant, qui Christum ignominia affecerant, conversi doctores et præcones orbis facti sunt, et pro nomine Christi occubuerunt, seipsos proponentes formulam eorum qui in Christum credunt, ut dictum est. De circumcisione autem copiosius in superioribus diximus. Verumtamen etiam nunc sic dicimus. Circumcisio cordis est circumcisio, non carnis. Abundantiam enim cordis circumcidere debent singuli, non carnis. Abundantia enim cordis peccatum est, quod conciliavit diabolus et homo propter voluptates. Quod vero Deus in homine fecit, non est supervacaneum, integrum enim est,

A τὴν φιλοσοφίαν, ἢ τὸ ἡλιακὸν φῶς ἀποστραφεὶς τὸ τῆς σελήνης ἀσπάσεται; Ἔμοιγε δοκεῖ ὅτι ἀρκετά εἰσιν ἅπερ γράψαντές ἐσμεν, ἵνα γνῷ πᾶς ὁ βουλόμενος τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ σὺ αὐτός. Εἰ δ' ἴσως ἀμφιβάλλει ἔτι καὶ ὑποσκάζει ὁ λογισμός σου ἕνεκεν τῶν θυσιῶν, τῆς περιτομῆς τῆς τε ἀργίας τοῦ Σαββάτου καὶ τῶν τροφίμων, οὐδὲν ἦν εἰκὸς γενέσθαι, ἐπεὶ περὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναγκαίων εἴπομεν ἀρκούντως. Ὅμως καὶ περὶ τούτου, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων, διὰ βραχέων ἐροῦμεν.

ιγ'. Οἱ ἄνθρωποι, ὡς φθάσαντες εἴπομεν ἔμπροσθεν, ἀνθρώπους ἔθυον τοῖς εἰδώλοις, οὐ μόνον δὲ ἀλλοτρίους, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Καὶ ὥσπερ ξύλον λοξὸν ἀθρόαν μεταβολὴν ὑπομεῖναι οὐ δύναται, B ἀλλ' ἐκ τοῦ καταμικρὸν μετὰ τέχνης καὶ ἐπιτηδειότητος ὁ τεχνίτης ἀπαλλάττει μὲν αὐτὸ τῆς προτέρας ἀνισότητος, ὕστερον δὲ τοσοῦτον ποιεῖ αὐτὸ ὀρθὸν, ὥστε καὶ κανόνα τοῦτο ποιεῖ. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν θυσιῶν. Συνεχώρησε μὲν πρότερον ὁ Θεὸς θύειν βόας καὶ πρόβατα καὶ τράγους, ὅπως ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀπανθρώπου θυσίας, τί γὰρ τούτου χείριστόν τε καὶ ἀδικώτατον; ὅμως συνεχώρησε τοῦτο ὁ Θεὸς, διὰ τὸ ἵνα ὡς ἐν ὀλίγῳ παύσῃ καὶ αὐτὰ, καὶ δώσῃ τοῖς ἀνθρώποις γνῶσιν τοῦ θύειν θυσίαν αἰνέσεως. Οὕτω γὰρ διὰ τοῦ Δαβὶδ ὁ Θεὸς εἴρηκεν· « Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων ἢ αἷμα τράγων πίομαι; Θῦσον τῷ Θεῷ θυ- C σίαν αἰνέσεως, τουτέστιν ὕμνον ἐκ στόματος μετὰ εἰλικρινοῦς καὶ εὐθείας καρδίας· καὶ ἀπόδος τῷ Κυρίῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ τοῦτο εἴρηκεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ἀποστρεφομένου τὰς θυσίας τῶν ζώων. Ἀφ' ἑαυτοῦ δὲ λέγει οὕτω πρὸς τὸν Θεὸν, ὅτι « Εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἂν σοι· ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Βλέπεις πῶς ἐπὶ παντὸς πράγματος, ἀπὸ τοῦ μεγαλωτέρου ἕως τοῦ μικροτέρου ἐλάλησαν οἱ προφῆται; Ἰδοὺ γοῦν καὶ περὶ τῶν θυσιῶν φανερῶς εἶπον ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο ἀποδοχὴ Θεοῦ, ἀλλὰ πρόσκαιρος συγκατάβασις. Μετὰ δὲ ταῦτα τῆς τῶν ζώων θυσίας D ἀργία. Θυσιάζεται δὲ καὶ ὑμνεῖται διὰ στόματος καὶ χειλέων, ἐκ καθαρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς καρδίας, ὃ καὶ γέγονεν. Οἱ πρώην εἰδωλολάτραι, οἱ πρώην τύραννοι καὶ διῶκται τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὑβρίζοντες τὸν Χριστὸν, στραφέντες ἐγένοντο κήρυκες καὶ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, καὶ ἀπέθανον ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ κατέστησαν ἑαυτοὺς εἶναι τύπον καὶ κανόνα τῶν εἰς τὸν Κύριον πιστευσάντων, ὡς εἴπομεν. Περὶ δὲ τῆς περιτομῆς πλατυκώτερον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν. Ὅμως δὲ καὶ κατὰ τὸ παρὸν οὕτω λέγομεν, ὅτι περιτομὴ καρδίας ἐστὶ περιτομὴ, οὐχὶ δὲ τῆς σαρκός. Τὸ γὰρ περισσὸν τῆς καρδίας χρεωστεῖ πᾶς ἄνθρωπος περιτέμνειν, ἀλλ'

[87] Psal. XLIX, 9, 13-15. [88] Psal. L, 18, 19.

οὐ τῆς σαρκός. Τὸ γὰρ περισσὸν τὴν καρδίας ἡ ἁμαρτία ἐστὶν, ἥντινα προσξένησεν ὁ διάβολος, καὶ διὰ τὰς ἡδονὰς ὁ ἄνθρωπος. Ὅπερ δὲ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐκ ἔστι περισσόν. Τέλειον μὲν ἐστι καὶ καλὸν, περιττὸν δὲ οὐκ ἔστι. Ἐὰν γοῦν περιτέμῃ ὁ ἄνθρωπος τὰ περιττὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ, τουτέστι τὴν ἁμαρτίαν, ὄντως αὐτός ἐστιν ἀληθῶς περιτετμημένος. Εἰ δὲ τῇ ἁμαρτίᾳ εὑρίσκεται περιττεύων, τῇ δὲ σαρκὶ περιτετμημένος, ματαία ἐστὶν ἡ τούτου περιτομὴ, καὶ ἀνωφελής. Ἀλλὰ καὶ Μωσῆς οὑτωσί φησι, « Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι. Ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, οὗτος Θεὸς τῶν θεῶν καὶ Κύριος τῶν κυρίων, ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ἰσχυρός. » Οἶδας ποίαν κρίνει Μωσῆς περιτομήν; Πάντως οὐ τῆς σαρκὸς, B ἀλλὰ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς Στέφανος μετὰ τῶν Ἑβραίων διαλεγόμενος, πρὸς αὐτοὺς οὕτως εἴρηκεν, « Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε αὐτόν. » Τὸ δὲ Σάββατον οὐκ ἐτάχθη οὕτως ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, διὰ τὸ ἵνα ἀργῶσιν οἱ ἄνθρωποι κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, ἐπεὶ ἡ ἀργία αὐτὴ καθ' αὑτὴν κακία ἐστὶν, ἀλλὰ διότι ἐνησχολοῦντο οἱ Ἰουδαῖοι διαπαντὸς ἐπὶ τὰ βιωτικὰ, τῶν δὲ πνευματικῶν ἠμέλουν. Κατὰ τοῦτο ἐτάχθη, ἵνα ἀργῶσι μὲν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἀπὸ τῶν βιωτικῶν μελημάτων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἀπέρχωνται πάσῃ σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ. Καὶ δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸ Σάββατον διπλοῦν ἔργον ἐποίει, καὶ διπλᾶς τὰς θυσίας προσέφερεν. C Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι καὶ τοῦτο παραβλέποντες ἐπὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τρυφὰς μᾶλλον ἐσπούδαζον. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ προφήτης καθαπτόμενος αὐτῶν, ἔλεγεν, « Οὐαὶ, οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν κακὴν, οἱ ἐγγίζοντες καὶ ἁπτόμενοι Σαββάτων ψευδῶν. » Καὶ τοῖς μὲν Ἰουδαίοις ἐδόθη τὸ Σάββατον, ἵνα ἀπεχόμενοι, ὡς εἴρηται, τῶν βιωτικῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν σπουδάζωσι· τοῖς δὲ Χριστιανοῖς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ ἐτάχθη ἀπέρχεσθαι. Καὶ οὕτως ἐνεργεῖται· οἱ μὲν πλέον, οἱ δὲ ἔλαττον καθ' ἡμέραν προσεύχονται. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ πασῶν τῶν ἐντολῶν ὁ μὲν νόμος ἔλεγεν ὀλίγον καὶ ἀτελὲς, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον καθολικῶς καὶ τελείως, οὕτως ἐστὶ καὶ ἐπὶ τοῦ Σαββάτου. D Ὁ μὲν νόμος τὸ Σάββατον εἶπεν, ἵνα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπέρχωνται, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον καθ' ἑκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ὁ βουλόμενος μυριάκις. Εἰ δὲ βούλει, καὶ ἔτι σαφέστερον τὸν λόγον ποιήσομαι. Φερόντων τῶν Ἰουδαίων ἔμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου πλῆθος ἀῤῥώστων, χωλῶν, τυφλῶν, ξηρῶν, παραλύτων, δαιμονιζομένων, καὶ ἑτέρων ἐχόντων ἀῤῥωστίας ποικίλας, τοὺς πάντας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε. Φθόνου δὲ καὶ θυμοῦ πλησθέντες οἱ Ἰουδαῖοι, οὐκ εἶχον τί εἰπεῖν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἄλλο, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, « Οὐκ ἔξεστί σοι ποιεῖν ταῦτα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου. » Ἀλλὰ καὶ τοὺς μα-

A et bonum, et abundans est nihil. Si itaque homo cordis abundantiam circumciderit, id est peccatum, hic revera vere circumcisus est. Si autem peccato obnoxius fuerit, et carne circumcisus, vana et inutilis est hujus circumcisio. Sed et Moses sic inquit: « Hodie itaque circumcidite duritiam cordis vestri, et cervicem vestram ne induretis amplius. Dominus enim Deus vester, hic Deus deorum est, et Dominus dominantium: Deus magnus et fortis [89]. » En qualem Moses circumcisionem faciat? Non carnis certe, sed cordis. Verum et martyr Christi Stephanus cum Hebræis disputans dixit: « Duri cervice et incircumcisi corde, qui recepistis legem, et non observavistis eam [90]. » Sabbatum vero non casu aut fortuito institutum B est, ut homines eo die otiosi desiderent (otium enim per se vitio habetur), sed ut Judæi omnino ab iis quæ vitam attinent vacantes, spiritualia curarent. Et in hunc finem institutum est, ut Sabbato quidem vacarent a curis vitam spectantibus, in concionem vero ardenti studio et cura abirent. Et clare constat, quod sacerdos in Sabbato duplicem laborem absolvebat, et duplices oblationes immolabat. Judæi autem etiam hoc neglecto voluptatibus magis studebant et deliciis. Quapropter et propheta increpans illos, dixit: « Væ abeuntibus ad diem malum, qui appropinquatis et contingitis Sabbata ficta [91]. » Et Judæis quidem, ut diximus, Sabbatum institutum est, ut a curis victum spec- C tantibus vacantes, ad conciones sacras studiose convenirent, Christianis vero non similiter, utpote cum quotidie ad conciones et preces ipsis convenire solemne sit, et sic laboratur ut hi quidem plus, illi vero minus singulis diebus orent. Et quemadmodum in omnibus præceptis lex minimum illud et imperfectum exposuit, Evangelium vero universale illud et totum: ita etiam in Sabbato fieri videmus. Lex quidem Sabbatum constituit, ut conciones adirent. Evangelium vero quotidie hoc fieri voluit, idque non semel tantum in die, sed millies, si cui libuerit. Quod si volueris, dicam id dilucidius. Judæis ad Christum Sabbato apportantibus magnam infirmorum multitudinem, claudorum, cæcorum, aridorum, paralyticorum, D dæmoniacorum, aliorumque variis morbis laborantium, omnes eadem ipsa hora sanavit. Judæi vero, invidia et ira pleni, cum aliud quod Christo objicerent, non haberent, dicunt illi: « Non licet tibi hoc facere Sabbato [92]. » Quin et Pharisæi videntes Christi discipulos Sabbato spicas vellere et comedere, dixerunt eumdem sermonem [93]. Quid vero ad hos Christus? « Annon legistis quid fecerit David, cum esuriret ipse, et qui cum eo erant? Quomodo ingressus sit in domum Dei, et panes propositionis comederit, et dederit his qui cum eo erant in die Sabbati? Sabbatum enim propter hominem factum est, et non homo propter Sabbatum. » Sed et alia

[89] Deut. x, 16, 17. [90] Act. vii, 51. [91] Ezech. xxi, 25. [92] Matth. xii, 10. [93] Ibid. 1 seqq.

quædam est Sabbati ratio. Sex diebus Deus creavit omnia, et septimo quievit ab operibus suis. Tum et Christus in sepulcrum depositus, Sabbato quievi. In Parasceve enim laboravit; latroni enim salutem dedit. Die vero Dominico rursum operatus est, suscitando primum, ut Deus, proprium corpus, et multorum aliorum; deinde et apostolis apparens, confortavit illos, et cum his alios multos apostolos. Et quod septem exactis sæculis, id est annorum septem millibus a creatione mundi, universalis omnium hominum quies futura sit. Eo usque enim omnis actio tam bona quam mala extenditur: tempore autem illo resurrectio mortuorum et judicium operum futurum est, et singulorum juxta opera sua retributio; et hos quidem qui impie vixerunt, æterna manet damnatio; pios vero bonosque, vita æterna, paradisus et bona quam plurima, quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt. En igitur quis otii illius Sabbatini finis sit, et quomodo erraverint ac adhuc errent, veluti in omnibus aliis, miseri et stulti Judæi.

A θητὰς τοῦ Χριστοῦ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι καθαίροντας στάχυας καὶ ἐσθίοντας, τὸν αὐτὸν λόγον εἶπον. Τί δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁ Χριστός; « Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβίδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους αὐτοῦ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ οὖσι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου; τὸ γὰρ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον. » Ἀλλ' ἔστι καὶ ἄλλη τις ἔννοια περὶ τοῦ Σαββάτου, ὅτι ἐν ἓξ ἡμέραις ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν κτίσιν, καὶ τῇ ἑβδόμῃ κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ ὅτι τὸ Σάββατον κατέπαυσεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ τάφῳ εὑρισκόμενος, τῇ δὲ Παρασκευῇ εἰργάζετο, ἔσωσε γὰρ τὸν λῃστήν. Καὶ τῇ Κυριακῇ αὖθις εἰργάζετο, ἀναστήσας μὲν πρότερον ὡς Θεὸς τὸ B ἴδιον σῶμα, καὶ ἑτέρων πολλῶν, εἶτα καὶ τοῖς ἀποστόλοις φανείς, ἐνεδυνάμωσεν αὐτούς, καὶ σὺν αὐτοῖς ἀποστόλους ἑτέρους πολλούς. Καὶ ὅτι πληρωθέντων τῶν ἑπτὰ αἰώνων, ἤτοι τῶν ἑπτάκις χιλίων χρόνων ἀπὸ κτίσεως κόσμου, μέλλει γενέσθαι κατάπαυσις τῶν ἀνθρώπων. Μέχρι γὰρ τότε ἐστὶ πᾶσα πρᾶξις καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ. Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀνάστασις νεκρῶν, καὶ κρίσις τῶν πράξεων μέλλει ἔσεσθαι, καὶ ἀνταπόδοσις ἑνὶ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τοῖς μὲν κακῶς βιώσασι κόλασις ἀτελεύτητος ἀπόκειται, τοῖς δὲ καλῶς πολιτευσαμένοις ζωὴ αἰώνιος καὶ πολλὰ ἀγαθά, ἅτινα ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Ἴδε γοῦν, τίς ἐστιν ὁ σκοπὸς τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου, καὶ πῶς ἐπλανῶντο, καὶ ἔτι πλανῶνται, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οἱ τάλανες καὶ μάταιοι Ἰουδαῖοι.

14 De cibis vero ipsa veritas sic se habet: « Omnia quæ fecit Deus valde bona sunt; » et si bona sunt, quomodo legislator ea pro malis et rejiciendis erat judicaturus? Cum Deus ad illos dicat: « Ecce dedi vobis omnia ad comedendum, ut herbas campi [**]. » Sed cum in deserto moraretur immorigera et ingrata Judæorum gens, singulis diebus manna a Deo missum accipiebant; cæterum contra Mosem, imo ipsum Deum murmurabant quotidie, et suillas Ægypti carnes appetebant, quas antea comederant, et infinita alia (in primis tamen præ aliis suillarum carnium desiderio tenebantur). Hac igitur de causa interdixit his legislator Moses, ne his vescerentur, ut eos ab omnibus Ægypti cupiditatibus abduceret. Sed de his ipsis audi. Quod enim universus mundus in idololatriæ tenebras et baratrum inciderit, manifeste constat; in primis tamen omnium Ægyptii omnia fere animalia adorabant, et deorum numero ascribebant; et quæcunque hi tanquam Deos venerabantur, hæc Moses legislator immolare jussit; e volatilibus quidem turturem et columbam, e quadrupedibus vero bovem, ovem et capram; sed porco vesci prohibuit, quoniam hujus cibus magni erat pretii apud Ægyptios simul et infelicissimos Judæos. Moses igitur ipsis immutare volens Ægyptiorum ritus, ea immolare jussit quæ Ægyptiis pro diis erant, ut intelligerent se frustra hæc colere et venerari. Quæ vero chara habebant, et magni faciebant, cibi gratia, illorum esum in-

ιδ'. Περὶ δὲ τῶν βρωμάτων οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια ὅτι Ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, τὰ πάντα καλὰ λίαν εἰσί. C Καὶ ἐπεὶ καλὰ λίαν εἰσί, πῶς ἔμελλε κρατήσειν αὐτὰ ὁ νομοθέτης ὡς κακὰ καὶ ἀπόβλητα; Καίτοι γε τοῦ Θεοῦ εἰπόντος, ὅτι « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα ἐσθίειν ὡς λάχανα χόρτου, » ἀλλ' ἐν τῇ ἐρήμῳ εὑρισκόμενον τὸ γένος τῶν Ἑβραίων, τὸ ἀπειθὲς καὶ ἀχάριστον, εἶχε μὲν τὸ μάννα καθ' ἑκάστην ἡμέραν παρὰ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς πεμπόμενον, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Μωϋσέως, μᾶλλον δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καθ' ἑκάστην ἐγόγγυζον, καὶ ἐνεθυμοῦντο τὰ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ὕεια κρέα, ἅπερ ἦσαν ἐσθίοντες, καὶ ἕτερα πολλά. Ἐξαιρέτως γὰρ πλέον τῶν ἄλλων ἐπεθύμουν τὰ ὕεια. Διὰ γοῦν τὴν τοιαύτην αἰτίαν ἐκώλυσεν ὁ νομοθέτης Μωϋσῆς ὅσα δὴ καὶ ἐκώλυσεν ἐσθίειν αὐτούς, διὰ τὸ ἵνα παντελῶς ἐκστήσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιθυμιῶν. Ἄκουσον δὲ καὶ περὶ αὐτῶν. Ὅτι μὲν ἅπας ὁ κόσμος ἐνέπεσεν εἰς τὸ τῆς εἰδωλολατρείας σκότος D καὶ βάραθρον, τοῦτο πρόδηλον· ἐξαιρέτως δὲ οἱ Αἰγύπτιοι σχεδὸν ἅπαντα τὰ ζῶα προσεκύνουν καὶ ἐλογίζοντο θεούς. Καὶ ἅπερ ἐτίμων ὡς θεοὺς οὗτοι, ταῦτα ὁ νομοθέτης Μωσῆς προσέταξε θύειν, ἤτοι ἀπὸ τῶν πτηνῶν τρυγόνα καὶ τὴν περιστεράν, ἀπὸ τῶν τετραπόδων τὸν βοῦν, τὸ πρόβατον, καὶ τὴν αἶγα. Τὸν τοίνυν χοῖρον διεκώλυσεν ἐσθίειν. Διὸ εἶχον τοῦτον περὶ πολλοῦ οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ κακοδαίμονες Ἰουδαῖοι. Βουλόμενος τοίνυν ὁ Μωϋσῆς ἀλλάξαι τὰ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἔθη, ἅπερ ἐνόμιζον οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι θεούς, προσέταξε θύεσθαι, ἵνα γνῶσιν ὅτι ματαίως σέβονται καὶ τιμῶσιν αὐτά.

[**] Gen. I, 29.

Ἅπερ δὲ εἶχον ἀναγκαῖα καὶ περὶ πολλοῦ τροφῆς χάριν, ταῦτα ἐκώλυσεν ἐσθίεσθαι παρ' αὐτῶν· ἐξαιρέτως δὲ τὸν χοῖρον, διὰ τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν, καθὼς εἴρηται. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐδὲν τῶν βρωμάτων ἐκώλυσεν, ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ διάδοχοι τούτων. Εἰ δὲ καί τινα τῶν ζώων εὑρίσκονται, ἅπερ οὐκ ἐσθίουσιν οἱ Χριστιανοὶ, οὕτως ἁπλῶς ἀπὸ μακρᾶς συνηθείας καὶ οἰκείας θελήσεως ἐνεργοῦσι τοῦτο, οὐ μὴν δὲ ἀπὸ παραδόσεως τῶν διδασκάλων ἢ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ γὰρ παλαιὸς νόμος εἶχε τὰς παρατηρήσεις ταύτας, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς τὴν ἑνὸς ἑκάστου ἐξουσίαν εὑρίσκονται. Ἀπὸ δὲ συνηθείας, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, μακρᾶς τινῶν ζώων ἀπέχονται, καὶ οὐκ ἐσθίουσιν· ὥσπερ καὶ οἱ παρ' ἡμῖν μοναχοὶ πάντων τῶν κρεῶν ἀπέχονται, ἀλλ' οὐχ ὡς μιαρῶν εὑρισκομένων καὶ ἀποβλήτων, ἀλλ' ὡς βουλόμενοι ζῇν ὑψηλοτέραν ζωὴν καὶ διαγωγὴν, καὶ πολιτεύεσθαι ὑψηλοτέραν πολιτείαν, διὰ τὸ εὐπαθὲς τῆς σαρκὸς ἀπέχονται τῶν κρεῶν. Καὶ ἰδοὺ ἀφ' ὧν περὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου ἐγράψαμεν, ἔχεις διακρῖναι ὅτι οὐκ ἀντίκειται ὁ νόμος τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀλλ' οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον τῷ νόμῳ. Κατὰ πάντα γάρ εἰσι σύμφωνα. Τὸ δὲ ἀσθενὲς τοῦ νόμου ἀνεπλήρωσε τὸ Εὐαγγέλιον. Εἰ γὰρ ὁ νόμος τέλειος ἦν, οὐκ ἂν ὁ Θεὸς διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου οὑτωσὶ ἔλεγεν, ὅτι «Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινὴν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει] Κύριος. Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν. Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν· ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.» Πρόσεξον οὖν ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα. Λέγει ὁ Θεὸς, «Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.» Ἐν τῷ εἰπεῖν, «Συντελέσω διαθήκην καινὴν,» ἔδειξε τὴν πρώτην ἀτελῆ οὖσαν, τὴν δὲ ἐρχομένην τελείαν· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν *καινὴν*, ἔδειξε τὴν ἑτέραν παλαιὰν, καὶ χρῆσιν αὐτῆς μὴ ἔχουσαν. Καὶ ἔτι καθαρώτερον εἶπεν ὅτι «Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ὅτι οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.» Πάντως ἐκ τούτου πρόδηλόν ἐστιν ὅτι τὴν μὲν παλαιὰν Διαθήκην ἤργησε, τὴν δὲ καινὴν ἐχαρίσατο. Καὶ ἔτι καθαρώτερον περὶ αὐτῆς εἰρηκὼς, οὕτως ἔφησεν, «Ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν·»

A terminatus est; in primis tamen suillarum carnium, propter insatiabiles harum cupiditates, ut dictum est. Christus vero nihil e cibis prohibuit, nec etiam apostoli horumque successores. Quod si vero aliqua animalia sunt a quibus Christiani abstinent, hoc simpliciter diutinæ consuetudinis et propriæ voluntatis gratia faciunt, non propter doctorum Evangelii traditionem. Vetus enim lex hasce observationes habebat, Evangelium vero nequaquam; sed omnia in uniuscujusque potestate et arbitrio sunt constituta; propter diutinam vero, ut dictum est, consuetudinem a quibusdam animalibus abstinent, nec illis vescuntur: quemadmodum qui penes nos sunt monachi, ab omnium carnium esu abstinent, non quod has impuras et rejiciendas esse B arbitrentur, sed vitam (ut dictum est) augustiorem sequi cupientes, et rempublicam habere longe sublimiorem propter corporis sui tolerantiam carnibus abstinent. Et ecce ex his quæ de lege scripsimus, judicare potes, legem Evangelio contrariam non esse, nec Evangelium legi, omnia enim hæc sibi consentiunt. Legis vero infirmitatem Evangelium complevit. Si enim lex perfecta fuisset, nequaquam sic per Jeremiam prophetam dixisset Dominus: «Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et constituam super domum Israel et domum Juda fœdus novum: non secundum fœdus quod pepigi cum patribus ipsorum, in diebus cum apprehenderem ego manum ipsorum, ut educerem C eos de terra Ægypti, quoniam ipsi non perstiterunt in fœdere meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Quoniam hoc est fœdus quod statuam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dabo leges meas in sensus illorum, et in cor ipsorum inscribam eas, et ero ipsis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Nec docebit unusquisque proximum suum, et quilibet fratrem suum, dicens: Cognosce Deum; quoniam omnes cognoscent me, a minimo ipsorum usque ad maximum illorum. Quoniam propitius ero iniquitatibus illorum, et peccatorum illorum et delictorum non amplius recordabor [95].» Attende diligenter ad ea quæ dicuntur. Dicit Deus: «Ecce dies veniunt, et constituam super domum Israel et super domum Juda fœdus novum.» Dicendo, «Constituam fœdus novum,» ostendit primum D illud esse imperfectum, futurum vero illud fore perfectum. Cum item «Novum» dicit, ostendit alterum illud esse vetus, cujus nullus sit usus. Quin dilucidius adhuc dixit: Non secundum fœdus, quod pepigi cum patribus illorum, quoniam non perstiterunt in fœdere meo, et neglexi eos, dicit Dominus. Omnino autem hinc elucescit, quod vetus quidem fœdus abrogavit, novum vero gratuito concessit. Sed adhuc clarius de hoc locutus, sic dixit: «Ero ipsis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum, et omnes cognoscent me a minimo ipsorum usque ad maximum. Quoniam propi-

[95] Jerem. xxxi, 31-34.

tius ero iniquitatibus ipsorum, et peccatorum illorum delictorumque non amplius recordabor. » Vides quomodo Israelis quidem populum reprobaverit, proculque a se abegerit; et gentes, quibus novum fœdus, idest, Evangelium, traditum est, populum suum nominaverit? Et domum Israel et Juda de ipsis gentibus dicere videtur Deus, de Hebræorum vero gente nequaquam. Quos etenim Christus diaboli filios vocavit, quomodo pater hujus Deus eosdem populum suum appellaret, aut Deus ipsorum esse diceretur? Similiter per Isaiam quoque sic inquit Deus: « E Sion exibit lex et verbum Domini de Jerusalem [96]. » Et quænam lex alia de Sion et Jerusalem egressa est, præterquam Christi doctrina et Evangelium? Mosaica enim lex in monte Sinai promulgata est Judæis, genti immorigeræ et ingratæ: Christi autem doctrina et Evangelium ex Jerusalem. Verumtamen tute tecum considera, et vide. Quemadmodum homo tabernaculum quoddam umbratile extruens, de hoc non multum sollicitus est, in domo autem extruenda summo studio utitur, et in primis curat ut fundamentum positum sit firmum et stabile, ut forma domus sit commoda, et culmen imponat concinnum: quinetiam de elegantia domus non parum sollicitus est. In domo enim sua paterfamilias habitat. Sic etiam in veteri lege et Evangelio contingit. Evangelium quidem, secundum quod in eo requiescere Deus voluit, per omnia sanctum fecit, perfectum et justum et stabile. In lege vero non sic; sed volens hanc tantum non ceu inutilem abolere, quasi in transcursu ipsam tradidit, ut legis defectus per Evangelium implerentur et resarcirentur. Cæterum quemadmodum de Christo prophetæ vaticinati sunt, et hæc quidem sermonibus claris exposuerunt, hæc vero per ænigmata, non solum autem de Christo, sed etiam de Evangelio et illius discipulis apostolisque; sic etiam de lege. Et primo quidem cum Isaac benedicere vellet filio suo primogenito Esau, non complacitum est Deo in hoc, sed Jacobo post hunc nato benedixit. Et Esau quidem typus erat legis et populi Judaici, Jacob vero typus Evangelii et populi ex gentibus collecti. Judas vero Jacobi filius genuit Phares et Zara. Cum autem Zara ad nascendum egrederetur, manus quidem ejus emicuit, corpus vero nequaquam. Cum autem obstetrix manum filo tincto religavisset, manus infantis rursum ingressa est; et postea natus est frater ejus Phares, quo in lucem edito, tandem et Zara natus est. Hoc autem viso obstetrix dixit: « Quare propter te solutum est septum? » Septum certe ab omnibus prophetis lex Mosaica appellatur. Quis igitur exposuit obstetrici duos esse infantes? et quanam de causa coccineo filo manum alterius religavit? » Tum quidpiam innuens dixit: « Quare propter te dissolutum est septum? » id est, quomodo tu typus legis factus es? Et quemad-

A καὶ ὅτι « Πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν. Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, τῶν καὶ ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. » Οἶδας πῶς μὲν τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἀπεσκοράκισε, καὶ μακράν που ἀπ' αὐτοῦ ἀπεδίωξε, τὰ δὲ ἔθνη πρὸς ἃ ἐδόθη ἡ καινὴ Διαθήκη, τουτέστιν ἡ τοῦ Εὐαγγελίου, λαὸν αὐτοῦ ὠνόμασε, καὶ οἶκον Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα, καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνῶν ἔκρινε λέγεσθαι Θεὸς, τῶν Ἑβραίων δὲ οὐδαμῶς; Οὓς γὰρ ὁ Χριστὸς υἱοὺς διαβόλου ἐκάλεσε, πῶς ὁ τούτου Πατὴρ καὶ Θεὸς λαὸν αὐτοῦ ὠνόμασεν, ἢ Θεὸς αὐτῶν εἶναι λέγοιτο; Ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου οὑτωσί φησιν ὁ Θεὸς, « Ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Καὶ τίς ἄλλος νόμος ἐξῆλθεν ἐκ Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ ἢ ἡ τοῦ B Χριστοῦ διδασκαλία καὶ τὸ Εὐαγγέλιον; Ὁ γὰρ Μωσαϊκὸς νόμος ἐν τῷ Σιναῖ ὄρει ἐδόθη τοῖς Ἰουδαίοις, τῷ ἀπειθεῖ λαῷ καὶ ἀγνώμονι, ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ διδαχὴ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων. Ὅμως πρόσεξον καὶ ἴδε ὅτι ὥσπερ ἄνθρωπός τις ποιήσας σκηνὴν, οὐ πολυπραγμονεῖ περὶ αὐτῆς, ἐπὶ δὲ τὸν οἶκον σπουδάζει, καὶ κατὰ πάντα ἐπιμελεῖται, ἵνα βάθρον ἰσχυρὸν καταβάλῃ, καὶ σχίσμα ἐπιτήδειον ποιήσῃ, καὶ ὄροφον ἁρμόδιον ἐπιθήσῃ, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ οἴκου καλλονῆς ἐπιμελῶς ἐστι φροντίζων, ἐν γὰρ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἀναπαύεται ὁ οἰκοδεσπότης· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ μὲν Εὐαγγέλιον, καθὸ ἐν αὐτῷ μέλλων ἐπαναπαυθῆναι ὁ Θεὸς, ἐποίησε κατὰ πάντα τέλειον καὶ ἅγιον καὶ C δίκαιον καὶ νόμιμον· ἐπὶ δὲ τοῦ νόμου οὐχ οὕτως. ἀλλὰ βουλόμενος ὅσον οὔπω ὡς ἀτελῆ ἀργῆσαι αὐτὸν, δέδωκεν αὐτὸν ὡς ἐν παρόδῳ, ἵνα τὰ τοῦ νόμου ὑστερήματα ἀναπληρώσῃ καὶ ἀνασώσῃ τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλ' ὥσπερ περὶ τοῦ Χριστοῦ προεῖπον οἱ προφῆται, καὶ τὰ μὲν ἐλαλήθησαν διὰ λόγων, τὰ δὲ δι' αἰνιγμάτων, ποτὲ δὲ καὶ διὰ παραδειγμάτων, οὐ μόνον δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων· οὕτω καὶ περὶ τοῦ νόμου. Καὶ πρῶτον μὲν βουληθέντος τοῦ Ἰσαὰκ εὐλογῆσαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν πρωτότοκον Ἠσαῦ, οὐκ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ, ἀλλ' εὐλόγησε τὸν Ἰακὼβ τὸν ὕστερον γεννηθέντα. Καὶ ὁ μὲν Ἠσαῦ ἦν τύπος τοῦ νόμου καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, ὁ δὲ Ἰακὼβ τύπος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν. Ὁ D δὲ Ἰούδας ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακὼβ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρά. Ἐλθόντος δὲ τοῦ Ζαρὰ γεννηθῆναι, ἡ μὲν χεὶρ αὐτοῦ ἐξῆλθε, τὸ δὲ σῶμα οὐχί. Δησάσης δὲ τῆς μαίας τὴν χεῖρα μετὰ βάμματος, εἰσῆλθεν αὖθις ἡ χεὶρ τοῦ παιδίου, καὶ ἐγεννήθη ὁ ὄπισθεν ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἤγουν ὁ Φαρές. Μετὰ δὲ τὸ γεννηθῆναι τὸν Φαρὲς, ἐγεννήθη καὶ ὁ Ζαρά. Τοῦτο ἰδοῦσα ἡ μαῖα, εἶπε, « Τί ὅτι διελύθη διὰ σὲ φραγμός; » Φραγμὸς γοῦν παρὰ πάντων τῶν προφητῶν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος λέγεται. Τίς γοῦν ἡρμήνευσε τῇ μαίᾳ, ὅτι δύο παιδία εἰσὶ, καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ἔδησε τὸ βάμμα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ παιδίου; Εἶτα τί βουλομένη εἶπεν, ὅτι « Ἵνα τί ἐλύθη διὰ σὲ φραγμός; » τουτέστιν, ὅτι Πῶς ἐγέ-

[96] Isa. II, 3.

νου σὺ τύπος τοῦ νόμου; καὶ ὥσπερ σὺ πρὸς ὀλίγον A ἐφάνης, εἶτα ἐκρύβης, καὶ ὁ ὄπισθεν εὑρισκόμενος ἀδελφὸς ἔμπροσθέν σου ἐγένετο, οὕτω καὶ ὁ φραγμὸς, ἤγουν ὁ νόμος ὁ ἔμπροσθεν φανησόμενος, μετ' ὀλίγον ὄπισθεν εὑρίσκεται. Ὁ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος, ὁ ὄπισθεν ἐρχόμενος, ἔμπροσθεν αὐτοῦ γενήσεται. Πόθεν γοῦν διδαχθεῖσα ἡ μαῖα, ταῦτα ἐλάλησε; Πάντως ἐκ θείας δυνάμεως ταῦτα προεφήτευσε, καὶ ἡ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσασα τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἐκείνη ἐλάλησε καὶ διὰ στόματος τῆς γυναικὸς ἐκείνης. Ἔτι δὲ τρανότερον καὶ καθαρώτερον διὰ τοῦ Ἱερεμίου εἶπεν ὁ Θεὸς, ὅτι « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινὴν, » ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Βλέπεις πῶς καὶ διὰ τύπων καὶ διὰ προφητειῶν φανερῶς καὶ καθαρῶς ἔδειξεν ὁ Θεὸς τὸν B νόμον ἀργὸν μὲν εἶναι ὡς ἀτελῆ, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἐνεργὸν, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ τέλειον; Ὅμως οἱ τάλανες καὶ ἐσκοτισμένοι Ἰουδαῖοι οὐδὲ τὸν ἀτελῆ καὶ ἀδύνατον νόμον φυλάττουσιν, ἀλλὰ προηγουμένως καθ' ἡμέραν εὑρίσκονται παρανομοῦντες. Οὐ κατηγορῶ αὐτῶν περὶ ἁμαρτιῶν, τίς γάρ ἐστιν ὁ δυνάμενος μὴ ἁμαρτεῖν; ἀλλὰ περὶ τοῦ νόμου λέγω ὅτι παρανομοῦντές εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι, εἴπερ καὶ βούλονται ποιεῖν τὰ τοῦ νόμου, οὐ δύνανται. Καὶ σκόπει ὅπως ὁ Θεὸς ἔταξε καὶ ἀφώρισε τὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι μητρόπολιν πασῶν τῶν πόλεων, ὧν εἶχε τὸ γένος τῶν Ἑβραίων. Καὶ ἐκεῖσε ἐντὸς ἔκτισεν ὁ Σολομῶν τὸν ναὸν, καὶ ἔταξεν ὁ Θεὸς, ἵνα ἐντὸς τοῦ ναοῦ γίνωνται αἱ θυσίαι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν C προσφοραὶ, ἐκτὸς δὲ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ ναοῦ ἐκείνου οὐδὲν γένηται θυσία. Ἐπεὶ γοῦν καὶ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων κατελύθη, καὶ ὁ ναὸς ἠφανίσθη, καὶ οὔτε ἱερωσύνην ἔχουσιν εἰς ἁγιασμὸν αὐτῶν, οὔτε τόπον τοῦ θυσιάσαι τῷ Θεῷ, τί ἐναπελείφθη αὐτοῖς; Πάντως οὐδέν. Διὰ ταῦτα γοῦν καὶ δι' ἄλλα πολλὰ, ἅτινα οὐκ ἔστι τις χρεία γράφειν ἀρτίως περὶ αὐτῶν, οὔτε Χριστιανοὶ εὑρίσκονται, διὸ οὐ στέργουσι τὸ Εὐαγγέλιον· οὔτε αἱρετικοὶ, διὸ οὐδὲν ἀκολουθοῦσι τινὶ τῶν διδαξάντων τὰς αἱρέσεις· οὔτε Μουσουλμάνοι, διὸ οὐδὲν ἀκολουθοῦσι τῷ Μωάμεθ· ἀλλ' οὔτε Ἰουδαῖοι, διὸ οὐδὲν πληροῦσι τὰ τοῦ νόμου· ἀλλ' εὑρίσκονται οὕτω, μὴ γινώσκοντες οἱ τάλανες τί σέβονται, ἢ τί πιστεύουσιν, ἀλλὰ ζῶσιν ἐν ἀπωλείᾳ. Ὁρᾷς πῶς οἱ πλανηθέντες τῆς ἀληθοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ λογίζονται ἑαυτοὺς D ὀρθῶς περιπατοῦντας, ἐκεῖνοι δὲ εὑρίσκονται ἐν βαράθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ; Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

ιε'. Ἐπεὶ δὲ περὶ πάντων ὧν πρότερον ἐγγράφως πρὸς ἡμᾶς ἔπεμψας, καὶ ὧν ἀγράφως οἱ ἐλθόντες ἐλάλησαν, ποιήσαντες τὸ σὸν θέλημα, πλατυκώτερον ἀπελογησάμεθα, μέμνησο τοῦ σοῦ λόγου. Εἰς γὰρ τὸ τέλος τῆς σῆς γραφῆς οὕτως εἴρηκας, ὅτι Τὸν φρόνιμον εἷς λόγος ἀρκεῖν, καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Εἴπερ γοῦν εἷς λόγος ἀρκεῖ τὸν φρόνιμον, ὡς καὶ σὺ αὐτὸς μαρτυρεῖς, καὶ ἡ ἀλήθεια διδάσκει, ἐάν περ ὁ φρόνιμος ἀκούσῃ λόγους πολλοὺς καὶ καλοὺς καὶ ἀληθεῖς, καὶ οὐ παραδέξηται αὐτοὺς, οὐδὲ ὠφέλειαν ἐξ ἐκείνων καρπώσηται, οὐκ ἔστιν ἄξιος κατηγορίας καὶ μέμψεως; Ἐπεὶ γοῦν ἀπεστάλησάν σοι τὰ παρόντα

modum qui modo apparuisti, deinde absconditus es, et frater qui posterior te erat, prior in lucem editus est, sic etiam septum, lex scilicet, quæ prima esse apparebit, paulo post posteriores habebit partes. Lex vero Evangelii, quæ postremo ventura est, ante hanc enascetur. Undenam obstetrix edocta hæc dixit? Divina certe virtute hæc vaticinata est, et quæ per prophetas loquitur Dei virtus, per os etiam mulieris locuta est. Planius tamen adhuc et dilucidius per Jeremiam dixit Deus: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et constituam super domum Israel et super domum Judæ fœdus novum, » etc., ut superius dictum est. Vident quomodo per figuras et prophetias manifeste et clare Deus legem demonstraverit otiosam quidem esse, et imperfectam; Evangelium vero efficax et perfectum? Nihilominus miseri et excæcati Judæi nec imperfectam et impotentem legem observant, sed quotidie vel primi illius trangressores esse deprehenduntur (non accuso illos peccatorum, quis enim a peccatis abstinere poterit? sed de lege dico, quod illam transgrediantur), et iidem si maxime vellent facere ea quæ legis sunt, non tamen possunt. Et vide qua ratione hoc fiat Deus constituit et decrevit ut Hierosolyma omnium, quas gens Hebræorum habet, urbium sit metropolis, in qua Solomon templum ædificavit, præcepitque Deus ut intra templum sacrificia fiant, et oblationes pro peccatis hominum; extra Hierosolymam vero et templum hoc sacrificia nulla esse offerenda. Quandoquidem igitur Hierosolymarum urbs destructa est, et templum subversum, neque jam sacerdotium habent ad sanctificationem sui, neque modum offerendi Deo, quidnam ipsis est reliqui? Nihil omnino. Propter hæc itaque et alia multa, quæ nunc exacte scribere non est opus, neque Christiani esse deprehenduntur, quia Evangelium non recipiunt; neque hæretici, quia nullum prorsus sequuntur hæresum doctorem; neque Musulmani, quia Mahometem non sectantur; neque Judæi, cum nulla, quæ legis sunt, faciant: sed tales esse convincuntur miseri, qui quid colant credantve ignorent, sed in perditione vivunt. Vident quomodo a vera et recta via aberrantes, cum se recta incedere arbitrantur, in barathro et perditione esse conspiciuntur? Et hæc quidem hactenus.

15. Quoniam vero in omnibus, quæ prius ad nos partim scripsisti, partim ore retulerunt tui ad nos nuntii, voluntati tuæ obsecuti, copiosius nos defendimus, nunc age tui sermonis memineris. In fine enim litterarum tuarum sic dixisti: Prudenti vel una sufficit oratio; quod revera sic est. Si igitur prudenti vel una sufficit oratio, ut tu ipse testaris, et ipsa docet veritas, prudens vero aliquis multis sermonibus auditis bonis verisque, nec illos receperit, vel decerpserit fructum illorum, nonne merito accusandus et reprehendendus fuerit? Ubi igitur nostræ hæ litteræ, hæcque nostra apolo-

gia ad te pervenerint, adhortor ut diligenter hæc consideres, et per singula verba discutias, latentem thesaurum in his haud dubie inventurus. Non enim animi nostri fœtus sunt, sed ex libris Mosaicis, sed ex Davidis Psalterio, sed ex prophetis et Evangelio desumpta, quæ et ipse Mahomet et omnes Musulmani sancta et justa esse confitentur et dicunt. Et hæc ipsa sunt, quæ verbo tenus ostendunt Christum Filium Dei esse, et eumdem Deum simul et hominem. Ipse enim est, qui ab omnibus prophetis Deus est prædicatus. Is est quem Abraham, utpote Deum, adoravit, et judicem omnis terræ dixit. Is est quem cantu celebraverunt angeli, et quem virtutes supernæ in nubibus suis gestaverunt, quem vidit Daniel venientem in nubibus ad judicandum orbem. Is est cui omnis creatura servit, illius dicto obediens, venti scilicet, mare et reliqua. Is est, quo viso infernus regnum suum amisit; cæterum et ante mortem cum tremore implebat hujus imperium, dimittens Lazarum, et alios. Hoc testantur infinita illa, quæ fecit, miracula. Et quid dicam amplius? Is est, qui a Deo Patre testimonium sæpius accepit. De hoc David dixit: « Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis. Quoniam rex universæ terræ Deus. Psallite prudenter. Deus regnavit super gentes; quemadmodum in superioribus copiosius dictum est. Non enim de Deo Patre dixit, nec de Dei Filio, quod prius quidem non exsistens rex universæ terræ, postea vero regnum super omnes gentes et omnem terram acceperit: sed hæc propter hominem, quem assumpsit Filius et Verbum Dei, propheta dixit, qui nec regnabat, nec a gentibus omnique terra adorabatur, eo quod nondum esset natus. Post nativitatem autem illius data est illi gloria, honor et potestas, ut dixit Daniel, et regnum. Cæterum et ipse David eodem loco; quin et ipse Christus post resurrectionem quasi obsignans hujusmodi prophetias, dixit apostolis: « Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra. Profecti, docete omnes gentes: qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur; qui vero non crediderit, condemnabitur [97]. » Videsne quanta cum simplicitate et luce appareat, quod de homine, quem Filius et Verbum Dei assumpsit ex diva Virgine, eadem dicunt prophetæ, sed et ipse Christus: et de illo exstant omnia testimonia propter hominum infirmitatem? Ipse enim Filius Dei secundum divinitatem testimonio non indiget. Quo enim testimonio Deus indigeat? Verumtamen quemadmodum de Christi incarnatione, cruce et passione, resurrectione item et assumptione, de lege quoque et aliis vaticinia sunt prædicta, visiones visæ, typi facti: sic etiam de baptismo prophetiæ et typi sunt propositi, quæ tamen omnia, propter nimiam copiam, ut etiam in aliis, omisimus. De his tamen quædam particula-

[97] Marc. xvi, 16, 16.

A γράμματα, καὶ ἡ πρὸς σέ μου περὶ τούτων ἀπολογία, παρακαλῶ σε, σκέψαι αὐτὰ ἀκριβῶς, καὶ ἐξέτασον κατὰ λέξιν, καὶ μέλλεις εὑρεῖν τὸν ἐντὸς αὐτῶν παρακείμενον θησαυρόν. Οὐ γὰρ ἀπὸ καρδίας ἡμετέρας ἐγράφησαν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν Μωσαϊκῶν βιβλίων, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Δαβίδ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἅτινα ὁ Μωάμεθ καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ἅγια καὶ δίκαια εἶναι ὁμολογοῦσι, καὶ λέγουσι, καὶ αὐτά εἰσι τὰ δεικνύοντα διαῤῥήδην τὸν Χριστὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ Θεὸν καὶ ἄνθρωπον. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ παρὰ πάντων τῶν προφητῶν κηρυχθεὶς Θεός, αὐτός ἐστιν ὃν ὁ Ἀβραὰμ προσεκύνησεν ὡς Θεὸν, καὶ ὃν ἐκάλεσε κριτὴν πάσης γῆς. Αὐτός ἐστιν ὃν ἀνύμνησαν οἱ ἄγγελοι, καὶ ὃν ἐβάσταζον αἱ ἄνω δυνάμεις ἐπὶ τῶν
B κεφαλῶν αὐτῶν, καὶ ὃν εἶδεν ὁ Δανιὴλ ἐπὶ τῶν νεφελῶν, ἐρχόμενον κρῖναι τὴν οἰκουμένην. Αὐτός ἐστιν, ᾧ δουλεύει ἡ κτίσις, ὑπακούουσα τῷ αὐτοῦ προστάγματι, ἤγουν οἱ ἄνεμοι, ἡ θάλασσα, καὶ τὰ ἕτερα. Αὐτός ἐστιν, ὃν ἰδὼν ὁ ᾅδης, ἀπώλεσε τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ σὺν τρόμῳ ἐπλήρου τὸ αὐτοῦ πρόσταγμα, ἀπολύσας τὸν Λάζαρον καὶ τοὺς ἑτέρους. Αὐτὰ μαρτυροῦσι τὰ ἄπειρα θαύματα, ἅπερ ἐποίησε. Καὶ τί ἔτι λέγω; Αὐτός ἐστιν ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς μαρτυρηθεὶς πολλάκις. Περὶ αὐτοῦ ὁ Δαβὶδ οὑτωσὶ εἴρηκεν, « Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως· ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός. Ψάλλετε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πλατυκώτερον εἴρηται.
C Οὐδὲ γὰρ εἶπε περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς πρώην μὲν οὐκ ὄντος βασιλέως πάσης τῆς γῆς, ὕστερον δὲ βασιλεύσαντος ἐπὶ τὰ ἔθνη, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· ἀλλὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἴρηκεν ὁ προφήτης, ὃς οὔτε ἐβασίλευσεν, οὔτε παρὰ τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς γῆς προσεκυνεῖτο. Διότι οὐδὲ ἐγεννήθη. Μετὰ δὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν, ἐδόθη ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐξουσία, ὡς ὁ Δανιὴλ εἴρηκε, καὶ ἡ βασιλεία. Ἀλλὰ δὴ καὶ οὗτος ὁ Δαβὶδ κατὰ τὸ παρὸν, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπισφραγίζων τὰς τοιαύτας προφητείας, πρὸς τοὺς ἀποστόλους οὑτωσὶ ἔφη, « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Πορευθέντες μαθη-
D τεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται. Ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. » Βλέπεις πῶς καθαρῶς καὶ ἀριδήλως ἀναφαίνεται ὅτι περὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, λέγουσιν αὐτὰ οἱ προφῆται, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς, καὶ περὶ αὐτοῦ εἰσι πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν; Αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καθὸ Θεὸς, μαρτυρίας οὐ δεῖται. Ποίας γὰρ μαρτυρίας δεῖται Θεός; Οὐ μὴν ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πάθους, τῆς τε ἀναστάσεως καὶ τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως, ἀλλὰ δὴ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἑτέρων ἐλαλήθησαν προφητεῖαι, ἐφά-

νησαν ὁράσεις, ἐγένοντο τύποι· οὕτω καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος ἐγένοντο προφητεῖαι. ἐγένοντο τύποι, ἅπερ καὶ διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς παρῃτησάμεθα, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἑτέρων. Ἐξ ἐκείνων δὲ μερικῶς εἴπωμεν. Ὁ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγας, εἴπερ οὐκ εἶχε διαβιβάσειν διὰ μέσης τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὸ γένος τῶν Ἑβραίων, ἀπώλοντο ἂν ὑπὸ τοῦ Φαραώ. Ὁ τοῦ Ναυῆ υἱὸς Ἰησοῦς εἰ οὐκ ἔσχιζε τὸν Ἰορδάνην ἔνθεν καὶ ἔνθεν, οὐκ εἰσήρχοντο οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὴν τῆς ἐπαγγελίας γῆν. Μᾶλλον δὲ τῆς κιβωτοῦ ἐλθούσης πλησίον τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, διῃρέθη τὰ ὕδατα, καὶ διῆλθεν ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἅπας ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων. Καὶ ἡ κιβωτὸς, ἥτις ἦν τύπος τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς Παρθένου, τῆς γεννησάσης τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἀλλὰ καὶ ὁ προφήτης Ἠλίας ἔπηξε θυσιαστήριον, καὶ θεὶς τά τε ξύλα καὶ τὸ ὁλοκαύτωμα ἐπάνω αὐτῶν, οὐ προσέφερεν ὅλως πῦρ ἐπ' αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμπλήσας τὸ θυσιαστήριον ὕδατος, προσηύξατο, καὶ κατελθὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πῦρ κατέκαυσε τὴν θυσίαν. Ὁρᾷς πῶς τὰ πάντα ἅπερ πρεσβεύουσιν οἱ Χριστιανοὶ, ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς κέκτηνται τὰς μαρτυρίας; Ταῦτα πάντα καὶ ἕτερα τύπος ἦσαν τοῦ βαπτίσματος. Ἄνευ γὰρ τούτου δὴ τοῦ βαπτίσματος σωθῆναι ἄνθρωπον οὐκ ἔστι δυνατόν. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς εἴρηκεν, « Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται. Ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. » Τούτων δὲ πάντων οὕτως ἐχόντων, οὐκ ἔστι γελοῖον πρᾶγμα, ἵνα τὰς μὲν βίβλους τιμᾶτε, τὸν παρ' αὐτῶν δὲ τιμώμενον Θεὸν ἀτιμάζετε, ἄνθρωπον λέγοντες εἶναι, καὶ οὐ Θεόν; Ἐπεὶ γοῦν κἂν καὶ πεπλατυσμένως οὐκ ἐγράψαμεν διὰ τὸ πολὺ μῆκος τῆς γραφῆς, καὶ διὰ τὸ δυσδιάκριτον τῆς σῆς ἀσθενείας, ἀλλ' οὖν πάλιν τοσοῦτον ἐγράψαμεν, ὅτι καὶ τὸν πάντη ἀγνώμονα ἀρκεῖ ἵνα διδάξῃ τὸ ὀρθὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἰδοὺ ἕως τῆς σήμερον αὐτὸ τοῦτο παρηκολούθησεν εἰς σὲ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων. Ἐπ' ἐκείνοις γὰρ εἶπεν ὁ Θεὸς, « Δώσω αὐτοῖς λιμὸν, καὶ οὐ λιμὸν ἄρτου καὶ ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. » Καὶ οὕτως ἐγένετο. Ἀπὸ γὰρ τοῦ καιροῦ ἐκείνου, καθ' ὃν ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς, καὶ ἔλαβον τὴν ἀσυμπάθητον καὶ ἀτελεύτητον ὀργὴν, ἀπὸ τότε ἅπας ἁγιασμὸς, πᾶσα διδασκαλία ἔλειψεν ἐξ αὐτῶν. Αὐτὸ γοῦν τοῦτο παρηκολούθησε καὶ εἰς σέ· ἕως γὰρ τῆς σήμερον λόγον Θεοῦ οὔτε ἤκουσας, οὔτε ἐδιδάχθης, ἀλλ' ἐν ματαιότητι καὶ ἐν σκότει ἦσθα πορευόμενος. Τανῦν δὲ ἀπεστάλησάν σοι λόγοι Θεοῦ καὶ διδασκαλίαι τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν. Καὶ σκέψαι αὐτὰ νουνεχῶς, καὶ μετὰ μεμεριμνημένου σκοποῦ, καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως. Καὶ σπούδασον ἵνα μηκέτι ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατῶν εὑρίσκῃ, μηδὲ πληρωθῇ τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ σοὶ λόγιον, τὸ λέγον, « Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; Καὶ γνῶτε ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὅσιον αὐτοῦ, » τουτέστι τὸν Χριστόν. Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ τοῦ μεγάλου καὶ θαυμαστοῦ Σολομῶντος, τὸ λέγον ὅτι « Εἰς κακοθελῆ ψυχὴν σοφία Θεοῦ οὐκ εἰσελεύσεται, οὐ δὲ ἐν σώματι ὑπο-

A riter perstringamus. Moses ille magnus, si non potuisset per mare Rubrum Hebræorum gentem traducere, periissent sane Pharaonis manibus. Josue etiam filius Nun, nisi Jordanem in diversas partes secuisset, non ingressi fuissent Judæi terram promissam; arca vero propius propiusque ad Jordanem fluvium allata, aquæ divisæ sunt, et per siccum transivit omnis Judæorum populus; et arca typus erat divæ Virginis Mariæ, quæ Filium et Verbum Dei secundum carnem peperit. Cæterum, et propheta Elias exstruxit altare, et lignis holocaustisque simul impositis, nullum omnino ignem inferebat, sed cum altare aqua perfudisset, orabat, cœloque delapsus ignis sacrificium consumpsit. Videsne igitur quomodo omnia, quæ Christiani B colunt, primis illis et vetustis testimoniis comprobata sunt? Hæc enim et alia multa baptismum denotabant. Sine hoc enim hominem salvari, est impossibile. Quapropter et ipse Christus dixit: « Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur; qui vero non crediderit, condemnabitur. » Cum vero hæc omnia sic se habeant, nonne ridiculum fuerit, quod libros quidem summo honore prosequimini, Deum vero in his celebratum contemnitis, dicentes hominem esse, et non Deum? Licet itaque quam fusissime fieri potuit, non scripsimus, propter nimiam scripturæ copiam, tardumque infirmitatis tuæ judicium, nihilominus tamen hæc tanta scripsimus, ut vel stupidissimo ad rectum C verumque discendum sufficiant. Et ecce idem in te hodie, quod et in Judæos, competit. De illis enim dixit Dominus: « Dabo illis famem, sed non famem panis et aquæ, sed famem audiendi verba Domini [98]. » Et sic omnino evenit. A tempore enim illo, quo Christus mortem subiit, in iram inciderunt irreconciliabilem et sempiternam: ex tunc omnis sanctificatio omnisque doctrina ab illis defecit. Idem igitur et in te contingit. Nam in hodiernum diem usque verbum Dei nec audivisti, nec edoctus es: sed in stultitia ambulavisti, et tenebris. Nunc vero missa tibi sunt Dei oracula, sanctorum et prophetarum dogmata; hæc igitur attente considera, et fine diligenter inspecto et accurata inquisitione stude, ne posthac in tene- D bris ambules, ne illud Davidis in te impleatur oraculum, dicens: « Filii hominum, quousque aggravatis cor? quandiu diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? Et cognoscite, quod Deus mirifice extulit sanctum suum [99], » id est Christum. Quin et illud magni illius et admirandi Solomonis, dicens: « In animam malevolam sapientia Dei non transit, nec in corpus peccatis deditum [1]. » Ne similis fias deserto et solitudini spinas producenti, et tribulos: sed potius similis sis terræ fructiferæ, quæ semen susceptum trigecuplum, sexagecuplum, et centuplum rependit. Sic tu recepto Evangelii verbo fructum proferas cen-

[98] Amos, VIII, 11. [99] Psal. IV, 2, 3. [1] Sap. I, 4; Deut. XXVIII, 53.

triplum. Deum obtestor creatorem cœli et terræ, A ut is oculos tuos aperiat, et dilatet cor tuum, ut facias opera tibi salutaria, quo paradisum et omnia bona in hac reposita possidere queas. Amen.

κειμένῳ ταῖς ἁμαρτίαις. Μηδὲ ὁμοιωθῇς γῇ ἐρήμῳ, ἥτις ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατέλλει, ἀλλὰ γενοῦ ἐν τριάκοντα καὶ ἑξήκοντα καὶ ἐν ἑκατὸν φέρει τὸν ὅμοιος γῇ καρποφόρῳ, ἥτις δεξαμένη τὸν σπόρον, ἑαυτῆς καρπόν. » Οὕτω καὶ σὺ δεξάμενος τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, εἰς ἑκατὸν καρποφόρησον. Ναὶ, παρακαλῶ τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, αὐτὸς ἀνοῖξαι τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ πλατύναι τὴν καρδίαν σου, ὥστε ποιεῖν ἔργα τῆς σαυτοῦ σωτηρίας, ὅπως κληρονομήσῃς τόν τε παράδεισον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀποκείμενα ἀγαθά. Ἀμήν.

JOANNIS CANTACUZENI

CONTRA MAHOMETEM

ORATIONES QUATUOR.

(Basileæ 1543, ut supra.)

—

CAPITA ORATIONIS PRIMÆ. B

1. *Quod Mahomet tempore epilepsiæ, cum spumans hinc inde volveretur, dixerit sibi archangelum Gabrielem se convenientem vidisse.*
2. *Quod librum conscripserit, Arabice* Corran *dictum, Græce vero legem Dei salutiferam.*
3. *Quod prophetam Dei et apostolum se nominaverit.*
4. *Quod Mosaica, Psalterium et prophetica scripta, justa, sancta et vera nominaverit, præcipue vero Evangelium confessus sit justum, sanctum, rectum, verum et perfectum esse, et (ut in capite Iona reperitur) Dei commonitiones vocaverit.*

C

5. *Quod non a Mahomete solo, sed etiam ab aliis lex illa lata sit.*
6. *Quod a Mahomete promulgata lex ore ad aures a diabolo lata sit.*
7. *Quod quidam dignitate chalifas exsistens, id est summus doctor, religionem Christianam receperit.*
8. *Quod Mahomet cum in hæreticos quosdam Nestorianos, quin etiam Judæos aliquos incidisset, omnem horum malitiam collegerit.*
9. *Quod jactabundus de se dixerit : Si omnes homines conveniant, omnes spiritus et angeli, non poterunt Alcorranum meo similem constituere.*

D

10. *Quod in fastigio dexteræ partis throni divini Mahometis nomen inscriptum sit.*
11. *Quod legem non per miracula daturus venerit, sed per gladium ; et quod non credentibus illi, aut mortis supplicium ferendum, aut tributa pendenda sint.*

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. *Ὅτι ὁ Μωάμεθ τῇ ὥρᾳ τῆς ἐπιληψίας, ἐν ᾗ ἐκυλίετο ἀφρίζων, τὸν ἄρχοντα Γαβριὴλ ἔλεγεν ὁρᾷν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν.*

β'. *Ὅτι συνεγράψατο βιβλίον, ἀραβιστὶ Κορρὰν ὀνομαζόμενον, ἑλληνιστὶ δὲ νόμον Θεοῦ σωτήριον.*

γ'. *Ὅτι προφήτην Θεοῦ καὶ ἀπόστολον ἑαυτὸν ἐκάλεσεν.*

δ'. *Ὅτι τὰ Μωσαϊκὰ, τό τε Ψαλτήριον, καὶ τὰ προφητικὰ δίκαια καὶ ἅγια καὶ ἀληθῆ ὠνόμασε, κατ' ἐξαίρετον δὲ τῶν ἄλλων τὸ Εὐαγγέλιον ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ εὐθὲς καὶ ἀληθινὸν καὶ τέλειον ἀπεφήνατο, ὥστε καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ Θεοῦ ὑπομνήσεις ταῦτα ὠνόμασεν.*

ε'. *Ὅτι μὴ μόνον παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἐξετέθη ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑτέρων.*

ς'. *Ὅτι παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἐκτεθεὶς νόμος, στόμα πρὸς οὖς ἐξετέθη παρὰ τοῦ δαίμονος.*

ζ'. *Ὅτι εἷς χαλιφᾶς τὸ ἀξίωμα, τουτέστιν ἄκρος διδάσκαλος, ἐγένετο Χριστιανός.*

η'. *Ὅτι ὁ Μωάμεθ ἐντυχὼν αἱρετικοῖς Νεστοριανοῖς καὶ Ἀρειανοῖς, ἀλλὰ δὴ καὶ Ἰουδαίοις τισὶ, τὴν τούτων κακίαν ἐσώρευσε.*

θ'. *Ὅτι μεγαλοῤῥημονῶν περὶ αὐτοῦ, ἔλεγεν ὡς Εἰ πάντες ἄνθρωποι συναχθεῖεν, καὶ πάντα τὰ πνεύματα, καὶ πάντες ἄγγελοι, οὐκ ἂν δύναιντο ποιῆσαι τοιοῦτον Κορρὰν, ὁποῖον ἐγώ.*

ι'. *Ὅτι ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου ἐστὶ γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα.*

ια'. *Ὅτι οὐκ ἦλθε διὰ θαυμάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφους δοῦναι τὸν νόμον· καὶ τοῖς μὴ πειθομένοις αὐτῷ θάνατος ἔσται ἡ τιμωρία, ἢ φόρους διδόναι.*

A ιβ'. Ὅτι ἐντέλλεται, ἵνα οὐδεὶς τῆς ἐκείνου φρατρίας μετά τινος τῶν Χριστιανῶν διαλέγηται.

ιγ'. Ὅτι ὁ Νῶε καὶ Ἀβραάμ, ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ αὐτοῦ δόγματος ἦσαν, οὗπερ οὗτος ἐξέθετο ὕστερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. Ὅτι τὰ ἐν ταῖς Μωσαϊκαῖς παραδόσεσι, τοῖς προφήταις τε, τῷ Ψαλτηρίῳ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένα, ἅγια, καὶ δίκαια, καὶ ἀπὸ Θεοῦ δεδομένα καλεῖ, καὶ στέργει καὶ φυλάσσει αὐτά· καὶ οὐδὲν ὅλως εἰσὶν οἱ τούτου ἀκόλουθοι, εἰ μὴ ταῦτα πληρώσαιεν.

β'. Ὅτι εἰς ἑβδομήκοντα πρὸς τοῖς τρισὶ μοίρας μέλλουσι σχισθῆναι οἱ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἀκολουθήσαντες· καὶ ἡ μὲν μία καὶ μόνη ἐκ τούτων σωθήσεται, αἱ δ' ἄλλαι τῷ πυρὶ παραδοθήσονται.

B γ'. Ὅτι εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τὸ Κορράν, πολλαὶ ἐναντιότητες εὑρίσκοιντο ἂν ἐν αὐτῷ.

δ'. Ὅτι μετὰ τοῦ Γαβριὴλ ἀνελθεῖν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἐντυχεῖν ἀγγέλῳ, μυριάκις μείζονι τοῦ κόσμου παντός, θρηνοῦντι τὰς αὐτοῦ ἁμαρτίας, καὶ τυχεῖν παρὰ Θεοῦ συγγνώμης δι' αὐτοῦ.

ε'. Ὅτι τέλος καὶ σφραγὶς τῶν προφητῶν ἐστιν οὗτος.

ς'. Ὅτι ἁρπαγὰς καὶ φόνους κωλύει καὶ ἐπιορκίας, καὶ πάλιν ταῦτα ἐνδίδωσιν.

C ζ'. Ὅτι ὁ Θεὸς ἐνέδωκε τούτῳ ἐπιορκῆσαι.

η'. Ὅτι διαλεγόμενος αὐτῷ ὁ Θεός, εἶπεν ὡς παιδιᾶς χάριν ἐποίησε τὸν κόσμον.

θ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ λεγομένῳ Μπακαρᾶ, ὅπερ ἑρμηνεύεται δάμαλις, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν· ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρὰμ αὖθις φησιν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσμαηλιτῶν.

ι'. Ὅτι πρὸ αὐτοῦ οὐ δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὸν παράδεισον. Καὶ αὖθίς φησιν ὅτι ἔδειξεν αὐτῷ ὁ Θεὸς γυναῖκάς τε καὶ ἄνδρας πολλοὺς εἰσελθόντας πρὸ αὐτοῦ εἰς τὸν παράδεισον.

D ια'. Ὅτι ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν οἴκους περικαλλεῖς, καὶ λουτρά, καὶ παραδείσους, καὶ γυναῖκας ὅτι πολλὰς ὑπισχνεῖται δοῦναι τοῖς τοῦ Μωάμεθ νόμοις ἀκολουθοῦσιν.

ιβ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σὰδ, ὡς οἱ μὲν ἄγγελοι ἐκ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐκ χοός.

ιγ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Νεμελὲ, ὅπερ ἑρμηνεύεται μυῖα, φησὶ περὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ τῶν μυιῶν ψεῦδός τι εὔηθες, ὅπερ καὶ φησίν.

ιδ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ῥουβεσὰ φησὶ περὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ τοῦ σκώληκος ὁμοίως τῷ ἀνωτέρῳ ψεύδει.

ιε'. Ὅτι ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Διηγήσεων ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κεκώλυται αὐτοῖς.

ις'. Ὅτι ὁ κτιστὸς οὐρανὸς οὗτος γέγονεν ἐκ

12. Quod interdixerit, ne quis suæ sectæ vel ordinis cum aliquo Christianorum disputet.

13. Quod Noe et Abraham, ipsi denique apostoli, ejusdem quam ipse postea promulgavit doctrinæ sectatores fuerint.

ORATIONIS SECUNDÆ CAPITA.

1. Quod ea quæ in Mosaicis præceptis, prophetis, Psalterio et Evangelio continentur, sancta, justa et Dei traditiones nominet, amplectatur et observet : quodque illius sectatores non sint, qui hæc non impleverint.

2. Quod legis suæ sectatores in partes septuaginta tres sint dividendi, quarum unica sola sit salvanda, reliquas vero igni tradendas fore.

3. Quod nisi a Deo esset Alcorran, multa in eo essent sibi invicem contraria.

4. Quod cum Gabriele ad Deum ascendens, in angelum inciderit decies millenis vicibus majorem toto mundo, deflentem peccata sua, qui sua ipsius intercessione veniam apud Deum impetraverit.

5. Quod ipse scopus et sigillum sit prophetarum.

6. Quod rapinas, cædes et perjuria prohibeat, eademque rursus permittat.

7. Quod Deus illi permiserit pejerare.

8. Quod Deus secum collocutus, dixerit se lusus gratia mundum condidisse.

9. Quod in capite Mipacara, *id est* Juvenca *dicto Judæos et Christianos salutem consecuturos esse dixerit, in capite vero* Amram, *contra asserit, neminem sine Ismaelitarum lege servari posse.*

10. Quod ante ipsum nemo possit paradisum ingredi. Et rursum dicit, quod Deus illi multas mulieres virosque ante se paradisum ingressos ostenderit.

11. Quod Deus post resurrectionem domus elegantes, balnea et hortos, pluresque mulieres se daturum promittat Mahometicæ legis sectatoribus.

12. Quod in capite Sad *angelos ex igne, homines vero ex pulvere factos esse affirmet.*

13. Quod in capite Emele, *quod* muscam *significat, de Solomone et muscis mendacium prodat stolidum; quod et fatetur.*

14. Quod in capite Rubeso, *de Solomone et verme tradat, superiori mendacio simillima.*

15. Quod in libro Enarrationum *causam ponit, cur illis vino interdictum sit.*

16. Quod cœlum hoc creatum, ex fumo factum sit;

mare autem, ex monte quodam Caph nominato. A

17. *Quod solem, lunam, lumine et virtute æquales esse dicat.*

18. *Quod a Gabriele, ut cœlum ascenderet, vocatus, ex Dei manu sibi imposita tantam frigoris vim senserit, ut quæ ad medullam dorsi usque penetraverit.*

19. *Quod in capite* Sad *tradat, dæmones cum angeli essent, a Deo ut Adamum adorarent esse constitutos : cumque hoc aliorum angelorum more facere noluerint, propterea dæmones esse factos.*

B

20. *Causam tradit, propter quam suillis carnibus interdictum sit.*

21. *Quod Deus in fine mundi omne hominum et angelorum genus occisurus sit.*

22. *Quod librum conscripserit, duodecim millia sermonum continentem : e quibus ter mille quidem veri sint, cæteri autem falsi.*

23. *Quod in capite* Ceramar, *dicat se lunam in duas partes dissecuisse, quarum altera quidem in tunicam illius, altera vero in terram deciderit; deinde vero integram rursum restituisse.*

24. *Quod Deus et angeli pro Mahomete orent.*

C

25. *Quod in capite* Helmaida, *quod si interpreteris,* mensam *significat, affirmet, Hebræos et Christianos non esse filios Dei, nec amicos ejus, eo quod affligantur.*

ORATIONIS TERTIÆ CAPITA.

1. *Quod impossibile sit Deum habere filium sine muliere.*

2. *Quod si filium Deus habuerit, erit inter utrosque dissidium.*

3. *Quod in capitulo* Elnesa, *quod* mulieres *significat, dicat, Christum esse, Verbum Dei, animam Dei, et spiritum Dei.*

4. *Quod Christum ex virgine citra virilem operam genitum esse testetur.* D

5. *Quod neget Christum et Deum esse et Dei Filium, illius etiam incarnationem. Eumdem vero nudum tantummodo, ut Nestorius, hominem vocat; sanctum vero, et cunctis hominibus excellentiorem.*

6. *Non Christum, sed alium loco illius crucifixum esse.*

7. *Quod Deus Christum ad se in cœlos vocaverit, hunc autem in fine mundi venturum esse, et Antichristum occisurum, quo facto et ipse Christus moriturus sit.*

8. *Christianos Deiparam virginem in Deos retulisse, eamque sororem esse Mosis et Aaronis.*

καπνοῦ, ἡ δὲ θάλασσα ἐξ ὄρους τινὸς Κὰφ ὀνομαζομένου.

ιζ'. Ὅτι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἴσα φωτὸς καὶ δυνάμεώς φησι γενέσθαι.

ιη'. Ὅτι προσκληθέντος τούτου παρὰ τοῦ Γαβριὴλ ἀνελθεῖν εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ θέντος τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ, τοσαύτης ψύξεως αἴσθησιν λαβεῖν αὐτὸν, ὡς διελθεῖν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

ιθ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σὰδ φησὶν ὡς ἄγγελοι ὄντες οἱ δαίμονες, καὶ προσταχθέντες παρὰ τοῦ Θεοῦ προσκυνῆσαι τὸν Ἀδὰμ, οὐκ ἠθέλησαν ποιῆσαι τοῦτο, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι προσεκύνησαν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο δαίμονες.

κ'. Ὅτι ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν κεκώλυται αὐτοῖς ἐσθίειν τὰ ὕεια κρέα.

κα'. Ὅτι πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ἀποκτενεῖ Θεὸς πᾶσαν φύσιν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων.

κβ'. Ὅτι συνεγράψατο βιβλίον δυοκαίδεκα χιλιάδας λόγους ἔχον θαυμαστοὺς, καὶ ἀπὸ τούτων οἱ μὲν τρισχίλιοί εἰσιν ἀληθεῖς, οἱ δὲ ἕτεροι ψευδεῖς.

κγ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Κεραμὰρ φησὶν ὡς ἔσχισε τὴν σελήνην εἰς δύο τμήματα, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ ἀπὸ τούτων εἰσῆλθεν εἰς τὸν χιτῶνα αὐτοῦ, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν, καὶ αὖθις ἀποκατέστησεν αὐτὴν σώαν.

κδ'. Ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι εὔχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ.

κε'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδὰ, ὅπερ ἑρμηνεύεται τράπεζα, μὴ εἶναι τοὺς Ἑβραίους, καὶ τοὺς Χριστιανοὺς υἱοὺς Θεοῦ ἢ φίλους, διὰ τὸ παιδεύεσθαι αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. Ὅτι οὐκ ἔστι δυνατὸν τὸν Θεὸν υἱὸν ἄνευ γυναικὸς ἔχειν.

β'. Ὅτι εἰ υἱὸν εἶχεν ὁ Θεὸς, σχίσματα ἂν ἐγένοντο μέσον αὐτῶν

γ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσὰ, ὅπερ ἑρμηνεύεται γυναῖκες, λόγον Θεοῦ καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ πνοὴν Θεοῦ λέγει εἶναι τὸν Χριστόν.

δ'. Ὅτι ἐκ παρθένου ὁμολογεῖ γεγεννῆσθαι τὸν Χριστὸν ἄνευ ἀνδρός.

ε'. Ὅτι ἀρνεῖται τὸ τὸν Χριστὸν εἶναι Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτου σάρκωσιν. Ψιλὸν δὲ μόνον ἄνθρωπον λέγει τοῦτον κατὰ Νεστόριον, ἅγιον δὲ καὶ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους.

ς'. Ὅτι μὴ ἐσταυρῶσθαι τὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἕτερον ἀντ' ἐκείνου.

ζ'. Ὅτι ὁ Θεὸς τὸν Χριστὸν προσεκαλέσατο πρὸς ἑαυτὸν εἰς τοὺς οὐρανούς. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ κόσμου μέλλει ἐλεύσεσθαι καὶ θανατώσειν τὸν Ἀντίχριστον, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἀποθανεῖν.

η'. Ὅτι θεοποιοῦνται οἱ Χριστιανοὶ τὴν Θεοτόκον καὶ ὅτι ἐστὶν ἀδελφὴ τοῦ Μωσέως καὶ Ἀαρών.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. Ὅτι ἀναληφθεὶς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Μωάμεθ, ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀκήκοεν ὅσα καὶ ἀκήκοε, καὶ αὖθις κατῆλθεν ἐν τῇ γῇ·

β'. Ὅτι οἱ δαίμονες σωθῆναι μέλλουσιν.

γ'. Ὅτι τοῦ Κοῤῥὰν τὴν ἐξήγησιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων γινώσκει, οὐδ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεός.

ORATIONIS QUARTÆ CAPITA.

1. Quod in cælos subreptus Mahomet, coram Deo steterit, et audiverit varia, rursumque in terram delatus sit.

2. Dæmones etiam salutem esse consecuturos.

3. Alcorrani interpretationem neminem intelligere, nec ipsum quidem Mahometem, sed solum Deum.

B

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Α'.

Παντὸς ἀντιλέγοντος σκοπὸς εἷς ἐστιν, ἵνα τὸ μὲν οἰκεῖον κατασκευάσῃ, τὸ δὲ ἀντίπαλον ἀνατρέψῃ. Ἐπεὶ γοῦν περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἱκανῶς διειλέχθημεν, καὶ λίαν ὀρθῶς, ὡς ἔμοιγε καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, φέρε δὴ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι θαῤῥήσαντες, τῷ παρ' ἐκείνοις μὲν ἀτιμαζομένῳ, παρ' ἡμῖν δὲ προσκυνουμένῳ, σκεψώμεθα τίνες οἱ λόγοι, οὓς κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας ἐξηρεύξατο Μωάμεθ. Οὐκ ἐπελαθόμεθα δὲ τοῦ λόγου ἡμῶν, οὗπερ φθάσαντες εἴπομεν, ὅτι οὐκ ἔστι τὸ παρ' ἡμῖν σπουδαζόμενον, ἵνα καθολικῶς ἀπελέγξωμεν τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἐκτεθέντα ἀτοπήματα, ἀλλὰ μόνον ἀντείπωμεν ἅπερ κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ οἰκονομίας, κακῶς καὶ ἀφρόνως ἐφρυάξαντό τινες βλάσφημα. C Ἵνα δὲ μὴ δόξωμεν, ὡς ἀδυνατοῦντες, ἀποφεύγειν τὸν ἀγῶνα, ἤδη Θεοῦ συνάρσει ἀναλαμβάνομεν αὐτὸν, ὅπως καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ζητούντων ἡ ἀλήθεια γένηται.

Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ἐγένετό τις ἄνθρωπος ἐξώλης καὶ παράφρων, ὃς ἔθετο μὲν τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς οὐρανὸν, καὶ ἐλάλησεν ἀδικίαν κατὰ τοῦ ὕψους, ἡ δὲ γλῶσσα αὐτοῦ διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς· ὅντινα οὐχ ἁμάρτοι τις, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, πρωτότοκον διαβόλου καὶ υἱὸν ἀπωλείας πατέρα τε καὶ υἱὸν ψεύδους καλέσας αὐτόν· ὄνομα τούτῳ Μωάμεθ, Ἄραψ τὸ γένος, στρεβλὸς τὴν γνώμην, στρεβλότερος τὴν ψυχήν. Οὗτός τισιν αἱρετικοῖς ἐντυχὼν, καὶ διδαχθεὶς παρ' αὐτῶν, ἐδέξατο σπέρματα, ἅπερ ὁ τῶν ζιζανίων σπορεὺς ἐν ταῖς ἀμφοτέρων ψυχαῖς ἠροτρίασε καὶ ἐνέσπειρε, καὶ εἰς ἑκατὸν ἀκάνθας τε καὶ τριβόλους ἐπέδωκε. D Συναγαγὼν γὰρ σχεδὸν πᾶσαν αἵρεσιν, καὶ μίξας ἐν αὐταῖς τὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἀναπλάσματα, ἕν τι κρᾶμα πεποίηκεν ψυχῶν δηλητήριον. Κἀντεῦθεν εὑρὼν τινας ἀνθρώπους μὲν ὀνομαζομένους, τῇ δ' ἀληθείᾳ βοσκημάτων μηδὲν διαφέροντας, ἐν ἐκείνοις τὸν ἰὸν τῆς κακίας ἐξήμεσεν, ἀνθρώπους κτηνοτρόφους, καὶ οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτοῖς εὑρηκὼς ἢ σὺν τοῖς ζώοις τούτων διαιτωμένους. Ποῦ γὰρ ἐν ἐκείνοις λόγος, ποῦ διδαχὴ, ποῦ ἀνάγνωσις; Οὐδὲ εἰ ἔστι τι ἀπὸ τούτων ἐνόμιζον, ἀλλ' ὥσπερ θῆρες ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πόαις διέτριβον. Περὶ ὧν εἴπερ τις ὁρίσεται ζῶα λαλητὰ τούτους, οὐ λογικὰ, θνητὰ, νοῦ καὶ ἐπιστήμης παντελῶς ἀνεπίδεκτα, οὐκ ἀποβάλλει σκοποῦ. Τί γὰρ χεῖρον ἀνθρώπου λόγου τε καὶ παιδεύσεως ἀμοιροῦντος; Ἀλλ' ὅμως

IN MAHOMETEM ORATIO I.

Quisquis alteri contradicere proposuit, scopum unum præfixum habet, ut sua quidem confirmet, et objecta destruat. Quandoquidem ergo de fide in Christum sufficienter disseruimus, et quam rectissime, ut mihi simul et veritati videtur, confisi agedum sancto Spiritui, ab illis quidem contempto, a nobis autem honorato, videamus quænam sint verba illa, quæ contra Deum et veritatem evomuit perditionis filius Mahomet : non obliti interim hujus, quod supra diximus, non scilicet nostri instituti esse, ut in universum omnia quæ a Mahomete absurde instituta sunt redarguamus, sed ea tantum refutabimus, quæ blasphema in Christum et illius in carne conversationem impie et imprudenter quidam infremuerunt. Et ne ceu infirmiores certamen detrectare videamur, nunc illud Deo auxiliante subibimus, ut in utilitatem quærentium se veritas eluceat.

Regnante Heraclio Romanorum imperatore, homo fuit perniciosus et vesanus, qui os quidem suum posuit in cœlum, et contra Altissimum iniqua locutus est, lingua autem illius transivit in terram : quem sane non erraverit quispiam, ut mihi videtur, si diaboli primogenitum et filium perditionis patremque simul et filium mendacii vocaverit : nomen illi Mahomet, Arabs natione, perversus ingenio, et animo perversior. Hic hæreticis quibusdam conversatus, et ab iisdem institutus, semen excepit, quod in docentis et edocti cordibus araverat et seminarat zizaniarum seminator, et spinas tribulosque protulit centuplo plures. Omnem enim fere hæresim in unum colligens, et hæc cum sui ingenii figmentis permista, mixturam ex his fecit unam, animarum venenum scilicet. Deinde aliquos nactus homines quidem nomine, reipsa autem a pecudibus nihil differentes, in illos virus impietatis suæ evomuit : homines nimirum pastores, penes quos non aliud quam perpetuam cum pecudibus conversationem deprehenderat. Unde enim in his esset vera ratio? ubi doctrina? ubi lectio? Neque enim, si quid ex his omnibus esset, judicare poterant, sed instar ferarum agrestes, immites, continuo in montibus et inter greges versabantur : quos sane si quis definiverit, animalia esse sermone prædita, non rationalia, mortalia, mente et

omni scientia destituta, nequaquam a vero aberraverit. Quid enim deterius est homine, qui ratione et eruditione destitutus est? Verumtamen cum nec pessimus quisque omni bono in universum careat, nihil tamen hoc profuerit. En enim miseri Arabes dum bona quærunt, in mala inciderunt, et viam salutis appetentes in profundum perditionis delapsi sunt. Mahomet enim hos ex via veritatis seductos in montes abduxit et solitudines, locosque quos non inspicit Dominus, ut non immerito orare debuissent, dicendo : « Custodi nos a laqueo quem posuerunt nobis, et ab offendiculis operantium iniquitatem. Constitue Domine legislatorem super nos. » Non tamen propterea pro justis habebuntur, ut qui fortasse Dei voluntatem, justum, sanctum, Deoque placitum ignoraverint. In universam enim terram exivit apostolorum sonus, et Evangelium in totum orbem annuntiatum est et Judæis et gentibus, in testimonium ipsis. Quale vero gentium testimonium? Ipsum Evangelium, ipsa prædicatio, ipsa doctrina sapientum apostolorum, qui Evangelium annuntiaverunt omni creaturæ, e quibus alii quidem veritate cognita adoraverunt colueruntque solum Deum verum; alii vero ad ea quæ dicebantur, non intenti erant; alii rursum ad tempus fideles, postea in perditionis barathrum reversi sunt, et quamvis idololatræ non fuerint, ut prius, in aliud tamen præcipitium a priori nihil differens inciderunt. Hic itaque primum parentem suum diabolum scilicet imitatus, qui ceu fulgur cœlo delapsus, postquam a propria domo dejectus est, nullum hominem non tentat, verum universos ignis gehennæ et tenebrarum cohæredes facere conatur, et peregrinos alienosque a Deo reddere; sic ille, inquam, infelix Mahomet non destitit curare quomodo omnes homines a Dei familia abstraheret. Et cum omnis homo delictorum suorum rationem redditurus sit in die judicii, quam obsecro apologiam instituet stultus Mahomet, qui tantam hominum multitudinem a Deo abalienavit? Licet enim nemo e manu Dei eripere possit eum, qui salute dignus est, hic tamen Dei inimicus apparet, quantumvis reipsa infirmus sit.

1. Hic morbo caduco laborans, morbi tempore hinc inde volvebatur spumans. Quid ergo impietatis inventor comminiscitur? Simulat se non a morbo, sed a Deo detineri. Dicebat enim se, quod archangeli Gabrielis conspectum ferre nequiret, ceu mortuum collabi; post visionem vero divinam, divinorumque dogmatum cognitionem ad sese redire; destinatum scilicet se a Deo esse, ut quæcunque videret et audiret et a Deo disceret, in universi mundi utilitatem manifestaret. Et primo quidem semetipsum prophetam appellavit, et Dei apostolum.

2. Deinde librum divinorum dogmatum colle-

A ἐπεὶ καὶ ὁ χείριστος οὐκ ἔστιν ἀμέτοχος πάντη τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ δ' οὖν, εἰς τὸ μηδὲν ἐχώρησεν ἄν. Ἰδοὺ καὶ οἱ τάλανες Ἄραβες ἀγαθὰ ζητοῦντες, κακοῖς ἐνέτυχον, καὶ ὁδὸν σωτηρίας αἰτοῦντες, εἰς βάραθρον ἀπωλείας ἐνέπεσον. Ὁ γὰρ Μωάμεθ οὑτοσὶ ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας τούτους πλανήσας, εἰς ὄρη καὶ ἐρημίας εἰσήγαγε, καὶ τόπους οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος· καὶ δικαίως ηὔξαντο ἂν εἰπόντες, « Φύλαξον ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ παγίδος, ἧς συνεστήσαντο ἡμῖν, καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐφ' ἡμᾶς. » Ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δικαιοῦνται, ὡς μὴ εἰδότες τάχα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, τὸ δίκαιον, καὶ ἅγιον, καὶ εὐάρεστον. Εἰς πᾶσαν καὶ γὰρ τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τῶν ἀποστόλων φθόγγος, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκηρύχθη B τὸ Εὐαγγέλιον, Ἰουδαίοις τε καὶ τοῖς ἔθνεσιν εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ποῖόν ἐστι τὸ τῶν ἐθνῶν μαρτύριον; Αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον, αὐτὸ τὸ κήρυγμα, αὐτὴ ἡ διδασκαλία τῶν σοφῶν ἀποστόλων, τῶν κηρυξάντων τὸ Εὐαγγέλιον ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Ἀφ' ἧς οἱ μὲν γνόντες τὴν ἀλήθειαν προσεκύνησαν καὶ ἐσεβάσθησαν τὸν μόνον ἀληθῆ Θεόν, οἱ δὲ οὐδὲν προσήχαντο τῶν λεγομένων, οἱ δὲ πρὸς ὀλίγον πιστεύσαντες, πάλιν ἐπανεστράφησαν εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον. Καὶ ὅτι μὲν εἰδωλολάτραι οὐκ ἐγένοντο ὡς τὸ πρὶν, περιέπεσον δὲ ἑτέρῳ κρημνῷ, τοῦ πρώτου μηδὲν διαφέροντι, οὗτος τὸν ἴδιον πατέρα τὸν διάβολον μιμησάμενος, ὃς πεσὼν ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τὸ ἀποῤῥιφῆναι τοῦ ἰδίου κατοικητηρίου, οὐκ ἐᾷ τινι τῶν ἀνθρώπων ἀπειράστῳ, ἀλλὰ C πάντας συγκληρονόμους αὐτοῦ τῆς τοῦ πυρὸς γεέννης καὶ τοῦ σκότους σπεύδει ποιήσειν, καὶ ξένους καὶ ἀλλοτρίους τοῦ Θεοῦ ἀπεργάσασθαι. Καὶ ὁ δείλαιος τοίνυν οὗτος ὁ Μωάμεθ ὅσον τὸ κατ' αὐτὸν οὐκ ἠμέλησε τοῦ πάντα ἄνθρωπον ἀποστῆσαι τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκειώσεως. Καὶ ὅτι μὲν πᾶς ἄνθρωπος λόγον ὑφέξει ὑπὲρ τῶν ἰδίων πλημμελημάτων ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐτάσεως, παντί που δῆλον. Ὁ δὲ Μωάμεθ ὁ τοσούτους καὶ τοιούτους πλανήσας, καὶ ξένους καὶ ἀλλοτρίους Θεοῦ πεποιηκὼς, ποίας ἂν τεύξοιτο ἀπολογίας ὁ μάταιος; Ὅτι δὲ οὐδεὶς δύναται ἁρπάσαι ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ τὸν ἄξιον σωτηρίας, καὶ τοῦτο τοῖς πᾶσι φανερόν· ἀλλ' ὅμως ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεται, εἰ καὶ ἀσθενὴς ὄντως ὑπάρχει.

α'. Οὗτος ἀσθένειαν ἐπιληψίας νοσῶν, τῇ ὥρᾳ D τοῦ πάθους ἐκυλίετο ἀφρίζων. Τί γοῦν μηχανᾶται ὁ τῆς κακίας ἐφευρετής; Ὑποκρίνεται μὴ εἶναι ἐπίληπτος, ἀλλὰ μᾶλλον θεόληπτος. Μὴ φέρων γὰρ ἔλεγε τὴν τοῦ Γαβριὴλ ἀρχαγγέλου θεωρίαν οὕτως πίπτειν ὡσεὶ νεκρός· μετὰ δὲ τὴν θείαν ὀπτασίαν καὶ κατάληψιν τῶν τοῦ Θεοῦ διδαγμάτων, πάλιν εἰς ἑαυτὸν ἐπανέρχεσθαι. Ὁρισθεὶς τοίνυν, ὥς φησι, παρὰ Θεοῦ, ἵνα ὅσα τε εἶδε, καὶ ὅσα ἀκήκοε, καὶ ὅσα παρὰ Θεοῦ ἐδιδάχθη, δῆλα ποιήσῃ εἰς ὠφέλειαν τοῦ κόσμου παντὸς, πρῶτον μὲν ἐκάλεσεν ἑαυτὸν προφήτην, καὶ Θεοῦ ἀπόστολον.

β'. Ἔπειτα συνεγράψατο βιβλίον, θείων προσ-

ταγμάτων συναγωγὴν καλέσας αὐτὸ, Ἀραβιστὶ δὲ A ὀνομαζόμενον Κορρὰν, ἔτι τε νόμον Θεοῦ σωτήριον, Ἀραβιστὶ δὲ δεῖν ἐλεσαλὲμ, οὐκ οἶδ' ὅπως οὕτως ἀναιδῶς καλέσας ἑαυτὸν προφήτην.

γ'. Τὰ γὰρ ὀνόματα τὰ μὲν ἔχουσι τὴν σημασίαν τοπικὴν, ὡς Ῥωμαῖοι καὶ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες· τὰ δὲ ὑποστατικὴν, ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος καὶ Σωκράτης· τὰ δὲ γενικὴν, ὡς Πελοπίδαι καὶ Κεκροπίδαι· τὰ δὲ ἀπὸ ἐπιστήμης, ὡς φιλόσοφος καὶ στρατηγὸς καὶ ἰατρός· τὰ δὲ ἀπὸ ἐνεργείας, ὡς ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος καὶ μαθητής· τὰ δὲ καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἐνεργείας χαρισμάτων, ὡς προφήτης καὶ ἰαματικὸς καὶ θαυματουργός. Ἴσως γοῦν καὶ ἐκεῖνος, ὁ ἀναιδὴς, εἴπερ ἀπόστολον καὶ μόνον ἐκάλει ἑαυτὸν, ἔκρυπτεν ἂν τὸ ἐκείνου ψεῦδος μέχρι τινὸς, B ὡς δυσεξέλεγκτον· προφήτης δὲ πῶς, ἐν αὐτῷ προφητείας μὴ οὔσης; Πάντες γὰρ οἱ προφῆται περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευον· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἑτέρων ὑποθέσεων, αἵτινες ὑποθέσεις αἱ μὲν σχεδὸν πρὶν ἢ λαληθῆναι τὴν προφητείαν ἐπληροῦντο, αἱ δὲ μετὰ καιρὸν, αἱ δὲ καὶ μέχρι πολλοῦ ἐκαρτέρουν. Πλὴν δὲ πᾶσαι αἱ προφητεῖαι πεπλήρωνται. Οὗτος δὲ μὴ δειλιάσας τὴν τοῦ ψεύδους κατάγνωσιν, ἀναιδῶς οὕτως προφήτης ὠνόμασται, ὃς μὴ μόνον μακράν που καὶ ἀπεσχοινισμένος τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος, ἀλλ' οὐδ' ὡς οἱ κατὰ καιροὺς ψευδοπροφῆται ἐγένοντο πλανῶντες τὸν λαόν· ἀλλ' ἁπλῶς οὕτως ἐκάλεσεν ἑαυτὸν προφήτην καὶ ἀπόστολον. Καὶ ἴσως ἀπορήσειέ τις περὶ τῶν ψευδοπροφητῶν, εἰπὼν ὅτι ἐπεὶ ψεῦσται C ὑπῆρχον, πῶς ἠδύναντο πλανᾷν τὸν λαόν; Οὐκ ἔστι τοίνυν ἡ τοιαύτη ἀπορία παράλογος· καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐλπίζομεν λῦσαι τὸ ζητούμενον. Ὁ Θεὸς τὸ γένος τῶν Ἑβραίων μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξαγαγὼν, μετὰ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐκείνων δωρεῶν, ὧν ἐκείνοις ἐχαρίσατο, δέδωκεν αὐτοῖς καὶ προφήτας, ὅπως ἐξαγγέλλωσι τῷ λαῷ τὰ τοῦ Θεοῦ προστάγματα. Καὶ ποτὲ μὲν ἔλεγον, « Τάδε λέγει Κύριος· Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε. Ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται, » ἐχούσης τῆς τοιαύτης προφητείας διδασκαλίαν μετὰ ἐλέους καὶ ἀπειλῆς· ποτὲ δὲ διὰ τὰς παρανομίας καὶ ἁμαρτίας αὐτῶν ἔλεγον οἱ προφῆται φανερὰν D τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτοὺς ἐσομένην διά τε πολέμων καὶ αἰχμαλωσίας. Διὰ γοῦν τὸ τῆς ἀληθείας αὐστηρὸν οὐ προσεῖχον τοῖς διὰ τῶν προφητῶν παρὰ Θεοῦ λεγομένοις, ἀλλ' εὑρίσκοντο κεχηνότες ἐν τοῖς λόγοις τῶν ψευδοπροφητῶν, τῶν λεγόντων, « Τάδε λέγει Κύριος, Εἰρήνη, εἰρήνη. » Καὶ παραθεωροῦντες τοὺς ἀληθεῖς προφήτας, προσέκειντο τῇ ἀνομίᾳ. Διά τοι τοῦτο παρεχώρει ὁ Θεὸς, καὶ εἰσήρχετο πνεῦμα πλάνης ἐν τοῖς ψευδοπροφήταις, καὶ ἠλήθευον ἔστιν ὅτε οἱ ψεῦσται, ἐψεύδοντο δὲ μυριάκις, πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῶν τοῦ Θεοῦ τοῦτο οἰκονομοῦντος. Οἱ δὲ παραβλέποντες τοὺς ἀληθεῖς προσέσχον τοῖς ψεύσταις. Ὥς τε καὶ ἐπὶ

ctionem dictum conscripsit, Arabice vero Alcorranum, et legem Dei salutiferam. Qua vero ratione tam impudenter hic se prophetam appellaverit, non intelligo.

3. Nomina enim quædam significationem habent a loco, ut Romani, Græci, Macedones; quædam substantialem, ut Petrus, Paulus, Socrates; alia rursus patronymicam, ut Pelopidæ, Cecropidæ; alia vero a scientia aliqua, ut philosophus, dux, medicus; alia ab officio, ut apostolus, doctor, discipulus; alia rursus ab officio simul et virtute donorum, ut propheta, meditativus, miraculorum editor. Si ergo impudens ille se solum apostolum vocavisset, mendacium suum aliquousque occuluisset, ceu irreprehensibile. Propheta autem quomodo dici poterit, omni prophetia destitutus? Omnes enim prophetæ de Christo vaticinati sunt, item de Judæis aliisque argumentis; quæ quidem partim fere priusquam vaticinium proferretur, facta sunt, partim post tempus certum, partim in longum tempus differebantur; omnes tamen prophetiæ impletæ sunt. Hic vero impudens mendacii deprehensionem non veritus, tam impudenter prophetæ nomen sibi vindicat, qui non modo quam longissime a prophetico dono remotus est, sed ne pseudoprophetis illis, qui olim seducebant populum, similis: sed simpliciter et absolute sese prophetam et apostolum nominavit. Et forte respondeat aliquis de pseudoprophetis dicens: Si mendaces erant, quomodo potuerunt seducere populum? Hæc vero quæstio non omni ratione caret; nam et nos hanc soluturos esse speramus. Deus Hebræorum gentem brachio excelso Ægypto educens, post multa illa et eximia, quæ in ipsos contulit, dona, etiam prophetas illis dedit, ut populo Dei præcepta annuntiarent. Et his quandoque dicebat: « Hæc dicit Dominus, Si volueritis audire me, bona terræ comedetis; quod si me nolueritis audire, gladius vos devorabit [1]: » tali nimirum prophetia doctrinam cum misericordia simul et minis continente. Quandoque autem propter iniquitates ipsorum et peccata, prophetæ manifestam in illos Dei venturam iram annuntiabant, per bellum et captivitatem. Tunc itaque propter veritatis austeritatem Dei verbis per prophetas annuntiantis non attendebant, sed illorum magis inhiabant sermonibus, qui dicebant: « Hæc dicit Dominus, Pax, pax [2]. » Et contemptis veris prophetis, iniquitati adhærebant. Quapropter concessit Deus hoc, et ingressus est spiritus seductor in pseudoprophetas, et quandoque mendaces illi vera prædicabant, mentiebantur autem millies, Deo hæc omnia sic in illorum commodum administrante. Illi autem veris neglectis, mendacibus adhærebant, quemadmodum etiam ad Judæorum regem Achab quidam pseudopropheta Sedecias nomine adveniens, factis cornibus ferreis coram rege astitit, dicens: « Hæc dicit

[1] Deut. XXVIII. [2] Jerem. VIII, 11.

Dominus: Cornibus istis ventilabis Syriam, o rex [a].» Ille autem illius verbis persuasus, cum populo egressus, propriam quoque vitam perdidit. Et hi quidem permissione singula hæc faciebant, et infidelium vindicta aliorum erat admonitio. Quæcunque autem vanus hic fecit, omnia ad interitum et perditionem sui temporis hominum, et sequentium se instituit. Scripsit sane Mahomet librum, quem legem Dei salutiferam, et divinorum præceptorum collectionem nominavit, veluti in præcedentibus dictum est. Hic, inquam, universum legis per ipsum latæ negotium tribus modis stabilivit, pœna nempe et tyrannide, mendacio et impostura et hypocrisi, voluptate permista, de quibus etiam superius in quarta Apologia diximus, quantum tunc licuit; verum et nunc non pigebit eadem dicere, quæ Deus ori nostro indiderit. Magnus ille et beatus Moses, ut neminem latet, a Deo ut filios Israel Ægypto educeret, missus erat, instructus ante miraculis, signis et prodigiis. Post exitum vero Ægypti, et illam in deserto commorationem, imo errores, nihil minora prioribus istis miraculis per istum Deus exhibuit, sed majora multo haud dubie. Post tantam igitur miraculorum virtutem locutus cum illo est Dominus, non in angulo, aut abscondito, sed coram totis castris, et omni Judæorum multitudine (opera enim lucis in luce exhibentur), et tunc per Mosem servum illius lex lata est, et sane confirmata, ratificata et constabilita est omnibus ceu lex a Deo cœlitus demissa. Post hujus autem promulgationem, ne tunc quidem miracula cessaverunt, sed et hoc vivente et defuncto, per Josue filium Nun, aliosque similiter facta sunt. Quin et prophetæ magnis et stupendis miraculis editis claruerunt ad veræ fidei certitudinem. Helias quidem tribus annis, et paulo amplius, cœlos conclusos aperuit, mortuos suscitavit, sacrificium aquis incendit. Similiter et Eliseus, et alii. In consummatione autem sæculorum descendens Christus, non ut servus instar illorum, sed ut horum Dominus; et testimonia non ut prophetæ recipiens, sed ut illum decebat creaturæ omnis Dominum et Conditorem; nec tanquam testimonii indigus, sed propter hominum ignorantiam et imbecillitatem (magnum enim revera est Filii et Verbi Dei in carnis administratione negotium). Testimoniis igitur, ut dictum est, acceptis (ut in superioribus Apologiis singulatim et dilucide demonstravimus), exorsis ab Adami creatione, item a Noe, Abraham, Isaac, Jacob, Mose, Davide, et prophetis omnibus, quin etiam in nativitate sua ab ipsis angelis, magis et stella; et quod longe maximum est, in baptismo Dei Patris voce, «Tu es Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est [b],» (omitto enim nunc dicere edita ab ipso tempore conversationis suæ inter homines miracula et prodigia magna, quæ multa sunt et innumera-

[a] III Reg. xxii, 11. [b] Matth. iii, 17.

A τοῦ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων Ἀχαάβ, ἀπελθών τις τῶν ψευδοπροφητῶν, ὄνομα αὐτῷ Σεδεκίας, καὶ ποιήσας κέρατα σιδηρᾶ, ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως, λέγων, «Τάδε λέγει Κύριος· Ἐν τούτοις τοῖς κέρασι κερατιεῖ τὴν Συρίαν ὁ βασιλεύς.» Ὁ δὲ πεισθεὶς τοῖς ἐκείνου ῥήμασιν, ἀπελθὼν, σὺν τῇ τοῦ λαοῦ ἀπώλεσε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωήν. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν παραχωρήσει Θεοῦ ἐποίουν ἅπερ ἐποίουν, καὶ ἡ τῶν ἀπειθούντων ἐκδίκησις ἐγένετο τῶν ἑτέρων σωφρονισμός· ἅπερ δὲ ἐποίει καὶ ὁ μάταιος οὗτος, τὰ πάντα ἐποίει ἐπ' ὀλέθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ τῶν τότε εὑρισκομένων, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκολουθησάντων αὐτῷ. Ποιεῖ τοίνυν ὁ Μωάμεθ βιβλίον, ὅπερ νόμον Θεοῦ σωτήριον, καὶ συναγωγὴν θείων προσταγμάτων ὠνόμασε, καθὼς εἰρήσεται ἐν
B τοῖς ἔμπροσθεν. Οὗτος συνεστήσατο τὴν ἅπασαν πραγματείαν τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντος νόμου διὰ τριῶν τρόπων, ποινῆς, φημὶ, καὶ τυραννίδος, ψεύδους τε καὶ ἀπάτης, καὶ ὑποκρίσεως μεμιγμένης ἡδοναῖς, περὶ ὧν καὶ φθάσαντες εἴπομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἀπολογίᾳ, ὅσον καὶ εἴπομεν. Ἀλλὰ καὶ νῦν οὐκ ὀκνήσομεν λέξαι περὶ τούτου, ὅσον ἂν χορηγήσῃ ὁ Θεὸς ἐν τῷ στόματι ἡμῶν. Ὁ μακάριος ἐκεῖνος καὶ μέγας Μωσῆς, ὡς ἴσασιν ἅπαντες, ἀπεστάλη παρὰ Θεοῦ ἐξᾶραι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περιφραξαμένου αὐτὸν θαύμασι πρότερον καὶ σημείοις καὶ τέρασι. Μετὰ δὲ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδον, καὶ τὴν εἰς τὴν ἔρημον προσεδρείαν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πλάνην, οὐδὲν ἧττον τῶν προτέρων
C θαυμάτων ἐνεδείξατο ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ, ἀλλὰ πολλῷ μείζον' ἀσυγκρίτως. Μετὰ μέντοι τὴν τοσούτων καὶ τηλικούτων θαυμάτων ἐνέργειαν ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὁ Θεὸς, οὐκ ἐν γωνίᾳ καὶ παραβύστῳ, ἀλλ' ἐνώπιον πάσης τῆς παρεμβολῆς, καὶ παντὸς τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων. Τὰ γὰρ ἔργα τοῦ φωτὸς ἐν τῷ φωτὶ δείκνυνται, καὶ ἔκτοτε ἐδόθη παρὰ Θεοῦ ὁ νόμος διὰ Μωσέως τοῦ δούλου αὐτοῦ. Τοίνυν καὶ ἐπιστώθη καὶ ἐκυρώθη καὶ ἐβεβαιώθη τοῖς πᾶσιν ὡς ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἐξ οὐρανοῦ κατῆλθεν ὁ τοιοῦτος νόμος. Μετὰ δὲ τὸ ἐκτεθῆναι τοῦτον, οὐκ ἐξέλιπον τὰ θαύματα, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ζωῇ τούτου, καὶ αὖθις μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ, διά τε τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ καὶ ἑτέρων ὡσαύτως ἐγίνοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ προφῆται μεγάλα καὶ ἐξαίσια θαύματα
D εἰργάσαντο εἰς πληροφορίαν τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Ὁ μέντοι Ἠλίας ἐν τρισὶν ἔτεσι καὶ μικρόν τι πρὸς, κλείσας τοὺς οὐρανοὺς, ἀνίκμους πεποίηκε, νεκρούς τε ἀνέστησε, καὶ θυσίαν ὕδατι ἔφλεξεν. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἐλισσαιὲ, καὶ οἱ ἕτεροι. Ἐπὶ δὲ συντελείᾳ τῶν αἰώνων κατελθὼν ὁ Χριστὸς, οὐχ ὡς δοῦλος, ὡς καὶ οὗτοι, ἀλλ' ὡς δεσπότης καὶ κύριος τούτων, καὶ λαβὼν τὰς μαρτυρίας, οὐχ ὡς οἱ προφῆται, ἀλλ' ὡς ἦν πρέπον τούτῳ ὡς δεσπότῃ καὶ δημιουργῷ τῆς κτίσεως, οὐ μὴν δ' ὡς χρείαν ἔχοντι μαρτυρίας τινῶν, ἀλλ' ἢ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγνωσίαν τε καὶ ἀσθένειαν (μέγα καὶ γάρ ἐστιν ὄντως τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ καὶ

Λόγου τοῦ Θεοῦ μυστήριον). Λαβὼν τοίνυν τὰς μαρτυρίας, ὡς εἴρηται, καθὼς ἐν ταῖς ἔμπροσθεν ἀπολογίαις κατὰ μέρος σαφῶς ἀποδέδεικται, ἀρξαμένας ἀπό τε τῆς τοῦ Ἀδὰμ πλάσεως, ἔτι τε τοῦ Νῶε, τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, καὶ Ἰακὼβ, Μωσέως τε καὶ Δαβὶδ, καὶ πάντων τῶν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τούτου γεννήσει παρά τε τῶν ἀγγέλων, τῶν μάγων, καὶ τοῦ ἀστέρος, καὶ τὸ δὴ πολλῷ μεῖζον, ἐν τῇ τούτου βαπτίσει τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνὴν, τὴν « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα » (ἐῶ γὰρ λέγειν τὰ γεγονότα παρ' αὐτοῦ ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ ἀναστροφῆς θαύματα καὶ μεγάλα τεράστια, πολλά τε ὄντα καὶ ἀναρίθμητα ἔν τε τῷ καιρῷ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν)· τότε ἐξέδωκε τὸν τοῦ Εὐαγγελίου νόμον. Ἀλλὰ παραβραχὺ διαπέφευγεν ἡμᾶς ἡ ἐν τῷ Θαβωρίῳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μεταμόρφωσις. « Θαβὼρ γὰρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, καὶ Ἑρμὼν ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσεται » Καὶ πῶς, ὦ μακάριε Δαβὶδ, ἡ ἄψυχος ὕλη ἀγαλλιάσεται; Ναὶ, φησὶ, μὴ ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, μηδὲ ἐπιπολαίως θεωρεῖτε τὰ τοῦ Κυρίου τεράστια, ἀλλ' ἐγκύψατε εἰς τὸ τῶν νοημάτων βάθος, καὶ μεγάλην εὑρήσετε τὴν ὠφέλειαν. Δεῦρο τοίνυν σκεψώμεθα, τίς ἐστιν ἡ τοῦ πατριάρχου εἰσήγησις. « Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν, φησὶν, ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται. » Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῷ τοῦ Κυρίου πάθει πᾶσα ἡ κτίσις ἐσκυθρώπασεν, ἥ τε ἁγία αὐτοῦ μήτηρ, οἵ τε ἀπόστολοι, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ πιστοὶ, καὶ ὁ μὲν ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἡ γῆ δὲ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, τὸ καταπέτασμα διεῤῥάγη, οἱ δὲ ἄγγελοι ἐξέστησαν, ὁρῶντες τὸ ξένον τοῦ Θεοῦ Λόγου μυστήριον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβὼρ πᾶσα ἡ κτίσις ἠγαλλιάσατο, ἀπὸ μὲν τῶν ἀψύχων, ὡς ἐκ πάσης τῆς γῆς καὶ τῶν φυτῶν, Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν, ἀπὸ δὲ τῶν ἐν αἰσθήσει ζώντων τὰ ἐν τῷ Θαβωρίῳ ζῶα, ἀπὸ τῶν νεκρῶν Μωϋσῆς, ἀπὸ τῶν ζώντων Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης. Ἀπὸ δὲ τῆς ἑτέρας ξένης καὶ ἐνηλλαγμένης ζωῆς τῆς μήτε ἀνθρωπίνης μήτε ἀγγελικῆς, ἀλλὰ τῆς τοῦ Ἐνὼχ καὶ Ἡλίου, αὐτὸς ὁ Ἡλίας, καὶ ἐξ οὐρανοῦ νεφέλη φωτεινὴ καὶ οἱ ἄγγελοι. Καὶ ἰδοὺ Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν σὺν πάσῃ τῇ κτίσει ἠγαλλιάσαντο, Ἑρμὼν ἐν τῇ βαπτίσει, καὶ Θαβὼρ ἐν τῇ μεταμορφώσει. Ἐπὶ τίνι πράγματι; Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνῇ ὑπὲρ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τῇ, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε. » Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ πάθους ἡ πᾶσα κτίσις ἠλλοιοῦτο, καὶ τὰ πάντα ἀναμὶξ ἐγένετο· ἐν δὲ τῇ τοῦ Σωτῆρος μεταμορφώσει πᾶσα ἡ κτίσις ἠγάλλετο ἐπὶ τῷ λαληθέντι ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐξήλθομεν. Ὁ μὲν Μωϋσῆς πρῶτον λαβὼν, καθὼς εἴρηται, τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θαυμάτων μαρτυρίαν, ἐξέδοτο τὸν νόμον, οἱ δὲ προφῆται τὴν ἔκβασιν τῶν προφητειῶν, ἔστιν ὅτε καὶ τῶν θαυμάτων. Ὁ δὲ Χριστὸς ἔχων τὰς μαρτυρίας, ἃς φθάσαντες εἴπομεν, καὶ τὰ ἄπειρα θαύματα,

A bilia, etiam in tempore passionis suæ et resurrectionis, et post hanc) comprobatus, tunc demum Evangelii legem protulit. Cæterum fere transformationem Salvatoris nostri in Thabor monte factam prætererieramus. « Thabor enim, inquit David, et Hermon in nomine tuo exsultabunt [5]. » Et quomodo, o bone David, inanimata exsultabit materia? Næ, inquit, non fortuito casu, neque obiter Domini prodigia inspicite, sed recondite in cogitationum profunditatem, et magnum deprehendetis commodum. Age itaque videamus, quænam patriarchæ doctrina sit : « Thabor et Hermon, inquit, in nomine tuo exsultabunt. » Quemadmodum enim in Domini passione omnis creatura tristitiæ signa edidit, sancta videlicet illius mater, B apostoli, et omnes fideles, quin et sol obtenebratus est, terra concussa, et petræ scissæ, velum disruptum est, et ipsi angeli ad novum Verbi Dei mysterium obstupuerunt : sic etiam in monte Thabor omnis creatura exsultavit, ex inanimatis quidem quasi tota terra et plantis, Thabor et Hermon; ex illis vero quæ sensu vivunt, quæ in Thabor sunt animalia : ex mortuis Moses; ex viventibus Petrus, Jacobus et Joannes; ex vita autem illa nova et immutata, quæ nec humana nec angelica est, sed qualem Enoch et Elias agunt, ipse Elias; ex cœlo autem nubes lucida et angeli. Et ecce Thabor et Hermon cum omni creatura exsultaverunt : Hermon in baptismo, Thabor in transformatione. In quo negotio? In voce Dei Patris de unigenito suo C Filio, qua dixit, « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite [6]. » Et in passione quidem omnis creatura alienabatur, omniaque permiscebantur; in Salvatoris autem transformatione omnis creatura exsultabat propter nomen Filio Dei datum. Sed redeundum eo, unde sumus digressi. Moses quidem, ut dictum est, accepto prius a Deo miraculorum testimonio, legem tulit. Prophetæ autem vaticiniorum eventu, et nonnunquam miraculis quoque sunt confirmati. Christus etiam illis, quæ recensuimus, testimoniis probatus, et infinitis miraculis, ipse quoque ore docuit. Post illius autem assumptionem discipuli hujus Evangelium conscripserunt, ipsique docuerunt, D miraculis sibi fidem vindicantes : non tamen miraculis solummodo, sed etiam propter optimam rerum administrationem, fidem merebantur apostoli. Primo enim cum hos exacuisset Christus, et ceu ferreos fecisset et adamantinos, ad prædicationem emisit, dicens illis : « Ecce mitto vos ut oves in medio luporum [7]. » Hi vero humilitatem induti, leonibus formidabiliores apparuerunt. Non enim audacia tollit audaciam, sed æquitas et humilitas. « Luceat enim, inquit Christus, lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est [8]. » Et hæc quidem est rei veritas, quod vita integra et

[5] Psal. LXXXVIII, 13. [6] Matth. XVII, 5. [7] Matth. X, 16. [8] Matth. V, 16.

virtus multis miraculis sit præstantior. « Multi enim, A dicit Dominus, in illo die dicent mihi, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo virtutes multas edidimus, et in nomine tuo dæmones ejecimus? Et dicam illis : Non novi vos, abite a me qui operamini iniquitatem *. » Et si dicat aliquis : Ecquid opus evangelica adducere verba adversus ea quæ a Mahomete dicuntur? nos illi respondebimus, quod multum his opus sit, et maxime. Testimonia enim ab hostibus accepta fide digniora sunt. Num, ut Evangelium hostium testimoniis indigeat? Absit blasphemia! Cæterum, ut si quis ab aliquo talentorum decem millia mutuo sumpserit, aut creditor mutui forensem contra debitorem actionem instituat, et illic debitor interrogatus a controversiarum judi- B cibus, annuerit et confessus fuerit rem sic se et non aliter habere, nec aliqua res fuerit in qua falsum dicat, judex hujusmodi sermonibus auditis tacite secum ipse perpendens hosce sermones, sufficientes judicat in testimonium debiti reddendi. Eadem mihi de omni sacra Scriptura fertur opinio.

ἐδίδαξε μὲν καὶ αὐτὸς διὰ στόματος, μετὰ δὲ τὴν αὐτοῦ ἀνάληψιν συνεγράψαντο καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐδίδασκον καὶ αὐτοὶ, τοῖς θαύμασι πιστούμενοι. Οὐ μόνον δὲ ἀπὸ τῶν θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρίστης πολιτείας εἶχον οἱ ἀπόστολοι τὸ πιστόν. Πρότερον καὶ γὰρ στομώσας αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, καὶ οἱονεὶ σιδηροῦς καὶ ἀδαμαντίνους ἐργασάμενος τούτους, ἔπειτα ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ κήρυγμα, λέξας πρὸς αὐτοὺς ὅτι « Ἰδοὺ πέμπω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. » Οἱ δὲ τὴν ταπείνωσιν ἐνδυθέντες, φοβερώτεροι λεόντων ἀνεδείχθησαν. Οὐ γὰρ θρασύτης θρασύτητος ἀναιρετικὴ, ἀλλ' ἐπιείκεια καὶ ταπείνωσις. « Λαμψάτω γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Πολλῷ τῷ μέτρῳ διαφέρει ὀρθὸς βίος καὶ ἀρετὴ θαυμάτων. « Πολλοὶ γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐροῦσί μοι, Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας. » Εἰ δ' ἴσως ἐρεῖ τις, Καὶ τίς χρεία τῶν εὐαγγελικῶν ῥητῶν πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ λεγόμενα; ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν λέξομεν ὅτι πολλὴ καὶ μεγάλη. Διότι αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραί εἰσιν, οὐ μὴν ὡς χρείαν ἔχοντος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς τῶν ἀντιθέτων μαρτυρίας (ἄπαγε τῆς βλασφημίας!) ἀλλ' ὥσπερ τινὸς ἀπαιτουμένου χρέος μυρίων ταλάντων παρά τινος, ἢ πορευθεὶς ὁ ἀπαιτῶν τὸ κεχρεωστημένον ἐν δικαστηρίῳ ποιοῖτο τὴν κατ' αὐτοῦ ἔγκλησιν, κἀντεῦθεν ἐρωτηθέντος τοῦ ὀφειλέτου παρὰ τῶν δικαζόντων τὰ τῆς ὑποθέσεως, καὶ συνθεμένου καὶ συνομολογήσαντος ὅτι οὕτως ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄλλως, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν οἷς λέγει ψεῦδος, ὁ κριτὴς ἀκηκοὼς τῶν τοιούτων λόγων, καὶ ἐν σιωπῇ τὰ πάντα θεὶς, τοὺς ἐκείνου λόγους ἀποχρῶντας κρίνει εἰς μαρτυρίαν διὰ τὴν τοῦ χρέους ἀπόδοσιν, οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς.

4. Mosaica enim scripta, Psalterium et pro- C phetarum oracula, Mahomet sancta, justa et vera esse docuit, quemadmodum in Apologiis planius demonstravimus; præcipue vero ante omnia excellentissimum Evangelium, sanctum esse et justum, rectum, verum et absolutum sæpius, declaravit, adeo ut hoc Dei commonitiones nominet. Quemadmodum in capite *Jona*, quod in Alcorrano continetur, sic inquit : De his quæ vobis revelavimus, si dubitaveritis, ab illis inquirite, qui jam ante me Biblia legerunt, et veritatem deprehendetis. Quinam igitur sunt, qui ante Mahometem Biblia legerunt? Constat certe Hebræos esse, qui Mosis Pentateuchum et prophetica scripta recipiunt, et Christiani, qui una cum his etiam Evangelium ad- D mittunt, et apostolorum scripturas. Ecce quam dilucide Mahometis testimonio apparet, quod posteri majoribus indigeant, nec majores ipsis posteris, quemadmodum etiam in capite *Helmaida* (quod *mensam* interpretantur) copiosius explicat. Mahomet vero qua causa legem suam tulerit, vel potius iniquitatem legibus honesti solutam, nescio, nisi forte a patre suo diabolo motus. Nullo enim testimonio aliunde petito innititur, neque Veteri Testa-

δ'. Τά τε γὰρ Μωσαϊκὰ, τὸ Ψαλτήριον, καὶ τὰς τῶν προφητῶν προῤῥήσεις, ἅγια καὶ δίκαια καὶ ἀληθῆ ὁ Μωάμεθ εἶναι ἐδίδαξε, καθὼς καὶ ἐν ταῖς προτέραις ἀπολογίαις τρανότερον ἀπεδείξαμεν. Κατ' ἐξαίρετον δὲ τῶν ἄλλων πάντων ἐξοχώτατον τὸ Εὐαγγέλιον, ἅγιόν τε καὶ δίκαιον, καὶ εὐθὲς καὶ ἀληθινὸν καὶ τέλειον πλειστάκις ἀπεφήνατο, ὥστε καὶ Θεοῦ ὑπομνήσεις ταῦτα ὀνομάσαι, καθὼς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἰωνᾶ, ὅπερ ἐστὶ ἐν τῷ Κορρὰν, οὑτωσί φησιν, ὅτι Ὑπὲρ ὧν ὑμῖν ἀπεκαλύψαμεν, εἴπερ ἀμφιβάλλετε, αἰτήσατε παρὰ τῶν πρότερον ἐμοῦ τὰ βιβλία ἀνεγνωκότων, καὶ εὑρήσετε τὴν ἀλήθειαν. Τίνες γοῦν εἰσιν οἱ πρὸ τοῦ Μωάμεθ ἀναγνόντες τὰ βιβλία; Ἢ δῆλον ὡς οἱ Ἑβραῖοι οἱ δεξάμενοι τὴν τοῦ Μωσέως Πεντάτευχον, καὶ τὰ προφητικὰ, καὶ οἱ Χριστιανοὶ, οἱ σὺν τούτοις δεξάμενοι τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰ τῶν ἀποστόλων. Καὶ ἰδοὺ ὅσον ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ μαρτυρίας καθαρῶς ἀναφαίνεται ὡς οἱ μεταγενέστεροι ἔχουσι χρείαν τῶν προτέρων, οὐ μὴν δ' οἱ πρότεροι τῶν μεταγενεστέρων, καθὼς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλαμαΐδᾷ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, πλατυκωτέρως διέξεισιν. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὑτοσὶ, οὐκ οἶδ' ὅθεν ὡρμημένος, ἐξέδωκε τὸν νόμον, ἢ τἀληθέστερον εἰπεῖν, τὴν ἀνομίαν, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ

* Matth. vii, 22, 23.

πατρὸς αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Οὐδὲ γὰρ εἶχεν ἑτέρωθεν τὴν μαρτυρίαν, οὔτ' ἀπὸ τῆς παλαιᾶς διαθήκης καὶ τῶν προφητῶν, οὔτ' αὖ ἀπὸ τῆς νέας καὶ τῶν ἀποστόλων, ἀλλ' ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον τοῦτον ἐς τὸ παντελὲς ἀπεδίωχον. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Μωϋσῆς οὑτωσί φησι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν προφήτην ὡς ἐμέ· αὐτοῦ κατὰ πάντα ἀκούετε. Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ σκόπει τὸ λεγόμενον μετὰ ἀκριβείας. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν Μωσέα ὅτι « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, » ἐδίδαξεν ἵνα δέξωνται τὸν παρ' αὐτοῦ προφητευόμενον, τουτέστι τὸν Χριστὸν, καθὼς ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογίᾳ σαφῶς ἀποδέδεικται· ἀποπέμψωσι δὲ, καὶ πόῤῥω ἐξ αὐτῶν διώξωσι, τὸν ἐξ ἀλλοδαποῦ γένους ἐρχόμενον ὡς προφήτην. Ὁ δὲ Χριστὸς οὑτωσί φησι πρὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς· » καὶ ὅτι « Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς σαπροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. » Διά τοι τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀναπτύξαντες, ἴδωμεν κατὰ τὸ Κυριακὸν λόγιον, ὁποῖός ἐστιν ὁ διδάσκαλος οὑτοσὶ, καὶ τίς ἡ τούτου διδαχὴ, καὶ τί τὸ δένδρον, καὶ ὁποῖος ὁ καρπὸς, ὅπως ἂν ἐξ αὐτοῦ δὴ τοῦ καρποῦ γνῶμεν καθαρῶς τὸ δένδρον, καὶ ἐκ τῆς διδαχῆς τὸν διδάσκαλον. Τῷ ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ σαρκώσεως χιλιοστῷ διακοσιοστῷ δεκάτῳ ἔτει τις τῆς τάξεως τῶν Πρεδικατόρων, ἤτοι τῶν κηρύκων, Ῥιχάλδος ὄνομα αὐτῷ, ἀπελθὼν εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἔνθα τὸ μουσεῖον καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀνομίας ἐνεργεῖται, καὶ φιλοπονήσας εἰς ἄκρον, ἐξήσκησε τὴν τῶν Ἀράβων διάλεκτον· ὃς καὶ ἐξετάσας, καὶ εἰς ἀκρίβειαν εὑρὼν τὰ ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ἐμπεριειλημμένα, εἰς τὴν τῶν Λατίνων γλῶτταν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀράβων μετήνεγκεν.

A mento et prophetis, neque ex novo et apostolis: quæ potius hunc ceu hostem et inimicum aversantur. Beatus quidem ille Moses ad filios Israel sic dicit: « Suscitabit Dominus Deus prophetam ex fratribus nostris, sicut me; eum in omnibus audite. Omnis autem anima, quæ non audiverit prophetam hunc, exstirpabitur [10]. » En diligenter quod dicitur considera. Cum enim Moses dicit, « Dominus Deus suscitabit prophetam ex fratribus nostris, » docuit ut hunc a se prædictum suscipiant, id est Christum (veluti in prima Apologia dilucide demonstratum est), ablegent vero et longissime a se arceant ex peregrina gente ad ipsos venientem prophetam. Christus vero ad illos qui in ipsum credunt sic dicit: « Cavete a falsis prophetis, qui B veniunt ad vos vestiti pellibus ovium, intus vero sunt lupi rapaces. A fructibus ipsorum cognoscetis eos. » Et: « Non potest arbor bona fructus malos ferre, neque arbor mala fructus bonos facere [11]. » Quapropter nos his consideratis, inspiciamus Domini oraculum, quisnam sit magister hic, quænam hujus doctrina, quæ arbor et quinam fructus, ut vel ex ipso fructu arborem agnoscamus, et ex doctrina doctorem. Anno a Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi veri Dei incarnatione millesimo ducentesimo et decimo, quidam ordinis Prædicatorum Richaldus nomine, Babylonem profectus, ubi studium et mysterium iniquitatis exercebatur, summo labore sese in Arabum lingua exercuit. Hic discussis C simul et exactissime deprehensis iis quæ in Ismaelitarum lege continentur, eadem in Latinam linguam ex Arabica translulit.

ε'. Ὁ γοῦν νόμος τῶν Ἰσμαηλιτῶν, ὁ ὀνομαζόμενος Κοῤῥὰν, ὁ καὶ παρὰ τοῦ Μαχούμετ δοθεὶς, οὐκ ἐτέθη παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑτέρων τινῶν, τοῦ τε δηλαδὴ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἄλλων ἑπτὰ, ὧν τὰ ὀνόματά εἰσι ταῦτα· Ναφὲ, Ἐὸν, Ὀμὰ, Ἐλρεσὰρ, Ἀσὴρ υἱοῦ τοῦ Χετὴρ, καὶ υἱοῦ τοῦ Ἀμέρ. Λαβόντων τοίνυν τῶν μὲν τοῦτον, τῶν δ' ἐκεῖνον, καὶ βουλομένων ἑκάστων στῆσαι τὸν ἴδιον μετὰ θάνατον τοῦ τε Ἀλῆ καὶ τοῦ Μωάμεθ, στάσεις καὶ φιλονεικίαι καὶ πόλεμοι καὶ χύσεις αἱμάτων μέσον τῶν διαδόχων αὐτῶν ἐμεσολάβησαν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον οἱ μὲν πρὸς ἀλλήλους πόλεμοι ἔπαυσαν, ἡ δὲ διάστασις καὶ διαίρεσις ἐπεκράτησε, καὶ δέχονται οἱ μὲν τόνδε, οἱ δὲ τόνδε.

5. Lex itaque Ismaelitarum Alcorranum dicta, et a Mahomete promulgata, non ab ipso solo lata est, verum etiam ab aliis quibusdam, utpote genero illius Ala, et aliis septem, quorum nomina sunt, Naphe, Eon, Oma, Elresar, Aser, filii Cheter, et filii Amer. Cum igitur hi quidem hoc, alii vero illud reciperent, et singuli proprium aliquid statuerent, post mortem Halæ et Mahometis factiones, D contentiones, bella et cædes successoribus horum inciderunt. Verum hodie quidem bella mutua sopita sunt, dissidium vero et dissensio perduravit adhuc; et alii quidem hoc, alii vero illud recipiunt.

ς'. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος τεθεὶς νόμος ὑπὸ δαίμονος ἐξετέθη. Καὶ γὰρ πᾶσα ἀνομία καὶ ἁμαρτία δαίμονας ἔχει τοὺς συνεργοῦντας καὶ συνιστῶντας αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ νόμου τουτουῒ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ στόμα πρὸς οὖς ὑπηγορεύθη παρὰ τοῦ δαίμονος. Ὥστε καὶ οἱ ἐν Βαβυλῶνι τῶν πολλῶν ἀληθέστεροι οὐ κρύπτουσι παντελῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς οὖς θαρ-

6. Cæterum lex illa principio a dæmone lata est. Omnis enim iniquitas et peccatum dæmones habet adjutores, et cooperarios. In lege vero hac non item; sed ore ad aurem a dæmone dictata est: quemadmodum etiam hi qui in Babylone veritatis studiosiores sunt, veritatem non occulunt, sed singuli iis quibus confidunt, dicunt hoc, et fatentur

[10] Deut. xviii, 17. [11] Matth. vii, 15, 16.

doctrinam hanc a Deo non promanavisse, rationibus consentaneis hoc demonstrantes; timore mortis autem cedunt, et sequuntur impietatem. Non parvum tamen ex horum impietate argumentum colligitur, quod qui tales sunt, Christianorum dogmata omnino ignorent.

7. Præterea quidam ex doctoribus horum in dignitate Chalibarum constitutus, nomine..... cum jam exspiraret, crucem penes se ferre deprehensus est. Qua in pectore illius inventa, intelligentes hunc occulte Christianum fuisse, non eo loci ubi Chalibades sepeliri solemne est, illum sepelierunt, sed in alio ab hoc semotum. Qui enim inter hos sapientiores et prudentiores sunt, non ignorant errorem suum, et imposturam, sed partim quidem propter timorem prædictum, partim vero quia humanam gloriam magis amant quam gloriam Dei, occlusis animæ oculis in tenebris obambulant; et timore mortis hujus corporalis animæ mortem acquirunt. In Christianis autem contra fieri solet; timore enim mortis animæ, corporalem illam et externam cum voluptate contemnunt. Christianorum enim fides longe lateque ab his discrepat. Arctam enim et angustam Christus dicit viam esse, quæ nos ad vitam deducit.

8. Et legem quidem, ut diximus, a dæmone didicit; nihilominus tamen in hæreticos quosdam incidens, reliqua assumpsit; et a Jacoba quidem Baenra in Nestorii dogmatibus institutus est, quem et postea occidit; a Judæis autem quibusdam, Phinees nimirum et Audio, quem ipse mutato nomine Audulam vocavit, atque Salom, quem Persélem cognominavit, multa etiam transumpsit, sicque etiam in Nestorianos aliquot incidens omnium impietatem collegit. Quapropter in Alcorano multa invenire licet, ex modo dictis descripta hæresibus. Si enim mores bonos corrumpere malorum conversatio potest, quanto magis si ea in pravos mores inciderit? Cum igitur legem a dæmone accepisset Mahomet, quid aliud illum facere aut dicere oportebat, quam ea quæ sui erant magistri? Et quemadmodum ille fastu laborans, postquam lapsus est, statim mentiri cœpit, sic etiam Mahomet ex superbia et mendacio loqui cœpit et scribere.

9. De seipso enim jactabundus dicit in hunc modum: Si omnes homines conveniant, omnes spiritus et omnes angeli talem, qualem ego, Alcorranum componere non poterunt. Item in capite *Elasiar*, quasi persona Dei loquens, sic inquit: Quod si hunc Alcorranum in aliquem montium immitteremus, timore illius et religione erga illum disrumperetur. Non tamen ex his tantummodo verbis illius jactantia deprehenditur, sed etiam in aliis multis effertur, sicuti paulo post nostra oratio exponet. A solo Deo enim dicit Alcorranum intelligi, ab hominibus vero nequaquam. Cæterum agnoscat vanissimus doctor, quod sapientia sua non e superpis est, sed terrena, animalis et dæmoniaca. « Dominus enim, inquit David, ducet mansuetos in ju-

A ρεῖ ἕκαστος, καὶ λέγει καὶ ὁμολογεῖ ὅτι οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ τὸ διδαχθὲν, λόγοις πιθανοῖς τοῦτο ἀποδεικνύντες. Τῷ φόβῳ δὲ τοῦ θανάτου ὑπείκουσι, καὶ ἀκολουθοῦσι τῇ ἀσεβείᾳ. Οὐκ ὀλίγον δὲ συμβάλλεται τῇ ἐκείνων ἀσεβείᾳ καὶ τὸ παντελῶς εὑρίσκεσθαι ἀγνοοῦντας τούτους τὰ τῶν Χριστιανῶν.

ζ'. Ὁμῶς καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτῶν εἷς, χαλιφᾶς τὸ ἀξίωμα ὄνομα, αὐτῷ..., ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ εὑρέθη σταυρὸν φέρων μεθ' ἑαυτοῦ. Εὑρόντες δὲ τὸν σταυρὸν ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ, καὶ κατανοήσαντες ὅτι κεκρυμμένος Χριστιανός ἐστιν, οὐκ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν ᾧ τόπῳ ἔθαπτον τοὺς χαλιφάδας, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ χωρίς. Οἱ γὰρ σοφοὶ καὶ φρόνιμοι ἐκείνων οὐκ εἰσὶν ἀγνοοῦντες τὴν ἐκείνων πλάνην τε καὶ ἀπάτην. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὸν εἰρημένον φό-

B βον, τὸ δ' ὅτι ἀγαπῶσι δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ὑπὲρ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, μύσαντες τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, ἐν τῷ σκότει περιπολεύονται, καὶ τῷ σωματικῷ φόβῳ τοῦ θανάτου τὸν ψυχικὸν κληροῦνται. Ἐπὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τῷ φόβῳ τοῦ ψυχικοῦ θανάτου, τοῦ σωματικοῦ καὶ ὑλικοῦ καὶ ἐνηδόνου καταφρονοῦσιν. Ἡ γὰρ τῶν Χριστιανῶν πίστις μακρὰν που καὶ πόῤῥω ἐστὶ τούτων. Στενὴν γὰρ καὶ τεθλιμμένην ἔφησεν ὁ Κύριος τὴν ὁδὸν, τὴν εἰς ζωὴν ἡμᾶς ἀπάγουσαν.

η'. Καὶ ἐδιδάχθη μὲν ὁ νόμος, ὡς εἴρηται, παρὰ τοῦ δαίμονος· ὅμως καὶ τισιν αἱρετικοῖς ἐντυχὼν, τὰ ὑπόλοιπα προσελάβετο. Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Ἰακὼβ τοῦ Βαενρᾶ ἦν μυηθεὶς τὰ τοῦ Νεστορίου, ὃν

C μετὰ καιρὸν ἀπέκτεινε· παρὰ δὲ Ἰουδαίων τινῶν, τοῦ τε Φινεὲς καὶ Αὐδιοῦ, ὅντινα Αὐδουλᾶ μετωνόμασε, καὶ Σαλὼμ, ὥσπερ Σελὲμ, ἀλλὰ δὴ καὶ τισὶν Νεστοριανοῖς ἐντυχὼν, τὴν πάντων κακίαν ἐσώρευσε. Διά τοι τοῦτο ἐν τῷ Κοῤῥὰν πολλά τις εὑρήσει γεγραμμένα ἐκ τῶν ῥηθεισῶν αἱρέσεων. Εἰ γὰρ ἤθη χρηστὰ οἶδε φθείρειν ὁμιλία κακὴ, πόσῳ μᾶλλον ἤθεσι πονηροῖς ἐντυχοῦσα; Λαβὼν τοίνυν τὴν παρὰ τοῦ δαίμονος διδαχὴν ὁ Μωάμεθ, τί ἕτερον ἔδει πράττειν καὶ λέγειν ἢ τὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ; Καὶ ὥσπερ ἐκεῖνος νοσήσας τὴν ἔπαρσιν, καὶ πεσὼν, εὐθὺς ἐκ τοῦ ψεύδους ἤρξατο, οὕτω καὶ ὁ Μωάμεθ ἐξ ὑπερηφανίας καὶ ψεύδους ἤρξατο λέγειν καὶ γράφειν.

θ'. Μεγαλοῤῥημονῶν γὰρ περὶ αὐτοῦ, οὑτωσί φησι κατὰ λέξιν, ὡς Εἰ πάντες ἄνθρωποι συν-

D αχθεῖεν, καὶ πάντα τὰ πνεύματα, καὶ πάντες ἄγγελοι, οὐκ ἂν δύναιντο ποιῆσαι τοιοῦτον Κοῤῥὰν, ὁποῖον ἐγώ. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλασιὰρ* ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ οὑτωσί φησιν· Ὡς εἰ ἐπέμψαμεν τοῦτο τὸ Κοῤῥὰν εἰς ἓν τῶν ὀρῶν, σχισθῆναι ἔμελλεν ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ εὐλαβείας. Μὴ μόνον δ' ἐν τοῖς τοιούτοις ῥήμασι μεγαλοῤῥημονῶν εὑρίσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις ὑπεραίρεται, καθὼς μετολίγον ὁ λόγος δηλώσει. Παρὰ γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ φησι νοεῖσθαι τὸ Κοῤῥὰν, παρὰ δ' ἀνθρώποις οὐδαμῶς. Ἀλλὰ γινωσκέτω ὁ κενὸς οὗτος διδάσκαλος ὅτι οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν, ἀλλ' ἐπίγειος ψυχικὴ, καὶ δαιμο-

νιώδης. « Κύριος γὰρ, φησὶ Δαβὶδ, ὁδηγήσει πραεῖς ἐν κρίσει, διδάξει πραεῖς ὁδοὺς αὐτοῦ. » « Ὑπερηφάνοις δὲ, φησὶν Σολομὼν, ὁ Κύριος ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Εἰ γὰρ ἀκάθαρτος παρὰ Θεῷ πᾶς ὑψηλοκάρδιος, τίς ὁ δυνάμενος καθαρίσαι αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιστάσσεται, τίς ὁ βοηθήσων αὐτῷ; Καὶ εἰ ὁ Κύριος ὁδηγήσει πραεῖς ἐν κρίσει, διδάξει δὲ πραεῖς ὁδοὺς αὐτοῦ, τὸν ἀλαζόνα καὶ ἐπηρμένον τίς ὁδηγήσει εἰς ὁδὸν σωτηρίας καὶ ἀληθείας; Τί δὲ περὶ τοῦ ψεύδους, ὃ διαπαντὸς ὑποβάθραν καὶ θεμέλιον αὐτοῦ τέθεικε; Καὶ οὐδέν ἐστι τῶν παρ' ἐκείνοις λεχθέντων ἄμοιρον ψεύδους, ἀλλὰ τὰ μέν εἰσι καθόλου καὶ παντελῆ ψεύδη καὶ πλάσματα, τὰ δὲ δραξάμενος ἴχνους ἀληθείας, πλάττει τεράστια καὶ ἀλλόκοτα πράγματα. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν αἴσθησις ἡ μὴ ἔχουσα τὴν ἁφὴν ὥσπερ ὄχημα, οὕτω οὐδὲ λόγος λεχθεὶς παρ' ἐκείνου, ὅστις οὐκ ἔστιν ψεῦδος σαφὲς, ἢ μίγμα ψεύδους καὶ ἀληθείας. Τίς γὰρ τῶν ὁπωσοῦν ἐχόντων γνῶσιν οὐ λογίσεται καθαρὸν πλάσμα καὶ ψεῦδος, ὅτι διαβάλλων τὸν Θεὸν, λέγει περὶ τοῦ Κορρὰν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ, ὅτι Εἰ εἰς ἓν τῶν ὀρέων ἐπέμψαμεν αὐτὸ, σχισθῆναι ἔμελλεν ἂν ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς εὐλαβείας αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἄρχοντος Γαβριὴλ, ὡς ὅταν φέρῃ τοῦτον διαλεγόμενον αὐτῷ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ πάθους αὐτοῦ.

ι'. Καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ, ὡς εὑρίσκεται ἐξ ἀϊδίου γεγραμμένον ἐν τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει. Καὶ ὅτι περὶ αὐτοῦ προφητεύων ὁ Χριστὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὕτως εἴρηκεν, Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἥξοντα μετ' ἐμὲ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωάμεθ. Ἐπεὶ δὲ οὔτε ἐν τῇ Παλαιᾷ εὑρίσκεται Γραφῇ, οὔτε ἐν τῇ Νέᾳ, ἀλλ' ἔστι σαφὲς ψεῦδος, ἐκήρυξαν καὶ ἐπλάσαντο οἱ ἐκείνου διάδοχοι ὡς δῆθεν φθόνῳ τρωθέντες ἐξέβαλον αὐτὸ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Γραφῆς, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡμεῖς δὲ τοῦτο τρανῶς ἐν τῇ τετάρτῃ ἀπολογίᾳ ἐλέγξαντες, ἀπεδείξαμεν ὅπως ἐστὶ σαφὲς ψεῦδος. Διὰ τοῦτο περισσὸν καὶ παρέλκον ἥγημαι, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις ἐπιχειρεῖν.

ια'. Ἔτι, Οὐκ ἦλθον, φησὶ, διὰ θαυμάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφους καὶ τιμωρίας· καὶ τοῖς μὴ πειθομένοις τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ καὶ τῇ διδαχῇ, θάνατος ἔσται ἡ τιμωρία, ἢ φόρους διδότωσαν. Τί τοῦτο; Πάντως οὐκ ἄλλο, ἢ βουλόμενος συσκιάσαι τὴν ἑαυτοῦ ματαιότητα καὶ ἀσθένειαν, ἐπεὶ οὔτε τὴν ἀπὸ τῶν Γραφῶν, οὔτε τὴν διὰ θαυμάτων εἶχε μαρτυρίαν καὶ τὰ πιστὰ, μηχανᾶται τὸν φόνον, ἵνα διὰ τοῦ φόβου ἐκφύγῃ τὸν ἔλεγχον, ὃ καὶ γέγονεν. Τῷ γὰρ φόβῳ τοῦ θανάτου παρῃτήσαντο μὲν τὸν ἔλεγχον, μᾶλλον δὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἠσπάσαντο τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπώλειαν. Ὥστε καὶ οἱ διάδοχοι τούτου τῇ ὥρᾳ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, ξίφος γυμνοῦσι, καὶ τιθέασι μέσον αὐτῶν, λέγοντες ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Μωάμεθ, Τάδε φησὶν ὁ προφήτης· Μέχρις ἂν τὸ ξί-

A dicio, docebit mansuetos vias suas [12]. » « Superbis enim inquit Solomon, resistit Dominus; humilibus enim dat gratiam [13]. » Si enim immundus coram Deo reputatur, quisquis animo extollitur, quisnam hunc mundare poterit? Et si Dominus superbis resistit, quis huic auxiliaturus est? Et si Dominus ducit mansuetos in judicio, et mansuetos docet vias suas, arrogantem et superbum quis ducet in viam salutis et veritatis? Quid vero de mendacio is qui hoc ceu basim et fundamentum suum collocavit, et a quo nihil sine mendacio dictum sit? Cæterum alia quidem in universum et omnino falsa et ficta sunt, alia vero, veritatis aliquod vestigium nactus, prodigiosa omnino et absurda fingit. Et quemadmodum nullus est sensuum, qui non B tactu instar vehiculi utatur; sic nullus est ab hoc dictus sermo, qui non aut manifeste mendax et falsus sit, aut ex mendacio et veritate mistus. Quis enim vel tantilla cognitione præditus, non judicaret inter simplex figmentum falsumque? quod Deo obtrectans, de Alcorrano quasi in propria persona loquitur, Quod si in aliquem montium miserimus illum, disrumpetur utique præ timore et religione hujus; quin etiam hoc de archangelo Gabriel, quem sub tempore morbi sui secum loquentem inducit.

10. Præterea, quod de nomine suo Mahomet effinxit, quod ex æterno scriptum inveniatur in fastigio dextræ partis throni divini: quodque de illo C vaticinatus Christus filiis Israel dixerit: Annuntio vobis, apostolum Dei venturum post me, nomen illi Mahomet. Cum vero nec in Veteri nec in Novo Testamento hujusmodi scriptura inveniatur, et mendacium sit apertissimum, dixerunt finxeruntque successores hujus, quosdam invidia motos illud expunxisse, Judæos quidem ex veteri Testamento, Christianos autem ex Evangelio. Nos vero dilucide hoc in quarta Apologia confutato, demonstravimus quam aperte hoc falsum sit; quapropter supervacaneum et importunum existimo, eadem et de iisdem sæpius disputare.

11. Ad hæc: Non veni, inquit, per miracula, sed per gladium et supplicia, iisque qui nostræ D legi et doctrinæ non obediunt, mortis pœna constituatur, aut tributa pendant. Quidnam hoc? Non aliud certe, quam tegere volens suam ipsius stultitiam et infirmitatem, cum nec Scripturarum nec miraculorum auctoritate fidem inveniret, cædes adornat, ut timore reprehensionem effugeret, quod etiam evenit. Timore enim mortis confutationem, imo veritatem devitaverunt, et mendacium amplexati sunt, atque perditionem: adeo ut et successores hujus eo tempore, quo doctrinam suam explicant, strictum gladium in medium illorum deponant, tanquam sub Mahometis persona dicentes: Hæc dicit propheta: Quoad gladius permanet, en

[12] Psal. xxiv, 9. [13] Prov. iii, 34.

etiam mea lex permanet; gladio autem sublato, A etiam illa destruetur. Et quod peccatores quidem gladium suum contra Davidem strinxerint, et intenderint arcus suos ad feriendum rectos corde, manifesto constat. Sed gladius ipsorum transeat in cor eorum, et arcus illorum conterantur. Quoniam brachia peccatorum conterentur, iniqui vero expellentur, et semen impiorum exstirpabitur. Paucorum enim est, et numeratu facilium, eos de felicitate in mortem dejicere. Quapropter veritatis testes et magni et sancti, et regni Dei hæredes facti sunt.

12. Porro etiam hoc præcipit Mahomet, ne quisquam sui ordinis cum aliquo Christianorum disputet, suam ipsius infirmitatem metuens. Quin idem B rursus alibi interdicit, ne quis disputet verbis duris et acerbis cum aliquo alterius sectæ homine, sed blandis : Non enim, inquit, hominis est componere, sed solius Dei; et : Singuli de seipsis solis, et non de aliis rationem reddant. En sibi ipsi contradicens, et contrarius. Non enim in hoc tantum capite, sed in tota lege sua instabilis, inordinatus et dissimilis sibi apparet, et in omnibus fere scriptis suis ipse seipsum confutare deprehenditur. Quemadmodum enim mente captus et ignorans quænam argumenta sint et dogmata, de quibus dicere instituit, quænam sint media, et quinam finis: sic etiam in scriptis suis agit. Non enim tantummodo quæ in uno scripsit capite, in altero destruit C et impugnat, sed sæpius, quæ in principio ejusdem capitis confirmavit, circa finem confutat et subvertit. Vix enim et difficulter in capita et ordinem digesta sunt, quæ ille tradidit; adeo ut contradictionis ratio ordinem præcedat. Idem enim hic qui præcipit, ne cum aliquibus alterius doctrinæ discipulis digladientur verbis asperis durisque, sed blandis et mansuetis (ut etiam in capite *Eltenium* seipsum laudans dicit : Non hoc cogentium est, etc.) Quin etiam in capite *Elmipacara*, quod *bovem* significat, sic ait : In lege Dei non est vis, quoniam quod æquum est, jam ante definitum est; hic idem, inquam, sui quasi oblitus, præcipit dicens : Nostræ legi non obedientes, mortis supplicium maneat, aut tributa solvant. Et quid morte vio- D lentius est, o legislator vanissime? Et quomodo a Deo ortum esse diceretur, quod scelus scelere compensat? Avaritia enim cædis furorem mitigat. Natura enim humana, quin potius homines, et naturæ illius formator et opifex Deus, talem constituit hominem, ut una cum aliis animæ illius indiderit concupiscentiam, animi zelum et fervorem, atque rationem : ut per concupiscentiæ affectum amet et diligat summum bonum, quod est ipse Deus, omnemque justitiam et virtutem, quæ instar scalæ sunt animam ad ipsum Deum perducentis. Quod si autem forte concupiscentia a vero et recto amore declinaverit, et pro dextris in contraria cœperit nutare, zelus iste animi contra dæmonem

φος ἵσταται, ἰδοὺ καὶ ὁ ἐμὸς νόμος ἵσταται. Παρελθόντος δὲ τοῦ ξίφους, καὶ ὁ νόμος λυθήσεται. Καὶ ὅτι μὲν ῥομφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ κατὰ τὸν Δαβίδ, καὶ ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ, τοῦτο πρόδηλον καὶ φανερὸν, ἀλλ' ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη, ὅτι βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται, ἄνομοι δὲ ἐκδιωχθήσονται, καὶ σπέρμα ἀσεβῶν ἐξολοθρευθήσεται. Τῶν γὰρ ὀλίγων καὶ εὐαριθμήτων ἐστὶ τὸ ῥίπτειν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς θάνατον. Διὰ τοῦτο γὰρ οἱ τῆς ἀληθείας μάρτυρες μεγάλοι καὶ ἅγιοι, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας κληρονόμοι γεγόνασιν.

ιβ'. Ἔτι τοῦτο ἐντέλλεται ὁ Μωάμεθ, ἵνα οὐδεὶς τῆς ἐκείνου φατρίας ὅλως μετὰ Χριστιανοῦ διαλέξηται, τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν δεδοικώς. Καίτοι γε αὖθις ὁ αὐτὸς ἐν ἑτέροις τόποις ἐντέλλεται μὴ διαλέγεσθαι λόγοις τραχέσι καὶ αὐστηροῖς τινι ἑτέρας αἱρέσεως, ἀλλ' ἠπίοις. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου, φησὶν, ἐστὶ τὸ καταρτίζειν, ἀλλὰ μόνου Θεοῦ, καὶ Ἕκαστος ὑπὲρ αὐτοῦ μόνου, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἑτέρου λόγον δώσει, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀντιλέγων καὶ ἀνατρέπων. Οὐ μόνον γὰρ ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, ἀλλ' ἐν παντὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἄστατος καὶ ἄτακτος καὶ ἀνώμαλος ἀναφαίνεται, καὶ σχεδὸν ἐν πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένοις αὐτὸς ἑαυτὸν εὑρίσκεται ἀνατρέπων. Ὥσπερ γὰρ μαινόμενος, καὶ μὴ γινώσκων ποῖαί εἰσιν αἱ ὑποθέσεις καὶ τὰ δόγματα, ἅτινα ἤρξατο λέγειν, τίνα τὰ μέσα, καὶ ποῖα τὰ τέλη, οὕτω γράφων ποιεῖ, μὴ μόνον ἅπερ ἐν ἑνὶ κεφαλαίῳ γράφων, ἐν ἑτέρῳ καταλύει καὶ ἀντιλέγει, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἅπερ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου διαβεβαιοῦται, περὶ τὸ τέλος συγχέει τε καὶ ἀνατρέπει. Μόλις γὰρ καὶ σὺν βίᾳ εἰσήχθησαν κεφαλαιωδῶς καὶ σὺν τάξει τὰ παρ' ἐκείνου λεγόμενα, ὅπως καὶ ὁ τῆς ἀντιλογίας λόγος ὁδῷ καὶ τάξει προβαίνῃ. Καὶ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ ἐντελλόμενος, ἵνα μὴ διαλέγωνταί τισιν ἑτέρου δόγματος ἐν λόγοις τραχέσι καὶ σκληροῖς, ἀλλ' ἠπίοις καὶ προσηνέσιν, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλτενιοὺμ* ἑαυτὸν ἐπαινῶν λέγει, οὐκ ἔστι τῶν ἀναγκαζόντων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλμπακαρᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *βοῦς*, οὑτωσί φησιν, ὅτι Ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βία, ὅτι τὸ ἴσον ἐξαρχῆς ἤδη διώρισται· αὐτὸς οὗτος αὖθις ἐπιλαθόμενος ἐντέλλεται λέγων, Τοῖς μὴ πειθομένοις τοῖς ἡμετέροις δόγμασι θάνατος ἔστω ἡ τιμωρία, ἢ φόρους διδότωσαν. Καὶ τί βιαιότερον θανάτου, ὦ κενὲ νομοθέτα; Καὶ πῶς παρὰ Θεοῦ τὸ κακίᾳ κακίαν ἀμεῖβον; Φιλοχρηματία γὰρ τὸν τοῦ φόνου θυμὸν κατεπράϋνεν. Ἡ γὰρ φύσις τῶν ἀνθρώπων, μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως πλάστης καὶ δημιουργὸς Θεὸς οὕτως αὐτὸν κατεσκεύασεν, ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων ἐνέθηκεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τό τε ἐπιθυμητικὸν, τὸ θυμικὸν, καὶ τὸ λογικὸν, ἵνα διὰ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐρᾷ καὶ ἐφίηται τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς, καὶ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀρετῆς, αἵτινες οἷάπερ τις κλίμαξ εἰσὶν, ἀνάγουσαι ταύτην εἰς Θεόν. Εἰ δ' ἴσως παρατραπῇ τὸ ἐπιθυμητικὸν τοῦ ὀρθοῦ ἔρωτος, καὶ ἀντὶ

τῶν δεξιῶν νεύσῃ πρὸς τὰ ἐναντία, κινηθήσεται ὁ θυμὸς κατὰ τοῦ δαίμονος, καὶ τὸν ἀνθρωπόλεθρον ὄφιν διώξας, ἔσται τῷ ἡττηθέντι ὁδηγὸς τῆς ἀπλανοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ. Εἰ δὲ καὶ ὁ θυμὸς ἀργὸς μείνας καὶ ἀνενέργητος, ἢ κινηθεὶς μὲν, οὐ κατὰ τοῦ ὄφεως δὲ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ὁμοφυοῦς αὐτοῦ ἀνθρώπου, τότε τὸ λογικὸν, τουτέστιν ὁ ἡγεμὼν καὶ ἄρχων νοῦς, ὥσπερ τις κριτὴς ἰσχυρὸς καὶ ἀδέκαστος ἐπιτάττει αὐτὰ κατὰ χώραν μένειν, καὶ ἕκαστον ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ. Διά τοι τοῦτο τὸ μὲν ἐπιθυμητικὸν τέθεικεν ὁ πάντων δημιουργὸς ἐν τῷ ἥπατι, ὅπερ ἐστὶν ὑπὸ τὴν καρδίαν, τὸ δὲ θυμικὸν ἐν τῇ καρδίᾳ, ἥτις ὑπέρκειται τοῦ ἥπατος, ὡς ἀρχικωτέρα· τὸ δὲ λογικὸν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὅς ἐστιν ἐπάνω πάντων, ὥσπερ τις βασιλεὺς καὶ ἡγεμὼν καὶ ἄρχων καὶ ἐξουσίαν ἔχων κατὰ πάντων, μὴ μόνον τῶν κατ' αὐτὸν τῷ αὐτεξουσίῳ τιμηθεὶς, ἀλλὰ καὶ πάσης αἰσθητῆς φύσεως, καθὼς ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ, ἔτι τε τοῦ Νῶε, καὶ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ τε καὶ Νέᾳ Διαθήκῃ τρανῶς πεφανέρωται. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος κατὰ τῶν παθῶν ὀφείλει χρῆσθαι τῷ θυμῷ, καὶ καθ' οἱουδήτινος πράγματος χωρίζοντος αὐτὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ Μωάμεθ ἀντὶ τῶν παθῶν κατὰ τοῦ ὁμοφυοῦς ἀνθρώπου τούτῳ ἐχρήσατο, οἷά τινι θηρίῳ ἀπηνεστάτῳ καὶ ἀνημέρῳ, εἰ μή πως τῇ φιλοχρηματίᾳ τὸν θυμὸν, ὡς εἴρηται καταπραΰνῃ. Ὁ δ' αὐτὸς αὖθις ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἔμ*, ὥσπερ τῶν πάντων ἐπιλαθόμενος, οὕτως εἴρηκεν, ὅτι Τῶν δεχομένων Θεὸν ἕτερον πλὴν τοῦ Θεοῦ τούτου οὐκ εἶ σὺ παιδαγωγὸς ἢ ἐπιμελητὴς, ἐπεὶ τοῦτο τετήρηκεν ὁ Θεὸς ἑαυτῷ. Καὶ τίς ἂν ἕτερος γενήσεται ἀξιόλογος κατήγορος τοῦ Μωάμεθ, ὡς αὐτὸς ἑαυτοῦ; Βουλόμενος γὰρ ἀντιλέγειν τὰς Γραφὰς, ἃς δικαίας καὶ ἁγίας ἐκάλεσεν, ὁ δὲ οὐ μόνον ταύτας φαίνεται ἀντιλέγων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐν πᾶσιν αὐτὸς ἑαυτῷ ἀντιπίπτει. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλνεσᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, οὑτωσί φησιν· Εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τὸ Κορρὰν, πολλαὶ ἐναντιότητες εὑρίσκοιντο ἂν ἐν αὐτῷ. Μὴ δυνάμενος τοίνυν ἀντοφθαλμεῖν πρὸς τὰς Γραφὰς, ἐξανάγκης καταφεύγει ἐν τῷ ψεύδει, ὡς δῆθεν ἀπὸ Θεοῦ εἰσι τὰ λεγόμενα. Καὶ πῶς ἀπὸ Θεοῦ, ψεύδους διάκονε καὶ γεννῆτορ; Ἔνθα γὰρ ψεῦδος, Θεὸς οὐκ ἔστι· καὶ ὅπου Θεὸς, τὸ ψεῦδος ἀπελήλαται. Οὐ γὰρ ὑπομένει τὸ σκότος τὴν τοῦ φωτὸς παρουσίαν, ὡς οὐδὲ νόσος ὑγιείας ἐπιλαβούσης ἵσταται.

ιγ'. Ἔτι ἀρχηγὸν καὶ διδάσκαλον ἑαυτὸν εἶναι λέγων τοῦ νόμου, ὅνπερ τοῖς ἀνόμοις ἐξέθετο, καὶ τοῦ Κορρὰν, ὃν συνεγράψατο, οὐκ ᾐσχύνετο. Φησὶ γὰρ ὅτι ὁ Νῶε, ὁ Ἀβραὰμ, ὁ Ἰσαὰκ, ὁ Ἰακὼβ, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι τοῦ αὐτοῦ δόγματος ἦσαν. Καὶ πῶς τοῦ αὐτοῦ δόγματος οἱ ἀπόστολοι, οἱ πρὸ σοῦ γεννηθέντες χρόνοις ἑπτακοσίοις, εἴπερ σὺ ἀρχηγὸς τοῦ δόγματος; Πῶς δὲ καὶ οἱ πρὸ ἐκείνων, ὅ τε Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ γεννηθέντες χρόνοις; Πῶς δ' αὖθις Νῶε, ὁ πρὸ τούτων χρόνους τετρακοσίους; Εἰ μὲν οὖν σὺ εἶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ τῆς κακίας ἐφευρετὴς, ὅπερ ἐστὶ καὶ ἀλήθεια, ψεύξῃ λέγων εἶναι ἐκείνους τοῦ μια-

permoveatur, et humani generis perditorem serpentem persecutus, concupiscentiæ superatæ dux sit in via recta et erroribus carente. Quod si vero etiam hic animi zelus otiosus et desidiosus permanserit, aut permotus non contra serpentem, sed hominem sibi cognatum insurgat, tunc ratio, id est dux et princeps ipsa mens instar judicis fortis et incorrupti, hunc intra terminos consistere jubeat, singulaque suum ordinem custodire. Quapropter etiam omnium opifex concupiscentiæ sedem in jecore constituit, quod cordi subjacet; iram vero aut animi zelum in corde collocavit, quod jecore ceu principalior pars, est superius; rationis vero sedem fecit cerebrum, quod omnium summum est, ceu rex quispiam, dux et princeps in omnia potestatem habens, non solum ab his quæ circa se sunt propter liberum sui arbitrium honoratum, sed ad omni natura sensu prædita quemadmodum in Adamo, in Noe, aliisque tam in Veteri quam in Novo Testamento declaratum est. Quapropter quilibet homo contra affectus ira uti debet, et adversus quamlibet rem quæ ipsum a Deo abducit. Mahomet vero non contra affectus, sed cognatum sibi hominem hac tanquam fera immitissima et crudelissima usus est, nisi quod avaritia, ut dictum est, iram nonnihil mitigavit. Idem vero rursus in capite *Em*, tanquam omnium oblitus, sic dixit: Eorum qui Deum alium quam hunc recipiunt, tu pædagogus non es, nec procurator: quoniam Deus hoc sibi ipsi reservavit. Et quisnam alius Mahometis accusator tam gravis fuerit, quam ipse est sui ipsius? Volens enim Scripturis contradicere, quas antea justas et sanctas vocavit, non his tantum contradicere deprehenditur, sed in omnibus fere ipse sibi ipsi est contrarius. In capite enim *Elnesa*, quod *mulieres* significat, sic inquit: Nisi a Deo esset Alcoranum, multa in eo invenirentur contradictoria. Cum sane ipsemet non posset suis oculis Scripturas intueri, necessario confugit ad mendacia, quasi ea quæ dicuntur a Deo sint. Et quomodo a Deo esses, mendacii minister et pater? Ubi enim mendacium, ibi Deus locum non habet; et ubi Deus est, ibi mendacium defecit. Tenebræ enim luminis præsentiam non sustinent, quemadmodum nec morbus sanitate succedente subsistit.

13. Præterea ducem et magistrum se dicens esse legis, quam iniquis tulit, Alcorrani ipsum non puduit. Dicit enim, quod Noe, Abraham, Isaac, Jacob, sed et ipsius Christi apostoli ejusdem legis sectatores fuerint. Et quomodo ejusdem dogmatis apostoli fuerunt, qui priusquam tu nascereris, annis vixerunt circiter septingentis, si tu dogmatis hujus auctor es? Quomodo vero Abraham, Isaac et Jacob, tot ante hos sæculis nati: quomodo iterum Noe, qui ante hos vixit annis circiter quadringentis? Quod si tu igitur auctor et inventor impietatis es (ut etiam es, revera), falso dicis illos impuri dogmatis asseclas fuisse. Si vero, ut facis, illos eadem

sentire asseris, rursum mendacii convinceris, quod te legis auctorem nomines. Nec enim poterit fons ex uno eodemque canali aquam dulcem simul et amaram effundere, vel verum et falsum. Sed quod ipse per ignorantiam tibi contradicas, verum est. Quoniam fides non vi nec necessitate datur, sed electionis et voluntatis est. Corporalia enim vim sentiunt; anima vero, et quæ illius sunt, non item. Sed anima quodammodo sui juris est, et libera; quod enim credit et vult, illud amat et amplectitur. Quod autem vi contingit, motum a seipso non habet: quod autem propriæ naturæ repugnat, et aliunde movetur, firmum non est; et quod firmum non est, nec etiam stabile erit. Evangelii autem lex et firma est, et stabilis, propter proprii juris potestatem, et ipsius voluntatem animæ. « Qui enim potest, inquit Christus, capere, capiat [14]. » Mahometis lex nec firma est, nec stabilis, eo quod per gladium et vim administretur; licet Dei judiciis hujus impietas dilatata, et viribus aucta sit. Sed quantum a cœlo terra distat, tantum Dei consilia ab humanis differunt, et illius cogitationes ab humanis cogitationibus, quemadmodum et ipse Deus per Isaiam prophetam manifeste declaravit. Propterea nos quoque cum Paulo theologo dicimus: « O profunditatem divitiarum sapientiæ et cognitionis Dei: quam abscondita sunt judicia illius, et non investigabiles viæ ejus! Quis enim novit mentem Domini? aut quis illi fuit a consiliis [15]? » Novit enim Dominus pios custodire, iniquos vero servare ad diem judicii, puniendos igne sempiterno. Lux enim impiorum exstinguitur. Insuper hoc dicit Mahomet: Non veni legem confirmaturus miraculis, sed per gladium. Et hoc vere dixit; miraculorum enim virtus, divinorum est munerum et dotum. Et quænam boni cum malo est communio? Nulla omnino. Sed quemadmodum malum tanquam non a Deo factum, non proprie per se subsistit, sed propter boni interitum et defectum, tanquam per accidens in iis quibus contingit perspicitur: ita mihi de Mahometis doctrina factum videtur, quod interitu et defectu verorum Dei dogmatum, per accidens nova et peregrina lex eruperit, quin potius a veritate et Deo aliena. Quantum enim hoc malum est, tanta etiam est absurditas, et inordinata rerum confusio. Quemadmodum enim malum propter boni defectum apparet, ipsum vero per se substantia caret: et morbus propter sanitatis, confusioque propter ordinis defectum enascitur, sic et Mahometis lex propter veræ legis defectum per accidens enata conspicitur, rectum simulans, cum ipsa per se mera sit absurditas et confusio, animæque morbus, imo mors. Tantum enim Mahometis lex boni particeps est, in quantum quis sibi benefacere videtur. Nullus enim malum, ut reipsa est, conspiciens, ea quæ committit, faceret. Suam igitur ipsius infirmitatem perspectam ha-

A ροῦ τουτουὶ δόγματος· εἰ δ' ὡς λέγεις τὰ αὐτὰ κἀκείνους φρονεῖν, καὶ οὕτω ψεύδῃ ἀρχηγὸν σεαυτὸν ἀποκαλῶν. Καὶ γὰρ οὐ δύναται πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὀπῆς βλύζειν νᾶμα γλυκὺ καὶ πικρὸν, ἤτοι ψεῦδος καὶ ἀλήθειαν. Ἀλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀγνοῶν καταγγέλλῃ, τοῦτό ἐστιν ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἡ πίστις οὐκ ἔστι τῆς βίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως καὶ θελήσεως. Τὰ γὰρ σωματικὰ δέχονται τὸ βίαιον, τὰ δὲ ψυχικὰ οὐχ οὕτως. Ἀλλ' ὡς αὐτεξούσιος καὶ ἐλευθέρα ἡ ψυχὴ, ὅπερ πιστεύει καὶ βούλεται, τοῦτο καὶ στέργει καὶ δέχεται. Τὸ δὲ μετὰ βίας γιγνόμενον οὐκ ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν κίνησιν, ἤτοι παρὰ τὴν ἰδίαν φύσιν· καὶ τὸ ἑτέρωθεν κινούμενον οὐκ ἔχει τὸ βέβαιον· καὶ τὸ μὴ ἔχον τὸ βέβαιον οὐκ ἔχει τὸ μόνιμον. Ἀλλ' ὁ μὲν
B τοῦ Εὐαγγελίου νόμος ἔχει τὸ βέβαιόν τε καὶ μόνιμον διὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς θέλησιν· « Ὁ δυνάμενος γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, χωρεῖν χωρείτω. » Ὁ δὲ τοῦ Μωάμεθ νόμος οὐκ ἔχει τὸ βέβαιον καὶ μόνιμον, διὰ τὸ μετὰ ξίφους καὶ σὺν βίᾳ πολιτεύεσθαι τοῦτον, κἂν καὶ κρίμασιν, οἷς οἶδε Θεὸς, καὶ ἐπλατύνθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ τούτου ἀσέβεια. Ἀλλ' ὥσπερ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχουσιν αἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τὰ τούτου διανοήματα ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὡσαύτως διανοημάτων, καθὼς αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου τρανῶς διεσάφησε. Διὰ τοῦτο σὺν τῷ θεηγόρῳ Παύλῳ καὶ ἡμεῖς εἴπωμεν, « Ὢ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα
C τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; » Οἶδε γὰρ Κύριος εὐσεβεῖς ῥύεσθαι, ἀνόμους δὲ τηρεῖν εἰς ἡμέραν κρίσεως, κολαζομένους αἰωνίῳ πυρί. Φῶς γὰρ ἀσεβῶν σβέννυται. Ἔτι τοῦτό φησιν ὁ Μωάμεθ, ὡς Ἐγὼ οὐκ ἦλθον τὸν νόμον διὰ θαυμάτων πιστώσασθαι, ἀλλὰ διὰ ξίφους. Καὶ τοῦτο ἀληθῶς εἴρηκεν. Ἡ γὰρ τῶν θαυμάτων ἐνέργεια ἔν ἐστι τῶν τοῦ Θεοῦ χαρισμάτων καὶ δωρεῶν. Καὶ τίς κοινωνία κακοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ; Πάντως οὐδεμία. Ἀλλ' ὥσπερ τὸ κακὸν ὡς μὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγονὸς οὐκ ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἀλλὰ παρὰ τῇ ἀποπτώσει καὶ ἐλλείψει τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ συμβεβηκὸς θεωρεῖται ἐν οἷς ἂν γένηται, οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῖς τοῦ Μωάμεθ δόγμασιν, ὡς τῇ ἀπο-
D πτώσει καὶ ἐλλείψει τῶν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶν δογμάτων, κατὰ συμβεβηκὸς ἀναφαίνεταί τις ξένος καὶ ἀλλόκοτος νόμος, μᾶλλον δὲ ἀλλότριος πάντη τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Θεοῦ. Καθόσον γάρ ἐστι τὸ κακὸν, κατὰ τοσοῦτόν ἐστιν ἀλογία καὶ ἀταξία. Ὥσπερ γὰρ τὸ κακὸν παρὰ τὴν ἀπόστασιν τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, αὐτὸ δὲ καθ' αὑτὸ οὐκ ἔχει ὑπόστασίν τινα, καὶ ἡ νόσος παρὰ τὴν τῆς ὑγιείας, καὶ ἡ ἀταξία παρὰ τὴν τῆς τάξεως, οὕτω καὶ ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος παρὰ τὴν τοῦ ἀληθοῦς νόμου κατὰ συμβεβηκὸς θεωρεῖται ὑποκρινόμενος τὸ ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ καθ' αὑτὸν ὅλος ἐστὶν ἀλογία καὶ ἀταξία, καὶ νόσος ψυχῆς, μᾶλλον δὲ

[14] Matth. XIX, 12. [15] Rom. XI, 33, 34.

θάνατος. Κατὰ τοσοῦτον καὶ γὰρ μετέχει ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος τοῦ ἀγαθοῦ, καθόσον δοκεῖν μόνον καλῶς ποιεῖν. Οὐδεὶς γὰρ εἰς κακὸν ἀποβλέπων ποιεῖ ἅπερ καὶ ποιεῖ. Κατανοήσας τοίνυν τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν, ὑποδύεται μὲν τὸ ψεῦδος, ὑποκρίνεται δὲ θεῖον νόμον εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ δεδογμένα. Ἐπεὶ δὲ οὐκ εἶχε τὴν διὰ θαυμάτων παρὰ Θεοῦ μαρτυρίαν, ὡς εἴρηται, καὶ τί λέγω τὴν τῶν θαυμάτων; Ἀπὸ γὰρ τῶν χαρισμάτων καὶ δωρεῶν, ὧν εἶχον ἀπὸ Θεοῦ οἱ ἀπόστολοι, τὸ ἔσχατον πάντων καὶ τελευταῖον ἡ τῶν γλωσσῶν γνωσις, καὶ ἔσχον καὶ ταύτην ὡς διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, ἵνα ἔνθα ἂν πορεύωνται, γινώσκωσι τὴν τοῦ ἔθνους διάλεκτον κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν. Εἰ γὰρ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα, ἦν αὐτοῖς χρῆσις ἑρμηνέων διαφόρων εἰς δήλωσιν τῶν παρ' ἀμφοτέρων λεγομένων· πῶς οὗτος ὀνομάζει ἑαυτὸν καθολικὸν, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου διδάσκαλον, ὃς οὐ μετέσχεν ἐκ πάντων τὸ ἔσχατον; Αὐτὸς γάρ φησι περὶ ἑαυτοῦ, ὡς οὐ γινώσκει ἑτέραν ἢ τὴν τῶν Ἀράβων καὶ μόνην διάλεκτον, ὥστε καὶ τὸ Κορρὰν ἀραβιστὶ πρὸς αὐτοῦ ἐξεδόθη, ὡς αὐτὸς οὗτος τρανῶς ὡμολόγησε. Διὰ τοῦτο καὶ καταφεύγει εἰς τὴν τοῦ ξίφους ποινὴν, ἤτοι τὸν φόνον, καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ τούτου διδάσκαλος καὶ πατὴρ, ἀνθρωποκτόνος ἦν ἐξαρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκε. Τὸ γὰρ δαίμονος κακὸν τὸ παρὰ τὸν ἀγαθοειδῆ νοῦν ἐστιν εἶναι· ψυχῆς δὲ τὸ παρὰ λόγον· σώματος δὲ τὸ παρὰ φύσιν. Ἅ τινα τρανῶς ἀναφαίνονται ἐν τοῖς τοῦ Μωάμεθ διδάγμασιν. Ἡ γὰρ ἀλογία καὶ ἀταξία, τό τε ψεῦδος καὶ ἡ τοῦ νοῦ ἐπισκότησις, διαῤῥήδην γινώσκεται. Ἴδωμεν δὲ πῶς παρ' ἐκείνου καὶ τὸ παρὰ φύσιν διδάσκεται, καὶ σκόπει ὅπως ἐστίν. Ἡ φύσις οὐκ οἶδεν αὐτὴ ἑαυτὴν ἀνελεῖν, ἀλλ' ἄλογος μὲν οὖσα πάντα κατὰ λόγον ποιεῖ. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὑτοσὶ, ἅπερ τὰ ἄλογα ζῶα οὐ πράττουσι (τίς γὰρ εἶδε ζῶον τοῦ αὐτοῦ καὶ ὁμοίου γένους ἀναιρετικόν;) τὸν ὁμοίως αὐτῷ χειρὶ Θεοῦ πλασθέντα ἄνθρωπον ἀφειδῶς φονεύειν ἐδίδαξεν, ὃς πάντων τῶν θηρίων θηριωδέστερος φαίνεται καὶ ἀπηνέστερος, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ῥηθησομένου φανήσεται καθαρώτερον. Λέγεται παρ' αὐτῶν, ὡς παραχθῆναί ποτε πρὸς τὸν αὐτὸν Μωάμεθ τὸν πρὸς πατρὸς θεῖον αὐτοῦ, καὶ ἐρεῖν αὐτοῦ, Τί μοι συμβήσεται, ὦ ἀδελφιδοῦ, εἴπερ οὐκ ἀκολουθήσω τῷ ὑμετέρῳ νόμῳ; Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχ ἕτερόν τι, ἢ ἀποκτενῶ σε, ὦ θεῖε. Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐκ ἔνεστιν ἑτέρα τις τιμωρία; Οὐδὲν ἕτερον, ἔφη. Ὁ δὲ θεῖος, Ἀκολουθήσω σε τοίνυν, ἔφη, ἐφ' οἷσπερ βούλει· γλώσσῃ δὲ μόνῃ, ἀλλ' οὐ καρδίᾳ, τῷ δέει τοῦ ξίφους. Ἀναγκαζόμενος δὲ καὶ ὁ μὰρ (?) παρ' αὐτοῦ, ὁ υἱὸς δηλονότι τοῦ Κατεμπλαδῆ, εἶπε, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι μόνῳ τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ γίνομαι τοῦ δόγματος. Ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐμπιαστᾶ, καὶ αὐτὸς οὗτος εἰπὼν ὡς Τῷ φόβῳ τοῦ ξίφους καὶ τοῦ θανάτου γίνομαι τοῦ δόγματος. Στέλλει ἔπειτα κρυφίως γράμματα εἰς τὴν Μακκὰ χώραν, ἵνα μὴ πλανηθῶσιν, ἀλλὰ σκέψωνται ὅπως ἐκφύγωσι τὸν τοῦ ξίφους κίνδυνον. Ταῦτα πάντα παρεβλήθησαν ἀπό τε τοῦ Κορρὰν καὶ

A bens, mendacium assumit; simulat autem divinam legem esse, quæ ab ipso traduntur; quoniam a Deo, ut dictum est, miraculorum testimonia non habebat. Sed quid de miraculorum testimoniis loquor? Ex charismatis enim et dotibus, quas a Deo habebant apostoli, minimum et postremum erat inter omnia, linguarum cognitio; et hanc quidem ceu doctores orbis habebant, ut quocunque proficiscerentur, gentis linguam nossent quam exactissime (nisi enim quæ dicebantur intellexissent, variis opus fuisset interpretibus, ad eorum quæ utrinque dicebantur declarationem). Quomodo igitur hic se catholicum et universi orbis doctorem nominat, qui ex omnibus donis ne minimo quidem instructus est? Ipse enim de seipso inquit, B quod aliam quam solam Arabum linguam non noverit: quare et Alcorranum eadem lingua promulgaverit, ut ipse dilucide confessus est. Quapropter ad gladii pœnam confugit, et cædem; nec immerito. Hujus enim præceptor et pater homicida erat ab initio, et in veritate non stetit [16]. Dæmonis enim vitium menti bonæ repugnare oportet; animæ vero vitium rationi, corpori, et ipsi naturæ contrarium est. Quæ manifeste in Mahometis doctrina apparent. Absurditas enim et confusio, falsum denique et mentis excæcatio clare cognoscuntur. Videamus autem, quomodo ab hoc, quod præter naturam est, doceatur, et quale illud sit considera. Natura seipsam interimere nequit; sed C cum ipsa sit ratio, omnia cum ratione facit. Mahomet vero hic quæ bruta animalia non faciunt, (quis enim animal aliquod vidit aliud quod ejusdem secum est generis interficere?) hominem similer, ut ipse, Dei manu formatum, sine omni commiseratióne occidere docuit; qui omnibus feris apparet ferocior et immitior, ut ex eo quod modo dicetur, clarius apparebit. Fertur enim ab ipsis: Adductum quondam esse ad ipsum Mahometem patruum illius, et dixisse illi: Quid mihi eveniet, o nepos, si vestræ legi non paruero? Hic vero respondit: Non aliud, o patrue, quam quod occidam te. Ille vero: Annon alia pœna restat? Non alia, respondit. Patruus, Obtemperabo tibi itaque, inquit, in quibuscunque volueris; lingua autem D sola, non corde, idque metu gladii compulsus. Coactus tamen ab illo etiam filius Catempladæ, dixit: Domine, scias me solo mortis timore doctrinam hanc recipere. Cæterum et filius Empiastæ idem dicit: Timore mortis et gladii doctrinam hanc subeo. Deinde clam litteras mittit in regionem Mechæ, ne errent, sed prospiciant sibi quomodo gladii periculum possint effugere. Hæc omnia ex Alcorrano et aliis libris desumpta sunt. Verumtamen in capite *Bovis* concedit quæ contra naturam ad faciendum nefaria sunt, quæ etiam dictu sunt turpissima. Quoscunque enim apprehenderit impietas, in hos ceu morbus omne malum exercet. Dissimilium enim commistio

[16] Joan. VIII, 44.

naturalium facultatum ad illicita est commotio, quod et ipsa intemperantia efficit. Hujus vero scopus non fuit alius, quam ut naturalium simul et innaturalium voluptatum promissione conciliaret sibi stultam et insanam hominum multitudinem; quod et factum est.

A τῶν ἑτέρων βιβλίων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῆς *Βοὸς* κεφαλαίῳ συγχωρεῖ τὰ παρὰ φύσιν θεμιτὰ πράττειν, ἅτινα καὶ αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν. Ἡ γὰρ κακία ἐφ' οἷς ἂν γένηται, τοῖς πᾶσιν οἷάπερ νόσος κακὰ ἀπεργάζεται. Ἡ γὰρ μίξις τῶν ἀνομοίων, ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα κίνησίς ἐστιν. Ὅπερ ἡ ἀσυμμετρία ποιεῖ. Οὐκ ἦν δὲ ὁ τούτου σκοπὸς ἕτερος, ἢ ἵνα διὰ τῆς ἐνδόσεως τῶν τε κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν ἡδονῶν ἐπισπᾶται πρὸς ἑαυτὸν τὸ μωρὸν καὶ ἀνόητον πλῆθος· ὃ καὶ γέγονεν.

IN MAHOMETEM ORATIO II.

Veritas quidem una est simplex, falsum vero multiplex et varium; et qui in veritate ambulat, in luce versatur et securitate; falsi vero studiosus in tenebris obambulat, et quonam vadat non novit. Quapropter et Mahomet contempta veritate, et recepto mendacio, nihil sani nihilque humanæ saluti consentaneum docuit, verum hoc solum studuisse deprehenditur, ut hominum vulgus sibi adjungeret. Et virtutum quidem fuit negligentissimus, ut humilitatis, longanimitatis, pacis et charitatis in proximum; nec aliquid utile commodumque conscripsit. Ne vero redarguerentur illius mendacia et vanitates, per Vetus et Novum Testamentum; nonnunquam alia sapientiæ alienæ dogmata nullo modo probabilia, quæ ab aliis conscripta sunt, adjunxit. Et ipse quidem invitus et nolens et quasi divina virtute percitus sæpius scribendo ostendit, Mosis traditione et prophetarum, quin et Psalterium ipsumque Evangelium sancta esse, et a Deo tradita: præcipue vero et luculenter ipsum Evangelium sanctum, perfectum rectumque, et commonitiones Dei vocat in Alcorrano. Et cum veritatem non posset omnino abscondere, dicit: Nam et ipsemet quæ in his scripta sunt observo et facio. Et quoniam justam, sanctam, rectam et a Deo traditam confitetur veterem novamque Scripturam, ipse seipsum huic obstringit etiam invitus, et per omnia hæc servare debebat. Mentionem vero virtutum, quæ in sacris Scripturis continentur, non facit, quæ hominem a terra subvectum, cœlestem possunt efficere; sed quodcunque illi in mentem incidit, illud approbat, docetque; et nunc quidem approbat monetque, ut nec veterem nec novam Scripturam suscipiant; nunc vero, ut easdem recipiant. Quemadmodum in capite *Helmaida*, quod *mensam* interpretantur, sic innuit:

1. Libri societas nulla est, nisi Evangelium et legem impleant. Libri autem societas secundum illum dicuntur Mahometis sectatores.

2. Porro post multa prodigiosa verba sua etiam hoc addit, quod in partes septuaginta tres dividendi sint legis suæ sectatores, e quibus una tantum eadem sola servanda sit, reliquas autem igni tradendas. Quanam contra hujusmodi stulta

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Β'.

Ἡ μὴν ἀλήθεια μία ἐστὶ καὶ ἁπλῆ, τὸ δὲ ψεῦδος πολυσχιδὲς καὶ ποικίλον, καὶ, ὁ περιπατῶν ἐν ἀληθείᾳ ἐν τῷ φωτὶ περιπατεῖ, καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ πορεύεται, ὁ δὲ τὸ ψεῦδος ἑλόμενος ἐν τῷ σκότει περιπατεῖ, B καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Μωάμεθ τῆς μὲν ἀληθείας καταφρονήσας, τὸ δὲ ψεῦδος ἐνδυσάμενος, οὐδὲν ὑγιὲς, οὐδὲ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπου ἐδίδαξεν, ἀλλὰ τοῦτο μόνον εὑρέθη σπουδάζων, ὅπως πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλῆθος ἐφέλκηται. Καὶ περὶ μὲν ἀρετῶν οὐκ ἐμέλησεν ὅλως τούτῳ, οἷον ταπεινοφροσύνης, μακροθυμίας, εἰρήνης καὶ τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδὲ συνεγράψατό τι χρήσιμον ἢ ἐπωφελές. Ἵνα δὲ μὴ ἐλεγχθῶσιν αἱ τούτου ψευδολογίαι καὶ ματαιότητες, ἀπό τε τῆς Παλαιᾶς, ἀπό τε τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔστιν ὅτε καὶ ἐξ ὧν συνεγράψαντό τινες τῆς ἔξω σοφίας, μηδόλως ἔχοντα τὰ πιστὰ, διετάξατο. Καίτοι γε αὐτὸς ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος καὶ οἷον ὥσπερ ὑπὸ θείας δυνάμεως μαστιζόμενος, C πολλάκις ἐδήλωσε γράφων ὅτι αἱ τοῦ Μωσέως παραδόσεις καὶ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ δὴ τό τε Ψαλτήριον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἅγιά εἰσι, καὶ ἀπὸ Θεοῦ δεδομένα· ἐξαιρέτως δὲ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου διαῤῥήδην ἅγιον καὶ τέλειον καὶ εὐθὲς τοῦτο καλεῖ. Καὶ ὑπομνήσεις Θεοῦ ταῦτα καλεῖ ἐν τῷ Κοῤῥάν. Μὴ δυνάμενος δὲ κρύψαι εἰς τέλος τὴν ἀλήθειαν, λέγει ὅτι Καὶ αὐτὸς ἐγὼ τὰ παρ' ἐκείνοις γεγραμμένα φυλάσσω, καὶ ἐνεργῶ αὐτά. Καὶ ἐπεὶ δίκαια καὶ ἅγια καὶ ὀρθὰ καὶ ἀπὸ Θεοῦ δεδομένα ὁμολογεῖ τήν τε παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Γραφὴν, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπόχρεων ποιεῖται, καὶ μὴ βουλόμενος, καὶ κατὰ πάντα ὀφείλει στέργειν αὐτά. Ὁ δὲ μνείαν περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ οὐ ποιεῖται ἀρετῶν, τῶν δυναμένων ἀνάξαι ἀπὸ γῆς τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐράνιον ποιῆσαι. D Ἀλλ' ὅπερ ἂν καὶ ἀναβῇ ἐν τῷ αὐτοῦ λογισμῷ, ἐκεῖνο καὶ στέργει καὶ διδάσκει· καὶ ποτὲ μὲν λέγει καὶ ὑπαγορεύει, ἵνα οὔτε τὴν παλαιὰν Γραφὴν οὔτε τὴν νέαν δέχωνται, ποτὲ δὲ, ἵνα δέχωνται αὐτά, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλμαϊδᾷ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, οὑτωσί φησιν·

α'. Ὅτι ἡ τοῦ βιβλίου ἑταιρεία οὐδὲν ὅλως ἐστὶν, εἰ μὴ πληρώσαιεν τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Ἑταιρεία δὲ τοῦ βιβλίου λέγονται κατ' ἐκεῖνον οἱ τοῦ Μωάμεθ ἀκόλουθοι.

β'. Ἔτι μετὰ τῶν πολλῶν τερατολογιῶν αὐτοῦ λέγει καὶ τοῦτο, ὅτι εἰς ἑβδομήκοντα πρὸς τοῖς τρισὶ μοίρας μέλλουσι σχισθῆναι οἱ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἀκολουθήσοντες, καὶ ἡ μὲν μία καὶ μόνη ἐκ τούτων σωθήσεται, αἱ δ' ἄλλαι πυρὶ παραδοθήσονται. Τίς

A γοῦν ἐστιν ἀντιλογία τῶν τοιούτων μωρῶν καὶ ἀνυποστάτων λόγων; Πάντως οὐδεμία. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἂν εἴποι τις ὁ νοῦν ἔχων, ὡς καὶ ἐκείνη ἡ μοῖρα σὺν ταῖς ἑτέραις τῷ αἰωνίῳ πυρὶ γενήσεται παρανάλωμα, εἰ μὴ τῇ ἀμωμήτῳ πίστει προσέλθοιεν.

γ'. Ἔτι ὥσπερ σχεδὸν πάντοτε αὐτὸς ἑαυτὸν ἀντιλέγων εὑρίσκεται, οὕτω καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλνεσᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνατρέπων ἐστί. Φησὶ γάρ, ὅτι Εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τουτὶ τὸ Κορράν, πολλαὶ ἐναντιότητες εὑρίσκοντο ἂν ἐν αὐτῷ. Καίτοι γε μεστόν ἐστι πολλῶν ἐναντιοτήτων. Φησὶ γὰρ ἐν διαφόροις τόποις ὡς ὁ Θεὸς οὐχ ὁδηγεῖ τὸν πεπλανημένον. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς διδάσκων λέγει, Προσεύχεσθε ἵνα ὁδηγῆσθε καὶ ἐξάγησθε ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἀνοδίας εἰς εὐθύτητα. B Ἔτι περὶ αὐτοῦ φησιν ὡς ἐγένετο ὀρφανὸς ἐν πλάνῃ, εἰδωλολάτρης γὰρ ἦν. Καὶ τοιοῦτον αὐτὸν προφήτην ἐποίησεν ὁ Θεός, ὅτε αὐτὸν μετεκαλέσατο, ὥστε ἀνελθεῖν μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ, καὶ ἐντυχεῖν ἀγγέλῳ τινὶ χιλιάκις μείζονι τοῦ κόσμου, θρηνοῦντι τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, καὶ αἰτῆσαι αὐτὸν τυχεῖν συγγνώμης δι' αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ.

δ'. Ἔτι μετὰ τοῦ Γαβριὴλ φησιν ἀνελθεῖν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἐντυχεῖν ἑτέρῳ ἀγγέλῳ, μυριάκις μείζονι τοῦ κόσμου παντός, θρηνοῦντι καὶ αὐτῷ τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, πεποιηκέναι τε καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ δεήσεις εἰς Θεόν, καὶ τυχεῖν καὶ αὐτὸν συγγνώμης

ε' Ἔτι περὶ ἑαυτοῦ φησιν ὡς τέλος καὶ σφραγὶς καὶ σιωπή ἐστι πάντων τῶν προφητῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ὀφείλει τις προφητεῦσαι μετ' αὐτόν· εἰ δ' οὖν, C θανάτῳ ἀποθανεῖται πᾶς ὁ προφητεύσων. Λέγεται δὲ μετὰ ταῦτα ἀναστῆναί τινα ἐν τῇ Βαβυλῶνι Σόλεμ ὀνομαζόμενον, λέγοντα ἑαυτὸν εἶναι προφήτην (ἑρμηνεύεται δὲ τοῦτο κλίμαξ)· καὶ παραδεχθῆναι μὲν παρὰ τῶν Βαβυλωνίων ὡς προφήτην, φονευθῆναι δὲ παρὰ τῶν Σκυθῶν μετὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος αὐτῷ πλήθους. Καὶ τίς ἂν ἀπαριθμήσειε τὰ ψεύδη, τοὺς μύθους τε καὶ ματαιολογίας, ἃς συνεγράψατο ὁ τοιοῦτος Μωάμεθ; Καὶ γὰρ τοσαῦτά εἰσι πολλὰ καὶ ἀναρίθμητα, καὶ γέμοντα πολυλογίας, ὡς καὶ τοὺς μεγίστους τῶν παρ' αὐτοῖς διδασκάλων τῆς ἀπωλείας δογμάτων, οἵτινες *Ἐλφωκαὰ* ὀνομάζονται, τουτέστιν *ἔξοχοι*, μὴ συμφωνῆσαι πρὸς ἀλλήλους ποτὲ ἐν τῇ τοῦ Κορρὰν ἐξηγήσει. Ἀλλ' οὐδὲ συμφωνῆσαι D δοκεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Καὶ γάρ τινες πρόσκεινται τῷ Μωάμεθ, τινὲς τῷ Ἀλῇ, ἕτεροι δ' ἑτέροις· εἰσὶ δὲ ὅμως καὶ αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀσύμφωνοι. Κατανοῶν τοίνυν τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν ἐκεῖνος ὁ ἀλιτήριος, καὶ βουλόμενος συσκιάσαι αὐτήν, οὑτωτί φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλαράμ*, ὅτι οὐδεὶς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἔγνω τὴν τοῦ Κορρὰν ἐξήγησιν. Γινώσκων γὰρ τὸ ἀνωφελὲς τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ τούτου ψεῦδος, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἄτακτον καὶ ἀνώμαλον, καὶ ὅτι πολλῆς καὶ μεγάλης μέμψεως ἄξια συγγράφεται, εἶπε τοῦτο. Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ φρόνιμοι τοῦ γένους ἐκείνου, οἱ παιδευθέντες τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν, εἰσὶ δὲ καί τινες οἱ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ Μωσαϊκὰ ἀναγνόντες, παν-

A et omni statu carentia verba confutatione opus est? Nulla prorsus. Verum hoc solum, qui vera sapiat adjecerit, quod et illa unica pars ab igne æterna consumenda sit, nisi fidem recipiat veram et irreprehensibilem.

3. Insuper quemadmodum ubique fere ipse sibi contrarius est, sic etiam in capite *Elnesa*, quod *mulieres* significat, ipse seipsum confutat; dicit enim: Nisi a Deo esset Alcoranum traditum, multa in eo essent sibi invicem contraria; cum contradictoriis plane refertum sit. In locis enim diversis inquit, quod Deus errantem non ducat; et idem denuo docens dicit: Orate ut ducamini ex tenebris in lucem, et ex viarum tesquis vel salebris in rectas semitas. Quin de seipso testatur, quod in B errore fuerit (erat enim idololatra), et quod Deus eum revocatum ad tanti prophetæ dignitatem constituerit, ut ad cœlum septimum usque pervenerit, obviam sit factus angelo cuidam millies majori universo mundo, qui peccata sua deplorans, per hunc veniam a Deo rogaverit.

4. Item, quod cum Gabriele ad Deum ascendens, in angelum inciderit decies millenis vicibus majorem mundo universo: qui et ipse peccata sua deplorans apud Deum, se intercessore usus sit, et veniam impetraverit.

5. Porro de seipso dicit, quod finis, sigillum et silentium sit omnium prophetarum, et propterea C nemini post hunc prophetare licitum esse: quare morte moriatur, quisquis prophetaverit. Fertur vero post hunc in Babylone quemdam exortum esse nomine Solem (quod *scalam* significat) qui se prophetam dixerit, et a Babyloniis pro propheta receptum esse, sed a Scythis cæsum una cum turba illum sequente. Et quisnam mendacia, fabulas et vanitates a Mahomete conscriptas enumeraverit? Tanta enim et tot sunt, tam innumerabilia et prolixitate verbosa, ut etiam summi apud eos perditissimorum dogmatum doctores, quos illi *Helphocaa*, id est, *eximios*, nominant, inter se non consentiant aliquando in Alcorani enarratione, nec in æternum consensuri videntur. Quidam enim D Mahometi adhærent, quidam Halæ, alii vero aliis: sed et hi ipsi inter se mutuo dissentiunt. Agnoscens igitur propriam infirmitatem calumniator hic, hancque simul occultare volens, in capite *Helaram* sic dicit: Nemo præter solum Deum Alcorani enarrationem intelligit. Agnoscens enim legis suæ inutilitatem, sed et falsitatem, confusionem quoque et dissimilitudinem, quodque multa summa reprehensione digna conscripsisset, hoc dixit. Sapientes vero et prudentiores illius gentis, qui Græcorum sapientia instituti sunt (sunt enim quidam qui Evangelium et Mosis scripta perlegunt), ea quæ a Mahomete scripta sunt, condemnant, et pro infirmis rejiciunt. Unde apud Sarracenos lege cautum est, ut si quis in universum dubitet, aut quæstio-

nem dubiam de Alcorano moveat, exemplo morte moriatur.

ἐτέθη παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς, ἵνα εἴπερ τις ὅλως παρευθὺς θανάτῳ τελευτήσῃ.

6. Insuper dicit : Ne committatis rapinas et cædes, nec perjuria, quoniam Deus hæc moleste fert. Quod si tamen forte feceritis, Deus benignus est et misericors, illaque condonaturus est.

7. Item in capite *Helmaida*, quod *mensam* significat, dicit, Deum perjurii fraudem in nobis nihili æstimare, pro transgressione autem illius satisfactionem esse decem pauperum cibationem, totidemque vestitum, aut pro his unius captivi redemptionem. Qui vero neutrum ex his facere potest, ter jejunato. Habent etiam juramentum, quod non facile fallunt : quanquam etiam hoc nonnunquam contingere soleat.

8. Insuper, cum juravisset Mahomet, se non coiturum cum Jacobitissa quadam nomine Maria, permisit illi Deus, ne quod juraverat ratum haberet; sed ad eam accessit, ut in capite *Elmetaare* clarissime testatur. Testes autem hujusmodi permissionis et perjurii citantur angeli, Michael scilicet et Gabriel.

9. Ad hæc Deum sæpius cum illo collocutum, dixisse refert, quod lusus gratia mundum creaverit. Et cordatus quilibet, quæ hic dicuntur, perpendat, quomodo omnem concedat licentiam, ut quam plurimos ad se attrahat. Et Domino dicente [17] arctam et angustam esse viam quæ ad vitam perducit, latam vero et spatiosam quæ ducit ad perditionem : et revera in illum convenit hoc : « Viam præceptorum tuorum nolo cognoscere [18].

10. Item in capite *Micapara*, quod *juvencam* interpretantur, Judæos et Christianos salvandos esse dicit. In capite vero *Amram*, rursum inquit, quod nemo salvari possit sine iis quæ Ismaelitarum lege continentur.

11. Præterea inquit, quod nemo ante se paradisum possit ingredi. Idem vero ipse paulo post dicit, quasi hujus prioris oblitus, quod Dominus ipsum assumptum in paradisum duxerit, ostenderitque sibi viros et mulieres multas. Et interrogavit eum, Domine, quid hoc est? Et respondit illi Deus : Ne mireris, nam et hi tui sectatores sunt. Quod vero tradit Deum sibi dixisse, quod lusus gratia hominem fecerit, duas ob causas docet Mahomèt; partim quidem ut ostenderet, Deum non magni æstimare hominum salutem, et propterea singulis pro libidine sua intrepide esse vivendum; partim vero, ut Salvatoris Christi incarnationem suggillaret. Revera certe sepulcrum apertum est guttur illius, et lingua ejus dolosa. Venenum aspidis sub labiis illius [19]. Instrumentum enim perditionis exsistens, vana et falsa eructavit verba. Quæcunque enim sceleratissima pro-

A τελῶς ἔχουσι κατεγνωσμένα καὶ ἀνυπόστατα, ἅπερ ὁ Μωάμεθ νενομοθέτηκε. Διά τοι τοῦτο καὶ νόμος ἀμφιβάλλοι, ἢ λόγον ἀπορίας εἴποι εἰς τὸ Κορράν,

ς'. Ἔτι φησὶ, Μὴ ποιήσητε ἁρπαγὰς καὶ φόνους, ἢ ἐπιορκίας, ἐπεὶ ὁ Θεὸς διὰ βάρους ἔχει αὐτά. Εἰ δ' ἴσως καὶ ποιήσητε, ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ἐστὶ, καὶ μέλλει συγχωρήσειν αὐτά.

ζ'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλμαϊδᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, λέγει ὅτι οὐ λογιεῖται ὁ Θεὸς ἡμῶν τὴν ἀπάτην τοῦ ὅρκου, ὑπὲρ δὲ τῆς παραβάσεως αὐτοῦ ἀρκετόν ἐστι δέκα πενήτων τροφὴ, καὶ ἔνδυμα τοσούτων, ἢ ἀντὶ τούτων ἑνὸς αἰχμαλώτου λύτρωσις. Ὁ δ' ἀπὸ τούτων μὴ δυνάμενος ποιῆσαι, τρὶς νηστεύσει ὁ τοιοῦτος. Ἔχουσι δὲ καὶ ὅρκον ἴδιον, ὅντινα εὐκόλως οὐ παραβαίνουσιν· ἔστι δ' ὅτε ἀθετοῦσι κἀκεῖνον.

η'. Ἔτι ὀμόσαντος τοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μὴ συγ-
B γενέσθαι Ἰακωβιτίσσῃ τινὶ, Μαρίᾳ ὀνομαζομένῃ, ἐνέδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς μὴ φυλάξαι ὅπερ ὀμώμοκεν, ἀλλὰ προσελθεῖν πρὸς αὐτὴν, ὡς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλμεταάρε*, ὅπερ ἑρμηνεύεται . . . . . διαῤῥήδην φησί. Μάρτυρες δὲ εἰσι τῆς τοιαύτης ἐνδόσεως καὶ ἐπιορκίας οἱ ἄγγελοι, ὅ τε Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριήλ.

θ'. Ἔτι διαλεγόμενος, φησὶν, ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ πολλάκις, εἶπε πρὸς αὐτὸν ὡς παιδιᾶς χάριν ἐποίησε τὸν κόσμον. Καὶ σκοπείτω πᾶς ὁ νοῦν ἔχων τὰ λεγόμενα, ὅπως παντελῶς ἐνδίδωσι πᾶσαν ἐλευθερίαν, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πλῆθος ἕλξῃ πρὸς ἑαυτόν· καίτοι γε τοῦ Κυρίου εἰπόντος ὡς « Στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἐστὶν ἡ ὁδὸς, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, πλατεῖα δὲ καὶ εὐρύχωρος τῆς ἀπωλείας. » Καὶ ὄντως εἰς αὐτὸν
C ἀνήκει τὸ, « Ὁδὸν ἐντολῶν σου γνῶναι οὐ βούλομαι. »

ι'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Μπακαρᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *δάμαλις*, λέγει, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἀμράμ* αὖθις φησιν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσμαηλιτῶν.

ια'. Ἔτι πρὸ αὐτοῦ φησιν ὅτι οὐ δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὸν παράδεισον. Καὶ αὖθις ὁ αὐτὸς οὗτος μετὰ μικρὸν πάλιν φησὶν, ὥσπερ μὴ αἰσθόμενος ὅπερ εἴρηκεν, ὡς λαβὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς, εἰσήγαγεν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ ἐκεῖσε ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας πολλὰς, καὶ ἤρετο πρὸς τὸν Θεὸν, Κύριε, τί ἐστι τοῦτο; καὶ ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν, Μὴ θαυμάσῃς· καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ μιμηταί σού εἰσι. Τὸ δ' ὅτι
D πρὸς αὐτὸν διαλεγόμενος ὁ Θεὸς εἶπεν ὅτι παιδιᾶς χάριν ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον, δυοῖν ἕνεκεν τρόποιν εἶπεν αὐτῷ ὁ Μωάμεθ, τὸ μὲν ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἔχει ὁ Θεὸς περὶ πολλοῦ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, καὶ διὰ τοῦτο πράττειν ἕκαστον ἀδεῶς τὸ αὐτοῦ καταθύμιον· τὸ δ' ἵνα ἀνατρέψῃ καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἔνσαρκον οἰκονομίαν. Ὄντως γὰρ, ὄντως τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτοῦ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, δολία· ἰὸς δὲ ἀσπίδος ὑπὸ τὰ χείλη αὐτοῦ. Σκεῦος γὰρ ἀπωλείας ὢν, μάταια καὶ ψευ-

[17] Matth. VII, 14. [18] Job XXI, 14. [19] Psal. XIII, 2, 3.

δὴ ἐξερεύγεται ῥήματα. Καὶ γὰρ ἅπερ ἂν βουληθῇ πονηρὰ φθέγξασθαι, τὸν Θεὸν αὐτὸν προβάλλεται λέγοντα. Τινὲς γὰρ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ σκεύη ἐκλογῆς καὶ ἐλέους, καὶ τινὲς σκεύη ὀργῆς καὶ ἀπωλείας. Διὰ τοῦτο γὰρ σκεύη καλοῦνται, διὰ τὸ δεκτικόν. Ἔξωθεν γὰρ δέχεται εἴτε ἀγαθὸν εἴτε πονηρόν. Οἱ μὲν γὰρ ἄγγελοι κέκτηνται τὴν γνῶσιν ἄνωθεν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκτὸς συλλέγουσι τὴν ἑαυτῶν γνῶσιν, καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἑτεροτήτων εἰς μίαν ἀληθῆ γνῶσιν ἀνάγονται, καὶ διὰ τοῦτο σκεύη καλοῦνται. Τοίνυν καὶ αὐτὸς ὁ δείλαιος τὴν τοῦ διαβόλου διδασκαλίαν δεξάμενος, πάντα ἰὸν τοῖς αὐτοῦ δόγμασι μίξας, ἓν κρᾶμα ἀσεβείας, ὡς εἴρηται, κατεσκεύασε, καὶ τοὺς αὐτῷ πειθομένους ἐπότισε, καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς ἀσθενεῖς ποιήσας, τῷ διαβόλῳ ὥσπερ θυσίαν προσέφερεν. Ἀσθένεια γὰρ ψυχῆς ἐστιν, οὐχ ὡς ἐπὶ τῶν σωμάτων ἡ ἰσχνότης ἢ ἡ παχύτης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ διαβαίνουσα, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὑλικὰ καὶ πρόσκαιρα ἔνδοσις. Διότι αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχουσι τὸ ἀμετάβλητον. Μοιχεῖαι γὰρ καὶ πορνεῖαι καὶ πᾶσαι αἱ ἡδοναὶ τῷ κόσμῳ εἰσὶ προσηλωμέναι, καὶ ἡ φιλία τοῦ κόσμου τούτου ἔχθρα Θεοῦ ἐστι. Διά τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς τὰ πάντα καταλιπὼν, ταῖς ἡδοναῖς τὸ πλῆθος ἐνέδωκε. Μὴ μόνον δὲ ζῶντας τοὺς ἀθλίους ἐνέδωκε ταύταις, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον μονίμους αὐτὰς εἴρηκεν ἔσεσθαι. Ὥστε καὶ τοὺς αὐτοῦ ἀκολούθους ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἀμειβόμενος, ἀφροδίσια καὶ γυναῖκας ὅτι πολλὰς ἑνὶ ἑκάστῳ, οἴκους τε περικαλλεῖς καὶ λουτρὰ καὶ παραδείσους, ἱμάτιά τε καὶ τρυφὰς, καὶ ἕτερα τούτοις ὅμοια, ὑπισχνεῖται παρασχεῖν, Κυρίνθῳ ἀκολουθῶν αἱρετικῷ καί τισι παλαιοῖς ἑτέροις· καὶ οἷον τέλος μακαριότητος τὰς ἡδονὰς ἐδίδαξεν εἶναι. Ἡμεῖς γοῦν περὶ τούτου φθάσαντες εἴπομεν μερικῶς ἐν τῇ τετάρτῃ ἀπολογίᾳ· διὸ οὐκ εἴχομεν ὅλως σκοπὸν καθολικῶς ἀντειπεῖν ταῖς τοῦ Μωάμεθ ἀσεβείαις. Ἐπεὶ δ' ἄρτι ἔδοξεν ἡμῖν πλατυκωτέρως ταύτας ἐλέγξαι, ἤδη λέγομεν οὕτως. Ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ἐν τῷ Κορρᾶν οὑτωσί φησιν, ὅτι Ὁ Θεὸς ἀποκτενεῖ τὸν θάνατον, καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσονται οἱ ἄνθρωποι ἀθάνατοι καὶ ἀκέραιοι. Τοῦ γοῦν πράγματος οὕτως ἔχοντος, τίς χρεία τροφῶν; Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀφροδισίων, ἐπεὶ οὐκ ἀναγκαία ἡ γέννησις. Ἡ γὰρ τροφὴ διὰ τὴν συνεχῆ ἐλάττωσιν τοῦ σώματος ἐγένετο, ἵνα τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληροῖ, καὶ ἡ μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ ἀνδρὸς συνουσία διὰ τὴν τεκνογονίαν συνεχωρήθη. Ἐπεὶ δ' ὁ αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι ἀθάνατοι ἀναστήσονται πάντες, ἄρα ματαία ἡ τροφὴ, μάταια καὶ τὰ ἀφροδίσια. Εἰ δὲ τοῦτο δώσομεν, ἐξανάγκης ἐπακολουθεῖ γέννησις. Καὶ γεννηθέντων ἀνθρώπων, πέφυκεν ἢ θνητοὺς εἶναι τοὺς γεννηθέντας, ἢ ἀθανάτους. Καὶ εἰ μὲν θνητοὶ, πῶς ἐξ ἀθανάτων θνητοί; Εἰ δὲ κἀκεῖνοι, καὶ οἱ ἐξ ἐκείνων γεννηθέντες ἀθάνατοι, ἰδοὺ εἰσῆξεν ἕτερον τρόπον γεννήσεως. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Μωϋσῆς, διεξιὼν τὴν τοῦ ἀνθρώπου γέννησιν, οὑτωσί φησιν, ὅτι Χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ἔπλασε τὸν Ἀδάμ· παρ' ἑαυτοῦ δὲ πνοὴν ἐνθεὶς ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Ἀδὰμ πλευρᾶς ἐποίησε τὴν

A fari voluit, Deum loquentem inducit. Quidam enim homines vasa sunt electionis et misericordiæ; quidam vero vasa iræ et perditionis. Propter capacitatem enim vasa nominantur. Extrinsecus enim excipiunt tam bonum quam malum. Angeli quidem cognitionem suam habent de supernis; homines vero ex sacra Scriptura, aliisque extrinsecus accidentibus cognitionem colligunt, et per multa differentia in unam veram cognitionem perducuntur; quapropter et vasa dicuntur. Miser itaque hic, diaboli doctrina suscepta, cum omne venenum suis dogmatibus miscuisset, unam (ut dictum est) impietatis misturam adornavit, quam propinavit sibi credentibus, et illorum animas ægritudine affectas, diabolo ceu sacrificium obtulit. Animæ B enim ægritudo, non quemadmodum in corporibus macies et pinguedo in substantiam suam transiens contingit, sed est ad corporalia illa et momentanea permissio. Quapropter animæ functiones omnino immutari possunt. Adulteria enim, scortationes et voluptates omnes mundo annexæ sunt. Et amicitia mundi hujus inimicitia est erga Deum. Quapropter et ipse omnibus omissis, vulgus hominum voluptatibus permisit, et non vivos modo istis addixit, verum etiam post mortem illas permansuras esse pollicitus est. Quod scilicet sectatoribus illius post mortuorum resurrectionem Deus daturus sit veneres, et mulieres quam plurimas singulis, domus item instructissimas, balnea et hortos, vestes et delicias, et alia his similia pollice- C batur, Cyrinthum hæreticum secutus, et alios quosdam veteres, sicque finem quodammodo felicitatis voluptatem esse docuit. Verum nos de his singulatim in quarta Apologia jam ante diximus; quapropter non nostri instituti est, in universum omnes Mahometis impias opiniones reprehendere. Quoniam vero nobis visum est has copiosius refutare, sic dicimus. Idem ille Mahomet in Alcorano sic dicit: Quod Deus mortem occisurus sit; quo facto homines immortales et integros esse resurrecturos. Cum itaque res ita se habeat, quid opus est deliciis et rebus veneris, cum generatio non sit necessaria? Alimentum enim propter corporis imminutionem factum est, ut defectum D impleat. Et viri cum muliere congressus propter liberorum procreationem concessus est. Quandoquidem vero hic idem confitetur, quod omnes resurrecturi sint immortales, frustraneum certe est alimentum, frustraneum etiam rei venereæ studium. Ut autem hoc concedamus, necessario tamen generatio inde sequetur. Homines vero hic generatos natura aut mortales aut immortales nasci oportet. Quod si mortales, qui fit ut ex immortalibus mortales nascantur? Si vero et hi ipsi qui nascuntur, immortales sunt, ea novum quemdam generationis modum induxit. Beatus autem Moses hominum generationem exponens, sic inquit: Deus e pulvere de terra sumpto formavit Adam, a seipso vero spiritu illi indito, factus est

in animam viventem. Ex costa vero Adami formavit Evam : ex utrisque vero simul ipsum Seth, et omnes homines [19]. » Mortales igitur cum essent, etiam ipsi mortales genuerunt. Cui dogmati assentit David, testimonium ferunt prophetæ, et hoc ipse Christus confirmat. Novum vero hunc generandi modum undenam sceleratus ille incitatus docuerit, non intelligo, nisi forte propria ratione, et a patre suo diabolo permotus. Sed en absurdum hoc considera. Si enim parentes immortales filios etiam immortales genuerunt, en generationis modus exortus est, qui nec mortem sentit, nec resurrectionem. Quod si vero ipsi immortales filios mortales genuerunt, quomodo filios diversæ ab ipsis naturæ genuerunt? Natura enim omnis sibi simile generare consuevit. Ut vero etiam hoc concedamus : quomodo mors interfecta (ut antea posuisti) post resurrectionem denuo vires exercebit? Jamne intelligis, quomodo Mahometis doctrina sacræ Scripturæ contraria, etiam sibi mutuo repugnet? Ipse enim unam eamque solam dicit fore resurrectionis diem. Ecce autem si mortales nascuntur, moriuntur necessario. Cum autem alia resurrectio nulla sit, et hi in æternum mortui jaceant, quis beatitudinis finem ipsam mortalitatem dixerit? Præterea sanctorum animæ quia nunc a corporibus separatæ sunt, voluptatibus carerent, et propterea etiam beatitudine destituerentur, juxta Mahometis sententiam : et ante illas ipsi angeli. Sed hoc nequaquam est, non est, inquam. Frustratum enim est insciens cor illius, et dum se sapientem putavit, omnium stultissimus apparuit. Beatitudinis enim finis non voluptas est, sed ut homo, quantum fieri potest, Deo similis fiat, Deum cognoscat, illique uniatur. Hoc, inquam, summum et angeli et hominis bonum est, et summa felicitas. Mahomet vero cum quænam dicat, ignoret, manifeste divinæ repugnat justitiæ. Justitia enim divina est, quæ omnia digne distribuit, et quæ immortalia sunt in æternum conservat, temporanea vero hæc ad tempus, et reliqua suo quo debent ordine. Et primo quidem supremis ordinibus ea dantur, quæ conveniunt ; deinde animabus et corporibus, post hæc etiam naturæ, quæ illam spectant. En igitur proportionem, pulchritudinem, ordinem et administrationem justam, quæ in singulis adhibetur. Nec veteres quosdam philosophos sequaris, qui et ipsi stupidi sunt ; verumtamen frigida quadam oratione dicunt, felicitatem esse mentis cognitionem ; cum ipsi, mea sententia, mente careant. Cum enim illi existiment nihil interesse inter mentem et intelligentiam, ignorant quod inter hæc Deus est summum bonum, et beatitudinis felicitatisque caput. Quantum enim aliquis Deo appropinquat, tantum beatus est, gloriosus et felix. Mihi vero dubitare contingit, quare non cædes etiam et rapinas post resurrectionem

[19] Gen. I, II, III.

A Εὔαν · ἐξ ἀμφοῖν δὲ τὸν Σὴθ, καὶ πάντας ἀνθρώπους. Θνητοὶ τοίνυν ὄντες, θνητοὺς καὶ ἐγέννησαν. Ὦτινι δόγματι συνᾴδει Δαβὶδ, μαρτυροῦσι πάντες προφῆται, βεβαιοῖ ὁ Χριστός. Τὸν δὲ καινὸν τουτονὶ τῆς γεννήσεως τρόπον οὐκ οἶδ' ὅθεν ὁρμηθεὶς ἔδειξεν ὁ ἀλιτήριος, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς κοιλίας αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Καὶ σκόπει τὸ ἄτοπον. Εἰ μὲν ὡς ἀθάνατοι οἱ πατέρες ἀθανάτους υἱοὺς ἐγέννησαν, ἰδοὺ ἐγένετο τρόπος γεννήσεως, ὅστις οὔτε θάνατον οἶδεν οὔτε ἀνάστασιν· εἰ δὲ ἀθάνατοι ὄντες θνητοὺς παῖδας ἐγέννησαν, πῶς ἑτέρας φύσεως παῖδας ἐγέννησαν; τὸ ὅμοιον γὰρ αὐτῇ ἡ φύσις οἶδε γεννᾷν. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο συγχωρήσομεν, πῶς ἀποκτανθέντος τοῦ θανάτου, ὥσπερ σὺ προὐπέθου, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐνεργεῖ; Βλέπεις πῶς μετὰ τῆς
B τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐναντιότητος ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐναντίως διόλου ἡ τοῦ Μωάμεθ διδασκαλία; Ὁ γὰρ αὐτὸς μίαν καὶ μόνην ἡμέραν λέγει εἶναι τῆς ἀναστάσεως. Καὶ ἰδοὺ εἴπερ γεννηθῶσι θνητοί, ἀποθανοῦνται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην· ἑτέρας δὲ ἀναστάσεως μὴ οὔσης, κἀκεῖνοι εἰς αἰῶνα θνητοί. Καὶ πῶς τέλος μακαριότητος ἡ θνητότης; Λοιπὸν αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ, ἐπεὶ οὐκ εἰσὶ μετὰ τῶν σωμάτων αὐτῶν κατὰ τὸ παρὸν, ἐστέρηνται τῶν ἡδονῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐστέρηνται καὶ τῆς μακαριότητος κατὰ τὸν Μωάμεθ λόγον, καὶ πρὸ τούτων οἱ ἄγγελοι. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Ἐματαιώθη γὰρ ἡ ἀσύνετος τούτου καρδία, καὶ φάσκων σοφὸς εἶναι αὐτὸς, πάντων μωρότερος ἀναφαίνεται. Οὐκ εἰσὶ γὰρ τέλος μακαριότητος αἱ ἡδοναὶ, ἀλλὰ τὸ γενέσθαι ἄνθρωπον κατὰ τὸ
C δυνατὸν ὅμοιον Θεῷ, καὶ γινώσκειν Θεὸν, καὶ ἑνωθῆναι αὐτῷ, τουτέστι τὸ ἄκρον ἀγγέλου καὶ ἀνθρώπου ἀγαθὸν, καὶ ἡ ἐσχάτη εὐδαιμονία. Ὁ δὲ Μωάμεθ μὴ εἰδὼς ἃ λέγει, φανερῶς ἀντιπίπτει τῇ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνῃ. Δικαιοσύνη γὰρ θεία ἐστὶν ἡ πάντα νέμουσα κατ' ἀξίαν, καὶ διασώζουσα τὰ ἀθάνατα αἰώνια, τὰ δὲ πρόσκαιρα ἔγχρονα, καὶ τὰ ἑξῆς ὡς ἔχοντα τάξεως. Καὶ πρῶτον μὲν δωρεῖται ταῖς ἄνω τάξεσι τὰ κατ' ἀξίαν αὐταῖς ἀνήκοντα, εἶτα ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασι, καὶ μετὰ ταῦτα τῇ φύσει τὰ εἰκότα, ἤγουν συμμετρίαν καὶ κάλλος καὶ τάξιν καὶ διακόσμησιν, κατὰ τὴν ἑκάστῳ τῶν ὅλων ἐπιβάλλουσαν ἀξίαν, μηδέ τισι κἂν παλαιοῖς φιλοσόφοις ἀκολουθῶν, ἀνοήτοις μὲν καὶ αὐτοῖς, ἀλλ' ὅμως ψυχρόν τινα λό-
D γον λέγουσιν, ὅτι εὐδαιμονία ἐστὶν ἡ τοῦ νοὸς γνῶσις, ἀπὸ τούτου, ὡς οἶμαι, πλανηθεῖσιν, ἀπὸ τοῦ ὑπολαβεῖν αὐτοὺς ὅτι οὐκ ἔστι τι μέσον νοὸς καὶ νοήσεως, ἀγνοήσασιν ὅτι μεταξὺ τούτων ἐστὶν ὁ Θεὸς, ὅς ἐστιν ἄκρον ἀγαθὸν, καὶ ἄκρον μακαριότητος καὶ εὐδαιμονίας. Καθόσον γάρ τις ἐγγίζει Θεῷ, κατὰ τοσοῦτον εὐδαίμων ἐστὶ, καὶ εὐκλεὴς, καὶ μακάριος. Ἐμοὶ δ' ἔπεισιν ἀπορεῖν, πῶς οὐκ εἶπεν ὡς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔσεσθαι φόνους καὶ ἁρπαγάς. Ἐπεὶ γὰρ ἡδονῶν χάριν καὶ ἔρωτος χρημάτων πάντες οἱ πόλεμοι γίνονται, ἔδει πάντως κἀκεῖσε τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ὁ πλείονας ἡδονὰς εἰς ἑαυτὸν φέρων μᾶλλόν ἐστιν ἄλλων μακαριώτερος.

fore dixerit. Cum enim voluptatum gratia et amore divitiarum omnia bella moveantur, etiam illic idem dicere oportebat; quoniam qui plures in se voluptates transfert, aliis multo est beatior.

ιβ'. Ἔτι ὁ αὐτός φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Σάδ*, A ὅτι οἱ μὲν ἄγγελοι ἐκ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκ χοός. Καὶ οἷον ὥσπερ τὸ σῶμά ἐστιν ἐκ τῆς γῆς χοϊκὸν, οὕτω καὶ τοὺς ἀγγέλους ἐκ πυρὸς ὑλικοὺς εἶναι λογίζεται· ἐκ τοῦ προφητικοῦ, οἶμαι, ῥητοῦ τὴν πλάνην ταύτην λαβὼν, τοῦ λέγοντος, « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· » μὴ νοήσας ὁ δείλαιος, ὅτι πνεύματα ὀνομάζονται οἱ θεῖοι νόες διὰ τὸ ταχὺ καὶ κοῦφον καὶ ἐλαφρὸν καὶ ἀσώματον, πυρὸς δὲ φλὸξ, διὰ τὸ φωτιστικὸν καὶ δραστικὸν καὶ ὀξύῤῥοπον καὶ καθαρτικὸν, ἔστιν ὅτε καὶ ἀφανιστικὸν, ὥστε καὶ αἱ ἀνωτάτω τάξεις, αἵτινες ἀμέσως τὰς θείας ἐλλάμψεις ὑποδέχονται, Σεραφὶμ παρὰ τῶν τὰ Ἑβραίων εἰδότων ἐπονομάζονται, τουτέστι πρηστῆρες καὶ B θερμαίνοντες διὰ τὸ ἀεικίνητον αὐτῶν περὶ τὰ θεῖα, καὶ ἀκατάληκτον, καὶ τὸ θερμαῖνον καὶ ὀξὺ καὶ ὑπερζέον τῆς προσεχοῦς καὶ ἀνενδότου καὶ ἀκλινοῦς ἀεικινησίας. Εἰ γὰρ τὸ ὑλικὸν τοῦτο πῦρ ἔχει μὲν φωτιστικὴν ἰδιότητα, ἔχει δὲ καὶ καθαρτικὴν ὡς εἰς τὸν χρυσὸν, φθαρτικὴν δὲ εἰς πᾶν κίβδηλον, πόσῳ μᾶλλον δύνανται ἔχειν αἱ οὐράνιαι ἱεραρχίαι, ἤτοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, φωτιστικὴν μὲν καὶ καθαρτικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν πρὸς τοὺς ἀξίους φωτίζεσθαι καὶ καθαίρεσθαι, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν, φθαρτικὴν δὲ καὶ ἀφανιστικὴν καὶ ἐλατῆρα, ὡς ἐπὶ τοῦ Σεναχηρεὶμ βασιλέως Ἀσσυρίων; Ταῦτα τοίνυν μὴ νοήσας ὁ μάταιος, τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν ἐκ πυρὸς εἶναι ἐνόμισε. Περὶ μέντοι τῶν μύθων καὶ τῶν περάτων, ὧν τερατεύεται, καὶ λέγει οὗτος μηδὲν C διαφερόντων γραϊδίων κωθωνιζομένων ληρημάτων, τί χρὴ καὶ λέγειν;

ιγ'. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Νεμελὲ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *μυῖα*, ὡς τοῦ Σολομῶντος συναγαγόντος μεγάλην ἀγγέλων στρατιὰν, καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ζώων, καὶ ἀπελθόντων καὶ εὑρόντων ὥσπερ τινὰ μυιῶν ποταμὸν, ἔφη ἡ μυῖα, Ὦ μυῖαι, ὑμεῖς εἰσέλθετε εἰς τὰς κατοικίας ὑμῶν, ἵνα μὴ διαφθείρῃ ὑμᾶς ὁ Σολομῶν καὶ τὸ στράτευμα αὐτοῦ. Καὶ ἡ μυῖα ὑπεμειδίασεν.

ιδ'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ῥουβεσᾶ* φησιν, ὡς τὸν σκώληκα σημῆναι τὸν τοῦ Σολομῶντος θάνατον τοῖς δαίμοσιν, ἔνθα φησὶν ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ Σολομῶν D ἐπερειδόμενος τῇ ἑαυτοῦ βακτηρίᾳ, ὑπὸ τοσαύτης ἄφνω συνεσχέθη ὀδύνης, ὡς παραχρῆμα ἐκπνεῦσαι, θείῳ δὲ θαύματι οὐ κατέπεσεν. Οἱ δὲ τούτῳ δουλεύοντες δαίμονες ὁρῶντες αὐτὸν ἑστῶτα οὕτως, ἐνόμιζον ζῆν. Ἀνεδόθη δέ τις σκώληξ ἐκ τῆς γῆς διαφαγὼν τὴν τοιαύτην βακτηρίαν, ἧς συντριβείσης κατέπεσεν ὁ Σολομῶν. Οἱ δὲ δαίμονες δραμόντες, ἔγνωσαν αὐτὸν τεθνηκέναι, καὶ ἔκτοτε ἤρξαντο κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν δύναμιν βλάπτειν τοὺς ἀνθρώπους.

12. Quin ille idem dicit in capite *Sad*, angelos quidem ex igne creatos esse, hominem vero ex pulvere. Et quemadmodum corpus ex terra compactum est, ita etiam angelos ex igne ceu materia compositos putat: e verbis nimirum prophetæ hunc errorem hauriens, qui dicit: « Qui fecit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis [21]; » non intelligens miser, quod cœlestes animi spiritus dicuntur propter celeritatem et velocitatem, levem etiam et incorpoream substantiam, ignis autem flammam vocari propter claritatem, strenuitatem, repentinum motum, vimque purgatoriam, et fortassis etiam propter corrumpendi potentiam. Quemadmodum et supremi ordines, qui immediate majestatis divinæ splendorem sustinent, Seraphim ab Hebræis dicuntur, id est flammæ ardentes et calescentes, propter motum illum sempiternum circa divina et indesinentem, propterque calorem, velocitatem et fervorem continui, irrequieti et indefessi motus. Si enim ignis ille materialis proprietatem habet illuminatoriam et purgatoriam, ut in auro, corrumpendi vero virtutem in omnia adulterina, quanto magis cœlestes illi principatus, sancti nimirum angeli, virtutem illuminandi et purgandi, et efficaciam ad illuminandum et purgandum illuminatione et purgatione dignos (quales nimirum sancti sunt et prophetæ) habebunt; corrumpendi vero et vastandi potentiam, ut contra Senacherib Assyriorum regem? His itaque non intellectis, stolidus angelorum naturam ex igne constare putavit. De fabulis vero et prodigiis, quæ prodigiose edidit dixitque, a vetularum ebriosarum deliramentis nihil differentibus, quid plura dicere opus est?

13. Dicit enim in capite *Emele*, quod, si interpreteris, *muscam* significat, Salomonem magnum angelorum, hominum et brutorum animalium exercitum collegisse. Qui in expeditionem egressi, ingentem ceu muscarum fluvium invenerunt; dixitque musca, O muscæ, ingredimini vos in antra vestra, ne vos perdat Solomon et illius exercitus. Et musca subrisit.

14. Insuper in capite *Rubesa* dicit, vermiculum quemdam dæmonibus Salomonis mortem denuntiavisse: cujus rei narratio talis est. Cum Salomon scipioni suo inniteretur, tanto repente dolore correptus est, ut confestim exspiraret; divino tamen quodam miraculo non corruit. Huic vero ministrantes dæmones, cum illum sic stare cernerent, vivere adhuc arbitrati sunt. Prorepsit autem e terra vermis, scipionem illius arrodens: quo simul corroso, Salomon concidit. Dæmones vero accurrentes, ut eum obiisse cognoverunt, ex eo tempore cunctis suis viribus humano generi nocere cœperunt.

[21] Psal. CIII, 4.

15. Porro in libro *Enarrationum* Mahomet ipse causam reddit, quare ipsis vino interdictum sit. Dicit enim, Deum in terras duos emisisse angelos, ad bene imperandum et judicandum, quorum nomina erant Arot et Marot. Mulier autem quædam, actionem habens forensem, illos accedens, ad prandium invitavit, et vinum (quod illis ne biberent præceperat Dominus) apposuit. Qui ubi inebriati sunt, eamdem opprimere vi conati sunt. Illa vero libidini illorum non consensit, sed conscenso cœlo, res suas exposuit. Deus vero hac simul visa, et causa quam habebat cognita, ipsam fecit Luciferum, ut tam in cœlo inter stellas formosa esset, quam in terra inter mulieres fuerat. Angelis vero qui peccaverant optionem obtulit, utrum in hoc an futuro sæculo puniri vellent, eosque cum in hoc sæculo puniri mallent, ex pedibus ferrea catena in Babylonis puteum suspendit, usque ad diem judicii.

16. Dicit præterea, cœlum hoc creatum ex fumo factum esse; unde apparet, quod cœlum aliud, quod non creatum sit, esse putaverit novus ille legislator, quod nullus hominum unquam cognovit, in cujus differentiam cœlum hoc, quod coram videmus, creatum vocat, quasi ex maris exhalatione fumus talis exortus sit. Mare autem ex monte Caph prodiisse docet, qui totum orbem circumdat, et cœlum sustinet.

17. Deinde solem et lunam æquales fuisse dicit luce simul et virtute, nullamque inter diem noctemque fuisse differentiam, sed Gabriele quondam volitante alam illius fortuito lunæ propius admotam et impactam, corpus illius obscuravisse.

18. Insuper dicit, quod cum a Gabriele, ut Deum conveniret, vocatus in cœlum fuerit, Deum manum suam super ipsum Mahometem imposuisse; se vero tantam sensisse frigoris vim, ut hæc ad dorsi quoque medullam penetraverit. Quod autem hoc illius figmentum sit, manifeste constat. Verumtamen et Anthropomorphitarum sententiam secutus hæc dicit, qui Deum fingunt corporeum, ignorans nimirum miser illud: « Suscepisti iniquitatem, quoniam ero tibi similis. »

19. Item in capite *Sad* dicit Mahomet dæmones, cum angeli fuerint, ut Adamum adorarent a Deo institutos esse; mutatos autem esse in dæmones, cum hoc officii detrectarent, nec illum more aliorum vellent adorare. Atqui hæc opinio huic impio propria et peculiaris est.

20. Dicit præterea Mahomet, ex stercore elephantis porcum enatum esse, ex stercore autem porci murem, felem autem ex fronte leonis. Causa autem hujus talis refertur. Cum Noe in arca esset una cum filiis suis et animalibus, illis ad naturæ officium abeuntibus arca inclinabatur: in primis autem, si abiret elephas. Nimio itaque timore Noe correptus, Deum consuluit. Qui dixit: Profectus culum illius et stercoris meatum adora. Quod cum

A ιε'. Ἔτι ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν *διηγήσεων* αὐτὸς ὁ Μωάμεθ ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κεκώλυται αὐτοῖς. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς δύο ἀγγέλους ἀπεσταλκέναι, ὥστε καλῶς ἄρχειν, καὶ δικαίως κρίνειν. Ἐλέγοντο δὲ οἱ ἄγγελοι, Ἀρὼτ καὶ Μαρώτ. Ἐλθοῦσα δέ τις γυνὴ, δίκην ἔχουσα, ἐκάλεσε τούτους ἐπ' ἄριστον, καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς οἶνον, ὃν ὁ Θεὸς μὴ πιεῖν αὐτοῖς ἐνετείλατο· οἵτινες καὶ μεθυσθέντες, ἐζήτησαν ταύτην ἐφ' ὕβρει. Ἡ δ' οὐ συνέθετο, ἀλλ' ἀνελθοῦσα εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπε τὰ κατ' αὐτήν. Ὁ δὲ Θεὸς ἰδὼν ταύτην, καὶ τὴν δίκην ἣν εἶχεν αὕτη ἀκηκοὼς, πεποίηκεν ἑωσφόρον, ὡς εἶναι ταύτην ἐν τῷ οὐρανῷ μεταξὺ τῶν ἀστέρων οὕτω καλὴν, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ γῇ μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Δοθείσης δὲ καὶ τοῖς ἁμαρτοῦσιν ἀγγέλοις αἱ-B ρέσεως, ὅπου βούλοιντο κολασθῆναι, ἐνταῦθα, ἢ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἑλομένων αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι μᾶλλον τιμωρηθῆναι, ἐξήρτησε τούτους ἐν τῷ τῆς Βαβυλῶνος φρέατι τῶν ποδῶν δι' ἁλύσεως σιδηρᾶς μέχρι τῆς ἐν τῇ κρίσει ἡμέρας.

ιϛ'. Ἔτι φησὶν ὅτι ὁ κτιστὸς οὗτος οὐρανὸς γέγονεν ἐκ καπνοῦ. Ὡς ἔοικε γὰρ, ὅτι ἕτερόν τινα οὐρανὸν ἄκτιστον συνοῖδεν ὁ νέος οὗτος νομοθέτης, ὃν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἐγνώρισέ ποτε. Καὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τούτου καλεῖ τὸν παρόντα κτιστὸν, ὡς ἀπὸ τῆς ἀναθυμιάσεως, φησὶ, τῆς θαλάσσης γινομένου τοῦ τοιούτου καπνοῦ. Ἡ δὲ θάλασσα ἔκ τινος ὄρους Κὰφ ὀνομαζομένου, ὅπερ ὄρος ζώννυσιν ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀντέχειν ποιεῖ τὸν οὐρανόν.

ιζ'. Ἔτι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἴσα φωτὸς C καὶ δυνάμεώς φησι γενέσθαι, καὶ μηδεμίαν διάκρισιν εἶναι μεταξὺ νυκτὸς καὶ ἡμέρας· ἀλλὰ πετομένου ποτὲ τοῦ Γραβριὴλ συμβῆναι τὸ πτερὸν αὐτοῦ ἐγγίσαι τῇ σελήνῃ, καὶ τούτου ἕνεκα σκοτισθῆναι.

ιη'. Ἔτι φησὶν ὡς προσκληθέντα τὸν αὐτὸν Μωάμεθ παρὰ τοῦ Γαβριὴλ ἀνελθεῖν εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ θέντος τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ, τοσαύτης ψύξεως αἴσθησιν λαβεῖν αὐτὸν, ὡς διελθεῖν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο πλάσμα ἐκείνου ἐστὶ, τουτὶ πρόδηλον· ἀλλ' ὅμως τοῖς Ἀνθρωπομορφίταις ἑπόμενος, ταῦτα λέγει, τοῖς λέγουσι τὸν Θεὸν σωματικὸν, ἀγνοῶν ὁ δείλαιος τὸ, « Ὑπέλαβες ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. »

ιθ'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Σὰδ* ὁ αὐτὸς Μωά-D μεθ φησὶν, ὅτι ἄγγελοι ὄντες οἱ δαίμονες, καὶ προσταχθέντες παρὰ Θεοῦ προσκυνῆσαι τὸν Ἀδὰμ, οὐκ ἠθέλησαν ποιῆσαι τοῦτο, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι προσεκύνησαν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο δαίμονες. Ἰδία δὲ δόξα ἐστὶν αὕτη τούτου τοῦ ἀσεβοῦς.

κ'. Ἔτι φησὶν ὁ αὐτὸς ὡς ἐκ τῆς τοῦ ἐλέφαντος κόπρου γεγεννῆσθαι τὸν χοῖρον, ἐκ δὲ τῆς κόπρου τοῦ χοίρου τὸν μῦν, τὴν δὲ γαλῆν ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ λέοντος. Ἡ δὲ αἰτία ἐστὶν αὕτη. Ὄντος τοῦ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ζώων, ὁπόταν πρὸς ἀπόπατον ἐχώρουν, ἐκλίνετο ἡ κιβωτὸς, καὶ μάλιστα ὁπόταν ὁ ἐλέφας ἐπίῃ. Διὰ γοῦν τὸ λίαν φοβεῖσθαι, ἠρώτησεν ὁ Νῶε τὸν Θεὸν, ὃς ἔφη, « Ἀπελθὼν προσκύνησον τὸν πρωκτὸν αὐτοῦ πρὸς

τὴν ὀπὴν, ἐξ ἧς πρόεισιν ἡ κόπρος. » Οὗ γεγονότος, A ἅμα τε ἐξῄει ἡ κόπρος, καὶ σὺν αὐτῇ χοῖρος μέγας. Τῷ γοῦν ῥύγχει τὰς κόπρους ὀρύσσοντος, ὁ μῦς ἐγεννήθη, καὶ ἤρξατο ἐσθίειν τὰς σανίδας τῆς κιβωτοῦ. Καὶ τότε μάλιστα ἐφοβήθησαν. Ἐπερωτήσαντος δ' αὖθις τοῦ Νῶε τὸν Κύριον ὑπὲρ τούτου, ἐπατάχθη ὁ λέων ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ ἐξῆλθε γαλῆ ἐκ τῶν μυκτήρων αὐτοῦ. Ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν εἶναί φησι, δι' ἣν τὰ χοίρεια κρέα ἀκάθαρτα λογίζονται παρ' αὐτοῖς.

κα'. Ἔτι φησὶν ὅτι ὁ Θεὸς πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ἀποκτενεῖ πᾶσαν φύσιν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, καὶ οὐχ ὑπολειφθήσεται ζῶν, πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, ὅς ἐστιν ἄγγελός τις λεγόμενος Ἀδριήλ. Καὶ τότε ἐντελεῖται Κύριος τῷ Ἀδριὴλ ἀποκτεῖναι ἑαυτόν. Οὗ γεγονότος, φωνήσει Κύριος φωνῇ μεγάλῃ, καὶ ἐρεῖ, Ποῦ εἰσιν οἱ σατράπαι τοῦ B κόσμου, καὶ οἱ ἄρχοντες; Καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσει πάντας. Τί γοῦν ἐρεῖ τις ὅλως ὁ νοῦν ἔχων, ἕνεκεν τῶν τοσούτων φλυαριῶν;

κβ'. Οὐδὲν ἕτερον, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, ἢ αὐτῷ τῷ Μωάμεθ χρήσασθαι μάρτυρι, ὃς συνεγράψατο, ὥς φησι, βιβλίον, δυοκαίδεκα χιλιάδας λόγους ἔχον θαυμαστούς. Παρὰ δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ παρακληθεὶς διδάξαι τοῦτο αὐτοῖς, ἔφη πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀπὸ τούτων οἱ μὲν τρισχίλιοί εἰσιν ἀληθεῖς, οἱ δὲ ἕτεροι ψευδεῖς. Ὥστε καί τινες εἴπερ ἐντύχωσι μετά τινων Ἰσμαηλιτιδῶν, καὶ ἀναφανῇ ψεῦδος τὸ παρ' ἐκείνων λεγόμενον, ἀδεῶς λέγουσιν ὅτι ἀπὸ τῶν ψευδῶν λόγων ἐστὶν, ὧν συνεγράψατο ὁ Μωάμεθ, οὐ μὴν ἀπὸ τῶν ἀληθινῶν. Καὶ ἴσως εἴπερ ἦν μιμησάμενος τὸν C Λουκιανὸν Ἕλληνα, ἔλεγε καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ὅτι μία καὶ μόνη ἐστὶν ἀλήθεια, τὸ, ὅσα δηλονότι εἰσὶ γεγραμμένα ἐν τῷ Κορράν, τὰ πάντα ψεῦδός εἰσιν, ἴσως ἂν εἶχον συγγνώμην τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα, ὥσπερ ἐκεῖνος ὀνομάζει ἀστειευόμενος ἀληθῆ διηγήματα, ἅπερ λέγει ψευδῶς. Ἐν γὰρ τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοῦτό φησι πρῶτον, ὅτι Μίαν ἀλήθειαν μέλλω εἰπεῖν, ὡς ὅσα εἰσὶ γεγραμμένα, τὰ πάντα εἰσὶ ψευδῆ. Καὶ μετὰ ταῦτα γράφει, ὅσα πρὸς γέλωτα παιδιᾶς χάριν. Τὸ δ' ἵνα μετὰ τοσαύτης ἀναιδείας διδάσκῃ οὗτος τὸ ψεῦδος, μήτε Θεὸν φοβούμενος, μήτ' ἐντρεπόμενος ἀνθρώπους, ποίας ἂν συγγνώμης τύχοι ὁ δείλαιος;

κγ'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Κεραμάρ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *σελήνη*, λέγεται, ὡς ἰδόντες οἱ τοῦ D Μωάμεθ ἀκόλουθοι τὴν σελήνην ἐγγίζουσαν τῇ συνόδῳ, εἶπον πρὸς αὐτὸν, Δεῖξον ἡμῖν τέρας τι. Καὶ τότ' ἐκεῖνος τοῖς δυσὶν αὐτοῦ δακτύλοις ἔνευσε τὴν σελήνην. Οὗ γεγονότος εἰς δύο μέρη διῄρητο αὐτή. Καὶ θάτερον μὲν τῶν τμημάτων ἔπεσεν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Ἑλικαΐς, τὸ κείμενον ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους τῆς πόλεως Μακκὰ, τὸ δὲ ἕτερον ἐπὶ τὸ ἕτερον ὄρος τὸ καλούμενον Ἐρυθρὸν, τὸ διακείμενον ἐν τῷ ἑτέρῳ μέρει τῆς αὐτῆς πόλεως. Οὕτω τοίνυν ἡ σελήνη διατμηθεῖσα, εἰσῆλθεν εἰς τὸν χιτῶνα τοῦ Μαχούμετ, καὶ αὐτὸς ταύτην σώαν ἀπεκατέστησεν αὖθις. Τίς γοῦν ἀντιλογία ἐστὶν εἰς τοιούτους μύθους καὶ πλάσματα; Ὅμως πᾶς τις ὁ ζητῶν τὴν ἀλήθειαν γνώτω ὅτι τὰ θαύματα οὐ κατ' ἐπίδειξιν γίνονται, ἀλλὰ τὰ μὲν

fecisset, simul exivit stercus, et cum illo porcus ingens, qui cum rostro stercora rimaret scrutareturque, mus prodiit, qui arcæ tabulata cœpit arrodere; qua de causa maxime territi sunt. Noe autem de hoc denuo consulente Dominum, leo in frontem percussus est, et statim ex naribus illius felis prosiliit. Et hanc ille rationem adducit, propter quam suillæ carnes ab his pro immundis habeantur.

21. Dicit item, quod Deus in consummatione mundi occisurus sit omne genus et angelorum et hominum, et quod nemo vivens præter unum Deum et mortem (quam angelum quemdam Hadriel nomine esse dicit) relinquendus sit. Et tunc præcipiet Hadrieli Dominus, ut occidat seipsum. Quo facto, clamabit voce alta Dominus, et dicet, Ubi sunt satrapæ mundi et principes? Et post hæc omnes suscitabit. Quid vero, quisquis mentis compos fuerit, de tot tantisque nugis dicet?

22. Non aliud certe, meo videre, quam quod ipse Mahometes testatur, qui ait se librum conscripsisse duodecim millia sermonum mirabilium continentem: a discipulis vero suis rogatum, ut hæc ipsis exponeret, dixisse illis, quod ex his quidem ter mille veri sint, reliqui vero falsi. Hincque evenit, ut si qui Ismaelitarum cum aliquibus disputaverint, et falsum esse convincatur quod ab ipsis allatum est, intrepide dicant, ea ex falsis Mahometis sermonibus, et non ex veris desumpta esse. Quod si is forte, Lucianum imitatus, de seipso dixisset hanc unam solamque esse veritatem, quod omnia quæ in Alcorano descripta sunt falsa sint, veniam certe, quæ in hoc continentur, possent mereri: quemadmodum hic facete veras narrationes nominat, quæ a se dicuntur mendacia. In principio enim libri sui sic dicit: Unicam hanc veritatem dicturus sum, omnia nimirum quæ hic describuntur, falsa esse. Et deinde quæcunque ridicula sunt, per lusum ascribit. Cum vero hic tanta cum impudentia falsum doceat, nec Deum veritus nec homines, quanam venia infelix dignus fuerit?

23. Præterea in capite *Ceramar*, quod *lunam* interpretantur, dixit: Quod Mahometis discipuli cum lunam coitui vicinam viderent, dixerint illi: Ostende nobis prodigium aliquod. Tunc ipse duobus digitis suis lunæ innuit. Quo facto, hæc in duas partes dissecta est, et alterum quidem frustum in montem Helicam (qui ab uno latere civitati Mekkæ adjacet) decidit; alterum vero in alium montem Erythron nomine, qui ab altero latere ejusdem civitatis situs est. Et luna sic dissecta in Mahometis tunicam collecta est, qui eamdem integram restituit. Qua autem confutatione in hujusmodi figmenta et fabulas opus est? Veruntamen quisquis studiosus fuerit, intelligat miracula non in alicujus rei specimen fieri solere: sed alia quidem propter aliquam utilitatem animæ fiunt, ut de Christo et

Nathaniele legimus. Nathaniel enim auditis quæ a Christo fiebant miraculis, et arcanis animi sui, verum suum Dominum agnovit, et Christum confessus est esse Dei Filium et præceptorem Israelis, id est Deum et hominem[22]. Alia vero in utilitatem corporum fiunt, ut infinita infirmorum multitudo a Christo sanata, et esus panum[23]; alia rursum propter utrumque contingunt, corpus nimirum et animam, ut in paralytico contigit[24], cui primum peccata remissa sunt, et fidem remissionis peccatorum etiam dissoluti corporis sanitas secuta est. Item in eo, qui a nativitate sua cæcus fuerat[25]; post sanitatem enim oculorum acquisitam, is quoque proprium suum formatorem et creatorem agnovit, ipsumque adoravit. Alia rursum miraculorum propter usum aliquem facta sunt, ut a Mose in Ægypto et deserto; item a Josue filio Nun, qui solem in bello consistere fecit; sacerdotum quoque in Jericho. Hoc vero lunæ prodigium qua de causa factum est? Propter nullum certe commodum, nec usum, sed in hoc tantum, ut Mahometis discipuli omnia ea quæ in mentem inciderent, effutirent, aliaque quæ ab ipsis vana falsaque dicuntur. Unum tamen benefacere videntur, quod mentiri scopum sibi proposuerunt, et perpetuo mentiuntur. Hic enim item est, qui dixit: Non veni per miracula daturus legem, sed per gladium. Et si hoc verum est, quanam ratione hoc stupendum in luna miraculum edidit? Adeo omnia vana et falsa sunt, quæ ab ipsis dicuntur. Cum malitia enim conversantes, ignorantiæ serviunt. Cognitio enim ignorantiam gignere nequit, ut nec lux tenebras. Malitia vero ignorantiam parere solet.

24. Porro in capite *Elezap* sic dicit: Deus et angeli semper pro Mahomete et illius sectatoribus orant. Quid dicis, o homo? Num Deus pro aliorum salute orat? Et si orat, aut seipsum orat, aut alium. Si seipsum, absurdum omnino est quod dicitur. Et quænam sic est orationis utilitas? Et hoc modo nec propriam voluntatem perficit. Quod si alterum orat, alium omnino, ut videtur, Deum majorem se habere deprehenditur. Sine omni enim controversia, quod majus est, a minori oratur. Et ecce juxta tuam opinionem, o Mahomet, duo dii sunt: hic quidem major, ille vero minor; et hic quidem orare videtur, ille vero alterius preces suscipere. Et tu ipse Deum creatorem cœli et terræ, illum, inquam, fateris, ipsumque adorando colis, quem tamen pro te orare affirmas. Quem enim alium Deum facis, qui cœli et terræ creatoris preces suscipiat? Quisnam ille Deus sit, non intelligo. Ego autem cum magno illo Mose consentiens dico: « Dii, qui non fecerunt cœlum et terram, pereant. » Sed dicunt fortassis Mahometistæ: Qua ratione igitur vos Christiani dicitis Christum, quem similiter ut Deum adoratis, pro crucifigentibus se orasse? Ejusdem certe criminis, cujus nos accusatis,

A ἐγένοντο δι' ὠφέλειαν ψυχικὴν, ὡς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ναθαναήλ· ὁ γὰρ Ναθαναὴλ ἀκούσας τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ τὰ ἀπόῤῥητα τῆς καρδίας αὐτοῦ, ἐπέγνω τὸν οἰκεῖον δεσπότην, καὶ ὡμολόγησε Θεοῦ Υἱὸν τὸν Χριστὸν, καὶ διδάσκαλον τοῦ Ἰσραὴλ, τουτέστι Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον· τὰ δὲ γίνονται δι' ὠφέλειαν σώματος, ὡς τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἰώμενα πλήθη τῶν ἀσθενούντων, καὶ ἡ βρῶσις τῶν ἄρτων· τὰ δὲ διὰ τὸ συναμφότερον, τῆς τε ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς ἐν τῷ παραλύτῳ, ᾧτινι ἀφείθησαν πρώτῳ αἱ ἁμαρτίαι, καὶ εἰς πίστωσιν τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἀφέσεως παρηκολούθησε καὶ ἡ θεραπεία τοῦ παραλελυμένου σώματος. Ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ. Μετὰ γὰρ τὴν τῶν ὀφθαλμῶν ἴασιν ἔγνω καὶ αὐτὸς τὸν ἴδιον πλάστην καὶ δημιουργὸν, καὶ

B προσεκύνησεν αὐτόν. Τὰ δὲ τῶν θαυμάτων ἐγένοντο διὰ χρῆσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ἔν τε τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τῇ ἐρήμῳ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ, στήσαντος τὸν ἥλιον ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ τῶν ἱερέων ἐν τῇ Ἱεριχῷ. Ἡ δὲ τῆς σελήνης τερατεία τίνος χάριν ἐγένετο; Πάντως δι' οὐδεμίαν ὠφέλειαν καὶ χρῆσιν, ἀλλ' ἵνα μόνον εἴπωσιν οἱ τοῦ Μωάμεθ ἀκόλουθοι, ὅπερ ἂν ἀναβῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ λοιπὸν μάταια καὶ ψευδῆ τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα. Ἓν μόνον φαίνονται καλῶς ποιοῦντες, ὅτι ἔθεντο σκοπὸν ψεύδεσθαι, καὶ ἰδοὺ διαπαντὸς ψεύδονται. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν, ὅτι Οὐκ ἦλθον διὰ θαυμάτων δοῦναι τὸν νόμον, ἀλλὰ διὰ ξίφους. Καὶ εἰ τοῦτό ἐστιν ἀλήθεια, πῶς ἐνήργησε τὸ τῆς σελήνης τοιοῦτον ἐξαίσιον

C θαῦμα; Ὥστε πάντα μάταια, ὥσπερ εἴρηται, καὶ ψευδῆ τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα. Πονηρίᾳ γὰρ συζῶντες, τῇ ἀγνωσίᾳ δουλεύουσιν. Ἡ γὰρ γνῶσις οὐκ ἔστιν ἄγνοια, ὡς οὐδὲ τὸ φῶς σκότος. Πονηρία δὲ ἀγνωσίαν οἶδε γεννᾷν.

κδ'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλεζὰπ* οὕτω φησὶν, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ διαπαντὸς εὔχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ. Τί λέγεις, ἄνθρωπε; ὁ Θεὸς εὔχεται ὑπὲρ τῆς ἑτέρων σωτηρίας; Καὶ εἰ εὔχεται, ἢ πρὸς ἑαυτὸν εὔχεται παρακαλῶν, ἢ πρὸς ἕτερον· καὶ εἰ μὲν πρὸς ἑαυτὸν, ἄτοπον μὲν τὸ λεγόμενον. Ὅμως δὲ τίς χρεία εὐχῆς, καὶ οὐ ποιεῖ τὸ ἴδιον θέλημα; Εἰ δὲ πρὸς ἕτερον εὐχόμενος παρακαλεῖ, ὡς ἔοικεν, ἕτερον Θεὸν μείζονα τούτου παρακαλῶν εὑρίσκεται. Χωρὶς γὰρ πάσης

D ἀντιλογίας τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται. Καὶ ἰδοὺ κατὰ σὲ, Μωάμεθ, δύο θεοί εἰσιν, ὁ μὲν μείζων, ὁ δὲ ἐλάττων. Καὶ ὁ μὲν παρακαλῶν ἀναφαίνεται, ὁ δὲ δεχόμενος τὴν ἐκείνου παράκλησιν. Καὶ σὺ αὐτὸς τὸν Θεὸν τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, αὐτὸν ὁμολογεῖς Θεὸν, καὶ αὐτὸν σέβῃ προσκυνῶν, ὅντινα λέγεις εὐχόμενον ὑπὲρ σοῦ. Τίνα δὲ ἕτερον εἰσάγεις Θεὸν, προσδεχόμενον τὰς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητοῦ εὐχάς; Οὐκ οἶδα ποῖός ἐστιν οὗτος ὁ Θεός. Ἐγὼ δὲ συνᾴδων τῷ μεγάλῳ Μωσῇ λέγω ὅτι Θεοὶ οἱ μὴ ποιήσαντες τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀπολέσθωσαν. Ἀλλ' ἐροῦσιν ἴσως οἱ τοῦ Μωάμεθ ὁμόφρονες, ὅτι Καὶ πῶς ὑμεῖς οἱ Χριστιανοὶ λέγετε

[22] Joan. I, 49. [23] Matth. XIV, 15 seqq. [24] Matth. IX, 2 seqq. [25] Joan. IX, 1 seqq.

τὸν Χριστὸν, ὃν ὡς Θεὸν προσκυνεῖτε, ὅτι ηὔχετο ὑπὲρ τῶν σταυρούντων αὐτόν; Ἐν ᾧ γὰρ ἐγκλήματι ἡμᾶς ἐγκαλεῖτε, ἐν αὐτῷ καὶ μὴ βουλόμενοι εὑρίσκεσθε καὶ ὑμεῖς ἁλισκόμενοι. Εἰ μὲν γὰρ Θεός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ὡς ὑμεῖς λέγετε, πῶς οὐ κατ' ἐξουσίαν ἀφίησι τὰ τῶν σταυρούντων ἐγκλήματα; Εἰ δ' οὐκ ἔστι Θεὸς, πῶς ὡς Θεὸν προσκυνεῖτε αὐτόν; Εἰ δὲ Θεὸς μέν ἐστιν οὗτος, εὑρίσκεται δὲ παρακαλῶν, ὡς ἔοικε, καὶ αὐτὸς ἑτέρου Θεοῦ δέεται μείζονος αὐτοῦ. Ἰδοὺ γοῦν καὶ κατὰ σὲ μείζων Θεὸς καὶ ἐλάττων. Ἀκουέτωσαν τοίνυν συνετῶς οἱ τὴν ἀτοπίαν ταύτην εἰς μέσον φέροντες. Τοῖς ἀποστόλοις ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὕτως εὑρίσκεται λέγων, « Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ
B οἱ Φαρισαῖοι. Πάντα οὖν ὅσα ὑμῖν εἴπωσι τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι. » Τί δηλοῦντος τοῦ λόγου; Οὐδὲν ἕτερον ἢ ὅτι ὀνόματι μὲν μόνῳ εὑρίσκονται διδάσκαλοι οἵ τε Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, ἔργῳ δὲ οὐδαμῶς· ὁ δὲ Χριστὸς ἔργῳ τὰς ἀρετὰς ἐδίδασκε. Καὶ ποτὲ μὲν φαίνεται πρῶτον ποιῶν, εἶτα διδάσκων, ποτὲ δὲ πράττων, καὶ ἀσκῶν σιωπὴν, ὅπερ καὶ αὐτὸ δὴ τὸ σιωπᾷν ἑτέρα τις διδασκαλία ἦν. Καὶ ποτὲ μὲν ἔλεγον ὅτι « Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » ποτὲ δὲ, ὅτι « Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἔργον. » Μετὰ γὰρ τὸ διδάξαι καὶ εἰπεῖν ὅτι « Ἐάν τίς σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἓν, ὕπαγε μετ'
C αὐτοῦ δύο· καὶ τῷ βουλομένῳ ἆραί σου τὸν χιτῶνα, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ τῷ ῥαπίσαντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἑτέραν. » Καὶ τἄλλα πάντα, ἅπερ διὰ τὸ πλῆθος παρίημι. Τότε εἶπεν αὐτοῖς ὅτι « Ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς φίλους ὑμῶν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστίν; Ἀλλὰ δανείζετε παρ' ὧν μὴ ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, καὶ ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. » Ἐπεὶ γοῦν τὰ μὲν ἄλλα πάντα πράττων ἐδίδασκε, καὶ αἱ πράξεις ἐκήρυττον τὴν ἀλήθειαν· τὸ δ' ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς λόγῳ μὲν ἐδίδασκεν, ἡ δὲ πρᾶξις εὑρίσκετο ἔτι ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ καταφανὴς οὐκ ἐγένετο. Ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους ηὔχετο ὑπὲρ
D τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν, καὶ ἡ εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἔνδον ἀγάπη ἤδη εἰς φῶς παρελήλυθε. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Λουκᾶς οὑτωσί φησι τῷ βασιλεῖ Θεοφίλῳ, « Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην, τουτέστι τὸ Εὐαγγέλιον, περὶ πάντων ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, » πάντως οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἐκβάλλων τὸν Κύριον ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ματαίων διδασκάλων, τῶν τε Φαρισαίων καὶ Γραμματέων, καὶ δεικνύων αὐτὸν ὄντως ἀληθῆ διδάσκαλον, λέγοντα καὶ πράττοντα, καὶ πράττοντα καὶ διδάσκοντα. Ηὔξατο μὲν οὖν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος. Οὐχ ὡς Θεὸς γὰρ ἄνευ σώματος ἦν ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδ' ἄνθρωπος ψιλὸς, ὡς ὁ Νεστόριος καὶ ὑμεῖς λέγετε, ἀλλὰ Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Καὶ ποτὲ

A vos ipsi vel nolentes rei esse deprehendimini. Si enim Christus, juxta vestram sententiam, Deus est, quare non libere et proprio jure crucifigentium se delictare misit? Quod si Deus non est, cur illum ceu Deum adoratis? Si autem ille Deus est, et nihilominus, ut videre licet, orare deprehenditur, alio certe Deo se majore habet opus. En igitur juxta tuam quoque opinionem Deus major et minor est. Audiant vero nunc diligenter, qui hanc quæstionem movent. Dominus in Evangelio apostolis sic ait: « In cathedra Mosis sederunt Scribæ et Pharisæi; omnia igitur quæ vos jusserint servare, servate, et facite illa; secundum opera autem illorum ne feceritis; dicunt enim, et non faciunt[26]. Quidnam
B hæc verba innuunt? Non aliud quam quod Scribæ et Pharisæi solo nomine doctores sint, reipsa vero nequaquam. Christus autem operibus quoque virtutes docuit; et nonnunquam Christus facere aliquid prius, deinde docere conspicitur, nonnunquam vero facere, et silere: adeo ut et ipsum silentium alterius doctrinæ locum suppleat. Et aliquando quidem dicebat: « Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est[27]. » Aliquando vero rursus: « Non sciat sinistra tua, quid faciat dextera tua[28]. » Inter docendum enim, cum dicit, « Si quis te adegerit ad milliare unum, abi cum eo duo; et volenti tunicam tuam auferre, di-
C mitte etiam pallium; et percutienti te in maxillam, obverte et alteram[29] » (aliaque omnia, quæ verbositatis causa omittimus), tunc dixit illis: « Quod si dilexeritis amicos vestros, quod vestrum est præmium? Et si mutuum dederitis his a quibus vos recepturos esse speratis, quodnam vestrum est præmium? Quin potius mutuum date illis, a quibus vos non recepturos speratis; et diligite inimicos vestros, et orate pro exsecrantibus vos[30]. » Cum igitur reliqua omnia etiam factis docuisset, et ipsa facta verum annuntiarent; amorem autem hostibus exhibendum verbis tantummodo docuerat, facta autem adhuc laterent, nec manifesta essent; tempore passionis oravit pro crucifigentibus se, et quæ in illo latebat erga inimicos charitas, in lucem se
D protulit. Quin et beatus ille Lucas regi Theophilo sic dicit: « Superiore quidem volumine, id est Evangelio, diximus de omnibus quæ cœpit Jesus tum facere, tum docere[31]. » Quibus verbis non aliud innuit, quam quod Christum a stulte docentium Scribarum et Pharisæorum similitudine separat, et ostendit hunc doctorem verum, qui dicat simul et faciat, qui faciat et doceat. Oravit quidem Christus pro his qui crucifigebant se, sed ut homo. Non enim instar Dei sine corpore in terris versabatur, neque tamen homo nudus, ut Nestorius et vos dicere soletis, sed Deus et homo. Et nunc quidem ceu Deus operabatur, ut cum dicit, « Volo, mundus sis; » et, « Remittuntur tibi peccata tua, »

[26] Matth. xxiii, 2, 3. [27] Matth. v, 16. [28] Matth. vi, 3. [29] Matth. v, 39-42. [30] Ibid. 44-46. [31] Act. i, 1.

nunc vero ceu Deus et homo, ut cum cæcum tetigit, et sanatus est. Et in filia centurionis per attactum quidem ostendit se hominem esse; per illud autem, quod dicit, «Tibi dico, respice et surge,» suam ipsius divinitatem declaravit. Nonnunquam vero solam suam humanitatem demonstravit; ut cum esurivit, laboravit, flevit propter Lazarum. Perfectus enim Deus, et perfectus homo erat. Et quemadmodum instar Dei propria sua potestate, quæcunque volebat et illi libitum erat, faciebat; sic ut homo, omnia humana (excepto peccato, quod sancta ejus anima non cognovit, et ægritudinem, quæ sanctum illius corpus non attigit) quæ hominis sunt, suscepit. Et quemadmodum peccati vestigium non erat in sancta Domini anima, sic nec ægritudo in sancto illius corpore. Peccatum enim ordinis turbatio et boni defectus est; et humorum inordinata confusio, sanitatisque defectus, ægritudo. Sed quomodo inordinatæ confusionis et ægritudinis species in corpore creantis ordinem, morbum et omnem infirmitatem sanantis conspiceretur? Quandoquidem igitur, ut dictum est, Deus erat et homo, oravit quidem humano more, quia tempus revelandi charitatem interiorem advenerat. Ipse enim est qui dicit: «Majorem hac charitatem nemo habet, quam ut ponat aliquis animam pro amico suo[32],» id est, vitam. Hic vero non modo pro amicis suis vitam suam morti exposuit, sed nihilo minus pro inimicis suis, pro illis nempe qui crucifixerunt eum, et omnibus Judæis: quin etiam pro toto mundo, quemadmodum prophetæ prædicaverunt, et res ipsa edocuit, veritasque emicuit sole splendidior. Ut enim lapis emissus, si in solidum inciderit, in emittentem retorquetur, ita et Salvatoris oratio, infirmorum istorum et impiorum animas omni ferro duriores nacta, in eum qui hanc habuit reversa est. Quapropter et David vaticinatus dixit: Insurgentes in me testes iniqui, quæ non noverunt, interrogaverunt me. Retribuerunt mihi malum pro bono, et orbitatem animæ meæ. Ego vero cum illi obturbarent me, induebam saccum, et humiliabam in jejunio animam meam, et oratio mea in sinum meum revertetur[33].» En Christi oratio rursum ad illum reversa est. Quamobrem? Quia non invenit pœnitentiæ locum in animabus crucifigentium illum. Si enim pœnitentia in illis inventa fuisset, peccatum utique illorum esset sublatum. Quod etiam si non factum sit, nihilominus tamen etiam Christus discipulos ad prædicationem emittens, sic inquit: «Ingressi in domum, salutate illam. Et siquidem domus fuerit digna, veniat pax vestra super eam; si vero non digna fuerit, pax ad vos revertatur. Et qui non susceperit vos, nec audierit sermones vestros, egressi ex domo et civitate illa, excutite pulverem pedum vestrorum, in testimonium ipsis. Amen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis, et Gomorrhæ in die judicii, quam

[32] Joan. xv, 13. [33] Psal. xxxiv, 11-13.

A μὲν ἔπραττεν ὡς Θεὸς, ὡς ὅταν ἔλεγε, «Θέλω, καθαρίσθητι,» καὶ, «Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου·» ποτὲ δ' ὡς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὡς ὅταν ἥψατο τοῦ τυφλοῦ, καὶ ἰάθη, καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἑκατοντάρχου. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἁφῆς ἐδείκνυεν ὅτι ἄνθρωπός ἐστι· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν ὅτι «Σοὶ λέγω, ἀνάβλεψον, καὶ ἐγέρθητι,» ἔδειξε τὴν αὐτοῦ θεότητα· ποτὲ δὲ ἐδείκνυε μόνην τὴν αὐτοῦ ἀνθρωπότητα, ὡς ὅτε ἐπείνασε, καὶ ἐκοπίασε, καὶ ἔκλαυσεν ἐπὶ τοῦ Λαζάρου. Τέλειος Θεὸς γὰρ ἦν, καὶ τέλειος ἄνθρωπος· καὶ ὡς μὲν Θεὸς ἔπραττε κατ' ἐξουσίαν, ὡς ἠβούλετό τε καὶ ἤθελεν, ὡς δ' ἄνθρωπος πάντα τὰ ἀνθρώπινα. Ἄνευ γὰρ ἁμαρτίας ἥντινα οὐκ ἔγνω ἡ ἁγία αὐτοῦ ψυχὴ, καὶ ἄνευ ἀῤῥωστίας ἥτις οὐ προσέψαυσε τοῦ ἁγίου ἐκείνου σώματος, ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα ἀνελάβετο.
B Καὶ ὥσπερ οὐκ ἦν ἴχνος ἁμαρτίας ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Κυρίου ψυχῇ, οὕτως οὐδ' ἀῤῥωστία ἐν τῷ ἁγίῳ ἐκείνου σώματι. Ἀταξία γὰρ καὶ ἀπόπτωσις ἀγαθοῦ ἐστιν ἡ ἁμαρτία· καὶ ἀταξία χυμῶν καὶ ἀπόπτωσις ὑγείας ἐστὶν ἡ ἀῤῥωστία. Καὶ πῶς ἔμελλε φανῆναι εἶδος ἀταξίας καὶ ἀῤῥωστίας ἐν τῷ σώματι τοῦ δημιουργοῦ τῆς τάξεως, τοῦ ἰωμένου πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν; Ἐπεὶ γοῦν, ὡς εἴρηται, Θεὸς ἦν καὶ ἄνθρωπος, ηὔξατο μὲν ἀνθρωπίνως, ἐπεὶ ὁ καιρὸς τῆς φανερώσεως τῆς ἔνδον ἀγάπης ἐλήλυθεν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν, ὅτι «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδὲν ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τις θῇ ὑπὲρ τοῦ φίλου αὐτοῦ,» τουτέστι τὴν ζωήν· ὁ δὲ μὴ μόνον ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ ἔδωκε τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν εἰς θάνατον,
C ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν λέγω, καὶ πάντων τῶν Ἰουδαίων· ἔτι γε μὴν καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, ὡς οἱ προφῆται ἐκήρυξαν, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἐδίδαξε, καὶ ἡ ἀλήθεια λαμπροτέρα ἡλίου ἐξέλαμψεν. Ὥσπερ γάρ τις λίθος ἀκοντισθεὶς εὗρεν ὁ τοιοῦτος ἀντιτυπίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπανεστράφη αὖθις ἐπὶ τὸν πέμψαντα, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος προσευχὴ, τὰς τῶν ἀσθενῶν ἐκείνων καὶ ἀθέων ψυχὰς, σκληροτέρας εὑροῦσα σιδήρου, ἐπὶ τὸν πέμψαντα ἐπανεστράφη. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεύων ἔλεγεν, «Ἀναστάντες μοι μάρτυρες ἄδικοι, ἃ οὐκ ἐγίνωσκον ἠρώτων με. Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ ἀτεκνίαν τῇ ψυχῇ μου. Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι ἐνεδυόμην σάκκον, καὶ ἐταπείνουν ἐν νηστείᾳ τὴν
D ψυχήν μου, καὶ ἡ προσευχή μου, εἰς τὸν κόλπον μου ἀποστραφήσεται.» Ἰδοὺ πάλιν ἐπανεστράφη ἡ τοῦ Χριστοῦ προσευχὴ πρὸς αὐτόν. Διατί; Διότι οὐχ εὗρε τόπον μετανοίας εἰς τὰς τῶν σταυρωσάντων ψυχάς. Εἰ γὰρ εὑρίσκετο μετάνοια ἐν ἐκείνοις, ἡ ἁμαρτία αὐτῶν ἐλύετο ἂν, ὥσπερ εἰ οὐκ ἐγένετο. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς πέμπων τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τὸ κήρυγμα, οὕτω φησὶν, «Εἰσερχόμενοι εἰς οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν. Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτὴν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπαναστραφήτω. Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε

A τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. » Καὶ ἰδοὺ μὴ μόνον τῆς εἰρήνης ἐστερήθησαν, ὡς καὶ τῆς εὐχῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν Σοδομιτῶν κατετάγησαν. Βλέπεις ὅπως τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἄνωθεν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν εἰσι γεγραμμένα, ἅπερ καὶ διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς παραιτούμεθα. Εἰ γάρ ἐστί τις ὁ ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εὑρήσει ταύτην. Παραδειγματικῶς δὲ λέγω. Οὐδὲ γάρ ἄτοπόν ἐστιν ἐξ ἀμυδρῶν εἰκόνων ἐπὶ τὸ πάντων αἴτιον ἀναβῆναι. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς Ἕλλησί τινες ἐπὶ τοῖς ἀνδριᾶσιν, οὕστινας καὶ ἑρμᾶς ἐκάλουν, εἰς ἐκείνους καὶ γὰρ ὅσον κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἔξωθεν παντελῶς ἦν ἄκοσμον καὶ ἀκαλλὲς, ἀνοιγέντων δὲ τῶν ἀνδριάντων, B τὰ ἐκείνων σεβάσματα καὶ ἀγάλματα εὑρίσκοντο περικαλλῆ· οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, τὰ μὲν ἐκτὸς λεγόμενα καὶ φαινόμενα ἔστιν ὅτε σμικρὰ δοκοῦσι καὶ εὐτελῆ, τὰ δ' ἔνδον νοούμενα μεγάλα καὶ ὑπὲρ φύσιν. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτό ἐστιν ἀρκετὸν τὸ παράδειγμα. Ὁ γὰρ ζητῶν, ὡς εἴρηται, τὴν ἀλήθειαν οὐ μόνον τὰ ἔνδον καὶ νοούμενα ἔργα τοῦ Χριστοῦ εὑρίσκει μεγάλα καὶ ὑπερφυᾶ καὶ ἐξαίσια, καὶ ὡς Θεοῦ ἄξια, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτου ἀνθρώπινα ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν καὶ νόησιν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ὥσπερ ἀπὸ τῶν φαινομένων κτισμάτων οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ τῶν ἑτέρων ὁ δημιουργὸς Θεὸς ἀναφαίνεται, καὶ γὰρ ἴδιόν ἐστι τοῦτο Θεοῦ, τὸ μὴ ὁρᾶσθαι μὲν, ἀπὸ δὲ τῶν ἔργων τοῦτον καταλαμβάνεσθαι· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν Χριστοῦ θαυμάτων, ὁ ταῦτα ποιῶν κατ' ἐξουσίαν, Θεὸς ἀναφαίνεται. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν ὅτι « Κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε. »

civitati illi [24].» Et vide, non pace modo ut et precibus privati sunt, sed etiam Sodomis collati. Intelligisne ut quæ de Christo feruntur, a principio ab omnibus prophetis descripta sunt? Quæ sane propter nimiam copiam præterimus. Si quis enim veritatis studiosus fuerit, ipsam inveniet. Exemplo autem utor (non enim absurdum fuerit, ab obscurioribus simulitudinibus ad omnium auctorem ascendere). Quemadmodum enim apud Græcos quidam in statuis, quos nonnulli Mercurios vocaverunt, in illis, inquam, quantum foris apparet, omnino inornata et deformia sunt omnia: statuis autem apertis, illarum imagines perpulchræ apparent, ita mihi de Christo fieri videtur. Quæ enim extrinsecus dicuntur et apparent, parva videntur et exigua; quæ vero in his intelliguntur, magna sunt, et plus quam naturalia. Verum hoc exemplum sufficiens non est. Qui enim veritatem, ut dictum est, inquirit, non solum quæ in his intelliguntur Christi opera magna, plus quam naturalia et stupenda, Deoque digna inveniet, sed etiam illius humana, quæ omnem cognitionem et intellectum angelorum et hominum excedunt. Et quemadmodum ex his, quæ videntur creaturis, cœli et terræ aliorumque opifex Deus apparet (illud enim Deo proprium est, ut ipse quidem non videatur, talis vero esse colligatur ex operibus), sic etiam in Christi miraculis Deum esse apparet eum quia talia auctoritate propria operatur. Quapropter ipse Salvator dixit: « Si mihi non creditis, operibus credite [25]. »

C κε'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ φησὶ τῷ *Ἐλμαϊδᾶ*, ὅπερ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, μὴ εἶναι τοὺς Χριστιανοὺς ἢ τοὺς Ἑβραίους υἱοὺς ἢ φίλους τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ παιδεύεσθαι τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ἕνεκα. Ἐγὼ δὲ μᾶλλόν φημι τοὐναντίον, ὅτι ἐπιμελούμενος ὁ πατὴρ τοῦ παιδὸς, παιδεύει αὐτὸν, ἀγάπης ἐνυπαρχούσης. Τίνα γάρ τις παιδεύει γνησίως ὡς τὸν ἴδιον υἱόν; Καὶ περὶ μὲν τῶν Ἑβραίων ἀληθῶς εἶπεν, εἰ καὶ μὴ γινώσκων ἐλάλησε τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ σύνοιδε διακρίνειν μέσον βεβήλου καὶ καθαροῦ. Οἱ γὰρ Ἑβραῖοι κατὰ καιροὺς ἔλαβον ὀργὴν ἀπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ἀσυμπαθῆ εἶχον. Καὶ γὰρ προφήτας διόλου, καὶ ἁγιασμὸν, καὶ ἱερωσύνην, παιδεύοντος μὲν αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ σωματικῶς, ψυχικῶς δὲ οὐ καταλιμπάνοντος, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ δεικνύοντος αὐτοῖς ὅτι ἡ D τῆς υἱοθεσίας δωρεὰ οὐκ ἐξέλιπεν ἀπὸ τούτων. Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Κυρίου σταυρὸν καὶ τὸ πάθος ἐγένετο παντελὴς εἰς αὐτοὺς ἐγκατάλειψις ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, καὶ ὡς ἀχαρίστους κατὰ τὸ μέγιστον ἁμάρτημα, ὡς πατροκτόνους τὸ μέγιστον τόλμημα, καὶ θεοκτόνους τὸ ἔσχατον ἀσέβημα, ἀπεκήρυξεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ μακράν που ἐξ αὐτοῦ ἐξεδίωξε, τελείαν ἐγκατάλειψιν ἐγκαταλιπὼν αὐτοὺς, καὶ παραδοὺς πάντας Ἑβραίους ὑπὸ χεῖρα καὶ δούλους σχεδὸν παντὸς ἔθνους. Καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τῶν σωμάτων ἐγκατάλειψις, δεῖγμα δὲ τῆς τῶν ψυχῶν αὐτῶν

25. Præterea in capite *Helmaida*, quod mensam significat, dicit, Christianos et Hebræos non esse filios et amicos Dei, eo quod peccatorum suorum gratia castigentur. Ego autem potius contrarium dico. Pater enim filium, qui illi curæ est, castigat, modo charitatem habeat. Quem enim legitime castigat aliquis, quam proprium filium? Et de Hebræis quidem vere dixit, licet ignarus veritatem locutus sit. Nescivit enim discernere inter profanum et sanctum. Hebræi enim olim Dei iram senserunt, sed non implacabilem (habebant enim perpetuo prophetas, purificationes et sacerdotium), castigante quidem eos Deo corporaliter, quod vero animam attinet, illos non deserente; quin potius ostendente adoptionis gratiam ab illis nondum defecisse. Post crucem vero et passionem Domini absoluta horum desertio facta est, animarum simul et corporum, et ceu ingratos maximo peccato, et parricidas maximo facinore, et Dei occisores summa impietate factos Deus abdicavit, proculque a se repulit, absolute et omnino illos deserens, omnes Hebræos potestati aliorum subjiciendo, et constituendo eos servos omnium fere gentium. Et hæc quidem corporum est derelictio. Animarum autem perditionis, et universalis repulsæ, non in hoc modo sed etiam futuro sæculo, signum est, quod

[24] Matth. x, 12-15. [25] Joan. x, 38.

ab ipsis sacerdotium defecerit, purificatio, sacrificium et templum, et deen vas inutile et impurum rejecti sunt. Quapropter et David vaticinatus sic dixit : « Coram te omnes, Domine, qui premunt me : opprobrium exspectavit anima mea et miseriam. Et exspectavi condolentem, sed non erat ; et consolatorem, sed non inveni. Et dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea propinaverunt mihi acetum. Fiat mensa illorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in offendiculum. Excæcentur oculi illorum ne videant, et tergum ipsorum semper incurva. Effunde super eos iram tuam, et furor iræ tuæ apprehendat eos. Fiat habitatio illorum deserta, et in tabernaculis illorum non sit inhabitans [36]. » Quidnam hæc prophetia innuit? Dicemus agedum. Beatus ille David volens in alio psalmo Dei in peccatores correctionem ostendere, sic dixit : « Deus judex est, hunc humiliat, hunc exaltat. Quia poculum in manu Domini vini meri, plenum misto. Et inclinavit ex illo in hoc, verumtamen fex illius non est exinanita. Omnes peccatores terræ bibent [37]. » Rursum in alio Psalmo sic dixit : « Deus judex justus, fortis et longanimis, nec iram inducens quotidie. Nisi conversi fueritis, exacuet gladium suum [38]. » Nunc igitur, quæ restant, diligenter accipe. Propheta dixit Deum esse judicem : sed etiam justum esse notavit. Quoniam vero quidam hominum judices sunt, alii quidem justi, alii vero injusti, eo quod justum vocavit, ostendit Deum omnis injustitiæ esse expertem. Cum autem fortem vocat, ostendit quod justitiam suam possit constituere. Cumque longanimem dicit, ostendit quod non ex abrupto Deus judicia sua exsequatur, sed mansuete et clementer ; quapropter iram suam peccatoribus non quotidie inducit. Cur? Eo quod peccatorum pœnitentiam exspectet. Nunc vero gladium suum acuit, id est, potentiam suam puniendi proferet contra eos qui a peccatis ad pœnitentiam nolunt converti. Rursum cum dicit Deum esse judicem, mox subjungit : « Hunc humiliat, hunc exaltat. » Post hæc vero dicit : « Poculum in manu Domini, vini meri, plenum misto; et declinavit ex hoc in hoc, Verumtamen fex illius non est exinanita. Bibent omnes peccatores terræ. » Quidnam hæc prophetia significat? Non aliud quam quod superius dictum est : « Nisi conversi fueritis, gladium suum exacuet. » Sic et hic dicit, quod « Poculum in manu Domini vini meri, plenum misto, » id est, plenum furoris, sed etiam misericordiæ (hoc enim mistum significat) declinante nimirum hoc ex abrupto ad longanimitatem, vel remissionem ; sive, propter opera quidem peccatorum furore plenum ; propter Dei vero in homines amorem, mistum est misericordia illius, exspectantis peccatorum pœnitentiam, quemadmodum in Ninivitis, ipsa clementia peccatum exsuperante propter pœnitentiam. Quamvis autem He-

ἀπωλείας καὶ παντελοῦς ἀποστροφῆς μὴ μόνον τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἐξέλιπεν ἀπὸ τούτων ἡ ἱερωσύνη, καὶ ὁ ἁγιασμὸς, καὶ ἡ θυσία, καὶ ὁ ναὸς, καὶ ἀπεῤῥίφησαν ὡς ἄχρηστον καὶ μεμιασμένον σκεῦος. Διὰ τοῦτο τοίνυν καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεύων εἴρηκεν οὕτως, « Ἐναντίον σου, Κύριε, πάντες οἱ θλίβοντές με. Ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν ἡ ψυχή μου καὶ ταλαιπωρίαν, καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπῆρξε, καὶ παρακαλοῦντας, καὶ οὐχ εὗρον. Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον. Ἔκχεον ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργήν σου, καὶ ὁ θυμὸς τῆς ὀργῆς σου καταλάβοι αὐτούς. Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν. » Τί βούλεται αὕτη ἡ προφητεία; Ἡμεῖς ἐροῦμεν. Ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ ὁ μακάριος οὗτος Δαβὶδ βουλόμενος δεῖξαι τὴν ἀπὸ Θεοῦ πρὸς ἁμαρτωλοὺς παίδευσιν, οὕτως εἴρηκεν, « Ὁ Θεὸς κριτής ἐστι, τοῦτον ταπεινοῖ, καὶ τοῦτον ὑψοῖ. Ὅτι ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλῆρες κεράσματος, καὶ ἔκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. Πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Πίονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Ἔτι ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ οὑτωσί φησιν, « Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει. » Καὶ λοιπὸν ἄκουσον συνετῶς. Εἶπεν ὁ Προφήτης ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς, ἀλλ' ἔδειξεν ὅτι καὶ δίκαιος. Ἐπεὶ δέ τινες τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ μὲν κριταὶ, ἀλλ' οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δ' αὖ ἄδικοι, ἐν τῷ εἰπεῖν δίκαιον ἔδειξεν ἀνώτερον τὸν Θεὸν πάσης ἀδικίας· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν ἰσχυρὸν ἔδειξε δυνάμενον στῆσαι τὴν δίκην αὐτοῦ· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν μακρόθυμον ἔδειξεν ὅτι οὐκ ἀποτόμως ποιεῖται τὰς κρίσεις αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ἀλλὰ φιλανθρώπως. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐπάγει ὀργὴν πρὸς τοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἁμαρτάνοντας. Διατί; Διὰ τὸ τὴν μετάνοιαν ἐκδέχεσθαι τῶν ἁμαρτανόντων. Εἰ δ' οὖν τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει, τουτέστι, τὴν κολαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπάξει, ἐπὶ τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν μετάνοιαν, πάλιν εἰπὼν, ὅτι ὁ Θεὸς κριτής ἐστιν, ἐπάγει, « Τοῦτον ταπεινοῖ, καὶ τοῦτον ὑψοῖ. » Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει, « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλῆρες κεράσματος, καὶ ἔκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. Πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Πίονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Τί δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφητεία βούλεται; Οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὥσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηκεν, ὅτι « Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει, » οὕτω καὶ ἐνταῦθα λέγει ὅτι « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλῆρες κεράσματος, » τουτέστι μεστὸν θυμοῦ, πλὴν δὲ καὶ ἐλέους. Τοῦτο δηλοῖ τὸ *κεράσματος*, ἐκκλίνοντος δηλονότι ἀπὸ τοῦ

[36] Psal. LXVIII, 21-23. [37] Psal. LXXIV, 8, 9. [38] Psal. CII, 8, 9.

ἀποτόμου πρὸς τὸ ἐνδόσιμον, ἤτοι ἀπὸ μὲν τῆς πράξεως τῶν ἁμαρτωλῶν μεστὸν θυμοῦ, ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας συνεκράθη τῷ ἐλέει αὐτοῦ, ἐκδεχομένου τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν μετάνοιαν, ὡς ἐπὶ τῆς Νινευὶ νικησάσης τῆς φιλανθρωπίας διὰ τῆς μετανοίας τὴν ἁμαρτίαν. Ἐπεὶ δὲ τῶν Ἑβραίων αὐστηρὰ μὲν παίδευσις διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς γενομένην αἰχμαλωσίαν καὶ μίαν καὶ δίς· ἀλλ' οὖν ὁ τρυγίας οὐκ ἐξεκενώθη, τουτέστιν ἡ ὑποστάθμη, ἤτοι τὸ ἔσχατον τοῦ θυμοῦ· αὐτοῦ γάρ ἐστιν ὁ τρυγίας. Καὶ εἰ διὰ τὰς εἰδωλολατρείας αὐτῶν καὶ τὰς ἀνομίας ᾐχμαλωτίσθησαν, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας πάλιν ἐπανεστράφησαν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἀγένειαν καὶ κατάστασιν. Καὶ ἔπιον μὲν ὡς ἁμαρτωλοὶ τὸν ἐκ τοῦ ποτηρίου οἶνον, πλὴν δὲ οὐκ ἄκρατον, ἀλλὰ κεκερασμένον ἐλέει καὶ φιλανθρωπίᾳ. Ἐξότου δ' ἐτόλμησαν τὸ μέγα ἐκεῖνο τόλμημα, καὶ ἐποίησαν εἰς τὸν Χριστὸν ὅσον ἐποίησαν, καὶ γεγόνασι θεοκτόνοι, ἐνέτεινε μὲν καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ Θεὸς τὸ τόξον αὐτοῦ, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν ματαίων ἐκείνων ἐπιστροφὴν τεσσαράκοντα χρόνους ἀπό τε τοῦ σωτηρίου πάθους καιροῦ μέχρι τοῦ Οὐεσπεσιανοῦ καὶ Τίτου. Ἐπεὶ δ' ἀμεταμέλητος ἦν ἡ ἐκείνου ἁμαρτία, ἔπαθον τὰ ἀνήκεστα κακά, καὶ τηνικαῦτα ἐτελέσθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἡ λέγουσα τὰ εἰς τὸν Χριστὸν παρ' αὐτῶν τελεσθέντα. Μετὰ γὰρ τὸ ἐκτραγῳδῆσαι καὶ εἰπεῖν τὰ γεγονότα, ἤτοι τό, «Ἐναντίον σου, Κύριε, πάντες οἱ θλίβοντές με,» καὶ τὸ «Ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν ἡ ψυχή μου καὶ ταλαιπωρίαν,» καί, «Ὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπῆρξε, καὶ παρακαλοῦντας, καὶ οὐχ εὗρον,» καί, «Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος·» τότε λέγει τὰ εἰς ἐκείνους συμβησόμενα κακά, τό, «Γεννηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον.» Ἡ τράπεζα ἔχει μὲν ἐπάνω αὐτῆς τροφὴν εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς σωματικῆς στερήσεως, ἔχει δὲ καὶ ἀπόλαυσιν καὶ τρυφὴν καὶ εὐφροσύνην. Καὶ συνελὼν ὁ Προφήτης πᾶσαν τρυφὴν τῶν Ἑβραίων, καὶ πᾶσαν εὐφροσύνην καὶ ἀπόλαυσιν, ὠνόμασε τράπεζαν, δείξας ἐν ταυτῷ ὅτι τὰ πάντα εἰς τοὐναντίον στραφήσονται. Καὶ ὥσπερ τινὰ τῶν ζώων ἐν παγίσι κρατηθέντα, ἐλθόντος τοῦ θηρευτοῦ, καὶ ἀρξαμένου σφάττειν ταῦτα, ἕκαστον τούτων ὁρῶν τὸν τοῦ ἑτέρου θάνατον, οὔτε ἑαυτῷ δύναται βοηθῆσαι, οὔτε τοῖς λοιποῖς συντρόφοις αὐτῷ ζώοις· οὕτω καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνώπιον αὐτῶν μέλλουσι φονεύεσθαι, οἵ τε φίλοι καὶ ἀδελφοί, οἱ πατέρες τε καὶ τὰ τέκνα, διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν δυνάμενον ἐξελέσθαι καὶ βοηθῆσαι αὐτοῖς. Δεικνύων δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς συμφορᾶς, εἶπεν, «εἰς ἀνταπόδοσιν,» τουτέστιν διὰ τὸν εἰς τὸν Κύριον παρ' αὐτῶν γεγονότα θάνατον. «Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον,» ἤτοι τοὺς ἐσκοτισμένους ἔχοντας ὀφθαλμούς, καὶ μὴ νοοῦντας ἢ θεωροῦντας τὸν νοητὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τουτ-

A bræorum castigatio austera fuerit propter captivitatem semel atque iterum ipsis inductam, non tamen fex exinanita est, id est sordes infimæ et finis furoris. Id enim per fecem denotatur. Et cum propter idololatriam et iniquitates ipsorum captivi abducti sint, propter Dei tamen in homines amorem denuo redierunt ad pristinam suam libertatem et conditionem: et biberunt quidem ceu peccatores ex poculo hoc vinum, non tamen merum, sed amore et misericordia temperatum. Postquam vero immane illud ausi sunt facinus, et in Christum tanta exercuerunt, Deique occisores facti sunt, intendit etiam in illos Deus arcum suum, cum stultorum illorum conversionem exspectavisset annis quadraginta, a tempore scilicet eo quo Salvator
B passus est, usque ad Vespasiani et Titi tempora. Cum autem peccatum horum omni pœnitentia careret, incurabilia ista mala passi sunt. Et tunc impleta est Davidis prophetia, ea quæ ab illis in Christum facta sunt exponens. Postquam enim tragice et ampliter ea quæ facta sunt exposuit, utpote: «Contra te, Domine, omnes qui premunt me,» et, «Opprobrium exspectavit anima mea et miseriam,» et, «Exspectavi condolentem, sed non erat, et consolatores, sed non inveni,» et, «Dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea propinaverunt mihi acetum [39],» tunc, quæ illis eventura sint mala, enumerat: «Fiat mensa illorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in
C offendiculum [40].» Mensa enim cibum impositum gestat ad impletionem deficientis corporis: habet etiam fruitionem, delicias et lætitiam. Colligens igitur in unum propheta omnes Hebræorum delicias, omnem lætitiam et fruitionem, mensæ vocabulo utitur, ostendere hoc volens, quod illis omnia in contrarium cessura sint. Et quemadmodum animalia quædam laqueis capta, veniente venatore et illa incipiente mactare, singula alterius exitum vident, nec tamen sibi ipsis nec reliquis animalibus concaptivis suis subvenire possunt; ita etiam Judæis continget. Coram ipsis enim cædentur amici et fratres, parentes et liberi, eo quod nemo sit qui eos eripere vel adjuvare possit. Simul vero causam calamitatis ostendens inquit, «in retributionem,»
D id est propter mortem Domino ab ipsis illatam. «Excæcentur oculi eorum ne videant, et dorsum illorum semper incurva [41].» Obtenebratos itaque oculos habentes, nec intelligebant, videbantve rationalem justitiæ solem, Christum. «Tergum illorum semper incurva;» ne scilicet ab ipsis auferatur perpetuæ servitutis jugum. Et hoc gravissimum est, quod loco colophonis omnibus adjicitur: «Et effundatur in illos ira tua, et æstus vel furor iræ tuæ apprehendat eos [42].» Æstus enim animive furor, commotio cordis est ad rem aliquam: quem motum aliud quoddam exstinguit, ut in Ninivitis, pœnitentia, sicuti dictum est. Ira vero hujus commo-

[39] Psal. LXVIII, 21, 22. [40] Ibid. 23. [41] Ibid. 24. [42] Ibid. 25.

A tionis effectus est, quem et fecem nominavit, quemadmodum de Sodomitis quoque est dictum. Sed perpendas nunc prophetæ oraculum. Non dicit, Funde furorem tuum; sed, « Effunde furorem tuum et iram tuam. » Articulus enim hoc loco immoderatam iram Dei et furorem significat, extremum excidium et desertionem animarum simul et corporum, adversus eos qui tunc temporis exstabant, illosque qui in posterum horum dogmata sunt secuturi. « Fiat habitatio illorum deserta, in tabernaculis illorum non sit qui inhabitet [63]. » Quod et evenit. Hæc autem prophetæ oratio non exsecrandi formula est, sed prophetiæ elocutio. Ubi enim est Jerusalem? ubi templum? ubi sacrificium et oblatio? Omnia hæc exinanita sunt, ac si B nunquam exstitissent. Et nisi templum reædificare conati essent, possent quidem dicere: Si conari voluissemus, potuissemus utique et absolvere; nunc vero conspiciuntur non semel, aut bis, sed etiam tertio id tentavisse, nec unquam voti compotes facti sunt. Existimabant enim miserrimi homines, se templum reparaturos regnante Adriano Romanorum rege, deinde sub Constantino Magno; sed ab utroque ceu protervi et contumaces puniti sunt. Hostis vero Christi et defector Julianus una cum Judæis summo studio in hoc incubuit, pecuniam deposuit, artifices convocavit, omniaque egit, fecit et procuravit, ceu insanus et mente captus, ut Christi destrueret sententiam, quæ templum illud reparari non permittebat. Cæterum qui sapientes C capit in versutia sua, statim ei reipsa ostendit Dei suffragia longe omnium esse fortissima. Ut enim stultum et vesanum studium aggressi sunt, fundamentisque erutis manus ædificio admovere voluerunt, ignis e fundamentis emicans plurimos consumpsit, horumque conatum et vesaniam repulit. Rex vero vesanus quocunque pedes ferebant, transfuga aufugit, Dei judicio territus. Sed ne sic tamen infelix ille cessit. Paulisper itaque huic loco immorantes, etiam aliorum prophetarum ad Hebræos oracula inspiciamus. Dicit enim Isaias: « Scio quod durus es, et nervus ferreus collum tuum (id est inflexibile) et frons tua ænea [64], » id est impudens. Et Daniel: « Venerunt super nos mala, qualia non facta sunt sub cœlo, secundum ea D quæ facta sunt in Jerusalem [65]. » Quænam illa? Quæ nimirum et Moses prædixerat [66], et Jeremias exposuit. Et ille quidem sic inquit: « Tenera et delicata valde, cujus pes non experientiam sumpsit ascendere in solum, propter teneritatem et mollitiem, mensam attinget illicitam, et devorabit liberos suos [67]. » Quod etiam in Jerusalem factum est, in excidio a Romanis illato. Matres enim liberos suos devoraverunt. Jeremias vero oraculum hoc exponens, dixit: « Manus matrum miserantium aggressæ sunt liberos suos [68]. » Sed et Malachias propheta sic inquit: « Si suscipiam ex vobis faciem

ἐστι τὸν Χριστὸν, τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον, ἤγουν μὴ ἀποστῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ διηνεκὴς τῆς δουλείας ζυγός. Καὶ τὸ δὴ χαλεπὸν, ὅτι καὶ ὁ κολοφὼν τῶν πάντων, τὸ « Ἔκχεον ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργήν σου, καὶ ὁ θυμὸς τῆς ὀργῆς σου καταλάβοι αὐτούς. » Θυμὸς μέν ἐστι κίνησις καρδίας κατά τινος πράγματος, ἥντινα κίνησιν σβέννυσιν ἕτερόν τι, ὥσπερ ἐπὶ τῶν Νινευϊτῶν ἡ μετάνοια, καθὼς εἴρηται· ὀργὴ δὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ θυμοῦ, ὁ καὶ τρυγίας, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν Σοδομιτῶν. Πρόσεξον τοίνυν τὸ προφητικὸν λόγιον. Οὐκ εἶπε, Χύσον τὸν θυμόν σου, ἀλλ', « Ἔκχεον τὸν θυμόν σου καὶ τὴν ὀργήν σου. » Ἐνταῦθα ἡ πρόθεσις καὶ τὸ ἄρθρον τὴν ἄκρατον ὀργὴν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ καὶ τὸν θυμὸν, καὶ τὸν παντελῆ ἀφανισμὸν καὶ ἐγκατάλειψιν ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, εἰς τε τοὺς τότε εὑρισκομένους καὶ τοὺς μετέπειτα ἀκολουθήσαντας τοῖς ἐκείνων δόγμασι. « Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν, » ὅπερ καὶ γέγονε. Τὰ δέ γε παρὰ τοῦ Προφήτου λεχθέντα οὐκ ἔστι κατάρας εἶδος, ἀλλὰ προφητείας ἔκβασις. Ποῦ γὰρ ἡ Ἱερουσαλὴμ, ποῦ ὁ ναὸς, ποῦ ἡ θυσία καὶ προσφορά; Τὰ πάντα φροῦδα, καὶ ὡς εἰ μηδ' ὁπωσοῦν ἐγεγόνεισαν, καὶ εἰ μὴ ἐπεχείρησαν οἰκοδομῆσαι τὸν ναὸν, εἶχον ἂν λέγειν, ὅτι Εἴ γε ἐβουλήθημεν ἐπιχειρῆσαι, πάντως ἂν ἰσχύσαμεν, καὶ ἠνύσαμεν. Νυνὶ δὲ ἀναφαίνονται ὅτι οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ καὶ τρὶς, καὶ οὐ προσεδέχθησαν ὅλως. Ἐδοκίμασαν γὰρ οἱ τάλανες ἀναστῆσαι τὸν ναὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀδριανοῦ τοῦ Ῥωμαίου βασιλέως, εἶτα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, καὶ ἐπαιδεύθησαν παρ' ἀμφοτέρων, ὡς προπετεῖς καὶ αὐθάδεις. Ὁ δέ γε ἐχθρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ παραβάτης Ἰουλιανὸς καὶ συνήργησε καὶ ἐσπούδασε σὺν τοῖς Ἰουδαίοις. Καὶ χρήματα κατεβάλετο, καὶ τεχνίτας πανταχόθεν ἐκίνησε, καὶ πάντα ἐποίει καὶ ἔπραττε καὶ ἐπραγματεύετο, ὡς μεμηνὼς καὶ ἀνόητος, ὥστε τοῦ Χριστοῦ καθελεῖν τὴν ἀπόφασιν, τὴν οὐκ ἐῶσαν ἀναστῆναι τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ἀλλ' ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν εὐθέως αὐτῷ διὰ τῶν ἔργων ἐδήλου ὅτι αἱ τοῦ Θεοῦ ψῆφοι πάντων εἰσὶν ἰσχυρότεραι. Ὡς γὰρ ἥψαντο τῆς μωρᾶς καὶ ἀνοήτου ἐκείνου σπουδῆς, γυμνώσαντες τὰ θεμέλια, καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἔμελλον ἅπτεσθαι, πῦρ ἐξελθὸν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς, καὶ τὴν ἐκείνων ὁρμὴν καὶ μανίαν ἀπέκρουσεν. Ὁ δὲ παράφρων βασιλεὺς οἷ ποδῶν εἶχε, φυγὰς ᾤχετο, τὸ τοῦ Θεοῦ κατάκριμα δεδοικὼς, ἀλλ' οὐδ' οὕτω συνῆκεν ὁ δείλαιος. Ἔτι μικρόν τι προσκαρτερήσαντες, ἴδωμεν καὶ τὰ παρ' ἑτέρων προφητῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους λεγόμενα. Φησὶ τοίνυν Ἡσαΐας, « Γινώσκω ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ νεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου, » τουτέστιν ἀκαμπής, « καὶ τὸ μέτωπόν σου χαλκοῦν, » τουτέστιν ἀναίσχυντον· καὶ ὁ Δανιὴλ, « Ἦλθεν ἐφ' ὑμᾶς κακὰ, οἷα οὐ γέγονεν ὑποκάτω παντὸς οὐρανοῦ κατὰ τὰ γενόμενα ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ποῖα δὴ ταῦτα; Ἅπερ Μωσῆς προεῖπε, καὶ Ἱερεμίας ἡρμήνευσε. Καὶ

[63] Psal. LXVIII, 26. [64] Isa. XLVIII, 4. [65] Dan. IX, 13. [66] Deut. XXVIII, 15 seqq. [67] Jerem. V, 17. [68] Thren. IV, 10.

ὁ μὲν οὕτω φησὶν, ὅτι « Ἡ ἁπαλὴ καὶ τρυφερὰ ἧς οὐκ ἔλαβε πεῖραν ὁ πούς αὐτῆς ἐπιβῆναι ἐπὶ τοῦ βήματος διὰ τὴν ἁπαλότητα καὶ τρυφερότητα, ἄψεται παρανόμου τραπέζης, καὶ τῶν ἐκγόνων ἄψεται αὐτῆς. » Ὅπερ καὶ γέγονεν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τῆς παρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιορκίας. Μητέρες γὰρ τέκνων ἀπεγεύσαντο. Ὁ δέ γε Ἱερεμίας δήλην ποιήσας τὴν ἔκβασιν, ἔλεγε, « Χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρμόνων ἥψαντο τῶν τέκνων αὐτῶν. » Ἀλλὰ καὶ Μαλαχίας ὁ προφήτης οὕτω φησὶν, « Εἰ λήψομαι ἐξ ὑμῶν πρόσωπον ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ, ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Πότε γοῦν ταῦτα ἐξέβη; Πάντως μετὰ τὸν τοῦ Κυρίου σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν. Οὐ γὰρ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐν ᾧ χωρίῳ περιέστησε Μωσῆς γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν, καὶ οὐκ ἄλλοθεν, ἀλλ' εἰς ὅσην ἐφορᾷ ἥλιος γῆν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν, » τουτέστιν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Καὶ οὐκ ἠρκέσθη ἡ προφητεία εἰποῦσα τὸ, « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν, » ἵνα μὴ διαβάλλοντες οἱ Ἰουδαῖοι εἴπωσιν ὅτι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εὑρίσκοντο κατοικοῦντες, καὶ περὶ αὐτῶν εἴρηκεν ὁ προφήτης· ἀλλὰ προσέθηκεν ὅτι « Τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ θυσία καθαρὰ προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Οὐχ ὡς μεμολυσμένης καὶ βεβήλου οὔσης τῆς τῶν Ἑβραίων θυσίας, ὁ Θεὸς οὕτως εἴρηκε διὰ τοῦ προφήτου, ἀλλὰ διὰ τὸν τρόπον τῶν προσφερόντων αὐτάς. Εἰ δ' ἴσως καὶ τοῦτο εἴποι τις, οὐχ ἁμάρτοι, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ. Συγκρινομένης γὰρ τῆς παλαιᾶς θυσίας πρὸς τὴν καινὴν, πολὺ εὑρεθήσεται τὸ μέσον καὶ τὸ διάφορον· καὶ ὥσπερ τοὺς ἀγγέλους ἀσωμάτους ὄντας, συγκρινομένους πρὸς τὸ τοῦ Θεοῦ ἀσώματον, ἐνσωμάτους αὐτοὺς λογισόμεθα, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς θυσίας καὶ νέας. Ἐκεῖσε γὰρ αἵματα ταυρῶν καὶ τράγων, καὶ λύθρος καὶ σποδὸς δαμάλεως, ἐνταῦθα Υἱὸς Θεοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. Καὶ σκόπει τὸ διάφορον. Διὰ τοῦτο καὶ Δαβὶδ προφητεύων ἔλεγεν, « Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες. Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστιν. Ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω. Ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίομαι; Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. » Εἶδες ὅπως τὴν ἔχουσαν ταύρους καὶ τράγους θυσίαν οὐ προσήκατο, τὴν δὲ ἔχουσαν τὴν αἴνεσιν προσεδέξατο; Ἀλλὰ καὶ Σοφονίας οὑτωσί φησιν, « Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν. » Πάντως καὶ αὐτὸς τὴν μὲν Ἱερουσαλὴμ παρῃτήσατο, πάντα δὲ τόπον ἐθνῶν προσήκοντα εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ προσκύνησιν πρὸς μέσον ἤγαγεν. Ἀλλ' ὅμως καὶ τούτων οὕτω γεγονότων, οὐ πέπτωκεν

A vestram, dicit Dominus omnipotens, quia ab ortu in occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium mundum. Vos autem profanatis illud [49]. » Quando itaque hæc impleta sunt? Omnino post Christi crucem et resurrectionem. Non enim Hierosolyma tantum, ubi Moses Dei cultum, et non alibi fieri præceperat, sed in omnem quam sol intuetur terram, Dei gloria dilatata est. Hoc enim innuit quod dicitur: « Ab ortu solis usque ad occasum; » id est, in toto mundo. Nec contenta est prophetia dixisse illud: « Ab ortu solis usque ad occasum, » ne Judæi hæc calumniantes dicerent, se per universum orbem habitare, et prophetam de ipsis locutum esse. Verum addit: « Nomen meum

B glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum et sacrificium mundum offertur nomini meo. Vos autem profanavistis illud. » Non ut seu sacrificio Hebræorum contaminato et profano, Deus sic per prophetam locutus sit, sed propter mores hæc offerentium. Verum si quis forte et hoc dixerit, non multum mea erraverit sententia. Veteri sacrificio cum novo comparato, magna inter hæc differentia animadvertetur. Et quemadmodum angelos incorporeos ad Dei incorpoream substantiam collatos corporeos esse judicamus: sic etiam in veteris et novi sacrificii collatione contingit. In illo enim sanguis taurorum et hircorum, et tabo cinisque juvencæ: hic autem Filius Dei, et sanguis Christi. Ecce igitur differentiam. Quapropter et David vati-

C cinatus dixit: « Non suscipiam ex domo tua vitulos, neque capellas ex gregibus tuis. Quoniam meæ sunt omnes feræ campi, jumenta in montibus, et boves. Cognovi omnes volucres cœli, et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi. Mea enim est terra, et plenitudo ejus. Num edam carnes taurorum, et sanguinem hircorum bibam? Offer Deo sacrificium laudis; et redde Altissimo vota tua: et invocabis me in die tribulationis tuæ, et eruam te, et glorificabis me [50]. » Videsne ut sacrificium quod tauris constat et hircis, non approbat, illud vero quod laudem continet, recipit? Quin et Sophonias sic ait: « Apparebit Dominus super omnes gentes, et exstirpabit omnes deos

D gentium: et adorabunt eum unusquisque de loco suo [51]. » Et hic quoque Hierosolymam neglexit, omnem vero locum gentium ad Dei culturam venientium in medium adduxit. Omnibus tamen his sic ratis firmisque, non tamen pœnitentiæ turris et præsidium concidit, nec janua adhuc clausa est, neque Hebræis neque Ismaelitis, sed nec ulli qui intrare voluerit. Et sic de Judæis quidem vere hæc dixit Mahomet: licet ipse quidnam dicatur, ignoraverit, ut dictum est.

[49] Malach. I, 11, 12. [50] Psal. XLIX, 9-15. [51] Sophon. II, 11.

ὁ τῆς μετανοίας πύργος, οὐδ' ἐκλείσθη ἡ θύρα, οὔτε εἰς τοὺς Ἰουδαίους, οὔτε εἰς τοὺς Ἰσμαηλίτας, ἀλλ' οὐδ' εἰς ἅπαντα τὸν βουλόμενον. Καὶ περὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων ἀληθῶς εἴρηκεν ὁ Μωάμεθ, κἂν καὶ μὴ εἰδὼς εἶπεν ὅπερ εἶπεν, ὡς εἴρηται.

De Christianis autem non sic. Nec enim ut ipse A putavit, propter peccatorum castigationem, non pro filiis et amicis Dei judicandi sunt. Procul enim a scopo aberravit, putans propterea quod Ismaelitæ nonnullos Christianorum affligant, ipsos quidem laude dignos, et quasi filios et amicos Dei, puniri Christianos a Deo omnino repudiatos. Sed aliter longe se habet negotium. Maxima enim Christianorum multitudo summa pace fruitur, quos Deus judicio suo sibi soli noto non sinit perturbari ab impiis; qui licet contra hos expeditionem facerent, fortiores sane stabilioresque aranearum telæ apparerent omni impiorum militia et fortitudine. Confiteor tamen multos Christianorum propter peccata nostra in manus impiorum traditos esse, in sui ipsorum correctionem, et aliorum exemplum B et resipiscentiam. Neque sane existiment Christianos, qui in illorum sunt manibus, propter horum virtutem traditos esse. Sed veluti flagellum et lorum correctionis a Deo et judicati et missi sunt; castigatione enim dignos castigant, sunt tamen interim Deo exosi et abominabiles. Quid enim locustæ sunt, et erucæ, et bruchi? Magna nimirum Dei potentia. Quid item fulmina et grando, aliæque quæ nonnunquam per elementa fiunt castigationes? Num igitur amici Dei et filii Dei judicabuntur? Quibus ipsa veritas sic respondet: « Novit Deus omnia, etiam ante generationem illorum [82]. » Quemadmodum enim de Esau et Jacobo dixit, priusquam hi nascerentur, « Jacob dilexi, C Esau autem odio habui [83], » sic etiam eos qui, abnegata vera et irreprehensibili Christianorum fide, ad contrariam deflexerunt, priusquam nascerentur, perditionis et Satanæ instrumenta judicavit. Et licet illic inveniantur, sive hic, nihilominus pœna digni deprehenduntur: quod in illis videre est, qui in captivitate aut nati sunt, aut postea nascentur. Verumtamen ex his qui Christum abnegaverunt, nascuntur aliquando sancti et boni viri: quemadmodum ex Esau justus ille Job, et martyres ex idololatris. Verum de his quidem hæc dicta sint. De iis vero qui religionem propriam et pietatem inter impios custodiunt, quidnam dicere opus est? Nonne admirandi et laude digni sunt? Nec minus de illis sic judicandum, qui in D libertate religionis agunt. Hi siquidem nondum probati sunt, et propterea qualesnam sint ignoratur: a Deo autem, et illo solo cognoscuntur. Illi vero instar auri in fornace puri esse declarantur, quemadmodum illi in Babylone pueri. Nec sane ad salutem satis efficax est ipsa dogmatum fides, nisi operibus fuerit temperata. Ostende enim mihi, dicit oraculum, fidem tuam ex operibus tuis, et ego tibi ostendam fidem meam ex operibus meis.

Ἐπὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐχ οὕτως. οὐδ' ὡς ὑπέλαβεν, ὡς διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παιδεύεσθαι τούτους· καὶ διὰ τοῦτο οὔτε υἱοὶ Θεοῦ, οὔτε φίλοι αὐτοῦ εἰσιν. Ἀπέτυχε γὰρ τοῦ σκοποῦ, καὶ μακράν που ἐτόξευσεν, ὑπολαβὼν ὅτι διὰ τὸ παρὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν κακουχεῖσθαί τινας τῶν Χριστιανῶν κατὰ τοῦτο ὡς μὲν ἄξιοι ἀποδοχῆς, καὶ οἱονεὶ φίλοι καὶ υἱοὶ Θεοῦ, τιμωροῦνται τοὺς Χριστιανούς, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπὸ Θεοῦ ἀπεῤῥίφησαν. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ τὰ μὲν πλήθη τῶν Χριστιανῶν ἐν ἡσυχίᾳ πάσῃ διάγουσιν, ἅτινα κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς οὐκ ἐᾷ κινηθῆναι κατὰ τῶν ἀσεβῶν· εἰ δὲ καὶ ὅλως ἐστράτευσαν κατ' αὐτῶν, ἰσχυρότερα καὶ μονιμώτερα ἔμελλον φανῆναι τὰ ἀράχνια νήματα καὶ ὑφάσματα ἢ τῶν ἀσεβῶν τὰ στρατεύματα καὶ ἰσχύς. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν παρεδόθησάν τινες τῶν Χριστιανῶν εἰς χεῖρας ἀσεβῶν διὰ παίδευσιν μὲν αὐτῶν, σωφρονισμὸν δ' ἑτέρων. Μὴ οὖν λογιζέσθωσαν ὅτι διὰ τῆς ἐκείνων ἀρετῆς παρεδόθησαν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλ' ὡς μάστιξ καὶ λῶρος παιδεύσεως, οὕτως ἐκρίθησαν καὶ ἐπέμφθησαν παρὰ Θεοῦ. Παιδεύουσι γὰρ τοὺς ἀξίους παιδεύσεως, εἰσὶ δὲ ὅμως θεομισεῖς τε καὶ ἀποτρόπαιοι. Τί δὲ ἡ ἀκρὶς καὶ ἡ κάμπη; Ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἡ μεγάλη. Τί δὲ οἱ κεραυνοὶ καὶ ἡ χάλαζα, καὶ αἱ κατὰ καιροὺς τῶν στοιχείων παιδεύσεις; Ἆρα φίλοι Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ λογισθήσονται, οἱ δ' ἄνθρωποι ἐχθροί; Καὶ τίς οὕτως ἔκφρων τοσοῦτον, ὁ λογισόμενος τοιαῦτα; Τὸ αὐτὸ τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν. Παρεδόθησαν μὲν καὶ αὐτοὶ, ἀλλ' ὡς υἱοὶ καὶ φίλοι. Ἀλλ' ἴσως ἐρεῖ τις, ἀπύλωτον καὶ θηρευτικὴν ἔχων γλῶσσαν, ὅτι καὶ οἱ ἐξομοσάμενοι τὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ συνταξάμενοι τὰ τοῦ Μωάμεθ, υἱοὶ καὶ φίλοι Θεοῦ λογισθήσονται, καὶ ἐρεῖ πρὸς αὐτοὺς ὁ ἀληθινὸς λόγος ὅτι ὁ Θεὸς οἶδε τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἡσαῦ καὶ τοῦ Ἰακὼβ εἶπε, πρινὴ γεννηθῆναι αὐτοὺς, ὅτι « Τὸν μὲν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἡσαῦ ἐμίσησα, » οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἐξομοσαμένων τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμώμητον πίστιν τῶν Χριστιανῶν, καὶ συνταξαμένων τὰ ἐναντία, καὶ πρὶν γενέσεως αὐτῶν τῆς ἀπωλείας καὶ τοῦ Σατᾶν ὄργανα ἔκρινε. Καὶ εἴτε ἐνταυθοῖ εὑρίσκοντο, εἴτε καὶ ἐκεῖσε, ὁμοίως ἄξιοι τῆς κολάσεως εὑρίσκοντο. Τὸ αὐτὸ ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἐπὶ τῶν εἰς αἰχμαλωσίαν γεννηθέντων, ἢ γεννηθησομένων. Ὅμως καὶ ἐκ τῶν ἐξομοσαμένων τὰ τῶν Χριστιανῶν πολλάκις γεννῶνται ἅγιοι καὶ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, καθὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡσαῦ ὁ δίκαιος Ἰὼβ, καὶ ἀπὸ τῶν εἰδωλολατρῶν μάρτυρες. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτω· περὶ δὲ τῶν φυλαξάντων τὴν οἰκείαν εὐσέβειαν μέσον τῶν ἀσεβῶν τί χρὴ καὶ λέγειν; Οὐκ εἰσὶ θαυμαστοὶ καὶ ἄξιοι ἐπαίνων· καὶ οὐκ ἔλαττον τῶν ἐν ἀφθονίᾳ εὑρισκομένων; Οἱ μὲν γὰρ οὔπω ἐδοκιμάσθησαν,

[82] Dan. XIII, 42. [83] Gen. XXI, 23; Rom. IX, 13.

κἀντεῦθέν εἰσιν ἀνεπίγνωστοι ὁποῖοί ποτε καί εἰσι, A παρὰ δὲ τῷ Θεῷ καὶ μόνῳ εἰσὶ γινωσκόμενοι· οἱ δὲ ὥσπερ χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ καθαροὶ ἀναφαίνονται, καὶ ὡς οἱ ἐν Βαβυλῶνι παῖδες. Ἀλλ' οὐκ ἀρκεῖ μόνη ἡ τῶν δογμάτων πίστις πρὸς σωτηρίαν, ἐὰν μὴ μετὰ τῶν ἔργων συγκεχραμένη ἐστὶ καὶ ἡ πίστις. « Δεῖξόν γάρ μοι, » φησὶ τὸ λόγιον, « τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δέ σοι δείξω τὴν πίστιν μου ἐκ τῶν ἔργων μου. » Ἴδωμεν τοίνυν ποῖα ἐκ τούτων τῶν ἔργων εἰσὶ δεκτὰ παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ τίνες μέμνηνται τοῦ Θεοῦ, οἱ ἐν ἀφθονίᾳ καὶ τρυφῇ εὑρισκόμενοι, ἢ οἱ ταλαιπωρίᾳ καὶ κακουχίᾳ συζῶντες. Παντί που δῆλον· οἱ δεύτεροι. « Κύριε » γάρ, φησίν, « ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου. » Καί, « Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι. » Καί, « Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. Θάνατος δὲ ἁμαρ- B τωλῶν πονηρός, » κἂν καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ κατὰ ῥοῦν φέρωνται. Καὶ οἷον ὥσπερ ἄν τις εἰ ἐπῃνεῖτο μὲν ὡς φρόνιμος καὶ ἀνδρεῖος, σώφρων καὶ δίκαιος, ἕτερος δὲ παρ' οὐδὲν ταῦτα τιθέμενος, ἐνεκαυχᾶτο, πολύσαρκον ἑαυτὸν εἶναι λέγων, καὶ ἐμπληθὲς ἔχων τὸ σῶμα· οὕτως ὑπὲρ αὐτῶν φρονοῦσιν οἱ τάλανες, καὶ τὸν ἀληθῆ καὶ ἀκένωτον πλοῦτον παραβλέποντες, ἀσπάζονται τὸν ὃν ὄνειροι πλάττουσι· καὶ τὸν πολύτιμον μαργαρίτην, τουτέστι τὸν Χριστὸν ἀφέντες, τοὺς κάχληκας θησαυρίζουσι. Ποῦ δὲ θήσουσι τὸ προφητικὸν λόγιον τὸ φάσκον, ὅτι « Ὃν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ υἱόν, ὃν παραδέχεται; » Ἆρα οὐ παραδίδονται οἱ Χριστιανοὶ ὥσπερ ἀπεῤῥιμμένοι καὶ ἐγκαταλελειμμένοι, ὡς ὁ Μωάμεθ τρανῶς ἀπεφήνατο, ἀλλ' ὡς υἱοὶ διὰ παίδευσιν, C καθὼς ἀνωτέρω λαμπρῶς ἀποδέδεικται, καὶ δι' ἑτέρων σωφρονισμὸν καὶ ὠφέλειαν. Καὶ γὰρ ἔχουσιν οἱ εἰς τὰ ἔθνη Χριστιανοὶ πατριάρχας, ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς, παρ' ὧν ἁγιάζονται, καὶ πάντα τὰ ἔθιμα τῶν Χριστιανῶν εἰς ὠφέλειαν μὲν αὐτῶν, εἰς δεῖγμα δὲ ὅτι καὶ τῆς υἱοθεσίας τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐξέπεσον, οὔτε τῆς φιλίας αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ γινωσκέτωσαν ἀκριβῶς ὅτι παραδίδονται μὲν πολλάκις δίκαιοι εἰς χεῖρας ἀσεβῶν, οὐχ ἵνα οἱ ἀσεβεῖς δοξασθῶσιν, ἀλλ' ἵν' οἱ δίκαιοι δοκιμασθῶσι, καὶ χρυσίου καθαρώτεροι γένωνται. Τί δὲ περὶ τοῦ δικαίου Ἰώβ; ἐῶ γὰρ λέγειν τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ, ἐπεὶ κἀκεῖνος πρὸς καιρὸν εἰς ἀσεβεῖς παρεδόθη, καὶ τέως ἐρωτῶ περὶ τοῦ σιδηροῦ καὶ ἀδαμαντίνου Ἰώβ. Ἆρα ὡς ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἀπεῤῥιμμένος παρὰ D Θεοῦ παρεδόθη τῷ διαβόλῳ, καὶ ἐμαστίχθη διά τε κινητῶν καὶ ἀκινήτων πραγμάτων τόσων καὶ τόσων, διά τε τῆς στερήσεως τῶν παίδων, καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος· ὁ δὲ διάβολος ὁ τὸν δίκαιον μαστίξας, ὡς φίλος Θεοῦ ἐτιμωρεῖτο τὸν ἅγιον, ὡς γινωσκόμενον μὲν πρὶν γεννήσεως παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ ἅγιον παρ' ἐκείνου κρινόμενον, παρὰ δὲ τοῖς ἀνθρώποις ἀγνοούμενον· καὶ διὰ τοῦτο ἔφερεν αὐτὸν ὁ Θεὸς εἰς τὸ μέσον, ὥσπερ τινὰ ἔμψυχον στήλην, καὶ ἔμπνουν ἀνδριάντα, εἰς παράδειγμα καὶ ὠφέλειαν τῶν μεταγενεστέρων; Θαυμάζω εἰ μὴ καὶ περὶ ἐκείνου

Videamus igitur quænam opera apud Deum recipiantur, et quinam hi sint qui Dei meminerunt; num scilicet hi qui in deliciis et libertate vivunt, an qui in afflictione et miseria? Hi certe haud dubie. Ait enim: « Domine, in afflictione tui recordati sumus [54]. » Et, « Qui in lacrymis seminant, metunt in exsultatione [55]. » Et: « Tribulationes multæ justorum, mors autem peccatorum mala [56]. » Licet enim in hac vita felici successu ferantur, et perinde ac si quis laudetur quod prudens sit, fortis, temperans et justus, alius vero nihili hæc faciens, pinguem se esse glorietur et corpulentum; sic de seipsis sentiunt miserrimi homines, ac veris inexhaustisque divitiis contemptis, illas quas somnia simulant, amplectuntur: et pretiosa illa margarita, Christo nimirum, relicta, conchas vel lapillos congregant. Quid autem de oraculo illo prophetico judicant, quod dicit: « Quem diligit Dominus eum castigat, et flagellat quem filii loco adoptat [57]? » Christiani itaque non traduntur tanquam rejecti et deserti a Deo, ut Mahomet aperte testatur: sed ceu filii causa correctionis (ut superius dilucide demonstratum est) et propter aliorum resipiscentiam et utilitatem. Habent enim Christiani, qui inter gentes agunt, patriarchas, sacerdotes, pontifices, per quos sanctificantur, omniaque quæ Christianis solemnia sunt, administrant, in ipsorum quidem utilitatem, in signum vero quod nec ab adoptione filiorum Dei, nec ab illius amicitia exciderint. Agnoscant igitur omnino, quod justi quidem sæpius in manus impiorum tradantur, non ut glorificentur impii, sed ut probentur pii, et auro puriores reddantur. Quid autem de justo illo Job dicemus? (omitto enim dicere de patriarcha Abraham, cum et ille ad tempus inter impios conversatus sit) et sane de ferreo illo et adamantino Job interrogo. Num ceu desertus et a Deo rejectus diabolo traditus est et tot tantisque malis mobilibus simul immobilibusque flagellatus est, liberorum scilicet amissione, et proprii corporis afflictione? Diabolus vero qui justum flagellabat, non tanquam amicus Dei affligebat hunc, Deo quidem ante generationem hujus notum, sanctumque ab illo judicatum, hominibus autem ignotum? Quapropter Deus eum in medium statuit instar columnæ et statuæ cujusdam animatæ, in exemplum et utilitatem posteritatis. Miror sane nisi de hoc sic quoque loqui audeant. Inquirendum tamen est, et res ipsa indicat, quales de Deo et diabolo opiniones habeat Mahomet. Summa enim dicendi libertate contendit, etiam dæmones salvandos fore, Origenem nimirum secutus. Quin etiam in lege a se lata, Alcorrano nimirum, sic inquit: Magna dæmonum multitudo cum hæc legi audivisset, admirata est, et propter hoc gavisa est, qui etiam illi credentes salutem consecuti sunt. Quomodo autem aliquis salvari poterit, nisi prius resipi-

[54] Isa. XXVI, 16 [55] Psal. CXXV, 5. [56] Psal. XXXIII, 21. [57] Prov. III, 11; Hebr. XII, 6.

scens opera fecit quæ illum rite cum Deo uniant? Tunc enim in Dei amicitiam recipitur, cum illi unitus fuerit: Deo autem unitus, hæres salutis est, regni cœlorum, vitæque æternæ. Hujusmodi, inquam, de diabolo opiniones concepit filius illius Mahomet, ut quamvis aperte dicere vereatur diabolum Dei amicum esse, reipsa tamen illud affirmet.

A τολμήσουσιν εἰπεῖν οὕτως. Ἀλλ' ὅμως ἐξεταστέον, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δηλώσει, ὁποίας ποτὲ δόξας ἔχει ὁ Μωάμεθ περί τε τοῦ Θεοῦ, περί τε τοῦ διαβόλου. Πεπαῤῥησιασμένως γὰρ διατείνεται ὅτι σωθῆναι μέλλουσιν οἱ δαίμονες, τῷ Ὠριγένει ἀκολουθῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντος νόμου, τοῦ Κοῤῥὰν δηλονότι, οὑτωσί φησιν, ὅτι πολλὴ τῶν δαιμόνων πληθὺς, τοῦτο ἀκούσαντες ἀναγινωσκόμενον, ἐθαύμασαν, καὶ τοῦθ' ἕνεκεν ἐχάρησαν, καὶ πιστεύσαντες αὐτῷ, ἐσώθησαν. Πῶς γὰρ δύναταί τις σωθῆναι, ἐὰν μὴ πρότερον μετανοήσας, ποιήσῃ ἔργα ἄξια ἑνωθῆναι Θεῷ, καὶ τότε φίλος Θεοῦ γένηται, ἑνωθεὶς αὐτῷ; Τῷ Θεῷ δὲ ἑνωθεὶς, κληρονομεῖ σωτηρίαν καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἔτι γε μὴν καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Τοιαύτας δόξας ἔχει περὶ τοῦ διαβόλου ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ, ὥστε κἂν καὶ τῇ λέξει ἐφείσατο τοῦτο εἰπεῖν, φίλον Θεοῦ τὸν διάβολον, ἀλλά γε τῷ πράγματι οὕτως αὐτὸν ἀπεφήνατο.

IN MAHOMETEM ORATIO III.

1. Quandoquidem de absurdis quibusdam Mahometis opinionibus diximus superius, inspiciamus nunc quænam de Salvatore nostro Christo et vero Deo nostro miser ille sentiat doceatque. Revera enim hoc verum est: « Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus [88]. » Hic enim Trinitatem negat, Deum tamen esse fatetur creatorem cœli et terræ, angelorum et hominum, omnisque creaturæ, filium non habentem, utpote cum sine muliere hunc genuisse non sit possibile, hæretici Carpocratis opinionem secutus, carnalem arbitratus esse Dei generationem. Quapropter etiam dissidia inter Deum Patrem et Filium esse potuisse existimavit. Quod si impossibile est ut Deus sine muliere Filium habeat, dicant etiam illum nec creatorem esse, nec opificem sine proposita sibi materia, juxta insipientum Græcorum doctrinam.

2. Si vero Deus Filium habuerit, etiam dissidia inter illos exoriuntur, ut in capite *Helmoniim* asserit, Judæos simul et ipsum secutus Carpocratem. Nos vero de his singulatim in Apologia diximus, quapropter, ut supra quoque diximus, non instituimus de his copiosius contendere. Quoniam vero in præsenti huic manifeste contradicimus, audiant quæso Mahometistæ. Mahomet hic Christum nec Deum esse sentit, nec Dei Filium, sed nudum hominem, ut et reliquos omnes, sed sanctum, omnibusque hominibus sine controversia excellentiorem, ut etiam Nestorius sensit.

3. In capite autem *Elnesa*, quod *mulieres* significat, sic ait, quod Christus Jesus filius Mariæ sermo Dei sit, anima Dei, et spiritus Dei. Incipiamus ergo ab ipsius Mahometis confessione. Quod sicut ad prophetas sermo Dei factus est, et prophetæ illum hominibus annuntiaverunt: sic etiam Christus acceptum a Deo sermonem homines docuit, et propterea, ut Mahomet hunc nominare solet, propheta dicitur, omniumque maximus, imo ipse Dei Sermo, qui fit quod nullus unquam prophetarum Sermo Dei dictus sit, sed singuli nominis proprii significationem retinuerint? Quod si au-

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Γ'.

α'. Ἐπειδὴ περί τινων τοῦ Μωάμεθ ἀτοπημάτων φθάσαντες εἴπομεν, φέρε δὴ σκεψώμεθα, ὁποῖά B ποτε καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὁ δείλαιος οὗτος φρονεῖ καὶ διδάσκει. Ὄντως γὰρ ἀλήθεια ὄντως τὸ, « Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός. » Οὗτος ἀρνεῖται μὲν τὴν Τριάδα, ὁμολογεῖ δὲ Θεὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων καὶ πάσης κτίσεως, υἱὸν μὴ ἔχοντα. Ἐπεὶ μηδὲ γεννηθῆναί ἐστι δυνατὸν ἄνευ γυναικὸς, αἱρετικῷ Καρποκράτει ἀκολουθῶν, σαρκικὴν εἶναι νομίσας τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σχίσματα μέσον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δύνασθαι εἶναι ἐνόμισεν. Εἰ γὰρ τὸν Θεὸν ἀδύνατόν ἐστιν υἱὸν ἔχειν ἄνευ γυναικὸς, λεγέτωσαν αὐτὸν μηδὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν καὶ κτίστην εἶναι ἄνευ προϋποκειμένης ὕλης, ὡς οἱ ἄφρονες Ἕλληνες ἐδογμάτισαν.

C

β'. Εἰ δὲ καὶ υἱὸν εἶχεν ὁ Θεὸς, καὶ σχίσματα ἂν ἐγένοντο μέσον αὐτῶν, ὥς φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμωνιεὶμ, Ἰουδαίοις καὶ αὐτῷ τῷ Καρποκράτει ἀκολουθῶν. Ἡμεῖς γοῦν περὶ τούτου μερικῶς φθάσαντες εἴπομεν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ· διὸ οὐκ ἔχομεν σκοπὸν ἀντειπεῖν πεπλατυσμένως, ὡς εἴρηται. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὸ παρὸν τρανῶς αὐτῷ ἀντιλέγομεν, ἀκουέτωσαν οἱ τοῦ Μωάμεθ ἀκόλουθοι. Οὗτος ὁ Μωάμεθ τὸν Χριστὸν οὔτε Θεὸν φρονεῖν οὔτε Υἱὸν Θεοῦ, ψιλὸν δ' ἄνθρωπον ὡς τοὺς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἅγιον, καὶ ὑπὲρ ἅπαντα ἄνθρωπον ἀσυγκρίτως, Νεστορίῳ ἀκολουθῶν.

γ'. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὅπερ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, οὑτωσί φησιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Ἰησοῦς, D ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, λόγος Θεοῦ, καὶ ψυχὴ Θεοῦ, καὶ πνοὴ Θεοῦ. Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῆς αὐτοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας. Εἰ μὲν οὖν, ὥσπερ εἰς τοὺς προφήτας ἐγένετο λόγος Θεοῦ, καὶ οἱ προφῆται τοῦτον τοῖς ἀνθρώποις ἐλάλησαν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς δεξάμενος τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, τοῖς ἀνθρώποις ἐδίδαξε, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ προφήτης, ὡς ὁ Μωάμεθ καλεῖ, καὶ μέγιστος πάντων, καὶ τούτου ἕνεκα Λόγος Θεοῦ ὀνομάζεται· πῶς οὐδεὶς τῶν προφητῶν Λόγος Θεοῦ ὠνομάσθη ποτὲ, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοῦ ἰδίου

[88] Psal. XIII, 1.

ὀνόματος ἔχει τὴν σημασίαν; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ A ἔστιν, ἀλλ' ὡς δῆθεν ἐλθὼν ὁ ἀρχάγγελος, εἶπε τῇ κεχαριτωμένῃ παρθένῳ Μαρίᾳ τὸν εὐαγγελισμὸν, κατὰ τοῦτο Λόγος Θεοῦ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται, ἔδει λοιπὸν καὶ τὸν τοῦ Μανωὲ υἱὸν τὸν Σαμψὼν Λόγον Θεοῦ ὀνομάζεσθαι, ἐπεὶ κἀκεῖνος ἐξ ἐπαγγελίας Θεοῦ ἐγεννήθη. Ἄγγελος γὰρ ἐλθὼν ἐδήλωσε τὴν τούτου γέννησιν. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν ὁμοίως ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθέντα, Λόγον ὀνομασθῆναι, διὰ τὸ λαληθῆναι τῷ Ζαχαρίᾳ δι' ἀγγέλου τὴν τούτου γέννησιν. Ἐπεὶ οὖν οὔτε προφήτης ὠνομάσθη ποτὲ Λόγος Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ τις ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθεὶς, ἄρα οὐδ' ὁ Χριστὸς ὠνομάσθη Λόγος Θεοῦ διὰ τὸ τὸν ἄγγελον λαλῆσαι τῇ παρθένῳ Μαρίᾳ τὸν ἀσπασμὸν, ἢ τὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίσασθαι τὸν Χριστὸν, ἀλλ' B ἑτέρῳ τινὶ λόγῳ, ὃν οὐκ οἶδεν ὁ Μωάμεθ. Εἰ γὰρ ᾔδει αὐτὸν, οὐκ ἂν ἐβλασφήμει. Ἀκούσας γὰρ παρὰ τῆς Γραφῆς Λόγον Θεοῦ εἶναι τὸν Χριστὸν, τὸ μὲν ῥητὸν ὡμολόγησε, τὴν δέ γε δύναμιν τούτου οὐκ ἐδέξατο, οὐδὲ Θεὸν αὐτὸν ὡμολόγησε, μή ποτε δύο Θεοὺς προσκυνῶν εὑρεθῇ. Καὶ ἰδοὺ ἐδειλίασε φόβον, οὗ οὐκ ἦν φόβος. Οὐ γὰρ σύνοιδε διάκρισιν ὑποστάσεων, εἰ μὴ καὶ τὴν οὐσίαν. Λόγος γὰρ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται καὶ ὑμνεῖται, οὐ μόνον ὅτι καὶ νοῦ καὶ λόγου καὶ σοφίας ἐστὶ χορηγὸς, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰς πάντων αἰτίας, τουτέστι τὰ παραδείγματα, ἅτινα καὶ ἰδέας καλοῦσιν, ἤγουν τὰς ἀϊδίους νοήσεις ἐν ἑαυτῷ μονοειδῶς προείληφεν, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἔχουσι τὸ λογικοὶ εἶναι οἵ τε ἄγγελοι καὶ ἄν- C θρωποι, καὶ ὅτι διὰ πάντων χωρεῖ διικνούμενος, ὥς τὰ λόγιά φασιν, ἄχρι τοῦ πάντων τέλους· καὶ πρό γε τούτων, ὅτι πάσης ἁπλότητος ὁ θεῖος ὑπερήπλωται Λόγος, καὶ πάντων ἐστὶν ὑπὲρ πάντα κατὰ τὸ ὑπερούσιον ἀπολελυμένος. Ἐπεὶ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὔτε ὡς προφήτης ὀνομάζεται Λόγος, οὔτε ὡς ἐξ ἐπαγγελίας, τρανῶς ἤδη ἀναφαίνεται ὅτι ὡς φυσικὸς λόγος τοῦ Θεοῦ λέγεται καὶ ἔστιν ὁ Χριστός· καὶ διὰ τοῦτο Υἱὸς Θεοῦ καὶ λέγεται καὶ ἔστιν. Ὡς γὰρ ὁ λόγος νοῦ γέννημά ἐστιν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀχρόνως καὶ ἀπαθῶς καὶ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἐκ Θεοῦ Υἱὸς αὐτοῦ ὀνομάζεται. Οὐδὲ γὰρ θέμις εἰπεῖν φθάσαι τοὺς αἰῶνας τὴν προαιώνιον γέννησιν. Εἰ δ' οὖν, ἔστιν ὅτε εὑρίσκετο ὁ Θεὸς καὶ ἄλογος, καὶ ἄσοφος, καὶ ἀδύνατος, καὶ πηγὴ ξηρὰ ἄνευ ὕδατος. D Ἀλλ' ἐπεὶ ὥσπερ Λόγος Θεοῦ ὀνομάζεται ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ σοφία καὶ δύναμις λέγεται. Καὶ ἢ ἄλογος καὶ ἄσοφος καὶ ἀδύναμος εὑρίσκετο μὲν πρότερον ὁ Θεὸς, μετὰ δὲ ταῦτα προσελάβετο σοφίαν καὶ λόγον καὶ δύναμιν, ὥσπερ οἱ ἄνθρωποι, καὶ τότε ἐγένετο τέλειος, ἢ ἐξ ἀϊδίου καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τέλειος ὢν, τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐγέννησε. Καὶ εἰ μὲν μετὰ καιρὸν καὶ χρόνον τὸν Λόγον ὑπεστήσατο, πῶς Θεὸς ὁ πρότερον ἄλογος; ἀπὸ γὰρ τῶν σωμάτων κἂν ὅσον ἀφέληταί τις, τὸ καταλειπόμενον σῶμά ἐστιν. Ἀπὸ δὲ τῆς τῶν ἀσωμάτων φύσεως κἂν τὸ σμικρότατον ἀφαιρήσῃς, τὸ πᾶν ἀπώλεσας. Καὶ ἐὰν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων ἀγγέλων οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, πόσῳ μᾶλλον ἐπὶ Θεοῦ τοῦτό ἐστιν

tem hæc ratio nulla fuerit, sed si propterea Sermo Dei dicitur, quod archangelus Gabriel adveniens Virgini gratia plenæ faustum illud nuntium annuntiavit, oportebat certe et Samsonem Manoæ filium eodem nomine appellari, quoniam et ipse ex promissione Dei natus est. Angelus enim adveniens illius generationem exposuit. Quin et Zachariæ filium Joannem similiter ex promissione natum, Sermonem Dei vocari oportet, propterea quod ipsius nativitas Zachariæ per angelum annuntiata sit. Quandoquidem igitur nec propheta aliquis Sermo Dei vocatus est, nec aliquis ex promissione natus, certe nec Christus Sermo Dei dicitur propterea, quod angelus virgini Mariæ salutem dixerit, aut quod is regnum Dei annuntiaverit. Sed alia quadam ratione, quam ignoravit Mahomet, hoc nomen accepit. Si enim novisset eum, a blasphemiis certe in illum jactis abstinuisset. Cum enim ex Scripturis audivisset Christum esse Sermonem, illud quidem quod dicebatur confessus est, illius vero sensum nec recepit, nec Christum Deum esse confessus est, ne forte duos deos adorare deprehenderetur. Ecce autem timuit, ubi timor non erat; non enim intellexit substantiarum discrimen, nec ipsam substantiam. Christus enim Sermo dicitur, et celebratur, non modo quod mentis et rationis et sapientiæ dux est, verum etiam quod omnium causas, id est exempla, quæ etiam ideas dixerunt, æternas nimirum considerationes et consilia in seipso solo præsumpsit, et quod ex eo ipso sermone hoc ipsum quod sermonem habent et angeli et homines acceperunt, et quod per omnia penetrat, ut vaticinia tradunt, usque ad omnem finem. Et præterea quod super omnem simplicitatem divinus Sermo expanditur, et omnino super omnia juxta illum omnem substantiam excedentem est absolutus. Quandoquidem igitur, ut dictum est, neque ut propheta Sermo nominatur, neque ex promissione, manifeste nunc patet, quod ceu naturalis sermo Dei Christus dicatur et sit, quapropter etiam Filius Dei dicitur et est. Quemadmodum enim sermo mentis effectus est, sic etiam Christus ab æterno, et sine passione, ante sæcula e Deo genitus, Filius illius nominatur. Nec enim dicere fas est, sæcula attigisse æternam illam ante omnia sæcula generationem. Num itaque aliquando deprehenditur Deum sermone caruisse, insipientem, impotentem fontemque siccum aquis destitutum fuisse? Sed quemadmodum Christus sermo Dei nominatur, sic etiam sapientia et potentia dicitur. Et Deus quidem aut antea sermone caruit, insipiens fuit et impotens, postea vero, ut homines solent, sapientiam, sermonem et potentiam assumpsit, tuncque perfectus redditus est; aut cum ab æterno ante omnia sæcula perfectus esset, suum ipsius sermonem genuit. Et si quidem post tempus aliquod aut articulum temporis sermonem ex se progenuit, quomodo Deus erat ante qui sermone carebat? Quantulumcunque enim quis a corporibus abstule-

rit, corpus imperfectum redditur : a naturis autem incorporeis si vel minimam abstuleris portionem, totum perdidisti. Quod si igitur hoc de angelis incorporeis recte dicitur, quanto magis hoc in Deo absurdum erit, qui ab omni incorporea substantia omni simplicitate et natura supra omnem substantiam exemptus est? Si enim Sermonem non habebat, et postea ipsum assumpsit, possibile etiam ut illum perdat quemadmodum assumpsit (quæ enim apposita sunt ad aliquid, etiam auferri posse constat). Quod si vero ab æterno et ante omnia sæcula ceu perfectus Deus perfectum quoque suum Sermonem genuit, Pater qui æternus erat, Filium quoque et Sermonem suum æternum esse declaravit, et Salvator expressa imago et splendor Patris est naturalis, et in imaginem hanc semper respiciens Pater seipsum semper aspicit. Stulte igitur Mahomet tradit, Deum non posse Filium habere sine muliere. Hoc idem ceu forte argumentum repetit. In hunc autem (quantum conjicio) errorem incidit, quod Deum corporeum esse putaret, et propterea supernam quoque illam generationem corpoream esse existimavit. Et fieri potest ut quemadmodum de Deo dixit, quod in ipso non sit accidens, et necessario neque substantia neque vita, eo quod non comedat, nec spiret, ita etiam negaverit Deum habere Filium. Quandoquidem vero idem ille Mahomet Christum animam Dei et Spiritum Dei dilucide dicit vocatque, concedamus nos quoque rem ita ut dicit se habere. Et si spiritus Dei et anima Dei creatura esse potest et est, ecce igitur jam contingit ut Deus juxta Mahometis opinionem aliquando spiritu caruerit et anima, et per creaturas plene absolutus sit, et quod aut ipse imperfectus seipsum condiderit, perfectumque fecerit, aut alium sui creatorem habeat. En rei absurditatem considera. Si vero Deus nunquam caruit spiritu, nec anima, sed his semper fuit præditus, sequitur, quod Christus semper, non secundum humanam naturam, sed divinam, cum Deo fuerit, sive sermonem sive sapientiam sive potentiam hunc nominaveris. Semper, inquam, ex Deo est, et cum eo. Sapiens enim nunquam sine sua est sapientia, neque robustus sine suo robore, neque mens sine sua ratione, ut nec sol sine suo radio. Si igitur hunc animam sive spiritum Dei dixeris, eumdem etiam sermonem esse dicere licet. Si enim animam Deus habuerit, præstantissima in illo pars ipsa anima esse deprehendetur. Et vide, ex ipsa veritate, imo ex ipsa Mahometis confessione demonstratum est, Christum ejusdem et unius cum Deo naturæ esse, et eumdem Deum Patrem habere genitorem ab æterno ante sæcula Filiumque Dei esse genuinum et Deum, quemadmodum ipse in Evangeliis sic ait : « Ego et Pater unum sumus [89]; » id est, unus Deus, non secundum personas, ut dicit Sabellius, sed secundum unam

[89] Joan. x, 30.

A ἄτοπον, τοῦ πάσης ἀσωματότητος καὶ ἁπλότητος, καὶ πάσης φύσεως ὑπερουσίως ἐξῃρημένου; Εἴπερ γὰρ μὴ εἶχε Λόγον, ἀλλ' ὕστερον αὐτὸν προσελάβετο, δυνατόν ἐστιν ἀπολέσαι τοῦτον, καθὼς καὶ προσελάβετο. Τὰ γὰρ προστιθέμενα φανερὸν ὅτι καὶ ἀφαιρεῖσθαι δύνανται. Εἰ δὲ ἐξ ἀϊδίου καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ὡς τέλειος Θεὸς τὸν τέλειον αὐτοῦ Λόγον ἐγέννησε, καὶ ἀΐδιος ὢν ὁ Πατὴρ ἀϊδίως τὸν αὐτοῦ Υἱὸν καὶ Λόγον ἐξέλαμψε, καὶ εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα φυσικὸν ὁ Σωτὴρ τοῦ Πατρός ἐστι, καὶ ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ἀεὶ θεωρῶν ὁ Πατὴρ ἑαυτὸν ἀεὶ θεωρεῖ· ἄρα μάταιος ὁ Μωάμεθ, ὁ λέγων ὅτι οὐ δύναται ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον υἱὸν ἔχειν ἄνευ γυναικός. Τοῦτο γὰρ πολλάκις ἀνακυκλοῖ ἀντὶ ἰσχυροῦ ἐπιχειρήματος. Ἐνέπεσε δὲ εἰς ταύτην B τὴν πλάνην, ὡς οἶμαι, διὰ τὸ τὸν Θεὸν νομίσαι εἶναι ἐνσώματον. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἄνω γέννησιν σωματικὴν εἶναι ὑπέλαβε. Καὶ οἷον ὥσπερ περὶ Θεοῦ, ὅτι ἐπεὶ συμβεβηκὸς ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν, ἐξανάγκης οὐδὲ οὐσία ἢ ζωὴ, ὅτι μὴ ἐσθίει ἢ ἀναπνεῖ· οὕτως ἀρνεῖται τὸ τὸν Θεὸν ἔχειν υἱόν. Ἐπεὶ δὲ τὸν Χριστὸν ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ψυχὴν Θεοῦ καὶ πνοὴν Θεοῦ διαῤῥήδην ὀνομάζει καὶ λέγει, ὑποθώμεθα καὶ ἡμεῖς τοῦτο οὕτως εἶναι κατὰ τὸν ἐκείνου λόγον. Καὶ εἰ ἡ τοῦ Θεοῦ πνοὴ καὶ ψυχὴ κτίσμα δύναται εἶναι καὶ ἔστιν, ἰδοὺ ἔστιν ὅτε ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Μωάμεθ καὶ ἄπνους καὶ ἄψυχος ἦν, καὶ διὰ κτισμάτων ἐγένετο τέλειος. Καὶ ἢ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐδημιούργησε, καὶ ἐποίησε τέλειον ἀτελὴς εὑρισκόμενος, ἢ ἕτερός ἐστιν ὁ τούτου δημιουργός. Καὶ σκόπει τὸ ἄτοπον. C Εἰ δὲ οὐκ ἦν ποτε ὅτε ὁ Θεὸς ἄπνους καὶ ἄψυχος εὑρίσκετο, ἀλλ' ἀεὶ ἔμψυχος καὶ ἔμπνους, λοιπὸν καὶ ἀεὶ ὁ Χριστὸς, οὐχὶ καθὸ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καθὼς ἐκ τοῦ Θεοῦ γενόμενος ὑπῆρχε τῷ Θεῷ. Κἄν τε γοῦν Λόγον, κἄν τε σοφίαν καὶ δύναμιν εἴπῃς, ἀεὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν. Οὐδὲ γάρ ἐστί ποτε ὁ σοφὸς ἄνευ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας, οὐδὲ ὁ δυνατὸς ἐκτὸς τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως, οὐδὲ ὁ νοῦς χωρὶς τοῦ ἑαυτοῦ λόγου, ὡς οὐδὲ ὁ ἥλιος ἄνευ τῆς ἑαυτοῦ ἀκτῖνος. Κἄν τε γοῦν ψυχὴν Θεοῦ καὶ πνοὴν εἴπῃς, τὸν αὐτὸν λόγον ἔστιν εἰπεῖν. Εἰ γὰρ ψυχὴν εἶχεν ὁ Θεὸς, τὸ τίμιον αὐτοῦ, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εὑρίσκετο ἄν. Καὶ ἰδοὺ ἀπό τε τῆς ἀληθείας, ἀπό τε τῆς τοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας, ὁ Χριστὸς τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς D φύσεως τῷ Θεῷ εὑρισκόμενος ἀποδέδεικται. Καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἔχων πρὸ τῶν αἰώνων ἐξ ἀϊδίου γεννήτορα, καὶ γνήσιος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεται, καὶ Θεὸς, καθὼς καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὑτωσί φησιν, ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν, » τουτέστιν εἷς Θεὸς, οὐ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ὡς ὁ Σαβέλλιος λέγει, ἀλλὰ κατὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεότητα. Καὶ ὁ μὲν θεόπτης Μωϋσῆς, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » φησίν· ὁ δὲ προφήτης Δαβὶδ, « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· » καὶ, « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. » Καὶ ὁ τούτου υἱὸς ὁ θαυμάσιος Σολομῶν, ὅτι « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν,

ἡτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » Ὁ δὲ μεγαλοφωνότατος Ἡσαΐας, « Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς. » Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης ὁ παῖς τοῦ Ζεβεδαίου, ὅντινα καὶ βροντῆς υἱὸν ἐκάλεσεν ὁ Κύριος, διὰ τὸ τὴν ἄνω γέννησιν τρανότερον βροντῆς τῇ οἰκουμένῃ σαλπίσαι, οὑτωσί φησιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονε. » Βλέπεις πῶς διὰ τὸ ἄωρον τοῦ καιροῦ συνεσκιασμένως οἱ προφῆται ἐλάλησαν, ὁ δ' Ἰωάννης ἀναφανδὸν καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ μέγα ἐβόησε; Καὶ οἱ πάλαι προφῆται ὁ μὲν λόγον, ὁ δὲ σοφίαν, ὁ δὲ φρόνησιν, ὁ δὲ δημιουργὸν τοῦτο ἐκάλεσεν, ὁ δὲ Θεὸν, μὴ ἀνακαλύψας τὸ ἀπόκρυφον μυστήριον διὰ τὸ ἄωρον, ὡς εἴρηται, τοῦ καιροῦ. Ὁπόταν δὲ περιῃρέθη τὸ κάλυμμα, οὐκ ἦν ὅσιον, οὐδὲ δίκαιον. Ἔτι ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς καὶ Θεὸς αἰνιγματωδῶς πως εὑρίσκετο κηρυττόμενος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, » καὶ τὰ ἑξῆς τρανῶς ὑπηγόρευσε. Καὶ ὥσπερ ὁ ἥλιος ὑπὸ βαθυτάτου νέφους καὶ χειμῶνος κρυπτόμενος παρὰ μὲν τοῖς ἀνθρώποις ἀφανής ἐστι, τὸ δ' αὐτοῦ φῶς οἱονεὶ παρ' ἑαυτὸν κατέχων εὑρίσκεται, λυθέντος δὲ τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ ἀέρος ἐπελθόντος, τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως τὰς ἀκτῖνας ἀφίησιν· οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Θεὸς ὢν ἀληθὴς καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, Υἱὸς Θεοῦ καὶ ποιητὴς πάσης κτίσεως, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἔμπροσθεν ἀπολογίαις, καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἀποδέδεικται, ἀλλ' ἐκρύπτετο ὅμως ὑπὸ τοῦ νέφους τῆς ἀγνωσίας, καὶ τοῦ χειμῶνος τῆς τῶν εἰδώλων προσκυνήσεως, μετά τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἡνίκα δὲ ἐπεφάνη τὸ ἔαρ, τουτέστιν ἡ τούτου ἔνσαρκος οἰκονομία, καὶ ἐγεννήθη τὸ κατὰ σάρκα ἐκ γυναικὸς τῆς ἁγίας παρθένου καὶ θεοτόκου Μαρίας, τότε ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις. Καὶ προσεκύνησεν ἡ κτίσις τὸν κτίσαντα αὐτήν. καὶ ἐδόξασαν τὸν μόνον ἀληθῆ Θεὸν, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ πανάγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, τὴν μίαν ἁγίαν ὁμοούσιον καὶ ἀδιαίρετον καὶ ἀσύγχυτον Τριάδα τὸν ἕνα Θεόν. Καὶ τότε ἐθεάθη ἡ τοῦ Χριστοῦ δόξα ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός. Καὶ τότε ἀφῆκε τὰς θεϊκὰς αὐτοῦ ἀκτῖνας, καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας ἐφώτισε, καὶ τὰς κατεψυγμένας καὶ νεκρὰς ψυχὰς τῇ θέρμῃ τῆς πίστεως ἀνεζώωσεν.

A eamdemque divinitatem. Et Dei ille contemplator Moses ait : « In principio creavit Deus cœlum et terram [60]. » Et propheta David : « Omnia fecisti in sapientia [61]; » et, « Sermone Domini cœli firmati sunt [62]. » Hujus etiam filius Salomon, admiratione omni dignus : « Deus in sapientia fundavit terram, cœlos autem paravit in prudentia [63]. » Eloquentissimus autem ille Isaias : « Deus æternus qui paravit extrema terræ [64]. » Beatus vero Joannes Zebedæi filius (quem etiam tonitrui filium Dominus nominavit, eo quod supernam illam generationem tonitrui clarius orbi ebuccinaverit) in Evangelio sic ait, « In principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum, et Deus erat ille Sermo. Omnia per illum facta sunt; et sine eo factum est nihil quod factum est [65]. » Viden' quomodo propter temporis importunitatem prophetæ obscurius locuti sint, Joannes autem clare, aperto (quod aiunt) capite altum exclamaverit? B Et veterum quidem prophetarum alius Sermonem, alius Sapientiam, alius Prudentiam, alius Creatorem hunc nominavit : hic vero Deum, non celans arcanum hoc quod propter temporis importunitatem tandiu latuerat, cum nondum fas justumque esset velum auferri. Quin et ipse Filius Dei et Deus quasi per ænigmata annuntiatus esse videbatur; quapropter tonitrui filius hoc : « In principio erat Sermo, » etc., clarius prædicavit. Et quemadmodum sol densissima nube et tempestate tectus, obscurus est, propriam tamen lucem suam penes se habere videtur, tempestate vero soluta et puro C aere reverso omnibus radios suos copiosissime immittit, ita etiam mea de sermone et Filio Dei fertur sententia. Deus enim exsistens verus ante sæcula, Filius Dei, et creator omnis creaturæ (quemadmodum in superioribus Apologiis, et in præsenti quoque demonstratum est), latebat tamen sub nube ignorantiæ, et idololatriæ tempestate, cum Patre et Spiritu. Postquam autem ver apparuit, id est hujus in carne administratio, et secundum carnem ex muliere natus est, sancta scilicet virgine Deipara Maria, tunc apparuit gratia Dei omnibus salutaris hominibus, et adoravit creatura creatorem suum, solumque verum Deum glorificaverunt, Patremque Domini nostri Jesu Christi, et ipsum Filium et D Sermonem Patris, sanctumque et vivificantem Spiritum, unam videlicet, sanctam, consubstantialem, indivisam et inconfusam Trinitatem, unum nempe Deum. Et tunc visa est Christi gloria veluti gloria Unigeniti a Patre. Et tunc emisit divinos suos radios, tenebrasque ignorantiæ illuminavit, frigidasque et mortuas animas calore fidei vivificavit.

δʹ. Ἔτι ὁ Μωάμεθ τὸν Χριστὸν ἐκ παρθένου γεννηθῆναι ὁμολογεῖ ἄνευ ἀνδρὸς, αἱρετικῷ Καρποκράτει ἀκολουθῶν, Θεὸν δὲ καὶ Θεοῦ Υἱὸν οὐδαμῶς, δυσὶν ἀποδείξεσι χρώμενος· ὅτι τε ὁ Χριστὸς οὐδέποτε περὶ ἑαυτοῦ τοῦτο ἔφη, καὶ ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις εἶπε, « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ὁ δὲ σκοπὸς

4. Præterea Mahomet, Carpocratis hæretici opinionem secutus, Christum ex virgine natum sine virili opera confitetur, Deum vero et Dei Filium esse negat, duobus hic argumentis usus : quod nec Christus hoc unquam de se dixerit, et quod Judæis dixerit : « Adorate Deum meum et Deum vestrum, Dominum meum et Dominum vestrum. » Impii

[60] Gen. I, 1. [61] Psal. CIII, 24. [62] Psal. XXXII, 6. [63] Prov. III, 19. [64] Isa. XL, 5. [65] Joan. I, 1, 2.

autem scopus unus semper est, ut pro virili sua persuadeat cunctis hominibus ut credant Christum nec Deum esse, nec Dei Filium, sed sanctum quidem, et prophetam omnibus prophetis superiorem, hominemque cunctis hominibus excellentiorem, Deum vero nequaquam. Stultus autem hic, diabolum imitatus, homines contra Christum persuadere conatur. Quemadmodum enim is omni modo conatur singulos homines seducere, et vel fide vel operibus a Deo alienare, sic et Mahomet omni studio in hoc unum intentus videtur, ut omnes homines a vero Deo quam longissime abducat, partim quidem fide, partim vero operibus; Deum autem adorare docet, quem sua ipsius ratio effinxit. Et dæmones quidem viso Domino, ipsum Dei Filium vel nolentes confessi sunt: (non enim ut veri adoratores hunc confessi sunt, sed ut hi qui veritatem occultare non poterant, dixerunt, « Quid nobis tecum rei est, Fili Dei? Venisti ante tempus ad cruciandum nos [66]? ») Mahomet vero dæmones impietate superat, qui Christum nec Dei Filium, nec judicem esse affirmet. Sed ad illum Isaias dixerit: « Cum diabolo corrupta est scientia tua cum decore tuo [67], » etc. Et merito sane de Mahomete discipulisque suis dicat aliquis, gentem esse quæ consilium amiserit, et in qua non sit scientia. Nos vero sic dicimus: Quod si fides (ut Scriptura docet [68]) sine operibus mortua est, multo magis opera sine fide mortua sunt. Ubi vero nec fides nec opera præsto sunt, quidnam illic judicandum est? Quemadmodum enim corpus sine anima mortuum est, sic et anima sine fide et operibus. Si enim fides adfuerit, licet vulneretur anima, sanationis tamen vias habet, per pœnitentiam scilicet et opera. Fide autem absente, omnis actio aut virtus, quæ in speciem esse videtur, vana est et inanis. Fide enim præsente etiam virtus adest, licet aliquando virtutis defectus, id est peccatum oboriatur. Ubi vero fides non est, nec virtus est. Ubi autem virtus non fuerit, nec illius defectus est. Ubi igitur virtus non est, nec fides est, nec peccatum, sed nuda et mera impietas. Quapropter et Isaias ait: « Nisi credideritis, non intelligetis [69]. » Fides itaque et spes eorum est quæ non videntur, non eorum quæ demonstrantur; sed imprimis donum Dei est fides illa Christianorum in sacrosanctam Trinitatem. Quod enim videt aliquis, cur sperat? Et quod videt aliquis, cur credit? Verumtamen quemadmodum apud nos sol omnia quæcunque contingere potest, illuminat, et lucem habet in universum mundum visibilem, multiplicem, sursum et deorsum propriorum radiorum splendorem dispergens: et si cui non aderit, non propter hujus illuminatoriæ virtutis infirmitatem hoc fit, sed propter visus incommoditatem; multa enim quæ talia sunt, radius solaris transiens non illuminat, cum alia illuminet; sic

A τοῦ ἀσεβοῦς πάντοτε εἷς ἐστι, τὸ ἵνα κατὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν πείσῃ πάντας ἀνθρώπους, καὶ οὔτε Θεὸν οὔτε Θεοῦ Υἱὸν πιστεύσωσιν εἶναι τὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἅγιον μὲν καὶ προφήτην ὑπὲρ ἅπαντας προφήτας, καὶ ἄνθρωπον ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, Θεὸν δὲ οὐδαμῶς. Ἀλλ' ἐπιχειρεῖ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πεῖσαι τοὺς ἀνθρώπους ὁ μάταιος, τὸν διάβολον μιμούμενος. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος παντὶ τρόπῳ μηχανᾶται εἰς τὸ πλανῆσαι πάντα ἄνθρωπον, καὶ ἢ τῇ πίστει ἢ τοῖς ἔργοις χωρίσαι αὐτὸν τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ὁ Μωάμεθ παντὶ τρόπῳ σπουδάζων εὑρίσκεται, ἵνα ἀπὸ μὲν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ μακράν που ποιήσῃ πάντα ἄνθρωπον, ποῖ μὲν τῇ πίστει, ποῖ δὲ τοῖς ἔργοις· Θεὸν δὲ προσκυνεῖν διδάσκει, ὄντινα
B ἀναπλάττει ἡ ἐκείνου διάνοια. Καὶ οἱ μὲν δαίμονες τὸν Κύριον ἰδόντες, Θεοῦ Υἱὸν αὐτὸν ὡμολόγησαν καὶ κριτὴν ἄκοντες· οὐ γὰρ ὡς ἀληθεῖς προσκυνηταὶ τοῦτον ὡμολόγησαν, ἀλλ' ὡς μὴ δυνάμενοι κρύψαι τὴν ἀλήθειαν, οὕτως εἶπον, « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » ὁ δὲ Μωάμεθ καὶ χείρων δαιμόνων ἀναφαίνεται, ἐπεὶ μήτε Θεοῦ Υἱὸν, μήτε κριτὴν τὸν Χριστὸν λέγει εἶναι. Ἀλλ' εἴποι ἂν Ἡσαΐας πρὸς αὐτὸν, ὅτι « Μετὰ τοῦ διαβόλου ἐφθάρη ἡ ἐπιστήμη σου σὺν τῷ κάλλει σου. » Καὶ λοιπὸν δικαίως ἂν εἴποι τις περί τε τοῦ Μωάμεθ, περί τε τῶν ἀκολουθησάντων αὐτῷ, ὅτι ἔθνος ἀπολωλεκὸς βουλήν ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἐπιστήμη. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὕτως, ὅτι ἐὰν ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων νεκρά ἐστι κατὰ τὸ λόγιον,
C πολλῷ μᾶλλον νεκρά εἰσι τὰ ἔργα, μὴ οὔσης πίστεως. Ἔνθα δὲ οὔτε πίστις οὔτε ἔργα, τί χρὴ νομίζειν ἐκεῖσε; ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα νεκρόν ἐστιν ἄνευ ψυχῆς, οὕτω ψυχὴ ἄνευ πίστεως καὶ ἔργων. Οὔσης γὰρ πίστεως, εἴπερ δέξεται τραύματα ἡ ψυχὴ, ἔχει τρόπους ἰάσεως διά τε μετανοίας καὶ ἔργων. Μὴ οὔσης δὲ πίστεως, πᾶσα πρᾶξις καὶ πᾶσα νομιζομένη ἀρετὴ ματαία καὶ ἕωλος. Πίστεως γὰρ οὔσης ἔστι καὶ ἀρετὴ, ἔστιν ὅτε καὶ ἀρετῆς ἀπόπτωσις, τουτέστιν ἁμαρτία. Ὅπου δὲ πίστις οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἀρετή. Καὶ ἔνθα ἀρετὴ οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἀρετῆς ἀπόπτωσις. Ἄρα ἔνθα πίστις οὐκ ἔστιν, οὔτ' ἀρετή ἐστιν, οὔθ' ἁμαρτία, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ μόνη ἀσέβεια. Διά τοι τοῦτο καὶ Ἡσαΐας φησὶν, « Ἐὰν μὴ πιστεύ-
D σητε, οὐ μὴ συνῆτε. » Τοίνυν ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν μὴ βλεπομένων ἐστὶν, οὐ τῶν ἀποδεδειγμένων. Ἀλλ' ἔστι δῶρον Θεοῦ ἐξαιρέτως ἡ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τῶν Χριστιανῶν πίστις. Ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; καὶ ὃ βλέπει, τί καὶ πιστεύει; Ἀλλ' ὅμως ὥσπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος τὰ πάντα ὅσα μετέχειν αὐτοῦ δύναται φωτίζει, καὶ ὑπερηπλωμένον ἔχει τὸ φῶς εἰς πάντα τὸν ὁρατὸν κόσμον ἄνω τε καὶ κάτω, τὰς τῶν οἰκείων ἀκτίνων αὐγὰς ἐξαπλῶν· καὶ εἴ τινι οὐ μέτεστι, τοῦτο οὐ τῆς ἀσθενείας τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐστιν, ἀλλὰ τῶν δι' ἀνεπιτηδειότητα τῆς ὁράσεως, καὶ πολλὰ τῶν οὕτως ἐχόντων ἡ ἀκτὶς διαβαίνουσα οὐ φωτίζει, τὰ δὲ μετ' ἐκεῖνα φωτίζει· οὕτω καὶ ὁ νοητὸς ἥλιος τῆς δι-

[66] Matth. VIII, 29. [67] Isa. XIV, 11, 12. [68] Jac. II, 20. [69] Isa. VII, 9.

καιοσύνης, τουτέστιν ὁ Χριστὸς, τοὺς εἰς αὐτὸν A πιστεύοντας ἐμπιπλᾷ νοητοῦ φωτός. Πᾶσαν δὲ ἄγνοιαν καὶ πλάνην ἐλαύνει ἐκ πασῶν ψυχῶν, αἷς ἂν ἐγγένηται, καὶ τοὺς νοεροὺς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ἀποκαθαίρει. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἡ ἄγνοια διαιρετικὴ τῶν πεπλανημένων ἐστὶν, οὕτως ἡ τοῦ νοητοῦ φωτὸς παρουσία συναγωγὸς καὶ ἑνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστί. Διὰ γοῦν τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν, « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, » τῆς πλάνης δηλονότι, « ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς, » καὶ ἕτερα ὅσα μετ' ὀλίγον ὁ λόγος δῆλα ποιήσει. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς εἴρηται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμαΐδᾶ, διττὰς ἀποδείξεις φέρων εὑρίσκεται κατὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ Μωάμεθ, δεικνύων ὡς οὐκ ἔστι Θεὸς, διὸ οὐδέποτε εἴρηκεν ἑαυτὸν Θεὸν ὁ Χριστὸς, καὶ ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις B εἶπεν ὅτι « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν· » δεῦρο δὴ σκεψώμεθα περὶ τῆς προτέρας, ἔπειτα, Θεοῦ διδόντος, καὶ περὶ τῆς δευτέρας. Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας. Οὗτος τὸν Χριστὸν λόγον Θεοῦ, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ πνοὴν Θεοῦ λέγει εἶναι, καθὼς εἴρηται, καὶ τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων γραφέντα καὶ πραχθέντα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δίκαια καὶ ἅγια καὶ τέλεια καὶ ἀληθῆ ὡμολόγησε. Καὶ δικαίως· ἡ γὰρ τοῦ Κυρίου ἀλήθεια εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Ἀπὸ γὰρ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ οὐ δύναται ἐξελθεῖν ψεῦδος. Ταυτὸν γάρ ἐστιν εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι Θεὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια ψεῦδός ἐστι, καὶ τὸ φῶς σκότος. Ἰδοὺ γοῦν τὸ ἄτοπον καὶ ὁ Μωάμεθ νοήσας, κατέφυγεν εἰς τὸ μή ποτε τὸν Χριστὸν C περὶ ἑαυτοῦ εἰπεῖν ὅτι ἐστὶ Θεός. Ἡμεῖς γοῦν ἔν τε τῇ πρώτῃ ἀπολογίᾳ καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ πεπλατυσμένως καὶ τρανῶς ἀπεδείξαμεν, ἀπό τε τοῦ Ἀδὰμ ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ὅπως προεφήτευσαν πάντες οἱ προφῆται, ὅπως εἶδον οἱ Πατέρες, ὅπως ἐλάλησεν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ φανερῶς καὶ ἀναμφιβόλως ἀπεδείχθη καὶ ἀνεφάνη Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου. Μετὰ δὲ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα καὶ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρξατο αὐτὸς ὁ Χριστὸς εὐαγγελίζεσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι μὲν κηρύττων οὐκ ἐβόα συχνῶς ὅτι Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ λαλῶν μεθ' ὑμῶν, οὕτως ἐστὶν, ὥσπερ οὐδὲ βασιλεὺς περιπατῶν βοᾷ, ὅτι Ἐγώ εἰμι ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μεγαλείου καὶ D τῆς δόξης τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως πάντες τοῦτον διακρίνουσιν ἀπὸ τῶν δούλων αὐτοῦ· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Κἂν καὶ τῷ στόματι συχνῶς οὐκ ἔλεγεν ὅτι Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς, ἀλλά γε τοῖς ἔργοις τοῦτο ἐδείκνυεν. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔκρυπτε τὴν αὐτοῦ θεότητα, οὐδὲ τὸν αὐτοῦ Πατέρα καὶ Θεὸν, οὐδὲ ἐκώλυε τοὺς αὐτὸν ὁμολογοῦντας Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱόν. Ὁ γὰρ Ναθαναὴλ εἰπὼν ὅτι « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, » οὐκ ἐπετιμήθη ὥσπερ οἱ ἐν Λυκαονίᾳ βουλόμενοι ὁμολογῆσαι τόν τε Παῦλον καὶ Βαρνάβαν θεοὺς, καὶ θύσειν αὐτοῖς, ὡς θεοῖς, ἐπετιμήθησαν παρ' αὐτῶν εἰπόντων

etiam rationalis ille justitiæ Sol Christus, in se credentes luce implet rationali, omnemque ignorantiam et errorem ex animabus, quibus inciderit, expellit, et vitiosos illarum oculos purgat. Et quemadmodum ignorantia errantes et seductos dissipat hinc inde, sic rationalis lucis præsentia eos qui illuminantur colligit, et in unum conjungit. Quapropter ipse Christus inquit : « Ego sum lux mundi. Et qui in me credit, non ambulabit in tenebris, » errorum nempe, « sed habebit lucem vitæ [70], » et reliqua, quæ oratio nostra paulo post exponet. Quoniam igitur in capite *Helmaida*, ut dictum est, duabus contra Christum demonstrationibus innititur Mahomet, ostendens hunc Deum non esse, eo quod Christus nusquam dixerit se Deum esse ; tum quod Judæis præceperit : « Adorate Deum meum et Deum vestrum, Dominum meum et Dominum vestrum ; » agedum de prima jam videamus, dein Deo volente etiam secundam discutiemus. Incipiamus itaque ab ipsa Mahometis confessione. Hic Christum sermonem Dei, animam Dei, et spiritum Dei, ut dictum est, vocat. Item quæ de Christo et apostolis in Evangelio describuntur, justa, sancta, perfecta et vera esse confitetur; et bene : « Veritas enim Domini manet in æternum [71]. » A sermone quippe Dei mendacium exire nequit; idem enim esset dicere Deum non esse Deum, et veritatem mendacium, lucemve tenebras. Mahomet igitur absurditate rei intellecta, ad hoc confugit, Christum nusquam de se quod Deus sit dixisse. Nos itaque in prima, secunda et tertia Apologia copiose simul et clare demonstravimus, ab ipso Adamo usque ad Christi generationem, quod prophetæ omnes vaticinati sint, quod Patres viderint, quod ipse Deus et Pater de Christo locutus sit, et quod manifeste citraque omnem controversiam demonstratus et declaratus sit Deus et Dei Filius, et Filius hominis. Post baptismum vero Joannis, et mortem illius, ipse etiam Christus regnum Dei prædicare cœpit. Sed quod inter prædicandum non frequenter exclamaverit : Ego Deus sum qui vobiscum loquor, verum est : quemadmodum nec rex obambulans clamat : Ego rex sum ; verumtamen ex magnificentia et gloria auctoritatis et potentiæ illius omnes hunc a servis possunt discernere : sic etiam in Christo fit. Quamvis enim ore suo non frequenter dixerit : Ego Deus sum, operibus tamen hoc idem demonstravit. Neque tamen suam divinitatem occuluit, neque etiam Deum Patrem suum : nec etiam illos inhibuit, qui se et Deum esse, et Dei Filium confessi sunt. Nathaniel enim dicens : « Tu es Filius Dei, tu es rex Israelis [72], » non reprehensus est, ut hi qui Lycaoniæ Paulum et Barnabam deos esse sentiebant, ipsisque tanquam diis sacrificaturi erant, increpati sunt ab ipsis dicentibus : « Desistite a re tam absurda, nos etenim homines

[70] Joan. VIII, 12. [71] Psal. CXVI, 2. [72] Joan. I, 49.

sumus iisdem quibus et vos malis obnoxii ; » et priusquam loquerentur, vestimenta sua dilaniaverunt [73]. Verum Nathanielis confessio recepta simul et laudata est. Adhæc Domino discipulos suos interrogante : « Quemnam me dicunt homines esse Filium hominis ? » cum non opus haberet hæc interrogare, qui omnia priusquam ipsi nascerentur, jam ante noverat, sed cum illos in subliniiorem cognitionem vellet inducere, discipulisque varias aliorum sententias de illo exponentibus, Petrus etiam adjiciens, « Tu es Christus Filius Dei viventis, » non audivit a Christo, Erras, o Petre ; ne erres, magister enim tuus sum, audi et agnosce veritatem cum omnibus his : non sum Filius Dei, impossibile enim est ut Deus filium habeat. Sed quid ? Dicit illi Christus : « Beatus es Simon, fili Jona ; quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est [74], » confirmans omnino illius sermonem. In gratiam vero et præmium veræ et indubitatæ confessionis dedit illi claves regni cœlorum. Item octavo post Christi resurrectionem die, cum Thomas Christi manus latusque contrectavisset, et cognovisset hunc sine omni controversia esse Christum, altum exclamavit : « Dominus meus, Deus meus. » Quid vero Christus ad Thomam ? « Quoniam vidisti me, credidisti. Beati qui non vident, et credunt [75]. » Et hæc quidem illi tradiderunt. Videamus vero ea quæ Christus de seipso protulit. « Amen Amen dico vobis, inquit, venit hora et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, et qui audiverint, vivent. Sicuti enim Pater vitam habet in seipso, sic etiam Filio dedit, ut vitam habeat in seipso. Et potestatem dedit illi ut faciat judicium, quia Filius hominis est [76]. » Ne miremini illud, « quoniam veniet hora, quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus ; et egredientur hi quidem qui bona fecerunt ad resurrectionem vitæ ; qui vero mala operati sunt, in resurrectionem judicii. » Et rursum : « Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam [77]. » Quid vobis videtur ? Num Christus se Deum dicit et Dei Filium, an non ? In eo certe quod dicit : « Venit hora quando mortui audient vocem Filii Dei, » ostendit Deum habere Filium, qui est ipse Christus. Illud vero : « Audient mortui vocem ejus, et vivent, » ostendit eum Dominum esse, et potestatem habere vitæ et mortis et nunc et semper. Quemadmodum enim Pater vitam habet in seipso, sic et Filius. Cum vero ait, « ad faciendum judicium, » secundum hujus adventum significavit, et judicium quod facturus est, quemadmodum in secunda Apologia luculenter demonstratum est. Eo autem quod dicit : « Quia Filius hominis est ; ne miremini hoc. Veniet enim hora, qua hi qui in monumentis sunt, audient vocem ejus, et exibunt in resurrectionem, judi-

A ὅτι « Παύσασθε τοῦ ἀτοπήματος, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἄνθρωποι ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἐσμεν, » πρὸ τῶν λόγων διαῤῥηξάντων τὰ ἱμάτια αὐτῶν. Ἀλλὰ προσεδέχθη ἡ τοῦ Ναθαναὴλ ὁμολογία, καὶ ἐπῃνέθη. Ἔτι τοῦ Κυρίου ἐρωτήσαντος τοὺς ἰδίους μαθητὰς, « Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ; » οὐχ ὡς χρείαν ἔχοντος ἐρωτᾷν τοῦ τὰ πάντα εἰδότος πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἀνάγοντος αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον, καὶ λεγόντων τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Χριστὸν τὰς τῶν πολλῶν περὶ αὐτοῦ δόξας, καὶ ὁ Πέτρος εἰπὼν ὅτι « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, » οὐκ ἤκουσε παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὅτι Σφάλλῃ, Πέτρε, μηκέτι πλανῶ, διδάσκαλός σού εἰμι. Ἄκουσον καὶ γνῶθι τὴν ἀλήθειαν σύ τε καὶ πάντες. B Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν υἱὸν ἔχειν τὸν Θεόν. Ἀλλὰ τί ; Λέγει ὁ Χριστὸς, « Μακάριος εἶ, Σίμων υἱὲ τοῦ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, » πάντως τὸν ἐκείνου λόγον στηρίζων· ἀντίχαριν δὲ καὶ μισθὸν τῆς ὀρθῆς καὶ ἀπλανοῦς ὁμολογίας δέδωκεν αὐτῷ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἔτι τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως ὁ Θωμᾶς ψηλαφήσας τὴν τοῦ Κυρίου πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας, καὶ γνοὺς ὅτι ἄνευ πάσης ἀντιλογίας αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, μέγα ἀνεβόησεν, « Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Τί δὲ ὁ Χριστὸς τῷ Θωμᾷ ; « Ὅτι ἑώρακάς με, πεπίστευκας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες. » Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ παρὰ τοῦ Χρι- C στοῦ εἰς αὐτὸν λεχθέντα. « Ἀμὴν ἀμὴν, » φησὶ, « λέγω ὑμῖν ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. Ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. » Καὶ πάλιν, « Ἀμὴν Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. » Τί γοῦν δοκεῖ ὑμῖν ; λέγει ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, ἢ οὔ ; Πάντως ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Ἔρχεται ὥρα, ὅτε οἱ D νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, » ἔδειξεν ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς Υἱὸν, ὅς ἐστιν αὐτὸς ὁ Χριστός. Τὸ δὲ, « Ἀκούσονται οἱ νεκροὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ζήσονται, » ἔδειξεν ἑαυτὸν δεσπότην, καὶ ἐξουσίαν ἔχοντα ζωῆς καὶ θανάτου καὶ νῦν καὶ ἀεί ποτε. Ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ ὁ Υἱός. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « καὶ κρίσιν ποιεῖν, » ἔδειξε τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν καὶ κρίσιν, ἣν μέλλει ποιήσειν, ὡς καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀπολογίᾳ τρανῶς ἀποδέδεικται. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, μὴ θαυμάζετε τοῦτο. Καὶ γὰρ ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ ἀκούσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ ἐκπορεύσονται εἰς ἀνάστασιν καὶ κρίσιν

[73] Act. xiv, 14. [74] Matth. xxi, 13 seqq. [75] Joan. xx, 28, 29. [76] Joan. v, 28, 29. [77] Joan. vi, 47.

καὶ ἀνταπόδοσιν, » ἔδειξε μὲν Θεὸν ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπον. Ταῦτα γὰρ πάντα Θεοῦ ἔργα προδήλως ὑπάρχουσι. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν παλαιὰ θεολογία καλεῖται, ὡς ἔχουσα τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους· ἡ δὲ νέα λέγεται μὲν καὶ αὐτὴ θεολογία, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν ὁμοίως κεκτῆσθαι αὐτοὺς, ἐξόχως δὲ θεουργία καλεῖται, διότι ἃ πάλαι προεῖπον οἱ προφῆται, ταῦτα αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐνήργησε καὶ ἐπλήρωσε, καὶ ἀγαθουργῶς διεπραγματεύσατο τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινὰ, τοῖς θειοτάτοις αὐτοῦ κατ' ἄκρον ἑνώσας εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς, καὶ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος. Καὶ λοιπὸν δικαίως ἂν εἴποιμεν, ὡς « Ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » Ἐπεὶ γοῦν ὁ Χριστὸς ἔστι Θεὸς μὲν, ὡς ἀποδέδεικται, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ἔστι δὲ καὶ ἄνθρωπος καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου κατὰ τὴν σάρκα, καὶ ἐκηρύττετο ἀπὸ συστάσεως κόσμου, καὶ ἀνεφαίνετο λόγοις προφητικοῖς καὶ ὁράσεσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τοῦ καιροῦ δὲ καλέσαντος καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐναργῶς τοῦτο ὑπέδειξε διά τε λόγων καὶ πράξεων, καὶ συνελὼν τὰ πάντα, εἶπεν ὅτι « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον, » διέστειλε τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῆς σωματικῆς. Ἡ γὰρ σωματικὴ πρὸς ὀλίγον φανεῖσα παρέρχεται, ἡ δὲ ψυχικὴ αἰώνιός ἐστιν, ὥσπερ καὶ ὁ θάνατος αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως καὶ τὸ φθαρτὸν τοῦτο καὶ θνητὸν σῶμα ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ Θεὸς οὐκ ἐγκαταλείψει ἔν τε τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ, ἀλλ' ὅταν ἐνδύσῃ αὐτὸ ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν, καὶ ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι ἀναστάντες, τότε κατὰ τὸ λόγιον σὺν τῷ Κυρίῳ ἐσόμεθα. Τοίνυν διὰ τῶν ῥημάτων αὐτῶν, καὶ ὧν πρότερον πολλάκις ἐλάλησεν, οὐδὲν δὲ ἔλαττον καὶ ἐξ ὧν ἡμεῖς οὐκ ἐγράψαμεν, τρανῶς ὁ Χριστὸς Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον ἑαυτὸν ἐναπέφηνεν. Ἀλλ' ὅτε καὶ τὸν ἐκ γενετῆς τυφλὸν σῶον καὶ θεωροῦντα ἀποκατέστησε μετὰ τὸ ἀναβλέψαι αὐτὸν, οὕτως εἴρηκε πρὸς αὐτὸν, « Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; » Ὁ δέ φησι, « Καὶ τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν; » Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, « Καὶ ἑώρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ ἐκεῖνός ἐστιν. » Ὁ δὲ ἔφη, « Πιστεύω, Κύριε. » Καὶ προσεκύνησεν αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως ὁ αὐτὸς Μωάμεθ κατηγορῶν λέγει περί τινων ὅτι ἀπεδοκίμασαν ἅτινα οὔτε νοοῦσιν, οὔτε δύνανται ἐξηγεῖσθαι, ὅπερ μᾶλλον αὐτὸς πέπονθεν, ἀποδοκιμάσας τὸν Χριστὸν μὴ εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, μηδὲ σαρκωθῆναι, καὶ διὰ τὸ τῆς ἀκαταληψίας μέγεθος ταῦτα ἠρνήσατο, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον οὐ προσεδέξατο. Οὐ γὰρ ἠδύνατο νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν ἄνευ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν διακρίσεως, ὡς εἴρηται. « Ἐθαυμαστώθη γὰρ, » φησὶν, « ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ, λίαν ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. » Τί δὲ ἄλλο ἐστὶν ἢ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος τοῦ Θεοῦ γνῶσις, ἥτις ἀγνωσίᾳ παρεικάζεται διὰ τὸ ὑπεραῖρον αὐτῆς πάσης κτιστῆς γνώσεως; Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἀγνωσία οὐ λέγεται κατὰ στέρησιν, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχήν. Διὰ γὰρ τὸ ὑπερβάλλον καὶ ἀπρόσιτον φῶς τοῦ Θεοῦ σκότος αὐτὸ ὠνόμασαν. Τὸ γὰρ μὴ

cium et retributionem, » seipsum Deum esse ostendit, sed etiam hominem. Hæc enim omnia Dei opera sunt. Quapropter et vetus Scriptura theologiæ nomen accepit, utpote quæ Dei sermones contineat: nova quoque idem nominis habet, cum et ipsa similiter eosdem comprehendat. Imprimis vero Theurgia vocatur, eo quod Christus opere et factis compleverit, quæ olim a prophetis erant prædicta: et summa cum bonitate administravit ea quæ inter nos humilia erant, cum divinis suis supreme conjungens, secundum Patris beneplacitum et Spiritus cooperationem. Unde merito sane dixerimus: « Magnifica sunt opera tua, Domine, omnia fecisti sapienter [78]. » Cum itaque Christus Deus sit, ut demonstratum est, et Dei Filius, est etiam homo, hominisque Filius secundum carnem, et prædicatus est a conditione mundi, et apparuit ex verbis prophetarum et visionibus, quin ipso Deo Patre illud de ipso testante. Tempore autem hoc postulante, Christus hoc ipsum dilucide declaravit verbis simul et operibus, omniaque comprehendens dixit: « Qui credit in me, habet vitam æternam. » His, inquam, divisit vitam animæ ab hac corporali. Hæc enim ubi ad tempus visa fuerit, transit; animæ autem vita sempiterna est, quemadmodum et mors illius. Nihilominus tamen corpus illud corruptibile et mortale Creator hujus, Deus nimirum, non derelinquet in morte et corruptione; sed postquam illud incorruptibili et immortali natura induerit, integri et immortales resuscitati, juxta oraculum [79], cum Deo erimus. Per ipsa igitur verba quæ antea sæpius locutus est, nihilque minus ex his quæ nos non ascripsimus, Christus seipsum manifeste Deum et hominem esse declaravit. Cæterum cum illi qui a nativitate sua cæcus exstiterat, sanitatem et visum restituisset, cum ille jam videret, sic ad eum dixit: « Credisne in Filium Dei? » ille vero ait: « Et quisnam est, Domine, ut credam in illum? » Dixit autem illi Jesus: « Et vidisti eum, et qui loquitur tecum, ille est. » Ille vero dixit, « Credo, Domine, » et adoravit illum [80]. Cæterum Mahomet quosdam accusans dicit: Rejecerunt ea quæ non intelligunt, nec possunt enarrare. Hoc ipsi imprimis contigit, cum Christum negavit esse Dei Filium, nec incarnatum credidit. Propter immensam enim stoliditatem illud negavit. Quin et Trinitatis mysterium non admisit. Non enim poterat personarum discrimen, ut dictum est, sine substantiarum discrimine consistens intelligere. « Mirabilis, inquit, facta est scientia tua a me, multum confortata est; non potero ad ipsam [81]. » Quid enim aliud est quam incomprehensibilis et intellectu impossibilis Dei cognitio, quæ ignorantiæ confertur propter summam illam præ omni cognitione mundana excellentiam? Ignorantia enim Dei non secundum pri-

[78] Psal. CIII, 24. [79] I Thess. IV, 16. [80] Joan. IX, 35-38. [81] Psal. CXXXVIII, 6.

vationem, sed excellentiam dicitur. Propter excellens enim et inaccessibile lumen Dei, illud tenebras nominaverunt. Quod enim videri nequit, a tenebris fere nihil differt. « Posuit enim, inquit, tenebras absconsionem sui [82]. » Verum etiam Dei sapientiam et scientiam, omnem angelorum hominumque excedentem intellectum, quæ nec ratione nec sermone explicari potest, theologi stultitiam vocaverunt. Quapropter etiam Sermonis Dei incarnationem illi iidem theologi vanitatem dixerunt, cum plena sit, imo abundantissima sapientia, virtute et salute. Si igitur apud theologos mirabilis facta est Dei scientia, propter incomprehensibilem illam rationem, sique agnoscentes infirmitatem suam confessi sunt, dicentes se non posse ad ipsam, quomodo vel vestigium cognitionis divinæ inveniri liceret apud impietatis et mendacii inventorem? Et qui cibos quos comedit ignorat, quo nempe modo in humores dividatur, Deum conatur investigare. Occlusis igitur animæ et mentis suæ oculis, non cognovit Solem justitiæ; quapropter etiam reprobavit ipsum justitiæ Solem, Filium scilicet et Sermonem Dei, eumque hoc Patrem simul et Spiritum. « Qui enim Filium non habet, inquit Salvator, neque Patrem habet [83]. » Qui vero nec Filium nec Patrem habet, necessario etiam Spiritu sancto caret. Cum hæc igitur ita sehabeant, impie revera locutus est Mahomet, quod Salvator nihil in universum de se dixerit, quod Deus sit, vel Dei Filius. Verum de his quidem sic. Nunc autem secundam inspiciamus Mahometis demonstrationem, qua dicit Christum cum Judæis disputantem sic dixisse: « Adorate Deum meum et Deum vestrum, et Dominum meum et Dominum vestrum. » Nos itaque ante de Mahomete diximus, quod nonnunquam quidem impudenter mentiatur, nonnunquam vero veritati falsum admisceat: quod idem in præsenti hoc argumento facit. Hunc enim sibi finem proposuit, ut pro virili sua universo mundo persuadeat, ut Christum nec Deum nec Dei Filium esse confiteantur; quapropter etiam hic, quidquid in mentem venit, loquitur. Præcipue autem falsum est quod ad Judæos Christus hæc dixerit; deinde Christi sermo etiam talis non est. Cæterum post resurrectionem causa futuræ suæ assumptionis dixit discipulis suis [84]: « Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum. » Et quemadmodum in multis aliis Christus et Deus et homo declaratur; ita etiam in hoc ipso sermone. Cum enim Christus hoc dicit, « Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, » ostendit verum illius Patrem Deum esse, et Christum ejusdem esse naturæ et substantiæ. Quapropter distinctim dixit: « Ascendo ad Patrem meum. » Si enim ipse aliis tantummodo similis esset, in genere hanc locutionem in prima persona protulisset, dicens: Ascendo ad Patrem

A δυνάμενον ὁρᾶσθαι σκότος ἄντικρύς ἐστιν. « Ἔθετο γάρ, » φησί, « σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ ἐπιστήμην τὴν ὑπεραίρουσαν πᾶσαν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων σύνεσιν, τὴν μὴ ἔχουσαν νοῦν ἢ λόγον ἑρμηνευτικὸν, μωρίαν οἱ θεολόγοι ἐκάλεσαν. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνανθρώπησιν κένωσιν οἱ αὐτοὶ θεολόγοι καλοῦσι, καίτοι πλήρη τυγχάνουσαν, μᾶλλον δὲ ὑπερπλήρη σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ σωτηρίας. Εἰ οὖν παρὰ τοῖς θεολόγοις ἐθαυμαστώθη ἡ τοῦ Θεοῦ γνῶσις διὰ τὸ ἀκατάληπτον, καὶ ἐπιγνόντες τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν, ὡμολόγησαν εἰπόντες ὅτι οὐ δύνανται πρὸς αὐτήν, πῶς κἂν ὅλως ἴχνος τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐγχωρῇ εὑρεθῆναι ἐν τῷ τῆς κακίας καὶ τοῦ ψεύδους ἐφευρετῇ; ὁ γὰρ μὴ εἰδὼς ὅλως τὸ βρῶμα B ὅπερ ἐσθίει, ὅπως εἰς χυμοὺς μερίζεται, τὸν Θεὸν πειρᾶται ἐρευνᾶν. Μύσας καὶ γὰρ τοὺς τῆς ψυχῆς καὶ νοὸς αὐτοῦ ὀφθαλμούς, οὐκ ἔγνω τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεδοκίμασεν αὐτὸν δὴ τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα. « Ὁ γὰρ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, » φησὶν ὁ Σωτήρ, « οὐδὲ τὸν Πατέρα. » Ὁ δὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μὴ ἔχων ἐξ ἀνάγκης οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τούτων τοίνυν οὕτως ὡμολογημένων, κακῶς ἄρα ἐλάλησεν ὁ Μωάμεθ, ὡς οὐκ ἔφη ὁ Σωτὴρ περὶ ἑαυτοῦ τοκαθόλου ὅτι Θεός ἐστιν ἢ Θεοῦ Υἱός. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτως. Σκεψώμεθα τοίνυν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ἀποδείξεως τοῦ Μωάμεθ, τῆς λεγούσης ὅτι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους C διαλεγόμενος ὁ Χριστὸς οὕτως εἴρηκεν, ὅτι « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ἡμεῖς γοῦν προείπομεν περὶ τοῦ Μωάμεθ, ὅπως πῇ μὲν ἀνερυθριάστως λέγει τὸ ψεῦδος, πῇ δὲ μίγνυσι τῇ ἀληθείᾳ τὸ ψεῦδος, ὡς καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἀποδείξει ἐκείνου. Σκοπὸν γὰρ ἔθετο, ἵνα κατὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν καταπείσῃ τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ οὔτε Θεὸν ὁμολογήσωσι τὸν Χριστὸν, οὔτε Θεοῦ Υἱόν· διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸ παρὸν λέγει ἅπερ καὶ λέγει. Ἀλλὰ καὶ προηγουμένως ψεῦδός ἐστιν, ὅτι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους εἶπε τοῦτο ὁ Χριστός. Δεύτερον δ' ὅτι οὐδ' οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτῷ γεγονέναι ἀνάληψιν εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν D Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Καὶ μᾶλλον ὥσπερ ἐπὶ πολλῶν ἑτέρων ὁ Χριστὸς ἀναφαίνεται Θεός τε καὶ ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τούτου. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, » ἔδειξεν ὅτι γνήσιος Πατὴρ αὐτοῦ ἐστιν ὁ Θεός, καὶ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως αὐτοῦ ἐστιν ὁ Χριστός. Καὶ διὰ τοῦτο κεχωρισμένως εἶπεν ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου. » Εἰ γὰρ ὡς εἷς τῶν πολλῶν εὑρίσκετο καὶ αὐτός, κοινῶς ὡς ἐπὶ πρώτου προσώπου ἔμελλε προσφέρειν τὸν λόγον, καὶ εἰπεῖν ὅτι· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα ἡμῶν. Τὸ δ' οὕτω κεχωρισμένως εἰπεῖν τὸ,

[82] Psal. xvii, 12. [83] Joan. xvi, 15. [84] Joan. xx, 17.

Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου, ἐπὶ πρώτου προσώπου, εἶτα καὶ Πατέρα ὑμῶν, ὡς ἐπὶ δευτέρου, πάντως οὐδὲν ἕτερον εἴρηκεν, οὐδ' ἄλλο ἐδήλωσεν, ἢ ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ Χριστὸς φύσει ἐστὶν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οἱ δ' ἄλλοι πάντες χάριτι· ὡς τὸ, « Ἐγὼ εἶπα, Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Τὸν αὐτὸν καὶ ὅμοιον τρόπον ἐδήλου καὶ τὸ « Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Καὶ ὅτι μὲν ὡς ἄνθρωπος εἴρηκε τὸ « Θεόν μου, » παντί που δῆλον· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ ὁμοίως ὡς πάντες ἄνθρωποι. Εἰς γὰρ πάντας ἁγίους ἀνθρώπους κατὰ χάριν λέγεται ὁ Θεὸς Θεὸς αὐτῶν· ὡς ὅταν λέγηται Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς. Καὶ γὰρ πρότερον καθαρθέντες καὶ ἀπονιψάμενοι τὰς ἰδίας ἁμαρτίας, καὶ γενόμενοι σκεύη ἐλέους ἔκτοτε δέχονται τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, καὶ γίνονται υἱοὶ Θεοῦ, καὶ ὀνομάζεται ὁ Θεὸς Θεὸς αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐχ οὕτως· ἀλλὰ Πατὴρ αὐτοῦ λέγεται ὁ Θεὸς, διότι γέννημα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρός ἐστι, καὶ μία φύσις, καὶ μία οὐσία, καὶ θεότης, καὶ δύναμις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐστι. Θεὸς δὲ τοῦ Χριστοῦ λέγεται διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν τοῦ Υἱοῦ τῷ προσλήμματι, οὐχὶ δὲ κατὰ τοὺς ἁγίους. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπε καὶ περὶ τούτου κεχωρισμένως τὸ, « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Βλέπεις πῶς καὶ τὰ δοκοῦντα ταπεινὰ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ μέγαν καὶ ὑπερφυᾶ καὶ ἐξαίσιον ἔχει τὸν νοῦν; Τοίνυν ἐξ αὐτῶν, ὧν ὁ μὲν Χριστὸς καλῶς εἴρηκεν, ὁ δὲ Μωάμεθ κακῶς προσέφερεν, ἀναφαίνεται ὁ Χριστὸς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος.

ε'. Ἔτι ἀρνεῖται μὲν ὁ Μωάμεθ τὸ τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ καὶ Θεόν· ἀρνεῖται δὲ καὶ ὅτι ἐσαρκώθη. Ἀλλὰ ψιλὸν μόνον ἄνθρωπον λέγει κατὰ Νεστόριον, καὶ ἐκ παρθένου γεγεννῆσθαι, ἅγιον δὲ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, καὶ σοφὸν, καὶ προφήτην μείζονα πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ ῥητῶς ὑπεράνθρωπον τοῦτον καλεῖ, Θεὸν δὲ καὶ Θεοῦ Υἱὸν οὐδαμῶς. Ἐπεὶ γοῦν ἡ πᾶσα πραγματεία τῆς τε πρώτης καὶ δευτέρας καὶ τρίτης ἀπολογίας τοῦτό ἐστιν, ἵνα δειχθῇ, ὅπως ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱός ἐστι, καὶ ὅπως Θεὸς ὢν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν λαβὼν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου σάρκα, ἐγένετο τέλειος ἄνθρωπος, ὥσπερ καὶ τέλειος Θεὸς, περιττὸν καὶ παρέλκον δοκεῖ ἵνα καὶ αὖθις τὰ αὐτὰ ἐπιχειρῶμεν· ἐκεῖσε γὰρ τρανῶς ἀποδέδεικται ὁ Χριστὸς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος.

ϛ'. Ἔτι φησὶν ὁ Μωάμεθ μὴ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τὸν Χριστὸν ἀναιρεθῆναι, μήτε σταυρωθῆναι, ἀλλά τινα ἕτερον ἐκείνῳ ὅμοιον, καὶ κατὰ φαντασίαν ἐδόκει τὸν Χριστὸν ἐσταυρῶσθαι, Μανιχαίοις ἀκολουθῶν. Ὥσπερ γὰρ σπουδάζων εὑρίσκεται πεῖσαι πάντα ἄνθρωπον οὔτε Θεὸν οὔτε Θεοῦ Υἱὸν δέξασθαι τὸν Χριστὸν, οὕτω καὶ πάσῃ δυνάμει σπουδάζει, ἵνα καὶ τὴν ἔνσαρκον τούτου οἰκονομίαν ἀνατρέψῃ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκείνου θάνατον. Ἡμεῖς γοῦν καὶ περὶ τούτου εἴπομεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀπολογίᾳ, καὶ ἀπεδείξαμεν

A nostrum. Cum vero distinctim dicat: « Ascendo ad Patrem meum, » in prima persona, deinde, « et patrem vestrum, » quasi in secunda, nihil aliud omnino dixit, nec aliud significavit quam quod ipse Christus natura sit Dei Filius: alii vero omnes, gratia. Sicut et illud: « Ego dixi, Dii estis, et omnes filii Altissimi [85]. » Eumdem igitur similem modum hoc notat, « Deum meum et Deum vestrum. » Et quod ceu homo hoc dixerit, « Deum meum, » per omnia clarum est. Verum neque hoc similiter ut omnes homines dixit. De omnibus enim sanctis hominibus dicitur, Deum esse Deum ipsorum, per gratiam scilicet: ut cum dicitur, « Deus Abraham, Isaac et Jacob, » et his similium. Prius enim mundati et abluti a propriis peccatis, B et misericordiæ vasa facti, gratiam Dei suscipiunt, et filii Dei redduntur, Deusque illorum Deus esse dicitur. In Christo autem non sic, sed Deus Pater illius esse dicitur. Quapropter proles ex persona Patris est, et una natura, una substantia, divinitas et potentia Patris est et Filii. Deus vero Christi esse dicitur, propter unionem Filii cum eodem cognomento secundum susbtantiam, non secundum sanctorum consuetudinem. Quare etiam de hoc distinctim dixit: « Ascendo ad Deum meum et Deum vestrum. » Vides, quomodo ea quæ humilia in Christo sunt, sensum habent magnum, eximium et admirandum? Ex his ergo, quæ Christus quidem bene locutus est, male vero citavit Mahomet, C constat Christum Deum esse et hominem.

5. Negat præterea Mahomet Christum Filium Dei esse et Deum, negat etiam quod incarnatus sit, nudum vero dicit hominem secundum Nestorii sententiam, et ex virgine natum: sanctissimum vero esse omnium hominum, sapientem, et prophetam omnium prophetarum maximum. Et manifeste hunc hominibus excellentiorem esse dicit, Deum vero Deique Filium non esse. Cum itaque universa secundæ et tertiæ Apologiæ tractatio in hoc versetur, ut ostendatur, Christum et Deum esse et Dei Filium, et quod Deus exsistens extremis temporibus ex sancta Virgine assumpta carne homo factus sit perfectus, quemadmodum et homo perfectus est; supervacaneum et nimis longum videtur fore, si D eadem rursus aggrederemur. Illic enim manifeste demonstratum est, Christum et Deum esse et hominem.

6. Rursum dicit Mahomet, non Christum a Judæis occisum et crucifixum esse, sed alium quemdam illi similem: et quod per imaginationem falsam videatur, Christum esse crucifixum, Manichæorum opinionem secutus. Quemadmodum hoc ejus studium esse percipitur, quo omnibus persuadeat ne Christum Deum Deique Filium esse admittant; ita etiam omni studio in hoc est, ut illius incarnati omnem administrationem subvertat, simul et illius mortem. Nos itaque de eodem in se-

[85] Psal. LXXXI, 6.

A cunda Apologia diximus, multisque argumentis et demonstrationibus evicimus, quod Christus Deus et Dei Filius perfectusque homo sit Verumtamen etiam nunc in præsenti sic dicimus. Homo cum per gratiam Dei imago esset, diaboli invidia instigante, Dei præceptum transgressus, maledictionem a Deo accepit, et paradiso ejectus est, mortemque acquisivit. Filius vero Dei, imago Dei naturaliter exsistens, eam quæ secundum gratiam erat Dei imaginem induit, id est humanam naturam, ipsamque salvavit, et in pristinam beatitudinem restituit. Insuper quemadmodum oratio per linguæ instrumentum ipsius animi meditationes exponit, sic etiam Sermo Dei Patris, per carnem Patris sui consilia revelavit, illiusque divinitatem. B Et quemadmodum rege aliquo unam domum populosissimæ civitatis inhabitante tota civitas hostibus terribilior redditur : sic Christo unum inhabitante corpus, omnis humana natura diabolo formidabilior facta est. Et hoc ex martyribus et sanctis clare colligitur, qui mortem ceu rem nihili et somnum judicaverunt, dæmonibus vero ceu servis suis præceperunt. Sicut igitur occultare conatur, quod Christus Deus et Dei Filius sit, sic etiam incarnationem illius, quin et mortem et resurrectionem hujus obscurare nititur, et propterea illum dicit non esse crucifixum. Cæterum hoc manifeste falsum est. Et primo, quod si non crucifixus est, cujus rei gratia Christiani in Christum rem finxerunt injuriosissimam? Crucis enim mortem inhonestam C et infamem esse ducebant, et propterea infelices Judæi Christum Dominum gloriæ hoc mortis genere condemnaverunt. Verum intelligant, quod per crucis tropæum et salutarem mortem, quæ ipsa etiam Dei infirmitas dici solent, dissolutæ sint omnes malæ et adversæ potestates. Per crucem tenebras mundi depulit, et lucem scientiæ reduxit. Per crucem et mortem illius crux confracta est, nec amplius mors est, nec diaboli tyrannis. Et corpus quidem Christi mortuum est, sepultum est, et resurrexit; divinitas vero illius passionis expers permansit. Quemadmodum enim regis mandatum in charta descriptum, etiam charta corrupta incorruptum et inviolatum permanet : sic etiam in Christo contigit; corpus quidem illius D corruptionem suscepit, et mortuum est, corruptionem vero absolutam minime; divinitas autem illius passione omni caruit. Deus enim non patitur. Secundo, ipsi etiam Judæi omnes Christi mortem testantur; nam dicunt se illum ceu maleficum occidisse. Tertio, non in abstruso et abscondito loco mortuus est, ut mors illius celaretur, et una cum morte illius quoque resurrectio; sed secundum divinam ordinationem mors Domini in tempus Paschæ incidit, ut juxta consuetudinem omnis Judæorum multitudo congregaretur, duodecim scilicet tribus, omnibusque mors Christi innotesceret, ne forte locum invenirent aliquem, qui Salvatoris mortem cuperent celare, ut in præsenti conatur

διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων, ὅπως ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἀναδέδεικται. Ἀλλ' ὅμως καὶ κατὰ τὸ παρὸν λέγομεν οὕτως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, εἰκὼν ὢν τοῦ Θεοῦ κατὰ χάριν, φθόνῳ διαβόλου τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ παραβὰς, ἔλαβε κατάραν ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἐξεβλήθη τοῦ παραδείσου, καὶ τὸν θάνατον ἐκληρώσατο. Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἰκὼν αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἐνεδύσατο τὴν κατὰ χάριν εἰκόνα, τουτέστι τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν, καὶ ἔσωσεν αὐτὴν, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα αὖθις ἀνήγαγεν. Ἔτι, ὥσπερ τὰ τοῦ νοῦ κινήματα ὁ Λόγος διὰ τῆς γλώσσης δῆλα ποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ τῆς σαρκὸς ἐδήλωσε τὰ τοῦ ἰδίου Πατρὸς βουλήματα, καὶ τὴν αὐτοῦ θεότητα. Ἔτι, ὥσπερ βασιλέως εἰς ἓν οἴκημα οἰκήσαντος πόλεως μυριάνδρου, τότε δὴ πᾶσα ἡ πόλις φοβερὰ γίνεται τοῖς ὑπεναντίοις, οὕτω τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑνὶ σώματι οἰκήσαντος, πᾶσα φύσις ἀνθρώπων φοβερὰ τῷ διαβόλῳ ἐγένετο. Καὶ δῆλον ἀπό τε τῶν μαρτύρων, ἀπό τε τῶν ὁσίων, ὅτι τὸν μὲν θάνατον ἀντ' οὐδενὸς καὶ ὡς ὕπνον αὐτὸν ἐλογίσαντο, τοῖς δὲ δαίμοσιν ἐπέταττον, καθάπερ δούλοις αὐτῶν. Ὥσπερ γοῦν κρύπτειν πειρᾶται τὸ τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν εἶναι, οὕτω καὶ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ οἰκονομίαν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει μὴ ἐσταυρῶσθαι, ἀλλὰ τοῦτό ἐστι ψεῦδος σαφές. Καὶ πρῶτον, ὅτι εἴπερ οὐκ ἐσταυρώθη, τοῦ χάριν ἐπλάσαντο οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πρᾶγμα ἐφύβριστον; τὸν γὰρ διὰ σταυροῦ θάνατον ἄτιμον καὶ ἄδοξον ἐλογίζοντο, καὶ διὰ τοῦτο κατέκριναν τὸν Χριστὸν τὸν Κύριον τῆς δόξης οἱ τάλανες Ἰουδαῖοι τὸν τοιοῦτον θάνατον. Ἀλλὰ γνώτωσαν ὅτι διὰ τοῦ τοῦ σταυροῦ τροπαίου καὶ διὰ τοῦ σωτηρίου θανάτου, ἅτινα καὶ ἀσθένεια Θεοῦ καλοῦνται, κατελύθησαν πᾶσαι αἱ πονηραὶ καὶ ἀντικείμεναι δυνάμεις, διὰ τοῦ σταυροῦ τὸ σκότος τῆς οἰκουμένης ἀπήλασε, τὸ δὲ φῶς τῆς γνώσεως ἐπανήγαγε, διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατελύθη ὁ θάνατος, καὶ οὐκ ἔτι ἐστὶ θάνατος καὶ ἡ τυραννὶς τοῦ διαβόλου. Καὶ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, ἡ δὲ θεότης αὐτοῦ ἀπαθὴς διέμεινεν. Ὥσπερ γὰρ βασιλέως λόγος ἐν χάρτῃ καταγραφεὶς, εἴπερ ὁ χάρτης διαφθαρῇ, ὁ τοῦ βασιλέως λόγος ἄφθαρτος διαμένει, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ἐκείνου καὶ φθορὰν ἐδέξατο, καὶ ἀπέθανε, διαφθορὰν δὲ οὐδαμῶς· ἡ δὲ θεότης αὐτοῦ ἀπαθὴς διέμεινεν, οὐδὲ γὰρ πάσχει Θεός. Δεύτερον, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι πάντες μαρτυροῦντές εἰσι τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον. Ὡς γὰρ κακοῦργον λέγουσι ἀποκτεῖναι αὐτόν. Τρίτον, ὅτι οὐκ ἐν κρυφῇ ἀπέθανεν οὐδ' ἐν παραβύστῳ καὶ γωνίᾳ, ἵνα κρυβῇ ὁ θάνατος αὐτοῦ, σὺν δὲ τῷ θανάτῳ καὶ ἡ τούτου ἀνάστασις, ἀλλὰ κατὰ θείαν οἰκονομίαν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Πάσχα ἐγένετο ὁ τοῦ Κυρίου θάνατος, ἵνα κατὰ τὸ εἰωθὸς συναθροισθῇ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τὸ δωδεκάφυλον, καὶ γένηται πᾶσι δῆλος ὁ τοῦ Χριστοῦ θάνατος, καὶ οὐκ ἔχωσι χώραν οἱ βουλόμενοι κρύπτειν τὸν τοῦ Σωτῆρος θάνατον, ὡς κατὰ τὸ

παρὸν ὁ Μωάμεθ. Τέταρτον, ὅτι οὐκ ἀπέθανε θάνατον φυσικὸν, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπέτρεψε τὸν ἐκείνου θάνατον. Καθάπερ τις παλαιστὴς γενναῖος, οὐχ αὐτὸς ἐκεῖνος ἐκλέγεται τὸν ἀνταγωνιστὴν αὐτοῦ καὶ ἀντίπαλον, ἀλλ' ὡς ἂν τις βούληται τούτῳ συμπλέκεται· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὃς ἀπὸ λόγου μόνου ῥίψας εἰς γῆν τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν, τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τοῖς Ἰουδαίοις ἀφῆκε. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐξελέξαντο τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον, ἀγνοοῦντες οἱ τάλανες ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἔμφασίν τινα προφητείας ἐπλήρωσεν. Ὁ γὰρ Δαβὶδ φησι, «Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.» Τί δηλούσης τῆς προφητείας; Πάντως οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅτι, ὥσπερ ἡ γωνία τοὺς δύο τοίχους ἑνοῖ καὶ συνδεῖ, καὶ ποιεῖ ἓν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὃς πέτρα ὠνομάσθη παρὰ τῆς Γραφῆς· ὅντινα λίθον ἀπεδοκίμασαν, καὶ ὡς ἀνωφελῆ καὶ ἄχρηστον ἔῤῥιψαν οἱ οἰκοδομοῦντες Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἐνεπιστεύθησαν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια εἰς οἰκοδομὴν καὶ σωτηρίαν τοῦ γένους αὐτῶν, οὗτος, ἤγουν ὁ Χριστὸς, ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, τουτέστι συνῆψε τήν τε παλαιὰν Διαθήκην, καὶ τὰ ἔθνη, καὶ ἑνώσας τὰ δύο, ἕνα οἶκον ἐποίησεν εἰς κατοικητήριον Θεοῦ. Καὶ τείνας τὰς χεῖρας ἐν τῷ σταυρῷ, τὰ διεστῶτα συνήγαγε, καὶ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον καὶ μίαν πίστιν ἀποκατέστησεν. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἀέρα, ὅντινα ὁ ἄρχων τοῦ ἀέρος διάβολος ἐμίανε, τοῦτον ὁ Χριστὸς ἡγίασε, διὰ τὸ ἀναβεβηκέναι αὐτὸν εἰς τὸ τοῦ σταυροῦ ὕψος. Εἴποι δ' ἄν τις καὶ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς τόν τε Ἰωάννου θάνατον, ἢ τὸν Ἡσαΐου, οἵτινες ὁ μὲν ἐτμήθη τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ ἐπρίσθη μέσον ξυλίνῳ πρίονι, ἀλλὰ σῶον ἔχων τὸ σῶμα, διδασκαλίαν ἀφεὶς, ὅτι ἐπεὶ σῶμα Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐστὶν, οὐκ ἔστι δίκαιον, ἵνα σχίζωσιν αὐτὴν οἱ κακῶς φρονοῦντες.

A Mahomet. Quarto, quod non morte naturali obiit, sed Judæis mortis suæ arbitrium permisit: quemadmodum generosus athleta non ipse concertatorem et colluctatorem eligit, sed cum uno quolibet congreditur; sic etiam Christus, qui solo verbo in terram prostraverat quærentes se, omnem potestatem Judæis permisit, qui et ipsi crucis mortem elegerunt, ignorantes miseri etiam mortem hanc prophetiæ figuram implere. David enim inquit: «Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli [88]: » quidnam hoc vaticinio innuente? Non aliud certe, quam quod veluti angulus duos conjungit et colligat parietes, unumque facit, sic et Christus, quem Scriptura petram vocavit, quam reprobaverunt, et ceu inu- B tilem rejecerunt, nulliusque pretii ædificatores Judæi, qui sane confirmaverunt Dei oracula in ædificationem et salutem gentis suæ; hic, inquam, Christus factus est in caput anguli, id est conjunxit vetus Testamentum, et gentes, et his utrinque conjunctis unam fecit domum in habitaculum Dei; et extensis in cruce manibus, distantia inter se collegit, et in unum novum hominem unamque fidem constituit. Sed et aerem, quoniam princeps aeris infecerat diabolus, sanctificavit Christus per suum in crucis summitatem ascensum. Poterit vero aliquis et hoc dicere, quod Christus non mortuus sit, ea qua Joannes et Isaias morte obierunt (e quibus ille quidem capite truncatus, hic C vero serra lignea medius dissectus est), sed corpus salvum et integrum conservans, docuit hoc facto nos, quod Ecclesiam, quia corpus Christi est, non liceat malevolis in diversas partes discindere.

ζ'. Ἔτι φησὶν ὅτι τὸν Χριστὸν ὁ Θεὸς εἰς ἑαυτὸν μετεκαλέσατο, τουτέστιν εἰς τοὺς οὐρανούς. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ κόσμου πάλιν φανήσεται, καὶ θανατώσει τὸν Ἀντίχριστον, μετὰ δὲ ταῦτα θανεῖν καὶ τὸν Χριστὸν, τοῖς αἱρετικοῖς Δονατισταῖς συμφωνῶν, καὶ ταύτῃ τῇ αἱρέσει τὸ ὁμολογεῖσθαι Χριστὸν τὸν Θεὸν ἀνατρέπει. Ὅτι μὲν γὰρ ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Χριστὸς, ὁμολογεῖ, καὶ ὅτι πάλιν ἐλεύσεσθαι μέλλει οὐκ ἀρνεῖται· ὅτι δὲ ὡς Θεὸς καὶ κριτὴς πάσης κτίσεως, ἀποβάλλεται. Ἀλλ' ὡς Ἠλίαν ἢ Ἐνὼχ, οὕτω κηρύττει τὸν Χριστὸν ἐλεύσεσθαι. Ἀρνούμενος δὲ καὶ τὸν ἐκείνου θάνατον, λέγει ὅτι μετὰ τὸ θανατῶσαι τὸν Ἀντίχριστον, καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἀποθανεῖν. Ἀλλ' ἐπεὶ πολλάκις καὶ διαφόρως ἔμπροσθεν περὶ τοῦ Χριστοῦ εἴπομεν, ἀπόχρη τὰ λεγόμενα εἰς ἀνασκευὴν καὶ κατάλυσιν καὶ τούτου τοῦ ἀσεβήματος. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ ταῦτά εἰσι τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ λεχθέντα.

7. Insuper dicit, Deum ad se, id est in cœlos vocavisse Christum, deinde vero et ipsum moriturum: hæreticis Donatistis consentiens, quæ hæresis Dei de Christo confessionem destruit. Quod enim in cœlos assumptus sit Christus, testatur, nec eumdem negat denuo venturum. Quod vero ceu Deus et judex universæ terræ venturus sit, abnegat; sed instar Eliæ et Enoch Christum venturum esse prædicat. Illius morte autem ante ne- D gata, nunc dicit etiam Christum moriturum, ubi Antichristum occiderit. Quoniam vero superius sæpe et multifariam de Christo diximus, sufficiunt ea quæ dicta sunt, in tantæ impietatis confutationem et solutionem. Et hæc sane sunt quæ de Christo a Mahomete sunt tradita.

η'. Περὶ δὲ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς παρθένου καὶ θεοτόκου οὑτωσί φησιν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θεοποιοῦσιν αὐτήν. Ἐπεὶ γοῦν καὶ περὶ τοῦ τοιούτου ἀτοπήματος ἀρκετῶς εἰρήκαμεν ἐν τῇ τρίτῃ ἀπολογίᾳ, πλέον οὐ λέγομεν. Ἀρκετὰ καὶ γάρ εἰσι τὰ ῥηθέντα.

8. De sancta vero Maria virgine et Deipara dicit, quod Christiani illam in deos referant. Quoniam vero etiam de hac absurditate in tertia Apologia diximus sufficienter, plura non dicemus; ea enim quæ dicta sunt, huc sufficiunt. Item in capitulo

[88] Matth. XXI, 42.

Amram, de virgine sancta Maria Deipara dicit, eam filiam esse ipsius Amram, qui pater est Mosis et Aaronis. Quemadmodum etiam in capite Mariam clare dicit, Christi Matrem Mariam Mosis et Aaronis sororem fuisse. Quod sane Amram Mosis et Aaronis parens fuerit, verum est. Cujus autem filia sit Deipara virgo, et e quibus nata, omnibus manifestum est. Mosis enim soror Maria in deserto mortua est. Annis autem ab hinc elapsis mille quingentis nata est Deipara virgo. En iam scite stultus hic in toto opere suo veritatem observat.

Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρὰμ λέγει περὶ τῆς ἀειπαρθένου ἁγίας Μαρίας τῆς Θεοτόκου ὅτι θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ Ἀμράμ, ὅς ἐστι πατὴρ τοῦ προφήτου Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρών, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαριάμ, ὅπερ ἑρμηνεύεται Μαρία, διαῤῥήδην φησὶν ὅτι ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν τοῦ τε Ἀαρὼν καὶ Μωσέως. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Ἀμρὰμ πατὴρ ἦν Μωϋσέως καὶ Ἀαρών, οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· τίνος δέ ἐστιν ἡ Θεοτόκος θυγάτηρ, καὶ πότε ἐγεννήθη, τοῖς πᾶσι φανερόν. Τοῦ γὰρ Μωσέως ἀδελφὴ ἡ Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανε. Μετὰ δὲ χρόνους χιλίους πεντακοσίους ἐγεννήθη ἡ ἁγία Θεοτόκος. Οὕτω παραφυλάττει ὁ μάταιος τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοῦ συγγράμματι.

IN MAHOMETEM ORATIO IV.

« Impius, ut admirandus ille Salomon testatur, cum in profundum peccatorum inciderit, contemnit [87]. » Et quis impius magis ipso Mahomet? Et quodnam peccatorum profundum est, quæ denique tenebræ, in quas infelix hic non inciderit? Inter alia enim figmenta et prodigia falsa, etiam hanc visionem finxit nefandam, quæ verbotenus apud illum in capite filiorum Israel talis legitur:

1. Laus illi, qui fecit transire servum suum unius noctis tempore ex oratorio Elara, quod est templum urbis Mechæ, usque ad oratorium longissime distans, templum scilicet sanctum in Jerusalem, quam benediximus. Quodam die cum Mahomet juxta tempus constitutum cecinisset, dixit hominibus: Intelligite, homines. Cum heri a vobis discessissem, venit ad me post vespertinam psalmodiam angelus Gabriel, dixitque mihi: Mahomet, Dominus præcipit tibi ut illum invisas. Cui dixi: Et ubi videbo illum? Et respondit Gabriel, In eo loco quem inhabitat. Et tunc jumentum adduxit mihi majus quidem asino, mulo autem minus, cui nomen Emparak; et dixit ad me: Conscende hoc, et ad domum sanctam pergito. Jumentum vero a me jam ascensuro aufugit. Cui dixit angelus: Consiste, Mahomet enim is est qui te conscendet. Et respondit jumentum: Num in hujus gratiam sum missum? Respondit vero Gabriel: Ita. Et dixit jumentum: Nequaquam ut me conscendat admisero, nisi prius pro me Deum oraverit. Ego autem pro jumento Deum oravi, et conscendi illud; quod me insidente, gradu molli incedebat, ungulam suam in horizontem visus sui super infigendo; unde minori temporis intervallo, quam lapidis jactus absolvi possit, ad domum sanctam pervenimus una cum Gabriele angelo. Qui duxit me ad rupem quamdam, quæ erat in domo Dei Hierosolymæ. Et dixit mihi Gabriel: Descende, quoniam de petra hac cœlum petes. Et descendi. Angelus vero Gabriel circulo quodam ad rupem alligavit jumentum Emparak, et me humeris suis sublatum ad cœlum usque portavit. Quo cum pervenissemus, pulsavit fores Gabriel. Cui dictum est, Quis es? Respondit is, Ego sum Gabriel. Et rursus dictum est illi, Et quis

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Δ'.

« Ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν καταφρονεῖ, » φησὶν ὁ θαυμάσιος Σολομῶν. Καὶ τίς ἀσεβέστερος Μωάμεθ; Ποῖον δὲ βάθος κακῶν, μᾶλλον δὲ σκότος, εἰς ὃ οὐκ ἐνέπεσεν ὁ δύστηνος οὗτος; καὶ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων πλασμάτων καὶ τεράτων ψευδῶν ἐπλάσατο καὶ τὴν παροῦσαν ἄθεσμον θεωρίαν, ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ·

α'. Αἶνος τῷ ποιήσαντι διελθεῖν τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀπὸ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαράμ, ὅ ἐστιν οἶκος Μαχκὲ, μέχρι τοῦ πορρωτάτου εὐκτηρίου, ὅ ἐστιν οἶκος ἅγιος Ἱερουσαλήμ, ἣν εὐλογήσαμεν, ὁ Μαχούμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, μετὰ τὸ ψάλλειν αὐτὸν τὴν ἑωθινὴν ὥραν αὐτοῦ, εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, « Ὦ ὑμεῖς ἄνθρωποι, κατανοήσατε, χθὲς μετὰ τὸ διαστῆναί με ὑμῶν, ἦλθε πρός με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἑσπερινὴν ψαλμῳδίαν, καὶ εἶπε πρός με, Ὦ Μωάμεθ, ἐντέλλεταί σοι ὁ Θεὸς ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ὦ εἶπον, Καὶ ποῦ αὐτὸν ἐπισκέψομαι; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριήλ, Ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐστί. Καὶ ἤγαγέ μοι κτῆνος μεῖζον μὲν ὄνου, ἔλαττον δὲ ἡμιόνου, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμπαράκ. Καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τούτῳ, καὶ ἔλαυνε μέχρι τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἔφυγε τὸ κτῆνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἵστασο ἀσφαλῶς, ὁ Μαχούμετ γὰρ ἐστιν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτῆνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριήλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτῆνος, Οὐ συγχωρήσω αὐτῷ ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθείη. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπικαθημένου μου πορείᾳ λεπτῇ, ἐπεστήριζέ τε τὴν χηλὴν τοῦ ποδὸς ἐν τῷ ὁρίζοντι τῆς ὄψεως αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἤλθομεν εἰς τὸν οἶκον τὸν ἅγιον ἐν ἐλάττονι διαστήματι, ἢ ὅσον λίθου βολὴ τελεσθείη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἤγαγέ με εἰς ἀποῤῥῶγα ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἁγίῳ, ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριήλ, Κατάβηθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ κατέβην. Καὶ ὁ Γαβριὴλ ἠσφαλίσατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀποῤῥῶγα τὸ κτῆνος τὸ Ἐμπαράκ, καὶ ἐβάστασέ με ἐν τοῖς ὤμοις αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ὅτε ἤλθομεν πρὸς τὸν οὐρανόν, ἔκρουσε τὴν

[87] Prov. XVIII, 3.

θύραν ὁ Γαβριὴλ, ἐῤῥήθη τε πρὸς αὐτὸν, Τίς εἶ; A Ἀπεκρίθη τε, Ἐγώ εἰμι ὁ Γαβριήλ. Ἐῤῥήθη τε πάλιν αὐτῷ, Καὶ τίς ἐστι μετὰ σοῦ; Ἀπεκρίθη, Ὁ Μαχούμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρὸς, Μὴ ὑπὲρ τούτου ἦν ἡ ἀποστολή; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ ἤνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην, καὶ εἶδον ἔθνος ἀγγέλων, καὶ δὶς κάμψας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχεον προσευχήν· καὶ μετὰ ταῦτα ἔλαβέ με ὁ Γαβριὴλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δεύτερον οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο μέσων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὥσπερ πρῶτον ἔκοψε τὴν θύραν, καὶ ἀπόκρισις γέγονεν αυτῷ, ουτω και μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ κατὰ πάντα γέγονεν ὅμοια. Ἐν ᾧ ἑβδόμῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων, τὸ μῆκος ἑνὸς ἑκάστου πολλῷ χιλιοπλάσιον τοῦ κόσμου, ἀφ' ὧν τις εἶχεν ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφα- B λὰς, καὶ ἐν ἑκάστῃ κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἑκάστῳ στόματι χιλίας ἑπτακοσίας γλώσσας αἰνούσας τὸν Θεὸν ἑπτακοσίοις μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων θρηνοῦντα, καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ θρήνου αὐτοῦ· καὶ ἀπεκρίθη ἁμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ ἐδεήθη ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τέ φησιν ὁ Γαβριὴλ, Παρέθετό με ἀγγέλῳ ἑτέρῳ, κἀκεῖνος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔστη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἥψατό μου ὁ Θεὸς τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης τῆς χειρὸς αὐτοῦ διῆλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ῥάχεώς μου. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Θεὸς, Ἐπέθηκά σοι καὶ τῷ λαῷ σου εὐχάς. Καταβάντι δέ μοι πρὸς τὸν τέταρ- C τον οὐρανὸν συνεβούλευσεν ὁ Μωϋσῆς ἐπανελθεῖν με πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαὸν, μὴ ὄντα δυνατὸν ἐξαρκεῖν τοσαύτῃ εὐχῇ. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπανόδῳ ἔλαβον ἄνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης ἐπανόδου. Καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπανόδῳ τοσοῦτον ἦλθεν εἰς τὸ ἔλαττον τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἐναπομεῖναι. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωσέως μηδὲ τοσοῦτον δυνήσεσθαι τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ αἰσχυνθεὶς ὡς τοσαυτάκις ἀναβὰς, οὐκ ἀνέβην πλέον, ἀλλ' ἐλθὼν εἰς τὸ Ἐμπαρὰκ, ἤλαυνον ἐπανιὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μακκέ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ δέκατον μέρος τῆς νυκτός· καὶ διηγησαμένου πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Μωάμεθ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων πολλαὶ λέξαντες αὐτῷ, Ἀνάβηθι τῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸν D οὐρανὸν ὁρώντων ἡμῶν, ὡς ἂν ἴδωμεν τοὺς συναντήσαντάς σοι ἀγγέλους. Οὐκ ἐπέγνως τὸ ἑαυτοῦ ψεῦδος; Καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ, Αἴνεσις τῷ Θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τί εἰμι ἐγὼ ἢ εἷς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπόστολος; Οἱ πρὸ ὑμῶν οὐκ ἐπίστευον θαύμασιν, οὐδὲ ὑμεῖς πιστεύετε θαύμασιν, οὔτε πιστεύσετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Καὶ τί δ' ἄν τις εἴποι περὶ τῆς τοιαύτης ψευδοῦς καὶ ἀδοξοτάτης θεωρίας; ἐξ αὐτοῦ γὰρ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἔλεγχον ἔχει. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν, ὅτι ἐκυλίετο ἀφρίζων ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅτι τοῦ Γαβριὴλ ἐρχομένου πρὸς αὐτὸν, ἀπεσταλμένου παρὰ Θεοῦ δῆθεν, οὐκ ἠδύνατο φέρειν τὴν τοῦ ἀγγέλου ὅρασιν, καὶ διὰ τοῦτο πίπτειν ὡσεὶ νεκρὸν, τοὺς δὲ παρὰ τοῦ ἀγγέλου λόγους ἀκούειν,

tibi comes? Respondit is : Mahomet. Dixit rursum janitor : Num in hujus gratiam ablegatus eras? Et dixit Gabriel : Eram. Quo dicto, portam nobis aperuit, et vidi turbam angelorum, quibus bis incurvatis genubus preces obtuli. Post hæc vero suscepit me Gabriel, et ad cœlum secundum perduxit, cujus intervallum a primo erat iter annorum quingentorum. Et quemadmodum apud primum cœlum fores pulsavit, responsumque accepit, eadem ratione ad cœlum usque septimum pervenimus, in quo videre licebat angelorum turbam, quorum singuli millenis vicibus toto mundo majores erant, e quibus quilibet septingenta millia habuit capita, et in unoquoque capite septingenta myriadum ora, et in unoquoque ore mille et septingentas linguas laudantes Deum septingentis myriadum idiomatis. Et vidit quemdam angelum lugentem, causamque luctus sui inquisivit; quam hic respondit peccatum esse. Ipse autem intercessit pro illo. Et sic me, inquit, Gabriel alteri commisit angelo, qui idem alteri, et sic deinceps, donec coram Deo et tribunali ipsius constiti. Et tetigit me manu sua Deus inter scapulas, donec frigus manus suæ penetravit ad medullam spinæ meæ. Et dixit mihi Deus : Imposui vota tibi et populo tuo. Descendenti vero mihi ad cœlum quartum usque consuluit Moses ut redirem ad Deum, alleviaturus populum qui ad vota hæc sufficere nullo modo posset. Unde primo reditu remissionem decem votorum impetravi; quin in tertium quintumque reditum usque ita votorum numerus imminutus est, ut paucissima superessent. Dicente autem Mose, populum nec hoc modò ferre posse, me autem toties ad Deum reverti pudebat, nec amplius adii, sed conscenso jumento Emparak, in ædem civitatis Mechæ festinans reversus sum. Tempus vero omnium horum minus erat quam decima noctis portio. A Mahomete vero hanc visionem enarrante multa defecerunt hominum millia, qui dicebant illi : Ascende hodie in cœlum nobis videntibus, ut angelos occurrentes tibi videamus. Nonne tuum ipsius agnoscis mendacium? Et dixit Mahomet : Laus Deo meo. Num ego alius quispiam sum quam unus hominum, et apostolus? Majores vestri miraculis non crediderunt, nec vos iisdem creditis; nec credetis unquam, nisi per gladium. Et quidnam dicat aliquis de falsa hac et absurda visione? Ex ipsius enim Mahometis verbis convincitur. Is enim est qui dixit, cum spumans hinc inde volveretur, quod venientis ad se Gabrielis angeli a Deo missi aspectum sustinere non posset, et propterea cadere exanimi similem, audire autem se angeli sermones ceu tintinnabulum æneum resonans. Qui igitur unius angeli aspectum sustinere non potuit, quomodo tot angelorum splendorem potuit intueri? quin etiam curiosius de his inquirere, tot capita numerare, et tot intra labia illorum linguas, tum etiam tam varias hymnorum Dei vicissitudines et idio-

Amram, de virgine sancta Maria Deipara dicit, eam filiam esse ipsius Amram, qui pater est Mosis et Aaronis. Quemadmodum etiam in capite Mariam clare dicit, Christi Matrem Mariam Mosis et Aaronis sororem fuisse. Quod sane Amram Mosis et Aaronis parens fuerit, verum est. Cujus autem filia sit Deipara virgo, et e quibus nata, omnibus manifestum est. Mosis enim soror Maria in deserto mortua est. Annis autem ab hinc elapsis mille quingentis nata est Deipara virgo. En iam scite stultus hic in toto opere suo veritatem observat.

A Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρὰμ λέγει περὶ τῆς ἀειπαρθένου ἁγίας Μαρίας τῆς Θεοτόκου ὅτι θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ Ἀμρὰμ, ὅς ἐστι πατὴρ τοῦ προφήτου Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρὼν, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαριὰμ, ὅπερ ἑρμηνεύεται Μαρία, διαῤῥήδην φησὶν ὅτι ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν τοῦ τε Ἀαρὼν καὶ Μωσέως. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Ἀμρὰμ πατὴρ ἦν Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν, οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· τίνος δέ ἐστιν ἡ Θεοτόκος θυγάτηρ, καὶ πότε ἐγεννήθη, τοῖς πᾶσι φανερόν. Τοῦ γὰρ Μωσέως ἀδελφὴ ἡ Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανε. Μετὰ δὲ χρόνους χιλίους πεντακοσίους ἐγεννήθη ἡ ἁγία Θεοτόκος. Οὕτω παραφυλάττει ὁ μάταιος τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοῦ συγγράμματι.

IN MAHOMETEM ORATIO IV.

« Impius, ut admirandus ille Salomon testatur, cum in profundum peccatorum inciderit, contemnit [87]. » Et quis impius magis ipso Mahomet? Et quodnam peccatorum profundum est, quæ denique tenebræ, in quas infelix hic non inciderit? Inter alia enim figmenta et prodigia falsa, etiam hanc visionem finxit nefandam, quæ verbotenus apud illum in capite filiorum Israel talis legitur :

1. Laus illi, qui fecit transire servum suum unius noctis tempore ex oratorio Elara, quod est templum urbis Mechæ, usque ad oratorium longissime distans, templum scilicet sanctum in Jerusalem, quam benediximus. Quodam die cum Mahomet juxta tempus constitutum cecinisset, dixit hominibus : Intelligite, homines. Cum heri a vobis discessissem, venit ad me post vespertinam psalmodiam angelus Gabriel, dixitque mihi : Mahomet, Dominus præcipit tibi ut illum invisas. Cui dixi : Et ubi videbo illum? Et respondit Gabriel, In eo loco quem inhabitat. Et tunc jumentum adduxit mihi majus quidem asino, mulo autem minus, cui nomen Emparak; et dixit ad me : Conscende hoc, et ad domum sanctam pergito. Jumentum vero a me jam ascensuro aufugit. Cui dixit angelus : Consiste, Mahomet enim is est qui te conscendet. Et respondit jumentum : Num in hujus gratiam sum missum? Respondit vero Gabriel : Ita. Et dixit jumentum : Nequaquam ut me conscendat admisero, nisi prius pro me Deum oraverit. Ego autem pro jumento Deum oravi, et conscendi illud; quod me insidente, gradu molli incedebat, ungulam suam in horizontem visus sui super infigendo; unde minori temporis intervallo, quam lapidis jactus absolvi possit, ad domum sanctam pervenimus una cum Gabriele angelo. Qui duxit me ad rupem quamdam, quæ erat in domo Dei Hierosolymæ. Et dixit mihi Gabriel : Descende, quoniam de petra hac cœlum petes. Et descendi. Angelus vero Gabriel circulo quodam ad rupem alligavit jumentum Emparak, et me humeris suis sublatum ad cœlum usque portavit. Quo cum pervenissemus, pulsavit fores Gabriel. Cui dictum est, Quis es? Respondit is, Ego sum Gabriel. Et rursus dictum est illi, Et quis

[87] Prov. XVIII, 3.

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Δ'.

« Ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν καταφρονεῖ, » φησὶν ὁ θαυμάσιος Σολομῶν. Καὶ τίς ἀσεβέστερος Μωάμεθ; Ποῖον δὲ βάθος κακῶν, μᾶλλον δὲ σκότος, εἰς ὃ οὐκ ἐνέπεσεν ὁ δύστηνος οὗτος; καὶ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων πλασμάτων καὶ τεράτων ψευδῶν ἐπλάσσετο καὶ τὴν παροῦσαν ἄθεσμον θεωρίαν, ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ·

α'. Αἶνος τῷ ποιήσαντι διελθεῖν τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀπὸ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαρὰμ, ὅ ἐστιν οἶκος Μακκὲ, μέχρι τοῦ ποῤῥωτάτου εὐκτηρίου, ὅ ἐστιν οἶκος ἅγιος Ἱερουσαλὴμ, ἣν εὐλογήσαμεν, ὁ Μαχούμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, μετὰ τὸ ψάλλειν C αὐτὸν τὴν ἑωθινὴν ὥραν αὐτοῦ, εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, « Ὦ ὑμεῖς ἄνθρωποι, κατανοήσατε, χθὲς μετὰ τὸ διαστῆναί με ὑμῶν, ἦλθε πρός με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἑσπερινὴν ψαλμῳδίαν, καὶ εἶπε πρός με, Ὦ Μωάμεθ, ἐντέλλεταί σοι ὁ Θεὸς ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ὦ εἶπον, Καὶ ποῦ αὐτὸν ἐπισκέψομαι; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐστί. Καὶ ἤγαγέ μοι κτῆνος μεῖζον μὲν ὄνου, ἔλαττον δὲ ἡμιόνου, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμπαράκ. Καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τούτῳ, καὶ ἔλαυνε μέχρι τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἔφυγε τὸ κτῆνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἵστασο ἀσφαλῶς, ὁ Μαχούμετ γάρ ἐστιν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτῆνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτῆνος, Οὐ συγχωρήσω D αὐτῷ ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθείη. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπικαθημένου μου πορείᾳ λεπτῇ, ἐπεστήριζέ τε τὴν χηλὴν τοῦ ποδὸς ἐν τῷ ὁρίζοντι τῆς ὄψεως αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἦλθον εἰς τὸν οἶκον τὸν ἅγιον ἐν ἐλάττονι διαστήματι, ἢ ὅσον λίθου βολὴ τελεσθείη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἤγαγέ με εἰς ἀποῤῥῶγα ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἁγίῳ, ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριὴλ, Κατάβηθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ κατέβην. Καὶ ὁ Γαβριὴλ ἠσφαλίσατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀποῤῥῶγα τὸ κτῆνος τὸ Ἐμπαράκ, καὶ ἐβάστασέ με ἐν τοῖς ὤμοις αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ὅτε ἤλθομεν πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἔκρουσε τὴν

A θύραν ὁ Γαβριὴλ, ἐῤῥήθη τε πρὸς αὐτὸν, Τίς εἶ; Ἀπεκρίθη τε, Ἐγώ εἰμι ὁ Γαβριήλ. Ἐῤῥήθη τε πάλιν αὐτῷ, Καὶ τίς ἐστι μετὰ σοῦ; Ἀπεκρίθη, Ὁ Μαχούμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρὸς, Μὴ ὑπὲρ τούτου ἦν ἡ ἀποστολή; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ ἤνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην, καὶ εἶδον ἔθνος ἀγγέλων, καὶ δὶς κάμψας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχεον προσευχήν· καὶ μετὰ ταῦτα ἔλαβέ με ὁ Γαβριὴλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δεύτερον οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο μέσων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὥσπερ πρῶτον ἔκαψε τὴν θύραν, καὶ ἀπόκρισις γέγονεν αυτῷ, ουτω και μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ κατὰ πάντα γέγονεν ὁμοία. Ἐν ᾡ ἑβδόμῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων, τὸ μῆκος ἑνὸς ἑκάστου πολλῷ χιλιοπλάσιον τοῦ κόσμου, B ἀφ' ὧν τις εἶχεν ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφαλὰς, καὶ ἐν ἑκάστῃ κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἑκάστῳ στόματι χιλίας ἑπτακοσίας γλώσσας αἰνούσας τὸν Θεὸν ἑπτακοσίοις μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων θρηνοῦντα, καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ θρήνου αὐτοῦ· καὶ ἀπεκρίθη ἁμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ ἐδεήθη ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τέ φησιν ὁ Γαβριὴλ, Παρέθετό με ἀγγέλῳ ἑτέρῳ, κἀκεῖνος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔστη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἥψατό μου ὁ Θεὸς τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης τῆς χειρὸς αὐτοῦ διῆλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ῥάχεώς μου. Καὶ εἰπέ μοι ὁ Θεὸς, Ἐπέθηκά σοι καὶ τῷ λαῷ σου εὐχάς. C Καταβάντι δέ μοι πρὸς τὸν τέταρτον οὐρανὸν συνεβούλευσεν ὁ Μωϋσῆς ἐπανελθεῖν με πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαὸν, μὴ ὄντα δυνατὸν ἐξαρκεῖν τοσαύτῃ εὐχῇ. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπανόδῳ ἔλαβον ἄνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης ἐπανόδου. Καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπανόδῳ τοσοῦτον ἦλθεν εἰς τὸ ἔλαττον τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἐναπομεῖναι. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωσέως μηδὲ τοσοῦτον δυνήσεσθαι τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ αἰσχυνθεὶς ὡς τοσαυτάκις ἀναβὰς, οὐκ ἀνέβην πλέον, ἀλλ' ἐλθὼν εἰς τὸ Ἐμπαρὰκ, ἤλαυνον ἐπανιὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μακκέ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ δέκατον μέρος τῆς νυκτός· καὶ διηγησαμένου πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Μωάμεθ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων D πολλαὶ λέξαντες αὐτῷ, Ἀνάβηθι τῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸν οὐρανὸν ὁρώντων ἡμῶν, ὡς ἂν ἴδωμεν τοὺς συναντήσαντάς σοι ἀγγέλους. Οὐκ ἐπέγνως τὸ ἑαυτοῦ ψεῦδος; Καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ, Αἴνεσις τῷ Θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τί εἰμι ἐγὼ ἢ εἷς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπόστολος; Οἱ πρὸ ὑμῶν οὐκ ἐπίστευον θαύμασιν, οὐδὲ ὑμεῖς πιστεύετε θαύμασιν, οὔτε πιστεύσετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Καὶ τί δ' ἄν τις εἴποι περὶ τῆς τοιαύτης ψευδοῦς καὶ ἀδοξοτάτης θεωρίας; Ἐξ αὐτοῦ γὰρ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἔλεγχον ἔχει. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν, ὅτε ἐκυλίετο ἀφρίζων ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅτι τοῦ Γαβριὴλ ἐρχομένου πρὸς αὐτὸν, ἀπεσταλμένου παρὰ Θεοῦ δῆθεν, οὐκ ἠδύνατο φέρειν τὴν τοῦ ἀγγέλου ὅρασιν, καὶ διὰ τοῦτο πίπτειν ὡσεὶ νεκρὸν, τοὺς δὲ παρὰ τοῦ ἀγγέλου λόγους ἀκούειν,

tibi comes? Respondit is: Mahomet. Dixit rursum janitor: Num in hujus gratiam ablegatus eras? Et dixit Gabriel: Eram. Quo dicto, portam nobis aperuit, et vidi turbam angelorum, quibus bis incurvatis genubus preces obtuli. Post hæc vero suscepit me Gabriel, et ad cœlum secundum perduxit, cujus intervallum a primo erat iter annorum quingentorum. Et quemadmodum apud primum cœlum fores pulsavit, responsumque accepit, eadem ratione ad cœlum usque septimum pervenimus, in quo videre licebat angelorum turbam, quorum singuli millenis vicibus toto mundo majores erant, e quibus quilibet septingenta millia habuit capita, et in unoquoque capite septingenta myriadum ora, et in unoquoque ore mille et septingentas linguas laudantes Deum septingentis myriadum idiomatis. Et vidit quemdam angelum lugentem, causamque luctus sui inquisivit; quam hic respondit peccatum esse. Ipse autem intercessit pro illo. Et sic me, inquit, Gabriel alteri commisit angelo, qui idem alteri, et sic deinceps, donec coram Deo et tribunali ipsius constiti. Et tetigit me manu sua Deus inter scapulas, donec frigus manus suæ penetravit ad medullam spinæ meæ. Et dixit mihi Deus: Imposui vota tibi et populo tuo. Descendenti vero mihi ad cœlum quartum usque consuluit Moses ut redirem ad Deum, alleviaturus populum qui ad vota hæc sufficere nullo modo posset. Unde primo reditu remissionem decem votorum impetravi; quin in tertium quintumque reditum usque ita votorum numerus imminutus est, ut paucissima superessent. Dicente autem Mose, populum nec hoc modò ferre posse, me autem toties ad Deum reverti pudebat, nec amplius adii, sed conscenso jumento Emparak, in ædem civitatis Mechæ festinans reversus sum. Tempus vero omnium horum minus erat quam decima noctis portio. A Mahomete vero hanc visionem enarrante multa defecerunt hominum millia, qui dicebant illi: Ascende hodie in cœlum nobis videntibus, ut angelos occurrentes tibi videamus. Nonne tuum ipsius agnoscis mendacium? Et dixit Mahomet: Laus Deo meo. Num ego alius quispiam sum quam unus hominum, et apostolus? Majores vestri miraculis non crediderunt, nec vos iisdem creditis; nec credetis unquam, nisi per gladium. Et quidnam dicat aliquis de falsa hac et absurda visione? Ex ipsius enim Mahometis verbis convincitur. Is enim est qui dixit, cum spumans hinc inde volveretur, quod venientis ad se Gabrielis angeli a Deo missi aspectum sustinere non posset, et propterea cadere exanimi similem, audire autem se angeli sermones ceu tintinnabulum æneum resonans. Qui igitur unius angeli aspectum sustinere non potuit, quomodo tot angelorum splendorem potuit intueri? quin etiam curiosius de his inquirere, tot capita numerare, et tot intra labia illorum linguas, tum etiam tam varias hymnorum Dei vicissitudines et idio-

mata discernere? Non enim Gabrieli soli se anteponit, sed etiam omnibus his ad quos Gabrieli non permittebatur ingredi: sed tanto illis erat inferior, ut ipsum Mahometem alteri angelo committeret, qui et ipse alteri, et sic deinceps se per singulos in angelorum turbam pervenisse, quos et ipsos tandem transcenderit, donec ad Deum perveniens mutuo cum illo usus sit colloquio. Ad hæc se non modo omnibus his præfert, sed etiam orantem se pro illis inducit. Cesso nunc dicere de magno illo Dei spectatore Mose, quem, ut ipse dicit, in quarto cœlo conspexit, cum ipse ad septimum usque ascenderit, et ad Deum usque pervenerit, cumque illo sit collocutus, et post hæc egressus sit, et descenderit ad cœlum quartum, ut dictum est; ubi et in Mosem inciderit, et hunc quoque illi consuluisse, ut reversus oraret Deum pro populo, votumque redderet levius, populo nimirum infirmiore ad hoc exsistente. Quo consilio usum ad Deum rediissē, et hæc oravisse ab illo: quod etiam illi concessum sit, votique pondus alleviatum. Cum vero Moses illum cogeret, denuo, et sic quinque vicibus ad Deum rediisse, votumque denuo esse imminutum. Mose vero neque sic contento, sed suadente ut denuo reverteretur, votique remissionem majorem impetraret, se non annuisse, sed conscenso jumento suo Emparak in locum suum pristinum perrexisse. Inspice, quæso, mendacium omnis ignorantiæ plenum. Deum, quem et ipse Mahomet Creatorem cœli et terræ esse confitetur, corporeum facit, non incorporeum. Numen autem incorporeum est, quantitate caret et magnitudine, nec specie ulla circumscribitur. Quod cum natura sua propria tale sit, quomodo ex membris consistet? Si quis enim hoc concesserit, quomodo incorporeum esse intelligetur? Quod enim figuram habet, omnino et quantitati subjacet: quod vero quantitatem habuerit, locum habeat oportet; quod autem in loco est, necessario circumscribitur. Quomodo autem aliquis hæc corporea et corporis propria, sanctæ illi et incorporeæ naturæ Dei tribuerit, qui modo ratione non careat? Et patriarcha quidem Abraham in veteri illa Dei apparitione, seipsum terram et cinerem esse reputavit dixitque. Daniele autem, qui talis tantusque erat, vidente angelum, conversa est gloria ipsius in corruptionem, id est, paulisper vitam suam abjecit. David autem dicit: « Qui in terram despiciens, ipsam tremere facit. » Mahomet vero, omnibus angelicis virtutibus superior factus, immediate cum Deo collocutus est, et pro angelis et universo mundo preces obtulit, et votis suis potitus est? Cæterum miror, qui fiat ut temerarius ille et arrogans non hæc etiam dicere ausus fuerit, quod Dei naturam deprehenderit, qualem et Deus ipse novit: « Verum qui habitat in cœlis, irridebit eum, et qui cum eo sunt, et Dominus subsannabit eos [88]. » Præterea, num Deus populi

[88] Psal. II, 4.

A ὥσπερ τινὰ κώδωνα χαλκοῦν ἠχοῦντα. Ὁ τοίνυν μὴ δυνηθεὶς φέρειν ἑνὸς ἀγγέλου ὀπτασίαν πῶς τοσούτων ἀγγέλων αὐγὴν ἠδυνήθη θεάσασθαι; περιεργάσασθαί τε καὶ μετρῆσαι τὰς τοσαύτας κεφαλὰς τῶν ἀγγέλων, τὰς ἐντός τε τῶν στομάτων αὐτῶν γλώσσας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς διαφόρους ἐναλλαγὰς καὶ ἰδιότητας τῶν ὕμνων τοῦ Θεοῦ; μὴ μόνον γὰρ τοῦ Γαβριὴλ μείζονα εἶναι λέγει ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐκείνων, εἰς οὓς ὁ Γαβριὴλ οὐκ εἶχε παρείσδυσιν. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἦν ἀποδέων ἐκείνων, ὥστε τὸν Μωάμεθ αὐτὸν ἑτέρῳ ἀγγέλῳ παραδοῦναι, ὁ δ' αὖ ἑτέρῳ, καὶ ἐφεξῆς ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἀνελθεῖν εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀγγέλων, εἶτα κἀκείνων ὑπεραναβῆναι, καὶ οὕτως εἰσελθεῖν εἰς τὸν Θεὸν, καὶ συντυχεῖν ἀλλήλοις. Ἔτι μὴ μόνον μείζονα πάντων ἐκείνων δεικνύει ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ B ὑπὲρ ἐκείνων εὐχόμενον. Ἐῶ λέγειν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ θεόπτου Μωϋσέως, ὃν, ὥς φησιν, εἶδεν ἐν τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ, αὐτὸν δὲ ὑπεραναβῆναι καὶ τοῦ ἑβδόμου, καὶ ἀπελθεῖν μέχρι καὶ τοῦ Θεοῦ, ὁμιλῆσαί τε αὐτῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξελθεῖν καὶ κατελθεῖν ἐν τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ, ὡς εἴρηται, καὶ συντυχεῖν τῷ Μωϋσεῖ, συμβουλεῦσαί τε αὐτὸν τούτῳ, ἐπαναστραφέντα παρακαλέσαι τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ γενέσθαι κουφοτέραν τὴν εὐχὴν, ὡς ἀδυνάτως ἔχοντος πρὸς αὐτήν· καὶ δεξαμένου τούτου τὴν βουλὴν, ἐπαναστραφῆναι πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ζητῆσαι τὸ περὶ τούτου, καὶ προσδεχθῆναι τὴν ζήτησιν αὐτοῦ, καὶ γενέσθαι ἐλαφροτέραν τὴν εὐχήν. Καὶ αὖ τοῦ Μωσέως ἀναγκάσαντος αὐ- C τὸν αὖθις ἐπαναστραφῆναι ἕως πεντάκις πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πάλιν γενέσθαι πολλῷ ἐλάττονα τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ ἀρκεσθέντα τὸν Μωϋσῆν εἰπεῖν καὶ αὖθις ἵνα ἐπαναστραφῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αἰτήσῃ συγγνωμονεστέραν γενέσθαι τὴν εὐχὴν, οὐ κατένευσεν, ἀλλὰ κατελθεῖν εἰς τὸ Ἐμπαρὰκ, καὶ ἐλαύνειν ἕως ἂν ἔλθῃ ἔνθα ἦν πρότερον. Σκόπει γοῦν ψεῦδος πάσης ἀγνωσίας μεμεστωμένον· τὸν Θεὸν, ὅντινα ὁμολογεῖ ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἐνσώματον δεικνύει, καὶ οὐκ ἀσώματον. Τὸ γὰρ Θεῖον ἀσώματον, ἄποσόν τε καὶ μὴ ἔχον μέγεθος, οὐδὲ ἐν εἴδει περιγραπτόν. Τὸ δὲ οὕτως ἔχον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει πῶς ἂν ἐκ μερῶν; εἰ γάρ τις δοίη τοῦτο ὑπάρχειν, πῶς νοηθήσεται ἀσώματον; τὸ γὰρ ἐν σχήματι ὂν πάντως καὶ ἐν ποσῷ. Τὸ δὲ ἐν D ποσῷ καὶ ἐν τόπῳ· τὸ δὲ ἐν τόπῳ ἐξανάγκης περιγραπτόν. Ταῦτα δὲ σωματικὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ἴδια, πῶς ἂν ἐπὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ ἀσωμάτου φύσεως τοῦ Θεοῦ λογίσηταί τις διανοίας μέτοχος ὤν; Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης Ἀβραὰμ ἐν τῇ πάλαι θεοφανείᾳ γῆν καὶ σποδὸν ἑαυτὸν ἐλογίσατο καὶ ἐκάλεσεν· τοῦ δὲ Δανιὴλ τοῦ τοιούτου καὶ τοσούτου ἄγγελον ἰδόντος, ἐστράφη ἡ δόξα αὐτοῦ εἰς διαφθορὰν, τουτέστι παραβραχὺ ἀπεβάλετο τὴν ἑαυτοῦ ζωήν· ὁ δὲ Δαβὶδ φησιν, « Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· » ὁ δὲ Μωάμεθ τὰς ἀγγελικὰς πάσας ὑπεραναβὰς δυνάμεις, ἀμέσως τῷ Θεῷ προσωμίλησε, καὶ ὑπὲρ ἀγγέλων καὶ παντὸς

τοῦ κόσμου δεήσεις ἐποίησε, καὶ τῆς εὐχῆς οὐκ A ἀπέτυχεν. Ἐγὼ δὲ ἀπορῶ πῶς οὐκ ἔφη τολμήσας ὁ αὐθάδης οὗτος καὶ ἀλαζὼν, ὅτι κατέλαβε τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Θεὸς οἶδεν αὐτήν· ἀλλ' ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Ἔτι οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς γινώσκειν τὴν δύναμιν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν νόμον, ὃν οὐκ ἠδύναντο βαστάζειν; Καὶ πῶς Θεὸς, ὃς οὐ γινώσκει τὸ ποίημα αὐτοῦ, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ; Εἰ δὲ Θεὸς ὢν ἀληθὴς, καὶ τὰ πάντα γινώσκων πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἔδωκε νόμον μὲν ἀτελῆ τοῦ Μωσέως διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, τέλειον δὲ τὸν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, πῶς τὸ τέλειον ὥσπερ ἀγνοῶν ἢ μεταμεληθεὶς, εἰς τὸ ἀτελὲς πάλιν κατήγαγε; Τὸ γὰρ τέλειον οὕτως B ἐστὶ τέλειον, εἴπερ οὔτε ἐλλιπές ἐστιν, οὔτε περιττὸν καὶ παρέλκον, ὥσπερ τὸ Εὐαγγέλιον μαρτυρεῖ ἡ ἀλήθεια. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ τέλειον καὶ ἀληθὲς καὶ ἅγιον, καὶ σωτηρίαν καὶ ὁδηγίαν ἀποκαλεῖ· οἱ δὲ τοῦ τοιούτου Μωάμεθ ἀκόλουθοι δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ, λέγουσιν ὅτι ὁ μὲν Χριστὸς ἐδίδαξε μεγάλα καὶ ἀδύνατα. Τίς γὰρ δύναται ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, καὶ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς καρδίας; τίς δύναται ὑπὲρ τῶν διωκόντων καὶ συκοφαντούντων εὔχεσθαι; τίς δύναται ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ; καὶ τὰ ἕτερα. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Μωάμεθ καὶ τὸ Κορρὰν συγκαταβάσεως ἕνεκεν, ἵνα ῥᾳδίως πληρῶσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν νόμον πρὸς τὴν αὐτῶν σωτηρίαν. Εἴπερ γοῦν οὐκ ἀνεφαίνετο ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλ' οὕτως C ἁπλῶς ἄνθρωπος ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἐδεόμεθα ἄν τινων ἀποδείξεων εἰς τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν. Ἐπεὶ δὲ Θεὸς ἀληθὴς τρανῶς ἀναφαίνεται, περισσὸν ἥγημαι ὅλως δοῦναι ἀπολογίαν περὶ τούτου. Ὡς γὰρ Θεὸς καὶ ποιητὴς οἶδε τὴν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ δύναμιν. Ἀλλ' ὅμως ἴδωμεν καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωάμεθ λόγων τὸ ἄτοπον· αὐτός ἐστιν ὁ μαρτυρῶν καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς Λόγος Θεοῦ ἐστι, καὶ ψυχὴ Θεοῦ ἐστι, καὶ πνεῦμα Θεοῦ. Καὶ εἰ Λόγος Θεοῦ ἐστι, πῶς παραλόγως ὁ τὰ πάντα εἰδὼς ἐποίησεν; Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐκ ἄν ποτέ τι ἀγνοῶν ὁρίσηται· οὔτε γὰρ ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἐλάττων αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὔτε ὡς Λόγος αὐτοῦ. Καὶ εἰ ψυχὴ Θεοῦ καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐστι, D πῶς εἴς τε τὰς ψυχὰς καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων βάρος ἐνέθηκε μὴ δυνάμενα φέρειν αὐτό; Ἔτι ὁ αὐτὸς φησι πρὸς τοὺς αὐτῷ ἀκολουθοῦντας ὅτι οὐδέν εἰσιν, εἰ μὴ πληρώσαιεν τόν τε Μωσαϊκὸν νόμον τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ Κορράν. Καὶ εἰ μὲν βαρέα καὶ δυσβάστακτα διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον, πῶς ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὕτω παραγγέλλει ὑμῖν, ὡς Εἰ μὴ πληρώσετε τόν τε παλαιὸν νόμον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, οὐδέν ἐστι, τουτέστιν οὐδεμία ὠφέλειά ἐστιν ἐν ὑμῖν; Εἰ δὲ τέλειόν ἐστι τὸ Εὐαγγέλιον, ὥσπερ καὶ ἔστι, ματαίως ἄρα δικαιοῦται τὸ Κορρὰν, ὅτι συγκαταβάσεως χάριν ἐξεδόθη, καὶ ἀληθῶς καταψεύδεσθε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Χριστοῦ· πῶς γὰρ δύναται τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον εἶναι διορθώ-

vires novisse non poterat, sed cervici illorum legem portatu impossibilem imposuit? Et qualisnam Deus hic, qui nec creaturam suam agnoscit, nec creaturæ suæ vires? Quodsi vero Deus cum verus sit, et omnia priusquam generentur agnoscat, legem quidem Mosis dedit imperfectam propter hominum infirmitatem, perfectam vero per Evangelium, quomodo perfectam illam, aut oblivione aut pœnitentia ductus, in imperfectam denuo reduxit? Perfectum enim tunc perfectum est, si nec defectus aliquis insit, nec superfluum aliquid aut supervacaneum, ut de Evangelio ipsa veritas testatur. Quin et ipse Mahomet hoc perfectum, verum, sanctum, salutem et viam vocat. Mahometistæ vero justificantes impium, dicunt Christum magna docuisse et impossibilia. Quis enim proximum ut seipsum amare potest, et Deum ex toto corde suo? Quis potest pro persecutoribus suis et calumniatoribus orare? Quis potest diligere inimicos suos? etc. Quapropter misit, inquiunt, Deus Mahometem et Alcorranum, remissionis et relaxationis gratia, quo homines facilius legem ad salutem ipsorum implerent. Quod si quidem Christus non declaratus esset Deus et Dei Filius, sed nudus tantum homo, ut et Moses, demonstrationibus utique aliquibus opus esset ad veritatis declarationem; cum vero hunc Deum esse clarissime appareat, supervacaneum videtur aliquam de hoc defensionem instituere. Secundum hoc enim quod Deus et creator est, creaturæ suæ vires novit. Verumtamen ex ipsius Mahometis sermonibus rei absurditatem colligamus. Is est, qui testatur et dicit, Christum Sermonem Dei esse, spiritum Dei, et animam Dei. Quod si sermo et ratio Dei est, cur, quæso, qui omnia novit, hæc sine omni ratione fecit? Dei enim ratio nunquam aliquid ignorare videtur. Non enim secundum quod Filius Dei est, Deo et Patre minor est; neque secundum quod Sermo est, vel ratio illius. Et si anima Dei et spiritus Dei est, cur animabus et spiritibus hominum pondus imposuit portatu impossibile? Ad hæc idem dicit asseclis suis, quod nullius sint valoris nisi Mosis legem, Evangelium et Alcorranum impleverint. Quod si igitur Evangelium gravia docet et portatu difficilia, quomodo præceptor vester hoc vobis præcipit, quod nisi impleatis veterem legem et Evangelium, nihil sit; id est, nulla in vobis sit utilitas? Quod si autem Evangelium perfectum est (ut nemo negat), frustra justificatur Alcorranum, quod concessionis et remissionis causa latum sit; et revera mendacii insimulatis Evangelium et Christum. Quomodo enim Evangelium perfectum esse posset, si indigeret emendatione? Item, si Gabriel hunc humeris suis sustulit, quidnam jumento opus erat, quo ex Mecha Hierosolymam usque veheretur? Item, quisnam dimensus itineris intervallum, quod inter cœlum primum et secundum est, deprehendit illud quingentorum annorum spatio constare, et illud Mahometi retulit? Item, si

per pedum gressus intervallum hoc mensuratum est, quomodo corpus crassum densumque ea calcavit, quæ supra cœlos sunt, ut hic prodigiose fingit? Et si hoc quidem impossibile est, angeli vero et animæ hominum illuc ascendunt, quomodo quæ incorporea sunt, corporeo gressu metiuntur ea quæ supra cœlos sunt constituta, cum minimo temporis spatio ea quæ sub cœlo sunt transire possint, utpote aerem, æthera et alia his similia? Item quomodo in ascensu ut cœlum ascenderet angelorum opera usus est, in descensu autem nequaquam, sed solo jumento Emparak, ut salvus in Mecham reduceretur? Et quis tam stolidus, ut talia non condemnet? Quapropter interdicunt asseclæ illius, ne quis cum aliquibus disputet, redargutionem metuentes, utpote cum non ignorent præceptoris sui vanitatem. Verumtamen et hi inter se mutuo dissentiunt, et alii quidem mortis metu vel inviti sequuntur, et si forte liberi et sui juris essent, confestim Christianis ascriberentur. Alii vero errore seducti, pro firmis, veris et confessis retinent Mahometis mendacia et prodigiosa figmenta; alii rursum a lege patria propter majorum reverentiam desistere nolunt; verum illis defensionem coram Deo pro se subeundam imponunt; alii quoque propter vivendi licentiam et libertatem, voluptatumque concessionem errori renuntiare nolunt, pluris nimirum facientes impuritatem et stultitiam, non ignari interim, quod quæ dicuntur, a Deo non sint; dicunt tamen palam, ut ante dictum est, « Vias præceptorum tuorum agnoscere nolo. » Qua de causa nec sacram Scripturam legere permittitur apud illos, ne per hanc præceptoris sui stultitia appareat et confutetur. In capite *Jona* enim sic inquit: Quisquis deprehensus fuerit quod Alcorrano contradicat, mortis supplicium luito, nec alii quam illi credant. In capite autem *Amram* ait: Non alii credite nisi legem nostram sequenti. Et qui Evangelium salutem esse dicit et viam, nihilque esse Sarracenos nisi Evangelium legemque impleverint, en denuo idem quasi proprii sermonis oblitus, in eodem sermone dicit: Mihi mea lex sit et vobis vestra. Vos ab his quæ ipse facio immunes estis, et ego ab iis quæ vos. Hoc itaque perversæ et errabundæ mentis proprium est, ut non ab honesto tantum et bono dissentiat, sed ut nec secum unquam convenire possit, qualis et Mahomet hic in toto suo opere deprehenditur. Christianorum vero scripta non sic. Verum omnis sacra Scriptura tam Vetus quam Nova, singulæ sibi invicem quam exactissime consentiunt; et rursum utræque inter se mutuo eadem sentire et dicere deprehenduntur; et merito. Deus enim ipse auctor et legislator est veteris et novi Testamenti. Ego autem ipse fortassis cum Esaia et Davide dixero: « Quare, O Domine, via impiorum prosperatur? Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei. Quoniam zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns Quoniam non est respectus in morte ipso-

A σεως δεόμενον; Ἔτι, εἰ ὁ Γαβριὴλ ἀνελάβετο αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, τίς χρεία ζώου, ἵνα ἀπὸ τοῦ Μακκὲ διακομίσῃ αὐτὸν ἕως Ἱερουσαλήμ; Ἔτι, τίς μετρήσας τὸ τῆς ὁδοῦ μῆκος, τὸ ἀπὸ τοῦ πρώτου οὐρανοῦ μέχρι καὶ τοῦ δευτέρου, καὶ εὑρὼν αὐτὸ πεντακοσίων ἐτῶν διάστημα, ἀνήγγειλε τῷ Μαχούμετ; Ἔτι, εἰ μὲν διὰ βημάτων ποδὸς ἐμετρήθη τουτὶ τὸ διάστημα, πῶς περιεπάτησε σῶμα πάχος ἔχον τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ὡς αὐτὸς τερατεύεται; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν ἀδύνατον, ἄγγελοι δὲ ἢ ψυχαὶ ἀνθρώπων ἀνέρχονται, πῶς τὰ ἀσώματα σωματικῷ βήματι μετροῦσι τὰ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν, ἅτινα ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ δύνανται διελθεῖν τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, ἀέρα λέγω, καὶ αἰθέρα, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια; Ἔτι, πῶς εἰς μὲν τὴν ἀνάβασιν ἐδεήθη ἀγγέλων,
B ὥστε ἀναβιβάσαι αὐτὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐν δὲ τῇ καταβάσει οὐδαμῶς, ἀλλὰ μόνου τοῦ ζώου τοῦ Ἐμπαρὰχ, ἵνα καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸ Μακκὲ διασώσηται; Καὶ τίς οὕτω παράφρων, ὁ μὴ τῶν τοιούτων κατεγνωκώς; Διά τοι τοῦτο παντελῶς κωλύουσι οἱ ἐκείνου ἀκόλουθοι μετά τινων διαλέγεσθαι, τὸν ἔλεγχον δειλιῶντες· οὐδὲ γὰρ ἀγνοοῦντές εἰσι τὴν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ματαιότητα. Ἀλλ' ὅμως κἀκεῖνοι ἀσύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους ὑπάρχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ καὶ ἄκοντες ἕπονται· εἰ δ' ἴσως ἀφόβως καὶ ἐν ἐξουσίᾳ ἰδίᾳ ἐγένοντο, εὐθὺς Χριστιανοὶ ἐγένοντο ἄν· οἱ δὲ τῇ πλάνῃ συναπαχθέντες, ὡς βέβαια καὶ ἀληθῆ καὶ ὡμολογημένα ἔχουσι τὰ τοῦ Μωάμεθ ψεύδη καὶ τερατεύ-
C ματα· οἱ δὲ οὐ βούλονται ἀποστῆναι τῆς πατροπαραδότου πλάνης αὐτῶν αἰδοῖ τῶν γονέων, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνοις τιθέασι τὴν αἰτίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀπολογίας. Οἱ δὲ διὰ τὸ ἄνετον καὶ ἐλεύθερον καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς ἐνδόσιμον οὐ βούλονται ἀποστῆναι τῆς πλάνης, ἀλλὰ τὴν ἀκαθαρσίαν καὶ ματαίαν δίαιταν προαιροῦνται, γινώσκοντες μὲν ὅτι οὐκ εἰσὶν ἀπὸ Θεοῦ τὰ λεγόμενα, λέγουσι δ' ὅμως ἄντικρυς, ὡς προείρηται, ὅτι « Ὁδῶν ἐντολῶν σου γνῶναι οὐ βούλομαι. » Καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ παραχωροῦσιν ἀναγινώσκεσθαι τὴν θείαν Γραφὴν παρ' ἐκείνοις, ἵνα μὴ τὸ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ψεῦδος εἰς ἔλεγχον ἔλθῃ. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἰωνᾶ* οὕτω φησὶν, ὅτι Κἂν ὁποῖός ποτε φωραθῇ ἀντιλέγων τὸ Κορρὰν, θάνατος ἔσται ἡ τιμωρία, μηδὲ πιστεύειν ἕτερον
D πλὴν αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἀμρὰμ* φησὶ, Μὴ πιστεύσητε ἕτερον πλὴν τοῦ ἑπομένου τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ, καίτοι γε τὸ Εὐαγγέλιον σωτηρίαν εἶναι λέγων καὶ ὁδηγίαν, καὶ μηδὲν εἶναι τοῖς Σαρακηνοῖς, μὴ πληρώσασι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος τῶν ἑαυτοῦ λόγων, ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ φησὶν, ὅτι Ἐμοὶ ὁ ἐμὸς νόμος, καὶ ὑμῖν ὁ ὑμέτερος. Ὑμεῖς ἐλεύθεροί ἐστε ὧν ἐγὼ πράττω, κἀγὼ ὧν ὑμεῖς. Τοῦτο γοῦν ἴδιόν ἐστι τοῦ παρατετραμμένου καὶ πεπλανημένου νοὸς, τὸ μὴ μόνον μετὰ τοῦ καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ ἀσύμφωνον τοῦτον εὑρίσκεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν μηδέποτε συμφωνεῖν, ὥσπερ καὶ ὁ παρὼν οὑτοσὶ Μωάμεθ ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοῦ συγγράμματι. Τὰ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πᾶσα

ἡ θεία Γραφή, ἥ τε παλαιά, ἥ τε νέα, μία ἑκάστη πρὸς αὐτήν, κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν συμφωνεῖ, καὶ αὖθις αἱ δύο ὁμοῦ κατὰ πάντα εὑρίσκονται τὰ αὐτὰ καὶ φρονοῦσαι καὶ λέγουσαι, καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ αὐτὸς Θεός ἐστιν ὁ ποιητὴς καὶ νομοθέτης τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας. Ἐγὼ δὲ τάχα ἂν μετὰ Ἠσαΐου καὶ Δαβὶδ τῶν προφητῶν εἶπον, « Ἵνα τί, Κύριε, ὁδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται; » καὶ ὅτι « Ἐμοῦ παραμικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες, παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου, ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσὶ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται. Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία εἰς τέλος. Περιεβάλλοντο ἀδικίαν καὶ ἀσέβειαν ἑαυτῶν· ἐξελεύσεται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν, διῆλθοσαν εἰς διάθεσιν καρδίας, διενοήθησαν καὶ ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ· ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησαν, ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς.» « Ἀλλὰ σὺν τῷ θεοπάτορι Δαβὶδ καὶ αὐτὸς κεκράξομαι ὅτι, « Διὰ τὰς δολιότητας αὐτῶν ἔθου αὐτοῖς κακὰ, Κύριε, κατέβαλες αὐτοὺς ἐν τῷ ἐπαρθῆναι. Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν ἐξάπινα; ἐξέλιπον, ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, ὡσεὶ ἐνύπνιον ἐξεγειρομένου. Κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις. »

A rum, et firmamentum in plaga ipsorum. In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellantur. Ideo tenuit eos superbia ipsorum in finem. Operti sunt iniquitate et impietate sua. Prodibit quasi ex adipe iniquitas ipsorum. Transierunt in affectum cordis, cogitaverunt et locuti sunt in nequitia. Iniquitatem in excelso locuti sunt. Posuerunt in cœlum os suum, et lingua ipsorum transivit in terram.[89] » Verumtamen cum divino Davide etiam ipse clamabo : « Propter dolos ipsorum posuisti eis mala, Domine, dejecisti eos cum extollerentur. Quomodo facti sunt in desolationem? Subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam veluti somnium exsurgentis. Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum B rediges[90]. »

β'. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ . . . . . λέγει ὁ Μωάμεθ ὅτι οἱ δαίμονες σωθῆναι μέλλουσιν, Ὠριγένει αἱρετικῷ ἀκολουθῶν. Καὶ ἔτι μὲν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶν ὁ αὐτὸς ὅτι πολλοὶ τῶν δαιμόνων ἀκούσαντες τὸ τοῦ Μαχούμετ Κορρὰν ἀναγινωσκόμενον, ἐπῄνεσαν καὶ ἐθαύμασαν, καὶ πιστεύσαντες αὐτῷ ἐσώθησαν. Ἀλλὰ νῦν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καθολικῶς λέγει, καὶ ἀποφαίνεται ὅτι σωθῆναι μέλλουσιν οἱ δαίμονες. Εἴπερ γοῦν δύναται σωθῆναι εἷς καὶ μόνος ἐκ τοῦ τάγματος αὐτῶν, δύνανται σωθῆναι καὶ πάντες. Ἀλλ' ὥσπερ πάντοτε αὐτὸς ἑαυτῷ ἐναντιοῦται, οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρόν. Αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κατὰ πάντα λέγουσι τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον, καὶ ἅγιον, καὶ σωτήριον, ὡς τοῦ Χριστοῦ λόγους· νῦν δὲ, ὡς καὶ πολλάκις, ἐναντία τούτῳ καθόλου λέγουσιν. Ὁ γὰρ Χριστὸς οὕτως εἴρηκε πρὸς τοὺς τῆς γεέννης ἀξίους, « Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Τοῦτο τοίνυν εἰπὼν, οὐδένα τῶν δαιμόνων ἀφῆκεν ἐκτὸς τῆς κολάσεως. Καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ σεσωσμένος ἢ σὺν τῇ μετανοίᾳ τὸ κατὰ δύναμιν καὶ αὐτὸς συμβάλλει διὰ πράξεως εἰς τὴν τῆς σωτηρίας ὁδόν· ἐπὶ γὰρ τοῦ σώματος οὐ δύναται ἄνθρωπος ποιῆσαι τὸ κατὰ βούλησιν, ἤτοι τὸ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς νόσον· ἢ ἐμπεσὼν, ἔχει ἐπ' ἐξουσίας ἐπανελθεῖν εἰς τὴν προτέραν ὑγίειαν. Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτως· ἀλλὰ πᾶς τις ἄνθρωπος ἐπ' ἐξουσίας ἔχει, ἵνα μὴ ἁμάρτῃ, ὅπερ ἐστὶν ἀσθένεια ψυχῆς. Ἁμαρτὼν δὲ εἰς τὴν αὐτοῦ θέλησίν ἐστιν, ἵνα καὶ αὖθις ἀνακαλέσηται ἑαυτὸν, καὶ μὴ μόνον εἰς τὴν προτέραν ὑγίειαν τῆς ψυχῆς ἐπανέλθοι, ἀλλὰ καὶ πολλῷ τῷ μέτρῳ ὑπερβῇ, καὶ ἢ σὺν τῇ μετανοίᾳ, ὡς εἴρηται, ποιήσῃ καὶ ἔργα ἀξιόχρεα, ἢ κατὰ δεύτερον, ὅ φασι, πλοῦν μόνον μετανοῶν εὑρίσκηται. Καὶ ὁ πανάγαθος Θεὸς,

2. Præterea in capite . . . . . dicit Mahomet, quod et dæmones salutem sint consecuturi, Origenis hæresim secutus. Et quamvis alio in loco idem dicat, quod multi ex dæmonibus, cum Mahometis Alcorranum prælegi audivissent, collaudaverunt et admirati sunt, et cum credidissent, salutem sunt consecuti; nunc tamen non sic dicit, sed universaliter dæmones salvandos fore affirmat. C Siquidem potest unus et is solus ex illorum numero salvari, omnes etiam salvari possunt. Sed quemadmodum ipse sibi ubique contrarius est, ita etiam hoc loco. Hic enim, omnesque hujus asseclæ, Evangelium per omnia perfectum, sanctum et salutare, utpote Christi sermones, asserunt; nunc vero, ut et alias sæpius, huic omnino contradicunt. Christus enim ad gehenna dignos sic dixit : « Abite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ipsius[91]. » His itaque verbis nullum dæmonum a pœna excepit; et merito. Qui enim salvatus est cum pœnitentia, simul etiam ipse pro virili salutis viam per opera observat. In corpore enim non potest homo pro sui animi voluntate vel in morbum non incidere, aut cum D inciderit, sua potestate ad pristinam valetudinem reverti; animæ vero negotium longe secus habet. Omnis enim homo in sua potestate habet, ne in peccatum (qui animæ morbus est) incidat; cum vero peccaverit, sui arbitrii est, ut seipsum denuo revocet, utque non modo ad pristinam animæ sanitatem revertatur, sed etiam ut multis modis hanc superet, et vel per pœnitentiam faciat fide digna et idonea, vel post secundam, quod dicitur, navigationem solummodo pœnitentiam agere deprehenditur. Et Deus clementissimus, qui propter hominum salutem cœlos inclinavit, et descendens homo

[89] Psal. LXXII, 2-9. [90] Ibid. 18-20. [91] Matth. XXV, 41.

factus est, effudit misericordiam suam, quæ major est omni opere angelorum simul et hominum, quam etiam omnibus anteponit virtutibus, et ad se omnes advocat, amicosque suos constituit. In diabolo autem ubi pœnitentia? ubi humilitas? ex hac enim pœnitentia enascitur. Prius enim seipsum homo ceu maleficum condemnat, deinde peccatorum a se commissorum agit pœnitentiam. Diabolus autem contra. Quin potius amat peccatum quod admisit, et pro virili humanæ perditionis propinator et cooperarius esse videtur. Quæ igitur Dei cum diabolo est communio? Stulte igitur Mahomet etiam dæmones salvari asseruit.

A ὁ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κλίνας τοὺς οὐρανούς, καὶ κατελθών, καὶ γεγονὼς ἄνθρωπος, ἐκχέει τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶ μεῖζον πάσης πράξεως ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀντὶ πασῶν ἀρετῶν τοῦτο λογίζεται· καὶ πρὸς ἑαυτὸν προσκαλεῖται αὐτούς, καὶ φίλους αὐτοῦ καθίστησιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ διαβόλου ποῦ μετάνοια; ποῦ ταπείνωσις; ἡ γὰρ μετάνοια ἐκ ταπεινώσεως γίνεται. Πρότερον γὰρ καταγινώσκει τις ἑαυτοῦ ὡς κακῶς πράξαντος, ἔπειτα μετανοεῖ ἐφ' οἷς ἥμαρτεν. Ὁ δὲ διάβολος τοὐναντίον. Στέργει μὲν τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἥμαρτε, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρόξενος καὶ συνεργὸς τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπωλείας εὑρίσκεται. Τίς γοῦν κοινωνία Θεῷ τε καὶ διαβόλῳ; Ἄρα ματαίως ἐλάλησεν ὁ Μωάμεθ, εἰπὼν ὅτι δύνανται σωθῆναι οἱ δαίμονες.

3. Porro etiam hoc de Alcorrano Mahomet dicit, neminem mortalium, nec seipsum quoque interpretationem et sensum hujus percipere, præter solum Deum. Quod si hoc verum est, quænam est Alcorrani utilitas? Fortassis enim sic prodesse poterat, si quæ a Deo dicta sunt, intelligerent. Cum vero ipse etiam Mahomet testetur, neminem mortalium ea quæ Alcorrano continentur intelligere, quænam hujus est utilitas? Nulla prorsus. Et quænam demonstratio hac evidentior est, quod lex a Mahomete lata Deum non habeat auctorem? Deus enim leges non frustra sancit. En igitur manifeste constat, Alcorranum a Deo non esse, verum figmentum rationis hujus infelicissimum. Quod etiam ex ipso Alcorrano patet, cum nec Veteri nec Novo Testamento consentiat, ipso interim Mahomete confitente, Scripturas et sanctas et bonas esse, et asseclas ipsius pretii nullius esse, nisi et legem et Evangelium impleverint. Item, ipse sibi fere per omnia contradicit. Item, miraculum nullum edidit in dictorum suorum comprobationem. Item, mendacia continet manifesta, quod a Deo alienum est. Item, violentum est, et liberum destruit arbitrium, quod nec Deus ipse unquam subvertit. Tum etiam, nullo ordine confusum est. Quod autem ordine caret, a Deo longe lateque discrepat. Deus enim nequaquam confusionis Deus est. Item, manifeste malum esse apparet. Et quomodo a Deo originem duceret, qui omnem probitatem et simplicitatem excedit? Item, confictas et prodigiosas visiones continet. Et quomodo id a Deo esset veritatis creatore et largitore? Omnium vero malorum extremum et primum est, quod a Deo Alcorranum latum esse tradant ipsi, Deo calumniam struentes. | Miror sane et obstupesco, quinam miseri, Christo et doctrina illius neglecta, Mahometem secuti sint. Hujus enim lex, quam Alcorranum vocant, hoc idem tradit, quod hoc per angelum matri Jesu annuntiatum sit, et quod Spiritu sancto sit sanctificata, et virtute divina conceperit, neque naturæ efficacia, et Christum ex sanctissima virgine omniumque mulierum castissima esse genitum. In capite enim *Ænessan* dicit: O sodales libri, id est, o fideles, nihil de Deo

B γ'. Ἔτι ὁ αὐτὸς Μωάμεθ φησὶ περὶ τοῦ Κορρὰν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων, οὐδ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ γινώσκει τὴν τούτου ἐξήγησιν, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεός. Καὶ εἰ τοῦτό ἐστιν ἀλήθεια, ποία ἐστὶν ἡ τοῦ Κορρὰν ὠφέλεια; Ἴσως γὰρ οὕτως ἠδύνατο ὠφελῆσαι, εἴπερ ἐγίνωσκον τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα. Ἐπεὶ δ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μαρτυρῶν εὑρίσκεται ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων γινώσκει τὰ ἐν τῷ Κορρὰν λεγόμενα, τίς ἡ τούτου ὠφέλεια; Πάντως οὐδεμία. Καὶ τίς ἄλλη μείζων ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ Θεοῦ ὁ παρὰ τοῦ Μωάμεθ δοθεὶς νόμος; οὐ γὰρ δὴ ματαίως νομοθετεῖ ὁ Θεός. Ἰδοὺ τοίνυν καταφανές ἐστι τὸ Κορρὰν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνάπλασμά ἐστι διανοίας αὐτοῦ κακοδαίμονος.] Καὶ πρόδηλον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κορρὰν ὅτι οὔτε τῇ παλαιᾷ C Γραφῇ συμφωνεῖ, οὔτε τῇ νέᾳ Διαθήκῃ, καίτοι γε ὁμολογοῦντος τοῦ Μωάμεθ ὅτι ἅγιαι καὶ καλαί εἰσιν αἱ Γραφαί, καὶ ὅτι οὐδέν εἰσιν οἱ ἐκείνου ἀκόλουθοι, εἰ μὴ πληρώσαιεν τόν τε νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Ἔτι, σχεδὸν διόλου αὐτὸς ἑαυτῷ ἐστιν ἀντιλέγων. Ἔτι, οὐδὲν θαῦμα ἐποίησεν εἰς πίστωσιν τῶν λεγομένων. Ἔτι, ὁμολογούμενα ψεύδη περιέχει, ὅπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ἀλλότριον πάντη. Ἔτι βίαιόν ἐστι, καὶ καταλύει τὸ αὐτεξούσιον, ὅπερ οὐδέποτε ὁ Θεὸς ἀνέτρεψεν. Ἔτι, παντελῶς ἐστιν ἄτακτον, καὶ τὸ ἄτακτον μακρὰν ἐστι τοῦ Θεοῦ· οὐ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς ἀταξίας Θεός. Ἔτι πονηρὸν ἀναφαίνεται, καὶ πῶς ἀπὸ Θεοῦ, τοῦ πάσης ἐπέκεινα εὐθύτητος καὶ ἁπλότητος; Ἔτι, πεπλασμένας καὶ τερατώδεις D θεωρίας περιέχει. Καὶ πῶς τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ, τοῦ ποιητοῦ καὶ δοτῆρος τῆς ἀληθείας; Τὸ δὲ πάντων τῶν κακῶν ἔσχατον καὶ πρῶτον, ὅτι παρὰ δαίμονος ἐξεδόθη τὸ τοιοῦτο Κορρὰν· κἂν καὶ τὸν Θεὸν διαβάλλοντες λέγωσιν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐδόθη. Θαυμάζω γὰρ ἔγωγε καὶ ἐκπλήττομαι, πῶς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ἀφέντες οἱ τάλανες, ἠκολούθησαν τῷ Μωάμεθ. Αὐτὸς καὶ γὰρ ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος, τουτέστι τὸ Κορρὰν, αὐτὸ τοῦτό φησιν, ὅτι δι' ἀγγέλου εὐηγγελίσθη τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ διὰ Πνεύματος ἁγίου ἡγιάσθη, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ συνελήφθη, ἀλλ' οὐ φύσεως ἐνεργείᾳ, καὶ ἐκ Παρθένου ἁγιωτάτης, καὶ ὑπὲρ πάσας ἄλλας γυναῖκας καθαρᾶς γεννηθῆναι. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Alresdn* φησιν, Ὦ ἑταιρεία τῆς

βίβλου, τουτέστιν οἱ πιστοί, μὴ λέγετε περὶ τοῦ A Θεοῦ πλὴν τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς Υἱός ἐστι τῆς Μαρίας, καὶ ἀπόστολος Θεοῦ, καὶ Λόγος Θεοῦ, ὃν ἐν αὐτῇ ἔθηκε διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Ἰδοὺ γοῦν Θεὸν ὀνομάσας, καὶ Λόγον Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἅγιον τὴν τρισυπόστατον Τριάδα ὁ ἄθλιος, οὐκ ἤνοιξε τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς ἰδεῖν τὸ φῶς τῆς Τριάδος. Καὶ εἰκότως. Ὥσπερ γὰρ τὰ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς εὑρισκόμενα πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν ζωὴν μὲν ἔχουσιν, ἀνωφελῆ δὲ καὶ ἀνόητον, καὶ ψυχὴν μὴ διακρῖναι δυναμένην τοῦ κρείττονος τὸ χεῖρον, ἢ πρὸ καιρὸν γεννηθέντα οὐκ εἰσὶν ἄνθρωποι, ἀλλ' ἐκτρώματα καὶ ἀμβλώματα· οὕτω καὶ πᾶς ἀσεβὴς ὁ μὴ γεννηθεὶς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, τουτέστι διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, B οὐ δύναται ἰδεῖν τὸ οὐράνιον φῶς καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν. Καὶ διὰ τοῦτο μύσας τοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὀφθαλμοὺς ὁ δείλαιος, σκοτεινὸς ἐναπελείφθη, ὡς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὁ διάβολος. Περὶ γὰρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνεχῶς ἐν τῷ Κορρὰν μέμνηται. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐμπιᾶ*, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὅτι Περὶ τῆς Μαρίας ἐνεφυσήσαμεν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Καὶ πάντως οὐ δύναται εἰπεῖν ὅτι περὶ ἀγγέλου εἶπε τοῦτο ὁ Θεός. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ τοιαῦτα· περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδὲν τοιοῦτόν φησιν, ἀλλ' ὅτι ἦν ὀρφανὸς καὶ πλανήτης ὑπὸ Θεοῦ συναχθείς. Ἔτι τὸν Χριστὸν Λόγον Θεοῦ ὀνομάζει, ὡς εἴρηται, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ προφήτην πάντων τῶν προφητῶν μέγιστον, C τὸν δὲ Μαχούμετ οὕτω μόνον προφήτην ἁπλῶς. Ἔτι τὸν Χριστὸν ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ὁμολογοῦσιν εἶναι, τοῦ ἔχοντος τὰς ἐπαγγελίας. Ὁ δὲ Μωάμεθ ἐκ τοῦ Ἰσμαὴλ ἐστιν, ὅστις ἐξεβλήθη μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς παιδίσκης Ἄγαρ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ. Ἔτι ὁ Χριστὸς οὐδέποτε ἐποίησεν ἁμαρτίαν· Λόγος γὰρ Θεοῦ καὶ πνεῦμα Θεοῦ οὐ δύναται πλανηθῆναι. Ὁ δὲ Μαχούμετ εἰδωλολάτρης ἐγένετο, καὶ φονεύς, καὶ ἅρπαξ, καὶ ἀσελγής, καὶ πολλοῖς ἑτέροις ἁμαρτήμασιν ἔνοχος ἐγένετο, ἐφ' οἷς ὁ Θεός, ὥς φασιν, αὐτὸν συνεπάθησεν. Ἔτι ὁ Χριστὸς φρικτὰ καὶ ἐξαίσια πεποίηκε θαύματα, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἑλμαιδᾶ* μεμαρτύρηται, ὅτι ὁ Χριστὸς τυφλοὺς ἐφώτισε, λεπροὺς ἐκαθάρισε, νεκροὺς ἀνέστησε, D καὶ ἄλλα εἰργάσατο. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὐδὲν θαῦμα πεποίηκε κατὰ τὸ Κορρὰν, ἀλλ' ἢ μόνον τὸ τῆς σελήνης, ὅπερ ἐστὶ ψεῦδος ἄντικρυς, καὶ ἕτερά τινα αἰσχρά, ἅπερ καὶ παρεσιωπήθησαν, καὶ τῇ σιγῇ παρεδόθησαν διὰ τὸ δύσφημον. Ἔτι κατὰ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ὁ Χριστὸς ἐσταύρωται, καὶ τέθνηκε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνελήφθη, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς κάθηται. Κατὰ δὲ τὸ Κορρὰν, ὡς δῆθεν τιμῶντες αὐτόν, λέγουσιν ὅτι οὐκ ἀπέθανεν, ἀνελήφθη δ' ὅμως. Καὶ ἰδοὺ ὅσον ἀπὸ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἀληθείας, καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ ψευδολογίας ὁ Χριστὸς ζῶν ἀναφαίνεται καὶ ὁμολογεῖται. Ὁ δὲ Μαχούμετ οὑτοσί, ὡς πάντες οἱ τὰ ἐκείνου φρονοῦντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι

citra veritatem dicite, quoniam Christus Jesus filius est Mariæ, apostolus Dei, et Dei Sermo, quem huic virgini indidit per Spiritum sanctum. En igitur cum Deum nominaverit, et Sermonem Dei, et sanctum Spiritum (Trinitatem nimirum, quæ tribus personis constat), non tamen miser hic animæ oculos aperuit, ut Trinitatis lumen intueretur; nec immerito. Quemadmodum enim qui in utero materno priusquam in lucem edantur fetus delitescunt, vitam quidem habent, inutilem vero et irrationalem, animamque quæ bonum a malo nequit discernere, et ante legitimum tempus editi, non homines, sed abortus sunt: sic etiam omnis impius, qui non regeneratus est per aquam et Spiritum, id est per sanctum baptismum, cœlestem lucem videre non potest et veritatis cognitionem. Quapropter occlusis animæ suæ oculis, miser hic in tenebris derelictus est, ut et pater ejus diabolus. Spiritus sancti enim indesinenter in Alcorrano meminit. Dicit enim in capite *Empia*, sub persona Dei: Quoniam in Maria produximus e Spiritu sancto. Nec omnino dicere potest, Deum hæc de angelo quopiam dixisse. Et de Christo quidem talia, de Mahomete vero tale nihil dicit, verum quod orphanus fuerit, et erro, a Deo collectus. Præterea Christum Sermonem Dei nominat, ut modo diximus, et animam Dei, atque prophetam omnium prophetarum maximum; Mahometem vero prophetam dicit simpliciter. Item Christum ex Abraham, Isaac et Jacob genitum testantur, qui promissiones habuerunt: Mahomet vero ex Ismaele est, qui ex domo Abrahæ una cum matre sua ancilla Agar ejectus est. Ad hæc Christus nunquam peccavit (Sermo enim Dei, et illius spiritus, peccare non potest), Mahomet vero idololatra fuit, homicida, prædo et intemperans, multisque aliis peccatis adobrutus, propter quæ, ut ipse fatetur, Deus sui misertus est. Item, Christus horrenda et stupenda edidit miracula, ut etiam in capite *Helmaida* demonstratum est, quod Christus cæcos illuminaverit, leprosos mundaverit, mortuos suscitarit, aliaque fecerit infinita; Mahomet vero nullum in Alcorrani probationem miraculum edidit, præter illud de luna expositum, quod manifeste falsum est, et alia quædam fœda, quæ propter summam ipsorum infamiam silentio præterierunt. Præterea juxta Evangelii et ipsius veritatis testimonium Christus crucifixus est, mortuus et sepultus, resurrexit, et assumptus ad dextram Patris sedet; juxta Alcorrani vero sententiam, ceu honoraturi eum dicunt, quod non mortuus sit, assumptus tamen dicitur. Et ecce quomodo evangelica veritate, et ipsius Mahometis fallaciis demonstratur, Christum vivere; Mahomet vero hic, ut et omnes illius asseclæ fatentur mortuum esse, at non resurrexisse. Oportet igitur propter hæc omnia Christum adorare, nec Mahometi adhærere. Quomodo enim Dei oracula homini, diabolo per omnia simili, concrederentur? Et si voles, collatis utriusque proprietates horum cognoscamus. Diabo-

lius elatus est et arrogans, similiter et Mahomet. Quis enim Mahomete major est, qui cœlis superatis, ut ipse de se dixit, et omnibus angelicis potestatibus, cum Deo collocutus est, et intercessor patronusque angelorum, qui ceciderunt, factus, quin etiam totius mundi advocatus? Diabolus homicida est, et Mahomet legibus suis non morigeros morti adjudicavit. Diabolus seductor est, et Mahomet voluptatibus concessis et ceu esca hamo affixa stultiores sibi conciliavit. Diabolus mendax est, non tamen in tantum quantum Mahomet, ut per totum Alcorranum clare ostenditur. Diabolus supputridus est, et hypocrita; et quis hoc magis quam Mahomet, qui humilitate simulata animi sublimitatem amplexus est? Diabolus vetitorum consultor est, quod in primis facit Mahomet; nihil enim sani, nihil commodi, nihil Deo placens, sed omnia Deo legique divinæ contraria docuit. Diabolus Dei nulla religione tenetur; et per omnia illi similis perditionis filius Mahomet. Deum enim adorat et prædicat sphæricum, vel globosum, et frigidissimum. Deum, inquam, adorat, qui nec genitus est, nec generat; non intelligens, infelix, quod corpus, non Deum adoret. Sphæra enim corporis species, et frigiditas corporis qualitas est. Quod vero Deum vocat nec generantem, nec generatum, nec corpus adorat, nec Deum incorporeum verum, sed Deum colit, quem impiorum fingunt somnia. Ridiculum enim omnino est, solem aliquem celebrare lumine carentem, et fontem aquis destitutum, et mentem ratione nulla præditam. Pereat itaque Deus hujusmodi. Christianorum vero Deus unus est, qui ante omnia de omnibus, in omnibus, et super omnia est in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti creditus et honoratus, Unitas in Trinitate, et Trinitas in Unitate inconfuse unita, et inseparatim distincta, eadem, inquam, Unitas et Trinitas omnipotens; Pater principio carens, non modo tempore incircumscriptus, sed omni modo etiam causa carens: solus ipse causa, radix, et fons Divinitatis, quæ in Filio et Spiritu sancto cernitur: qui, precor, propitius nobis sit, et omnibus Christianis in die judicii, intercessione benedictæ dominæ nostræ Deiparæ et virginis Mariæ, omniumque sanctorum. Amen.

A ἀπέθανε καὶ οὐκ ἀνέστη. Τοίνυν διὰ ταῦτα πάντα τὸν Χριστὸν ἔδει προσκυνεῖν, καὶ μὴ τῷ Μωάμεθ ἀκολουθεῖν. Πῶς γὰρ ἔδει πιστευθῆναι τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια ἀνθρώπῳ ὁμοίῳ κατὰ πάντα τῷ δαίμονι; Καὶ εἰ βούλει, παραβάλλωμεν ἀμφοτέρους, καὶ γνωσόμεθα τὰ τούτων ἰδιώματα. Ὁ διάβολος ἐπηρμένος καὶ ἀλαζὼν, ὁ Μαχούμετ ἐπηρμένος καὶ ἀλαζών. Τίς γὰρ μείζων τοῦ Μωάμεθ, ὃς ὑπεραναβὰς τοὺς οὐρανοὺς, ὡς αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ εἴρηκε, καὶ αὐτὰς τὰς ἀγγελικὰς πάσας δυνάμεις τῷ Θεῷ προσωμίλει, καὶ μεσίτης τῶν ἐπταικότων ἀγγέλων ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ κόσμου προστάτης; Ὁ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ, καὶ ὁ Μωάμεθ τοὺς μὴ πειθομένους τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ θανάτῳ κατεδίκασεν. Ὁ διάβολος ἀπατεών ἐστι, καὶ ὁ Μωά- B μεθ τὰς ἡδονὰς ἐνδοὺς, καὶ ὥσπερ τι δέλεαρ ἐν ἀγκίστρῳ ἐνθεὶς, τοὺς ἀνοήτους πρὸς ἑαυτὸν ἐφελκύσατο. Ὁ διάβολος ψεύστης ἐστὶν, ἀλλ' οὐ τοσοῦτον ὡς ὁ Μωάμεθ, καθὼς ἐν ὅλῳ τῷ Κορρὰν τρανῶς ἀναφαίνεται. Ὁ διάβολος ὕπουλός ἐστι, καὶ τίς ἄλλος ὡς ὁ Μωάμεθ, ταπείνωσιν ὑποκριθεὶς, τὴν ὑψηλοφροσύνην ἠσπάσατο; Ὁ διάβολος σύμβουλός ἐστι τῶν ἀπηγορευμένων, καὶ ὑπὲρ πάντας ὁ Μωάμεθ. Οὐδὲν γὰρ ὑγιὲς, οὐδὲν ὠφέλιμον, οὐδὲν Θεῷ δεκτὸν, ἀλλὰ τὰ πάντα κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θείου νόμου ἐδίδαξεν. Ὁ διάβολος ἄθεος, καὶ κατὰ πάντα ὅμοιος αὐτῷ ὁ τῆς ἀπωλείας υἱὸς ὁ Μαχούμετ. Θεὸν γὰρ προσκυνεῖ καὶ κηρύττει ὁλόσφαιρον καὶ ψυχρότατον, Θεὸν προσκυνεῖ, τὸν μήτε γεννηθέντα, μήτε γεννήσαντα. μὴ νοήσας ὁ δείλαιος ὅτι σῶμα προσ- C κυνεῖ, καὶ οὐ Θεόν. Ἡ γὰρ σφαῖρα εἶδος σώματός ἐστι, καὶ ἡ ψύξις ποιότης σώματος. Τὸ δὲ Θεὸν τὸν μήτε γεννήσαντα μήτε γεννηθέντα οὔτε σῶμα προσκυνεῖ, οὔτε Θεὸν ἀσώματον καὶ ἀληθῆ. ἀλλὰ Θεὸν προσκυνεῖ, ὃν ὄνειροι τῶν ἀσεβῶν διαπλάττουσι. Γελοῖον γὰρ πάντως ἐστὶ δοξάζειν τινὰ ἥλιον μὴ ἔχοντα φῶς, καὶ πηγὴν ἄνευ ὕδατος, καὶ νοῦν λόγον μὴ ἔχοντα, ὡς ἀπόλοιτο ὁ τοιοῦτος Θεός. Ὁ δὲ παρ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν Θεὸς εἷς ἐστιν, ὁ πρὸ πάντων, καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ ἐν πᾶσι, καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστευόμενός τε καὶ προσκυνούμενος, μονὰς ἐν Τριάδι, καὶ Τριὰς ἐν μονάδι, ἀσυγχύτως ἑνουμένη, καὶ ἀμερίστως διαιρουμένη. Μονὰς ἡ αὐτὴ, καὶ Τριὰς παντοδύναμος. Πατὴρ ἄναρχος, οὐ μόνον ὡς ἄχρονος, ἀλλὰ καὶ ὡς κατὰ πάντα τρόπον ἀναίτιος. Μόνος αἰτία, καὶ ῥίζα, καὶ πηγὴ τῆς ἐν Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρουμένης Θεότητος, ὃς ἵλεως γένοιτο ἡμῖν καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, πρεσβείαις τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

PROŒMIUM

TOMI CONTRA BARLAAM ET ACINDYNUM

AUCTORE CHRISTODULO MONACHO.

—

MONITUM EDITORUM.

—

Sub fictitio *monachi Christoduli* nomine latet Joannes Cantacuzenus, qui e solio Constantinopolitano dejectus habitum monachalem induit. Doctissimus Bandini, in *Catal. Biblioth. Laurent.* t. I, p. 342, volumen hoc et memorat et expendit, veluti librum a Joanne Cantacuzeno in Barlaami et Acindyni hæresim refutandam editum; ac simul suppeditat notitiam Tomi quem Joannes patriarcha CP. in eosdem Barlaamum et Acindynum protulit; sed mira inadvertentia scribit hunc Tomum dirigi *adversus Palamam, Barlaamum et Acindynum,* quasi synodus quæ in tuenda sententia Palamæ erat, eam damnasset, et Barlaamus cum Acindyno, qui sententiam Palamæ acriter impugnarunt, et a Palama impugnati sunt, Palamæ adamussim consensisset. Postea, pag. 23, errorem suum, jam agnitum, corrigere volens in alium prolapsus est. Contendit nempe Joannem Cantacuzenum nedum Palamam refelleret, ejus doctrinæ apprime favisse, quod verum est : sed temere conjiciens Palamam in illa præfatione impugnari, quod falsum est, asserit rubricam codicis pene deletam, ita legendam esse : *Joannis Cyparissiotæ contra Palamam hæreticum sermones.* Utrum rubrica pene obliterata fuerit, necne, ignoramus; id autem certo certius scimus, eam verba a doctissimo Bandino prolata referre non potuisse; siquidem, nedum Palamam impugnat auctor, e contra *Hesychiastas Palamitas* ex industria defendit. Hos autem Hesychiastas strenue aggressi sunt Joannes Cyparissiotes et Barlaam, Palamæ adversarii. Falsum est igitur Joannem Cyparissiotem hujus operis auctorem esse. Itaque codex ille continet scriptum quo Joannes Cantacuzenus, Palamæ assecla, in Barlaamum et Acindynum Palamæ adversarios composuit. In fine notitiæ Bandini, p. 349, liquet auctorem libri olim imperatorem ac deinde monachum fuisse, quæ notæ Joanni Cantacuzeno facile aptantur.

J.-B. M.

—

ΤΟΜΟΣ ΓΕΓΟΝΩΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΚΟΔΟΞΙΑΣ.

—

TOMUS FACTUS A PATRIARCHA JOANNE ET SYNODO CONTRA FALSAM OPINIONEM BARLAAM.

(Codex Græcus chartaceus ms., in fol. maximo, sæc. XIV. Constat foliis scriptis 379, quem Holstenius in schedis mss. et Montfauconius præstantissimum vocant. Ignotus autem cl. Fabricio fuit.)

—

Continet hic maximæ molis codex Joannis Cantacuzeni scripta contra Palamam, Barlaam, et Acindynum hæreticos, una cum omnibus iis, quæ hac super re gesta sunt. Præcedit omnibus Prooemium, quod cum fere totum sit historicum, exhibendum integrum arbitrati sumus, quod sequens est.

I. pag. 1. Προοίμιον εἰς τοὺς παρὰ τοῦ μονα-

χοῦ Χριστοδούλου συγγραφέντας λόγους κατὰ τῆς τοῦ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου αἱρέσεως. *Proœmium in sermones a monacho Christodulo conscriptos contra Barlaami* (1) *et Acindyni hæresim* (2). Τοὺς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς οἴακας Ἀνδρονίκου τοῦ τῶν Παλαιολόγων δευτέρου διαχειρίζειν λαχόντος θεόθεν, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς βασιλείας αὐτοῦ, μοναχός τις ἐκ Καλαβρίας, Βαρλαὰμ κεκλημένος, φιλοπονίᾳ χρησάμενος ἐκ παιδὸς, ἄλλως γέ τοι καὶ τῆς φύσεως συναιρομένης αὐτῷ, παιδείας ὡς τὸ εἰκὸς μεταλαβὼν ἱκανῶς, Ὀργάνου μὲν καί τινων ἑτέρων Ἀριστοτελικῶν ὑπῆρχε γεγυμνασμένος, τῶν δὲ λοιπῶν μαθημάτων, οὐδ' ἄκροις δακτύλοις, ὅ φασι, γεγευμένος. Οὕτω δὲ δόξαν αὐτῷ, τῇ πόλεων ἁπασῶν μητρὶ, τῇ Κωνσταντίνου φημὶ, ἐπιχωριάσας, καὶ τῇ ἐξ ἔθους φιλοτιμίᾳ καὶ καρτερίᾳ τῶν B πόνων κἀνταῦθα χρησάμενος, δόκιμος κἀν τούτοις ἐν βραχεῖ διεδείχθη. Τὴν οὖν ἔξω σοφίαν πολὺς, ὡς εἴρηται, γεγονὼς, κάθαρσιν ταύτην ἡγεῖτο ψυχῆς, χαλεπὸν ταύτης ἄνευ, ἀδύνατον δὲ μᾶλλον ἑνωθῆναι λέγων Θεῷ. Ἔφασκε γὰρ ὡδί πως συλλογιζόμενος, ὅτι εἰ ὁ Θεὸς ἀλήθειά ἐστιν, ἡ δὲ σοφία εὑρετὴς ἀληθείας, ὁ μὴ διὰ ταύτης σπουδάσας τῆς ἀληθείας ἐκπέπτωκεν· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐκπεπτωκὼς τοῦ Θεοῦ ἐκπέπτωκεν· ὥσπερ ὁ ταύτην εἰδὼς ἔγνω τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὁ εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν τὸν Θεὸν ἔγνω, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ἀεί ἐστι. Διά τοι τοῦτο περὶ τὴν καταργουμένην παντὶ σθένει τῶν Ἑλλήνων σοφίαν ἐσπούδαζε· τὸ δὲ τῆς ἡσυχίας ὑπερφυὲς A χρῆμα, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν διὰ ταύτης τοῦ νοῦ ἀνάβασιν, οὐχ ὅπως οὐκ ἠσπάζετο, καὶ ἐπῄνει, ἀλλὰ καὶ ἐκωμῴδει, καὶ τύρβην ἐλογίζετο περιττήν. Χρόνον δ' οὐ μικρὸν τῇ βασιλίδι ἐνδιατρίψας, ἐπίτιμός τε παρὰ τοῖς βασιλεῦσι κατέστη, καὶ ὅσα διδασκάλῳ τούτῳ ἐχρῶντο, ὅσοι παιδείας ἐρασταὶ καὶ λόγων ἐτύγχανον τρόφιμοι. Οὗτος τοίνυν τῆς μοναχικῆς πολιτείας οὐδ' ἐν προθύροις γενόμενος, οὐδὲ φροντιστηρίῳ ἑαυτὸν πώποτε κατακλείσας· ἔτυχε καὶ γὰρ οὕτω περινοστῶν, καὶ τόπους ἀμείβων ἐκ τόπων, ἐξαπιναίως καὶ ταύτης διδάσκαλος, καὶ τύπος τοῖς ἄλλοις γενέσθαι βεβούλητο ὑποβολῇ μισανθρώπων δαιμόνων. Τί δὴ ποιεῖ; Προσωπεῖον ὑποδὺς μαθητοῦ συγγίνεταί τινι μοναχῷ πρὸ πάνυ βραχέος, μηνῶν ἓξ δηλαδὴ, τῶν κοσμικῶν ἔξω καταστάντι φροντίδων, καὶ τῆς ματαίου τύρβης ἀπηλλαγμένῳ· γαμετῇ γὰρ ἦν συνῳκηκὼς καὶ παιδίοις· διαπυνθάνεταί τε τούτου, καὶ λόγον περὶ τῶν τῆς ἡσυχίας ἀποῤῥήτων αἰτεῖ. Ὁ δ' ὥσπερ εἷς τις ὢν καὶ αὐτὸς τοῦ κύκλου τῶν κορυφαίων Ἀντώνιος, ἢ Ἀρσένιος, ἢ ἕτερός τις τῶν ὅσοι τὴν ἀρετὴν κατ' αὐτοὺς, λίαν εὐήθως τὸν εἰρημένον διδάσκει Βαρλαάμ· οὗ διακούσας ἐκεῖνος καὶ καταγνοὺς, κατὰ τῆς ἡσυχίας καὶ τῶν αὐτὴν ἀσπασαμένων χωρεῖ, ἀπωλείας εἶναι μᾶλλον ἢ σωτηρίας φάσκων ταύτην ὁδόν· ἔτι τε μηδεμίαν εἶναι σωτηρίας ἐλπίδα παντί τῳ τῷ παρὰ τὴν εὐαγγελικὴν διαζῶντι διδασκαλίαν, τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν δηλονότι· ὥσπερ ἂν εἰ τὴν ἐναντίαν ἐβάδιζον τῷ θείῳ Εὐαγγελίῳ οἱ τὴν

(1) Barlaamum hunc Græci, quandoque Italum, C tanquam ex Italia oriundum, quandoque Calabrum, tanquam in ea provincia natum nuncupant. Oritur enim in urbe Seminaria, ex reliquiis Tauriani clara et populosa; post Hieracensis episcopus, scripsit plura adversus Græcos, de quibus consulendus Allatius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. II, cap. 17. Ab eo prima Græcæ linguæ semina per Italiam jacta sunt. Jo. Boccaccius lib. XV *Geneal. deor.* cap. 6, qui eadem fuit ætate, hæc habet: *Traho præterea* (in testem scilicet) *aliquando Barlaam Basilii Cæsariensis monachum, Calabrum hominem olim, corpore pusillum, prægrandem tamen scientia, et Græcis adeo eruditum, ut imperatorum, et principum Græcorum, atque doctorum hominum privilegia haberet testantia, nedum his temporibus apud Græcos esse, sed nec a multis sæculis citra fuisse virum tam insigni, tamque grandi scientia præditum.* Hujus quoque monachi mentionem facit Dominicus Arretinus in quinta D *Fontis* sui parte, lib. I ms. in biblioth. Ædilium Flor. Ecclesiæ, in qua prosequitur viros claros virtute aut vitio, his verbis: *Barlaam fuit Calaber, Græcarum litterarum solertissimus exquisitor, et poeticarum fictionum interpres optimus, ideoque Boccaccius frequenter eum adducit in testem suarum opinionum.* Franc. Petrarcha in libro *De ignorantia sui*, p. 14, edit. Venet. 1501. fol. ait: *Et quota ea pars librorum est Platonis, quorum ego his oculis multos vidi, præcipue apud Barlaam Calabrum, modernum Graiæ specimen sophiæ, qui me Latinarum inscium edocere Græcas litteras adortus, forsitan profecisset, nisi mihi illum invidisset mors, honestisque principiis obstitisset, ut solita est.* Et in epist. 2, ad Sigerum Precorium lib. IX *Familiar.* edition. ann. 1602, 8, sine loco: *Barlaamum nostrum mihi mors abstulit, et ut verum fatear, illum ego mihi prius abstuleram: jacturam meam, dum honori ejus consulerem, non aspexi; itaque dum ad episcopatum scandentem sublevo, magistrum perdidi, sub quo militare cœperam magna cum spe.* Eadem fere narrat Jannotius Manettus in Vitis Petrarchæ et Boccaccii mss. in hac Medicea biblioth. De hoc clarissimo viro pauca verba effuderat Humphredus Hodius *de Græcis illustr.* Londini 1742, 8, p. 2, atra vero pressum nocte dimiserat Chr. Frideric. Bœrnerus, *De doctis hominibus Græcis*, Lipsiæ 1750, 8. Plura tamen invenies apud clariss. Jo. Hieronymum Gradenigum in opusculo Italico *De Italica Græcitate*, Brixiæ, 1759, 8, p. 130, et Laur. Mehus in Vita Ambrosii, Camaldulensium generalis, pluribus in locis.

(2) In Bibliotheca Coisliniana, pag. 155, afferuntur a clariss. Montefalconio argumenta Operum omnium Gregorii Palamæ, *circa ann.* 1349 archiepiscopi Thessalonicensis, quæ in quinque amplissimis illius bibliothecæ voluminibus in fol. continentur; videlicet XCVII, XCVIII, XCIX, C, et CI. Illa porro argumenta in quatuor posterioribus codicibus totam Palamæ circa lumen Thaboriticum et lumen Dei doctrinam complectuntur, nec non disceptationes ejusdem contra Acindynum et Barlaam adversarios suos. Tota itaque illa in Græcia celeberrima quæstio in his argumentis habetur; ac breviter etiam exponitur ab Allatio in egregio opere *De perpetua Occident. et Orient. Eccles. consensione*, lib. II, cap. 16, 17. In ultimo autem codice occurrunt argumenta Philothei Patriarchæ CP. circa eamdem quæstionem contra Gregoram, Barlaamum, et Acindynum nec non synodici tomi tres contra eosdem. Opus hoc Cantacuzeni contra Palamam ignotum Fabricio fuit B. G lib. V, cap. 5, tom. VI, p. 469 seq.

ἡσυχίαν ποθήσαντες· κατὰ δέ γε τῶν Ἡσυχαστῶν A πολὺς ἦν ταῖς ὕβρεσι, Μασσαλιανοὺς, καὶ πλάνους, καὶ τοιαῦθ' ἕτερα τούτους ἀποκαλῶν. Γνώριμον δὴ τοῦτο τῷ τοῦ Θεοῦ γνησίῳ θεράποντι Γρηγορίῳ τῷ Παλαμᾷ ἱερομονάχῳ τυγχάνοντι καταστὰν, ὁμιλῆσαι πείθει τῷ Βαρλαὰμ ἐν συνηθείᾳ καὶ πρότερον ὄντι· οὗ γεγονότος, παντοῖος ταῖς παραινέσεσιν ἦν συμβουλεύων, παρακαλῶν, οὐδὲ τοῦ μέμφεσθαι ἀπεχόμενος ἐν οἷς ἔδει. Πῶς ὅλως ὑπέσχες ὦτα κούφῳ τινὶ καὶ χθιζῷ μοναχῷ, λέγων, καὶ λόγων θείων καὶ ὑψηλῶν παρὰ τοιούτου ἀκοῦσαι ἠνέσχου, οὐχ ὅπως τούτων ἔχοντος πεῖραν, ἀλλ' οὐδ' ὅ τι ἐστὶ μοναχὸς εἰδότος; Ἀλλ' εἴ τί σοι τούτων μέλλον ὑπῆρχεν, ὦ λῷστε, πρότερον ἐχρῆν πολυπραγμονήσαντα, ἀρετῇ ἐκ παίδων ἐντεθραμμένους ἄνδρας εὑρέσθαι, καὶ πλεῖστα τοῖς τῆς ἡσυχίας πόνοις B ἐνιδρωκότας, ζητῆσαί τε παρ' αὐτοῖς τὸ ποθούμενον καὶ μαθεῖν. Εἰ δὲ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, οὐδὲ παρ' αὐτῶν ἐκείνων τὸ κεφάλαιον εὐθὺς ἔδει ζητῆσαι γνῶναι τῶν τελεωτέρων, καὶ τοῖς πλείστοις ἀγνοουμένων· ἀλλ' ὥσπερ στοιχείωσίν τινα, καὶ εἰσαγωγὴν τῆς τηλικαύτης πολιτείας εὑράμενον, οὕτω προσβαίνειν τοῖς ἐφεξῆς· οὐ μόνον γὰρ τοῖς ἀπείροις δυσχερὴς ἡ τῶν τοιούτων γνῶσις καθέστηκεν, ἀλλ' οὐδ' αὐτοῖς τοῖς πολλὰ καμοῦσιν ἐφεῖται εὐχερῶς ἀλλήλους ἐρωτᾷν περί γε τῶν τοιούτων, καὶ ἀποκρίσεις διδόναι. Ὁ γάρ τοι μέγιστος τῆς ἡσυχίας διδάσκαλος, Ἰσαὰκ ὁ θεῖος, φημὶ, τοιάδε περὶ τούτων διαγορεύει· Μὴ ζητήσῃς λαβεῖν βουλὴν παρά τινος μὴ ὄντος ἐν τῇ διαγωγῇ σου, κἂν λίαν σοφὸς ὑπάρχῃ· ἐκείνῳ δὲ τῷ ἐπισταμένῳ δοκιμάσαι ἐν C ὑπομονῇ τὰ πράγματα τῆς διακρίσεως πρόσελθε. Διὰ τοῦτο γὰρ οὐχ ἕκαστός ἐστιν ἀξιόπιστος τοῦ δοῦναι βουλὴν, εἰ μὴ ὅστις πρῶτος τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ἐκυβέρνησε, καὶ οὐ φοβεῖται τὰς συκοφαντίας καὶ τὰς κατηγορίας· ἡ πολιτεία γὰρ τῆς διανοίας ἐστὶ τὸ ἔργον τῆς καρδίας τὸ γινόμενον ἀπαύστως ἐν τῇ φροντίδι τῆς κρίσεως. Εἰ τοίνυν οὗτος ὁ τηλικοῦτος παρ' οὐδενὸς ἑτέρου ἔξω τῆς τούτων ὄντος διαγωγῆς εἰς τὴν τῶν πρακτέων ἐργασίαν διατυποῦσθαι τοῖς τὸν ἡσυχαστικὸν ἐπανῃρημένοις βίον παρεγγυᾷ, ἔδει δήπου σοφόν σε καὶ αὐτὸν ὄντα μὴ τοιούτῳ ποδηγῷ πρὸς τὴν τῶν ζητουμένων εὕρεσιν χρήσασθαι, ἀγνῶτι παντάπασι τῶν τοιούτων, καὶ μηδ' αὐτῷ ὡς εἰπεῖν ἀρκοῦντι. Εἰ δὲ καὶ παραδείγ- D ματί τινι ἀπό γε τῆς σῆς ἐπιστήμης χρήσασθαι δεῖ, εἴ τίς σοι τῶν ἀγροίκων, ὁπόσοι πολλοὶ τῇ τῆς γῆς προσανέχουσιν ἐργασίᾳ, τῇ τῶν λαχάνων ἀρδείᾳ, καὶ τῇ δικέλλῃ χαίρειν εἰπὼν, ἀθρόως σοι προσελθὼν, τὰ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους εὐθὺς ᾑρεῖτο παρά σου μυηθῆναι, ἔτι τε γεωμετρίαν, καὶ περιόδους ἀστέρων, καὶ τὰ λοιπά τί ἂν πρὸς αὐτὸν εἰρήκεις, ὦ φίλος; Οὐκ ἂν κατεγέλασας αὐτοῦ τῆς ἀβελτηρίας; Οὑτωσὶ δή μοι κἀπὶ τούτων ἔσο σκοπῶν, ὡς οὐ δεῖ περὶ τοῦ τῆς ἡσυχίας ὑπερφυοῦς χρήματος, ἀμυήτοις τισὶ, καὶ μηδ' ὁπωσοῦν εἰδόσιν ἐντυγχάνειν ἀνθρώποις, καὶ παρ' αὐτῶν ἐθέλειν τυποῦσθαι πρὸς ἡσυχίαν, ἀλλ' ἀνδράσι σοφοῖς τὰ τοιαῦτα, καὶ πλεῖστα περὶ τὴν τούτων γνῶσιν καμοῦσιν· εἰ γάρ τοι τοῖς τὰ τοιαῦτα δεινοῖς καταπιστεύειν γε χρὴ, ἐφάμιλλος ἡ ἡσυχία τῇ τῶν ἀγγέλων πολιτείᾳ καθέστηκεν. Εἰ τοίνυν οὕτω τοῦτ' ἔχει, μὴ τοῖς βεβουλευμένοις ἐμμένειν ἀντιβολῶ, μέλλει γάρ μοι τῶν σῶν, ἀλλ' ἀποστῆναι τοῦ ἀκαίρου σκοποῦ, καὶ πυρὶ ἀποτεφρῶσαι τὰ γεγραμμένα κατὰ τῶν μοναχῶν, ὀνησίν σοι μηδ' ἡντινοῦν προξενήσοντα, εἰ μὴ καὶ βλάβος οὐ τὸ τυχόν. Τοιαῦτα τῆς θείας ἐκείνης γλώττης διεξελθούσης, ἀσπὶς ἦν ὁ Καλαβρὸς, βύουσα πρὸς ταῦτα τὰ ὦτα· ὁπόσα γὰρ μεθ' ὑποστολῆς, καὶ οἷον ὑπ' ὀδόντα πρότερον, ἀναίδην ἐλέγετό τε καὶ ὅ φασι γυμνῇ κεφαλῇ· τὸ γὰρ τοῦ μαθητοῦ προσωπεῖον, ὃ πρότερον ἑαυτῷ περιέθετο ἀποθέμενος, βλασφημίας τῶν προτέρων οὐκ ἀνεκτοτέρας, εἰ μὴ καὶ χείρους κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν διεξῄει, καὶ καινήν τινα ταύτην ἀτραπὸν σωτηρίας ἔλεγεν αὐτοὺς τέμνειν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἀποβουκοληθέντας, ὑπό τε τοῦ Κυρίου ἀπηγορευμένην αὐτοῦ, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐκείνου μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον ἔφασκεν, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτων εὐχὴν αἱρέσει οὕτοι γε φαύλῃ κεκραμμένην ἔλεγεν εἶναι· σὺν δέ γε τούτοις καὶ τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς ἐν τῷ τοῦ Κυρίου προσώπῳ ἄκτιστον ἀποκαλοῦντας οὐ μετρίως ἔλεγεν αὐτοὺς βλασφημεῖν. Ὡς δ' οὐχ ἱκανὸν ἦν τὸ γλώττῃ ἀκολάστῳ μόνῃ τὰ τοιαῦτα ἀδολεσχεῖν, καὶ βιβλίον συνθέμενος κατά τε τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν Ἡσυχαστῶν, τῷ τότε προεστῶτι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῇ συνόδῳ παρέθετο. Ὁ δὴ πατριάρχης τὸ βιβλίον ἀνὰ χεῖρας λαβὼν μετακαλεῖται τοὺς μοναχοὺς τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιδημοῦντας. Οἱ δ' ἀσμένως πρὸς τὴν βάσανον ἀπαντῶσι. Συνόδου τοίνυν ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τεμένει συγκροτηθείσης, τοῦ τε βασιλέως αὐτοῦ, ὃν ἐφθακότες εἰρήκαμεν, προκαθημένου, τοῦ τε πατριάρχου Ἰωάννου καὶ τῶν ἀρχιερέων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων, ἔτι τε καὶ τῶν τῆς συγκλήτου λογάδων, ὄχλου τε οὐκ ὀλίγου, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τὸ τοῦ Βαρλαὰμ ἀνεγνώσθη βιβλίον προκομισθέν. Ἁπάντων δ' εἰς ὦτα δεξαμένων τὰς βλασφημίας οὐχ ὁ τυχὼν ἤρθη θόρυβος· τούτου δὲ πεπαυμένου ἀπολογίας ἐδόθη καιρὸς καὶ τοῖς μοναχοῖς. Βραχέα δ' ἄττα καὶ τούτων διαλαβόντων ἐπὶ τὸν Βαρλαὰμ, αὖθις ἧκεν ἡ τοῦ λόγου διαδοχή· ἐκελεύσθη γὰρ τούτῳ μὴ μόνῳ τῷ βιβλίῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ γλώττῃ σημῆναι τὸ βούλημα τῆς ψυχῆς· ὁ δ' ἀρχῆθεν τὸν λόγον ἀναλαβὼν, τά τε τῷ βιβλίῳ ἐμπεριφερόμενα πάντα εἴρηκε, καὶ ἕτερ' ἄττα πρὸς τούτοις, ἑαυτὸν συνιστάς. Ἔλεγε μὲν δὴ ταῦτα, τοῦ δικαίου δ' ἡττᾶτο πάσαις ψήφοις, κακῶς καὶ φρονήσας καὶ λαλήσας ἀπελεγχόμενος· ὅπερ ἐκεῖνος ἑωρακὼς, ἁπάντων τῶν συνεδρευόντων ὁρώντων, μετάνοιαν ὑποκρίνεται, καὶ ἀσμένως προσδέχεται παρὰ τῆς συνόδου, μετ' εὐφροσύνης ὅτι πλείστης πάντων ἀπαλλαξάντων ἐπὶ τῇ, ὥς γε ᾤοντο τότε, εὑρέσει τοῦ ἀδελφοῦ. Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ οὕτω κεκλημένῃ τῶν Ὁδηγῶν ἀπελθὼν μονῇ, κἀκεῖσε πυρετῷ λαβροτάτῳ βληθεὶς, μετὰ τετάρτην ἡμέραν ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο, ὑπὸ τῆς νόσου κατεργασθεὶς, πεντεκαιδεκάτην ἄγοντος τότε τοῦ

Ἰουνίου τῆς ἐνάτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ A ὀκτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐνάτου ἔτους. Ὁ δὴ Βαρλαὰμ εὕρημα τὸν τοῦ βασιλέως ποιησάμενος θάνατον, τὴν πολιτείαν περιενόστει, ἀνθρώπιά τινα δύστηνα προσεταιρισάμενος· τὰ μὲν τῶν Ἡσυχαστῶν καθαιρῶν ἁπάσῃ δυνάμει, τῆς δ' οἰκείας μελαγχολίας καὶ ἐμπληξίας ἀναπιμπλὰς ἅπαντα χείρων ἑαυτοῦ καθεκάστην καὶ βαρύτερος ταῖς κατὰ τῆς συνόδου καὶ τῶν μοναχῶν γινόμενος ὕβρεσί τε καὶ βλασφημίαις. Προσχορὴς δὲ γεγονὼς τῶν τοιούτων, τῆς Κωνσταντίνου ἀπαναστὰς ᾤχετο. Ἡ δέ γε θεία σύνοδος ὁμοῦ τῷ τῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνι Ἰωάννῃ τῷ οὕτω πως ἐπικεκλημένῳ Καλέκᾳ, αἵρεσιν καταψηφισαμένη τοῦ Βαρλαὰμ καὶ τῆς ἑταιρίας αὐτοῦ, τόμον ἐκτίθησι κατ' αὐτῶν, ὃς καὶ B πάντα τὰ ἐκείνου κατὰ μέρος δηλώσει.

II. p. 2. Procemium excipit Τόμος γεγονὼς παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου, καὶ τῆς συνόδου κατὰ τῆς τοῦ Βαρλαὰμ κακοδοξίας, προκαθημένου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου Παλαιολόγου, ὁπότε τῷ βίῳ περιῆν, ἔτι τε τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων καὶ τῆς συγκλήτου. *Tomus editus a patriarcha Joanne, et a synodo, adversus Barlaami falsam opinionem, præsidente imperatore Andronico secundo Palæologo, dum inter vivos ageret, et insuper clarissimis magistratibus et senatu* (2). Inc.: Ἐπαινετὸς ἀληθῶς ὁ εἰπὼν τὴν ταπείνωσιν ἀληθείας εἶναι ἐπίγνωσιν· αὕτη γὰρ καὶ τῶν οἰκείων μέτρων ἐστὶ κατάληψις, καὶ δι' αὐτῆς τήν τε πρὸς Θεὸν εἰρήνην καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον καρπούμεθα, κ. λ. Des.: Εἰ δὲ καί τι τῆς C προθυμίας ἄξιον φθέγξασθαι δοίη Θεὸς, αὐτοῦ πάντως ἂν εἴη, τοῦ δοτῆρος τῶν ἀγαθῶν, τοῦ διδόναι λόγον τοῖς εὐαγγελιζομένοις ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἐπαγγειλαμένου. Cum plures identidem occurrant in hoc Tomo episcoporum ὑπογραφαὶ, ad ea, quæ contra Barlaami aliorumque hæreticorum falsas doctrinas decernebantur, confirmanda appositæ, ipsorum nomina hic subjicere voluimus, uti illustrandæ historiæ non parum profutura arbitrati. Prima igitur subscriptio ita habet:

Ἰωάννης ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Σαρδέων, ἔξαρχος πάσης Λυδίας, καὶ ὑπέρτιμος Γρηγόριος.

Ὁ Δυῤῥαχίου ταπεινὸς Γρηγόριος. D

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας καὶ ὑπέρτιμος Νεῖλος.

Ὁ μητροπολίτης Μαδύτων, ταπεινὸς Ἰσαάκ.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μηθύμνης καὶ ὑπέρτιμος Μαλαχίας.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Βιτζίνης καὶ ὑπέρτιμος Μακάριος, et additur τὸ ἐδόθη κατὰ μῆνα Αὔγουστον τῆς θ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ςωμθ' ἔτους.

Altera sequens est:

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἑλλησπόντου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Φιλαδελφείας Μακάριος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης παλαιῶν Πατρῶν καὶ ὑπέρτιμος Μητροφάνης.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μηθύμνης καὶ ὑπέρτιμος Μαλαχίας.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ῥωσίου καὶ ὑπέρτιμος Θεόδουλος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Βάρνης καὶ ὑπέρτιμος Μεθόδιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης (3) . . . . . καὶ ὑπέρτιμος Ἠσαΐας.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Διδυμοτείχου καὶ ὑπέρτιμος Θεόληπτος.

Tertia est:

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μαδύτων Ἰσαάκ.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἀλανίας καὶ Σωτηριουπόλεως καὶ ὑπέρτιμος Λαυρέντιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Σμύρνης καὶ ὑπέρτιμος Μακάριος.

Inseritur etiam pag. 7: Ἀναφορὰ ἀρχιερέων εἰς τὴν βασιλίδα Ἄνναν τὴν Παλαιολογίναν κατὰ τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Καλέκα. *Relatio archiepiscoporum ad imperatricem Annam Palæologinam contra Ioannem Calena, qui vocatus est patriarcha.* Inc.: Κρατίστη καὶ ἁγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα, ἡμεῖς οἱ ἀρχιερεῖς οἱ καθεζόμενοι ἐν τοῖς κελλίοις ἡμῶν ἀποκεκλεισμένοι, ὁ Ἐφέσου, ὁ Κυζίκου, ὁ Ἀλανίας, ὁ Χριστουπόλεως, ὁ Ἄπρω, ὁ Λοπαδίου, δεξάμενοι παρὰ τῆς χάριτος τοῦ παναγίου Πνεύματος τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ζυγὸν, κ. λ. Des.: Ταῦτα ὡς χρέος ἔχοντες, καὶ ὡς εὐχέται καὶ δοῦλοι ἀναφέρομεν, καὶ διὰ τὸ ἀξιόπιστον καὶ οἰκείαις ὑπογραφαῖς ὑπεσημηνάμεθα μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτ. ιε'. Accedunt subscriptiones, nempe:

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἐφέσου Ματθαῖος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης πάσης Ἀλανίας καὶ Σωτηριουπόλεως Λαυρέντιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Χριστουπόλεως Μακάριος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἄπρω Χαρίτων.

Ὁ ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Λοπαδίου Ἱερόθεος.

III. p. 11. b. Λόγοι ἀντιῤῥητικοὶ παρὰ Χριστοδούλου μοναχοῦ συγγραφέντες, τοὺς τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ὁμοῦ δὲ καὶ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Φιλοθέου, καὶ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τοῦ κατὰ τῆς τοῦ Βαρλαὰμ, καὶ Ἀκινδύνου αἱρέσεως γεγονότος

(2) Pseudo synodus Constantinopolitana pro astruendo errore Gregorii Palamæ, damnandisque Barlaamo et Acindyno A. C. 1350 sub Joan. Cantacuzeno et Palæologo imperatoribus Orientis, legitur tom. XV *Concilior.* editionis Venetæ, quæ amplissimo integro volumine, hujus optimi codicis ope locupletari posset. Vid. Joan. Cantacuzeni *Hist. Byzant.* lib. IV, c. 23, ubi refert tres diversas synodos contra Barlaamum et Acindynum, eorumque sectatores Constantinopoli fuisse habitas, totidemque tomos condemnationis contra eosdem editos. Consulendus etiam Allatius, lib. II, *De Occid. et Orient. Eccles. perpetua consens.* cap. 16 et 17.

(3) Lacuna est in codice.

τόμου παρὰ τῆς θείας συνόδου κατατρέχοντας ἀπελέγχοντες, καθ' ἕκαστον τῶν ἐναντίων κεφαλαίων ἐκτιθέμενοι, καὶ τὴν ἀνασκευὴν εὐθὺς ἀντεπάγοντες. *Sermones antirrhetici a Christodulo monacho conscripti, eos, qui Ecclesiam Dei, unaque sanctissimum patriarcham Philotheum, sacratissimumque metropolitanum Thessalonicæ Palamam, cum ipsis autem et Tomum a sancta synodo contra Barlaami et Acindyni hæresim concinnatum impugnant, refellentes, singulis adversariorum capitibus expositis, suaque iis statim confutatione subjecta.* Hunc titulum statim excipit, Προθεωρία τῶν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν ἐναντίων διαλαμβανομένων, *Eorum, quæ in primo libro adversariorum continentur, præmeditatio.* Cujus initium est : Τὸ πρῶτον βιβλίον πρὸς τὰς τοῦ Παλαμᾶ παραβάσεις συντέτακται, κ. λ. Finis : Οὐκ ἔστιν ὁ τούτων ὄχλος, ὡς αὐτοὶ καταψεύδονται. Primus liber, cui titulus, Βιβλίον πονηθὲν κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης Γρηγορίου παρὰ τῆς τοῦ Σατανᾶ συναγωγῆς, τῶν τοῦ Παλαμᾶ παραβάσεων λόγος πρῶτος, in quatuor distribuitur sermones. Primi sermonis capita sunt sex, quorum primum est : Περὶ εἰρήνης, καὶ ὅπως ταύτην παρέλυσε Παλαμᾶς, πρὸς καιρὸν συγχωρηθείς, καὶ τίς ἡ τῶν λόγων αἰτία. Inc. Εἰρήνης οὐδὲν οἶμαι θειότερον, ὥσπερ δὴ καὶ πολέμου καὶ μάχης οὐδὲν χαλεπώτερον, κ. λ. Ultimum : Ὅπως ἐκ τῆς ἐπισυναγωγῆς τῶν τοιούτων λόγων ὁ τῷ Παλαμᾷ φαντασθεὶς ἀνούσιος Θεὸς δημιουργὸς καὶ διοικητὴς ἀναφαίνεται πάσης κτίσεως, καὶ τέλος πάσης μακαριότητος. Des. Ὡς ἔγωγε οἶμαι, τὴν ἀπολογίαν δεδώκαμεν· ἐπὶ τὰ ἑξῆς ἴωμεν.

IV. p. 25 *b*. Secundus sermo septem capita complectitur, quorum primum : Ὅπως Παλαμᾶς σωματικὸν εἰσάγει τὸν ἑαυτοῦ δεύτερον Θεόν. Inc. : Πρόδηλον μὲν οὖν, ὡς ὁ Παλαμᾶς τὸ σπουδαζόμενον παρ' αὐτοῦ φῶς μὴ εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν φήσας, κ. λ. Ultimum : Ὅτι οὐ μόνον μέχρι τούτων τῶν ἀντιθέσεων ἵσταται Παλαμᾶς, ἀλλ' ὅσα ἐστὶ κατ' εἶδος τὰ ὄντα, τοσαῦται καὶ διαφοραὶ τῶν δύο τούτων αὐτῷ θεοτήτων ἀναπλάττονται. Des.: Τῷ δὲ πρὸς Παλαμᾶν μίσει καὶ τῶν θεολόγων ἐπιλαμβάνεσθε.

V. pag. 40. Tertii sermonis capita sunt sex et viginti. Primi argumentum est: Ὅπως ἀρχὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, καὶ ὑποβάθρα πασῶν αὐτοῦ αἱρέσεων ἡ τῶν Μασσαλιανῶν ἐστι δυσσέβεια. Inc.: Ὅσα μὲν οὖν ἐγκυμονῶν Παλαμᾶς καὶ ὠδίνων, καὶ τίκτων τὸν νέον προήγαγε Θεόν, ὃν καὶ δημιουργὸν εἶναι τοῦδε τοῦ παντὸς κατεψεύσατο, κ. λ. En argumentum ultimi : Ἰδιάζουσα αἵρεσίς ἐστι τοῦ Παλαμᾶ τὸ λέγειν ἀνάλογον, ὥσπερ τὰ ἐν τῷ νόμῳ μυστήρια ἦν τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτω καὶ τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μυστήρια ἦν τῶν αὐτοῦ δογμάτων. Des. : Ὁ δὲ ταῖς ἁπάντων οὐ παρέργως ἐννοίαις ἐπιστατῶν οἶδε καλῶς τὴν ἀληθῆ τἀνδρὸς καὶ ἄπταιστον ἐν τοῖς τοιούτοις διάνοιαν.

VI. pag. 75. Quartus sermo in capita decem est distributus. Indici vero capitum, totius sermonis argumentum præmittitur, quod ita habet : Ὅτι A παρὰ πᾶσαν Χριστιανικὴν κατάστασιν ἡ τῶν Παλαμητῶν σήμερον ἐκκλησία συνέστη, περὶ δ ζητεῖται δέκα. Primum caput est : Τίς ἐστιν ὁ λόγος τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγίας Ἐκκλησίας. Inc.: Μετὰ τοσούτων οὐκοῦν τῶν αἱρέσεων, καὶ τοιαύτης τῆς ἀποστασίας εἰσπηδήσας Παλαμᾶς, κ. λ. Decimum, Εἰ ἁγία τοῦ Θεοῦ ἐστιν Ἐκκλησία ἡ διαθηκῶν κατατολμῶσα, καὶ τῶν θείων ἀνδρῶν νεκροὺς ἀτάφους ἐῤῥίφθαι παρασκευάζουσα. Des. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ μερίδος ἠλλοτριώθητε, καὶ ἄθεοι κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἀναφαίνεσθε.

VII. p. 89 *b*. Προθεωρία τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ διαλαμβανομένων. Inc. : Τὸ δεύτερον βιβλίον πρὸς τὴν τοῦ Παλαμικοῦ τόμου συντέτακται, κ. λ. Des. Καὶ τῶν ἁπασῶν ὁμοῦ χαλεπωτάτην ἀναφανῆ- B ναι. Secundus hic liber in sermones octo distribuitur, quorum primus capita continet tredecim. Post titulum sermonis, qui sic habet, Τῶν τοῦ Παλαμικοῦ τόμου διακρίσεων καὶ ἑνώσεων τὸ πρῶτον, caput primum inscriptum, Τίς ὁ τοῦ λόγου σκοπός, inc. : Ὡς ἂν δὲ καὶ δι' ὧν ἐπίστευσας κοινῇ τὴν πᾶσαν περὶ ἑνώσεως, καὶ διακρίσεως διεξέλθωμεν ἀνδρῶν τούτων θρησκείαν, κ. λ. Ultimum, Πῶς ἐκφεύγουσι νομίζειν σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ διὰ ταύτας τὰς διακρίσεις καὶ ἑνώσεις, des. Ὑμεῖς δὲ διὰ τὸν Παλαμᾶν μικρὸν οἴεσθε καὶ τὸ πολεμεῖν τοῖς ἁγίοις.

VIII. pag. 101. Secundo sermoni nullus capitum index præcurrit, quæ tamen novem esse ex ipso- C rum marginali numeratione eruuntur. Inscribitur : Τῶν ἐπὶ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἑνώσεων καὶ διακρίσεων τὸ δεύτερον. Primum caput est : Περὶ τῶν ἁπλῶς κατασκευαζόντων ῥητῶν τὴν διαφορὰν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Inc. Ἡ μὲν οὖν σύμπασα τῶν ἀνδρῶν τούτων περὶ τὸ Θεῖον ἕνωσις καὶ διάκρισις. Nonum : Περὶ τῶν ἀναιρούντων σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ γίνεσθαι διὰ τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφοράν. Des.: Ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς οὐ φοβηθησόμεθα.

IX. pag. 106. Tertii sermonis capita sunt duodecim, quorum primum : Ὅτι διάκρισις ἐπὶ Θεοῦ καὶ ἕνωσις αὕτη καὶ μόνη ἐστὶν, ἣν παρὰ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖν παρελάβομεν. Inc.: Ἃ μὲν οὖν οὗτοι πάν- D τα συκοφαντήσαντες θεολόγον εἰς τὴν καινοτομίαν τῆς πίστεως παρειλήφασι, κ. λ. Duodecimum : Ὅτι διπλῶς λέγεται ἡ ἐν ἡμῖν παρὰ Θεοῦ σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ ζωή, ἡ δύναμις, ἡ ἐνέργεια. Des.: Σύνετε δή, ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροί, ποτὲ φρονήσατε.

X. pag. 118. Quarti capita sunt septem, quorum primum est : Τίνα δόξαν ἔσχον περὶ τοῦ πρώτου σημαινομένου τῆς ἐνεργείας καὶ οἱ ἔξω φιλόσοφοι. Inc.: Τοῦτον οὐκοῦν τὸν τρόπον τῆς ἕνεκα τοῦ ἔργου ἐνεργείας δεδειγμένης. Ultimum : Πῶς τὸ ἔχειν ἐπὶ Θεοῦ λέγεται, καὶ πῶς τὸ εἶναι, καὶ τὸ ἕν, καὶ τὸ Θεὸς ὄνομα. Des.: Καὶ ζῆν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ, καὶ εἶναι, καὶ κινεῖσθαι παρέστησεν.

XI. p. 126 *b*. Quinti capita sunt tres et viginti

Primum: Περὶ τῶν ἐν τῷ Θεῷ ἀναφορικῶν, καὶ τίνα δεῖ ζητεῖν περὶ τούτων πρότερον. Inc.: Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ μὲν ἀπολελυμένως τῇ Γραφῇ περὶ Θεοῦ λέγεται, κ. λ. Ultimum: Ὅτι μόνη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δημιουργός ἐστιν αἰτία πάντων, καὶ ὅτι μόνη ἄκτιστος. Des.: Ταῦτα δὲ λαμπρῶς ἐν τοῖς πρὶν ἐξελήλεγκται, τὸν λόγον ἐπὶ τἄλλα μεταβιβάσωμεν.

XII. pag. 145. Sexto et septimo nullus capitum index præcurrit, quæ tamen multa esse ex ipsorum pertractatione deprehenduntur. Sextus inscribitur: Ἔλεγχος τῆς περὶ τὰ ῥητὰ κακουργίας. Hujus caput primum: Περὶ τῶν δοκούντων ἁπλῶς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας κατασκευάζειν διαφοράν. Inc.: Ἀλλ' ὅσα μὲν προσῆκεν εἰς ἀπόδειξιν διελέσθαι, κ. λ. Ultimum: Εἰς τὸ ῥητὸν τὸ λέγον, Ἡ θεία ἔλλαμψις καὶ ἐνέργεια, μία οὖσα καὶ ἁπλῆ, καὶ ἀμερής. Des.: Ἡ δὲ μακαρία οὐσία ὁμοίως ἐστὶν ἔν τε τοῖς Χερουβὶμ, καὶ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοῖς λίθοις, καὶ τῶν κτισμάτων τοῖς φαυλοτάτοις.

XIII. pag. 171. Septimus sermo hunc titulum præfert: Ἔλεγχος τῶν διακρίσεων. Primum caput est: Περὶ τοῦ, τί ἐστι διαφορὰ, καὶ ἑτερότης, καὶ ἀνομοιότης; Inc.: Ἐπεὶ τοίνυν ἁπλῶς ἐκτίθενται διαφορὰν θείας οὐσίας, καὶ ἐνεργείας, κ. λ. Ultimum: Εἰς τὴν ἀντίθεσιν τὴν λέγουσαν, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια ἥ τε μακαριότης καὶ τὸ τέλος τῶν ἐφετῶν ἐστιν· ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ ἀπροσπέλαστος πάντη καὶ ἀνέπαφος ἐν τούτοις διατηρεῖται. Des. Τηνικαῦτα καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμῶν καὶ αὖθις κακόνοιαν ἀπελέγξομεν.

XIV. pag. 183. Sermo octavus inscribitur: Ἔλεγχοι τῶν ἑνώσεων. Hujus capita sunt viginti quatuor, quorum primum: Ὅτι ἐναντία ἑαυτοῖς λέγουσιν, ἐν οἷς ἀδιαίρετον τῆς θείας οὐσίας τὴν ἑαυτῆς τίθενται ἐνέργειαν. Inc.: Ἀλλ' ἡ μὲν τῶν δύο θεοτήτων κατὰ δαιμονίαν ἀντίθεσιν διαφορά. Ultimum, quod inscribitur Ἐπίλογος, des.: Εἰ δέ τι παρὰ τοῦτ' ἔλαττον ἀπαντήσῃ, τῶν γοῦν ἐκ τοῦ προτεθυμῆσθαι πεποίθαμεν μὴ ἐκπεσεῖν ἀγαθῶν.

XV. pag. 209. Sequitur liber tertius, sermones itidem octo complectens. Præcedit Προθεωρία, cujus initium: Τὸ τρίτον βιβλίον πρὸς τὰς καθ' ἡμῶν παρὰ τοῦ Παλαμᾶ περὶ τοῦ φωτὸς ἐπηρείας ἀπολογεῖσθαι συντέτακται. Finis: Καὶ τελευτῶν Μασσαλιανὸν ἀκριβέστατον αὐτὸν εἶναι παρίστησιν. Primus sermo inscribitur: Ἐν τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς ζητήμασιν ἀπολογιῶν πρώτη. Qui quidem titulus reliquis etiam sermonibus præfigitur. Hujus capita sunt octo. Primum est: Εἰ ἐνδέχεται δύο καὶ πολλὰ φῶτα ἀληθινὰ εἶναι. Inc.: Ἐν ὅσοις μὲν ἦν δυνατὸν Παλαμήτας ἀπελέγξαι ψευδῆ. Ultimum: Εἰ μὴ καὶ τὴν ἔνσαρκον τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίαν ἀνατρέποι Παλαμᾶς, ἐν οἷς ἀνίστησιν, ὅτι φῶς ἐστιν ἕτερον παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ φωτίζον τὸν κόσμον. Des.: Παρὰ τὸ ὑφ' ἁπάντων καὶ κηρυττόμενον, καὶ τιμώμενον.

XVI. pag. 215 b. Secundi sermonis capita octo, quorum primum: Εἰ δεῖ ἐπισκέψασθαι, τίνα τ
A ἴδια τοῦ φωτὸς τῆς θειοτάτης τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, καὶ τίνα ἴδια τῆς φαντασίας καὶ πλάνης τοῦ Παλαμικοῦ φωτός. Inc.: Ἐπεὶ τοίνυν ἀποδέδεικται μόνον τὸν Χριστὸν εἶναι τὸ φῶς, κ. λ. Ultimum: Εἰ ὀρθῶς ἂν εἴποι Παλαμᾶς, τὸ τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν μαθητῶν ὑποπεσὸν φῶς μὴ εἶναι τῆς ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας φῶς, ἀλλὰ τῆς νοητῆς αὐτοῦ θεότητος. Des.: Τὸ φῶς εἶναι τῆς μεταμορφώσεως λέγειν.

XVII. pag. 223 b. Tertii capita quatuor, quorum primum: Εἰ εἴρηταί τινι τῶν θεολόγων τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι τοῦ Σωτῆρος τὸ φῶς τῆς θειοτάτης αὐτοῦ μεταμορφώσεως. Inc.: Δι' ὅσων μὲν οὖν ἄν τις τὰς εὐαγγελικὰς ἀναπτύσσων θείας φωνάς. Ultimum: Εἰ δυνατὸν ὀρθῶς εἰπεῖν τὸν Παλαμᾶν, μὴ
B εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ὡραιότητα, ἣν ὑπέδειξεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφωθεὶς ἐπὶ τῶν μαθητῶν. Des.: Καὶ κτιστὸν τὸ θεῖον ἐκεῖνο φῶς οἴεσθαι.

XVIII. p. 230. Quarti sermonis capita item quatuor, quorum primum: Εἰ μὴ καὶ ἐκ τῶν προειρημένων ἀναφαίνεται φυσικὸν εἶναι τοῦτο τὸ κάλλος τῆς πρὸ τῆς παρακοῆς τοῦ Ἀδὰμ ἀνθρωπότητος. Inc.: Ἀναφαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῶν προειρημένων, κ. λ. Ultimum: Εἰ ὀρθῶς ἂν εἴποι Παλαμᾶς, μὴ τοιοῦτον εἶναι τὸ φυσικὸν κάλλος τοῦ πρὸ τῆς παρακοῆς ἀνθρώπου. Des.: Καὶ μηδ' ὁποσονοῦν ὄφελος τοῖς ζητουμένοις εἰσφέροντα παρῶπται δικαίως.

XIX. pag. 235. Quinti sermonis capita numerantur quinque, quorum primum: Εἰ εἴρηταί τινι
C τῶν θεολόγων εἰς δεῖγμα τῆς ἐσομένης τῶν ἀνθρώπων μετὰ δόξης ἐναλλαγῆς ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τὸ φῶς παραδειχθῆναι τῆς μεταμορφώσεως. Inc.: Γίνεται δὲ καὶ ἐκ τούτων φανερόν. Ultimum: Εἰ ἐναντιοῦταί τινι τῶν προειρημένων, ὅτι δόξα λέγεται Θεοῦ, καὶ βασιλεία οὐρανῶν, καὶ θεότης τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Des.: Τῆς ἀληθείας περιγενέσθαι προσδοκᾷν φαίητε.

XX. pag. 246 b. Sextus sermo capita complectitur sexdecim, quorum primum: Εἰ καὶ ἄλλοις αἱρετικοῖς ἐγένετο πρόφασις τοῦ βλασφημεῖν τὸ φῶς τῆς θειοτάτης τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Inc.: Ὥσπερ τοίνυν ἡ θεία σάρκωσις τοῦ Σωτῆρος. Ultimum: Εἰ καὶ δι' ἑτέρων θεολογικῶν ἐξηγήσεων ἡ φυσικὴ
D ὡραιότης καὶ εὐπρέπεια τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θείου τοῦ Σωτῆρος ἀνθρωπίνου τὸ ἐν Θαβωρίῳ ὑπὲρ αἴσθησιν ἐξ αὐτοῦ λάμψαν δείκνυται φῶς. Des.: Διὰ δὲ τὴν ἁμαρτίαν ὀλέσθαι.

XXI. pag. 258. Septimi capita sunt novem, quorum primum: Εἰ εἴρηταί τινι τῶν θεολόγων θαῦμα εἶναι τὸ θεῖον χρῆμα τῆς μεταμορφώσεως. Inc.: Ὡς μὲν οὖν τελεώτατα Παλαμᾶς ἐκτετόπισται. Ultimum: Εἰ μὴ διὰ τούτων τε καὶ τῆς τῶν προειρημένων ἀνακεφαλαιώσεως εἰς πᾶσαν ἐλάσαι δυσσέβειαν εὑρίσκεται Παλαμᾶς. Des.: Ἀλλὰ ταῦτ' εἰσὶ τὰ τῆς ὑμῶν σοφίας γλαφυρὰ ἀναπλάσματα.

XXII. pag. 266. Octavo sermone capita continentur quatuordecim, quorum primum: Εἰ μὴ ἄκτιστον καὶ ἐκ τούτων τερατεύεται Παλαμᾶς τὸ ἀνθρώ-

κινον τοῦ Χριστοῦ. Inc. : Αὐτόθεν συναναφαίνεται A
καὶ τὸν πρὸ τῆς παρακοῆς ἄνθρωπον. Ultimum : Εἰ μὴ ὥσπερ νοητὸς εἰδωλολάτρης, καὶ νοητὸς εἰκονομάχος, καὶ τἄλλα τῶν αἱρέσεων, οὕτω καὶ Μασσαλιανὸς πρόδηλός ἐστι Παλαμᾶς, καὶ παντὸς αὐτῷ σπουδάσματος αὕτη ἡ αἵρεσις καὶ ἀρχὴ, καὶ συμπέρασμα. Des. : Ἐκεῖνα καὶ γὰρ πρηστῆρος δίκην τὰς ὑμῶν φρυγανώδεις ἀποτεφροῦσι μυθολογίας.

XXIII. pag. 277. Sequitur liber quartus, in quo sermones tres comprehenduntur. Præcedit Προθεωρία, cujus initium : Τὸ τέταρτον βιβλίον πρὸς τὰς παρὰ τῶν Παλαμητῶν ἑκάστου τοῦ ἔτους, κ. λ. Finis : Πρὸς ἀποστασίαν ἐλέγχονται παῤῥησιασάμεναι Θεοῦ. Sermo primus capitibus distinguitur septuaginta quatuor, quorum tabula sermoni præfixa hunc exhibet titulum : Τὰ περὶ τῆς τῶν Παλα- B
μητῶν ἀποστασίας ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ κατασκευαζόμενα. Primum caput est : Εἰσαγωγὴ τῶν ἀναθεματισμῶν, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ἀπὸ τοῦ φωτὸς ἤρξαντο. Ultimum : Ἀνακεφαλαίωσις, δι' ἅπερ ἡμᾶς ἀποκηρύττουσι, καὶ ὅπως ἡ περὶ τούτων ἀποκήρυξις εὐχῆς ἡμῖν ἔργον, καὶ ὅτι τούτοις μᾶλλον ἡ ἀποκήρυξις προσήκει, ὡς ἀποστάταις τῆς τῶν Χριστιανῶν θεοσεβείας. Incipit sermo : Ὅσα μὲν οὖν σκέψασθαι, περὶ ὧν ὁ καινοτόμος οὗτος παραδέδηκε, κ. λ. Des. : Καὶ τὰς εὐσεβεῖς φωνάς τε καὶ δόξας εἰς τοὐναντίον περιτρέπειν ἐπιχειρεῖν.

XXIV. pag. 332. Secundi sermonis capita decem numerantur, quorum tabula præcurrens, titulum superiori similem præfert. Primum est : Περὶ τῆς ἐν C
ἅπασι δυσσεβείας τούτων, καὶ τῆς τῶν λόγων τάξεως. Ultimum : Ἔκθεσις τῆς τῆς ἀποστασίας ἀνακηρύξεως, καὶ ἡμῶν πρὸς ἕκαστον ἔλεγχος. Incipit sermo : Τί ἂν τις εἴποι πρὸς τὰς λοιπὰς τῶν ἀρῶν ἀφορμῶν, κ. λ. Des. : Καὶ αἰτιατή ἐστι, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, κἂν διαῤῥαγείητε.

XXV. p. 351 b. Tertius tandem et ultimus sermo nullo capitum indice præceditur; inscribitur tamen Κατὰ τῆς τῶν Παλαμητῶν ἀποστασίας. Inc. : Τὸ ψεῦδος οὐκ ἄλλοθέν μοι δοκεῖ παρωνομάσθαι. Des. : Ἐπεὶ οὐδὲ θελήσει καθάπερ, εἴρηκε, θέλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν· γένοιτο τοίνυν, ὦ Κύριε· σὺ γὰρ παντοδύναμος καὶ φιλάνθρωπος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Distributione totius operis allata, ne quid lecto- D
rem fraudemus, operæ pretium duximus, quod et alibi fecisse non pœnitet, auctorum nomina, quorum enarrationes passim afferuntur, eruere, et quidem alphabetico ordine digesta, singulorum etiam operibus, iisdem prorsus verbis, quibus in codice adnotantur, quam maxima potuimus brevitate subjectis. Ii vero sunt :

Andreas Cretensis pag. 3, 6, 249. Ἐν τῷ τῆς μεταμορφώσεως λόγῳ, pag. 23 b. 28.

Anastasius, pag. 112 b. 150 b. 260 b. Ἐν τῷ περὶ ἀνεπιγράπτου λόγῳ, pag. 34 b. 102, 373. ἐν τῷ περὶ ἀληθείας ὀρθῶν δογμάτων πρώτῳ, pag. 129 b. 154. ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ, pag. 220 b. 224 b. 235 b.

Athanasius, pag. 4. 63 b. 156 b. ἐκ τοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν λόγου. pag. 32 a. 32 b. 123 b. 179 b. 345. 368. ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ β'. pag. 67. ἐν τῇ πρὸς Ἄρειον διαλέξει. pag. 116. ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς συνόδου ἀπολογητικῷ. pag. 119 b. 125 b. 139. ἐν τοῖς κατὰ Ἀρειανῶν. pag. 242. ἐν τῷ κατ' αὐτῶν β'. pag. 124. 272. ἐν τῷ κατ' αὐτῶν γ'. pag. 140. ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν διαλέξει. pag. 154. ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσεσι. pag. 159. ἐν τῇ πρὸς Ἀνομοίους διαλέξει. pag. 193 b. 345 b. ἐν τῷ περὶ σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ λόγῳ. pag. 197 b. ἐν τῷ κατ' Ἀπολλιναρίου λόγῳ. pag. ead. ἐν τῷ περὶ τοῦ, ὅτι καλῶς εἴρηται τοῖς ἐν Νικαίᾳ Πατράσιν ἡ λέξις τοῦ ὁμοουσίου, λόγῳ. pag. 201.

Basilius pag. 4. 55. 105. 113 b. 116. b 117 b. 156 b. 160. 164. 169. ἐν τῇ πρὸς Εὐστάθιον τὸν ἰατρὸν ἐπιστολῇ. pag. 27. 125. 181 b. 187. 365. ἐν τῇ πρὸς Τερέντιον. pag. 193 b. ἐν τῇ πρὸς Καισαρέας. pag. 200 b. 203 b. ἐν τῇ τοῦ μδ' ψαλμοῦ ἐξηγήσει. pag. 27 b. 31. 220 b. ἐν τῇ εἰς τὸν λβ' ψαλμὸν ὁμιλίᾳ. pag. 249 b. 272. ἐν τῷ α' τῶν ἀντιῤῥητικῶν λόγῳ. pag. 34. 122 b. 146 b. 212. 367. ἐν τῷ β' τῶν αὐτῶν. pag. 29 b. 100 b. 122 b. 139 b. 185. 188 b. 206 b. 212. ἐν τῷ γ' τῶν αὐτῶν. pag. 125. ἐν τῷ δ' τῶν αὐτῶν. pag. 67. 93 b. 114 b. 200 b. 202 b. 206 b. 242. 344 b. 375. ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον. pag. 173. 376. ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν κεφαλαίῳ θ'. pag. 31 b. ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν κεφ. ιϐ'. pag. 39. 46. 94 b. ἐν τῷ τῶν περὶ Υἱοῦ δευτέρῳ. pag. 116. ἐν τῷ περὶ πίστεως. pag. 129 b. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι. pag. 259 b. ἐν τῷ α' τῶν συλλογιστικῶν. pag. 156. ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν παροιμιῶν περὶ τῆς ἐν τοῖς οὖσι σοφίας τοῦ Θεοῦ. pag. 159. ἐν τῇ τοῦ τῆς ἑξαημέρου πρώτου λόγου ἐξηγήσει. pag. 162 b. ἐν τῷ τῆς ἑξαημέρου ἕκτῳ. pag. 207 b. ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιλεγομένοις. pag. 349. b.

Clemens pag. 137.

Κοσμᾶς pag. 225. ἐν τοῖς ἐπὶ τὴν ἑορτὴν (nempe μεταμορφώσεως) ᾄσμασιν. pag. 219 b. ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 226.

Cyrillus Alexandrinus pag. 24 b. 100 b. 120. 124. 125. 164. 200. ἐν τοῖς Θησαυροῖς. pag. 167. ἐν τῷ α' τῶν αὐτῶν λόγῳ. pag. 30. 96. ἐν τῷ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεφαλαίῳ β', pag. 65 b. ἐν τῷ β' τῶν αὐτῶν λόγῳ κεφ. β', pag. 149 b. ἐν τῷ ε' τῶν αὐτῶν λόγῳ. pag. 65. 116. 122. 343 b. ἐν τῷ ζ' τῶν αὐτῶν. pag. 138 b. ἐν τῷ ια' τῶν αὐτῶν. pag. 47. 120. 185 b. ἐν τῷ ιδ' τῶν αὐτῶν. pag. 120 b. ἐν τῷ κ' τῶν αὐτῶν. pag. 152 b. ἐν τῷ λα' τῶν αὐτῶν. pag. 119. ἐν τῷ λβ' τῶν αὐτῶν. pag. 71 b. πρὸς Ἑρμείαν. pag. 52 b. ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν δευτέρῳ. pag. 125 b. ἐν τῷ ε' πρὸς αὐτόν. pag. 139 b. ἐν τῷ ζ' πρὸς αὐτόν. pag. 233 b. ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἡσαΐαν. pag. 153 b. εἰς τὸ τοῦ Ἡσαΐου ῥητὸν, « Ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, » κ. λ. pag. 68. ἐν τῷ περὶ ζωῆς. pag. 200 b. ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς γ' συνόδου. pag.

ead. ἐν τῇ πρὸς Ἀντιοχείας Ἰωάννην ἐπιστολῇ. A pag. 272. *b*.

Cyrillus Hierosolymitanus ἐν πρώτῃ τῶν ἑαυτοῦ κατηχήσεων. pag. 223 *b*.

Dionysius pag. 4. 27 *b*. 28. 31. 54 *b*. 117 *b*. 129 *b*. et alibi sæpe, cui fere semper S. Maximi scholia sunt subjecta. ἐν τῷ περὶ μυστικῆς θεολογίας κεφαλ. δευτέρῳ. pag. 20 *b*. ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων κεφαλαίῳ πρώτῳ. pag. 157. 170 *b*. 221. ἐν τῷ κεφαλ. β' περὶ τῶν αὐτῶν. pag. 187. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. δ'. pag. 210 *b*. 249. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ε'. pag. 59 *b*. 133. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ζ'. pag. 168 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. θ'. p. 29. 132 *b*. 170 *b*. 177 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ια'. pag. 95 *b*. 167 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ιβ'. pag. 51 *b*. 116 *b*. 349. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ιγ'. pag. 30 *b*. B 181 *b*. 362 *b*. ἐκ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας. pag. 33. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. α'. pag. 212 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. β'. pag. 261. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. δ'. pag. 375 *b*. ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κεφ. α'. pag. 241. ἐν τῇ τῆς μοναδικῆς τελειώσεως θεωρίᾳ. pag. 262.

Ephræm Syrus ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 219 *b*. 220 *b*.

Gregorius Nazianzenus pag. 2 *b*. 4. 113 *b*. 117. 142. 160 *b*. et alibi deinceps. Περὶ τῆς ἐν ταῖς διαλέξεσιν εὐταξίας. pag. 56. ἐν τῷ περὶ θεολογίας δευτέρῳ. pag. 125 *b*. 159. ἐν τῷ περὶ Υἱοῦ πρώτῳ. pag. 143 *b*. 160 *b*. 206 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ δευτέρῳ. pag. 152 *b*. ἐν τῷ τῶν εἰρηνικῶν δευτέρῳ. C pag. 154. ἐν τῷ πρὸς Κληδόνιον. pag. 162 *b*. 327 *b*. ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα. pag. 193 *b*. ἐν τοῖς εἰς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον ἐγκωμίοις. pag. 190. ἐν τῷ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν. pag. 225 *b*. ἐν τῷ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον, pag. 242. ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Ἐπὶ τῆς φυλακῆς μου*. pag. 367 *b*.

Gregorius Nyssenus pag. 4 *b*. 27. 54 *b*. 112. 116 *b*. 124. 156 *b*. 175 *b*. ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς μακαρισμούς. pag. 21. 366 *b*. ἐν τῷ πρὸς Ἀβλάβιον λόγῳ. pag. 30 *b*. 182. 187. 362. 365. ἐν τῷ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν πρώτῳ. pag. 156 195. *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν β'. pag. 264. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν ιγ'. pag. 120. 346. ἐν τῷ, *Πῶς οὐ τρεῖς Θεοὺς λέγομεν*. pag. 125 *b*. ἐν τῷ πρὸς Ἁρμόνιον. pag. D 153. ἐν τῷ Κατηχητικῷ. pag. 201. ἐν κεφαλ. ς' τῆς εἰς τὴν ἑξαήμερον ἀναπληρώσεως. pag. 206. ἐν τῷ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν α' λόγῳ. pag. 225. *b*.

Hierotheus ἐν τοῖς πρώτοις ἐρωτικοῖς αὐτοῦ ὕμνοις. pag. 350 *b*.

Joannes Chrysostomus p. 4 *b*. 121. 160. 170. 198. 208 *b*. et alibi sæpe, Μονάζουσιν ἐπιστέλλων. pag. 5. ἐν τῷ περὶ ἀκαταλήπτου α' λόγῳ. pag. 29 *b*. ἐκ τῆς τῶν κατὰ Ἰωάννην ἐξηγημάτων ὁμιλίας ε'. pag. 124. ἐκ τῆς τῶν κατ' αὐτὸν ὁμιλ. κδ' pag. 171 *b*. ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ὁμιλ. κς'. pag. 228. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. λ'. pag. 29 *b*. 96. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. λθ'. pag. 124. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. μγ'. pag. 220 *b*. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. πς'. pag. 43. ἐκ τῆς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἐξηγήσεως. pag. 220 *b*. ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, ὁμιλ. νς'. pag. 227. ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, ὁμιλ. πβ'. pag. 262. ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 31. 302 *b*. ἐν τῇ ὁμιλίᾳ δ' τῶν Πράξεων. pag. 52. ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ. pag. 68 *b*. ἐν τῷ εἰς τὴν Ἀνάληψιν λόγῳ. pag. 160. 258 *b*. ἐν τῷ εἰς τὸν ἐκπεσόντα Θεόδωρον λόγῳ. pag. 220 *b*. 225. 227. ἐν τῷ περὶ νηστείας. pag. 225. ἐν τῷ εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν μέγαν Ἰωάννην καὶ Θεολόγον λόγῳ. pag. 264. ἐκ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ μδ' ψαλμοῦ. pag. 376 *b*.

Joannes Damascenus pag. 3. 54 *b*. 46. 95 *b*. 105. 112 *b*. 113 *b*. 161. 177. 194. 203. 244. ἐν τῷ τῆς μεταμορφώσεως λόγῳ. pag. 23 *b*. 28. 223. 325. ἐν τοῖς τῆς μεταμορφώσεως ᾄσμασι. 118. 226. ἐν κεφαλαίῳ δ' τῶν θεολογικῶν. pag. 64 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. λθ'. pag. 143 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. ν'. pag. 73. 257 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. νη'. pag. 100.

Ἰωσὴφ ἐν τῷ εἰς τὴν ἁγίαν ἅλυσιν τοῦ μεγάλου Πέτρου κανόνι. pag. 220.

Isaac ἐκ τοῦ δ' λόγου τοῦ α' βιβλίου. pag. 18. ἐκ τοῦ λη' λόγου. pag. 19. ἐκ τοῦ π' λόγου. ibid.

Justinus pag. 28. 359 *b*. πρὸς Ἕλληνας. pag. 47. ἐν τῷ καθ' Ἑλλήνων λόγῳ, pag. 116. ἐν τῷ περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας λόγῳ. pag. 153.

Maximus pag. 4. 46. 61. 112. 115 *a*. 115 *b*. 117 *b*. 118. 121. 122. 131 *b*. 202 *b*. et alibi deinceps. Ἐξήγησις εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Θεολόγου τὸ λέγον, « Οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν γινώσκεται ὁ Θεός, » pag. 31 *b*. ἐν τῇ εἰς τὸν Ζαχαρίαν θεωρίᾳ τῇ περὶ τῶν ἑπτὰ λύχνων, καὶ τοῦ λαμπαδίου ἐν τῇ ἑξηκοστῇ τρίτῃ τῶν ἐρωτήσεων. pag. 68. ἐκ τῶν περὶ ἀγάπης κεφαλαίων ἑκατοντάδος α', κεφαλ. ρ'. pag. 31 *b*. 191 *b*. ἐκ τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάδος α'. κεφαλ. ος', pag. 72. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος α', κεφ. ια'. pag. 214 *b*. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος δευτέρας, κεφ. ιγ'. pag. 303 *b*. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος δ', κεφ. η'. pag. 149. ἐν τῇ τοῦ Μελχισεδὲκ θεωρίᾳ. pag. 74. ἐν τῷ ξθ' κεφ. τῆς πρὸς Πύῤῥον διαλέξεως. pag. 94 *b*.

Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λατρῷ. pag. 19.

Τοῦ μεγάλου Πέτρου. pag. 331.

Theodorus Studita ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐξορίστους ἐπιστολῇ. pag. 242.

Theodorus τοῦ γραπτοῦ. pag. 117 *b*. 151 *b*. 180 *b*. 201 *b*. 202 *b*. 203 *b*. 224. 296. 339 *b*.

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν μάρτυρα Ἰουλιανὴν λόγου. pag. 19 *b*.

Ἐκ τοῦ βίου τῆς ὁσίας Μαρίας. pag. 19 *b*.

Ἐκ τοῦ βίου τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. pag. 22 *b*.

Ἐκ τοῦ Λαυσαϊκοῦ. pag. 19.

Adferuntur etiam nonnulla ex synodis testimonia, nimirum

Ἐκ τῆς α' συνόδου. pag. 196.

Ἐκ τῆς ε' συνόδου. pag. 34 *b*. 117. 364 *b*. A 361.

Ἐκ τῆς ϛ' συνόδου. pag. 2 *b*. 94 *b*. 151. 152 *b*. 364 *b*.

Ἐκ τῆς ἐν Χαλκηδόνι. pag. 2 *b*.

Ἐκ τοῦ ε' τόμου τῆς ϛ' συνόδου. pag. 34 *b*.

Nec desunt Scripturæ sanctæ loca, cujus referuntur sententiæ atque auctoritates, nimirum ἐκ τῆς Σοφίας. pag. 2 *b*. ἐκ τοῦ Σιράχ. pag. 150. ἐκ τοῦ Δαβίδ. pag. 19. ἐκ τῶν Πράξεων. 43. 52. 100. 155. ἐκ τῆς Ἀποστόλου πρὸς Κορινθίους πρώτης. pag. 141. ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας. pag. 112 *b*. ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους. pag. 112. ἐκ τῆς πρὸς Τίτον. pag. 29. 140 *b*. ἐκ τῆς τοῦ Πέτρου ἐπιστολῆς β'. pag. 374 *b*. ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. pag. 170. B

Clauditur totum opus iambico carmine ab eodem Codicis scriptore exarato, quod sequens est:

Ὁ πρὶν καθαιρῶν ὑπεναντίους ξίφει,
Καὶ πάντας ἕλκων ὑπὸ δεσμὸν δουλίας,
Εὐβουλίαις γνώμαις τε καὶ στρατηγίαις,
Σύνεδρος ὢν κρατοῦντι, καὶ αὐτοκράτωρ,
Νῦν ἦλθε σὺν λόγῳ κραταιῷ καὶ πόνῳ,
Θεοῦ κινοῦντος αὐτὸν, ᾧ ζῇ καὶ γράφει,
Βάλλων, τρέπων φάλαγγας ἐκθέσμων νέων
Κακῶς φρονούντων κτίσμα φῶς τῆς Τριάδος.

Qui evertebat prius hostes gladio,
Omnesque trahebat in servitutis jugum,
Mente, consilio, et militaribus copiis,
Regi regum factus administer et imperator : C
Nunc venit cum verbo forti et opere,
Deo ipsum movente, cui vivit et scribit,
Feriens, fugans phalanges novorum impiorum
Male credentium Triadis lumen esse creaturam.

Δώροις, λόγοις, ἔργοις τε καὶ εὐποιίαις
Ἅπαν γένος βρότειον εὖ, καθὼς ἔδει,
Τρέφων, ἰθύνων σὺν Θεῷ ποδηγέτῃ,
Ζωὴν παρεῖχες τὴν κάτω τὴν γηΐνην.
Ἤδη δὲ ταύτην παριδὼν ὡς ἀγχίνους,
Ζητῶν τὰ θεῖα, οὗ ποθεῖς προσορμίσαι,
Ψυχῶν ὁδηγὸς νῦν ἄνω φαίνῃ ξένος,
Τούτοις, κράτιστε, τοῖς λόγοις τοῖς πανσόφοις.

Donis, verbis, operibus, et beneficiis
Recte totum mortale genus, ut decebat,
Enutriens, dirigensque ad Dei nutum,
Vitam hanc terrenam transigebas.
Sed jam hac omissa cura solerter
Quæris divina, ad quæ optas accedere,
Et animarum nunc fis novus ductor ad cœlum,
His, optime, sapientissimis sermonibus.

Ἔλαβε πρὶν ὁ Ἰσραὴλ καινὰς πλάκας,
Αἳ πᾶσιν ὑπῆρχον νόμος τε καὶ βάσις,
Λαλοῦντος εὐχαῖς Μωσέως ταῖς κρυφίαις
Ὄρους ἄνω Σινᾶ Θεῷ. Θαῦμα ξένον,
Ὄρει Θαβὼρ καὶ σοῦ σταθέντος νῷ, μέδον,
Ἐν ᾧ Θεὸς θελήσας ἀστράπτει ξένως,
Ἐν ᾧ μυήσας, πῶς ἄναρχον ὠράθη,
Λαμβάνομεν ταύτην βίβλον, ἄλλας πλάκας.

Accepit olim Israel novas tabulas,
Quæ lex, basisque fuerunt omnibus,
Loquente Moyse arcanis votis ad Deum
Sina super monte. O novum miraculum!
Monte super Thabor te quoque, imperator, mente [collocato,
In quo Deus volens mirabiliter resplendet,
In quo docet, quomodo id quod caret principio, [conspici potuerit,
Nos hunc accipimus librum, alias tabulas.

Ἤκουσας, ἤκουσας ἔτη πολλὰ πάλαι,
Νικῶν, διδοὺς, εὐεργετῶν τὰ σὰ φίλα,
Πάντα τε πράττων, ἃ Θεῷ φίλον βλέπειν,
Ψυχὴ μεγάλη, καὶ τρόποις χρηστοῖς πάνυ
Οὐ μεῖον εἰσέπειτ' ἀκούσεις πλειστάκις
Εὐχὰς, χάριν τούτων ἃ γράφεις ἐκ πόθου
Ἐν τῇδε βίβλῳ τῇ κεχαριτωμένῃ,
Βασιλέων ἄριστε, δόξα σοῦ γένους.

Audisti, audisti multos olim per annos,
Vincens, donans, beneficiis cumulans tuos dilectos [filios,
Omniaque faciens, quæ Deo gratum est videre,
Anima grandis, idque optimis plane rationibus
Sed non minus deinceps exaudies sæpius
Adprecationes, ob hæc quæ scribis pio affectu
In hoc libro cunctis gratissimo,
Regum optime, tui generis gloria.

PHILOTHEUS

CPOLITANUS PATRIARCHA

NOTITIA

(FABRIC. HARL. *Bibliotheca Græca*, tom. XI, p. 513)

Philotheus, monachus primo Sinaita, deinde præpositus monachorum in monte Atho, denique ex Heracleæ episcopo patriarcha CP. ann. 1354, et 1362-1376, obiit ann. 1376. Pluribus scriptis Gregorii Palamæ memoriam coluit, et adversus ejus adversarios depugnavit, ex quibus paucissima lucem viderunt (a). Juvabit tamen præsenti loco brevem scriptorum Philothei notitiam, editorum ineditorumque subjungere.

1. Præcipuum opus est librorum 15 *Antirrheticorum* pro defensione tomi Palamitici, quibus mortui jam Nicephori Gregoræ scripta, hortante Cantacuzeno, oppugnavit. Exstat adhuc ineditum in variis bibliothecis, ut Vaticana, Regia Paris. cod. 1996 [secundum catal. mss. bibl. Paris. Reg. tom. II, in codd. 421, n. 2, et 1244, n. I. (HARL.)] et regis catholici. Servantur etiam in codice insigni, quem manu Sylvestri Syropuli, diaconi et magni ecclesiarchæ, scriptum servat bibliotheca Coisliniana, et accurate recenset Montfauconus, p. 173-176. Loca ex regio codice Parisiensi producit Boivinus notis ad Gregoram, p. 792, 798, etc. Idem ex libro duodecimo somnium propheticum Nicephoro Gregoræ tributum Græce et Latine edidit in Gregoræ Vita. Ex libro quinto excerpta ms. Lambec. V, p. 206. (FABR.) Sive p. 426, Kollar. in cod. Cæsar. 243, n. 17. — Augustæ Vindel. in cod. bibl. publ. est Gregorii Palamæ *Expositio fidei orthodoxæ et Philothei confessio fidei*, etc., sec. Reiseri indic. mss. illius bibl. p. 27. — Monaci in cod. Bavar. 57 sunt 15 Philothei Sermones antirrhetici. Vid. Hardt. in Aretini Beyträgen, etc., ann. 1804, part. I, p. 32 sq. — Oxon. in bibl. Bodlei. in cod. Gull. Laud. 59 s. n. 711, Cat. mss. Angliæ, etc. I. — Conf. supra, vol. VII, p. 634 et 655 bis. — Mosquæ in cod. synod. 165, n. 9, tum excerpta ex Theodoriti Historia philothea, n. 7; n. autem 12, *Confessio orthodoxæ fidei*. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq. p. 97 seq. — Citatur in cod. Laurent. 16, plut. 8, qui continet Sermones theologicos incerti auctoris, Palamam insectantis, qui videtur Bandin. in Cat. codd. Gr. Laur. 1, pag. 357 seq. fuisse Nicephorus Gregoras. HARL.

Ad magnum domesticum Palæologum de dicto S. Basilii in Antirrheticis adversus Eunomium, Ὁ γὰρ τετοχὼς βώλους δρόσου κατὰ τὸν Ἰὼβ λόγον, οὐχ ὁμοίως τάς τε βώλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο · et de divinitate. Incipit : Ἄγε δὴ καὶ πάλιν, φίλων ἀνδρῶν εὐγενέστατε. Ms. Lambec. ibid. [s. p. 410, n. 5, 6, Koll.] Hic est liber Antirrheticorum contra Gregoram decimus tertius. (FABR.) Paris. in bibl. publ. cod. 421, n. 3. (HARL.)

Ad eumdem de divina Christi transfiguratione in monte Thabor, et de lumine, quod ibi discipulis apparuit, nec essentiam Dei nec rem creatam fuisse, etc. Incipit : Ἐπεὶ δὲ τὰς λέξεις καθ' ἡμῶν συκοφαντίας τε καὶ καινοτομίας, ms. ibid. Hic est liber Antirrheticorum decimus quartus. (FABR.) Mosquæ in cod. synod. 165, n. 10 et 13. V. Matthæi not. cit. p. 98, et p. 178 de cod. 277. — Oxon. in bibl. Bodlei. cod. 59, s. n. 711, cat. mss. Angliæ, etc. I. — Paris. in cod. cit. n. 4. Item in cod 1244,

(a) Confer de Philotheo Henr. Wharton et Rob. Gerium (qui plura atque codd. notitiam adjecit) in Append. ad Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* vol. II, p. 68 sqq. ad ann. 1362. Multo plura dedit et codd. mentionem fecit uberiorem Oudin. in Comm. de SS. Eccl. tom. III, col. 1049, sqq. ad ann. 1350. Add. Saxii *Onom. lit.* part. II, p. 372, ad ann. 1354. — Secundum Jo. Baptist. Riccioli, S. I. Chronologiam reformatam ab ann. Chr. 1362, usque ad ann. 1375, annos 13, et menses sex sedem illam patriarchalem tenuit. Add. Lambec. VIII, p. 1097, Koll. ex Phil. Labbei Protreptico corporis *Hist. Byzantinæ*, p. 36 seq. (HARL.)

n. 2. (Ubi v. confectorem cat. mss. vol. II, p. 263), et cod. 1276, n. 1. — In cod. Coislin. Cl. V. Montfauc. bibl. Coisl. p. 176.—Florent. in cod. Laurent. VIII, n. 15 sqq. de quo cod. præstanti Bandin. in cat. codd. Gr. Laurent. I, p. 342-349. copiose disserit. — Venet. in bibl. Marc. cod. 582. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 306. Add. ad. n. 12. (Harl.)

2. *Confutatio capitum 14 Acindyni et Barlaami*. Incipit : Λέγουσιν ἐναντιούμενοι τῇ θείᾳ Γραφῇ. Ms. in codice bibl. Coislinianæ. (Fabr.) V. Montfauc. l. cit. p. 176, ms. Augustæ Vindel. V. Reiser. indic. cit. p. 27. Mosquæ in cod. 165, n. 11. V. Matthæi l. c. (Harl.)

3. *Ad Petriotam*, Barlaami sectatorem, Ὅτι ὥσπερ εἷς Θεὸς ἡ ἁγία Τριὰς, οὕτω καὶ μία θεότης, καὶ περὶ θείας ἐνεργείας. Incipit : Χθὲς καὶ πρότριτά μοί τις, ms. ad calcem Antirrheticorum in bibl. Coisliniana. Exstat etiam in bibliotheca Cæsarea Lambec. V. p. 197 (Fabr.), s. pag. 410, Koll. n. 4, cod. 265. — Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 2. (Harl.)

4. *De oratione panegyrica in Gregorium Palamam* a Philotheo scripta, et *Canticis duobus* atque ἀκολουθίᾳ sive *officio* ejusdem consecrata laudibus, quod Græci Triodio inseruere, dixi supra (1). p. 456, ed. vet. Vide etiam Lambecium V, p. 284. (p) et Philotheo indignantem Allatium, p. 193 seq. de libris Eccles. Græcor. et contra Hottinger. p. 215.

5. *De oratione encomiastica in tres hierarchas*, Basilium M., Gregorium Naz. et Jo. Chrysostomum. Græce et Latine recusa tom. XII *Bibl. Patrum* Paris. ann. 1644, 1654, dixi volum. VII, pag. 558 (q); et ad Allat. de Nilis p. 76. [Vid. vol. X, p. 27 seq. nov. ed.]

6. *Homiliæ mss. in Evangelia et Dominicas totius anni*, et aliæ, ex S. Joanne Chrysostomo potissimum desumptæ, Mss. in bibl. sereniss. Bavariæ electoris (r) et in bibl. regis catholici, teste Bandurio, p. 988. ad Antiquitates CPol. pars etiam in Cæsarea. Vide Lambecium V, p. 65 seq. [s. p. 142, n. 7, cod. 232 ed. Kollar.] Διδασκαλία ἀπὸ διαφόρων ἐκλογίμων ἀνδρῶν ἀπό τε τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἑτέρων εἰς τὰ τοῦ Κυρίου ἀναγινωσκόμενα ἅγια Εὐαγγέλια. Ibid. *In Publicanum et Pharisæum.*

7. *In Demetrium martyrem*. Incipit, Δημήτριος ἡμῖν τοῦ τε συλλόγου καὶ τῶν λόγων ἀφορμὴ πρόκειται σήμερον. Ms. in bibl. Cæsarea Lambec. V, p. 193 (s). Citatur ab Allatio de purgatorio p. 771, et contra Hottingerum, p. 217.

8. *De beatitudinibus evangelicis*, orationes III, ad Helenam, Jo. Cantacuzeni filiam, Joannis Palæologi uxorem. Mss. ibid. Lamb. V, pag. 195 (Fabr.), s. p. 406 seq. ed. Koll. n. 2, cod. 265. — Mediolani in bibl. Ambros. de octo beatitudinibus et alia quædam super dicta S. Basilii cum commentario, teste Montfauc. in Bibl. biblioth. Mss. p. 503 *E*. (Harl.)

9. *Oratio in exaltationem crucis* Græce et Lat. apud Gretserum de cruce, tom. II, p. 174. Incipit : Ἐπειδὴ τῆς πρώτης καὶ θείας. Et altera *in tertiam jejuniorum Dominicam, de crucis adoratione* id. p. 360. Incipit : Προτυπῶν καὶ διαγράφων. (Fabr.) Altera, quæ Gr. et Lat. exstat in tomo II, syntagmatis Jac. Gretseri de sancta cruce, col 1477. Ingolstadt. 1616 fol. attribuitur Philotheo, in cod. autem Cæsar. 263 et 264 ascribitur Jo. Calecæ. *V*. Lambec. tom. V, p. 393, not. 2; et p. 401, not. 2. Add. supra vol. X, p. 246 et 247. (Harl.)

10. Ἀνατροπὴ sive *Detestatio anathematismorum*, a nomophylace Harmenopulo, in epitome juris adscriptorum, et quod ex Chrysostomi sententia non temere anathemati subjiciendi sint Christiani.

(p) Sive p. 487, Kollar. n. 3, cod. 265 de canticis una cum Acoluthia : — p. 440, n. 29, cod. 268, Canon in Gregor. Palamam acrostichis : — Philothei Officium in eumdem, una cum inserto *Synaxario* vitæ ipsius, ibid. p. 600, in cod. cæs. 324. Conf. supra in hoc cap. § 1, sub fin. (Harl.)

(q) Sive vol. VIII, p. 459, ed. nov. Add. supra ad vol. X, p. 206, Romæ in bibl. Vatic. teste Montfauc. in Bibl. biblioth. mss. p. 12 *D*, et ib. p. 703 *B*, de cod. bibl. Sfortianæ. (Harl.)

(r) In cod. 61, qui incipit ab homilia *in Publican. et Pharis.* et singularium, quæ multæ sunt, homiliarum indicem dedit cl. Hardt in Aretini *Beyträgen*, etc. ann. 1804, part. I, p. 44 sqq. et part. II, p. 3, sqq., et p. 7 seq. cum iis quæ indicantur in Cat. codd. Nanian. ac Taurin. confert, idemque alias 32 homilias Philothei ex eodem cod. enumerat atque colligit, p. 15. — In cod. 199 ingens ejusm. homiliarum numerus reperitur, eæque diligenter recensentur ab Hardt. l. c. ann. 1805, part. II, p. 117 sqq. — Pariter Venetiis in codd. Nanianis 109, 118, 119 quas singulas recenset (Mingarell.) in cat. codd. Gr. Nan. 209 sqq., 239 sqq., 245 sqq., ad quem ablegamus lectorem, et cod. 120 aliquot continet homilias, n. in Dominicas in Matthæum, Lucam, et in dies festos SS. V. ibid. p. 248 sqq. (Homiliæ II *in Evangel. Lucæ* sunt quoque Venet. in cod. Marc. 582.) — Taurini in codd. bibl. reg. 51 et 154. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 155, in primis p. 247 sqq., ubi singulæ 59 homiliæ s. *Institutiones* (διδασκαλίαι) enumerantur, subjecto cujusque initio. In Petri Possini Thesauro ascetico, n. 15, est Philothei Sermo de mandatis Domini nostri Jesu Christi. V. infra vol. XIII, p. 755. De Græcis Dominicorum dierum nominibus. v. Kollar. ad Lambec. Comment. vol. III, p. 163 seq. not. *B* et *A*; isque provocat ad Allatium, *De Dominicis et hebdomadibus Græcor*. p. 1463. (Harl.)

(s) Sive p. 403 seq. n. 1, cod. 265 ed. Koll. et vol. VI, part. I, pag. 82, n. 11, cod. 10. (Harl.)

(1) Id est in *Gregorio Palama*. Vide tomum nostrum CXLIX. Orationem encomiasticam in Gregorium publici juris fecit anno 1857 Hierosolymorum patriarcha Cyrillus in fronte Homiliarum ejusdem Palamæ (ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ παναγίου Τάφου). Insulsa quidem et luce qua donata est non digna commentatio. Allatii contra auctorem indignantis verba legesis in Prolegomenis ad Palamæ opera, tomo eodem CXLIX Edit. Patr.

Exstat Græce et Latine in Freheri jure Græco-Romano lib. IV, pag. 288-290; Francof. 1596. fol. (FABR.) Conf. supra in h. vol. p. 264, ms.; Vindobon. in cod. Cæs. 53 n. 14. V. Lambec. VIII, p. 1008 seq.— Paris. in bibl. publ. 1361, n. 3, et 1363, n. 3 et 4; Taurin. in cod. Reg. 278. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 381, In cod. Meermann. quem hic in Supplemento Novi thesauri juris civ. et canon Hagæ Com. 1780, fol. p. 374, laudat, comparat cum ed. Leunclav. tom. I, p. 288, et præcipuas varr. lectt. enotat. (HARL.)

11. *Ordo instituendi diaconum*, Latine in *Bibl. Patrum*, tom. IV, Paris. 1575; et tom. VI, Paris. 1589; et tom. XIV, edit. Colon. ann. 1618; et tom. XXVI, edit. Lugd. 1677, p. 214 216. Græce vero et Latine cum notis Jac. Goari exstat in limine Euchologii vulgati Paris. 1647, fol. [f. p. 1-28, ed. Venet. 1730, fol.] sub titulo Διάταξις ἱεροδιακονίας, *Ordo sacri ministerii, quomodo sacerdotii diaconus ministrat in celebribus vesperis, Matutino et Missa.* (FABR.) Conf. Catal. bibl. Leidens. p. 64 seq. (HARL.)

12. *In Anysiam* Thessalonicensem sermo. Incipit : Οὐδὲν ἀρετῆς τιμιώτερον, ms. meminit Allatius de Simeon. p. 103; et locum ex eo profert, p. 416, contra Hottingerum. (FABR.) Mss. Romæ in bibl. Vaticana, teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss.* p. 13 C. — Mosquæ in bibl. synod. cod. 165, in quo etiam exstant :

In SS. omnium Dominicam. (Vid. n. 13.)

Vita et martyrium S. Φευρων'ας (alibi legitur Φεβρωνίας), inc. Τυραννικόν τι καὶ βίαιον ἔρως. Est quoque in cod. mox memorando bibl. Marc. *Vita Februniæ martyris* et *Vita Anysiæ Thessalonic.*

Vita Sabæ jun. inc. Σάβας ὁ θαυμαστὸς, ὑπόθεσις ἀγώνων. Eadem in cod. Marc. mox laudando.— V. supra vol. X, p. 319.

Orat. in S. Onuphrium. init. Τοῖς τῶν ἀνδρῶν ἀρίστοις. Ead. in cod. Marc. cit.

Oratt. dogmaticæ contra Acindynum et ejus sectatores. Inc. Καὶ πάλαι μὲν ὁ τῆς ἀληθείας, et

In Dormitionem B. Mariæ. Init. Ἥκω τήμερον, ὦ φίλοι, κατὰ δύναμιν ἀποδώσων. V. Matthæi Notit. cit. p. 97 seq. et p. 177, de oratt. dogmaticis in cod. 277.

In Anysiam, Venet. in bibl. Marc. cod. 582, in quo exstant *Vitæ et elogia SS.* præmissa protheoria, cujus initium : Τῷ παρόντι λόγῳ σκοπός ἐστιν. Sequuntur *Sanctorum omnium Vitæ.* Init. Καὶ τὸ λόγοις μὲν ἄλλως. Tum, præter memoratas, Vitæ :

Germani Hagioritæ. Inc. Ἀλλὰ πῶς ἄν τις τὸ καθ' ἡμᾶς.

Isidori patr. CPolit. Init. Ἰσίδωρον δὲ ἄρα τὸν μέγαν.

Phocæ martyris. Inc. Εἰ δὲ καὶ τοὺς λαμπρούς. *Philothei* homiliam in illius laudem continet quoque cod. 1185, n. 15, bibl. Paris. publ. V. Append. ad Cat. Mss. bibl. Par. tom. II, p. 618.

In SS. omnes ἀκολουθία. Init. Ποίοις εὐφημιῶν μέλεσιν.

In SS. apostolos. Inc. Ἔδει μὲν ὡς ἀληθῶς.

Postea sequuntur Sermones varii, scil.

De lumine Dominico in monte Thabor, et de divina operatione adversus contradicentes, apologeticus I. Inc. Καὶ πάλαι μὲν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος. II. Adversus eosdem *de divinitate*, et *divino lumine, de spiritualibus visionibus et de sacra perfectorum oratione.* Inc. Περὶ μὲν δὴ τούτων ἱκανῶς ἔχειν οἶμαι. (Legitur in cod. Mosquensi synod. 336, n. 5. V. Matthæi Notit. cit. p. 218, add. supra, ad n. 1, fin.)

Ad *Ignatium* episcopum in dictum Proverbiorum : *Sapientia ædificavit sibi domum.* Init. Σὺ μὲν, ἱερὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπε. Opus dividitur in tres sermones. (Exstat quoque in cod. Mosquensi cit. 336, n. 8.)

Sermo historicus *in obsidionem et captivitatem Heracleæ, a Latinis factam*, sub imperio Cantacuzeni et Palæologi. Init. Ἔτος μὲν ἦν ἑξηκοστὸν ἀπὸ κτίσεως κόσμου.

Epistola, s. homilia missa CPoli *ad Heracleotas, per urbes et oppida Thraciæ et Macedoniæ dispersos.* Inc. Φιλόθεος ταπεινὸς μητροπολίτης. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 305 seq. (HARL.)

13. *In SS. omnium Dominicam.* Incip. Καὶ τὸ λόγοις μὲν ἄλλως τὰ τῶν ἁγίων ἑκάστους διεξιέναι. MS. Lambec. IV, p. 60. (FABR.) Sive p. 131, n. 4 ed. Kollar. cod. 111. V. supra ad vol. X, p. 320, quibus add. cod. bibl. Marc. citat. et cod. Mosquens. 336, n. 2. V. Matthæi not. cit. p. 218. (HARL.)

14. *Canon in S. Gregorium martyrem*, ms. Lambec. V, p. 282. Incipit : Ἀναστάσεως ἡμέραν κατιδόντες λαμπράν. (FABR.) Sive p. 599, ed. Koll. in cod. Cæs. 324. — Venet. in cod. Marc. 14 qui continet Horologium magnum, exstant *Canones Philothei* et aliorum *paracletici* in Deiparam Virginem, Christum et angelos custodes. V. cel. Morelli bibl. ms. Gr. et Lat., tom. I, p. 29. —Paris. in bibl. publ. cod. 12, n. 3, et (teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss. p.* 1325 *C*, in cod. Mazar. 198.) *Philothei Troparia* in form. dialogi inter Christum et S. Deiparam. (HARL.)

15. *Canon in Joannem Damascenum* citatur ab Allatio contra Hottingerum, p. 216.

16. *Synodicam de baptismo* laudat Nic. Comnenus, p. 310 Prænot. mystagog. Aliud Synodicon, *Ne excommunicatio fiat sine judicio*, p. 285; et *De non mutilanda vel interpolanda S. Chrysostomi liturgia*, p. 332.

17. *Orationem secundam de pace Christi*, id. p. 144.

18. *De veteri circumcisione*, ad magnos domesticos Palæologos responsum, ms. in bibl. Coisliniana p. 176. Incipit : Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ᾤμην ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας. (Fabr.) Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 3. (Harl.)

19. *Theoremata Ethica, Physica, Theologica atque excerpta e variis auctoribus*. Labbe, p. 29 Bibl. novæ mss.

20. Περὶ ἐπισημασιῶν ἐγκυκλίων· *Interpretatio significationum circumvolutionis siderum*, ms., in codice mutilo Lambec. V, pag. 97. (Fabric.) S. p. 207, Kollar. n. II, cod. 238. (Harl.)

21. *Capita Ascetica* 40 Philothei, monachi Sinaitæ ms. in bibl. Cæsarea et regis Gallor. Lambec, IV, pag. 145; V, pag. 69 (t) Labbeus, pag. 93 bibl. novæ mss. *Fragmenta sermonum asceticorum*, Lambec. V, pag. 99. (Fabr.) Sive p. 210, Koll. n. 20, cod. 238. — Paris. in bibl. publ. codd. 1091, n. 8 (ac n. 9 exstat sequens sermo), atque 1144, n. 3, capita nonnulla. Sequens sermo, et alius *de bello spirituali* (f. intellectuali) leguntur quoque in bibl. Bodlei. cod. Oliver. Cromwelli 111, n. 25 et 26, sive 290. Cat. ms. Angliæ etc. sub nomine Philothei monachi. (Harl.)

22. *De præceptis Domini* capitula 24, sive sermo Περὶ τῶν ἐντολῶν, *quod custodia cordis observantur præcepta D. N. Jesu Christi*, ms. id. V, pag. 69. [s. p. 150, n. 14, Koll.] Hunc Græce et Latine edidit et præter rem antiquiori, nescio cui, Philotheo velut ex codice 500 annorum tribuit Petrus Possinus in *Thesauro ascetico*, pag. 316, Paris. 1684, 4. (Fabr.) In diss. I tamen subjecta Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* p. 17, tribuitur ille sermo cum Possino alii antiquiori Philotheo, *Sancti* nomine insignito, quoniam ipse codex ms. unde desumptus est sermo, annorum saltem 500 ætatem præ se ferat. (Harl.)

[Philothei CPol. *parerga*, scripta per Joannem Jonam, Græcum, in bibl. regis Galliæ a. D. 1729; in cod. Harlei. V. Cat. libror. mss. bibl. Harlei. n. 5616. (Harl.)

[*Adversus Latinos*; *Taurin.* in cod. Regio 154 ... inc. Ἡγούμεθα δεῖν πρὸς Λατίνους ποιούμενους τὸν λόγον. V. cat. codd. Gr. Taur. p. 242. (Harl.)]

[*Epistola* ad illos, qui in aliqua potestate constituti, nulla legum ratione habita, in alienas possessiones involabant. Inc. Τοὺς μὲν πονηροὺς τῶν ἀρχόντων. Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 4. (Harl.)]

[Philotheus alius Achillinus, consiliarius regius, cujus somnium viridarii de jurisdictione regia et sacerdotali scriptum anno 1374 Latine vulgavit Goldastus in Monarchia S. Romani imperii, tomo I, Hanov. 1612 fol. (u) (Fabr.) [In Montfauc. Bibl. biblioth. mss. p. 1400 *E*, memoratur cod. bibl. Taurin. qui continet scriptum Philothei Alexandrini. Num is fuerit *patriarcha* Alexandrinus, cujus fit mentio infra in vol. XI, p. 680, vet. ed. definire non audeo. De hoc autem homine, luxuriei dedito, conf. Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* II, p. 115, ad a. 995. Ejus quatuor voll. quorum inscriptiones, ex arabico translatas, posuit Caveus, dudum periisse videntur. Idem pro certo affirmare non audet, num sermo *Philothei de mandatis Domini nostri J. Chr.* illum Alexandrinum habuerit parentem. Edidit eum P. Possinus Gr. et Lat. in Asceticis. (Harl.)]

[Philotheus, medicus. V. infra vol. XII, p. 647 et 649; et XIII, p. 369. — Add. Lambec. VI, part. II, p. 357 seq. — Philotheus *De urinis* in cod. Mediol. bibl. Ambros. teste Montfauc. in *Bibl. bibl. mss.* p. 503 *E*. (Harl.)]

[Philotheus, monachus. Mosquæ in bibl. typographei synod. cod. 59 exstat, docente Matthæi in Not. codd. Gr. Mosq. p. 317, n. 28 : Φιλοθέου, μοναχοῦ μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Βάτου ἐν Σινᾷ, περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς καὶ περὶ νήψεως καὶ εὐχῆς. Inc. Ὁ μακάριος ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Et n. 29, ejusdem Περὶ τηρήσεως νοῦ καὶ ταπεινοφροσύνης· init. : Βλέπετε καὶ ὁρᾶτε, φησὶν ὁ Κύριος, μήπως βαρυνθῶσιν. — In cod. Naniano 95 sunt quoque *Ascetica Philothei*, *monachi monasterii sanctissimæ Deiparæ Bati* s. rubi. Inc. Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθημεν κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον· tum sequuntur tres alii ejusdem sermones. V. Cat. codd. Gr. Nan. p. 185. Atque Mingarellius ibid. ex primo sermone longiorem locum exscripsit, et provocavit ad Lambec. paulo ante ad n. 21 jam citatum. Auctorem igitur illi sermones habere videntur Philotheum, patriarcham CPolit. qui in aliquot codd. *monachus Sinaita* etiam vocatur. (Harl.)]

[Philotheus, archiepiscopus Selymbriensis, cujus Oratio in S. Agathonicum legitur Venet. in cod. Naniano 309, n. 99, ex eaque Mingarellius in Cat. Codd. Gr. Nan. p. 531 sqq. perlongum locum publicavit. Conf. supra, vol. X, p. 190, ubi illa oratio reliquis addi debet. (Harl.)] — *Vide infra in hoc volumine.* Edit.

(t) Sive IV, p. 329; Koll. n. 13, cod. 156. — et vol. V, p. 150, ed. Kollar. n. 13, cod. 234. — Romæ in bibl. Vatican. V. Montfauc. Bibl. bibl. mss. p. 12 *B*. (Harl.)

(u) Plura de eo dabunt Fabr. noster in *Bibl. med. et inf. latin*, tom. V, p. 2, ed. Mansi, et H. Wharton. in Append. ad Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* p. 74, ad a. 1370. (Harl.)

ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΨΩΣΙΝ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΠΟΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ.

—

PHILOTHEI

CPOLITANI PATRIARCHÆ

SERMO

IN EXALTATIONEM VENERANDÆ ET VIVIFICÆ CRUCIS.

(Apud Gretserum *De cruce*. Opp. tom. II, p. 126.)

—

1. Postquam ob transgressionem primi parentis A nostri, ex prima et beata illa vita excidimus, et a Deo sejuncti, ex paradiso proscripti sumus, inque honoris prorsus expertem vivendi rationem, mortis rei, incurrimus, mille opinionibus, et erroribus, et impietatis generibus implicati, voluptatibusque et illecebris carnis a diabolo in servitutem abducti; postquam etiam propter hæc talia opus habuimus Deo incarnato, quippe qui non ferret aut tantis pœnis multari, aut penitus interire figmentum manuum suarum, ut ab eo, a quo ficti eramus, refingeremur, ea de causa unigenitus Dei Filius, et Verbum, quod ex omni æternitate Patri aderat, tempore non circumscriptum, miserans naturam nostram, quæ a recto tramite deflexerat, ad interitum proruerat, perque peccatum ad inferorum B portas descenderat, statuit aliquando inter nos degere, temporis volubilitati subjici, nobisque in omnibus, excepto peccato, assimilari; eapropter virgineo utero recipitur is, qui nullo spatio capitur, et corporis mole circumscribitur, qui incircumscriptus est, naturamque assumptam communione sua ad divinitatem evehit, vereque homo efficitur, qui semper Deus est.

α′. Ἐπειδὴ τῆς πρώτης καὶ θείας καὶ μακαρίας ζωῆς ἀπεῤῥάγημεν διὰ τὴν παράβασιν τοῦ πρωτοπάτορος, καὶ τοῦ Θεοῦ μακρυνθέντες, ἐξόριστοι τοῦ παραδείσου γεγόναμεν, καὶ κατήχθημεν εἰς ἀτιμοτάτην διαγωγὴν, καὶ θάνατον κατεκρίθημεν, καὶ μυρίαις δόξαις, καὶ πλάναις καὶ ἀσεβείαις κατεμερίσθημεν, φιληδονίαις καὶ πάθεσι σαρκὸς τῷ ἐχθρῷ διαβόλῳ καταδουλούμενοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐδεήθημεν Θεοῦ σαρκουμένου, οὐκ ἀνασχομένου ζημιωθῆναι τὸ πλάσμα τῶν οἰκείων χειρῶν, οὐδὲ παριδεῖν ἀπολλύμενον ἵνα δι' οὗ τὴν πλάσιν ἔσχομεν, δι' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάπλασιν λάβωμεν, τούτου χάριν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος, καὶ ἀϊδίως συνὼν τῷ Πατρὶ, καὶ ἄχρονος ὤν, τὴν ἡμετέραν φύσιν κατοικτειρήσας ἐξολισθήσασαν τοῦ καλοῦ, καὶ πρὸς ἀπώλειαν ἐξοιστρηλατήσασαν, καὶ δι' ἁμαρτίαν πρὸς τὸ τοῦ ᾅδου καταντήσασαν πέταυρον, εὐδόκησε καὶ ἠθέλησέ ποτε καθ' ἡμᾶς γενέσθαι, καὶ ὑπὸ χρόνον ἐλθεῖν, καὶ κατὰ πάντα ἡμῖν ὁμοιωθῆναι χωρὶς ἁμαρτίας· διὰ τοῦτο καὶ παρθενικῇ νηδύϊ χωρεῖται ὁ ἀχώρητος, καὶ σαρκὶ περιγράφεται ὁ ἀπερίγραπτος, καὶ θεοῖ τῇ κοινωνίᾳ τὸ πρόσλημμα, καὶ ἄνθρωπος κατὰ ἀλήθειαν γίνεται, ὁ ἀεὶ Θεὸς γνωριζόμενος.

2. Cæterum cum in mundo versaretur, et inter homines vitam ageret, leges justissimas præscripsit, veritatis agnitionem patefecit, et ea, quæ conducibilia et salutaria erant, edocuit. Signa et prodigia magna et admiranda patravit; deinde sponte sua in impiorum et sceleratorum potesta- C tem traditus est. Condemnatur, mortis sententiam patitur, turpissimoque lethi genere perimitur: cum in se supplicia et cruciamenta peccatis nostris debita recepisset, secundum illud vatis oraculum: *Ipse peccata nostra portat, doloresque nostros ipse*

β′. Συναναστραφεὶς δὲ καὶ ἐμπολιτευσάμενος τῷ κόσμῳ ἔδωκε προστάγματα δικαιοσύνης, καὶ ἔδειξε τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν, ἐδίδαξε τὰ λυσιτελῆ καὶ σωτήρια, ἐποίησε σημεῖα καὶ τέρατα μεγάλα καὶ θαυμαστά· εἶτα παραδέδοται ἑκουσίως εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν καὶ ἀδίκων, καὶ κατακρίνεται, καὶ καταδικάζεται, καὶ πάσχει, καὶ ὑπομένει τὰ ἀτιμότατα πάθη, ἀναδεξάμενος ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὴν σωτήριον τιμωρίαν, καὶ ὀδύνην, καὶ κάκωσιν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, *Αὐτὸς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται, αὐτὸς τὰς*

ἀσθενείας ἡμῶν καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν. Ἐμπτυσμούς τε καὶ ῥαπισμοὺς καταδέχεται ὁ τῆς δόξης Κύριος, κολαφίσματα, καὶ ὕβρεις, καὶ γέλωτα, πορφυρᾶν χλαῖναν καὶ ἀκάνθινον στέφανον, κάλαμον καὶ σπόγγον καὶ χολὴν μετὰ ὄξους, ἥλους καὶ λόγχην, καὶ μετὰ τούτων πάντων τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον, καὶ λύει μὲν διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς κατάρας τὴν καταδίκην καὶ τὴν ἀπόφασιν, ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα γενόμενος, καθὼς γέγραπται, *Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου*· διὰ δὲ τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς πικρᾶς καταδίκης ἐξάγει τοῦ σκότους, καὶ τῶν ἀλύτων λύει τοῦ τυραννοῦντος διαβόλου δεσμῶν, καὶ ἐλευθερίαν πᾶσαν χαρίζεται. Ἀνίσταται γὰρ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναβαίνει ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνων τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· καὶ πάλιν ἐλεύσεται μετὰ δόξης τοῦ κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

γʹ. Οὕτω προενοήσατο ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ οὕτως ἐσπούδασεν ἐξελέσθαι ἡμᾶς τῆς τυραννίδος τοῦ ἀπατήσαντος ἡμᾶς διαβόλου. Οὕτω κατηξίωσεν ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος γενέσθαι, καὶ τὰ θεῖα τούτου παθήματα πρὸς ἰατρείαν τῆς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας φάρμακα ἔδωκεν ἡμῖν· καὶ δι' αὐτῶν ἀνεπλάσθημεν, καὶ τῆς ζωῆς ἠξιώθημεν, καὶ μυστηρίων θείων γεγόναμεν μέτοχοι, καὶ δωρεῶν πνευματικῶν ἀπολαύομεν. *Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα*, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Κατάρα γέγονε ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Χριστός, ἐπειδὴ δέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἑκουσίως ἀποθανὼν τὸν ἐπονειδιστον καὶ ἀτιμότατον θάνατον. Ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας, ὅτι ἐκένωσεν ἑαυτοῦ τὸ θεῖον καὶ ἅγιον αἷμα, καὶ τῆς δουλείας τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς καταδίκης καὶ φθορᾶς τοῦ ᾅδου ἐῤῥύσατο. Κατάρα γέγονεν ὁ Χριστός, ὡς τῶν ἐπικαταράτων καὶ κακούργων τὸν θάνατον ἀποθανών. Ὅτι δὲ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, *οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ*, μετέστρεψε τὴν κατάραν εἰς εὐλογίαν, καὶ ἦρε μᾶλλον τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας ἡμῖν ὁδὸν ἐχαρίσατο. Ἦλθε γὰρ ὁ Κύριος, ἵνα τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην κατάραν βαστάσῃ· διὸ καὶ τὸν διὰ σταυροῦ κατεδέξατο θάνατον. Πῶς γὰρ εἶχεν ἄλλως κατάρα γενέσθαι, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρᾳ γενόμενον θάνατον ἐδέξατο διὰ σταυροῦ; Πῶς δ' ἂν προσεκαλέσατο ἡμᾶς, εἰ μὴ ἐσταύρωτο; Ἐν μόνῳ γὰρ τῷ σταυρῷ ἐκτεταμέναις χερσί τις ἀποθνήσκει. Ἐξέτεινε δὲ τὰς παλάμας ὁ Κύριος, ἵνα πρὸς αὐτὸν πάντας ἑλκύσῃ, καὶ συνάψῃ ἐν ἑαυτῷ, καθὼς αὐτὸς εἶπεν· *Ὅταν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.*

Ὁ διάβολος γὰρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐκπεσὼν μετὰ τῶν αὐτοῦ τῆς πονηρίας πνευμάτων, περὶ τὸν ἀέρα πλανᾶται, καὶ ἐπιχειρεῖ ἐμποδίζειν τοὺς ἀνερχομένους εἰς οὐρανόν. Ἦλθεν οὖν ὁ Κύριος, ἵνα τὸν διάβολον καταβάλῃ, καὶ τὸν ἀέρα καθαρίσῃ, καὶ ὁδοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον διὰ τῆς σαρκὸς

A *fert, ipse languores nostros et morbos tulit* [1]. Sputa et alapas recipit Dominus gloriæ, et colaphos, et injurias, et irrisiones, et purpuram, et chlamydem, et spineam coronam, arundinem, et spongiam, fel cum aceto, clavos, et lanceam, et cum his omnibus, crucem et mortem, et cruce quidem et morte sua antiquæ maledictionis condemnationem et sententiam dispungit, maledictum pro nobis factus, sicut scriptum est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno* [2]. Per sepulturam vero et resurrectionem ex severa illa condemnatione tenebrisque nos eduxit, et insolubilia, quibus diabolus, sævissimus tyrannus, nos alligarat, rupit, perfecta libertate nobis restituta. Resurgit enim tertia die, et in cœlos ascendit advocatus noster apud Deum B et Patrem; et iterum venturus est cum gloria, judicare totius terræ incolas, ut reddat unicuique secundum opera sua.

3. Tantam curam nostri gessit Deus; adeo elaboravit, ut nos eriperet ex tyrannide ejus, qui nos deceperat, diaboli. Sic dignatus est homo pro nobis fieri, et hos cruciatus, quos ipse sustinuit, medicamenta nostræ imbecillitatis esse voluit: quibus recreati et reconcinnati sumus, vitaque donati, et divinorum mysteriorum participes effecti et donis spiritualibus potiti. *Christus redemit nos ex maledicto legis, factus ipsemet pro nobis maledictum*, ut divinus Apostolus ait [3]. At maledictum factus est, cum obtulerit seipsum sponte pro nobis, morte C probri et dedecoris plenissima subita. Redemit nos a maledicto, quia effudit divinum et sacrosanctum suum sanguinem, eripuitque nos ex servitute diaboli, et ex morte, et ex condemnatione et interitu inferni. Maledictum factus est Christus, cum maledictorum et malefactorum mortem exsolverit. At quia peccatum non fecit, *nec dolus in ore ejus repertus est* [4], ideo maledictionem in benedictionem convertit, totiusque mundi peccata abstulit, et salutis viam aperuit. Venit enim Dominus, ut nobis impositas diras ferret: qua de causa crucis quoque supplicium passus est. Nam quomodo aliter maledictum fieri poterat, si mortem crucis maledictioni jam olim subjectam non elegisset? Quomodo nos advocasset, si crucifixus non D fuisset? In sola enim cruce moritur quis expansis manibus. Extendit autem Dominus manus, ut ad se omnes attraheret, et in seipso conjungeret, prout ipsemet dixerat: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnes ad me traham* [5].

4. Nam diabolus ex cœlo cum impietatis suæ gregalibus detrusus, nunc in aere oberrat, conaturque euntibus ad superos impedimenta objicere. Venit ergo Dominus, ut diabolum deturbet, aeremque purget, nobisque viam ad cœlum sternat et muniat per carnem propriam, et ut omnibus constet,

[1] Isa. LIII, 4. [2] Deut. XXI, 23. [3] Galat. III, 13. [4] Isa. LIII, 9; I Petr. II, 22. [5] Isa. XII, 32.

ipsum esse, qui omnia contineat imperioque suo regat. Hinc mors illius omnia sanctificat, hinc rectæ rationi convenienter mortem crucis, etsi ignominiosissimam, aliis prætulit. Hanc crucis speciem celebravit itidem divinus David : *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum* (en altitudinem), *si descendero in abyssum* (en profunditatem), *si sumpsero pennas meas diluculo*, quod est solis ortus (en latitudinem), *et habitavero in extremis maris* [6], occasum intelligit (en longitudinem).

5. Divinus insuper Paulus figuram hanc insinuavit scribens ad Ephesios : *Ut possitis*, inquit, *comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit longitudo, latitudo, et profunditas et altitudo* [7]. Altitudine nimirum cœlestia intelligit : profunditate, subterranea ; latitudine autem et longitudine, extrema quæ in medio interjacent, quæ a virtute illa totam universitatem gremio suo comprehendente, continentur. Propterea aiebat Dominus : *Oportet Filium hominis crucifigi* [8], videlicet, passio aliter peragi non potest, nisi per crucem, etsi aliæ multæ moriendi rationes suppetebant, quibus Dominus salutis nostræ mysterium perficere et complere poterat. Cæterum ex omnibus mors in cruce tanquam necessaria, et quæ omitti nequeat, seligitur. Et tunc ubicunque crux sculpitur, ibi benedictionis et sanctificationis vicem subit, et omnia ad salutem spectantia subministrat. Hac igitur invicta armatura armati, ne contremiscamus, neque formidemus, fratres, inimicos nostros ; divinam enim crucem horrent isti, et timore percelluntur, aufugiunt, nec vel paululum ad hujus signaculum respicere audent. Quocirca omnes nostras actiones cruce perficiamus. Hanc ob causam, crucem exaltantes et adorantes, Christum in eam sublatum laudibus afficimus et extollimus. Nam qui crucem laudat, is crucifixum honorat, glorificat et adorat : per crucem enim tyrannus captus est. Per crucem mors fugata, infernusque spoliatus. Par namque erat, ut quibus nos dæmon devicerat, iisdem quoque a Christo vinceretur.

6. Mulier et lignum et mors condemnationis et interitus nostri fuerunt causa. Nam Eva a serpente decepta fuit. Lignum erat arbor illa, cujus pomum et Eva et Adamus ingenti amaritudine degustarunt. Mors vero gustati acerbi fructus pœna. At ecce rursus virgo, et lignum, et mors, et quæ prius damnationem et supplicium attulerant, ea nunc libertatem nobis pariunt : loco Evæ benedicta et perpetua Virgo Maria, loco ligni in paradiso, lignum crucis, loco mortis Adami, mors Christi ; nam iisdem armis, quibus diabolus victoriam obtinuerat, prostratus est et sub jugum missus. Per arborem illam debellaverat hostis Adamum ; at

αὐτοῦ, καὶ δείξῃ ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ πάντα συνέχων καὶ διακρατῶν. Διότι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἁγιάζει τὰ σύμπαντα, διὰ τοῦτο τὸν διὰ σταυροῦ εἰκότως κατεδέξατο ἀτιμότατον θάνατον. Τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ ὁ θεῖος Δαυῒδ ἐξύμνησε, λέγων· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν*, τοῦτο τὸ ὕψος, *ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην*, τοῦτο τὸ βάθος, *ἐὰν ἀναλάβοιμι τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον*, ὅ ἐστιν ἡ τοῦ ἡλίου ἀνατολὴ, τοῦτο τὸ πλάτος, *καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης*, τὰς δυσμὰς δὲ ὀνομάζει, τοῦτο τὸ μῆκος.

ε'. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος τὸ σχῆμα τοῦτο ὑπηνίξατο πρὸς Ἐφεσίους γράφων, *Ἵνα ἐξισχύσητε*, φησὶ, *καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ μῆκος, καὶ πλάτος, καὶ βάθος, καὶ ὕψος*· σημαίνων διὰ μὲν τοῦ ὕψους τὰ ἐπουράνια, διὰ δὲ τοῦ βάθους τὰ ὑποχθόνια, διὰ δὲ τοῦ πλάτους καὶ μήκους τὰ διὰ μέσου πέρατα ὑπὸ τῆς τὸ πᾶν διακρατούσης δυνάμεως κατεχόμενα. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος, ὅτι *Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου σταυρωθῆναι*, ἤγουν οὐκ ἄλλως ἐστὶ γενέσθαι τὸ πάθος εἰ μὴ διὰ τοῦ σταυροῦ, καὶ πολλῶν ὄντων ἄλλων τῶν πρὸς θάνατον φερόντων, δι' ὧν δυνατὸν ἦν ἀποπληρῶσαι τὸν Κύριον τὴν ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ θανάτου οἰκονομίαν, ἐκ πάντων τῶν ἄλλων ὁ διὰ σταυροῦ προτετίμηται θάνατος, ὡς ἀναγκαῖος καὶ ἀπαραίτητος. Καὶ νῦν ἔνθα ἂν ἐγχαραχθῇ ὁ σταυρὸς, εὐλογεῖ, ἁγιάζει, πάντα δίδωσι τὰ σωτήρια. Τοῦτον οὖν ἔχοντες ἀκαταμάχητον ὅπλον μὴ τρέμωμεν, μηδὲ δειλιῶμεν τοὺς ἐχθροὺς, ἀδελφοί μου· τρέμουσι γὰρ τὸν θεῖον σταυρὸν οὗτοι, καὶ δειλιῶσι, καὶ φεύγουσι, μηδὲ μικρὸν δυνάμενοι ἀντιβλέπειν πρὸς τὴν τούτου σφραγῖδα. Διὰ τοῦτο πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν τῷ σταυρῷ διανύωμεν· διὰ τοῦτο ὑψοῦντες αὐτὸν καὶ προσκυνοῦντες τὸν ἐν αὐτῷ ὑψωθέντα Χριστὸν μεγαλύνομεν καὶ δοξάζομεν. Ὁ γὰρ τὸν σταυρὸν ἐπαινῶν, τὸν σταυρωθέντα τιμᾷ, καὶ δοξάζει, καὶ προσκυνεῖ. Διὰ σταυροῦ γὰρ ὁ τύραννος αἰχμάλωτος γέγονε· διὰ σταυροῦ ὁ θάνατος οἴχεται, καὶ ὁ ᾅδης ἐσκύλευται. Ἔπρεπε γὰρ δι' ὧν ἐνίκησεν ἡμᾶς ὁ διάβολος, διὰ τούτων αὐτοῦ περιγενέσθαι τὸν Χριστόν.

ς'. Γυνὴ γὰρ, καὶ ξύλον, καὶ θάνατος τῆς ἡμῶν καταδίκης καὶ φθορᾶς ὑπῆρχε τὰ αἴτια. Ἡ γὰρ Εὔα ἠπατήθη ὑπὸ τοῦ ὄφεως. Ξύλον δὲ ἦν τὸ δένδρον ἐκεῖνο ὅπερ καὶ ἡ Εὔα καὶ ὁ Ἀδὰμ πικρῶς ἀπεγεύσαντο. Θάνατος δὲ τὸ τῆς πικρᾶς ἐπιτίμιον γεύσεως. Ἀλλ' ἰδοὺ πάλιν παρθένος καὶ ξύλον καὶ θάνατος, ἅτινα ἦσαν τότε τῆς κατακρίσεως ἡμῶν, καὶ τῆς καταδίκης, καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν γεγόνασι πρόξενα· ἀντὶ τῆς Εὔας ἡ ὑπερευλογημένη καὶ ἀειπάρθενος Μαρία, ἀντὶ τοῦ ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ ξύλον τὸ τοῦ σταυροῦ, ἀντὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδὰμ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· δι' ὧν γὰρ ἐνίκησεν ὁ διάβολος, διὰ τούτων κατηργήθη καὶ καταβέ-

[6] Psal. CXXXVIII, 7-9. [7] Ephes. III, 18. [8] Luc. XXIV, 7.

βληται. Διὰ τοῦ δένδρου ἐκείνου κατηγωνίσατο ὁ ἐχθρὸς τὸν Ἀδάμ, διὰ τοῦ σταυροῦ κατεπάλαισε τὸν ἐχθρὸν ὁ Χριστός. Ἐκεῖνο μὲν τὸ ξύλον τοῦ παραδείσου θανάτου πρόξενον γέγονε, καὶ εἰς ᾅδην παρέπεμψε· τὸ ξύλον δὲ τοῦ σταυροῦ καὶ τοὺς ἀπελθόντας εἰς ᾅδην ἀνεκαλέσατο. Τὸ ξύλον τοῦ παραδείσου αἰχμάλωτον καὶ γυμνὸν ἐποίησε τὸν Ἀδάμ, καὶ κρυβῆναι αὐτὸν παρεσκεύασε· τὸ ξύλον δὲ τοῦ σταυροῦ τὸν νικητὴν Χριστὸν ἐφ' ὑψηλοῦ πᾶσιν ἐδείκνυεν. Ἁπάσης γὰρ τῆς οἰκουμένης ὁρώσης, καθάπερ γενναῖος ἀθλητής, τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις κατέβαλεν ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ ξύλου ἀνυψωθείς. Ὁ δὲ θάνατος τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους κατεδίκασε, καὶ ἐθανάτωσε, καὶ κατέκρινεν· ὁ δὲ θάνατος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ πεσόντας καὶ θανατωθέντας ἀνέστησε, καὶ ἐζώωσε, καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίας ὁδὸν ἐχαρίσατο.

Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. Προσέχωμεν ἑαυτοῖς, ἀγαπητοί, μὴ πάλιν ὑπὸ κατάραν γενώμεθα, τοῦ θείου φόβου καὶ τῶν σωτηρίων ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ ἀμελήσαντες. Ἔλουσεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐν τῷ βαπτίσματι *διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας* καὶ ἀνακαινίσεως Πνεύματος ἁγίου· μὴ πάλιν ὑποστρέψωμεν *ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον*. Συμμόρφους ἑαυτῷ καὶ συσσώμους ἐποίησεν ὁ Χριστός· μὴ τοίνυν ποιῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ μέλη πόρνης, τὸ σῶμα καταμολύνοντες, καὶ τὴν βασιλικὴν εἰκόνα καταζοφοῦντες. Ἡγίασεν ἡμᾶς ὁ Χριστός, καὶ ἐκάθηρεν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν διὰ τοῦ τιμίου καὶ ἀχράντου αἵματος αὐτοῦ, ὥστε μὴ ἔχειν σπῖλόν τινα ἢ ῥυτίδα, μηδέ τι τῶν ἀμορφίαν καὶ εἰδέχθειαν ἐμποιούντων· μὴ πάλιν αὐτομολήσωμεν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, μηδὲ ἀγαπήσωμεν τὴν δυσωδίαν τῶν παθῶν, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀκαθαρσίαν τοῦ ῥύπου τῶν ἡδονῶν. Ἔπλησεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς φωτὸς λαμπροτάτου καὶ καθαροῦ· μὴ πάλιν τὸ ζοφερὸν τῆς ἁμαρτίας ἐκλεξώμεθα σκότος. Ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς συσκήνους τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις, καὶ συγκληρονόμους τῶν αἰωνίων αὐτοῦ ἀγαθῶν ἠξίωσε γενέσθαι ἡμᾶς· μὴ πάλιν αἱρετισώμεθα τὴν ἀτιμίαν, καὶ τὴν φθοράν, καὶ τὴν καταδίκην, ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἐδόξασε, διαφυλάττωμεν, καὶ πάσῃ σπουδῇ καὶ προσοχῇ χρησώμεθα, ἀδελφοί μου, ἵνα οἷς ἐκλήθημεν καὶ ἐδικαιώθημεν, μείνωμεν. Κἂν γὰρ μὴ μείνωμεν οὕτως, ἀλλ' εἰς τὰ ὀπίσω ὑποστρέψωμεν, κολάσεσι καὶ τιμωρίαις ὑποβληθησόμεθα, ὅταν ἔλθῃ ὁ Κύριος τοῦ κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν. Ἀλλ' ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, καλῶς πολιτευσώμεθα, καὶ ὡς ἀρεστὸν τῷ Θεῷ ἡμῶν καθαρότητα ἀσπαζόμενοι, δάκρυα προχέοντες, κατάνυξιν πηγάζοντες, τὸ σῶμα ὑποτάσσοντες, καὶ ὡς δοῦλον ἄγοντες, τὴν ψυχὴν τοῖς πνευματικοῖς λόγοις καὶ ἔργοις ζωογονοῦντες καὶ διατρέφοντες, τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀῤῥαθύμως ἐπιτελοῦντες, καὶ μηδόλως ἀπονυστάζοντες.

Ϛʹ. Εἰ δὲ καὶ ῥαθυμήσομεν καὶ ἀμελήσομεν, ὅτι

A per crucem superavit Christus hostem. Lignum illud mortem progenuit, et ad inferos præcipitavit: at lignum crucis eos etiam, qui jam ad manes descenderant, revocavit. Lignum paradisi in servitutem abduxit, nuditatemque Adamo induxit, et ut sese occuleret, effecit. At lignum crucis Christum in excelso situm omnibus spectandum exhibuit. Nam toto terrarum orbe inspectante, tanquam generosus quidam athleta, adversarias virtutes Christus, sublimis ex ligno pendens, contrivit et disjecit. Mors Adami posteros quoque damnavit, mortisque necessitati subjecit; at mors Christi etiam antea lapsos et mortuos restituit, vitaque donavit, et omnibus hominibus salutis viam
B patefecit.

Christus nos redemit a maledicto legis, maledictum pro nobis factus. Attendamus, charissimi, ne rursus exsecrationi subjiciamur, divino timore salutaribusque Christi præceptis neglectis. Lavit nos Christus in baptismate *per lavacrum regenerationis*[9] et renovationis Spiritus sancti, ne revertamur *ad proprium vomitum*[10]. Ejusdem secum similitudinis et corporis Christus nos fecit: ne igitur faciamus membra Christi membra diaboli, corpore contaminato, et regali imagine obscurata. Sanctificavit nos Christus, et emundavit a peccatis nostris per pretiosum et immaculatum
C sanguinem suum, ut omni macula et ruga careamus, et omni illo, quod deformitatem formæque turpitudinem affert; ne denuo ad flagitia ultro accedamus, neque diligamus fetorem immoderatarum cupiditatum, ejusque impuritatis, quæ ex voluptatum cœno exsistit. Replevit nos Christus luce splendidissima et purissima; ne igitur tenebrosam illam improbitatis caliginem subeamus. In angelorum contubernium ascivit nos Dominus, hæredesque æternorum bonorum constituit; ne igitur amplius in ignominiam, et interitum, et in damnationem nos conjiciamus, sed libertatem, qua Christus nos clarere voluit, custodiamus, omnique diligentia et attentione enitamur, fratres mei, ut in his, in quibus vocati et justificati sumus,
D maneamus. Nam si firmo pede non consistamus, sed retrorsum respectemus et resiliamus, cruciatibus et suppliciis subjiciemur, quando venerit Dominus, universum orbem terrarum judicaturus. Verum ne hoc eveniat, recte vitam nostram instituamus, et ut Deo gratum acceptumque est, puritatem amplectamur, lacrymas fundamus, contritionem et pœnitentiam quasi stillemus, corpus subjiciamus et servi instar tractemus, animam spiritualibus documentis et factis vivam et vegetam efficiamus et alamus, opera Dei impigre exsequamur, neque unquam somniculose agamus.

7. Quod si pigritemur et in socordiam incidamus,

[9] Ephes. v, 26. [10] II Petr. ii, 22.

quandoquidem imbecilla et labilis est natura nostra, at rursus resipiscamus, et pœnitentiam agamus, et confiteamur, conteramur cordibus, et ad sobrietatem redeamus, et ad pristinum vivendi institutum nos recipiamus. Custodiamus egregium depositum, juvenem nostrum imperatorem [1], illum christum Domini, qui neminem injuria affecit, qui a patre [2] et avo [3] et proavo imperium ad se transmissum accepit : subjiciamur in omnibus hujus justissimo et æquissimo imperio. Si enim hunc colamus, et omni, quo licet, modo honoremus, pii purique erimus coram Deo et hominibus, audiemusque illam Dei ad nos vocem : *Ego exaltavi servum meum* regem per Ecclesiam meam, *unxi eum oleo sancto meo, manus mea auxiliabitur ei* [11], et brachium meum confortabit eum; non proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei, et conteram a facie ejus odientes eum, et inimicos ejus dispergam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. Ego sum Pater vester, ego radix, ego fundamentum, ego nutrix, ego domus, ego vestimentum, uno verbo, quidquid optatis, ego sum. Nulla re egeatis, tantummodo mihi devincti estote, omnia mihi estis, amici, et membra, et cohæredes, dummodo in præceptis meis ambuletis, et mandata mea servetis, eaque exsequamini, omnem sollicitudinem, et curam, et misericordiam erga egenum populi mei exhibete.

8. Injustitiam in judicio ne admiseritis, neque judicium pauperis pervertatis. Ne respiciatis in faciem potentis, neque munera accipiatis; jus juxta parvo ac magno dicite, oppressumque ex manu calumniatoris et inique agentis eripite. Auditionem vanam ne admittatis. Sunt enim quidam haud probæ conversationis, cumque non insigniti sint præclaris dotibus, quibus innotescant et celebrentur, alienis malis celebres reddi student. Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere; judicium et justitiam facite, ut defendamini in terribili die judicii mei. Viduam et orphanum ne affligatis. Quod si afflictione opprimatis illos, clamantesque ad me clamaverint, auditu audiam clamorem eorum, et irascar animo, et occidam vos gladio, et erunt mulieres vestræ viduæ, et filii vestri orphani. Timeamus et cohorreamus, fratres charissimi, cum hæc talia audimus, quique in improbitate, in injustitia, rapina, avaritia et infidelitate versamini, pedem referte et resipiscite. At qui virtute, justitia, veritate et fide exornati estis, ne resides efficiamini, neque in deterius prolabamini, ut crux pretiosa, adoranda et veneranda, totius orbis firmamentum, insuperabile Christianæ

A ἀσθενής ἐστι καὶ εὐόλισθος ἡ φύσις, ἀλλὰ πάλιν μετανοῶμεν, πάλιν μεταμελώμεθα καὶ ἐξαγορευώμεθα. Συντρίβωμεν τὰς καρδίας καὶ ἀνανήφωμεν, καὶ πρὸς τὴν προτέραν κατάστασιν ἐπανερχώμεθα. Φυλάττωμεν τὴν καλὴν παρακαταθήκην, τὸν νέον ἡμῶν βασιλέα, τὸν χριστὸν Κυρίου, μηδένα μὴ ἀδικήσαντα, τὸν ἐκ πατρὸς, καὶ πάππου, καὶ προπάππου τὴν βασιλείαν δραξάμενον. Ὑποτασσώμεθα κατὰ πάντα τῇ τούτου δικαίᾳ καὶ ἐννόμῳ ἀρχῇ. Τοῦτον γὰρ στέργοντες, καὶ πάντα περιέποντες τρόπον, εὐσεβήσομεν, καὶ καθαροὶ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων φανούμεθα, καὶ ἀκούσομεν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς λέγοντος· *Ἐγὼ ὕψωσα τὸν δοῦλόν μου* τὸν βασιλέα διὰ τῆς Ἐκκλησίας μου· *ἔχρισα αὐτὸν ἐλαίῳ ἁγίῳ μου· ἡ χείρ μου συναντιλήψεται αὐτῷ*. καὶ
B ὁ βραχίων μου κατισχύσει αὐτόν. Οὐκ ὠφελήσει ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ, καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσθήσει τοῦ κακῶσαι αὐτὸν, καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τοὺς μισοῦντας αὐτὸν τροπώσομαι· καὶ ἡ ἀλήθειά μου καὶ τὸ ἔλεός μου μετ' αὐτοῦ, καὶ θήσομαι ἐν θαλάσσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Ἐγώ εἰμι Πατὴρ ὑμῶν, ἐγὼ ῥίζα, ἐγὼ θεμέλιος, ἐγὼ τροφὸς, ἐγὼ οἰκία, ἐγὼ ἱμάτιον, πᾶν ὅπερ θέλετε, ἐγώ. Μηδενὸς ἐν χρείᾳ καταστῆτε, μόνον οἰκείως ἔχετε πρὸς ἐμέ. Πάντα μοι ὑμεῖς ἐστε, καὶ φίλοι, καὶ μέλη, καὶ συγκληρονόμοι, μόνον ἐὰν ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύησθε, καὶ τὰς ἐντολάς μου φυλάσσητε, καὶ ποιῆτε αὐτὰς, πᾶσαν κηδεμονίαν καὶ προστασίαν καὶ συμ-
C πάθειαν ἐνδείκνυσθε εἰς τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ μου.

η'. Οὐ ποιήσετε ἄδικον ἐν κρίσει, οὐδὲ διαστρέψετε κρίμα πένητος. Οὐ θαυμάσετε πρόσωπον δυνάστου, οὐδὲ λήψεσθε δῶρα· κατὰ τὸν μικρὸν καὶ τὸν μέγαν κρινεῖτε, καὶ ἐξελεῖσθε διηρπασμένον ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος. Ἀκοὴν ματαίαν μὴ παραδέξησθε. Εἰσὶ γάρ τινες οὐκ ἀγαθῆς ἀναστροφῆς, καὶ μὴ ἔχοντες οἰκεῖον ἀγαθὸν, δι' οὗπερ ἂν γνωρισθῶσιν, ἐκ τῶν ἀλλοτρίων κακῶν ἑαυτοὺς συνιστῶσι. Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίᾳ, καὶ ἐπὶ ἅρπαγμα μὴ ἐπιποθεῖτε. Κρίμα καὶ δικαιοσύνην ποιήσατε, ὅπως σκεπασθῆτε ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεώς μου. Πᾶσαν χήραν καὶ ὀρφανὸν οὐ κακώσετε. Ἐὰν δὲ κακίᾳ κακώσητε αὐτοὺς, καὶ κράξαντες καταβοήσωσι πρὸς μὲ, ἀκοῇ
D ἀκούσομαι τῆς βοῆς αὐτῶν, καὶ ὀργισθήσομαι θυμῷ, καὶ ἀποκτενῶ ὑμᾶς μαχαίρᾳ, καὶ ἔσονται αἱ γυναῖκες ὑμῶν χῆραι, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ὀρφανά. Φοβηθῶμεν, καὶ φρίξωμεν, ἀδελφοί μου, ἀκούοντες ταῦτα, καὶ οἱ ἐν κακίᾳ, καὶ ἀδικίᾳ, καὶ ἁρπαγῇ, καὶ πλεονεξίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ ὄντες, ἐπιστρέψατε καὶ μετανοήσατε. Οἱ δὲ ἐν ἀρετῇ, καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἀληθείᾳ, καὶ πίστει ἱστάμενοι, μὴ ῥᾳθυμήσητε, μηδὲ ἀναπέσητε, ἵνα καὶ ὁ σταυρὸς ὁ τίμιος, ὁ προσκυνητὸς καὶ σεβάσμιος, τὸ τῆς οἰκουμένης κραταίωμα, τὸ τῆς Χριστωνύμου Ἐκκλησίας ἀδιά-

[11] Psal. LXXXVIII, 21.

(1) Joannem Palæologum.
(2) Andronico juniore.
(3) Andronico seniore.

ῥηκτον φρούριον, το τῶν ὀρθοδόξων βασιλέων ἀκαταμάχητον ὅπλον καὶ ὀῤῥαγὲς περιτείχισμα, τῇ ἀηττήτῳ αὐτοῦ· κραταιώσῃ δυνάμει, καὶ καταξιώσῃ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἁγιοπρεπῶς ἐκτελέσαι καὶ θεαρέστως, καὶ νικητὰς ἀναδείξῃ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἁγίους ἡμῶν βασιλεῖς κατὰ τῶν πολεμούντων, καὶ ἀδικούντων, καὶ μισούντων ἡμᾶς ἐχθρῶν, καὶ τύχωμεν ἀνέσεως, καὶ εἰρήνης, καὶ γαλήνης, καθάπερ ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα, ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι τῆς τῶν δικαίων ἀπολαύσωμεν ἀφράστου χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, ἧς τύχοιμεν πάντες ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ πρέπει δόξα καὶ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A Ecclesiæ propugnaculum, orthodoxorum imperatorum nostrorum inexpugnabilis armatura, et vallum perrumpi nescium, invicta potentiæ suæ vi reliquum vitæ cursum sancte et integre conficere nobis concedat, victoriamque largiatur orthodoxis et sanctis imperatoribus nostris ab omnibus hostibus, qui nos injuria afficiunt, et odio prosequuntur, ut securitatem, pacem et tranquillitatem obtineamus in hac vita, prout nobis est in optatis, in futuro autem sæculo justorum perfruamur ineffabili gaudio et exsultatione, quam omnes consequamur in Christo Domino nostro, quem decet gloria et potentia, cum Patre principii experte, et vivifico Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Homiliam εἰς τὴν τρίτην τῶν Νηστειῶν Κυριακὴν, ἤτοι τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, *in tertiam Jejuniorum Dominicam seu adorandæ crucis*, quam sub nomine Philothei Gretserus ediderat, Joanni Calecæ, Cpolitano patriarchæ, ad quem pertinet, restituimus. Vide tom. CXLIX, col. 263.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝΤΟΛΩΝ

ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

ΛΟΓΟΣ.

—

S. PHILOTHEI

DE MANDATIS D. N. JESU CHRIST

SERMO.

(Ex Petri Possini *Thesauro ascetico*, p. 326. Vide Fabricii Notitiam, supra, col. 717, n. 22.)

—

α'. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἡ τοῦ Πατρὸς ἀΐδιου σοφία καὶ δύναμις, φησίν· « Ὁ ἀγαπῶν με τὰς ἐντολάς μου τηρήσει· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν· καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. » Καὶ πάλιν· « Πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν· καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. Ὁ δὲ ἀκούων μου τοὺς λόγους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ· » καὶ τὰ ἑξῆς. Πάλιν οὖν ἔφη· « Ὁ λύσας μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλα-

B 1. Dominus noster Jesus Christus, Patris æterni Sapientia et Virtus, ait : « Qui diligit me, mandata mea servabit : et ego diligam ipsum, et manifestabo ei meipsum : et ego et Pater meus veniemus, et mansionem apud eum faciemus[1]. » Et rursus : « Omnis qui audit verba mea, et facit ea, similabo eum homini prudenti qui ædificavit domum suam supra petram ; et descendit imber, et venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam, et non cecidit, fundata enim erat supra petram. Qui audit verba mea et non facit ea, similis erit homini stulto[2], » etc. Præterea dixit : « Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum[3]. »

[1] Joan. XIV, 23. [2] Matth. VII, 24. [3] Matth. V, 19.

Deinde obsignans ad auctoritatem irrefragabilem A verba sua, dicit: « Cœlum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt [1]. »

χίστων, καὶ διδάξας οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. » Εἶτα ἐπισφραγίσας τῶν ἑαυτοῦ λόγων τὸ βέβαιον, φησίν· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. »

2. Quandoquidem igitur non est possibile salvari, aut a gehenna liberari eum qui mandata Domini non servat, totis viribus conemur servare illa et corpore et spiritu. Quædam enim ipsorum actu corporis servantur, quædam cogitationibus et affectibus cordis. Alia rursus ad sui executionem indigent concursu operationum animæ pariter ac corporis. Exempli gratia, vestire nudum et ministrare infirmo, corporali perficitur obsequio; uti et alere pauperem, ac similia, quæcunque ad corporalia officia pertinent, quæ pleraque sæculari- B bus in vita civili Deum colentibus magis conveniunt. At amare Deum, quod cunctis hominibus præcipitur, omnino eget actione mentis, ab omnibus quidem ad id adhibenda, studio tamen impensiori a crucifixis mundo monachis.

β'. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἔνι σωθῆναι, ἢ τῆς γεέννης ῥυσθῆναι τὸν μὴ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου φυλάττοντα, πάσῃ δυνάμει ἀγωνισώμεθα φυλάξαι αὐτὰς καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἔστι γὰρ φυλάξαι τινὰς αὐτῶν ἐν σώματι, καὶ ἔστιν ἐννοίαις ἐν καρδίᾳ διατηρεῖν· καὶ ἄλλαι πάλιν ἐνδέονται πρὸς τελείωσιν ἑαυτῶν καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· οἷον τὸ ἐνδῦσαι γυμνὸν, καὶ ἀσθενοῦντα ἐπισκέψασθαι, σωματικῶς ἐπιτελεῖται· ὡς καὶ τὸ θρέψαι πένητα, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα περὶ τῶν σωματικῶν δικαιωμάτων εἰσίν· ἅτινα κοσμικοῖς μᾶλλον τὰ πλείονα ἀνήκει. Τὸ ἀγαπῆσαι δὲ τὸν Θεὸν καὶ ἀνθρώπους νοητῶς δέονται αὖ τ' ἔμπαλιν φυλάττεσθαι ἐν σπουδῇ πλείονι παρὰ τοῖς ἐσταυρωμένοις τῷ κόσμῳ μοναχοῖς.

3. Sunt autem intra quædam mandata alia mandata comprehensa, ita ut illa quasi fœta vel gravida sint, alteris intus inclusis prægnantia. Nam aliqua e spiritualibus, de quibus dixi, mandatis multam turbam corporalium continent, in uno truncantes multa membra Deo invisæ malitiæ. Etenim quæ spiritualiter implentur divina mandata, hoc est, quorum exsecutio interius in arcana mentis actione sita est, ea utique maxime mandatis C corporali executione constantibus præsunt, eaque perficiunt. Exempli gratia causæ castitatis sunt jejunium, continentia, vigiliæ, exercitatio religiosa in humilitate. Rursus causa mansuetudinis est luctus de propriis miseriis animæ cujusvis, sensu et mœrore malorum suorum ab irascendo alienis avertendæ. Istæ, inquam, causæ sunt harum, sicut lux solis causa est splendoris lunæ.

γ'. Εἰσὶ δὲ ἐντὸς τῶν ἐντολῶν ἕτεραι ἐντολαὶ περιεκτικώτεραι τῶν σωματικῶν πολὺ πλῆθος, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτὰ περιέχουσαι, καὶ ὑφ' ἓν περικόπτουσαι πολλὰ μόρια τῆς θεομισοῦς κακίας· αἱ γὰρ νοητῶς τελούμεναι θεῖαι ἐντολαὶ, τοῦτ' ἔστιν ὅσα διὰ τοῦ νοὸς μᾶλλον μυστικῶς ἐπιτελούμενα, αὗται μάλιστά γέ εἰσι τῶν σωματικῶς γενομένων ἄρχουσαι καὶ τελεστικαὶ, ὡς αἰτίαι ἁγνείας, νηστεία καὶ ἐγκράτεια, καὶ ἀγρυπνία, καὶ ἄσκησις ἐν ταπεινώσει· ὡς αἴτιον πάλιν ἀοργησίας πένθος οἰκείας ψυχῆς· καὶ ὡς αἴτιος ἥλιος φέγγους σελήνης, οὕτω χρὴ ἐννοεῖν περὶ τούτων.

4. Ita sentiendum consequenter est de virtutibus animæ quas Deus præcipit, quæque tales sunt ut intra eas contineantur, et ex iis procedant observationes exteriores rerum pariter præceptarum. Priores in cordis intimo sinu conceptæ: aliæ per corpus exercentur; sed vis ac robur ad has et inchoandas, et in futurum conservandas, et usque ad perfectionem promovendas ex illis fluit. In futurum quippe imminent, et primo ac præsenti haud contentæ gustu, augmentis semper ulterioribus inhiant: elevatio men- D tis in Deum et charitas, insatiabiliter, ut sic dicam, satiatæ, ut ait propheta David: « Satiabor cum apparuerit gloria tua [2]. » Hoc est: satiabor adhuc vivens manifestatione qualis tunc mihi potest dari gloriæ tuæ: sed multo magis quando dissolvar satiabor longe uberiori plenæ jam lucis illius allapsu.

δ'. Καὶ εἰκότως τοῦτο καὶ ἀκόλουθον γίνεται ἐπὶ ψυχικῶν ἀρετῶν, ἃς περιεκτικὰς ἐντολὰς καλεῖν οἴδαμεν· καὶ αἱ μὲν μέσῃ καρδίᾳ τελοῦνται, αἱ δὲ διὰ σώματος· καὶ σθένος ταῖς πρώταις πρόσεστιν, ὡς μᾶλλον πρὸς τὸ μέλλον τῆς τελειότητος ἐχούσαις τὴν νεῦσιν· πρὸς γὰρ τὸ μέλλον ἡ εἰς Θεὸν ἀνάβασις καὶ ἀγάπη ἀκορέστως στορέννυται, ὡς ἔφη ὁ προφήτης Δαβίδ· « Χορτασθήσομαι τῷ ὀφθῆναι τὴν δόξαν σου. » Ἡνίκα τρανοῦταί μοι αὕτη ὧδε, καὶ ὁπηνίκα λυθῶ τρανωθῇ μοι ἔτι, φωτεινότερον σέλας ἔχουσα.

5. Quoniam igitur, ut dictum est, quædam mandata corporaliter possunt exsecutioni mandari, quædam rursus non nisi vi cordis arcane operantis, et per actionem internam animæ, age videamus, quomodo ea divina mandata, quæ fœta et prægnantia vocavi, contineant intra se alia, hæc dico quæ unum aliquid spectant, et plura licet, ex uno tamen manant. « Audistis, ait Christus, quia dictum

ε'. Οὐκοῦν ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, αἱ μὲν τῶν ἐντολῶν σωματικῶς δύνανται ἐπιτελεῖσθαι, αἱ δὲ καρδιακῶς, ἤγουν ψυχικῶς· ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, πῶς αἱ περιεκτικαὶ θεῖαι ἐντολαὶ τὰς ἐντολὰς ἐντὸς ἔχουσι, φημὶ δὴ τὰς ἑνικάς· « Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν

[1] Matth. xxiv, 35. [2] Psal. xvi, 15.

εἴπῃ αὐτῷ, Μωρὲ, ἔνοχος ἔσται τῇ γεέννῃ· » καὶ τὰ ἑξῆς. Τίς δὲ ἡ περιέχουσα καὶ πληροῦσα τὰς τρεῖς ἐντολὰς ταύτας; Παύλου λέγοντος ἄκουσον, τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ποιοῦντος καὶ λαλοῦντος· « Συνήδομαι γὰρ, φησὶ, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον· βλέπω δὲ ἕτερον νόμον· » καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ἔτι φανερώτερον ποιεῖ ὃ λέγει· « Καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ· » οὐκ εἶπε τοῦτο ἐκεῖνο, ἀλλὰ πᾶν νόημα παρακοῆς. Ὁ τοίνυν λογισμοὺς καθαίρων, καὶ νοήματα δαιμονιώδη καταβάλλων Χριστοῦ δυνάμει ἀπὸ ῥιζῶν ἐκκόπτει τοὺς θυμικοὺς κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ λογισμούς· ὁ δὲ κόπτων εἰς ῥήματα αὐτοὺς οὐκ ἐκφέρει· ὁ δὲ μὴ διὰ ῥημάτων εἰπὼν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ *ῥακὰ*, ἢ *μωρὲ*, μήτε μὴν ὀργισθεὶς εἰκῆ, εὑρεθήσεται φύλαξ τῆς ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ· ἡ ῥίζα γὰρ κάτωθεν ἐτμήθη· « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου· » καὶ, « Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχύ· » καὶ, « Ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι· » καὶ, « Ἐὰν ὁ δεξιός σου ὀφθαλμὸς σκανδαλίζῃ σε· » καὶ, « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως. »

est antiquis, Non occides. Qui autem occiderit, reus erit judicii. Ego autem dico vobis : Qui irascitur fratri suo, reus erit judicio ; qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ [6], » etc. Quodnam vero mandatum est, continens in se atque implens tria mandata ista? Audi Paulum loquentem, Paulum, inquam, qui in Christo agit et loquitur. « Condelector enim, ait, legi Dei in interiori homine : video autem aliam legem in membris meis [7], » etc. Quo adhuc manifestius facit quod dicit : « Captivantes omnem intellectum in obedientiam Christi [8], » non dicit, hunc aut illum, sed *omnem* intellectum, hoc est cogitationem quæ suggerat inobedientiam. Qui ergo cogitationes purgat, et sensa per diabolum suggesta, Christi adjuvante virtute rejicit, radicitus idem exstirpat motus iracundos adversus fratrem insurgentes. Qui autem verborum duntaxat tenus illos motus reprimit, non prorsus eos aufert. Quare qui solum in hoc valuerit, ut teneat se a dicendo fratri suo *raca*, vel *fatue*; non autem illud prius impleverit, quo est vetitus irasci sine causa; non sane is satisfecerit legi, tum demum custos ejus perfectus declarandus, cum primos statim insurgentes iracundiæ motus eliserit; tum enim ipsa radix recisa in imo fuerit. Quæ ista alia mandata? « Si attuleris munus tuum ante altare [9]. » Et : « Esto consentiens adversario tuo cito [10]. » Et : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam [11]. » Et : « Si oculus tuus dexter scandalizat te [12]. » Et : « Ego autem dico vobis, non jurare omnino [13]. »

ϛ'. Αὗται μὲν ἃς εἰρήκαμεν ἤδη ἑνικαί εἰσι πέντε ἐντολαὶ ἐφ' ἅπαξ· ἡ δὲ πληροῦσα πάλιν ταύτας, ἤγουν περιεκτικὴ τῶν ὧν ἔφημεν ἐντολῶν, αὕτη ἐστίν· « Ἐὰν ὀφθαλμός σου καθαρὸς ᾖ, » τουτέστιν ὁ νοῦς, « ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστι, » τουτέστιν οὐχ ἁμαρτάνει. Ὁ οὖν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν φυλάττων καθαρὸν διὰ τοῦ διώκειν καὶ ἐλαύνειν λογισμοὺς, καὶ ὁρᾷν πρὸς Θεὸν, τὰς εἰρημένας πάσας ἐντολὰς ἐποίησεν. Οἱ οὖν θεοφιλεῖς καὶ βεβαιόπιστοι ἐπὶ τὰς περιεκτικὰς ἐντολὰς μᾶλλον ἑαυτοὺς βιάζουσιν ἐπὶ τῷ ταύτας φυλάξαι· οὐ μέντοι γε παραπεμπόμενοι καὶ τὰς μερικὰς κατὰ σύμβασιν ἀπαντώσας, ἀλλά γε καὶ αὐτὰς ἐν καιρῷ αὐτῶν φυλάττουσιν. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ἡμῶν, « Ναὶ, ναὶ, οὒ, οὔ· » ὅ γε μὴν φυλάττων τό· « Καὶ περὶ ἀργοῦ λόγου λόγον δώσετε· », καὶ, « Πᾶς λόγος ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν σαπρὸς μὴ ἐκπορευέσθω· » ὅλως δὲ μὴ ἐῶν τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν ἀργολογεῖν, οὗτος καὶ τὰς ἔξωθεν ἀργολογίας ἐκτεμεῖ ἐκ τοῦ οἰκείου βίου, καὶ πᾶν ἄλλο φαῦλον πρᾶγμα· « Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἐάν τίς σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, » καὶ, « Ὅστις ἀγγαρεύσῃ σε μίλιον ἕν· » καὶ, « Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· » καὶ, « Ἀφεθήσεται ὑμῖν. » Ἰδοὺ δὴ πάλιν αἱ τέσσαρες ἐντολαὶ αὗται περικλείονται διὰ τῆς λεγούσης ἐντολῆς· « Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν· » καὶ, « Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν ἀπολέσει αὐτήν. »

6. Hæc quæ enumeravi quinque mandata ex uno simul apta pendent, ea cuncta exsequente, ideoque in se prius complectente. Hoc autem est : « Si oculus tuus lucidus fuerit (hoc est mens), totum corpus tuum lucidum erit [14] » (hoc est, non peccabit). Qui ergo animæ oculum custodit purum a cogitationibus pravis, sic reddens illum aptum ad videndum Deum, cuncta illa simul quinque inde pendentia præcepta implevit. Unde qui Deum vere amant et firmi in fide sunt, potissimum incumbunt in observationem capitalium illorum et alia continentium mandatorum, non tamen negligenter transmittentes illa alia particularia. Nam et hæc, ubi occurrit occasio, implere non omittunt. Experiamur idem in præceptis aliis : « Sit sermo vester, ait Christus, Est, est, Non, non [15]. » Et : « De omni verbo otioso reddetis rationem [16]. » Et : « Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat [17]. » Hæc utique jam occupavit observare, qui cor mundum custodiens, nullam in eo vanam nasci cogitationem sinit, unde verbum oriri otiosum posset. Itaque is præcidit in radice non solum otiosa omnia verba, sed et cuncta mala alia e vanis cogitationibus nasci apta : « Audistis quia dictum est : Oculum pro oculo. Ego autem dico vobis : Si quis percusserit te in maxilla dextra [18], » etc. Et : « Si quis angariaverit te milliare unum [19], » etc. Et : « Omni petenti te da [20]. »

[6] Matth. v, 21. [7] Rom. vii, 22. [8] ibid. [9] Matth. xxiii, 25. [10] ibid. [11] ibid. 28. [12] ibid. 29. [13] ibid. 34. [14] Luc. xi, 34. [15] Matth. xii, 36. [16] ibid. [17] Ephes. iv, 29. [18] Matth. v, 38. [19] ibid. 39. [20] ibid. 40.

Et : « Dimittite, et dimittetur vobis [21]. » En rursus quatuor mandata includuntur in illo : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum [22]. » Et in hoc isti æquivalente : « Qui invenit animam suam, perdet eam [23]. »

7. Qui ergo decreto mentis divinitus afflato circumscindit semper quodam veluti spirituali gladio ex anima sua corporis proprii irrationalem amorem, hic est qui abnegat se ipsum, et animam suam odit salutariter ut in vitam æternam custodiat eam : « Attendite ne eleemosynam faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis [24]. » Et : « Cum orabitis, ne sitis tristes [25]. » Et : « Si dimiseritis hominibus delicta eorum [26], » etc. Et : « Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra [27]. » Et : « Ne judicate, ut non judicemini [28]. » Et : « Date, et dabitur vobis [29]. » Ecce rursus ut modo tot memorata mandata, unum aliud consummat et perficit. Quodnam autem illud est? Audiamus et faciamus. Opus enim in die judicii repetetur a nobis. Nam dies illa manifestabit uniuscujusque opus : « Quia in igne revelatur : et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit [30]. »

8. Quodnam autem illud est magnum, primum et unum mandatum, quod reliqua efficit? Utique in Dominum Deum nostrum ex tota anima et ex toto corde, ex totis viribus et ex tota virtute, vera sinceraque charitas, totalisque ac genuinus amor in Christum intentus. Non potest quippe qui Deum amat, non amare etiam homines ut seipsum. Pronum quidem factu est, offendi et irritari vitiis hominum injuriisque quas ab ipsis patiatur, cum qui nondum vero Dei amore purgatus est. At charitas in Deum, cor hominis occupans, omne prorsus ab eo expellit in homines odium. Ita quippe se habent duo hæc, amor Dei et amor hominum, ut prius alterum faciat, eo modo quo sol horas diei facit. Propterea hoc dixit Dominus : « Primum mandatum est : Diliges Dominum Deum tuum : secundum autem simile huic : Diliges proximum tuum sicut teipsum [31]; » causa cur hoc addiderit : *Simile huic*, hæc est : quia charitas in Deum perfectrix, hortatrix et doctrix est charitatis erga homines. Et hæc ipsa vicissim in homines charitas vim causandi quasi mutuam quamdam exercet in charitatem qua Deus diligitur. Qui enim Deum amat ut oportet, hoc est, ut propter eum etiam homines diligat, ex ista, opinor, extensione et intensione charitatis levior alacriorque factus, ultra jam consuetos prosilit terminos, cætera quoque mandata perfectius exsequens, illud videlicet semper in omnibus conando, ut nihil agat aut velit nisi ex purissimo desiderio gratificandi Deo, quem testem et arbitrum præsentem cunctorum suorum et operum et affectuum perpetuo intuetur. Hinc illud scriptum est : « Justo lex non est posita [32]. » Nam sic utique se gerentes nulli subsunt legi, quoniam sublimis quædam operatio eorum alte supra omnem evolat legem. Talis ergo deside-

A ζ'. Ὅς τοίνυν λογισμῷ ἐνθέῳ περιτέμνει ἀεὶ ὥσπερ διὰ πνευματικῆς μαχαίρας τοῦ ἰδίου σώματος ἐκ τῆς ψυχῆς ἄλογον ἀγάπην, οὗτός ἐστιν ὁ ἀπαρνούμενος ἑαυτὸν, ὃς καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν· « Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι· » καὶ, « Ὅταν προσεύχησθε, μὴ γίνεσθε σκυθρωποί· » καὶ, « Ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν· » καὶ, « Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς· » καὶ, « Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· » καὶ, « Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἐφάπαξ τὰς ἐντολὰς τὰς ἤδη λεχθείσας μία ἐντολὴ πάλιν τελειοῖ. Τίς δέ ἐστιν αὕτη; Ἀκούσωμεν καὶ ποιήσωμεν· ποίησιν γὰρ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἀπαιτηθησόμεθα· ἡ δὲ ἡμέρα δηλώσει ἑκάστου τὴν ποίησιν, B « Ὅτι πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει. »

η'. Ἀλλὰ τίς ἄρα ἡ μεγάλη καὶ πρώτη καὶ μία ἐντολὴ, ἡ τὰς λοιπὰς διατηροῦσα; Ἡ εἰς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἰσχύος, καὶ δυνάμεως ἀγάπη γνησία, καὶ ὅλος ἔρως γνήσιος εἰς Χριστὸν τεταμένος. Οὐ δύναται δὲ ὁ τὸν Θεὸν ἀγαπῶν μὴ καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγαπᾷν ὡς ἑαυτόν· εἰκὸς πρὸς τὰ πάθη δυσχεραίνειν τὸν μήπω τέως κεκαθαρμένον· ἡ γὰρ εἰς Θεὸν ἀγάπη τὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους μῖσος παντελῶς οὐκ ἀνέχεται· ποιητικὸν γὰρ τοῦ δευτέρου τὸ πρότερον· ὡς ὡρῶν ἡμέρας ὁ ἥλιος ποιητικός. Διά τοι τοῦτο C ἔλεγεν ὁ Κύριος· « Πρώτη ἐντολὴ τὸ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου· εἶτα δευτέρα ὁμοία αὐτῇ, τὸ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν· » διὰ τοῦτο προσέθηκε τὸ *ὁμοία αὐτῇ*, ἐπειδὴ ἡ εἰς Θεὸν ἀγάπη τελειωτική ἐστι καὶ προτρεπτικὴ καὶ διδακτικὴ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀγάπης· καὶ αὕτη πάλιν τῆς εἰς Θεὸν αἰτία πέφυκε γίνεσθαι. Ὁ γὰρ τὸν Θεὸν ὡς χρὴ ἀγαπῶν, οἶμαι, διὰ τῆς ἀγάπης κουφισθεὶς, καὶ ἐπέκεινα τῶν λοιπῶν ἐντολῶν βαδιεῖται, ὡς ἔφορον τῶν ἑαυτοῦ ἔργων τε καὶ λόγων, καὶ μᾶλλον τῶν νοημάτων, τὸν ἀκοίμητον τοῦ Θεοῦ ὀφθαλμὸν ἔχων ἀεί· « Δικαίῳ γὰρ, φησὶ, νόμος οὐ κεῖται· » κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστιν ὁ νόμος· ἡ γὰρ πρᾶξις αὐτοῦ ὑπερῆρε νόμον. Ὁ τοίνυν ποθῶν καὶ διψῶν Θεὸν τὴν αὐτοαγάπην καὶ αὐτοδικαιοσύ- D νην, ἡλίκος ἂν εἴη δίκαιος, οἷός τε εὐσεβὴς, πηλίκος καὶ ὁποῖος θεοειδής τε καὶ ἐνάρετος, οἷός τε αὖ θεωρητικός τε καὶ πρακτικός; καθάπερ φησὶν ὁ μέγας Δαβίδ· « Ἐφύλαξα τὰς ἐντολάς σου καὶ τὰ δικαιώματά σου, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου μελέτη μου, καὶ αἱ ὁδοί μου ἐναντίον σου, Κύριε· » αἴτιον γὰρ, φησὶ, τοῦ φυλάξαι τὰς ἐντολάς σου τὸ εἶναί με διὰ τῆς μνήμης καὶ ἀγάπης ἐναντίον σου, Κύριε.

[21] Luc. vi, 37. [22] Matth. xvi, 24. [23] Matth. x, 38. [24] Matth. vi, 1. [25] ibid. 5. [26] ibid. 14. [27] ibid. 19. [28] Matth. vii, 1. [29] Luc. vi, 38. [30] I Cor. iii, 13. [31] Matth. xxii, 38. [32] I Tim. i, 9.

vans, esuriens, et sitiens Deum illum qui ipsa charitas, ipsa justitia est, in quam alto putas gradu justus erit et pius? quam excellenter Deo similis, et in omni virtute perfectus, sive quæ ad contemplativam, sive quæ ad activam pertinet vitam? Id innuit magnus David dicens: « Servavi mandata tua et justificationes tuas, quoniam omnia mandata tua meditatio mea sunt, et omnes viæ meæ in conspectu tuo, Domine [33]. »

θ'. « Μὴ δίδοτε τὰ ἅγια τοῖς κυσίν. » Ὁ τοίνυν κατὰ διάνοιαν μυηθεὶς διὰ τοῦ τρόπου τῆς νήψεως τὰ τῆς καθ' ὅλου θεωρίας μυστήρια οὔποτε καταπιστεύσειε σαθραῖς ἀκοαῖς βροντῆς ἦχον· ἀλλὰ πάντως οἰκονομήσει τοὺς ψυχοτρόφους λόγους ἐν κρίσει τοῖς διὰ τὸ νηπιῶδες τῆς ἐν Χριστῷ νηπιότητος ἀκμὴν γάλα ποτιζομένοις· καὶ ζητεῖ μὲν δι' ἐξερευνήσεως θείων Γραφῶν, ὡς « Οἱ ἐξερευνῶντες τὰ μαρτύρια αὐτοῦ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητήσουσι αὐτόν, » κατὰ τὸν θεῖον Δαβίδ· κρούει δὲ δι' εὐχῆς μυστικῆς τε καὶ ἀπορρήτου ἐντυγχάνων τῷ Παρακλήτῳ ἁγίῳ Πνεύματι στεναγμοῖς ἀλαλήτοις εἶξαι τῇ αἰτήσει, καὶ λαμπηδόνα νοῖ χορηγῆσαι ἡλίου τοῦ νοητοῦ ὁδηγὸν ἀπλανῆ.

9. Aliud hoc mandatum est: « Nolite sancta dare canibus [34]. » A cujus observatione non deficiet profecto, qui adeptus per attentionem vitæ sobriæ, studiumque indefessum, intelligentiam plerorumque sacrorum dogmatum et sublimium mysteriorum, haud sane confidet corruptis auribus cœlestes illos divini tonitrui sonos. Sed suam omnino sanctam doctrinam apte dispensabit, dispertiens in accommodatas alendis animabus institutiones, qualibus parvuli in Christo lacte ipsis convenienter pascuntur. Hic idem haud partis nimium fidens, sed satagens ut crescat in scientia, scrutatione diligenti penitus nititur introspicere Scripturas divinas. Sicut qui « Scrutantur testimonia Dei, et toto corde exquirunt eum [35], » juxta sanctum David: pulsatque per orationem intimam et arcanam conveniens Paraclitum sanctum Spiritum « gemitibus inenarrabilibus [36], » orat concedi quod petit, et infundi suæ menti radium divini Solis, ducem sibi viæ obscuræ certissimum futurum.

ι'. « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. » Πάλιν οὖν καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν Κυρίου καὶ αἰσθητῶς καὶ νοητῶς χρὴ φυλάσσειν· αἰσθητῶς μέν, φεύγειν ὡς ἐξ ὄφεώς τε καὶ πυρὸς αἱρετικὰ θηρία καὶ ἄπιστα· νοητῶς δέ, λογισμοὺς ψευδοῦς γνώσεως φεύγειν, τοὺς διὰ τῶν δεξιῶν τὰς ἀριστερὰς πράξεις ὑποβάλλοντας, οἳ τοὺς ἀλητηριόνους ἀντὶ τοῦ θεολογῆσαι θεομαχῆσαι παρεσκεύασαν. Οὐκ ἀγνοεῖται δὲ περὶ τῶν νοητῶν ψευδοπροφητῶν θεώρημα, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ τοιάδε ἀθρεῖν· καὶ Μυρμιδόνων ἀνάσσειν, ὡς λόγος, ἀλλὰ μὴ ὑπ' αὐτῶν βασιλεύεσθαι· οἵ γε διακριτικοὶ τὴν διάνοιαν, τοὺς μὲν ἐκκρίνοντες τῶν λογισμῶν, τοὺς δὲ ἀποδοκιμάζοντες· ὅπως συλλαμβάνωνται οἱ δι' ἐνθυμήσεως πολεμοῦντες ἡμᾶς δαίμονες, ἐν διαβουλίοις διαλογίζοντες ἔνδον.

10 En madatum alterum: « Attendite a falsis prophetis: a fructibus eorum cognoscetis eos [37]. » Et hoc quoque Domini mandatum et per sensus et per mentem adimplendum est. Per sensus quidem fugiendo, ut fit a serpente, aut ab igne coram visis, hæreticas et infideles bestias; per mentem autem vitando ratiocinationes captiosas falsæ fallacisque doctrinæ. Quales operationibus sinistris dextri loci honorem subdole tribuunt. Quibus quæ attendunt errabundæ et errorum magistræ mentes, pro theologia nobis, hoc est vera et pia de Deo doctrina theomachiam, hoc est sceleratam et amentem Dei oppugnationem obtrudunt. Non me fugit alia expositio hujus mandati de cavendis falsis prophetis, ad allegoricum translata sensum, ut per eam putetur imperari nobis dominium in cogitationes nostras, quo ut dici solet Myrmidonibus præsimus, non autem hos regnare super nos patiamur. Id præceptum observant qui pollent vi spirituum discernendorum. Hi enim e cogitationibus menti obortis, quasdam ut probas seligunt et fovent, alias ut noxias aversantur et abigunt, quo fraudes deprehendantur insidiantium nobis per subintrusas suggestiones dæmonum, qui contra nos intra nos in consiliis suis mussitant.

ια'. « Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰ γὰρ « Ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, » ὡς ἐσήμανε τὸ θεῖον Γράμμα, « ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; » Τίς « ἡ στενὴ πύλη καὶ τεθλιμμένη ὁδός; » Στενὴν ὁδὸν καὶ τεθλιμμένην ἀκούων τὸ τοῦ Ἰὼβ ἐνενόησα ὅπερ εἶπε πρὸς τὸν Θεόν· « Καὶ ἐπεσημηνάμην, φησίν, εἴ τι καὶ ἄκων παρέβην· εἰδότι γὰρ καλὸν ποιεῖν καὶ μὴ ποιοῦντι, κρίμα αὐτῷ ἐστιν. » Ἐχώμεθα δὲ καὶ τῶν ἑξῆς τοῦ Κυρίου ῥημάτων· « Οὐ πορνεύσεις, φησίν, οὐ μοιχεύσεις. » Ὅρα δὲ καὶ τὴν τελοῦσαν αὐτὰς ἐντολήν· « Πνεύματι περιπατεῖτε· καὶ ἐπιθυμίας σαρκὸς οὐ

11. Mandatum etiam Christi est: « Intrate per angustam portam [38], » etc. Si enim: « Justus vix salvabitur, ut declaravit divina Scriptura [39] « impius et peccator ubi parebunt? » Quænam ista est « angusta porta et arcta via? » Has mihi nominari audienti venit in mentem illud Jobi ad Deum dictum: « Signavi, ait, si quid non volens transgressus sum [40]. » Utique enim, « Scienti bonum facere, et non facienti, judicium est illi. » Sequamur reliqua Domini verba: « Non fornicaberis, ait, non adulterabis. » Prospice superius istis mandatum ex quo horum pendet observatio: « In

[33] Psal. CXVIII, 5. [34] Matth. VII, 6. [35] Psal. CXVIII, 2. [36] Rom. VIII, 26. [37] Matth. VII, 15. [38] ibid. 13. [39] I Petr. IV, 18. [40] Job II, 17.

spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis[41]. » Mens enim nostra præoccupata suasionibus oppugnantis eam Satanæ omnem nequitiam exsequitur per corpus insensibiliter. Igitur spiritu ambulans, et semper sobrius ac vigil, potest per Dei gratiam omne Domini mandatum opere complere.

A μὴ τελέσητε· » ὁ γὰρ νοῦς ἡμῶν ἐὰν φθάσῃ καμεῖν ἀπὸ τοῦ πολεμοῦντος αὐτὸν Σατὰν, πᾶσαν κακίαν ἐκτελεῖ διὰ σώματος ἀνεπαισθήτως· ὁ οὖν πνεύματι περιπατῶν καὶ ἀεὶ νήφων δύναται διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πᾶσαν ἐντολὴν δεσποτικὴν διαπράξασθαι.

12. Quid autem novus et sanctus Decalogus Domini nostri Jesu Christi? Beatitudines, inquam, ab eo prædicatæ magnas exercentium virtutes, an non ad scopum et ipsæ quem nobis proposuimus pertinent? Pertinent sane, quin et mirifice illi congruunt, sive rem ex evangelicis et propheticis judicemus Scripturis, sive e naturali serie ac consequentia recti ordinis. Etenim quis non acriter invigilans custodiendo suo cordi, proculque ab ipso arcendæ omni malitiæ, pauper spiritu potest esse? quis humilis, aut lugens, aut mitis, aut esuriens et sitiens justitiam, aut misericors, aut (quod omne bonum procurat cordi et animæ) mundus corde? Quis non semper intentus sibi et pervigil, interne pacatus est, ac propterea, cum opus est, exterius pacificus? Quis propter justitiam persecutionem patitur, vel in animo, vel sensibiliter? aut quis, non spe semper gaudens, Domini gaudio repletur? Quis indesinenter propendet in Deum, quis cui hæc ipsa in Deum propensio, non in locum et meritum orationis nunquam intermissæ non imputetur ex gratia? Quis abdicata semel cura corporis, non jucunde perpetuo commorantem in corde proprio mentem suam experitur? Quis procurat sibi naturalem notitiam mundi totius et omnium quæ in eo sunt: quis simul cum hoc magnalium Dei sibi est ipsi credi dignissimus enarrator? Nonne sibi attendens, nonne qui serio suis cogitationibus invigilat, et iis quas novit noxias, alias ex adverso contrarias opponit? malas increpans paribus cum Jobo dictis: Ite, inquiens, in malam rem, indecores, pravæ, amentes; quas non pluris fecerim quam canes gregum meorum. Cum idem e contrario foveat, curet, promoveat, mente gregibus talium pascendis a Domino erudita.

ιβ'. Τί δὲ ἡ νέα καὶ ἁγία Δεκάλογος, ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγω; Τῶν ἐναρέτων μακαρισμοὶ οὐ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐξεθέμεθα διά τε Γραφῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ προφητικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φυσικῶς ἀκολουθούσης τάξεως, τῷ σκοπῷ ἡμῶν συνᾴδουσι; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ τῇ καρδίᾳ πτωχὸς τῷ πνεύματι ἐκ πάσης κακίας γενέσθαι δύναται; ἢ πενθῶν, ἢ πρᾶος, ἢ πεινῶν καὶ διψῶν τὴν δικαιοσύ- B νην, ἢ ἐλεήμων, ἢ τὸ πᾶν ἀγαθὸν προξενοῦν, τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ ψυχῇ καθαρὸς αὐταῖς; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ εἰρηνοποιὸς ἔνδον, καὶ διὰ τοῦτο ἔξω, ἢ ἕνεκεν δικαιοσύνης δεδιωγμένος, καὶ νοερῶς; Ἢ τίς μὴ χαίρων ἀεὶ τῇ ἐλπίδι Κυρίου γήθους ἐμπίπλαται; Τίς ὁ ἀδιαλείπτως πρὸς Θεὸν νεύων, ᾧ ἡ πρὸς Θεὸν νεῦσις εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν λογίζεται ἐκ χάριτος; Οὐχ ὁ καταλιπὼν τὸ σῶμα, οὐ πάσας τὰς διατριβὰς ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ διὰ νοὸς ἀεὶ ποιούμενος; Τίς πρόξενος φυσικῆς τῶν ὄντων θεωρίας, τίς τῶν μεγαλουργιῶν τοῦ Θεοῦ εὐαπόδεκτος ἐκδιηγητής; Οὐχ ὁ νήφων, οὐχ ὁ προσέχων τοῖς πονηροῖς λογισμοῖς, καὶ ἀντίθετα, ὥσπερ ὁ Ἰὼβ, τούτοις ἀνθυποφέρων; Ἄτιμοι, λέγων, καὶ πεφαυλισμένοι C ἐνδεεῖς φρενῶν· οὓς οὐχ ἡγησάμην κύνας τῶν ἐμῶν νομάδων, ἤτοι τῶν δεξιῶν ἐνθυμιῶν ποιμαινομένων ὑπὸ Κυρίου διὰ νοῦ εἰδότος ποιμενικὴν τάξιν.

13. Ex his cunctis apparet beatitudinum a Christo Jesu prædicatarum non aliam vim ac potestatem esse, non alio eas spectare, non alium in scopum tendere, quam in cordis puritatem et humilitatem, quod hæ sint duæ virtutes perfectivarum perfectivissimæ. Continent enim intra se vim virtutum universarum omnem, quemadmodum firmamentum æthercam simul terrenamque creaturam complectitur ambiens. Viden' ergo ut quod humilitate carerent, projecti angeli e cœlo sint? ut quod sibi non attenderit invigilans proprio profectui, proditor Judas sit erasus ex albo electorum? Humilitas quippe sibi attenta fidei et spei et charitatis effectrix perfectrixque est, ac compendiosiorem servandorum Dei mandatorum in se habet viam. Nam cui concessum est, esse vere humilem, is in vita sua divinas beatitudines actione velut pictas repræsentat; rursus, qui mundus corde fuerit idem sine dubio erit humilis; pro-

ιγ'. Ἡ γὰρ τῶν μακαρισμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν δύναμίς τε καὶ ἐνέργεια οὐ πρὸς ἄλλο τι βλέπουσι, καὶ τὸν ἄλλον σκοπὸν ἔχουσιν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, καὶ τὴν ταπείνωσιν, ὡς μᾶλλον οὐσῶν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν τῶν τελειωτικῶν τελειωτικωτάτων· περιέχουσι γὰρ πᾶσαν ἀρετὴν ἔνδον, καθάπερ δὴ τὸ στερέωμα τήν D τε αἰθέριον καὶ ἐπίγειον κτίσιν. Ὅρα οὖν χωρὶς ταπεινώσεως ἐῤῥίφθαι ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ· καὶ χωρὶς νηφαλιότητος ἰδοὺ προδότης ῥιφεὶς ἐκ τῶν ἐπιλέκτων· αὕτη γὰρ πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης ἐνεργητικὴ καὶ τελειωτικὴ, καὶ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν τῶν θείων ἐντολῶν ἐν αὐταῖς ἔχουσα· ὁ γὰρ καταξιωθεὶς ὡς δεῖ ταπεινὸς γενέσθαι τοὺς θείους μακαρισμοὺς ἐν τῷ ἰδίῳ βίῳ διὰ πράξεως ἐζωγράφησεν. Ὁ δ' αὖ πάλιν καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ἔσται πάντως καὶ ταπεινός· ἴδιον γὰρ τῆς καθαρότητος ἡ ταπείνωσις, καὶ ἡ εἰς Θεὸν μετ' ἔρωτος καὶ θυμηδίας ἀγάπη τε καὶ ἔφεσις, γνωριστικὰ αὐτῆς καθ-

[41] Galat. v, 16.

εστήκασιν. Ὁ δὲ τοιοῦτος καὶ τὰς λοιπὰς διὰ τῶν A δύο τούτων ἀρετῶν εὑρεθήσεται φυλάττων· ὁ γὰρ ταπεινὸς οὔτε εἰκῆ ὀργίζεται, οὔτε ἑτέραις ὕβρεσι περιβάλλει τὸν ἀδελφόν. Τὸ δὲ καταλλαγῆναι πρὸ τοῦ δώρου κατ' ἐντολῆς ποίησιν, ὅτε καὶ γένηται, μᾶλλον ἴδιον τοῦ ταπεινοῦ, ὃς δοῦλον ἔσχατον πάντων αὐτὸν ἡγεῖται, καὶ πρὸς ἀλήθειαν γῆν, καὶ σποδὸν, καὶ κάθαρμα· ὃς πρᾶός τέ ἐστι καὶ πενθῶν καὶ πεινῶν τὴν δικαιοσύνην, Θεὸν, καὶ ἀρετήν· καὶ δὴ καὶ ἐλεήμων· εἴ γε χορηγός ἐστι πάσης ἐργασίας ἀγαθῆς ἡ μακαρία ταπείνωσις. Καθαρὸς δὲ τῇ καρδίᾳ τίς μᾶλλον τοῦ χθαμαλόφρονος ἄλλος πλεῖον εὑρεθήσεται; εἴγε δι' ὑψηλοφροσύνην καὶ Σατὰν ἀκάθαρτος ὁ ἀσώματος. Εἰ δὲ καὶ πάντες ἐθέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται, ὥς φησιν ἡ Γραφὴ, τίς ἄρα τοῦ κατὰ Χριστὸν ταπεινοῦ εὐσεβέ- B στερος ἢ δεδιωγμένος, ὥς ἔφη ὁ Σωτὴρ, τὰ ἐξαίρετα τοῦ Ἰησοῦ βίου ἐν τῷ σώματι βαστάσει, εἴ γε μὴ δι ὑψηλοφροσύνην κατάστικτος ἁμαρτίαις;

pria quippe puritatis est humilitas, cujus characteres et signa unde dignoscantur sunt charitas in Deum dulci affectu conjuncta, et ejusdem aliquando fruendi ardens desiderium. Talis porro qui fuerit, alias quoque virtutes ex his duabus aptas reperietur custodire. Nam humilis haud sine causa irascitur, neque ulciscitur in fratrem injurias ab eo acceptas, paribus rependendis. Mandatum etiam illud, reconciliandi sibi fratrem ante donum offerendum, quis promptius et melius humili homine implebit, qui se ultimum omnium reputat, vere persuasus esse se pulverem, cinerem, purgamentum? Idem præterea mitis est, et lugens, et esuriens justitiam, Deum et virtutem; idem misericors, largus præbitor omnium quæ habet aut potest ministrare. Quid enim beneficentius beata humilitate? Mundus vero corde quis unquam alius verius perfectiusque reperietur quam homo humiliter de se sentiens? Nam unde Satan expers corporis immundus factus est, nisi ex superbia? Si autem omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut ait Scriptura: quisnam vero in Christo humili, aut justior, aut magis persecutionem patiens? ut Salvator ait; utpote cum is quæ sunt eximia in vita Jesu in corpore suo circumferat: qui autem non est humilis, propter superbiam totus compunctus stigmatibus peccatorum appareat.

ιδ'. Εἶδες δύναμιν θείων εὐγγελικῶν ῥημάτων, εἶδες ἀλκὴν ὅση τίς ἐστι νήψεώς τε καὶ ταπεινώσεως; Οὕτως ἄρα πέφυκεν ἡ πανάρετος στολὴ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, ἡ μακαρία, λέγω, ταπείνωσις, καὶ ἀγγελικὴ καθαρότης τῆς διανοίας φυλακτικαὶ εἶναί τε καὶ γίνεσθαι ἐν τοῖς βουλομένοις φιλοπονεῖν πασῶν τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν· ἄρχουσαι γάρ εἰσιν ἀρχουσῶν, βασιλίδες ἐντολῶν ἢ ἀρετῶν· αὗται γὰρ φυ- C λασσόμεναι περιεκτικῶς φυλάττουσι καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον τὰς λοιπὰς ἐντολὰς τὰς ἑξῆς παρὰ Ματθαίου, μᾶλλον δὲ παρὰ Χριστοῦ λεγομένας· καὶ οὕτως εὑρίσκεται ὁ ταπεινὸς, ὅ τε καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ἐνταλμάτων ἁπάντων ἄριστος φύλαξ τοῦ ἑαυτοῦ Δεσπότου τε καὶ Θεοῦ· οὗ ἕνεκεν καὶ κοπιάσει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον, καὶ ζήσεται εἰς μέλλοντα, καὶ μακαρισθήσεται παρὰ Κυρίου ἐν τῇ ἀπεράντῳ καὶ αἰωνίῳ ζωῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

14. Vidisti vim divinorum Evangelii verborum, vidisti quantum robur sit attentionis et humilitatis? Sic plane natura fit, ut virtutibus splendens omnibus stola Christi Filii Dei, hoc est, beata humilitas, et angelica puritas mentis, custodes et nunc sint, et futuræ semper sint, volentibus in via Spiritus contendere, omnium Dei mandatorum. Principes quippe illæ principum sunt, reginæ mandatorum ac virtutum. Ipsæ enim dum custodiuntur, comprehensive custodiunt, eo quem diximus modo, cætera mandata, deinceps a Matthæo vel potius a Christo exposita. In hunc modum reperitur humilis et mundus corde optimus executor omnium mandatorum Domini ac Dei sui, cujus causa laborat in hoc sæculo, et vivet in futuro, beatificatus a Domino in perenni et æterna vita, in Christo Jesu Domino nostro.

ιε'. Θὲς τοιγαροῦν τὸν νοῦν σου εἰς τὰ λεγόμενα· εἰσελθέτωσαν εἰς τὰς ἀκοάς σου τὰ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένα, εἴ γε πιστεύεις αὐτῷ· ἔφη γὰρ ὅτι καὶ περὶ ἀργοῦ λόγου λόγον ἀποδώσομεν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· ἱκανὸς δὲ οὗτος ὁ λόγος, ἐὰν νήφῃ ἡμῶν ἡ D διάνοια. Ὃς δὲ τὰ γεγραμμένα οὐ συνίησι, οὔτε μὴν τῶν λεγομένων ἀκούει, ἔοικεν ὁ τοιοῦτος σωλῆνι δεχομένῳ ὕδωρ καὶ μὴ αἰσθανομένῳ ὅτι δι' αὐτοῦ παρέρχεται. Τίς οὖν ἄρα μὴ κλαύσῃ, τίς οὐ λυπηθῇ καὶ καταπλαγῇ, ὅτι ὁ Δεσπότης τῆς οἰκουμένης δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων βοᾷ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκούων; Τίνα δέ ἐστι τὰ κηρυττόμενα ὑπ' αὐτῶν; *Ὁ γάμος* ἕτοιμος, φησὶ, καὶ τὰ σιτεύματά μου τεθυμένα· ὁ νυμφίος μετὰ δόξης καὶ μεγαλοπρεπείας κάθηται ἐν τῷ νυμφῶνι, καὶ δέχεται τοὺς ἐρχομένους μετὰ χαρᾶς· ἡ θύρα ἀνέῳκται, οἱ ὑπηρέται σπουδάζουσι. Πρὸ τοῦ κλεισθῆναι τὴν θύραν, ἐξυποδίσατε, μή ποτε ἔξω

15. Adhibe igitur mentem ad hæc quæ dicuntur; ingrediantur in aures tuas quæ dicta sunt a Domino, si ei credis. An enim (quod ipse dixit) de verbo otioso a nobis prolato reddemus rationem in die judicii, et non reddemus de verbo a Deo nobis dicto, a nobis neglecto et otioso relicto? Vigilet ergo mens nostra contendens ad verbum omni acceptione dignum implendum. Qui scripta non intelligit, nec ea quæ dicuntur audit. Talis similis est canali sic aquam accipienti, ut eam per se transire non sentiat. Quis ergo non fleat, non plangat, non obstupescat, quod Dominus orbis universi cum et per sese et per servos suos prophetas et apostolos clamet, non est tamen qui eum audiat? Quid autem illi prædicant? *Nuptiæ*, inquiunt, *paratæ sunt, altilia occisa*. Sponsus cum gloria et magnificentia sedet in thalamo, et excipit venientes cum gaudio. Fores patent. Ministri

spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis[41]. » Mens enim nostra præoccupata suasionibus oppugnantis eam Satanæ omnem nequitiam exsequitur per corpus insensibiliter. Igitur spiritu ambulans, et semper sobrius ac vigil, potest per Dei gratiam omne Domini mandatum opere complere.

μὴ τελέσητε· » ὁ γὰρ νοῦς ἡμῶν ἐὰν φθάσῃ καμεῖν ἀπὸ τοῦ πολεμοῦντος αὐτὸν Σατὰν, πᾶσαν κακίαν ἐκτελεῖ διὰ σώματος ἀνεπαισθήτως· ὁ οὖν πνεύματι περιπατῶν καὶ ἀεὶ νήφων δύναται διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πᾶσαν ἐντολὴν δεσποτικὴν διαπράξασθαι.

12. Quid autem novus et sanctus Decalogus Domini nostri Jesu Christi? Beatitudines, inquam, ab eo prædicatæ magnas exercentium virtutes, an non ad scopum et ipsæ quem nobis proposuimus pertinent? Pertinent sane, quin et mirifice illi congruunt, sive rem ex evangelicis et propheticis judicemus Scripturis, sive e naturali serie ac consequentia recti ordinis. Etenim quis non acriter invigilans custodiendo suo cordi, procul que ab ipso arcendæ omni malitiæ, pauper spiritu potest esse? quis humilis, aut lugens, aut mitis, aut esuriens et sitiens justitiam, aut misericors, aut (quod omne bonum procurat cordi et animæ) mundus corde? Quis non semper intentus sibi et pervigil, interne pacatus est, ac propterea, cum opus est, exterius pacificus? Quis propter justitiam persecutionem patitur, vel in animo, vel sensibiliter? aut quis, non spe semper gaudens, Domini gaudio repletur? Quis indesinenter propendet in Deum, quis cui hæc ipsa in Deum propensio, non in locum et meritum orationis nunquam intermissæ non imputetur ex gratia? Quis abdicata semel cura corporis, non jucunde perpetuo commorantem in corde proprio mentem suam experitur? Quis procurat sibi naturalem notitiam mundi totius et omnium quæ in eo sunt: quis simul cum hoc magnalium Dei sibi est ipsi credi dignissimus enarrator? Nonne sibi attendens, nonne qui serio suis cogitationibus invigilat, et iis quas novit noxias, alias ex adverso contrarias opponit? malas increpans paribus cum Jobo dictis: Ite, inquiens, in malam rem, indecores, pravæ, amentes; quas non pluris fecerim quam canes gregum meorum. Cum idem e contrario foveat, curet, promoveat, mente gregibus talium pascendis a Domino erudita.

ιβ'. Τί δὲ ἡ νέα καὶ ἁγία Δεκάλογος, ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγω; Τῶν ἐναρέτων μακαρισμοὶ οὐ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐξεθέμεθα διά τε Γραφῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ προφητικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φυσικῶς ἀκολουθούσης τάξεως, τῷ σκοπῷ ἡμῶν συνᾴδουσι; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ τῇ καρδίᾳ πτωχὸς τῷ πνεύματι ἐκ πάσης κακίας γενέσθαι δύναται; ἢ πενθῶν, ἢ πρᾶος, ἢ πεινῶν καὶ διψῶν τὴν δικαιοσύνην, ἢ ἐλεήμων, ἢ τὸ πᾶν ἀγαθὸν προξενοῦν, τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ ψυχῇ καθαρὸς αὐταῖς; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ εἰρηνοποιὸς ἔνδον, καὶ διὰ τοῦτο ἔξω, ἢ ἕνεκεν δικαιοσύνης δεδιωγμένος, καὶ νοερῶς; Ἢ τίς μὴ χαίρων ἀεὶ τῇ ἐλπίδι Κυρίου γήθους ἐμπίπλαται; Τίς ὁ ἀδιαλείπτως πρὸς Θεὸν νεύων, ᾧ ἡ πρὸς Θεὸν νεῦσις εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν λογίζεται ἐκ χάριτος; Οὐχ ὁ καταλιπὼν τὸ σῶμα, οὐ πάσας τὰς διατριβὰς ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ διὰ νοὸς ἀεὶ ποιούμενος; Τίς πρόξενος φυσικῆς τῶν ὄντων θεωρίας, τίς τῶν μεγαλουργιῶν τοῦ Θεοῦ εὐαπόδεκτος ἐκδιηγητής; Οὐχ ὁ νήφων, οὐχ ὁ προσέχων τοῖς πονηροῖς λογισμοῖς, καὶ ἀντίθετα, ὥσπερ ὁ Ἰὼβ, τούτοις ἀνθυποφέρων; Ἄτιμοι, λέγων, καὶ πεφαυλισμένοι ἐνδεεῖς φρενῶν· οὓς οὐχ ἡγησάμην κύνας τῶν ἐμῶν νομάδων, ἤτοι τῶν δεξιῶν ἐνθυμιῶν ποιμαινομένων ὑπὸ Κυρίου διὰ νοῦ εἰδότος ποιμενικὴν τάξιν.

13. Ex his cunctis apparet beatitudinum a Christo Jesu prædicatarum non aliam vim ac potestatem esse, non alio eas spectare, non alium in scopum tendere, quam in cordis puritatem et humilitatem, quod hæ sint duæ virtutes perfectivarum perfectivissimæ. Continent enim intra se vim virtutum universarum omnem, quemadmodum firmamentum æthercam simul terrenamque creaturam complectitur ambiens. Viden' ergo ut quod humilitate carerent, projecti angeli e cœlo sint? ut quod sibi non attenderit invigilans proprio profectui, proditor Judas sit erasus ex albo electorum? Humilitas quippe sibi attenta fidei et spei et charitatis effectrix perfectrixque est, ac compendiosiorem servandorum Dei mandatorum in se habet viam. Nam cui concessum est, esse vere humilem, is in vita sua divinas beatitudines actione velut pictas repræsentat; rursus, qui mundus corde fuerit idem sine dubio erit humilis; pro-

ιγ'. Ἡ γὰρ τῶν μακαρισμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν δύναμίς τε καὶ ἐνέργεια οὐ πρὸς ἄλλο τι βλέπουσι, καὶ τὸν ἄλλον σκοπὸν ἔχουσιν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, καὶ τὴν ταπείνωσιν, ὡς μᾶλλον οὐσῶν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν τῶν τελειωτικῶν τελειωτικωτάτων· περιέχουσι γὰρ πᾶσαν ἀρετὴν ἔνδον, καθάπερ δὴ τὸ στερέωμα τήν τε αἰθέριον καὶ ἐπίγειον κτίσιν. Ὅρα οὖν χωρὶς ταπεινώσεως ἐῤῥίφθαι ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ· καὶ χωρὶς νηφαλιότητος ἰδοὺ προδότης ῥιφεὶς ἐκ τῶν ἐπιλέκτων· αὕτη γὰρ πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης ἐνεργητικὴ καὶ τελειωτικὴ, καὶ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν τῶν θείων ἐντολῶν ἐν αὐταῖς ἔχουσα· ὁ γὰρ καταξιωθεὶς ὡς δεῖ ταπεινὸς γενέσθαι τοὺς θείους μακαρισμοὺς ἐν τῷ ἰδίῳ βίῳ διὰ πράξεως ἐζωγράφησεν. Ὁ δ' αὖ πάλιν καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ἔσται πάντως καὶ ταπεινός· ἴδιον γὰρ τῆς καθαρότητος ἡ ταπείνωσις, καὶ ἡ εἰς Θεὸν μετ' ἔρωτος καὶ θυμηδίας ἀγάπη τε καὶ ἔφεσις, γνωριστικὰ αὐτῆς καθ-

[41] Galat. v, 16.

εστήκασιν. Ὁ δὲ τοιοῦτος καὶ τὰς λοιπὰς διὰ τῶν A δύο τούτων ἀρετῶν εὑρεθήσεται φυλάττων· ὁ γὰρ ταπεινὸς οὔτε εἰκῇ ὀργίζεται, οὔτε ἑτέραις ὕβρεσι περιβάλλει τὸν ἀδελφόν. Τὸ δὲ καταλλαγῆναι πρὸ τοῦ δώρου κατ' ἐντολῆς ποίησιν, ὅτε καὶ γένηται, μᾶλλον ἴδιον τοῦ ταπεινοῦ, ὃς δοῦλον ἔσχατον πάντων αὐτὸν ἡγεῖται, καὶ πρὸς ἀλήθειαν γῆν, καὶ σποδὸν, καὶ κάθαρμα· ὃς πρᾶός τέ ἐστι καὶ πενθῶν καὶ πεινῶν τὴν δικαιοσύνην, Θεὸν, καὶ ἀρετήν· καὶ δὴ καὶ ἐλεήμων· εἴ γε χορηγός ἐστι πάσης ἐργασίας ἀγαθῆς ἡ μακαρία ταπείνωσις. Καθαρὸς δὲ τῇ καρδίᾳ τίς μᾶλλον τοῦ χθαμαλόφρονος ἄλλος πλεῖον εὑρεθήσεται; εἴγε δι' ὑψηλοφροσύνην καὶ Σατὰν ἀκάθαρτος ὁ ἀσώματος. Εἰ δὲ καὶ πάντες ἐθέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται, ὥς φησιν ἡ Γραφὴ, τίς ἄρα τοῦ κατὰ Χριστὸν ταπεινοῦ εὐσεβέστερος ἢ δεδιωγμένος, ὡς ἔφη ὁ Σωτὴρ, τὰ ἐξαίρετα τοῦ Ἰησοῦ βίου ἐν τῷ σώματι βαστάσει, εἴ γε μὴ δι ὑψηλοφροσύνην κατάστικτος ἁμαρτίαις;

pria quippe puritatis est humilitas, cujus characteres et signa unde dignoscantur sunt charitas in Deum dulci affectu conjuncta, et ejusdem aliquando fruendi ardens desiderium. Talis porro qui fuerit, alias quoque virtutes ex his duabus aptas reperietur custodire. Nam humilis haud sine causa irascitur, neque ulciscitur in fratrem injurias ab eo acceptas, paribus rependendis. Mandatum etiam illud, reconciliandi sibi fratrem ante donum offerendum, quis promptius et melius humili homine implebit, qui se ultimum omnium reputat, vere persuasus esse se pulverem, cinerem, purgamentum? Idem præterea mitis est, et lugens, et esuriens justitiam, Deum et virtutem; idem misericors, largus præbitor omnium quæ habet aut potest ministrare. Quid enim beneficentius beata humilitate? Mundus vero corde quis unquam alius verius perfectiusque reperietur quam homo humiliter de se sentiens? Nam unde Satan expers corporis immundus factus est, nisi ex superbia? Si autem omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut ait Scriptura : quisnam vero in Christo humili, aut justior, aut magis persecutionem patiens? ut Salvator ait; utpote cum is quæ sunt eximia in vita Jesu in corpore suo circumferat : qui autem non est humilis, propter superbiam totus compunctus stigmatibus peccatorum appareat.

ιδ'. Εἶδες δύναμιν θείων εὐαγγελικῶν ῥημάτων, εἶδες ἀλκὴν ὅση τίς ἐστι νήψεώς τε καὶ ταπεινώσεως; Οὕτως ἄρα πέφυκεν ἡ πανάρετος στολὴ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, ἡ μακαρία, λέγω, ταπείνωσις, καὶ ἀγγελικὴ καθαρότης τῆς διανοίας φυλακτικαὶ εἶναί τε καὶ γίνεσθαι ἐν τοῖς βουλομένοις φιλοπονεῖν πασῶν τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν· ἄρχουσαι γάρ εἰσιν ἀρχουσῶν, βασιλίδες ἐντολῶν ἢ ἀρετῶν· αὗται γὰρ φυ- C λασσόμεναι περιεκτικῶς φυλάττουσι καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον τὰς λοιπὰς ἐντολὰς τὰς ἑξῆς παρὰ Ματθαίου, μᾶλλον δὲ παρὰ Χριστοῦ λεγομένας· καὶ οὕτως εὑρίσκεται ὁ ταπεινὸς, ὅ τε καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ἐνταλμάτων ἁπάντων ἄριστος φύλαξ τοῦ ἑαυτοῦ Δεσπότου τε καὶ Θεοῦ· οὗ ἕνεκεν καὶ κοπιάσει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον, καὶ ζήσεται εἰς μέλλοντα, καὶ μακαρισθήσεται παρὰ Κυρίου ἐν τῇ ἀπεράντῳ καὶ αἰωνίῳ ζωῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

ιε'. Θὲς τοιγαροῦν τὸν νοῦν σου εἰς τὰ λεγόμενα· εἰσελθέτωσαν εἰς τὰς ἀκοάς σου τὰ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένα, εἴ γε πιστεύεις αὐτῷ· ἔφη γὰρ ὅτι καὶ περὶ ἀργοῦ λόγου λόγον ἀποδώσομεν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· ἱκανὸς δὲ οὗτος ὁ λόγος, ἐὰν νήφῃ ἡμῶν ἡ D διάνοια. Ὃς δὲ τὰ γεγραμμένα οὐ συνίησι, οὔτε μὴν τῶν λεγομένων ἀκούει, ἔοικεν ὁ τοιοῦτος σωλῆνι δεχομένῳ ὕδωρ καὶ μὴ αἰσθανομένῳ ὅτι δι' αὐτοῦ παρέρχεται. Τίς οὖν ἄρα μὴ κλαύσῃ, τίς οὐ λυπηθῇ καὶ καταπλαγῇ, ὅτι ὁ Δεσπότης τῆς οἰκουμένης δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων βοᾷ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκούων; Τίνα δέ ἐστι τὰ κηρυττόμενα ὑπ' αὐτῶν; *Ὁ γάμος* ἕτοιμος, φησὶ, καὶ τὰ σιτεύματά μου τεθυμένα· ὁ νυμφίος μετὰ δόξης καὶ μεγαλοπρεπείας κάθηται ἐν τῷ νυμφῶνι, καὶ δέχεται τοὺς ἐρχομένους μετὰ χαρᾶς· ἡ θύρα ἀνέῳκται, οἱ ὑπηρέται σπουδάζουσι. Πρὸ τοῦ κλεισθῆναι τὴν θύραν, ἐξυποδίσατε, μή ποτε ἔξω

14. Vidisti vim divinorum Evangelii verborum, vidisti quantum robur sit attentionis et humilitatis? Sic plane natura fit, ut virtutibus splendens omnibus stola Christi Filii Dei, hoc est, beata humilitas, et angelica puritas mentis, custodes et nunc sint, et futuræ semper sint, volentibus in via Spiritus contendere, omnium Dei mandatorum. Principes quippe illæ principum sunt, reginæ mandatorum ac virtutum. Ipsæ enim dum custodiuntur, comprehensive custodiunt, eo quem diximus modo, cætera mandata, deinceps a Matthæo vel potius a Christo exposita. In hunc modum reperitur humilis et mundus corde optimus exsecutor omnium mandatorum Domini ac Dei sui, cujus causa laborat in hoc sæculo, et vivet in futuro, beatificatus a Domino in perenni et æterna vita, in Christo Jesu Domino nostro.

15. Adhibe igitur mentem ad hæc quæ dicuntur, ingrediantur in aures tuas quæ dicta sunt a Domino, si ei credis. An enim (quod ipse dixit) de verbo otioso a nobis prolato reddemus rationem in die judicii, et non reddemus de verbo a Deo nobis dicto, a nobis neglecto et otioso relicto? Vigilet ergo mens nostra contendens ad verbum omni acceptione dignum implendum. Qui scripta non intelligit, nec ea quæ dicuntur audit. Talis similis est canali sic aquam accipienti, ut eam per se transire non sentiat. Quis ergo non fleat, non plangat, non obstupescat, quod Dominus orbis universi cum et per sese et per servos suos prophetas et apostolos clamet, non est tamen qui eum audiat? Quid autem illi prædicant? *Nuptiæ*, inquiunt, *paratæ sunt, altilia occisa*. Sponsus cum gloria et magnificentia sedet in thalamo, et excipit venientes cum gaudio. Fores patent. Ministri

varie discurrentes satagunt. Properate, ne foris exclusi maneatis, et non sit qui vos introducat. In his non est qui intelligat, non est qui studium adhibeat. Sed desidia et sollicitudo hujus sæculi velut catena ligavit mentem nostram. Divinas Scripturas recte quidem scribimus, recte legimus, recte autem ipsas audire nolumus, quia non volumus quæ illæ præcipiunt exsequi. Quis peregrinationem longam suscipit non proviso in viam victu? nos tamen relicta hic annona nostra, temere vacui capessimus iter immensum. Beatus qui abunde proviso viatico, secure proficiscitur ad Dominum. En decem virgines non dormiunt. En servi vigiles satagunt, exspectantes dominum suum, gnari venire ipsum accepto regno, cum virtute et gloria magna, coronaturum servos qui talentis ab ipso iis creditis strenue negotiati fuerint, interfecturum autem hostes suos qui noluerant illum super se regnare. Quomodo autem venit? Nocte media, alte sopita omni humana natura, repente de cœlo fit sonus magnus, et horrenda tonitrua, et terribilia fulgura, cum terræmotu, quibus concussi expergiscuntur qui dormiebant, et recordatur quisque suorum operum, sive ea bona sive mala fuerint; qui vero mala egerunt, tundunt sua pectora, in strato suo jacentes, quoniam non est quo fugiant, aut ubi occultentur, aut tempus emendandi per pœnitentiam ea in quibus peccantes deliquerunt. Etenim terra concutitur; tonitrua horribiliter resonantia consternant, fulgura terribiliter exsplendescentia dire conturbant; caligo autem cæca undique ipsos obumbrat miserrimos. Sic et in illa hora, quando fulgur velocissimum momento expavefaciet terram totam; cui terrori superveniens clangor tubæ acutissimus e cœlo, excitabit dormientes, et expergisci coget sopitos a sæculo. Ipsi enim cœli cum suis virtutibus titubabunt; et terra universa maris tremorem imitabitur, a facie gloriæ Judicis venientis. Ignis quippe terribilis præcedet ante faciem ejus, percurrens et purgans terram a sceleribus quæ inquinaverunt ipsam. Infernus pandit æternas suas portas. Mors destruitur. Pulvis autem putridus audito clangore tubæ vivificabitur. Mirum omnino visu! innumeræ animæ, velut in mari pisces infinito numero sese vibrantes in inferno, in ictu oculi prorumpent inde, et ossa quæque sua quocunque quæsitum ibunt, ea invicem adaptabunt, et sibi induent, ac resurgentes clamabunt universæ dicentes: Gloria ei qui congregavit nos et suscitavit per suam misericordiam. Tunc justi gaudent, et sancti exsultant. Tunc perfecti ascetæ consolationem pristinis laboribus parem accipiunt; martyres, apostoli, prophetæ coronantur. Beatus cui sancto continget horam videre illam, qua justi rapientur cum gloria in nubibus in occursum immortalis Sponsi, omnes qui dilexerunt ipsum, et studuerunt exsequi omnes voluntates ejus. Quanto autem amplificavit magis unusquisque in hac vita suas ipsius alas, tanto altius volat: et quanto quisque diligentius mundavit oculum sui

A μείνητε· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ εἰσφέρων ὑμᾶς. Καὶ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἔστιν ὁ συνίων, οὐκ ἔστιν ὁ σπουδὴν τιθέμενος· ἀλλ' ἡ ῥᾳθυμία καὶ ἡ φροντὶς τοῦ αἰῶνος τούτου, ὥσπερ ἅλυσις, ἔδεισεν ἡμῶν τὴν διάνοιαν. Τὰς θείας Γραφὰς ὀρθῶς μὲν γράφομεν, καὶ ὀρθῶς ἀναγινώσκομεν· ὀρθῶς δὲ τούτων ἀκοῦσαι οὐ θέλομεν, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι ἡμᾶς τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελεῖν. Τίς ἄρα ἀπεδήμησεν ἐπισιτισμοῦ χωρὶς μακρὰν ὁδόν; καθάπερ ἡμεῖς βουλόμεθα, ἀφέντες τὸν ἐπισιτισμὸν ἡμῶν ἐνταῦθα, μηδὲ εἰς τὴν ἀποδημίαν ἐπιφέρεσθαι. Μακάριος ὅστις μετὰ παῤῥησίας ἀπεδήμησε πρὸς τὸν Κύριον, βαστάζων τὸν ἐπισιτισμὸν αὐτοῦ ἀνενδεῆ. Ἰδοὺ δὴ καὶ αἱ δέκα παρθένοι οὐ καθεύδουσι· καὶ οἱ δοῦλοι πραγματεύονται προσδεχόμενοι τὸν δεσπότην ἑαυτῶν, ἐπιγνόντες ὅτι ἔλαβε B τὴν βασιλείαν, καὶ ἔρχεται μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς στεφανῶσαι μὲν τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς καλῶς πραγματευσαμένους τῷ ἀργυρίῳ ᾧ ἐκομίσαντο παρ' αὐτοῦ· ἀνελεῖν δὲ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ τοὺς μὴ θέλοντας αὐτὸν βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς. Ὁποῖον δὲ τρόπον; Ἐν μέσῃ νυκτὶ, ἐν ὕπνῳ κατεχομένης τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως, αἰφνιδίως ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γίνεται ἦχος μέγας, καὶ βρονταὶ φρικταὶ, καὶ ἀστραπαὶ δειματώδεις μετὰ σεισμοῦ· ἐκθροοῦνται ἐξαίφνης οἱ καθεύδοντες, καὶ μνημονεύει ἕκαστος τὰ ἑαυτοῦ ἔργα, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακά· οἱ δὲ τὰ κακὰ πράξαντες τύπτουσι τὰ στέρνα αὐτῶν, κείμενοι ἐπὶ τῆς κοίτης, ὅτι οὐκ ἔστι ποῦ φυγεῖν, ἢ κρυβῆναι, ἢ μεταμεληθῆναι ἐφ' οἷς ἔπραξαν· ἥ τε γὰρ γῆ σείε- C ται, καὶ αἱ βρονταὶ βοῶσαι φοβοῦσιν, αἱ ἀστραπαὶ πτοοῦσιν· σκοτία τε βαθεῖα κατέχει αὐτούς. Οὕτω καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ ὡς ἀστραπὴ ὀξυτάτη αἰφνιδίως θροήσει πᾶσαν τὴν γῆν· σάλπιγξ γὰρ μετὰ φόβου σαλπίσει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐγερεῖ τοὺς καθεύδοντας, ἐξυπνήσει τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους· οὗτοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ μετὰ τῶν δυνάμεων αὐτῶν σαλευθήσονται, καὶ ἡ γῆ πᾶσα ὥσπερ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης τρομάξει ἀπὸ προσώπου τῆς αὐτοῦ. Πῦρ γὰρ φοβερὸν προτρέξει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, παρατρέχων καὶ καθαρίζων τὴν γῆν ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τῶν μιανασῶν αὐτήν· ὁ ᾅδης ἀνοίγει τὰς αἰωνίας αὐτοῦ πύλας· ὁ θάνατος κατήργηται· ὁ δὲ χοῦς ὁ σαπεὶς, ἀκούσας τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος, ζωοποιηθήσεται· θαῦμα γὰρ ἰδεῖν ἀληθῶς πῶς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἐν τῷ ᾅδῃ, ὥσπερ D πλῆθος ἰχθύων ἐν τῇ θαλάσσῃ στρεφομένων, οὕτως ἀναρίθμητον πλῆθος τὰ ὀστᾶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἕκαστον αὐτῶν περιέρχεται ζητοῦν τὰς ἑαυτῶν ἁρμονίας· καὶ ἐγερθέντες κράξουσιν ἅπαντες καὶ λέξουσι· Δόξα τῷ συναγαγόντι ἡμᾶς καὶ ἐγείραντι διὰ τὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Τότε οἱ δίκαιοι ἀγάλλονται, καὶ οἱ ὅσιοι εὐφραίνονται· οἱ τέλειοι ἀσκηταὶ παρακαλοῦνται ἀπὸ τοῦ μόχθου τῆς ἀσκήσεως αὐτῶν· οἱ μάρτυρες στεφανοῦνται, ἀπόστολοι, καὶ προφῆται. Μακάριος οὖν ὅστις καταξιωθῇ τὴν ὥραν ἐκείνην, πῶς ἁρπάζονται μετὰ δόξης ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀθανάτου νυμφίου πάντες οἱ ἀγαπήσαντες αὐτὸν, καὶ σπουδάσαντες ἐπιτελέσαι πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ. Ὥσπερ δὲ ἐμεγάλυνεν ἕκαστος

A ἐνταῦθα τὸ ἑαυτοῦ πτερὸν, οὕτω καὶ πέταται τὰ ὑψηλά· καὶ καθὼς ἐντεῦθεν ἕκαστος ἐκάθηρε τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, οὕτως ὁρᾷ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ὥσπερ ἐπόθησεν αὐτὸν ἕκαστος, οὕτω καὶ κορέννυται τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Θαυμάσει δὲ καὶ ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ὁρῶν μεγάλα καὶ θαυμαστά· πῶς ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ὁμοζύγου αὐτοῦ ἔθνη τηλικαῦτα καὶ πλῆθος γενεῶν προήχθη. Πλείονα δὲ θαυμάσει τὸν Δημιουργὸν Θεὸν, πῶς ἀπὸ μιᾶς φύσεως ταῦτα γενέσθαι ᾠκονόμησεν.

cordis, tanto clarius videt gloriam Dei; quanto denique ardentius Deum desideravit, tanto suavius ejus tandem possessi suavitate satiatur. Mirabitur vero primus Adam in illa hora videns magna et stupenda, quomodo ex ipso et ejus conjuge gentes tam multæ, et tanta generationum variarum profluxerit series. Magis autem mirabitur Creatorem Deum, qui ab una natura tot tantaque providerit effici.

ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΙΑΣ

ΗΓΟΥΝ

ΠΩΣ ΥΠΗΡΕΤΕΙ Ο ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ, ΕΝ ΤΕ ΤΩ ΜΕΓΑΛΩ ΕΣΠΕΡΙΝΩ, ΤΩ ΟΡΘΡΩ ΤΕ ΚΑΙ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ,

ΣΥΝΤΕΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ.

ORDO SACRI MINISTERII,

QUOMODO VIDELICET

SACERDOTI DIACONUS MINISTRAT, IN CELEBRIBUS VESPERIS, MATUTINO ET MISSA.

A SANCTISSIMO ET OECUMENICO PATRIARCHA DOMINO PHILOTHEO COMPOSITUS ET ORDINATUS

B Ἰστέον, ὅτι ὁ διάκονος οὐδέποτε ἄλλοτε ἐνδύεται ἐν τῷ ἑσπερινῷ, καὶ τῷ ὄρθρῳ, εἰ μὴ ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς τῶν Σαββάτων, καὶ τοῖς ὄρθροις τῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ὁμοίως ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς καὶ τοῖς ὄρθροις τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν, καὶ Θεομητορικῶν (1). Ὡσαύτως ἐνδύεται καὶ ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς, καὶ ἐν ταῖς προηγιασμέναις τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ τῶν ἁγίων παθῶν (2), καὶ ἁπαξαπλῶς, εἰς πάντας τοὺς ἑσπερινοὺς

Sciendum, diaconum nusquam alias in Vesperis aut Matutinis sacris vestibus indui, nisi in Sabbatorum Vesperis, et Dominicarum Matutinis, per totum annum. Et pariter in Vesperis et Matutinis Domini nostri et Dei Genitricis festorum. Parique modo in Vesperis, mysteriisque præsanctificatis sanctæ et magnæ Quadragesimæ induitur. Et in Annuntiationis die sacro, et in sanctarum Domini Passionum vigiliis, et ut semel dicam, in Vesperis omnibus cum introitus solemnitate persolvendis.

Jacobi Goari notæ.

(1) In tres classes festa distribuunt Græci, in Δεσποτικὰ, *quæ Christi Domini sunt:* Θεομητορικὰ, *quæ Dei Matris:* καὶ τῶν ἁγίων, *quæ sanctorum sunt* propria. Glycas sex diebus cuncta Deum condidisse contemplatus, sex etiam festis seu potius œconomiæ suæ in carne mysteriis, cuncta renovasse arbitratus est IV parte *Annal.* ubi hoc ordine leguntur enumerata: Nativitas, Baptismus, Passio, Resurrectio, Ascensio, et Pentecoste. Verum cum Transfigurationis dies solemnissimus sit Græcis, miror cur hebdomadi festorum diem unum detraxerit Glycas. Fidelius itaque Dominica festa his versibus alii recensent:

C Τὸ χαῖρε, γέννα, Συμεὼν, καὶ Ἰορδάνης,
Θαβώριον, Λάζαρος, τὰ Βαΐα, ξύλον
Ἔγερσις, ἄρσις, πνεῦμα.

Annuntiatio, Nativitas, Præsentatio Christi in Symeonis ulnis, ejus Baptismus, Transfiguratio, Lazari resurrectio, dies Palmarum, Crucifixio, Resurrectio, Ascensio et Pentecoste. Eadem porro Dei Matris festa celebrat Ecclesia Orientalis, quæ et Occidua, præterquam Visitationis, cujus est apud nos recentior institutio.

(2) Nox quæ Parasceven sequitur, solemne festum est Græcis, et, ut jam observatum est, inter festa Dominica computatur: illamque orationibus, supplicationibus publicis per vias decantatis, et vigiliis intenti transigunt, tali etiam cultus apparatu, ut ipsamet Roma suorum Græcorum nocturnam processionem magna cum admiratione suspiciat.

Nec non et in Matutinis in quibus magna glorificatio (id est, hymnus *Gloria in excelsis*) canitur. Et in Missis singulis per totum anni ambitum, siquidem in illis celebrare, hoc est, ministrare voluerit.

Vigiliarum series.

Imminente jam celebrium Vesperarum tempore, exsurgit sacerdos cum diacono, tribusque variis sacro adorationis ritu, cunctis fratribus adhuc considentibus, coram imagine Christi factis reverentiis, tribusque aliis pariter coram Deiparæ imagine, unaque pariter in medio, et una alia versus unumquemque chorum; deinceps in sacrarium ingrediuntur. Et accepta dalmatica stolaque sua diaconus, postquam ter ad Orientem adoraverit, sacerdotem adit, et ait: *Benedic, domine, dalmaticam cum stola.* Benedicitque illa sacerdos, dicens: *Benedictus Deus noster ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Uterque deinde propriis sibi vestibus ornatur. Istud nunc hoc pacto non observatur; solus namque sacerdos adorat, et solus stolam suam assumit et casulam, et thus adolere incipit, lectore vel cæremoniarum magistro cereum præferente, et, *Jubete*, exclamante. Eoque præcedente cum cereo, sacerdos pro more portis egressus templum universum suffumigat, et a cæremoniis, coram sacris foribus exclamante, *Jubete*, exsurgunt omnes. Sacerdos autem toto templo suffumigato, ad vestibulum etiam progreditur, thusque etiam ibi adolet, et rursum speciosis portis ingressus, suavi et modula voce exclamat, *Benedic, Domine.* Iterataque sacrarum imaginum suffu-

A τοὺς ἔχοντας εἴσοδον. Ὁμοίως καὶ τοὺς ὄρθρους καθ' οὓς ψάλλεται μεγάλη δοξολογία. Καὶ εἰς πάσας τὰς λειτουργίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ εἴπερ βούληται λειτουργεῖν.

Διάταξις τῆς ἀγρυπνίας.

Τοῦ καιροῦ ἐπιστάντος τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ δηλονότι ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς σὺν τῷ διακόνῳ, καὶ ποιοῦσι μετανοίας γ' εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, πάντων τῶν ἀδελφῶν καθημένων. Ὁμοίως ποιοῦσι καὶ εἰς τὴν τῆς Θεοτόκου εἰκόνα μετανοίας γ' (3)· εἰς τὴν μέσην μίαν, καὶ εἰς τοὺς χοροὺς, πρὸς μίαν· εἶτα εἰσέρχονται εἰς τὸ ἱερατεῖον. Καὶ λαβὼν τὸ στοιχάριον αὐτοῦ ὁ διάκονος, καὶ τὸ ὠράριον, καὶ προσκυνήσας κατὰ ἀνατολὰς γ', προσέρ- B χεται τῷ ἱερεῖ, καί φησιν· *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ στοιχάριον σὺν τῷ ὠραρίῳ.* Καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὰ λέγων· *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Εἶτα ἐνδύεται ἑκάτερος τὰς οἰκείας στολάς. Τοῦτο νῦν, οὐχ οὕτω γίνεται· ἀλλ' ὁ ἱερεὺς μόνος προσκυνεῖ, καὶ μόνος ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον, καὶ ἄρχεται θυμιᾷν, ἀναγνώστου, ἢ εὐταξίου τὴν λαμπάδα κατέχοντός, καὶ τὸ, *Κελεύσατε*, ἐκφωνήσαντος. Καὶ προπορευομένου αὐτοῦ μετὰ λαμπάδος θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς τὸν ναὸν ἅπαντα συνήθως ἐκ τῶν θυρῶν ἐξερχόμενος, καὶ ἐκφωνήσαντος τοῦ εὐταξίου ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν τὸ, *Κελεύσατε*, πάντες ἀνίστανται. Θυμιάσας δὲ ὁ ἱερεὺς τὸν ναὸν ἅπαντα, ἐξέρχεται καὶ εἰς τὸν νάρθηκα, C καὶ θυμιάσας κἀκεῖσε, εἰσέρχεται διὰ τῶν ὡραίων πυλῶν, καὶ ἐκφωνεῖ μετὰ μέλους τὸ, *Κύριε, εὐλό-*

Jacobi Goari notæ.

(3) Monachi pœnitentium statum professi, et pœnitentiæ operibus dicati, non hujusmodi tantum opera μετανοίας, sed et cœnobia sua, eremorumque cellas, ceu pœnitentiæ officinas, ad quas convolarunt, ab antiquo vocaverunt. Hinc pœnitentiam ædificasse legitur, qui monasterium condidit, et μετάνοιαν in eo habere, etiam hodie dicunt καλόγηροι *religiosi*, qui habitationem perpetuam, per habitus monachalis susceptionem, in eodem fixerunt. At cum afflictiones laboresque corporeos, pœnitentiæque opus quodcunque potuerunt interpretari μετάνοιαν; et primarium præcipuumque pœnitentiæ argumentum fuerit olim illa corporis dejectio, humilisque animi in terram demissio, qua προσκλαίοντες pœnitentes insigniores, peccata deflebant, preces aliorum implorabant, et requirebant spem veniæ; exinde Deo cultum exhibitura, vel sacras imagines veneratura, quælibet genuflexio, vel corporis inclinatio, a monachis μετάνοια vocitari cœpit: addo, quod cum summum erga flagitiosos peccatores, vel a fide lapsos benevolentiæ indicium fuerit, pœnitentiæ locus concessus, et indulgentiæ consequendæ facta promissio; ipsi votis quibus poterant eam in Ecclesia postulabant, omnisque illorum sermo, μετάνοιαν, oris gemitus omnis et cordis suspirium vocem hanc μετάνοιαν, ingeminabat. Hanc ideo vocem cum monachi ex pœnitentiæ arrepto instituto familiarem sibi reddidissent, ad salutem quoque impertiendam et reddendam, illa eadem usi fuere. Unde tandem contigit, ut honor quicunque, reverentiaque Ecclesiæ pastoribus vel ministris exhibita, in pœnitentiæ optatæ vel professæ argumentum μετάνοια, a Græcorum vulgo sit dicta: et jam si sacerdotibus vel monachis occurrant, intra salutis oblatæ spatium, manu pectori admota, dicunt μετάνοια: tum ut illa voce honorem se illis præstare indicent, tum etiam ut eorum suffragiis pœnitentiæ tempus sibi a Deo concedi deposcant. Illi vero eadem voce, et salutem et honorem grato animo referentes, bene precantur. Hinc trita satis sententia, μετάνοιαν ποιεῖν, et μετάνοιαν βάλλειν, patet. Cæterum duplici modo fit illa: vel enim ore manibusque terræ affixis, cum genuum inflexione profundissime deorsum inclinant et procumbunt; et tunc est μετάνοια μεγάλη, quæ etiam στρωτή: si minus corpus inflectant, dicitur D μικρά: cum vero plures pro more persolvunt, ultimas semper minores et minores faciunt, simulque oratiunculam aliquam proferunt. De his Horologium, καὶ εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, ποιοῦμεν τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας, λέγοντες τὴν προγραφεῖσαν εὐχὴν, *et siquidem sit Quadragesima, tres magnas venias facimus, suprascriptam orationem dicentes.* Et est hujusmodi illa. A prosternentibus se prima vice dicitur, Κύριε καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου, πνεῦμα ἀργίας, περιεργείας, φιλαρχίας, καὶ ἀργολογίας μή μοι δός. Dum secundo inclinant: Πνεῦμα δὲ ταπεινοφροσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ ὑπομονῆς, καὶ ἀγάπης, χάρισαί μοι τῷ σῷ δούλῳ. Dum tertio: Ναὶ, Κύριε βασιλεῦ, δώρησαί μοι ὁρᾷν τὰ ἐμὰ πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνειν τὸν ἀδελφόν μου· ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἰδιώταις autem, id est, simplicioribus et illiteratis monachis, hanc solam vocem, Ἐλέησόν με, Κύριε, τὸν ἁμαρτωλὸν, recitare est imperatum.

γησον· καὶ θυμιάσας πάλιν τὰς ἁγίας εἰκόνας, εἰσ- A έρχεται διὰ τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ θυμιῶν τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ἐκφωνεῖ· *Δόξα τῇ ἁγίᾳ, καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι, πάντοτε νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ μετὰ τὸ *Ἀμὴν* ὁ προεστὼς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς ψάλλει τὸν προοιμιακόν (4)· ὁ δὲ ἱερεὺς κλείσας τὰ ἅγια θύρια, ἵσταται ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος. Ὅταν δὲ ἄρξωνται ψάλλειν τὸ, *Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα*, κ. τ. λ., ἐξέρχεται μετὰ τοῦ κανονάρχου, καὶ ποιοῦσι μετάνοιαν εἰς τὴν μέσην μίαν, καὶ οὕτως ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν ἴδιον τόπον· ὁ δὲ κανονάρχης λέγει τοὺς στίχους ἱστάμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ. Ὅταν δὲ ψάλλωσι τὸ, *Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας*, ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς, καὶ λέγει τὰς εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ ἱστάμενος ἀσκεπὴς ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν· καὶ B μετὰ τὴν συμπλήρωσιν λέγει τὴν μεγάλην συναπτήν. Ὁ δὲ διάκονος ἐνδύεται εἰς τὸ γ' Ἀντίφωνον τοῦ ψαλτηρίου, καὶ λέγει τὴν μικρὰν συναπτήν· εἰ δ' οὐκ ἔστι στιχολογία, ἐνδύεται, τοῦ προοιμιακοῦ λεγομένου, καὶ λέγει τὴν μεγάλην συναπτήν.

Ταῦτα μὲν οὕτω γίνεται ἀγρυπνίας οὔσης (5), εἰ δὲ μή ἐστιν ἀγρυπνία, οὐδὲν τοιοῦτον γίνεται, οὔτε μετανοίας ποιοῦσιν, οὔτε θυμιᾷ πρῶτον ὁ ἱερεὺς, οὔτε τὰ ἅγια θύρια ἀνοίγονται, ἀλλ' ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἀσκεπὴς, ἐνδεδυμένος ἐπιτραχήλιον, ἐκφωνεῖ τὸ, *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ ὁ προεστὼς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς λέγει τὸν προοιμιακὸν ψαλμὸν, χύμα (6)· καὶ λέγει C

migatione, penetrat sanctas fores, et sanctam mensam incensans, voce sonora dicit: *Gloria sanctæ et consubstantiali, et vivificæ et individuæ Trinitati, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Et dicto, *Amen*, superior vel præscriptus monachus procemiacum psalmum decantat; sacerdos autem clausis sanctis foribus in sancto tribunali stat. Cum vero cœperint cantare: *Aperiente te manum tuam*, etc., egreditur cum canonum præcentore, et simul reverentiam exhibent in medio: atque ita in suum locum abscedit sacerdos. Canonum vero præcentor in medio templi stans, versiculos recitat. Cantato vero: *Omnia in sapientia fecisti*, discedit sacerdos, et nudo capite stans, ante sacras fores lucernarii orationes legit. Quo peracto, etiam magnam collectam dicit. Diaconus autem circa tertium Psalterii Antiphonum induitur, et parvam collectam dicit: si vero non est versiculorum recitatio, induitur, dum procemiacus psalmus persolvitur, et magnam collectam pronuntiat.

Hæc quidem isto pacto fiunt, si vigilia peragitur; eadem vero deficiente, nihil hujusmodi observatur, neque veniæ fiunt, neque prius thus adolet sacerdos, neque sacræ fores reserantur; verum stans ille detecto capite e sacrarum forium regione, stola ornatus, exclamat: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Et superior, vel ita jussus monachus psalmum procemiacum recitat currenti voce, et sine cantu: et sa-

Jacobi Goari notæ.

(4) Subintellige ψαλμόν. Is vero *procemiacus psalmus* non est qui toti psalterio præfigitur, quem ideo plerique apud Hieronymum *Spiritus sancti præfationem* vocant; sicut et Chrysologus, serm. 44, *Psalmorum præfationem*. Sed est psalmus 103 *proœmialis* ea de causa Græcis, quod ab eo Vesperas, missam aliasque preces, in hujus Euchologii decursu lustrandas, exordiuntur. Unde non inepte, me judice, Zonaras precum differentiam referens, ex iis quasdam præfationum locum tenere, alias officia terminare, cæteras in harum medium interjiciendas. Verba ejus sunt: Αἱ παρὰ τῶν ἱερέων λεγόμεναι ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ὑμνῳδίαις διάφοροί εἰσιν· αἱ μὲν γὰρ προλέγονται, ἃς καὶ προοίμια εἶπον· αἱ δὲ ἐπιλέγονται μετὰ τὴν ὑμνῳδίαν, ἃς ὑποθέσεις ἐκάλεσαν, ὡς ὑποτιθεμένας τοῖς ὕμνοις, καὶ μετ' αὐτοὺς λεγομένας· τὰς δὲ παραθέσεις (forsan correctius legeretur παρενθέσεις) ὠνόμασαν, ὡς παρατιθεμένας τὸν λαὸν τῷ Κυρίῳ· *Variæ a sacerdotibus inter quotidiana divinæ laudis officia precationes fiunt. Præmittuntur enim quædam quas idcirco præfationes de nomine dixerunt. Sub finem sunt hypotheses, quia fini hymnorum subjectæ adduntur: commendatitiæ sunt tandem, quæ populum Domino commendant.*

(5) Solemnia festa Dominicasque productis per noctem vigiliis stationibusque præveniunt monachi Græci (de Latinis quippe nullus qui experimento asseserit, id negabit) longissimas autem sibi præfixisse monachos ἀκοιμήτους hac de causa vocatos historicorum omnium scriptis compertum habemus, inter quos præcipuus fuit Symeones ille de quo Evagrius lib. III, cap. 21. Festis itaque diebus producunt Vigilias cuncti Græci, quibus prius Latini se dederunt exemplo, de quibus Cassianus, lib. III, *De can. nocturn. diur. orat. modo*, cap. 8: *Sane vigiliæ quæ singulis hebdomadibus a Vespera illucescente Sabbato celebrantur idcirco leviores, hyemali tempore quo noctes sunt longiores, usque ad quartum gallorum cantum, per monasteria moderantur, ut post excubias totius noctis reliquis duabus ferme horis reficientes corpora sua, nequaquam per totum diei spatium somni torpore marcescant; requie brevi hujus temporis pro totius noctis refectione contenti.* Modernorum vero Græcorum vigilandi rationem omnem Basilius hieromonachus Maleinus describit his verbis: *Statim adveniente nocte, instituenda vigilatio ad horas duas* (post solis occasum) *et audita hora octava surgendum. Hunc terminum transire* D *monacho non decet; alii usque ad tertiam, quartam et quintam, ante Matutinam synaxim, et nonnunquam per totam noctem extendunt Vigilias: præcipue quibusdam festis, aut publicis ad celebranda sacra die sequenti, futuris conventibus. Matutino autem somno post synaxim abstinent, quandoquidem ille monasticæ vitæ non est consentaneus.* Ad Matutinas porro quæ festivis diebus profunda semper nocte, cantuque solemni Ecclesia persolvuntur, plebs rudis antiqui ritus apprime tenax, nec non etiam hortatu et correctionibus sacerdotum excitata, diligentius assurgere consueta est: ab eisque frequentius obeundis nec ipsi imperatores Orientis abhorruere; solemnioresque eorum Vigilias in palatio, nocturnis officiis producendas percenset Codinus, et ejus commentator Gretserus in suis elucubrationibus.

(6) Pro familiari sibi consuetudine vocem hanc in Lexico scribit Meursius, et ut sine anima corpus, vocem pariter absque sensu ob oculos ponit. Hanc dum in *Bibliotheca PP.* interpres anonymus

cerdos lucernarii orationes persolvit. Quibus finitis, sacerdos aut diaconus suo loco stans magnam collectam pronuntiat, videlicet : *In pace Dominum precemur*, et reliqua.

Sciendum sacras fores nusquam aperiri, nisi in celebrium Vesperarum initio, cum thus solum adolet sacerdos; in quocunque solemni introitu, Vesperarum videlicet, et Missæ pro sancto Evangelio: parique modo a verbo : *Accedite*, ad finem usque sanctæ Missæ manent apertæ. Notum sit diaconum indui debere (si jam a principio Vesperarum non sit indutus), dum tertium Psalterii Antiphonum (dummodo sit psalmorum Davidicorum per versus recitatio) persolvitur; sin vero, dum cantatur prooemiacus, ut præmissum est. Hoc vero pacto induitur : Exhibita superiori reverentia, obliqua porta, quæ a latere est, ingreditur in sanctum tribunal; ubi sacerdotem stantem comperit quem proinde appellat dicens : *Benedic, domine, tunicam simul cum stola*. Sacerdos autem benedictionem impertitur, dicens : *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum*. Atque ita diaconus se vestibus exornat, et psalmodia completa egressus stat in loco sibi consueto. Et parvam collectam recitat : *Adhuc et iterum in pace Dominum precemur*, et reliqua. Et exclamat sacerdos : *Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et tua est virtus et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum*. Et tunc cantatur, *Domine clamavi* [1]. Quo finito, diaconus accepto thuribulo, et thure injecto, adit sacerdotem intra sacrum tribunal stantem, et ait : *Benedic, domine, incensum*. Et benedicit sacerdos dicens : *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum*. Et suffumigat sacrarium diaconus, et templum universum, et reversus thuribulum deponit, ibidemque præstolatur. Cum vero cantatur : *Gloria, et nunc*, ingreditur sacerdos, et stola casulaque ab eo assumptis, fit solemnis introitus, accipiente primum diacono thuribulum et thus in illud immittente, benedictionemque, ut præmissum est, exposcente, eodemque cum sacerdote e boreali latere egrediente. Et apertis foribus sanctis, præcedentibus cum cereis duobus lectoribus, subsequitur sacerdos, demissam gerens casulam, et ad solitum locum procedunt. Ibi depositis a lectoribus cereis, hinc et inde in templi medio, e regione sacrarum valvarum consistit sacerdos. Stat quoque diaconus a dextris sacerdotis modice retrorsum, capite paululum inclinato, tenetque stolam tribus dextræ manus digitis, et

A ὁ ἱερεὺς τὰς εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ. Μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν λέγει ὁ ἱερεὺς, ἢ ὁ διάκονος, ἱστάμενος ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, τὴν μεγάλην συναπτὴν, τὸ, *Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*, καὶ τὰ λοιπά.

Ἰστέον ὅτι τὰ ἅγια θύρια οὐδέποτε ἀνοίγονται, εἰ μὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, ὅτε θυμιᾷ μόνον ὁ ἱερεὺς εἰς τὰς εἰσόδους πάσας, ἤγουν τῶν ἑσπερινῶν καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Ὡσαύτως ἀνοίγεται καὶ ἀπὸ τοῦ, *Προσέλθετε*, μέχρι συμπληρώσεως τῆς θείας λειτουργίας. Ἰστέον ὅτι, εἰ μὴ φορέσῃ ὁ διάκονος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑσπερινοῦ, ἐνδύεται ψαλλομένου τοῦ γ' ἀντιφώνου τοῦ Ψαλτηρίου · εἰ ἔστι στιχολογία· εἰ δὲ μὴ, τοῦ προοιμιακοῦ ψαλλομένου, ὡς εἴρηται. Ἐνδύεται δὲ οὕ- B τως · Ποιεῖ μετάνοιαν τῷ προεστῶτι, καὶ εἰσέρχεται διὰ τῆς πλαγίας εἰς τὸ ἅγιον βῆμα · ἔνθα εὑρίσκει τὸν ἱερέα ἱστάμενον · προέρχεται γὰρ οὗτος · καὶ λαβὼν τὸ στοιχάριον αὐτοῦ ὁ διάκονος, προσέρχεται τῷ ἱερεῖ, καὶ φησιν · *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ στοιχάριον σὺν τῷ ὡραρίῳ*. Ὁ δὲ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὸ, λέγων · *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Καὶ οὕτως ἐνδυσάμενος αὐτὸ ὁ διάκονος, πληρουμένης τῆς στιχολογίας ἐξέρχεται, καὶ ἵσταται εἰς τὸν συνήθη τόπον. Καὶ λέγει τὴν μικρὰν συναπτὴν, τὸ, *Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεύς · *Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις,* C *καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Καὶ οὕτω ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐκέκραξα*. Οὗ ψαλλομένου λαβὼν ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν, καὶ θυμίαμα βαλὼν, πρόσεισι τῷ ἱερεῖ, ἐντὸς ὄντι καὶ αὐτῷ τοῦ ἁγίου βήματος, καί φησιν · *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ θυμίαμα*. Καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὸ λέγων · *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Καὶ θυμιᾷ ὁ διάκονος τό τε ἱερατεῖον, καὶ τὸν ναὸν ἅπαντα· καὶ ὑποστρέψας τίθησι τὸν θυμιατὸν, καὶ περιμένει ἐκεῖσε. Ὅταν δὲ ψάλλωσι τὸ, *Δόξα καὶ νῦν*, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς καὶ ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον, καὶ γίνεται εἴσοδος. Λαβὼν ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν, καὶ θυμίαμα βα- D λὼν καὶ αἰτήσας εὐλογίαν, ὡς εἴπομεν, ἐξέρχεται ἅμα τῷ ἱερεῖ διὰ τοῦ βορείου (7) κλίτους. Καὶ ἀνοιγομένων τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ προπορευομένων ἀναγνωστῶν δύο μετὰ λαμπάδων, καὶ μετ' αὐτοὺς τοῦ διακόνου μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, ἐξέρχεται ὄπισθεν καὶ ὁ ἱερεὺς, κεχαλασμένον ἔχων τὸ φελώνιον, καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν συνήθη τόπον (8). Ἔνθα οἱ μὲν

[1] Psal. CXL.

Jacobi Goari notæ.

infusionem vertit, vocabuli radicem, non mentem apprehendisse testatur : *fusa namque voce, sive cantu, modulorumque varietate* dicere debuisset, sicut et alibi Græca ipsa exprimunt, ἄνευ μέλους, *quæ vox uno tractu effluit :* opponiturque ei quod dicitur μετὰ μέλους, ubi adjuncta modulorum varietas percipitur.

(7) Alia exemplaria legunt, διὰ τῆς πλαγίας. Supplendum mente θύρας, quæ protheseos est porta, in sinistro sanctuarii sive tribunalis latere. Et in ecclesiis Orientalem plagam ubique respicientibus, stat e boreali parte, a qua βόρειον κλίτος et βόρειον μέρος, passim nuncupatur.

(8) In templi gremio.

ἀναγνῶσται τιθέασι τὰ μανουάλια (9) εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ παρ' ἑκάτερα τὰ μέρη· ὁ δὲ ἱερεὺς ἵσταται καταντικρὺς τῶν ἁγίων θυρῶν. Ἵσταται δὲ καὶ ὁ διάκονος ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως μικρὸν ἐκ πλαγίου, καὶ κύψας μικρὸν, κρατῶν καὶ τὸ ὠράριον (10) αὐτοῦ τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς, λέγει μυστικῶς, ὅσον μόνον ἀκούειν τὸν ἱερέα· *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*. Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν εὐχὴν ταύτην· *Ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας*. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ἀνίστανται· καὶ λέγει ὁ διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα, δεικνύων ἅμα καὶ πρὸς ἀνατολὰς μετὰ τοῦ ὠραρίου, κρατῶν αὐτὸ τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρός· *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν εἴσοδον*· καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ κατὰ ἀνατολὰς, λέγων· *Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε*. Εἶτα ὁ διάκονος ἀπέρχεται, καὶ θυμιᾷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα, τὴν εἰς τὸ στασίδιον τοῦ προεστῶτος, καὶ αὐτὸν τὸν προεστῶτα, καὶ πάλιν ἵσταται ἐν ᾧ τόπῳ πρότερον ἵστατο, περιμένων τὴν τοῦ στίχου ἐκπλήρωσιν. Πληρωθέντος δὲ, εἰσέρχεται ὁ διάκονος εἰς τὸ μέσον· καὶ χαράξας σταυρὸν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, ἐκφωνεῖ, *Σοφία, ὀρθοί*, καὶ εὐθὺς ὁ μὲν προεστὼς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς ψάλλει τὸ, *Φῶς ἱλαρόν*. Οἱ δὲ ἀναγνῶσται, αἴροντες πάλιν τὰς λαμπάδας, προπορεύονται μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. Ὁ δὲ διάκονος, εἰσελθὼν ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος, θυμιᾷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ὁ δὲ ἱερεὺς προσκυνήσας ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ ἀσπασάμενος αὐτὰς εἰσέρχεται, καὶ κλείονται τὰ ἅγια θύρια. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ, *Φῶς ἱλαρὸν*, λέγει ὁ διάκονος, *Πρόσχωμεν*, καὶ ὁ ἱερεὺς, *Εἰρήνη πᾶσι*, καὶ πάλιν ὁ διάκονος, *Σοφία, πρόσχωμεν*. Καὶ ψάλλεται τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας (11)· οὗ πληρωθέντος, ὁ διάκονος ἐξελθὼν, καὶ σταθεὶς ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, λέγει· *Εἴπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας ἡμῶν· εἴπωμεν*, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λέγει ὁ ἱερεὺς, *Εἰρήνη πᾶσι*· ὁ διάκονος, *Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν*. Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανούς*. Καὶ ἐκφωνεῖ, *Εἴη τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλογημένον*. Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ψάλλονται τὰ στιχηρὰ τῆς λιτῆς. Ὧν ψαλλομένων εἰσελθὼν ὁ διάκονος, καὶ λαβὼν τὸν θυμιατὸν, καὶ θυμίαμα βαλὼν, καὶ αἰτήσας εὐλογίαν συνήθως, ἐξέρχεται ἅμα τῷ ἱερεῖ διὰ τοῦ βορείου μέρους, κεκλεισμένων οὐσῶν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ προπορευομένων τῶν λαμπάδων, καὶ διελθόντες διὰ τῶν ὡραίων πυλῶν, καὶ μετ' αὐτοὺς πάντες οἱ ἀδελφοὶ, ἵστανται ἐν τῷ νάρθηκι. Ψαλλόντων δὲ τῶν ἀδελφῶν, ὁ διάκονος θυμιᾷ πάντας συνήθως· μετὰ δὲ

A humili voce quantum audiri possit a sacerdote, ait : *Dominum precemur*. Sacerdos autem secreto hanc orationem percurrit : *Vespere, et mane, et meridie*. Oratione terminata, erigunt capita, et diacono sacerdotem compellente, eodemque plagam orientalem, stola tribus digitis dextræ manus apprehensa, demonstrante et dicente : *Benedic, domine, sanctum introitum*, benedicit sacerdos ad Orientem, et ait : *Benedictus introitus sanctorum tuorum, Domine*. Tunc diaconus discedit, et sanctam imaginem superioris sedili superpositam, ipsumque etiam superiorem incensat, et deinde in priori loco consistit, et psalmodiæ finem præstolatur. Quo adventante, procedit in medium, et cruce per aerem thuribulo efformata, exclamat : *Sapientia, recti :* B et confestim præpositus vel præscriptus ad hoc monachus, *Lumen jucundum*, psallit. Lectores vero sublatis iterum cereis ad sacras usque fores progrediuntur, et diaconus sacrum tribunal ingressus sanctam mensam thurificat; sacerdos autem juxta sacras fores adoratione præmissa, easque deosculatus ingreditur, et obserantur illæ. Cantato, *Lumen jucundum*, dicit diaconus : *Attendamus*. Et sacerdos, *Pax omnibus*. Et iterum diaconus, *Sapientia, attendamus*. Et dici illius propositum cantant : quo completo, egreditur diaconus, et in solito loco stans, ait: *Dicamus omnes ex tota anima, et ex tota mente nostra : dicamus*, etc. Et post exclamationem dicit sacerdos : *Pax omnibus*, C et diaconus : *Capita nostra Domino inclinemus*, et sacerdos dicit orationem : *Domine Deus noster, qui cœlos inclinasti* ; et exclamat : *Benedicta sit regni tui potestas*. Et post exclamationem processionis versus cantantur : iisque finitis, ingressus diaconus, thuribulo accepto, thure injecto, et petita benedictione, sanctis foribus clausis boreali latere simul cum sacerdote egreditur; et præcedentibus cereis, speciosas portas prætergrediuntur, quos reliqui fratres secuti stant in vestibulo. Fratres autem canentes diaconus incensat de more, et versibus terminatis in solito loco stans, ait : *Salva, Domine, populum tuum, et benedic hæreditati tuæ*, ad finem usque. Et cantatur : *Domine, miserere*, quadragesies. Et rursum ait : *Adhuc rogamus pro* D *piissimis et a Deo custoditis regibus*. Et cantatur ter : *Domine, miserere*. Et iterum dicit : *Adhuc rogamus pro remissione peccatorum servi Dei N. consecrati monachi, et omni nostra in Christo fraternitate :* cum aliis petitionibus, hac maxime : *Ut sacrum hoc monasterium conservetur. Pro omni fidelium Christia-*

Jacobi Goari notæ.

(9) *Candelabra* quorum usus est in ecclesia, *ad manum*, ut Græcæ dictionis ad primitivam Latinam affinitas ostendit, gestari solita.

(10) Rem mysterio plenam et mentis attentione dignam, apprehensa tribus dextræ manus digitis stola, diaconus ubique demonstrat. Ejusmodi gestu de ingressu in sancta sacerdotem commonet, ut felix et triumphans sanctorum in cœlos introitus, ad æternæ vitæ lumen in miseræ hujus vitæ vespere, beate conspiciendum illo adumbretur. Hoc enim fine subjungit sacerdos : Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε.

(11) *Versiculi duo* e psalmis Davidicis excerpti dicuntur προκείμενον δίστιχον, *prævium distichum*; vel scripturæ confestim post ipsos legendæ, vel rei alterius specialis decantandæ materiam et summam complectens : qui proprii sunt illius diei, προκείμενον τῆς ἡμέρας dicuntur.

norum anima, etc. Deinde sacerdos dicit : *Pax omnibus*. Diaconus : *Capita nostra Domino inclinemus*. Et sacerdos ad occidentem conversus stante a dextris ejus diacono, et dextræ tribus digitis stolam tenente, sequentem orationem elata voce profert : *Dominator, valde misericors, Domine Jesu Christe Deus noster*. Et cantatis versibus e versiculis Davidicis compositis præcedentibus cereis in templum cuncti revertuntur. Et candelabra quidem hinc inde ad dispositæ mensæ latera deponuntur, in qua cum frumento et quinque panibus in ecclesia offerri solitis appositus est discus : ad disci vero latus utrinque statuuntur vasa duo, hoc quidem vino, aliud vero oleo plenum, et vinum quidem a sinistris, a dextris autem oleum collocatur. Interim sacerdos speciosas portas penetrat : et finitis versibus e versiculis Davidicis compositis, dicitur : *Nunc dimittis : Ter sanctus* ; et post, *Pater noster*, sacerdos exclamat : *Quia tuum est regnum*. Et diei dimissorium cantatur, si Dominica sit, et *Deipara virgo* usque tertio : si vero magni alicujus sancti fiat memoria, bis ejus modulus recitatur, et semel : *Deipara virgo*. Si vero Christi Domini aut Dei genitricis sit festum, festi illius modulus usque tertio dicitur. Cantato itaque elata et lenta voce ultimo modulo, diaconus petita primum et obtenta thuris benedictione, cruciformiter panem suffumigat, et deinde superiorem, et iterum panes, ex parte sola anteriori. Propius autem sacerdote accedente, stat a dextris ejus diaconus, sinistra thuribulum, dextræ vero tribus digitis stolam tenens, et modulo completo quinque dictos panes stola demonstrans, ait : *Dominum precemur*. Et sacerdos dicit orationem : *Domine Jesu Christe, qui quinque panes benedixisti*. Et dicto a fratribus, *Benedicam Dominum*, ingreditur sacerdos cum diacono in sanctum tribunal, psalmumque absolvunt fratres usque ad : *Non minuentur omni bono*. E tribunali autem intus sacerdos exclamat : *Benedictio Domini super nos, ejus gratia et humanitate, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum*. Atque ita sacris vestibus exuuntur, et egrediuntur : et sacra lectione facta, dicit sacerdos : *Sanctorum Patrum nostrorum precibus*. Et siquidem nulla sit vigilia, post cantatos versus illos e Davidicis versiculis conflatos, sanctum tribunal sacerdos ingreditur, et dicto : *Ter sanctus*, exclamat, *Quia tuum est regnum, et virtus, et gloria*. Et canitur dimissorium. Foris autem diaconus stans modulo cantato, exclamat : *Benedic*. Et sacerdos intus : *Christus qui benedictus est, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum*. Et deinceps : *Confirma, Deus, reges*, canunt. Et submissa voce sacerdos dicit : *Deipara super omnes sancta, salva nos*. Fratres cantant : *Præ angelis venerandam*. Sacerdos iterum submisse : *Gloria tibi, Deus, spes nostra, gloria tibi*.

A τὴν συμπλήρωσιν τῶν στιχηρῶν, στὰς ἐν τῷ συνήθει τόπῳ λέγει· *Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου*, ἄχρι τέλους. Καὶ ψάλλεται τό, *Κύριε, ἐλέησον*, μ'. Εἶτα πάλιν λέγει· *Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων*. Καὶ ψάλλεται τό, *Ἐλέησον*, γ'. Καὶ πάλιν λέγει· *Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦ δεῖνα ἱερομονάχου, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος*· καὶ τὰς λοιπὰς δύο αἰτήσεις, τήν, *Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην, καὶ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν ὀρθοδόξων*. Εἶθ' οὕτω λέγει ὁ ἱερεύς· *Εἰρήνη πᾶσιν*. Ὁ διάκονος· *Τὰς κεφαλὰς τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν*. Καὶ ὁ ἱερεύς, B στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἱσταμένου τοῦ διακόνου ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, κρατοῦντος τὸ ὠράριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην μεγαλοφώνως· *Δέσποτα πολυέλεε* (12), *Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν*. Καὶ ψαλλομένων τῶν ἀπὸ στίχου στιχηρῶν, προπορευομένων τῶν λαμπάδων, εἰσέρχονται πάντες ἐν τῷ ναῷ. Καὶ τὰ μὲν μανουάλια τίθενται παρ' ἑκάτερα τοῦ προευτρεπισθέντος τετραποδίου, ἐν ᾧ κεῖται μετὰ σίτου καὶ πέντε ἄρτων δίσκος, ὧν ἔχομεν ἔθος προσφέρειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· παρ' ἑκάτερα δὲ τοῦ δίσκου ἀγγεῖα δύο, μεστὰ τὸ μὲν οἴνου, τὸ δὲ ἐλαίου. Κεῖται δὲ ὁ μὲν οἶνος ἐξ ἀριστερῶν, τὸ δὲ ἔλαιον ἐκ δεξιῶν. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ ἵσταται ἔσωθεν τῶν ὡραίων πυλῶν. Πληρωθέντων τῶν ἀπὸ στίχου στιχηρῶν, λέγεται τό, *Νῦν ἀπολύεις*, καὶ τὸ C *τρισάγιον*, καὶ μετὰ τό, *Πάτερ ἡμῶν*, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεύς· *Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία*. Καὶ ψάλλεται τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας, εἰ μέν ἐστι Κυριακή, τό, *Θεοτόκε Παρθένε*, ἐκ τρίτου· εἰ δὲ ἁγίου μνήμη μεγάλου, τὸ τροπάριον τοῦ ἁγίου ἐκ δευτέρου, καὶ τό, *Θεοτόκε Παρθένε*, ἅπαξ, εἰ δὲ Δεσποτικὴ ἑορτή, ἢ Θεομητορική, καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς ἐκ τρίτου. Ψαλλομένου οὖν τοῦ τελευταίου ἀπολυτικίου μεγαλοφώνως καὶ ἀργῶς, ὁ διάκονος πρότερον εὐλογίαν αἰτήσας ἐπὶ τῷ θυμιάματι παρὰ τοῦ ἱερέως καὶ λαβών, θυμιᾷ κύκλωθεν τὸν ἄρτον σταυροειδῶς, εἶτα τὸν ἡγούμενον, καὶ πάλιν τοὺς ἄρτους ἔμπροσθεν μόνον. Πλησιάζοντος δὲ τοῦ ἱερέως ἵσταται παρὰ τὸ δεξιὸν αὐτοῦ μέρος ὁ διάκονος, κρατῶν τῇ μὲν ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν θυμιατόν, τοῖς δὲ τρισὶ δακτύλοις D τῆς δεξιᾶς τὸ ὠράριον, καὶ πληρωθέντος τοῦ τροπαρίου, δεικνύων μετὰ τοῦ ὠραρίου τοὺς πέντε ἄρτους λέγει· *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*, ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχήν· *Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους*. Καὶ λεγομένου παρὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ, *Εὐλογήσω τὸν Κύριον*, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Λέγουσι δὲ τὸν ψαλμὸν οἱ ἀδελφοὶ μέχρι τοῦ, *Οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ*. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἔνδοθεν τοῦ ἁγίου βήματος ἐκφωνεῖ, *Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ἡμᾶς τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ πάντοτε, νῦν καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Καὶ

Jacobi Goari notæ.

(12) Reperitur infra inter Vespertinas hæc oratio.

οὕτω ἐκδύονται τὰς ἱερατικὰς στολὰς, καὶ ἐξέρχονται· καὶ τιθεμένης ἀναγνώσεως, λέγει ὁ ἱερεὺς στίχον· *Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν* (13). Εἰ μέντοι οὐκ ἔχει ἀγρυπνίαν μετὰ τὴν τῶν ἀπὸ στίχου στιχηρῶν συμπλήρωσιν, ὁ μὲν ἱερεὺς εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος, καὶ μετὰ τὸ τρισάγιον ἐκφωνεῖ· *Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα.* Καὶ ψάλλεται τὸ ἀπολυτίκιον. Ὁ δὲ διάκονος ἔξωθεν ἱστάμενος μετὰ τὸ τρισάγιον ἐκφωνεῖ· ***Εὐλόγησον***, καὶ ὁ ἱερεὺς ἔνδοθεν· ***Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.*** Καὶ ψάλλουσι τὸ, ***Στερεῶσαι ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς*** (14). Καὶ ὁ ἱερεὺς λέγει ἡσύχῳ φωνῇ· ***Ὑπεραγία Θεοτόκε*** (15), *σῶσον ἡμᾶς*. Οἱ ἀδελφοί· ***Τὴν τιμιωτέραν*** (16). Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἡσύχως· ***Δόξα σοι, ὁ Θεὸς, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, δόξα σοι***, καὶ λέγουσιν οἱ ἀδελφοὶ, ***Δόξα καὶ νῦν. Κύριε, εὐλόγησον.*** Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀνοίξας τὰ ἅγια θύρια, χαλάσας τε τὸ φελώνιον, ἱσταμένου τοῦ διακόνου ἔξωθεν ἐκ δεξιῶν, καὶ τὸ ὠράριον κρατοῦντος συνήθως, λέγει τὴν ἀπόλυσιν ταύτην· *Χριστὸς ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἁγίων ἐνδόξων, καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.* Εἰ δὲ Δεσποτικὴ ἑορτή ἐστι, ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν καταλλήλως τῇ ἑορτῇ, εἰ δὲ μεγάλου τινὸς ἁγίου μνήμη, ἐκφωνεῖ ἐν τῇ ἀπολύσει (17) καὶ τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα. Εἰ μέντοι (18) ἐστὶ λιτὴ, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν, λαβὼν ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν, ἐξέρχεται ἅμα τῷ ἱερεῖ, λαμπάδων προπορευομένων, καὶ γίνεται ἀπαραλλάκτως, καθὼς προεγράφη ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ.

A Dicuntque fratres: *Gloria. Et nunc. Domine, benedic.* Sacerdos autem sanctis portis reseratis, et casula demissa, diacono etiam stante foris a dextris, et de more stolam apprehendente, dimissionem hanc pronuntiat: ***Christus verus Deus noster precibus illibatæ suæ matris, sanctorum gloriosorum et percelebrium apostolorum, et omnium sanctorum, misereatur, et salvet nos, ut propitius et clemens.*** Si vero Domini festus dies celebretur, dimissionem festo congruam facit; si autem præcipui sancti festum sit, in dimissione nomen illius pronuntiat. Si procedendo supplicatio habenda est, facta dimissione, diaconus simul cum sacerdote cereis præcedentibus, et assumpto thuribulo egreditur, et nihilo immutato, prout in solemnibus **B** præscriptum est vesperis, absolvitur officium.

Εἰς τὸν ὄρθρον (19), εἰ μὲν ἀγρυπνία ἐστὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀναγνώσεως, εὐθὺς ὁ προεστὼς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς λέγει τὸν ἑξάψαλμον· εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἀγρυπνία, ἔνι δὲ Κυριακὴ, ψάλλεται ὁ τριαδικὸς κανών· καὶ εἰς τὸ τέλος τὸ, *Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς.* Ἰστέον (20) ὅτι ἐν τῷ μεσονυκτικῷ (21) ἔξω τῶν ἁγίων θυρῶν γίνεται ἡ μεγάλη ἐκτενὴ (22), καὶ ὁ ἱερεὺς ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, ποιεῖ ἐκτενὴν-μεγάλην *ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν πό-*

In laudibus vero, si vigilia præcesserit, lectione ad finem deducta, confestim superior, aut ordinatus ad hoc monachus, sex psalmos recitat: si nulla fuerit vigilia, Dominica vero dies sit, canon in Trinitatis laudem cantatur, cujus fini additur: *Vere dignum est.* Sciendum autem in Matutinis extra sacras fores deprecationem protensam fieri: **C** eamque sacerdos coram dictis foribus stans absolvit: *Ut conservetur civitas hæc.* Et, *Domine, mise-*

Jacobi Goari notæ.

(13) Lectionis sacræ, pluriumque monasticarum exercitationum hæc est conclnsio: Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν· sicut apud Latinos: *Tu autem, Domine, miserere nostri*, pronuntiatum, lectionibus finem solet imponere.

(14) Τὸ στερεῶσαι ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς. Intellige eos cantare preces, quibus ut Deus reges confirmet, precantur. Illæ vero hujusmodi sunt: Ἐπουράνιε βασιλεῦ, τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν στερέωσον, τὴν πίστιν στήριξον, τὰ ἔθνη πράϋνον, τὸν κόσμον εἰρήνευσον, τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην καλῶς **D** διαφύλαξον, τοὺς προαπελθόντας πατέρας καὶ ἀδελφοὺς ἡμῶν ἐν σκηναῖς δικαίων τάξον, καὶ ἡμᾶς ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει παράλαβε, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος: ipsique de se hujus orationis gratiam loquentes, στερεοῦμεν τοὺς βασιλεῖς, reges confirmamus id est, ut Deus eos confirmet, rogamus.

(15) Hujusmodi est hæc oratio: Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς: quam frequentius repetitam in Officio τῆς κοινῆς παρακλήσεως reperies.

(16) Ita pariter hæc alia legitur: Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβὶμ, καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφὶμ, τὴν ἀδιαφθόρως τὸν Λόγον Θεὸν τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον, σὲ μεγαλύνομεν.

(17) Ἐκφωνεῖ ἐν τῇ ἀπολύσει τοῦ ἁγίου τὸ ὄνομα. Qua ratione sanctorum nomina ἐν ἀπολύσει commemorentur, constabit in operis hujus calce pene extrema.

(18) Superflua periodus; repetit enim obscure quæ supra de supplicatione et processione scripta sunt.

(19) Hanc quoque superfluam esse, mox secutura legenti demonstrant.

(20) Incipit hinc explicatio ἱεροδιακονίας, *sacri ministerii* sacerdoti a diacono in Matutinis exhibendi.

(21) Ἐν τῷ μεσονυκτικῷ. Matutinas preces Græci vocant μεσονυκτικὸν, eo quod nunquam nisi *profunda nocte* in ecclesiis ad quas tunc etiam populus convenire cogitur, persolvantur: ὄρθρος autem a mesonyctico distinguitur, sicut a Matutinis nostris laudes: laudibus quippe nostris respondere ὄρθρον ex Græcorum Officiis compertum est, et ex Neophyti Rhodini Synopsi: Ἡ πρώτη ἀκολουθία εἶναι τὸ μεσονύκτιον ἀντάμα μὲ τὸν ὄρθρον: *primum officium* seu prima ejus pars, *est Matutinum cum laudibus*; quamvis inficiari nequeam, ὄρθρου vocabulo, sicut et Latino *Matutinarum precum*, primam horam plerisque auctoribus antiquis (qui Matutinas nobis dictas, ipsi *Vigilias, nocturnos, orationemque nocturnam* vocabant) fuisse significatam.

(22) Illa est μεγάλη συναπτὴ, vel potius ea precum concatenata series, in qua τὸ ἐκτενῶς δεηθῶμεν inclamat diaconus; cujus formam infra reperire est in Chrysostomi liturgia post Evangelii lectionem: illamque hac ratione Methodius lib. *De conversione ad fidem orthodoxam* ἐκτενῆ δέησιν, *supplicationem protensam*, esse definit.

vere, quadragies canitur, et fit dimissio, et incipit lectio. Sacerdos autem sanctum tribunal ingressus assumpta stola, solaque tribunalis porta reserata, exclamat: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Et canitur: *Ter sanctus*, cum psalmis solitis, et iterum: *Ter sanctus.* Sacerdos autem porta boreali egressus, sacrarium, templumque totum, et fratres et vestibulum suffumigat: et ad utrumque, *Ter sanctus*, dicto, *Pater noster*, subdit: *Quia tuum est regnum et potestas.* Advertant porro qui canunt, et qui incensat, ut cum exclamationes habet, coram imagine Christi reperiatur. Toto vero templo suffumigato, et consuetis decantatis modulis, intus e sacro tribunali sacerdos exclamat: *Gloria sanctæ, et consubstantiali, et vivificæ, et individuæ Trinitati.* Et continuo superior, aut jussus quivis monachus sex laudum psalmos percurrit. Cum autem inceperit: *Domine, Deus salutis meæ*, secedit sacerdos, et coram sacris foribus nudo capite stat, et secreto auroræ pronuntiat orationes: et post laudum sex psalmos, magnam collectam profert, atque ita canitur: *Deus Dominus:* et reliquum de more officium. In uniuscujusque porro sessionis fine parvam collectam sacerdos recitat, et in prima quidem sessione exclamat: *Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et tua est virtus.* In secunda vero: *Quia bonus et hominum amator Deus exsistis.* Post psalmum autem (CXXXIX), *Valde misericordem*, vel (CXVIII) dictum: *Immaculatum, Quia benedictum et glorificatum est venerandum et magnificum nomen tuum*, cantatisque gradualibus comite diacono sanctum tribunal sacerdos ingreditur, et benedicta ab eo dalmatica, consueto more diaconus induitur: pari-

A λιν ταύτην, καὶ ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐλέησον* μʹ· καὶ γίνεται ἀπόλυσις· καὶ τίθεται ἀνάγνωσις. Ὁ δὲ ἱερεὺς εἰσελθὼν ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι, καὶ βαλὼν ἐπιτραχήλιον, ἀνοίξας τὸ βημόθυρον (23) μόνον, ἐκφωνεῖ· *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ ψάλλεται τὸ *Τρισάγιον*, καὶ οἱ συνήθεις ψαλμοὶ, καὶ πάλιν τὸ *Τρισάγιον.* Ὁ δὲ ἱερεὺς θυμιᾷ, τούτων ψαλλομένων, τό τε ἱερατεῖον καὶ τὸν ναὸν ἅπαντα, ἐξερχόμενος ἀπὸ τοῦ βορείου κλίτους, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τὸν νάρθηκα, ἐκφωνεῖ τε καὶ εἰς τὰ δύο *Τρισάγια* μετὰ τὸ, *Πάτερ ἡμῶν*, τὸ, *Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις.* Ὀφείλουσι δὲ ἔχειν ἀκρίβειαν οἱ ψάλλοντες, καὶ ὁ θυμιῶν ἵνα, ὅταν λέγῃ τὰς ἐκφωνήσεις, εὑρίσκωνται ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ. Μετὰ
B δὲ τὸ θυμιᾶσαι ἅπαντα τὸν ναὸν, πληρωθῆναί τε καὶ τὰ συνήθως ψαλλόμενα τροπάρια ἔνδοθεν τοῦ ἁγίου βήματος, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς τὸ, *Δόξα τῇ ἁγίᾳ, καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι.* Καὶ εὐθὺς ὁ προεστὼς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς, λέγει τὸν ἑξάψαλμον (25). Ὅταν δὲ ἄρξηται τοῦ, *Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου*, ὑπέρχεται ὁ ἱερεὺς, καὶ ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἀσκεπής, καὶ λέγει μυστικῶς τὰς ἑωθινὰς εὐχάς· μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἑξαψάλμου λέγει τὴν μεγάλην συναπτήν· καὶ οὕτω ψάλλεται τὸ, *Θεὸς Κύριος.*, καὶ ἡ λοιπὴ ἀκολουθία ὡς συνήθως. Εἰς ἑνὸς δὲ ἑκάστου συμπλήρωσιν καθίσματος (26) ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μικρὰν συναπτὴν, καὶ ἐκφωνεῖ εἰς μὲν τὸ πρῶτον κάθισμα, *Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία,*
C *καὶ ἡ δύναμις*· εἰς δὲ τὸ βʹ, *Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις*· μετὰ δὲ τὸν *πολυέλεον* (27), ἢ τὸν *ἄμωμον*, *Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου.*

Jacobi Goari notæ.

(23) *Adyti januæ velum*, βηλόθυρον est: quæ vox e Latina simul et Græca componitur. Codinus cap. 17, Χρυσῶν βηλοθύρων τὴν ἀναβάθραν σκεπόντων, *aureis velis suggestum* imperatorium *tegi* describit. Utitur hac voce Guillelmus Bibliothecarius de Stephano sexto scribens: *Contulit in Basilica apostolorum cortynam lineam unam, Velothyra serica tria in circuitu altaris.*

(24) Verba quibus orationes cunctæ concluduntur, et quædam, alia altiori vocis tono a sacerdote pronuntianda, ἐκφωνήσεις vocantur, quas Justinianus imperator in No. Cons. 113, μὴ κατὰ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξηχουσμένης, *non tacite, sed voce a fideli populo percipienda* fieri præcipit.

(25) Hujus officii interpres in *Bibl. PP.* ut in multis errat, prave vocem ἑξάψαλμον *sextum psalmum* vertit: quæ germane *psalmos sex, vel senario numero comprehensos*, 3 videlicet, 37, 42, 87, 102, et 142 significat.

(26) Rarissime, et fere nunquam in ecclesia sedent Græci: et in mentem Tertulliani, lib. *De Orat.* conspirasse videntur, dum ait, *Irreverens esse assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus quem maxime reverearis ac revereris, quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante, factum istud religiosum est? nisi exprobremus Deo quod nos oratio fatigaverit.* Raro etiam genuflectunt. Quamvis enim fateantur profestis, atque etiam aliis certis diebus in genua procumbendum, ut late ex PP. demonstrat Neophytus Rhodinus in vulgari sua synopsi cap. ult., unde et Evangelium audituris pronuntiatur Σοφία, ὀρθοί· Ἤγουν ὀρθῶς ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου ἐπὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι γονατισταὶ ἀκούουσιν τὴν λειτουργίαν οἱ παλαιοί. *Sapientia, recti. Corpore nimirum erecto stemus, et audiamus sanctum Evangelium. Unde conjicimus antiquos missæ interfuisse genuflexos.* Tamen quia festivis tantum diebus in ecclesiam conveniunt, adgeniculationibus ferialibus
D omnino sunt desueti. Habent nihilominus tempus aliquod sedendo permissum, καθίσματος verbo significatum: quo, ubi de Psalmis, intelligitur ea Psalterii pars quæ sedendo dicitur; ubi de Canticis illud etiam est, quod ut cantoribus levamen concedatur, sedendo persolvitur.

(27) Psalmus 135, a laudata et frequentius memorata *plurima Dei misericordia*, πολυελέου nomen accepit: sicut et Psalmus CXVIII, μακάριοι ἄμωμοι, a voce secunda qua incipit, vulgo ἄμωμος vocatur. Atque insuper cum tunc plurimas e ramosa machina in medio chori appensas lampades accendant: machinam eamdem Cedreno πολυκάνδηλα, Codino πολύφωτον λυχνίαν, Symeoni Thessalonicensi πολύφωτα, antiquis πολυλύχνιον, *a luminum lampadumque numero copioso*, dictam; ipsi πολυέλεον a *repetita* tunc *misericordiæ* voce, vel a *plurimo oleo* abundantis misericordiæ divinæ argumento vocare jam sunt assueti.

A Τῶν δὲ ἀναβαθμῶν ψαλλομένων, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος, καὶ εὐλογήσαντος τοῦ ἱερέως τὸ στοιχάριον, ἐνδύεται τοῦτο ὁ διάκονος συνήθως· ὁμοίως καὶ ὁ ἱερεὺς ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον· καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀντιφώνων ψάλλεται τὸ προκείμενον τῆς ἑορτῆς, ἢ τῆς Κυριακῆς· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει ὁ διάκονος, *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*. Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεύς, *Ὅτι ἅγιος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐν ἁγίοις ἐπαναπαύῃ, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν*. Καὶ ψάλλεται τὸ, *Πᾶσα πνοή*. Ἔπειτα ὁ διάκονος, *Σοφία. Ὀρθοὶ ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου*. Ὁ ἱερεύς, *Εἰρήνη πᾶσι*. Καὶ εὐθὺς ἐπιφέρει, *Ἐκ τοῦ κατὰ τόνδε ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα*. Καὶ ὁ λαός, *Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι*. Ὁ διάκονος, B *Πρόσσχωμεν*. Καὶ ἀναγινώσκει ὁ ἱερεὺς τὸ Εὐαγγέλιον. Οὗ πληρωθέντος ψάλλουσιν οἱ ἀδελφοί, *Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι* (εἰ ἔστιν Κυριακὴ δηλονότι), καὶ τὸν πεντηκοστὸν μετὰ μέλους. Ὁ δὲ ἱερεὺς χαλάσας τὸ φελώνιον καὶ βαστάζων τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἔμπροσθεν τοῦ στήθους, ἐξέρχεται, καὶ ἵσταται εἰς τὴν μέσην τοῦ ναοῦ, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ εὐταξίας ἵσταται δεξιόθεν αὐτοῦ, κατέχων μανουάλιον μετὰ λαμπάδος ἡμμένης, καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς (28) τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου παρὰ τῶν ἀδελφῶν συνήθως. Ἐν ἄλλῃ δὲ ἑορτῇ οὐ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς εἰ μὴ μόνον ἐν Κυριακῇ· οὗ πληρωθέντος, ψάλλεται τὰ συνήθη τροπάρια. Καὶ ἐξερχόμενος ὁ διάκονος, ἵσταται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, καὶ λέγει μεγαλοφώνως, *Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν* C *σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Ἐπίσκεψαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, ὕψωσον κέρας Χριστιανῶν ὀρθοδόξων, καὶ κατάπεμψον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου τὰ πλούσια, πρεσβείαις τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῇ δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, προστασίαις τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων ἀσωμάτων*. Καὶ ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐλέησον*, ιβ', καὶ οὕτως ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεύς, *Ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ*. Τῶν δὲ κανόνων ψαλλομένων, ὁ μὲν ἱερεὺς ἐξέρχεται, καὶ ἵσταται ἐν τῷ δεξιῷ χορῷ, εἰς τὸν συνήθη τόπον. Ὁ δὲ διάκονος λαβὼν πρότερον εὐλογίαν ἐπὶ τῷ θυμιάματι, θυμιᾷ πρῶτον τὸ ἱερατεῖον ἅπαν, εἶτα ἐξέρχεται διὰ τοῦ βορείου κλί- D τους, καὶ χαράττει σταυρὸν ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν· καὶ θυμιᾷ πρῶτον τὰς εἰκόνας τὰς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει ἱσταμένας πάσας, καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸ σίγνον τῆς μονῆς (29), καὶ χαράξας ἐν αὐτῷ σταυρὸν, στρέφεται πρὸς δυσμάς· καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ, χαράττει σταυρὸν, καὶ ἀπέρχεται, καὶ θυμιᾷ πρῶτον τὴν εἰκόνα τὴν εἰς τὸ στασίδιον τοῦ προεστῶτος ἱσταμένην, εἶτα τὸν προεστῶτα, καὶ καθεξῆς τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ δεξιοῦ χοροῦ· μετὰ

A que ratione stola et casula ornat se sacerdos: terminatisque antiphonis, festi vel Dominicæ propositum canitur. Post hæc dicit diaconus: *Dominum precemur*. Exclamatque sacerdos: *Quia sanctus es Deus noster, et in sanctis requiescis, et tibi gloriam referimus*. Et cantatur: *Omnis spiritus*. Et deinde diaconus: *Sapientia, recti. Audiamus sanctum Evangelium*. Sacerdos: *Pax omnibus*. Et statim subinfert: *Evangelii secundum talem lectio*. Et populus: *Gloria tibi, Domine, gloria tibi*. Diaconus: *Attendamus*. Et decurrit sacerdos Evangelium. Eoque lecto cantant fratres, *Resurrectionem Christi contemplati* (si videlicet Dominica fuerit), et voce suavi psalmum quinquagesimum. B Sacerdos vero casula demissa sanctum Evangelium in pectore deferens egreditur, et in medio templi stat; et ab ejus dextris lector, aut a cæremoniis, candelabrum cum cereo accenso tenet, et pro more fit sancti Evangelii salutatio. In alio porro festo omittitur, nisi forte in Dominica. Hoc peracto consueti moduli cantantur. Et egressus diaconus in proprio sibi loco consistit, et elata voce ait: *Salva, Deus, populum tuum, et benedic hæreditati tuæ. Visita orbem tuum in misericordia et miserationibus, fidelium Christianorum cornu exalta, et abundantes tuas misericordias ad nos mitte; precibus illibatæ dominæ nostræ Deiparæ et semper Virginis Mariæ, virtute pretiosæ et vivificæ crucis, protectione venerandarum, cœlestium, incorporearum virtutum*. Et C cantatur, *Domine, miserere*, duodecim vicibus, et exclamat sacerdos: *Misericordia, et miserationibus, et humanitate*. Canonibus porro cantatis egressus sacerdos, in dextro choro stat loco sibi proprio; diaconus thuris prius accepta benedictione, sacrarium totum thurificat et porta boreali progressus, coram sacris foribus thuribulo crucem efformat; et suffumigatis primo cunctis a dextris pictis imaginibus ad signum monasterii patronum vadit, versusque illud cruce efformata, ad occidentem conversus, et in medio templo stans ibi rursum cruciformiter incensat: et ultra progressus prius suffumigat imaginem superioris sedili appensam, mox superiorem ipsum, deinceps chori dextri fratres. Utroque autem choro incensato, in medio stans, D et ad meridiem conversus, crucem efformat. Dum vero suffumigat, reverentiam exhibent suffumigati, et vicissim paululum inclinatus honorem rependit. Facta autem ultima hac cruce, ad dextrum chorum secedit, et imaginibus ibi positis thure honoratis, eodem etiam, a sanctis imaginibus facto initio, fratres lustrat, ad speciosas usque portas digressus, cunctique illum venerantur, et ipse vicissim aliquali veneratione alios excipit. Peracto ritu circa hunc chorum, rursum in medio consistit respiciens

Jacobi Goari notæ.

(28) Vertit interpres in *Biblioth. PP*. *Salutatio*. Bene quidem, ad communem et usitatum sensum; at non simplex salutatio est ἀσπασμὸς, sed quæ osculo fixo perficitur.

(29) Sanctus cui monasterium vel ecclesia dedicata est, imaginem in tabulato seu cancellis habet; et illa est, quæ hic suffumigari præcipitur, et ἅγιος τῆς μονῆς vocatur.

ad boream, et cruce efformata, ad vestibulum progreditur, et omnibus ibidem suffumigatis, iterum speciosis portis introgressus, cruce ad orientem expressa, superiorem incensat, et iterum cruce in medio efformata, et sacris imaginibus thure exceptis, intrat in sacrarium, et thuribulo deposito, foras egressus superiorem a longe veneratur, et consueto stat loco. Completo autem tertio cantico, dicit diaconus: *Adhuc et iterum in pace Dominum precemur. Suscipe, salva, miserere. Sanctissimæ illibatæ, super omnes benedictæ!* Et exclamat sacerdos: *Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam rependimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Et sexto cantico terminato protensam orationem minorem habet sacerdos, stans nudo capite e regione sacrarum valvarum, et exclamat: *Tu enim es rex pacis, et tibi gloriam referimus.* In noni autem fine, sacerdos cum diacono facta superiori venia, sanctum tribunal subintrat, et consueto more induitur. Octavo autem ad finem deducto, sonora voce cantat diaconus: *Deiparam et lucis matrem in hymnis celebremus.* Et per versus recitatur: *Præ angelis veneranda.* Sin vero, initium tractus noni cantici diei festi occinit: atque ita egressus solito sibi loco consistit, et thure, ut moris est cunctos excipit; diaconus autem reversus proprium tenet locum. Post nonum autem canticum prolata a diacono parva collecta, sacerdos exclamat: *Quia te laudant omnes cœlorum virtutes, et tibi gloriam referunt.* Et hymno, *Gloria in excelsis*, incepto sacerdos sacrum tribunal subit; eo vero finito diaconus dicit: *Matutinam nostram supplicationem Domino terminemus*, et reliqua. Et confestim sacerdos dicit: *Pax omnibus.* Diaconus: *Capita nostra Domino inclinemus.* Et sacerdos secreto orationem subjungit: *Domine, qui in excelsis habitas*, et exclamat: *Tuum est enim misereri et salvare.* Diaconus: *Sapientia.* Sacerdos: *Qui est benedictus Christus Deus noster, ubique.* Et canitur: *Confirma, Deus, reges.* Sacerdos: *Deipara super omnes sancta, salva nos.* Et canitur: *Præ cunctis veneranda.* Deinde iterum dicit: *Gloria tibi, Christe Deus, spes nostra, gloria tibi.* Et fit dimissio: si Dominica fuerit, his verbis: *Qui surrexit a mortuis, precibus illibatæ suæ matris, sanctorum gloriosorum et percelebrium apostolorum, et omnium sanctorum misereatur, et salvet nos, ut benignus et clemens.* Si Christi Domini festum fuerit, aut celebris alicujus sancti, sanctum oleum datur, hoc pacto: omnibus juxta sancti imaginem quæ exponitur adoranda, convenientibus et canentibus, diaconus in circuitu suffumigat, imagini sancti et deinde superiori prius hoc honore delato: sacerdos autem e latere imaginis stans unctorium tenet, et accedentes in fronte unctos benedicit: cumque cuncti

A δὲ τὸ θυμιᾶσαι πάντας τοὺς χορούς, ἵσταται εἰς τὸ μέσον τοῦ χοροῦ, καὶ βλέπων πρὸς νότον, ποιεῖ σταυρόν. Θυμιῶν δὲ, καὶ προσκυνεῖται παρ' ὧν θυμιᾷ, καὶ ἀντιπροσκυνεῖ μικρόν· μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι τὸν σταυρὸν, ἀπέρχεται εἰς τὸν δεξιὸν χορόν· καὶ θυμιάσας ἐκεῖ τὰς ἁγίας εἰκόνας, θυμιᾷ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, ἄνωθεν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν εἰκόνων, καὶ ἀπερχόμενος ὡς πρὸς τὰς ὡραίας πύλας, προσκυνούμενος ὁμοίως καὶ ἀντιπροσκυνῶν μικρόν. Πληρώσας δὲ κἀκεῖνον τὸν χορὸν, πάλιν ἵσταται εἰς τὸ μέσον, βλέπων πρὸς ἄρκτον, καὶ ποιῶν σταυρὸν, ἐξέρχεται εἰς τὸν νάρθηκα, καὶ θυμιάσας κἀκεῖσε πάντας, εἰσέρχεται διὰ τῶν ὡραίων πυλῶν, καὶ χαράξας σταυρὸν κατὰ ἀνατολὰς, θυμιᾷ τὸν προεστῶτα· καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον χαράττει σταυρὸν, B καὶ θυμιάσας τὰς ἁγίας εἰκόνας, εἰσέρχεται καὶ ἀποτίθησι τὸν θυμιατόν· ἐξερχόμενος προσκυνεῖ καὶ μικρὸν τὸν προεστῶτα μακρόθεν, καὶ ἵσταται εἰς τὸν συνήθη τόπον. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς γ' ᾠδῆς λέγει ὁ διάκονος, *Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον. Τῆς παναγίας ἀχράντου ὑπερευλογημένης!* Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, *Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ μετὰ τὴν ἕκτην ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐκτενῆν μικρὰν, ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἀσκεπὴς, καὶ ἐκφωνεῖ, *Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, καὶ σοὶ τὴν δόξαν* C *ἀναπέμπομεν.* Εἰς δὲ τὴν ὀγδόην ποιεῖ μετάνοιαν ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ προεστῶτι, καὶ εἰσέρχονται ἐντὸς τοῦ βήματος, καὶ ἐνδύεται συνήθως. Τῆς δὲ ὀγδόης πληρωθείσης, ψάλλει ὁ διάκονος μεγαλοφώνως, *Τὴν Θεοτόκον καὶ μητέρα τοῦ φωτὸς ἐν ὕμνοις μεγαλύνωμεν.* Καὶ στιχολογεῖται, *ἡ τιμιωτέρα*, εἰ δὲ μὴ, ψάλλει τὴν ἀρχὴν τοῦ εἱρμοῦ τῆς ἐννάτης τῆς ἑορτῆς· καὶ οὕτως ἐξερχόμενος ἵσταται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ. Ὁ δὲ διάκονος θυμιᾷ πάντας συνήθως, καὶ ὑποστρέψας ἵσταται ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ. Μετὰ δὲ τὴν θ' ποιεῖ ὁ διάκονος μικρὰν συναπτὴν, καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, *Ὅτι σὲ αἰνοῦσι πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπουσι.* Τῆς δὲ δοξολογίας (30) ἀρχομένης εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος· D ὁ δὲ διάκονος, ταύτης πληρωθείσης, λέγει, *Πληρώσωμεν τὴν ἑωθινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ*, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ εὐθὺς λέγει ὁ ἱερεὺς, *Εἰρήνη πᾶσιν.* Ὁ διάκονος, *Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν.* Καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν μυστικῶς, *Κύριε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν*, καὶ ἐκφωνεῖ, *Σὸν γάρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ σώζειν, Χριστὲ ὁ Θεός.* Ὁ διάκονος, *Σοφία.* Ὁ ἱερεὺς, *Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε*, καὶ ψάλλεται τὸ, *Στερεώσαι ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς.* Ὁ ἱερεὺς, *Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς·* καὶ ψάλλεται,

Jacobi Goari notæ.

(30) Duplex est δοξολογία, μεγάλη et μικρά. Illa est hymnus angelicus, *Gloria in excelsis Deo.* Hæc repetita sæpius in psalmorum fine Trinitatis glorificatio: *Gloria Patri et Filio*, etc.

Ἡ τιμιωτέρα. Εἶτα πάλιν λέγει, *Δόξα σοι, Χριστὲ ὁ Θεός, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, δόξα σοι.* Καὶ γίνεται ἀπόλυσις, εἰ μέν ἐστι Κυριακή· *Ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν* (31) *ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.* Εἰ μὲν ἐστι δεσποτικὴ ἑορτή, ἢ μεγάλου ἁγίου μνήμη δίδοται καὶ τὸ ἅγιον ἔλαιον (32) οὕτως· πάντων συναγομένων πλησίον τῆς εἰκόνος τοῦ προσκυνήματος καὶ ψαλλόντων, ὁ μὲν διάκονος θυμιᾷ κύκλῳ, ἀπὸ τοῦ προεστῶτος ἀρξάμενος, πρῶτον θυμιάσας τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου· ὁ δὲ ἱερεὺς ἱστάμενος πλαγίως τῆς εἰκόνος, κατέχων ἀλειπτρον χρίει τοὺς προσιόντας ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ εὐλογεῖ. Ὅταν δὲ χρισθῶσι πάντες, ἐκφωνεῖ, *Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν· καὶ ἵλεως γενοῦ ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς.* Καὶ ἐκφωνεῖ· *Ἐλεήμων γὰρ καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Εἰρήνη πᾶσι.* Ὁ διάκονος, *Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν.* Καὶ κρατοῦντος τοῦ διακόνου τὸ ὠράριον, ὡς ἔθος, λέγει ὁ ἱερεὺς, χαλάσας τὸ φελώνιον, τὴν εὐχὴν ταύτην. Ζήτει ταῦτα εἰς τὴν λιτήν. *Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν διὰ πρεσβειῶν τῆς πανυπερευλογημένης ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.* Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Βαΐων καὶ τῆς λαμπρᾶς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα γίνονται ἔξω τῆς μονῆς, καὶ γίνονται ἐν αὐταῖς ὁμοίως τῇ προγραφείσῃ λιτῇ. Γίνονται καὶ ἁγιασμοὶ τῶν φώτων καὶ ἀφ' ἑσπέρας καὶ πρωΐ, καὶ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Αὐγούστου, ἔνθα ὁ διάκονος βαστάζων τὸν σταυρὸν ἐξέρχεται, τοῦ ἱερέως ἑπομένου· καὶ θυμιᾷ ὁ διάκονος. Λέγει δὲ μόνον ἐν ταῖς εὐχαῖς· *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.* Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ πάντα καθὼς ἔστιν ἔθος, καὶ ἐν τοῖς τυπικοῖς εἰσι γεγραμμένα.

fuerint uncti, exclamat: *Exaudi nos Salvator noster, spes omnium finium terræ, et eorum qui sunt in mari longe, et propitius esto peccatis nostris, et miserere propitius nostri.* Et exclamat: *Misericors enim et hominum amator exsistis, et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui: nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Pax omnibus.* Diaconus: *Capita nostra Domino inclinemus.* Et diacono pro more sibi consueto stolam suam apprehendente, sacerdos demissa casula dicit orationem, in supplicationibus quærendam: *Dominator, Domine Jesu Christe, Deus noster, precibus super omnes benedictæ gloriosæ dominæ nostræ Deiparæ et semper Virginis Mariæ.* Festis vero diebus Annuntiationis, in Ramis Palmarum, splendidæ Paschatis Dominicæ fiunt hæc extra monasterii claustra, et peraguntur cuncta juxta seriem in præscripta supplicatione positam, consecratur et aqua benedicta die Epiphaniæ, et vespere, et mane: idemque prima Augusti celebratur, qua diaconus subsequente sacerdote crucem deferens procedit, et thus adolet ipse: et in orationibus dicit solummodo: *Dominum precemur.* Et sacerdos cuncta de more peragit, prout in rubricis præscriptum legimus.

Jacobi Goari notæ.

(31) Dies Dominica perpetuam Resurrectionis memoriam renovat. Hinc Dominicarum dierum ἀπόλυσις eadem est, quæ et in Resurrectionis festo. Consule ἀπολύσεις circa hujusce Euchologii calcem.

(32) Oleo lampadis coram imagine sancti, cujus devotione moventur accensæ, inungere se solent orientales Christiani, Græci pariter ac Latini; nec non et in occiduis regionibus, applaudente toto orbe, copiam non modicam olei coram imagine miraculorum operatrice sancti Dominici in pago Soriano ardentis, ad sanitatem recuperandam, divinamque virtutem comprobandam, in remotissimas usque regiones Dominicani transmittunt et distribuunt. Floribus etiam, vel aliis quæ miraculosas thaumaturgasque imagines attigerunt (et ἁγίου ἐλαίου nomen accipiunt), quasi inde contracta vel asportata divina virtute se inungunt Græci, et spem salutis plurimam in talibus reponunt, velut et majores nostri in *brandeis* quibus principum apostolorum sepulcra Romæ operiebantur: de quibus ample Joannes diaconus in vita Gregorii Magni, lib. II, cap. 42, deque aliis plurimis protomartyris Stephani reliquiis admotis (quæ non pauca miracula patrasse refert) Augustinus, *De civitate Dei*, lib. XXII, cap. 8. Ac ut ad Græcos redeamus, ad sancti cujus festum agitur, imaginem, in medio chori positam, ex oleo coram ardente sacerdotis manu inunguntur; nec sine divinæ virtutis experimento frequenter inde recedunt.

ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΣ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ, ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟΝ, ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ.

—

PHILOTHEI PATRIARCHÆ

IN EXIMIOS PONTIFICES ET ORBIS TERRARUM DOCTORES, BASILIUM MAGNUM, GREGORIUM THEOLOGUM, ET JOANNEM CHRYSOSTOMUM, LAUDATIO.

(Ex Ducæi Supplemento.)

—

Magistros nostros discipuli laudibus efferamus, parentes liberi pro eo ac decet honoremus. Tres philosophos et Ecclesiæ sapientes atque oratores, Ecclesiæ filii, augustæque Trinitatis adoratores pro virili concelebremus. Orationem citra controversiam eloquentibus, et divinum simul humanumque λόγον spirantibus, eorum auditores, et per eos cœlestibus imbuti mysteriis pro munere consecremus: orationem, non qualem ipsi repudiarunt ac rejecerunt, sed qualem se dilexisse iidem testificati sunt. Neque enim quia virorum istorum excellentium præstantia, et cogitationes nostras et dicendi copiam tantopere vincit, ut ne medium quidem magnitudinis ejus possimus attingere, idcirco etiam silendum, illorumque prædicatio penitus recusanda est: quin toto pectore annitendum, ut potius quem debemus, hinc Patribus nostris amorem pro virili persolvamus. Inde siquidem apertum fiet, nec nos ingenii excelsitate, nec eloquentiæ viribus confisos, verum fide tantummodo et charitate atque, ut ita dicam, ipso debito compulsos, vel majus quoddam onus, quam pro humeris sustulisse: quando et Deum ipsum, quanquam natura imperatores ac principes universos infinitis partibus excedentem, ut possumus, veneramur, et quæ suppetunt, seu obolos duos, seu frustum panis, seu calicem aquæ frigidæ, seu longe minimum, quidpiam eidem pie offerimus ac libamus. Nec usque in hunc diem, aut sordium aut torporis postulatus est quisquam, quia non aliquid pro dignitate, sed pro recula sua obtulerit. Illi magis in reprehensionem incurrunt, qui quod poterant, sponte neglexerunt: quandoquidem et illustrium istorum præclarum illud consilium est: *In conspectu Dei* (juxta ejus oraculum videlicet) *non apparere vacuum* [1]; nec, quoniam quis ab omnibus relinquitur, ideo omnia relinquere, sed hoc offerre, ad hoc offerendum animo ac voluntate

[1] Exod. xxiii, 15.

A Το῀ς διδασκάλους ἡμῶν ἐπαινέσωμεν· τοὺς πατέρας οἱ παῖδες κατὰ χρέος τιμήσωμεν. Τοὺς τρεῖς φιλοσόφους καὶ σοφοὺς τῆς Ἐκκλησίας ῥήτορας, τὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ προσκυνηταὶ τῆς μεγάλης Τριάδος, κατὰ δύναμιν εὐφημήσωμεν. Τοὺς λόγοις τοῖς ὄντως λογίοις, καὶ λόγον ὁμοῦ πνεύσασι τόν τε θεῖον ἅμα καὶ τὸν ἀνθρώπινον, οἱ τούτων ἀκροαταὶ καὶ μύσται δῶρον προσάξωμεν· λόγους, οὐχ οὓς ἔῤῥιψαν, ἀλλ' οὕσπερ ἠγάπησαν, ὡς αὐτοί φασιν. Οὐδὲ γὰρ ὅτι τοσοῦτον ἡ τῶν μεγάλων ἀξία τὸν ἡμέτερον ὑπερβαίνει καὶ νοῦν καὶ λόγον, ὡς μηδὲ μετρεῖν δι' ὑπερβολὴν ἐξεῖναι τὸ μέσον, καὶ τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἡμῖν λόγον, καὶ τὴν εὐφημίαν παραιτητέον καθάπαξ· οὐδὲ γὰρ ὅσιον· ἀλλὰ τοῖς κατὰ δύναμιν μᾶλλον ἐγχειρητέον, ἵνα καὶ μᾶλλον τὸ φίλτρον ἐντεῦθεν, B καὶ τὸ χρέος ἐκ τῶν ἐνόντων, τοῖς Πατράσιν ἐκτίσωμεν. Δείξομεν ἐκ τούτου καὶ γὰρ, ὡς οὐ διανοίας ὕψει καὶ λόγου ῥώμῃ τεθαῤῥηκότες, ἀλλὰ πίστει μόνῃ, καὶ πόθῳ, καὶ τῷ τοῦ χρέους, ὡς εἰπεῖν, ἠναγκάσθαι, καὶ τοῖς τὴν δύναμιν ὑπερβαίνουσιν ἐπεβάλομεν· ἐπεὶ καὶ Θεὸν αὐτὸν, καίτοι γε τὸ πάντων κράτος, καὶ τὴν ἀρχὴν ὑπερφυῶς κατὰ φύσιν ἀνῃρμένον, ἐκ τῶν ἐνόντων τιμῶμεν, καὶ ὧν εὐποροῦμεν εὐσεβῶς ἀπαρχόμεθα, κἂν ὀβολοὶ δύο, κἂν ἄρτου τρύφος, κἂν ποτήριον ὕδατος τὸ προσφερόμενον ἦν, κἂν τὸ πάνυ σμικρότατον. Καὶ οὐδεὶς ἐς δεῦρο μικρολογίας ἢ ῥαθυμίας ἑάλω, ὅτι μὴ τὸ πρὸς ἀξίαν, ἀλλὰ τὸ πρὸς δύναμιν δήπου προσήνεγκεν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μᾶλλον ὑπὸ μέμψιν δικαίαν, ὅσοι γε τοῦ κατὰ δύναμιν ἑκόντες ἠμέλησαν. Ἐπεὶ καὶ τῶν C μεγάλων τούτων ἐκεῖνο θαυμαστὴ συμβουλὴ καὶ παραίνεσις, τὸ μὴ *κενὸν ἐναντίον ὁρᾶσθαι Θεοῦ*, κατὰ τοὺς ἐκείνου δηλονότι χρησμούς· μηδὲ ὅτι τοῦ παντὸς λείπεταί τις, τὸ πᾶν ἐλλείπειν, ἀλλὰ τὸ μὲν εἰσφέρειν, τὸ δὲ προθυμεῖσθαι, ὑπὲρ δὲ τοῦ συγγνώμην δεῖσθαι δοθῆναι τῇ ἀσθενείᾳ, ἕκαστον ἐκ τῶν παρόντων καρποφοροῦντα Θεῷ καὶ τῶν οἰκείων.

paratum esse : pro hoc imbecillitati veniam rogitare, et unumquemque ex his quæ propria possidet, fructum Deo dedicare.

A Ἀλλὰ δεῦρό μοι, τῶν Πατέρων ἡ θαυμαστὴ τῷ ὄντι τριὰς, οἱ τῆς μεγάλης Τριάδος καὶ μύσται, καὶ φίλοι, καὶ ὑπηρέται· μετὰ τοὺς πρώτους, φημὶ, μαθητὰς, καὶ ὑπηρέτας, καὶ φίλους τοῦ Λόγου· οἱ νυμφαγωγοὶ καὶ νυμφίοι, καὶ παῖδες ὁμοῦ τῆς ἀληθινῆς καὶ πρώτης σοφίας, ἣν καὶ αὐτοὶ ἐφιλήσατε, κατὰ τὸν σοφὸν ἐκεῖνον, καὶ ἣν ἐκ νεότητος ἐκζητήσαντες, ὑπὲρ ἐκεῖνον ταύτῃ καλῶς καὶ συνήφθητε καὶ ἡρμόσθητε. Δεῦρο τοιγαροῦν ἡ τῆς πίστεως καὶ τοῦ λόγου βάσις, ὁ τὸν θεῖον λόγον, καὶ τὴν πυρίνην αὐχῶν γλῶτταν, ὁ καὶ ψυχὴν, καὶ γλῶτταν, καὶ τἄλλα πάντα χρυσοῦς. Εἰ καὶ μὴ συμφυΐα, καὶ ὁμοτιμία, καὶ ἕνωσις, συνεργάσασθέ μοι τὴν κοινὴν ὑμῶν εὐφημίαν, εἰ καὶ ὑπὲρ ὑμᾶς, ὅπερ εἶπον, ὁ πρὸς τοὺς μεγάλους ὑμᾶς κατὰ πολὺ λόγος, καὶ B λόγον διδόντες, καὶ διανοίας ἁπτόμενοι, καὶ τὴν γλῶτταν ἀοράτως ὑποκινοῦντες, καὶ χειραγωγοῦντες, τῇ δυνάμει τοῦ ἐν ὑμῖν πνεύματος. Ἔδει μὲν οὖν κατά γε τὸν ὑμέτερον (ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν φημι) μέγαν καὶ σοφώτατον λόγον ἐκεῖνον τὰς ὑμῶν παρεῖναι φωνὰς τοῖς ἐπαινεῖν ἐπιχειροῦσιν ὑμᾶς· ἐκεῖναι καὶ γὰρ ἂν μόναι τὸ πρὸς ἀξίαν εἰργάσαντο. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο, Πέτρον ἂν εἶπον ἐγὼ, καὶ Ἰωάννην καὶ Παῦλον, τὴν τριάδα τῶν κορυφαίων, τῶν πρώτων μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων τοῦ Λόγου, τὰ τοῦ Πνεύματος πρῶτα καὶ δοχεῖα, καὶ ὄργανα, τοῦτον ὑπεισελθεῖν ἀξίους εἶναι τὸν ἆθλον, καὶ τοῖς ὁμοτίμοις, καὶ φίλοις, καὶ σπουδασταῖς, καὶ συναγωνισταῖς τῶν αὐτῶν κατάλληλον καὶ προσφυᾶ τινα πλέξαι τὸν ἔπαινον. Ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἀδυνάτων ἐκεῖνα καὶ ὑμεῖς C ἐρεῖτε καθάπαξ, μετριάσετε οἶδ' ὅτι καὶ τὰ παρ' ἡμῶν ἐντελῆ καὶ σμικρὰ ταῦτα, οἱ συμπαθεῖς τε καὶ φιλάνθρωποι, καὶ πανταχοῦ τὸ μέτριον ἐπαινέσαντες ὄντως, καὶ Χριστὸν, εἴπερ τινὲς ἄλλοι, κἂν τούτῳ θαυμαστῶς μιμησάμενοι. Ἄλλως τε καὶ ὅτι μὴ τοῖς παρ' ὑμῶν αὐτῶν τεθαῤῥηκότες ἡμεῖς, τίσι καὶ γὰρ καὶ ὁποίοις ἐκείνοις; ἀλλὰ τοῖς ὑμετέροις μᾶλλον, καὶ οἷσπερ αὐτοὶ Θεόν τε καὶ ἀλλήλους προσείπετε, τὰ ὑμῶν ὑμῖν αὖθις εἰσφέρομεν ὡς ἡ δύναμις. Δηλώσει δὲ καὶ ὁ λόγος.

Adesdum igitur, admiranda sane Patrum trinitas, magnæ illius Trinitatis mysteriorum conscii, et amici, et ministri : post primos, inquam, discipulos, et ministros, et amicos Verbi : deductores sponsæ, et ipsimet sponsi, et simul filii veræ ac principis sapientiæ, quam et vos juxta sapientem illum amavistis, et a juventute vestra exquisivistis : et cum qua supra quam ille præclare conjuncti et copulati estis. Adesdum ergo, fidei et doctrinæ sacræ stabilimentum, cujus divina est oratio, et lingua ignea, qui et anima, et lingua, et cætera omnia es aureus. Et quanquam nullum mihi vinculum vobiscum, nec honos par, nec ulla conjunctio ; et quanquam de vobis tam excellentibus viris habenda oratio vires meas, ut dixi, multum superat, tamen ad commune vestrum encomium mihi opitulamini, et ingenium excitate, verba subministrate, linguamque inaspectabili modo dirigite, et me manuducite, virtute spiritus illius qui in vobis habitavit. Oportebat nimirum de vestris laudibus dicturum, vestram quoque insignem illam, ac sapientia refertam eloquentiam, vestrasque voces habere; solæ enim illæ rem pro dignitate conficerent. Alioqui, Petrum ego et Joannem, et Paulum, coryphæorum ac primorum discipulorum apostolorumque verbi triadem, Spiritus sancti præcipua domicilia et instrumenta affirmarem ego dignos esse qui hoc negotii susciperent, et æque honoratis, amicis, ac studiosis sui, et certaminum sociis congruentem atque accommodatam laudationem contexerent. Verum quoniam id vobis quoque assentientibus fieri prorsus nequit, tenuitatem nostram moderate feretis, sat scio, vos, qui aliena sentitis incommoda : vos humani, et qui modestiam locis omnibus revera commendastis, Christumque in hoc etiam, ut si qui alii, mirandum in modum imitati estis. Præsertim cum haud a nobis excogitatis et inventis, sed vestris potius de Deo, et inter vos sermonibus confidentes, vestra vobis quantum possumus retribuamus; id quod deinceps oratio declarabit.

Νόμους μὲν οὖν ἐγκωμίων τῶν ἔξω, οἳ πατρίδα, καὶ γένος, καὶ πλοῦτον, καὶ δὴ καὶ σώματος ῥώμην, καὶ κάλλος, καὶ τὰ τοιαῦτα περιεργάζεσθαι πρὸ D τῶν ἄλλων καὶ πολυπραγμονεῖν ἀξιοῦσι, παραιτητέον ἡμῖν ἐνταῦθα, οὐ μόνον ὅτι καταφρονηταὶ πάντων ἐκείνων, καὶ ὑπὲρ τὰ κάτω καὶ τὸν κόσμον οἱ ὑπερκόσμιοι οὗτοι· ἀλλ' ὅτι μηδὲ ταῖς μὲν μορφαῖς καὶ ταῖς χρόαις δοκιμάζεσθαι, κατὰ τῶν ἵππων τοὺς εὐγενεστάτους ἢ ἀτιμοτάτους, ἡμῶν δὲ ζωγραφεῖσθαι τοῖς ἔξωθεν, δίκαιόν τε καὶ εὐπρεπὲς εἶναι οἱ αὐτοὶ μάλα καλῶς εἶπον. Ἐκείνοις δὲ μόνοις πρὸς τὴν εὐφημίαν τῶν μεγάλων ἀπὸ μέρους χρηστέον, τοῖς οἰκειοτάτοις, καὶ γνησίοις αὐτῶν τούτων, καὶ οἷς αὐτοὶ τοὺς αὐτῶν ὁμοτρόπους καὶ Θεοῦ φίλους, μάρτυράς φημι, καὶ Πατέρας, καὶ διδασκάλους,

Leges itaque et locos encomiorum, a profanis dicendi magistris præscriptos, qui patriam, genus, divitias, corporis item robur, speciem liberalem, et similia curiose in primis inquirenda et scrutanda censent, in hoc argumento præteribimus, non solum quod hi viri omnia illa despexerunt, seseque supra res infimas et supra mundum ipsum extulerunt : sed quod ipsimet, quemadmodum equos generosissimos aut abjectissimos, non ex forma aut colore probari; ita nec hominem extremis depingi ac describi justum et decorum percommode scripserunt, et iis duntaxat ad eorum præconii partem aliquam utemur, quæ ipsorum in primis propria et germana sunt, et quibus sui similes, ac Dei amicos, martyres, inquam, P..

tres ac doctores suos in scriptis suis admirabiliter collaudarunt. Spero igitur neminem alienarum orationum censorem ac judicem, alicujus ineptiæ aut furti nos damnaturum, si eorum verbis, divinisque dictis ac sententiis uberius adhibitis, cum ipsos, tum orationem nostram cohonestaverimus, idque remote fortassis ab oratorum consuetudine, ut nonnulli existimabunt. Primum enim non solum a justitia ac pietate abhorrens, sed rapinæ et avaritiæ quoque affine arbitror, ubi ipsimet sua proferre in medium possunt, nos illis sermonem non cedere, locumque dare, et cum silentio (sicut in mysteriorum ritibus) auscultare, verum impudenter et confidenter agere, et propria audere contra obtrudere. Deinde istud nec inusitatum est, nec a more sanctorum optimorumque virorum alienum. Constat enim non modo majores nostros, homines sapientes et integros istam rationem perstudiose tenuisse in orationibus, quas de clarissimis hisce viris contexuerunt, sed insuper hos ipsos sapientiæ doctores inclytos in suis ipsorum voluminibus id factitasse comperimus, ut sua a semetipsis velut mutuarentur, et cum sacra mysteria tractarent, et cum vicissim sese et amicos sanctis laudibus prosequerentur: qua quidem ratione hujus rei quasi typum et exemplar imitatoribus suis præmonstrarunt. Jam si tertiam responsionem requiris, est in promptu etiam tertia, ardor et amor incredibilis, et, ut ita vocemus, malacia quædam erga scripta, et tonitrua illa divina, et sine dubio sacrum nectar, quo nos illa sive audiendo, sive legendo, sive scribendo, sive ut usus postulavit, adhibendo satiari et expleri nunquam potuimus. Quamobrem ad eos eorumque laudes deprædicandas aliquando accedamus.

Hi secundum altissimam vereque inexplicabilem ac divinam providentiam, quæ multo ante (ut ipsi quoque docent) magnarum rerum principia et fundamenta ponere solet, in medio Christi Ecclesiæ nati sunt, sive terrenam et corpoream generationem, sive supernam, sublimem ac divinam, quam sanctus David diei generationem, et nocturnæ generationi contrariam dixit[1], sive ambas spectare voluerimus. Et cum hanc solam (spiritualem generationem) sibi et matrem, et nutricem, et patriam, et genus, et quidquid est hujusmodi, statuissent, primum ab ea aliti sunt, fideique ac pietatis purum, ac sine dolo lac, introductorios et initiatorios sermones ejus hauserunt, et cum illis, ac post illos orbem disciplinarum liberalium excoluerunt. Ubi vero perfectioribus illis doctrinis, externaque sapientia opus fuit (requiritur enim, inquiunt ipsimet, etiam vis dicendi ad animi sensa explicanda: intelligentia siquidem, quæ explicare se nescit, motus torpentium est), suis telis rectæ doctrinæ fidei adversantes, et apud semetipsos sapientes ac scientes feriendos, et supercilium,

[1] Psal. xviii, 1 seqq.

A θαυμαστῶς τοῖς ἑαυτῶν λόγοις προσεῖπον. Οὐκ ἂν δέ τις τῶν λόγους ἐξεταζόντων, ἀπειροκαλίας τινὸς ἢ καὶ κλοπῆς ἡμᾶς ἑλεῖν ἐθελήσῃ, ὥς γε ἐγὼ νομίζω, εἰ τοῖς τούτων ἐπὶ μακρὸν χρησόμεθα λόγοις, καὶ ταῖς αὐτῶν θεολογίαις καὶ γνώμαις αὐτούς τε καὶ τὸν ἡμέτερον κοσμήσαιμεν λόγον, ἴσως καὶ πόῤῥω τῆς ἐν τοῖς λόγοις συνηθείας, ὡς ἄν τισι δόξῃ. Πρῶτον μὲν, ὅτι μὴ μόνον οὐχ ὅσιον, οὐδ' εὐλαβὲς ἐκεῖνο νομίζω, ἀλλὰ καὶ ἁρπαγῆς καὶ πλεονεξίας οὐ πόῤῥω, τὸ ἐν οἷς ἔξεστι τούτους τὰ ἑαυτῶν λέγειν, μὴ παραχωρεῖν ἡμᾶς ἐκείνοις τοῦ λόγου, μηδ' ὑπεξίστασθαι, σιγῇ τὴν ἀκοὴν ὑπέχοντας μόνην, ὡς ἐν τελετῇ μυστηρίων, ἀλλ' ἀναισχυντεῖν, καὶ θρασύνεσθαι, καὶ τὰ ἑαυτῶν τολμᾷν ἀντεισάγειν· δεύτερον δ' ὅτι μηδὲ τῆς συνηθείας, μηδὲ τῶν ἱερῶν τοῦτο πόῤῥω B καὶ τῶν ἀρίστων. Οὐ μόνον γὰρ τοὺς πρὸ ἡμῶν σοφούς τε καὶ ἀγαθοὺς εὑρίσκομεν ἄνδρας τούτῳ χρησαμένους τῷ τρόπῳ μετὰ πολλῆς τῆς φιλοτιμίας ἐν τοῖς ὑπὲρ τῶν μεγάλων τούτων, φημὶ, λόγοις, ἀλλ' ἔτι καὶ τούτους αὐτοὺς τοὺς τῆς σοφίας θαυμαστοὺς διδασκάλους ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῶν λόγοις τοῦτο πολλάκις ποιοῦντας ὁρῶμεν, τὰ αὐτῶν παρ' ἑαυτῶν ὥσπερ δανειζομένους ἔν τε τοῖς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν μυστηρίων, ἔν τε τοῖς ἀλλήλων καὶ τοῖς τῶν φίλων ἱεροῖς ἐγκωμίοις, τύπους ὡσανεὶ καὶ παράδειγμα γιγνομένους καὶ τούτου τοῖς τὰ ἐκείνων ἐζηλωκόσιν. Εἰ δὲ καὶ τρίτον ζητοίης, πρόσεστι καὶ τρίτον, τὸ τοῦ φίλτρου καὶ τοῦ ἔρωτος, καὶ τῆς μαλακίας, ἵν' οὕτως εἴπω, τῆς πρὸς τοὺς λόγους, καὶ τὰς C βροντὰς ἐκείνας θεσπεσίας, καὶ τὸ ἱερὸν ὄντως νέκταρ, οὗ μηδὲ κόρον ἡμεῖς ἔχομέν ποτε, καὶ ἀκούοντες, καὶ ἀναγινώσκοντες, καὶ γράφοντες καὶ χρώμενοι τούτοις, ἔν γε τῷ ἱσταμένῳ τῆς χρείας. Καὶ δὴ πρὸς αὐτοὺς ἐκείνους καὶ τὴν εὐφημίαν ἤδη χωρῶμεν.

Οὗτοι κατὰ πρόνοιαν ὑψηλοτάτην, καὶ ἀπόῤῥητον ὄντως καὶ θείαν, ἣ πόῤῥωθεν οἶδεν (ὥς αὐτοὶ καὶ τοῦτό φασι) τὰς τῶν μεγάλων πραγμάτων ἀρχὰς καταβάλλεσθαι, γεννῶνται μέσον τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, εἴτε τὴν κάτω καὶ σωματικὴν βούλει γέννησιν λέγειν, εἴτε τὴν ἄνω, καὶ ὑψηλὴν, καὶ θείαν, ἣν ἡμερινὴν ὁ θεῖος εἶπε Δαυῒδ, καὶ τῆς νυκτερινῆς ἀντίθετον, εἴτε καὶ ἀμφοτέρας. Καὶ ταύτην καὶ D μητέρα, καὶ τροφὸν, καὶ πατρίδα, καὶ γένος, καὶ πᾶν εἴ τι τοιοῦτον, ποιησάμενοι μόνην, τρέφονται μὲν τὰ πρῶτα παρ' αὐτῇ, καὶ ποτίζονται τὸ τῆς πίστεως καθαρόν τε καὶ ἄδολον γάλα, διὰ τῶν εἰσαγωγικῶν καὶ προτελείων αὐτῆς λόγων· καὶ τὰ τῶν ἐγκυκλίων σὺν ἐκείνοις καὶ μετ' ἐκεῖνα φιλοσοφοῦσιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ λόγων αὐτοῖς ἔδει τελεωτέρων, καὶ σοφίας τῆς ἔξω (δεῖ γὰρ, φασὶν οἱ αὐτοὶ, καὶ τῆς ἐν λόγοις δυνάμεως πρὸς τὴν τῶν νοουμένων δήλωσιν· κίνημα γὰρ ναρκώντων ἐστὶ νοῦς ἀνεκλάλητος), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ τῆς πίστεως ὀρθῷ λόγῳ, καὶ παρ' ἑαυτοῖς εἶναι δοκοῦντας σοφοὺς, καὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπιστήμονας δέον ἔκριναν εἶναι τοῖς ἐκείνων βέλεσι βάλλειν, καὶ τὴν ὀφρὺν κατασπᾶν, καὶ τὸ κενὸν φύση-

A μα. Καὶ ἵνα μὴ τὸ τῶν λόγων ἐκείνων ἀνάσκητον ἀσθένεια τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ νομίζηται λόγου παρὰ τοῖς ἀνοήτοις, ἀσκοῦσι κἀκεῖνα, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ παρέργως, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀλλ' οὕτω φιλοτίμως καὶ λαμπρῶς ἄγαν, ὡς μηδεμίαν ὑπερβολὴν καταλιπεῖν. Φύσεσι γὰρ δεξιαῖς καὶ σπουδὴν τὴν κατάλληλον συνεισενεγκόντες, ἐξ ὧν, φησὶν, ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι τὸ κράτος ἔχουσι, τὸ κράτος ἐν βραχεῖ κατὰ πάντων ἐκτήσαντο τῶν ἐκεῖνα φιλοσοφούντων. Ῥητορικὴν μὲν οὖν καὶ φιλοσοφίαν, μᾶλλον δὲ καὶ μέρος ἅπαν φιλοσοφίας, οὕτως εἰς ἄκρον, εἴπερ τινὲς, κατορθοῦσιν· ἀστρονομίας δὲ, φησὶ, καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀριθμῶν ἀναλογίας τοσοῦτον λαβόντες, ὅσον μὴ κλονεῖσθαι τοῖς περὶ ταῦτα κομψοῖς· ὃ καὶ αὐτὸς ἔφθην εἰπὼν ἤδη, τὸ περιττὸν (ὡς ὁ μέγας καὶ B αὖθίς φησι) διέπτυσαν, ὡς ἄχρηστον τοῖς εὐσεβεῖν ἐθέλουσιν· ὥστε μᾶλλον μὲν τὸ αἱρεθὲν τοῦ παρεθέντος ἐξεῖναι θαυμάζειν· μᾶλλον δὲ τοῦ αἱρεθέντος τὸ παρεθέν. Οὕτω κατὰ σκοπὸν οἱ γεννάδαι, καὶ ὥσπερ ἔδει γε τοὺς τοιούτους, τὰ ἑαυτῶν κἀν τούτοις οἰκονομήσαντες, μικρά τε τῷ κόσμῳ, καὶ τῇ σκηνῇ, φησὶ, χαρισάμενοι, καὶ ὅσον τὸν τῶν πολλῶν πόθον ἀφοσιώσασθαι. Οὐ γὰρ αὐτοί γε εἶχον θεατρικῶς ἢ ἐπιδεικτικῶς· μᾶλλον δὲ κἀνταῦθα Θεῷ καὶ ἀρετῇ δεδωκότες τὸ πλεῖστον, διὰ τῆς ἐν δικαστηρίοις συνηγορίας τῷ καταπονουμένῳ προστιθέμενοι μέρει καὶ φύσει καὶ τέχνῃ, καὶ τοῖς κειμένοις νόμοις προϊστάμενοι τοῦ δικαίου, καὶ τὸ κράτος οἷς εἶχον τούτῳ διδόντες, τάχιστα ἑαυτῶν γίνονται καὶ Θεοῦ· καὶ κόσμον ὅλον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα καταλιπόντες, C πρὸς τὸν μοναδικὸν, εἴτ' οὖν ἀγγελικὸν ἀποκλίνουσι βίον. Καὶ πᾶσαν μὲν, φησὶ, παλαιὰν βίβλον ἐκμελετήσαντες, πᾶσαν δὲ νέαν, ὡς οὐδεμίαν ἕτερος, πλουτοῦσι μὲν θεωρίαν, πλουτοῦσι δὲ βίου λαμπρότητα, καὶ πλέκουσι θαυμασίως ἀμφότερα, τὴν χρυσῆν ὄντως σειρὰν, καὶ τοῖς πολλοῖς ἄπλοκον· βίῳ μὲν ὁδηγῷ θεωρίας, θεωρίᾳ δὲ σφραγῖδι βίου χρησάμενοι· μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀκριβέστερον, οὐ κατορθοῦσι ταυτὶ μόνον ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, καὶ σὺν ἀλλήλοις κάλλιστα πλέκουσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕξιν ἀκροτάτην καὶ ἐπιστήμην θαυμαστὴν ἔρχονται τούτων· καὶ νομοθέται καὶ διδάσκαλοι τοῖς μετ' αὐτοὺς τῶν τοιούτων χρηματίζουσι πᾶσιν, ἱερωσύνης καὶ μοναδικῆς πολιτείας, καὶ εἰπεῖν συνελόντα, πράξεως καὶ θεωρίας ὁμοῦ κανόνας καὶ τύπους καὶ νόμους τὰ ἑαυτῶν καταλι- D πόντες ἱερὰ ταῦτα συγγράμματα καὶ πυκτία, μηδὲ θαυμάζεσθαι πρὸς ἀξίαν διὰ μέγεθος καὶ περιουσίαν δυνάμενα χάριτος. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς ἡ πρὸς Θεὸν ἀνάβασίς τε καὶ θεωρία καὶ ὑπερφυὴς ἕνωσίς τε καὶ ἔλλαμψις· καὶ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐφετῶν, ἡ τοῦ καθ' ὁμοίωσιν ἕξις, καὶ οὗ γενομένοις, φησὶ, πάσης θεωρίας ἀνάπαυσις. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τι, φησὶν, ὑψηλότερον ἢ ὅλως ἕξις, οὐδὲ ὁ θεωρητικώτατος νοῦς καὶ διαβατικώτατος.

inanemque inflationem, ac spiritus illis detrahendos existimarunt; neve in ipsorum disciplinis ruditas et imperitia, sacræ rationis nostræ imbecillitas ab insipientibus existimaretur, etiam in illis, non leviter, nec molli brachio, ut quispiam dixerit, verum adeo sedulo et insigniter se exercuerunt, ut supra fieri nihil posset. Cumque felicitatem ingeniorum pari diligentia cumulassent, quibus duobus scientiarum artiumque robur continetur, ut ait [Nazianzenus], brevi spatio omnes earum candidatos superarunt. Sic igitur oratoriam facultatem et philosophiam, imo omnes philosophiæ partes non infelici successu percipiunt. De astronomia vero et geometria, deque numerorum proportione, cum tantum didicissent, inquit (puta Nazianzenus), ut ab iis exagitari non possent, qui his rebus inflantur, id quod jam dixi, supervacanea et curiosa (quod iterum magnus ille scribit), ut pietatem sectantibus inutilia, contempserunt. Quanquam et ea sic callerent ut nescires hæcne an illa magis in illis admirarere. Ita secundum scopum suum generosi isti, et quemadmodum tales oportebat, cum res suas in his quoque instituissent, modicum mundo et scenæ gratificati sunt, multitudinisque desiderio quoquo modo servierunt. Nec enim tanquam in theatro histriones plausum captarunt, aut se magnifice ostentarunt: sed hic item Deo virtutique potissimas partes tribuerunt, et in judiciis oppressorum causam, quantum ingenio et arte valebant, agentes, sanctisque justitiæ legibus patrocinantes, et eam pro virili sua corroborantes, brevi admodum sui ipsorum et Dei evaserunt; totoque mundo, et omnibus quæ in eo sunt relictis, ad vitam solitariam, sive potius angelicam conversi, omnes tum Veteris tum Novi Testamenti libros, ut inquit, meditando sic perscrutati sunt, quomodo ne unum quidem alius: et ditati sunt contemplatione, ditati quoque morum ac vitæ splendore, utrumque mirabiliter connectentes, catenam vere auream, et quæ a plerisque haud connectatur; vita quidem ad contemplationem duce utentes, contemplatione autem vitam ipsam obsignantes. Quin ut accuratius quod res est dicam, non solum his recte supra alios funguntur, et hanc catenam mutuo præclarissime connectunt, verum etiam horum habitum longe præstantissimum, et scientiam in admiratione ponendam consequuntur, eorumque magistri a posteris suis omnibus, sacerdotii, vitæ solitariæ et, ut paucis complectar, actionis et contemplationis canonibus, formulis, præceptis, sacris videlicet commentariis et opusculis relictis, appellantur: quæ quidem propter magnitudinem et abundantiam gratiæ, quantum debemus suscipere non possumus. Hinc illis ad Deum ascensus, et speculatio, excellentissimaque unio, et illuminatio; quodque desiderabilium supremum est, secundum similitudinem habitus. Quo qui pervenerunt, inquit, eorum contemplatio omnis quiescit, quando nec in amplitudine sua habitus, nec mens quamvis contemplandi ac penetrandi summa vi prædita, quidquam sublimius reperit.

Μᾶλλον δ' αὐτοῖς ἐκείνοις καὶ τῶν ἑξῆς ὡσαύτως

At enim illis ipsis potius etiam deinceps oratio-

nem concedamus. Iidem namque simul agendi illa et explicandi exquisiti præceptores et artifices sunt; nec erit unquam, qui cum ipsis de hac palma contendat. Cuicunque igitur contigit, per rationem et contemplationem, terrena mole, et hac carnea nube, sive tegumento perruptis, cum Deo versari, purissimæque luci, pro captu humanæ naturæ, commisceri, hic beatus est; et quia hinc sursum ascendit, et quia inde deificationem nactus est, quam sincerum philosophiæ studium conciliat, mentisque supra terrenum binarium evectio, propter eam, quam in Trinitate unitatem intelligimus. Qui autem ob animæ cum corpore conjunctionem factus deterior, lutoque tantopere implicitus hæret, ut nec veritatis lumen intueri, nec supra hæc infima se attollere valeat, quanquam desuper oriundus, et ad superna vocatus, hic mihi ob cæcitatem videtur miser, tametsi caducis circumfluxerit: tantoque miserior, quanto magis rebus ad voluntatem fluentibus delusus, et aliud bonum vero bono præstantius credere in animum induxerit; malum utique malæ opinionis fructum carpens, ut aut tenebris damnetur, aut ut ignem videat, quem ut lucem non agnovit. Hæc non multis, inquit, tam nostræ ætatis quam veteris memoriæ hominibus studio fuerunt (pauci quippe sunt Dei, licet omnes ipsius figmenta sint) legislatoribus, belli ducibus, sacerdotibus, prophetis, evangelistis, apostolis, pastoribus, toti spirituali cœtui; inter omnes vero his etiam, ut nemini magis, de quorum laudibus nunc disseremus.

A τοῦ λόγου παραχωρήσωμεν. Οἱ αὐτοὶ γὰρ καὶ τοῦ πράττειν ὁμοῦ, καὶ τοῦ λέγειν ἐκεῖνα καθηγεμόνες ἀκριβεῖς καὶ τεχνῖται, καὶ οὐδεὶς οὐκ ἂν ποτε τούτοις περὶ τούτων ἀμφισβητήσειεν. Ὥτινι μὲν οὖν ἐξεγένετο διὰ λόγου καὶ θεωρίας διασχόντι τὴν ὕλην, καὶ τὸ σαρκικὸν τοῦτο, εἴτε νέφος χρὴ λέγειν, εἴτε προκάλυμμα, Θεῷ συγγενέσθαι, καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθόσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, μακάριος οὗτος τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως, καὶ τῆς ἐκεῖθεν θεώσεως ἣν τῷ γνησίως φιλοσοφῆσαι χαρίζεται, καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν ὑλικὴν γενέσθαι δυάδα, διὰ τὴν ἐν Τριάδι νοουμένην ἑνότητα. Ὅστις δὲ ὑπὸ τῆς συζυγίας χείρων ἐγένετο, καὶ τοσοῦτον τῷ πηλῷ συνεσχέθη, ὡς μὴ δυνηθῆναι ἐμβλέψαι πρὸς τὰς τῆς ἀληθείας αὐγὰς, μηδὲ ὑπὲρ τὰ κάτω γενέσθαι, γεγονὼς ἄνωθεν, καὶ B πρὸς τὰ ἄνω καλούμενος, ἄθλιος οὗτος ἐμοὶ τῆς τυφλώσεως, κἂν εὐροῇ τοῖς ἐνταῦθα· καὶ τοσούτῳ πλέον, ὅσῳπερ ἂν μᾶλλον ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζηται, καὶ πείθηταί τι ἄλλο καλὸν εἶναι πρὸ τοῦ ὄντως καλοῦ, πονηρὸν πονηρᾶς δόξης καρπὸν δρεπόμενος, ἢ ζόφον κατακριθῆναι, ἢ ὡς πῦρ ἰδεῖν, ὃν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισε. Ταῦτα ὀλίγοις μὲν, φησὶν, ἐφιλοσοφήθη καὶ τῶν νῦν καὶ τῶν πάλαι (ὀλίγοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰ πάντες πλάσματα) νομοθέταις, στρατηγοῖς, ἱερεῦσι, προφήταις, εὐαγγελισταῖς, ἀποστόλοις, ποιμέσι, καὶ διδασκάλοις, παντὶ πνευματικῷ πληρώματι· ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς νῦν ἐπαινουμένοις εἴπερ τισί.

Hæc mea est theologorum trinitas, Basilius, Joannes et Gregorius. Haud enim timebimus vel eos qui ante, vel eos qui post hos numerantur: qui ita inter se hærent, tam sunt unanimes, claritateque et virtutis honore pares. Quæ cum aliis certavit, cum aliis eodem numero habita est, alios superavit, nemini, ut ego sentio, primas concessit. Et aliorum quidem sermonem et doctrinam, aliorum actionem perfecte expresserunt: illorum item mansuetudinem, horum zelum, aliorum discrimina, quorumdam plura, nonnullorum omnia imitati sunt. Et aliud ab alio bonum sumentes, sicut qui formas scitissime pingunt, dicendi peritos, actione, rursum in agendo exercitatos, eloquentia et doctrina post se reliquerunt. Aut si mavis, ab eloquentia celebratos, eloquentia, actione autem in agendo excellentes antegressi sunt, et in utroque mediocres, alterius præstantia superarunt: in altero autem eminentes, hoc ipso præcurrerunt, quod ambobus singulari modo usi sunt. Et sane novum miraculum, omnique oratione superius eos nominandos arbitror, quod mirifice omnium aures atque animi obstupescant. Propter hæc nempe, Petro et Paulo, et filiis tonitrui eorumque sociis illos adnumerari æquius fuerit, quam alios quoscunque Christi discipulos; ac propter hos ante alios quoscunque, Christum, post reditum ab inferis in cœlum proficiscentem dixisse existimandum: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus*, usque ad con-

C Τούτων ἡ ἐμὴ τῶν θεολόγων τριὰς, Βασίλειός τε καὶ Ἰωάννης, καὶ Γρηγόριος ἅμα· οὐδὲ γὰρ τὴν προαρίθμησιν καὶ τὴν ὑπαρίθμησιν δείσομεν ἐν τοῖς συμφυέσι καὶ ὁμοψύχοις, καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρετὴν ὁμοτίμοις· τοῖς μὲν ἡμιλλήθη, τοῖς δὲ συνηριθμήθη, τοὺς δὲ καὶ ὑπερέσχεν· ἀπελείφθη δὲ οὐδενὸς, ὡς ἐγώ φημι, τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὴν πρᾶξιν εἰς ἄκρον κατωρθωκότες· τῶν δὲ τὸ πρᾶον, τῶν δὲ τὸν ζῆλον, τῶν δὲ τοὺς κινδύνους, τῶν δὲ τὰ πλείω, τῶν δὲ ἅπαντα. Καὶ ἄλλο ἀπ' ἄλλου κάλλος λαβόντες, ὥσπερ οἱ τὰς μορφὰς μεθ' ὑπερβολῆς γράφοντες, καὶ τοὺς μὲν ἐν λόγῳ δεινοὺς τῇ πράξει, τοὺς δὲ πρακτικοὺς τῷ λόγῳ νικήσαντες· εἰ βούλει δὲ, λόγῳ μὲν τοὺς εὐδοκίμους ἐν λόγῳ, πράξει δὲ τοὺς πρακτικωτάτους ὑπερβάλλοντες· καὶ τοὺς μὲν κατ' ἀμ- D φότερα μέσως ἔχοντας τῷ περὶ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλοντες, τοὺς δὲ καθ' ἕτερον ἄκρους τοῖς ἀμφοτέροις παραδραμόντες τῷ μεθ' ὑπερβολῆς ἀμφοτέροις χρήσασθαι. Καὶ θαῦμα καινόν τι, καὶ ὑπὲρ λόγον τὸ κατ' αὐτούς φημι χρηματίσαι, πᾶσαν ὑπερφυῶς καταπλῆττον καὶ ἀκοὴν ὁμοῦ καὶ διάνοιαν. Διὰ ταῦτά τοι καὶ Πέτρῳ καὶ Παύλῳ καὶ τοῖς υἱοῖς τῆς βροντῆς, καὶ δὴ καὶ τῇ περὶ αὐτοὺς ἑταιρείᾳ συναριθμεῖσθαι δίκαιοι μᾶλλον ἂν εἶεν ὑπὲρ οὕστινασοῦν ἄλλους τῶν Χριστοῦ φίλων· καὶ διὰ τούτους γε πρὸ τῶν ἄλλων μᾶλλον πρὸς τοὺς μαθητὰς τὸν Χριστὸν εἰπεῖν, εἰς οὐρανοὺς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἀνιόντα τὸ, *Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*, τὴν λαμ-

πρὶν διαδοχήν, καὶ τὸ κοινὸν τῆς τούτων πρὸς ἐκείνους ἀποστολῆς καὶ ὑπηρεσίας, καὶ τὸ ὁμότιμον αἰνιττόμενον.

Καὶ ὡς ἀληθῆ δίκαια λέγω, μηδὲν τοῖς Πατράσιν, ὡς ἂν οἰηθείη τις, διὰ τὸ φίλτρον χαριζόμενος, τῶν μὴ προσηκόντων ἐκείνοις, δῆλον ἐκεῖθεν. Καὶ τούτους Χριστὸς μαθητὰς καὶ ἀποστόλους ἀναδείκνυσι Πνεύματι θείῳ, καθάπερ κἀκείνους, καὶ τούτοις τὸ Εὐαγγέλιον ἐγχειρίσαι, καὶ τὸ κήρυγμα, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων κοινὴν σωτηρίαν. Καὶ οὗτοι τὰς πυρίνας κατ' ἐκείνους δέχονται γλώσσας, ἄνωθεν ἐκ τοῦ Πνεύματος κατιούσας, καὶ τὸν μερισμόν, καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐκείνου δέχονται χαρισμάτων, καὶ τῆς ὑπερφυοῦς ἐνεργείας· καὶ γλώσσαις λαλοῦσιν οὐκ ἀνθρωπίναις τε καὶ βαρβάροις, ἀλλὰ γλώσσαις ἀγγέλων, καὶ φωναῖς ἀποῤῥήτοις τισὶ καὶ οὐρανίαις, καὶ διερμηνεύουσι τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀπόῤῥητα τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν Πνεύματι θείῳ, καὶ προφητεύουσι, καὶ ὁρῶσιν ὑπερφυῶς τὸν ἀόρατον σὺν ἐκείνοις, καὶ ἀποκαλύψεων ὑπερφυῶν ἀξιοῦνται καὶ μυστηρίων ἀῤῥήτων. Καὶ θαυματουργοῦσι, καὶ νόσους ἀνιάτους ἰῶνται κατ' ἐκείνους ἐπικλήσει Χριστοῦ μόνῃ· οὐ σωμάτων, φημί, μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχῶν· μᾶλλον δὲ καὶ νεκρωθείσας διὰ τῆς ἁμαρτίας, πρὸς ζωὴν ἐπανάγουσιν αὖθις, ὃ δὴ καὶ τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως πολλῷ μεῖζον. Καὶ δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων δραπετεύειν ποιοῦσι, θεοὶ κατὰ χάριν ὑπὸ τοῦ μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ χειροτονηθέντες παθῶν καὶ δαιμόνων· ὡς καὶ πρὸς Μωσέα πάλαι τὸν μέγαν, *Ἰδοὺ δέδωκά σε θεὸν Φαραώ*, ἔλεγε· τὸ κατὰ τῆς Αἰγύπτου πάθος, καὶ τὰς πληγάς, καὶ τὴν ἐν βυθῷ καὶ θαλάσσῃ πανωλεθρίαν τῶν ἐκγόνων αὐτῆς αἰνιττόμενος, ἅπερ ὁ νομοθέτης καὶ στρατηγὸς διὰ τῆς ὑπερφυοῦς ἐκείνου δυνάμεως εἴργασται.

Οἱ μὲν οὖν πρῶτοι μαθηταὶ καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου παρ' αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἐθνῶν ἀποστελλόμενοι κλῆσιν, ταύτην ὑπ' αὐτοῦ τὴν πνευματικὴν σκευὴν ἐνδύονται, καὶ τὴν πανοπλίαν, ὑπὲρ τῶν σωζομένων ἀνθρώπων, κατὰ τῆς κατεχούσης δαιμονικῆς τυραννίδος. Καὶ γάρ, *Ἀπελθόντες*, φησί, *κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει· Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς· ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀῤῥώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.* Ἃ δήπου καὶ εἰς ἔργον ἐξέβη κατὰ τὰς ἀψευδεῖς τοῦ Δεσπότου ἐπαγγελίας, ὀλίγα μὲν δεηθέντων λόγου τῶν ἀποστόλων πρὸς τοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρείας ἀντεχομένους· τὸ δὲ πλεῖστον, ἢ καὶ τὸ πᾶν σχεδόν, τοῖς ὑπερφυέσι σημείοις καὶ τοῖς θαύμασι καταπραξαμένων, καὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν ταύτην ἐκκλησίαν νύμφην ἄσπιλον παραστησάντων αὐτῷ κατὰ Παῦλον.

Οὐδ' Ἑλληνισμοῦ, καὶ τῆς τῶν εἰδώλων κτισμάτων λατρείας, καὶ δὴ καὶ τῆς δαιμονικῆς κατὰ τῶν

A *summationem sæculi* [a], illustrem successionem, et communem horum cum ipsis apostolatum ministeriumque honoris item æqualitatem insinuantem.

Vera autem et justa me dicere, nec ob singularem quo eos diligo amorem quidquam (ut alicui videri possim) non conveniens, ad gratiam de his Patribus affirmare, inde constabit. Etiam hos Christus discipulos et apostolos divino Spiritu, quemadmodum illos instituit, et Evangelium, et prædicationem, et communem hominum salutem perinde illis commisit: etiam hi linguas igneas desuper a Spiritu descendentes, divisionemque et distributionem gratiarum, et insignium operationum, ut illi suscipiunt; nec humanis ac barbaris, sed angelorum linguis, et vocibus arcanis cœlestibusque B loquuntur; divinoque Spiritu imbuti, a Deo inspiratarum Scripturarum sublimia et recondita interpretantur et prophetant, et cum prophetis miro quodam modo non aspectabilem aspiciunt, revelationibusque et mysteriis inexplicabilibus digni habentur. Et miranda opera efficiunt, et morbos desperatos, ut illi, sola Christi imploratione curant; nec corporum tantummodo, sed animarum quoque; imo vero per peccatum jam mortuas in vitam restituunt, quod majus est quam corporibus spiritum reddere. Præterea dæmones a membris humanis fugant, vitiosarum affectionum dæmonumque dii, per gratiam, ab eo, qui solus per naturam Deus est, creati, ut olim ad magnum illum Mosen: C *Ecce*, inquit, *constitui te Deum Pharaonis* [b], quibus verbis Ægypti cladem et plagas, atque in profundo mari extremam Ægyptiorum perniciem obscurius significavit, quas legislator et ductor admirabili illius potentia invexit.

Primum igitur discipuli et ministri Verbi, ab eo ad gentium vocationem missi, hoc habitu spirituali, et omni armorum genere propter salvandos homines, adversus diabolicam in eos dominationem induuntur. Ait enim: *Euntes prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient; linguis loquentur novis; serpentes tollent; et si mortiferum* D *quid biberint, non eis nocebit; super ægros manus imponent, et bene habebunt* [c]. Quæ omnia nimirum juxta Domini promissa, a mendacio aliena, eventus comprobavit, quando apostoli adversum gentiles, idolorumque cultores sibi astantes sermone parum eguerunt: maximamque partem, vel potius pene totum signis inusitatis et prodigiis confecerunt: et hanc ex ethnicis congregatam Ecclesiam, sponsam ei immaculatam, secundum Paulum [d], exhibuerunt.

Græcorum porro superstitione, falsorum deorum et creaturarum adoratione, et dæmoniaca in hu-

[a] Matth. XXVIII, 20. [b] Exod. VII, 1. [c] Marc. XVI, 15-18. [d] Ephes. V, 27.

mines tyrannide, Christi virtute per sanctos apostolos pulcherrime de medio sublatis, aliam viam tentat persecutor, non jam palam et aperte (haud enim istiusmodi certaminum, ut undique expulso ac devicto, locus ei de integro dabatur), sed dolo complurium deorum cultum, et ἀθεΐαν rursus inducens: quam cum a principio quondam contra protoplastos in paradiso fraudulenter peperisset, multisque sæculis naturam nostram ea tyrannide oppressam tenuisset, ad se denuo divinum cultum honoremque revocare impudens laboravit, nec crucem, nec Dei sanguinem reveritus, per quæ crudele ejus imperium destructum est; sed post destructionem adhuc cauda palpitans draco, et ad ultionem luctamque amens, et impius seipsum turpissime exsuscitans. Hoc autem nihil aliud est quam improbissimarum hæresum contra Christi Ecclesiam nova tyrannis, et inanis fidei persecutio; post Nerones, inquam, Trajanos, Decios, Diocletianos, Maximianos et Maximinos, et quotquot primæ impietatis et ἀθεΐας præsides ac duces exstiterunt, Sabellios, Arios, Apollinarios, secundæ ἀθεΐας defensores nobis excitans, et Ecclesiæ Christi persecutores, non minus quam illos, nisi etiam acerbiores: quod cum Christi nomen ferrent, inquit (magistrorum enim meorum verba iterum usurpabo), pseudochristi et Christianorum opprobria erant; quibus et facere impietas, et pati dedecus videbatur; quod non putarent nos affici injuria neque in nos magnificum martyrii nomen convenire, sed nos etiam hic furari quodammodo veritatem, et pati ut Christianos, cum interim ut impii pœnas exsolveremus. Atque idcirco excitatum est nobis, inquit, cornu salutis, et lapis angularis, sibi nos et nosmet mutuo eadem compage conjungens. Immissa est suo tempore admiranda hæc theologorum trinitas; aut ignis purgans fæces ac sordes, aut ventilabrum rusticum, quo levitas et gravitas dogmatum secernitur; aut ferrum, nequitiam radicitus exscindens. Et Verbum suos sibi adjutores invenit; et Spiritus qui pro ipso spirare velint, nanciscitur. Hinc secunda vocatio et apostolatus, et Evangelii nova prædicatio, chori Patrum theologorum, inquam, contra secundam impietatem et ἀθεΐαν, apostolorum scilicet post apostolos, et evangelistarum post evangelistas, et theologorum post theologos; et Petrus, et Joannes, qui videntur et sunt columnæ Ecclesiæ Christi: et post illos tertius illis conglutinatus, et æque honorandus Paulus, tametsi tempore paulo posterior; zelo tamen, studio, arte, et evangelicis certaminibus par, eisdemque et confœderatus; ipsi vertices et præsides chori hujus, sicut ante memini.

Verum enimvero primorum discipulorum et apostolorum robur in signis ac portentis, in linguis, revelationibus, vaticiniis consistebat, per quæ universum sub sole mundum vivificarunt, et ad ea verbis non multis opus habuerunt, id quod

A ἀνθρώπων τυραννίδος καὶ βίας, δυνάμει Χριστοῦ κάλλιστα γεγονότων ἐκ μέσου διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, ἄλλην ἔρχεται πείρας ὁδὸν ὁ διώκτης· οὐχ ἔτι μὲν παῤῥησίᾳ (οὐδὲ γὰρ ἦν αὐτῷ χώρα τῶν τοιούτων αὖθις ἀγώνων, πανταχόθεν ἐξεληλαμένῳ καὶ ἡττημένῳ), δόλῳ δὲ τὴν φίλην πολυθεΐαν, καὶ ἀθεΐαν καὶ πάλιν εἰσάγων, ἥνπερ ἐξ ἀρχῆς ἄνωθεν ἐν παραδείσῳ δολίως ὠδινήσας κατὰ τῶν πρωτοπλάστων, καὶ ταύτῃ τυραννήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν ἡμῶν φύσιν, εἰς ἑαυτὸν πάλιν τὸ πρὸς Θεὸν σέβας καὶ τὴν τιμὴν ἐσπούδασεν ἕλκειν, μηδὲ τὸν σταυρὸν, καὶ τὸ Θεοῦ φρίττων ὁ ἀναιδὴς αἷμα, δι' ὧν ἡ τυραννὶς αὐτοῦ κατελύθη· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀναίρεσιν ἔτι τῷ οὐραίῳ σπαίρων ὁ δράκων, καὶ πρὸς ἄμυναν δῆθεν καὶ πάλην ὁ ἄνους καὶ ἄθεος ἑαυτὸν αἴσχιστα

B διεγείρων. Καὶ τοῦτο καὶ τῶν κακίστων αἱρέσεων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ τυραννὶς αὖθις, καὶ ὁ κενὸς τῆς πίστεως διωγμὸς, μετὰ Νέρωνάς φημι, καὶ Τραϊανοὺς, καὶ Δεκίους, ἢ Διοκλητιανοὺς, καὶ Μαξιμιανούς τε καὶ Μαξιμίνους· καὶ ὅσοι τῆς πρώτης ἀσεβείας καὶ ἀθεΐας προστάται, Σαβελλίους τε, καὶ Ἀρείους, καὶ Μακεδονίους, καὶ Ἀπολλιναρίους ἡμῖν ἐξεγείρας, τοὺς τῆς δευτέρας ἀθεΐας προμάχους, καὶ διώκτας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἧττον ἐκείνων, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον· ὅσῳ τοῦ Χριστοῦ, φησὶ, φέροντες ὄνομα (τὰ γὰρ τῶν ἐμῶν διδασκάλων καὶ πάλιν φθέγξομαι) ψευδόχριστοι καὶ Χριστιανοῖς ὄνειδος ἦσαν· οἷς καὶ τὸ ποιεῖν ἄθεον, καὶ τὸ πάσχειν ἄδοξον, τῷ μηδὲ ἀδικεῖσθαι δοκεῖν, μηδὲ

C τὸ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα προσεῖναι τὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ κἀνταῦθα κλέπτεσθαι τὴν ἀλήθειαν, πάσχοντας ὡς Χριστιανοὺς ὡς ἀσεβεῖς κολάζεσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο ἠγέρθη, φησὶ, κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἠδικημένοις, καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος, συνδέων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις ἡμᾶς. Ἐνεβλήθη κατὰ καιρὸν ἡ θαυμαστὴ, φημὶ, τῶν θεολόγων αὕτη τριάς· ἢ πῦρ καθαρτήριον τῆς φαύλης ὕλης καὶ μοχθηρᾶς· ἢ πτύον γεωργικὸν, ᾧ τὸ κοῦφον τῶν δογμάτων, καὶ τὸ βαρὺ διακρίνεται· ἢ μάχαιρα τὰς τῆς κακίας ῥίζας ἐκτέμνουσα. Καὶ ὁ Λόγος εὑρίσκει τοὺς ἰδίους συμμάχους, καὶ τὸ Πνεῦμα παραλαμβάνει τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ πνεύσοντας. Διὰ ταῦτα ἡ δευτέρα κλῆσις, καὶ ἀποστολὴ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν αὖθις κήρυγμα, τοῦ χοροῦ, φημὶ, τῶν θεολόγων Πατέρων, κατὰ τῆς δευτέρας ἀσεβείας καὶ

D ἀθεΐας, τῶν μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν μετὰ τοὺς εὐαγγελιστὰς, καὶ θεολόγων μετὰ τοὺς θεολόγους, καὶ Πέτρος, καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες καὶ ὄντες στῦλοι τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τρίτος μετ' ἐκείνους ὁ συμφυὴς καὶ ὁμότιμος Παῦλος, εἰ καὶ τῷ χρόνῳ βραχὺ μετ' ἐκείνους, ἀλλὰ τῷ ζήλῳ, καὶ τῇ σπουδῇ, καὶ τῇ τέχνῃ, καὶ τοῖς ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου ἀγῶσιν ἴσος καὶ ὁμοταγὴς ἐκείνοις, καὶ σύμπνους· οἱ κορυφαῖοι καὶ προκαθήμενοι τοῦ χοροῦ τούτου, καθὰ δὴ καὶ προὔφην.

Ἀλλὰ τοῖς μὲν πρώτοις μαθηταῖς τε καὶ ἀποστόλοις ἐν σημείοις τε καὶ θαύμασι, καὶ γλώσσαις, καὶ ἀποκαλύψεσι, καὶ προφητείαις τὸ κράτος ἦν, δι' αὐτῶν ζωγρήσασι τὴν ὑφ' ἥλιον πᾶσαν· καὶ βραχέα τινὰ πρὸς ἐκεῖνα δεηθεῖσι τοῦ λόγου, καθάπερ

εἰπὼν ἔφθην· τοῖς δέ γε κορυφαίοις τούτοις, τοῖς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἀποστόλοις καὶ θεολόγοις, μηδὲ τούτων ἐνδεῶς μηδοπωστιοῦν ἐσχηκόσιν, ἐν λόγοις καὶ περὶ λόγους ἦν ὁ ἀγὼν καὶ τὸ κράτος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐ πρὸς εἴδωλα καὶ φανερὰν κτισμάτων λατρείαν, ἀλλὰ πρὸς ὕφαλόν τινα καὶ κεκρυμμένην ἀθεΐαν καὶ δουλείαν αὖθις κτισμάτων ὁ ἀγὼν ἦν τοῖς κυβερνήταις τούτοις τοῦ παγκοσμίου σκάφους τῆς Ἐκκλησίας. Τί γὰρ καὶ ἐβούλετο τοῖς διώκταις τὸ Θεὸν μὲν ὁμωνύμως καλεῖν τὸν μονογενῆ, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ὁμότιμον τοῦ Θεοῦ Λόγον, εἰς κτίσμα δὲ τοῦτον κατάγειν· τὸ δὲ συμφυές τε καὶ σύνθρονον αὐτοῦ Πνεῦμα μήτε Θεὸν ὀνομάζειν, καὶ εἰς κτίσιν κατασπᾷν ὁμοίως καὶ τοῦτο; ἡ πονηρὰ, φημὶ, διαίρεσις Ἀρείου καὶ ἀθεΐα. Τί δὲ ἡ Σαβέλλειος συναλοιφὴ καὶ σύγχυσις τῶν τριῶν εἰς τὸ ἕν; ὡς μήτε τρία, μήτε ἓν κατ' ἐκείνους τὸ προσκυνούμενον εἶναι, ἡ καινὴ καὶ ἀλλόκοτος ἀθεΐα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Χριστοῦ φέροντες ὄνομα, οἱ πολέμιοι Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἀμφίβολόν πως Χριστιανοῖς, ἢ Χριστιανῶν τοῖς ἁπλουστέροις τε καὶ ἀτέχνοις τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀνεύρεσιν ἐνεποίουν. Διὰ τοῦτο τοῖς κορυφαίοις τῶν διδασκάλων περὶ τὸν λόγον πᾶς ὁ ἀγὼν ἦν, ὅπερ ἔφην, καὶ τὸν αὐτὸν ἔδει καὶ τὸ οἰκεῖον παιδεύειν, καὶ πείθειν, καὶ πρὸς εὐσεβείας καταρτίζειν, καὶ τὸ ἀλλότριον ἀποσκευάζεσθαι· μᾶλλον δὲ καὶ τοὺς τῆς κακοδοξίας ἐξελέγχειν προστάτας, βλασφημίας εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντας. *Ἔθεντο γὰρ καὶ εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα*, κατὰ τὸν μακάριον φάναι Δαβὶδ, *καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς*, τὸν οὐρανὸν κλινόντων εἰς γῆν, καὶ μετὰ τῆς κτίσεως ἀριθμούντων φύσιν τὴν ὑπερκόσμιον· ἣν οὐδὲ χωρεῖν ἡ κτίσις δύναται, κἂν μεθ' ἡμῶν τι γένηται λόγῳ φιλανθρωπίας, ἵν' ἡμᾶς ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν χαμαὶ κειμένους. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν τοιοῦτοι, καὶ οὕτως ἔχοντες, ἄλλοι Σεναχηρεὶμ τινες, καὶ Ναβουχοδονόσοροι κατὰ Ἱερουσαλὴμ τε καὶ Ἰουδαίας, ἢ Δαρεῖοι, καὶ Ξέρξαι, καὶ ἡ πολυθρύλλητος Περσικὴ στρατιὰ, καὶ ἀριθμοῦ κρείττων, ὥς φασι, κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Μᾶλλον δὲ τοῖς διδασκάλοις τούτοις καὶ αὖθις δεῖ παραχωρῆσαι τοῦ λόγου, τὰ ἑαυτῶν ὑπὲρ πᾶσαν καὶ γλῶτταν, φημὶ, καὶ διάνοιαν ἄριστα διδάσκουσι, καὶ ὡς οὐδείς πω τῶν πάντων. Ἦν ὅτε ἤκμαζε τὰ ἡμέτερα, φησὶ, καὶ καλῶς εἶχεν, ἡνίκα τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο, καὶ κατεγλωττισμένον τῆς θεολογίας καὶ ἔντεχνον οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐλὰς, τὸ δὲ ἁπλοῦν τε καὶ εὐγενὲς τοῦ λόγου εὐσεβεῖν ἐνομίζετο. Ἀφ' οὗ δὲ Σέξτοι, καὶ Πύῤῥωνες, καὶ ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν καὶ κακόηθες τὰς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰσέφθειρε καὶ ἡ φλυαρία παίδευσις ἔδοξε, καὶ ὅ φησι περὶ Ἀθηναίων ἡ βίβλος τῶν Πράξεων, εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαιροῦμεν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον· ταύτης τῆς λύσσης ἤρξατο μὲν Ἄρειος ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, ὃς καὶ δίκην ἔδωκεν ἀκολάστου γλώσσης· τὴν ἐν βεβήλοις τόποις κατάλυσιν, εὐχῆς ἔργον οὐ νόσου

A supra tetigi. At istis principibus, apostolorum successoribus ac theologis, ne hic quidem ulla ratione pauperibus, in sermone, et circa sermones atque doctrinam omne certamen ac robur fuit. Quoniam non adversus idola, manifestumque creaturarum cultum, sed contra subdolam quamdam, et occultam in Deum impietatem, et novam erga creaturas servitutem conflictus a gubernatoribus istis navis Ecclesiæ totius mundi suscipiebatur. Quid enim sibi volebant persecutores, cum unigenitum, et consubstantiale, et honore æquale Dei Verbum communi nomine Deum appellarent, et idem nihilominus ad creaturam usque deprimerent; connaturalem porro, et ejusdem throni socium spiritum
B nec Dei vocabulo nominarent, et ad creaturarum ordinem similiter detraherent? perversa, inquam, divisio et ἀθεΐα Arii. Quid Sabelliana commistio, et trium in unum confusio? ut secundum illos neque tria neque unum esset, quod adoratur nova et absurda ἀθεΐα. Quin etiam Christi nomen gerentes, dubium Christianis, sive Christianorum simplicioribus et rudibus certamen et veritatis inventionem faciebant. Quocirca ab ipsis magistrorum coryphæis opera omnis in sermonem et doctrinam collata est, ut dixi, eumdemque et domesticos erudire, suadendoque ad pietatis numeros componere, et alienos amoliri oportebat; imo vero improbarum opinionum patronos redarguere, blasphemias in altum loquentes: *Posuerunt quippe*
C *in cœlum os suum*, ut beatus David ait [7], *et lingua eorum transivit in terram*, dum cœlum in terram inclinant, et cum creatura naturam supermundanam numerant, quam neque comprehendere creata res potest; etsi ex benignitate quidpiam nobiscum factus est, ut nos humi jacentes ad se attraheret. Cæterum illi quidem tales sunt, et ita se habent. Alii Senacheribi et Nabuchodonosores contra Jerusalem, et Judæam inveniuntur; aut Darii et Xerxes, et ille fama notissimus et innumerabilis adversus Græciam Persarum exercitus.

At enim præstat magistris hisce rursum auscultare, sua ita docentibus, ut melius nulla lingua, nullum ingenium possit. Erat, inquit, cum vige-
D rent res nostræ, et bono loco essent; quando scilicet ista supervacanea, verborumque fucis et arte instructa tradenda theologiæ ratio ad divinas caulas accessum neutiquam reperiebat: contra simplex et ingenua oratio pietas ducebatur. Sed postquam Sexti et Pyrrhones, et contradicendi studiosa lingua, haud secus quam gravis quidam morbus, et prava consuetudo ecclesias nostras corrupit, et nugacitas visa est eruditio; et quod Actorum liber de Atheniensibus refert [8], ad nihil aliud vacamus, quam ad dicendum audiendumve aliquid novi; hunc furorem Arius ille, a furore (a Marte) nomen sortitus, inchoavit; qui etiam petulantis linguæ supplicium pertulit, in locis sor-

[7] Psalm. LXXII, 9. [8] Act. XVII, 22 seq.

A didis anima exspirata, quod illi piorum votis et precibus, non morbi alicujus violentia contigit; atque instar Judæ, propter similem Verbi proditionem disruptus est. Alii in morbum succedentes, artem impietatis fabricati sunt, qui divinitatem ingenito definientes, genitum et procedentem simul Deitatis finibus excluserunt, nominis duntaxat communione Trinitatem venerantes; quin ne istud quidem ei relinquentes.

At nos, scientes in unum tria contrahere impietatis esse, et novitatis introductæ a Sabellio, qui primus contractionem divinitatis commentus est, et tria dividere naturis, divinitatis peregrinam et inusitatam sectionem esse, et unum pulchre conservamus (deitati videlicet), et tria (quod ad proprietates attinet) pie docemus; B nec per unum deitatem confundimus; nec per tria distrahimus, sed intra metas pietatis manentes, immoderatam in utramque partem inclinationem reprehensionemque devitamus. Quamobrem mediam ac regiam viam secantes (in quo et virtutis laus sita est, ut moralium rerum peritis placet), credimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, consubstantialitatem, unam eamdemque gloriam, quibus et baptismi perfectio nititur, et nominibus et rebus ipsis; nosti enim, initiate, illum esse negationem ἀθεΐας, et confessionem Deitatis: atque ita consummamur, unum quidem in essentia cognoscentes, et adoratione communi atque indivisa affirmantes; tria C autem in hypostasibus, sive (quod quidam malunt) in personis; ne inepti sint, qui de his litigant, quasi in verbis potius quam in rebus pietatem nostram constituamus. Sed times, ne τριθεΐα, id est triplex divinitas, tibi exprobretur. Tu quod habes bonum tibi retine, in tribus scilicet unionem: mihi pugnam sine. Patiare me navim compingere, tu navi utere. Etiamsi alius sit, qui naves fabricetur, tamen tu me tuam sine fabricari. Tu hanc securus habita; et licet ejus causa nihil laboraris, nihilominus cursu prospero navigabis. Aut incole domum meam, qui hæc construxi et paravi, quamvis ad ea studium operamque nullam impenderis. In nubem ingrediamur. Da mihi tabulas cordis tui. Sum tibi Moses, etsi hoc dictu est audacius. Inscribo digito Dei novum decalogum: inscribo compendio salutis. Quod si quæ bestia hæretica et rationis expers est, intra maneat: aut periculum erit, ne sermone veritatis lapidetur.

γενόμενος, καὶ τὴν Ἰούδα ῥῆξιν ὑποστὰς ἐπ' ἴσῃ προδοσίᾳ τοῦ λόγου· διαδεξάμενοι δὲ ἄλλοι τὴν νόσον, τέχνην ἀσεβείας ἐδημιούργησαν, οἱ τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράψαντες, τὸ γεννητὸν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπορευτὸν, ἐξώρισαν τῆς θεότητος, ὀνόματος κοινωνίᾳ μόνον τὴν Τριάδα τιμήσαντες· ἣν μηδὲ τοῦτο αὐτῇ τηρήσαντες.

Ἀλλ' ἡμεῖς, εἰδότες τὸ μὲν εἰς ἀριθμὸν ἕνα τὰ τρία συστέλλειν ἀθεότητος ὂν, καὶ τῆς Σαβελλίου καινοτομίας, ὃς πρῶτος συστολὴν θεότητος ἐπενόησε· τὸ δὲ τὰ τρία διαιρεῖν φύσεσι κατατομὴν θεότητος ἔκφυλον· καὶ τὸ ἓν καλῶς ἐτηρήσαμεν, θεότητι γάρ· καὶ τὰ τρία εὐσεβῶς ἐκηρύξαμεν, ἰδιότησι γάρ· οὔτε τῷ ἑνὶ συγχέαντες, οὔτε τοῖς τρισὶ διαστήσαντες, ἀλλ' ἐν ὅροις μείναντες τῆς εὐσεβείας, τῷ φυγεῖν τὴν ἄμετρον ἐπὶ θάτερα κλῆσίν τε καὶ ἀντίθεσιν. Διὰ τὴν μέσην βαδίζοντες, φησὶ, καὶ βασιλικὴν (ἐν ᾧ καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν ἕστηκεν, ὡς δοκεῖ τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς), πιστεύομεν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ὁμοούσιά τε καὶ ὁμόδοξα, ἐν οἷς καὶ τὴν τελείωσιν ἔχει, ἔν τε ὀνόμασι καὶ πράγμασιν τὸ βάπτισμα (οἶδας ὁ μυηθεὶς) ἄρνησις ὂν ἀθεΐας, καὶ ὁμολογία θεότητος· καὶ οὕτω καταρτιζόμεθα, τὸ μὲν ἓν τῇ οὐσίᾳ γινώσκοντες, καὶ τῷ ἀμερίστῳ τῆς προσκυνήσεως, τὰ δὲ τρία ταῖς ὑποστάσεσιν, εἴτ' οὖν προσώποις, ὅ τισι φίλον. Μηδὲ γὰρ οἱ περὶ ταῦτα ζυγομαχοῦντες ἀσχημονείτωσαν, ὥσπερ ἐν ὀνόμασι κειμένης ἡμῖν τῆς εὐσεβείας, οὐκ ἐν πράγμασιν. Ἀλλὰ δέδοικας μὴ τριθεΐαν ὀνειδισθῇς. Ἔχε σὺ τὸ ἀγαθὸν, τὴν ἐν τοῖς τρισὶν ἕνωσιν· ἐμοὶ τὴν μάχην παράπεμψον. Ἔασον ἐμὲ ναυπηγὸν εἶναι, σὺ χρῶ τῇ νηΐ. Καὶ εἰ ναυπηγός ἐστιν ἕτερος, ἐμὲ λάβε τῆς οἰκείας ἀρχιτέκτονα. Σὺ ταύτην οἴκει μετὰ ἀσφαλείας· καὶ εἰ μηδὲν ἐμόχθησας, οὐχ ἧττον εὐπλοήσεις. Ἢ οἴκει τὴν οἰκίαν ἐμοῦ τοῦ ταῦτα κατασκευάσαντος, καὶ εἰ μηδὲν περὶ ταῦτα πεφιλοπόνηκας. Εἴσω τῆς νεφέλης χωρήσωμεν. Δός μοι τὰς πλάκας τῆς σῆς καρδίας. Γίνομαί σοι Μωϋσῆς, εἰ καὶ τολμηρὸν εἰπεῖν, ἐγγράφω δακτύλῳ Θεοῦ νέον δεκάλογον· ἐγγράφω σύντομον σωτηρίαν. Εἰ δέ τι θηρίον αἱρετικὸν καὶ ἀλόγιστον, κάτω μενέτω· ἢ κινδυνεύσει λιθοβολούμενον τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας.

D Non temere igitur, neque a scopo aberrans ego illa de istis, qui sunt æquales apostolis, et apostoli, et theologorum antesignani, antea protuli, etiam hos cum Petro et Paulo, et filius tonitrui, primi illius chori capitibus in mundum a Christo missos, qui secundam ἀθεΐαν, et creaturarum cultum post illos, et cum illis, virtute Verbi, veræque ac primæ sapientiæ igne spiritus penitus exurerent, et Ecclesiam ejus, defectionis discrimini proximam, propter hiemem, ventos contrarios, et procellas dæmonum artificio concitatas calefacerent, ardoremque pristinum redaccenderent. Per quos videlicet consequimur, ut sancte vivamus, ut sacerdo-

Οὐ μάτην ἄρα, οὐδ' ἔξω τοῦ σκοποῦ βάλλων ἐγὼ ἐκεῖνα περὶ τῶν ἰσαποστόλων, καὶ ἀποστόλων τούτων, καὶ κορυφαίων θεολόγων φθάσας ἔλεγον, ὅτι καὶ τούτους μετὰ Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν υἱῶν τῆς βροντῆς, τῶν τοῦ πρώτου χοροῦ, φημὶ, κορυφαίων, εἰς τὸν κόσμον Χριστὸς ἐξαπέστειλε, τὴν δευτέραν ἀθεΐαν, καὶ τὴν λατρείαν τῶν κτισμάτων, μετ' ἐκείνους καὶ σὺν ἐκείνοις δυνάμει λόγου καὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ πρώτης σοφίας τῷ πυρὶ τοῦ πνεύματος καταφλέξοντας, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνου κινδυνεύουσαν ἐκλιπεῖν ἤδη τῷ χειμῶνι, καὶ ταῖς δαιμονικαῖς ἀντιπνοίαις θερμανοῦντας καὶ ἀναζωπυρήσοντας, δι' ὧν δήπου καὶ τὸ καλῶς ζῆν ἡμῖν, καὶ ἱεράσθαι, καὶ διδάσκειν, καὶ

ἀκροᾶσθαι, καὶ τὴν εὐαγγελικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐπιγινώσκειν πίστιν, καὶ πολιτείαν ἀπταίστως καὶ καθαρῶς τῇ ἐκείνου σοφῇ προνοίᾳ περίεστι. Ἠκούσατε γὰρ τῶν θείων ἐκείνων φωνῶν, ἃς δι' αὐτῶν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θεοπρεπῶς ἀπεφθέγξατο. *Ἐβρόντησε καὶ γὰρ ὄντως ἐξ οὐρανοῦ ὁ Κύριος, καὶ ὁ Ὕψιστος ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ*, καὶ διὰ τουτωνὶ τῶν μεγάλων· *καὶ ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ, καὶ ἐσαλεύθη, καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, καὶ τὰ θεμέλια τῶν ὀρέων ἐσαλεύθησαν ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ*· Ἅτινα δὴ ταῦτα, καὶ ὅντινα τὸν σάλον αὐτῶν ὑποληπτέον; Οἶμαι δὲ τοὺς ἀπὸ γῆς καὶ κοιλίας φωνοῦντας, καὶ τὰ τοῦ πνεύματος λαλεῖν ἐπιχειροῦντας χωρὶς πνεύματος. *Οὓς οὐκ ἀπέστειλα*, φησὶν ὁ Θεὸς, *καὶ αὐτοὶ προεφήτευον*. Ἔτι δὲ καὶ τὸν αὐτοὺς ὑποκινοῦντα, καὶ λαλεῖν τὰ τοιαῦτα διδάσκοντα, τὸν προστάτην καὶ ἀρχηγόν φημι τῆς κακίας ἄνωθεν, ὃν δήπου καὶ ὄρος μέγα, καὶ Λευϊαθὰν τῇ θείᾳ Γραφῇ καλεῖν ἔθος, τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου Κυρίου σαλευόμενόν τε, καὶ κλονούμενον, καὶ ἰλιγγιῶντα. *Ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου*, φησὶν ὁ μεγαλοφωνότατος Ἡσαΐας, *καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ*. Καὶ ἵνα πάλιν πρὸς τὸν σοφώτατον ἐπανέλθω Δαβὶδ, *εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν*. Ὃ καὶ Παῦλος ὁ μέγας περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν συναποστόλων ἐκεῖθεν ἐξείληφε. Καὶ, *Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ*, φησί· *ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Καὶ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ τῇ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν*. Οὐδὲν γὰρ τὸ κωλύον καὶ ἡμέραν τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπικαλεῖν χάριν διὰ τὴν τοῦ φωτὸς αἴγλην καὶ τὴν λαμπρότητα, καὶ νύκτα τὴν αὐτὴν αὖθις διὰ τὸ βαθύ τε καὶ δυσθεώρητον. *Ἔθετο γὰρ*, φησὶ, *σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ*, τὸν θεῖον αὐτοῦ λόγον, καὶ τὸ βάθος τῆς γνώσεως, καὶ τῆς σοφίας, τοὺς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἡμέρας υἱοὺς τούτους διδασκούσης οὓς καὶ νύκτα τις εἰπὼν, οὐκ ἂν ἁμάρτῃ τοῦ προσήκοντος, οἶμαι, διὰ τὸν ἐπιπροσθοῦντα δηλαδὴ τοῦ σαρκίου ζόφον, καὶ τὴν ἀχλὺν, τῷ φωτὶ τῆς δόξης Κυρίου διακοπτόμενα· κατὰ τὸν αὐτὸν αὖθις εἰπεῖν προφήτην, *Ὁ Θεός μου, φωτιεῖς τὸ σκότος μου*, λέγοντα. Καὶ, *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου*. Καὶ, *Ἔστω ἡ λαμπρότης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς*. Καὶ ὁ αὐτὸς αὖθις· *Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ, οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούωνται αἱ φωναὶ αὐτῶν*· τοὺς λόγους ἐκείνους, καὶ τὰς ἄνωθεν φερομένας τούτων φωνὰς ἢ βροντὰς προαναφωνῶν· πᾶσαν ἀκοήν τε καὶ γλῶσσαν, ἀπ' ἄκρων γῆς εἰς ἄκρα διαλαβούσας, καὶ πάντα κατασχούσας τῇ μεγαλοφωνίᾳ τὰ πέρατα. Περὶ ὧν δήπου καὶ τὸν θαυμαστὸν οἶμαι προειπεῖν Ἡσαΐαν, *Ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιὼν* (τὴν

A tio bene fungamur et doceamus, et audiamus, et evangelicam atque apostolicam fidem agnoscamus. Et quo vitam sine offensione ac pariter degamus, ab ipsorum sapienti providentia accipimus. Audistis enim cœlestes ipsorum voces, quas nobis per eos Spiritus sanctus divinius est locutus : *Intonuit enim revera de cœlo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam* [9], etiam per hosce magnos ; *et illuxerunt coruscationes ejus orbi terrarum ; et commota est, et contremuit terra* [10] ; *et fundamenta montium conturbata sunt* [11], *a facie Domini, et a facie Dei Jacob* [12]. Quæ porro ista, et quam ab eis Ecclesiæ jactationem tempestatemque importari judicabimus ? Hos esse opinor, qui a terra, e cerebro suo clamant, et quæ spiritus sunt, citra spiritum loqui

B non reformidant. *Quos ego non misi*, ait Dominus, *et ipsi prophetabant* [13]. Præterea instigantem illos, et docentem loqui talia, ducem auctoremque scelerum ab initio: quem divina Scriptura [14] montem magnum, et Leviathan nuncupare consuevit, lumine faciei Domini agitatum, et quassatum, et vertigine correptum : *A facie formidinis Domini*, inquit magniloquentissimus Isaias, *et a gloria fortitudinis ejus* [15]. Atque, ut ad sapientissimum Davidem revertar : *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* [16]. Unde et insignis ille Paulus de se et coapostolis illud interpretatus est [17]. Et : *Cœli enarrant gloriam Dei*, inquit, *et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Et dies*

C *diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam* [18]. Nihil enim prohibet etiam diem vocare spiritus gratiam, propter luminis splendorem et claritatem ; et eamdem rursus noctem, propter profunditatem nempe et difficultatem quam habet contemplatio : *Posuit enim tenebras latibulum suum* [19], divinum puta verbum suum, et profundum cognitionis ac sapientiæ, hosce lucis ac diei filios docentis : quos si quis etiam noctem nominaverit, mea sententia, ab eo quod decet nihil faciet alienum, propter incurrentem carunculæ hujus caliginem et tenebras, quæ lumen gloriæ Dei intercidunt ; ut cum eodem Propheta iterum dicam : *Deus meus, illuminabis tenebras* [20]. Et, *Signatum est super nos lumen vultus tui* [21]. Et : *Sit splendor*

D *Domini Dei super nos* [22]. Idem rursus: *Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum* [23]; horum sermones illos, et de cœlo delatas voces, sive tonitrua prænuntians : quæ omnium aures atque linguas ab extremis terrarum usque ad extrema comprehenderunt, omnesque mundi fines magniloquentia sua occuparunt. De quibus sane inclytum quoque Isaiam vaticinatum reor : *Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion*, Ecclesiam Christi, inquam. *Exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem*,

[9] Psal. XVII, 14. [10] Psal. LXXVI, 19. [11] Psal. XVII, 8. [12] Psal. CXIII, 7. [13] Jerem. XIV et XXIII. [14] Job. II et XL. [15] Isa. II 19, 21. [16] Psal. XVIII, 5. [17] Rom. X, 18. [18] Psal. XVIII, 1, 2. [19] Psal. XVII, 12. [20] ibid. 29. [21] Psal. XLIX, 7. [22] Psal. LXXXIX, 17. [23] Psal. XVIII, 4.

Exaltate, nolite timere. Sacerdotes loquimini ad cor Jerusalem. Dimissa est enim iniquitas illius [24]. Et hæc quidem hactenus.

Sed quoniam et speculatoris Dei, et legislatoris Mosis, similiter ejusdem spectatores, et legislatores, de Deo philosophantes et docentes hi paulo ante meminerunt: ait enim, in nubem ingrediamur, da mihi tabulas cordis tui: sum tibi Moses (quamvis hoc dictu audax sit), inscribo digito Dei decalogum; inscribo compendium salutis: ne hoc quidem transeundum opinor, quin pro viribus consideremus: præsertim cum ab ipsis adeo sublimiter et magnifice prolatum sit. Quid igitur? Quæ est oratio mea? Hi quoque, ut Moses ille clarissimus, pastorali virga ab eo qui est, sibi tradita, diique Pharaonis et hostilis exercitus ejus appellati, in tenebrosam et persecutricem Ægyptum, in perversam, inquam, et ratione carentem ἀθεΐαν descenderunt, divinoque verbo, et digito Dei, sicut ille, plagis sævissimis eam flagellarunt. Deinde etiam populum Domini inde educentes, *in manu potenti et brachio excelso* [25], profundum falsæ infidelitatis, ligno crucis, atque in eo suffixi admiranda imitatione, et communi salute, quam in medio terræ ipse solus operatus est, post illum, et cum illo pertransierunt, Ægyptiumque, et superbam mentem, Pharaonem dico, qui animo cernitur, cum omnibus copiis submerserunt, equos, et ascensores, et duces ibidem marinis aquis obruerunt; et victoriale carmen cum ipsi cecinerunt, tum populum Domini similiter canere docuerunt. Iidem cum Mose montem conscenderunt, Amelec improbum pravarum motionum architectum extensione manuum, et figura novi mysterii, ineffabilibus intelligentiæ efficacitatibus prostraverunt; qui post primam illam illustremque victoriam Dei populum impudenter iterum invaserat. In columna lucis et nubis per solitudinem iis præiverunt. Manna quod sub rationem cadit, Christum, inquam, in alimoniam immortalitatis affatim his præbuerunt. De petra percussa, lateris Domini videlicet melle, novo quodam modo eos saturarunt: idque tanto excellentius, quanto hæc typis illis et adumbrationibus excelsiora, majestatisque pleniora sunt. Quid amplius? Dei jussu Sinai monte conscenso, sine fulguribus, tonitruis, procella et caligine (quibus initiati exterrentur) et ignem perrumpunt, et cum Mose nubem ingrediuntur, et in tabulis non lapideis, sed in cordibus carnalibus, digito Dei (ut cum ipsis rursus dicam) novum decalogum et compendium salutis inscribunt: et hic quidem sacrosanctæ Trinitatis, et divinum Christi œconomiæ mysterium, illic Evangelio affinem vivendi modum, mandatorumque implendorum viam insculpunt (*fides* siquidem *sine operibus mortua est* [26], ut opera sine fide: quod etiam ipsi docuerunt), inde non jam cum Mose, sed plus quam Moses

A Χριστοῦ Ἐκκλησίαν φημί). *Ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. Λέλυται γὰρ ἡ ἀδικία αὐτῆς.* Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τοῦ θεόπτου καὶ νομοθέτου Μωσέως οἱ θεόπται καὶ νομοθέται θεολογοῦντες καὶ διδάσκοντες οὗτοι πρὸ βραχέος ἐμνήσθησαν· εἴσω καὶ γάρ, φησί, τῆς νεφέλης χωρήσωμεν· δός μοι τὰς πλάκας τῆς σῆς καρδίας· γίνομαί σοι Μωϋσῆς (εἰ καὶ τολμηρὸν εἰπεῖν)· ἐγγράφω δακτύλῳ Θεοῦ νέον δεκάλογον· ἐγγράφω σύντομον σωτηρίας· οὐδὲ τοῦτο δεῖν, οἶμαι, παραδραμεῖν ἀθεώρητον κατὰ δύναμιν, καὶ μάλιστα παρ' αὐτῶν ἐκείνων οὕτω ῥηθὲν ὑψηλῶς τε καὶ μεγαλοπρεπῶς. Τί οὖν φημι; Καὶ τίς ὁ ἐμὸς λόγος; Καὶ οὗτοι, κατὰ Μωσέα τὸν B μέγαν τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ἐγχειρισθέντες παρὰ τοῦ ὄντος, καὶ θεοὶ Φαραὼ χρισθέντες, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἀντικειμένης δυνάμεως, εἴς τε τὴν σκοτεινὴν καὶ διώκτριαν Αἴγυπτον, τὴν πονηράν φημι καὶ ἀλόγιστον ἀθεΐαν, κατῆλθον, καὶ λόγῳ θείῳ, καὶ δακτύλῳ Θεοῦ, κατ' ἐκεῖνον, πληγαῖς βαρυτάταις ταύτην ἐμάστιξαν. Εἶτα καὶ τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν ἐκεῖθεν ἐξαγαγόντες, *ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ*, τόν τε βυθὸν τῆς ἁλμυρᾶς ἀπιστίας ξύλῳ σταυροῦ, καὶ τῇ τοῦ ἐν αὐτῷ παγέντος θαυμαστῇ ἐκμιμήσει καὶ κοινῇ σωτηρίᾳ, ἣν ἐν μέσῳ τῆς γῆς αὐτὸς μόνος εἰργάσατο, μετ' ἐκεῖνον, καὶ σὺν ἐκείνῳ διέῤῥηξαν, καὶ τὸν Ἀσσύριον, καὶ ὑπερήφανον νοῦν, τὸν νοητὸν Φαραὼ λέγω, πανστρατὶ κατεβάπτισαν, ἵππους, καὶ ἀναβάτας, τρι- C στάτας αὐτόθι καταποντίσαντες, καὶ τὸν ἐπινίκιον αὐτοί τε μεγαλοπρεπῶς ᾄσαντες, καὶ τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν ᾄδειν ὡσαύτως διδάξαντες. Ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀνῆλθον μετὰ Μωσέως, καὶ οὗτοι τὸν Ἀμαλὴκ, τὸν πονηρὸν τῶν παθῶν προστάτην, ἐκτάσει χειρῶν καὶ τύπῳ καινοῦ μυστηρίου ταῖς ἀλαλήτοις ἐνεργείαις τοῦ νοῦ καθεῖλον· μετὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐκείνην νίκην ἰταμῶς τῷ λαῷ Κυρίου καὶ πάλιν ἐπιτιθέμενον. Στύλῳ φωτὸς καὶ νεφέλης ἐν ἐρήμῳ τούτους ὡδήγησαν. Τὸ μάννα τὸ νοητὸν, Χριστὸν, εἰς τροφὴν ἀμβροσίαν ἀφθόνως τούτοις δεδώκασιν· ἐξ ἀκροτόμου πέτρας, τῆς δεσποτικῆς δηλαδὴ πλευρᾶς, μέλι καινῶς τούτους ἐχόρτασαν, ὅσῳ ταῦτα τῶν τύπων ἐκείνων ὑψηλότερά τε καὶ μεγαλοπρεπέστερα. Εἶτα τί; Τὸ Σίναιον ἀναβάντες D λόγῳ Θεοῦ, ἀστραπῶν καὶ βροντῶν δίχα, καὶ θυέλλης, καὶ γνόφου (τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μυσταγωγουμένους ἐκδειματούντων), τό τε πῦρ διακόπτουσι, καὶ μετὰ Μωσέως τῆς νεφέλης εἴσω χωροῦσι, καὶ πλαξὶν οὐ λιθίναις, ἀλλὰ καρδίαις σαρκίναις, δακτύλῳ Θεοῦ, κατ' αὐτοὺς ἐκείνους αὖθις εἰπεῖν, ἐγγράφουσι νέον δεκάλογον, ἐγγράφουσι σύντομον σωτηρίας, ἔνθεν μὲν τὸ τῆς μεγάλης Τριάδος, καὶ δὴ καὶ τὸ τῆς Χριστοῦ οἰκονομίας, θεῖον μυστήριον, ἐκεῖθεν δὲ τὴν εὐαγγελικὴν πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν ἐντολῶν ἐκπλήρωσιν ἐγχαράττοντες (ἐπειδὴ *πίστις χωρὶς ἔργων νεκρὰ*, ὡς ἔργα δίχα πίστεως, αὐτοὶ φθάσαντες ἔφησαν), εἶτ' ἐκεῖθεν οὐχ ἔτι μετὰ Μωσέως,

[24] Isa. xl, 9 10. [25] Psal. cxxxv, 21. [26] Jac. ii, 20.

ἀλλ' ὑπὲρ Μωσέα τὴν ψυχὴν καὶ τὰ πρόσωπα δοξάζονται. Ὅπερ γὰρ ἐκεῖνος ἐπὶ τῆς ὄψεως ἔφερεν, ἐπὶ τῆς ψυχῆς εἶχον οὗτοι μεγαλοπρεπέστερόν τε καὶ ὑψηλότερον. Οἱ αὐτοὶ καὶ τοῦτο φασίν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Χριστὸς αὐτὸς, αὐτὸ τοῦτο διὰ τῶν πρώτων μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων πρὸς αὐτοὺς φθάσας, ἔλεγεν, ὅτι *Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.*

Ἐκ τοῦ τῆς θεοφανείας ὄρους θεοειδεῖς καὶ θεοφόροι, καὶ ἥλιοι ἄλλοι κατέρχονται· μᾶλλον δὲ καὶ τῆς νεφέλης εἴσω τοὺς μυσταγωγουμένους (ὡς αὐτοί φασι) μετὰ Πέτρου τε καὶ τῶν υἱῶν τῆς βροντῆς ἀποῤῥήτως εἰσάγουσί τε καὶ συνεισάγουσιν ἑαυτοῖς· καὶ τῇ ἐκεῖθεν αἴγλῃ καὶ ταῖς μυστικαῖς λαμπηδόσι τῆς ἀνωτάτω Τριάδος τῆς πηγῆς τῶν φώτων καταφωτίζουσιν· οὐ τὰ ἔκφορα μόνον τοῦ μυστηρίου, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς οὐκ ἀπόῤῥητα μυσταγωγοῦντες ἐκεῖνα, καθάπερ εἰπόντες ἔφθησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκείνων ἐνδότερα καὶ μυστικώτερα. Ἔχεις καὶ γὰρ, φησὶ, τοῦ μυστηρίου τὰ ἔκφορα, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς οὐκ ἀπόῤῥητα· τἄλλα δὲ εἴσω μαθήσῃ, τῆς Τριάδος χαριζομένης· δηλονότι μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ τὴν κάθαρσιν, ἃ καὶ κρύψεις παρὰ σεαυτῷ σφαγῖδι κρατούμενα. Καὶ τίνα ταῦτα, καὶ ἡλίκα, καὶ ὅθεν ἥκοντα, οἱ αὐτοὶ καὶ πάλιν ἐκδιδάσκουσι τοὺς μεμυημένους ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ἔτι, καὶ οὐκ ἔξω παντελῶς τῶν προκαλυμμάτων καὶ τῶν ἐσόπτρων διὰ τὴν προβεβλημένην ἀρχὴν καὶ τὸν τῆς σαρκὸς ζόφον, οἷς συνεζεύγμεθα.

Τούτου τοῦ θείου καὶ ἀγαθοῦ Πνεύματος, ὦ θεοφόροι διδάσκαλοι, καὶ ὑμεῖς τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς ἐνεργείας πλησθέντες, καὶ ὅλον σχόντες ἐν ἑαυτοῖς, διὰ τούτων τὸν ἕνα τῆς Τριάδος, τὸν ὅλον ἑκάστῳ διαφόρως ἐνοικοῦντα, καὶ ὅλον ὄντα μετὰ Θεοῦ, καὶ πληροῦντα τὸ πᾶν, καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν, καὶ τοῦ παντὸς ὄντα ἔξω, ὡς αὐτοὶ καὶ ταῦτα εἰρήκατε· ἐδέξασθε γὰρ καὶ αὐτοὶ τὰς πυρίνας γλώσσας μετὰ τῶν ἀποστόλων ἐν ὑπερῴῳ τόπῳ, τῆς ὑψηλῆς, φημὶ, τοῦ νοῦ φυλακῆς τε καὶ θεωρίας ὑμῶν, οὐκ ἀπὸ τελωνῶν, καὶ σκυτοτόμων, καὶ ἁλιέων κατ' ἐκείνους κληθέντες εἰς ἀποστόλους καὶ μαθητὰς (*εὐδόκησε καὶ γὰρ ὁ Θεὸς τὸ τηνικαῦτα διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας*· *Ἐπειδὴ*, φησὶν, *ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν*), ἀλλ' ἀπὸ ῥητόρων, καὶ φιλοσόφων, καὶ διαλεκτικῶν καὶ σοφῶν ἐπὶ τὴν ἀληθινὴν καὶ πρώτην ἐλθόντες σοφίαν καὶ τὴν ἀποστολὴν, ἵνα καὶ διὰ τῆς κάτω σοφίας, ὡσανεί τινος σκευοφόρου καὶ ὑπηρέτιδος, ἐξελεγχθῇ τὸ μωρὸν ὄντως καὶ ἀσθενὲς τῶν ἔξω σοφῶν· πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐξήλθετε σωτηρίαν, ὥσπερ τινὲς ἄλλοι κατὰ χάριν θεοὶ, καὶ πλάσται τῶν σωζομένων, τῇ δυνάμει τοῦ πάντων δημιουργοῦ τε καὶ πλάστου, καὶ μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ.

Καὶ Μωσῆς μὲν ὁ μέγας ἐκεῖνος τὸ βραδύ τε καὶ ἰσχνὸν τῆς γλώττης καὶ τῆς φωνῆς ἑαυτοῦ προβαλ-

anima et vultu glorificantur. Quod enim ille in vultu gerebat, hi magnificentius et sublimius in animabus habebant. Hoc quoque ab ipsis, quanquam de aliis dictum est. Quin imo Christus etiam ipse hoc ipsum in persona primorum discipulorum apostolorumque suorum confessus est. *Multi*, inquit, *prophetæ et reges voluerunt videre quæ vos videtis, et non viderunt: et audire quæ vos auditis, et non audierunt* [27].

E monte divinæ apparitionis Deo similes effecti, et numine afflati, et soles novi descendunt: quin potius intra nubem (ut ipsi loquuntur) mysteria docendos cum Petro, et filiis tonitrui arcano inducunt, et una secum introducunt, claritateque illa, mysticisque splendoribus altissimæ Trinitatis, et fontis luminum, eos illuminant: non vulgata tantum, multorumque auribus non ignota, nec secreta illa mysteria, ut aiunt ipsi, verum illis interiora quoque, magisque mystica docentes. Habes enim, inquit, mysterii notiora, et multorum aures minime fugientia: cætera intus, Trinitate largiente cognosces; post baptismum et purgationem videlicet, quæ apud te sigillo munita abscondes. Quænam autem illa, et qualia sint, et unde veniant, iidem initiatos rursus docent in eodem spiritu, tametsi adhuc obscurius, nec omnino citra speculum, et integumenta propter obstantem nebulam, et carnis caliginem, quibus impliciti sumus.

Hujus divini et boni spiritus, o cœlesti numine instincti doctores, charismatibus et efficientia vos quoque repleti estis, et per hæc totum intra vos habetis, unum de sancta Trinitate, totum in unoquoque habitantem, et totum cum Deo manentem, et implentem hoc omne, et super omne, et extra omne exsistentem, juxta doctrinam vestram. Suscepistis nimirum et ipsi linguas igneas cum apostolis in editissimo ædium loco; hoc est, in excelsæ mentis vestræ custodia et contemplatione: non quemadmodum illi, e publicanis, et sutoribus, et piscatoribus vocati, unctique in apostolos et discipulos (*placuit enim tunc Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; Quia*, inquit, *in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum* [28]), sed ab oratoribus, philosophis, dialecticis et sapientibus ad veram et antiquissimam sapientiam atque apostolatum venistis: ut etiam per inferiorem sapientiam, veluti sarcinariam quamdam et ministram stulta sane et imbecilla externorum sapientia redargueretur. Ad salutem nostram egressi estis, ceu alii quidam per gratiam, et formatores salvandorum, in virtute omnium opificis, et formatoris, quique solus secundum naturam Deus est.

Ac Moses quidem eximius ille tarditatem et gracilitatem linguæ ac vocis suæ, et postea Jeremias

[27] Luc. x, 24. [28] I Cor. I, 21.

immaturitatem ætatis corporeæ excusantes, prophetandi munere, et divini apostolatus officio fungi cunctabantur, prædicationemque differebant. At vos admirabili super hoc revelatione, et oraculis inde acceptis, omni timiditate abjecta, et humanis cogitationibus penitus depositis, vocantem prompte, ut generosi, ut virili robore præditi, secuti estis, et ipsi quoque cum Isaia : *Ecce ego adsum, mitte me*[19], aperte dixistis. Unde etiam excellentius quam ille e divino et singulari illo altari, tanquam forcipe carbone intellectuali, spiritus operatione accepto, non solum Judæos, Syros, Ægyptios, aut hos aut illos, sed Orientem et Occidentem, Aquilonem et Austrum, et qua per orbem salutare Dei verbum divulgatum est, ad officium et curam vestram pertinere existimastis, illum (orbem inquam) agitatum stabilire, et quassatum, linguis oppositis, sana veritatis doctrina corroborare adnitentes.

A λόμενος, ὡς δὲ καὶ Ἱερεμίας ὕστερον τὸ νεάζον τῆς σωματικῆς ἡλικίας, καὶ πρὸς διδασκαλίαν δῆθεν οὐκ εὔκαιρον ὤκνουν, τὴν προφητείαν καὶ τὴν θείαν ἀποστολὴν ἀνεβάλλοντο, καὶ τὸ κήρυγμα· ὑμεῖς δὲ τὴν περὶ τούτου θαυμαστὴν ἀποκάλυψιν, καὶ τοὺς ἐκεῖθεν δεδεγμένοι χρησμοὺς, δειλίαν ἀποῤῥίψαντες πᾶσαν, καὶ πάντας ἀνθρωπίνους ἀποβαλόμενοι λογισμοὺς, τῷ καλέσαντι προθύμως οἱ γενναῖοι καὶ ἀνδρικῶς ἐξηκολουθήσατε, *Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι, ἀπόστειλόν με*, μετὰ Ἡσαΐου καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν φήσαντες ἄντικρυς. Ὅθεν καὶ τὸν νοητὸν ὑπὲρ ἐκεῖνον ἄνθρακα ἐκ τοῦ θείου καὶ ὑπερφυοῦς θυσιαστηρίου, καθάπερ τινὶ λαβίδι, τῇ μεγάλῃ τοῦ πνεύματος ἐνεργείᾳ οἱ μεγάλοι δεξάμενοι, οὐχ Ἰουδαίους μόνον καὶ Σύρους, καὶ Αἰγυ- B πτίους, ἢ τοὺς δεῖνας, καὶ τοὺς δεῖνας, ἀλλ' ἀνατολήν τε, καὶ δύσιν, βορείαν τε καὶ νοτίαν λῆξιν, καὶ πᾶσαν ἁπλῶς, ὅσην ὁ σωτήριος ἐπέδραμε λόγος, ἔργον ἑαυτῶν ποιοῦνται καὶ σπούδασμα, κλονουμένην στηρίξαι, καὶ δονουμένην ταῖς ἀντιθέτοις γλώσσαις σθενῶσαι τῷ τῆς ἀληθείας ὑγιεῖ λόγῳ σπουδάσαντες.

Porro qui magnæ Cæsareensium Ecclesiæ tunc præclare præfuit (Basilius) et quasi sacrum quoddam prytaneum, aut omnium orbis Ecclesiarum speculum, et curiam eam habuit, illinc verbo et opere præest universis, omnibusque viribus, et ingenio, cum excellenti quadam spiritus virtute eas administrat, scribendo, docendo, admonendo, mandando, disputando, confutando, hortando reges, præfectos, duces, principes, clerum, populum, communem vitam traducentes, et solitarios, viros perinde ac mulieres, regiones totas et urbes; pro nequam pastoribus et propagatoribus impietatis seipsum subjiciendo ; sermone et scriptis oratorem, philosophum, theologum agendo ; Spirituque adjuvante, pietatem libris conficiendis eruditissime defendendo, ut nihilominus ipsi cum magno Paulo dicere liceat : *Instantia mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror*[20]?

Ἀλλ' ὁ μὲν τῆς μεγάλης τῶν Καισαρέων Ἐκκλησίας τότε προκαθεσθεὶς μεγαλοπρεπῶς, καὶ ὥσπερ ἱερόν τε πρυτανεῖον, ἢ τῶν τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησιῶν ἁπασῶν ἐπισκοπήν τε καὶ ἀρχεῖον ταύτην πεποιημένος, αὐτόθεν ἐπιστατεῖ πάσαις καὶ λόγοις καὶ ἔργοις, καὶ παντὶ τῷ δυναμένῳ καὶ πεφυκότι, τὸ κατ' ἐκείνας οἰκονομῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, γράφων, διδάσκων, παραινῶν, C ἐπιστέλλων, διαλεγόμενος, ἐλέγχων, παρακαλῶν βασιλέας, ὑπάρχους, στρατηγοὺς, ἄρχοντας, κλῆρον, λαὸν, τοὺς κοινωνικοὺς καὶ μονάζοντας, ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, χώρας ὅλας, καὶ πόλεις, τοῖς κακοῖς ποιμέσι καὶ προστάταις τῆς ἀθεΐας ἑαυτὸν ἀντεπεξάγων, καὶ λόγοις καὶ γράμμασι ῥητορεύων, φιλοσοφῶν, θεολογῶν καὶ λογογραφῶν ὑψηλῶς μετὰ τοῦ Πνεύματος τὴν εὐσέβειαν, ὡς καὶ αὐτὸν μετὰ Παύλου τοῦ μεγάλου δύνασθαι λέγειν, *Ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν ἡ μέριμνα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;*

Alii vero amplissimæ hujus et reginæ urbium [Constantinopolis] sacrum præsulatum ac principatum divina providentia suo tempore sibi commendatum cum accepissent [Gregorius Nazianzenus puta, et Joannes Chrysostomus], uterque sublimibus et divinis, quibusque magnum et admirabile Dei regnum splendet, quæque ipsum exquirentes sequuntur, camdem vere maximam, et omnium, quotquot ubique terrarum exstant, civitatum principem reddiderunt : per quam, et ex qua velut e carceribus, aut sancto propugnaculo prodeuntes, divina oratione sua, et doctrinis venerabilibus orbis terrarum fines obierunt ; tantumque antecessores et successores omnes, quotquot nimirum hujus urbis princeps sacerdotium, et pontificiam præfecturam cum evangelica disciplina post primos ac

Οἱ δὲ τῆς μεγίστης καὶ βασιλίδος ταύτης τῶν πόλεων τὴν ἱερὰν ἡγεμονίαν καὶ τὴν ἀρχὴν προνοίᾳ Θεοῦ κατὰ καιρὸν ἐγχειρισθέντες, ἑκάτερος καὶ D τοῖς ὑψηλοῖς τε καὶ θείοις, καὶ οἷς ἡ μεγάλη καὶ ὑπερφυὴς τοῦ Θεοῦ βασιλεία ἐκλάμπει, καὶ τοῖς αὐτὴν ἐκζητοῦσι προσγίνεται, μεγίστην καὶ βασιλίδα τῷ ὄντι τῶν ἁπανταχοῦ γῆς ἀπειργάσαντο· καὶ δι' αὐτῆς τε, καὶ ἐξ αὐτῆς, ὥσπερ ἐξ ἀφετηρίας καὶ ἱεροῦ τινος ὁρμητηρίου, τῷ θείῳ λόγῳ καὶ ταῖς σεπταῖς διδασκαλίαις τὰ τῆς οἰκουμένης περιέλαβον πέρατα· τοσοῦτον ἀποκρύψαντες τούς τε πρὸ αὐτῶν καὶ τοὺς μετ' αὐτοὺς πάντας, ὅσοι δηλαδὴ τὴν ἡγεμονίαν ταύτης καὶ τὴν ἱερατικὴν προστασίαν μετὰ τοὺς κορυφαίους Χριστοῦ μαθητὰς καὶ τὸ εὐαγγελικὸν ἐνεχειρίσθησαν κήρυγμα, ὡς μικροῦ καὶ ἀγνοεῖσθαι τῷ πλείστῳ μέρει τῆς Ἐκ-

[19] Isa. VI, 8. [20] II Cor. XI, 29

κλησίας πάντας ἐκείνους σχεδὸν, καὶ μηδ' ἐξ ὀνόματος παρὰ τούτους γινώσκεσθαι· καίτοι γε καὶ πολλῶν ἀναδειχθέντων ἐν τῷ μέσῳ, καὶ κατὰ καιρὸν καὶ λαμπρῶς ἀνακηρυχθέντων καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Ἀλλ' οὗτοι καὶ κατ' ἄμφω πάντας τῷ περιόντι τῆς αἴγλης οὕτως ἀπέκρυψαν, ὥσπερ ἀστέρας ἥλιος. Εἰ δέ τινες καὶ μετὰ τοὺς γενναίους τούτους ὑψηλόν τι καὶ γενναῖον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς μεγίστης τῶν Ἐκκλησιῶν παρελθόντες κατορθοῦν ἔδοξαν, ἢ καὶ κατώρθωσαν, εὐθὺς καὶ ἡ κλῆσις αὐτοῖς ἐκεῖθεν, καὶ τὸ καινὸν παρὰ τῶν πιστῶν πρόσρημα, τῶν μὲν προσόντων ὀνομάτων τῶν ποιμένων ἑκάστων σιωπωμένων.

Οὕτω καὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ πάντων ὁμοῦ τούτους ἀποκαλούντων, καὶ τὸν Θεολόγον, καὶ τὸν Χρυσολόγον, καὶ μετὰ πολλῆς τινος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀξιώσεως ἐπιφημιζόντων αὐτοῖς· δεικνύσης τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας κἀντεῦθεν, οὐδὲ χωρὶς Πνεύματος, οἶμαι, ὡς πρῶτοι καὶ μόνοι σχεδὸν ἐκεῖνοι μετὰ τοὺς πρώτους ἀποστόλους καὶ ποιμένες εἰσὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὐχ ἄλλοι. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ τῶν δογμάτων, καὶ τῆς θεολογίας, ὥσπερ τινῶν ἱερῶν πλακῶν καὶ θείων Εὐαγγελίων ἀντεχομένη, καὶ ἴσα καὶ ψυχῇ καὶ ζωῇ ταῦτα φιλοῦσα, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀληθῶς, καὶ ὑπὲρ κεφαλήν τε καὶ ζωὴν ἄγουσα, οὐδὲ τῶν προσηγοριῶν, οὐδὲ τῶν ἱερῶν ὀνομάτων ἐκείνων ἀφίστασθαι θέλει· ἀλλὰ καὶ οὓς τῶν διδασκάλων μετ' ἐκείνους φιλοῦσι καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐκείνων, καὶ τῆς διδασκαλίας ἴχνη καθορῶσιν, ἢ καὶ ὁρᾷν τέως ἐν τούτοις δοκοῦσι, ταῖς ἐκείνων ἀποκαλοῦσι προσηγορίαις, τόν τε πρὸς τοὺς μεγάλους ἀφοσιούμενοι πόθον (φιλοῦσι καὶ γὰρ, φησὶν, οἱ σφόδρα περί τι ἐρωτικῶς διακείμενοι ἡδέως συνεῖναι καὶ τοῖς ὀνόμασι), καὶ τούτους ἐξ ἐκείνων τῶν μεγάλων τιμῶντες, καὶ δεικνύντες, ὡς οὐ πόῤῥω τῶν σκιῶν καὶ τῶν ἰνδαλμάτων τέως τῶν ἡλίων ἐκείνων ἑστήκασι. Μέγα γὰρ τούτοις καὶ τοῦτο.

Ἃ δὴ καὶ τῶν σοφῶν τις μικρῷ πρὸ ἡμῶν καθ' ἑαυτὸν ὥσπερ ὑποθαυμάζων, καὶ τὸ μέγεθος τῆς παντοδαπῆς σοφίας, καὶ τὴν τοῦ λόγου πηγὴν, καὶ τὸ ὕψος ὁμοῦ καὶ τὸ πλάτος τῆς τῶν μεγάλων διδασκαλίας ὑπερφυῶς ἐκπληττόμενος, καὶ οἷον εἰκόνα τινὰ τοῦ κατ' αὐτοὺς πράγματος ἀναπλάττειν ἐθέλων, οὕτω πως ἔλεγε πρὸς τοὺς τότε συνόντας· Εἴ τις, φησὶ, τῷ μεγάλῳ καὶ ὑψηλῷ τούτῳ κίονι, τῷ τὸν βασιλικὸν ἀνδριάντα ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς φέροντι (ἐκεῖνον δηλαδὴ τὸν κίονα λέγων, τὸν πρὸ πυλῶν τοῦ μεγίστου νεὼ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἱστάμενον), εἴ τις οὖν ἐκείνῳ, φησὶ, τοιοῦτον καθ' ὑπόθεσιν ἕτερον ἐπέθηκε κίονα, καὶ ἐπὶ τούτῳ τρίτον ὡσαύτως ἄλλον ἀνέστησεν, ἴσους ἐκείνῳ τὸ ὕψος τε καὶ τὸ μέγεθος, ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ τρίτου τῆς κορυφῆς ἐκείνου, δέον, εἶπον ἂν ἔγωγε, εἶναι τοὺς τρεῖς παγκοσμίους διδασκάλους τούτους ἵστασθαι, καὶ διδάσκειν ὁμοῦ τὴν ὑφ' ἥλιον, ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, περὶ τὴν τοῦ πρώτου, φημὶ, στύλου

A præcipuos Christi discipulos administrandam adepti sunt, antecelluerunt, ut propemodum maximam partem universi ab Ecclesia ignorentur, et præ his nec de nomine quidem cognoscantur: quanquam et multi in medio creati, et a doctrina moribusque non vulgare præconium consecuti fuerint. Verum hi utriusque splendoris magnitudine, non aliter quam sideribus solis claritas, obscuritatem attulerunt. Quod si qui etiam post generosos istos in Ecclesiarum maximæ principatum ingressi, non humile quiddam et præclarum cum laude aut præstare visi sunt, aut præstiterunt, mox illis inde appellatio, et nomen novum a fidelibus inditum est, tacitis, quæ pastores singuli gerebant nominibus.

B Neque vero magnos istos viri, mulieres, vulgus omne suis nominibus appellat, sed uni Theologi, alteri Chrysostomi vocabulum, cum ingenti quadam voluptate et reverentia, attribuit: et ostendit etiam hinc Ecclesia, neque id sine Spiritu Dei, ut arbitror, illos primos, et propemodum solos secundum primos apostolos, totius Ecclesiæ per terrarum orbem et pastores et doctores esse. Et hac eadem de causa ipsorum doctrinæ dogmatisque, et theologiæ perinde ut sacris tabulis, divinisque Evangeliis adhærens, eaque ut animam et vitam suam æstimans, nec appellationibus, nec sacris eorum nominibus abstinere vult: quin etiam quos magistros post illos amant, et in quibus illorum imaginem et eru- C ditionis vestigia vel cernunt, vel cernere saltem sibi videntur, hos eorum cognomentis afficiunt, amorem suum erga magistros illos quoquomodo indicantes (solent enim, inquit, qui vehementius quempiam diligunt, libenter etiam ejus nomen usurpare), et eos illustrium illorum nominibus honorantes, demonstrantesque non procul illos ab umbris et simulacris solium illorum abesse. Nam et hoc ipsis magnum quiddam est.

Quæ item sapiens quidam paulo ante nostram memoriam secum admirans, et præstantiam cujusque generis sapientiæ, et orationis fontem, sublimatemque et amplitudinem doctrinæ magnorum D istorum mirifice obstupescens, ac velut imaginem quamdam eorum excellentiæ effingere volens, sic, qui tunc aderant familiares est allocutus: Si quis huic grandi et excelsæ columnæ, in cujus supremo imperatoris statua est collocata (illam videlicet columnam dicebat, quæ ante portas maximi templi Dei sapientiæ visitur); si quis igitur huic alteram talem imponeret (licet enim fingere), et super ea insuper tertiam locaret, crassitudine altitudineque similem, in vertice hujus tertiæ columnæ ego tres illos totius orbis magistros constituerem, et quidquid sub sole gentium est, inde simul eos docere: humi autem, ad basin primæ columnæ omnes simul sapientes ac magistros in orbem circumfusos, suas ipsorum disciplinas tradere oportere affirma-

rem. Tanta est, inquit, horum Patrum dignitas et auctoritas. Et hæc quidem ille. Ego vero etiam huic sermoni pridem suffragor, optimeque, et ut par fuit, dictum sentio, idemque affirmaturum quemlibet autumo, qui illos noverit.

A βάσιν, πάντας ὁμοῦ σοφούς τε καὶ διδασκάλους κύκλῳ περὶ αὐτοὺς ἔχοντας, καὶ τὸν ἴδιον λόγον διδάσκοντας. Τοσοῦτον, φησὶ, τὸ κατ' αὐτούς ἐστι. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος· ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς τέως τῷ λόγῳ συντίθεμαι· καὶ κάλλιστα καὶ πρεπόντως εἰρῆσθαι τοῦτόν φημι, οἶμαι δ' ὅτι καὶ τῶν καλῶς ἐκείνους εἰδότων ἕκαστος.

Ac Basilius sane et Gregorius magni factis, doctrina divinarumque Scripturarum explicationibus, disputationibus theologicis, et morum præceptis Christi Ecclesiam cohonestarunt : nec satis queo dicere, in quo a me dictorum id cumulatius præstiterint, propterea quod in omnibus summe claruerint, nec possint illa a quoquam ullo modo inter se comparari : quanquam (quod cum majoribus nostris, tum coævis etiam hominibus visum est) ad theologiæ montem et verbum magis accesserunt, divinasque voces illas, et singularem perfectissimamque de Trinitate theologiam a Deo Verbo, quod fuit in principio apud Deum, secretissime susceptum, omnes docuerunt : sicut et nos jam utcunque ex admirandis et theologicis ipsorum verbis demonstravimus. Siquidem et ad hæc generosos illos tempus ecclesiarumque conditio et necessitas magis vocabat : quas nec modica tempestas et bellum grave tunc opprimebat, cum, proh dolor! sacerdotes et pastores in Deum impie agerent, et vehementer insanirent, ut sanctus Jeremias ait [31], imperatoribus patrocinantibus, et ἀθεΐαν acerbe ulciscentibus, aulicisque nihilominus cum eunuchis, et gynæceo, contubernali, inquam, seu domestica ista societate improbitatis auctori una militante atque opem ferente. Atque hujusmodi gubernatoribus ducibusque Christi Ecclesia indigebat. Idcirco et huc desuper vocati, ut jam diximus, Deique panoplia et munimentis cincti, *et gladio Spiritus, quod est verbum Dei* [32], in manus accepto, errorum arces viriliter everterunt, fortem in nequitia virtute spiritus alligarunt, et vasa ejus diripuerunt, sicut in Evangelio Christus ait [33], nunc quidem cum præfectis et imperatoribus, nunc cum ecclesiarum præsulibus, et lupis potius et crudelibus gregum dilaniatoribus, non pastoribus, nunc cum Judaismum et gentilismum sectantibus decertantes, et usque ad exsilia, mortem, lapidationes, impietatem in Ecclesia concionibus persequentes : etsi pericula, et mortes, et calamitates illas omnes divino adjuti auxilio, propter nos videlicet et salutem nostram tolerarunt.

Καὶ Βασίλειος μὲν ὁμοῦ, καὶ Γρηγόριος οἱ μεγάλοι, ἔργοις καὶ λόγοις, καὶ θείων Γραφῶν ἐξηγήσεσι καὶ θεολογίαις, καὶ παραινέσεσι ἠθικαῖς τὴν Χριστοῦ κατακοσμήσαντες Ἐκκλησίαν, ἀκριβῶς λέγειν οὐκ ἔχω ἐν τίνι τῶν εἰρημένων τούτων τὸ πλέον ἐσχήκασι· καὶ τοῦτο διὰ τὸ ἐν πᾶσιν ἄκρως, οἶμαι, τούτους ἐκλάμψαι, καὶ τοὺς βουλομένους μετρεῖν τε καὶ παραμετρεῖν ἀλλήλοις ἐκεῖνα μηδαμῶς δύνασθαι. B Τέως γε μὴν (ὡς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τε καὶ τοῖς σὺν ἡμῖν ἔδοξε), τῷ τῆς θεολογίας ὄρει μᾶλλον καὶ τῷ λόγῳ προσέβησαν, καὶ τὰς θείας ἐκείνας φωνὰς, καὶ τὴν ὑπερφυᾶ καὶ μεγίστην τῆς μεγάλης Τριάδος θεολογίαν, παρὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος ἐν ἀποῤῥήτοις δεξάμενοι, πάντας ἐδίδαξαν· ὡς καὶ ἡμεῖς ἤδη φθάσαντες ἀπὸ μέρους διὰ τῶν θαυμαστῶν αὐτῶν λόγων καὶ τῆς θεολογίας ἐδείξαμεν. Ἐπεὶ καὶ πρὸς ταῦτα τοὺς γενναίους ὁ καιρὸς ἐκεῖνος μᾶλλον ἐκάλει, καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν πράγματα· καὶ μέγας τις ἦν τὸ τηνικαῦτα ταῖς ἐκκλησίαις ὁ χειμὼν, καὶ ὁ πόλεμος, ἱερέων, φεῦ! καὶ ποιμένων εἰς Θεὸν ἀσεβούντων, καὶ δεινῶς C ἀφραινόντων, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἱερεμίας, βασιλέων συνηγορούντων, καὶ πικρῶς ἐπεκδικούντων τὴν ἀθεΐαν, καὶ τῶν περὶ τὰ βασίλεια οὐχ ἧττον σὺν εὐνούχοις ἅμα, καὶ τῇ γυναικωνίτιδι, τῇ συνοίκῳ, φημὶ, καὶ συζυγίᾳ ταύτῃ τῷ τῆς κακίας ἀρχηγῷ συστρατηγούντων τε καὶ συναγωνιζομένων. Καὶ τοιούτων ἔδει τῶν κυβερνητῶν τε καὶ στρατηγῶν τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς ταῦτα κληθέντες ἄνωθεν, ἧπερ ἔφημεν ἤδη, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν καὶ τὴν σκευὴν περιθέμενοι, καὶ *τὴν μάχαιραν* ἐν χερσὶ λαβόντες *τοῦ Πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ*, τὰ τῆς πλάνης καθεῖλον ἀνδρικῶς ὀχυρώματα, τὸν ἰσχυρὸν ἐν κακίᾳ δήσαντες τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, καὶ διαρπάσαντες τὰ ἐκείνου σκεύη, καθά φησιν ἐν Εὐαγγελίοις Χριστὸς, D νῦν μὲν πρὸς ὑπάρχους καὶ βασιλέας, νῦν δὲ πρὸς τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν ἡγεμόνας, καὶ λύκους μᾶλλον, καὶ δεινοὺς τῶν ποιμνίων σπαράκτας, οὐχὶ ποιμένας, νῦν δὲ πρὸς τοὺς ἰουδαΐζοντάς τε καὶ ἑλληνίζοντας ἀγωνιζόμενοι, καὶ μέχρις ἐξοριῶν καὶ θανάτου, ὡς καὶ λίθους καθ' ἑαυτῶν ἐπισπάσασθαι, κατὰ τῆς ἀσεβείας ἐπ' Ἐκκλησίας δημηγοροῦντες· εἰ καὶ τῶν κινδύνων καὶ τῶν θανάτων πάντων ἐκείνων θείᾳ δυνάμει δι' ἡμᾶς δηλονότι καὶ τὴν σωτηρίαν τὴν ἡμετέραν ἐξάντεις ὤφθησαν.

Joannes autem, lingua aureus, etsi alio orationis genere nullo excelleret, ex sola profecto theologia, quam eximiam et admirabilem consecutus est, et ex dimicationibus contra Græcos ac Judæos, eorumque et similium perversa opinantium, Ariano-

Ἰωάννης δ' ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, εἰ μὲν οὐδὲν ἕτερον εἶδος αὐτῷ λόγων προσῆν, ἐκ μόνης ἂν τῆς μεγάλης καὶ θαυμαστῆς θεολογίας, καὶ τῶν ἀγώνων τῶν πρὸς Ἕλληνάς τε καὶ Ἰουδαίους, καὶ τῆς ἀνατροπῆς αὐτῶν τί φημι τούτων, καὶ δὴ καὶ τῶν προσ-

[31] Jerem. II, 8, 9. [32] Ephes. VI, 17. [33] Luc. XI, 21.

ομοίων αὐτοῖς κακοδόξων, Ἀρειανῶν, λέγω, καὶ Σαβελλιανῶν ὁμοῦ, καὶ Μακεδονιανῶν, καὶ Μανιχαίων, καὶ Οὐαλεντινιανῶν, καὶ τῶν ἀπὸ Μαρκίωνος, καὶ μὴν καὶ τῶν τὴν εἱμαρμένην ἀσεβῶς παρεισαγόντων κατὰ τὸ αὐτόματον, θαυμαστός τις ἂν ἔδοξε καὶ ὑπερφυής, καὶ τῷ ὄντι τρισμέγιστος· νῦν δὲ ποταμοὶ μὲν θεολογίας ἐκ τοῦ Χριστοῦ στόματος καὶ τῆς αὐτοῦ θεολόγου γλώττης ἀνέβλυσαν, καὶ πᾶσαν ἐπότισαν τὴν γῆν, ὅσην ὁ σωτήριος περιέλαβε λόγος· τὸ δὲ τῶν λόγων αὐτοῦ πότιμον καὶ ἥδιστον πέλαγος, τὴν δὲ τῶν ὑψηλῶν τε καὶ ὑπερφυῶν νοημάτων ἀπέραντον ἄβυσσον, τὴν δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον εὐπορίαν, τὸ δὲ ὕψος ἅμα καὶ τὴν σαφήνειαν, τὴν δὲ ἀπόῤῥητον ἡδονὴν ἐκείνην καὶ τὴν γλυκύτητα, τὴν δὲ ῥητορικὴν πιθανότητα, καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων ἰσχυρόν τε καὶ βίαιον, παῖδας ἀποδεῖξαν τοὺς ἐν τοῖς λόγοις εὐδοκιμήσαντας Ἕλληνας, δι' ὧν τήν τε παλαιὰν ὁμοῦ καὶ τὴν Νέαν πᾶσαν Γραφὴν ἐξηγήσατο, καὶ τὰ βαθέα καὶ δυσληπτα ταύτης εἰς φῶς τε καὶ σαφήνειαν ἤνεγκε, καὶ τὰς τελετὰς τῶν σεπτῶν μυστηρίων ἀνύμνησε, καὶ Πατέρας ἱεροὺς, καὶ μάρτυρας ἀνευφήμησε, καὶ τὸν ἠθικὸν καὶ συμβουλευτικὸν λόγον ὥσπερ τινὰς πηγὰς ἀεννάους καὶ ῥεύματα ποταμῶν ἀειῤῥύτων ἐκ τῆς κεχαριτωμένης καρδίας ἀνέδωκεν, ὡς ποτὲ μὲν τὸ πλῆθος αὐτῶν ὑπὲρ τὸ κάλλος θαυμάζεσθαι, ποτὲ δὲ τὸ κάλλος ὑπὲρ τὸ πλῆθος· μᾶλλον δ' ἀεὶ καὶ ἀμφότερα· ὡς καὶ τὰ τῶν Σειρήνων, εἴπερ μὴ μῦθος ἦν, λῆρον ἀτεχνῶς εἶναι πρὸς ταῦτα καὶ παιδιάν. Ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ μόνον οὐκ ἐπαινέσαι τις πρὸς ἀξίαν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ μέρος διεξελθεῖν γοῦν, καὶ ὑπογράψαι τῷ λόγῳ δυνήσεται, εἰ μὴ κυάθῳ τὸ Ἀτλαντικὸν ἀναμετρεῖν πέλαγος, καὶ κοτύλῃ τὸν μέγαν Νεῖλον, ἢ τὸν Εὐφράτην ἀρύεσθαι βούλοιτο. Ἐκεῖνα δὲ τὸν κόσμον, ἧπερ ἔφην, διαλαβόντα, οὐ δι' Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ Σύρων, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Μαύρων, καὶ Ἱσπανῶν, καὶ Γότθων, καὶ Τριβαλλῶν, καὶ Σκυθῶν, καὶ πάσης βαρβάρου φωνῆς τε καὶ γλώττης ἑαυτὰ θαυμαστῶς πᾶσιν ἀνακηρύττει μετὰ μεγίστης τῆς δόξης τε καὶ τοῦ θαύματος.

A rum puta, Sabellianorum, Macedonianorum, Manichæorum ac Valentinianorum, Marcionistarum, fatumque contra voluntatis libertatem impie inducentium subversione gloriosum sibi nomen comparasset: nunc ore illius aureo, et lingua theologica, flumina theologica erumpentia, quantum terrarum salutaris Christi disciplina complexa est, irrigarunt. Sermonum porro ejus potabile suavissimumque pelagus, et sublimium atque lectissimorum sensuum infinitam abyssum, et humano captu superiorem abundantiam, altitudinem pariter et perspicuitatem, jucunditatem et dulcedinem illam inexplicabilem, rhetoricamque persuadendi efficaciam, et cum veritate orationis nervos et impetus, B quibus Græcos alioquin eloquentia celebres præ se pueros fuisse ostendit, quibusque totam veterem et Novam Scripturam explanavit, profundaque illius, et comprehensu difficilia in lucem apertumque protulit, venerabilium mysteriorum cæremonias celebravit, et sanctos Patres ac martyres collaudavit, et orationes de moribus, et suasorias, tanquam fontes quosdam perennes, et fluenta fluminum semper manantium ex corde gratia pleno emisit: quorum nunc multitudinem supra elegantiam, nunc elegantiam supra multitudinem, imo enimvero utrumque semper admittere: ut etiam fabulosus ille Sirenum cantus, nugæ et ludus cum istis collatus videatur: hæc, inquam, et istiusmodi non solum nemo pro dignitate laudare, sed nec C particulatim saltem enarrare et describere utcunque poterit, nisi cyatho Atlanticum mare, et cotyla vastum Nilum metiri, aut Euphraten exhaurire velit. Illa autem mundum, ut dicebam, complexa, non per Græcos et Romanos duntaxat, sed etiam per Syros, Ægyptios, Mauros, Hispanos, Gothos, Triballos, Scythas, omniumque barbarorum voces et linguas admirabiliter, et cum gloria et stupore maximo sese diffuderunt.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κοινὰ καὶ τοῖς τρισὶ δήπουθεν· οὐ μόνον ὅτι τούτων ὁμοίως καὶ τῶν τοιούτων ἕκαστος αὐτῶν ἐστι πλήρης, ἀλλ' ὅτι μηδὲ φιλοῦσιν ἴδιόν τι, καὶ χωρὶς τῶν ὁμοτίμων κεκτῆσθαι τῶν τριῶν ἕκαστος, ἀλλὰ κοινοποιεῖται τὸ ἰδίᾳ προσὸν, καὶ οὐχ ἑαυτοῦ μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων, καὶ ὁμότιμον ἐκεῖνο ποιεῖται, ἀντιδιδόντες ἀλλήλοις οἱ σοφοὶ τὰ οἰκεῖα, καὶ τὰ παρ' ἀλλήλων ἐξ ἴσου λαμβάνοντες, διὰ τὴν ὁμοτιμίαν, φημὶ, καὶ τὴν σύμπνοιαν, καὶ τὸ φίλτρον.

Cæterum hæc trium communia sunt, non modo quod his et talibus eorum unusquisque plenus est, sed quod nec proprium quidpiam sine paribus sibi honore possidere cupiunt, verum quod habent, D commune faciunt, et cum amicis honorisque sociis communicant, et vicissim sapientes isti sua impartiunt, et invicem ex æquo mutuantur, propter honoris æqualitatem, conspirationem atque consensum, et amorem mutuum videlicet.

Ἐπεὶ καὶ Βασιλείου μὲν τοῦ Μεγάλου τοῦτό φασιν ἴδιον εἶναι, τὸ μετὰ τῆς ὑψηλοτάτης καὶ μεγίστης θεολογίας καὶ τὰς κινήσεις εἰς βάθος καθορᾶν τε καὶ ἐξετάζειν, δημιουργίας τε καὶ προνοίας λόγους ἀναμετρεῖν, καὶ ἤθη, καὶ ψυχῶν ἐπιτηδειότητας εὐστόχως ἐπιτηρεῖν, καὶ ὥσπερ ἔμψυχόν τινα καὶ ζῶντα τὸν περὶ ἑκάστου τούτων ἐκτίθεσθαι λόγον, οἱονεί τινα ψυχὴν τοῖς ἀψύχοις λόγοις ἐμπνέοντα, ὅπερ αὐτὸς περί τινος ἔφη τῶν ἔξω ῥητόρων.

Basilii siquidem Magni hoc peculiare aiunt esse, motiones animi ex theologiæ rationibus subtilissime et eruditissime perspicere et examinare, divini opificii providentiæque modos expendere, mores et habilitates animarum ingeniose observare, atque ita de his singulis disserere, ut sermoni in animo inspirasse animam, et ejus verba vivere videantur, sicut ipse de quodam rhetore non Christiano testatur.

A Gregorii quodammodo peculiarem aiunt esse theologiam, et genus orationis reconditum in rebus theologicis, sublimes intelligentias, verba, compositionem et elocutionem, sublimia. Quocirca commune theologorum nomen quodammodo suum unius effecit, quando ipsum solum et peculiariter Theologum, post filium tonitrui, primumque theologum et evangelistam fidelium Ecclesia nominat. Ejus etiam est brevitas et acrimonia, et paucis verbis ac syllabis magna illa et eximia valde comprehendere; ut argumentorum præstantiæ, et admirabilitati astrictior dictio non modo nihil officiat, sed cum singulari quadam sublimitate perspicuitas quoque, et novus quidam ornatus, sententiarumque perpetuitas et perfectio adsit, et præclarus vir insuper secundum omnia rhetorica B causarum genera commendationem mereatur; et sive suadeat, sive laudet, sive judicialem controversiam disceptet, ubique sibi similis ac summus sit, et nihil interim a gravitate et sublimitate sua vel tantillum discedat.

Et quoniam ornatus, et gravitatis, seu granditatis, et quasi roboris cujusdam ejus in dicendo mentionem habuimus, hoc quoque necessario adjungendum duco, Gregorium solum ex Græcis omnibus, in Græca Atticaque sapientia et lingua, si quisquam alius, exercitatum fuisse, nec necesse habuisse, illorum item legibus et moribus servitutem servire: sed Atticæ quidem dictionis fucum et curiositatem, ut inane ac supervacaneum quiddam aliis reliquisse: C de Græca autem sapientia quod purum, honestum ac simplex est, assumentem, antea non visam orationis ideam, seu formam, compositionemque et phrasin, veluti legislatorem ipsum et dicendi magistrum insignem invenisse. Ex quo in admiratione, et nimium quantum clarus fuit, apud eos præsertim universos, qui supra cæteros eloquentiam colerent et amarent, et adhibere in scribendo artificium scirent, ut animis et auribus et subtilitate, festivitate, et nobilitate, incredibilique et divina jucunditate, et melle orationum illius suspensi penderent: torperent autem omnes simul ad hanc minime communem et inimitabilem ideam, cum stupore mirantes, quænam et unde exstitisset, naturalemque ornatum illum, et ad D describendum difficilem, ambrosiam quamdam et nectar, seu (ut ex divina Scriptura potius dicam) orationes ejus panem angelorum, et sacrum manna existimarent, quibus sapientissima et humana superior mens atque lingua tam sacrosancta illa de theologia et divinitate tam mirifice edidisset.

Illa præterea de rerum fabricatione procuratione, et magnum illud magnæ circa nos œconomiæ Christi sacramentum quam sancte et divine tractaverit, quis dicendo consequatur? Et Veteri Scripturæ Novam conciliavit: et quemadmodum figuræ et umbræ legis ad evangelicam perfectionem veritatemque transierint, completæque fuerint, omnibus patefecit; tam ingeniose ac dextre, sapi-

A Γρηγορίου δὲ τοῦτό φασιν ὥσπερ ἴδιον, τὴν θεολογίαν, καὶ τὸ περὶ αὐτὴν ὕψος τοῦ λόγου ἔν τε νοήμασιν ὁμοίως καὶ λέξει, καὶ συνθήκῃ, καὶ φράσει. Δι' ἃ δήπου καὶ τὴν κοινὴν προσηγορίαν τῶν θεολόγων ὥσπερ ἐξιδιώσασθαι, Θεολόγον αὐτὸν ἐξαιρέτως προσειπούσης μόνον τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας μετὰ τὸν υἱὸν τῆς βροντῆς, τὸν πρῶτον Θεολόγον καὶ εὐαγγελιστὴν φημι. Καὶ μὴν καὶ τὸ σύντομον, καὶ γοργὸν, καὶ τὸ ἐν ὀλίγαις τισὶ συλλαβαῖς τε καὶ λέξεσι τὰ μεγάλα καὶ ὑπερφυᾶ περιλαμβάνειν ἐκεῖνα, καὶ μηδέν τι ταῖς μεγάλαις καὶ θαυμασταῖς ὑποθέσεσι τὴν συντομίαν τοῦ λόγου λυμαίνεσθαι· ἀλλὰ μετὰ τοῦ θαυμαστοῦ ὕψους καὶ τὴν σαφήνειαν, καὶ τὸ καινὸν κάλλος, καὶ τὸ τῶν ἐννοιῶν ἀνελλιπὲς προσεῖναι καὶ ἄρτιον· καὶ προσέτι τὸ πᾶσι τοῖς μέ- B ρεσι τῆς ῥητορικῆς ἐν τοῖς λόγοις ὡσαύτως ἐνευδοκιμεῖν τὸν γενναῖον, καὶ συμβουλεύοντα, καὶ ἐγκωμιάζοντα, καὶ τῷ δικανικῷ χρώμενον, τὸν αὐτὸν ἄκρον ἐν πᾶσιν εἶναι, καὶ ὅμοιον ἑαυτῷ, μηδὲν μηδοτιοῦν τοῦ μεγέθους ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ὕψους ἀποστατοῦντα.

Ἐπεὶ δὲ κάλλους ἐμνήσθην, καὶ μεγέθους, καὶ ῥώμης λόγων, κἀκεῖνο προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις ἀναγκαῖον νομίζω, ὅτι Γρηγόριος μόνος ἐξ ἄρα πάντων Ἑλλήνων, ἐπὶ Ἑλληνικήν τε καὶ Ἀττικὴν σοφίαν, καὶ τὴν γλῶτταν ἄκρως εἴπερ τις ἀσκήσας, οὐκ ἔσχεν ἀνάγκην καὶ τοῖς ἐκείνων νόμοις καὶ τοῖς ἔθεσι καθάπαξ δουλεύειν· ἀλλὰ τῆς μὲν Ἀττικῆς τὸ ἐν λέξει καὶ φράσει κομμωτικὸν καὶ περίεργον ὡς περιττὸν καταλιπὼν ἄλλοις, τῆς δ' Ἑλληνικῆς τὸ καθαρόν τε C καὶ σῶφρον προσλαβόμενος, καὶ ἁπλοῦν, καινήν τινα λόγων ἰδέαν, καὶ συνθήκην, καὶ φράσιν ἐξεῦρεν, οἷα δὴ νομοθέτης καὶ αὐτὸς, καὶ ὑψηλὸς διδάσκαλος λόγων. Ὡς θαυμάζεσθαι μὲν καὶ φιλεῖσθαι καθ' ὑπερβολὴν ὑπὸ πάντων, καὶ μάλιστα τῶν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους λόγους τιμώντων τε καὶ φιλούντων, καὶ δημιουργεῖν τούτους εἰδότων, καὶ ὥσπερ ἐξηρτῆσθαι τούτους τῶν διανοιῶν, καὶ τῶν ὤτων, τοῦ τε ὕψους καὶ τοῦ κάλλους ἐκείνων, καὶ τῆς εὐγενείας, καὶ τῆς ἀποῤῥήτου καὶ θεσπεσίας ἡδονῆς, καὶ τοῦ μέλιτος· ἀτονεῖν δὲ πάντας ὁμοῦ πρὸς τὴν οὐ κοινὴν καὶ ἀμίμητον ταύτην ἰδέαν, ἥτις ποτ' ἐστὶ, καὶ ὅθεν ἥκουσα, καὶ τὸ φυσικόν τε καὶ ἀμήχανον κάλλος, ἐκφράσαι· ἀμβροσίαν τινὰ καὶ νέκταρ, μᾶλλον δὲ D (τὸ τῆς θείας φάναι Γραφῆς) ἄρτον ἀγγέλων, καὶ μάννα τὸ ἱερὸν ἡγουμένους τοὺς λόγους ἐκείνους, δι' ὧν ἡ σοφωτάτη καὶ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιά τε καὶ γλῶττα τά τε σεπτὰ περὶ Θεολογίας καὶ θεότητος ὑπερφυῶς ἐξεῖπεν ἐκεῖνα.

Τούς τε περὶ δημιουργίας καὶ προνοίας ἱεροὺς λόγους, καὶ δὴ καὶ τὸ μέγα τῆς μεγάλης περὶ ἡμᾶς οἰκονομίας Χριστοῦ μυστήριον, ἱερούς τε καὶ θεσπεσίους πῶς ἂν εἴποι τις; Τῇ Παλαιᾷ τὴν Καινὴν συμβιβάζει, καὶ τὴν τοῦ νόμου τελείωσιν, καὶ τῶν τύπων, καὶ τῶν σκιῶν τὴν μετάθεσιν πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν πᾶσιν ὑποδείκνυσιν οὕτως ἐκφυῶς τε καὶ σοφῶς, καὶ πιθανῶς

ἄγαν, καὶ μετὰ τῆς σαφηνείας ἐκείνης, καὶ τῆς A ἀποῤῥήτου γλυκύτητος, καὶ τοῦ θαύματος, ὡς κἀντεῦθεν μᾶλλον τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τὰ σεπτὰ μυστήρια μὴ μόνον ὁρᾷν ὑψηλῶς ἔχειν, ἀλλὰ καὶ πάσχειν ὑψηλότερον, καὶ μανθάνειν, καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν οἰκονομίαν τε καὶ τὴν σωτηρίαν ἀνάγεσθαι, καὶ τὴν καλλίστην τε καὶ ὑψηλοτάτην ἀλλοίωσιν ἀλλοιοῦσθαι. Ὃ δὴ κἂν τοῖς ἐπαίνοις τῶν σοφῶν πατρῶν τε καὶ μαρτύρων παραπλησίως αὐτῷ συνέβη, διὰ τῶν θαυμαστῶν λόγων ἐκείνων οὐδὲν ἧττον ἢ διὰ τῶν ἱερῶν πράξεων, καὶ τῆς ἀποστολικῆς πολιτείας, καὶ τῶν ἀγώνων, ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀνακηρυχθέντων τε καὶ στεφανωθέντων.

Ποιητικῆς γε μὴν ἕνεκα, καὶ ἐπῶν, καὶ παντοδαπῶν μέτρων, ἃ περὶ πολλῶν τε καὶ πλεῖστα πρὸς B κοινὴν Χριστιανῶν παιδείαν διαφόρως ἐξέθετο, καὶ λόγων ποιητικῶν ἄσκησιν, καὶ σοφίαν, τίς αὐτῷ τῶν παρ' Ἕλλησι ποιητῶν ἀμφισβητήσει, καὶ οὐ παραχωρήσει τοῦ μεγέθους, καὶ τῆς τέχνης, καὶ τῆς ἐν τούτοις δυνάμεως; Περὶ ὧν δήπου καί τις τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ λόγοις αὐτὸν ἐκπληττόμενος ἔλεγεν, ὡς τοσοῦτον αὐτῷ κἀν τούτοις καὶ δυνάμεως, καὶ σοφίας, καὶ τέχνης ὑπὲρ τοὺς παλαιοὺς πρόσεστιν, ὡς εἰ μὴ καὶ τῶν ἄλλων αὐτῷ λόγων μηδενός γε προσῆκε, μηδὲ μέγας ἐν ἐκείνοις οὕτω καὶ θαυμαστὸς ἦν, ἀπὸ τῶν μέτρων τούτων καὶ τῆς ποιητικῆς μόνης ἂν τὸ κατ' αὐτὸν βεβοῆσθαι, καὶ παρὰ πᾶσι σοφοῖς μέγιστός τις εἶναι, καὶ θαυμαστὸς εἶεν.

Ἐπεὶ δὲ τοιοῦτοι μὲν οἱ μεγάλοι σὺν ἀλλήλοις C ὁρώμενοι, τοιοῦτοι δὲ καὶ καθ' ἕκαστον, καὶ οὕτω τὰ οἰκεῖα καὶ ἀλλήλων φιλοῦσι ποιεῖσθαι, κοινοποιούμενοι, καὶ ἀλλήλοις ἀντιδιδόντες, καθάπερ ἤδη καὶ φθάσας ἔφην, καὶ τοσαύτη, καὶ οὕτως αὐτῶν ὑπερφυὴς ἥ τε δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖον ὁμοίως ἔν τε λόγοις, καὶ πράγμασι, καὶ ἡ διὰ πάντων ἀκριβὴς ἕνωσίς τε καὶ συμφωνία, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ δεῖξαι τὸν λέοντα, κἀκεῖνα τοῖς εἰρημένοις ἀκολούθως προσθήσω.

Ὅταν τοῖς κατὰ Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων στηλιτευτικοῖς καὶ ἀντιῤῥητικοῖς αὐτῶν λόγοις ἐντύχω, καὶ τῶν μετ' αὐτούς τε καὶ σὺν αὐτοῖς ἐν πλάσματι Χριστιανισμοῦ τῆς γενῆς ἀθεΐας ὡσαύτως προστάντων, τὸν ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸν ὁρῶ τῶν ὑδάτων, καὶ τὴν τῶν ἀνέμων πανωλεθρίαν, οἷς κατασύ- D ρονται τείχη πονηρὰ καὶ ὀχυρώματα τῶν τῆς ἀσεβείας προστατῶν καὶ τυράννων, οὐκ εὐάλωτα τοῖς καθαιρεῖν βουλομένοις, διὰ τὴν ἕξιν, οἶμαι, καὶ τὸν τῦφον, καὶ τὴν διπλόην. Ὅταν τοὺς περὶ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, καὶ τῆς μιᾶς ἐν Τριάδι Θεότητος, καὶ τοῦ ταύτης ἀκαταλήπτου Λόγους ἀναγινώσκω, γινώσκω Θεὸν μᾶλλον ὃν ἔχω, καὶ τὴν ἀληθινὴν μοναρχίαν ὁμοῦ, καὶ τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον ἐκπαιδεύομαι παρ' ἐκείνων, καὶ τὰς ὑπερβολὰς, καὶ τὰς ὑφέσεις, καὶ τὴν συναλοιφὴν, καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν δὲ προσώπων ὁμοῦ, καὶ τῆς φύσεως, τὰς χρονικάς τε γεννήσεις ὁμοῦ καὶ τὰς ἐκπορεύσεις, καὶ τὴν σωματικὴν τομήν τε καὶ ῥεῦσιν, καὶ τὸ κατὰ τὴν φύσιν ἔλαττόν τε καὶ μεῖζον, καὶ τὸν καταλη-

A enterque, tanta persuasionis vi, adeo perspicue et, quantum dici non potest, dulciter, et modo tam mirifico, ut et hinc potius Ecclesia Christi veneranda mysteria non solum sublimiter videre ac intueri, sed multo etiam sublimius pati, ac sentire, et percipere, et ad illam œconomiam salutemque evehi, pulcherrimaque et altissima mutatione immutari queat. Quare iisdem pene laudibus, quibus Patres doctissimi et martyres, condecoratus est: qui scilicet propter eximia librorum monumenta, quæ reliquerunt, non minus quam propter sacras actiones, et apostolicam vitæ rationem certaminaque ab Ecclesia decantati et honorati sunt.

In poesi autem et versibus, varioque metrorum genere, quæ de compluribus argumentis, et pleraque ad communem Christianorum institutionem diverse composuit, in poeticæ demum orationis et disciplinæ exercitatione, quis Græcorum poetarum ei se opposuerit, nec illi in his artis perfectionem facultatemque concesserit? De quibus etiam non nemo nostrorum sapientum in ejus laudatione non citra stuporem dixit, tantum in istis et facultate, et doctrina, et artificio valuisse, ut etiam si aliarum litterarum rudis fuisset, nec ad tantum in illis fastigium præstantiamque pervenisset, ex carminibus istis, et poetica sola prædicari ubique, et apud omnes eruditos pro magno et singulari viro haberi potuisse. Atque hæc hactenus.

Quoniam igitur hi tres magni sunt simul, magni quoque seorsum considerati, adeoque privata sua inter se libenter communia fecerunt, vicissimque communicarunt, sicut a me paulo supra commemoratum est, tamque ingens est et admiranda eorum gloria et magnificentia, et æque in doctrina, et actionibus, et per omnia plena conjunctio, consensus atque conspiratio, ut quod in proverbio est, ex unguibus leonem cognoscas, etiam illa dictis convenienter adjiciam.

Cum adversus Judæos et gentes ipsorum invectivas et confutatorias orationes lego, et eorum qui post ipsos, eodemque sæculo cum ipsis vixerunt, Christianos se fingentium, et interim impietatis inanitatem similiter tuentium, Noeticam eluvionem, sceleratorumque extremam perniciem videre videor, cujus impetu propugnatorum impietatis ac tyrannorum muri scelesti, ac monumenta dejiciuntur, quæ non a quovis, quanquam volente, dejici ac disturbari possunt, propter eorum habitum, inquam, et versutiam. Quando de Filio, et Spiritu, unaque in Trinitate divinitate, et quomodo comprehendi non possit, scripta lego, Deum quem habeo dilucidius magisque intelligo, veramque monarchiam simul et Trinitatis mysterium ex ipsis perdisco; et eminentias, et submissiones, et conjunctionem, divisionemque persornarum simul et naturæ, tempori item obnoxias generationes et processiones, corporalem dissolutionem et fluxum, secundum naturam minus et majus; et Deum com-

prehensum, et deorum multitudinem, inæqualitatemque Judæorum et gentilium respuo, theologiæque et speculationis certæ rationes edoceor, quatenus edoceri me fas est; et Deum unum legitime ac pure in Trinitate adoro, qui nec cœpit, inquit, nec aliquando desinet, ceu pelagus essentiæ infinitum et immensum, omnem cogitationem temporis ac naturæ exsuperans mente sola adumbratum, et hoc ipsum perquam exiliter ac mediocriter, non ex iis quæ ejus natura continentur, et secundum ipsum, sed quæ circa ipsum sunt: nec super his deitate effusa, ne deorum catervam inducamus: nec his deitate circumscripta, ne paupertatis divinitatem condemnemus, aut propter monarchiam cum Judæis, aut propter multitudinem cum gentilibus sentientes. Quando quæ de divina fabricatione ac providentia scripserunt evolvens discutio, naturæ et divinæ potentiæ rationes animadverto, productarumque rerum cognitionem adipiscor, et video id quod proprie est, extra omnia et super omnia esse; et quo pacto, quæ neutiquam sunt, condat, et ut sint efficiat, naturasque et facultates procreet, et efficientias, et proprietates, et communitates, et discrimina, et uniones, et habitus, et privationes, et motiones, et mutationes, et alterationes unicuique congruenter det, sicut ipse dare novit, et rationes proprias impertit singulis, quibus res nostras miro modo et supra quam dici aut cogitari queat, moderatur: quæque apparent in quibusdam inæqualitates et imparitates, plus quam æqualia, et nimis ad amussim directa perspicio. Quando de sublimi sacerdotio exquisite ab eis conscripta audio, Dei voces de cœlo delapsas audire me arbitror, et a terra terrenisque recedo; angelorumque linguis tum primum divina mysteria disco, quales ipsorum sunt, humi ambulantibus, materiaque constantibus sine corpore propemodum loquentes; cœlestiumque mysteriorum revelationem, et bonum ordinem hominibus præscriptum ac patefactum cerno: et prophetas, evangelistas et apostolos, et Priscam ac Novam Scripturam universam simul docentem, quo pacto, et quando ad inaccessum accedere, quando se subducere, quando ad accersentem adire oporteat: illud, inquit, propter infirmitatem propriam, hoc propter vocantis potentiam. Et quomodo speciosum Ecclesiæ Christi corpus varie regendum et tractandum sit, spectatis temporibus, rerum, voluntatum personarumque discriminibus, moribus et sententiis, educatione, exercitatione, institutione communiter et sigillatim, commune omnium caput Christum intuendo, indeque operum nostrorum calculum exspectando. Et quemadmodum cum Deo explorandi ac probandi sint, qui ab eo ad hæc vocantur, nec tempori, nec potentiæ, nec amicitiæ gratificando; ne non bene negligantur, qui propter jam dicta digni sunt; contra, male deligantur, qui propter ignaviam indigni sunt; ut ita utrinque ab eo quod bonum et perfectum est, turpissime deflectamus, nimirum bonum ipsum aspernantes, et malum asciscentes, et incorrupto judici pœnas hinc et inde debentes.

A πτὸν Θεὸν, καὶ τὴν πολυθεΐαν Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀποῤῥίπτω, θεολογίας τε καὶ θεωρίας ἀπλανοῦς ἐκδιδάσκομαι λόγους, καθόσον οἷόν τε, καὶ Θεὸν ἕνα γνησίως τε καὶ καθαρῶς προσκυνῶ ἐν Τριάδι, οὔτε ἀρξάμενον, φησὶν, οὔτε παυσόμενον, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως, νῷ μόνον σκιαγραφούμενον· καὶ τοῦτο λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν· οὔτε ὑπὲρ ταῦτα τῆς θεότητος, φησὶ, χεομένης, ἵνα μὴ δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν, οὔτε ἐντὸς τούτων ὁριζομένης, ἵνα μὴ πενίαν θεότητος κατακριθῶμεν, ἢ διὰ τὴν μοναρχίαν ἰουδαΐζοντες, ἢ διὰ τὴν ἀφθονίαν ἑλληνίζοντες. Ὅταν τὰ περὶ θείας δημιουργίας τε καὶ προνοίας αὐτῶν ἐξετάζω, μανθάνω
B κτίσεως καὶ θείας δυνάμεως λόγους, καὶ τὴν γνῶσιν εὑρίσκω τῶν ὄντων, καὶ διδάσκομαι τὸ κυρίως ὂν, ἔξω τῶν ὄντων ὂν πάντων, ὡς ὑπὲρ πάντα, καὶ πῶς τὰ μηδαμῶς ὄντα παράγει, καὶ ὄντα ποιεῖ, καὶ φύσεις, καὶ δυνάμεις κτίζει, καὶ ἐνεργείας, καὶ ἰδιότητας, καὶ κοινότητας, καὶ διαφορὰς, καὶ ἑνώσεις, καὶ ἕξεις τε, καὶ στερήσεις, καὶ κινήσεις, καὶ τροπὰς, καὶ ἀλλοιώσεις ἑκάστῳ δίδωσι καταλλήλως, ὡς ἐκεῖνος ἔξοιδε μόνος· καὶ λόγους ἐντίθησι τοὺς οἰκείους ἑκάστοις, οἷς τὰ ἡμέτερα καινῶς ἰθύνει, καὶ ὑπὲρ λόγον· καὶ τὰς ἔν τισι δοκούσας ἀνωμαλίας καὶ ἀνισότητας ὑπὲρ τὴν ἰσότητα κατανοῶ, καὶ τὴν στάθμην. Ὅταν τὰ περὶ τῆς ὑψηλῆς ἱερωσύνης ὑψηλῶς παρ' ἐκείνων ἀκούω, Θεοῦ φωναῖς οὐρανόθεν φερομέναις ἐντυγχάνειν νομίζω, καὶ γῆς ἀπανίσταμαι,
C καὶ τῶν περιγείων, καὶ γλώσσαις ἀγγέλων Θεοῦ μυστήρια τότε πρώτως μανθάνω, αἵτινές ποτέ εἰσιν αὗται, καὶ πῶς τοῖς κάτω καὶ ὑλικοῖς ἀΰλως λαλοῦσαι, οὐρανίων τε μυστηρίων ἀποκάλυψιν καὶ εὐταξίαν βλέπω ἀποκαλυπτομένην ἀνθρώποις· καὶ προφήτας, καὶ εὐαγγελιστὰς, καὶ ἀποστόλους, καὶ πᾶσαν ὁμοῦ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Νέαν ἐκδιδάσκουσαν, πῶς δεῖ καὶ πότε προσεγγίζειν τῷ ἀπροσίτῳ, καὶ πηνίκα μὲν ὑποχωρεῖν, πηνίκα δὲ προσιέναι καλοῦντι· τὸ μὲν, φησὶ, διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν, τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν. Καὶ πῶς τὸ καλὸν σῶμα Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν, ποικίλως οἰκονομεῖν, καὶ μεταχειρίζειν, καιροὺς ἐπιτηροῦντας, καὶ διαφορὰς πραγμάτων, καὶ προαιρέσεων, καὶ προσώπων,
D καὶ ἠθῶν, καὶ γνωμῶν, καὶ ἀγωγῆς, καὶ ἀσκήσεως, καὶ παιδείας, τῶν τε κοινῇ φημι, καὶ καθ' ἕκαστον, εἰς τὴν κοινὴν κεφαλὴν πάντων Χριστὸν ἀφορῶντας, κἀκεῖθεν τῶν παρ' ἡμῶν πραττομένων ἐκδεχομένους τὰς ψήφους· πῶς τε μετὰ Θεοῦ δοκιμάζειν τοὺς παρὰ Θεοῦ καλουμένους πρὸς ταῦτα, μήτε καιροῖς καὶ δυναστείαις καὶ φιλίαις χαριζομένους· ὡς καταολιγωρεῖν μὲν οὐ καλῶς τῶν ἀξίων διὰ τὰ προῤῥηθέντα· ἐγκρίνειν δὲ κακῶς διὰ ῥᾳθυμίαν τοὺς ἀναξίους, ὡς ἂν ἑκατέρωθεν ἐκπίπτωμεν αἴσχιστα τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀκριβείας, τότε καλὸν ἀτιμάζοντες, τό τε κακὸν ἐκλεγόμενοι, καὶ δίκας ἀμφοτέρωθεν ὀφλόντες τῷ ἀδεκάστως αὐτὰ τότε κρίνοντι.

Παρθενίας γε μὴν τῆς ὑψηλοτάτης ἕνεκα, καὶ A κανόνων, καὶ τύπων μοναδικοῦ καὶ ἀγγελικοῦ βίου, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν ἐσχηκότος, τί χρὴ καὶ λέγειν; ὅπου γε μὴ μόνον ἄσκηνται τούτων γεγόνασιν ἀκριβέστατοι, μετ' Ἀντωνίου τε καὶ Ἀμῶν, καὶ Παύλου τῶν τοῦ χοροῦ κορυφαίων, ὑπὲρ οὑστινασοῦν ἄλλους, ἀλλὰ καὶ νομοθέται, καὶ ὁδηγοὶ καὶ διδάσκαλοι χρηματίζουσι τούτων τοῖς ἄλλοις· ὡς τῶν αὐτῶν εἶναι σχεδὸν μόνων καὶ τὸ πράττειν ἀξίως, καὶ τὸ λέγειν, καὶ γράφειν καὶ καθηγεῖσθαι τοῖς ἄλλοις τά γε τοιαῦτα. Τίς οὕτω καὶ πάθη ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σαρκὸς ἐξήτασε, καὶ τὴν πρὸς τὸ θῆλυ τοῦ ἄῤῥενος φυσικὴν ὁρμήν τε καὶ σχέσιν, καὶ συμπάθειαν, ὡς εἰπεῖν, καὶ τίνα μὲν τὰ τῆς φύσεως, τίνα δὲ τὰ τῆς προαιρέσεως, καὶ τῆς συνηθείας, καὶ δὴ καὶ τῆς κακίστης καὶ πονηροτάτης ἕξεως δυσαπάλλακτα, B καὶ βιαιότατα πάθη, καὶ τίνες μὲν αἱ ἀρχαὶ, καὶ αἰτίαι, τίνες δ' αἱ αὐξητικαὶ καὶ θρεπτικαὶ τούτων ὗλαι, τίνα δ' αὖθις τὰ τῇ ῥοπῇ καὶ τῇ συμμαχίᾳ τοῦ κρείττονος καθαιροῦντα ταῦτα καὶ ἀφανίζοντα, καὶ τὴν ἐν παρθενίᾳ ἀληθῆ ἀφθορίαν κατασκευάζοντα; ἥτις γε ἡ τῆς ψυχῆς ἀληθὴς παρθενία καὶ καθαρότης, ἡ πᾶσαν μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα δηλαδὴ τὴν κατὰ πρᾶξιν ἅμα καὶ θεωρίαν ἀρετὴν, καὶ πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν τελειότητα φέρουσα τὸν σπουδαῖον, ἡ ἀγγελικὴ, φημὶ, καὶ μοναδικὴ πολιτεία, καὶ παρθενία, καὶ θεουργὸς τάξις.

Ἀλλ' οὗτοί γε πρὸς τοῖς εἰρημένοις οὐδὲ τὰ τῶν νομίμων γάμων, οὐδὲ τὰ τῆς χηρείας ἐνταῦθα παρῆκαν· ἀλλὰ κἀκεῖνα συνῆψαν τοῖς εἰρημένοις, τὸ ἐν ἑκατέροις ὠφέλιμόν τε καὶ βλαβερὸν, καὶ δὴ καὶ τὸ C βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, καὶ τῆς πείρας αὐτῆς ὑποδείξαντες τῶν πραγμάτων πᾶσι τῷ λόγῳ, ἵνα διὰ πάντων *ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος*, ἐν μηδενὶ τῶν πάντων λειπόμενος.

Τίς τοὺς περὶ μετανοίας, καὶ κατανύξεως, καὶ τῆς καλλίστης φιλανθρωπίας, κατὰ τοὺς γενναίους φημὶ τούτους, οὐ καὶ ἐξήτασε καὶ ἐδίδαξε λόγους; ὡς τοὺς μὲν εἰς ἀπόγνωσιν τῷ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων ὡς εἰς κρημνὸν εὐχερῶς καταφερομένους, ταχέως ἐκεῖθεν ἀνέλκειν, τὸ πέλαγος τῆς θείας φιλανθρωπίας ἐξηγουμένους, καὶ ὥσπερ χεῖρα διδόντας τὸν λόγον· τοὺς δὲ σκληροὺς, καὶ θρασεῖς, καὶ ἀκατανύκτους τῷ φόβῳ τῆς ἐξετάσεως τῶν βεβιωμένων, καὶ τῷ τῆς κρίσεως καὶ τῆς κολάσεως φοβερῷ καὶ ἀδεκάστῳ πρὸς φόβον Θεοῦ, καὶ κατάνυξιν ἄγειν. Φιλανθρώ- D πους γε μὴν, καὶ φιλοπτώχους, καὶ συμπαθεῖς, οὕτω σφοδρῶς καὶ λέγοντες καὶ πράττοντες τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξαν εἶναι, καὶ οὕτω τοῦ παντὸς τὴν θεομίμητον καὶ θεουργὸν ἀρετὴν ταύτην τιμᾶσθαι, ὡς μόνην ταύτην δεῖξαι σχεδὸν, καὶ ῥύπον ἁμαρτημάτων ὑπὲρ τὰς ἄλλας δυναμένην καθαίρειν, καὶ πειρασμῶν ψυχικῶν ὁμοῦ καὶ σωματικῶν ἀπαλλάττειν, καὶ θανάτου παντοδαποῦ ῥύεσθαι· καὶ πρᾶξιν ὁμοῦ, καὶ θεωρίαν κοσμεῖν τῷ παρ' ἑαυτῆς κάλλει· καὶ τελευταῖον, εὐλογημένους τοῦ Πατρὸς, καὶ κληρονόμους τῆς ἡτοιμασμένης βασιλείας ἀπὸ καταβολῆς

Jam quod ad virginitatem celsissimam, et regulas ac descriptionem monasticæ angelicæque et secum habitantis vitæ attinet, quid ego dicam? quando non solum in his diligentissime se exercuerunt cum Antonio, Ammone, Paulo, hujus familiæ primanis supra omnes alios, sed etiam legislatores, et duces, et magistri horum appellantur: ut propemodum eorumdem duntaxat sit et egregia facere, et dicere, et scribere, et aliis talia præcipere. Nam quis affectiones animæ et carnis accuratius examinavit, marisque in feminam appetitum naturalem, et cum ea convenientiam consensumque ut ita dicam, et quinam naturæ motus sint, qui arbitratus, qui consuetudinis, qui pessimi perversissimique habitus, et a quibus propter vehementiam ægre liberari possis? et unde his principia et causæ, unde incrementa et alimenta: rursum, quæ favore et auxilio Dei hæc destruant, aboleant, veramque virginitatis incorruptionem efficiant? quæ scilicet est animæ vera virginitas et puritas, omnem et practicam et contemplativam virtutem includens, et studiosum ad evangelicam perfectionem deducens, angelicum, inquam, et monasticum vivendi institutum, et virginitas et ordo divinis functionibus occupatus.

Porro hi Patres præter jam enumerata, legitimas quoque nuptias viduitatemque celebrarunt, et cum illis conjunxerunt, quidque in utroque utile, quid noxium esset, difficultatemque et facilitatem ex sanctis Scripturis, et ipsa rerum experientia omnibus diserte ostenderunt; ut in omnibus *perfectus sit Dei homo* [11], et in nullo plane deficiat.

Quis non cum de pœnitentia, et compunctione, et præclarissima humanitate ageret, nobilium istorum scriptorum argumenta perpendit, et docendo secutus est? qui ut ob pondus peccatorum ad desperationem præcipites celeriter inde retrahantur, pelagus divinæ benignitatis explicant, et orationem ut manum porrigunt; duros autem et audaces, et a compunctione abhorrentes, timore examinis rerum in hac vita perpetratarum, judiciique ac pœnarum terrore, et implacabilitate judicis ad timorem Dei, et dolorem animi adducunt. Humanos vero, et pauperum amantes et compatientes esse, adeo vehementer dictis et factis docuerunt, et adeo maximi hanc Dei imitatricem, divinamque fecere virtutem, ut propemodum hanc solam probaverint esse, quæ peccatorum sordes supra alias purgare, et a tentationibus animi et corporis simul liberare, et ab omnifaria morte servare, suaque pulchritudine praxin una et contemplationem ornare queat, et postremo benedictos patris, et hæredes regni a constitutione mundi præparati, ejus cultores a Christo pronuntiatos esse,

[11] II Tim. III, 17.

Dei filios, et Deos nominatos secundum gratiam, et imitationem per illam veri ac solius secundum naturam Dei. Humilitatis autem et charitatis, vere sublimium et perfectos efficientium, omnis denique virtutis post Christum et primos apostolos, athletæ, artifices et prædicatores summi, quinam præter beatos istos reperti sunt? Qui tam pauperes spiritu, et corde contrito, ac vere mites humilesque fuerunt, ut ipsius Christi exemplaria quædam et simulacra secundum hæc eadem appellentur, (juxta verbum illius: *Discite*, inquit, *a me, quia mitis sum et humilis corde* [23];) et hominibus item et ductores et auctores, et magistri admirabiles, divinaque prototypa hæc faciendo disserendo, scribendo facti sint?

A κόσμου τοὺς αὐτῆς χορευτὰς ὑπὸ Χριστοῦ προσειρῆσθαι, υἱοὺς Θεοῦ καὶ Θεοὺς χρηματίζοντας κατὰ χάριν, τῇ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ δι' αὐτῆς ἐκμιμήσει. Ταπεινοφροσύνης δὲ καὶ ἀγάπης τῶν ὄντως ὑψηλῶν καὶ τελειοποιῶν ἀρετῆς πάσης τίνες μετὰ Χριστὸν, καὶ τοὺς πρώτους μαθητὰς, καὶ ἀθληταὶ, καὶ τεχνῖται, καὶ ῥήτορες ὤφθησαν ἄκροι πλὴν τούτων τῶν μακαρίων; Τίνες οὕτω καὶ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, καὶ τὴν καρδίαν συντετριμμένοι, καὶ πρᾶοι, καὶ ταπεινοὶ γεγόνασιν ὄντως, ὡς αὐτοὶ μὲν εἰκόνες τινὲς καὶ ἐκμαγεῖα χρηματίσαι καὶ κατ' αὐτὰ ταῦτα Χριστοῦ, κατὰ τὸν αὐτοῦ, φημὶ, λόγον (*Μάθετε* καὶ γὰρ, φησὶν, *ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*), τοῖς δ' ἀνθρώποις οἱ αὐτοὶ πάλιν καὶ ὁδηγοὶ, καὶ ἀρχηγοὶ, καὶ θαυμαστοὶ διδάσκαλοι, καὶ θεῖα γενέσθαι πρωτότυπα, καὶ πράττοντες, καὶ λέγοντες, καὶ λογογραφοῦντες τά γε τοιαῦτα;

B Quod si etiam charitatis in proximum ille secundum divina oracula supremus omnium terminus est, eum non modo diligere ut seipsum, sed necessitate postulante, animam quoque ejus causa, vitamque contemnere: (*Majorem enim charitatem nemo habet*, inquit, *quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis* [24]; quod quidem Christus cum dixisset, mox opere ipso implevit, cum semet pro nobis in mortem tradidit; Paulus autem discipulus post illum solus est ausus pro Judæorum salute talia sibi imprecari: *Optabam*, inquit, *anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ;*) annon similiter isti ad supremam lineam processerunt mandatorum extremæ perfectissimæque charitatis, idem C cum beato Paulo non dubitantes dicere? Quid enim de semetipsis hac in re scribunt? Audeo, inquit Chrysostomus, majus quiddam de nobis, quam Apostolus, affirmare. Adeo vos complector, adeoque revereor hanc decentem stolam, et colorem continentiæ, et sacros hosce conventus, et augustam virginitatem, et puritatem et nocturnam psalmodiam, et amorem in pauperes, et hospites, ut etiam anathema a Christo esse, et pati instar damnati velim, tantum ut staretis nobiscum et communiter Trinitatem celebraremus.

Εἰ δὲ καὶ τῆς θείας ἀγάπης ἀκρότατος ὅρος ἐκεῖνός ἐστι κατὰ τοὺς θείους δηλονότι χρησμοὺς, τὸ μὴ μόνον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπᾷν τὸν πλησίον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ παραιτεῖσθαι ἐν τῷ τῆς χρείας καλοῦντι (*Μείζονα γὰρ ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει*, φησὶν, *ἵνα θῇ τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ* · ὅπερ ὁ μὲν Χριστὸς εἰπὼν καὶ ἔργοις αὐτίκα πεπλήρωκεν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς θάνατον δεδωκώς· Παῦλος δ' ὁ μαθητὴς μετ' ἐκεῖνον ἐτόλμησε μόνος ὑπὲρ τῆς τῶν Ἰουδαίων σωτηρίας ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα κατεύξασθαι· *Εὐχόμην* καὶ γὰρ, φησὶν, *ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα, οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται*)· ἆρ' οὐχὶ καὶ οὗτοι πρὸς τὸν ἀκρότατον ἤλασαν ὅρον τῆς τῶν ἐντολῶν κορυφαίας ἀγάπης, ἐκεῖνα μετὰ Παύλου τοῦ μακαρίου τετολμηκότες ὡσαύτως; Τί γὰρ περὶ ἑαυτῶν αὐτοὶ περὶ τούτων φασὶ γράφοντες; Τολμῶ τι καὶ μεῖζον ὑπὲρ ἡμῶν, φησὶ, τοῦ Ἀποστόλου φθέγξασθαι· τοσοῦτον ὑμῶν περιέχομαι, καὶ τοσοῦτον ὑμῶν αἰδοῦμαι τὴν εὔκοσμον ταύτην στολὴν, καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐγκρατείας καὶ τὰ ἱερὰ ταῦτα συστήματα, καὶ τὴν σεμνὴν παρθενίαν καὶ κάθαρσιν, καὶ τὴν πάννυχον ψαλμῳδίαν, καὶ τὸ φιλόπτωχον, καὶ φιλάδελφον, καὶ φιλόξενον, ὥστε καὶ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ, καὶ παθεῖν τι ὡς κατάκριτος δέχομαι, μόνον εἰ σταίητε μεθ' ἡμῶν, καὶ κοινὴν τὴν Τριάδα δοξάσαιμεν.

Sed hæc quidem propter illos, qui ab Ecclesia D Christi extranei sunt videlicet, adeo mirabilia et Dei imitatione referta, sicut dixi. Videamus nihilominus quæ propter internos, et legitimos, divinitatemque Spiritus confitentes et adorantes dixerit. Vellem, inquit, si possem, ante oculos vobis constituere, quam erga vos gero charitatem. Nihil quippe mihi vobis est amabilius, ne ipsa quidem lux ista. Millies enim optarem ipse orbari luminibus, si ita animas vestras convertere possem: adeo mihi salus vestra hujus lucis aspectu jucundior est. Nam quid juvant radii solis, quando oborta

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐκείνων τῶν ἔξω τῆς Ἐκκλησίας δηλονότι Χριστοῦ, οὕτω θαυμαστά τε καὶ θεομίμητα, καθάπερ ἔφθην εἰπών. Ἴδωμεν δ' ὡσαύτως καὶ τὰ ὑπὲρ τῶν ἔνδον καὶ γνησίων αὐτῆς, καὶ ὑγιῶς τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος ὁμολογούντων, καὶ προσκυνούντων. Ἐβουλόμην, εἰ οἷόν τε, φησὶν, ὄψει αὐτῇ τὴν ἀγάπην ἣν περὶ ὑμᾶς ἔχω, ἐνδείξασθαι. Οὐδὲν γὰρ ἐμοὶ ποθεινότερον ὑμῶν, οὐδὲ τοῦτο τὸ φῶς. Μυριάκις γὰρ εὐξαίμην ἂν αὐτὸς πηρωθῆναι, εἴ γε ἐνῆν διὰ τούτου τὰς ὑμετέρας ἐπιστρέψαι ψυχάς· οὕτως αὐτοῦ τοῦ φωτὸς γλυκίων ἐμοὶ ἡ σωτηρία ἡ ὑμετέρα. Τί γὰρ ὄφελός μοι τῶν

[23] Matth. XI, 29. [24] Joan. XV, 13.

A ἀκτίνων τῶν ἡλιακῶν, ὅταν ἡ δι' ὑμᾶς ἀθυμία πολὺ κατασκεδάζῃ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ σκότος; Τὸ γὰρ φῶς τότε καλὸν, ὅταν ἐν εὐφροσύνῃ φαίνῃ. ἐπεὶ τῇ λυπουμένῃ ψυχῇ καὶ παρενοχλεῖν δοκεῖ. Ὅτι δὲ οὐ ψεύδομαι, μὴ γένοιτο μέν ποτε πεῖραν λαβεῖν· πλὴν εἴ ποτε συμβαίνῃ τινὰ ὑμῶν ἁμαρτεῖν, καθεύδοντί μοι παράστητε. Εἰ μὴ τοῖς παραλύτοις ἔοικα, εἰ μὴ τοῖς ἐξεστηκόσι, καὶ κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, *Καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ*, καὶ εἰ μή μέ τις ἔκρινε φιλοτιμίας περιττῆς, εἶδες ἂν καθ' ἑκάστην ἡμέραν πηγὰς δακρύων ἀφιέντα. Ταῦτα δέ μοι σύνοιδεν ὁ οἰκίσκος καὶ ἡ ἐρημία. Πιστεύσατε γάρ μοι· τῆς μὲν ἐμαυτοῦ σωτηρίας ἀπέγνων· τὰ γὰρ ὑμέτερα θρηνῶν, οὐδὲ σχολὴν ἔχω τὰ ἐμαυτοῦ κακὰ πενθεῖν. Οὕτω μοι πάντα ὑμεῖς B ἐστε· κἂν αἴσθωμαι ἐπιδιδόντας ὑμᾶς, οὐκ αἰσθάνομαι τῶν ἐμαυτοῦ κακῶν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς. Κἂν ἴδω μὴ ἐπιδιδόντας, ὑπὸ τῆς ἀθυμίας πάλιν παραπέμπομαι τὰ ἐμὰ, φαιδρὸς μὲν ὢν ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις ἀγαθοῖς, κἂν μυρία ἔχω δεινά· σκυθρωπὸς δὲ ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις λυπηροῖς, κἂν μυρία κατορθώματα ᾖ. Τίς γὰρ ἡμῖν ἐλπὶς, ὑμῶν μὴ προκοπτόντων; Τίς δὲ ἀθυμία, ὑμῶν εὐδοκιμούντων; Πτεροῦσθαι δοκῶ, ὅταν τι περὶ ὑμῶν ἀκούσω χρηστόν. Πληρώσατέ μου τὴν χαράν. Γένοιτο σωθῆναι ὑμᾶς, καὶ δοῦναι λόγον ἐμὲ δι' ὑμᾶς· ὑμᾶς σωθῆναι, καὶ ἐμὲ ἐγκαλεῖσθαι, ὡς μὴ πληρώσαντα τὰ παρ' ἐμαυτοῦ. Οὐ γὰρ τοῦ δι' ἐμοῦ σωθῆναι ὑμᾶς φροντίζω, ἀλλὰ τοῦ σωθῆναι μόνον δι' ὁτουδήποτε. Τοσοῦτον μόνον εἰσήνεγκα εἰς τὴν εὐχὴν, ὅτι ἐπιθυμῶ ὑμῶν τὴν C προκοπὴν, ὅτι φιλῶ, ὅτι συμπέπλεγμαι, ὅτι πάντα μοι ὑμεῖς ἐστε, καὶ πατὴρ καὶ μήτηρ, καὶ ἀδελφοὶ, καὶ καὶ παιδία· καὶ εἴ γε ἐνῆν τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀναῤῥῆξαι, ἐπιδεῖξαι, πάντας ὑμᾶς εἴδετε ἂν μετὰ πολλῆς ἔνδον ὄντας τῆς εὐρυχωρίας, καὶ γυναῖκας, καὶ παῖδας, καὶ ἄνδρας. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις, καὶ τοῦ οὐρανοῦ εὐρυχωροτέραν ποιεῖ τὴν ψυχήν.

Τοιαῦτα τὰ τῶν ἱερῶν καὶ τρισολβίων τούτων Πατέρων καὶ διδασκάλων καὶ τὰ περὶ ἀγάπης, καὶ ὑπὲρ ἀγάπης Θεοῦ, τά τε πράγματα καὶ οἱ λόγοι, φημὶ, ὡς καὶ περὶ τούτων ἡμᾶς ἀπὸ μέρους ἐνταῦθα δεῖξαι· οὕτω θαυμαστὰ καὶ ὑπερφυᾶ, καὶ ὑπὲρ τὸν κάτω τουτονὶ λόγον, καὶ τὸν ἀνθρώπινον, καὶ ἄξια μόνου Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτῶν ψυχῆς, καὶ τῆς D ἀρετῆς, καὶ οὐδὲ τὸ θαυμάζεσθαι πρὸς ἀξίαν διὰ τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὸ μέγεθος ἔχοντα. Μᾶλλον δ' ἵνα καὶ πάλιν τοῖς θαυμαστοῖς αὐτῶν λόγοις ὑπὲρ τούτων αὐτῶν καὶ ἐν τούτοις χρήσωμαι· τοῦτο καὶ γὰρ κατὰ πολὺ βέλτιον· τοῦτο τῶν μακρῶν πόνων καὶ λόγων λυσιτελέστερον, οὓς πάντες ἤδη λογογραφοῦσιν, οἷς τι καὶ φιλοτιμίας συνέζευκται· καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τι καὶ καινοτομεῖται περὶ τὸν λόγον. Τοῦτο τῶν πολλῶν ἀγρυπνιῶν καὶ χαμευνιῶν προτιμότερον, τῶν μέχρι τῶν κατορθούντων τὸ κέρδος· τοῦτο τῶν ἀοιδίμων ἐξοριῶν, καὶ φυγῶν, καὶ λιθασμῶν, καὶ λοιδοριῶν, καὶ ὕβρεων ἐπικερδέστερόν τε καὶ χαριέστερον. Ὑπὲρ γὰρ ἐκείνου καὶ ταῦτα παθεῖν εἵλοντο. Διὸ

vestri causa ægritudo, oculis magnas offundit tenebras? Tunc enim lux bona et grata est, quando hilaritate hauritur: animæ enim mœrenti etiam molestiam videtur apportare. Hujus veritatis absit ut unquam periculum faciatis. Verumtamen, si quando contigerit ex vobis peccare quempiam, me dormientem convenite. Si non sum similis paralyticis, si non amentibus, et, ut loquar cum Propheta: *Et lumen oculorum meorum et ipsum non est mecum* [22], et nisi quis judicet me supra modum ambitiosum, videres me quotidie fontes lacrymarum emittentem. Harum mihi conscia est domuncula et solitudo. Credite mihi, spem salutis meæ pene abjicio: dum enim vestra defleo, nunquam mea mala lugendi otium mihi est; ita mihi omnia vos estis. Si sensero vos proficere, præ gaudio mala mea non sentio. Si videro non proficere, præ animi dolore rursum mea dimitto, ut qui exsultem vestris bonis, etsi mala habeam innumera: contristor autem vestris malis, etiamsi innumerabilia adsint mihi recte facta. Quid enim sperem ego, si vos non proficiatis? Cur autem me quidquam tristem reddat, si vos recte geratis? In sublime videor evolare, cum boni quippiam de vobis audio. Implete gaudium meum; liceat vobis salutem assequi, me autem propter vos reddere rationem, vobis dari salutem, me accusari, quod muneri meo non satisfecerim. Non enim curo, ut per me salvi sitis, sed solum, ut salvi sitis, quacunque ratione. Hoc tantum est votum meum, quod progressus vestros desidero, quod vos amo, quod vos complector, quod vos mihi estis omnia, et pater, et mater, et fratres, et filii, et, si liceret cor nostrum rumpere, et vobis omnibus exhibere, videretis in magna latitudine intus esse et uxores, et filios, et maritos. Ejusmodi enim est virtus charitatis, animamque vel cœlo ipso capaciorem facit.

Talia sunt sanctorum et ter beatorum istorum Patrum, talia, inquam, de charitate, et pro charitate Dei et facta, et dicta, qualium nos hic partem aliquam ostendimus, adeo admiranda, et ultra modum egregia, et terrenis istis humanisque verbis superiora, soloque Deo ipsorumque anima et virtute digna, et quæ ne admirari quidem pro dignitate ob excellentiam magnitudinemque possis. Quin imo, ut denuo singularibus eorum verbis pro his ipsis etiam in his utar, hoc longe præstat, hoc diuturnis illis laboribus ac sermonibus multo est conducibilius, quos nunc omnes scriptitant, qui ambitione quadam tenentur, atque ideo fortasse circa fidei doctrinam quædam immutantur. Hoc multis vigiliis et chameuniis est præclarius, quarum commodis fruuntur, qui eas obeunt. Hoc fama celebratis exsiliis, fugis, lapidationibus, contumeliis, injuriis multo est lucrosius et gratiosius. Pro illo enim hæc etiam perpeti voluerunt. Quamobrem et illud: *Si diligis me, Petre, pasce oves*

[22] Psal. xxxvii, 11

meas [26], ad nobilem illum coryphæum, tertium a Christo prolatum, ad se nihilominus plane prolatum rati, etiam sic eum amare, ut ipse amari volebat, verbis et operibus cum Petro studentes, animam quoque, ut ille, pro grege dederunt, et mercedem sacræ functionis in Evangelio prædicando, divinum et inæstimabile præmium a Christo retulerunt. Quid enim deinceps beato discipulo ait? *Amen amen dico tibi: quando eras junior, cingebas te; et ambulabas ubi volebas: quando autem senueris, extendes manus tuas, et alius te cinget, et ducet, quo tu non vis. Hoc autem dixit*, inquit, *significans qua morte esset clarificaturus Deum* [27], perinde ac si diceret, Postquam munus pastorale meum, et gregem meum suscepisti, ut ego volo, et ita me diligere confessus es, hoc præmium dignissimum a me reportabis, ut per mortem et crucem me sequaris, itaque glorifices Deum, et glorificeris a Deo.

Hæc et vos, o generosi, æmulantes, et loquentes, operibusque aperte et insigniter demonstrantes, et Petro illo admirando etiam hac in parte nihilo inferiores, similibus item præmiis et appellatione honestati, et cum illo a Christo facti estis *lux mundi, sal terræ, civitas supra montem, et lucerna supra candelabrum posita* [28], quæ in totius mundi domo luceat. Neque ista tantum, sed etiam claves regni cœlorum ideo vobis creditæ sunt. Nec quantum est spatii ab Jerusalem usque in Illyricum, sed orbem majorem Evangelio obivistis, et filii tonitrui non quidem nuncupamini, sed revera estis, et super pectus Jesu recumbentes, inde sermonis efficacitatem profunditatemque intelligentiarum trahitis.

Pœnas autem protomartyris Stephani illustres isti experiri permissi non sunt, lapidantium et occultorum illorum mactatorum quosdam Deo cœlitus cohibente, ob salutem eorum, quibus ipsi salutem pepererunt, ut et ante diximus; aliis pudore et reverentia erga illos captis, succensentibus animis, lapidesque manibus portantibus. Quare et ego supra, ordine, honore, certaminibus per omnia apostolorum Christi principibus pares eos esse confirmavi, et cum Mose collocavi, quin supra Mosen, et Veteris Testamenti prophetas, et legislatores perfectos, et Dei spectatores: utpote qui divinam illam legem sacraque vaticinia scriptis suis illustrarint, et illorum transitum a littera ad spiritum omnes mortales docuerint.

Quod si Moses pro Israele Deo irato dixit: *Si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro, quem scripsisti* [29], ob ardentem gregis sui amorem cum eo perire non recusans, sane etiam hic, si inquisieris, apud pastores et legislatores

καὶ τὸ, *Εἰ φιλεῖς με, Πέτρε, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου*, πρὸς τὸν μέγαν τουτονὶ κορυφαῖον τρισσῶς εἰρημένον παρὰ Χριστοῦ, καὶ πρὸς αὐτοὺς ὡσαύτως εἰρῆσθαι νομίσαντες ἄντικρυς, καὶ οὕτω φιλεῖν ἐκεῖνον, ὡς ἐκεῖνος ἐβούλετο, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις μετὰ Πέτρου σπουδάσαντες, καὶ τὴν ψυχὴν κατ' ἐκεῖνον ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου δεδώκασι, καὶ μισθὸν τῆς ἱερουργίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ θεοπρεπὲς καὶ ὑπέρτιμον τοῦτο γέρας παρὰ Χριστοῦ ἐκομίσαντο. Τί γάρ φησιν αὐτὸ; μετ' ἐκεῖνα πρὸς τὸν μακάριον μαθητήν; *Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου καὶ ἄλλος σε ζώσει καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις. Τοῦτο δὲ φησιν*, εἶπε, *σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν*· μονονουχὶ τοῦτο λέγων, ὅτι Ἐπειδὴ ἡμετέραν ποιμαντικὴν, καὶ τὸ ἐμὸν ἀνεδέξω ποίμνιον, ὡς ἐγὼ βούλομαι, καὶ οὕτω με φιλεῖν ὡμολόγησας, τοῦτο μισθὸν ἀξιώτατον κομιεῖ παρ' ἐμοῦ, τὸ διὰ σταυροῦ καὶ θανάτου ἀκολουθῆσαί μοι, καὶ οὕτω δοξάσαι Θεὸν, καὶ δοξασθῆναι θεοπρεπῶς παρ' αὐτοῦ.

Ταῦτα καὶ ὑμεῖς, ὦ γενναῖοι, ζηλώσαντες καὶ εἰπόντες, καὶ λαμπρῶς διὰ τῶν ἔργων ἐπιδειξάμενοι, καὶ τοῦ θαυμαστοῦ Πέτρου μηδὲν ἀπολειφθέντες, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ τῶν ὁμοίων γερῶν ὡσαύτως, καὶ τῆς ἀναῤῥήσεως ἠξιώθητε, καὶ *φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἅλας τῆς γῆς, καὶ πόλις ἐπάνω ὄρους κειμένη, καὶ λύχνος ἐπὶ λυχνίου τεθειμένος*, καὶ λάμπων ἐν τῇ παγκοσμίῳ οἰκίᾳ ταύτῃ παρὰ Χριστοῦ, σὺν ἐκείνῳ γεγόνατε. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ κλεῖς οὐρανῶν σὺν ἐκείνῳ δι' ἐκεῖνα πιστεύεσθε. Καὶ οὐχ ὅσον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μείζονα δὲ κύκλον τῷ Εὐαγγελίῳ περιλαμβάνετε· καὶ υἱοὶ βροντῆς οὐκ ὀνομάζεσθε μὲν, γίνεσθε δὲ, καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος Ἰησοῦ κείμενοι, ἐκεῖθεν ἕλκετε τοῦ λόγου τὴν δύναμιν καὶ τὸ βάθος τῶν νοημάτων.

Τὰ δὲ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου παθεῖν οἱ γενναῖοι κεκώλυνται· τοὺς μὲν λιθαζόντων, καὶ τῶν κρυπτῶν ἐκείνων σφαγέων ἄνωθεν ἐπισχόντος Θεοῦ διὰ τὴν τῶν σωζομένων ὑπ' αὐτῶν σωτηρίαν, καθὰ δὴ καὶ φθάσαντες ἔφημεν· τοὺς δὲ τῇ πρὸς αὐτοὺς ἐπισχόντας αἰδοῖ, σφαδάζοντας τοῖς θυμοῖς, καὶ τοὺς λίθους φέροντας ἐν χερσί· δι' ἃ δήπου καὶ φθάσας ἐγὼ, καὶ ὁμοταγεῖς, καὶ ὁμοτίμους, καὶ ἐφαμίλλους ἐν ἅπασιν εἶπον τοῖς κορυφαίοις τῶν ἀποστόλων Χριστοῦ, καὶ μετὰ Μωσέως, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ Μωσέα, καὶ τοὺς τῆς Παλαιᾶς πάντας προφήτας καὶ νομοθέτας ἀκριβεῖς καὶ θεόπτας, ἅτε καὶ τὸν θεῖον ἐκεῖνον νόμον, καὶ τὰς ἱερὰς προφητείας τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πρὸς φῶς ἀγαγόντας, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ γράμματος πρὸς τὸ πνεῦμα μετάθεσιν ἐκείνων πάντας διδάξαντας.

Εἰ δὲ καὶ Μωσῆς ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τὸν Θεὸν ὀργιζόμενον ἔλεγεν· *Ἂν μὲν ἀφῇς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, κἀμὲ ἐξάλειψον ἐκ τῆς βίβλου, ἧς ἔγραψας*, συναπολέσθαι διὰ τὸ φίλτρον τοῖς ποιμαινομένοις ἑλόμενος, ἀλλὰ κἀνταῦθα τὸ

[26] Joan. xxi, 17. [27] ibid. 18, 19. [28] Matth. v, passim. [29] Exod. xxxii, 10.

A πλέον ἐξετάζων εὑρήσεις παρὰ τοῖς ἐμοῖς ποιμέσι καὶ νομοθέταις. Οὐδὲ γὰρ συναπολέσθαι τοῖς φίλοις καὶ οὗτοι, καθὰ δὴ καὶ Μωϋσῆς, ηὔχοντο, ἀλλὰ προκινδυνεῦσαι μᾶλλον ἐκείνων οὗτοι, καὶ θεῖναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν φίλων μετὰ Χριστοῦ, ἵν' ἐκείνοις τὸ σώζεσθαι περιγένηται. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνο μετὰ Μωσέως πρὸς Θεὸν εἶπον καὶ οὗτοι, κατὰ τῶν ἀπειθῶν δυσχεραίνοντες· *Ἵνα τί ἐκάκωσας τὸν θεράποντά σου; καὶ διὰ τί οὐχ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐπιθεῖναί μοι τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ τούτου ἐπ' ἐμέ; Μὴ ἐγὼ ἐν γαστρὶ ἔλαβον τὸν πάντα λαὸν τοῦτον; ἢ ἐγὼ ἔτεκον αὐτούς, ὅτι λέγεις μοι, Λάβε αὐτὸν εἰς τὸν κόλπον σου, ὡσεὶ ἄραι τιθηνὸς τὸν θηλάζοντα, εἰς τὴν γῆν ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν αὐτῶν;* Οὐχ οὕτω πρὸς Θεὸν περὶ τῶν ποιμαινομένων καὶ οἱ μακάριοι οὗτοι ἔλεγον· B ἀλλ' ἐκεῖνα δήπου τὰ ὑπὲρ λόγον, καὶ ὑψηλότατα, ἃ δὴ καὶ φθάσαντες αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν ἀξίως ἡμᾶς ἐδίδαξαν.

Μεγάλα μὲν οὖν ταῦτα καὶ ὑψηλά, μᾶλλον δὲ, εἰ οὕτω χρὴ λέγειν, καὶ μεγάλων μείζονα, καὶ ὑψηλῶν ὑψηλότερα, καὶ τῆς τῶν ἀνδρῶν ἀρετῆς, καὶ τοῦ ἤθους ἄξια, καὶ τοῦ διδασκαλίας κράτους, οἰκειουμένου τὰ πέρατα. Οἶμαι γὰρ (ἵν' ἐκ τῶν αὐτῶν πάλιν περὶ αὐτῶν φθέγξωμαι), εἴ τις ἐγένετο ἢ γενήσεται σάλπιγξ ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος φθάνουσα, ἢ Θεοῦ φωνὴ τὸν κόσμον περιλαμβάνουσα, ἢ σεισμὸς οἰκουμένης ἔκ τινος καινοτομίας καὶ θαύματος, ταῦτα εἶναι τὴν ἐκείνων φωνὴν καὶ διάνοιαν, τοσοῦτον ἀπολείπουσαν πάντας, καὶ κάτω τιθεῖσαν, ὅσον τὴν τῶν ἀλόγων φύσιν ἡμεῖς.

C Κἀκεῖνοι μὲν οὕτως, καὶ τοιοῦτοι τὰ πρὸς ἡμᾶς εἰσι, καὶ τὴν Χριστοῦ πᾶσαν Ἐκκλησίαν ὁμοῦ, ὡς μηδὲ παραβάλλεσθαι μηδ' ἁμιλλᾶσθαι περὶ τῶν τοιούτων πρὸς τούτους μηδένας τῶν πάντων ἔχειν μηδοτιοῦν. Ἡμῖν δὲ, φησί, τίς μὲν ἄλλη συλλόγου σήμερον χάρις; τίς δὲ συμποσίων ἡδονή; τίς δὲ ἀγορῶν; τίς δὲ ἐκκλησιῶν; τίς τῶν ἐν τέλει καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τρυφή; τίς μοναστῶν, ἢ μιγάδων; τίς τῶν ἀπραγμόνων, ἢ τῶν ἐν πράγμασι; τίς τῶν τὰ ἔξω φιλοσοφούντων, ἢ τὰ ἡμέτερα; Μία, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἡ μεγίστη, τὰ ἐκείνων συγγράμματα καὶ πονήματα. Οὐδὲ γράφουσιν εὐπορία τις ἄλλη μετ' ἐκείνους ἢ τὰ ἐκείνων συγγράμματα. Σιωπᾶται τὰ παλαιά, καὶ ὅσα τινὲς τοῖς θείοις λόγοις ἐνίδρωσαν· βοᾶται τὰ νέα, καὶ οὗτος ἄριστος ἐν λόγοις, ὃς ἂν τὰ ἐκείνων μάλιστα τυγχάνῃ γινώσκων, D καὶ διὰ γλώσσης φέρων, καὶ συνετίζων τὰς ἀκοάς. Ἤρκεσαν γὰρ οἱ τρεῖς ἀντὶ πάντων τοῖς σπουδαιοτέροις εἰς μίμησιν· οἳ δὴ καὶ τὸ καινότατον τοῦτο καὶ θαύματος πλῆρες ἐπὶ πᾶσιν ἔσχον τοῖς προῤῥηθεῖσι, τὸ πρῶτοι καὶ μόνοι παρ' ἑαυτῶν τε καὶ τῶν οἰκείων λόγων, καὶ συγγραμμάτων τὰ ἐγκώμια δέξασθαι, πάσης ἐπιστήμης τε, καὶ λόγων ἰδέας, καὶ τῶν περὶ ταῦτα δεινῶν· ἐξισταμένων ὁμοῦ πάντων καὶ παραχωρούντων τοῖς μεγάλοις τοῦ λόγου· ὃ δὴ καὶ ἀρχόμενος ἔφην τοῦ λόγου.

meos amplius quiddam invenies Non enim hi cum sibi charis etiam interire Mosis exemplo optabant, sed pro ipsis potius subire discrimina, et cum Christo pro amicis animam ponere, quo illi salute potirentur. Sed neque illud cum Mose hi Deo objecerunt, inobedientibus irati videlicet : *Cur afflixisti famulum tuum, et quare non inveni gratiam coram te, ut imponas pondus universi populi hujus super me? Numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, ut dicas mihi, Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum, et defer in terram, pro qua juravi patribus eorum* [30]? Non sic super his quos pascebant etiam beati hi locuti sunt : sed illa nimirum, quæ et altissima sunt, et satis prædicari nequeunt, quæ ipsi per se ipsos digne nos docuerunt.

Magna igitur hæc et excelsa, imo, si ita dicere fas est, et magnis majora, et excelsis excelsiora, virorumque tantorum virtuti et moribus respondentia, et potentiæ cujusdam, quæ omnem doctrinæ amplitudinem sibi vendicarit. Sic enim statuo (ut ex ipsorum scriptis de ipsis rursum loquar), si qua fuit, aut erit tuba, late per aerem resonans, aut Dei vox mundum implens, aut terræ universæ tremor, ex novitate aliqua miraculoque, hæc esse illorum voces et sensa, quibus omnes alios antecellunt, et infra se relinquunt, quanto nos bestiarum naturæ antecellimus.

Ac illi quidem ita se habent, talesque sunt, quod ad nos et totam simul Christi Ecclesiam attinet, ut nemo ex omnibus in his cum ipsis conferri, aut contendere ullo modo possit. Nobis autem, inquit, quænam alia hodierni conventus gratia? quæ compotationum jucunditas? quæ fori? quæ principum et familiarium ipsorum voluptas? quæ monachorum, aut conjugatorum? quæ otiosorum, aut occupatorum? quæ externæ, aut Christianæ philosophiæ sectatoribus? Una et per omnia maxima, illorum scripta et labores. Neque enim scriptores posteri aliunde quam ex ipsorum libris copiam suam petunt. Prætereuntur et tacentur vetera, et quæ nonnulli divinæ doctrinæ insudantes laborarunt, nova clamantur et prædicantur, censeturque is doctissimus, qui in ipsorum monumentis quam accuratissime volutatus fuerit, et verbis ea commode efferre, audientesque erudire potuerit. Etenim hi tres studiosioribus ad imitationem præ omnibus sufficiunt; qui id, quod in primis novum et admiratione plenum est, in omnibus prædictis habuerunt, ut primi et soli a seipsis, propriisque sermonibus et scriptis laudari possent, de omni genere scientiæ scriptionumque forma et vi singulari : obstupescentibus simul omnibus, et magnis istis oratione cedentibus : quod principio asserui.

[30] Num. XI, 11, 12.

A Itaque in aliis hominibus diligentibus et socordibus, sapientibus et indoctis, Græcis et Barbaris, et cujusque demum generis illos videas diligere et diligi inter se, quibus eadem studia sunt in amoribus, quique eodem semper curriculo, pari alacritate decurrunt (quandoquidem, ut proverbio fertur, simili similis gaudet); ast quos nunc laudamus, tam incenso tamque inflammato amore simul omnes quasi ex composito prosequuntur, quam nec verbis dici, nec animo capi queat: et Christi quidem discipulos atque imitatores omnes, apostolos, inquam, et martyres, et pastores, et doctores, sanctorumque et justorum totam multitudinem, propter eorum erga communem Dominum charitatem, et ejus imitationem, pro viribus excellenter honorant diliguntque: B verumtamen studio et præcipuo quodam amore non æque, nec secundum omnia singuli in omnes effunduntur; sed hi istos, alii illos, et alius alium vehementius diligunt, et in iis colendis sunt assidui, et pro decoro facultatibus donariis afficiunt: at tres istos omnes diligunt, commendant, suspiciunt, plausibus tollunt, in ore semper habent, exsilientes, cantantes, collaudantes, et quid non præclarissimum de iis claris etiam vocibus prædicantes? eos Patres, magistros, bene meritos, secundum Deum salvatores, gubernatores, theologos, fidei columnas, orthodoxæ fidei propugnatores, hæresum eversores, sanctarum Scripturarum explanatores, sapientes, et Ecclesiæ philosophos atque oratores, C omnia nobis simul post Deum et cum Deo factos pronuntiantes: imo vero, qui omnia nobis fiunt, et fient, neque unquam fieri desinent. Ista istorumque non dissimilia nemo non de hisce magnis admirabundus exclamat. Jam qui in eorum sacrum munus, et humanarum animarum procurationem, Ecclesiarumque gubernationem successerunt, quid opus est dicere? quomodo a divina ipsorum theologia, linguaque pendeant, et quomodo ipsos quæque ipsorum sunt, magis quam hunc aerem spirent, tanquam sacrorum dogmatum magistros, Evangelicæ vitæ duces, et canonas sacerdotum; et omnis boni archetypos, et charitatis, prudentiæ, fortitudinis, temperantiæ simul et justitiæ, et D omnis sapientiæ ac eloquentiæ, omnis divinarum humanarumque rerum scientiæ formas et regulas tutissimas illos habeant: ac neque dicere, neque facere, neque docere, neque adversum sanæ fidei nostræ oppugnatores, sine ipsorum decretis atque consultis, disputandi forma ac methodo, et a Deo inspirata doctrina disputare audeant? Siquidem et cum illis versari familiariter videntur, et quæ illorum sunt, ab ipsis illis intellectuali ac sensibili modo simul, sancta quadam ratione audire: illud propter illorum e superis obumbrationem amoremque quem gerunt nostri singularem, hoc propter sacra eorum volumina. Nec enim nos ita deseruerunt, ut omnino deseruerint.

Quid plura? Si isti usque ad consummationem

Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, σπουδαίων τέ φημι καὶ ῥᾳθύμων, σοφῶν τε καὶ ἀμαθῶν, Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ὁμοῦ, ἐκείνους ἂν ἴδοις φιλοῦντας ἀλλήλους καὶ φιλουμένους τοὺς τῶν αὐτῶν ἐραστάς τε καὶ σπουδαστὰς, καὶ τὴν αὐτὴν μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας ἑκάστοτε τρέχοντας (ἐπειδὴ καὶ φίλον, φασὶ, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον)· τοὺς δὲ νῦν ἐπαινουμένους οὕτω σφοδρῶς τε καὶ μεθ' ὑπερβολῆς καὶ ὁμοῦ καὶ πάντες φιλοῦσιν, ὡς ἀπὸ συνθήματος, ὡς μηδὲ λέγειν ἐξεῖναι, μηδὲ μετρεῖν. Καὶ τοὺς μὲν Χριστοῦ μαθητὰς πάντας καὶ μιμητὰς, ἀποστόλους λέγω καὶ μάρτυρας, καὶ ποιμένας, καὶ διδασκάλους, καὶ τὴν τῶν ὁσίων καὶ δικαίων ἅμα πληθὺν, εἰ καὶ πάντας ὁμοῦ πάντες διὰ τὸ πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην φίλτρον καὶ τὴν κατὰ δύναμιν μίμησιν διαφερόντως τιμῶσί τε καὶ φιλοῦσιν, ἀλλὰ τὴν σπουδὴν, καὶ τὸ φίλτρον οὐχ ὁμοίως, οὐδὲ κατὰ ταυτὰ πάντες πρὸς πάντας ἔχουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν τούτους, οἱ δὲ ἐκείνους, καὶ ἄλλος ἄλλον καὶ φιλοῦσι μᾶλλον, καὶ προσεδρεύουσι, καὶ δωροφοροῦσί γε τὰ εἰκότα καθόσον ἔξεστι· πάντες δ' ὁμοῦ τοὺς τρεῖς τούτους καὶ φιλοῦσι, καὶ ἐπαινοῦσι, καὶ θαυμάζουσι, καὶ κροτοῦσι, καὶ διὰ γλώττης ἀεὶ δήποτε φέρουσι, σκιρτῶντες, βοῶντες, ἀνευφημοῦντες, καὶ τί τῶν καλλίστων οὐ κατ' αὐτῶν κεκραγότες; τοὺς πατέρας, τοὺς διδασκάλους, τοὺς εὐεργέτας, τοὺς σωτῆρας μετὰ Θεὸν, τοὺς κυβερνήτας, τοὺς θεολόγους, τοὺς τῆς πίστεως στύλους, τοὺς προμάχους τῆς ὀρθῆς δόξης, τοὺς τῶν αἱρέσεων καταλυτὰς, τοὺς τῶν θείων Γραφῶν ἑρμηνέας, τοὺς σοφοὺς καὶ φιλοσόφους τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ῥήτορας, τοὺς πάντα ἡμῖν ὁμοῦ μετὰ Θεὸν καὶ μετὰ Θεοῦ γεγονότας· μᾶλλον δὲ καὶ γινομένους, καὶ γενησομένους, καὶ μηδὲ λήξοντας. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλου πάντες ἀναβοῶσι τοῦ θαύματος. Οἱ δέ γε τὴν ἐκείνων ἱερὰν λειτουργίαν, καὶ τὴν τῶν ἀνθρωπίνων οἰκονομίαν ψυχῶν, καὶ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν προστασίαν διαδεξάμενοι μετ' ἐκείνους, τί χρὴ καὶ λέγειν ὅπως τῆς θεσπεσίας αὐτῶν ἐξήρτηνται θεολογίας καὶ γλώττης, καὶ ὅπως αὐτούς τε καὶ τὰ αὐτῶν ὑπὲρ τοῦτον πνέουσι τὸν ἀέρα, καὶ δογμάτων ἱερῶν διδασκάλους καὶ ὁδηγοὺς εὐαγγελικῆς πολιτείας, καὶ κανόνας ἱερωσύνης, καὶ ἀρχετύπους παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ἀγάπης, καὶ φρονήσεως, καὶ ἀνδρίας, καὶ σωφροσύνης ὁμοῦ, καὶ δικαιοσύνης, καὶ σοφίας παντοίας, καὶ λόγων, καὶ παντοδαπῆς ἐπιστήμης θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ τύπους, καὶ κανόνας ἀσφαλεῖς ἔχοντες τούτους· καὶ μηδὲ λέγειν, μηδὲ πράττειν, μηδὲ διδάσκειν, μηδὲ διαλέγεσθαι πρὸς τοὺς ἀντικαθισταμένους τῷ καθ' ἡμᾶς ὑγιεῖ τῆς πίστεως ἀνεχόμενοι λόγῳ τῆς αὐτῶν διαγνώμης δίχα, καὶ τοῦ κανόνος, καὶ τοῦ τύπου τῶν λόγων, καὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας; Ἐπεὶ καὶ συνεῖναι δοκοῦσι τούτοις, καὶ τὰ αὐτῶν παρ' αὐτῶν ἐκείνων νοητῶς ὁμοῦ τε καὶ αἰσθητῶς, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐκείνων ἄνωθεν ἐπισκίασιν καὶ τὸ φίλτρον, τὸ δὲ διὰ τῶν ἱερῶν τούτων πυκτίων ἱερῶς ἀκροᾶσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἀπολιπόντες ἡμᾶς παντάπασιν ἀπολείπουσι.

Καὶ τί δεῖ πλείω καὶ μακρότερα λέγειν; Οὗτοι εἰ

μὲν καὶ μέχρι συντελείας ἐν σαρκὶ τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνῆσαν, τῷ παντὶ τῷδε καὶ τῆς αὐτῶν ζωῆς εἰς κοινὸν ὄφελος καὶ θαῦμα καινὸν ὑπερφυῶς συνεκτεινομένης, ὥσπερ οὐρανός τε καὶ ἥλιος, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν ἀστέρων ἐκεῖνος χορὸς, ἢ τῶν μεγάλων τούτων στοιχείων ἡ τετρακτὺς, δι' ὧν ἡ αἰσθητικὴ καὶ ὁρωμένη κτίσις αὕτη τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος συνέχεται, καὶ πρὸς τὸ ἀδιάλυτον συντηρεῖται· ἢ ψυχή τις κοινὴ καὶ ζωτικὴ τοῦ παντὸς δύναμις· τοῦτο καὶ πρὸς ὑμῶν ἂν ἦν, εἴπερ τι τῶν πάντων, καὶ τοῦ παντὸς ὑπὲρ πάντα τιμώμενον, καί γε τῆς μεγάλης προνοίας καὶ τῆς παντοδυνάμου δυνάμεως ἄξιον· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τούτους ἀνθρώπους ὄντας οὐκ ἦν μὴ τοῖς νόμοις δουλεῦσαι τῆς φύσεως, μηδὲ τὸν χοῦν ἀποδοῦναι τῇ γῇ, γίνεται μὲν κατὰ φύσιν καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ καὶ δόξωσιν οὐσία τις ἄλλος εἶναι, καὶ ξένη τὸ καθ' ἡμᾶς ὑποκριναμένη, καὶ τὰ καινὰ, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐκεῖνα τελέσασα· καὶ ἀποδίδοται μὲν κατὰ καιρὸν ὁ χοῦς τῷ χοΐ, ἵνα καὶ τῶν μακρῶν τέως ἀγώνων, καὶ πόνων, καὶ ἱδρώτων, καὶ τῶν παντοδαπῶν ἀναπνεύσῃ κινδύνων· ἀποδίδοται δὲ καὶ τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα τρανότερόν τε καὶ τελεώτερον· τὸ δὲ κατ' αὐτοὺς θαῦμα πολλῷ μᾶλλον, καὶ καθ' ὑπερβολὴν νῦν ὑψηλότερόν τε καὶ ὑπερφυέστερον· ὅτι καὶ μεταστάντες, ἡμῶν οὐκ ἀπέστησαν· καὶ τῇ σαρκὶ χωρισθέντες, τῷ πνεύματι μᾶλλον συνήφθησαν, καὶ σύνεισιν ἀχωρίστως τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῆς μεγάλης ἐκείνης προστασίας, καὶ τῆς ποιμαντικῆς κραταιότερον ἀντεχόμενοι, καὶ προπολεμοῦντες τῆς ποίμνης, καὶ τοὺς λύκους ἀναιροῦντες τελείως, οὓς τῇ καλαύροπι, καὶ τῇ τοῦ λόγου σφενδόνῃ παρόντες ἀπήλαυνον πρότερον, ὅσῳ καὶ φθόνου, καὶ βασκανίας, καὶ λιθασμῶν, καὶ διωγμῶν, καὶ ὑπερορίας, καὶ θανάτων παντοδαπῶν νῦν ἀνώτεροι χρηματίζουσι, καὶ δρῶσι, μὴ πάσχοντες, καὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν μᾶλλον νῦν γεγονότες ἐξανύουσι κάλλιστα διὰ τῆς αὐτῶν ὑψηλοτάτης διδασκαλίας καὶ τῶν κοινῶν παραινέσεων. Καὶ ἡ μὲν γλῶττα σιγᾷ, καὶ τὰ χρυσᾶ κατὰ φύσιν μέμυκε χείλη· τὰ δ' ἱερὰ πυκτία, καὶ οἱ θεόπνευστοι λόγοι, καὶ τῶν περὶ Θεοῦ δογμάτων οἱ ζῶντες καὶ ἔμψυχοι θησαυροὶ, καὶ τὸ γινώσκειν ὀρθοδόξως αὐτοῦ τὴν θεότητα, ἅπερ ἡμῖν ὡς κλῆρός τις πατρικὸς καὶ ὑπέρτιμος ὑπ' αὐτῶν κατελείφθη, ὡς ἐκ μυρίων βοᾷ γλωσσῶν τε καὶ στομάτων ἀκαταπαύστως. Καὶ ζῶσι μὲν ἐν Χριστῷ τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν καὶ ἀνώλεθρον· ζῶσι δὲ καὶ παρ' ἡμῖν ἐντεῦθεν λαλοῦντες, καθάπερ εἶπον, καὶ τὸν κόσμον μετὰ Χριστοῦ σώζοντες.

Δεῦρο δὴ, περιστάντες με πᾶς ὁ περὶ ἐκείνους φίλος χόρος, συνεργάσασθέ μοι τὴν εὐφημίαν· οἱ ποιμένες τοὺς ποιμένας ἐπαινοῦντες καὶ διδασκάλους· οἱ περὶ τὸ βῆμα, καὶ τὴν ἱερὰν τράπεζαν, καὶ τὴν λειτουργίαν, τοὺς τῆς τάξεως ταύτης, καὶ τῶν ἱερῶν εὐχῶν ἀρχηγούς τε καὶ νομοθέτας· οἱ φιλόσοφοι, καὶ σοφοὶ, καὶ διαλεκτικοὶ, καὶ λογογράφοι, καὶ ῥήτορες, τήν τε πρώτην καὶ ἀνωτάτην σοφίαν, καὶ δὴ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ κάτω ἀσκοῦντες τοὺς τούτων ἀσκητὰς, καὶ τεχνίτας, καὶ καθηγε-

A sæculi in carne, in mundo, atque inter homines mansissent, et novo portento vita illorum ad communem fructum cum universitate hac supra naturæ cursum duravisset, quemadmodum cœlum et sol, et reliquus ille siderum chorus, aut magnorum horum corporum quaternarius, per quæ creatura hæc sub sensum et aspectum cadens potentia conditoris cohæret, et citra solutionem custoditur: aut anima quædam communis, et vitalis universi virtus; hoc et nobis conduceret, si quid aliud ex omnibus, quavis æstimatione majus, et magnæ providentiæ ac virtuti omnipotenti consentaneum. Sed quoniam et hi homines nati erant, nec poterant naturæ legem effugere, nec pulverem terræ non reddere, debitum persolvunt, ne substantia B quædam a materiæ concretione libera, ac peregrina, nobis tantum assimilata videantur, quæ nova illa et hominis captum excedentia præstet, redditurque suo tempore pulvis pulveri, ut tandem a diuturnis agonibus, laboribus, sudoribus, et omne genus periculis respiret, et imagini quod fuit secundum imaginem purius perfectiusque restituitur. Cæterum admirabilitas ipsorum nunc longe major et nimium miris modis sublimior atque excellentior est. Nam quamvis hinc demigraverint, non tamen a nobis discesserunt, corporibusque separati, spiritu arctius nobiscum conjunguntur, Ecclesiæque Christi inseparabiliter adsunt, magnam illam et pastoralem provinciam C validius complectentes, et pro grege dimicantes, et lupos perfecte occidentes (quos prius, dum hic viverent, pastorali baculo et funda sermonis abigebant), quando et invidia, et malignitate, et lapidationibus, et persecutionibus, et exsilio, et mortibus omnigenis modo superiores dicuntur, et faciunt, nec patiuntur, et quæ supra naturam sunt, res præclarissimas, ipsi naturam transgressi, per sublimissimam doctrinam suam et admonitiones communes nunc magis efficiunt. Ac lingua quidem silet, et aurea labia natura clausit: sacri autem commentarii, et orationes e divino instinctu profectæ, dogmatumque de Deo vivi et animati thesauri, et orthodoxa divinitatis ejus cognitio, quæ ut pretiosissimum patrimonium nobis reliquerunt, innumerabilium linguis et ore D decantantur. Vivunt quidem illi in Christo vitam illam beatam, ab omni interitu semotam: vivunt nihilominus apud nos quoque hic loquentes, ut dixi, et mundum cum Christo salvum præstantes.

Agedum, totus illorum amans chorus me circumsistat, detque mecum illorum laudibus operam. Qui pastores estis, pastores et magistros celebrantes; qui in sacrario versamini, et in sacra mensa operamini; hujus ordinis sacrarumque precationum principes ac præceptores: philosophi et sapientes, dialectici et scriptores, et oratores, quique primam et altissimam, quique humanam et inferiorem sapientiam colitis; horum exercitatores et artifices, et duces, et excelsos magistros,

et oratores. Et ut paucis comprehendam, monachi, A et conjugio copulati, solitariam vitam agentes, et in mediis hominum cœtibus degentes, simplicitate quadam contenti, et morum exactiorum cupidi, qui vel contemplationi, vel rebus agendis sunt deditі : ego vero etiam apostolos invito, et prophetas, quotquot ante et post Christum exstiterunt, et legislatores, et duces, et sacerdotes : siquidem et illi plenius hoc cognoscunt et amant, eorumque omnigenis virtutibus atque scriptis exornantur, et encomiis, verbisque et operibus quasi coronis revinciuntur.

Verum, o pastores sapientes, et magistri, et parentes, et duces, et defensores post primum et solum pastorem, magistrum, defensorem, ac Dominum Ecclesiæ suæ : o servatores post primum B Servatorem, et benefactores post primum benefactorem, et dispensatores fideles ac prudentes, *quos constituit Dominus super familiam suam* [31], hanc dico Ecclesiam ipsius; qui dedistis, et datis, juxta verbum ipsius, conservis *tritici mensuram in tempore;* quos idcirco, ut sequitur, *super omnia sua constituit* [32] : o prophetarum, apostolorum, martyrumque consortes, certaminumque socii, et adjutores, et commilitones : o anima, et lingua, et os, et mens, et sapientia, et virtus, et corona gloriæ, et celebritas, et honos omni honore præstantior, et claritas, et fama, et gloriatio, et basis, et firmamentum Christi Ecclesiæ : habetote etiam a nobis hanc inelegantem et brevem orationem, C seu magnam et sublimem potius : illud propter seipsam imbecillitatemque propriam : hoc propter vos et verba vestra, quibus ipsa tota innititur, et simul contexitur : quod vestra erga humiles et abjectos humanitas et summissio non refugit. Respicite nos de cœlo propitii, et hunc Christi juxta ac vestrum gregem invisite, quem sudoribus et longis laboribus collegistis, olim parvum et imperfectum, juxta verbum vestrum, neque liberis fruentem pascuis, neque ovile implentem, jamque nihilominus vestra inspectione, sedulitate, providentia indigentem, incultum et horridum, ac silvescentem post illam multiplicem diligentiam vestram, uti vineam illam, *quæ facta est dilecto in cornu, in loco pingui* [33], ut apud Isaiam legimus, D parco enim quæ sequuntur dicere, ne panegyrim contaminem. Quoniam nunc magis in Christo vivitis, et res nostras majore miseratione clariusque intuemini, purius et altius in lumine magnæ Trinitatis, et inde sine medio, absque speculis et repræsentationibus illustrationem capessentes; quam decet omnis gloria, honos, adoratio, imperium, majestas et magnificentia, nunc et in omnium sæculorum æternitatem. Amen.

μόνας, καὶ ὑψηλοὺς διδασκάλους, καὶ ῥήτορας· καὶ ἵνα συνελὼν εἴπω, οἱ μονασταὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἐρημίας τε καὶ τῆς πολιτείας, οἱ τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι τῆς θεωρίας, καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Ἐγὼ δὲ καὶ ἀποστόλους καλῶ, καὶ προφήτας, ὅσοι πρό τε Χριστοῦ καὶ μετὰ Χριστὸν, καὶ νομοθέτας, καὶ στρατηγοὺς, καὶ ἱερέας· ἐπεὶ μᾶλλον ἐκεῖνοι τούτους γινώσκουσι καὶ φιλοῦσι, καὶ τοῖς αὐτῶν ἐγκαλλωπίζονται παντοδαποῖς κατορθώμασι καὶ τοῖς λόγοις, καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν ἀναδοῦνται στεφάνοις τε καὶ τοῖς ἐγκωμίοις, καὶ λόγοις ἅμα καὶ πράγμασιν.

Ἀλλ', ὦ ποιμένες σοφοὶ, καὶ διδάσκαλοι, καὶ πατέρες, καὶ ὁδηγοὶ, καὶ προστάται, μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μόνον ποιμένα, καὶ διδάσκαλον, καὶ προστάτην, καὶ Δεσπότην τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας· ὦ σωτῆρες μετὰ τὸν πρῶτον Σωτῆρα, καὶ εὐεργέται μετὰ τὸν εὐεργέτην, καὶ οἰκονόμοι πιστοὶ καὶ φρόνιμοι, *οὓς κατέστησεν ὁ Κύριος ἐπὶ τῆς οἰκίας*, ταύτης, λέγω, τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας· οἱ δεδωκότες καὶ διδόντες κατὰ τὸν αὐτοῦ λόγον τοῖς ὁμοδούλοις *τὸ σιτομέτριον ἐν καιρῷ*· οὓς, κατὰ τὸν ἑαυτοῦ λόγον, *καθίστησιν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ* δι' ἐκεῖνα· ὦ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ μαρτύρων κοινωνοὶ, καὶ σύναθλοι, καὶ συνεργάται, καὶ συναγωνισταί· ὦ ψυχὴ, καὶ γλῶττα, καὶ στόμα, καὶ νοῦ, καὶ λόγε, καὶ σοφία, καὶ ἀρετὴ, καὶ καυχήσεως στέφανος, καὶ κλέος, καὶ ὑπέρτιμος τιμὴ, καὶ λαμπρότης, καὶ δόξα, καὶ καύχημα, καὶ βάσις, καὶ ἔρεισμα τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας (ὡς γὰρ ἕνα τοὺς τρεῖς κατασπάζομαι διὰ τὸ τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς συμφυΐας καινὸν, καὶ ὁμότιμον)· ἔχετε καὶ παρ' ἡμῶν τὸν εὐτελῆ καὶ βραχὺν τουτονὶ λόγον, μᾶλλον δὲ καὶ μέγαν καὶ ὑψηλὸν τὸν αὐτόν· τὸ μὲν δι' ὑμᾶς καὶ τοὺς ὑμετέρους λόγους, οἷς αὐτὸς ὅλος ἐρείδεται, καὶ συνεξυφαίνεται διὰ τὴν ὑμῶν πρὸς τὸ ταπεινὸν φιλανθρωπίαν καὶ συγκατάβασιν. Ὑμεῖς δ' ἐποπτεύοιτε ἡμᾶς ἄνωθεν ἵλεῳ, καὶ τὸ Χριστοῦ τοῦτο καὶ ὑμέτερον φιλανθρώπως ἐπισκέπτοισθε ποίμνιον, ὅπερ ἱδρῶσι καὶ πόνοις μακροῖς συνεστήσασθε, μικρόν τε καὶ ἀτελὲς ὂν πάλαι, κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον, καὶ μήτε νομὴν ἐλευθέραν ἔχον, μήτε μάνδρᾳ περιεχόμενον· καὶ νῦν οὐδὲν ἧττον τῆς ὑμῶν ἐπισκοπῆς, καὶ τῆς ἐπιμελείας καὶ προνοίας δεόμενον, χερσομανοῦν, καὶ ὑλομανοῦν, καὶ μετὰ τὴν πολυειδῆ καὶ θαυμαστὴν ἐκείνην ὑμῶν ἐπιμέλειαν, κατὰ τὸν ἀμπελῶνα ἐκεῖνόν φημι, *ὃς ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι*, καθά φησιν Ἡσαΐας. Φείδομαι γάρ τι πλέον εἰπεῖν, αἰδούμενος τὴν πανήγυριν. Ἐπεὶ καὶ ζῆτε μᾶλλον νῦν ἐν Χριστῷ, καὶ συμπαθέστερον καὶ τρανότερον ἐποπτεύετε τὰ ἡμέτερα, καθαρώτερόν τε καὶ ὑψηλότερον ἐνατενίζοντες τῷ φωτὶ τῆς μεγάλης Τριάδος, καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλλάμψεις ἀμέσως δεχόμενοι, τῶν ἐσόπτρων λυθέντων καὶ τῶν ἐμφάσεων· ᾗ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, κράτος, μεγαλωσύνη τε καὶ μεγαλοπρέπεια, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[31] Matth. XXIV, 45. [32] Luc. XII, 42. [33] Isa. V, 10.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΑΝΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΠΑΡΑ ΤΩ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΩ ΑΝΑΘΕΜΑΤΙΣΜΩΝ.

—

SANCTISSIMI PATRIARCHÆ

DOMINI PHILOTHEI

REFUTATIO SCRIPTORUM APUD HARMENOPULUM ANATHEMATISMORUM.

(Ex *Jure Græco-Romano.* Prologum primi ediderunt Rallis et Potli in Syntagmate, tom. V. Athenis 1851.)

—

A Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τόμος ἐξεφωνήθη, συμπράξαντος καὶ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀλεξίου καὶ τῆς συνόδου, ἀναθεματίζων τοὺς ἐπιχειροῦντας ἀποστασίαν ἢ τυραννίδα κατὰ βασιλέων ποιῆσαι, ὡς ἐντεῦθεν τοὺς ὑπηκόους τῶν οἰκείων δεσποτῶν παρασκευάζοντας ἐπανίστασθαι· ἔχει δὲ οὕτως· « Τοῖς μέλλουσιν ἐπιβουλαῖς ἢ μούλτοις ἀπό γε τοῦ νῦν ἐπιχειρεῖν, ἀνάθεμα. Τοῖς συμπράττουσιν αὐτοῖς, καὶ τοῖς συγκοινωνοῦσιν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ, ἀνάθεμα. Τοῖς συμβουλεύουσι, καὶ τοῖς παρορμῶσιν εἰς τὰ τοιαῦτα, ἀνάθεμα Τοῖς συνεκστρατεύουσι τούτοις, ἀνάθεμα. Τοῖς δεχομένοις αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν μὴ μεταμελομένους ἀπὸ τῆς ἀποστασίας καὶ καταλιμπάνοντας αὐτὴν, ἀνάθεμα. »

B Ὅμοιος ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὃς μετὰ τῶν ἐν τέλει καὶ τοῦ τηνικαῦτα πατριάρχου καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν συνόδου ἐγένετο, ἀναθεματίζων τοὺς ἐπιβουλὴν ἢ ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου βουληθέντας ἐπιχειρῆσαι, καὶ τοὺς αὐτοῖς συναιρομένους.

Ἕτερον παραπλήσιον ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος προβαίνειν παρεσκεύασεν ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἀνδρονίκῳ, τῷ εὐσεβεῖ βασιλεῖ· ἔνθα δὴ παρῆσαν, ὡς εἰκὸς, οἱ ἐν τέλει καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τὸν τῆς ὁμολογίας ἀνεδήσατο στέφανον, ἔτι δὲ καὶ ἡ ὑπ' αὐτὸν ἱερὰ σύνοδος, οἳ καὶ ἀναθέματι ὑπέβαλον καὶ ἀραῖς φρικωδεστάταις τοὺς ἐπιβουλὴν ἢ ἐπανάστασιν μέλλοντας σκαιωρήσειν εἰς τὸ ἐξῶσαι τῆς βασιλείας τὸν τῆς εὐσεβείας στῦλον, τὸν βασιλέα θεῖον Ἀνδρόνικον. C

Ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς, σεβαστὲ νομοφύλαξ καὶ καθολικὲ κριτὰ Ἀρμενόπουλε, πῶς οὐ κἀκεῖνο τοῖς γεγραμμένοις προσέθηκας, ὅτι διὰ τοὺς χρυσοῦς καὶ ἁγίους νόμους τοῦ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρος Ἰωάννου, τοῦ τὴν γλῶτταν χρυσοῦ, περὶ τοῦ μὴ δεῖν Χριστιανοὺς ἀναθεματίζεσθαι, ἕως ἂν δηλονότι τῆς ὀρθῆς ἔχωνται περὶ Θεοῦ δόξης, ἠπράκτησαν οἱ τόμοι, οἱ τοὺς ἀποστατοῦντας καὶ ἐπανισταμένους

Sub regno Constantini Porphyrogeniti, consentientibus Alexio patriarcha et sacra synodo, edictum fuit promulgatum, anathematizans eos qui seditionem movere aut usurpare regnum et cives subjectos a dominis suis alienare ausi fuerint. Ita autem habet: « Anathema ab hocce abhinc die, in eos qui insidias ac tumultum cient. Anathema contra eos qui causam cum istis communem faciunt. Anathema contra eos qui consiliis ac vi ad seditionem excitant. Anathema in eos qui sumptis armis illis obsecundant. Anathema in eos qui hospitio excipiunt apostatas contumaces ac impœnitentes. »

Simile edictum in lucem exiit regnante Manuele Comneno, consentientibus ibidem patriarcha ac synodo, eos qui insidias ac tumultum contra Alexium ejus filium cierent, et ejusmodi tentaminis consortes anathematizans.

Accedit recens edictum, quod imperator Michael Palæologus filii sui Andronici, pii imperatoris causa promulgavit. Interfuerunt autem, ut decebat, clerici et Josephus patriarcha, qui sinceræ pietati confessionis coronam adjunxit, ut et sacra synodus ei subjecta; qui omnes anathemati ac dirissimis exsecrationibus devoverunt quicunque insidias ac seditionem conflare ad expellendum de regno pietatis columnam, imperatorem divum Andronicum ausus fuerit.

Cum peritus sis hujusmodi rerum, venerabilis nomophylax et judex generalis Harmenopule, cur non hoc quoque scriptis adjecisti, quod videlicet propter aureas et sanctas leges illius magni luminis Ecclesiæ Joannis, ab aurea lingua dicti Chrysostomi, quibus prohibentur anathemati subjici Christiani, quam diu rectæ de Deo sententiæ adhærent, esse desierint in usu illi tomi qui

defectionum auctores, et imperatoribus perduelles anathemati devovent? Hoc enim tradit eruditus ille nomophylax, et consimilium tuis studiorum particeps Balsamo, tam in legibus quam canonibus maximam adeptus scientiam atque doctrinam, qui et magnæ illius Antiochiæ patriarcha tandem designatus fuit : id quod ne te quidem ignorare dixerim, virum doctum et hujusmodi rerum in primis studiosum. Aut igitur et illa ascribenda erant iis, quis hisce abs te dicta sunt : aut hæc pulcherrimis et accuratis illis scriptis tuis nequaquam inferenda. Verum ego jam complere volo, quod amici scripto deest : meque minime onerosum, nec superfluum fore arbitror, dum necessaria et æqua, sic ipsa poscente necessitate, suscipio.

Prædictus igitur Antiochenus patriarcha, sapiens ille Balsamo, dum sacros exponit canones, hæc in præfatione expositione canonum synodi Gangrensis dicit :

Præsens ista synodus pro occasione illatorum ab Eustathio malorum, ratione quadam contraria recte statutis ab Ecclesia catholica, cum Eustathio sentientes anathemate feriendos decernit.

Et paulo post :

At aurea præditus ille lingua, orbisque terrarum doctor, dum anathemate percuti vetat hominem fidelem, verbis disertis hæc ait : « Quid igitur est illud, quod dicis anathema? Nimirum ut devoveatur iste diabolo, nec salutis amplius sit particeps, fiat alienus a Christo denique. Et quisnam, quæso, tu es? Majestatis hæc scilicet magnaque potestatis sunt. Quippe tunc considebit rex, et statuet oves a dextris, hædos a sinistris. Cur tantam ipse tibi dignitatem usurpas? » Et paucis interjectis, idem ille Chrysostomus inquit : « Enimvero duobus duntaxat in locis Apostolus hanc vocem necessario videtur expressisse, nec tamen modo quodam definitivo eam produxisse, dum in epistola ad Corinthios ait : Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, anathema sit : et, Si quis Evangelium vobis tradat præter id, quod accepistis, anathema sit. Quid ergo? quæ illorum nemo fecit, qui potestatem sunt adepti, nisi duntaxat is, qui eam accepit, illa tu audes facere contra mandatum Domini, et ipsius regis judicium anticipas? Nimirum hoc anathema hominem a Christo abscindit. Doceto in mansuetudine, » et quæ sequuntur.

Atque hæc quidem verba sunt Patris Chrysostomi. Subjicit autem Balsamo : Propterea, ceu credi par est, desiit esse in usu tomus ille synodalis, factus sub imperio domini Constantini in Porphyra nati, tum esset patriarcha dominus Alexius, de feriendis anathemate defectionum ac tumultuum auctoribus et adversus imperatores arma suscitantibus ac tyrannidem molientibus. An vero potiora debeant esse, quæ ab hoc magno Patre doctoreque nostro

τοῖς βασιλεῦσιν ἀναθεματίζοντες; Τοῦτο γάρ φησιν ὁ σοφὸς νομοφύλαξ καὶ τῶν ὁμοίων σοι σπουδαστὴς Βαλσαμὼν, ὁ ἐν νόμοις τε καὶ κανόσι μάλιστα πολυμαθέστατος καὶ σοφώτατος, ὁ καὶ πατριάρχης Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης ἀναδειχθεὶς ὕστερον, ὅπερ οὐδὲ σὲ διαλανθάνειν εἴποιμι ἂν ἔγωγέ ποτε, σοφόν τε ὄντα καὶ σπουδαῖον τὰ τοιαῦτα, εἴπερ τινά· ἢ γοῦν κἀκεῖνα προσγράψαι σε τοῖς ῥηθεῖσι ἐκείνοις περὶ τῶν τόμων ἐχρῆν, ἢ μηδὲ ταῦτα τοῖς καλλίστοις σου καὶ σπουδαίοις ἐντάξαι συγγράμμασιν. Ἀλλ' ἐγὼ τὸ ἐλλεῖπον τῷ τοῦ φίλου συγγράμματι προσαναπληρῶ ἤδη· καὶ οἶμαι, ὡς οὐ φορτικὸς, ἀλλ' οὐδὲ περιττός τις δόξω, τἀναγκαῖα καὶ δίκαια κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ποιῶν.

Ὁ τοίνυν προῤῥηθεὶς πατριάρχης Ἀντιοχείας, ὁ σοφὸς Βαλσαμὼν, τοὺς ἱεροὺς ἐξηγούμενος κανόνας, τάδε φησὶν ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἐξηγήσεως τῶν κανόνων τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου·

Ἡ μὲν παροῦσα σύνοδος, προφάσει τῶν γενομένων παρὰ τοῦ Εὐσταθίου κακῶν, ὑπεναντίως τοῖς δογματισθεῖσιν ὀρθῶς παρὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀναθεματίζεσθαι τοὺς ὁμόφρονας ἐκείνῳ διορίζεται.

Καὶ μετά τινα·

Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, παρακελευόμενος μὴ ἀναθεματίζεσθαι ἄνθρωπον πιστὸν, φησὶ ταῦτα ῥητῶς· « Τί οὖν ἐστι τοῦτο, ὃ λέγεις, τὸ ἀνάθεμα, ἀλλ' ὅτι ἀνατιθέσθω οὗτος τῷ διαβόλῳ, καὶ μηκέτι σωτηρίας χώραν ἐχέτω, γενέσθω ἀλλότριος τοῦ Χριστοῦ; Καὶ τίς εἶ σύ; Ταῦτα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως. Τότε γὰρ καθίσει ὁ βασιλεὺς, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων. Τί οὖν τῆς τοσαύτης ἐπελάβου ἀξίας; » Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν ὁ αὐτὸς Χρυσόστομος· « Τοιγαροῦν ὁ Ἀπόστολος ἐν δυσὶ μόνοις τόποις ἐξ ἀνάγκης τὴν φωνὴν ταύτην φαίνεται εἰπών· οὐχ ὁριστικῷ δὲ τρόπῳ ταύτην προήγαγεν, ἐν μὲν τῇ πρὸς Κορινθίους εἰπών· Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα· καὶ, Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. Τί οὖν; ἃ μηδεὶς τῶν εἰληφότων ἐξουσίαν πεποίηκεν, εἰ μὴ μόνος ὃς ἔλαβε, σὺ τολμᾷς ταῦτα ποιεῖν ἐναντίως τῷ δεσποτικῷ παραγγέλματι, καὶ προλαμβάνεις τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως; Τὸ ἀνάθεμα τοῦτο τοῦ Χριστοῦ ἀποκόπτει. Δίδαξον ἐν πραότητι, » καὶ τὰ ἑξῆς.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Χρυσοστόμου Πατρός. Ὁ δὲ Βαλσαμὼν ἐπιφέρει· Διὰ τοῦτο, ὡς ἔοικεν, ἀπρακτεῖ καὶ ὁ γεγονὼς συνοδικὸς τόμος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πορφυρογεννήτου κυροῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀλεξίου, χάριν τοῦ ἀναθεματίζεσθαι τοὺς ἀποστάτας, καὶ μουλταρίους, καὶ κατὰ τῶν βασιλέων ὅπλα ἐγείροντας, καὶ τυραννίδα μελετῶντας. Εἰ δὲ τὰ παρὰ τοῦ μεγάλου Πατρὸς καὶ διδασκάλου ἡμῶν τοῦ Χρυσοστόμου γραφέντα ὑπερ-

τερεῖν ὀφείλουσι καὶ τῶν διορισθέντων παρὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, καὶ τῆς ἐν Γάγγρᾳ, ἐροῦσι πάντως οἱ τὰ τοιαῦτα διευθετεῖν ἐξουσίαν ἔχοντες.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ πατριάρχης Βαλσαμών. Δείκνυσι γοῦν ἐκ τῶν εἰρημένων, προηγουμένως μὲν ἐξ ἐκείνου, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῶν ἑαυτοῦ ἡμερῶν ἄπρακτον τὸν προῤῥηθέντα ἐπὶ τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀλεξίου τόμον· ἠπράκτησε γάρ, φησίν. Ἐκείνου δὲ, καθάπερ τινὸς ἐρείσματος, ἢ θεμελίου, ὑποσπασθέντος, καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον γεγονότες δύο, ὅ τε ἐπὶ τοῦ Κομνηνοῦ, φημὶ, κυροῦ Μανουὴλ, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Παλαιολόγου, συγκαταπίπτουσιν ἐξ ἀνάγκης. Ἔπειτα σὺν τούτῳ δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲ οἱ ἀναθεματισμοὶ τῶν συνόδων ἐκείνων B ἔχουσι τὸ ἀσφαλὲς, εἰ καὶ ἐπὶ μεγάλοις καὶ ἀναγκαίοις τισὶν ἐγένοντο πράγμασιν, εἴπερ τῷ κοινῷ Πατρὶ Χρυσοστόμῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἁγίοις διδασκάλοις πείθεσθαι δεῖ, τὰ αὐτὰ καὶ φρονοῦσιν ἐκείνῳ καὶ διδάσκουσι, καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ μεγίστῃ φιλανθρωπίᾳ μᾶλλον συνηγοροῦσιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν τοιούτων, οἱ μὲν ταῦτα, οἱ δ' ἀλλοῖα τυχὸν ἐροῦσι, ταῖς συνόδοις ἐκείναις συνιστάμενοι. Ἐγὼ δ' ἐκείνων ἀφέμενος (οὐδὲ γὰρ ἐρίζειν ἐπὶ τοῦ παρόντος βούλομαι), ἐκεῖνό φημι, ὅτι τέως λαμπρῶς καὶ ἀναμφιβόλως ἀπεδείχθη ἐκ περιουσίας, ὅτι ὁ πρῶτος ἐκεῖνος τόμος, ὡς μὴ συνᾴδων τῷ σκοπῷ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῷ κοινῷ διδασκάλῳ, τῷ Χρυσοστόμῳ, φημὶ, ἀργὸς καὶ ἄπρακτος μεμένηκε, κατὰ τὸν σοφὸν Βαλσαμών· ὅπερ καὶ ἡμῖν ὁ σκοπὸς ἦν C δεῖξαι· ἐκείνου δ' ἀπρακτοῦντος, καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον ἐξ ἀνάγκης ὡσαύτως τὸ ἀνενέργητον καὶ ἄπρακτον ἔχουσι, καθὰ δὴ καὶ φθάσαντες εἴπομεν.

A Chrysostomo scripta sunt, tam decretis Chalcedonensi, quam Gaugrensi concilio, dicendum illis omnino relinquimus, qui talia recte disponendi potestatem habent.

Et hæc quidem patriarchæ Balsamonis verba sunt. Ostendit autem per ea, quæ dicit, primum quidem ab illo tempore, vel potius etiam ante suam ætatem esse in usu desiisse prædictum illum tomum, sub Porphyrogenneta et Alexio patriarcha factum. Dicit enim : Desiit esse in usu. Eo vero ceu fulcro vel fundamento quodam subruto, etiam alii duo tomi postea facti, tum domini Manuelis Comneni, tum Palæologi tempore, necessario cum eis corruunt. Deinde præter hoc etiam illud innuit; quod videlicet ne illarum quidem synodorum anathematismi valeant, licet magnis et necessariis quibusdam in negotiis promulgati sint, siquidem communi Patri Chrysostomo et aliis sanctis doctoribus obsequendum sit, qui eadem cum illo sentiunt ac docent, maximæque Christi clementiæ potius patrocinantur. Sed enim de his quidam hæc, alii fortasse diversa prolaturi sunt, conciliis illis semet adjungentes. Ego vero ea missa faciens (non enim in præsentia altercari volo), saltem hoc aio, clare ac dubio procul hactenus esse demonstratum, et copiose quidem, quod primus ille tomus, tanquam non consentiens cum Ecclesiæ scopo, maximeque cum illo communi doctore Chrysostomo, inquam, et cessaverit et in usu esse desierit, secundum sapientem illum Balsamonem : quod nobis etiam propositum erat ostendere. Illius autem usu exspirante, cæteri quoque deinceps facti necessario robur suum consimili modo emittent et exspirabunt, uti jam antea diximus.

ANNO DOMINI MCCCLXXXIV.

DEMETRIUS CYDONIUS

NOTITIA

(Fabric. *Bibliotheca Græca* ed. Harles, tom. XI, p. 398.)

Demetrius ὁ Κυδώνη, ut in codicibus mss. Cæsareis, regis Christianissimi et Coisliniano et apud Cantacuzenum IV, 16, Δημήτριος ὁ Κυδώνη, et IV, 39, παρόντος τοῦ Κυδώνη, videtur ita cognomine potius appellatus, quam Cydonius a Cydonia Cretæ, in qua commoratus sit, ut visum Lambecio lib. v, p. 185 [p. 387 sqq. Koll, ubi multus is est de hoc Demetrio]. Ob similem causam ab aliis dictus Thessalonicensis (a) vel Byzantinus : corrupte Verderio *Sydon*, et Jo. Jacobo Frisio atque Possevino *Sidonius* (b).

(a) Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, in codice mss. epistolar. Cæsareo apud Lambecium, lib. v, p. 184. [P. 385 sqq. ed. Kollar.] Sic et Volaterranus lib. xv, Commentar. Urbanor. : *Demetrius Cydonius Thessalonicensis, vir doctus æque ac sanctus, Græca Latinaque facundia præditus*. Sed Allatio, p. 856, *De consensu utriusque Ecclesiæ*, est Byzantinus.

(b) [De lib. Demetrii Cyd. *De processione Spiritus sancti*, *vide* Lambecium, lib. I, p. 145. [P. 264. Koll. it. p. 272 de Augustini *Enchiridio*, quod Demetr. Gr. vertit. Harl.]

Joannem Cantacuzenum, cui, imperium gerenti, charus ac familiaris fuerat, ann. 1355, una cum Nicolao Cabasila comitatus est, cum ille purpuram monastico habitu permutaret. Postea *Mediolanum venit*, Volaterrano teste, *ubi litteris Latinis pariter et theologiæ operam dedit. Postremo revertens in Creta substitit, ubi, erogatis in pauperes bonis, in quodam ibi cœnobio persancte, citra tamen professionem vixit.* Superfuit adhuc ann. 1384, cum Manuel Palæologus habenas capessivit imperii, et ad illum imperatorem litteras dedit. Nicephonem, hieromonachum, eumdem esse cum hoc Demetrio, notavit Caveus parte secunda *Histor. litterariæ scriptorum eccles.* ad ann. 1357. (Fabr.) In Cavei *Hist. litt. SS. eccl.* tom. II, p. 56, in Appendice, ed. Basil. ad ann. 1357, Henr. Wharton paucis recensuit vitam et quædam scripta Dem. Cydon.; et ibid. p. 59, Robert Gerius Whartoni narrationem partim correxit, partim supplevit. Atqui Gerius scripsit, Demetrium Cydon. etiam dici Niphonem Hieromonachum. Præterea de nostro, diligenti Græcorum veterum, in primis Platonis imitatore egerunt Du Pin in *Hist. eccles.* vol. XII, p. 91. Casim. Oudin. in Comment. de SS. eccles. ad ann. 1350, tom. III, col. 996-1005. — Jo. Fabric., in *Hist. bibl. Fabric.* part. II, p. 227, Saxius, in *Onom. litter.*, part. II, p. 373, et in *Analect.* p. 570. Citat præterea Laur. Mehum in Vita Ambrosii Camaldulensis, p. CCCLVI, seq. Add. quæ scripsi in Introd. in *Hist. L. G.* II, part. I, p. 536 seq. (Harl.)

Ex ejus scriptis exstant : 1) *Epistolæ*, ex quibus una ad Nicephorum Gregoram, et altera ad Philotheum, patriarcham (qui ab ann. 1362 ad 1376 fuit) CPolitanum edita est Græce et Latine a Joanne Boivino ante tomum primum *Historiæ Nicephori Gregoræ*. Paris. 1702 fol. Duas ad Philotheum mss. in codice regio 1334, memorat Labbeus, p. 99, bibl. novæ mss. Alias 30 servat biblioth. Coisliniana p. 428 seq., decem ad Manuelem imperatorem, tres ad Cabasilam, tres ad Georgium philosophum, duas ad Caloferum, singulasque ad despotam, protosebastum, magnum domesticum, OEneotem, et scribas imperatoris, præterea singulas ad Isidorum Glabam episc. Thessalonicensem, Alexium Casandrenum, Prochorum fratrem, Phacrasam magnum primicerium, Astram et Asanam, unam denique sine inscriptione. Est etiam in bibl. regis Galliæ, teste Labbeo, p. 296 Bibl. novæ mss., epistola pro Caucadeno Theodoro, ad quemdam, qui plurimum poterat apud imperatorem. Alias tredecim ms. servat bibliotheca Cæsarea [in cod. 261, n. 4] dignas supplemento corporis *Historiæ Byz.* inseri judice Lambecio V, p. 184 [p. 385, not. 3, ed. Kollar. cujus not. conf.], ex quibus novem sunt datæ ad Manuelem Palæologum imp. (qui fuit ab ann. 1384 ad 1419) cæteræ singulæ ad Chium medicum, ad magnum chartophylacem, Joannem Tarchaniotam et despotam Theodorum. Illæ novem ad Manuelem imp. habentur etiam in codice Barocciano 90. [Una ep. ad Cabal. est quoque in cod. Cæs. 267, 32. V. Lamb. V, p. 441.] Nescio, nosterne Cydo sive Cydones intelligatur, ubi inter mss. Isaaci Vossii memorari videas Gabrilopuli ad Cydonem et Cydonis ad Gabrilopulum epistolam, cum canonibus ad captandas umbras æquales et inæquales : in catalogo bibl. Leidensis, p. 397, n. 45. (Fabric.) In Nicephori Gregoræ historia Byzant. excerpta ex scriptis Demetrii Cydonii et in elogiis, ab editore præmissis, Dem. Cyd. Epistolæ *ad Philotheum*. V. supra, vol. VII, p. 655. — Binæ epp. nunc primum editæ, altera Nili Cabasilæ, altera Demetrii Cydonii, progr. auctore Chr. Frid. Matthæi. Dresdæ 1789, 4. — Item vir doct. ex cod. Mosq. typogr. synod. XIII, edidit octo epistolas Dem. Cydone ad Manuel. Palæologum, imper. in libr. inscripto : *Isocratis, Demetrii Cydone et Michaelis Glycæ aliquot epistolæ.* — Ex codd. edidit, et animadverss. adjecit C. F. Matthæi Mosquæ, 1776. mai. 8. In animadverss. p. 172, ipsi videntur Demetrii Cyd. epistolæ illæ multis multorum præferendæ, « cum propter elegantiam et puritatem sermonis Græci, tum quia multum est in eis τὸ μετὰ τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἤθικοῦ ἀνθηρόν τε καὶ ἀφελές. » Idem V. C. mentionem facit illius cod. et codd. 323, n. 14, atque 324, in quibus exstat una Demetrii epistola in Notit. codd. Gr. Mosquens. p. 310, n. 7, et p. 212. — In cod. Coislin. 315, sunt 56 epistolæ, a Fabricio partim memoratæ, et alia Demetrii Cydonii Opp. V. Montfauc., *Bibl. Coisl.* p. 428 sq.; et p. 455, quatuor epistolæ anonymi ad Cydon. in cod. 341.— Paris. in bibl. publ. cod. 1213, n. 30, 36, 37 et 39, variæ epp. — In cod. 1310, n. 4 et 5, duæ ad Philotheum epp. — In cod. 2671, n. 11, epistola ad Theodoritum, monachum, et n. 12, alia ad quemdam, non nominatum. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 509 epistola ad Josephum Bryennium: inc. Τῶν μὲν σῶν. Sequitur epigramma in sepulcrum Demetrii Cydonii : inc. Κόσμος, ὃς ἦν φύσεως, p. Cat. codd. Gr. Marc. p. 273. — Taurini in bibl. reg. cod. 194, epistolæ septemdecim : tres ad Joasaph, tres ad Manuel. imper., una ad Cabasilam, una ad magnum chartophylacem, una ad Nilum patriarcham, una ad medicum, una ad Purophilum, sex, nominibus non additis. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 266 sq. — *Romæ*, in bibl. Vatic. *Dem. Cydon. ad Nicephorum Gregoram.* V. Montfauc. *Bibl. bibl. mss.* p. 146. A. Florentiæ, in bibl. Laurent. cod. 12, n. 24, plut. 57, quatuor ejusdem epp. uti suspicatur Bandin. in Cat. codd. Gr. Laurent II, p. 350. — Ib. in cod. 24, n. 9, plut. 59, epistolæ XXII, quas recenset Bandin. l. c. p. 542 sq. — Ib. in cod. 13, n. 25 et 27, duæ ep. Nic. Cabasilæ ad Cydonem, et n. 26 hujus epistola ad Cabasilam. V. Bandin. l. c. p. 107, et, hoc adnotante, eædem in cod. Vindobon. 262 n. 31 et 32 sec. Nesselii Cat. bibl. Cæs. Vindob. part. I, p. 368 et 369. (Harl.)

2. *Monodia*, sive comploratio ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ πεσοῦσι, de civibus, qui dissidio, seditione ac

tumultu intestino Thessalonicæ A. C. 1343. sub imperio Joannis Cantacuzeni perierunt. Græce et Latine exstat inter scriptores post Theophanem in corpore historiæ Byzantinæ, p. 385-392 [p. 317, sec. cat. bibl. Leid. p. 221, n. 56], edente Francisco Combefisio, Paris. 1685 fol. (Fabr.) Conf. supra, vol. VII, p. 683, n. 8, ibique not. h. — *Monodia* in cod. Paris. 1213, n. 38, bibl. publ. — Eadem in cod. Coislin. 315, fol. 770. V. Mantfauc. *Bibl. Coisl.* p. 429. (Harl.)

3. Συμβουλευτικός· *Oratio ad Græcos deliberativa* de periculo, quod a Turcorum potentia et odio illis tunc imminebat, et de modis hoc avertendi illique occurrendi per concordiam cum Latinis, eorumque subsidium, nec non per fortem constantiam et cautam virtutem. Scripta hæc oratio, profecto Romam imperatore, est Joanne Palæologo, non Manuelis F. ut visum Combefisio, p. 1281, quem sequuntur. *Bibliothecæ Patrum Lugd.* editores, t. XXVI, p. 551 D, sed filio Andronici Palæologi, Joann. Cantacuzeni genero, cujus professionem fidei, ann. Chr. 1369 Romæ editam, ad Urbanum V exhibet Allatius libro II, *De consensu utriusque Ecclesiæ*, c. 17, p. 843 sq. Græce et Latine. Demetrii vero illam, quam dixi, orationem utraque lingua edidit Combefisius tom. II *Auctarii novi*, p. 1221-1281. Incipit : Πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες. Latine ex Combefisii versione exstat tom. XXV *Bibl. Patrum Lugd.* p. 515. (Fabr.) In cod. Coislin. 315, fol. 650, orat. a Fabricio citata, et fol. 679, Συμβουλευτικὸς β'. Inc. Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, μὴ περὶ τοιούτων. V. *Montfauc.* l. c. p. 428. — Florent. in cod. bibl. Laurent. cod. 34, n. 3. Inc. Πρῶτον μέν. V. Bandin. Cat. cod. Gr. Laur. II, p. 542. — Paris. in bibl. cod. 1213, n. 32 et 33, hæc ac sequens orat. (Harl.)

4. *De Callipoli*, claustro Chersonesi et Thraciæ (quam, ann. 1357, jam a Turcis captam (*c*) non diu post virtute aliorum Græci receperant), *non tradenda Murati*, eam pro pace petenti. Incipit : Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, Græce et Latine in tom. II *Auctarii novi* Combefisiani, p. 1284-1318. Et Latine tom. XXVI *Bibl. Patrum*, p. 523. (Fabr.) Ms. in codd Coislin. Paris. et Laurent., ad n. 3 citatis. (Harl.)

5. Περὶ τοῦ καταφρονεῖν τὸν θάνατον (*d*), *De morte contemnenda* oratio, quam Latine vertit Raphael Seilerus Augustanus, et ex Jo. Jac. Fuggeri bibliotheca cum Hermiæ irrisione primum edidit Græce et Latine Basil 1553, 8. Incipit : Τὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμόν. Hieronymus Wolfius, qui ann. 1577 notas addidit, testatur in cod. bibl. Fuggerianæ exstitisse libellum ejusdem argumenti auctore Nemesio, Νεμεσίου λόγος, ὡς ἄλογός ἐστιν ὁ θανάτου φόβος, e quo magna pars hujus orationis sit transcripta usque ad verba p. 485, τοσαῦτα ἡμῖν εἰρήσθω. Continet autem præter hoc, quod promittit titulus, insignia argumenta pro confirmanda animorum immortalitate, et egregias adhortationes ad vitam ita instituendam, ut ne, bestiarum more si vixerimus, non communem cum bestiis interitum in morte, sed graviora post mortem supplicia horrere cogamur. Utor editione, quæ lucem vidit Basileæ 1577, 8, in fasciculo scriptorum (*e*), cui titulus est : *Doctrina recte vivendi ac moriendi*, et qui prelo iterum subjectus fuit ibidem 1586, 8. Cum Æenea Gazæo olim editam elegantem et philosophice Christianam diatriben vocat Barthius, p. 3000 *Adversar.* Respicit autem editionem Tigurinam ann. 1559, fol., ubi inter theologorum Græcorum veterum orthodoxorum scripta, Conrado Gesnero curante edita, occurrit post Canones apostolorum, Ignatii Epistolas, Athenagoræ Apologiam et librum *De resurrectione* atque Theophrastum Æneæ Gazæi Græce et Latine cum Seileri versione, subjunctam habens Hermiæ irrisionem et Agapeti paræneticum. (Fabr.) Novissima, eaque emendatior et docta novaque recensio est curata a *Kuinœlio*, quæ inscripta est : Demetrii Cydonii opuscul. *De contemnenda morte*, Græce et Lat. recensuit, emendavit, explicavit Christ. Theoph. Kuinœl, S. S. Theol. cultor. Lipsiæ 1786, 8. Ms. in cod. Monac. Bavar., 58 fin. qui cod. olim in bibl. Jo. Jac. Fuggeri adservabatur. V. Hardt. in *Aretini Beyträgen*, a. 1804, part. I, p. 38. — In bib. August. Vindelic. V. Reiser. Indic. Mss. illius bibl. p. 82, n. 15. — Paris. in bibl. publ. cod. 1213, nr. 26. — In cod. Coislin. 315. V. Montfauc. *Bib. Coisl.* p. 428, Add. ad not. (Harl.)

6. *Homilia in S. Laurentium.* Incipit : Οἱ σώφρονες τῶν ἐραστῶν. Ms. in codice Barocciano 90. [V. supra vol. X, p. 267.]

7. *Homilia alia*, cujus initium : Τοῖς ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. Ms. in eodem codice Barocciano 90. [V. supra, vol. X, p. 281.]

8. *Solutio argumentorum quorundam circa incarnationem Christi.* Ms. in eodem codice. Incipit : Τὰ δὲ ἀνωτέρω πρὸς τοῦτο.

9. *In Pentecosten de Spiritu sancto.* Incipit : Οἱ μετὰ τοὺς γενναίους ἀγωνιστὰς εἰσιόντες. Meminit

(*c*) Vide Jo. Leunclavii *Pandectas turcicas*, ad illum annum.

(*d*) In codice Cæsareo inscribitur : Δημητρίου τοῦ Κυδώνης λόγος, ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύων. Lambec. V, p. 210. (Fabr.) Sive p. 436. ed. Kollar. n. 16. cod. 267. — Flor. in cod. Medic. Laur 24 n. 4, inscr. Ὅτι ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος. V. Bandin. Cat. codd. Græc. Laurent. 2, p. 542. (Harl.)

(*e*) Scripta cætera sunt : Pars Theæteti Platonis cum Adolfi Occonis versione Latina. 2) Libellus Aristoteli tributus *De virtutibus*, cum versione Justi Velsii. 3) Georgii Gemisti Plethonis liber *De virtutibus quatuor*, cum versione Adolfi Occonis et Commentario Anonymi, quem Hieron. Wolfium esse constat, nec non virtutum exactiore divisione per Simonem Grynæum. 4) Ex Nemesii libro *De natura hominis* capita *De voluptate et ægritudine*, cum versione Nicasii Ellebodii. 5) Platonis Axiochus cum ejusdem Hieron. Wolfii versione et notis, qui non dubitavit, post quinque alios interpretes hunc libellum de integro transferre.

Allatius de consensu utriusque Ecclesiæ p. 857. Sermones in Pentecosten Gesnerus memorat p. 195 bibliothecæ. (Fabr.) Conf. supra, vol. X, p. 308. (Harl.)

10 *In Adnuntiationem B. Virginis* homilia, quæ incipit : Ὅσαι τῶν πόλεων βούλονται τοῖς βασιλεῦσιν. Ms. in codice Barocciano Oxoniæ in bibl. Bodleiana et in bibl. Cæsarea (f), nec non in regis Galliæ et codice Coisliniano 315, fol. 591, ubi notatur, eam non legi in ecclesia, sed ab ea improbari : Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος διὰ τὸ τῇ καθολικῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀποδοκιμασθῆναι.

11. *Proœmium*, cujus initium : Ὅσοις ὁ Θεὸς ἄρχειν ἑτέρων καὶ βασιλεύειν. Ms. in bibl. Coislinianæ eodem codice p. 701. Proœmia duo in Chrysobullum monasterii in Didymoteicho ms. regis Galliæ cod. 1759, teste Labbeo, p. 835 *Bibl. novæ Mss.* et 296.

12. *Ad Barlaamum*, Hieracensem, ab ann. 1342 episcopum (non ab ann. 1303, ut Canisius), *de processione Spiritus sancti*, cum Barlaami responsione, ex Ms. codice Bavarico edidit Latine H. Canisius, tom. VI *Lection. antiquar.* Ingolstad. 1604, 4. [p. 4 f. in ed. Basnag. tom. IV, p. 369. Harl.], unde recusa est tom. XXVI *Bibl. Patrum Lugd.* 1677, p. 10. Incipit : *Cum olim tu partibus nostris dimissis.* Confer Bzovium ad ann. 1352, num. 5.

13. *Liber contra Gregorium Palamam*, in quo illius errores ex commentariis illius excerptos digerit refellitque. Edidit Græce cum versione sua et notis Petrus Arcudius in Opusculis Aureis Græcorum, Rom. 1630, 4, recusis ibidem 1671, 4 [al. 1670, 4]. Etiam Joannis Cyparissiotæ libri octo *Contra Palamam*, in codicibus quibusdam, tribui solent Demetrio Cydonio. [Conf. Oudin. l. c. col. 1005.]

14. *Liber de processione Spiritus sancti* adversus Maximum Planudem in capita duodecim distributas, prodiit Græce et Latine in eadem Arcudii collectione, una cum aliis scriptis quibusdam Jo. Vecci, Bessarionis cardinalis, et Maximi Planudæ (h). (Fabr.)

15. *Alius liber ejusdem argumenti*, divisus in capita 41, et rogatu amici cujusdam compositus. Incipit : Ἐπὶ πολλῶν τῆς σῆς φιλομαθίας. Ms. in bibl. Cæsarea. Vide Lambecium, V. p. 183 (Fabr.), sive p. 384 ed. Kollar. n. 1, cod. 261, add. Lambec. vol. I, p. 264 sq. — Mosquæ in bib. synod. cod. 302, n. 61. Is habet capita 42, teste Matthæi in not. cod. Gr. Mosq. p. 197. — Venet. in bibl. Marc. codd. 156 et 157. V. Catt. codd. Græc. Marc. p. 89, et cl. Morell. in bibl. Ms. Gr. et Lat. V. Plüer, *Itinerar. per Hispan.* p. 165. (Harl.)

16. *Alius liber ejusdem argumenti* pro S. Thoma Aquinate adversus clenchos Nicolai Cabasilæ. Meminit Allatius lib. II *De consensu*, cap. 18, § 5, qui etiam observat, laudari a Gennadio resp. ad VI syllogismum Marci Ephesii contra Latinos. Incipit : Ἡ μὲν κατὰ Λατίνων προθυμία τοῦ ἀνδρός. Occurrit etiam Ms. in codice Barocciano 90, et in bib. Cæsarea, una cum epistola Demetrii Cydonii ad amicum, communicari sibi illud opusculum petentem, quæ incipit : Τὴν μὲν οὐδαν αἰτίαν εἰ βούλει μαθεῖν, ut testatur Lambecius loco laudato (Fabric.) in vol. V, p. 384 sq. ed. Kollar, n. 2 et 3, cod. 26, add. Montfauc. *Bib. biblioth. mss.* p. 519 E. — Tum Ven. in bibl. Marc. cod. 157 V. Cat. cit. p. 89. — Mosquæ in bibl. synod. cod. 391, n. 19. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 252. — Florent. in bibl. Laurent cod. 17, n. 15, plut. 59. Dem. Cyd. *Oratio pro Latinis*, solvens Græcorum objectiones; quam profert contra syllogismos Thomæ Cabasilas (Nicolaus) in suo libello *Adversus Latinos*. V. Bandin. Cat. codd. Gr. Laur. II, p. 532; et Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 234 *D*. (Harl.)

17. Nescio præterea, ubi exstent Demetrii Cydones *Dialogi*, Possevino memorati tom. I *Apparat. sacri*, p 419 (Fabr.). An Demetrii Chrysoloræ? Florent. in bibl. Laurent. cod. 72, plut. 5, exstat *dialogus* (Demetrii Chrysoloræ cum Demetrio Cydon. de angelis, de processione Spir. sancti, etc.) *destruens Orationem a Demetrio Cydones scriptam contra Nilum Cabasilam.* Conf. plura, a Bandin. l. c. I, p. 32, prolata, et nos in Demetrio Chrysolora. (Harl.)

18. *Contra Eunomium, de divinitate Filii*, quod laudat Volaterranus. lib. xv Commentar. Urban. et fuit in bibl. Scorialensi.

19. *Liber de vita, doctrina et miraculis Thomæ Aquinatis.*

20. *Chronographiæ sacræ compendium et genealogia Christi*, Servatoris nostri, ab Adam usque ad ejus ascensionem, arbore successionum expressa, quæ memoratur in Alexandri Baruoëtii catalogo

(f) In cod. 267, n. 17, notatur quoque : Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος, etc. V. Lambec. V, p. 434 sq. — Paris in bibl. publ. cod. 1213, n. 31. — De cod. Coislin. V. Montfauc. in *Bibl. Coisl.* p 428. — Ead. in cod. bibl. Escorial V. Plüer, *Itinerar. per Hispan.* p. 163. (Harl.)

(g) In cod. illo Coislin. sunt duo proœmia in Chrysobullum; prius, fol. 699, incipit : Πάντα μὲν ἁπλῶς ἄνθρωπον ὁ ἱερὸς λόγος; posterius, fol. 701, inc. Ὅσοις ὁ Θεὸς ἄρχειν. V. Montfauc. l. c. p. 428. — Proœmia Par. in bibl. publ. cod. 1213, n. 34, Præfatio in auream bullam, concessam monasterio Servatoris; inc. Ἐν τῷ Διδυμοτείχῳ. n. 35. Alia Præfatio, in qua loquitur Joannes Palæologus. (Harl.)

(h) *Paris.* in bibl. publ. cod. 828, n. 2. Maximi Planudæ capita quatuor *De process. Spiritus sancti* e Patre solo : subjunctæ sunt capitibus singulis Bessarionis et Demetrii Cydonii Responsiones. Sequuntur alia quædam, ad concilium Florentinum pertinentia. Vid. Cat. codd. Mss. bibl. Regiæ, vol. II, p. 161 et 270.—*Ibid.* In cod. 1267, n. 20. Demetr. Cyd. *De processione Spiritus sancti.* — Monac. in cod. Bavar. 27, sunt Planudis quatuor Argumentationes de process. Spir. sancti et totidem Bessarionis Responsiones; his accedit Demetrii Cydonii testimonium de his capp. in margine positum. *Vid.* Hardt. in Aretini *Beyträgen*, etc. ann. 1803, part iv, p. 8. (Harl.)

Mss. bibl. Scorialensis, et incendio illius bibliothecæ ann. 1671 periit. (Fabr.) *Genealogia Christi* in cod. Escorial. teste Plüero in *Itinerar. per Hispan.* p. 165. In Montfauc. *Bibl. biblioth. Mss.* p. 618 B, sic indicatur : *Cydonii genealogia Christi et Mariæ ab Adam per arborem et globulos genealogicos distincta.* (Harl.)

Florentiæ in bibl. Laurent. cod 21, n. 6, 7, 8, plut. 59, tres Demetrii Cydon. *Orationes* exstant, a Fabricio non memoratæ. V. Bandin. Cat. cit. II, p. 542, scil.

Orat. ad imperatorem Cantacuzenum. Incip. Ἀνηνέγκαμεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν συνεχῶν.

Orat. ad eumdem. Incipit : Ὅτι μὲν τὰ παρόντα χρὴ προσειπεῖν.

Orat. ad imper. Joannem Palæologum. Incip. Ἄριστε βασιλεῦ, πολλῶν ἀγαθῶν πολλάκις. (*Harl.*)

Græce vertit e Latino.

21. Richardi Florentini, monachi Dominicani, clari circa ann. Chr. 1300, *Confutatio Alcorani Muhamedici*, quam cum Latina versione Bartholomæi Piceni edidit Theodorus Bibliander in Syntagmate scriptorum anti-Muhamedanorum, Basil. 1543, fol. pag. 83. Recusa Rom. 1606, 8, memoratur in catalogo bibliothecæ Barberinæ, p. 322. Vide, si placet, quæ de hoc opere dixi volum. VI, hujus bibl. p. 691 (Fabr.) f. vol. VIII, p. 86 sq. ibique v. not. *oo*, add. Fabric. nostrum in *Delectu argumentorum et syllab. scriptorum, qui veritatem religionis Christ. asseruerunt*, p. 123 not.—Oudin. Comm. l. c. col. 1000 sqq. — Edit. Alcoran. cum confutationibus ex edit. Theodori Bibliandri, Basil. 1543. Uberius recenset Jo. Fabr. in *Historia bibl. Fabric.* part. II, p. 223 sqq. Ms. quoque exstat in cod. bibl. Vaticanæ. V. Montfauc. *Bib. biblioth. Mss.* p. 12 *D.* (Harl.)

22. Etiam *Alcoranum* ipsum in Græcam linguam transtulisse fertur Demetrius apud Gesnerum in appendice Bibliothecæ, edita Tiguri a. 1555, fol.

23. Ex Augustini Sermonibus capita quædam transtulisse, Gesnerus et alii memorant. (Fabr.) Ms. Romæ in bibl. Vatic. V. Montfauc. l. c. p. 12 *C.* — et p. 708 *D.* de cod. bibl. Sfortianæ, in quo sunt Augustini Orat. sive Precationes 37, conversæ ex Latino in Græc. serm. a Demetrio Cydonio. — Augustini Enchiridion Gr. versum a Demetrio Cyd. V. Lambec. I, p. 272 *C.* Conf. tamen Schœnemann, *Biblioth. histor. litterar. Patrum Latinor.* tom. II, p. 300. (Harl.)

24. S. Thomæ Aquinatis *Summam adversus gentes.* (Fabr.) Conf. Lambec. I, p. 266 sqq.; et V, p. 364, 4; cod. 257 ex Th. Aquinatis lib. IV, *De veritate catholicæ fidei contra gentiles*, et ex ejusd. *Summa theologiæ* capp. miscellanea 43, Gr. versa. — Romæ in cod. Vatic. V. Montfauc. l. c. p. 12 *C* et *D.* — Th. Aquinatis, primæ partis *Summæ* Quæstiones 49 priores versæ, in cod. Barocc. 65. Auctor Cat. Mss. Angliæ, etc. I, p. 7, Liber, ait, ipse ἀνεπίγραφος. Planudi tamen tribuitur in Cat. impresso, nescio, quo auctore. Nam Demetrium Cydon. vertisse librum Aquinatis, testatur Possevinus. — Florentiæ in cod. Laurent 12, n. 11, *Expositio articulorum fidei*, edita a Thoma Aquinate, et n. 12, ex ejusdem libro III, *contra Græcos*, cap. 122, quod matrimonium inseparabile esse debeat, Gr. vers. V. Bandini Cat. codd. Gr. Laur. I, p. 534 sq. — Paris. in bibl. publ. cod. 1235 et 1237, *Thomæ Aquin. Summæ Theologicæ* pars secunda, Gr. versa a Demetrio Cyd. unde suppleri potest Fabr. *Bibl. med. et inf. Latin.* tom. VI, p. 238, ed. Mansi. (Harl.)

25. Ejusdem *Summæ theologicæ*, partem I et II Mss. in bibl. Vaticana et Cæsarea. [V. ad n. anteced.]

26. Librum *De contemptu mundi.*

27. *Anselmi* Cantuariensis librum *De processione Spiritus sancti* contra Græcos. Incipit : Οἱ μετὰ τοὺς γενναίους ἀγωνιστὰς εἰσιόντες. Meminit Allatius, p. 857 De consensu. [In cod. Vatic. V. Montfauc. Bibl. biblioth. Mss. p. 12 C. Add. supra n. 9.]

28. Ejusdem Anselmi Epistolam de tribus quæstionibus ac præsertim de fermento et azymo, ad Valerianum sive Walerannum, Numburgensem episcopum. Incipit : Εἰδότι βραχέα λέγω. Meminit Allatius loco laudato. (Fabr.)

Liturgiæ s. Missæ sec. ritum Romanum partem Græce versam esse a Demetrio Cyd. docet cel. Morell, in Biblioth. Mss. Gr. et Lat. tom. I, p. 50 et 52 de cod. Mart. 38 et addit, aliam missæ in nativitate Domini sec. ritum Ambrosianum Demetrii Gr. interpretationem vulgatam esse ab Antonio Fumagallio, monacho Cisterciensi, in collectione inscripta : *Raccolta Milanese*, Mediolani 1757. (Harl.)

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΛΑΣΦΗΜΩΝ ΔΟΓΜΑΤΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

—

DOCTISSIMI

DEMETRII CYDONIS

CONSTANTINOPOLITANI

ADVERSUS

EXSECRANDA DOGMATA GREGORII PALAMÆ

ET

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

PETRO ARCUDIO CORCYRÆO INTERPRETE.

(Opuscula aurea theologica... circa processionem Spiritus sancti, Romæ 1670.)

—

Epistola Pauli patriarchæ Constantinopolitani ad beatissimum papam et ejus cardinales (1).

Nos Paulus miseratione divina patriarcha Constantinopolitanus, notum facimus omnibus in Christo fidelibus. Quandoquidem scire veritatem nihil est illustrius, nihil jucundius, nihil suavius; quippe veritas interiora mentis illustrat, lætitia afficit, et jucunditate replet, ignorantia, contra, obscurat, contristat, indurat : hac de causa, ne posteros veritas rerum prætereat, oportere censui, quæ inter imperatorem Cantacuzenum, et me disputari contigit, scripturæ tradere. Quoniam enim ad Dominum papam Urbanum Quintum, et ejus cardinales

A

Ἐπιστολὴ Παύλου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τὸν μακαριώτατον πάπαν, καὶ τοὺς αὐτοῦ καρδιναλίους.

Ἡμεῖς Παῦλος, ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, γνώριμον ποιοῦμαι πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ πιστοῖς. Ἐπειδήπερ τοῦ γνῶναι τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν λαμπρότερον, οὐδὲν ἥδιον, οὐδὲν προσηνέστερον· ἡ μὲν γὰρ ἀλήθεια τὰ ἔνδον τῆς διανοίας λαμπρύνει, καὶ εὐφροσύνης πληροῖ, καὶ θυμηδίας ἐμπίπλησιν, ἡ δὲ ἄγνοια τὸ ἀνάπαλιν σκοτίζει, λυπεῖ, σκληρύνει· τούτου χάριν ἵνα μὴ τοὺς ὕστερον ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια παρατρέχῃ, δεῖν ἔκρινα τὰ μεταξὺ τοῦ τε βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ἐμοῦ τετυχηκότα διαλέξεως γραφῇ παραδοῦναι. Ἐπεὶ γὰρ

(1) Paulus hic patriarcha Constantinopolitanus, ut apparet, titularis fuit Latinus, quales sunt hodie, quos Romana Ecclesia ob memoriam principis apostolorum illarum dignitatum fundatoris, hoc splendido titulo decorat. (Quamvis Constantinopolitanus non fuerit ab Apost. institutus, sed longe postea paulatim in eorum numerum irrepserit, ac tandem partim connivente Rom. pontifice, partim permittente, eo quod illa urbs sedes imperii esset, et amplissimo senatu nobilitaretur, cæteris patriarchis se prætulerit.) Is ergo titularis patriarcha cum fungeretur legatione nomine pontificis apud imperat. Græcorum, scripsit epistolam ad Urbanum V, Latino sermone, sed quidam nostri Græci catholici eam ἑλληνίδα reddiderunt, ad ostendendum impium dogmatum sensum, cum illius imperatoris, tum Gregorii Palamæ, qui ejusmodi pseudotheologiæ auctor fuit. Nos eam e Græco iterum Latinam fecimus, cum autographum illius forte perierit.

ἔμπροσθεν τοῦ δεσπότου τοῦ πάπα τοῦ ε' Οὐρβανοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ καρδιναλίων παρά τινων Γραικῶν ἀνηνέχθη, ὡς ὁ εἴρη. ἑνὸς βασιλεὺς ὁ Κανταχουζηνὸς καὶ ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία πολλὰς δογματίζει θεότητας ὑπερκειμένας καὶ ὑποβεβηκυίας, διὰ τὸ τὰ προσόντα τῷ Θεῷ διαφέρειν λέγειν πραγματικῶς, καὶ τούτων ἕκαστον θεότητα λέγειν διακεκριμμένην ἐπ' ἄπειρον τῆς θείας οὐσίας διεστῶσας· ἐπιθυμήσας τὴν ἀλήθειαν γνῶναι ταύτης τῆς διδασκαλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβων, ὅτε πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Παλαιολόγον παρὰ τοῦ εἰρημένου ἄκρου ἀρχιερέως ἀπεστάλην, ἐζητήσαμεν τοῦτο μαθεῖν, οὐκ ἐδυνήθημεν δὲ λόγῳ ἢ πράγματι βέβαιόν τι καταλαβεῖν περὶ τῆς δόξης ταύτης καὶ ἀνόμου διδασκαλίας· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθην λόγοις σκληροῖς ἐπιτίθεσθαι, καὶ ὥσπερ ἐλέγχοις τισὶ προκαλεῖσθαι. Τέλος ὁ εἰρημένος βασιλεὺς ὁ Κανταχουζηνὸς ἦλθεν εἰς ὁμιλίαν ἐμοὶ περὶ τῆς προκειμένης δόξης. Εἰ καὶ τοίνυν ἐν ἀρχαῖς ἐδόκει μοι μὴ ὀρθῶς φρονεῖν πραγματικὴν διάκρισιν ὑφορωμένῳ λέγειν αὐτὸν ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ· ὅμως μετά τινας ἡμέρας τῆς ὁμιλίας παρατεινομένης, εἶπε μὴ φρονεῖν πραγματικὴν διάκρισιν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ, ἀλλὰ μόνον λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ. Τότε ὥσπερ ἡσθεὶς ἐγὼ εἶπον αὐτὸν καλῶς λέγειν, καὶ τῷ μακαρίῳ συμφωνεῖν Ἀμβροσίῳ. Μετὰ ταῦτα τὰς εἰρημένας ἐν γράμμασιν ἔθηκεν ὁμιλίας, ἐν οἷς παρενεῖραι δοκεῖ τινα ἀμφιβολίαν γεννῶντα, πότερον λόγου μόνον ἢ καὶ πραγμάτων εἶναι διαφορὰν ἰσχυρίζεται. Ἃ δὴ γράμματα τῷ εἰρημένῳ δεσπότῃ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ ὑποδείξω, ὥστε ταῦτα ἢ ἀποδοκιμάσαι, ἢ βεβαιῶσαι. Μετὰ ταῦτα γέγραφε περὶ τοῦ ἐν τῷ Θαβωρίῳ φανέντος φωτὸς, λέγων ἐκεῖνο ἄκτιστον εἶναι, καὶ οὐκ οὐσίαν Θεοῦ, ἀλλά τινα θείαν ἐνέργειαν. Ὅπερ ἡμῖν δοκεῖ μηδ' ἀκοῆς ἄξιον. Οὐδὲν γὰρ ἄκτιστον πλὴν τῆς θείας οὐσίας· καὶ πᾶν ἄκτιστον ἀΐδιον εἶναι, μηδὲν δὲ ἀΐδιον ὁρατόν· τὰ γὰρ ὁρώμενα πρόσκαιρα. Ὅθεν εἰ ἔλεγεν ἐκεῖνο τὸ ὀρ.θὲν φῶς σύμβολον γενέσθαι τοῦ ἀοράτου καὶ ἀκτίστου φωτὸς, ὀρθῶς ἂν ἐφρόνει. Λέγειν δὲ τὸ τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ὁραθὲν φῶς ἄκτιστον εἶναι παντάπασιν ἔξω τῶν τε τῆς πίστεως ὅρων, καὶ παρὰ πάντα λόγον· ταῦτα τοίνυν βουλόμεθα τῷ παρόντι γράμματι εἶναι δῆλα, ἵν' ἡ τοῦ πράγματος ἀλήθεια εἰσέπειτα τηρῆται.

A nonnulli Græci retulerunt, commemoratum imperatorem Cantacuzenum, et Ecclesiam Græcorum multas suo dogmate divinitates inducere supereminentes ac remissas, eo quod asserant, quæ Deo insunt, realiter inter se differre, et unum quodque horum deitatem distinctam in infinitum a divina substantia distare. Cum nosse verum hujus doctrinæ cuperem, Constantinopoli degens, quando ad imperatorem Palæologum a commemorato summo pontifice missus fui, quæsivimus istud scire, non autem potuimus verbo vel re aliquid certi de hac opinione et impia doctrina comprehendere. Quapropter et coactus sum verbis asperis eos insectari, et veluti quibusdam argumentis provocare. Tandem imperator ipse Cantacuzenus de hac opinione B mecum verba fecit. Quamvis autem a principio videretur mihi non recte sentire, qui ex ejus verbis eum distinctionem realem ponere suspicabar; tamen post aliquot dies, sermone protracto, dixit se non sentire realem distinctionem inter ea, quæ Deo insunt, sed tantum ratione et conceptu mentis. Tunc veluti gavisus dixi, bene eum dicere et cum B. Ambrosio convenire. Postea dicta colloquia scriptis mandavit, quibus nonnulla inseruit, quæ dubitationem pariunt, utrum rationis tantum, an etiam realem distinctionem esse contendat. Quæ profecto scripta summo pontifici ostendam, ut ea vel improbet, vel confirmet. Deinde scripsit de lumine, quod apparuit in monte Thabor, asserens C illud esse increatum, et non esse Dei essentiam, sed quamdam divinam operationem, quod ne auditu quidem ferendum est. Nihil enim est increatum præter divinam essentiam, et omne increatum, sempiternum est. Nullum porro sempiternum visibile est: quæ enim cernuntur temporanea sunt. Quare si diceret, illud visibile lumen symbolum fuisse invisibilis et increati luminis, utique recte saperet. Dicere autem lumen, quod corporalibus oculis visum est, esse increatum, omnino extra terminos fidei est, et contra omnem rationem. Hæc igitur volumus præsenti scripto esse manifesta, ut rei veritas in posterum conservetur.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ.

DEMETRII CYDONIS

ADVERSUS GREGORIUM PALAMAM.

Ἵνα ὡς ἐν κεφαλαίῳ τὰ τοῦ Παλαμᾶ ἄνωθεν ἀρξάμενοι, δείξωμεν συντόμως, ὅτι τὴν μὲν ὕλην τῆς

D Ut summatim res Palamæ notæ fiant, ab antiqua origine sumpto initio breviter ostendemus, mate-

riam hujus hæreseos non Palamam primum excogitasse, sed multis abhinc annis apud eos, qui appellantur Hesychastæ (1), velut in mysterio clam de hac hæresi insusurrabatur. Ut manifestum ex his, quæ quidam Simeon edidit præfectus monasterii Xerocerci (2) nuncupati, cui etiam titulum novi theologi talium rerum mystæ, et sacrorum principes inscripserunt. Is cum in aliis suis operibus plurima profana et blasphema composuit, tum vero peculiari ratione in libro de sobrietate et consideratione ita disserit : Attende ut facias, quod tibi dico, clausis foribus sedeas in uno aliquo angulo si orsum, mentemque tuam abstrahas ab omni vanitate, re fragili et caduca. Deinde mentum tuum pectori innixum inhæreat, moveasque sensibilem oculum cum tota mente tua in medio ventris juxta umbilicum, quin etiam constringe fauces, et attractionem spiritus narium, ut non facile spires, et inquire intus in visceribus, ut reperias locum cordis, ubi animi facultates morari solent. Et primum quidem invenies tenebras et crassitudinem minime cedentem; ubi vero perstiteris, ac dies noctesque in hoc opere consumpseris, o rem admirandam! percipies lætitiam, quæ nullo puncto temporis intermittit. Quamprimum enim mens locum cordis repererit, statim aspicit, quæ nunquam sciebat. Siquidem viso aere, qui inter spatium cordis exstat, seipsam totam lucidam et discernendam præbet.

Ipse quoque Palamas in secunda oratione earum, quas inscribit priores, hæc ait, quoniam, ut quidam testatur, qui circa hæc inter valde peritos enumeratur, si figuras internas externis assimilare post transgressionem datur, quomodo is qui mentem strenue vult colligere, a motu recto ad circularem declinans, oculos ab omnibus cæteris aversos non pectore aut potius umbilico fixos teneat? Quippe movere se motu externo circulari, quantum fieri potest, instar motus est mentis, quo studiose mens se ipsam exercet, et suscipiendo exterius per oculos virtutem mentis mittet in cor per hanc figuram corporis

Hujuscemodi igitur perennem lætitiam, et lumina, totamque de his rebus scenam per traditionem acceptam, veluti quamdam informem materiam Palamas informavit, atque deificavit; et primum quidem in epistola ad Menam hæc ait : Si quis non acceptat salutaris Jesu jubilum, quod etiam exsultationem Patres passim appellant, nimirum spirantem vim, et cordis vivi motionem, iste talis, puto, nondum sentit suavitatem illius. Et rursus : Divinus vero Isaias quem spiritum nos accepisse et peperisse fatetur? Nonne Domini Jesu, qui operatur igne in animis fidelium, et salutem perficit? Qualis autem ignis dæmones flagellat, eosque fugat, ut dicit divinus Pater Joannes? Nonne Domini Jesu, qui in ejus memoria intus

(1) Hoc est, qui silentium et quietem profitentur.

A αἱρέσεως οὐκ ἐπενόησε πρῶτος Παλαμᾶς, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν χρόνων παρὰ τοῖς λεγομένοις Ἡσυχασταῖς ὡς ἐν μυστηρίῳ τὰ τῆς αἱρεσέως ταύτης ὑπεψιθυρίζετο. Καὶ δῆλον ἐξ ὧν Σιμεών τις, τῆς Ξηροκέρκου ἐπιλεγομένης ἡγούμενος, ὃν καὶ θεολόγον νέον ἐπέγραψαν οἱ τῶν τοιούτων μύσται καὶ μυσταγωγοί, ἐν ἄλλοις μὲν αὐτοῦ συγγράμμασι πολλὰ βέβηλα καὶ βλάσφημα συνεγράψατο· ἰδίᾳ δὲ ἐν τῷ περὶ νήψεως καὶ προσοχῆς τοιαῦτα διέξεισι. Καθίσας ἐν μιᾷ γωνίᾳ κατὰ μόνας, πρόσεξαι ποιῆσαι ὃ λέγω σοι. Κλεῖσον τὴν θύραν, καὶ ἔπαρον τὸν νοῦν σου ἀπὸ παντὸς ματαίου, ἤγουν προσκαίρου. Εἶτα ἐρείσας τῷ στήθει σὸν πώγωνα, κινῶν τὸν αἰσθητὸν ὀφθαλμὸν σὺν ὅλῳ νοῒ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας, ἤγουν κατὰ τὸν ὀμφαλὸν, ἄγξον καὶ τὴν τῆς ῥινὸς τοῦ πνεύματος ὁλκὴν
B τοῦ μὴ ἀδεῶς πνεῖν. Ἐρεύνησον ἔνδον ἐν τοῖς ἐγκάτοις εὑρεῖν τὸν τόπον τῆς καρδίας, ἔνθα ἐμφιλοχωρεῖν πεφύκασι πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις. Καὶ πρῶτον μὲν σκότος εὑρήσεις καὶ πάχος ἀνένδοτον· ἐπιμένοντος δέ σου, καὶ τούτου τοῦ ἔργου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ποιουμένου, εὑρήσεις, ὢ τοῦ θαύματος! ἄληκτον εὐφροσύνην. Ἅμα γὰρ εὕρῃ ὁ νοῦς τὸν τόπον τῆς καρδίας, βλέπει παρευθὺς ἃ οὐδέποτε ἠπίστατο. Βλέπει γὰρ τὸν μεταξὺ τῆς καρδίας ἀέρα, καὶ ἑαυτὸν φωτεινὸν ὅλον καὶ διακρίσεως ἔμπλεων.

Καὶ αὐτὸ δ' ὁ Παλαμᾶς ἐν β' λόγῳ, οὓς ἐπιγράφει προτέρους, τάδε φησίν. Ἐπεὶ καθάπερ τις τῶν
C μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει· Τοῖς ἔξω σχήμασι ἐξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθεῖαν, ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τὸ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κἀκεῖσε περιάγειν, ἀλλ' οἷον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ στήθει, ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν ἐφόσον ἐφικτὸν συνελίττειν ἑαυτὸν παραπλησίως τῇ σπουδαζόμενῃ ἐν ἑαυτῷ τοῦ νοῦ κινήσει, καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω δεχομένου δύναμιν τοῦ νοῦ, τῆς καρδίας εἴσω πέμψει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος.

Τὰς γοῦν τοιαύτας ἀλήκτους εὐφροσύνας, καὶ τὰ φῶτα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ ταῦτα σκηνὴν ἐκ διαδοχῆς
D παραλαβὼν Παλαμᾶς οἱονεί τινα ὕλην ἀνείδεον μορφώσας ἐθεοποίησε. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῇ ταυτά φησιν· Εἴ τις οὐ παραδέχεται τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου τοῦ Ἰησοῦ, ὅπερ καὶ σκίρτημα πολλαχοῦ οἱ Πατέρες ἐκάλεσαν, πνέουσαν δύναμιν, καὶ καρδίας ζώσης κίνημα, ὁ τοιοῦτος, οἶμαι, ἀκμὴν οὐκ ᾐσθάνθη αὐτῆς. Καὶ πάλιν, Ἡσαΐας δὲ ὁ θεῖος ποῖον πνεῦμα λαβεῖν ἡμᾶς καὶ τεκεῖν φάσκει; Οὐχὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος ἐν πυρὶ τοῖς πιστοῖς καὶ σωτηρίαν πληροῦντος; Ποῖον δὲ πῦρ μαστίζει τοὺς δαίμονας, καὶ φυγαδεύει αὐτοὺς, ὥς φησιν Ἰωάννης ὁ θεῖος Πατήρ; Οὐ τὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τὸ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ ἐξάπτον ἔνδον;

(2) Hoc est, siccæ caudæ.

A 'Οσμὴ δὲ Ὑψίστου ποία ἑτέρα εἰ μὴ ἡ θέρμη τοῦ πνεύματος, ἥτις ποτὲ καὶ ἐκ τῆς ῥινὸς ἀῤῥήτως ἐξέρχεται;

Ἐν δὲ τοῖς λόγοις, οὓς ἐπιγράφει προτέρους καὶ δευτέρους, τάδε φησίν· « Ὁ μέντοι φῶς ἐν ὑποστάσει φασὶ πνευματικῶς ὁρᾷν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμβολικὸν, ἀεὶ δὲ ὂν, ἄϋλόν τε καὶ νῷ θεωρητὸν, τοῦτο διὰ τῆς πείρας ἴσασι. » Καὶ πάλιν ἀφ' ἑτέρου τῶν αὐτῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὑποψιθυρίσας*, τάδε φασί· « Τοιγαροῦν τὸ φῶς ἐκεῖνο σύμβολόν τέ ἐστι καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ οὐχ ἀληθινὸν ἁπλῶς, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν ὑπῆρχε φῶς. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Εἰ γὰρ καὶ φῶς ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν, ἀλλὰ καὶ φῶς ἀληθινὸν καλεῖται, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὃ ὡς ἱμάτιον ὁ Θεὸς ἀναβάλλεται. » Τοῦτον τὸν τρόπον ἔχειν τὸ φῶς τοῦτο κατασκευάσας, διὰ πολλῶν ἀποδεικνύει B καὶ ὁρατὸν εἶναι, προστιθεὶς καὶ ἀνακράσεις τινὰς καὶ μίξεις τοῦ τοιούτου φωτὸς μετὰ τῶν ὁρώντων ἀποτελεῖσθαι, καί φησιν ἔν τινι τῶν εἰρημένων περὶ τοῦ φωτὸς λόγων· « Ἓν ἐστιν ὅταν μετὰ τοῦ ὁρῶντος γίνηται, ἕτερον ἄλλοτε ὁρᾶται. Ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἐπανιστᾷ, καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄῤῥητον, ἄλλοτ' αὖθις καὶ τὸ σῶμα μεθαρμοσάμενον, καὶ τῆς οἰκείας μεταδεδωκὼς λαμπρότητος, καὶ εἰρήνης, καὶ ἀγάπης, θεοειδοῦς τε ἡδονῆς καὶ ἀπαθείας ἔμπλεων ποιῆσαν, ὀφθαλμοῖς σωματικοῖς, ὢ τοῦ θαύματος! γίνεται ληπτόν. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Εὐλόγως μὲν οὖν ὁ λόγος*, τάδε φησίν· « Ἓν ἐν θεωρίᾳ πνεῦμα τὸ φῶς μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς προσευχῆς ἐντυγχανόντων γίνεται ὁριώμενον καὶ μὴ διαιρούμενον αὐτῶν· » καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Ἴσασιν οἱ μεμυημένοι, C καὶ λέγουσιν οὐ συζυγίαν ὀλίγοις τισὶ μέρεσι καὶ δυνάμεσι τὴν ἀλληλουχίαν παρεχομένην, ἀλλ' οἷον ἀνάκρασιν εἶναι πρὸς ψυχὴν τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος τὴν ἐνοίκησιν, θαυμαστὴν οἷον ἄῤῥητον· ἡ δὲ τοῦ γαμηλίου συναλλάγματός τι δοκεῖ τῶν ἄλλων πλέον. Ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνο σύμφυσις, οὐδ' ἀνάκρασίς ἐστιν, ἀλλ' ὁμιλίᾳ τινὶ, καὶ οἷον προσκολλήσει, ἓν τὰ πλείω γίνονται. « *Ἔσονται γὰρ*, φησὶν, *οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν*, » καὶ σάρκα μόνην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πνεῦμα. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἠξιωμένους ἕνωσις, γνώσεως πάντα τρόπον ὑπερβάλλουσα τῷ παντελὴς ὑπάρχειν καὶ τοῦ χωροῦντος κρεῖττον ἢ λόγος, δι' ὅλων τῶν καθαρῶν πνευμάτων Πνεύματος.

exardescit? halitus autem naribus attractus, quisnam alius est excelsi, quam fervor spiritus, qui quandoque etiam e naribus arcano modo exit?

In orationibus vero, quas priores et posteriores inscribit, hæc ait: « Porro lumen quod subsistens spiritaliter se videre aiunt, exsistit quidem, et non imaginarie, semper vero exsistit, immateriale ac intelligibile hoc lumen per experientiam norunt. » Et rursus in alia earumdem orationum, cujus initium, *Cum submurmurasset*, hæc ait, « Igitur lumen illud et symbolum est, et lumen verum, et non simpliciter verum, sed ipsum verum erat lumen. » Rursus in eadem oratione: « Etsi enim lumen appellatur, sed et verum lumen nuncupatur, imo vero ipsum est verum lumen, quod ut vestimentum induit Deus. » Hunc in modum habere se lumen cum astruxisset, multis probat, etiam visibile esse, addens insuper temperationes quasdam effici ac permistiones hujus luminis cum illis, qui illud vident, ac loquens de hoc lumine in una ex prædictis orationibus, ait: « Unum est, quando cum vidente fit, aliud quandoque videtur, aliquando in corpus impetum facit, et illud in altitudinem ineffabilem attollit. Rursus alias corpori se adaptans et accommodans, ac proprio splendore communicato, ubi pacis, charitatis divinæque voluptatis et impassibilitatis plenum effecerit, oculis corporeis, o rem miram! percipitur. » Et in oratione, cujus initium, *Merito igitur oratio*, hæc ait: « Lumen unus fit Spiritus in speculatione cum illis, qui per sinceram precationem illud nanciscuntur, cum videatur, et ab ipsis non dividatur. » Rursus in eadem: « Sciunt initiati, et asserunt compagem mutuam, non tantum conjunctionem paucis quibusdam partibus et potentiis præbere, sed inhabitationem luminis gratiæ, veluti permistionem esse cum anima miram et ineffabilem. Porro conjunctio nuptialis commercii aliis quidem major videtur, sed neque ipsa est concretio et permistio, sed congressu quodam, ac velut agglutinatione plurima unum fiunt: *Erunt enim*, inquit, *duo in carnem unam*, et carnem quidem solam, non autem et spiritum. Dei vero conjunctio cum iis, qui digni facti sunt, omnem modum cognitionis superat, eo quod perfecta exsistat: nimirum Spiritu, cunctos spiritus puros præstantius penetrante, quam ut dici possit. »

D Ἐπὶ τούτοις ἐλεγχόμενος ὑπὸ τοῦ Βαρλαὰμ ἐκείνου, τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτὸν φωράσαντος, σαφῶς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὁρατὴν καὶ πνευστὴν κατασκευάζων, ἐκφεύγων δῆθεν τὸ ἄτοπον, χείρονι κακῷ θεραπεύειν τὴν αἵρεσιν ἐπεχείρησε, καὶ τολμᾷ τὴν ὑπερούσιον ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ πραγματικῇ διακρίσει εἰς οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν, μᾶλλον δὲ ἐνεργείας διελέσθαι. Καί φησιν ἔν τινι τῶν εἰρημένων λόγων, ὅτι τοῦτο τὸ φῶς οὐσίᾳ μὲν Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ γὰρ ἀνέπαφος ἐκείνη· ἄγγελος οὐκ ἔστι· δεσποτικοὺς γὰρ φέρει χαρακτῆρας. Καὶ πάλιν, Τὸ φῶς τοῦτο θεωρία ἦν οὐ τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος, καὶ δι' αὐτῶν

De his ergo reprehensus ab illo Barlaam, qui etiam ab initio eum detexit, cum manifeste substantiam Dei visibilem et spirabilem constitueret, devitans nimirum absurdum, pejori malo hæresim curare aggressus est, atque audet supersubstantialem exsistentiam Dei reali distinctione in essentiam et operationem, quin potius operationes multas dividere. Atque ait in quadam prædictarum orationum, hoc lumen substantiam Dei non esse, etenim intactilem illam esse, angelum non esse, quod heriles characteres gerat. » Et rursus: « Lumen hoc intuitum esse, non divinæ naturæ, sed gloriæ naturæ ejus, quem etiam dedit Domi-

-nus discipulis, ac per ipsos dedit omnibus in eum credentibus. » Et post pauca: « Itaque etiam humanæ naturæ gloriam dedit deitatis, naturam vero minime: aliud ergo natura Dei, et gloria ejus (naturæ) aliud. Sed quamvis a divina natura aliud sit, non tamen inter entia connumeranda. » Et ad confirmationem suorum sermonum utitur lumine, quod fuit in transfiguratione Domini.

Atque de hoc eodem lumine similia narrat in diversis suis orationibus. Hæc autem postea sectatores ejus tomo edito secuti, de distinctione substantiæ Dei et operatione hæc aiunt.

Hoc recitato honorandissimus chartophylax, ac supremus philosophorum, ut moris est ecclesiastici, cœpit interrogare unumquemque, quam habeat sententiam de his dogmaticis capitibus, quæ per singula membra dicta sunt atque discussa: et omnes uno ore, tanquam uno spiritu incitati, Deo convenientem una cum conjunctione distinctionem divinæ substantiæ atque operationis, clare fassi sunt, theologos secuti, increatamque divinam operationem, quemadmodum sane et substantiam amplexati sunt. Et rursus in eodem tomo: Nos a sacris Scripturis edocti sumus, et substantiam habere Deum, et potentiam atque operationem a divina substantia differentem; imo vero potentias et operationes. De lumine vero transfigurationis postea quæsitum est. Dixerunt, ostensum esse a sanctis increatum esse lumen transfigurationis Domini, et illud non esse substantiam ejus: et omnes ferme dixerunt, demonstratum esse. Et in anathematismis, quos ediderunt contra eos, qui non adducuntur, ut credant eorum blasphemias, ubi seipsos præconio celebrant, hæc aiunt: Iis, qui dicunt divinam operationem provenire quidem ex divina substantia, provenire vero inseparabiliter, cum per illud (provenire) ineffabilem distinctionem significent, per illam vero particulam (inseparabiliter) admirandam conjunctionem ostendant, æterna sit memoria.

Et de lumine iis, aiunt, qui confitentur lumen, quod resplenduit ineffabiliter in monte transfigurationis Domini, lumen esse inaccessibile, lumen immensum, et effusionem incircumscriptam divini splendoris, et gloria ineffabilem, ac divinitatis claritatem plus quam perfectam, filiis gloriam, et Dei regnum, pulchritudinemque veram, atque in sui amorem allicientem, circa divinam et beatam illam naturam, et naturalem gloriam Dei, ac deitatis Patris, et Spiritus in Unigenito coruscantem, et propterea existimant, increatum hujusmodi lumen, non tamen asserunt esse supersubstantialem Dei substantiam, tanquam illa penitus sit invisibilis et imparticipabilis, dicunt vero potius hoc lumen esse gloriam supersubstantialis substantiæ, ab ea proficiscentem inseparabiliter, atque se ostendentem mente purgatis pro sua benignitate, cum qua gloria Dominus noster et Deus venturus est secundo suo atque tremendo adventu, judicare vivos et mortuos, æterna sit memoria.

A πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ. Καὶ μετ' ὀλίγα· Ὥστε καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δὲ οὔ. Ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ, καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον. Ἀλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως ἑτερόν ἐστι, τοῖς οὖσιν οὐκ ἂν εἴη ἐναρίθμητος. Καὶ εἰς παράστασιν τῶν τοιούτων αὐτοῦ λόγων, τῷ ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως χρῆται φωτί.

Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ φωτὸς τὰ ὅμοια διέξεισιν ἐν διαφόροις λόγοις αὐτοῦ. Ταῦτα δ' ὕστερον οἱ αἱρεσιῶται αὐτοῦ διὰ τόμου. Περὶ μὲν διακρίσεως οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργείας τάδε φασίν.

Ἀναγνωσθέντος τοῦδε, ἤρξατο ὁ τιμιώτατος χαρτοφύλαξ καὶ ὕπατος τῶν φιλοσόφων κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθος ἐρωτᾷν ἕκαστον, ὅπως ἔχει B γνώμης περὶ τῶν κατὰ μέρος λαληθέντων καὶ ἐξετασθέντων δογματικῶν κεφαλαίων. Καὶ πάντες ἑνὶ στόματι ὡς ἐξ ἑνὸς κινούμενοι πνεύματος μετὰ τοῦ ἡνωμένου καὶ θεοπρεπῆ διάκρισιν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας φανερῶς ὡμολόγησαν τοῖς θεολόγοις ἑπόμενοι ἄκτιστόν τε τὴν θείαν ἐνέργειαν, καθὰ δῆτα καὶ τὴν οὐσίαν ἔστερξαν. Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· Ἡμεῖς δὲ παρὰ τῶν ἁγίων ἐδιδάχθημεν Γραφῶν καὶ οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεὸν, καὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας διαφέρουσαν· μᾶλλον δὲ καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας. Περὶ δὲ τοῦ φωτὸς τῆς μεταμορφώσεως μετὰ τοῦτο ἐζητήθη. Φασὶ δειχθῆναι παρὰ τῶν ἁγίων ὅτι ἄκτιστόν ἐστι τὸ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως φῶς, καὶ ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· καὶ πάντες σχεδὸν εἶπον, ὅτι ἀπεδείχθη, C καὶ ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς οἷς ἐξέθεντο κατὰ τῶν μὴ πειθομένων ταῖς βλασφημίαις αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ἑαυτοὺς ἀνακηρύττουσι, τάδε φασί· Τῶν λεγόντων προϊέναι μὲν τὴν θείαν ἐνέργειαν ἐκ τῆς θείας οὐσίας, προϊέναι δὲ ἀδιαιρέτως, διὰ μὲν τοῦ προϊέναι τὴν ἀπόῤῥητον διάκρισιν παριστώντων, διὰ δὲ τοῦ ἀδιαιρέτως ὑπερφυᾶ δεικνύντων τὴν ἕνωσιν, αἰωνία ἡ μνήμη.

Καὶ περὶ τοῦ φωτὸς, τῶν ὁμολογούντων, φασὶ, τὸ ἐκλάμψαν ἀποῤῥήτως φῶς ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, φῶς ἀπρόσιτον εἶναι, καὶ φῶς ἄπλετον, καὶ χύσιν ἀπεριόριστον θείας αἴγλης, καὶ δόξαν ἀπόῤῥητον, καὶ θεότητος δόξαν ὑπερτελῆ, D Υἱοῦ δόξαν καὶ βασιλείαν Θεοῦ, καὶ κάλλος ἀληθινὸν καὶ ἐράσμιον περὶ τὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύσιν, καὶ φυσικὴν δόξαν Θεοῦ, καὶ θεότητος Πατρὸς καὶ Πνεύματος ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀποστράπτουσαν, καὶ διὰ ταῦτα ἄκτιστον δοξαζόντων τὸ τοιοῦτον φῶς, μὴ μέντοι γε αὐτὸ εἶναι λεγόντων τὴν ὑπερούσιον τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, ὡς ἐκείνης ἀοράτου παντάπασι, καὶ ἀμεθέκτου μενούσης, δόξαν δὲ μᾶλλον λεγόντων τοῦτο φυσικὴν τῆς ὑπερουσίου οὐσίας, ἐξ ἐκείνης προϊοῦσαν ἀδιαιρέτως, καὶ ἐπιφαινομένην διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ τοῖς κεκαθαρμένοις τὸν νοῦν, μεθ' ἧς δόξης ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς ἥξει κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ φρικτὴν παρουσίαν κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, αἰωνία ἡ μνήμη.

Καὶ πάλιν, τοῖς μὴ ὁμολογοῦσι κατὰ τὰς τῶν ἁγίων θεοπνεύστους θεολογίας, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβὲς φρόνημα μήτε κτίσμα εἶναι τὸ θειότατον ἐκεῖνο φῶς, μήτε οὐσίαν Θεοῦ, ἀλλ' ἄκτιστον καὶ φυσικὴν χάριν, καὶ ἔλλαμψιν καὶ ἐνέργειαν, ἐξ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας ἀχωρίστως ἀεὶ προϊοῦσαν, ἀνάθεμα.

Καθολικῷ μὲν οὖν λόγῳ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἀκτίστου Θεοῦ, ἣν καὶ φῶς καὶ δόξαν καὶ χάριν, καὶ ἔλλαμψιν καὶ θεότητα ὑφειμένην, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πλεῖστα ἐπωνόμασαν, τάδ' ἀπεφήναντο, κατὰ μέρος δὲ καὶ πολλοῖς τρόποις ἐχρήσαντο διακρίσεως.

Καὶ πρῶτος μὲν τρόπος ἐστὶν, ὅτι φασὶ, Τὸ μὲν ἐστὶν οὐσία καὶ ὑπόστασις· τὸ δὲ οὔτε οὐσία, οὔτε ὑπόστασις. Καί φησιν ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν διαλόγῳ, ᾧ ἐπιγράφει *Θεοφάνην καὶ Θεότιμον*· Εἰ γὰρ μήθ' ὑπόστασις, μήτ' οὐσία ἡ θεότης πέφυκεν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄκτιστος καὶ ἀΐδιος· ὁ δ' ἐκ Θεσσαλονίκης Νεῖλος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Κανών ἐστι θεολογικός*· « Ἑκάστη μὲν, φησὶν, ὑπόστασις ὑφέστηκε καθ' ἑαυτήν· ἐνέργεια οὐ καθ' ἑαυτὴν ὑφέστηκεν. » Ἐν δὲ τῷ τόμῳ πάντες ὁμοῦ, « Ἡμῖν δὲ, φασὶν, ἀρτίως ὁ λόγος οὐ περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τρισυποστάτου θεότητος, ἥτις οὐχ ὑπόστασίς ἐστιν, ἀλλὰ φύσει καὶ ὑπερφυῶς πρόσεστιν ἑκάστῃ τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων. »

Δεύτερος δὲ, ὅτι φασὶν, Ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστι τὸ ἔχον, ἡ δὲ ἐνέργεια τὸ ἐχόμενον. Ἀποφαίνονται δὴ ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ λέγοντες, ὅτι Τὸ ἔχον, τοῦ ἐχομένου κατά τι διαφέρει πάντως. Εἰ οὖν οὐκ ἔστι διαφορὰ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας, οὐκ ἔστιν ἔχειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν. Τὸ δὲ μὴ ἔχον ἐνέργειαν ἀνενέργητόν ἐστι. Τὸ δὲ ἀνενέργητον καὶ ἀνύπαρκτον.

Τρίτος τρόπος, ὅτι ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ μοναδικῶς ἀεὶ λέγεται, ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ μοναδικῶς καὶ πληθυντικῶς. Καί φασιν ἐν τῷ τόμῳ· « Πληθυντικῶς μὲν ὁ θεῖος Διονύσιος τὰς ἐλλάμψεις προενεγκὼν, ἔδειξεν οὐκ οὐσίαν οὔσας Θεοῦ· ἐκείνη γὰρ οὐδέποτε πληθυντικῶς προάγεται· ἐλλάμψεις δὲ αὐτὰς καλέσας, καὶ ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους προσειπὼν, θείας καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας ταύτας ἔδειξεν. » Ὁ δ' ἐκ Θεσσαλονίκης Νεῖλός φησιν ἐν τῷ προειρημένῳ λόγῳ· « Μία μὲν ἡ οὐσία, ταῦτα δὲ πολλὰ, ἓν δὲ καὶ πλῆθος ἕτερα. »

Τέταρτος τρόπος, ὅτι Ἡ μὲν οὐσία ἡ θεία αἰτία ἐστίν· ἡ δὲ αἱ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ ἐνέργειαι αἰτιαταὶ μὲν παρὰ τῆς οὐσίας εἰσὶν, ἀπεργαστικαὶ δὲ τῆς κτίσεως. Καί φησιν ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὑποψιθυρίσας τοίνυν*, « Ἡ γὰρ θελητικὴ καὶ ἐνεργητικὴ δύναμις φυσικόν ἐστιν, ἀλλ' οὐχὶ φύσις. » Καὶ ἐν τῷ κατὰ Θεοφάνην καὶ Θεότιμον διαλόγῳ, « Τῆς τρισυποστάτου φύσεως θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια ἀπεργαστική ἐστι τῶν ἐκτὸς, καὶ εἰς μυρία μερίζεται. » Καὶ ἐν τῷ τόμῳ κοινῇ πάντες·

A Et rursus iis qui non confitentur juxta sanctorum a Deo inspiratas theologias, et pium Ecclesiæ sensum, divinissimum illud lumen, neque creatum esse, neque substantiam Dei, sed increatam et naturalem gratiam, et illustrationem, atque operationem ex ipsa divina substantia inseparabiliter perpetuo provenientem, anathema.

Igitur universe loquendo de substantia et operatione increata Dei (quam etiam lumen, et gloriam, et gratiam, atque illustrationem, Deitatemque demissam, aliis multis hujusmodi nominibus nuncuparunt), hæc affirmarunt, singillatim vero multis etiam modis distinctionis usi sunt.

Primus modus : Alterum aiunt esse substantiam et hypostasim, alterum vero neque substantiam
B neque hypostasim. Et quidem Palamas in Dialogo, quem inscribit *Theophanem ac Theotimum*, asserit : Etsi enim neque hypostasis, neque substantia Deitas est, nihilominus increata et æterna est. Nilus vero Thessalonicensis in oratione, cujus initium, *Canon est theologicus*. « Unaquæque, inquit, hypostasis per se subsistit, operatio non per se subsistit. » In tomo autem simul omnes, « Nobis vero, inquiunt, nunc non est sermo de hac operatione ac virtute, sed de communi trium personarum deitate, quæ non est hypostasis, sed naturaliter et admirabiliter adest unicuique divinarum hypostaseon.

Secundus modus : Substantia, inquiunt, Dei est
C quod habet, operatio vero est quod habetur. Censent igitur in eodem tomo, illud quod habet secundum quid omnino ab eo quod habetur differre. Si igitur non est aliqua differentia inter divinam substantiam et operationem, non potest substantia Dei operationem habere; quod vero non habet operationem, nihil agit; quod vero nihil agit, non exsistit.

Tertius modus : Quod substantia quidem Dei singulariter semper dicitur, operatio vero et singulariter et pluraliter. Atque in tomo aiunt : « Cum divinus Dionysius pluraliter illustrationes protulerit, ostendit eas non esse substantiam Dei. Quippe illa nunquam multitudinis numero profertur. Cum autem eas illustrationes appellaverit, et
D carere principio et fine dixerit, divinas operationes et increatas eas ostendit. » Nilus vero Thessalonicensis in prædicto sermone, « Una quidem, inquit, est substantia, hæc autem multa sunt; unum autem et multitudo diversa sunt. »

Quartus modus : Quod substantia quidem divina causa est, operatio vero, seu potius operationes causatæ sunt a substantia, efficientes vero sunt creationis. Et Palamas quidem in sermone, cujus initium : *Susurrans igitur*, ait : « Volitiva enim atque operatoria vis, naturale quid est, non autem natura. » Et in Dialogo secundum Theophanem et Theotimum, « Unius trium personarum naturæ divina potentia et operatio efficiens est eorum quæ sunt ad extra, et in infinita dividitur. » Et in

tomo communiter omnes aiunt, « Unam igitur hanc et præcipuam proprie dixerit aliquis inter divinam substantiam et divinam operationem distinctionis speciem, nimirum secundum causam et causatum. »

Quintus modus : Aiunt substantiam quidem proprie non dici Deitatem, sed etiam si diceretur Deitas, supereminens dicitur, operatio vero proprie est Deitas, et infinite infinities remissa Deitas (id est inferior). Unde cum multæ sint atque innumeræ operationes Dei increatæ, multæ quoque deitates sunt atque innumeræ. Et Palamas quidem in epistola ad Acindynum, « Est igitur, inquit, deitas remissa donum exsistens deitatis supereminentis, nec tantum deitas, sed increata deitas, et ultra hanc deitatem est Deus. » In sermone vero ad Nomophylacem Simeonem, « Si enim, inquit, remissa, vel inferior, aut minor, vel quidpiam simile divina operatio non dicatur, non vere sanctus Dionysius, et quotquot sunt illi æquales et similes, supereminentem esse substantiam Dei docent. Fieri enim non potest, ut quid supereminieat, non exsistente, quod infra sit. » Et in oratione, cujus initium : *A spiritu excitatis Patribus* : « Quoniam enim, inquit, et Dei natura deitas appellatur, magis autem proprie operatio. » Et in Dialogo, cujus inscriptio *Barlamites et Orthodoxus*, « Una est, inquit, trium hypostaseon deitas, seu natura et substantia supersubstantialis, simplex, invisibilis, inintelligibilis, prorsus imparticipabilis. » Reliquæ vero, quæ a sanctis dicuntur deitates, sive una, sive duæ, sive plures sunt. Nam illud, ubique esse ἀπὸ τοῦ θεῖν, a currendo, et quasi ubique pertingendo; item nullibi esse decurrendo, et quasi ubique fugiendo deitas cognominatur. Splendor item Dei, quem et apostoli in monte conspexeruht, deitas dicitur ἀπὸ τοῦ αἴθειν, ab eo quod est ardere, hoc est comburere, atque omnem malitiam consumere. Item scire omnia ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, ab aspicere, quod Deus cuncta conspiciat, antequam fiant, et providere ἀπὸ τοῦ ἐφορᾶν, ab eo quod inspiciat, ad hæc et deificare (deitas dicitur). » Et post nonnulla : « Videsne evidenter, quod non tantum quæ prorsus est invisibilis, et inintelligibilis, et imparticipabilis deitas, sed etiam, quæ ineffabiliter sanctis est aspectabilis, et intelligibilis, et participabilis deitas Dei est? » Et in alia oratione : « Sed ego omnes bonos, inquam, unius Dei processus esse substantialia hæc et naturalia Dei, quæ dicuntur remissa respectu divinæ substantiæ, quæ et ab ipsa, et inter se distinguuntur (nimirum) sapientiam, potentiam, operationem, vitam, et bonitatem, ac sanctitatem, et omnia quotquot et est, et dicitur numen divinum. » Rursus in eadem oratione : « Sed si non esset alia deitas præter divinam naturam, ingenita, ipsi coæterna, tanquam ipsius operatio. » Et post nonnulla : « Sed et illud infinities infinite in omnibus hujusmodi divinæ attribuerunt eminentiæ. » Et in Apo-

A « Ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον κυρίως ἄν τις φαίη τῆς τε θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διακρίσεως εἶδος, τὸ κατ' αἴτιον δηλαδὴ καὶ αἰτιατόν. »

Πέμπτος τρόπος, ὅτι φασὶ τὴν μὲν οὐσίαν μὴ κυρίως λέγεσθαι θεότητα, ἀλλ' εἰ καὶ λέγοιτο θεότης, ὑπερκειμένη λέγεται· ἡ δὲ ἐνέργεια κυρίως τέ ἐστι θεότης, καὶ ὑφειμένη ἀπείρως ἀπειράκις ἐστὶν, ὅθεν καὶ ἐπεὶ πολλαὶ καὶ ἀναρίθμητοι ἐνέργειαί εἰσι τοῦ Θεοῦ ἄκτιστοι, καὶ πολλαὶ θεότητές εἰσι καὶ ἀναρίθμητοι. Καὶ ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐπιστολῇ, « Ἔστιν ἄρα, φησὶ, θεότης ὑφειμένη, δῶρον οὖσα τῆς ὑπερκειμένης, καὶ οὐ θεότης μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστος θεότης, καὶ
B ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητά ἐστιν ὁ Θεός. » Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὸν νομοφύλακα Συμεώνην· « Εἰ μὴ γὰρ ὑφειμένη, φησὶν, ἢ ὑπερεχομένη, ἢ ὑποδεδηκυῖα, ἤ τι τοιοῦτον ἡ θεία ἐνέργεια λεχθείη, οὐκ ἀληθῶς ὁ ἅγιος Διονύσιος, καὶ ὅσοι κατ' αὐτὸν ὑπερκειμένην εἶναι διδάσκουσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Οὐ γάρ ἐστιν ὑπερκεῖσθαι μὴ ὄντος τοῦ ὑποδεδηκότος. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τοῖς πνευματοκινήτοις τῶν Πατέρων*, « Ἐπειδὴ γὰρ, φησὶ, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις θεότης ὀνομάζεται· κυριώτερον δὲ ἡ ἐνέργεια. » Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, *Βαρλαμίτης καὶ ὀρθόδοξος*, « Μία ἐστὶ τῶν τριῶν, φησὶν, ὑποστάσεων θεότης, ἤτοι φύσις καὶ οὐσία ὑπερούσιος, ἁπλῆ, ἀόρατος, ἀπερινόητος, ἀμέθεκτος παντάπασιν.
C Αἱ δὲ ἄλλαι παρὰ τῶν ἁγίων λεγόμεναι θεότητες, εἴτε μία, εἴτε δύο, εἴτε πλείους. Καὶ γὰρ τὸ πανταχοῦ εἶναι, ἀπὸ τοῦ θεῖν καὶ οἱονεὶ φθάνειν πανταχόσε, θεότητα ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν· καὶ τὸ μηδαμοῦ εἶναι ἀποθέοντα, ὥσπερ διαφεύγοντα πανταχόθεν. Ἥ τε τοῦ Θεοῦ λαμπρότης, ἣν καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρους εἶδον, θεότης λέγεται, ἀπὸ τοῦ αἴθειν, τουτέστι καίειν τε καὶ ἀναλίσκειν πᾶσαν μοχθηρίαν· τό τε γινώσκειν ἅπαντα παρὰ τὸ θεᾶσθαι πάντα τὸν Θεὸν πρὶν γενέσθαι αὐτὰ, καὶ τὸ προνοεῖν ἀπὸ τοῦ ἐφορᾷν, καὶ πρὸς τούτοις τὸ θεοποιεῖν. Καὶ μετά τινα· « Ὁρᾷς σαφῶς, ὅτι οὐ μόνον ἡ παντάπασιν ἀόρατος καὶ ἀπερινόητος καὶ ἀμέθεκτος θεότης, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῖς ἁγίοις μόνοις ἀποῤῥήτως ὁρατὴ καὶ νοητὴ καὶ μεθεκτὴ θεότης τοῦ Θεοῦ ἐστι. »
D Καὶ ἐν ἑτέρῳ· « Ἀλλ' ἐγὼ τὰς ὅλας ἀγαθάς φημι τοῦ ἑνὸς Θεοῦ προόδους εἶναι τὰ οὐσιώδη ταῦτα καὶ φυσικὰ τοῦ Θεοῦ τὰ ὑφειμένα τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἕτερα ταύτης τε καὶ ἀλλήλων, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν, τὴν ἐνέργειαν, τὴν ζωὴν, καὶ ἀγαθότητα, καὶ ἁγιότητα, καὶ πάνθ' ὅσα καὶ ἔστι τὸ Θεῖον καὶ λέγεται. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Ἀλλ' εἰ μὴ ἄλλη θεότης εἴη παρὰ τὴν θείαν φύσιν ἀγέννητος, καὶ αὐτῇ συναΐδιος ὡς ἐνέργεια αὐτῆς. » Καὶ μετά τινα· « Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπειράκις ἀπείρως ἐπὶ τῶν τοιούτων πάντων τῇ θείᾳ προσέθηκαν ὑπεροχῇ. » Καὶ ἐν τῇ οὕτω καλουμένῃ διεξοδικωτέρᾳ ἀπολογίᾳ· « Καὶ γὰρ κατηξιώθημεν εἰδέναι τὴν μὲν οὐσίαν μίαν καὶ ἁπλῆν καὶ ἀδιαίρετον καθ' ἑαυτὴν, ἐκείνας δὲ οὐ πολλὰς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας. »

A Καὶ ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Φιλονεικοῦσι μὲν ἀλλήλους ὑπερβαλέσθαι*, « Σὺ πόθεν ἡμᾶς, φησὶν, ἐφώρασας, καὶ διὰ τίνων διθεΐτας ἀποδεικνύεις, ὅτι τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ ὁρατὴν, μᾶλλον δὲ καὶ νοητὴν λέγομεν θεότητα, καθάπερ οἱ θεόληπτοι διδάσκουσι θεολόγοι; Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τριῶν ὄντων ἐν κεφαλαίῳ*, « Ἀλλ' ἐπειδήπερ, φησὶν, ἡμεῖς κατὰ τὴν πατρικὴν ὑφήγησιν καὶ τὴν θεοποιὸν καὶ τὴν καθαρτικὴν καὶ τὴν θεατικὴν δύναμίν τε καὶ ἐνέργειαν, πρὸς δὲ ταύταις καὶ πολλὰς ἑτέρας ἀνυμνοῦμεν τῇ τῆς θεότητος ἐπωνυμίᾳ, καὶ ἀπὸ τούτων χρώμεθα καὶ ἐπὶ τῆς πηγαζούσης αὐτὰς οὐσίας τῷ προσρήματι, πῶς σὺ δύο καὶ μὴ πλείους ἡμᾶς ἰσχυρίζῃ λέγειν θεότητας; » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ, ᾧ ὀνομάζει *Ἐλέγχους καὶ ἄτοπα*, « Ἔστιν ἄρα θεότης, φησὶν, ἄλλη παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσα συναΐδιος B αὐτῇ. Ἀεὶ δὲ τὸ ἐνεργοῦν τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, καὶ τῶν ἀνουσίων ἡ οὐσία, καὶ τῶν ὀνομαζομένων τὸ ὑπερώνυμον. » Καὶ ὁ εἰς πατριάρχην πρῶτον χρηματίσας Ἰσίδωρος ἔν τινι ᾄσματι· « Φαμὲν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν, πόθῳ δὲ πολλάκις καὶ τὴν φύσιν. » Ταῦτα δὲ πάντα συμπεραίνοντες ἐν τόμῳ φασί. Μετὰ τοῦτο ἐζητήθη, εἴ γε ἡ θεία ἄκτιστος ἐνέργεια θεότης παρὰ τῶν ἁγίων προσαγορεύεται, καὶ ἀνεφάνη καὶ τοῦτο παρὰ τῶν θεολόγων κηρυττόμενον· καὶ πρὸς τούτῳ αὖθις ἐν τῷ τόμῳ, « Ἐζητήσαμεν, φασὶν, ἀποδειχθῆναι παρὰ τῶν θεολόγων, εἰ ὑπέρκειται ταύτης κατ' οὐσίαν ὁ Θεός· καὶ ἀνεφάνη καὶ τοῦτο παρὰ πάντων κηρυττόμενον. »

logia, quam vocant prolixiorem: « Etenim digni facti sumus, qui sciamus substantiam quidem, unam, ac simplicem, atque indivisibilem per se, illas vero non tantum plures, sed et numerum excedentes. » Et in oratione, cujus initium: *Contendunt quidem se invicem superare*, « Tu, inquit, unde nos deprehendisti, et quibusnam ostendis esse ditheitas, duos deos sentientes? quod ejusdem Dei, et visibilem, quin potius et intelligibilem dicimus deitatem, quemadmodum docent sacri theologi. » Et in alia oratione, cujus initium: *Tria cum sint in summa*, « Sed quandoquidem nos, inquit, secundam paternam expositionem, etiam deificantem, et purgativam, et aspectivam potentiam et operationem, multas alias prælerea celebramus hac appellatione deitatis: et ex his utimur etiam hac appellatione in substantia, a qua veluti fonte eæ scaturiunt, quomodo tu duas, et non plures contendis nos asserere deitates? » Et in oratione, quam nominat, *Refutationes et absurda*, « Est ergo deitas, inquit, alia præter substantiam Dei, ipsi exsistens coæterna. Semper autem operans operatis superior est, et substantia, non substantiis, et quod omnem appellationem excedit iis quæ nomen habent. » Item Isidorus ille, qui primo exstitit patriarcha, in quodam Cantico, « Dicimus, inquit, tuam operationem proprie deitatem, affectu autem sæpe et naturam. » Hæc autem omnia in tomo concludentes, aiunt. Postea quæsitum est an divina increata operatio a sanctis nuncupatur deitas, et constitit etiam hoc a theologis prædicatum. « Ad hoc rursus in tomo quæsivimus, aiunt, ostendi a theologis an superior sit huic secundum substantiam Deus? et patuit etiam ab omnibus prædicatum. »

C Ἕκτος τρόπος, ὅτι φασὶ τὴν μὲν οὐσίαν ἀόρατον καὶ ἀπερινόητον εἶναι, τὴν δὲ ἐνέργειαν ὁρατήν. Καί φησι διαβάλλων τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ *Βαρλααμίτου καὶ Ὀρθοδόξου*· « Ὁρᾷς ὅτι καὶ οὗτος οὐ μόνον ἀόρατον οἶδε τοῦ Θεοῦ τὴν θεότητα, ἀλλὰ καὶ ὁρατήν· ἐπειδήπερ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν φῶς. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὑποψιθυρίσας*, « Καὶ γὰρ ἀνθρωπίνοις, φησὶν, ὀφθαλμοῖς ὤφθη, καὶ διανοίᾳ ἐνήστραψε· διὸ καὶ ὁρατὴ καὶ νοητὴ κέκληται θεότης. »

Sextus modus: Substantiam quidem aiunt invisibilem et incomprehensibilem, operationem vero visibilem; et ait Palamas calumniando magnum Basilium in dialogo *Barlamitæ atque Orthodoxi*: « Videsne quod is quoque non tantum Deitatem novit invisibilem, sed etiam visibilem? Quandoquidem visibile est ejus lumen. » Et in oratione, cujus initium, *Cum insusurrasset*: « Etenim humanis oculis visa est, atque interno splendore mentem fulguravit. Quocirca et visibilis et intelligibilis appellata est Deitas.

Ὁ ἕβδομος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀκίνητον εἶναι παντελῶς, τὴν δ' ἐνέργειαν κινουμένην, καὶ κίνησιν. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν λόγῳ, ᾧ ἐπιγράφει, *Ἐλέγχους καὶ ἄτοπα*· « Καὶ ὡς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀκινήτου μενούσης ἡ θεότης αὕτη κινεῖσθαι D καὶ μεταδίδοσθαι πέφυκε. » Κοινῇ δὲ ἀποφαίνονται ἐν τῷ τόμῳ τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν ταύτην, τοῦ Θεοῦ κίνησιν οὖσαν εἰδότες, ὡς ἐκ πηγῆς ἀενάου τῆς θείας οὐσίας προέρχεσθαί τε καὶ πηγάζειν.

Septimus modus: substantiam quidem esse omnino immobilem, operationem vero esse mobilem, et motum. Et Palamas in dialogo, quem inscribit *Refutationes et absurda*, asserit, quod « Cum substantia Dei immota maneat, deitas hæc movetur, et communicari apta est. » Communiter vero in tomo affirmant, substantialem ac naturalem hunc Dei motum exsistere, scientes quod tanquam ex fonte perenni, e divina scilicet substantia proficiscitur et manat.

Ὁ ὄγδοος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀκατάληπτον εἶναι, τὴν δὲ ἐνέργειαν γνώριμον καὶ καταληπτήν. Καί φησιν ἐν τῷ ῥηθέντι λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὑποψιθυρίσας τοίνυν*, « Διενήνοχε τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέργεια κατὰ πολλοὺς τρόπους, καθάπερ ἐν πολλοῖς

Octavus modus, quod substantia sit incomprehensibilis, operatio vero nota, et comprehensibilis: et in prædicta oratione, cujus initium: *Cum igitur insusurrasset*: « Differt a divina substantia divina operatio multis modis; ut multis et per

plura demonstravimus; ex his autem modis unus est, quod divina substantia sit omnino imperceptibilis, notæ vero sint divinæ operationes. »

Nonus modus et decimus, quod substantia penitus sit imparticipabilis, et impartibilis, et imperceptibilis, et inintelligibilis, operatio vero sit participabilis, et partibilis, et perceptibilis, et intelligibilis. In eadem oratione hæc sunt verba Palamæ; « Quod autem ita partitur, operatio est divina, cum substantia sit prorsus impartibilis. » Et in Apologia prolixiori sic habet Palamas: « Secundum substantiam quidem Deus est imparticipabilis; secundum vero deificantem gratiam et operationem, quæ et gloria Dei nominatur, et participatur, et a dignis videtur. » Et rursus in eadem: « Quid igitur, naturam Dei et substantiam hæreditabunt? Nequaquam, sed deificantem gratiam, et regnum, quod regnum quamvis non sit natura Dei, illa quippe imparticipabilis est, sed naturalis est operatio Dei, quæ naturaliter sequitur Deum, et inseparabiliter circa eum semper consideratur; idcirco et hujus hæres Dei dicitur hæres. » Et in quarta oratione ad Acindynum, sic habet: « Quod adversarii dum nos monent, ut fugiamus eos, qui dicunt Numen divinum secundum substantiam imperceptibile, tanquam quod supereemineat, perceptibilia vero substantialia ejus, et corporalibus oculis visibilia, cum sint alia, et ejus submissa, monent fugiendos esse sanctos. » Et in dialogo quem inscribit *Theophanes et Theotimus*; « Quonam modo una quidem intelligibilis, altera vero inintelligibilis litteris proditur ejusdem Dei deitas, visibilisque dignis in virtute Spiritus sancti, et prorsus omnibus invisibilis, participabilisque, et imparticipabilis secundum normam pietatis dicimus? »

A καὶ διὰ πλειόνων ἀπεδείξαμεν. Τούτων δὲ τῶν τρόπων εἷς ἐστι, καὶ τὸ τὴν μὲν θείαν οὐσίαν ἄληπτον εἶναι παντελῶς, γνωρίμους δὲ τὰς θείας ἐνεργείας. »

Ὁ θʹ καὶ ιʹ τρόπος ἐστὶ, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀμέθεκτον καὶ ἀμέριστον, καὶ ἄληπτον καὶ ἀπερινόητον εἶναι παντελῶς, τὴν δ' ἐνέργειαν μεθεκτὴν καὶ μεριστὴν καὶ ληπτὴν καὶ νοητήν. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ· « Τὸ δ' οὕτως μεριζόμενον ἐνέργειά ἐστι θεία, τῆς οὐσίας οὔσης ἀμερίστου παντάπασι. » Καὶ ἐν τῇ διεξοδικωτέρᾳ ἀπολογίᾳ· « Κατ' οὐσίαν μὲν ὁ Θεὸς ἀμέθεκτός ἐστι· κατὰ δὲ τὴν θεοποιὸν χάριν, καὶ ἐνέργειαν, ἥτις καὶ δόξα Θεοῦ καλεῖται, καὶ μετέχεται, καὶ ὁρᾶται τοῖς ἀξίοις. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ· « Τί οὖν τὴν τοῦ B Θεοῦ φύσιν καὶ οὐσίαν κληρονομήσουσιν; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ τὴν θεοποιὸν χάριν τε καὶ βασιλείαν, ἥτις εἰ καὶ μὴ φύσις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ γὰρ ἀμέθεκτος ἐκείνη, ἀλλὰ φυσικὴ ἐστιν ἐνέργεια Θεοῦ, φυσικῶς ἑπομένη τῷ Θεῷ, καὶ ἀχωρίστως περὶ αὐτὸν ἀεὶ θεωρουμένη. Διὸ καὶ ὁ ταύτης κληρονόμος κληρονόμος λέγεται Θεοῦ. » Καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ πρὸς Ἀκίνδυνον λόγῳ· « Ὅτι φεύγειν παραινοῦντες οἱ ἐναντίοι ἡμῖν τοὺς λέγοντας ἄληπτον μὲν κατ' οὐσίαν τὸ Θεῖον, ἅτε καὶ ὑπερκείμενον, ληπτὰ δὲ τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ, καὶ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρατὰ, ἕτερα ὄντα καὶ ὑφειμένα αὐτοῦ, φεύγειν παραινοῦσι τοὺς ἁγίους. » Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ, ὃν *Θεοφάνης καὶ Θεότιμος* ἐπιγράφει· « Πῶς δὲ ἡ μὲν νοητὴ, ἡ δὲ ἀπερινόητος ἀναγέγραπται τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ θεότης, C ὁρατή τε τοῖς ἀξίοις ἐν δυνάμει Πνεύματος, καὶ πᾶσι παντάπασιν ἀόρατος, μεθεκτή τε καὶ ἀμέθεκτος κατὰ τὸν γνώμονα τῆς εὐσεβείας λέγομεν; »

Hæc autem omnia colligentes in tomo communiter sanxerunt. differunt autem, inquiunt, inter se hujusmodi deitates, eo scilicet, quod divina operatio participatur, et partitur impartibiliter, et nominatur, et quodammodo, quamvis subobscure ex suis effectis intelligitur. Substantia vero est imparticipabilis, et impartibilis, et innominata, tanquam omnem nominationem excedens videlicet, atque omnino inintelligibilis.

Πάντα δὲ ταῦτα συναγαγόντες ἐν τῷ τόμῳ κοινῇ ἐπεκύρωσαν, Διενηνόχασι δ' ἀλλήλων, φάμενοι, αἱ τοιαῦται θεότητες, δηλαδὴ τῷ τὴν μὲν θείαν ἐνέργειαν μετέχεσθαι καὶ μερίζεσθαι ἀμερίστως καὶ ὀνομάζεσθαι καὶ νοεῖσθαί πως, εἰ καὶ ἀμυδρῶς ἐκ τῶν αὐτῆς ἀποτελεσμάτων· τὴν γε μὴν οὐσίαν ἀμέθεκτον καὶ ἀμέριστον καὶ ἀνώνυμον, ὡς ὑπερώνυμον δηλονότι καὶ ἀπερινόητον παντελῶς.

D

Decimus quintus modus, quod substantia quidem nullam habeat in se differentiam, operationes vero cum inter se, tum a substantia differentes sint. Atque Palamas in commemorata oratione, cujus initium: *Cum igitur insusurrasset*, ait, « Volentes pietatem colere, et sobrie sapere, fateantur differre quidem ejusmodi cuncta inter se, causam autem illorum hoc esse, in quo, et ex quo sunt, cum illud sit supra hæc. »

Δέκατος πέμπτος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν μὴ διάφορον εἶναι καθ' ἑαυτὴν, τὰς δ' ἐνεργείας καὶ πρὸς ἀλλήλας, καὶ πρὸς τὴν οὐσίαν διαφόρους. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ διαληφθέντι λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὑποψιθυρίσας*, « Θέλοντες εὐσεβεῖν καὶ σωφρονεῖν, ὁμολογείτωσαν διαφέρειν μὲν τὰ τοιαῦτα πάντα ἀλλήλων· αἴτιον δὲ ἐκείνων τοῦτο ἐν ᾧπερ καὶ ἐξ οὗ ἐστιν αὐτοῦ ὄντος ὑπὲρ ταῦτα. »

Et in alia oratione, cujus initium: *A spiritu excitatis*, « Sed quis enumeret omnes voces sanctorum, quibus et substantiam Dei, et potentias Dei esse increatas testantur, atque inter se differre ostendunt, et hæc omnia unam esse dei-

Καὶ ἐν ἑτέρῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τοῖς πνευματοκινήτοις*, « Ἀλλὰ τίς ἂν ἀπαριθμήσαιτο πάσας τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς, δι' ὧν καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ οὐσίᾳ καὶ ταῖς τοῦ Θεοῦ δυνάμεσι τὸ ἄκτιστον προσμαρτυρεῖται, καὶ τὸ διαφέρειν πρὸς ἀλλήλας δείκνυται, καὶ

μίαν εἶναι ταῦτα πάντα θεότητα συνιέντα εἰς ἕν, ὡς ἄκτιστα; »

Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Φιλονεικοῦσι μὲν*, « Οὐ πολλαὶ δὲ μόνον αἱ θεῖαι ἐνέργειαι, ἀλλὰ καὶ ἀλλήλων διαφέρουσαι, καὶ τῆς μιᾶς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης διενηνόχασιν. »

ιη' τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν ὂν λέγεσθαι, τὴν δ' ἐνέργειαν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἔν τινι τῶν προτέρων λόγων· « Καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὁρώμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἥκιστά ἐστι. »

ιθ' τρόπος ἐστὶ τὸ τὴν οὐσίαν ἄσχετον εἶναι καὶ ἀμίμητον, τὴν δὲ ἐνέργειαν σχέσιν τε εἶναι καὶ μίμησιν, καὶ μίμημα· καὶ ἀποφαίνονται ἐν τῷ τόμῳ, ὥστε οὐδὲ ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος αὐτὴ ἡ θέωσίς ἐστι κτιστὴ, διότι σχέσις ἐστὶ πρὸς τὰ θεούμενα. » Καὶ πάλιν, « Ὥστε τὸ μίμημα λέγεσθαι οὐκ ἐμποδίζει πρὸς τὸ ἄκτιστον εἶναι τὴν θέωσιν. »

κ' τρόπος ἐστὶ, τὸ τὴν οὐσίαν ἀθάνατον εἶναι δι' ἑαυτὴν, τὴν δ' ἐνέργειαν διὰ μὲν τὴν οὐσίαν ἀθάνατον, δι' αὐτὴν δὲ νέκρωσιν. Καί φησι Παλαμᾶς ἐν τῷ περὶ θείας καὶ θεοποιοῦ μεθέξεως· « Εἰ δ' ἐκεῖνοι τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ζῶσιν ἀθάνατα, καὶ τεθνήκασι, καὶ πολλοὶ τῶν ἐνταῦθα ζώντων νεκροὶ, καθάπερ ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Χριστὸς ἔδειξεν. Ἔστιν ἄρα καὶ θεότης νέκρωσις, ἀθανάτου κατὰ φύσιν μενούσης. »

Καὶ ἄλλοι δὲ τρόποι πλεῖστοι ἐν τοῖς αὐτῶν ἐγκείμενοι δόγμασιν ἐλάθησαν παρ' ἡμῶν, τοὺς καθολικωτέρους ἐκλεξαμένων. Ἐπεὶ δ' ὡσαύτως εὕρηνται παρ' αὐτοῖς καὶ ἕτερα λίαν ἀσεβῆ δόγματα, μὴ ὑποπίπτοντα τοῖς τῶν διακρίσεων τρόποις, ἀναγκαῖον καὶ ἀπὸ τούτων ἐκθῆναί τινα ἐνταυθοῖ. Τὰς θεότητας οὖν, ἃς ἐκ νέου συνεστήσαντο, ἔστιν ὅπου καὶ θεοὺς φασι. Λέγει τοίνυν Παλαμᾶς ἔν τινι τῶν περὶ φωτὸς λόγων αὐτοῦ· « Διττὸν εἶναι τὸ Θεῖον βουλόμενος δεῖξαι, φησὶν, οὐ μόνον Θεός ἐστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὤν, δηλαδὴ ἡ ἐνέργεια, περὶ ἧς αὐτῷ ἦν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος· καὶ οὐ μόνον ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα· καὶ πᾶσαν ὑπεροχὴν ὁπωσοῦν γενομένην ὑπερβέβηκεν. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο παρὰ τῆς θεολογίας ἤκουσεν, ὡς ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις· ἵν' ἐντεῦθεν γοῦν Θεὸν εἶναι τουτὶ τὸ φῶς πιστεύσῃ. » Καὶ ἐν τῷ β', τῷ κατὰ τῶν δευτέρων τοῦ Βαρλαὰμ, ὃν ἐπιγράφει *Κατάλογος τῶν ἐκβαινόντων ἀτόπων*· « Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἀμέθεκτος· ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετεχόντων δι' οὗ ταῦτα τοῦ Θεοῦ μετέχουσι. « Καὶ μετ' ὀλίγα· » Δεῖ δὴ ζητεῖν ἡμᾶς Θεὸν ἕτερον οὐχ ὄντα μόνον αὐτοτελῆ, αὐτενέργητον, αὐτὸν ἑαυτὸν δι' ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν. » Καὶ πάλιν, « Καὶ ἁπλῶς δι' ἡμᾶς ζητεῖν Θεὸν οὕτω πως μεθεκτὸν, οὗ μετέχον-

A talem in unum convenientia, quippe increata? »

Et in alia oratione, cujus initium, *Contendunt quidem* : « Non solum autem multæ sunt divinæ operationes, sed et inter se differentes, et ab una substantia necessario differunt. »

Decimus octavus modus, quod substantia quidem dicatur non ens supra omnem eminentiam, operatio vero non ens per eminentiam. Et ait Palamas in quadam oratione ex prioribus orationibus : « Et supra id quod est non ens per eminentiam, quod per sensum intellectualem spiritualiter videtur, quod substantia Dei minime est. »

Decimus nonus modus, quod substantia quidem careat habitudine, et inimitabilis sit, operatio B vero habitudo sit, et imitatio, atque imitamentum, et in tomo sententiam ferunt : « Itaque neque deificatrix largitio Spiritus ipsa deificatio est creata, quoniam habitudo est ad ea, quæ deificantur. » Et rursus : « Quare quod dicatur imitamentum, non obstat, quin deificatio sit increata. »

Vicesimus modus, quod substantia quidem sit immortalis per se, operatio vero propter substantiam quidem immortalis, per se vero mortificatio; et ait Palamas in libro *De divina deificante participatione* : « Quod si illi hunc in modum et vivunt immortaliter et mortui sunt, et plurimi ex his qui vivunt, mortui sunt, ut vitæ mortisque ostendit Dominus. Est ergo etiam deitas mortificatio, cum C immortalis secundum naturam permaneat. »

Porro alii quoque plurimi modi in suis dogmatibus inserti a nobis prætermissi sunt, qui universaliores elegimus. Quoniam vero similiter apud ipsos reperiuntur et alia valde impia dogmata, quæ non cadunt in distinctionis modos, opus est ex ipsis hoc loco aliquot exponere. Deitates igitur, quas de novo constituunt, alicubi etiam deos appellant. Dicit ergo Palamas, in quadam sua oratione, earum quæ sunt de lumine, volens divinum numen probare duplex esse : « Non solum Deus est supra entia exsistens, scilicet operatio, de qua ipsi erat sermo, sed et superdeus, neque tantum supra omnem positionem est, sed et supra omnem abstractionem, eminentia rei excedentis omnia, et D omnem eminentiam quomodocunque factam excepit. » Et rursus in eadem oratione : « Neque illuc ex theologia audivit, quod pro omnibus tunc nobis divina fiet natura, ut hinc saltem hoc lumen Deum esse credat. » Et in secunda oratione adversus ea quæ secundo scripsit Barlaam, quam inscripsit : *Catalogus eorum quæ sequuntur absurda* : « Verum enim vero quando quidem sunt, quæ Deum participant, substantia vero Dei, quæ est supra omnem substantiam, penitus imparticipabilis est, datur ergo inter imparticipatam substantiam, et ea quæ participant, quiddam medium per quod ea Deum participant. » Et paulo post : « Opus est igitur nos alium Deum quærere, non tantum exsistentem per se perfectum, per se operativum,

qui seipsum per se speculetur, sed etiam bonum. » Et rursus ; « Simpliciter oportet nos quærere Deum, ita quodammodo participabilem, cujus participes singuli facti, ipsius familiares simus, vivamus, et secundum analogiam participationis divini evadamus. Est ergo inter genita, et imparticipabilem illam supersubstantialitatem, non unum tantum, sed et plurima, atque tot quot sane sunt ea quæ participant. Hæc non per se, illa scilicet media; virtutes enim sunt supersubstantialitatis illius, quæ unice ac singulariter præhabet, et continet totam participabilium multitudinem. » Et in oratione, cujus initium : *Heus tu, non est nobis :* « Et hunc igitur divinum splendorem, et gratiam, et operationem, atque donationem sanctissimi Spiritus, Spiritum sanctum sacræ Scripturæ nuncupant, atque etiam deitatem, et Deum, et deificum donum. » Et rursus : « Quod auten deitatem, et Deum, et deificantem, et ipsam bonitatem, et bonum facientem, et conditorem universi sacræ Scripturæ nominent hanc divinam gratiam, et operationem, et donationem, quæ a supersubstantiali Trinitate provenit, testis est Dionysius Areopagita. » Et Isidorus ille, qui fuit patriarcha in suo quodam Cantico : « Esse vero hoc quidem te, non autem quid sis exprimere intelligimus. Deum autem operationem esse dogmatizant, non hypostasim sancti Spiritus adesse et sanctificare creaturam, sed quamdam gratiam increatam, neque subsistentem ; et quod etiam alii spiritus sancti sint increati, alii præter Spiritum sanctum, unum ex tribus personis Deitatis. » Atque ait Palamas in quinta oratione ad Acindynum : « Satis igitur hæc sunt ad persuadendum, neque creatam esse gratiam, et operationem Spiritus, quæ datur et accipitur ab iis quos gratia sua dignatur Deus, neque substantiam esse Spiritus sancti, quippe ipsa Spiritus sanctus est. Etenim nemini Deus dat substantiam suam, neque cum imperceptibilis sit, fieri potest, ut a quoquam percipiatur. » Et Coccinus ille, qui fuit patriarcha, in oratione, cujus inscriptio : *Nulla divinarum operationum creata,* sic ait : « Quis invidus ac malignus dæmon in Ecclesiam Dei audacter intulit, quod ipsa substantia Dei habitans in hominibus, eos qui purgantur purgat, et qui illuminantur, illuminat, atque illustrat ; et eos qui a recto tramite quadam nequitiæ procella abrepti sunt, reducit, et creaturis inhabitans hæc operatur ?» Ac rursus Palamas in quodam dialogo : « Verum si non esset altera deitas præter divinam naturam, ingenita, ipsique coæterna, tanquam ejus operatio, et Spiritus sanctus alius a divina natura Spiritu sancto inferior tanquam ejus operatio, quomodo impleta est Spiritu sancto Elisabeth ? Et quonam isto ? Non enim impleta est substantia Spiritus. Hæc enim immobilis est, atque intransitiva, et intacta, atque immensa, inalterabilisque. » Et in epistola ad Cyzicensem episcopum, cujus initium : *Scire te volo :* « Quem-

A τες ἕκαστοι, οἰκείως ἑαυτοῦ κατὰ τὴν τῆς μεθέξεως ἀναλογίαν ὄντες καὶ ζῶντες καὶ ἔνθεοι ἐσόμεθα. Ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῶν γεννητῶν καὶ τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἓν μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλά, καὶ τοσαῦτα, ὁπόσα δὴ καὶ τὰ μετέχοντα. Ταῦτα οὐ καθ' ἑαυτὰ τὰ μέσα δηλαδὴ ἐκεῖνα, δυνάμεις γάρ εἰσι τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καὶ ἑνιαίως προειληφυίας, καὶ συνειληφυίας τὴν τῶν μεθεκτῶν ἅπασαν πληθύν. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή, *Οὐκ ἔστιν, ὦ οὗτος, ἡμῖν·* « Καὶ ταύτην τοίνυν τὴν θείαν αἴγλην, καὶ χάριν, καὶ ἐνέργειάν τε καὶ δωρεὰν τοῦ παναγίου Πνεύματος, Πνεῦμα ἅγιον αἱ θεῖαι Γραφαὶ κατονομάζουσιν· ἀλλὰ δὴ καὶ θεότητα, καὶ Θεόν, καὶ θεοποιὸν δῶρον. » Καὶ B πάλιν, « Ὅτι δὲ θεότητα, καὶ Θεόν, καὶ θεοποιὸν καὶ αὐτοαγαθότητα καὶ ἀγαθοποιόν, καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός φασιν αἱ θεῖαι Γραφαὶ τὴν θείαν ταύτην χάριν, ἐνέργειάν τε καὶ δωρεὰν τὴν ἐκ τῆς ὑπερουσίου Τριάδος προερχομένην, μάρτυς ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος. » Καὶ ὁ χρηματίσας δὲ εἰς πατριάρχην Ἰσίδωρος ἔν τινι τῶν ᾀσμάτων αὐτοῦ· « Εἶναι δὲ τὸ μὲν σέ, οὐ τί δὲ εἶναι δηλοῦν νοοῦμεν. Θεὸν δ' ἐνέργειαν δογματίζουσιν οὐ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρεῖναι καὶ ἁγιάζειν τὴν κτίσιν, ἀλλά τινα χάριν ἄκτιστον καὶ ἀνυπόστατον, καὶ ὅτι καὶ ἄλλα πνεύματα ἅγιά εἰσιν ἄκτιστα, ἄλλα παρὰ τὸ ἓν τῆς τρισυποστάτου θεότητος ἅγιον Πνεῦμα. » Καὶ φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πέμπτῳ λόγῳ τῷ πρὸς Ἀκίνδυνον· « Ἱκανὰ μὲν οὖν τὰ τοι- C αῦτα πεῖσαι μήτε κτιστὴν ὑπάρχειν τὴν διδομένην καὶ λαμβανομένην τοῖς κεχαριτωμένοις τοῦ Πνεύματος χάριν τε καὶ ἐνέργειαν. Αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μήτε τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος. Οὐδενὶ γὰρ ὁ Θεὸς τὴν οὐσίαν δίδωσιν, οὐδ' ἔνι μὴ ληπτὴν αὐτὴν γενέσθαι ληπτήν. » Καὶ ὁ χρηματίσας εἰς πατριάρχην Κόκκινος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Οὐδεμία τῶν θείων ἐνεργειῶν κτιστή,* οὕτω φησί· « Ποῖος βάσκανος δαίμων τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τολμηρῶς ἐπήγαγεν, ὅτι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ κατοικοῦσα ἐν τοῖς ἀνθρώποις, τοὺς καθαιρομένους καθαίρει, καὶ τοὺς φωτιζομένους φωτίζει καὶ λαμπρύνει, καὶ τοὺς κατά τινα σάλον ἀνίερον τοῦ καλοῦ παρατραπέντας ἐπανάγει καὶ τοῖς κτίσμασιν ἐνοικοῦσα ταῦτα ἐργάζεται ; » Καὶ αὖθις ὁ D Παλαμᾶς ἔν τινι διαλόγῳ· « Ἀλλ' εἰ μὴ ἄλλη θεότης εἴη παρὰ τὴν θείαν φύσιν ἀγένητος, καὶ αὐτῇ συναΐδιος, ὡς ἐνέργεια αὐτῆς, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἕτερον παρὰ τὴν θείαν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατώτερον ὡς αὐτοῦ ἐνέργεια, πῶς ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ ; καὶ τίνος τούτου ; οὐ γὰρ δὴ τῆς οὐσίας ἐπλήσθη τοῦ Πνεύματος. Ἀκίνητος γὰρ αὕτη καὶ ἀμετάβατος καὶ ἀναφὴς καὶ ἀχώρητος καὶ ἀναλλοίωτος. » Καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν Κυζίκου ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή, *Εἰδέναι σε βούλομαι·* « Καθάπερ οὖν τὰ πολλὰ πνεύματα τὸ μοναδικὸν καὶ ἁπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τοῦ Πνεύματος οὐκ ἀναιρεῖ· καὶ γὰρ ἐνέργειαί εἰσιν αὐτοῦ· τὸν αὐτὸν τρόπον, κἂν πολλὰς εἴπῃ τις θεότητας, τὰς ἐνεργείας λέγων τῆς μιᾶς θεότητος, τὸ μοναδικὸν καὶ ἁπλοῦν αὐτῆς οὐκ ἀναιρεῖ. » Καὶ

ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐπιστολῇ, «Καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος πνεύματα φίλον τῷ Ἡσαΐᾳ καλεῖν· δηλαδὴ τὰ δῶρα τοῦ Πνεύματος. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαι ἄκτιστοί εἰσιν.»

A admodum multi spiritus singularitatem, ac simplicitatem, incompositionemque Spiritus non tollunt, quippe sunt operationes ipsius; ita etiam si quis dixerit multas deitates, operationes designans unius Deitatis, unitatem ac simplicitatem ejus non tollit.» Et in epistola ad Acindynum: «Etiam operationes Spiritus sancti placet Isaiæ spiritus appellare, scilicet dona Spiritus sancti. Dei vero operationes increatæ sunt.»

Ἔτι λέγουσι μὴ γίνεσθαι σύνθεσιν ἔκ τε οὐσίας Θεοῦ καὶ ὧν φρονοῦσιν αὐτοὶ πραγματικῶς συνυπάρχειν αὐτῇ. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή, *Τοῖς πνευματοκινήτοις τῶν Πατέρων*, «Ὅτι τὸ ἄκτιστον προσκείμενον, μίαν ἀποδείκνυσιν καὶ ἴσην καὶ ἁπλῆν τὴν ἐν τῇ διακρίσει ταύτῃ ὁρωμένην θεότητα. Καὶ γὰρ πᾶν ἄκτιστον καὶ ὁμότιμόν ἐστι καὶ ἡνωμένον, καὶ σύνθεσις ἐν τοῖς ἀκτίστοις συναγομένοις εἰς ἓν οὐ μήποτ' ἂν γένοιτο.» Καὶ ἐν ἑτέρῳ οὗ ἡ ἀρχή, *Ὑποψιθυρίσας τοίνυν*· B «Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ ἐν τούτοις τὰς συνθέσεις ἀφρόνως φανταζόμενος, ὡς ἡ τῶν ἀκτίστων καὶ ὄντως ἁπλῶν συνέλευσις εἰς ἓν σύνθεσιν οὐδεμίαν ἐμποιεῖ.» Καὶ ὁ χρηματίσας εἰς πατριάρχην Κόκκινος ἐν θ' τῶν ιβ' κεφαλαίων αὐτοῦ φησιν, «Ἡμεῖς μαθόντες ἀπὸ τῶν ἁγίων, ὅτι οὐδὲ τὸν ἄνθρωπον ποιοῦσί ποτε σύνθετον τὰ φυσικὰ ἰδιώματα, ἀλλ' οὐδὲ οἱ τεχνικοὶ λόγοι καὶ ἐπιστῆμαι· οὐδεὶς γὰρ ἂν εἴποι ποτὲ τὸν ἄνθρωπον σύνθετον, διότι ἔχει φύσιν καὶ ἐνέργειαν φυσικήν, ἢ διότι ἔχει φύσιν καὶ τέχνην γραμματικήν, ἢ τεκτονικήν, ἢ γεωργικὴν τυχόν. Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὕτως, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τί χρὴ λέγειν, τοῦ πάντα ὑπερφυῶς ἔχοντος; Ἀλλὰ σύνθεσις γίνεται καὶ λέγεται τότε, ὅταν C δύο πράγματα ἔχοντα ἓν ἕκαστον ἰδίαν ὑπόστασιν, καὶ δυνάμενον ἕκαστον εἶναι θεωρεῖσθαι καθ' ἑαυτὸ, δίχα τοῦ ἑτέρου· ὅταν τὰ τοιαῦτα συντεθῶσιν καὶ ἑνωθῶσιν ἀλλήλοις εἰς μίαν ὑπόστασιν, οἷον ὥσπερ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴ καὶ σῶμα, ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ λίθοι καὶ ξύλα καὶ σίδηρος. Ταῦτα γὰρ καθ' ἑαυτὰ ἕκαστα ὑπόστασις ὄντα, ὅταν συντεθῶσι καὶ ἑνωθῶσιν ἀλλήλοις εἰς μίαν ὑπόστασιν, τότε λέγεται σύνθεσις, ἤτοι ἕνωσις ἐνυποστάτων δύο πραγμάτων, ἢ καὶ πλειόνων.» Καὶ ἐν τῷ τόμῳ κοινῇ πάντες ἀπεφήναντο, «Μετὰ τοῦτο ἐζητήσαμεν παρὰ τῶν ἁγίων εἰ μηδεμίαν ἔχοι τις ἂν ἐπινοεῖν σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ διὰ τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφοράν. Ἀπεδείχθη οὖν παρὰ τῶν ἁγίων πάντων κηρυττόμενον, ὡς οὐκ ἔστι σύνθεσίν τινα παρὰ D τοῦτο νομίζειν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ.» Καὶ ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς δ' ἐκφωνοῦσι· «Τοῖς φρονοῦσι καὶ λέγουσι σύνθεσίν τινα ὅλως διὰ ταῦτα γίνεσθαι ἐπὶ Θεοῦ, μὴ πειθομένοις δὲ τῇ τῶν ἁγίων διδασκαλίᾳ, μηδεμίαν σύνθεσιν ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐν τῇ φύσει γίνεσθαι διδασκόντων, ὡς κατ' οὐδὲν πάντως τὴν διαφορὰν ταύτην λυμαινομένην τῇ θείᾳ ἁπλότητι, ἀνάθεμα.»

Præterea dicunt, non fieri compositionem ex substantia, et iis quæ illi sentiunt realiter distincta esse cum substantia. Atque asserit Palamas, in oratione, cujus initium: *A Spiritu excitatis Patribus*, «Quod vox increatum, dum adjacet, unam ostendit, et æqualem, ac simplicem Deitatem, quæ in hac distinctione videtur. Etenim omne increatum ejusdem honoris est et conjunctionis, neque in increatis in unum collectis fiet unquam compositio.» Et in alia oratione, cujus initium: *Cum insusurrasset igitur*: «Neque hoc perspicere valuit, qui in istis compositiones stulte imaginatur, quod in unum concursus rerum increatarum, et revera simplicium, compositionem nullam facit.» Et Coccinus ille, qui fuit patriarcha, in nono capite ex iis duodecim capitibus, quæ edidit, «Nos, ait, cum didicerimus a sanctis, quod neque hominem faciunt proprietates naturales unquam compositum, sed neque artificiosi sermones et disciplinæ. Nemo enim dixerit unquam hominem compositum, quoniam habet naturam et operationem naturalem, vel quod habeat naturam, et artem grammaticam, vel fabrilem, vel forsan artem agriculturæ. Quod si in hominibus ita se res habet, quid in Deo dicendum est, qui omnia supernaturaliter habet? Sed compositio tunc fit et dicitur, quando duæ res singulæ habent propriam subsistentiam, quarum unaquæque possit esse per se, et considerari sine altera, quando ejusmodi composita et conjuncta fuerint ad invicem in unam subsistentiam, verbi gratia, ut in homine anima et corpus, vel in construenda domo lapides, ligna et ferrum; hæc enim singula per se subsistentiam habent, et cum conjuncta et composita inter se in unam subsistentiam fuerint, tunc dicitur compositio, vel conjunctio duarum rerum, vel plurium subsistentium.» Et in tomo communiter omnes decreverunt: «Post hæc quæsivimus a sanctis, utrum possit quispiam ullam compositionem in Deo animadvertere propter differentiam, quæ est inter divinam substantiam et operationem. Ostensum est igitur a sanctis omnibus prædicatum fuisse, quod nullam compositionem propter id in Deo existimare licet.» Et in anathematismis pronuntiant: «Iis qui sentiunt, ac dicunt, compositionem aliquam omnino propter hæc in Deo fieri, neque doctrinæ sanctorum acquiescunt, qui docent nullam compositionem fieri ex naturalibus in natura, cum differentia hæc nihil noceat omnino divinæ simplicitati, anathema.»

Ἔτι δογματίζουσιν ὅτι κατά τινα τρόπον οὐ διακρίνονται ἀλλήλων τὰ τρία τῆς θεότητος πρόσωπα, ᾗ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας·

Præterea dogmatizant, quod non distinguuntur quodam modo inter se tres Deitatis personæ, quatenus personæ sunt. Sed et ad potentias et

operationes alternatim se habent personæ. Atque A asserit Palamas in oratione, quam scripsit *ad Paulum Asan*: « Quando divinum numen dividitur secundum hypostases, indivisibilitatem habet secundum operationes; quando vero secundum potentias et operationes dividitur, indivisibile manet secundum hypostases. » Et in alia oratione, cujus initium: *Merito igitur oratio*: « Quoniam enim secundum hypostases et operationes Numen divinum distinguitur, diversitas secundum alteram distinctionem cernitur, cum alternatim ad invicem se habeant. Nam divinarum hypostaseon propria nomina sunt communia operationibus, quæ vero sunt communia hypostasibus, divinarum operationum fiunt propria. »

B Præterea dogmatizant, non sufficere uni Deitati trium personarum potentiam et operationem esse per se exsistentem, et per se subsistentem, sed opus etiam illi esse aliam quoque non subsistentem, et asserit Palamas in uno ex suis dialogis: « Pater quidem habet Filium, sapientiam, et potentiam, atque vitam et operationem substantialem et naturalem; Filius autem erit sine potentia, sine vita et sine operatione; vel etiam tota substantia sanctæ Trinitatis. » Et in tomo synodice hæc enuntiant: « Ex his igitur sancta synodus, Evidenter, inquit, ostensum est, quod qui dicit, solum Filium et Spiritum sanctum operationes increatas esse Dei, tanquam qui non censeat communem operationem naturalem trium hypostaseon, Marcelli, et Photini, atque Sophronii hæresim olim C demortuam et abolitam in Ecclesiam Dei audet inducere. » Et paulo post: « Nobis vero modo non est sermo de hac, sed de communi, quæ est unius trium personarum Deitatis, quæ hypostasis non est, sed natura, et supernaturaliter adest unicuique divinarum hypostaseon. »

Præterea dogmatizant eos qui apud ipsos purgantur, et ejusmodi operationum effecta, increatos, et increata evadere. Atque ait Palamas in epistola ad Acindynum: « Videsne clare quod increata sit gratia? Non tantum autem ejusmodi gratia est increata, sed et effectum hujusmodi Dei operationis increatum est. Propterea igitur et magnus Paulus cum non amplius viveret temporalem D hanc vitam, sed eam quæ erat inhabitantis Verbi, divinam et æternam, sine principio factus est, et sine fine per gratiam. » Et paulo post: « Creatus igitur erat Paulus quandiu vivebat vitam, jussu Dei ex non entibus factam, quando vero non amplius hanc vivebat, sed eam quæ inhabitatione Dei accessit, increatus per gratiam evasit, et omnis, qui Verbum Dei efficax et vivum adeptus est. » Et rursus in eadem epistola: « Quomodo igitur quispiam concesserit, quamvis divinarum personarum nullam rationem habuerit, unum esse increatum, nisi natura adjecerit, cum quidam sint per gratiam increati atque dii, et respondentem sibi necessario deitatem habeant? » Et rursus: « Sed enim in-

ἐναλλὰξ ἔχουσι τὰ πρόσωπα. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν λόγῳ τῷ πρὸς Παῦλον τὸν Ἀσάν, « Ἡνίκα διαιρεῖται τὸ Θεῖον κατὰ τὰς ὑποστάσεις, τὸ ἀδιαίρετον ἔχει κατὰ τὰς ἐνεργείας· ἡνίκα δὲ κατὰ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας διαιρεῖται, μένει κατὰ τὰς ὑποστάσεις ἀδιαίρετον. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Εὐλόγως μὲν οὖν ὁ λόγος*· « Ἐπεὶ γὰρ κατὰ τὰς ὑποστάσεις καὶ τὰς ἐνεργείας διακρίνεται τὸ Θεῖον, ἑτερότης καθ' ἑτέραν διάκρισιν ὁρᾶται ἐναλλὰξ πρὸς ἀλλήλας ἐχουσῶν. Τὰ μὲν γὰρ ἴδια τῶν θείων ὑποστάσεων ὀνόματα κοινά ἐστι ταῖς ἐνεργείαις, τὰ δὲ κοινὰ ταῖς ὑποστάσεσιν, ἴδια τῶν θείων ἐνεργειῶν ὀνόματα. »

Ἔτι δογματίζουσι μὴ ἐξαρκεῖν τῇ τρισυποστάτῳ θεότητι αὐθύπαρκτον καὶ αὐθυπόστατον δύναμιν καὶ ἐνέργειαν εἶναι, ἀλλὰ προσδεῖσθαι καὶ ἑτέρας ἀνυποστάτου. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἔν τινι τῶν διαλόγων αὐτοῦ· « Ὁ μὲν Πατὴρ ἔχει σοφίαν καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν τὸν Υἱὸν οὐσιώδη καὶ φυσικήν· ὁ δὲ Υἱὸς ἀδύνατος ἔσται καὶ ἄζωος, καὶ ἀνενέργητος, ἢ καὶ ὅλη ἡ οὐσία τῆς ἁγίας Τριάδος. » Καὶ ἐν τῷ τόμῳ συνοδικῶς ἀποφαίνονται· « Ἐκ δὴ τούτων ἡ θεία σύνοδος, Σαφῶς ἀποδέδεικται, φησίν, ὡς ὁ λέγων μόνον τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀκτίστους ἐνεργείας εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ κοινὴν ἐνέργειαν δοξάζων φυσικὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων, τὴν Μαρκέλλου καὶ Φωτεινοῦ καὶ Σωφρονίου αἵρεσιν πάλαι τεθνηκυῖαν καὶ καταργηθῆσαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τολμᾷ παρεισάγειν Θεοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἡμῖν δὲ ἀρτίως ὁ λόγος οὐ περὶ ταύτης, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τρισυποστάτου Θεότητος, ἥτις οὐχ ὑπόστασίς ἐστιν, ἀλλὰ φύσει καὶ ὑπερφυῶς πρόσεστιν ἑκάστῃ τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων. »

Ἔτι δογματίζουσι τοὺς παρ' αὐτοῖς κεκαθαρμένους καὶ τὰ τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα ἀκτίστους καὶ ἄκτιστα ἀποτελεῖσθαι. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐπιστολῇ· « Ὁρᾷς σαφῶς, ὅτι ἄκτιστος ἡ χάρις. Οὐ μόνον δὲ ἡ τοιαύτη χάρις ἄκτιστός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοῦ Θεοῦ τοιαύτης ἐνεργείας ἄκτιστόν ἐστι. Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Παῦλος τὴν χρονικὴν μηκέτι ζῶν ζωήν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος Λόγου θείαν καὶ ἀΐδιον, ἄναρχος γέγονε καὶ ἀτελεύτητος χάριτι. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Κτιστὸς οὖν ἦν ὁ Παῦλος μέχρις ἂν ἔζη τὴν προστάγματι Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονυῖαν ζωήν. Ὅτε δὲ μηκέτι ταύτην ἔζη, ἀλλὰ τὴν ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ προσγενομένην, ἄκτιστος γέγονε τῇ χάριτι· καὶ πᾶς ὁ ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα μόνον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον κτησάμενος. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ· « Πῶς οὖν ἄν τις συγχωρήσειε, κἂν τῶν θείων ἐνεργειῶν μηδένα ποιήσηται λόγον, ἓν τὸ ἄκτιστον ὑπάρχειν, μὴ τῇ φύσει προσκείμενον, ἔστιν ὧν χάριτι ἀκτίστων ὄντων καὶ θεῶν, καὶ κατάλληλον ἑαυτοῖς ἐξ ἀνάγκης θεότητα ἐχόντων; » Καὶ πάλιν, « Ἀλλὰ γὰρ ἄκτιστοι μὲν οὕτοι

πάντες χάριτι, ὥσπερ δὴ καὶ θεοί· αὐτὴ δ' ἡ χάρις A ἄκτιστος, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω προαποδέδεικται. »

Καὶ πάλιν, « Αἱ τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαι ἄκτιστοί εἰσιν, εἰ καὶ τὰ πλείω τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων κτίσματά εἰσι. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Φιλοκεινοῦσι μὲν*, « Πῶς οὖν οὐκ ἄκτιστος ἡ χάρις δι' ἣν καὶ οἱ μετεσχηκότες αὐτῆς ἄναρχοι καὶ ἄκτιστοι καὶ ἀτελεύτητοι, καὶ ἀΐδιοι, καὶ οὐράνιοι κατ' αὐτὴν παρὰ τῶν Πατέρων προσηγορεύθησαν; »

Ἔτι δογματίζουσι πολλὰς ὑπόστασεις εἶναι τοῦ Θεοῦ. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς, « Ἀλλ' ἐπεὶ πολλὰς καὶ διαφόρους ὑποστάσεις καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας ὁ Θεὸς ἔχει, εἰ μὴ ἕν τι τὸ αἴτιον ἐν αὐταῖς, πολλαὶ καὶ διάφοροι ἔσονται ἀρχαὶ τῆς θεότητος. » B

Ἔτι δογματίζουσι καὶ τὰς πολλὰς ταύτας ἐνεργείας οὐσίας εἶναι. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πρὸς τὸν Αἴνου λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Αἰδοῦς ὄντως οἰχομένης*, « Καὶ μὴν κατὰ τὸν πολὺν ὄντως καὶ πνευματοκίνητον νοῦν τῶν ἱερῶν Πατέρων φαίη ἄν τις καὶ οὐσίαν εὐσεβῶς ἑκάστην τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν. »

Ἔτι φρονοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ φθαρτικὴν εἶναι καὶ ἀναλωτικὴν, εἴπερ ἔσται μεθεκτή. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πρὸς Ἀκίνδυνον πέμπτῳ λόγῳ, ου ἡ ἀρχὴ, *Ἀλλὰ τίς ἄν*· « Αὐτὴ τοίνυν καθ' αὑτὴν ἡ θεία μετεχομένη καὶ λαμβανομένη φύσις ἢ φυρμὸν πείσεται, ἢ τὴν παθητικὴν ἐξαναλώσασα φθάσει φύσιν πρὶν ἂν ληφθῇ. » Καὶ πάλιν, « Εἰ ὅλως C ἐστὶν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἀξίοις, ὅτι ποτέ ἐστι κατ' οὐσίαν, ἢ φύσει θεοὺς εἶναι ἀνάγκη, οὐ χάριτι τοὺς θεοὺς μετόχους, ἢ κατακαῆναι καὶ διαφθαρῆναι. Καὶ ἐν τῷ τόμῳ σαφῶς ἐπεκύρωσαν τοῦτο, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ εἰπόντες, διὰ τὸ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρῆσθαι ταύτην ἀπροσπέλαστον καὶ ἀμέθεκτον, φθαρτικὴν ἡμᾶς εἶναι νομίζειν, τοὺς οὕτω περὶ ταύτης φρονοῦντας, ὢ τόλμης ἀσεβοῦς! ἀπεφήναντο· καὶ ταῦτα πρὸς Μωϋσῆν τοῦ Θεου εἰρηκότος, « Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται. »

Ἔτι ἐτόλμησαν οἱ πάντ' ἀναιδεῖς εἰπεῖν, ὅτι ἀνάλογόν ἐστιν ὥσπερ τὰ ἐν τῷ νόμῳ μυστήρια πρὸς τὰς τῶν εὐαγγελικῶν κηρυγμάτων παραδόσεις, οὕτω καὶ αὗται πρὸς τὰ νέα Παλαμικὰ δόγματα. Φησὶ D γὰρ ὁ παρὰ τοῦ εἰς πατριάρχην χρηματίσαντος Κοκκίνου ἐκτεθεὶς ὡς ἀπὸ τῶν Ἁγιορειτικῶν τόμος συστατικὸς ὢν τοῦ Παλαμᾶ τάδε· « Τὰ μὲν ἀρτίως καθωμιλημένα, καὶ κοινῇ πᾶσιν ἐγνωσμένα, καὶ παῤῥησίᾳ κηρυττόμενα δόγματα, διὰ Μωσέως ὑπῆρχε νόμου μυστήρια, τοῖς προφήταις μόνοις ἐν Πνεύματι προορώμενα· τὰ δ' ἐπηγγελμένα τοῖς ἁγίοις ἀγαθὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν ἐστι πολιτείας μυστήρια τοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος ὁρᾷν ἠξιωμένοις καὶ τούτοις μετρίως ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει διδόμενά τε καὶ προορώμενα. Ἀλλ' ὥσπερ εἴ τις τῶν Ἰουδαίων μὴ μετ' εὐλαβείας ἀκούων τῶν προφητῶν λεγόντων Λόγον καὶ Πνεῦμα Θεοῦ συναΐδιά τε καὶ προαιώνια, συνέσχεν

creati quidem isti omnes sunt gratia, quemadmodum sane et dii; ipsa vero gratia increata est, ut paulo superius demonstratum est. »

Et rursus: « Dei operationes increatæ sunt, quamvis pleraque horum effectuum creaturæ sint. » Et in oratione, cujus initium: *Contendunt quidem*: « Igitur qui fieri potest, ut non sit increata gratia, per quam et qui participes ejus facti sunt, sine principio et increati, fineque carentes, et sempiterni atque cœlestes secundum ipsam a Patribus appellati sunt? »

Præterea dogmatizant, multas hypostases esse Dei; atque ait Palamas: « Sed quoniam multas et diversas hypostases, et potentias, et operationes Deus habet, nisi unum aliquid in ipsis sit causa, multa et diversa erunt principia deitatis. »

Præterea dogmatizant, etiam has multas operationes esse substantias; atque ait Palamas, in oratione ad episcopum Aenensem, cujus initium, *Verecundia revera amissa*: « Et tamen secundum multam revera et a spiritu excitatam mentem sanctorum Patrum, dixerit aliquis, etiam substantiam pie, unamquamque Dei operationem. »

Præterea sentiunt substantiam Dei fore corruptivam, et consumptivam, si erit communicabilis. Atque ait Palamas, in quinta oratione ad Acindynum, cujus initium: *Verum quisnam*: « Ipsa igitur per se divina participata et sumpta natura vel commistionem patietur, vel passivam naturam, antequam sumatur, absumens exhauriet. » Et rursus: « Si omnino Deus est in hominibus dignis, quidquid illud tandem sit secundum substantiam, vel ut sint natura dii, non gratia, qui Dei participes sunt, vel comburantur et intereant necesse est. » Et in tomo clare id decreto confirmarunt, atque dixerunt: « Nos substantiam Dei existimare esse corruptibilem (o audaciam impiam!) qui de ea ita sentimus; eo quod a sanctis dicta sit inaccessibilis et incommunicabilis, præsertim cum Deus ad Moysen dixerit: « Nemo videbit faciem meam et vivet. »

Præterea in omnibus impudentes ausi sunt dicere proportionem esse. Ut se habent mysteria legis antiquæ ad traditiones evangelicas, ita etiam prædicationes evangelicæ ad nova Palamæ dogmata. Tomus enim editus ab illo Coccino, qui fuit patriarcha, nomine monachorum Sancti Montis, ubi Palamas commendatur et approbatur, hæc habet ad verbum: « Ea, de quibus modo sermo habitus est, et ab omnibus communiter sancita sunt, quæque libere prædicantur dogmata, per Moysen erant legis mysteria, quæ tantum prophetæ in Spiritu prævidebant, quæ vero promissa sunt sanctis bona in futuro sæculo, sunt mysteria evangelici status, iis qui per Spiritum sanctum ea videre digni facti sunt; hisque mediocriter loco arrhabonis dantur, et ab iis prævidentur. Cæterum quemadmodum si quis ex Judæis non caute audiens prophetas, qui dicunt, Verbum et Spiritum Dei esse coæterna et

ante sæcula, contineret aures, existimans se audire pietati voces interdictas, et ejus vocis contrarias, quæ apud pios in confesso est, « Dominus Deus, Dominus unus est, » ita etiam nunc forte idem eveniret, si quis non caute audiat mysteria Spiritus, quæ solis sunt nota iis qui virtute purgati sunt. » Et rursus, quemadmodum prædictionum illarum exitus declaravit quæ tunc erant mysteria, consentire cum iis quæ postea patefacta sunt, et nunc credimus in Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Deitatem trium personarum, natura unam, sic etiam in futuro sæculo quando revelabitur suis temporibus secundum ineffabilem manifestationem Dei, qui est unus in tribus perfectis hypostasibus, omnibus constabit mysteria, cum iis quæ sunt manifestata, consentanea esse. Oportet autem et illud considerare, quod quamvis postea in finibus orbis terræ constitit, tres in Deitate hypostases, nequaquam rationem monarchiæ labefactare, sed illis quidem prophetis etiam ante exitum verum notum fuisse, iisdemque persuasum, communiter tamen non acceptatum fuisse. Ita etiam nunc non ignoramus tum eorum quæ palam prædicantur, rationes confessionis, tum etiam eorum quæ nunc mystice in Spiritu dignis præmonstrantur.

Hæc ex multis atque innumeris Palamæ profanis dogmatibus selecta hic exposuimus, multitudinem molestam esse arbitrati, proptereaque eam aversati sumus. Puto autem satis esse ad exprimendam eorum fidem, quæ omnino extra limites est ejus fidei, quæ in Ecclesia sancta, catholica et apostolica prædicatur.

A ἂν τὰ ὦτα δοκῶν ἀπηγορευμένων-ἀκούειν τῇ εὐσεβείᾳ φωνῶν, καὶ τῆς ἀνωμολογημένης τοῖς εὐσεβέσι φωνῆς ἐναντίων, δηλονότι τῆς λεγούσης, « Κύριος ὁ Θεὸς, Κύριος εἷς ἐστιν· » οὕτω καὶ νῦν τάχα ἂν πάθοι τις, μὴ μετ' εὐλαβείας ἀκούων τῶν μόνοις ἐγνωσμένων τοῖς δι' ἀρετὴν κεκαθαρμένοις μυστηρίων τοῦ Πνεύματος· ἀλλ' ὥσπερ αὖθις ἡ τῶν προῤῥήσεων ἐκείνων ἔκβασις σύμφωνα τοῖς φανεροῖς ἀνέδειξε τὰ τότε μυστήρια, καὶ πιστεύομεν νῦν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα θεότητα τρισυπόστατον, φύσει μίαν· οὕτω καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐν καιροῖς ἰδίοις ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὴν ἄφατον ἔκφανσιν τοῦ ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν ἑνὸς Θεοῦ, σύμφωνα πᾶσιν ἀναφανήσεται τοῖς φανεροῖς τὰ μυστήρια. B Δεῖ μέντοι κἀκεῖνο σκοπεῖν, ὡς εἰ καὶ τοῖς πέρασι τῆς γῆς ὕστερον ἐξεφάνη τὸ τρισυπόστατον τῆς Θεότητος τῷ λόγῳ τῆς μοναρχίας μηδαμῶς λυμαινόμενον, ἀλλὰ τοῖς μὲν προφήταις ἐκείνοις καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως τῶν πραγμάτων ἀκριβῶς ἐγινώσκετο, τοῖς δ' αὐτοῖς τηνικαῦτα πειθομένοις ἀπαράδεκτον ἦν· τὸν ἴσον ἄρα τρόπον οὐδὲ νῦν τοὺς λόγους τῆς ὁμολογίας ἀγνοοῦμεν τῶν τε παῤῥησίᾳ κηρυττομένων, καὶ τῶν νῦν μυστικῶς ἐν Πνεύματι τοῖς ἀξίοις προφαινομένων.

Ταῦτα ἐκ πολλῶν καὶ ἀναριθμήτων τῶν τοῦ Παλαμᾶ βεβήλων δογμάτων ἐκλεγέντα ἐνταῦθα ἡμῖν ἐξετέθησαν, τὸ πλῆθος φορτικὸν εἶναι ἡγησαμένοις. Οἶμαι δ' ἱκανὰ εἶναι τὴν αὐτῶν παραστῆσαι πίστιν, C ἔξω παντελῶς τῶν ὅρων οὖσαν τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ καὶ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ κηρυττομένης πίστεως.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΛΕΓΟΝΤΑΣ, ΟΤΙ Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΕΚ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ.

EJUSDEM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

AD EOS, QUI DICUNT, FILIUM DEI NON ESSE EX SUBSTANTIA PATRIS.

CAPUT PRIMUM.

Quod ex eo quod negant Filium Dei ex substantia esse Patris multa sequantur absurda.

Quod in sancta Trinitate antiquorum quidem hæreticorum esset a substantia Patris scindere Filium, et eum ex substantia Patris esse ac generari

D ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι τοῖς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνουμένοις πολλὰ τὰ ἄτοπα ἕπεται.

Ὅτι μὲν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος τῶν παλαιῶν αἱρετικῶν ἦν τὸν Υἱὸν τέμνειν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἶναι

καὶ γεννᾶσθαι παντελῶς ἀπαρνεῖσθαι, δῆλον, τῆς Ἐκκλησίας διαῤῥήδην Ἄρειον καὶ τοὺς τοιαῦτα τολμήσαντας παραπεμπούσης ἀξίως τῷ ἀναθέματι. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καί τινες ἀνοήτως παρεισάγειν τολμῶσιν, οἳ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ τῆς ὑποστάσεως, ἢ τῆς πατρικῆς ἰδιότητος εἶναι ὁμολογοῦσιν, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεννᾶσθαι οὐ παραδέχονται· ἔδει μηδ' ἡστινοσοῦν ἀποκρίσεως ἀξιοῦν τοὺς οὐ τοσοῦτον ἀμαθῶς τε καὶ ἀπαιδεύτως, ὅσον δυσσεβῶς οὕτω θεολογοῦντας, καὶ φανερῶς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀνατρέποντας. Πλὴν ἐπειδὴ πᾶν ὕψωμα κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐπαιρόμενον, ὅσον ἡ δύναμις ἐπιτρέπει, καθαιρεῖν καὶ ἐξελέγχειν ἀναγκαῖον πειρᾶσθαι, καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων Πέτρον ἑτοίμους γίνεσθαι χρὴ παντὶ τῷ ζητοῦντι διδόναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πίστεως, δεικτέον ἂν εἴη πολλὰ τῶν ὁμολογουμένων τῇ καθολικῇ πίστει τοὺς ταῦτα λέγοντας ἀναιρεῖν ἀναγκάζεσθαι, πολλοῖς τε τοῖς ἀτόποις ἐνέχεσθαι, καὶ ὅλως ἐκείνων μηδὲν τῶν παλαιῶν αἱρετικῶν διαφέρειν.

Πρῶτον τοίνυν ἐρωτητέον αὐτοὺς, τίποτε τὴν ὑπόστασιν εἶναι νομίζουσιν, ἢ τὴν πατρικὴν ἰδιότητα, τὴν πατρότητα δηλονότι· ἵνα πρός τι ὁμολογούμενον τοὺς λόγους ποιῶμεν, καὶ ἐπειδὴ τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἀντιδιαιροῦσι, καὶ θάτερον οὐχ οἷον τὸ ἕτερόν φασι, παντὶ δῆλον, ὅτι τὴν ὑπόστασιν ὁμολογήσουσιν εἶναι οὐκ οὐσίαν. Τὸ γὰρ ἀντικείμενον τῇ οὐσίᾳ οὐκ ἔστιν οὐσία, καὶ ἡ οὐσία πρὸς τὸ μὴ ὂν οὐσία ἀντίκειται. Ἀλλὰ τὸ μὴ ὂν οὐσία οὐκ ἔστιν οὐσία· ὃ δὲ οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀνούσιον· τὸ δὲ ἀνούσιον ἀνυπόστατον· ὥστε τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν ἀνυπόστατον τίθενται. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐξ ὧν αὐτοὶ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαλέγονται παριστῶσιν. Ἐκεῖ γὰρ τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν διελόντες, καὶ ἄλλο μὲν τὴν οὐσίαν θέμενοι, ἕτερον δὲ τὴν ἐνέργειαν, καὶ ταύτην ἀντιδιελόντες πρὸς τὴν οὐσίαν, καὶ ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὁρισάμενοι, φανερὸν ὅτι κἀνταῦθα τὴν ὑπόστασιν ἕτερον τῆς οὐσίας λέγοντες ἐν τῇ τάξει τῆς ἐνεργείας ταύτην θήσουσιν. Ἐπείπερ οὐχ ἕξουσιν ἄλλο τρίτον, ὃ μήτ' οὐσία, μήτ' ἐνέργειά ἐστιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶν γάρ, φασίν, ἐπὶ Θεοῦ, ὡς αὐτοὶ διεῖλον, ἢ οὐσία, ἢ ἐνέργειά ἐστι· τὸ γὰρ συμβεβηκὸς οὐδ' αὐτοὶ παραδέχονται, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν ἀνυπόστατον ἡγοῦνται, ὥστε καὶ τὴν ὑπόστασιν, ἣν ἕτερον τῆς οὐσίας ἰσχυρίζονται, ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὁμολογεῖν κατὰ τὰς αὐτῶν ἀναγκάζονται θέσεις. Εἰ δὲ καὶ τρίτον βούλονται τὴν ὑπόστασιν τιθέναι, πρῶτον μὲν παρὰ τὰς αὐτῶν ἐστι θέσεις, καθ' ἃς ἁπλῶς τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν διαιροῦσι καὶ ἐνέργειαν· ἔπειτα, ὅ τι μὲν δεῖ περὶ τῆς ὑποστάσεως φρονεῖν μετ' ὀλίγον ῥηθήσεται· πρὸς δὲ τὸ παρὸν, ὅτι οὔ φασιν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι, τοῦτο μόνον ἀρκεῖ. Ὅτι δὲ τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν διελόντες καὶ ἐνέργειαν, ἀνούσιον τὴν ἐνέργειαν καὶ ἀνυπόστατον πιστεύουσι, δῆλον ἐκ τῶν περιειλημμένων τῷ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας τόμῳ, ὃν εἰς ὁμολογίαν τῆς ἑαυτῶν πίστεως ἀνέγραψαν. Οὕτω γὰρ ἐκεῖ πρὸς τῷ τέλει κεῖται. Ἡμῖν

A omnino inficiari, manifestum est: cum Ecclesia palam Arium, et eos qui ejusmodi res ausi sint, merito anathemate percusserit. Quoniam vero hæc etiam nunc nonnulli temere inducere audent, qui Filium ex Patre quidem, et ex hypostasi, et paterna proprietate esse fatentur, non autem ex substantia Patris eum generari admittunt, oportebat eos nec qualicunque responsione dignos censere, qui non tam stulte atque imperite, quam impie sic de Deo disserunt, ac manifeste principia fidei funditus evertunt. Quia tamen omne, quod se extollit contra Dei cognitionem pro virili destruere ac redarguere necessario nitendum est, et juxta principem apostolorum Petrum paratos esse oportet ad reddendam rationem omni quærenti de

B ea quæ in nobis est fide; demonstrandum est, eos qui hæc aiunt, multa invitos cogi destruere, quæ fide catholica exploratissima sunt, multisque absurdis premi; atque ab illis antiquis hæreticis nihil plane differre.

Primum igitur quærendum ab illis, quidnam hypostasim esse existiment, sive Patris proprietatem, paternitatem videlicet; ut posito aliquo in quo convenimus, verba faciamus. Et quoniam substantiam et hypostasim ex adverso opponunt, et alterum aiunt esse, non quale est alterum, cuilibet manifestum est, quod hypostasim non esse substantiam haud dubie concedent. Quod enim opponitur substantiæ, non est substantia, et substantia

C illi, quod non est substantia, opponitur; sed quod non est substantia, substantia utique non est; quod autem non est substantia, non substantiale est; quod autem non substantiale est, non subsistit; itaque Patris hypostasim non subsistentem ponunt. Hoc idem ostendunt se sentire ex iis quæ ipsi de substantia et operatione disputant. Ibi enim Deum in substantiam et operationem dividentes, atque aliud quidem ponentes esse substantiam, aliud vero operationem, dum hanc a substantia distinguunt, et eam neque substantialem, neque subsistentem statuunt; manifestum est, quod etiam hoc loco hypostasim a substantia distinguentes, ejusdem ordinis hypostasim et operationem constituent. Non enim habebunt aliud tertium, quod

D in Deo neque substantia, neque operatio sit. Omne enim, aiunt, in Deo, ut ipsi diviserunt, aut substantia, aut operatio est; accidens enim neque ipsi admittunt, sed operationem non subsistentem esse existimant adeo ut hypostasim, quam aliud a substantia esse contendunt, secundum suas positiones non substantialem esse, neque subsistentem fateri cogantur. Quod si tertium quiddam hypostasim esse facere volunt, primum quidem hoc præter eorum positiones est, juxta quas simpliciter Deum in substantiam et operationem dividunt. Deinde quid sentiendum sit de hypostasi paulo post dicetur. In præsentia vero satis est, quod eam substantiam esse negant. Quod autem Deum dividentes in substantiam et operationem, arbitrantur ope-

rationem non esse substantialem, neque subsistentem, clarum est ex iis quæ continet eorum tomus de substantia et operatione, quem ad profitendam suam fidem conscripserunt; sic enim ibi circa finem habet. Nobis vero modo sermo est, non de hàc operatione ac potentia, scilicet Filii et Spiritus, sed de illa, quæ communis est tribus divinis personis quæ non est hypostasis. Præterea in eodem tomo circa principium aiunt quod increatum sit lumen transfigurationis Domini, et quod hoc non sit substantia Dei. Privatim vero ait etiam Palamas in suo *Theophanis et Theotimi* dialogo : « Quamvis enim neque hypostasis, neque substantia sit hæc deitas (lumen transfigurationis), nihilominus increata est atque coæterna substantiæ Dei. » Sed et ipse Thessalonicensis Cabasilas Nilus in oratione, cujus initium : *Canon est theologicus*, ait, « Substantia quidem per se subsistit, operatio vero per se non subsistit. »

Cum igitur hypostasim et operationem, ex his quæ dicunt, non subsistere ostensum sit, præsertim a viris quos ipsi ob pietatem (ut id etiam in tomo aiunt) veterum choro sanctorum atque doctorum ascribunt, et eos æque nunc atque illos colunt : quandoquidem hypostasim aliam rem præter substantiam aiunt : erit secundum ipsos hypostasis non substantialis, substantia autem non subsistentialis; et quoniam theologi de divina generatione Filii loquuntur indifferenter, et nunc quidem eum ex substantia Patris generari theologice disserunt, nunc vero ex hypostasi, siquidem aliud est substantia, et aliud hypostasis juxta modum, quem ipsi adversarii intelligunt, alterutrum erit, aut duos filios ex Patre generari fatendum ipsis erit, aut non unam esse ac simplicem Filii generationem.

Præterea, quoniam proprietates constituere hypostases dicuntur, ut paternitas hypostasim Patris, hypostasis vero Patris est persona Patris, quippe hypostasis et persona idem est apud theologos, concedent ex non subsistente esse subsistens, ipsam videlicet personam Patris. Quod enim persona Patris subsistat, fides fatetur. Quia enim proprietates personarum, quarum sunt proprietates, hypostaticæ sunt, personas constituentes, necesse est, Patrem non carere causa, sed ab aliquo esse et ex non subsistente, ut dictum est, aliquid esse subsistens, et ex non hypostasi esse hypostasim, idque vel secundum generationem, vel processionem, vel si aliter fingere volunt, atque ita duæ species Trinitatis apparebunt, una quidem ex paternitate, et quæcunque ex paternitate proveniunt, ipsa filiatio, et spiritatio, si opus est ita nominare. Altera species Pater, Filius et Spiritus sanctus, sive tres personæ.

Præterea fatebuntur non esse personam ex persona, sed relationem ex relatione : quia enim persona est substantia cum quadam proprietate (persona enim dicta est Damasceno id quod est commune cum proprio), substantia vero una cum sit

A δὲ ἀρτίως ὁ λόγος οὐ περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, ἤγουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τρισυποστάτου Θεότητος, ἥτις οὐχ ὑπόστασίς ἐστιν. Ἔτι ἐν αὐτῷ πρὸς τῇ ἀρχῇ, ὅτι τε ἄκτιστόν ἐστι τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, καὶ ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἰδίᾳ δέ φησι καὶ ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ κατὰ *Θεοφάνην καὶ Θεότιμον* διαλόγῳ αὐτοῦ, « Εἰ γὰρ μήθ' ὑπόστασις, μήτ' οὐσία ἡ θεότης αὕτη πέφυκεν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄκτιστός ἐστι καὶ συναΐδιος τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Καβάσιλας Νεῖλος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Κανών ἐστι θεολογικός*, φησίν, « Ἡ μὲν οὐσία ὑφέστηκε καθ' ἑαυτήν· ἡ δὲ ἐνέργεια οὐχ ὑφέστηκε καθ' ἑαυ- B τήν. »

Τοῦ μὲν οὖν οὐχ ὑφεστηκέναι τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐξ ὧν λέγουσιν ἀποδεδειγμένου, καὶ παρ' ἀνδρῶν, οὓς αὐτοὶ διὰ τὴν εὐσέβειαν, ὡς καὶ τοῦτο ἐν τῷ τόμῳ φασί, τῷ χορῷ τῶν παλαιῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων ἐγγράψαντες ἐπίσης νῦν ἐκείνοις τιμῶσιν, ἐπειδὴ τὴν ὑπόστασιν ἄλλο παρὰ τὴν οὐσίαν πρᾶγμά φασιν, ἔσται κατ' αὐτοὺς ἀνούσιος μὲν ὑπόστασις, οὐσία δὲ ἀνυπόστατος. Καὶ ἐπεὶ ἀπροσδιορίστως οἱ θεολόγοι περὶ τῆς θείας γεννήσεως διαλεγόμενοι τοῦ Υἱοῦ, ποτὲ μὲν αὐτὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι θεολογοῦσι, ποτὲ C δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, εἴπερ ἄλλο οὐσία, καὶ ἄλλο ὑπόστασις καθ' ὃν τρόπον οἱ ἐνιστάμενοι νοοῦσι, δυοῖν ἔστω θάτερον, ἢ δύο υἱοὺς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ὁμολογήσουσι, τὸν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, τὸν δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· ἢ μὴ μίαν καὶ ἁπλῆν εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὴν γέννησιν.

Ἔτι, ἐπεὶ αἱ ἰδιότητες τὰς ὑποστάσεις ὑφιστᾶν ὁμολογοῦντας οἷον ἡ πατρότης τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν, ἡ δὲ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις τὸ τοῦ Πατρός ἐστι πρόσωπον, ὑπόστασις γὰρ καὶ πρόσωπον παρὰ τοῖς θεολόγοις ταυτό· ὁμολογήσουσιν ἐκ τοῦ μὴ ὑφεστῶτος τὸ ὑφεστὼς, αὐτὸ δηλαδὴ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός. Τὸ γὰρ τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφεστηκέναι πρόσωπον παρὰ τῆς πίστεως ὡμολόγηται. Ἐπεὶ γὰρ αἱ ἰδιότητες τῶν προσώπων, ὧν εἰσιν ἰδιό- D τητες, ὑποστατικαί εἰσι ταῦτα ὑφιστῶσαι, ἀνάγκη μὴ ἀναίτιον εἶναι τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἔκ τινος, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὑφεστῶτος, ὡς εἴρηται, τὸ ὑφεστὼς, καὶ ἐκ τῆς μὴ ὑποστάσεως τὴν ὑπόστασιν, καὶ τοῦτο ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν· ἢ εἴπερ ἄλλως βούλοιντο πλάττειν, καὶ οὕτω δύο εἴδη τῆς Τριάδος ἀναφανήσεται, τὸ μὲν ἐκ τῆς πατρότητος καὶ ὅσα ἐκ τῆς πατρότητος πρόεισιν, αὐτὴ ἡ υἱότης καὶ ἡ πνευματότης, εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάζειν· τὸ δὲ ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴτ' οὖν τὰ τρία πρόσωπα.

Ἔτι δὲ ὁμολογήσουσι μὴ εἶναι πρόσωπον ἐκ προσώπου, ἀλλ' ἀναφορὰν ἐξ ἀναφορᾶς. Ἐπεὶ γὰρ πρόσωπόν ἐστιν ἡ οὐσία μετά τινος ἰδιότητος (πρόσωπον γὰρ εἴρηται τῷ Δαμασκηνῷ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος), ἡ δὲ οὐσία μία οὖσα καὶ ἡ

A αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, οὔτε ἀγέννητός ἐστιν, οὔτε γεννητή, οὔτ' ἐκπορευομένη, ἄλλως γὰρ τρεῖς ἂν ἦσαν οὐσίαι διακεκριμέναι, ἀπολελυμέναι ἀλλήλων, καὶ ἀντικείμεναι ἀλλήλαις· λείπεται μηδὲν ἄλλο προϊέναι ἐξ ἄλλου, εἰ μὴ ἰδιότητα ἐξ ἰδιότητος, εἴτ' οὖν τὴν υἱότητα ἐκ τῆς πατρότητος.

Ἔτι τε ἐπεὶ ὁ μὲν Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογεῖται, ὁ δὲ Πατὴρ κατὰ τὰς θέσεις αὐτῶν ἐκ τῆς πατρικῆς ἰδιότητος, ἥτις οὔτ' οὐσία οὔθ' ὑπόστασίς ἐστι, καὶ τοῦτο κατὰ τὰς θέσεις αὐτῶν, πάντα δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ κατὰ τοὺς θεολόγους γέγονεν· ἀναγκασθήσονται τὸ μὴ ὑφεστὼς τῶν θείων προσώπων καὶ πάσης τῆς κτίσεως αἴτιον τιθέναι.

B Ἔτι τε ἀναγκασθήσονται ὁμολογεῖν ἐπὶ Θεοῦ σύνθεσιν, εἰ καὶ μὴ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως, τῆς τε πατρότητος καὶ υἱότητος, ἃ τῶν πρός τί ἐστιν. Ἃ δὴ πρός τι, ἐφόσον ἐστὶ πρᾶγμά τι, σύνθεσιν ποιήσει ᾧ ἂν προσγένηται. Ἔτι τε δεήσει συμβεβηκὸς τοῦτο φάσκειν· πᾶν γὰρ χρῆμα ἐν τῷ ἐνυπάρχειν τὸ εἶναι ἔχον, συμβεβηκός ἐστιν. Ἔτι τε δεήσει τι πρᾶγμα παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν εἶναι αἰώνιον. Ἃ δὴ πάντα αἱρετικὰ καὶ ἄτοπα· ἕπεται μέντοι τοῖς τὴν πατρότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν ἕτερον τῆς οὐσίας τιθεμένοις.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

C *Κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασὶν ἐπὶ Θεοῦ.*

Ἀνάγκη τοίνυν διὰ ταῦτα τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως φυλάττοντας, ἥ φησι τὸν αὐτὸν Θεὸν ἕνα εἶναι καὶ τρία, οὐσίαν τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἰδιότητα τιθέναι τοῖς θεολόγοις ἑπομένως. Οὐ καὶ καθ' ἑτέραν αὖθις ἔννοιαν ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις παρ' αὐτῶν τῶν διδασκάλων εἴρηται· καὶ ὅπως ἑκάτερον ἀληθεύειν δυνατὸν ἐν τοῖς ἑπομένοις ῥηθήσεται. Εἴ τι μὲν οὖν καὶ βαθύτερον ἐνταῦθα θεωρεῖν ἦν, περὶ τούτου τό γε νῦν εἶναι παραιτητέον, τοῦ λόγου πρὸς ἄνδρας ὄντος, οἳ μὴ δυνάμενοι τὰ ἐκ τῶν λογισμῶν συνιέναι, ὥσπερ οἱ κακόσιτοι πᾶσαν τροφήν, οὕτω καὶ οὗτοι πάντα ἀποστρέφονται λόγον· ἐκ δὲ τῶν διδασκάλων ἐπιχειρητέον τῷ λόγῳ, σαφηνείᾳ χρωμένοις ὅσον οἷόν τε. D Καὶ πρῶτον κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασί· δεύτερον, ὅπως οὐσία, καὶ ὑπόστασις, καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταὐτόν ἐστι. Ῥητέον προβαλλομένοις ὅ φησιν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ τῇ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως· ὡς ὃν λόγον ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἴδιον, τοῦτον ἔχει ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν. Τὴν δὲ ὑπόστασιν ὁ Δαμασκηνὸς ὁριζόμενος ἔφη, « Ὑπόστασίς ἐστι τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος. » Τί δὲ αὐτὸ τὸ κοινὸν αὐτοῖς βούλεται, ἐμφανῶς αὖθις ὁ θεῖος Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Γρηγόριον ἐπιστολῇ παραδέδωκεν εἰπών· « Ἡ μὲν κοινότης εἰς τὴν οὐσίαν ἀνάγεται· ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ ἰδιάζον ἑκάστου σημεῖόν ἐστι. » Δῆλον οὖν ἐκ τούτων, ὡς τὸ μὲν κοινὸν τῷ ἁπλῶς ἀναλογεῖ, τὸ δὲ ἴδιον τῷ

et eadem numero, neque ingenita est, neque genita, neque procedens : aliter enim tres essent substantiæ discretæ, absolutæ inter se, atque oppositæ ad invicem : reliquum est, ut nihil aliud proveniat ex alio, nisi proprietas ex proprietate, sive filiatio ex paternitate.

Præterea, quoniam Filius et Spiritus sanctus ex Patre esse communi consensu recipitur, Pater autem, secundum eorum positiones, ex paterna est proprietate, quæ neque substantia, neque hypostasis est, idque secundum ipsorum positiones, omnia autem facta sunt juxta theologos ex Patre per Filium in Spiritu sancto, cogentur aliquod quod non subsistit, et divinarum personarum, et totius creaturæ ponere causam.

Præterea cogentur fateri compositionem esse in Deo, etsi non substantiæ, at substantiæ atque hypostaseos, paternitatis item ac filiationis, quæ ad aliquid relativa sunt. Quæ sane ad aliquid, quatenus sunt aliqua res, compositionem facient cum eo ad quod accesserint. Præterea opus erit accidens istud asserere : quippe omnis res, cujus esse est in esse, accidens est. Præterea opus erit, ut aliqua res præter Dei substantiam sit æterna. Quæ certe omnia hæretica sunt et absurda, necessario tamen sequuntur ex eorum sententia, qui paternitatem et hypostasim aliud esse a substantia ponunt.

CAPUT II.

Quo sensu dicant theologi aliud esse substantiam, et aliud hypostasim.

Necesse est igitur propterea principia fidei servantes (quæ docet eumdem Deum unum esse et tria), substantiam ponere esse hypostasim et proprietatem, juxta doctrinam theologorum. Quamvis secundum aliam intelligentiam rursus dictum sit a doctoribus aliud esse substantiam, et aliud hypostasim, quave ratione utrumque fieri potest, ut verum sit, in consequentibus dicetur. Si quid igitur et altius hic erat considerandum, de hoc in præsentia disserere, prætermittendum est, cum sermo sit ad homines, qui minime percipere valeant, quæ sunt ratiocinationum, quemadmodum male nutriti fastidiunt omnem cibum; sic etiam isti omnem aversantur rationem. A doctoribus autem sermonem aggrediar, claritate utens, quantum fieri potest. Et primum, juxta quam intelligentiam aliud esse substantiam, aliud hypostasim theologi aiunt. Secundum, quonam modo substantia, hypostasis et proprietas in Deo idem sit. Dicendum igitur nobis est illud proponentibus, quod ait magnus Basilius in epistola ubi agit de differentia substantiæ et hypostaseos : quod quam rationem habet commune ad proprium, hanc habet substantia ad hypostasim. Hypostasim autem Damascenus definiens, ait : « Hypostasis est commune cum proprio. » Quid autem apud ipsos hoc commune sibi velit, rursus clare divus Basilius tradidit, in epistola ad Gregorium fratrem, « Communitas, inquiens, ad substantiam refertur, hypostasis vero

est propria cujusque nota singularis. » Ex his igitur manifestum est, quod commune quidem ei, quod est simpliciter, respondet, proprium vero ei, quod est quo modo: sed et Petrus et homo est, et filius Jona, et non alterum sane significat, qui eumdem Petrum hominem dicit, alterum vero, cum eumdem et filium Jona dicit. Tantummodo secundum illud quod est simpliciter, et illud quod est quomodo, differentiam ostendit, nimirum ibi quidem quod Petrum hominem vocet, absoluto et communi nomine suppositum significat, hic vero proprio ac relativo determinatoque nomine eumdem hominem et filium esse ex homine Jona, qui est ipsi pater. Utroque igitur nomine aliter atque aliter idem indicatur : relative scilicet, atque absolute, eo quod est simpliciter, et quod est, quomodo solum differt. Alterum enim quod caret habitudine, substantiam, alterum vero eamdem, et ad aliquid aliquo modo se habentem significat. Quoniam igitur commune substantiæ in Deo tres sunt hypostases, et commune ipsa est, quæ unicuique et propria est substantia, unum quippe est, quod quid erat esse trium, et quod est unaquæque hypostasis, hoc admirabiliter est etiam commune. Atque, ut ait Gregorius Theologus, unum tria, et tria unum in quibus Deitas; vel ut exactius dicam, quæ tria Deitas. Unaquæque autem hypostasis vel Pater, vel Filius, vel Spiritus sanctus est, quatenus et relative ad invicem dicuntur. Porro hypostasis commune cum proprio dicta est, manifestum quod unaquæque personarum substantia et hypostasis est. Quemadmodum enim ipsa trium substantia sunt ipsæ hypostases, ita unaquæque hypostaseum substantia, et hypostasis. Est igitur idem substantiam, et hypostasim, dicere secundum rem, et aliud substantiam, atque aliud hypostasim secundum rationem, differente nominum, non rerum significatione, et utrumque verum est. Non enim secundum idem et ambo, quatenus substantia quidem commune significat; et quod quid erat esse, hypostasis autem idem ad aliquid quodam modo se habens, vel per modum generantis, vel geniti, sive producentis, et procedentis. Hæc testatur primum quidem magnus Athanasius, deinde post eum divus Maximus eadem dicens in dialogo *ad Dissimilem*. Cum enim Anomœus (hoc est Dissimilis) dixisset, Aliud est substantia, et aliud hypostasis, divus Maximus respondet: « Aliud atque aliud non tanquam res; » eoque dicente, « Igitur compositio, » sanctus infert: « Aliud et aliud dixi, non ut res, sed tanquam aliud significet substantia, et aliud hypostasis : ut granum frumenti dicitur, et est semen, et fructus, aliudque significat semen, et aliud fructus. » Concedens igitur sanctus ibi hypostasim Patris substantiam esse ac deitatem, non tamen concedit duas esse deitates, ut duas hypostases, eo quod idem non eodem modo significet deitas, et hypostasis. « Deitas enim quod quid erat esse, inquit,

A πῶς· ὥσπερ ὁ δεξιὸς ἄνθρωπος τοῦ ἁπλῶς ἀνθρώπου κατὰ τὸ ἁπλῶς καὶ πῶς διαφέρει. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πέτρος καὶ ἄνθρωπός ἐστι καὶ υἱὸς τοῦ Ἰωνᾶ· καὶ οὐχ ἕτερον μὲν σημαίνει ὁ τὸν αὐτὸν Πέτρον ἄνθρωπον λέγων, ἕτερον δὲ ὅταν τὸν αὐτὸν καὶ υἱὸν τοῦ Ἰωνᾶ. Κατὰ δὲ τὸ ἁπλῶς καὶ πῶς μόνον τὴν διαφορὰν ἐνδείκνυται· δηλονότι ἐκεῖ μὲν διὰ τοῦ τὸν Πέτρον ἄνθρωπον εἰπεῖν ἀπολελυμένῳ καὶ κοινῷ ὀνόματι τὸ ὑποκείμενον σημαίνει· ἐνταῦθα δὲ ἰδίῳ καὶ ἀναφορικῷ καὶ ὡρισμένῳ ὀνόματι τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον καὶ υἱὸν εἶναι ἐξ ἀνθρώπου τοῦ Ἰωνᾶ πατρὸς ὄντος αὐτῷ. Δι' ἀμφοῖν οὖν τῶν ὀνομάτων ἄλλως καὶ ἄλλως τὸ αὐτὸ ἐμφαίνεται, ἀναφορικῶς δηλονότι καὶ ἀπολελυμένως· τῷ δὲ ἁπλῶς καὶ πῶς διαφέρει μόνον. Τὸ μὲν γὰρ ἄσχε-B τον οὐσίαν δηλοῖ, τὸ δὲ τὴν αὐτὴν καὶ πρός τι πῶς ἔχουσαν. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐπὶ Θεοῦ αἱ τρεῖς εἰσιν ὑποστάσεις, καὶ τὸ κοινὸν αὐτή ἐστιν, ἥτις ἑκάστῳ καὶ ἴδιος οὐσία, ἓν γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν τριῶν, καὶ ὅπερ ἑκάστη τοῦτο παραδόξως καὶ κοινὸν καὶ ὥς φησιν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ἓν τὰ τρία, καὶ τὰ τρία ἕν, ἐν οἷς ἡ θεότης, ἢ τό γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἃ ἡ θεότης, ἑκάστη δὲ τῶν ὑποστάσεων ἢ Πατὴρ, ἢ Υἱὸς, ἢ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστι, καθὸ καὶ ἀναφορικῶς πρὸς ἄλληλα λέγονται, ὑπόστασις δὲ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος εἴρηται· φανερὸν ὡς τῶν προσώπων ἕκαστον οὐσία καὶ ὑπόστασίς ἐστιν. Ὥσπερ γὰρ αὐτὴ ἡ τῶν τριῶν οὐσία αἱ ὑποστάσεις ἐστὶν, οὕτως ἑκάστη τῶν C ὑποστάσεων οὐσία καὶ ὑπόστασίς ἐστιν. Ἔστιν ἄρα τὸ αὐτὸ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν εἰπεῖν κατὰ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν κατὰ τὸν λόγον, διαφόρου τῆς τῶν ὀνομάτων, οὐ τῶν πραγμάτων σημασίας οὔσης, καὶ ἑκάτερον ἀληθές. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἄμφω, ἐφόσον ἡ μὲν οὐσία τὸ κοινὸν δηλοῖ, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ αὐτὸ καὶ πρός τι πῶς ἔχον, ἢ γεννητικῶς, ἢ γεννητῶς, ἢ προβλητικῶς, ἢ προβλητῶς. Μαρτυρεῖ τούτοις πρῶτον μὲν ὁ μέγας Ἀθανάσιος, μετ' ἐκεῖνον δὲ καὶ ὁ θειότατος Μάξιμος, ταυτὰ λέγων ἐν τῷ *πρὸς Ἀνόμιον* διαλόγῳ. Τοῦ γὰρ Ἀνομοου εἰπόντος, « Ἄλλο ἐστὶν οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, » ὁ θεῖος Μάξιμος ἀποκρίνεται, « Ἄλλο καὶ ἄλλο οὐχ ὡς πρᾶγμα· » κἀκείνου εἰπόν-D τος, « Οὐκοῦν σύνθεσις· » ὁ ἅγιος ἐπάγει, « Ἄλλο καὶ ἄλλο εἶπον, οὐχ ὡς πρᾶγμα, ἀλλ' ὡς ἄλλο τι σημαινούσης τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς ὑποστάσεως· ὡς ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται καὶ ἔστι σπέρμα καὶ καρπὸς, ἄλλο δέ τι σημαίνει τὸ σπέρμα, καὶ ἄλλο ὁ καρπός. » Συγχορῶν οὖν ὁ ἅγιος ἐκεῖ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν εἶναι καὶ θεότητα, οὐ δίδωσιν ὅμως δύο θεότητας εἶναι, ὥσπερ καὶ ὑποστάσεις δύο, διὰ τὸ αὐτὸ μὴ ταυτῶς δηλοῦν τὴν θεότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν. Ἡ μὲν γὰρ θεότης τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνει, φησὶν, ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ εἶναι. Εἰ οὖν καὶ ἔστιν ἐκεῖνο τὸ εἶναι, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τὸ αὐτὸ, ἀλλ' ὅτι ἡ μὲν ὑπόστασις τὸ εἶναι δηλοῖ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἡ δὲ θεότης τὸ τί ἦν, ἡ μὲν θεότης ὡς τὸ κοινὸν λαμβάνεται, ἡ δὲ ὑπό-

A στασις ὡς τὸ ἴδιον. Ἐπεὶ τῶν ὑποστάσεων ἡμῶν ὁ μὲν τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος ὁ αὐτὸς, ὁ δὲ τοῦ εἶναι ἕτερος· ὁ μὲν γὰρ τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος ἡμῶν τῆς οὐσίας ἡμῶν, εἴτ' οὖν τοῦ εἴδους ὁρισμός ἐστιν· ὁ δὲ τοῦ εἶναι λόγος ὑπογραφή τις ἐκ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς ἀπὸ τῶν τῆς ὕλης ἰδιοτήτων λαμβανόμενος. Διόπερ ἐκεῖνος μὲν εἷς ἐπὶ πάντων, τὸ γὰρ εἶδος ἕν· οὗτος δὲ ἄλλως ἄλλοις ἀποδίδοται κατὰ τὴν τῆς ὕλης ἀτομότητα, ἣ διαφόρως καὶ ἄλλοις ἄλλως ἐπιβάλλει. Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ Θεῷ οὐκ ἔστιν ὕλη, οὐδὲ τὰ ἐξ ἀνάγκης ἑπόμενα αὐτῇ συμβεβηκότα, λείπεται τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ εἶναι ταυτὸν εἶναι ἐπ' αὐτοῦ. Δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων τοῦτ' εἶναι τὴν οὐσίαν ὅπερ καὶ τὴν ὑπόστασιν· κἂν τούτῳ μόνον διαφέρειν, ὅτι ἡ μὲν οὐσία ἀπολελυμένον τι B ἐπὶ Θεοῦ δηλοῖ, ἡ δὲ ὑπόστασις ἀναφορικόν· καθ' ὃν δὴ τρόπον οὐ ταυτὸν εἶπον οἱ ἅγιοι οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν· ὥσπερ ἂν εἰ ἔλεγον, Ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου θεότητος οὐ ταυτόν ἐστι τὸ ἀπολελυμένον καὶ τὸ ἀναφορικόν· τοῖς μὲν γὰρ ἀναφορικοῖς τὰ θεῖα διακρίνεται πρόσωπα, τοῖς δὲ ἀπολελυμένοις συνάπτεται. Τῇ μὲν γὰρ οὐσίᾳ ἡ ἕνωσις ἕπεται, ταῖς δὲ ὑποστάσεσιν ἡ διάκρισις· ἕνωσις δὲ καὶ διάκρισις οὐ ταυτό.

hypostasis autem exsistere. Quamvis igitur sit illud exsistere idem quod quid erat esse, sed quia hypostasis quidem esse significat ejusdem rei, Deitas vero quod quid erat esse, Deitas quidem ut commune accipitur, hypostasis vero ut proprium. Quoniam nostrarum hypostaseon definitio quod quid erat esse significans eadem est, definitio vero exsistentiæ alia. Definitio enim ejus quod quid erat esse nostra, nostræ substantiæ est, sive speciei definitio est. Definitio vero ejus quod est exsistere, descriptio quædam est, quæ sumitur ex iis quæ sunt per accidens a materialibus proprietatibus. Quocirca illa quidem una est in omnibus, species enim una est. Ista vero aliter aliis assignatur secundum materiæ individuitatem, quæ differenter, et aliis aliter contingit. Quoniam autem in Deo non est materia, neque accidentia, quæ eam necessario consequuntur, reliquum est, ut in ipso idem sit quod quid erat esse, et quod est exsistere. Ex dictis igitur manifestum est, id esse substantiam quod et hypostasim, eoque solo differre, quod substantia quidem absolutum quiddam in Deo significet, hypostasis vero relativum, secundum quem modum non idem dixerunt sancti substantiam et hypostasim tanquam si dicerent, in supersubstantiali Deitate non idem est absolutum et relativum. Quippe relativis divinæ personæ distinguuntur, absolutis vero conjunguntur. Namque substantiam sequitur unitas, hypostases vero distinctio; non unitas autem, et distinctio est idem.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ὅτι ἡ οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταυτόν ἐστι κατὰ τὸ πρᾶγμα.

C Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων ῥητέον κἀνταῦθα τοῖς δυνατοῖς καὶ ἀναγκαίοις ἐκ τῶν διδασκάλων χρωμένοις. Φησὶ τοίνυν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον ἐγκωμίῳ· « Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς· τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας, » καὶ τὰ λοιπά. Ἐν τούτοις φύσιν καὶ οὐσίαν ταυτὸ βούλεται εἶναι, καὶ τὰς ὑποστάσεις ἰδιότητας ἀποφαίνεται.

Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα λόγῳ· « Θεοῦ δὲ, ὅταν εἴπω, ἑνὶ φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισί· » τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἰδιότητας, εἴτ' οὖν ὑποστάσεις. Ἐκεῖ μὲν οὖν τὰς ὑποστάσεις προτεταχὼς, εἰς τὰς ἰδιότητας ἡρμήνευσεν, ἐνταῦθα δὲ τὰς ἰδιότητας εἰς D τὰς ὑποστάσεις, οὐκ ἂν εἰρηκὼς, εἰ μὴ ταυτὸ καὶ ἀδιάφορον ἦν, εἴ τις ἰδιότητας εἴθ' ὑποστάσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βούλοιτο καλεῖν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τοῦ, ὅτι καλῶς εἴρηται τοῖς ἐν Νικαίᾳ Πατράσιν ἡ λέξις *τοῦ ὁμοουσίου*, ταυτί φησι· « Διὸ οὐδὲ τὴν κτίσιν αὐτοῦ τοῦ ὄντος Θεοῦ δημιούργημα εἶναι φήσετε, εἴ γε τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Θεὸς οὐκ αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαίνουσιν, ἀλλ' ἕτερόν τι, ὅπερ ὑμεῖς ἀναπλάττετε. Εἰ δὲ τοῦτο ἀπρεπὲς, καὶ λίαν ἀσεβές ἐστι καὶ μόνον ἐντεθυμῆσθαι. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Κἂν γὰρ ἀδυνάτως ἔχωμεν καταλαβεῖν ὅ τί ποτέ ἐστιν, ἀλλ' ὅμως ἀκούοντες τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Υἱὸς καὶ δημιουργὸς καὶ παντοκράτωρ, οὐχ ἕτερόν τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν μακαρίαν καὶ

CAPUT III.

Quod substantia, et hypostasis, atque proprietas secundum rem in Deo idem sint.

Cæterum et de proprietatibus hypostaticis hoc in loco dicendum est, sententiis cum possibilibus tum necessariis utendo, sumptis e doctorum monumentis. Ait igitur Gregorius Theologus in Oratione laudatoria in beatum Athanasium: « Cum enim a nobis una substantia et tres hypostases pie dicantur; etenim unum quidem naturam significat, alterum vero trium proprietates, » et reliqua. In his naturam, et substantiam idem vult esse, atque hypostases esse statuit proprietates.

Præterea idem, Oratione in sancta Lumina: « Dei autem cum dixero, una et trina luce circumfulgenti illustremini: trina quidem secundum proprietates, sive hypostases. » Ibi igitur cum prius hypostases dixisset, proprietates esse interpretatus est; hic vero proprietates explicat esse hypostases. Quod utique non dixisset, nisi idem atque indifferens esset, si quis proprietates sive hypostases eamdem rem vocare velit. Sed et magnus Athanasius, in Oratione, quod recte dicta sit vox *consubstantialis* Patribus in Nicæa congregatis, hæc dicit: « Idcirco neque creaturam ejus, qui est Deus, dicetis esse officium, siquidem Pater et Deus non ipsam ejus, qui est, substantiam significant, sed aliud quiddam, quod vos fingitis. Quod si hoc indecorum est, ac valde impium vel solum cogitare. » Et paulo post: « Quamvis enim non possimus comprehendere quidnam tandem sit, sed tamen cum audimus has voces Pater et Filius, opifex et

omnipotens, non quiddam aliud, sed ipsam beatam, ac simplicem, et incomprehensibilem ejus, qui est, substantiam significatam intelligimus. Dixistis vero et vos Ariani ex Deo Filium, videlicet ex substantia Patris eum dixistis. »

Præterea Damascenus in capitibus suis theologicis ait : « Deitas naturam significat, vox vero Pater hypostasim. Vox enim Deus, et homo sumuntur ad significandam substantiam, ut cum dicimus : Deus est incomprehensibilis substantia, dicitur autem et de hypostasibus. Si igitur illud nomen, Deus, substantiam significat, dicitur autem et hypostasis Deus, et hypostasis ergo substantia est. Substantia enim vel natura, secundum modum significationis nominis, quem modum sequitur intelligentia, tanquam species intelligitur, et profertur. Hypostasis vero, aut persona quod commune est, atque conjunctim distincte indicat, sive commune una cum proprio, sive commune, et id quod ad aliquid aliquo modo se habeat, ut dictum est. » At vero secundum Athanasium, quemadmodum hoc nomen, Deus, substantiam significat, ita secundum Damascenum vox Pater hypostasim significat; ergo illud Pater substantiam, et hypostasim indicat, et per ambo unum est, quod significatur, ipsum commune cum proprio, sive Patrem dicat quis, sive hypostasim Patris. Et quoniam hoc nomen, Pater, hypostasim significat, hypostasis vero idem est cum proprietate, juxta divum Gregorium; proprietas autem in Patre paternitas est, id enim in confesso apud omnes est, palam est, quod paternitas et Pater idem est. Sed rursus secundum magnum Athanasium, vox, Pater, substantiam significat, ergo et paternitas substantiam significat, adeo ut proprietates idem sint quod hypostases, hypostases autem Deitas, et substantia. « Unum enim, inquit, sunt tria : et quæ tria Deitas est, ut dictum est, et oratio rursus in idem evasit; eo enim solum differunt, quod simpliciter, et secundum modum dicuntur. » Neque enim ut aliam Monadem, et aliam esse Triadem edocti sumus, sed eamdem vere Monadem et Triadem dictam. Illud quidem ratione substantiæ, hoc vero exsistendi modo, juxta sanctum Maximum, qui profecto et paulo ante ad Dissimilem dicebat, non esse idem substantiam et hypostasim et quonam modo? juxta rationem significationis nominum, quæ ratio sequitur subsistentias personarum. Intulit enim, sed tanquam aliud significante substantia et aliud hypostasi, ut granum frumenti dicitur, et est semen et fructus.

A ἁπλῆν καὶ ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαινομένην νοοῦμεν. Εἰρήκατε δὲ καὶ ὑμεῖς οἱ Ἀρειανοὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν, δηλονότι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἰρήκατε. »

Ἔτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς θεολογικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις φησί· « Θεότης τὴν φύσιν δηλοῖ, τὸ δὲ Πατὴρ τὴν ὑπόστασιν. Τὸ γὰρ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος τάττεται μὲν ἐπὶ τῆς οὐσίας, ὡς ὅταν λέγωμεν, Θεός ἐστιν ἀκατάληπτος οὐσία, λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ὑποστάσεων. Εἰ τοίνυν τὸ μὲν Θεὸς ὄνομα τὴν οὐσίαν σημαίνει, λέγεται δὲ καὶ ἡ ὑπόστασις Θεὸς, ἡ ὑπόστασις ἄρα οὐσία ἐστίν. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία ἢ φύσις κατὰ τὸν τρόπον τῆς τοῦ ὀνόματος σημασίας, ᾧτινι ἀκολουθεῖ ἡ διάνοια, ὡς εἶδος νοεῖται καὶ προ-B φέρεται· ἡ δὲ ὑπόστασις, ἢ τὸ πρόσωπον, τὸ κοινὸν καὶ ἡνωμένον διακεκριμένως ἐμφαίνει· εἴτ' οὖν τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος, ἢ τὸ κοινὸν καὶ πρός τί πως ἔχον, ὡς εἴρηται. » Ἀλλὰ μὴν κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ὥσπερ τὸ Θεὸς ὄνομα τὴν οὐσίαν σημαίνει, οὕτω κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν τὸ Πατὴρ ὑπόστασιν δηλοῖ. Τὸ Πατὴρ ἄρα οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν σημαίνει. Καὶ δι' ἀμφοῖν ἓν τὸ δηλούμενόν ἐστιν, αὐτὸ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος, εἴτε Πατέρα λέγει τις, εἴθ' ὑπόστασιν τοῦ Πατρός. Καὶ ἐπεὶ τὸ Πατὴρ ὄνομα ὑπόστασιν σημαίνει, ἡ δὲ ὑπόστασις ταυτὸν τῇ ἰδιότητι κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον, ἡ δὲ ἰδιότης ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἡ πατρότης ἐστὶ, τοῦτο γὰρ παρὰ πάντων ὁμολογεῖται· δῆλον ὡς πατρότης καὶ C Πατὴρ ταυτόν ἐστιν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν μέγαν αὖθις Ἀθανάσιον, τὸ Πατὴρ οὐσίαν σημαίνει, καὶ ἡ πατρότης ἄρα οὐσίαν σημαίνει, ὥστε αἱ ἰδιότητες ταυτὸν ταῖς ὑποστάσεσιν, αἱ δ' ὑποστάσεις ἡ θεότης καὶ ἡ οὐσία. « Ἓν γὰρ, φησὶ, τὰ τρία, καὶ ἃ ἡ θεότης, ὡς εἴρηται, καὶ ὁ λόγος πάλιν εἰς ταυτὸ περιῆλθε. Τούτῳ γὰρ διαφέρουσι μόνον, τῷ ἁπλῶς καὶ πῶς λέγεσθαι. » Οὐδὲ γὰρ ὡς ἄλλην τὴν Μονάδα, καὶ ἄλλην τὴν Τριάδα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἀληθῶς μονάδα καὶ Τριάδα λεγομένην, τὸ μὲν, τῷ κατ' οὐσίαν λόγῳ, τὸ δὲ, καθ' ὕπαρξιν τρόπῳ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον, ὃς δὴ καὶ ὀλίγῳ πρότερον πρὸς τὸν Ἀνόμοιον ἔλεγεν οὐ ταυτὸ οὐσίαν εἶναι καὶ ὑπόστασιν, καὶ τίνα τρόπον; κατὰ τὸν τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας λόγον, τὸν καθ' ὕπαρξιν τῶν D προσώπων ἑπόμενον. Ἐπήγαγε γάρ· « Ἀλλ' ὡς ἄλλο συμαινούσης τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς ὑποστάσεως, ὡς ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται, καὶ ἔστι σπέρμα καὶ καρπός. »

Porro nemo tumultum excitet existimans, aut nos calumnians, quod scilicet sola ratione dicamus divinas personas distingui. Neque enim doctores, cum aiunt, paternitatem, et hypostasim seu Patrem idem esse, atque hypostases esse substantiam seu Deitatem, et eamdem Monadem ac Triadem, vel sola ratione distingui censent, vel secundum opposita, quæ sunt in relativis, et substantias oppositas, et ab invicem esse distinctas

Θορυβείτω δὲ μηδεὶς οἰόμενος ἢ διαβάλλων, ὡς ἄρα λόγῳ μόνῳ φαμὲν τὰ θεῖα διακρίνεσθαι πρόσωπα. Οὐδὲ γὰρ οἱ διδάσκαλοι πατρότητα καὶ ὑπόστασιν, ἢ Πατέρα ταυτὸ λέγοντες, καὶ τὰς ὑποστάσεις εἶναι τὴν οὐσίαν, ἢ τὴν θεότητα καὶ τὴν αὐτὴν μονάδα καὶ Τριάδα, ἢ λόγῳ μόνῳ διακρίνεσθαί φασίν, ἢ κατὰ τὰ ἐν τοῖς πρός τι ἀντικείμενα, καὶ οὐσίας ἀντικειμένας καὶ ἀλλήλων εἶναι διακεκριμένας, καθ' αὑτὰς ὡς τρία διάφορα ὄντα· ἀλλὰ μιᾶς

οὐσία; τρία πρόσωπα καθ' αὐτά φαμεν ὑφεστηκότα, ὑφεστὼς τῶν προσώπων ἕκαστον καθ' αὑτὸ πιστεύοντες, ὡς ἐν τῷ *Περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας* φησὶν ὁ θεῖος Διονύσιος· ὅτι τὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὅταν μὲν λέγω Θεὸν, ἀπολελυμένῳ καὶ κοινῷ ὀνόματι τὴν οὐσίαν ἐννοῶ· ὅταν δὲ Πατέρα ἢ Υἱὸν ἢ Πνεῦμα ἅγιον, αὐτὴν τὴν οὐσίαν, αὐτὸ τὸ κοινὸν καὶ πρός τί πως ἔχων συννοεῖν ἀναγκάζομαι ἀναφορικῷ ὀνόματι διακρίνειν πεφυκότι πρόσωπα. Καὶ δὴ καὶ δι' ἑκάστου τῶν τριῶν ἀναφορικῶν (ὃ καὶ παράδοξον) ἡ αὐτὴ καὶ μία οὐσία δηλοῦται. Ἐπείπερ οὐδὲν ὁποιονοῦν τῶν προσώπων μέρος ἐπὶ τῆς μιᾶς καὶ ὅλης θεότητος. Χωρὶς γὰρ τῶν ἀναφορικῶν ἀδύνατον εἶναι τάξιν ἢ διάκρισιν ἐν τοῖς θείοις. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἀρρήτως ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ ὥστε πιστεύεσθαι μόνον ἐν τῷ παρόντι ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ ἀποκάλυψιν δοθέν. Διὸ μηδεὶς τὴν τούτων ἀπόδειξιν ἀκριβῶς οὐκ ἔχων, εἴτ' οὖν ἐξ ἀμέσων καὶ πρώτων καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος, ὥσπερ ἂν εἰ ταῖς φυσικαῖς ἀρχαῖς ὑπέκειτο, ἀσθένειαν καταγινωσκέτω τῶν λεγομένων, τὴν ἑαυτοῦ δὲ συνιστάτω πλάνην, ὡς ἄρ' εἰσὶν ἐν τῷ Θεῷ ἄλλο μὲν οὐσία, ἕτερον δὲ ὑπόστασις, ἕτερον δὲ ἰδιότης ἀλλήλων πραγματικῶς διαφέροντα, ἢ καὶ πλείω τούτων, ἅπερ ἂν οἱ ἄφρονες εἴποιεν, ἐν αὐτῷ εἶναι φυσικὰ καὶ οὐσιώδη, τὴν σοφίαν, τὴν ἀγαθότητα, τὴν ζωὴν, καὶ πάντα τὰ ἀπολελυμένως ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα, ἕτερα τῆς οὐσίας αὐτοῦ διαφέροντα καὶ πράγματι καὶ λόγῳ τῆς τε οὐσίας καὶ ἀλλήλων· ἀλλὰ τὰ περὶ μονάδος καὶ Τριάδος ἀσφαλῶς παραδεδομένα κατέχων, τοῖς τε δυνατοῖς καὶ ἐχομένοις λόγοις περὶ τῶν ἀναποδείκτως πιστευομένων παραμυθούμενος, τῶν ἁγίων προσκυνείτω τὰς ἀποφάσεις. Ἐπεὶ εἰ ἄλλο μὲν πρᾶγμα λέγει εἶναι τὴν μονάδα, ἄλλο δὲ τὴν Τριάδα, τετρὰς ἔσται τὸ προσκυνούμενον. Μᾶλλον δὲ εἰ ἄλλο μὲν ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ἡ ὑπόστασις, ἄλλο δὲ ἡ ἰδιότης, ὥσπερ εἰσὶ τρεῖς ὑποστάσεις, ἔσονται καὶ τρεῖς ἰδιότητες, καὶ οὕτως ἑξὰς ἔσται καὶ οὐ Τριάς. Εἰ δ' ἄλλο πάλιν παρὰ ταῦτα ἡ κοινὴ οὐσία, ἄλλο δὲ ὃ βούλονται κοινὴν ἐνέργειαν καλεῖν, ὀγδοὰς εἶναι περιφανῶς συμβήσεται. Εἰ δὲ προσκέοιτο τούτοις καὶ τὰ φυσικὰ, ὡς λέγουσιν, ἄπειρα, καὶ ὑπὲρ ἀριθμὸν ὄντα, πρὸς ἄλληλα καὶ τῆς οὐσίας διαφέροντα, μυριὰς ἔσται τὸ λατρευόμενον. Ἀλλ' ἀπέστω τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως ἡ τοιαύτη τῶν Ἑλλήνων θρησκεία.

A per se, ac si essent tres indifferentes, sed unius substantiæ tres personas per se dicimus subsistere, unamquamque subsistentem per se esse credentes, ut in libro *De conjuncta et distincta theologia* tradit divinus Dionysius: quod Patris supersubstantiale nomen est et res, et Filii et Spiritus sancti. Et cum Deum dico, absoluto atque communi nomine substantiam intelligo. Cum autem dico Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum, ipsam substantiam, ipsum commune et ad aliquid quodam modo se habens cointelligere cogor, relativo nomine ad distinguendum personas apto. Nam et per singula tria relativa (quod et mirum est) eadem et una substantia significatur. Quandoquidem nulla, quamcunque dixeris, persona pars est unius, totiusque
B Deitatis; quippe sine relativis fieri non potest, ut sit ordo aut distinctio in divinis. Idque est ineffabiliter supra omnem rationem, adeo ut tantum credatur in præsentia per revelationem a Deo traditum. Quocirca si horum demonstrationem exactam non habeat, sive ex immediatis et primis principiis conclusionis, veluti si naturalibus principiis subjiceretur, nullus dicta, ut nihil roboris habentia damnet, suum autem astruat errorem, quod sane sint in Deo aliud quidem substantia, aliud vero hypostasis, aliud autem ad invicem proprietas, quæ realiter differant, vel his multo plura, quæ stulti dicerent in ipso esse naturalia et essentialia; nimirum sapientiam, bonitatem,
C vitam, et omnia quæ absolute in ipso dicuntur; alia esse ab ejus essentia, quæ differunt re, ac ratione cum ab essentia, tum ab invicem. Sed quæ de Monade ac Triade tradita sunt firmiter tenens, atque possibilibus rationibus, et convenientibus de indemonstrabiliter creditis, se ipse consolans, sanctorum veneretur sententias. Quod si aliam esse rem Monadem, aliam vero Triadem dicit, quaternitas erit quod colitur. Imo vero si aliud quidem est in supersubstantiali Deitate hypostasis, aliud vero proprietas, sicut sunt tres hypostases, erunt et tres proprietates, hacve ratione senarius erit non Trinitas. Quod si aliud rursus præter hæc est communis substantia, aliud vero quod volunt communem operationem vocare, continget esse
D manifeste octonarius. Quod si his accesserint et naturalia, ut aiunt, infinita, quæ numerum superant, et tum ab invicem, tum a substantia differunt, myrias erit quod colitur. Sed absit a fide Christianorum ejusmodi gentilium superstitio.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ὅτι εἰ καὶ ἡ πατρότης οὐσία καὶ ἡ υἱότης, οὐ διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἕπεται τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ἢ τὸν Πατέρα Υἱόν.

Εἰ μέντοι διαπορεῖ τις πῶς τὰς ἰδιότητας ἢ τὰς ἀναφορὰς οὐσίαν εἶναι φαμὲν, μιᾶς μὲν οὔσης τῆς οὐσίας, ἰδιοτήτων δὲ τριῶν, ἢ καὶ ὑποστάσεων ἀντικειμένως πρὸς ἄλληλα λεγομένων, καί τινα ἐπάγειν τῶν ἀτόπων οἴεται, ὡς ἄρα τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν δεήσει λέγειν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸν

CAPUT IV.

Quod quamvis paternitas, et filiatio sit substantia, non propterea necessario sequitur Filium esse Patrem, aut Patrem Filium.

Si quis tamen dubitet, qua ratione proprietates, vel relationes substantiam esse dicimus, cum una sit substantia, proprietates autem tres, seu etiam hypostases, opposite ad invicem dicantur; et nonnulla absurda inferre arbitretur, quod sane hypostasim Patris opus erit dicere hypostasim

Filii, vel Filium esse Patrem, eo quod ipsis una sit substantia. Primum quidem nihil ad nos. Hæc enim Thesis communis est fidei. Deinde a doctoribus ita se habere ostensum est. Nunc autem etiam utcunque dicetur, quod necessarium sit ea de re verba facere. Quod igitur gratia evadendi absurda commemorata, et servandi dicta Scripturæ, atque doctorum sententias, et omnino principia fidei, cum nullum absurdum sequatur. Substantiam esse relationes constituimus, dictum est; idque merito, et liquet. Quemadmodum enim est aliquid, quod idem accidens sit, et ad aliquid in quibus contingit esse accidentia; ita necesse est idem esse substantiam et ad aliquid, ubi non contingit esse accidens. Quocirca in rebus creatis relatio et secundum rationem et secundum rem aliud est a substantia, quoniam sunt accidentia. In Deo vero secundum rem idem est, secundum rationem aliud est. Ut enim dictum est, substantia idem est quod hypostases, quæ relationibus subsistunt, eo autem quod est simpliciter, et quodammodo differt: ita enim se res habet. Substantia Dei non est ea quæ in prædicamentis ponitur vel genus, vel eorum quæ sunt sub genere, adeo ut non possit esse aliquid aliud. Neque rursus relatio, quæ est in Deo, est genus relationis, seu aliquid eorum quæ sub illa sunt, ita ut non possit esse substantia. Quidquid enim tandem sit ipsa divina entitas, et quidquid tandem oporteat illam vocare, non est aliquod genus, sed est principium generum omnia in seipso genera continens, et transcendens in uno, et eodem: atque sunt in ipso etiam contraria uniformiter, et conjuncte, perfectaque paternitas atque filiatio secundum divum Dionysium, a quo omnis paternitas in cœlo, et in terra, et totum esse in seipso comprehendit, juxta Theologum Gregorium. Quemadmodum igitur substantiæ Dei attribuuntur realiter, ea quæ sequuntur bonitatem, sapientiam, et vitam ejus; aliter enim esset compositus. Quippe compositum ad minus ex duobus constat, quorum alterum non est idem, quod alterum re ac ratione, vel quod capax est alicujus alterius præter ipsum ad exsistentiam; quorum concursus unum efficit, vel quod multis in idem convenientibus absolvitur, atque secundum divum Dionysium nomen bonitatis et aliorum, si quis dixerit non dici de tota Deitate, super unitam unitatem dividere, atque abscindere nefarie audet. Quod profecto accidit iis qui alias res vitam ac bonitatem Dei ab ejus substantia ponunt. Quemadmodum igitur ne superunita unitas præter divisionem sit etiam composita, et quæcunque sequuntur composita, quæ sequuntur bonitatem realiter, attribuuntur substantiæ, quatenus substantia est bonitas, et bonitas est ejus substantia, ut divus Basilius dixit in iis quæ sunt ad Amphilochium, bonus ex bono genitus substantiam habens bonitatem. Non enim fieri potest, ut alia sit res inexsistens, alia vero

A Υἱὸν εἶναι Πατέρα, διὰ τὸ μίαν αὐτοῖς εἶναι τὴν οὐσίαν· πρῶτον μὲν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ἡ γὰρ θέσις αὕτη κοινὴ τῆς πίστεως· ἔπειτα καὶ παρὰ τῶν διδασκάλων οὕτως ἔχον ἐδείχθη. Εἰρήσεται δὲ καὶ νῦν ὁπωσοῦν, ἐπείπερ ἀναγκαῖος ὁ λόγος. Ὅτι μὲν οὖν ἕνεκα του τὰ προειρημένα τῶν ἀτόπων ἀποφυγεῖν, καὶ τοῦ τὰς τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων ἀποφάσεις φυλάττειν, καὶ ὅλως τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως, μηδενὸς ἡμῖν ἀκολουθοῦντος ἀτόπου, οὐσίαν τὰς ἀναφορὰς ἐθέμεθα, εἴρηται, εὐλόγως· δῆλον δέ. Ὥσπερ γὰρ ἐστί τι τὸ αὐτὸ συμβεβηκὸς καὶ πρός τι, ἐν οἷς ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκότα· οὕτως ἀνάγκη τὸ αὐτὸ οὐσίαν εἶναι καὶ πρός τι ἐν οἷς μὴ ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκός. Διόπερ ἐν μὲν τοῖς κτίσμασιν ἡ ἀναφορὰ καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα B τῆς οὐσίας ἕτερον, ἐπεί ἐστι συμβεβηκότα· ἐπὶ δὲ Θεοῦ κατὰ μὲν τὸ πρᾶγμα τὸ αὐτὸ, κατὰ δὲ τὸν λόγον ἕτερον· ὡς γὰρ εἴρηται, ἡ οὐσία ταυτὸ ταῖς ὑποστάσεσιν αἳ τοῖς πρός τι ὑφεστήκασι· τὸ δ' ἁπλῶς καὶ πῶς διαφέρει. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει. Οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡ ἐν ταῖς κατηγορίαις οὐσία, ἢ τὸ γένος, ἢ τῶν ὑπὸ τὸ γένος, ὥστε μὴ δύνασθαι εἶναι ἄλλο τι. Οὐδ' αὖ ἡ ἐν τῷ Θεῷ ἀναφορά ἐστι τῶν πρός τι γένος, ἤ τι τῶν ὑπὸ τούτοις, ὥστε μὴ δύνασθαι εἶναι οὐσία. Ὅ τί ποτε γάρ ἐστιν αὐτὸ τὸ θεῖον χρῆμα, καὶ ὅ τί ποτε δεῖ καλεῖν αὐτὸ, οὐκ ἔστι τι γένος, ἀλλ' ἔστιν ἀρχὴ γενῶν πάντα ἐν ἑαυτῷ τὰ γένη περιέχον καὶ ὑπερέχον ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ· καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ καὶ τὰ ἐναντία μονοειδῶς καὶ ἡ- C νωμένως· καὶ τελεία πατρότης καὶ υἱότης κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον, ἀφ' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· καὶ ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὸν ἔχει τὸ εἶναι κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον. Ὥσπερ οὖν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδίδοται πραγματικῶς τὰ ἑπόμενα τῇ ἀγαθότητι καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ ζωῇ αὐτοῦ· ἄλλως γὰρ ἂν σύνθετος ἦν· σύνθετον γάρ ἐστι τὸ ἐκ δύο τοὐλάχιστον συνιστάμενον, ὧν θάτερον οὐκ ἔστι θατέρῳ ταυτὸ καὶ πράγματι καὶ λόγῳ, ἢ τὸ δεκτικόν τινος ἑτέρου παρ' αὐτὸ πρὸς ὕπαρξιν, ὧν ἡ σύνοδος ἓν ἀποτελεῖ, ἢ τὸ πολλοῖς εἰς ταυτὸ συνιοῦσιν ἀπαρτιζόμενον· καὶ κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον τὸ τῆς ἀγαθότητος ὄνομα καὶ τῶν ἄλλων εἴ τις μὴ περὶ τῆς ὅλης θεότητος εἰρῆσθαι φαίη, διαιρεῖν καὶ ἀποσχίζειν ἀθέσμως τολμᾷ τὴν ὑπερηνωμένην ἑνάδα· ὃ D δήπου συμβαίνει τοῖς ἕτερα πράγματα τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τιθεμένοις. Ὥσπερ οὖν, ἵνα μὴ ἡ ὑπερηνωμένη μονὰς πρὸς τῷ διαιρεῖσθαι καὶ σύνθετος ᾖ, καὶ ὅσα τοῖς συνθέτοις ἕπεται, τὰ ἑπόμενα τῇ ἀγαθότητι, πραγματικῶς τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδίδοται ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία ἐστὶν ἀγαθότης, καὶ ἡ ἀγαθότης ἐστὶν οὐσία αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ θεῖος Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιον εἴρηκεν, Ἀγαθὸς ὁ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ γεννηθεὶς οὐσίαν ἔχων τὴν ἀγαθότητα· οὐ γὰρ ἐνδέχεται ἄλλο μὲν εἶναι τὸ ἐνυπάρχον πρᾶγμα, ἄλλο δὲ τὸ ᾧ ἐνυπάρχει διὰ τὴν ἄκραν ἁπλότητα καὶ ἕνωσιν, πλὴν εἰ μὴ σωματικώτερον ἐκλαμβάνοιτο, ὥσπερ καὶ χεῖρας καὶ πόδας ἐπὶ Θεοῦ λέγομεν, ἢ τῆς διαφορᾶς κατὰ τὸν λόγον, καὶ οὐ κατὰ τὸ πρᾶγμα θεωρουμέ-

A νης· οὕτω καὶ τὰ ἑπόμενα τῷ πρός τι ἀποδίδονται πραγματικῶς τῇ οὐσίᾳ, ἐφόσον ἐστὶ καὶ πρός τι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ πραγματικῶς διακρίνεσθαι καὶ ἀντικεῖσθαι ἀποδίδοται αὐτῇ, οὐχ ἐφόσον μέντοι οὐσία, ἀλλ' ἐφόσον πρός τι. Τὰ γὰρ πρός τι, εἰ καὶ ἐν τοῖς συμβεβηκόσι περιέχονται, ἀλλ' οὐ δηλοῦνται κατὰ τὸ ἐνυπάρχειν· λόγος γὰρ τοῦ συμβεβηκότος ἐστὶ τὸ ἐνυπάρχειν, ὡς ἡ ποσότης καὶ ποιότης· ἀλλ' ὡς εἴς τι ἔξω δηλοῦται· ὥσπερ ἡ ἐπιστήμη ἐφόσον ἐστὶν ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἐπιστητὸν, καὶ οὐχ ὡς ἕξις, ἀλλ' ὡς ἀναφορὰ θεωρεῖται, οὐκ ἔστι τοῦ ἐπισταμένου ὡς ἕξις ἐνυπάρχουσα δηλονότι, ἀλλὰ τοῦ ἐπιστητοῦ· πρὸς γὰρ τὸ ἐπιστητὸν ἀναφέρεται. Ὅθεν καὶ αἱ ἀναφοραὶ οὐχ οὕτως ἔχουσι κατὰ τὸν τρόπον τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἕτερον τρόπον κατηγορίας παρὰ τὰ οὐσιωδῶς λεγόμενα **B** ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία οὐ λέγεται πρός τι, οὐδέ τι ἄλλο ταυτὸ τῇ οὐσίᾳ τῶν κοινῶς καὶ ἀπολελυμένως λεγομένων· ἡ δὲ πατρότης καὶ υἱότης κατὰ τὴν τῶν ἀναφορικῶν φύσιν πρὸς ἀλλήλας λέγονται. Καθάπερ οὖν ἡ σοφία ἐπειδὰν ἐν τῷ Πατρὶ θεωρῆται τῇ πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ τε καὶ ἀποβλέψει κοινή ἐστι τῷ Υἱῷ· μία γὰρ τῷ ἀριθμῷ σοφία ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὰν δὲ ὡς γεννῶσα σοφία ὁ Πατὴρ νοῆται, οὐκ ἔστιν ἡ αὐτὴ τῇ γεννητῇ σοφίᾳ, ἥ ἐστιν ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ γεννᾷν καὶ γεννᾶσθαι δηλονότι διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα ἀναφοράν· οὕτω δὴ καὶ πατρότης καὶ υἱότης τῇ μὲν πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ οὐσία ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει εἰσὶν ἀντικείμενα, καὶ οὐδ' ἑτέρα ἡ ἑτέρα. Ἐπεὶ γάρ **C** ἐστι ἐν τῷ Θεῷ τελεία πατρότης καὶ υἱότης, ἐπειδὰν ἀπολελυμένως ἐν τῇ οὐσίᾳ θεωρῶνται, τῇ μὲν πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ εἰσι τὸ αὐτὸ, ὥσπερ καὶ τἄλλα τὰ ἀπολελυμένως τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδιδόμενα, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει εἰσὶν ἀντικείμενα κατὰ τὰ πρός τι· ὥστε κατὰ μὲν τὸ τὴν πατρότητα ἐν τῇ οὐσίᾳ θεωρεῖσθαι, ἐπεὶ τηνικαῦτα ἁπλῶς ὡς οὐσία λαμβάνεται, ἡ πατρότης ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι, καὶ ἡ υἱότης ἐν τῷ Πατρὶ κατὰ τὰ κοινά φημι καὶ ἀπολελυμένα, ὥσπερ δὴ καὶ μία σοφία καὶ οὐσία καὶ δύναμις ἡ αὐτή ἐστιν ἀμφοῖν· κατὰ δὲ τὸ μὴ θεωρεῖσθαι κατὰ τὸν τρόπον τῆς οὐσίας, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ οὐσιωδῶς λεγομένων, κατ' οὐδένα τρόπον ἡ πατρότης ἐστὶν υἱότης, ἐφόσον πρὸς ἀλλήλας ἀντικειμένως λέγονται κατὰ τὸν λόγον τοῦ πρός τι· καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ γεννητὴ σοφία οὐκ **D** ἔστιν ἡ γεννητικὴ, καίτοι μιᾶς οὔσης ἀμφοῖν, μᾶλλον δὲ μία ἄμφω. Οὐ τοίνυν ὅτι μία οὐσία ἐστὶ τοῖς τρισὶν, ἤδη καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ προσώπου κοινὴ τοῖς τρισὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας τῶν ἀναφορῶν. Ἡ αὐτὴ γὰρ ἀναφορὰ, ὡς εἴρηται, κατὰ τὸν λόγον τοῦ οἰκείου γένους ἐφόσον ἐστὶν ἀναφορὰ, οὐκ ἔχει τὸ εἶναι ἐν ἄλλῳ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ εἶναι πρὸς ἄλλο. Ὡς γὰρ ἐλέγομεν ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου παριστῶντες, εἰ καὶ τὸ αὐτό ἐστι πρᾶγμα ἡ θεότης καὶ ἡ ὑπόστασις, οὐκ εἰ ἡ θεότης ἡ αὐτὴ, καὶ ἡ ὑπόστασις ἡ αὐτή. Ἡ γὰρ ὑπόστασις τοῦ Πατρός ἐστιν αὐτὴ ἡ θεότης, καὶ ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ, ὡς δέδεικται, καθὸ θεωρεῖται ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ οὐ καθὸ θεωρεῖται πρὸς ἄλλο.

Ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις θεότης τοῦ Πατρός ἐστι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, οὐ μὴν ἡ τοῦ Πατρὸς

cui inexsistit ob summam simplicitatem atque unitatem: nisi crassius accipiatur, quemadmodum et manus et pedes in Deo dicimus, aut si differentia consideretur ratione, non re: sic etiam quæ consequuntur relationem attribuuntur substantiæ realiter quatenus est et relatio, et propterea etiam quod distinguatur realiter, et opponatur, attribuitur ipsi, non tamen quatenus est substantia, sed quatenus est relatio, quæ enim sunt ad aliquid, quamvis inter accidentia contineantur, sed non significantur secundum inexsistere. Definitio enim accidentis est inexsistere, ut quantitas, et qualitas, sed relatio significatur per ad aliud extrinsecus; sicut scientia, quatenus est relatio ad id quod scitur, neque ut habitus, sed ut relatio consideratur, non est scientis, ut habitus, scilicet inexsistens, sed scibilis. Ad scibile enim refertur. Unde et relationes non ita se habent secundum modum substantiæ, sed secundum alium modum prædicamenti, præter ea quæ substantialiter dicuntur in Deo. Substantia enim non dicitur ad aliquid; neque aliquid aliud identificatum substantiæ ex iis quæ communiter et absolute dicuntur. Paternitas autem atque filiatio, secundum naturam relativorum, ad invicem dicuntur. Quemadmodum igitur sapientia quando in Patre consideratur, relatione, atque respectu ad substantiam communis est Filio, una enim numero est sapientia Pater et Filius. Cum vero consideratur Pater ut sapientia generans, non est eadem cum genita sapientia, quæ est Filius, nimirum secundum generare, et generari propter relationem ad invicem: ita sane et paternitas, atque filiatio relatione quidem ad substantiam, substantia est atque idem, oppositione vero ad invicem sunt oppositæ, et neutra est altera. Quoniam enim in Deo perfecta est paternitas, et filiatio, cum absolute in substantia considerantur, relatione quidem ad substantiam sunt idem, sicut et cætera quæ absolute substantiæ Dei attribuuntur, oppositione vero ad invicem sunt oppositæ, secundum ea quæ ad aliquid dicuntur. Adeo ut secundum illud, quod paternitas in substantia consideratur, quoniam tunc simpliciter ut substantia sumitur, paternitas est in Filio, et filiatio in Patre, secundum, inquam, communia et absoluta. Sicut etiam et una sapientia, et substantia, atque potentia eadem est in ambobus. Cum vero considerantur non secundum modum substantiæ, et eorum quæ in ipsa substantialiter dicuntur, nullo modo paternitas est filiatio, quatenus ad invicem opposite dicuntur secundum rationem ejus, quod est ad aliquid; ad quem modum etiam generata sapientia non est generativa, quamvis una sit amborum sapientia, imo vero una sint ambo. Non igitur quia una est substantia tribus, continuo et relatio personæ communis est tribus propter oppositionem ad invicem relativorum. Eadem enim relatio, ut dictum est, secundum rationem proprii generis, quatenus re-

latio est, non habet esse in alio, sed magis esse A ad aliud, ut enim dicebamus ex verbis sancti Maximi probantes et si eadem res est Deitas, atque hypostasis, non tamen si Deitas eadem est (Patris et Filii), eadem est et hypostasis. Hypostasis enim Patris est ipsa Deitas, et substantia Filii, ut ostensum est, quatenus consideratur in Patre, non autem quatenus consideratur ad aliud. Quoniam etiam hypostasis Filii, Patris Deitas est secundum eamdem rationem : non tamen Patris hypostasis propter oppositionem ad invicem ; hoc enim blasphemum est, atque Sabellianis projicimus. Igitur etiam paternitas cum in substantia consideratur, eadem est cum substantia Patris et Filii ; cum vero Patri attribuitur secundum modum relationis, non est in Filio. B Eadem enim est ut substantia in Filio atque in Patre, sed eadem est in Filio quidem, ut accipienti ab alio, et tanquam sit ex alio, scilicet Patre, in Patre autem ut alteri, hoc est Filio eam communicante, et a quo scilicet alia persona ; et ibi quidem in Filio eadem genita, hic autem generativa in Patre. Itaque eadem et una genita quidem sic, generativa vero aliter considerata secundum oppositionem ad invicem relationum, seu hypostaseon, seu personarum, ut sæpe dictum est. Quarum relationum natura est, opposite ad invicem dici, et neutram esse, qualis est altera. Et ideo neque paternitas est filiatio, neque filiatio est paternitas, ac fieri non potest, ut dicatur habere aliquid Pater, quod non habeat Filius, C vel Filius, quod non habeat Pater. Eadem enim atque una res secundum unum respectum convenit Filio, secundum autem alium convenit Patri. Unde neque Filio generare attribuendum est, quandoquidem id præter rationem relationis est, quam habet ad generantem. Secundum quam sapientia genita, potentia, vita ex vita quidquid tandem hujusmodi Filius dicitur ; quippe omnia communia, ubi non adversatur relationis oppositio. Quatenus certe paternitas cum filiatione propter relationem minime communicat. Quanquam paternitas ac filiatio substantia sint respectu ad substantiam, non ad invicem, ut dictum est. Quoniam igitur paternitas, et filiatio dicebantur esse substantia respectu ad ipsam, ergo et ad invicem D idem, quoniam una est substantia, excepta contradictione, quæ consideratur in oppositione ad invicem. Quandoquidem autem Pater et Filius est idem, excepta contrarietate, quæ consideratur in oppositione, quæ est ad invicem. Sunt igitur Pater et paternitas idem, filiatio et Filius idem, et e converso idem sequetur, quemadmodum Pater et Filius unum sunt, et idem numero, excepta oppositione ad invicem. Quæ oppositio est causæ, et causati. Hoc idem autem et de sancti Spiritus relatione dicendum est. Quod si tamen ea de quibus est sermo, mentem superant, et quasi imperceptibilia sunt, sed neque nos hæc demonstrare, verum solatium aliquod afferre rationi (et quoquo modo

ὑπόστασις διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν. Τοῦτο γὰρ βλάσφημον καὶ τοῖς σαβελλίζουσιν ἀποῤῥίπτομεν. Καὶ ἡ πατρότης οὖν ἐπειδὰν ἐν τῇ οὐσίᾳ θεωρῆται, ἡ αὐτή ἐστι τῇ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ καὶ Υἱοῦ. Ἐπειδὰν δὲ τῷ Πατρὶ ἀποδιδῶται κατὰ τὸν τῆς ἀναφορᾶς τρόπον, οὐκ ἔστιν ἐν τῷ Υἱῷ. Ἡ αὐτὴ μὲν γὰρ ὡς οὐσία ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ἐν τῷ Πατρί, ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἐν μὲν τῷ Υἱῷ ὡς ἀπ' ἄλλου λαμβάνοντι, καὶ ὡς ἐξ ἄλλου οὖσα δηλαδὴ τοῦ Πατρός, ἐν δὲ τῷ Πατρί, ὡς ἄλλῳ ἤτοι τῷ Υἱῷ διδόντι, καὶ ἀφ' οὗ ἄλλο πρόσωπον δηλονότι· καὶ ἐκεῖ μὲν ἡ αὐτὴ γεννητὴ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐνταῦθα δὲ γεννητικὴ ἐν τῷ Πατρί. Ὥστε ἡ αὐτὴ καὶ μία γεννητὴ μὲν οὕτως, γεννητικὴ δὲ ἑτέρως θεωρουμένη κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν τῶν ἀναφορῶν, ἢ ὑποστάσεων, ἢ προσώπων, ὡς εἴρηται πολλάκις. Ὧν ἀναφορῶν ἡ φύσις τὸ πρὸς ἀλλήλας ἀντικειμένως λέγεσθαι, καὶ μηδ' ἑτέραν εἶναι οἵαν θατέραν· διὸ οὔτε ἡ πατρότης υἱότης, οὔτε ἡ υἱότης πατρότης. Καὶ οὐχ οἷόν τε λέγειν ἔχειν τι τὸν Πατέρα, ὃ μὴ ἔχει ὁ Υἱός, ἢ τὸν Υἱὸν ἔχειν τι, ὃ μὴ ἔχει ὁ Πατήρ. Τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ἓν κατὰ μίαν ἀπόβλεψιν προσήκει τῷ Υἱῷ, καθ' ἑτέραν δὲ τῷ Πατρί. Ὅθεν οὐδὲ τῷ Υἱῷ τὸ γεννᾷν ἀποδοτέον· ἐπειδὴ τοῦτ' ἔστι παρὰ τὸν τῆς ἀναφορᾶς λόγον, ἣν ἔχει πρὸς τὸν γεννῶντα· καθ' ἣν γεννητὴ σοφία, δύναμις, ζωὴ ἐκ ζωῆς, ὅ τί ποτε τοιοῦτον ὁ Υἱὸς λέγεται. Κοινὰ γὰρ πάντα, ὅπου μὴ ἀντίκειται ἡ τῆς ἀναφορᾶς ἀντίθεσις· καθὸ δὴ οὐ κοινωνεῖ ἡ πατρότης τῇ υἱότητι διὰ τὴν ἀναφοράν, καίτοι τῆς πατρότητος καὶ υἱότητος οὐσίας οὔσης τῇ πρὸς τὴν οὐσίαν ἀποβλέψει, καὶ οὐ τῇ πρὸς ἀλλήλας, ὡς εἴρηται. Ἐπεὶ οὖν ἡ πατρότης καὶ υἱότης ἐλέγοντο εἶναι οὐσία τῇ πρὸς αὐτὴν ἀποβλέψει, καὶ πρὸς ἀλλήλας ἄρα τὸ αὐτό· ἐπεὶ μία οὐσία χωρὶς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἐνθεωρουμένης τῇ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει· καὶ ἐπεί ἐστιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τὸ αὐτὸ χωρὶς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἐνθεωρουμένης τῇ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει, εἰσὶν ἄρα ὁ Πατὴρ καὶ ἡ πατρότης τὸ αὐτό, καὶ ἡ υἱότης τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Υἱός· καὶ ἀντιστρέψαντι οὕτως ἕψεται· ὥσπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός εἰσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἀριθμῷ χωρὶς τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀντιθέσεως, οὕτω καὶ ἡ πατρότης τοῦ Πατρός, καὶ ἡ υἱότης τοῦ Υἱοῦ ἐστι τὸ αὐτὸ τῷ ἀριθμῷ χωρὶς τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεως· ἥ ἐστι τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατόν. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναφορᾶς ῥητέον. Εἰ μέντοι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος τὴν διάνοιαν ὑπερβαίνει, καὶ οἷον ἄληπτά εἰσιν, ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς ἀποδεῖξαι ταῦτα προὐθέμεθα, παραμυθίαν δὲ μόνον τῷ λόγῳ κομίσαι· καὶ τοῦτο διὰ τὴν τῶν ἀντιλεγόντων ἐπήρειαν. Ἐν οἷς δὴ λόγοις συμφωνεῖ μὲν τὰ τῆς πίστεως, οὐδὲν δὲ ἀδύνατον προχωρεῖ καθάπερ τοῖς φάσκουσι τῇ οὐσίᾳ Θεοῦ ἐνυπάρχειν τὴν πατρότητα καὶ υἱότητα ἕτερα ὄντα παρ' αὐτήν. Ῥᾷον γὰρ εἰς πίστιν ἔρχεται εἶναί τι τὸ αὐτὸ οὐσίαν καὶ πρός τι ἐν οἷς μὴ ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκὸς ὥσπερ ἔστι τι τὸ αὐτὸ συμβεβηκὸς καὶ πρός τι ἐν οἷς ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκότα, ἢ λέγειν ἐν τῷ αὐτῷ τῷ ἀριθμῷ εἶναι ἀντικείμενα πράγματι διακεκριμένα ἀπ' αὐτοῦ, τοῦ ἐν ᾧ ἐστι δηλονότι, τουτέστιν ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἕτερα τιθέναι κατὰ τὸ πρᾶγμα τῆς

οὐσίας διαφέροντα, καὶ πραγματικῶς ἀλλήλοις ἀντικείμενα. Τούτοις μὲν οὖν καὶ τὰ παρὰ τῆς πίστεως συμφωνεῖ, καὶ τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρημένα. Ὁποτέροις δ' ἄν τις δύναιτο παρακολουθεῖν, ἐφ' ἓν καταντήσει τέλος τῆς ἀληθείας, καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο τὸ διάφορον ἔσται.

A satisfacere), proposuimus; idque propter petulantiam contradicentium. In quibus sane rationibus concordant quidem quæ sunt fidei, nihil autem impossibile succedit, quemadmodum iis qui aiunt substantiæ Dei inexsistere paternitatem ac filiationem, ut res distinctas ab illa. Facile quippe ad fidem accedit, esse aliquid, quod sit idem substantia, et ad aliquid in iis, in quibus fieri non potest, ut sit accidens, sicut est quiddam, quod idem est accidens, et ad aliquid, ubi fieri potest ut sint accidentia; quam dicere in eadem re numero esse opposita, re ipsa distincta ab ea, in qua videlicet sunt, hoc est in substantia Dei alia ponere secundum rem, quæ differant a substantia, et re aliter ad invicem opposita. His igitur nostris dictis, et quæ sunt fidei concordant, et dicta sanctorum conveniunt. Utramlibet autem quis partem sequatur, ad unum veritatis finem perveniet, et nulla diversitas erit.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Ὅτι οἱ λέγοντες, Ὥσπερ τὸ ἄλλο εἶναι ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο πατρότητα ἐπὶ Θεοῦ σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, οὕτω καὶ τινα ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὑφίστασθαι πραγματικῶς τῆς οὐσίας καὶ ἀλλήλων διαφέροντα σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, παράλογοί εἰσι.

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων λέλυται καὶ ὅπερ οἱ Παλαμῖται κώκαλον ὀνομάσαντες, ἴσως διὰ τὸ δυσχερὲς, ὡς ᾤοντο, ἀνοήτως ἐπῆγον ἰσχυριζόμενοι, ὡς ἄρ' ἐν τῷ Θεῷ οὐδὲν κωλύει διάφορα ἐνιδρυμένα πράγματα ἀλλήλων διαφέροντα, καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἀπειράκις ἀπείρως ὑφειμένα, καὶ θεότητας παρ' αὐτῶν λεγόμενα, καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας, τοῦ θ' οὕτως ἔχειν καὶ ἁπλοῦν εἶναι τὸν Θεόν· ὅτιπερ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν καὶ ἰδιότητα, ἢ ἀναφορὰν πραγματικῶς C ἀλλήλων διαφέρειν ἐφαντάσθησαν· οὐ παρὰ τοῦτο μέντοι σύνθετον εἶναι τὸν Θεόν. Ταῦτα γὰρ ὡς ἐνεδέχετο δέδεικται καὶ λόγοις καὶ ῥήσεσιν ἁγίων κατὰ τὸ πρᾶγμα μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν. Ταύτῃ τοι καὶ οὔτε σύνθετός ἐστιν ὁ Θεὸς, οὔτε τὰ προειρημένα ἄτοπα ἀνακύπτει. Αἱ γὰρ συνθέσεις ἐπὶ τῶν διαφερόντων τῷ πράγματι, καὶ οἷον ὁδὸν καὶ παράθεσιν πρὸς ἄλληλα ἐχόντων, ὡς ἐφ' ἑνός τινος ὑφεστῶτος θεωροῦνται. Ἐφ' ὧν δὲ οὐκ ἔστιν οὐδεμίαν τοιαύτην διαφορὰν εὑρεῖν, τοὐντεῦθεν οὐδὲ ὁδὸν πρὸς ἄλληλα, ἢ σύνθεσιν οὐδὲ πλάσαι δυνατόν. Καίτοι ἀληθές ἐστιν εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἂν ἦν ὁ Θεὸς τρισυπόστατος οὐδὲ πατρότης οὐδὲ υἱότης, οὐδὲ πρόοδος ἐν τοῖς θείοις, εἴπερ ἐκ τούτων ἀναγκαίως εἵπετο σύνθετον εἶναι τὸν Θεὸν τὸ πρῶτον αἴτιον· πᾶν γὰρ σύνθετον κτιστόν. Οἱ δὲ D τοσοῦτον ἀπέχουσιν ἃ βούλονται δεῖξαι ὥστε καὶ τὸ παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς λεγόμενον, τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτοῦνται. Οὐχ ἧττον γὰρ καὶ οὕτω τὸ αὐτὸ πάλιν ζητεῖται, πῶς εἴπερ ἄλλο μὲν ἡ οὐσία, ἄλλο δὲ ἡ ὑπόστασις, ἕτερα δὲ τὰ ὑποστατικὰ τὸν ὃν αὐτοὶ νοοῦσι τρόπον, οὐ σύνθετος ἐκ τούτων ὁ Θεός; Καὶ μὴν ἀνόμοιος πάντη ἡ τῶν πραγμάτων παραβολή. Τὰ μὲν γὰρ τρία ὡρισμένον τί ἐστιν· ἃ δὲ τῆς οὐσίας ἕτερά φασιν, οἷον τὴν ζωὴν, τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα τὰ ἀπολελυμένως ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα, ἃ καὶ ἐνέργειαν κοινῷ ὀνόματι καλοῦσιν, ἄπειρόν τι καὶ ἀόριστον πλῆθος· καὶ ἐκεῖ μὲν τὰ τρία ὑποστάσεις, εἴληπται τέλειαι, καὶ τούτων ὑπερφυῶς ἑκάστη ἡ αὐτὴ καὶ μία θεαρχικὴ οὐσία· ἑκάστη γὰρ ὅλως Θεὸς καὶ τέλειος· οὐ γὰρ

CAPUT V.

B *Quod qui dicunt: Quemadmodum esse aliud hypostasim, et aliud substantiam, et aliud paternitatem in Deo compositionem non facit; ita etiam nonnulla alia, quæ in substantia Dei dicuntur subsistere, quæque realiter a substantia et ab invicem differunt, compositionem non faciunt; temerarii sunt.*

Ex dictis solutum est, quod ipsi Palamitæ os nominarunt, forsan ob difficultatem, ut arbitrabantur, atque contendendo temere inferebant, quod nimirum in Deo nihil obstat diversas esse res inhærentes, quæ inter sese differant, et ab ipsa substantia infinite infinities inferiores, ac Deitates ab ipsis dictas, quæ numerum excedant, id ita se habere, et nihilominus simplicem esse Deum. Quoniam substantiam, et hypostasim, atque proprietatem, sive relationem realiter inter se differre imaginati sunt; non ob id tamen compositum esse Deum. Hæc enim ut fieri potuit, cum rationibus, tum dictis sanctorum ostensum est, nihil inter se differre secundum rem. Propterea neque compositus Deus est, neque commemorata incommoda emergunt. Compositiones enim fiunt in iis quæ re differunt, et quasi viam, et compositionem inter se habent, ita ut in uno quodam subsistente consideretur. At vero in quibus nulla talis differentia inveniri potest, hinc neque viam, et compositionem ad se invicem vel fingere licet; et tamen verum est dicere, quod non esset Deus Trinitas personarum, neque paternitas, neque filiatio, nec processus in divinis, si ex his necessario sequeretur, compositum esse Deum primam causam. Omne enim compositum est creatum. Hi vero tantum abest, ut ostendant quæ volunt, ut etiam quod apud Dialecticos dicitur, principium petant. Non minus enim sic etiam idem rursus quæritur, quomodo si aliud quidem est substantia, aliud vero hypostasis; alia vero sunt hypostatica (hoc est, quæ hypostases constituunt), ad eum modum, quem ipsi intelligunt, ex his Deus non est compositus? cum tamen dissimilis sit rerum collatio? Etenim tria determinatum quiddam sunt: quæ autem illi dicunt alia esse a substantia, veluti vitam, bonitatem Dei, et omnia illa quæ absolute in eo dicuntur, quæ etiam operationem communi nomine vocant, infinita quædam,

atque indeterminata multitudo est, et ibi quidem tria, hypostases accipiuntur perfectæ, et harum unaquæque una et eadem est divina substantia supra omnem captum naturæ. Quælibet enim totus Deus atque perfectus est. Non enim ex imperfectis est numen divinum. Hæc autem multa, neque hypostases esse ponuntur, neque substantia, et nihil horum esse quod est alterum, et hæc quidem plurima per se ipsa non subsistere, aiunt, tres vero hypostases alicui non inexsistere. Quod si proportionem esse volunt inter tres personas, sive tres relationes. Et ista multa, ac diversa, necessarium erit vel et hæc fateri perfectas esse hypostases, vel divinas subsistentias insubsistentes opinari. Et quod unus sit Deus et Trinus, habemus per revelationem, cum demonstrari non possit, quod autem ipse Deus simplex sit, atque omnis compositionis minime capax, etiam homines ducti naturali lumine rationis, demonstrare valuerunt. Quemadmodum quod unus sit Deus, et bonus atque justus. Quippe ex magnitudine ac pulchritudine creaturarum proportione opifex dignoscitur. Non igitur opus erat ex obscuris clariora velle probare, neque ex his quæ superant demonstrationem, ea quæ sub ipsam cadere possunt, demonstrare, cum illa funditus evertendo, tum per hoc sibi ipsis aliquid absurdius concludendo, nimirum Deum ex diversis rebus constare. Quod enim ea quæ sunt re diversa, in unum concurrentia, compositionem non faciant, quis adeo stupidus ut neget? Contra, potius ex clarioribus quæ non talia sunt concludere, si fieri potest, oportebat, ut universalis postulat regula. Præsertim cum sermo sit de iis quæ per se atque absolute Deo adesse dicuntur, illi ex personalibus et proprietatibus objectionem afferebant, quæ generis ad aliquid sunt. Oportet vero, inquiunt, qui circa demonstrationes periti sunt, instantiam esse ex eodem genere, cujus contrarium ipsi facientes errabant. Verum opus erat rationes quidem de simplicitate universe atque veras tueri, quod autem in uno tantum dissidere videtur, vel conari et illud consonans universali rationi reddere, vel non propter illud obscurum, etiam quæ sunt omnibus clara evertere, destruendo de Deo præclaras opiniones, ut magnus ait Basilius. Itaque prorsus irrationabile est, si quis ex eo quod substantia et hypostasis, proprietatesque aliud et aliud dicantur, non ideo sequi compositionem in Deo dicat; ita etiam si quis diversas res secundum multas, et oppositas divisiones, in ipsum introducat, non sequi compositionem contendat.

A ἐξ ἀτελῶν τὸ Θεῖον· τὰ δὲ πολλὰ ταῦτα οὔθ' ὑποστάσεις εἶναι τίθενται, οὔθ' ὅλως οὐσίαν, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ὅπερ τὸ ἕτερον εἶναι. Καὶ τὰ μὲν πολλὰ ταῦτα οὐχ ὑφίστασθαι καθ' αὑτά φασιν· αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις οὐκ ἐνυπάρχουσι τινί. Εἰ δ' ἀνάλογον βούλονται ἔχειν τὰ τρία πρόσωπα, ἢ τὰς τρεῖς ἀναφορὰς τούτοις τοῖς πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀναγκαῖον ἢ καὶ ταῦτα ὁμολογεῖν τελείας εἶναι ὑποστάσεις, ἢ τὰς θείας ὑποστάσεις ἀνυποστάτους οἴεσθαι. Καὶ τὸ μὲν εἶναι τὸν Θεὸν ἓν καὶ τρία κατὰ ἀποκάλυψιν ἔχομεν, ὑπὲρ ἀπόδειξιν ὄν, τὸ δὲ τὸν Θεὸν αὐτὸν ἁπλοῦν τε εἶναι καὶ συνθέσεως πάσης ἀνεπίδεκτον καὶ ἄνθρωποι ἀγόμενοι τῷ φυσικῷ τοῦ λόγου φωτὶ ἠδυνήθησαν ἀποδεῖξαι· ὥσπερ καὶ ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος· ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων B ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς καθορᾶται. Οὐκ ἔδει τοίνυν ἐκ τῶν ἀσαφεστέρων τὰ σαφέστερα βούλεσθαι παριστᾷν, οὐδ' ἐκ τῶν ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὰ ὑπ' αὐτὴν δυνάμενα πίπτειν ἀποδεικνύναι· ἐκεῖνά τε ἀνατρέποντας, καὶ διὰ τούτου ἑαυτοῖς ἀτοπώτερον ἄλλο συμπεραίνοντας, τὸν Θεὸν ἐκ διαφερόντων συνίστασθαι πραγμάτων. Τὸ γὰρ τὰ εἰς ἓν συνιόντα πράγματι διάφορα σύνθεσιν μὴ ποιεῖν τίς τοσοῦτον ἀναίσθητος ὥστε ἀπαρνεῖσθαι; Τοὐναντίον δὲ μᾶλλον ἐκ τῶν σαφεστέρων τὰ μὴ τοιαῦτα συνάγειν, εἴπερ οἷόν τε ἐχρῆν, ὡς ὁ καθόλου παραδίδωσι λόγος· μάλισθ' ὅτι καὶ τοῦ λόγου περὶ τῶν καθ' αὑτὰ καὶ ἀπολελυμένως τῷ Θεῷ προσεῖναι λεγομένων ὄντος, ἐκεῖνοι τὴν ἔνστασιν ἐκ τῶν προσωπικῶν καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἐπῆγον, αἳ τοῦ C πρός τι γένους εἰσί. Δεῖ δὲ, φασὶν οἱ περὶ τὰς ἀποδείξεις τεχνῖται, τὴν ἔνστασιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους εἶναι, οὗ τοὐναντίον αὐτοὶ ποιοῦντες ἡμάρτανον. Ἀλλὰ τοὺς μὲν περὶ τῆς ἁπλότητος καθόλου καὶ ἀληθεῖς λόγους φυλάττειν, τὸ δ' ἐφ' ἑνὸς δοκοῦν μόνον διαφωνεῖν, ἢ πειρᾶσθαι κἀκεῖνο σύμφωνον τῷ καθόλου λόγῳ ποιεῖν, ἢ μὴ δι' ἐκεῖνο τὸ ἀσαφὲς καὶ τὰ πᾶσι δῆλα ἀνατρέπειν, ἀναιροῦντας τὰς ἀξιολόγους περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις ὡς ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος· ὥστε παντελῶς ἄλογον, εἴ τις ὥσπερ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἄλλο καὶ ἄλλο λεγομένων, ἐκ τούτων οὐκ ἐπακολουθῶν σύνθεσιν ἐν τῷ Θεῷ λέγοι, οὕτω καὶ διαφόρων πραγμάτων κατὰ πολλὰς καὶ ἀντιθέτους διαιρέσεις ἐπ' αὐτοῦ εἰσαγομένων οὐχ ἕπεσθαι σύνθεσιν ἰσχυρίζοιτο.

Præterea ex dictis soluta sunt, quæ Nilus Thessalonicensis ad astruendam, et comprobandam hanc opinionem accumulavit, veluti, unum quidem est numen divinum secundum naturam, secundum vero hypostases non unum. Porro quatenus est unum, et quatenus non est unum, quomodo idem? Et substantia quidem una, hypostases vero multa, unum autem et multitudo alia sunt. Et quod etiam hypostasis, et substantia apud theologos non idem. Dicunt autem nonnulli, quod divina natura est increata, quæ vero sunt præter hanc,

D Ἔτι ἐκ τῶν εἰρημένων λέλυται καὶ ἅπερ ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης Νεῖλος ἐπὶ συστάσει τῆς δόξης ταύτης συνεφόρησεν· οἷον ἓν μὲν τὸ Θεῖον κατὰ τὴν φύσιν, κατὰ δὲ τὰς ὑποστάσεις οὐχ ἕν. Καθὸ δέ ἐστιν ἓν καὶ καθὸ οὐχ ἕν, πῶς ταὐτό; Καὶ ἡ μὲν οὐσία μία, αἱ δ' ὑποστάσεις πολλαὶ, ἓν δὲ καὶ πλῆθος ἕτερα· καὶ ὅτι ἐπειδὴ ὑπόστασις καὶ οὐσία παρὰ τοῖς θεολόγοις οὐ ταυτὸ, λέγουσι δέ τινες ὡς μόνη ἡ θεία φύσις ἄκτιστος, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητὰ καὶ κτιστὰ, κτιστὴ ἂν εἴη ἡ θεία ὑπόστασις, καὶ τοιαῦτα ἐξ ὧν ἐβούλετο πραγματικὰς διαφορὰς ἐν τῷ Θεῷ

εἰσάγειν. Ταῦτα δὲ οὐ σαφῆ μόνον ἔχει τὴν βλασφημίαν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν εὐήθειαν τοῦ εἰρηκότος παρίστησιν. Ἠγνόησε γὰρ παντελῶς ὡς οὐ ταυτὸν εἶπον οἱ θεολόγοι οὐ τῷ πράγματι, ἀλλὰ τῷ λόγῳ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι πρᾶγμά ἐστιν ἡ οὐσία, ἄλλο δὲ ἡ ὑπόστασις, καθάπερ δέδεικται, καὶ ὅτι τὸ ἓν ὡς ὁμώνυμον πολλαχῶς δύναται λαμβάνεσθαι. Ἓν γάρ τι λέγεται, καὶ ὅταν τι ὑπάρχῃ ἓν τῷ ἀριθμῷ, ἢ τῷ πράγματι, καὶ ὅταν ἓν τῷ λόγῳ· ὡσαύτως δὴ καὶ τὸ οὐχ ἕν. Τὸ οὖν οὐχ ἓν τῷ λόγῳ ἐπὶ τοῦ πράγματος εἰλημμένον, τὸν παραλογισμὸν εἰργάσατο. Τούτοις τοῖς λόγοις ἐξελέγχεται καὶ πᾶν ἕτερον παρ' αὐτῶν προτεινόμενον. Τὸ γὰρ ἄλλο καὶ ἄλλο, καὶ τὸ οὐ ταυτὸ, οὐ τῷ πράγματι, ἀλλὰ τῷ λόγῳ μεγίστην ἔχει τὴν ἰσχὺν ἐπὶ τῆς τῶν οὑτωσὶ προτεινομένων λύσεως· ὃ καὶ ἐπὶ τῶν παρόντων ἔστι θεωρεῖν. Ὁ γὰρ Θεὸς λέγεται οὐσία καὶ σοφία καὶ εἴ τι τοιοῦτον, ἀλλ' οὐχ ὅτι τὰ ὀνόματα διάφορα, καὶ διάφορα πράγματα δηλοῦσιν· οὕτω γὰρ ἦν ἂν πολυειδὴς, καὶ ἀνομοιομερὴς, καὶ σύνθετος· ἀλλ' ἐπεὶ ἡ φύσις ἡμῶν οὐκ ἔχει ἑνὶ ὀνόματι αὐτὸ ὁπωσοῦν ὅ ἐστιν ἐνδείξασθαι, διὰ τοῦτο ποικίλοις καὶ διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ διαφόρως ὀνομάζομεν τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς ὀνόμασι μόνον θεωρουμένης, καὶ κατὰ τοὺς λόγους αὐτῶν. Οἷον ἐφόσον ὁ μὲν λόγος τῆς οὐσίας ἐστὶ τὸ καθ' αὑτὴν ὑφίστασθαι, τῆς δὲ σοφίας τὸ γνῶσιν εἶναι θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἢ γνῶσιν τῶν ὑπαρχουσῶν αἰτιῶν κατὰ τούτους τοὺς λόγους ὁ Θεὸς λέγεται καὶ ἔστι καὶ σοφία καὶ οὐσία, καὶ ὅπως ἄλλως ἡ ἀνθρωπίνη εὐπορία δύναται ὁρίσασθαι. Δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Μάξιμος ἐν τῷ *πρὸς Ἀνόμοιον* διαλόγῳ, φάσκων, « Αὐτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀθανασία αὐτοῦ ἐστι· καὶ οὐ μόνον ἀθανασία, ἀλλὰ καὶ ἀφθαρσία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις καὶ κυριότης καὶ δύναμις. Καὶ οὐκ ἔστι κατὰ σύνθεσιν ταῦτα ὁ Θεὸς, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ταῦτα λέγεται· ἀθανασία μὲν διὰ τὸ ἀτελεύτητον, ἀφθαρσία δὲ διὰ τὸ ἄλυτον· δικαιοσύνη διὰ τὸ ἴσον· ἁγιασμὸς διὰ τὸ φυλάττειν ἀπὸ ἁμαρτίας· ἀπολύτρωσις διὰ τὸ σώζειν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν· κυριότης διὰ τὸ πάντων κρατεῖν· δύναμις διὰ τὸ μηδὲν αὐτῷ ἀντικεῖσθαι. Οὐ μέντοι ὅτι κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ταῦτα λέγεται, ἀνύπαρκτά εἰσι μηδὲν σημαίνοντα· οἷον φέρε εἰπεῖν, ὥσπερ τραγέλαφον φανταζόμεθα· τοῦτο γὰρ ἀνάπλασμα τῆς διανοίας ἐστὶ, καὶ ἐπ' οὐδενὸς ὑποκειμένου ἐρείδεται. Ἐν δὲ τοῖς νοήμασι καὶ ὀνόμασιν, ἃ περὶ Θεοῦ νοοῦντες καὶ λέγοντες αὐτῷ φέροντες ἀνατίθεμεν, αὐτή ἐστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ πᾶσι τούτοις ἀποκρινόμενον διὰ τὴν ἄκραν τελειότητα καὶ ἁπλότητα καὶ ἕνωσιν. Οἱ μὲν οὖν ἔκ τε τῶν κατασκευῶν γελοῖοι, ἔκ τε τῶν συμπερασμάτων γελοιότεροι. Ἡμῖν δὲ τούτων παρεκβατικώτερον εἰρημένων διὰ τὴν θρασύτητα τῶν ἀνδρῶν, νῦν ἐπὶ τὸ προκείμενον χωρῶμεν.

A omnia sunt genita, et creata, divina hypostasis, et similia creata essent, ex quibus reales differentias inducere in Deum volebat. Hæc autem non solum manifestam habent blasphemiam, sed etiam multam dicentis ostendunt stoliditatem. Quippe prorsus ignoravit, quod non idem dixerunt theologi non re, sed ratione. Etenim non est alia quædam res substantia, alia vero hypostasis, ut ostensum est, et quod unum, ut æquivocum multifariam sumi potest. Unum enim aliquid dicitur, et quando existit unum numero, seu re, et quando unum ratione : similiter autem et non unum paralogismum igitur fecit, non unum ratione, acceptum pro non unum re. Hisce rationibus redarguitur et quidquid B aliud ab ipsis proponitur : illud enim aliud, et aliud, et non idem, non re, sed ratione, maximam habet vim ad dissolvendum ea quæ sic proponuntur. Quod et in præsentibus considerare licet. Namque Deus dicitur substantia et sapientia, et si quid ejusmodi est, cæterum non quia nomina diversa sunt, etiam res diversas significant : sic enim Deus esset multiformis partibus dissimilibus constans, atque compositus. Sed quoniam natura nostra non potest uno nomine ne tantulum quidem ostendere id quod est, propterea variis ac diversis nominibus idem diverse nominamus, differentia in nominibus tantum considerata, et secundum rationes ipsorum. Verbi gratia, quatenus definitio substantiæ est per se subsistere, sapientiæ autem rerum divina- C rum, atque humanarum cognitionem esse vel cognitionem exsistentium causarum, secundum has rationes Deus dicitur et est sapientia et substantia, et utcunque aliter humana solertia definire potest. Hoc autem declarat etiam beatus Maximus in dialogo *ad Dissimilem* : « Ipsa, inquiens, hypostasis Dei etiam immortalitas ejus est, nec tantum immortalitas, sed et incorruptibilitas, et justitia, atque sanctificatio, et redemptio, et dominatio, ac potentia. Neque hæc per compositionem Deus est, sed secundum diversas considerationes hæc dicitur. Immortalitas quidem propter interminabilitatem, incorruptibilitas vero propter indissolubilitatem, justitia ob æqualitatem, sanctificatio, quod a peccato præservet ; redemptio, quod a corruptione D vitam nostram custodiat ; dominatio, quod cunctis imperet ; potentia, quod nihil ei resistat. Non tamen quoniam secundum diversas cogitationes hæc dicuntur, in rerum natura non exsistunt nihil significantia ; veluti, verbi gratia, cum hircocervum fingimus. Id enim figmentum mentis est ; atque nullo supposito innititur. In cogitatis autem et nominibus, quæ de Deo intelligentes, ac dicentes ipsi attribuimus, ipsa est substantia Dei, quæ omnibus respondet, ob summam perfectionem, simplicitatem atque unitatem. » Illi igitur et probationibus ridiculi, et conclusionibus magis deridendi sunt. His vero a nobis, paulo diffusius facta digressione, jam dictis propter temeritatem istorum, nunc ad propositum accedamus.

CAPUT VI.

Quod Ecclesiæ doctores Filium ex substantia Patris esse, atque generari, theologice disserunt.

His igitur determinatis, ut prædicta absurda catholica fides evitaret, omnes Ecclesiæ doctores prius supponentes quonam modo oporteat aliud substantiam, et aliud hypostasim sentire, quonam vero modo idem, cum nobis quæ de divinis processibus tradidissent, atque exposuissent, indifferenter Filium Dei et Patris, nunc quidem ex substantia Patris, nunc vero ex hypostasi ejus esse theologice disserunt. Nam prima Nicæna synodus illorum sanctorum in Symbolo fidei sic habet: «Credimus et in Filium Dei genitum ex Patre,» videlicet ex substantia Patris. Quod si quis dixerit, atqui Constantinopolitana secunda synodus hoc idem Symbolum tradens, genitum ex Patre ante omnia sæcula dixit, et opus est huic credere magis, utpote quæ posteriora sint tutiora. Sed nequaquam quod ab illis dictum est, ausuri sumus dicere blasphemum esse, et idcirco posteriores præferre, ut veriora dicentes, aut prioros spernere, et ad veritatem reducere conari. Hi enim illorum confessionem, ut firmum fundamentum supponentes, sua concludebant. Nos quoque sive primæ, sive secundæ synodi fidei confessionem amplecti dixerimus, nihil differre arbitramur. Itaque ex Patre generari Filium, æque valere, atque ex substantia Patris arbitrati (ut et ipsi se explicarunt), nihil aliud addere oportere existimarunt. Testantur hæc etiam Gregorius Theologus, qui huic synodo præsidebat, ad Cledonium sic scribens: «Nos fidei sanctorum Patrum, qui in Nicæam convenere ad destruendam hæresim Arianam, nihil unquam prætulimus, neque præferre possumus, sed ejus sumus fidei, adjuvante Deo, atque erimus, insuper clarius explanantes de sancto Spiritu id quod minus expresse dictum est, eo quod non fuerit tunc proposita hæc quæstio, quod unius Deitatis oportet agnoscere Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Deum et Spiritum agnoscentes.» Præterea, magnus Athanasius, in disputatione adversus Arium, quæ facta est in Nicæna synodo, cujus initium, *Dei providentia:* ait, «Igitur Deus dicens ad proprium Filium per prophetam: «Ex utero ante luciferum genui te,» significat ex paterna substantia generationem Filii.» Et paulo post: «Ob aliud nihil uterum nominat, quam ut exprimat, ipsum Filium ex substantia Patris genitum esse.» Et post pauca: «Filium igitur ex substantia Dei et Patris genitum esse discimus.» Præterea, idem in Confessione fidei ad Julium papam, cujus etiam Gregorius Theologus in encomiastica oratione mentionem facit, inquiens: «Audet fiducia accepta veritatem in scriptis fateri, unam trium esse substantiam ait: «Dominus noster Jesus Christus Dei Filius Deus et homo est.» Deus est ex substantia Patris ante sæcula genitus, et homo est ex sub-

ΚΕΦΑΛ. Ϛʹ.

Ὅτι οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ γεννᾶσθαι θεολογοῦσι.

Τούτων οὖν διωρισμένων ὡς ἂν τὰ προειρημένα τῶν ἀτόπων ἡ καθολικὴ πίστις ἐκφύγῃ, πάντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι πρότερον ὑποθέμενοι τίνα μὲν χρὴ τρόπον ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν φρονεῖν, τίνα δὲ τρόπον ταυτὸ, τὰ περὶ τῶν θείων προόδων ἡμῖν παραδιδόντες καὶ ἐκτιθέμενοι, ἀπροσδιορίστως τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ποτὲ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ποτὲ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ θεολογοῦσιν. Ἡ μὲν γὰρ ἐν Νικαίᾳ πρώτη σύνοδος τῶν ἁγίων ἐκείνων ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως οὕτως ἔφη· «Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς,» ἤγουν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός. Εἰ δὲ λέγοι τις· καὶ μὴν ἡ ἐν Κωνσταντίνου πόλει δευτέρα σύνοδος, τοῦτ' αὐτὸ παραδιδοῦσα τὸ σύμβολον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων των αἰώνων ἔφη. Καὶ χρὴ τούτῳ πείθεσθαι μᾶλλον ὡς τῶν ὑστέρων ὄντων ἀσφαλεστέρων. Ἀλλ' οὐ δήπου τὸ εἰρημένον ἐκείνοις βλάσφημον εἰπεῖν εἶναι τολμήσομεν, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ὕστερον ἢ ἀληθέστερον λέγοντας προτιμᾷν, ἢ ἐκείνων καταφρονεῖν, καὶ πειρᾶσθαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπανάγειν. Οὗτοί τε γὰρ, τὴν ἐκείνων ὁμολογίαν ὡς ἀσφαλῆ θεμέλιον ὑποθέμενοι, τὰ ἑαυτῶν ἐπέραινον. καὶ ἡμεῖς εἴτε τῆς δευτέρας, εἴτε τῆς πρώτης τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν κατέχειν φαίημεν, οὐδὲν ἡγούμεθα διαφέρειν. Ὥστε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἴσον ἡγησάμενοι δύνασθαι τῷ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ὡς κἀκεῖνοι ἑαυτοὺς ἐξηγήσαντο, οὐδὲν ᾤοντο πλέον τι προσθεῖναι. Μαρτυρεῖ τούτοις καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔξαρχος ὢν τῆς δευτέρας ταύτης συνόδου πρὸς Κληδόνιον οὑτωσὶ γράφων· «Ἡμεῖς τῆς κατὰ τὴν Νίκαιαν πίστεως τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐκεῖ συνελθόντων ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Ἀρειανικῆς αἱρέσεως οὐδὲν οὔτε προετιμήσαμεν πώποτε, οὔτε προτιμᾷν δυνάμεθα· ἀλλ' ἐκείνης ἐσμὲν τῆς πίστεως σὺν Θεῷ, καὶ ἐσόμεθα προσδιαρθροῦντες τὸ ἐλλιπῶς εἰρημένον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ μὴ κεκινῆσθαι τηνικαῦτα τοῦτο τὸ ζήτημα, ὅτι μιᾶς θεότητος εἰδέναι χρὴ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Θεὸν καὶ τὸ Πνεῦμα γινώσκοντας.» Ἔτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Ἄρειον διαλέξει, τῇ γενομένῃ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ*, φησίν· «Οὐκοῦν ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τὸν ἴδιον Υἱὸν διὰ τοῦ προφήτου, «Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε,» σημαίνει τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας γέννησιν τοῦ Υἱοῦ.» Καὶ μετ' ὀλίγα, «Δι' οὐδὲν ἕτερον γαστέρα ὀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσῃ αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεγεννῆσθαι.» Καὶ μετ' ὀλίγα, «Τὸν οὖν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γεγεννῆσθαι μανθάνομεν.» Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰούλιον πάπαν τῆς πίστεως ὁμολογίᾳ, ἧς καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς αὐτὸν ἐγκωμίῳ μέμνηται, λέγων, «Ἀποτολμᾷ τὴν ἀλήθειαν μίαν τῶν τριῶν οὐσίαν ἐγγράφως ὁμολογῆσαι,» φησίν· «Ὁ Κύριος

ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Θεὸς καὶ ἄνθρωπός ἐστι· Θεὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς, καὶ ἄνθρωπος ἐκ τῆς οὐσίας τῆς Μητρὸς ἐν τῷ αἰῶνι τεχθείς. » Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Καλῶς ἐποίησας δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σοῦ ζήτησιν*, φησὶν, « Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ἔφη, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ὡς ὕδατος ἀτμίς. » Ἔτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ ἀπὸ τῆς συνόδου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίαν, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθοῦσιν*, εὕρηται ταῦτα· « Οἱ γὰρ τὴν Ἀρειανικὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες γινώσκοντές εἰσι μὴ κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γέννημα εἶναι τὸν Λόγον· καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ ῥίζαν εἶναι τοῦ Υἱοῦ. » Ἔτι ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Ὅσον ἠνίασεν ἡμᾶς*, φησίν· « Ὅταν δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν διδασκώμεθα, μὴ καταπίπτωμεν ἐπὶ τὰς σωματικὰς τῶν παθῶν ἐννοίας. Οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν, οὐδὲ ῥυεῖσα ἐγέννησεν. » Ὁ αὐτὸς ἐν δευτέρῳ τῶν κατ' Εὐνομίου· « Ἕως δ' ἂν σιωπῶσι, μὴ λανθανέτωσαν δευτέραν αἰώνων τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν τιθέμενοι. » Ὁ αὐτὸς ἐν ιη' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον, « Ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθὸν, οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ· πάντως δὲ οὔτε τὸ στόμα μέλος, οὔτε πνοὴ λυομένη τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ στόμα θεοπρεπῶς, καὶ τὸ πνεῦμα οὐσία ζωῆς, ἁγιασμοῦ κυρία. » Ἔτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*· « Ὅταν γὰρ νοήσω μίαν τῶν ὑποστάσεων, τέλειον Θεὸν αὐτὴν οἶδα, καὶ τελείαν οὐσίαν. » Ὁ αὐτὸς ἐν ζ' κεφαλαίῳ· « Ἐξ αὐτοῦ γὰρ, ἤγουν τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως, φαμὲν τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἀλλ' ἡ μὲν γέννησις ἄναρχος καὶ ἀΐδιος, φύσεως ἔργον οὖσα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προάγουσα. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Μόνος ὁ Υἱὸς γεννητός· ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς γὰρ οὐσίας ἀνάρχως καὶ ἀχρόνως γεγέννηται· καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον. » Ἔτι ὁ Νύσσης ἐν τῇ εἰς τὸ « Πάτερ ἡμῶν » ὁμιλίᾳ — « Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶται, καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἵστησιν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸ, « Πνεῦμα τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. » Ἔτι ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· « Οὗτος ὁ Λόγος οὐσία τίς ἐστιν ἐνυπόστατος ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσα ἀπαθῶς τοῦ Πατρός. » Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι, ἡ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος ἐπιφοίτησις*· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν φύσιν ἐστὶν ἀδιαίρετον, ἅτε δὴ ἐκ τῆς ἀδιαιρέτου καὶ ἀμερίστου φύσεως προελθόν. » Ἔτι ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἑνὶ τῶν κεφαλαίων, τῶν περὶ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ Υἱοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Πηγὴ σοφίας καὶ ζωῆς καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ Θεός*, φησὶν, « Ἦν

stantia matris in sæculo natus. » Præterea, idem in oratione cujus initium: *Recte fecisti significando mihi factum a te quæsitum*, ait: « Non ab extra quædam est inventa Filii substantia, neque ex non entibus introducta, sed ex substantia Patris est, ut lucis splendor, et ut aquæ vapor. Præterea in epistola, quæ scripta est a synodo Hierosolymitana ad Ecclesiam Alexandrinam, cujus initium: *Nobis omnibus, qui in idem convenimus*, hæc reperiuntur: Qui enim Arianam hæresim anathematizarunt, sciunt non esse creaturam, sed ex substantia prolem esse Verbum, atque substantiam Patris, principium, fontem, ac radicem esse Filii. » Præterea, magnus Basilius in epistola ad canonicas, cujus initium: *Quanta nos affecit molestia*, ait: « Cum vero ex substantia Patris genitum esse Filium docemur, ne delabamur ad corporeas passionum cogitationes. Non enim divisa est substantia ex Patre ad Filium, neque fluens genuit. » Idem in secundo libro *contra Eunomium*: « Donec vero silent, non lateant posteriorem sæculis Unigeniti substantiam ponentes. » Idem cap. 18, ad Amphilochium: « Ex Deo esse dicitur, non sicut omnia (creata) ex Deo, sed tanquam ex Deo prodiens, non generative instar Filii, sed ut Spiritus oris ejus, omnino autem neque os membrum est, neque Spiritus flatus est, qui solvatur, sed os est Deo conveniens, et Spiritus est substantia vitæ, sanctificationis domina. » Præterea, Damascenus in cap. 13, *De divinis nominibus*: « Cum enim cogitavero unam ex hypostasibus, perfectum Deum eam scio, et perfectam substantiam. » Idem in cap. 7: « Ex ipso enim, id est, Patris natura dicimus esse generationem Filii. » Et paulo post: « Sed generatio quidem caret principio, ac sempiterna est; cum sit naturæ opus, et ex substantia ejus procedens. » Et post pauca: « Solus Filius genitus, quippe ex Patris substantia sine principio, et absque tempore genitus est, et solus Spiritus sanctus ex substantia Patris non genitus, sed procedens. » Præterea, Nyssenus, homilia *in Pater noster*: « Etenim Filius ex Patre generatur, et eo usque sistit ipsi divinus sermo proprietatem. » Et rursus idem, « Spiritus: qui ex paterna hypostasi procedit. » Præterea, divus Chrysostomus explicans illud, *In principio erat Verbum*: « Hoc Verbum substantia quædam est subsistens ex ipso Patre impassibiliter proveniens. » Præterea, idem, in homilia de Spiritu sancto, cujus initium: *Heri nobis, o amatores Christi, sancti et adorandi Spiritus adventus*: « Spiritus sanctus secundum naturam est indivisibilis, tanquam qui ex indivisibili, atque impartibili natura proveniat. » Præterea, sanctus Cyrillus, in uno ex capitibus, quæ sunt de simplicitate Filii, cujus initium: *Fons sapientiæ et vitæ vocatur, et est Deus*, ait: « Erat igitur generanti coæternus Filius, tanquam a quopiam fonte paterna substantia manans. » Et in alio cap.: « Hic quidem enim ex Patris substantia proveniens, continuo Patrem ostendit cum qui genuit. » Et in alio cap.:

« Quemadmodum Pater caret principio, ita etiam Verbum ex substantia ejus proveniens caret principio. » Et in alio : « Quod ex substantia Patris provenit Verbum. » Et in alio : « Qui ex ipso provenit extra omnem temporis mensuram Filius. » Et in alio : « Ex Patris substantia provenientem Filium. » Et in alio : « Totum esse Filii ex substantia Patris provenit. » Idem in Oratione ad Nestorium, cujus initium, *Blaterant nonnulli*, ait, « Quemadmodum enim proprium est hominis, quin etiam cæterorum cunctorum animantium, quod ab ipso secundum naturam generatum est, sic etiam proprium Dei est, quod ex substantia sua intelligitur esse, ac dicitur. » Præterea, magnus Athanasius, in prima oratione contra Arianos : « Filius verus natura legitimus est Patris, proprius substantiæ Patris. Is non est creatura, non opificium, sed propria substantiæ Patris proles, ac potentia, et imago vera substantiæ Patris. » In eadem oratione : « Videmus enim Verbum semper exsistens, et ex ipso exsistens, atque substantiæ proprium, cujus est et Verbum. » In eadem : « Qui credit in Filium, in Patrem credit ; credit enim in Patris substantiæ proprium. » In eadem : « Si enim non esset propria substantiæ Patris progenies Verbum, ut splendor lucis, » et reliqua. Præterea, magnus Basilius in oratione, cujus initium : *Adversatur Judaismus gentilismo*, « Patrem et Filium confitemur, quod spectat ad substantiam, idem est. Quandoquidem ex Patre Filius, non jussu factus, sed ex natura genitus. » Præterea, sanctus Cyrillus in illud : *Quoniam descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam*, ait : « Quod enim ex Patre generatus sit Filius, coget sane nos omnino etiam nolentes, attribuere ipsi consubstantialitatem. » Idem in I libro *Ad Hermiam* : « Siquidem est consubstantialis Filius Patri ex ipso, atque in ipso secundum naturam etiam substantialiter est. » Præterea, sanctus Augustinus in decimo tertio capite libri decimi quinti *De Trinitate* : « Sicut nostra scientia illi scientiæ Dei, sic et nostrum, verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem ac si dicerem, de Patris scientia, de Patris sapientia ; vel quod expressius, de Patre scientia, de Patre sapientia. » Idem in libro *De fide ad Petrum* (3) : « Illa enim natura, quæ semper genita manet ex Patre, nostram naturam sine peccato suscepit, ut nasceretur ex Virgine. » In eodem libro : « Sic igitur Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam Deum verum crede, ut divinitatem ejus, de natura Patris natam non dubites. » Et hæc quidem hactenus.

A ἄρα τῷ γεννήσαντι συναΐδιος ὁ Υἱὸς, ὥσπερ ἀπό τινος πηγῆς τῆς πατρῴας ἀναβλύζων οὐσίας. » Καὶ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ· « Ὁ μὲν γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς προελθὼν Πατέρα εὐθὺς ἔδειξε τὸν γεννήσαντα » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἄναρχος, οὕτω καὶ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθὼν Λόγος ἄναρχος. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὁ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθὼν Λόγος. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὁ ἐξ αὐτοῦ προελθὼν ἀχρόνως Υἱός. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Τὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθόντα Υἱόν. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πρόεισιν. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Καταφλυαροῦσί τινες*, φησὶν, « Ὥσπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἑκάστου τῶν ἑτέρων ζώων τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγεννημένον, B οὕτως ἴδιον Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖτ' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο. » Ἔτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ, « Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Οὗτος οὐκ ἔστι κτίσμα, οὔτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα, καὶ δύναμις, καὶ εἰκὼν ἀληθινὴ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Ὁρῶμεν γὰρ τὸν Λόγον ἀεὶ ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα, καὶ τῆς οὐσίας ἴδιον οὗ καὶ ἔστι Λόγος. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν Πατέρα πιστεύει. εἰς γὰρ τὸ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πιστεύει. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Εἰ γὰρ μὴ ἦν ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα ὁ Λόγος, ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς, » καὶ τὰ λοιπά. Ἔτι ὁ μέγας Βασίλειος ἐν λόγῳ, C οὗ ἡ ἀρχὴ, *Μάχεται Ἰουδαϊσμὸς Ἑλληνισμῷ*· « Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς οὐ προστάγματι ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς. » Ἔτι ὁ ἅγιος Κύριλλος εἰς τὸ, *Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν*, φησὶν, « Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν ἀναγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἑκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Πρὸς Ἑρμείαν*· « Ὁμοούσιος γὰρ εἴπερ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν καὶ οὐσιωδῶς ἐστιν. » Ἔτι ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος ἐν ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ ιε' τῶν *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίων· « Ὥσπερ ἡ ἡμετέρα γνῶσις τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ὁ ἐκ τῆς ἡμῶν γεννώμενος D γνώσεως ἀνόμοιός ἐστι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, τῷ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεννηθέντι· τοιοῦτον δέ ἐστιν, ὥσπερ ἂν εἰ ἔλεγον, Ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς σοφίας· ἢ ὅπερ ἀριδηλότερόν ἐστιν· Ἐκ Πατρὸς τῆς γνώσεως, ἐκ Πατρὸς τῆς σοφίας. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ *Πρὸς Πέτρον περὶ πίστεως*· « Ἐκείνη ἡ φύσις, ἥτις ἀεὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννωμένη μένει, τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀνελάβετο χωρὶς ἁμαρτίας, ὥστε γεννηθῆναι ἐκ τῆς Παρθένου. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Οὕτως οὖν τὸν Χριστὸν Θεοῦ Υἱὸν, τουτέστι τὸ ἓν ἐκ τῆς Τριάδος πρόσωπον, Θεὸν ἀληθῆ πίστευε, ὥστε τὴν αὐτοῦ θεότητα ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως γεννωμένην μὴ ἀμφιβάλλειν. » Ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον.

(3) Non est Augustini, sed Fulgentii, quod non fugit homines doctos. Cæterum nostrates tunc temporis in scriptis Latinorum Patrum erant novitii, ut ipsimet agnoscunt et ingenue fatentur in concilio Florentino sess. 25, quæ est etiam postrema.

ΚΕΦΑΛ. Ζʹ.

A

Ὅτι οἱ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι ἢ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἀρνούμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναιροῦσι, καὶ τοῖς διδασκάλοις μάχονται.

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων φανερὸν ὅτι οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ταυτὸ κατὰ τὸ πρᾶγμά ἐστιν, εἰ καὶ περὶ τὴν τῶν ὀνομάτων κατὰ τὸν λόγον σημασίαν διενηνόχασι· καὶ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς διαῤῥήδην ὁμολογεῖται· καὶ οὐκ ἄλλο μὲν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καὶ ὅτι τὸ Πατὴρ ὄνομα καὶ τὸ Υἱὸς ὑφεστώτων προσώπων ὀνόματά εἰσιν· ὁ γὰρ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὅλον δηλοῖ τὸν Υἱὸν οὐσίαν ἐνυπόστατον· καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ὡσαύτως· καὶ ὅτι τέλειος Θεός ἐστιν ὁ B Υἱὸς, καὶ τελεία οὐσία· ὡς δὲ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ ὅτι τὸ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν καὶ προέρχεσθαι καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀδιαφόρως καὶ ταυτῶς τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαρκτικὴν παρίστησι γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ αὐτὸ δὴ τὸ γεννᾶσθαι· καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὁμοούσιος, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐ ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ γεννηθείς· καὶ ὅτι ἀνάγκη ἢ κτίσμα, ἢ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· ταῦτα γὰρ ὡς ἀντίφασις ἀλλήλοις ἀντίκειται· πᾶν γὰρ ἢ κτιστὸν ἢ ἄκτιστον· μέσον δὲ τούτων οὐδέν· ἐν γὰρ τοῖς ὡς ἀντίφασις ἀλλήλοις ἀντικειμένοις οὐδέν ἐστι μέσον. Οἱ τοίνυν ἄλλο μὲν τὴν οὐσίαν ἢ φύσιν ἡγούμενοι, ἄλλο δὲ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς, ἕτερον δὲ τὴν ἰδιότητα τούτου τιθέμενοι, δῆλοι δήπου καθεστᾶσι, C διάφορα πράγματα τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς, τὸν Πατέρα, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ δὴ καὶ τὴν πατρότητα τιθέμενοι. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὑποστάσεων ῥητέον. Αὐτοί τε οὖν περιφανῶς ἀντιλέγουσι τοῖς ἁγίοις καὶ ταῖς τῆς πίστεως ἀρχαῖς, τά τε προειρημένα ἄτοπα συμπεραίνουσι, καὶ πρὸς τούτοις μετὰ τοῦ Ἀρείου κτίσμα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ συμπεραίνουσι λεληθότως. Ἡ μὲν οὖν βλασφημία κοινή· τοσοῦτον δὲ ἀνοητότερον ἐκείνου διάκεινται, ὅσον ὁ μὲν τὸν Υἱὸν κτίσμα λέγων τὸ ὁμοούσιον καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν ἔχειν ἀπαραλλάκτως οὐδ' ἀκοῦσαι ἠνείχετο· οἱ δὲ ταῦτα ὁμολογοῦντες, εἶτα παρὰ πάντα λόγον ἐκεῖνα φασὶν, ἐξ ὧν εἰς τὸν αὐτὸν ἀνοήτως ἐμπίπτουσιν ὄλεθρον, καὶ ταῖς αὐτῶν θέσεσιν ἐναντίως. Ἀκό- D λουθον γὰρ ἦν ὑποτιθεμένοις τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, καὶ χαρακτῆρα, καὶ ἀπαράλλακτον εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, μὴ ἀμφιβάλλειν. Τὸ γὰρ ὁμοούσιον οὐκ ἄλλο τι παρίστησιν, ἢ τὸ τὴν αὐτὴν αὐτῷ καὶ μίαν οὐσίαν ἔχειν· τοῦτο δὲ ἀδύνατον ἦν, εἰ μὴ κατὰ τὴν τῆς γεννήσεως πρόοδον τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οὐσίαν ἐξ αὐτοῦ γεννώμενος ἑαυτῷ συνεπήγετο· ὥστ' ἀναγκαῖον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεννᾶσθαι, εἶναι, ἢ προϊέναι ὁμολογεῖν. Ἔδει τοίνυν τὸν τοῦτο ἀρνούμενον καὶ τὸ ὁμοούσιον μετὰ τοῦ Ἀρείου συναπαρνεῖσθαι. Τὸ γὰρ τοῦτο ὁμολογοῦντα μὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι παραδέχεσθαι παντελῶς εὔηθες.

CAPUT VII.

Quod qui ex substantia Patris esse, seu generari Filium negant, principia fidei tollunt, atque doctoribus adversantur.

Ex dictis clarum est, quod substantia et hypostasis, atque proprietas idem est secundum rem, quamvis circa significationem nominum secundum rationem differant; et quod Filius ex substantia Patris sit aperte omnes fatentur; et quod non aliud sit ex substantia, aliud vero ex hypostasi; et quod hoc nomen Pater et Filius subsistentium personarum nomina sint; qui enim dicit ex substantia Patris Filium, totum significat Filium substantiam subsistentem, ac de Patre et Spiritu similiter, et quod perfectus Deus sit Filius, et perfecta substantia: sic etiam Pater, et Spiritus sanctus, et quod provenire ac manare, atque prodire, et quotquot sunt ejusmodi, indifferenter, atque identice generationem subsistentiæ Filii ex Pa re significent, non aliter atque ipsum generari, et quod propterea Filius consubstantialis sit Patri, quod ex Patre non factus, sed ex natura ejus genitus, et quod necessarium est, ut vel creatura, vel ex substantia Patris sit Filius. Hæc enim ut contradictio ad invicem se opponunt: omne quippe vel creatum, vel increatum est, medium autem horum nihil; in his enim, quæ contradictorie se opponunt, nihil est medium. Qui igitur aliud quidem substantiam, seu naturam arbitrantur, aliud vero hypostasim Patris, aliud autem proprietatem ejus ponunt, profecto manifesto statuunt res diversas hypostasim Patris, Patrem, substantiam ejus et paternitatem. Hoc idem et de aliis hypostasibus dicendum. Ipsi igitur cum manifeste contradicunt sanctis, et fidei principiis, tum etiam prædicta inconvenientia concludunt; et ad hæc una cum Ario creaturam esse Filium Dei latenter inferunt. Igitur blasphemia quidem communis est, eo autem magis stulti sunt, quod ille quidem Filium creaturam asserens, consubstantialitatem, et omnia quæ sunt Patris eum, habere sine ulla varietate, ne audire quidem patiebatur, Isti vero hæc confitentes sine ulla ratione illa aiunt, ex quibus in eumdem stulte incidunt perniciosum errorem, et contra suas ipsorum theses; consequens enim erat, supponentibus Filium consubstantialem esse Patri, et characterem, atque incommutabilem imaginem Patris, etiam illud ex substantia ejus esse non dubium habere. Etenim consubstantialitas nihil aliud exprimit, quam unam eamdemque cum illo substantiam, hoc autem fieri non potest, nisi secundum processum generationis substantiam Dei et Patris ex ipso genitus, secum trahendo haberet; adeo ut necessarium sit fateri, ex substantia Patris eum generari, seu esse, seu prodire. Oportebat igitur eum, qui id negat, etiam consubstantialitatem una cum Ario negare; hoc enim concesso, non etiam ex substantia ejus esse admittere, omnino stolidum est.

Præterea, juxta eamdem rationem, neque substantialiter et naturaliter Filium ex Patre generari fatebitur, quæ luculenter sancti testantur. A

Præterea, quandoquidem isti audiunt : « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » omnia, dicere aiunt, naturalia bona (isti enim etiam hoc loco egregie naturam a naturalibus, et substantiam a substantialibus ut in rebus creatis et compositis, sic etiam in Deo distinguunt) : necesse est etiam substantiam, seu naturam una cum naturalibus Filium secum habere; nunquam enim naturalia essent absque natura, cum per se subsistere non valeant. Quemadmodum etiam hoc in Deo isti perverse fatentur, de simplicitate ejus nihil curantes; quare
B
omnia cum confiteantur genitum ex Patre Filium habere, inde primum substantiam cum aliis accipere concedent, si omnia quæ sunt Patris perfecte atque naturaliter ei tribuenda sunt, quomodo ergo ex substantia esse Filium negant?

Præterea, catholica fides Filium Dei substantia Dei et Patris ante omnia sæcula genitum sumpsisse nostram naturam tradit. Et divus Dionysius, in secundo capite *De divinis nominibus*, ubi tractat de conjuncta et discreta theologia : « Cui etiam Damascenus consentit, ait, quod tota divina natura in una ex suis hypostasibus incarnata est. Isti vero dum censent ex quibus dicunt, hypostasim non esse substantiam, cogentur fateri quod non substat, nec subsistit naturam humanam assumpsisse.
C
Id autem quantam habeat blasphemiam, neque opus est dicere. Confitebuntur enim Christum hominem quidem perfectum esse, verum autem Deum minime, neque divinam naturam et perfectam substantiam ; sed hoc absurdum est. »

Præterea quemadmodum Christus est verus homo, quoniam ex substantia matris natus est, sic etiam verum Deum eum esse non opus est aliter credere, quam quod ex substantia Patris generatur. Qui ergo illud ex substantia Patris negat, etiam eum verum esse Deum una negabit, quemadmodum, illud ex substantia Virginis esse natum qui non credit, verum hominem factum esse non credet; utrinque enim æquale absurdum sequitur.
D

Præterea, si id quod est secundum gratiam posterius eo est, quod est secundum naturam, et alterum quidem natura prius est, alterum vero posterius : quæ dicerentur in gratuitis indicantia conditionem germanam, multo magis de naturalibus dicentur. Atqui in his qui per beneficium et gratiam adoptantur, apud Scripturam dicitur : « Filios genui et exaltavi, ipsi vero me spreverunt; » ergo multo magis proprium est, dicere Filium Dei ex Deo generari, quam natura Filium doctores confitentur. Sed generatio quæ est secundum gratiam, ab ea quæ est secundum naturam, hoc sane contradistinguitur, quod altera quidem est positione, altera vero hoc ipsum natura, et ex substantia ge-

Ἔτι τε κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδὲ τὸ οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ὁμολογήσει, ἃ διαῤῥήδην παρὰ τῶν ἁγίων ὁμολογεῖται.

Ἔτι ἐπειδήπερ ἀκούοντες οὗτοι, « Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι, » πάντα φασὶ λέγειν τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ (οὗτοι γὰρ θαυμασίως κἀνταῦθα τὴν φύσιν τῶν φυσικῶν, καὶ τὴν οὐσίαν τῶν οὐσιωδῶν καθάπερ ἐπὶ τῶν κτιστῶν καὶ συνθέτων καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διακρίνουσιν)· ἀνάγκη καὶ τὴν οὐσίαν ἢ φύσιν μετὰ τῶν φυσικῶν τὸν Υἱὸν συνεπάγεσθαι· οὐ γὰρ ἄν ποτε σταίη τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως χωρὶς ὑφεστάναι καθ' αὐτὰ μὴ δυνάμενα, ὡς καὶ τοῦτο αὐτοὶ ἐπὶ Θεοῦ παραφθέγγονται, τῆς ἁπλότητος αὐτοῦ μηδ' ἐπιστρεφόμενοι· ὥστε πάνθ' ὁμολογοῦντες γεννώμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν, ἐκεῖθεν τὴν οὐσίαν πρῶτον μετὰ τῶν ἄλλων λαμβάνειν ὁμολογήσουσιν, εἰ μέλλοι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν ἐντελῶς καὶ γνησίως. Πῶς οὖν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τὸν Υἱὸν ἀρνοῦνται;

Ἔτι ἡ μὲν καθολικὴ πίστις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ἀναλαβέσθαι τὴν ἡμετέραν παραδίδωσι φύσιν· καὶ ὁ θεῖος Διονύσιος ἐν τῷ περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας, ᾧ καὶ ὁ Δαμασκοῦ ταυτὰ φθέγγεται, φησὶν, ὅτι ὅλη ἡ θεία φύσις ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων σεσάρκωται· οὗτοι δὲ τὴν ὑπόστασιν οὐχ οὐσίαν ἐξ ὧν λέγουσι τιθέμενοι, ἀναγκασθήσονται φάσκειν τὸ ἀνούσιον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναλαβεῖν· τοῦτο δὲ ὅσην ἔχει τὴν βλασφημίαν, οὐδὲ χρὴ λέγειν. Ὁμολογήσουσι γὰρ τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον μὲν τέλειον εἶναι, ἀληθῆ δὲ Θεὸν οὐδαμῶς· οὐδὲ θείαν φύσιν καὶ τελείαν οὐσίαν· ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον.

Ἔτι ὥσπερ ἀληθής ἐστιν ὁ Χριστὸς ἄνθρωπος, ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τῆς μητρὸς γεγέννηται, οὕτω καὶ ἀληθῆ Θεὸν ἄλλως οὐ χρὴ πιστεύειν, ἢ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶται. Ὁ ἄρα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἀρνούμενος καὶ τὸ Θεὸν ἀληθῆ εἶναι συναπαρνήσεται· ὥσπερ ὁ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς Παρθένου γεγεννῆσθαι μὴ πιστεύων καὶ τὸ ἄνθρωπον ἀληθῆ γεγονέναι ἀπιστήσει. Ἑκατέρωθεν γὰρ τὸ ἴσον ἄτοπον ἀπαντᾷ.

Ἔτι, εἰ τὸ κατὰ χάριν τοῦ κατὰ φύσιν ὕστερόν ἐστι, καὶ τὸ μὲν φύσει πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον, ἅπερ ἂν ἐπὶ τοῦ κατὰ χάριν λέγοιτο γνησιότητος ἐνδεικτικὰ, πολλῷ μᾶλλον ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ῥηθήσεται. Ἀλλὰ μὴν ἐπὶ τῶν κατ' εὐεργεσίαν καὶ χάριν υἱοθετουμένων παρὰ τῇ Γραφῇ λέγεται, « Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν· » πολλῷ ἄρα λέγειν οἰκειότερον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννᾶσθαι, ὃς φύσει Υἱὸς παρὰ τῶν διδασκάλων ὁμολογεῖται. Ἀλλ' ἡ κατὰ χάριν γέννησις τῆς κατὰ φύσιν γεννήσεως τούτῳ δήπου ἀντιδιαστέλλεται, ὅτι ἡ μὲν ἔστι θέσει, ἡ δ' αὐτὸ τοῦτο φύσει, καὶ ἐκ τῆς τοῦ γεννῶντος οὐσίας. Φύσις γὰρ καὶ οὐσία καὶ εἶδος καὶ μορφὴ κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν

ἐπὶ Θεοῦ ταυτό. Ὁ Υἱὸς ἄρα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ A Πατρὸς γεννᾶται.

Ἔτι ἐν τοῖς κατὰ φύσιν γεννῶσι καὶ γεννωμένοις τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος πρόεισιν, ὃ τοῦ γεννῶντός ἐστι τελειότης ἐφόσον ἐντελῶς ἔχει. Πᾶσα δὲ τελειότης παρὰ τῆς καθόλου καὶ πρώτης ἐστὶν αἰτίας· ἐν δὲ τοῖς αἰτίοις πολλῷ πρότερόν εἰσιν ἢ ἐν τοῖς αἰτιατοῖς αἱ τελειότητες κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, καὶ ὡς ὁ καθολικὸς ἀξιοῖ λόγος, δεῖ ἕκαστον ἐν τῇ ἑαυτοῦ αἰτίᾳ τιμιώτερον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς αἰτιατοῖς. Κατὰ φύσιν ἄρα τὸν Θεὸν ἀνάγκη τελειότερον καὶ ὑπεροχικώτερον προσήκει, ἐφόσον ἐντελής ἐστιν, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει γεννᾷν ἴσον ἑαυτῷ. Ὃ δὲ τῇ τελειότητι προσήκει τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔστιν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ B πρώτη καὶ ἀκραιφνὴς ἐντελέχεια, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὸ δυνάμει πόῤῥω ἀπελήλαται. Ὁ Υἱὸς ἄρα ἐκ τῆς οὐσίας γεννᾶται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ βεβαιοῦται. Λέγεται γάρ, « Μὴ ἐγὼ ὁ ποιῶν ἄλλους ὠδίνειν, αὐτὸς οὐκ ὠδινήσω· ὁ διδοὺς ἑτέροις γεννᾷν ἄγονος ἔσομαι, λέγει Κύριος ὁ Θεός; »

Ἔτι, εἰ μή ἐστιν ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, αὐτός τε ἀτελὴς ἂν εἴη τοὺς πατρικοὺς χαρακτῆρας οὐκ ἀποσώζων, ὅς ἐστιν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ ταῦτα τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας κοινὰ τὰ τοῦ Πατρὸς ἀγαθὰ ποιούσης καὶ τῷ Υἱῷ· ὅ τε Πατὴρ ὁμοίως ἀτελὴς καὶ ἀδύνατος ἂν εἴη, μὴ προάγων ἐξ C ἑαυτοῦ Λόγον ἴσον ἑαυτῷ καὶ ὁμοούσιον καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει. Τοὺς οὖν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ἀρνουμένους αὐτά τε ὁμολογεῖν ἀνάγκη, καὶ προσέτι περὶ τῆς κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ γεννᾶσθαι λέξεως ἁμαρτάνειν. Ἡ γὰρ κατὰ φύσιν γέννησις τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος προϊέναι τὸ προϊὸν ὁρίζεται.

Ἔτι, ἐπειδὴ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, ἔστι δὲ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ζητήσειεν ἄν τις, τίνι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς κτίσεως διακριθήσεται. Ἐφόσον γὰρ αἰτιατά εἰσι, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐδεμίαν ἂν ἔχοι πρὸς τὴν κτίσιν τὴν διάκρισιν. Ἀλλὰ μὴν τὰ μὲν θεῖα πρόσωπα οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει, ὅ τι ποτ' ἄρ' ἐστὶ, καὶ αἰωνίως, καὶ δὴ καὶ ἐκ D τῆς οὐσίας εἶναι παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται· τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ δημιουργικῶς ἀγαθότητι μόνον ἑαυτοῦ εἰς τὸ εἶναι παρηγμένα κατὰ χρόνον. Ῥητέον ἄρα τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προϊέναι καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν· εἴγε μὴ μέλλοιμεν οὐ διακρίνοντες κατὰ τὴν τῶν διδασκάλων θεολογίαν τοῖς κτίσμασιν ἐντάττειν ἀναξίως, μηδὲ μετὰ τῶν πάντων καὶ αὐτὰ τιθέναι, μηδὲ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἐπίσης τῶν θείων προσώπων Πατέρα λέγειν εἶναι καὶ ἡμῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ Ἀποστόλῳ· « Εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα. » Οὐ γὰρ τῷ ἴσῳ λόγῳ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐστι, καὶ Πατὴρ πάντων λέγεται. Ὅτι δὲ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς ἐκεῖνο εἴρηται, δῆλον. Ἐπάγει γὰρ δια-

nerantis. Natura enim, et substantia, et species, et forma secundum Damascenum in Deo idem est, Filius ergo ex substantia Patris generatur.

Præterea, in iis qui secundum naturam generant et generantur, quod generatur, ex substantia generantis procedit, quod generantis est perfectio, quatenus perfecte se habet, omnis autem perfectio ab universali et prima est causa. Porro in causis multo prius sunt perfectiones, quam in causatis, juxta magnum Dionysium, atque ut postulat universalis ratio, unumquodque in sua causa opus est, ut sit honorabilius, quam in causatis. Necesse igitur est, secundum naturam Deum perfectiorem esse, atque eminentiorem convenit esse, quatenus perfectus est, ut ex sua substantia, et in eadem specie generet æqualem sibi. Quod vero perfectioni convenit Dei, etiam re ipsa est; ipse enim est prima et purissima entelechia, et id quod est esse potentia, procul ab eo est. Filius ergo ex substantia Dei et Patris generatur. Id autem et a sacra Scriptura apud Isaiam confirmatur; dicitur enim: « Numquid ego, qui alios parturire facio, non parturiam, et qui aliis do ut generent, sterilis ero, ait Dominus Deus? »

Præterea, si Filius non est ex substantia Patris, imperfectus esset, paternos characteres minime retinens, qui est splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, præsertim cum appellatione Filii, bona, quæ sunt Patris, etiam Filio (Pater) communicet: tum etiam similiter Pater imperfectus et impotens esset, non producens ex se Verbum æquale sibi, et consubstantiale, atque in eadem specie. Eos igitur qui Filium ex substantia Patris generari negant, hæc fateri necesse est; et insuper circa significatum hujus dictionis, generari, errorem committere. Generatio enim, quæ est secundum naturam, ex substantia generantis procedere productum definit.

Præterea, quandoquidem omnia ex Deo esse dicuntur, est autem etiam Filius, et Spiritus sanctus, ex Deo, quæret quispiam, quo Filius, et Spiritus a creatura distinguetur; quatenus enim causata sunt, et ex Deo esse dicuntur, nullam haberent a creatura distinctionem, sed divinæ personæ substantialiter et naturaliter, in eademque specie, quidquid tandem sunt, atque ab æterno, etiam et ex substantia esse a sanctis dicuntur. Quæ vero sunt ad extra Dei vi creationis bonitate tantum sua, in rerum naturam esse producta in tempore dicuntur; igitur dicendum est, Filium et Spiritum sanctum ex substantia Dei procedere, atque subsistentiam habere, ni velimus inter creaturas immerito eos adnumerare, non distinguendo juxta theologiam doctorum, et una cum cæteris omnibus collocare, atque Deum et Patrem ex æquo divinarum personarum Patrem esse dicere ac nostrum, juxta dictum Apostoli: « Unus Deus, qui est Pater, ex quo omnia. » Non enim æquali ratione Pater Filii est, et Pater omnium dicitur. Quod autem de persona Patris illud dictum sit,

clarum est, quippe infert distinguendo: « Et unus A Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et unus Spiritus sanctus, in quo omnia. »

Præterea sancti Patres Filium ex substantia Patris esse, adeo ut confessam inter differentes ponunt, ut etiam ex quibus hæretici blasphemabant, istud negando, illi ex superabundanti concludunt. Ut enim ex præmissis atque commemoratis patuit, magnus Athanasius majorem propositionem a blasphemantibus sumens, minorem autem a se ponens (ut ipsi, et veritati videtur) sic ratiocinantur: « Quandoquidem vos quidem Ariani dicitis esse Filium ex Patre, nomen autem Pater substantiam significat, quamvis quidquid tandem sit, non exprimat; vos igitur etiam nolentes, ex substantia Patris eum dixistis. » Quod nimirum pium B est, juxta mentem sancti Patris; id enim per omnia summo studio agebat, et cujus causa multas molestias ab Arianis passus est. Quod igitur, qui negant ex substantia, fidei principia tollant, et doctoribus adversantur, deterioresque Arianis, ac magis irrationales se ostendant, et dignos risu apud eos qui utcunque prudentes sunt, imo vero commiseratione, ut mitius dicam, non opus est plura dicere, cum sufficiant ea quæ dicta sunt. Ex quibus etiam hoc tanquam quoddam corollarium addatur, quod substantialitas Filii ad Patrem non aliunde colligitur, quam quod sit ex Patre tanquam ex naturali sua causa. Juxta enim magnum Basilium identitatem substantiæ confitemur, C quandoquidem Filius a Patre non factus, sed ex natura genitus est. Divus item Cyrillus ixit: « Ex Patre genitum esse Filium, coget sane omnino etiam invitos ei attribuere consubstantialitatem. » Et rursus: « Siquidem est Filius consubstantialis Patri, ex ipso est substantialiter, atque in ipso secundum naturam. »

CAPUT VIII.

Quod, quænam tandem fuerint ipsis causæ deceptionis.

Porro eos decepit, primum quidem quod non potuerint intelligere, quonam sensu doctores dixerint, aliud est substantia, aliud hypostasis, ac non idem. Secundum, quod audierint aliquem ex doctoribus dicentem, quod scilicet Dei substantia non D generat substantiam, existimant idem esse ac si diceretur, quod Patris substantia non generat Filii substantiam, id autem multum habet discriminis. Non enim potuerunt perspicere secundum fidei principia, quod nomen Deus est ex iis quæ absoluta sunt, et naturam ipsam singulariter atque indistincte (quamvis quidquid tandem sit, non exprimat) significat, ut etiam sapiens, et conditor, atque bonus; et quoniam una substantia et natura Deus est, non est pium dicere absolute substantiam Dei generare substantiam, ne monadis distinctio existimetur, præcisis quæ relativa sunt et dicuntur: neque tres substantiæ ad instar multitudinis deorum absolute ab invicem distinctæ

A κρίνων, « Καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα. »

Ἔτι τοσοῦτον τοῖς ἁγίοις ἀνωμολόγηται τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν, ὥστε καὶ ἐξ ὧν οἱ αἱρετικοὶ ἐβλασφήμουν τοῦτο ἀπαρνούμενοι, ἐκεῖνοι ἐκ περιουσίας συμπεραίνουσιν. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν προτεθέντων δῆλον γέγονεν, ὁ μέγας Ἀθανάσιος τὴν μὲν μείζονα πρότασιν παρὰ τῶν βλασφημούντων λαμβάνων, τὴν δ' ἐλάττονα παρ' ἑαυτοῦ τιθεὶς, ὡς αὐτῷ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, οὕτω συλλογίζεται· « Ἐπειδὴ ὑμεῖς μὲν οἱ Ἀρειανοὶ λέγετε τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὸ δὲ Πατὴρ ὄνομα οὐσίαν σημαίνει, εἰ καὶ μὴ ὅ τί ποτ' ἐστὶ παρίστησι, καὶ ὑμεῖς ἄρα καὶ ἄκοντες ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς B αὐτὸν εἰρήκατε. » Ὅπερ ἐστὶν εὐσεβὲς δηλονότι κατὰ τὸν τοῦ ἁγίου σκοπόν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ σπουδαζόμενον διὰ πάντων αὐτῷ, καὶ ἐφ' ὃ πολλὰ τῶν ἀνιαρῶν παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπεπόνθει. Ὅτι μὲν οὖν οἱ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀρνούμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναιροῦσι, καὶ τοῖς διδασκάλοις μάχονται, χείρους τε τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἀλογώτεροι φαίνονται, καὶ γέλωτος ἄξιοι παρὰ τοῖς νοῦν ὁπωσοῦν ἔχουσιν, ἐλέου μᾶλλον μὲν οὖν, εἰ δεῖ φιλανθρωπότερον εἰπεῖν, οὐ δεῖ πλείω λέγειν τῶν εἰρημένων ἀρκούντων· ἐξ ὧν καὶ τοῦτο ὥσπερ τι πόρισμα προκείσθω, ὅτι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον οὐκ ἄλλοθεν συνάγεται, ἢ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρός ἐστιν ὡς ἐκ φυσικῆς αἰτίας ἑαυτοῦ. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Βασίλειον τὸ C τῆς οὐσίας ταυτὸν ὁμολογοῦμεν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς οὐ ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς. Ὅ τε θεῖος Κύριλλος ἔφη, « Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν ἀναγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἑκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ. » Καὶ πάλιν, « Εἴπερ ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ ἐστιν οὐσιωδῶς καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν. »

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Ὅτι τίνα ποτὲ τῆς ἀπάτης αὐτοῖς αἴτια ἐγένετο.

Ἠπάτησε δὲ αὐτοὺς, πρῶτον μὲν τὸ μὴ δυνηθῆναι νοῆσαι κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν εἰρήκεσαν οἱ διδάσκαλοι, ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, καὶ οὐ ταυτό· δεύτερον ὅτι τινὸς λέγοντος τῶν διδασκάλων ἀκούD ουσιν, ὡς ἄρα ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία οὐ γεννᾷ οὐσίαν, ἡγοῦνται τῷ οὑτωσὶ λεγομένῳ ταυτὸν εἶναι, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία οὐ γεννᾷ τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν. Τοῦτο δὲ πολλὴν τὴν διαφορὰν ἔχει. Οὐ γὰρ δεδύνηνται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως συνιδεῖν, ὅτι τὸ μὲν Θεὸς ὄνομα τῶν ἀπολελυμένων ἐστὶ, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἑνιαίως καὶ ἀδιακρίτως, εἰ καὶ μὴ ὅ τί ποτ' ἐστὶ παρίστησι, σημαίνει, καθάπερ καὶ τὸ σοφὸς, καὶ δημιουργὸς, καὶ ἀγαθός· καὶ ἐπεὶ μία οὐσία καὶ φύσις ὁ Θεός ἐστιν, οὐκ εὐσεβὲς λέγειν ἁπλῶς τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν γεννᾷν οὐσίαν, ἵνα μὴ τῆς μονάδος διαίρεσις νομισθῇ χωρὶς τῶν ἀναφορικῶς ὄντων καὶ λεγομένων, μηδὲ τρεῖς οὐσίαι πολυθέως παραδεχθῶσιν ἀπολελυμέναι ἀλλήλων· τὸ δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα τῶν πρός τί εἰσι, καὶ πρόσωπα ἐξ ἀνάγ-

χης ἐμφαίνουσιν ἀναφορικῶς πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· A καὶ διὰ τοῦτο λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς γεννᾷν τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν ἀληθές ἐστιν· ἡ γὰρ οὐσία τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἕτερον δίδωσι νοεῖν ἢ τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν, ἢ τὸ πρόσωπον. Ὑπόστασις δὲ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος δέδεικται· καὶ ἡ μὲν οὐσία τὸ κοινὸν, τὸ δὲ Πατὴρ τὸ ἰδιάζον ἐστὶν (εἴπερ μὴ δεῖ φρονεῖν ἄλλο μὲν πρᾶγμα τὴν οὐσίαν, ἄλλο δὲ τὴν ὑπόστασιν, ἕτερον δὲ τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλο τὴν πατρότητα, ὃ μετὰ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει). Καὶ ὅμοιον ὥσπερ ἂν εἰ ἐλέγετο, ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις γεννᾷ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὴν τῆς πίστεως θέσιν. Ταῦτα τοίνυν ἠγνόησαν παντελῶς, οὓς ἐχρῆν ἢ οἴκοθεν ἔχοντας, ἢ καὶ παρ' ἑτέρων λαβόντας μὴ τοσοῦτον τῆς ἀληθείας ἀποπλανᾶσθαι, μηδὲ σοφοὺς εἶναι φάσκοντας, εἶτα μωραί- B νειν. Καίτοι τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν γεννᾶσθαι λεγομένου ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, πότερον πρὸς τὸν νοῦν ἢ τὴν λέξιν διενίστανται; Εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὸν νοῦν, μετὰ τῶν ἀπίστων τετάχθων τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἀλλοτριοῦντες· εἰ δὲ τὴν μὲν λέξιν οὐ παραδέχονται, ἀλλὰ τῶν διδασκάλων ὁ λόγος. Εἰ δὲ τὴν μὲν λέξιν ὡς τῶν ἁγίων οὖσαν ἀναγκαζόμενοι προσίενται, νοῦν δὲ ἔχειν ἐκ ταύτης οὐδένα βούλονται, παντάπασιν ἀδιανόητα φθέγγονται, κατ' ἐκεῖνα τῶν ζώων τὰ ἄλογα, οἷον τὴν κίτταν καὶ ἀκούομεν καὶ ὁρῶμεν φωνὴν ἀνθρωπίνην προβαλλομένην, ὃ δὲ τί ποτ' ἂν καὶ λέγοι μὴ συνιεῖσαν, οὐ κατὰ σκοπὸν τῶν διδασκάλων ἀναγινώσκοντες, οἳ ταῦθ' ὑπὲρ ἡμῶν ἐπραγματεύσαντο C πάντα. Εἰ δ' ὡς ἄνθρωποι καί τινα νοῦν ἔχειν ἐκ τῆς λέξεως βούλονται, τί τῷ γράμματι καθάπερ Ἰουδαῖοι προσπταίοντες πάσχουσιν; ὅπερ ὁ θεῖος Διονύσιος ἄλογον καὶ σκαιὸν εἶναι λέγει, τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι; καὶ ὥσπερ νήπια φοβοῦνται φόβον, ὅπου οὐκ ἔστι φόβος; ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸν νοῦν ἀφορῶσι τῶν διδασκάλων, ἐξ ὧν αὐτοῖς ἂν εἵπετο πᾶσα καθαρότης τῶν λόγων; Νῦν γὰρ πρὸς αὐτοὺς ἀφορῶντες, καὶ οἷον αὐτοῖς κανόσιν οὖσι τοὺς λόγους προσάγοντες, τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναιροῦσι, καὶ βλάσφημα περὶ τοῦ Θεοῦ συμπεραίνουσιν. Οὐ γὰρ δήπουθεν οἱ διδάσκαλοι δύο οὐσίας ἐκ τοῦ λόγου νοεῖν βούλονται, ἀπεσχοινισμένας ἀλλήλων, ἀριθμῷ διαφερούσας, ἀλλ' ὅτι τῶν προσώπων ἕκαστον ἐνούσιον, καὶ καθ' D αὑτὸ ὑφεστὼς ἴσασι, καὶ οὔτε τὴν ὑπόστασιν ἀνούσιον, οὐδ' αὖ οὐσίαν ἀνυπόστατον ἐκεῖνοί φασι· διὰ μὲν τοῦ Υἱὸς τὴν ὑπόστασιν ἢ τὸ πρόσωπον παριστῶντες, διὰ δὲ τῆς οὐσίας ἐνούσιον καὶ τελείαν οὐσίαν σαφηνίζοντες, καὶ οὐσίαν Υἱοῦ ἀντὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐκλαμβάνοντες· ὥστε τῆς λέξεως τῶν διδασκάλων μετὰ τῆς πρεπούσης ἐννοίας ἐχόμενοι, μεθ' ἡμῶν τε κἀκείνων ἑστάτωσαν. Ὥσπερ γὰρ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγομεν, καὶ οὐ δήπου διότι ὁ Υἱὸς Θεός ἐστι, καὶ ὁ Πατὴρ Θεὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Θεὸς, τὸ ῥῆμα ἀποβαλλόμεθα, ἵνα μὴ ἀναγκαζώμεθα δῆθεν ἢ τὸν Υἱὸν ἐξ ἑαυτοῦ λέγειν ὄντος Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' εἰδότες δύο προόδους ἐν τῷ Θεῷ οὔσας φυσικάς καὶ

A recipiantur. Patris autem et Filii nomen ex iis est, quæ sunt ad aliquid, et personas necessario indicant, quæ se habent relative ad invicem; idcirco dicere substantiam Patris, generare substantiam Filii, verum est, quia per substantiam Patris nihil aliud intelligere licet, quam hypostasim Patris, seu personam. Hypostasis autem, ostensum est, esse commune cum proprio; et substantia quidem commune est; illud vero Pater proprium est (siquidem non est opus sentire, aliam quidem esse rem substantiam, aliam vero hypostasim, aliud autem Patrem, aliud paternitatem, quod una cum impietate multum etiam habet stultitiæ), et simile est, ac si diceretur, Patris hypostasis generat hypostasim Filii, quod sane juxta positionem fidei B est. Hæc igitur penitus ignorarunt, quos oportebat vel a seipsis, vel ab aliis edoctos, non adeo a veritate aberrare, neque se sapientes esse cum fateantur, desipere. Quamvis cum dicitur Filii substantia ex substantia Patris generari, num sensui, an verbis contradicunt? Si enim sensui, in numero infidelium collocentur; quippe qui substantiam Filii a substantia Patris alienant. Sin modum dicendi non recipiunt, atqui doctores ita loquuntur. Quod si dictionem quidem tanquam sanctorum exsistentem coacti admittunt, sensum autem nullum ex hoc modo loquendi eliciunt, omnimodo inintelligibilia loquuntur, ad instar illorum animalium irrationabilium, qualis est pica, quam audimus et C videmus vocem humanam proferentem, quid autem sit, quod dicit, non intelligentem: non secundum mentem doctorum legentes, qui hæc omnia pro nobis tractarunt. Quod si ut homines aliquem sensum ex vocabulo eruunt, quare littera, ut Judæi offenduntur? illudque patiuntur quod divinus Dionysius irrationale, ac stultum esse asserit? quod non ad vim sensus, sed ad dictiones animum adhibeant? et sicut parvuli timorem timeant, ubi non est timor? neque ad mentem doctorum respiciant? ex quibus sequeretur ipsis verborum perspicuitas? Nunc vero ad ipsos respicientes, atque veluti regulas suorum dictorum adhibentes, principia fidei tollunt, atque blasphema de Deo concludunt. Non enim profecto doctores duas substantias ex D illo sermone intelligere volunt sejunctas ab invicem differentes numero, sed quod unamquamque personam exsistentem, et per se subsistentem norunt; et neque hypostasim sine substantia, neque substantiam sine hypostasi esse ipsi asserunt: per illam vocem, Filius, hypostasim seu personam indicantes; per substantiam autem, subsistentem perfectamque substantiam explicantes, atque substantiam Filii loco ejus hypostaseos accipientes. Itaque dictioni doctorum cum convenienti sensu adhærentes nobiscum, et cum ipsis stent. Quemadmodum Filium ex Deo esse dicimus, et certe non propterea, quia Filius Deus est, et Pater Deus, et Spiritus sanctus Deus, hoc verbum rejicimus, ne cogamur sane vel Filium a se dicere, cum sit

Deus, vel a sancto Spiritu, sed cum sciamus duos esse processus in Deo naturales, ac substantiales, alterum quidem secundum generationem, alterum autem secundum processionem, et Filium juxta processum secundum generationem exsistentiam habere; et cum audimus Filium statim et Patrem intelligimus, ad eum quippe refertur, et propterea illud ex Deo Filium, pro ex Patre accipimus, indeque et dictioni adhæremus, et a recta intelligentia non aberramus. Sic etiam conveniens est de iis ferre judicium, ut et principia fidei, et universales rationes servemus, et conclusiones principiis consentire contingat.

Neque vero substantiam ex substantia esse omnino negandum est: modo apponatur determinatio conveniens, quæ intelligatur, vel dicatur. Non enim in nominibus, sed in animi sensibus consistit nobis religio juxta divinum Gregorium. Nam et illud pie dici potest, dummodo nos intelligamus per substantiam quidem, videlicet Filium, ex substantia vero Patrem; eo quod uterque illorum subsistens sit, et perfecta substantia, totumque, ut di tum est. Nam et Deum verum de Deo vero confitemur; non tamen propterea duas substantias fateri cogimur, ut neque duos deos juxta positionem fidei.

Quod autem prorsus non sit nefas ita loqui, magnus Athanasius tradit in disputatione, quam edidit *Orthodoxi ac Dissimilis*, sic dicens: « Natura Dei est causa et Filii et Spiritus sancti, ac totius creaturæ. » Quod sane rursus cum determinatione oportet intelligere. Filii quidem et sancti Spiritus substantialiter, ac naturaliter, et consubstantialiter ante omnia sæcula, ut dictum est, et ipse paulo infra exponit; creaturæ vero ratione creationis atque in tempore. Deinde in consequentibus infert: « Non est autem ingenitum Dei causa geniti. Non enim non generari Deum substantiarum est causa, sed substantia causa est substantiarum. » Tantum igitur abest ut sit blasphemum illud dicere, Filium ex substantia Patris esse, ut etiam quod simpliciter absurdum esse videtur, recte se habere inventum sit, modo ut decet intellectum. Quod si hoc ab illius intelligentia denudatum, pie se habet; quomodo non magis etiam illud ut pium recipiendum esse oportet? Dicere enim substantiam ex substantia, non aliter recte se habuerit, nisi subaudiamus substantiam Filii ex substantia esse Patris; quod enim subsistens est, subsistentium causa est, ac perinde est atque si diceretur: Hypostasis Filii ex hypostasi Patris generatur, sive Filius ex Patre est.

CAPUT IX.

Quod contradicere iis qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, coegit eos non confiteri ex substantia Patris esse Filium.

Quæ igitur ipsis una cum deceptione crearunt

A οὐσιώδεις, τὴν μὲν κατὰ γέννησιν, τὴν δὲ κατ' ἐκπόρευσιν, καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ τὴν' κατὰ γέννησιν πρόοδον τὴν ὕπαρξιν ἔχειν, καὶ τὸν Υἱὸν ἀκούοντες, αὐτίκα καὶ τὸν Πατέρα νοοῦμεν, πρὸς γὰρ αὐτὸν ἀναφέρεται· καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνομεν, κἀντεῦθεν τῆς τε λέξεως ἐχόμεθα, καὶ τῆς ὀρθῆς ἐννοίας οὐχ ἁμαρτάνομεν· οὕτω καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα διαιτᾷν προσῆκον πανταχοῦ, ὡς ἂν τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως καὶ τοὺς καθόλου λόγους τηρῶμεν, τά τε συμπεραινόμενα ταῖς ἀρχαῖς ἀκόλουθα συμβαίνῃ.

Καὶ μὴν οὐδὲ τὸ οὐσίαν ἐξ οὐσίας εἶναι παντελῶς ἀπείρηται, προσκειμένου μόνον διορισμοῦ τοῦ προσ-
B ήκοντος νοουμένου ἢ λεγομένου. Οὐ γὰρ ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ' ἐν νοήμασιν ἡμῖν ἡ εὐσέβεια κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον. Κἀκεῖνο γὰρ εὐσεβῶς δύναται λέγεσθαι, μόνον ἐννοούντων ἡμῶν δηλονότι οὐσίαν μὲν τὸν Υἱὸν, ἐξ οὐσίας δὲ τὸν Πατέρα, διὰ τὸ ἑκάτερον αὐτῶν ὑφεστὼς εἶναι, καὶ τελείαν οὐσίαν, καὶ ὅλον ὡς εἴρηται. ἐπεὶ καὶ Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ ὁμολογοῦμεν. Οὐ μέντοι διὰ τοῦτο δύο οὐσίας ἀναγκαζόμεθα λέγειν, ὥσπερ οὐδὲ δύο Θεοὺς, κατὰ τὴν τῆς πίστεως θέσιν.

Ὅτι δὲ παντελῶς οὐκ ἀπείρηται, παραδίδωσιν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλέξει *Ὀρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου*, λέγων οὑτωσί· « Αἰτία ἐστὶν ἡ
C τοῦ Θεοῦ φύσις καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως ἁπάσης. » Ὃ δὴ πάλιν μετὰ προσδιορισμοῦ νοεῖν χρή. Τοῦ μὲν γὰρ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς καὶ ὁμοουσίως πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὡς εἴρηται, καὶ αὐτὸς ὑποκατιὼν ἐκτίθησι· τῆς δὲ κτίσεως δημιουργικῶς καὶ κατὰ χρόνον. Εἶτα ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπάγει· « Οὐκ ἔστι δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀγέννητον αἴτιον τοῦ γεννητοῦ. Οὐ γὰρ τὸ μὴ γεννᾶσθαι τὸν Θεὸν τῶν οὐσιῶν αἴτιον, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν αἰτία. » Τοσοῦτον ἄρα ἀπέχει βλάσφημον εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς λέγειν εἶναι τὸν Υἱὸν, ὥστε καὶ τὸ δοκοῦν ἁπλῶς ἄτοπον ὀρθῶς ἔχον εὕρηται, μόνον ὡς προσήκει νοούμενον. Εἰ δὲ τοῦτο τὴν ἐκείνου ἀποδυόμενον ἔννοιαν εὐσεβῶς ἔχει, πῶς οὐ κἀκεῖνο
D μᾶλλον ὡς εὐσεβὲς παραδέχεσθαι χρή; Τὸ γὰρ οὐσίαν λέγειν ἐξ οὐσίας οὐκ ἄλλως ἂν ὀρθῶς ἔχοι, εἰ μὴ προσυπακούοιμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ ἐξ οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρός. Τὸ γὰρ ὑφεστὼς τῶν ὑφεστώτων αἴτιον, καὶ ὅμοιον ὥσπερ ἂν εἰ ἐλέγετο, Ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως γεννᾶται, ἢ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός ἐστιν.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Ὅτι τὸ ἐνίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντας ἠνάγκασε μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν.

Ἃ μὲν οὖν αὐτοῖς ἐνεποίησε μετὰ τῆς ἀπάτης

τὴν πλάνην, ταὐτά ἐστιν. Ἤγαγε δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν παράλογον ἔνστασιν ταύτην, ὥστε μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν, τὸ σφόδρα ἐνίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι διομολογοῦντας. Οὗτοι γὰρ σαφῶς ἐκ πολλῶν ἄλλων πειθόμενοι βεβαιότατα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ ἀμφοῖν ἐκπορεύεσθαι, καὶ δὴ καὶ ἀπὸ τούτου ὅτι τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῖς θεολόγοις εἴρηται, κἀντεῦθεν ἐπιχειροῦντες καὶ εὐσεβῶς συμπεραίνοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν, ταυτὸ κατὰ τὸ πρᾶγμα πιστεύοντες οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα οὐσίαν ἐνυπόστατον καὶ πρόσωπον σημαίνειν, καὶ ἴσον ἡγούμενοι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ προσώπου τῷ λέγειν ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ὥσπερ καὶ τὸ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γεννᾶσθαι λέγεσθαι, οὐ διαφέρειν ἡγούμεθα. Ἐκεῖνοι πρὸς τὸ συναγόμενον ἀηδῶς ἔχοντες, ὅτι οὐ βούλονται, ἵνα μὴ ἀναγκάζωνται, καθάπερ τὸ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς εἶναι ὑποστάσεως, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρὸς ἄλληλα οὐχ ἡγούμεθα διαφέρειν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λέγειν εἶναι ἀδιάφορον, κἀντεῦθεν μετὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἓν τοῦ Πνεύματος αἴτιον συνομολογοῦσιν, οὔ φασι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τῆς ὑποστάσεως μόνον, κακῷ τὸ κακὸν ἰώμενοι, τὴν μὲν οὐσίαν κατὰ τὸ πρᾶγμα τῆς ὑποστάσεως ἕτερον τιθέμενοι, πολλοῖς δὲ ἀτόποις ἐνεχόμενοι. Εἰ δὴ φαίνεται θεωροῦσι πολλὰ μὲν ἐκ τούτου συνάγεσθαι ἄτοπα, πολλὰ δὲ τῶν ὁμολογουμένων ἀναιρεῖσθαι, καὶ ὅπως ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις εἴρηται, ἥ τε οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἡ ἰδιότης ταυτὸ κατὰ τὸ πρᾶγμά ἐστι, καὶ ὅτι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἴσον τῷ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ εἰς ἀτόπους ἐκκυλισθῶμεν ἐννοίας, φανερὸν καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ταυτὸν εἶναι τῷ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· καὶ οὐδὲν ἄτοπον τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὕπαρξιν ἔχειν ὁμολογοῦσιν ἀκολουθεῖ. Τοῖς γὰρ τοῦτο ἀρνουμένοις τὰ προειρημένα ἄτοπα ἕπεται. Οὐκ ἂν δὲ τοῦτο συνέβαινεν, εἰ μὴ τὸ ὑποτιθέμενον ἄτοπον καὶ ψεῦδος ἦν. Ὡς γὰρ ὁ καθόλου παραδίδωσι λόγος, οὗτινος ὑποτεθέντος ἄτοπον καὶ ψεῦδος ἕπεται, καὶ αὐτὸ τοιοῦτόν ἐστιν. Εἰ μὲν οὖν ὁ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀρνούμενος συναπαρνεῖται καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παράλογος μὲν ἂν εἴη κατ' ἐκεῖνα τῶν θηρίων, ἃ πληττόμενα μᾶλλον ἐπὶ τὸ ξίφος ἵενται, ἔχοι δ' ἄν τινα τὴν παραίτησιν, ψυχρὰν μέντοι καὶ ἐπικίνδυνον διὰ τὸ τῆς συνηθείας ἄλογον.

Εἰ δέ τις τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶν ἐκπορεύεσθαι, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτὸ εἶναι, ἢ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ἀπαρνεῖ-

errorem hæc sunt, atque in hanc novam, et inopinatam instantiam eos induxit, ut non confiteantur ex substantia Patris esse Filium, quod valde oppugnarent eos qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere affirmant. Hi enim manifeste cum ex multis aliis adducti, ut firmissime credant, Spiritum sanctum ex ambobus procedere, tum etiam ex hoc, quod idem et unus sanctus Spiritus ex substantia Patris et Filii a theologis dictus sit. Indeque argumentantes, pie concludent, ex Patre Filioque exsistentiam habere; idem secundum rem substantiam et hypostasim credentes, et nomen Patris substantiam subsistentem et personam significare, atque æquale arbitrantes esse, si quis dixerit, ex substantia personæ, et ex hypostasi. Quemadmodum et Filius ex hypostasi Patris, et ex ejus substantia generari si dicatur, nihil differre existimamus. Illi conclusionem ægre ferentes, quam nollent, ne quemadmodum Filium esse ex hypostasi Patris, et ex substantia ejus inter se differre non arbitramur, ita etiam cogantur indifferens esse dicere Spiritum sanctum ex hypostasi Filii, et ex substantia ejus esse, indeque una cum Patre Filium unam esse causam concedant et fateantur, negant Filium ex substantia esse Patris, sed tantum ex hypostasi, absurdum absurdo curantes, dum substantiam secundum rem aliud esse ab hypostasi ponunt. Multis autem absurdis sunt implicati. Quoniam apparet considerantibus, quod multa ex hoc colligantur absurda, multa vero quæ sunt in confesso tollantur; et quonam modo aliud sit substantia, aliud vero hypostasis dictum est. Quod etiam substantia, et hypostasis, atque proprietas, idem est secundum rem; et quod illud ex substantia Patris, æquipolleat ei quod est ex hypostasi ipsius, ne in absurdas cogitationes devolvamur. Clarum est et illud, ex substantia Filii, idem esse, quod ex ejus hypostasi, ac nullum absurdum sequitur eos qui ex Patre Filioque divinum Spiritum exsistentiam habere fatentur. Quippe eos qui hoc inficiantur prædicta absurda sequuntur. Non autem id contingeret, nisi quod supponitur absurdum et falsum esset. Ut enim universalis tradit regula, illud, quo posito sequitur absurdum aliquod et falsum, et ipsum ejusmodi est. Si igitur qui ex substantia Patris esse Filium, et una cum hoc ex substantia Patris et Filii esse Spiritum sanctum negat, simul etiam negat ex Patre Filioque sanctum Spiritum exsistentiam habere, utique extra terminos fertur, perinde atque illæ feræ bestiæ, quæ percussæ gladio se magis objiciunt. Haberent autem quamdam excusationem, frigidam tamen, atque periculosam ob irrationalem consuetudinem.

At vero si quis ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere confiteatur, ex substantia Patris ac Filii eum esse, vel Filium ex substantia Patris generari neget, alterutrum, iste talis vel Arianorum

morbo temere laborat, ut ostensum est, eumque cum pudeat manifesti absurdi per aliam viam ad idem tendit: vel omnino stultus est, quomodocunque vero res se habuerit, falsitatis evadit magister.

CAPUT X.

Quas tandem, quæ videntur objectiones esse præcipuæ, iis inferant, qui ex Patre Filioque procedere aiunt, et primum ex consubstantialitate, atque solutiones hujusmodi rationum.

Cæterum hoc loco quis horum elegantum hominum objectiones ferat? Opponunt enim, quod si propterea Spiritus sanctus est ex substantia Patris et Filii, quod Pater et Filius non sit substantia, profecto secundum eamdem rationem, quoniam una est substantia Patris ac Spiritus, merito sequeretur etiam Filium ex substantia Patris et Spiritus esse. Qui igitur hæc objiciunt, videntur ignorare principia fidei; quos oportebat ad minus ea didicisse, deinde theologum agere. Ut enim dixit quispiam e sacris doctoribus (is Gregorius est), optimus ordo primum discere, postea docere. Quamvis cum sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum esse disserunt, nihil ad nos spectare objectionem dicemus, nihilominus dicendum est: necessarium esse una cum fidei principiis, ut hoc etiam confiteamur, Monadem in Triade, ac Triadem in Monade venerari, atque opus esse dum disputamus neque Unitatem propter Trinitatem distinguere, neque Trinitatem propter Unitatem confundere. Sed hoc loco clarissime confusio sequetur. Si Filium ex substantia Patris et Spiritus esse aliquis dixerit; esset enim Spiritus Pater, quippe Filius ad Patrem dicitur. Itaque duo Patres essent in Trinitate, et Pater non esset proprie Pater. Quæ a fide aliena sunt. Quanquam non desunt alia nomina, ex quibus suspicari quispiam minime posset, Spiritum esse Patrem Filii, veluti Filium esse Verbum Spiritus, potentiam, vivam, et substantialem operationem, sanctificationem, naturalem vitam, rosam, suavem odorem, imaginem, et hujusmodi, quæ Spiritum esse Filii a doctoribus dicuntur. Neque secundum hæc nomina Filius dici Spiritus sancti unquam repertus est. Hoc autem non aliunde contingere potest, quam ex ipso ordine, et præterea necessarium est eum, qui illa opposuerit, non tantum in hæc incurrere, sed etiam ordinem in Trinitate inter se divinarum personarum contingit invertere. Filius enim Patris esse dicitur, Spiritus vero Filii, et hic quidem solus ex solo unigenitus dicitur, atque hucusque est ipsi proprietas, quod est esse ex Patre immediate, et quod appellatio Filii, esse immediate ex causa significat, secundum divum Anastasium in sua dogmatica oratione, ut procedentibus constabit: Spiritum vero sanctum ordine tertium esse a Patre communi consensu a sanctis receptum est, non tamen natura tertium: et eum qui ordinem vel tantulum quidem commutat, inficiatorem esse fidei, ac Spiritus exsistentiæ destructorem, magnus

A ται, δυοῖν θάτερον ὁ τοιοῦτος, ἢ τὰ τῶν Ἀρειανῶν ἀλόγως, ὡς δέδεικται, νοσεῖ, πρὸς μὲν τὸ φανερὸν ἄτοπον αἰσχυνόμενος, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τὸ αὐτὸ φερόμενος· ἢ παντάπασιν μάταιός ἐστιν. Ὁποτέρως δ' ἂν ἔχοι, τοῦ ψεύδους διδάσκαλος γίνεται.

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Τίνας ποτὲ δοκούσας ἀντιθέσεις καιριωτέρας τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν ἐπάγουσι, καὶ πρῶτον ἀπὸ τῆς ὁμοουσιότητος, καὶ λύσεις τῶν τοιούτων.

Ἀλλ' ἐνταῦθα τίς ἂν τῶν κομψῶν τὰς ἀντιθέσεις ἐνέγκαι; Ἀντιτιθέασι γὰρ, ὡς εἰ διὰ τὸ μίαν οὐσίαν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸν αὐτὸν δήπου λόγον, ἐπεὶ μία B οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, εἰκότως ἂν ἕποιτο καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι. Τοὺς οὖν ταῦτα ἀντιτιθέντας ἀγνοεῖν τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως φαίνεται· οὓς αὐτὰς τοὐλάχιστον ἐχρῆν διδαχθέντας, εἶτα θεολογεῖν. Ὡς γὰρ ἔφη τις τῶν ἱερῶν διδασκάλων (Γρηγόριος οὗτός ἐστι), τάξις ἀρίστη μανθάνειν πρῶτον, εἶτα διδάσκειν. Καίτοι τῶν ἁγίων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογούντων, οὐδὲν εἶναι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς ἡμᾶς φήσομεν. Πλὴν καὶ οὕτω ῥητέον ἀνάγκην εἶναι μετὰ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν καὶ τοῦτο ὁμολογεῖν, Μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σέβεσθαι· καὶ δεῖν μήτε διαλεγομένους τὴν Μονάδα διὰ τὴν Τριάδα διαιρεῖν, μήτε τὴν Τριάδα διὰ τὴν Μονάδα συγχεῖν. C Ἀλλ' ἐνταῦθα σύγχυσις περιφανῶς ἕψεται, εἰ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος λέγει τις εἶναι· εἴη γὰρ ἂν τὸ Πνεῦμα Πατήρ· ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται· ταύτῃ τοι δύο πατέρες ἂν εἶεν ἐν τῇ Τριάδι, καὶ ὁ Πατὴρ οὐ κυρίως Πατήρ. Ἃ παρὰ τῆς πίστεως ἀπηγόρευται. Καίτοι γε ἔστι καὶ ἄλλ' ἄττα τῶν ὀνομάτων, ἐξ ὧν οὐκ ἂν τις ὑπερνοήσειε, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ εἶναι Πατέρα, οἷον τὸν Υἱὸν Λόγον εἶναι τοῦ Πνεύματος, δύναμιν, ζῶσαν καὶ οὐσιώδη ἐνέργειαν, ἁγιασμὸν, φυσικὴν ζωὴν, ῥόδον, ἄνθος, ὀσμὴν, εἰκόνα, καὶ τὰ τοιαῦτα ὅσα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι παρὰ τοῖς διδασκάλοις λέγεται. Οὐδὲ κατὰ ταῦτα τῶν ὀνομάτων ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος λεγό- D μενος εὕρηται πώποτε. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν ἄλλως εἴη συμβαῖνον ἢ διὰ τὴν τάξιν αὐτήν. Καὶ μὴν οὐ τούτοις μόνον περιπίπτειν ἀνάγκη τὸν ἐκεῖνα ἀντιτιθέντα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν Τριάδι τῶν θείων προσώπων πρὸς ἄλληλα τάξιν περιτρέπειν συμβαίνει. Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν μόνος ἐκ μόνου μονογενὴς λέγεται, καὶ μέχρι τούτου ἐστὶν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα, ὅ ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως· καὶ ὅτι ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπίκλησις τὸ ἀμέσως ἐκ τοῦ αἰτίου δηλοῖ κατὰ τὸν θεῖον Ἀναστάσιον ἐν τῷ δογματικῷ αὐτοῦ λόγῳ, ὡς προϊοῦσι φανήσεται· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῇ τάξει τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ὡμολόγηται τοῖς ἁγίοις, οὐ μὴν τῇ φύσει τρίτον· καὶ τὸν τὴν τάξιν μετατιθέντα καὶ ὁπωσοῦν ἀρνητὴν τῆς πίστεως,

καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως καθαιρέτην ὁ A μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς διορίζεται· καὶ ἣν τάξιν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει τὸ Πνεῦμα· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια ζῶσα καὶ οὐσιώδης καὶ ἐνυπόστατος, τοῦ δὲ Υἱοῦ ταῦτα πάντα τὸ Πνεῦμα· καὶ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργεῖ, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γάρ, φησι, λήψεται, » κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον· καὶ παραιτοῦμαι τὰ πλείω, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον ἀριθμῶν διατρίβω· πρὸς γὰρ εἰδότας ταῦτα λέγεται. Διὸ δὴ ταῦτα καὶ τὴν αἰώνιον ὕπαρξιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐν τοῖς Ἀντιῤῥητικοῖς ὁ Νύσσης παραδιδούς, « Τὸ μὲν γάρ, φησι, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὁ Υἱὸς δηλονότι, τὸ δὲ διὰ τοῦ B προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· » ὥσπερ ἂν εἰ ἔλεγεν, Ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχει προσεχῶς καὶ ἀμέσως· τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχει, τοῦ γεννωμένου ἐκ τοῦ Πατρὸς προσεχῶς καὶ ἀμέσως. Καὶ περὶ τῆς αἰωνίου ὑπάρξεως αὐτῶν ὁ λόγος ἐστὶν αὐτῷ. Ὅθεν δὴ καὶ ἀκολούθως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παραδιδόασι, τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ βουλόμενοι δηλοῦν, καὶ τὸ ἐκπορευτὸν οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτ' εἶναι, καὶ διὰ τοῦ τοιούτου τὴν ἑαυτῶν ὑφαίνουσι θεολογίαν οἱ ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς ἑβδόμης συνόδου περιφανεῖς τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι γεγονότες. Ὁ τοίνυν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ἀναγκαίως C ἕπεσθαι ἐπάγων πάντα ταῦθ' ὅσον τὸ καθ' αὑτὸν ἀναιρεῖ. Τούτου γὰρ ὑποκειμένου τοὐναντίον μᾶλλον ἂν συμβαίνοι. Ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Πνεύματος εἶναι λέγοιτ' ἄν, καὶ οὐ μόνος ἐκ μόνου, οὐδὲ μονογενής, οὐδὲ τῇ τάξει δεύτερος ἀπὸ τοῦ Πατρός, ἀλλὰ τρίτος· τὸ δὲ Πνεῦμα δεύτερον ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι. Καὶ σιωπῶ τἄλλα τῶν ὀνομάτων καθ' ὅσα ἂν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος πρὸς τὸ Πνεῦμα ἐλέγετο· καθ' ἃ μᾶλλον πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα ἀναφέρεται. Ἀλλὰ ταῦτα σύγχυσιν τῶν ἰδιωμάτων περιφανῶς εἰσάγει, καὶ τὴν τῆς Τριάδος ἀκίνητον μεθίστησι τάξιν. Ἵνα τοίνυν μὴ τοῦτο συμβαίνῃ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, καὶ πάντα δὴ λέγω τἀπὶ τούτοις, οὔτε ἔστιν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὕτη ἀκολουθία κατὰ D τὸν Νύσσης Γρηγόριον ἐν τῇ εἰς τὸ *Πάτερ ἡμῶν* ὁμιλίᾳ. Οὐδέ γε μὴν τοῦ Πατρὸς ὅρος καὶ λόγος, οὐδ' εἰκὼν ἀπαράλλακτος τὸ Πνεῦμα λέγεται, καίτοι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνδοξαζόμενον καὶ ὁμοούσιον ὑπάρχον.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τοῦτ' εὔλογον, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ ταῦτα πάντα φάσκειν λέγεσθαι διὰ τὴν ὁμοουσιότητα. Πρῶτον μὲν ὅτι τὰ ὁμοούσια πρὸς ἄλληλα ἀντιστρέφει, ταῦτα δὲ οὐδαμῶς· ἔπειτα οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν ταῦτα λέγεται. Μία γὰρ ἡ αὐτή ἐστιν οὐσία, καὶ οὐ τόδε τοῦδε κατὰ ταύτην λέγεται· ἄλλως γὰρ τρεῖς ἄν ἦσαν οὐσίαι ἀπολελυμέναι ἀλλήλων, οὐδὲ καθὸ ὁμοούσια πρὸς ἄλληλα λέγονται. Κατὰ

Basilius in epistola ad canonicas affirmat. Item quem ordinem habet Filius ad Patrem, eumdem habet Spiritus ad Filium; et Filius quidem Patris operatio viva est, ac substantialis, et subsistens. Filii autem hæc omnia Spiritus est; et Pater quidem per Filium operatur, Filius autem per Spiritum. Et Filius quidem ex Patre accipit; Spiritus autem ex Filio: « De meo enim, inquit, accipiet, » juxta magnum Athanasium. Et pleraque missa facio, ne singula enumerans morer; quippe ad peritos hæc dicuntur. Quapropter etiam æternam exsistentiam Filii, et Spiritus in confutatoriis libris Nyssenus tradens (4): « Etenim unum quidem, inquit, immediate ex primo, nimirum Filius; alterum vero per id quod immediate est ex primo, » tanquam si diceret: Filius quidem exsistentiam habet continenter ex Patre, atque immediate, Spiritus autem per Filium exsistentiam habet, qui genitus est ex Patre continenter atque immediate. Deque æterna ipsorum exsistentia est illi sermo. Unde sane consequenter Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere tradiderunt, exsistentiam ipsius volentes significare, et illud procedere nihil aliud esse quam hoc, atque per hoc suam texunt et ordiuntur theologiam, qui a prima usque ad septimam synodum illustres Ecclesiæ doctores exstiterunt. Qui igitur Filium ex substantia Patris et Spiritus sequi necessario infert, hæc omnia, quantum in se est, tollit. Hoc enim supposito contrarium potius contingit. Filius quidem Spiritus sancti esse diceretur, ac non solus ex solo nec unigenitus, nec ordine secundus a Patre, sed tertius. Spiritus autem secundus ab illo (Patre) atque ex Patre per Spiritum generari, et silentio premo reliqua nomina, quibus Filius et Verbum ad Spiritum utique diceretur: quibus potius Spiritus ad Filium refertur. Sed hæc confusionem proprietatum perspicue inducunt, atque Trinitatis immutabilem mutant ordinem. Ne igitur id eveniat, Filius Spiritus sancti, et omnia quæ inde sequuntur, neque est, neque dicitur, neque reciprocatur relativa ista consequentia secundum Nyssenum Gregorium homilia in *Pater noster*. Sed neque Patris definitio, terminus et Verbum, nec imago incommutabilis Spiritus dicitur, quamvis una cum Patre, Filioque conglorificetur, et consubstantialis exsistat.

Sed neque rationi consentaneum est, asserere Filii Spiritum, et hæc omnia dici propter consubstantialitatem. Primum quidem, quod consubstantialia inter se reciprocantur, hæc vero nullo modo. Deinde neque secundum substantiam hæc dicuntur; una enim eadem est substantia, et non hoc hujus secundum eam dicitur, alioquin tres essent substantiæ absolutæ ab invicem. Neque

(4) Locus Nysseni quem citat Demetrius reperitur in oratione ad Ablabium, quæ non est typis excussa cum aliis ejus operibus, et exstat in bibliotheca Vaticana, non autem in libris confutatoriis, qui sunt contra Eunomium; quare Demetrius passus est μνημονικὸν ἁμάρτημα.

quatenus ejusdem substantiæ sunt mutuo referuntur. Quippe secundum hoc unum sunt, et non dicuntur ad aliquid. Etenim relatio inter duo consideratur; atque unum, quatenus re unum est, relative ad se non dicitur, sed nimirum quatenus personæ sunt, quemdam ordinem inter se habent, et juxta immutabilem atque æternum inter se ordinem, hoc hujus, et hoc illius esse dicitur, hoc aliquid esse, imaginem, vel potentiam, vel naturalem vitam, vel aliquid simile. Ex quibus etiam processus una cum personali horum exsistentia deprehenditur.

τοῦτο γάρ εἰσιν ἕν, καὶ οὐ λέγονται πρός τι. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ ἐπὶ δύο θεωρεῖται· καὶ τὸ ἕν, ἐφόσον ἐστὶν ἓν τῷ πράγματι, ἀναφορικῶς πρὸς ἑαυτὸ οὐ λέγεται, ἀλλὰ δῆλον, ὅτι καθὸ πρόσωπα πρὸς ἄλληλά πως τάξεως ἔχουσι, καὶ κατὰ τὴν τούτων ἀκίνητον καὶ ἀΐδιον πρὸς ἑαυτὰ τάξιν τόδε τοῦδε λέγεται, καὶ τόδε τοῦδε, τὸ δέ τι εἶναι, εἰκόνα, ἢ δύναμιν, ἢ φυσικὴν ζωήν, ἤ τι τοιοῦτον. Ἐξ ὧν καὶ ἡ πρόοδος μετὰ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καταλαμβάνεται.

Præterea, a sanctis ostensum est, propterea Filium esse consubstantialem Patri, quod ex substantia naturaque Patris generetur. Quod profecto et ab ipsa operatione manifestum est. Quia enim Petrus ex natura Joana secundum causam essentialem exsistentiam habet, idcirco ejusdem naturæ cum ipso est, et filius ejus esse jure optimo dicitur. Alioquin non esset filius, sed frater vel quomodocunque aliter secundum similitudinis, seu affinitatis ad similes reciprocantem consequentiam. Quamvis in iis, quæ sunt per generationem et corruptionem etiam absque eo quod alterum ab altero naturalem causam exsistentiæ habeat, fieri potest, ut secundum quamdam materiæ affinitatem hoc hujus et simile, vel consubstantiale simpliciter dicatur; at vero in Deo, ubi non est materia, et cuncta materialia absunt, neque secundum excessum, et defectum, neque ut possessionem, neque ut opus, neque quomodocunque aliter fieri potest ut dicatur secundum talem affinitatem, profecto non secundum aliam rationem hoc hujus fieri potest ut dicatur, et consubstantiale sit, nisi quia ex ipso causam habeat. Eadem igitur ratione non Spiritus esse Filii dicitur, et etiam potentia, et naturalis atque essentialis vita, et ejus operatio, et ex substantia ejus esse, quoniam ut ipsi aiunt, consubstantialis est ipsi; sed quia ex Patre per ipsum Filium personalis suæ exsistentiæ causam habet, propterea hæc esse Spiritus Filii dicitur, et ex substantia ejus esse, et consubstantialis esse ipsi, præsertim cum non convertatur horum relatio ad Spiritum. Quæ sane oportebat ut converteretur, si secundum communem definitionem consequentiæ, quæ est secundum reciprocationem, assignaretur: ut dictum est, si propter consubstantialitatem illa omnia dicerentur.

Ἔτι παρὰ τῶν ἁγίων δέδεικται διὰ τοῦτο εἶναι τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρί, διότι ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς γεννᾶται. Ὃ δὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας φανερόν. Διότι γὰρ ὁ Πέτρος ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Ἰωανᾶ κατ' αἰτίαν οὐσιώδη τὴν ὕπαρξιν ἔχει, διὰ τοῦτο τῆς αὐτῆς αὐτῷ φύσεώς ἐστι, καὶ υἱὸς αὐτοῦ εἶναι λέγεται εἰκότως. Ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν υἱός, ἀλλ' ἀδελφός, ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως κατὰ τὴν τῆς ὁμοιότητος ἢ οἰκειότητος πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀντιστρέφουσαν ἀκολουθίαν. Καίτοι ἐπὶ μὲν τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ, καὶ χωρὶς τούτου τὸ ἕτερον ἐξ ἑτέρου τὴν φυσικὴν αἰτίαν ἔχειν τῆς ὑπάρξεως, δυνατὸν κατά τινα τῆς ὕλης οἰκειότητα τόδε τοῦδε λέγεσθαι καὶ ὅμοιον ἢ ὁμοούσιον ἁπλῶς· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ ἐν αὐτῷ ἡ ὕλη καὶ πάντα τὰ τῆς ὕλης ἄπεστι, καὶ οὔτε καθ' ὑπεροχήν τε καὶ ἔλλειψιν, οὔτε ὡς κτῆμα, ἢ ποίημα, οὔθ' ὁπωσοῦν ἄλλως δύναται λέγεσθαι κατὰ τοιαύτην οἰκειότητα, οὐ καθ' ἕτερον δήπου λόγον τόδε τοῦδε λέγεσθαι ἐνδέχεται καὶ ὁμοούσιον ὑπάρχειν, ἢ ὅτι τὴν αἰτίαν ἔχει ἐξ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τοίνυν λόγον, οὐκ ἄρα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι λέγεται, καὶ δὴ καὶ δύναμις, καὶ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης ζωὴ καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι αὐτοῦ, ὅτι, ὡς αὐτοί φασιν, ὁμοούσιον εἶναι αὐτῷ, ἀλλὰ διότι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν ἔχει τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ταῦτα εἶναι λέγεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ, μάλισθ' ὅτι καὶ οὐδὲ ἀντιστρέφει τούτων ἡ σχέσις ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα· ὅπερ ἐχρῆν, εἰ κατὰ τὸν κοινὸν ὅρον τῆς κατὰ τὴν ἀντιστροφὴν ἀκολουθίας ἀπεδίδοτο· ὡς εἴρηται, εἴπερ διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκεῖνα πάντα ἐλέγετο.

Præterea, si hæc omnia Filii esse Spiritus dicitur, quoniam est ipsi consubstantialis, alterutrum necesse est, vel ex solo Patre ambo esse immediate, nullo ordine, ac relatione considerata in Filio, et Spiritu, vel alterum ex altero exsistentiam habere. Sed si primum, fratres erunt inter se Filius et Spiritus; quæ enim ex una persona sunt, neque ullum habent ordinem inter se suæ exsistentiæ fratres sunt inter se; vel quomodocunque aliter secundum ejusmodi affinitatem. Hoc autem absurdum est. Essent enim duo filii in Trinitate; imo vero non esset Trinitas. Quippe merito quæreret aliquis, quo Filius discernatur a Spiritu. Quoniam

Ἔτι, εἰ πάντα ταῦτα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι λέγεται, διότι ἐστὶν ὁμοούσιον αὐτῷ· δυοῖν ἀνάγκη θάτερον, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι ἀμέσως, καὶ ἄμφω μηδεμιᾶς τάξεως καὶ σχέσεως ἐνθεωρουμένης Υἱῷ καὶ Πνεύματι, ἢ τὸ ἓν ἐξ ἑτέρου τὴν ὕπαρξιν ἔχειν. Ἀλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, ἀδελφὰ ἀλλήλοις ἂν εἴη ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα· τὰ γὰρ ἐξ ἑνὸς ὄντα προσώπου, μηδεμίαν δὲ πρὸς ἄλληλα τάξιν ἔχοντα τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἀδελφά εἰσιν ἀλλήλοις· ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως κατὰ τὴν τοιαύτην οἰκειότητα. Τοῦτο δὲ ἄτοπον. Υἱοὶ γὰρ δύο εἶεν ἂν ἐν τῇ Τριάδι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ Τριὰς εἴη. Ζητήσειε γὰρ ἄν τις εἰκότως, τίνι ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος διακρίνεται· ἐπεὶ ἐν τοῖς θείοις

οὐκ ἄλλο τῆς διακρίσεως αἴτιόν ἐστι τῆς ὕλης καὶ τῶν ταύτης ἀπόντων ἢ τὸ μὲν αἴτιον εἶναι, τὸ δὲ αἰτιατόν. Λείπεται τοίνυν τὸ δεύτερον, δηλονότι θάτερον ἐξ ἑτέρου τὴν ὕπαρξιν ἔχειν. Ἐπεὶ καὶ δέδεικται τὸ ὁμοούσιον ἐντεῦθεν ἐπὶ τῶν θείων συνάγεσθαι, διότι θάτερον ἐξ ἑτέρου ἐστὶν ὡς αἰτίας ἑαυτοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Πνεύματος λέγοιτο. Οὐ γὰρ ἂν συμβαίνοι τὰ παρὰ τῆς Γραφῆς πρὸς τὸν Υἱὸν ἀποδιδόμενα τῷ Πνεύματι· μάλισθ' ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παρὰ τῶν διδασκάλων θεολογεῖται· οὗπερ ἐναντίως ἔχοντος ἡ τάξις μετὰ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως ἀναιρεθήσεται. Οὐκ ἄρα Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, διότι ὁμοούσιόν ἐστιν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐστιν, εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται. Διὸ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λέγεται, καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ ἐστιν.

Ἔτι τὸ τόδε τοῦδε λέγεσθαι πλεοναχῶς λέγεται· καὶ γὰρ ὡς κτῆμα, καὶ ποίημα, καὶ γέννημα, καὶ μέρος, καὶ ὄργανον, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἀλλὰ τὸ ὁμοούσιον ἐπ' ἐλαττόνων λέγεται. Ἐφ' ὧν μὲν γὰρ τὸ ὁμοούσιον λέγεται, τὸ τόδε τοῦδε δύναται λέγεσθαι· ἐφ' ὧν δὲ ἁπλῶς τὸ τόδε τοῦδε λέγεται, οὐκ ἐπὶ τούτων πάντων τὸ ὁμοούσιον δύναται ῥηθῆναι. Πᾶσα δὲ αἰτία ἢ ἐπὶ πλέον, ἢ ἐπίσης πρὸς τὰ αἰτιατὰ ἀποδίδοται· ἐπ' ἔλαττον δὲ οὐδαμῶς. Πρὸς γὰρ τὸν ἐρωτῶντα, διατί ὁ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι, διότι ἐστὶν αἰσθητὸν, οἰκείως ἀποδοθήσεται. Τὸ γὰρ αἰσθητὸν ἐπὶ πλειόνων ἢ ὁ ἄνθρωπος λέγεται. Πρὸς δὲ τὸν ἐρωτῶντα διατί γελαστικὸν, διότι ἄνθρωπός ἐστιν, ἀποδοθήσεται. Ταῦτα γὰρ ἀλλήλων ἀντικατηγορεῖται καὶ ἐξισάζει. Ἂν δὲ λέγῃ τις, διὰ τοῦτό ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ζῶον, διότι ἐστὶ γελαστικὸν, οὐ κατὰ λόγον ἀποδώσει, τὸ γελαστικὸν ἀποδιδοὺς αἰτίαν τοῦ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῶον, ὅπερ ἐπὶ πλειόνων μᾶλλον ἢ τὸ γελαστικὸν κατηγορεῖται. Εἴ τι μὲν γὰρ γελαστικὸν, ζῶον, οὐ μὴν εἴ τι ζῶον, γελαστικόν. Οὐ γὰρ ἀντιστρέφει, διὰ τὸ μὴ ἐπίσης ἀντικατηγορεῖσθαι. Οὐ τοίνυν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοιτ' ἂν ἢ δύναμις, ἢ ἐνέργεια, ἢ ζωὴ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης, διότι ὁμοούσιον αὐτῷ ἐστιν. Ὁ γὰρ τὸ ὁμοούσιον τοῦ ταῦτα λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ τιθέμενος αἰτίαν ἁμαρτάνει, τὸ ἐπ' ἔλαττον τοῦ ἐπὶ πλεῖον λεγομένου αἰτίαν ἐπισφαλῶς ἀποδιδούς. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοουσίων μόνων θεωροῦντες, οὐ παντελῶς εὑρήσομεν ἑπόμενον τόδε τοῦδε λέγεσθαι, ἀλλ' ἐλλείπειν καὶ ἐπὶ τούτων τὰ πλεῖστα· ὁμοούσιος γὰρ Πέτρος Παύλῳ, καὶ Παῦλος Πέτρῳ· ἀλλ' οὔτε τοῦ Παύλου ὁ Πέτρος, οὔτε ὁ Παῦλος τοῦ Πέτρου λέγεται· πολλῷ πλέον ἁμαρτάνειν αὐτὸν ἐροῦμεν· πολλῷ γὰρ πλέον ἐπ' ἔλαττον ἂν εἴη τὸ ὁμοούσιον πρὸς τὸ τόδε τοῦδέ τινος καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι.

Ἔτι τὸ ἔγχρονον οὐκ ἂν δύναιτο αἰτία τοῦ ὑπὲρ χρόνον εἶναι· ἀλλὰ τὸ μὲν χορηγεῖσθαι καὶ δίδοσθαι, καὶ ἀποστέλλεσθαι τὸν Παράκλητον παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀξίοις κατὰ χρόνον γέγονεν· τὸ δὲ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι καὶ δύναμιν καὶ φυσικὴν αὐτοῦ ζωὴν καὶ οὐσιώδη, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, καὶ παρὰ

A in divinis non alia est causa distinctionis (cum materia, et omnia, quæ eam sequuntur longe absint), nisi unum quidem esse causam, alterum vero causatum. Restat igitur posterius, scilicet alterum ex altero exsistentiam habere. Quoniam ostensum est, consubstantialitatem inde in divinis colligi, quod alterum sit ab altero tanquam ex sua causa. Verum Filius quidem non ex Spiritu dici posset. Non enim convenirent Filio, quæ a sacra Scriptura Spiritui assignantur. Præsertim cum et Spiritus ex Patre per Filium procedere a theologis asseratur. Quod si contrarium esset, ordo una cum personali ipsorum exsistentia tolleretur. Non ergo Spiritus Filii dicitur, quia consubstantialis sit ipsi, sed quoniam ex ipso est, ad ipsum refertur, id-
B circo et ex substantia ejus dicitur, et consubstantialis est ipsi.

Præterea, hoc hujus dici multifariam dicitur; etenim ut possessio, et opificium, et proles, parsque, et instrumentum, atque id genus: sed consubstantiale non ita late patet. In quibus enim consubstantiale dicitur, ibi etiam hoc hujus dici potest. At in quibus simpliciter hoc hujus dicitur, non in his omnibus consubstantialitas dici potest. Omnis autem causa, vel ut latius patens, vel ut æque late patens ad causata refertur, nunquam autem ut minus late patens. Quippe ad interrogantem, quare homo sit animal, quia est sensibile, convenienter respondebit. Sensibile enim de plu-
C ribus, quam homo prædicatur. Ad interrogantem autem, quare risibile sit, quoniam homo dicetur. Hæc enim inter se mutuo prædicantur, et adæquantur. Si vero dicat quis, propterea homo est animal, quia est risibile, non recte respondebit, risibile assignans causam, quod homo sit animal, quod magis de pluribus, quam risibile prædicatur. Si quid enim risibile est, animal est, non tamen si quid animal, risibile. Non enim convertuntur, eo quod non æque ac vicissim prædicantur. Non igitur Spiritus Filii utique diceretur, vel potentia, vel operatio, seu vita naturalis, ac substantialis, quoniam consubstantialis est ipsi. Qui enim consubstantialitatem ponit causam ut ista dicatur Spiritus Filii, errat, cum illud quod minus est,
D assignet perverse causam ejus, quod latius patet. Quod si in consubstantialibus etiam solis consideremus, non omnino reperiemus, quod sequatur hoc hujus dici, sed in his quoque deficere plurima. Etenim Petrus Paulo consubstantialis est, et Paulus Petro, sed neque Pauli Petrus, neque Petri Paulus dicitur. Multo magis eum peccare dicemus; multo enim minus late patebit consubstantiale respectu ejus, quod est, esse ac dici hoc alicujus.

Præterea, quod in tempore est, non posset esse causa ejus, quod supra omne tempus est: sed illud erogari, atque tribui, et mitti Paracletum a Filio dignis in tempore facta sunt; dici autem Spiritum Filii, ac potentiam, et naturalem ejus vitam, et essentialem, et ex substantia ejus esse,

et ex Patre per Filium procedere ante tempus ipsi attribuuntur. Quippe temporis expers est omnino Spiritus processio, et omnino ordo quem habet Spiritus ad Filium. Qui igitur asserit propterea Spiritum dici Filii, et hæc omnia quod ab ipso dignis mittatur, quod in tempore factum est, causam assignat illius, quod est ante omne tempus. Ipse igitur cum imperitus est, circa assignationem errans, tum etiam Spiritus exsistentiam in tempore constituit, atque divinis personis nonnulla contingere in tempore affirmabit. Non tamen, quia in tempore Paracletus dignis mitti dicitur, propterea Deo in tempore aliquid accidit. Etenim secundum magnum Basilium in quarto libro confutatorio: « Non in tempore provenit, quod ex Deo procedit, quamvis in tempore operationes promat. »

Præterea idem in eodem libro: « Neque enim aliquid minus habituri eramus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, dum audimus Spiritum oris ejus, sed sufficiens est hoc nomen ad significandam exsistentiam ipsius ex Deo. Si igitur illud, Spiritus exsistere ex Deo, æquipollet ei, quod dicatur, ipse Spiritus oris ejus; illud autem exsistentiam sancti Spiritus ex Deo significat, ergo Spiritum dici Filii, eamdem exsistentiam Spiritus et a Filio indicat; satis enim, inquit, et hoc ad indicandam exsistentiam Spiritus. » Non ergo dici Spiritum Filii, ut quidam volunt, consubstantialitatem significat, sed quia ex ipso sit; idcirco et consubstantialis est ipsi. Eadem est autem ratio, et de eo quod dicatur Spiritus proprius Filii. Proprius namque Filius dicitur Patris, et Spiritus Patris et Filii, quod utrumque ad eum, cujus est proprium, ut causatum referatur; et manifestum est, quia non convertitur. Quod si proprius dicitur ut consubstantialis, cujus est proprius, sed consubstantialitas principaliter causam et causatum significat, ut ostensum est; et esse proprium ergo causam et causatum exprimit. Atqui procedere nihil aliud, quam exsistentiam habere per modum processionis significate, omnes utique fatebuntur; quemadmodum et generari modum exsistendi Filii exprimit, quod scilicet per modum generationis. Igitur quod ab omnibus theologis asseratur Spiritus per Filium procedere, manifesta doctrina est ejus, quod per Filium ex Patre ipse habeat exsistentiam. Hoc autem instar omnium sufficit, et nihil opus est ulterius neque theologis qui de subsistentiali processione divini Spiritus disserant, neque amplius iis qui velint de hac recte doceri. Non ergo carent dictione, qui hanc quærunt, cum quidam primarii sanctorum ex Filio, alii vero per Filium procedere dicant. Distinguere enim hoc loco præpositionem *per* in diversas intelligentias, præter omnem rationem est assignare hunc sensum temere dictioni *per* ac se ipsos regulam constituere. Ex quibus absurdiores iis mihi videntur qui hirco cervos fingunt. Quod si hæc ita se habent, quis mente præditus obsiste-

A τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἀχρόνως ἀποδίδοται αὐτῷ· ἄχρονος γὰρ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις, καὶ ὅλως ἡ τάξις, ἣν ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα. Ὁ τοίνυν διὰ τοῦτο τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀποδιδούς, διότι παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις ἀποστέλλεται, τὸ κατὰ χρόνον γεγονὸς αἰτίαν τοῦ ὑπὲρ χρόνον ὄντος ἀποδίδωσιν. Αὐτός τε οὖν ἀμαθής ἐστι περὶ τὴν ἀπόδοσιν ἁμαρτάνων, τήν τε τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν ἔγχρονον καθίστησι, καὶ τοῖς θείοις προσώποις συμβεβηκέναι τινὰ κατὰ χρόνον ὁμολογήσει. Οὐ μέντοι διότι ἐν χρόνῳ τοῖς ἀξίοις ὁ Παράκλητος ἀποστέλλεσθαι λέγεται, διὰ τοῦτο ἐν τῷ Θεῷ κατὰ χρόνον τι συμβαίνει. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τετάρτῳ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν, « Οὐκ ἐν χρόνῳ τὸ προϊὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ
B πρόεισι, κἂν ἐν χρόνῳ τὰς ἐνεργείας ἀποδιδῷ. »

Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ· « Οὐδὲ γὰρ ἔλαττόν τι ἕξειν ἐμέλλομεν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτό, ἀλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἴσον ἐστὶ τῷ τὸ Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ λέγεσθαι αὐτό· ἀλλ' ἐκεῖνο τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δηλοῖ· ἄρα καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὴν αὐτὴν ὕπαρξιν τοῦ Πνεύματος καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐμφαίνει. Ἱκανὸν γάρ, ἔφη, καὶ τοῦτο τὴν ὕπαρξιν τοῦ Πνεύματος δηλοῦν. Οὐκ ἄρα τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι, ὥς τινες βούλονται, τὸ ὁμοούσιον ἐμφαίνει, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἐκείνου ἐστί, διὰ
C τοῦτο καὶ ὁμοούσιόν ἐστιν αὐτῷ. Ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἴδιον λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἴδιος γὰρ λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός, καὶ τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἑκάτερον πρὸς τὸν οὗ ἐστιν ἴδιον ὡς αἰτιατὸν ἀναφέρεται· καὶ δῆλον, ὅτι οὐδὲ ἀντιστρέφει. Εἰ δὲ ἴδιον ὡς ὁμοούσιον, οὗ ἐστιν ἴδιον, λέγεται, ἀλλὰ τὸ ὁμοούσιον ἀρχικῶς τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐμφαίνει, ὡς δέδεικται· καὶ τὸ ἴδιον ἄρα τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν παρίστησι. Καὶ μὴν τὸ ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ὕπαρξιν ἐκπορευτῶς ἔχειν σημαίνειν πάντες ἂν ὁμολογήσαιεν· ὥσπερ καὶ τὸ γεννᾶσθαι τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑπάρξεως παρίστησι τὸν τρόπον, ὅτι δήπου γεννητῶς. Οὐκοῦν τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ πάντων θεολογεῖσθαι διδασκαλία
D σαφὴς τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν. Τοῦτο δὲ ἀντὶ πάντων ἀρκεῖ, καὶ οὐδὲν δεῖ περαιτέρω οὔτε τοῖς διδασκάλοις θεολογοῦσι περὶ τῆς ὑπαρκτικῆς προόδου τοῦ θείου Πνεύματος, οὔτε μὴν τοῖς ἐθέλουσι περὶ ταύτης ὀρθῶς διδαχθῆναι δεήσει τι πλέον. Οὐκ ἄρα ἀποροῦσι τῆς λέξεως οἱ ταύτην ἐπιζητοῦντες, τῶν μὲν περιφανεστάτων ἁγίων ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λεγόντων, τῶν δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὸ γὰρ εἰς διαφόρους ἐννοίας ἐνταῦθα τὴν *διὰ* διαιρεῖν ἀποκληρούντων ἄλλως παρὰ πάντα λόγον ἐστί, καὶ ἑαυτοὺς ἡγουμένων κανόνα. Ἐξ ὧν ἀτοπώτεροι φαίνονται τῶν καὶ τοὺς τραγελάφους ἀναπλαττόντων. Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτω, τίς ἂν νοῦν ἔχων ἐνσταίη μὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὕπαρξιν ἔχειν; καὶ

τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ διὰ τοῦ Λόγου ὁ Πατὴρ προβολεὺς τοῦ Πνεύματος τῷ Δαμασκηνῷ εἴρηται. Εἰ γὰρ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γεγονέναι, ὅσον ἥκει εἰς τὴν *διὰ*, καὶ τὸν Υἱὸν ἕνα δημιουργὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ποιητὴν τῶν ὄντων παρίστησιν, ὡς ἡ καθολικὴ πίστις ὁμολογεῖ, πῶς ἐπὶ τῆς προόδου τοῦ θείου Πνεύματος οὐκ ἂν ὁ Υἱὸς αὐτοῦ συναίτιος εἴη, καὶ εἷς αἴτιος, δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα προβολέα τοῦ Πνεύματος ἔχων τοῦ ὁμοουσίου ἑαυτῷ; Διδασκέτωσαν γὰρ ἡμᾶς, πῶς ἐν ἅπασι μὲν τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ κτιζομένοις οὗτος μᾶλλον ἥνωται τῷ Πατρὶ, ἐν δὲ τῇ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσει διῄρηται; ἐν ᾗ τις ἂν ἴσως εἴποι καὶ μείζω τὴν κοινωνίαν αὐτῶν εἶναι δεῖν, ὡς ἂν ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας καὶ θείας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προαγόντων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς αὐτῆς ὂν καὶ αὐτὸ οὐσίας, ἢ ἐν τῇ τῶν κτισμάτων παραγωγῇ οὔτε ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας αὐτὰ παραγόντων, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αὐτῶν οὔσης πρὸς τὴν θείαν παντάπασιν ἀλλοτρίας. Οὔκουν ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν, εἰ μὴ μαινόμενος εἴη, ὡς ἄρα τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι σημαίνει. Οὐ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι, ἢ πέμπεσθαι, ἢ χορηγεῖσθαι μόνον παρὰ τῶν διδασκάλων λέγεται, οὐδὲ περὶ τούτων διαλεγόμεθα νῦν (εἰ καὶ αὐτὸ ἐνδεικτικόν ἐστι τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν. Οὐ γὰρ δήπου διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπεστέλλετ' ἄν, εἰ μὴ καὶ δι' αὐτοῦ πρότερον τὴν ὕπαρξιν εἶχε, καθ' ἣν ἀϊδίως ἐκπορευόμενον, χρονικῶς οὕτως ἔχειν παρὰ τῶν ἀνθρώπων γινώσκεται· ἥτις δὴ γνῶσις τῆς μεγαλειότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀποστολὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων λέγεται), ἀλλὰ περὶ τῆς τοῦ ἐκπορεύεσθαι λέξεως ὁ λόγος νῦν, καθ' ἣν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαί φασι, καὶ ἣν δηλωτικὴν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ πάντες ὁμολογοῦσι. Καίτοι καὶ τῶν διδασκάλων τινὲς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν ἔκπεμψιν εἶναι διδάσκουσιν ἀΐδιον, τοῦτο μὲν ὁ Θαυματουργὸς Γρηγόριος, τοῦτο δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ μὲν ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Ἔχθιστοι καὶ ἀλλότριοι*, φάσκων, « Ἀγεννήτως μὲν ὄντος τοῦ Πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, τοῦ τε Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἀϊδίως ἐκπεμφθέντος· » ὁ δὲ ἐν τῷ πρὸς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον, ἴδιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἔκπεμψιν εἰπών. Εἰ τοίνυν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἔκπεμψιν ἀΐδιον καὶ ἰδιότητα τοῦ Πνεύματός φασι, πῶς οὐκ ἂν εὐλόγως ἡ ἔκπεμψις, καὶ κατὰ τοῦτο ἐκπόρευσις εἴη καὶ λέγοιτο; Πλὴν εἰ μὴ καὶ τὴν ἐκπόρευσιν χρονικὴν εἶναι λέγοι τις· ἢ καὶ τὸ ἔγχρονον τοῦ ὑπὲρ χρόνον τίθησιν αἴτιον· καί τινα τοῖς θείοις προσώποις ἐπισυμβαίνειν οἴοιτο, καὶ πάντ' εἰς ἑαυτὸν τὰ εἰρημένα τῶν ἀτόπων ἐπισωρεύοι.

Ἀλλὰ καὶ τοῦτο παντελῶς αὐτοῖς ἕωλον, ὅ φασιν, ὡς εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστι, διὰ τὸ μίαν εἶναι τῶν τριῶν οὐσίαν, δεῖ καὶ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ ὑπάρχειν. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἀνάγκη τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πάντα

A ret, non ex Patre per Filium Spiritum sanctum exsistentiam habere? atque eo magis, quo per Verbum Pater productor Spiritus a Damasceno dictus est. Si enim illud per Filium esse facta omnia, quantum attinet ad præpositionem *per* etiam Filium unum conditorem atque creatorem rerum cum Patre, docet, et exprimit, ut catholica fides fatetur, quomodo in processu divini Spiritus, non etiam Filius ejus concausa exstiterit, et una causa sit Patrem productorem habens per se ipsum Spiritus sibi consubstantialis? Doceant enim nos, quomodo in omnibus per Filium creatis Filius magis sit conjunctus Patri; in processione vero per Filium sit disjunctus? in quo fortassis aliquis dixerit, etiam majorem conjunctionem esse B oportere. Cum ex communi et divina substantia Pater et Filius producant Spiritum sanctum, qui et ipse ejusdem exsistit substantiæ, in productione autem creaturarum non ex communi substantia eas producant; quarum natura est a divina penitus aliena? Non igitur posset aliquis dicere, nisi insaniat, quod nimirum illud per Filium procedere, per Filium exhiberi significat. Non enim tantum per Filium dari seu mitti, seu erogari a doctoribus dicitur, neque de his nunc disputamus (quamvis et ipsum demonstret, per Filium procedere, et exsistentiam habere. Non enim profecto per Filium mitteretur, nisi per ipsum prius exsistentiam haberet, secundum quam ab æterno pro- C cedens in tempore, ita se habere ab hominibus dignoscitur. Quæ sane cognitio magnitudinis ejus, atque exsistentiæ missio ad homines, et ab hominibus dicitur). Sed nunc sermo est de dictione illa procedere, secundum quam ex Patre per Filium procedere aiunt, et quam manifestativam esse exsistentiæ ejus omnes fatentur, quamvis nonnulli doctorum processionem sancti Spiritus emissionem esse æternam doceant, partim quidem Gregorius Thaumaturgus, partim vero Gregorius Theologus. Alter quidem in oratione, cujus initium: *Inimicissimi, atque alieni*, inquiens: « Cum sit quidem Pater ingenitus, Filius vero ex Patre genitus, Spiritus quoque ex substantia Patris per Filium ab æterno emissus. » Alter vero in oratione ad Hero- D nem philosophum, propriam sancti Spiritus emissionem asserens. Si igitur Spiritus sancti emissionem æternam, et proprietatem Spiritus aiunt, quomodo non merito emissio etiam secundum hoc processio esset, ac diceretur? Nisi quis etiam processionem in tempore esse dixerit; et quod est in tempore illius, quod est ante omne tempus, causam esse posuerit; et nonnulla divinis personis accidere putaverit, atque omnia, quæ dicta sunt absurda in se ipse accumulaverit.

Sed et illud nimis frigidum est, quod aiunt, quod si Spiritus sanctus ex substantia Patris et Filii est, eo quod sit una essentia trium, oportet et ipsum ex se exsistere. Nam primum quidem non est necesse, ut omnia quæ sunt communia Patri ac

A Filio, sint etiam Spiritui, exceptis iis quæ sunt absoluta. Hæc enim communiter atque incommutabiliter ut uni rei tribus insunt; quæ autem sequuntur personalia, et hypostatica, non sic se habere necesse est. Clarum autem est illud esse quidem causatum, duabus tantum personis est, Patri autem minime; et illud quidem dari, seu mitti Spiritum sanctum, Patri ac Filio assignatur, ipse vero Spiritus non dicitur se ipsum dare, aut mittere. Deinde quemadmodum Filius ex Patre generari dicitur, et una substantia est Pater et Filius, non tamen propterea dicitur, neque reperitur Filius ex substantia sua generari, sed neque Patrem ex substantia esse Filii. Hoc enim in Trinitate divinarum personarum ordinem pervertit. B Ad eumdem modum etiam de Spiritu, si dicatur ex substantia esse Patris et Filii, certe non propterea necesse est, ut etiam ex substantia sua esse dicatur; quoniam nulla persona dat sibi subsistentiam; neque ipse sui ipsius est causa, juxta quam sane rationem neque Spiritus se ipsum dat, vel mittit. Mitti autem necesse est ab eo, a quo etiam exsistentiam habet; alioquin tantum a Filio missus, non tamen et ab ipso accipiens, Filium ostenderet, non omnia, quæ Patris sunt, eum habere incommutabiliter; neque communem amborum Spiritum sanctum æqualiter ipsis esse. Itane vero æquum esset? qui est character hypostaseos ejus, atque imago incommutabilis, Patrisque definitio et Verbum? C Ex quo patet ratio, quare non mittatur Pater. Quoniam enim tanquam incausatus non est ab aliquo, idcirco neque ab aliquo mitti in sacris Scripturis expresse dicitur.

CAPUT XI.

Quod alteram objectionem iisdem inferunt, quæ est ex duobus principiis, et hujus solutio.

Quod vero rursus objiciunt, ejusdem farinæ est argumentum; esse enim duas causas Spiritus falso mentiuntur, si quis hunc ex substantia Patris et Filii dixerit. Verum hoc non nobis, sed Scripturæ atque doctoribus objicere par est. Hi enim sunt, qui Spiritum ex substantia Patris et Filii esse theologice disserunt; et ex ambobus mitti, et per Filium procedere, atque ex Patre ac Filio esse, et D id genus. Si igitur hæc duos datores, vel duos processus et causas volunt significare, omnino neque nos illos et eorum voces secuti, cum nullum sequatur absurdum, arguentium merito criminibus obnoxii erimus, sed manifestum est, quod ab accusationibus liberi, cum illis constanter stabimus.

Quod si opus est hic etiam aliquid dicere. Negamus ex Patre esse Spiritum, quatenus est Pater; secundum enim sanctum Maximum, in dialogo *ad Dissimilem*: « Spiritus non habet Patrem. Neque rursus ex Filio, quatenus est Filius, quippe Filius ad Patrem dicitur Filius; quamvis quatenus Patris Filius natura verus, et nulla varietate ab

κοινὰ εἶναι καὶ τῷ Πνεύματι, πλὴν τῶν ἀπολελυμένων φημί· ταῦτα γὰρ κοινῶς καὶ ἀπαραλλάκτως τοῖς τρισίν, ὡς ἑνὶ πράγματι ὑπάρχει. Τὰ δὲ τοῖς προσωπικοῖς καὶ ὑποστατικοῖς ἑπόμενα οὐχ οὕτως ἔχειν ἀνάγκη. Δῆλον δέ· τὸ μὲν αἰτιατὸν τοῖς δυσὶ προσώποις ἐστί, τῷ δὲ Πατρὶ οὐδαμῶς· καὶ τὸ μὲν δίδοσθαι, ἢ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἀποδίδοται· αὐτὸ δὲ οὐ λέγεται ἑαυτὸ διδόναι ἢ πέμπειν. Ἔπειτα, ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι λέγεται, καὶ μία οὐσία ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, οὐ διὰ τοῦτο μέντοι λέγεται, οὐδὲ εὕρηται τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας ἑαυτοῦ γεννᾶσθαι, ἀλλ' οὐδὲ τὸν Πατέρα ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο γὰρ τὴν ἐν Τριάδι τῶν θείων προσώπων τάξιν ἀνατρέπει· τὸν ἴσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος, εἰ λέγοιτο ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐ δήπου διὰ ταῦτα ἀνάγκη καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἑαυτοῦ λέγεσθαι εἶναι· ἐπεὶ οὐδὲν πρόσωπον ὑφίστησιν ἑαυτό, οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ ἐστιν αἰτία, καθ' ὃν δὴ λόγον τὸ Πνεῦμα οὐδὲ ἑαυτὸ δίδωσιν ἢ πέμπει. Πέμπεσθαι δὲ ἀνάγκη παρ' οὗ καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχει· ἄλλως γὰρ μόνον παρὰ τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον, οὐ μὴν καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνον, τὸν Υἱὸν ἂν ἐδείκνυ μὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν ἔχειν ἀπαραλλάκτως, μηδὲ τὸ κοινὸν ἀμφοῖν ἅγιον Πνεῦμα ἐπίσης αὐτοῖς εἶναι. Οὕτω δ' ἂν δίκαιος ἦν, ὅς ἐστι χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ εἰκὼν ἀπαράλλακτος καὶ τοῦ Πατρὸς ὅρος καὶ Λόγος; Ἐξ ὧν δῆλος καὶ ὁ τοῦ μὴ πέμπεσθαι τὸν Πατέρα λόγος. Ἐπεὶ γὰρ ὡς ἀναίτιος οὐκ ἔστιν ἔκ τινος, διὰ τοῦτο οὐδὲ παρά τινος ἀποστέλλεσθαι λέγεται ἐν ταῖς Γραφαῖς διαῤῥήδην.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Ὅτι καὶ ἑτέραν ἀντίθεσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπάγουσι τὴν ἀπὸ τῶν δύο ἀρχῶν, καὶ λύσις αὐτῆς.

Ὃ δὲ ἕτερον ἀντεπάγουσι, τῆς αὐτῆς ὃ δὴ λέγεται κεραμείας· εἶναι γὰρ δύο αἴτια τοῦ Πνεύματος καταψεύδονται, εἰ τοῦτό τις ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγοι. Ἀλλὰ τοῦτό γε οὐχ ἡμῖν, τῇ δὲ Γραφῇ καὶ τοῖς διδασκάλοις ἐγκαλεῖν εἰκός. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι θεολογοῦντες, καὶ παρ' ἀμφοῖν πέμπεσθαι, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα. Εἰ τοίνυν τά γε τοιαῦτα δύο δοτῆρας ἢ δύο προόδους καὶ αἴτια βούλεται παριστᾷν, οὐ πάντως οὐδ' ἡμεῖς ἐκείνους καὶ τὰς ἐκείνων φωνὰς δεχόμενοι, μηδενὸς ἀκολουθοῦντος ἀτόπου τοῖς τῶν αἰτιωμένων ἐγκλήμασι δικαίως ὑποκεισόμεθα· ἀλλὰ δῆλον, ὡς τῶν ἐγκλημάτων ἐλεύθεροι μετ' ἐκείνων ἑστήξομεν.

Εἰ δὲ δεῖ τι κἀνταῦθα εἰπεῖν, οὔ φαμεν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐφ' ὅσον ἐστὶ Πατήρ· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἐν τῷ *πρὸς Ἀνόμοιον* διαλόγῳ, « Τὸ Πνεῦμα οὐκ ἔχει Πατέρα· » οὐδ' αὖ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐφόσον ἐστὶν Υἱός· ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται Υἱός· εἰ καὶ καθὸ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς φύσει ἀληθὴς καὶ ἀπαράλλακτος αὐτῷ, πάντα τὰ

τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ γεννᾶσθαι συνεπάγεται, ἀλλὰ καθόσον ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἕν· ἐφόσον γὰρ ὁ μὲν ἔστι Πατήρ, ὁ δὲ Υἱός, καὶ οὔτε ὁ Υἱὸς Πατήρ, οὔθ' ὁ Πατὴρ Υἱὸς κατὰ τὸν τῆς ἀντιθέσεως τῶν πρός τι λόγον, οὐκ εἰσὶν ἕν, δηλονότι διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσώπων· ἐφόσον δὲ μία οὐσία ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καὶ ἓν κατὰ τὴν προβλητικὴν δύναμιν, ἣν ἀνάγκη κοινὴν εἶναι, μηδενὸς ἀναγκάζοντος διῃρημένως ἰδίαν καὶ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι, ὥσπερ τὸ γεννᾷν τὸ τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν ὁ λόγος τῆς ἀντιθέσεως οὐ συγχωρεῖ κοινὸν καὶ τῷ Υἱῷ εἶναι· διὸ καὶ ἀκοινώνητα ἀλλήλοις ταῦτα, τὸ γεννᾷν καὶ γεννᾶσθαι· ἐφόσον δὲ ἕν ἐστιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγεται. Εἰ δὲ τὸ ἕν, ὅ τί ποτέ ἐστιν αὐτῶν, καὶ ἡ δύναμις αὕτη μία καὶ ἡ αὐτή, εὔδηλον ὅτι ἓν τοῦ Πνεύματος αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, οὐχ ἐφόσον εἰσὶ δύο, ἀλλ' ἐφόσον ἕν. Καὶ οὔτε σύγχυσις ἐκ τούτων ἀκολουθεῖ, τῆς διακρίσεως τῶν προσώπων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ γεννᾷν καὶ γεννᾶσθαι φυλαττομένης, οὔθ' ἡ κατὰ τὴν Τριάδα τάξις ὁπωσοῦν διαπίπτει, οὐδέ τι τῶν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων κινεῖται. Ὥσπερ γὰρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πεμπομένου μιᾷ δόσει καὶ μιᾷ χορηγίᾳ πέμπεσθαί φησιν ὁ μέγας πατὴρ Βασίλειος, οὕτω καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου, μιᾷ προόδῳ καὶ ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει φαμὲν ἐκπορεύεσθαι.

Ἔτι πανταχοῦ ἡ *διὰ* ἐφ' ὧν παραλαμβάνεται, τῷ πρὸ ταύτης αἰτίῳ συναγωνίζεται πρὸς αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν, ἣν ἐκεῖνο σκοπεῖ. Οἷον ὁ πρίων, δι' οὗ ποιεῖ τὸ βάθρον ὁ τεκταινόμενος, πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλ' οὐ πρὸς ἑτερογενὲς συνεργάζεται τῷ τεχνίτῃ. Οὐ γὰρ δὴ πρὸς τὸ θερμαίνειν ἢ λευκαίνειν αὐτῷ συνεργήσει, καὶ τῷ ἕλκοντι τὸ μηχάνημα πρὸς τὴν ἕλξιν τοῦ βάρους· καὶ ὅλως τὰ δι' ὧν γίνεταί τι συνεργάζεται τοῖς πρώτως κινοῦσι κατὰ τὸν ἑαυτῶν τρόπον συναίτια τούτοις γινόμενα ἢ ὡς ὄργανα, ἢ ἄλλως πως αὐτοῖς βοηθοῦντα. Ἦν δ' ἂν καὶ ταῦτα καὶ ἁπλῶς αἴτια ὥσπερ τὰ πρῶτα, εἰ μὴ διάφορος ἦν ἡ φύσις· αὐτοῖς πρὸς ἐκεῖνα τὰ χρώμενα· καὶ οἱ μὲν ἄνθρωποι, τὰ δ' ἁπλῶς ὄργανα ἐξ ἄλλης ὕλης πεποιημένα· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἂν ἦν, εἴπερ καὶ ἡ αὐτὴ ἦν αὐτοῖς πρὸς τοὺς χρωμένους ἐνέργεια. Ἀλλ' ἐπεὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μία τῷ ἀριθμῷ φύσις θεωρεῖται, καὶ μία αὐτοῖς καὶ ἐνέργεια, καὶ εἷς ὁ αὐτὸς ἄμφω Θεός, εἰκότως ἄρα ἡ μὲν τοῦ Υἱοῦ *διὰ* τῆς τοῦ Πατρὸς *ἐκ* κατὰ τὴν σημασίαν οὐ διοίσει· ἀλλ' αὕτη μὲν πρὸς τὴν *ἐκ* μεταβήσεται, ἐκείνη δ' αὖ πρὸς τὴν *διὰ* διαβήσεται, καὶ κοινὴ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ μετὰ τοῦ Πατρὸς ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔσται, ἅπαξ ὁμολογούμενον παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα· καὶ πάντων δὲ τῶν ἁγίων διαῤῥήδην βοώντων μὴ θεμιτὸν εἶναι διαφοράν τινα καὶ ὁπωσοῦν ἐπὶ τούτων τῶν προθέσεων ἐννοεῖν· καὶ τοῦτο ἐπὶ τῶν πάντων θείων ἀδιορίστως ἀξιωσάντων, ἐπί τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δι-

A illo differens, omnia quæ sunt Patris in ipsa generatione secum trahat; sed quatenus Pater et Filius sunt unum. Etenim quatenus hic quidem Pater est, hic autem Filius, et neque Filius est Pater, neque Pater Filius secundum rationem oppositionis relativorum, non sunt unum, videlicet propter numerum personarum. Quatenus autem una substantia est Pater et Filius, et unum secundum productivam potentiam, quam necesse est communem esse, cum nihil cogat, ut separatim propria sit atque solius Patris, quemadmodum generare constitutivum Patris, oppositionis ratio non permittit, ut sit communi Filio; idcirco et incommunicabilia sunt hæc generare ac generari; at vero quatenus unum est Pater et Filius, ex Patre et Filio Spiritus sanctus B esse dicitur. Quod si illud unum, quidquid tandem illud sit in ipsis, et potentia hæc una est, et eadem, manifestum est, quod una causa Pater et Filius est Spiritus sancti, non quatenus duo sunt, sed quatenus unum. Et neque confusio ex his sequitur, cum servetur distinctio personarum in eo quod generat, et generatur, neque ordo in sanctissima Trinitate ullo modo ruit, et dicta Scripturæ, atque doctorum suo loco manent. Quemadmodum enim Spiritu sancto ex Patre per Filium misso, una exhibitione, atque una erogatione eum mitti, inquit magnus Pater Basilius, sic etiam ex Patre per Filium Spiritu procedente, una processione, atque actione, potentiaque dicimus eum procedere.

C Præterea, ubique præpositio *per*, in quibus assumitur, causæ significat antecedentis medium, adjuvans ad ipsam conficiendam operationem, quam illa causa intendit. Verbi gratia, serra, per quam faber lignarius efficit scamnum, ad aliud effectum juvat, sed non cooperatur artifici ad aliud diversi generis. Non enim certe ad calefaciendum, seu dealbandum ipsi adjumento erit, et trahenti machinam ad tractionem ponderis; et omnino ea, per quæ fit aliquid, adminiculantur primo moventibus secundum suum modum concausæ ipsis facta, vel ut instrumenta, vel aliter ipsis quodammodo juvantia. Hæc autem essent etiam simpliciter causæ, ut prima, nisi esset natura diversa ipsis respectu illorum quæ his utuntur; et hi quidem D homines sunt, hæc vero simpliciter instrumenta, ex alia materia facta, eoque magis essent causæ, si una et eadem esset operatio illorum, et utentium ipsis. Sed quoniam Patris et Filii una numero natura consideratur, et una ipsis est operatio, et ambo sunt unus et idem Deus, merito ergo Filii præpositio *per*, ab, *ex*, Patris secundum significationem non differunt, sed hæc quidem ad præpositionem *ex*, illa vero rursus ad præpositionem *per*, transibit, et commune et unum atque idem principium erit una cum Patre Spiritus sancti, cum plane in confesso sit, ex Patre per Filium Spiritum sanctum procedere, cumque omnes sancti expresse clament, non esse fas ullo modo differentiam aliquam in his præpositionibus cogitare; idque

in omnibus divinis indeterminate censuerint, atque in Patre et Filio præpositionem *ex*, a præpositione *per*, nihil differre docuerint; nisi quatenus hypostases distinguunt, et divinarum personarum ordinem significant, in quo persona Filii medium obtinet locum, quem semper præpositio *per*, vel in communi loquendi consuetudine significat; et ne vel unam personam Patrem et Filium aliquis suspicetur propter similitudinem præpositionum, vel duo principia contradistincta Spiritus ambo esse videantur; vel talem esse personam Filii, qualem et Patris, nihil habentem, quod ipsi præintelligatur, sicut et Pater. Etenim *ex* præpositio sistit mentem, et ulterius procedere non cogit, et quærere principalem causam, cui præpositio *ex* principaliter attribuitur. Præpositio autem *per* alteram quamdam personam, præter eam quam *ex* inducit, et ad eam mentem promovet, principalemque illam esse causam significat, et illam personam, in qua ponitur ipsa, *per*, mediam esse personam, inter primam et eam ad quam est processio, vel operatio. Atque ita præpositio *per* Trinitatem pure nobis exprimit, simulque ordinem quem habent ad invicem personæ, atque unitatem substantiæ patefacit, tertiam personam cum prima per se ipsam conjungens. Juxta enim Nyssenum Gregorium, una quidem (persona) est immediate a prima, altera vero per eam quæ immediate est a prima. Itaque et esse unigenitum in Filio manet indubitatum, et ex Patre esse Spiritum, non est ambigendum, cum Filius intercedendo, et sibi ipse Unigenitum servet, et Spiritum a naturali ad Patrem relatione non arceat. Quare præpositio *per*, tantum ostendit, Filium esse medium inter Patrem, et Spiritum sanctum nullam præterea differentiam. Hæc sane effecerunt, ut etiam Damascenus dixerit, Filii Spiritum dicimus, ex Filio autem non dicimus. Si enim hac in re, ut nonnulli arbitrantur, id volebat sanctus significare, atque hunc habebat sensum, quod ex Filio non sit, omnino igitur doctor ex solo Patre Spiritum sanctum exsistentiam habere existimabat, quod si hoc est, etiam immediate ex Patre esse; si autem immediate, etiam producere Patris constitutivum esse, ac rursus si hoc, incommunicabile esse Filio; constitutiva enim personarum propria sunt, et nullo modo ad invicem communicabilia: quomodo igitur Patrem productorem per Verbum manifestativi Spiritus asserit? Quomodo ex Patre per Filium Spiritum procedere multis in locis docet? Quomodo, si nullum ordinem, vel habitudinem Spiritus habet ad Filium, ait, Verbum autem oportet Spiritum habeat? Hæc enim contraria penitus sunt ad invicem. Si enim productor per Verbum, non utique hypostaticum Patris producere; et si ex Patre immediate profecto non per Verbum procederet. Quippe per Verbum procedere, medium esse Filium clarissime ostendit. Quod Nyssenus tradit, et una cum eo cuncti theologi, atque tertius a Patre Spiritus sanctus ordine juxta magnum

A δασκόντων τὴν ἐκ τῆς *διὰ* μηδὲν διαφέρειν, πλὴν ὅσον διακρίνειν τὰς ὑποστάσεις, καὶ τὴν τῶν θείων προσώπων τάξιν ἐμφαίνειν, ἐν ᾗ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον τὴν μέσην εἴληχε χώραν, ἣν ἀεὶ ἡ *διὰ* κἀν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ δηλοῖ· καὶ ἵνα μὴ ἢ ἓν πρόσωπον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑποπτευθεῖεν διὰ τὴν τῶν προθέσεων ὁμοιότητα, ἢ δύο καὶ ἀντιδιαιρούμεναι ἄμφω τοῦ Πνεύματος ἀρχαὶ δόξωσιν, ἢ τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον, οἷον καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς, μηδὲν ἑαυτοῦ προεπινοούμενον ἔχον, ὥσπερ καὶ ὁ Πατήρ. Ἡ γὰρ ἐκ ἵστησι τὴν διάνοιαν, καὶ περαιτέρω προϊέναι οὐκ ἀναγκάζει καὶ ζητεῖν τὸ ἀρχικὸν αἴτιον, ᾧτινι ἡ ἐκ ἀρχικῶς ἀποκεκλήρωται. Ἡ δὲ *διὰ* ἕτερόν τι πρόσωπον παρὰ τὴν ἐκ συνεισάγει, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὴν διάνοιαν προσβιβάζει,
B ἀρχικόν τε ἐκεῖνο αἴτιον σημαίνει, ἀφ' οὗ τε αὕτη κεῖται μέσον τοῦ τε πρώτου καὶ τοῦ πρὸς ὃν ἡ πρόοδος, ἢ ἡ ἐνέργεια· καὶ οὕτω τὴν Τριάδα καθαρῶς ἡμῖν παρίστησιν ἡ *διὰ*, ὁμοῦ τε τὴν πρὸς ἄλληλα τῶν προσώπων τάξιν ἐμφαίνουσα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ἑνότητα τὸ τρίτον δι' ἑαυτῆς τῷ πρώτῳ συνάπτουσα. Κατὰ γὰρ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τὸ μὲν ἐστι προσεχῶς ἐκ του πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. Ὥστε ἡ *διὰ* τὴν τοῦ Υἱοῦ
C μόνον μεσότητα πρός τε τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα δείκνυσιν, ἀλλ' οὐχ ἑτέραν διαφοράν. Ταῦτα δὴ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν πεποίηκεν, « Υἱοῦ μὲν Πνεῦμα λέγομεν, εἰπεῖν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. » Εἰ γὰρ ἐν τούτῳ, ὥς τινες οἴονται, τοῦτ' ἐβούλετο ὁ ἅγιος δηλοῦν, καὶ ταύτην εἶχε τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔστι, πάντως ἂν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ὁ διδάσκαλος ᾤετο τὴν ὕπαρξιν ἔχειν. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρός· εἰ δὲ ἀμέσως, καὶ τῷ προβάλλειν τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν εἶναι· καὶ εἰ τοῦτο πάλιν, ἀκοινώνητον εἶναι τῷ Υἱῷ· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ τῶν προσώπων ἴδια καὶ πάντα τρόπον ἀλλήλοις ἀκοινώνητα. Πῶς οὖν τὸν Πατέρα προβολέα διὰ Λόγου τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος λέγει; Πῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ
D τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα πολλαχοῦ διδάσκει; Πῶς εἰ μηδεμίαν τάξιν, ἢ σχέσιν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει, φησὶ, « Δεῖ δὲ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν; » Ταῦτα γὰρ ἐναντία παντελῶς ἀλλήλοις. Εἰ γὰρ προβολεὺς διὰ Λόγου, οὐκ ἂν εἴη τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν τὸ προβάλλειν· καὶ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, οὐκ ἂν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύοιτο. Τὸ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι μεσότητα τοῦ Υἱοῦ περιφανῶς ἐμφαίνει, ἣν ὁ Νύσσης παραδίδωσι καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες οἱ θεολόγοι· καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῇ τάξει κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον διορίζεται. Καὶ μὴν οὐ μόνον, ὥς τινες ἐκλαμβάνουσι τὴν λέξιν, ἐναντίος ἂν ὁ διδάσκαλος ἑαυτῷ εἴη, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδασκάλοις. Οἱ μὲν γὰρ, « Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστι,

φασὶ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πρόεισιν· » ὁ δ' οὐκ εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, οὐδ' ἐξ αὐτοῦ προϊέναι. Ταῦτα δὲ ὁμολογουμένως ἀντίφασις. Ἐξ ὧν ἕπεται ἢ τοῦτον μόνον διδάσκαλον ὁμολογεῖν εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἅμα ἅγιον ἀποφαίνειν, ἀμελουμένων τῶν ἄλλων, ὀκνῶ γὰρ ἀποῤῥιπτομένων εἰπεῖν, ἢ τὸ πλῆθος καὶ τὸ πρεσβεῖον αἰδουμένους ἐκείνων, μὴ παραδέχεσθαι τοῦτον. Ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον· χρὴ γὰρ ἅπαντας εὐλαβῶς ἡμᾶς δεχομένους καὶ σεβομένους, ὡς ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντας, ὃς οὐκ ἂν ἠθέλησεν, ἀγαθὸς ὤν, διὰ τούτων τοὺς ὕστερον ἀπατῆν, οὓς ἐβούλετο πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀνάγειν· χρὴ τοίνυν οὕτω τὰ ἐκείνων ἐξηγεῖσθαι πειρᾶσθαι, ὡς ἂν πρός τε ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλοις οἱ διδάσκαλοι συμφωνῶσι· καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ νυνὶ προκειμένου, ἐφ' οὗ πολὺ τὸ τῆς φιλονεικίας προὐχώρησεν. Ὅπερ οὐκ ἂν ἄλλως συμφωνηθείη καὶ σώζοιτο μετὰ πάντων καὶ διὰ πάντων, εἰ μὴ λέγοιμεν ἀσφαλέστατα τὴν μὲν *ἐκ* ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῷ Δαμασκηνῷ μὴ παραληφθῆναι, ἵνα μὴ ἓν πρόσωπον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑποπτευθείη, διὰ τὴν τῶν προθέσεων ὁμοιότητα· ἢ μὴ δοκῇ μηδὲν ἑαυτοῦ προεπινοούμενον ὁ Υἱὸς ἔχειν, ὥσπερ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τἄλλα ὅσα πρόκειται· τὴν δὲ *διὰ* καὶ μάλιστα δέξασθαι, ὅτι τὴν τάξιν ἡμῖν τῶν προσώπων μετὰ τῆς Μονάδος παρίστησι διὰ τὴν ἑαυτῆς ἰδιότητα. Ἐπεὶ μετὰ τῆς Μονάδος καὶ τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν ὁμολογεῖν ὀφείλομεν κατὰ τὴν παραδεδομένην ἡμῖν πίστιν. Ἃ δὴ καὶ ἄμφω τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα ἐμφανίζει· τὸ δ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι οὐ δήπου· Ἤρεσεν οὖν αὐτῷ μᾶλλον τὴν μετὰ τῆς Μονάδος καὶ τὴν διάκρισιν ἐμφαίνουσαν *διὰ* παραλαβεῖν πρόθεσιν ἢ τὴν *ἐκ* αἰτίαν μόνον καὶ οὐ διάκρισιν δηλοῦσαν. Ὥστε τοιαύτην πηγὴν ὁ Δαμασκηνὸς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἀπαρνεῖται, οἵαν ὁ μέγας Διονύσιος ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τίθησι μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος αὐτὸν εἰπών. Τοιοῦτον δὲ αἴτιον τοῦ Υἱοῦ ἀφαιρεῖται, ὁποῖον ὁ Αὐγουστῖνος τὸν Πατέρα ἔφη, ἀρχικὸν αἴτιον αὐτὸν προσειπών· ὅτι μὲν γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγεται, πολλαχόθεν παρὰ τῶν διδασκάλων ἔχομεν· ἀλλ' ἐπεὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ προεπινοεῖται, τοῦ δὲ Πατρὸς οὐδέν, αὐτός τε ἐξ ἐκείνου λέγεται εἶναι, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀναφέρεται, καὶ πᾶν τὸ παρ' αὐτοῦ λεγόμενον εἶναι πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τοῖς Ἀντιῤῥητικοῖς· καθ' ὃν τρόπον καὶ ῥίζα, καὶ πηγή, καὶ μόνος αἴτιος ὁ Πατὴρ δύναιτ' ἂν ῥηθῆναι, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῇ, καὶ μὴ τρεῖς ἢ δύο ἀρχαὶ πολυθέως παραδεχθῶσι· διὸ καὶ εἴρηται, « Ζῶ ἐγὼ διὰ τὸν Πατέρα, » καί, « Περὶ τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ ὁ Υἱός, » καί, « Ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, » καί, « Καθὼς ἀκούω κρίνω, » καί, « Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, » καί, « Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστιν· » καὶ εἴ τι τοιοῦτον εἴρηται αὐτῷ πρὸς τὸν Πατέρα πάντα ἀνάγοντι. Ὅθεν καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, « Ἡ *διὰ* οὐκ ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παρίστησι τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ

A Basilium constituitur. Et præterea non tantum, ut nonnulli accipiunt dictionem contrarius sibi doctor esset, sed et doctoribus qui ante ipsum exstiterunt. Hi enim quidem ex Filio esse aiunt, et ex substantia ejus, et ex ipso procedere; ille vero non esse ex Filio, neque ex substantia ejus, neque ab ipso procedere. Hæc autem sine controversia sunt contradictio. Ex quibus sequitur, vel fatendum hunc solum esse doctorem Ecclesiæ, et simul sanctum habendum, neglectis aliis, vereor enim rejectis dicere; vel multitudini et antiquitati illorum præstando reverentiam, hunc non esse recipiendum. Sed hoc absurdum est. Oportet enim omnes reverenter recipere, ac venerari, tanquam eos qui a Deo pro salute nostra fuerint inspirati. Qui certe cum sit bonus, per eos utique noluit B posteriores decipere, quos volebat ad veritatem adducere. Oportet igitur sic eorum scripta conari exponere, ut et sibimetipsi, et inter se doctores conveniant; præsertim in præsenti proposito dogmate, in quo multa contentio habita est. Quod sane aliter cum omnibus et per omnia concordari non posset, nisi firmissime dixerimus, præpositionem *ex* a Damasceno in Filio non esse acceptam, ne vel unam personam Patrem et Filium esse propter similitudinem præpositionum aliquis suspicaretur; vel ne videatur Filius ut Pater, nihil sibi præintellectum habere, et ne sequerentur alia quæ dicta sunt. Præpositionem autem *per* potissimum Damascenum approbasse, quod ordinem personarum cum C monade nobis exprimat ob ejus proprietatem. Quoniam cum monade personarum quoque distinctionem confiteri debemus, secundum traditam nobis fidem. Quæ sane ambo illud indicat, dici Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere; ex Filio autem dici, nempe minime. Placuit igitur ipsi magis præpositionem *per* sumere, quæ cum monade distinctionem indicat, quam *ex*, quæ tantum causam, et non distinctionem significat. Itaque talem fontem Damascenus in Filio negat, qualem magnus Dionysius in Patre constituit, solum fontem supersubstantialis Deitatis ipsum appellans: talem causam Filio adimit, qualem Augustinus Patrem asserit, principalem causam ipsum vocans. Quod enim etiam Filius fons dicatur Spiritus sancti, D multis ex locis doctorum habemus. Sed quoniam Filio Pater præintelligitur, Patri autem nihil, ipseque Filius ab eo dicitur esse; et ad eum refertur, et omne quod ab ipso (Filio) dicitur esse, ad primam causam relationem habet secundum magnum Basilium in libris confutatoriis; juxta quem modum etiam radix, et fons, et solus causa Pater dici posset, ut illud ex quo ostendatur, et non tria, vel duo principia instar multorum deorum admittantur; idcirco etiam dictum est, « Vivo ego propter Patrem, » et: « De illa hora nemo scit, neque Filius, » et: « A me ipso nihil facio, » et: « Sicut audio, judico, » et: « Mea doctrina non est mea, » et: « Pater meus major me est; » et si quid ejusmodi ab eo dictum est, ad Patrem omnia referente.

Unde et Magnus Basilius ait: «Præpositio *per* non in A τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει.» efficacem Filii operationem exprimit, sed procatarcticæ, hoc est, originariæ causæ confessionem continet.»

Hoc etiam addatur his quæ dicta sunt: Non dixit, quod ex Filio non est, sed quod ex Filio non dicimus. Hoc autem nihil facit ad rem; multa enim sunt, quæ non dicimus, quale illud a principio prædicationis accidebat: verbi gratia, Filium Dei esse consubstantialem Patri, semper Virginem in Ecclesia Deiparam prædicari, Filium Dei humanæ naturæ secundum hypostaticam unionem unitum esse, et id genus. Quæ sane cum prius non dicerentur, quamvis vera essent, postea quomodocunque urgente necessitate, etiam in Ecclesia dici sancitum est. Si quis igitur quæsivisset ab altero prius quam prima synodus congregata fuisset, ad stabiliendam Deitatem Filii, si consubstantialis Filius diceretur, idem plane audivisset, quod non dicimus; non tamen per hoc significavit, quod non sit: tantum hoc solum, quod neque in sacra Scriptura, neque in usu ad verbum reperitur; quod postea ex verbis sacræ Scripturæ demonstratum, ita esse statutum est, ut ordinem ascribant hæreticorum cum qui hoc non confitetur, idem et de re præsenti dicendum est.

Καὶ τοῦτο προσκείσθω τοῖς εἰρημένοις· Οὐχ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν. Τοῦτο δὲ οὐδὲν πρὸς τὸ προκείμενον· πολλὰ γάρ εἰσιν, ἅπερ οὐ λέγομεν· ὁποῖον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ κηρύγματος συνέβαινεν· οἷον τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ Πατρὶ εἶναι ὁμοούσιον, τὸ τὴν ἀειπάρθενον Θεοτόκον ἐπ' ἐκκλησίας κηρύττεσθαι, τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει κατὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν ἑνωθῆναι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἃ δὴ μὴ λεγόμενα πρότερον, καίτοι ἀληθῶς ἔχοντα, ὕστερον ὅπως δήποτε χρείας κινούσης καὶ λέγεσθαι ἐπ' Ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη. Εἴ τις οὖν τινα ἤρετο πρὶν ἢ τὴν πρώτην συστῆναι σύνοδον ἐπὶ βεβαιώσει τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ, εἰ ὁμοούσιος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ λέγοιτο, ταὐτὸ πάντως ἂν ἤκουσεν, ὅτι οὐ λέγομεν· οὐ μὴν B ἀπὸ τούτου δεδήλωκεν, ὅτι οὐκ ἔστι· τοσοῦτον δὲ καὶ μόνον, ὡς οὔτε ἐν τῇ Γραφῇ οὔτε ἐν τῇ συνηθείᾳ ῥητῶς ἐμφέρεται· ὅπερ ὕστερον ἐκ τῶν τῆς Γραφῆς ἀληθῶς οὕτως ἀποδεδειγμένον ἐβεβαιώθη, ὡς μετὰ τῶν αἱρετικῶν τετάχθαι τὸν μὴ τοῦτο ὁμολογοῦντα· τὸ ἴσον οὖν καὶ περὶ τοῦ παρόντος ῥητέον.

Quod igitur præposito *per* a præpositione *ex* nihil differat, nisi quod distinguat hypostases, atque inter se ordinem illarum significet, et unam esse operationem ostendat, sive ex Patre per Filium cuncta condita esse dicantur, sive ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedere dicatur, manifestum est, cum ex ipsa operatione, ut dictum est, tum ex doctoribus qui nequaquam patiuntur cogitare differentiam aliquam quomodocunque in his præpositionibus ob unam substantiam, et processum: idque est omnium sanctorum Patrum, qui indistincte æquum esse censuerunt, atque probarunt a Scriptura in Patre Filioque indifferentiam præpositionum. Quippe existimare has præpositiones in Patre ac Filio differre, antiquorum hæreticorum erat, qui ex hoc discrimine potentiarum, actionum, atque processionum, et per consequens substantiarum differentiam inducere volebant. Quemadmodum profecto et hos, qui nunc distinguere volunt, necessario sequitur etiam substantiæ distinctio. Hujus enim quod hanc substantiam non distinguant, causam dicere non habebunt. Vel enim præpositio *per* ad processionem Spiritus nihil confert, vel confert quidem, sed imperfectam causam, seu instrumentalem, seu tanquam per locum, seu per tempus; sed quoniam vanum erat dicere per Filium, nihil plane significante præpositione, restat ut cum alia, quæ supersunt, nequaquam conveniant Deo, dicamus conferre ipsam ad hoc, quod ex Patre substantialiter procedat secundum eamdem et unam processionem, atque operationem ad dandam ipsi subsistentiam, quod etiam sancti confitentur. Quod enim per aliquod est naturaliter, etiam ex ipso est; et hoc magis valere

Ὅτι μὲν οὖν ἡ *διὰ* τῆς *ἐκ* οὐδὲν διαφέρει, πλὴν ὅσον διακρίνειν τὰς ὑποστάσεις, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας αὐτῶν τάξιν ἐμφαίνειν, καὶ μίαν εἶναι τὴν ἐνέργειαν παρίστησιν εἴτε ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα δημιουργηθῆναι λέγεται, εἴτ' ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, δῆλον ἀπό τε τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ὡς εἴρηται, C ἀπό τε τῶν διδασκάλων μηδαμῇ καταδεχομένων διαφοράν τινα καὶ ὁπωσοῦν ἐπὶ τούτων τῶν προθέσεων ἐννοεῖν διὰ τὴν μίαν οὐσίαν καὶ πρόοδον· καὶ τοῦτ' ἐστὶ πάντων τῶν θείων Πατέρων ἀδιορίστως ἀξιωσάντων, καὶ δεικνύντων ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ τῶν προθέσεων ἀδιάφορον ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· τὸ γὰρ διαφέρειν οἴεσθαι ταύτας ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τῶν παλαιῶν αἱρετικῶν ἦν, βουλομένων ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ταύτης δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ προόδων, καὶ ἀκολούθως οὐσιῶν διαφορὰν εἰσάγειν· ὥσπερ δὴ καὶ τοῖς νῦν διαιρεῖν βουλομένοις ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ τῆς οὐσίας διαίρεσις ἕπεται. Τοῦ γὰρ μὴ καὶ ταύτην διαιρεῖν οὐχ ἕξουσι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν· ἢ γὰρ οὐδὲν πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἡ *διὰ* συνεισφέρει, D ἢ συνεισφέρει μὲν, ἀτελῆ δὲ, ἢ ὀργανικὴν, ἢ ὥσπερ διὰ τόπου ἢ χρόνου. Ἀλλὰ μὴν ἐπεὶ μάταιον ἦν δι' Υἱοῦ λέγειν οὐδ' ὁτιοῦν δηλούσης τῆς λέξεως, λείπεται, τῶν ἄλλων ὡς οὐδαμῇ προσηκόντων ἐπὶ Θεοῦ παραλειπομένων, λέγειν συνεισφέρειν αὐτὴν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς προϊέναι κατὰ τὴν αὐτὴν καὶ μίαν πρόοδον καὶ ἐνέργειαν ὑπαρκτικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὃ καὶ παρὰ τῶν ἁγίων ὁμολογεῖται· τὸ γὰρ διά τινος ὂν φυσικῶς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστι· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἰσχύειν ἐκεῖ ἐστέον διὰ τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ὁμόθεον, καὶ τὴν ἄλλην παρὰ τῇ Γραφῇ πρὸς ἐκεῖνον ταυτότητα καὶ ἀπαραλλαξίαν· πρὸς δὲ καὶ τὸ ἐκ τῆς

οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ ἐξ αὐτοῦ προϊέναι καὶ εἶναι.

A ibi dandum est, propter identitatem essentiæ, et quia Filius unus est cum Patre Deus; atque juxta sacram Scripturarum in reliquis una est illorum identitas et incommutabilitas Deitatis. Ad hæc, et quod ex substantia Filii Spiritus dicatur, et ex ipso procedere et esse.

Ἔτι δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντιλέγοντες τὴν ἐνέργειαν, ἢ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἢ τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰ; τὸ μετέρχεσθαι λαμβανόμενα χαρίσματα, ἃ δὴ πάντα ἄκτιστα εἶναι βούλονται καὶ διάφορα τῆς οὐσίας πράγματα, φασὶν ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐνιδρυμένα, καὶ ταύτην αὐτῶν αἰτίαν εἶναι, νῦν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, νῦν δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ὕπαρξιν ἔχειν ὁμολογοῦντες. Ἐκ γὰρ τῶν τριῶν ὑποστάσεων αἰτιατὰ τιθέασι. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν πάντως ἔλεγον, εἰ μὴ τὰς ὑποστάσεις τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ ἡγοῦντο, ὅπερ ἐστὶν ἐναντίον οἷς ἀδολεσχοῦσιν ἀλλαχοῦ. Δῆλον τοίνυν ἐκ τούτων καὶ αὐτοὶ ποιοῦσιν, ὡς οὐδεμίαν διαφορὰν ἐκ τούτων τῶν προθέσεων τίθενται, δηλονότι διὰ τὸ τῆς οὐσίας καὶ τῆς προόδου καὶ ἐνεργείας ταυτὸν καὶ ἀδιάφορον. Προσεμφαίνουσι δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἐπὶ τῶν κτιστῶν μόνον ἡ *διὰ* πρὸς τὴν *ἐκ* ἀντιμεθίσταται (ὃ κατὰ τῆς τῶν ἁγίων αὐτοὶ προτείνουσι διδασκαλίας, ἀξιωσάντων ἀδιαφορεῖν ταύτας ἐπὶ τῶν θείων ἁπλῶς, ὡς εἴρηται), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστων αὐτὰς ὑποχωρεῖν ἀλλήλαις καὶ ἀντιμεθίστασθαι. Πειθέτω δὲ αὐτοὺς καὶ τὰ ὑποδείγματα, οἷς οἱ διδάσκαλοι πρὸς ἔνδειξιν τῆς κατὰ τὴν Τριάδα τῶν προσώπων προόδου καὶ τάξεως ἐχρήσαντο, οἷον ἥλιον, ἀκτῖνα καὶ φῶς, ὀφθαλμὸν, καὶ πηγὴν καὶ ποταμόν· ἔτι δὲ πηγὴν καὶ ποταμὸν καὶ λίμνην, ἢ ῥίζαν, καρπὸν, καὶ κλάδον, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐν οἷς δῆλον τὴν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ τρίτον ἐκ τοῦ πρώτου διὰ τοῦ μέσου κατὰ μίαν πρόοδον μετὰ καὶ τοῦ τὴν φυσικὴν συνάφειαν καὶ ἑνότητα πρὸς ἄλληλα ἀποσώζειν.

Præterea, etiam ipsi, qui contradicunt, operationem, seu bonitatem, ac vitam Dei, vel charismata quæ homines a Deo accipiunt, ut operentur, quæ sane omnia increata esse volunt, atque ab essentia diversas res esse, in ipsa Dei essentia insidere aiunt, et eam horum esse causam, nunc quidem ex Patre per Filium; nunc vero ex Patre Filioque ac Spiritu sancto exsistentiam habere fatentur. Etenim ex tribus hypostasibus causata esse censent: quod omnino non dicerent, nisi hypostases essentiam Dei esse existimarent, quod est contrarium his quæ alibi garriunt. Ex his igitur manifestum est, quod etiam ipsi nullam ponunt differentiam in his præpositionibus, videlicet B propter identitatem atque indifferentiam substantiæ, processionisque, atque operationis. Insuper autem indicant, quod non solum in creatis præpositio *per* ad præpositionem *ex* vicissim transit (quod contra doctrinam sanctorum objectant, qui censent has præpositiones in divinis simpliciter nihil habere discriminis, ut dictum est), verum etiam in increatis has cedere invicem, et alteram in alteram vicissim transire. Persuadeant autem ipsis etiam exempla, quibus doctores ad ostendendum processum, et ordinem personarum in Trinitate usi sunt, veluti sole, radio, ac luce: oculo (id est, prima fontis scaturigine) et fonte, ac flumine; insuper etiam fonte, flumine, atque palude; vel radice, ramo, et fructu, et similibus; in quibus manifestum est, tertium habere exsistentiam ex primo per C medium secundum unam processionem, servata simul naturali conjunctione, atque unitate ad invicem.

Ἀφ' ὧν ὑποδειγμάτων δήπου, τῆς ὕλης καὶ τῶν κατ' αὐτὴν διαστημάτων καὶ τῆς ἑπομένης αὐτῇ ῥοπῆς ἀφαιρουμένων (ταυτὶ γὰρ ἐπὶ Θεοῦ χώραν οὐκ ἔχει, δι' ἃ δὴ καὶ πολλάκις τὰ ὑποδείγματα τοῖς διδασκάλοις ὅσον ἐν τούτοις ἀπήρεσκεν), ὁ περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τάξεως μετὰ τῆς συναφείας καταλείπεται λόγος· μόνος ἐπὶ Θεοῦ κατὰ τὰ θεῖα πρόσωπα λαμβάνεσθαι προσήκων. Ὡς μόνος τῶν ἄλλων ὅσα ἕπονται παραλειπομένων ἐπὶ Θεοῦ τοῖς ἁγίοις ἀρκεῖ· ὥστε καὶ τὴν πρόοδον, καὶ τὴν τάξιν, καὶ τὸ τῆς φύσεως οἰκεῖον, ὅσον ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνδέχεται παριστᾶν. Εἰ γὰρ μηδὲ κατὰ τὴν τάξιν ταῦτα ληψόμεθα τὴν πρόοδον καθαρῶς ἐμφαίνουσαν, μηδὲ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως ἐνδεικτικὰ τῶν θείων προσώπων φήσομεν, οὐκ οἶδα τί ποθ' ἡμῖν ἕτερον ταυτὶ τὰ ὑποδείγματα βούλεται.

Ex quibus exemplis nimirum materia, et dimensionibus, et iis quæ eam consequuntur, detractis (hæc enim in Deo locum non habent, ob quæ etiam sæpe hæc exempla doctoribus quoad omnia displicebant), restat ratio ordinis, qui inter personas ad invicem est una cum conjunctione: quæ ratio sola conveniens est, ut in Deo secundum divinas personas accipiatur. Quæ sola in Deo relictis aliis quæ sequuntur, sanctis doctoribus placet; ut et processum, et ordinem, ac naturæ conjunctionem, D quantum fieri potest ab exemplis, nostris exprimant; si enim hæc exempla neque ad exprimendum ordinem, qui processum clare indicat, sumpserimus. Neque dicemus esse, quæ divinarum personarum inter se relationem significent, nescio quid tandem aliud ista exempla nobis exprimere velint.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Ὅτι οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προϊέναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι.

CAPUT XII.

Quod sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum sanctum esse theologice disserunt, et ex Filio esse, atque exsistere, proficiscique et procedere.

Καιρὸς δὲ ἤδη καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ ὡς

Jam vero tempus est, ex doctoribus probare Spiritum sanctum ex substantia esse Patris et Fi-

lii (quod tanquam confessum acceptum est) et ex ipso (Filio) esse, atque exsistere, proficiscique et procedere, post hæc convenientem finem habebit nostra oratio. Principio igitur divus Cyrillus in secundo libro *Thesaurorum*, in uno ex capitibus sic inscriptionem facit: « *Quod ex substantia Patris ac Filii Spiritus sanctus*. Quod si idipsum propositum est ipsi, manifestum est, quod thesim valde admittens vult eam concludere. Atque in ipso capitulo, quod ita inscribitur, ait: « Quoniam igitur Spiritus sanctus cum in nobis fuerit, conformes nos Deo facit; proficiscitur autem ex Patre ac Filio, clarum est, quod divinæ sit substantiæ, essentialiter in ipsa, et ex ipsa prodiens. » Rursus in eodem cap.: « Proprius est autem Spiritus Filii, atque non ab extra illatus. » Rursusque in alio cap.: « Necesse est fateri Spiritum ipsum ex substantia Filii ac Dei exsistere, cum omnem ipsius cum potentiam, tum operationem habeat. » Rursus in alio: « Igitur ex substantia Filii Spiritus sanctus. »

Præterea idem in expositione in Evangelium secundum Joannem in illud dictum: « *Et Deus erat Verbum*: « Non ergo minor est, qui eamdem operationem cum Patre perfecte habet, vivens et subsistens, quemadmodum sane et ipse Pater. Rursus idem in eadem expositione in illud: *Et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis*: « Cum enim Dei et Patris naturalium bonorum essentialiter Filius sit particeps, habet Spiritum ad eum modum, secundum quem intelligi potest et Pater, non inductum, neque ab extra; fatuum quippe est, quin potius insanum ita sentire. Verum ut quisque nostrum proprium in se continet spiritum, et eum ex intimis visceribus foras effundit, ob id etiam Christus corporaliter eum insufflavit, ostendens, quod quemadmodum ex ore humano procedit spiritus corporaliter, sic etiam ex substantia, qui ex ipsa est, effunditur Spiritus, ut Deum decet. Iterum idem in orationibus secundum interrogationem et responsionem ad Palladium prope principium: « Mutabilis autem nequaquam Spiritus est, vel si hoc morbo mutationis laborat, in ipsam divinam naturam recurret reprehensio. Siquidem est Dei et Patris, quin etiam Filii, qui essentialiter ex ambobus, id est, ex Patre per Filium effunditur Spiritus. Iterum idem in epistola tertia ad Nestorium, cujus initium, *Salvatore nostro dicente*, « *Qui amat patrem, vel matrem*: « Et si enim in hypostasi propria est Spiritus, et etiam intelligitur per se, quatenus est Spiritus, et non est Filius; nihilominus non est alienus ab ipso; Spiritus enim veritatis nominatus est; porro Christus est veritas, et ab ipso effunditur, non aliter profecto atque a Deo et Patre. »

Quod si quis hoc loco Spiritum donum minime subsistens vult esse: verum primum quidem viventem (Spiritum) et subsistentem dixit, et in propria hypostasi esse, ac per se. Deinde quando

A ὁμολογούμενον εἴληπται, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προϊέναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τῶν διδασκάλων παραστῆσαι, καὶ μετὰ ταῦθ' ἡμῖν ἕξει τέλος τὸ προσῆκον ὁ λόγος. Αὐτίκα τοίνυν ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῷ β' τῶν *Θησαυρῶν* ἐφ' ἑνὶ τῶν κεφαλαίων οὕτω τὴν ἐπιγραφὴν ποιεῖται· *Ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*. Εἰ δὲ αὐτὸ τοῦτο πρόκειται αὐτῷ, δῆλον, ὅτι τὴν θέσιν καὶ πάνυ δεχόμενος, βούλεται συμπεραίνειν· καὶ ἐν αὐτῷ καὶ τῷ οὕτως ἐπιγραφομένῳ κεφαλαίῳ φησίν· « Ἐπεὶ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γινόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν. » Πάλιν ἐν αὐτῷ· « Ἴδιον δὲ πάντως τὸ Πνεῦ-

B μα τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐκ ἔξωθεν ἐπακτόν. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ « Ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τήν τε δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἔχον. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ, « Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. »

Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, « Οὐκ ἄρα ἐλάττων ἐστὶν ὁ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχων τῷ τελείῳ Πατρὶ, καὶ τὸ τοῦ γεννήσαντος Πνεῦμα φύσεως ἰδίας ἔχων ἀγαθὸν, ζῶν τε καὶ ὑφεστὼς, ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ ὁ Πατήρ. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ εἰς τὸ, *Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν*· « Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐ-

C σιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινωνὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδ' ἔξωθεν, εὐηθες γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχνων εἰς τὸ ἔξω προχέει· διά τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθώσπερ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρωπίνου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν λόγοις ἔγγιστα τῆς ἀρχῆς· « Τρεπτὸν δὲ οὐδαμοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστιν· ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ

D καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, προχεόμενον πνεῦμα. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον τρίτῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή· *Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος*, « *Ὁ φιλῶν πατέρα, ἢ μητέρα*. » « Εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα ἰδικῇ, καὶ δὴ καὶ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὸ Πνεῦμά ἐστι καὶ οὐχ Υἱός· ἀλλ' οὖν ἐστιν οὐκ ἀλλότριον αὐτοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια· καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. »

Εἰ δέ τις ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα χάρισμα βούλεται ἀνυπόστατον εἶναι· ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ζῶν τε καὶ ἐνυπόστατον εἴρηκε, καὶ ἐν ὑποστάσει εἶναι ἰδικῇ, καὶ καθ' ἑαυτό· ἔπειτα καὶ ὅτε σωματικῶς αὐτὸ ἐνε-

φύσησεν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἄλλο ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, A τὸ οὐσιῶδες καὶ ἐνυπόστατον δεδωκέναι λέγουσιν. Ἐν γὰρ τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιον ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, « Πνεῦμα τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεία φύσις ἄῤῥητος ἐξ ἀῤῥήτου στόματος πεφηνυῖα, ἀῤῥήτως· καὶ κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον αὖθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποκαθισταμένη. Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ δι' ἐμφυσήσεως ἀποκατασταθὲν τῷ ἀνθρώπῳ θεία φύσις λέγεται, καὶ τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, πῶς ἄν τις ἀνούσιον εἴποι; » Ἔτι δὲ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστολῇ· « Ἀμέλει τοῦ Πατρὸς πέμποντος τὸ Πνεῦμα, ὁ Υἱὸς ἐμφυσῶν δίδωσιν αὐτὸ B τοῖς μαθηταῖς· ἐπειδὴ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐστι. » Καὶ ὁ Κύριλλος ἐν δ' τῶν πρὸς Ἑρμείαν, « τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ φυσήματι τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα ἐσκιαγράφησεν. » Ἔτι δὲ κατὰ τὴν τῶν Θεοφανείων ἑορτὴν ἐν τοῖς ᾄσμασιν ᾄδομεν, « Εἰς ὄνομα δὲ τίνος σε βαπτίσω; Πατρός; Ἀλλὰ τοῦτον φέρεις ἐν σεαυτῷ. Υἱοῦ; Ἀλλ' αὐτὸς ὑπάρχεις ὁ σαρκωθείς. Πνεύματος ἁγίου; Καὶ τοῦτο οἶδας διδόναι τοῖς πιστοῖς διὰ στόματος. » Ἀλλὰ καὶ ἡ ε' σύνοδος ἐν ιβ' κεφαλαίῳ τοῦ τέλους αὐτῆς οὕτω φησίν· « Εἴ τις ἀντιποιεῖται Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, τοῦ εἰπόντος ἄλλον εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀναριθμήτων αὐτοῦ βλασφημιῶν τολμήσαντος εἰπεῖν, ὅτι μετὰ C τὴν ἀνάστασιν ἐμφυσήσας ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἰπὼν, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ σχήματι μόνῳ ἐνεφύσησε· τοῖς οὖν τὰ αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια αὐτοῖς φρονήσασι πώποτε, καὶ μέχρι τέλους ἐμμείνασι τῇ τοιαύτῃ ἀσεβείᾳ, ἀνάθεμα ἔστω. »

Ἐπισυνάγειν δὲ ἔξεστιν ἀπὸ τῶν τοῦ θείου Πατρὸς Βασιλείου, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν εἴρηκε. Στόμα μὲν γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· ὁ δὲ ἐξ ἀῤῥήτου στόματος εἶπεν αὐτὸ πεφηνέναι. Εἰ γὰρ τὸ *πεφηνέναι* τις ἀντὶ τοῦ *φαίνεσθαι* ἐξηγεῖται, οὐδὲν λέγει. Πρῶτον μὲν γὰρ οἱ ἅγιοι ἀντὶ τοῦ εἶναι αὐτὸ λαμβάνουσιν. Ὅ τε γὰρ θεῖος Βασίλειος φησι, « Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον, ἀλλ' ἀϊδίως D πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός· » ὅ τε θεῖος Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ φησὶν, « Ἅγιος γὰρ ὢν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατὴρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνὼς Υἱὸς μονογενὴς, ἡγιάσθαι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καθὸ πέφηνεν ἄνθρωπος. Οὐ τὸ πεφηνέναι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκλάμπειν τὴν ἄχρονον ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ δηλοῖ· οἷον ὅταν ὁ Δαμασκηνὸς λέγῃ· « Σὺ μήτηρ Θεοῦ ἀσυνδιάστως γεγένησαι τοῦ ἐξ ἀκηράτου Πατρὸς ἐκλάμψαντος. » Ἔτι δὲ ὁ Στουδίτης ἐν τοῖς ᾄσμασι ψάλλει· « Ὁ Πατὴρ γὰρ ἄναρχος, ἐξ οὗ ἔφυ ὁ Υἱὸς ἀχρόνως, καὶ τὸ Πνεῦμα σύνθρονον, σύμμορφον ἐκ Πατρὸς συνεκλάμψαν. Καὶ μὴν καὶ τὸ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν καὶ ἐκπέμπεσθαι, ὥσπερ

etiam corporaliter ipsum Christus insufflando dedit, non alium quam Spiritum sanctum ipsum per se subsistentem dedisse asserunt. In iis enim quæ ad Amphilochium magnus Basilius tradit: « Spiritus, inquit, ejusdem ordinis est cum vivente Verbo ad creandum, viva potentia, et divina natura, ineffabilis ex ineffabili ore exsistens, ineffabiliter etiam secundum insufflationem in hominem missa, et secundum formam corporalem ostensam a Christo, rursus ab eo per insufflationem in hominem restituta. Si igitur Spiritus per insufflationem homini restitutus, divina natura dicitur, et ejusdem ordinis, ac majestatis est cum vivente Verbo ad creandum, quonam modo quispiam donum insubsistens dixerit? » Præterea magnus Athanasius, in epistola ad Serapionem, *De sancto Spiritu*: « Profecto Patre mittente Spiritum, Filius insufflando dat eum discipulis; quando quidem omnia quæ habet Pater, Filii sunt. » Et Cyrillus in libro quarto *ad Hermiam*: « Corporali ac manifesta insufflatione Spiritus naturam apprime adumbravit. » Præterea, cum celebramus festum Epiphaniæ in hymnis canimus: « In cujus te nomine lavacro tingam? Patris? Sed eum geris in te ipso. Filii? Sed ipse exsistis incarnatus. Spiritus sancti? Et hunc nosti dare per os fidelibus. » Sed et quinta synodus in duodecimo capite sui finis, sic ait: « Si quis defendit Theodorum Mopsuestensem impium, qui dixit, alium esse Deum Verbum, et alium Christum, et inter cæteras suas innumeras blasphemias ausus est dicere, post resurrectionem Dominum, cum insufflavit discipulis, ac dixit, « Accipite Spiritum sanctum, » non dedisse Spiritum sanctum, sed specie quadam insufflasse; iis ergo, qui his similia aliquando senserunt, et ad finem usque in ea impietate perstiterunt, anathema esto. »

Colligere autem licet ex dictis divi Patris Basilii, quod Spiritum ex Filio constare dixit. Quippe os Patris Filius est. Basilius autem ex ineffabili ore dixit eum apparere (hoc est esse et exsistere) Si quis enim πεφηνέναι, apparere exponat, videri, nihil dicit. Primum quidem quod sancti loco, esse, illud accipiunt. Etenim tum divus Basilius ait: « Spiritus nihil habet acquisitum, sed ab æterno cuncta habet, cum Spiritus Dei sit, et ex ipso apparuerit; » tum divus Cyrillus, in oratione ad Valerianum episcopum, ait: « Cum enim sit sanctus secundum naturam profecto sicut et Pater, qui ex ipso est Filius unigenitus, sanctificari a Patre dicitur, quatenus est homo. Nec tantum, πεφηνέναι, apparere (id est esse), sed etiam illud elucere, æternam Filii exsistentiam significat. Verbi gratia, cum Damascenus dicit: « Tu Mater Dei inseparabiliter facta es illius, qui ex intemerato Patre eluxit. » Adhuc etiam Studites in Canticis psallit: « Etenim Pater sine principio est, ex quo natus est Filius ante tempora, et Spiritus sanctus ejusdem majestatis socius ex Patre simul eluxit. » Jam vero

etiam proficisci et emanare, atque emitti, ut dictum est, non minus exsistentiam Filii exprimit, non secus atque ipsum generari. Quæ sane etiam in Spiritu æquali modo se habere dicendum est; quando ipse (Spiritus) apparere, prodire, seu proficisci, et emanare a Filio dicitur. Deinde, qui dictionem illam πεφηνέναι, apparere, aliter interpretatur, minuta hæc, atque puerilia ignorare videtur, quod nonnulla verba in præsenti aliud significant, in præteritis propriis. vel etiam futuris aliam significationem postea sumunt. Verbi gratia πράττω, ago, in præsenti significat efficio, sed illud πέπρακα, in præterito proprio significat vendidi, juxta illud, quod in Ecclesia Orientali canitur, « Et ut servum vendidit Dominum. » Item πείθω, suadeo, in præsenti significat persuadeo, illud autem πείθομαι, mihi persuadeo, in futuro πείσομαι, passionem denotat, atque pro suffero, tolero, patior accipitur. Itaque et verbum φαίνω, in præsenti, illumino, et ostendo cum significet, in præterito πεφηνέναι, esse, atque exsistere hoc loco significat; ut dicta sanctorum in medium allata probant, idque series sermonis cum sensu fateri nos cogit. Sed neque illud dicere fas est, quod quando Spiritus sanctus a Filio dari, et erogari, seu mitti dicitur, non ipse tunc subsistens Spiritus sanctus indicatur, sed aliud quidpiam nimine subsistens. Nam primum quidem non multi Spiritus sancti sunt. Etenim Gregorius Theologus in oratione ad Heronem philosophum ait : « Definias autem etiam nostram pietatem docens, ut unum Deum noscant ingenitum Patrem, unum vero genitum Filium, unum etiam Spiritum sanctum ex Patre proficiscentem, seu procedentem. » Sanctus quoque Sophronius, patriarcha Hierosolymitanus, in sua Confessione fidei, post nonnulla infert : « Et in unum Spiritum sanctum. » Et ante hos magnus Paulus ait : « Et unus Spiritus sanctus in quo omnia. » Deinde si demus multos alios Spiritus dici, sed nullus eorum dicitur Spiritus sanctus, vel divinus, neque ex Patre procedens, vel per Filium procedens, neque subsistens; quia neque ejusdem naturæ, atque dignitatis sunt; sed tantum differunt, quantum creata a creatore. Quod enim nullus alius sit Spiritus, constat ex communi sensu fidei, quæ tres solas personas ponit esse Deum. Patet etiam ex ipsismet sanctis. Magnus enim Athanasius, in Epistola ad Serapionem, cujus initium : *Litteras sacri tui affectus*, ait : « Dicite igitur ubi in Scripturis sacris reperitur Spiritus sanctus, Spiritus simpliciter dictus, sine additamento Dei, aut Patris, aut meus, aut ipsius Christi, et Filii, aut a me, hoc est a Deo, aut sine articulo, ita ut cum non simpliciter dicatur Spiritus, sed Spiritus Dei, vel hoc ipsum, Spiritus sanctus, aut Paracletus, aut veritatis, hoc est Filii, qui seipsum nominat veritatem, et non simpliciter allegetur sanctum, esse intelligere et sentire debeatis. »

Sanctus quoque Anastasius, patriarcha Antio-

A εἴρηται, οὐδὲν ἧττον τὴν ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ παρίστησιν, ὥσπερ καὶ αὐτὸ τὸ γεννᾶσθαι. Ἃ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τὸν ἴσον τρόπον ἔχειν ῥητέον, ἐπειδὰν αὐτὸ πεφηνέναι καὶ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν παρὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεται. Ἔπειθ' ὁ τὴν λέξιν ἐξηγούμενος ἀγνοεῖν ἔοικε τὰ μικρὰ ταυτὶ καὶ παιδαριώδη, ὅτι τινὰ τῶν ῥημάτων ἐπὶ τῶν ἐνεστώτων ἄλλο σημαίνοντα, ἐπὶ τῶν ἰδίων παρῳχημένων, καὶ μελλόντων ἑτέραν σημασίαν μεταλαμβάνει. Οἷον, πράττω μὲν ἐπὶ ἐνεστῶτος δηλοῖ τὸ ἐνεργῶ, τὸ δὲ πέπρακα ἐπὶ τοῦ ἰδίου παρακειμένου τὸ ἐπώλησα σημαίνει, ὡς ἔχει τὸ ψαλλόμενον, « Καὶ ὡς δοῦλον πέπρακε τὸν Κύριον. » Καὶ πείθω μὲν ἐπὶ ἐνεστῶτος τὸ καταπείθω σημαίνει, τὸ δὲ πείθομαι ἐπὶ μέλλοντος ἐπὶ πάθους ἀντὶ τοῦ ὑπομενῶ λαμβάνεB ται. Ὥστε καὶ τὸ φαίνω ῥῆμα τὸ λάμπω καὶ δείκνυμι δηλοῦν ἐπὶ ἐνεστῶτος, ἐπὶ τοῦ πεφηνέναι παρῳχημένου τὸ εἶναι καὶ ὑπάρχειν ἐνταῦθα σημαίνει· ὡς αἱ ῥήσεις ἔκκεινται τῶν ἁγίων, καὶ ἡ σύμφρασις μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦτο καταναγκάζει. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τοῦτ' ἔξεστι λέγειν, ὡς ἐπειδὰν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι, ἢ χορηγεῖσθαι, ἢ πέμπεσθαι λέγεται, οὐκ αὐτὸ τηνικαῦτα τὸ ἐνυπόστατον Πνεῦμα ἅγιον δηλοῦται, ἀλλ' ἕτερόν τι ἀνυπόστατον. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολλὰ Πνεύματα ἅγιά εἰσιν. Ὅ τε γὰρ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ πρὸς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον φησίν· « Ὁρίζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν διδάσκων ἕνα μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον τὸν Πατέρα, ἕνα δὲ γεννητὸν τὸν Υἱὸν, ἓν C δὲ Πνεῦμα ἅγιον προελθὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἢ καὶ προϊόν· » ὅ τε θεῖος Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐν τῇ τῆς πίστεως ὁμολογίᾳ αὐτοῦ μετά τινα ἐπάγει· « Καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον. » Πρὸ δὲ τούτων καὶ ὁ μέγας Παῦλος φησί, « Καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα. » Ἔπειτα εἰ καὶ δοίημεν λέγεσθαι καὶ ἄλλα Πνεύματα, ἀλλ' οὐδὲν ἐκείνων Πνεῦμα ἅγιον λέγεται, ἢ καὶ θεῖον, οὐδ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, οὐδ' ἐνυπόστατον· ἐπείπερ οὐ τῆς αὐτῆς φύσεως οὐδ' ἀξίας· ἀλλὰ διαφέρει τοσοῦτον, ὅσον τοῦ ποιητοῦ τὰ ποιήματα. Ὅτι μὲν γὰρ οὐδὲν ἕτερον, δῆλον ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας τῆς πίστεως, ἣ τρία μόνα πρόσωπα τίθησιν εἶναι τὸν Θεόν· φανερὸν δὲ καὶ παρὰ τῶν ἁγίων αὐτῶν. Ὁ γὰρ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ D πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή, *Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διαθέσεως*, φησιν, « Εἴπατε γοῦν εἴ που τῆς Γραφῆς εὑρίσκεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἁπλῶς εἰρημένον Πνεῦμα, χωρὶς προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ ὅτι ἐμοῦ, ἢ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ, ὅ ἐστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ ἄρθρου, ἵνα μὴ ἁπλῶς λέγηται Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Παράκλητον, ἢ ἀληθείας, ὅ ἐστι τοῦ Υἱοῦ τοῦ λέγοντος, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » ἵνα ἀκούσαντες μὴ ἁπλῶς Πνεῦμα ὑπονοήσητε εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

hæc vox Spiritus, sed cum additamento, Spiritum

Καὶ ὁ θεῖος δὲ Ἀναστάσιος πατριάρχης Ἀντιο-

χείας ἐν τῷ δογματικῷ αὐτοῦ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, A *Τὸν περὶ τῆς ὑγιοῦς ἡμῶν πίστεως Λόγον*, μετὰ πολλά φησὶ, « Πνεῦμα δὲ ἅγιον ὅλως οὕτω λεγόμενον οὐχ εὑρήσεις. Πνεῦμα δὲ, καθὰ φθάσας ἔφην, λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἅγιος ὁ Θεός. Συντιθέμενα δὲ ἄμφω τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίως καλουμένῳ Πνεῦμα ἅγιον ἁρμόζει· καθάπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐπίκλησις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ τῷ ἀμέσως ἐκ τοῦ αἰτίου. » Ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι*, φησί· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῆς ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματός εἰσι· Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα Κυρίου, Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Υἱοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος τὸν Χριστὸν, Πνεῦμα ζωῆς, Πνεῦμα ἀληθείας. » Εἰ τοίνυν τὸ λέ- B γεσθαι Πνεῦμα Υἱοῦ, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημαίνει, φανερὸν ὅπερ ἐλέγετο, ὡς ἐπειδὰν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας παρ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ ἀποστέλλεσθαι λέγεται, αὐτὸ τὸ ἐνούσιον καὶ ἐνυπόστατον θεῖον Πνεῦμα ὁ Παράκλητος, ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενος κατὰ τὴν τῶν ἁγίων θεολογίαν, οὐ μέντοι χάρισμά τι ἀνυπόστατον, ὥς τινες οἴονται, δηλοῦται. Εἰ δὲ πάλιν ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τοῖς αὐτοῖς λέγει, « Ὅταν δὲ ἀκούσῃς ἀποστέλλεσθαι, μὴ τὴν θεότητα ἐκλάβῃς εἰρῆσθαι, Θεὸς γὰρ οὐκ ἀποστέλλεται. » οὐδὲν τῷ λόγῳ προσίσταται, οὐδ' αὐτός ἐστιν ἑαυτῷ ἐναντίος· καὶ γὰρ καθὸ Θεὸς οὐδὲν ἀποστέλλεται τῶν προσώπων, οὐδὲ καθὸ οὐσία καὶ θεότης· οὕτω γὰρ ἂν εἶεν θεῶν C πλῆθος ἀποστελλόντων καὶ ἀποστελλομένων, καὶ τῶν μὲν κυρίων, τῶν δὲ δούλων, ἢ καὶ τῶν αὐτῶν ἑκάτερα· οὐ γὰρ ἂν εἴη κυρίως Θεὸς, ἂν καθὸ Θεὸς ἀποστέλλεσθαι λέγηται· καθ' ὃν δὴ λόγον ὁμοίως οὐδὲ καθὸ Θεὸς ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν, οὐδὲ ἡ οὐσία λέγοιτ' ἂν ἁπλῶς γεννᾷν οὐσίαν· εἵπετο γὰρ ἂν ἢ τρεῖς εἶναι πατέρας, ἢ τρεῖς οὐσίας καθ' αὑτὰς θεωρουμένας, μεμερισμένας καὶ ἀπεσχοινισμένας ἀλλήλων· ἀλλὰ καθὸ πρόσωπον λέγεται ἀποστέλλεσθαι· ὥσπερ καὶ καθὸ μὲν Πατὴρ, ὁ Πατὴρ γεννᾷ, καθὸ δὲ Υἱὸς, ὁ Υἱὸς γεννᾶται, δηλονότι κατὰ τὰς τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητας, καὶ τὰς αὐτῶν σημασίας, καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν τῶν τοιούτων τοῖς προσώποις ἀποδιδομένων οἰκείως μετὰ D τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ταυτότητος.

Οὔκουν ὁ ἅγιος πρὸς ταῦτα ὁρῶν ἐκεῖνο ἀπέφησεν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν τιθεὶς πολλαχοῦ φαίνεται, ἐκεῖνο δὲ ἀποφάσκει, ἵνα μὴ δύο θεοὶ καθὸ θεοὶ διῃρημένοι νοοῖντο, ὁ μὲν πέμπων, ὁ δὲ πεμπόμενος. Ἐπείπερ ὁ πέμπων τοῦ πεμπομένου θέλει χωρίζεσθαι, καὶ οὕτως ὁ μὲν Κύριος, ὁ δὲ δοῦλος· καὶ δύο θεότητες, καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν ἀτόπων ἕπεται. Ἄλλως τε πῶς ἂν ὁ ἅγιος τὸν Παράκλητον ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπηρνήσατο, ὅπου γε αὐτὸς ὁ Κύριος φησὶ περὶ ἑαυτοῦ διαῤῥήδην, « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται; Πλὴν εἰ μὴ λέγει τις καὶ αὐτὸν τὸν Παράκλητον τὸ

chenus, in sua dogmatica oratione, cujus initium: *Orationem de recta fide nostra*, post multa dicit: « Spiritum vero sanctum omnino sic dictum non reperies; Spiritus autem, ut antea dixi, dicitur Deus, et sanctus quoque dicitur Deus, conjuncta vero simul ambo nomina, ei qui peculiariter vocatur Spiritus sanctus, conveniunt: quemadmodum appellatio Patris [causæ, et Filii appellatio ei convenit, qui immediate sit ex causa. »

Sed et divus Chrysostomus, in homilia de Spiritu sancto, cujus initium, *Heri nobis, o amatores Christi*, ait: « Hæc nomina ineffabilis naturæ sancti Spiritus sunt: Spiritus Dei, Spiritus qui ex Deo, Spiritus Domini, Spiritus Patris, Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus ejus, qui suscitavit Christum, Spiritus vitæ, Spiritus veritatis. Si igitur dici Spiritum Filii et Spiritum veritatis ipsam naturam Spiritus sancti significat, patet quod dicebatur, nimirum quando Spiritus Filii, et Spiritus veritatis ab ipso Filio mitti dicitur, ipse substantialis, atque subsistens divinus Spiritus, qui Paraclетus est, qui ex Patre per Filium procedit, secundum theologiam sanctorum, non autem donum aliquod subsistentiam non habens, ut nonnulli putant, significatur. » Quod si rursus divus Chrysostomus in iisdem asserit: « Quando vero audis mitti, ne Deitatem intelligas dici, Deus enim non mittitur, » nihil rationi adversatur, neque sibi ipse est contrarius. Etenim quatenus Deus est, nulla persona mittitur. Neque quatenus est substantia, et Deitas; sic enim esset multitudo deorum mittentium, et missorum, et eorum qui essent Domini, et qui servi, vel eorumdem, qui essent utraque. Non enim esset proprie Deus, si quatenus Deus mitti diceretur. Juxta quam rationem neque Pater quatenus est Deus generat Filium, neque substantia dicetur simpliciter generare substantiam: sequeretur enim vel tres esse patres, vel tres substantias per se consideratas, divisas, atque ab invicem sejunctas; sed quatenus est persona mitti dicitur. Quemadmodum etiam quatenus est Pater, Pater generat; quatenus vero est Filius, Filius generatur; videlicet secundum proprietates hypostaseon, et earum significationes, et secundum ordinem talium, quem habent ad invicem: quæ personis proprie una cum identitate secundum substantiam assignantur.

Non igitur sanctus ad hæc respiciens illud negavit, sed hoc multis in locis affirmasse constat, illud autem negat, ne duo dii, quatenus dii divisi intelligantur; hic quidem mittens, ille vero missus. Quoniam qui mittit ab eo qui mittitur separari solet, et sic unus quidem Dominus est, alter vero servus; et duæ Deitates, ac si quid aliud inconveniens sequitur. Alioquin quomodo sanctus doctor Paracletum mitti a Filio negasset, cum Dominus ipse de se ad verbum dicat: « Cum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit? Nisi forte quis etiam ipsum Paracletum Spiritum veritatis, unam divi-

nam Trinitatis personam carere subsistentia dicat. Cæterum hoc præterquam quod sit impium, etiam multum stultitiæ habet. Imo Chrysostomus præsentem veritatem valde confirmat in hom. 39, in Expositionem Evang. secundum Joannem, quasi a contrario sermonem componens, ait: « Et quomodo, inquit, ejusdem substantiæ est, qui mittit, et qui mittitur? » et subjungit: « Rursus ad res humanas deorsum sermonem trahis, et non intelligis hæc omnia nibil ob aliud dicta esse, quam ut noscamus causam, neque in Sabellii morbum incidamus. » In his duo quædam colliguntur: primum, quod qui mittit, essentia subsistens est, et qui mittitur similiter: ejusdem enim substantiæ esse ambos, prorsus concedit. Alterum, quod mitti quidem tum distinctionem divinarum personarum indicat, tum causam exprimit: « Non ob aliud, inquit, mitti dictum est, sed ut causam agnoscamus, et in Sabellii morbum non incidamus. » Si igitur mittere, ac mitti causam, et causatum indicat, a Filio autem mittitur Spiritus sanctus, liquet, secundum divum Chrysostomum, Filium causam esse Spiritus sancti; ad hanc enim consequentiam nibil obstat. Sic veritas etiam ex his quibus nonnulli eam lacerare volunt, clarius elucescit, atque totum ipsis in contrarium vertitur. Quod autem præter unum Spiritum sanctum Paracletum, Spiritum veritatis, multi alii dicti Spiritus tantum ab eo differant, quantum creata a Creatore, pate. ex his quæ tradit Gregorius Theologus in oratione de Spiritu sancto; ait enim: « Spiritus dicitur adoptionis, libertatis, Spiritus prudentiæ, Spiritus sapientiæ, consilii, fortitudinis, cognitionis, pietatis, timoris Dei. Etenim horum omnium efficiens est. » Quoniam igitur is doctor dicit, Spiritum sanctum efficientem esse horum charismatum, constat hæc creata esse. Ab ejusmodi autem nominatur Spiritus sanctus iisdem nominibus quemadmodum et opifex ab opificiis appellatur, et qui est artifex ab arteficiatis, et in summa a causatis causator. Idcirco et operationes beatus Paulus vocavit, dicens: « Et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. » Dicere igitur operationes increatas, perinde est, ac si quis digna censeat nomine conditoris ea quæ sunt condita.

A Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ τῆς Τριάδος ἓν θεῖον πρόσωπον ἀνούσιον εἶναι. Ἀλλὰ τοῦτο μετὰ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει. Μᾶλλον μὲν οὖν ὁ θεῖος Χρυσόστομος καὶ πολλὴν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ τὴν ἰσχὺν δίδωσιν. Ἐν γὰρ τῇ λθ' ὁμιλίᾳ τῆς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγήσεως, οἷον ἀπὸ τοῦ ἐναντίου τὸν λόγον σχηματίζων, φησί· « Καὶ πῶς, φησί, τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος; » καὶ ἐπάγει· « Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καταφέρεις τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἐννοεῖς, ὅτι ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἴτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν τοῦ Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν νόσον. » Ἐν τούτοις δύο τινὰ συνάγονται· πρῶτον ὅτι ὁ πέμπων οὐσία ἐνυπόστατός ἐστι, καὶ ὁ πεμπόμενος ὡσαύτως· τῆς γὰρ αὐτῆς οὐσίας ἄμφω καὶ πάνυ ὁμολογεῖ· B δεύτερον ὅτι τὸ πέμπεσθαι ἅμα μὲν τὴν διάκρισιν τῶν θείων ἐμφαίνει προσώπων, ἅμα δὲ καὶ τὸν αἴτιον παρίστησιν. « Δι' οὐδὲν γὰρ, φησίν, ἕτερον τὸ πέμπεσθαι εἴρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἴτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν τοῦ Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν νόσον. Εἰ τοίνυν τὸ πέμπειν καὶ πέμπεσθαι τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐμφαίνει, παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εὔδηλον κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, ὅτι ὁ Υἱὸς αἴτιος τοῦ ἁγίου Πνεύματός ἐστι· πρὸς γὰρ τὸ ἑπόμενον τοῦτο οὐδὲν προσίσταται. Οὕτως ἡ ἀλήθεια καὶ ἐξ ὧν τινες αὐτὴν βούλονται σπαράττειν λαμπρότερον διαλάμπει, καὶ πᾶν αὐτοῖς εἰς τοὐναντίον περιίσταται. Ὅτι δὲ τὰ παρὰ τὸ ἓν ἅγιον Πνεῦμα τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, πολλὰ ἕτερα λεγόC μενα πνεύματα τοσοῦτον αὐτοῦ διαφέρει, ὅσον τοῦ ποιητοῦ τὰ ποιήματα, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ. Φησὶ γὰρ, « Πνεῦμα λέγεται υἱοθεσίας, ἐλευθερίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα σοφίας, βουλῆς, ἰσχύος, γνώσεως, εὐσεβείας, φόβου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ποιητικὸν τούτων ἁπάντων. » Ἐπεὶ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιητικὸν τῶν χαρισμάτων τούτων ὁ διδάσκαλος λέγει, δῆλον, ὡς ταῦτα τῶν ποιημάτων ἐστίν. Ὀνομάζεται δὲ ἀπὸ τῶν τοιούτων τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, καθάπερ καὶ δημιουργὸς ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων καλεῖται, καὶ ἀπὸ τῶν τεχνητῶν ὁ τεχνίτης, καὶ ὅλως ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν ὁ αἴτιος· διὸ καὶ ἐνεργήματα ὁ μακάριος D εἴρηκε Παῦλος, εἰπὼν, « Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι. » Τὸ γοῦν τὰ ἐνεργήματα ἄκτιστα λέγειν ἴσον ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου προσηγορίας ἀξιοῦν.

Denique absurdum est dicere, in Deo esse increata consilium, vel metum. Ubi enim consilium, ibi defectus cognitionis consideratur, nihil autem tale in Deo est; quippe ipsamet sapientia, et ipsamet cognitio est, sciens omnia antequam fiant. Similiter neque timor esse potest, quoniam Deus præsertim ab æterno neminem timet. In nobis vero est passio animum nostrum ad perfectiora evehens, et vim habens eum perficiendi. Qui timor dictus est στοιχειωτικὸς, hoc est quasi elementi, seu principii rationem obtinens, juxta illud Scripturæ:

Ἄτοπον δὲ καὶ ἄλλως τὴν βουλὴν ἢ τὸν φόβον ἐν τῷ Θεῷ λέγειν εἶναι ἄκτιστα. Ἔνθα γὰρ βουλὴ, ἐκεῖ καὶ ἔνδεια θεωρεῖται γνώσεως. Τῷ δὲ Θεῷ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν· αὐτοσοφία γάρ ἐστι, καὶ αὐτογνῶσις, εἰδὼς πάντα πρὶν γενήσεως αὐτῶν. Ὡσαύτως οὐδὲ φόβος ἂν εἴη· ἐπείπερ ὁ Θεὸς οὐδένα καὶ ταῦτα ἐξ ἀϊδίου φοβεῖται. Ἐν ἡμῖν δὲ ἔστι πάθος ἀναγωγικὸν πρὸς τὰ τελειότερα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καὶ τελειωτικὸν αὐτῆς· καθὸ καὶ στοιχειωτικὸς ὁ φόβος εἴρηται κατ' ἐκεῖνο τῆς Γραφῆς, « Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, » ὃν ὑμῖν ὁ Θεὸς χα-

ῥίζεται, ὥσπερ καὶ τἄλλα πάντα· τὸ γὰρ εἶναι, καὶ τὸ εὖ εἶναι παρ' αὐτοῦ. Διὸ καὶ πάντα χάριτες εἰκότως ἂν λέγοιντο, καὶ αὐτὸ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων γενέσθαι· ἐπείπερ οὐκ ἔργων προϋπηργμένων ταύτην ἐλάβομεν τὴν ἀμοιβήν.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν κεφαλαίῳ λθ' τῆς ε' ρ' τῶν Θεολογικῶν φησιν· « Ἔστι δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ἡ των κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, κακῶν ἀποχή. Τὸ Πνεῦμα τῆς ἰσχύος ἐστὶν ἡ πρὸς ἐνέργειαν καὶ πρᾶξιν τῶν ἐντολῶν πρόθυμος ὁρμή τε καὶ κίνησις. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς βουλῆς ἐστιν ἡ ἕξις τῆς διακρίσεως. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης ἐστὶν ἡ τῶν κατ' ἀρετὴν τῆς πράξεως τρόπων ἄπτωτος εἴδησις. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς γνώσεώς ἐστιν ἡ τῶν ἐν ταῖς ἐντολαῖς λόγων περίληψις. Πνεῦμα δὲ συνέσεώς ἐστιν ἡ πρὸς τοὺς τρόπους καὶ τοὺς λόγους τῶν ἀρετῶν συγκατάθεσις, ἢ κυριώτερον εἰπεῖν, μεταποίησις. Πνεῦμα δὲ σοφίας ἐστὶν ἡ πρὸς τὴν αἰτίαν τῶν ἐν ταῖς ἐντολαῖς πνευματικωτέρων λόγων ἀνάληψίς τε καὶ ἕνωσις. »

Ἀλογώτατον τοίνυν τὴν τῶν ἐντολῶν πρᾶξιν, καὶ τὴν τῶν λόγων τῶν ἀρετῶν μεταποίησιν, καὶ τὴν πρὸς τὰ καλὰ πρόθυμον ὁρμήν τε καὶ κίνησιν, καὶ ὅλως πᾶσαν δύναμιν καὶ ἕξιν καὶ τελειότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἄκτιστα ἐν τῷ Θεῷ λέγειν εἶναι. Ἐξ οὗ πρὸς πολλοῖς τῶν ἑπομένων ἀτόπων καὶ τοῦτο περιφανῶς ἕψεται, τὸ τῇ αὐτῇ γνώσει καὶ ἐπιστήμῃ καὶ ἰσχύϊ τὸν Θεὸν δυνατόν τε καὶ σοφὸν εἶναι καὶ ἡμᾶς. Καὶ ἐπεὶ ὧν αἱ τελειότητες αἱ αὐταί, καὶ ἡ οὐσία ἡ αὐτή, ἔσονται καὶ οἱ ἄνθρωποι τῷ Θεῷ κατ' οὐσίαν οἱ αὐτοὶ καὶ ὁμοούσιοι αὐτῷ. Τοῦτο μὲν οὖν ὡς ἄλογον παντελῶς ἀπεῤῥίφθω. Ἐπὶ δὲ τὸ προκείμενον ἰτέον.

Ἔτι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης συνόδου, ἐν οἷς εἶπον οἱ Πατέρες πρὸς τὸν φιλόσοφον διὰ τοῦ ἐπισκόπου Λεοντίου, « Εἴρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρός, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον. »

Ἔτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Οἱ κακοτέχνως τὰς θείας Γραφὰς βουλόμενοι νοεῖν*, φησίν, « Αὐτὸς αὐτὸ ἄνωθεν ἔπεμπεν ὡς Θεός, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατῄει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ. »

Ἔτι ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τό, *Ἑκάστῳ κλίματι ἐφειστήκεισαν ἄγγελοι*, οὗ ἡ ἀρχή, *Ὄντως ἐπεφάνη ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις*, φησίν, « Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα, καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα. »

Ἔτι ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐν τῷ *περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὀρθῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων*, οὗ ἡ ἀρχή, *τὸν περὶ τῆς ὑγιοῦς ἡμῶν πίστεως λόγον*, φησί· « Τοῦ δὲ σώ-

A « Initium sapientiæ timor Domini, » quem nobis Deus largitur sicut cætera omnia: esse enim, et bene esse ab ipso est. Quocirca etiam omnia jure optimo gratiæ dici possent, etiam ipsum ex non entibus fieri: nullis enim præmissis, et præexsistentibus meritis hoc recepimus tanquam retributionem.

Sed enim etiam divus Maximus, in capite 39, quintæ centuriæ Theologicorum, ait: « Est autem Spiritus quidem timoris Dei, operatio secundum virtutem abstinendo a malis. Spiritus fortitudinis, promptus animi impetus, et motus ad operationem, et praxim mandatorum. Spiritus autem consilii est habitus discretionis. Spiritus vero scientiæ est cognitio firma circa mores in actionibus virtutum.
B Spiritus autem cognitionis est comprehensio rationum, quæ servandæ sunt in mandatis. Spiritus autem prudentiæ ad mores et rationes virtutum comprobatio, seu magis proprie dicere commutatio. Spiritus autem sapientiæ est reductio et conjunctio spiritalium rationum circa mandata ad (primam) causam. »

Irrationabilissimum igitur est, actionem mandatorum, et mutationem rationum, quæ sunt in actibus virtutum, et ad honesta promptam alacritatem, et motum, et in summa omnem potentiam, et habitum, et perfectionem humani animi increata in Deo dicere esse. Ex quo præter multa absurda, quæ sequuntur, illud etiam clarissime sequetur,
C eadem cognitione, ac scientia, et fortitudine Deum esse potentem, ac sapientem et nos. Et quoniam quorum perfectiones sunt eædem, eadem est et essentia, erunt homines secundum essentiam iidem cum Deo, et consubstantiales ipsi. Hoc igitur tanquam irrationale penitus abjiciatur. Ad propositum autem redeundum est.

Præterea in actibus primæ Nicænæ synodi, in iis quæ responderunt Patres ad philosophum per Leontium episcopum, dictus est Spiritus procedens quidem ex Patre, proprius autem Filii, et ab ipso emanans.

Præterea magnus Athanasius, in oratione de incarnatione Verbi Dei, cujus initium: *Qui perverse divinas Scripturas intelligere volunt*, ait:
D « Ipse ipsum (Spiritum) superne emittebat, ut Deus, et ipse ipsum inferne recipiebat ut homo; ex ipso igitur in ipsum descendebat, ex divinitate ipsius ad ejus humanitatem. »

Præterea Chrysostomus, oratione in humanationem Domini nostri Jesu Christi, et *Quod unicuique climati præsint angeli*, cujus initium: *Revera apparuit Dei gratia*: « Venit, inquit, Christus ad nos, dedit nobis Spiritum, qui ex ipso est, atque suscepit nostrum corpus. »

Præterea sanctus Anastasius, Antiochenus patriarcha, in libro *De rectis nostræ religionis dogmatibus ecclesiasticis*, cujus initium: *Orationem de recta nostra fide*, ait: « Corporis autem proprie-

tate accepta, velut exemplo, mutuam cohærentiam divinorum repræsentavimus per membrorum analogiam et similitudinem. Hac enim ratione et Spiritus oris ejus, scilicet Dei, Spiritus sanctus dicitur, cum sit os unigenitus. Et Spiritus rursus ex ipso procedens, et missus non solum a Patre, sed et a Filio. » Et post nonnulla : « Cæterum Dominus ostendens ipsum a se (Filio) exsistere, insufflans discipulis, aiebat : « Accipite Spiritum sanctum. » Et paulo post : « Etenim apostoli rogando, ac veluti Domino supplicando, Spiritum sanctum, ut quispiam dixerit, in eos habitatum immittebant, qui ejus adventu digni erant ; at vero Salvator noster ex se, tanquam ex thesauro quodam, ipsum iis exhibebat qui ob sanctimoniam vitæ satis idonei evasissent. » In eodem libro : « Spiritus sanctus Spiritus oris Dei est ; os quippe Patris Filius est. » Rursus in eodem : « Spiritus sanctus, veritatis Spiritus est, is autem a Patre procedit, accipit vero a Filio. »

Magnus Athanasius, in epistola ad Serapionem. cujus initium : *Litteræ tui sacrati affectus*, ait : « Et Filius quidem inquit : « Quæ audivi a Patre, hæc et loquor in mundum,» Spiritus autem ex Filio accipit : «De meo enim, inquit, accipiet, et annuntiabit vobis.» Et rursus in eadem epistola : «Cum enim unus sit Filius, vivum Verbum, unam etiam oportet esse perfectam et plenam sanctificatricem, atque illuminatricem vitam, exsistentem operationem ejus, atque largitionem, quæ sane ex Patre dicitur procedere ; quoniam ex Verbo, quod esse ex Patre constat, elucet, mittiturque, ac datur. »Idem, in oratione tertia contra Arianos : « Non Spiritus conjungit Verbum cum Patre , sed potius Spiritus istud a Verbo accipit. »

Sanctus Cyrillus in illud : *Ille me clarificabit* : «Igitur omnino irreprehensibile est, atque extra omne convictum, si dicatur Spiritus ejus aliquid accipere ab Unigenito. Etenim per ipsum naturaliter procedens, ut proprius ipsius una cum omnibus, quæ habet, perfecte accipere dicitur quæ sunt ejus.» Idem in quinto libro *ad Hermiam* : «Spiritus sanctus, quasi quædam naturalis qualitas est sanctæ et sapientis Deitatis, quæ in Patre et Filio consideratur. » Idem in libris ad eumdem : « Spiritus sanctus velut operatio quædam naturalis et viva, atque, ut ita dicam, qualitas Deitatis Filii est, et tanquam quidem vapor, seu qualitas est substantiæ Patris. » Idem in illud : *Non enim loquetur a semetipso* : «Non enim Spiritus sanctus alienus intelligitur a substantia Unigeniti, procedit autem naturaliter ex ipsa. Nihil aliud præter ipsum (Unigenitum) exsistens quantum spectat ad identitatem naturæ ; quamvis etiam intelligatur per se subsistens. »

Sanctus Epiphanius in *Ancorato* ait : « Spiritus incomprehensibilis, non alienus a Patre et Filio,

A ματος τὸ ἰδίωμα λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν θείων παρεστήσαμεν διὰ τῆς τῶν μελῶν ἀναλογίας τε καὶ εἰκασίας. Ταύτῃ γὰρ καὶ Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, στόματος ὄντος τοῦ Μονογενοῦς. Καὶ Πνεῦμα πάλιν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ ἀποστελλόμενον οὐ μόνον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. » Καὶ μετά τινα, « Καὶ μὴν ὁ Κύριος δεικνὺς αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Οἱ μὲν γὰρ ἀπόστολοι δεόμενοι, καὶ οἷα δεσπότῃ λιτανεύοντες, τοῖς ἀξίοις τῆς ἑαυτοῦ ἐπιφοιτήσεως εἰσοίκιζον, ὡς ἂν εἴποι τις, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν ἐξ ἑαυτοῦ ὡς ἀπό τινος θησαυροῦ παρεῖχεν αὐτὸ τοῖς διὰ βίου

B καθαρότητα γενομένοις ἱκανοῖς. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζει· στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός. » Πάλιν ἐν αὐτῷ, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀληθείας Πνεῦμά ἐστι. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, λαμβάνει δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. »

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διαθέσεως*, φησὶ, «Καὶ ὁ μὲν Υἱὸς φησὶν, « Ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· » τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει. « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ· « Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ

C πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις γε ἐκ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι· ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ Πατρὸς ὁμολογουμένου ἐκλάμπει, καὶ ἀποστέλλεται, καὶ δίδοται. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν τρίτῳ, « Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου τοῦτο λαμβάνει. »

Ὁ θεῖος Κύριλλος εἰς τὸ, *Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει*, « Ἀκατηγόρητον οὖν παντελῶς, καὶ λοιδορίας ἁπάσης ἔξω κείσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαί τι παρὰ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Προϊὸν γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς, ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει, τελείως λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ε' τῶν *πρὸς Ἑρμείαν*, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οἱονεί τις φυσικὴ ποιότης τῆς ἁγίας τε καὶ σοφῆς

D θεότητός ἐστι, τῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ νοουμένης. » Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Ἑρμείαν, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς ἐνέργειά τις φυσικὴ καὶ ζῶσα, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω, ποιότης τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἐστι, καὶ ὥσπερ τις ἀτμὶς ἢ ποιότης ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός. » Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ, *Οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ*, « Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα. Πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο ἰδιοσυστάτως. »

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ καλουμένῳ Ἀγκυρωτῷ φησι, « Τὸ Πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἀλλό-

τριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐδὲ συναλοιφή ἐστι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Πνεῦμα ἅγιον, οὐ συναδελφον, οὐ πατράδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Αὐτὸς γὰρ ὁ Μονογενὴς λέγει, « Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, » καὶ « Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, » καὶ « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, » ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθείη Πατρὸς μηδὲ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ. » Καὶ μετὰ πολλὰ, « Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὥς φησιν ὁ Χριστὸς, « Ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » καὶ « Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· » καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἀλλ' ἐρεῖ τις, οὐκοῦν φαμεν δύο εἶναι Υἱούς· καὶ πῶς Μονογενής; Μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων· ἃ μόνον πίστει νοούμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων, φωτεινὰ, φωτοδότα, φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα ἀληθείας, ἐστὶ φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ὃν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὴν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. » Καὶ μετά τινα, « Τοίνυν Πατὴρ ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει. » Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, » φησὶν ὁ Δαβίδ. Αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ὁ εἰπὼν, « Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι αὐτῶν ὁράσεις ὄψονται· » τρία πρόσωπα ἁγίας λειτουργίας δείκνυσιν ἡμῖν, ὑπόστασιν ἐξ ὑποστάσεως οὔσης τρίτης. »

A neque Patris et Filii est commistio. » Et paulo post: « Spiritus sanctus non frater, non patruus, non avus, non nepos, sed ex eadem Patris Filiique substantia. » Et paulo post : « Ipse enim Unigenitus dicit : « Spiritus Patris, » et, « Qui a Patre procedit, » et, « De meo accipiet, » ut non alienus a Patre vel Filio crederetur. » Et post pauca : « Ex Patre Filioque tertius appellatione. » Et post multa : « Ambo in justo habitant Christus, ejusque Spiritus : quod si Christus ex Patre creditur Deus de Deo, et Spiritus, qui a Christo, seu ex ambobus, ut testatur Christus : « Qui a Patre procedit, » et : « De meo accipiet. » Et post nonnulla : « Sed dicet aliquis, duos ergo filios esse dicimus ; et quomodo unigenitus? Imo vero tu quis es, qui contradicis Deo ? Si enim B Filium vocat, qui ex ipso, Spiritum vero sanctum, qui ex ambobus ; eæ tres personæ sola fide a sanctis viris perceptæ lucidæ, ac lucis auctores ; lucida sunt actione præditæ. » Et post pauca : « Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est a Patre Filioque lumen tertium. » Et post nonnulla : « Quemadmodum enim nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, ita dicere audeo, neque Spiritum novit quispiam, nisi Pater et Filius a quo procedit, et a quo accipit ; et neque Filium et Patrem, nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui docet omnia, qui a Patre et Filio. » Et post nonnulla : « Igitur Pater semper exstitit, et Spiritus ex Patre Filioque spiratur. » Rursus in eodem : « Emitte lucem tuam C et veritatem tuam, » ait David, ipse Dominus est, qui dixit, « In novissimis diebus effundam de Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt filii eorum et filiæ eorum, et adolescentes ipsorum visiones videbunt, » tres personas sacræ functionis nobis ostendit, nimirum hypostasim ex hypostasi usque ad ternarium. »

Ἔτι ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ α' τῶν *πρὸς Εὐνόμιον* Ἀντιῤῥητικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Οὐκ ἦν ὡς ἔοικεν*, « Ὃν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. »

Præterea, Gregorius Nyssenus, in primo libro *contra Eunomium*, cujus initium : *Non erat ut apparet* : « Quemadmodum hypostasis Patris præintelligitur hypostasi filii ratione causæ, eadem ratio et de Spiritu. Nimirum in solo ordine qui est secundum causam et causatum differentiam habet ; ut D enim Filius conjungitur Patri, atque ab ipso habens esse, non est posterior secundum exsistentiam ; ita rursus Spiritus sanctus conjungitur Filio, cum tantum cogitatione mentis juxta rationem causæ hypostasi Spiritus sancti præintelligatur. »

Ἔτι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τῆς σχέσεως ἢ τάξεως ἣν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἥτις δὴ τάξις ἐπὶ τῶν θείων προσώπων μόνον κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δύναται λαμβάνεσθαι, κατ' ἄλλο δὲ οὐκ ἐγχωρεῖ, ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἀντιῤῥητικῷ οἷον ἀντιθετικῶς λέγει· « Τί οὖν λείπει, φησὶ, τῷ Πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; Εἰ μὴ γὰρ λεῖπόν τι ἦν, Υἱὸς ἂν ἦν. » Τοῦτο μὲν τὸ τῆς ἀντιθέσεως· ἐπιφέρει δέ· « Οὐ

Præterea Gregorius Theologus de habitudine, seu ordine quem habet Filius ad Spiritum, et Spiritus ad Filium, qui certe ordo in divinis personis tantum secundum causam, et causatum accipi potest, alio vero modo non licet ; in oratione confutatoria de Spiritu sancto, quasi sibi objiciendo, ait ; « Quid igitur, inquit, deest Spiritui ad hoc ut sit Filius ? nisi enim quidpiam deesset, Filius esset. » Hæc quidem est objectio. Infert vero : « Non de-

esse dicimus, neque enim Deus egens est, sed emanationis, ut ita dicam, sive habitudinis ad invicem differentia, differentem etiam ipsorum appellationem effecit.»

Præterea beatus Augustinus, in libro *De fide ad Petrum* : «Æternum quippe et sine initio est Filius, qui de Patris natura natus exsistit; et æternum ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris Filiique procedit.» Rursus in eodem libro : «In illa igitur Trinitate, quæ ideo a nobis repetitur toties, ut nostro cordi tenacius infigatur, unus est Deus Pater, qui solus essentialiter de se unum Filium genuit; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter genitus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter de Patre, Filioque procedit.» Rursus in eodem : «Neque enim in illa Trinitate proprium esset solius Patris, quia non est natus ipse, sed unum Filium genuit; neque proprium solius Filii, quia non genuit ipse sed solus de Patris essentia natus est; neque proprium Spiritus sancti, quia nec natus est ipse, nec genuit, sed solus de Patre Filioque procedit.» Rursus in eodem libro, capite undecimo : «Firmissime tene, et nullatenus dubites, eumdem Spiritum sanctum, qui Patris et Filii unus est Spiritus, de Patre et Filio procedere.» Idem Augustinus, in Expositione Evangelii secundum Joannem, et libro quarto *De Trinitate*, capite vicesimo : «Neque enim flatus ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum.» Idem in xv libro *De Trinitate*, cap. 17 : «Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius; nec donum Dei, nisi Spiritus sanctus; nec de quo genitum est Verbum, nec de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Ideo autem addidi principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed quoniam hoc quoque illi Pater dedit, non jam exsistenti, et nondum habendi, sed quidquid unigenito Verbo dedit; gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus sanctus esset amborum.»

Hilarius in sermone, qui legitur prima Dominica post Pentecostem in festo sanctissimæ Trinitatis (5), ait : «Credimus sanctam Trinitatem, id est,

λείπειν φαμὲν, οὐδὲ γὰρ ἐλλειπὴς Θεὸς, τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκεν.»

Ἔτι ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος ἐν τῷ *πρὸς Πέτρον περὶ πίστεως*, «Αἰώνιον γὰρ καὶ ἄναρχόν ἐστιν ὅπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεννώμενός ἐστι· καὶ αἰώνιον καὶ ἄναρχον ὅπερ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς τοῦ Πατρός τε Υἱοῦ τε φύσεως ἐκπορεύεται.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, «Ἐν ἐκείνῃ γοῦν τῇ Τριάδι, ἣν τοσάκις ἐπαναλαμβάνομεν, ὅπως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καρδίᾳ σφοδρότερον ῥιζωθείη, εἷς ἐστι Θεὸς ὁ Πατὴρ, ὁ μόνος οὐσιωδῶς ἀφ' ἑαυτοῦ Υἱὸν ἕνα γεννήσας· καὶ εἷς ὁ Υἱὸς, ἀφ' ἑνὸς Πατρὸς μόνος οὐσιωδῶς γεννητός· καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸ μόνον οὐσιωδῶς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, «Οὐδὲ γὰρ ἐν ἐκείνῃ τῇ Τριάδι ἴδιον τοῦ Πατρός ἐστι μόνου, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν, ἀλλ' ὅτι μονογενῆ Υἱὸν ἐξ ἑαυτοῦ γεγέννηκεν· οὐδὲ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ μόνου, ὅτι οὐ γεγέννηκεν, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεγέννηται· οὐδὲ ἴδιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι οὔτε γεγέννηται, οὔτε ἐγέννησεν, ἀλλ' ὅτι μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς Υἱοῦ τε ἐκπορεύεται.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ ἐν ια' κεφαλαίῳ· «Βεβαιότατα κάτεχε, καὶ κατὰ μηδένα τρόπον ἀμφίβαλλε, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστι Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.» Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἑρμηνείᾳ· «Τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο ἐμφύσημα οὐχ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐσία ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀπόδειξις διὰ προσφυοῦς σημασίας οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι.» Ὁ αὐτὸς ἐν ιζ' κεφαλαίῳ τοῦ ιε' τῶν *Περὶ Τριάδος* βιβλίων. «Οὐ μάτην ἐν τῇ Τριάδι οὐ λέγεται Λόγος Θεοῦ εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ δῶρον Θεοῦ εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐδὲ ἐξ οὗ ἐγεννήθη ὁ Λόγος, καὶ ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἀρχοειδῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ· διὰ τοῦτο δὲ προστέθηκα ἀρχοειδῶς, ἐπειδὴ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εὑρίσκεται ἐκπορευόμενον· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τοῦτο αὐτῷ ὁ Πατὴρ ἔδωκεν οὐχ ἤδη ὑφεστηκότι, καὶ μήπω ἔχοντι, ἀλλ' ὅ τί ποτε τῷ μονογενεῖ Λόγῳ δέδωκεν, ἐν τῷ γεννᾷν δέδωκεν· οὕτως ἄρα αὐτὸν ἐγέννησεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ τὸ δῶρον κοινὸν προέρχεσθαι, καὶ Πνεῦμα ἅγιον εἶναι ἀμφοῖν.»

Ἔτι ὁ ἅγιος Ἱλάριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἀναγινωσκομένῳ τῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κυριακῇ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς ἁγίας Τριάδος φησὶ, «Πιστεύομεν

(5) Hoc Hilarii testimonium nusquam reperitur. In antiquis Breviariis exstat quidem homilia, quam hic citat bona fide Demetrius, sed sub titulo S. Augustini *De Trinitate*, duoque Breviaria reperi sub hoc titulo, quæ non expresse indicant locum Augustini : alterum cum hac inscriptione, *Breviarium secundum consuetudinem Ecclesiæ Placentinæ*, locus est in Hispaniis, quocirca et Breviarium a principio habet sculpta insignia illius regni seu provinciæ : alterum cum hoc titulo : *Breviarium monasticum secundum ordinem Camaldulensem*. At vero tertium Breviarium bis antiquius habet lectiones cum hoc titulo : *Sermo de S. Trinitate collectus ex diversis dictis sanctorum*, hocve modo inscribitur : *Breviarium monasticum secundum ritum et morem monachorum nigrorum ordinis S. Benedicti de observantia, Casinensis congregationis, alias S. Justinæ*. Quartum Breviarium carebat prorsus omni titulo tam in lectionibus quam a principio ; existimatur autem esse Romanum ; fortassis tempore Demetrii aliud exstabat Breviarium, quod titulum in lectionibus præ se ferebat, S. Hilarii,

τὴν ἁγίαν Τριάδα, τουτέστι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἕνα Θεὸν παντοδύναμον, μιᾶς οὐσίας, μιᾶς ὑπάρξεως, μιᾶς ἐξουσίας, δημιουργὸν πάντων τῶν κτισμάτων, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' οὗ τὰ πάντα, ἐν ᾧ τὰ πάντα· Πατέρα οὐκ ἀφ' ἑτέρου, Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητὸν, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, φῶς ἀληθινὸν ἐκ φωτὸς ἀληθινοῦ· οὐ μὴν δύο φῶτα, ἀλλ' ἓν φῶς, Πνεῦμα ἅγιον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπίσης ἐκπορευόμενον, ὁμοούσιον καὶ συναΐδιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πατὴρ ἐν ἑαυτῷ πλήρης Θεὸς, Υἱὸς πλήρης Θεὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, Πνεῦμα ἅγιον πλήρης Θεὸς παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Οὐ τρεῖς δέ φαμεν Θεοὺς, ἀλλ' ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, αἰώνιον, ἀόρατον, ἀμετάβλητον, ὅλον πανταχοῦ παρόντα, οὐκ εἰς μέρη διαιρούμενον, ἀλλ' ὅλον ἐν πᾶσιν, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν· ὃς ἀμετάβλητος ὢν ἔκτισε τὰ μεταβλητὰ, καὶ τὰ κτισθέντα κυβερνᾷ· ἀεὶ μένων ὅπερ ἐστίν· ᾧ συμβεβηκὸς ἀδύνατόν τι παρεῖναι· τῇ γὰρ ἁπλῇ τῆς θεότητος φύσει προστεθῆναί τι ἢ ἀφαιρεθῆναι ἀμήχανον· ἀεὶ γάρ ἐστιν ὅπερ ἐστίν· ᾧ ἴδιόν ἐστιν, ᾧ ἀΐδιόν ἐστιν, ᾧ ταυτόν ἐστι τὸ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν· καὶ ταῦτα τὰ τρία εἷς Θεὸς, καὶ εἷς Θεὸς ταῦτα τὰ τρία. »

Τὰ μὲν παρὰ τῶν ἁγίων τοσαῦτα, καὶ οὕτω φανερὰ, καὶ ἐκ πολλῶν ὀλίγα συνειλεγμένα· πάντως δὲ οὐ δεῖ καὶ ἕτερα τῶν αὐτῶν προσεπάγειν, δηλοῦντα ὡς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαί φασι, τοῦτο μὲν πανδήλου πᾶσι σχεδὸν ταυτησὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν διδασκάλων οὔσης, τοῦτο δὲ καὶ τῶν εἰρημένων ἱκανῶς ἀρκούντων τοῖς φίλοις τῆς ἀληθείας. Καίτοι γε εἰ μηδὲν ἐκείνων εἴρητο, ἐξ ὧν τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καθαρῶς καὶ διὰ πολλῶν ἔχομεν, τουτὶ καὶ μόνον ῥηθὲν, ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχει, αὐτοῖς τε ἂν τοῖς διδασκάλοις ἀρκούντως εἶχεν, ὃ καὶ πρότερον εἴρηται, περὶ τῆς ὑπαρκτικῆς προόδου διαλεγομένοις τοῦ Πατρὸς, τοῖς τε ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν πλέον ἐνέδει· ἥ τε γὰρ τάξις ὁμολογεῖται, ὅσον ἥκει εἰς τὴν *διὰ*, ἥ τε αἰτία μετὰ τῆς ζητουμένης λέξεως τῆς δηλωτικῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος φανερά. Οὐ γὰρ ἄλλο τι ἐνταῦθα τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐμφαίνει, ἢ ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχει· εἰ μή τις διακονίαν τὴν *διὰ* λέγει παριστᾶν· ὃ περιφανής ἐστι πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν θεολόγων ἀντιλογία. Οὐ γὰρ ἂν οὐσιωδῶς οὐδὲ φυσικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ

A Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, unius substantiæ, unius essentiæ, unius potestatis, creatorem omnium creaturarum, a quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Patrem a semetipso, non ab alio. Filium a Patre genitum, Deum verum de Deo vero, lumen verum de lumine vero, non tamen duo lumina, sed unum lumen. Spiritum sanctum a Patre et Filio æqualiter procedentem; consubstantialem, coæternum Patri et Filio: Pater est plenus Deus in se. Filius est plenus Deus a Patre genitus. Spiritus sanctus plenus Deus a Patre et Filio procedens. Non tamen tres deos dicimus, sed unum Deum omnipotentem, æternum, invisibilem, incommutabilem, qui totus ubique est præsens, non per partes B divisus, sed totum in omnibus, non localiter, sed potentialiter; qui sine commutatione sui mutabilia creavit, et creata gubernat; semper manens quod est; cui nihil accidens esse poterit, quia simplici Divinitatis naturæ nihil addi, vel minui potest; quia semper est, quod est; cui proprium est, cui sempiternum est, cui idem est, esse, vivere, et intelligere. Et hæc tria unus Deus, et unus Deus hæc tria.»

Dicta igitur sanctorum tot sunt, atque adeo clara, ex plurimisque pauca collecta, omnino autem neque opus est, alia etiam adducere, quæ significent, quod nimirum Spiritus sanctus ex Patre per Filium procedat, tum quod hæc sententia C doctorum ferme omnibus sit manifesta; tum etiam quod ea quæ dicta sunt, verum amantibus commode sufficiant. Quamvis si nihil eorum dictum esset, ex quibus illud a Filio, et ex Filio, clare, ac multis habemus, nonne hoc vel solum dictum quod Spiritus sanctus ex Patre per Filium exsistentiam habeat, tum ipsis doctoribus de processione substantiali Patris disserentibus, satis esset, ut antea dictum est, tum iis qui quærunt veritatem nihil amplius foret opus? siquidem et ordo in confesso est, quod spectat ad præpositionem, *per*, et causa manifesta est una cum dictione, quam quærunt, quæ significet exsistentiam Spiritus. Non enim hoc loco quidpiam aliud indicat procedere, quam Spiritum sanctum ex Patre per Filium per D modum processionis exsistentiam habere. Nisi quis dicat præpositionem *per* ministerium designare; quod ad principia fidei, et sententias theologorum manifesta est contradictio. Non enim substantialiter, neque naturaliter per Filium diceretur pro-

quod is scripserit aliquot libros de Trinitate. Fabius Benevolentius, Senensis, qui quinque capita Gennadii pro defensione concilii Florentini Latina fecit, in illis similem locum explicans, cum videret apud S. Hilarium Pictaviensem nihil tale reperiri, posuit in margine alterum Hilarium, qui primo concilio Niceno interfuerit; sed neque ibi reperitur ullus, qui hoc nomine vocetur, ut constat e subscriptionibus concilii, quamvis non omnes exstent. Certe debuit Benevolentius indicare nobis, ubi repererit hunc fictum Hilarium. Ego censeo Benedictinum Breviarium esse verius, cum hæc conjunctim et continuata oratione apud hos doctores et auctores minime reperiantur, ut propterea etiam quartum Breviarium neminem citet auctorem, cum nullius omnia sint, sed alia apud alios, et singillatim illud, non dividi Deum per partes, et tria esse unum Deum, et unum Deum tria; item non duo lumina, sed unum lumen exprese legantur in Gregorio Nazianzeno orat. *De Spiritu sancto*, ubi tria subintelliguntur πρόσωπα, hoc est, tres personæ. Commemorata Breviaria si quis velit suis oculis lustrare, adeat bibliothecam Patrum Societatis Jesu in collegio Romano in Urbe.

ficisci, atque esse, ac procedere, habereque existentiam, et id generis. Neque secundum servile ministerium esse per ipsum negarent. Neque eodem modo Filius habere Spiritum, quemadmodum et Pater, tantum cum explicatione, qua dicitur ex Patre per Filium procedere. Cumque multa alia redundent, ex superabundanti demonstratum est iis qui valde contendunt, ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere. Quæ enim quærunt ad docendum hoc et demonstrandum multis ex locis hinc inde colligendo invenire possent, tantum si contentione detracta, atque a tempore nata, animi præoccupatione amputata, cum charitate quærerent; servum enim Domini non oportet litigiosum, sed mitem esse, docibilem, et quotquot Apostolus infert.

Quod autem citati doctores fide sint digni, est quidem hoc verum, cum ex communi consensu, quem de ipsis habemus, tum clarum est a sancta, et œcumenica quinta synodo in sua tertia actione circa medium; quæ sic habet ad verbum: « Sequimur in omnibus sanctos Patres, atque doctores Ecclesiæ, Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium Theologum, Gregorium Nyssenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Joannem Constantinopolitanum, Cyrillum, Leonem, Proclum, et recipimus ea omnia quæ de recta fide, atque in condemnationem hæreticorum ab ipsis edita sunt. Recipimus quoque alios sanctos et orthodoxos Patres, qui in Ecclesia Dei fidem orthodoxam usque ad finem irreprehensibiliter prædicarunt; sed et in tomo synodico, quem recitant in ecclesiis, anathemate percutiuntur quotquot non recipiunt nominatim commemoratos doctores, et omnia illorum scripta non confitentur. Peculiari vero ratione sanctum Augustinum sacrosanctæ et œcumenicæ synodi, tertia, sexta, et septima præstantissimum Ecclesiæ doctorem, et sanctum denuntiarunt, ut constat ex Actis ipsarum. » Jam vero de prædicto sancto Anastasio Antiocheno sexta synodus hæc commemorat: « Recipimus sanctum Anastasium, qui orthodoxe responsum dedit pro tomo sancti Leonis et inclyti papæ. » Et rursus: « Sanctum vocat totus Oriens hunc sanctæ memoriæ Anastasium, qui fuit archiepiscopus Antiochiæ, et qui eum non recipit, Deus anathematizet. » Quoniam vero quidam ex scriptis Theodoreti contra sanctum Cyrillum in confirmationem sui erroris nonnulla producunt, noverint sanctam, et œcumenicam sextam synodum inter alia quæ contra Theodoretum decrevit, hæc etiam decernere, in 9 cap. Auctorum ejus: « Si quis scripta Theodoreti contra rectam fidem sancti Cyrilli, et epistolam quæ appellatur Ibæ, atque Theodorum Mopsuestensem, ejusque scripta non anathematizat, et si quis non recipit scripta sancti Cyrilli, præsertim quæ contra Theodorum et Theodoretum, et Andream, Nestoriumque, atque eos et unumquemque ipsorum qui similia ipsis sensc-

A ἐλέγετο προϊέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν, καὶ ὅσα τοιαῦτα· οὐδὲ καθ' ὑπουργικὴν διακονίαν εἶναι δι' αὐτοῦ ἀπηγορεύετο· οὐδὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Υἱὸς ἔχειν τὸ Πνεῦμα, ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ, πλὴν μετὰ τῆς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λεγούσης ἀποφάσεως. Καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιῤῥεόντων ἐκ περιουσίας ἡ ἀπόδειξις τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς Υἱοῦ τε ἐκπορεύεσθαι πρὸς τοὺς σφόδρα φιλονεικοῦντας. Δύναιντο γὰρ ἂν ἃ ζητοῦσι πρὸς τὴν τούτου παράστασιν ἄλλο ἄλλοθεν πολλαχόθεν εὑρεῖν, μόνον ἂν τὴν φιλονεικίαν περιελόμενοι, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ χρόνου παράλογον πρόληψιν ζητῶσι μετὰ ἀγάπης· δοῦλον γὰρ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι διδακτικὸν, καὶ ὅσα ὁ Ἀπόστολος ἐπιφέρει.

B

Ὅτι δὲ οἱ προκομισθέντες διδάσκαλοι τὸ ἀξιόπιστον ἔχουσιν, ἔστι μὲν καὶ παρὰ τῆς κοινῆς, ἣν ἔχομεν περὶ αὐτῶν ἐννοίας, δῆλον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς πέμπτης συνόδου, ἀπὸ τῆς γ' πράξεως αὐτῆς περὶ τὸ μέσον αὐτῆς οὕτω λεγούσης· « Ἀκολουθοῦμεν ἐν ἅπασι τοῖς θείοις Πατράσι καὶ τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθανασίῳ, Ἱλαρίῳ, Βασιλείῳ, Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, Ἀμβροσίῳ, Αὐγουστίνῳ, Θεοφίλῳ, καὶ Ἰωάννῃ τῷ Κωνσταντινουπόλεως, Κυρίλλῳ, Λέοντι, Πρόκλῳ· καὶ δεχόμεθα πάντα τὰ παρ' αὐτῶν περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, καὶ εἰς κατάκρισιν τῶν αἱρετικῶν ἐκτεθέντα. Δεχόμεθα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἁγίους καὶ ὀρθοδόξους Πατέρας τοὺς ἐν
C τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μέχρι τέλους ἀδιαβλήτως κηρύξαντας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ Συνοδικῷ, ἀναθέματι ὑποβάλλονται ὅσοι μὴ κατ' ὄνομα τοὺς εἰρημένους διδασκάλους δεχόμενοι, οὐ πάντα τὰ παρ' ἐκείνων ὁμολογοῦσιν. Ἰδίως δὲ τὸν ἅγιον Αὐγουστῖνον αἱ ἅγιαι καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἥ τε τρίτη καὶ ἕκτη καὶ ἑβδόμη, ἐξοχώτατον διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἅγιον ἐπεκήρυξαν, ὡς ἔστι δῆλον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῶν. Καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ προειρημένου θείου Ἀναστασίου Ἀντιοχείας ἡ ἕκτη σύνοδος τάδε φησί· « Δεχόμεθα τὸν ἐν ἁγίοις Ἀναστάσιον ὀρθοδόξως ἀπολογησάμενον ὑπὲρ τοῦ τόμου τοῦ ἁγίου Λέοντος καὶ ἀοιδίμου πάπα. » Καὶ πάλιν, « Ἅγιον ἀποκα-
D λεῖ πᾶσα ἡ ἀνατολὴ τοῦτον τὸν τῆς ὁσίας μνήμης Ἀναστάσιον, τὸν γενόμενον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας, καὶ τὸν μὴ δεχόμενον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀναθεματίσαι. » Ἐπεὶ δέ τινες ἐκ τῶν παρὰ τοῦ Θεοδωρήτου κατὰ τῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου συγγραφέντων εἰς σύστασιν τῆς ἑαυτῶν πλάνης κομίζουσί τινα, μαθέτωσαν ὅπως ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ἕκτη σύνοδος πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἃ κατὰ τοῦ Θεοδωρήτου ἀπεφήνατο, καὶ τάδε φησὶν ἐν θ' κεφαλαίῳ τῶν Πρακτικῶν αὐτῆς· « Εἴ τις οὐκ ἀναθεματίζει τὰ συγγράμματα Θεοδωρήτου, τὰ κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ τὴν λεγομένην Ἴβαν ἐπιστολὴν, καὶ Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας, καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις οὐ δέχεται τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ

Θεοδώρου καὶ Θεοδωρήτου καὶ Ἀνδρέου καὶ Νεστορίου, καὶ τῶν τὰ ὅμοια αὐτοῖς καὶ ἑνὸς αὐτῶν πεφρονηκότων, ἢ φρονούντων, ἀνάθεμα ἔστω. Τὰ δ' αὐτὰ περὶ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς πέμπτης συνόδου ἔστιν ἀφθονώτερον εὑρεῖν.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Ἐπισυναγωγὴ τῶν εἰρημένων μετὰ ἐπιλόγου.

Τὰ μὲν οὖν περὶ τούτων ἀρκεῖ. Βούλομαι δὲ ἀναλαβὼν ἐξ ἀρχῆς συλλογίσασθαι τὰ εἰρημένα. Δέδεικται πρῶτον τοῖς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν ἀρνουμένοις πολλὰ τὰ ἄτοπα ἕπεσθαι· δεύτερον κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασὶν ἐπὶ Θεοῦ· τρίτον B οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταυτόν ἐστιν κατὰ τὸ πρᾶγμα· τέταρτον ὅτι εἰ καὶ πατρότης οὐσία καὶ ἡ υἱότης, οὐ διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἕπεται τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ἢ τὸν Πατέρα Υἱόν· πέμπτον, ὅτι οἱ λέγοντες, ὥσπερ τὸ ἄλλο εἶναι ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο πατρότητα ἐπὶ Θεοῦ σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, οὕτω καί τινα ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὑφίστασθαι πραγματικῶς τῆς οὐσίας καὶ ἀλλήλων διαφέροντα σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, παράλογοί εἰσιν. Ἕκτον, ὅτι οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι θεολογοῦσιν· ἕβδομον, ὅτι οἱ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι ἢ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἀρνούμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναιροῦσι, καὶ τοῖς διδασκάλοις μάχονται· ὄγδοον, τίνα ποτὲ τῆς ἀπάτης αὐτοῖς αἰτία ἐγένετο· C ἔννατον, ὅτι τὸ ἐνίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντας ἠνάγκασε μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν· δέκατον, τίνας ποτὲ τὰς δοκούσας ἀντιθέσεις καιριωτέρας τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν ἐπάγουσι· καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς ὁμοουσιότητος, καὶ λύσεις τῶν τοιούτων· ἑνδέκατον, ὅτι καὶ ἑτέραν ἀντίθεσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπάγουσι, τὴν ἀπὸ τῶν δύο ἀρχῶν, καὶ λύσις αὐτῆς· δωδέκατον, ὅτι οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προϊέναι, καὶ ἀναβλύζειν, καὶ ἐκπορεύεσθαι· καὶ τελευταῖον ἐπὶ πᾶσι τὸ ἐπισυναγωγεῖν τὰ εἰρημένα. Κἀνταῦθα D δὴ πέρας ὁ λόγος ἐχέτω, ἐπεὶ καὶ μέχρι τούτου σκοπὸς ἦν αὐτῷ. Εἰ μὲν οὖν καὶ τὸ προσῆκον ἀπείληφε πέρας, καὶ διὰ πάντων γενναίως τὸ παρὸν ἀπείργασται σύγγραμμα, τῷ Θεῷ χάρις, τῷ καὶ τοῖς ἀλάλοις λαλεῖν, καὶ τοῖς κωφοῖς ἀκούειν χαριζομένῳ· εἰ δὲ μή, εἴ τι καὶ ἀσθενὲς εἶναι δοκεῖ, μὴ τοῖς, περὶ ὧν ὁ λόγος γέγονε, προβλήμασι, τῷ δὲ εἰρηκότι τὸ ἐλλεῖπον ἀνατιθέσθω. Οἶμαι μέντοι διὰ τὸ τῶν προτεθέντων τῷ λόγῳ ἀληθὲς καὶ τὰ εἰρημένα καλὰ καὶ ἀληθέστατα τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι δόξειν. Πλὴν εἴ τις δι' ἀγροικίαν καὶ βαρβαρότητα, ἢ πονηρίαν καὶ ἀσέβειαν ψυχῆς βουλόμενος παρὰ τοῖς ἀνοήτοις εἶναί τι δοκεῖν σφόδρα κατὰ τῆς ἀληθείας ἀναισχυντεῖν βούλοιτο.

A runt, seu sentiunt, anathema esto. » Eadem vero de ipso et in Actis sanctæ et œcumenicæ quintæ synodi uberius invenire licet.

CAPUT XIII.

Brevis repetitio eorum, quæ dicta sunt, cum epilogo.

Quæ igitur recensita sunt de his sufficiant. Volo autem a principio reassumendo quæ dicta sunt, concludere. Primo, ostensum est eos, qui ex substantia Patris esse Filium negant, multa absurda sequi Secundo, quo sensu aliud substantiam, et aliud hypostasim in Deo theologi asserant. Tertio, substantia, et hypostasis, atque proprietas in Deo secundum rem idem est. Quarto, quamvis paternitas et filiatio sit substantia, non propterea necessario sequitur Filium esse Patrem, vel Patrem Filium. Quinto, qui asserunt quemadmodum aliud esse hypostasim, et aliud substantiam, et aliud paternitatem in Deo compositionem non facit : ita etiam nonnulla, quæ in substantia Dei dicuntur subsistere, quæque realiter ab essentia, et inter se differunt, compositionem non facere, irrationales sunt. Sexto, doctores Ecclesiæ Filium ex substantia Patris esse theologice asserunt. Septimo, qui ex substantia esse, vel generari Filium negant, fidei principia tollunt, et doctoribus adversantur. Octavo, quæ tandem erroris sui fuerint causæ. Nono, quod repugnare iis qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere asserunt, coegit, non confiteri ex substantia Patris esse Filium. Decimo, quas tandem objectiones, quæ videntur præcipuæ, inferant iis qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere aiunt; et primum, quæ a consubstantialitate deducuntur, et solutiones earum. Undecimo, quod et alteram objectionem iisdem inferunt, quæ a duobus principiis, et ejus solutio. Duodecimo, quod sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum theologice philosophantur : et ex Filio esse, atque exsistere, proficiscique atque emanare, item procedere. Ultimo cap. repetitio prædictorum capitum. Atque hoc loco finem sortiatur oratio; quoniam et hucusque ipsi scopus erat. Si igitur convenientem finem assecuta est oratio, atque per omnia strenue præsens volumen absolvit, Deo sit gratia, qui et mutis loqui, et surdis audire largitur; sin minus, si quid etiam imbecillum esse videtur, non quæstionibus, de quibus sermo hactenus fuit, sed disserenti defectus attribuatur. Puto tamen quia vera sunt, quæ oratione proposuimus, fore per Dei gratiam ut etiam nostra dicta bona et verissima censeantur. Nisi quis ob rusticitatem, atque barbariem, seu malitiam, animique impietatem valde contra veritatem velit impudenter se gerere, studens, ut apud stultos aliquid esse videatur.

DEMETRII CYDONII

AD BARLAAMUM

EPISTOLA DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

(Vide inter mutuas Barlaami et Demetrii epistolas in Barlaamo.)

MONITUM

IN ORATIONEM DEMETRII CYDONII DE ADMITTENDO LATINORUM SUBSIDIO.

(COMBEFIS. *Auctar. nov.*, tom. II.)

—

De Demetrio Cydonio in hæc verba Possevinus ex Volaterano : *Demetrius Cydonius Thessalonicensis, vir doctus æque ac sanctus, Græca Latinaque facundia præditus, ex patria decedens, Mediolanum venit, ubi litteris Latinis ac theologiæ operam dedit. S. Thomæ Aquinatis libros in Græcum sermonem vertit, quæ versio hodieque in bibl. Vaticana cernitur. Scripsit et contra Eunomium de Divinitate Filii*, etc. Exstat ejus oratio Basileæ edita, de vita et morte. Habent plura ejus bibliothecarum indices. Ex iis una hæc mihi oratio præcipua visa est, ac meo instituto opportuna qua deinceps a Manuele præclare illustrari videretur historia Græca. Nec enim Joannes imperator, quo Romam profecto Demetrius ista oravit, alius videatur quam Joannes Manuelis filius, quem et in Hungariam profectum auxilia corrogaturum habet Franzes c. 41 : *Die* 15 *Novembr. ann.* 6932, *Christi* 1424, *imperator Joannes in Hungariam transiit, fratre suo Constantino despota instituto, et pro se in urbe relicto.* Quam ejus profectionem nec Demetrius silet. Orat ista cum jam Græci, omnibus pene amissis, vix urbem salvam haberent. Argumento autem sunt, cum Demetrii animi in Latinos propensioris, tum iniquioris in eosdem plurimum Græcorum, quos ii ultro eorum causa adeuntes pericula, ita ægre admitterent : velut Turcorum, quam Latinorum jugum levius haberent. Præter alia Demetrii monumenta exstat Regio codice prolixissima Oratio Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν· qua fere omnia spectantia ad hominis lapsum ac reparationem luculentissime tractat ac exsequitur congruentias adducens, quales fere D. Thomas in *Summæ* p. Ejus titulo ita est additum : Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος, διὰ τὸ τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποδοκιμασθῆναι· *Haud tamen sermo iste legitur in ecclesia quod reprobatus fuerit ab Ecclesia catholica.* Legi ego, nec aliquid in quo minus Græcis ac nostris conveniat, offendi : eoque existimo reprobatum in odium auctoris, quem velut Λατινόφρονα Græci schismatici odio prosequerentur. Exstat sane ibidem ejus ad archiepiscopum Thessalonicensem Theodorum Glabam fusa satis epistola, qua se purgat, ac queritur de sinistris ab eo sparsis rumoribus, ac quibus traduceret velut hæreticum ; promptum se doceri significans, ut ille meliora ostenderet ac probaret; haud vero cessurum, ut nonnulla patrum populi, hujusve aut illius auctoritate, aut etiam experimento, vel sensu aliquo premeret : quibus plane Ecclesiæ suæ, quam schismate divisam nosset, nec dogmatis omnino sanam, auctoritatem elevat, ac suorum carpit credulitatem, qui schismaticis ac hæreticis magistris adeo tribuant, et nihil præterea reliquum velint ad veritatem indagandam. Quam ergo Græcis schismaticis Cydonii invidiosa memoria, tam Latinis orthodoxis grata debeat esse ac sacra; sitque magis e re Christiana ejus publici juris monumenta facere, quam vel Philothei, vel Cabasilæ, aut aliorum æqualium, quos nihil Cydonio præstantiores doctrina aut eloquii nitore, erroribus in fide cum schismate infectos liquet.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΟΥ

ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ.

ΕΓΡΑΦΗ ΔΕ ΑΠΟΔΗΜΗΣΑΝΤΟΣ ΕΝ ΡΩΜῌ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ.

—

DEMETRII CYDONII

AD ROMÆOS DELIBERATIVA.

PORRO SCRIPTA EST PROFECTO ROMAM IMPERATORE JOANNE PALÆOLOGO, PATRIARCHA DOMNO PHILOTHEO.

—

A Πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες, χάρις πολλὴ τῷ Θεῷ τῶν ἀγγελιῶν ὑπὲρ ὧν ἥκομεν βουλευσόμενοι. Ταύτας γὰρ πάλαι μὲν ἐποθοῦμεν, καὶ μελλουσῶν, ἠνιώμεθα. Ὡς δ' ἂν εὐξαίμεθα τῶν πραγμάτων ἀρχομένων ἤδη χωρεῖν, τί λοιπόν ἐστι ἢ τὰ ἀμείνω καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐλπίζειν; Χρὴ δὲ ὑμᾶς φυλάξασθαι τὸ τῶν ἀνοήτων, καὶ ὅσοις περιπίπτουσι κακοῖς οἱ μὴ τοῖς καιροῖς ἐπιστάμενοι χρήσασθαι. Ἔστι δὲ τοῦτο· Πολλοῖς ἡ πρόνοια τὰ συνοίσοντα καὶ ἔνδον ὑποτίθησι, καὶ ἔξωθεν ἀφορμὰς δι' ὧν ἂν σωθεῖεν παρασκευάζει· ἀλλὰ νοῦν μὲν ἐχόντων, χάριν εἰδότας τῶν δεδομένων ἐκείνῃ, μετ' ἀγαθῆς ἐλπίδος πειρᾶσθαι τὰ λείποντα προστιθέναι· οἱ δὲ μηδαμῶς πρὸς τὰς ἐκεῖθεν εὐεργεσίας κινούμενοι, μηδέ τι καὶ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρειν οἰόμενοι δεῖν, ἀλλ' αὐτόματον αὐτοῖς ἥξειν τὴν σωτηρίαν οἰόμενοι, B οὐχ ὅπερ οὐδὲν ἐκ τῶν θείων κερδαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ὕστερον αὔξουσι δυστυχίας, τοῦτον τῆς ἀναισθησίας κομιζόμενοι τὸν καρπόν.

Τοῦτο τοίνυν ὑμῖν πρῶτον δέομαι, τοῖς λογισμοῖς ὑποθέντας, ὡς Θεός ἐστιν, ὁ τῆς εἰσάπαν ὕβρεως τοὺς Βαρβάρους ὑπὲρ ἡμῶν βουλόμενος ἀπαιτῆσαι, ἐκεῖνα καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν πειρᾶσθαι, ἐξ ὧν συναγωνιεῖσθε μὲν τῇ προνοίᾳ· ὑμᾶς δ' αὐτοὺς καὶ πατρίδα καὶ γένος τῆς αἰσχρᾶς ταύτης τύχης, καὶ τῶν περιεσχόντων κακῶν ἀπαλλάξετε. Εἰ μὲν γὰρ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης ἀντιλάβοισθε τῶν πραγμάτων, ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν τῷ ὄντι βεβούλευσθε, καὶ τοῖς ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθοῖς καὶ τὸ παρὰ πάντων ἐπαινεῖσθαι προσέσται· C ἂν δὲ τοῖς ἐκ τῶν κοινῶν κακῶν τὰς ἰδίας ὠφελείας αὔξειν ζητοῦσιν ἀκολουθήσετε, οὐδ' ἡ τῶν ἀνδραπόδων ἡμῖν καταλείπεται τύχη· ἀλλ' αἰσχρῶς ἀποθανόντας ἀνάγκη στήλην κακῶν ἀθάνατον τὴν πατρίδα καταλιπεῖν. Μὴ δὴ τῶν πρὸς ὑμᾶς διαβάλλειν ἐπιχειρούντων τοὺς συμμάχους ἀνέχεσθε, μηδὲ ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς λυσιτελεῖν τὰς ὑποψίας ταύτας νομίζετε. Ταῦτα μὲν γὰρ

Primum quidem, o viri, ingentes Deo gratias ago pro iis nuntiis pro quibus deliberaturi venimus, quippe ea olim desiderabamus ac nos mora moleste habebat. Cum jam autem res pro voto procedere cœperint, quid aliud superest, quam ut pro reliquis meliora speremus? Operæ vero pretium sit, ut quæ sunt stultorum caveatis, ac quam se multis malis inserant, qui occasione nesciunt uti, attendatis. Sic autem res habet. Multis providentia, cum a se, quæ sint conducibilia suggerit, tum foris occasiones instruit quibus salutem consequi possint. Inter hæc vero, sensatorum sit, ut ei pro concessis gratias agentes, bona spe freti quæ sunt reliqua conentur adjungere; ii autem qui ad beneficia ab ea accepta nihil moveantur, nec a se quidquam conferendum putent, sed casu quodam arbitrentur venturam salutem, nedum ex divinis commodi nihil referunt; quin et sequentes augent miserias, eum referentes fructum, ejus qua habent insensibilitatis.

Hoc vos itaque primum rogatos volo, ut in animos inducentes, Deum esse, qui omnino pro illata nobis a Barbaris injuria velit pœnas reposcere, ea et faciatis et dicere studeatis, per quæ providentiæ quidem collaboretis; vosque ipsos ac patriam et gentem, a turpi hac fortuna undique arctantium malorum liberetis. Equidem ut eo animo res capessatis, in vestrum reipsa commodum deliberastis, fietque ut ad libertatis bona, ore omnium laudem cumulo habeatis. Sin autem eos sequi malueritis, qui ex communibus malis, suas ipsi fortunas augere quærunt, ne mancipiorum quidem reliqua nobis sors futura erit; sed est necesse, ut turpi morte, immortalem malorum titulum, patriam relinquamus. Ne eos ergo feratis qui apud vos socios calumniari conantur, nec eas suspiciones votis vestris aliquid conferre putetis. Hæc sane alia sunt, quam eorum, qui quod sit e re communi

velint sibi propositum. Quosdam porro oportebat esse, qui pro universis consulturi essent, ac propriis ipsorum commodis communem utilitatem prælaturi.

Hunc ergo vos modum habere convenit, ac incidentibus rebus cum judicio uti. Si quis enim optionem dedisset, habuissetisque eligendum quod videretur, omnes puto, præ parentibus, amicisque, ac cognatis, Barbarorum deletionem eratis electuri, qua nimirum nihil vel justius sit, aut universis magis acceptum. Quid enim ii non injuriæ nobis intulerunt, aut quo a nobis supplicio affici non merentur? Siquidem enim a Deo ac religione in Deum inchoandum sit, quod et hominum genus charius habet, nobisque peculiari ambitione universis omnino expetibilius est, quorumnam impietas cum eorum possit impietate conferri? Quorum circa id quod præstabilius sit, cogitationes, aut absonæ magis, aut veris amplius ac nobis contrariæ? Quod si quis eorum consuetam vivendi rationem, ac alia reputet, plena omnia abominatione inveniet; eaque id exsuperantia, ut et argumentis probare, turpius quid videatur. Enimvero, totum sit necessarium tempus, accurate dicturo, quantis malis ab eorum iniqua actione per tempus actum usi simus, ac quantis nunc temporis teneamur. Ili enim fere soli malorum nostrorum auctores exsistunt, ac quibus merito calamitas nostra ascribi possit. Dicam vero non vetera, nec siqua vel scriptorum monumentis, vel seniorum narratione accepimus; sed ea solum, quibus ii nos ante hosce quadraginta annos læserunt.

Itaque imperio dominabamini toti Bithyniæ; toti quoque Ioniæ, Cariæ, Pamphyliæ, universæ Phrygiæ, ac toti quam late colunt Paphlagones. Trapezuntiorum principibus, eorum in vos benevolentiæ præmio, concesseratis imperium: multæ vobis ac pulchræ civitates ac reditus circa Pontum erant, ac usque Phasidem, alii quidem absolute parebant, alii haud sibi conducibile arbitrabantur, ut ne vobis amici ac socii essent. Sileo autem Thraciam ac Rhodopen, ac si quæ gentes, incipiendo a montibus ad mare usque, istam incolunt regionem. Thessalia autem ac Macedonia, quæ tot habeant urbes, tot exercitus, tot populos, nonne vestris moribus ac prætoribus regebantur? Porro his quoque finibus Epirotæ clausi erant: magnaque parte, dextra sinus solos vos ex universis dominos agnoscebant. Sed et Peloponnesus, quæ sola ad gloriam domino sufficiat, ut quis ejus imperium teneat, cum aliis servivit. Fuit et aliud nihil iis deterius imperium, ad mare. A Chelidoniis enim ad usque Siciliæ fretum nulla prorsus insula erat non vestræ ditionis. Atque ut verbo dicam, quod orbis optimum habet, ac utrinque anni tempestatum intemperiem fugit: atque ad frugum quidem copiam robustum est, atque ad acies ac exercitus comparatum; quodque pecuniariis obventibus, fontium ubertatem vincere videatur, id totum no-

A ἄλλα μᾶλλον ἢ τὸ κοινῇ συνοῖσον σκοπουμένων ἐστί. Χρῆν δέ τινας εἶναι τοὺς ὑπὲρ τῶν ὅλων βουλευσομένους, καὶ τῶν ἰδίων πλεονεξιῶν τὴν κοινὴν ὠφέλειαν προτιμήσοντας.

Τούτους τοίνυν ὑμᾶς φανῆναι προσήκει, καὶ τοῖς ἐμπεσοῦσι πράγμασι χρήσασθαι μετὰ νοῦ. Ὑμῖν γὰρ εἴ τις αἵρεσιν προὔθηκε, καὶ ἔδει τὰ δοκοῦντα ἑλέσθαι, πάντας ἂν οἶμαι, καὶ πρὸ τῶν γονέων, καὶ φίλων, καὶ συγγενῶν, τὴν τῶν Βαρβάρων ἀπώλειαν εὔξασθαι, ὡς τούτου μηδὲν οὔτε δικαιότερον, οὔθ' ἅπασιν ἥδιον ὄν. Τί γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἠδικήκασιν ἄνθρωποι, ἢ τίνος οὐκ ἄξιοι κολάζεσθαι παρ' ἡμῶν; Εἴτε γὰρ ἀπὸ Θεοῦ καὶ τῆς περὶ τούτου θρησκείας ἄρξασθαι δεῖ, ὃ καὶ τῇ φύσει τιμιώτερον, καὶ ἡμῖν ἰδίως πάντων ἁπλῶς περισπουδαστότατον, τίνων
B ἀσέβειαν τῇ τούτων ἔστι παραβάλλειν; Τίνων δ' οἱ περὶ τοῦ κρείττονος λογισμοὶ ἢ ἀτοπώτεροι ἢ τοῖς ἀληθέσι μᾶλλον καὶ ἡμῖν ἐναντίοι; Εἴτε τις τὴν καθημέραν αὐτῶν δίαιταν, καὶ τἄλλα ἀναλογίσαιτο, πάντα βδελυρίας εὑρήσει μεστά· καὶ τοσοῦτον, ὥστ' αἴσχιον εἶναι καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἐλέγχων ἀπόδειξιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦ παντὸς χρόνου δεῖ τῷ μέλλοντι μετ' ἀκριβείας ἐρεῖν, ὅσοις μὲν κακοῖς διὰ τὴν τούτων πλεονεξίαν ἐχρησάμεθα τὸν ἔμπροσθεν χρόνον, ὅσων δὲ νῦν ἀνεχόμεθα. Οὗτοι γὰρ μόνοι σχεδὸν τῶν ἡμετέρων κακῶν εἰσιν αἰτιώτατοι, καὶ οἷς τὰ τῆς ἡμετέρας συμφορᾶς δικαίως ἄν τις λογίσαιτο. Ἐρῶ δὲ οὐ παλαιά, οὐδ' ὅσα τῶν ἱστορούντων ἢ πρεσβυτέρων ἀκούομεν, ἀλλ' ὅσα πρὸ τεσσαράκοντα τούτων
C ἐτῶν ἡμᾶς ἠδικήκασιν.

Ὑμεῖς τοίνυν ἤρχετε μὲν πάσης Βιθυνίας, πάσης δὲ Ἰωνίας, καὶ Καρίας, καὶ Παμφυλίας· πάσης δὲ Φρυγίας, καὶ ὅσην νέμονται Παφλαγόνες. Μισθὸν δὲ τῆς εἰς ὑμᾶς εὐνοίας καὶ τοῖς Τραπεζουντίων ἄρχουσι παρείχετε τὴν ἀρχήν· πολλαὶ δὲ καὶ καλαὶ περὶ τὸν Πόντον ὑμῖν ἦσαν πόλεις τε καὶ πρόσοδοι. καὶ μέχρι Φάσιδος οἱ μὲν ὑπήκουον καθαρῶς, οἷς δ' οὐκ ἐδόκει λυσιτελήσειν τὸ μὴ φίλους ὑμῖν καὶ συμμάχους ὑπάρχειν. Καὶ σιωπῶ Θράκην τε καὶ Ῥοδόπην, καὶ ὅσα τὴν χώραν ταύτην ἔθνη ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἀρχόμενα μέχρι τῆς θαλάττης οἰκεῖ. Θετταλία δὲ καὶ Μακεδονία οὐ τοῖς ἡμετέροις ἔθεσι καὶ στρατηγοῖς
D διῳκοῦντο, τοσαύτας μὲν ἔχουσαι πόλεις, τοσαῦτα δὲ στρατεύματα, τοσαῦτα δὲ ἔθνη; Εἴσω δὲ τῶν ὅρων τούτων ἦσαν καὶ Ἠπειρῶται· καὶ ὅλως εἰσπλέοντι τὰ δεξιὰ τοῦ κόλπου, μόνους ὑμᾶς ἐξ ἁπάντων ᾔδεσαν δεσπότας. Πελοπόννησος δ' ἂν ἱκανὴ μόνη τῷ δεσπότῃ γενομένη πρὸς δόξαν, εἴ τις μιᾶς αὐτῆς ἦρχε, μετὰ τῶν ἄλλων ἐδούλευσεν. Ἑτέρα δὲ τούτων οὐκ ἐλάττων ἀρχὴ κατὰ θάλατταν ὑπῆρχεν ὑμῖν. Τῶν γὰρ ἀπὸ Χελιδονέων μέχρι τοῦ Σικελίας πορθμοῦ πασῶν νήσων οὐδεμία τὴν ὑμετέραν ἐξέφυγε δύναμιν. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, τὸ τῆς οἰκουμένης ἄριστον, καὶ τὰς ἐφ' ἑκάτερα τῶν ὡρῶν ἀμετρίας ἐκφεῦγον, καὶ πρὸς μὲν καρπῶν φορὰν ἐῤῥωμένον, πρὸς δὲ συντάξεις καὶ στρατιὰς ἐπιτήδειον, τοῖς δὲ περὶ τὰ χρήματα πόροις, πρὸς τὴν ἀφθονίαν τῶν

πηγῶν ἁμιλλώμενον, τοῦθ' ἡμῖν ὥσπερ ἀριστεῖόν τι A παρὰ τῆς προνοίας ἐξῄρητο· ἐξ ὧν ἁπάντων ἀδύνατον μὲν τὰς δι' ἔτους φερομένας τῷ ταμιείῳ προσόδους ἀπαριθμήσασθαι· χαλεπὸν δὲ ἐξηγήσασθαι τοὺς καταλόγους τῶν στρατευμάτων· ἔργον δὲ τοὺς οὐ χρείας μόνον, ἀλλὰ καὶ θαύματος ἕνεκα πανταχόσε πεμπομένους ἀποστόλους εἰπεῖν. Πεντήκοντα γὰρ καὶ ἑκατὸν ὡς ἀκούω τριήρεσι μακραῖς ἐπλεῖτε τὴν θάλασσαν, αἷς οὐδενὸς ἐνέδει τῶν ὅσα δεῖ προσεῖναι ταῖς καλῶς μαχομέναις. Τὸ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν ἐξ οὐρανοῦ ποθεν ἥκειν δοκεῖν, καὶ ὥσπερ ἐκεῖθεν σαφῶς χειροτονηθείσῃ πάντας εἴκειν αὐτῇ, καὶ πρὸς τοὺς ταύτης νόμους τὰ αὐτῶν πάντας καθίστασθαι, πολλῷ σεμνότερον ἡμῖν.

Τοῦ δὴ χάριν ταῦτα πάντα ἀφηγησάμην; Οὐ γὰρ ἵν' ἐγὼ μὲν τηνάλλως ἀναλώσω τὸν χρόνον· ὑμᾶς δὲ B τῇ τῶν οὐκέτ' ὄντων ἀγαθῶν διηγήσει λυπήσω· ἀλλ' ἵνα πρῶτον μὲν μὴ καταπίπτητε, μηδ' ἀμήχανον νομίζητε πρὸς τὴν εἰωθυῖαν ὑμῖν τύχην ἐπαναστρέφειν· τοῖς γὰρ εἰωθόσιν ἄρχειν, καὶ τοσαῦτα ἀγαθὰ κτησαμένοις, καὶ οἷς τοσαύτην ἀνδραγαθίαν πάντες συνίσασι, ῥᾷστον, ἂν τῆς πολλῆς ταύτης καὶ ἀδιηγήτου βλακείας ἀφέλωσιν, ὅσων πρότερον, τοσούτων νῦν ἐπιτάττειν· ἔπειτα παρ' ὑμῖν αὐτοῖς εἰδῆτε βεβαίως, ὡς πάντ' ἐκεῖνα ἐκ τούτων βιασαμένων ἀπεστερήθημεν· καὶ οὐδέν ἐστιν ὅπερ ὑμῖν ὑπολέλειπται διὰ τὴν τούτων πλεονεξίαν. Τὴν μὲν γὰρ ἀφ' Ἑλλησπόντου καὶ πρὸς ἀνατολάς, καὶ ὅσον μέχρι τῶν τῆς Ἀρμενίας ὀρῶν ἐκαρπούμεθα γῆν, πᾶσαν ἡμῶν ἀφελόμενοι, τὰς μὲν πόλεις κατέσκαψαν, C ἱερὰ δὲ ἐσύλησαν, ἀνέρρηξαν δὲ θήκας, αἱμάτων δὲ καὶ νεκρῶν πάντα ἐνέπλησαν· τῶν δ' οἰκητόρων ταῖς μὲν ψυχαῖς ἐλυμήναντο, τὸν μὲν ἀληθῆ Θεὸν ἀναγκάσαντες ἀγνοῆσαι, τῶν δὲ παρ' αὐτοῖς μεταδεδωκότες μιαρῶν μυστηρίων· τοῖς δὲ σώμασιν ἐφ' ὕβρει, φεῦ! κατεχρήσαντο· πάσης δὲ τῆς οὐσίας γυμνώσαντες, καὶ τὴν ἐλευθερίαν προσαφελόμενοι, εἴδωλα δούλων κατέλιπον ἀσθενῆ, πρὸς τὰς οἰκείας εὐπορίας καὶ τῇ περιλειφθείσῃ δυνάμει τοῖς ταλαιπώροις χρώμενοι. Οὐκ ἤρκεσε δὲ αὐτοῖς ἐνταῦθά που στῆσαι τὴν ὕβριν· ἀλλὰ τὸν Ἑλλήσποντον διαβάντες, τὰς ἐπέκεινα πόλεις δουλεύειν ἠνάγκασαν· καὶ νῦν ἀσφαλέστερον οὗτοι ἢ πρότερον ἡμεῖς τὴν Θρᾴκην οἰκοῦσιν. Εἰ δὲ καί τι τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς τούτους διέφυγε, τυχὸν μὲν ἐλπίζουσι καὶ τοῦτο προσλήψεσθαι. D

Πλὴν ἡ πρὸς τούτους ἡμῶν ἀσχολία, καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τοῖς ἐπιχειροῦσιν ὑπὸ τούτων κωλυομένους, ὡς ἐχρῆν, ἀντεπεξιέναι, μηδὲ πρὸς τούτους τε κἀκείνους ἀρκεῖν, πολλοὺς ἡμῖν κύκλῳ περιέστησε πολέμους· ὥστε τὰ μὲν ὑπ' αὐτῶν, τὰ δὲ δι' αὐτοὺς ἀφῃρήμεθα. Τὸ δὲ πάντα δυστυχίᾳ νικῶν, καὶ ᾧ μηδὲν ἐστι παραθεῖναι τῶν ἐν τῷ βίῳ, αἱ καθημέ-

A bis ceu honorarium a providentia servatum erat: ex quibus omnibus innumerabilia quæ tributis annuis ærario inferrentur; grave erat exercituum percensere catalogos; arduum dicere, quas nedum necessaria aliqua ratione, sed et ad miraculum undique classes mitteretis. Nam ut audio, centum quinquaginta magnis triremibus (1), necessario omni commeatu probe ad bellum instructis, mare navigabatis. Quod autem imperium nostrum e cœlo tandem venire videretur, eique omnes ceu palam cœlitus instituto cederent, ac universi ad ejus leges sua componerent, hoc enimvero ampliorem nobis honestatem addebat.

Quorsum vero omnia ista disserui? Non enim ut B ipse quidem frustra teram tempus; vos vero bonorum quæ fuerunt percensione tristitia afficiam; sed primum ut ne animis concidatis, neve reputetis impossibile reverti ad priorem fortunam. Iis enim qui imperio sunt assueti, tantaque possederunt bona, ac quibus rerum adeo fortiter gestarum omnes conscii sunt, facillimum est, modo tantum multam illam ac inenarrabilem inertiam auferant, ut quam olim, tam quoque nunc dominium protrahant. Deinde firma apud vos memoria tenetis, iis nos omnibus illorum violentia esse privatos, nec quidquam vobis ab eorum iniqua invasione reliquum esse. Sane qua ab Hellesponto, et ad Orientem, quamque late ad usque montes Armeniæ tenditur, terra fruebamur, universam nobis auferentes, urbes quidem funditus everterunt; spoliati C sunt templa, sepulcra effregerunt, sanguinibus ac cadaveribus omnia impleverunt: quod autem spectat ad incolas, animos quidem corruperunt, ad veri Dei ignorationem cogentes, suisque eos impertientes impuris mysteriis; corporibus autem, heu! stupro abusi sunt, sed et omni substantia nudantes, ac abunde libertatem tollentes, infirma servorum simulacra reliquerunt, suis ipsorum augendis facultatibus relicta miseris utentes virtute. Nec vero his terminis injuriam sistere satis habuerunt, quin Hellesponto transmisso, ulteriores urbes coegerunt servire; tutius modo, quam nos olim Thraciam incolentes. Quod si etiam eos aliquid effugit imperii nostri, illud nihilominus sese cumulo accepturos sperant. D

Cæterum, dum interim bello in eos occupamur, nec iis impedientibus, justis copiis adversus eos qui aggrediuntur exire possumus, sumusque ad utrosque impares, multa nobis circumquaque bella concreverunt: ut alia quidem amiserimus iis auferentibus, alia propter illos. Quod autem malam omnem fortunam superat, ac cui nihil in vita

Fr. Combefisii notæ.

(1) Erat illa tunc Græcorum potentia spectabilis. Decrevit numerus ille triremium, ac pene ad nihilum redactus est, cum Michael Palæologus quorumdam suasione velut studio parcendi sumptibus, ac earum expensas in ærarium inferendi, stulto consilio, quod narrat Franzes, lib. I, c. 9, triremium curam abjecit. Præstat certe respublica, omnem belli apparatum terra marique, virosque omni militia exercitos, quam multas congestas pecunias, in promptu semper habens: quarum vel rumor hostem provocet ac stimulet, quo sui eas juris faciat. Simile quid narrat Nicetas in Manuele Comneno.

conferri possit, quotidianæ sunt excursiones, ac quas exeuntium cædes patiant ad portas civitatis, quodque jam muris omnino immineant, nos vero tanquam clausæ bestiæ supremam exspectemus plagam. Sileo autem quæ anno superiori, ac nunc sub nostris sunt gesta obtutibus. quantam ii nostræ terræ partem messuerint, quantaque redimendis frugibus reliquis tributa exegerint, ac ut nihil injuriæ ac insolentiæ reliquum voluerint. Si quis ergo est cui hæc ferenda videantur, putetque non habere satis, ut læsis iram ac exacerbationem in eos qui læserunt commoveant; hujus ego insensibilitatem admiror, ac ne quid minimum humani animi habere dixerim. Quid enim jam causæ sit, ut quis ulcisci quærat, si quidem ista non mordeant? aut qui hæc sustinet, quosnam justiori titulo odisse possit? Quod si quam pietatis curam agitis; si quam animorum, si quam corporum, et templorum, et patriæ, et sepulcrorum: ad hæc vero, etiam liberorum atque uxorum, nec non securi postmodum rerum status, ac demum vestræ futuris temporibus apud posteros gloriæ, Deum omnino ac bonam spem prætendentes, enitendum sit ut violentos ulciscamini oppressores, nullis non tentatis ex quibus commeatus aliquid ab bellum comparari possit.

Sane quidem ut quem malis finem esset invenire, vel dando pecunias, vel nuptiarum fœdera pollicendo, vel pro præteritis nullam fore injuriarum memoriam jurejurando firmando; ne sic quidem par esset, ut nostra bona nequissimis cedentes, acceptamque ab eis injuriam oblivioni tradentes, libentes haberemus, ut quis silentio sineret meminisse calamitatum. Nihil enim ego aliud nobis fore video ab ea stultitia commodi; sin autem ne id quidem licet respondere, posse fieri, ut qui sic multa jam acceperunt, nec nobis reliquerunt aliquid quo nos ipsi reparare possemus, pro eo ut ne quod reliquum est, accipiant, hic tandem, velut defecta eis virtute, sistant; aut velut priora omnia, non ad hoc unum tanquam finem instructa essent, ut nos nostro dominio ac imperio privarent: quæ res, universis et sapientibus et consiliariis et vatibus liquido confessa est; quomodo omni alia cura abjecta, non rei unius, nempe libertatis, ratio nobis habenda est? Non enim quæ alios servientes, ea et nos, iis nostrum victoribus manent. Illis siquidem damnum est maximum, libertatis jactura, cum alioqui vivere sit ignobiles, iis fruentes quæ bellum non abstulit. Hic autem nobis, qua primum die servitutem sumus professuri, omnium simul malorum initium erit. Cum enim libertatem auferent, tum omni substantia ad usque interulam nudabunt, noruntque omnes post plagas, ærumnas ac labores, quantam corporibus sint illaturi injuriam. Animæ autem exitium majus quid habet ad jacturam. Nam neque ipsa a malorum nequam dominio libera esse permittitur. Quin imo ejus mors nulli interitioni comparari debet: si-

A ραν εἰσὶν ἐκδρομαὶ, καὶ αἱ πρὸς ταῖς πύλαις τῶν ἐξιόντων σφαγαὶ, καὶ τὸ μηδὲ τῶν τειχῶν ἀπέχεσθαι τὸ τοῦ λοιποῦ· ἡμᾶς δ' ὥσπερ τὰ θηρία κατακλεισθέντας, τὴν ἐσχάτην ἀναμένειν πληγήν. Καὶ σιωπῶ τὰ πέρυσι καὶ νῦν ὑπὸ ταῖς ἡμετέραις ὄψεσι γεγονότα, τῆς τε γῆς ἡμῶν ὅσον ἔτεμον, καὶ ὅσους ὑπὲρ τῶν περιλειφθέντων καρπῶν ἐπράξαντο φόρους, καὶ ὡς οὐδὲν ὕβρεως καὶ παροινίας ἐνέλιπον. Ταῦτα τοίνυν εἰ μὲν οὐκ ἀφόρητά τις ἡγεῖται, καὶ τοῖς πεπονθόσιν οὐχ ἱκανὰ κατὰ τῶν ἠδικηκότων ὀργὴν καὶ παροξυσμὸν ἐμποιῆσαι, θαυμάζω τοῦτον ἐγὼ τῆς εἰσάπαν ἀναλγησίας, καὶ οὐδ' ἀνθρωπίνης φήσαιμ' ἂν αὐτῷ μετεῖναι ψυχῆς. Τί γὰρ ἂν εἴη λοιπὸν ὑπὲρ ὅτου τις ἀμυνεῖται, εἰ ταῦτα μὴ δάκνει; Ἢ τούτων ἀνεχόμενος, τίνας ἂν τις μισήσειε δι-
B καιότερον; Εἰ δὲ μέλοι μὲν ὑμῖν εὐσεβείας, μέλοι δὲ ψυχῶν, μέλοι δὲ σωμάτων, καὶ ἱερῶν, καὶ πατρίδος, καὶ τάφων, καὶ πρός γε ἔτι παίδων καὶ γυναικῶν, καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλείας, καὶ τῆς μετὰ ταῦτ' ἐσομένης παρὰ τῶν ἐσομένων δόξης ὑμῖν· πάντως Θεὸν καὶ τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα προστησαμένους, πειρατέον ἀπαιτῆσαι δίκην τοὺς ὑβριστὰς, πᾶσιν ἐπιχειροῦντας, ὅθεν ἄν τι δυναίμεθα πορίσασθαι πρὸς τὸν πόλεμον.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὅρον τινὰ τοῖς κακοῖς ἐξευρεῖν, ἢ χρήματα δόντας, ἢ γάμους ὑπισχνουμένους, ἢ τοῖς φθάσασι μὴ μνησικακεῖν ὀμωμοκότας, χρῆν μὲν
C οὐδ' οὕτω τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν τοῖς ἐχθίστοις παραχωρήσαντας, καὶ τῆς αὐτῶν ὕβρεως λήθην λαβόντας, ἀγαπᾷν εἴ τις ἐφ' ἡσυχίας ἐᾷ μεμνῆσθαι τῶν συμφορῶν. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἔγωγε ὁρῶ κέρδος ὑμῖν ἐσόμενον ἀπὸ τῆς τοσαύτης ἀβελτηρίας· εἰ δὲ τούτῳ μόνον οὐκ ἔνεστιν ἀντειπεῖν, ὡς ἄρα τοὺς τοσαῦτα προειληφότας, καὶ μηδὲν ἡμῖν καταλελοιπότας, ὅθεν ἀναλαβεῖν ἡμᾶς αὐτοὺς δυνησόμεθα, ἀντὶ τοῦ καὶ τὸ λειπόμενον προσλαβεῖν, αὐτοῦ που στῆναι δυνατὸν, ὥσπερ ἀπηρεικυίας αὐτοῖς τῆς δυνάμεως, ἢ τῶν πρότερον πάντων, μὴ πρὸς ἓν τοῦτο μόνον ὥσπερ εἰς τέλος, τὸ τὴν ἡγεμονίαν ἡμῶν ἀφελέσθαι καὶ τὴν ἀρχὴν συνεσκευασμένων· καὶ περὶ τούτου πάντες καὶ σοφοὶ καὶ σύμβουλοι καὶ μάντεις ὁμολογήσουσι· πῶς οὐ, πάντων ἀποστάντας, ἑνὸς
D μόνου φροντίζειν δεῖ, τῆς ἐλευθερίας; Οὐ γὰρ ἃ τοὺς ἄλλους δουλεύσαντας, ταῦτα καὶ ἡμᾶς τούτων ἡττημένους περιμενεῖ. Ἐκείνοις μὲν γὰρ βλάβη μεγίστη ἡ τῆς ἐλευθερίας ἐστὶ ζημία· τὰ δ' ἄλλα ζῆν ἐστιν ἀτίμους, ἀπολαύοντας ἅπερ ὁ πόλεμος οὐκ ἀφείλετο. Ἐνταῦθα δὲ ἡμῖν ἡ πρώτη τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν τὴν δουλείαν ὁμολογήσομεν, πάντων ὁμοῦ τῶν κακῶν ἡμῖν ἄρξει. Τήν τε γὰρ ἐλευθερίαν ἡμῶν αἱρήσονται, καὶ τῆς οὐσίας μέχρι τοῦ χιτωνίσκου γυμνώσουσι, καὶ τοῖς σώμασι μετὰ πληγὰς καὶ ταλαιπωρίας καὶ πόνους ἴσασι πάντες οἵαν ἐπιθήσουσιν ὕβριν. Ἡ δὲ τῆς ψυχῆς ἀπώλεια τὴν εἰς ταῦτα ζημίαν παρέρχεται. Οὐδὲ γὰρ αὐτὴ γοῦν ἐλευθέρα μένειν τῶν τῆς πονηρᾶς δεσποτείας κακῶν συγχωρεῖται· μᾶλλον δὲ τὸ πάθος ἐκείνης οὐδεμιᾷ

χρὴ παραβάλλειν φθορᾷ· εἴπερ οὐκ ἴσον πάντων **A** ὁμοῦ τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν καὶ Θεοῦ χωρισθῆναι· οὗ χωρὶς οὐδέν ἐστιν ἐλπίσαι τῶν ἀγαθῶν.

Εἰ τοίνυν ἐκ πάντων ἀναγκαῖον γίνεσθαι τὸ ἀμύνεσθαι, εἰ μὲν καὶ ἡμεῖς καθ' ἑαυτοὺς αὐτάρκεις πρὸς τὸν πόλεμον ἦμεν, τοῦτ' ἂν ἦν ἄριστον καὶ πρὸς δόξαν, καὶ πρὸς τὸ μὴ πόῤῥωθεν τὴν συμμαχίαν ἀθροίζοντας πρᾶγμα ἔχειν· ἐπεὶ δ' ἡ καθημέραν ῥᾳστώνη, καὶ τὸ τὰς παρούσας τύχας μηδέποτε προσδοκῆσαι, εἰς τοῦτον κατὰ μικρὸν προήγαγον ἡμᾶς τὸν κρημνόν· πάντως οὐδὲ διὰ τῶν μάντεων ἑτέραν χρὴ προσδοκῆσαι φωνὴν, ἢ ὡς ἑτέρους δὴ καλεῖν, τοὺς τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπαιτήσοντας δίκην· ἐπεὶ ταύτην ἡμᾶς τὴν δύναμιν, ἡ τῶν βαρβάρων τούτων ἐπίθεσις καὶ πλεονεξία παρείλετο. **B** Σκέψασθαι δὴ, τίνων δεῖ τοῖς ἡμῖν συνδιοίσουσι τὸν πόλεμον τοῦτον, ἵν' ἐντεῦθεν, τίνας ἑλέσθαι δεῖ, γνώριμον ἡμῖν καταστῇ.

Οὐκοῦν ἀνάγκη, πρῶτον μὲν τῆς περὶ τὸ Θεῖον δόξης ἡμῖν κοινωνεῖν. Ἀμήχανον γὰρ τοὺς περὶ τοῦτο ταῖς γνώμαις διῃρημένους, ἃ τῶν φίλων ἐστὶ, ταῦτ' ἐλπίσαι ποτὲ παρ' ἀλλήλων. Ἔπειτα καὶ ἄλλως ἡμῖν οἰκείους καὶ συνήθεις ὑπάρχειν· λέγω δὲ κοινάς ποθ' ἡμῖν κἀκείνοις γενέσθαι στρατείας καὶ διοικήσεις, καὶ τὰς ἄλλας ἐπιμιξίας· καὶ ὅλως εἶναί τι καὶ πρότερον τὸ συνάγον. Τίς γὰρ ἂν πιστεύσειε τοῖς μηδέποτ' ἀλλήλους ἐγνωκόσι, τοσαύτην αὐτοῖς ἐκ πρώτης φιλίαν ἐγγενήσεσθαι, ὥσθ' ὑπὲρ ἀλλήλων αἱρεῖσθαι κινδυνεύειν ὃ μηδ' ὑπὲρ τῶν συνηθεστάτων ἐστὶ ῥᾳδίως προσδοκῆσαι ποτέ. Ἀλλὰ μὴν καὶ **C** πλήθει, καὶ τόλμῃ, καὶ φρονήμασι, καὶ τῇ περὶ τὰς μάχας ἐμπειρίᾳ δεῖ τοὺς συμμάχους, τῶν βαρβάρων προέχειν, εἰ μέλλοιεν τοὺς ἐν τῇ οἰκείᾳ μαχομένους αὐτοὶ νικᾷν, ὄντες ξένοι, καὶ τρέπεσθαι τοὺς εἰωθότας κρατεῖν· καὶ πρός γε ἔτι μὴ ταύτην αὐτοῖς εἶναι πρώτην τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους συμπλοκῆς τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ καὶ πρότερον εἶναι τούτων πεπειραμένους, καὶ τὰ φθάσαντα κατορθώματα τῆς ὕστερον ἐσομένης νίκης ἐνέχυρον εἶναι. Τῆς δὲ βεβαιότητος, καὶ τοῦ μὴ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἐγνωσμένων ἀφίστασθαι, οὐκ οἶδ' εἴ τις πρὸς τὸν πόλεμον ἀναγκαιοτέραν συντέλειαν ἡγεῖται. Ὡς τό γε ἔργον ἀψαμένους ἀπειπεῖν πρὸ τοῦ τέλους οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ σφᾶς αὐτοὺς προδιδόναι, καὶ καθ' ἡμῶν τοὺς πολεμίους προσπαροξύνειν. Καὶ μὴν οὐδέν ἐστιν εἰς ὅ τι **D** τούτων ἑκάστῳ χρησόμεθα, χρημάτων ἀπόντων· μᾶλλον δὲ μὴ πλείστων παρόντων. Τοῦτο γάρ ἐστιν, οὗ σχεδὸν πάντων μάλιστα δεῖ, καὶ ὧν οὐκ ἀφθόνως ἐπιῤῥεόντων, ἀνάγκη μετ' αἰσχύνης ἀναχωρεῖν. Δεῖ δὴ πλουσίων ἡμῖν καὶ μεγαλοψύχων συμμάχων, οὐ τὰ ὅπλα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς οἴκοι θησαυροὺς ὑπὲρ ἡμῶν τιθεμένων· καὶ ταῦθ' ὑμῶν μηδ' ὀβολὸν.μήτε δυναμένων μήτ' ἴσως βουλομένων ὑπὲρ τῶν πραγμάτων προέσθαι· τοσοῦτ' ἀπεσχόντων μισθοὺς τελέσαι, καὶ τὴν ἄλλην τοῦ πολέμου κατασκευὴν ἐκπορίζειν.

Ἃ μὲν τοίνυν τοὺς ἡμῖν συνεπιληψομένους ἔχειν προσήκει, καὶ μεθ' οἵων τῶν τε τύχης καὶ τῶν παρὰ τῆς ἀρετῆς ἀγαθῶν, ὑπὲρ ἡμῶν κινδυνεύσουσι,

quidem haud æquum videatur, ab omnibus pariter externis bonis, atque a Deo segregem fieri, sine quo, nihil licet sperare boni

Cum itaque ultio undequaque necessaria sit, siquidem ipsi a nobis satis ad bellum haberemus, esset id quidem optimum, cum ad gloriam, tum ne auxiliares copiæ procul labore congregandæ essent. Ex quo tamen quotidiana vitæ laxitas, præsentisque fortunæ summa quædam inexspectatio, eo nos paulatim præcipitii provexit, haud aliam plane vel a vatibus habemus exspectandam vocem, quam alios advocandos esse, qui nostram ulciscantur injuriam; siquidem id nobis facultatis ademptum est per Barbarorum impressionem ac iniquam vexationem. Considerandum itaque quosnam oporteat esse, qui hoc bello socii depugnare habeant, ut eo, quinam sint eligendi perspicuum fiat.

Ante omnia igitur necesse sit, ut idem nobiscum de Deo sentiant. Quippe fieri nequit, ut qui hac parte animis divisi sunt, quæ sunt amicorum, mutuo sibi unquam præstanda sperent. Tum vero ut et alias necessarii sint, ac quibuscum consuevimus; ut inquam, communibus quondam bellis ac administrationibus functi simus, ac aliis usi commerciis; ac omnino aliquid exsistat necesse sit, quod et prius animos devinxerit. Quis enim inducat in animum, hactenus inter se ignotis hominibus, tantam a prima congressione coalituram amicitiam, ut nec pro se mutuo pericula adire detrectent; quod vix aliquis pro maxime necessariis unquam facile exspectet. Quin et multitudine et audacia animisque, ac rei bellicæ peritia Barbaris præstare oportet, ut ipsi peregrini, in sua ipsorum regione pugnantes illos victuri sint, ac victoriis assuetos in fugam versuri. Ad hæc item ut ne primum illud sit congressionis adversus hostes initium; sed et jam talium periculum fecerint, ac quibus prioria facinora, futuræ victoriæ exsistant pignus. Constantia autem, et ut ne ab iis quæ initio visa sunt, recedamus, haud novi an quis quid necessarium magis existimet ad belli consummationem. Atque adeo, ut rem auspicati, ante finem animum despondeamus, haud aliud sit, quam ut nos ipsi prodamus, hostesque in nos irritemus. At neque suppetit quo horum quoque utamur, si pecuniæ desint, imo nisi adsint multa copia; hoc enim est quo fere omnium maxime opus est, ac quibus non abunde affluentibus, necesse sit confusos recedere. Itaque necessarios habemus divites ac magnificos auxiliarios, qui nedum arma, sed et thesauros domi repositos propter nos ponant : idque cum vos, ne obolum quidem possitis, ac forte nolitis reipublicæ causa effundere; tantum abest, ut solvere mercedem, ac reliquum belli apparatum præstare.

Hæc enimvero quibus ornatos oporteat esse, qui nobis sint allaturi opem, eaque fere qua fortunæ, qua virtutis bona, quibuscum pro nobis

debeant adire pericula. Sed et alia, ut quis diligentius adhibeat animum, possit dicere. Quosnam igitur nobis tales subsidio accersemus? Quosnam, omnium aut plurium ergo idoneos antagonistas reputabimus? Quibusnam freti nos ipsos credemus? Si quidem enim vi calamitatum perculsi omnino defecimus animis, alios prorsus exspectat tempus, inque ordinem nobis congruum vocat ac cogit. Forte aliquis Scythas dicat, qui nec amplius consistunt; quique nihilominus, ut possint, haud sane velint; neque ut velint, vires sint habituri, ac quibus auxilii mercedem, ne ipsos nostros lapides in argentum mutatos satis esse pataverim. Quin audio ab iis primum, vastatum esse ac desolatum nostrum solum. Eorum enim per annos singulos millenis turmis incursiones, cum urbes hominibus vacuas reddidissent, ac Tartarorum solitudini similes effecissent, Turcis liberam facultatem fecerunt, ut eorum reliquias persequerentur, ac si magnæ febres ac tabes, mortem antecedant. Præterea quis eos conciliaturus est, ac suasurus ut oblivioni traditis, quibus se mutuo malis afficiunt, nostri causa conveniant ad deliberandum? Aut ergo seditionibus divisi, ne se ipsi quidem juvare poterunt, aut antequam omnino concordiam ineant, in nos moturos exspectare debemus. Sed et his exceptis, ne nostras quidem calamitates, eorum video exspectaturas auxilium. Quanquam enim nunc ipso die electos legatos proficisci compellimus, vix anno sequenti incepturi sumus exspectare auxilium. Sin autem Deus hocce autumno auxilium non mittat, scitis omnes in quantæ tempestatis procinctu simus. Taceo, quod nec illi unquam adducendi sunt, ut velint in Turcos bellum suscipere, homines impii, piorum causa, adversus eos quibus mala eadem communia sint.

Enimvero dicat forsitan obiter quispiam: Quidnam in Mysis ac Tribalis causari habeas, similibus nobis hominibus, ac Deo addictis, quique multa nobiscum multis occasionibus negotia gesserint, nec sint procul dissiti, ut multum legatis tempus mutuis responsionibus insumendum sit? Equidem nihil contra opponerem, essemque libens et ipse assensurus, ut viris, una cum pietate, ac eo quod notos habeamus; reliqua suppeterent, quæ iis insint, diximus oportere, qui pro nobis pugnaturi sunt. Sane quidem pios oportet ac fideles esse, qui bellum sociale inituri sunt, quam ut dotem excipias, majus ab eis damnum futurum pronuntio, quam si palam hostes exstiterint. Satis vero esse virtutem ad negotia proposita, haud unquam dicam, nisi quis Deo constitutum velit, ut insolita nos ratione ac prodigio salvos faciat: quin necesse affirmo, ut quidquam velimus socios juvare, commeatum alium ad bellum suppetere. Nunc autem earum gentium paupertatem conspicitis, utque ne apud se quidem sedentibus ac quietis, necessarius commeatus sit: ut item levi occasione facile solvant quæ visa erant, ipsaque adeo si qua jureju-

A σχεδὸν ταῦτ' ἐστίν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα τῶν ἀκριβέστερον προσεχόντων τοῖς πράγμασιν ἂν εἰρημένα. Τίνας τοίνυν τοιούτους ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων πραγμάτων καλέσομεν; Τίνας πάντων ἢ τῶν γε πλείστων ἕνεκα νομιοῦμεν ἀξιόχρεως ἀνταγωνιστάς; Τίσι χρὴ θαρροῦντας ἡμᾶς αὐτοὺς ἐγχειρίζειν; Εἰ γὰρ ἡμεῖς ἁπλῶς πρὸς τὰς συμφορὰς καταπλαγέντες ἐξέστημεν, πάντως ἑτέρους ὁ καιρὸς περιμένει, καὶ εἰς τὴν ἡμῖν προσήκουσαν τάξιν καλεῖ. Σκύθας τις ἴσως ἐρεῖ, τοὺς οὐκέτ' ὄντας, καὶ τοὺς οὐχ ἧττον, εἰ δύναιντο, μὴ βουλησομένους, ἢ μὴ δυνησομένους, εἰ βούλοιντο, καὶ οἷς τῆς βοηθείας μισθὸν, οὐδ' ἂν τοὺς παρ' ἡμῖν λίθους ἐξαργυρισθέντας ἀρκέσαι νομίζω; Ἀλλ' ὑπὸ τούτων πρῶτον ἀκούω τὴν χώραν ἡμῶν ἀνάστατον γεγενῆσθαι. Αἱ γὰρ τῶν παρ' αὐτοῖς μυ- B ριάρχων καθ' ἕκαστον ἔτος ἐμβολαὶ, σωμάτων τὰς πόλεις κενώσασαι, καὶ τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν αὐταῖς περιθεῖσαι, παρέσχοντο τοῖς Τούρκοις ἄδειαν τοῖς ἐκείνων λειψάνοις ἐπεξελθεῖν· ὥσπερ σώματος τελευτῆς, πυρετῶν μεγάλων ἢ φθόης ἡγησαμένων. Ἄλλως τε τίς ὁ διαλλάξων αὐτοὺς, καὶ πείσων, ὧν ἀλλήλους κακίζουσιν ἐπιλαθομένους, ὑπὲρ ἡμῶν συνελθόντας βουλεύεσθαι; Ἢ τοίνυν στασιάζοντες οὐδ' αὐτοῖς ἕξουσι βοηθεῖν, ἢ πρὶν καθαρῶς ὁμονοῆσαι, ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἥξειν χρὴ προσδοκᾶν. Χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ τὰς ἡμετέρας συμφορὰς τὴν παρ' ἐκείνων βοήθειαν ἀναμενούσας ὁρῶ. Εἰ γὰρ αὐθημερὸν τοὺς πρέσβεις χειροτονήσαντες ἀναγκάζομεν ἐξιέναι, μόλις εἰς τοὐπιὸν ἔτος ἀρξόμεθα τὴν συμ- C μαχίαν ἐλπίζειν. Ἡμῖν δ' ἂν μὴ τούτου τοῦ μετοπώρου βοήθειαν ὁ Θεὸς ἐπιπέμψῃ, ἴστε πάντες οἷον προσδοκῶμεν χειμῶνα. Καὶ παραλείπω τὸ μηδ' ἂν ποτ' ἐκείνους ὑπὲρ ἡμῶν προελέσθαι πολεμῆσαι τοῖς Τούρκοις· ἀνθρώπους ἀσεβεῖς ὑπὲρ εὐσεβῶν τοῖς τῶν ὁμοίων αὐτοῖς κεκοινωνηκόσι κακῶν.

Τί δ' ἂν ἔχοις Μυσοὺς καὶ Τριβαλοὺς αἰτιᾶσθαι, παρελθών τις ἴσως ἐρεῖ, ἀνθρώπους ὁμοίους ἡμῖν, καὶ τῷ Θεῷ προσκειμένους, καὶ πολλῶν ἐν πολλοῖς καιροῖς πραγμάτων κεκοινωνηκότας ἡμῖν, καὶ μηδὲ πόῤῥω διῳκισμένους, ὥστε χρόνου δεῖν τοῖς παρ' ἀλλήλων πρέσβεσι πρὸς τὰς ἀποκρίσεις; Οὐδὲν εἶπον ἂν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἂν συνεῖπον, εἰ μετὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ τοῦ γνωρίμους ἡμῖν εἶναι, καὶ τἄλλα D τοῖς ἀνδράσι προσῆν, ὧν μετεῖναι δεῖν τοῖς ὑπὲρ ἡμῶν ἀγωνιουμένοις ἐλέγομεν. Εὐσεβεῖς μὲν γὰρ εἶναι δεῖ τοὺς μεθ' ἡμῶν παραταξομένους, καὶ τούτου χωρὶς μείζω φημὶ τὴν παρ' αὐτῶν ἔσεσθαι βλάβην, ἢ εἰ φανερῶς ἐπολέμουν. Ἀρκεῖν δὲ πρὸς τὰ παρόντα τὴν ἀρετὴν ταύτην οὐκ ἂν εἴποιμι, ἕως ἂν μὴ παρὰ δόξαν ὁ Θεὸς ἡμᾶς σώζειν ἐθέλῃ· ἀλλ' ἀνάγκη, καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἔχειν πλεονεκτήματα, εἰ μέλλοιεν ὠφελεῖν τοὺς συμμάχους. Νυνὶ δ' ὁρᾶτε τὴν τῶν ἐθνῶν τούτων πενίαν, καὶ ὡς οὐδ' αὐτοῦ που καθημένοις ἀρκεῖ τὰ ὄντα· καὶ ὡς μικρᾷ προφάσει λύειν οὐκ ὀκνοῦσι τὰ ἐγνωσμένα· μᾶλλον δὲ τὰ ὀμωμοσμένα. Ὑπερορίους δὲ στρατείας τίς ἔγνω τούτους ἐστρατευμένους; μᾶλλον δὲ τίς ὅλως αὐτῶν ποτε μνήμη γέγονεν ἐν τῷ βίῳ;

οἵ γε, εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ ταῖς ἡμετέραις συμφοραῖς ἀπεχρήσαντο, καὶ τὴν πρὸς τοὺς βαρβάρους τούτους ἀσχολίαν πλεονεξίας καιρὸν ἡγησάμενοι, πολλὰ τῶν ἡμετέρων παρέσπασαν, καὶ νῦν ἂν, ὥσπερ καὶ τὸ πρότερον, ὑπὸ τὸν ἡμέτερον ζυγὸν ἔζων· καὶ δεσπότας ἡμᾶς μετὰ τῶν ἄλλων ᾔδεσαν καὶ αὐτοί· ὃ καὶ μᾶλλον δεδοικότας, οὔ ποτέ φημι τούτους λυσιτελήσειν ἡμῖν. Ἴσασι γὰρ, ἂν τὰ δίκαια κρίνειν ἐθέλωσιν, ὡς πολλὰ τῶν ἡμετέρων κατέσχον, τῶν κωλυόντων οὐκ ὄντων· ὧν πρὸς ἄλλους μὲν ἡμῶν ἐχόντων τὸν νοῦν, κύριοι νομίζουσιν ἔσεσθαι· ἀναπνεύσασι δὲ, πᾶσα ἀνάγκη ἢ ἀποδοῦναι, ἢ τοῦτο μὴ βουλομένους, πράγματα ἔχειν, καὶ πόλεμον δέξασθαι, καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς κινδυνεύοντας. Οὔκουν βούλοιντ' ἂν εἰς τὰς τύχης ἀδηλίας ἐμπίπτειν· καὶ παρὸν κερδαίνειν, ἀναγκασθῆναί ποτε καὶ τῶν ἰδίων ἀφίστασθαι. Ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν κακοπραγίαν τεῖχος αὐτοῖς εἶναι νομίζουσι, πρὸς τὸ μή τι παθεῖν ἂν αὐτοὺς, ἄν ποτ' ἀνενεγκεῖν δυνηθῶμεν. Πῶς οὖν τὰς παρούσας τύχας συνεπικουφιοῦσιν ἡμῖν, οἵ γ' ἀεὶ ταύτας αὔξεσθαι συνεχῶς εὔξαιντ' ἄν;

rando firmaverant. Ad externas autem expeditiones, quis eos novit eduxisse? quin omnino, quæ eorum unquam memoria fuit in sæculo? qui nimirum, nisi et ipsi nostris infortuniis abusi, nostramque cum Barbaris occupationem, injuriæ tempus rati, multa e nostris abstraxissent, nunc quoque, uti prius, nostro viverent jugo mancipati, nosque dominos, una cum aliis, ipsi quoque scirent, quos eos potius metuentes, haud unquam nostris rebus dicam consulturos. Sciunt enim ut justa judicare velint, multa e nostris injuria occupasse, cum nulli essent qui prohiberent: quorum se dominos fore arbitrantur, dum ipsi interim aliis intendimus animum. Sin autem respirare contingat, necessarium omnino, ut aut reddant, aut nisi velint, negotia habeant, ac bellum suscipiant, idemque atque a principio periculum adeant. Haud ergo incorta fortunæ tentare velint, ac cum lucri occasio suppetat, cogi quandoque ut sua ipsi dimiserint. Quin rerum nostrarum malam aleam, muri loco sibi ducunt, ut ne quid mali, si quando nobis facultas emergendi fiat, accipiant. Qui ergo præsenti fortunæ levamen sint allaturi, quibus semper in votis sit ut continue augeant?

Καὶ ὅτι ταῦτ' οὐκ ἐκ λογισμῶν μόνον συμβαίνει, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα ἀποβλέπουσιν, ἔξεστι τοῖς εἰρημένοις συντίθεσθαι. Ἀναμνήσθητε διὰ πόσων πρεσβειῶν πρὸς ἀμφοτέρους περὶ τῆς συμμαχίας διειλέχθητε ταύτης, ποσάκις αὐτοὺς καὶ εὐσεβείας καὶ κοινῶν ἱερῶν, καὶ τῆς ἄλλης ἀνεμνήσατε κοινωνίας. Ἆρ' οὖν ἐκινήθησαν· ἢ τῶν ἡμετέρων γοῦν, εἴ τι βιάσασθαι οἷοί τ' ἦσαν, ἀπέσχοντο; Καὶ μὴν ἡμῶν ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους κατακλυζομένων πολέμου, καὶ τοσαύτης τραγῳδίας ἡμᾶς περιεστώσης, Τριβαλοὶ τὰς μὲν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων περιιόντες ὑπήγοντο· τὰς δὲ, στρατεύματα περικαθίζοντες, καὶ μηχανήματα προσάγοντες, ᾕρουν· τὰς δὲ καὶ λιμῷ παρεστήσαντο. Τὴν δὲ Μυσῶν ὠμότητα χαλεπὸν ἑτέρῳ τῳ παραβαλεῖν· οἵ γε τὰς χειμαζομένας τῶν ἡμετέρων πόλεων τοσοῦτ' ἀπεῖχον ἀνέχειν, ὥστε τὰς μὲν ἔπραττον, ὅπως ῥᾷον ἁλώσονται, τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἠδύνατο, τὸ μήτε σίτου μεταδιδόναι ταύταις πεινώσαις, αὐτοὺς ἐν ἀφθόνοις διάγοντας· τὰς δ' αὐτοὶ, στρατεύματα πέμποντες καὶ στρατηγοὺς οἰκείους, ἀνέστησαν· καὶ τὰ μὲν τείχη δι' ἑαυτῶν εἶχον, καὶ φρουρὰς αὐτοῖς οἰκείας ἐγκαθίστασαν· τοὺς δὲ ταλαιπώρους οἰκήτορας ἀεὶ δουλεύσοντας ἀπῆγον εἰς τὴν αὐτῶν. Καὶ νῦν ὁμωνύμους μὲν ταῖς ἡμετέραις πόλεσιν ἄλλας οὗτοι συνοικίας ἐπὶ τῆς αὐτῶν ᾤκισαν δι' αὐτῶν· φόρους δὲ τοσούτους ἐκλέγουσιν, ὅσων οὐδ' ἂν τὸ πολλοστὸν εἰσέπραξεν ἡ τῶν βαρβάρων ἀπανθρωπία. Καίτοι ταῦτα ποιοῦντες, οὐχ ἡμᾶς μὲν ἠδίκουν, αὐτοῖς δὲ συνοίσοντα ἐβουλεύοντο· ἀλλὰ τοσοῦτον τοῦ πρὸς ἡμᾶς μίσους αὐτοῖς περιῆν, ὥσθ' ὑπὲρ τοῦ τὰ ἡμέτερα κακοῦν ᾕρουντο καὶ αὐτοὶ τὰ οἰκεῖα προσαπολλῦναι. Ἃς γὰρ ἡμετέρας αὐτοὶ διῴκιζον πόλεις, αὗται τῇ τούτων ἀντὶ τείχους ἐγίγνοντο· καὶ τοῖς βαρβάροις ἀσχολίαν παρέχουσαι, μέλλειν ἐποίουν αὐτοῖς τὸ κακὸν, ἀντὶ τοῦ παρεῖναι. Δῆλον δέ· τού-

Quod autem ista non a solis cogitationibus accidant, sed et ipsas res spectent, ex præfatis licet conficere. Memores estis, quot ad utrosque destinatis legatis, de hac belli societate locuti estis? Quoties eis et pietatem, et sacra communia, reliquaque commercia, in memoriam revocastis? Ergone propterea moti sunt, aut siquid per vim licuit nocere, a nostris abstinuerunt? Enimvero, barbarico obrutis bello, ac cum tanta nos malorum circumstaret tragœdia, Tribali, alias quidem circumeuntes Macedoniæ urbes defectione tentabant; alias admotis exercitibus ac machinis occupabant, alias denique in famis angustias mittebant. Mysorum autem crudelitatem, vix habeas cui alii comparaveris. Tantum plane aberat, ut ne jactatis tempestate nostris urbibus præsidio essent, ut alias quidem, quo facile caperentur, venderent. Hoc enim iis promptum erat, quod fame pressis necessariam annonam, commeatu ipsi affluentes, non impertirent, alias sibimet ipsi submisso milite ac ducibus, proprias assererent, ac quidem per se ipsi muros tenebant, ac propria constituebant præsidia, miseros autem incolas, perpetuæ jugo servitutis addictos, a patria abducebant. Sed et modo, nostris cognomina urbibus oppida in suis ipsi sedibus per eos exstruxerunt, tamque immensa vectigalia colligunt, ut ne exigendis Barbarorum inmanitas multis partibus ad ea accedat. Tametsi hæc agentes, haud ita habebant, ut nos quidem læderent, sibi autem quod e re esset consulerent: quin imo ea in nos ferebantur odii exsuperantia, ut modo nocerent nostris, sua ipsi libentes pariter perderent. Quas enim illi nostras dissiparunt urbes, eorum sedibus muri loco erant, Barbarosque occupantes, futurum eis, loco præsentis malum faciebant. Ac liquet: iis enim destructis, jam

quidem Trinabum muniunt, aliaque obsessæ urbi præsidio futura inducunt, sic liquido quod interjacet Mysorum est præda, Barbari autem, liberius eorum invadent terras, quam colant suas, nuncque alias ipsi quærunt sedes, tanquam nihil ab hostium sedibus suas differre credant.

Hosne ergo, rogo te, belli socios vocaturi sumus, quibus si quid nobis infortunii accidat, commodo sit cessurum, quosque malis nostris, omnes provectos sciant? Cæterum quid ea dixi? Optimus enim noster imperator, post multas legationes ac collatos sermones, quibus in belli societatem adducendos sperabat, ipsum filium, imperii futurum successorem, ad nuptiarum fœdera cum principis Mysorum filia, putans sic pelliciendum, adegit. Atqui sciunt omnes, quam hoc conjugium, imperatori quidem dedecori fuerit, ac abjectioni, quamque illi gloriæ ac splendori. Ergone tanta ab imperatore gratia donati, reveriti sunt beneficium, ac vel minimum quid ad remunerationis speciem conferre cogitarunt? Haud plane : tametsi necdum conciliata affinitate, omnia pollicebantur; ac quotquot promissa firmantibus eorum sacramentis adhibebant animum, optimum iniisse consilium imperatorem affirmarent. Enimvero cum necessitas vocaret, ne navim, ne equitem, ne simplicem militem, ne unum obolum protulerunt : quin ita in finem usque improbe sibi agendum putaverunt, ut cum imperator in Illyricum ac Pannoniam proficisci decrevisset, ipseque per viros inducere ut vindicando auxilia darent; primum quidem illi nihil non moverint, quibus ab ejusmodi optimo consilio retrahendum sperarent : ubi autem minime persuasissent annuerint quidem, ac recte habere quod consultum esset fassi sint; quam cito tamen quas inde licuisset adducentem copias, reverti monuerint; quod reliquum videretur adjecturos se, ac alacres sociali bello futuros, ejusque gratia nihil non molituros. Atque hæc quidem illi pollicebantur. Num autem verbis res responderint, certo nosse licet, ex iis quæ acciderunt. Olim enim Barbari veniente imperatore pœnas dedissent, nisi illi sociis ac commilitonibus vias interclusissent, inque nos æstate, nihil jam timentes Barbaros immisissent. Quamobrem si quis rerum præsentem statum moleste habet, malorum eis imputet causam. Atque adeo, ut illi voluissent promissis stare, non modis omnibus res confundere ac pessumdare, olim nos a Barbarorum injuria liberi ageremus, omnique tranquillitate urbes incoleremus.

Quis ergo, nisi insanus est, vel modicum quid ab illis speraverit, quibus nostra mala, sua ipsorum salute chariora sint ac studiosius quæsita? Siquidem ergo ut Scythas nobis auxiliaturos speremus, vanum est; ut Tribalos ridiculum; ut Mysos nihil ad spem commodum, nostri vero quorum pridem virtus defecta sit, nulla ratio habenda est, quem præsenti deinceps negotio auxiliatorem vo-

A των γὰρ καθῃρημένων, Τρίναβον μὲν ἤδη τειχίζουσι, καὶ τἄλλ' ὧν δεῖ τοῖς πολιορκουμένοις, εἰσάγουσι· οὕτως ἄντικρυς Μυσῶν λεία τὸ μεταξύ. Οἱ δὲ βάρβαροι μετὰ πλείονος ἐπίασι τὴν αὐτῶν, ἢ οἰκοῦσι τὴν αὐτῶν· καὶ νῦν ἄλλην ζητοῦσιν ἣν οἰκήσουσι γῆν· ὡς τήν γε ἰδίαν οὐδὲν τῆς πολεμίας πεπιστεύκασι διαφέρειν.

Τούτους τοίνυν, εἰπέ μοι, καλέσομεν συμμάχους, οἷς, ἄν τι πταίσωμεν, εὕρημα γίνεται, καὶ οὓς ἅπαντες ἴσασιν ἐκ τῶν ἡμετέρων κακῶν ηὐξημένους; Καίτοι τί ταῦτα εἶπον; Ὁ γὰρ πάντα ἄριστος βασιλεὺς, ὁ ἡμέτερος, λέγω, μετὰ πολλὰς πρεσβείας καὶ λόγους, οἷς ἤλπισεν αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν προσάξεσθαι, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μετ' αὐτὸν βασιλέα, τὴν θυγατέρα τοῦ Μυσῶν ἄρχοντος ἠνάγκασε γυναῖ- B κα λαβεῖν, ταύτῃ μᾶλλον οἰόμενος αὐτὸν ἐφέλκεσθαι. Καίτοι πάντες ἴσασιν, ὅσην ὁ γάμος οὗτος τῷ βασιλεῖ μὲν ἀδοξίαν καὶ ταπεινότητα, ἐκείνῳ δὲ εὔκλειαν ἤνεγκεν. Ἆρ' οὖν τοιαύτης αὐτοῖς χάριτος τοῦ βασιλέως ὑπάρξαντος, ᾐσχύνθησαν τὴν εὐεργεσίαν, καί τι καὶ παρ' αὐτῶν σχῆμα γοῦν ἀμοιβῆς ἔχον γενέσθαι διενοήθησαν; Οὐδαμῶς. Καίτοι πρὸ τῆς κηδείας πάνθ' ὑπισχνοῦντο· καὶ πάντες εἰς οὓς ὑπὲρ τούτων ὤμνυσαν ὅρκους ὁρῶντες, καλῶς ἔφασκον βεβουλεῦσθαι τὸν βασιλέα. Ἀλλὰ τῆς χρείας καλούσης, οὐ ναῦν, οὐχ ἱππέα, οὐχ ὁπλίτην ψιλὸν, οὐκ ὀβολὸν ἕνα προεῖντο· ἀλλ' οὕτω διὰ τέλους ἀγνωμονεῖν ᾤοντο δεῖν, ὡς καὶ τοῦ βασιλέως ἐπ' Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας ἀποδημεῖν ἐγνωκότος, καὶ δι' ἑαυτοῦ C πείθειν ἐπιχειροῦντος ἀμύνειν αὐτῷ, αὐτοὶ πρῶτον μὲν πάντ' ἐκίνουν, δι' ὧν ἤλπιζον αὐτὸν ἀποστήσειν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων· ὡς δ' οὐκ ἔπειθον, ἐνδόντες, καὶ καλῶς ἔχειν εἰπόντες τὰ βεβουλευμένα, τὴν ταχίστην ἀναστρέφειν παρῄνουν, ὅσην ἂν δύνηται δύναμιν ἐπαγόμενον· τὴν δὲ λοιπὴν προσθήσειν αὐτοὺς, καὶ συμπροθυμήσεσθαι, καὶ πάντα πράξειν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ταῦτα μὲν ἦσαν ἐν οἷς ὑπισχνοῦντο· εἰ δ' οἷς ἔλεγον, καὶ τὰ ἀπὸ τῶν πραγμάτων συνέβη, ἔξεστιν ἐκ τῶν ἀποβάντων τὴν μαρτυρίαν λαμβάνειν. Πάλαι γὰρ ἂν δίκην ἔδοσαν οἱ βάρβαροι τοῦ βασιλέως ἐλθόντος, εἰ μὴ τοῖς συμμάχοις οὗτοι τὰς διόδους ἀπέκλεισαν, καὶ τοὺς βαρβάρους ἡμῖν τοῦ θέρους ἐπήγαγον, οὐδένα λοιπὸν δεδιότας. Ὥστ' εἴ τις ἄχθεται τοῖς παροῦσι, τούτοις τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν D λογιζέσθω. Ὡς εἴ γ' ἐμμένειν οὗτοι τοῖς ὑπεσχημένοις ἐβούλοντο, καὶ μὴ πάντα τρόπον συγχεῖν καὶ διαφθείρειν τὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἡμεῖς τῆς τῶν βαρβάρων ὕβρεως ἀπηλλάγμεθα, καὶ μεθ' ἡσυχίας τὰς πόλεις ᾠκοῦμεν.

Τίς οὖν, εἴ τις μὴ μαίνοιτο, μέτριον ἄν τι παρὰ τούτων ἐλπίσαι, οἷς τὰ ἡμέτερα κακὰ τῆς αὐτῶν σωτηρίας μᾶλλον σπουδάζεται; Οὐκοῦν εἰ τὸ Σκύθας μὲν ἡμῖν βοηθεῖν ἕωλον, γέλως δὲ ἡ Τριβαλῶν συμμαχία, ἀνέλπιστα δὲ τὰ Μυσῶν, ἡμᾶς δ' αὖ οὐδὲ προσλογίζεσθαι χρὴ πάλαι ἀπειρηκότας· τίνα λοιπὸν καλέσομεν σύμμαχον ἐπὶ τὰ παρόντα; Οὐ γὰρ δήπου Μασσαγέτας ἀξιώσομεν δεῦρ' ἥκειν, μετασχήσοντας

τοῦ πολέμου· ἢ πρὸς τοὺς τὴν ἔξω Στηλῶν θάλατταν A οἰκοῦντας πέμψομεν πρέσβεις; Συμβούλου δ' εἶναι οὐ τοῖς μὲν ὑπ' ἄλλων λεγομένοις ἐπιτιμᾷν, αὐτὸν δ' ἃ συνοίσει μὴ λέγειν· ἀλλ' ἀντειπόντα τοῖς οὐ καλῶς δοκοῦσιν εἰρῆσθαι πρότερον, αὐτὸν ὕστερον τῇ γνώμῃ κρατεῖν. Καίτοι ἀντεροῦσιν οἱ μηδὲν ἕτερον ἐν τῇ πόλει συμβουλεύειν σκοποῦντες, ἢ ὅπως τοῖς μὴ τὰ δοκοῦντ' αὐτοῖς λέγουσιν ἀντεροῦσιν.

caverimus? Num forte Massagetas huc adesse rogabimus, inque belli societatem venire? vel nuntios ad eos mittemus, qui insulas ac mare extra Columnas habitant? Porro autem consiliarii sit, non ut ab aliis dicta vituperaverit, nihil vero ipse quod e re sit, ac conducibile dixerit, sed magis, ut prius refutatis quæ non bene dicta videntur, ipse postmodum sententia superaverit: tametsi sunt contradicturi, qui nihil aliud in civitate deliberant ac consilii ineunt, quam ut iis, qui minus placentia dixerint, contradicant.

Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες, ἀξιώσαιμ' αὐτοὺς λέγειν, εἴ τι τοῖς εἰρημένοις ἐπιτιμῶσι, καὶ δεικνύειν ἢ ὡς οὐχ ἕκαστον τῶν ἀπηριθμημένων προσεῖναι δεῖ τοῖς ἡμῖν συμμαχήσουσιν· ἢ ἐγὼ τοὺς ὑπ' αὐτῶν λεγομένους συκοφαντῶ, καὶ χρησίμους B ἐσομένους τῇ πόλει, πονηροὺς ἀποφαίνω. Εἰ δὲ μηδέτερον ποιεῖν ἐθελήσουσιν, ὅπερ ἡμῖν ἐγκαλοῦσιν, αὐτοὶ πρότερον πείσονται, καὶ δόξουσιν ἡμῖν ἀντιλέγειν, οὐδεμίαν αὐτοὶ γνώμην εἰσφέροντες. Εἰ δ' ἀμφότερα καλῶς εἴρηται παρ' ἡμῶν, λείπεται σκοπεῖν ἐν κοινῷ, τίνες οἱ πρὸς τὰ παρόντα τῇ πόλει λυσιτελήσοντες. Οὐ μὴν ἀλλ' ἵνα μὴ δοκῶ λόγον ἄλλως μόνον εἶναι τὰ παρ' ἡμῶν, τῶν δὲ πραγμάτων ἑκὼν δι' ἀπορίαν ἀφίστασθαι, ἐρῶ τὰ δοκοῦντα· τοσοῦτον ἡμῶν δεηθεὶς, μὴ πρότερον θορυβεῖν, εἴ τι παρὰ τὸ δοκοῦν ὑμῖν ἡ συμβουλὴ περιέξει· ἀλλ' ἀνασχομένους τῶν λοιπῶν, τότε ἢ συνθέσθαι, ἢ τοῖς καιροῖς ἄλλο τι χρησιμώτερον ἐξευρίσκειν πειρᾶσθαι. Οὐχ ἀπορίᾳ συμμάχων ἐπὶ τοῦτ' ἀφίγμεθα, ὦ ἄνδρες, οὔ· ἀλλ' ἕτερα τῶν παρόντων κακῶν ἡμῖν γέγονεν C αἴτια· ἃ τῆς πολιτείας κρατήσαντα, καὶ συμμαχεῖν δυναμένους ἑτέροις ἡμᾶς, νῦν τοὺς βοηθήσοντας περιιόντας ἀναγκάζει ζητεῖν. Σύμμαχοι δ' ἡμῖν εἰσι καὶ πολλοὶ καὶ καλοὶ καὶ τοσοῦτον ἀχθόμενοι τοῖς ἡμετέροις κακοῖς, ὅσον ἡμᾶς ἔγωγ' ἂν εὐξαίμην ὑμῖν αὐτοῖς συναλγεῖν. Εἴπω τίνας· κελεύετε, καὶ οὐκ ὀργιεῖσθε.

Ego autem, auditores, eos primum edicere rogaverim, num quid in præfatis reprehendendum habeant, ostendantque, aut non necesse esse ut hæc omnia adsint, belli nobis futuris sociis, vel ego, quos illi dixerint in crimen vocabo, urbique utiles existimatos malos pronuntiabo. Sin autem neutrum velint præstare, ipsi prius causa cadent, videbunturque nobis contradicere, cum nullam ipsi sententiam inferant. Quod si bene et ut par erat, utraque diximus, reliquum est communi deliberemus consilio, quinam rerum præsenti statu, futuri sint urbi utiles. Enimvero, ut ne nudum temere sermonem effutire videar, libensque præ consilii inopia a rebus memet abstrahere, dicam quæ videntur, hoc tantum rogans, ut siquid consilium a vestro alienum sensu complectatur, non prius tumultum cieatis, sed exspectetis reliqua, tumque vel præbeatis assensum, vel aliud quidpiam congruum magis temporibus invenire tentetis. Non belli sociorum defectu, auditores, in eum statum redacti sumus. Minime gentium; verum alia nobis ut in hæc mala incideremus, in causa exstiterunt, eaque occupantia rempublicam, cum tales essemus, qui belli socii aliis auxiliari possemus, eo nos compulere, ut omni parte auxiliarios quærere necessum habeamus. Porro nobis sunt belli socii, iique multi ac boni, quique adeo nostra mala moleste ferant, ut sic nos ipse optem nostra ferre, ac nobis condolere. Dicam homines, jubete, ac iras continete.

Τοὺς νῦν ἥκοντας Ῥωμαίους φημὶ καὶ τὰ ἐκείνων ὅπλα, καὶ τὴν ἀνδρίαν· ὃ καὶ θαυμάζω εἰ καὶ τοὔνομα γοῦν οὐχ ἱκανὸν ὑμῖν διαλλάττειν τοὺς ἄνδρας. Σκέψασθε τοίνυν, εἰ τίνος τῶν προειρημένων ἐνδεῖ τοῖς συμμάχοις ἡμῖν, μᾶλλον δ' εἰ μὴ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ περιόντος ἀρκοῦσιν. Οὐκοῦν ὅθεν D ἠρξάμην, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ δηλονότι προσρήματος, ποιήσομαι τὴν ἀρχήν. Τίνες Ῥωμαίοις Ῥωμαίων οἰκειότεροι σύμμαχοι; ἢ τίνες ἀξιοπιστότεροι τῶν τὴν αὐτὴν ἐχόντων πατρίδα; Ἡ γὰρ ἐκείνων πόλις τῆς ἡμετέρας μητρόπολις γέγονε· καὶ τοῖς ἀποίκοις κοινωνήσασα τῆς ἐπωνυμίας, ἐκείνη μὲν ὥσπερ τις πρόβολος ἔμεινεν ἐπὶ τῆς ἑσπέρας· ἡμᾶς δὲ τῆς Ἀσίας ἡγησομένους ἐξέπεμψεν· ὥσθ' ἕνα μὲν δῆμον ἡμᾶς τε κἀκείνους δοκεῖν, μίαν δὲ πόλιν ἀμφοτέρας, ἐν ἀποίκου καὶ μητροπόλεως σχήματι τεταγμένας· μηδὲν δὲ εἶναι τὸ διαιροῦν, πλὴν ὅσον τὴν μὲν Ῥωμύλος ἱδρύσατο· τὴν δ' ὁ τὴν ἐκείνου βασιλείαν διαδεξάμενος ἔπηξε Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ μὴν αὐτόν τε Κωνσταντῖνον, οὗ πάντα τὰ ἡμέτερα ἤρτηται,

Venientes nunc Romanos dico eorumque arma ac fortitudinem; ac mirum, ni ipsum nomen, viros vobis conciliet. Pensate ergo, num quid eorum quæ prædiximus, belli nobis sociis desit; quin potius num abunde omnibus, quibus quis auxilietur, præditi sint. Itaque unde cœpi, a communi, inquam, appellatione, inde ducam exordium. Quosnam Romani Romanis magis necessarios socios habeant? Quosnam vero ad fidem comparatiores, quam qui habent eamdem patriam? Eorum namque civitas, nostræ metropolis est; cumque coloniæ commune impertisset nomen, ipsa quidem velut propugnaculum in Occidente mansit; nos vero, qui Asiæ præessemus, emisit, ut plane utrique, unus idemque populus videamur; ambæque urbes urbs eadem, pro coloniæ ac metropolis ratione: nihilque sit quod distinguat, excepto ut alteram quidem Romulus fundaverit; alteram vero, ejus imperii successor Constantinus condiderit. Quin et Constantinum a quo omnia nostra pendent, sciunt omnes

Romanum exstitisse, ac quam condidit urbem, patriæ cognomen tribuentem, honorasse. Hoc enim universis studebat, ut ambas, ut ita dicam, velut commisceret urbes: ut nedum unum ipsum ambabus imperare haud satis arbitraretur, utque in utraque imperii sedem poneret; nisi abunde iisdem urbes nominibus censerentur, quo vix non ambæ, una civitas essent. Mox ergo ac eam condidisset, una cum nominis appellatione, Romæ etiam dignitas in urbem illata est; senatusque Romanus huc commigravit, novam Romam honestans, quique commigraverant, majorum nostrorum parentes exstiterunt.

Idipsum vero quod attinet ad imperatorum proles servabatur, urbisque conditor apud nos, filios procreabat, inque ea illos constituens, qui ejus imperio successuri erant imperium eis cum urbe tradebat: Romanis Romanorum sceptra in ævum tenentibus; quos favens tempus, ad nostram usque ætatem provexit; atque utinam conservet deinceps immortale genus. At nec aliis tunc utebamur divinorum doctoribus; quin iidem nobis, tum reipublicæ, tum sacrorum ac religionis præsides erant, quandiu necdum scita illa versutaque apud omnes vigebant; sed tandem finis aliquis contendendi erat. Siquidem ergo multiplex communio mutuam dolere vicem communicantes efficit; eademque ut fortiores, imbecillioribus auxilientur inducit, ad quos justiori titulo confugiemus hisce omissis? haud secus ac si quis lacessitus ac male habens, alium quem appellare velit, cum adsit mater, ac auxiliari possit. Quod autem metropolis, matris habeat vicem ductis ab ipsa coloniis, nemo nescit, nisi quis propriam ipsam vocem intelligere nolit. Ostendunt vero ac probant, quæ metropoles, adversus omnes qui injuriam vellent inferre, tanquam ipsæ appeterentur, gesserunt bella: e quibus fidem amplissimam habent, multamque scriptoribus præbent segetem, quæ nostri causa adversus Barbaros isti consummavere. Ac vero miror, ut nec similis necessitas, similes nobis socios in memoriam reducat. Quinam enim alii ad usque Syriam ac Palæstinam nostri causa Barbaros persequentes, centum millibus cadaverum ad Orontem, campum operuerunt, ac nobis gratis, quas ablatas amiseramus, urbes reddiderunt? Ac quidem ipsi exantlarunt labores; nostris vero fruenda præmia tradiderunt; libertatem pariter ac pietatem, universis Asiam incolentibus Græcis, ceu fugitivam, postliminio reducentes; idque cum beneficio affecti, ne gratias quidem beneficis agerent: imo neque bello petere vererentur, modisque omnibus eos vexare, qui prompti essent omnia facere, ut ne nos ab hostibus talia pateremur.

Quisnam vero in alios referat, ut hactenus simus, sicque utcunque habeamus, præterquam in octingentos illos, qui nostrum cuidam imperatorum adhærentes, sobrio illi, utque videtur, prudenti viro;

A Ῥωμαῖον ἴσασι πάντες, καὶ τῇ τῆς πατρίδος ἐπωνυμίᾳ ἣν ἀνίστη πόλιν τετιμηκότα. Οὕτω γὰρ ἐβούλετο διὰ πάντων, οἷόν τ' εἰπεῖν, ἀμφοτέρας κεράσαι τὰς πόλεις· ὥστ' οὐ μόνον αὐτὸν ἕνα ὄντα βασιλεύειν ἀμφοτέρων ἀρκοῦν ὑπελάμβανεν, καὶ παρ' ἑκατέρᾳ τὸν βασίλειον ἱδρύσασθαι θρόνον, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν αἱ πόλεις σημαίνοιντο, πρὸς τὸ μίαν ἀμφοτέρας εἶναι τὰς πόλεις οὐκ ὀλίγον ἐνδεῖν. Ἅμα τε οὖν ταύτην ἱδρύετο, καὶ τῇ πόλει μετὰ τοῦ ὀνόματος συνεισῄει καὶ τὸ τῆς Ῥώμης ἀξίωμα· καὶ ἡ Ῥωμαίων γερουσία δεῦρο μετέβαινε, τὴν νέαν κοσμήσουσα Ῥώμην· καὶ οἱ μεταστάντες ἐγέννων τοὺς προγόνους ἡμῶν.

Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὰς τῶν βασιλέων γονὰς
B ἐτηρεῖτο· καὶ παρ' ἡμῖν ὁ τῆς πόλεως οἰκιστὴς ἐπαιδοποιεῖτο· τοὺς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ διαδεξομένους ἐνταῦθα καθίστη· καὶ μετὰ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τὴν ἀρχὴν παρεδίδου, Ῥωμαίοις Ῥωμαίων ἄρχουσι δι' αἰῶνος· οὓς, εὖ ποιῶν ὁ χρόνος, καὶ μέχρις ἡμῶν διεβίβασε· καὶ τηροίη γε τὸ γένος ἀθάνατον. Οὐ μὴν οὐδ' ἑτέροις ἐχρώμεθα τότε τῶν θείων ἐξηγηταῖς· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ τῆς τε πολιτείας καὶ τῶν περὶ τὴν εὐσέβειαν ἡμῖν ἦσαν προστάται, ἕως οὔπω τὰ κομψὰ ταῦτα παρὰ πᾶσιν ἐκράτει· ἀλλ' ἦν τι καὶ πέρας τῆς φιλονεικίας. Οὐκοῦν εἰ τὸ πολλά τισιν εἶναι κοινὰ συναλγεῖν ἀλλήλοις πείθῃ τοὺς κοινωνοῦντας, τοῦτο δὲ καὶ τοὺς ἰσχυροτέρους ἀμύνειν πείθει τοῖς ἀσθενεστέροις· ἐπὶ τίνας καταφευξόμεθα δικαιότερον, τούτους παραδραμόντες;
C παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις προπηλακιζόμενος καὶ κακῶς πάσχων, ἕτερον ἠξίου καλεῖν, τῆς μητρὸς αὐτῷ παρισταμένης, καὶ δυναμένης ἀμύνειν. Ὅτι δ' ἡ μητρόπολις τοῖς ἀποίκοις ἐν μητρὸς καθίσταται σχήματι, ἀγνοεῖ μὲν οὐδεὶς, εἰ μή τις καὶ τῆς ἰδίας φωνῆς οὐκ ἐθέλει συνεῖναι, δηλοῦσι δὲ καὶ οἱ ὑπὲρ τῶν ἀποίκων πρὸς πάντας τοὺς πλεονεκτεῖν βουλομένους τῶν μητροπόλεων ὡς ὑπὲρ ἑαυτῶν γινόμενοι πόλεμοι, ὧν ἀξιολογώτατοί εἰσι, καὶ πολλὴν εὐπορίαν τοῖς συγγράφουσι παρεχόμενοι, οἱ πρὸς τουτουσὶ τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ ἡμῶν τούτοις διηνυσμένοι. Ὃ καὶ θαυμάζω, εἰ μηδὲ τὸ τῆς χρείας ὅμοιον τῶν ὁμοίων ἡμᾶς ἀναμιμνήσκει συμμάχων. Τίνες γάρ εἰσιν οἱ μέχρι Συρίας καὶ Παλαιστίνης ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς βαρβάρους διώκοντες, καὶ δέκα μὲν μυριάσι νεκρῶν
D τὸ περὶ τὸν Ὀρόντην πεδίον καλύψαντες, ἡμῖν δὲ προῖκ' ἀποδεδωκότες, ἃς ἀφῃρήμεθα πόλεις· καὶ τοὺς μὲν πόνους αὐτῶν ποιησάμενοι, τὰ δ' ἆθλα τοῖς ἡμετέροις δεδωκότες καρποῦσθαι· τὴν δ' ἐλευθερίαν καὶ τὴν εὐσέβειαν, πᾶσι τοῖς τὴν Ἀσίαν οἰκοῦσιν Ἕλλησιν, ὥσπερ τινὰ φυγάδα καταγαγόντες· καὶ ταῦτα τῶν εὖ πασχόντων οὐδὲ χάριν αὐτοῖς τῆς εὐεργεσίας εἰδότων· ἀλλὰ καὶ πολεμεῖν οὐκ ὀκνούντων, καὶ πάντα τρόπον κακούντων τοὺς, ὅπερ μὴ ταὔθ' ἡμεῖς ὑπὸ τῶν πολεμίων πεισόμεθα, πάντα ποιεῖν ἑλομένους;

Ἢ τίνας ἄν τις ἄλλους αἰτιάσαιτο τοῦ νῦν ἡμᾶς εἶναι καὶ ὁπωσοῦν ἢ τοὺς ὀκτακοσίους ἐκείνους, οἳ βασιλεῖ τινι τῶν ἡμετέρων προσθέμενοι, σώφρονι τὰ πάντα καὶ νοῦν, ὡς ἔοικεν, ἔχοντι, αὐτοὶ μὲν ἀπέ-

θανον, ἀθάνατον ἐξ ὧν προείλοντο δόξαν κτησάμενοι· ἡμᾶς δὲ πρὸς τὸ μὴ δουλεύειν αἰσχρῶς, καὶ πάντων τῶν τῇ τύχῃ ταύτῃ συγκεκληρωμένων, ἀπήλλαξαν· οὓς, οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι, πύργους τῆς ἡμετέρας εἰπών· ὡς εἰ μὴ σφᾶς αὐτοὺς τότ' ἐκεῖνοι τοῖς βαρβάροις ἀντέστησαν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ ὅτου νῦν ἔδει βουλεύεσθαι. Ἀλλ' ἐῶ τοῦτό γε· οἱ δ' ὀλίγῳ πρότερον τὴν Σμύρναν καταλαβόντες, καὶ τὸν λιμένα μὲν κατασχόντες, οὗ τὰ πᾶσαν τὴν ἡμετέραν ἀοίκητον πεποιηκότα πλοῖα τῶν βαρβάρων συνηθροίζετο, τὸν δὲ βάρβαρον αὐτόθι πρὸς τοῖς τείχεσι μαχόμενον κτείναντες, οὗ ζῶντος, οὐδὲν τῶν κακῶν ἀνέλπιστον ἦν, πόθεν ὡρμῶντο, καὶ τίσι χαριζόμενοι τοῦτο ἐποίουν; Οὔτε γὰρ Σκυθῶν τινες ἢ Μυσῶν τὰ τοιαῦτα ἐτόλμων, οὔτ' ἄλλοις πλὴν ἡμῶν βοηθήσοντες ἧκον. Οἵ γε γὰρ ἐλθόντες ἐκ τῶν Ἄλπεων ἔπλεον. Καὶ ὁ τῶν Σμυρναίων λιμὴν ἴστε πάντες οἷα πᾶσιν ἡμῖν ἤγειρε κύματα. Πόσον δ' ὑπὲρ τούτου καὶ σωμάτων καὶ χρημάτων πλῆθος καὶ πρότερον ἀνηλοῦσθαι δοκεῖτε, καὶ νῦν ἀναλοῦσθαι κατ' ἔτος; Πάντως ἂν ἔστη καὶ πηγὰς ἔχον ἀρχήν. Κἀκείνων μὲν οἱ κίνδυνοι καὶ τὰ ἀναλώματα· ἡμῖν δὲ καθημένοις τὰ ἐντεῦθεν προσγίνεται κέρδη. Τίνα δὲ λέγω ταῦτα; Τῶν αἰχμαλώτων οἱ καθημέραν ἀνασωζόμενοι, οὓς ἀπειρήκασιν ἀριθμοῦντες, οἷς ταῦτα ἐμέλησεν ἀναγράφειν· αἱ τῶν ἐμπόρων ἀναγωγαί· τὸ μηδὲ τῆς θαλάττης εἴργεσθαι· τὸ τὰς νήσους μὴ ἀνηρπάσθαι· πάνθ' ὅσων πρὶν ἠνειχόμεθα. Τὰ δὲ πρὸς Ἴμβρῳ παρ' αὐτῶν γενόμενα, πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὑπὲρ τίνος τις νομίσει πεπρᾶχθαι; Ἢ κἀκεῖ τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀμυνόμενοι, τὰ τοιαῦτ' ἐπεδείκνυντο;

A ipsi quidem mortem obierunt, immortali a proposito animique generositate gloriam consequentes; nos vero cum a turpi servitute, tum a reliquis huic sorti fortunæque conjunctis, liberarunt; quos vere patriæ nostræ propugnacula ac turres dicas: ut nisi se, tunc illi Barbaris objecissent, ne modo quidem esset cujus gratia deliberaremus. Atque id quidem bene; qui autem haud ita pridem Smyrnam ceperunt, ac portum quidem occuparunt, ubi Barbarorum classis, quæ universam terram nostram desolaverat, collecta erat; eodemque loco Barbarum ad muros pugnantem peremerunt (2), quo superstite, nullum erat malorum genus, quod non immineret, undenam profecti erant, in quorumve gratiam, rem ejusmodi præstabant? Neque enim B Scythæ aliqui, aut Mysi talia præsumpserunt; nec ii aliis quam nobis suppetias venerunt: qui enim venerant, ab Alpibus navigarant. Scitis vero omnes, quantos universis nobis excitaverit fluctus Smyrnæ portus. Quantam vero ejus causa hominum multitudinem, quantasve opes, cum prius consumpta existimatis, etiamnumque annis singulis consumi? Plane stitisset cui vel fontes initium fuissent. Ac illi quidem periculis defuncti sunt, sumptusque fecerunt, nobis vero sedentibus, quæ inde sunt lucra, accedunt. Quænam vero hæc dico? Recepti ac salvi quotidie captivi, quibus numerandis ne sufficiebant quidem, qui perscribendis operam ponebant: mercatoribus libera navigatio, ut ne mari arceamur, C ut ne hostes rapuerint insulas, quæcunque demum prius passi sumus. Quæ vero ab eis apud Imbrum gesta sunt, per ipsam obtestor veritatem, cujusnam quis gratia gesta putaverit? Illicne quoque ut Barbaros sui causa ulciscerentur, talia designarunt?

Ἀλλ' οὔτ' ἐκεῖνοι πώποτε καθῆκαν εἰς τὸν Ἀδρίαν, οἵ γε οὐδ' ἴσασιν, οὔθ' εὕροι τις ἂν Ἰταλικὸν ἀνδράποδον ἐν Ἐφέσῳ καὶ Μαγνησίᾳ· ἀλλ' ἡμεῖς ἐσμὲν οἱ δουλεύοντες πανταχοῦ· ὑπὲρ ὧν ἐκεῖνοι παροξυνθέντες, ὀλίγαις τριήρεσιν ἐπιπλεύσαντες, κατέλαβον τοὺς βαρβάρους, εἴκοσι καὶ ἑκατὸν πλοίοις ἀνδραποδιζομένους τὴν Ἴμβρον. Οἵαν δ' ἐκεῖ τούτους ὑπὲρ ἡμῶν ἀπῄτησαν δίκην, ἴσασιν οἱ μέχρι νῦν ἐκείνων μεμνημένοι τῶν ναυαγίων. Σχεδὸν γὰρ οὐδεὶς τότε λέγεται τῶν βαρβάρων διαφυγεῖν. Καὶ σιωπῶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ λῃστρικὰ πλοῖα, καὶ τῶν βαρβάρων τοὺς αὐτόθι διαφθαρέντας, καὶ πάλιν τὰ πρὸς Θετταλίᾳ, καὶ ἱερῷ ὄρει, καὶ Ἑλλησπόντῳ, καὶ πάσαις νήσοις. Σχεδὸν γὰρ ἑκάστης ἡμέρας ἔχουσί τι λέγειν κατὰ τῶν βαρβάρων ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένον. Οὕτως αὐτοῖς μὲν τὸ νικᾷν, ἡ ἧττα δὲ

Enimvero neque illi unquam in Adriaticum mare descenderunt, quod ne norunt quidem; nec quis servum ex Italia Ephesi ac Magnesiæ invenerit: nos vero ii sumus, qui ubique gentium servi sumus, quorum illi causa exacerbati, paucis triremibus advecti, Barbaros ceperunt, cum illi centum ac viginti navigiorum classe, Imbrum mancipparent. Quam vero graves ab eis pœnas nos ulciscentes exegerint, sciunt qui hactenus facta illic naufragia memoria retinent. Ferunt enim vix quemquam effugisse Barbarorum. Sileo piraticas in Peloponneso naves, ac Barbaros illic internecioni datos: rursumque gesta in Thessalia, monte sancto, Hellesponto ac omnibus insulis. Vix enim præterit dies, quæ D non aliquid in Barbaros ab eis designatum ferat. Sic quidem ipsis, vincere; Barbaris autem vinci a

Fr. Combefisii notæ.

(2) Eamdem Cantacuzenus historiam refert, lib. III, ubi classem Rhodiorum ac aliorum Latinorum, qua Smyrna capta est, 24 triremium fuisse ait, celebratque eorum immensam fortitudinem, ut ipse præsens Ameras non potuerit portum tutari ac urbem. Non liquet quemnam Barbarum Demetrius ibi occisum dicat, a quo tanta Græcis immineret pernicies; nihil enim Cantacuzenus ejusmodi habet. Lubens docerer in quem imperatorem præcedens historia referri debeat, vere illa Latinis ac Occiduis, ut qua alia, gloriosa. Sed et reliqua in eosdem subinde velut obiter dicta ac indicata, omnino illa præclara, ac vere Christiani pectoris cum pari magnanimitate heroum majorum nostrorum, quorum orbis sacro ejusmodi bello facinorum, theatrum fuit, præmiator, Deus ac cœli. Utinam vero tandem aliquando, ac vel sero, nepotes ac filii, vix quidquam generositate impares, ἐμφύλιον, quo discordibus nobis dilabitur res Christiana, commutaverint in vere sacrum, avitaque pietate matrem vindicare studuerint.

principio videtur obtigisse. Nec congressionem assignare liceat, qua non victores tropæa erexerint. Enimvero cum ab antiquo cœperint Barbaros prosequi odio, hactenus perseverant, ut nihil unquam fœderis ineundi meminerint: atque adeo res ejusmodi, nedum ævo hoc, nominis eis afferet claritatem; verum etiam futuro magnorum bonorum habet repromissionem. Atqui, quis certius aliquod argumentum velit, ut non ii facile, tanquam colorem sint sententiam mutaturi, quam ut diuturno adeo tempore adversus Barbaros depugnantes, neque ipsi unquam inducias petierint, nec hostibus voluerint concedi, tanquam vero ab ipsa natura in eos bellum susceperint, sic eorum ruinam lucri maximi loco habent? Quod autem non nisi grandi ære talia designare potuerint, ridiculus sim ut probare tentaverim. Sciunt vero qui navales instruunt copias, nihil paucioribus indigere ad commeatum bello comparatam navim, atque indigeat una urbs tota. Tot vero illi continue instruunt classes, ut ludus quidem videatur, quam Græci miserunt expugnatum Trojam: sic velut e fontibus, pecuniæ affluunt. Nec hominum quam pecuniarum minor copia. Per nationes enim, sodalitiaque ac tribus transeunt, ut videantur patria relicta alio commigrare. Quod si quis eo moveri dicat, quod nos miserantes, mala nostra suam ipsorum calamitatem ducant; quid vel parentes ampliorum in nos viscerum ostendere valeant? Sin autem, tantæ illius magnificentiæ præmium, quam inde consequuntur, gloriam quærant, quandonam ii induci possint, ut levibus quibusdam ex causis belli socios deserant; qui vero non iis sint auxiliaturi, quorum salute, tantam habeant reportare gloriam? Sin denique, quod majus veriusque dicatur, quod in suis ac necessariis, quosque ut sua ipsorum membra curent, pietatem videant in discrimen vocari; atque eos qui cum ipsis ac per ipsos universis dominabantur, eorum mancipari servos, quos prius habuissent mancipia pro omnibus ipsi adierunt periculum; unum illud sibi proponentes, quo religionem sacratissimam ab impiorum injuria liberarent, quomodo non eximium quid videatur quod ab eis agitur? Aut quis illustrius possit afferre pietatis indicium? siquidem blasphemantibus Christum, divinisque ejus legibus suam ipsorum opponentibus iniquitatem, inque tantas necessitates dictos ab eo Christianos mittentibus, ut ne quidem alioqui liceat vita superstitem esse, nisi eam quis laudet corruptionem, soli se universis adversaque acie objecerunt. Ac neque civitas est; non insula; non continens, ubi non ii, illius pro pietate zeli assidue specimen edant, eos ad fletum cogentes, qui irrisioni pietatem habent. Hi sunt qui in Africa ac Carthagine numerosa triremium classe, ac pedestribus copiis Barbarorum injuriam cohibent: quique in Ægyptum moventes, illorum metropolim igni, cadaveribus, ac ruderibus repleverint: Asiam vero sic percusserint terruerintque, ut magni æstimet

A τοῖς βαρβάροις ἐξ ἀρχῆς συγκεκλήρωται. Καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε συμβαλόντες οὐκ ἀνέστησαν τρόπαια. Ἀλλὰ μὴν ἄνωθεν τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους μίσους ἀρξάμενοι, δεῦρ' ἀεὶ διαγεγόνασιν, οὐδὲ πότε μνησθέντες σπονδῶν· ὡς τοῦτ' αὐτοῖς οὐκ ἐνταῦθα μόνον εὔκλειαν οἶσον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀγαθῶν μεγάλων ἔχον ἐπαγγελίαν. Καίτοι τίς ἂν ἄλλο μεῖζον ἔχοι τεκμήριον τοῦ τοὺς ἄνδρας μὴ ῥᾴδιον, ὥσπερ χροιὰς, μεταβάλλειν τὰς γνώμας ἢ τοσοῦτον χρόνον πολεμοῦντας πρὸς βαρβάρους, ἀνοχὰς μήτ' αὐτοὺς αἰτῆσαι, μήτε θελῆσαι δοῦναι τοῖς πολεμίοις· ἀλλ' ὥσπερ καὶ τὴν πρὸς ἐκείνους μάχην μετὰ τῆς φύσεως δεξαμένους, οὕτω τὴν ἐκείνων ἀπώλειαν ἥδιστον νομίζειν κερδῶν; Ὅτι δ' οὐκ ἄνευ χρημάτων τὰ τοιαῦτα ἂν ἠδυνήθησαν, γέλως μὲν ἀποδεικνύναι

B πειρᾶσθαι· ἴσασι δὲ οἱ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις ἐξαρτυόμενοι, ὡς ὅσων μιᾷ πόλει, τοσούτων δεῖ καὶ μιᾷ νηῒ στρατιώτιδι. Ἀποστόλους δ' ἐκεῖνοι τοσούτους συνεχῶς ἐξαρτύονται, ὡς παιδιάν τινα δοκεῖν, ὃν Ἕλληνες ἐπὶ Τροίαν ἀπέστειλαν· οὕτω τὰ χρήματ' αὐτοῖς ὥσπερ ἀπὸ πηγῶν ἐπιῤῥεῖ, καὶ τοῦ τῶν χρημάτων πλήθους οὐχ ἧττον τὸ τῶν σωμάτων. Κατὰ ἔθνη γὰρ καὶ κατὰ φατρίας καὶ κατὰ φυλὰς διαβαίνουσιν, ὡς δοκεῖν ἄλλοσε μετοικίζεσθαι, τὴν πατρίδα καταλιπόντας. Τὸ δ' ἐπὶ ταῦτα κινοῦν εἰ μὲν τὸ συναλγεῖν ἡμῖν εἴποι τις, καὶ συμφορὰν ποιεῖσθαι τὰ ἡμέτερα πάθη, τί τοῖς γονεῦσι περὶ ἡμᾶς ἐπιδείξασθαι πλέον κατέλιπον; εἰ δὲ τὴν ἐπὶ τούτοις δόξαν ἆθλον τῆς τοσαύτης μεγαλοψυχίας ποιοῦνται,

C πότ' ἂν οὗτοι μικρῶν τινων ἕνεκα τοὺς συμμάχους ἐγκαταλίποιεν· ἢ πῶς οὐκ ἂν βοηθεῖν ἐκείνοις, οὓς σώσαντες, τοσαύτην οἴσεσθαι μέλλουσι δόξαν; εἰ δ' ὃ μεῖζον καὶ ἀληθέστερον εἴποι τις, ὡς ὁρῶντες ἐν τοῖς οἰκείοις καὶ ὧν ὡς οἰκείων μελῶν κήδονται, τὴν εὐσέβειαν κινδυνεύουσαν· καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν πάντων κρατοῦντας, τοῖς πρότερον ἀνδραπόδοις ἀναγκαζομένους δουλεύειν, αὐτοὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀνεδέξαντο κίνδυνον, ἓν τοῦτο σκοποῦντες, ὅπως τὴν ἁγιωτάτην θρησκείαν τῆς τῶν ἀσεβῶν ὕβρεως ἐξαρπάσωσι· πῶς οὐχ ὑπερφυὲς τὸ κατ' αὐτοὺς, ἢ τί τις λαμπρότερον εὐσεβείας ἐξενέγκαι τεκμήριον; οἵ γε τοῖς τὸν Χριστὸν βλασφημοῦσι, καὶ τοῖς ἐκείνου θείοις νόμοις τὴν παρ' ἑαυτοῖς ἀντιτάττουσιν ἀνομίαν, καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ

D καλουμένοις τοσαύτας περιτιθεῖσιν ἀνάγκας, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως ζῆν, ἂν μή τις ἐκείνην ἐπαινῇ τὴν φθορὰν, μόνοι πᾶσιν ἑαυτοὺς ἀντεξήγαγον. Καὶ οὐκ ἔστιν οὐ πόλις, οὐ νῆσος, οὐκ ἤπειρος, οὗ μὴ συνεχῶς οὗτοι τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἐπιδείκνυνται ζῆλον, κλαίειν ἀναγκάζοντες τοὺς τῆς εὐσεβείας καταγελῶντας. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ πρὸς Λιβύῃ μὲν καὶ Καρχηδόνι πολλαῖς τριήρεσι καὶ πεζῇ δυνάμει τὴν τῶν βαρβάρων ὕβριν ἀνείργοντες. Αἰγυπτίοις δὲ ἐπιστρατεύσαντες, καὶ τὴν ἐκείνων μητρόπολιν πυρὸς καὶ νεκρῶν καὶ ἐρειπίων ἐμπλήσαντες· Ἀσίαν δ' οὕτω πλήξαντες, ὥστ' ἀγαπᾷν εἰ μή τι προσπάθοι· τοὺς δ' ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Προποντίδι καὶ πρὸς μόνην τὴν ἀκοὴν τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἀναγκάζοντες φρίττειν. Ἄλλων δέ τινων ὑπὲρ τὸν Καύκασον μαι-

νομένων, καὶ τῷ πυρὶ προσαγόντων ἃ προσήκει Θεῷ, A ὥσπερ οὐκ ἄλλοις ὑπὲρ τῆς θείας δόξης προσῆκον ἀγανακτεῖν, οὗτοι τοῖς ὅπλοις ἐκείνοις ἐπιπεσόντες, τὴν ἐκείνων ἔσβεσαν ἀλογίαν, ἀποικίαν τε πέμποντες, καὶ νόμους τιθέμενοι, καὶ πάντα τρόπον τὰ τῶν βαρβάρων ἐξημεροῦντες· οὕτως ἀμήχανόν τινα φροντίδα τὸ Θεῖον ὑπὲρ εὐσεβείας ταῖς ἐκείνων ἐνῆκε ψυχαῖς· ὥστε τοῦτ' αὐτοῖς εἶναι βίον, καὶ τοῦτο σκοπεῖν, ὅτι τοὺς βαρβάρους πλήξαντες, ἀθώους τῆς ἐκείνων ὕβρεως τοὺς μετ' εὐσεβείας ᾑρημένους ζῆν ἀποδείξουσιν.

nihil mali amplioris pati: qui Hellespontum ac Propontidem incolentibus, auditu solo eorum virtutis, horrorem injiciant. Cum autem alii quidam in Caucasi montanis insano errore, Deo debitos, igni deferrent honores, tanquam nulli alii essent quibus pro Dei gloria indignandum incumberet, correptis armis in eos invadentes, alienam a ratione eorum superstitionem exstinxerunt; mittentes coloniam, ac legibus informantes, omnique modo Barbaros delinientes: sic Deus immensam quamdam curam pietatis ergo ac religionis illorum animis immisit: ut hæc eorum vita sit, is scopus, ut percutientes ac percellentes Barbaros, ab eorum injuria incolumes servent pietatis cultores.

Τούτους μὲν οὖν κἂν μὴ βουλομένους καὶ τὴν συμμαχίαν ἀπαγορεύοντας ἔδει προσαναγκάζειν, B δεομένους καὶ χρήμαθ' ὑπισχνουμένους, καὶ πάντα ποιοῦντας, δι' ὧν ἂν μεθ' ἡμῶν στῆναι τούτους ἐπείθομεν, οὐδέσιν ἑτέροις μᾶλλον θαρρεῖν ἔχοντες ἐκ τῶν εἰρημένων. Ἐπεὶ δὲ τούτους ἤγγελται καὶ δὴ παρεῖναι, καὶ τὴν συμμαχίαν ἡμῖν ἐπαγγελλόμενοι τοῖς οὐκέτ' ἀντέχουσιν ἧκον, καὶ τῶν πολλάκις ὑπὲρ ἡμῶν κατὰ τῶν βαρβάρων αὐτοῖς ἐπιδεδειγμένων ἀναμνησθέντες, ἦλθον ἀποδώσοντες μὲν Θεῷ τὴν ἀναγκαίαν, καὶ ἣν αὐτῷ μάλιστ' ὀφείλειν νομίζουσιν εἰσφοράν, ἀμυνόμενοι δὲ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, οὓς ἡμεῖς οὐχ οἷοί τ' ἐσμέν, τολμᾷ τις ἐνταῦθα συμβουλῆς μεμνῆσθαι, καὶ συνάγειν τοὺς σκεψομένους, εἰ δέον ἡμᾶς ἐλευθέρους εἶναι; Τοῦτο γὰρ ἄντικρυς αὐτοῖς φημι βούλεσθαι τὴν παρὰ καιρὸν ταύτην εὐλάβειαν, ἢ μᾶλλον ἀναισθησίαν. Εἰ μὲν γὰρ ἢ μὴ δεῖ C συμμάχων ἡμῖν, ἢ τούτων ἐξῆν καλλίους πορίσασθαι, ἢ τυχὸν ὁποιουστινασοῦν γοῦν οἷόν τ' ἦν ἐξευρεῖν, εἶχεν ἄν τινα λόγον τοῖς παραπλῆξιν ἡ πάντα ἄτοπος αὕτη βουλή· ἐπεὶ δὲ τὰ μὲν τῆς πόλεως οἴχεται, καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀνενεγκεῖν ἡμᾶς πάλαι τῶν ἀδυνάτων ὂν κέκριται, οὓς δ' ἂν ἐκαλέσαμεν συμμάχους, οὗτοι πάντες τὴν τῶν πολεμίων εἰλήφασι τάξιν· οὕτω δ' ἔχει τύχης τὰ πράγματα νῦν, ὥστ' εἴ τις ἡμᾶς ἔροιτο, Τίνων ἐστὲ κύριοι; μηδ' ἂν αὐτὸ τοὔδαφος ἀποκρίνασθαι λοιπὸν ὑπάρχειν ἡμῖν· τίς ἡ φιλονεικία δι' ἣν πάντα ἀπολωλεκότες, νῦν καὶ τῶν ἐλπίδων αὐτῶν κινδυνεύομεν στερηθῆναι·

Hos sane tametsi nollent, bellique societatem detrectarent, abunde nos oporteret cogere, rogantes, promittentes pecunias, omniaque præstantes, quibus nobiscum stare suaderemus, cum ex dictis, nullis aliis perinde fidere habeamus. Ex quo autem etiam adesse nuntiatum est, bellique socios fore spondentes, iis præsto sunt qui necdum eos sibi devincire studebant: atque in memoriam revocantes quæ sæpius in Barbaros nostri causa designassent, Deo quidem redditurі venerunt, necessariam, ac cujus se maxime reos arbitrantur, oblationem, eos autem propter nos ulturi, quos nobis ulcisci non licet; quisne hic consilii audet meminisse, inque consilium cogere deliberaturos, num nos oporteat esse liberos? Perinde enim velle existimo, quem intempestivum timorem prætexunt, seu magis insensibilitatem. Siquidem enim aut non haberemus necessarios belli socios, vel possemus meliores his comparare, ac forte alios quospiam adjutores invenire liceret, haberet utique attonitis rationis aliquid per omnia absurdum consilium; postquam vero civitatis robur exstinctum est, utque nos ipsi a nobis emergere possimus, impossibile pridem judicatum est; quos vero belli nobis asciveramus socios, ii omnes hostium acceperunt partes, atque ad eas modo redacti sumus angustias, ut percontante ex nobis aliquo, quorum domini simus, ne nudum solum nostri deinceps juris esse respondere possimus: quænam hæc contentio, cujus vitio omnibus amissis, ipsius quoque nunc amittendæ spei aleam facimus?

Ἢ πρὸς μὲν τοὺς δεῖνας πρέσβεις ἀποστελοῦμεν, D καὶ χρήματα δώσομεν, καὶ γάμους ὑποσχησόμεθα, καὶ τοὺς οἰκοτρίβας ἐπὶ τὰς ὑπερορίους στρατείας κινήσομεν· τοὺς δὲ προῖκα συμμαχεῖν βουλομένους ἀποπεμψόμεθα, τὸ μηδενὸς ἡμῶν δεῖσθαι μόνον, ὡς ἔοικεν, ἔχοντες ἐγκαλεῖν· καὶ τοὺς μὲν μὴ βουλομένους ἐπιχειρήσομεν πείθειν· εἰ δέ τις αὐτόματος ἧκε, καταφρονήσομεν· καὶ μὴ φαινομένους μὲν τοὺς συμμάχους ποθήσομεν, φανέντων δὲ ἀμελήσομεν· καὶ τῶν μὲν κινδύνων ἐφεστώτων, θεοί τινες εἶναι δόξομεν, καὶ τὴν εὐτυχίαν ἡμῖν ἀθάνατον πεπηγέναι; Καίτοι εἰ μὲν μηδὲν ἔστι προσδοκῆσαι παρ' αὐτῶν βλαβερόν, πῶς οὐ παρὰ καιρὸν ἡμῖν τὸ βουλεύεσθαι; εἰ δ' ὑποψία κακῶν ἐπὶ τοῦθ' ἡμᾶς ἄγει, εἰπάτω τις τὸ δέος, δι' ὃ παθεῖν οὐ δέδοικεν,

Num, rogo, ad incertos quosdam destinabimus legatos, dabimusque pecunias, ac nuptias promittemus, hominesque domi assuetos, ad peregrinas extraque provinciam expeditiones provocabimus; eos autem qui se gratis in socios belli offerunt, repellemus, unum hoc, puto, illis habentes dandum crimini, quod nullis nostris indigeant? ac nolentes quidem, inflectere conabimur; siquis autem ultro veniat, contemnemus; ac socios quidem cum nusquam apparent, desiderabimus; apparentes vero ac cum videmus, negligemus; imminentibus denique periculis, dii quidam nobis videbimur, fixamque nobis immortalem felicitatem putabimus? Atqui, ut quidem nihil ab eis mali ac injuriæ exspectandum sit, quomodo non importuna nobis

deliberatio? sin malorum suspicio nos eo ducit, dicat quis metum, cujus causa non timeat, iis deteriora, quæ timet. Fortes aiunt esse, qui socii veniunt, ac quorum omnibus generositas ac virtus nota sit : velut data opera infirmiores eligendi sint, vel timidos esse oporteat eos qui sunt pro nobis in certamen venturi. Ut enim hoc satis sit, oporteatque commilitones ac socios timidos esse atque imbecilles, quidni ex hisce coturnicum altoribus, balneatoribusque, ac tonsoribus, conscripsistis exercitum, iisque copiis ad bellum vos cum fortissimis instruxistis, ac per eos asserendam patriæ libertatem existimastis? Sin autem aliena hæc ab omni ratione, ne sociorum quidem spes nobis suspecta sit. Porro libens dicentem quemdam audivi, haud videri tutum, ut nobis fortioribus sociis utamur, nisi hostes hostibus commutare velimus : quos patimur, iisdem successuris. Sane vero, subtile hoc rerum examen, eorum dico, qui jam boni aliquid sperent, non eorum qui redacti sint ad extremas angustias, quales nos quisque dixerit. Iis enim qui huc fortunæ venerunt, hoc superest ut supremam tesseram jaciant.

Enimvero quis consilium hoc non ænigmati simile dixerit? Si quidem enim iis, quibus tanquam nobis imbecillioribus sumus usuri, adversus eos belli incumbit moles, qui nos adeo viribus superant, quomodo non id accidit, quod dixi? nimirum simile quidpiam, ac si quis minora minoribus, primis ac a principio majora videri velit. Id enimvero nec eorum est qui Barbarorum potentiam spectatam habeant, adversus quam indigemus sociorum opera, nec qui nostram, ut sic loqui liceat, virium defectionem, quam oporteat instaurare. Si quis nihilominus ipsas res in consilium velit adhibere, desinet ea metuere quæ metum non habent, nec decent : ac securus consistet. Equidem ut pecuniis promissis, lucrique cupiditate eorum attollentes animos, in belli societatem traxissemus, dici posset, fore non contentos minoribus, cum plura lucrifacere possent : sin vero adeo ab iis distant qui malis lucris rem augere student, ut nec immensos vereantur sumptus, horumque perspicue insensibilitatem accusent; siquidem nullus eis maximarum expensarum finis, quomodo non a sensu abhorret ut minora periculis conjuncta obtineant, plura eos ac majora profundere, quæ nemine facessente negotium sua possideant? Nam liquet, vel si nos ipsi mercede redderemus, ne partem quidem sumptuum classis recepturos. Non ergo quod prudentum sit, ac nescio quorumnam præstiterunt opus, ut cum quiete plura haberent labore comparandis, anxie postmodum ea quæsierint. Sin quis imperare, quam esse divitem, præstabilius ac augustius putet, eamque illis dicat causam, ut nullis parcant expensis : ipse etiam hominis ratione agentis prudentisque rationem eam admiserim. Etenim nostro imperio nihil augustius fuit. Ac vero, ut quis virorum studium omne ambitionis dicat, haudquaquam erra-

A ὧν δέδοικε χείρω. Ἰσχυρούς φησιν εἶναι τοὺς ἐλθόντας συμμάχους, καὶ πολλὴν ἀνδρίαν αὐτοῖς πάντες συνίσασιν· ὥσπερ ἐξεπίτηδες τοὺς ἀσθενεστάτους δέον αἱρεῖσθαι, ἢ δειλοὺς εἶναι τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν ἀγωνιουμένους. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἀρκεῖ, καὶ δεῖ δειλίαν καὶ ἀσθένειαν προσεῖναι τοῖς ἡμετέροις συμμάχοις, τοῦ χάριν μὴ τοὺς ὀρτυγοτρόφους τούτους, καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν βαλανείων καὶ τῶν κουρείων ἀθροίσαντες, στράτευμα κατελέξατε, καὶ μετὰ τούτων τοῖς ἐῤῥωμενεστάτοις πολεμεῖν παρεσκευάσθε, καὶ διὰ τούτων ἐλευθεροῦν ἐγνώκατε τὴν πατρίδα; Εἰ δὲ ταῦτα παρὰ πάντας ἐστὶ τοὺς λογισμούς, μηδ' ἡ τῶν συμμάχων ἐλπὶς ἡμῖν ὕποπτος ἔστω. Χάριεν δ' ὅ τινος ἤκουσα λέγοντος, ὡς οὐκ ἀσφαλὲς ἰσχυροτέροις ἡμῶν χρῆσθαι συμμάχοις, εἰ μὴ μέλλοιμεν ἐχθροὺς B ἐχθροῖς ἀλλάττεσθαι, τῶν ὄντων τοὺς ἐπιόντας. Ἐγὼ δὲ ταῦτα μὲν ἀκριβολογεῖσθαι τῶν ἤδη τι καὶ προσδοκώντων χρηστὸν εἶναί φημι, οὐ τῶν εἰς πᾶν ἀπορίας ἡκόντων, οἵους ἡμᾶς πᾶς τις ἂν εἴποι. Τοῖς γὰρ ἐνταῦθα ἥκουσι τύχης καὶ τὸν ἔσχατον ἀναῤῥίπτειν κύβον λοιπόν.

Ἀλλὰ μὴν τί τις ἂν λέγοι διαφέρειν αἰνίγματος ταύτην τὴν συμβουλήν; Εἰ γὰρ οἷς ὡς ἡμῶν ἀσθενεστέροις χρησόμεθα, οὗτοι πρὸς τοὺς τοσοῦτον ἰσχυροτέρους ἡμῶν παρατάξονται, πῶς οὐχ ὅπερ ἔφην συμβαίνει; παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις τὰ τῶν ἐλαττόνων ἐλάττω μείζω τῶν ἐξαρχῆς ἀξιοίη δοκεῖν. C Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὔτε τὴν τῶν βαρβάρων δύναμιν ἐπεσκεμμένων ἐστὶ, πρὸς ἣν δεῖ τῶν συμμάχων ἡμῖν, οὔτε τὴν ἡμετέραν ἔκλυσιν, εἰ δεῖ τοῦτ' εἰπεῖν, ἣν ἀνακτήσασθαι δεῖ. Ὅμως εἴ τις τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς ἀξιοίη χρῆσθαι συμβούλοις, παύσεται τὰ ἀδεᾶ δεδιὼς καὶ τοῦ προσήκοντος ἔξω τῆς ἀσφαλείας ἐχόμενος. Εἰ μὲν γὰρ χρήματ' αὐτοῖς ὑποσχόμενοι, καὶ τῇ τοῦ κέρδους ἐπιθυμίᾳ τὰς γνώμας ἐπάραντες, ἐπὶ τὸ συμμαχεῖν ἐφειλκόμεθα, ἦν ἂν λέγειν ὡς οὐκ ἀρκεσθήσονται τοῖς ἐλάττοσιν, ἐξὸν πλείω κερδαίνειν· εἰ δὲ τοσοῦτ' ἀνομοίως ἔχουσι πρὸς τοὺς πλεονεκτεῖν βουλομένους, ὥστ' εἰσὶν οἱ τὴν ἄπειρον δαπάνην καχίζοντες, καὶ σαφῆ τούτων κατηγοροῦντες τὴν ἀναισθησίαν, εἰ μηδεὶς αὐτοῖς ἐστιν ὅρος τῶν ἀκαίρων ἀναλωμάτων· πῶς οὐκ ἀναίσθητον D ὑπὲρ τοῦ τῶν ἐλαττόνων μετὰ τῶν κινδύνων τυχεῖν τὰ πλείω χωρὶς πραγμάτων προΐεσθαι; Δῆλον γὰρ ὡς οὐδ' ἄν, ἡμᾶς ἀποδόμενοι, μέρος ἔχοιεν τῶν εἰς τὸν ἀπόστολον τοῦτον ἀνηλωμένων. Οὐ τοίνυν νοῦν ἐχόντων, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅτων ἔργον εἶεν ἂν εἰργασμένοι, εἰ ὧν ἔδει σὺν πόνῳ κτήσασθαι, πλείω μεθ' ἡσυχίας ἔχοντες, εἶτα περιεργάσαντο. Εἰ δέ τις τὸ ἄρχειν τοῦ πλουτεῖν σεμνότερον οἴεται, καὶ τοῦτ' αὐτοῖς αἴτιον εἶναι λέγοι, καὶ φειδομένους οὐδενὸς ἀναλίσκειν, νοῦν μὲν ἔχοντος κἀγὼ φήσαιμ' ἂν γὰρ τὸν λογισμόν. Τῆς τε γὰρ παρ' ἡμῖν ἀρχῆς οὐδὲν σεμνότερον γέγονε. Καὶ τούτοις ἄν τις φῇ φιλοτιμίας εἶναι πᾶσαν τὴν ἄσκησιν, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τῆς τῶν ἀνδρῶν διανοίας. Ἀλλὰ προσενθυμείσθω καὶ ὡς οὐδ' αὐτῶν οἱ πλείους εἰσὶν ἰδιῶται· ἀλλ' ἑκάστῳ

καὶ οἰκία, καὶ πόλεις ἀρχόμεναι, καὶ βῆμα, καὶ πρόσοδοι· καὶ οὐκ ἄν τις ῥᾳδίως ἐκλίποι τὰ οἴκοι σεμνά.

Καὶ πρός γε ἔτι οὐχ εἷς τις παρ' αὐτοῖς πάντων ἄρχων τοῖς ἄλλοις χρῆται πρὸς τὰ δοκοῦντα· ἀλλ' ἔστι μὲν ᾧ πάντες ὑπείκουσι τάξεώς τινος ἕνεκα καὶ κόσμου, καὶ τοῦ μὴ φύρεσθαι· οὗτος δὲ, τῶν ἀγώνων λυθέντων, πολλοῖς ἂν ἐκσταίη τῶν νῦν ὑφ' αὐτὸν, καὶ γένους καὶ χρημάτων, καὶ τῆς διὰ πάντων ἁβρότητος· καὶ πλεονεκτεῖν βουληθεὶς, οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τοὺς ἄλλους ἐπαινοῦντας τὴν γνώμην. Οὔτ' οὖν ἐκεῖνος ἀδικῶν, πάντας ἀντιλέγοντας ἔχειν βουλήσεται, οὔτ' αὐτοὶ μικρῶν τινων εἵνεκα πονηροί τινες αἱρήσονται δόξαι. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ τῶν τριήρων πληρώματα, αἷς πρὸς τὴν μετακομιδὴν χρῶνται, ἐξ ἐκείνων εἰσὶ τῶν πόλεων, ὧν αἱ ἀποικίαι καὶ οἱ ἔμποροι ἡμῖν· καὶ ἴσασιν, ὡς ἡμῶν κρατηθέντων, κεκλείσονται μὲν αὐτοῖς οἱ λιμένες· τῆς δὲ σιτοπομπίας ἕτερος κύριος ἔσται· καὶ τῆς ἀτελείας, ἧς αὐτοῖς μεταδεδώκαμεν, ἐκπεσοῦνται. Ὥσθ' ἅμα τε ἡ πόλις ἁλώσεται, καὶ οὗτοι δουλεύσουσι, καὶ οὐκ ἂν ἔχοιεν, ὥσπερ ἡμᾶς, καὶ τούτους· τὰ μὲν βιαζόμενοι, τὰ δὲ πείθοντες ἐκ πάντων πλουτεῖν, οἷς ἀμφοτέροις πρὸς ἡμᾶς ἀεὶ χρῶνται. Οὔκουν βούλοιντ' ἂν εἰς τοιαύτας ἀμηχανίας ἐμπίπτειν· ἀλλ' ἐπιοῦσι μὲν τοῖς βαρβάροις καὶ ἡμῖν βοηθοῦσι συμπνεύσουσιν· εἰ δὲ πλεονάζειν ἐπιχειροῖεν, ἡμῖν μᾶλλον προσθήσονται, καὶ μεθ' ἡμῶν αὐτοὺς ἀμυνοῦνται. Ἐπεὶ καὶ τὸ τὰς τριήρεις αὐτοῖς παρασχεῖν, καὶ τῆς στρατείας κοινωνεῖν, τοῦτ' αὐτοῖς βούλεται, τὸ τὴν μὲν πόλιν κινδύνων ἀπαλλαγῆναι, ἡμᾶς δὲ ταύτης βεβαίως ἄρχειν, καὶ τὸ ἀρχαῖον σχῆμα τοῖς πράγμασι τηρηθῆναι· ὡς οὕτω γ' αὐτοῖς ἐσομένης ἀδείας, καὶ πλεῖν ὅποι τις βούλεται, καὶ τὰ ὄντα πλείω ποιεῖν. Ὡς εἴ γ' ἐφ' ἡμᾶς ἥξειν αὐτοὺς ὑπενόουν, αὐτοί τ' ἂν φανερῶς ἐπολέμουν, καὶ ἡμῖν παρῄνουν φυλάττεσθαι. Τί τοίνυν μαλακώτερον τοῦ δύναμιν ἧς τὸ πλεῖον μεθ' ἡμῶν ἐστι, δεδιέναι;

Ὅμως, εἴ τις αὐτοῖς πρόσχημα μὲν εἶναι τὴν βοήθειαν λέγοι, τὸ δ' ἀληθὲς, τῆς ἀρχῆς ἐπιθυμοῦντας καὶ τῆς πόλεως, ἔρχεσθαι· πρότερον ἐχρῆν ἐφ' ἑαυτῶν βουλευσαμένους, καὶ τὸν δόλον, ὡς ἐνῆν, συσκιάσαντας, οὕτως ἐπιχειρεῖν· νῦν δ' ἴσμεν ὅσας μὲν πρεσβείας ὁ βασιλεὺς ἐπὶ ταῦτα κεκίνηκεν, ὅσους δ' αὐτοὶ πάλιν ἀνταπέστειλαν πρέσβεις, παρασκευάζεσθαι σφᾶς, καὶ μηκέτι μελλήσειν μηνύοντας. Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰταλίας ἡ δύναμις ἐκινεῖτο, καὶ τότε προὔπεμψας ἄνδρα, προεροῦντα μὲν, ὡς ἤδη τούτους προσδέχεσθαι χρή· φροντιοῦντα δὲ καὶ τῶν ἀναγκαίων, καὶ ὅσων στρατεύματι δεῖ. Ἦν δὲ οὗτος οὐχ ὁ τυχών· ἀλλὰ κἀκείνοις οἰκεῖος, καὶ παρ' ἡμῖν συχνὴν διατρίψας, καὶ πεῖραν εὐνοίας τῷ βασιλεῖ δεδωκὼς, καὶ δι' οὗ μάλισθ' ὁ βασιλεὺς τούτους ἐκάλει. Εἰ τοίνυν μετ' ἀπάτης ἠβούλονθ' ἡμῖν ἐπιθέσθαι, τίν' εἶχε λόγον αὐτοῖς προλέγειν τὴν ἔφοδον;

A verit ab eorum mentis proposito: cogitet tamen, ut nec eorum plures privatæ sortis homines sint; sed ut singuli domum habeant, subjectasque urbes, ac tribunal, reditusque; utque non facile aliquis deserat, quæ domi augusta ac præclara habet.

Præterea nullus aliquis apud illos est aliis imperans, quiquo iis utatur, ad quæ placuerit: verum sit quidem unus quis, cui ordinis causa atque decoris, et ut ne sit confusio, universi subjecti sint: ut tamen solutis certaminibus, multis eorum qui nunc ei subjiciuntur, generis nobilitate ac divitiis cedat, omnique alio splendore ac ornamentis: atque is, ut injuriam velit inferre, haud alios propositi laudatores habuerit. Nec ergo ille injuriam faciens, universos contradicentes velit habere; B neque ii ob exigua quædam commoda, pravi quidam ac scelesti videri eligant. Quin et nautici in triremibus homines, quibus ad vecturam utuntur, ex illis sunt urbibus, ex quibus colonias ac mercatores habemus: sciuntque fore ut nobis victis, portus eis claudantur, aliusque emittendæ annonæ atque frumenti dominus sit: utque immunitatem a vectigalibus, quam eis concessimus, amittant: atque adeo nec futuram ignorant, ut mox capta civitate servituri sint: nec enim uti nos sic illos habuerint; qua velut vi, qua sponte, ex omnibus divitiis augeri quærentes, quo utroque in nos semper utuntur. Haud ergo, illi in ejusmodi angustias velint incidere: quin ut in Barbaros quidem invadant, ac C nobis auxilientur, cum eis conspirabunt: sin autem injuriam inferre tentaverint, nobis potius adjungentur, ac ipsos nobiscum ulciscentur. Nam etiam præbendo triremes, ac belli societate hoc volunt, ut urbs quidem a periculis liberetur, nos vero firmum ejus teneamus imperium, resque antiquam formam retineant: quod ita libera facultas futura sit, ut quo velint, tuto navigent, augeantque suas facultates. Quamobrem ut suspicio esset movere illos adversum nos, palam ipsi contra pugnarent, ac nobis cavendum monerent. Quid ergo mollius effeminatiusque, quam ut virtutem cujus nobiscum pars maxima sit, timeamus?

Enimvero, ut quis eis auxilium quidem prætexi dicat, revera tamen venire imperandi cupiditate D impulsos, et ut urbis potiantur, oportebat prius apud ipsos deliberantes, dolumque, ut licuisset, adumbrantes, sic rem aggredi: nunc vero scimus quam multis imperator legationibus ad hæc viros provocaverit; quotque illi vicissim nuntiis destinatis, adornare classem, nec se ultra moraturos significaverint. Quin jam exercitu ab Italia movente, sub ipsum articulum virum præmiserunt, qui jamjam exspectandos prædiceret, cui etiam necessariorum cura incumberet, ac in exercitum commeatus provisio. Is autem non homo vulgaris erat, sed et ipsis familiaris, ac frequenter apud nos versatus, quique benevolæ mentis specimen imperatori exhibuisset: cujus denique maxime opera imperator illos advocaret. Siquidem ergo fraudem

facturi voluissent invadere, quid rationis ut invasionem prædicerent? Nec enim hoc tutius, ut hoste præmonito ad bellum accingaris. Sin autem quis, tametsi præsentientibus nobis nihil inde amplius fore dixerit, quid jam eos ludenda fabula ac decipiendo spectasse dicemus? nisi quis nullo eos fine agere dixerit. Enimvero, id de nostris hisce sermonibus probabili magis ratione dictum videatur, ut eos jactemus temere, nullumque contendendi finem faciamus, qui sedeamus lucro deputantes, ut quid criminis studio inferamus, ut quis bene velit. Præterea vero, non hæc Romani a patribus habent, nec eis ea ferenda aut cognata sunt, inquit jurisconsultissimus ille. Quosnam enim priores nobis decipientes, sic de ipsis suspicandi ansam nobis præbuere? Enimvero, multorum quidem, rogati, patrias vindicarunt ac libertatem; ut autem quis eorum causa, quam spes erant, deterior recesserit, nemo hactenus ostendere possit. Quin apud eos adeo virtus hæc summa est ac exsuperans, ut nec desit qui et jam stultitiæ ea parte accuset.

Quippe quis fuit, pro agrorum finibus litem alii intentans, ac de iis cum eo digladians. Ubi porro morte habuit defungi, moriens ipse filiorum atque uxoris curatorem æmulum ex testamento inscripsit. Ac quidem ille, ei moriens confidit, quocum vivens pugna contendisset. Alter autem rebus ipsis opinionem confirmavit, indignum ac turpissimum ratus, ut adversarii de ipso meliora, quam ipse de se sentiret: utque illis humanitatem suffragio asserentibus, ipse sibi crudelitatis conscius esset. Itaque eorum laudans consilium qui ejus illi animi auctores fuissent, haud frustra inimicum sperasse, rebus comprobavit. Cum enim puerum apud se magnifice educavit, tum ejus principatus ac spectantium ad ipsum, curam interim egit, donec ille ejus educatione ac cura, etiam patre imperio aptior redderetur; tumque domui præfecit, idoneum jam qui res domesticas tutaretur. Cæterum quod deinceps sequitur quos non virtutis fideique fines excedit? Cum enim juvenis, animo juvenili ac ætati congruo esset; nedumque non quæreret pro beneficiis quibus fuisset affectus gratiam reddere, ut jam quoque correptis armis in eum procederet, qui patris justius quam curatoris omnium suffragio nomen referret; ille, nec illatas a patre injurias in memoriam revocavit, nec in juvenis illa deliria, ut par erat, est exacerbatus; nec denique egit gratias fortunæ, dante ejus ansam stultitia, ut sua ipse eaque, pro quibus ante depugnaverat, reciperet; quin imo, mirabili accessione principium augere, nulla ipse alia mercede, quam eorum qui injuriam fecisse videantur. Sic vero etiam quæ patris essent in adolescentem superare contendit, ut quidem paterna majora pietate ferret; velutque pro pueri petulantia erubescens ipse, ne quis ejus eam improbitatem putavisset, alios dicebat juvenis animum ad ea incitare: monebat vero ut malos ejusmodi consiliarios

A Οὐ γὰρ δὴ τό γ' ἐκ προῤῥήσεως πολεμεῖν ἀσφαλέστερον. Εἰ δὲ καὶ προαισθομένοις, οὐδὲν ἔσται πλέον ἡμῖν, φήσει τις, τίνος λοιπὸν αὐτοὺς ἐροῦμεν ἀπατῶντας στοχάζεσθαι; εἰ μή τις πρὸς μηδὲν αὐτοῖς εἴποι βλέπειν τὰς πράξεις. Ἀλλὰ περὶ τῶν ἡμετέρων τουτωνὶ λόγων πιθανώτερον τοῦτο δοξάζειν· ὡς εἰκῆ τούτους ῥίπτομεν, καὶ πέρας ἡμῖν οὐδὲν τῆς φιλονεικίας, οἵ γε καθήμεθα κέρδος νομίζοντες, ἄν τι τοὺς εὖ ποιεῖν βουλομένους αἰτιασώμεθα. Χωρὶς δὲ τούτων οὐχ ἦν ταῦτα Ῥωμαίοις πάτρια, οὐδ' ἀνεκτὰ, οὐδ' ἔμφυτα, φησὶν ὁ μάλιστα εἰδὼς συμβουλεύειν. Τίνας γὰρ ἄλλους πρὸ ἡμῶν ἀπατήσαντες, ταῦτα παρέσχον ἡμῖν περὶ αὐτῶν ὑποπτεύειν; Ἀλλὰ μὴν πολλοῖς μὲν ἔσωσαν δεηθεῖσι τὰς πατρίδας καὶ
B τὴν ἐλευθερίαν· ὅστις δὲ δι' αὐτοὺς χεῖρον τῶν ἐλπίδων ἀπήλλαξεν, οὐκ ἂν ἔχοι τις μέχρι δεῦρο δεικνύναι. Καὶ τοσαύτη παρ' αὐτοῖς ἐστιν τῆς περὶ ταῦτ' ἀρετῆς ἡ ὑπερβολὴ, ὥστ' ἤδη τις ἂν αὐτῶν περὶ ταῦτα καὶ εὐήθειαν καταγνοίη.

Τούτων γάρ ἐστιν ὁ πόλεμον πρός τινα περὶ γῆς ὅρων ἐξενεγκών· ἐπεὶ δ' ἀποθάνοι, τῆς χώρας καὶ τοῦ παιδὸς ἀποσχόμενος, ὅτι, φησὶ, τελευτῶν ὁ πολέμιος, ταῖς διαθήκαις παίδων καὶ γυναικὸς αὐτὸν ἐπιμελητὴν παρέγραψε. Καὶ ὁ μὲν ἐθάῤῥει μετὰ τὴν τελευτὴν, ᾧ ζῶν ἐπολέμει· ὁ δ' ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐβεβαίου τὴν δόξαν· αἴσχιστον εἶναι νομίζων βελτίους ἔχειν περὶ αὐτοῦ τοὺς δυσμενεῖς ὑπολήψεις,
C ὧν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ· κἀκείνους μὲν φιλανθρωπίαν αὐτῷ μαρτυρεῖν, αὐτῷ δ' αὐτὸν ὠμότητα συνειδέναι. Τοιγὰρ καὶ τοὺς ἐκείνῳ ταύτην δεδωκότας τὴν γνώμην τῆς συμβουλῆς ἐπαινέσας, ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ αὐτὸς οὐ μάτην ἠλπικότα τὸν ἐχθρὸν ἀπεδείκνυ· καὶ τόν τε παῖδα τρέφων παρ' ἑαυτῷ φιλοτίμως, καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἐκείνῳ διαφερόντων ἐπιμελούμενος διεγένετο, ἕως ἐκεῖνον τῇ παρ' ἑαυτοῦ τροφῇ καὶ μελέτῃ καὶ τοῦ πατρὸς βελτίω πρὸς τὸ ἄρχειν ἀπέδειξε, καὶ τότε τῆς οἰκείας ἐφίστη, ἱκανὸν γενόμενον σώζειν τὰ οἴκοι. Τὸ δ' ἐφεξῆς τίνας ἀρετῆς καὶ πίστεως ὅρους οὐχ ὑπερβαίνει; Τοῦ γὰρ νέου συμβαίνουσαν ἔχοντος καὶ τὴν γνώμην τῇ ἡλικίᾳ, καὶ τοσοῦτ' ἀποσχόντος ὧν εὖ πεπόνθει χάριν ζητεῖν ἀποδοῦναι, ὥστ' ἤδη καὶ τὰ ὅπλα ἁρπάσαντα,
D χωρεῖν ἐπὶ τὸν δικαιότερον ἂν πατέρα ἢ ἐπίτροπον ὑπὸ πάντων κληθέντα· ἐκεῖνος οὐθ' ὧν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἠδίκητο, ἀνεμνήσθη, οὔτε πρὸς τοὺς τοῦ νέου λήρους, ὡς εἰκὸς, παρωξύνθη, οὔτε τῇ τύχῃ χάριν ἔγνω, τῆς ἐκείνου μωρίας καιρὸν παρασχομένης κομίσασθαι μὲν τὰ οἰκεῖα καὶ ὑπὲρ ὧν πρότερον ἐπολέμει· θαυμαστῇ δέ τινι προσθήκῃ τὴν ἀρχὴν αὐξῆσαι, προσλαβόντα τὰ τῶν ὑβρικέναι δοκούντων· ἀλλ' οὕτω καὶ τὰ τοῦ πατρὸς ὑπερβάλλεσθαι τοῖς εἰς τὸν νέον ἐφιλονείκησε, ὥστ' ἠνέσχετο μὲν, ὅσων οὐδ' ἂν ἐκεῖνος· ὥσπερ δ' ὑπὲρ ὧν ἠσέλγαινεν ὁ παῖς αἰσχυνόμενος, μή τις αὐτοῦ τὴν ἀγνωμοσύνην ἐκείνην νομίσῃ, ἄλλους ἔλεγεν εἶναι τοὺς αὐτὸν ἐπὶ ταῦτα κεκινηκότας· αὐτὸν δὲ παρῄνει τοὺς πονηροὺς συμβούλους μισήσαντα, τῶν τοῦ πατρὸς διαθηκῶν καὶ

A τῆς παρ' αὐτῷ παιδείας μεμνῆσθαι, νουθετεῖν ἐγνωκὼς μᾶλλον ἢ πολεμεῖν. Καὶ πολλά τις ἂν ἔχοι τοιαῦτα τῶν ἀνδρῶν τούτων διηγήματα λέγειν. Εἰ τοίνυν καὶ τοῖς ἐχθροῖς ὅτι μόνον αὐτοῖς ἐπίστευσαν, ἀξιοῦσι τὴν ὀργὴν ἀφιέναι, πῶς οὐ γελοῖον τούτους ἀπίστους ἔσεσθαι τοῖς φίλοις νομίζειν; καὶ εἰ τῶν ἀδικεῖν καὶ καταφρονεῖν δοκούντων ἀνέχονται, τί οὐκ ἂν πράξαιεν ὑπὲρ τῶν διδόντων καὶ δεομένων; καὶ εἰ τοῖς πολεμίοις τὰς εἰς αὐτοὺς ἐλπίδας κυρίας ἀξιοῦσι ποιεῖν, πῶς οὐ καὶ πλέον τι πρὸς τοὺς συγγενεῖς ἐπιδείξονται;

Ἀλλὰ μὴν ὅ τε τῆς στρατείας ἐκείνης ἡγούμενος ἀνεψιός ἐστι τῷ παρ' ἡμῖν βασιλεῖ, καὶ πάππος ἀμφοῖν ἦν ὁ τῷ βίῳ δοὺς τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο διήγημα. Πῶς οὖν ὁ μὲν ἀνέξεται καὶ ταῦτ' εἰς ἀρετῆς λόγον B τῶν προγόνων ἀπολειφθῆναι, καὶ τὴν ἑτέρων πλεονεξίαν μιμήσασθαι, ἐξὸν τὴν οἰκείαν δικαιοσύνην, ὁ δ' ὑποπτεύσει τὸν συγγενῆ, ὃν ἡ κοινωνία τοῦ γένους συμφορὰν ἀναγκάζει ποιεῖσθαι τὰ ἡμέτερα πάθη; Ὅλως δὲ Ῥωμαίοις πρὸ πάσης ἄλλης ἀρετῆς ἡ δικαιοσύνη· καὶ δηλοῦσιν οἱ νόμοι, καὶ ἃς ἀπαιτοῦσι δίκας τοὺς ἀδικεῖν ἐγνωκότας. Τὸ δ' ἄπιστον εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ μετ' ἀπάτης χρῆσθαι τοῖς χρήμασι, τίνος οὐκ αἰσχρότερον βρόχου; οἵ γε μηδ' ἐν τοῖς ὑπὲρ τῶν ὅλων πολέμοις, καὶ οὗ νόμιμον ἀπάταις χρῆσθαι τοὺς στρατηγοὺς καὶ σοφίσμασιν, οὐδ' ἐκεῖ βούλονται μετὰ τοῦ ψεύδους νικᾷν· ἀλλὰ προειπόντες ὡς ἥξουσι, καὶ τοὺς τόπους καὶ τοὺς χρόνους κηρύξαντες ἄντικρυς, οὕτως εἰς τὴν C μάχην καθίστανται· τὴν μετ' ἀρετῆς ἧτταν τοῦ νικᾷν ἀγεννῶς ἀνδράσι μᾶλλον προσήκειν νομίζοντες. Πότ' οὖν ἀπατήσουσι συμμαχοῦντες, οἵ γε μηδὲ μαχόμενοι χρήσιμον οἴονται τὸ ψεῦδος; Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο ἀπορῶ, εἰ παρὼν νῦν ὁ βασιλεὺς τοῖς πράγμασιν ἔτυχε, τίνα ἂν εἶπον οἱ νῦν ταῦτα δημηγοροῦντες. Εἰ μὲν γὰρ κἀκεῖνον ἐκέλευον, οὓς ἐκάλεσε συμμάχους, τούτοις κλείειν τὰς τῆς πόλεως πύλας, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν αὐτῷ προσήκειν τοῦτο τοὔργον ἡγοῦνται. Δῆλον γὰρ ὡς οὐδὲν ὧν ἐλθοῦσιν ὑπισχνεῖτο, τηρῆσαι συνεβούλευον ἄν· καὶ ταῦτ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ἐπίτηδες ἐπὶ τὴν ἀπάτην ἐλθόντα. Εἰ δὲ δέχεσθαι τούτους παρῄνουν, πῶς οὐ τοῦτο καὶ νῦν ἴσασι τὸν καιρὸν ἀπαιτοῦντα. Οὐ γὰρ δήπου τῷ μὲν βασιλεῖ ποιεῖν τὰ δέοντα δώσουσιν· αὐτοῖς δὲ D φυλάξουσι τὴν ἀναισθησίαν· καὶ τότε μὲν ἀληθεύειν, νῦν δὲ ψεύδεσθαι νομιοῦσι προσῆκον· καὶ ταῦτα μηδὲν μέλλοντες ἐκ τῆς ἀγχινοίας ταύτης κερδαίνειν.

habens odio, testamenti patris ac nuperæ apud ipsum educationis meminisset; admonere doctus, non bellum inferre. Possitque quis ejusmodi plura ab iis gesta narrare. Siquidem ergo etiam hostibus, eo quod ipsis habuissent fidem, remittendas iras putaverunt; qui non ridiculum, ut fidem amicis violaturi credantur; cumque eos sustineant, qui injuria afficere ac contemnere videntur, quid non fecerint eorum gratia, qui et tribuunt, et auxilio adesse precantur? Cum denique hostibus ratas exspectationes velint, qui non majus aliquid adversus cognatos sint designaturi?

Enimvero, qui illi exercitui dux præfectus est, consobrinus est nostri imperatoris (3): fuitque utrique avus qui mirabilem eam historiam sæculo reliquit. Quomodo itaque, cum ille adeo a majorum sustineat deficere virtute, ac aliorum imitari improbam cupiditatem cum domesticam liceat justitiam; tum hic cognatum suspectum habeat, quem communio generis mala nostra suam ipsius calamitatem ducere facit? Omnino autem Romani, omni alia impensius virtute, justitiam colunt, ac testantur leges, quasque exigunt pœnas, ab iis, qui injuriam faciunt. Datam autem violare fidem, rebusque agendis deceptione uti, quo non laqueo turpius habent? qui neque in bellis, quibus decernatur de rerum summa, ac quibus lege concessum, ut duces deceptione utantur ac fraudibus, mendacium subsidio adhibentes, vincere velint: quin imo prænuntiantes ut sint venturi, locaque ac tempora designantes, sic bellum committant; decere magis viros existimantes, cum virtute vinci, quam ignave parumque viriliter victoria potiri. Quandonam ergo belli se socios professi, decepturi sunt, qui ne bello quidem cum hostibus e re putent mentiri? Equidem hoc quoque quæro, si quidem ipse præsens imperator deliberationi adesset, quænam præclari hi nunc oratores essent dicturi? Sane ut et illum juberent, urbis portas claudere iis, quos belli socios ascivisset, haud scio unde rem facturum putent, quæ deceret. Liquet enim auctores fore, ut nihil eorum servaret, quæ venientibus esset pollicitus; atque id nulla cogente necessitate, sed cum data opera fraudem faceret. Sin autem monerent ut illos susciperet, qui non id quoque modo operæ pretium intelligunt? Nec enim daturi sunt, imperatori quidem congruere, quæ deceant; sibi autem servaturi insensibilitatem: ac tunc quidem, colendam veritatem, modo autem mendacium putabunt; idque, cum ex ea versutia nihil sit lucri accessurum.

Fr. Combefisii notæ.

(3) Forte ex familia marchionis Montisferrati, cujus filia Irene Andronico Palæologo nupsit, ex quo filios tres suscepit, ex quorum stemmate regia Palæologorum domus deinceps propagata fuit. Vid. Gregoram, lib. VI et VII. Quin et Palæologorum familiam ex Italia ac Viterbio Etruriæ civitate non ignobili originem traxisse, nonnullis placet, quod docet Bizarus, libro I *De bello Veneto*: sed hæc remotius arbitror, quam ut Demetrius eo respexerit, ac ducis Latinorum subsidii Græcorumque imperatoris consanguinitatem inde petierit.

Verum si placet, cum alia concedamus admirandis istis consiliariis; tum ratum esto, socios quidem omnia instruxisse ut nobis facerent fraudem; ipsos vero prospicere quod futurum sit, ac qua pollent sapientia, illorum secreta prædicere. Illud vero tantum ex eis percontabimur : siquidem illi destinato nuntio adesse se prædixissent, nihil aliud propositum habentes, quam ut Christi se hostibus opponerent ac ulciscerentur nostras injurias; quippe cum legati imperatoris id ab eis rogassent : venire itaque ideo, cognatis, amicis, patria, ac charissimis domi pignoribus spretis, ut Barbaros quidem male de nobis meritos ulciscerentur, suisque ipsorum sumptibus imperatori regnum restituerent; siquidem ergo venientes rogarent, una nos pro quibus venirent, ponere operam, quidnam dicturi, quidve futuri essemus? Num satis fuerit ut dicamus, vereri nos belli societatem, omninoque, earum rerum neglecta sollicitudine reque infecta esse recedendum? Quibusnam vero verbis eas suspiciones sitis probaturi, virosque convicturi, cum nocere ac injuriam facere meditentur, belli se socios simulare? Quandiu enim nulla perspicua argumenta producetis, deliri videbimini. Sin nullis probationibus convictos remiseritis, vereor ne Barbaris omissis, quibus in eos iris ferebantur, in nos dimittant. Palam enim injuria se affectos putabunt, tum quia vocati tanquam aliquid prodesse possent, postmodum ut nullius momenti imbellesque homines expellantur; tum etiam quod mali quidam, quibus sit constitutum lædere, cum tanquam amicis belli subsidio venissent, habeantur. Deinceps ergo necesse habeamus pugnam instruere, bellique aleam subire : quin potius, quidquid tandem accidat, inevitabile prorsus ab omnibus vituperium erit. Siquidem enim vicerimus, quæ illis damus crimini, in nos ipsos certa explorataque, victoria faciemus; videbimurque eo vocasse viros, quo perderemus. Ea siquidem omnium erit persuasio, quandiu nihil suppetet quod accusemus. Sin autem rem male geramus, pessima omnia turpissimaque pariter sortiemur.

Quod vero hæc potius nos maneant, ut contendere velimus, inde liquet, quod ne meminisse quidem possumus absque horrore, eorum quæ postea futura sint. Nemo quippe adeo contentiosus, ut belli aleam tentantibus ferendum aliquid eventurum speret. Id enim stupor, ut cogitantes Genuensium triremes, utque tunc non fuerimus submersi, nunc quoque restitutos speremus, non simul reputantes Venetorum milites, Arragonumque

A Ὅμως εἰ δοκεῖ, τὰ μὲν ἄλλα τοῖς θαυμαστοῖς τούτοις συγχωρώμεθα συμβούλοις· καὶ κείσθω τοῖς μὲν συμμάχοις καθ' ἡμῶν πρὸς ἀπάτην πάντα συνεσκευάσθαι· αὐτοὺς δὲ προορᾶσθαι τὸ μέλλον, καὶ τἀκείνων ἀπόῤῥητα προλέγειν ὑπὸ σοφίας. Ἐκεῖνο δὲ μόνον τούτους ἐρώμεθα. Εἰ μὲν ἄγγελον πέμψαντες προεῖπον ὡς ἥξουσιν, ἄλλου μὲν οὐδενὸς στοχαζόμενοι· ὅπως δὲ μόνον τοῖς ἐχθροῖς τοῦ σταυροῦ σφᾶς αὐτοὺς ἀντιτάξουσι, καὶ δίκην ὑπὲρ ἡμῶν ἀπαιτήσουσι τούτοις· ὑπὲρ τούτου γὰρ καὶ τοὺς βασιλέως πρέσβεις αὐτῶν δεηθῆναι, αὐτοὺς δὲ συγγενῶν καὶ φίλων καὶ πατρίδος, καὶ τῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἡδέων ἀμελήσαντας ἥκειν, ἀμυνουμένους μὲν ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς βαρβάρους, ἀναλώμασι δὲ ἰδίοις συγκαταστησομένους τῷ βασιλεῖ τὴν ἀρ-

B χήν· ἂν οὖν ἐλθόντες ἀξιῶσι συνεφάπτεσθαι τούτοις ἡμᾶς ἐφ' οἷς ἥκον, τί ἐροῦμεν, ἢ τί ποιήσομεν; Ἀρκέσει λέγειν ὡς ὑφορώμεθα τὴν συμμαχίαν, καὶ δέδιμεν, καὶ δεῖ πάντως τούτους ἀμελήσαντας ἀπράκτους ἀναχωρεῖν; Καὶ τί λέγοντες οἷοί τ' ἔσεσθε τὰς ὑποψίας ταύτας ἀποδεικνύναι, ἢ τοὺς ἄνδρας τούτους ἐξελέγχειν, ὡς ἀδικεῖν ἐγνωκότες, συμμαχεῖν προσποιοῦνται; Ἕως γὰρ ἂν οὐδενὶ χρῆσθε τῶν φανερῶν τεκμηρίων, ληρήσετε. Εἰ δ' ἐλέγχων χωρὶς ἀποπέμψεσθε, δέδοικα μὴ τοὺς βαρβάρους ἀφέντες, ἐφ' ἡμᾶς ἀφῶσι τὴν κατ' ἐκείνων ὀργήν. Ὑβρίζεσθαι γὰρ ἄντικρυς δόξουσι· τοῦτο μὲν, εἰ κληθέντες ὥς τι δυνάμενοι λυσιτελεῖν, ἔπειθ' ὡς οὐδένες ἐλαύνοιντο· τοῦτο δ' εἰ καὶ πονηροί τινες δόξουσιν, ἀδικεῖν ἐγνωκότες, οἷς ὡς φίλοις ἀφίκοντο

C βοηθήσοντες. Λοιπὸν τοίνυν εἰς μάχην καθίστασθαι, καὶ ταῖς τοῦ πολέμου τύχαις ἑαυτοὺς ὑποθεῖναι· μᾶλλον δ' ὁπότερον ἂν τύχῃ συμβὰν, ἄφυκτον ἡμῖν τὴν κατηγορίαν παρὰ πάντων γενέσθαι. Περιγενόμενοι γὰρ, ἃ τούτοις ἐγκαλοῦμεν, καθ' ἡμῶν αὐτῶν βέβαια τῇ νίκῃ ποιήσομεν, καὶ δόξομεν τοὺς ἄνδρας ἐπὶ τῷ διεφθαρκέναι καλέσαι. Τοῦτο γὰρ παρὰ πᾶσι κρατήσει, ἕως ἂν οὐδὲν ἔχωμεν ἐγκαλεῖν. Ἂν δὲ σφαλῶμεν, πάντων ὁμοῦ τῶν χειρίστων καὶ τῶν αἰσχίστων κληρονομήσομεν.

D Ὅτι δὲ ταῦτα μᾶλλον ἡμᾶς φιλονεικήσαντας ἀναμένει, δῆλον ἐξ ὧν οὐδὲ τοῦ φρίττειν χωρὶς, ἔξεστι τῶν μετὰ ταῦτα μεμνῆσθαι. Οὐδεὶς γάρ ἐστι μέχρι τοσούτου φιλόνεικος, ὃς πολεμούντων ἀνεκτόν τι συμβήσεσθαι προσδοκᾷ. Παραπληξία γὰρ τὰς τῶν Γενουδίσων ἐνθυμουμένους τριήρεις, καὶ ὡς οὐ κατέδυμεν τότε· καὶ νῦν ἀντισχήσειν ἐλπίζοντας, μὴ καὶ τοὺς τῶν Βενετιῶν στρατιώτας προσενθυμεῖσθαι (4), καὶ τὴν τῶν Ἀῤῥαγώνων ἀνδρίαν· καὶ

Fr. Combefisii notæ.

(4) Perstringit bellum quod multis narrat Cantacuzenus, lib. IV, cujus male gesti Græcis culpam omnem in Nicolaum Venetiarum ducem refundit, periculosiorem hominem, pugnamque quandiu licuit detrectantem. Acceperunt Arragonii maximam cladem prælio ad Galatam commisso, et ubi Genuenses insecuti, in loca aspera incidissent, a quibus sibi Romani, id est, Græci, Venetique locorum peritiores cavissent.

ἃς ἀμφότερα προσπαρέχοντο τριήρεις εἰς τὸν πόλεμον τῶν ἐχθρων διπλασίους· καὶ τὰς ἡμετέρας πάλιν τὰς πολλὰς, καὶ ὅσα τότ' ἐτρίφθημεν εἰς μάχην ἐκείνην, καίτοι τοσούτων ἀνεχόντων ἡμᾶς. Μέμνησθε τὰς περιεχούσας τότε συμφορὰς τὴν πατρίδα, καὶ τοὺς Σωζοπολιτῶν αἰχμαλώτους, καὶ τὴν Περινθίων ἀνάστασιν, καὶ τἄλλ' ὅσων οὐδὲ μεμνημένους μετρίως ἔξεστι φέρειν. Καὶ σιωπῶ τὸ μηδ' ἂν, πολλάκις τοσούτους ἡμᾶς τε καὶ τοὺς τότε συμμάχους ὄντας, πρὸς ὀλίγον τῆς τότε δυνάμεως ἀντισχεῖν. Λέγω γὰρ οὖν ἃ κοινῇ παρὰ πάντων ἀκούω. Εἰ τοίνυν ἀληθὲς ὡς ἡμῖν ἐπιδουλεύουσιν οὗτοι, καὶ ὡς πρὸς ἓν τοῦθ' ὅπως ἡμᾶς δουλώσωνται πάντ' αὐτοῖς ἀφορᾷ, κωλύειν δὲ τούτους ἀμήχανον· τίνα ἄν τις τρόπον αὐτοῖς χρήσαιτο μετριωτέροις, καὶ πρὸς τὸ βλάπτειν ὀκνηροτέροις· ἐγκαλῶν καὶ πολεμῶν καὶ μεμφόμενος, ἢ φίλους ἔχειν σχηματιζόμενος, καὶ δεχόμενος προσηνῶς, καὶ συνευχόμενος τὰ βελτίω; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τοῦτο. Καὶ οὐδὲ ἐνεγκεῖν ἂν ἡμᾶς τὴν δουλείαν φημί. Μήποθ' οὕτως ἔρημος γενοίμην φρενῶν, ὥστ' ἄλλο τι προτιμᾷν τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλ' ἐπείπερ οὐδὲν ἰσχυρὸν ὧν ὑποπτεύομεν, μᾶλλον δ' ὡς εὔνοοι πᾶσιν ἡμῖν ἧκον, ἐκ πάντων τῶν λογισμῶν βεβαιοῦται· τί δεῖ τοῦ παρὰ καιρὸν δέους, ὁπότε καὶ δεδοικόσιν οὐδὲν ἔσται πλέον, ὅταν ἢ κρατηθέντες τὰ τῶν ἁλόντων ἀναγκαζώμεθα πάσχειν, ἢ περιγενόμενοι, ὥσπερ ἐν σαγήνῃ καθώμεθα τοῖς τείχεσι καθειργμένοι, μήτε πρὸς τὴν γῆν, μήτε πρὸς τὴν θάλατταν ἔχοντες βλέπειν λοιπὸν, τῆς μὲν πρότερον ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκβεβλημένοι, τῆς δ' αὐτοὶ νῦν ἀποστάντες διὰ τὰ ἐνύπνια ταῦτα; Εἰ δὲ πάνθ' ἡμῖν συγχωρήσαντες, καὶ μήθ' ὧν αὐτοὺς καλέσαντες.... τὰ μετριώτατα δὴ ταῦτα ἀξιοῖεν αἰτεῖν παρ' ἡμῶν τῶν παρακρουσαμένων, ἀπολαβόντας ἅπερ ἀνηλώκασι χρήματα, οὕτως οἴκαδ' ἐπαναπλεῖν· τοῦτο γὰρ καὶ ἡμεῖς ἂν αἱρεθέντες διαιτηταὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν ψηφισαίμεθα· ποίων ἡμῖν μετάλλων διορυχαὶ, πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τούτων ἀρκέσουσιν; Ἐγὼ μὲν γὰρ, καὶ τὰ τῶν πολιτῶν σώματα τοῖς οὖσι προσθέντας, οὐκ ἂν οἶμαι λύσασθαι τελείως τὴν εἰσφοράν· ἂν δὲ δὴ καὶ πάντας ὑπερβαλέσθαι μεγαλοψυχίᾳ θελήσαντες, καὶ πᾶσαν ἐκ μέσου ποιησάμενοι δικαιολογίαν, νόστου μνησθῶσιν, ἀνθ' ἡμῶν ὠφελεῖν ἐγνωκότες τὰ οἴκοι, οὐδεὶς ἀντερεῖ, μὴ πάλιν ἡμᾶς μονονοὺ ταῖς χερσὶ τῶν βαρβάρων ἐνέξεσθαι. Εἰ τοίνυν δεήσει τούτοις δουλεύειν, διὰ τί μὴ πρὸ τούτων ἐκείνοις; εἰ γὰρ οὐκ ἔνι δήπουθεν ἐλεύθερον εἶναι, τό γε τοῖς βελτίοσιν ὑποκεῖσθαι κουφοτέραν ἀποφαίνει τὴν συμφοράν.

Ἀλλὰ καλέσομεν συμμάχους; Πότερον ἀσθενεῖς, ἢ τῶν δυναμένων; Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἀρκοῦντας, τοὺς ἡμῖν, ὡς ἔοικε, συναπολουμένους ζητήσομεν· εἰ δ' ἐῤῥωμένους, πάλιν ἡμεῖς μὲν ἀσθενεῖς, ἐκείνων δὲ ἡ δύναμις φοβερά· καὶ πάλιν αἱ ὑποψίαι, καὶ τοῦ κακοῦ πέρας οὐδέν. Ὅλως δὲ οὐχ ὁρῶ τί ποθ' ἡμῖν συνοίσει τὸ κόπτεσθαι καὶ συμμαχίαν ζητεῖν τοῦ λοιποῦ, εἰ τοὺς μὲν ἰσχυροὺς φυλαξόμεθα, παρὰ δὲ τῶν ἀδυνάτων οὐδὲν ἔχομεν ὠφελεῖσθαι. Τίνες

A streuuam manum; quasque illi triremes præstabant in belli subsidium, duplo illis hostium plures, ac nostram rursum auctiorem classem: quamque ea nihilominus pugna attriti simus, tametsi multis adeo tuentibus. Meministis quibus tunc patria calamitatibus affecta sit, Sozopolitanos captivos; eversam Perinthum, aliaque, quorum nec ipsam memoriam mitius ferre possumus. Taceo autem, ut neque nos cum tanti essemus, nec socii ad modicum hostium illi virtuti obniti quiverimus. Dico igitur quod omnium communiter ore jactari audio. Si itaque ita habet, ut ii nobis insidientur, nec eorum alio respiciant consilia, quam ut nos omnes ad unum sibi mancipent; nec fieri potest, ut prohibeamus injuriam; quonam eos quis modo B humaniores exspectet, atque ad lædendum segniores; num accusando, inferendo bellum, vituperiis lacessendo; an amici speciem præferendo, blandeque recipiendo, ac meliora precando? Hoc equidem secundum puto. Nec vero ferendam nobis servitutem dico. Absit, ita sensu destitutus sim ac insanus, ut aliud quidpiam velim libertati prælatum. Sed quia nihil eorum quæ suspecta habemus firmum est, quin potius argumentis omnibus liquet, venire omnibus nobis bene affectos; quidnam importuno ejusmodi opus metu, cum neque si timuerimus, majus aliquid sit futurum, quando vel victi ea subire cogemur quæ sunt victorum; vel victores ipsi, velut in sagena mœnibus arctati C sessuri sumus, ut jam neque ad terram neque ad mare respicere liceat; prius quidem a Barbaris illa exterminati; hoc autem, ipsi nos propter ejusmodi somnia modo abdicantes. Sin autem indulgentes omnia, nec quod vocantes.......... hæcce a nobis post offensam modicissima velint exigere, ut receptis quas insumpserunt pecuniis, sic domum classem reducant. Hoc enim vos ipsi adversum vos delecti arbitri sanciatis; quænam metallorum venæ ad ejusmodi nobis solutionem satis fuerint? Sane arbitror, ne ipsa quidem adjectis facultatibus civium corpora, satis fore, ut juste impensas solvamus. Sin denique universos animi magnitudine superare volentes, suique omnem juris rationem missam facientes, revertendum significent, domeD sticis quam nostris rebus commodiores futuros, nemo ibit inficias, vix non Barbarorum nos manibus tentum iri. Si ergo necesse erit eis mancipari, cur non potius illis. Siquidem enim libertas nequit constare, sane melioribus subjici, leviorem calamitatem facit.

At vocabimus socios? Num invalidos, an potentes? Sane ut eos vocemus qui non satis sint adjuvando, utique nobiscum perituros quæremus: sin autem fortes, erimus rursus nos invalidi, eorumque formidabilis virtus; rursusque suspecta omnia, nec mali finis ullus. Prorsus vero non intelligo quid nobis deinceps planctus profuturi sint, et ut socios quæramus; siquidem cavere habeamus fortes, nec commodi aliquid ab invalidis simus con-

securuti. Quinam autem etiam vocantibus nobis sint morem gesturi, cum neque mercedem exspectent, videantque illos heroas a nobis injuria affectos; quos, si nullus titulus alius foret, vel eo nomine quod sponte venientes, immortalem virtutis columnam erexerint, colere ac adorare oporteret. Quidquid enim adversus illos tentaverimus dicere, ex iis quorum omnes illis conscii sunt, nugæ ac inanes criminationes videbuntur: omnibusque flagellorum omnium rei habebimur, insaniæ, criminis falsi, doli, ignaviæ, proditionis: eritque necesse proni cadentes hostes obsecremus.

Qui non ergo turpissimum, ut cum bene omnia suscipientibus nobis viros habere possint, iis remissis, malis omnibus implicari malimus; ac cum probi, gratique, lucri aliquid possimus facere, jacturam improbis ingratisque conjunctam moribus, utiliorem putemus, omninoque data opera contendamus, ut vota nostra ad consilii inopiam redigamus; velut timeamus ne beneficio nescientes afficiamur; tametsi haud ita pridem quos justius debuimus habere suspectos, necessitate suscepturi simus. Postquam enim imperator reversus fuerit, utinam vero, o Salvator, citius charum omnibus caput liceat videre! eique Pæonum exercitus comes venerit, quos multis sermonibus, multis opibus, pluribus denique laboribus persuasos, nobis subsidio futuros adducit; præmissisque quibusdam, reversum se nuntiaverit, faustumque adventus sociorum nuntium destinaverit, quid tunc admodum isti securi, ac timentes umbras, dicturi sint? Plane ut ea ipsa placeant, quæ modo placent, jussuri sunt ne quidem imperatorem intra mœnia recipi oportere. Quomodo autem non pejus aliquid facturi sumus, eorum quæ sub triginta tyrannis Athenis acciderunt, tot nobis surgentibus tyrannis? Nec enim video ut hæc aliud vocari possint, quam perspicua tyrannis. Quomodo autem etiam populo suadeant, ut eorum socii efficiantur improbitatis? Liquet enim nihil esse quod non universi libentes ferant, ea solum ratione ut videant revertentem. Sed et modo, ipsis eis hoc periculis molestius videtur, quod is moretur, ab eorum longe oculis positus. Quippe persuasum habent, fore ut præsentibus malis ejus præsentia remedium sit.

Ad hæc autem, quorumnam criminum reum, grandi adeo pœna punient? Quod media hieme, omnium spes vincente conatu in Pontum solverit; Istrum ab utraque ripa navigaverit, non ut navi superior ferretur, sed velut latentes quasdam sub aquis petras, sic oras fluminis legeret. Venit autem cum paucis eoque comitatu, ut, nec satis ad mensæ instruendæ ministerium habere viderentur: belluas magis quam homines rogaturus, nostrique causa suasurus arma corripere, ac adire pericula; nimirum alienos homines pro nostra ipsorum salute. Idque adeo ut quanquam non dominus, sed malus quidam ac hostis prius exsistens, mutato deinde consilio, nostri causa tanta designasset, coronari oporteret, omnibusque tum vivum, tum

A δὲ καὶ καλοῦσιν ἡμῖν ὑπακούσονται, μήτε μισθοὺς προσδοκῶντες, καὶ τοὺς ἥρωας ἐκείνους ὁρῶντες ὑφ' ἡμῶν περιυβρισμένους; οὓς καὶ μηδενὸς ἄλλου, τοῦ γ' ἑκόντας ἐλθεῖν, στήλην ἀθάνατον στησαμένους, θύειν ἔδει καὶ προσκυνεῖν. Ὅσα γὰρ ἂν κατ' ἐκείνων λέγειν ἐπιχειρῶμεν, ἃ πάντες τούτοις συνίστασιν, ὕθλον ἀποδείξει καὶ τὸ μηδέν· καὶ πᾶσι πάντων τῶν μαστίγων δίκας ὀφλήσομεν· ἀνοίας, ψευδολογίας, δόλου, δειλίας, προδοσίας καὶ δεήσει, πρηνεῖς πεσόντας, τοὺς ἐχθροὺς ἱκετεύειν.

Πῶς οὖν οὐκ αἴσχιστον, ἐξὸν πάντα καλῶς ἔχειν ἡμῖν δεξαμένοις τοὺς ἄνδρας, ἑλέσθαι πᾶσιν ἐνέχεσθαι τοῖς κακοῖς ἀποπεμψαμένους, καὶ δυναμένους μετ' εὐγνωμοσύνης κερδαίνειν, τὴν μετ' ἀχαριστίας ζημίαν λυσιτελεστέραν ἡγεῖσθαι· καὶ ὅλως B φιλονεικεῖν ἐξεπίτηδες ὅπως εἰς ἄπορον τρέψομεν τὰς ἡμετέρας εὐχάς; ὥσπερ δεδοικότες μὴ λάθωμεν εὖ παθόντες· καίτοι μετὰ μικρὸν τοὺς δικαιότερον ἂν ὑποπτευθέντας ἀνάγκην ἔχοντες δέξασθαι. Ὅθεν γὰρ ὁ μὲν βασιλεὺς ἐπανέλθῃ, καὶ γένοιτο θᾶττον, ὦ Σῶτερ, τὴν πᾶσι φίλην ἰδεῖν κεφαλήν· ἕπηται δ' αὐτῷ στρατὸς Παιόνων, οὓς πολλοῖς μὲν λόγοις, πολλοῖς δὲ χρήμασι, πλείοσι δὲ πόνοις ἄγων ἧκεν ὑπὲρ ἡμῶν· καί τινας προπέμψας, μηνύῃ μὲν τὴν ἐπάνοδον, εὐαγγελίζηται δὲ συμμάχους ἥκειν ὑπὲρ ἡμῶν· τί τότ' ἐροῦσιν οἱ λίαν ἀσφαλεῖς οὗτοι, καὶ τὰς σκιὰς δεδοικότες; Εἰ μὲν γὰρ ἃ νῦν C καὶ τότε τούτοις ἀρέσκοι, κελεύσουσιν εἴσω τειχῶν μὴ δέχεσθαι τὸν βασιλέα. Καὶ πῶς οὐ χεῖρον τῶν ἐπὶ τριάκοντα συμβάντων Ἀθήνησι πράξομεν, τοσούτων ἡμῖν ἀναφυέντων τυράννων; Τί ποτε γὰρ ἕτερον ἢ τυραννίδα σαφῆ χρὴ ταῦτα καλεῖν, ἐγώ γε οὐχ ὁρῶ. Πῶς δὲ καὶ τὸν δῆμον πείσουσι μετέχειν αὐτοῖς τῆς ἀγνωμοσύνης; δῆλον γὰρ ὡς πάντ' ἂν ἅπαντες πάθοιεν ὑπὲρ τοῦ μόνον ἰδεῖν ἐπανήκοντα. Καὶ τό γε νῦν, καὶ αὐτῶν τῶν κινδύνων δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαχθέστερον, τοῦτ' ἐστίν· ὅτι πόῤῥω τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν διατρίβει. Γενέσθαι γὰρ ἀντιφάρμακον τοῖς παροῦσι κακοῖς τὴν ἐκείνου πεπιστεύκασι παρουσίαν.

D Ἄνευ δὲ τούτων καὶ τίνων ἁμαρτημάτων τοσαύτην αὐτὸν ἀπαιτήσουσι δίκην; Ὅτι χειμῶνος μεσοῦντος ὑπερβὰς τὰς ἁπάντων ἐλπίδας, ἀνήγετο μὲν εἰς τὸν Πόντον· ἀνέπλει δὲ τὸν Ἴστρον, ἑκατέρωθεν οὐχ ὑπερπλέων, ἀλλὰ παραπλέων ὥσπερ τινὰς ὑφάλους τὰς ὄχθας. Ἧκε δὲ μετ' ὀλίγων, καὶ οἳ μηδ' ἂν δειπνοῦντι παρεστῶτες ἀρκεῖν πρὸς διακονίαν ἐδόκουν, θηρίων μᾶλλον δεησόμενος, οὐκ ἀνθρώπων· καὶ πείσων ὑπὲρ ἡμῶν ἁρπάσαι τὰ ὅπλα καὶ κινδυνεύειν, ἀλλοτρίους ὄντας, ὑπὲρ τῆς ἡμῶν ἐλευθερίας; Τοσοῦτον μὲν οὖν, εἰ καὶ μὴ δεσπότης ἐτύγχανεν ὤν, πονηρὸς δέ τις πρότερον καὶ πολέμιος. Εἶτα μεταβαλὼν τοιούτοις ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἐξεδίδου, στεφανοῦν ἐχρῆν, καὶ πάντων αὐτῷ μεταδιδόναι γερῶν, καὶ ζῶντι καὶ τελευτήσαντι. Εἰ δὲ

καὶ τοῦτ' ὢν τὸ μέγιστον καὶ θειότατον, καὶ πατρῷον ἔχων σχῆμα, ἔπειθ' ὑπὲρ ἡμῶν δεῖσθαι τοὺς βαρβάρους οὐκ ὤκνει· τούτου γάρ, τούτου μόνον οὐδ' ἂν ἕτερον ἐπαχθέστερον πάθοι ἀνὴρ τοσούτοις εἰωθὼς ἐπιτάττειν· πῶς οὐ παρελευσόμεθα καὶ τὴν τῶν βαρβάρων ὠμότητα, εἰ βελτίους ἐν ἐκείνοις ἔσχεν ἐλπίδας, ὧν ἡμεῖς ἐπιδειξόμεθα τότε; Ἐκείνους μὲν γὰρ φίλους ἕξειν ἐνόμισεν, ὥστε καὶ συμμαχεῖν· ἡμῖν δὲ δεινήν τινα τὴν ἔχθραν τὰ πραττόμενα μαρτυρήσει. Εἰ δ' ἀσεβεῖς καὶ μιαροὺς ἡγησάμενοι τοὺς τότε ταῦτ' ἂν τολμήσοντας συμβουλεύειν, μετ' εὐφημίας καὶ κρότων, ὥσπερ δίκαιον, ἐπανήκοντα τὸν βασιλέα δεχοίμεθα, πότερον καὶ τοὺς συμμάχους συνεισελθεῖν αὐτῷ συγχωρήσομεν· ἢ πρὸς μὲν ἐκεῖνον φιλανθρωπευσόμεθα, ἐκείνων δὲ τὸ πεδίον ἔσται, καὶ ἡ ταλαιπωρία, καὶ στήσομεν τοὺς εἴρξοντας αὐτοὺς τῶν πυλῶν; Εἰ μὲν γὰρ πρὶν ἐλθεῖν ὁμονοοῦντας, ἐνταῦθα ἀφικομένους αὐτοὺς διαιρήσομεν· καὶ ὁ μὲν ἐν τοῖς εἰωθόσιν ὡς ἡμέτερος ἔσται, τοὺς δ' ὡς ἐχθροὺς ὑποψόμεθα, καὶ μήτε στέγης, μήτε τῶν ἐκ τῆς ἀγορᾶς αὐτοῖς μεταδώσομεν· οὐκ οἶδα τίνων τοιαύτης ἀρξάντων ἀπανθρωπίας, ἐκείνους ἡμᾶς ζηλοῦν δόξομεν. Ἔπειτ' οὐδ' ὁ βασιλεύς, ἣν ἐφυλάξαντ' ἂν πάντες εὐγνωμοσύνην, ταύτην ἑαυτῷ προσήκειν ἡγήσεται· καὶ οὓς θαυμασταῖς ἐλπίσιν ἐπάρας δεῦρ' ἤγαγε, τούτους ἐξαίφνης ἀπολιπεῖν μονονουχὶ πᾶσι κηρύξοντας, ὡς τὰ τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἄρ' ἦν, πλὴν ἀπάτη.

A defunctum præmiis honorare. Sin autem, cum et maximum illud ac divinissimum esset, jureque paterno imperium teneret, nostri postmodum causa ne Barbaros quidem renuit obsecrare; nam hac ipsa re, nihil quidquam molestius accidat, viro tam multis solito imperare: quomodo itaque non ipsam Barbarorum sumus superaturi crudelitatem, siquidem meliora ille de illis speravit, quam ipsi tunc simus exhibituri. Putavit quidem sic illos amicos fore, ut et belli societatem inirent; nos vero iis quæ designabimus, grave quoddam odium prodituri sumus. Sin vero impios ac sceleratos eos arbitrari, qui tunc ejusmodi aliquid fuerint ausi consulere, laudibus ac plausu, uti plane merito decet, revertentem imperatorem sumus suscepturi, B nonne et socios una cum eo ingredi urbem permittemus; an potius humanitate in eum usi, campum illis ac miseriam relinquemus, præficiemusque qui portas ad eos arcendos custodiant? Quod si concordes illos priusquam ingrediantur, ubi jam venerint, discernamus, ac ipse quidem velut noster ac domesticus, consuetos habeat honores; illos autem ceu hostes, suspectos habeamus, eosque neque tecto, neque foro donandos arbitremur, haud plane novi, quid illos in nobis laudaturos putemus, qui ab immanitate ejusmodi ordiamur. Præterea ne ipse quidem imperator, quam omnes servaverint benevolentiam, sibi congruam putabit; utque eos quos magnificis sollicitationibus in spem erigens, huc duxerit, statim derelinquat, vix non ubique gentium prædicaturos, imperatoris omnem negotiationem, fraudis larvam fuisse.

Καὶ μὴν οὐδ' ὧν εἵνεκ' ἀναισχυντήσομεν εὕροι τις ἄν. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ πολέμου, καὶ πάντων τῶν εἵνεκ' αὐτοὺς δεῦρ' ἠγάγομεν ἐξειργασμένων ἡμῖν, τοὺς συμμάχους ἠξιοῦμεν προπηλακίζειν, οὐκ ἂν τοσοῦτον εἶχε κίνδυνον ἡ ἀχαριστία· εἰ δὲ τῶν ὁμοίων ἐφεστώτων κακῶν, ἀνομοίως ἡμεῖς τοὺς φίλους καλοῦντες καὶ δεχόμενοι προσφερόμεθα, οὐχ ὁρῶ τὰς ἐλπίδας τῆς τοιαύτης καινοτομίας. Οὐ γὰρ ἵνα μόνον δεινοί τινες κακουργεῖν καὶ φενακίζειν δοκῶμεν, περιεργαζόμεθα ταῦτα; Ἄνευ δὲ τούτων, τί ποτ' αὐτοὺς ἐξαπατηθέντας καὶ γέλωτα πᾶσιν ὄφλοντας, οἴεσθε δράσειν; Καθεδεῖσθαι, καὶ παρ' ἑαυτοῖς ἕξειν τὼ χεῖρε, καὶ δεήσεσθαι συγγνώμην αὐτοῖς ἔχειν, ὧν ἐξηπάτηνται; Οὐχ οὕτω φιλοσοφεῖν ἐγνώκασι, καὶ θυμοῦ κρατεῖν. Λοιπὸν τοίνυν ἐκείνους μὲν τῶν τε τειχῶν πειρᾶσθαι, καὶ μηχανήματα τούτοις προσάγειν, ἡμᾶς δὲ ἀντέχεσθαι τῶν ἐκ τῆς πολιορκίας κακῶν. Ἄνευ γὰρ τούτων πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἀρκεῖν μοι δοκεῖτε. Εἰ δὲ τοῦθ' ἡμῖν φορητόν, τί τοῖς πανταχοῦ δυναμένοις πρέσβεις ὑπὲρ συμμαχίας πέμποντες ἐνοχλεῖτε, ἐξὸν κατακλεισθέντας ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκεῖσθαι; Οὐ γὰρ ἔγωγε ὁρῶ τίνων ἡμᾶς ἀπαλλάξουσιν ἐλθόντες οἱ σύμμαχοι, ὁπόθ' ἑκόντες αἱρεῖσθε τὰ χείριστα. Οὕτως οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ὑπὲρ ὅτου τοὺς μετὰ βασιλέως ἥξοντας οὐ προσδέξεσθε. Εἰ δ' ἀνθρώπινα καὶ δίκαια λογισάμενοι, στεφανοῦν μὲν εἵνεκα τῶν ὑπὲρ ἡμῶν πεπονημένων τὸν βασιλέα βουλήσεσθε,

C Sane ne quorum quidem gratia proterviamus, facile quis inveniat. Nam ut bello quidem, ac quorum causa socios adduximus, confectis, eis vellemus illudere, haud tantum ingrati illa animi labes periculum haberet. Sin autem iisdem instantibus malis, alia aliaque ratione vocandis ac suscipiendis amicis habemus, non video quid ea novitas spei habeat. Num enim solum ut subtiles quidam consuendis fraudibus ac dando verba videamur, sic ista anxie agimus? Præterea, quid deceptos illos, omniumque factos fabulam, præstituros putatis? Fors sessuros, ac apud se cohibituros manus, veniamque pro fraude ipsis facta rogaturos? Verum haud illi ita philosophari noverunt, ac iræ dominari. Superest ergo ut illi quidem muros D tentent, atque eis admoveant machinas; nos vero obsessæ urbis feramus incommoda. Insuper enim, nihil vos aliud posse existimo. Quod si ea vobis res ferenda videtur, ut quid ubique potentibus destinantes legatos qui in belli societatem inducant, negotium facitis, cum liceat urbis mœnibus conclusos Barbarorum obsidione premi? Haud enim sane video, quo nos malo venientes socii liberare habeant, cum sponte pessima præoptetis. Atque adeo nihil causæ erit cur venturos cum imperatore non suscipiatis. Sin autem quæ humana sunt ac juris cogitantes, imperatorem quidem ob susceptos nostri causa labores coronandum puta-

bitis, portasque, cum eo venientibus sociis aperietis, quid vetat ut ne pro istis eadem decernatis? Nec enim operæ pretium, ut Romanorum quidem lenitatem caveatis; Pæonum autem crudelitatem ne suspectam quidem habeatis: utque eos qui gloriæ studio sua profundunt, nostra concupituros arbitremini; eos autem qui latrociniis ac furto vivunt, a sua repente cessaturos arte. Quod si mille istis commisceri formidabile, qui non perspicue malum majus in viginti millibus? Cumque eos qui ultro veniunt, haud tutæ homines fidei asseramus, quanta in illis securitas quos per legatos ascivimus?

Verum ipsa quoque horum cogitatio ridicula. Sit vero sapientum, ac talis urbis, quanta hæc nostra civium, ut eos qui ista dicunt, ellebore indigere putent; utque ejusmodi consiliis, si quis noster hostis sit, magis obsecuturum optent; ipsos vero, cogitationes quæ deceant, assumentes, non quiescere; nec temere contradicentibus dare licentiam, qui nescio quorum benevolentiam inani illa garrulitate captent: quin vel ipsum deliberationis tempus jacturæ deputantes, hosce suscipere, ceu viros a longo jam tempore, a parentibus, filiis, aliaque ratione maxime necessariis absentes, proque eorum animi alacritate, providentiæ gratias agere, ei palam horum adventum acceptum referentes; non propter quædam levia, quæque forsan contingant, forte non contingent, ipsius quoque libertatis jacturam facere; ut ne quidquam aliud dicam, eorum quæ universis timentur velut in procinctu, atque adeo illis ipsis qui his indignantur. Cogitate enim quo fortunæ redacti simus; quidve possimus sperare, ut istos dimiserimus. Quorum olim imperii fines, ipsi erant qui orbis, nunc sedemus felicitatem reputantes, ut quis sinat servire. Urbs vero longe universarum sub cœlo beatissima, quamque omnes, gratiarum ac recreandi causa, munificique omnis ornatus, adibant, nunc incolis facta est carcer. Undequaque habet clausas portas, nec ullus jam tuto in portibus stationem habet: quique appellunt malos foris rumores afferentes, longe pejora intus experiuntur. Cæterum nobis, intra quidem muros, clamor, egestas, paupertas, lacrymæ; extra vero spectantibus e turribus Barbarorum exercitus; vastatio agrorum, in aggeribus cædes, ignisque ferox, domos, templa, pulchra quæque ædificia publica, ac prorsus omnia invadens. Quin et blasphemiæ in Deum, atque (quod quis non horreat?) crucis contumelia, ac fidei irrisio, sacrarumque imaginum probri causa circumductiones, nec non minæ terribiles, quas ne eveniant, ne ipse quidem Christus, quem adoramus, possit impedire.

Sed et fames universa tenet, cum nec terra reliqua sit, quam colamus, nec latrones liberum permittant mercatoribus alveum: et ut possint frumenta advehere: quo fit, ut et locantibus operas ars inutilis videatur, non habentibus ut inde paciscantur; mi-

A ἀνοίξετε δὲ τοῖς μετ' ἐκείνου συμμάχοις τὰς πύλας, τί κωλύει ταῦτα καὶ περὶ τούτων ψηφίζεσθαι; Οὐ γὰρ δήπου τὴν μὲν τῶν Ῥωμαίων ἡμερότητα φυλάττεσθαι δεῖ, τὴν δὲ Παιόνων ὠμότητα μηδὲ ὑποπτεύειν· καὶ τοὺς μὲν ὑπὲρ δόξης προϊεμένους ἐπιθυμῆσαι νομίσαι τῶν ἡμετέρων, τοὺς δ' ἐξ ὧν λῃστεύουσι καὶ κλέπτουσιν ἀπὸ τούτων διάγοντας, τούτους ἐξαίφνης ἀποσχέσθαι τῆς τέχνης. Εἰ δὲ χιλίοις τούτοις ἀναμίγνυσθαι φοβερὸν, πῶς οὐ φανερώτερον τὸ κακὸν ἐν τοῖς δισμυρίοις; Καὶ ὅτε τοὺς ἑκόντας ἐλθόντας ἀπίστους εἶναι κυροῦμεν, τί χρὴ θαῤῥεῖν περὶ τῶν μετὰ πρεσβείας κληθέντων;

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ μόνον λογίζεσθαι γέλως· σωφρονούντων δ' ἂν εἴη, καὶ τοιαύτην οἵαν ἡμεῖς πόλιν
B οἰκούντων, τοὺς μὲν ταῦτα λέγοντας ἐλλεβόρου δεῖσθαι νομίζειν· καὶ ταῖς συμβουλαῖς ταύταις, εἴ τις ἐχθρὸς ἡμῖν εἴη, μᾶλλον εὔχεσθαι πείθεσθαι· αὐτοὺς δὲ τῶν προσηκόντων λογισμῶν ἁψαμένους, μὴ στῆναι, μηδὲ τοῖς ἀντιλέγουσιν εἰκῇ φλυαρεῖν ἐπιτρέπειν, οὐκ οἶδ' ὧντινων εὔνοιαν τῇ κενολογίᾳ ταύτῃ πορίζομένοις· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μέχρι τῆς συμβουλῆς χρόνον ζημίαν λογισαμένους, δέχεσθαι τούτους ὥσπερ τῶν γονέων ἢ τῶν υἱέων, ἢ τῶν ἄλλως οἰκειοτάτων, τὸν πολὺν χρόνον ἀποδημοῦντας, καὶ τῆς αὐτῶν προθυμίας χάριτας ὁμολογεῖν τῇ προνοίᾳ, ἐκείνῃ σαφῶς ἀνατιθέντας τὴν αὐτῶν παρουσίαν· καὶ μὴ μικρῶν τινων εἵνεκα ἴσως μὲν συμβησομένων, ἴσως δὲ μὴ, ζημιωθῆναι καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἵνα μηδὲν
C ἄλλο λέγω τῶν νῦν ὑπὸ πάντων, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν τούτοις ἀχθομένων, προσδοκωμένων. Λογίσασθε γὰρ οὗ μὲν νῦν τύχης ἐσμέν· τί δ' ἔστιν ἐλπίζειν, ἐὰν τούτους προώμεθα. Οἷς μὲν πέρατα τῆς ἀρχῆς ἃ καὶ τῆς οἰκουμένης ὑπῆρχεν ἡμῖν, νῦν καθήμεθα, εἴ τις ἐᾷ δουλεύειν εὐδαιμονίαν ἡγούμενοι. Ἡ δὲ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πόλεων εὐδαιμονεστάτη, καὶ ἐφ' ἣν πάντες χαρίτων ἕνεκα καὶ τέρψεως καὶ τῆς διὰ πάντων ἁβρότητος ἤλαυνον, εἱρκτὴ νῦν τοῖς οἰκήτορσι γέγονε. Κέκλεινται μὲν γὰρ αὐτῇ πανταχόθεν αἱ πύλαι· οὐδεὶς δὲ κινδύνων χωρὶς ἐπιχωριάζει τοῦ λοιποῦ τοῖς λιμέσι· καὶ οἱ καταίροντες, πονηρὰς ἔξωθεν κομίσαντες φήμας, χειρόνων παρὰ πολὺ τῶν ἔνδον πειρῶνται. Ἡμῖν δὲ τὰ μὲν εἴσω τειχῶν βοὴ, καὶ πτωχεία, καὶ πενία, καὶ δάκρυα· τὰ δ' ἔξω τοῖς
D ἀπὸ τῶν πύργων ὁρῶσι βαρβάρων στρατεύματα, καὶ γῆ κειρομένη, καὶ πρὸς ταῖς τάφροις τῶν ἡμετέρων σφαγαὶ, καὶ πῦρ ἄγριον, οἰκίας, καὶ νεὼς καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων κάλλη, καὶ πάντα ἁπλῶς ἐπιόν. Δυσφημίαι δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ (ὃ τίς οὐκ ἂν φρίξειεν;) ὕβρις σταυροῦ, καὶ γέλως τῆς πίστεως, καὶ θείων εἰκόνων ἄτιμοι περιαγωγαὶ, καὶ ἀπειλαὶ φρικώδεις, καὶ τοῦ μὴ ταύτας ἐκβῆναι, μηδ' ἂν αὐτὸν, ὃν προσκυνοῦμεν, Χριστὸν ἐπισχεῖν οἷόν τε εἶναι.

Καὶ ὁ λιμὸς πάντα ἐλαύνων ἐπίκειται, μήτε γῆς ὑπολειπομένης ἣν γεωργήσομεν, μήτε τοῖς ἐμπόροις τῶν λῃστῶν ἄδειαν ποιούντων τὸν πόρον· ἐξ ὧν τοῖς μὲν ἐργολαβοῦσιν ἄχρηστον ἡ τέχνη δοκεῖ, οὐκ ἔχουσι τὰ ἐξ αὐτῆς διαθέσθαι, στρατιώταις δὲ τὴν ὁρμὴν ἐπέσχε

τὸ δέος· καὶ δεσπόται, δούλων αὐτοὺς ἀποδράντων, αὐτοὶ τὴν ἐκείνων ἀντιλαμβάνουσι τύχην. Τὸ δ' ὅλον σχῆμα τῆς πόλεως ὁρᾶται διὰ πάντων ἀμειφθὲν ὥσπερ ἐν πένθει· πάντες δὲ τὴν τῶν κακῶν σύνοδον ἐκπλαγέντες, ἀπώκνησαν. Καὶ ὃ τοὺς νοῦν ἔχοντας κατασείει, ὅτι καὶ τῶν πολιτευομένων πολλοὶ οὕτω χειροήθεις τὰς γνώμας γεγόνασιν, ὡς ἔχειν τι καὶ καλὸν λέγειν, τὴν ὑπὸ τοῖς βαρβάροις τούτοις δουλείαν, καὶ τοὺς Ῥωμαίους βαρύτερα ἐπιτάττειν. Ὥστε καὶ φανερῶς ἐπ' ἐκείνους ἀποδημοῦσι, καὶ ῥητούς τινας ἐκείνοις σύνεισι χρόνους· καὶ πρόβατα, καὶ βοῦς, καὶ ἵππους, καὶ ἀργύρια, μισθοὺς ἔχουσι τῆς ἡμῶν προδοσίας· καὶ συμπίνοντες ἐκείνοις, τὴν ἡμετέραν ἀπώλειαν ᾄδουσι· καὶ τὴν τοῦ δεῖνος οἰκίαν, ἢ τὴν τῆς γυναικὸς ὥραν, ἢ τὴν παίδων ἐκείνοις προπίνουσιν· εὔχονται δὲ παρὰ σφίσιν ἰδεῖν ὑπὸ πάντων προσκυνουμένους· ταῦτ' εἰπόντες καὶ πράξαντες ἐπανῆκον, ἐνδεικνύμενοι τοῖς πολίταις ὡς εἰ μὴ σιγήσουσι, πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν κατεροῦσι, τοὺς ἀλάστορας ἐκείνους οὐκ ὀκνοῦντες τοῦτο καλεῖν. Οἱ δὲ φρίττουσι, καὶ συνεύχονται γῆρας τοῖς δικαίως ἂν ἀπαχθεῖσι μνησθῆναί τι καὶ αὐτῶν ἐπὶ τῶν πότων δεόμενοι· καὶ τοσαύτην παῤῥησίαν οἱ παρ' ἐκείνοις μισθαρνοῦντες προσειληφότες οὐκ ὀκνοῦσιν ὑπὲρ ἐκείνων ἀναίδην δημηγοροῦντες, καὶ πάντα ποιοῦντες, ἐξ ὧν αὐτοῖς χαριοῦνται· ὅπερ ἐστὶ προδοῦναι τὴν πόλιν, καὶ κυρίους ἐκείνους σαφῶς πάντων ποιῆσαι· ὥστ' εἰσὶν ἤδη οἱ μετὰ σπονδῶν γοῦν ἁλῶναι τὴν πόλιν εὐχόμενοι δεδοικότες μὴ φθάσωσιν ὑπὸ τῶν μιαρῶν τούτων προδεδομένοι.

Οὕτως εἰς ἄπορόν τινα τύχην τὰ κοινὰ συνηλάθη, καὶ οὕτω τὸ μετ' ἐλευθερίας ζῆν τοῦ λοιποῦ ἕν τι τῶν ἀδυνάτων δοκεῖ· εἰς ὅπερ ὑμᾶς τὸ τὰ μὲν καθημέραν ἐλαττώματα διορθοῦσθαι νομίζειν περίεργον, τὸ δὲ μετὰ ῥᾳστώνης παρελθεῖν τὴν ἡμέραν ἀνδράσι προσῆκον λογίζεσθαι· καὶ τοὺς μὲν ἃ δεῖ παραινοῦντας λήρους καλεῖν, τοῖς δὲ ταῖς ἡμῶν ἡδοναῖς συναγωνιζομένους ἆθλα θαυμαστὰ προτιθέναι προήγαγε. Καὶ πρός γε ἔτι τὸ τοὺς μὲν φανερῶς πολεμοῦντας ἀνέχεσθαι, καὶ πιστεύειν ἐξαπατῶσι, τοὺς δὲ μεθ' ἡμῶν τάττεσθαι καὶ συμμαχεῖν ἐπαγγελλομένους ὑποπτεύειν· καὶ ζητεῖν προφάσεις ὅθεν λύσομεν τὰς φιλίας. Ἀλλ' ἐὰν τῶν πρότερον καταγνόντες, τοῖς νῦν παρὰ Θεοῦ δεδομένοις χρησώμεθα, καὶ τοὺς ἀνθελκοῦντας τούτους ἀποσεισάμενοι, καὶ γραυσὶ ταῦτα μυθολογήσαντας ἀποπέμψαντες, τὸν ἔσχατον τοῦτον ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀγῶνα ἀγωνίσασθαι βουληθῆτε, οἶμαι, καὶ σὺν Θεῷ τοῦτ' εἰρήσθω, οὐ τὰ οἴκοι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ πόῤῥωτάτω καλῶς ἕξειν ἡμῖν· καὶ μὴ τῇ πατρίδι μόνον ἀνασώζειν τὸ πάντων ἀντίῤῥοπον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ πλειόνων ἄρξειν ἢ πρότερον· καὶ πάντας τοὺς πρὶν ὑφ' ἡμᾶς ἐφ' ἡμᾶς ἐπανήξειν, καὶ πάντας ὑπὸ τοὺς ἡμετέρους ἔσεσθαι νόμους, καὶ πανταχοῦ τοῖς βαρβάροις ἀναθαῤῥήσοντας ἐπιθήσεσθαι. Νῦν μὲν γὰρ ἡμᾶς ὁρῶντες κατεπτηχότας, εἰκότως συστέλλονται καὶ αὐτοί, καὶ τῆς δουλείας ἀνέχονται, ὁρῶντες τοὺς δεσπότας ἀνακεχωρηκότας τῶν πραγμάτων· ἂν δ' ὁρῶσιν ἀντιβλέπειν τολμήσαντας, καὶ αὐτοὶ συνοίσουσι τὰ

A litibus impetum timor retardavit; dominique, fugientibus servis, eorum ipsi vicissim subeunt sortem. Universa civitatis species omni parte velut in luctu commutata cernitur: cunctique malorum coitione tanta stupefacti, animos desponderunt. Quin hoc quoque sapientum mentem quatit, quod multi cives adeo servili animo facti sint, ut quid boni, illi Barbarorum servituti inesse dicant, ac Romanos graviora jubere. Quamobrem etiam propalam ad illos proficiscuntur, apudque illos certis quibusdam temporibus versantur, ovesque, et boves, et equos, ac pecunias, nostræ mercedem proditionis accipiunt, eisque compotantes nostram canunt perditionem; ac hujus domum, uxoris illius speciem, aut etiam pignorum, iis propinant: apud se autem in votis B habent, ut ab universis adorari homines videant, iisque dictis ac factis reverti præsumpserunt, significantes civibus, nisi taceant, dicturos se suis dominis, ac apud eos gravius accusaturos, non verentes malos illos dæmones ac pestes sic appellare. Ii vero horrore tenentur, longosque precantur annos iis, qui merito agi debuissent: rogantes ut inter pocula eorum aliquid meminisse velint: tantamque libertatem sic apud illos merentes assumpserunt, ut nec pro illis impudentia orare vereantur, omniaque facere, ex quibus illis obsequantur; quod est urbem prodere, ac palam universorum dominos facere: ut nec jam desint qui optent sub pactis capi civitatem, timentes ne scelestis istis traditoribus contingat occupari.

C Sic publica res in extremas quasdam angustias redacta est, sicque deinceps liberos vivere impossibilibus accensendum videtur; in quas nos angustias conjecit, tum quod accidentia mala damnaque neglexerimus ceu rem superfluam emendare ac instaurare; tum quod diem otio transigere ac ignavia, viros decere putaremus; ac monentes quidem quæ operæ pretium essent, haberemus stultos; iis autem qui voluptatibus adblandirentur nostris, præclara quædam præmia proposita vellemus. Ad hæc autem, quod manifestos hostes sustineremus, ac decipientibus haberemus fidem; eos autem qui nobis accedentes, belli se socios fore pollicebantur, habuerimus suspectos, ea causantes, D quibus amicitias dissolveremus. Verum ut priorum pœnitudine ducti, oblatis nunc Dei providentia voluerimus uti, iisque repulsis qui secus trahunt, ac ad anus, quibus eas fabulas narrent, amandatis, supremum hoc pro salute communi desudare certamen, fore spero, quod sit dictum Deo auspice, ut nedum domesticæ res bene nobis habituræ sint, verum etiam quam longissime positæ; utque non solum patriæ sartam tectam servemus, universis comparabilem ac æstimabilem magis libertatem, sed etiam pluribus imperemus; omnesque pridem nobis subjecti ad nos revertantur, nostrisque universi legibus subjiciantur; ac demum ut omni loco fiducia pleni, hostes invadamus. Modo quidem cum nos attonitos videant, merito et ipsi contrahuntur,

ac servire sustinent, videntes dominos recessisse a rebus. Sin autem contra ausos respicere viderint, etiam ipsi conferent, quæ sunt ipsorum. Haud vero id modicum ut Barbaris externa læsis impressione, nec quæ a suis habent quieta constiterint.

A ἑαυτῶν. Οὐ μικρὸν δὲ εἰ τοῖς βαρβάροις ἔξωθεν βλαπτομένοις, καὶ τὰ παρὰ τῶν οἰκείων τούτοις οὐχ ἠρεμήσει.

Enimvero ut rumoribus, ac iis quæ communi feruntur fama, aliquid ad fidem dandum sit, erat oraculum quoddam, venturos a mari ac Alpibus, qui urbem ac nos ulturi essent, foreque ut eos omnes videremus, Barbarorum vi prostrata atque injuria, postmodum illis servire cogentes, quibus prius imperavissent: adeoque Barbari metum hunc semper animis vigentem habent, ut ubicunque ad deliberandum convenerint, hoc obtineat, haud in nos immoderatius esse iniqua vexatione abutendum, sed paulatim esse consumendos, nec in desperationem cogendos, ne omnino illa persuasi, ad eos confugiamus, qui modo sponte adsunt, tanquam eo eventu nihil illis expeditio ac contentio conducibile habeant. Fauste itaque omen suscipiamus, cui et hostes suffragio accedant; nec eorum vota rata faciamus. Quippe absonum merito videatur, ut cum illi timeant, exque metu, domi viros manere precentur, eosdem ipsi venientes prohibeamus, sicque hostium cupiditati cooperari videamur.

Ἀλλὰ μὴν εἴ τι δεῖ ταῖς φήμαις καὶ τοῖς κοινῇ λεγομένοις οὐκ ἀπιστεῖν, ἦν τι λόγιον ἐκ τοῦ πελάγους καὶ τῶν Ἄλπεων ἥξειν τοὺς τῇ πόλει καὶ ἡμῖν ἀμυνοῦντας· καὶ τούτους πάντες εἶδον τὴν μὲν τῶν βαρβάρων ὕβριν στορέσειν, ἀναγκάσειν δ' αὐτοὺς ὕστερον δουλεύειν, ὧν πρότερον ἦρχον· καὶ οὕτως ἐν ταῖς τῶν βαρβάρων ψυχαῖς ἤκμαζεν ἀεὶ τοῦτο τὸ δέος, ὥσθ' ὁπότε συνελθόντες βουλεύοιντο, τοῦτο νικᾷν, μὴ δεῖν πέρα τοῦ μετρίου τῇ πρὸς ἡμᾶς κε- B χρῆσθαι πλεονεξίᾳ· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἡμᾶς ἀναλοῦν, μηδ' ἀπόγνωσιν ἡμῖν ἐμποιεῖν, ὥστε μὴ παντελῶς ἀπογνόντας, ἐπὶ τούτους καταφεύγειν, οἳ νῦν αὐτόματοι πάρεισιν, ὡς τότ' αὐτοῖς ἀντεπεξιέναι καὶ φιλονεικεῖν οὐ συνοῖσον. Δεχώμεθα δὲ τὸν οἰωνὸν ἀγαθῇ τύχῃ, ᾧ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐχθρῶν συμψηφίζεται· καὶ μὴ κυρίας τὰς εὐχὰς τοῖς βαρβάροις ποιῶμεν. Ἄτοπον γὰρ ἐκείνων ταῦτα πεφοβημένων, καὶ διὰ τοῦτο εὐχομένων οἴκοι μένειν τοὺς ἄνδρας, ἡμᾶς κωλύειν αὐτοὺς ἥκοντας· καὶ οὕτω τοῖς πολεμίοις συγκατεργάζεσθαι δοκεῖν τὴν ἐπιθυμίαν.

MONITUM IN ORATIONEM SEQUENTEM

(COMBEFIS. *ibid.*)

Multa Laonicus de Callipoli, quam lib. IV πόλιν εὐδαίμονα vocat. Tenuerant tempus aliquod Catalani, Turcæ in Europam transmittentes, fere in ea, urbium primam suæ ditionis fecerant, eaque potiti immensis deinceps cladibus Græcorum rempublicam affecerant: quorum jam sub Bajazete reliquiæ deletæ essent, ac capta Constantinopolis, nisi Temeres Scytha eumdem delevisset ac tantillum sub Machmete ejus filio respirare sivisset. Eo exstincto ac Amurate ineunte imperium, ei Græci Mustapham objecere, cum quo etiam ceperunt Callipolim eidem facientem deditionem: idque unum fere Græci præmii loco videbantur a Mustapha exigere, ut eorum Callipolis ditionis fieret; quod tamen Turcæ eam incolentes ægerrime ferebant; ac nec acquievisse Mustaphæ volenti tradere, tradit Laonicus; præsens tamen deliberatio, pleno jure subjectam Græcis civitatem videtur significare; nec eo modo captam quo ponit Laonicus, sed a Latinis ac comite, qui subsidio venissent Græcis, sola in eos pietate ac misericordia moti, quod Christianos homines sic a Barbaris ac impiis audissent male haberi; num ille auctoris comes sit Smyrnæ princeps, quem Laonicus Græcorum copiis socium accessisse tradit, tuendæ parti Mustaphæ ac capiendæ Callipoli? Ut ut habeat, habes, Christianopolitice lector, quo Turcarum dignoscas solertiam, et ut ita rebus auxerint, quæsitis ac suo adjectis dominio commodis urbibus, quantumque una urbs aliqua afferat rebus momenti. Vide apud Leunclavium deploratam Græcorum ἀναισθησίαν, capta a Turcis primum ea urbe, seu leve damnum illatum esset; subindeque regnorum integrorum per nostros amissionem, ludente Cypro, ac aliis, fabulam: tuque idipsum Christiana vere pietate ac sensu, modo in Creta deplora; nec ejus putes montibus sistendam flammam, ut ne reliquum orbem Christianum, nisi expergiscimur ac sentire incipimus, vel Deo ulciscente dura viscera, depascat.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ ΕΤΕΡΟΣ
ΠΕΡΙ ΚΑΛΛΙΠΟΛΕΩΣ
ΑΙΤΗΣΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΡΑΤΟΥ

EJUSDEM
ORATIO ALIA DELIBERATIVA
DE NON REDDENDA CALLIPOLI PETENTE AMURATE.

A Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, μὴ περὶ τοιούτων ἡμᾶς ἥκειν βουλευσομένους, ἐξ ὧν ὁποτέρου συμβάντος, αἰσχύνην καὶ κίνδυνον ἀνάγκη τῇ πόλει προσγίνεσθαι, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐνδοξοτέρων τε καὶ βελτιόνων ἡμῖν εἶναι τὸν λόγον· ἄλλως τε καὶ τῆς πόλεως ἡμῖν ἐν ταῖς κοιναῖς πράξεσιν, οὐδὲν πώποτε μὴ φιλοτιμίας καὶ δόξης ἐχόμενον, ἀνασχομένης ἐνδείκνυσθαι. Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν εὐτυχεῖν καὶ μεγάλα πράττειν ἡμᾶς ὑπολέλοιπεν ἤδη, πεπράγαμεν δὲ οὕτω κακῶς, ὥστε τοῖς παρ' ἡμῖν ῥήτορσιν ἔργον εἶναι τῶν προτιθεμένων ἀεὶ κακῶν τὸ κουφότερον ἐξευρίσκειν· τί λοιπὸν ἢ Θεῷ μὲν εὔχεσθαι περὶ ἡμῶν μετριώτερόν τι βουλεύσασθαι, αὐτοὺς δὲ λελογισμένως τῇ παρούσῃ τύχῃ χρωμένους, πειρᾶσθαι σώζειν αὐτοὺς ἕως ἔξεστι, καὶ μὴ ὥσπερ ἀπογνόντας, B τὴν τῶν προγόνων ἀρετήν τε καὶ δόξαν προδοῦναι παντάπασιν, ἀλλ' ἐκ τῶν δυνατῶν εἰς ἐκεῖνα φαίνεσθαι τὰ παραδείγματα καὶ νῦν ἀποβλέποντας· Ἡ μὲν οὖν βουλὴ καὶ ἡ καθημέραν γινομένη πρὸς ἀλλήλους ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀντιλογία περὶ τῶν ἐν Χεῤῥονήσῳ πραγμάτων ἐστὶ καὶ τῆς Καλλιπόλεως; ἣν ὁ Μουράτης παρ' ἡμῶν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης αἰτεῖ. Καὶ τό γε πλεῖστον τῆς πόλεως, καὶ τῶν συμβουλεύειν εἰωθότων, φασὶ δεῖν ἤδη διδόναι, καὶ μὴ μέλλειν ὡς καὶ τῆς ἀναβολῆς φανερὸν κίνδυνον ἐχούσης τῇ πόλει. Ἐγὼ δ' ἐσχάτης ἀτυχίας νομίζων οὐχ ὅτι τῶν πολεμίων προσληψόμεθα, ἀλλ' ὅτι τούτοις προησόμεθα τῶν ἡμετέρων βουλεύεσθαι, ἐπὶ τούτῳ μάλιστ' ἂν φαίην ἀγανακτεῖν, ὅτι τοὺς πλείστους τῶν ἐναντίων λόγων οὐδ' ἀνεχομένους ὁρῶ· C ἀλλ' οὕτως ὅλους τῆς δουλείας καὶ τοῦ τῷ βαρβάρῳ χαρίζεσθαι γεγονότας, ὥστ' ἐκείνου πρὸς τὸ λαβεῖν τούτους ἑτοιμοτέρους εἶναι πρὸς τὸ διδόναι. Τί γὰρ ἄν τις εἴποι πρὸς τὴν ἄλογον αὐτῶν ὁρμὴν ἀποβλέπων, καὶ τὸ πολεμίους καὶ προδότας τῶν κοινῶν σαφῶς ἀποφαίνεσθαι τοὺς ἐπισχεῖν καὶ βουλεύσασθαί τι περὶ τούτου βέλτιον ἀξιοῦντας; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ

Par quidem, auditores, erat, ne de iis deliberaturi in consilium cogeremur, ex quibus, utrumvis accidat, probrum urbi ac periculum accedat, necesse sit; sed ut pro iis quæ majorem habent gloriam ac sunt potiora, nobis esset orandum; cum alioqui etiam nostra civitas, nihil unquam in communibus actionibus, non magnificum ac gloriam habens, ostendere sustinuerit. Quia vero nos jam felicitas, et ut magna designemus, defecit, adeoque male actum est nobiscum, ut unum id nostris jam oratoribus incumbat, ut in malis propositis, quod sit levius inveniant, quid superest, quam ut Deum precemur mitiora de nobis decernere; nosque ipsi, præsenti fortuna e ratione ac prudentia utentes, nostræ ipsorum saluti, quamdiu licet, studeamus consulere, non velut desperatione acti, majorum virtutem ac gloriam omnino prodere: sed pro virili, in illa videri exempla respicere. Quod itaque agitatur consilium, ac invicem quotidiana illa nobiscum publicis conventibus contradictio, in Chersonesi rebus versatur, ac urbis Callipolis, quam Murates a nobis pro pace petit. Ac vero maxima civitatis pars, eorumque qui sunt a consiliis, in eo conspirat, ut dandam dicant, atque id sine mora, quæ ipsa apertum civitatis periculum habeat. At ego, extremæ rem infelicitatis arbitrans, ut non in eo nostra deliberatio sit, ut hostium res nobis vindicemus, sed ut nostras ipsi dimittamus, hoc maxime indignandum dixerim, quod plerosque nequidem sustinentes audire contrarios sermones aspiciam; sed ita totos deditos servituti, atque ut Barbaro placeant, ut minori ille aviditate accipiat, quam isti desiderio tribuant. Quid enim quis dicat, ad eorum alienum a ratione impetum respiciens; utque hostes, ac rerum palam communium proditores pronuntient, ut quis obniti velit, ac quid melius pro negotio consulere? Quanquam tamen

grande adeo periculum pro concione de adversariis dicturo immineat, haud enimvero e ratione sit, ut cum cœperim aliqua, a consulendo quod sit e re communi, abstineam. Æquum porro fuerit, ut et ipsi non moleste feratis, si quorum rationes vestris minus consentire senseritis. Non enim urbes de rebus extra omnem controversiam positis dispicere solent ac deliberare; sed de obscuris, ac ejus generis, ut de illis quis contraria dicens, haud stultus videatur. Quia ergo modo quoque prudenti ratione, communis conventus ac consilii copiam fecistis, alienum sit a ratione indignari, ut quis adversam opinionem insinuaverit; cum præsertim penes vos sit ac vestri arbitrii, ut vel probantes sententiam, ea utamini, vel adversariis victoribus, quæ visa fuerint sequamini. Primum quidem hoc cogitandum, Callipolim esse, qua boni isti, ac urbis se curam professi agere, hostibus cedendum admoneant, quam semper rerum nostrarum pretiosissimam duximus, ac momentum maximum habentem ad Barbarorum bellum.

Sed et in conventibus publicis, ac consiliis, quando cuique quod libeat cum fiducia licet loqui, quod quidem spectat ad alia, plures quis invicem adversantes audierit, ac alios quidem hæc asserentes, alios vero negantes, neminem vero usque adeo contentiosum, ut rem aliquam Callipoli præhabendam putaverit: quin una hæc ubique obtinebat sententia, ut præsidium retineremus, nullisque vel laboribus vel impensis parceremus, quo illud semper urbi servaretur incolume. Ut sic autem universi de præsidio sentirent, in causa fuit experientia, quodque ea magistra compertum esset, quantum semper rebus nostris illud momenti attulisset. Quod enim necdum omnino ceu fluctu quodam obruti universi fuerimus, ac Græci reliqui quotquot Europam habitant, cum, qui jam nobis infesti ingruunt, Asiam ducerent ac in castris haberent, illud causa fuit. Quod nimirum illud, Hellesponti omnibus mœniis opportunissimum, interque alveum ac fauces positum, unde solventes Barbarorum naves haudquaquam latere poterant, illic stationem habentibus triremibus nostris, ut libere cohiberent latrocinantes Barbaros, nostrisque ut urbes tuto habitarent, præstaret. Præterea, nedum ex malis quæ cavimus, sed et ex iis quorum eo amisso fecimus periculum facimusque, clarius liqueat, nihil nobis esse, quo non prius quam illo cedere debeamus. Ubi enim quæ in Hellesponto ac Propontide facta quassatio, universa evertit, hoc quoque Barbaris oppidum tradidisset, cum Chersonesus tota illis addicta est, tum urbes Thraciæ, ditioni adjecerunt; ac necdum exacto anno, a nobis tributa exegerunt, terramque e mœnium regione positam araverunt. Quin et ut quis præsentis probri, utque civitas pro sic ingloriis ac humilibus deliberare cogatur, Callipolim causam dixerit, ac quod ea amissa sit, neminem fore arbitror qui contradicat. Qui ergo non absurdum, ut iis quæ præsentia adeo profuse-

A τοσοῦτον ἐχούσης τοῖς λέγουσι κίνδυνον τῆς περὶ τῶν ἐναντίων δημηγορίας, οὐκ εὔλογον δὲ ᾖ τινῶν ἄρξαντα τῆς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος συμβουλῆς ἀποσχέσθαι. Δίκαιοι δ' ἂν εἴητε καὶ ὑμεῖς μὴ χαλεπαίνειν, ἄν τινων λογισμοὺς τοῖς ἡμετέροις μὴ συμβαίνοντας αἴσθησθε. Οὐ γὰρ περὶ ὧν οὐδεὶς ἀντιλέγει, περὶ τούτων αἱ πόλεις εἰώθασι σκοπεῖν καὶ βουλεύεσθαι· ἀλλὰ περὶ τῶν ἀδήλων, καὶ περὶ ὧν τις τἀναντία λέγων, οὐ δόξει ληρεῖν. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τοῖς παροῦσιν εὖ ποιοῦντες ἐκκλησίαν ἀποδεδώκατε καὶ βουλὴν, ἄλογον δυσχεραίνειν, εἴ τις καὶ τῆς ἐναντίας ἅπτοιτο δόξης· ἄλλως τε καὶ μετὰ τοὺς λόγους ἐφ' ἡμῖν ὄντος ἢ τὴν γνώμην ἐπαινέσαντας χρήσασθαι ταύτῃ, ἢ, τῶν ἐναντίων κρατούν-
B των, τοῖς δόξασιν ἕπεσθαι. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο ἐνθυμητέον, ὡς αὕτη γ' ἐστὶν ἡ Καλλίπολις, ἧς οἱ χρηστοὶ καὶ τῆς πόλεως φροντίζειν φάσκοντες οὗτοι τοῖς πολεμίοις παραινοῦσιν ἐκστῆναι, ἣν ἀεὶ πάντων τῶν ἡμετέρων κτημάτων ἡγούμεθα τιμιώτερον, καὶ μεγίστην ἡμῖν συντέλειαν πρὸς τὸν τῶν βαρβάρων πόλεμον παρασχέσθαι δυνάμενον.

Ἀλλὰ κἂν ταῖς ἐκκλησίαις, κἂν ταῖς βουλαῖς, ὅτε πᾶσι μετὰ παῤῥησίας τὸ δοκοῦν ἔξεστι λέγειν, περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἤκουσεν ἄν τις ἀλλήλοις πολλοὺς ἐναντιουμένους· καὶ τάδε μὲν ὑπ' ἄλλων τιθέμενα, ὑπ' ἄλλων δὲ ἀναιρούμενα· φιλόνεικος δὲ οὕτως οὐδεὶς, ὥστ' ἀξιοῦν ἄλλο τι τῆς Καλλιπόλεως προτιμᾷν· ἀλλὰ αὕτη δὴ μία γνώμη διὰ πάντων ἐκράτει, ἀντέχεσθαι τοῦ φρουρίου, καὶ πάνθ' ὑπομένειν καὶ
C πονοῦντας καὶ ἀναλίσκοντας ὥστε σῶν ἀεὶ τῇ πόλει τηρεῖσθαι. Τοῦ δ' οὕτω πάντας περὶ τοῦ φρουρίου φρονεῖν αἴτιον ἡ πεῖρα, καὶ τὸ παρ' αὐτῆς διδαχθῆναι, ὅσον ἀεὶ τοῖς ἡμετέροις συνήνεγκε πράγμασι. Τοῦ γὰρ μὴ παντάπασιν ὥσπερ ὑπό τινος κύματος καταχλυσθέντας μηκέτ' εἶναι πάντας ἡμᾶς καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ὅσοι τὴν Εὐρώπην οἰκοῦσιν, ὅτε τὴν Ἀσίαν ἦγον καὶ ἔφερον οἱ νῦν ἡμῖν ἐπικείμενοι, τοῦτ' αἴτιον ἦν. Ὅτι δὴ τῶν ἐν Ἑλλησπόντῳ τειχῶν πάντων ἐπικαιρότατον ὂν, καὶ πρὸς τῷ πόρῳ καὶ τῷ στενῷ κείμενον, ὅθεν αἱ τῶν βαρβάρων ἀναγόμεναι νῆες οὐκ ἔμελλον λήσειν, ταῖς ἡμετέραις τριήρεσιν ἐφορμούσαις αὐτόθι παρεῖχεν ἄδειαν τοὺς τῶν βαρβάρων ἀνείργειν λῃστὰς, καὶ τοῖς ἡμετέροις ἀσφαλῶς τὰς πόλεις οἰκεῖν. Ἔπειτ' οὐ
D μόνον ἐκ τῶν δυσχερῶν ὧν . . . . . . πεπειράμεθα καὶ πειρώμεθ' αὐτὸ ἀπολέσαντες ῥᾴδιον συνιδεῖν, ὡς παντὸς μᾶλλον τῶν ὑπαρχόντων ἡμῖν ἀποστατέον ἢ τούτου. Τοῦ γὰρ περὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα συμβάντος σεισμοῦ ὃς πάντα ἀνέτρεψε, καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῖς βαρβάροις προδεδωκότος, ἥ τε Χεῤῥόνησος πᾶσα τούτοις ἐδούλευσε, καὶ τὰς ἐν Θρᾴκῃ πόλεις δι' ἑαυτῶν ἐποιήσαντο, καὶ πρὶν ἔτος ἐξήκειν, φόρους τε ἡμᾶς ἐπράξαντο, καὶ τὴν πρὸ τῶν τειχῶν ἔτεμον γῆν. Κἂν τις τῆς παρούσης αἰσχύνης, καὶ τοῦ περὶ τῶν οὕτως ἀδόξων καὶ ταπεινῶν τὴν πόλιν βουλεύεσθαι, αἰτίαν τὴν Καλλίπολιν καὶ τὴν ἐκείνης ἀπώλειαν εἶναι φῇ, οὐδένα ἂν ἔχοι τὸν ἀντιλέγοντα. Πῶς οὖν οὐκ ἄτοπον, ἃ παρόντα μὲν τοσαύτην ἤνεγκε τὴν ὠφέλειαν,

ἀπόντα δὲ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ἐπήνεγκε, τούτων ἐκστῆναι τοῖς πολεμίοις, καὶ οἷς ταῦτα προλαβοῦσιν οὐδὲν ἔτι κατὰ τῆς πόλεως ἀτόλμητον ἔσται; Καὶ ταῦτα ἐξ ἐπιτάγματος, ὥσπερ δέον τοῖς βαρβάροις πάνθ' ὑπακούειν, ἢ τῶν ἡμετέρων πλεονεκτημάτων ἐκείνους κυρίους ποιεῖν.

Κἀκεῖνο δὲ χρὴ προσενθυμεῖσθαι, ὅτε πρῶτον ἠγγέλθη τὴν Καλλίπολιν σεισθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ληφθῆναι, τίνας φωνὰς ἠφίεμεν, καὶ τίς ἦν διὰ πάσης τῆς πόλεως θρῆνος; καὶ τίς ἦν ἡ τότε παρὰ τῇ πόλει κρατοῦσα φήμη; Οὐχ ὡς ἀπολώλαμεν; Οὐχ ὡς ἐν σαγήνῃ πάντες ἤδη τοῖς τείχεσιν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐχόμεθα; Οὐχ ὡς καὶ τοὔδαφος αὐτὸ λοιπὸν τῆς πόλεως ὑπόκειται τοῖς κινδύνοις; Οὐχ εὐδαίμων ὁ πρὸ τῶν κινδύνων τὴν πόλιν καταλιμπάνων τότε ἐδόκει; Πάντως μέμνησθε, ὡς τῆς πολεμίας μᾶλλον ὑπωπτεύομεν τὴν πατρίδα, καὶ πρὸς Ἰταλίαν, καὶ Γάδειρα, καὶ τὴν ἔξω Στηλῶν πάντες ἠπείγοντο θάλασσαν, ὡς οὕτω μόνως τῆς δουλείας ἀπαλλαξόμενοι. Ἣν τοίνυν τότ' ἐθρηνοῦμεν ἀπολωλυῖαν, καὶ ἧς δουλευούσης, οὐδὲν ἡμῖν ἦν ἀνέλπιστον τῶν κακῶν, ταύτην οὕτως ἁπλῶς προησόμεθα, ἐπειδήπερ ἡ πρόνοια πάλιν εὖ ποιοῦσα τὰ πράγμαθ' ἡμῖν ἐπανήγαγεν· ὥσπερ ἢ τῆς ζημίας ἐπιλαθόμενοι, ἢ δυστυχοῦντες μὲν εἰδότες λογίζεσθαι, τῇ δὲ βελτίονι τύχῃ μὴ δυνάμενοι χρῆσθαι. Καίτοι πῶς οὐκ ἀπέραντον τὸ κακὸν, εἰ κύριοι μέν τινων ὄντες, οὐκ αἰσθησόμεθα τὴν ἀπὸ τούτων ὠφέλειαν· ἀπολωλότων δὲ, ἀθυμήσομεν; καὶ ποθήσομεν μὲν μὴ παρόντα, ἐπανελθόντα δὲ αὖθις ῥίψομεν· καὶ ταῦτ' εἰδότες, ὡς οὐ καταλύσομεν τὸν ἔρωτα, ἀλλὰ καὶ προσθήσομεν, ὅταν οὐκ ᾖ. Τοῦτο γὰρ ἄντικρυς οὐ Πενελόπης ἱστὸν, ἑαυτοὺς δ' ἐστὶν ἀναλυόντων, καὶ τὰς ἑαυτῶν μισούντων εὐχάς.

Ἀλλὰ μὴν, εἰ μὲν οἰκείοις τέλεσι καὶ στρατείαις καὶ πόνοις ταύτην ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γενομένην ἀνεκτησάμεθα, χρῆν μὲν οὐδ' οὕτως ὧν ἀνηλώκαμεν καὶ πεπονήκαμεν ἐπιλαθομένους, ταύτην ἐκείνοις πάλιν προΐεσθαι· ὅμως εἶχέ τινα λόγον τὸ πάλιν ἐφ' ἡμῖν εἶναι ταύτην ἀναλαβεῖν ὅταν βουλώμεθα, πεῖσαι ταύτης νῦν ἡμᾶς ἀμελῆσαι· εἰ καὶ ἄλλως, ὅπερ ἔφην, ἀνόητον, ἐκόντας ἐκδιδόντας, αὖθις ἀνασώζειν πειρᾶσθαι, καὶ καθ' ἑκατέραν πράγματα ἔχειν. Εἰ δ' ἡμεῖς τόθ' ἁλούσῃ τοσαῦτ' ἀπέσχομεν αὐτῇ βοηθῆσαι, ὅσον ἐμοὶ δοκεῖ καὶ τοῦ πτήσεσθαι· ἴστε γὰρ ὡς ἔτους ἑκάστου περὶ τούτων ἐκκλησίαν ἀθροίζοντες, πεζῆς μὲν δυνάμεως οὐκ ἐλάττονος ἢ Ξέρξης ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἦγε, τοῖς πράγμασιν ἐλέγομεν δεῖν· νεῶν δὲ πλειόνων, ἢ δι' ὅσων τὴν Τροίαν Ἕλληνες εἷλον· χρημάτων δ' ὅσων οὐδ' ἂν τὴν ἑκάστων οὐσίαν ἐξαργυρισθεῖσαν ἀρκέσαι· ἄλλοι δέ τινες πόῤῥωθεν ἥκοντες, καὶ ἡμῖν ὧν ἀπεστερήμεθα συναλγήσαντες, τοῖς ἑαυτῶν κινδύνοις καὶ ἀναλώμασιν αὖθις ἡμῖν ἀπέδοσαν, ὧν πρότερον ἐκπεπτώκαμεν· τί δεῖ πάλιν εἰς τὰς πρότερον καθίστασθαι συμφορὰς, καὶ τὴν μὲν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀφανίζειν φιλοτιμίαν, οἷς παρ' ἡμῶν καὶ στήλην ἔδει σταθῆναι μνημεῖον ὧν ἡμᾶς εὐηργέτησαν· αὐτοὺς δὲ τὰ τῶν

A runt, quæque cum abessent suprema pericula attulerunt, hostibus cedamus, quibus ut recipiant, nihil jam in urbem intentatum relinquent? Atque id ex præcepto, tanquam in omnibus morem Barbaris gerere oporteat, nostrorumque illos commodorum facere dominos.

Sed et abunde illud cogitandum, ubi primum rumor percrebuit, quassatam a Barbaris Callipolim captam esse, quasnam emittebamus voces, ac quis urbe tota luctus erat? quæve tunc in urbe obtinebat fama? Nonne periisse nos? Non jam omnes, tanquam in sagena, sic teneri a Barbaris muris conclusos? Nonne ipsum jam urbis solum obnoxium esse periculis? Nonne tunc beatus habebatur, qui necdum periculis exceptus urbem relinqueret? B Omnino memoria tenetis, ut hostium terra suspectiorem patriam haberemus; omnesque in Italiam, ac Gades, mareque Columnis ulterius, tanquam ea tantum ratione a servitutis jugo liberandi festinarent. Quam ergo tunc amissam lugebamus, a qua serviente, nullum non exspectandum malum videbatur, eam sic temere dimittemus, quod iterum favens providentia, res nobis reduxerit, tanquam vel jacturæ obliti, vel qui mala quidem fortunæ ratione agere noverimus, prospera autem uti non possimus. Tametsi quomodo non omni fine productius malum, ut quorum domini non sentiamus quid illa commodi habent, amissis autem mœrore afficiamur? ac quidem desideremus, cum non ad- C sunt; cum vero redierint, iterum projiciamus, idque cum sciamus fore, ut amorem minime exstinguamus, sed ut etiam exstincta re augeamus. Hoc enim palam, non eorum sit qui telam retexant Penelopes, sed qui seipsos perdant, suaque ipsorum vota odio habeant.

Atqui ut nostris ipsi reditibus expeditioneque ac laboribus, cum prius Barbaris subjecta esset, urbem nobis asseruissemus, nec sic par erat expensarum oblitos ac susceptorum laborum, sic rursus illis dimittere. Esset nihilominus aliquid ad rationem probabile, ut eo in præsentiarum negligeremus, quod in nostra potestate esset iterum cum vellemus recipere: quanquam alioqui, ut dicebam, stultum sit, ut ultro tribuentes, denuo conemur recuperare, D ac quotidie negotia habeamus. Quod si nos, cum tunc capta esset, sic longe eramus, ut ei possemus auxilium ferre, uti puto, ut possimus volare. Scitis enim ut annis singulis super his collecta ecclesia, haud minoribus pedestribus copiis opus diceremus, ac Xerxes eduxisset contra Græcos: navibus vero pluribus, quam quibus Græci cœperunt Trojam: pecuniis adeo multis, ut nec singulorum facultates in argentum versæ sufficerent. Sic vero rebus habentibus venerunt alii quidam e longinquis, nobisque, pro eo atque exspoliati essemus condolentes, suis ipsorum periculis atque sumptibus, iterum nobis reddiderunt, quæ prius amiseramus. Quid ergo opus prioribus nos calamitatibus inseramus, ac illorum quidem virorum magnificentiam obscure-

mus, quibus et titulum nos oportebat erigere, eorum monumentum beneficiorum, quibus nos devinxerunt; ipsi vero, quæ sint furiosorum præstemus, qui discissa veste, nudi turpiter incedant; sin autem quis induerit, rursus nudentur, ac eos mordeant, qui misericordia illorum curam agunt.

A μαινομένων ποιεῖν, οἳ τὴν ἐσθῆτα περιῤῥηγνύντες ἀσχημονοῦσι· κἄν τις αὐτοὺς περιστέλλῃ, οἱ δὲ πάλιν γυμνοῦνται, καὶ δάκνουσι τοὺς δι' οἶκτον ἐπιμελουμένους αὐτῶν;

Turpe hoc quidem, ut quem liqueat ipsum sibi non sufficere, sed velut aliis quibusdam pædagogis egere, qui res ejus custodiant: ut autem quanquam adjutoribus aliis, ac arcentibus volentes inferre injuriam, omnique modo ut bene ac prospere habeat providentibus, ipse se de industria det præcipitem, impleatque hostium vota, hoc jam etiam eorum qui furore insaniunt, exempla superet. Per Deum rogo, ut etiam veniant, aut ad nos legatos mittant, qui ereptam barbaris Callipolim, nobis tradiderunt, ac dicant: *Nos, viri, nulla vobis necessitudine conjuncti: neque enim aliquis nobis apud Byzantios commeatus, nec aliquo a vobis beneficio, aut auxilio accepto, necesse habuimus munus rependere; quin a principio ne quid velletis quidem intelligentes sine interprete, quod solum Christi nobiscum cultores a Barbaris conculcari audierimus: ac terram quidem vestram illis ferre fructus ac lucra; urbes autem ab illis esse eversas, ac corpora quidem siqua gladium effugerunt, ubique dispersa servitutem servire; ad hæc autem animas, qua vi, qua suasione ac quotidiana cum illis consuetudine pollui; sic autem angustam vobis regionem restare, ut ne quidem tributis, quæ pendenda barbaris habetis sufficiat; omnemque ornatum vestrum ad illos commigrasse, ac deinceps habere in votis, ut saltem servire permittamini; horum fama ad nos perlata, nostramque ipsorum calamitatem vestra arbitrati mala; ac nec exspectatis legatis quibus nos ea doceretis, patria quisque sua egressi sumus, dereliquimus vero parentes, amicos, aliosque necessarios, tametsi sedere rogarent, ac cum cognatis, bonis quæ domi jucunde haberent, frui nec anxios esse, aut etiam belli incommoda, ac fortunam aliorum nobis asciscere. Porro autem erant plerisque nostrum etiam uxores ac liberi, ut illis virorum, istis patrum opera ac cura opus esset. Scitis autem larium amores, utque vel adamantinum pectus uxor lacrymis emolliat, liberorumque imbecillitas, paternos obtutus necessarios habens. Enimvero nihil horum vestra potius habuimus salute. Quin neglectis omnibus, ac grandi classe magnum transmittentes pelagus, marisque ac tempestatum nos casibus exponentes, nulla nobis condicta mercede, ac nec sperata, excepta utilitate vestra, venimus pro vobis armati, haud secus ac pro nobis ipsis ac parentibus: multisque ante descensum e navibus defuncti periculis, eum Barbaris magna prohibentibus virtute, non sine grandi discrimine ac labore primis eorum repressis, ad præsidium venimus, tum quidem vobis omni majus pretio; nunc autem, quod habeatis, ne in accessionis quidem partem habitum. Deoque bene propitio, illud quidem cepimus, hostesque turpi fuga recedere coegimus, ac demum vestros illic captivos recepimus; armisque ac annona, virisque, ac omnibus necessariis*

Αἰσχρὸν μὲν γὰρ καὶ τὸ δῆλον εἶναί τινα ἑαυτῷ μὴ ἀρκοῦντα, ἀλλ' ὥσπερ τινῶν παιδαγωγῶν ἑτέρων δεῖσθαι, οἳ τούτῳ τὰ ὄντα τηρήσουσι· τὸ δὲ καὶ ἄλλων βοηθούντων, καὶ τοὺς ἀδικεῖν βουλομένους εἰργόντων, καὶ πάντα τρόπον ὅπως εὖ πράξειε προνοούντων, αὐτὸν κρημνίζειν ἑαυτὸν ἐξεπίτηδες, καὶ τοῖς ἐχθροῖς πληροῦν τὰς εὐχὰς, τοῦτ' ἤδη καὶ τῶν μαινομένων παραδείγματα σαφῶς ὑπεραίρει. Πρὸς Θεοῦ· εἰ δὲ δὴ καὶ ἐλθόντες, ἢ καὶ πρέσβεις B πέμψαντες πρὸς ἡμᾶς, οἱ καὶ Καλλίπολιν τῶν βαρβάρων ἀφελόμενοι, καὶ ἡμῖν παραδόντες, λέγοιεν· « Ἡμεῖς, ὦ ἄνδρες, οὐδὲν ὑμῖν προσήκοντες· οὐδὲ γὰρ προξενία γέ τις ἦν ἡμῖν παρὰ Βυζαντίοις, οὐδὲ χάριτός τινος ἢ βοηθείας ἡμῖν παρ' ὑμῶν ὑπαρξάσης, ἔδει τὴν δωρεὰν ἀνταναπληροῦν· τὴν ἀρχὴν δὲ οὐδ' ἄνευ ἑρμηνέων ὅ τι βούλεσθε συνιέντες, ἐπειδὴ μόνον τὸν Χριστὸν μεθ' ἡμῶν προσκυνοῦντας, ἠκούομεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταπατεῖσθαι· καὶ τὴν μὲν ὑμετέραν γῆν ἐκείνοις φέρειν τοὺς καρποὺς καὶ τὰ κέρδη, τὰς δὲ πόλεις ὑπ' ἐκείνων ἀνασταθῆναι· καὶ τῶν μὲν σωμάτων ὅσα τὸ ξίφος διέφυγε, πανταχόσε διασπαρέντα δουλεύειν· τὰς δὲ ψυχὰς ἅμα τούτοις τὰ μὲν βίᾳ, τὰ δὲ πειθοῖ καὶ τῇ καθ' ἡμέραν πρὸς τούτους ὁμιλίᾳ μιαίνεσθαι· τοσοῦτο C δ' ὑμῖν τῆς χώρας λειφθῆναι, ὅσον μηδὲ πρὸς τοὺς φόρους οὓς οἴσετε τοῖς βαρβάροις ἀρκεῖν· πάντα δὲ τὸν ὑμέτερον κόσμον πρὸς ἐκείνους μετατεθεῖσθαι, καὶ λοιπὸν εὐχὴν ὑμῖν εἶναι τὸ γοῦν δουλεύειν συγχωρηθῆναι· ταῦτα τῆς φήμης ἀκούσαντες, καὶ συμφορὰν ἰδίαν τὰ οἰκεῖα λογισάμενοι πάθη, καὶ μηδὲ τὴν ταῦτ' ἐροῦσαν πρεσβείαν παρ' ὑμῶν ἀναμείναντες, ἐξήλθομεν μὲν τῶν πατρίδων, κατελίπομεν δὲ γονέας καὶ φίλους καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιτηδείους, δεομένους καθῆσθαι, καὶ τῶν οἴκοι μετὰ τῶν συγγενῶν ἀπολαύειν ἡδέων, καὶ μὴ περιεργάζεσθαι, μηδὲ τῶν ἀπὸ τοῦ πολέμου κακῶν καὶ τῆς ἑτέρων τύχης κληρονομεῖν. Ἦσαν δὲ τοῖς πλείοσιν ἡμῶν καὶ γυναῖκες καὶ τέκνα, αἱ μὲν ἀνδρῶν, τὰ δὲ πατέρων δεόμενα. Καὶ ἴστε τοὺς τῆς οἰκίας ἔρωτας, D καὶ ὡς τὴν ἐξ ἀδάμαντος καρδίαν γυνὴ δακρύσασα μαλάξειεν ἄν, καὶ τέκνων ἀσθένεια πατρικῶν ὀφθαλμῶν δεομένη. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων ἡμῖν πρὸ τῆς ὑμετέρας γέγονε σωτηρίας· ἀλλὰ πάντων ὑπεριδόντες, καὶ μεγάλῳ στόλῳ μέγα πέλαγος διαβάντες, καὶ ταῖς τῆς θαλάττης καὶ τῶν χειμώνων τύχαις ἡμᾶς αὐτοὺς ὑποθέντες, οὐδενὸς ἡμῖν προειρημένου, ἀλλ' οὐδ' ἐλπιζομένου, πλὴν τῆς ὑμῶν ὠφελείας, μισθοῦ, ἥκομεν ὑπὲρ ὑμῶν οὐχ ἧττον ἢ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν γονέων, τὰ ὅπλα θέμενοι· καὶ πρὶν τῶν νεῶν ἀποβῆναι, πολλὰ πρὸς τοὺς βαρβάρους κινδυνεύσαντες, μεγάλῃ δυνάμει τὴν ἀπόβασιν εἴργοντας, οὐκ ἄνευ κινδύνων καὶ πόνου πολλοῦ τοὺς πρώτους αὐτῶν βιασάμενοι ἐπὶ τὸ τεῖχος ἥκομεν· τὸ τότε μὲν ὑμῖν πάντων ἀνάξιον, νῦν δ' ἐπειδὴ

τοῦτ' ἔχετε, μηδ' ἐν προσθήκης μέρει δοκοῦν· καὶ Θεοῦ τυχόντες εὐμενοῦς, εἵλομεν μὲν ἐκεῖνο, τοὺς δὲ πολεμίους αἰσχρῶς φυγεῖν ἠναγκάσαμεν. Ἀνελαμβάνομεν δὲ τοὺς ὑμετέρων αὐτόθι δουλεύοντας· ὅπλοις δὲ, καὶ σίτῳ, καὶ σώμασι, καὶ πᾶσιν ὧν ἔδει τὸ τεῖχος ἐπισκευάσαντες, παρεδώκαμεν ὑμῖν τὴν πόλιν ὡς οἰκείᾳ κεχρῆσθαι· καὶ τὸ τέως ὑπὸ πάντων θρυλλούμενον ἀμήχανον, ὡς τῆς Καλλιπόλεως ἀφεστώσης ἀμήχανον μὴ δουλεῦσαι, καὶ ὃ πάντες ἕν τι τῶν ἀδυνάτων ᾤοντο, ταύτην ἐπανασῶσαι, τοῦτ' ἤδη παρὰ δόξαν ἐκπέπρακται· καὶ κύριοι μὲν ὑμεῖς τοῦ πορθμοῦ· ἔξεστι δὲ τοῖς αὐτόθι λιμέσι χρωμένους, τὰς τῶν βαρβάρων λῃστείας καὶ τοὺς ἔκπλους ἀνείργειν· » εἰ δὴ ταῦτα λέγοιεν, καὶ τὴν αἰτίαν πυνθάνοιντο· « Τί δήποτ', ὦ χρηστοί, καὶ πρὸς μηδὲν τέλος ὁρῶντες ἐν οἷς πράττετε, ὧν πρὶν ἐπεθυμεῖτε τυχόντες, πάλιν ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἐλευθερίας φθονεῖτε, καὶ δουλεύειν αἱρεῖσθε; Τοῦτο γὰρ ὑμῖν βούλεται τὸ τοῖς βαρβάροις πάλιν ἐγχειρίζειν τὴν πόλιν· » τί ἐροῦμεν, ἢ τί ἀποκρινούμεθα πρὸς Θεοῦ; Πάντως ἀνάγκη κύπτειν εἰς γῆν, καὶ συγχωρεῖν μετ' αἰσχύνης οἷς λέγουσι, τῷ μηδὲν ἔχειν δίκαιον ἀντειπεῖν. Καὶ μὴν οὐ πρὸς ἐκείνους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας τοὺς τὴν Εὐρώπην οἰκοῦντας Χριστιανοὺς, οἴεσθαι χρὴ τὸν αὐτὸν ὑμῖν εἶναι λόγον. Ἅ τε γὰρ ἔπραξαν οἱ δεῦρ' ἐκπλεύσαντες ἐκείνων, ἅπαντες ἴσασι· καὶ νῦν ἂν τὰ μετὰ τοσούτων κινδύνων κτηθέντα προώμεθα, πάντως οὐκ ἀγνοήσουσι. Τίνας τοίνυν οὕτω δεινοὺς λέγειν πέμψετε Ἰταλοῖς, Γαλάταις, Γερμανοῖς, Κέλταις, Ἱσπανοῖς, τοῖς ἐν ταῖς ἠπείροις, τοῖς ἐν ταῖς νήσοις, τοῖς ἔξω Γαδείρων, οἵτινες ὑπὲρ τῆς αἰσχύνης ταύτης καὶ τῆς ἀπονοίας πρὸς πάντας ἀπολογήσονται, Καὶ ταῦτα τῶν μὲν ἐγκλημάτων οὐδένα λόγον ἐνδεχομένων, ἐκείνων δὲ τῶν μὲν τοῖς ἀπολλυμένοις συναχθομένων, τῶν δ' ὀργιζομένων, ἐφ' οἷς ματαίους αὐτοῖς ὑπὲρ ἡμῶν πεποιήκαμεν πόνους. Τίνας δ' ἡμῖν οἴεσθε καὶ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀρὰς ἐπαχθήσεσθαι, ὁρώσης οὐχ ἡμᾶς αὐτοὺς μόνον δι' ὧν ποιοῦμεν προδιδόντας τοῖς ἀσεβέσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς τοῦ κακοῦ τούτου γινομένους αἰτίους, οὗ τῶν πώποτε τολμηθέντων οὔτ' ἐναγέστερον οὔτ' ἀπανθρωπότερον εἴποι τις ἄν.

Τίνας δ' ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὰς ἢ καὶ θυσίας προσοίσει, ὁρῶσα πάντας ἑκόντας οὑτωσὶ τὰ χείριστα αἱρουμένους; Μᾶλλον μὲν οὖν πῶς οὐ καὶ καταράτους τοιούτοις ἐπιχειροῦντας ἡγήσεται; Ὑπὲρ γὰρ τῶν ἀγαθὰ σφίσι τε αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις βουλομένων, καὶ ὅπως τούτων τύχοιεν τοῦ Θεοῦ δεομένων, οὐ τῶν ἐξεπίτηδες ἑαυτοὺς ἀπολλύντων, καὶ θύειν καὶ εὔχεσθαι καὶ πάντα ποιεῖν ἀξιοῦμεν. Κατηγορίαι δὲ καὶ ἀραὶ παρὰ πάντων, εἴ τις ἑαυτὸν προδιδοὺς, καὶ τοὺς ἄλλους προσαναγκάζοι. Τίνας δ' ἡμῖν καὶ συγκαλέσει συμμάχους, ἢ μετὰ ποίας γνώμης ὑπὲρ τῆς πρὸς ἡμᾶς διαλέξεται βοηθείας· τίνας δὲ καὶ πείσει ποιεῖν καὶ κινδυνεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν εἰς τοὐναντίον αὐτῇ τὴν σπουδὴν ὁρᾷ τελευτῶσαν; Ἃ γὰρ ὁ Κόμης ὑπὲρ ἡμῶν ἐπόνησεν ἐκείνῃ πεισθεὶς, τοῦτ' ὑμεῖς ἐπὶ τοὺς βαρβάρους μετενεγκεῖν τὴν ὠφέλειαν βούλεσθε. Ὅλως δὲ τίνας χρὴ προσδοκᾷν ἔσεσθαι συμμάχους ἡμῖν, εἰδότας ὡς οὐδὲν οὔτ' αὐτοῖς οὐδ'

A *præsidium instruentes, urbem vobis tradidimus, qua uteremini tanquam propria; quodque hactenus impossibile ore omnium ferebatur, fieri non posse, ut deficiente Callipoli libertatem tueremini; ac quod universi inter impossibilia habebant, ut ea recuperari posset, hoc modo præter opinionem præstitum est; ac quidem vos freti domini estis, potestisque portubus illic positis bene utentes, barbarorumque cohibere latrocinia ac eruptiones.* Siquidem, inquam, ista dixerint, fuerintque causam percontati: *Ut quid vos optimi, nullumque agendis præstitutum vobis volentes finem, ea consecuti quorum tenebamini desiderio, vobis iterum libertatem invidetis, ac mancipari vultis? Hoc enim vobis vult, quod iterum urbem in manus tradatis barbaris.* Quid dicturi sumus? Quid per Deum responsuri? Plane necesse
B ut demisso in terram vultu, dicta omnia pudore admittamus, quibus nihil justum ad defensionem suppetat. Cæterum, nedum ad illos, verum etiam ad omnes tota Europa Christianos, eum vobis sermonem esse, putandum sit. Sciunt enim omnes, quæ illis huc excurrentibus gesta sint: utque nunc dimittamus, quæ tantis periculis comparata fuerunt, haud plane sunt nescituri. Quos ergo facundos adeo oratores missuri estis ad Italos, Gallos, Germanos, Celtas, Hispanos: ad eos qui continentem, quique insulas habitant; ac qui extra Gades; qui pro probro hoc ac amentia, omnibus satisfaciant? Atque hæc vero, cum accusationes nullam rationem admittant, illique, partim quidem pereuntibus con-
C doleant, partim in iras efferveant, quod susceptos ab eis pro nobis labores cassos reddiderimus. Quas vero etiam ab Ecclesia nobis inflictum iri existimatis diras, quæ videat, ut nedum ipsi nos, iis quæ agimus, impiis prodamus, verum etiam Christianis universis, mali hujus efficiamur auctores, quo, inter omnia unquam commissa, nihil quisquam scelestius, aut alienum magis ab humanitate dixerit.

Quasnam vero pro nobis preces, seu etiam sacrificia, oblatura sit, cum sic omnes ultro videat præoptantes pessima? Quin imo, quomodo non
D devotos ac exsecrabiles habeat, eos qui tentant talia? Pro iis enim, qui sibi ipsi ac reliquis bona volunt, Deumque orant ut ea consequantur: non pro iis, qui de industria perdunt seipsos, libentes sacrificia ac preces offerimus, aliaque omnia molimur. Vituperia autem ac maledicta ab omnibus, ut quis prodens seipsum, abunde alios in idem cogat. Quosnam vero etiam nobis advocabit socios, quove animo pro mittendo nobis auxilio disseret: quibusnam vero etiam persuadeat, ut quid faciant pro nobis, ac pericula adeant, cum studium suum ac operam videat in contrarium versam? Quæ enim Comes ejus suasu pro nobis laboravit, horum vos in Barbaros commodum transferre cogitatis. Omnino autem quosnam nobis

belli subsidio fore speramus, cum sciant, nullum laborum, neque ipsis, neque nobis exstiturum fructum, devictorum nobis præmia hostium, iterum projicientibus inimicis post confectum bellum, nulloque nobis reliquo, pro quo eis periculorum ergo gratias habeamus, quod unum iis qui pro aliis decertarunt, reliquum manet ad solatium. Qui enim beneficio donati, accepta projiciunt, ne beneficis quidem pro datis gratias habituri sint. Atqui, cum neque nostra ipsi virtute hostes ulturi simus, ac valentibus ferre auxilium palam denuntiemus ex iis quæ facimus, ut nos fugiant, quid superest, nisi ut ambabus vinctis manibus, supplices hostibus accidamus, ac lucri loco deputemus, modo tantum vitam indulgeant?

A ἡμῖν ἔστ' ὄφελος ὧν πονήσουσιν, ἡμῶν τὰ τῶν πολεμίων ἆθλα πάλιν τοῖς ἐχθροῖς ῥιπτόντων μετὰ τὸν πόλεμον, καὶ μηδενὸς ἡμῖν λειπομένου ὑπὲρ οὗ χάριν αὐτοῖς εἰσόμεθα τῶν κινδύνων, ὃ μόνον τοῖς ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἠγωνισμένοις λείπεται πρὸς παραμυθίαν; Οἱ γὰρ εὖ παθόντες, ῥίψαντες τὰ δοθέντα, οὐδὲ τοῖς εὐεργέταις χάριν ὁμολογοῦσιν, ὧν ἔδοσαν. Ἀλλὰ μὴν, εἰ μήτ' αὐτοὶ οἰκείᾳ δυνάμει τοὺς ἐχθροὺς ἀμυνούμεθα, καὶ τοῖς συμμαχεῖν δυναμένοις ἄντικρυς προεροῦμεν δι' ὧν ποιοῦμεν φεύγειν ἡμᾶς, τί λοιπὸν, ἢ τὼ χεῖρε δήσαντες τοὺς ἐχθροὺς ἱκετεύειν, καὶ μόνον ἂν συγχωρῶσι ζῆν, κέρδος ἡγεῖσθαι;

Quocirca cum deliberatis, dum Callipolis tradenda sit, nihil mihi aliud videmini præstare, quam ut quæratis, num majus ad gloriam sit, ac omnibus modis conducibilius, vitam in libertate agentes, nostris frui rebus, ac eas retinere; vel eis projectis, amplecti paupertatem, vimque ac injuriam Barbarorum, pluris aliorum gloria facere. Enimvero, ipsa hæc omnino emotæ mentis homines ad sobrietatem possint componere. Nemo enim adeo miser, ut cum aliis imperare liceat, aliis velit obedire, idque maxime viris pessimis ac infensissimis, nedumque nullam inde habens mercedem, quin et ipse propria conferens. Quod si qui, nulla quidem ipsi ratione hisce contradicere audent, quod et ordine et natura rerum ita hæc definita sint, sicque Græci pariter atque Barbari omnes existiment, sitque omnibus inditum a natura, ut ne hostibus propria dimittant: timent vero imminentem famem, ac quod segetes quidem jam surgente culmo altas videant, hostesque nihilominus terram populantes, ac suburbana præsidia capturos, quique omnia subinde direpturos comminentur, eoque concedendum volunt, quæ illi flagitant, levius arbitrantes lædi alia, quam ut patria intereat. Primum quidem noverint qui hæc orant, non ea dicere quibus mala leviora præstemus; sed potius quibus malorum fiat accessio. Neque enim eos ullosve alios dicturos puto, idcirco nobis hæc conflata mala, quod urbes nostras non dimiserimus Barbaris; eoque id medium fore quo commodior fortuna redeat, ut eas tradamus: secus vero, quod nostra incuria captæ fuerint, hoc præsentes nobis invexit necessitates. Haud vero quibus res, cum magnæ essent, viles factæ sunt ac imminutæ, iisdem conandum sit pristino splendori restituere. Quin imo tantum abest ut et modo quæ restant debeamus dimittere, quantum etiam universos videmus, alia aliaque novum comparando, non sua projiciendo, divitiis augere. Vos autem haud aliud facitis, quam si quis membra amputans, corpus vegetum robustumque existimet servatum iri: vel qui tradendo substantiam volentibus rapere, ea ei ratione facturum se accessionem putet. Enimvero contraria hæc cum sapere, tum agere, aperte veris. Sane puto, siquidem Deus

B Ὥσθ' ὅταν εἰ δέοι τὴν Καλλίπολιν διδόναι βουλεύησθε, οὐδὲν ἕτερόν μοι δοκεῖτε ποιεῖν, ἢ ζητεῖν πότερον ἐνδοξότερον, καὶ τοῖς ὅλοις λυσιτελέστερον, ζῆν ἐν ἐλευθερίᾳ ἀπολαύοντας τῶν ὄντων, καὶ τούτων ἀντεχομένους, ἢ ταῦτα ῥίψαντας, τὴν δουλείαν ἀσπάσασθαι, καὶ τὴν τῶν βαρβάρων ὕβριν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων δόξης προτιμότερον θέσθαι. Ἀλλὰ τούτων γε ἕνεκα καὶ οἱ παντάπασιν ἐξεστηκότες δύναιντ' ἂν σωφρονεῖν. Οὐδεὶς δὲ οὕτω δυστυχὴς, ὅστις, ἐξὸν ἄλλοις ἐπιτάττειν, ἄλλοις ὑπακούειν αἱρήσεται· καὶ ταῦτα τοῖς χειρίστοις καὶ πολεμιωτάτοις, καὶ μηδένα μὲν ἔχων μισθὸν τῆς δουλείας, προστιθεὶς δὲ καὶ τὰ οἴκοθεν. Εἰ δέ τινες τούτοις μὲν οὐδαμῶς ἀντιλέγειν τολμῶσι, τῷ καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων οὕτω ταυτὶ διωρίσθαι, καὶ παρὰ πᾶσιν Ἕλλησι C καὶ Βαρβάροις οὕτω νομίζεσθαι, καὶ πᾶσιν ἔμφυτον εἶναι μὴ τοῖς πολεμίοις τὰ οἰκεῖα προΐεσθαι· δεδοίκασι δὲ τὸν μὲν λιμὸν ἐπικείμενον βλέποντες, ἐν ἀκμῇ μὲν τὸν σῖτον, τοὺς δὲ βαρβάρους, ἂν μὴ τῆς πόλεως ἀφεστῶμεν αὐτοῖς, κερεῖν μὲν τὴν γῆν, καταλήψεσθαι δὲ τὰ πρὸ τῆς πόλεως φρούρια, πάντα δὲ ἀνασπάσειν ἐφεξῆς ἀπειλοῦντας, καὶ διὰ ταῦτ' ἀξιοῦσι συγχωρεῖν οἷς αἰτοῦσι, κουφότερον τὴν εἰς τἄλλα ζημίαν κρίνοντες τοῦ τῆς πατρίδος ὀλέθρου· πρῶτον μὲν ἴστωσαν οἱ ταῦτα δημηγοροῦντες, ὡς οὐ δι' ὧν ἐλάττω τὰ κακὰ ποιήσομεν λέγουσιν, ἀλλὰ δι' ὧν καὶ προσθήσομεν. Οὔτε γὰρ αὐτοὺς, οὔτ' ἄλλους εἰπεῖν ἂν νομίζω τὸ μὴ τὰς ἡμετέρας πόλεις τοῖς βαρβάροις προΐεσθαι αἴτιον ἡμῖν γενόμενον τῶν παρόντων κακῶν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ προδιδόναι ταύ- D τας ἀφαιρήσειν τῆς δυστυχίας· ἀλλ' ὅτι τοὐναντίον ἡμῶν ἀμελούντων ἑάλωσαν, τοῦθ' ἡμῖν ἐνεγκεῖν τὰς παρούσας ἀνάγκας. Οὐ δὴ δι' ὧν ἐκ μεγάλων φαῦλα τὰ πράγματα γέγονε, διὰ τῶν αὐτῶν ταῦτα πειρατέον ἐπανορθοῦσθαι· ἀλλὰ τοσοῦτ' ἀφεκτέον τοῦ καὶ νῦν τὰ ὄντα προΐεσθαι, ὅσον καὶ πάντας, τῷ προσκτᾶσθαι καὶ τῷ προσλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ τῷ τὰ ὄντα ῥίπτειν, πλουσιωτέρους γινομένους ὁρῶμεν. Ὑμεῖς δὲ ποιεῖτε παραπλήσιον, ὥσπερ ἂν εἴ τις τῶν μελῶν ἀφαιρῶν, οἴοιτο τὴν ἀκμὴν τῷ σώματι καὶ τὴν ῥώμην τηρεῖν· ἢ τοῖς διαρπάζειν βουλομένοις ἐκδιδοὺς τὴν οὐσίαν, προστιθέναι τοῖς οὖσιν. Ἀλλὰ τοῦτο τἀναντία τοῖς φανεροῖς ἐστι καὶ φρονεῖν, καὶ ποιεῖν. Ἐγὼ γὰρ εἴ τινα Θεὸς πέμψας προσέταττε δωρεὰς παρ' αὐτοῦ ζητεῖν, ὡς οὐκ ἀτυχήσοντας, οὐδὲν ἂν

ὑμᾶς ἕτερον αἰτῆσαι νομίζω πρὸ τῶν πόλεων ἃς ἀπωλέσαμεν, ὡς οὕτω μόνως ἐξὸν εἴς τε τὴν προτέραν τύχην ἀναδραμεῖν, καὶ δίκας ἀπαιτῆσαι τοὺς νῦν πλεονάζοντας. Εἶθ' ὧν τυχόντες οὐκ ἂν εὐξαίμεθα μείζω, ταῦτ' ἐξεπίτηδες ἀπολλύντες, τὸ συνοῖσον περὶ ἡμῶν αὐτῶν νομίζομεν βεβουλεῦσθαι; Καὶ πῶς οὐ μαίνεσθαι δόξομεν;

[A] mittens juberet munera petere, ut ne deinceps adversis essetis usuri, nihil vos aliud priori loco petendum raturos, quam amissas urbes, tanquam ea duntaxat ratione liceret, tum redire ad priorem fortunam, tum eos ulcisci qui nunc nostra rapiunt faciuntque injuriam. Sic ergo ea ex proposito amittentes, quorum nihil majus possessione, ut illa adessent optaturi essemus, quod e re sit de nobis ipsi deliberasse putabimus? Qui vero non furiosi homines ac insani habendi sumus?

Ἔπειτα οὐδ' ὅμοιον, προπολεμοῦντας τῶν οἰκείων, καὶ κινδυνεύοντας, εἶτα πταίσαντας ταῦτα ἀποβαλεῖν, καὶ τῶν βαρβάρων αἰτούντων ἢ καὶ ἐπιταττόντων, ταύτην ἐνεγκεῖν τὴν ζημίαν. Ἐκείνως μὲν γὰρ τὸ γοῦν αἰσχρὸν ἄπεστι, καὶ μόνης τῆς τύχης γίνεται τὸ ἐλάττωμα, ἧς ἀνθρώπους γε ὄντας οὐκ ἔστιν ἀεὶ περιγίνεσθαι· τὸ δ' ἑκόντας καθ' ἑαυτῶν τοῖς ἐχθίστοις ὑπηρετεῖν, τοῦτο δὴ καὶ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πόῤῥω πίπτει, καὶ μόνης ἀναισθησίας ἀπόδειξιν ἔχει· ὃ νῦν ἡμῖν συμβήσεται, ἐὰν μὴ μεταθώμεθα περὶ ὧν βουλευόμεθα.

Præterea nec hoc simile, pro nostris ante pugnantes rebus, ac adeuntes pericula, tumque victos ea amittere, atque petentibus Barbaris, seu etiam jubentibus, eam jacturam ferre. Nam primo modo abest quod est turpe, nec nisi fortunæ damnum est: cujus cum homines simus, impossi- [B] bile est semper nos arbitros esse. Ut autem ipsi sponte adversum nos infensissimis serviamus, hoc sane cum a gente, tum ab humanitate tota longe remotissimum est, nec aliud ostendit quam insensibilitatem: quod nobis in præsentiarum continget, nisi consilia mutaverimus.

Χωρὶς δὲ τούτων, εἰ μὲν ἦν τις ἡμῖν ἀξιόχρεως τῆς τῶν βαρβάρων γνώμης ἐγγυητής (Θεὸς δ' ἂν ἦν οὗτος· οὐ γὰρ ἀνθρώπων γε οὐδενὶ τὰ τοιαῦτα δοτέον ἐπίστασθαι), ὡς ἐὰν ἃ νῦν οἱ βάρβαροι παρ' ἡμῶν ἐπαγγέλλουσι λάβωσιν, ἡσυχάσουσι τοῦ λοιποῦ, καὶ τὴν πλεονεξίαν στήσουσιν ἐν τοῖς δεδομένοις, αἰσχρὸν μὲν αἰσχρὸν καὶ οὕτως, καὶ τῶν μέχρι νῦν τοῖς προγόνοις κατωρθωμένων ἀνάξιον, καὶ τοῖς κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν αὐτοῖς εἰργασμένοις ἐναντιώτατον, καὶ πᾶσαν ἄρδην ἀνατρέπον τὴν τῆς πόλεως δόξαν, δοκεῖν εἴκειν τοῖς βαρβάροις καὶ ὁπωσοῦν, καὶ ταῦτ' ἐν οἷς λυμαίνονται τοῖς ἡμετέροις καλοῖς, καὶ κατορύττειν γε προσῆκε τὸν ταῦθ' ἡμῖν συμβουλεύειν ἢ καὶ πείθειν τολμῶντα. Οὐ μὴν ἀλλ' εἴ τις ἡμᾶς πείθοι, ὡς ἔστι τῶν νῦν ζητουμένων παραχωρήσαντας, τοῖς λειφθησομένοις χρῆσθαι μετ' ἀσφαλείας, ὥσπερ οἱ τῶν μελῶν τινα σιδήρῳ καὶ καύσεσιν ἐκδιδόντες, ὑπὲρ τοῦ τῷ λοιπῷ σώματι ζῆν· οἷς τοῦ θανάτου πικρότερον γίνεται τὰ παρὰ πάντων ὀνείδη, σιγάσθω μὲν τὰ τῆς πατρίδος καλά· ἀριστέων δὲ ἀνδριάντες ἀνατραπήτωσαν· ἐπιγράμματα δὲ ἐξαλειφέσθω, τοῖς ἐσομένοις δηλοῦντα τὴν τῆς πόλεως ἀρετήν· καὶ πᾶς δ' αὐτῇ ὑπὲρ δόξης διηνυσμένος ἀγὼν λήθῃ δεδόσθω, καὶ περιεργία δοκείτω τὸ κινδυνεύειν ὑπὲρ δόξης αἱρεῖσθαι· τοῦτο δή, ᾧ πόλις μὲν πόλεως, ἀνὴρ δὲ ἀνδρὸς ὑπερέχει· καὶ πάνθ' ὑπακουστέον τοῖς βαρβάροις, καὶ οἷς συγχωροῦσιν ἔχειν ἐμμενετέον. Εἰ δ' ἅπαντα μᾶλλον ἢ ταῦτ' ἐλπίσαι τις ἄν, τοὺς βαρβάρους λαβόντας, ἃ νῦν αἰτοῦσι παρ' ἡμῶν, ἡσυχάζειν, τίς ὁ πείθων λόγος ὡς ἄρα δεῖ καὶ συμφέρον τοῖς ἡμετέροις ὅπλοις τοὺς πολεμίους ὁπλίζειν, ἵν' ὡς ἔοικε δυσκαταγωνιστοτέροις χρησώμεθα; Εἰ γὰρ ὅτ' ἐθήτευον καὶ κλοπαῖς πρὸς τὰς ἀφορμὰς τοῦ βίου, καὶ λῃστείαις ἐχρῶντο, τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς ἐπεθύμησαν, οὐδένα πόνον καὶ κίνδυνον ὑπὲρ τοῦ ταύτην κτήσασθαι παραιτούμενοι, καὶ ταῦτα τῶν ἡμετέρων τότε καὶ σώμασι, καὶ χρήμασι, καὶ τῷ μηδὲν προθυμίας ἐλλείπειν, ἐῤῥω-

Præterea, ut quidem dignus quis sponsor esset animi Barbarorum, (is plane Deus esset, nec enim ulli hominum concedendum sit ista scire), nimirum fore ut Barbari acceptis quæ modo a nobis efflagitant, deinceps essent quieturi, terminumque injuriæ in iis quæ data essent, posituri, sic etiam sic turpe foret, ac majorum hactenus nostrorum facinoribus indignum, rebusque per eos terra ma- [C] rique præclare designatis summe contrarium, totamque penitus abolens civitatis gloriam, ut, inquam, vel aliquid Barbaris cedere videremur, idque iis in rebus, quibus damnum sit nostris bonis: essetque defodiendus, qui hæc nobis consulere auderet aut suadere. Enimvero ut quis suadeat, concessis iis quæ modo petuntur, fore ut tuto relictis utamur, ad eorum modum, qui membrum aliquod ferro ac igni exponunt, quo vivant corpore reliquo: quibus morte acerbius sit omnium probris peti: sileant quidem patriæ bona: evertantur viris fortissimis positæ statuæ ac monumenta: tituli deleantur, quibus posteris virtus civitatis nota fiat: omne ab ea certamen gloriæ causa susceptum oblivioni tradatur, ac quid super- [D] fluum existimetur velle pro gloria pericula adire. Porro hæc excellentia est, qua urbs urbe, vir viro præstantior est: vel sic Barbaris in omnibus obtemperandum ac manendum iis contentos, quæ nobis habere permittunt. Sin autem nihil minus sperare licet, nimirum acceptis Barbaros, quæ nunc petunt a nobis, quieturos, quis sermo suadeat, id vero operæ pretium esse ac conducere, ut nostris armis hostes instruamus, quo ut videtur, fortiores experiamur. Siquidem enim cum mercede servirent, furtisque ac latrociniis uterentur ad vitæ commeatum, nostri imperii cupiditate ducebantur nullum detrectantes laborem ac periculum, quo sibi illud vindicarent, idque cum nostri tunc, cum viris ac milite, tum pecuniis,

omnemque navantes operam, fortiter tuerentur, quid nunc facturos sperandum, ubi etiam quæ fortia habeamus, abunde ceperunt, nuncque maxime, quando ærarii quidem pecuniæ omnes insumptæ sunt: earumque reditus defecerunt; vixque privatis ac singulis suppetat quo familiam possint alere: militiæ robur ex-tinctum sit; pacta cum hostibus soluta: capta demum loca omnia ac præsidia: illi autem, una cum Mysorum, nunc quoque Tribalorum imperium triumpho agant, ac suæ reportent factum ditionis: tantillo nobis concesso respirandi otio, donec adversus illos negotium habuerunt. At ubi semel res illic composuerint, ad nos terribiles revertentur: tuncque petent non Callipolim, neque tributa scrupulosius exigent, aut segetibus sive vineis comminabuntur immissuros militem, sed exigent libertatem, utque pari nos atque alii sorte, eorum nos agnoscamus subjectos dominio.

Quid, rogo, tunc temporis consilii dabunt sic ubique faciles isti, ac quibus excepto quod est præsens nihil propositum sit? Sane quidem ut sicut modo codendas Barbaris res nostras, ita et tunc eorum subeundum jugum hortati fuerint, bonos utique cives ad dignos reipublicæ defensores se prodituri sunt. Sin autem quod est rationi consentaneum Deoque placitum, atque ut verbo dicam, universorum bonum suffragiis comprobatum: sed et nobis consuetum, ac iis quæ a principio civitas designavit, et gloriæ congruum hoc velint consulere, nimirum retinendam esse libertatem, omniumque maxime terribilissimam ducendam servitutem: ut quid modo admonent, quod ejus tunc temporis consiliis destructuri sunt? Perspicuum enim est, cum bellum tunc consulent perferendum, pecuniarum itidem, atque hominum, sociorumque, et locorum, atque portuum, omniumque absolute negotio conducentium accessionem esse cogitaturos. Tunc vero qui tunc provisuri sunt ut quæ desunt comparare possimus, ipsa modo habita sponte ablegabunt? ac quærentes accessionem, voti se compotes fore subtractione arbitrabuntur? Siquidem enim omnino bellum gerendum est, plane præstat rebus instructos rem aggredi, non de industria eas minuere, cum quibus necesse est commodius geri, ut et cum sociis. Præterea si quis adeunda pericula dicat, ita ut pecuniæ suppetant, non ut pauperes simus, ac omnino ut quam maxima licuerit rerum copia instructi simus; cæterum, quod Callipolis oppidulum sit, metropolis autem sit civitas maxima, idcirco quod minus est dimittendum esse pro eo quod est maximum: primum quidem stultum judicare res ex magnitudine, ac semper quo majus aliquid eo melius putare, deteriusque quod minus: velut si quis membrorum corporis oculum deterrimum arbitretur, quod utique sit mole minimum; vel eos qui prægrandi sunt corpore, illis meliores existimet, qui sunt modico, ac justæ staturæ. Sic itaque quod ad Callipolim attinet, nedum ambitum

A μένω; ἀμυνομένων· τί χρὴ νῦν προσδοκᾷν αὐτοὺς δράσειν, καὶ τὰ ἡμέτερα προσλαβόντας ἰσχυρὰ, καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε τῶν μὲν χρημάτων τὰ μὲν ἀπόθετα πάντα ἀνήλωται, οἱ δὲ πόροι τούτων ἐπέλιπον· ἰδίᾳ δὲ ἕκαστος οὐδὲ πρὸς τὴν οἰκίαν ἀρκεῖ· σώματα δὲ ἔφθαρται· αἱ δὲ τῶν πολεμίων συντάξεις ἐκλέλυνται· χωρία δὲ πάντα προείληπται; Οὗτοι δὲ μετὰ τὴν Μυσῶν πρότερον τὴν Τριβαλῶν νῦν ἄγουσι καὶ φέρουσι βασιλείαν· τοσοῦτον ἀναπνεῖν ἡμῖν συγχωροῦντες, ὅσον πρὸς ἐκείνους ἠσχόληνται. Εἰ δὲ δὴ καὶ τἀκεῖ διοικήσονται, ἐπανήξουσι μὲν ἡμῖν φοβεροὶ, ζητήσουσι δὲ οὐ τὴν Καλλίπολιν τότε, οὐδὲ περὶ φόρων τότε ἀκριβολογήσονται, οὐδὲ στάχυσιν οὐδ' ἀμπέλοις ἀπειλήσουσιν ἐπιθήσεσθαι· ἀλλ' ἀπαιτήσουσι τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τὸ χρῆναι μετὰ τῶν ἄλλων B καὶ ἡμᾶς γνῶναι τοὺς ὄντας δεσπότας.

Τότε τί συμβουλεύσουσιν οἱ πάντ' εὐχερεῖς οὗτοι, καὶ τὸ παρὸν μόνον σκοπούμενοι; Εἰ μὲν γὰρ ὥσπερ νῦν τοῖς βαρβάροις ἀφίστασθαι τῶν ὄντων, οὕτω καὶ τότε δουλεύειν αὐτοῖς παραινέσουσι, χρηστοὺς ἄρα πολίτας αὐτοὺς, καὶ τῶν κοινῶν ἀξίους προστάτας ἀποφανοῦσιν· εἰ δ' ὅπερ εὔλογον καὶ Θεῷ μὲν ἀρέσκον, πᾶσι δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν συγκεκληρωμένον ἀνθρώποις, εἰωθὸς δὲ καὶ ἡμῖν, καὶ τοῖς ἐξ ἀρχῆς τοῖς πόλεως ἔργοις, καὶ τῇ δόξῃ συμβαῖνον, τότε συμβουλεύειν θελήσουσιν, ὡς ἄρα ἀνθεκτέον μὲν τῆς ἐλευθερίας, πάντων δὲ μάλιστα τὴν δουλείαν φοβερώτατον ἡγητέον· τί νῦν παραινοῦσιν, ἃ τότ' ἀναιρήσουσι C δι' ὧν συμβουλεύσουσι; Δῆλον γὰρ ὅτι τότε πόλεμον ἐξενεγκεῖν συμβουλεύοντες, καὶ χρημάτων, καὶ σωμάτων, καὶ συμμάχων, καὶ τόπων, καὶ λιμένων, καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐπιτηδείων προσθήκην ἐπινοήσουσιν. Εἶτα τῶν μὴ ὄντων ὅπως προσέσται τότε σκεψόμενοι, τὰ ὄντα νῦν ἐκβαλοῦσι; καὶ προσθήκην ζητοῦντες, ἀφαιρέσει νομιοῦσι περιέσεσθαι τοῦ δοκοῦντος; Εἰ γὰρ ὅλως δεῖ πολεμεῖν, βέλτιον τοῖς ὅλοις μετὰ τῶν ὄντων ἐπιχειρεῖν· ἀλλ' οὐκ ἐλαττοῦν ἐξεπίτηδες, μεθ' ὧν ἀνάγκη διαφέρειν τὸν πόλεμον, ὥσπερ καὶ μετὰ συμμάχων. Εἰ τούτων ἄνευ εἴποι τις ἂν δεῖν κινδυνεύειν, καὶ μετὰ χρημάτων, ἀλλ' οὐ μετὰ πενίας· καὶ ἁπλῶς μεθ' ὅτι πλείστης οἷόν τε περιουσίας· εἰ δ' ὅτι μικρὰ μὲν ἡ Καλλίπολις, D μεγίστη δὲ ἡ μητρόπολις, διὰ τοῦτ' ἄρα δεῖ τοὔλαττον ἀντὶ τοῦ μεγίστου προΐεσθαι· πρῶτον μὲν ἀνόητον μεγέθει τὰ πράγματα κρίνεσθαι, καὶ βέλτιον μὲν ἀεὶ τὸ μεῖζον· τὸ δ' ἧττον χεῖρον δοκεῖν· ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τῶν ἐν τῷ σώματι τὸν ὀφθαλμὸν χείριστον ᾤετο, ὅτι δὴ καὶ σμικρότατον, ἢ καὶ τοὺς τὰ σώματα μείζους βελτίους τῶν μετρίων ἡγεῖτο. Καὶ τῆς Καλλιπόλεως τοίνυν οὐ τὸν περίβολον μόνον καὶ τὸν τῶν πύργων ἀριθμὸν προσήκει σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ χωρίου λογίζεσθαι, καὶ ὡς ἀκρόπολίς τις τῆς μεγάλης πόλεως εἶναι δοκεῖ· καὶ ὡς ἕως μὲν αὐτὴν ἡμεῖς εἴχομεν, ἥ τε Χεῤῥόνησος καὶ αἱ ἐν Θρᾴκῃ πόλεις ἡμῖν ὑπήκουον καθαρῶς· ἀφ' οὗ δὲ ταύτην κατέσχον οἱ βάρβαροι, ἐκεῖνά τε ἀπέστη, καὶ νῦν ἡμῖν περὶ τῆς σωτηρίας οἱ λόγοι γίνον-

ται καθημέραν· τοσαύτην ἐπ' ἀμφότερα ῥοπὴν ἔχει τὸ μικρὸν τοῦτο χωρίον. Ὥστ' εἰ δεῖ, τὸ μέγεθος ἀφέντας, λογίζεσθαι τὴν ὠφέλειαν, οὐ παρὰ πολὺ διαφέρειν εὕροι τις ἂν τοῦ ταύτην ἐκδοῦναι τὸ τὴν πατρίδα προδοῦναι.

A ac numerum turrium oportet spectare, verum etiam reputare opportunitatem loci, utque velut arx magnæ hujus civitatis videatur: ac quandiu quidem illam tenuimus, cum Chersonesus, tum Thraciæ urbes palam nobis obedirent: ex quo autem eam tenuerunt Barbari, tum illa defecerint, tum eo redacti simus, ut quotidie nunc de salute sermones conferamus: grande adeo ad utraque momentum habet parvum hoc præsidium, ut si missa magnitudine utilitatis habenda sit ratio, haud multum quis referre inveniat, ut ea tradatur, aut prodatur patria.

Ἔπειτα εἰ ταύτην τοῖς βαρβάροις αἰτοῦσιν οὐκ ἀντιλέγειν τολμήσομεν, τὴν ἐκείνων δύναμιν δεδιότες, εἰπάτω τις ἐμοὶ, τί τὸ κωλύον καὶ δεύτερον αὐτοῖς αἰτοῦσι καὶ τρίτον πεισθῆναι; Ἕως γὰρ ἂν, ὡς ἐκεῖνοι στήσονται τοῦ πλεονεκτεῖν, οὐχ οἷός τ' ᾖ πείθειν τις, καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη τοῖς ὑπ' ἐκείνων λεγομένοις συντίθεσθαι, τὴν δύναμιν τούτων ὑφορωμένους. Ὁ γὰρ ἅπαξ τὴν τῶν πολεμίων ἰσχὺν ἐκπλαγεὶς, καὶ μεμελετηκὼς ὑπακούειν, οὐ τὰ μὲν ἐλάττω συγχωρήσει, πρὸς δὲ τὰ μείζω φιλονεικήσει· ἀλλὰ πάνθ' ὁμοίως ὑποστήσεται, ἕως ἂν τὴν τῶν ἐπιταττόντων ἰσχὺν ὑποπτεύῃ. Ὥστ' οὐχὶ περὶ τῆς Καλλιπόλεως μόνον, εἰ χρὴ προέσθαι ταύτην, ἡμῖν ἐστι νῦν ἡ συμβουλὴ, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ τῆς πόλεως ἐδάφους, καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν λοιπῶν. Οὐ χρὴ τοίνυν οὕτω ταπεινωθέντας πάντα συγχωρεῖν τοῖς βαρβάροις· ἀλλ' ἐνίοτε καὶ συμφερώτερον νομίζειν ἐνίστασθαι, καὶ νομίζειν τέχνης τινὸς εἵνεκα καὶ πείρας ὑπ' ἐκείνων ταυτὶ προβεβλῆσθαι· ἵν', ἐὰν μὲν ἐνστῶμεν καὶ τῶν ὄντων ἀντιποιώμεθα, καὶ δῆλοι γενώμεθα μὴ ἐπιτρέψοντες ἄγειν καὶ φέρειν ἡμᾶς, ἄλλο τι ζητήσωσι λυσιτελῆσον αὐτοῖς· ἐὰν δ' ὑποπτήξαντες συγχωρήσωμεν, λοιπὸν ὡς ἤδη ταπεινωθεῖσι, καὶ οὐδὲν ὅτι οὐ συγχωρήσουσι, χρήσονται· καὶ πάντα περικόψαντες, τελευτῶντες ἥξουσιν ἐπὶ τὰς θυγατέρας, καὶ τοὺς παῖδας, καὶ τὰς γυναῖκας, καὶ τὰ τιμιώτατα, καὶ τὴν πατρίδα. Οὐ γὰρ ἐν τοῖς ἐλάττοσιν ἀναισχυντοῦντες, ἐν τοῖς μεγίστοις ἐπιστήσονται σωφρονεῖν. Καὶ εἰ ταῦτα συγχωρήσαιμεν, ὡς ἔγωγε οὐχ ὁρῶ πῶς οὐκ ἀξιώσομεν, τῆς αὐτῆς καὶ τόθ' ἡμῖν ἀνάγκης ἐπικειμένης, πάντα ἄρα τοῖς βαρβάροις προστάττουσιν ὑπακουστέον εἶναι πάντως ἐκ τοῦ λόγου τούτου συμβαίνειν. Εἰ δὲ τοῦτο, σωφρονούντων ἂν εἴη, πρὶν καθέκαστον διδόντας πράγματα ἔχειν, ὑφὲν πάνθ' ἐκείνοις ἀμαχητὶ προεμένους, τὴν μεταξὺ τῶν κακῶν πεῖραν κερδᾶναι· ὥσπερ οἶμαι καὶ μιᾷ πληγῇ πεσεῖν αἱρετώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν ἀναλοῦσθαι τὸ σῶμα. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' εἰδότες σαφῶς ἐκβησόμενα, δέχεσθε μὲν τὸ μέλλον, ἁπλῶς δὲ μηδὲν ἀντιπράττειν ἐκρίνατε, ἄλλο τι τοῦτο εἴη· καὶ δῆλον ὡς οὔτε θηρίων, οὔτε πολλῷ μᾶλλον ψυχῆς ἀνθρωπίνης οἱ λογισμοί. Πᾶσι γὰρ ἔμφυτον τὰ οἰκεῖα τηρεῖν ἀγαθὰ, καὶ τοῖς βιαζομένοις ἕως ἔξεστι μάχεσθαι. Καὶ τά γε τῶν ζώων ἀσθενέσταται ἐῤῥωμένως ἂν τις ἴδοι τοῖς ἰσχυροτάτοις ἀντεπιόντα, ὅταν αὐτὰ βλάπτειν ἐπιχειρῇ· ὡς ἢ τῆς ἀδικίας ἐκεῖνα κωλύσοντα, ἢ τὸ γοῦν ἀποθανεῖν ἀμυνόμενα, ὡς ἄλλην τινὰ τῇ φύσει λειτουργίαν εἰσοίσοντα, ἧς εἶναι νόμον σώζειν αὐτά.

Præterea, siquidem eam petentibus Barbaris contradicere non audemus, veriti illorum potentiam, dicat quis quid vetet, ut ne secundo ac tertio petentibus obsequamur? Quandiu enim cessaturos illos injuriam facere, nemo sit qui possit persuaB dere, nos quoque necesse erit illorum veritos potentiam, hisce sermonibus assentiri. Qui enim semel hostium stupens potentiam, obedire assuevit, haudquaquam minora quidem concessurus est, inque majoribus contentione acturus: quin imo simili omnia ratione feret, quandiu præcipientium potestatem suspectam habebit. Quamobrem, nedum de Callipolli, sitne illa dimittenda, præsens nobis deliberatio est: verum etiam de ipso urbis solo, ac si qua omnino reliqua sunt. Haud itaque operæ pretium sic dejectis animis universa Barbaris cedamus, sed ut etiam quandoque conducibilius resistere putemus, arbitremurque artis quadam subtilitate ac periculi faciendi causa, hæc ab illis proC poni: ut siquidem restiterimus, resque nostras defenderimus, palamque fuerit haud permissuros agi nos atque ferri, aliud quid ex eorum rationibus futurum quærant: sin autem ob formidinem concedamus, deinceps jam ceu quorum dejecti sint animi, nihilque non simus concessuri, ita habituri sunt: omnibusque ablatis, tandem ad liberos, uxoresque, ac pretiosissima, ipsamque adeo patriam procedent. Non enim qui sic in minoribus impudentia agant, in maximis noverint esse sobrii: saneque ut hæc concesserimus, haud video ut et tunc eadem nobis imposita necessitate, haud ea ratione confici velimus, omnino obtemperandum esse quidquid demum præcipiant Barbari. Sin res ita habet, prudentis consilii erit, priusquam dando quotidie D negotium nobis facessatur, ut universis simul ac semel nulla pugna dimissis, malorum, quæ intermedia sunt, periculum, lucri faciamus: uti arbitror potius uno confectum vulnere mori, quam ut paulatim corpus consumatur. Siquidem ergo qui ventura hæc perspicue sciatis, futurum quidem suscipitis; omninoque decrevistis nihil quidquam moliri, aliud hoc fuerit, ac liquet ne bestiarum quidem, multo minus humanæ eas mentis cogitationes videri. Quippe universis a natura inditum, ut sua servent, ac quoad licuerit adversus eos, qui vim inferant, depugnent. Quin et infirma admodum animalia, robuste in animalium potentissima irruere videas, cum ea nocere tentaverint; quo vel injuriam prohibeant, vel moriendo se ulciscantur, ceu aliud quoddam obsequii genus naturæ illatura cujus sit lex ut salva illa curet.

Quod si Callipolim iniquæ Barbaris cupiditatis terminum fore arbitramini, eaque capta concessuros existimatis, ut libere reliqua habeamus: sciat quisquis hæc somniat, procul se a vero aberrare. Qui enim multa adeo, qua promittit, qua comminatur, ut ejus efficiatur dominus, quid non facturus putandus sit, ut urbium maximam, ac cui nihil simile occurrat, ditioni addicat suæ, tantaque opum ac gloriæ accessione, res suas cumulo exornet? Qui ergo non stultum, ut qui videamus sic studio vindicantem parva, quæ majora sunt, neglecturum putemus? Velut nimirum, si quis aliquem videat vel unius oboli cupidum vapulare sustinentem, tumque existimet talenta ultro spreturum. Insania ac dementia talia sperare. Quin imo, ita natura comparatum est, ut crementa ac accessiones cupiditatem hominibus augeant, ceu iis qui sint fini propinquiores, cujus ergo universa designant.

Nisi ergo Barbarorum cupiditatem irritare vultis, obnitendum est iis quæ petunt, ut ne in aliis molestiores experiamur: neque hoc percontemini, æquumne sit servantes Callipolim, messem amittere, quo refertis omnia, nostrorumque alios laborum dominos facere: nec vitium cladem sic gravem reputate, ut non desint qui membra sibi, quam illas exscindi malint. Equidem grave arbitror ac triste id damni, nedum nobis qui sustinemus, sed et universis quotquot tempora in ejusmodi necessitates conjecerunt; enimvero virorum sit, ut non solum præsens attendant, idve curent quod modo triste habet: sin autem pejus aliquid in futurum repositum sit, illud aut non prospiciant, aut neglectu, fortunæ permittant: quin potius, quod præsens levius triste est, gravissimo postmodum periculo futuro præeligant. Nam esto, demusque Callipoli tradita collecturos nos messem; sic quidem, hocce uno duntaxat anno ubertate fruemur; tametsi forte dicat aliquis, ob malam Barbarorum fidem, rem incertam esse. Cum enim multa sæpe polliciti essent, contrarios pollicitationibus fines intulerunt. Concedo nihilominus servaturos pacta: haud enimvero omne sæculum, præsens annus erit; quin potius ille quidem consummabitur, ac fruges consumentur; rursumque virescent segetes; ac res imbecilli statu erunt; Barbarique venient velut febris periodus, ac escas ipsi necessarias habebimus. Quid ergo tunc sumus daturi, quo liceat fruges inferre? Selybriam dicet quis aut Perinthum, velut illi qui substantiæ semper reliquum oppignerant.

Enimvero neque nobis infinitæ sunt urbes, quibus datis annis singulis messem ac vindemiam redimamus; neque Barbari concessuri sunt ut gratis in deliciis vivamus. Superest ergo ut veniatur ad id quod est caput, illis quidem flagitantibus urbem ac libertatem, hæc enim postrema restant, nobisque non valentibus contradicere, ut quibus fruges ac messis obturent ora. Quamobrem necessario su-

A Εἰ δὲ τὴν Καλλίπολιν ὅρον ἔσεσθαι τῆς πλεονεξίας τοῖς βαρβάροις νομίζετε, καὶ ταύτην λαβόντας, τοῖς λοιποῖς ἡμῖν οἴεσθε μετ' ἀσφαλείας χρήσεσθαι συγχωρήσειν· ἴστω πᾶς τις ταῦτ' ὀνειροπολῶν, τῶν πραγμάτων παντελῶς ἁμαρτάνων. Ὁ γὰρ τοσαῦτα μὲν ὑπισχνούμενος, τοσαῦτα δὲ ἀπειλῶν ὑπὲρ τοῦ ταύτης γενέσθαι κύριος, τί οὐκ ἂν πιστεύοιτο δράσειν ὑπὲρ τοῦ τὴν μεγίστην τῶν πόλεων, καὶ ἧς οὐδ' ἂν τις εὕροι παράδειγμα, κτήσασθαι, καὶ τοιαύτῃ χρημάτων καὶ δόξης προσθήκῃ τὰ ὑπηργμένα κοσμῆσαι; Πῶς οὖν οὐκ εὔηθες, τῶν μικρῶν ὁρῶντας οὕτως ἀντιποιούμενον, οἴεσθαι τῶν μεγίστων αὐτὸν ἀμελήσειν; Ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ πληγῶν ἀνεχόμενον ὑπὲρ ὀβολοῦ τινα βλέπων, ἔπειτ' οἴοιτο ταλάντων ἑκόντα καταφρονήσειν. Μωρία καὶ ἄνοια τὰ τοιαῦτα ἐλπίζειν. B Μᾶλλον μὲν οὖν αἱ προσθῆκαι φύσει τοῖς ἀνθρώποις αὔξουσι τὰς ἐπιθυμίας, ἅτε τοῦ τέλους ἐγγύτερον γινομένοις, ὑπὲρ οὗ πάντα πράττουσιν.

Εἰ τοίνυν ὑμῖν μέλει τοῦ μὴ τὰς τῶν βαρβάρων ἐρεθίζειν ὀρέξεις, ἀνθεκτέον ὧν νῦν αἰτοῦσιν, ἵνα μὴ χαλεπωτέροις αὐτοῖς πρὸς τἄλλα χρησώμεθα· μηδὲ ἐρωτᾶτε, εἰ δίκαιον ἀντεχομένους ταύτης ἀπολέσαι τὸ θέρος, πρὸς ὃ πάντα ἀνάγετε, καὶ τῶν ἡμετέρων πόνων ἑτέρους ποιῆσαι κυρίους· μηδὲ τὸ τῶν ἀμπέλων πάθος οὕτως ἡγεῖσθε βαρὺ, ὥστ' εἶναι τοὺς βουλομένους αὐτοῖς τὰ μέλη πρὸ ἐκείνων τμηθῆναι. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν εἰς ταῦτα ζημίαν χαλεπὴν ἡγοῦμαι καὶ λυπηρὰν οὐχ ἡμῖν μόνον τοῖς ὑπομένουσι ταύτην, C ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὅσους εἰς τὰς τοιαύτας ἀνάγκας ἤγαγον οἱ καιροί· ἀλλ' ἀνδρῶν μὴ τοῦ παρόντος γίνεσθαι μόνον, καὶ τὸ νῦν λυπηρὸν θεραπεύειν, εἰ δέ τι χεῖρον εἰς τὸ μέλλον ἀπόκειται, τοῦτ' ἢ μὴ προβλέπειν, ἢ προορωμένους ἐπιτρέπειν τῇ τύχῃ· ἀλλ' αἱρεῖσθαι τὴν παροῦσαν εἰς τὰ κουφότερα λύπην τοῦ μετὰ μικρὸν εἰς τὰ μέγιστα ἐσομένου κινδύνου. Ἔστω γὰρ, καὶ συγκεχωρήσθω τὴν Καλλίπολιν ἐκδόντας, τὸν σῖτον κομίσασθαι· οὕτω μὲν οὖν ἓν τὸ παρὸν μόνον ἔτος ἐν ἀφθόνοις διάξομεν. Καίτοι τις ἂν ἴσως εἴποι διὰ τὴν τῶν βαρβάρων ἀπιστίαν μηδὲ τοῦτο βέβαιον εἶναι. Πολλὰ γὰρ πολλάκις ὑπισχνούμενοι, ἐναντία τὰ τέλη τοῖς ὑπεσχημένοις ἐξήνεγκαν. Ἐγὼ δὲ τίθημι τηρήσειν αὐτοὺς τὰς συνθήκας, πάντως οὐχ ὁ πᾶς αἰὼν τὸ νῦν ἔτος ἔσται· ἀλλὰ τελευτήσει μὲν τοῦτο· D ἀναλωθήσονται δὲ οἱ καρποί· καὶ πάλιν ὁ σῖτος ἐν ἀκμῇ, καὶ τὰ πράγματα ἀσθενῆ, καὶ οἱ βάρβαροι ὥσπερ πυρετοῦ περίοδος ἥξουσι· καὶ ἡμῖν δεήσει τροφῶν· τί ποτ' αὐτοῖς δώσομεν ὑπὲρ τῆς κομιδῆς τῶν ὡραίων; Σηλυβρίαν ἐρεῖ τις ἢ Πείρινθον, ὥσπερ οἱ τὸ λοιπὸν ἀεὶ τῆς οὐσίας ἐνεχυράζοντες.

Ἀλλ' οὔθ' ἡμῖν ἄπειροι πόλεις, δι' ὧν τοὺς καθ' ἕκαστον ἔτος ἀμητοὺς ἢ τρυγητοὺς ὠνησόμεθα, οὔθ' οἱ βάρβαροι συγχωρήσουσιν ἡμῖν προῖκα τρυφᾷν. Λοιπὸν τοίνυν ἐπὶ τὸ κεφάλαιον ἀπαντᾷν· ἐκείνων μὲν τὴν πόλιν αἰτούντων καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ταῦτα γὰρ ὕστατα λείπεται· ἡμῶν δὲ ἀντιλέγειν μὴ δυναμένων, τῶν καρπῶν ἡμῖν καὶ τοῦ θέρους ἐμφραττόντων τὰ στόματα. Ὥστ' ἐξ ἀνάγκης δουλεύσομεν. Οὐ

γὰρ ἔγωγε ἄλλο τι μέσον ὁρῶ τῆς τε τῶν βαρβάρων A πλεονεξίας καὶ τοῦ μηδ' ἡμᾶς ἀνέχεσθαι τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἀπολέσαι. Ἀλλὰ μὴν καὶ χωρὶς τούτων δέδοικα μὴ τῶν ἐπετείων καρπῶν σφόδρα ἐπιθυμοῦντες, ἐφεξῆς πόλλ' ἔτη λιμώττειν ἀναγκασθῶμεν. Νῦν μὲν καὶ μὴ γεωργοῦσιν ἡμῖν ἡ θάλαττα τὰ παρὰ τῶν ἄλλων γεωργούμενα κομιεῖ· καὶ πολλάκις ἴσμεν τοῦτο συμβὰν, ὅταν ἢ παρὰ τῶν πολεμίων οὐρανίων ὁ τῆς γῆς τόκος κωλύηται, ἢ καὶ παρὰ τῶν πολεμίων τουτωνὶ βλάπτηται, ποιούντων ἃ νῦν ἀπειλοῦσι. Τότε γὰρ ἀντὶ τῶν ἀγρῶν ἡμῖν ἡ θάλαττα γίνεται· καὶ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οἱ ταύτην ἀροῦντες καὶ σπείροντες· πολλοὶ δὲ καὶ οἱ πόῤῥωθεν κομίζοντες ἡμῖν ὧν δεόμεθα· καὶ πολλάκις ἡ πόλις τὰ τῆς περιοικίδος μὴ συγκομισαμένη, ἐν ἀφθονωτέροις διήγαγε. Καὶ ὅλως τῆς θαλάττης ἤρτηται τὸ πλέον τῆς ἐνταῦθα B τροφῆς, ἧς ἐκστάντες, ἀναγκασθησόμεθα συνεχῆ λιμὸν ὑπομένειν. Τίς δ' οὐκ οἶδεν, ὡς ἅμα τε τῆς Καλλιπόλεως οἱ βάρβαροι καὶ τῆς σιτοπομπίας ἔσονται κύριοι, καὶ οὔτε σιταγωγὸς, οὔτ' ἄλλο τι τῶν χρησίμων ἡμῖν κομίζουσα ναῦς οὐδεμία ἐπὶ τοὺς τῆς πόλεως ἥξει λιμένας; Τίς γὰρ ὑπὲρ τοῦ μὴ λιμώττειν ἑτέρους αὐτὸς αἱρήσεται κινδυνεύειν; Ἀνάγκη γὰρ τὸν ἐφ' ἡμᾶς ἥξοντα διὰ πολλῶν κινδύνων ἰέναι, τῶν βαρβάρων αὐτόθι συνεχῶς ἐγκαθημένων πρὸς τοῖς στενοῖς, καὶ ναυσὶ καὶ τριήρεσι καὶ πλοίοις ἄλλοις τοὺς στελλομένους εἰργόντων, καὶ τὸν πόρον ποιούντων οὐκ ἀδεᾶ. Ὥστ' εἴ τι τὰ παρὰ τῶν ὡρῶν πταίσειεν, οὐ γὰρ δυνατὸν ἀεὶ τοὺς γεωργοὺς εὐτυχεῖν, ἀθεραπεύτῳ συντυχεῖν ἀνάγκη λιμῷ, μήτ' ἄλλων C παρ' ἡμᾶς δυναμένων καταίρειν, μήθ' ἡμῶν ἐντεῦθεν ἀνάγεσθαι· καὶ συμβήσεται, τὴν τοῦ παρόντος ἔτους δυσχέρειαν ἐκφυγεῖν βουλομένους, κακοῖς ἀμηχάνοις περιπεσεῖν, λιμώττοντας διὰ βίου· ὃ τῆς φύσεως στέγειν μὴ δυναμένης, λοιπὸν ἢ θανεῖν δυστυχῶς, ἢ ζῆν δυστυχέστερον, αὐτοχειρίᾳ παραδόντας τὰ τείχη.

mus in servorum redigendi sortem. Neque enim ego aliud quid medium video, iniquæ Barbarorum cupiditatis, et ut ipsi nolimus fruges amittere. Atenim his quoque exceptis timeo, ne qui fruges annuas vehementius desideramus, longos deinceps annos fame confici cogamur. Nunc quidem tametsi non metamus, advehet mare, quas alii fruges messuerint, idque non raro scimus contigisse, vel adversis cœlorum influentiis prohibito terræ fetu, vel etiam ab hisce adversariis læso, id præstantibus quæ modo facturos comminantur. Iis namque casibus, agrorum loco, mare nobis succedit, suntque nostrum plures qui terram arent ac serant, multi vero etiam qui de longinquis necessarium nobis commeatum invehant; sæpiusque cum civitas vicinæ regionis fruges non intulisset, majori tamen annonæ ubertate vixit; ac plane præcipuum quo hic alimur, a mari ac mercatura pendet, utque illo excedamus, cogemur famem continuam pati. Quis vero nescit, ut mox Barbari Callipolis oppido potiti erunt, annonæque ac commeatus exstiterint domini, fore ut ne ulla frumentaria navis, aut quid aliud necessariarum mercium advehens, ad urbis portus appellatur? Quis enim, ut ne alii patiantur famem, pericula adire velit? Quippe necessum est, ut qui portus nostros petiturus sit, multa pericula subeat, Barbaris illic jugiter ad fauces incubantibus; navibusque, ac triremibus, aliisque navigiis, prohibentibus iter, ac male tutam navigationem reddentibus. Quocirca ut secus aliquid anni tempestates habuerint, nec enim fieri potest ut pro voto res semper succedant agricolis, irremediabili fame necessario conflictaturi sumus, cum neque alii apud nos possint solvere, neque nos inde possimus navigare: sicque fiet ut qui anni præsentis molestias effugere quærimus, in immensa mala prolabamur, totamque vitam famem patiamur: quod cum natura minime ferre possit, superest, ut vel misere mortem oppetamus, vel misere magis ducamus vitam, ipsi nos mœnia tradentes.

Τί οὖν; πολεμήσομεν, καὶ σὺ τοῦτο κελεύεις; Ἐγὼ δ' ἀντερήσομαι· Τί οὖν; δουλεύσομεν, καὶ ὑμεῖς ὅπως τοῦτ' ἔσται ποιεῖτε; Ἀλλ' οὔθ' ὑμᾶς τῆς ἐλευθερίας ποτὲ προδότας ἔγωγ' ἂν εἴποιμι, οὔτ' ἐγὼ δυναμένους ἄγειν εἰρήνην, ταύτης συμβουλεύσαιμ' ἂν ἀνθελέσθαι τὸν πόλεμον. Ἀλλ' εἰ τὰ πράγμαθ' ἡμᾶς ἐπὶ τοῦτ' ἄγει, οὐ τοῖς γε συμβούλοις δίκαιον τὰ τῶν D πραγμάτων λογίζεσθαι; Ὅμως οὐχ οὕτως ἁπλῶς οἱ ἄνθρωποι τὴν εἰρήνην ἢ τοὺς πολέμους αἱροῦνται· ἀλλ' ἐν ᾧ μᾶλλον αὐτοῖς ἡ σωτηρία καὶ τὸ τυγχάνειν ὧν βούλονται περιγίνεται, τοῦτ' αὐτοῖς προτιμᾶται θατέρου. Καὶ γὰρ πολεμοῦμεν ἐφ' ᾧ σώζεσθαι, καὶ τὴν εἰρήνην ἀσπαζόμεθα, εἰ διὰ ταύτην τὰ ὄντα τηροῦμεν. Τὸ δ' εἰρήνην ἄγειν ἐξ ἧς πάντα ἀπόλλυμεν, οὐδέν ἐστιν ἕτερον ἢ δι' εὐπρεποῦς ὀνόματος τὸ διὰ τῶν πραγμάτων αἰσχρὸν ὑπομένειν. Εἰ μὲν οὖν ἡσυχάζουσιν ἀπολαύειν ἔξεστι τῶν οἰκείων, σύμφημι τοῖς μηδὲν περιεργάζεσθαι παραινοῦσιν· εἰ δὲ μέχρι μὲν ῥήματος μόνον τὸ σεμνόν ἐστι τῆς εἰρήνης, τὰ δὲ ὄντα πόλεμός ἐστι χαλεπώτατος, πῶς ἂν εἰκότως δυσχεραίνοιτε τοὺς πολεμεῖν ἀξιοῦντας, ἐφ' ὅπερ

Quid ergo? Bellum geremus, idque tu jubes? Enimvero vicissim respondeam: Quid ergo? Serviemus, vosque agitis ut ita habeat? Verum enim neque ego vos unquam libertatis proditores dixerim; neque ego, quandiu liceat pacem agere, auctor unquam fuerim ut præoptemus bellum. At si vos eo res ducant, haud æquum consiliarios cogitare, ac ratione dispicere, quid illæ velint? Nequaquam tamen sic temere homines pacem eligunt, aut bella; verum in quo magis eorum sit constituta salus, ac quo præcipue votorum compotes fiant, hoc demum alteri anteponunt. Nam et bellum gerimus ut saluti consultum sit; amplexamurque pacem, ut per eam res nostras liceat servare. At pacem agere, qua simus omnia amissuri, haud aliud sit quam specioso ejusmodi nomine, quod reipsa est turpissimum pati. Siquidem ergo agentibus quiete, rebus propriis frui liceat, ipse quoque in eorum concedo sententiam, qui nihil anxie inquirendum monent. Sin autem verbo tenus constat pacis venerabile nomen, resque ipsa bellum

gravissimum est, quomodo jure iis succenseatis qui bellum suscipi jubent, in quod ipsa nos rerum necessitas vel invitos cogit? Quod si quis belli discrimina ac difficultates animo reputans, inferre bellum detrectet; fuerit quidem ac dicatur alio rerum statu timor iste animi sobrii; hic autem, nihil non dilatio turpissimum habet. Quid enim non is merito probri auditurus sit, qui præter libertatem, aliis quoque universis privatus bonis, ne quidem tunc moveatur; sed inani spectro, quod adhuc superesse putat, affectu adhærens, illius ergo cum eis fœdus inire velit, qui cuncta abstulerunt? quique in servili vita, bono aliquo vel mediocri potiturum se arbitretur; ac neque hoc cogitet, ita servos comparatos esse, ac eam eorum sortem, ut concedant?

B Quamobrem ut spes ulla sit, reportaturos nos, quæ ex immensa quadam otiositate ac ignavia amisimus, suscipiendum bellum, nec quidquam rationibus subducendum: non reputandus labor, non periculum, non sumptus, ex quibus ad commodiorem fortunamredituri simus, ac eos juste ulturi, qui volunt in servitutem redigere, ac tot injurias intulerunt. Sin nullum belli eventum bonum ac finem speramus, sed necesse est desiderio frustratos perire, ne ea quidem mors spernenda, quæ honesta sit ac honorabilis, nec gloria careat: quam etiam fortes multi ac strenui viri percupierunt, tum viritim ipsi, tum per urbes. Quid enim ad honestatem honoremque majus, iis qui servarint quod justum esset, ac pro patria, proque civibus, suæmet ipsorum animæ, periculum prætulerint, ac mo- C ri, quam turpe aliquid sustinere maluerint? Nam mors quidem, ceu communis quidam terminus, procreatis omnibus, proposita est: nec fieri potest, ut quis eam caveat, vel si totam vitam otium captet: at cum virtute atque gloria mortem oppetere, id jam quidem paucis a Deo præmium conceditur, sitque virorum, tum concessum rapere, tum vitæ gloriosum finem imponere. Haud sane decet, quod communi omnino ac necessaria sorte futurum sit spectantes, quod est honestum virtutemque negligere: verum ut casus ferat haud utraque accipi posse, virtutem sane omnimodis colamus, qua nulla habentibus commodior exsistit possessio. Tametsi hic, haud nihil omnino fausti D sperantes sumus, bellum suscepturi. Primum quidem, quod jus a nostris partibus stet; quodque ut aperto marte cum eis fuerit conserenda manus, nostra semper victoria fuerit, jamque olim Romani, eos subjectos habere consueverint. Ante omnia vero illa in numen religio, quæ Deum maxime hominibus propitium reddit, multum nobis momentum afferet, atque in bello auxilio erit.

Prætcrea ea quoque imperia, quæ tyrannica vi plurimum promoverunt, haud quis raro in seipsis laborare videat, plurimaque circumferre occulta illa caduca, quorum ut quis periculum fecerit, ac bello tentaverit, minora quam pro eorum gloriæ opinione

A ἡμᾶς ὠθεῖ καὶ ἄκοντας; ἢ διὰ τῶν πραγμάτων ἀνάγκη; Εἰ δέ τις τὰς τοῦ πολέμου τύχας λογιζόμενος, καὶ τὰς δυσκολίας, ὀκνεῖ τοῦτον ἐκφέρειν, ἄλλοτε μὲν σωφρονοῦντος ἄν τις εἶπεν εἶναι τὴν εὐλάβειαν ταύτην· ἐνταῦθα δὲ πάντα τὰ αἴσχιστα πρόσεστι τῇ ἀναβολῇ. Τί γὰρ τῶν ὀνειδῶν οὐκ ἂν δικαίως ἀκούσειεν ὁ πρὸς πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς καὶ τῆς ἐλευθερίας στερούμενος, ἔπειτα μὴ κινούμενος, ἀλλ' εἰδώλου τινὸς ἔτ' αὐτῷ λειφθῆναι δοκοῦντος ἐχόμενος, καὶ διὰ τοῦτ' ἀξιῶν σπένδεσθαι πρὸς τοὺς πάντα ἀφελομένους· καὶ νομίζων ἐν τῇ δουλείᾳ μετρίου τινὸς ἀπολαύσεσθαι, καὶ μηδὲ τοῦτο λογιζόμενος, ὡς ἡ τῶν δούλων τύχη οὐδενὸς ἀπολαύειν χρηστοῦ, ἀλλὰ συλλήβδην πάντων τοῖς δεσπόταις ἐξίστασθαι;

nullis fruantur bonis, sed simul omnia dominis

Ὥστ' εἰ μὲν ἐλπίς ἐστι κομιεῖσθαι ὧν διὰ τὴν ἄγαν ἀπραγμοσύνην πρότερον ἐμπεπτώκαμεν, πολεμητέον, καὶ μηδὲν ὑπολογιστέον, οὐ πόνον, οὐ κίνδυνον, οὐ δαπάνην, ἐξ ὧν μέλλομέν τε εὖ πράξειν, καὶ τοὺς καταδουλοῦσθαι βουλομένους, καὶ τοσαῦτα ἠδικηκότας ἀμυνεῖσθαι δικαίως· εἰ δ' οὐδὲν χρηστὸν τέλος ἡμῖν ἐλπίζομεν οἴσειν τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀνάγκη σφαλέντας μηκέτ' εἶναι, οὐδὲ τὴν τελευτὴν ταύτην ἀτιμαστέον, καλήν τε οὖσαν καὶ ἔντιμον, καὶ δόξης οὐκ ἀμοιροῦσαν· ἧς καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων καὶ γενναίων ἀνδρῶν ἐπεθύμησαν καὶ κατ' ἄνδρα, καὶ κατὰ πόλεις. Τί γὰρ σεμνότερον, τί δ' ἐντιμότερον ἀνθρώπων τὴν τοῦ δικαίου τάξιν τετηρηκότων, καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῶν πολιτῶν κίνδυνον καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς προτετιμηκότων, καὶ θανεῖν μᾶλλον ἑλομένων, ἤ τι τῶν αἰσχρῶν ὑπομεῖναι; Θάνατος μὲν γὰρ ἅπασι πρόκειται κοινός τις ὅρος πᾶσι τῆς γενέσεως μετασχοῦσι, καὶ οὐκ ἔστι τοῦτον φυλάξασθαι, κἂν μέχρι τοῦ παντός τις τὴν ἀπραγμοσύνην τηρήσεται· τὸ δὲ μετ' ἀρετῆς τε καὶ δόξης ἐκείνου τυχεῖν, τοῦτ' ἤδη παρὰ Θεοῦ μὲν ὀλίγοις δίδοται γέρας· ἀνδρῶν δὲ δοθέν τε ἁρπάσαι, καὶ τῷ βίῳ τέλος εὐκλεὲς ἐπιθεῖναι. Οὐ δεῖ δή, τὸ κοινῇ πάντως καὶ μετ' ἀνάγκης ἐσόμενον σκοποῦντας, τοῦ καλοῦ τῆς ἀρετῆς ἀμελεῖν· ἀλλ' ὅπου μὴ ἄμφω λαβεῖν ἔνεστι, τῆς γοῦν ἀρετῆς πάντα τρόπον ἀντιποιώμεθα, ἧς τοῖς ἔχουσιν οὐδὲν ὠφελιμώτερον κτῆμα. Ἀλλὰ μὴν ἐνταῦθα οὐδ' ἀνέλπιστα παντάπασι πολεμήσομεν. Πρῶτον μὲν οὖν καὶ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὴν τοῦ δικαίου μερίδα· καὶ τό, δεῆσαν αὐτοῖς ἐκ τοῦ φανεροῦ συμπλέκεσθαι, ἀεὶ τῶν ἡμετέρων εἶναι τὴν νίκην, καὶ τὸ Ῥωμαίοις ἄνωθεν ἔθος εἶναι τούτους ὑπακούοντας ἔχειν· καὶ πρὸ πάντων ἡ περὶ τὸ θεῖον εὐσέβεια, ἣ δὴ μάλιστα τὸν Θεὸν εὐμενῆ τοῖς ἀνθρώποις παρασκευάζει, πολλὴν ἡμῖν εἰσοίσει ῥοπήν, καὶ πρὸς τὸν πόλεμον συναγωνιεῖται.

Ἔπειτα καὶ τὰς εἰς πολὺ μέγεθος ἐπιδούσας τυραννίδας ἴδοι τις ἂν νοσούσας ἐν ἑαυταῖς τὰ πολλά, καὶ πλεῖστα τῶν σαθρῶν περιφερούσας λανθάνειν, ὧν εἴ τις ἀποπειρῷτο καὶ πολέμῳ κινοίη, ἐλάττους αὐτὰς τῆς περὶ αὐτῶν δόξης εὑρήσει· καὶ τοῖς ἐπι-

χειροῦσι πολλαὶ φανήσονται πρὸς τὴν ἐκείνων A καθαίρεσιν ἀφορμαί. Καὶ τοῦτο μαρτυροῦσιν οἱ νῦν ἀποστάντες τῶν οἰκείων, καὶ πόλεμον φανερῶς πρὸς ἐκείνους ἐξενεγκόντες· οἷς εἴ τις ἐπικελεύοιτο, καὶ χρήμασιν ὀλίγοις καὶ συμμαχίᾳ τὰς ὁρμὰς ἐπιῤῥώσειε καὶ συμπροθυμοῖτο, ἴσως ἄν, ἀξιόμαχοι γενόμενοι, τράποιντο μὲν ἐφ' αὑτούς· ἡμᾶς δ' ἢ μηδὲν ἢ ἐλάττω βλάπτοιεν, ἀσχολούμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ μὴν καὶ παρὰ τῶν Τριβαλῶν ἥκουσι πρέσβεις, ἀξιοῦντες κοινῇ τοὺς κοινοὺς πολεμίους ἀμύνασθαι, καὶ γάμους αἰτοῦντες, καὶ χρήματα ὑπισχνούμενοι, δι' ὧν οἴονται κινήσειν ἡμᾶς· οὓς βεβαίους χρὴ νομίζειν ἔσεσθαι συμμάχους ἡμῖν, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ παρὰ τῶν βαρβάρων ἠδίκηνται. Ἀλλ' οὐχ ἡμῶν χάριν ἀμυνουμένους, εἴποι δ' ἄν τις, καὶ ἄλλα, ἃ νῦν μὲν χαλεπὸν καθέκαστα λέγειν· B αὐτὸς δ' ὁ πόλεμος κινούμενος σαφῶς πάντα δείξει. Οὐ δὴ δίκαιον τοιοῦτον παραπεπτωκότα καιρὸν ἀφεῖναι· ἀλλ' ἐπεὶ μηδὲ βουλομένους ἡσυχάζειν συγχωροῦσιν οἱ βάρβαροι, ἀλλ' ἀνάγκη καθημένους τῆς τῶν ἀνδραπόδων τύχης κληρονομῆσαι· χρηστέον τοῖς καιροῖς, καὶ προθυμητέον ἢ καὶ τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ὁμοφύλους ἐλευθεροῦν, ἢ γενναῖον γοῦν τι καὶ καλὸν πράξαντας, μνημεῖον ἀρετῆς τοῖς ἐσομένοις καταλιπεῖν. Εἰ δ' οἰόμεθα, προδόντας τὴν Καλλίπολιν, οἰκήσειν ἀσφαλῶς τὴν πατρίδα, δέδοικα μὴ καὶ ταύτης μετὰ μικρὸν ἐκπεσόντες, οὐδ' ἣν οἰκήσομεν εὕρωμεν τοῦ λοιποῦ. Τίς γὰρ ἂν τοὺς τῶν οἰκείων προδότας ἐπιβῆναι τῆς ἑαυτοῦ συγχωρήσειε; Τίς δὲ τοὺς τοῦ τοιούτου μύσους αὐτόχειρας, πρός C τινα τῶν σεμνῶν πράξεων ἐπιτηδείους ἡγήσεται; Ἀλλ' ὅσοισπερ ἂν ἡμῶν γένηται τὰς τῶν βαρβάρων χεῖρας διαφυγεῖν, πλανησόμεθα μὲν λανθάνοντες περὶ τὰς ἀλλοδαπάς· κἂν που φανῶμεν, ἀραὶ παρὰ πάντων ἡμῖν ἕψονται καὶ κατηγορίαι καὶ γέλως. Τούτους δὲ χρῆν ὁρᾶσθαι; μετέχειν δὲ συλλόγου; ἀναπνεῖν δὲ ὅλως; οἱ τοιαύτην μὲν ἔχοντες πόλιν, τοσαῦτα δὲ χρήματα, τοσαύτην δὲ δύναμιν· θαλάττης δὲ καὶ γῆς ὄντες κύριοι· πάντα δὲ ἐξ ἐπιτάγματος ἀνύειν δυνάμενοι, τὴν μὲν περιουσίαν ἐκείνην βλακευόμενοι καὶ καθεύδοντες καὶ ὑβρίζοντες πᾶσαν ἀνήλωσαν· τελευτῶντες δὲ, καὶ τὴν πατρίδα προδόντες, νῦν ὥσπερ κοινόν τι περιίασιν ἄγος· λοιμοί τινες, καὶ τοῖς ἄλλοις τῆς νόσου μεταδιδόντες! Ἡμῖν δ' οὔτ' ἀντιλέγειν ἐξέσται. Τὸ γὰρ τῶν ἐλέγ- D χων δίκαιον τὴν παῤῥησίαν παντελῶς ἀφαιρήσεται· καὶ τὸ φέρειν ὑβριζομένους ποίας οὐ βαρύτερον συμφορᾶς! Ὥστ' ἀνάγκη φεύγειν μὲν πόλεις, φεύγειν δὲ συλλόγους· εἰς χηραμοὺς δέ τινας καταδύντας, ζῆν, κρύπτοντας ὅθεν ἐσμὲν, καὶ τὴν τελευτὴν εὐχομένους. Οὔκ, ἐὰν ἐμοὶ πείθησθε· ἀλλ' εἰ μὴ πρότερον, νῦν γοῦν παντελῶς ἀπιστήσαντες τοῖς βαρβάροις, καὶ πιστεύσαντες πρὸς ἓν αὐτοῖς πάντα τείνειν, ὅπως ἡμᾶς καταδουλωσάμενοι, αὐτοὶ μὲν ἀφέλοιντο τὰ ἡμέτερα, τοῖς δ' ἡμετέροις σώμασι τὰς τῶν ἀνδραπόδων ἐπιθεῖεν ἀνάγκας, οὐ μόνον ἀπόσχεσθε τῶν νυνὶ βουλευμάτων· ἀλλὰ καὶ δύσνους τῇ πόλει νομίσαντες τοὺς τὰ τοιαῦτα τολμῶντας ἡμῖν συμβουλεύειν, πέμπειν μὲν τοὺς τὴν Καλλί-

invenerit: multaque aggredientibus, quibus ea destrui possint, argumenta occurrent. Testes sunt qui a suis modo defecerunt, eisque palam bellum intulerunt, quibus ut quis jubeat, nonnullisque pecuniis ac belli subsidio eorum conatus roboret, ac sociam alacritatem ostendat, apti forte bellatores effecti, in suos convertantur, sibique mutuo inferentes bellum, vel nihil, aut quid modicum nos lædant. Quin et Tribali destinarunt legatos, rogantes ut communi consilio communes hostes ulciscamur, ac nuptiarum societatem ineamus, pollicentesque pecunias, quibus nos excitatum iri sperant: quos firmam belli societatem inituros putandum est, quod et ipsi experti sint Barbarorum injuriam: haud vero dicat aliquis eo fine, ut nostras injurias ulciscantur, aliaque, quæ nunc quidem grave sit sigillatim dicere, quæque nihilominus omnia motum bellum liquido declarabit. Haud sane æquum, incidentem ejusmodi rei gerendæ occasionem dimittere; verum quia ne volentes quidem Barbari permittunt quiescere, sed est necesse ut sedentes ac otiosi, servorum fortunam subeamus, utendum occasionibus, ac alacri audendum animo ut vel patriam ac gentiles nostros libertate donemus, vel certe strenuum quid ac præclarum designantes, virtutis monumentum posteris relinquamus. Quod si putatis fore ut tradentes Callipolim tuto patriam habitemus, timeo ne brevi eam ipsam amittentes, ne solum quidem in quo habitemus deinceps inveniamus. Quis enim eos qui sua ipsi prodiderint, in suam ipse patriam permittat ascendere? Quis tanti sceleris consultores auctoresque honestæ ulli actioni comparatos existimabit? Enimvero quotquot nostrum continget Barbarorum manus effugere, obscuri ignotique in extraneis provinciis sumus vagaturi: sin autem agnoscamur, omnium nos diræ et vituperia risusque prosequentur. Eosne videri par erat? in conventum admitti? prorsus autem ducere spiritum? qui urbe tanta potientes, tam multis divitiis, tanta potentia; qui maris ac terræ domini, soloque imperio omnia valentes conficere, illam omnem substantiam molli victu, ac dormientes, luxuriantesque consumpserunt; tandemque ipsam patriam prodentes, nunc ceu commune quoddam piaculum circumeunt? pestes quædam, morbique, contagie alios inficientes? Nos autem, ne quo contradicamus quidem habebimus. Justæ enim vituperationes ac criminationes, libertatem omnem excusandi auferent; ferre autem sic exceptos, qua non calamitate molestius? Quapropter necessum ut urbes fugiamus fugiamusque conventus, atque nos in antris quibusdam abdentes vitam agamus, celantes patriam, ac mortem in votis habentes. Haudquaquam vero si mihi creditis. Enimvero, sin prius hactenusque, modo saltem omni penitus Barbaris negata fide, certoque persuasi, eo sua omnia consilia dirigere, ut nos redigentes in servitutem, ipsi res auferant nostras, mancipiorumque obsequiis ac necessitatibus sub-

jiciant corpora, nedum a præsentibus vos consiliis abstinete; quin et urbi malevolos existimantes, eos qui nobis talia audent consulere, mittamus Callipolim præsidiarios, quique necessaria omnia ad urbem tuendam provideant pariter ac agant, quo ejus firma possessio urbi maneat: nosque virili assumpto animo fauste contingat vindicare patriam. Dixi quod conducere arbitror; vos eligite quod e re communi futurum sit

πολιν φυλάξοντας, καὶ πάνθ' ὅσων δέοι πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ προνοησομένου; καὶ πράξοντας, ὅπως ἂν βεβαία παραμένοι τῇ πόλει· αὐτοὺς δὲ ἄνδρας γεγονότας τύχῃ ἀγαθῇ τὴν πατρίδα ἐλευθεροῦν. Εἴρηκα ἃ νομίζω συμφέρειν· ὑμεῖς δὲ ἕλοισθε τὸ μέλλον κοινῇ συνοίσειν.

DEMETRII CYDONII

MONODIA

DE SEDITIONE THESSALONICENSI, ANNO MCCCXLIII.

Exstat inter Scriptores post Theophanem, hujusce Patrologiæ tom. CIX.

DEMETRII CYDONII

TRANSLATIO

LIBRI FRATRIS RICHARDI (1), ORDINIS PRÆDICATORUM, CONTRA MAHOMETI ASSECLAS.

(Basileæ 1543. De hac editione vide supra col. 371, not.)

—

BARTHOLOMÆUS PICENUS
DE MONTEARDUO,
FERDINANDO REGI ARAGONIÆ ET UTRIUSQUE SICILIÆ S. P. D.

Cum Demetrius Cydonius, vir utriusque linguæ peritissimus, e Latino in Græcum opus Richardi fratris ordinis Prædicatorum transtulisset, non ab re mihi visum est, serenissime atque catholice rex, illud rursus e Græco in Latinum convertere: non quod apud Latinos hujusmodi opus exstare non existimem, sed cum vidissem Demetrium Cydonium opusculum illud e Latino in Græcum elegantiori stylo transtulisse, idcirco pro viribus conatus sum libellum illum iterum ea dicendi elegantia quoquo modo in nostram linguam transferre, et eum in nitidiorem cultum candidioremque stylum pro viribus redigere, et tibi, serenissime atque catholice rex, illum dedicare debere, qui solus inter Christianorum reges hac nostra tempestate Mahometanam sectam maximis cladibus affecisti. Nam non minimam laudem tibi comparasti, cum Beticam provinciam, quæ per octingentos annos Mahometanam fidem coluerat, in Christianorum potestatem redegisti, et nunc universam Africam capere intendas: quam facile assequi poteris, cum gentes illæ hoc tempore imbelles sint, quoniam cum Christianis diu pugnare non consuevere. Difficilius enim tibi fuit Beticam provinciam expugnare, quam totam Africam in potestatem tuam asserere. Erant enim in Betica milites illi strenuissimi, cum Hispano milite bellari semper assueti; at hi contra homines ignavi, ventri et otio dediti, cum Christiano nomine jam diu præliari desueti, nec sunt in bello exercitati, quales olim duce Annibale Hispaniam et Italiam occuparunt. Nec eam copiam armorum habent, quam Hispanus miles, in bello strenuissimus et exercitatissimus, habere dicitur. Nec ibi magnæ desunt opes, quibus militum animi spe prædæ maximæ accendantur. Omnia tibi prospere succedent, si reliquias incepti belli prosequaris. Nec est quod vereare, bellum in Hispania tibi ab aliquibus moveri, præsertim hoc tempore, novo tibi ob affinitatem cum Christianissimo Francorum rege fœdere inito. Prosequere igitur inchoatum bellum, et omnes vires tuas in Africam transfer. Quam facile Deo duce subjugabis, et ea quidem subacta, et in Christianorum potestatem redacta, facile deinde Hierosolymam recuperabis, quæ tam ampla, tam fertilis, tam sancta terra sultano Babylonis hoc tempore paret. Qui autem nunc eam patriam tutantur, servi sunt venales, ex

(1) Nicolaus a Cusa *Ricoldum* nominat; *Richaldum* Joannes Cantacuzenus orat. 1 in Mahometum num. 4. Meminit illius Volaterranus.

diversis provinciis empti, et hi quidem ad summam viginti millium non ascendunt. Qui cum coacti essent a Christiana religione discedere, Mahometanam nunc sectam sequuntur. Reliqui vero Saraceni qui eis subjiciuntur, quam molles sint et effeminati, ex hoc conjectare possumus, quod his nunquam licet arma tractare, nec equum ascendere, nec virile quidquam facere, sed vel agriculturam, vel mercaturam, vel alia hujusmodi vilia exercent. Quod cum ita sit, nemini dubium est quin facillime ex ea expeditione victoriam cum maximo triumpho sis reportaturus, et civitatem sanctam Hierosolymam, in qua Salvator noster Dominus Jesus Christus Evangelium prædicavit et Novum Testamentum nobis constituit, ab immanissima Mahometanorum superstitione liberabis. Quæ quam vana sit, quam frivola, quam nullius momenti, in præsentiarum nihil attinet dicere, quoniam eam tunc primum intelliges, cum hanc Richardi fratris confutationem diligenter lectitaveris. Vale.

A *Ῥικάρδου τοῦ τῷ τάγματι τῶν παρὰ Λατίνοις καλουμένων Ἀδελφῶν Πρεδικατόρων κατειλεγμένου ἀνασκευὴ τῆς παρὰ τοῦ καταράτου Μαχουμὲθ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς τεθείσης νομοθεσίας, μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Ἰταλῆς διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα διά τινος Δημητρίου.*

« Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου; Πότε ποιήσεις μοι ἐκ τῶν καταδιωκόντων με κρίσιν; Διηγήσαντό μοι παράνομοι ἀδολεσχίας· ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ νόμος σου, Κύριε. Πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου ἀλήθεια. Ἀδίκως κατεδίωξάν με. » Οὗτοι οἱ λόγοι τῆς στρατευομένης εἰσὶν Ἐκκλησίας, πενθούσης τε καὶ στενούσης, τῷ διαφόροις βαρυνθῆναι ταλαιπωρίαις, ὧν ῥυσθῆναι τῇ θείᾳ πέποιθε συμμαχίᾳ. Ἀλλ' εἰ καὶ ἀναρίθμητα πέπονθεν ἡ Ἐκκλησία πάθη καὶ λύπας, πάσας μέντοι καθόλου τὰς εἰς τρεῖς ἔστιν ἀναγαγεῖν. B Πρῶτον μὲν γὰρ φανερῶς ὑπέστη τὴν λύσσαν τοῦ διωγμοῦ, τὴν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν τυράννων ἐπενεχθεῖσαν αὐτῇ. Τοῦτο δὲ μάλιστα ταύτῃ συμβέβηκεν, ἀφ' οὗ πέπονθεν ὁ Χριστὸς μέχρι τῶν τοῦ Κωνσταντίνου καιρῶν, ἐν ἔτεσι δηλονότι τριακοσίοις καὶ δέκα, ὅτε οἱ κατέχοντες τὴν τοῦ κόσμου μοναρχίαν Ῥωμαῖοι, καὶ τῶν ἄλλων ἀσεβῶν ὁ κατάλογος πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀναριθμήτους τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων ἀπέκτειναν. Ὑπὲρ οὗ χρόνου συμπάσχων ὁ Δαβὶδ τῇ Ἐκκλησίᾳ φησί· « Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου; Πότε ποιήσεις μοι ἐκ τῶν καταδιωκόντων με κρίσιν; » Ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ τῶν ἁγίων αἵματος κράζοντος, καὶ τῶν θαυμάτων διαλαμπόντων, ἄφνω γέγονεν ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου· C καὶ οἱ πρὶν τῶν Χριστιανῶν ὄντες διῶκται τὰς ἐκκλησίας ἱδρύοντο, ἡγεμόνες τε τοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν πολέμου μετὰ θριάμβων γεγόνασιν. Ἀλλ' αὐτίκα ὁ δεύτερος διωγμὸς τῶν αἱρετικῶν ἐπανέστη. Αὐτίκα γὰρ ἀνεφάνη ὁ αἱμοβόρος δράκων, φρυαττόμενος ἐκ τοῦ φωλεοῦ, καὶ συρίττων διαφόρους αἱρέσεις, Ἀρείου δηλονότι, καὶ Σαβελλίου, Μακεδονίου τε καὶ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν. Δι' ὃν μάλιστα χρόνον ἔλεγεν ὁ Δαβίδ· « Διηγήσαντό μοι παράνομοι ἀδολεσχίας, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ νόμος σου, Κύριε. » Ἀλλ' ἐδόθη καὶ προσετέθη τότε τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῇ ἐκκλησίᾳ, πολλῶν διδασκάλων ἀναφανέντων, καὶ τὴν θείαν διανοιγόντων Γραφήν. Ἱλάριος οὗτος ἦν, Αὐγουστῖνος, Ἱερώνυμος, καὶ Γρηγόριος· ἀνέστη τε καὶ πλῆθος ἁγίων Πατέρων ἐν ταῖς ἐρήμοις, τελείας

Richardi ex ordine Fratrum, qui apud Latinos Prædicatores appellantur, confutatio legis latæ Saracenis a maledicto Mahometo, translata ex Romana lingua in Græcam, per quemdam Demetrium.

« Quot sunt dies servi tui? Quando facies mihi de persequentibus me judicium? Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non sic lex tua, Domine. Omnia mandata tua veritas: injuste persecuti sunt me [1]. » Hæc verba militantis sunt Ecclesiæ, flentis et gementis, diversis se gravatam esse miseriis, quibus liberari divino confisa est auxilio. Sed etsi innumerabiles passa est Ecclesia passiones et tristitias, omnes tamen universaliter has in tres referendum est. Primum quidem manifeste sustinuit rabiem persecutionis, illatam ei ab impiis tyrannis. Hoc autem maxime sic accidit, a quo passus est Christus, usque ad tempora Constantini, in annis videlicet trecentis et decem, quando Romani, qui monarchiam tenebant, et aliorum infinitus catalogus, ubique in universo orbe terrarum innumerabiles sanctos Dei martyres interemerunt. Pro quo tempore compatiens David Ecclesiæ, dicit: « Quot sunt dies servi tui? Quando facies mihi de persequentibus me judicium [2]? » Sed ad Deum sanctorum sanguis cum clamaret, et miraculis ipsi splenderent, repente facta est mutatio dexteræ Altissimi: et qui prius Christianorum persecutores erant, ecclesias ædificaverunt, ducesque belli contra impios facti sunt. Sed statim secunda persecutio hæreticorum insurrexit. Repente enim apparuit cruentus draco, fremens ex squama, et sibilans diversas hæreses, Arii videlicet, et Sabellii, Macedoniique et aliorum hæreticorum. Propter quod maxime tempus dixit David: « Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non sic lex tua, Domine. » Sed data est et apposita tunc lux doctrinæ Ecclesiæ, cum multi magistri tunc apparerent, et divinam Scripturam aperirent: Hilarius hic fuit, Augustinus, Hieronymus et Gregorius; insurrexeritque et multitudo sanctorum Patrum, qui in eremis perfectæ et sincerissimæ vitæ erant: adeo ut et per eos draconis os debili et vulgari lino ligatum sit: et sic divinarum Scripturarum ef-

[1] Psal. CXVIII, 84, 85. [2] Psal. LXXVI, 11.

ficacia os loquentium iniqua obturatum est. Sed statim post hæc invaluit Ecclesiis tertia corruptio, ex falsis fratribus videlicet periculum. Unde et post Gregorii tempora statim tribulatio per corruptos homines intellectum roboravit, in hypocrisi mendacium loquentium, et tot mendacia et figmenta renata sunt vitæ, doctrinæ et justitiæ, ut multi essent, qui descenderent, et adjuvarent iniquos et tyrannos (in tantam enim hi fatuitatem et pravitatem prolapsi sunt), e converso perfectissimos homines oblatrarent, eisque detraherent. Hæc contra Ecclesiam corruptio usque ad senium et senectutem permanebit, ut nequaquam spes aliqua relicta sit, nisi divini auxilii, et pro veritate instantiæ. Unde et pro temporibus his dicit David: « Omnia mandata tua veritas; injuste persecuti sunt me; adjuva me. » Quasi dicens: Etsi prostrata est ad tempus veritas, oportet tamen hanc velocissime exsurgere, et efficaciter cognosci, maxime divino cooperante auxilio.

A καὶ ἁπλουστάτης ὄντων ζωῆς· ἵνα καὶ δι' αὐτῶν τὸ τοῦ δράκοντος στόμα ἀσθενεῖ καὶ ἰδιωτικῷ λίνῳ δεσμοῖτο. Καὶ οὕτω τῶν θείων Γραφῶν δραστηρίῳ τὸ στόμα τῶν τὰ ἄνομα λαλούντων πεφίμωται. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἐπεφύη ταῖς ἐκκλησίαις ἡ τρίτη φθορὰ, ὁ ἐκ τῶν ψευδαδέλφων δηλαδὴ κίνδυνος. Ὅθεν καὶ μετὰ τοὺς τοῦ μακαρίου Γρηγορίου χρόνους εὐθὺς ἡ θλίψις κατίσχυσε δι' ἀνθρώπων κατεφθαρμένων τὸν νοῦν, ἐν ὑποκρίσει λαλούντων ψεῦδος· καὶ τοσαῦτα ψεύδη καὶ πλάσματα ἀνεφύη βίου, διδασκαλίας τε καὶ δικαιοσύνης, ὥστε πολλοὺς εἶναι τοὺς συναγορεύοντας καὶ συναγωνιζομένους τοῖς πονηροῖς καὶ τυράννοις, κἂν εἰς ὅσον οὗτοι σκαιότητος καὶ πονηρίας ἐλάσωσι· καὶ τοὐναντίον, καὶ τῶν τελειοτάτων τοὺς καθυλακτοῦντας καὶ διασύροντας. Αὕτη
B δὲ ἡ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας φθορὰ ἕως γήρως καὶ πρεσβείου διαμενεῖ, ὥς τε μηδαμόθεν ὑπάρχειν ἐλπίδα, πλὴν θείας βοηθείας, καὶ τῆς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐνστάσεως. Ὅθεν καὶ ὑπὲρ τῶν καιρῶν τούτων φησὶ, « Πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου ἀλήθεια. Ἀδίκως κατεδίωξάν με. Βοήθησόν μοι. » Μονονουχὶ λέγων, Εἰ καὶ πρὸς καιρὸν τεταπείνωται ἡ ἀλήθεια, δεῖ μέντοι ταύτην τάχιστα ἀναστῆναι, καὶ παῤῥησίᾳ γνωσθῆναι, μάλιστα τῆς θείας συνεργούσης ῥοπῆς.

In hoc igitur tertio conditionis statu, post tempora videlicet beati Gregorii, in temporibus Heraclii, insurrexit veritati et Dei Ecclesiæ homo quidam diabolicus, primogenitus Satanæ, in libidinem proclivis, et ex fraude machinamentis deditus, nomine Mahometus. Qui consilio et auxilio illius qui mendax et mendacii pater est, iniquam et mendacii plenam, tanquam ex divino ore prolatam legem composuit: quam quidem legem Alcoranum nominavit, videlicet divinorum mandatorum collectionem. Hic Mahometus supra omnes qui fuerunt, vel futuri sunt, Ecclesiam Dei persecutus est. Non enim uno solum modo Ecclesiam percussit, sed tribus generalissimis: nunc quidem sæva tyrannide, nunc autem per deceptionem in legibus, nunc vero per hypocrisim simpliciores subvertens, ut jam magnam partem orbis terrarum deceptioni suæ subjecerit, ex Dei permissione, qui est terribilis in consiliis supra filios hominum. Ego igitur in ordine Prædicatorum minimus, tantam calamitatem deceptis compatiens, consideravi vias meas, et pedes meos in testimonia Dei converti. Unde cum transivissem multa maria, et loca deserta, et inclytam Saracenorum urbem Babylona deprehendens, ubi maxima et universalia studia apud eos exsistunt: illicque litteras et Arabicam linguam similiter discens, diligentissimeque et continue cum magistris apud eos disputans, magis magisque deprehendi prædictæ legis perversionem. Etiam hanc in Latinam linguam transferre incipiens, tot inveni fabulas, simul et mendacia, et blasphemias, et continuam per omnia fabulationem, ut tristitia plenus essem. Decrevique idcirco scribere quasdam epistolas de tantis blasphemiis, ad triumphantem Ecclesiam; conquestusque sum tanquam illa in amaritudine animæ. Nunc autem est mihi intentio, summa veritate confidenti, capita et prin-

Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ τρίτῃ καταστάσει, μετὰ τοὺς χρόνους δηλονότι τοῦ μακαρίου Γρηγορίου, ἐπὶ τῶν καιρῶν Ἡρακλείου, ἐπανέστη τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ἄνθρωπός τις διάβολος, πρωτότοκος μὲν τοῦ Σατανᾶ, ἀσελγὴς δὲ, καὶ ταῖς ἐκ τῆς σκηνῆς τέχναις ἐκδεδομένος, ὀνόματι Μαχούμετ· ὃς τῇ βουλῇ καὶ τῇ συμμαχίᾳ ἐκείνου, ὃς ψεύστης τε ἐστὶ, καὶ τοῦ ψεύδους πατὴρ, ἀνόσιον καὶ ψεύδους γέμοντα,
C ὡς ἂν ἐκ τοῦ θείου στόματος ὑπηγορευμένον συνέθηκε νόμον· ὃν δὴ καὶ νόμον, Ἀλκοράνον ὠνόμασεν, δηλαδὴ τῶν θείων προσταγμάτων ἀναγωγήν. Οὗτος ὁ Μωάμεθ ὑπὲρ πάντας τοὺς γεγονότας ἢ ἐσομένους τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἐδίωξεν. Οὐ γὰρ ἑνί γε μόνον τρόπῳ προσέβαλεν, ἀλλὰ τρισὶ τοῖς γενικωτάτοις· νῦν μὲν ἀπηνεῖ τυραννεῖ τυραννίδι, νῦν δὲ διὰ τῆς ἐν τοῖς νόμοις ἀπάτης· νῦν δὲ δι' ὑποκρίσεως, ἀνατρέπων τοὺς ἁπλουστέρους· ὥστ' ἤδη τὸ ἥμισυ τῆς οἰκουμένης ὑποπεσεῖν τῇ ἀπάτῃ συγχωρήσει Θεοῦ, ὅς ἐστι φοβερὸς ἐν ταῖς βουλαῖς ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἐγὼ τοίνυν, ὁ ἐν τῇ τάξει τῶν πρεδικατόρων ἐλάχιστος, τῆς τοσαύτης συμφορᾶς συναλγῶν τοῖς ἠπατημένοις, διελογησάμην τὰς ὁδούς μου, καὶ ἐπέστρεψα τοὺς πόδας μου εἰς τὰ
D μαρτύρια τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν πελάγη διαπεράσας πολλὰ, καὶ ἐρήμους, καὶ τὴν περιώνυμον τῶν Σαῤῥακηνῶν πόλιν τὴν Βαβυλῶνα καταλαβὼν, ἔνθα τὰ μέγιστα καὶ καθολικώτατα τῶν παρὰ τούτοις μουσείων εἰσὶν, αὐτόθι τε τὰ γράμματα καὶ τὴν Ἀῤῥαβικὴν διάλεκτον ὁμοίως μαθὼν, ἀκριβέστατά τε τὸν τούτων νόμον ἀναλεξάμενος, σπουδαιότατά τε καὶ συνεχῶς μετὰ τῶν παρ' αὐτοῖς διδασκάλων διαλεγόμενος, μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τῆς πείρας κατείληφα τὸ τοῦ προειρημένου νόμου διάστροφον. Καὶ δὴ τοῦτον εἰς τὴν τῶν Λατίνων διάλεκτον μεταφέρειν ἀρξάμενος, τοσούτους εὗρον μύθους τε ἅμα καὶ ψεύδη καὶ βλασφημίας, καὶ συνεχῆ διὰ πάντων φλυαρίαν τε καὶ παλλιλογίαν, ὥστ' ἀηδίας με πληρωθῆναι, καὶ θαυ-

μάσαντα γράψαι τινὰς ἐπιστολὰς περὶ τῶν τοσούτων βλασφημιῶν πρὸς τὴν θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν, ὥς περ ἐκείνη μεμφόμενον ἐν πικρίᾳ ψυχῆς. Νῦν δ' ἔστι μοι σκοπὸς, τῇ ἄκρᾳ ἀληθείᾳ θαῤῥήσαντι, τὰ κεφαλαιωδέστερά τε καὶ ἀρχικώτερα ψεύδη τοῦ παρανόμου νόμου τούτου διελέγξαι, καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν ἀδελφῶν παρασχεῖν ἀφορμὴν, δι' ἧς ἂν ῥᾷον ἀνακαλέσασθαι πρὸς τὸν Θεὸν δυνηθεῖεν τοὺς τῆς ἀσεβείας ταύτης αἱρεσιώτας. Ὡς ἂν δὲ τοῦτο μετὰ τάξεως γένοιτο, εἰς ὡρισμένα κεφάλαια, δεῖν ἔγνων τὴν ὅλην διελεῖν πραγματείαν.

A cipalia mendacia iniquæ legis hujus ostendere, et aliis fratribus causam exhibere, propter quam facilius ad Deum revocare possent hujus impietatis hæreticos. Ut autem hoc cum ordine fiat, in determinata capita oportere cognovi totum tractatum dividere.

Operis digestio in capita XVII.

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον περιέχει τὰς ἀρχικωτέρας τοῦ νομοῦ τούτου αἱρέσεις.

Δεύτερον, τίνι τρόπῳ δεῖ τούτοις συγγίνεσθαι.

Τρίτον, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· διὸ τὸ μήτε τὴν Παλαιὰν μήτε τὴν Νέαν Διαθήκην τούτῳ συμμαρτυρεῖν, καὶ ὅτι τοῖς Σαῤῥακηνοῖς πᾶσα ἀνάγκη πείθεσθαι τοῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου ῥητοῖς.

Τέταρτον, ὅτι μὴ ἔχει φράσιν καὶ ἦθος τοῖς ἄλλοις συμβαίνοντα.

Πέμπτον, ὅτι μὴ συμφωνεῖ κατὰ διάνοιαν ἑτέρῳ τινί.

Ἕκτον, ὅτι ἐν πολλοῖς ἑαυτῷ ἀντιλέγει.

Ἕβδομον, ὅτι μηδενὶ θαύματι βεβαιοῦται.

Ὄγδοον, ὅτι μὴ ἔστι κατὰ λόγον.

Ἔννατον, ὅτι ὁμολογούμενα περιέχει ψεύδη.

Δέκατον, ὅτι βίαιος καὶ περὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἐρχομένων.

Ἑνδέκατον, ὅτι ἄτακτος.

Δωδέκατον, ὅτι πονηρός.

Τρισκαιδέκατον, περὶ τῆς τοῦ Ἀλκοράνου συγγραφῆς, καὶ τίς ἐστι τοῦ νόμου τούτου δημιουργὸς καὶ εὑρετής.

Τεσσαρεσκαιδέκατον, περὶ τοῦ πεπλάσθαι τὴν ἀδοξοτάτην θεωρίαν.

Πεντεκαιδέκατον, περί τινων ἐκζητημάτων ἐπὶ τῷ Ἀλκοράνῳ κοινῶν, καὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Μαχούμετ ὑπεροχῆς.

Ἑκκαιδέκατον, περὶ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἀλκοράνον ὑπεροχῆς.

Ἑπτακαιδέκατον, περὶ τῆς τῶν Σαῤῥακηνῶν ἀπολογίας πρὸς τὰ προειρημένα.

Primum caput continet principales hujus legis errores.

Secundum, quis modus cum eis servandus est.

B Tertium, quod lex hæc non est lex Dei, propterea quod neque Vetus, neque Novum Testamentum hanc testantur; et quod necesse est Saracenis, parere dictis Veteris Testamenti et Evangelii.

Quartum, quod neque in stylo, neque in modo cum aliis convenit.

Quintum, quod non convenit secundum sententias cum aliquo altero.

Sextum, quod in multis sibi ipsi contradicit.

Septimum, quod nullo miraculo confirmatur.

Octavum, quod non est secundum rationem.

Nonum, quod manifesta continet mendacia.

Decimum, quod violenta. etiam in eos, qui ad C eam veniunt.

Undecimum, quod inordinata.

Duodecimum, quod iniqua.

Tertium decimum, de Alcorani institutione, et quis fuit hujus legis opifex et inventor.

Quartum decimum, de fictione improbatissimæ visionis.

Quintum decimum, de quibusdam sex quæsitis in Alcorano communibus, et de Christi ad Mahometum excellentia.

Sextum decimum, de Evangelii ad Alcoranum excellentia.

Decimum septimum, de Saracenorum responsione ad prædicta.

Α'. Ἀρχικώτεραι τοῦ νόμου τούτου αἱρέσεις.

Πρῶτον τοίνυν προσήκει μαθεῖν τὰς ἀρχοειδεστέρας αἱρέσεις, ἃς ὁ τῶν Σαῤῥακηνῶν τίθησι νόμος, καθὼς μάλιστα τῷ θείῳ νόμῳ ἐναντιοῦται. Ἰστέον τοίνυν, ὅτι πάντα τὸν τῶν ἀρχαίων αἱρετικῶν βόρβορον, ὃν ὁ διάβολος ἐν τοῖς ἄλλοις διῃρημένως κατέσπειρεν, εἰς τὸν Μαχούμετ ἀθρόον κατέμεσεν. Οὗτος γὰρ μετὰ μὲν τοῦ Σαβελλίου ἀρνεῖται παντελῶς τὴν Τριάδα· δυάδα δέ τινα τίθησιν ἐν τοῖς θείοις μηδὲν μὲν σεμνὸν καὶ τοῖς θείοις ἀνάλογον ἐκφαίνειν ἐν ἑαυτῇ δυναμένην, πάσης δὲ ἑτερότητος οὖσαν ἀρχήν. Ὑποτίθησι γὰρ αὐτήν τε τὴν θείαν οὐσίαν, καὶ τὴν ταύτης ψυχήν. Ὅθεν εἰς τὸ Ἀλκοράνον πληθυντικῶς εἰσάγει διαλεγόμενον τὸν Θεὸν, ὡς δοκεῖν αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ ψυχὴν,

D I. *De principalibus hujus legis erroribus.*

Primum igitur decet scire principales errores, quos Saracenorum lex ponit, secundum quos maxime divinæ legi adversatur. Notandum igitur, quod omne antiquorum cœnum, quod diabolus in aliis sparsim disseminavit, in Mahometum comprehensim evomuit. Hic enim cum Sabellio negat (1) omnino Trinitatem; dualitatem autem quamdam ponit in divinis, quæ nihil honestum et divinis simile in se ipsa potest demonstrare, cum totius alteritatis principium sit. Supponit enim divinam essentiam, et hujus animam. Unde in Alcorano inducit Deum pluraliter loquentem ut videatur ipsa anima Dei, et ipse Christus alterius præ-

(1) Hac ratione utitur et Cluniacensis abbas Petrus.

ter Deum esse essentiæ, et minoris Deo, et ei sub- A ditæ : conveniens in his cum Ario et Eunomio, supponit Christum excelsam esse creaturam, omnes tamen alias creaturas excedentem. Hæc autem opinio ex Platonicis mota esse videtur; qui supponunt summum Deum patrem omnium et creatorem, ex quo quamdam mentem dicebant primum defluxisse, in qua quidem sunt omnes rationes entium, et omnibus excelsior est : quem et paternam mentem appellabant. Post hunc esse mundi animam dicebant; deinceps autem reliquæ sunt creaturæ. Quæ igitur de Filio Dei in Scripturis dicuntur, hæc ad illam mentem illi referebant : maxime autem, quod et divina Scriptura Filium Dei sapientiam et Dei [1] Verbum appellat. Cum qua opinione B et ea quæ est Avicenæ convenit, qui supra primum cœlum primam intelligentiam supponit, quæ primum cœlum movet, ultra quam in summo Deum firmari dicit. Sic igitur Ariani existimaverunt de Filio Dei, quod esset creatura, quæ omnes alias creaturas excedit, quo mediante omnia Deus creavit. Unde et Mahometus supponit Christum sanctissimum, et hominem virtute præditum supra omnes alios. Palam autem quod in eo dicit esse supra hominem. Appellat enim eum Verbum Dei, et Spiritum Dei, et animam Dei; Deum autem secundum veritatem dici, omnino ridiculum putat. Et ad demonstrationem hujus, duobus maxime utitur : uno quidem, quod nunquam ipse Christus de seipso hoc asseruit, vel dixit; altero autem, C quia ipse contrarium dixisse videtur. Unde dicit Mahometus, quod Christiani dicunt Christum esse Deum. Etenim Judæis ipse Christus dixit : « Adorate Deum meum, et Deum vestrum, Dominum meum, et Dominum vestrum. » Hæc autem longius exposui, ut omnes cognoscant, quod illud quod in principio in mundo per Arium seductor diabolus non potuit perficere, hoc post hæc marcescente, quidem in Ecclesia zelo, malitia autem crescente, per Mahometum adimplevit, et tandem per Antichristi nequitiam roborabit. Qui persuadebit mundo, quod neque verus Deus, neque Dei Filius est Christus, et neque homo bonus. Principalis igitur intentio Mahometi est, persuadere, Christum neque Deum, neque Filium esse Dei, sed D sanctum quemdam et sapientem hominem, et prophetam maximum, absque patre ex virgine genitum. In quibus cum Carpocrate hæretico convenit. Item affirmat, impossibile esse Deum habere filium, propterea quod uxorem non habet. Cum eodem rursus hæretico etiam in hoc convenit. Additque, quod si Deus haberet filium, in periculo jam omnis res esset, tanquam futurum schisma esset inter eos ex necessitate. In quibus cum Judæis et Cerdonio hæretico convenit. Subjungitque, neque a Judæis Christum fuisse interemptum, neneque crucifixum, sed alium quemdam illi simi-

καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἄλλης παρὰ τὸν Θεὸν ὑπάρχειν οὐσίας, καὶ ἐλάττονος τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποτεταγμένης αὐτῷ· συμφερόμενος ἐν τούτοις Ἀρείῳ καὶ Εὐνομίῳ, ὑποτιθέασι τὸν Χριστὸν ψιλὸν εἶναι κτίσμα, πάντων μέντοι τῶν ἄλλων ὑπερέχον. Αὕτη δὲ ἡ δόξα ἐκ τῶν Πλατωνικῶν ὡρμῆσθαι δοκεῖ, ὑποτιθεμένων τὸν ἄκρον Θεὸν πατέρα πάντων καὶ δημιουργὸν, ἐξ οὗ τινα νοῦν ἔλεγον πρῶτον ἀποῤῥυῆναι, ἐν ᾧ πάντας εἶναι τοὺς λόγους τῶν ὄντων, καὶ ὑψηλότερον πάντων, ὃν καὶ πατρικὸν νοῦν προσηγόρευον· καὶ μετὰ τοῦτον εἶναι τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν· ἐφεξῆς δὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα. Τὰ τοίνυν ἐν ταῖς Γραφαῖς περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα, ταῦτ' ἐπ' ἐκεῖνον τὸν νοῦν ἀνῆγον ἐκεῖνοι· μάλιστα τῷ καὶ τὴν θείαν Γραφὴν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ Λόγον καλεῖν. Ἡ δόξῃ καὶ ἡ τοῦ Ἀβινσένα συνᾴδει, ὃς ὑπὲρ τὴν τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ψυχὴν τὴν πρώτην νόησιν ὑποτίθησι, κινοῦσαν τὸν πρῶτον οὐρανὸν, ἧς ἐπέκεινα ἐν τῷ ἄκρῳ τὸν Θεὸν καθιδρύει. Οὕτω τοίνυν οἱ Ἀρειανοὶ ἐνόμισαν περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς εἴη κτίσμα ὑπερέχον πάντων τῶν ἄλλων κτισμάτων· οὗ μεσιτεύοντος, πάντα τὸν Θεὸν δεδημιουργηκέναι. Ὅθεν καὶ ὁ Μωάμεθ ὑποτίθησι τὸν Χριστὸν ἁγιώτατον καὶ ἐναρετώτατον ἄνθρωπον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Διαῤῥήδην δέ τι ἐν αὐτῷ φησιν εἶναι καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον. Ὀνομάζει γὰρ αὐτὸν Λόγον Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ Θεὸν κατ' ἀλήθειαν λέγεσθαι παντάπασι γελοῖον ἡγεῖται. Καὶ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τούτου δυσὶ μάλιστα χρῆται· ἑνὶ μὲν, τῷ μηδ' αὐτὸν τὸν Χριστὸν, μηδεπώποτε περὶ ἑαυτοῦ τοῦτο διισχυρίσασθαι ἢ εἰπεῖν· ἑτέρῳ δὲ, καὶ τοὐναντίον εἰπεῖν. Ὅθεν φησὶν, ὡς οἱ Χριστιανοὶ φασὶ τὸν Χριστὸν εἶναι Θεὸν, καίτοι τοῖς Ἰουδαίοις εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, τὸν Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ταῦτα δὲ μακρότερον ἐξεθέμην, ἵνα πάντες γνοῖεν, ὡς οὗτινος τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τοῦ Ἀρείου προκαταβαλλόμενος ὁ διάβολος, οὐχ οἷός τε ἐγένετο τελειῶσαι, τοῦτο μετὰ ταῦτα μαρανθέντος μὲν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ ζήλου, τῆς δὲ πονηρίας αὐξανομένης, ἀνεπλήρωσε διὰ τοῦ Μωάμεθ. Ἀλλ' ὅμως διὰ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ εἰς τέλος ἐξοίσει τὴν πονηρίαν. Ὃς ἀναπείσει τὸν κόσμον, ὡς οὔτ' ἀληθὴς Θεὸς, οὔτε Θεοῦ Υἱός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἀλλ' οὐδ' ἄνθρωπος ἀγαθός. Ὁ προηγούμενος τοίνυν σκοπὸς τοῦ Μωάμεθ ἐστὶ τὸ πείθειν τὸν Χριστὸν μήτε Θεὸν, μήτε Υἱὸν εἶναι Θεοῦ, ἀλλ' ἅγιόν τινα καὶ σοφὸν ἄνθρωπον, καὶ προφήτην μέγιστον, ἄνευ πατρὸς ἐκ παρθένου γεγεννημένον· ἐν οἷς Καρποκράτει τῷ αἱρετικῷ συμφωνεῖ. Ἔτι διισχυρίζεται ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεὸν ἔχειν Υἱὸν, διὰ τὸ μηδὲ γυναῖκα ἔχειν. Τῷ αὐτῷ δὲ πάλιν αἱρετικῷ κἀν τούτῳ συνᾴδων. Προστίθησι δὲ ὡς εἴπερ ὁ Θεὸς εἶχεν Υἱὸν, ἐν κινδύνῳ ἂν εἶναι τὸ πᾶν, ὡς ἐσομένου καὶ σχίσματος ἐν αὐτοῖς ἐξ ἀνάγκης· ἐν οἷς Ἰουδαίοις καὶ Κέρδωνι συμφωνεῖ τῷ αἱρετικῷ. Διατεί-

[1] I Cor. I, 24.

νεται δὲ μηδ' ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων Χριστὸν ἀνῃρῆσθαι, μήτε σταυρωθῆναι, ἀλλά τινα ἄλλον ἐκείνῳ ὅμοιον· ἐν οἷς συμφέρεται Μανιχαίοις. Προστίθησί τε καὶ τὸ τὸν Θεὸν εἰς ἑαυτὸν μετακαλέσασθαι τὸν Χριστὸν, καὶ πάλιν αὐτὸν πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου φανήσεσθαι, καὶ θανατώσειν τὸν Ἀντίχριστον· μετὰ δὲ ταῦτα ποιήσειν τὸν Θεὸν ἀποθανεῖν τὸν Χριστόν. Ὁ δὲ τὸ πάθος ἀρνούμενος τοῦ Χριστοῦ ἀρνεῖται πάντα τὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια, ἐκ τοῦ θείου πάθους τὸ δραστήριον ἔχοντα. Ἐν οἷς τοῖς αἱρετικοῖς Δονατισταῖς συμφρονεῖ. Φησὶ δὲ καὶ τοὺς δαίμονας δύνασθαι σωθῆναι διὰ τοῦ Ἀλκορίνου· ὥστε καὶ πολλοὺς αὐτῶν τοῦτο ἀκούσαντας, γενέσθαι Σαῤῥακηνοὺς, ἑπόμενος ἐν τούτοις ἀμηγέπη τῷ Ὠριγένει, λέγων σωθήσεσθαι τοὺς δαίμονας. Πλάττει δὲ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀνελθεῖν, ὅτε ὑπὲρ τούτου τὸν Γαβριὴλ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, καὶ τὴν χεῖρα τούτῳ τὸν Θεὸν ἐπιθεῖναι, καὶ τοσαύτης ἁψαμένου τοῦ Θεοῦ ψύξεως αἴσθησιν λαβεῖν ἐν τῷ σώματι, ὥστ' αὐτὴν διελθεῖν μέχρι τοῦ τῆς ῥάχεως μυελοῦ. Ἐν οἷς δῆλός ἐστι κοινωνῶν τοῖς Ἀνθρωπομορφίταις, σωματικὸν φάσκουσι τὸν Θεόν. Λέγει δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κτίσμα, Μακεδονίῳ συνᾴδων. Ἐν οἷς δὲ φάσκει τοὺς ἀγγέλους δαίμονας γεγονέναι, μὴ βουληθέντας, προστάττοντος τοῦ Θεοῦ, τὸν Ἀδὰμ προσκυνῆσαι, οὐδένα μιμούμενος φαίνεται. Ληρεῖ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην τοῦ ἀνθρώπου μακαριότητα, ἐν ἀκολασίᾳ καὶ τρυφῇ λέγων εἶναι, καὶ ἱματίοις πολυτελέσι, καὶ παραδείσοις· ὁμολογῶν ἐν τούτοις Κερίνθῳ τῷ αἱρετικῷ καί τισιν ἀρχαίοις ἀπίστοις. Καὶ τῆς περιτομῆς δὲ δεῖν ἔχεσθαι λέγει, τὰ τοῦ αἱρετικοῦ Ἐβίωνος ἐπαινῶν. Συγχωρεῖ δὲ καὶ πλῆθος γυναικῶν ἐν τῷ γάμῳ, παλακῶν τε καὶ θεραπαινῶν ὁπόσας ἄν τις ἐν πολέμῳ λαβὼν δύναιτο τρέφειν· καὶ τὰς τῶν ἄλλων δὲ γυναῖκας ἀδιαφόρως λαμβάνειν, τοῖς αἱρετικοῖς Νικολαΐταις ἐν τούτοις ἑπόμενος. Πάντας δὲ δεῖν φησιν ἀναιρεῖσθαι τοὺς μὴ τῷ τούτου πειθομένους νόμῳ, πλὴν εἰ μὴ φόρους τελοῖεν. Δοκεῖ δὲ συγχωρεῖν καὶ τὰ σοδομιτικὰ ἔν τε ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν, ἐν τῷ περὶ τῆς βοὸς κεφαλαίῳ· εἰ καὶ οἱ τοῦτον διαδεξάμενοι ταῦτα σεμνοτέραις τισὶν ἐξηγήσεσι συγκαλύπτουσιν. Ὁ δὲ πᾶς τούτου σκοπός ἐστιν, ἀποκόψαι μὲν πᾶν ὅπερ ἂν μέγα καὶ σεμνὸν ἐν τῇ πίστει, καὶ δυσχέρειαν ἔχον ἐν τῷ κατορθωθῆναι· συγχωρῆσαι δὲ πᾶν, ἐφ' ὅπερ ἂν ἐπιῤῥεπεῖς ὦσιν οἱ τοῖς παροῦσι προσηλωμένοι, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων οἱ Ἄραβες, γαστριμαργίαν δηλονότι, ἁρπαγὴν, καὶ ἀκολασίαν. Περὶ δὲ τῶν ἀρετῶν, οἷον ταπεινοφροσύνης, μακροθυμίας, εἰρήνης, ἐγκρατείας, ἢ τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἢ τοῦ ἐσχάτου τέλους, οὐδὲν (ὡς εἰπεῖν) ἀξιόλογον εἶπεν. Ὡς ἂν δὲ τὸ περὶ τούτων τῶν αὐτοῦ ψεῦδος μὴ ῥᾳδίως ἐλέγχοιτο, διά τε τῆς Παλαιᾶς ἢ Καινῆς Διαθήκης, ἢ καὶ δι' ὧν ἔγραψαν οἱ φιλοσοφήσαντες, ἐν οἷς καὶ αὐτοὶ περί τε ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους διέλαβον, μηδὲν μηδαμῶς

lem. In quibus cum Manichæis convenit. Additque, et Deum ad se ipsum accersisse, et rursus eum in fine mundi appariturum, et interempturum Antichristum. Post hæc autem faciet Deus Christum mori. Qui autem passionem Christi negat, negat omnia Ecclesiæ mysteria, quæ a divina passione efficaciam habent. In quibus cum Donatistis hæreticis convenit. Dicit autem et dæmones posse salvari per Alcoranum et quod multi eorum cum hoc audivissent, facti sunt Saraceni, sequens in his aliquo modo Origenem (1), qui dicit salvandos fore dæmones. Dicitque et ad Deum ascendisse, quando pro eo Gabrielem misit Deus, et manum huic Deum imposuisse, et tantum Deo tangente rigiditatis sensum cepisse in corpore, ut et is usque ad medullam spinæ dorsi pertransiret. In quibus manifestum est, quod cum Anthropomorphitis communicat, qui corporalem Deum asseverant. Dicitque et Spiritum sanctum creaturam esse, cum Macedonio conveniens. In quibus autem dicit angelos dæmones factos esse, cum noluissent mandante Deo Adam adorare, neminem in hoc imitari videtur. Nugatur autem, et ultimam hominis beatitudinem, in intemperantia et deliciis dicens esse, et vestibus sumptuosis, et hortis irriguis, conveniens in his cum Cerintho hæretico, et quibusdam antiquis infidelibus. Et circumcisionem oportere tenere dicit, commendans, quæ hæretici Ebionis sunt. Concedit et multitudinem uxorum in nuptiis pellicumque et ancillarum, et quotquot quis in bello capiens posset educare, et aliorum uxores indifferenter capere, hæreticos Nicolaitas in his sequens. Omnes autem dicit oportere interimi, qui huic legi non obtemperant, nisi tributa solvant. Videturque concedere Sodomitica in viris et mulieribus, in capitulo de vacca (2), etsi hujus successores hæc honestioribus expositionibus cooperiant. Hujus autem omnis intentio est resecare quidquid erat arduum in credendo, et difficile in operando; concedere autem omne ad quod proclivi erant, quæ præsentibus capiuntur, et maxime aliorum Arabes, gulam videlicet, rapinam, et intemperantiam. De virtutibus autem, sicut humilitate, patientia, pace, continentia, aut in proximum charitate, vel de extremo fine nihil, ut ita dicam, pretio dignum dixit. Ut autem aliquod de his mendacium non facile argueretur per Vetus vel Novum Testamentum, vel et per ea quæ philosophantes scripserunt, in quibus et ipsi de virtute et vitio et extremo fine tractaverunt, nihil quidquam fide dignum esse jussit, quod legi ab eo latæ contrarium esset. Interimque mandavit, qui contrarium aliquod huic dicere auderent, graviori pœna plecti. Ipse autem Psalterium et alios prophetas valde laudavit, et multa de eo dicit Christum vaticinatum esse in Evangelio filiis Israel, cum

(1) Non Origenem, sed perfidos hæreticos, abutentes nomine sanctissimi viri.

(2) Videntur violentius verba Machumetis exposita, zelo quidem pro fide Christiana, sed non secundum scientiam.

dixit : « Nuntio vobis apostolum Dei, qui venturus A est post me, et nomen ejus Mahometus. » Affirmatque nomen hoc ab æterno scriptum esse in throno Dei, in superiori parte, ad dexteram. Ad hæc autem credendum nullum miraculum ostendit, sed nudans ensem dixit, non in virtute miraculorum, sed armorum a Deo se missum esse. Hi sunt principales errores quos continet Alcoranum, quod est lex Saracenorum. Quæ autem in illo mendacia continentur, fere infinita sunt, de quibus in nono capitulo tractabimus.

πιστὸν εἶναι προσέταξεν, ὅπερ ἂν τῷ παρ' αὐτοῦ τεθέντι νόμῳ ἐναντίον ὑπάρχει. Ἀναιρεῖσθαι δὲ καὶ τοὺς ἐναντίον τι τούτῳ λέγειν τολμῶντας. Αὐτὸς δὲ τό τε Ψαλτήριον, καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας, λίαν ἐγκωμιάζει, καὶ πολλὰ περὶ αὐτοῦ φησι τὸν Χριστὸν προφητεῦσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ εἰρηκότα, « Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἥξοντα μετ' ἐμέ· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωάμεθ. » Διισχυρίζεται δὲ τοὔνομα τοῦτο ἐξ ἀϊδίων γεγράφθαι ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ θρόνῳ, πρὸς τοῖς δεξιοῖς, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει. Πρὸς δὲ τὸ ταῦτα πιστώσασθαι, οὐδὲν παρέδειξε θαῦμα, ἀλλ' ἀπογυμνώσας τὸ ξίφος, ἔφησεν οὐκ ἐν δυνάμει θαυμάτων, ἀλλ' ἐν ὅπλων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλθαι. Ταῦτ' εἰσὶν αἱ ἀρχοειδέστεραι τῶν αἱρέσεων, ἃς περιέχει τὸ Ἀλκοράνον, ὅπερ ἐστὶ νόμος τῶν Σαρραχηνῶν. Τὰ δὲ ἐν ἐκείνῳ περιεχόμενα ψεύδη σχεδὸν ἄπειρα ἂν εἴη περὶ ὧν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ πραγματευσόμεθα.

II. *Quomodo oportet cum his versari.* B

Secundo autem oportet scire, quod valde curiosi sunt audire aliquid nostræ fidei, et maxime de divina Trinitate et incarnatione ; non tamen volunt his credere, neque possunt hæc intelligere. Et quia superant rationem, et humanum excedunt intellectum, illa nec credere volunt, nec intelligere possunt. Dicitur enim in Isaia : « Si non credideritis, non intelligetis [a]. » Et quoniam contraria sunt Alcorano, quod ipsi constantissime supponunt esse verbum Dei, et ideo illa non suscipiunt, sed ea derident. Dicitur enim in proverbiis : « Vir insipiens non suscipit verba sapientiæ, nisi dicas ei quæ sibi placent. » Unde non oportet his statim a principio divina proponere, C neque ante porcos margaritas spargere, sed conandum in primis vanam legem eis ostendere. Non enim oportet virtutes inserere, nisi prius passiones radicitus evellantur. Oportetque et in omnibus brevem viam eligere. Facilius autem est illorum fidem falsam ostendere, quam nostram veram demonstrare. Fides enim cum eorum sit, quæ non aspicimus, donum est Dei. Unde nostra quidem fides valde secundum mandata vera exsistens, non videtur esse corporalibus; illorum autem solum apparens, non a rebus, talis apparet. Sed etsi nobis non insint demonstrationes, ostendentes quæ sunt Trinitatis, et alia quæ ad fidem pertinent (neque enim tunc fides mercede digna esset), habemus tamen evangelicam auctoritatem, quam D etiam Alcoranum testatur : item et miracula, cum illi nec auctoritates nec miracula habeant. Etsi enim Alcoranum de Deo dicit : Ne dicatis tres deos; et reddit rationem statim dicens, quod sit unus. Sed nos non hujus contrarium dicimus, sed simul hæc affirmamus, in quibus dicit unum esse Deum, quem dicimus non solum unum esse, sed etiam simplicissimum. Neque ei consortem quemdam damus, et simul participem, sicut ipsi, animam mundi, vel verbum, vel spiritum, vel divinum quemdam intellectum tanquam servum ex dictis nobis superius. Non oportet autem humano intellectui adæquare divinam majesta-

Β'. *Τίνι τρόπῳ δεῖ τούτοις συγγίνεσθαι.*

Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὡς λίαν εἰσὶ περίεργοι ἀκούειν τι τῶν τῆς ἡμετέρας πίστεως, καὶ μάλιστα περί τε τῆς θείας Τριάδος, καὶ τῆς σαρκώσεως. Οὐ βούλονται μέντοι τούτοις πιστεύειν, οὔτε δύνανται ταῦτα νοεῖν, ὡς ἂν τὸν ἡμέτερον ὑπερβαίνοντα λόγον, καὶ νικῶντα τὸν νοῦν· λέγεται γὰρ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε· » καὶ διὰ τὸ ἐναντία εἶναι τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅπερ ἀναντιῤῥήτως οὗτοι θεῖα εἶναι λόγια ὑποτίθενται· διὸ τὰ θεῖα οὐ παραδέχονται, ἀλλὰ καταγελῶσιν αὐτῶν. Λέγεται γὰρ ἐν ταῖς Παροιμίαις, « Ἀνὴρ ἄφρων οὐ παραδέχεται λόγους σοφίας, πλὴν εἰ μὴ λέγεις αὐτοῦ τὰ ἀρεστά. » Ὅθεν οὐ δεῖ τούτοις εὐθὺς ἐξαρχῆς τὰ θεῖα προβάλλειν, μηδὲ ἔμπροσθεν τῶν χοίρων σκορπίζειν τοὺς μαργαρίτας· ἀλλ' ἐπιχειρητέον ἐν πρώτοις τὸν νόμον αὐτοῖς μάταιον ὄντα δεικνύναι. Οὐ γὰρ δεῖ τὰς ἀρετὰς ἐγκεντρίζειν, μὴ πρότερον τῶν παθῶν προῤῥίζων ἀνασπωμένων. Δεῖ δὲ καὶ ἐν πᾶσι τὴν ἐπίτομον ὁδὸν αἱρεῖσθαι. Ῥᾷον δέ ἐστι τὴν ἐκείνων πίστιν φαύλην ἀποδεικνύναι, ἤπερ ἀληθῆ τὴν ἡμετέραν ἀποδεικνύναι. Ἡ γὰρ πίστις τῶν μὴ βλεπομένων οὖσα, δῶρον ἐστὶ Θεοῦ. Ὅθεν ἡ μὲν ἡμετέρα πίστις, σφόδρα κατὰ τὰ πράγματα ἀληθὴς οὖσα, οὐ δοκεῖ τοῖς σωματικωτέροις· ἡ δ' ἐκείνων μόνον δοκοῦσα, οὐκ ἀπὸ τῶν πραγμάτων τοιαύτη δοκεῖ. Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ πρόσεισιν ἀποδείξεις ἀποδεικνῦσαι τὰ τῆς θείας Τριάδος καὶ τἄλλα ὅσα τῆς πίστεως (οὕτω γὰρ οὔτε πίστις ἦν, οὔτε μισθῶν ἀξία), ἔχομεν μέντοι τὴν εὐαγγελικὴν αὐθεντίαν, ἣ καὶ τὸ Ἀλκοράνον συμμαρτυρεῖ· ἔτι τε καὶ τὰ θαύματα ἐκείνων μήτε ταῦτα μήτε γραφικὴν μαρτυρίαν ἐχόντων. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Ἀλκοράνον φησὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, Μὴ λέγετε τρεῖς θεούς, καὶ ἀποδίδωσι τὸν λόγον αὐτίκα λέγων, ὡς εἴη μόνος εἷς ὁ Θεός· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τούτου τοὐναντίον φαμὲν, ἀλλὰ συγκατατιθέμεθα τούτοις, ἐν οἷς φασιν ἕνα εἶναι Θεὸν, ὃν φαμὲν οὐ μόνον ἕνα εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἁπλούστατον. Οὔτ' αὐτῷ κοινωνόν τινα δίδομεν καὶ συμμέτοχον, ὥσπερ αὐτοὶ τὴν ψυχὴν, ἢ τὸν λόγον, ἢ τὸ πνεῦμα, ἢ θεῖόν τινα νοῦν, ὡς δοῦλον, ἐκ τῶν ἡμῖν ἀνωτέρω ῥηθέντων. Οὐ δεῖ δὲ τῷ

[a] Isa. vi, 9.

ἀνθρωπίνῳ νῷ ἐξισοῦν τὴν θείαν μεγαλειότητα, A καὶ νομίζειν ἐκείνην μὴ εἶναι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τούτους νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν, χωρὶς τοῦ διακρίνειν καὶ τὴν οὐσίαν. Ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἰσχυροὺς ἔχουσι λόγους πρὸς τοῦτο, οὓς οὐκ ἂν δυναίμεθα λύειν ῥᾳδίως. Τοῦτο τοίνυν ἀρκεῖ πρὸς ἀπολογίαν τῆς πίστεως. Ἐκεῖνο δὲ δεῖ μᾶλλον αὐτοὺς ἀπαιτεῖν· Τί βούλεται τὸ παρ' αὐτοῖς Ἀλκοράνον, ὅταν τοσαυτάκις εἰσάγῃ πληθυντικῶς περὶ ἑαυτοῦ διαλεγόμενον τὸν Θεὸν, καίτοι γε ἁπλοῦν ὄντα καὶ ἕνα; Τοῦτο δ' ἀπαιτητέον αὐτοὺς, ἵνα ἀναγκασθῶσιν ἀριθμὸν ἐν τοῖς προσώποις ὁμολογεῖν. Περὶ δὲ τοῦ τῆς σαρκώσεως μυστηρίου, ὅπερ αὐτοὶ μὲν ἀρνοῦνται παντάπασιν, ἡμεῖς δὲ πιστεύωμεν ταῖς εὐαγγελικαῖς ἑπόμενοι ῥήσεσι, δεῖ ζητεῖν B ἐξ αὐτῶν, πόθεν ἴσασιν ὡς ἀδύνατον τὸν Θεὸν σαρκωθῆναι. Ἢ γὰρ ὅτι μὴ δεδύνηται, καὶ τοῦτ' ἐστὶ ψεῦδος· παντοδύναμος γὰρ ὢν, πάντα δύναται, ἐν ὅσοις οὐκ ἔστιν ἀντίφασις· ἢ ὅτι μὴ ἠπίστατο τοῦτο ποιῆσαι, καὶ οὕτως ὅπερ καὶ πρότερον· ἢ ὅτι μὴ βεβούληται· καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος γέγονεν; ἢ δεδύνηται μὲν, ὥσπερ καὶ ἥλιον ἐλάττονα τοῦ νῦν ὄντος ποιῆσαι, καὶ μείζονα, οὐ πεποίηκε δὲ, καὶ τότ' ἀπαιτητέον αὐτοῖς ἀπόδειξιν τούτου. Τοῦτο δ' αὐτοῖς ἀποδεικνύναι ἀδύνατον, ὅτι μὴ σεσάρκωται δηλονότι. Περὶ δὲ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ χρῆται μὲν ἀποδείξει ὁ Μωάμεθ, ὅτι μηδὲ ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν εἶπεν εἶναι Θεόν· ἀλλ' εἰ καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως οὐκ ἔφησε τοῦτο περὶ ἑαυτοῦ διαῤῥήδην, ἱκανῶς μέντοι τοῦτο ᾐνίξατο, λέγων, « Ἐγὼ ἡ ἀρχὴ, ἥτις C καὶ λαλῶ ὑμῖν. » Καὶ τὸν Πέτρον ἀπεδέξατο διαῤῥήδην τοῦτο εἰπόντα, λέγων, « Μακάριος εἶ, Σίμων Βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου, » καὶ τὰ λοιπά. Αὐτὸς δὲ φανερῶς οὐκ ἠθέλησε τοῦτο εἰπεῖν, διὰ τὸ κεκρυμμένως ἐλθεῖν, ἵνα φρονήσει καὶ ταπεινώσει, ἀλλ' οὐκ ἰσχύϊ νικήσῃ τὸν ἄνθρωπον νικήσαντα πανουργίᾳ. Διὰ τοῦτον τοίνυν τὸν λόγον πρὸ τῆς ἀναστάσεως οὐκ εἴρηκεν ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ διαῤῥήδην, Θεός εἰμι· καθ' ὃν οὐδ' ἂν ἁλιεὺς προείποι τοῖς ἰχθύσιν ἀνακεκαλυμμένως ὑπὸ τὴν τροφὴν εἶναι τὸ δέλεαρ, ὑπὸ δὲ τὸ δέλεαρ εἶναι ἄγκιστρον. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν φανερῶς ἔδειξε τοῦτο, δοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐξουσίαν τὴν τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας· ὅθεν εἶπε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄν τινων D ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται, » καὶ τὰ λοιπά. Καὶ ὁ Θωμᾶς δὲ διαῤῥήδην ὡμολόγησε τοῦτο, εἰπὼν, « Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου. » Δεδομένου δὲ μηδαμῶς παρὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦτο εἰρῆσθαι, διὰ τὸ ταπεινοὺς μὲν λόγους προφέρειν, μεγαλοπρεπῆ δὲ τὰ ἔργα δεικνύναι, ἀρκεῖ τὸ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ διαῤῥήδην τοῦτο εἰπεῖν· οἱ τοῦτο λέγοντες τὰ αὐτὰ τῷ Χριστῷ σημεῖα ἐποίησαν. Ἀλλ' ἐπεὶ οἱ Σαῤῥακηνοὶ ἀρνοῦνται τά τε θαύματα καὶ τοὺς λόγους τῶν ἀποστόλων,

tem, et existimare illam non esse, propterea quod hi non possunt intelligere personarum discretionem, absque quo et essentiam discernant. Sed neque sic fortes rationes habent ad hoc, quas non possimus solvere. Hoc igitur sufficit ad defensionem fidei. Illud autem oportet potius ab eis petere : Quid vult Alcoranum apud eos, quando toties inducit Deum de seipso pluraliter loquentem, cum simplex sit et unus? Hoc autem eos petendum, ut cogantur numerum in personis confiteri. De mysterio autem incarnationis, quod ipsi quidem negant omnino, nos autem credimus, sequentes evangelica dicta, oportet quærere ab eis unde sciant quod impossibile est Deum incarnatum fuisse. Vel enim quod non potuit, et hoc est falsum. Omnipotens enim cum sit, omnia potest, in quibus non est contradictio. Vel quod nescivit hoc facere, et sic quod et prius. Vel quod noluit. Et quis ejus consultor fuit? Vel autem potuit quidem, sicut solem minorem quam nunc est facere, et majorem, tamen non fecit. Et tunc petendum eos demonstrationem hujus dare, quod non fecerit. Hoc autem eis demonstrare est impossibile, quod neque incarnatus est videlicet. De divinitate autem Christi utitur quidem demonstratione Mahometus, quod neque Christus seipsum dixit esse Deum. Sed etsi ante resurrectionem non dixit de seipso hoc palam (1), sufficienter tamen hoc aperuit dicens : « Ego principium, qui et loquor vobis [5]. » Et Petrum commendavit, quod palam hoc dixit, dicens : « Beatus es Simon Bar-Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus [6], » et reliqua. Ipse autem manifeste hoc noluit dicere, propterea quod occulte venit, ut et prudentia et humilitate, et non vi vinceret eum, qui hominem vicit astutia. Propter hanc igitur rationem, ante resurrectionem non dixit Christus palam de seipso, Deus sum, secundum quam rationem neque piscator prædicit piscibus revelanter, sub cibo esse escam, sub esca esse hamum. Post resurrectionem autem manifeste hoc ostendit, dicens, dans Spiritum sanctum et potestatem dimittendi peccata : « Accipite Spiritum sanctum, et quorumcunque dimiseritis peccata, dimittuntur eis; quorumcunque retinueritis, retenta sunt [7], » et reliqua. Et Thomas quoque palam confessus est hoc, dicens : « Dominus meus, et Deus meus [8]. » Dato autem, hoc nequaquam a Christo dictum esse, propterea quod humilia quidem verba profert, præclara autem opera ostendit : sufficit discipulos ejus hoc palam dicere, qui hoc dicentes, similia Christo signa fecerunt. Sed quoniam Saraceni negant miracula et verba apostolorum, propterea quod contraria sunt Alcorano, insistendum confutationi tam perfidæ legis, quod non est lex Dei, et quod Saraceni debent suscipere evangelica testimonia,

[5] Joan. VIII, 25. [6] Matth. XVI, 17. [7] Joan. XX, 22, 23. [8] ibid. 28.

(1) Etiam ante Caipham non negavit. Idque fecit ex mandato Patris, Ps. II, *Prædicans præceptum*, etc.

similiter et quæ sunt Veteris Testamenti. Hoc autem per ipsum Alcoranum possibile est demonstrari, ut Ogoliath (1) sui ipsius ense interimatur.

διὰ τὸ ἐναντία εἶναι τῷ Ἀλκοράνῳ, πειρατέον, καταισχύνοντας τὸν οὕτω παράνομον νόμον, δεικνύναι ὡς οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, καὶ ὡς οἱ Σαρβακηνοὶ ἐρείδουσι δέχεσθαι τὰς εὐαγγελικὰς μαρτυρίας, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τοῦτο δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ Ἀλκοράνου δείκνυσθαι δυνατὸν, ἵν' Ὀγολιὰθ ἀναιροῖτο τῷ ξίφει τῷ ἑαυτοῦ.

III. *Quod lex hæc non est lex Dei, propterea quod neque Vetus, neque Novum Testamentum hanc testantur : et quod Saracenis necesse est parere dictis Veteris Testamenti et Evangelii.*

Tertio oportet scire, quod Alcoranum non est lex Dei. Neque enim Vetus Testamentum, neque Evangelium hanc testantur : quæ utraque Alcoranum testatur, quod vere sunt leges Dei. Solus autem Mahometus constituit seipsum, et de seipso testimonium perhibet. Lex enim Dei tanquam catena quædam est continua ab eodem artifice fabricata, et quilibet annulorum alteri cohæret, et quilibet prophetarum de alio prophetizat, et meminit hujus, et omnes prophetizaverunt de Christo. Si igitur et Saracenorum lex, lex esset Dei, et in hanc legem vocatio, non perversio, sed conversio esset, ut ipsi dicunt : quomodo sic latuisset alios prophetas, ut nullus aliquid de eo ipso diceret ? Nos enim nihil invenimus Moysen, vel alium quemdam prophetarum, vel ipsum Christum, dicentes aliquid de Mahometo, vel de lege secundum eum, nisi quando dixit, cavere oportere a falsis prophetis. Dixit autem et Christus, usque ad Joannem legem esse et prophetas, ut mundus cognoscat nullum posthac prophetam venturum, qui de aliquo qui venturus sit, sit vaticinaturus, ad quem oportet omnes sperare. Mahometus autem universalem seipsum dixit esse prophetam. Nos autem ignoramus, si et propheta omnino est. Scimus tamen, quod nunquam talis quidam seductor fuit in mundo in sic brevi tempore, qui tot homines et populos sequaces sibi fecerit. Ad hoc autem respondent Saraceni, dicentes Moysen et alios prophetas vaticinatos fuisse de Mahometo; Christus autem tanto clarius de eo vaticinatus est, ut et nomen ejus diceret. Unde dixit filiis Israel : Nuntio vobis apostolum Dei, qui veniet post me, et nomen ejus Mahometus. Sed Judæi corruperunt Moysi legem et prophetas, Christiani autem Evangelium, ut nihil veritatis in lege et Evangeliis remaneret, nisi quantum est in Alcorano. Ostendam autem hoc esse inconveniens, et primum per Alcoranum. Dicitur enim in capitulo de Jona (2) : Si de quibus vobis revelavimus dubitatis, quærite ab his, qui prius quam vos librum legerunt. Qui autem ante Saracenos librum legerunt, Christiani sunt et Judæi, qui Pentateuchum susceperunt et Evangelium ut ipse Mahometus exponit. Is igitur dicit Saracenis, quærere a Christianis et Judæis de rebus ambiguis. Quomodo autem rursus remisit

Γʹ. *Ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μήτε τὴν Παλαιὰν μήτε τὴν Νέαν Διαθήκην τούτῳ συμμαρτυρεῖν, καὶ τὸ τοῖς Σαρβακηνοῖς πᾶσα ἀνάγκη πείθεσθαι τοῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου ῥητοῖς.*

Τρίτον δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ. Οὔτε γὰρ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον, τούτῳ συμμαρτυρεῖ· οἷς ἀμφοτέροις τὸ Ἀλκοράνον μαρτυρεῖ, ὅτι ἀληθῶς εἰσι νόμοι Θεοῦ. Μόνος δ' ὁ Μαχούμετ συνίστησιν ἑαυτὸν, καὶ περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ νόμος, ὥσπερ σειρά τίς ἐστι συνεχὴς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κεχαλκευμένη τεχνίτου, καὶ ἕκαστος τῶν κρίκων ἔχεται τοῦ ἑτέρου. Ὥστε καὶ ἕκαστος τῶν προφητῶν καὶ προφητεύει περὶ τοῦ ἄλλου, καὶ μέμνηται τούτου, καὶ πάντες προεφήτευσαν περὶ τοῦ Χριστοῦ. Εἰ τοίνυν καὶ ὁ τῶν Σαρβακηνῶν νόμος νόμος ἦν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ εἰς τοῦτον τὸν νόμον κλῆσις οὐ διαστροφὴ ἦν, ἀλλ' ἐπιστροφὴ, ὡς αὐτοί φασι, πῶς οὕτω διέλαθε τοὺς ἄλλους προφήτας, ὥστε μηδένα εἰπεῖν τι περὶ ἑαυτοῦ; Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲν εὕρομεν ἢ τὸν Μωϋσῆν, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν προφητῶν, ἢ αὐτὸν τὸν Χριστὸν, εἰπόντας τι περὶ τοῦ Μωάμεθ, ἢ περὶ τοῦ κατ' αὐτὸν νόμου· εἰ μὴ ὅτε εἴρηκε περὶ τοῦ δεῖν φυλάττεσθαι τοὺς ψευδοπροφήτας. Εἴρηκε δὲ καὶ ὁ Χριστὸς μέχρις Ἰωάννην τὸν νόμον εἶναι, καὶ τοὺς προφήτας, ὥστε γνῶναι τὸν κόσμον μηδένα τοῦ λοιποῦ προφήτην ἐλεύσεσθαι, περί τινος ἥξοντος προφητεύοντα, ἐφ' ὃν δεῖ πάντας ἐλπίζειν. Ὁ δὲ Μωάμεθ, καθολικὸν ἑαυτὸν ἔφησεν εἶναι προφήτην. Ἡμεῖς δ' ἀγνοοῦμεν, εἰ καὶ προφήτης ὅλως ἐστὶν, ἴσμεν μέντοι, ὡς οὐδεπώποτε τοιοῦτός τις ἐν τῷ κόσμῳ γέγονεν πλάνος, ἐν οὕτω βραχεῖ χρόνῳ τοσούτους ἀνθρώπους καὶ δήμους κτησάμενος ὀπαδούς. Πρὸς τοῦτο δ' ἀποκρίνονται οἱ Σαρβακηνοὶ λέγοντες τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας προφητεῦσαι περὶ τοῦ Μαχούμετ· τὸν δὲ Χριστὸν τοσούτῳ καθαρώτερον περὶ αὐτοῦ προφητεῦσαι, ὥστε καὶ τὸ ὄνομα τούτου εἰπεῖν. Ὅθεν εἰρηκέναι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, ὃς ἥξει μετ' ἐμὲ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μαχούμετ. Ἀλλὰ τοὺς Ἰουδαίους διαφθεῖραι τὸν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τοὺς προφήτας, τοὺς δὲ Χριστιανοὺς τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε μηδὲν τῆς ἐν τῷ νόμῳ, καὶ τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀληθείας ἐναπομεῖναι, ἄνευ τῶν ἐμφερομένων τῷ Ἀλκοράνῳ. Δείξω δὲ τοῦτο ἀσύστατον ὂν, καὶ πρῶτον διὰ τοῦ Ἀλκοράνου. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωνᾶ κεφαλαίῳ, Εἰ περὶ ὧν ὑμῖν ἀπεκαλύψαμεν ἀμφιβάλλετε, ζητήσατε παρὰ τῶν πρότερον ὑμῶν

* Matth. xi, 13.

(1) Ita vocant Goliath, quem David occidit.

(2) In Latina translatione, cap. 20.

τὸ βιβλίον ἀνεγνωκότων. Οἱ δὲ πρὸ τῶν Σαῤῥακηνῶν ἀνεγνωκότες τὴν βίβλον οἱ Χριστιανοί εἰσι, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ τὴν Πεντάτευχον δεξάμενοι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται ὁ Μαχούμετ. Αὐτὸς ἄρα φησὶ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς ζητεῖν παρὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων περὶ τῶν ἀμφιβόλων. Πῶς δ' ἂν ἀνέπεμψε τούτους ὁ Μαχούμετ ἐπὶ ψευδεῖς μαρτυρίας, εἴπερ ἀληθὴς ἦν προφήτης, ὡς λέγουσιν; Οὐκ ἄρα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Μωάμεθ τὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων βιβλία διεφθαρμένα ὑπῆρχον. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο δυνατὸν λέγειν, ὡς μετὰ ταῦτα πεπόνθασι τὴν φθοράν. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ Ἐλαγὰρ κεφαλαίῳ, ὃ δηλοῖ *λίθος*, Ἡμεῖς (φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ) τὰς ὑπομνήσεις τοῦ Θεοῦ πεποιήκαμεν καταβῆναι, καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ φυλάξομεν. Ὑπομνήσεις δὲ λέγονται παρ' αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὁ τοῦ Μωσέως νόμος. Ὁ Θεὸς ἄρα τὴν μαρτυρίαν τῆς ἑαυτοῦ Γραφῆς τετήρηκεν ἐν τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸ τοῦ Μωάμεθ, καὶ μετὰ ταῦτα τηρήσει. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδᾶ, ὃ σημαίνει *τράπεζα*, λέγεται ὅτι ὁ κριτὴς Ἐμπαζοενὲ εἶπε τῷ Μαχούμετ, ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ· Ἐὰν ἔλθωσι πρός σε, κρῖνον μεταξὺ αὐτῶν δικαίως· ὁ γὰρ Θεὸς ἀγαπᾷ τοὺς ποιοῦντας δικαιοσύνην. Καὶ πῶς οὗτοι δικαιοσύνην ζητοῦσι παρὰ σοῦ, παρ' αὐτοῖς οὔσης τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ᾗ ἐστι δικαιοσύνη Θεοῦ; Ἔτι τὴν τοιαύτην φθορὰν καὶ μεταβολὴν τῶν Γραφῶν ἀδύνατον καθολικὴν εἶναι καὶ δημοσίαν· οὕτω γὰρ ἂν ᾔδεσαν καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀλλ' οὐδὲ μερικὴ καὶ λαθραία· οὕτω γὰρ ἂν κατελίποντο τινὰ τῶν βιβλίων ἀκέραια καὶ δίχα φθορᾶς. Ἀλλ' ἐν πάσῃ γλώσσῃ καὶ ἐπαρχίᾳ, ὁ νόμος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ὁμοίως εὑρίσκονται γεγραμμένα. Ἔτι τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια οὔτε κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν, οὔτ' ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, οὔτ' ἐν τῷ αὐτῷ ἰδιώματι ἐξετέθησαν· ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ὁ μὲν Ματθαῖος ἑβραϊκῶς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἑλληνικῶς δὲ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ, ὁ δὲ Μάρκος λατινικῶς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Ἡ δὲ τούτων εἰς τὸ Λατινικὸν ἑρμηνεία γέγονε διὰ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τῶν ἄλλων πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Μωάμεθ, καὶ μεμενήκασι τὰ ἀντίγραφα ἐν πάσαις ταῖς διαλέκτοις. Οὐκ ἄρα δυνατὸν ἦν διά τινων φθορέων οὕτως ἀχρειωθῆναι τὰς βίβλους, ὥστε καὶ ἀγνοηθῆναι. Ἔτι οὐδέν ἐστιν ἐν τῇ πίστει οὕτως ἀναγκαῖον καὶ μέγα, ὥσπερ ἡ σάρκωσις τοῦ Θεοῦ Λόγου, τουτέστι τὸ τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον εἶναι Θεόν. Περὶ τούτου δὲ καὶ δυσχερέστατον ἦν τὸν κόσμον πεισθῆναι. Διὸ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀσεβεῖς ἐν τριακοσίοις συνεχῶς ἔτεσι καὶ καθόλου ἐδίωξαν τοὺς Χριστιανοὺς, καὶ παρῃτήσαντο δέξασθαι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν πίστιν, διὰ τὸ λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον εἶναι Θεόν. Οὐχ ὅτι μὴ πολλοὺς ἤδη πρότερον καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας θεοὺς καὶ θεὰς εἶναι ἐδέξαντο, ἀλλ' ὅτιπερ ὁ Χριστὸς, μὴ ἐνδεδωκότων τῶν Ῥωμαίων, Θεὸς εἶναι ἐλέγετο, ὅπερ ἐκεῖνοι

A hos Mahometus ad falsa testimonia, siquidem verus fuit propheta, ut dicunt? Non igitur tempore Mahometi Christianorum et Judæorum libri corrupti erant. Sed neque possibile est hoc dicere, quod post hæc passi sunt corruptionem. Dicitur enim in capitulo Elagar, quod significat *lapis*: Nos (dicit ex persona Dei) monitiones Dei fecimus descendere, et nos easdem servabimus. Monitiones autem dicuntur apud eos, Evangelium et lex Moysi: Deus igitur testimonium Scripturæ sui ipsius servavit inter fideles, et ante Mahometum, et posthæc servabit. Item in capitulo Elmaida (1), quod significat *mensam*, dicitur, quod judex Empazoene dixit Mahometo, quando Judæi justitiam et judicium ab eo quærebant: Si venient ad te, B judica inter eos juste, Deus enim amat eos qui faciunt justitiam. Et quomodo hi quærunt justitiam a te, cum apud eos sit Vetus Testamentum, in quo est justitia Dei? Item talem corruptionem et mutationem Scripturarum impossibile est universalem esse et publicam. Sic enim scire potuissent et aliæ gentes. Sed neque particularis et occulta. Sic enim relicti esse potuissent quidam libri integri et absque corruptione, sed in omni lingua et provincia lex et Evangelium similiter scripta inveniuntur. Item quatuor Evangelia, neque eodem tempore, neque in eodem loco, neque in eodem idiomate edita sunt, et ab eodem auctore, sed Matthæus quidem Hebraice in Judæa, Joannes C autem Græce in Asia, similiter autem Lucas in Achaia, Marcus vero Latine in Italia scripsere. Horum autem in Latinum interpretatio facta est per Hieronymum et alios ante tempora Mahometi, et remanserunt exemplaria in omnibus linguis. Non igitur possibile est, per quasdam corruptiones sic inutiles libros fuisse, ut ignorarentur. Item nihil est in fide sic necessarium et maxime arduum, sicut incarnatio Verbi, id est, hominem illum esse Deum. De hoc difficillimum fuit mundum persuasisse. Quare et Romani et alii impii in trecentis continue annis, et universaliter persecuti sunt Christianos, et recusaverunt suscipere Evangelium et fidem, propterea quod dicebant hominem illum esse Deum. Non quod nullos jam prius et viros et D mulieres deos et deas esse susceperint, sed quod Christus non concedentibus Romanis Deus esse dicebatur. Quod et illi prohibebant, ut nullus Deus diceretur, absque sententiis senatus (2); et propterea, quod Deus hic consortem non suscipiebat. Si enim hunc suscepissent, coacti essent alios deos relinquere: quod et ipsum contrarium erat moribus provinciarum et legum Romanorum. Quomodo igitur Christiani in eorum ipsorum damno, et pernicie fidei, et irritatione Romanorum principum, contra eos cœpissent Evangeliis addere rem impersuasibilem? Omnes enim sciebant hanc legem sanctissimam et rationabilissimam esse,

(1) Lat., cap. 12.

(2) Vide Tertull. in *Apolog. de Tiber.*

quippe quæ omnem rationem non excedat; hujus dico jam dicti, scilicet hominem illum esse Deum. Si igitur aliquid eorum quæ sunt in Evangelio oportebat Christianos mutare, mutavissent jam a principio, et abstulissent si quid fuisset impersuasibile, et addidissent jam persuasibilia magis quam e converso. Item, quomodo Christiani cum Judæis convenire potuissent, qui antiquo odio separabantur, corrumpentes Scripturas, et maxime addentes illud in quo nequaquam conveniunt? Neque enim Judæi dicunt Christum, vel Deum esse, vel hominem bonum. Unde, quantum ad hoc, Christiani magis conveniunt cum Saracenis, qui dicunt Christum ad minus sanctissimum hominem esse. Item ante adventum Mahometi, Christiani, et maxime in Oriente, divisi erant in diversas sectas, Nestorianorum videlicet et Jacobitarum. Nestoriani autem cum Saracenis maxime conveniunt, quare et Mahometus proprie eos venerari jubet. Quomodo igitur Jacobitæ cum Nestorianis convenire potuissent ad Evangelii corruptionem, qui tanto odio inter se divisi erant, ut et se mutuo interimerent? Sed tamen ipse inveni et legi Evangelium apud utrumque, idem quod est apud nos. Item cujus gratia excepissent Christiani nomen Mahometi ab Evangeliis, cum is tantum laudet Christum, et illius matrem et Evangelium? Quare dicit in Alcorano, quod in Evangelio Christi est rectitudo et perfectio. Sed non illinc magis abstulerunt nomen diaboli, et Pilati, qui Christum flagellavit, minimeque et nomen Judæ, qui hunc tradidit. Item quomodo rationabile, Christianos addidisse in Evangelio, Christum et crucifixum esse et mortuum : cum honorabilius hominibus videatur, nequaquam crucifixum esse : et omnino inconveniens hoc, et Deum esse, sicut in Evangelio dicitur. Quam autem consequentiam habere possunt duo hæc tantum inter se diversa, in propriis dogmatibus supposuisse : sicut videlicet, eumdem et verum esse Deum, et vere mortuum? Item supposito, in omnibus libris Christianos hoc addidisse : quis enim omnibus hominibus persuaderet, et in illorum cordibus id infigeret? Et tamen universus mundus persuasus est, in tantum quod hoc susceperunt principes, tyranni, et philosophi ab indoctis et pauperibus hominibus. Quare et calipha apud Babylona Christianus mortuus est, et inventa est crux in collo ejus, ut testaretur, quod ipse Saracenorum princeps Christianus mortuus est. Unde et ostenditur, quod hic calipha proprie sepultus est, seorsum a loco in quo mos erat alios sepelire. Et hoc sepulcrum ipse vidi apud Babylona. Congruit igitur omnibus modis, et testimonio Alcorani, et fortibus demonstrationibus et manifestis signis, Evangelium incorruptum et incommutatum esse. Quoniam igitur Mahometus Evangelium sup alias Scripturas laudat, et post illud Vetus Testamentum, cogi possent convenienter utique Saraceni suscipere dicta in Evangeliis

A ἐκώλυον, ὥστε μηδένα λέγεσθαι Θεὸν, τῶν τῆς συγκλήτου ψήφων χωρίς· καὶ διὰ τὸ τὸν Θεὸν τοῦτον μὴ δέχεσθαι κοινωνόν. Εἰ γὰρ τοῦτον ἐδέξαντο, ἠναγκάσθησαν ἂν καταλιπεῖν τοὺς ἄλλους θεούς· ὅπερ καὶ αὐτὸ ἐναντίον ἦν τοῖς ἔθεσι τῶν τε ἐπαρχιῶν καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν νόμων. Πῶς ἂν τοίνυν οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν βλάβῃ καὶ λύμῃ τῆς πίστεως καὶ ἐρεθισμοῦ κατ' αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων εἵλοντο τοῖς Εὐαγγελίοις προσθεῖναι πρᾶγμα οὕτω μέγα τε καὶ ἀπίθανον; Πάντες γὰρ ᾔδεσαν τοῦτον τὸν νόμον ἁγιώτατόν τε καὶ εὐλογώτατον, ἄνευ τοῦ πάντα λόγον ὑπερβαίνοντος τούτου· λέγω δὴ, τὸ τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον εἶναι Θεόν. Εἴ τι ἄρα τῶν τῷ Εὐαγγελίῳ ἔδει μεταβαλεῖν τοὺς Χριστιανοὺς, μετέβαλον ἂν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀφεῖλον, εἴ τι ἦν ἀπίθανον,
B καὶ προσέθηκαν ἂν τὰ πιθανὰ μᾶλλον, ἢ τὸ ἀνάπαλιν. Ἔτι πῶς ἂν οἱ Χριστιανοὶ τοῖς Ἰουδαίοις συνελθεῖν ἠδυνήθησαν, ὧν ἀρχαίῳ μίσει διαχωρίζονται, διαφθείροντες τὰς Γραφὰς, καὶ μάλιστα προστιθέντες ἐκεῖνο, ἐν ᾧ μηδαμῶς συμφωνοῦσι; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἰουδαῖοί φασι τὸν Χριστὸν ἢ Θεὸν εἶναι, ἢ ἄνθρωπον ἀγαθόν. Ὅθεν ὅσον κατὰ τοῦτο, τοῖς Σαῤῥακηνοῖς μᾶλλον συμβαίνουσιν οἱ Χριστιανοὶ, λέγουσι τὸν Χριστὸν τοὐλάχιστον ἁγιώτατον ἄνθρωπον εἶναι. Ἔτι πρὸ τῆς τοῦ Μαχούμετ παρουσίας οἱ Χριστιανοὶ, καὶ μάλιστα οἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ, διῃρημένοι ἦσαν εἰς διαφόρους αἱρέσεις, τὰς τῶν Νεστοριανῶν δηλονότι, καὶ Ἰακωβιτῶν. Οἱ δὲ Νεστοριανοὶ μάλιστα τοῖς Σαῤῥακηνοῖς συμφωνοῦσιν. Διὸ καὶ
C ὁ Μωάμεθ, ἰδίως αὐτοὺς τιμᾶσθαι παρακελεύεται. Πῶς ἂν τοίνυν τοῖς Νεστοριανοῖς οἱ Ἰακωβῖται συνῆλθον πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φθορὰν, τοσούτῳ μίσει ἀλλήλων διῃρημένοι, ὥστε καὶ ἀλλήλους ἀποκτινύναι; Ἀλλ' ὅμως αὐτὸς καὶ εὗρον, καὶ ἀνέγνων, παρ' ἀμφοτέροις τὸ Εὐαγγέλιον ταὐτὸν τῷ παρ' ἡμῖν ἐν ἅπασιν ὄν. Ἔτι τοῦ χάριν ἐξεῖλον ἂν τῶν Εὐαγγελίων οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μωάμεθ, αὐτοῦ τοσοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπαινοῦντος, καὶ τὴν ἐκείνου μητέρα καὶ τὸ Εὐαγγέλιον; ὥστε καὶ λέγει ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ ἔστιν εὐθύτης καὶ τελειότης. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἐκεῖθεν μᾶλλον ἀφεῖλον τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Πιλάτου, τὸν Χριστὸν μαστιγώσαντος· οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τοῦ παραδεδωκότος τοῦτον Ἰούδα. Ἔτι πῶς εὔ-
D λογον προσθεῖναι τοὺς Χριστιανοὺς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν Χριστὸν καὶ σταυρωθῆναι καὶ ἀποθανεῖν ἀληθῶς, ἐντιμοτέρου τοῖς ἀνθρώποις δοκοῦντος τοῦ μηδαμῶς ἐσταυρῶσθαι; καὶ παντάπασιν ἀσυμφωνεῖ τοῦ καὶ Θεὸν τὸν αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγεται. Ποίαν δ' ἂν ἔχει τὴν ἀκολουθίαν δύο τοσοῦτον ἀλλήλων διάφορα ἐν τοῖς ἰδίοις δόγμασιν ὑποθέσθαι, ὥστε δηλαδὴ τὸν αὐτὸν καὶ ἀληθῆ γε εἶναι Θεὸν, καὶ ἀληθῶς τεθνηκέναι, Ἔτι ὑποτεθέντος ἐν πάσαις ταῖς βίβλοις τοὺς Χριστιανοὺς τοῦτο προσθεῖναι, τίς ἂν οἷός τε ἐγένετο πεῖσαι πάντας ἀνθρώπους, καὶ ταῖς ἐκείνων ἐγγράψαι τοῦτο καρδίαις; Καὶ ὅμως ὁ κόσμος πᾶς ἀναπέπεισται, καὶ ἐδέξαντο τοῦτο ἄρχοντες καὶ τύραννοι, καὶ φιλόσοφοι, παρ' ἀδιδάκτων καὶ πενήτων ἀνθρώπων. Ὥστε καὶ τὸν

ἐν τῇ Βαβυλῶνι χαλυφᾶν χριστιανὸν ἀποθανεῖν, καὶ σταυρὸν εὑρεθῆναι φέροντα ἀπῃωρημένον αὐτοῦ τοῦ τραχήλου· ὥστε τὸ γενόμενον μαρτυρῆσαι καὶ αὐτὸν τῶν Σαῤῥακηνῶν τὸν ἄρχοντα Χριστιανὸν ἀποθανεῖν. Ὅθεν καὶ ἀπεφήναντο τοῦτον ἰδίᾳ ταφῆναι πόῤῥω τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ θάπτειν ἔθος τοὺς ἄλλους χαλυφᾶς. Καὶ τοῦτον τὸν τάφον αὐτὸς εἶδον ἐν Βαβυλῶνι. Ἄραρεν οὖν πᾶσι τόποις καὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἀλκοράνου, καὶ ἰσχυραῖς ἀποδείξεσι καὶ φανεροῖς σημείοις, τὸ Εὐαγγέλιον ἀπαθὲς καὶ ἀμεταποίητον μεῖναι. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Μωάμεθ τὸ Εὐαγγέλιον ὑπὲρ τὰς ἄλλας Γραφὰς ἐπαινεῖ, καὶ μετ' ἐκεῖνο τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀναγκάζοιντ' ἂν εἰκότως οἱ Σαῤῥακηνοὶ δέχεσθαι τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, καὶ τῇ παλαιᾷ Διαθήκῃ ῥητά. Ἔτι ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαΐδᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, λέγεται ὅτι ἡ τοῦ βιβλίου ἑταιρία οὐδὲν ὅλως ἐστὶν εἰ μὴ πληρῶσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τὸν νόμον. Ἑταιρίαν δὲ τοῦ βιβλίου φησὶ τοὺς Σαῤῥακηνούς, ὥσπερ αὐτόθι φησὶν, ὅθεν λέγει· Εἰ μὴ πληρώσαιεν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ σοὶ ἀποκαλυφθὲν, ἤτοι τὸ Ἀλκοράνον, ὃ μόνοις, ὡς αὐτοί φασιν, ἀποκεκάλυπται τοῖς Σαῤῥακηνοῖς. Ἀνάγκη ἄρα καὶ τούτοις ἔχειν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον, ὥσπερ καὶ τὸ Ἀλκοράνον, καὶ προσέτι τηρεῖν. Ὅτι δὲ οἱ Σαῤῥακηνοὶ ἑταιρία λέγονται τοῦ βιβλίου κατὰ τὸν τοῦ Μωάμεθ σκοπὸν, ἐν πολλοῖς τοῦ Ἀλκοράνου δείκνυται τόποις. Λέγεται γὰρ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, περὶ τὸ τέλος, μὴ δεῖν ἐν τῷ ἑαυτῶν νόμῳ σχολάζειν. Ὅθεν ἐκεῖ γέγραπται· Ὦ ἑταιρία τοῦ βιβλίου, μὴ σχολάζετε ἐν τῷ ὑμετέρῳ νόμῳ, καὶ μὴ εἴποιτε περὶ τοῦ Θεοῦ πλὴν ἀληθείας. Πάντα τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ κεφαλαίῳ ὄντα δεικνύουσιν ἑταιρίαν τοῦ βιβλίου λέγεσθαι τοὺς Σαῤῥακηνούς. Δείκνυται δὲ διαῤῥήδην καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Τοῦλεμ περὶ τὸ τοῦ βιβλίου τέλος. Εἰ δὲ φιλονεικοῦντες βούλονται λέγειν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν παλαιὸν νόμον παντάπασι διεφθάρθαι, δειξάτωσαν αὐτοὶ ἀκέραιον καὶ ἀμεταποίητον, καὶ δεξόμεθα· μάλιστα δ' ἐπιδεικνύτωσαν μονοειδὲς ἐν πάσαις ταῖς διαλέκτοις, ὥσπερ ἡμεῖς αὐτοῖς παρηγάγομεν. Φανερὸν τοίνυν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστιν νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μήτε τὸν παλαιὸν νόμον, μήτε τὸ Εὐαγγέλιον (ἃ θείους εἶναι νόμους καὶ ὁ Μωάμεθ ὁμολογεῖ) τούτῳ συμμαρτυρεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐναντιοῦσθαι.

A et Veteri Testamento. Item in Alcorano in capitulo Elmaida, quod interpretatur *mensa*, dicitur, quod libri societas nihil est, nisi adimpleant Evangelium et legem. Societatem autem libri dicit Saracenos. Unde dicit, Nisi adimpleant Evangelium et legem; similiter autem et quod tibi revelatum est, id est Alcoranum : quod solis (ut ipsi dicunt) revelatum est Saracenis. Necesse igitur et his habere Evangelium et legem, sicut et Alcoranum, et adhuc servare. Quia autem Saraceni societas libri dicuntur, secundum Mahometi intentionem, in multis Alcorani ostenditur locis. Dicitur enim in capitulo Elnasa, quod interpretatur *mulieres*, circa finem, quod Saraceni non vacillent in lege sua. Unde scribitur : O societas libri nolite vacillare in lege
B vestra, et ne dicatis de Deo præter veritatem. Hæc quæ sunt in illo capitulo, ostendunt societatem libri dici Saracenos. Ostenditur autem palam et in capitulo Tulem, circa finem libri. Si autem contendentes, volunt dicere, Evangelium et veterem legem omnino corruptam esse, ostendant ipsi integram et immutatam, et suscipiemus : maxime autem ostendant unicum typum in omnibus linguis, sicut nos eis adduximus. Manifestum igitur, quod Alcoranum non est lex Dei, propterea quod neque vetus lex, neque Evangelium (quæ divinæ leges sunt, ut et Mahometus confitetur) hanc testantur, sed potius adversantur.

Δ'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ μὴ φράσιν καὶ ἦθος τοῖς ἄλλοις συμβαίνοντα.

Τέταρτον δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ φράσιν ὁμοίαν ἔχειν τῷ θείῳ νόμῳ. Ἔστι γὰρ τῇ φράσει ῥυθμικὸν, ἢ μετρικὸν, κολακείας μεστὸν ἐν τοῖς λόγοις, καὶ μυθικὸν ἐν τῇ διανοίᾳ. Ὅτι δὲ τῇ φράσει ἐστὶ ῥυθμικὸν διόλου τοῦ βιβλίου, φανερὸν τοῖς ἀναγινώσκουσι. Παράδειγμα δὲ τούτου οὐ δύναμαι παραθέσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι σώζεσθαι τὸν ῥυθμὸν ἢ τὸ ἔπος ἀληθῶς καὶ κατὰ πάντα μετενηνεγμένον εἰς τὸ Λατινικόν. Οἱ δὲ Σαῤῥακηνοὶ καὶ οἱ Ἄραβες ἐπὶ τούτῳ σεμνύνονται μάλιστα, τῷ τὴν φράσιν τοῦ παρ' αὐτοῖς νόμου ὕψος ἔχειν καὶ ῥυθμὸν, καὶ φασὶν ἐν τούτῳ μάλιστα δείκνυσθαι τὸ βιβλίον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συντεθεῖσθαι, καὶ τῷ Μωάμεθ κατὰ λέξιν ἀποκεκαλύφθαι. Ὁ γὰρ Μωάμεθ, ἰδιώτης ὢν, οὐκ ᾔδει τοιαύτην διάνοιάν τε καὶ φράσιν· ου τοὐναντίον φαίνεται ἀριδήλως. Ὁρῶμεν γὰρ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ διαλεγόμενον τὸν Θεὸν Μωϋσεῖ καὶ Ἰὼβ καὶ τοῖς ἄλλοις ἁγίοις προφήταις,

C
IV. *Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non habet stylum et modum cum aliis convenientem.*

Quarto oportet scire, quod Alcoranum non est lex Dei, propterea quod non habet stylum nec modum divinæ legi similem. Est igitur stylo rhythmicum vel metricum, et assentatione plenum in sermonibus, et fabulosum. Quod autem stylo rhythmicum sit, per totum librum manifestum est legentibus. Exemplum autem hujus non possum apponere, propterea quod non potest salvari rhythmus vel versus vere et secundum omnia, cum in Latinum transfertur. Saraceni autem et Arabes in hoc maxime gloriantur, quod locutio quæ est apud
D eos, legis celsitudinem habet et rhythmum, et in hoc maxime ostenditur librum a Deo compositum fuisse, et Mahometo secundum locutionem revelatum esse. Mahometus idiota exsistens, ignorabat talem sententiam et locutionem. Cujus contrarium apparet. Videmus enim in divina Scriptura Deum loquentem cum Moyse, et cum aliis prophe-

tis, et nunquam rhythmis vel versibus his loquentem. Moysi autem legem, et Evangelium dicit Mahometus a Deo esse, Deum libros Moysi et Christo dedisse. Sed hi non sunt metrici vel rhythmici. Et nullus aliorum prophetarum qui divinam vocem audierunt, dixit Deum metrice locutum esse, quod sapientes et philosophi homines dedignantur. Unde et intulerunt quidam hoc Mahometo, sicut dicitur in capitulo Elempis, quod interpretatur *prophetæ*, dicentes ei : Potius quidem igitur somnias, potius quidem igitur tripudias, et alia quæcunque talia huic improperabant, considerantes quod non solum hæc locutio non est a Deo, sed neque omnino prophetica. Ulterius autem lex hæc plena est assentatione in verbis, et magis quam quis posset credere vel dicere. Aliquando enim per totum capitulum subtexit pretio dignum quidem nihil, solum autem quod Deus est magnus et excelsus et sapiens et bonus, et quod ejus sunt omnia quæ sunt in cœlo, et quæ sunt in terra, et quæ sunt in medio, et quod juste judicat. Et secundum quodlibet verbum duplicat, dicens: Laudetur ipse. Et omnino absque necessitate aliqua duplicat centies et plus, et post hæc dicit : Non est Deus præter Deum, et credite in Deum, et apostolum ejus, seipsum apostolum Dei nominans. Et dicit hæc omnia absque medio ex ipso ore Dei dicta esse, et quod nesciebat hæc dicere Mahometus, sed hic est mos in Deo eum de seipso tanquam de altero dicere, quod Deus est magnus et excelsus, et alia hujusmodi : quæ duplicare desuetum est. Notandum et hoc, quod etiam turpissimis et maxime carnalibus nominibus lex hæc utitur, sicut his, scilicet coitus et luxuriæ, sicut mos est his qui humi depressi sunt. De locutione jam et sententia firmum et manifestum est omnibus legentibus, quod sit fabulosa. Sed etsi per totum talis est, in quibusdam tamen pauca quædam quæ pretio digniora videntur apponam. Dicitur enim in capitulo Emele, quod interpretatur *musca*, quod Salomon magnum angelorum congregavit exercitum et hominum, et irrationalium animalium. Recedentes autem invenerunt quasi fluvium quemdam muscarum, et tunc jam dixit muscæ : O muscæ, vos introite in habitationes vestras, ne corrumpat vos Salomon, et exercitus hujus. Et musca subrisit. Et paulo post omnes aves in exercitu inventæ sunt, musca autem absens. Et dixit Salomon : Quid est quod non video muscam puniam eam, et amputabo caput ejus ; vel reddet mihi rationem propter quam abest, et longe est. Et dixit : Didici quod vos ignoratis, et veni ad vos ex Sabæa cum veris nuntiis. Inveni enim mulierem imperantem illis, et coegi eam et populum ejus colere solem absque Deo. Et reliqua. Item in capitulo Camar, quod interpretatur *luna*, dicitur : Appropinquavit hora, et luna contrita est. Quod interpretantes horum magistri, dicunt Mahometum cum sociis ejus stetisse. Videntes autem lunam appropinquantem conjunctioni, dixerunt ad

A καὶ οὐδέποτε ῥυθμοῖς ἢ ἔπεσι τούτοις λαλήσαντα. Τὸν δὲ τοῦ Μωϋσέως νόμον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον φησὶν ὁ Μωάμεθ παρὰ Θεοῦ εἶναι, καὶ τὸν Θεὸν τὰ βιβλία αὐτῷ Μωϋσεῖ καὶ τῷ Χριστῷ δεδωκέναι. Ἀλλὰ ταῦτα οὐκ εἰσὶ μετρικὰ ἢ ῥυθμικά. Καὶ τῶν ἄλλων δὲ προφητῶν τῶν τῆς θείας ἀκηκοότων φωνῆς οὐδεὶς ἔφησε τὸν Θεὸν μετρικῶς διελέχθαι· ὃ καὶ οἱ σοφοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι τῶν ἀνθρώπων ἀπαξιοῦσιν. Ὅθεν προήνεγκαν τοῦτο καὶ τῷ Μωάμεθ τινὲς, ὡς λέγεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ἐλεμπὶς, ὃ ἑρμηνεύεται *προφῆται*, λέγοντες αὐτῷ, Μᾶλλον μὲν οὖν ῥαψῳδεῖς, μᾶλλον μὲν οὖν ὀνειροπολεῖς, μᾶλλον μὲν οὖν χορεύεις, καὶ ἄλλα ἅττα τοιαῦτα τούτῳ ὠνείδιζον, συννοοῦντες ὡς οὐ μόνον ἡ τοιαύτη φράσις οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ὅλως προφητική. Περαι-

B τέρω δὲ κολακείας ἐστὶ μεστὸς ἐν τοῖς λόγοις οὗτος ὁ νόμος, καὶ πλέον ἢ καθ' ὅσον ἄν τις πιστεῦσαι, ἢ εἴποι. Ποτὲ μὲν γὰρ διόλου τοῦ κεφαλαίου ὑφαίνει ἀξιόλογον μὲν οὐδὲν, μόνον δὲ ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγας καὶ ὑψηλὸς, καὶ σοφὸς, καὶ καλὸς, καὶ ὅτι αὐτοῦ εἰσι πάντα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, καὶ τὰ μεταξὺ, καὶ ὅτι δικαίως κρινεῖ. Καὶ καθ' ἕκαστον ῥῆμα ἐπαναδιπλάζει λέγων, Αἰνείσθω αὐτός. Καὶ τοῦτο παντελῶς ἄνευ ἀνάγκης τινὸς ἐπαναλαμβάνει ἑκατοντάκις καὶ πλέον. Καὶ μετὰ ταῦτά φησιν, Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς τὸν ἀπόστολον αὐτοῦ· ἑαυτὸν ἀπόστολον Θεοῦ ὀνομάζων. Καὶ φησὶ ταῦτα πάντα ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος εἰρῆσθαι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι οὐκ ἂν ᾔδει ταῦτα λέγειν ὁ Μαχούμετ, ἀλλὰ

C τοῦτό ἐστιν ἔθος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ ὡς περὶ ἑτέρου λέγειν, ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγας καὶ ὑψηλὸς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἅπερ ἐπανακυκλοῦν ἀηδὲς ἂν εἴη. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ αἰσχίστοις καὶ μάλιστα σαρκικοῖς ὁ νόμος οὗτος ὀνόμασι χρῆται· οἷον τοῖς τῆς συνουσίας καὶ λαγνείας, ὥσπερ ἔθος ἐπὶ τῶν χαμαιτυπείων λέγεσθαι. Τὰ δὲ περὶ τῆς φράσεως καὶ τῆς ἐννοίας βέβαιον καὶ φανερὸν τοῖς ἀναγινώσκουσι πᾶσιν, ὡς εἴη μυθώδης, ἀλλ' εἰ καὶ διόλου τοιοῦτός ἐστιν, ἔν τισι μέντοι ὀλίγα τινὰ ἀξιολογώτερα δοκοῦντα παραθήσω. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Νεμελὲ, ὃ ἑρμηνεύεται *μυῖα*, ὡς ὁ Σολομῶν μεγάλην ἀγγέλων συνήγαγε στρατιὰν, καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀλόγων ζώων. Ἀπερχόμενοι δὲ εὗρον

D ὥσπερ τινὰ μυιῶν ποταμόν. Καὶ τότε δὴ εἶπε τῇ μυίᾳ· Ὦ μυῖαι, ὑμεῖς εἰσέλθετε εἰς τὰς κατοικίας ὑμῶν, ἵνα μὴ διαφθείρῃ ὑμᾶς ὁ Σολομῶν, καὶ τὸ στράτευμα τούτου. Καὶ ἡ μυῖα ὑπεμειδίασε. Καὶ μετ' ὀλίγα· Πάντα τὰ ὄρνεα ἐν τῷ στρατεύματι εὕρηται. Ἀποῦσα. Καὶ εἶπεν ὁ Σολομῶν, τί ἐστιν ὅτι οὐχ ὁρῶ τὴν (μυῖαν); κολάσω ταύτην, καὶ ἀφελῶ ταύτης τὴν κεφαλήν· ἢ ἀποδώσει μοι τὸν λόγον, δι' ὃν ἄπεστι καὶ ἔστι πόῤῥωθεν. Καὶ εἶπεν, Ἔμαθον ὃ ὑμεῖς ἀγνοεῖτε, καὶ ἦλθον πρὸς ὑμᾶς ἐκ Σαβέας μετὰ ἀληθῶν ἀγγελιῶν. Εὗρον γὰρ γυναῖκα βασιλεύουσαν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἠνάγκασα ταύτην καὶ τὸν λαὸν αὐτῆς σέβεσθαι τὸν ἥλιον ἄνευ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ λοιπά. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Καμὰρ, ὃ ἑρμηνεύεται *σελήνη*, λέγεται, Ἤγγισεν ἡ ὥρα, καὶ συνετρίβη ἡ

σελήνη. Ὁ ἐξηγούμενοι οἱ τούτων διδάσκαλοι φασὶ τὸν Μαχούμετ ἵστασθαι μετὰ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ. Ἰδόντες δὲ τὴν σελήνην ἐγγίζουσαν τῇ συνόδῳ, εἶπον πρὸς αὐτὸν, Δεῖξον ἡμῖν τέρας τι. Καὶ τότ' ἐκεῖνος τοῖς δυσὶν αὐτοῦ δακτύλοις, ἔνευσε τῇ σελήνῃ, τουτέστι τῷ ἀντίχειρι καὶ τῷ μέσῳ. Οὗ γενομένου, εἰς δύο μέρη ἡ σελήνη διῄρητο. Καὶ θάτερον μὲν τῶν τμημάτων ἔπεσεν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Ἑλικὲς, τὸ ἐπικείμενον ἀφ' ἑνὸς μέρους τῇ πόλει Μεσχᾶς· τὸ δὲ λοιπὸν ἐφ' ἕτερον ὄρος, καλούμενον Ἐρυθρὸν, πρὸς τῷ ἄλλῳ μέρει τῆς πόλεως κείμενον. Οὕτω δὲ ἡ σελήνη διατμηθεῖσα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν χιτωνίσκον τοῦ Μαχούμετ, καὶ αὐτὸς πάλιν ταύτην ἀποκατέστησεν. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Σεβῆ φησὶ τὸν σκώληκα σημῆναι τὸν θάνατον τοῦ Σολομῶντος τοῖς δαίμοσιν. Ἔνθα φησὶν ἡ ἐξήγησις, ὅτι ὁ Σολομῶν ἐπερειδόμενος τῇ ἑαυτοῦ βακτηρίᾳ, ὑπὸ τοσαύτης ἄφνω ὀδύνης συνεσχέθη, ὥστε παραχρῆμα ἐκπνεῦσαι· θείῳ δὲ θαύματι οὐ κατέπεσεν. Οἱ δὲ τούτῳ δουλεύοντες δαίμονες ὁρῶντες αὐτὸν ἑστῶτα, ἐπίστευον ζῆν. Ἀνεδόθη δέ τις ἐκ τῆς γῆς σκώληξ, διαφαγὼν τὴν βακτηρίαν, ᾗ ἐπερείδετο. Ἧς συντριβείσης, κατέπεσεν ὁ Σολομῶν. Καὶ τότε δραμόντες οἱ δαίμονες, ἔγνωσαν αὐτὸν τεθνηκότα. Ἐξ ἐκείνου ἤρξαντο τοὺς ἀνθρώπους κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν δύναμιν βλάπτειν. Ἔτι δὲ ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν διηγήσεων αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κεκώλυται. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν γῆν δύο ἀγγέλους ἀπεσταλκέναι, ὥστε καλῶς ἄρχειν, καὶ δικαίως κρίνειν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, Ἀρὼτ καὶ Μαρώτ. Ἐλθοῦσα δέ τις γυνὴ δίκην ἔχουσα, ἐπ' ἄριστον τούτους ἐκάλεσε· καὶ παρέθηκε τούτοις οἶνον, ὃν ὁ Θεὸς μὴ πιεῖν αὐτοῖς ἐνετείλατο. Μεθυσθέντες δὲ ἐξῄτησαν ταύτην ἐφ' ὕβριν· οἷς καὶ συνέθετο ἐπὶ τούτοις μέντοι, ὥστε τὸν ἕτερον μὲν τούτων αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνειν διδάξαι, τὸν δὲ λοιπὸν καταβαίνειν. Ἢ καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ δὲ Θεὸς ταύτην ἰδὼν, καὶ τῆς δίκης ἣν εἶχεν ἀκούσας, πεποίηκεν αὐτὴν Ἑωσφόρον· ὥστ' εἶναι ταύτην ἐν τῷ οὐρανῷ μεταξὺ τῶν ἀστέρων, οὕτω καλὴν, ὥσπερ κἀν τῇ γῇ μεταξὺ τῶν γυναικῶν ἦν. Δοθείσης δὲ τοῖς ἁμαρτοῦσιν ἀγγέλοις αἱρέσεως, ὅπου βούλοιντο κολασθῆναι, ἐνταῦθα δηλονότι ἢ ἐν τῷ μέλλοντι, ἑλομένων αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι μᾶλλον τιμωρηθῆναι, ἐξήρτησεν τούτους ἐν τῷ τῆς Βαβυλῶνος φρέατι τῶν ποδῶν δι' ἁλύσεως σιδηρᾶς μέχρι τῆς ἐν τῇ κρίσει ἡμέρας. Ταῦτα καὶ τούτοις ὅμοια ἐν τῷ προειρημένῳ περιέχονται νόμῳ, δι' ὧν πᾶς σοφὸς δύναιτ' ἂν διαγινώσκειν τὸ πλάσμα, καὶ ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον νόμος ἐστὶ θεῖος. Οὐδὲ γάρ ἐστιν εἰωθὸς τῷ Θεῷ διὰ τοιούτων μύθων διαλέγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις.

A eum: Ostende nobis prodigium quoddam. Et tunc ille duobus digitis ejus annuit lunæ, id est pollice et medio. Quo facto, in duas partes luna divisa est, et altera quidem pars cecidit in montem Elices, qui imminet ab una parte Mechæ: reliqua autem pars ad alterum montem, qui appellatur Ruber, ad aliam partem urbis positum. Sic autem luna divisa intravit in tunicam Mahometi, et ipse rursus hanc instauravit. Item in capitulo Sevi, dicit vermem significasse mortem Salomonis dæmonibus. Ubi dicit expositio, quod Salomon innixus sui ipsius baculo, tanto dolore repente correptus est, ut statim exspiraverit, divino autem miraculo non cecidit. Dæmones autem qui ei serviebant, videntes eum stare, credebant ipsum dormire. B Et natus est quidam vermis e terra, et corrosit baculum cui innixus erat. Quo contrito, cecidit Salomon. Et tunc currentes dæmones, cognoverunt eum esse mortuum: et ex eo cœperunt hominibus juxta posse nocere. Item in capitulo Narrationum, ipse Mahometus reddit causam, propter quam vinum prohibitum est. Dicit enim, Deum ad terram duos angelos misisse, ut bene imperarent, et juste judicarent. Erant autem hi angeli, Aroth et Maroth. Veniens autem quædam mulier justitiam habens, ad prandium hos vocavit, et apposuit eis vinum: quod ne biberent, eis Deus mandavit. Inebriati autem, de coitu eam requisiverunt. Quæ consensit, et pacta est super his tamen, quod alter quidem C horum eam in cœlum ascendere faciat, alter vero descendere. Quæ et in cœlum ascendit. Deus autem videns hanc, et justitiam quam habebat audiens, fecit eam Luciferum, ut esset hæc in cœlo inter astra ita pulchra, sicut et in terra fuit inter mulieres. Data autem peccantibus angelis electione ubi velint puniri, tunc videlicet, vel in futuro, eligentibus eis in præsenti potius puniri, pendere fecit hos per pedes catena ferrea in Babylonis puteo, usque in diem judicii. Hæc et his similia in prædicta lege continentur, propter quæ quilibet sapiens potest utique rem cognoscere, et quod nullo modo lex est divina. Neque enim solitus est Deus per tales fabulas cum hominibus loqui.

Ε'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ μὴ συμφωνεῖ κατὰ διάνοιαν ἑτέρῳ τινί.

D

V. *Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non convenit secundum sententiam cum aliquo altero.*

Δῆλον δὲ κἀντεῦθεν μὴ εἶναι νόμον θεῖον τὸ Ἀλκοράνον, διὰ τὸ μήτε τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ συμβαίνειν, μήτε τοῖς φιλοσόφοις τοῖς περὶ ἀρετῶν καὶ τοῦ ἐν ἀνθρώποις ἐσχάτου τέλους διαλαβοῦσιν. Ὑπέθεντο γὰρ οἱ φιλόσοφοι αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν ἐν τῷ νοερῷ μέρει τῆς ψυχῆς εἶναι, καὶ τὸν νοῦν ἄκραν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμιν ὄντα, τοῦ ἄκρου εἶ-

Manifestum et hinc est, non esse legem Dei Alcoranum, propterea quod neque cum lege Dei convenit, neque cum philosophis, qui de virtutibus et de extremo fine qui est in hominibus tractant. Supposuerunt enim philosophi ipsam humanam felicitatem in intellectuali parte animæ esse, et intellectum summam in homine potentiam exi-

stentem, extremi esse intelligibilis, et felicitatem virtutis præmium esse, et virtutem circa magna esse et difficilia, et alia hujusmodi, etsi non perfecte talia intelligere poterant. Christus autem hæc ipsa in Evangelio ostendit, dicens angustam esse viam quæ ducit in vitam æternam, et paucos esse qui per eam veniunt : latam autem esse viam quæ ducit in perditionem, et reliqua [10]. In hoc autem cum Aristotelis sententia convenit, qui dicit difficile esse secundum virtutem operari, sicut attingere centrum in circulo, quod pauci faciunt. Christus autem et hominis felicitatem in Dei speculatione ponit, dicens : « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum [11]. » Hæc autem ipsa notissima sunt ex Veteri Testamento. Abrahæ enim factæ sunt promissiones, cui Deus proprie promisit eum ipsum dare in terra promissionis, et seminis benedictionem. Et Moyses autem, cui tot mirabiles gratias Deus præbuit, qui et Deum in supposito ædificio speculis digne seipsum considerans non hoc sufficere ei, constanter petiit videre vultum Dei et gloriam ejus. Mahometus autem de virtutibus quasi nihil tractavit, sed de bellis et rapina latam viam sibi ipsi convenienter elegit, et sui ipsius sequacibus, filiis perditionis et mortis. Unde nihil ad salutem eis prodest dicere : Non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei. De ultimo autem fine cum nullo convenit, præterquam cum antiquis quibusdam, qui vitam irrationalium vixere, et non discretionem faciunt inter intellectum et sensum. Unde et felicitatem in sensualibus quibusdam supponunt, in cibis videlicet, et in intemperantia, et in hortis et vestibus sumptuosis. De quibus post in sexto capitulo speculabimur. Et non possibile est hæc secundum similitudinem quamdam dici ab eis, sicut et in Evangelio mensæ et cibi et talium est mentio in vita æterna. Ostenduntur autem hæc ex Evangelio secundum similitudinem dici, quoniam multa etiam aperte illic dicuntur de æterna beatitudine. Sed in Alcorano nihil omnino de vera beatitudine dicitur manifeste, sed sicut conveniens est homini qui nihil de hac deprehendit, solum autem secundum litteram talem pingit felicitatem, qualem conveniens est hominem carnalem et intemperantem appetere. Sed etsi nihil de vera felicitate vel consideravit, vel promisit hominibus, quædam tamen vera et insignia de ultimo fine Saracenorum demonstravit, quasi divino Spiritu afflatus. Dicit enim Saracenis ipse Mahometus : Vos post me in septuaginta tres partes dividemini, quarum una salvabitur, reliqua vero omnis igne destruetur. Hæc sententia sic valet apud eos, ut nullus neque sapiens neque insipiens vilipendat. Alia autem similis de eo est sententia in Alcorano, in capitulo Martii, quod interpretatur *Maria*, quæ dicit, omnes in infernum Saracenos ituros.

A ναι νοητοῦ· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀρετῆς ἆθλον εἶναι· καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπὶ τὰ μεγάλα εἶναι, καὶ δυσχερῆ· καὶ ἄλλα τοιαῦτα, εἰκαὶ μὴ τελείως νοεῖν τὰ τοιαῦτα ἠδύναντο. Ὁ δὲ Χριστὸς αὐτὰ ταῦτα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δείκνυσι, λέγων στενὴν εἶναι τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ζωὴν ὁδὸν, καὶ ὀλίγους εἶναι τοὺς δι' αὐτῆς ἐρχομένους· πλατεῖαν δὲ εἶναι τὴν ὁδὸν τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ τὰ λοιπά. Ἐν τούτῳ δὲ τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποφάσει συμβαίνει, ὅς φησι δυσχερὲς εἶναι κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, ὥσπερ ἐν κύκλῳ τοῦ κέντρου τυγχάνειν, ὅπερ ὀλίγοι ποιοῦσιν. Ἔτι δὲ ὁ Χριστὸς καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ τίθησι, λέγων, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα γνωριμώτατά εἰσι καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ B ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, ᾧτινι ὁ Θεὸς ἰδίως ὑπέσχετο ἑαυτὸν δοῦναι πρὸς τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῇ τοῦ σπέρματος εὐλογίᾳ. Καὶ ὁ Μωϋσῆς, ᾧ τοσαῦτα θαυμαστὰ χαρίσματα ἐχορήγησεν ὁ Θεὸς, ὁ καὶ τὸν Θεὸν ἐν ὑποκειμένῳ κτίσματι θεωρῶν, ἀξίως ἑαυτοῦ κατανοῶν, μὴ τοῦτ' ἀρκεῖν αὐτῷ, ἐπιμόνως ᾔτησεν ἰδεῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Μαχούμετ περὶ μὲν ἀρετῶν ὥσπερ οὐδὲν ἐπραγματεύσατο, ἀλλὰ περὶ πολέμων καὶ ἁρπαγῆς τὴν πλατεῖαν ὁδὸν ἑαυτῷ συμφώνως αἱρούμενος, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ ὀπαδοῖς, τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπωλείας καὶ τοῦ θανάτου. Ὅθεν οὐδὲν πρὸς σωτηρίαν αὐτοῖς συντελεῖ τὸ λέγειν, Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ C Θεοῦ, καὶ ὁ Μαχούμετ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Περὶ δὲ τοῦ ἐσχάτου τέλους οὐδενὶ συμφωνεῖ, πλὴν ἀρχαίοις τισὶ, βίον ἀλόγων βεβιωκόσι, καὶ μὴ διακρινοῦσι μεταξὺ νοῦ καὶ αἰσθήσεως. Ὅθεν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν αἰσθητοῖς τισιν ὑποτίθενται, ἐν τροφαῖς δηλονότι καὶ ἀκολασίᾳ καὶ παραδείσοις, καὶ ἱματίοις πολυτελέσι, περὶ ὧν μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ θεωρηθήσεται. Καὶ οὐ δυνατὸν ταῦτα καθ' ὁμοιότητά τινα λέγεσθαι παρ' αὐτῶν, ὡς κἂν τῷ Εὐαγγελίῳ τραπέζης καὶ τροφῆς καὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ μνήμη, ἐν τῇ αἰωνίῳ ζωῇ. Δείκνυται γὰρ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ταῦτα καθ' ὁμοιότητά τινα λέγεσθαι· ἐπεὶ πολλὰ καὶ ἀνακεκαλυμμένως ἐκεῖ λέγεται περὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος. D Ἀλλ' ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ οὐδὲν παντάπασι περὶ τῆς ἀληθοῦς μακαριότητος λέγεται φανερῶς, ἀλλ' οἷον εἰκὸς παρ' ἀνθρώπου μηδὲν περὶ ταύτης καταλαβόντος, μόνον δὲ κατὰ τὸ γράμμα τοιαύτην ἀναζωγραφοῦντος ἑαυτῷ τὴν εὐδαιμονίαν, οἵαν εἰκὸς ἐφίεσθαι ἄνθρωπον σαρκικὸν καὶ ἀκόλαστον. Ἀλλ' εἰκαὶ μηδὲν περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας ἢ ἐνόησεν, ἢ ὑπέσχετο τοῖς ἀνθρώποις, τινὰ μέντοι ἀληθῆ καὶ ἐπίσημα περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τῶν Σαρρακηνῶν ἀπεφήνατο, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ θείου ἐπειγόμενος Πνεύματος. Φησὶ γὰρ τοῖς Σαρρακηνοῖς αὐτὸς ὁ Μωάμεθ· Ὑμεῖς μετ' ἐμὲ εἰς ἑβδομήκοντα τρεῖς διαιρεθήσεσθε μοίρας, ὧν μία σωθήσεται, τὸ δὲ

[10] Matth. VII, 13. [11] Joan. XVII, 3.

ὑπόλοιπον πᾶν καταλογισθήσεται τῷ πυρί. Αὕτη ἡ ἀπόφασις οὕτω κρατεῖ παρ' αὐτοῖς, ὥστε μηδένα μήτε σοφὸν μήτε ἀνόητον ταύτην φαυλίζειν. Ἄλλη περὶ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως ἀπόφασίς ἐστιν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαριήλ, ὃ ἑρμηνεύεται *Μαρία*, λέγουσα πάντας εἰς τὸν ᾅδην ἀπελεύσεσθαι τοὺς Σαῤῥακηνούς. Ταύτην τὴν ἀπόφασιν ἀληθεστάτην εἶναι πιστεύω, εἰ καὶ παρὰ στόματος καθ' ὑπερβολὴν ψευδοῦς προενήνεκται. Κἂν τούτῳ ὁ ψευδὴς προφήτης ἐν τῇ πρώτῃ ἀληθείᾳ συνᾴδει, εἰπούσῃ, « Πλατεῖα ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. » Ἀριδήλως τοίνυν ἐκ τῶν προειρημένων συμβαίνει τὸν τῶν Σαῤῥακηνῶν νόμον εἶναι πλατὺν, καὶ πολλοὺς εἶναι τῶν Σαῤῥακηνῶν τοὺς δι' αὐτοῦ εἰσιόντας, καὶ εἰς τὸν ᾅδην κατερχομένους. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ τοῦ στόματος μόνον τῆς ἀληθείας δῆλον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ παρ' αὐτοῖς προφήτου. Ἔτι τὸ Ἀλκοράνον οὐ συμφωνεῖ τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ ἔν τε ταῖς ἐντολαῖς, καὶ οἷς ἀποτρέπει. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ νόμος κωλύει φόνον, ἁρπαγὴν, ἐπιθυμίαν, ἃ πάντα τὸ Ἀλκοράνον ἢ κελεύει γίνεσθαι, ἢ συγχωρεῖ. Ἔτι οὐδὲ ἐν ταῖς δίκαις συνᾴδει. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Μωσέως νόμος, καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν φησι μηδένα καταδικάζεσθαι, μαρτυροῦντος ἑνὸς, ἀλλ' ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν· τὰ δ' ἐναντία τούτων εὑρίσκονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνοὺρ, ὃ ἑρμηνεύεται *φῶς*, ὅπου τὸ μὲν ἀναγκάζειν αὐτὰς ἀπολλύναι τὴν σωφροσύνην κωλύεται, συμφωνούσαις δὲ ἀσφαλῶς συγκαθεύδειν φησί. Τὸ δ' αὐτὸ δῆλον καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμουμηνὶμ, ὅπου συγχωρεῖ μετά τε τῶν ἰδίων γυναικῶν, καὶ ὧν ἄν τις ἐν πολέμῳ λάβῃ μίγνυσθαι. Φανερὸν τοίνυν τὸν τοῦ Ἀλκοράνου νόμον μὴ εἶναι νόμον Θεοῦ, μήτε παρὰ Θεοῦ εἶναι, εἰ μή που κατὰ συγχώρησιν, ὥσπερ καὶ ἄλλα κακά. Διαφέρει γὰρ ἐκείνου καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς τὴν τῶν ἀνθρώπων βούλεται σωτηρίαν.

A Hanc sententiam verissimam esse credo, et si ab ore secundum excessum mendacii ante allata est. Et in hoc falsus propheta cum prima veritate convenit, quæ dicit: « Lata est via quæ ducit in perditionem, et multi sunt qui ingrediuntur per eam [12]. » Manifeste igitur ex prædictis convenit, Saracenorum legem latam esse, et multos esse Saracenorum qui per eam ingrediuntur, et in infernum transeunt. Et hoc non ex ore solum veritatis manifestum, sed ex ore prophetæ qui apud eos est. Item Alcoranum non convenit cum lege Moysi in mandatis, et in quibus nos avertit. Lex enim Dei prohibet cædem, rapinam, concupiscentiam omnem; Alcoranum autem vel jubet fieri, vel permittit. Item neque in judiciis convenit. Moysi enim lex et Evangelium dicit, nullum debere uno testante comdemnari, sed in ore trium vel duorum testium stat omne verbum. Contraria autem horum inveniuntur in capitulo Elmir, quod interpretatur lux, ubi prohibetur ne compellant eas castitatem dimittere, cum consentientibus autem secure similiter dormire dicit. Hoc autem ipsum manifestum est in capitulo Elminim, ubi permittit cum propriis uxoribus, et cum quibus quis in bello capere posset misceri. Manifestum igitur Alcorani legem non esse legem Dei, neque a Deo esse, nisi forte per permissionem, sicut et alia. Differt enim ab illa et secundum intentionem Dei, qui salutem hominum desiderat.

ϛ'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ ἐν πολλοῖς ἑαυτῷ ἀντιλέγει.

Ἕκτον δεῖ θεωρεῖν, ὡς ὁ τοῦ Ἀλκοράνου νόμος οὐ τοῦ θείου νόμου μόνον ἀποστατεῖ, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτῷ συμβαίνει. Καὶ τοῦτο ὅτι κακόν ἐστι, καὶ αὐτὸς ἀποφαίνεται ὁ Μωάμεθ. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, Εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τοῦτο τὸ Ἀλκοράνον, πολλαὶ ἐναντιότητες εὑρίσκοντο ἂν ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ μὴν πολλαὶ ἐν αὐτῷ ἐναντιότητες καὶ ἀντιφάσεις εὑρίσκονται. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐν πολλοῖς τόποις φησὶν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐχ ὁδηγεῖ τὸν πλανώμενον· καὶ ὅμως αὐτὸς διδάσκει προσεύχεσθαι, ἵν' ὁδηγοῖντο ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἀνοδίας εἰς τὴν εὐθύτητα. Ἔτι τί φησι περὶ ἑαυτοῦ, ὡς γένοιτο ὀρφανὸς ἐν πλάνῃ· εἰδωλολάτρης γὰρ ἦν. Ἀλλ' ὅμως αὐτός φησιν, ὅτι τοιοῦτον αὐτὸν προφήτην ἐποίησεν ὁ Θεὸς, ὅτι ὅτε ὁ Θεὸς αὐτὸν μετεκαλέσατο, ἀνῆλθεν εἰς τὸν Θεὸν μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ. Καὶ ᾔτησε συγγνώμην ἀγγέλῳ τινὶ, χιλιάκις μείζονι ὄντι τοῦ κόσμου, ὃν εὗρε θρηνοῦντα τὰ ἑαυτοῦ ἁμαρτήματα. Ἔτι φησὶν ἑαυτὸν προφήτην εἶναι καθολικόν· ἀλλ' ὅμως φησὶ τὸ Ἀλκοράνον Ἀραβικοῖς γράμμασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθῆναι, μηδὲ μίαν τε αὐτὸν ἄλλην γλῶσσαν εἰδέναι πλὴν τῆς Ἀραβικῆς.

C VI. *Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam in multis sibiipsi contradicit.*

Sexto oportet speculari, quod Alcorani lex non solum a divina lege elongatur, sed neque cum seipsa convenit. Et hoc, quoniam mala est, et ipse Mahometus ostendit. Dicit enim in capitulo Elnesa, quod interpretatur *mulieres:* Nisi a Deo esset hoc Alcoranum, multæ in eo contrarietates et contradictiones invenirentur. Etenim ipse in multis locis dicit, quod Deus non deducit errantem: et tamen ipse in multis locis docet orare, ut deducantur a tenebris in lucem et ex rectitudine in rectitudinem. Item dicit de seipso, quod factus est orphanus in errore; idololatria enim erat. Sed tamen ipse dicit, quod talem eum prophetam fecit Deus, quo-
D niam quando Deus eum accersivit, ascendit ad Deum usque ad septimum cœlum, et impetravit veniam ab angelo quodam, qui millies mundo major erat, quem invenit sui ipsius peccata deplorantem. Item dicit, cum prophetam esse universalem: sed tamen dicit Alcoranum Arabicis litteris a Deo datum esse, neque ullam aliam linguam eum scire præter Arabicam.

[12] Matth. vii, 14.

Item dicit in capitulo Inpacara, quod interpretatur *juvenca*, quod Judæi et Christiani et Sabæi salvabuntur. Et in capitulo Abraham dicit post hæc, quod nullus salvabitur, præter eos qui sunt in lege Saracenorum. Et ipse mandat his, ne disputent asperis verbis cum hominibus alterius sectæ, sed suavibus. Non enim ad hominem pertinet deducere, sed ad Deum solum. Et unusquisque pro seipso solo, non pro alio rationem reddet. Post hæc autem ipse in plurimis locis mandat interimi omnes, et spoliari, qui non credunt, quousque credant, vel tributa solvant. Item ipse dicit in capitulo Comem: Quod eorum qui suscipiunt alterum Deum præter Deum, horum tu non sis custos vel curator, sed sibi soli hoc servavit Deus. Hæc autem est pretio digna contradictio, hinc quidem, totiens mandare interimi infideles: illinc autem, rursus mandare, neminem tanti sceleris esse punitorem, sed soli Deo pro his punitionem servari. Item ipse in capitulo Elteminim, in fine, seipsum jactat, quod non est ex his qui compellunt credere. Sed quomodo hoc verum est, cum ipse mandet interimi et spoliari eos qui non credunt? Quæ enim major compulsio quam cædes? Item in capitulo Bovis concedit quod est præter naturam, misceri masculis et mulieribus. Dicit enim Saracenis, ne maculent seipsos cum infidelibus antequam credant. Et de mulieribus dicit: Mulieres vestræ, terra est vestra, arate eas, sicut vultis. Sed tamen in eodem capitulo ante dixit, quod Sodomitæ tempore Lot abominabile peccatum commiserunt, et nationibus quæ prius fuerant desuetum. Item ipse dicit de Abraham, Isaac, et Jacob, et filiis ejus, quod erant Saraceni. Sed tamen ipse dicit, quod est ei a Deo revelatum, eum esse videlicet in fidem hanc primum Saracenum. Quomodo igitur erant illi Saraceni, si omnium Saracenorum Mahometus primus fuit? Item non necesse, esse quosdam Saracenos, antequam lex lata esset Saracenorum; Saracenorum autem lex est Alcoranum, quod jam est, et datum est post Moysi legem et Evangelium, sicut in ipso Alcorano continetur, imo modicum plus est quam septingenti anni quod fuit Mahometus. Incepit enim anno a nativitate Domini nostri quingentesimo nonagesimo octavo; Noe autem et Abraham et Isaac et Jacob ante Evangelium et Moysen fuerunt. Si autem dicit Saracenos esse hos propterea, quod præsciebant quæ erant legis; etiam omnia esse potuissent quæcunque præsciverant, cum prophetæ essent. Si autem dicunt, quod placebat eis Alcoranum, et hoc impossibile. In multis enim quæ ab Alcorano saucita sunt, contraria illi faciebant. Item ipse dicit prohibere auguria; et tamen ipse dicit post hæc in capitulo Elaphar: Auguremini, si aliter non potestis, in scissura digiti, et qui hoc non facit, anathema sit. Item ipse dicit, seipsum missum esse Arabitis propterea, quod hi non habent apostolum quemdam a Deo. Dicit autem et Alcoranum in sola lin-

A Ἔτι φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἰμπακαρᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *δάμαλις*, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ Χριστιανοὶ, καὶ οἱ Σαββαῖοι σωθήσονται. Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ φησι μετὰ ταῦτα, ὅτι οὐδεὶς σωθήσεται, πλὴν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Σαρρακηνῶν. Καὶ αὐτὸς ἐντέλλεται τούτοις μὴ διαλέγεσθαι λόγοις τραχέσιν ἑτέρας αἱρέσεως, ἀλλ' ἠπίοις λόγοις· οὐ γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ καταρτίζειν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ μόνου, καὶ ἕκαστος ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἄλλου λόγον δώσει. Μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ἐν πλείστοις τόποις ἐντέλλεται ἀποκτείνεσθαι πάντας, καὶ λωποδυτεῖσθαι τοὺς μὴ πιστεύοντας, μέχρις ἂν ἢ πιστεύσωσιν, ἢ τελέσωσι φόρους. Ἔτι αὐτός φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἔμ, Ὅτι τῶν δεχομένων Θεὸν ἕτερον πλὴν τοῦ Θεοῦ, τούτων οὐκ εἶς παιδαγωγὸς B ἢ ἐπιμελητὴς, ἀλλ' ἑαυτῷ μόνῳ τοῦτο τετήρηκεν ὁ Θεός. Τοῦτο δέ ἐστιν ἀξιόλογος ἐναντιοφωνία, τὸ ἐντεῦθεν μὲν τοσαυτάκις προστάττειν τοὺς ἀπίστους ἀποκτιννύναι· ἐκεῖθεν δὲ πάλιν προστάττειν μηδένα τοῦ τοσούτου μύσους εἶναι κολαστὴν, ἀλλὰ μόνῳ Θεῷ τὴν ὑπὲρ τούτων τιμωρίαν τηρεῖσθαι. Ἔτι αὐτὸς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλτενινοὺμ πρὸς τῷ τέλει ἑαυτὸν ἐξαίρει, ὡς οὐκ ὄντα τῶν ἀναγκαζόντων. Πῶς δ' οὐκ ἔστιν ἐκ τούτων ὁ προστάσσων ἀποκτείνεσθαι καὶ λωποδυτεῖσθαι τοὺς μὴ πιστεύοντας; τίς γὰρ μείζων ἀνάγκη τοῦ φόνου; Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς Βοὸς συγχωρεῖ τὸ παρὰ φύσιν μίγνυσθαι ἀνδράσι καὶ γυναιξί. Φησὶ γὰρ τοῖς Σαρρακηνοῖς μὴ μολύνειν ἑαυτοὺς μετὰ τῶν ἀπίστων, πρὶν ἂν C πιστεύσωσι. Καὶ περὶ τῶν γυναικῶν φησιν· Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἄρουραι ὑμῶν· ἀροτριάσατε ἐν αὐταῖς, ὡς ἂν βούλησθε. Ἀλλ' ὅμως ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ προεῖπεν, ὅτι οἱ ἐπὶ τοῦ Λὼτ Σοδομῖται ἄνομον πάθος εἰργάσαντο, καὶ ταῖς πρότερον γενεαῖς ἄηθες. Ἔτι αὐτός φησι περὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὅτι ἦσαν Σαρρακηνοί. Ἀλλ' ὅμως αὐτός φησιν εἰρῆσθαι αὐτῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτὸν εἶναι δηλαδὴ εἰς τὴν πίστιν ταύτην πρῶτον Σαρρακηνόν. Πῶς οὖν ἦσαν ἐκεῖνοι Σαρρακηνοὶ, εἰ πάντων τῶν Σαρρακηνῶν ὁ Μαχούμετ πρῶτος ἦν; Ἔτι οὐκ ἀνάγκη τινὰς Σαρρακηνοὺς πρὸ τοῦ τεθῆναι τὸν νόμον τὸν τῶν Σαρρακηνῶν. Ὁ δὲ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος τὸ Ἀλκοράνον ἐστὶν, ὃ δὴ δέδοται μετὰ τὸν τοῦ Μωϋσέως νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, D ὥσπερ ἐν αὐτῷ περιέχεται τῷ Ἀλκοράνῳ· μᾶλλον μὲν οὖν οὔπω ἑπτακόσια ἔτη διῆλθον μετὰ τὸν Μωάμεθ. Ὁ δὲ Νῶε, καὶ ὁ Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Ἰακὼβ, καὶ πρὸ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Μωσέως γεγόνασιν. Εἰ δὲ λέγει Σαρρακηνοὺς εἶναι τούτους, διὰ τὸ προειδέναι τὰ τοῦ κόσμου, καὶ πάντα ἂν εἶεν ὅσα προῄδεσαν προφῆται ὄντες· εἰ δ' ὡς ἀρέσκοντος αὐτοῖς τοῦ Ἀλκοράνου, καὶ τοῦτο ἀδύνατον. Πολλοῖς γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλκοράνου νενομοθετημένων τὰ ἐναντία ἐποίουν ἐκεῖνοι. Ἔτι αὐτός φησι τὸν Θεὸν κωλῦσαι τοὺς οἰωνούς· καὶ ὅμως αὐτός φησι μετὰ ταῦτα ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαράφ· Οἰωνίζεσθε. Εἰ ἑτέρως μὴ δύνασθε, ἐν τῷ σχήματι γοῦν τοῦ δακτύλου. Καὶ ὁ μὴ τοῦτο ποιῶν ἀνάθεμα. Ἔτι αὐτός φησιν ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι τοῖς

Ἄραψι, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς ἀπόστολόν τινα παρὰ τοῦ Θεοῦ. Φησὶ δὲ καὶ τὸ Ἀλκοράνον ἐν μόνῃ τῇ Ἀραβικῇ γλώσσῃ δεδόσθαι· φησὶ δὲ καὶ ἑαυτὸν μὴ εἰδέναι ἄλλην διάλεκτον πλὴν τῆς Ἀραβικῆς. Ὅθεν προσκολληθέντος τῷ Μαχούμετ τινὸς Ἰακωβίτου Μιπαιρᾶ, καὶ Σαλώνου Πέρσου, καὶ Ἀβδαλλᾶ ἐκ τῆς Περσίδος καὶ αὐτοῦ, καὶ Σελὰμ Ἰουδαίου, καί τινων λεγόντων ὡς ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖνος διδάσκοιτο, αὐτὸς πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, συνελκυσθεισῶν αὐτοῦ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ καλυψάντων αὐτὸν τοῖς ἱματίοις αὐτῶν, πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστραφεὶς εἶπεν· Ὁ Θεὸς ἀπέσταλκεν ἐλέγξαι ὑμᾶς περὶ τοῦ λόγου, οὗ εἰρήκατε, ὡς ἐμὲ τοιοῦτοι διδάσκοιεν. Ἀνέγνω τε αὐτοῖς ἓν ψήφισμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῷ τέλει τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ Ἐλναὲλ, ὃ ἑρμηνεύεται *φοίνιξ*, οὕτω λέγων· Ἴσμεν ὅτι ἐροῦσιν αὐτοὶ, ὅτι ἄνθρωπος διδάσκει αὐτόν· ἡ δὲ γλῶσσα ᾗ αὐτῷ διαλέγονται, ἔστι Περσική· αὕτη δὲ ἡ Ἀραβικὴ ῥᾳδία ἐστί. Κἀκ τούτου φησὶ, Πῶς δυνατὸν ἐκείνους ἐμὲ διδάσκειν, ὧν ἅτερος μὲν Πέρσης ἐστὶν, ὁ δὲ λοιπὸς Ἑβραῖος; Εἰπόντων δ' ἐκείνων, δυνατὸν εἶναι τῇ ἑαυτῶν διαλέκτῳ πρὸς σὲ διαλέγεσθαι, καὶ ἐκτίθεσθαί σοι, σὲ δὲ τῇ σαυτοῦ γλώσσῃ πάντα συντάττειν, οὐχ εὗρε πρὸς τοῦτο ἀπόκρισιν. Ἀλλ' εἰ μὴ οἷός τε ἦν ὑπὸ Ἑβραίου καὶ Πέρσου διδάσκεσθαι, ὁμοιοτέρων ὄντων αὐτῶν, πῶς ἐκεῖνος ἠδύνατ' αὐτοὺς πορρωτάτω τῆς αὐτοῦ γλώσσης διδάσκειν; Αὐτὸς μέντοι μετὰ ταῦτά φησιν ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἐθνῶν. Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν φησιν εἰπεῖν αὐτῷ τὸν Θεόν· Ἡμεῖς ἀπεστάλκαμέν σε πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἐθνῶν. Ἀλλὰ πῶς ἂν ἀπῆλθεν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, εἰς ἑβδομήκοντα γλώσσας διῃρημένα, ὁ ἀγνοῶν ἀποστοματίζειν τὸν ἑαυτοῦ λόγον ἐν ἑτέρᾳ γλώσσῃ, πλὴν τῆς Ἀραβικῆς; Δῆλον τοίνυν ἐστὶν ἐναντιότητα καὶ ψεῦδος ἀπαρακάλυπτον εἶναι τὸ τὸν αὐτὸν μόνοις τε τοῖς Ἄραψιν ἀπεστάλθαι, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οὐκ ἄρα νόμος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ τοσαύτας ἐναντιότητας ἔστιν εὑρεῖν.

gua Arabica datum esse, dicitque et seipsum nescire aliam linguam præter Arabicam. Unde cum adhæsisset Mahometo quidam Jacobita Mapyra, et Salonus Persa, et Abdala ex Perside, et ipse Selam Judæus, et quidam alii dicerent, quod instruebant eum, et ipse cecidit in faciem suam, et contractæ sunt manus ejus et pedes, et socii cooperuerunt eum vestibus suis. Et tandem ad se rediens, dixit: Deus misit me ad corripiendum vos de sermone quem dixistis, quod tales me doceant. Legitque eis unam sententiam, quæ est in fine lectionis Elnael, quod interpretatur *palma*, quæ sic dicit: Scimus quod ipsi dicent, quod instruunt eum cum loquuntur sic ei in lingua Persica, hæc autem Arabica facilis est. Et ex hoc dicit: Quomodo possibile est illos me docere, quorum alter quidem Persa est, alter vero Hebræus? Qui dixerunt ei, possibile esse eorum ipsorum lingua tecum loqui, et exponere tibi; te autem tui ipsius lingua omnia construere. Non invenit ad hoc responsionem. Sed si non poterat instrui ab Hebræo et Persa, qui propinqui sunt, quomodo ipse poterat remotiores ab ejus lingua docere? Ipse tamen post hæc dicit, seipsum missum esse ad universitatem gentium. Unde in capitulo prophetarum ait, dicere ei Deum: Nos misimus te ad universitatem gentium. Sed quomodo venire potuit ad omnes gentes, quæ divisæ erant in septuaginta linguas, qui ignorabat aperire suiipsius verbum in alia lingua præterquam Arabica? Manifestum igitur, contrarietatem et mendacium manifestum esse, eumdem solis Arabibus missum esse, et omnibus gentibus. Non igitur lex Dei est, in qua tot contrarietates est invenire.

Ζ'. *Ὅτι οὐδενὶ θαύματι ὁ τῶν Σαῤῥακηνῶν νόμος βεβαιοῦται.*

Ἕβδομόν ἐστι θεωρῆσαι, ὅτι οὔτε τὸ Ἀλκοράνον ἐστὶ νόμος Θεοῦ θαύμασι βεβαιούμενος, οὔτε ὁ Μωάμεθ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ· οὐ δὴ γὰρ θαῦμα τούτῳ συμμαρτυρεῖ. Ὅτε γὰρ ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Μωϋσῆν εἰς τὸν Φαραὼ, μεγάλα τέρατα ἔδειξεν. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται μεγάλα καὶ ἀνήκουστα εἰργάσαντο θαύματα· καὶ μάλιστα οἱ καινόν τι εἰς τὸν βίον εἰσενεγκόντες. Ὁ δὲ Χριστὸς ἰδίως ἐν θαύμασι καὶ σημείοις μεγίστοις ἐλήλυθεν, ὥσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ φησίν. Εἰ δὲ λέγοιεν οἱ Σαῤῥακηνοὶ πολλὰ καὶ μεγάλα θαύματα ποιῆσαι τὸν Μαχούμετ, ὥσπερ τὸ ἀποκαταστῆσαι τὴν σελήνην διαιρεθεῖσαν, καὶ πηγὴν ὕδατος ἐκ τῶν αὐτοῦ δακτύλων ἀποῤῥυῆναι, λῆρός ἐστι τοῦτο, καὶ ἐναντίον τῷ αὐτῷ Ἀλκοράνῳ. Κωλύει γὰρ ὁ Μαχούμετ περὶ αὐτοῦ τι τοιοῦτον πιστεύειν, πλὴν τῶν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ γεγραμμένων. Περὶ πάντων, φησὶ, τῶν προφητῶν πολλοὶ πολλὰ ἐψεύσαντο, ὅπερ ἵνα καὶ περὶ ἐμοῦ λογίζοιντό τινες,

VII. *Quod lex Saracenorum nullo miraculo confirmatur.*

Septimo est considerandum, quod neque Alcoranum est lex Dei, quæ miraculis confirmetur, neque Mahometus est apostolus Dei, nullum enim miraculum hoc testatur. Quando enim Deus misit Moysen ad Pharaonem, magna prodigia ostendit: similiter autem et Elias et Elisæus, et alii prophetæ magna et inaudita miracula fecerunt, et maxime qui novum quoddam in vitam inferebant. Christus autem proprie in miraculis et signis maximis venit, sicut et ipse Mahometus in Alcorano dicit. Si autem dicant Saraceni, multa et magna miracula fecisse Mahometum, sicut reintegrare lunam divisam, et fontem aquæ ex ejus digitis defluxisse, fabula est hoc, et contrarium eidem Alcorano. Prohibet enim Mahometus de eo aliquid tale credere, præterquam quæ scripta sunt in Alcorano. De omnibus prophetis dicit: Multi multa mentiti sunt, quod ne de me existiment quidam, id solum de me verum credatur, quod Alcorani auctoritate fulcitur. Ille enim cum miracula non

fecisset, et hoc ostendere volens, inducit Deum loquentem et dicentem: Dixit Dominus ad me: Propter hoc miracula te facere non permitto, ne tibi propter miracula eveniat quod et aliis prophetis accidit. Suo ipsius igitur testimonio convincitur, nullum signum fecisse. Ipse enim Mahometus continue in Alcorano dicit, quod cum homines ei dicerent: Ostende aliquod signum, sicut Moyses venit cum signis, et alii scilicet, et Christus, et alii prophetæ fecerunt; respondit, quod Moyses et prophetæ missi sunt a Deo: et maxime Christus, qui in maximis prodigiis venit, et mundus non credidit his, sed dixit hos veneficos et incantatores esse. Propter hoc Deus non permisit mihi facere miracula, non enim credidissent. Sed veni in potentia armorum. Hoc autem manifestissime ostenditur quod falsum sit. Quomodo enim non credidissent huic facienti miracula, qui absque miraculis crediderunt solum mandanti interimere et rapere, et plurimas mulieres corrumpere, et dentem pro dente, et oculum pro oculo effodere? Proclivi enim sunt ad talia qui in mundo versantur; quare vix a multis judicibus et tortoribus et punitionibus coerceri possunt. In potentia autem armorum, quod pro miraculo inducit, manifestum est mendacium. Non enim semper victor fuit, sicut Moyses et Jesus Nave, et Elias, quos angelus Domini semper protexit, et vincentes fecit. Mahometus autem aliquando vincebat, aliquando vincebatur, sicut et alii tyranni. Dentes enim ejus contriti sunt in bello, et facies collisa. Ex quo manifestum, quod non est miraculum quod ab eis pro signo asseritur, magnam videlicet mundi partem ei repente adhæsisse. Talem enim constituit legem, et talia dedit mandata, ad quæ homines sine legibus proclivi sunt: ut in superioribus manifestum est. Mandavit enim mihi Dominus, dixit, ense gentes expugnare, quousque confiteantur, quod non est Deus præter Deum, et quod ego sum apostolus Dei. Quod qui confessi sunt, eorum argentum eo conservaverunt, et sanguinem. Hinc et Saraceni salvati dicuntur. Qui enim Mahometi mandata suscipiebant, servabantur et ab eo, et ab eis qui sub illo erant; neque interimebant eos, neque spoliabant. Unde et Saraceni non vocantur Saraceni, sed Mesclamin, quod interpretatur *salvati*; et derident Christianos, qui dicunt seipsos salvatos. Multis autem talem salutem a Mahometo suscipientibus propter prædictam causam, jussit post hæc prædicari quod quicunque dixerit, Non est Deus præter Deum, intrabit in paradisum, etsi mœchus sit, vel latro. Venit autem ad eum quidam qui Evordi dicebatur, quærens ab eo, si hoc est verum? Respondit autem, Etiam. Et addit ad prædicta: Si bibat etiam vinum, vel et interficiat. Et addit: Etiam si torserit abidode [*Al. evidondæ*] nares. Ad confirmandum autem hæc omnia, nullum signum ostendit, sed nudavit ensem. Item clarius continetur in capitulo prophetarum. Legitur enim sic illic: Dixi de

A ἐκεῖνο μόνον περὶ ἐμοῦ πιστευέσθω, ὃ βοηθεῖται τῇ δυνάμει τῶν λόγων τοῦ Ἀλκοράνου. Ἐκεῖνος γὰρ θαύματα μὴ ποιήσας, καὶ τοῦτο δεῖξαι βουλόμενος, εἰσάγει διαλεγόμενον τὸν Θεὸν, καὶ φάσκοντα, Εἶπε Κύριος πρός με, Διὰ τοῦτο θαύματά σε ποιεῖν οὐ συγχωρῶ, ἵνα μὴ καὶ σοὶ διὰ τὰ θαύματα ὅπερ τοῖς ἄλλοις προφήταις συμβῇ. Τῇ ἑαυτοῦ τοίνυν ἐλέγχεται μαρτυρίᾳ οὐδὲν σημεῖον πεποιηκώς. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ Μαχούμετ συνεχῶς ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ φησὶν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων λεγόντων αὐτῷ, Δεῖξον σημεῖον, ὥσπερ Μωϋσῆς καὶ Χριστὸς καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται ἐποίησαν, ἀπεκρίνατο, ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἦλθε μετὰ σημείων, καὶ οἱ ἄλλοι ἀπεσταλμένοι παρὰ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ὁ Χριστὸς, ὃς ἐν μεγίστοις ἐλήλυθε τέρασι, καὶ ὁ κόσμος οὐκ ἐπίστευσε τού- B τοις· ἀλλ' ἔλεγε φαρμακοὺς καὶ γόητας εἶναι τούτους. Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς οὐ συνεχώρησέ μοι θαύματά με ποιεῖν. Οὐ γὰρ ἂν ἐπίστευον· ἀλλ' ἦλθον ἐν δυνάμει ὅπλων. Τοῦτο δὲ ἐλέγχεται φανερώτατον ψεῦδος ὄν. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν ἐπίστευσαν τούτῳ, ποιήσαντι θαύματα, οἱ πιστεύσαντες αὐτῷ θαυμάτων χωρὶς, μόνον ἐντειλαμένῳ ἀποκτιννύναι, καὶ ἁρπάζειν, καὶ πλείστας διαφθείρειν γυναῖκας, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, καὶ ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ ἐξορύττειν; Ἐπιῤῥεπεῖς γὰρ πρὸς τὰ τοιαῦτα οἱ ἐν κόσμῳ ἀναστρεφόμενοι· ὥστε μόλις ὑπὸ πολλῶν δικαστῶν καὶ βασανιστῶν καὶ κολάσεων κωλύεσθαι δύνασθαι. Τὸ δὲ ἐν δυνάμει ὅπλων ἀφῖχθαι, ὅπερ ἀντὶ θαύματος εἰσάγει, φανερόν ἐστι ψεῦδος. Οὐ γὰρ C ἀεὶ νικητὴς ἦν, ὥσπερ ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, καὶ Ἠλίας· ὧν ἄγγελος Κυρίου ἀεὶ ὑπερήσπιζε, καὶ νικῶντας ἐποίει. Ὁ δὲ Μαχούμετ ἐνίοτε μὲν ἐνίκα, ἐνίοτε δὲ ἐνικᾶτο, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι τύραννοι· οἱ γὰρ ὀδόντες αὐτοῦ συνετρίβησαν ἐν πολέμῳ, καὶ τὸ πρόσωπον. Ἐξ οὗ δῆλον, ὡς οὐκ ἔστι θαῦμα τὸ παρ' αὐτῶν ἀντὶ σημείου προκομιζόμενον, τὸ μέγα μέρος δηλονότι τοῦ κόσμου αὐτῷ προστεθῆναι ἐξαίφνης. Τοιοῦτον γὰρ ἐνεστήσατο νόμον, καὶ τοιαύτας δέδωκεν ἐντολὰς, ἐφ' ἅπερ οἱ ἄνθρωποι καὶ νόμων χωρὶς ὑπάρχουσιν εὔκολοι, ὡς δῆλον ἐν τοῖς ἀνωτέρω. Ἐνετείλατο γάρ μοι Κύριος, φησὶ, ξίφει καταπολεμῆσαι τὰ ἔθνη, μέχρις ἂν ὁμολογήσωσιν, ὅτι οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἐγὼ ἀπόστολός εἰμι τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ οἱ D ὁμολογήσαντες ἐφύλαξαν τὸ ἀργύριον αὐτῶν καὶ τὸ αἷμα. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Σαῤῥακηνοὶ λέγονται σεσωσμένοι. Οἱ γὰρ τὰς τοῦ Μαχούμετ δεχόμενοι ἐντολὰς ἐφυλάσσοντο καὶ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκείνου· καὶ οὔτε ἐφόνευον αὐτοὺς, οὔτε ἐλωποδύτουν. Ὅθεν καὶ οἱ Σαῤῥακηνοὶ οὐ καλοῦνται Σαῤῥακηνοὶ, ἀλλὰ Νεσελαμίν· ὃ ἑρμηνεύεται *σεσωσμένοι*· καὶ καταγελῶσι τῶν Χριστιανῶν, λεγόντων ἑαυτοὺς σεσωσμένους. Πολλῶν δὲ τὴν τοιαύτην σωτηρίαν παρὰ τοῦ Μαχούμετ λαβόντων διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν, ἐκέλευσε μετὰ ταῦτα κηρύττεσθαι πάντα τὸν λέγοντα μὴ εἶναι Θεὸν πλὴν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὸν παράδεισον, εἰ καὶ πόρνος ἐστὶν ἢ λῃστής. Ἦλθε δέ τις πρὸς αὐτὸν Εὐδορδῆ λεγόμενος, ζητῶν παρ' αὐτοῦ, εἰ τοῦτ' ἔστιν ἀληθές;

Ἀπεκρίνατο· Ναί. Καὶ προσέθηκεν, Ἢ καὶ τὴν τοῦ Εὐδορδα ῥῖνα. Πρὸς δὲ τὸ βεβαιοῦν ταῦτα πάντα, οὐδὲν ἔδειξε σημεῖον· ἀλλ' ἀπεγύμνου μόνον τὸ ξίφος. Ἔτι καθαρώτερον περιέχεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν. Ἀναγινώσκεται γὰρ οὕτως ἐκεῖ· Εἶπον περὶ τοῦ Μωάμεθ· τουτέστιν ἐνυπνίων ἀκήκοας, βλασφημίας συνέθηκας, ἢ ἴσως ῥαψῳδεῖς. Ἐλθὲ πρὸς ἡμᾶς τοὐλάχιστον ἐν ἑνὶ θαύματι, ὃν τρόπον καὶ οἱ πρότερον ἀπεστάλησαν. Ἀπεκρίθη, Κατεστρέψαμεν (εἶπεν ὁ Θεὸς) τὰς πόλεις ἐνώπιον τῶν μὴ πιστευσάντων, καὶ μετὰ ταῦτα οἱ πρὸ ὑμῶν οὐκ ἐπίστευσαν· ἀλλ' οὐδ' ἂν ὑμεῖς ἐπιστεύσατε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Διισχυρίζετο δὲ ὅμως, ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν ὁ Γαβριὴλ ἀπεστέλλετο, ἄγων πρὸς αὐτὸν καί τι ζῶον, ὄνου μὲν μεῖζον, ἡμιόνου δὲ ἔλαττον. Ὄνομα δὲ ἦν τῷ ζώῳ Ἐλμπεράκ. Διελέγετο δὲ τὸ ζῶον, περιεπάτει δὲ ἐν μιᾷ ὥρᾳ ὁδὸν πεντήκοντα χιλιάδων ἐτῶν· καὶ ταῦτα ἐποίει ἐν νυκτί. Καί τινας ἄλλους λήρους, περὶ ὧν ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ μετὰ ταῦτα εἰρήσεται. Ἡ δὲ Χριστιανικὴ πίστις, περὶ μεγάλων ἐντελλομένη, ἐπὶ θαύμασι φανεροῖς καὶ χρησίμοις ὅλη τεθεμελίωται, ἅπερ οὐ μόνος πεποίηκεν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι μετ' αὐτὸν, προσέτι δὲ καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Γραφὰς τῶν ἀποστόλων ἐξηγησάμενοι. Καὶ μέχρι τῶν παρόντων καιρῶν διαρκοῦσι τὰ θαύματα, δαιμόνων ἐλαυνομένων, ἀσθενῶν θεραπευομένων, νεκρῶν ἀνισταμένων. Ταῦτα τὰ θαύματα οἱ Χριστιανοὶ καὶ πεποιήκασι, καὶ ποιοῦσιν, οἱ λέγοντες τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν ἀληθῆ καὶ μόνον εἶναι Θεόν· ἅπερ εἰ λέγοιεν οἱ Σαρρακηνοὶ μὴ πιστεύειν, ὡς μὴ γενομένοις, δείξομεν αὐτοῖς μεῖζον θαῦμα. Φανερὸν γὰρ ὡς πρὸ τοῦ Χριστοῦ σχεδὸν ὅλος ὁ κόσμος τοῖς εἰδώλοις σέβας ἀπένεμον· μάλιστα δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ τὴν κοσμικὴν ἔχοντες μοναρχίαν. Ἀλλ' οὗτοι τὴν τῶν Χριστιανῶν ἐδέξαντο πίστιν, καὶ οὐ μόνον ἐπίστευσαν ἀληθῆ Θεὸν εἶναι τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν, ἀλλὰ καὶ κατέπτυσαν πάντων τῶν ἄλλων θεῶν, οἵπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον χρησμοὺς αὐτοῖς διὰ τῶν εἰδώλων ἐδίδοσαν. Βαρὺ δὲ οὐδὲν αὐτοῖς ἐπετίθεσαν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, οὕτως ἀήθων καὶ μεγάλων ἐπιτιθέντων τῷ κόσμῳ· οἷον καταφρονεῖν κόσμου, καταφρονεῖν ἑαυτοῦ, ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς, εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, εὐεργετεῖν τοὺς κακοποιοῦντας, τὰ ἀλλότρια μὴ ἁρπάζειν, τὰ ἴδια χαρίζεσθαι. Ταῦτα πάντα ὁ κόσμος πᾶς προσεδέξατο, τὴν προτέραν τάξιν ἀποβαλλόμενος· ἢ τοίνυν δι' ἱκανῶν θαυμάτων πεισθεὶς, ἢ θαυμάτων χωρίς. Μεῖζον δέ ἐστι θαῦμα ὅτι καὶ θαυμάτων χωρὶς δι' ἀνθρώπων ἰδιωτῶν καὶ ἀσθενῶν δεδύνηται τοῦτο γενέσθαι. Καὶ τοῦτ' ἐποίησαν οἱ Χριστιανοὶ οὐκ ἄλλους φονεύοντες, ἀλλὰ τὸν παρ' ἄλλων αὐτοῖς ἐπαγόμενον θάνατον ὑπομένοντες μακροθύμως. Φανερὸν τοίνυν ἅπασι τρόποις τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἐπὶ θαύμασιν ἐξαισίοις ἱδρύσθαι· τὴν δὲ τοῦ Μαχούμετ οὐδενὶ θαύματι βοηθεῖσθαι. Τοιαύτη γὰρ ἦν, οἵα μηδὲ θαύματος δεῖσθαι, μάλιστα καὶ πρὸς σαρκικοὺς ἀνθρώπους καὶ κοσμικούς. Οἱ δὲ συνετώτεροι τούτων, καὶ γραμμάτων ἔχοντες πεῖραν, καὶ ἀρετῆς ἀντιποιούμενοι ἄνδρες, οὐδεμίαν ταύτῃ νέμουσι πίστιν.

A Mahometo, id est, insomnia audivisti, blasphemias composuisti, vel forte cantas. Veni ad nos ad minus in uno miraculo, quo modo et qui prius missi sunt. Respondit : Subvertimus (dixit Deus) urbes coram non credentibus, et post hæc qui fuerunt ante vos, non crediderunt. Sed neque vos creditis, nisi per ensem. Asserebat tamen, quod a Deo ad eum missus est Gabriel, ducens ad eum quoddam animal, majus quidem asino, minus autem mulo ; nomen autem animali erat Elmaparac. Loquebatur autem animal, ambulabatque in hora viam quinque millium annorum, et hæc faciebat in nocte. Et quasdam alias fabulas, de quibus in decimo capitulo post hæc dicetur. Christiana autem fides quæ ardua B præcipit, in miraculis manifestis et utilibus tota fundata est, quæ non solum fecit Christus, sed etiam apostoli post eum, præterea et magistri qui Evangelium et Scripturas apostolorum exposuerunt, et usque ad præsentia tempora durant miracula, dæmoniorum quæ expelluntur, debilium qui curantur, et mortuorum qui resurgunt. Hæc autem miracula Christiani fecerunt et faciunt, dicentes Christum crucifixum et verum et solum Deum esse. Quæ si dicant Saraceni non credere, tanquam hæc non facta sint, ostendam eis majus miraculum. Manifestum enim, quod ante Christum totus fere mundus idolis honorem tribuebat, maxime autem Romani, qui mundi monarchiam tenebant ; sed hi Christianorum fidem susceperunt, et non solum C crediderunt verum Deum esse Christum crucifixum, sed et respuerunt omnes alios deos, qui tanto tempore responsa eis per idola dederunt. Grave autem nihil imposuerunt, cum Christiana fides sic desueta et ardua mundo imposuisset, sicut contemnere mundum, contemnere seipsum, amare inimicos, orare pro persequentibus, benefacere malefacientibus, aliena non rapere, propria donare. Hæc omnia mundus suscepit, ritum pristinum abjiciens. Vel igitur sufficientibus miraculis persuasus est, vel absque miraculis. Majus autem est miraculum, et absque miraculis per homines idiotas et simplices potuisse hoc fieri. Et hoc fecerunt Christiani, non alios interimentes, sed ab aliis eis illatam D mortem patienter sustinentes. Manifestum igitur omnibus modis Christianorum fidem in miraculis stupendis fundatam esse : Mahometi autem fidem nullo miraculo. Talis enim est, qualis neque miraculis indigeat ; maxime autem ad Saracenos, homines carnales et mundanos : prudentiores autem horum et litterarum peritiam habentes, et virtutem viri sibi vendicantes, nullam huic fidem adhibent.

Η'. Ὅτι ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος ἄλογός ἐστιν.

Ὄγδοον θεωρητέον ἂν εἴη, ὅτι καὶ χωρὶς παντὸς θαύματος δυνατὸν ἂν ἦν, τὸν τοῦ Μαχούμετ νόμον

VIII. *Quod lex Mahometi irrationalis est.*

Octavo considerandum est quod et absque omni miraculo possibile esset Mahometi legem a mundo

esse susceptam, et confirmatam tanquam legem Dei, si solum rationabile cum seipsa haberet, et propter eum qui legem tulit, et propter seipsam, et propter opera, et propter finem. Primum quidem igitur manifestum, quod irrationabilis est propter legislatorem. Irrationabile igitur omnino sic sanctam legem, ut ipsi asserunt, videlicet quod Alcoranum verbum Dei sit, datam esse a sic iniquo viro, rapace, mœcho, homicida, et peccatis aliis subdito, quæ omnia manifesta sunt his qui illius vitam s iunt. Sed Saraceni ad hæc respondent, quod et David in adulterium simul et cædem incidit, Moyses autem homicida fuit: uterque quidem talium legitimus Dei propheta fuit: sic et de Mahometo possibile dicere, verum prophetam esse Dei, etsi aliquando sub peccato fuit. Sed hoc nullam habet vim. David enim et Moyses pœnitentia eorum ipsorum peccatum correxerunt, et hoc est invenire. David enim annuntiavit sui ipsius peccatum, graviterque seipsum cruciavit, quare et veniam meruit. Unde postquam dixit; « Peccavi ; » dixit ei Nathan ab ore Dei: « Dominus dimisit tibi peccatum tuum [13]. » De Mahometo autem minime dictum est, quod vel sui ipsius peccatum annuntiaverit, vel pœnituerit; potius quidem igitur addidit blasphemiam, iniqua lege id affirmans. Sicut enim omnibus Saracenis notum est, Mahometus forte cujusdam Mariæ amore tenebatur, quæ Jacobitis appellabatur, quam ei donavit Machobæus, Jacobitarum rex. Duæ autem ex uxoribus Mahometi, quarum altera quidem dicebatur Aiese, filia Empipecer, aliarum nobilissima, altera autem Aasa, filia Omar, movebantur zelotypia in Mariam. Quæ quodam die ad eum venientes, invenerunt ipsum simul dormientem cum Maria, et dixerunt : Sic oportet facere prophetam? Qui verecundatus, juravit nunquam posthac se cogniturum Mariam. Sicque placatæ sunt ad jusjurandum. Pauco autem post tempore elapso, non potuit seipsum continere. Quare et legem tulit tanquam ex ore Dei, qui ei revelavit, et sententiam intulit in Alcorano in capitulo Elmetearem, quod interpretatur *vocatio*, vel *anathema;* ubi dicit : O propheta, quid prohibes quod tibi concessit Deus? Gratificari quæris tuis uxoribus ; jam tibi legem tulit Deus, ut liceret tibi solvere tua juramenta. Sic pejerans, cognovit rursus eam, dicens solvisse jusjurandum ei Deum, testantibus super hoc Michaele et Gabriele. Et dixit ei una ex uxoribus ejus : O Mahomete, valde studuit Deus in tua concupiscentia. Voluit autem propter hoc dicere : Forte Deus tibi æmulans ut iniquo tecum communicaret opere. Et addidit : Nunquid Deus ipse tibi hoc facere mandavit, quoniam tu hoc per os testaris? forte Deus gratificari tibi quærit, et appropinquare tibi. Ipse autem duabus uxoribus totum legit quod sequitur in capitulo Vetationis, et dixit tanquam ex persona Dei : Pœniteat vos coram Deo, quoniam declina-

[13] II Reg. xii, 13.

A ὑπὸ τοῦ κόσμου δεχθῆναί τε καὶ βεβαιωθῆναι ὡς νόμον Θεοῦ, εἰ μόνον τὸ εὔλογον εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τὸν θέντα τὸν νόμον, καὶ δι' αὐτὸν, καὶ διὰ τὰ ἔργα, καὶ διὰ τὸ τέλος. Πρῶτον μὲν οὖν δῆλον, ὡς ἄλογός ἐστι διὰ τὸν νομοθέτην. Ἄλογον γὰρ παντελῶς οὕτως ἅγιον νόμον, ὡς οὗτοι διισχυρίζονται, ὥστε καὶ λόγον Θεοῦ τὸν Ἀλκοράνον καλεῖν, δεδόσθαι παρ' οὕτως ἀνοσίου ἀνδρὸς, ἅρπαγος, μοιχοῦ, φονέως, καὶ ἁμαρτήμασιν ἄλλοις ὑποκειμένου, ἅπαντα φανερὰ τοῖς τὸν ἐκείνου βίον εἰδόσιν. Ἀλλ' οἱ Σαῤῥακηνοὶ πρὸς ταῦτα ἀπολογοῦνται, ὅτι καὶ ὁ Δαβὶδ μοιχείᾳ ὁμοῦ καὶ φόνῳ περιέπεσεν, καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲ φονεὺς γέγονεν· ἑκάτερος μέντοι τούτων ἔννομος ἦν προφήτης Θεοῦ· οὕτω καὶ περὶ τοῦ Μαχούμετ δυνατὸν λέγειν ἀληθῆ προφήτην εἶναι Θεοῦ, εἰ καί ποτε ὑπὸ
B ἁμαρτίαν ἐγεγόνει. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύν. Ὁ μὲν γὰρ Δαβὶδ καὶ ὁ Μωϋσῆς μετανοίᾳ τὴν ἑαυτῶν ἁμαρτίαν διωρθώσαντο· καὶ τοῦτο ἔστιν εὑρεῖν. Ὁ γὰρ Δαβὶδ ἐξήγγειλε τὴν ἑαυτοῦ ἁμαρτίαν, ἰσχυρῶς τε ἐτιμωρήσατο ἑαυτόν· ὅθεν καὶ συγγνώμης ἠξίωται. Ὅθεν μετὰ τὸ εἰπεῖν, « Ἥμαρτον, » εἶπεν αὐτῷ ὁ Νάθαν ἀπὸ στόματος τοῦ Θεοῦ, « Κύριος ἀφείλετο τὸ ἁμάρτημά σου. » Περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδαμῶς εὕρηται, ὡς ἢ τὴν ἑαυτοῦ ἁμαρτίαν ἀνήγγειλεν, ἢ μετενόησεν· μᾶλλον μὲν οὖν προσέθηκε τῇ ἁμαρτίᾳ καὶ βλασφημίαν, παρανόμῳ νόμῳ βεβαιώσας αὐτήν. Ὡς γὰρ ἅπασιν ἔγνωσται τοῖς Σαῤῥακηνοῖς, ὁ Μωάμεθ ἤρα τινὸς Μαρίας ὀνομαζομένης Ἰακωβίτιδος, ἣν ἐχαρίσατο τούτῳ ὁ τῶν Ἰακωβιτῶν βασιλεὺς Μαχωαῖος. Δύο δὲ ἐκ τῶν τοῦ Μωάμεθ γυναι-
C κῶν, ὧν ἁτέρα μὲν ἐλέγετο Ἀνεσὲ, θυγάτηρ τοῦ Ἐμπιπεχὲρ, εὐγενεστάτη τῶν ἄλλων, ἡ δὲ λοιπὴ Ἀασὰ, θυγάτηρ Ὀμὰρ, ἐκινοῦντο ζηλοτυπίᾳ πρὸς τὴν Μαρίαν. Αἳ ἡμέρᾳ τινὶ πρὸς αὐτὸν εἰσελθοῦσαι, εὗρον αὐτὸν συγκαθεύδοντα τῇ Μαρίᾳ, καὶ εἶπον· Οὕτω δεῖ ποιεῖν τὸν προφήτην; Καὶ ὃς αἰσχυνθεὶς, ὤμοσε μηδέποτε τοῦ λοιποῦ γνώσεσθαι τὴν Μαρίαν. Καὶ ἤρεσεν ὁ ὅρκος αὐταῖς. Ὀλίγου δὲ παραῤῥυέντος χρόνου, οὐχ οἷός τε ἐγένετο ἑαυτὸν ἐπισχεῖν. Διὸ καὶ νόμον ἔθηκεν, ὥσπερ ἐκ στόματος Θεοῦ ἀποκαλύψαντος αὐτῷ, καὶ ψῆφον ἐξήνεγκεν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμετεαρὲμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀποχὴ, ἢ *ἀνάθεμα*. Ἔνθα φησίν· Ὦ προφῆτα, τί κωλύεις ὃ σοι συνεχώρησεν ὁ Θεός; Χαρίζεσθαι ζητεῖς ταῖς σαῖς γυναιξίν; ἤδη σοι νόμον ἔθηκεν ὁ Θεὸς, ὥστ'
D ἐξεῖναί σοι λῦσαι τοὺς σοὺς ὅρκους. Οὕτως ἐπιορκήσας, ἔγνω πάλιν αὐτὴν, εἰπὼν λῦσαι τὸν ὅρκον αὐτῷ τὸν Θεὸν, μαρτυρούντων ἐπὶ τοῦτο Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ μία τῶν αὐτοῦ γυναικῶν· Ὦ Μωάμεθ, λίαν ἐσπούδασεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τῇ σῇ ἐπιθυμίᾳ. Ἐθέλησε δὲ διὰ τούτου εἰπεῖν· Ἴσως ὁ Θεὸς, σοὶ ζηλῶν, ἀνοσίῳ κεκοίνωκεν ἔργῳ. Καὶ προσέθηκε, Μὴ αὐτὸς ὁ Θεός σοι τοῦτο ποιῆσαι ἐνετείλατο, ἐπεὶ σὺ τοῦτο διὰ στόματος μαρτυρεῖς; Ἴσως ὁ Θεὸς χαρίσασθαί σοι ζητεῖ διὰ τούτου, καὶ πλησιάσαι σοι. Αὐτὸς δὲ ταῖς δυσὶ γυναιξὶν ὅλον ἀνέγνω τὸ ἑπόμενον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἀποχῆς, καὶ εἶπεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Μετανοήσατε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι

ἐξέκλιναν αἱ καρδίαι ὑμῶν, περὶ τῆς κατηγορίας λέγων, ἧς κατηγόρησαν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἀθέσμῳ γάμῳ. Ἕπεταί τε ἐφεξῆς· Εἰ ὑμᾶς ἐκβάλλει, δώσω αὐτῷ ἀνθ' ὑμῶν βελτίους ὑμῶν Σαῤῥακηνὰς, πιστὰς, πλουσίας, μετανοούσας, προσκυνούσας, αἰνούσας, εὐκινήτους, καὶ παρθένους. Ὁ ἀκούσασαι εἶπον, Μετανοοῦμεν. Τὸ δ' ὅμοιον πεποίηκεν, ὅτε ἔλαβε τὴν γυναῖκα Ζεῖθ τοῦ τροφέως αὐτοῦ. Εἶπε δὲ ἐπὶ τοῦτο ψῆφον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἐλαζέβ, ὅτι ὁ Θεὸς εἴρηκεν αὐτῷ· Σὺ ζηλοῖς ἐν τῇ ψυχῇ σου, ὅτι ὁ Θεὸς δημοσιεύει, καὶ δειλιᾷς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ δίκαιόν ἐστι μᾶλλον τὸν Θεὸν δεδοικέναι. Ὅτε γὰρ ἐφαύλισεν ὁ Ζεῖθ, ἐξεδώκαμέν σοι ταύτην, ὦ Μαχούμετ. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ζεῖθ, Μὴ ταύτην ἠγάγου, ἀπόστολε τοῦ Θεοῦ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὐαί σοι, ὁ Θεός μοι ταύτην ἐκδέδωκεν. Ἥτις μετὰ ταῦτα, περὶ ἑαυτῆς τοῦτο διετέλει θρυλλοῦσα, ὡς ὁ Θεὸς ταύτην τῷ προφήτῃ ἐξέδωκεν. Ἰδοὺ διὰ τῆς μείζονος τὴν ἐλάττω συνεσκίασεν ἁμαρτίαν. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ φησίν· Οὐδεμία μείζων ἁμαρτία ἐστὶν, ἢ τῷ Θεῷ ψεῦδος προσάπτειν. Ἔτι οὐδέν ἐστιν οὕτως ἀφόρητον ἐν προφήταις ἁμάρτημα, ὡς ἀκολασίᾳ καὶ ἀκαθαρσίᾳ συνεῖναι, τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὴ ἁπτομένου τῶν προφητικῶν καρδιῶν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀφροδισίων, ὥς φησιν Ἱερώνυμος. Καὶ ὁ φιλόσοφος δέ φησιν, ὡς ἐν ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις ἀδύνατόν ἐστιν τὸν ἄνθρωπον νοεῖν. Ἔστι τοίνυν παντελῶς ἄλογον οὕτω σωτηριώδους νόμου (ὥς αὐτοί φασι) διάκονον καὶ προφήτην σαρκικώτατον καὶ ἀκάθαρτον ἄνθρωπον εἶναι, ἐφ' ᾧ καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ σεμνύνεται, τοσαύτην εἶναι λέγων ἐν αὐτῷ ἐν τῷ δρᾷν ἰσχὺν, καὶ περιουσίαν ἀκολασίας, ὅσην ἐν τεσσαράκοντα ἀνθρώποις· εἰ καὶ ὁ Θεὸς ἐστέρησεν τοῦτον παίδων γονῆς· μίαν γὰρ μόνην ἐσχηκέναι λέγεται θυγατέρα. Ἄλογος γὰρ ὁ νόμος οὗτος διὰ τὸν νομοθέτην, τοῦτο μὲν ὡς ἀνόσιον καὶ σαρκικὸν παντελῶς, τοῦτο δὲ καὶ ὡς τοσοῦτον ἄνουν τε καὶ ἀβέβαιον, ὡς καὶ περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ μὴ εἰδέναι τί ἔσται αὐτῷ, ἢ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς· καὶ ἀγνοεῖν πότερον αὐτὸς, ἢ καὶ αὐτοὶ, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς σωτηρίας εἰσὶν, ἢ οὔ.

Ἀλλ' οὐδὲ δι' ἑαυτὸν ὁ νόμος οὗτός ἐστι κατὰ λόγον, τοῦτο μὲν ὡς ἔχων ὀνόματα αἴσχιστα, καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι δίκαιον, καὶ μάλιστα σαρκικοῖς προσήκοντα πάθεσιν· ἐν πλείστοις γὰρ τόποις τῷ αἰσχίστῳ τούτῳ ῥήματι μόλις αὐτοὶ χρῶνται οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ, οἷς ὕλη τῶν ποιημάτων τὰ σαρκικὰ καὶ αἰσχρὰ, εἰ καὶ οὗτοι σπανίως· ὥσπερ Ὁράτιος ἀναιδῶς εἶπεν, Οὐ δέδοικα συνουσιάζων· τοῦτο δὲ ὅτι καθὼς καὶ αὐτὸς διαῤῥήδην φησίν· Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμενος τὸ Ἀλκοράνον νοεῖν. Καὶ πῶς προσέταξεν ὁ Θεὸς τοῦτο τηρεῖσθαι, εἰ μὴ δέδωκε καὶ νοεῖσθαι; Δεῖ δὲ γινώσκειν, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὐδέν ἐστιν, ὅπερ οὐχ οἷοί τέ ἐσμεν καὶ νοῆσαι, τῷ τῆς πίστεως φωτὶ βοηθούμενοι. Ἀλλ' οὐδὲ διὰ τὰ περιεχόμενα ἐν τούτῳ διδάγματά ἐστι κατὰ λόγον. Φησὶ γὰρ ἐν πολλοῖς τόποις τὸν Θεὸν προστεταχέναι τοῖς ἀγγέλοις, προσκυνῆσαι τὸν Ἀδάμ· καὶ τοὺς μὲν μὴ θελήσαντας γενέσθαι δαίμονας, τοὺς δὲ προσκυνήσαντας μεῖναι ἀγγέλους. Καὶ πῶς ἂν ὁ Θεὸς ἐνετείλατο εἰδωλολατρείαν, καὶ τοῖς ἄλλοις τὴν αὐτῷ μόνην

A verunt corda vestra; de accusatione dicens, qua eum accusaverunt de incestu. Sequiturque deinceps: Si forte Deus vos repudiaverit, dabo pro vobis ei meliores vobis Saracenas, fideles, divites, pœnitentes et orantes, agiles, et virgines. Quod audientes, dixerunt: Pœnitet. Similiter autem fecit, quando accepit uxorem Zeith alumni sui. Dixit autem super hoc sententiam in capitulo Elazeb, quod Deus dixit: Tu æmularis in animo tuo, quod Deus propalat, et times homines, sed justum est magis timere Deum. Tumque enim respuit eam Zeith, dixitque ei: Ne ducas hanc in uxorem, apostole Dei. Et respondit Mahometus, Væ tibi, Deus mihi hanc dedit. Qui post hæc de seipso hoc divulgavit dicens, quod Deus hanc prophetæ dedit.
B Ecce per majus minus peccatum occultavit. Etenim ipse Mahometus dicit: Nullum majus peccatum est, quam Deo mendacium injungere. Item nullum est sic inter prophetas peccatum intolerabile, sicut in intemperantia et immunditia simul esse, cum Spiritus sanctus non tangat prophetica corda in actionibus venereis, ut dicit Hieronymus: et philosophus quoque dicit, quod in talibus actionibus impossibile est hominem speculari. Est igitur omnino irrationabile, sic salutaris legis (ut ipsi dicunt) ministrum et prophetam carnalissimum et immundum hominem esse, in quo ipse de seipso gloriatur; tantam dicens in agendo vim et affluentiam intemperantiæ, quantam in quadraginta
C hominibus, etsi Deus privavit hunc filiorum sobole; unam enim solam habuisse filiam dicitur. Irrationabilis igitur lex hæc propter legislatorem, tum quia sceleratus et carnalis, tum quia inscius et incertus; sicut et de seipso testatur in Alcorano, nescire se quid erit ei vel Saracenis, ignorare utrum ipse vel ipsi in via salutis sint, vel non.

Sed neque per seipsam lex hæc est secundum rationem, tanquam habens nomina turpissima, et in quibus velari justum est, et maxime carnalibus convenientia passionibus. In plurimis enim locis turpissimo hoc verbo utitur, *coeo*, quod nulla alia
D lex facit: quo verbo vix poetæ ipsi comici utuntur, quibus materia poematum est carnalis et turpis, etsi hi raro; sicut Aratus (a) impudenter dixit: Non timui coiens. Hoc autem et ipse palam dicit, Non est homo in mundo qui possit Alcoranum intelligere. Et quomodo mandavit Deus hoc servari, si non dedit et intelligi? Oportet autem scire, quod in Evangelio nihil est, quod non possimus etiam intelligere, fidei lumine adjuti. Sed neque propter doctrinam quæ in eo continetur, est secundum rationem. Dicit enim in multis locis, Deum mandavisse angelis, adorare Adam, et eos quidem qui nollent, fieri dæmones; adorantes autem manere angelos. Et quomodo Deus mandasset idololatriam, et angelis honorem tribuisset, qui soli Deo debe-

(a) Sic. Lege ut in Græco *Horatius*. Edit.

batur? Item et ratione doctrinæ irrationabilis est A ex dictis ipsorum. In illa enim lege maxime necessarium (ut ipsi dicunt) hoc est, ut dicatur ubique, quod non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei. Additque: Et quod Deus est magnus. Sed quæ annuntiatio est ista? Nullus enim qui ratione utitur, dicere posset Deum esse parvum. Item propositio quæ dicit: Non est Deus præter Deum, vera est per seipsam, et a nullo ei contradicitur, sive unus sit Deus, sive plures. Et in omnibus verissima est talis duplicatio. Non est enim angelus nisi angelus, et non est homo nisi homo, et non est asinus nisi asinus. Bos enim et canis non est asinus. Quæ autem dicit, Mahometus est apostolus Dei, valde est ambigua. Quæ igitur ratio connexionis harum duarum propositionum, unius quidem, per seipsam notæ, alterius B autem per seipsam ignotæ? Quæ virtus vel quæ utilitas, ut quicunque hoc confiteatur, de necessitate salvetur? Item Mahometus in prædicta lege dicit, quod omnes homines unum erant, et unius sectæ, et unius religionis, Deus autem diversos eos fecit, qui misit diversos prophetas. Hoc autem neque quousque appareat verum esse potest. Maxime enim unus Deus, qui maxime unitatem et hominum salutem amat. Non enim divisisset homines in diversas sectas et errores et perditiones. Sed hoc invidia dæmonis factum est, et nequitia hominum, permissione tamen Dei, qui permittit eos qui nolunt credere veritati, in diversos errores C incidere. Item Mahometus in prædicta lege jubet tanquam ex ore Dei, interimi infideles, id est eos qui non sunt Saraceni. Item dicit de eis, quod non possunt recta cogitare, cum a Deo non deducuntur; Deus autem eos non deducit. Sed inconveniens interimi, propterea quod non possunt; quos autem possunt, non conveniens est cogere, propterea quod non placet Deo servitus coacta. Interimi autem nisi credant, vel aliquo modo simul impelli ad credendum, et ipse qui hæc mandat Mahometus inconveniens judicat et irrationabile. Dicit enim in capitulo Jonæ: Si voluisset Deus, omnes jam credidissent qui sunt in terra. Et tu cogis homines ut credant? Et nullus potest esse fidelis, nisi hoc ei concessum sit a Deo. Hoc autem latius D explicabimus in sequentibus, in nono capitulo.

A ὀφειλομένην ἔδωκε δόξαν; Ἔτι καὶ τῷ λόγῳ τῶν διδαγμάτων ἄλογός ἐστι. Τὸ γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ νόμῳ μάλιστα καὶ μόνον ἀναγκαῖον, ὡς αὐτοί φασι, τοῦτ' ἔστι, τὸ διαγγέλλεσθαι πανταχοῦ, ὡς οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μαχούμετ ἐστὶν ἀπόστολος. Προστιθέασί τε καὶ ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγας. Ἀλλὰ τίς εὐαγγελία ἐστὶν ἡ τοιαύτη; Οὐδεὶς γάρ ἐστι λόγῳ χρώμενος, ὃς ἂν εἴποι τὸν Θεὸν εἶναι μικρόν. Ἔτι ἡ λέγουσα πρότασις, Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἀληθής ἐστι καθ' αὑτήν, καὶ παρ' οὐδενὸς ἀντιλέγεται, εἴτε εἷς εἴη Θεός, εἴτε πλείους. Καὶ ἐπὶ πάντων ἀληθεστάτη ἐστὶν ἡ τοιαύτη ἐπαναδίπλωσις· οὐκ ἔστι γὰρ ἄγγελος εἰ μὴ ἄγγελος· καὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος εἰ μὴ ἄνθρωπος· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ὄνος εἰ μὴ ὄνος. Ὁ γὰρ βοῦς καὶ ὁ κύων οὐκ ἔστιν ὄνος. Ἡ δὲ B λέγουσα, Ὁ Μαχούμετ ἐστὶν ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ, λίαν ἐστὶν ἀμφίβολος. Ποία τοίνυν αἰτία τῆς συναφῆς τῶν δύο τούτων προτάσεων, μιᾶς μὲν καθ' ἑαυτὴν γνωστῆς, τῆς δὲ λοιπῆς ἀγνώστου καθ' ἑαυτήν; Ἢ ποία ἀρετὴ ἢ ὠφέλεια τὰ τοιαῦτα ὁμολογεῖν, καὶ οὕτως εἶναι ἀναγκαῖον, ὥστε ἐξανάγκης σώζεσθαι πάντα τὸν οὕτως ὁμολογοῦντα; Ἔτι ὁ Μαχούμετ ἐν τῷ προειρημένῳ νόμῳ φησίν, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἓν ἦσαν, καὶ μιᾶς αἱρέσεως, καὶ μιᾶς θρησκείας· τὸν δὲ Θεὸν διαφόρους αὐτοὺς ποιῆσαι, ἀποστείλαντα διαφόρους προφήτας. Τοῦτο δὲ οὐδὲ μέχρι τοῦ δόξαι εἴη ἂν ἀληθές. Ὁ γὰρ μάλιστα εἷς Θεός, καὶ μάλιστα τὴν ἑνότητα καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἀγαπῶν, οὐκ ἂν διεῖλε τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους αἱ- C ρέσεις, καὶ πλάνας, καὶ ἀπωλείας. Ἀλλὰ τοῦτο φθόνῳ τοῦ δαίμονος γέγονε, καὶ πονηρίᾳ ἀνθρώπων, παραχωρήσει μέντοι Θεοῦ, τοὺς μὴ βουλομένους πιστεῦσαι τῇ ἀληθείᾳ διαφόροις ὑποπεσεῖν αἱρέσεσι συγχωρήσαντος. Ἔτι ὁ Μωάμεθ ἐν τῷ προειρημένῳ νόμῳ κελεύει ὥσπερ ἐκ στόματος Θεοῦ φονεύεσθαι τοὺς ἀπίστους, τουτέστι τοὺς μὴ ὄντας Σαρρακηνούς· καίτοι γε εἰπὼν περὶ αὐτῶν, ὡς οὐ δύνανται τὰ ὀρθὰ φρονεῖν, μὴ παρὰ Θεοῦ ὁδηγούμενοι· τὸν δὲ Θεὸν αὐτοὺς μὴ ὁδηγῆσαι. Ἀλλὰ ἄτοπον φονεύεσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι· οὓς καὶ δυναμένους οὐ προσῆκον ἦν ἠναγκάζεσθαι, διὰ τὸ μὴ ἀρέσκειν τῷ Θεῷ τὴν κατηναγκασμένην λατρείαν. Τὸ δὲ φονεύεσθαι, εἰ μὴ πιστεύσαιεν, ἢ ἕτερον τρόπον συνωθεῖσθαι εἰς τὸ πιστεύειν, καὶ αὐτὸς ὁ ταῦτα προστάσσων Μαχούμετ D ἄτοπον κρίνει καὶ ἄλογον. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ· Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν οἱ ἐν τῇ γῇ. Καὶ σὺ ἀναγκάζεις τοὺς ἀνθρώπους ὥστε πιστεύειν; Καὶ οὐδεὶς δύναται εἶναι πιστός, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτῷ χαρισθείη παρὰ Θεοῦ; Τοῦτο δὲ πλατύτερον ἐπεξελευσόμεθα ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ.

Irrationabilis est autem lex hæc et propter hæc de quibus tractat. Facit enim capitulum proprium de formica, et aliud de aranea, et aliud de fumo; cujus autem gratia Deus talia mandavit de formica et de fumo? Item dicit, quod nunquam Deus parcere posset ostendenti terga inimicis, et reliqua. Quod autem peccatum, fugere hominem in bello, videntem seipsum in periculo? Sed voluit vel bellicosos ipsos, vel audaces Mahometus facere. Item lex quæ jubet de lavatione, irrationabilis est omnino. Mandat enim quando orare velint, lavare ma-

Ἄλογος δέ ἐστιν οὗτος ὁ νόμος καὶ διὰ τὰ περὶ ὧν πραγματεύεται. Ποιῆσαι γὰρ κεφάλαιον ἰδικὸν περὶ τοῦ μύρμηκος, καὶ ἄλλο περὶ τοῦ ἀράχνου, καὶ ἄλλο περὶ τοῦ καπνοῦ, τίνος δὲ χάριν ὁ Θεὸς τοιαῦτα ἐνετείλατο περὶ τοῦ μύρμηκος καὶ τοῦ καπνοῦ; Ἔτι φησίν, ὡς οὐδέποτ' ἂν ὁ Θεὸς συγγνοίη Σαρρακηνῷ δείξαντι νῶτα τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τὰ λοιπά. Ποία δὲ ὁμαρτία φυγεῖν τὸν ἄνθρωπον ἐν πολέμῳ, ὁρῶντα ἑαυτὸν ἐν κινδύνῳ; Ἀλλ' ἠβουλήθη καὶ πολεμικοὺς αὐτοὺς καὶ τολμηροὺς ὁ Μαχούμετ ποιῆσαι. Ἔτι ὁ νόμος ὃν διακελεύεται περὶ τῆς

A ἀκολούσεως, ἄλογός ἐστι παντελῶς. Προστάττει γάρ, ὅτε προσεύξασθαι θέλοιεν, νίπτειν τὰς χεῖρας, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὸν πρωκτὸν, καὶ τὰ αἰδοῖα, καὶ τὰ πέλματα, καὶ τοὺς βραχίονας μέχρι τοῦ πήχεως. Εἰ δὲ μὴ εὕροιεν ὕδωρ, βάπτεσθαι τὰς χεῖρας ἐν τῇ κόνει, καὶ μετὰ ταῦτα τρίβοντες τὰς χεῖρας κεκονιμένας διὰ τοῦ προσώπου, κονίζειν ἱκανῶς τὸ πρόσωπον ἑαυτῶν. Ἀλλὰ εἰ τὸ ἀπονίπτεσθαι εὔλογον, εὐλογώτερον ἂν ἦν πλύνειν τὴν καρδίαν κατὰ τὸ τέταρτον τοῦ Ἱερεμίου· « Πλῦνον τὴν καρδίαν σου ἀπὸ πονηρίας. » Τὸ δὲ κόνιν ἐπιτάττειν τῷ προσώπῳ ποῖον δύναται λόγον ἔχειν; Μᾶλλον μὲν οὖν ὅσον τὸ νίπτειν εὔλογον, τοσοῦτον τὸ κονίζεσθαι καὶ τὸ αἶσχος ἄτοπόν ἐστι καὶ ἄλογον. Μάλιστα δὲ ἄλογος ὁ νόμος οὗτος δοκεῖ ὁ περὶ τοῦ ἀποστασίου. Δύναται γὰρ Σαῤῥακηνὸς ἐκβάλλειν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, καὶ πάλιν αὐτῇ καταλλάττεσθαι, B ὁσάκις ἂν τούτῳ ἀρέσκῃ, ἢ ἀπαρέσκῃ· οὕτω μέντοι, ὅτι μετὰ τὴν τρίτην ἐκβολὴν μὴ δύνασθαι αὐτὴν εἰσδέχεσθαι, πλὴν εἰ μή τις ἕτερος σαρκικῶς αὐτὴν γνοίη, μὴ οὖσαν ἐν τοῖς ἐμμήνοις. Εἰ δὲ ταύτην γνοίη μὴ ἱκανῶς ἐντεταμένῳ αἰδοίῳ, ἀνάγκη περαιτέρω γνῶναι ταύτην, ἱκανῶς ἐντεταμένῳ τῷ μέλει. Ὅθεν ὅταν βούλωνται καταλλάττεσθαι ταῖς ἑαυτῶν γυναιξὶ, τίμημα διδόασι τυφλῷ τινι, ἢ ἑτέρῳ εὐτελεῖ προσώπῳ, συνεσομένῳ τοιαύτῃ γυναικὶ, καὶ μετὰ ταῦτα μαρτυρήσοντι δημοσίᾳ, καὶ ἐροῦντι βούλεσθαι ταύτην ἐκβαλεῖν. Οὗ γενομένου, ὁ πρῶτος δύναται καταλλάττειν αὐτὴν ἑαυτῷ. Ἐνίοτε δὲ τοσοῦτον ἀρέσκουσιν αὐταῖς οἱ δεύτεροι, ὥστε λέγειν αὐτὰς μὴ δύνασθαι ἐκείνων χωρίζεσθαι· καὶ τότε ὁ πρῶτος ἀποβαλὼν τὸ C τίμημα καὶ τὴν γυναῖκα, ἐκπίπτει τῆς ἑαυτοῦ ἐλπίδος. Ὧν νόμος οὐ τοσοῦτον ἀνθρώποις, ὅσον ζώοις λόγου ἐστερημένοις προσήκων, ἀλλ' οὐ τῷ Θεῷ, τῷ πάντα σὺν λόγῳ διοικοῦντι.

Μάλιστα δὲ ἄλογος οὗτος ὁ νόμος ἐστὶ κατὰ τὸ τέλος καὶ τοὺς μισθοὺς οὓς ὑπισχνεῖται. Φησὶ γὰρ δι' ὅλου τοῦ Ἀλκοράνου, ὅτι ἡ μακαριότης τῶν Σαῤῥακηνῶν ἐστι καταῤῥύτους παραδείσους κεκτῆσθαι, γυναῖκάς τε καὶ παλλακὰς πολλὰς νέας, αἰσχυντηλὰς καὶ καλὰς, πορφυροῖς ἱματίοις ἐνδεδυμένας, σκύφους δὲ χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς διὰ τῶν τραπεζῶν διατρέχοντας, σιτία ἥδιστα. Ταῦτα μάλιστα καταλέγει ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλραγμὰν, ὃ ἑρμηνεύεται *ἐλεήμων*. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς *Διδασκαλίας τοῦ Μαχούμετ*, οὗ οἱ λόγοι μεγάλα δύνανται D παρ' αὐτοῖς, ἐκτίθησι τὴν τάξιν τῶν σιτίων. Καί φησι πρῶτον μὲν εἶναι ὄψον τῶν προτεθησομένων ἐκεῖ *τὸ ἧπαρ τοῦ ἀλμπεποὺτ* ἰχθύος, σιτίον ἄκρως ἡδύ· καὶ μετὰ ταῦτα ἐκ διαδοχῆς δένδρων καρποί. Καὶ παρακατιὼν ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ, ἐρωτώντων αὐτὸν εἰ καὶ λαγνεύουσιν, ἀπεκρίνατο, Οὐκ ἂν ἦν μακαριότης, εἴ τις ἐκεῖ μὴ παρῆν ἡδονή. Μᾶλλον μὲν οὖν μάτην μὲν ἂν ἦσαν πάντα, μὴ καὶ τῆς κατὰ τὴν λαγνείαν ἡδονῆς ἑπομένης. Ἐν τούτῳ δ' ἔστιν ὁ πᾶς τοῦ Ἀλκοράνου σκοπὸς, καὶ ὅλης τῆς τῶν Σαῤῥακηνῶν αἱρέσεως, τῷ τὴν μακαριότητα μάλιστα ἐν λαγνείᾳ καὶ γαστρὶ συνεστάναι. Καὶ

[14] Jerem. iv, 14.

nus et vultum et podicem et pudibunda, et palmas pedis, et brachia usque ad cubitum. Si autem non inveniant aquam, intingi manus in pulvere : et post hæc terentes manus pulvere illitas per faciem, pulvere illinire sufficienter eorum ipsorum vultum. Sed etsi lavare rationabile, rationabilius jam esset lavare cor, secundum Jeremiam dicentem : « Lava cor tuum a nequitia [14]. » Pulverem autem apponere vultui, quam potest habere rationem? Magis quidem igitur quantum lavare est rationabile, tantum pulvere illiniri inconveniens est et irrationabile. Maxime autem irrationabilis hæc lex videtur, quæ est de repudio. Potest enim Saracenus ejicere sui ipsius uxorem, et rursus ei conciliari toties quoties huic placuerit vel displicuerit; sic tamen ut post tertiam repudiationem non possit eam suscipere : nisi quis alter eam carnaliter cognoverit, non exsistentem in menstruis. Si autem hanc cognoverit non sufficienter extenso testiculo, necesse ulterius hanc cognoscere sufficienter extenso membro. Unde quando volunt conciliari cum sui ipsorum uxoribus, dant pretium cæco cuidam, vel alteri vili personæ, quæ cum tali uxore simul futura est. Et post hæc testabitur publice, et dicet velle hanc repudiare. Quo facto, primus potest eam sibi conciliare. Aliquando autem tantum placent eis secundi, ut dicant non posse eas ab illis separari. Et tunc primus amittens pretium et uxorem, decidit a sui ipsius spe. Quorum lex non tantum hominibus, quantum animalibus ratione privatis conveniens est. Sed neque Deo, qui omnia similiter cum ratione gubernat, convenit.

Maxime autem hæc lex irrationabilis est secundum finem et præmia quæ promittit. Dicit enim per totum Alcoranum : Beatitudo Saracenorum est, irriguos hortos possidere, mulieres et pellices juvenes, verecundas et pulchras, purpureis vestibus indutas, scyphos autem aureos et argenteos per mensas discurrentes, et cibaria suavissima habere. Hæc maxime numerat in capitulo Elragman, quod interpretatur *miserator*. In libro autem *De doctrina Mahometi*, qui liber apud eos est magnæ auctoritatis, exponit ordinem cibariorum. Et dicit primum quidem esse ferculum eorum quæ illic sunt apponenda, *epar alimpeput* piscis, cibariorum valde suave, et post hæc ex successione arborum fructus. Et descendens in eodem capitulo, interrogantibus eum quibusdam, si et luxurientur, respondit : Non esset beatitudo, si quædam illic non adesset voluptas. Potius quidem igitur frustra essent omnia, cum non sequeretur voluptas secundum luxuriam. In hoc autem est omnis Alcorani intentio et totius Saracenorum sectæ, beatitudinem maxime in luxuria et ventre constituere. Et hæc non secundum similitudinem

quamdam vel exemplum dicit, sicut et sacra Scriptura meminit cibariorum et mensæ in beata vita. De vera autem beatitudine, sicut de speculatione Dei, vel de perfectione secundum animam, nullam omnino mentionem facit Mahometus, propterea quod neque hanc concupiscit, neque apprehendit. Sola enim quæ concupiscit, hæc jam et promittit. In hoc enim aperte ostendit seipsum contrarium Christo, et omnibus prophetis et philosophis, et omnibus qui ratione utuntur, qui omnes communiter conveniunt, ultimam hominis beatitudinem esse in Dei cognitione. Sicut in Evangelio secundum Joannem : « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum [18]. » Et Aristoteles dicit, quod vita secundum intellectum optima est. Igitur circa ventrem et venerea pessima est; etenim fit impedimento bonitati intellectus. Sed quoniam Saraceni, neque dicta divinæ Scripturæ suscipiunt, neque philosophorum, propter rationes in primo capitulo prædictas, redeundum jam est ad quamdam rationem, quam et ipsi irrationales exsistentes non possunt omnino negare.

Sit igitur ratio auctoritas, sine qua nulla valet auctoritas, et ostendendum, quod neque in ventris, neque in intemperantiæ operibus felicitas hominis est, et quod hæc non erunt illic. Constat enim quod cibos ad hoc sumimus, ut corruptio, quæ posset accidere ex consumptione naturalis humidi, evitetur, et fiat augmentum. Hæc autem duo non erunt illic; omnes enim in commensurata quantitate resurgent, et posthac non poterunt mori, vel alio quodam modo deficere, sicut et ipse Mahometus in sua doctrina dicit : Deus interimet mortem, et post hæc resurgent immortales et integri. Assumptio igitur cibariorum nequaquam est necessaria. Similiter autem neque rerum venerearum usus, quoniam neque nunc est necessarius, nisi ut servetur secundum speciem quod non potest servari in individuo. Item homines qui resurgent, vel semper vivent, et semper nutrientur. Et si semper nutrientur, consequens his, quod augebuntur corpora, vel erunt et illic egestiones et aliæ fœditates, ut tantum resolvatur quantum convertitur in cibum, quorum utrumque est inconveniens. Ad hoc autem respondet Mahometus in libro sui ipsius doctrinæ, dicens : quod non erit illic egestio sordium, sed purgatio per sudorem. Et adducit exemplum pueri in utero matris exsistentis, qui nutritur (ut dicit) et non egerit. Sed neque exemplum hujus, neque ratio, si quis diligenter respiciat solutionem, est sufficiens. Sunt enim quædam de perfectione imperfecti, quæ in re perfecta essent magnæ imperfectiones. Item si usus rerum venerearum est illic, nisi frustra esset, sequeretur et

A ταῦτα οὐ κατά τινα ὁμοιότητα ἢ παράδειγμα φάσκει, ὥσπερ καὶ ἡ ἱερὰ μέμνηται Γραφὴ σιτίων καὶ τραπέζης ἐν τῇ μακαρίᾳ ζωῇ. Περὶ γὰρ τῆς ἀληθῶς μακαριότητος, οἷον τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας, ἢ τῆς κατὰ ψυχὴν τελειότητος, οὐδεμίαν παντάπασιν ποιεῖται μνήμην ὁ Μαχούμετ, διὰ τὸ μήτε ἐπιθυμῆσαι ταύτης, μήτ' ἐπιλαβέσθαι. Μόνα γὰρ ὧν ἐπεθύμει, ταῦτα δὴ καὶ ὑπέσχετο. Ἐν τούτῳ γὰρ ἀνακεκαλυμμένως δείκνυσιν ἑαυτὸν ἐναντίον τῷ τε Χριστῷ καὶ πᾶσι προφήταις καὶ φιλοσόφοις, καὶ πᾶσι τοῖς λόγῳ χρωμένοις· οἳ κοινῇ πάντες συμφωνοῦσι τὴν ἐσχάτην εἶναι τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει· ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην· « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. » Καὶ Ἀριστοτέλης δέ φησιν ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Ἠθικῶν, καὶ
B δωδεκάτῳ μετὰ τὰ φυσικὰ, ὅτι ἡ κατὰ νοῦν ζωὴ ἀρίστη ἐστίν. Ἡ ἄρα περὶ τὴν γαστέρα καὶ τὰ ἀφροδίσια χειρίστη ἐστὶν, τῷ τοῦ νοῦ ἀγαθῷ ἐμποδὼν γινομένη. Ἀλλ' ἐπεὶ οἱ Σαρρακηνοὶ οὔτε τὰ ῥητὰ τῆς θείας Γραφῆς δέχονται, οὔτε τὰ τῶν φιλοσόφων διὰ τοὺς ἐν πρώτῳ κεφαλαίῳ προειρημένους λόγους, ἐπανιτέον ἂν εἴη ἐπί τινα λόγον, ὃν καὶ αὐτοὶ ἄλογοι παντάπασιν ὄντες οὐχ οἷοί τέ εἰσιν ἀπαρνήσασθαι.

Γενέσθω τοίνυν ὁ λόγος ῥητὸν, οὗ ἄνευ οὐδὲν ἰσχύει τὸ ῥητόν· καὶ δεικτέον, ὅτι οὔτε ἐν τοῖς τῆς ἀκολασίας ἔργοις ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ταῦτα οὐκ ἔσονται ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐξ
C ἀνάγκης τὰ σιτία λαμβάνομεν, ἵνα τε τὴν δυναμένην συμβαίνειν φθορὰν ἐκ τοῦ τὸ φυσικὸν ὑγρὸν ἀναλίσκεσθαι φυλαξώμεθα καὶ πρὸς αὔξησιν. Ταῦτα δὲ τὰ δύο οὐκ ἔσονται ἐκεῖ. Πάντες γὰρ ἔν τινι συμμέτρῳ ποσότητι ἀναστήσονται, καὶ τοῦ λοιποῦ οὐ δυνήσονται ἀποθνήσκειν, ἢ ἄλλον τινὰ τρόπον ἐκλείπειν· ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἐν τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ φησὶν, Ὁ Θεὸς ἀποκτενεῖ τὸν θάνατον, καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσονται ἀθάνατοι καὶ ἀκέραιοι. Ἡ ἀνάληψις ἄρα τῶν σιτίων οὐδαμῶς ἐστιν ἀναγκαία. Ὁμοίως δὲ οὐδὲ ἡ τῶν ἀφροδισίων χρῆσις, ἐπεὶ μηδὲ νῦν ἐστιν ἀναγκαία, εἰ μὴ ὥστε φυλάττεσθαι κατὰ τὸ εἶδος τὸ μὴ δυνάμενον ἐν τῷ ἀτόμῳ. Ἔτι οἱ ἀνιστάμενοι ἄνθρωποι ἢ ἀεὶ ζήσονται, ἢ ἀεὶ τροφῇ χρήσονται, ἐπ' ἄπειρον τούτοις
D αὐξηθήσονται τὰ σώματα, ἢ ἔσονται καὶ ἐκεῖ ἐκκρίσεις, καὶ ἄλλαι αἰσχημοσύναι, ὥστε τοσοῦτον ἀναλύεσθαι ὅσον τρέπεται εἰς τροφὴν, ὧν ἑκάτερόν ἐστιν ἄτοπον. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀποκρίνεται ὁ Μαχούμετ, ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας λέγων, ὡς Οὐκ ἔσται ἐκεῖ ἔκκρισις αἰσχρῶν, ἀλλὰ κάθαρσις δι' ἱδρώτων. Καὶ παράγει παράδειγμα τὸν ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς παῖδα ὃς τρεφόμενος (ὥς φησιν) οὐκ ἐκκρίνει. Ἀλλ' οὔτε τὸ παράδειγμα τούτου, οὔτε ὁ λόγος πρὸς λύσιν ἐστὶν ἱκανὸς, εἴ τις ἐπιβλέπει. Εἰσὶ γάρ τινα ἐν τοῖς ἀτελέσι, λόγον ἔχοντα τελειότητος· ἅπερ ἐν τοῖς τελείοις ὄντα, πρὸς ἀτελοῦς ἐκείνοις ἐστίν. Ἔτι εἰ ἡ χρῆσις ἀφρο-

[18] Joan. xvii, 3.

διαίων ἐστὶν ἐκεῖ, εἰ μὴ μάτην εἴη, ἕπεται καὶ γένεσιν ἔσεσθαι ὥσπερ καὶ νῦν. Πολλοὶ ἄρα γεννηθήσονται μετὰ τὴν ἀνάστασιν, πρὸ τῆς ἀναστάσεως μὴ ὄντες. Μάτην ἄρα τοσοῦτον ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις παρατείνεται, ἵνα πάντες ὁμοῦ οἱ τὴν αὐτὴν ἔχοντες φύσιν λάβοιεν τὴν ζωήν. Ἔτι εἰ ἡ μακαριότης ἐν τῷ λαγνεύειν καὶ πολλὰς ἔχειν γυναῖκάς ἐστιν, οἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν γεννηθησόμενοι οὐ δυνήσονται εἶναι μακάριοι, εἰ μὴ γυναῖκας πολλὰς λάβοιεν. Οὐ δυνήσονται δὲ λαβεῖν οὔτε εὐδαίμονας, οὔτε κακοδαίμονας· ἀναμένειν ἄρα δεήσει, μέχρις ἂν ἄλλαι πλείους γεννηθῶσι. Καὶ οὕτω δεήσει πολλὰς μὲν γεννᾶσθαι γυναῖκας, ὀλίγους δὲ ἄνδρας· καὶ οὕτως ἐν βραχεῖ καιρῷ ἔσται ἡ ἀρχὴ τῶν γυναικῶν. Ἔτι εἰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔσται ἀνθρώπων γένεσις, οἱ γεννηθησόμενοι ἢ πάλιν φθαρήσονται, ἢ ἔσονται ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι. Εἰ μὴ φθαρήσονται, πολλὰ ἕψεται ἄτοπα· τοῦτο μὲν, ὅτι ἔσται ὁ πολλαπλασιασμὸς ἐπ' ἄπειρον· τοῦτο δὲ, ὧν ἐστιν ὁμοία ἡ γένεσις, οὐκ ἔστιν ὅμοιος καὶ ὁ τῆς γενέσεως ὅρος. Νῦν μὲν ἔχουσι φθαρτὴν ζωὴν, τότε δὲ ἄφθαρτον. Καὶ παρὰ ταῦτα, Πᾶν τὸ γεννητὸν καὶ φθαρτὸν εἶναι ἀνάγκη, διὰ τὸ τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἐναντία εἶναι καὶ περὶ τὸ αὐτό. Εἰ δὲ οἱ τότε γεννηθησόμενοι ἄνθρωποι φθαρτοὶ ἔσονται, καὶ ἀποθανοῦνται, εἰ πάλιν οὐκ ἀναστήσονται, ἕπεται τὰς ἐκείνων ψυχὰς ἀεὶ μένειν τῶν σωμάτων κεχωρισμένας· ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον, τοῦ αὐτοῦ εἴδους οὔσας ταῖς τῶν ἀναστάντων ψυχαῖς. Εἰ δὲ κἀκεῖνοι ἀναστήσονται, ἔδει καὶ τὴν ἐκείνων ἀνάστασιν ἄλλους πάλιν ἀναμένειν, ὥσθ' ἅμα πᾶσι τοῖς τῆς αὐτῆς φύσεως μετασχοῦσι τὴν δωρεὰν χαρισθῆναι τῆς ἀναστάσεως. Ἔτι δὲ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ μίαν μόνην τίθησιν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει τοῦ κόσμου, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως ἐκείνων, ἢ τῆς γενέσεως, οὐδεμίαν παντάπασιν μνήμην ποιεῖται. Ἔτι οὐδεὶς λόγος εἶναι δοκεῖ, διατί δεῖ τινας ἀναμένειν πρὸς τὸ ὁμοῦ ἀναστῆναι, εἰ μὴ δεῖ πάντας ἀναμένειν. Εἰ δέ τις λέγει, ὅτι ἐν τοῖς ἀνισταμένοις ἔσται μὲν χρῆσις σιτίων τε καὶ ἀφροδισίων, ἀλλ' οὔτε διὰ συντήρησιν ἢ αὔξησίν τοῦ σώματος, οὔτε διὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου εἴδους αὔξησιν ἢ διαμονὴν, μόνον δὲ διὰ τὴν παρεπομένην ταῖς τοιαύταις πράξεσιν ἡδονὴν, ἵνα μηδεμία τοῖς ἀνθρώποις ἡδονὴ ἀπῇ ἐν τῇ ἐσχάτῃ μισθαποδοσίᾳ, ὥσπερ διαῤῥήδην ὁ Μαχούμετ ἐν τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ φησί· δῆλον ὡς πολλαχῶς ἀτόπως λέγεται τοῦτο· πρῶτον μὲν, ὅτι οἱ τῶν ἀνισταμένων ζωὴ τῆς παρούσης εὐτακτοτέρα ἔσται· ἐν ταύτῃ δὲ τῇ ζωῇ ἐμπαθὲς καὶ ἄτακτον εἶναι δοκεῖ, εἴ τις διὰ μόνην ἡδονὴν χρῷτο τοῖς σιτίοις τε καὶ ἀφροδισίοις, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ συνέχειν τὸ σῶμα, ἢ τοῦ παιδοποιεῖσθαι. Καὶ τοῦτ' εὐλόγως· αἱ γὰρ ἐν ταῖς προειρημέναις ἐνεργείαις ἡδοναὶ οὐκ αὐταί εἰσι τῶν ἐνεργειῶν τέλη, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν μᾶλλον. Ἡ γὰρ φύσις πρὸς τοῦτο τὰς ἡδονὰς ἔταξεν ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργείαις, ἵνα μὴ διὰ τὸν πόνον τὰ ζῶα τῶν ἀναγκαίων τούτων τῆς φύσεως ἔργων ἀφίσταιντο· ὃ συνέβαινεν ἂν, εἰ μὴ τὰ ζῶα

A generationem fore sicut etiam nunc. Multi igitur nascentur post resurrectionem, qui ante resurrectionem non fuerunt. Frustra igitur in tantum mortuorum resurrectio elongatur, ut omnes simul qui eamdem naturam habent, vitam capiant. Item si beatitudo in luxuriando et multas mulieres habendo est, qui post resurrectionem nascentur, non poterunt esse beati nisi mulieres multas capiant. Non poterunt autem capere neque felices, neque infelices : igitur remanent, quousque plures aliæ nascantur. Et sic oportebit plures quidem nasci mulieres, paucos autem viros, et sic in brevi tempore erit imperium mulierum. Item si post resurrectionem erit hominum generatio, qui gignentur, B vel rursus corrumpentur, vel erunt incorruptibiles et immortales. Nisi corrumpentur, multa sequentur inconvenientia; tum quia erit multiplicatio in infinitum, tum quia quorum erit similis generatio, non erit similis generationis terminus. Homines enim per generationem quæ est ex spermate, nunc quidem corruptibilem vitam habent, tunc autem incorruptam habebunt. Et præter hæc : Omne genitum corruptibile esse necesse est, propterea quod generatio et corruptio sunt contraria, et circa idem. Si autem qui tunc gignentur homines corruptibiles erunt et morientur, si rursus non resurgent, sequitur illorum animas semper manere separatas a corporibus, quod est inconveniens, cum sint ejusdem specie cum animabus C eorum qui resurgent. Si autem et illi resurgent, oportebit et illorum resurrectionem alios rursus exspectare, ut simul omnibus qui eamdem naturam participant, donum resurrectionis conferatur. Item ipse Mahometus unum solum ponit diem resurrectionis, id est in fine mundi, in die judicii; de resurrectione autem illorum, vel de nativitate, nullam omnino mentionem facit. Item nulla ratio esse videtur, quare oporteat quosdam exspectare ad simul resurgendum, si non oportebit omnes exspectare. Si autem quis dicat, quod in his qui resurgent erit quidem usus cibariorum et rerum venerearum, sed neque propter conservationem vel augmentum corporis, neque propter D humanæ speciei augmentum vel permansionem, solum autem propter voluptatem, quæ talibus actionibus accidit, ut nulla voluptas hominibus absit in extrema mercedis retributione, sicut palam Mahometus in libro de doctrina sua dicit : manifestum igitur, quod hoc multis modis inconveniente dicitur. Primum quidem, quod resurgentium vita erit melius ordinata quam hæc quæ præsens est. In hac autem vita impossibile et inordinatum quoddam esse videtur, si quis propter voluptatem utatur cibariis vel rebus venereis, sed non propter necessitatem reservandi corpus, vel procreandi filios. Et hoc rationabiliter. Voluptates enim in prædictis actionibus non possunt esse actionum fines. Sed econverso potius quidem natura ad hoc voluptates ordinavit in his actionibus

ut non propter laborem animalia ab his necessariis naturæ operibus elongarentur : quod accidere posset, nisi animalia voluptates provocarent. Est igitur ordo inconveniens et præposterus, si propter solas voluptates actiones hæ perficiantur. Nequaquam igitur in his qui resurgent, quorum vita bene ordinatissima supponitur, talium est usus, et multo minus in talibus futura erit felicitas : aliter enim quid prohibet, et reliqua animalia irrationalia felicia esse in prædictis actionibus, quæ nobiscum communicant? Item si in his actionibus extrema hominis felicitas est, sicut Mahometus palam dicere videtur, cujus gratia nunc oportet ab his contineri, et non potius die ac nocte comedere et luxuriari, ut et hic felices esse possimus? Sed apud omnes homines, et apud Saracenos ipsos honorabilius videtur, continere ab his. Habent autem et quosdam viros speculativos et continentes, quos maxime laudant. Sed quoniam fatuum est, valde rationabiliter loqui cum homine prudentia omnino privato, liceat simul insanire et dicere : Si in talibus actionibus extrema hominis felicitas est, quid faciet igitur anima separata ante resurrectionem, quæ neque comedere, neque luxuriari potest? Sed neque angeli poterunt esse felices, cum tales voluptates non gustent. Item si in habendo quidem multas mulieres, innumerabiles autem pellices et juniores extrema hominum felicitas est, quomodo possent mulieres felices esse, nisi haberent plures viros? Sed rursus, quomodo possibile est virum esse beatum, cujus uxor multos alios habeat viros? Necesse igitur, vel mulierem beatam esse et virum infelicem, vel virum quidem felicem, mulieres autem et juniores earum infelices. Quomodo autem possibile est, esse beatum aliquem, cujus omnis domus quam amat misera et infelix est? Rationabilius igitur est, et viros et mulieres miseras esse et infelices.

Hæc tanquam in transgressione dicta sufficiant, ad demonstrandum irrationabilem esse legem secundum finem et præmium quod promittit. Irrationabilis est et secundum alia multa quæ in hoc continentur, sicut id quod frequenter inducitur, quod Deus jurat per fidelem urbem, et per ficetum et olivetum : quod palam apparet in capitulo Eltim, quod interpretatur *ficus*. Homines per majores suos jurant, sicut per Deum, vel per sanctos; Deus autem non habens majorem per quem jurare possit, consuevit per seipsum jurare, ut ipse ad Abraham juravit, sicut fertur in primo Geneseos. Per ficetum autem vel olivetum jurare, vanum est et irrationale omnino. Item ipse prohibet vinum, propter ebrietatis evasionem, sicut in pluribus locis dicit. Sed cum vinum per seipsum malum non sit, sufficit solam ebrietatem cavere. Sed videtur omnes Saracenos suspectos habere, quod nullus eorum possit vel mediocriter, vel cum sobrietate vino uti, unde ejus dehortatio ex neces-

A ἡδοναὶ προεκαλοῦντο. Ἔστι τοίνυν τάξις ἀπρεπὴς καὶ πρωθύστερος, εἰ διὰ μόνας τὰς ἡδονὰς αἱ ἐνέργειαι αὗται τελοῖντο. Οὐδαμῶς ἄρα ἐν τοῖς ἀνισταμένοις, ὧν ἡ ζωὴ εὐτακτοτάτη ὑπόκειται, τῶν τοιούτων ἔσται χρῆσις· καὶ πολλῷ ἔλαττον ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ μέλλουσα ἔσται εὐδαιμονία. Ἄλλως γὰρ, τί ἐκώλυε καὶ τὰ λοιπὰ ἄλογα ζῶα εὐδαίμονα εἶναι, ἐν ταῖς προειρημέναις ἐνεργείαις ἡμῖν κοινωνοῦντα; Ἔτι εἰ ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργείαις ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστὶν, ὡς ὁ Μαχούμετ διαῤῥήδην δοκεῖ λέγειν, τίνος χάριν νῦν ἔδει ἐγκρατεύεσθαι τούτων, ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐσθίειν τε καὶ ἀκολασταίνειν, ἵνα ἐνταῦθα εὐδαίμονές τινες ὦμεν; Ἀλλὰ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ παρὰ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς δὲ αὐτοῖς, σεμνότερον
B δοκεῖ ἐγκρατεύεσθαι τούτων. Ἔχουσι δὲ καί τινας ἄνδρας θεωρητικοὺς καὶ ἐγκρατεῖς, οὓς μάλιστα ἐπαινοῦσιν. Ἀλλ' ἐπεὶ ἀνόητόν ἐστι λίαν λογικῶς διαλέγεσθαι ἀνθρώπῳ φρονήσεως παντάπασιν ἐστερημένῳ, ἐξέστω συνανοηταίνειν αὐτοῖς, καὶ λέγειν, Εἰ ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργείαις ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστὶ, τί ποιήσει ἄρα ἡ χωρισθεῖσα ψυχὴ πρὸ τῆς ἀναστάσεως, ἡ μήτε ἐσθίειν δυναμένη, μήτε ἀσελγαίνειν; Ἀλλ' οὐδ' οἱ ἄγγελοί ποτε δυνήσονται εἶναι εὐδαίμονες, τῶν τοιούτων ἡδονῶν ἄγευστοι. Ἔτι εἰ ἐν τῷ πολλὰς μὲν ἔχειν γυναῖκας, ἀναριθμήτους δὲ παλλακὰς καὶ νεωτέρας, ἡ ἐσχάτη τῶν ἀνδρῶν εὐδαιμονία ἐστὶ, πῶς ἂν δύναιντο αἱ γυναῖκες εἶναι εὐδαίμονες, εἰ μὴ ἔχοιεν
C πλείους ἄνδρας; Ἀλλὰ πάλιν πῶς δυνατὸν τὸν ἄνδρα εἶναι μακάριον, οὗτινος ἡ γυνὴ πολλοὺς ἄλλους ἄνδρας ἔχει; Ἀνάγκη τοίνυν ἢ τὴν γυναῖκα εἶναι εὐδαίμονα, καὶ τὸν ἄνδρα δυστυχῆ, ἢ τὸν μὲν ἄνδρα μακάριον, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τὰς νεωτέρας αὐτῶν κακοδαίμονας. Πῶς δὲ δυνατὸν εἶναι μακάριον, οὗ πᾶσα ἡ οἰκία ἣν ἀγαπᾷ, ἀθλία καὶ κακοδαίμων ἐστίν; Εὐλογώτερον τοίνυν λέγειν καὶ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἀθλίας εἶναι καὶ κακοδαίμονας.

Ταῦτα ὥσπερ ἐν παρεκβάσει εἰρημένα ἀρκείτω πρὸς τὸ δεῖξαι ἄλογον εἶναι τὸν νόμον κατὰ τὸ τέλος καὶ τὸ ἆθλον ὃ ὑπισχνεῖται. Ἄλογον δὲ καὶ καθ' ἕτερα πολλὰ τὰ ἐν τούτῳ περιεχόμενα· ὥσπερ αὐτόθι συνεχῶς παρεμβάλλεται ὁ Θεὸς ὀμνὺς
D κατὰ τῆς πίστεως πόλεως, καὶ κατὰ τοῦ συκεῶνος καὶ τοῦ ἐλαιῶνος· ὃ φαίνεται διαῤῥήδην ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλτὶμ, ὃ ἑρμηνεύεται *συκῆ*. Οἱ γὰρ ἄνθρωποι κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσιν, οἷον κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν ἁγίων. Ὁ δὲ Θεὸς μὴ ἔχων μείζονα καθ' οὗ ἂν ὀμόσειεν, εἴωθεν ὀμνύναι καθ' ἑαυτοῦ, ὡς αὐτὸς ἔφη τῷ Ἀβραὰμ, ὡς λέγεται ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Γενέσεως. Τὸ δὲ κατὰ τοῦ συκεῶνος ἢ τοῦ ἐλαιῶνος ὀμνύναι μάταιόν ἐστι καὶ ἄλογον παντελῶς. Ἔτι αὐτὸς κωλύει τὸν οἶνον διὰ τὴν τῆς μέθης ἀποφυγὴν, ὥς φησιν ἐν πλείοσι τόποις. Ἀλλὰ τοῦ οἴνου μὴ καθ' ἑαυτὸν ὄντος κακοῦ, ἤρκει μόνην τὴν μέθην φυλάξασθαι. Ἀλλὰ δοκεῖ πάντας τοὺς Σαῤῥακηνοὺς ὑποπτεύειν, ὡς μηδενὸς αὐτῶν δυναμένου ἢ μετρίως ἢ μετὰ νήψεως χρῆσθαι τῷ οἴνῳ,

Ὅθεν ἡ τούτου ἀπ:τροπὴ ἐξ ἀνάγκης ἀναγκάζει λέγειν ἢ κακὸν εἶναι τὸν οἶνον ἁπλῶς, ἢ τοὺς Σαῤῥακηνοὺς ἀκρατεῖς ὑπάρχειν καθόλου.

Θʹ. Ὅτι ὁ τῶν Σαῤῥακηνῶν νόμος ὁμολογουμένως περιέχει ψεῦδος.

Ἔννατον δεῖ θεωρεῖν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστιν νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ ὁμολογούμενα περιέχει ψεύδη. Ὁ γὰρ Θεὸς πρώτη καὶ ἄκρα ἐστὶν ἀλήθεια, παρ' οὗ λεχθῆναί τι ψεῦδος ἀδύνατον. Ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ φησι, Τίς εἰς τὴν ἀλήθειαν ἄγει; Καὶ ἀποκρινόμενος, εἶπεν, Ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὁ κατευθύνων τὴν ἀλήθειάν ἐστιν ἀλήθεια, καὶ προσήκει τοῦτον μιμεῖσθαι. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀληθῶς οὐχ ἁρμόζει θείῳ νόμῳ τόδε λέγεσθαί τι ἄνευ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ πλάσμα ἄνευ Θεοῦ λέγεται. Ὡς γάρ φησιν Αὐγουστῖνος, Εἰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἓν μόνον ψεῦδος εὑρίσκετο, ὅλον ἂν τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὕποπτον ἦν καὶ ψεῦδος ἀποδεδοκιμασμένον. Τὸ δὲ Ἀλχοράνον πολλὰ μὲν ἀληθῆ περιέχει, ἔν τε Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ νόμῳ Μωσέως καὶ τοῖς προφήταις περιεχόμενα· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Μαχούμετ τοσοῦτα ἐκ τῶν ἰδίων περιέβαλε ψεύδη, ὥσθ' ὅλον ἀληθῶς ὕποπτον καὶ ψεῦδος ὀφείλει νομίζεσθαι, καὶ ἔργον τοῦ ψεύστου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀνάγονται δὲ τὰ ἐν ἐκείνῳ ψεύδη περὶ ἑαυτοῦ, περὶ τῶν Χριστιανῶν, περὶ τῶν Ἰουδαίων, περὶ τῶν ἀποστόλων, περὶ τῶν πατριαρχῶν, περὶ τῶν δαιμόνων, περὶ τῶν ἀγγέλων, περὶ τῆς Παρθένου Μαρίας, περὶ τοῦ Χριστοῦ, περὶ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ περὶ ἑαυτοῦ μέν φησιν, ὅτι ἐστὶ τέλος, καὶ σφραγὶς, καὶ σιωπὴ πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ προστάττει ἀποκτιννύναι πάντα τὸν μετ' αὐτὸν διισχυριζόμενον εἶναί τινα προφήτην. Ἀλλὰ μὴ συνεστάλη ἡ χεὶρ Κυρίου, ὥστε μὴ δύνασθαι μετ' ἐκεῖνον δοῦναι καὶ ἑτέρῳ πνεῦμα προφητείας. Καὶ ὅτι οὐ μόνον οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι λέγουσι παρ' αὐτοῖς εἶναι προφήτας μετ' ἐκεῖνον, πνεῦμα προφητείας ἐσχηκότας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐδέξαντο ἐν Βαβυλῶνι προφήτην τινὰ Σόλεμ ὀνομαζόμενον, ὃ ἑρμηνεύεται *κλῖμαξ*, ὃν οἱ Τάρταροι ἀπέκτειναν, καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγον πλῆθος Σαῤῥακηνῶν. Ἔτι δὲ περὶ ἑαυτοῦ φησιν, ἐπαίρων ἑαυτὸν, ὥσπερ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὅτι Εἰ πάντες ἄνθρωποι συναχθεῖεν, καὶ πάντα τὰ πνεύματα ἢ ἄγγελοι, οὐκ ἂν δύναιντο ποιῆσαι τοιοῦτον Ἀλχοράνον, οἷον τουτό ἐστιν. Ἢ τοίνυν οὕτω τοῦτο νόει, ὡς μὴ δυνησομένων ἐκείνων ποιῆσαι ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας· καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ μὴ δυνήσονται τοῦτο, ὅπερ καὶ αὐτὸς οὐκ ἄνευ Θεοῦ πεποιηκέναι φησίν; ἢ τοῦτο νόει, ὡς οὐκ ἂν δυνηθέντων ἐκείνων ποιῆσαι, εἰ καὶ ὑπὸ Θεοῦ βοηθοῖντο. Ἀλλὰ τοῦτο φανερὰ βλασφημία ἐστί.

Περὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν φησιν, ὡς διδόντων τῷ Θεῷ κοινωνόν· ὃ φανερῶς ἐστι ψεῦδος. Φασὶ γὰρ οἱ Χριστιανοὶ καθ' ὅλου τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ Θεός ἐστι μάλιστα εἷς καὶ ἁπλούστατος. Μετὰ ταῦτά φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Τελτεούμπε, ὃ ἑρμηνεύεται *μετάνοια*, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θεοποιοῦσι τοὺς ἐπισκό-

A sitate cogit vel malum esse vinum simpliciter, vel Saracenos universaliter incontinentes esse.

IX. *Quod lex Saracenorum manifesta contineat mendacia.*

Nono oportet considerare, quod lex hæc non est lex Dei, quoniam manifesta continet mendacia. Deus enim summa et prima est veritas, a quo dici aliquod mendacium est impossibile. In Alcorano, in cap. Jonæ, dicit : Quis in veritatem ducit? et respondens dicit : Deus dirigit veritatem, et qui dirigit veritatem est veritas, et convenit eum imitari. Et post hæc vere non congruit divinæ legi, dici aliquid sine Deo, sed mendacium et figmentum absque Deo dicitur. Sicut enim inquit Augu- B stinus : Si in Evangelio unum solum mendacium inveniretur, totum Evangelium secundum eamdem rationem suspectum esset et falsum. Alcoranum autem multa quidem vera continet, quæ in Evangelio et lege Moysi et prophetis continentur; sed ipse Mahometus tot ex propriis manifesta inserit mendacia, ut totum fere suspectum et falsum debeat existimari, et opus illius qui mendax est et pater ejus. Reducuntur autem quæ in eo mendacia continentur, ad decem genera principalia. Dicit enim mendacia de seipso, de Christianis, de Judæis, de apostolis, de patriarchis, de dæmonibus, de angelis, de Virgine Maria, de Christo, de Deo.

C Et de seipso quidem dicit, quod est finis et sigillum et silentium omnium prophetarum. Et jubet interimi, quicunque post eum se prophetam esse asseruerit. Sed non sic contracta est manus Domini, ut non posset post illum dare et alteri spiritum prophetiæ. Et quod non solum Christiani et Judæi dicunt apud eos esse prophetas, qui post illum spiritum prophetiæ habuerunt, sed et ipsi susceperunt apud Babylona prophetam quemdam, qui Solem appellabatur, quod interpretatur *scala*, quem Tartari interemerunt, et cum eo non paucam multitudinem Saracenorum. Item de seipso dicit, seipsum extollens, tanquam ex persona Dei, Quod si omnes homines congregarentur, et omnes D spiritus vel angeli, non possent facere tale Alcoranum sicut est hoc. Vel igitur sic hoc intellige, quod non poterunt illi facere absque auxilio Dei : et quid mirum si non poterunt hoc, quod et ipse non sine Deo se fecisse dicit? vel hoc intellige, quod neque po uissent illi facere, etiamsi a Deo adjuti essent. Sed hoc manifesta blasphemia est.

De Christianis autem dicit, quod dant Deo socium : quod manifestum est mendacium. Dicunt enim Christiani totius mundi, quod Deus est maxime unus et simplicissimus. Post hæc dicit in capitulo Telteumpe, quod interpretatur *pænitentia*, quod Christiani deificant episcopos suos, et ponti-

fices, et monachos : quod falsum est. Hoc autem dixit Mahometus, tanquam homo ignarus Christianæ linguæ. Christiani enim Chaldæi et omnes Orientales vocant episcopos et monachos, colentes eos, Rampan, quod interpretatur *magister*, vel major meus. In Arabica autem lingua rampa est nomen Dei, quod interpretatur *Dominus*, absolute, quod et de solo intelligitur Deo. Sicut et apud nos quando dicimus, « Dominus tecum. » Falso igitur dicit Mahometus, quod deos Christiani hos vocant. Item idem dicit de Christianis, quod deificant Mariam. Inducit autem in capitulo Elmeide, quod interpretatur *mensa*, quod Christus excuset se de eo apud Deum, quod non dixit mundo, matrem ejus esse deam. Et vere; neque Christiani hoc dicunt, Mariam videlicet esse Deum vel deam, sed dicunt, quod fuit purissima mulier. Etenim Evangelium non deam eam nominat[15], vel nuntiam, sed mulierem.

Item inducit in eodem capitulo, dicens de Christianis et Judæis, quod non sunt hi filii Dei, vel amici Dei. Quod ostendit ex eo quod affliguntur pro peccatis, sicut ipse dicit. Hæc autem demonstratio falsa est omnino : « Multæ enim tribulationes justorum[16]. » Et sicut ad Hebræos dicit Apostolus : « Flagellat omnem filium quem suscipit[17]. » Aliter tamen justi, et aliter impii flagellantur a Deo. Etenim ipsis Saracenis multa flagella Tartari intulerunt, etsi legem non habeant.

De Judæis dicit Mahometus in capitulo Telteumpe, quod interpretatur *pœnitentia*, quod deificant Eleazar, et dicunt quod ipse est Filius Dei. Hoc autem manifeste est mendacium. Judæi enim nullum hominem Deum faciunt, neque Filium Dei dicunt esse. Item in capitulo Elnasa, quod interpretatur *mulieres*, dicit quod ipsi Judæi dicunt interemisse Christum Jesum, filium Mariæ, apostolum Dei. Hoc autem manifeste est mendacium. Non enim Jesum Christum dicunt esse Judæi, neque apostolum fuisse Dei, sed hominem iniquum, et dicunt ipsi, propter blasphemiam eum interemisse.

De apostolis autem dicit in capitulo Abraham, quem dicunt patrem fuisse Moysi, quod illi testati sunt et dixerunt Christo, quod essent Saraceni, imitatoresque et apostoli Mahometi. Et hoc autem est mendacium. Christus enim et apostoli ante Mahometum fuerunt sexcentis annis. Mahometus enim in temporibus Heraclii apparuit, qui incepit imperare anno sexcentesimo decimo ab incarnatione Domini. Unde vix septingenti anni sunt, ex quo fuit Mahometus. Sunt autem mille ducenti, et plus, ex quo natus est Christus et apostoli. Et

A πους αὐτῶν, καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς μοναχούς· ὃ ψεῦδός ἐστι. Τοῦτο δὲ ἔφη ὁ Μαχούμετ, ὡς ἄνθρωπος ἀνεπιστήμων τῆς διαλέκτου. Οἱ γὰρ Χριστιανοὶ Χαλδαῖοι, καὶ πάντες οἱ ἀνατολικοὶ Χριστιανοὶ καλοῦσι τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς μοναχούς, τιμῶντες αὐτούς, Ῥαμπάν, ὃ ἑρμηνεύεται *διδάσκαλε*, ἢ μείζων ἐμοῦ. Ἐν δὲ τῇ Ἀραβικῇ γλώσσῃ τὸ ῥαμπὰ ἐστιν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὃ ἑρμηνεύεται *Κύριος*, ἀπολελυμένως, καὶ περὶ μόνου νοούμενον τοῦ Θεοῦ· ὥσπερ καὶ παρ' ἡμῖν, ὅταν λέγωμεν, Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. Ἔτι τοίνυν ὁ Μαχούμετ, ὅτι θεοὺς οἱ Χριστιανοὶ τούτους καλοῦσιν. Ἔτι ὁ αὐτός φησι περὶ τῶν Χριστιανῶν, ὅτι θεοποιοῦσι τὴν Μαρίαν. Εἰσάγει δὲ καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμειδῆ, ὃ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, τὸν Χριστὸν παραιτούμενον ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν Θεόν,
B ὡς οὐκ εἰπόντος τῷ κόσμῳ Θεὸν εἶναι τὴν μητέρα αὐτοῦ. Καὶ ἀληθῶς· οὐδ' οἱ Χριστιανοὶ τοῦτό φασι, τὴν μακαρίαν Μαρίαν δηλονότι Θεὸν εἶναι ἢ θεάν, ἀλλὰ λέγουσι ψιλὴν γενέσθαι γυναῖκα. Καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον οὐ θεὰν αὐτὴν ὀνομάζει, ἢ ἀγγελίδα, ἀλλὰ γυναῖκα.

Ἔτι εἰσάγει ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ, λέγων περὶ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων, ὡς οὐκ εἰσὶν οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ, ἢ φίλοι Θεοῦ· ὃ δείκνυσιν ἐκ τοῦ θλίβεσθαι ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτός φησιν. Αὕτη δὲ ἡ ἀπόδειξις ψευδής ἐστι παντελῶς. Πολλαὶ γὰρ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων· καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἑβραίους φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «Μαστιγοῖ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται.» Ὅμως καὶ οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἀσεβεῖς μα-
C στίζονται παρὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτοῖς γὰρ τοῖς Σαρρακηνοῖς πολλὰς ἐπήνεγκαν οἱ Τάρταροι μάστιγας, καίτοι νόμον μὴ ἔχοντες.

Περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων φησὶν ὁ Μωάμεθ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Τελτεούμπε, ὃ ἑρμηνεύεται *μετάνοια*, ὡς θεοποιούντων τὸν Ἐλεάζαρ, καὶ λεγόντων ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ φανερῶς ἐστι ψεῦδος. Οἱ γὰρ Ἰουδαῖοι οὐδένα ἄνθρωπον θεοποιοῦσιν, οὔτε Υἱὸν Θεοῦ φασιν εἶναι. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, φησὶν αὐτοὺς τοὺς Ἰουδαίους λέγειν ἀποκτεῖναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας, τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καὶ φανερῶς ἐστι ψεῦδος. Οὐ γὰρ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἶναί φασιν οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλ' οὐδὲ ἀπόστολον γενέσθαι Θεοῦ, ἀλλ' ἄνθρωπον πο-
D νηρόν· καί φασιν αὐτοὺς περὶ βλασφημίας αὐτὸν ἀποκτεῖναι.

Περὶ δὲ τῶν ἀποστόλων φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀβρὰμ, ὃν φησι πατέρα γενέσθαι τοῦ Μωϋσέως, ὅτι ἐκεῖνοι ἐμαρτύρησαν καὶ εἶπον τῷ Χριστῷ, ὡς εἶεν Σαρρακηνοί, μιμηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Μαχούμετ. Τοῦτο δέ ἐστι ψεῦδος. Ὁ μὲν γὰρ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι πρὸ τοῦ Μαχούμετ γεγόνασιν ἑξακοσίοις ἔτεσιν. Ὁ γὰρ Μαχούμετ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἡρακλείου χρόνων ἀνεφάνη, ὃς ἤρξατο βασιλεύειν τῷ ἑξακοσιοστῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως· ὅθεν οὔπω εἰσὶν ἑπτακόσια ἔτη, ἀφ' οὗ γέγονεν ὁ Μαχούμετ. Εἰσὶ δὲ χίλιοι διακόσιοι καὶ πλέον, ἐξ οὗ γέγο-

[15] Joan. II et XIX. [16] Psal. XXXIII, 20. [17] Hebr. XII, 6.

νεν ὁ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι. Καὶ πῶς ἠδύναντο οἱ ἀπόστολοι, εἶναι Σαῤῥακηνοὶ, καὶ μιμηταὶ τοῦ Μαχούμετ, ᾧ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐντέταλτο (ὡς αὐτός φησιν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαγιμάρ), εἶναι Σαῤῥακηνῷ; Ὁ πρῶτος τοίνυν Σαῤῥακηνὸς ἀπὸ τοῦ Μαχούμετ ἤρξατο. Οἱ ἀπόστολοι ἄρα οὔτε Σαῤῥακηνοὶ εἶναι ἠδύναντο, οὔτ' ἐκείνου μιμηταὶ, οὗ ἑξακοσίοις ἔτεσιν ἡγήσαντο. Ἤ, εἰ Σαῤῥακηνοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, αὐτὸν ἀδύνατον εἶναι πρῶτον.

Περὶ δὲ τῶν πατριαρχῶν τὸ αὐτὸ διισχυρίζεται. Φησὶ γὰρ ἐν πλείοσι τόποις τοῦ Ἀλκοράνου, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Ἰακὼβ, καὶ οἱ υἱοὶ ἐκείνων, Σαῤῥακηνοὶ ἦσαν. Τὸ δ' αὐτό φησι καὶ περὶ τοῦ Νῶε, ὅτι ἦν Σαῤῥακηνὸς, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἐπῆλθεν ὁ κατακλυσμὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ τὸ ἐκεῖνον καὶ παραινεῖν τοὺς ἀνθρώπους γενέσθαι Σαῤῥακηνοὺς, αὐτοὺς δὲ ἀπαρνεῖσθαι. Τοῦτο δὲ παντελῶς ἐστι ψεῦδος. Πῶς γὰρ ἠδύνατο εἶναι Σαῤῥακηνὸς, ὃς προηγήσατο τοῦ Μωάμεθ δισχιλίοις πεντακοσίοις ἔτεσιν; ἔτι δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχούμετ λέγοντος ἑαυτὸν γενέσθαι πρῶτον Σαῤῥακηνὸν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀδύνατον δὲ λέγειν τὸν Νῶε καὶ τὸν Ἀβραὰμ εἶναι Σαῤῥακηνοὺς, ὡς αὐτῶν τοὺς Σαῤῥακηνοὺς γεννησάντων. Αὕτη γὰρ ἡ ἐξήγησις ἐναντία ἐστὶ τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅπου λέγεται τὸν Ἀβραὰμ μὴ γενέσθαι Χριστιανὸν, μηδὲ Ἰουδαῖον, ἀλλὰ Σαῤῥακηνὸν ἀκριβῆ. Ἀνάγκη δὲ, ὥσπερ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ γεγόνασιν οἱ Σαῤῥακηνοὶ, οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ Νῶε οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐγεννήθησαν. Καὶ τοῦτο δέ φασιν οἱ Σαῤῥακηνοὶ, ὡς ὁ Θεὸς τῷ Μαχούμετ ὑπέσχετο μηδένα εἰσελθεῖν εἰς τὸν παράδεισον πρὸ αὐτοῦ. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀνέλαβεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, καὶ ἤγαγεν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ εἶδεν αὐτόθι ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας πολλὰς, καὶ εἶπε, Τί ἐστι, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Μὴ θαυμάσῃς· καὶ οὗτοι γὰρ μιμηταί σού εἰσιν. Ἀδύνατον δὲ μιμητὰς εἶναι τοῦ Μαχούμετ, εἰ μὴ διὰ τοῦ Ἀλκοράνου. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἦν ἀποκεκαλυμμένον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαχούμετ, ὥσπερ ἐν πλείοσι τόποις αὐτοῦ περιέχεται, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀρχῇ. Τούτου δὲ τοῦ πλάσματος τὸ ψεῦδος πᾶς νοῦν ἔχων δύναται κατανοῆσαι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τοῖς τοιούτοις διατρίβειν οὐ δεῖ.

Περὶ δὲ τῶν δαιμόνων ἰδικόν τι κεφάλαιον ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐστὶν, ὅπου διαῤῥήδην λέγεται, ὡς δαιμόνων πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες τὸ Ἀλκοράνον, ἐχάρησαν, καὶ ἐμαρτύρησαν ὡς ἠδύναντο διὰ τούτου σωθῆναι. Ἀνεῖπον δὲ καὶ ἑαυτοὺς Σαῤῥακηνοὺς, καὶ ἐσώθησαν. Τοῦτο δὲ ὅσον περιέχει ψεῦδος, οὐκ ἀναγκαῖον ἐπιχειρήματί τινι ἀποδείκνυσθαι.

Περὶ δὲ τῶν ἀγγέλων φησὶν, ὡς πάντες προσεκύνησαν τῷ Ἀδὰμ, πλὴν τοῦ διαβόλου. Ἔτι φησὶν αὐτὸς, ὡς ὅτε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Γαβριὴλ, εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελον ἕνα μυριάκις μείζονα τοῦ κόσμου παντὸς, θρηνοῦντα τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, ᾧ συγγνώμην ἰδίᾳ δεήσει αὐτὸς ἐξῃτήσατο. Καὶ πολλὰ ἄλλα ψευδέστατά φησι, περὶ ὧν διεξοδικώτερον ἐπεξελευσόμεθα πρὸς τῷ τέλει τῆς παρ-

A quomodo apostoli potuerunt Saraceni esse, et imitatores Mahometi, cui ex persona Dei mandatum est (sicut ipse dicit in Alcorano, in capitulo Elcaminar) quod sit ipse primus Saracenus? Primus igitur Saracenismus a Mahometo incepit. Apostoli igitur neque Saraceni esse potuerunt, neque illius imitatores quem sexcentis annis præcesserunt. Vel si Saraceni erant illi, impossibile est eum fuisse primum Saracenum.

De patriarchis idem asserit. Dicit enim in pluribus locis Alcorani, quod Abraham et Isaac et Jacob et filii illorum Saraceni erant. Idem autem dicit et de Noe, quod fuit Saracenus. Et quod propterea diluvium venit super terram, quia ipse

B prædicabat hominibus, quod fierent Saraceni, et ipsi renuerunt. Hoc autem omnino est mendacium. Quomodo enim potuit Noe esse Saracenus, qui præcessit Mahometum duobus millibus quingentis annis? Item et ipse Mahometus dicit, seipsum fuisse primum Saracenum in mundo. Impossibile autem est, dicere, Noe et Abraham esse Saracenos, quod ipsi Saracenos genuissent. Hæc enim expositio contraria est Alcorano, ubi dicitur: Abraham non fuisse Christianum, neque Judæum, sed purum Saracenum. Necesse igitur, sicut ex Abraham nati sunt Saraceni, sic ex eo et Noe Judæi et Christiani nati sunt. Et dicunt etiam Saraceni, quod Deus promisit Mahometo, ut nullus introeat in paradisum ante eum. Et post hæc assumpsit eum

C Deus, et duxit in paradisum. Et vidit illic viros et mulieres multas, et dixit: Quid est, Domine? Dominus autem dixit ad eum: Ne mireris, et hi enim imitatores tui sunt. Imitatores autem esse Mahometi impossibile, nisi per Alcoranum; sed hoc non fuit revelatum ante tempora Mahometi, sicut in pluribus ejus locis continetur, et maxime in principio. Hujus autem figmenti mendacium quicunque intellectum habet, potest bene considerare, et propter hoc in talibus versari non oportet.

De dæmonibus autem speciale quoddam capitu-

D lum in Alcorano est, ubi palam dicitur, quod dæmonum multitudo multa audientes Alcoranum, gavisi sunt, et testati sunt, quod per ipsum poterant salvari. Dixerunt autem et seipsos Saracenos, et salvati sunt. Hoc autem quantum mendacium continet, non est necessarium argumentatione quadam demonstrari.

De angelis autem dicit, quod omnes adoraverunt Adam, præter diabolum. Item dicit ipse, quod quando ad Deum venit cum Gabriele, vidit in cœlo angelum unum qui millies major erat mundo, et flebat sui ipsius peccata. Et ipse veniam suis precibus sibi impetravit. Et multa alia falsissima dicit, de quibus latius narrabimus in fine præsentis operis, cum dicemus visionem maximæ fictionis,

quam seipsum vidisse asserit. Item palam dicere videtur de angelis, quod sunt corporei. Dicit enim in capitulo Sad, in pluribus locis, quod angeli ex igne creati sunt, homines autem ex terra. Dicit enim in aliis locis, quod sunt magni spatio, sicut in sequentibus dicetur.

οὔσης πραγματείας, ὅταν περὶ τῆς μάλιστα πεπλασμένης θεωρίας διαλεγώμεθα, ἣν ἑαυτὸν ἰδεῖν διισχυρίζεται. Ἔτι διαῤῥήδην λέγειν δοκεῖ περὶ τῶν ἀγγέλων, ὅτι εἰσὶ σωματικοί. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σὰδ ἐν πλείοσι τόποις, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἐκ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐκ χοός. Φησὶ γὰρ ἐν ἑτέροις τόποις, ὅτι εἰσὶ μεγάλοι τῇ διαστάσει, ὡς ἐν τοῖς ἑπομένοις εἰρήσεται.

De Virgine autem Maria dicit palam in capitulo Abraham, quod ipsa fuit filia Abraham, Abraham autem pater fuit Moysi et Aaron. In capitulo autem Mariem, quod interpretatur Maria, palam dicitur, quod Maria mater Christi soror fuit Aaron, et quod Moyses et Aaron habuerunt quamdam sororem quæ Maria appellabatur, et quod hi tres erant filii Abraham, quod manifestum est in sexto Paralipomenon. Sed inter hanc Mariam et beatam virginem Mariam, matrem Jesu Christi Filii Dei, mille quingenti anni intercessere. Et prima quidem Maria in eremo mortua est, quando Moyses duxit per eremum filios Israel ad terram promissionis. Tunc autem neque Roma ædificata erat, sed post hæc fundata fuit in temporibus Ezechiæ regis Judæ, qui fuit post septingentos et plures annos. Jesus autem Christus post Ezechiam regem natus est ex Virgine Maria, genitus in temporibus Octaviani imperatoris, post septingentos et plures annos ab Ezechia, quo tempore jam Romani mundi monarchiam tenebant, et miserunt reges in Judæam. Unde et Judæi testati sunt, se non habere regem, nisi Cæsarem. Et nota quod, sicut dicit Augustinus (1), Roma fundata est in temporibus Achaz, vel secundum quosdam alios, Ezechiæ. Et tunc habitabat populus Israel in terra promissionis, quod fuit septuaginta quinque annis: quorum viginti septem pervenerunt quidem ad Jesum Nave. Tempore autem Judicum, anni trecenti viginti novem, ex quo inceperunt esse reges illic trecentis sexaginta duobus annis. A quo autem urbis fundamenta jacta sunt usque ad nativitatem Christi, septingenti quinquaginta duo anni interfuere, sicut dicit diaconus Paulus in Romanis historiis. Permisit igitur Spiritus sanctus, Mahometum sic manifestum mendacium capere, ut quilibet homo facile deceptionem animadverteret.

Περὶ δὲ τῆς Παρθένου Μαρίας φησὶ διαῤῥήδην ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ· ὁ δὲ Ἀμρὰμ πατὴρ ἦν τοῦ Μωσέως καὶ Ἀαρών. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαριὲμ, ὃ ἑρμηνεύεται *Μαρία*, διαῤῥήδην φησὶ, ὡς ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν Ἀαρών· καὶ ὅτι μὲν Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἔσχον τινὰ ἀδελφὴν λεγομένην Μαρίαν, καὶ ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι ἦσαν υἱοὶ τοῦ Ἀμρὰμ, δῆλον ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν Παραλειπομένων. Ἀλλὰ μεταξὺ ταύτης τε τῆς Μαρίας καὶ τῆς μακαρίας Παρθένου τῆς Μαρίας, τῆς μητρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, χίλια πεντακόσια ἔτη ἐῤῥύησαν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανεν, ὅτε ὁ Μωϋσῆς ἦγε διὰ τῆς ἐρήμου ἐπὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. Τότε δὲ οὐδ' ἡ Ῥώμη ἦν ᾠκοδομημένη, ἢ μετὰ ταῦτα τεθεμελίωτο ἐπὶ τῶν χρόνων Ἐζεκίου βασιλέως Ἰούδα, ὃς γέγονε μετὰ ἑπτακόσια ἔτη καὶ πλείω. Ὁ δὲ Χριστὸς Ἰησοῦς μετὰ Ἐζεκίαν γέγονε τὸν βασιλέα, γεννηθεὶς ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας ἐπὶ τῶν χρόνων βασιλέως Ὀκταβιανοῦ, μετὰ ἑπτακόσια ἔτη καὶ πλείω ἀπὸ Ἐζεκίου, ἐφ' οὗ χρόνου ἤδη εἶχον τὴν τοῦ κόσμου μοναρχίαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀπέστειλαν βασιλεῖς εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Ὅθεν καὶ ἐμαρτύρησαν οἱ Ἰουδαῖοι μὴ ἔχειν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα. Καὶ σημείωσαι ὅτι, καθὼς φησιν Αὐγουστῖνος ἐν τῷ ιη' βιβλίῳ περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ, ἡ μὲν Ῥώμη ᾠκοδόμητο ἐπὶ τῶν χρόνων Ἄχαζ, ἢ κατά τινας ἄλλους, τοῦ Ἐζεκίου. Τότε δὲ ἦν χρόνος τῷ Ἰσραὴλ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας ὁ τῶν ἑπτακοσίων δεκαοκτώ· ἐξ ὧν εἴκοσι ἑπτὰ μὲν ἀνήκουσι τῷ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ· τῷ δὲ χρόνῳ τῶν Κριτῶν ἔτι τριακόσια εἴκοσι ἐννέα· ἐξ οὗ δὲ ἤρξαντο βασιλεῖς εἶναι αὐτόθι τριακόσια ἑξήκοντα δύο ἔτη. Ἀφ' οὗ δὲ οἱ τῆς πόλεως θεμέλιοι κατεβλήθησαν μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἑπτακόσια πεντήκοντα δύο ἔτη, ὥσπερ φησὶν ὁ διάκονος Παῦλος ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἱστορίαις. Συνεχώρησε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὕτω περιφανοῦς ψεύδους ἁλῶναι τὸν Μαχούμετ, ὥστε πάντα ἄνθρωπον ῥᾳδίως τὴν ἀπάτην φωράσαι.

De Christo dicit idem, quod ille neque est Deus, neque Filius Dei; et quod ipse Christus de seipso hoc non dixit, sed quod apud Deum se humiliter excusavit, nunquam mundo hoc dixit. Hoc autem manifeste est mendacium. Scriptum enim est in Evangelio Joannis, quod ipse dixit seipsum Filium esse Dei: et tunc Judæi voluerunt eum lapidare quasi propter blasphemiam [18]. Dixit autem et seipsum æqualem esse Deo, et principium, quod

Περὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ φησιν ὁ αὐτὸς, ὡς ἐκεῖνος οὔτε Θεός ἐστιν, οὔτε Θεοῦ Υἱός· καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ τοῦτο οὐκ ἔφησεν, ἀλλὰ μεθ' ὑποστολῆς περὶ τούτου ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ παρῃτεῖτο, ὡς μηδέποτε τῷ κόσμῳ τοῦτ' εἰρηκώς. Τοῦτο δὲ φανερῶς ἐστι ψεῦδος. Γέγραπται γὰρ διαῤῥήδην ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου Εὐαγγελίῳ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν ἑαυτὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ· καὶ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ἐθέλησαν αὐτὸν λιθοβολῆσαι ὡς περὶ βλασφημίας.

[18] Joan. VIII, 58.

(1) Lib. XVIII, *De Civ. Dei.*

Ἔφησε δὲ ἑαυτὸν καὶ ἴσον εἶναι Θεῷ, καὶ ἀρχὴν, ὃ μάλιστα Θεῷ μόνῳ ἐστὶν οἰκεῖον· καὶ εἶπεν, Εἰ τοῖς λόγοις μου μὴ θέλετε πιστεύειν, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε. Προαποδέδεικται δὲ ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ ὡς ἀδύνατον λέγειν τοὺς Σαῤῥακηνοὺς ἐφθαρμένον εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ ὅτι τὸ παρ' ἡμῖν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ὀφείλουσι δέχεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλακὰφ ζητεῖ δειχθῆναι αὐτῷ τὸ ῥητὸν τοῦ βιβλίου ὃ γέγραπται πρὸ τοῦ Ἀλχοράνου. Μετὰ ταῦτά φησι περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς αὐτὸς οὔτε ἐσταύρωται, οὔτε ἀπέθανεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ποιήσει τοῦτον ἀποθανεῖν· καὶ ἄλλα ἄπειρα ψεύδη, ὧν τἀναντία ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, καὶ ταῖς ἄλλαις Γραφαῖς περιέχονται· ἃ μακρὸν ἂν εἴη καταλέγειν.

Περὶ δὲ τοῦ Θεοῦ ἁπλῶς διισχυρίζεται, ὡς οὐδένα τρόπον δυνατὸν αὐτὸν ἔχειν υἱὸν, ὅτι μηδὲ γυναῖκα ἔχει· καὶ τοῦτο συνεχῶς ἐπανακυκλοῖ ἀντὶ ἄλλου τινὸς ἐπιχειρήματος ἰσχυροῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅμοιον ὥσπερ εἴποι τὸν Θεὸν μὴ εἶναι οὐσίαν, ὅτι μὴ ἔχει συμβεβηκὸς, ἢ μὴ ζῆν, ὅτι μὴ ἐσθίει ἢ ἀναπνεῖ. Ἀνόητος ἡ τοιαύτη φαντασία, καὶ ἀνθρώπου ἐστερημένου λογισμοῦ καὶ νοῦ. Οἱ γὰρ Χριστιανοὶ οὐχ ὡς ἐκ γυναικὸς διδόασιν Υἱὸν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὥσπερ ἐκ μὲν τοῦ πυρὸς τὴν θέρμην, ἐξ ἡλίου δὲ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ λέγοντος· ἃ πάντα ἀληθῶς λέγονται γεννᾶσθαι, εἰ καὶ μὴ ἐκ γυναικός. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπαύγασμά ἐστι καὶ Λόγος τοῦ ἀϊδίου Πατρὸς, συναΐδιος καὶ ὁμοούσιος, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἰσότητι. Ὥσπερ δὲ ἡ θέρμη καὶ τὸ ἀπαύγασμα οὐ χωρίζονται τοῦ πυρὸς, τὸ πῦρ μέντοι ἐνίοτε τοῦ ἀπαυγάσματος ἡμῖν ἄνευ τῆς θέρμης κοινωνεῖ, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ τῆς λαμπάδος φωτός· ἐνίοτε δὲ τῆς θέρμης ἄνευ τοῦ ἀπαυγάσματος, ὥσπερ ἐν τῷ πεπυρωμένῳ σιδήρῳ· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο σαρκωθῆναι καὶ ἄνευ τοῦ τὸν Πατέρα ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σαρκωθῆναι, εἰ καὶ ἀδιαίρετά εἰσι τὰ ἔργα τῆς Τριάδος. Οὕτω πάλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ τοῦ Πατρὸς ἀπαύγασμα, ἠδύνατο ἐν αἰσθητῷ βιβλίῳ γραφῆναι, ὥστε ὑπ' ἀνθρώπων ἀναγινώσκεσθαι, καὶ αἰσθητῶς τὰ ἔργα αὐτοῦ ὁρᾶσθαι, καὶ εἶναι σαρκὶ ἡνωμένον. Καὶ τὸ μὲν βιβλίον τὸ γεγραμμένον, τουτέστιν ἡ σάρξ, ἠδύνατο διαῤῥήσσεσθαι, « ὁ δὲ τοῦ Κυρίου Λόγος μένει εἰς τὸν αἰῶνα· » ὥσπερ καὶ τὸ τοῦ βασιλέως πρόσταγμα, τοῦ τὸν λόγον αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπ' αὐτὸν γῆν ἐν βιβλίῳ πέμποντος, αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν καυθείη, τὸ δὲ βιβλίον δύναται καίεσθαι. Φασὶ τοίνυν οἱ Χριστιανοὶ τὸν Χριστὸν Λόγον ὄντα Θεοῦ Υἱὸν εἶναι Θεοῦ. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ καὶ ὁ Μαχούμετ περὶ αὐτοῦ ἔφησεν, εἰ καὶ μήτε ἐπιστάμενος, μήτε νοῶν. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *γυναῖκες*, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱὸς τῆς Μαρίας λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ πνεῦμά ἐστι Θεοῦ. Διατί τοίνυν οὐκ ἔλεγεν ὁ Μαχούμετ, ὅτι ἀδύνατον τὸν Θεὸν ἔχειν λόγον ἢ πνεῦμα, ἐπεὶ μηδὲ γυναῖκα ἔχει; Ζητητέον τοίνυν περὶ τῶν Σαῤῥακη-

A soli Deo maxime est proprium; dixitque: Si verbis meis non vultis credere, credatis operibus [19]. Ante autem demonstratum est in tertio capitulo, quod impossibile est quod Saraceni dicunt, corruptum esse Evangelium, et quod Evangelium quod est apud nos, et Vetus Testamentum, debent suscipere. Sed et ipse Mahometus in capitulo Elacaph quærit demonstrari ei auctoritatem libri qui scriptus est ante Alcoranum. Posthæc dicit de Christo, quod ipse neque crucifixus est, neque mortuus, sed Deus in fine mundi faciet hunc mori, et alia infinita mendacia, quorum contraria in Evangeliis et aliis Scripturis continentur, quæ longum esset enarrare.

B De Deo autem simpliciter asserit, quod nullo modo possibile est eum habere Filium, quoniam uxorem non habet. Et hoc continue repetit, dicens pro alia quadam forti argumentatione. Hæc autem argumentatio similis est, sicut si quis dicat, Deum non esse substantiam, quoniam non habet accidens, vel non vivere, quoniam non comedit vel respirat. Fatua est talis phantasia, et hominis carentis intellectu et ratione. Christiani enim non tanquam ex muliere dant Filium Deo, sed sicut ex igne caliditatem, ex sole autem splendorem, et verbum ab eo qui loquitur; quæ omnia vere dicuntur gigni, etsi non ex muliere. Filius enim Dei splendor est, et Verbum sempiterni Patris, coæternum et consubstantiale, et in eadem æqua- C litate [20]. Sicut autem caliditas et splendor non separantur ab igne, ignis tamen aliquando a splendore nobiscum sine caliditate communicatur, sicut in luce lampadis, aliquando autem caliditas absque splendore est, sicut in accenso ferro: sic et Filius Dei potuit incarnari, et absque quo incarnatus esset Pater vel Spiritus sanctus, etsi indivisibilia sunt opera Trinitatis: sic rursus Filius Dei et Verbum Dei Patris potuit in sensibili libro scribi, ut ab hominibus legeretur, et sensibiliter opera ejus viderentur, et esse carni unitus. Et liber quidem scriptus potuit interrumpi: « Verbum autem Domini manet in æternum [21]. » Sicut et regis mandatum, qui mittit verbum suum in libro ad terram D quæ sub eo est, ipsum autem verbum nunquam comburi potest, liber autem comburi potest. Dicunt igitur Christiani, Christum, cum sit Verbum Dei, Filium esse Dei. Hoc idem et Mahometus de eo dixit, etsi neque sciebat, neque intelligebat. Dicit enim in Alcorano in capitulo Elnesa, quod interpretatur *mulieres*, quod Christus Jesus filius Mariæ, verbum est Dei, et spiritus est Dei. Quare igitur non dixit Mahometus, quod impossibile est Deum habere verbum vel spiritum, quoniam uxorem non habet? Quærendum igitur a Saracenis, ut quærant ipsi a Mahometo, quando dicit Christum verbum esse Dei, et spiritum ex Deo, utrum de

[19] Joan. x, 38. [20] Hebr. i, 3. [21] Psal. cxvi, 2.

spiritu vel verbo dicit, de accidentali quod profertur, vel de essentiali, id est creato. Sic non solum verbum et spiritus Dei est a Deo, sed et verba et spiritus aliorum prophetarum, et aliorum hominum beatorum. Et secundum hoc non magna quædam laus est hæc de Christo, quem Mahometus proprie et supra omnes homines vult constituere. Sed neque propter talem rationem et talem spiritum pluraliter Deus de seipso loquitur, sicut inducuntur in toto Alcorano. Si autem dicit de increato et essentiali verbo Dei et spiritu, sic utique nobiscum sentiunt tam de incarnatione, quam de mysterio Trinitatis. Item dicit Mahometus de Deo in capitulo Elminim: Quod si Deus haberet filium, in periculo jam totus mundus esset. Esset enim schisma inter eos. Hæc autem suppositio valde falsa est. Supponit enim, non possibile esse Deum habere filium, nisi iniquum et audacem et inobedientem. Nos autem dicimus, quod Filius Dei est Verbum Dei, et scientia Patris, per quam omnia operatur. Verbum autem comprehensum in mente, et artificis scientia, nunquam in homine separatur a concipiente intellectu. Nisi alicubi blasphemans Mahometus dicat, dissentire ad seipsum Deum, et contraria dicere sui ipsius intellectui et cogitationi. Idem Mahometus dicit in capitulo Elezat, quod Deus et angeli ejus orant pro Mahometo et Saracenis. Quod quidem est angelorum, est omittendum. Deus autem quando pro eis orat? Quem orat? Angelos, vel homines, vel seipsum? Sed hoc est mendacium, orat seipsum: et maxime secundum Mahometum, qui Verbi incarnationem negat, et neque personarum discretionem ponit in divinis. Ponit autem et alia mendacia quædam, et impossibilia, sicut in capitulo Elasiar dicitur quasi ex persona Dei: Si hoc miserimus Alcoranum super unum montem, videres jam eum utique scissum a reverentia et timore Dei. Et sicut in capitulo Elcaminar, quod interpretatur *luna*, dicit, quod luna contrita est, et multa alia, quæ longum esset enarrare.

A νῶν, ὥστε ζητῆσαι αὐτοὺς παρὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅταν λέγῃ τὸν Χριστὸν λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ, πότερον περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου φησὶ τοῦ προφορικοῦ, ἢ περὶ τοῦ οὐσιώδους, τουτέστι περὶ τοῦ κτιστοῦ, ἢ τοῦ ἀκτίστου. Εἰ μὲν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἤτοι τοῦ κτιστοῦ, οὕτως οὐ μόνον ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων προφητῶν, καὶ τῶν ἄλλων μακαρίων ἀνθρώπων. Καὶ κατὰ τοῦτο οὐ μέγας τίς ἐστιν ἔπαινος τοῦτο περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν ὁ Μαχούμετ ἰδίως καὶ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους βούλεται συνιστάναι. Ἀλλ' οὐδὲ διὰ τὸν τοιοῦτον λόγον καὶ τὸ τοιοῦτον πνεῦμα πληθυντικῶς ὁ Θεὸς περὶ ἑαυτοῦ διελέγετο, ὥσπερ εἰσάγεται ἐν ὅλῳ τῷ Ἀλκοράνῳ. Εἰ δὲ λέγει B περὶ τοῦ ἀκτίστου καὶ οὐσιώδους Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεύματος, οὕτω συμβαίνουσιν ἡμῖν ἐπί τε τῆς σαρκώσεως καὶ τοῦ τῆς Τριάδος μυστηρίου. Ἔτι φησὶν ὁ Μαχούμετ περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμουμηνὶμ, ὅτι εἰ ὁ Θεὸς εἶχεν υἱὸν, ἐν κινδύνῳ ἂν ἦν ὅλος ὁ κόσμος. Ἦν γὰρ ἂν ἐν αὐτοῖς σχίσμα. Αὕτη δὲ ἡ ὑπόθεσις λίαν ἐστὶ ψευδής. Ὑποτίθησι γὰρ μὴ οἷόν τε εἶναι τὸν Θεὸν ἔχειν υἱὸν, εἰ μὴ πονηρὸν καὶ αὐθάδη καὶ ἀνυπότακτον. Ἡμεῖς δέ φαμεν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιστήμη τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς πάντα ἐργάζεται. Ὁ δὲ λόγος ὁ συλληφθεὶς ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ ἡ τοῦ τεχνίτου ἐπιστήμη, οὐδέποτε οὐδ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διΐστανται τοῦ συλλαμβάνοντος νοῦ· C εἰ μή που βλασφημῶν ὁ Μαχούμετ ἐρεῖ διχονοεῖν πρὸς ἑαυτὸν τὸν Θεὸν, καὶ ἀντιλέγειν τῷ ἑαυτοῦ νῷ καὶ νοήματι. Ἔτι ὁ Μαχούμετ φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεζὰπ, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ εὔχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ἄλλων Σαῤῥακηνῶν. Τὸ μὲν οὖν τῶν ἀγγέλων παρεατέον. Ὁ δὲ Θεὸς ὅτε ὑπὲρ αὐτῶν εὔχεται, τίνι εὔχεται; Τοῖς ἀγγέλοις, ἢ τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἑαυτῷ; Ἀλλὰ τοῦτ' ἐστὶ ψεῦδος, τὸ εὔχεσθαι ἑαυτῷ· καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Μαχούμετ, ὃς καὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκωσιν ἀρνεῖται, καὶ οὐδὲ διάκρισιν προσώπων τίθησιν ἐν τοῖς θείοις. Τίθησι δὲ καὶ ἄλλα ἄττα ψευδῆ καὶ ἀδύνατα, ὥσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαστὰρ λέγεται ὥσπερ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Εἰ ἐπέμψαμεν τοῦτο τὸ Ἀλκοράνον εἰς ἓν τῶν ὀρῶν, εἶδες ἂν αὐτῷ σχισθὲν ἀπὸ τῆς εὐλαβείας καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· καὶ ὥσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαμὰρ, ὃ ἑρμηνεύεται *σελήνη*, φησὶν, ὅτι ἡ σελήνη συνετρίβη. Καὶ πολλὰ ἄλλα, ἃ μακρὸν ἂν εἴη ἀπαριθμεῖν.

Unde potest omnibus sapientibus manifestum esse, legem illam non esse a Deo, quæ tot et sic manifesta continet mendacia. Inveniuntur autem post hæc et alia quædam absona, quæ tanquam firma Saraceni affirmant, translata ex Alcorano in modum expositionis, continentur autem palam in libro Mahometi de expositionibus (1): ex quibus cum multa sint, pauca hic commemorabo. Unum est quod dicit, quod creatum fuit cœlum ex fumo, fumus autem ex exhalatione maris, mare autem ex quodam monte qui Caph appellatur, et is circuinit totum orbem terrarum, et sustinet cœlum.

D Ὅθεν δύναται πᾶσι σοφοῖς γενέσθαι καταφανὲς τὸν νόμον ἐκεῖνον μὴ εἶναι παρὰ Θεοῦ, τοσαῦτα καὶ οὕτω δῆλα περιέχοντα ψευδῆ. Εὑρίσκονται δὲ μετὰ ταῦτα καί τινα ἄλλα ἀπᾴδοντα, ἅπερ ὡς βέβαια διισχυρίζονται οἱ Σαῤῥακηνοὶ, μεταφερόμενα ἐκ τοῦ Ἀλκοράνου ἐξηγήσεως τρόπῳ· περιέχονται δὲ διαῤῥήδην ἐν τῷ περὶ διηγήσεων τοῦ Μωάμεθ βιβλίῳ. Ἐξ ὧν πολλῶν ὄντων, ὀλίγων ἐνταῦθα μνημονεύσω. Ἕν ἐστιν ὅ φησιν, ὅτι ὁ κτιστὸς οὐρανὸς γέγονεν ἐκ καπνοῦ· ὁ δὲ καπνὸς ἐκ τῆς ἀναθυμιάσεως τῆς θαλάσσης· ἡ δὲ θάλασσα ἐκ τινος ὄρους Κὺφ καλουμένου, ὃ περιζώννυσιν ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀνέχει

(1) Is est qui inscribitur, De doctrina Machumet.

τὸν οὐρανόν. Φησὶ δὲ καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἴσου φωτὸς καὶ δυνάμεως γενέσθαι, καὶ μηδεμίαν διάκρισιν εἶναι μεταξὺ νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Ποτὲ δὲ πετομένου τοῦ Γαβριὴλ, συνέβη τὸ πτερὸν αὐτοῦ ἅψασθαι τῆς σελήνης, ἣ καὶ ὥσπερ ὁρῶμεν νῦν, ἐσκοτίσθη. Ἔτι φησὶ τὸν μὲν σῦν τὸν ἄγριον ἐκ τῆς κόπρου τοῦ ἐλέφαντος γεννηθῆναι, τὸν δὲ μῦν ἐκ τῆς κόπρου τοῦ χοίρου, τὴν δὲ γαλῆν ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ λέοντος. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἐξηγεῖται. Ὄντος γὰρ τοῦ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ μετὰ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ζώων, ὅτε πρὸς ἀπόπατον ἐχώρουν, ἐκλίνετο ἡ κιβωτὸς, καὶ μάλιστα ὅτε ὁ ἐλέφας ἐπῄει. Καὶ διὰ τὸ λίαν φοβεῖσθαι, ἠρώτησεν ὁ Νῶε τὸν Θεόν. Ὃς ἔφη, Ἄπελθε, καὶ προσκύνησον τὸν πρωκτὸν αὐτοῦ πρὸς τῇ ὀπῇ, ἐξ ἧς πρόεισιν ἡ κόπρος. Οὗ γενομένου, ἅμα τε ἐξῄει ἡ κόπρος, καὶ σὺν αὐτῇ χοῖρος μέγιστος λίαν, οὗ τῷ ῥύγχει τὰς κόπρους (ὡς εἴωθεν) ὀρύσσοντος, ὁ μῦς ἐγεννήθη, καὶ ἤρξατο κατεσθίειν τὰς σανίδας τῆς κιβωτοῦ. Καὶ τότε μάλιστα ἐφοβήθησαν. Καὶ ἐπερωτήσας ὁ Νῶε τὸν Κύριον, ἐπάταξε τὸν λέοντα ἐν τῷ μετώπῳ. Καὶ ἐξῆλθε γαλῆ διὰ τῶν μυκτήρων αὐτοῦ. Καὶ ταύτην εἶναί φησι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τὰ τοῦ χοίρου κρέα ἀκάθαρτα εἶναι φασί. Φησὶ δὲ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, ὅτι ὁ Θεὸς πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ἀποκτενεῖ πᾶσαν κτίσιν, καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ οὐδὲν ὑπολειφθήσεται ζῶν πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θανάτου· ὅς ἐστιν ἄγγελός τις λεγόμενος Ἀδριήλ. Καὶ τότε ἐντελεῖται Κύριος τῷ Ἀδριὴλ ἀποκτεῖναι ἑαυτόν. Οὗ γενομένου, φωνήσει Κύριος φωνῇ μεγάλῃ, καὶ ἐρεῖ· Ποῦ εἰσιν οἱ σατράπαι τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἄρχοντες; Καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσει πάντα. Αὐτός τε πάλιν ὁ Μαχούμετ ἐποίησε βιβλίον, ὅπου ἔγραψε δώδεκα χιλιάδας λόγων θαυμαστῶν. Θαυμαζόντων δὲ καὶ ζητούντων, εἰ πάντα ἐκεῖνα ἀληθῆ εἶεν, ἀπεκρίνατο μόνα τὰ τρισχίλια ἀλήθειαν ἔχειν, τὰ δ' ἄλλα ψευδῆ εἶναι. Ὅταν τοίνυν ἐν τῷ προειρημένῳ βιβλίῳ ψευδές τι καταλαμβάνηται, φασὶν οἱ Σαῤῥακηνοὶ καὶ τοῦτο τὸν Μαχούμετ εἰπεῖν, μὴ πάντα εἶναι ἀληθῆ, εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἐξ ἐκείνων· τὸ δ' ὑπόλοιπον ὅλον ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἰσχύϊ ἀεὶ διαμένειν. Τοῦτο πιστεύω τοὺς Σαῤῥακηνοὺς ποιεῖν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀλκοράνου. Εἰ γὰρ καὶ πολλὰ ψευδῆ καταλαμβάνονται ἐν αὐτῷ, ὅμως διά τινα περιεχόμενα ἐν αὐτῷ ἀληθῆ, ὥσπερ Θεοῦ λόγος τιμᾶται παρ' αὐτοῖς. Εἴρηται δὲ ἡμῖν ἀνωτέρω, ὅτι καθώς φησιν Αὐγουστῖνος, Εἰ μόνον εἷς λόγος ψευδὴς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὑρίσκετο, ἦν ἂν δικαία αἰτία τοῦ τὸ Εὐαγγέλιον ὅλον μάταιον λογίζεσθαι καὶ μυθῶδες. Ἐγὼ δὲ βεβαίως ᾐσθόμην, ὅτι τῶν Σαῤῥακηνῶν οἱ μάλιστα σοφοὶ καὶ γραμμάτων ἔχοντες πεῖραν οὐ πιστεύουσι τοῖς τοῦ Ἀλκοράνου λόγοις, ἀλλὰ τὸ πλάσμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῖς ἀποκεκαλυμμένον ἐστί. Σημεῖον δὲ τὸ τοῖς ἄλλοις σοφοῖς αὐτοὺς δημοσίᾳ διαλέγεσθαι παραιτεῖσθαι, ὥσπερ ἐγὼ διὰ τῆς πείρας ἔγνων αὐτῆς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Ἀλκοράνον οὐ βούλονται δημοσιεύεσθαι· σφοδρότατα γὰρ ἄχθονται ὑπ' ἄλλων ἀναγινωσκομένου, καὶ οὐδαμῶς ἐθέλουσιν εἰς ἄλλα

A Dicitque solem et lunam æqualis lucis et virtutis fuisse, et nullam discretionem esse inter noctem et diem. Aliquando autem accidit, quod dum volaret Gabriel, ala ejus lunam tetigerit, quæ et sicut nunc videmus, obscurata est. Item dicit, et suem agrestem ex stercore elephantis natum esse, murem autem ex stercore porci, cattum autem ex fronte leonis. Hoc autem isto modo exponitur. Cum enim Noe esset in arca cum filiis et animalibus, quando ad latrinam secesserunt, inclinata est arca, et maxime quando elephas aderat. Et propterea quod valde timuit, consuluit Noe Deum. Qui dixit : Recede, et adora podicem ejus ad foramen, ex quo provenit stercus. Quo facto simul exivit stercus, et cum eo porcus valde magnus, cujus rostro sterB cora (sicut consuevit) effodiente, mus natus est, et incepit rodere tabulas arcæ. Et tunc maxime timuerunt. Et interrogans Noe Dominum, percussit leonem in fronte. Et exivit mustela (1) per nares ejus. Et hanc dicunt esse causam, propter quam carnes porci non licitas esse dicunt. Dicit autem rursus in eodem capitulo, quod Deus in fine mundi interimet omnem creaturam, et angelos, et archangelos, et nihil relinquet vivens præter Deum et mortem, quæ est angelus quidam, qui dicitur Adriel. Tunc mandabit dominus Adrieli, ut interimat seipsum. Quo facto, clamabit Dominus voce magna, et dicet. Ubi sunt satrapæ mundi et principes? Et post hæc resurgent omnia. Ipseque rursus Mahometus fecit C librum, in quo scripsit duodecim millia verborum mirabilium. Mirantibus autem et quærentibus quibusdam, si omnia illa vera sunt? respondit sola tria millia veritatem habere, alia autem falsa esse. Quando igitur in prædicto libro falsum quoddam deprehenditur, dicunt Saraceni, et hoc Mahometum dixisse, non tamen omnia esse vera, et hoc ex illis esse; reliquum autem totum in suo robore permanere. Credo etiam idem facere Saracenos in Alcorano. Etsi enim multa mendacia deprehenduntur in eo, tamen propter quædam, quæ in ipso continentur, vera, sicut Dei verbum, in pretio habetur apud eos. Dictum est autem nobis superius, quod sicut dicit Augustinus: Si unum solum verbum falsum in Evangelio inveniretur, justum esset, D quod totum Evangelium frivolum et vanum existimaretur et fabulosum. Ego autem firmiter sensi, quod Saracenorum maxime sapientes, et qui litterarum peritiam habent, verbis Alcorani nullam adhibent fidem, sed fictionem doctrinæ ejus avertunt. Signum autem hujus, quod cum aliis sapientibus hi publice disputare recusant, sicut ego per experientiam ipsam cognovi. Et ipsum Alcoranum in medium afferri nolunt; vehementissime enim tristantur, cum ab aliis legitur, et nequaquam volunt in alias linguas ipsum transferri. Scimus autem, quod purum aurum neque aquam timet, neque ignem. Et propter hoc Chri-

(1) Cattus. Ita enim habet liber De doct. Machumet.

stiani veritati Dei confidentes, quæ fortissima est A et manet in æternum, libenter de Evangelio cum aliis nationibus disputant, et gaudent cum aliis nationibus disputare, et gaudent cum ab aliis nationibus legitur, desiderantque ipsum omnibus publicari, et in alias linguas transferri, et non litteris solum, sed etiam scripturis publicis Christi passionem ostendunt, quod ab aliis gentibus ludibrium et ignominia videtur.

X. *Quod violenta sit lex Saracenorum.*

Decimo debemus considerare, quod Alcoranum non est lex Dei, violenta enim est. Et ut breviter dicam, lex hæc proprie dici potest lex cædis et B mortis, non solum quod ad æternam mortem nos mittit, sed quod corporali cæde homines cogit credere his quæ ab eo ipso dicuntur. Et in ipso Alcorano in capitulo Emparaca, quod interpretatur *vacca*, dicitur, quod in lege Dei non est compulsio, et quod jam definitum est æquum ab iniquo. Quæ enim est major compulsio, quam cædes? Lex igitur quæ per hanc homines compellit, non est lex Dei. Ipsi autem Saraceni vocant eam denominative Elesalem, quod interpretatur *lex salutis Dei*, quæ proprie debet dici (sicut dictum est) lex cædis et mortis. Et hæc via commoda fuit tali legi et legislatori, ut timore mortis corporalis consentiant legi mortis æternæ: sicut e converso Christiani cor- C poralem mortem contemnentes, vitam æternam consequuntur. Ut vidit igitur Mahometus, potius autem alumnus ejus diabolus, legem hanc a divina lege omnino differre, et ab ea quæ in Veteri et Novo Testamento, et ad seipsam dissentire, et absque omni ratione et miraculo manifesta mendacia continere, et cum existimaret multos propter hæc fore qui ei contradicerent, dedit ipsi Mahometo instrumentum proprium, id est ensem ad interimendum. Et ipse dedit mandatum in lege, ut interimerentur quicunque huic legi adversarentur, et non crederent. Et propter hoc non in uno capitulo solum dicitur, sed per totum librum, sicut mandatum quoddam universale: Interimite, interimite. Hæc via manifeste contraria est Christo, qui man- D dat et inimicos amare, et pro persequentibus orare, et eis qui nos offendunt benefacere. Sed Mahometus Antichristi præcursor exsistens, viam præparavit in mundo filio perditionis. Quæ via quantum est irrationabilis, manifestum fuit in octavo capitulo. Etenim sicut dicit Augustinus: Cæterum potest homo invitus credere, potest etiam confiteri ore qui cogitur credere; corde autem credere minime cogi potest, cum ipse Dominus maxime cor ab homine quærat, juxta illud: « Fili, præbe mihi cor tuum[11]. » Deductus autem fuit Mahometo et avunculus ejus dicens: Quid mihi, si hoc non fecero, fili fratris mei? Cui jam Mahometus respondit: Interimam te, o avuncule. Hic autem dixit: Impos-

γράμματα καὶ διαλέκτους αὐτὸ μεταφέρεσθαι. Ἴσμεν δὲ, ὅτι τὸ καθαρὸν χρυσίον οὔτε τὸ ὕδωρ δέδοικεν οὔτε τὸ πῦρ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ, τῇ τοῦ Θεοῦ ἀληθείᾳ θαῤῥοῦντες, ἰσχυροτάτῃ τε οὔσῃ καὶ μενούσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀσμένως περὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῖς ἄλλοις γένεσι διαλέγονται, καὶ χαίρουσιν ὑπ' ἄλλων ἀναγινωσκομένου. Ἐπιθυμοῦσί τε αὐτὸ πᾶσι δημοσιεύεσθαι, καὶ εἰς ἄλλας μεταφέρεσθαι διαλέκτους, καὶ οὐ γράμμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ γραφαῖς δημοσίαις τὸ τοῦ Χριστοῦ πάθος δεικνύουσιν, ὅπερ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν παιγνιῶδες καὶ ἀτιμία νομίζεται.

Ι'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ.

Δέκατον ὀφείλομεν σκοπεῖν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· βίαιος γάρ ἐστι. Καὶ συντόμως εἰπεῖν, ὁ νόμος οὗτος κυρίως ἂν λέγοιτο νόμος σφαγῆς καὶ θανάτου, οὐ μόνον ὅτι αἰωνίῳ παραπέμπει θανάτῳ, ἀλλ' ὅτι σφαγῇ σωματικῇ καὶ θανάτῳ τοὺς ἀνθρώπους βιάζεται πιστεύειν τοῖς ἐν αὐτῷ λεγομένοις. Καίτοι γε ἐν αὐτῷ τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμπαχαρᾷ, ὃ ἑρμηνεύεται *βοῦς*, λέγεται, ὡς ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βία, καὶ ὅτι τὸ ἴσον ἐξ ἀρχῆς ἤδη διώρισται. Οὐκ ἔστι δὲ μείζων ἀνάγκη τῆς διὰ τῆς σφαγῆς. Ὁ ἄρα διὰ ταύτης τοὺς ἀνθρώπους ἀναγκάζων νόμος οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ. Αὐτοὶ δὲ οἱ Σαῤῥακηνοὶ καλοῦσιν αὐτὸν παρωνύμως τὴν Ἐλεσαλὲμ, ὃ ἑρμηνεύεται *σωτηρίας νόμος*, *καὶ νόμος Θεοῦ*, κυρίως ὀφείλων λέγεσθαι, καθὼς εἴρηται, νόμος κατακρίσεως καὶ θανάτου. Καὶ αὕτη ἡ ὁδὸς οἰκεία γέγονε τοιούτῳ νόμῳ καὶ νομοθέτῃ, ὥστε τῷ τοῦ σωματικοῦ θανάτου φόβῳ συγκατατίθεσθαι τῷ τοῦ αἰωνίου θανάτου νόμῳ· ὥσπερ τὸ ἀνάπαλιν οἱ Χριστιανοὶ τοῦ σωματικοῦ θανάτου καταφρονοῦντες, τυγχάνουσι τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἰδὼν τοίνυν ὁ Μωάμεθ, μᾶλλον δὲ ὁ τροφεὺς αὐτοῦ διάβολος, τὸν νόμον τοῦτον τοῦ θείου νόμου παντελῶς διιστάμενον τοῦ τε ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν διαφωνοῦντα, καὶ ἄνευ παντὸς καὶ λόγου καὶ θαύματος καὶ φανερὰ περιέχοντα ψεύδη, καὶ πολλοὺς ὑπολαβὼν διὰ ταῦτα ἔσεσθαι τοὺς ἀντεροῦντας αὐτῷ, δέδωκεν αὐτῷ τῷ Μωάμεθ ὄργανον οἰκεῖον, τουτέστι ξίφος πρὸς τὸ φονεύειν· καὶ αὐτὸς δέδωκεν ἐντολὴν ἐν τῷ νόμῳ φονεύεσθαι πάντας τοὺς ἐναντιουμένους καὶ μὴ πιστεύοντας. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐν ἑνὶ κεφαλαίῳ μόνον λέγεται, ἀλλὰ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου, ὥσπερ τις ἐντολὴ καθόλου, Ἀποκτείνετε, ἀποκτείνετε. Αὕτη ἡ ὁδὸς φανερῶς ἐναντία ἐστὶ τῷ Χριστῷ, ὃς ἐντέλλεται καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾷν, καὶ ὑπὲρ τῶν διωκόντων εὔχεσθαι, καὶ τοὺς βλάπτοντας εὐεργετεῖν. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος ὤν, ὁδὸν προητοίμασεν ἐν τῷ κόσμῳ τῷ τῆς ἀπωλείας υἱῷ· ἥτις ὁδὸς πόσον ἐστὶν ἄλογος, δῆλον γέγονεν ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ. Καὶ γὰρ, καθώς φησιν Αὐγουστῖνος, ἄλλα μὲν ἄν τις δυνηθείη καὶ μὴ βουλόμενος, πιστεύειν δὲ οὐδαμῶς πλὴν θέλων. Ἐρεῖ τοίνυν ὁ βιασθείς· Τῷ μὲν σώματι πιστεύω, οὐδαμῶς δὲ τῇ καρδίᾳ πιστεύσει, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μάλιστα τὴν καρδίαν παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ζητοῦντος, κατὰ τό· « Υἱὲ, παράσχες μοι τὴν καρδίαν σου. » Παρήχθη δὲ τῷ Μωάμεθ καὶ

[11] Prov. XXIII, 26.

ὁ θεῖος αὐτοῦ Σαῤῥακηνὸς ἐσόμενος, καὶ εἶπε· Τί δὲ A ἔσται ἐμοὶ μὴ τοῦτο ποιήσαντι, υἱὲ τοῦ ἐμοῦ ἀδελφοῦ; Ὧ δὴ ὁ Μωάμεθ ἀπεκρίνατο· Ἀποκτενῶ σε, ὦ θεῖε. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἀδύνατον εἶναί τι ἄλλο; Οὐδὲν ἕτερον ἔφη. Καὶ εἶπεν ὁ θεῖος, Ἀκολουθήσω σοι εἰς ὅπερ ἂν θέλῃς, γλώσσῃ μόνον, ἀλλ' οὐ καρδίᾳ, τῷ δέει τοῦ ξίφους. Ὁ δὲ Ὁμὰρ ὁ υἱὸς τοῦ Κατεμπααδῆ ἀναγκαζόμενος εἶπε, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι μόνῳ τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ γίνομαι Σαῤῥακηνός. Καὶ ὁ υἱὸς δὲ τοῦ Ἐμπιασταᾶ τῷ φόβῳ τοῦ ξίφους γέγονε Σαῤῥακηνός. Ὅθεν ἔπεμψε καὶ γράμματα εἰς τὴν Μεσχὲ, ἃ γυνή τις ἔκρυψεν ὑπὸ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, μηνύων τοῖς ἐν τῇ πόλει τὴν παρουσίαν τοῦ Μωάμεθ, ὥστε φυλάξασθαι αὐτοὺς τὴν βίαν τῆς ἐκείνου διδασκαλίας.

sibile est esse quoddam aliud? Nihil aliud dixit. Et dixit avunculus: Sequar te ad quodcunque volueris, lingua tantum, sed non corde, timore ensis. Omar autem filius Catempadi coactus dixit: Domine, tu scis quod solo timore mortis fio Saracenus. Et filius autem Empiascaa timore ensis factus est Saracenus. Unde misit et litteras ad Mesce, quas mulier quædam occultavit sub crinibus capitis, nuntians his qui sunt in urbe adventum Mahometi, ut caverent ipsi vim doctrinæ illius.

Ἰστέον δὲ τέτταρας εἶναι μοίρας τῶν κατεχόντων B τὴν πλάνην τοῦ Μωάμεθ· πρώτη μοῖρα τῶν τὸν Σαῤῥακηνισμὸν ὑπελθόντων διὰ τοῦ ξίφους, ὡς εἴρηται· οἳ καὶ νῦν τὴν ἑαυτῶν γινώσκοντες πλάνην, ἐξωμόσαντο ἂν αὐτὸν, εἰ μὴ τὸ ξίφος ἐδειλίων. Ἄλλη μοῖρά ἐστι τῶν ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἠπατημένων, πιστευόντων ἀληθῆ εἶναι τὰ ψευδῆ. Τρίτη μοῖρα τῶν μὴ βουλομένων ἀποστῆναι τῆς πλάνης τῶν προγόνων αὐτῶν, ἀλλὰ λεγόντων κρατεῖν ἃ κατεῖχον καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν· ὧν ἀφίστανται μᾶλλον, οἳ ἀντὶ τῆς εἰδωλολατρείας, ἧ πρότερον κατείχοντο, τὴν τοῦ Μωάμεθ αἵρεσιν, ὡς ἂν ἧττον πονηρὰν, ἀναμφιβόλως προείλοντο. Τέταρτον μέρος ἐστὶ τῶν διὰ τὸ ἄνετον τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸ τῶν γυναικῶν πλῆθος, καὶ τὰ ἄλλα ἐνδόσιμα, μᾶλλον τὴν ἐν τούτοις ἀκαθαρσίαν τῆς ἀϊδιότητος τοῦ μέλλοντος C αἰῶνος ἠγάπησαν. Καὶ τούτοις εἰσὶ σύμφρονες οἱ παρὰ τοῖς Σαῤῥακηνοῖς σοφώτεροι λεγόμενοι, καὶ γραμμάτων ἐπιστήμονες ὄντες. Οὐ γὰρ πιστεύουσι τὸν νόμον ἐκείνων ἀληθῆ εἶναι, ἢ ἀγαθὸν ἁπλῶς· ἀλλ' ἡ σφοδρότης τῶν ἡδονῶν καταπαύει τὴν κρίσιν τοῦ λόγου, ὥς φησιν ὁ σοφός· ὥσπερ καὶ πολλοὶ γραμμάτων ἔμπειροι παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς οὐ φυλάττουσι τὸν τοῦ Εὐαγγελίου νόμον, καίτοι πιστεύοντες ἀληθῆ εἶναι καὶ ἀγαθόν· μᾶλλον δὲ τὴν ὁδὸν μιμοῦνται τοῦ Ἀλκοράνου, καίτοι πιστεύοντες ἐπ' ἀληθείας ἐκεῖνον πεπλάσθαι. Καὶ τούτου σημεῖον ἐν ἀμφοτέροις· μετατιθεμένων γάρ τινων Σαῤῥακηνῶν εἰς Χριστιανοὺς, καὶ Χριστιανῶν τινων γινομένων Σαῤῥακηνῶν, ὁ μὲν Χριστιανὸς οὐδέποτ' ἂν ἐν τῷ θανάτῳ γένοιτο Σαῤῥακηνὸς, D ἀλλ' ἐν τῇ ζωῇ· ὁ δὲ Σαῤῥακηνὸς ἐν τῷ θανάτῳ μᾶλλον γίνεται Χριστιανὸς ἢ ἐν τῇ ζωῇ. Ἑκάτερος ἄρα Χριστιανὸς αἱρεῖται μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ Σαῤῥακηνός· εἰ μή που τῇ προειρημένῃ βίᾳ ἀφέλκοιτο.

Notandum autem, quatuor esse partes eorum qui retinent errorem Mahometi. Prima, eorum qui ingressi sunt Saracenismum per ensem, ut dictum est; qui etiam nunc eorum ipsorum errorem cognoscentes, resipiscerent utique, nisi eum propter ensem timerent. Alia particula eorum est, qui decepti sunt a diabolo, credentes vera esse mendacia. Tertia particula est eorum qui nolunt discedere ab errore majorum suorum, sed dicunt, detinere se ea quæ eorum patres detinebant, a quibus maxime discedunt: qui pro idololatria, quam prius detinebant, Mahometi sectam tanquam minus malam sine dubio elegerunt. Quarta pars eorum qui propter remissionem vitæ, et mulierum multitudinem, et alia remissibilia, potius in his immunditiam quam æternitatem futuri sæculi amaverunt, et cum his concordes sunt, qui apud eos sapientiores appellantur. Et qui litterarum peritiam habent, non credunt legem illorum esse veram, vel bonam simpliciter: sed vehementia voluptatum sedat judicium rationis, prout dicit sapiens. Sicut et multi litterarum experti apud Christianos non servant Evangelii legem, etsi credant veram esse et bonam, potius imitantur viam Alcorani, quamvis credant in veritate illum errasse. Et hujus rei signum in utrisque est. Transmutantur enim quidam Saraceni in Christianos, et Christiani quidam fiunt Saraceni. Christianus quidem nunquam in morte fieret Saracenus, sed in vita; Saracenus autem in morte potius fit Christianus, quam in vita. Uterque igitur horum potius eligit Christianus mori quam Saracenus, nisi aliquo modo prædicta vi abstrahatur.

Τρία δέ εἰσι φανερώτατα τῆς βίας τοῦ προειρημένου νόμου ἄνευ τοῦ προῤῥηθέντος, ὅπερ ἦν τοσαυτάκις λέγειν καὶ προστάσσειν ἀποκτιννύναι. Πρῶτόν ἐστι τὸ τὸν Μαχούμετ ἐκείνοις εἰπεῖν ἐπὶ τοσοῦτον διαμενεῖν τὸν νόμον αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἂν αὐτοῖς διαμείνῃ καὶ ἡ ἐν τοῖς ὅπλοις ἰσχὺς, καὶ ἡ πρόσκαιρος δυναστεία. Ἀλλ' ὁμολογουμένως, καθώς φησιν ὁ Χρυσόστομος, τοιαύτη τίς ἐστιν ἡ τῆς ἀληθείας φύσις, ὥστε καὶ παρὰ πολλῶν πολεμουμένη μᾶλλον ἰσχύειν· ὥσπερ καὶ τοὐναντίον τὸ ψεῦδος ὑπὸ πολλῶν βοηθούμενον, ἐν ἑαυτῷ ἀσθε-

Tria sunt manifestissima signa violentiæ prædictæ legis, absque his quæ toties ante dicta sunt: quod quidem fuit, quod toties dicit et mandat interimere. Primum signum est, quod Mahometus illis dixit, in tantum permanere legem ejus, in quantum eis permaneat et in armis vis, et temporalis potentia. Sed sicut dicit Chrysostomus, talis est veritatis natura, ut et cum a multis oppugnatur, fortius invalescat; et e converso mendacium, cum a multis adjuvatur, in seipso debilitatur. Veritas igitur non indiget auxilio ex temporali potentia, et maxime

Domin. veritas, quæ manet in æternum [23]. Christianorum enim lex, persecutionis tempore trecentis annis continue durante, maxime crevit, et numero fidelium, et splendore miraculorum. Signum autem et hoc violentiæ legis apud illos. Quando enim ad doctrinam conveniunt, ut legem eos Saracenorum magister doceat, et qui debet proponere verbum, primum nudans ensem, nudum manu detinet, in quantum docet, vel ponit ad terrorem in quodam eminenti loco. Christiani autem docentes, non ensem, sed crucem tollunt, non violentiæ, sed mansuetudinis signa ostendentes, tanquam homines qui mittuntur a Christo sicut oves in medio luporum. Tertium autem signum cædis et violentiæ est, quod assessini a Saracenis nutriuntur, homicidæ hominum futuri, quibus ex ipsa actione activa et passiva vitam æternam promittunt, et mittunt eos per orbem terrarum, ut principes mundi dolose interimant. Hi autem assessini castra habent et arces circa Liltum montem, obediuntque sultano Babylonis, qui est caput Saracenorum. Hique legibus et ordine Saraceni sunt, et non vocantur assessini a Saracenis, sed Ismaelitæ, quasi radix et tribus Saracenorum, et primi defensores et conservatores legis Mahometi. Ad hoc enim præcipue instruuntur et nutriuntur, ut cædem faciant. Hoc scelus non Christiani solum, qui sanctissimam legem habent, abominantur, sed et Tartari, qui nullam legem seipsos habere dicunt, præter naturalem. Ex his igitur apparet manifeste, quod Saracenorum lex lex est cædis et violentiæ. Est autem violentum, cujus motus est ab extra, qui nullum momentum hujus quod movetur remittit, ut dicit Aristoteles. Et ex hoc manifestum, quod non est lex Dei.

νειν. Ἡ ἀλήθεια τοίνυν οὐ δεῖται τῆς ἐκ τῆς προσκαίρου δυνάμεως βοηθείας, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Κυρίου ἀλήθεια, ἥτις μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ γὰρ τῶν Χριστιανῶν νόμος, τοῦ τοῦ διωγμοῦ καιροῦ τριακοσίοις δέκα ἔτεσι συνεχῶς διαρκέσαντος, μάλιστα ἐπέδωκε καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν πιστῶν, καὶ τῇ λαμπρότητι τῶν θαυμάτων. Σημεῖον δὲ καὶ τοῦτο τῆς βίας τοῦ πάρ' ἐκείνοις νόμου. Ὅταν γὰρ ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν συνέρχωνται, ὥστε τὸν νόμον αὐτοῖς διδαχθῆναι, ὁ τῶν Σαρρακηνῶν διδάσκαλος, ὁ τοῦ λόγου καθηγεμὼν, πρῶτον ἀπογυμνώσας τὸ ξίφος, γυμνὸν κατέχει τῇ χειρὶ ἐφόσον διδάσκει, ἢ τίθησι πρὸς κατάπληξιν ἐν ὑπερανεστηκότι τόπῳ τινί. Οἱ Χριστιανοὶ δὲ διδάσκοντες οὐ ξίφος, ἀλλὰ σταυρὸν αἴρουσιν, οὐ βίας σημεῖα δεικνύντες, ἀλλ' ἡμερότητος, ὡς ἂν ἄνθρωποι πεμπόμενοι παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Τρίτον δὲ σημεῖον τῶν φόνων καὶ τῆς βίας ἐστὶ τὸ τοὺς Ἀσσυρίους ὑπὸ τῶν Σαρρακηνῶν διατρέφεσθαι, φονεῖς ἐσομένους ἀνθρώπων. Οἷς δι' ὧν ἐνεργοῦσι καὶ πάσχουσι φόνους, τὴν αἰώνιον ζωὴν ὑπισχνοῦνται· οὓς καὶ ἀποστέλλουσι πανταχοῦ τοὺς ἄρχοντας τοῦ κόσμου δολίως ἀποκτενοῦντας. Οὗτοι δὲ οἱ ἀσεσηνοὶ κάστρα τε ἔχουσι καὶ ἄκρας περὶ τὸ Λίλτον ὄρος, ὑπακούουσί τε τῷ σουλτάνῳ τῆς Βαβυλῶνος, κεφαλῇ ὄντι τῶν Σαρρακηνῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ τοῖς νόμοις καὶ τῇ τάξει Σαρρακηνοί εἰσι, καὶ οὐ καλοῦνται ἀσεσηνοὶ παρὰ τῶν Σαρρακηνῶν, ἀλλὰ Ἰσμαηλῖται, οἷον ῥίζα καὶ φυλὴ τῶν Σαρρακηνῶν, καὶ πρῶτοι ἐκδικηταὶ καὶ συντηρηταὶ τοῦ νόμου τοῦ Μωάμεθ. Πρὸς τοῦτο γὰρ ἰδίως αὐτοὺς νουθετοῦσι καὶ τρέφουσιν, ὥστε φόνους ἐργάζεσθαι. Τοῦτο ἄγος οὐχ οἱ Χριστιανοὶ μόνον, ἁγιώτατον ἔχοντες νόμον, βδελύσσονται, ἀλλὰ καὶ οἱ Τάρταροι, οἳ οὐδένα νόμον ἑαυτοὺς φασιν ἔχειν πλὴν τοῦ φυσικοῦ. Ἐκ τούτων τοίνυν φαίνεται φανερῶς, ὡς ὁ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος νόμος ἐστὶ σφαγῆς καὶ βίας. Ἔστι δὲ βίαιον, οὗ ἡ κίνησίς ἐστιν ἔξωθεν, οὐδὲ μίαν τοῦ κινουμένου ἐνδιδόντος ῥοπὴν, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης. Κἀκ τούτου δῆλον, ὡς οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ.

XI. *Quod Alcoranum non est lex Dei; inordinatum enim est.*

Undecimo considerandum, quod Alcoranum non est lex Dei, inordinatum enim est. Quæ enim a Deo sunt, ordinata sunt, ut dicit Apostolus [24]. Videmus autem hoc in operibus naturæ, et in sacris Scripturis. Firmissimum enim non solum Christianis, sed etiam ipsis Saracenis, Moysi legem et prophetas et Evangelium a Deo esse. Hæc autem omnia ordinata sunt. Moyses enim valde ordinate incipit a mundi creatione, et deinceps totum Pentateuchum percurrit secundum ordinem temporis et historiæ; et alii autem prophetæ bene ordinate processerunt secundum ordinem temporis, demonstrantes quando et quibus regibus, vel secundum ordinem historiæ, vel ad minus secundum ordinem materiæ. Et Evangelium bene ac ordinatissime procedit, et temporis ordine, et historiæ, et materiæ. Incipit quidem ab incarnatione et nativitate

ΙΑ'. *Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· ἄτακτον γάρ.*

Ἑνδέκατον θεωρητέον, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· ἄτακτον γάρ ἐστι. Τὰ δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα εἰσὶν, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος. Ὁρῶμεν δὲ τοῦτο ἔν τε τῆς φύσεως ἔργοις καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς. Βεβαιότατον γάρ ἐστιν οὐ μόνον Χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς Σαρρακηνοῖς, τὸν τοῦ Μωϋσέως νόμον καὶ τοὺς προφήτας καὶ τὸ Εὐαγγέλιον παρὰ Θεοῦ εἶναι. Ταῦτα δὲ πάντα τεταγμένα εἰσίν. Ὁ μὲν γὰρ Μωϋσῆς λίαν εὐτάκτως ἤρξατο ἐκ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, καὶ ἐφεξῆς ὅλην τὴν Πεντάτευχον διεξῆλθε κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τε χρόνου καὶ τῆς ἱστορίας· καὶ οἱ ἄλλοι δὲ προφῆται εὐτάκτως προῆλθον, δεικνύντες κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν, πότε καὶ ἐπὶ ποίων βασιλέων, ἢ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἱστορίας, ἢ τοὐλάχιστον κατὰ τὴν τάξιν τῆς ὕλης. Ἀρχόμενον μὲν ἀπὸ τῆς σαρκώσεως καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐφεξῆς δὲ

[23] Psal. CXVI, 2. [24] Rom. XIII, 1.

περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς ἀναλήψεως. Ἐν δὲ τῷ Ἀλκοράνῳ παντελῶς οὐδεμία ἐστὶ τάξις, οὔτε χρόνου, οὐδὲ γὰρ λέγει ἐπὶ τίνων βασιλέων, ἢ κατὰ τίνα καιρὸν, οὔτε ἱστορίας τάξις. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον, ὅθεν ἤρξατο, λέγεται ἐπιγραφὴ, ἢ διάνοιξις τοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ ἀναμφιβόλως οἰκείως ἤρξατο ἐκ προσευχῆς καὶ ὕμνου Θεοῦ· ἐφεξῆς δὲ ἀμέσως μετὰ βραχεῖαν εὐχὴν ἤρξατο τῆς πραγματείας. Καὶ ἔστι κεφάλαιον δεύτερον περὶ τῆς πυῤῥᾶς βοὸς, ἣν ἔθυσε Μωϋσῆς, ἧς ἱστορία ἐστὶν ἐν τῷ Λευϊτικῷ. Τρίτον δὲ κεφάλαιον περὶ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ, ὃς γέγονε πατὴρ Μωϋσέως· ἐν ᾧ πολλὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρενέβαλε, καί φησι τὴν Παρθένον Μαρίαν ἀδελφὴν γενέσθαι Μωϋσέως καὶ Ἀαρών. Καὶ ἐφεξῆς ἕπεται τὸ τέταρτον κεφάλαιον περὶ τῶν γυναικῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων οὕτως ἀτάκτως, ὥστε μηδένα εἶναι ἄνθρωπον ὃς ἂν δύναιτο λόγον ἀποδοῦναι τῆς τάξεως τῆς ἱστορίας καὶ τῶν κεφαλαίων. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῆς ὕλης τάξις ἐστίν. Οὐδέποτε γὰρ μίαν ἐπεξέρχεται ὕλην εὐτάκτως, ἀλλ' ἐφεξῆς ἀπὸ μιᾶς ὕλης ἐφ' ἑτέραν ὑπόθεσιν παντελῶς ἀσύμβατον μεταφέρεται, ἄντικρυς ὥσπερ ἐξεστηκώς. Ἀλλ' οὐδὲ τάξιν ἔχει ἐπιχειρημάτων, ἤ τινος ἀποδείξεως. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία πᾶσα ἐξ ὑποθέσεως πρόεισι, καὶ ὑποθέμενος τινὰ πρότασιν καθ' ἑαυτὴν ἀληθῆ, ἐξ ἐκείνης ἄλλην τινὰ συμπεραίνει, μηδὲν ἔχουσαν κοινὸν πρὸς τὴν πρώτην. Οἷόν ἐστι τὸ συνεχῶς παρ' αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι ὁ Θεὸς ὑψηλός ἐστι καὶ ἀγαθὸς, καὶ τὸ Ἀλκοράνον νόμος ἐστὶ σωτηρίας, καὶ ὁ Θεός ἐστι Θεὸς, καὶ ὅτι οὐδείς ἐστιν ἄλλος Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μωάμεθ ἐστὶ προφήτης ἀληθής. Ὁποῖον δέ ἐστι τοῦτο τὸ συμπέρασμα, τὸ τὸν Μωάμεθ εἶναι ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ δοῦλον, ὅτι ὁ Θεός ἐστι Θεός; Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδᾶ, ὃ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*, φησὶ, Κατέστησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς οἰκίαν Ἐλαράμ, τουτέστιν ..... αὕτη ἐστὶν οἶκος Μεσχέ· μήν ἐστι τῆς νηστείας τοῦ Σαῤῥακηνισμοῦ. Καὶ γινώσκετε, ὅτι ὁ Θεὸς πάντα οἶδε, τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ ὁ Θεὸς οἶδε πᾶν ὅπερ ἐστίν. Ἀλλὰ τίς τοσοῦτον ἀνόητος, ὥστ' ἀμφιβάλλειν, εἰ ὁ Θεὸς πάντα οἶδεν; Ἔστω δὲ καὶ τινὰ ἀμφιβάλλειν, ποίαν ἀκολουθίαν ἔχει τὸ τὸν οἶκον Μεσχὲ καὶ τὴν νηστείαν τοῦ Σαῤῥακηνισμοῦ μηνὸς ποιεῖν γινώσκειν αἴτιον γενέσθαι τοῦ εἰδέναι τὸν Θεὸν πάντα γινώσκειν; Συνεχῶς δὲ δοκεῖ διαλέγεσθαι ὥσπερ ἐνυπνιασθεὶς, καὶ μάλιστα περὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπου δοκεῖ τοὺς λόγους ἐπιλείπειν αὐτῷ· ὥσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαφερὶμ, ὃ ἑρμηνεύεται *αἱρετικοὶ*, φησὶ κατὰ λέξιν· Ὦ βλάσφημοι, οὐ προσκυνῶ, ὃ προσκυνεῖτε, οὐθ' ὑμεῖς προσκυνεῖτε, ὃ προσκυνῶ. Ὑμῖν ὁ ὑμέτερος νόμος, καὶ ἐμοὶ ὁ νόμος ὁ ἐμός. Ἀλλὰ πᾶς αἱρετικὸς τοῦτο δύναται λέγειν, ἵνα διακόπτῃ τὴν ὕλην τὴν περὶ τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' οὐδὲ μέμνημαί ποτε διὰ παντὸς τοῦ βιβλίου ἓν μόνον ἐπιχείρημα εὑρὼν κατ' εὐθεῖαν ὑπόθεσιν καὶ πρέπουσαν τάξιν. Ἡ δὲ τῶν ὀνομάτων τάξις ἐκεῖ

A Christi, deinceps autem de vita et doctrina et miraculis ejus, et post hæc de morte et resurrectione et assumptione dicit. Alcorano autem omnino nullus est ordo temporis, neque enim dicit quibus regibus, vel secundum quod tempus, neque historiæ ordo est. Primum enim capitulum unde incepit, dicitur inscriptio vel aperitio libri, in quo indubitato proprie incepit ab oratione et laude Dei. Et absque medio post brevem orationem tractatum incepit. Et est capitulum secundum de fulva bove, quam obtulit Moyses, cujus historia est in Levitico. Tertium autem capitulum est de domo Abraham, qui fuit pater Moysi, in quo multa de Christo interserit, et dicit virginem Mariam sororem fuisse B Moysi et Aaron. Et deinceps sequitur quartum capitulum, de mulieribus. Similiter autem et de aliis sic inordinate procedit, adeo quod nemo est qui possit reddere rationem ordinis historiæ et capitulorum. Et neque materiæ ordo est. Nunquam enim unam materiam bene ordinateque pertransit, sed deinceps ab una materia ad alteram per suppositionem omnino impertinentem transfertur, tanquam abstractus. Sed et neque ordinem habet argumentationum, vel alicujus demonstrationis. Sed omnis doctrina ex suppositione procedit, et suppositiones quamdam propositionem per seipsam veram, ex illa aliam quamdam concludit, quæ nihil commune habet ad primam. Sicut est continue quod ab eo dicitur, quod Deus est excelsus et bo- C nus, et quod Alcoranum lex est salutis, et Deus est Deus, et quod nullus est alius Deus præter Deum, et Mahometus est propheta verus. Quæ autem hæc conclusio, Mahometum esse verum Dei servum, et quod Deus est Deus? Et in capitulo Elmaiada, quod interpretatur *mensa*, dicit : Constituit nobis Deus domum Elaram, id est vocationis. Hæc est domus mensæ. Mensis est jejunii Saracenismi. Et hoc est, ut sciatis, quod Deus omnia novit quæ sunt in cœlo et quæ sunt in terra, et Deus scit quidquid est. Sed quis est tam demens, ut dubitet quin Deus sciat omnia? Sed posito quod dubitetur ab aliquo, quæ est hæc consequentia, quod mensa et jejunium mensis Saracenismi faciat scire, quod Deus scit omnia? Et continue autem videtur loqui tanquam D somniator, et maxime circa finem libri, ubi videntur ei verba deficere. Sicut in capitulo Elcapherum quod interpretatur *hæretici*, dicit de verbo ad verbum : O exsecrabiles, non adoro quod vos adoratis, neque vos adoratis quod ego adoro; vobis vestra lex, et mihi mea lex. Sed quilibet hæreticus potest hoc dicere, ut intercidat materiam quæ est de inquisitione veritatis. Et neque reminiscor me invenisse in toto libro unam solam argumentationem quæ secundum rectam suppositionem et convenientem ordinem procedat. Nominum autem ordo illic grammatice et rhythmice optimus est. Fere enim totus liber metricus et rhythmicus est. Unde et valde gloriantur Saraceni in sic pulchro et ornato Arabicæ locutionis modo; et ex his argumen-

tantur, verum prophetam fuisse Mahometum. Non enim sic ornate scivisset loqui homo omnino idiota. Sed sicut superius visum est in quarto capitulo, non consuevit Deus loqui in mundo, vel cum prophetis, per versus vel rhythmos. Sic igitur manifestum, quod lex hæc non est a Deo, quæ nullum habet ordinem nisi solum rhythmicum et grammaticum, qui Deo non congruit.

A γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς καλλίστη ἐστί. Σχεδὸν γὰρ τὸ βιβλίον ὅλον, καὶ ῥυθμικόν ἐστιν. Ὅθεν λίαν καυχῶνται οἱ Σαῤῥακηνοὶ ἐφ' οὕτω καλῷ καὶ κεκοσμημένῳ Ἀραβικῆς διαλέξεως τρόπῳ· κἀκ τούτων ἐπιχειροῦσιν ἀληθῆ προφήτην εἶναι τὸν Μαχούμετ. Οὐκ ἂν γὰρ οὕτω κοσμίως ἠπίστατο διαλέγεσθαι ἄνθρωπος παντελῶς ἰδιώτης. Ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω τεθεώρηται ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ, οὐκ εἴωθεν ὁ Θεὸς διαλέγεσθαι τῷ κόσμῳ, ἢ τοῖς προφήταις, δι' ἐπῶν ἢ ῥυθμῶν. Οὕτω τοίνυν φανερὸν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ, μηδεμίαν ἔχων τάξιν, εἰ μὴ μόνον ῥυθμικὴν καὶ γραμματικὴν, ἣ τῷ Θεῷ οὐχ ἁρμόζει.

XII. *Quod lex Saracenorum non est Dei; iniqua enim est.*

Duodecimo oportet considerare, quod lex hæc non est a Deo. Deus enim est summe bonus: optimi autem est optima facere, secundum Dionysium. Quod autem lex Alcorani iniqua est, ex ipso Alcorano manifestum est. Dicitur enim in capitulo Elcaph, et in capitulo Elgem, quod interpretatur *dæmones*, quod ipsum Alcoranum placet dæmonibus, et in eodem delectantur; dæmones autem iniqui sunt et perversi secundum voluntatem, quibus præter iniquum aliud placet nihil; Alcoranum igitur malum est. Item Alcoranum causa est omnium malorum, sicut cædis, rapinæ, perjurii, et hujusmodi, quæ non solum permittit Alcoranum, sed etiam mandat (sicut superius manifestum fuit), et maxime cædes. Non sufficiens autem excusatio est, mandare infideles interimi, sed neque fideles. Dicit enim indubitato, quod fidelis non debet interimere fidelem: ipsos autem infideles mandat interimere, nisi tributa solvant. Tributum igitur solvere sufficiens causa est interimendi, vel non. Quare non, in quantum infideles sunt, est tale? Item, sicut in pluribus locis Alcorani dicitur: Nullum est majus malum, quam Deo mendacium injungere. Alcoranum autem multa et alia mendacia injungit, præterquam quæ dicta sunt superius in nono capitulo, de mendaciis quæ in hoc continentur, quæ omnia in Deum reflectit. Possumus autem et alia plura ostendere. In capitulo enim Elemphaal, quod interpretatur *lucra*, dicit, quod sunt quædam Dei et apostoli lucra, et dent Deo quintam partem ex quibus lucrantur. Sed numquid Deus est sic iniquus ut permittat rapinam, ut illinc quintam capiat partem? vel sic pauper Deus, ut non habeat unde nutriat pauperes ejus et viduas et orphanos et peregrinos, de quibus illic loquitur, nisi permittat rapinam? Quare ut illinc lucretur, certe jam facit Mahometus Deum consortem sibi in malo, qui non potest habere consortem in bono. Item, etsi aliquando Alcoranum prohibeat rapinam et perjurium et alia quædam mala, tamen hæc prohibitio permissio quædam potius est. Dicit enim: Ne faciatis mala, non enim placent Deo. Sin autem feceris, ipse est misericors et miserator, et facile vobis parcet. De rapina autem nihil unquam mandavit ut restituatur, neque talem ipsi consuetudinem habent, sed sufficit in fine Saracenum dicere:

ΙΒ'. *Ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ.*

Δωδέκατον δεῖ θεωρεῖν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ. Ὁ γὰρ Θεὸς ἄκρως ἐστὶν ἀγαθός· τοῦ B δὲ ἀρίστου ἐστὶν ἄριστα ποιεῖν, κατὰ τὸν Διονύσιον. Ὅτι δὲ ὁ νόμος τοῦ Ἀλχοράνου πονηρός ἐστιν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀλχοράνου φανερόν. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκὰφ, καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ἐλγὴμ, ὃ ἑρμηνεύεται *δαίμονες*, ὅτι αὐτὸ τὸ Ἀλχοράνον ἀρέσκει τοῖς δαίμοσι, καὶ χαίρουσιν αὐτῷ. Οἱ δαίμονες πονηροί εἰσι καὶ διεστραμμένοι κατὰ τὴν θέλησιν, οἷς πλὴν τοῦ πονηροῦ οὐδὲν ἕτερον ἀρέσκει· τὸ Ἀλχοράνον ἄρα κακόν ἐστιν. Ἔτι τὸ Ἀλχοράνον αἴτιόν ἐστι πάντων τῶν κακῶν· οἷον φόνων, ἁρπαγῆς, ἐπιορκίας, καὶ τῶν τοιούτων· ἃ δὴ οὐ μόνον συγχωρεῖ τὸ Ἀλχοράνον, ἀλλὰ καὶ προστάσσει, ὡς ἀνωτέρω γέγονε δῆλον, καὶ μάλιστα φόνους. Οὐχ ἱκανὴ δὲ παραίτησις τὸ προστάσσειν C τοὺς ἀπίστους ἀποκτιννύναι, ἀλλὰ μὴ τοὺς πιστούς. Φησὶ γὰρ ἀναμφιβόλως, ὅτι ὁ πιστὸς οὐκ ὀφείλει ἀποκτιννύναι πιστὸν, αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀπίστους ἀποκτείνειν ἐντέλλεται, εἰ μὴ φόρους τελοῖεν. Τὸ ἄρα φόρους τελεῖν ἱκανή ἐστιν αἰτία τοῦ ἢ φονεύεσθαι, ἢ μή. Ὥστε οὐ καθὸ ἀπίστους τὸ τοιοῦτον; Ἔτι καθὼς ἐν πλείοσι τόποις τοῦ Ἀλχοράνου λέγεται, Οὐδέν ἐστι μεῖζον κακὸν, ἢ τῷ Θεῷ ψεῦδος ἐπιτιθέναι. Τὸ δὲ Ἀλχοράνον πολλὰ καὶ ἄλλα ψεύδη ἐπιτίθησι τῷ Θεῷ παρὰ τὰ ἀνώτερον εἰρημένα ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ περὶ τῶν ἐν τούτῳ περιεχομένων ψευδῶν, ἃ πάντα εἰς τὸν Θεὸν ἐπανακάμπτει, εἰ τὸ Ἀλχοράνον (ὥς φασι) νόμος ἐστὶ Θεοῦ. Δυνάμεθα δὲ καὶ ἄλλα πλείω δεικνύναι. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεμφαὰλ, ὃ ἑρμηνεύεται *κέρδη*, D φησὶν, ὅτι εἰσί τινα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀποστόλου κέρδη, καὶ δότωσαν τῷ Θεῷ τὸ πέμπτον μέρος ἐξ ὧν κερδαίνουσιν. Ἀλλὰ μήποτε ὁ Θεὸς οὕτως ἐστὶ πονηρὸς, ὥστε συγχωρεῖν ἁρπαγὴν, ἵν' ἐκεῖθεν τὸ πέμπτον λάβοι μέρος; ἢ οὕτω πένης ὁ Θεὸς, ὥστε μὴ ἔχειν ὅθεν ἂν θρέψῃ τοὺς πτωχοὺς αὐτοῦ, τουτέστι τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανοὺς καὶ τοὺς παροίκους, περὶ ὧν ἐκεῖ διαλέγεται, εἰ μὴ συγχωρήσειε τὴν ἁρπαγήν; Ὥστ' ἐκεῖθεν κερδαίνειν, ἀληθῶς ὁ Μωάμεθ κοινωνὸν ἑαυτῷ ποιεῖ τὸν Θεὸν ἐν τῷ πονηρῷ, ὅν φησι μὴ δύνασθαι ἔχειν κοινωνὸν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἔτι εἰ καὶ ἐνίοτε τὸ Ἀλχοράνον κωλύει τὴν ἁρπαγὴν καὶ τὴν ἐπιορκίαν καὶ ἄλλα τινὰ τῶν κακῶν, ὅμως αὐτὴ ἡ κώλυσις συγχώρησίς τις μᾶλλόν ἐστι. Φησὶ γὰρ, Μὴ ποιήσητε τὰ καὶ τὰ κακά·

οὐ γὰρ ἀρέσκουσι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ ποιήσητε, αὐτός ἐστιν ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων, καὶ ῥᾳδίως ὑμῖν συγγνώσεται. Περὶ δὲ τῆς ἁρπαγῆς οὐδὲν οὐδέποτε ἐνετείλατο ὥστε ἀποδοθῆναι· οὐδὲ τοιοῦτον αὐτοὶ ἔθος ἔχουσιν. Ἀλλ' ἀρχεῖ πρὸς τῷ τέλει τὴν Σαῤῥακηνὴν εἰπεῖν, Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μωάμεθ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ ἀνωτέρω γέγονε δῆλον ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ. Περὶ δὲ τῆς ἐπιορκίας διαῤῥήδην φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμεϊντὲ, ὃ ἑρμηνεύεται *τράπεζα*· Οὐ λογιεῖται ὑμῖν ὁ Θεὸς τὴν ἀπάτην τοῦ ὅρκου, ἀλλὰ ὡσανεὶ ἔλεγεν, Οὐ χρηματίας ὑμᾶς ἐνόχους ποιεῖ ἡ ἐπιορκία, ἀλλὰ τιμωρίας. Καὶ μετὰ ταῦτα φησὶν ὑποκατιὼν, Ὑπὲρ δὲ τῆς παραβάσεως αὐτοῦ ἀρκεῖ δέκα πενήτων τροφὴ, ἢ ἔνδυμα τοσούτων, ἢ ἑνὸς αἰχμαλώτου λύτρωσις. Ὁ δὲ ταῦτα μὴ δυνάμενος τρὶς νηστεύσει. Τούτοις δὲ ἕπονται πάντα κακά. Οὐ γὰρ δεδοίκασιν ἁρπάζειν ἢ ἀπατᾷν, ἢ ἐπιορκεῖν· ἀλλ' οὐδὲ τηροῦσι τὰ πιστὰ, τῶν Χριστιανῶν πιστευόντων τὴν πίστιν δεῖν φυλάττεσθαι καὶ τοῖς ἐχθροῖς καὶ ἀπίστοις. Ἔχουσι δέ τι ἀναμφιβόλως οἱ Σαῤῥακηνοὶ γένος ὅρκου, ὅπερ οὐκ ἂν ῥᾳδίως παραβαῖεν, περὶ οὗ μετὰ ταῦτα θεωρηθήσεται. Ὁ δὲ Μωάμεθ διαῤῥήδην φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμετὰ ἀρὲ, ὃ ἑρμηνεύεται ..... ὅτι ὁ Θεὸς ἐνέδωκεν αὐτῷ μὴ φυλάξαι, ὃ δικαίως ὀμώμοκε, τὸ μηκέτι δηλονότι προσελθεῖν Ἰακωβιτίσσῃ τινὶ, ὀνομαζομένῃ Μαρίᾳ· καὶ οὕτως ἐπιώρκησεν. Ἧς ἐνδόσεως μάρτυρές εἰσιν, ὥς φησιν, ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριήλ. Πονηρὸς ἄρα ἐστὶν ὁ νόμος ἐκεῖνος, ᾧ ἕπεται πάντα τὰ κακά. Ἔστι δὲ πονηρὸς καὶ διὰ τὸ τοσαῦτα καὶ οὕτω μεγάλα κακὰ καὶ ψεύδη ἐπιτιθέναι τῷ Θεῷ.

A Non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei, sicut superius manifestum fuit in quinto capitulo. De perjurio autem palam dicit in capitulo Elmin, quod interpretatur *mensa*: Non imputabit vobis Deus fraudationem juramenti, sed invocationem ejus. Quasi dicat: Perjurium non obligat ad culpam, sed ad pœnam. Et postea subdit: Pro transgressione autem ejus sufficit decem pauperum educatio, vel totidem indumentum, vel unius captivi redemptio. Qui autem hæc non potest facere, ter jejunabit. Ex istis equidem sequuntur omnia mala. Non enim timent rapere, vel decipere, vel pejerare, nec fidem servare; cum Christiano præcipiatur, fidem servare oportere etiam inimicis et infidelibus. Habent tamen quod-B dam indubitato genus juramenti Saraceni, quod non de facili transgrederentur, de quo post hæc speculabimur. Mahometus autem palam dicit in capitulo Elmetaare, quod interpretatur *necatio*, quod Deus dispensaverat ei, ut non servaret quod licite juraverat, non amplius videlicet ad Jacobitissam quamdam accedere, quæ Maria appellabatur. Et sic pejeravit, cujus remissionis testes sunt, ut dicit, Michael et Gabriel. Iniqua igitur est lex illa, quam sequuntur omnia mala. Est autem iniqua propterea, quod tot et sic magna mala et mendacia Deo injungit.

Καὶ παρὰ τὰ εἰρημένα δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπιτίθησι ψεύδη καὶ ἀνόητα. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν παραιτεῖσθαι, διὰ τὸ πέμψαι ἀπόστολον τὸν Μαχούμετ, ἄνθρωπον ὄντα, ἀλλὰ μὴ μᾶλλον ἀγγέλους, διὰ τὸ ἐκείνους μὴ δύνασθαι μετ' ἀσφαλείας τὸν κόσμον διέρχεσθαι. Καὶ μήπως ὁ Μαχούμετ ἀσφαλέστερον τῶν ἀγγέλων διῄει τὸν κόσμον; Εἰ δὲ τοὺς ἀγαθοποιοὺς καὶ εἰρηνοποιοὺς διὰ τῶν ἀγγέλων βούλεται νοεῖν, ἔτι οὐδ' οὕτως ἀμφίβολον τοὺς ἀγαθοὺς καὶ εἰρηνικοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀσφαλέστερον διιέναι τὸν κόσμον ἢ τοὺς πονηρούς. Εἰσάγει δὲ τὸν Θεὸν συνεχῶς διαλεγόμενον, καὶ λέγοντα, ὅτι οὐ παιδιᾶς χάριν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον. Ἀλλὰ τίς τοσοῦτον ἀνόητος, ὥστε λογίσασθαι περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς παίζων πεποίηκε τὸν κόσμον; Ἔτι ὁ Μαχούμετ σαρκικὸς ἄνθρωπος ὢν, καὶ συνεχῶς ἀκολασίᾳ προσκείμενος, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλινὴρ Ἐλαζὰπ εἰσάγει τὸν Θεὸν λέγοντα μὴ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν ἀκλήτους. Καὶ πρόσκειται, ὡς ἂν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Καὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν καὶ φαγεῖν ἐξέλθετε, καὶ μὴ ἵστασθε πρὸς τὸ ὁμιλεῖν τοῖς θυρωροῖς. Βαρὺ γάρ ἐστι τῷ προφήτῃ, καὶ αἰσχύνεται λέγειν. Ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐκ αἰσχύνεται λέγειν τὴν ἀλήθειαν. Ὡς ἐν βραχεῖ δὲ, πᾶν ὅπερ ἂν ἠθέλησε ποιῆσαι, ἢ αὐτῷ παρ' ἄλλων γενέσθαι, τὸ ὅλον τῷ Θεῷ ἀνετίθει, ὡς ἐκείνου προστάσσοντος οὕτω γίνεσθαι. Κἀκ τούτου πάντα τὰ κακὰ ἠκολούθησεν, ὥσπερ ἐξ αὐθεντίας τοῦ νόμου· τουτέστιν, ἀποκτιννύναι, ἁρπάζειν, μοιχεύειν μετὰ τῆς γυναικὸς Ζεῒθ, αἱμομιξίας ποιεῖν, μετὰ

C Et præter prædicta, etiam alia multa injungit mendacia et fatua. Dicit enim, quod Deus se excusat ex eo quod misit apostolum Mahometum, hominem, et non angelum. Et ait, quod Deus dixit, quod misisset angelos, sed ipsi non potuissent mundum cum securitate pertransire. Sed nunquid Mahometus securius per mundum, quam angeli, accedebat? Quod si angelos intelligit bonos et pacificos homines, adhuc non est dubium, quod boni et pacifici homines securius mundum pertranseunt quam mali. Inducitque Deum continue loquentem, et dicentem, quod non ludi gratia creavit mundum. Sed quis est tam demens, ut existimet de Deo, quod tanquam ludens fecit mundum? Item Mahometus Saracenus homo exsi-D stens, et continuæ intemperantiæ deditus, in capitulo Elinir Elacap, inducit Deum dicentem: Ne ingrediamini domum alicujus nisi invitati et vocati, et nisi perstrepant de foris. Et addit tanquam ex persona Dei: Et postquam ingressi fueritis et comederitis, exite, et ne stetis ad loquendum cum janitoribus, quia molestum est prophetæ, et verecundum est dicere. Sed Deus non verecundatur dicere veritatem. Breviter autem, quidquid volebat facere, vel quod fieret, id totum Deo injungebat, idque mandabat quod ita fieret. Et ex hoc subsecuta sunt omnia mala, quasi ex auctoritate legis; id est, interimere, rapere, mœchari, cum uxore Zeith incestum committere, cum Maria Jacobitissa

pejerare, et non servare fidem in promissis. Iniqua igitur lex hæc, quæ placet quidem diabolo, et quæ ad multa mala nos inducit. Non igitur a Deo est, qui summe bonus, et a quo bonum solum procedit, malum autem nihil.

XIII. *De Alcorani institutione, et quis fuerit legis hujus opifex et inventor.*

Quoniam igitur demonstratum est, quod Alcoranum, Saracenorum videlicet lex, non est a Deo, sequitur, quærere de discipulis Mahometi, et de constitutione prædicti Alcorani. Oportet igitur scire, quod firmissime creditur a sapientibus illorum, et efficacibus rationibus ostenditur, primum Alcorani auctorem non hominem fuisse, sed diabolum: qui propria invidia et divina permissione, propter peccata populi, prævaluit inchoare solenniter et efficaciter perfidiam Antichristi. Videns igitur diabolus fidem Christi in Orientalibus partibus maxime crescere, et idololatriam deficere, superato jam Chosroe Persarum rege et Medorum idololatra, per Christianissimum Heraclium imperatorem, qui excelsam turrim diruit, quam ipse Chosroes ædificaverat ex auro et argento et lapidibus pretiosis, propter idololatriam; et quod crux Christi jam tum erat per Heraclium exaltata, et amplius exaltanda; et cum non posset diabolus amplius multitudinem deorum defendere, nec omnino Moysi legem et Christi Evangelium negare, quia jam per totum mundum divulgatum erat, excogitavit figmento legis cujusdam, quasi mediæ inter Novum et Vetus Testamentum, mundum decipere. Et ut hoc ad effectum deduceret, assumpsit hominem quemdam diabolicum, nomine Mahometum, religione idololatram, fortuna pauperem, mente superbum, maleficiis celebrem. Et quidem libentius assumpsisset diabolus hominem bonæ famæ, si hoc ei permissum esset: sicuti et libentius tentasset hominem per aliud animal, in quo amplius ipsius maleficia celarentur, quam per serpentem. Sed non permisit divina sapientia, nisi ut tale animal assumeret, et per talem hominem mundum invaderet, ut ipse mundus facile posset considerare, qualis lex illa esset, quæ per talem legislatorem data est.

Superato igitur Chosroe a prædicto Heraclio, et translata sancta cruce in Jerusalem cum triumpho, sexcentesimo vicesimo anno ab incarnatione Domini, decimo quinto autem imperii Heraclii, apparuit quidam Mahometus Arabs, qui primum dives factus per quamdam viduam, quam in uxorem duxit, et post hæc princeps latronum factus, in tantam prorepit superbiam, ut et rex Arabum fieri voluerit. Sed quia ipsi non susceperunt eum, quia de genere et opinione vilis erat, finxit se esse prophetam. Et cum comitiali morbo laboraret, ne firmiter quis eo detentum esse crederet, continue cadens, dicebat angelum cum eo colloqui. Dabat au-

Μαρίας τῆς Ἰακωβιτίσσης ἐπιορκεῖν, καὶ μὴ φυλάττειν πίστιν ἐν τοῖς ὑπεσχημένοις. Πονηρὸς ἄρα ἐστὶν οὗτος ὁ νόμος, ἀρέσκων μὲν τῷ διαβόλῳ, προτρέπων δὲ εἰς τὰ πονηρά. Οὐκ ἄρα παρὰ Θεοῦ ἐστιν, ὃς ἄκρως ἐστὶν ἀγαθὸς, καὶ παρ' οὗ ἀγαθὸν μόνον πρόεισι, κακὸν δὲ οὐδέν.

ΙΓʹ. *Περὶ τῆς τοῦ Ἀλκοράνου συγγραφῆς, καὶ τίς ἐστι τοῦ νόμου τούτου δημιουργὸς καὶ εὑρετής.*

Ἐπεὶ τοίνυν δέδεικται, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον, ὁ τῶν Σαῤῥακηνῶν δηλονότι νόμος, οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ, ἕπεται ζητῆσαι περὶ τῶν τοῦ Μωάμεθ μαθητῶν, καὶ τῆς συστάσεως τοῦ προειρημένου Ἀλκοράνου. Δεῖ τοίνυν γινώσκειν, ὅτι βεβαιότατα πιστεύεται ὑπὸ τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν, καὶ ἰσχυροῖς ἀποδείκνυται λόγοις τὸν πρῶτον τοῦ Ἀλκοράνου ποιητὴν οὐκ ἄνθρωπον γενέσθαι, ἀλλὰ διάβολον, ὃς ἰδίῳ φθόνῳ καὶ παραχωρήσει θείᾳ διὰ τὰς τοῦ λαοῦ ἁμαρτίας κατίσχυσε, καὶ ἤρξατο ἀναπεπταμένως καὶ ἰσχυρῶς τῆς ἀπιστίας τοῦ Ἀντιχρίστου. Ὁρῶν τοίνυν ὁ διάβολος τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς αὐξάνουσαν μέρεσι, καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐκλείπουσαν, ἡττηθέντος ἤδη τοῦ Χοσρόου τοῦ τῶν Περσῶν βασιλέως καὶ Μήδων τοῦ εἰδωλολάτρου διὰ τοῦ Χριστιανικωτάτου βασιλέως Ἡρακλείου, ὃς δὴ κατέβαλε τὸν ὑψηλὸν πύργον ὃν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ὁ Χοσρόης ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων, διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ οὕτως ὑψωθέντα διὰ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἔτι ὑψωθησόμενον, μηκέτι δυνάμενος ἐκτελεῖν τὴν πολυθεΐαν, μήτε παντελῶς τὸν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον ἐξαρνεῖσθαι, ἤδη κατὰ πάντα τὸν κόσμον διαπεφημισμένον, ἔγνω πλάσματι νόμου τινὸς, ὥσπερ ἐν μέσῳ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς, ἀπατῆσαι τὸν κόσμον. Καὶ ἵνα τοῦτο εἰς ἔργον ἀγάγῃ, προσελάβετό τινα ἄνθρωπον διαβολικὸν, ὀνόματι Μωάμεθ, τῇ θρησκείᾳ εἰδωλολάτρην, τῇ τύχῃ πένητα, τῷ φρονήματι ὑπερήφανον, κακουργίαις ὑπερήφανον. Καὶ ἥδιον ἂν προσελάβετο ἄνθρωπον ἀγαθῆς φήμης, εἰ τοῦτο παρεχωρεῖτο· εἴπερ καὶ ἥδιον ἂν τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἐπείρασε δι' ἑτέρου ζώου ἢ δι' ὄφεως, ἐν ᾧ ἡ ἐκείνου πονηρία μᾶλλον ἂν ἀπεκρύβη. Ἀλλ' οὐ συνεχώρησεν ἡ θεία σοφία, καὶ διὰ τοῦτο τοιοῦτον ἀνέλαβε ζῶον, καὶ διὰ τοιούτου ἀνθρώπου τῷ κόσμῳ ἐπέθετο, ὥστ' αὐτὸν τὸν κόσμον ῥᾳδίως δυνηθῆναι κατανοῆσαι, ποταπὸς ἂν εἴη ὁ νόμος ἐκεῖνος, ὁ διὰ τοιούτου δοθεὶς νομοθέτου.

Τοῦ Χοσρόου τοίνυν ἡττηθέντος παρὰ τοῦ εἰρημένου Ἡρακλείου, καὶ μετενεχθέντος τοῦ ἁγίου σταυροῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ μετὰ θριάμβου κατὰ τὸ ἑξακοσιοστὸν εἰκοστὸν ἕκτον ἔτος ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως, πεντεκαιδεκάτῳ δὲ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου, ἀνεφάνη τις Μαχούμετ, Ἄραψ, ὃς τὸ πρῶτον πλούσιος γεγονὼς διά τινος χήρας, ἣν εἰς γυναῖκα ἠγάγετο, καὶ μετὰ ταῦτα ἄρχων λῃστῶν γεγονὼς, εἰς τοιαύτην κατέπεσεν ὑπερηφανίαν, ὥστε καὶ βασιλεὺς Ἀράβων γενέσθαι θελῆσαι. Ἐπιληπτικὸς δὲ ὢν, ἵνα βεβαίως κάτοχός τις εἶναι πιστεύηται, συνεχῶς πίπτων, ἔλεγεν ἄγγελον αὐτῷ συλλαλεῖν. Ἐδίδου δὲ μετὰ ταῦτα ἀποκρίσεις τινὰς, ἃς (ὡς ἔλεγεν)

ἤκουε δίκην κώδωνος περιηχούσης αὐτοῦ τοῖς ὠσί. A Καὶ ἐπεὶ ἰδιώτης ἦν, καὶ ἀγράμματος, δέδωκεν αὐτῷ ὁ διάβολος ἑτέρους οἰκείους αὐτῷ αἱρετικούς τινας καὶ Ἰουδαίους, καὶ Χριστιανοὺς ὁμοίως αἱρετικούς. Προσεκολλήθη γὰρ αὐτῷ τις Ἰακωβίτης, ὀνόματι Βαειρᾶ, καὶ διήρκεσε μετὰ τοῦ Μωάμεθ σχεδὸν μέχρι θανάτου. Φαίνεται δὲ ὡς μετὰ ταῦτα αὐτὸν ὁ Μαχούμετ ἀπέκτεινεν. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοί τινες, Φινεὲς δηλονότι καὶ Αὐδιὰ, ὀνόματι Σαλὼν, μετὰ ταῦτα δὲ Αὐδαλλᾶ εἰρημένος, καὶ Σελὲμ, οἳ καὶ γεγόνασι Σαῤῥακηνοί· καί τινες Νεστοριανοὶ, οἳ μάλιστα κοινωνοῦσι Σαῤῥακηνοῖς λέγοντες μὴ Θεὸν γεγεννῆσθαι ἐκ τῆς Μαρίας Παρθένου, ἀλλ' ἄνθρωπον Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ τότε συνέθηκεν ὁ Μωάμεθ τινὰ νόμου τρόπῳ διὰ τῶν ἑτέρων, λαμβάνων τινὰ B μὲν ἐκ τῆς Παλαιᾶς, τινὰ δὲ ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὐ μὴν τότε ὁ λαὸς εἶχε τὸ Ἀλκοράνον. Λέγεται μέντοι ἐν ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις εἰπεῖν τὸν Μαχούμετ· Κατῆλθεν ἐπ' ἐμὲ τὸ Ἀλκοράνον ἐν ἑπτὰ ἀνδράσι· καὶ ὅπερ ἂν πολὺ ᾖ, ἀρκεῖ. Λέγουσι δὲ τούτους γενέσθαι τὸν Ναφὲ, καὶ Ἐὸν, Ὀμὰρ, Ὀμβρὰ, Ἐλρεσὰρ, Ἀσὴρ τὸν υἱὸν τοῦ Κετὴρ, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἄμερ. Ἐροῦμεν τοίνυν αὐτοῖς, Ἀνέγνωσάν ποτε τοῦτο ἐνώπιον τοῦ Μωάμεθ; καὶ πάντες ἐροῦσι, Οὐχὶ, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, καὶ οὕτως μέχρι τοῦ Μωάμεθ. Βέβαιον δέ ἐστιν, ὅτι οὗτοι οὐ συνεφώνησαν τοῖς πρώτοις πρεσβυτέροις ἐν τῇ ἀναγνώσει ἣν νῦν κατέχουσιν. Ὃ δείκνυται ἐκ τοῦ τὸ τοῦ πρώτου μέρους ἀνάγνωσμα ἐναντίον εἶναι τῷ δευτέρῳ μέρει. Ἀπὸ γὰρ τοῦ καιροῦ τοῦ Μωάμεθ οὐδεὶς ἐπιστήμων C γέγονε τοῦ Ἀλκοράνου, εἰ μὴ ὁ Αὐδαλλᾶ ὁ υἱὸς τοῦ Μεσετοὺδ, καὶ ὁ Ζεῖθ ὁ υἱὸς τοῦ Ταμπὲθ, καὶ ὁ Κανὰν υἱὸς Ὀφὴν, καὶ ὁ Ἐμπῆ υἱὸς Τάπ. Περὶ δὲ τοῦ Ἀλῆ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβιτελὲμ τινὲς λέγουσιν ἐπίστασθαι μέρος, τινὲς δὲ οὔ. Ἕκαστος δὲ τούτων συνέθηκεν Ἀλκοράνον, τῷ τῶν ἄλλων Ἀλκοράνῳ ἀνομοιότατον. Ἐπολέμησαν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μὴ δεχόμενοι τὰ τῶν ἄλλων. Μετὰ δὲ τὸν ἐκείνων θάνατον ἐδιχονόησεν ὁ λαὸς ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ μέχρι τοῦ καιροῦ τοῦ Περπᾶν, τοῦ υἱοῦ Ἐλεκὲμ, ὃς συνέθηκεν αὐτοῖς τοῦτο τὸ Ἀλκοράνον ὃ νῦν ἔχουσιν. Ἐνέπρησε δὲ καὶ τὰ ἄλλα Ἀλκοράνα. Καὶ τότε οἱ εἰρημένοι ἑπτὰ τῶν πόλεων ἄρχοντες ἀντεῖπον ἀλλήλοις ἔν τε τῇ γραμματικῇ καὶ τοῖς ἰδίοις ἰδιώμασιν. Εὕρομεν δὲ ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτῶν, ὅτι τὸ D τοῦ ἀποστασίου κεφάλαιον ὑπερέβαινε· τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς βοὸς τὸ πρῶτον ἐν διακοσίαις τριάκοντα ἀποφάσεσιν ἦν, νῦν δὲ συνέστηκε τὸ ὅλον ἐκ δώδεκα. Φασὶ δὲ ἄλλοι καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς βοὸς χιλίας ἀποφάσεις περιέχειν ποτὲ, σήμερον δὲ τοσοῦτον καὶ ἔτι διακόσια ὀγδοήκοντα ἑπτά. Ἐμφέρεται δὲ καὶ περί τινος δυνατοῦ ὀνόματι Ἐλγὰν, ὅτι ἀφεῖλεν ἐκ τοῦ Ἀλκοράνου ὀγδοήκοντα πέντε ἀποφάσεις, καὶ προσέθηκεν ἄλλας τοσαύτας εἰς ἄλλον σκοπὸν ἀφορῶσας. Πῶς τοίνυν ἐστὶν ἀληθὲς, ὅπερ φασὶ περὶ τοῦ Ἀλκοράνου εἰπεῖν τὸν Θεὸν, ὅτι Ἡμεῖς καταβῆναι πεποιήκαμεν τὴν ἀνάμνησιν, καὶ ἡμεῖς αὐτὴν φυλάξομεν; Διηγοῦνταί δέ τινες αὐτῶν ἱστορίαν, ὡς τοῦ Μαχούμετ φαρμάκῳ ἀποθανόντος, οὐκ εἶχεν ὁ λαὸς

tem post hæc responsiones quasdam, quas (ut dixit) audiebat quasi per modum campanæ circumsonantis auribus ejus. Et quia idiota erat, et illitteratus, dedit ei diabolus socios proprios, et quosdam hæreticos et Judæos, et Christianos similiter hæreticos. Adhæsit enim ei quidam Jacobita, nomine Baira, et duravit cum Mahometo usque ad mortem.Ferturque, quod Mahometus postea interfecit. Sed et Judæi quidam, Phinees videlicet, et Audia, nomine Salon, post hæc autem Audala dictus, et Selem: qui etiam facti sunt Saraceni. Et quidam Nestoriani, qui maxime cum Saracenis conveniunt dicentes, quod Deus non est natus de beata Virgine, sed homo Jesus Christus. Et tunc composuit Mahometus quædam in modum legis per socios, assumens quædam quidem a Veteri, quædam autem a Novo Testamento. Non tamen tunc populus habebat Alcoranum. Dicitur tamen in eorum historiis, quod Mahometus dicit: Descendit ad me Alcoranum in septem viris, et quidquid est satis sufficit. Dicunt autem hos fuisse, Naphe, et Eon, Omar, Omra, Eleesar, Asir filium Cethir, et filium Amer. Diximus igitur eis, quando legerunt hoc coram Mahometo? Et omnes dixerunt, quod non, sed coram senioribus, et sic usque ad Mahometum. Firmum autem est, quod hi non convenerunt cum senioribus prioribus in littera quam nunc tenent. Quod probatur ex eo, quod littera primæ partis contraria est parti secundæ. A tempore enim Mahometi nullus peritus fuit Alcorani, nisi Audala filius Mesetud, et Zeith filius Tampeth, et Canan filius Ophyn, et Enpe filius Tap. De Ali autem filio Abitalem, quidam dicunt scire partem, quidam autem non. Quilibet autem horum composuit Alcoranum, aliorum Alcorano dissimillimum. Pugnaverunt autem et inter se usque ad mortem, non suscipientes quæ erant aliorum. Post mortem dissensit populus in Alcorano, usque ad tempus Merinpan filii Elezen, qui composuit eis hoc Alcoranum quod nunc habent. Combussit autem et alia Alcorana. Et tunc etiam civitatum præfecti septem contradicebant sibi in grammatica et propriis idiomatibus. Invenimus autem in eorum historiis, quod repudii capitulum excedebat capitulum bovis, quod primum in ducentis triginta sententiis fuit, nunc autem totum constitutum est in duodecim. Dicunt autem alii, quod et capitulum bovis aliquando mille sententias continebat, hodie tamen octoginta septem. Referunt etiam et de quodam potenti, nomine Elgas, quod abstulerit ab Alcorano octoginta quinque sententias, et addidit alias totidem alterius sensus. Quomodo igitur est verum quod dicunt de Alcorano, quod Deus dicit: Nos descendere fecimus monitionem, et nos eam servabimus? Narrant etiam quædam historiæ, quod Mahometus veneno mortuus est, nec habuit populus Alcoranum. Cum autem Empeumpecer susciperet principatum, præcepit ut quilibet colligeret quæ posset: et hoc quod est præ ma ibus, Alcoranum

composuit, reliqua autem combussit. Sed in capitulo Elamram de Alcorano dicitur, quod nullus præter Deum cognovit hujus expositionem. Et qui profunditatem sapientiæ habent, dicunt: Credimus ei, totum enim est a nostro Deo. Et vere in hoc libro multa sunt sic dispersa, sic inordinata, sicut etiam superius manifestum est, ut nullam sententiam dicant, dementiam potius et mendacia cooperiant. Factum autem fuit, quod convenerunt hoc esse Alcoranum, quod nunc in manibus habent, et dicunt Deum Mahometo revelavisse, et scripsisse ex ore Dei. Elphocaa autem, id est, magni doctores et expositores, nunquam convenerunt in expositione ejus, neque in æternum convenient.

A Ἀλκοράνου. Τοῦ δὲ Ἐμπεουμπεχὲρ τὴν ἀρχὴν λαβόντος, καὶ προστάξαντος ἀναμνησθῆναι ἕκαστον ὃ δύναται, συνετέθη τὸ νῦν ἐν χερσὶν ὂν Ἀλκοράνον, τὰ δὲ λοιπὰ κατεκαύθη. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλάμρὰμ περὶ τοῦ Ἀλκοράνου φησὶν, ὅτι οὐδεὶς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἔγνω τὴν τούτου ἐξήγησιν· καὶ οἱ βάθος σοφίας ἔχοντές φασι, Πιστεύομεν αὐτῷ· ὅλον γὰρ ἐστὶ παρὰ τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ. Καὶ ἀληθῶς ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ πολλά εἰσιν οὕτω σκοτεινὰ, οὕτω διεσπασμένα καὶ ἄτακτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω γέγονε δῆλον, ὡς μηδὲ μίαν διάνοιαν λέγοντες, τὴν ἄνοιαν μᾶλλον καὶ τὰ ψεύδη συγκαλύπτειν. Γέγονε δὲ συμφωνῆσαι τοῦτ' εἶναι τὸ Ἀλκοράνον, ὃ νῦν ἔχουσιν ἐν χερσὶ, καὶ εἰπεῖν τὸν Θεὸν ἀποκαλύψαι τῷ Μαχούμετ, καὶ αὐτὸν γράψαι ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ Ἐλφικαὰ, τουτέστιν οἱ διδάσκαλοι οἱ μεγάλοι καὶ οἱ ἐξηγηταὶ, οὐδέποτε συνεφώνησαν ἐν τῇ ἐξηγήσει αὐτοῦ, οὔτε εἰς τὸν αἰῶνα συμφωνήσουσι.

Et sic non solum Orientales ad Occidentales, sed Orientales inter se, et Occidentales inter se, et in eisdem scholis diversæ sunt sectæ, et tantum diversæ, ut una condemnet aliam. Quidam enim sequuntur Mahometum, et sunt plures: quidam autem Hali, et sunt pauciores et minus mali, et dicunt Mahometum tyrannica potentia sibi ipsi usurpavisse, quod fuit Hali. Insurrexerunt autem contra utrosque quidam philosophiæ experti, et incipientes legere in libris Aristotelis et Platonis, relinquebant omnes Saracenorum sectas, et ipsum Alcoranum. Quod intelligens ex Babylone calypha quidam nomine... ædificavit Academiam et Stanzeriam scholam, quæ charissimæ sunt, et transmutavit lectionem in Alcoranum. Et ordinavit, quod quicunque ex provinciis veniunt Babylona, ut Alcoranum discant, et habeant habitationes et expensas necessarias a publico. Et decrevit, quod Saraceni qui Alcorano vacant, nullo modo philosophiæ operam navent; propter hoc neque bonos Saracenos esse existimant, qui philosophiæ operam dant: propterea quod hujusmodi Alcoranum vilipendunt, propter causas superius dictas in octavo et nono capitulo.

B Καὶ τοῦτο οὐ μόνον οἱ ἀνατολικοὶ πρὸς τοὺς δυτικοὺς, ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς ἀνατολῆς πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ δυτικοὶ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς σχολείοις διάφοροί εἰσιν αἱρέσεις, καὶ τοσούτῳ διάφοροι, ὥστε μίαν τῆς ἄλλης καταψηφίζεσθαι. Τινὲς μὲν γὰρ ἕπονται τῷ Μαχούμετ, καὶ εἰσὶ πλείους· τινὲς δὲ τῷ Ἀλῇ, καὶ οὗτοί εἰσιν ἐλάττους, καὶ ἧττον κακοὶ, καὶ φασὶ τὸν Μαχούμετ τυραννικῇ δυνάμει νοσφίσασθαι ἑαυτῷ τὸ τοῦ Ἀλῆ. Ἐπανέστησαν δὲ ἑκατέροις Σαρρακηνοί τινες φιλοσοφίας ἔμπειροι, καὶ ἀρξάμενοι ἀναγινώσκειν ἐν τοῖς βιβλίοις Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἀπεσκοράκιζον πάσας τὰς τῶν Σαρρακηνῶν αἱρέσεις, καὶ αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον. Ὁ νοήσας καλυφᾶς τις ἐκ Βαβυλῶνος, ὀνόματι... ᾠκοδόμησεν ἐν Βαβυλῶνι τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὴν C Μενστανζερίαν σχολὴν, λαμπροτάτας οὔσας· καὶ μετήμειψε τὴν παρὰ τὸ Ἀλκοράνον ἀνάγνωσιν. Καὶ ἔταξεν, ὅσοι ἂν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἔρχωνται εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἵνα τὸ Ἀλκοράνον διδάσκωνται, ἔχουσι κατοικίας καὶ ἀναλώματα ἐκ τοῦ κοινοῦ ἀναγκαῖα. Καὶ διωρίσατο τοὺς Σαρρακηνοὺς καὶ τοὺς τῷ Ἀλκοράνῳ προσέχοντας μηδένα τρόπον σχολάζειν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ· διὰ τοῦτο οὐδὲ καλοὺς Σαρρακηνοὺς εἶναι νομίζουσι τοὺς φιλοσοφίᾳ προσέχοντας· διὰ τὸ τοὺς τοιούτους φαυλίζειν τὸ Ἀλκοράνον διὰ τὰς ἀνωτέρω εἰρημένας αἰτίας ἔν τε τῷ ὀγδόῳ καὶ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ.

XIV. *De fictione improbatissimæ visionis.*

Quarto decimo oportet speculari, quod fictam visionem Mahometus composuit, quæ est expositio cujusdam Alcorani. Dicit enim in capitulo filiorum Israel: Laus ei qui fecit transire servum ejus in una nocte ex oratorio Elaram, quod est domus Mecchæ, usque ad longissimum oratorium, quod est domus sancta Jerusalem, quam benediximus, et reliqua. Expositio autem sententiæ hujus est, quod Mahometus una dierum psallebat matutinam ejus horam; quam cum perfecisset, dixit hominibus: O vos homines, considerate. Heri postquam ego discessi a vobis, venit ad me Gabriel post ultimam vespertinam psalmodiam, et dixit mihi: O Mahomete, mandat tibi Deus ut visites eum. Cui dixi: Et ubi visitabo eum? Et dixit Gabriel: In

ΙΔ'. *Περὶ τοῦ πεπλάσθαι τὴν ἀδοξοτάτην θεωρίαν.*

Τεσσαρεσκαιδέκατον δεῖ θεωρεῖν, ὅπως πεπλασμένην θεωρίαν ὁ Μαχούμετ συνέθηκεν, ἐξήγησιν οὖσαν Ἀλκοράνου τινός. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ D τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, Αἶνος τῷ ποιήσαντι διελθεῖν τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐκ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαράμ, ὅ ἐστιν οἶκος Μεκκὰ, μέχρι τοῦ πορρωτάτου εὐκτηρίου, ὅ ἐστιν οἶκος ἅγιος Ἱερουσαλὴμ, ἣν εὐλογήσαμεν, καὶ τὰ λοιπά. Ἐξήγησις δὲ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐστὶν, ὅτι ὁ Μαχούμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἔψαλλε τὴν ἑωθινὴν αὐτοῦ ὥραν, ἣν καὶ τελέσας εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, Ὦ ὑμεῖς ἄνθρωποι, κατανοήσατε. Χθὲς μετὰ τὸ διαστῆναί με ὑμῶν, ἦλθε πρός με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἑσπερινὴν ψαλμῳδίαν, καὶ εἶπέ μοι, Ὦ Μωάμεθ, ἐντέλλεταί σοι ὁ Θεὸς ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ὦ εἶπον, Καὶ

ποῦ αὐτὸν ἐπισκέψομαι; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐστί. Καὶ ἤγαγέ μοι κτῆνος, μεῖζον μὲν ὄνου, ἔλαττον δὲ ἡμιόνου, καὶ τὸ ὄνομα Ἐλμπεράχ· καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τοῦτο, καὶ ἔλαυνε μέχρι τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἔφυγε τὸ κτῆνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἵστασο ἀσφαλῶς· ὁ Μαχούμετ γάρ ἐστιν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτῆνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτῆνος, Οὐ συγχωρήσω αὐτὸν ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθείη. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπικαθημένου μου πορείᾳ λεπτῇ· ἐστήριζέ τε τὴν χηλὴν τοῦ ποδὸς ἐν τῷ ὁρίζοντι τῆς ὄψεως αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἦλθον εἰς τὸν οἶκον τὸν ἅγιον ἐν ἐλάττονι διαστήματι, ἢ ὅσον ἂν ἡ βολὴ ὀφθαλμοῦ τελεσθείη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἤγαγέ με εἰς ἀποῤῥῶγα ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἁγίῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριήλ· Κατάβηθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβήσει εἰς τὸν οὐρανόν. Καὶ κατέβην. Καὶ ὁ Γαβριὴλ ἠσφαλίσατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀποῤῥῶγα τὸ κτῆνος τὸ Ἐλμπαράχ, καὶ ἐβάστασέ με ἐν τοῖς ὤμοις αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ὅτε ἤλθομεν πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἔκοψε τὴν θύραν ὁ Γαβριήλ· ἐῤῥέθη τε πρὸς αὐτὸν, Τίς εἶ; Ἀπεκρίθη, Ἐγώ εἰμι Γαβριήλ. Ἐῤῥέθη τε πάλιν αὐτῷ· Καὶ τίς ἐστι μετὰ σοῦ; Ἀπεκρίθη, Ὁ Μαχούμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρὸς, Μὴ ὑπὲρ τούτου ἦν ἡ ἀποστολή; Ναί. Καὶ ἤνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην. Καὶ εἶδον ἔθνη ἀγγέλων· καὶ δὶς κάμψας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχεον προσευχήν. Καὶ μετὰ ταῦτα ἔλαβέ με ὁ Γαβριὴλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δεύτερον οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο τούτων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὥσπερ πρῶτον ἔκοψε τὴν θύραν, καὶ ἀπόκρισις γέγονεν αὐτῷ κατὰ πάντα ὁμοία μέχρι καὶ τοῦ ἑβδόμου οὐρανοῦ. Ἐν ᾧ ἑβδόμῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων. Τὸ μῆκος ἑνὸς ἑκάστου ἀγγέλου ἦν τοῦ κόσμου πολλάκις χιλιοπλάσιον, ὧν εἶχέ τις ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφαλὰς, καὶ ἐν ἑκάστῃ κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἑκάστῳ στόματι χιλίας ἑπτακοσίας γλώσσας, αἰνούσας τὸν Θεὸν ἑπτακοσίοις μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων θρηνοῦντα. Καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ θρήνου αὐτοῦ. Καὶ ἀπεκρίθη ἁμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ ἐδεήθη ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τε, φησὶν, ὁ Γαβριὴλ παρέθετό με ἀγγέλῳ ἑτέρῳ, κἀκεῖνος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔστην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἥψατό μου ὁ Θεὸς τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης τῆς χειρὸς αὐτοῦ διῆλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ῥάχεως τοῦ νώτου. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Θεὸς, Ἐπέθηκα σοὶ καὶ τῷ λαῷ σου εὐχάς. Καταβάντι δέ μοι πρὸς τὸν τέταρτον οὐρανὸν συνεβούλευσεν ὁ Μωϋσῆς ἐπανελθεῖν πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαὸν, μὴ ὄντα δυνατὸν ἐξαρκεῖν τοσαύταις εὐχαῖς. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπανόδῳ ἔλαβον ἄνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης ἐπανόδου· καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπανόδῳ τοσοῦτον εἰς τὸ ἔλαττον ἦλθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἐναπο-

A loco ubi est. Et adduxit mihi jumentum majus quidem asino, minus autem mulo, et nomen ejus Elmparac. Et dixit mihi: Ascende hoc, et equita usque ad domum sanctam. Cumque curarem ascendere, aufugit jumentum. Dixitque ei: Sta firmiter; Mahometus enim est, qui vult te ascendere. Et respondit jumentum: Numquid pro eo missum sum? Respondit Gabriel: Utique. Et dixit jumentum: Non permittam eum ascendere, nisi prius rogaverit Deum pro me. Ego autem intercessi pro jumento apud Deum meum, ascendique ipsum, et ambulabat me insidente tenui gressu, collocabatque ungulam pedis in horizonte visus sui. Et sic veni in domum sanctam in minori spatio, quam quantum oculi ictus perfici posset. Erat autem Gabriel mecum et
B duxit me ad rupem in domo sancta Jerusalem, et dixit mihi Gabriel: Descende, quoniam ab hac petra ascendes in cœlum. Et descendi. Et Gabriel ad rupem jumentum Elmparac cum cingulo ligavit, et portavit me in humeris suis usque ad cœlum. Cumque venissemus ad cœlum, pulsavit januam Gabriel. Dictumque fuit ei: Quis es? Respondit, Ego sum Gabriel. Dictumque fuit rursus ei: Et quis est tecum? Respondit, Mahometus. Dixit autem janitor: Numquid pro eo missus fuisti? Et dixit Gabriel, Etiam. Et aperuit nobis januam. Et vidi gentes angelorum, et bis flectens pro eis genua, effudi orationem. Et post hæc cepit me Gabriel, et duxit me ad secundum cœlum. Erat autem spatium horum
C duorum cœlorum iter quingentorum annorum. Et quam primum pulsavit januam, responsio facta est ei secundum omnia similis usque ad septimum cœlum. In quo septimo cœlo describit se vidisse populum angelorum. Prolixitas uniuscujusque angeli multo millies mundo major erat, quorum quisque habebat septuaginta millia capitum, et in quolibet capite septingenta millia ora, et in quolibet ore mille septingentas linguas, laudantes Deum septingentis millibus idiomatibus. Et aspexit unum angelorum flentem. Et quæsivit causam fletus ejus. Et respondit, se peccatum esse. Ipse autem oravit pro eo. Sicque, inquit, Gabriel commendavit me alteri angelo, et ille alii, et sic deinceps, quousque steti coram Deo et tribunali ejus. Et tetigit me
D Deus manu sua inter humeros, usque adeo ut ad medullam spinæ dorsi mei frigiditas manus ejus pertransiret. Et dixit mihi Deus: Imposui tibi et plebi tuæ orationes. Cumque descendissem ad quartum cœlum, consuluit mihi Moyses, ut reverterer ad levandum populum, qui tot orationes ferre non poterat. Et primo reditu obtinui remissionem a decem usque ad quartam, et a quarto reditu usque ad septimum. Et in fine tantum in minus venit numerus orationum, ut paucæ remanerent. Cumque diceret Moyses: Nec hoc poterunt ferre homines, ego præ confusione verecundatus, quod toties ascenderim, nolui plus ascendere, sed rediens ad Elmparac, equitavi descendens in domum Mechæ. Horum autem omnium tempus minus fuit

quam decima pars noctis. Visionis autem hujus plus est quod dimisimus, quam quod narravimus. Cumque narrasset Mahometus universis gentibus, mille homines a lege recesserunt. Dicentibus autem illis ei: Ascende de die in cœlum, ut nos aspiciamus, et videamus obviantes tibi angelos, non recognovit suiipsius mendacium, sed dixit: Laus Deo meo. Numquid aliud quoddam sum ego quam unus hominum, et apostolus? Sic in capitulo prophetarum narrat de his qui quærebant ab eo fieri miracula, sicque dixerunt Mahometo: Audivisti insomnia, blasphemias congregasti, vel forte poetice loqueris. Veni ad nos ad minus in uno miraculo, quo modo missi sunt et priores. Respondit: Subvertimus (dixit Deus) urbes coram non credentibus, numquid hi credent? et quomodo exspectant ab eo miracula? Et respondit eis: Quoniam qui præcesserunt vos, non crediderunt miraculis, et neque vos etiam miraculis crederetis, nisi per ensem.

μεῖναι. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωσέως μηδὲ τοσοῦτον δυνήσεσθαι τὸν λαὸν, ἐγὼ αἰσχυνθεὶς ὡς τοσαυτάκις ἀναβὰς, οὐκ ἀνέβην πλέον· ἀλλ' ἐλθὼν εἰς τὸ Ἐλμπαρὰκ, ἤλαυνον ἐπανιὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μεκέ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ δέκατον μέρος τῆς νυκτός. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης πλέον ὃ παρελίπομεν, ἢ ὃ διηγησάμεθα, φησὶν ὁ συγγραφεύς. Ταύτην δὲ τὴν θεωρίαν διηγησαμένου τοῦ Μωάμεθ παντὶ τῷ λαῷ, ἀπέστησαν τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων. Εἰπόντων δ' ἐκείνων αὐτῷ, Ἀνάβηθι ἡμέρας εἰς τὸν οὐρανὸν, ὁρώντων ἡμῶν, καὶ ἴδωμεν τοὺς συναντῶντάς σοι ἀγγέλους· οὐκ ἐπέγνω τὸ ἑαυτοῦ ψεῦδος, ἀλλ' εἶπεν· Αἴνεσις τῷ Θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τι εἰμὶ ἐγὼ ἢ εἷς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπόστολος; Οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν διηγεῖται περὶ τῶν ζητούντων γενέσθαι παρ' αὐτοῦ σημεῖα. Εἶπον πρὸς τὸν Μωάμεθ· Ἤκουσας ἐνύπνια, βλασφημίας συνήγαγες, ἢ ἴσως ποιητικῶς φθέγγῃ. Ἐλθὲ πρὸς ἡμῶν τοὐλάχιστον ἐν ἑνὶ θαύματι, ὃν τρόπον ἀπεστάλησαν καὶ οἱ πρότερον. Ἀποκρίνεται· Ἀνετρέψαμεν (ἔφησεν ὁ Θεὸς) τὰς πόλεις ἔμπροσθεν τῶν μὴ πιστευόντων· μὴ οὗτοι πιστεύσουσι, Καὶ πῶς ἀναμενοῦσι παρ' αὐτοῦ τὰ θαύματα; Ἀποκρίνεται αὐτοῖς, ὅτι Οἱ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἐπίστευσαν θαύμασιν, οὔτε πιστεύετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους.

Responsio.

Audite igitur, Mahometani, si Alcoranum verum existimatis. Ipse enim Mahometus est, qui affirmat nullum miraculum se fecisse. Longe autem plures fuerunt quos ensis consumpsit, quam qui gratis eum secuti sunt, sicut superius demonstratum est. Hæc sola fictio visionis prædictæ debet sufficere ad confutandum quidquid dixit et fecit Mahometus. Sicut enim sæpenumero ante dictum est, sic permisit eum Spiritus sanctus mentiri, ut quilibet homo facile figmentum cognosceret. Nunc quidem dicit de seipso inaudita miracula, aliquando autem dicit se nullum miraculum fecisse. Et aliquando dicit, quod est solum nuntius et homo; aliquando vero, quod et plus est quam angelus, et supra angelos. Et quare indiguit asino vel jumento a Mecca usque ad Jerusalem, qui ex Jerusalem usque ad ultimum cœlum ascendit absque asino? Quomodo potuit tot splendores angelorum in cœlo sustinere, qui dicebat, quod quando apparebat sibi unus angelus, semper in terram concidebat, et spumans agitabatur, et incurvabantur et contrahebantur manus et pedes ejus? Et neque in prædicta visione ponit se raptum, sed dicit, quod ascendit cum corpore simul et anima, cujus signum est, quia dicit quod Deus manu sua tetigit eum inter humeros, et sensit frigiditatem usque ad medullam spinæ dorsi. Unde Deum et angelos supponit positionem habere spatio corporali.

Ἀντίῤῥησις.

Ἀκούσατε τοίνυν οἱ τὰ Μαχούμετ φρονοῦντες, εἰ ἀληθὲς τὸ Ἀλκοράνον νομίζετε. Αὐτὸς ὁ Μαχούμετ διαβεβαιοῦται μηδὲν πεποιηκέναι θαῦμα. Πολλῷ πλείους ἐγένοντο, οὓς τὸ ξίφος ἀνήλωσε τῶν ἑκόντων ἀκολουθησάντων αὐτῷ, ὥσπερ ἀνωτέρω δεδήλωται. Τοῦτο μόνον τῆς προειρημένης θεωρίας τὸ πλάσμα ἐχρῆν ἀρκέσαι πρὸς αἰσχύνην παντὸς, ὃ πεποίηκε, καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ. Ὡς γὰρ πολλάκις προείρηται, οὕτω συνεχώρησεν αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ψεύσασθαι, ὥστε πάντα ἄνθρωπον ῥᾳδίως ἐπιγνῶναι τὸ πλάσμα. Νῦν μὲν γάρ φησι περὶ ἑαυτοῦ ἀνήκουστα θαύματα, ἄλλοτε δέ φησιν, ὅτι ἀπεσταλμένος ἐστὶ μόνον καὶ ἄνθρωπος· ἐνίοτε δὲ, ὅτι καὶ πλέον ἐστὶν ἀγγέλων καὶ ὑπὲρ ἀγγέλων δεῖται. Τί δὲ καὶ ἐδεῖτο ὄνου ἢ κτήνους ἀπὸ τῆς Μεκὲ μέχρι τῆς Ἱερουσαλήμ; Ὃς ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ ἐσχάτου οὐρανοῦ ἀνῆλθε χωρὶς ὄνου; Καὶ πῶς ἠδυνήθη τοσαύτας αὐγὰς ἀγγέλων ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπομεῖναι, ὁ λέγων, ὡς ὅτε αὐτῷ εἷς ἄγγελος ἐπεφαίνετο, καταπίπτειν συνεχῶς ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἀφρὸν ἀποπτύειν καὶ συνέλκεσθαι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ; Ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ προειρημένῃ θεωρίᾳ ἑαυτὸν ἡρπάσθαι φησὶν, ἀλλὰ μετὰ σώματος καὶ ψυχῆς ἀνελθεῖν. Σημεῖον δὲ, ἅψασθαι τὸν Θεὸν αὐτὸν τῇ χειρὶ ἐν τοῖς ὤμοις, καὶ αἰσθέσθαι ψύξεως μέχρι καὶ τοῦ μυελοῦ τῆς ῥάχεως τοῦ νώτου. Καὶ τοὺς ἀγγέλους τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ὑποτίθησι θέσιν ἔχειν σωματικῇ διαστάσει.

XV. *De quibusdam sex quæstiis in Alcorano communibus, et de Christi ad Mahometum excellentia.*

Consequenter movendæ sunt dubitationes quædam et quæstiones in Alcorano, de quibus cum non possint rationem reddere Saraceni, non solum vocabuntur simpliciter, sed etiam cogentur de-

ΙΕ'. *Περὶ τινων ἓξ ζητημάτων ἐπὶ τοῦ Ἀλκοράνου κοινῶν, καὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Μαχούμετ ὑπεροχῆς.*

Ἑπομένως κινητέον ἂν εἴη ἀπορίας τινὰς καὶ ζητήσεις ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, περὶ ὧν μὴ δυνάμενοι λόγον οἱ Σαῤῥακηνοὶ ἀποδοῦναι, οὐ μόνον κληθήσονται ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἀναγκασθήσονται ταῖς ἀποδεί-

ξεσι, βιαζόμενοι, εἰσελθεῖν εἰς τὸν δεῖπνον τῆς ἀληθείας.

Πρῶτον ζήτημά ἐστι, τί βούλεται τὸ Ἀλχοράνον λέγειν, ὅταν τοσαυτάκις εἰσάγῃ τὸν Θεὸν πληθυντικῶς περὶ ἑαυτοῦ διαλεγόμενον; Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἡλιμπαχερὰμ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Εἴπομεν τοῖς ἀγγέλοις, Προσκυνήσατε τῷ Ἀδὰμ, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ τοῦτο μετὰ ταῦτα διόλου λέγει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου, ποτὲ μὲν πληθυντικῶς περὶ Θεοῦ διαλεγόμενος, ποτὲ δὲ ἑνικῶς. Βεβαιότατον δέ ἐστι πᾶσι Χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις καὶ τῶν Σαῤῥακηνῶν τοῖς λόγῳ χρωμένοις ἕνα εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ μόνον καὶ ἁπλοῦν, καὶ μὴ δύνασθαι ἔχειν τινὰ κοινωνόν. Διατί τοίνυν πληθυντικῶς φθέγγεται περὶ ἑαυτοῦ; Ἀλλ' οὐ δύνανται λέγειν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων τὸν Θεὸν λέγειν. B Λέγεται γὰρ ἐκεῖ, Εἴπομεν τοῖς ἀγγέλοις. Ἔστι τοίνυν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὗτος, οὐ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀγγέλους. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σὰδ λέγεται ὅτι πάντες οἱ ἄγγελοι προσεκύνησαν τῷ Ἀδὰμ πλὴν τοῦ διαβόλου. Πᾶσιν ἄρα τοῖς ἀγγέλοις εἶπεν ὁ Θεὸς, Προσκυνήσατε τῷ Ἀδάμ. Ἔτι ἐν πολλοῖς τόποις τοῦ Ἀλχοράνου εἰσάγονται τοιαῦταί τινες διαλέξεις πληθυντικῶς περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τοιαύταις ἐνεργείαις, ἐν αἷς οἱ ἄγγελοι οὐδαμῶς τῷ Θεῷ κοινωνοῦσιν, ὥσπερ ἐν τῇ τοῦ κόσμου δημιουργίᾳ, καὶ τῇ δικαιώσει τοῦ ἀσεβοῦς. Λέγεται γὰρ ἐν πλείστοις τόποις τοῦ Ἀλχοράνου, Ἡμεῖς (φησὶν) ἐδημιουργήσαμεν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ μεταξὺ οὐ παρέργως· καὶ ἡμεῖς ἐδικαιώσαμεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡμεῖς ἀπεστάλκαμεν τὸν C υἱὸν τῆς Μαρίας, καὶ δεδώκαμεν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ θαύματα, καὶ τοιαῦτά τινα ἐν οἷς οἱ ἄγγελοι οὐδαμῶς δύνανται κοινωνεῖν τῷ Θεῷ. Οἱ γὰρ ἄγγελοι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ συνδημιουργοῦσι τῷ Θεῷ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ μεταξύ. Καὶ οὐ δύνανται λέγειν οἱ Σαῤῥακηνοὶ, ὡς ἡ πληθυντικὴ ἐκείνη φωνὴ φωνή ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἢ φωνὴ Θεοῦ καί τινος ἑτέρου νοῦ ὑπερβεβηκότος κτιστοῦ, δι' οὗ πάντα πεποίηκεν ὁ Θεὸς, ὥς φασι. Δῆλον γὰρ, ὅτι πᾶν ὅπερ ἂν ᾖ παρὰ τὸν Θεὸν κτίσμα ἐστὶ, καὶ οὐδὲν κτίσμα δύναται συνδημιουργεῖν τῷ Θεῷ. Ἔτι οὐ δυνατὸν λέγειν πληθυντικῶς τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι διὰ τὰς ἐν αὐτῷ διαφόρους ποιότητας, οἷον δύναμιν, σοφίαν, D δικαιοσύνην, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἃ οἱ Ἄραβες καλοῦσι σαφά. Ταῦτα γὰρ οὐ συμβεβηκότα εἰσὶν ἐν τῷ Θεῷ, οὔτε διάφορα, ἀλλ' εἰσὶν αὐτὴ ἡ θεία οὐσία. Ὅθεν ἐν τῷ Θεῷ οὐδὲ μίαν σύνθεσιν ἢ πλῆθος ποιοῦσιν, ὥστε διὰ ταῦτα τὸν Θεὸν πληθυντικῶς διαλέγεσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν οὔτ' ἄνθρωπος οὔτ' ἄγγελος διὰ τὴν τούτων διαφορὰν δύναται περὶ ἑαυτοῦ πληθυντικῶς λέγειν· καίτοι ταῦτα ἐν τῷ ἀγγέλῳ καὶ τῷ ἀνθρώπῳ συμβεβηκότα εἰσὶ, καί τινα σύνθεσιν ἐν τούτοις ποιοῦσι. Καὶ ὄντως, ὅτι οὗτος τῆς διαλέξεως τρόπος, τὸ τὸν Θεὸν δηλονότι ἕνα ὄντα πληθυντικῶς περὶ ἑαυτοῦ διαλέγεσθαι, ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Μωσέως

A monstrationibus, coacti in convivium veritatis introire.

Prima quæstio est, Quid vult Alcoranum dicere, quando toties inducit Deum pluraliter de seipso loquentem? Dicit enim in Elimpaceram ex persona Dei: Diximus angelis adorare Adam, et reliqua. Et post hæc per totum dicit usque ad finem libri, aliquando pluraliter de Deo loquens, aliquando autem singulariter. Firmissimum enim est omnibus Christianis et Judæis et Saracenis, qui ratione utuntur, unum esse Deum, et solum et simplicem, et non posse habere consortem quemdam. Quare igitur pluraliter loquitur de eo ipso? Et non possunt dicere, quod Deus loquitur de seipso et de angelis. Dicitur enim ibi: Diximus angelis. Est igitur locutio hæc Dei, non angelorum, sed ad angelos. Item in capite Sad dicitur, quod omnes adoraverunt Adam, præter diabolum. Omnibus igitur angelis dixit Deus: Adorate Adam. Item in multis Alcorani locis inducuntur tales quædam locutiones pluraliter de Deo, in talibus actionibus in quibus angeli nequaquam cum Deo communicant, sicut in creatione mundi et justificatione impii. Dicitur enim in pluribus locis Alcorani: Nos, dicit, creavimus cœlum et terram, et quæ sunt in medio, et non incassum judicavimus hominem, et nos misimus filium Mariæ, et dedimus ei Spiritum sanctum et Evangelium, et miracula, et talia quædam in quibus angeli nequaquam possunt communicare cum Deo. Angeli enim creati sunt a Deo, sed non simul creant cum Deo cœlum et terram, et quæ sunt in medio. Et non possunt dicere Saraceni, quod pluralis illa vox est Dei, et cujusdam alterius intellectus qui excedit creatum, per quem fecit omnia Deus. Constat enim, quod quidquid est præter Deum, creatura est, et a Deo creatum, et nulla creatura potest esse simul creatrix cum Deo. Item non possibile est dicere, quod Deus pluraliter loquitur propter diversas quæ in eo sunt qualitates, sicut est potentia, sapientia, justitia et talia quæ Arabes vocant Saphat. Hæc enim non accidentia sunt in Deo, neque differentia, sed sunt in ipsa divina essentia. Unde in Deo nullam compositionem nec pluralitatem faciunt, ut per illa Deus de seipso pluraliter loquatur. Quin imo nec homo, nec angelus propter eorum differentiam potest de seipso pluraliter loqui, etsi hæc in homine et angelo accidentia sunt, et quamdam in his compositionem faciunt. Et vere talis locutionis modus, Deum videlicet unum exsistentem pluraliter de seipso loqui, semel a Moyse invenitur in Genesi illatus. In formatione enim hominis locutus est Deus, dicens: « Faciamus hominem ad imaginem nostram[25]. » Quod dicunt Judæi, vocem esse Dei ad angelos. Quod quidem est contrarium divinæ Scripturæ, quæ nunquam dicit angelum secundum imaginem hominis formatum esse, sed secundum ima-

[25] Gen. I, 26.

ginem Dei. Et hoc est quod etiam addit Moyses deinceps, post illos sermones dicens : « Et fecit Deus hominem secundum imaginem et similitudinem sui ipsius, secundum imaginem Dei fecit eum [26]. » Est igitur vox illa Patris ad Filium, vel totius Trinitatis ad seipsam. Unus enim et simplex Deus essentia, trinus est in personis. Et hoc dicere potuisset Alcoranum simpliciter, nisi timuisset posse esse personarum discretionem, discretione secundum essentiam. Propter hoc dicit in capitulo Elnesan : O societas libri, ne vacetis in lege vestra, et ne dicatis de Deo præter veritatem, quod Christus Jesus filius est Mariæ, et apostolus Dei, et Verbum Dei, quod in ea posuit per Spiritum sanctum. Ecce hic nominat Deum, et Verbum Dei, et Spiritum sanctum ; sed timens, ne propter hæc divina essentia dividatur, vel multiplicetur, vel terminetur, subjungit statim : Et ne dicatis tres deos, quoniam Deus Deus unus est. Ecce quantum appropinquavit ad illud quod est maxime arduum in fide, modo quodam hoc dicens Joannis : « Pater et Verbum et Spiritus, et hi tres unum sunt [27]. » Inducit igitur in Alcorano Mahometus Deum pluraliter loquentem, ignorans causam. Manifesta igitur hinc prima quæstio, quod communiter credimus cum his Deum esse unum et solum et simplicem. Ipsi autem habent in Alcorano, Deus habet et Verbum et Spiritum : et sic credimus verum et unum et simplicem Deum. Et proprie de se loquitur singulariter ; propterea autem quod trinus est in personis, aliquando de se pluraliter loquitur.

εὕρηται ἐν τῇ Γενέσει εἰσενηνεγμένος. Ἐν γὰρ τῇ πλάσει τοῦ ἀνθρώπου ἐλάλησεν ὁ Θεὸς λέγων, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Ὅ φασιν οἱ Ἰουδαῖοι φωνὴν εἶναι τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀγγέλους· ὅπερ ἐστὶν ἐναντίον τῇ θείᾳ Γραφῇ, ἥτις οὐδέποτε φησὶ τὸν ἄγγελον κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου πεπλάσθαι, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ὃ καὶ προστίθησιν ὁ Μωϋσῆς, ἐφεξῆς μετ' ἐκείνους τοὺς λόγους λέγων, « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. » Ἔστι τοίνυν ἡ φωνὴ ἐκείνη τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ ὅλης τῆς Τριάδος πρὸς ἑαυτήν· ὁ γὰρ εἷς καὶ ἁπλοῦς Θεὸς τῇ οὐσίᾳ τριαδικός ἐστι τοῖς προσώποις. Καὶ τοῦτ' ἂν εἶπε καὶ τὸ Ἀλκοράνον ἁπλῶς, εἰ μὴ ἐδεδοίκει τὸ μὴ δύνασθαι εἶναι προσώπων διάκρισιν ἄνευ τῆς κατ' οὐσίαν διακρίσεως. Διὰ τοῦτό φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσάν, Ὦ ἑταιρεία τῆς βίβλου, μὴ σχολάζετε ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, καὶ μὴ λέγετε περὶ Θεοῦ πλὴν τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱός ἐστι τῆς Μαρίας, καὶ ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος Θεοῦ, ὃ ἐν αὐτῇ ἔθηκε διὰ Πνεύματος. Ἰδοὺ ἐνταῦθα ὀνομάζει Θεὸν, καὶ Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα ἅγιον. Ἀλλὰ φοβούμενος ἵνα μὴ διὰ ταῦτα ἡ θεία οὐσία μερισθῇ, ἢ πληθυνθῇ, ἢ ὁρισθῇ, προστίθησι παρευθύς· Καὶ μὴ εἴποιτε τρεῖς, ὅτι ὁ Θεὸς Θεός ἐστιν εἷς. Ἰδοὺ πόσον πεπλησίακεν, ὃ μάλιστα μέγιστόν ἐστιν ἐν τῇ πίστει, τρόπον τινὰ ταυτὰ λέγων τῷ Ἰωάννῃ· « ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς τὸ ἕν εἰσιν. » Εἰσάγει τοίνυν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ὁ Μωάμεθ τὸν Θεὸν πληθυντικῶς διαλεγόμενον, ἀγνοῶν τὴν αἰτίαν. Δῆλον τοίνυν ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον ζήτημα, ὅτι κοινῶς πιστεύομεν μετ' αὐτῶν τὸν Θεὸν ἕνα καὶ μόνον εἶναι καὶ ἁπλοῦν. Αὐτοὶ δὲ ἔχουσιν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ· Ὁ Θεὸς ἔχει καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα. Καὶ οὕτω πιστεύομεν τὸν ἀληθῆ καὶ ἕνα καὶ ἁπλοῦν Θεὸν, ὡς μὲν ἕνα ἑνικῶς διαλέγεσθαι· διὰ δὲ τὸ τριαδικὸν εἶναι τοῖς προσώποις, ἐνίοτε καὶ πληθυντικῶς.

Secunda quæstio est, quod Alcoranum continue meminit Spiritus sancti, et Verbi Dei. Quis est ille Spiritus sanctus, et quod est illud Verbum Dei? De Spiritu sancto quidem dicit in capitulo Elpaceram ex persona Dei : Dedimus Jesu filio Mariæ ut faceret prodigia et miracula manifesta, et perfecimus eum per Spiritum sanctum ; et hoc idem repetit per totum capitulum. Item dicit in capitulo Elempai de Maria : Inspiravimus in eam ex Spiritu sancto. Et in pluribus aliis locis similia dicit de Spiritu sancto. Et non possunt dicere Saraceni, creaturam quamdam esse, sicut angelus quidam, scilicet bonus, quoniam singulariter de eo loquitur, tanquam de uno sancto. Sancti autem angeli plures sunt, et omnes sunt Dei. Quæ igitur causa, ut de illo singulariter diceret, nostro et sancto? Item non esset magna laus de Christo, quem Alcoranum intendit singulariter commendare, quod Deus dedisset ei angelum custodem. Quisque enim hominum habet angelum custodem. Etenim Deus facit angelos spiritus, et nostros apostolos, sicut dicit Alcoranum in capitulo Elmaice. Item angeli non

Δεύτερον ζήτημά ἐστιν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον συνεχέστατα μέμνηται τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Τί τοίνυν ἐστὶ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τίς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ; Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἁγίου Πνεύματός φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλπακεράμ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ἐδώκαμεν τῷ Ἰησοῦ τῷ υἱῷ τῆς Μαρίας ποιεῖν τέρατα καὶ θαύματα φανερὰ, καὶ ἐτελειώσαμεν αὐτὸν διὰ Πνεύματος ἁγίου· καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει διὰ παντὸς τοῦ κεφαλαίου. Ἔτι φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλπιᾶ περὶ τῆς Μαρίας, Ἐνεφυσήσαμεν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· καὶ ἐν πλείοσιν ἄλλοις τόποις τὰ ὅμοια διαλέγεται περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ οὐ δύνανται λέγειν οἱ Σαρρακηνοὶ κτίσμα τι εἶναι, οἷον ἄγγελός τις ἀγαθός· ἐπεὶ ἑνικῶς περὶ αὐτοῦ διαλέγεται, ὡς περὶ ἑνὸς ἁγίου. Οἱ δὲ ἅγιοι ἄγγελοι πολλοί εἰσι, καὶ πάντες εἰσὶ τοῦ Θεοῦ. Τίς τοίνυν ἡ αἰτία ἑνικῶς περὶ αὐτοῦ διαλέγεσθαι, καὶ λέγειν ἡμετέρου καὶ ἁγίου ; Καὶ ἔτι οὐκ ἂν ἦν μέγα ἐγκώμιον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν τὸ Ἀλκοράνον ἰδίως σκοπεῖ συνιστᾶν, τὸ δοῦναι τὸν Θεὸν αὐτῷ ἄγγελον φύλακα. Ἕκαστος γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἄγγελον φύλακα. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ποιεῖ τοὺς ἀγ-

[26] Gen. I, 27. [27] Joan. V, 7.

γέλους πνεύματα καὶ ἡμετέρους ἀποστόλους, ὥς A φησὶ τὸ Ἀλκοράνον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμελαικέ. Ἔτι οἱ ἄγγελοι οὐχ ἁγιάζουσι τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀμέσως καὶ μόνος· ὥσπερ μόνος ὁ Θεὸς τὰς ἁμαρτίας ἀφίησι, καθὼς λέγεται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ. Τὸ προειρημένον τοίνυν Πνεῦμα ἀληθὴς ἐστι Θεός. Ἀληθὴς δὲ Θεὸς καὶ ὁ περὶ τοῦ Πνεύματος διαλεγόμενος, ὁ λέγων· « Δεδώκαμεν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ ἐνεφυσήσαμεν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. » Ἐπεὶ τοίνυν ἡ θεία οὐσία μία ἐστὶ καὶ ἁπλῆ, καὶ οὐ δύναται διακρίνεσθαι, ἢ διαιρεῖσθαι· ἐκεῖ δέ ἐστι διδοὺς καὶ διδόμενον, διδοὺς μὲν ὁ λέγων, « Δεδώκαμεν, » διδόμενον δὲ τὸ Πνεῦμα ὃ δεδόται καὶ ἐμφυσᾶται· μεταξὺ δὲ τοῦ διδόντος καὶ διδομένου ζητεῖται διάκρισις· ἀνάγκη τὸν διδόντα καὶ ἐμφυσῶντα Θεὸν, καὶ τὸ διδόμενον καὶ ἐμφυσώμενον Πνεῦμα προσωπικῶς διακρίνεσθαι μόνον, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς. Καὶ οὕτω μόναις ταῖς ἀναφοραῖς διακρίνονται· καὶ αὕτη ἐστὶ μόνη ἡ διάκρισις, ἣν οἱ Χριστιανοὶ ἐν τοῖς θείοις προσώποις τιθέασι.

Τὸ δὲ αὐτὸ παντάπασι ζήτημα, ὃ περὶ τοῦ ἁγίου B Πνεύματος ἐζητήσαμεν, δυνάμεθα ζητεῖν καὶ περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ συνεχῶς μέμνηται τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμβράμ, Εἶπον οἱ ἄγγελοι τῇ μακαρίᾳ Μαρίᾳ, Ὦ Μαρία, ὁ Θεὸς προέθηκέ σε ὑπὲρ πάσας τὰς γυναῖκας. Καὶ μετὰ ταῦτα εἶπον οἱ ἄγγελοι, Ὦ Μαρία, εὐαγγελίζεταί σοι ὁ Θεὸς, ἢ ἀναγγέλλει σοι τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱὸς τῆς Μαρίας. Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλνεσᾶ λέγεται, Μὴ εἴπῃς περὶ τοῦ Θεοῦ πλὴν τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃν αὐτὸς ἔθηκεν ἐν αὐτῇ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Διισχυρίζεται τοίνυν παντάπασι τὸν Χριστὸν Λόγον εἶναι Θεοῦ. Ζητεῖται τοίνυν, τίς ἂν εἴη οὗτος ὁ τοῦ C Θεοῦ Λόγος; πότερον Λόγος συμβεβηκὼς, ἢ μᾶλλον προσωπικὸς καὶ πραγματικός; Εἰ λέγει λόγον εἶναι φωνητικὸν μόνον, καὶ συμβεβηκότα, τοῦτο οὐκ ἂν δύναιτο λέγειν. Διαλέγεται γὰρ περὶ αὐτοῦ τὸ Ἀλκοράνον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἑνικῶς, ὡς περὶ ἑνὸς μόνου Λόγου. Ὁ δὲ φωνητικὸς λόγος καὶ συμβεβηκὼς οὐχ εἷς, ἀλλὰ πολλοί. Πάντες γὰρ οἱ ἀγαθοὶ λόγοι καὶ ἅγιοι, καὶ ἀληθεῖς, λόγοι Θεοῦ δύνανται λέγεσθαι. Ἔτι δὲ οὐκ ἂν ἦν ὑπερβάλλον τι ἐγκώμιον τοῦ Χριστοῦ, ὃν ἰδίως τὸ Ἀλκοράνον βούλεται ἐπαινεῖν, εἰ διὰ τοῦτο λέγοιτο Λόγος Θεοῦ, ὡς τοὺς λόγους εἰπὼν τοῦ Θεοῦ. Οὐ μόνος γὰρ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται τοὺς λόγους ἀνήγγειλαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅμως οὐδεὶς ἐκείνων Λόγος λέγεται τοῦ Θεοῦ. Περὶ μόνου γὰρ τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον D καὶ τὸ Ἀλκοράνον φησὶν, ὡς εἴη Λόγος Θεοῦ. Εἰ δὲ οὐσιωδῶς καὶ προσωπικῶς ὁ Λόγος λαμβάνοιτο, δῆλον, ὡς ἀΐδιος ἂν εἴη ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεὸς ἀληθής. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ φθαρτοῦ ἀνθρώπου προϊὼν λόγος φθαρτὸς ἐξ ἀνάγκης ἐστὶν, οὕτω καὶ ὁ ἐξ ἀϊδίου προελθὼν τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ μεταξὺ (ἵνα τῷ τοῦ Ἀλκοράνου χρήσωμαι λόγῳ) ἐποίησεν, ἄφθαρτον καὶ ἀΐδιον εἶναι ἀνάγκη. Πᾶν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ προϊὸν οὐσιωδῶς ἐστι Θεὸς, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον Θεός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος. Ὅθεν

A sanctificant homines, sed Deus immediate, et solus: tanquam solus Deus potest peccata dimittere, sicut dicit in Alcorano. Prædictus igitur Spiritus verus est Deus; verus autem Deus et qui de prædicto Spiritu loquitur dicens: « Dedimus ei Spiritum sanctum, et inspiravimus ex Spiritu sancto. » Quoniam igitur divina essentia una est et simplex, non potest discerni, vel dividi, et ibi est dans et datum. Dans, qui dicit, «Dedimus; » et datus, qui dicitur Spiritus sanctus, qui dicitur datus et inspiratus. Inter dantem autem, et qui datur, requiritur ut distinguatur personaliter solum, non essentialiter, et sic solis relationibus distinguuntur. Et hæc est sola discretio, quam Christiani in personis divinis faciunt.

B Hanc eamdem omnino quæstionem quam de Spiritu sancto quæsivimus, possumus quærere etiam de Verbo Dei. Dicitur enim in capitulo Abraham: Dixerunt angeli beatæ Mariæ: O Maria, Deus præposuit te supra omnes mulieres. Et post hæc dixerunt angeli: O Maria, nuntiat tibi Deus, vel nuntiat tibi Verbum ejus, et nomen ejus Christus Jesus filius Mariæ. Et in capitulo Elnesa dicitur: Ne dicas de Deo præter veritatem, quod Christus Jesus filius Mariæ apostolus est Dei, et Verbum Dei, quod ipse posuit in ea per Spiritum sanctum. Affirmat igitur omnino, Christum Verbum esse Dei. Quæritur igitur, quod sit hoc Verbum Dei? utrum Verbum accidentale, vel potius personale et reale? Si dicit verbum esse vocale solum, et C accidentale, hoc non potest dici. Loquitur enim de Deo Alcoranum et Evangelium singulariter, et de uno Verbo tantum, verbum autem Dei vocale et accidentale, quod a Deo exit, non unum, sed multa. Omnia enim bona verba et sancta et vera verba Dei dici possunt. Item non esset excellens commendatio Christi, quem Alcoranum intendit singulariter commendare, si propter hoc dicatur Verbum Dei, tanquam verba Dei dicens. Non enim solus Christus, sed etiam alii prophetæ verba Dei nuntiaverunt, et tamen nullus illorum dicitur Verbum Dei. De solo enim Christo Evangelium et Alcoranum dicit, quod sit Verbum Dei. Si autem essentialiter Verbum capiatur, manifestum quod sempiternum esset Verbum Dei, et Deus verus. D Sicut enim verbum quod procedit ex ore corruptibilis hominis, corruptibile est ex necessitate: sic Verbum quod ex sempiterno ore procedit, per quod cœlum et terram et quæ sunt in medio (ut Alcorani verbo utar) fecit, sempiternum et incorruptibile esse necesse est. Quidquid ex Deo autem procedit, essentialiter est Deus, et hoc modo Deus est Dei Verbum. Unde cum Verbum aliquo modo differat a dicente et continente Verbum, et in Dei essentia non possit esse divisio seu distinctio essentialis, oportet quod ibi sit distinctio personalis: et quod Verbum a dicente propriis et solis relatio-

nibus distinguatur, sicut et de Spiritu dictum est. Et hoc est Verbum, quo Deus omnia quæ sunt dixit, « Fiant et facta sunt : » sicut et in Alcorano dicitur Et secundum hoc convenit Alcoranum cum Evangelio Joannis, qui dicit : « Omnia per ipsum facta sunt [38]. » Quoniam igitur ab eo qui loquitur, Verbum comprehenditur, et intellectualiter gignitur : et quod ab altero generatur secundum similitudinem speciei et naturæ, dicitur filius ; propter hoc, Verbum Dei dicimus Filium Dei, sicut sol si generaret ex se talem splendorem qui esset sol, illum solem et splendorem diceremus filium solis. In hoc tamen est differentia, quod in creaturis, in quibus esse et essentia differunt, non possunt multiplicari subjecta, cum non multiplicatur natura. Unde et homo alium hominem gignit : Deus autem, in quo idem est esse et essentia, ex seipso verbum gignens, non alium Deum generat. Divina enim essentia neque dissimilis est, neque innata est multiplicari secundum aliquem modum, propter summam perfectionem et simplicitatem. Mahometus igitur audiens Christianos dicentes Deum habere filium, nescivit considerare, quod possibile est esse filium absque muliere. Et propter hoc nullam aliam adduxit argumentationem nisi quod Deus non potest habere Filium, quia uxorem non habet. Et non excogitavit quod dixit David, quem tantum commendavit Mahometus, qui præter filium naturalem dixit Deum multos habere filios adoptivos, dicens : « Ego dixi, dii estis, et filii Excelsi omnes [39], » et non ex muliere. Alias tamen licet Mahometum simul cum eo intelligere, qui dicit Mariam posse habere filium absque viro : sed quomodo, non convenienter consideravit, quod Deus et absque muliere potuisset habere filium. Verum igitur dixit Mahometus, quando dixit Christum Jesum filium Mariæ, et Verbum Dei esse : sed non intellexit. Si enim intellexisset, dixisset : Ex quo est filius Mariæ, est verus homo ; ex quo est Verbum Dei, est verus Deus. Non enim est Deus compositus et imperfectus, sicut homo, cujus verbum et comprehensio mentis, et ars et actio, non est homo. Quidquid autem est Dei, est Deus. Unde et Verbum Dei Deus est, et intellectus Dei Deus est et actio Dei Deus est. Alcoranum autem hominem solum cepit Christum. Et propter hoc postquam dixit, quod Verbum est Dei, addidit, quod Jesus sic est apud Deum, sicut Adam, quem creavit de limo terræ ; et dixit ei, Esto. Et quomodo hoc cum præcedentibus convenit ? Cum enim dixerit, quod Deus infuderit Verbum Mariæ, et Spiritum ejus, ex quo natus est Christus, et post hæc rursus opinatur, ut Adam is sit quem formavit ex terra, inconveniens igitur, Verbum Dei et Spiritum ejus terram esse. Nisi aliquo modo Dei naturam terram supponamus, quod absit. Esset enim Verbum ejus, et Spiritus ejus sicut quædam statua, quæ neque in-

A ἐπεὶ ὁ λόγος τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ νοοῦντος τὸν λόγον διαφέρει τρόπον τινά, ἐν δὲ τῇ θείᾳ οὐσίᾳ οὐ δύναται εἶναι διαίρεσις ἢ διάκρισις· ἀνάγκη ἐκεῖ εἶναι προσωπικὴν μόνην διάκρισιν, ὥστε τὸν λόγον τοῦ λέγοντος ἀναφοραῖς διακρίνεσθαι μόναις, ὥσπερ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴρηται. Καὶ οὗτός ἐστιν ὁ λόγος, ᾧ ὁ Θεὸς, Πάντα τὰ γινόμενα εἶπε, « Γενέσθω, καὶ γέγονεν· » ὥσπερ καὶ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ λέγεται. Καὶ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ τὸ Ἀλκοράνον τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου, ὅς φησι, « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Ἐπεὶ τοίνυν ὑπὸ τοῦ λέγοντος ὁ λόγος συλλαμβάνεται, καὶ νοερῶς γεννᾶται· καὶ τὸ ἀφ' ἑτέρου γεννώμενον καθ' ὁμοιότητα τοῦ εἴδους καὶ τῆς φύσεως λέγεται υἱὸς, διὰ τοῦτο τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ λέγομεν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ὥσπερ ὁ ἥλιος εἰ
B τοιοῦτον ἀπαύγασμα ἐγέννα ἐξ ἑαυτοῦ, ὥστε εἶναι ἥλιον, πάντως ἐκεῖνον τὸν ἥλιον καὶ τὸ ἀπαύγασμα καὶ υἱὸν ἂν ἐλέγομεν τοῦ ἡλίου. Ἐν τούτῳ μέντοι ἐστὶν ἡ διαφορὰ, ὅτι ἐν μὲν τοῖς κτίσμασιν ἐν οἷς διαφέρει τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία, οὐ δύνανται πολλαπλασιάζεσθαι τὰ ὑποκείμενα, μὴ καὶ τῆς φύσεως πολλαπλασιαζομένης. Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἄλλον ἄνθρωπον γεννᾷ· ὁ δὲ Θεὸς, ἐν ᾧ ταυτόν ἐστι τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία, ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν Λόγον, οὐκ ἄλλως Θεὸν γεννᾷ. Ἡ γὰρ θεία οὐσία, οὔτ' ἀνόμοιός ἐστιν, οὔτε πέφυκε πολλαπλασιάζεσθαι κατά τινα τρόπον διὰ τὴν ἄκραν τελειότητα καὶ ἁπλότητα. Ὁ Μωάμεθ τοίνυν ἀκούσας τοὺς Χριστιανοὺς λέγοντας τὸν Θεὸν ἔχειν Υἱὸν, οὐκ ἠδυνήθη λογίσασθαι, ὡς δυνατὸν εἶναι υἱὸν χω-
C ρὶς γυναικός. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο παρήγαγεν ἐπιχείρημα περὶ τοῦ μὴ ἔχειν υἱὸν τὸν Θεὸν, ἢ ὅτι οὐκ ἔχει γυναῖκα. Καὶ οὐκ ἐνενόησεν ὅτι ὁ Δαβὶδ, ὃν τοσοῦτον ἐγκωμιάζει, παρὰ τὸν φύσει υἱὸν εἶπε καὶ ἄλλους υἱοὺς εἰσποιητοὺς ἔχειν, λέγων· « Ἐγὼ εἶπα, Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· » καὶ οὐκ ἐκ γυναικός. Ὅμως ἔξεστι συνανοηταίνειν αὐτῷ. Ὁ Μαχούμετ εἰπὼν τὴν Μαρίαν δύνασθαι ἔχειν υἱὸν ἄνευ ἀνδρὸς, πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ἐλογίσατο, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἄνευ γυναικὸς ἐδύνατο ἂν ἔχειν υἱόν; Ἀληθὲς τοίνυν ἔφησεν ὁ Μαχούμετ, ὅτε εἶπε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας καὶ Λόγον εἶναι Θεοῦ· ἀλλ' οὐκ ἐνενόησεν. Εἰ γὰρ ἐνόει, εἶπεν ἄν, Εἰ καθὸ υἱός ἐστι τῆς Μαρίας, ἀληθής ἐστιν ἄνθρωπος, καὶ καθὸ Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἀληθής ἐστι Θεός. Οὐ
D γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς σύνθετος ἢ ἀτελὴς, ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος, οὗ ὁ λόγος, καὶ ἡ σύλληψις τῆς διανοίας, καὶ ἡ τέχνη, καὶ ἡ ἐνέργεια οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος. Μᾶλλον μὲν οὖν ὅπερ ἂν ᾖ τοῦ Θεοῦ, Θεός ἐστιν. Ὅθεν καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος Θεός ἐστι· καὶ ὁ νοῦς τοῦ Θεοῦ Θεός ἐστι· καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ Θεός ἐστι. Τὸ δὲ Ἀλκοράνον ἄνθρωπον μόνον ἔλαβε τὸν Χριστόν. Καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι Λόγος ἦν τοῦ Θεοῦ, προσέθηκεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὕτως ἐστὶ πρὸς τὸν Θεὸν, ὥσπερ ὁ Ἀδὰμ, ὃν ἔπλασεν ἐκ τῆς γῆς· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἔσο. Καὶ τοῦτο πῶς τοῖς προηγουμένοις συνᾴδει, ὥστε τὸν αὐτὸν δοξάζειν ἐνθεῖναι μὲν τῇ Μαρίᾳ τὸν Λόγον καὶ τὸ

[38] Joan. I, 3. [39] Psal. LXXXI, 6.

(A) Πνεῦμα αὐτοῦ, ἐξ οὗ γενέσθαι τὸν Χριστόν· καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν δοξάζειν, ὡς τὸν Ἀδὰμ αὐτὸν εἶναι, ὃν ἔπλασεν ἐκ τῆς γῆς; Ἀσύμβατον παντελῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ χοῦν εἶναι· εἰ μή που τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν χοῦν ὑποθώμεθα, ὅπερ ἀπείη. Ἦν γὰρ ἂν ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὥσπερ τις ἀνδριάς, μήτε νοῶν, μήτε πνέων. Νῦν δὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὅς ἐστιν εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁρᾷ καὶ ἀκούει πάντα, καὶ ἔχει Λόγον σεσαρκωμένον ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, καὶ Πνεῦμα τῇ Παρθένῳ ἐπισκιάσαν, καὶ τὴν ἀνδρότητα τοῦ Λόγου πληρῶσαν. Εἰ δ' ὑπολαμβάνουσιν ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Ἀδὰμ τόν τε Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα γενέσθαι, ἀλλ' οὐκ ἐκφεύξονται τοῦ ψεύδους τὸ φανερόν. Εἰ γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ τῇ σαρκὶ καὶ τῷ χοῒ ἐκείνου ἥνωτο, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπλήρωσε τὸν (B) Ἀδάμ, οὐδέποτ' ἂν ἠπάτησεν ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς, ἢ κατέβαλεν· τῷ δὲ Λόγῳ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀδάμ, Ἔσο, ᾧ πάντα πεποίηκε, καὶ ὃς ἐξ ἀϊδίου ἦν παρ' αὐτῷ. Ἔστι τοίνυν ὁ Χριστὸς Θεὸς ἀληθής, ἐπεὶ καὶ Λόγος Θεοῦ. Οὐ γάρ ἐστι ἐλάττων τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος αὐτοῦ. Ἔστι δὲ καὶ ἄνθρωπος ἀληθὴς ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας γεγεννημένος, καὶ καθόσον ἄνθρωπος καὶ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ προφήτης αὐτοῦ καὶ δοῦλος. Καὶ ὅσον πρὸς τοῦτο καλῶς φησι τὸ Ἀλκοράνον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ, ὅτι οὔτε ὁ Χριστὸς, οὔτε οἱ πιστοὶ ἄγγελοι ἀρνήσονται δοῦλον αὐτὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, τουτέστι καθὸ ἄνθρωπον. Οὐχ εὑρίσκεται μέντοι ἐν ὅλῳ τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτὸν τὸν Χριστὸν εἰπεῖν περὶ ἑαυτοῦ ὡς εἴη δοῦλος (C) Θεοῦ, ἵνα μὴ πλάνην εἰσαγάγῃ. Ἀλλ' οὐδὲ διαῤῥήδην εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Θεὸς, οὐδ' ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀληθέσι καὶ φανεροῖς ἔργοις ἔδειξεν ἑαυτὸν καὶ Θεὸν ὄντα ἀληθῆ, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῆ. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπεν, « Εἰ ἐμοὶ οὐ θέλετε πιστεύειν, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε. » Καὶ αὕτη ἐστὶ δραστικωτέρα ἀπόδειξις, ἢ εἰ λόγοις μόνοις τοῦτο εἶπεν. Εἴρηται δὲ ἀνωτέρω, διὰ τί πρὸ τοῦ πάθους τοῦτο οὐκ εἴρηκε διαῤῥήδην. Οἱ δ' ἀπόστολοι καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα οὕτω φανεροὺς λόγους καὶ θαύματα καὶ εἶπον καὶ ἔδειξαν, ὡς πάντα τὸν κόσμον συνελαθῆναι, τοῦτο πιστεῦσαι. Ὁ δὲ Μαχούμετ, μετὰ τὸ καλῶς εἰπεῖν τὸν Χριστὸν εἶναι Λόγον Θεοῦ, οὐκ ἔστη ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ἀντεῖπεν ἑαυτῷ, εἰπὼν αὐτὸν τὸν Χριστὸν μὴ εἶναι Θεόν· τοῦτο μὲν ὡς εἰπὼν (D) παραιτήσασθαι τὸν Χριστὸν ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ περὶ τούτου, ὃ φανερῶς ἐδείχθη ψεῦδος ὂν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ· τοῦτο δὲ ὅτι εἶπεν αὐτὸν Χριστὸν εἰπεῖν· « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, τὸν Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Τοῦτο δὲ οὐδαμῶς τῷ λόγῳ προσίσταται. Καθόσον γὰρ ἀληθὴς ἄνθρωπος ἦν, καὶ ἀληθὴς δοῦλος ἦν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνωτέρω γέγονε δῆλον. Συμβέβηκε τοίνυν τῷ Μαχούμετ, ὃ περὶ τῶν ἄλλων αὐτὸς ἔγραψεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ, λέγων, εἶναί τινας ἀποδοκιμάζοντας ἃ μὴ νοοῦσι, καὶ ἃ μὴ δύνανται ἐξηγεῖσθαι· ὥσπερ καὶ αὐτὸς ἀπεδοκίμασε τὸ μυστήριον τῆς σαρκώσεως, διὰ τὸ μήτε νοεῖν μήτε δύνασθαι ἐξηγεῖσθαι τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λεγόμενα περὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδὲ

telligit, neque spirat. Nunc autem Deus noster, qui est benedictus in sæcula, videt et audit omnia, et habet Verbum incarnatum ex Maria Virgine, et Spiritum sanctum qui eam obumbravit, et humanitatem Verbi adimplevit. Si autem existimant et in Adam Verbum Dei et Spiritum fuisse, non effugient manifestum mendacium. Si enim Verbum Dei cum carne et terra illius unitum esset, et Spiritus replevisset Adam, nunquam decipere potuisset illum Satanas, vel fefellisset. Verbo tamen suo dixit Deus Adæ: Esto, hoc eodem verbo quo fecit omnia, quod quidem ab æterno erat apud Deum. Itaque Christus verus est Deus et Verbum Dei. Neque enim Verbum Dei minus est quam totus Deus. Est etiam homo verus, ex Virgine Maria genitus; et in quantum homo, et apostolus est Dei, et propheta Dei, et servus Dei. Et quantum ad hoc, bene dicit Alcoranum in capitulo Elnesa, quod neque Christus, neque fideles angeli negabunt eum servum esse Dei, id est, in quantum homo est. Non invenitur tamen in toto Evangelio, quod ipse Christus dicat de seipso, quod sit servus Dei, ne errorem inducat. Sed neque palam dixit: Ego sum Deus, neque homo, sed veris et manifestis operibus ostendit, seipsum et Deum esse verum, et hominem verum. Et propter hoc dixit: « Si mihi non vultis credere, operibus credite [30]. » Et hæc est efficacior probatio, quam si verbis solis hoc dixisset. Dictum est autem superius, quare ante passionem hoc non dixit palam. Apostoli autem et evangelistæ prius, et posthæc et alii prædicatores, sic manifesta verba et dixerunt et ostenderunt, ut totus mundus convinceretur hoc credere. Mahometus autem, postquam bene dixit Christum esse Verbum Dei, non stetit in veritate, sed contradixit sibi ipsi, dicens, ipsum Christum non esse Deum. Tamen dixit, quod apud Deum se excusavit, quod patuit superius in nono capitulo, manifeste falsum esse, tum quia dicit quod ipse Christus dixit: « Adorate Deum meum et Deum vestrum, Dominum meum et Dominum vestrum [31]. » Hæc autem ratio nequaquam constat. In quantum enim verus homo fuit, verus servus est Dei, ut superius manifestum fuit. Contingit ergo de Mahometo, quod de aliis ipse scripsit in capitulo Jonæ, dicens, quod quidam reprobant quæ non intelligunt, et quæ non possunt exponere. Sicut et ipse reprobavit mysterium incarnationis, propterea quod ipse non intelligebat, nec poterat exponere quæ in Evangelio dicebantur de Christo. Et secundum eamdem rationem neque Trinitatis mysterium suscepit; non enim potuit intelligere personarum discretionem, absque discretione quæ est secundum essentiam. Et quid mirum si homo carnalis non percipit excellentissima Dei mysteria? Hæc quidem igitur sufficiant de tertia quæstione.

[30] Joan. x, 38. [31] Joan. xx, 17.

τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον προσεδέξατο. Οὐ γὰρ ἠδύνατο νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν, ἄνευ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν διακρίσεως. Καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ ἄνθρωπος σαρκικὸς οὐκ ἐνόησε τὰ ὑπερβεβηκότα τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων; Ταῦτα μὲν οὖν ἀρκείτω περὶ τοῦ τρίτου ζητήματος.

A Quarta quæstio est, quod Mahometus continue in Alcorano laudat legem Moysi, et Job, et David, et dicit Psalterium librum esse clarum. Supra omnes autem libros commendat Evangelium, in quo dicit esse salutem et deductionem. Quæritur igitur, Quare neque habent, neque legunt Saraceni libros istos, neque interpretantur? Christum enim, cum commendasset Moysen et alios prophetas, Christiani cum hos non haberent, acceperunt illos a Judæis, et eos in diversas linguas transferri fecerunt, habentque illorum libros authenticos, leguntque eos in scholis. Dicunt autem Saraceni, Judæos quidem corrupisse libros Veteris, Christianos Evangelium et libros Novi Testamenti, et quod nihil veritatis remansit in mundo, præterquam quod est in Alcorano. B Sed ante demonstratum est hoc in tertio capitulo, quod hoc est falsum et contrarium Alcorano. Item, Quomodo tantus propheta, qualem existimant esse Mahometum, tantum commendasset corrupta exemplaria, et dixisset in his esse salutem et deductionem? Vel quomodo non prædixisset in posterum esse corrumpenda? Sed potius contrarium dixit. Quod si in ambiguo quodam de Alcorano fuerint Saraceni, quærant ab his, qui ante eos libros legerunt, id est, a Christianis et Judæis. Et hoc dicit in capitulo Jonæ. Oportebat autem potius dicere: Ne credatis his qui corruptos libros habent. Item in capitulo Abraham docet, ut Saraceni quærant auctoritatem legis Moysi, dicens: « Afferte Pentateu- C cum, si veraces estis, et legite in eo, » et reliqua. Causa autem quod Saraceni non legunt prædictos libros, nulla alia est, nisi quod sciunt horum sapientes, quod facile deprehenderetur mendacium Alcorani, si sanctos et veraces libros legerent. Unde et Alcoranum malitiose providit sibi ipsi, et quatuor medelas supposuit, ut mendacium ejus non manifestum constitueretur. Quorum unum quidem est, mandare interimi qui contrarium aliqu d Alcorano dicerent, quod manifestum fuit superius in quarto capitulo. Secundum dicit, ne disputent cum hominibus alterius sectæ. Tertium, prohibet his credere. Dixit enim in capitulo Abraham: Ne credatis alicui, nisi his qui sequuntur nostram legem, et quod in Evangelio est salus et D deductio. Dicit etiam, quod Saraceni nihil sunt, nisi adimpleant legem et Evangelium. Ergo debent Evangelium habere. Quartum, separat se omnino ab illis, et dicit: Mihi mea lex, et vobis vestra, et reliqua. Et post hæc: Liberi estis vos, a quibus ego facio, et ego, a quibus et vos. Et hoc dicit in capitulo Jonæ. Si igitur Saraceni bene acciperent consilium Alcorani, procul dubio deducerentur; habuissent enim Evangelium et legem Moysi, et alias Scripturas: maxime, cum ipsum Alcoranum continue commendet Moysen, David, Salomonem,

Τέταρτον ζήτημά ἐστι τὸ τὸν Μαχούμετ συνεχέστατα ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ ἐγκωμιάζειν τὸν νόμον Μωϋσέως, καὶ τὸν Ἰὼβ, καὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ λέγειν τὸ Ψαλτήριον βιβλίον φωτεινόν. Ὑπὲρ δὲ πάντα τὰ ἄλλα βιβλία ἐγκωμιάζει τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ φησιν εἶναι σωτηρίαν καὶ ὁδηγίαν. Ζητεῖται τοίνυν, διατί οὔτ' ἔχουσιν, οὔτε ἀναγινώσκουσιν οἱ Σαῤῥακηνοὶ ταύτας τὰς βίβλους, οὔθ' ἑρμηνεύουσιν ἐν ταῖς σχολαῖς; Τοῦ γὰρ Χριστοῦ τὸν Μωϋσῆν συστήσαντος καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας, οἱ Χριστιανοὶ μὴ ἔχοντες αὐτοὺς, ἔλαβον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μετενεχθῆναι τούτους ἐκ διαφόρων γλωσσῶν πεποιήκασιν, ἔχοντες τὰ ἐκείνων βιβλία αὐθεντικὰ, ἀναγινώσκουσί τε αὐτὰ ἐν τοῖς σχολείοις. Λέγουσι δὲ οἱ Σαῤῥακηνοὶ τοὺς μὲν Ἰουδαίους διαφθεῖραι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς, τοὺς δὲ Χριστιανοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ βιβλία τῆς Καινῆς· καὶ ὅτι οὐδὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀληθείας ἐναπέμεινε τῷ κόσμῳ πλὴν τῆς ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ οὔσης. Ἀλλὰ προαποδέδεικται ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ, ὅτι τοῦτό ἐστι ψεῦδος, καὶ ἐναντίον τῷ Ἀλχοράνῳ. Ἔτι πῶς ὁ τοσοῦτος προφήτης, ὁποῖον νομίζουσιν εἶναι τὸν Μωάμεθ, τοσοῦτον ἂν ἐπῄνεσε τὰ διεφθαρμένα ἀντίγραφα, ὥστ' εἰπεῖν ἐν αὐτοῖς εἶναι σωτηρίαν καὶ ὁδηγίαν; Ἢ πῶς οὐ προεῖπε ταῦτα φθαρησόμενα μετὰ ταῦτα; Μᾶλλον μὲν οὖν εἶπε τοὐναντίον. Ὡς εἴπερ ἐν ἀμφιβόλῳ τινὶ περὶ τοῦ Ἀλχοράνου γένοιντο οἱ Σαῤῥακηνοὶ, ζητεῖν ἐκ τῶν πρὸ αὐτῶν λαβόντων τὰς βίβλους, τουτέστι παρὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων. Καὶ τοῦτό φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ. Ἔδει δὲ μᾶλλον εἰπεῖν, Μὴ πιστεύητε τούτοις διεφθαρμένας ἔχουσι βίβλους. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρὰμ διδάσκει τοὺς Σαῤῥακηνοὺς ζητεῖν τὸ ῥητὸν τοῦ νόμου Μωϋσέως, λέγων· Ἐνέγκατε τὴν Πεντάτευχον, εἰ ἀληθεῖς ἐστε, καὶ ἀνάγνωτε, καὶ τὰ λοιπά. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν Σαῤῥακηνοὺς τὰ προειρημένα βιβλία οὐδεμία ἄλλη ἐστὶ, πλὴν ὅτι ἴσασιν οἱ σοφοὶ τούτων, ὡς ῥᾳδίως ἁλώσεται τὸ ψεῦδος τοῦ Ἀλχοράνου, εἰ τὰς ἁγίας καὶ ἀληθεῖς γινώσκοιεν βίβλους. Ὅθεν καὶ τὸ Ἀλχοράνον κακούργως προσενοήσατο ἑαυτοῦ, καὶ τέσσαρας θεραπείας ὑπέθετο, τοῦ μὴ τὸ ψεῦδος αὐτοῦ φανερὸν καθίστασθαι. Ὧν μέν ἐστι τὸ ἐντείλασθαι τοὺς ἐναντίον τι τῷ Ἀλχοράνῳ λέγοντας, ὃ γέγονε δῆλον ἀνωτέρω ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ· δεύτερον τὸ εἰπεῖν μὴ διαλέγεσθαι μετὰ ἀνθρώπων ἄλλης αἱρέσεως· τρίτον τὸ κωλῦσαι τούτοις πιστεύειν· φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρὰμ, Μὴ πιστεύσητέ τινι πλὴν τῶν ἑπομένων τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ· καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ σωτηρίαν εἶναι καὶ ὁδηγίαν. Φησὶ δὲ καὶ τοὺς Σαῤῥακηνοὺς μηδὲν εἶναι μὴ πληρώσαντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Ὀφείλουσιν ἄρα ἔχειν αὐτά. Τέταρτον τὸ χωρίζεσθαι παντελῶς ἐκείνων, καὶ λέγειν, Ἐμοὶ ὁ ἐμὸς νόμος, καὶ ὑμῖν ὁ ὑμέτερος, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ μετὰ ταῦτα, Ἐλεύθεροί ἐστε ὑμεῖς, ὧν ἐγὼ πράττω, κἀγὼ ὧν ὑμεῖς. Καὶ τοῦτό φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ τοίνυν οἱ Σαῤῥακηνοὶ κα-

λῶς ἐλάμβανον τὴν τοῦ Ἀλχοράνου συμβουλήν, ἀναμφιβόλως ἂν ὡδηγοῦντο· εἶχον γὰρ ἂν τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸν νόμον Μωϋσέως, καὶ τὰς ἄλλας ἁγίας Γραφάς, μάλιστα αὐτοῦ τοῦ Ἀλχοράνου ὅταν ἐγκωμιάζῃ τὸν Μωϋσῆν, τὸν Δαβίδ, τὸν Σολομῶντα, καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας, λέγοντος συνεχῶς, ὡς τούτων οὐδέν ἐστι προτιμότερον τοῦ ἑτέρου. Ταῦτα καὶ πρὸς τὸ τέταρτον ζήτημα.

et alios prophetas, et frequentissime dicat, quod alterum alteri non præfert. Et hæc ad quartam quæstionem.

Πέμπτον ζήτημά ἐστι· Τί ἂν βούλοιτο λέγειν ὁ Μαχούμετ, ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ τοσαυτάκις παλιλλογῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ γράφων, Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀπόστολον, ὑπακούετε τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀποστόλῳ, ἀκολουθεῖτε τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀποστόλῳ; Ἴσμεν γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ ὀφείλεσθαι πίστιν, τιμὴν λατρείας, ἐνέργειαν ὑπακοῆς, καὶ ἀκολούθησιν ὁδοῦ. Αὐτὸς γάρ ἐστι μόνος ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάντων. Ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε προφήτης ἐτόλμησε ταῦτα εἰπεῖν, καὶ τῷ Θεῷ ἐξομοιοῦν ἑαυτὸν ἐν τοῖς τοιούτοις, ᾧ μηδένα μηδέποτε κοινωνὸν ἢ συμμεριστὴν γενέσθαι. Ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Μωϋσέως τοῖς Ἰουδαίοις φησίν, «Ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι μόνος.» Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἡλίας φησίν, «Εἰ Κύριος ὁ Θεός ἐστι, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ· εἰ δὲ Βάαλ, ἀκολουθήσατε αὐτῷ.» Δοκεῖ τοίνυν ἐκ τῶν τοιούτων ὁ Μαχούμετ οὐ μόνον διδόναι τὸν Θεὸν κοινωνόν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ποιεῖν ἐκείνου κοινωνὸν καὶ συμμεριστήν. Καὶ οὕτω λέγεται ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσά· Οὐ φείσεται ὁ Θεός, εἴ τις αὐτῷ διδοίη κοινωνόν. Μόνος δὲ ὁ Χριστὸς μήτε κοινωνός, μήτε συμμεριστὴς ὢν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ Θεὸς ὢν ἀληθὴς καὶ ἄνθρωπος ἀληθὴς δεδύνηται λέγειν, «Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε·» καίτοι ἐκεῖνος οὐδέποτε εἶπε, Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς ἐμέ, ἤ, Ὑπακούετε τῷ Θεῷ καὶ ἐμοί, ἵνα μὴ πιστεύωσιν οἱ ἄνθρωποι κοινωνὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ συμμέτοχον.

Quinta quæstio est: Quid vult dicere Mahometus in Alcorano, quod toties dicit et repetit de se scribens, Credite in Deum et apostolum, obedite Deo et apostolo, sequamini Deum et apostolum? Scimus enim, soli Deo deberi fidem, honorem divini cultus, actionem obedientiæ, et sequelam viæ. Ipse enim solus est principium, et finis omnium. Unde nullus unquam propheta ausus est hæc dicere, et Deo seipsum in talibus associare; cui nullum unquam possibile est socium vel simul participem fieri. Dominus enim in lege Moysi Judæis dixit: « Scitis quod ego sum solus [32]. » Propter hoc autem et Elias dicit: « Si Dominus est, ite post ipsum, si autem Baal, sequamini eum [33]. » Videtur igitur ex talibus, Mahometum non solum dare se Deo participem, sed facere seipsum illius socium, et simul consortem. Et sic dicitur in capitulo Elnesa: Non parcet Deus, si quis ei dederit participem. Solus autem Christus, neque consors neque particeps Dei, sed Deus verus et homo verus, potuit dicere: « Credite in Deum, et in me credite [34]. » Qui tamen nunquam dixit: Credite in Deum et in me, vel obedite Deo et mihi, ne homines crederent eum Dei participem et consortem.

Ἕκτον ζήτημά ἐστιν, ὅπως τὸ Ἀλχοράνον περὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ πολλά φησι καὶ μεγαλοπρεπῆ, τοὐναντίον δὲ εὐτελῆ περὶ τοῦ Μωάμεθ· ζητεῖται τοίνυν, Διατί οἱ Σαῤῥακηνοὶ οὐ μᾶλλον ἀκολουθοῦσι τῷ Θεῷ ἢ τῷ Μωάμεθ, καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ ἢ τῷ Ἀλχοράνῳ; Καὶ ἐπεὶ τἀναντία παράλληλα τιθέμενα μᾶλλον ἐκφαίνονται, ἴδωμεν καὶ παραβάλλοντες ἀλλήλοις, τί τὸ Ἀλχοράνον περὶ ἑκατέρου διέξεισι. Φησὶ γὰρ τὸ Ἀλχοράνον τὸν Χριστὸν τῇ ἑαυτοῦ μητρὶ δι' ἀγγέλου εὐηγγελῆσθαι, καὶ διὰ Πνεύματος ἁγίου ἡγιάσθαι, καὶ δυνάμει Θεοῦ συνειλῆφθαι, ἀλλ' οὐ φύσεως ἐνεργείᾳ· καὶ ἐκ Παρθένου ἁγιωτάτης, καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας γυναῖκας καθαρὰς γεγεννῆσθαι. Περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδὲν τοιοῦτόν φησιν, ἀλλ' ὅτι ἦν ὀρφανὸς καὶ πλανήτης, ὑπὸ Θεοῦ συναχθείς. Ἔτι φησὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐστὶ Λόγος Θεοῦ· καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἠδύνατο ἀγνοεῖν. Ὁ δὲ Μαχούμετ ἦν προφήτης ἀμφίβολος. Φησὶ γὰρ ἑαυτὸν ἀγνοεῖν, τί ἔσται αὐτῷ, ἢ τοῖς ἰδίοις. Αὐτός τε εἶπεν, Ἀγνοῶ πότερον ἐγὼ ἢ ὑμεῖς ἐστε ἐν εὐθύτητι. Ὅθεν καὶ φέρεται εἰπεῖν αὐτὸν περὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός, Εἴθ' ᾔδειν τί ἐστι τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἔτι τε φέρεται, ὅτι αὐτὸς γέγονε παρὰ τῶν Ἰουδαίων ..... καὶ εἰς φρέαρ ἀποῤῥιφείς. Ἐπικρατεῖ τε κοινῇ αὐτὸν τὸν Μαχούμετ δηλητηρίῳ τὴν ζωὴν ἐκτελέσαι, ὅπερ ἐνέβαλε τούτῳ τὴν φλέβα τεμνομένη Ἰουδαία

Sexta quæstio est: Cum Alcoranum de Christo quidem multa dicit et magnifica, e contrario autem pauca de Mahometo, et quidem vilia, quæritur igitur, quare Saraceni non potius sequuntur Christum quam Mahometum, et Evangelium quam Alcoranum? Et quia contraria juxta se posita magis elucescunt, videamus e regione et intrinsecus, quid Alcoranum de utroque narrat. Dicit enim Alcoranum, quod Christus suæ matri fuit annuntiatus per angelum, et sanctificatus per Spiritum sanctum, et virtute Dei conceptus, non operatione naturæ, et ex sanctissima Virgine Maria, et supra omnes alias mulieres mundas, genitus est. De Mahometo autem nihil tale dicit, sed quod fuit orphanus, et vagus, a Deo conductus. Item dicit de Christo, quod est Verbum Dei, et secundum hoc nihil potuit ignorare: Mahometus autem fuit propheta incertus; dicit enim, se nescire quid de se fiet ac suis. Dicit etiam ipse: Nescio utrum ego aut vos sumus in rectitudine. Unde et fertur dixisse de patre et matre sua, Utinam scirem quod est opus eorum. Item fertur, quod ipse fuit præstigiatus a Judæis, acubus ab aliquibus mulieribus in vultum cæreum immissis et projectis in puteum. Affirmantque communiter, ipsum Mahometum veneno vitam finivisse, quod assumpsit, cum

[32] Deut. xxxii, 39. [33] III Reg. xviii, 21. [34] Joan. xiv, 1.

huic Judæa quædam venam secuisset. Item, ipse quidem Christus ab Abraham descendit et Isaac, cui facta est promissio de benedictione et consequenda hæreditate. Mahometus autem descendit per Ismael, ad quem non pervenit promissio; sed de eo scriptum est, quod « Erit ferreus homo, et manus ejus contra omnes, » et reliqua [35]. Item Christus nullum unquam peccatum commisit. Spiritus enim Dei et Verbum Dei non potuit peccare. Mahometus autem idololatra fuit et homicida, lascivus et rapax, multisque aliis peccatis obnoxius, in quibus Deus, ut dicunt, ei pepercit. Item Christus stupenda fecit miracula et utilia. Sicut enim dicitur in capitulo Elmaida, in fine, Christus cæcos illuminavit, leprosos mundavit, et mortuos suscitavit: Mahometus autem nullum miraculum fecit, secundum Alcoranum. Et quæ de eo dicuntur, vel inconvenientia, vel impossibilia sunt et absona, sicut lunam divisam reintegrare, vel inutilia, sicut camelum loqui, vel omnino occulta. Multa enim dixit seipsum in occulto et nocte facere, quæ in die requisitus, ostendere non potuit. Unde ei dixerunt: Dicis te ascendere in cœlum ad Deum nocte, ascende de die, ut videamus nos, et credemus. Christus autem maxima et magnifica miracula faciebat de die, et in manifesto, et coram multis testibus videntibus: quare manifesta sunt opera illius. Præterea Christus quidem magister fuit excellens, sicut dicitur in Alcorano. Et in capitulo Elmeide, quasi ex persona Dei: O Christe, considera quem dedi tibi Spiritum sanctum, ut loquaris. Item, in cunabulis docui te librum, et sapientiam, et legem Moysi, et Evangelium. Mahometus autem doctor fuit ignarus, et homo idiota, nesciens aliam linguam nisi suam, ignorans etiam interpretationem legis suæ. Dicit enim, solum Deum scire Alcorani expositionem. Item Christus, secundum Evangelium, crucifixus est, et mortuus, et resurrexit vere, et ascendit in cœlos, et sedet ad dexteram Dei. Alcoranum autem dicit, quod non est mortuus, sed assumpsit eum Deus. Quare et secundum Evangelium, et secundum Alcoranum, et in omnem eventum Christus vivit. Mahometus autem omnino mortuus est. Sed melior est adjutor vivus, quam mortuus. Omitto alias secundum quodlibet excellentias, quas de Christo Evangelium posuit. Mirum igitur, quare Saraceni non sequuntur potius Christum quam Mahometum, et Evangelium potius quam Alcoranum, cum valde credibile sit, per meliorem legislatorem meliorem legem datam esse, et melius a Deo conservatam veracem et incorruptam, sicut superius demonstratum est in tertio capitulo.

XVI. *De Evangelii ad Alcoranum excellentia.*

Evangelii autem ad Alcoranum excellentiam,

[35] Gen. xvi, 12.

A τις. Ἔτι αὐτὸς μὲν ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ κατήγετο διὰ τοῦ Ἰσαὰκ, ᾧ γεγόνασιν αἱ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἑψομένης κληρονομίας· ὁ δὲ Μαχούμετ κατήγετο διὰ τοῦ Ἰσμαὴλ, ᾧ οὐκ ἀνῆκεν ἡ ἐπαγγελία· ἀλλὰ περὶ ἐκείνου γέγραπται μόνον, « Ἔσται σιδηροῦς ἄνθρωπος, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐπὶ πάντας, » καὶ τὰ λοιπά. Ἔτι ὁ μὲν Χριστὸς οὐδέποτε οὐδεμίαν ἐποίησεν ἁμαρτίαν· τὸ γὰρ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, οὐ δύναται πλανηθῆναι· ὁ δὲ Μαχούμετ εἰδωλολάτρης γέγονε, καὶ φονεὺς, ἀσελγής τε καὶ ἅρπαξ, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἁμαρτήμασιν ἔνοχος, ἐφ' οἷς ὁ Θεὸς (ὥς φασιν) αὐτῷ συνέγνω. Ἔτι ὁ μὲν Χριστὸς φρικτὰ πεποίηκε θαύματα καὶ χρήσιμα· ὡς γὰρ λέγεται καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμοΐδε πρὸς τῷ τέλει, ὁ Χριστὸς τυφλοὺς

B ἐφώτισε λεπροὺς ἐκαθάρισε, καὶ νεκροὺς ἀνέστησεν· ὁ δὲ Μωάμεθ πεποίηκε θαῦμα οὐδὲν κατὰ τὸ Ἀλχοράνον· καὶ ἅτινα περὶ αὐτοῦ λέγοιντο, ἢ ἄτοπα, ἢ ἀδύνατά εἰσι καὶ ἀπηχῆ, ὥσπερ τὸ τὴν σελήνην διαιρεθεῖσαν ἐπισκευάσαι· ἢ ἄχρηστα, ὥσπερ τὸ τὴν κάμηλον φθέγξασθαι· ἢ παντάπασι κεκρυμμένα· πολλὰ γὰρ ἔλεγεν ἑαυτὸν ποιεῖν ἐν κρυπτῷ καὶ νυκτὸς, ἃ τῆς ἡμέρας ἀπαιτούμενος δεικνύναι οὐκ εἶχεν. Ὅθεν αὐτῷ ἔλεγον, Φῂς ἀνέρχεσθαι εἰς τὸν οὐρανὸν νυκτὸς πρὸς τὸν Θεόν· ἀνάβηθι καὶ ἡμέρας ὁρώντων ἡμῶν, καὶ πιστεύσομεν. Ὁ δὲ Χριστὸς μέγιστα καὶ μεγαλοπρεπῆ θαύματα ἐποίει ἡμέρας καὶ ἐν τῷ φανερῷ, καὶ πολλῶν ὁρώντων ἐνώπιον, ὥστε φανερὰ εἶναι τὰ ἔργα ἐκείνου. Μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Χριστὸς

C διδάσκαλος γέγονεν ἔξοχος. Ὡς γὰρ λέγεται ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμεΐδε, ὥσπερ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ὦ Χριστὲ, ἀναλόγισαι πῶς σοι δέδωκα Πνεῦμα ἅγιον, ὥστε διαλέγεσθαι ἔτι ἐν τῇ βρεφικῇ κλίνῃ κείμενον, καὶ ἐδίδαξά σε βίβλον καὶ σοφίαν, τὸν Μωσέως νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον· ὁ δὲ Μωάμεθ διδάσκαλος ἦν ἀγνοῶν, ἄνθρωπος ἰδιώτης, οὐδὲ μίαν εἰδὼς γλῶσσαν πλὴν τῆς ἑαυτοῦ, ἀγνοῶν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἑαυτοῦ νόμου. Φησὶ γὰρ μόνον τὸν Θεὸν εἰδέναι τὴν τοῦ Ἀλχοράνου ἐξήγησιν. Ἔτι ὁ μὲν Χριστὸς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐσταύρωται, καὶ τέθνηκε, καὶ ἐγήγερται ἀληθῶς, ἀνῆλθέ τε εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ κάθηται ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ Ἀλχοράνον φησὶν, ὅτι οὐ τέθνηκεν. ἀλλ' ἀνέλαβεν αὐτὸν ὁ Θεός. Ὥστε κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ κατὰ τὸ

D Ἀλχοράνον καὶ κατὰ πᾶσαν ἔκβασιν ὁ Χριστὸς ζῇ, ὁ δὲ Μαχούμετ παντελῶς τέθνηκε. Βελτίων δέ ἐστι τοῦ τεθνηκότος βοηθοῦ ὁ ζῶν βοηθός. Καὶ παραλείπω τὰς ἄλλας καθ' ἕκαστον ὑπεροχὰς, ἃς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον τίθησι. Θαυμαστὸν τοίνυν, πῶς οἱ Σαρρακηνοὶ οὐ μᾶλλον ἀκολουθοῦσι τῷ Χριστῷ ἢ τῷ Μωάμεθ· καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ μᾶλλον ἢ τῷ Ἀλχοράνῳ, μάλιστα λίαν ὄντος πιθανοῦ διὰ τοῦ βελτίονος νομοθέτου βελτίονα νόμον δεδόσθαι, καὶ βέλτιον συντηρούμενον ὑπὸ Θεοῦ, ἀληθῆ τε καὶ ἀδιάφθορον, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ.

ΙϚʹ. *Περὶ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἀλχοράνον ὑπεροχῆς.*

Τὴν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἀλχοράνον ὑπερο-

χὴν ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ῥᾳδίως δυνάμεθα γνῶναι. Προαποδέδεικται γὰρ μὴ εἶναι τὸ Ἀλκοράνον νόμον Θεοῦ, διὰ τὸ μήτε τὴν Παλαιὰν, μήτε τὴν Νέαν τούτῳ συμμαρτυρεῖν· καὶ ὅτι οὔτε ἐν τῇ φράσει, οὔτε ἐν ταῖς ἀποφάσεσι, συμβαίνει τοῖς ἄλλοις· καὶ ὅτι ἀντιλέγει ἑαυτῷ· καὶ ὅτι οὐδενὶ θαύματι βεβαιοῦται· καὶ ὅτι ἐστὶν ἄλογον· καὶ ὅτι φανερὰ περιέχει ψεύδη· καὶ ὅτι βίαιον, καὶ ὅτι ἄτακτον, καὶ ὅτι πονηρόν· καὶ ὅτι ἀμφίβολον. Ταῦτα γὰρ πάντα ὡς ἐν βραχεῖ δι' αὐτοῦ τοῦ Ἀλκοράνου προαποδέδεικται. Πλὴν τοῖς ἐν αὐτῷ τῷ Ἀλκοράνῳ ἀναγινώσκουσι βέλτιον δείκνυται ταῦτα. Ὥσθ' ἡμᾶς θαῤῥούντως δύνασθαι λέγειν, Εἰ ἡμῖν πιστεύειν οὐ βούλεσθε, τὸ Ἀλκοράνον ἀνάγνωτε. Τούτων δὲ τἀναντία ἐπὶ τῆς Εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φαίνεται καθαρῶς. Καὶ γὰρ ὁ Μαχούμετ, ὥσπερ ἐξῃρημένως ὑπὲρ πάντας τοὺς ὄντας προφήτας ἢ ἐσομένους ἐπῄνεσε τὸν Χριστὸν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν ἐμεγάλυνεν ὑπὲρ πάσας τὰς θείας Γραφάς. Ἴσμεν δὲ ὡς οὐδέν ἐστιν οὕτως ἰσχυρὰ καὶ δυνατὴ μαρτυρία διδασκαλίας ἢ βίου ἢ ὁ παρὰ τῶν ἐπάγειν αὐτοῖς μέμψιν ἐπιχειρούντων ἔπαινος. Φησὶ δὲ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμεϊδὲ, Ὡρίσαμεν τὴν ὁδὸν τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, τοῦ ἀληθεστάτου προφήτου· καὶ δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ ἐστιν ὁδηγία, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια φανερά. Ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς τόποις τοῦ Ἀλκοράνου ἐξῃρημένως ἐγκωμιάζει τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ διαλέκτῳ ὑψηλότατα τῷ κόσμῳ φανεροῖ ἑαυτό. Ὥστε θαῤῥούντως εἴποιμι ἂν περὶ αὐτοῦ τοῖς Σαρρακηνοῖς, Εἰ τῷ ὑμετέρῳ Μωάμεθ βούλοισθε ἢ μὴ βούλοισθε πιστεύειν περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν αὐτῷ τῷ Εὐαγγελίῳ ἀνάγνωτε. Καὶ ἐπεὶ, καθὼς λέγεται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλενφὰν, βουλόμενος ὁ Θεὸς ἀληθεύειν τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ διακόπτεσθαι τὴν ἀρχὴν τῶν αἱρετικῶν, ὥστε τὴν ἀλήθειαν ἀληθεύειν, καὶ τὴν ματαιότητα ματαιοῦσθαι, προενοήσατο, καὶ ᾠκονόμησεν ὁ Θεὸς, ἵνα μὴ ὁ κόσμος δι' ἄγνοιαν ἀπόλλυται, τὸν κοινῶς πᾶσι καὶ μόνον ἀναγκαῖον νόμον, τουτέστιν τὸν τοῦ Εὐαγγελίου, οὐκ ἐν ἑνὶ τόπῳ, ἀλλ' ἐν διαφόροις ἐπαρχίαις, οὐδ' ἐν ἑνὶ ἰδιώματι, ἀλλὰ διαφόροις καὶ καθολικαῖς διαλέκτοις γραφῆναι, ἑβραϊκῶς καὶ ῥωμαϊκῶς, καὶ μετὰ ταῦτα πιστῶς, εἰς πάσας μετενεχθῆναι τὰς διαλέκτους. Πρὸς δὲ τῷ τοῦ Εὐαγγελίου τέλει ἐνετείλατο τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ὁ Χριστὸς εἰς πάντα τὸν κόσμον δραστηρίως κηρύξαι τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅπερ ἵνα τελειῶσαι ἰσχύσωσι, δέδωκεν αὐτοῖς χάρισμα γλωσσῶν, καὶ δύναμιν θαυμάτων. Τὸ δ' Ἀλκοράνον ἀραβικῶς μόνον ἑαυτῷ φησιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδόσθαι· καὶ οἱ Σαῤῥακηνοὶ βεβαίως πιστεύουσι μηδένα δύνασθαι τοῦτο γινώσκειν, τὴν ἀραβικὴν ἀγνοοῦντα διάλεκτον. Ἕπεται δὲ μὴ πάντας γινώσκειν τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, μήτε δύνασθαι ταύτην μανθάνειν. Γέγραπται δὲ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, καθὼς καὶ ἀποδέδεικται, μηδένα δύνασθαι σωθῆναι πλὴν ἐν τῷ νόμῳ τῶν

A facile ex superioribus dictis possumus cognoscere. Ante enim demonstratum est, non esse Alcoranum legem Dei, propterea quod neque Vetus neque Novum Testamentum hanc testantur, et quod neque in stylo, neque in sententiis cum aliis convenit, et quod contradicit sibi ipsi, et quod nullo miraculo confirmatur, et quod est irrationabile, et quod manifesta continet mendacia, et quod violentum, et quod inordinatum, et quod iniquum, et quod ambiguum. Hæc enim omnia per ipsum Alcoranum breviter sunt ante demonstrata. Veruntamen idipsum Alcoranum legentibus, melius hæc demonstrantur. Quare nos audacter dicere possumus, Si nobis credere non vultis, Alcoranum legite. Horum autem contraria in evangelica doctrina B manifeste apparent. Etenim Mahometus præcipue, quasi supra omnes prophetas qui sunt vel qui futuri sunt, Christum commendavit, et Evangelii doctrinam supra omnes divinas Scripturas magnificavit. Scimus autem, quod nullum sic est tam validum, tamque potens testimonium doctrinæ vel vitæ, quam laus ab his qui conantur reprehensionem inducere. Dicit autem ipse Mahometus in Alcorano, in capitulo Elmeide : Terminavimus viam hominum per Jesum Christum filium Mariæ, veracissimum prophetam, et dedimus ei Evangelium, in quo est deductio et lux et veritas manifesta. Et in multis locis Alcorani præcipue commendat Evangelium. Etenim ipsum Evangelium in omni loco et lingua excellentissime mundo seipsum C manifestat. Quare confidenter dicere possem de eo Saracenis : Si vestro Mahometo vultis, vel non vultis credere de Evangelio, id ipsum Evangelium legite. Et quoniam, sicut dicitur in Alcorano in capitulo Elemphal, volens Deus quod verificetur veritas per verbum suum, et intercidatur gubernatio hæreticorum, et ut veritas verificetur et vanitas evanescat, providit et dispensavit Deus, ne mundus per ignorantiam periret, ut lex illa, quæ generaliter omnibus et sola necessaria erat, lex ea quæ est Evangelii, non in uno loco, sed in diversis provinciis; neque in uno idiomate, sed diversis et in omnibus linguis scriberetur, Hebraice, Græce, et Latine, et post hæc fideliter trans- D ferretur. In fine autem Evangelii mandavit discipulis suis Christus, ut in universo mundo efficaciter Evangelium prædicarent. Quod ut perficere possent, dedit eis gratiam linguarum et virtutem miraculorum. Alcoranum autem Arabice solum sibi ipsi dicit a Deo datum esse; et Saraceni firmiter credunt, nullum posse hoc scire qui Arabicam linguam ignoret. Sequitur autem, non omnes scire Arabicam linguam, neque posse hanc discere. Scriptum autem est in Alcorano, sicut et ante demonstratum est, nullum posse salvari, præter eos qui sunt in lege Saracenorum. Quare convenienter quæri posset, si solos velit Saracenos Deus salvos fieri, et eos qui Arabicam linguam sciunt. Christianorum autem lex, quæ scripta est in omnibus lin-

guis, dicit, quod Deus vult omnes homines salvos fieri. Saraceni igitur, qui solo nomine salvati dicuntur, sicut ante dictum est, et alii omnes qui secundum veritatem salvos se fieri volunt, discant Christum esse Salvatorem, legantque Evangelium in quacunque lingua volunt, et invenient fere contraria omnia quæ prædicta sunt et demonstrata ab Alcorano. Invenientque, quod Moysi lex et prophetæ ipsum testantur, et nullam esse Evangelii contrarietatem, sed potius complementum et perfectionem omnium aliarum Scripturarum. Invenient quoque in Evangelio stylum non metricum vel rhythmicum, sed simplicem et communem, non quidem propter simplicitatem scribentium, sed propter utilitatem legentium, ut ab omni simplici et idiota convenienter intelligi posset. Modum non habet assentatorium; neque turpia vel desueta nomina, sed communia et honestissima. Fabulam autem omnino nullam continet Evangelium; et si quasdam aliquando parabolas apponit, ex ipsa verbi consequentia manifeste ostenditur, quod parabolice loquitur. Convenit autem in sententiis, non solum cum aliis sacris Scripturis, sicut dictum est, sed etiam cum philosophis, qui de virtutibus et de extremo hominum fine demonstrative, vel rationabiliter tractaverunt. Addit etiam quædam excelsissima, ad quæ naturalis humana ratio non potest pervenire. Et nequaquam aliquid dicit, cui quis demonstrative possit instare, quia cum demonstratio contineat verum, nihil potest esse ei contrarium nisi falsum. Speculantibus autem diligenter, nulla contradictio in Evangeliis continetur. Quare non solum unum Evangelium cum seipso convenit, sed etiam quatuor inter se, in omnibus necessariis circa fidem, simpliciter conveniunt; id est, de incarnatione, doctrina, passione, resurrectione, ascensione Christi, et Spiritus sancti missione, et si quatuor Evangelia in diversis locis et diversis linguis, nec non a diversis auctoribus a principio conscripta sunt, ut ante dictum est. Quidam tamen simpliciores existimaverunt, in Evangelio esse contrarietatem, propterea quod illud quod in alio Evangelio continetur, in alio Evangelio non continetur. Hoc autem non est contradictio, sed potius dispensatio Dei, quasi inspirante Spiritu sancto, ut quod ab uno Evangelista prætermissum est, alter dicat, quod autem ab uno evangelista scriptum est, nullus aliorum trium negavit, vel contrarium aliquid dixit. Sed hi quatuor non omnia opera, vel verba Christi conscripserunt, sed solum quæ ad salutem sunt magis necessaria.

A Σαρρακηνῶν. Ὥστ' εἰκότως ἂν ζητηθείη, εἰ μόνους βούλοιτο σωθῆναι τοὺς Σαρρακηνοὺς ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς γινώσκοντας τὴν τῶν Ἀράβων γλῶσσαν. Ὁ δὲ τῶν Χριστιανῶν νόμος, ὁ ἐν πάσαις γεγραμμένος ταῖς διαλέκτοις, φησὶ τὸν Θεὸν πάντας ἀνθρώπους θέλειν σωθῆναι. Οἱ Σαρρακηνοὶ τοίνυν οἱ μόνῳ τῷ ὀνόματι λεγόμενοι σεσωσμένοι, καθὼς προείρηται, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες οἱ κατὰ ἀλήθειαν σωθῆναι βουλόμενοι, μαθέτωσαν τὸν Χριστὸν εἶναι Σωτῆρα, ἀναγινωσκέτωσάν τε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ᾗ ἂν βούλονται διαλέκτῳ, καὶ εὑρήσουσι σχεδὸν ἐναντία πάντα τοῖς προειρημένοις καὶ δεδειγμένοις ὑπὸ τοῦ Ἀλκοράνου. Εὑρήσουσι συμμαρτυροῦντα αὐτῷ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τοὺς προφήτας, μηδεμιᾶς οὔσης πρὸς αὐτοὺς τοῦ Εὐαγγελίου ἐναντιότητος, μᾶλλον B μὲν οὖν συμπληρωτικὸν καὶ τελειότητα πάντων τῶν ἄλλων. Εὑρήσουσί τε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φράσιν οὐ μετρικὴν ἢ ῥυθμικὴν, ἀλλ' ἁπλῆν καὶ κοινὴν, οὐ διὰ τὴν ἁπλότητα τῶν γραφόντων, ἀλλὰ διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων, ὥσθ' ὑπὸ παντὸς ἁπλοῦ τε καὶ ἰδιώτου οἰκείως ἀναγινώσκεσθαι δύνασθαι. Ἦθος δὲ ἔχει οὐ κολακευτικὸν, ἀλλ' οὐδ' αἰσχρὰ ἢ ἀήθη ὀνόματα, ἀλλὰ κοινὰ καὶ σεμνότατα. Μῦθον δὲ οὐδένα παντελῶς περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ καὶ εἴ τινας ἐνίοτε παραβολὰς παρατίθησιν, ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας δείκνυται φανερῶς, ὅτι παραβολικῶς διαλέγεται. Συνᾴδει δὲ ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν οὐ μόνον ταῖς ἄλλαις ἱεραῖς Γραφαῖς, καθὼς εἴρηται, ἀλλὰ καὶ τοῖς φιλοσόφοις τοῖς περὶ ἀρετῶν καὶ τοῦ ἐσχάτου τῶν ἀνθρώπων τέλους C ἀποδεικτικῶς ἢ λογικῶς πραγματευσαμένοις. Προστίθησι μέντοι καί τινα ὑψηλότατα, ἐφ' ἃ ὁ φυσικὸς καὶ ἀνθρώπινος λόγος οὐ δύναται ἐφικέσθαι. Καὶ οὐδὲν οὐδαμῶς φησιν, ᾧ ἄν τις ἀποδεικτικῶς ἐνσταίη. Τῆς γὰρ ἀποδείξεως ἀληθὲς περιεχούσης, μόνον τὸ ψεῦδος ταύτῃ δυνατὸν ἐναντιωθῆναι. Ἀκριβῶς τε σκοπουμένοις, οὐδὲ μία ἐναντιολογία ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὑρίσκεται. Ὥστε μὴ μόνον ἓν Εὐαγγέλιον ἑαυτῷ συμφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ τέσσαρα ἀλλήλοις ἐν πᾶσι τοῖς περὶ τὴν πίστιν ἀναγκαίοις, τουτέστι περὶ τῆς σαρκώσεως, τῆς διδασκαλίας, τοῦ πάθους, τῆς ἀναστάσεως, τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καίτοι γε τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἐν διαφόροις τόποις καὶ διαφόροις διαλέκτοις, ἔτι τε ὑπὸ D διαφόρων συγγραφέων ἐξ ἀρχῆς συγγεγραμμένων, ὡς προείρηται. Τινὲς μέντοι τῶν ἁπλουστέρων ὑπέλαβον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶναι ἐναντιότητα, διὰ τὸ ὅπερ ἐν ἑνὶ Εὐαγγελίῳ γέγραπται, ἐν ἄλλῳ μὴ περιέχεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἐναντιολογία, ἀλλὰ μᾶλλον οἰκονομία Θεοῦ. Τοῦ γὰρ ἁγίου Πνεύματος παροτρύνοντος τὸ παρ' ἑνὸς εὐαγγελιστοῦ σεσιωπημένον ἕτερος εἶπε. Τὸ δὲ ὑφ' ἑνὸς εὐαγγελιστοῦ γραφὲν οὐδεὶς ἠρνήσατο τῶν ἄλλων τριῶν, ἢ ἐναντίον τι εἶπεν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι οἱ τέσσαρες, οὐ πάντα τὰ ἔργα ἢ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ συνεγράψαντο, ἀλλὰ μόνον τὰ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαιότερα.

Quomodo autem doctrina Christiana perfecte miraculis sit confirmata, in septimo capitulo manifeste ante demonstratum est, quare non oportet amplius in eisdem versari. Nulla autem est in mundo doctrina, vel lex, quæ sic rationabilis exsi-

Πῶς δὲ ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία τελείως θαύμασι βεβαιοῦται, φανερῶς ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ προαποδέδεικται· καὶ οὐ δεῖ ἐπὶ πλέον ἐν τοῖς αὐτοῖς διατρίβειν. Οὐδεμία δέ ἐστιν ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία ἢ νόμος οὕτως εὔλογος ὢν καὶ τέλειος, ὥσπερ

ὁ εὐαγγελικὸς, ὃς πάντα τὰ πάθη ἐκ τῆς ῥίζης A ἀνέσπασεν· οὐ μόνον τὴν ἄτακτον ἐνέργειαν, ἢ τὸ ἔξωθεν ῥῆμα κωλύων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄτακτον τοῦ λογισμοῦ κίνησιν, ἢ τὴν ἔνδον διάθεσιν, οἷον ἐπιθυμίαν, ὀργὴν ἄτακτον, καὶ τὰ τοιαῦτα, οἷς πάντα τὰ ἔξω κακὰ ἕπονται. Ἐφύτευσε δὲ καὶ ἀπήρτησε πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐν τῇ ἐντολῇ τῆς τελειοτάτης ἀγάπης, τοῦ Θεοῦ δηλονότι καὶ τοῦ πλησίον· ἥτις ἐστὶ πλήρωμα νόμου. Φυτευθείσης γὰρ φιλίας καὶ ἀγάπης τελείας, ἡ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν τοῖς ἄλλοις κοινωνεῖν ἀναγκάζει, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἀναγκαῖον δικαιοσύνην ζητεῖν, ἐνάγουσαν πρὸς τὸ τὰ ἀλλότρια ἀποδιδόναι. Ἔτι περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον τὸ οἰκειότατον καὶ φυσικὸν πρόσταγμα· « Ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε ὁμοίως αὐτοῖς. » Ὃ μόνον τοῖς κτησαμένοις οὐδὲ ἓν B ἄλλο ἐστὶν ἀναγκαῖον πρόσταγμα, ὅσον πρὸς τοὺς πλησίον. Οὐ μόνον δὲ ἀλήθειαν περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλ' ὥσπερ πιστεύουσιν οἱ διδάσκαλοι τῶν Χριστιανῶν, εἰ ἓν μόνον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὕροιτο ψεῦδος, ὅλον εἰκότως ἂν ὑπωπτεύθη, ὥσπερ καὶ ἀνωτέρω διώρισται ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ. Βίαν δὲ οὐδὲ μίαν συγχωρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ αὐτὴν τὴν βίαν καὶ τὴν ἀδικίαν μακροθύμως δεῖν φέρειν φησὶν, λέγων, « Ἐάν τίς σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ εἴ τις ἀπὸ σοῦ λάβοι τὸν χιτῶνα, μὴ κωλύσῃς αὐτὸν, ἀλλὰ δὸς καὶ τὸ ἱμάτιον. » Διδάσκει δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς ἐπενεχθείσης ἀδικίας καὶ μίσους εὐποιΐαν καὶ ἀγάπην ἀποδιδόναι, λέγων, « Ἀγαπᾶτε τοὺς C ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς. » Οὐ μὴν τοῦτο ἐναντιοῦται, εἴ τινες τῶν Χριστιανῶν πονηροὶ οὐ φυλάσσουσι ταῦτα πάντα. Οὐ γὰρ ἡ τῶν πονηρῶν διαστροφὴ κωλύει τὴν τοῦ ἁγιωτάτου νόμου τελειότητα καὶ ἀλήθειαν.

Εὐτακτοτάτη δέ ἐστιν ἡ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλία, καθὼς προαποδέδεικται ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ, καὶ τοῦ χρόνου τάξει, καὶ τόπου, καὶ διδασκαλίας, καὶ ὕλης. Ἄρχεται μὲν γὰρ ἐκ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ διορίζεται τὰ πρὸς τὴν γέννησιν τούτου ἀνήκοντα. Καὶ μετὰ τὴν γέννησιν, τῷ προσήκοντι καιρῷ δείκνυσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν δύναμιν καὶ τὰ θαύματα· καὶ ἐφεξῆς τὸ πάθος καὶ τὸν D θάνατον, ἔσχατον δὲ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν. Ἀληθῶς μὲν οὐδὲν πονηρὸν δυνατὸν εὑρεθῆναι ἐν διδασκαλίᾳ τοσαύτης τελειότητος· εἰ καὶ οἱ ἄστατοι καὶ ἀπαίδευτοι λέγουσι βλασφημίας τινὰς περιέχεσθαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὥσπερ περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ πάθους, ἔτι τε περὶ τοῦ τῆς Τριάδος μυστηρίου, περὶ ὧν (ὡς προείρηται) γέγραπται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἀποδοκιμαζόντων ὃ μὴ νοοῦσι. Βεβαιοτάτη δέ ἐστιν, ὡς βεβαιότατα γινωσκομένη, τίνι χρόνῳ, τίνι τόπῳ, καὶ παρὰ τίνων ἀνθρώπων ἡ εὐαγγελικὴ συνεγραφὴ διδασκαλία. Ἔτι τε βεβαιοτάτη ἐστὶν,

stat et perfecta sicut evangelica, quæ omnes passiones radicitus avellit. Non solum inordinatam actionem et exterius verbum prohibet, sed et inordinatum animi motum, vel intrinsecum affectum, sicut concupiscentiam, iram inordinatam, et similia, ex quibus omnia mala exteriora sequuntur. Plantavitque et conservavit omnia bona in mandato perfectissimæ dilectionis, Dei videlicet et proximi. Habita enim amicitia et charitate perfecta, quæ propria bona cum aliis communicare cogit, non est necessarium justitiam quærere, quæ nos inducit ad restituendum aliena. Item continet Evangelium naturalissimum et propriissimum mandatum : « Quæcunque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite similiter eis [36]. » Quo solo habito, non est necessarium aliud præceptum respectu proximi. Non solum etiam veritatem continet Evangelium, sed, sicut credunt Christiani doctores, si unum solum mendacium in Evangelio inveniretur, totum Evangelium merito suspectum haberetur, sicut superius determinatum est in nono capitulo. Violentiam autem nullam permittit Evangelium, quin imo et ipsam violentiam et injuriam patienter oportere ferre ait, dicens : « Si quis te alapis percusserit ad dexteram genam, verte et alteram, et si quis a te capiat pallium, ne prohibeas eum, sed da etiam tunicam [37]. » Docet etiam pro illata injuria et odio, beneficium et dilectionem reddere, dicens : « Diligite inimicos vestros, benefacite odio habentibus vos, et orate pro malignantibus, et his qui vos persequuntur [38]. » Non tamen hoc adversatur, si quidam Christianorum iniqui non servant hæc omnia. Non enim iniquorum perversio prohibet sanctissimæ legis perfectionem et veritatem.

Bene ordinatissima autem est Evangelii doctrina, sicut ante demonstratum est decimo in capitulo, et temporis ordine, et loci, et doctrinæ, et materiæ. Incipit enim ab incarnatione Christi, determinans quæ ad nativitatem hujus sunt convenientia. Et post nativitatem convenienti tempore ostendit doctrinam et sapientiam ejus. Et post hæc, et potentiam et miracula, et deinceps passionem et mortem, ultimo autem resurrectionem, et in cœlos ascensionem. Sane nullum malum potest inveniri in doctrina tantæ perfectionis : etsi instabiles et indocti dicant, blasphemias quasdam in Evangelio contineri, sicut de incarnatione Christi et passione, item de Trinitatis mysterio : de quibus, ut ante dictum est, scriptum est in Alcorano, quod ipsi reprobant quæ non intelligunt. Certissima vero est lex evangelica, quia certissime scitur quo tempore, quo loco, a quibus hominibus conscripta est evangelica doctrina. Certissimum etiam est, quod convenientissime et facillime intelligibilis est, quia credenda proponuntur per revelationem Dei, et

[36] Matth. vii, 12. [37] Matth. v, 39. [38] ibid. 44.

non investiganda per rationem, ut simpliciores ad eam facile accedere possint. Item oportet scire, quod nihil est in Evangelio, quod non possibile sit a nobis intelligi, qui fidei lumine sumus adjuti. Et licet in se certissima, tamen non ab omnibus intelligitur, sed ab humilibus solum, et humilibus corde. Superbi autem et carnales non possunt hanc intelligere; quorum intellectus sic se habet ad eam, sicut vespertilionis oculus ad solem. Sacri autem Christianæ fidei doctores non tanquam vespertiliones in nocte volant, sed attentis oculis, tanquam aquilæ, veritatis radios in seipsis contemplantur; aliis autem ignorantibus, et rationem quærentibus, propriæ interpretantur fidei et veritatis mysteria. Et non dicunt eis, sicut in Alcorano in capitulo Jonæ, et in capitulo Elcapherim, quod conveniens est Saracenos dicere aliis nationibus quæ non credunt, et contradicunt Alcorano: Mihi mea fides, et vobis vestra. Sed sunt parati ad responsionem cuicunque poscenti rationem de fide et spe quæ in eis est. Hoc autem est proprium sapientis, rationem et causam sui operis reddere. Aliter enim quilibet futurus posset legem condere, et concludere quidquid vellet, et dicere, Nihil oportet contrarium credere his quæ ab eo posita sunt.

A ὡς τελείως νοουμένη, καὶ κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον· προτίθεται γάρ, ὡς δέον ταύτῃ πιστεύειν θείᾳ ἀποκαλύψει, ἀλλ' οὐ ζητήσει ἢ καταλήψει λογισμῶν ἀνθρωπίνων, ὥστε καὶ τοὺς ἁπλουστέρους ἐπ' αὐτὴν ῥᾳδίως ἀναβαίνειν δύνασθαι. Ἔτι δὲ δεῖ γινώσκειν, ὅτι μηδέν ἐστιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὃ μὴ δυνατὸν ὑφ' ἡμῶν νοεῖσθαι, τῷ τῆς πίστεως βοηθουμένων φωτί. Εἰ δὲ καὶ ἀσφαλεστάτη ἐστὶν, ἀλλ' ὅμως οὐχ ὑπὸ πάντων νοεῖται, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ταπεινῶν μόνον, καὶ ταπεινῶν τῇ καρδίᾳ. Οἱ δὲ ὑπερήφανοι καὶ σαρκικοὶ οὐ δύνανται ταύτην νοεῖν, ὧν ὁ νοῦς οὕτως ἔχει πρὸς αὐτὴν, ὥσπερ ὁ τῆς νυκτερίδος ὀφθαλμὸς πρὸς τὸν ἥλιον. Οἱ δὲ ἱεροὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως διδάσκαλοι, οὐχ ὡς νυκτερίδες ἐν νυκτὶ πέτονται, ἀλλ' ἀτενέσιν ὀφθαλμοῖς,
B ὥσπερ ἀετοὶ, τὰς τῆς ἀληθείας ἀκτῖνας ἐν ἑαυτοῖς θεωροῦσι. Τοῖς δὲ ἄλλοις τοῖς ἀγνοοῦσι, καὶ λόγον ζητοῦσιν, οἰκείως ἑρμηνεύουσι τὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθείας μυστήρια. Ἀλλ' οὐ λέγουσιν αὐτοῖς, ὥσπερ ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλχαφερεὶμ, ὅτι δέον τοὺς Σαῤῥακηνοὺς λέγειν τοῖς ἄλλοις γένεσι τοῖς μὴ πιστεύουσι καὶ λέγουσι τῷ Ἀλχοράνῳ, Ἐμοὶ ἡ πίστις ἡ ἐμὴ, καὶ ὑμῖν ἡ ὑμετέρα· ἀλλ' εἰσὶν ἕτοιμοι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι λόγον περὶ τῆς ἐν αὐτοῖς πίστεως καὶ ἐλπίδος. Τοῦτο δέ ἐστιν ἴδιον τοῦ σοφοῦ, λόγον τοῦ ἰδίου ἔργου ἀποδιδόναι. Ἄλλως γὰρ ἂν πᾶς ἀνόητος ἠδύνατο νόμον συντιθέναι, καὶ συμπεραίνειν ὅπερ ἂν βούλοιτο, καὶ λέγειν μηδὲν δεῖν ἐναντίον πιστεύεσθαι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τεθειμένοις.

XVII. *De Saracenorum responsione ad prædicta.*

Ad hæc autem conantur respondere quidam superstitiosi et contentiosi Saraceni, dicentes: Non dicimus quod Evangelium non sit a Deo, cum Alcoranum hoc manifeste testetur, neque dicimus imperfectum esse, cum a Deo sit, sed tam ardua et perfecta continet Evangelium, ut non sufficiat mundus ea perficere. Quis enim Deum ex toto corde, et proximum sicut seipsum potest diligere? Quis potest pro persequentibus et calumniantibus orare? Quis ex toto corde benefacere malefacientibus? Et alia quædam perfectissima mandat Evangelium. Quoniam igitur non erat lex quæ potuisset servari, providit mundo Deus per legem salutis, et levia fecit mandata, et dedit mundo Alcoranum, quod minime continet difficilia hæc, sed facile est ad salvandum homines per ipsum. Unde dicunt, Alcoranum magis esse commune, et valde sufficere ad salutem mundo. Et propter hoc vocant Alcoranum antonomastice legem salutis. Dicunt igitur, quod Alcoranum successit quasi loco Evangelii, et quidquid boni erat in Evangelio, totum est in Alcorano, et quod jam non est opus Evangelio. Sed hoc manifestum continet mendacium. Non enim possibile est dicere, ad tempus datum esse Evangelium, ut puta usque ad Alcoranum, et post hæc Alcoranum ei successisse ad salutem hominum, cum Alcoranum manifeste testetur, quod in Evangelio est deductio et salus. Præterea non po-

C ΙΖ'. *Περὶ τῆς τῶν Σαῤῥακηνῶν ἀπολογίας πρὸς τὰ προειρημένα.*

Πρὸς ταῦτα δὲ ἐπιχειροῦσιν ἀπολογεῖσθαί τινες δεισιδαίμονες Σαῤῥακηνοὶ, καὶ δυσέριδες, λέγοντες· Οὐ φαμὲν τὸ Εὐαγγέλιον οὐκ εἶναι παρὰ Θεοῦ, τὸ γὰρ Ἀλχοράνον τοῦτό φησιν· οὔτε φαμὲν ἀτελὲς εἶναι, παρὰ Θεοῦ ὄν· ἀλλ' οὕτω μεγάλα καὶ τέλεια περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε μὴ ἀρκεῖν τὸν κόσμον ταῦτα τελέσαι. Τίς γὰρ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν δύναται ἀγαπᾷν; Τίς δύναται ὑπὲρ τῶν διωκόντων εὔχεσθαι, καὶ συκοφαντούντων; Τίς ἐξ ὅλης τῆς καρδίας εὐεργετεῖν τοὺς κακοποιοῦντας; Καὶ ἄλλα δέ τινα τελειότατα προστάττει τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅτι τοίνυν οὐκ ἦν νόμος τηρεῖσθαι δυνάμενος, προενοήσατο τοῦ κό-
D σμου ὁ Θεὸς διὰ τοῦ νόμου τῆς σωτηρίας, καὶ ἐκούφισε τὰς ἐντολὰς, δοὺς τῷ κόσμῳ τὸ Ἀλχοράνον, μὴ περιέχον τὰ δυσχερῆ ταῦτα, ἀλλὰ ῥᾴδιον ὂν πρὸς τὸ σώζεσθαι δι' αὐτοῦ τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν φασὶ τὸ Ἀλχοράνον μᾶλλον εἶναι κοινὸν, καὶ λίαν ἀρκεῖν πρὸς σωτηρίαν τῷ κόσμῳ. Καὶ διὰ τοῦτο καλοῦσι τὸ Ἀλχοράνον παρωνύμως νόμον σωτηρίας. Φασὶ τοίνυν, ὅτι τὸ Ἀλχοράνον διεδέξατο τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ πᾶν ὅπερ ἦν ἀγαθὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, οὕτως ὅλον ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ ἐστίν. Ὥστ' ἤδη μὴ εἶναι χρείαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλὰ ταῦτα φανερὸν περιέχουσι ψεῦδος. Οὐ γὰρ δυνατὸν λέγειν πρὸς καιρὸν δεδόσθαι τὸ Εὐαγγέλιον, οἷον μέχρι τοῦ Ἀλχοράνου· καὶ μετὰ ταῦτα τὸ Ἀλχοράνον αὐτὸ διαδέξασθαι πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ

γὰρ τὸ Ἀλκοράνον φανερῶς μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν τῷ A Εὐαγγελίῳ ἐστὶν ὁδηγία καὶ σωτηρία. Ἔτι οὐ δυνατὸν λέγειν, ὅτι μετὰ τὸ δοῦναι τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ Θεὸς συνεῖδεν, ὡς οὐ δυνήσεται ὁ κόσμος τηρῆσαι αὐτὸ, καὶ διὰ τοῦτο διωρθώσατο μὲν τὴν ἑρμηνείαν, τὴν δὲ ἐντολὴν κουφοτέραν ἐποίησεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῶν ἀποβαινόντων τὰ δέοντα γινώσκεσθαι συνιείς. Ἤδει γὰρ ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς, τί μὲν τὸ Εὐαγγέλιον περιέξει, τί δὲ οἱ ἄνθρωποι συνήδονται. Καὶ ἄνευ δὲ τούτων καὶ αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον φησὶν,! ὡς οὐδέν εἰσιν οἱ Σαῤῥακηνοὶ, εἰ μὴ πληρώσαιεν τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸν νόμον Μωϋσέως, καὶ τὸ Ἀλκοράνον, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ μόνον τὸ Εὐαγγέλιον πληρῶσαι ὀφείλουσιν. Ἔτι πῶς ἂν ἠδύνατο τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον λέγεσθαι, μὴ ἀνάλογον ὂν τῇ τῶν ἀνθρώπων δυνάμει, μηδὲ κοινῶς B τηρεῖσθαι δυνάμενον; Ἔτι εἰ τέλειόν ἐστι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ περιέχει τὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀναγκαῖα, τί δὲ θαυμαστὸν εἴ τινας καὶ ἄλλας συμβουλὰς ὑψηλὰς περιέχει, μεγάλης οὔσας τελειότητος, ταύτας μέντοι μὴ λέγειν ἀναγκαίας εἶναι πρὸς σωτηρίαν; Ἔτι ὅσον τις νόμος μᾶλλόν ἐστιν ἄνετος, τοσοῦτόν ἐστι καθ' ἑαυτὸν ἧττον ἔμμισθος. Εἰ τοίνυν τὸ Ἀλκοράνον κουφότερόν ἐστι τοῦ Εὐαγγελίου, οὐχ ὁμοίως ἄρα ἐστὶ πρὸς σωτηρίαν δραστήριον. Οὐ γὰρ ἂν ἔδωκεν ὁ Θεὸς νόμον ἀδρανέστερον μὲν πρὸς σωτηρίαν, ἐπιπονώτερον δέ. Λέγεται δὲ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ οἱ δαίμονες σωθῆναι δύνανται, ὡς ἀνωτέρω γέγονε δῆλον ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ, οἵτινες οὐ δύνανται C διὰ τοῦ Εὐαγγελίου σωθῆναι. Ἔστιν ἄρα τὸ Ἀλκοράνον σωτηριῶδες μᾶλλον ἢ τὸ Εὐαγγέλιον· ὥστε ἐπιπονώτερον καὶ δυσχερέστερον. Ἔτι εἰ τὸ Ἀλκοράνον ῥᾴων νόμος ἐστὶν, ἐπικινδυνώτερον καὶ μείζονος ἄξιον μέμψεως ἔσται τὸ μὴ φυλάττειν αὐτόν. Ἀλλ' οἱ Σαῤῥακηνοὶ τοῦτον οὐ τηροῦσιν· ἐπικινδυνώτερον ἄρα ἁμαρτάνουσιν. Ὅτι δὲ τοῦτο παραβαίνουσι, δῆλον. Πίνουσι γὰρ οἶνον, καὶ βοτάναις μεθύσκονται, ἐσθίουσί τέ τινα ἀκάθαρτα παρ' αὐτοῖς, οὐ τηροῦσί τε τὴν νηστείαν, οὔτε τὴν προσευχὴν, οὔτ' ἀναλίσκουσι κατὰ τὴν αὐτῶν εὐπορίαν· καὶ ἄλλα πολλὰ, ἃ βέλτιον οἶδεν ὁ ἐν τῇ πρὸς αὐτοὺς ἀναστροφῇ πεῖραν τούτων λαβών. Εἴτ' ἄρα ῥᾴδιον τοῦτο φαῖεν, εἴτε δυσχερὲς, τὸν κίνδυνον οὐκ ἐκφεύγουσιν. Ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας ὁ Μαχούμετ ἐπεχείρησε D μὲν ῥᾴδιον δοῦναι νόμον, οὐ συγκεχώρηται μέντοι παρὰ Θεοῦ οὕτω διαθεῖναι τὸν κάλαμον, ὥστε μὴ πολλὰ δυσχερῆ παραμῖξαι. Περιέχει μὲν γὰρ ὁ νόμος ἐκεῖνος δυσχέρειαν πολλὴν ἐν τῷ νοεῖσθαι. Λέγεται γὰρ ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μόνου νοεῖται τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ ὅπως ἐστὶν ἄλογον, δῆλον γέγονεν ἀνωτέρω ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ. Ἔτι τε δυσχερής ἐστι περὶ τὸ πιστεύεσθαι. Φησὶ γὰρ τὴν Παρθένον Μαρίαν παρθένον γεννῆσαι τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὸν Θεὸν ἔχειν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἅγιον· ἅτινα ἀναγκαῖά εἰσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν πίστιν, πλὴν θαύμασι βεβαιωθέντα. Ἔτι τε δυσχερής ἐστιν ἀποπληρωθῆναι δι' ἔργων· οἷόν ἐστι τὸ περιτέμνεσθαι, καὶ τὸ μὴ πίνειν οἶνον, καὶ περὶ τοῦ φυλάττεσθαι διὰ τοῦ

test dici, quod postquam dedit Evangelium, advertit quod mundus non poterit ipsum servare, et correxit stylum, et temperavit præceptum, ut Deus facta nostra putet ab eventu. Sciebat enim Deus a principio, et quid Evangelium continet, et quid homines ferre possunt. Præterea et ipsum Alcoranum dicit, quod nihil sunt Saraceni, nisi adimpleant Evangelium, et legem Moysi, ut superius dictum est. Christiani autem solum Evangelium adimplere debent. Item quomodo posset Evangelium perfectum dici, si non posset secundum vires ab hominibus servari? Item, si perfectum est Evangelium, et ad salutem necessaria continet, quid obstat, si quædam alta consilia continet, quæ magnæ perfectionis exsistant? Hæc tamen non dicit necessaria esse ad salutem. Item, quantum quæque lex magis remissibilis est, tantum est per se minus mercede digna. Si igitur Alcoranum est remissibilius quam Evangelium, non ergo similiter est ad salutem efficax. Non enim dedit Deus legem minoris efficaciæ, et ad salutem laboriosiorem. Et constat in Alcorano, quod et per ipsum Alcoranum dæmones salvari possunt, ut superius manifestum fuit in septimo capitulo, qui non possunt salvari per Evangelium. Est igitur Alcoranum magis salutare quam Evangelium, ergo et laboriosius et difficilius. Item, si Alcoranum facilior lex est, periculosius et majore reprehensione dignum erit eam non observari. Sed Saraceni eam non servant; periculosius igitur peccant. Quod autem eam non servant, nec complent, manifestum est. Bibunt enim vinum, et inebriantur, comeduntque illicita apud eos; non servant jejunium, neque orationem, neque expendunt juxta eorum facultatem; et alia multa, quæ melius scit qui in conversatione inter eos experientiam horum capit. Sive facilem hanc dicunt, sive difficilem, periculum non evadunt. Sed in veritate, Mahometus conatus est quidem facilem legem dare, non tamen permissum est sic calamum temperare quin difficilia multa interseruerit. Continet enim lex illa difficultatem multam ad eam intelligendam. Dicitur enim in Alcorano, quod a solo Deo intelligitur. Hoc autem quomodo sit irrationabile, manifestum fuit in octavo capitulo. Item continet etiam difficultatem ad credendum. Dicit enim, virginem Mariam peperisse Jesum, et Deum habere Verbum et Spiritum sanctum, quæ necessaria sunt ad nostram fidem, et tamen miraculis confirmata. Item difficilis est propter opera adimpleri, sicut circumcidi, et non bibere vinum, et cavere ebrietatem per ciceram, et alia quæ sunt de jejunio et oratione, et de collatione cuilibet secundum facultatem sibi datam a Deo, et multa alia, quæ pauci Saracenorum servant. Sicut igitur fuit mundo necessarium, quod alleviarentur præcepta Evangelii, et daretur Alcoranum levius: ita posset dici ab aliquo, quod esset necessarium ut daretur alia lex levior, quæ posset ab hominibus observari, et tam Evangelium

quam Alcoranum delerentur. Vel si pauci salvarentur, esset culpa Dei qui talem legem dedit quam homines servare non possent. Quod si hoc est inconveniens, standum est in primo, scilicet quod Evangelium sit lex a Deo, sanctissima pariter et observabilis mundo, et quæ vires hominum non excedit.

σίκερα· καὶ δι' ἄλλων τὴν μέθην, καὶ περὶ νηστείας καὶ προσευχῆς, καὶ περὶ μεταδόσεως κατὰ τὴν παρὰ Θεοῦ δεδομένην εὐπορίαν ἑκάστῳ· καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅπερ ὀλίγοι φυλάττουσι τῶν Σαῤῥακηνῶν. Ὥσπερ τοίνυν γέγονε τῷ κόσμῳ ἀναγκαῖον κουφοτέρας γενέσθαι τὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἐντολὰς, καὶ ὡς κουφότερον τὸ Ἀλχοράνον δοθῆναι, οὕτω καὶ περαιτέρω πάντως ἦν ἀναγκαῖον ἄλλον ἐλαφρότερον νόμον δοθῆναι ῥᾷον δυνάμενον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τηρεῖσθαι. Ἢ ὀλίγων ὄντων τῶν σωζομένων, μέμψις ἂν ἠκολούθει τῷ Θεῷ, τοιοῦτον δεδωκότι νόμον, ὃν οὐκ ἂν ἠδύναντο φυλάττειν οἱ ἄνθρωποι. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστιν ἄτοπον, δεῖ ἄρα ἐπὶ τοῦ πρώτου ἵστασθαι· ὥστε δηλονότι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι νόμον παρὰ Θεοῦ ἁγιώτατόν τε ὁμοῦ, καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀνθρώπων οὐχ ὑπεραίροντα.

CHRISTIANÆ FIDEI

CONFESSIO, FACTA SARACENIS,

INCERTO AUCTORE.

Sive Richardus Florentinus, quod stylus et aliæ quædam circumstantiæ subindicant, sive alius hanc fidei Christianæ exomologesin fecit : pia certe est, et spiritum apostolicum redolet. Exhibet autem formam profitendi catholicam et orthodoxam Christi religionem citra petulantiam et maledicta, rursumque sine omni fuco figuratæ potius abnegationis, quam confessionis. Quod si ardentibus votis a patre messis impetraremus aliquot ejusmodi operarios, qui peritia divinarum Scripturaram instructi, et amore divino inflammati adirent nationes alienas a Christo, ut ille vir eximius Ægyptum adiit, didicitque linguam Arabicam, et doctrinam istius sectæ propius inspexit, mox inde Christianam fidem exposuit, et eorum dogmata refellit, servata Christiana moderatione, videremus brevi fructus copiosos in horrea Domini Dei nostri colligi.

—

Nos tales, etc., Christianæ fidei professores, a longinquis partibus venientes, exsistentesque gratia Dei sanæ mentis, hodie in nomine sanctissimæ Trinitatis, Patris et Filii, et Spiritus sancti, unius summi et omnipotentis Dei, creatoris et gubernatoris universorum, pura et sincera intentione, et nulla humana passione moti, coram tua et tuorum terrena et transitoria potestate nos humiliter præsentamus, ad duo firmiter et constanter faciendum. Primo quidem ad profitendum nomen Domini nostri Jesu Christi, ejusque sinceræ et immaculatæ fidei, atque sancti Evangelii veritatem : secundo ad annuntiandum vobis viam, extra quam salvi esse non potestis. Ad primum cogit nos divinus honor atque amor. Etenim in lege divina scriptum est : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, ex tota mente tua [39]. » Quæ quidem dilectio ad divinum pertinet honorem et amorem, qui quidem honor et amor in libera tandem, spontanea et voluntaria coram hominibus confessione ostenditur et declaratur. Unde et Dominus Jesus in Evangelio suo ait : « Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis, et qui erubuerit me, et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet in majestate sua et Patris, et

Ἡμεῖς οἱ δεῖνες, καὶ τὰ λοιπὰ, τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὁμολογηταὶ, ἀπὸ μακρῶν τόπων ἐρχόμενοι, καὶ ὑπάρχοντες τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ὑγιοῦς διανοίας, σήμερον ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ἁγιωτάτης Τριάδος, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἑνὸς ἄκρου καὶ παντοκράτορος Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτου τῶν ὅλων, καθαρῷ καὶ εἰλικρινεῖ σκοπῷ καὶ μηδενὶ ἀνθρωπίνῳ πάθει κινούμενοι, ἔμπροσθεν τῆς σῆς καὶ τῶν σῶν γηΐνου καὶ παρερχομένης ἐξουσίας, ταπεινῶς παριστάμεθα, ὥστε δύο τινὰ ποιῆσαι βεβαίως καὶ εὐσταθῶς· πρῶτον μὲν, ὥστε ὁμολογῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμήτου πίστεως αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου τὴν ἀλήθειαν· δεύτερον, ὥστε ἀναγγεῖλαι ὑμῖν τὴν ὁδὸν, ἧς ἔξω σωθῆναι οὐ δύνασθε. Πρὸς τὸ πρῶτον ἀναγκάζει ἡμᾶς ἡ τοῦ Θεοῦ τιμὴ καὶ ἀγάπη. Καὶ γὰρ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ γέγραπται, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, » ἥτις δὴ ἀγάπη ἀνάγεται πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ. τιμὴν καὶ τὸν πόθον. Αὕτη δὲ ἡ τιμὴ καὶ ὁ πόθος δείκνυται καὶ φανεροῦται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἑκουσίῳ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων ὁμολογίᾳ. Ὅθεν καὶ ὁ Δεσπότης Ἰησοῦς ἐν τῷ ἰδίῳ Εὐαγγελίῳ λέγει, « Πᾶς ὅστις με ὁμο-

[39] Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37.

λογήσει ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· καὶ ὃς ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. » Πρὸς τὸ δεύτερον διεγείρει ἡμᾶς ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀγάπη ἡ ἀδελφική. Ὅθεν καὶ τῇ ἀνωτέρω εἰρημένῃ ἐντολῇ περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἀμέσως συνάπτεται ἡ ἐντολὴ περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ὅταν γὰρ λέγεται, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, » καὶ τὰ λοιπά, εὐθὺς ἐπάγεται, « καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· » τουτέστι πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος, πρὸς τὴν αὐτὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν, πρὸς ἣν σεαυτὸν ἀγαπᾷς καὶ ἀπευθύνεις, ἀγαπήσεις καὶ τὸν πλησίον σου, καὶ τὴν αὐτὴν αὐτῷ φροντιεῖς σωτηρίαν.

sanctorum angelorum [69]. » Ad secundum incitat nos zelus et amor fraternus. Unde et superiori mandato de dilectione Dei immediate adjungitur præceptum de dilectione proximi. Cum enim dicitur : « Diliges Dominum Deum tuum, » etc., subjungitur et statim : « et proximum tuum sicut te ipsum, » id est, ad eumdem finem, ad eamdem salutem et felicitatem, ad quam teipsum diligis et dirigis, diligas et proximum tuum, et eamdem ei procures salutem.

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ποθεινότατοι, ἡμᾶς εἶναι αὐτούς, ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐνιαυτῶν τῇ θεραπείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀφιερωμένους, εἰ καὶ ἀναξίους καὶ ἁμαρτωλούς, καὶ πεφυτευμένους ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου, πρὸς τὸ μελετᾷν ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ ἐν τῇ ἀκριβεῖ μελέτῃ αὐτοῦ καὶ ἐξετάσει ἀληθέστατα ἐδιδάχθημεν, ὅτι ἡ πίστις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, ἥστινος ἡμεῖς ἐσμεν ὁμολογηταί, ἐστιν ἀληθεστάτη, οὐδεμίαν ἐν ἑαυτῇ περιέχουσα ἀπάτην ἢ ψεῦδος. Καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐστι νόμος Θεοῦ ἄμωμος, ἐπιστρέφων τὰς ψυχάς· μαρτυρία τοῦ Κυρίου πιστή, σοφίαν παρέχων νηπίοις. Δικαιοσύναι Κυρίου εὐθεῖαι, εὐφραίνουσαι καρδίας· ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς, ὡς ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, δι' οὗ πᾶσαν ἐκ τοῦ μηδενὸς παρήγαγε κτίσιν, νομοθετηθεὶς ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν, πολυτύπως προορισθείς, ὑπὸ τῶν προφητῶν προῤῥηθείς, καὶ διαφόροις αἰνίγμασι καὶ τύποις προτυπωθεὶς πρὸ πολλῶν χρόνων, ἐν ἑκατέρῳ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, τῷ τε καλουμένῳ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῷ τῶν ἐθνῶν· καὶ ὕστερον δι' αὐτῆς τῆς θείας σοφίας ἐνανθρωπισάσης τῷ κόσμῳ παραδοθείς τε καὶ φανερωθείς, θαυμασίοις σημείοις καὶ δυνάμεσι βεβαιωθείς, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων κηρυχθείς, καὶ τῷ αἵματι καθαγιασθεὶς αὐτοῦ τε τοῦ νομοδότου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτῶν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἀναριθμήτων ἐφεξῆς μαρτύρων, τῶν τε ἁγίων τοῦ Χριστοῦ ὁμολογητῶν καὶ διδασκάλων ῥήμασι καὶ παραδείγμασι πολλαχῶς καὶ θαυμασίως φανερωθείς, καὶ τῶν ἁγίων χηρῶν καὶ παρθένων θείᾳ μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνῃ ἐγκρατείᾳ καὶ καθαρότητι παρθενικῇ στεφανωθείς, καὶ τῇ τῶν μετανοούντων αὐτῶν θαυμασίᾳ καθάρσει ὑπὲρ χιόνα λευκανθείς. Ἐν ὁποίῳ νόμῳ πάντα τὰ τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνοντα νοῦν κηρύττονται, αἱ τῆς σαρκὸς ἡδοναὶ κωλύονται, τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πάντα διδάσκονται καταφρονεῖσθαι, τὰ δὲ ἀόρατα καὶ ἄϋλα, καὶ πνευματικὰ καὶ αἰώνια, οὐχ ὁποῖα ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα συμβουλεύουσιν, ἐπαγγέλλονται· καὶ ἵνα μετὰ τοῦ Ἀλκοράνου συμπεράνωμεν, ἐν ᾧ ἐστιν ἡ διόρθωσις, καὶ τὸ φῶς, καὶ ἡ φανερωθεῖσα ἀλήθεια.

Notum itaque sit vobis, dilectissimi, nos esse homines jam a pluribus annis divino cultui dedicatos, licet indignos et peccatores, plantatosque in domo Domini ad meditandum in lege ipsius die ac nocte. In cujus diligenti meditatione et perscrutatione verissime didicimus, quod fides Ecclesiæ catholicæ Christianorum, cujus nos sumus professores, est verissima, nullam in se continens falsitatem aut mendacium. Et Evangelium Christi est lex Domini immaculata, convertens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda : præceptum Domini lucidum, illuminans oculos, utpote ab ipso Deo Patre per Verbum suum, per sapientiam suam, per ipsum unigenitum suum Filium, per quem universam ex nihilo produxit creaturam, dictata a patriarchis multis præsignata, a prophetis prædicta variis ænigmatibus et figuris, multis antea sæculis apud utrumque populum Dei, scilicet qui Judæorum dicebatur, et gentilem, præfigurata. Et tandem per ipsam divinam sapientiam humana tam mundo tradita, et manifestata, mirabilibus signis et portentis confirmata, ab apostolis prædicata : ipsius legislatoris Jesu Christi, ipsorumque suorum apostolorum, et innumerabilium subsequentium martyrum sanguine consecrata : sanctorum Christi confessorum et doctorum verbis et exemplis multipliciter et mirabiliter declarata : sanctarum viduarum et virginum divina potius quam humana continentia et puritate virginali decorata : ipsorum pœnitentia mirabibili purgatione super nivem dealbata. In qua omnem humanum intellectum excedentia prædicantur, voluptates carnis cohibentur, omnia quæ in mundo sunt, contemni docentur, et invisibilia, immaterialia, spiritualia, et æterna, non qualia caro et sanguis persuadent, promittuntur, et ut cum Alcorano concludamus, in qua est directio, et lux et veritas manifesta.

Ὅσον οὖν πρὸς τὸ πρῶτον ὅλῃ τῆς διανοίας ἡμῶν τῇ σχέσει, ὅλῃ τῆς καρδίας τῆς ἡμετέρας

Quantum igitur ad primum, tota mentis nostræ devotione, toto cordis nostri desiderio et fervore

[69] Matth. x, 32.

prædicamus et confitemur nomen Domini nostri Jesu Christi, quod est super omne nomen; ita ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria Dei Patris. Ipsam etiam quæ de ipso est fidem unusquisque nostrum sic cum Ecclesia catholica summa cum devotione profitetur: « Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli et terræ; et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum; qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria Virgine; passus sub Pontio Pilato; crucifixus, mortuus, et sepultus. Descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis; inde venturus est judicare vivos et mortuos. Credo in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem ad vitam æternam, amen. » Credimus etiam, quidquid cum his credit sancta mater Ecclesia: sive ad ministerium fidei, sive ad divina præcepta, sive ad sacramenta quibus regeneramur ad vitam, sive ad evangelicam quocunque modo pertineat legem.

Quantum ad secundum annuntiamus, prædicamus, et firmiter profitemur, quod Dominus noster Jesus Christus vere Filius Dei, verus Deus et verus homo est via per quam itur ad salutem veram, et in cœlum ascenditur, ipso in Evangelio dicente: « Ego sum via, veritas, et vita [41]. » Via videlicet, qua dirigimur ne erremus; veritas, qua illuminamur, ne decipiamur; vita qua vivificamur, ne deficiamus a termino. Unde quicunque non est in hac via, errat; quicunque hanc non aspicit veritatem, in tenebris est; qui hac non vivificatur vita, mortuus est. Unde et magnus quidam evangelicæ legis eximius prædicator clamat, loquens de nomine Jesu: « Non est aliud nomen datum sub cœlo, in quo oportet nos salvos fieri [42]. » Hæc est igitur via, a qua si quis declinat ad dexteram vel ad sinistram, errat, nec pertinget ad terminum salutis et felicitatis æternæ. Hæc est via, quam lex nostra evangelica ostendit et demonstrat. Et ut aliquid summarie et salubriter proferamus: Hæc lex nostra evangelica ostendit prædictam viam in tribus. Primo, qualiter hanc viam videamus et cognoscamus, et hoc per fidem. Secundo, qualiter in illa via ponamur et statuamur, et hoc per sacramenta. Tertio, qualiter jam in ipsa positi dirigamur, ne ipsam deseramus, et terminum salutis et felicitatis attingamus, et hoc per præcepta et virtutes. Quicunque igitur vult salvus esse, ante omnia opus est ei ut teneat catholicam fidem, scilicet Ecclesiæ catholicæ Christianorum, prout ipsi Ecclesiæ per Evangelium traditur ad hoc ut illuminetur, et videat, atque

[41] Joan. xiv, 6. [42] Act. iv, 12.

A τῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ τῇ ζέσει κηρύσσομεν καὶ ὁμολογοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, οὕτως ὥστε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κλίνεσθαι ἐπουρανίων, ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσαν γλῶσσαν ἐξομολογεῖσθαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς ἐστιν εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Καὶ αὐτὴν τὴν περὶ αὐτοῦ πίστιν ἕκαστος ἡμῶν οὕτω μετὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας σὺν ἄκρᾳ εὐλαβείᾳ ὁμολογεῖ· « Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· καὶ εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν Κύριον ἡμῶν, συλληφθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, παθόντα ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου, σταυρωθέντα, ἀποθανόντα, ταφέντα, κατελθόντα εἰς τὸν ᾅδην, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ B ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν, ἀνελθόντα εἰς οὐρανοὺς, καθήμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, μετὰ ταῦτα ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Πιστεύω εἰς Πνεῦμα ἅγιον, ἁγίαν Ἐκκλησίαν καθολικὴν, ἁγίων κοινωνίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν σαρκὸς ἀνάστασιν, ζωὴν αἰωνίαν. Ἀμήν. » Ἔτι πιστεύομεν, εἴ τι σὺν τούτοις πιστεύει ἡ αὐτὴ ἁγία μήτηρ Ἐκκλησία, εἴτε εἰς μυστήριον τοῦ Θεοῦ, εἴτε εἰς θείας ἐντολὰς, εἴτε πρὸς τὰ μυστήρια δι' ὧν ἀναγεννώμεθα πρὸς τὴν ζωὴν, εἴτε πρὸς τὸν εὐαγγελικὸν νόμον τρόπῳ τινὶ ἀναφέρεται.

Ὅσον πρὸς δεύτερον, ἀναγγέλλομεν, κηρύττομεν, καὶ βεβαίως ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ ἀληθῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀληθὴς C Θεὸς καὶ ἀληθὴς ἄνθρωπος, ἐστὶν ὁδὸς, δι' ἧς ἐρχόμεθα πρὸς τὴν ἀληθινὴν σωτηρίαν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναβαίνομεν, αὐτοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγοντος, « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. » Ὁδὸς δηλονότι, δι' ἧς ἀπευθυνόμεθα, μὴ πλανηθῶμεν· ἀλήθεια, δι' ἧς φωτιζόμεθα, μὴ ἀπατηθῶμεν· ζωὴ, δι' ἧς ζωοποιούμεθα, μὴ ἐκλίπωμεν ἀπὸ τοῦ ὅρου. Ὅθεν ὅστις ἂν μὴ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, πλανᾶται· ὅστις ταύτην μὴ ἀτενίζει τὴν ἀλήθειαν, ἐν τῷ σκότει ἐστίν· ὅστις μὴ ζωοποιεῖται ταύτῃ τῇ ζωῇ, νεκρός ἐστιν. Ὅθεν καὶ μέγας τις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου διάπυρος κήρυξ βοᾷ διαλεγόμενος περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, « Οὐκ ἔστιν ἄλλο ὄνομα δοθὲν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, ἐν ᾧ δεῖ ἡμᾶς σώζεσθαι. » Αὕτη τοίνυν ἐστὶν ἡ ὁδὸς, ἀφ' ἧς ἐάν τις D ἐκκλίνῃ πρὸς δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ, πλανᾶται, οὐδὲ φθάνει εἰς τὸν ὅρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς αἰωνίου εὐδαιμονίας. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς, ἣν ὁ ἡμέτερος νόμος ὁ εὐαγγελικὸς δείκνυσι καὶ ὑφηγεῖται. Καὶ ἵνα εἴπω μέν τι συλληπτικῶς καὶ σωτηρίως, οὗτος ὁ νόμος ἡμῶν ὁ εὐαγγελικὸς δείκνυσι τὴν προειρημένην ὁδὸν ἐν τρισί· πρῶτον, πῶς ἂν ταύτην τὴν ὁδὸν βλέπωμεν καὶ γινώσκωμεν, καὶ τοῦτο διὰ τῆς πίστεως· δεύτερον, πῶς ἂν ἐν αὐτῇ τῇ ὁδῷ εἰσερχώμεθα καὶ ἱστώμεθα, καὶ τοῦτο διὰ τῶν μυστηρίων· τρίτον, πῶς μετὰ τὸ τεθῆναι ἐν αὐτῇ, κατευθυνθησόμεθα, ἵνα μὴ αὐτὴν καταλίπωμεν, καὶ φθάσωμεν τὸν ὅρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐ-

δαιμονίας· καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ἀρετῶν. Ὅστις οὖν θέλει σωθῆναι, πρὸ πάντων χρεία ἐστὶν αὐτῷ κρατεῖν τὴν καθολικὴν πίστιν, δηλονότι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, ὡς αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου παραδίδωσιν, ἵνα φωτίζηται, καὶ βλέπῃ, καὶ γινώσκῃ ταύτην τὴν ὁδὸν, ἧς ἔξω οὐ δύναται σώζεσθαι. Μετὰ ταῦτα, ἵνα τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας εὐλαβῶς ἀναδέξηται, ὡς ἂν τεθῇ ἐν τῇ ὁδῷ, δι' ἧς ἀνάγκη ἐστὶν ὁδεύειν πρὸς τὴν σωτηρίαν. Ὕστερον, ὡς ἂν δυνηθῇ πρὸς τὸν ὅρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀσφαλῶς φθάσαι, χρεία ἐστὶν ἵνα φυλάττῃ τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς καὶ θείας, καὶ κατὰ τὰς ἀρετὰς τὰς θεολογικὰς ὁμοῦ καὶ τὰς ἠθικὰς τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν τάττῃ καὶ ἐνεργῇ.

A cognoscat hanc viam extra quam non est salus. Deinde ut sacramenta Ecclesiæ reverenter suscipiat, ut ponatur in via per quam necesse est ad salutem ambulare. Tandem ut possit terminum salutis et felicitatis secure attingere, opus est ut observet evangelica præcepta et divina, et secundum virtutes theologicas pariter et morales suam vitam ordinet, et operetur.

Χρὴ τοίνυν, ὦ ποθεινότατοι, διὰ τὴν σωτηρίαν ὑμῶν, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς προειρημένης ὁδοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἄλλως καὶ πλέον φρονεῖν καὶ νοεῖν παρὸ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ὑμῶν ἔχετε· ἐν ᾧτινι, εἰ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πολλὰ ἀληθῆ καὶ φανερὰ, ἃ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ἔχετε, ὅμως διότι οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐφανέρωσεν, οὐδὲ ἱκανῶς· διὰ τοῦτο αὐτὸς ὁ νόμος τοῦ Ἀλκοράνου οὐκ ἀρκεῖ πρὸς σωτηρίαν. Παραδίδωσι γὰρ αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐστὶν εἷς, ἀσώματος, ἄϋλος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, οὗτινος οὔτε μέτοχος, οὔτε κοινωνός ἐστιν· ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ζωὴ καὶ θάνατος· αὐτὸς ὑπὲρ πάντα δυνατὸς, ὑπὲρ πάντα εὐλογημένος· αὐτὸς δημιουργὸς, κυβερνήτης καὶ δικαιωτὴς τῶν ψυχῶν, καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅτινα καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς πιστεύομεν καὶ κηρύττομεν. Ἀλλ' ἐν τούτῳ, ὅτι ἀρνεῖται τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, οὐ σαρκικῶς ἐκ γυναικὸς, ἐπεὶ πνεῦμά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοερῶς ἐξ ἀϊδίου συναΐδιον ἑαυτῷ γεννῆσαι Υἱὸν, καὶ προαγαγεῖν Πνεῦμα ἅγιον, ἐλεεινῶς πεπλάνηται, ἐκλείπει τε ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου· ὅπερ βεβαίως διδάσκει ἕνα εἶναι τὸν Θεὸν ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ φύσει, καὶ Τριάδα ἐν τοῖς προσώποις, ἤγουν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον· οὐδὲ εἶναι αὐτὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέτοχον ἢ κοινωνὸν τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἑκάτερος αὐτῶν οὐ μετοχῇ τινι ἢ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς ἐστι Θεὸς, τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀδιαίρετον καὶ ἀμέριστον ἔχοντες τῆς θεότητος φύσιν. Ὅπερ ἀκατάληπτον τῆς θεότητος ὕψος οὐδεὶς γνώσεται, ἐὰν μὴ πρῶτον διὰ ταπεινώσεως τῷ Εὐαγγελίῳ πιστεύσῃ. Ὅθεν καί τις τῶν ἀρχαίων προφητῶν λέγει, « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε. » Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διαλεγόμενος πρὸς τὸν Πατέρα φησὶν, « Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. » Καὶ πολλὰ ἄλλα ἀληθῆ λαμπρὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ παραδίδωσι περὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ Ἀλκοράνον· οἷον, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἐστιν Υἱὸς τῆς Μαρίας τῆς Παρθένου, τῆς ἀρίστης πασῶν τῶν γυναικῶν· ὅτι ἐστὶν ἄγγελος Θεοῦ, καὶ πνεῦμα αὐτοῦ, ῥῆμα οὐ-

B Oportet ergo, dilectissimi, pro vestra salute tam de Deo quam de supradicta via, quæ Christus est, et plus sentire, quam in vestro Alcorano habeatis, in quo licet tam de Deo quam de ipso Domino nostro Jesu Christo multa vera et præclara, quæ et nos confitemur, habeatis; tamen quia non eadem, ut ipsa veritas in Evangelio manifestavit, nec sufficienter, ideo ipsa lex Alcorani non sufficit ad salutem. Tradit enim ipse Alcoranus de Deo, quod unus sit, et incorporeus, immaterialis, invisibilis, incomprehensibilis : cui nec particeps nec socius est, in ejus manu vita et mors : ipse super omnia potens, super omnia benedictus : ipse creator, gubernator, et justificator animarum, et multa alia quæ certe et nos credimus, et prædicamus. C Sed in hoc, quod negat Deum Patrem, non carnaliter ex femina, cum spiritus sit, sed ex substantia sua intellectualiter ab æterno coæternum sibi genuisse Filium, et produxisse Spiritum sanctum, miserabiliter errat, et deficit a veritate Evangelii : quod firmiter docet, unum esse Deum in substantia et natura, et trinum in personis, scilicet Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Nec Filium aut Spiritum sanctum esse participem aut socium Deo, cum utrumque non participatione aut societate, sed substantialiter et naturaliter sit Deus, eamdem cum Deo Patre indivisam et impartitam habentes deitatis naturam. Quam incomprehensibilem deitatis altitudinem nemo cognoscet, nisi primo per humilitatem Evangelio crediderit. D Unde et quidam antiquorum prophetarum ait : « Nisi credideritis, non intelligitis. » Et Dominus noster ipse in Evangelio loquens ad Patrem ait : « Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, qui abscondisti hæc sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis [63]. » Multa insuper vera, præclara et magnifica tradit de ipso Domino nostro Jesu Christo Alcoranus; utpote, quod Dominus noster Jesus Christus est filius Mariæ Virginis, omnium mulierum optimæ : quod sit Dei nuntius, suusque spiritus, Verbum cœlitus missum Mariæ : vir optimus, sapiens, propheta, qui cæcum natum atque leprosum curavit, mortuos suscitavit, quod cum virtute divina venerit, quod librum legiferum attulerit, omnisque magisterii peritiam, quod te-

[63] Matth. xi, 25.

stamentum ac Evangelium mandatumque filiis Israel edocuerit, Vetus Testamentum confirmaverit, et quædam prius prohibita licitis adnumeraverit. Hæc utique et plura alia præclare dicta in Alcorano de Domino nostro Jesu Christo et nos credimus, et cum omni veneratione suscipimus. Sed quia non eadem intentione qua in Evangelio dicuntur, et plurima, et majora prædictis omittuntur, et negantur de ipso, ideo liber Alcorani non solum non sufficit ad salutem, sed omnino est contra salutem. Prædicta igitur de Christo in Alcorano posita, necesse est et aliter intelligere, et ultra ea alia majora et altiora de Christo credere. Oportet enim credere, quod Christus non solum est Mariæ Virginis, sed etiam Dei unigenitus Filius, consubstantialis et coæqualis per omnia Deo Patri ab æterno, et sine tempore ac initio, ut Dei Verbum, ut sapientia, ut virtus, genitus, per quem omnia facta. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de cœlis, et incarnatus de Spiritu sancto, ex Maria Virgine, et homo factus sit. Quod etiam crucifixus, mortuus, et sepultus vere et in propria persona fuerit. Quod a mortuis tertia die resurrexerit, ascenderitque in cœlum propria virtute, ut Deus, unde venerat : non ut creatura tractus, ut Alcoranus vester fingit, sedeatque nunc ad dexteram Patris. Quod tandem in fine sæculi venturus sit cum gloria, judicare vivos et mortuos : cujus regni non erit finis. Oportet igitur credere quod Christus sit verus Deus et verus homo, Salvator et Redemptor mundi, sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, agnusque immaculatus, qui tollit peccata mundi : habens claves regni cœlorum, et omnem in cœlo et in terra potestatem. Cujus potestas æterna est, et regnum ejus incorruptibile. Quod regnet in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis. Quod Christus sit ille, in quo benedicendæ erunt omnes gentes, de quo promissio facta est Abrahæ in Isaac filio liberæ, et non in Ismaele filio ancillæ, teste Scriptura : « Ejice ancillam et filium ejus, quia in Isaac erit tibi semen. » Quod ipse sit ille Messias, et propheta magnus, de quo Moyses et prophetæ scripserunt in lege. Quem Abraam summo desiderio exspectavit, ut videret, et tandem vidit, et gravisus est. Qui a prophetis nominatur Angelus testamenti, Emmanuel, Salutare, Consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Hæc et multa alia tradit Evangelium de via salutis, quæ Christus est, ut eam videamus, et cognoscamus per fidem.

A ρανόθεν πεμφθὲν τῇ Μαρίᾳ· ἀνὴρ ἄριστος, σοφὸς, προφήτης· ὅστις τυφλὸν ἐκ γενετῆς καὶ λεπρὸν ἐθεράπευσεν, νεκροὺς ἀνήγειρεν· ὅτι μετὰ δυνάμεως θείας ἦλθεν, ὅτι τὸ βιβλίον τὸ νομοφόρον προσήνεγκεν, καὶ πάσης διδασκαλίας ἐπιστήμην· ὅτι Διαθήκην καὶ Εὐαγγέλιον καὶ ἐντολὴν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐδίδαξε, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐβεβαίωσεν, καί τινα τὸ πρότερον κεκωλυμένα τοῖς ἐνδεδομένοις συνηρίθμησεν. Ταῦτα δὴ καὶ πλείονα ἄλλα λαμπρῶς εἰρημένα ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, καὶ μετὰ πάσης αἰδοῦς ὑποδεχόμεθα. Ἀλλὰ διότι οὐ τῷ αὐτῷ σκοπῷ, ᾧ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγονται, καὶ τὰ πλείω καὶ μείζω τῶν προειρημένων ἀφίενται, καὶ ἀπαρνοῦνται περὶ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ B Ἀλκοράνου οὐ μόνον οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ παντάπασίν ἐστι κατὰ τῆς σωτηρίας. Τὰ προειρημένα τοίνυν περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ κείμενα, ἀνάγκη ἐστὶ καὶ ἄλλως νοεῖν, καὶ ἐπέκεινα τούτων ἄλλα μείζονα καὶ ὑψηλότερα περὶ Χριστοῦ πιστεύειν. Δεῖ γὰρ πιστεύειν, ὅτι ὁ Χριστὸς οὐ μόνον ἐστὶ τῆς Παρθένου Μαρίας, ἀλλ' ἔτι καὶ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, ὁμοούσιος καὶ ὁμότιμος καὶ ἴσος κατὰ πάντα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἐξ ἀϊδίου, καὶ ἄνευ χρόνου καὶ ἀρχῆς, ὡς Θεοῦ Λόγος, ὡς σοφία, ὡς δύναμις, γεννηθείς· δι' οὗ πάντα ἐγένετο· ὅστις ὕστερον δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, κατέβη ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ ἐσαρκώθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρ- C θένου, καὶ ἄνθρωπος γέγονεν· καὶ ὅτι ἐσταυρώθη, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἀληθῶς· καὶ ταῦτα ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ ἦν· ὅτι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν τῇ ἰδίᾳ δυνάμει ὡς Θεὸς, ὅθεν κατῆλθεν· οὐχ ὡς κτίσμα ἑλκυσθεὶς, ὡς καταπλάττει τὸ Ἀλκοράνον ὑμῶν· καὶ κάθηται νῦν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Πατρός· καὶ ὅτι ὕστερον ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων ἐλεύσεται μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Δεῖ τοίνυν πιστεύειν, ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν ἀληθὴς Θεὸς, καὶ ἀληθὴς ἄνθρωπος, Σωτὴρ καὶ Λυτρωτὴς τοῦ κόσμου, ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· καὶ ἀμνὸς ἄμωμος, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν του κόσμου, ἔχων τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ πᾶσαν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν γῇ ἐξουσίαν· D οὗτινος ἡ ἐξουσία ἀΐδιός ἐστιν, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἄφθαρτος· ὅτι βασιλεύσει ἐν τῷ οἴκῳ Ἰακὼβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος· ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν ἐκεῖνος, ἐν ᾧ εὐλογηθήσονται πᾶσαι αἱ γενεαὶ, καὶ περὶ οὗ ἡ ἐπαγγελία γέγονε τῷ Ἀβραὰμ ἐν τῷ Ἰσαὰκ τῷ υἱῷ τῆς ἐλευθέρας, καὶ οὐκ ἐν τῷ Ἰσμαὴλ τῷ υἱῷ τῆς παιδίσκης, μαρτυρούσης τῆς Γραφῆς ..... τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. Διότι ἐν τῷ Ἰσαὰκ ἔσται σοι σπέρμα· » ὅτι αὐτός ἐστιν ἐκεῖνος ὁ Μεσίας, καὶ ὁ μέγας προφήτης, περὶ οὗ ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται ἔγραψαν ἐν τῷ νόμῳ, ὃν ὁ Ἀβραὰμ ἄκρᾳ ἐπιθυμίᾳ προσεδόκησεν ἰδεῖν, καὶ ὕστερον εἶδε, καὶ ἐχάρη· ὅστις ὑπὸ τῶν προφητῶν ὀνομάζεται ἄγγελος διαθήκης, Ἐμμανουὴλ, σωτὴρ, σύμβουλος, Θεὸς, ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης. Ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα παραδίδωσι τὸ Εὐαγγέλιον περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἵνα αὐτὴν ὁρῶμεν καὶ γινώσκωμεν διὰ πίστεως.

Verum quia modicum proficit cognoscere et videre viam salutis, nisi in ea homo sit, et ponatur

Πλὴν, διότι ὀλίγον ὠφελεῖ γινώσκειν τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, καὶ βλέπειν, ἂν μὴ ὁ ἄνθρωπος ᾖ καὶ

τεθῇ ἐν αὐτῇ, διὰ τοῦτο ἐπέκεινα τῆς πίστεως A ἀναγκαῖά εἰσι τὰ εὐαγγελικὰ μυστήρια. Ἐν οἷς πρῶτον καὶ θύρα τῶν ἄλλων ἐστὶ τὸ ἅγιον βάπτισμα· περὶ οὗ φησιν ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου πρὸς Νικόδημον· « Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἂν μή τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἀνιὼν εἰς τὸν οὐρανὸν, παραδιδοὺς τούτου τοῦ μυστηρίου τὸν τύπον, εἶπε τοῖς μαθηταῖς, « Πορευθέντες οὖν διδάσκετε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Καὶ πάλιν, « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον πάντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει· ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται. » B Ἔστι τοίνυν τοῦτο τὸ μυστήριον, ᾧ ἀναγεννώμεθα πρὸς τὴν ζωὴν, ἀναγκαῖον πρὸς σωτηρίαν· διότι ἐὰν μή τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ Ἀλκοράνον κωλύει παντελῶς ταύτην τοῦ βαπτίσματος τὴν ἀναγέννησιν, οὐκ ἀνοίγει, ἀλλὰ μᾶλλον κλείει τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ. Ἀνάγκη τοίνυν ἐστὶν τὸν θέλοντα σωθῆναι καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐπέκεινα τῆς ὀρθῆς καὶ ὀρθοδόξου πίστεως ἐν τῷ ὀνόματι τῆς παναγίας Τριάδος, δηλονότι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, βαπτισθῆναι, ἐφεξῆς τραφῆναι τῇ οὐρανίῳ τροφῇ, δηλονότι τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτοῦ λέγοντος ἐν τῷ Εὐαγ- C γελίῳ, « Ὁ μὴ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ μὴ πίνων μου τὸ αἷμα, οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον· » καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως κατ' ἀκολουθίαν ἀπολαῦσαι τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων.

in ea, ideo ultra fidem, necessaria sunt evangelica sacramenta. Inter quæ primum, et janua aliorum est sanctum baptisma; de quo ait Dominus in Evangelio Joannis ad Nicodemum: « Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei [44]. » Et post resurrectionem suam ascendens in cœlum, tradens hujus sacramenti formam, inquit discipulis: « Euntes igitur, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis [45]. » Et iterum: « Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit [46]. » Est igitur hoc sacramentum, quo regeneramur ad vitam, necessarium ad salutem; quia nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. Cum igitur Alcoranus prohibeat omnino hanc baptizati regenerationem, non aperit, sed potius claudit regnum Dei his qui eum sequuntur. Necesse est ergo, ut qui vult salvus esse, et introire in regnum Dei, ultra fidem rectam et orthodoxam, in nomine sanctissimæ Trinitatis, scilicet Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizetur; deinde cibetur cibo cœlesti, scilicet corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, ipso dicente in Evangelio: « Qui non manducat meam carnem, et non bibit meum sanguinem, non habet vitam æternam [47]; » aliisque juxta exigentiam imbuatur ecclesiasticis sacramentis.

Ἐπιπλέον δὲ, ἐπειδὴ μάτην ἐστὶν ὅσον πρὸς τὸ σωθῆναι τὸ εἶναι καὶ γενέσθαι Χριστιανὸν ὀνόματι, καὶ μὴ ἔργοις ἵστασθαί τε ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ μὴ κατευθύνειν τὰ ἴδια διαβήματα εἰς τὸ πέρας, διὰ τοῦτο ὡς τελειότατος νόμος τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον οὐ μόνον δείκνυσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν διὰ τῆς πίστεως, καὶ τίθησιν ἡμᾶς ἐν αὐτῇ διὰ τῶν μυστηρίων, ἀλλ' ἔτι καὶ ὀρθῶς καὶ ῥᾳδίως ἀπευθύνει ἡμᾶς εἰς τὸ πέρας, ὀρθῶς μὲν διὰ τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ἀρετῶν, ῥᾳδίως δὲ διὰ τῶν συμβουλῶν· οὐδεὶς γὰρ νόμος ἐστὶν ἢ γέγονέ ποτε, ὅστις οὕτω προῤῥίζους ἐκριζοῖ τὰς κακίας, οὕτω βαθέως ἐγκεντρίζει τὰς ἀρετὰς, οὕτω γενναίως τὰς θείας ἐπεξεργάζεται ἐντολὰς, οὕτως ἡδέως πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τελειότητος εἰσφέρει τὰς συμβουλὰς, ὥσπερ αὐτὸς ὁ εὐαγγελικὸς νό- D μος, ὁ πᾶσαν τελειότητος ὁδὸν περιέχων καὶ ὑποδεικνύς. Τίς γάρ ποτε νόμος γέγονεν, ὅστις οὕτως εὐσεβῶς, οὕτως εὐλαβῶς, οὕτω μεγαλοπρεπῶς καὶ εἰλικρινῶς τὸν Θεὸν θεραπεύειν ἐδίδαξεν, τὸ ὄνομα αὐτοῦ τιμᾶν, τὰ Σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς ἁγιάζειν, τοὺς γονέας ἀγαπᾶν, τοὺς πλησίον φιλεῖν, τοὺς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένους ἀνθρώπους μὴ κτείνειν, αἰδῶ φυλάττειν ἐν ἅπασι· μὴ μόνον μὴ μοιχεύειν, ἀλλὰ μηδὲ πορνεύειν, ἢ μολύνεσθαι ὅπως δήποτε·

Ulterius, quia frustra est, quoad salutem, fieri et esse Christianum nomine, et operibus stare in via, et non dirigere suos gressus in terminum; ideo, ut perfectissima lex, sanctum Evangelium, non solum ostendit nobis viam per fidem, ponitque nos in eadem per sacramenta, sed etiam recte et faciliter dirigit nos in terminum: recte quidem, per præcepta et virtutes; faciliter autem, per consilia. Nulla etenim est, aut unquam fuit lex, quæ tam radicitus exstirparet vitia, tam profunde insereret virtutes, tam ardue divina exsequeretur mandata, tam suaviter ad implendum perfectionis consilia demulceret, sicut est evangelica lex, quæ omnem perfectionis viam continet, et ostendit. Quæ enim lex unquam fuit, quæ tam pie, tam devote, tam magnifice, et pure Deum colere docuerit: nomen ipsius honorare, sabbata et festivitates sanctificare, parentes amare, proximos diligere, ad imaginem Dei homines factos non occidere; pudicitia servata in omnibus, non solummodo non mœchari, sed nec fornicari, aut pollui quoquo modo: non furtum facere, non latrocinari, non alias opprimere proximum, non contra ipsum falsum testimonium dicere: et quod amplius est, non scandalizare ipsum, nec

[44] Joan. III, 3. [45] Matth. XXVIII, 19. [46] Marc, XVI, 15. [47] Joan. VI, 54.

ei irasci; non concupiscere uxorem ipsius, non ancillam, non rem aliam quamcunque in hoc sæculo. Et non solum hæc, sed etiam quod carnalibus hominibus videtur impossibile, diligere inimicos benefacere odientibus, orare pro persequentibus, et calumniantibus nos. Et ut ad virtutes veniamus, ipsa humilitate et mansuetudine superbiam dejicit, benignitate invidiam vincit, magnificentia et largitate avaritiam superat, temperantia et sobrietate gulam mitigat, patientia iram exstinguit, sollicitudine et diligentia acediam enervat, castimonia vero et pudicitia non solum luxuriam et omnem impetum libidinis refrenat, verum multos et plurimos veluti ipsos cœlestes et incorporeos spiritus reddit impassibiles omnino. Quid plura? Ipsa avertit visum, ne videat vanitatem, claudit auditum ne inutilia et scurrilia audiat; prohibet gustum, ne illicita concupiscat; temperat odoratum, ne ad inanes et mortiferas dilabatur suavitates; refrenat et retrahit tactum, ne prohibita quoquo modo tangat, aut amplectatur. Ipsa cogitationes immundas purgat, delectationes noxias fugat, consensum ad illicita omnino prohibet, linguam cohibet, sermones ordinat, mores, componit, opera dirigit, omissa quæ agenda sunt restaurat, et ut uno sermone omnia complectamur, ipsa docet Deum timere, et ipsum toto corde diligere, ipsi adhærere, et ab ipso nunquam in æternum separari: quod est summa felicitas, et immensa jucunditas, hic inchoata, utcunque possibile per speciem, quæ tandem in alia vita per rei evidentiam complebitur et perficietur ex integro. Quæ felicitas et jucunditas est finis et terminus viæ, per quam lex evangelica suos sectatores ducit, et dirigit, modo ut dictum est. Qui quidem finis et terminus, quod salutem et felicitatem dicimus, licet sicut incomprehensibilis, ita et inexplicabilis sit, dicente Isaia propheta: « Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » bonum scilicet quod Deus præparavit diligentibus se [48]; nihilominus ut nos mortales possumus, aliquid et breviter dicemus de ipso, ut ex ipsa aviditate præmii, animi nostri non abhorreant arduitatem itineris. Etenim felicitas quam lex evangelica promittit Christianis, non consistit in possessione bonorum terrenorum, non in esu omnigenarum carnium et fructuum, non in potu vini, mellis et lactis, non in suavitate sonitus aquarum currentium, rivulorum scilicet et fontium, non in amplexu et luxu carnali pulcherrimarum mulierum et virginum, non in cæteris, ad quæ carnalis concupiscentia et mortalis fex instigat, cujusmodi paradisum vobis vester promittit Alcoranus. Sed felicitas nostra Christianorum, quam vitam æternam dicimus, consistit substantialiter quidem et essentialiter per se, et absque quocunque creato medio in visione ipsius divinæ essentiæ et naturæ. Unde Dominus noster in Evangelio ait: « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te

[48] Isa. LXIV, 4; I Cor. II, 9.

A μὴ κλέπτειν, μὴ λῃστεύειν, μηδὲ ἄλλως θλίβειν καὶ στενοχωρεῖν τὸν πλησίον· μὴ ψευδομαρτυρεῖν κατ' αὐτοῦ, καὶ τὸ πλέον, μὴ σκανδαλίζειν αὐτὸν, μηδὲ ὀργίζεσθαι αὐτῷ· μὴ ἐπιθυμεῖν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, μὴ τῆς παιδίσκης, μὴ ἄλλου πράγματος ὁποίου δήποτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅπερ τοῖς σαρκικοῖς ἀνθρώποις ἀδύνατον δοκεῖ, ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς, εὐεργετεῖν τοὺς μισοῦντας, εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων καὶ συκοφαντούντων ἡμᾶς. Καὶ ἵνα πρὸς τὰς ἀρετὰς ἔλθωμεν, διὰ μὲν τῆς ταπεινώσεως καὶ πραότητος τὴν ὑπερηφανίαν ἀποῤῥίπτει, διὰ τῆς εὐγνωμοσύνης τὸν φθόνον νικᾷ· διὰ τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ ἐλευθεριότητος τὴν φιλαργυρίαν ὑπερβαίνει· διὰ τῆς σωφροσύνης καὶ ἐγκρατείας τὴν γαστριμαργίαν πραΰνει, διὰ τῆς B μακροθυμίας τὴν ὀργὴν σβεννύει, διὰ τῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας τὴν ἀκηδίαν ἐκνευρίζει, διὰ δὲ τῆς ἁγνείας καὶ σωφροσύνης οὐ μόνον τὴν ἀκολασίαν καὶ πᾶσαν ὁρμὴν ἀσελγείας χαλινοῖ, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς καὶ πλείστους ὥσπερ αὐτὰ τὰ οὐράνια καὶ ἀσώματα πνεύματα, ἀποκαθίστησιν ἀπαθεῖς παντελῶς. Τί πλέον; Αὐτὸς ἀποστρέφει τὴν ὄψιν, ἵνα μὴ βλέπῃ ματαιότητας· κλείει τὴν ἀκοὴν, ἵνα μήτε ἀνωφελῆ καὶ ἀκαιρῆ ἀκούῃ· κωλύει τὴν γεῦσιν, ἵνα μὴ τῶν ἀθεμίτων ἐπιθυμῇ· κιρνᾷ τὴν ὄσφρησιν, ἵνα μὴ εἰς ματαίας καὶ θανατηφόρους ὀλισθαίνῃ ἡδύτητας· χαλινοῖ καὶ ἀνθέλκει τὴν ἀφὴν, ἵνα μὴ τῶν κεκωλυμένων ὅπως δήποτε ἅπτηται, ἢ αὐτὰ περιπλέκηται. Οὗτος τὰς ἀκαθάρτους ἐνθυμήσεις καθαίρει, τὰς βλαβερὰς ἡδονὰς διώκει, τὴν C πρὸς τὰ ἀθέμιτα συγκατάθεσιν κωλύει παντάπασι, τὴν γλῶτταν ἐπέχει, τοὺς λόγους τάττει, τὰ ἤθη συντίθησι, τὰ ἔργα κατευθύνει, τὰ πρακτέα καταλειπόμενα ἀνακτᾶται. Καὶ ἵνα ἑνὶ λόγῳ πάντα περιλάβωμεν, οὗτος διδάσκει τὸν Θεὸν φοβεῖσθαι, καὶ αὐτὸν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ ἀγαπᾷν, αὐτῷ προσκολλᾶσθαι, καὶ ἀπ' αὐτοῦ μηδέποτε εἰς τὸν αἰῶνα χωρίζεσθαι· ὅτι ἐστὶν ἄκρα εὐδαιμονία, καὶ ἄμετρος ἡδονὴ, ἐνταῦθα ἀρχομένη διὰ ἐλπίδος, ὡς δυνατόν ἐστιν, καὶ ὕστερον ἐν τῷ ἄλλῳ βίῳ τῇ φανερώσει τοῦ πράγματος τελειωθησομένη καὶ συμπληρωθησομένη ἐξ ἀκεραίου. Ἥτις δὴ εὐδαιμονία καὶ ἡδονή ἐστι τέλος καὶ ὅρος τῆς ὁδοῦ, δι' ἧς ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τοὺς ἀκολούθους αὐτοῦ ἄγει καὶ κατευθύνει, καθ' οὗ εἴρηται τρόπου. Ὃ δὴ τέλος καὶ πέρας, ὃ σωτηρίαν D καὶ εὐδαιμονίαν λέγομεν, εἰ καὶ ὥσπερ ἀκατάληπτον, οὕτω καὶ ἀπροσπέλαστόν ἐστι, λέγοντος τοῦ προφήτου Ἡσαΐου, « Ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, » τὸ ἀγαθὸν δηλονότι ὃ ὁ Θεὸς ἡτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ὅμως καθὸ θνητοὶ ἡμεῖς, κατὰ δύναμιν ἐροῦμέν τι περὶ αὐτοῦ, καὶ βραχέως, ἵνα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἄθλου, μὴ ἀποστρέφωνται αἱ ψυχαὶ ἡμῶν τὸ μέγεθος τῆς ὁδοῦ. Καὶ γὰρ ἡ εὐδαιμονία, ἣν ὁ εὐαγγελικὸς νόμος ὑπισχνεῖται τοῖς Χριστιανοῖς, οὐ συνίσταται ἐν κτήσει γηΐνων ἀγαθῶν, οὐκ ἐν τροφῇ παντοδαπῶν σαρκῶν, ἤγουν κρεῶν καὶ

καρπῶν, οὐκ ἐν πόσει οἴνου, μέλιτος καὶ γάλακτος, οὐκ ἐν ἡδύτητι ἤχου ὑδάτων τρεχόντων, ὀχετῶν δηλονότι καὶ πηγῶν, οὐκ ἐν περιπλοκῇ καὶ ἀκολασίᾳ σαρκικῇ ὡραιοτάτων γυναικῶν καὶ παρθένων, οὐκ ἐν ἄλλοις, πρὸς ἅτινα ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία καὶ ἡ θνητὴ ὕλη διεγείρει· ὁποῖον παράδεισον ὑμῖν τὸ Ἀλκοράνον ὑμῶν ὑπισχνεῖται. Ἀλλ' ἡ εὐδαιμονία ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ἣν ζωὴν αἰωνίαν λέγομεν, συνίσταται οὐσίως μὲν καὶ ὑπαρκτικῶς, καθ' ἑαυτὴν, καὶ χωρίς τινος κτιστοῦ μέσου, ἐν τῇ θεωρίᾳ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως. Ὅθεν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησὶν, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » Καὶ διότι τὸ τοιοῦτον ὁρώμενον ἔσται ἐν τῷ ὁρῶντι δι' ἀγάπης, ἥτις μεταβάλλει τὸν ἐρῶντα εἰς τὸ ἐρώμενον, αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ ἀκολουθήσει μεταμόρφωσίς τις καὶ ἔκτασις, ᾗτινι ὁ ἀγαπῶν θεοειδὴς ἀποτελευθήσεται, καὶ κρατήσει τὸ ἀγαπώμενον. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἓν ἔσται ἐν τῷ λοιπῷ, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος, « Ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ· » διότι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ καὶ διότι πρὸς τὴν ἕνωσιν τοῦ ἄκρως συνερχομένου ἕπεται ἡδονὴ ἄκρα, αὐτῇ τῇ θείᾳ καὶ ἀϊδίῳ θεωρίᾳ ἀκολουθήσει ἀνεκδιήγητος γλυκύτης καὶ ἡδονὴ, ἣν ἰδίῳ ὀνόματι ἀπόλαυσιν λέγομεν, καὶ τοιαύτη, ὁποίαν οὔτε νοῦς νοῆσαι, οὔτε γλῶττα δηλῶσαι θνητῶν δυνήσεται. Ἣν θαυμάζων Δαβὶδ ὁ προφήτης ἐν Πνεύματι ἐβόα λέγων, « Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χριστότητός σου, Κύριε, ἣν ἔκρυψας τοῖς φοβουμένοις σε. » Παρὰ δὲ τὴν προειρημένην τῆς θείας θεωρίας μακαριότητα, ᾗτινι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ ἐξ ἀκεραίου μακαρισθήσεται, ἕξομεν καὶ ἐν τῷ σώματι τὴν εὐδαιμονίαν, κατὰ τὸν αὐτοῦ τρόπον. Καὶ γὰρ τὰ σώματα τῶν μακαρίων ἔσονται ἀθάνατα, ἄφθαρτα, καὶ παντελῶς ἀπαθῆ, λεπτὰ πρὸς τούτοις, καὶ κοῦφα, καὶ πλέον παρὰ ὁ ἥλιος νῦν ἐστι, καὶ λαμπρὰ καὶ ἀστράπτοντα. Οὐ φάγονται ἐκεῖ, οὐδὲ πίονται σωματικῶς, τῷ ἀῤῥήτῳ κορακινῷ τῆς θείας θεωρίας πεπληρωμένοι. Οὔτε γαμοῦσιν ὁμοίως ἐκεῖ, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι Θεοῦ, λέγοντος τοῦ Εὐαγγελίου, « Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται· οὐδὲ γὰρ ἔτι ἀποθνήσκειν δυνήσονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ. » Καὶ πάλιν, « Τότε λάμψουσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν. » Καὶ ὥσπερ περὶ τῆς κοινωνίας, οὕτω καὶ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν, ὅσον πρὸς τὰς τοιαύτας ἐνεργείας τοῦ σώματος χαιρήσουσιν. Διότι οὐκ ἔσται ἐκεῖ βρώματος ἐπιθυμία, οὐδεμία ἐκεῖ ἐκκαυθήσεται ἀκολασία, οὐδὲ τὰ λοιπὰ πάθη, ὁποῖα νῦν πάσχομεν τοῦ σώματος· οὐ δάκρυα, οὐ θρῆνος, οὐ κοπετὸς, οὐ πόνος οὐδεὶς, οὐ χαυνότης ἀσθενείας, οὐ φόβος πτωχείας. Οὐδεὶς ἐκεῖ βλάπτεται, οὐδεὶς ὀργίζεται, οὐδεὶς φθονεῖ τῷ πλησίον. Οὐδεμία νόσσει τιμῆς ἢ δυνάμεως φιλοτιμία, οὐδεμία

A solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum [49]. » Et quia tale visum erit in vidente per amorem, qui transformat amantem in amatum, ad ipsam visionem sequetur transformatio quædam et tensio, qua amans deiformis efficietur, et tenebit amatum; imo et unum erit in reliquo, dicente Domino: « Qui manet in me, et ego in eo [50], » quia Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo; et quia ad unionem summe convenientis, sequitur dilectio summa, ad illam divinam et æternam visionem sequetur inenarrabilis dulcedo et suavitas, quam proprio nomine fruitionem dicimus; et talis, qualem nec mens cogitare, nec lingua valet exprimere mortalium. Quam admirans David propheta in Spiritu clamabat, dicens, B « O quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te [51]! » Præter prædictam divinæ visionis beatitudinem, qua anima nostra ex integro felicitabitur, habebimus et in corpore felicitatem suo modo. Etenim corpora beatorum erunt immortalia, incorruptibilia, ut omnino impassibilia, subtilia denique et agibilia, et plus quam sol modo sit, splendida, et refulgentia. Non comedent, neque bibent ibi corporaliter, divinæ visionis ineffabili satietate repleti. Similiter neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei, dicente Domino nostro Jesu Christo in Evangelio «: In resurrectione enim neque nubent, neque enim ultra mori poterunt, sed sunt C sicut angeli Dei in cœlo, et filii sunt Dei [52]. » Et iterum: « Tunc fulgebunt justi, sicut sol in regno Patris eorum [53]. » Et sicut de societate, ita et de conditione ipsorum, quo ad hujusmodi actus corporeos gaudebunt; quia nullum erit ibi cibi desiderium, nulla ibi exardescet libido, nullæ reliquæ passiones, quales modo patimur corporis. Non lacrymæ, non luctus, non clamor, non denique ullus dolor, non ægritudines, non imbecillitates, non paupertatis metus. Nemo ibi lædetur, nemo irascetur, nemo invidebit proximo. Nulla pulsabit honoris, aut potestatis ambitio. Nulla erit tunc discordia, sed cuncta consona. Nullus erit ibi diaboli metus; insidiæ dæmonum nullæ: timor gehennæ procul: tranquilla erunt omnia, et cum æterna D securitate jugis splendor. Vere degenerat, qui hujus vitæ amore non capitur, in qua divitiæ et deliciæ et gaudia sic inchoantur, ut finiri non possint. Cujus qui amator esse noluerit, et præsentem perdet vitam temporalem, et hanc æternam de qua loquimur non inveniet, atque a morte æterna capietur. Hujus æternæ vitæ, et æternæ felicitatis, olim magnus Paulus noster Jesu Christi desiderio tractus, de exsilio vitæ præsentis conquerens, sic clamabat: « O infelix homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus [54]? — Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus [55]. — Cupio dissolvi, et esse cum Christo [56]. » Abscondita enim

[49] Joan. XVII, 3. [50] Joan. VI, 57. [51] Psal. XXX, 20. [52] Matth. XXII, 30. [53] Matth. XIII, 43. [54] Rom. VII, 24. [55] Galat. II, 20. [56] Philipp. I, 23.

est mortalibus illa vita; quia quandiu sumus in mundo, peregrinamur a Domino [57]. Sed tunc revelabitur, et manifestabitur, cum Dominus Jesus cœperit pro terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare, et adducere secum sanctos in visione paternæ gloriæ, et facere secum in cœlestibus considere, suique immortalitatem largiri, ad quam sui sanguinis vivificatione eos reparavit. « O quam gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei [58]! — O quam dilecta tabernacula, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini [59], » dicebat propheta; « cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum [60]. »

A ἔσται τότε διχόνοια, ἀλλὰ σύμφωνα πάντα. Οὐδὲν ἔσται ἐκεῖ τοῦ διαβόλου δέος, ἐνέδρα δαιμόνων οὐδεμία, φόβος τῆς γεέννης μακράν. Γαληνὰ ἔσονται πάντα, καὶ σὺν αἰωνίῳ ἀσφαλείᾳ. Τῇ ἀληθείᾳ ἀγεννής ἐστιν, ὅστις οὐχ ἁλίσκεται τῷ πόθῳ τῆς ζωῆς ταύτης, ἐν ᾗ πλοῦτος καὶ τρυφαὶ καὶ εὐφροσύναι οὕτως ἄρχονται, ὡς μὴ δύνασθαι τελειωθῆναι· ἥστινος ὁ μὴ θέλων γενέσθαι ἐραστὴς καὶ τὴν παροῦσαν καὶ πρόσκαιρον ἀπολεῖ ζωήν, καὶ ταύτην τὴν ἀΐδιον περὶ ἧς διαλεγόμεθα οὐχ εὑρήσει, καὶ τῷ αἰωνίῳ θανάτῳ κρατηθήσεται. Ταύτης τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ ἀϊδίου εὐδαιμονίας πάλαι ὁ μέγας Παῦλος ἡμῶν, ὁ ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ ἐπιθυμίᾳ ἑλκυσθεὶς, περὶ τῆς ἐξορίας τῆς παρούσης ζωῆς λυπούμενος, οὕτως ἐβόα· « Ὦ δυστυχὴς ἄνθρωπε, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θνητοῦ τούτου; Ζῶ ἐγὼ ἤδη, οὐχ ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. — Ἐπιθυμῶ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. » Ἀπεκρύφθη γὰρ τοῖς θνητοῖς ἐκείνη ἡ ζωή. Διότι ἐφ' ὅσον ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀποδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ τότε ἀποκαλυφθήσεται καὶ φανερωθήσεται, ὁπόταν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἄρξηται ἀντὶ τῶν γηΐνων τὰ οὐράνια, ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ ἀΐδια, ἀντὶ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα διδόναι, καὶ προσάγεσθαι σὺν αὐτῷ τοὺς ἁγίους ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς πατρικῆς δόξης· καὶ ποιεῖν μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς οὐρανίοις συγκαθῆσθαι, καὶ τὴν ἀθανασίαν τὴν ἰδίαν δωρεῖσθαι, πρὸς ἣν τῇ ζωοποιήσει τοῦ ἰδίου αἵματος αὐτοὺς παρεσκεύασεν. « Ὡς δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ! Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων! Ἐπιθυμεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, » ἔλεγεν ὁ προφήτης, « ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσατο ἐπὶ Θεῷ ζῶντι. »

Talis profecto est felicitas Christianorum; talis spes nostra; talis sancti Evangelii finis et terminus. Non qualem caro et sanguis promittit nobis, sed qualem habent cœlestes et angelici spiritus. Pro quo obtinendo, non mirum si priores nostri Patres igne charitatis accensi, varia et innumera pertulere alacriter et gaudenter tormenta; si parentibus, si uxoribus, si liberis, si denique divitiis, delectationibus carnis, cæterisque hujus sæculi bonis sponte renuntiabant, ut ad hanc et velocius et securius atque liberius pertingerent. Et quia charitas Christi (quæ quantum in ea est, vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis pervenire [61]) coegit nos, ut dimissis omnibus vitæ præsentis commodis, a longinquis partibus, et cum magnis laboribus usque ad vos veniremus, profiteremurque, et annuntiaremus quæ professi sumus, et annuntiavimus, ideo rogamus vos, et obsecramus in eo, qui nos omnes ad sui imaginem, rationales et intellectuales creavit, ut patienter his in scriptis suscipiatis, quæ annuntiavimus: et ut rationales, ad imaginem et similitudinem Dei creati, scripta nostra cum ratione discutiatis. Et si quid rationi consonum reperietis, illud ut rationales suscipite. Si quid vero aliter vobis videatur esse nuntiatum, ecce paratos nos offerimus, etiam quousque reddamus spiritum ad Deum, qui fecit illum, in illius auxilio et virtute, qui dixit: ‹ Dum steteritis ante reges et præsides, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini [62]. › Ad ostendendum, quod omnia quæ scripsimus, sancto Evangelio et

B Τοιαύτη τῷ ὄντι ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία τῶν Χριστιανῶν· τοιαύτη ἡ ἐλπὶς ἡ ἡμετέρα· τοιοῦτον τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ τέλος καὶ τὸ πέρας. Οὐχ ὁποῖον σὰρξ καὶ αἷμα ὑπισχνεῖται ὑμῖν, ἀλλ' ὁποῖον ἔχουσι τὰ οὐράνια καὶ ἀγγελικὰ πνεύματα. Ὅπερ ὥστε κατασχεῖν καὶ φυλάξαι, οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ οἱ πρὸ ἡμῶν Πατέρες, τῷ πυρὶ τῆς ἀγάπης ἐξαφθέντες, ποικίλα καὶ ἀναρίθμητα ὑπήνεγκαν ἡδέως καὶ χαρμονικῶς κολαστήρια, εἰ γονεῖς, εἰ γυναῖκας, εἰ παῖδας, εἰ πλοῦτον, σαρκὸς ἡδονὰς, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τοῦ αἰῶνος ἀγαθὰ ἑκουσίως ἠρνήσαντο, ἵνα πρὸς ταύτην καὶ συντομώτερον καὶ ἀσφαλέστερον καὶ ἐλευθερώτερον φθάσωσιν. Καὶ διότι ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ (ἥτις τὸ κατ' αὐτὴν θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν) ἠνάγκασεν ἡμᾶς, C ἵνα ἀφέντες πάντα τῆς παρούσης ζωῆς τὰ ἡδέα καὶ συμφέροντα, ἀπὸ μακροτέρων μερῶν καὶ μετὰ μεγάλων κόπων ἕως ὑμῶν ἔλθωμεν, καὶ ὁμολογήσωμεν καὶ ἀναγγείλωμεν, ἅτινα ὡμολογήσαμεν καὶ ἀνηγγείλαμεν. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, καὶ ἱκετεύομεν ἐν τῷ πάντας ἡμᾶς, κατ' εἰκόνα αὐτοῦ λογικοὺς καὶ νοεροὺς δημιουργήσαντι, ἵνα μακροθύμως δέξησθε ἐν τούτοις τοῖς γεγραμμένοις ἅπερ ἀνηγγείλαμεν· καὶ ὡς λογικοὶ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ δημιουργηθέντες, τὰ γράμματα ἡμῶν μετὰ λόγου ἐρευνήσητε. Καὶ ἄν τι τῷ λόγῳ σύμφωνον εὕρητε, ἐκεῖνο ὡς λογικοὶ δέξασθε. Ἂν δέ τι ἄλλως ὑμῖν δόξῃ ἀναγγελθῆναι, ἰδοὺ ἑτοίμους ἡμᾶς προσφέρομεν, ἕως οὗ D ἀποδώσωμεν τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ τῷ ποιήσαντι αὐτὸ ἐν τῇ βοηθείᾳ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ εἰπόντος, « Ὅταν σταθῆτε ἐνώπιον βασιλέων καὶ ἀρχόντων, μὴ

[57] II Cor. v, 6. [58] Psal. LXXXVI, 3. [59] Psal. LXXXIII, 3. [60] Ibid. [61] I Tim. II, 4. [62] Matth. x, 19.

λογίζεσθε, πῶς ἢ τί λαλήσετε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε· » πρὸς τὸ δεῖξαι, ὅτι πάντα ὅσα ἐγράψαμεν, τῷ ἁγίῳ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ λόγῳ εἰσὶ σύμφωνα. Εἰ δὲ μήτε τὰ προειρημένα σὺν λόγῳ ἐρευνῆσαι, οὔτε ἡμῶν πλέον ἀκοῦσαι, τῆς τάξεως καὶ τῶν περιστάσεων φυλαττομένων τῶν ὀφειλομένων, θελήσετε· ἐξαιτιώμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν ἀγγέλων, καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμεθα μάρτυρας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ὅτι κατὰ δύναμιν περὶ τὴν σωτηρίαν τὴν ὑμετέραν ἐποιήσαμεν, ὅπερ ποιεῖσθαι ἠδυνήθημεν, τιθέντες τὰς ψυχὰς ἡμῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὑμῶν καὶ τῆς ἀγάπης, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον· ὅ φησιν, ὅτι « Μείζονα ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἢ ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ τις ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ· » καὶ ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι Θεὸς εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A rationi sunt consona. Si autem nec prædicta cum ratione discutere, nec nos ulterius audire, ordine et circumstantiis servatis debitis, volueritis; excusamus nos coram Deo et omnibus angelis et sanctis suis, et invocamus in testes cœlum et terram, et omnem creaturam, quod juxta posse circa salutem vestram fecimus, quod facere potuimus; ponentes animas nostras pro vestra salute, et charitate, juxta Evangelium, quod dicit: « Majorem charitatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis [68], » et pro laude Domini nostri Jesu Christi, qui est Deus benedictus in sæcula. Amen.

[68] Joan. xv, 13.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΙΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΤΑΦΡΟΝΕΙΝ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ
ΛΟΓΟΣ *.

DEMETRII CYDONII
DE CONTEMNENDA MORTE ORATIO.*

ARGUMENTUM.

Demetrius, ut doceat, mortem non metuendam, sed contemnendam negligendamque esse, tria hominum mortem timentium profert genera: primo eos qui mortem propter voluptatum jacturam abominentur (c. 2 — 6); *deinde eos qui morte deleri omnia putent* (c. — 20); *denique eos qui propter pœnas æternas mortem omnium malorum maximum gravissimumque esse arbitrentur* (c. 7 — 20-25); *ita ut patefaciat et demonstret vanitatem timoris singulorum ejusque causas.*

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Τὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸν, ὃν δὴ θάνατον εἰώθαμεν ὀνομάζειν, πάντες μὲν φρίττουσι, πάντες δὲ μισοῦσι, πάντες δὲ πάντων κακῶν χείριστον οἴονται. Ἂν δέ τις αὐτοὺς ἔρηται, τί τὸ πεῖθον οὕτως αὐτὸν δυσχεραίνειν· δοκοῦσι μέν τι λέγειν, καὶ πείθουσί γε ῥᾳδίως τοὺς αὐτοῖς ὁμοίως διακειμένους, ὥσπερ κακοὶ δειλοὺς πολέμων ἀπέχεσθαι παραινοῦντες· ῥᾷστα γὰρ ἂν οὕτω πείσαιεν, τῆς τοῦ πάθους ὁμοιότητος πιθανοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀκούουσι ποιούσης συμβούλους· ἂν δὲ πρὸς ἄνδρας ἐπιχειρῶσι κατηγορεῖν, οὐδὲν εὔλογον ὑπὲρ τῆς αὐτῶν δόξης ἔχουσι λέγειν, ψυχῆς δὲ μόνον ἄγνοιαν καὶ μαλα-

CAPUT I.

B Animi a corpore discessum, quem mortem nominare solemus, omnes perhorrescunt, omnes oderunt, omnes omnium malorum perniciosissimum ducunt. E quibus si quæras, qua ratione adducti, eam tantopere aversentur, causam habere sibi videntur, et iis, qui eodem modo sunt affecti, citra negotium persuadent, quemadmodum ignavi, cum timidos a bellis deterrent. Nam cum affectionis similitudo fidem iis conciliet, facillime auditores in suam sententiam adducunt. Sed si apud viros eamdem criminationem instituant, nullam opinionis suæ rationem probabilem reddere possunt:

* Ex recensione Christ. Theophili Kuinoel. Lipsiæ 1786. Cum interpretatione Raphaelis Seileri, Augustani.

morbum duntaxat animi sui, inscitia et mollitie laborantis, indicantes : quibus adducuntur, ut ea quæ timenda non sunt, timeant, et iis quæ nihil nocent, percellantur. Age vero videamus, quibus de causis mortem omnia mala superare putent. Ut autem proverbio dicitur, Trifariam omnia esse divisa ; ita fit, ut eorum etiam, qui mortem vituperant, tria sint genera. Nam promptissimi quique, ac potius veracissimi, qui sua probra velare nesciunt, omnis generis voluptatum privationem lamentantur : et id quod eas delet, omnium merito et molestissimum, et maxime formidabile existimant. Urbaniores autem, et quos pudet sine causa aut agere, aut admittere quidquam, id a natura cunctis insitum aiunt, ut se et esse et vivere cupiant. Jam vero quod id aufert, quod ab omnibus appetitur, atque efficit, ut ea quæ sunt, non sint, iisque perniciem affert, et rebus tanta pulchritudine a natura factis caliginem ex interitu offundit, quis non horreat? quis non oderit? quis, si vel nomines, tanquam naturæ inimicum non aversetur? Neque vero naturæ solum, verum, ac multo magis, etiam Deo : non eo, tantum, quod solus absolutissimam immortalitatem sortitus est : sed quod ejus instituto omnium maxime adversatur : siquidem quæ ipse procreare et conservare studet, ea mors exstinguit et dissipat. Hæc modestiores, quique naturam sequuntur, ad justi odii comprobationem. Reliqui autem et tertii, cum graviores sint et verecundiores, et aliis aliquid prudentius afferre velint : non ob ea quæ commemoravimus, mortem in crimen vocandam censent : sed quod post eam, confestim vitæ actæ rationem reddere, et acerbissimas ac tristissimas pœnas in perpetuum dare cogamur : quarum expertes futuri essemus, nisi mors animos a corporibus avelleret, et ad illius loci leges ac quæstiones mitteret. His igitur verbis quidam et sibi et auditoribus timore injecto, tum ipsi mortis nomine percelluntur, tum aliis, ut sint metus socii, persuadent.

CAPUT II.

Videamus ergo, utrum aliquid dicant, et honestum sit, qui virum se dicat esse, eum hujusmodi sermonibus se dedere. Primos itaque ut nimium voluptarios et molles, ideoque virilium bellorum imperitos, parvæ operæ est ad deditionem compellere : quamvis et multos socios habeant, et cum multis nos invadant. Omnes enim qui Epicuro nomina dederunt, suavem vitam et doloris expertem humanæ felicitatis finem existimant ; et difficilem inter homines ullum inventum esse aiunt, qui prorsus absque voluptate vivere velit, nisi quis ob stuporem a communissimo bono abhorreat. Tamen recte iis dicere possimus : O viri, si modo hoc nomine appellandi estis, qui adeo dissoluti et enervati, stolidique omnino sitis, ut nimium pueriliter in eo facitis, cum voluptatibus tantum, boni judicium permittitis ; si quid autem cum molestia

A κίαν νοσοῦντες ἐλέγχονται, ὑφ' ὧν τὰ ἀδεᾶ δεδιέναι, καὶ κατεπτηχέναι τὰ μὴ βλάπτοντα, πείθονται. Φέρε γὰρ ἴδωμεν, ἐκ ποίων λογισμῶν κακοῦ παντὸς ἐπέκεινα τὸν θάνατον οἴονται. Οὐκοῦν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, τριχθὰ πάντα δέδασται, τριχῇ συμβαίνει καὶ τοὺς τὸν θάνατον κακίζοντας διαιρεῖσθαι. Οἱ μὲν γὰρ προχειρότεροι, μᾶλλον δὲ ἀληθέστεροι, καὶ τὰ ἑαυτῶν οὐκ ἐπιστάμενοι συγκαλύπτειν ὀνείδη, τὴν τῶν παντοδαπῶν ἡδονῶν ὀδύρονται στέρησιν, καὶ τὸ ταύτας ἀφανίζον πάντων εἰκότως ἀηδέστερόν τε καὶ φοβερώτατον ἥγηνται· οἱ δὲ κομψότεροι, καὶ ὅσοις ἀλόγως τι ποιεῖν, ἢ πάσχειν, αἰσχύνη, πᾶσί φασι τοῦ εἶναι, καὶ τῆς οὐσίας ἔφεσιν κατὰ φύσιν ἐγκεῖσθαι. Τὸ τοίνυν τὸ πᾶσιν ὀρεκτὸν ἀναιροῦν, καὶ τὸ μὲν εἶναι τῶν ὄντων ἐλαῦνον, ἀπώλειαν δὲ B ἐπάγον, καὶ τὴν ἐκ τῆς φθορᾶς ἀμορφίαν καταχέον τῶν οὕτω κάλλιστα παρὰ τῆς φύσεως εἰργασμένων, τίς οὐκ ἂν φρίξειε ; τίς δὲ οὐκ ἂν μισήσειε ; τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ μόνον λεγόμενον, ὡς τῇ φύσει πολέμιον ἀποπέμψαιτο ; οὐ τῇ φύσει δὲ μόνον, ἀλλὰ πολλῷ πρότερον καὶ Θεῷ· οὐ μόνον ὡς μόνῳ τὴν τελεωτάτην ἀθανασίαν κεκληρωμένῳ, ἀλλ' ὅτι καὶ τῇ τούτου προαιρέσει πάντων ἐναντιώτατον; εἴπερ ἃ παράγειν ἐκεῖνος καὶ συντηρεῖν προθυμεῖται, ταῦτ' ἐκεῖνος φθείρει καὶ διαλύει. Ταῦτά γε οἱ σωφρονέστεροι, καὶ τῇ φύσει κεχρημένοι, πρὸς τὴν τοῦ δικαίου μίσους ἀπόδειξιν. Οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τρίτοι, σεμνότεροί τινες ὄντες, καὶ εὐλαβέστεροι, καί τι τῶν ἄλλων σοφώτερον ἀξιοῦντες διανοεῖσθαι, οὐχ ὧν C ἔφημεν εἵνεκα τὸν θάνατον ἀξιοῦσι κακίζειν, ἀλλ' ὅτι μετ' ἐκεῖνον εὐθὺς ἀναγκαζόμεθα λόγον τῶν βεβιωμένων ὑπέχειν, καὶ τὰς ὀδυνηροτάτας καὶ ἀλγεινοτάτας δι' αἰῶνος δίκας διδόναι, ὧν οὐκ ἂν ἐλαμβάνομεν πεῖραν, μὴ τοῦ θανάτου τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς διαιροῦντος, καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ νόμους καὶ ἐξετασμοὺς παραπέμποντος. Τούτοις μὲν οὖν τοῖς λόγοις τινὲς καὶ ἑαυτούς, καὶ τοὺς ἀκούοντας, δεδιττόμενοι, αὐτοί τε καὶ πρὸς τοὔνομα τοῦ θανάτου ταράττονται, καὶ τοὺς ἄλλους πείθουσι τοῦ δέους αὐτοῖς κοινωνεῖν.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σκεπτέον τοιγαροῦν, εἴ τι μετ' ἀληθείας λέγεται παρ' αὐτῶν, καὶ εἰ καλὸν, ἄνδρα φάσκοντα εἶναι D τοιούτοις ἑαυτὸν λόγοις παραδιδόναι. Τοὺς μὲν οὖν πρώτους ὡς λίαν ὄντας φιληδόνους καὶ μαλακούς, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρικῶν πολέμων ἀπείρους, οὐ χαλεπὸν παραστήσασθαι, καίτοι καὶ πολλοὺς ἔχοντας συμμάχους, καὶ μετὰ πολλῶν ἡμῖν ἐπιόντας. Πάντες γὰρ οἱ μετ' Ἐπικούρου στρατευόμενοι τὸν ἡδὺν καὶ ἀνάλγητον βίον ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας οἴονται πέρας, καὶ χαλεπόν φασιν ἐν ἀνθρώποις εὑρεῖν τὸν ἄνευ ἡδονῆς αἱρούμενον ζῆν ἀτεχνῶς, εἰ μή τις δι' ἀναισθησίαν ἀηδῶς ἔχει πρὸς τὸ κοινότατον ἀγαθόν. Ὅμως εἰκότως ἂν αὐτοῖς λέγοιμεν· Ὦ ἄνδρες, εἴγε τοῦτο χρὴ καλεῖν ὑμᾶς οὕτως ἐκλελυμένους, καὶ ἐκνενευρισμένους, καὶ βλακεύοντας ἀτεχνῶς, ὡς λίαν ὑμῶν παιδικὸν τὸ ταῖς ἡδοναῖς μόνον τὴν κρίσιν ἐπιτρέπειν τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ δέ τι καὶ μετὰ ἀηδίας

ὠφελεῖν δύναιτο, τοῦτο κακίζειν, καὶ πάντα τρόπον φεύγειν πειρᾶσθαι· ἄλλο μὲν οὐδὲν ἐγκαλεῖν ἔχοντας, ὅτι δὲ μόνον οὐ σαίνει τὴν αἴσθησιν. Τί γὰρ κωλύει, καὶ τοὺς ἰατροὺς τοῖς λόγοις τούτοις κακίζειν, οἱ τοῖς σώμασιν οὐκ ἄλλως ἐπικουροῦσιν, ἢ τῶν ἀηδῶν, καὶ ἐσθίειν, καὶ πίνειν, καὶ ἅπτεσθαι, καὶ πάντα τρόπον χρῆσθαι τοὺς κάμνοντας ἀναγκάζοντες, οἷς τοῦ τοῦτον τὸν τρόπον ἡμᾶς λυπεῖν καὶ μισθοὺς μεγάλους τελοῦμεν, καὶ εὐεργεσίας αὐτοί τε, καὶ οἷς τῶν ἡμετέρων μέλει, ὁμολογοῦμεν; Ὧν εἰ πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν ἔδει πάντα ἀνάγειν, τίνας ἂν ἐχθίους ὑπῆρξε καλεῖν; Ἀλλ' οἶμαι τἀγαθὸν καὶ κακὸν οὐ λύπῃ καὶ ἡδονῇ, τῷ δὲ ὠφελίμῳ καὶ βλαβερῷ κρίνεσθαι δοκεῖ. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἡδονὴν πάντα ἀνοίσομεν, κακὸν, ὥσπερ ἔφην, ἐν σώματι μὲν ἰατρὸς, χείριστον δὲ ἐν ψυχῇ νόμοι, καὶ παιδευταὶ, καὶ γονεῖς, καὶ ὅλως τὰ τιμιώτατα καὶ ὠφελιμώτατα. Οὗτοι γὰρ πάντες ἂν μὴ πείθωσι, τὰ προσήκοντα παραινοῦντες, ἀηδέστατοι γίνονται μὴ πειθομένοις, ἀτιμοῦντες, καὶ εἴργοντες, καὶ μακρᾷ κολάσει παραδιδόντες, ὧν οὐδὲν ἂν ἡμῖν ὄφελος ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄνεσιν προτιμῶσι (1). Πόρνους δὲ, καὶ προαγωγέας, καὶ κόλακας, καὶ ὅσοι τὰ αἴσχιστα, αὐτοί τε ἐπιτηδεύουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς ἀπὸ τούτων ἡδονὰς προξενοῦσιν, ἐπιτηδείους ἡμῖν αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, νομιοῦμεν, ἂν τὰ τῶν ἡδονῶν κρατῇ πανταχοῦ.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο καὶ κουφότητος νομιστέον κλάειν τῶν ἡδονῶν στερουμένους, ὥσπερ τὰ παιδία, ὅταν αὐτῶν οἱ παιδαγωγοὶ τοὺς ἀστραγάλους, ἤ τι τῶν τῆς παιδιᾶς, ἀφαιρῶνται. Ἔπειτ' ἐξεταστέον, καὶ τίνας τῶν ἡδονῶν ὁ θάνατος ἀφανίζων, οὕτως ἐστὶ λυπηρός. Οὐκοῦν καὶ τούτων εἰς τρεῖς μοίρας διαιρουμένων, τὴν μὲν μίαν καὶ πρώτην, καὶ θειοτάτην, καὶ ἣ μόνη καθαρῶς ἐστιν ἀνθρώπου, καὶ καθ' ἑαυτὴν αἱρετή· λέγω δὴ τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸν νοῦν, καὶ ὅση τούτου γένους· τοσοῦτον ἀπέχει φθείρειν ὁ θάνατος, ἤγουν τὸ τυχὸν ἐλαττοῦν, ὥστε καὶ τῶν παντελῶς ἀδυνάτων, εἰ μὴ μετὰ θάνατον, καθαρῶς τε καὶ ἀσφαλῶς ἐκείνας ἡσθῆναι τὰς ἡδονάς. Καὶ τοῦτ' ἄπιστον μὲν ἴσως δόξει τοῖς ὡς ἔτυχε ζῶσι· παντὸς δὲ μᾶλλόν ἐστιν ἀληθὲς τοῖς οὐκ ἀβασανίστως περὶ τῶν πραγμάτων ψηφιζομένοις. Καὶ παρ' ἡμῶν δέ τις οὐδὲν ἧττον ἔσται τῇ δόξῃ ταύτῃ συνηγορία, ὅταν αὐτὴν ἐξετάζωμεν. Λείπεται δὲ τὴν ζημίαν εἶναι τοῖς ἀποθνήσκουσιν εἰς τὰς τοῦ σώματος ἡδονάς. Ἀλλὰ καὶ ταύταις πολὺ τόδε διάφορον. Αἱ μὲν γὰρ φύσεώς τί εἰσιν ἔργον, καὶ παρὰ Θεοῦ συγκεχώρηνται, ἢ τὰ κατὰ μέρος δι' αὐτῶν συντηροῦντος, ἢ τοῖς κοινοῖς εἴδεσιν μηχανωμένου τὸ διαρκές τε καὶ μόνιμον, καὶ τῇ διαδοχῇ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπισκευαστὴν ἀθανασίαν ἐπινοήσαντος, ὡς μέχρι τοῦ πολλοῦ τοῦ συνθέτου μένειν οὐ δυναμένου. Αὗται δέ εἰσιν, ὅσαι τῇ γενέσει λυσιτελοῦσιν, ἐπὶ διαδοχὴν τὰ ζῶα ταῖς ἡδοναῖς προκαλούμεναι, καὶ ὅσαι τὴν ὄρεξιν θήγου-

A prodesse queat, id vituperatis, et quovis modo effugere studetis, tametsi nihil aliud habeatis reprehendendum, nisi illud solum, quod sensum non demulceat. Quid enim vetat, medicos quoque iisdem rationibus criminari, qui corporibus non aliter succurrunt quam cogendis ægrotis, ut res insuaves et comedant et bibant, et tangant, et modis omnibus tractent? Quibus eo quod hoc modo molesti nobis sint, et magnas mercedes pendimus, et debere illis, tum nos ipsi, tum ii quibus curæ sumus, prædicamus. Quibus, si ad solam voluptatem omnia referri oporteret, quinam inimiciores appellari deberent? Verum mea quidem sententia res bonæ et malæ non dolore et voluptate, sed utilitate et noxa judicandæ sunt. Si vero ad volupta-B tem cuncta referemus, incommodabit (id quod dixi) corpori medicus, et maxime nocebunt animo leges, et institutores, et parentes, denique pretiosissima et utilissima quæque. Ii enim omnes, cum frustra officii commonent, contumacibus molestissimi fiunt, ignominia mulctando, et in carcerem conjiciendo, et diuturnis suppliciis afficiendo: quorum nullum nobis esset commodum, si quovis modo otium illud amplecteremur. Sed cinædos, lenones, adulatores, quique flagitia tum ipsi exercent, tum aliis inde voluptates conciliant, opportunos scilicet nobis ipsis judicabimus, si ubique voluptates dominentur.

CAPUT III.

Primum igitur illud levitatis putandum est, de-C plorare voluptatum privationem: instar puerorum, quibus magistri talos, aut aliud quippiam ludicrum, eripiunt. Deinde quærendum, quibus adimendis voluptatibus, mors tam gravis sit? Cum autem hæ quoque in tres partes dividantur, unam quidem et maxime divinam, et quæ sola hominis est, et propter semetipsam expetenda [eam autem dico, quæ in veritate indaganda versatur, et in mente posita est, et quæ sunt ejusdem generis] tantum abest ut mors perdat, vel minima ex parte diminuat, ut nullo modo fieri possit ut illis voluptatibus pure et secure perfruamur, nisi post mortem. At hoc incredibile fortassis videbitur hominibus temere viventibus, cum omnium verissimum sit iis qui non nisi adhibita exploratione de rebus D decernunt. Et a nobis etiam ipsis patrocinium nihilominus adhibebitur, cum in eam inquiremus. Reliquum ergo est, morientes corporearum voluptatum jacturam facere. Sed harum etiam magnum est discrimen. Nam aliæ et naturæ opus sunt, et a Deo concessæ, vel singulas res per eas conservante, vel id communibus formis machinante, ut durent et maneant, atque id propositum habente, ut per successionem iis quæ oriuntur et intereunt, immortalitatem instauratione conciliet: quippe cum ea quæ composita sunt, longo tempore durare nequeant. Hæ autem sunt, quæ ad generationem prosunt, et ad sobolis propagationem ani-

(1) Cod. Reg. 1213, προτιμώντων, quod exquisitius videtur, genitivo absolute posito, et post ὄφελος facta distinctione. Edit.

mantia suis illecebris provocant: quæque victus A appetitionem acuentes, ea quæ nutriri possunt, ad alimoniam movent: et sic quod in dies decedit, supplent, ac vitam, dum licet, propagant. Nemo enim vel ad mensam accessisset, vel procreandæ soboli animum adjecisset, si ad eas res cum molestia fuisset accedendum. Verum naturæ stimulus, intrinsecus impellens, non sinit naturæ cursum præteriri. Hæ ergo, ut dixi, voluptates, Dei et naturæ sancitæ legibus, nullam jure reprehensionem incurrunt, modo ratione aptentur: nec ordine perturbato, illius frenos respuentes, aurigam præcipitent, atque in belluarum mores deprimant.

CAPUT IV.

B At vero aliud etiam in nobis voluptatum exsistit genus, nec Deo, nec naturæ adscribendum, cum sit ultro in nobis ortum: quemadmodum ii qui ex satis serpentis dentibus exstiterunt: nostraque inscitia et socordia excolatur, dum natura non ut decet utimur. Quod ubi, spreta ratione, dominatum sibi vindicarit, et divinam ac sapientiæ studiosam animi partem solum mutare coegerit: et animi arcem, tanquam sævus aliquis tyrannus, occuparit: hominem et rempublicam ejus, exsilio et seditione et confusione implet, neque amplius eum, in quem tyrannidem exercet hominem esse patitur: sed in belluam quamdam multiformem, et monstrosam convertit: donec et Deo et sibi ipsi et necessariis inutilem effecerit eum, qui se- C mel captus voluptatum illecebris fuerit: ut qui et libertatem vendat, et se per omnem ætatem illis serviturum profiteatur. Ac harum voluptatum priores necessarias esse homines modesti pronuntiant: ciborum præsertim et potionum, quibus corpus alitur, et sine quibus consistere non potest. Atque etiam eas quæ in commiscendis corporibus versantur, tanquam quæ ad generis conservationem faciant, quæque solæ, humanæ naturæ id præstent: ut semper et uno eodemque modo se habeat, in hujus necessitatis societatem admiserunt: existimantes, quod singulis victus est, hoc idem has voluptates præstare, respectu universi, reliquas autem turpes et impuras et belluinas. Nonne vero eas turpissimas nominant omnes, in quibus deprehensos, et D leges mulctant, et eos qui iis succumbunt, dedecus, omniaque probra comitantur? Ob utrarum igitur voluptatum ablationem, omnium molestiarum, quæ hominibus accidunt, mortem gravissimam putant? Numquid ob posteriores mors jure accusabitur? Cur vero? cum humanam vitam tanta corruptela liberet, et naturæ rationi præditæ auxilietur, eamque brutorum similitudine contumeliose vexari non sinat? Quid enim turpius, aut magis brutum, homine ad solam voluptatem propenso? atque rerum honestarum et pretiosarum penitus oblito? qui ne homo quidem deinceps vocari debet, sed portentosa bestia, quales in fabulis describuntur: qui aspectu duntaxat falsam hominis præ se ferat

σαι πρὸς τὴν τροφὴν κινεῖ τὰ δυνάμενα τρέφεσθαι, καὶ ταύτῃ τὸ καθημέραν ἀποῤῥέον τῆς οὐσίας ἀναπληροῦσι, καὶ βοηθοῦσι πρὸς τὸ ζῆν ἕως ἔξεστιν. Οὐδεὶς γὰρ οὔτ' ἂν ἐπὶ τράπεζαν ἦλθεν, οὔτε γενέσεως ἥψατο, μέλλων ἀηδῶς ἐπ' αὐτὰ βαδιεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως κέντρον ἔνδοθεν ὠθοῦν, οὐ συγχωρεῖ παραμελεῖσθαι τὸν τῆς γενέσεως δρόμον. Αὗται μὲν οὖν, ὅπερ ἔφην, αἱ ἡδοναὶ, Θεὸν καὶ φύσιν ἔχουσαι νομοθέτην, οὐδεμίαν ἂν εἰκότως ἐπιδέχοιντο μέμψιν, εἰ μόνον ὑπὸ τοῦ λόγου ῥυθμίζοιντο, καὶ μὴ δι' ἀταξίαν τὸν παρ' ἐκείνου χαλινὸν ἀποπτύουσαι, κρημνίζοιεν τὸν ἡνίοχον εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἤθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν κατασύρουσαι.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἐν ἡμῖν ἡδονῶν γένος ἀνίσχει, οὗ μήτε Θεὸν μήτε φύσιν ἔστιν αἰτιᾶσθαι, αὐτόματον δὲ φυόμενον ἐν ἡμῖν, ὥσπερ τὸ τῶν σπαρτῶν γένος, καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας γεωργούμενον ἀμαθίας ἢ ῥαθυμίας, οὐχ, ὡς ἐχρῆν, χρωμένων τῇ φύσει, καὶ κατὰ λόγον ἐνδυναστεῦσαν, καὶ ὅσον θεῖον ἐν ἡμῖν καὶ φιλόσοφον τῆς διανοίας ἐξοστρακίσαν, καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀκρόπολιν, ὥσπερ τις τύραννος ἄγριος, κατασχὸν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ πολιτείαν φυγῆς, καὶ στάσεως, καὶ ἀταξίας ἐμπίπλησιν, οὐκ ἔτι συγχωροῦν ἄνθρωπον εἶναι τὸν τυραννούμενον, ἀλλά τι θηρίον πολύμορφον καὶ ἀλλόκοτον, μέχρις ἂν καὶ Θεῷ, καὶ ἑαυτῷ, καὶ τοῖς χρωμένοις, ἄχρηστον ἀποδείξῃ τὸν ἅπαξ ἁλόντα τῆς τῶν ἡδονῶν φιλίας, ἀποδόμενον μὲν τὴν ἐλευθερίαν, διὰ βίου δ' αὐταῖς δουλεύειν ὁμολογήσαντα. Τὰς μὲν οὖν προτέρας τῶν ἡδονῶν τούτων ἀναγκαίας ἡδονὰς οἱ σωφρονοῦντες φασὶ, μάλιστα μὲν τὰς τῶν σιτίων καὶ ποτῶν, καὶ ὅσαις τὸ σῶμα τρεφόμενον, τούτων ἄνευ ἀδυνατεῖ συνεστάναι· ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τὴν μῖξιν, ὡς λυσιτελούσαις τῷ γένει, καὶ δι' ἐκείνων μόνων τοῦ ἀεὶ καὶ ὡσαύτως, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τυγχάνουσαν τῆς ἀνάγκης ταύτης μετέδοσαν· ὅπερ ἡ τροφὴ τῷ καθέκαστον, τοῦτο καὶ ταύτας οἰόμενοι γίνεσθαι τῷ παντὶ, τὰς δὲ λοιπὰς αἰσχρὰς, καὶ ἀκαθάρτους, καὶ θηριώδεις. Καὶ τί γὰρ οὐ τῶν αἰσχίστων πάντες καλοῦσιν, ἐφ' αἷς καὶ τοὺς ἁλόντας οἱ νόμοι κολάζουσι, καὶ τοῖς αὐτῶν ἡττωμένοις αἰσχύνη καὶ ὀνείδη παρὰ πάντων ἀκολουθεῖ; Ποτέρας τοίνυν τῶν ἡδονῶν ἀναιροῦντα τὸν θάνατον, πάντες αὐτὸν πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις δυσχερῶν χαλεπώτατον οἴονται; Ἆρ' οὖν τῶν ὕστερον ἕνεκα τῷ θανάτῳ δίκαιον ἐγκαλεῖν; καὶ πῶς, τόν γε τοσαύτης φθορᾶς ἀπαλλάττοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τῇ λογικῇ συναγωνιζόμενον φύσει, καὶ ταύτην οὐκ ἐῶντα τῇ τῶν ἀλόγων ὁμοιότητι καθυβρίζεσθαι; Τί γὰρ αἴσχιον ἢ ἀλογώτερον ἀνθρώπου πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν νενευκότος, τῶν δὲ καλῶν καὶ τιμίων παντελῶς ἐπιλαθομένου; ὅν γε οὐδ' ἄνθρωπον χρὴ καλεῖν τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ θηρίον ἀλλόκοτον, οἷα τὰ ἐκ τῶν μύθων μέχρις ὄψεως μόνον ἀνθρωπείαν φύσιν ὑποκρινόμενον. Ἢ γὰρ ἄνθρωπον, δίκαιον ὀνομάζειν τὸν, ὅ τι μὲν φάγεται καὶ πίεται, μόνον φροντίζοντα, ὅ τι δὲ λογιεῖται καὶ εἴσεται παντελῶς ἀμελοῦντα; Τοῦτον

γὰρ τοῖς χοίροις δικαιότερον παρεικάζειν, οὓς τῇ τῆς τροφῆς ἀφθονίᾳ πιαίνοντες θύομεν· μᾶλλον δὲ καὶ τῶν χοίρων ἀχρηστοτέρους τούτους ὑποληπτέον. Τῶν μὲν γὰρ ἔστι πολλάκις τῆς πολυσαρκίας ἀπόνασθαι, ἀνδρὸς δὲ ἑαυτὸν κατασαρκοῦντος οὐδὲν ὄφελος· πλὴν εἴ τις τοὺς ἄλλους σωφρονίζεσθαι βουλόμενος, λέγοι, ἐν αὐτῷ τὴν τῆς τρυφῆς αἰσχύνην διδασκομένους· ὥσπερ φασὶ καὶ Λακεδαιμονίους τῇ τῶν Εἱλώτων μέθῃ τοῖς παισὶν ὑποδεικνύναι τὸ τῆς νήψεως ἀγαθόν. Τί δ' ἂν εἴποι τις τὸ τῆς ματαιοπονίας ταύτης ἀπέραντον, καὶ τὸ καθημέραν εἰς τὸν τετρημένον ἀναγκάζεσθαι πίθον ἀντλεῖν, ὅ τι τινὰς φησὶν ὁ μῦθος κατακριθῆναι, οὐκ οἶδ' ὅ τι περὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἁμαρτόντας; Ἔτι τοίνυν τῷ θανάτῳ μεμπτέον φάγον ἄνθρωπον ἀναιροῦντι, καὶ τοιαύτης ἀχρηστίας τὸν βίον ἐλευθεροῦντι, ὅν γε καὶ δοκοῦντα ζῆν, εὐλογώτερον ἄν τις εἴποι πάλαι τεθνάναι, οὕτω πρὸς τὸν λογικὸν βίον ἀκίνητον ὄντα, καὶ τῇ συνεχεῖ μέθῃ πρὸς πάντα ἀναισθητοῦντα; Ἀλλ' εἰ μηδενὸς ἄλλου, τούτου γε ἕνεκα τὸν θάνατον ἐχρῆν εὐεργέτην καλεῖν, ἐκποδὼν ποιούμενον, οὓς τὴν ἀρχὴν ἔδει μηδὲ γενέσθαι. Οἶμαι δὲ, μηδ' ἂν αὐτοὺς ἐκείνους, εἴ γε ἐκνήψαιεν, ὑπὲρ ἑαυτῶν καλέσαι τὸν θάνατον, μηδὲ, ὡς ἀδικοῦνται, φάναι, μὴ συγχωρούμενοι τοιαύτην ἀκαθαρσίαν ἀσκεῖν.

A speciem. Nam qua ratione, jure, homo dicetur, cui solum quid edere, quid bibere velit, curæ est : de ratiocinando autem, et sciendo plane sit securus? Nam is porcis rectius comparabitur, quos pabulo affatim præbendo saginantes, mactamus. Imo porcis inutiliores etiam existimandi sunt. Sæpe enim porcorum sagina frui licet. Viri autem sese carne onerantis nullus usus est : nisi alios quispiam castigare volens, de eo verba faciat, atque in eo luxuriæ dedecus ostendat. Quemadmodum Lacedæmonii feruntur, per Helotum [sic enim illi sua mancipia vocabant] ebrietatem, liberis, sobrietatis præstantiam demonstrasse. Quid vero de inanis laboris istius infinitate dicemus, et de necessitate quotidie implendi perforati dolii ? qua pœna mul- B tatas esse quasdam, nescio ob quod scelus in maritos suos commissum, fabulæ perhibent. Numquid mors accusanda est, cum voracem aliquem hominem tollit, et vitam tam inutili pondere liberat : quem etiam dum vivere videretur, rectius jam olim mortuum dixisses ? ut qui ad vitam, quæ rationis particeps est, nulla ratione perduci potuerit, et omni rerum sensu, ob perpetuam ebrietatem caruerit, ac non potius, si non ob aliud, hac saltem gratia morti agendæ gratiæ essent, quæ hos e medio tollat, quos prorsus ne nasci quidem oportebat ? At ne illos ipsos quidem, si quando crapulam edormivissent, de morte conquesturos esse puto, nec injuria se affici dicturos, cum iis non concedatur, in hoc libidinum cœno volutari.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Τί δ' ἂν εἴποις τὰς ἄλλας, τὰς ὥσπερ ἀπὸ μητρός τινος τῆς τρυφῆς τικτομένας κακίας· πᾶσι γὰρ σχεδὸν τοῖς αἰσχροῖς παρὰ ταύτης αἱ ἀφορμαί· καὶ τὸ τοὺς παγέντας ἡμῖν ὑπὸ τῆς φύσεως ὅρους, ὑπερβαίνοντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἡδονῶν ἐμπίπτειν κρημνὸν, ὧν τοῖς κατηγοροῦσιν οἶμαι καὶ μόνην τὴν μνήμην αἰσχύνην ἂν ἐνεγκεῖν; Δυσχεραινοῦμεν οὖν, εἰ μὴ καὶ ἀθάνατος ὁ μοιχὸς, καὶ τῷ παιδεραστῇ συνευξόμεθα τὴν νόσον εἰς ἀπέραντον παρατείνεσθαι· ἢ καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν χρημάτων ἐπιβουλὰς, καὶ φιλονεικίας, καὶ φθόνους, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς παντοδαπῆς πλεονεξίας πολέμους; οὓς φανερὸν τῶν ἡδονῶν εἵνεκα τοὺς ἀνθρώπους αἱρεῖσθαι, ἀϊδίους εἶναι θελήσομεν; ὥσπερ τοῦ βίου μηδὲν ὄφελος ὂν, ἂν μὴ συνεχῶς μεγάλα κακὰ τὰ μὲν ποιῶμεν, τὰ δὲ πάσχωμεν, καὶ τῇ πολυμόρφῳ κακίᾳ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἐπιτρέψωμεν. Ἀλλὰ τοῦτο τί ποτ' ἐστὶν ἕτερον, ἢ τὸ μὲν κακὸν συμβουλεύειν, τὸ δὲ ἀγαθὸν φυγῆς καὶ ἀτιμίας τιμήσασθαι; Ἢ τοίνυν ἀναίδην οὑτωσὶ τὴν ἡδονὴν εἶναι φατέον τἀνθρώπινον ἀγαθὸν, ἀρετὴν δὲ, καὶ σοφίαν, καὶ ἐπιστήμην, λόγου χάριν καὶ εὐπρεπείας μόνον εἰρῆσθαι, καὶ τότε καὶ τῷ θανάτῳ μεμπτέον τὰ κάλλιστα καὶ τιμιώτατα ἡμῶν ἀφαιροῦντι; ἢ νομίζοντας τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν τῇ ψυχῇ λώβην ἄντικρυς εἶναι, καὶ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων πολιτείᾳ παντελῶς ἐναντιωτάτας, τὰς δὲ καὶ αὐτὰς οὐδὲν ἧττον βλάπτειν δυναμένας, ἂν τὸ παρὰ τοῦ λόγου μέτρον μὴ καταδέχωνται, οὐδὲ τὸν θάνατον παντελῶς ἀτιμαστέον, οὐδ' ὥς τι τῶν βλαβερῶν φευκτέον· ἀλλ'

CAPUT V.

C Quid vero de reliquis vitiis dicas, quæ a deliciis, veluti matre oriuntur, omnibus enim fere flagitiis ansam hæc præbent, aut de eo quod homines nobis a natura præfixos limites transilientes, in impurarum voluptatum præcipitium incidunt? quas, ut arbitror, qui reprehendunt, vel sola illarum commemoratione erubescunt. Ergo moleste feremus, si adulter non sit immortalis? et una cum puerorum amatore vota faciemus, ut morbus ejus in infinitum producatur? aut etiam insidias, quæ pecuniæ tenduntur, et contentiones, et invidias, et bella, ob varia iniqua lucra suscipi solita (lucra vero propter voluptates ab hominibus appeti constat) æterna esse velimus? quasi vero vitæ nulla sit utilitas, nisi continenter magna mala alias de- D mus, alias feramus, et res nostras in multiplicis vitiositatis potestatem permittamus. Verum hoc quid tandem est aliud, quam malo senatoriam auctoritatem tribuere, bonum autem exsilio et ignominia mulcare? Aut igitur aperte adeo pronuntiandum est, voluptatem hominis esse bonum : virtutem autem et sapientiam, et scientiam, verbi tantum gratia, et propter speciem nominari, et tunc morti exprobandum est, quæ ea, quæ et pulcherrima et pretiosissima habeamus, adimat. Aut, si quasdam voluptates evidentem animorum esse perniciem, existimemus, et communi hominum vitæ ab omni parte adversissimas : alias et ipsas nihilominus obesse posse, nisi rectæ rationis regula adhibeatur : neque mors penitus infamia no-

tanda est, neque ut res perniciosa fugienda. Sed homines et ex hac aliquam utilitatem capere putandum: cum quidem optima sit, si quis vitam delictorum expertem et cum virtute exegerit: ac ne illud quidem omni prorsus utilitate careat, meritis eum affici suppliciis, qui sanari non potest. Quam ad rem universitatis principi et opifici, mors plurimum confert, pro sua justitia hominum nequitiam punienti: nec sinenti, ut mundus a se fabrefactus, temere et perturbate feratur, sed immensa bonitate, nostram quoque improbitatem in ordinem per pœnam redigenti: instar medici, qui sectionibus et ustionibus per totum corpus malum fluxum fundi prohibet. Ejusdem igitur est, jus æquitatemque vituperare, et mortem, quæ malum grassari non patitur, accusare. Quod si qui voluptatibus serviunt, neque sine hac servitute vitam expetendam ducunt, rationes has non approbarint: sed quidquid has illis non comparat, malum existimarint: nec horum judicium veritati detrimentum afferet (neque enim eorum sententiam confirmare nunc nobis propositum est, sed veritatem, ut per se est), neque est quisquam, qui aut pro eorum sententia suffragium ferre, aut pro justitia contra eos, quod supplicium eis sit luendum, considerare velit: sed satis fuerit, judicium esse legitimum. Ne igitur nos, velut in judiciis, voluptariorum lamentationibus moveamur; qui suis appetitionibus, ceu uxoribus et liberis productis, ea ratione jus perverti, veniamque sibi dari postulant. Sed quousque aut antedictas voluptates, bonum, aut id quod mala prohibet, malum esse demonstrare non poterunt: nihilo secius prioribus suffragiis insistendum erit:, quæ id vitæ institutum amplexis mortem expedire demonstrarunt.

CAPUT VI.

Ob procreationis autem voluptates, quæ turpes non sunt, si morti quis maledicat, ut quæ et eas funditus tollat: ei et ipse assentior, illas accusandas non esse. Nam et natura nobis ab opifice Deo sunt ingeneratæ, et in causa sunt cur hominum genus immortale sit. Itaque qui temperanter et modeste illis utuntur, eos nemo unquam reprehensionem mereri judicavit, nec morti tanquam carnifici ob illarum petulantiam tradendos esse pronuntiavit. Verum quemadmodum non dixerim, mortem illis bonam esse, cum nihil sit in quo delinquant, et ob quod recte ab ea punirentur, quo fierent meliores: sic affirmo hanc ne damnum quidem eis dare, tollendis per obitum concessis voluptatibus. Nam hæ non tanquam peculiare bonum hominibus a natura insitæ sunt, neque propter ipsos, ut iis tanquam fine intra semetipsos fruerentur: sed eorum qui nascerentur ratione habita, eas in parentibus excogitavit, ut liberorum successio facilius ab hominibus perficeretur: cum voluptas oblivionem molestiarum, quæ generationem consequuntur, inducat. Quemadmodum a medicis etiam ægris fucum fieri videmus, et dulcia

A ἡγητέον, εἶναί τινα καὶ τούτου τοῖς ἀνθρώποις ὠφέλειαν, τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, εἴ τις τὸν βίον ἀναμάρτητον καὶ μετ' ἀρετῆς διεξίοι, οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τὸν ἀνίατα νοσοῦντα ταῖς προσηκούσαις ὑπάγεσθαι δίκαις, ἀχρήστου παντάπασι γινομένου, πρὸς ὅπερ ὁ θάνατος τῷ τοῦ παντὸς ἡγεμόνι καὶ δημιουργῷ πλεῖστον συμβάλλεται, τῇ ἑαυτοῦ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν ἀνθρώπων κακίαν κολάζοντι, καὶ οὐκ ἐῶντι πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως φέρεσθαι τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον κόσμον, ἀλλὰ τῇ περιουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τὴν ἡμετέραν κακίαν εἰς τάξιν καθιστῶντι τῇ τιμωρίᾳ· ὥσπερ ἰατρὸς τομαῖς καὶ καυτῆρσιν οὐκ ἐῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα τὸ πονηρὸν ῥεῦμα χυθῆναι. Τοῦ αὐτοῦ τοίνυν ἀνδρὸς τότε δίκαιον καὶ τὴν δίκην κακίζειν, καὶ τοῦ θανάτου κατηγορεῖν, τοῦ
B ὁρίζοντος τὸ κακόν. Εἰ δὲ οἱ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοντες, καὶ ταύτης οὐκ ἄνευ τῆς δουλείας ἑλόμενοι ζῆν, τοὺς λόγους μὴ ἀποδέχοιντο, ἀλλὰ φαῦλον ἡγοῖντο πᾶν, ὃ μὴ ταύτας αὐτοῖς προξενεῖ· οὐδὲν ἡ τούτων κρίσις τό γε ἀληθὲς παραβλάψει· οὐ γὰρ τὴν ἐκείνων γνώμην κυροῦν νῦν ἡμῖν πρόκειται, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ἐφ' ἑαυτῆς ἔχει· τίς γὰρ τῶν κρινομένων γνώμης τὴν ψῆφον ἕλοιτ' ἂν ἐνεγκεῖν, οὐδὲ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς δίκης, ἥντινα δεῖ τούτους δοῦναι σκοπεῖν; ἀλλ' ἀρκείτω τὸ τὴν ἀπόφανσιν νόμιμον εἶναι. Μὴ τοίνυν, μηδ' ἡμεῖς, ὥσπερ ἐν ταῖς δίκαις, τοῖς τῶν φιληδόνων προσέχωμεν ὀδυρμοῖς, ὥσπερ γυναῖκας, ἢ παιδία, τὰς ἑαυτῶν ὀρέξεις ἀναβιβαζομένων, καὶ ταύτῃ διάστροφον τὴν δίκην ἐξαιτουμέ-
C νων περὶ αὐτῶν ἐνεχθῆναι, ἀλλ' ἕως ἂν ἢ τὰς εἰρημένας ἡδονὰς ἀγαθὸν, ἢ τὸ τὰ φαῦλα κωλῦον κακὸν εἶναι, δεῖξαι μὴ δύνωνται, οὐδὲν ἧττον ἡμῖν ταῖς προτέραις ψήφοις ἐμμενετέον, αἳ τοῖς οὕτω ζῆν ᾑρημένοις ἀγαθὸν τὸν θάνατον ἀπεδείκνυσαν.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Διὰ δὲ τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἡδονὰς, οὐκ ἐπονειδίστους οὔσας, εἴ τις κακῶς τὸν θάνατον λέγοι, ὡς ἄρδην καὶ αὐτὰς ἀναιροῦντα, τὸ μὲν ὡς οὐ χρὴ κατηγορεῖν ἐκείνων, φημὶ καὶ αὐτός. Φύσει τε γὰρ ἡμῖν ἔγκεινται παρὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τῆς ἀϊδιότητος αἴτιαι γίνονται. Ὥστε καὶ τοὺς σωφρόνως καὶ μετρίως αὐταῖς κεχρημένους οὐδεὶς πώποτ' ἐπιτιμήσεως ἀξίους ἡγήσατο,
D οὐδ' ἀπεφήνατο, δεῖν αὐτοὺς τῷ θανάτῳ διὰ τὴν ὕβριν, ὥσπερ τινὶ κολαστῇ, παραδίδοσθαι. Πλὴν ὥσπερ οὐκ ἀγαθὸν αὐτοῖς εἴποιμ' ἂν εἶναι τὸν θάνατον, οὐδενὸς ὄντος, ὃ παραβαίνοντες, εἰκότως ἂν ὑπ' αὐτοῦ βελτίους γένοιντο κολαζόμενοι· οὕτως οὐδὲ ζημίας αὐτοῖς αἴτιον τοῦτον εἶναί φημι, τῇ τελευτῇ τὰς ἐφειμένας ἡδονὰς ἀναιροῦντα· αὗται γὰρ τοῖς ἀνθρώποις, οὐχ ὡς ἴδιον αὐτῶν ἀγαθὸν, οὐδ' αὐτῶν εἵνεκα παρὰ τῆς φύσεως τούτοις ἐγκατῳκίσθησαν, ἵνα δὴ τούτων, ὥσπερ τέλους, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαύοιεν· ἀλλὰ τῶν γενησομένων προνοουμένη, ταύτας ἐν τοῖς γονεῦσιν ἐμηχανήσατο, ἵνα ῥᾷον τοῖς ἀνθρώποις τὰ περὶ τὴν διαδοχὴν τῶν τέκνων ἀνύηται, τῆς ἡδονῆς λήθην ἐμποιούσης τῶν παρεπομένων δυσχερῶν τῇ γενέσει· ὥσπερ καὶ τοὺς

ἰατροὺς ὁρῶμεν ἐνίοτε σοφιζομένους τοὺς κάμνοντας, καὶ γλυκέα τινὰ τοῖς ἀηδεστάτοις παραμιγνύντας, ἵνα τῇ περὶ τὰ ἡδέα λιχνείᾳ ῥᾷον καὶ τὰ θεραπεύοντα δέξωνται. Ὁρῶμεν δὲ καὶ τοὺς ὑπιόντας τὰ ἄχθη ᾄδοντας, ὅταν πιέζωνται, καὶ ταῖς ᾠδαῖς κουφότερον ἑαυτοῖς οἰομένους τὸ φορτίον ποιεῖν. Εἰ τοίνυν ἑτέρων εἵνεκα καὶ μέχρι τινὸς τοῖς ἀνθρώποις τὸ γένος τοῦτο τῶν ἡδονῶν συγκεχώρηται· δῆλον, ὡς, τῆς λειτουργίας παυσομένης, οὐδὲν οὐδ' αὐτοὶ ζημιώσονται, ἐν τοῖς οἰκείοις ἀγαθοῖς καταλιμπανόμενοι· ὥσπερ οὐδὲ τοὺς ἀχθοφοροῦντας ἐκείνους εἴποι τις ἂν ζημιοῦσθαι, τοῦ τε ἄχθους ἅμα καὶ τῆς ᾠδῆς ἀπαλλαττομένους. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ χάριτας ἂν εἶεν δίκαιοι τούτου γε ἕνεκα ὁμολογεῖν τῷ θανάτῳ, οὐκ ἐῶντι τούτους ὑπὲρ ἄλλων κόπτεσθαι, εἴδωλον ἡδονῆς αὐτοὺς καρπουμένους, ἀλλ' ἱστάντι τὴν ἀπάτην, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφοντι τοὺς ἀνθρώπους. Ὃ καὶ Σοφοκλέα τὸν ποιητὴν λέγεται πρὸς τὸν Κέφαλον ἀποκρίνασθαι, ἐρόμενον ὡς δή τι καλὸν, εἰ οἷός τέ ἐστιν ἐν γήρᾳ μίγνυσθαι γυναικί; Εὐφήμει, εἶπεν ἐκεῖνος, νοῦν ἔχων, ὦ ἄνθρωπε· πάλαι γὰρ τούτων ὥσπερ ἀγρίων ἀπήλλαγμαι δεσποτῶν· τὰς ἡδονὰς τοῦτο λέγων, ὑφ' ὧν τὸ τῶν ἀνθρώπων κηλούμενον γένος, ὥσπερ κακῷ δεσπότῃ, χαίρει παραμένον αὐταῖς.

A quædam amarissimis commisceri: ut suavium liguritione facilius medicamenta quoque sumant. Cernimus etiam eos, qui onera subeunt, canere cum premuntur, et putare, cantu se onus sibi levius reddere. Quod si voluptatum genus, alterius causa, et ad tempus hominibus concessum est: ubi ministerium desierit, nec ipsos quidquam detrimenti constat capere, nullo suorum bonorum iis erepto, sicuti nec bajulos illos jacturam aliquam facere quisquam dixerit, cum simul et onus gestare, et canere desinunt. Æquius igitur esset, eos morti gratias propterea agere, quod non sinantur ab ea propter alios defatigari, cum ipsi simulacro duntaxat voluptatum fruantur, sed impostura compescatur et homines ad semetipsos convertantur. Id B quod Sophocles poeta respondisse fertur Cephalo, tanquam egregium quiddam percontanti: An in senectute rem habere cum muliere posset? Bona verba, homo, inquit ille, quippe vir cordatus; jam olim ab his tanquam agrestibus dominis recessi. Voluptates hoc nomine notans, quibus genus mortale delinitum, apud eas quasi herum improbum animo libenti remanet.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Τοὺς μὲν οὖν διὰ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, εἴ τινες ἂν εἶεν αὗται, τὸν θάνατον φρίττοντας, καὶ κακὸν ἔσχατον οἰομένους αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, τῶν παιγνίων τούτων, μᾶλλον δὲ τῆς περὶ ταῦτα μανίας καὶ ἀσχημοσύνης αὐτοὺς ἀπαλλάττοντα, οἶμαι τοῖς λόγοις τούτοις σωφρονισθέντας, καὶ τὴν παιδικὴν ἀποῤῥίψαντας ἔννοιαν, τὴν σώφρονα καὶ ἀνδρικὴν ἀντιλήψεσθαι, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεὼν ἀηδῶς τῶν γε ἡδονῶν ἕνεκα διακεῖσθαι· τοῖς δὲ διὰ τὴν τοῦ εἶναι κοινοτάτην ἐπιθυμίαν, καὶ τὸ φύσει πᾶσιν ἐγκεῖσθαι τῆς ζωῆς ταύτης ἔφεσιν τὴν τελευτὴν δυσχεραίνουσιν, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν τὸ ἄριστον καὶ θειότατον ἀναιροῦσαν, ὃ πᾶσι τοῖς ὁπωσοῦν οὖσι καὶ τὴν φύσιν ὁρῶμεν φιλονεικοῦσαν τηρεῖν, ἐκεῖνο ἄν τις εἴποι, καὶ ἴσως κατὰ καιρὸν, δεῖν μὲν μὴ πρὸς τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀπάτην ὁρῶντας, περὶ τῶν πραγμάτων ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τὸ θεῖον καὶ κατὰ φύσιν ἀγαθὸν τῶν ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν ποιεῖσθαι τεκμήριον, καὶ τὰ μὲν ἐκείνῳ συμβαίνοντα καὶ ἡμῖν λυσιτελεῖν νομίζειν, ὅσα δὲ ἐκείνῳ μάχεται, ταῦτα τῆς τοῦ κακοῦ μοίρας οἴεσθαι, καὶ προσέθ' ἡμῖν βλαβερά. Ταύτης τοίνυν τῆς γνώμης πολλὴ χάρις ἡμῖν. Ἀτεχνῶς γὰρ ἡ δόξα σωφρονούντων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς ὃ δεῖ, πάντα ἀναφερόντων. Ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ψυχῆς ἄνευ ἐζῶμεν, καὶ τὸ σῶμα μόνον ἦν τοῦθ' ὅπερ ἐσμέν· οὗ φθειρομένου, οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἂν ἦν, ὃ πρότερον ἦμεν, οὐδέ τις ἡμῖν μετέπειτ' ἐλπὶς, ἢ λόγος, ἐλείπετο· ἢ καὶ ψυχῇ χρώμενοι πρὸς τὸ ζῆν, οὐκ ἄφθαρτον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ταύτην εἴχομεν, καὶ δυναμένην καθ' ἑαυτὴν παραμένειν, ἀλλ' οἵαν μόνον συνεῖναι τῷ σώματι, καὶ οἰχομένου συνδιαλύεσθαι· οὐκ ἂν παντάπασιν ἄλογον ἦν δεδιέναι, ἐν τῷ παντὶ μέλλοντας κινδυνεύειν, καὶ τοῦ ὄντος, ὡς σχεδίας τινὸς,

CAPUT VII.

Ac eos quidem, qui ob corporis voluptates [si quæ modo eæ sunt] mortem expavescunt, eamque malum hominibus extremum esse putant, quæ ab C istis ludicris, ac potius ab insania hac, et turpitudine eos repellat; arbitror his rationibus eruditos, et puerili sententia abjecta, modestam et virilem illius loco sumpturos: nec fato, voluptatum quidem gratia, fore infestos. Iis autem qui obitum, ob latissime patentem vivendi cupiditatem, et natura hujus vitæ desiderium insitum reformidant: quod et optimum et divinissimum eorum quæ habeamus auferat, cum a natura etiam in rebus vilissimis studiose vitam conservari videamus, illud dicere queas, ac opportune fortassis: judicandum esse de rebus, non voluptatum, et illarum fraudis ratione habita, sed de nostris bonis, e divino et naturali bono conjecturam capiendam: existimandumque quæ cum illo congruant, ea nobis pariter D expedire: quæ vero cum illo pugnent, ea in malis, atque adeo nobis noxiis, habenda esse. Et hæc quidem sententia nobis admodum grata esse debet. Omnino enim hæc opinio est hominum cordatorum, et qui omnia referant quo oportet. Verum sive absque animo viveremus, et corpus id solum esset quod sumus: quo intereunte nullo modo usquam futurum esset id, quod prius fueramus, neque nobis ulla deinceps vel spes vel ratio relinqueretur: sive animo ad vivendum utentes, eum ab opifice nec immortalem accepissemus, nec qui suapte vi consistere posset; sed talem cujus ea conditio esset, ut corporis tantum consuetudine uteretur, eoque pereunte, simul interiret: non omnino vecordiæ esset, nos timere, cum tota na-

tura periclitaretur, et si ab essentia, tanquam rate quapiam, in inanitatis pelagus caderemus, et in chaos delaberemur. Nunc quis nescit, nos et animum habere, eumque brutorum animo multo præstantiorem: nimirum qui ratione gubernetur, qua et imperare corpori potest, idque arbitratu suo regere; atque etiam immortalem et interitus expertem, qui et esse et permanere suapte vi in omnem æternitatem queat, quique, pereunte corpore, nihil damni faciat? Cum igitur ea ejus sit natura, nonne stultitiæ est, ei metuere, ne forte una cum corpore pereat, neve id quod immortale est, mortem subeat, et id quod corruptioni obnoxium non est, nusquam sit?

CAPUT VIII.

Esse autem vera quæ de eo dicuntur, et æternæ et permanentis naturæ animum esse, et hominem ob eum, quæ in mundo degunt, animalium, divinissimum et maxime diuturnum: ita cognoscetur, si quis ad hanc rationem examinandam pauca argumenta adhibuerit. Asserimus hominem animal esse et vivere. Vitæ porro signum est, quod corpus loco movetur, non ab aliis extrinsecus impulsum, aut concitatum, sed quod motum intra se habet, quocunque se applicuerit. Omnes enim ea quæ hoc modo moventur, vivere pronuntiant. Neque vero quidquam aliud corpus hoc modo afficit, præterquam animus. Nam omnia quæ moventur et vivunt, ob animi præsentiam moventur et vivunt. Jam tactus, et visus, et auditus, evidens argumentum est essentiæ animalis. Omnes enim animalia sensu definiunt, qui quo perfectior fuerit, et quo quodque animal meliorem eum exactioremque acceperit, eo perfectiorem locum in numero animalium obtinet. Homo autem nullo sensu destituitur, atque etiam omnia ea percipit, quorum causa sensus factus est. Itaque quod ad hos attinet, cæterorum animalium nullo est inferior, sed ejus excellentia in eo posita est, quod natura rationem soli illi tribuit, sensuum ducem. Neque vero his sensibus hominem tradidit duntaxat, et ut illorum arbitratu duceretur, permisit; sed rationis elegantia exornavit, et eam vitæ illius tanquam pastorem quempiam et magistrum præfecit, ac ipsum a reliquis gregalibus per eam distinxit, et quasi præcipuam generis notam separavit, per quam solam homo, inter animalia, Deum et agnoscit et colit, fanaque ei consecrat, et sacra et vota facit, et ab eo tum sibi, tum aliis bona petit, et solus eorum quæ terram incolunt, veritatem novit, ac in ejus inquisitione occupatus est, et virtutem exercet. Idem et leges sanxit, et respublicas instituit, et maleficis certum pœnæ modum præfinivit, idem etiam artes invenit, non tam ad necessitatem, quam ad ornatum elaboratas, easque in commune contulit, in omnibus ad divinum exemplar respiciens, ad quod et fabrefactus est, et ad quod sua omnia componit. Quarum rerum nullius participes sunt cæteræ animantes, cum ne rationis quidem

A ἀποπίπτοντας ἐπὶ τὸ τοῦ μὴ ὄντος πέλαγος καὶ τὸ χάος ἐξολισθαίνειν. Νῦν δὲ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ψυχὴν ἔχομεν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων κρείττω πολλῷ, ἅτε λόγῳ κυβερνωμένην, δι' ὃν καὶ κρατεῖν τοῦ σώματος δύναται, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τὰ τούτου διατιθέναι, καὶ προσέτι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ εἶναι καὶ μένειν ἐφ' ἑαυτῆς μέχρι παντὸς δυναμένην, οὐδεμίαν οἰχομένου τοῦ σώματος αὐτὴν ὑπομένουσαν βλάβην; Τοιαύτης τοίνυν αὐτῇ τῆς φύσεως οὔσης, πῶς οὐκ εὔηθες ὑπὲρ αὐτῆς δεδιέναι, μὴ λάθῃ διαφθαρεῖσα τῷ σώματι, καὶ θάνατον τὸ ἀθάνατον ὑπομείνῃ, καὶ μηδαμοῦ τὸ ἄφθαρτον ᾖ;

ΚΕΦΑΛ. Η'.

B Ὅτι δὲ ἀληθῆ τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα, καὶ τῆς αἰωνίου καὶ μενούσης φύσεώς ἐστιν ἡ ψυχὴ, καὶ διὰ ταύτην τῶν ἐν κόσμῳ ζώων ἄνθρωπος θειότατόν τε καὶ μονιμώτατον, γνοίη τις ἂν ὧδε, ὀλίγοις τεκμηρίοις παρὰ τὸν λόγον χρησάμενος. Φαμὲν τὸν ἄνθρωπον ζῶον εἶναι, καὶ ζῆν. Τοῦ μὲν οὖν ζῆν σημεῖον τὸ μὴ παρὰ ἄλλων ἔξωθεν ὠθούμενον ἢ ἐπειγόμενον μεταβαίνειν, ἀλλ' ἔνδοθεν εἶναι τούτῳ τὴν κίνησιν, ἐφ' ὅ τι ὁρμήσειε. Πάντες γὰρ τὰ τοῦτον τὸν τρόπον κινούμενα ζῆν ἀποφαίνονται. Τούτου δ' οὐκ ἄλλο τι πλὴν τῆς ψυχῆς αἴτιον τῷ σώματι γίνεται. Ψυχῆς γὰρ παρουσίᾳ πάντα τὰ κινούμενα καὶ ζῶντα κινεῖται, καὶ ζῇ. Καὶ μὴν τὸ ἅπτεσθαι, καὶ ὁρᾷν, καὶ ἀκούειν, τοῦ καὶ ζῶον εἶναι φανερὸς C ἔλεγχος γίνεται. Αἰσθήσει γὰρ τὰ ζῶα πάντες ὁρίζονται, καὶ ὅσον μᾶλλον τὸ κατ' αὐτὴν πλεονάζει, ἢ βέλτιον καὶ ἀκριβέστατον πρὸς αὐτὴν παρεσκεύασται, τοσοῦτον ἐν τῇ τῶν ζώων τάξει καὶ τελειοτέρας χώρας τυγχάνει. Ἄνθρωπος δὲ πάσαις μὲν αἰσθήσεσι χρῆται· ὧν δὲ ἕνεκα αἴσθησις μεμηχάνηται, πάντων ἀντιλαμβάνεται, ὥστε τούτων γε ἕνεκα τῶν λοιπῶν ζώων μηδενὸς ἐλαττοῦσθαι. Ἡ δ' ὑπεροχὴ, ὅτι καὶ λόγον ἡ φύσις αὐτῷ μόνῳ δέδωκε τῶν αἰσθήσεων ἡγεμόνα. Οὐ ταύταις δὲ μόνον ἐκδοῦσα τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὡς ἂν αὗται τοῦτον ἄγοιεν, ἄγεσθαι συγχωρήσασα, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ λόγου κάλλει κοσμήσασα, καὶ τοῦτον αὐτοῦ τῷ βίῳ, ὥσπερ τινὰ νομέα καὶ διδάσκαλον, ἐπιστήσασα, καὶ τούτῳ τῶν συννόμων αὐτὸν διαστήσασα, καὶ ὥσπερ τινὰ σύμβολον D τοῦ γένους αὐτὸν ἀφορίσασα· δι' ὃν μόνον τῶν ζώων ἄνθρωπος Θεόν τε οἶδε, καὶ σέβει, ἱερά τε τούτῳ ἱδρύεται, καὶ θύει, καὶ εὔχεται, καὶ παρ' αὐτοῦ τἀγαθὰ ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτεῖ. Καὶ ἀλήθειαν δὲ μόνος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς οὗτος ἐπίσταται, καὶ περὶ αὐτὴν πραγματεύεται, καὶ ἀρετὴν ἀσκεῖ, καὶ νόμους τέθεικε, καὶ πολιτείας κατεστήσατο, ἀγαθοῖς τε ἔργοις ἀμοιβὰς καὶ πονηροῖς μέτρα κολάσεως ὥρισε, τέχνας τε ἐξεῦρεν, οὐ πρὸς χρείαν μᾶλλον ἢ φιλοτιμίαν ἐξησκημένας, καὶ ταύτας φέρων εἰς τὸ κοινὸν κατέθετο διὰ πάντων πρὸς τὸ θεῖον ἀποβλέπων παράδειγμα, πρὸς ὃ καὶ δεδημιούργηται, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὰ ἑαυτοῦ πάντα ἁρμόζων· ὧν οὐδὲν τὰ λοιπὰ ζῶα μετέχει, ὅτι μηδὲ λόγου μετέχει, ᾧ ταῦτα καὶ εὑρίσκεται, καὶ τελειοῦται, καὶ λυσιτελεῖ τοῖς χρω-

μένοις. Ταῦτα γὰρ πρὸς τὴν χρείαν μόνον ὁρᾷ, καὶ ὅσον πρός τε τροφὴν αὐτοῖς καὶ γένεσιν συντελεῖ, οὐδὲν δὲ περαιτέρω περιεργάζεται· καὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης γινόμενα μόνης, φιλοτιμίαν οὐδεμίαν εἰσφέρεται, ὥσπερ τακτούς τινας τῆς φύσεως ὅρους οὐχ ὑπερβαίνειν τολμῶντα. Ὥστ' ἐφ' ἑκάστῳ τῶν ὁμογενῶν τὰ αὐτὰ ἂν ἴδῃς, καὶ οἰκιῶν σχήματα, καὶ τροφῶν νόμιμα, καὶ ὕπνων ἐπιτηδεύματα, καὶ θεραπείας ἐκγόνων, καὶ πρὸς ἀποφυγὰς ἢ καὶ μάχας περιεργίας.

A sint capaces, qua hæc et inveniuntur et peraguntur, et ad utilitatem utentium accommodantur. Hæ enim necessitatem tantum intuentur, quatenus res iis ad pastum conducunt et procreationem, ulterius non sollicitæ. Et cum in solius hujus necessitatis potestate sint, nullum ornatus studium habent, ut quæ non audeant præfinitos quosdam a natura limites prætergredi. Itaque in unoquoque genere easdem et ædificiorum formas videas, et pastus ritus, et dormiendi consuetudinem, et curas eorum quæ procreata sunt, et sollicitudinem ad pericula vel declinanda, vel propulsanda.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Τούτων γὰρ πάντων εἷς πᾶσι παρὰ τῆς φύσεως ἐπίκειται νόμος, ὃν οὐκ ἔστιν αὐτοῖς παρελθεῖν, ὡς ἂν φύσει μόνῃ καὶ τῇ κατ' αἴσθησιν ζωῇ περικεκλεισμένοις. Ἄνθρωπον δὲ ὁ λόγος τοῖς ἀραχνίοις τούτοις ἐνδεδεμένον οὐκ ἠνέσχετο ζῇν. Τούτων δὲ λύσας, ἐλεύθερον αὐτῷ δέδωκε βίον, οὐ μόνον δεσπότου παντὸς ἀπαλλάξας, ἀλλὰ κἂν τοῖς ἔργοις πᾶσαν ἀφελόμενος τὴν ἀνάγκην, καὶ τῇ τῆς φύσεως οὐ περιγράψας στενοχωρίᾳ, οὐ πρὸς τὸ εἶναι μόνον τὰ αὐτοῦ τάττειν ἐάσας, ἀλλὰ πολλῷ πλέον καὶ τοῦ εὖ εἶναι διδάξας λόγον ποιεῖσθαι. Ὅθεν οὐχ ὑετῶν μόνον καὶ πνίγους ἀλεξητήριον τὴν οἰκίαν ἀνίστησιν, οὐδ' ἐφ' ἑνὸς σχήματος ταύτην ἱδρύεται, οὐδ' ἀπὸ τῶν αὐτῶν ταύτην συμπήγνυσιν, ὅπερ ἡ τῶν ζώων πάσχει πενία· ἀλλὰ πάσας μὲν οἰκιῶν ἰδέας ἐπινοεῖ· πάσαις δὲ ἀναλογίαις συνδεῖ. Καὶ τὴν ὕλην οὐκ αὐτόθεν μόνον πορίζεται, ἀλλὰ τὴν ὑπερορίαν λιθοτομεῖ, Θετταλῇ ἢ πορφυρίτιδι λίθῳ τοὺς τοίχους ἀμφιεννύς, καὶ τοῖς τῶν λειμώνων ἄνθεσι ζωγραφῶν, καὶ τοὔδαφος ποικίλλων, χρυσὸν περιτήκων (1), καὶ ὅλως τῆς μὲν χρείας καταφρονῶν, πρὸς πολυτέλειαν δὲ μόνον ὁρῶν· τὸ δ' αὐτὸ μηχανᾶται καὶ περὶ τὴν ἀμπεχόνην, οὐ πρὸς τὰς τῶν ὡρῶν μόνον μεταβολὰς τοῖς ἱματίοις φραττόμενος· ὀλίγης γὰρ ἂν ἔδει πρὸς τοῦτο φροντίδος· νῦν δ' ἐκεῖνο μὲν τῇ φύσει καὶ τοῖς ζώοις ἀπέῤῥιψεν· ὁ δὲ λόγος πολλὴν κἂν τοῖς ἱματίοις ἐξεῦρεν αὐτῷ τὴν ἁβρότητα. Καὶ γὰρ καὶ ὕλης διαφορὰν ἐζήτησε, καὶ ἄνθος ἐξεῦρε, καὶ χρυσὸν συνύφηνε, καὶ παντοδαπῶν ζώων τε καὶ φυτῶν ἰδέας ἐν τούτοις διέγραψε, καὶ ἱματίων ἰδέας ἄλλας ἄλλοις ἀπένειμεν, ὡς ἂν ἕκαστος γένους, ἢ ἀξίας, ἢ ἡλικίας ἔχων τυγχάνῃ. Τὴν δ' αὐτὴν ἂν ἴδοις πολυτέλειαν ἐπί τε στρώσεων, καὶ ὑποδέσεων, καὶ ὀχημάτων, καὶ σκευῶν, καὶ τῆς ἄλλης τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ βίῳ κατασκευῆς. Ὥστ' ἐν οὐδενὶ τῶν αὐτοῦ πραγμάτων ἄνθρωπος τοῖς αὐτοῖς, οἷς καὶ οἱ ἕτεροι, χαίρει, ἀλλὰ πᾶσι περιττήν τινα ἐξαλλαγὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐπινοεῖ ἀπεναντίας τῇ τῶν λοιπῶν ζώων φύσει, ἃ μικρὰ μὲν ἐργάζεται, μικροῖς δὲ ἀρκεῖται, ἕνα δὲ βίου πόρον παρὰ τῆς φύσεως ἐδιδάχθη.

CAPUT IX.

Nam harum rerum omnium una omnibus natura B lex incumbit, quam transgredi illis non licet, tanquam quæ sola natura, et vita sensu prædita coerceantur. Hominem autem ratio non passa est, his quasi aranearum telis irretitum vivere, sed his soluto, vitam liberam concessit: non remoto tantum quovis dominatu, sed depulsa omni etiam necessitate in factis, neque eum naturæ angustiis conclusit, nec id duntaxat concessit, ut incolumitatis, sed multo magis, ut felicitatis rationem haberet. Unde non ad propulsandos imbres et æstus modo, ædes erigit, nec una quapiam figura eas exstruit, neque ex eadem materia coagmentat [quod bestiarum inopiæ accidit], sed omnia tum ædificiorum genera excogitat, tum ea multis modis compingit. Et materiam non e proximo tan- C tum conquirit, sed lapides peregre excidit, et Thessalico marmore, aut porphyritide pariete, vestit, et pratorum floribus eos pingit, et solum variat, atque inaurat, denique necessitate contempta, solum pretium respicit. Eadem comminiscitur etiam in amictu, non ad anni intemperiem tantum se vestibus muniens [nam hæc res non magnam curam postularet, quam quidem naturæ et bestiis abjecit], sed ratio multas etiam delicias in vestibus excogitavit. Nam et materiæ varietatem indagavit, et purpuram reperit, atque aurum intexuit, et omnis generis tum animalium, tum plantarum imagines in iis depinxit, et aliis alias vestium formas attribuit, pro cujusque natalibus, aut dignitate, aut ætate. Eosdem sumptus videas et in stratis, et in D calceamentis, et vehiculis, et vasis, et cæteris rebus, quibus vita instruitur. Itaque homo in nulla re sua, iisdem quibus alii utuntur, delectatur, sed in omnibus supervacaneam quamdam diversitatem, et elegantiam excogitat, contra quam reliquorum animantium natura fert, quæ tum pusilla quædam agunt, tum paucis contenta sunt.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἴποι τις ἂν καὶ ἀνάγκης ἔχειν τι παραμεμιγμένον. Δεῖ γὰρ τοῖς μέλλουσι βιώσεσθαι καὶ τροφῆς, καὶ οἰκίας, καὶ ἱματίων, ὧν ἡ φύσις φροντίδα καὶ τῶν ζώων ἐνίοις ἐνέθηκεν, εἰ καὶ τὴν τούτων κτῆσιν ἀνθρώποις πολυτελεστέραν καὶ

CAPUT X.

Verum dici queat, hæc aliquid etiam necessitatis habere admistum. Qui etiam vitam conservatam cupiunt, victu et domicilio et vestimentis indigent, quarum rerum curam natura bestiis etiam quibusdam indidit, quamvis horum possessionem

(1) Melior lectio cod. Reg. 1213...., ἄνθεσι τούτους γράφων κ. τ. ποικ. καὶ τῷ τέγει χρ. περιτ. Edit.

pretiosiorem et uberiorem hominibus constituerit. Sed qua vivendi necessitate adductus homo, sapientiæ studium suscepit? Quid autem ad victum confert ars supputandi, et ratiocinandi, aut geometriæ? Aut quid rebus vitæ necessariis decessisset, si nulla nec eloquentiæ, nec dialecticæ exercitatio fuisset? aut quid ad frigus aut æstum dicendi venustas confert? quæ cum ab hominibus post ea quæ necessaria sunt, excogitata sint: aperte ostendunt, consilia ejus non tantum ad corporis aut voluptatum necessitatem, sed ad aliquid ulterius et majus referri. Quod autem maxime ostendat humanæ naturæ, si ad cætera comparetur, excellentiam, est consulendi studium iis qui sunt inferiores, et consideratio utilitatis cognatorum. Nam aliis satis est, si ipsa non esuriant, non frigeant, non viribus ad procreationem destituantur; sui autem generis nullam curam gerunt. Neque vero reperies respublicas leonum, aut elephantorum, aut aliorum animalium: sed civitates solorum hominum sunt opera, in quibus sapientiæ suæ inventa et mutua beneficia deponunt, atque his alii leges præscribunt, alii dicto sunt audientes. Ac a subditis honores et tributa principibus penduntur: quæ virtutis et inferiorum curæ præmia sunt: principes autem assiduam iis sollicitudinem, qui ipsis parent perpetuamque providentiam conferunt: quam tantam præ se ferunt, ut bonus et justus princeps, suopte periculo salutem aliis præstet: ac multi pro patriæ defensione occubuerint: quod a bestiarum natura remotissimum est. Vix enim vel sese, aut fœtus suos illas defendere videas. Sed inferiorum cura, hominum duntaxat est, et humanæ mentis munus. Enimvero quodnam evidentius specimen tum ad humanam perfectionem, tum ad brutorum inopiam demonstrandam proferetur? Nam hæc quidem suarum duntaxat rerum satagunt. Inter homines autem rationis perfectio aliorum etiam curam suscipit, eorumque necessitates explet. Videas itaque unum hominem, qui in suam potestatem redegerit non reliquorum tantum animalium greges, sed etiam in multis urbibus, multis nationibus, multis provinciis imperitet. Quidam vero totius etiam orbis terrarum imperio potiti non obscurum in se divinæ dignitatis signum demonstrarunt. Jam illud admiratione dignum est, unum hominem, cum et brutis bestiis et hominibus imperare conetur, ipsum, hoc jugum excutere, ac quidvis perpeti malle, quam alteri servire: tanquam si a primordio natura ejus libertatis consors, et servitutis inimica sit.

CAPUT XI.

Adeo res varia et libera est mens hominis, nunc hoc, nunc illud agendum suscipiens: alias sic, alias contra suas actiones componens, easque semper arbitratu suo. Hoc vero a rationis opulentia habet: quæ ratio sola cum libera sit, tum facere, tum excogitare contraria potest. Natura autem, quippe mendica et inops, uno quodam termino

A διαρκεστέραν ἐμηχανήσατο. Ἀλλ' ὑπὸ ποίας τῆς κατὰ τὸ ζῆν ἀνάγκης ἀνθρώπῳ φιλοσοφίας ἐμέλησε; τί δὲ πρὸς τὰ ἄλφιτα ἀριθμητική, καὶ λογιστική, καὶ γεωμετρία; ἢ τί χεῖρον ἂν ἔσχεν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ὁ βίος, εἰ μηδεμία ῥητορικῆς ἢ διαλεκτικῆς ἄσκησις ἦν; ἢ τί πρὸς ψύχους ἢ καύματος ἀπαλλαγὴν τὸ πρὸς κάλλος λέγειν συμβάλλεται; ἃ μετὰ τὸν ἀναγκαῖον πορισμὸν τοῖς ἀνθρώποις ἐξευρεθέντα, δείκνυσι φανερῶς, ὡς οὐ τῆς σωματικῆς μόνον ἀνάγκης ἢ ἡδονῆς, ἀλλά τινος περαιτέρω καὶ μείζονος ἄνθρωπος στοχάζεσθαι πέφυκεν. Ὃ δὲ μάλιστα τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τἄλλα κράτος ἐνδείκνυται, ἡ τῶν ὑποδεεστέρων ἐστὶ πρόνοια, καὶ τὸ τῆς τῶν ὁμογενῶν ὠφελείας λόγον ποιεῖσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἀρκεῖ, ἂν αὐτὰ μὴ B πεινᾷ, μηδὲ ῥιγοῖ, μηδὲ πρὸς τὴν γονὴν ἀσθενῇ, τῶν δὲ ὁμοίων οὐδεμία τούτοις φροντίς. Οὔκουν ἂν εὕροις πόλεις λεόντων, ἢ ἐλεφάντων, ἤ τινος ἄλλου τῶν ζώων, μόνων δὲ ἀνθρώπων αἱ πόλεις ἔργα· ἐν αἷς τὰ τῆς σοφίας εὑρήματα καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους εὐεργεσίας φέροντες, κατατίθενται· κἀν ταύταις οἱ μὲν ἐπιτάττουσιν, οἱ δὲ ὑπακούουσι. Καὶ παρὰ μὲν τῶν ἀρχομένων τιμαὶ καὶ φόροι τοῖς ἄρχουσιν, ἀρετῆς ἆθλα ταῦτα καὶ τῆς εἰς τοὺς ἐλάττους προνοίας· παρὰ δὲ τῶν ἀρχόντων διηνεκὴς τῶν ὑπὸ χεῖρα φροντὶς, καὶ πρόνοια συνεχὴς, ἣν τοσαύτην δείκνυνται, ὥσθ' ὅ γε καλὸς καὶ δίκαιος ἄρχων ἰδίοις κινδύνοις σωτηρίαν τοῖς ἄλλοις πορίζει, καὶ πολλοὶ πατρίσιν ἀμύνοντες ἔπεσον, ὃ τῆς τῶν ἀλόγων φύ- C σεως πορρωτάτω. Ὑπὲρ γὰρ αὐτῶν μόνον ἢ καὶ τέκνων μόλις ἴδοι τις ἂν ἀμυνόμενα· ἀνθρώπων δὲ μόνων ἡ τῶν ἐλαττόνων πρόνοια παρώνυμός τις οὖσα λόγου καὶ νοῦ. Καίτοι τί ἄν τις εἴποι τούτου καθαρώτερον δεῖγμα τῆς τε ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἐνδείας; Τὰ μὲν γὰρ σφίσιν αὐτοῖς μόνον, καὶ τοῦτο πεφεισμένως ἀρκεῖ· ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις τὸ παρὰ τοῦ λόγου τέλειον καὶ τῶν ἄλλων ἐπιλαμβάνεται, καὶ τοὺς δεομένους πληροῖ. Καὶ ἴδοις ἂν ἕνα ἄνθρωπον οὐ τῶν ἄλλων ζώων μόνον ἀγέλας πεποιημένον ὑφ' ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μὲν πόλεων, πολλῶν δὲ ἐθνῶν, πολλῆς δὲ γῆς, ἄρχοντα· τινὲς δὲ καὶ τῆς οἰκουμένης πάσης ἡγήσαντο, οὐκ ἀμυδρὸν σύμβολον δείξαντες ἐν ἑαυτοῖς τῆς θείας ἀξίας. Ὃ δ' ἄν τις θαυμάσειεν, ὅτι D καὶ ἀλόγων ζώων, καὶ ἀνθρώπων εἷς ἄνθρωπος ἄρχειν ἐπιχειρῶν, αὐτὸς τὸν ζυγὸν τοῦτον ἀποδιδράσκει, καὶ πάντα μᾶλλον αἱρεῖται πάσχειν ἢ δουλεύειν ἑτέρῳ· ὡς ἂν ἄνωθεν αὐτῷ τῇ μὲν ἐλευθερίᾳ τῆς φύσεως συγκεκληρωμένης, τῷ δὲ δουλεύειν ἀπηχθημένης.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Οὕτω δὲ παντοδαπὸν ἀνθρώπου ψυχὴ καὶ ἐλεύθερον, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκεῖνο ποιεῖν αἱρουμένη· καὶ ποτὲ μὲν οὕτω, ποτὲ δὲ ἐναντίως, καὶ ἀεὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τὰς πράξεις ἁρμοζομένη. Τοῦτο δ' αὐτῇ παρὰ τῆς εὐπορίας τοῦ λόγου, ὃ μόνον ἐλεύθερον, καὶ τῶν ἐναντίων καὶ ποιητικὸν καὶ εὑρετικόν. Ἡ δὲ φύσις πτωχή τις οὖσα, καὶ ἄπορος, πρὸς

ἓν μόνον αὐτῇ τε ὥρισται, καὶ τὰ ταύτῃ δουλεύοντα ζῶα ἐνδεᾶ καὶ δοῦλα καθίστησι μικροῖς ἐγκλείουσα νόμοις. Ἄνθρωπος δὲ οὕτω πρὸς τὸ ἄρχειν ἄνωθεν παρὰ Θεοῦ παρεσκεύασται, ὥστε οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἡγεῖσθαι βούλεται, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀρχὴν ἐπιδείκνυται ταύτην, καὶ τοῦθ' ὅταν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τηρῇ. Ὥστε τούς γε σώφρονας καὶ φρονίμους ἐγκρατεῖς ἑαυτῶν καὶ ἄρχοντας ἑαυτῶν ἀξιοῦμεν καλεῖν. Καὶ οὗτοι μάλιστα, αὐτοί τε εὐδαίμονες, καὶ τοῖς ἀρχομένοις εὐδαιμονίας εἰσὶν αἴτιοι, οἳ ἂν μάλιστα, ὥσπερ ὄχλου, τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀλογίας ἄρχειν ἐπίστωνται. Καὶ πρὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς οὔ φασιν οἱ νοῦν ἔχοντες θεμιτὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ τὸ δημόσιον παριέναι, ὡς οὐδὲν πράξουσιν ἄξιον λόγου, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις καὶ ἑαυτοὺς προσδιαφθεροῦσι. Τούτῳ δὲ πάντη τὸ τῶν ζώων γένος κεχώρισται, καὶ οὐδὲν ἂν εὕροι τις ἐκείνων ταῖς ἰδίαις ἐπιθυμίαις μαχόμενον, ἀλλὰ ταῖς παρὰ τῆς φύσεως ὁρμαῖς ἀκωλύτως ἑπόμενον. Οὔκουν ἡ μὲν φύσις τροφῆς ὑπομιμνήσκει, τὰ δὲ προκρίνει λιμὸν, οὐδ' ἐπὶ ποτὸν ἄγει, τὰ δ' αἱρεῖται δίψαν. Τοῖς δὲ τῆς μίξεως καιροῖς καὶ νομεῦσι καὶ ἀλλήλοις ἀφόρητα γίνεται, καὶ τὸν πρὸς τὴν γένεσιν οἶστρον οὐδὲν οὕτως ἰσχυρὸν, ὥστε κολάσαι· αἴτιον δὲ τὸ τὴν φύσιν ἐν αὐτοῖς χωριζομένην τοῦ λόγου μὴ ἔχειν τὸν οἷς ὁρμᾷ πράττειν ἐπιτιμήσοντα· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ παντὸς τὰ ἑαυτῆς ἔθη θέλειν ἀποπιμπλάναι. Ἀλλ' ἐν ἀνθρώποις πολὺς πρὸς τοὺς τῆς φύσεως νόμους ὁ πόλεμος· καὶ τούτου πᾶς τις ἑαυτῷ προσέχων, ἐν ἑαυτῷ καθ' ἡμέραν πειρᾶται. Πόσοι πλησμονῆς ἐπιθυμίᾳ λιμὸν ἀντεξάγουσιν; ἰατροῖς ἢ πειθόμενοι, ἢ σαρκὶ νομοθετοῦντες, ἢ ἄλλων εἵνεκα, τὴν τοῦ σώματος παραιτούμενοι θεραπείαν· τὴν δὲ τῆς μίξεως ὄρεξιν, ἣν δὴ τυραννικώτατον νόμον πᾶσι τοῖς ζώοις ἡ φύσις ἐπήνεγκεν, οὕτω τινὲς ἐβδελύξαντο, ὡς καὶ γυναικείας ὄψεως διὰ τοῦτο παντελῶς ἀποσχέσθαι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Τοῦτο δ' αὐτοῦ τις αἰσθάνεται ποιοῦντος καὶ πρὸς θυμόν. Οὗτος γὰρ τὸν ἠδικημένον κατὰ τῶν ἠδικηκότων ὁπλίζει, καὶ χεῖρα καὶ ξίφος ἐπενεγκεῖν αὐτῷ παραινεῖ, ἔνδον δέ τινος ἐπιτιμῶντος ὁ κεκινημένος αἰσθάνεται, καὶ διδάσκοντος, ὡς ἐφεκτέον μὲν τὴν ὀργὴν, ἀμύνης δὲ ἀφεκτέον· καὶ φυλακτέον μὲν τὰς τῶν λεόντων, καὶ ἄρκτων, καὶ συῶν ὁμοιώσεις, ἀναχωρητέον δὲ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ τοῦ λόγου μέτρον, καὶ τὴν εὐσχημοσύνην. Καὶ τοσοῦτον αὕτη πολλάκις ἡ ἐπιτίμησις ἴσχυσεν, ὥστε τὸν θυμὸν σβέσασα, ἔπεισε τὸν ἐλαττωθέντα τὰ τῶν φιλούντων πρὸς τὸν πλεονεκτεῖν βουλόμενον ἐπιδείξασθαι. Καὶ ἔστιν ὥσπερ εἰκάσαι τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον πόλει παρόμοια, ἐν ᾧ λόγος καὶ φύσις, ὥσπερ ἐκεῖ ἄρχων καὶ ἰδιῶται. Καὶ βασιλεύει μὲν ὁ λόγος, ἄγεται δὲ ἡ φύσις. Καὶ νόμος οὗτος παρὰ Θεοῦ τοῖς μέλλουσιν εὐδαιμόνως βιώσεσθαι, μηδενὶ παρὰ τὸ τῷ λόγῳ δοκοῦν ἐν πᾶσιν ἐπιχειρεῖν. Οὐδεὶς οὖν, ὅστις οὐκ ἐν ἑαυτῷ τῆς διαφορᾶς ταύτης πειρᾶται, ὡς ἄλλο μὲν ἐν ἡμῖν ὁ λόγος, ἄλλο δὲ ἡ τοῦ σώματος

A continetur: et animalia, quæ ei serviunt, egena et servilia facit, minutis inclusa legibus. At homo sic ab initio divinitus ad imperandum a Deo paratus est, ut non cæteris tantum præesse velit, sed idem etiam imperium erga semetipsum usurpet, præsertim cum suam naturam conservat. Itaque homines modestos et prudentes appellandos censemus eos, qui se ipsi regunt et moderantur. Et ii, cum ipsi felicissimi sunt, tum eos, qui parent felices reddunt, qui brutæ sui parti, tanquam populi multitudini, rectissime imperare sciunt. Itaque negant homines cordati, ante partum hoc imperium, hominibus ad rempublicam administrandam accedere fas esse, quod nihil præclari gesturi essent, sed semetipsos cum aliis in perniciem conjecturi.

B Hac re homo ab omni animantium genere distinguitur: quorum nullum reperias, quod suis cupiditatibus repugnet, sed omnia, citra impedimentum, naturæ suæ impetus sequuntur. Neque vero cum natura pastus ea commonefacit, illa famem anteferunt, neque cum ad potum ducit, ipsa sitire malunt. Tempore autem coitus et pastoribus et sibi ipsis intolerabilia sunt: stimulumque illum quo ad procreationem feruntur, nulla vis coercere potest. In causa illud est, quod eorum natura, rationis expers, non habet quod appetitus incitationem reprehendat: ideoque libidinem quovis modo explere student. Hominibus autem magnum cum naturæ legibus bellum est: cujus rei quilibet

C semetipsum observans, in sese quotidie periculum facit. Quam multi repletionis cupiditati famem opponunt? sive medicis obtemperantes, sive carnem coercentes, sive aliis de causis curationem corporis repudiantes. Appetitionem vero rei venereæ, quam natura omnibus animantibus instar violentissimæ legis indidit, adeo quidam detestati sunt, ut idcirco penitus etiam aspectum feminarum abominati sint.

CAPUT XII.

Idem te facere sentias et contra iracundiam: quæ injuria lacessitum, adversus eos qui læserunt, armat, eumque monet, et manibus et gladiis in eos irruendum esse: interius autem is qui ita concitatus est, quemdam objurgantem sentit, docentemque, et reprimendam esse iram, et ab ultione

D abstinendum: et cavendum, tum ne leonibus, aut ursis, aut apris similes fiamus, tum ad hominem et rationis regulam, ipsumque decorum, esse redeundum. Ac hæc objurgatio sæpe tantum valet, ut ardore exstincto, eum qui damnum fecit, adduxerit, ut amore complexus sit eum, qui vim et injuriam facere voluit. Ac hominum conditio urbi quodammodo comparari potest. Nam is rationem et naturam habet, quemadmodum illa magistratus et plebem. Ac ratio quidem regnat, natura paret. Et hæc lex a Deo iis sancita est, qui felices sunt futuri, ut nihil omnium rerum aggrediantur, nisi quod rationi consentaneum est. Neque vero quisquam est, quin hoc in se discrimen animadvertens,

morbum duntaxat animi sui, inscitia et mollitie laborantis, indicantes : quibus adducuntur, ut ea quæ timenda non sunt, timeant, et iis quæ nihil nocent, percellantur. Age vero videamus, quibus de causis mortem omnia mala superare putent. Ut autem proverbio dicitur, Trifariam omnia esse divisa ; ita fit, ut eorum etiam, qui mortem vituperant, tria sint genera. Nam promptissimi quique, ac potius veracissimi, qui sua probra velare nesciunt, omnis generis voluptatum privationem lamentantur : et id quod eas delet, omnium merito et molestissimum, et maxime formidabile existimant. Urbaniores autem, et quos pudet sine causa aut agere, aut admittere quidquam, id a natura cunctis insitum aiunt, ut se et esse et vivere cupiant. Jam vero quod id aufert, quod ab omnibus appetitur, atque efficit, ut ea quæ sunt, non sint, iisque perniciem affert, et rebus tanta pulchritudine a natura factis caliginem ex interitu offundit, quis non horreat? quis non oderit? quis, si vel nomines, tanquam naturæ inimicum non aversetur? Neque vero naturæ solum, verum, ac multo magis, etiam Deo : non eo, tantum, quod solus absolutissimam immortalitatem sortitus est : sed quod ejus instituto omnium maxime adversatur : siquidem quæ ipse procreare et conservare studet, ea mors exstinguit et dissipat. Hæc modestiores, quique naturam sequuntur, ad justi odii comprobationem. Reliqui autem et tertii, cum graviores sint et verecundiores, et aliis aliquid prudentius afferre velint : non ob ea quæ commemoravimus, mortem in crimen vocandam censent : sed quod post eam, confestim vitæ actæ rationem reddere, et acerbissimas ac tristissimas pœnas in perpetuum dare cogamur : quarum expertes futuri essemus, nisi mors animos a corporibus avelleret, et ad illius loci leges ac quæstiones mitteret. His igitur verbis quidam et sibi et auditoribus timore injecto, tum ipsi mortis nomine percelluntur, tum aliis, ut sint metus socii, persuadent.

CAPUT II.

Videamus ergo, utrum aliquid dicant, et honestum sit, qui virum se dicat esse, eum hujusmodi sermonibus se dedere. Primos itaque ut nimium voluptarios et molles, ideoque virilium bellorum imperitos, parvæ operæ est ad deditionem compellere : quamvis et multos socios habeant, et cum multis nos invadant. Omnes enim qui Epicuro nomina dederunt, suavem vitam et doloris expertem humanæ felicitatis finem existimant ; et difficilem inter homines ullum inventum esse aiunt, qui prorsus absque voluptate vivere velit, nisi quis ob stuporem a communissimo bono abhorreat. Tamen recte iis dicere possimus : O viri, si modo hoc nomine appellandi estis, qui adeo dissoluti et enervati, stolidique omnino sitis, ut nimium pueriliter in eo facitis, cum voluptatibus tantum, boni judicium permittitis ; si quid autem cum molestia

A κίαν νοσοῦντες ἐλέγχονται, ὑφ' ὧν τὰ ἀδεᾶ δεδιέναι, καὶ κατεπτηχέναι τὰ μὴ βλάπτοντα, πείθονται. Φέρε γὰρ ἴδωμεν, ἐκ ποίων λογισμῶν κακοῦ παντὸς ἐπέκεινα τὸν θάνατον οἴονται. Οὐκοῦν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, τριχθὰ πάντα δέδασται, τριχῇ συμβαίνει καὶ τοὺς τὸν θάνατον κακίζοντας διαιρεῖσθαι. Οἱ μὲν γὰρ προχειρότεροι, μᾶλλον δὲ ἀληθέστεροι, καὶ τὰ ἑαυτῶν οὐκ ἐπιστάμενοι συγκαλύπτειν ὀνείδη, τὴν τῶν παντοδαπῶν ἡδονῶν ὀδύρονται στέρησιν, καὶ τὸ ταύτας ἀφανίζον πάντων εἰκότως ἀηδέστερόν τε καὶ φοβερώτατον ἥγηνται· οἱ δὲ κομψότεροι, καὶ ὅσοις ἀλόγως τι ποιεῖν, ἢ πάσχειν, αἰσχύνη, πᾶσί φασι τοῦ εἶναι, καὶ τῆς οὐσίας ἔφεσιν κατὰ φύσιν ἐγκεῖσθαι. Τὸ τοίνυν τὸ πᾶσιν ὀρεκτὸν ἀναιροῦν, καὶ τὸ μὲν εἶναι τῶν ὄντων ἐλαῦνον, ἀπώλειαν δὲ B ἐπάγον, καὶ τὴν ἐκ τῆς φθορᾶς ἀμορφίαν καταχέον τῶν οὕτω κάλλιστα παρὰ τῆς φύσεως εἰργασμένων, τίς οὐκ ἂν φρίξειε; τίς δὲ οὐκ ἂν μισήσειε; τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ μόνον λεγόμενον, ὡς τῇ φύσει πολέμιον ἀποπέμψαιτο; οὐ τῇ φύσει δὲ μόνον, ἀλλὰ πολλῷ πρότερον καὶ Θεῷ· οὐ μόνον ὡς μόνῳ τὴν τελεωτάτην ἀθανασίαν κεκληρωμένῳ, ἀλλ' ὅτι καὶ τῇ τούτου προαιρέσει πάντων ἐναντιώτατον; εἴπερ ἃ παράγειν ἐκεῖνος καὶ συντηρεῖν προθυμεῖται, ταῦτ' ἐκεῖνος φθείρει καὶ διαλύει. Ταῦτά γε οἱ σωφρονέστεροι, καὶ τῇ φύσει κεχρημένοι, πρὸς τὴν τοῦ δικαίου μίσους ἀπόδειξιν. Οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τρίτοι, σεμνότεροί τινες ὄντες, καὶ εὐλαβέστεροι, καί τι τῶν ἄλλων σοφώτερον ἀξιοῦντες διανοεῖσθαι, οὐχ ὧν C ἔφημεν εἵνεκα τὸν θάνατον ἀξιοῦσι κακίζειν, ἀλλ' ὅτι μετ' ἐκεῖνον εὐθὺς ἀναγκαζόμεθα λόγον τῶν βεβιωμένων ὑπέχειν, καὶ τὰς ὀδυνηροτάτας καὶ ἀλγεινοτάτας δι' αἰῶνος δίκας διδόναι, ὧν οὐκ ἂν ἐλαμβάνομεν πεῖραν, μὴ τοῦ θανάτου τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς διαιροῦντος, καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ νόμους καὶ ἐξετασμοὺς παραπέμποντος. Τούτοις μὲν οὖν τοῖς λόγοις τινὲς καὶ ἑαυτούς, καὶ τοὺς ἀκούοντας, δεδιττόμενοι, αὐτοί τε καὶ πρὸς τοὔνομα τοῦ θανάτου ταράττονται, καὶ τοὺς ἄλλους πείθουσι τοῦ δέους αὐτοῖς κοινωνεῖν.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σκεπτέον τοιγαροῦν, εἴ τι μετ' ἀληθείας λέγεται παρ' αὐτῶν, καὶ εἰ καλὸν, ἄνδρα φάσκοντα εἶναι D τοιούτοις ἑαυτὸν λόγοις παραδιδόναι. Τοὺς μὲν οὖν πρώτους ὡς λίαν ὄντας φιληδόνους καὶ μαλακούς, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρικῶν πολέμων ἀπείρους, οὐ χαλεπὸν παραστήσασθαι, καίτοι καὶ πολλοὺς ἔχοντας συμμάχους, καὶ μετὰ πολλῶν ἡμῖν ἐπιόντας. Πάντες γὰρ οἱ μετ' Ἐπικούρου στρατευόμενοι τὸν ἡδὺν καὶ ἀνάλγητον βίον ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας οἴονται πέρας, καὶ χαλεπόν φασιν ἐν ἀνθρώποις εὑρεῖν τὸν ἄνευ ἡδονῆς αἱρούμενον ζῆν ἀτεχνῶς, εἰ μή τις δι' ἀναισθησίαν ἀηδῶς ἔχει πρὸς τὸ κοινότατον ἀγαθόν. Ὅμως εἰκότως ἂν αὐτοῖς λέγοιμεν· Ὦ ἄνδρες, εἴγε τοῦτο χρὴ καλεῖν ὑμᾶς οὕτως ἐκλελυμένους, καὶ ἐκνενευρισμένους, καὶ βλακεύοντας ἀτεχνῶς, ὡς λίαν ὑμῶν παιδικὸν τὸ ταῖς ἡδοναῖς μόνον τὴν κρίσιν ἐπιτρέπειν τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ δέ τι καὶ μετὰ ἀηδίας

ὠφελεῖν δύναιτο, τοῦτο κακίζειν, καὶ πάντα τρόπον φεύγειν πειρᾶσθαι· ἄλλο μὲν οὐδὲν ἐγκαλεῖν ἔχοντας, ὅτι δὲ μόνον οὐ σαίνει τὴν αἴσθησιν. Τί γὰρ κωλύει, καὶ τοὺς ἰατροὺς τοῖς λόγοις τούτοις κακίζειν, οἳ τοῖς σώμασιν οὐκ ἄλλως ἐπικουροῦσιν, ἢ τῶν ἀηδῶν, καὶ ἐσθίειν, καὶ πίνειν, καὶ ἅπτεσθαι, καὶ πάντα τρόπον χρῆσθαι τοὺς κάμνοντας ἀναγκάζοντες, οἷς τοῦ τοῦτον τὸν τρόπον ἡμᾶς λυπεῖν καὶ μισθοὺς μεγάλους τελοῦμεν, καὶ εὐεργεσίας αὐτοί τε, καὶ οἷς τῶν ἡμετέρων μέλει, ὁμολογοῦμεν; Ὧν εἰ πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν ἔδει πάντα ἀνάγειν, τίνας ἂν ἐχθίους ὑπῆρξε καλεῖν; Ἀλλ' οἶμαι τἀγαθὸν καὶ κακὸν οὐ λύπῃ καὶ ἡδονῇ, τῷ δὲ ὠφελίμῳ καὶ βλαβερῷ κρίνεσθαι δοκεῖ. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἡδονὴν πάντα ἀνοίσομεν, κακὸν, ὥσπερ ἔφην, ἐν σώματι μὲν ἰατρὸς, χείριστον δὲ ἐν ψυχῇ νόμοι, καὶ παιδευταὶ, καὶ γονεῖς, καὶ ὅλως τὰ τιμιώτατα καὶ ὠφελιμώτατα. Οὗτοι γὰρ πάντες ἂν μὴ πείθωσι, τὰ προσήκοντα παραινοῦντες, ἀηδέστατοι γίνονται μὴ πειθομένοις, ἀτιμοῦντες, καὶ εἴργοντες, καὶ μακρᾷ κολάσει παραδιδόντες, ὧν οὐδὲν ἂν ἡμῖν ὄφελος ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄνεσιν προτιμῶσι (1). Πόρνους δὲ, καὶ προαγωγέας, καὶ κόλακας, καὶ ὅσοι τὰ αἴσχιστα, αὐτοί τε ἐπιτηδεύουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς ἀπὸ τούτων ἡδονὰς προξενοῦσιν, ἐπιτηδείους ἡμῖν αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, νομιοῦμεν, ἂν τὰ τῶν ἡδονῶν κρατῇ πανταχοῦ.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο καὶ κουφότητος νομιστέον κλάειν τῶν ἡδονῶν στερουμένους, ὥσπερ τὰ παιδία, ὅταν αὐτῶν οἱ παιδαγωγοὶ τοὺς ἀστραγάλους, ἤ τι τῶν τῆς παιδιᾶς, ἀφαιρῶνται. Ἔπειτ' ἐξεταστέον, καὶ τίνας τῶν ἡδονῶν ὁ θάνατος ἀφανίζων, οὕτως ἐστὶ λυπηρός. Οὐκοῦν καὶ τούτων εἰς τρεῖς μοίρας διαιρουμένων, τὴν μὲν μίαν καὶ πρώτην, καὶ θειοτάτην, καὶ ἣ μόνη καθαρῶς ἐστιν ἀνθρώπου, καὶ καθ' ἑαυτὴν αἱρετή· λέγω δὴ τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸν νοῦν, καὶ ὅση τούτου γένους· τοσοῦτον ἀπέχει φθείρειν ὁ θάνατος, ἤγουν τὸ τυχὸν ἐλαττοῦν, ὥστε καὶ τῶν παντελῶς ἀδυνάτων, εἰ μὴ μετὰ θάνατον, καθαρῶς τε καὶ ἀσφαλῶς ἐκείνας ἡσθῆναι τὰς ἡδονάς. Καὶ τοῦτ' ἄπιστον μὲν ἴσως δόξει τοῖς ὡς ἔτυχε ζῶσι· παντὸς δὲ μᾶλλόν ἐστιν ἀληθὲς τοῖς οὐκ ἀβασανίστως περὶ τῶν πραγμάτων ψηφιζομένοις. Καὶ παρ' ἡμῶν δέ τις οὐδὲν ἧττον ἔσται τῇ δόξῃ ταύτῃ συνηγορία, ὅταν αὐτὴν ἐξετάζωμεν. Λείπεται δὲ τὴν ζημίαν εἶναι τοῖς ἀποθνήσκουσιν εἰς τὰς τοῦ σώματος ἡδονάς. Ἀλλὰ καὶ ταύταις πολὺ τόδε διάφορον. Αἱ μὲν γὰρ φύσεώς τέ εἰσιν ἔργον, καὶ παρὰ Θεοῦ συγκεχώρηνται, ἢ τὰ κατὰ μέρος δι' αὐτῶν συντηροῦντος, ἢ τοῖς κοινοῖς εἴδεσιν μηχανωμένου τὸ διαρκές τε καὶ μόνιμον, καὶ τῇ διαδοχῇ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπισκευαστὴν ἀθανασίαν ἐπινοήσαντος, ὡς μέχρι τοῦ πολλοῦ τοῦ συνθέτου μένειν οὐ δυναμένου. Αὗται δέ εἰσιν, ὅσαι τῇ γενέσει λυσιτελοῦσιν, ἐπὶ διαδοχὴν τὰ ζῶα ταῖς ἡδοναῖς προκαλούμεναι, καὶ ὅσαι τὴν ὄρεξιν θηγου-

A prodesse queat, id vituperatis, et quovis modo effugere studetis, tametsi nihil aliud habeatis reprehendendum, nisi illud solum, quod sensum non demulceat. Quid enim vetat, medicos quoque iisdem rationibus criminari, qui corporibus non aliter succurrunt quam cogendis ægrotis, ut res insuaves et comedant et bibant, et tangant, et modis omnibus tractent? Quibus eo quod hoc modo molesti nobis sint, et magnas mercedes pendimus, et debere illis, tum nos ipsi, tum ii quibus curæ sumus, prædicamus. Quibus, si ad solam voluptatem omnia referri oporteret, quinam inimiciores appellari deberent? Verum méa quidem sententia res bonæ et malæ non dolore et voluptate, sed utilitate et noxa judicandæ sunt. Si vero ad voluptatem B cuncta referemus, incommodabit (id quod dixi) corpori medicus, et maxime nocebunt animo leges, et institutores, et parentes, denique pretiosissima et utilissima quæque. Ii enim omnes, cum frustra officii commonent, contumacibus molestissimi fiunt, ignominia mulctando, et in carcerem conjiciendo, et diuturnis suppliciis afficiendo: quorum nullum nobis esset commodum, si quovis modo otium illud amplecteremur. Sed cinædos, lenones, adulatores, quique flagitia tum ipsi exercent, tum aliis inde voluptates conciliant, opportunos scilicet nobis ipsis judicabimus, si ubique voluptates dominentur.

CAPUT III.

Primum igitur illud levitatis putandum est, deC plorare voluptatum privationem: instar puerorum, quibus magistri talos, aut aliud quippiam ludicrum, eripiunt. Deinde quærendum, quibus adimendis voluptatibus, mors tam gravis sit? Cum autem hæ quoque in tres partes dividantur, unam quidem et maxime divinam, et quæ sola hominis est, et propter semetipsam expetenda [eam autem dico, quæ in veritate indaganda versatur, et in mente posita est, et quæ sunt ejusdem generis] tantum abest ut mors perdat, vel minima ex parte diminuat, ut nullo modo fieri possit ut illis voluptatibus pure et secure perfruamur, nisi post mortem. At hoc incredibile fortassis videbitur hominibus temere viventibus, cum omnium verissimum sit iis qui non nisi adhibita exploratione de rebus D decernunt. Et a nobis etiam ipsis patrocinium nihilominus adhibebitur, cum in eam inquiremus. Reliquum ergo est, morientes corporearum voluptatum jacturam facere. Sed harum etiam magnum est discrimen. Nam aliæ et naturæ opus sunt, et a Deo concessæ, vel singulas res per eas conservante, vel id communibus formis machinante, ut durent et maneant, atque id propositum habente, ut per successionem iis quæ oriuntur et intereunt, immortalitatem instauratione conciliet: quippe cum ea quæ composita sunt, longo tempore durare nequeant. Hæ autem sunt, quæ ad generationem prosunt, et ad sobolis propagationem ani-

(1) Cod. Reg. 1213, προτιμώντων, quod exquisitius videtur, genitivo absolute posito, et post ὄφελος facta distinctione. Edit.

mantia suis illecebris provocant: quæque victus A appetitionem acuentes, ea quæ nutriri possunt, ad alimoniam movent: et sic quod in dies decedit, supplent, ac vitam, dum licet, propagant. Nemo enim vel ad mensam accessisset, vel procreandæ soboli animum adjecisset, si ad eas res cum molestia fuisset accedendum. Verum naturæ stimulus, intrinsecus impellens, non sinit naturæ cursum præteriri. Hæ ergo, ut dixi, voluptates, Dei et naturæ sancitæ legibus, nullam jure reprehensionem incurrunt, modo ratione aptentur: nec ordine perturbato, illius frenos respuentes, aurigam præcipitent, atque in belluarum mores deprimant.

CAPUT IV.

At vero aliud etiam in nobis voluptatum exsi- B stit genus, nec Deo, nec naturæ adscribendum, cum sit ultro in nobis ortum: quemadmodum ii qui ex satis serpentis dentibus exstiterunt: nostraque inscitia et socordia excolatur, dum natura non ut decet utimur. Quod ubi, spreta ratione, dominatum sibi vindicarit, et divinam ac sapientiæ studiosam animi partem solum mutare coegerit: et animi arcem, tanquam sævus aliquis tyrannus, occuparit: hominem et rempublicam ejus, exsilio et seditione et confusione implet, neque amplius eum, in quem tyrannidem exercet hominem esse patitur: sed in belluam quamdam multiformem, et monstrosam convertit: donec et Deo et sibi ipsi et necessariis inutilem effecerit eum, qui se- C mel captus voluptatum illecebris fuerit: ut qui et libertatem vendat, et se per omnem ætatem illis serviturum profiteatur. Ac harum voluptatum priores necessarias esse homines modesti pronuntiant: ciborum præsertim et potionum, quibus corpus alitur, et sine quibus consistere non potest. Atque etiam eas quæ in commiscendis corporibus versantur, tanquam quæ ad generis conservationem faciant, quæque solæ, humanæ naturæ id præstent: ut semper et uno eodemque modo se habeat, in hujus necessitatis societatem admiserunt: existimantes, quod singulis victus est, hoc idem has voluptates præstare, respectu universi, reliquas autem turpes et impuras et belluinas. Nonne vero eas turpissimas nominant omnes, in quibus deprehensos, et D leges mulctant, et eos qui iis succumbunt, dedecus, omniaque probra comitantur? Ob utrarum igitur voluptatum ablationem, omnium molestiarum, quæ hominibus accidunt, mortem gravissimam putant? Numquid ob posteriores mors jure accusabitur? Cur vero? cum humanam vitam tanta corruptela liberet, et naturæ rationi præditæ auxilietur, eamque brutorum similitudine contumeliose vexari non sinat? Quid enim turpius, aut magis brutum, homine ad solam voluptatem propenso? atque rerum honestarum et pretiosarum penitus oblito? qui ne homo quidem deinceps vocari debet, sed portentosa bestia, quales in fabulis describuntur: qui aspectu duntaxat falsam hominis præ se ferat

σαι πρὸς τὴν τροφὴν κινεῖ τὰ δυνάμενα τρέφεσθαι, καὶ ταύτῃ τὸ καθημέραν ἀποῤῥέον τῆς οὐσίας ἀναπληροῦσι, καὶ βοηθοῦσι πρὸς τὸ ζῆν ἕως ἔξεστιν. Οὐδεὶς γὰρ οὔτ' ἂν ἐπὶ τράπεζαν ἦλθεν, οὔτε γενέσεως ἥψατο, μέλλων ἀηδῶς ἐπ' αὐτὰ βαδιεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως κέντρον ἔνδοθεν ὠθοῦν, οὐ συγχωρεῖ παραμελεῖσθαι τὸν τῆς γενέσεως δρόμον. Αὗται μὲν οὖν, ὅπερ ἔφην, αἱ ἡδοναὶ, Θεὸν καὶ φύσιν ἔχουσαι νομοθέτην, οὐδεμίαν ἂν εἰκότως ἐπιδέχοιντο μέμψιν, εἰ μόνον ὑπὸ τοῦ λόγου ῥυθμίζοιντο, καὶ μὴ δι' ἀταξίαν τὸν παρ' ἐκείνου χαλινὸν ἀποπτύουσαι, κρημνίζοιεν τὸν ἡνίοχον εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἤθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν κατασύρουσαι.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἐν ἡμῖν ἡδονῶν γένος ἀνίσχει, οὗ μήτε Θεὸν μήτε φύσιν ἔστιν αἰτιᾶσθαι, αὐτόματον δὲ φυόμενον ἐν ἡμῖν, ὥσπερ τὸ τῶν σπαρτῶν γένος, καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας γεωργούμενον ἀμαθίας ἢ ῥᾳθυμίας, οὐχ, ὡς ἐχρῆν, χρωμένων τῇ φύσει, καὶ κατὰ λόγον ἐνδυναστεῦσαν, καὶ ὅσον θεῖον ἐν ἡμῖν καὶ φιλόσοφον τῆς διανοίας ἐξοστρακίσαν, καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀκρόπολιν, ὥσπερ τις τύραννος ἄγριος, κατασχὸν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ πολιτείαν φυγῆς, καὶ στάσεως, καὶ ἀταξίας ἐμπίπλησιν, οὐκ ἔτι συγχωροῦν ἄνθρωπον εἶναι τὸν τυραννούμενον, ἀλλά τι θηρίον πολύμορφον καὶ ἀλλόκοτον, μέχρις ἂν καὶ Θεῷ, καὶ ἑαυτῷ, καὶ τοῖς χρωμένοις, ἄχρηστον ἀποδείξῃ τὸν ἅπαξ ἁλόντα τῆς τῶν ἡδονῶν φιλίας, ἀποδόμενον μὲν τὴν ἐλευθερίαν, διὰ βίου δ' αὐταῖς δουλεύειν ὁμολογήσαντα. Τὰς μὲν οὖν προτέρας τῶν ἡδονῶν τούτων ἀναγκαίας ἡδονὰς οἱ σωφρονοῦντες φασὶ, μάλιστα μὲν τὰς τῶν σιτίων καὶ ποτῶν, καὶ ὅσαις τὸ σῶμα τρεφόμενον, τούτων ἄνευ ἀδυνατεῖ συνεστάναι· ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τὴν μίξιν, ὡς λυσιτελούσαις τῷ γένει, καὶ δι' ἐκείνων μόνων τοῦ ἀεὶ καὶ ὡσαύτως, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τυγχάνουσαν τῆς ἀνάγκης ταύτης μετέδοσαν· ὅπερ ἡ τροφὴ τῷ καθέκαστον, τοῦτο καὶ ταύτας οἰόμενοι γίνεσθαι τῷ παντὶ, τὰς δὲ λοιπὰς αἰσχρὰς, καὶ ἀκαθάρτους, καὶ θηριώδεις. Καὶ τί γὰρ οὐ τῶν αἰσχίστων πάντες καλοῦσιν, ἐφ' αἷς καὶ τοὺς ἁλόντας οἱ νόμοι κολάζουσι, καὶ τοῖς αὐτῶν ἡττωμένοις αἰσχύνη καὶ ὀνείδη παρὰ πάντων ἀκολουθεῖ; Ποτέρας τοίνυν τῶν ἡδονῶν ἀναιροῦντα τὸν θάνατον, πάντες αὐτὸν πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις δυσχερῶν χαλεπώτατον οἴονται; Ἆρ' οὖν τῶν ὕστερον ἕνεκα τῷ θανάτῳ δίκαιον ἐγκαλεῖν; καὶ πῶς, τόν γε τοσαύτης φθορᾶς ἀπαλλάττοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τῇ λογικῇ συναγωνιζόμενον φύσει, καὶ ταύτην οὐκ ἐῶντα τῇ τῶν ἀλόγων ὁμοιότητι καθυβρίζεσθαι; Τί γὰρ αἴσχιον ἢ ἀλογώτερον ἀνθρώπου πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν νενευκότος, τῶν δὲ καλῶν καὶ τιμίων παντελῶς ἐπιλαθομένου; ὃν γε οὐδ' ἄνθρωπον χρὴ καλεῖν τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ θηρίον ἀλλόκοτον, οἷα τὰ ἐκ τῶν μύθων μέχρις ὄψεως μόνον ἀνθρωπείαν φύσιν ὑποκρινόμενον. Ἢ γὰρ ἄνθρωπον, δίκαιον ὀνομάζειν τὸν, ὅ τι μὲν φάγεται καὶ πίεται, μόνον φροντίζοντα, ὅ τι δὲ λογιεῖται καὶ εἴσεται παντελῶς ἀμελοῦντα; Τοῦτον

γὰρ τοῖς χοίροις δικαιότερον παρεικάζειν, οὓς τῇ τῆς τροφῆς ἀφθονίᾳ πιαίνοντες θύομεν· μᾶλλον δὲ καὶ τῶν χοίρων ἀχρηστοτέρους τούτους ὑποληπτέον. Τῶν μὲν γάρ ἐστι πολλάκις τῆς πολυσαρκίας ἀπόνασθαι, ἀνδρὸς δὲ ἑαυτὸν κατασαρκοῦντος οὐδὲν ὄφελος· πλὴν εἴ τις τοὺς ἄλλους σωφρονίζεσθαι βουλόμενος, λέγοι, ἐν αὐτῷ τὴν τῆς τρυφῆς αἰσχύνην διδασκομένους· ὥσπερ φασὶ καὶ Λακεδαιμονίους τῇ τῶν Εἱλώτων μέθῃ τοῖς παισὶν ὑποδεικνύναι τὸ τῆς νήψεως ἀγαθόν. Τί δ' ἂν εἴποι τις τὸ τῆς ματαιοπονίας ταύτης ἀπέραντον, καὶ τὸ καθημέραν εἰς τὸν τετρημένον ἀναγκάζεσθαι πίθον ἀντλεῖν, ὅ τι τινὰς φησὶν ὁ μῦθος κατακριθῆναι, οὐκ οἶδ' ὅ τι περὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἁμαρτόντας; Ἔτι τοίνυν τῷ θανάτῳ μεμπτέον φάγον ἄνθρωπον ἀναιροῦντι, καὶ τοιαύτης ἀχρηστίας τὸν βίον ἐλευθεροῦντι, ὅν γε καὶ δοκοῦντα ζῆν, εὐλογώτερον ἄν τις εἴποι πάλαι τεθνάναι, οὕτω πρὸς τὸν λογικὸν βίον ἀκίνητον ὄντα, καὶ τῇ συνεχεῖ μέθῃ πρὸς πάντα ἀναισθητοῦντα; Ἀλλ' εἰ μηδενὸς ἄλλου, τούτου γε ἕνεκα τὸν θάνατον ἐχρῆν εὐεργέτην καλεῖν, ἐκποδὼν ποιούμενον, οὓς τὴν ἀρχὴν ἔδει μηδὲ γενέσθαι. Οἶμαι δὲ, μηδ' ἂν αὐτοὺς ἐκείνους, εἴ γε ἐκνήψαιεν, ὑπὲρ ἑαυτῶν καλέσαι τὸν θάνατον, μηδὲ, ὡς ἀδικοῦνται, φάναι, μὴ συγχωρούμενοι τοιαύτην ἀκαθαρσίαν ἀσκεῖν.

A speciem. Nam qua ratione, jure, homo dicetur, cui solum quid edere, quid bibere velit, curæ est : de ratiocinando autem, et sciendo plane sit securus? Nam is porcis rectius comparabitur, quos pabulo affatim præbendo saginantes, mactamus. Imo porcis inutiliores etiam existimandi sunt. Sæpe enim porcorum sagina frui licet. Viri autem sese carne onerantis nullus usus est : nisi alios quispiam castigare volens, de eo verba faciat, atque in eo luxuriæ dedecus ostendat. Quemadmodum Lacedæmonii feruntur, per Helotum [sic enim illi sua mancipia vocabant] ebrietatem, liberis, sobrietatis præstantiam demonstrasse. Quid vero de inanis laboris istius infinitate dicemus, et de necessitate quotidie implendi perforati dolii ? qua pœna mul- B tatas esse quasdam, nescio quod scelus in maritos suos commissum, fabulæ perhibent. Numquid mors accusanda est, cum voracem aliquem hominem tollit, et vitam tam inutili pondere liberat : quem etiam dum vivere videretur, rectius jam olim mortuum dixisses ? ut qui ad vitam, quæ rationis particeps est, nulla ratione perduci potuerit, et omni rerum sensu, ob perpetuam ebrietatem caruerit, ac non potius, si non ob aliud, hac saltem gratia morti agendæ gratiæ essent, quæ hos e medio tollat, quos prorsus ne nasci quidem oportebat? At ne illos ipsos quidem, si quando crapulam edormivissent, de morte conquesturos esse puto, nec injuria se affici dicturos, cum iis non concedatur, in hoc libidinum cœno volutari.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Τί δ' ἂν εἴποις τὰς ἄλλας, τὰς ὥσπερ ἀπὸ μητρός τινος τῆς τρυφῆς τικτομένας κακίας· πᾶσι γὰρ σχεδὸν τοῖς αἰσχροῖς παρὰ ταύτης αἱ ἀφορμαί· καὶ τὸ τοὺς παγέντας ἡμῖν ὑπὸ τῆς φύσεως ὅρους, ὑπερβαίνοντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἡδονῶν ἐμπίπτειν κρημνὸν, ὧν τοῖς κατηγοροῦσιν οἶμαι καὶ μόνην τὴν μνήμην αἰσχύνην ἂν ἐνεγκεῖν; Δυσχερανοῦμεν οὖν, εἰ μὴ καὶ ἀθάνατος ὁ μοιχὸς, καὶ τῷ παιδεραστῇ συνευξόμεθα τὴν νόσον εἰς ἀπέραντον παρατείνεσθαι· ἢ καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν χρημάτων ἐπιβουλὰς, καὶ φιλονεικίας, καὶ φθόνους, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς παντοδαπῆς πλεονεξίας πολέμους; οὓς φανερὸν τῶν ἡδονῶν εἵνεκα τοὺς ἀνθρώπους αἱρεῖσθαι, ἀϊδίους εἶναι θελήσομεν; ὥσπερ τοῦ βίου μηδὲν ὄφελος ὂν, ἂν μὴ συνεχῶς μεγάλα κακὰ τὰ μὲν ποιῶμεν, τὰ δὲ πάσχωμεν, καὶ τῇ πολυμόρφῳ κακίᾳ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἐπιτρέψωμεν. Ἀλλὰ τοῦτο τί ποτ' ἐστὶν ἕτερον, ἢ τὸ μὲν κακὸν συμβουλεύειν, τὸ δὲ ἀγαθὸν φυγῆς καὶ ἀτιμίας τιμήσασθαι; Ἢ τοίνυν ἀναίδην οὑτωσὶ τὴν ἡδονὴν εἶναι φατέον τἀνθρώπινον ἀγαθὸν, ἀρετὴν δὲ, καὶ σοφίαν, καὶ ἐπιστήμην, λόγου χάριν καὶ εὐπρεπείας μόνον εἰρῆσθαι, καὶ τότε καὶ τῷ θανάτῳ μεμπτέον τὰ κάλλιστα καὶ τιμιώτατα ἡμῶν ἀφαιροῦντι; ἢ νομίζοντας τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν τῇ ψυχῇ λώβην ἄντικρυς εἶναι, καὶ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων πολιτείᾳ παντελῶς ἐναντιωτάτας, τὰς δὲ καὶ αὐτὰς οὐδὲν ἧττον βλάπτειν δυναμένας, ἂν τὸ παρὰ τοῦ λόγου μέτρον μὴ καταδέχωνται, οὐδὲ τὸν θάνατον παντελῶς ἀτιμαστέον, οὐδ' ὥς τι τῶν βλαβερῶν φευκτέον· ἀλλ'

CAPUT V.

C Quid vero de reliquis vitiis dicas, quæ a deliciis, veluti matre oriuntur, omnibus enim fere flagitiis ansam hæc præbent, aut de eo quod homines nobis a natura præfixos limites transilientes, in impurarum voluptatum præcipitium incidunt? quas, ut arbitror, qui reprehendunt, vel sola illarum commemoratione erubescunt. Ergo moleste feremus, si adulter non sit immortalis? et una cum puerorum amatore vota faciemus, ut morbus ejus in infinitum producatur? aut etiam insidias, quæ pecuniæ tenduntur, et contentiones, et invidias, et bella, ob varia iniqua lucra suscipi solita (lucra vero propter voluptates ab hominibus appeti constat) æterna esse velimus? quasi vero vitæ nulla sit utilitas, nisi continenter magna mala alias de- D mus, alias feramus, et res nostras in multiplicis vitiositatis potestatem permittamus. Verum hoc quid tandem est aliud, quam malo senatoriam auctoritatem tribuere, bonum autem exsilio et ignominia multare? Aut igitur aperte adeo pronuntiandum est, voluptatem hominis esse bonum : virtutem autem et sapientiam, et scientiam, verbi tantum gratia, et propter speciem nominari, et tunc morti exprobandum est, quæ ea, quæ et pulcherrima et pretiosissima habeamus, adimat. Aut, si quasdam voluptates evidentem animorum esse perniciem, existimemus, et communi hominum vitæ ab omni parte adversissimas : alias et ipsas nihilominus obesse posse, nisi rectæ rationis regula adhibeatur : neque mors penitus infamia no-

tanda est, neque ut res perniciosa fugienda. Sed homines et ex hac aliquam utilitatem capere putandum : cum quidem optima sit, si quis vitam delictorum expertem et cum virtute exegerit : ac ne illud quidem omni prorsus utilitate careat, meritis eum affici suppliciis, qui sanari non potest. Quam ad rem universitatis principi et opifici, mors plurimum confert, pro sua justitia hominum nequitiam punienti : nec sinenti, ut mundus a se fabrefactus, temere et perturbate feratur, sed immensa bonitate, nostram quoque improbitatem in ordinem per pœnam redigenti : instar medici, qui sectionibus et ustionibus per totum corpus malum fluxum fundi prohibet. Ejusdem igitur est, jus æquitatemque vituperare, et mortem, quæ malum grassari non patitur, accusare. Quod si qui voluptatibus serviunt, neque sine hac servitute vitam expetendam ducunt, rationes has non approbarint : sed quidquid has illis non comparat, malum existimarint : nec horum judicium veritati detrimentum afferet (neque enim eorum sententiam confirmare nunc nobis propositum est, sed veritatem, ut per se est), neque est quisquam, qui aut pro eorum sententia suffragium ferre, aut pro justitia contra eos, quod supplicium eis sit luendum, considerare velit : sed satis fuerit, judicium esse legitimum. Ne igitur nos, velut in judiciis, voluptariorum lamentationibus moveamur ; qui suis appetitionibus, ceu uxoribus et liberis productis, ea ratione jus perverti, veniamque sibi dari postulant. Sed quousque aut antedictas voluptates, bonum, aut id quod mala prohibet, malum esse demonstrare non poterunt : nihilo secius prioribus suffragiis insistendum erit :, quæ id vitæ institutum amplexis mortem expedire demonstrarunt.

CAPUT VI.

Ob procreationis autem voluptates, quæ turpes non sunt, si morti quis maledicat, ut quæ et eas funditus tollat : ei et ipse assentior, illas accusandas non esse. Nam et natura nobis ab opifice Deo sunt ingeneratæ, et in causa sunt cur hominum genus immortale sit. Itaque qui temperanter et modeste illis utuntur, eos nemo unquam reprehensionem mereri judicavit, nec morti tanquam carnifici ob illarum petulantiam tradendos esse pronuntiavit. Verum quemadmodum non dixerim, mortem illis bonam esse, cum nihil sit in quo delinquant, et ob quod recte ab ea punirentur, quo fierent meliores : sic affirmo hanc ne damnum quidem eis dare, tollendis per obitum concessis voluptatibus. Nam hæ non tanquam peculiare bonum hominibus a natura insitæ sunt, neque propter ipsos, ut iis tanquam fine intra semetipsos fruerentur : sed eorum qui nascerentur ratione habita, eas in parentibus excogitavit, ut liberorum successio facilius ab hominibus perficeretur : cum voluptas oblivionem molestiarum, quæ generationem consequuntur, inducat. Quemadmodum a medicis etiam ægris fucum fieri videmus, et dulcia

A ἡγητέον, εἶναί τινα καὶ τούτου τοῖς ἀνθρώποις ὠφέλειαν, τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, εἴ τις τὸν βίον ἀναμάρτητον καὶ μετ' ἀρετῆς διεξίοι, οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τὸν ἀνίατα νοσοῦντα ταῖς προσηκούσαις ὑπάγεσθαι δίκαις, ἀχρήστου παντάπασι γινομένου, πρὸς ὅπερ ὁ θάνατος τῷ τοῦ παντὸς ἡγεμόνι καὶ δημιουργῷ πλεῖστον συμβάλλεται, τῇ ἑαυτοῦ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν ἀνθρώπων κακίαν κολάζοντι, καὶ οὐκ ἐῶντι πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως φέρεσθαι τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον κόσμον, ἀλλὰ τῇ περιουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τὴν ἡμετέραν κακίαν εἰς τάξιν καθιστῶντι τῇ τιμωρίᾳ· ὥσπερ ἰατρὸς τομαῖς καὶ καυτῆρσιν οὐκ ἐῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα τὸ πονηρὸν ῥεῦμα χυθῆναι. Τοῦ αὐτοῦ τοίνυν ἀνδρὸς τότε δίκαιον καὶ τὴν δίκην κακίζειν, καὶ τοῦ θανάτου κατηγορεῖν, τοῦ

B ὁρίζοντος τὸ κακόν. Εἰ δὲ οἱ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοντες, καὶ ταύτης οὐκ ἄνευ τῆς δουλείας ἑλόμενοι ζῆν, τοὺς λόγους μὴ ἀποδέχοιντο, ἀλλὰ φαῦλον ἡγοῖντο πᾶν, ὃ μὴ ταύτας αὐτοῖς προξενεῖ· οὐδὲν ἡ τούτων κρίσις τό γε ἀληθὲς παραβλάψει· οὐ γὰρ τὴν ἐκείνων γνώμην κυροῦν νῦν ἡμῖν πρόκειται, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ἐφ' ἑαυτῆς ἔχει· τίς γὰρ τῶν κρινομένων γνώμης τὴν ψῆφον ἕλοιτ' ἂν ἐνεγκεῖν, οὐδὲ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς δίκης, ἥντινα δεῖ τούτους δοῦναι σκοπεῖν; ἀλλ' ἀρκείτω τὸ τὴν ἀπόφανσιν νόμιμον εἶναι. Μὴ τοίνυν, μηδ' ἡμεῖς, ὥσπερ ἐν ταῖς δίκαις, τοῖς τῶν φιληδόνων προσέχωμεν ὀδυρμοῖς, ὥσπερ γυναῖκας, ἢ παιδία, τὰς ἑαυτῶν ὀρέξεις ἀναβιβαζομένων, καὶ ταύτῃ διάστροφον τὴν δίκην ἐξαιτουμέ-

C νων περὶ αὐτῶν ἐνεχθῆναι, ἀλλ' ἕως ἂν ἢ τὰς εἰρημένας ἡδονὰς ἀγαθὸν, ἢ τὸ τὰ φαῦλα κωλύον κακὸν εἶναι, δεῖξαι μὴ δύνωνται, οὐδὲν ἧττον ἡμῖν ταῖς προτέραις ψήφοις ἐμμενετέον, αἳ τοῖς οὕτω ζῆν ᾑρημένοις ἀγαθὸν τὸν θάνατον ἀπεδείκνυσαν.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Διὰ δὲ τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἡδονὰς, οὐκ ἐπονειδίστους οὔσας, εἴ τις κακῶς τὸν θάνατον λέγοι, ὡς ἄρδην καὶ αὐτὰς ἀναιροῦντα, τὸ μὲν ὡς οὐ χρὴ κατηγορεῖν ἐκείνων, φημὶ καὶ αὐτός. Φύσει τε γὰρ ἡμῖν ἔγκεινται παρὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τῆς ἀϊδιότητος αἴτιαι γίνονται. Ὥστε καὶ τοὺς σωφρόνως καὶ μετρίως αὐταῖς κεχρημένους οὐδεὶς πώποτ' ἐπιτιμήσεως ἀξίους ἡγήσατο,

D οὐδ' ἀπεφήνατο, δεῖν αὐτοὺς τῷ θανάτῳ διὰ τὴν ὕβριν, ὥσπερ τινὶ κολαστῇ, παραδίδοσθαι. Πλὴν ὥσπερ οὐκ ἀγαθὸν αὐτοῖς εἴποιμ' ἂν εἶναι τὸν θάνατον, οὐδενὸς ὄντος, ὃ παραβαίνοντες, εἰκότως ἂν ὑπ' αὐτοῦ βελτίους γένοιντο κολαζόμενοι· οὕτως οὐδὲ ζημίας αὐτοῖς αἴτιον τοῦτον εἶναί φημι, τῇ τελευτῇ τὰς ἐφειμένας ἡδονὰς ἀναιροῦντα· αὗται γὰρ τοῖς ἀνθρώποις, οὐχ ὡς ἴδιον αὐτῶν ἀγαθὸν, οὐδ' αὐτῶν εἵνεκα παρὰ τῆς φύσεως τούτοις ἐγκατῳκίσθησαν, ἵνα δὴ τούτων, ὥσπερ τέλους, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαύοιεν· ἀλλὰ τῶν γενησομένων προνοουμένη, ταύτας ἐν τοῖς γονεῦσιν ἐμηχανήσατο, ἵνα ῥᾷον τοῖς ἀνθρώποις τὰ περὶ τὴν διαδοχὴν τῶν τέκνων ἀνύηται, τῆς ἡδονῆς λήθην ἐμποιούσης τῶν παρεπομένων δυσχερῶν τῇ γενέσει· ὥσπερ καὶ τοὺς

ἰατροὺς ὁρῶμεν ἐνίοτε σοφιζομένους τοὺς κάμνοντας, A καὶ γλυκέα τινὰ τοῖς ἀηδεστάτοις παραμιγνύντας, ἵνα τῇ περὶ τὰ ἡδέα λιχνείᾳ ῥᾷον καὶ τὰ θεραπεύοντα δέξωνται. Ὁρῶμεν δὲ καὶ τοὺς ὑπιόντας τὰ ἄχθη ᾄδοντας, ὅταν πιέζωνται, καὶ ταῖς ᾠδαῖς κουφότερον ἑαυτοῖς οἰομένους τὸ φορτίον ποιεῖν. Εἰ τοίνυν ἑτέρων εἵνεκα καὶ μέχρι τινὸς τοῖς ἀνθρώποις τὸ γένος τοῦτο τῶν ἡδονῶν συγκεχώρηται· δῆλον, ὡς, τῆς λειτουργίας παυσομένης, οὐδὲν οὐδ' αὐτοὶ ζημιώσονται, ἐν τοῖς οἰκείοις ἀγαθοῖς καταλιμπανόμενοι· ὥσπερ οὐδὲ τοὺς ἀχθοφοροῦντας ἐκείνους εἴποι τις ἂν ζημιοῦσθαι, τοῦ τε ἄχθους ἅμα καὶ τῆς ᾠδῆς ἀπαλλαττομένους. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ χάριτας ἂν εἶεν δίκαιοι τούτου γε ἕνεκα ὁμολογεῖν τῷ θανάτῳ, οὐκ ἐῶντι τούτους ὑπὲρ ἄλλων κόπτεσθαι, εἴδωλον ἡδονῆς αὐτοὺς καρπουμένους, ἀλλ' B ἱστάντι τὴν ἀπάτην, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφοντι τοὺς ἀνθρώπους. Ὃ καὶ Σοφοκλέα τὸν ποιητὴν λέγεται πρὸς τὸν Κέφαλον ἀποκρίνασθαι, ἐρόμενον ὡς δή τι καλὸν, εἰ οἷός τέ ἐστιν ἐν γήρᾳ μίγνυσθαι γυναικί; Εὐφήμει, εἶπεν ἐκεῖνος, νοῦν ἔχων, ὦ ἄνθρωπε· πάλαι γὰρ τούτων ὥσπερ ἀγρίων ἀπήλλαγμαι δεσποτῶν· τὰς ἡδονὰς τοῦτο λέγων, ὑφ' ὧν τὸ τῶν ἀνθρώπων κηλούμενον γένος, ὥσπερ κακῷ δεσπότῃ, χαίρει παραμένον αὐταῖς.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Τοὺς μὲν οὖν διὰ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, εἴ τινες ἂν εἶεν αὗται, τὸν θάνατον φρίττοντας, καὶ κακὸν ἔσχατον οἰομένους αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, τῶν παιγνίων τούτων, μᾶλλον δὲ τῆς περὶ ταῦτα μανίας C καὶ ἀσχημοσύνης αὐτοὺς ἀπαλλάττοντα, οἶμαι τοῖς λόγοις τούτοις σωφρονισθέντας, καὶ τὴν παιδικὴν ἀποῤῥίψαντας ἔννοιαν, τὴν σώφρονα καὶ ἀνδρικὴν ἀντιλήψεσθαι, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεὼν ἀηδῶς τῶν γε ἡδονῶν ἕνεκα διακεῖσθαι· τοῖς δὲ διὰ τὴν τοῦ εἶναι κοινοτάτην ἐπιθυμίαν, καὶ τὸ φύσει πᾶσιν ἐγκεῖσθαι τῆς ζωῆς ταύτης ἔφεσιν τὴν τελευτὴν δυσχεραίνουσιν, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν τὸ ἄριστον καὶ θειότατον ἀναιροῦσαν, ὃ πᾶσι τοῖς ὁπωσοῦν οὖσι καὶ τὴν φύσιν ὁρῶμεν φιλονεικοῦσαν τηρεῖν, ἐκεῖνο ἄν τις εἴποι, καὶ ἴσως κατὰ καιρὸν, δεῖν μὲν μὴ πρὸς τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀπάτην ὁρῶντας, περὶ τῶν πραγμάτων ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τὸ θεῖον καὶ κατὰ φύσιν ἀγαθὸν τῶν ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν ποιεῖσθαι τεκμήριον, καὶ τὰ μὲν ἐκείνῳ συμβαίνοντα καὶ ἡμῖν λυσιτελεῖν νο- D μίζειν, ὅσα δὲ ἐκείνῳ μάχεται, ταῦτα τῆς τοῦ κακοῦ μοίρας οἴεσθαι, καὶ προσέθ' ἡμῖν βλαβερά. Ταύτης τοίνυν τῆς γνώμης πολλὴ χάρις ἡμῖν. Ἀτεχνῶς γὰρ ἡ δόξα σωφρονούντων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς ὃ δεῖ, πάντα ἀναφερόντων. Ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ψυχῆς ἄνευ ἐζῶμεν, καὶ τὸ σῶμα μόνον ἦν τοῦθ' ὅπερ ἐσμέν· οὗ φθειρομένου, οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἂν ἦν, ὃ πρότερον ἦμεν, οὐδέ τις ἡμῖν μετέπειτ' ἐλπὶς, ἢ λόγος, ἐλείπετο· ἢ καὶ ψυχῇ χρώμενοι πρὸς τὸ ζῆν, οὐκ ἄφθαρτον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ταύτην εἴχομεν, καὶ δυναμένην καθ' ἑαυτὴν παραμένειν, ἀλλ' οἵαν μόνον συνεῖναι τῷ σώματι, καὶ οἰχομένου συνδιαλύεσθαι· οὐκ ἂν παντάπασιν ἄλογον ἦν δεδιέναι, ἐν τῷ παντὶ μέλλοντας κινδυνεύειν, καὶ τοῦ ὄντος, ὡς σχεδίας τινός,

quædam amarissimis commisceri : ut suavium liguritione facilius medicamenta quoque sumant. Cernimus etiam eos, qui onera subeunt, canere cum premuntur, et putare, cantu se onus sibi levius reddere. Quod si voluptatum genus, alterius causa, et ad tempus hominibus concessum est : ubi ministerium desierit, nec ipsos quidquam detrimenti constat capere, nullo suorum bonorum iis erepto, sicuti nec bajulos illos jacturam aliquam facere quisquam dixerit, cum simul et onus gestare, et canere desinunt. Æquius igitur esset, eos morti gratias propterea agere, quod non sinantur ab ea propter alios defatigari, cum ipsi simulacro duntaxat voluptatum fruantur, sed impostura compescatur et homines ad semetipsos convertantur. Id quod Sophocles poeta respondisse fertur Cephalo, tanquam egregium quiddam percontanti : An in senectute rem habere cum muliere posset? Bona verba, homo, inquit ille, quippe vir cordatus; jam olim ab his tanquam agrestibus dominis recessi. Voluptates hoc nomine notans, quibus genus mortale delinitum, apud eas quasi herum improbum animo libenti remanet.

CAPUT VII.

Ac eos quidem, qui ob corporis voluptates [si quæ modo eæ sunt] mortem expavescunt, eamque malum hominibus extremum esse putant, quæ ab istis ludicris, ac potius ab insania hac, et turpitudine eos repellat; arbitror his rationibus eruditos, et puerili sententia abjecta, modestam et virilem illius loco sumpturos : nec fato, voluptatum quidem gratia, fore infestos. Iis autem qui obitum, ob latissime patentem vivendi cupiditatem, et natura hujus vitæ desiderium insitum reformidant : quod et optimum et divinissimum eorum quæ habeamus auferat, cum a natura etiam in rebus vilissimis studiose vitam conservari videamus, illud dicere queas, ac opportune fortassis : judicandum esse de rebus, non voluptatum, et illarum fraudis ratione habita, sed de nostris bonis, e divino et naturali bono conjecturam capiendam : existimandumque quæ cum illo congruant, ea nobis pariter expedire : quæ vero cum illo pugnent, ea in malis, atque adeo nobis noxiis, habenda esse. Et hæc quidem sententia nobis admodum grata esse debet. Omnino enim hæc opinio est hominum cordatorum, et qui omnia referant quo oportet. Verum sive absque animo viveremus, et corpus id solum esset quod sumus : quo intereunte nullo modo usquam futurum esset id, quod prius fueramus, neque nobis ulla deinceps vel spes vel ratio relinqueretur : sive animo ad vivendum utentes, eum ab opifice nec immortalem accepissemus, nec qui suapte vi consistere posset; sed talem cujus ea conditio esset, ut corporis tantum consuetudine uteretur, eoque pereunte, simul interiret : non omnino vecordiæ esset, nos timere, cum tota na-

tura periclitaretur, et si ab essentia, tanquam rate quapiam, in inanitatis pelagus caderemus, et in chaos delaberemur. Nunc quis nescit, nos et animum habere, eumque brutorum animo multo præstantiorem : nimirum qui ratione gubernetur, qua et imperare corpori potest, idque arbitratu suo regere; atque etiam immortalem et interitus expertem, qui et esse et permanere suapte vi in omnem æternitatem queat, quique, pereunte corpore, nihil damni faciat? Cum igitur ea ejus sit natura, nonne stultitiæ est, ei metuere, ne forte una cum corpore pereat, neve id quod immortale est, mortem subeat, et id quod corruptioni obnoxium non est, nusquam sit?

CAPUT VIII.

Esse autem vera quæ de eo dicuntur, et æternæ et permanentis naturæ animum esse, et hominem ob eum, quæ in mundo degunt, animalium, divinissimum et maxime diuturnum : ita cognoscetur, si quis ad hanc rationem examinandam pauca argumenta adhibuerit. Asserimus hominem animal esse et vivere. Vitæ porro signum est, quod corpus loco movetur, non ab aliis extrinsecus impulsum, aut concitatum, sed quod motum intra se habet, quocunque se applicuerit. Omnes enim ea quæ hoc modo moventur, vivere pronuntiant. Neque vero quidquam aliud corpus hoc modo afficit, præterquam animus. Nam omnia quæ moventur et vivunt, ob animi præsentiam moventur et vivunt. Jam tactus, et visus, et auditus, evidens argumentum est essentiæ animalis. Omnes enim animalia sensu definiunt, qui quo perfectior fuerit, et quo quodque animal meliorem eum exactioremque acceperit, eo perfectiorem locum in numero animalium obtinet. Homo autem nullo sensu destituitur, atque etiam omnia ea percipit, quorum causa sensus factus est. Itaque quod ad hos attinet, cæterorum animalium nullo est inferior, sed ejus excellentia in eo posita est, quod natura rationem soli illi tribuit, sensuum ducem. Neque vero his sensibus hominem tradidit duntaxat, et ut illorum arbitratu duceretur, permisit; sed rationis elegantia exornavit, et eam vitæ illius tanquam pastorem quempiam et magistrum præfecit, ac ipsum a reliquis gregalibus per eam distinxit, et quasi præcipuam generis notam separavit, per quam solam homo, inter animalia, Deum et agnoscit et colit, fanaque ei consecrat, et sacra et vota facit, et ab eo tum sibi, tum aliis bona petit, et solus eorum qui terram incolunt, veritatem novit, ac in ejus inquisitione occupatus est, et virtutem exercet. Idem et leges sanxit, et respublicas instituit, et maleficis certum pœnæ modum præfinivit, idem etiam artes invenit, non tam ad necessitatem, quam ad ornatum elaboratas, easque in commune contulit, in omnibus ad divinum exemplar respiciens, ad quod et fabrefactus est, et ad quod sua omnia componit. Quarum rerum nullius participes sunt cæteræ animantes, cum ne rationis quidem

A ἀποπίπτοντας ἐπὶ τὸ τοῦ μὴ ὄντος πέλαγος καὶ τὸ χάος ἐξολισθαίνειν. Νῦν δὲ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ψυχὴν ἔχομεν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων κρείττω πολλῷ, ἅτε λόγῳ κυβερνωμένην, δι' ὃν καὶ κρατεῖν τοῦ σώματος δύναται, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τὰ τούτου διατιθέναι, καὶ προσέτι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ εἶναι καὶ μένειν ἐφ' ἑαυτῆς μέχρι παντὸς δυναμένην, οὐδεμίαν οἰχομένου τοῦ σώματος αὐτὴν ὑπομένουσαν βλάβην; Τοιαύτης τοίνυν αὐτῇ τῆς φύσεως οὔσης, πῶς οὐκ εὔηθες ὑπὲρ αὐτῆς δεδιέναι, μὴ λάθῃ διαφθαρεῖσα τῷ σώματι, καὶ θάνατον τὸ ἀθάνατον ὑπομείνῃ, καὶ μηδαμοῦ τὸ ἄφθαρτον ᾖ;

ΚΕΦΑΛ. Η'.

B Ὅτι δὲ ἀληθῆ τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα, καὶ τῆς αἰωνίου καὶ μενούσης φύσεώς ἐστιν ἡ ψυχὴ, καὶ διὰ ταύτην τῶν ἐν κόσμῳ ζώων ἄνθρωπος θειότατόν τε καὶ μονιμώτατον, γνοίη τις ἂν ὧδε, ὀλίγοις τεκμηρίοις παρὰ τὸν λόγον χρησάμενος. Φαμὲν τὸν ἄνθρωπον ζῶον εἶναι, καὶ ζῆν. Τοῦ μὲν οὖν ζῆν σημεῖον τὸ μὴ παρὰ ἄλλων ἔξωθεν ὠθούμενον ἢ ἐπειγόμενον μεταβαίνειν, ἀλλ' ἔνδοθεν εἶναι τούτῳ τὴν κίνησιν, ἐφ' ὅ τι ὁρμήσειε. Πάντες γὰρ τὰ τοῦτον τὸν τρόπον κινούμενα ζῆν ἀποφαίνονται. Τούτου δ' οὐκ ἄλλο τι πλὴν τῆς ψυχῆς αἴτιον τῷ σώματι γίνεται. Ψυχῆς γὰρ παρουσίᾳ πάντα τὰ κινούμενα καὶ ζῶντα κινεῖται, καὶ ζῇ. Καὶ μὴν τὸ ἅπτεσθαι, καὶ ὁρᾷν, καὶ ἀκούειν, τοῦ καὶ ζῶον εἶναι φανερὸς C ἔλεγχος γίνεται. Αἰσθήσει γὰρ τὰ ζῶα πάντες ὁρίζονται, καὶ ὅσον μᾶλλον τὸ κατ' αὐτὴν πλεονάζει, ἢ βέλτιον καὶ ἀκριβέστατον πρὸς αὐτὴν παρεσκεύασται, τοσοῦτον ἐν τῇ τῶν ζώων τάξει καὶ τελειοτέρας χώρας τυγχάνει. Ἄνθρωπος δὲ πάσαις μὲν αἰσθήσεσι χρῆται· ὧν δὲ ἕνεκα αἴσθησις μεμηχάνηται, πάντων ἀντιλαμβάνεται, ὥστε τούτων γε ἕνεκα τῶν λοιπῶν ζώων μηδενὸς ἐλαττοῦσθαι. Ἡ δ' ὑπεροχὴ ὅτι καὶ λόγον ἡ φύσις αὐτῷ μόνῳ δέδωκε τῶν αἰσθήσεων ἡγεμόνα. Οὐ ταύταις δὲ μόνον ἐκδοῦσα τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὡς ἂν αὗται τοῦτον ἄγοιεν, ἄγεσθαι συγχωρήσασα, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ λόγου κάλλει κοσμήσασα, καὶ τοῦτον αὐτοῦ τῷ βίῳ, ὥσπερ τινὰ νομέα καὶ διδάσκαλον, ἐπιστήσασα, καὶ τούτῳ τῶν συννόμων αὐτὸν διαστήσασα, καὶ ὥσπερ τινὰ σύμβουλον D τοῦ γένους αὐτὸν ἀφορίσασα· δι' ὃν μόνον τῶν ζώων ἄνθρωπος Θεόν τε οἶδε, καὶ σέβει, ἱερά τε τούτῳ ἱδρύεται, καὶ θύει, καὶ εὔχεται, καὶ παρ' αὐτοῦ τἀγαθὰ ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτεῖ. Καὶ ἀλήθειαν δὲ μόνος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς οὗτος ἐπίσταται, καὶ περὶ αὐτὴν πραγματεύεται, καὶ ἀρετὴν ἀσκεῖ, καὶ νόμους τέθεικε, καὶ πολιτείας κατεστήσατο, ἀγαθοῖς τε ἔργοις ἀμοιβὰς καὶ πονηροῖς μέτρα κολάσεως ὥρισε, τέχνας τε ἐξεῦρεν, οὐ πρὸς χρείαν μᾶλλον ἢ φιλοτιμίαν ἐξησκημένας, καὶ ταύτας φέρων εἰς τὸ κοινὸν κατέθετο διὰ πάντων πρὸς τὸ θεῖον ἀποβλέπων παράδειγμα, πρὸς ὃ καὶ δεδημιούργηται, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὰ ἑαυτοῦ πάντα ἁρμόζων· ὧν οὐδὲν τὰ λοιπὰ ζῶα μετέχει, ὅτι μηδὲ λόγου μετέχει, ᾧ ταῦτα καὶ εὑρίσκεται, καὶ τελειοῦται, καὶ λυσιτελεῖ τοῖς χρω-

μένοις. Ταῦτα γὰρ πρὸς τὴν χρείαν μόνον ὁρᾷ, καὶ A ὅσον πρός τε τροφὴν αὐτοῖς καὶ γένεσιν συντελεῖ, οὐδὲν δὲ περαιτέρω περιεργάζεται· καὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης γινόμενα μόνης, φιλοτιμίαν οὐδεμίαν εἰσφέρεται, ὥσπερ τακτούς τινας τῆς φύσεως ὅρους οὐχ ὑπερβαίνειν τολμῶντα. Ὥστ' ἐφ' ἑκάστῳ τῶν ὁμογενῶν τὰ αὐτὰ ἂν ἴδῃς, καὶ οἰκιῶν σχήματα, καὶ τροφῶν νόμιμα, καὶ ὕπνων ἐπιτηδεύματα, καὶ θεραπείας ἐκγόνων, καὶ πρὸς ἀποφυγὰς ἢ καὶ μάχας περιεργίας.

A sint capaces, qua hæc et inveniuntur et peraguntur, et ad utilitatem utentium accommodantur. Hæ enim necessitatem tantum intuentur, quatenus res iis ad pastum conducunt et procreationem, ulterius non sollicitæ. Et cum in solius hujus necessitatis potestate sint, nullum ornatus studium habent, ut quæ non audeant præfinitos quosdam a natura limites prætergredi. Itaque in unoquoque genere easdem et ædificiorum formas videas, et pastus ritus, et dormiendi consuetudinem, et curas eorum quæ procreata sunt, et sollicitudinem ad pericula vel declinanda, vel propulsanda.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Τούτων γὰρ πάντων εἷς πᾶσι παρὰ τῆς φύσεως ἐπίκειται νόμος, ὃν οὐκ ἔστιν αὐτοῖς παρελθεῖν, ὡς B ἂν φύσει μόνῃ καὶ τῇ κατ' αἴσθησιν ζωῇ περικεκλεισμένοις. Ἄνθρωπον δὲ ὁ λόγος τοῖς ἀραχνίοις τούτοις ἐνδεδεμένον οὐκ ἠνέσχετο ζῆν. Τούτων δὲ λύσας, ἐλεύθερον αὐτῷ δέδωκε βίον, οὐ μόνον δεσπότου παντὸς ἀπαλλάξας, ἀλλὰ κἂν τοῖς ἔργοις πᾶσαν ἀφελόμενος τὴν ἀνάγκην, καὶ τῇ τῆς φύσεως οὐ περιγράψας στενοχωρίᾳ, οὐ πρὸς τὸ εἶναι μόνον τὰ αὐτοῦ τάττειν ἐάσας, ἀλλὰ πολλῷ πλέον καὶ τοῦ εὖ εἶναι διδάξας λόγον ποιεῖσθαι. Ὅθεν οὐχ ὑετῶν μόνον καὶ πνίγους ἀλεξητήριον τὴν οἰκίαν ἀνίστησιν, οὐδ' ἐφ' ἑνὸς σχήματος ταύτην ἱδρύεται, οὐδ' ἀπὸ τῶν αὐτῶν ταύτην συμπήγνυσιν, ὅπερ ἡ τῶν ζώων πάσχει πενία· ἀλλὰ πάσας μὲν οἰκιῶν ἰδέας ἐπινοεῖ· πάσαις δὲ ἀναλογίαις συνδεῖ. Καὶ τὴν ὕλην οὐκ αὐτόθεν μόνον πορίζεται, ἀλλὰ τὴν ὑπερορίαν λιθοτο- C μεῖ, Θετταλῇ ἢ πορφυρίτιδι λίθῳ τοὺς τοίχους ἀμφιεννύς, καὶ τοῖς τῶν λειμώνων ἄνθεσι ζωγραφῶν, καὶ τοὔδαφος ποικίλλων, χρυσὸν περιτήκων (1), καὶ ὅλως τῆς μὲν χρείας καταφρονῶν, πρὸς πολυτέλειαν δὲ μόνον ὁρῶν· τὸ δ' αὐτὸ μηχανᾶται καὶ περὶ τὴν ἀμπεχόνην, οὐ πρὸς τὰς τῶν ὡρῶν μόνον μεταβολὰς τοῖς ἱματίοις φραττόμενος· ὀλίγης γὰρ ἂν ἔδει πρὸς τοῦτο φροντίδος· νῦν δ' ἐκεῖνο μὲν τῇ φύσει καὶ τοῖς ζώοις ἀπέῤῥιψεν· ὁ δὲ λόγος πολλὴν κἂν τοῖς ἱματίοις ἐξεῦρεν αὐτῷ τὴν ἁβρότητα. Καὶ γὰρ καὶ ὕλης διαφορὰν ἐζήτησε, καὶ ἄνθος ἐξεῦρε, καὶ χρυσὸν συνύφηνε, καὶ παντοδαπῶν ζώων τε καὶ φυτῶν ἰδέας ἐν τούτοις διέγραψε, καὶ ἱματίων ἰδέας ἄλλας ἄλλοις ἀπένειμεν, ὡς ἂν ἕκαστος γένους, ἢ ἀξίας, ἢ ἡλικίας ἔχων τυγχάνῃ. Τὴν δ' αὐτὴν ἂν ἴδοις πολυ- D τέλειαν ἐπί τε στρώσεων, καὶ ὑποδέσεων, καὶ ὀχημάτων, καὶ σκευῶν, καὶ τῆς ἄλλης τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ βίῳ κατασκευῆς. Ὥστ' ἐν οὐδενὶ τῶν αὐτοῦ πραγμάτων ἄνθρωπος τοῖς αὐτοῖς, οἷς καὶ οἱ ἕτεροι, χαίρει, ἀλλὰ πᾶσι περιττήν τινα ἐξαλλαγὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐπινοεῖ ἀπεναντίας τῇ τῶν λοιπῶν ζώων φύσει, ἃ μικρὰ μὲν ἐργάζεται, μικροῖς δὲ ἀρκεῖται, ἕνα δὲ βίου πόρον παρὰ τῆς φύσεως ἐδιδάχθη.

CAPUT IX.

Nam harum rerum omnium una omnibus natura B lex incumbit, quam transgredi illis non licet, tanquam quæ sola natura, et vita sensu prædita coerceantur. Hominem autem ratio non passa est, his quasi aranearum telis irretitum vivere, sed his soluto, vitam liberam concessit: non remoto tantum quovis dominatu, sed depulsa omni etiam necessitate in factis, neque eum naturæ angustiis conclusit, nec id duntaxat concessit, ut incolumitatis, sed multo magis, ut felicitatis rationem haberet. Unde non ad propulsandos imbres et æstus modo, ædes erigit, nec una quapiam figura eas exstruit, neque ex eadem materia coagmentat [quod bestiarum inopiæ accidit], sed omnia tum ædificiorum genera excogitat, tum ea multis modis compingit. Et materiam non e proximo tan- C tum conquirit, sed lapides peregre excidit, et Thessalico marmore, aut porphyritide pariete, vestit, et pratorum floribus eos pingit, et solum variat, atque inaurat, denique necessitate contempta, solum pretium respicit. Eadem comminiscitur etiam in amictu, non ad anni intemperiem tantum se vestibus muniens [nam hæc res non magnam curam postularet, quam quidem naturæ et bestiis abjecit], sed ratio multas etiam delicias in vestibus excogitavit. Nam et materiæ varietatem indagavit, et purpuram reperit, atque aurum intexuit, et omnis generis tum animalium, tum plantarum imagines in iis depinxit, et aliis alias vestium formas attribuit, pro cujusque natalibus, aut dignitate, aut D ætate. Eosdem sumptus videas et in stratis, et in calceamentis, et vehiculis, et vasis, et cæteris rebus, quibus vita instruitur. Itaque homo in nulla re sua, iisdem quibus alii utuntur, delectatur, sed in omnibus supervacaneam quamdam diversitatem, et elegantiam excogitat, contra quam reliquorum animantium natura fert, quæ tum pusilla quædam agunt, tum paucis contenta sunt.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἴποι τις ἂν καὶ ἀνάγκης ἔχειν τι παραμεμιγμένον. Δεῖ γὰρ τοῖς μέλλουσι βιώσεσθαι καὶ τροφῆς, καὶ οἰκίας, καὶ ἱματίων, ὧν ἡ φύσις φροντίδα καὶ τῶν ζώων ἐνίοις ἐνέθηκεν, εἰ καὶ τὴν τούτων κτῆσιν ἀνθρώποις πολυτελεστέραν καὶ

CAPUT X.

Verum dici queat, hæc aliquid etiam necessitatis habere admistum. Qui etiam vitam conservatam cupiunt, victu et domicilio et vestimentis indigent, quarum rerum curam natura bestiis etiam quibusdam indidit, quamvis horum possessionem

(1) Melior lectio cod. Reg. 1215...., ἄνθεσι τούτους γράφων κ. τ. ποικ. καὶ τῷ τέγει χρ. περιτ. Edit.

pretiosiorem et uberiorem hominibus constituerit. Sed qua vivendi necessitate adductus homo, sapientiæ studium suscepit? Quid autem ad victum confert ars supputandi, et ratiocinandi, aut geometriæ? Aut quid rebus vitæ necessariis decessisset, si nulla nec eloquentiæ, nec dialecticæ exercitatio fuisset? aut quid ad frigus aut æstum dicendi venustas confert? quæ cum ab hominibus post ea quæ necessaria sunt, excogitata sint: aperte ostendunt, consilia ejus non tantum ad corporis aut voluptatum necessitatem, sed ad aliquid ulterius et majus referri. Quod autem maxime ostendat humanæ naturæ, si ad cætera comparetur, excellentiam, est consulendi studium iis qui sunt inferiores, et consideratio utilitatis cognatorum. Nam aliis satis est, si ipsa non esuriant, non frigeant, non viribus ad procreationem destituantur; sui autem generis nullam curam gerunt. Neque vero reperies respublicas leonum, aut elephantorum, aut aliorum animalium: sed civitates solorum hominum sunt opera, in quibus sapientiæ suæ inventa et mutua beneficia deponunt, atque his alii leges præscribunt, alii dicto sunt audientes. Ac a subditis honores et tributa principibus penduntur: quæ virtutis et inferiorum curæ præmia sunt: principes autem assiduam iis sollicitudinem, qui ipsis parent perpetuamque providentiam conferunt: quam tantam præ se ferunt, ut bonus et justus princeps, suopte periculo salutem aliis præstet: ac multi pro patriæ defensione occubuerint: quod a bestiarum natura remotissimum est. Vix enim vel sese, aut fœtus suos illas defendere videas. Sed inferiorum cura, hominum duntaxat est, et humanæ mentis munus. Enimvero quodnam evidentius specimen tum ad humanam perfectionem, tum ad brutorum inopiam demonstrandam proferetur? Nam hæc quidem suarum duntaxat rerum satagunt. Inter homines autem rationis perfectio aliorum etiam curam suscipit, eorumque necessitates explet. Videas itaque unum hominem, qui in suam potestatem redegerit non reliquorum tantum animalium greges, sed etiam in multis urbibus, multis nationibus, multis provinciis imperitet. Quidam vero totius etiam orbis terrarum imperio potiti non obscurum in se divinæ dignitatis signum demonstrarunt. Jam illud admiratione dignum est, unum hominem, cum et brutis bestiis et hominibus imperare conetur, ipsum, hoc jugum excutere, ac quidvis perpeti malle, quam alteri servire: tanquam si a primordio natura ejus libertatis consors, et servitutis inimica sit.

CAPUT XI.

Adeo res varia et libera est mens hominis, nunc hoc, nunc illud agendum suscipiens: alias sic, alias contra suas actiones componens, easque semper arbitratu suo. Hoc vero a rationis opulentia habet: quæ ratio sola cum libera sit, tum facere, tum excogitare contraria potest. Natura autem, quippe mendica et inops, uno quodam termino

διαρκεστέραν ἐμηχανήσατο. Ἀλλ' ὑπὸ ποίας τῆς κατὰ τὸ ζῆν ἀνάγκης ἀνθρώπῳ φιλοσοφίας ἐμέλησε; τί δὲ πρὸς τὰ ἄλφιτα ἀριθμητικὴ, καὶ λογιστικὴ, καὶ γεωμετρία; ἢ τί χεῖρον ἂν ἔσχεν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ὁ βίος, εἰ μηδεμία ῥητορικῆς ἢ διαλεκτικῆς ἄσκησις ἦν; ἢ τί πρὸς ψύχους ἢ καύματος ἀπαλλαγὴν τὸ πρὸς κάλλος λέγειν συμβάλλεται; ἃ μετὰ τὸν ἀναγκαῖον πορισμὸν τοῖς ἀνθρώποις ἐξευρεθέντα, δείκνυσι φανερῶς, ὡς οὐ τῆς σωματικῆς μόνον ἀνάγκης ἢ ἡδονῆς, ἀλλά τινος περαιτέρω καὶ μείζονος ἄνθρωπος στοχάζεσθαι πέφυκεν. Ὃ δὲ μάλιστα τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τἄλλα κράτος ἐνδείκνυται, ἡ τῶν ὑποδεεστέρων ἐστὶ πρόνοια, καὶ τὸ τῆς τῶν ὁμογενῶν ὠφελείας λόγον ποιεῖσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἀρκεῖ, ἂν αὐτὰ μὴ πεινᾷ, μηδὲ ῥιγοῖ, μηδὲ πρὸς τὴν γονὴν ἀσθενῇ, τῶν δὲ ὁμοίων οὐδεμία τούτοις φροντίς. Οὔκουν ἂν εὕροις πόλεις λεόντων, ἢ ἐλεφάντων, ἢ τινος ἄλλου τῶν ζώων, μόνων δὲ ἀνθρώπων αἱ πόλεις ἔργα· ἐν αἷς τὰ τῆς σοφίας εὑρήματα καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους εὐεργεσίας φέροντες, κατατίθενται· κἀν ταύταις οἱ μὲν ἐπιτάττουσιν, οἱ δὲ ὑπακούουσι. Καὶ παρὰ μὲν τῶν ἀρχομένων τιμαὶ καὶ φόροι τοῖς ἄρχουσιν, ἀρετῆς ἆθλα ταῦτα καὶ τῆς εἰς τοὺς ἐλάττους προνοίας· παρὰ δὲ τῶν ἀρχόντων διηνεκὴς τῶν ὑπὸ χεῖρα φροντὶς, καὶ πρόνοια συνεχὴς, ἣν τοσαύτην δείκνυνται, ὥσθ' ὅ γε καλὸς καὶ δίκαιος ἄρχων ἰδίοις κινδύνοις σωτηρίαν τοῖς ἄλλοις πορίζει, καὶ πολλοὶ πατρίσιν ἀμύνοντες ἔπεσον, ὃ τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως πορρωτάτω. Ὑπὲρ γὰρ αὐτῶν μόνον ἢ καὶ τέκνων μόλις ἴδοι τις ἂν ἀμυνόμενα· ἀνθρώπων δὲ μόνων ἡ τῶν ἐλαττόνων πρόνοια παρώνυμός τις οὖσα λόγου καὶ νοῦ. Καίτοι τί ἄν τις εἴποι τούτου καθαρώτερον δεῖγμα τῆς τε ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἐνδείας; Τὰ μὲν γὰρ σφίσιν αὐτοῖς μόνον, καὶ τοῦτο πεφεισμένως ἀρκεῖ· ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις τὸ παρὰ τοῦ λόγου τέλειον καὶ τῶν ἄλλων ἐπιλαμβάνεται, καὶ τοὺς δεομένους πληροῖ. Καὶ ἴδοις ἂν ἕνα ἄνθρωπον οὐ τῶν ἄλλων ζώων μόνον ἀγέλας πεποιημένον ὑφ' ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μὲν πόλεων, πολλῶν δὲ ἐθνῶν, πολλῆς δὲ γῆς, ἄρχοντα· τινὲς δὲ καὶ τῆς οἰκουμένης πάσης ἡγήσαντο, οὐκ ἀμυδρὸν σύμβολον δείξαντες ἐν ἑαυτοῖς τῆς θείας ἀξίας. Ὃ δ' ἄν τις θαυμάσειεν, ὅτι καὶ ἀλόγων ζώων, καὶ ἀνθρώπων εἷς ἄνθρωπος ἄρχειν ἐπιχειρῶν, αὐτὸς τὸν ζυγὸν τοῦτον ἀποδιδράσκει, καὶ πάντα μᾶλλον αἱρεῖται πάσχειν ἢ δουλεύειν ἑτέρῳ· ὡς ἂν ἄνωθεν αὐτῷ τῇ μὲν ἐλευθερίᾳ τῆς φύσεως συγκεκληρωμένης, τῷ δὲ δουλεύειν ἀπηχθημένης.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Οὕτω δὲ παντοδαπὸν ἀνθρώπου ψυχὴ καὶ ἐλεύθερον, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκεῖνο ποιεῖν αἱρουμένη· καὶ ποτὲ μὲν οὕτω, ποτὲ δὲ ἐναντίως, καὶ ἀεὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τὰς πράξεις ἁρμοζομένη. Τοῦτο δ' αὐτῇ παρὰ τῆς εὐπορίας τοῦ λόγου, ὃ μόνον ἐλεύθερον, καὶ τῶν ἐναντίων καὶ ποιητικὸν καὶ εὑρετικόν. Ἡ δὲ φύσις πτωχή τις οὖσα, καὶ ἄπορος, πρὸς

ἐν μόνον αὐτῇ τε ὥρισται, καὶ τὰ ταύτῃ δουλεύοντα ζῶα ἐνδεᾶ καὶ δοῦλα καθίστησι μικροῖς ἐγκλείουσα νόμοις. Ἄνθρωπος δὲ οὕτω πρὸς τὸ ἄρχειν ἄνωθεν παρὰ Θεοῦ παρεσκεύασται, ὥστε οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἡγεῖσθαι βούλεται, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀρχὴν ἐπιδείκνυται ταύτην, καὶ τοῦθ' ὅταν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τηρῇ. Ὥστε τούς γε σώφρονας καὶ φρονίμους ἐγκρατεῖς ἑαυτῶν καὶ ἄρχοντας ἑαυτῶν ἀξιοῦμεν καλεῖν. Καὶ οὗτοι μάλιστα, αὐτοί τε εὐδαίμονες, καὶ τοῖς ἀρχομένοις εὐδαιμονίας εἰσὶν αἴτιοι, οἳ ἂν μάλιστα, ὥσπερ ὄχλου, τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀλογίας ἄρχειν ἐπίστωνται. Καὶ πρὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς οὔ φασιν οἱ νοῦν ἔχοντες θεμιτὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ τὸ δημόσιον παριέναι, ὡς οὐδὲν πράξουσιν ἄξιον λόγου, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις καὶ ἑαυτοὺς προσδιαφθεροῦσι. Τούτῳ δὲ πάντη τὸ τῶν ζώων γένος κεχώρισται, καὶ οὐδὲν ἂν εὕροι τις ἐκείνων ταῖς ἰδίαις ἐπιθυμίαις μαχόμενον, ἀλλὰ ταῖς παρὰ τῆς φύσεως ὁρμαῖς ἀκωλύτως ἑπόμενον. Οὐκοῦν ἡ μὲν φύσις τροφῆς ὑπομιμνήσκει, τὰ δὲ προκρίνει λιμὸν, οὐδ' ἐπὶ ποτὸν ἄγει, τὰ δ' αἱρεῖται δίψαν. Τοῖς δὲ τῆς μίξεως καιροῖς καὶ νομεῦσι καὶ ἀλλήλοις ἀφόρητα γίνεται, καὶ τὸν πρὸς τὴν γένεσιν οἶστρον οὐδὲν οὕτως ἰσχυρὸν, ὥστε κολάσαι· αἴτιον δὲ τὸ τὴν φύσιν ἐν αὐτοῖς χωριζομένην τοῦ λόγου μὴ ἔχειν τὸν οἷς ὁρμᾷ πράττειν ἐπιτιμήσοντα· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ παντὸς τὰ ἑαυτῆς ἔθη θέλειν ἀποπιμπλάναι. Ἀλλ' ἐν ἀνθρώποις πολὺς πρὸς τοὺς τῆς φύσεως νόμους ὁ πόλεμος· καὶ τούτου πᾶς τις ἑαυτῷ προσέχων, ἐν ἑαυτῷ καθ' ἡμέραν πειρᾶται. Πόσοι πλησμονῆς ἐπιθυμίᾳ λιμὸν ἀντεξάγουσιν; ἰατροῖς ἢ πειθόμενοι, ἢ σαρκὶ νομοθετοῦντες, ἢ ἄλλων εἵνεκα, τὴν τοῦ σώματος παραιτούμενοι θεραπείαν· τὴν δὲ τῆς μίξεως ὄρεξιν, ἣν δὴ τυραννικώτατον νόμον πᾶσι τοῖς ζώοις ἡ φύσις ἐπήνεγκεν, οὕτω τινὲς ἐβδελύξαντο, ὡς καὶ γυναικείας ὄψεως διὰ τοῦτο παντελῶς ἀποσχέσθαι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Τοῦτο δ' αὐτοῦ τις αἰσθάνεται ποιοῦντος καὶ πρὸς θυμόν. Οὗτος γὰρ τὸν ἠδικημένον κατὰ τῶν ἠδικηκότων ὁπλίζει, καὶ χεῖρα καὶ ξίφος ἐπενεγκεῖν αὐτῷ παραινεῖ, ἔνδον δέ τινος ἐπιτιμῶντος ὁ κεκινημένος αἰσθάνεται, καὶ διδάσκοντος, ὡς ἐφεκτέον μὲν τὴν ὀργὴν, ἀμύνης δὲ ἀφεκτέον· καὶ φυλακτέον μὲν τὰς τῶν λεόντων, καὶ ἄρκτων, καὶ συῶν ὁμοιώσεις, ἀναχωρητέον δὲ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ τοῦ λόγου μέτρον, καὶ τὴν εὐσχημοσύνην. Καὶ τοσοῦτον αὕτη πολλάκις ἡ ἐπιτίμησις ἴσχυσεν, ὥστε τὸν θυμὸν σβέσασα, ἔπεισε τὸν ἐλαττωθέντα τὰ τῶν φιλούντων πρὸς τὸν πλεονεκτεῖν βουλόμενον ἐπιδείξασθαι. Καὶ ἔστιν ὥσπερ εἰκάσαι τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον πόλει παρόμοια, ἐν ᾧ λόγος καὶ φύσις, ὥσπερ ἐκεῖ ἄρχων καὶ ἰδιῶται. Καὶ βασιλεύει μὲν ὁ λόγος, ἄγεται δὲ ἡ φύσις. Καὶ νόμος οὗτος παρὰ Θεοῦ τοῖς μέλλουσιν εὐδαιμόνως βιώσεσθαι, μηδενὶ παρὰ τὸ τῷ λόγῳ δοκοῦν ἐν πᾶσιν ἐπιχειρεῖν. Οὐδεὶς οὖν, ὅστις οὐκ ἐν ἑαυτῷ τῆς διαφορᾶς ταύτης πειρᾶται, ὡς ἄλλο μὲν ἐν ἡμῖν ὁ λόγος, ἄλλο δὲ ἡ τοῦ σώματος

A continetur: et animalia, quæ ei serviunt, egena et servilia facit, minutis inclusa legibus. At homo sic ab initio divinitus ad imperandum a Deo paratus est, ut non cæteris tantum præesse velit, sed idem etiam imperium erga semetipsum usurpet, præsertim cum suam naturam conservat. Itaque homines modestos et prudentes appellandos censemus eos, qui se ipsi regunt et moderantur. Et ii, cum ipsi felicissimi sunt, tum eos, qui parent felices reddunt, qui brutæ sui parti, tanquam populi multitudini, rectissime imperare sciunt. Itaque negant homines cordati, ante partum hoc imperium, hominibus ad rempublicam administrandam accedere fas esse, quod nihil præclari gesturi essent, sed semetipsos cum aliis in perniciem conjecturi.
B Hac re homo ab omni animantium genere distinguitur: quorum nullum reperias, quod suis cupiditatibus repugnet, sed omnia, citra impedimentum, naturæ suæ impetus sequuntur. Neque vero cum natura pastus ea commonefacit, illa famem anteferunt, neque cum ad potum ducit, ipsa sitire malunt. Tempore autem coitus et pastoribus et sibi ipsis intolerabilia sunt: stimulumque illum quo ad procreationem feruntur, nulla vis coercere potest. In causa illud est, quod eorum natura, rationis expers, non habet quod appetitus incitationem reprehendat: ideoque libidinem quovis modo explere student. Hominibus autem magnum cum naturæ legibus bellum est: cujus rei quilibet
C semetipsum observans, in sese quotidie periculum facit. Quam multi repletionis cupiditati famem opponunt? sive medicis obtemperantes, sive carnem coercentes, sive aliis de causis curationem corporis repudiantes. Appetitionem vero rei venereæ, quam natura omnibus animantibus instar violentissimæ legis indidit, adeo quidam detestati sunt, ut idcirco penitus etiam aspectum feminarum abominati sint.

CAPUT XII.

Idem te facere sentias et contra iracundiam: quæ injuria lacessitum, adversus eos qui læserunt, armat, eumque monet, et manibus et gladiis in eos irruendum esse: interius autem is qui ita concitatus est, quemdam objurgantem sentit, docen-
D temque, et reprimendam esse iram, et ab ultione abstinendum: et cavendum, tum ne leonibus, aut ursis, aut apris similes fiamus, tum ad hominem et rationis regulam, ipsumque decorum, esse redeundum. Ac hæc objurgatio sæpe tantum valet, ut ardore exstincto, eum qui damnum fecit, adduxerit, ut amore complexus sit eum, qui vim et injuriam facere voluit. Ac hominum conditio urbi quodammodo comparari potest. Nam is rationem et naturam habet, quemadmodum illa magistratus et plebem. Ac ratio quidem regnat, natura paret. Et hæc lex a Deo iis sancita est, qui felices sunt futuri, ut nihil omnium rerum aggrediantur, nisi quod rationi consentaneum est. Neque vero quisquam est, quin hoc in se discrimen animadvertens,

aliud in nobis esse rationem, aliud naturam corporis intelligat: ac illam quidem quasi leges præscribere et ducere, hanc quasi obtemperare et duci. Quæ, si eo sequatur, quo illa spectat, a ratione curatur, tanquam mulæ, quæ in itinere faciendo, et sarcinis ferendis nobis operam navant. Sin repugnet, et cum illius officio suum munus confundat, tum vero ratio suum in corpus et res corporeas dominatum aperte ostendit, prehensumque corpus, tanquam fugitivum servum, fame primum et siti aliisque ærumnis pungit. Deinde, nisi post castigationem a contumacia recesserit, tum vero, iracundia tanquam socia contra hostes adhibita, acerbum corporis vesaniæ supplicium infligit: nec parcendum censet ei diutius, adversari non dubitanti. Itaque vel per præcipitia dejicit: et hominem sibi manus afferre cogit. Quod evidentissimum signum est, animum rationis participem non a corpore tantum diversum esse, sed etiam dominum: et quidem eo usque, ut etiam perdat. Non enim, nisi aliud quiddam esset, puniret, neque per iracundiam occideret. Quod si quid corporeum in nobis dominaretur, corpus ad necem, cum visum esset, non condemnaret. Neque enim quidquam sese perditum cupit, atque adeo ne vires quidem contra se habet. Omnia enim pro viribus se tueri student, et cum iis quæ salutem prohibent, irreconciliabile bellum gerunt. Quare si homo nihil præter corpus et sensum esset, omnes homines corporis appetitiones sequerentur, atque in id solum studeret, ut ei bene esset, bellum vero cum ejus voluptatibus nullum esset. Neque res quæ sensum excedunt, expeterentur, sed despicerentur et contemnerentur.

CAPUT XIII.

Ac forsitan sine necessaria causa, tantum verborum fecisse quibusdam videar, cum constet, hominem majus aliquid quam corpus aut corporea habere, idque esse rationem, qua cuncta consideret, et dijudicet, et peragat, et ad legitimum finem quæque referat; sed hujus, ne aliorum quidem animantium naturam expertem esse; nam illa videri, officium suum certa ratione facere, et cujuslibet actionis certum sibi finem præstituere. Neque enim id agerent, nisi ratione ad finem ducerentur: quoniam alioquin, ea quæ faciunt, casui ascribere necesse esset, eoque pacto nihil in actionibus eorum esset definiti, sed id quod casus tulisset, eis accideret: cum ea quæ in oculos nostros incurrunt, contrarium de eis testentur. Nam aut semper, aut maxima ex parte, ea quæ ab iis geruntur, omnia eodem modo eveniunt. Ego vero statuo, ea etiam, quæ ab animalibus geruntur, ratione geri. Neque enim in iis duntaxat, sed in inanimis quoque, rationis aliquod vestigium videas, cum et ipsa ordine quodam et oriantur et agant. Sed idem nego, ipsa eorum quæ fiunt rationem in se habere, et sese secundum illam, suoque arbitratu, gubernare. Sed assero, universitatis auctorem, pro ea, quam in se habet, ratione, quodvis ad finem ei animanti

A φύσις. Καὶ τὸ μὲν οἷον ἐν ἡμῖν νομοθετεῖν τε καὶ ἄγειν· τὸ δὲ οἷον ὑπείκειν καὶ ἄγεσθαι· ὅπερ, ἑπόμενον μὲν, πρὸς ἅπερ ἐκεῖνο σκοπεῖ, τῆς παρ' αὐτοῦ τυγχάνει προνοίας· ὥσπερ τῶν ἡμιόνων αἱ πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν ἡμῖν καὶ τὰ ἄχθη λυσιτελοῦσαι. Ἂν δ' ἀντιλέγῃ, καὶ τοῖς παρ' ἑαυτῆς τὰ παρ' ἐκείνου συγχέῃ, ἐνταῦθα δείκνυται καθαρῶς ἡ τοῦ λόγου πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ σωματικὰ δεσποτεία. Λαβόμενος γὰρ, ὥσπερ τινὸς δραπέτου δούλου, τοῦ σώματος, πρῶτον μὲν ἔστιξε λιμῷ καὶ δίψῃ, καὶ ταῖς ἄλλαις κακοπαθείαις· ἔπειτ', ἂν μὴ σωφρονισθὲν τῆς αὐθαδείας ἀπόσχηται, τότε δὴ τὸν θυμὸν, ὥσπερ τινὰ κατὰ πολεμίων σύμμαχον, ὁ λογισμὸς προσπαραλαβὼν, πικρὸς τῆς τοῦ σώματος ἀγνωμοσύνης γίνεται κολαστὴς, οὐκ ἔτι ἀξιῶν φείδεσθαι τοῦ τολμῶντος B ἐναντιοῦσθαι. Ὥστ' ἢ κατὰ κρημνῶν ὦσεν, ἢ βρόχον ἀνῆψεν, ἢ ξίφος ἐπήνεγκεν, αὐτόχειρα τὸν ἄνθρωπον ἀναγκάσας γενέσθαι· ὃ φανερώτατον ἂν εἴη δεῖγμα τοῦ τὴν λογικὴν ψυχὴν οὐ μόνον ἕτερον τοῦ σώματος εἶναι, ἀλλὰ καὶ δέσποιναν, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἀπολλύναι. Οὐ γὰρ ἂν, εἴ γε μὴ ἕτερον ἦν, ἠμύνετο, οὐδ' ἂν ἀπέκτεινε χολωθεῖσα. Καὶ εἴ τι τῶν σωματικῶν ἐν ἡμῖν κύριον ἦν, οὐκ ἂν θάνατον τοῦ σώματος, ὅτε ἐδόκει, κατεψηφίζετο. Οὐδὲν γὰρ ἂν ἑαυτὸ ἀπολλύοι· ἐπεὶ μηδ' ἔστιν ἰσχὺς αὐτῷ τινι καθ' αὑτοῦ. Πᾶν γὰρ αὑτὸ τὸν δυνατὸν τρόπον σώζειν ἐπείγεται, καὶ τοῖς τὴν σωτηρίαν κωλύουσιν ἀδιάλλακτα πολεμεῖ. Ὥστ', εἰ μηδὲν παρὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν αἴσθησιν ἄνθρωπος ἦν, πᾶς ἂν ταῖς τοῦ C σώματος ὀρέξεσιν εἵπετο, καὶ ὅπως ἂν τοῦτ' εὖ πάθοι, μόνον ἐφρόντιζε· πόλεμος δὲ πρὸς τὰς ἡδονὰς οὐδεὶς ἂν ἦν· οὐδὲ τῶν μὲν ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν ἐπιθυμία, αὐτοῦ δ' ὑπεροψία καὶ καταφρόνησις.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Ἀλλ' ἴσως δόξω τισὶν οὐ μετ' ἀνάγκης ἐπὶ τὴν πολυλογίαν ταύτην ἐλθεῖν. Εἶναι γὰρ δῆλον, ὡς ἔχει τι πλέον σώματος καὶ τῶν σωματικῶν ἄνθρωπος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸν λόγον, ᾧ πάντα λογίζεται, καὶ κρίνει, καὶ ποιεῖ, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος ἁρμόζει· τούτου γε μὴν οὐδὲ τὴν τῶν ἄλλων ζώων φύσιν ἄμοιρον εἶναι. Κἀκεῖνα γὰρ τὰ προσήκονθ' ἑαυτοῖς κατὰ λόγον ὁρᾶται ποιοῦντα, καὶ τέλος αὐτοῖς ἐστιν ἑκάστῃ τῶν πράξεων. Οὐκ ἂν δ' οὕτως ἐποίει, μὴ λόγῳ πρὸς τὸ τέλος ἀγόμενα, ἄλλως γὰρ D τύχην ἀναγκαῖον ἂν ἦν, ὧν πράττουσιν, αἰτιᾶσθαι· καὶ οὕτως οὐδὲν ἂν ἦν, ἐν οἷς πράττουσιν, ὡρισμένον, ἀλλ' ὅπερ ἂν ἔτυχε, τούτοις συνέβαινεν, οὗ τὸ ἐναντίον τὰ περὶ αὐτὰ φαινόμενα μαρτυρεῖ ἀεὶ, ἢ τὸ πλεῖστον, πάντων, ὧν ἐπιτηδεύουσιν, ὁμοίων ἀποβαινόντων. Ἐγὼ δὲ καὶ κατὰ λόγον μὲν γίνεσθαι τὰ ὑπὸ τῶν ζώων γινόμενα τίθεμαι. Οὐκ ἐπὶ τούτων γὰρ μόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων, τὸ κατὰ λόγον ἴδοι τις ἂν, τάξει τινὶ καὶ τούτων γενομένων, καὶ ἐνεργούντων, οὐ μὴν αὐτὰ τὸν τῶν γινομένων λόγον ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα, ἑαυτὰ κατ' ἐκεῖνον καὶ τὸ δοκοῦν ἄγειν φημί· τὸν δὲ δημιουργὸν κατὰ τὸν ἐν ἑαυτῷ λόγον ἕκαστον πρὸς τὸ προσῆκον αὐτῷ τέλος ἐπείγειν, αὐτὰ δ' ἀσύνετα πάντα τῆς τῶν γινομένων αἰτίας ὑπάρχειν. Ἐπεὶ καὶ τὸ βέλος οὐκ οἶδε μὲν

τὸν σκοπὸν, παρὰ δὲ τοῦ τοξότου, ἐφ' ὅπερ ἐνεχθῆναι προσῆκον, ἰθύνεται· καὶ οὐκ ἂν εἴποι τις, τινὸς τὸ βέλος στοχάζεσθαι, οὐδὲ γνῶσιν, ἢ βούλησιν, ἔχειν τοῦ τέλους. Οὕτω κατὰ λόγον μὲν ποιεῖ καὶ τὰ ζῶα, ὧν μέντοι ποιεῖ, αὐτὰ μὲν τὴν αἰτίαν οὐκ οἶδε· κινεῖται δὲ, καὶ δὴ τυγχάνει παρὰ τοῦ τὰ πάντα εἰδότος ἀγόμενα. Καὶ τούτου τεκμήριον τὸ μόνοις ἐκείνοις ἐπιχειρεῖν, ἃ πρὸς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἶναι συμβάλλεται, περαιτέρω δέ τινος μηδ' ἅπτεσθαι τὴν ἀρχήν. Εἰ γάρ τινα λόγον καὶ θέλησιν αὐτοῖς εἶχεν ἡ ὄρεξις, ἔπραττον ἄν τι καὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτὸς, τῇ περὶ πάντα δυνάμει τοῦ λόγου προσχρώμενα· ὅσγε τῶν ἐναντίων καὶ γνωστικός ἐστι, καὶ ἀνυστικός. Οὐ τοίνυν ἄλλο τι τῶν παρὰ τὸν ἄνθρωπον ζώων ψυχὴν λογικὴν ἔχειν ὑποληπτέον· ἀλλ' ἔστι τοῦτο μόνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴδιον.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Ἄνθρωπος τοίνυν οὐχ ἁπλῶς τῶν αἰσθήσει μόνῃ ζώντων ἐστὶ, πρὸς οὐδὲν τῶν ὑπὲρ αὐτὴν πεφυκὼς διαβαίνειν· ἀλλ' ἔχει μὲν αἴσθησιν, καὶ ταύτῃ πόλλ' ἔχει πρὸς τἄλλα ζῶα κοινά· ὃ δ' αὐτὸν καθαρῶς ἄνθρωπον ποιεῖ (1), καὶ τῶν λοιπῶν διαιρεῖ, ὁ λόγος ἐστὶ καὶ ὁ νοῦς, ὥσπερ τις ἡγεμὼν ἐν μετεώρῳ καθήμενος, καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰ ἑαυτοῦ πᾶσι τοῖς περὶ τὸν ἄνθρωπον χρώμενος, ὡς ἂν ἐν οἰκίᾳ δεσπότης, πρὸς ὃν πάντα τέτακται, καὶ τὰ τῶν υἱέων, καὶ τὰ τῶν δούλων. Λογικὴν τοίνυν καὶ νοερὰν φύσιν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ λαβοῦσα ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, σῶμα μὲν οὐκ ἂν εἴη. Οὔτε γὰρ ἂν αὐτὴ τὸ σῶμα πρώτως ἐκίνει, οὔτ' ἂν ἐχώρει δι' ὅλου τούτου· ἀλλ' ἦν ἂν κατὰ τοὺς εἰς ἀλλήλους ἐμβαλλομένους κάδους, ἐνοῦσα τῷ σώματι, καὶ τῷ μὴ διὰ παντὸς διικνεῖσθαι πολλὰ τῶν τοῦ σώματος, καὶ μάλιστα τὸ ἔξω πᾶν, ἐξ ἀνάγκης ἄψυχον καταλείπουσα. Ἦν δ' ἂν καὶ μέγεθος τῇ ψυχῇ κατὰ τὰ σωμάτων μεγέθη, ὥστε εἶναι λέγειν καὶ τοῖν Αἰάντοιν τὸν μὲν Τελαμώνιον μείζονα, τὸν δὲ Λοκρὸν ἐλάττονα ψυχὴν περιφέρειν, καὶ μὴν καὶ τεμνομένου τοῦ σώματος μετεῖχεν ἂν κἀκείνη τοῦ πάθους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ γινομένων εἰδῶν ἦν ἂν ἕκαστον ἐπὶ μέρους· τοιαῦτα γὰρ τὰ ἐν ὕλῃ καὶ σώμασιν. Ὥστ' οὐδὲν ἂν ᾔδη καθόλου, ἀλλ' εἶχεν ἂν μόνον αἴσθησιν, ὧν νῦν ἐπιστήμην. Οὕτως ὁ τὴν ψυχὴν σῶμα τιθεὶς λόγος πολλοῖς ἀτόποις ἐνέχεται. Ἀλλὰ μὴν ἀσώματον οὖσαν, καὶ κρατοῦσαν τοῦ σώματος, καὶ τοῦτο κατὰ τὸ δοκοῦν κυβερνῶσαν, τίς μηχανὴ μὴ καὶ θανάτου κρείττω καὶ φθορᾶς αὐτὴν ὑποτίθεσθαι; Ἥ τε γὰρ κατὰ τοῦ σώματος ἀρχὴ, καί τε δῦσαν εἰς αὐτὸ μὴ παντελῶς βεβαπτίσθαι, ἀλλ' ἀνέχειν, καὶ τὸ μὲν σῶμα, χωρισθὲν ἐκείνης, μηδὲν δύνασθαι πράττειν, αὐτὴν δὲ κατὰ τὰς μεγίστας καὶ σεμνοτάτας ἐνεργείας καὶ ἑαυτῇ συμφύτους τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐκεῖθεν φλυαρίας παντελῶς ἀπηλλάχθαι, τεκμήριον ἐναργὲς εἶναι τινὰ καθ' ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν, ἀνενδεᾶ μὲν σώματος, δυναμένην δὲ ἐφ' ἑαυτῆς καὶ εἶναι, καὶ μένειν· καὶ προσέτι πράττειν τὰ ἑαυτῆς τοσοῦτον τελεώτερόν τε

(1) Cod. Reg. 1213, δείκνυσι. Edit.

convenientem incitare; ipsa vero nullarum rerum causas intelligere. Nam et sagitta cum metam ignoret, a sagittario dirigitur, quo eam ferri convenit. Neque vero quisquam dixerit, jaculum aliquid habere propositi, aut cognitionis, aut finis alicujus cupiditatem. Sic etiam animalia rationem in agendo sequuntur, sed eorum quæ faciunt causam ignorant. Moventur autem et ducuntur ab eo, qui scit omnia. Atque istius rei argumentum est, quod ea sola aggrediuntur, quæ ad naturæ conservationem conferunt: quidquam autem ultra, ne attingunt quidem. Nam si eorum appetitio aliquid rationis aut voluntatis haberet, etiam extra necessitatem aliquid agerent, ad omnia rationis facultate adhibita, quæ contraria et intelligendi et perficiendi vim habet. Ergo nullum aliud animal præter hominem animum intelligentem habere existimandum est; sed is peculiare quiddam solius humanæ naturæ est.

CAPUT XIV.

Itaque homo non ex eorum numero simpliciter est, quæ solo sensu vivunt: neque ejus est ea conditio, ut ad nihil ulterius transire possit, sed et sensum habet, et, quod ad hunc attinet, multa cum cæteris animantibus communia. Quod autem eum plane faciat hominem, ac a reliquis distinguat, ratio est, et mens, instar principis in superiori loco sedens, tum ad se, tum ad suum usum cuncta humana accommodans: tanquam dominus ædium, ad quem et filii et servi, omnes actiones suas referunt. Humanus igitur animus, natura rationali et intelligenti ab opifice Deo accepta, corpus non erit. Alioquin enim nec ipse corpus præcipue moveret, nec id totum penetraret; sed inesset corpori, quemadmodum vasa quorum alia aliis includuntur. Et quia per totum pervadere non posset, multas corporis partes, præsertim exteriores omnes, necessario inanimas relinqueret. Haberet etiam magnitudinem pro corporum magnitudine. Unde dici posset inter duos Ajaces, Telamonium majorem, Locrensem vero minorem animum circumferre. Atque etiam cum corpus secaretur, ille etiam ejus calamitatis esset particeps. Præterea singulæ quæ in eo continentur species, individua futuræ essent, talia enim in materia et corporibus sunt. Itaque nihil universale sciret: sed sensum duntaxat haberet, ubi nunc scientiam. Sic quæ ratio animum corpus esse statuit, in multas incidit absurditates. Enimvero qui fieri potest, cum sit incorporeus, et corpori imperet, idque arbitratu suo gubernet, ut eum aliquis et morte præstantiorem esse, et non interire neget? Nam animi in corpus imperium, atque illud etiam, quod corpus ingressus, non omnino immergitur, sed eminet, et quod corpus ab eo separatum nihil facere potest, ipse vero omnino a corpore, et nugis quæ inde oriuntur, separatus, in maximas et gravissimas contemplationes, et sibi cognatas recedit: evidens argumentum est, animi quamdam naturam per se consistentem esse, quæ corporis ministerio carere

possit, atque esse et permanere queat suopte robore; prætereaque suum negotium eo perfectius et purius agere possit, quo corpus magis effugerit, atque operam dederit, ut secum ipse agat. Nam cum semetipsum a corpore et ejus generis curis absolvit, aut mundi errorem, in oculos incurrentis, missum fecit, et obscuras rerum rationes considerat, et veritatem per se probat: tum sui demum juris plane factus, et ut ipse incorporeus est, attingens exempla materiæ et corporis expertia, ac velut adyta fanorum ingressus, corpus foris relinquit: quasi nefas sit, illo comitante, et ipsum animum, tanquam tenebris quibusdam, sua dementia perfundente, veritatem comprehendere: eo vero, tanquam onere quodam remoto, ad id quod est, et veritatem expeditus penetrat. Tum vero demum hominem perfectissimum et sapientissimum, et virum optimum, et omnes virtutis titulos promeritum appellare licet. Sin cum corpore commisceatur, et sensu ac visione disciplinas captet, tum regi eum comparare queas, qui ultro purpurea chlamyde et diademate abjecto, servis sese commisceat, et ad servilia ministeria descendat. Quod si voluptatibus etiam serviat, et maculis corporis impleatur, tum ei comparandus fuerit, qui in lutum aut cœnum se impellat, atque pulchrum illum et amabilem aspectum obscuret, et faciem quamdam deformem et horridam assumat.

CAPUT XV.

Atqui si animus derelinquendo corpore perfectionem suam consequitur, quis homo cordatus eum mortalem esse, et cum corpore interire concesserit? cum antequam morte solvatur, ab illo ad se recedat, et operam det, ut sese ab illo separet, quasi hoc pacto maximum fructum ex sese capere possit. Enimvero si ejus vita in corpore posita est, atque sine eo interit ac dissipatur, qui fit ut omni corpore transcenso, incorporea desideret, et in earum rerum contemplatione suaviter acquiescat, et si quis inde abstraxerit, moleste ferat et doleat, ut qui a suis et conjunctissimis rebus avellatur? Nam quod delectatur, quando cum iis, quæ interitus expertia sunt, conjungitur, et rursum dolet, cum ab iisdem sejungitur, id testimonio est, eum cognationem et similitudinem cum eo quod est immortale habere. Quodsi immortalia mutationi obnoxia non sunt, consentaneum est, ne ipsum quidem sub interitum cadere. Quo vero pacto, cum immortalis sit, eaque de causa immobilis (corporum enim motus est) interitum sustineat? quem in ullam rem sine motu cadere, nullo modo fieri potest. Neque vero a contrario aliquo superatus concidet. Neque enim quidquam est, quod cum eo pugnet. Quod si quis dicat, suapte improbitate, tanquam ærugine ferrum, animum posse absumi; pessimi quidam, cum nihilominus vivant quam boni, istam etiam argumentationem evertunt: nec posse eum, ne suapte quidem malitia interire, per quam solam eum perire

A καὶ καθαρώτερον, ὅσον καὶ μᾶλλον ἀποδιδράσκει τὸ σῶμα, καὶ ἑαυτῇ πειρᾶται συνεῖναι. Ὅταν γὰρ τοῦ σώματος καὶ τῶν περὶ τοῦτο φροντίδων ἑαυτὴν ἀπολύσασα, ἢ καὶ τὴν περὶ τὸν ὁρατὸν κόσμον πλάνην ἀφεῖσα τοὺς ἀφανεῖς τῶν ὄντων λόγους σκοπῇ, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐφ' ἑαυτῆς δοκιμάζῃ· τότε καθαρῶς ἑαυτῆς γινομένη, καὶ τῶν ἀΰλων παραδειγμάτων, ἀσώματος ἀσωμάτων ἐφαπτομένη, καὶ ὥσπερ ἔνδον ἱερῶν γινομένη, καταλιμπάνει μὲν ἔξω τὸ σῶμα, ὡς οὐ θεμιτὸν ἐκείνου παρεπομένου, καὶ τὴν ἰδίαν ἀφροσύνην, ὥσπερ τι σκότος αὐτῆς καταχέοντος, τῆς ἀληθείας λαβέσθαι· ἀλλ', ὥσπερ τινὸς ἄχθους ἀπαλλαγεῖσα, κούφη πρός τε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἀληθὲς διαβαίνει. Καὶ τότε τὸν ἄνθρωπον τελειότατον, καὶ σοφώτατον, καὶ ἀνδρῶν ἄριστον, καὶ πάντα τὰ B τῆς ἀρετῆς ὀνόματα, προσειπεῖν ἔξεστιν. Ἀναμιγνύμενον δὲ τῷ σώματι, καὶ τὰ μαθήματα αἰσθήσει καὶ φαντασίᾳ θηρεύοντα εἰκάσαις ἂν ἀνδρὶ βασιλεῖ, τὴν μὲν ἁλουργῆ χλαμύδα, καὶ τὸ διάδημα ἑκόντα ἀποτιθέμενον, ἀναμιγνύντα δὲ τοῖς δούλοις αὐτὸν, καὶ πρὸς τὰς δουλικὰς κατιόντα διακονίας. Εἰ δὲ καὶ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοι, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀναπιμπλαῖτο κηλίδων, τότε εἰς πηλὸν ἢ βόρβορον ἑαυτὸν εἰσωθοῦντι παρεικαστέον, καὶ τὴν μὲν καλὴν ὄψιν καὶ ἐπέραστον ἀφανίζοντι, εἰδεχθὲς δέ τι καὶ βδελυρὸν ἀναλαμβάνοντι πρόσωπον.

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Εἰ τοίνυν ἡ τελείωσις ἐκ τοῦ τὸ σῶμα καταλιμ- C πάνειν τῇ ψυχῇ περιγίνεται, τίς νοῦν ἔχων συγχωρήσειεν ἂν αὐτὴν θνητὴν εἶναι, καὶ τῷ σώματι συναπόλλυσθαι, τὴν καὶ πρὸ τοῦ θανάτῳ λυθῆναι εἰς ἑαυτὴν ἀπ' ἐκείνου συναγομένην, καὶ ἑαυτὴν πειρωμένην τούτου χωρίζειν, ὡς οὕτω μάλιστ' ἐνὸν ἑαυτῆς ἀπολαύειν; Καὶ μὴν εἰ μετὰ τοῦ σώματος ταύτῃ τὸ εἶναι καὶ τούτου χωρὶς φθορὰν καὶ σκεδασμὸν ὑπομένει, πῶς ὑπερβαίνουσα πᾶν σῶμα, τῶν ἀσωμάτων ἐφίεται, καὶ τῇ τούτων ἐνευπαθεῖ θεωρίᾳ, κἂν τις ἐκεῖθεν ἀφέλκῃ, ἄχθεται καὶ ἀλγεῖ, ὥσπερ προσηκόντων καὶ οἰκειοτάτων ἀποσπωμένη; Τὸ γὰρ ἥδεσθαι τοῖς ἀφθάρτοις συναπτομένην, καὶ πάλιν λυπεῖσθαι διισταμένην, συγγένειαν αὐτῇ καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀθάνατον μαρτυρεῖ. Εἰ δ' ἐκεῖνο D κρεῖττον μεταβολῆς, οὐδὲ ταύτην εἰκὸς ἐνέχεσθαι τῇ φθορᾷ. Πῶς δ' ἂν ἀσώματος οὖσα, καὶ διὰ τοῦτο ἀκίνητος (τῶν γὰρ σωμάτων ἡ κίνησις), ὑπομείναι φθοράν; ἣν ἄνευ κινήσεως συμβῆναι τὸ τῶν παντελῶς ἀμηχάνων· οὐ μὴν οὐδὲ ἐναντίου τινὸς κλεονεκτοῦντος πεσεῖται· οὔτε γάρ ἐστί τι ταύτῃ μαχόμενον. Καὶ εἴ τις τὴν αὐτῆς πονηρίαν ἐρεῖ, δυναμένην, ὥσπερ ἰὸς σίδηρον, τὴν ψυχὴν ἀναλίσκειν· ἀλλ' οἱ πονηρότατοι τῶν σπουδαίων οὐδὲν ἧττον ζῶντες, καὶ τοῦτον τὸν λογισμὸν ἐξελέγχουσιν, ὡς οὐκ ἐνὸν αὐτῇ οὐδ' ὑπὸ τῆς οἰκείας κακίας φθαρῆναι, ὑφ' ἧς μόνης εἰκὸς ἦν αὐτὴν ἀπολέσθαι. Εἰ δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν εὔλογον ἐοικέναι τῷ τέλει· ᾧ παρὰ Θεοῦ μόνον βουλομένου χωρὶς ὕλης ἡ γένεσις, τούτῳ καὶ παρὰ Θεοῦ μόνου θέλοντος τὴν φθορὰν εἰκὸς ἐπακο-

λουθῆσαι. Ἀλλὰ μὴν τὸ καλῶς συστὰν λύειν ἐθέλειν A οὐ καλοῦ, σοφός τις ἔφη, περὶ τοῦ κόσμου διαλεγόμενος. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ τὴν φύσει καὶ κοινοτάτην ἐπιθυμίαν οὐκ ἔνεστι μάτην εἶναι. Καὶ τεκμήριον, ὅτι τῶν ἀδυνάτων οὐδεὶς πώποτ' ἠράσθη. Τίς γὰρ πώποτε φρονῶν πτερῶν ἐπεθύμησεν, ἢ ὑπὲρ τὰς νεφέλας ἀρθῆναι, ἢ διὰ κυμάτων, ὡς δι' ἐδάφους, περιπατεῖν; ἃ κἄν τις ὄναρ ἰδὼν διηγῆται, γελῶμεν. Ἀλλὰ τῶν δυνατῶν μόνον ὄρεξιν ἡ φύσις ἐνέθηκεν. Τοιγαροῦν οὗ φύσει πάντες ἐφίενται, τοῦτο καὶ παρὰ τῆς φύσεως καὶ μάτην εἶναι ἀδύνατον. Ἀλλὰ μὴν ἐν τῇ τοῦ ἀεὶ εἶναι ἐπιθυμίᾳ πάντες συμβαίνουσιν. Οὐκοῦν ἀνάγκη τοῦτο καὶ ἔσεσθαι, καὶ τὴν τῷ ἀεὶ συνεχομένην ψυχὴν ἀδύνατον τῆς εὐχῆς ἁμαρτεῖν.

credibile sit, ostendunt. Quod si probabile est, initium respondere fini, consequens etiam est, id quod solius Dei voluntate absque materia ortum est, solius etiam Dei voluntate interiturum. Atqui id velle solvere, quod bene compositum est, non esse boni, quidam sapiens, cum de mundo dissereret, dixit. Præterea fieri non potest, ut naturalis et communissima appetitio frustra sit indita. Ejusque rei argumentum est, quia nemo unquam ea, quæ fieri non possunt, appetivit. Quis enim unquam mentis compos, cupidus fuit alarum? aut supra nubes se tolli? aut per fluctus tanquam per solum ambulare? quæ si quis vel in somno tantum visa narrarit, ridemus. Nam eorum tantum quæ contingere possunt, natura appetitum indidit. Itaque quod duce omnes natura appetunt, id ut contra naturam et frustra sit, fieri non potest. Verum in perpetuitatis cupiditates omnes consentiunt. Necesse igitur est, tum hoc futurum esse, tum fieri non posse, ut animus cum æternitate conjunctus, voto frustretur.

ΚΕΦΑΛ. ΙϚ'.

B Οὐκ ἄρα νοῦν ἐχόντων τὸ περὶ τῇ ψυχῇ τινῶν δέος, μὴ μετὰ τοῦ σώματος ἀπολλύηται, καὶ οὐκέτι οὐδαμοῦ ᾖ. Οὐ γὰρ μόνον σώζεται φθειρομένου, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῆς πράττειν καθαρῶς οὐχ οἵα τε, ἂν μὴ τῶν παρὰ τοῦ σώματος κωλυμάτων ἀπαλλαγῇ. Τὸ γὰρ φρονεῖν, καὶ νοεῖν, καὶ τοῖς θείοις καὶ ἀσωμάτοις συνάπτεσθαι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν πάσῃ ψυχῇ, καὶ πρὸς ὃ πάνθ', ἃ λέγομεν καὶ διανοούμεθα, τείνει, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ὂν καὶ θειότατον· τοῦτο παντελῶς φεύγει τὴν τοῦ σώματος κοινωνίαν, καὶ μόνης ψυχῆς ἔργον ἐστὶ, καθαρῶς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σώματος πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὰ νοητὰ συναγούσης. Εἰ γάρ ποτε καὶ ταῖς αἰσθήσεσι χρῆται, κἀκεῖθεν αὐτῇ πρὸς τὸ νοεῖν γίνονται τινὲς ἀφορμαὶ, ἀλλ' ἀρχομένη τοῦ πράγματος, καὶ οἷον ἀμαθαίνουσα, C καὶ, τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο, τὴν πρώτην ἔτι φέρουσα τρίχα, τούτῳ τῷ τρόπῳ τῆς μαθήσεως χρῆται. Ὥσπερ οἱ τῷ ψηλαφᾷν τῶν πραγμάτων τυγχάνειν πειρώμενοι, ὅταν ὄψις αὐτοῖς οὐ παρῇ· οὕτω καὶ ψυχὴ ἄρτι διὰ γενέσεως εἰς τὴν ζωὴν παριοῦσα, καὶ τὸν ὀφθαλμὸν αὐτῆς πολλῇ τῇ παρὰ τοῦ σώματος ἀχλύϊ καλυπτόμενον ἔχουσα, καὶ οἷον βαθεῖ κάρῳ κεκρατημένον, δεῖται τῶν αἰσθήσεων, αἳ ταύτην, ὥσπερ καθεύδουσαν, ἀφυπνίζουσιν· ὑφ' ὧν τὴν πρώτην κινηθεῖσα, καὶ ἑαυτὴν ἀνεγείρασα, οὐκ ἔτι ταῖς αἰσθήσεσιν ἐν ταῖς τῆς ἀληθείας ζητήσεσι χρῆται. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ταύταις ἐνίοτε τῆς ἀμαθίας ἐπιτιμᾷ, ὅταν τὸ ταύταις φαινόμενον καὶ αὐτῇ συνδοκεῖν ἀναγκάζωσιν, ὥσπερ οἱ τῶν διαγραμμάτων, D ὅταν ἄρχωνται μανθάνειν, δεόμενοι, μετὰ δὲ τὴν ἐπιστήμην εἰς αὐτὰ πάλιν ὑποστρέφειν ἀπαξιοῦντες. Οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ ἐν σώματι μὲν ἔτ' οὔσῃ οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ τὰς αἰσθήσεις περὶ τῶν μαθημάτων ἐπερωτᾷν· λυθείσῃ δὲ, αὐτὰ τὰ νοητὰ δι' ἑαυτῶν παρόντα τὴν τῶν αἰσθήσεων χρείαν οὐκ ἀναγκαίαν ποιεῖ· ἅτε φανερώτατα τῇ ἑαυτῶν ὄντα φύσει, καὶ τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν δι' ἑαυτῶν περιλάμποντα, οἷς συνοῦσα τρέφεταί τε καὶ εὐπαθεῖ τὴν αὐτῇ προσήκουσαν τροφὴν καὶ εὐπάθειαν· ᾗ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, εἴ τις παραβάλλειν ἐθέλοι, εἴδωλα μᾶλλον

CAPUT XVI.

Quapropter non cordatorum hominum est, quorumdam de animo angor, ne forte cum corpore exstinguatur, et usquam esse desinat. Non enim incolumis tantum, illo pereunte, manet, sed suo munere recte fungi non potest, nisi corporeis impedimentis liberetur. Nam sapere, et intelligere, et cum divinis incorporeisque conjungi (id quod cum cujusvis animi natura convenit, et quo cuncta quæ dicimus, et cogitamus, tendunt, ut quod eorum, quæ in nobis sunt, optimum sit ac divinissimum), id omnino corporis societatem respuit, et solius animi, se plane a corpore, ad sese, et res quæ intelligentia comprehenduntur colligentis, munus est. Etsi enim aliquando etiam sensibus utitur, atque inde occasiones quasdam intelligendi sumit: tamen id in rei auspicio duntaxat facit, et dum velut indoctus est, et in dubio, ac paulo momento huc illuc impellitur, hac utitur discendi ratione: quemadmodum ii qui palpando res assequi student, visu destituti. Sic animus quoque, vitam modo per nativitatem ingressus, oculumque suum magna corporis caligine tectum habens, ac profundo sopore oppressum, sensibus indiget, qui eum tanquam e somno excitent. A quibus principio commotus et expergefactus, sensibus in veritatis indagatione uti desinit. Quin potius eos ob inscitiam aliquando increpat, cum cogunt, ut in id consentiat, quod ipsi volunt: quemadmodum iis, qui discere incipiunt, certa quadam linearum conformatione opus est: post partam autem scientiam ad eas reverti recusant. Sic animum etiam, dum adhuc in corpore est, nihil absurdi est sensus de scientiis percontari. Cum autem is a corpore solutus fuerit, tum res quæ sub intelligentiam cadunt, cum per sese adsint, usum sensuum non desiderant, quippe quæ sua natura dilucidissimæ sunt, et animi oculum per sese illustrant, quarum præsentia et alitur et delectatur, cibo suavitateque sibi conveniente: cui si quis corporeas voluptates comparare velit, simulacra potius voluptatum

quam quod nominantur, eas vere appellabit. Nam illarum nulla est essentia, ut quæ omnino in motu versentur. Et quod eas recipit, est perforatum corporis dolium, undique perfluens, quod nihil continere potest.

A ἡδονῶν, ἢ τοῦθ', ὃ καλοῦνται, μετ' ἀληθείας ἐρεῖ. Αἱ μὲν γὰρ οὐσίαι μὲν οὐδαμῆ, γένεσις δὲ μόνον τὸ ὅλον εἰσίν· τό τε δεχόμενον αὐτὰς ὁ τετρημένος ἐστὶ τοῦ σώματος πίθος, πάντοθεν ἐκρέων, καὶ μηδὲν δυνάμενος στέγειν.

CAPUT XVII.

Cur ergo nihilum nihilo imponas? aut quid tandem eorum quæ non manent, in fugitivo manere queat? In animo autem voluptatis ea efficientia sunt, quæ vere sunt: neque quidquam aliud nisi essentia, et quod eas recipit, sanum quiddam est, et solidum, et iis ipsis simile et immortale. Itaque probabile est, inter eos qui delectantur, hos qui corporis voluptates appetunt, deludi potius ab iis et semper vacuos illis reperiri, cum id nunquam continere possint, quod sequuntur: non aliter quam si umbras persequantur, cum et corpus, cui illa parant, suapte natura non satis fidum sit, nec ea quæ data sint, contineat. Qui autem animi voluptates præferunt, eos revera subinde satiari, et eorum aliquo expleri, quod eodem modo perpetuo se habet, et quam suavissime vivere. Sic ea quæ post corpus eveniunt, animo et utiliora et jucundiora, et (ut universe dicam) divina, et melioris partis sunt. Itaque primorum etiam sententia, qui voluptatum desiderio mortem ægre ferunt, et secundorum, quibus nihil esse reliquum post mortem videtur: non modo mors natura adventans, horrenda non est, sed ejus etiam cunctatio ægre ferenda: et cum abest, vocanda esset, quippe cum aliter fieri nequeat, ut aut veris voluptatibus perfruantur, aut sint et vivant securius, et mortali ac bruta parte, quæque perpetuo nihil est liberentur. Desinant igitur et qui corporeas voluptates deplorant, et qui se nusquam post corpus fore arbitrantur. Optimum enim iis manet, ac potius totum, et quo solo, si sapiant, sunt, in quo divinæ imaginis pulchritudo interitus expers reposita est, nulli calamitati obnoxia, quæ virtutis et prudentiæ particeps esse potest: cui id unum damni est, si carni serviat, et eam amplectetur; ab ea vero liberari, reditus est ad vitam, et ad id quod vere est, et sacræ veritatis fructus. Quocirca qui fieri potest, ut non melius nobiscum agatur, corpore recedente, quod animum degravat atque attrahit, neque sinit ultra cœlos attolli?

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Τί τοίνυν τῷ μὴ ὄντι τὸ μὴ ὂν ἂν ἐνθείη; ἢ τί ποτε ἂν τῶν μὴ μενόντων ἐν τῷ φεύγοντι μεῖναι; Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς καὶ τὰ τῆς ἡδονῆς αἴτια, καθαρῶς ὄντα, καὶ τὸ ὅλον οὐσία, καὶ τὸ δεχόμενον ὑγιὲς καὶ στεγανὸν, κἀκείνοις ἐοικὸς καὶ ἀθάνατον. Ὥστ' εἰκὸς καὶ τῶν ἡδομένων τοὺς μὲν τὰς σωματικὰς διώκοντας ἡδονὰς παίζεσθαι μᾶλλον ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἀεὶ κενοὺς ἐκείνων εὑρίσκεσθαι, μηδέποτε δυναμένους κατασχεῖν, ὅπερ διώκουσιν, ὡς ἂν αὐτοῦ τε
B κατόπιν σκιῶν ἐπειγομένους, καὶ τοῦ σώματος, ᾧ ταῦτα πορίζουσιν, ἀπίστου τὴν φύσιν ὄντος, καὶ τὸ δοθὲν οὐ κατέχοντος· τοὺς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς ἡδονὰς προτιμῶντας, ἀεί τινος ὄντος ἐν αὐτῷ τῷ ὄντι κορεννυμένους ἀεὶ, καὶ ὡς ἥδιστα ζῆν. Οὕτω ψυχῇ τὰ μετὰ τὸ σῶμα καὶ λυσιτελέστερα, καὶ ἡδίω, καὶ, τὸ ὅλον εἰπεῖν, θεῖα καὶ τῆς κρείττονος μοίρας. Ὥστε καὶ κατὰ τοὺς πρώτους, οἳ πόθῳ τῶν ἡδονῶν τὸν θάνατον δυσχεραίνουσι, καὶ κατὰ τοὺς δευτέρους, οἷς μετὰ τὸν θάνατον οὐδὲν ἔτι δοκεῖ λείπεσθαι, οὐχ ὅπως φύσει προσιόντα τὸν θάνατον φρίττειν οὐκ ἔδει, ἀλλὰ καὶ μέλλοντος δυσχεραίνειν, καὶ ἀπόντα καλεῖν, ὡς οὐκ ἐνὸν ἑτέρως ἢ τῶν ἀληθῶν ἡδονῶν ἀπολαύειν, ἢ εἶναι καὶ ζῆν ἀσφαλέστερον, τοῦ θνη-
C τοῦ, καὶ ἀλόγου, καὶ μηδέποτε ὄντος, ἀπαλλαγέντας. Παυσάσθων τοίνυν καὶ οἱ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ὀδυρόμενοι, καὶ οἱ μηκέτι που ἔσεσθαι μετὰ τὸ σῶμα νομίζοντες. Μένει γὰρ αὐτοῖς τὸ βέλτιστον, μᾶλλον δὲ τὸ ὅλον, καὶ ὃ μόνον, ἂν σωφρονῶσιν, εἰσίν· ἐν ᾧ τῆς θείας εἰκόνος τεθησαύρισται κάλλος ἄφθαρτον, ἀπαθὲς, ἀρετῆς καὶ φρονήσεως μετέχειν δυνάμενον· ᾧ μία βλάβη σαρκὶ δουλεῦσαι, καὶ ταύτῃ συμπλέκεσθαι· τὸ δ' ἀπηλλάχθαι ταύτης, ἐπάνοδος πρὸς ζωὴν, καὶ τὸ ὂν, καὶ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ἀπόλαυσις. Ὥστε πῶς οὐκ ἐν βελτίοσιν ἐσόμεθα, ὑποχωροῦντος τοῦ σώματος, ὃ τὴν ψυχὴν βρῖθον συνεπισπᾶται, καὶ οὐκ ἐᾷ πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον κουφίζεσθαι;

CAPUT XVIII.

Nam auro etiam, cum quavis alia materia confuso, quidnam esset melius, aut suavius (si modo quid prudentiæ haberet) quam ab iis separari, quæ se inferiora sunt, suaque admistione apparere non sinunt, quantum ipsi venustatis insit? Itaque stultitiæ esset, purgatione illa dolere, qua omnino perficitur, et ad suam naturam redit. Sic nobis propterea indignandum non est, quod mors nostrum aliquid, et quod nunc habemus, abripit: neque statim putandum, id detrimentum nobis afferre, si ablationem istam nobis non esse noxiam ostenderimus. Quando enim deteriore, et eo quod prohibere nos a vitæ puritate potest, liberamur,

D

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Ἐπεὶ καὶ χρυσίῳ ταῖς τυχούσαις ὕλαις συμπεφυρμένῳ τί ποτ' ἂν ἦν βέλτιον ἢ ἥδιον, εἴ γε φρόνησις τούτῳ παρῆν, ἢ χωρισθῆναι τῶν αὐτοῦ χειρόνων, καὶ τῇ μίξει μὴ συγχωρούντων, ὅσον αὐτῷ κάλλους πρόσεστι φαίνεσθαι; Ὥστ' ἀνόητον ἂν ἦν διὰ τὸν καθαρμὸν ἐκεῖνον ἀλγεῖν, δι' ὃν σαφῶς τελειοῦται, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ φύσιν ἐπάνεισιν. Οὕτω καὶ ἡμῖν οὐχ ὅτι τῶν ἡμετέρων καὶ ὧν νῦν ἔχομεν, ἡμῶν ἀφαιρεῖται, διὰ τοῦτ' ἀγανακτητέον, οὐδὲ ζημίαν ἐκεῖνο φέρειν εὐθὺς ἡμῖν νομιστέον, ἂν μὴ πρὸς κακοῦ ταύτην ἡμῖν τὴν ἀφαίρεσιν δείξωμεν οὖσαν. Ἕως δ' ἂν τοῦ χείρονος, καὶ τοῦ πρὸς τὴν εἰλικρινῆ ζωὴν ἡμᾶς δυναμένου κωλύειν, ἀπαλλατ-

τώμεθα, οὐδεμίαν ἂν ἡμῖν ὁ θάνατος ζημίαν ἐνέγκαι. Οὐδὲν γὰρ ἡμῖν φοβερὸν, ὃ μὴ πρότερον τῇ ψυχῇ χαλεπὸν, καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἡμῖν οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ψυχὴν εὖ ἔχειν, ἐστίν. Ἡμεῖς γὰρ ἐκείνη καὶ τὰ ἐκείνης ἐσμὲν, κἂν ἐκείνη μὴ δέχηται πεῖραν θανάτου, οὐδὲν τὸ κωλύον καὶ ἡμᾶς ἀθανάτους καὶ εἶναι, καὶ λέγεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἐν ἡμῖν θνῆσκον μικρόν τέ ἐστι, καὶ οὐχ ὅπερ ἡμεῖς, ἀλλ' ἡμέτερον, καὶ οὐκ ἂν δύναιτο τῇ αὐτοῦ μεταβολῇ καὶ ἡμῖν θανάτου ψῆφον ἐπενεγκεῖν· ὥσπερ οὐδ' ἄν τις τῷ σώματι τὰς τῶν ἱματίων πονηρίας λογίσαιτο· οὐδ' ἂν ἐκείνων ῥηγνυμένων, ἢ κατατριβομένων, καὶ τοῦ σώματος εἶναι ταῦτα πάθη νομίσειεν. Ὅμως εἰ τούτου τοῦ μικροῦ φθειρομένου θνητὸν ἀξιοῖ τις δι' ἐκεῖνο καλεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, πόσῳ δικαιότερον τοῦ μείζονος, καὶ τοσοῦτον ὑπερέχοντος, καὶ τὴν φθορὰν νικῶντος, καὶ μένοντος, ἄφθαρτον αὐτὸν καὶ ἀπαθῆ διὰ τοῦτο καλεῖσθαι, οὐ μόνον καθαρὸς ἄνθρωπος, καὶ ἐν ᾧ μόνῳ τὸ φρονεῖν καὶ λογίζεσθαι, οἷς τῶν λοιπῶν ζώων ἄνθρωπος διακρίνεται; ἢ τοίνυν θνητὴν τὴν ψυχὴν ἀποδείξαντες, καὶ μετὰ τοῦ σώματος ἀπιοῦσαν, οἱ τὴν τελευτὴν ὅλων ἡμῶν ἀπώλειαν λέγοντες ἔχειν τινὰ λόγον αὐτοῖς καὶ τὸ τοῦ θανάτου δέος οἰέσθωσαν· ἢ ἕως ἂν Θεὸς, καὶ οἱ ὀρθοὶ λογισμοὶ, καὶ φιλοσοφία, καὶ τὰ καθ' ἡμέραν περὶ αὐτὴν φαινόμενα, κρείττω φθορᾶς εἶναι ἐκείνης οὐσίαν ἀποδεικνύωσιν· ἀναθαρρούντων, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεὼν, ὥσπερ εἴς τι βάραθρον, ὅθεν οὐκ ἔστιν ἀνάδυσις, ἐμπεσούμενοι διακείσθων.

ΚΕΦΑΛ. ΙΘ'.

Καίτοι εἰ καὶ παντελῶς ἀφανίζεσθαι τὸν ἄνθρωπον συνέβαινεν ἀποθνήσκοντα, οὐδὲ οὕτως ἐχρῆν τῇ τοῦ θανάτου μνήμῃ τρίβεσθαι, ἐνθυμουμένους, ὅσων τῶν παρὰ τοῦ σώματος ἀηδῶν ὁ βίος ἐμπέπλησται, καὶ ὡς κουφότερον, ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς πάντα ἢ τοσούτου καθ' ἡμέραν ἡμῖν παρὰ τοῦ σώματος ἐγειρομένου χειμῶνος ἀνέχεσθαι· ὃν μήτε πραΰνειν δυνατὸν τῇ ψυχῇ, μήτε φέρειν, τῆς συμπήξεως ἡμῶν ἐπ' ἐκείνην τὰ τούτου παθήματα διαβιβαζούσης. Τοῦτο γὰρ τῇ ψυχῇ, μέχρις ἂν τῇ γενέσει δουλεύῃ, πάσχειν ἀνάγκη, καὶ πολλὰ τῶν τοῦ σώματος ἄκουσαν εἰς ἑαυτὴν παραδέχεσθαι, ὡς ἂν μὴ παντελῶς κρατοῦσαν αὐτοῦ. Ὥστ' ἀναγκαῖον, ἀπέραντα πονεῖν ἡμᾶς, ἀμύνοντας τῷ μηδέποτ' ἐκτὸς ἑστῶτι πολέμου, νῦν μὲν τὸν λιμὸν αὐτῷ παραμυθουμένους, ἄλλοτε καὶ τὴν δίψαν σβεννύντας· καὶ ποτὲ μὲν αὐτῷ προβλήματα πρὸς ψῦχος κατασκευάζοντας, ποτὲ δὲ πρὸς καῦμα μηχανωμένους αὐτῷ καταδύσεις. Καὶ σιωπῶ τὰς ὑπὲρ τοῦ πορισμοῦ τούτων, κατά τε γῆν καὶ θάλατταν ἀποδημίας καὶ τὰς ὑπὲρ ὀβολοῦ πολλάκις καταράτοις ἀνθρώποις προσαγομένας θωπείας τε καὶ δουλοπρεπείας· ὃ τίνος ὂν βαρύτερον βρόχου ἀνθρώπῳ, καὶ κατὰ μικρὸν ἑαυτοῦ ᾐσθημένῳ, καὶ θεωροῦντι, ἀφ' οἵου ἀληθείας καὶ ἀρετῆς ὕψους εἰς οἵαν καταπίπτειν βωμολοχίαν καὶ εὐτέλειαν ἀναγκάζεται; Τί δ' ἂν εἴποι τις τὰς ἐν ταῖς παντοδαπαῖς νόσοις ὀδύνας, καὶ τὸ πολλάκις μὲν οὕτω τὸ σῶμα διαβιβρώσκεσθαι,

A nihil damni mors nobis allatura est. Nihil enim formidabile nobis est, nisi animo in primis grave, sit, et felicitas nostra nihil aliud est, quam proba animi constitutio. Nos enim animus, et quidquid ad eum pertinet, sumus. Quod si is mortis periculum non facit, nihil prohibet, quominus nos immortales et simus, et nuncupemur. Quod enim in nobis moritur, et parvum, et non idem quod nos, sed nostrum quiddam est, nec sua mutatione contra nos mortis quoque suffragium ferre potest: quemadmodum nemo corpori malas vestes imputabit, neque si illæ rumpantur, aut deterantur, id corpori accidere censebit. Si tamen exiguo hoc intereunte, hominem idcirco mortalem vocandum esse quis putet, quanto æquius est, ob id quod B majus est, adeoque excellit, et interitum superat, et manet, eum et immortalem, et nulli cladi obnoxium vocari? Mens enim sola, purus homo est: in eaque sola, prudentia et ratiocinatio sita est, quibus homo a reliquis animantibus distinguitur. Aut igitur qui obitum totos nos perdere dicunt, aliquam timendæ mortis causam se habere putent, ubi demonstraverint animum mortalem esse, et cum corpore abire, aut quoad Deus et recta ratio et philosophia, et ea quæ in ipso animo quotidie apparent, demonstrant, ejus essentiam interire non posse, recipiant animum, neque ita erga fatum affecti sint, quasi in barathrum quoddam, ex quo nullus regressus pateat, casuri sint.

C

CAPUT XIX.

Quodsi vero hominem morte penitus deleri contingeret, ne sic quidem mortis memoria quemquam affligi oporteret, sed cogitandum potius esset, quantis corporis molestiis vita referta sit, et quanto sit levius, omnis sensus expertem esse, quam tantam tempestatem, quæ a corpore nobis in dies excitatur, tolerare, quam animus neque frangere, neque ferre potest, cum compages nostra, corporis affectiones ad eum transmittat. Nam hoc animo necessario ferendum est, dum generationi servit, et multa quæ ad corpus attinent, invito in se recipienda sunt, ut qui illi non penitus imperet. Quare infiniti labores necessario nobis ejus causa ca- D piendi sunt, quod nunquam non id bello petitur, dum alias famem ejus sedamus, alias sitim exstinguimus, alias frigus ab eo propulsamus, alias loca, quæ æstus devitandi causa subeat, excogitamus. Taceo peregrinationes, terra marique susceptas, harum rerum parandarum causa: et blanditias ac serviles gestus, qui sæpe propter obolum exsecrandis hominibus præstantur. Quæ res, quo laqueo gravior est homini, qui vel minima ex parte semetipsum novit et considerat, a quanto veritatis et virtutis fastigio, ad quas nugas, et quisquilias decidere cogatur? Jam quid de variorum morborum doloribus dicendum est? cum sæpe corpus ita erodatur, ut vix calamitosæ veteris hominis reliquiæ supersint? Miseri igitur non modo non possunt

reliqui : non uti, sed nec, quod iis corporis partibus substituant, quæ iis perierunt, habent : atque adeo ne eos quidem, a quibus consolationem audiant : quod omnes saniem et putredinem et molestiam quæ inde oritur fugiant, quod eos magis quam ipsi dolores excruciat : adeo, ut doloris acerbitas eos sæpe laqueos, aut præcipitia, aut enses desiderare cogat. Ut autem concedamus, nullam a corpore perturbationem animo oriri (quod si fieret, monstri instar haberetur), quis satis enarrarit tempestatem, quæ in adolescentia, et corpore incolumi, animis a corporibus concitatur? Omnino enim homines tum ne homines quidem esse possunt, cum veluti fluctibus, ab agitatione illa mentis, in brutorum naturam detruduntur. Servilis enim animi pars, et rationis obnoxia imperio, arrepta occasione, satietate insolescens, seditionem contra mentem movet, neque amplius obtemperandum ei censet. Sed animo oppresso, sobrias et honestas cogitationes exsilio et ignominia multat, sibique ascito imperio, quo fors tulit, impellitur. Et cum virtutem omnem, tanquam impotentiam aliquam contemnit : tum in sola improbitate fortitudinem esse sitam existimat : denique assiduæ ebrietati, et petulantiæ, et omni iniquitati hominum tradit, neque prioris figuræ quidquam præter nomen, illi relinquit. Sic corpus dolore afficit animum, non minus per voluptates, quam per molestias : ac potius plus nocet otio et remissione. Nam auriga quoque plus læditur, cum equi ubere pabulo et satietate lasciviunt, atque temere saltant, quam cum ob famem et imbecillitatem lente progrediuntur.

A ὡς μόλις τοῦ πάλαι ποτ' ἀνθρώπου ἄθλιον λείπεσθαι λείψανον; Ὥστε μηδ' ἔχειν τοὺς ταλαιπώρους οὐ μόνον ὅ τι τῷ λοιπῷ χρήσονται, ἀλλ' οὐδ' οἷς ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων αὐτοῖς μερῶν τοῦ σώματος χρήσονται· μηδ' ἀφ' ὧν γοῦν παραμυθίας ἀκούσονται, πάντων τοὺς ἰχῶρας, καὶ τὴν σῆψιν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀηδίαν, φευγόντων, ὃ καὶ τῶν ὀδυνῶν τούτοις ὀδυνηρότερον, ὥστ' ὡς ἂν πολλάκις αὐτοὺς τῇ τῆς ὀδύνης δριμύτητι εἰς βρόχων, ἢ κρημνῶν, ἢ ξίφους ἐπιθυμίαν ἐλθεῖν ἀναγκάσαι. Εἰ δὲ δὴ καὶ δοίημεν μηδεμίαν ἀπὸ τοῦ σώματος ταραχὴν συμβαίνειν τῇ ψυχῇ, ὃ γενόμενον τῶν παραδόξων ἂν νομισθείη· τίς ἂν ἀρκέσειε διηγούμενος τὸν ἐν νεότητι καὶ ὑγιείᾳ παρὰ τῶν σωμάτων ταῖς ψυχαῖς ἐγειρόμενον σάλον; Ἀτεχνῶς γὰρ οὐδ' ἄνθρωποι τότε συγχωροῦν- B ται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὥσπερ ὑπό τινων κυμάτων τοῦ τῆς διανοίας κλύδωνος εἰς τὴν τῶν ἀλόγων ἐξωθούμενοι φύσιν. Τὸ γὰρ ἀνδραποδῶδες τῆς ψυχῆς καὶ δουλεύειν ὀφεῖλον τῷ λόγῳ, καιροῦ λαβόμενον, καὶ διὰ κόρον ὑβρίζον, στασιάζει μὲν πρὸς τὸν νοῦν, καὶ ὑπακούειν οὐκ ἔτ' ἀνέχεται· ἁρπάσαν δὲ τὴν ψυχὴν, τοὺς μὲν σώφρονας τῶν λογισμῶν καὶ κοσμίους φυγαῖς καὶ ἀτιμίαις κολάζει· δι' ἑαυτοῦ δὲ ποιησάμενον τὴν ἡγεμονίαν, ἐφ' ὅ τι ἂν τύχοι, φέρεται· ἀρετῆς μὲν πάσης ὡς ἀδυναμίας καταφρονοῦν, μόνην δὲ ἀνδρίαν τὴν κακίαν οἰόμενον· καὶ λοιπὸν συνεχεῖ μέθῃ, καὶ ἀκολασίᾳ, καὶ πάσῃ παρανομίᾳ, τὸν ἄνθρωπον παραδίδωσι· πλὴν ὀνόματος μηδὲν ἄλλο συγχωροῦν αὐτῷ τοῦ προτέρου C φέρεσθαι σχήματος. Οὕτως οὐχ ἧττον ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἢ ταῖς ἀηδίαις τὴν ψυχὴν ἀλγύνει τὸ σῶμα, μᾶλλον δ' αὐτῇ παρὰ τῆς ἀνέσεως μείζων ἡ βλάβη· ἐπεὶ καὶ ἡνίοχος χεῖρον ἂν πάθοι, διὰ κακὴν τροφὴν καὶ κόρον σφριγώντων αὐτῷ καὶ πηδώντων ἀτάκτως τῶν ἵππων, ἢ δι' ἀτροφίαν καὶ ἀσθένειαν ἡσυχῇ προϊόντων.

CAPUT XX.

Atque hæc dicta nobis sint ad eos qui opinantur hominibus post mortem nihil esse reliqui, sed omnia perire; quique putant, eam hac de causa rerum humanarum esse pessimam. Ac eadem ad persuadendum iis etiam, videntur satis esse, qui non tardissimo sunt ingenio, licere nobis alibi vivere, etiam extra hanc vitam, eo quod in nobis et maximum est et divinissimum : ut et incolumes simus, et permaneamus. Tametsi maximas et validissimas demonstrationes prætermisi, quibus sacra quoque oracula cum his, quæ protulimus, consentire, demonstrari potuisset. Quæ post hanc vitam viris bonis tantam jucunditatem, tantam suavitatem promittunt, ut nullo modo verbis explicari queant: nisi ad hanc disputationem rudiora et magis obvia sensibus adducere voluissem. Restat igitur, ut et tertiis aliquid respondeamus, et declaremus, ne ipsorum quidem cogitationes carere timiditate non conveniente. Ac ultionem esse apud inferos, eorum quæ hic delinquuntur, et multis acerbitatibus illic multari redundantes hujus temporis voluptates : hanc opinionem firmam esse, non doctorum tantum virorum consensus approbat, sed et

ΚΕΦΑΛ. Κ'.

Πρὸς μὲν οὖν τοὺς οἰομένους μηδὲν τοῖς ἀνθρώποις μετὰ τὸν θάνατον λείπεσθαι, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπόλλυσθαι, καὶ διὰ τοῦτ' αὐτὸν χείριστον τῶν ἀνθρώπῳ συμβαινόντων νομίζοντας, τοσαῦτα ἡμῖν εἰρήσθω. Ἱκανὰ δὲ δοκεῖ μοι τοὺς μὴ παντάπασι βραδεῖς καταπεῖσαι, ὡς ἔστι καὶ παρὰ τοῦτον τὸν βίον ἄλλοθι ζῇν τῷ μεγίστῳ τῶν ἐν ἡμῖν καὶ θειοτάτῳ, καὶ σωζομένους καὶ ὄντας. Καί τοι τὰς μεγί- D στας τῶν ἀποδείξεων καὶ ἰσχυροτάτας παρῆκα, δι' ὧν ἦν καὶ τοὺς θείους χρησμοὺς τοῖς λεγομένοις δεῖξαι συμφθεγγομένους, οἳ τὰ μετὰ τὸν παρόντα βίον, ὅσον οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν, ἡδίω καὶ προσηνέστερα τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν προλέγουσιν ἔσεσθαι· εἰ μὴ τοῖς ἁπλουστέροις μᾶλλον καὶ ταῖς αἰσθήσεσι προχειροτέροις ἐβουλήθην πρὸς τὴν διάλεξιν χρήσασθαι. Λοιπὸν τοίνυν καὶ πρὸς τοὺς τρίτους εἰπεῖν τι, καὶ δεῖξαι, μηδὲ τοὺς ἐκείνων λογισμοὺς παραλόγου δειλίας ἀπηλλαγμένους. Εἶναι μὲν οὖν ἐν ᾅδου τίσιν τῶν ἐνταῦθα ἁμαρτανομένων, καὶ τῆς νῦν τῶν ἡδονῶν ἀμετρίας ἀηδῶν ἐκεῖ πολλῶν ἀντιδίδοσθαι πεῖραν, οὐχ ἡ τῶν σοφῶν πάντων ὁμολογία μόνον ἐρρῶσθαι τὴν δόξαν ταύτην παρίστησιν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς θείας δικαιοσύνης ἰσότης· ᾗ πάντες καὶ

οἱ ἀναισχυντότατοι συγχωροῦσιν, ἀκίνητον ἐν ταῖς ψυχαῖς τὸ δόγμα τοῦτο τηρεῖν ἀναγκαζόμενοι. Τῷ γὰρ ἀγαθῷ καὶ τελειοτάτῳ Θεῷ ἐνδεῖν τι τῶν ἀγαθῶν οὐχ ὅσιον οἴεσθαι. Ἀγαθὸν δὲ ἡ δικαιοσύνη πᾶσι μὲν, μάλιστα δὲ τοῖς ἄρχειν λαχοῦσιν, ἧς ἄνευ πολλῆς ἂν τὴν ἀρχὴν ἐμπλήσειεν πλημμελείας. Μάλιστα δὲ ἄρχει Θεὸς καὶ τὴν μεγίστην καὶ τελεωτάτην ἀρχὴν, ὅτι μηδ' ἔχει τὸν πρὸ αὐτοῦ· οὐδ' ἔστιν οὗ δεῖται, ἵν' ἡ χρεία καὶ πρὸς δουλείαν αὐτὸν ἑλκύσειεν ἐν τῷ μέρει. Πάντων τοίνυν αὐτὸς προκαθήμενος, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων ἐπίσκοπος ὢν, πάρεδρον ἐξ ἀνάγκης αὐτῷ τὴν δικαιοσύνην ποιήσεται, ἣ τῶν μὲν ἀγαθῶν ἀμοιβὰς, τιμωρίας δὲ τῶν κακῶν ὁριεῖ· ὃ μόνης ἔργον δικαιοσύνης. Εἰ τοίνυν ἀγαθὸς ὁ Θεὸς, ἀνάγκη, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν στεφάνους, τιμωρίας δὲ τοῖς πονηροῖς ἡτοιμάσθαι, κἂν εἰ μὴ ταύτας ἐνταῦθα τίσαιεν· ἀνάγκη τούτοις μετὰ τὴν τελευτὴν ἐκείνας τηρεῖσθαι. Τὴν γὰρ δικαιοσύνην τὸ κατ' ἀξίαν παρελθεῖν οὐχ οἷόν τε.

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Οὐ μὴν εἰ τοῦτ' ἀληθὲς, ἤδη καὶ τὸν θάνατον ἐν τοῖς κακίστοις θετέον. Εἰ μὲν γὰρ τῶν μετὰ τοῦτο ἀηδῶν οὗτος αἴτιος ἦν, εἰκότως ἄν τις αὐτὸν ἐδυσχέραινεν, ὡς δι' αὐτὸν ἄθλιος καὶ κακοδαίμων ἐσόμενος· εἰ δὲ μετὰ τὴν τελευτὴν, οἱ μὲν ἐπὶ στεφάνους τρέχουσιν, οἱ δὲ ἐπὶ βασάνους ὠθοῦνται· τί τό γε συμβαῖνον λογιζώμεθα τῷ θανάτῳ; Μᾶλλον μὲν οὖν τῶν προσδοκωμένων ἕνεκα τὸν βίον ἔδει κακίζειν. Οὐ γὰρ τῶν ἀποθνησκόντων, ἀλλὰ τῶν κακῶς βεβιωμένων αἱ τιμωρίαι. Ὥστε εἰ ταύτας ἀποστρέφεσθαι δεῖ, δικαιότερον ἂν ἐπὶ τὴν ζωὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τὸ μῖσος μετάγοιμεν, ἀφ' ἧς τὰ κακὰ προσγίνεται ταῖς ψυχαῖς, ὧν ἀπαιτούμεθα δίκας· ὁ δὲ θάνατος ἀνεύθυνος παντελῶς, ὅτι μηδ' αἴτιος τῶν μετέπειτα φοβερῶν. Εἰ δὲ τούτῳ τὰ μετ' αὐτὸν δυσχερῆ λογιούμεθα, διατί μὴ καὶ τὰς τῶν δικαίων ἀμοιβὰς ἐπὶ τοῦτον ἀνοίσομεν; Αἱ γὰρ ἀπολαύσεις μετὰ τοῦτον τοῖς ἀγαθοῖς, ὥστ' ἀπὸ των ἑπομένων οὐ μᾶλλον κακὸν ἢ ἀγαθὸν ἔξεστιν αὐτὸν προσειπεῖν. Μᾶλλον μὲν οὖν ἂν τἀληθῆ σκοπῶμεν, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μοίρας εὑρήσομεν ὄντα. Ἐπὶ γὰρ τὰ τῆς ἀρετῆς ἆθλα παραπέμπων τοὺς δικαίως βεβιωκότας, τοῖς πονηροῖς τῆς κακίας γίνεται τέλος, ἣ τοῖς νοῦν ἔχουσι πάσης ἀλγεινότερον τιμωρίας.

ΚΕΦΑΛ. ΚΒ'.

Οὐ τοίνυν τὸν θάνατον τῶν ἀπειλουμένων αἰτιατέον, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν τῶν ἡδονῶν δουλείαν, ὑφ' ὧν τὰς ψυχὰς λωβηθέντες, φοβερὸν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο ποιοῦμεν. Ὥστ' εἰ ταύτας ἐφυλαττόμεθα, οὐδὲν ἂν ἦν τὸ κωλύον καὶ εὐεργέτην τὸν θάνατον οἴεσθαι, θᾶττον ἡμᾶς ἐπὶ τὰς τῶν ἀγαθῶν ἀμοιβὰς παραπέμποντα. Οὐ τοίνυν παρὰ τοῦ θανάτου τὸ δέος, παρὰ δὲ τοῦ συνειδότος ὁ τρόμος· ὅπερ συμβαίνει τοῖς τῶν δεινοτάτων ἁλοῦσι. Κἀκεῖνοι γὰρ τὴν παρὰ τῶν νόμων φρίττουσι προθεσμίαν, καὶ προσιούσης αἰσθανόμενοι ἀποπνί-

divinæ justitiæ æqualitas, quam omnes etiam impudentissimi concedunt, cum hanc sententiam immotam in animis retinere cogantur. Neque enim sine scelere cogitare possumus, bono et perfectissimo Deo aliquid boni deesse. Justitia autem cum omnibus bona est, tum vero iis quibus principatus obtigit, sine qua multis peccatis imperium complebunt. In primis autem Deus maximo et absolutissimo imperio præditus est: cum se priorem habeat neminem, nihil est quo opus habeat, neque quidquam sit, quo egeat: ut necessitas eum aliqua per vices ad servitutem trahat. Ipse igitur, cum præsideat omnibus, et humana facta intueatur, justitia necessario juxta se collocabit, qua et bonorum remunerationes et malorum supplicia definiat, quod solius justitiæ munus est. Quodsi Deus est bonus, necesse est viris bonis coronas, improbis supplicia præparata esse: quæ nisi hic luant, necesse erit ea illis post obitum reservari. Neque enim fieri potest, dignitatis a justitia rationem non haberi.

CAPUT XXI.

Quod si hoc verum est, jam mors pessimis in rebus numeranda non erit. Nam si auctor esset secutarum molestiarum, merito ab ea quispiam abhorreret, ut qui per eam miser et infelix futurus esset. Si vero post obitum alii ad coronas currunt, alii ad tormenta adiguntur, cur eam rem morti imputemus? cum vitam magis ob ea, quæ exspectanda sunt, criminari oporteret. Non enim morientibus, sed iis qui perperam vixerunt, pœnæ destinatæ sunt. Quocirca si hæ sunt aversandæ, æquius fuerit, a morte ad vitam odium transferri, a qua, mala ea in animos redundant, quorum pœnæ a nobis expetuntur: mors vero omnino criminis expers est, quia ne causa quidem est sequentium formidinum. Quodsi illi, quæ post eam molesta futura sunt, assignemus: cur et honorem et bonorum remunerationes acceptas illi non referamus? Viri enim boni post eum solatia consequuntur. Itaque ex illis, quæ post eveniunt, non magis mala, quam bona appellanda erit, ac potius (si veritatem spectemus) etiam in bonis numerandum esse, inveniemus. Eos enim, qui juste vixerunt, ad virtutis præmia accersit, et malis improbitatis finem statuit, quam homines cordati quovis supplicio gravius ferunt.

CAPUT XXII.

Quapropter impendentium calamitatum minæ morti imputandæ non sunt, sed nobis ipsis, et voluptatum servituti, per quas animis nostris læsis, prætorium illud ipsi nobis formidabile reddimus. Itaque si has caveremus, nihil impedimento esset, quominus bene etiam mortem de nobis mereri putaremus: ut quæ ad bonorum remunerationes celerius nos transmitteret. Quare metus ille non a morte, sed horror a conscientia oritur: quemadmodum iis accidit, qui gravissimorum scelerum sunt convicti. Nam illi quoque præstitutam a le-

gibus diem expavescunt : et cum eam accedere animadvertunt, exanimantur, cum iis facinoribus quæ commiserunt, imperare debuissent. Aiunt, quinta, quarta, tertia, deinde ea quam maxime omnium dierum timeo, et horreo, et exsecror. Miser, quodnam est diei vitium, propter quod eam ita abominaris? cum eadem et multi sacrificent, et libationes ob victorias offerant, et coronas gestent, et rerum bene gestarum præmia consequantur? Tu vero petulantiæ deditus, velut ii qui diem a legibus prætinitam exspectant, times. Atqui illis evadere non licet, ubi semel condemnati fuerint. Nobis autem pœnitentia, et vitæ modestior institutio, si actiones nostras ipsi condemnaverimus, irritum facit atrox illud suffragium, et spem meliorem suppeditat. Quodsi ergo ea quæ mortem sequuntur, hos ad eam metuendam vere impellunt, vitæ correctio timorem illum consoletur. Ea porro in nostra potestate est, ac voluntate tantum opus, et sic timor evanescet, et admiranda, loco prioris tempestatis, tranquillitas in animis exsistet. Quid igitur verbis opus est? cum calamitatum depulsionem tantum non in manibus habeamus? Sin quis putet, vitam virtute præditam molestam, et receptum ad hanc a voluptatibus, non cujusvis hominis esse existimet; ei satis apparet, timoris hujus causam esse quamdam animi dissolutionem et mollitiem. Nam omnis metus fore expertes eos qui diligentiam adhibere velint, ipse utique assentietur. Ergo non ab ipsa re metus exsistit, sed ab eorum stultitia, qui se corrigi nolunt. Tanquam si quis fraudator, cum in jus trahitur, omissa æris alieni restitutione, ad judicem accurrere, atque supplex illi esse nolit, sed potius iter ad illum ut longum culpet, et otiose desidens, iis quæ per injuriam abstulisset, frui velit, postea accuset eos, a quibus damnatus esset, aut etiam alios præter meritum. Demens, restitue id, quod contra leges detines, et judices non modo in te non animadvertent, sed etiam bene tibi cupient. Quoad autem lites moves, ipse tibi culpam eorum quæ perpessurus es, ascribito.

A γονται, δέον αὐτοὺς, ὧν ἐτόλμησαν, ἄρχειν. Πέμπτη, φασὶ, τετρὰς, τρίτη, δευτέρα, εἶθ' ἣν ἐγὼ μάλιστα πασῶν ἡμερῶν δέδοικα, καὶ πέφρικα, καὶ βδελύττομαι. Σχέτλιε, καὶ τίς ἡ τῆς ἡμέρας κακία, δι' ἣν οὕτω ταύτην βδελύττῃ, ἐν ᾗ πολλοὶ θύουσι, καὶ σπένδουσιν ἐπινίκια, καὶ στεφανοῦνται, καὶ λαμβάνουσιν ἀριστεῖα; σὺ δ' ἀκολασίαν ἀσκήσας, ὥσπερ οἱ ῥητὴν παρὰ τῶν νόμων προσδεχόμενοι δέδοικας. Καίτοι ἐκείνοις μὲν οὐκ ἔστιν ἀποφυγεῖν ἅπαξ κατεγνωσμένοις, ἡμῖν δὲ ἡ μετάνοια καὶ τὸ τῶν πεπραγμένων ἡμῖν αὐτοῖς ἐπιτιμήσαντας, πρὸς τὸ σωφρονέστερον διαθεῖναι τὸν βίον, τὴν σκυθρωπὴν λύει ψῆφον, καὶ δίδωσι περὶ τῶν χρηστοτέρων ἐλπίζειν. Εἰ τοίνυν τούτοις τὰ μετὰ θάνατον αἴτιον πρὸς ἀλήθειαν τοῦ δεδοικέναι τὸν θάνατον, ἡ τοῦ βίου B διόρθωσις τὸ δέος παραμυθείσθω· ἐκείνη ἐφ' ἡμῖν, καὶ βουληθῆναι δεῖ μόνον, καὶ οὕτως ὁ μὲν φόβος οἰχήσεται, θαυμαστὴ δέ τις γαλήνη ταῖς ψυχαῖς ἀντὶ τοῦ πρὶν χειμῶνος ἀντεισαχθήσεται. Ὥστε τί δεῖ καὶ λέγειν, μόνον οὐκ ἐν χεροῖν τὴν τῶν δεινῶν λύσιν ἔχοντας; Εἰ δέ τις δυσχερῆ τὸν μετ' ἀρετῆς βίον ἡγεῖται, καὶ τὴν ἐπὶ τοῦτον ἀπὸ τῶν ἡδονῶν ἀναχώρησιν οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἔργον εἶναι νομίζει· ἔκλυσίν τινα καὶ μαλακίαν ψυχῆς τοῦ δέους τούτου δῆλός ἐστιν αἰτιώμενος. Τοῖς γὰρ βουλομένοις σπουδάζειν ἀδεᾶ πάντα ἔσεσθαι καὶ αὐτὸς δήπουθεν συνομολογήσει. Οὐ παρὰ τοῦ πράγματος τοίνυν ὁ φόβος, ἀλλὰ παρὰ τῆς τῶν μὴ βουλομένων ἑαυτοὺς παιδεύειν ἀβελτηρίας· ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀποστερητὴς C ἑλκόμενος ἐπὶ δικαστήριον, ἀφεὶς τὴν ὀφειλὴν διαλύσασθαι, ἢ καὶ παρὰ τὸν δικαστὴν δραμὼν ἱκετεύειν, ὁ δὲ τὴν μὲν ἐπὶ τοῦτον ὁδὸν ὡς μακρὰν αἰτιῷτο, τῶν δὲ κακῶς ἀφαιρεθέντων βούλοιτο καθήμενος ἀπολαύειν· ἔπειτα τῶν κατεγνωκότων, ἢ καὶ τινων ἄλλων μὴ προσηκόντως κατηγοροίη. Ἀνόητε, ἀπόδος, ὃ παρὰ τοὺς νόμους κατέχεις· καὶ τῶν δικαστῶν φίλων ἀντὶ κολαστῶν πειραθήσῃ· ἕως δ' ἂν φιλονεικῇς, σαυτῷ τὴν αἰτίαν, ὧν πείσῃ, λογίζου.

CAPUT XXIII.

Sic primi illi homines, pro tertiis nunc etiam revertuntur, qui propter voluptates, earumque suavitatem mortem horrent. Deprehendemus enim etiam hos nihil culpare aliud, quam voluptates. Nam quia nimium arcte has complexi sunt, non ferendum esse censent quidquam, quod illam suavitatem auferat. Eo autem priores superant, quod immodestiæ suæ quamdam verecundiæ speciem prætexunt. Neque vero difficulter redargui possunt, cum suapte oratione facile vincantur. Nam siquidem (bone vir) suppliciorum suspicio mortem tibi horribilem facit, cur non paulisper ejectis voluptatibus, animum usque adeo premente onere liberas? et voluptates voluptatibus permutas? periculosas tutis, minutis maximas, brevibus æternas? Nam illis serviendo, hanc quoque vitam molestiarum plenam perages, pœnam subinde tre-

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Οὕτως ἡμῖν ἀντὶ τῶν τρίτων οἱ πρῶτοι καὶ νῦν ἐπανίασιν ἄνδρες, οἱ τῶν ἡδονῶν εἵνεκα καὶ τῆς D τούτων ἀπολαύσεως τὸν θάνατον φρίττοντες. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἢ τὰς ἡδονὰς καὶ τούτους αἰτιωμένους εὑρίσκομεν. Ὑπὸ γὰρ τοῦ σφόδρα ταύταις συμπεφυκέναι οὐκ ἀνεκτὸν ἡγοῦνται πᾶν, ὃ τὴν ἡδυπάθειαν ἵστησι. Τοσοῦτον δὲ τῶν προτέρων ἔχουσι πλέον, ὅσον εὐλαβείας τινὸς σχήματι περιστέλλουσι τὴν ἀκολασίαν· οὓς οὐ χαλεπὸν ἐξελέγχειν, οἷς λέγουσι ῥᾳδίως ἁλισκομένους. Εἰ γὰρ, ὦ 'τὰν, ἡ τῶν κολάσεων ὑποψία φοβερὸν ἐργάζεταί σοι τὸν θάνατον· τί μὴ πρὸς ὀλίγον τὰς ἔξω ῥίψας, οὕτω πιέζοντος ἄχθους τὴν ψυχὴν ἀπαλλάττεις, καὶ ἡδονῶν ἡδονὰς ἀντικαταλλάττῃ, τῶν ἐπικινδύνων τὰς ἀσφαλεῖς, καὶ τῶν μικρῶν τὰς μεγίστας, καὶ τῶν προσκαίρων τὰς αἰωνίους; Ἐκείναις μὲν γὰρ δουλεύων, καὶ τὸν παρόντα βίον μεστὸν ἀηδίας ἀνύσεις, τρέμων

ἀεὶ τὴν δίκην. καὶ δεδιὼς, καὶ ταύτη μηδεμίαν αἴσθησιν λαμβάνων τῶν λεγομένων ἡδονῶν· κἂν τῷ μέλλοντι τῶν νῦν προσδοκωμένων ἡ πεῖρά σε καταλήψεται. Ἂν δὲ μικρὸν ἀνανήψῃς, καὶ τοῦ σώφρονος ἅψῃ βίου, κἂν τῷ παρόντι ταῖς ἀγαθαῖς τῶν ἐλπίδων ἡσθήσῃ, κἂν τῷ μέλλοντι μετ' εὐφροσύνης διάξεις, οὐ τῶν δυσχερῶν μόνον ἐκποδὼν γενομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγαθῶν πάντων μετ' ἀφθονίας σοι παραγενομένων. Ἀλλ', ὡς ἔοικε, τοῦ παραυτίκα ἡδέος γινόμενος, τῆς ἐλευθερίας ἐπιλανθάνει καὶ συνεχεῖ τρόμῳ συζῆν ἀνέχῃ· βουλόμενος δὲ τῶν ὀνειδῶν ἀπαλλάττειν σαυτὸν, τῷ θανάτῳ λογίζῃ τὸ δέος, δέον σαυτὸν ἐπὶ τῇ τῶν αἰσχίστων ἥττῃ κρημνίζειν. Συμπεραίνουσι τοίνυν δύο ταυτὶ φαίνεται αἴτια τοῦ τὸν θάνατον δεδιέναι. Ἢ γὰρ ἀμαθίᾳ τινὶ B τοῦτο συμβαίνει, μηδὲν εἶναι παρὰ τὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων ἑαυτοὺς οἰομένων· ἢ, εἴ τι καὶ παρὰ τοῦτ' ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, τῷ σώματι τοῦτο καὶ συνεῖναι, καὶ συναπόλλυσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο, τῆς τελευτῆς προσιούσης, ταράττονται, ὡς ἂν οὐδενὸς αὐτοῖς μετὰ τὸν θάνατον ὄντος λοιποῦ, καὶ ταῖς ἡδοναῖς ἑαυτοὺς παραδόντες, ἀλγοῦσι τούτων χωρίζεσθαι μέλλοντες, οὐδεμίαν ἄλλην ἄλλοθι τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν ἡδίω καὶ καθαρωτέραν εὑρήσειν ἐλπίζοντες. Ὥστ' εἰκότως δακρύοντες χωροῦσι πρὸς τὸ χρεὼν, ὡς ἂν αὐτοῖς παντάπασι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ τέλους ἀπολλυμένου.

ΚΕΦΑΛ. ΚΔ'.

Τούτοιν δὲ τοῖν δυοῖν ὑπ' ἀλλήλων ἡ γένεσις. Ἡ μὲν γὰρ τῶν ἡδονῶν δουλεία, τὴν ψυχὴν τῷ σώματι παντελῶς ἀναμίξασα, οὐ συγχωρεῖ ταύτην εἰλικρινῶς ἑαυτὴν κατιδεῖν· ἀλλ' ἀεὶ τῷ μίγματι συντυγχάνων ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅλης δι' ὅλου τοῦ σώματος C συμπεφυρμένης τῆς ψυχῆς αἰσθανόμενος, ὥσπερ πολλῷ τῷ τῶν ἀτιμοτέρων μετάλλων γένει χρυσίου ὀλίγου, καὶ δι' ἐπιστήμης ἔνδειαν, μεταλλευτοῦ φαύλου δίκην, ἀλλήλων οὐ δυνάμενος ταῦτα χωρίζειν, τῷ φαινομένῳ προστίθεται· καί φησιν ἄνθρωπον εἶναι τὸν δυνάμενον ὅσον πλείστων ἡδονῶν ἐμφορεῖσθαι, τοῦτο μόνον, ὅ τι φάγοι, καὶ πίοι, καὶ λαγνεύσειε, κέρδος ἡγούμενος, ὃ Σαρδανάπαλον ἐπιγράψαι τῷ μνήματι λέγεται, τοῦτ' αὐτὸς ἀνεξάλειπτον ἐγγράφων ἐν τῇ ψυχῇ. Ὅπερ οὐκ ἂν ἔπαθεν, ἐγκρατείᾳ κολάζων τὰς ἡδονὰς, καὶ κέρδος, ἀλλὰ μηδεμίαν βλάβην ἡγούμενος, εἴ τι τούτων ἀφέλοι. Οὕτω γὰρ αὐτὸν κατὰ μικρὸν λύων τοῦ σώματος, D καὶ ἑαυτὸν συνεθιζόμενος βλέπειν, οὐκ ἂν ἠγνόησεν ἑαυτὸν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀσωμάτων γινόμενος θεωρὸς, καὶ κατανοῶν, ὡς οὐδὲν αὐτῷ τὸ σῶμα πρὸς τὴν θεωρίαν ἐκείνην λυσιτελεῖ, εὕρισκεν ἂν ἐνταῦθα τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπηλλαγμένην τοῦ σώματος, καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι δυναμένην καὶ πρὸ θανάτου, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον καλλίω καὶ ἐῤῥωμενεστέραν, ὅσονήττον μετεῖχε τοῦ σώματος.

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ'.

Καὶ οὕτω τῇ τοιαύτῃ καταστάσει συνεθιζόμενος, οὐκ ἂν ἤλγει, διισταμένων αὐτῷ τῶν μερῶν, οὐδ' ἂν ἐδεδίει περὶ ἑαυτοῦ, πεπεισμένος μενεῖν αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐξ ὧν ἐπεπείρατο. Οὕτως καὶ αἱ ἡδοναὶ τὴν ψυχὴν ἀναμιγνῦσαι τῷ σώματι, τὴν αὐτῆς αἴ-

A mens et metuens : nec hic ullum sensum percipiens carnis quæ voluptates dicuntur : in posterum reipsa experieris ea, quæ nunc exspectas. Quod si paulisper ad sanam mentem redieris, et vitæ modestæ periculum feceris, etiam in præsentia spe bona delectaberis, et deinceps suaviter ætatem deges, non molestiis modo remotis, sed bonis etiam omnibus ubertim tibi affluentibus. Sed præsenti suavitati te in servitutem tradere libertatis oblitum, neque recusare te in perpetuo tremore vivere satis apparet. Sed dum te probro liberare studes, morti timorem imputas, cum ipse te culpare deberes, qui turpissimis rebus succumbas. Quod si in summam contrahamus, duas esse causas apparet, cur mors timeatur. Nam hoc aut inscitia quadam accidit, cum homines se præter corpus nihil esse existimant, aut si tametsi in iis aliquid præter illud sit, id una cum corpore et esse et interire putant. Eoque qui voluptatibus sese tradiderunt, morte adventante conturbantur, quasi nihil sit iis post mortem reliqui : et dolent, cum hæc relinquendæ sunt, quod desperent se usquam aliam suavitatem, carnis voluptatibus jucundiorem et puriorem reperturos. Itaque non injuria cum lacrymis fato concedunt, nimirum bono et fine iis penitus pereunte.

CAPUT XXIV.

Verum horum duorum, alterum ex altero nascitur. Nam voluptatum servitus cum animum corpori plane commiscuit, non patitur, eum se ipsum perspicue contueri, sed perpetua commistionis illius consuetudine devinctus homo, sentit, totum animum toti corpori permistum esse, quemadmodum parum auri variis aliis abjectioribus metallis : atque cum ob scientiæ inopiam, instar imperiti metallici, hæc a sese separare nequeat, ei quod videt assentitur, et hominem esse ait, qui se quam plurimis voluptatibus ingurgitare possit : id unum in lucro deputans, quod comederit, et biberit, et rebus venereis impenderit. Et quod Sardanapalus monumento suo inscripsisse fertur; id ipse animo suo sic inscribit, ut deleri non possit, id quod ei non accideret, si continentia voluptates coerceret, et lucrum putaret, non damnum, si quid his decederet. Nam si sic paulatim a corpore se resolveret, et se intueri assuesceret, sese non ignoraret, sed veritatis et incorporeorum fieret contemplator : atque intelligeret, nihil ad illam sibi contemplationem corpus prodesse, et reperiret ibi animum suum a corpore liberatum, et per sese etiam ante mortem posse consistere : eoque et pulchriorem et robustiorem esse, quo minus corporis consors sit.

CAPUT XXV.

Itaque tali statui assuefactus, non doleret, cum partes ejus divellerentur : nec sibi timeret, cum persuasum haberet, iis rebus, quarum periculum fecisset, adductus, animum sibi permansurum esse. Voluptates vero animum corpori commiscen-

A tes, illi sensum sui eripiunt, eumque timiditate et ignoratione replent. Ob hanc porro inscitiam, voluptatibus earumque sordibus magis commiscetur, neque ullum hujus infelicitatis exitum reperit, cum in inscitiam propter voluptates delabatur, et ab illa inscitia in voluptatum barathrum præcipitetur. Neque vero mirum hoc est. Quilibet enim homo bonum aliquod appetit, et ob id cuncta et dicit, et agit. Neque enim quisquam adeo infelix esse potest, ut sibi et actionibus suis malum finem statuat. Quod si scientia et diligentia naturam boni comprehenderit, illius lumine tanquam duce utens; et perspicue cernit quo properandum sit, et cursum citra errorem conficit et id quod desiderat consequitur, et dolere desinit, et fidenti est animo: quippe qui nunquam pri-
B vandus sit essentia et vita, cum essentiæ et vitæ causa conjunctus. Sin desiderium suum ignavia quadam ignorarit, tanquam parentem ii qui longo tempore a suis sejuncti, Barbaris servierunt: boni desiderium ne sic quidem eum deserit, quippe quod innatum ei sit: sed quærens quibus comprehensis amorem sedet, fertur ob boni inscitiam ad ejus simulacra et similitudines: ac a veritate scientiaque delapsus, ad opiniones et mendacium festinat, atque assilit intemperanter corporibus, iisque rebus, quæ per corpus exercentur, umbra pro veritate ipsa arrepta. Itaque boni loco suavitatem colit atque amplectitur, et mendacio loco veritatis quæ a bono exsistit, delectatur, sicque cum impuris voluptatibus paciscitur,
C et se his per omnem ætatem serviturum pollicetur, persuasum omnino habens, summum eas esse bonum. Quæ quidem extrema miseria est, et cœnum et tenebræ: in quibus, vere dictum est, fore ut jaceant non initiati. Hoc igitur cuivis homini cavendum erit, qui vere beate vivere volet: ac opera danda, ut virtuti et scientiæ pro virili semper amicus, corporis vero voluptatibus hostis sit, ut ne ex inscitia oberrans, bonum alibi quærat, et se reperisse putans, id quod jucundum est, præ illo colat, neque in ignoratione verarum voluptatum ætatem exigat, animi oculo voluptatibus suffocato, et vecordia excæcato. Qui si ita se composuerit, et hac ratione res suas disposuerit, ut pulchrius comparari non possint: tum animum
D suum immortalem esse inveniet et sciet: ac deinceps non modo mortem non timebit, sed ejus etiam cunctationem moleste feret, eamque a Deo exoptabit ut eo pacto suaviori vita fruatur.

σθησιν ἀφαιροῦνται, καὶ δειλίας ἐμπιπλᾶσι, καὶ ἀμαθίας. Διὰ ταύτην δ' αὖθις τὴν ἄγνοιαν μᾶλλον ταῖς ἡδοναῖς καὶ τῷ παρ' ἐκείνων ῥύπῳ συμφύρεται, καὶ πέρας οὐδὲν αὐτῇ τῆς κακοδαιμονίας γίνεται ταύτης, διὰ μὲν τὰς ἡδονὰς ἀμαθαινούσῃ, ὑπὸ δὲ τῆς ἀμαθίας τῷ τῶν ἡδονῶν βαράθρῳ κρημνιζομένῃ. Καὶ εἰκότως· ἐρᾷ μὲν γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ πᾶς ἄνθρωπος, ἐκείνου δὲ ἕνεκα πάντα καὶ λέγει, καὶ διανοεῖται, καὶ πράττει. Οὐδεὶς γὰρ οὕτω γένοιτ' ἂν κακοδαίμων, ὥσθ' ἑαυτοῦ, καὶ ὧν ἐπιτηδεύει τὸ κακὸν τέλος ποιεῖσθαι. Ἂν μὲν οὖν ἐπιστήμῃ καὶ μελέτῃ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν λάβοι, ὥσπερ ἡγεμόνι χρώμενος τῷ παρ' ἐκείνου φωτὶ, ὁρᾷ μὲν ἀκριβῶς, οἷ δεῖ σπεύδειν· ἄνευ δὲ πλάνης τὸν δρόμον συντείνων, τυγχάνει τοῦ ποθουμένου ὠδῖνός τε λήγει, καὶ θαῤῥεῖ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς οὐδὲν ἔτι οὐσίας καὶ ζωῆς στερηθησόμενος, τῇ τῆς οὐσίας καὶ ζωῆς αἰτίᾳ συμφύς. Ἂν δὲ διά τινα κακίαν ἀγνοήσῃ τὸν ἑαυτοῦ πόθον, ὥσπερ γονέας οἱ πολὺν χρόνον τῶν οἰκείων διοικισθέντες, καὶ βαρβάροις δουλεύσαντες· τὸ μὲν τἀγαθὸν ποθεῖν οὐδ' οὕτως αὐτὸν ἀπολείπει, ἅτε συγγεγενημένον αὐτῷ, ζητῶν δ' ὧν λαβόμενος, ἀναπαύσει τὸν ἔρωτα, ἀγνοίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπὶ τὰ εἴδωλα τούτου καὶ τὰς ὁμοιότητας ἵεται· ἀληθείας τε καὶ ἐπιστήμης ἀποπεσὼν, ἐπὶ τὰς δόξας φέρεται, καὶ τὸ ψεῦδος ἀκρατῶς τε τοῖς σώμασι καὶ τοῖς δι' αὐτῶν γενομένοις ἐπιπηδᾷ, τῆς σκιᾶς ἀντὶ τοῦ ἀληθοῦς λαμβανόμενος. Ὥστ' ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ μὲν τιμᾷ τὸ ἡδὺ, καὶ τούτῳ προσπλέκεται, ἀντὶ δὲ τῆς ἐκεῖθεν ἀληθείας χαίρει τῷ ψεύδει, καὶ οὕτω δὴ ἄγνοιαν ταῖς ἀκαθάρτοις ἡδοναῖς σπένδεται, καὶ ταύταις ὁμολογεῖ διὰ βίου δουλεύσειν, αὐτὰς εἶναι τὸ ἀγαθὸν παντελῶς πεπεισμένος. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἐσχάτη κακοδαιμονία, καὶ ὁ βόρβορος, καὶ τὸ σκότος, ᾗ κείσεσθαι τοὺς ἀμυήτους, ἡ ἀληθὴς ἔχει γνώμη. Ὃ δεῖ πάντα ἄνδρα φυλαττόμενον, τόν γε ὡς ἀληθῶς εὐδαιμόνως ζησόμενον, φίλον μὲν ἀεὶ πρὸς δύναμιν γίνεσθαι ἀληθείᾳ καὶ ἐπιστήμῃ, ἐχθρὸν δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς, ἵνα μήτε δι' ἀμαθίαν ἄλλοθι πλανώμενος ζητῇ τἀγαθὸν, καὶ οἰόμενος εὑρηκέναι, πρὸ ἐκείνου τὸ ἡδὺ θεραπεύῃ, μήτε διὰ τὸ ταῖς ἡδοναῖς ἐπικλύζεσθαι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, καὶ δι' ἀφροσύνην τυφλοῦσθαι, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἀληθῶν ἡδονῶν διαγάγῃ τὸν βίον. Εἰ δ' οὕτως ἑαυτὸν ῥυθμίσειε, καὶ τῇ καλλίστῃ τῶν ἁρμονιῶν τὰ αὑτοῦ διὰ πάντων ἁρμόσειεν· ἀθάνατον τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εὑρήσει, καὶ εἴσεται· καὶ τὸ λοιπὸν, οὐ μόνον ἀδεῶς πρὸς τὸν θάνατον ἕξει, ἀλλὰ καὶ μέλλοντος ἀνιάσεται, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦτον εὔξεται, ἵν' οὕτως ἡδίονος αὐτῷ γένοιτο βίου λαβέσθαι.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΝ ΠΡΙΜΜΙΚΕΡΙΟΝ

ΤΟΝ ΦΑΚΡΑΣΗΝ.

DEMETRII CYDONII

EPISTOLA

AD MAGNUM PRIMICERIUM

PHACRASEM,

Thessalonica scripta, cum anno 1430 Amuratus II urbem obsidione cingeret, quam mox expugnatam ferro et igne delevit. — Ex hac epistola discimus Cydonium patria Thessalonicensem fuisse, non autem Cpolitanum vel Cretensem, ut Fabricius cum aliis putavit (1).

Οὔθ' ἥσθην, οὔτ' ἠνιάσθην οὕτω ποτὲ, ὡς νῦν ἀμφότερά μοι ταῦτα συνέδη. Ἐποίει δὲ ἡμῖν τὸ μὲν πρότερον ἡ τῶν σῶν γραμμάτων ἀνάγνωσις, τῶν σῶν ἠθῶν τὰς τῶν ἐρώντων συγκινούντων ψυχάς· τοῦ δευτέρου δὲ αἴτιον αἱ τῆς πατρίδος συμφοραὶ, καὶ τὸ μὴ μέχρι πολλοῦ τὸ τῆς δοκούσης εὐδαιμονίας εἴδωλον αὐτῇ τηρηθῆναι, ἀλλὰ, πρὶν καθαρῶς ἀναπνεῦσαι, μετὰ προσθήκης αὐτῇ τὴν προτέραν νόσον ἐπανελθεῖν. Ἤκουσα γὰρ καὶ τὸ πρὸ τῶν πυλῶν στράτευμα, καὶ τὸν βάρβαρον ἡγεμόνα, καὶ τὴν λείαν ἣν ἤλασαν, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν μετὰ τοῦ δακρύειν μόνον τὰ τοιαῦτα ὁρῶντας. Τὸ δὲ μήτε τοὺς ἔξωθεν ἁρπάζοντας, μήθ' ὑμᾶς ἀδικουμένους παύσεσθαί ποτε προσδοκᾷν, τίν' οὐκ ἂν ὡς ἤδη κειμένην πείσειε τὴν πόλιν θρηνεῖν; Καὶ πρόσεστι τὸ μηδὲ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μόνον εἶναι τὴν ζημίαν τῇ πόλει, ἀλλὰ πολλῷ χείρω καὶ τὰ παρὰ τῶν πολιτῶν αὐτῇ προσδοκᾶσθαι. Πανταχοῦ γὰρ ἡ στάσις πολιορκίας ἐφόλκιον· καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τοὺς πολεμίους ἀμύνασθαι ἐφ' αὐτοὺς πείθει λοιπὸν τρέπεσθαι τοὺς πολίτας. Καὶ πόλιν οὐδεμίαν ἂν ἴδοις σωφρονεῖν ἐπισταμένην ἐν τοιούτοις καιροῖς. Τίς δ' οὐκ οἶδε τῶν τοιούτων κακῶν τὴν ἡμετέραν πόλιν οὖσαν διδάσκαλον; δι' ἃ τοῖς ἄλλοις νικῶντας τὰ τοῦ δήμου κακὰ τὴν παῤῥησίαν ἡμᾶς ἀφαιρεῖται. Δέδοικα τοίνυν μὴ σφῶν αὐτῶν ἀναμνησθέντες οἱ Θεσσαλονικεῖς συναγωνίσωνται τοῖς ἐχθροῖς, κἀκείνων τοῖς τείχεσι προσβαλλόντων, οὗτοι σφάττωσιν ἔνδον τοὺς ταῦτα δυναμένους κωλύειν, καὶ πάλιν σπλάγχνων τε γεύσωνται καὶ χορεύσωσι τὰ τῆς σχετλίας ἡμέρας. Δι'

A Nullo profecto tempore tanta ego et voluptate affectus sum et mœstitia, quanta nunc earum utraque mihi contigit: illam cepi ex litterarum tuarum, ne dicam suavissimorum morum, inspectione, vehementer amicorum tuorum animos commoventium: sollicitudinem attulerunt patriæ calamitates, non diu illam retinere potuisse apparentem felicitatis speciem, sed priusquam libere respiraret, pristino morbo majore cum vehementia esse affectam. Audivi enim de exercitu ad portas, et de rege barbaro, et de præda quam fecerunt, et de illis qui ex muris ad ejusmodi facinora despiciebant, flentes duntaxat, nihil amplius: illud vero, quod neque hostilis direptionis extrinsecus, neque vestrarum ærumnarum finem unquam B factum iri veremini, quem, quæso, non induceret, ut civitatem tanquam jam prostratam ac perditam comploraret? Accedit, quod non per hostes solos detrimenta importantur urbi, sed multo pejora ab incolis creduntur illi impendere. Etenim ubicunque terrarum obsessionis appendix seditio est, et istud ipsum, non posse hostes reprimi, ad arma in se vertenda cives allicit. Verumtamen quanquam urbem nullam invenias tali rerum statu prudenter se gerentem, nostram tamen quis nescit magistram esse hujusmodi facinorum? Quamobrem, etsi aliis rebus præstamus, populi tamen mala spem nobis eripiunt. Quippe timeo, ne sui memores Thessalonicenses hostibus sint ipsi suffragaturi, hisque ad mœnia accedenti-

(1) Ex epistolis bene multis, familiaribus plerisque, quas scripsit Cydonius, hanc, quia argumenti historici est, selegimus. Eam primus edidit cl. Hasius in *Notitiis mss. bibliothecæ Regiæ*, tom. VIII, p. 314.

bus, qui hostiles conatus prohibere possent eos intus trucident, iterumque gustatis visceribus suos saltatorios orbes, ut calamitoso illo die, versent. Eas ob res omnes velim, ut nunc est, a negotiis publicis omnino te removeas : quid enim potest medici ars in ægrotis, qui ut intereant summa omnia faciunt ? Sed quoniam imperator rebus te præfecit, stare oportet adversus fortunam, et invocare illum qui solus potest impendentia mala depellere, et uti potentibus, sic tamen, ut nulli molesti sitis. Magnum quoque est, suadere optimatibus ut intelligant, non nunc tempus esse lucrifaciendi, neque desperantes insuper esse irritandos : sed popularius agant, seque ipsos cum plebe commiscere conentur. Neque enim optimus imperator negliget amantissimam sui charissimamque civitatem, sed recordatus quantum inique se habito indoluerit, et quanta perpessa sit salutem publicam spectans (inde enim egressus princeps paternum imperium capessivit), non nolet hercle cum corollario vicem illi reddere: non patietur una urbe minus magnanimitatem suam demonstrare : verum ut labentem atque inclinatam erigat omnem laborem adhibebit. Quin etiam cum de his rebus sermonem cum ipso habere inciperemus, intelleximus, ne consultationes quidem eum haberi velle, quod in illis non sine reip. vestræ detrimento tempus teri diceret. Quare relictis rebus omnibus, unum hoc enititur, ut servet civitatem.

A ἃ νῦν ἐβουλόμην μὲν ἂν σε τῶν κοινῶν ἀφιστάναι (τί γὰρ ἂν ἰατρῶν δράσειε τέχνη, τῶν νοσούντων ὅπως ἀπολοῦνται πάντα ποιούντων;)· Τοῦ βασιλέως δέ σε τοῖς πράγμασιν ἐπιστήσαντος, ἀνάγκη πρὸς τὰ παρὰ τῆς τύχης ἱστάμενον καλεῖν μὲν τὸν μόνον δυνάμενον τὰ τοιαῦτα κωλύσειν, χρῆσθαι δὲ τοῖς δυνατοῖς, καὶ αὐτοὺς οὐδενὶ λυπηροὺς γινομένους· μέγα δὲ τὸ καὶ τοῖς μείζοσι συμβουλεύειν μὴ κερδῶν εἶναι καιρὸν τὰ παρόντα, μηδὲ τοὺς ἀπειρηκότας προσερεθίζειν, ἀλλὰ δημοτικώτερον χρωμένους τοῖς πράγμασιν ἑαυτοὺς τῷ δήμῳ πειρᾶσθαι καταμιγνύναι. Οὐ μὴν οὐδ' ὁ πάντα ἄριστος βασιλεὺς τῆς ἐρώσης καὶ ἐρωμένης οὐχ ἧττον πόλεως ἀμελήσει· ἀλλ' ἀναμνησθεὶς ὅπως ἀδικουμένῳ συνήλγησε, καὶ ὡς πάντα πέπονθε τηροῦσα τὸ κοινὸν
B ἀγαθὸν (αὐτόθεν γὰρ ὁρμηθεὶς τὰ πατρῷα κεκόμισται), οὐκ ἀξιώσει μὴ μετὰ προσθήκης αὐτῇ τὰς ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι, οὐδ' ἀνέξεται μιᾶς πόλεως ἐλάττω τὴν μεγαλοψυχίαν ἐνδείξασθαι, ἀλλ' ὅπως αὐτὴν κλινομένην ὀρθώσῃ πάντα ποιήσει. Καὶ ἡμεῖς γὰρ τοιούτων πρὸς αὐτὸν ἀψάμενοι λόγων οὐδὲ συμβουλῆς ἀνεχόμενον εὕρομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ταύτης καιρὸν οὐκ ἄνευ ζημίας εἶναι τοις πράγμασι τῆς πόλεως λέγοντα. Πάντων τοίνυν ἀποστὰς, ἑνὸς τούτου μόνον γέγονε, τοῦ σῶσαι τὴν πόλιν.

ANNO DOMINI MCCCXCVI.

MAXIMUS CHRYSOBERGA

MONACHUS

—

MONITUM EDITORUM.

Liber Maximi Chrysobergæ *De processione Spiritus sancti*, etsi brevis, plane dignus est qui a Græcis schismaticis sedulo meditetur. Auctor enim lacrymis potius quam verbis deplorat atrox schisma quo Ecclesia Orientis ab Occidentali dividitur. Tanta cum persuasione et honesto adeo ac pio dolore affectus loquitur, ut lectorem vel invitum moveat.

Pulcherrime ostendit Romanos Pontifices fidei dogmata et doctrinam Ecclesiæ servasse, præcipue, cum hæresis Iconoclastarum vigeret, et quatuor patriarchæ Orientales hæresi addicti veritatem et Evangelium proderent.

Romani Pontifices his patriarchis resistentes Christianam fidem ab interitu vindicarunt, et jure merito soli cæteros omnes patriarchas ut hæreticos condemnarunt. Auctor etiam egregie scelera Photii exponit, et Photianorum errores carpit. Ideo ab Christianis omnibus magni faciendus est. J.-B. M.

—

ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΡΗΤΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ.

—

MAXIMI CHRYSOBERGÆ

AD CRETENSES

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

ORATIO.

(L. Allatio interprete.— *Græcia orthodoxa*, t. II, p. 1074.)

—

A Α'. Βουλόμενόν με, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, σιγᾷν, καὶ τοῖς ἐμαυτοῦ ἔργοις προσέχειν, τὰ δέ ἐστι τῶν ἱερῶν λόγων ἔχεσθαι, καὶ ὕμνοις πνευματικοῖς τὴν ὑπεράρχιον καὶ θείαν ἀνυμνεῖν ἀρχὴν, οὐκ ἐῶσί τινες, οὐκ οἶδα τίσι χρώμενοι λόγοις, οἷς οὐχ ὅπως ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ πολεμοῦσι σαφῶς ἀληθείᾳ. Ἔνθεν τοι τὴν ποθεινὴν πολλάκις λιπὼν ἡσυχίαν ᾗ χαίρω, καὶ ἥ μοι πρὸς τὴν τῶν καλλίστων θήραν μάλιστα συνεργεῖ, ἀναγκάζομαι πολλάκις τοῖς ἀγοραίοις τούτοισιν εἰς λόγους ἔρχεσθαι. Οἱ δέ εἰσιν ἀφόρητοι καὶ δεινοὶ χρήσασθαι, οὔτε τῶν λόγων ἐπαΐοντες, οὔθ', ὃ πάντων χείριστον, τῇ σφῶν αὐτῶν ἀνιώμενοι ἀμαθίᾳ. Ἀλλ' ἐπαιρόμενοι προπετῶς, καὶ πᾶν λέγειν καὶ διισχυρίζεσθαι μᾶλλον εἰδότες, ἢ περὶ ὧν διαβεβαιοῦνται νοεῖν αἱρούμενοι· οὕτως B εἰσὶ τολμηροὶ, οὕτως ἀκρατεῖς τῆς εἰωθυίας κακῶς λέγειν γλώττης τὰ θεῖα. Καὶ προσίασι μὲν, ὦ ἄνδρες, πολλάκις μαθητῶν περιθέμενοι προσωπεῖον, οἱονεὶ θωπεύοντες, καὶ φιλεῖν προσποιούμενοι καὶ θαυμάζειν, εὐθὺς δὲ τὴν φενάκην ἀποῤῥίψαντες, τὸν ἐγκρυπτόμενον τῇ ψυχῇ δόλον, ὃν περικαλύπτειν ὑπ' ὀργῆς οὐχ οἷοί τε εἰσὶ σημαίνουσι, δυσχεραίνειν ἀξιοῦντες, ὅτι αὐτοῖς οὐ ῥᾳδίως πειθόμεθα, περὶ ὧν σαφῶς οὐκ ἴσασι ληροῦσι, καί τοιγ' ἐχρῆν αὐτοὺς, ἢ τὴν ἀρχὴν μηδὲν ὁμολογεῖν τὴν σφῶν αὐτῶν ἀμάθειαν, ἢ συνειδότας σφίσι τοῦθ' ὅπερ εἰσὶν, ἥκιστα μείζοσιν, ἢ κατ' αὐτοὺς ἐγχειρεῖν πράγμασιν. Ἀλλὰ γὰρ οὐδενὸς, ὦ ἄνδρες, ἡ προπέτεια οἶδεν ἀπέχεσθαι, ᾧ γε δόξει τῶν ἄλλων ὑπερέξειν. Τοῦτό C γε, ὦ ἄνδρες, τοὺς πολλοὺς ποιεῖ ἐπιλαθομένους σφῶν αὐτῶν διασύρειν τὰ θεῖα, νομίζοντας μὲν εὐσεβέστατα δρᾷν, ἂν τοῖς Λατίνων δόγμασι προσάψωσι μῶμον, τῇ δ' ἀληθείᾳ τοῖς πρότερον γενομένοις ἀνδράσι, καὶ μεγάλων ἐπαίνων ἐπ' ἀρετῇ καὶ λόγοις τυχοῦσιν ἀνθισταμένους· τούτοις γὰρ τὸ κοινὸν τῶν Λατίνων εὑρεθήσεται συνᾷδον, εἴ τις σκοπῶν ἀκριβῶς τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων

A I. Licet mihi silentium procurem, o viri Cretenses, et exoptem meis studiis ac negotiis, quæ non alia sunt quam sanctis eloquiis incumbere, et spiritalibus canticis supra omne principium, principium divinum collaudare, animum adjicere, quidam, nescio quibus ducti rationibus, non tantum mecum, sed et cum Numinis veritate bello contendentes, non permittunt. Hinc peroptata mihi quiete, qua summopere delector, et quæ mihi ad rerum pulcherrimarum conquisitionem maxime confert, neglecta, sæpius cum forensibus hisce ac sordidis hominibus in sermonem venire cogor qui plane intolerabiles, nec colloquiis, nec consuetudine mansuescunt, cum nec verba audiant, nec, quod omnium pessimum est, de sua inscitia B indoleant, sed audacter atque insolenter se ostentantes, de omnibus aliis potius loqui disputareque quam de quibus loquuntur gnari intelligere cupiunt. Sic sunt temerarii, sic linguæ suæ in res divinas injuriæ impotentes. Et conveniunt quidem, o viri, sæpius personam sibi discipulorum adaptantes, adulantes, amicitiam simulantes, nostra admirantes, tum vero non multo post deposita fraude, dolum animo tectum, cum ob iracundiam celare nequeant, retegunt, ægre ferentes, nos illis non facile suaderi, de quibus clarissime ignoranter blaterant : et tamen oportebat ipsos aut ab initio suam ipsorum inscitiam confiteri, aut de suis conscios, suis viribus majora C negotia non aucupari. Verumtamen, effrenata licentia, nullo manus abstinet, si modo se alios superare putaverint. Hoc est, o viri, quod plerosque in sui ipsorum oblivionem inducens rebus divinis detrahere cogit dum æstimant pietatem quam maxime colere, si Latinorum dogmatibus contumelias imponant, sed revera hominibus ante eos maximis laudibus ob virtutem

atque doctrinam exornatis adversantur. His siquidem Latinorum universa gens concordare reperietur, dummodo attente quispiam considerans ecclesiastica dogmata dijudicare non recusaverit. Mihi etenim, o viri Cretenses, multo ab hinc tempore sincere ista examinanti, ob odium in Latinos videntur nonnulli etiam decretis fidei adversari.

A ἐφράψασθαι βούλοιτο. Ἐμοὶ γὰρ, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, περὶ τῶν τοιούτων εἰλικρινῶς πάλαι λογιζομένῳ διὰ τὸ πρὸς τοὺς Λατίνους μῖσος δοκοῦσι τινὲς ἐκπεπολεμῶσθαι καὶ τοῖς τῆς πίστεως λόγοις.

II. Possumus vero id, antiquam dissidii originem examinantes, deprehendere. Erat tum Christi Ecclesiæ complemento, quam Christus discipulis reliquerat, et mundus non dat, neque accipit, unitas et pax; omniaque fidelibus conveniens concordia occupabat, nihilque erat quod traditum a Patribus ordinem perverteret, sed singula propriis finibus præscripta ad sacrum speratæ beatitudinis portum dirigebantur. Licet antea sæpius multorum temeritas non parvas Ecclesiæ turbas conciliasset, alia super alia innovans, et novis absurdorum commentis probe statuta ac definita concutere prorsus aggrediens, et nunc quidem Filii Dei divinitati humilem abjectamque opinionem appingens, nunc Spiritui illius insidias parans, et per hæc Dei Patris principatum refellens, quem honore prosequi non possumus, dum ejusdem cum eo dignitatis participes, ita imprudenter inhonestantur. Alii quidam debitum Christo cultum asserentes, novo quodam modo bellum illi indicere aggrediebantur, non lingua tantum, sed etiam manu. Cum enim illius imaginem odio prosequerentur, effigiatum in ipsa dedecorabant. Sic antiquitus multiformis error per multos subsecutos annos veluti multiceps hydra, universam Asiam et potiorem Europæ partem pervadens, nunc patriarcharum et episcoporum exsecrandorum sermonibus, nunc imperatorum vel tyrannorum potentia, sanum Ecclesiæ corpus infestabat. Et quilibet videbatur esse funditus perdendus, qui tot episcopis non acquiesceret, sed contradicere ausus fuisset quia prorsus rari erant. Tot siquidem erant, qui veritatem cum vita corporis immutarent, et renuntiatis præsentis sæculi deliciis, desiderio cœlestis fruitionis tenerentur. Verumtamen inter tot undas, et vehementem tempestatem ab improbis flatibus excitatam, Ecclesiæ cymba absorpta non est, neque veritatis firmitas, nec decreta nec placita immutata sunt. Portas enim inferi adversus seipsam hiantes, pie agens minimeque pavescens, Jesum in ipsa, ut videbatur, obdormientem, precibus excitabat, ut ventis ac mundi tempestate objurgatis malaciam fidelibus apportaret. Namque tum, o viri, apostolica Romæ Ecclesia fluctibus illis superior erat, et cymbam hanc temone pietatis gubernabat et in sempiternæ patriæ portum cogebat, dum alii universarum Ecclesiarum Orientis patriarchæ Papæ obsistere non verebantur, tyrannum eum reputantes nuncupantesque, qui pastor Ecclesiæ erat, quod secum non concordaret, sed unus cum esset, a quatuor illis dissideret. Hinc criminationes multæ adversus sanam illam Ecclesiam quotidie ab iis qui de primatu dicam

Β'. Σκοπεῖν δὲ ἔξεστιν ἄνωθεν τὴν ἀρχὴν τῆς διαιρέσεως ἐξετάζοντας. Ἦν ὅτε ἦν τῷ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πληρώματι, ἣν ἐκεῖνος κατέλιπε τοῖς μαθηταῖς εἰρήνη, ἣν ὁ κόσμος οὐ δίδωσιν, οὔτε δέχεται, καὶ πάντα κατεῖχεν ἡ πιστοῖς ἀνδράσι συμβαίνουσα συμφωνία, οὐδέν τε τὴν παραδεδομένην ὑπὸ τῶν Πατέρων τάξιν ἠθέτει· ἀλλ' ἕκαστα ἔμενεν ἐν τοῖς ὁρίοις τοῖς ἑαυτῶν κατευθυνόμενα πρὸς τὸ ἱερὸν τέλος τῆς ἐλπιζομένης μακαριότητος. Καίτοιγε πολλάκις πρότερον ἡ τινῶν αὐθάδεια οὐ μικρὸν ἐπήνεγκε τῇ Ἐκκλησίᾳ κλύδωνα, ἄλλα ἐπ' ἄλλοις καινοτομοῦσα, καὶ ὅλως ταῖς ἀτόποις εὑρέσεσι τὰ καλῶς κεκυρωμένα διασείειν ἐπιχειροῦσα. Καὶ νῦν μὲν τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θεότητι χαμαίζηλόν τινα καὶ μικροπρε- B κῆ περιάπτουσα δόξαν, νῦν δὲ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ ἐνεδρεύουσα, καὶ διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀρχὴν ἀθετοῦσα, ὃν οὐκ ἔστι δήπου τιμᾷν τῶν τῆς αὐτῆς ἀξίας αὐτῷ κοινωνούντων, οὕτως ἀμαθῶς ἀτιμαζομένων. Ἄλλοι δέ τινες φάσκοντες τὸν Χριστὸ ὡς χρὴ σέβεσθαι, ἄλλον τρόπον καινότερον ἐπεχείρουν αὐτῷ πολεμεῖν οὐ γλώττῃ, ἀλλ' ἤδη καὶ χειρί. Ἀποστρεφόμενοι γὰρ τὴν ἐκείνου εἰκόνα, αὐτὸν δήπου τὸν εἰκονιζόμενον ἠτίμαζον. Οὕτω πάλαι ἡ πολυειδὴς πλάνη συχνοῖς ἐφεξῆς ἔτεσιν, ὥσπερ τις πολυκέφαλος ὕδρα τῆς Ἀσίας πάσης, πρὸς δὲ καὶ πλείστου μέρους τῆς Εὐρώπης περιγενομένη, νῦν μὲν πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων καταράτων λόγοις, νῦν δὲ βασιλέων ἢ τυράννων δυνάμει ἐπὶ τὸ ὑγιαῖνον σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἐχρῆτο, καὶ πᾶς ἐδόκει εἶναι ἐξώ- C λης, ὃς ἂν καὶ ἀντειπεῖν τοσούτοις ἐπισκόποις τολμήσαιτο. Ἦσαν δὲ πάντως οἱ τοιοῦτοι σπάνιοι· τοσοῦτοι γὰρ οἱ τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος ἀλλαττόμενοι, καὶ φεύγοντες μὲν τὸ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡδὺ, ἐφιέμενοι δὲ τῆς ἐν οὐρανοῖς τυχεῖν εὐφροσύνης. Ἀλλὰ μὴν, ὦ ἄνδρες ἐν τοσούτοις κύμασι καὶ κλύδωνι σφοδρῷ, πνεύμασι πονηροῖς ἀναρριπιζομένῳ, οὐ κατεκλύσθη παντάπασι τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, οὐδ' ἡ τῆς ἀληθείας ἀπόφασις, ἣν περὶ αὐτῆς εἴρηκεν, ἠμειπται. Τὰς πύλας γὰρ τοῦ ᾅδου κατ' αὐτῆς εὐσεβῶς ἀνοιγνυμένας οὐκ ἐκπληττομένους, αὐτὸν τὸν ἐν αὐτῇ Ἰησοῦν καθεύδειν δοκοῦντα δεήσεσιν ἀνίστη, ἵνα τοῖς ἀνέμοις ἐπιτιμήσας, καὶ τῷ σάλῳ τοῦ κόσμου γαλήνην ἐργάσηται D τοῖς πιστοῖς. Ἔμενε γὰρ δήπου, ὦ ἄνδρες, ἡ Ἀποστολικὴ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία τῶν κυμάτων ἐκείνων ἀνώτερος, ἐκυβέρνα τε τουτὶ τὸ σκάφος τῷ πηδαλίῳ τῆς εὐσεβείας πρὸς τὸν λιμένα τῆς αἰωνίου πατρίδος. Οἱ δ' ἄλλοι πατριάρχαι τῶν ἐν τῇ Ἑῴᾳ πασῶν Ἐκκλησιῶν ἠξίουν ἀντικαθίστασθαι τῷ Πάπᾳ, καὶ τύραννον ἐνόμιζον καὶ ἐκάλουν τὸν ποιμένα τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι σφίσιν οὐ συνεφώνει, ἀλλ' εἷς τέσσαρσιν οὖσιν ἐμάχετο. Ἐντεῦθεν αἰτίαι πολλαὶ κατὰ τῆς ὑγιοῦς Ἐκκλησίας ἐκείνης ὁσημέραι

A ἐπλάττοντο ὑπὸ τῶν ἀμφισβητούντων τῶν πρωτείων ἐκείνῃ, καὶ πᾶς ἐδόκει μιαρὸς, ὃς ἂν συνηγορεύσοι Λατίνοις. Ἐξηλαύνοντο γοῦν πόλεων ἄνδρες ἐπιεικεῖς, οὐδὲν οὐδένα ἠδικηκότες, ἀξιοῦντες δὲ μόνον τῇ ψήφῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ἔχεσθαι, καὶ τηρεῖν τὴν τῶν ὑπηκόων καὶ μαθητῶν τάξιν πρὸς τὴν διδάσκαλον. Μὴ γὰρ ἀσφαλῶς ἀνθίστασθαι δύνασθαι τοὺς πολλάκις οὐκ ὀλίγαις περιπεσόντας πλάναις τῇ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης προκαθεζομένῃ, καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀλήθειαν ἄδολον καὶ ἀμιγῆ ψεύδους διὰ παντὸς τηρησάσῃ. Ἀλλ' ὅμως ταυτὶ λέγοντες, ὦ ἄνδρες, ἐδόκουν τοῖς πολλοῖς καὶ ἀνοήτοις παραπαίειν, καὶ προδόται τοῦ γένους, ὅτι τὴν ἀλήθειαν οὐ προδίδουν. Γίνεταί τις ὅμως τῶν κακῶν τότε τούτων ἀνακωχὴ, καὶ τὸ B διαῤῥαγὲν ἀφρόνως τῆς Ἑῴας τοῖς Ἑσπερίοις πάλιν συνήπτετο, καὶ πάντες ὡμολόγησαν πεπλανῆσθαι οἱ πρὸ μικροῦ τῇ αὐθεντίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης ἀντιταττόμενοι.

Γʹ. Οὕτω δὲ, ὦ ἄνδρες, τῆς οἰκουμένης ἐχούσης τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ τῶν ἀπολωλότων τέκνων σωτηρίᾳ χαιρούσῃ, ἕτερος ἐπέρχεται κλύδων δεινότερος ὡς ἔοικε τῶν προτέρων, εἰ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ὁμοίαν ἐκείνοις μηδ' ἐδόκει πολεμεῖν τῇ πίστει, ἀλλ' ἀμφισβητεῖν ἐκκλησιαστικοῦ τινος ἀξιώματος. Ἐλαύνεται γὰρ ἐκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου ἀνὴρ, εὐσεβὴς μὲν τὴν πίστιν, εὐλαβέστατος δὲ τὸν τρόπον, πᾶσί τε τοῖς ὁρῶσι δι' ἀρετὴν αἰδεσιμώτατος, ὁ θεῖος φημὶ Ἰγνάτιος. Ἀλλ' ὁ μὲν οὐδὲν ἐγκαλούμενος, C εἰ μὴ ὅτι ζῆλον ἐνδεικνύμενος θεῖον τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἐκώλυέ τινα ἄνδρα, πλούσιον μὲν καὶ παρὰ τῷ βασιλεῖ πλεῖστα δυνάμενον, ἀκόλαστον δὲ τὸν τρόπον, καὶ ταῖς οὐ καλαῖς ἡδοναῖς κατὰ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας νόμου δουλεύοντα. Καὶ ἔπασχε κακῶς ἀνὴρ παιόμενος καὶ δεσμούμενος καὶ ὑπερορίᾳ κατακρινόμενος, καὶ καταράτοις τισὶ δημίοις ἀθῷος παραδιδόμενος, καὶ ὅλως διὰ πάντων ὥς τις τῶν κακούργων πιεζόμενος, κἀν τούτῳ δηλονότι τὴν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ μιμούμενος ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔξοδον, ὃς μηδὲν πώποτε ἁμαρτὼν ἔδοξε δίκας ὀφείλειν τοῖς παρανόμοις· τούτῳ δὲ πάντες μὲν ἤχθοντο ὅσοι τὸν τρόπον χρηστοὶ, καὶ οἷς ἔμελλε τῶν δικαίων· οἱ δὲ λοιποὶ, ὅσοι τὴν ἐκείνου τοῦ ποιμένος ἐδεδοίκεσαν παρουσίαν ἀδείας ἐπιλαβόμενοι ἐπὶ τὸ ταῖς ἡδοναῖς D καὶ τοῖς αἰσχροῖς κέρδεσι σχολάσαι, ἔχαιρον, πανήγυριν ἦγον, τῇ τῶν ἀδίκων ἀρχόντων προσετίθεντο ψήφῳ. Καὶ γίνεται δὴ πάλιν ἡ Κωνσταντίνου δακρύων ἀξία, ἀποσεισαμένη μὲν τοιοῦτον ἀδίκως ποιμένα, χειροτονήσασα δὲ ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ, ἄνδρα οὐδέποτε μὲν πρότερον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἁψάμενον, τότε δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμήσαντα μετὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὕβριν, τῆς μηδὲν αὐτῷ μηδαμόθεν προσηκούσης ἐπισκοπῆς ἀντισχεῖν Φώτιον. Καὶ ὁ μὲν ἐν τῇ Λέσβῳ ποιμέσι τισὶ βαρβάροις παραδοθεὶς ἐταλαιπώρει, καὶ τῆς ἀναγκαίας ἠπόρει τροφῆς, σπηλαίῳ τινὶ, ὥς φασι, προσριφείς. Ὁ δὲ λύκος ἐκεῖνος διεσπάραττε τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν κολάκων ἐθαυμάζετο, καὶ ὡς γενναῖον

illi movebant, congestæ, et cum Latinis sentiens, impurus ac scelestus reputabatur. Quare pellebantur ex urbibus homines innoxii, qui nulli injuriam fecerant, tantum quod poscerent Romanæ Ecclesiæ decreta approbari, et subditorum ac discipulorum ordinem erga magistram servari, cum non esset tutum eos qui sæpius in non paucos errores inciderant illi, quæ orbi terrarum universo præsidet, et evangelicæ prædicationis veritatem puram ac sinceram ab omni mendacio continuo conservaret, contraire. Et nihilominus hæc dicentes, multis stultisque videbantur desipere, ac intemperiis teneri, et generis esse proditores, quod veritatem non proderent. Nihilominus et horum quoque malorum induciæ subsecutæ sunt. Et stulte discisi Orientales cum Occidentalibus rursus cohærent, et omnes fassi sunt, in errorem prolapsos fuisse, qui paulo ante auctoritati illius Ecclesiæ contradixerant.

III. Hunc in modum, o viri, cum terrarum orbis consisteret, Ecclesiam, pro deperditorum filiorum salute gaudentem tempestas alia, priorum omnium quotquot fuerunt, ut videtur, atrocior, invadit, licet sui originem non similem agnosceret, neque fidem oppugnare, sed de ecclesiastica quadam dignitate videretur decertare. Ejicitur enim e throno Constantinopolitano vir, si fidem spectas, pius, si mores, piissimus, et ob virtutem præsentibus omnibus quammaxime venerandus, divinus, inquam, Ignatius, qui nullo crimini obnoxius, sed quod divino zelo concitus, hominem nescio quem, divitem illum quidem, et qui quantum volebat, habebat ab imperatore, eoque consentiente nervos suos atque vires in alios experiebatur, sed moribus intemperantem, nec honestis voluptatibus a legibus ecclesiasticis concessis asservientem a divinis mysteriis arcebat. Et sanctus quidem non mediocri infortunio mactatus est, verberibus contusus, vinculis constrictus, exsilio mulctatus, exsecrandis custodibus innocens concreditus, et in summa omnibus, quibus sceleratissimi puniuntur, objectus, in hoc quoque Domini Jesu ex Hierosolymitana civitate exitum æmulatus, qui cum non deliquisset, justas pœnas persolvere ab iniquioribus reputatus est. Hoc quidem viri moribus integri, et quibus justitia cordi erat, aversabantur; reliqui qui pastoris præsentiam metuebant, absentia illius facultatem datam esse voluptatibus et lucris infamibus operam navandi, existimantes, gaudebant, et eleutheria basilice agitabant, et injustorum principum decretis subscribebant. Rursusque evadit Constantinopolis lacrymabilis, dum similem pastorem injuste ejicit, locoque illius alium, qui nullum antea ecclesiasticum vitæ institutum exercuerat, sed tum primum, dominatus desiderio motus, post illatam tanto viro injuriam, episcopatum ad se minime pertinentem occupavit, Photium introducit. Et ille quidem in Lesbo insu-

la pastoribus barbaris traditus misere vitam agebat, necessario victu destitutus, et in speluncam, ut refertur, intrusus. Interim lupus gregem Christi discerpens, apud adulatores in admiratione, et æque ac si generosum aliquod facinus patrasset, magnis cogitationibus efferebatur. Quid opus est, o viri Cretenses, prolixiori sermone hæc prosequi, cum de illis historia præ manibus volentium sit. Nihilominus postmodum, neque enim omnibus facta grata et accepta erant, cum essent qui veritatem amplexarentur, quicunque legum erant consulti episcopi, et moribus laudabiles animi motu concitati Photio subirascuntur, indignatur etiam Romanus Pontifex, ut fama est, vir insignis pietate Nicolaus. At prædo ille, neque per portas ingressus in ovium caulam, sed per alium aditum intrusus, primum summo nixu accurabat epistolis Romano Pontifici suadere sese legum decreta secutum Ignatii episcopatum præscripto legum ejecti possedisse, cum postea multa intentasset dixissetque, quibus sibi videbatur Pontificem morigerum reddidisse (nam quæ inter hæc gesta sunt, et quæ ipse commentus est omnia, injuriarum et calumniarum plena, ad quas concinnandas sibi socios, qui similium uti ille desiderio exardescebant, adjunxerat, silentio prætereo) : cum, inquam, multa movisset, improbaque lingua et calamo hominem vexasset ac dedecorasset, nec potuisset illius sententiam ex meliori sapientiorique mentis firmitate dimovere, proposuit sibi Papæ obsistere, non zelo novitatis circa Spiritum introductæ motus, ut ad omnia effutienda prompti sibi autumant : namque Ignatius multis pietatis signis exhibitis, et sapientia spiritali condecoratus, licet sciret Romanam ecclesiam ex Patre et Filio, vel per Filium decernere, non turbabatur, neque simile dogma a fide alienum esse existimabat. Ipseque rursus Photius, magnæ sibi urbis thronum concedi a Pontifice supplicans, de hisce dogmatibus quæstionem movere animum nunquam induxit : sed cum non posset sibi morigeros reddere ipsum impedientes, ne in improbe gestis persistere videretur, aggressus est impie Ecclesiæ fidei crimen appingere, dominatus ambitione, o viri, non zelo pietatis erga Deum. Hæc vero ita se habere, si scriptores historiarum percurrere volueritis, plane dignoscetis. Hinc itaque Photius perversum hoc dissidium concipit, et iniquitatem, in excelsum oblocutus, progenerat et scripto mandat, Spiritum, o audaciam ! ex solo Patre procedere, non reveritus Basilium, nihil curans Gregorium, nullo metu concitus, si contradicturus esset Cyrillo, Athanasium vero Magnum pro nihilo ducens, et, ut expediam, pessima quæque susque deque vertere studens, modo Nicolaum hæreticum demonstraret, et argumentis nonnullis, vetulis aut sermonum inexpertis hominibus decentibus, inconsiderate contendit inconcussam Ecclesiæ turrim disjicere.

IV. Et primus ille omnium audacissimus distortam vocem illam emisit : *Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, quæ necessitas est asserere, eum quoque procedere ex Filio, quasi progressus ex Patre*

A τι δεδρακὼς, οὕτω μέγα ἐφρόνει. Τί χρὴ, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, πολλοῖς περὶ τούτων διεξιέναι, ἐξὸν τοῖς βουλομένοις τῇ περὶ τούτων ἱστορίᾳ σαφέστερον ἐντυχεῖν; Ὅμως γοῦν, οὐδὲ γὰρ πᾶσιν ἤρεσκε τὰ γινόμενα, ἀλλ' ἦσαν οἱ τῆς ἀληθείας ἀντεποιοῦντο, ἀγανακτοῦσι μὲν τῷ Φωτίῳ, ὅσοι τῶν ἐπισκόπων τῶν νόμων εἰδήμονες, καὶ τὸν τρόπον ἐπαινετοί· ἀγανακτεῖ δὲ ὁ τῆς Ῥώμης Πρόεδρος, ὥς φασιν, εὐλαβὴς ἀνὴρ, Νικόλαος τοὔνομα· ὁ δὲ κλέπτης ἐκεῖνος, καὶ ἥκιστα διὰ τῆς θύρας εἰσελθὼν εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλ' ἀλλαχόθεν, τὸ πρῶτον μὲν ἐπειρᾶτο πείθειν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιστολαῖς, ὡς νομίμως ἀνθάψαιτο τῆς ἐπισκοπῆς, τοῦ Ἰγνατίου κατὰ νόμους ἐξεληλαμένου. Ὡς δὲ πολλὰ δράσας καὶ εἰπὼν οἷς ἐδόκει τὸν ἄνδρα ἀποδοκιμάσαι· παρίημι B γὰρ τὰ ἐν μέσῳ συμβάντα διὰ τὸ πλῆθος, ὅσα οἱ μεμηχάνηται πάντα μεστὰ ὕβρεως καὶ συκοφαντίας, πρὸς ἣν εἶχε κοινωνοὺς πάντας, ὅσοι τῶν αὐτῶν ἐκείνῳ γε ἦσαν ἐπιθυμηταί· ὡς οὖν πάντα κινήσας κακῶς μὲν εἰπεῖν τὸν ἄνδρα ἔσχε καὶ ἀτιμάσαι, τὴν περὶ ἐκείνου δὲ δόξαν τῶν βελτιόνων καὶ σοφωτέρων ἥκιστα μεταβαλεῖν, ᾠήθη δεῖν ἀντιστῆναι τῷ Πάπᾳ οὐ ζήλῳ κινούμενος τῆς περὶ τὸ Πνεῦμα καινοτομίας, ὥς φασιν οἱ πάντα ἕτοιμοι λέγειν· Ἰγνάτιος γὰρ ἀνὴρ πολλὰ σημεῖα τῆς αὐτοῦ ὁσιότητος παρασχόμενος, καὶ σοφίᾳ πνευματικῇ κεκοσμημένος, εἰδὼς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ θεολογοῦσαν, οὐκ ἐταράττετο, οὐδ' ἀλλότριον τῆς πίστεως τὸ δόγμα ἡγεῖτο τουτί. C Αὐτός τε πάλιν ὁ Φώτιος, ὅτε ἐδεῖτο τοῦ Πάπα συγχωρῆσαί οἱ τὸν θρόνον τῆς μεγαλοπόλεως, οὐδὲν ἠξίου περὶ τῶν δογμάτων διαφέρεσθαι τούτων· ἐπεὶ δὲ οὐ πείθειν εἶχε τοὺς κωλύοντας αὐτὸν τοῖς κακῶς ἠργμένοις ἐμμένειν, ἐπεχείρησεν ἀσεβῶς αἰτίαν προσάψαι τῇ πίστει τῆς Ἐκκλησίας, ἕνεκα φιλαρχίας, ὦ ἄνδρες, ἀλλ' οὐ ζήλου τῆς πρὸς Θεὸν εὐσεβείας. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναγνόντες τοὺς χρονογράφους εἴσεσθε. Ἐντεῦθεν τοίνυν συλλαμβάνει Φώτιος τὴν πονηρὰν ταύτην διαίρεσιν, καὶ τίκτει ἀνομίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησεν, καὶ τὸ Πνεῦμα λογογραφεῖ, ὢ τῆς τόλμης! ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μόνου, οὐκ αἰδεσθεὶς Βασίλειον, οὐκ ἐντραπεὶς Γρηγορίου, οὐ δείσας εἰ ἀντερεῖν ἔμελλε τῷ Κυρίλλῳ, Ἀθανασίου δὲ τοῦ μεγάλου μικρὸς αὐτῷ λόγος ἐπῄει. Καὶ ὅλως D πάντα οἱ δεινῶν ἀνατρέπειν ἐδόκει, ὑπὲρ τοῦ τὸν Νικόλαον αἱρετικὸν ἀποδεῖξαι δόξαι, συλλογισμοῖς δέ τισι γραυσὶν, ἢ τισιν ἀπείροις λόγων ἀνθρώποις προσήκουσιν, ἀνοήτως ἐπειρᾶτο τὸν ἀρραγῆ τῆς Ἐκκλησίας καθελεῖν πύργον.

Δ'. Καὶ πρῶτος ἐκεῖνος ὁ πάντολμος ἐξήνεγκε τὴν σκαιὰν φωνὴν ἐκείνην, ὡς *Εἰ τελείως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ Πνεῦμα, τί χρὴ αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φάσκειν, ὡς οὐκ ἀρκοῦσαν τὴν ἐξ*

ἐκείνου πρόοδον; Ὢ τῆς ἀμαθείας! ὅτι τούτῳ τῷ σαθρῷ καὶ εὐτελεῖ λόγῳ τὴν θαυμαστὴν ταύτην οἰκοδομὴν τῆς θεολογίας ἀνατρέπειν νομίζεις. Τοιούτῳ πάντως ἐπιχειρήματι, Φώτιε, καὶ οἱ πρὸ σοῦ τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ πεπολεμηκότες θεότητι, φαίνονται χρήσασθαι, *Εἰ Θεὸς τέλειος*, φάσκοντες, *ὁ Πατήρ, τί χρὴ καὶ τὸν Υἱὸν τέλειον Θεὸν πιστεύειν;* Ἐλάνθανε γὰρ αὐτούς, ὡς ἀληθέστατα παρὰ τῆς Ἐκκλησίας δοξάζοιτο, καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν τὸν Πατέρα καὶ τέλειον εἶναι· τοῦτο δ' ὅμως οὐκ ἐκβάλλειν τὸν Υἱὸν τῆς Πατρικῆς ἐκείνης κληρονομίας, καθ' ἣν πάντα ἔχει τὰ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐκεῖνος. Μόνου ἄρα τελείου Θεοῦ ὄντος τε καὶ πιστευομένου τοῦ Πατρός, καὶ ὁ Υἱὸς Θεὸς τέλειός ἐστί τε καὶ λέγεται. Τὸ ἴσον δὲ φρονεῖν ἔξεστι καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. B Ἡ αὐτὴ γὰρ τῷ ἀριθμῷ καὶ μία θεότης τοῖς τρισὶ κοινή, καθ' ἣν ἕκαστον τῶν προσώπων καὶ μόνος Θεὸς καὶ τέλειος δογματίζεται, οὐκ ἐξωθοῦν τῆς θεότητος θάτερον, ὥσπερ παρ' ἡμῖν εἴ τις μόνος ἦν πλούσιος τοὺς ἄλλους πένητας εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλομεν, ἐκείνου παρ' ἑαυτῷ τοὺς θησαυροὺς κατέχοντος, καὶ μηδενὶ κοινωνοῦντος τῶν ταλάντων, ἀλλὰ πανταχόθεν συλλέγοντος τὸν χρυσόν, καὶ μείζους ἑκάστοτε τὰς ἀποθήκας ποιοῦντος. Οὐχ οὕτως, ὦ δεινοὶ συλλογισταί, φαίην ἂν πρὸς τὸν Ἄρειον, ἢ τοὺς τὰ ὅμοια νενοσηκότας, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὸν τῆς θεότητος πλοῦτον παρ' ἑαυτῷ συναθροίσας ὀλίγου τινὸς μετέδωκε τῷ Υἱῷ, φθονήσας ἴσως κατὰ τὴν ἡμετέραν σκαιότητα, ἢ ἀδυνατήσας βουληθεὶς μεταδοῦναι, ἀλλ' ὅλης τῆς οὐσίας καὶ τῆς C θεότητος αὐτὸν καθίστησι κοινωνόν, καὶ δίδωσι τὸ πάντων μεῖζον αὐτῷ, ἵνα Θεὸς ᾖ τέλειος καὶ δημιουργὸς μετ' αὐτοῦ τῶν ἁπάντων· κἂν διαῤῥήγνυσθε τοὺς δύο δημιουργοὺς ἡμῖν ἐπιφέροντες, καὶ φοβούμενοι φόβον, ὅπου οὐκ ἔστι φόβος. Διαιρεῖτε γὰρ κατ' οὐσίαν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἀσεβῶς, καὶ τὴν αὐτῶν φύσιν καὶ δύναμιν, ἢ οὐχ ὁμοίαν τίθεσθε, ἢ διαφέρουσαν τῷ ἀριθμῷ, ὥστε δύο δυνατοὺς ἢ σοφοὺς ὀνομάζειν. Τουτὶ δὲ ἐκ τῶν ἡμετέρων οὐχ ἕπεται λόγων. Τὴν αὐτὴν γάρ, ὡς ἔφημεν, πρὸ μικροῦ τῷ ἀριθμῷ δύναμιν, καὶ θεότητα, καὶ σοφίαν ἐν ἀμφοῖν θεολογοῦντες, διὰ τοῦτο εἰκότως δήπου καὶ ἕνα συμπεραίνειν οὐ κατοκνοῦμεν δημιουργόν. Τοιαῦτα ἄν τις, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, πρὸς τὸν Φωτίου εἴποι ἀδρανῆ συλλογισμόν. D Τελείως τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεσθαι πιστεύοντες, ὅμως κἀκ τοῦ Υἱοῦ ταυτὸ λέγειν οὐκ ἀνανεύομεν. Τὸ δ' ἡμῖν ἐπάγειν ὡς ἀτελὴς ἄρα ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόοδος, ἀμαθῶν ἐστι λόγος ἀνθρώπων, καὶ τῶν σεμνοτάτων ἀρχῶν τῆς θεολογίας ἀπείρων· ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀποφάσκοι τὸν Υἱὸν εἶναι δοτῆρα τοῦ Πνεύματος, ἐπεὶ τελείως δίδοται παρὰ τοῦ Πατρός, καὶ ἐντεῦθεν δύο δοτῆρας προπετῶς συμπεραίνοι, ὅτι ἐπίσης τῷ Πατρὶ δίδωσι τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱός. Ἀλλ' ἀντείποι ἂν ὁ Βασίλειος τῷ τοιούτῳ πρὸς Ἀμφιλόχιον οὕτω λέγων· *Διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρός, ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μιᾷ δόσει, καὶ μιᾷ χορηγίᾳ.*

Ε'. Ἀλλὰ μήν, ὦ ἄνδρες, μέμνημαί τινα τῶν ἁγίων *μόνον τοῦ Πνεύματος χορηγὸν τὸν Υἱὸν*

A *satis non sit.* O inscitiam! cum flaccido isto ac debili argumento admirabilem hanc theologiæ structuram dimovere putas? Hoc prorsus argumento, Photi, ante te Filii Dei divinitatem oppugnantes uti visi sunt, *Si Deus perfectus*, dicentes, *Pater est, quid opus est et Filium perfectum Deum esse credere?* Fugiebat enim ipsos quam verissime ab Ecclesia teneri, solum verum Deum Patrem, et perfectum esse, hoc nihilominus non deturbare Filium paterna illa hæreditate, qua omnia Patris æque atque ille possidet. Solus itaque perfectus Deus cum sit et reputetur Pater, Filius quoque Deus perfectus est et dicitur; quod tenendum etiam est de Spiritu sancto. Eadem enim numero et una Deitas tribus communis est, secundum quam unaquæque persona et solus Deus et perfectus decernitur, non excludens alium a divinitate: quemadmodum apud nos si quis solus esset dives, alios pauperes esse non dubitamus, cum ille apud se thesauros contineat, nec ulli talenta communicet, sed locis ex omnibus aurum recolligens, quotidie auctiora reddat repositoria. Non ita est, o acuti syllogismorum inventores, responderem ad Arium, sive ad simili morbo detentos; non, inquam, Deus et Pater divinitatis thesauros in semetipso complexus, paulum quidpiam ex illis Filio communicavit, fortasse motus invidentia, quæ vestra est vesania, aut volens eam communicare non potuit, sed totius essentiæ et divinitatis illum participem facit, datque illi omnium maximum, ut Deus perfectus sit, et simul cum ipso rerum omnium conditor, licet dirumpamini, duos nobis opponentes creatores, et metuentes metum, ubi metus non est. Dividitis enim secundum essentiam impie Filium a Patre, et eorum naturam et potestatem aut dissimilem aut numero differentem supponitis; quare et duos potentes, duosque sapientes appellatis, quod ex nostris sermonibus non consequitur. Eamdem enim, ut paulo ante diximus, potestatem numero, et deitatem et sapientiam in utrisque asserentes, proptereaque, uti par est, etiam unum concludere Creatorem minime negligimus. Et hæc quidem, o viri Cretenses, quispiam dixerit ad imbecillum Photii syllogismum; perfecte enim Spiritum ex Patre progredi credentes, nihilominus etiam ex Filio asserere non renuimus. Inferre porro nobis, ideo imperfectum esse ex Patre Spiritus progressum, inscitorum hominum, et in quam maxime reverendis theologicis principiis inexpertium sermocinatio est. Quemadmodum si quis negaret Filium datorem esse Spiritus, quod perfecte datur a Patre, indeque duos datores temerarie concludat; quod æque atque Pater etiam Filius Spiritum dat. Sed huic contradixerit Basilius ad Amphilochium ita scribens: *Propterea dante illum Patre, Filius eumdem dat una datione et una suppeditatione.*

V. Atqui, o viri, jam in memoriam venit sanctum nescio quem, *solum Spiritus datorem Filium* do-

cuisse, neque propterea prorsus ejusdem Spiritus datorem Patrem negasse, a quo Filio provenit dare Spiritum, sed ut clarum Spiritus ex Filio progressum significaret, cum detur ille ab ipso uti proprius, per quem et beatam deitatem complet, ut sapienti Basilio videtur. Eadem quoque ratione Patrem alii pronuntiant *solum fontem superessentialis Deitatis*, non negantes Filium fontem esse Deitatis. Absit. Palam si quidem et divinus Athanasius : *Jam dixit David apud Patrem esse Filium fontem Spiritus sancti*. Id si quispiam non concesserit, necesse est Patrem solum fontem esse divinitatis, Filium vero fontem Spiritus sancti, et non divinitatis : quare nudus divinitatis esse ex eo progrediens Spiritus existimaretur, quod impietatem omnem exsuperat : sive secundum hoc, fontem esse deitatis Filium, sed non similis illi quæ ex Patre progreditur, adeo ut discrimen deitatum confingatur : et hanc quidem in hypostasi, illam absque hypostasi, et hanc cum essentia, illam absque essentia, quod et Græcorum fabulis multo monstruosius est; et nihilominus, o viri, Spiritus sancti nomen nulli alii adaptari quam tertiæ in Trinitate personæ, quæ et effundi a Patre et Filio, et suppeditari et mitti, a sanctis Patribus edocemur. Primus enim ante alios Cyrillus : *Licet sit in hypostasi propria Spiritus sanctus, qua Spiritus est, et non Filius, verumtamen non est illi alienus : Spiritus enim veritatis nuncupatus est, et est Christus veritas, et effunditur ab ipso, quemadmodum ex Deo et Patre.* Supramodum bene, mi Cyrille, qui nos a molestia liberasti, in hypostasi propria exsistentem Spiritum sanctum ex Filio Dei effundi eodem quo et a Patre modo docens, quique in aliis tuis sermonibus egredi Spiritum ex Filio uti ex Deo Patre Verbum dicis, et ex propria nobis illius natura mitti decernis. Sed divinum quoque Athanasium, si placet, ne prætereamus, o viri, qui scribit : *Cum unus sit Filius, vivens Verbum, unam oportet esse illuminatricem et sanctificatricem vitam, quæ ipsius sit operatio et donum, quæ ex Patre dicitur procedere, quando etiam ex Verbo, quod ex Patre asseritur, elucet et mittitur et datur.* Quam divine, o viri, nonnullorum argumentationes dissolvit, ex Patre procedentem vitam, quam dedit et Filio etiam in Filio esse et ab eodem dari et mitti manifestavit; sed o multorum obcæcatas cogitationes ! o injustum adversus veritatem odium ! o lubricam contentionem ! qua manifesta, ac perspicua oppugnare conantur, qua quidam de nominibus altercantes, salutis propriæ proditores miseri evadunt, absurdissimas simul propositiones concedentes, *ex Patre solo*, rursusque, *ex Patre per Filium procedere Spiritum*, neque seipsos, neque sua dicta percipientes, neque quibuscum sermones conferunt intelligentes; homines enim dicendi arte, et sermonum accurato judicio conspicuos sequentes ad similia credenda procedunt. Verumtamen nihil est quod multorum ac

A διδάσκοντος, οὐ διὰ τούτου πάντως τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος χορηγὸν τὸν Πατέρα γε ἀρνουμένου, παρ' οὗ ὁ Υἱὸς τὸ διδόναι τὸ Πνεῦμα [ἔχει], ἀλλ' ἵνα τὴν εἰλικρινῆ παρὰ τοῦ Υἱοῦ πρόοδον τοῦ Πνεύματος σημάνῃ, διδομένου παρ' αὐτοῦ ὡς οἰκείου, δι' οὗ καὶ τὴν μακαρίαν θεότητα ἐκπληροῖ, ὡς δοκεῖ τῷ σοφῷ Βασιλείῳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν Πατέρα ἄλλοι θεολογοῦσι *μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος*, οὐκ ἀρνούμενοι τὸν Υἱὸν πηγὴν εἶναι θεότητος, ἄπαγε. Σαφῶς γὰρ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος· *Ἤδη ἔφη γε ὁ Δαυῒδ παρὰ τῷ Πατρὶ ὄντα τὸν Υἱὸν τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο συγχωρήσει τις, συμβαίνειν ἀνάγκη τὸν μὲν Πατέρα πηγὴν θεότητος μόνον εἶναι, τὸν δὲ Υἱὸν πηγὴν μὲν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πλὴν οὐ θεότητος· B ὥστε γυμνὸν θεότητος τὸ ἐξ ἐκείνου προϊὸν Πνεῦμα νομίζεσθαι, ὃ πόῤῥω πάσης καθέστηκεν εὐσεβείας. Ἢ τό γε δεύτερον θεότητος μὲν πηγὴν τίθεσθαι τὸν Υἱὸν, πλὴν οὐχ ὁμοίας τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς προϊούσης, ὥστε καὶ θεοτήτων διαφορὰν πλάττειν, καὶ τὴν μὲν ἐνυπόστατον, τὴν δὲ ἀνυπόστατον, καὶ τὴν μὲν ἐνούσιον, τὴν δὲ ἀνούσιον, ὃ καὶ τῆς ἑλληνικῆς πέφυκε τερατωδέστερον μυθολογίας. Καίτοι γε, ὦ ἄνδρες, τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὄνομα μηδενὶ ἑτέρῳ ἁρμόζειν διδασκόμεθα ὑπὸ τῶν ἁγίων, ἢ τῷ τρίτῳ προσώπῳ ἐν τῇ Τριάδι, ὃ δὴ καὶ ἐκχεῖσθαι λέγεται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ χορηγεῖσθαι, καὶ πέμπεσθαι. Εὐθὺς γὰρ ὁ ἱερὸς Κύριλλος· *Εἰ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει ἰδικῇ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ οὐχ Υἱὸς, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀλ-* C *λότριον αὐτοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.* Ὑπέρευγε, Κύριλλε, ὡς ἀπήλλαξας ἡμᾶς πραγμάτων, τὸ ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ ὂν Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προχεῖσθαι ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς διδάσκων, ὅς γε ἐν ἄλλοις λόγοις ἐξιέναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπέμπεσθαι φύσεως θεολογεῖς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸν ἱερὸν Ἀθανάσιον, εἰ δοκεῖ, μὴ παρέλθωμεν, ὦ ἄνδρες, ὅς φησιν· *Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τὴν φωτιστικὴν καὶ ἁγιαστικὴν ζωὴν οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥ τις ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται* D *ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένου, ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται.* Ὡς ὑπερφυῶς, ὦ ἄνδρες, ἔλυσε τοὺς τῶν τινῶν ἐλέγχους, τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένην ζωὴν, ἣν ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ἐν ἑαυτῷ ἔχειν παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι καὶ πέμπεσθαι διατρανώσας. Ἀλλ' ὢ τῆς τῶν πολλῶν πεπηρωμένης διανοίας! Ὢ τοῦ ἀδίκου τῆς ἀληθείας μίσους! Ὢ τῆς ἐπισφαλοῦς φιλονεικίας, ᾗ πειρῶνται τοῖς φανεροῖς πολεμεῖν, ᾗ τινες περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες, προδόται γίνονται τῆς αὐτῶν κακοδαίμονες σωτηρίας, συγχωροῦντες ὁμοῦ τὰς ἀτοπωτάτας προτάσεις, *ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου*, καὶ αὖθις, *ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα*, οὔθ' ἑαυτῶν, οὔτε τῶν λόγων αἰσθανόμενοι, οὔτε τίσι

διαλέγονται κατανοοῦντες! Ἀνδράσι γὰρ λόγων ἠμμένοις, καὶ κρίσει τῶν λόγων ἀκριβεῖ ἐπὶ τὸ ταῦτα πιστεύειν ἥκουσιν. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀναστέλλει τὴν τῶν πολλῶν καὶ ἀσυνέτων τόλμην κακῶς λέγειν ἡμᾶς καὶ τὴν πίστιν, ὡς ἔμοιγε, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, πολλοί εἰσιν ἐν ὑμῖν δῆλοι, οἳ καθ' ἑκάστην ἡμέραν διατελοῦσι τἀμὰ διασύροντες, οὔτε τὴν ἐμὴν εἰδότες γνώμην, ᾗ φιλῶ τοὺς ὁμογενεῖς, οὔτε τοὺς λόγους, εἰρήσθω δὲ σὺν Θεῷ, οἷς τί τε ἰσχυρὸν καὶ τί σαθρὸν ἐν τοῖς λεγομένοις δύναμαι γνῶναι. Εἰ δ' ἀφέντες τὴν πλάνην ἀκούσονται τῶν ἐμῶν λόγων, εἴσονται, ὡς ἔγωγ' ἐχθρὸς μὲν οὐδενὶ, φίλος δὲ μόνον τῇ εὐσεβείᾳ, ᾗ τινες πολεμοῦντες ἐμπιπλῶσι μάχης τὴν οἰκουμένην καὶ σχίσματος ἐπισφαλοῦς πᾶσιν ἔθνεσι. Τοὺς τοιούτους ἐγὼ, ὦ ἄνδρες Κρῆτες, οἶμαι δεῖν μετ' ἀγάπης ἐλέγχειν, δεόμενος αὐτῶν ἀποσχέσθαι τῆς πλάνης, καὶ τῆς σφῶν σωτηρίας ἀντιλαβέσθαι, ὧν τοὺς μὲν πειθομένους θαυμάζω, τοὺς δ' ἀνθισταμένους παραιτοῦμαι, τῷ Ἀποστόλῳ πειθόμενος. Βουλοίμην δ' ἂν ἡμᾶς τοὺς ἀκροωμένους τῶν προτέρων εἶναι. Ἀνδρῶν γὰρ ἂν συνετῶν ἐποιήσατ' ἔργον, διαλλαττόμενοι τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τῷ λοιπῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας ὡς μέλη διαιρεθέντα συναπτόμενοι. Τότ' ἔγνωτ' ἂν, ὡς ἔγωγ' ὑμῖν χρηστὸς σύμβουλος, καὶ τῶν ἱερῶν λόγων τῆς πίστεως τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι πιστὸς οἰκονόμος, οὐδενὶ μὲν οὐδενὸς κακοῦ πρόξενος, σωτηρίας δὲ αἰωνίου, εἰ καὶ μὴ θερμῶς καὶ ἀξίως, ἀντιποιούμενος, καὶ τοῖς ἄλλοις ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς, ὅπως ἐκείνου τεύξονται τοῦ καλοῦ ὑποτιθέμενος, οὗ μετασχεῖν ἡμᾶς γένοιτο τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, ᾧ δόξα πρέπει. Ἀμήν.

A imprudentium audaciam refrenet, dum nos et nostram fidem conviciis proscindunt, sicuti mihi, o viri Cretenses, permulti inter vos innotescunt, qui singulis diebus mea insectantur, neque animum meum recte accipientes, quo cum mea natione amore devincior, neque sermones, dicatur siquidem cum Deo, quibus si quid validum aut leve et debile inter disserendum occurrerit, possum dijudicare. Quod si ejurato errore sermones meos audiverint, næ illi plane cognoscent, me nulli prorsus inimicum, sed tantummodo veritatis amicum esse, quam nonnulli oppugnantes terrarum orbem universum litibus implent, et schismatis periculosi nationibus omnibus causa sunt. B Hos ego, o viri Cretenses, cum amore redarguendos esse reor, exorans ut errorem deponant, propriæque salutis curam habeant: quos, si audiverint, laudo, si contra sese opposuerint, obediens Apostolo devito. Percuperem vero vos, auditores, ex eorum numero esse, qui primo loco collocati sunt : sic enim virorum prudentium facinus committeretis, veritati reconciliati, et reliquo Ecclesiæ corpori uti membra separata conjuncti. Tum equidem agnosceretis me res optimas consulere, fideique sacros sermones non absque Dei gratia fideliter pertractare, nulli noxam afferens, sed salutem sempiternam, etsi non admodum calide digneque, procurans, et aliis in Christo fratribus, ut bonum illud consequi possint, peraccommoda suggerens, cujus participes nos fieri C Christi gratia concedat, cui gloria decet. Amen.

SÆCULO XIV (?)

PHILOTHEI SELYMBRIENSIS ARCHIEPISCOPI

ORATIO

IN SANCTUM AGATHONICUM

(*Codices Græci Naniani*, p. 551.)

—

Τῶν πάλαι σοφῶν καὶ ῥητόρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄκρων ἐν λόγοις μηδενός πω ἑαυτὸν οὐδ' ὁπωστιοῦν ἐκδεδωκότος διεξοδικώτερον ἐς λόγους καὶ ἀγωνίσματα τοῦ στεφανίτου μάρτυρος Ἀγαθονίκου, φιλοτίμως ὁμοῦ καὶ μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ σιγῇ παραδραμόντων τὰ μνήμης καὶ θαύματος ἄξια μέχρι τῆς δεῦρο, ἥκω τοῦ λέγειν αὐτὸς, εἰ καὶ τὴν ἐμὴν περὶ λόγους ἰσχὺν οἶδα σαφῶς ἐγγὺς ἰοῦσαν· οὐδὲ μετρίας τῆς ἀξίας, ἀλλὰ πολλῷ τῷ μέτρῳ πόρρω που. Μηδεὶς δ' ὑμῶν προπέτειαν, ὦ παρόντες, καταγνῷ τοῦ παρόντος ἐγχειρήματος, εἰ καὶ ἐργώδης ὁ λόγος καὶ χαλεπὸς διενεγκεῖν. Ἐπεὶ οὖν οὐχ ἕνεκα

D Inter antiquos philosophos et Ecclesiæ oratores aliosque dicendi peritos, nullus in sermonibus aut certaminibus fortior exstitit, coronato martyre Agathonico; sed dum cæteri res memoratu dignas huc usque silentio prætererierunt, ego illas celebraturus adsum. Etsi me parum eloquentem nec hisce rebus dicendis aptum, imo valde imparem probe noverim; nullus vero inter vos, auditores, hujus propositi temeritatem criminabitur, licet labor sit onerosus et perfectu difficilis : quod si igitur non vanæ gloriæ cupiditate, nec voluptatem aliquam inde capturus, sed ob necessitatem

ac civium adhortationem hujusce civitatis Selys dicturus venio: hujus martyris patrocinio fisi, jam aures præbete. Revera si de alio quodam sermo haberetur, vituperationi ac reprobationi forsitan locus esset; cum autem de præclare factis agitur, vos quoque mecum collætari æquum est.

φιλοτιμίας, οὐδέ γε πρὸς ἡδονὴν, ἀλλὰ δι' ἀνάγκην καὶ παράκλησιν τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως ταυτησὶ τοῦ Σήλυος λέξων ἐλήλυθα· θαῤῥόντως τῇ ἐπικουρίᾳ τοῦδε τοῦ μάρτυρος, ἀκούσατε ἤδη. Εἰ μὲν οὖν περὶ ἄλλου του ὁ λόγος ἦν, ὑπὸ κατηγορίαν καὶ μέμψιν, ἴσως ἐτέλουν· ἐπεὶ δὲ ὑπὲρ γενναίων κατορθωμάτων, μᾶλλον δέον συνησθῆναί τε καὶ συνεύξασθαί μοι καὶ ὑμεῖς.

Et paulo post.

Jam vero has laudes celebranti, patriæ prius meminisse convenit, ne ipse solus cæteris ignotam et alienam viam ingrediens, novum aliquem modum introducere videar. Cum autem duæ civitates eum revindicarint, una quæ ipsum genuit et aluit, altera quæ martyrii palmas ac athleticas coronas ipsi texuit, et in qua sacrum ejus servatur caput, miraculosa vi omnes morbo laborantes sanans, imperatores inquam, præfectos, uno verbo, omnes pio fidei motu huc accedentes: de his mirandis ac maximis civitatibus, Nicomedia et Sely, ex oratoria lege, quæ ipsis aut communia, aut unicuique propria sunt primum edisseramus.

Etsi a se invicem locis et intervallis longe distent, eas certe pulchras et amplas esse civitates omnes, credo, unanimi voce fatebuntur. Quis enim Nicomediam non noverit, felicem ipsius situm, jucundam speciem, alta mœnia et columnas? Bene nobis videtur de ea dictum esse quod in poetarum fabulis legitur de Thebarum mœnibus ad lyræ ac cytharæ modulos a principio fundatis: templis, statuis, theatris et porticibus, uno verbo, hujuscemodi quibuscunque exornata refulget. Nemo est extra Herculeas columnas, qui ea non fando audiverit: tam grata etenim sortitur anni tempora, tam secundo fruitur aere ut nulla dicatur potior; tot denique et tam præclaris refulgens rebus, bonorum omnium particeps est, et eorum quæ cæteris dura accidunt quasi a se alienorum expers: sed etsi rebus jucundissimis privata foret, non admodum affligeretur, quippe quæ non in istis felicitatem sitam esse existimet. Hoc autem magis curat, Agathonici scilicet cæterorumque martyrum certamina et præclare gesta, per quæ Deus mentem nostram instruit. En urbis ornamentum et gloriam! Huc accedit quod præ cæteris urbibus, viris maxime strenuis ac manu fortissimis abundabat, quamvis ipsa postea ab hostibus capta in Barbarorum manus venerit. Quis porro ignoret secundam quoque, Selym inquam, ejus patriam, loci amœnitate, natura ipsa favente, conspicuam, mœnibus turribusque perquam munitam ac pomariis? Pulchritudine ac magnitudine cum celeberrimis comparanda est, dum cæteras in quibusdam negotiorum generibus longe superat; unde gloria ipsius maria trajicit ac cœlo tenus fertur; quam qui a terra marive tectam sartamque aspiciunt, laudant ac mirantur ob custodiæ firmitatem et viro-

Ἤδη δέ μοι πρὸς αὐτὴν ἰόντι τὴν εὐφημίαν, πατρίδος οἶμαι δεῖν πρὸ τῶν ἄλλων μεμνῆσθαι, ὡς ἂν μὴ μόνος ἐγὼ τῶν ἄλλων ξένην καὶ ἀλλοτρίαν ὁδὸν βαδιοῦμαι, μηδὲ καινόν τινα τρόπον εἰσφέρειν δόξω. Ἐπεὶ δὲ δύο πόλεις αὐτὸν ᾠκειώσαντο, ἡ μὲν γεννήσασα καὶ ἀναθρεψαμένη, ἡ δὲ τὰ μαρτυρικὰ παλαίσματα καὶ τοὺς πεντάθλους στεφάνους στεφανώσασα, ἐν ᾗ καὶ ἡ θεία κάρα ἀπόκειται περιεῖσα καὶ πολλὰ τὰ ἰάματα ἐπιτελοῦσα, πρός τε βασιλεῖς φημι, καὶ ἄρχοντας καὶ πάντας ἁπλῶς τοὺς πίστει προσερχομένους· ἥ τε Νικομήδους καὶ ἡ τοῦ Σήλυος· πόλεις οὖν αὗται θαυμασταὶ, καὶ πολυανθρωπόταται· κατὰ τὸν τῆς ῥητορικῆς νόμον πρῶτον διεξέλθωμεν ὅσα εἰκὸς κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ περὶ σφῶν αὐτῶν.

Κἂν ἀπ' ἀλλήλων διΐστανται, τόποις καὶ διαστήμασι πολλῷ τῷ μέτρῳ, τὸ μὲν οὖν καλάς τε καὶ μεγάλας εἶναι τὰς πόλεις πάντες ἂν οἶμαι συμφαῖεν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν Νικομήδους, ὅπως φύσεως εὖ ἔχει καὶ θέσεως καὶ τειχέων ὑψηλῶν τε καὶ στεῤῥῶν, ὡς δοκεῖν, κατὰ τὸν μῦθον τῶν ποιητῶν τὸν περὶ τοῦ Θηβαίων τείχους, πρὸς λύραν καὶ κιθάραν ἐνηρμόσθαι τὸ ἐξαρχῆς· καὶ κεκοσμῆσθαι δὲ ναοῖς καὶ ἀγάλμασι· πρὸς δὲ καὶ στοαῖς καὶ θεάτροις, καὶ πᾶσιν οἷα ἄν τις εἰπεῖν ἔχοι τοιούτοις; οὐδεὶς ἔξω στηλῶν Ἡρακλέους, ὅστις ἐστὶν οἶμαι ἀνήκοος· οὕτω γὰρ εὐτυχεῖ περὶ τὰς ὥρας, καὶ τοὺς ἀέρας εὖ ἔχει, ὡς οὐδεμία τῶν ἄλλων κρείττων· τοσούτοις δὲ καὶ τηλικούτοις ἀγαθοῖς κομῶσα, καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν μετέχουσα πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν· ἃ δὲ ταῖς ἄλλαις πρόσεστι δυσχερῆ πεφευγυῖα ἤδη ὥσπερ οὐκ αὐτῆς εἶναι νομίζουσα· τὸ καὶ οὐδ' ὁτιοῦν τῶν καλλίστων ἐστερῆσθαι, οὐκ ἐν τούτοις τὴν εὐδαιμονίαν ὁρίζεται· ἀλλ' ἔστιν οἷς πεφιλοτίμηται μᾶλλον, τοῖς Ἀγαθονίκου καὶ τῶν ἄλλων μαρτύρων παλαίσμασί τε καὶ κατορθώμασι, καὶ τοῖς θείοις παιδεύμασι. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ αὐτῆς καλλωπίσματα καὶ αὐχήματα· πρὸς τούτοις, ἐπλούτει καὶ ἄνδρας πρὸ τῶν ἄλλων πόλεων πλείστους ἀνδρικωτάτους ἅμα καὶ μαχιμωτάτους, κἂν ἐς ὕστερον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας ἑαλωκυῖα ὤφθη παρὰ τῶν βαρβάρων αὐτῶν. Τίς δὲ οὐκ οἶδεν αὖθις ἂν, τὴν δευτέραν αὐτοῦ ὡς ἂν εἴποι τις πατρίδα τὴν τοῦ Σήλυος; ὅπως καὶ αὐτὴ εὖ ἔχει φύσεώς τε καὶ θέσεως καὶ τειχέων καὶ πύργων, πρὸς δὲ, ἐπινείων καὶ προαστείων, ὡς μόνη γε πασῶν, τὰς μὲν μεγέθει σεμνυνομένας καὶ κάλλει ἁμιλλωμένη· τὰς δ' ἄλλας ἐξισουμένη καὶ ὑπερφέρουσα, ἔν τισι πράγμασι, κατά γε τὴν τῶν πολλῶν δόξαν· ἥτις πρὸς τὸ πέλαγος καὶ τὸν ἥλιον ἀνίσχουσα. Τὸ γὰρ σχῆμα τοιοῦτον, ἐκ γῆς καὶ θαλάτ-

της θεωροῦντες αὐτὴν ὡς ἄσυλον καὶ ἀσφαλῆ ἐπαινοῦσί τε καὶ θαυμάζουσι· καὶ φυλακτήριον καὶ σκέπην ὡσανεὶ ἰσχύουσι τὰ ἐγγύς που πέλματά τε καὶ φρούρια· πρὸς τούτοις πᾶσι, καὶ ὁπλοφόρους καὶ μαχίμους ἄνδρας, καλοὺς κἀγαθούς· τοιούτους καὶ τηλικούτους, ὡς ἐπὶ ἀσπίδας καὶ δόρυ ἐν πολέμοις καὶ μάχαις τεθνάναι, ἐὰν βαρβάρων μὴ περιγένωνται ἴσως, ὑπὸ πλήθους στρατιᾶς· μόνη γὰρ περὶ τυχῶν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡ κομιδῇ ἐν ὀλίγαις ἄνδρας δύναται τρέφειν ἀγαθούς, ὅπλα μεταχειρίζειν καὶ μόνα, διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους, ὥσθ' ὅ φησιν Αἰσχύλος, Ἑρμῆς ταῦτα εὐλόγως συνήγαγεν· οὔτε τούτους ὅπλων ἀποστερεῖν οἷόν τε δεῖν· οὔτε τὸν Ἄρην ἔξω τιθέναι, τὸν πόλεμον δηλαδή. Ὅθεν εἰ ἔτυχον περιόντες Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος, μόνας τὰς δύο ταύτας, δικαίως εἶπον ἀνδρῶν ἔχειν φοράν, ἀγαθῶν μὲν κοσμῆσαι ἵππους καὶ ἀνέρας ἀσπιδιώτας· ἀγαθῶν δὲ τῆς τέχνης εὑρέσθαι τέρματα τάσδε σαφῆ· ὡς ἔστι γε τῶν ἀτοπωτάτων, εἰ κοσμεῖν ἐθέλοντες ταύτας τὰ πλείω καὶ κρείττω καὶ μείζω παρίημεν· ἅπερ εἰσὶ ταῦτα· ὥσπερ ἂν εἴ τις μέγεθος στρατιᾶς ἀγγεῖλαι βουλόμενος, οἷον τῆς Ἀχαιῶν ἐπὶ Τροίᾳ· ἢ τῆς Ξέρξου ἐπ' Ἀθηναίοις, εἶτα λέγει μυρίους ἢ δισμυρίους ὁπλίτας ἰδεῖν, ἵππων δὲ τόσην καὶ τόσην, οὐδὲ πολλοστὸν μέρος τοῦ παντὸς λέγων ἐν οἷς θαυμάζει, καίτοι καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν εὐδαίμονα τοῖς ποιηταῖς ἔδοξε προσειπεῖν, ὅτι ταῖς τῶν ἐνοικούντων ἀνδραγαθίαις ἐκοσμεῖτο, ἤπουγε λαμπρῶς ταύτας τὰς προσηγορίας προσήκει· μόναι γὰρ τοῖς πολλοῖς δοκοῦσι τῶν πάντων καινόν τινα τρόπον ταύταις ταῖς ὄχθαις ὁρίζεσθαι· οὐ ξύλα καὶ λίθους καὶ τέχνην τεκτόνων καὶ τὸν τῶν ἀψύχων κόσμον· ἀλλ' ἄνδρας εἰδότας μὲν σώζειν αὐτοὺς ἐν πολέμοις καὶ μάχαις· εἰδότας δὲ παράδειγμα καθεστάναι τοῖς ἄλλοις τῶν βελτίστων, ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς καὶ πράγμασι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ πρὸ πάντων, τηροῦσαι φαίνονται αὗται αἱ πόλεις καὶ θείων ἀνδρῶν κανόνας καὶ δόγματα· ἔτι δὲ βασιλέων εὐσεβῶν νόμους, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν Λυκούργου καὶ Σόλωνος, καὶ παντὸς ἄλλου νομοθέτου παρ' οἷς γεγόνασιν διάφορα, τά τε Ῥωμαϊκὰ καὶ ἐπαρχικά· καὶ τὰ κάλλιστα τῶν προχείρων, ξυνάμα ταῖς βασιλικαῖς νεαραῖς πολιτείαν μὲν ἀξιόχρεων τῷ νόμῳ σχοῦσαι, ἀξιόχρεων σχεδὸν δὲ καὶ δικαστηρίων αὐτῶν σπουδάζουσαι ἔχειν ὅσον τὸ εἰς αὐτὰς ἧκον, τὸ δίκαιον πανταχῇ κἂν ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζωνται, καὶ ἔξω τοῦ καιροῦ πίπτωσι καὶ μὴ βούλωνται. Πατὴρ μὲν τῷ γενναίῳ καὶ θαυμαστῷ Ἀγαθονίκῳ Ἀσκληπιάδης, ἔπαρχος τὴν ἀξίαν, υἱὸς Ἱππασίου τοῦ τηνικαῦτα δυναμένου ἐν βασιλεῦσι· μήτηρ δὲ Ἀγάθη, εὐγενής· ὁ μὲν γὰρ Ἕλλην ἦν τὴν θρησκείαν, ἡ δὲ, εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος. Ἐκ τούτων οὖν προελθὼν τοῦ θείου βαπτίσματος καταξιοῦται· ἐπεὶ δὲ πέμπτος χρόνος ἀνύετο τούτῳ, γραμματιστῇ δίδοται, τὰ ἱερὰ γράμματα ἐκδιδάσκεσθαι· ὅθεν καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας γευσάμενος καὶ ἀπολελαυκὼς ὥστε γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν εὐφυῶς καὶ ἀπταίστως, τὰ πολεμικὰ ἐκπαιδεύεται ἄριστ.... Ἐπεὶ δ' οὐχ εἷς πολλῶν εἶναι ἐδόκει, οὐδὲ τῆς ἐσχάτης μοίρας, ἀλλὰ τῆς

A rum armatorum virtutem ac fortitudinem; tales enim cum sint, aut Barbaros vincere, aut super clypeo aut jaculo commori in animo habent. Sola enim illa ex tot aliis viros strenuos et alere et armis assuefacere valet ob assidua bella, et ut Æschylo teste, Mercurius rite eos adunavit. Non enim ii sunt qui neglecto armorum usu Martem, id est bellum in exsilium agant. Certe si Homerus atque Hesiodus ad vitam redirent, has duas solas virorum feraces esse et altrices equorum et militum agnoscerent, ut nec minus artium eximias cultrices. Quare si eas laudare volumus, res multas quibus excellunt silentio præterire fas non est. Quod idem faceret qui exercitus magnitudinem, ut Achivorum contra Trojam, Xerxis contra Athenienses B celebrans, de decem aut viginti millibus loqueretur, equitum numero addito, totius, quem laudat, numeri partem unam vix attingens: quanquam poetæ urbem Atheniensium felicem utpote incolarum fortitudine præclaram appellare amant. Imo illa urbs omni laudum genere cumulari digna est, siquidem res novas easque plurimas, huc apportavit; non lignum, non lapides, non architectorum artem ornamentariam, sed viros ipsis in bello et pugnis salvandis idoneos et qui cæteris in rebus honestis et præclare factis pro exemplari, illis præsertim temporibus, esse possent. Huc accedit quod istæ urbes virorum divinorum præcepta et regulas, regum piorum et sapientium Lycurgi C ac Solonis et cujuscunque legislatoris imperii aut provinciarum leges stricte observant. Inde enim sicut ex imperatoriis novellis optima quæque excerpta in administratione ac jurisdictione ubique adhibebant, etiamsi non rebus ubique prosperis et e sententia fluentibus uterentur. Et pater quidem egregii ac nobilissimi Agathonici fuit Asclepiades præfectus ac filius Hippasii, qui tunc plurimum in domo imperatoria pollebat; mater deinde Agatha, generis et morum nobilitate insignis; pater igitur religione Græcus; mater pia ac vere Christiana. His igitur parentibus natus postquam sanctum baptisma suscepisset, annos quinque natus præceptori traditur, litteras sacras edocendus. Inde Græcorum doctrina imbutus ita ut litteras et D pingere et legere valeret, rei militari jam studet. In omnibus autem vulgari studio functus est, sed primas partes tenuit in civitate administranda, in quibuscunque negotiis peragendis, in rebus bellicis, quo factum est ut concionibus, foro, theatris sæpissime interfuerit; cum enim regibus familiariter uteretur, principum quoque consiliariorum amicitia gaudebat, militum ducibus, magistratibus, potentibus amicis usus est. Ingenii enim acumine Themistocli atque Alcibiadi comparandus, plurimos et ipse barbaros fudit; quem si Homerus vidisset, et bonum consiliarium et militem egregium proclamasset ut in Iliade atque Odyssea fortissimos quosque Græcorum carmine perpetuo celebravit. Licet enim de bene factis deque virtutibus

suis gloriari posset, tamen humilis ac modestus esse maluit et recusavit statuas quibus plerique ætatis suæ præfecti et duces honorari solebant, quippe virtutem sine mercede colere ante omnia amabat et actionibus conditioni suæ congruentibus.

A βελτίστης καὶ πρώτης ἔν τε βουλαῖς καὶ πολιτείαις· ἔν τε πράξεσι καὶ νοήμασι καὶ στρατηγικαῖς ἐμπειρίαις· καὶ πολὺς ἦν ἐν συλλόγοις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν θεάτροις ὡς καὶ τοῖς βασιλεῦσι γνώριμος ὢν ἐκ γένους, τοῖς πρώτοις συναριθμεῖται συγκλητικοῖς, ἄρχουσι καὶ στρατηγοῖς τοῖς μεγάλα δυναμένοις· ὃς ὀξὺς ὢν κατὰ τὸν Θεμιστοκλέα καὶ Ἀλκιβιάδην, στρατηγὸς ἀναδείκνυται καὶ αὐτὸς καὶ νικᾷ πολέμους πλείστους βαρβαρικοὺς κατακράτος. Ὃν ἰδὼν Ὅμηρος εἶπεν ἂν σοφὸν βουλάς τε ἐξάρχειν ἀγαθάς, πόλεμόν τε κορύσσειν· καὶ ὅσα ἄλλα τοὺς ἥρωάς τε καὶ ῥήτορας· καὶ ἀνδρειοτάτους τῶν Ἑλλήνων ἔφασκεν ἐπαινῶν, κατὰ τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν καὶ δέλτον, ἐν ἐμμελίᾳ ποιητικῇ. Ἔχων δὲ μεγαφρονεῖν ἐπὶ τούτοις κατορθώμασι καὶ πλεονεκτήμασι καὶ τὸ καλοῦ παντὸς ἰδέαν ἔχειν ἐν ψυχῇ, οὐδαμῶς τοῦτο ἐποίει· ἀλλὰ ταπεινὸς ἦν καὶ μέτριος, ὅς γε οὐκ εἰκόσιν οὐδὲ στήλαις μεγίσταις ἠξίου θαυμάζεσθαι, καθάπερ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων καὶ στρατηγῶν, ἀλλ' ἔργοις καλλίστοις ἐκείνῳ τε καὶ τῇ ἐκείνου φύσει μάλα προσήκουσιν.

Et post pauca:

Agathonicus triumphator non temeritate irave perductus res præclaras dum imperaret, peregit, sed humanitate et animi magnitudine, ita ut omnibus vitæ et morum exemplar sit: certe fieri non potest ut ipsi superiorem invenias. Sic enim fortis erat animi ut res plerasque flocci faceret, et virtutem colendo seipsum Dei domum et Spiritus sancti habitaculum constitueret. Ut paucis absolvam, sic unice vivitur feliciter; sic tantum per virtutem in Dei civitatem itur. Cum enim auctore Platone triplex sit anima quatenus cogitat, sentit et concupiscit, cogitamus quidem, sicut fas est, sæpe autem sensuum vi superamur, aut illicita concupiscimus, id est, quæ nobis nullo modo prodesse possunt. Agathonicus igitur in omnibus primas tulit, omnium suffragia obtinuit. Ingenii habebat tantum, ut modica ejus exercitatione cum dignitate vivere posset atque ita ut nihil prorsus in eo desideraretur. De intelligentia ejus quid dicam? Virtutem et facultates humanas noverat quæ ad felicitatem perducere valent; imprudentiam autem ac nugas jam ab adolescentia abjecit. Reticentia ejus tanta, quanta Anacharsi suadente, esse debet; secundum Pythagoram autem dicebat quacunque ratione abscindi debere a corpore morbum, et ab anima ignorantiam, sermones vero inanes omnino damnandos esse, sicut etiam intemperantiam et immoderationem, ut brevi absolvam. Ab ira quoque adeo sibi temperabat ut manus elevata et servum jamjam verberatura deciderit. Nunquam convicia retorquebat; humanitatis adeo amans erat, ut in amando non raro modum excederet, adeo præceptum divinum, quod proximum æque ac se ipsum amare jubet, sequebatur. Animi idem constantia ac fortitudine præstans, non periculum extimescebat, non bonorum jacturam, non domorum possessionem, non servorum plus quam fas est, affectabat: vita ipsa in nullo æstimationis loco apud eum erat dummodo e Dei amicitia et familiaritate non excideret. Castitatem porro ac sobrietatem quæ homines ipsis angelis assimilat quis sicut ille coluit?

B Ἀγαθόνικος οὖν ὁ τροπαιοφόρος οὐ θυμοῦ ῥώμῃ, οὐδ' ὀργῆς ἀμετρίᾳ τὰ ἐπίσημα τῆς ἀρχῆς ἐποιήσατο· ἀλλὰ φιλανθρωπίαν καὶ μεγαλοψυχίαν τὰ κράτιστα εἰσηνέγκατο· ὥσθ' ὅροι εἶναι σωφροσύνης πᾶσιν ἀνθρώποις τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον· καὶ μηδένα ἐξευρεῖν ἔχειν βέλτιον τῶν ὑπ' ἐκείνῳ μηδέν· οὕτω γὰρ ψυχὴν ἐῤῥύθμησε καὶ τῶν τῇδε καταφρονεῖν ἀνέπεισε· καὶ πρὸς τὰ βέλτιστα μετεσκεύασε· καὶ οἰκίαν Θεοῦ κατέστησεν ἑαυτὸν, καὶ δοχεῖον τοῦ Πνεύματος· εἰ δεῖ κεφάλαιον προσειπεῖν, ὡς μόνην ταύτην οὖσαν εὐδαίμονα βιοτήν· ὃς μόνος ὅρος ἐστὶ τῆς κατ' ἀρετὴν εὐκληρίας καὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας καὶ τάξεως. Τριῶν γὰρ ὄντων, φησὶ Πλάτων, τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, λογιστικὸν, θυμικὸν, καὶ C ἐπιθυμητικὸν, καὶ τῶν μὲν τῷ λογιστικῷ χρωμένων ὡς εἰκὸς, τοῦ θυμοῦ δὲ ἡττωμένων πολλάκις, ἄλλων δὲ ἐπιθυμούντων ἃ μὴ προσῆκε, πάντων δ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδαμοῦ τοῖς ὅλοις τῶν βελτίστων· Ἀγαθόνικος δεινὸν ὥσπερ ἡγούμενος, εἰ μὴ κἀν τούτοις προέχοι τῶν ἄλλων, μηδὲ τὴν μείζω φέροιτο ψῆφον, φρονήσεως μὲν τοσοῦτον μετεῖχεν ὥσπερ ἂν εἰ διὰ βίου παντὸς μόνην ταύτην ἔχει μελέτην τε καὶ σπουδὴν, τὸν νοῦν καθαίρειν τε καὶ λεπτύνειν καὶ μηδ' ὅπως τι οὖν ἐλλελεῖφθαι· τοῦ λογιστικοῦ τοῦτό γε εἰδὼς ἀρετὴν καὶ δύναμιν τῆς τῶν ἀνθρώπων εὐδαιμονίας ποιητικήν· ἀφροσύνην δὲ τὴν κάκιστα ἀπολλυμένην, καθάπαξ ἀπεβάλετο ἐκ νεότητος· γλώττης δὲ τοσοῦτον ἐκράτησεν ὅσον Ἀνάχαρσις ἐκέλευσεν ὁ σοφός· καὶ κατὰ τὸν Σάμιον Πυθα- D γόραν ἔλεγεν ὅτι πάσῃ μηχανῇ περικοπτέον, ἀπὸ μὲν σώματος νόσον, ἀπὸ δὲ ψυχῆς ἀμαθίαν, καὶ πρὸς τὸ μηδὲν, δέον μὴ καταναλίσκειν λόγους· καὶ ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, ἐκ πάντων τῶν αἰσθήσεων ἀμετρίαν καὶ μὴ ἔξω τοῦ καιροῦ πίπτειν. Θυμοῦ δὲ τοσοῦτον ἐκράτησεν ὡς καὶ τὴν χεῖρα ἀπαιωρηθεῖσαν πολλάκις κατασχεῖν καὶ μηδαμῶς τύψαι τὸν ἑαυτοῦ δοῦλον· μηδ' αὖ διὰ γλώττης λοιδορίαν κατεγνωσμένην προσενεγκεῖν· φιλανθρωπίαν δὲ οὕτως ἐφίλησε καὶ κατώρθωσε· καὶ οὕτω ταύτης ἐξείχετο, ὡς μανικός τις ἦν ἐραστής· καὶ κατὰ τὸν θεῖον χρησμὸν, τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἄγειν καὶ τιμᾷν, ἴσον τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ. Καρτερίᾳ δὲ μεγίστῃ καὶ ἀνδρείᾳ προσεῖχε καὶ μεγαλοψυχίᾳ, ὡς καὶ ἔξωθεν ἐπιφερομένους κινδύνους μηδέν τι νομίζειν καὶ ἀποδειλιᾷν· οὐ χρημάτων ἀφαίρεσιν· οὐ πλῆθος οἰκιῶν· οὐκ ἀνδράποδα· οὐκ αὐτὸ τὸ περιεῖναι καὶ ζῆν· οὐκ ἄλλο τοιοῦτον

οὐδὲν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐκπεσεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλίας καὶ οἰκειότητος· παρθενίαν δὲ καὶ σωφροσύνην τὴν πλησίον καὶ μετὰ ἀγγέλων τοὺς ἀνθρώπους τιθεῖσαν, τίς οὕτως ὡς οὗτος ἠγάπησεν;

Et pag. 749 :

Θεὸς τοὺς δοξάζοντας αὐτὸν δοξάζει καὶ τὸν αὐτοῦ μάρτυρα Ἀγαθόνικον, σὺν πολλῷ τῷ περιόντι καὶ τὴν τῶν θαυμάτων ἐνέργειαν ἀποχαρίζεται ἐκ τότε καὶ μέχρι τοῦ νῦν, κατὰ τὴν πόλιν τοῦ Σήλυος, καθ' ἣν δῆτα καὶ ἡ τούτου μαρτυρία γεγένηται περιφανῶς καὶ ἐνδόξως· καθάπερ ἐδόξασε καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἑτέρους μάρτυρας ὡς ἴσμεν· τόν τε περιφανῆ δηλαδὴ καὶ τροπαιοφόρον Γεώργιον, ἐν Καππαδοκίᾳ τῆς Καισαρείας· τόν τε στεφανίτην καὶ μυροβλύτην Δημήτριον ἐν Θετταλίᾳ· ἐν Τύρῳ τὸν περίβλεπτον καὶ θεῖον Θεόδωρον· καὶ ἐν ἄλλαις ἄλλους, καὶ ἑτέρους ἐν ἑτέραις· καὶ μάλα εἰκότως. Εἰ γὰρ τοῖς Ἕλλησι πάλαι, τοῖς τε Θηβαίοις λέγω Πίνδαρον παρασχέσθαι, καὶ Βοιωτοῖς Ἡσίοδον, καὶ Σμυρναίοις Ὅμηρον καὶ ἄλλοις ἄλλον εἰς φιλοτιμίαν φέρει, πόσῳ μᾶλλον εἰκὸς μέγα φρονεῖν ἐπὶ τῷ μάρτυρι Ἀγαθονίκῳ τῷ γενναίῳ τῆς ἀληθείας ἀγωνιστῇ. Ὁπόσοι γὰρ τηνικαῦτα ἐν τῇ περιφανεῖ πόλει Σηλυμβρίᾳ καὶ τοῖς περὶ αὐτὴν χωρίοις πονήρως καὶ ἀσθενῶς κατέκειντο, ἐλθόντες τῇ τοῦ θείου μάρτυρος τούτου σορῷ ἀπηλλάττοντο καὶ οὐδὲ ἴχνος ἀσθενείας ὅλως κατείχοντο. Ὅθεν καὶ τῷ μεγαλομάρτυρι Ἀγαθονίκῳ τὰς εὐχαριστίας καὶ ὑμνῳδίας προσέφερον. Οὐχ ἧττον δ' ἐξ ἐκείνου καὶ ὁσημέραι τοιαῦτα ποιεῖ θαυμάσια ἡ θεία κάρα αὐτοῦ, ἐσαεὶ ἰάσεις ἐπιτελοῦσα καὶ θεραπεύουσα πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν· τὸ γὰρ ἕτερον σῶμα, ἄλλος ἄλλο μέρος, καὶ ἕτερος ἕτερον τῶν εὐσεβῶν τῶν τε πόῤῥω καὶ τῶν ἐγγὺς ἐξ ἀγάπης διαμερισάμενος παρ' ἑαυτοῖς κατεῖχοντο φυλακτήριον· ἔνιοι δέ φασιν ὡς Λατῖνοι αὐτὸ ἐφευρηκότες μᾶλλον ἐνταυθοῖ, ἡνίκα τὴν βασιλεύουσαν πόλιν κατέσχον, καὶ ταύτην τοῦ Σήλυος πρόσγε ταῖς ἄλλαις, ἀφείλοντο τὸ τοῦ μάρτυρος σῶμα, καὶ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην ἐπήγαγον, καθάπερ καὶ ἄλλα πλεῖστα τῶν ἁγίων λειψάνων. Τὴν γὰρ βασιλίδα τῶν πόλεων κατασχόντες οἱ Ἰταλοὶ χρόνους ἑπτὰ πρὸς τοῖς πεντήκοντα τούτοις δουλεύουσαν ἀνοχῇ καὶ παραχωρήσει Θεοῦ, οἱ καὶ ἀφῃρημένοι πάντα τὰ προσόντα αὐτῇ κάλλιστα ἔργα θαύματος καὶ ἐκπλήξεως γέμοντα καὶ ἡδονῆς ἀῤῥήτου, Φειδίου φημὶ καὶ Πραξιτέλους· ἔτι δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ διαυγεῖς μαργάρους καὶ λίθους τιμίους καὶ πολυτελεῖς καὶ πέπλα θεῖα καὶ ἱερὰ ἔκ τε τῶν θείων ναῶν, ἔκ τε τῶν βασιλείων οἴκων, ἐκ τε τῶν συγκλητικῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν οἰκητόρων ταυτησὶ τῆς πόλεως. Αὖθις Θεοῦ βουλομένου ὁ στρατηγικώτατος βασιλεὺς Μιχαὴλ Παλαιολόγος πρῶτος ὁ Ἄγγελος, τούτους ἐξέωσεν· ὃς ἐν τοῖς πρώτοις ἀριστεύσας καὶ τὰ πρεσβεῖα πάντων τῶν πώ ποτε βασιλέων ἀνειληφὼς, ἐν τοῖς τελευταίοις οἴμοι φθόνῳ τούτοις καλοῖς βασκαίνοντος, τὰ ἐκείνων φρονῶν εὑρέθη· καὶ ταύτῃ γε μάλιστα τὸ πλεῖστον τῆς δόξης, ἤ τόγε ἀληθέστερον εἰπεῖν, σύμπαν ἀφείλετό τε καὶ περιῄρητο· καὶ ἐν τῇ τοῦ Σήλυος ταύτῃ πόλει κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος καὶ πανελεήμονος Χριστοῦ μονὴν τὸ αὐτοῦ σῶμα κατακείμενον, καθορᾶται ὀγκούμενος, διὰ τὴν προβᾶσαν τῶν δογμάτων διαφοράν· προσέτι γε μὴν, καὶ διὰ τὸν προσφωνηθέντα κατ' αὐτοῦ ἀφο-

A Deus qui servos suos glorificat, Agathonicum quoque ab initio usque nunc facultate miracula operandi mirum in modum donavit in Selyis urbe quæ martyrii ejus testis fuerat, sicut et in aliis urbibus alios martyres glorificavit, ante omnes Georgium Cæsareæ Cappadociæ, Demetrium Myroblyten in Thessalia, Tyri insignem divinum Theodorum, alios alibi. Nec mirum. Si enim inter Græcos Pindarus quidem Thebis honori fuit, Bœotiis Hesiodus, Homerus Smyrnæis, quanto magis de Agathonico, nobili veritatis propugnatore gloriari licet! quicunque enim in celebri Selymbria, aut alia viciniæ urbe, morbo aliquo laborantes ad martyris nostri divini sepulcrum venere, relictis omnibus morborum vestigiis abscesserunt, B magnum Agathonicum gratiarum actione et hymnis exaltantes. Non minus autem inde ab isto tempore sanctum ipsius caput quotidie miracula operatur, morbos ac omnia infirmitatum genera sanando. Cætera enim corporis hujus sancti membra pia corpora longe lateque sortita ut salutis instrumenta venerantur. Sunt qui dicant quod Latini post expugnatam regiam urbem, Sely quoque suæ ditionis facta, martyris corpus in antiquam Romam sicut plurimas alias reliquias asportarunt. Itali enim regiam urbem per quinquaginta septem annos Deo volente ac permittente, tenuerant atque opera artis egregia ac magnifica, Phidiæ ac Praxitelis dico; aurum porro et argentum, margaritas et lapides pretiosos, vestimenta divina et sacerdo- C talia e templis ac domibus regiis ac senatoriis ejusdem urbis abstulerunt; quos postremo Michael Palæologus Angelus I imperator manu fortissimus, expulit. At postquam in primo loco constitutus et omnium ante ipsum imperatorum honores ac privilegia adeptus esset, postremo, gliscente invidia civibus bonis infestus et mala mente sicut illi esse cœpit, quo factum est ut gloriam, imo omnia amiserit. Corpus vero ejus in hujus Selyis urbe in monasterio Salvatoris et misericordis Christi tumefactum jacet propter augescentem dogmatum corruptelam, ex quo sanctus ac divinus patriarcha Arsenius ipsum anathematizavit quia regnum a filio Theodori Lascaris usurpavit. Hæc igitur D miracula sacrum martyris nostri caput operatur, morbos sanando multifarios, ut capitis dolores, febres, membra gelu constricta. Quare hic sermo tria illorum miraculorum demonstrabit, tam vetera quam recentia; cætera namque lubenter præteribo. Imperator Manuel Porphyrogenitus...

ρισμὸν παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ θειοτάτου πατριάρχου Ἀρσενίου· ὡς σφετερισάμενον ξὺν δόλῳ τε τῆς βασιλείας ἀρχὴν ἐξ υἱοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρης. Οὐκοῦν τοιαῦτα ποιεῖ θαυμάσια ἡ θεία χάρα τοῦ μάρτυρος διηνεκῶς, ἰάσεις ἐπιτελοῦσα εἰς πάθη παντοδαπά· εἰς τε ἀλγηδόνας κεφαλῶν· καὶ ἀῤῥωστίας σωμάτων· εἰς διακαεῖς πυρετούς τε καὶ ῥιγώσεις... Δηλώσει δὲ νῦν ὁ λόγος τρία τινὰ τῶν ἐκείνου θαυμάτων τῶν πάλαι καὶ νῦν· τὰ δ' ἄλλα ἑκὼν ὑπερβήσομαι. Βασιλεὺς Μανουὴλ ὁ Πορφυρογέννητος...

Huncce capitis dolore S. Agathonici precibus liberatum, ait ædificasse in ejus honorem τὸν καθολικὸν ναὸν τουτονὶ, et ἐξ ἀρχιεπισκοπῆς πατριαρχικῆς, προεβίβασεν εἰς μητρόπολιν προσηκόντως τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν καὶ πόλιν (Selymbriæ). Alterum miraculum. Ἀλέξιος ὁ μέγας δοὺξ, ὃς ἦν εἷς τῶν ἀποκαύχων καὶ κρείττων τοῦ γένους, a S. martyre e quodam periculo liberatus pulcherrimum aliud templum ædificavit. Κατὰ τὰς Ἄμμους, ἐν ᾧ ὁ ἅγιος τετελείωται τὸν μαρτυρικὸν δίαυλον, quod templum ἔτι περισώζεται καὶ καθορᾶται. Tertium est : καὶ πρὸ βραχέος ὁ πάντ' ἄριστος βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος a morbo liberatus est, cum martyris χάραν ad se deferri curasset.

ADDENDA

(Col. 825.)

PHILOTHEI CP. PATRIARCHÆ

PRIVILEGIUM

PRO EPISCOPO HIERISSI

Ejus in Monte Sancto jura episcopalia confirmat.

(Ralli, Canonum collectio, V, 131.)

—

Philotheus, misericordia Dei archiepiscopus Constantinopolis, novæ Romæ, et universalis patriarcha.

Die mensis Aprilis tertio, indictione sexta, præsidente nostra humilitate in catechumenii dextris sanctissimæ magnæ Dei Ecclesiæ, sedentibus nobiscum illustribus archiepiscopis Cesareæ, Cyzici, Chalcedonis, Byziæ et Brusæ, allata sunt Deo charissimi episcopi Hierissi et Sacri Montis documenta et epistolæ ex quibus patet, quod tribulationes et vexationes patitur a primo Montis Sancti moderatore, qui episcopalibus quibusdam privilegiis illum spoliare præsumit : vult enim, inquit, in Montem Sanctum presbyteros a Serbis ordinatos adducere; et ipsum a Careæ sede expulit, sacrum pedum ipsum ibi portare, et sacra facere, aut antistitem vocari prohibens; sed sunt contraria omnia. Sanctum Montem quoque sine ipsius permissu ac venia adire, et ordinationes facere interdicit. Hæc omnia attulit Deo charissimus Hierissi ac Sacri Montis episcopus ad nostram humilitatem, auxilium a nobis petiturus, quo res examinaretur, ipsiusque jura illæsa servarentur. Igitur, postquam rem sacræ ac magnæ synodo venerandorum episcoporum exposuissemus, declaravimus secundum decretum sacri et œcumenici Chalcedonensis concilii, hoc modo ad verbum in octavo ipsius canone statuentis : « Xenodochiorum, nec non monasteriorum clerici, sub jurisdictione uniuscujusque

Φιλόθεος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Μηνὶ Ἀπριλλίῳ τρίτῃ, ἰνδικτιῶνος ἕκτης, προκαθημένης τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῆς τοῖς ἐν τοῖς δεξιοῖς κατηχουμενείοις τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τοῦ Καισαρείας, τοῦ Κυζίκου διὰ γνώμης πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότητα, τοῦ Χαλκηδόνος, τοῦ Βιζύης, καὶ τοῦ Βρύσεως, διεκομίσθησαν ἀναφοραὶ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους ἔγγραφοι διαλαμβάνουσαι, ὅπως εὑρίσκει πειρασμοὺς καὶ ὀχλήσεις παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου πρώτου τῶν ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει σεβασμίων μονῶν, βουλομένου κρατεῖν τινα τῶν ἀρχιερατικῶν αὐτοῦ δικαίων· βούλεται γάρ, φησιν, εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰσάγειν τοὺς παρὰ τῶν Σέρβων χειροτονουμένους, ἀφήρπασέ τε τὸ ἐν ταῖς Καρέαις αὐτοῦ κάθισμα, καὶ οὔτε πνευματικὴν ῥάβδον ἀφίησιν αὐτὸν κρατεῖν ἐν αὐταῖς, οὔτε ἱερουργεῖν, οὔτε πρότερον μνημονεύεσθαι τὸν ἐπίσκοπον, εἶτα τὸν πρῶτον, ἀλλὰ τοὐναντίον μᾶλλον· ἀλλὰ μηδὲ εἰσέρχεσθαι ὅλως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἄνευ τῆς ἐκείνου προτροπῆς καὶ ἐνδόσεως, μηδὲ χειροτονίας ποιεῖν. Ταῦτα πάντα ἐγγράφως ἀνενεγκὼν ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους, ἐδεήθη τῆς ἡμῶν μετριότητος εὑρεῖν παρ' αὐτῆς βοήθειαν, ὥστε διορθωθῆναι ταῦτα, καὶ ἔχειν αὐτὸν τὰ δίκαια αὐτοῦ. Ἡ γοῦν

A μετριότης ἡμῶν διασκεψαμένη τὰ περὶ τούτων τῇ καὶ ἱερᾷ μεγάλῃ συνόδῳ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, διέγνω καὶ ἀπεφήνατο, ὡς ἂν κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, διαγορευούσης οὑτωσὶ κατὰ ῥῆμα ἐν ὀγδόῳ αὐτῆς κανόνι· « Οἱ κληρικοὶ τῶν πτωχείων, καὶ μοναστηρίων, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπισκόπων κατὰ τὴν τῶν ἁγίων Πατέρων παράδοσιν διαμενέτωσαν, καὶ μὴ κατὰ αὐθάδειαν ἀφηνιάτωσαν τοῦ ἐπισκόπου· οἱ δὲ τολμῶντες ἀνατρέπειν τὴν τοιαύτην διατύπωσιν, εἰ μὲν εἶεν κληρικοί, τοῖς τῶν κανόνων, ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις, εἰ δὲ μονάζοντες, ἢ λαϊκοί, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι· » ἔχῃ καὶ ὁ δηλωθεὶς θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει παντὶ πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ αὐτοῦ δίκαια, ὅσαπερ ἔχουσιν οἱ ἀρχιερεῖς πάντες ἐν ταῖς αὐτῶν B ἐκκλησίαις, καὶ διενεργῇ ταῦτα ἀκωλύτως, μὴ εὑρίσκων παρά τινος ἐμποδισμὸν τῶν ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει, μήτε ἀνάκρισιν, ἀλλὰ πράττῃ ταῦτα πάντα ὡς γνήσιος ἀρχιερεὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν κανόνων διατύπωσιν, καὶ καθὼς οἶδεν ἡ μετριότης ἡμῶν, οὕτως ἐκεῖ τὰ τοιαῦτα γινόμενα, ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐκεῖ διατρίψασα καὶ καλῶς γινώσκουσα ταῦτα· ἔνθεν τοι καὶ συνοδικῶς παρακελεύεται, ἀκωλύτως εἰσέρχεσθαι τοῦτον εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὁπότε βούλεται, ὡς ἰδίαν ἐπισκοπήν, καὶ ἱερουργεῖν ἐν αὐτῷ, ὅπου καὶ ὅτε βούλεται, κρατεῖν τε τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον, ὥσπερ ἐν παντὶ τούτῳ, οὕτω καὶ ἐν ταῖς Καρέαις, καὶ μνημονεύεσθαι πρῶτον αὐτόν, ἔπειτα τὸν πρῶτον, ἔχειν τε καὶ τὸ ἐν C ταῖς Καρέαις αὐτοῦ κάθισμα, εἴπερ εἶχε τοῦτο ἀνέκαθεν πᾶς ἀρχιερεὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τὰς μέντοι χειροτονίας γίνεσθαι, καθώς ἐστι σύνηθες· ἐκλέγεσθαι μὲν τοὺς χειροτονουμένους ἐν ταῖς μεγάλαις μοναῖς παρά τε τῶν καθηγουμένων αὐτῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἱερέων, καὶ δοκιμάζεσθαι παρ' αὐτῶν, καὶ μαρτυρεῖσθαι, καὶ οὕτω χειροτονεῖσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου· τοὺς δὲ ἐν ταῖς ἔξω καθίσμασι καὶ τοῖς κελλίοις χειροτονεῖσθαι καὶ αὐτοὺς παρ' αὐτοῦ μετὰ καὶ εἰδήσεως τοῦ πρώτου, καὶ ἁπλῶς πᾶσαν ἀρχιερατικὴν πρᾶξιν καὶ αὐτὸν διενεργεῖν ἀκωλύτως ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει παντί, καὶ μὴ ἀνακρίνεσθαι μήτε παρὰ τοῦ πρώτου, μήτε παρ' ἄλλου τινός. Περὶ μέντοι τῶν χειροτονουμένων παρὰ τῶν Σέρβων, παρακελεύεται ἡ μετριότης ἡμῶν διὰ τοῦ D παρόντος σιγιλλιώδους γράμματος, μὴ δέχεσθαι αὐτοὺς τινὰ τῶν Ἁγιορειτῶν κατὰ τὸ παρόν, ἕως ἂν οἱ παρ' ἡμῶν πρέσβεις ἀποσταλέντες ἐκεῖ ὑποστρέψωσιν, ἵνα γνῶμεν, εἴπερ ἡνώθησαν καὶ ὑπείκουσι τῇ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τότε γένηται τὸ δέον· ὀφείλουσιν οὖν ταῦτα πάντα γίνεσθαι κατὰ τὴν παροῦσαν παρακέλευσιν τῆς ἡμῶν μετριότητος. Ὥστε δὲ μηδένα εὑρίσκειν αὐτὸν ἐμποδισμόν, ἢ ἀνάκρισιν, ἀλλὰ πάντα ποιεῖν ἀκωλύτως, καὶ βάρος ἐπιτιμίου ἀφορισμοῦ ἐκφωνεῖ αὕτη κατὰ τοῦ βουληθησομένου διενοχλῆσαι αὐτῷ τὸ σύνολον ἐπί τινι τῶν ἀνηκόντων αὐτῷ δικαίων. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν ἀπολέλυται τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἡ παροῦσα συνοδικὴ διάγνωσις καὶ ἀπόφασις τῆς ἡμῶν μετριότητος κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον τῆς ἐνισταμένης ἕκτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ,ςωος' ἔτους.

civitatis episcopi ex sanctorum Patrum traditione permaneant, nec ab episcopo ex superbia discedant; illud vero statutum eludere præsumentes, si clerici fuerint, canonum pœnis subjaceant; sin monachi, aut laici, a fidelium communione sejungantur. » Conservet porro præfatus Deo charissimus episcopus in toto Sacro Monte episcopalia sua jura, quæ ab omnibus pontificibus in ecclesiis suis exercentur, et ipse pro arbitrio suo exerceat, nemine in Sacro Monte obsistente aut reclamante. Sed hæc omnia, utpote legitimus Sacri Montis pontifex, faciat juxta sacrorum canonum tenorem; nos enim illius regionis res plane notas habemus; diu enim ibi viximus. Inde et synodi nomine monetur ut Sacrum Montem libere, prout voluerit, veluti proprium episcopatum adeat, et in ipso sacra faciat, ubi ac quando libuerit, et pastorale pedum gerat, ut per omnem montem, sic etiam Careæ; ut ipsius nomen ante antistitis vocitetur: ut Careæ suam occupet sedem, quam a principio ut Sacri Montis pontifex occupaverat. Ordinationes deinde fieri pro antiqua consuetudine : ordinari vero in magnis monasteriis debere ab ipsorum præsulibus, et cæteris episcopis, et ab ipsis examinari et designari et ita ab episcopo ordinatione promoveri clericos. Quod vero ad extraneas sedes et monasteria spectat, cum præsulis assensione ordinandos; ipse, uno verbo, episcopalia jura in toto Monte sacro libere exercebit, in quo neque ab antistite, aut ab alio quocunque impediendus est. Quoad deinde presbyteros a Serbis ordinatos, hortatur nostra humilitas præsentibus synodicis litteris, ne Atho montis monachis accenseantur, donec delegati nostri reversi sint, nuntiantes, utrum unioni adhærentes, sanctissimæ nostræ Dei magnæ Ecclesiæ pareant. Tum enim quod decet faciemus. Hæc omnia igitur secundum mandatum nostrum fieri necesse est. Ne autem ipse nullo prorsus impedimento vel obice coerceatur, sed cuncta libere agere possit, excommunicationis pœnam hoc ipso pronuntiamus contra eum qui legitima ipsius jura quacunque ratione lædere voluerit. Ad hujus fidem missa est Deo charissimo Hierissi sacri Montis episcopo synodica præsens certificatio et declaratio a nobis, mense Aprili, sexto indictionis 6876 anni.

Ἡ μετριότης ἡμῶν, καθὼς εἴρηται, πολὺν χρόνον ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει διατρίψασα, καθὼς καὶ οἱ περιόντες ἔτι τῶν Ἁγιορειτῶν γινώσκουσιν, οἶδεν ἀκριβῶς τὴν ἐκεῖ τάξιν, καὶ ὅτι τότε τινὲς τῶν δυνατῶν

Humilitas nostra, ut dictum est, diu in Monte Sacro commorata, ut Sancti Montis monachos non fugit, istarum rerum statum probe novit; bene enim scimus quod aliquot proceres episcopalia jura

A offendere conati sunt, quod minime successit : quapropter illud nullo modo hoc quoque tempore fieri potest, sed in perpetuum integra res stabit. Quoad Serborum ordinationes, eas nunc quidem a S. Montis monachis non admittendas non dicimus; sed ubi simul ab unione discesserint, et ecclesiarum nobis subditarum ac nostræ magnæ Catholicæ Ecclesiæ tributariarum potiti fuerint, ex eo tempore isti nec illic nec alibi excipiendi sunt : quoniam autem unionem desiderarant, et de unione missi sunt legati, idcirco humilitas nostra hos minime excipiendos dicit, donec, reducibus legatis, quid fieri debeat sciamus, ut fit et hic in sacra ac magna synodo, et apud cæteros quoscunque huic ipsi adhærentes. Hæc igitur a sacri Montis incolis ita fiant.

ἐπεχείρησαν καταλῦσαι τὰ τοῦ ἐπισκόπου δίκαια, καὶ οὐκ ἴσχυσαν οὐδ' ὅλως· διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲ νῦν ἐστι δυνατὸν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλ' εἰς τὸ διηνεκὲς ἡ τοιαύτη πρᾶξις ἀπαρασάλευτος τηρηθήσεται. Περὶ δὲ τῆς τῶν Σέρβων χειροτονίας, οὐ νῦν ἡμεῖς λέγομεν μὴ δεχθῆναι ταύτην παρὰ τῶν Ἁγιορειτῶν, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἐχωρίσθησαν τῆς ἡμῶν κοινωνίας, καὶ ἐκράτησαν τὰς ἐκκλησίας τὰς ἀνηκούσας ἡμῖν, καὶ ὑπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς μεγάλην καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν τελούσας, ἐξ ἐκείνου οὐ δέχονται τούτους οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἀλλαχοῦ· ἐπεὶ δὲ ἐζήτησαν νῦν ἑνωθῆναι, καὶ ἀπεστείλαμεν καὶ πρέσβεις διὰ τὴν ἕνωσιν, διὰ τοῦτο εἴρηκεν ἡ μετριότης ἡμῶν, μήπω δέχεσθαί τινα τούτους, ἕως ἂν ὑποστρεψάντων τῶν πρέσβεων γνωρίσωμεν, τί μέλλει γενήσεσθαι, καθὼς

B γίνεται καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῇ ἱερᾷ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπ' αὐτὴν τελοῦσι. Τοῦτο γοῦν γινέσθω καὶ παρὰ τῶν κατοικούντων ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει.

Addimus denique sub sigillo patriarchalis dignitatis : Philotheus misericordia Dei archiepiscopus Constantinopolis, novæ Romæ, et universalis patriarcha.

Εἶχε δὲ διὰ τιμίας πατριαρχικῆς χειρὸς τὸ, Φιλόθεος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

PHILOTHEI PATRIARCHÆ CP.

CONTRA GREGORAM

ANTIRRHETICORUM LIBRI XII.

Vide tom. CLI.

EJUSDEM

ENCOMIUM GREGORII PALAMÆ.

Vide *ibid.*

EJUSDEM

VITA S. DEMETRII MARTYRIS.

Vide tom. CXVI.

INDEX RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN JOANNIS CANTACUZENI LIBRIS HISTORICIS CONTINENTUR.

(Revocatur lector ad numeros grandiores textui Latine insertos.)

—

A

B

C

D

E

H

I

J

M

N

O

U

V

X

Z

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

SUPPLENDA AD ANNUM MCCCLXIX.

—

JOANNIS PALÆOLOGI

IMPERATORIS

[1355-1391.]

PROFESSIO FIDEI

(Apud Leonem Allatium *De utriusque Ecclesiæ consensu*. p. 813 (*a*).

—

Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Ἀμήν. Γνωστὸν ἔστω A πᾶσι τοῖς τὰ παρόντα γράμματα, καὶ τὸ δημόσιον συμβόλαιον ὀψομένοις, ὅτι οἱ αἰδεσιμώτατοι Πατέρες καὶ κύριοι Θεοῦ χάριτι, Γουλίελμος ἐπίσκοπος Ὀστιένσης, καὶ Βερνάρδος τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης, πρεσβύτεροι, καὶ Ῥαϊμοῦνδος τοῦ Ἁγίου Ἀδριανοῦ διάκονος, καρδινάλιοι, ἐπίτροποι ἐπὶ τὰ ὑποτεταγμένα ὑπὸ τοῦ αὐθέντου Οὐρβανοῦ πάππα πέμπτου ἀποταχθέντες γράμματα τοῦ αὐτοῦ ἀποστολικὰ ἰδίᾳ βούλλῃ μολιβδίνῃ κατωχυρωμένα ἐν ταύτῃ τῇ ἑπομένῃ περιλήψει ἐδέξαντο.

In nomine Domini. Amen. Noverint universi, præsentes litteras et instrumentum publicum inspecturi, quod reverendissimi Patres et domini, Gulielmus Dei gratia episcopus Ostiensis, et Bernardus basilicæ Duodecim Apostolorum, et Franciscus ecclesiæ Sanctæ Sabinæ, presbyteri, ac Raynaldus, Sancti Adriani diaconus, cardinales, commissarii super infrascriptis per dominum Urbanum divina providentia Papam V deputati, litteras ejusdem apostolicas sua bulla plumbea munitas, tenoris sequentis, receperunt.

« Οὐρβανὸς ἐπίσκοπος, δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῷ αἰδεσίμῳ ἀδελφῷ Γουλιέλμῳ ἐπισκόπῳ Ὀστιένσῃ, καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς υἱοῖς Βερνάρδῳ τῆς ἐκκλησίας B τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκῳ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης πρεσβυτέροις, καὶ Ῥαϊμούνδῳ τοῦ Ἁγίου Ἀδριανοῦ διακόνῳ, σωτηρίαν καὶ ἀποστολικὴν εὐλογίαν. Ἐπειδὴ ὁ μεγαλοπρεπὴς καὶ περιφανὴς ἄρχων Ἰωάννης βασιλεὺς τῶν Γραικῶν νεωστὶ ἐξ εὐλαβείας, καὶ ζεούσης ἀγάπης περὶ τὴν

« Urbanus episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Gulielmo episcopo Ostiensi, et dilectis filiis Bernardo basilicæ Duodecim Apostolorum, ac Francisco ecclesiæ Sanctæ Sabinæ, presbyteris, ac Raynaldo Sancti Adriani diacono, salutem et apostolicam benedictionem. Cum magnificus princeps Joannes, imperator Græcorum illustris, noviter ex devotione ac fervore catholicæ fidei ad Urbem accesserit, Romanam sanctam sedem apostolicam

(*a*) Regnante Urbano V, Joannes Palæologus, cum Græcorum imperium singulis horis vilesceret, Turcarum contra ad summum cresceret, in Italiam ad flagitandam opem adnavigat. Summa omnium principum gratulatione exceptus est : de suppetiis nihil actum. Cum Romæ moraretur, coram Guilielmo Ostiensi episcopo, Bernardo et Francisco presbyteris, et Raimundo diacono, cardinalibus, fidei suæ professionem edidit, vere catholicam et vere Romanam. Latinam versionem, ex codicibus Vaticanis desumptam, mihi communicavit doctrina ac pietate maxime munitus, et commodis amicorum natus, Flaminius Marcellinus. LEO ALLAT.

visitaturus, et ejus ordinationi et mandatis, in his quæ dictam fidem concernunt, tanquam princeps catholicus perpetuo pariturus; nos, volentes eumdem imperatorem in prima ejus visione ac receptione tanquam catholicum principem, et alios Græcos tam clericos et religiosos, quam etiam prælatos et laicos, exsistentes cum eo qui ad ejusdem Ecclesiæ venire voluerunt unitatem, professione dictæ fidei, ac juramento, et abjuratione secundum debitas formas, alias a præclaræ memoriæ Michaele Palæologo, imperatore Græcorum, prædecessore ejusdem imperatoris, in simili casu servatas, admissi, ad pacis osculum et alias decenter et licite recipere et congrue honorificationis impendiis honorare: de nostra quoque sinceritate ad dictam fidem ac circumspectione gerentes in Domino fiduciam pleniorem, vobis et cuilibet vestrum recipiendi nomine nostro et dictæ Ecclesiæ ab eisdem imperatore et Græcis aliis, ecclesiasticis et religiosis, etiam quacunque prælatione fungentibus, hujus professionem, juramentum, et abjurationem secundum formas contentas in nostris apostolicis litteris, quas vobis cum præsentibus destinamus, ac exinde confici publica instrumenta et litteras, ejusdem imperatoris et aliorum, qui profitebuntur et abjurabunt, sigillis signoque munitas, plenam concedimus auctoritate apostolica, tenore præsentium, facultatem. Datum Viterbii, Nonas Octobris, Pontificatus nostri anno septimo.»

A καθολικὴν πίστιν εἰς τὴν Μεγαλόπολιν παρεγένετο, τὴν ἁγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν ἐπισκεψόμενος, καὶ θεωρήσων, καὶ τῇ διατάξει αὐτῆς, καὶ τοῖς περὶ τὴν εἰρημένην πίστιν θεωρουμένοις προστάγμασιν, ὡς υἱὸς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀϊδίως ὑποκεισόμενος, ἡμεῖς βουλόμενοι τὸν αὐτὸν βασιλέα ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ὄψει, καὶ ὑποδοχῇ ὡς υἱὸν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς ἄλλους Γραικοὺς κληρικούς τε καὶ μοναχοὺς, προεστῶτας καὶ λαϊκοὺς τοὺς αὐτῷ συμπαραγενομένους, οἳ πρὸς ἕνωσιν τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐλθεῖν ἐβουλήθησαν, ἐν ἀσπασμῷ εἰρήνης, καὶ ἄλλως πρεπόντως καὶ δικαίως ὑποδέχεσθαι, καὶ τιμῇ συμφώνῳ τιμᾷν, ὁμολογίᾳ τῆς ῥηθείσης πίστεως, καὶ ὁρκωμοσίας προσληφθέντων κατὰ τὸν ὀφειλόμενον τύπον, ἄλλοτε τοῦ τῆς λαμπρᾶς μνήμης Μιχαὴλ Παλαιολόγου βασιλέως τῶν Γραικῶν προηγησαμένου B αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐν ὁμοίῳ συμβάματι φυλαχθέντα * * * περί τε τῆς ἡμετέρας εἰλικρινότητος πρὸς τὴν εἰρημένην πίστιν καὶ περίσκεψιν ταύτην, ἔχοντες ἐν Κυρίῳ πλῆρες θάῤῥος ὑμῖν, καὶ ἑκάστοις ὑμῶν πλήρη παρέχομεν εὐπορίαν ἀποστολικῇ αὐθεντίᾳ τῇ δυνάμει τῶν παρόντων, ὥστε ὑποδέξασθαι ἡμετέρῳ ὀνόματι, καὶ τῆς εἰρημένης Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν αὐτῶν, τοῦ τε βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων Γραικῶν, κληρικῶν, μοναχῶν, καὶ τῶν ὁποιουδήτινος ὄντως ἀξιώματος ταύτην τὴν ὁμολογίαν, τὴν ὁρκωμοσίαν κατὰ τὸν περιεχόμενον τύπον ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀποστολικοῖς γράμμασιν, ἅπερ ὑμῖν μετὰ τῶν παρόντων διαπέμπομεν, κἀκεῖθεν γενέσθαι συμβόλαια δημόσια, καὶ γράμματα τῶν αὐτῶν τοῦ τε βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων, οἳ ὁμολογήσουσι, καὶ ἐξομόσονται σιγίλλοις καὶ σημείῳ κατωχυρωμένα * * * ἐδόθη ἐν τῷ Βιτερβίῳ, Νόννοις Ὀκτωβρίου, ἔτει ἑβδόμῳ τῆς ἀρχιερωσύνης ἡμῶν.»

C

Iidem reverendissimi Patres ad præmissa deputati reverendum Patrem Paulum Dei gratia patriarcham Constantinopolitanum, ac dominum fratrem Nicolaum episcopum Arenopolitanum, et religiosum virum fratrem Antonium de Athenis, ordinis Fratrum Minorum, scientes linguas et grammaticas Latinas et Græcas, in hac parte interpretes assumpserunt; qui in manibus dicti domini Francisci cardinalis, de consensu aliorum prædictorum dominorum cardinalium, recipientes ad sancta Dei Evangelia juraverunt fideliter referre Latina lingua verba prædicti imperatoris, et aliorum Græcorum, qui venerant cum dicto imperatore, et profiteri volebant. Et ecce professionem imperatoris.

Οἱ αὐτοὶ αἰδεσιμώτατοι Πατέρες οἱ ἐπὶ τοῖς ἀναγεγραμμένοις ἀποτεταγμένοι, ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἑρμηνεῖς προσελάβοντο τὸν αἰδέσιμον Πατέρα καὶ κύριον Παῦλον, Θεοῦ χάριτι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὸν ἀδελφὸν κύριον Νικόλαον ἐπίσκοπον Ἀρενοπολιτάνον, καὶ τὸν μοναχὸν ἄνδρα Ἀντώνιον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς τάξεως τῶν Φρεμενουρίων, εἰδότας ἑκατέραν γλῶσσαν Λατίνων καὶ Γραικῶν, τήν τε κοινὴν, καὶ τὴν γραμματικὴν, οἵτινες ἑρμηνεῖς ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ εἰρημένου αὐθέντου Φραντζίσκου καρδιναλίου ἀπὸ συναινέσεως τῶν εἰρημένων ἄλλων αὐθεντῶν καρδιναλίων, ἀναδεχομένου εἰς τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια, ὤμοσαν πιστῶς ἀναφέρειν Λα- D τινικῇ γλώσσῃ τὰ ῥήματα τοῦ προειρημένου βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων Γραικῶν τῶν μετὰ τοῦ βασιλέως ἐλθόντων, καὶ ὁμολογίαν δοῦναι βουληθέντων. Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως ὁμολογία·

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Ego Joannes in Christo Deo fidelis imperator, et Romanorum moderator Palæologus, Spiritus sancti lumine illustratus, volens saluti animæ meæ providere, sponte veni ad sacram Urbem Romanam, sanctissimum Patrem dominum Urbanum, divina providentia papam quintum, et sanctam sedem apostolicam visitaturus, ac ejusdem domini papæ, vel alterius, seu aliorum ab eo in hac parte deputatorum manibus recogniturus et professurus fidem

«Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν. Ἐγὼ Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος, φωτὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐλλαμφθεὶς, τῆς ἐμαυτοῦ ψυχῆς προνοούμενος, ἑκουσίως παρεγενόμην εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν Ῥώμην, τὸν ἁγιώτατον πάππαν τὸν αὐθέντην Οὐρβανὸν, θείᾳ προνοίᾳ πάππαν πέμπτον, καὶ τὴν ἁγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν ἐπισκεψόμενος, καὶ θεωρήσων, καὶ ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ αὐτοῦ αὐθέντου πάππα, ἢ ἑτέρου, ἢ ἑτέρων ἀπ'

αὐτοῦ ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἀποταχθέντων ἐπιγνωσάμενος καὶ ὁμολογήσων τὴν καθολικὴν πίστιν, ἣν ἡ ἱεραγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ οἰκουμενικὴ ὁμολογεῖ, κρατεῖ, καὶ διδάσκει, καὶ περὶ τὴν διηνεκῆ συντήρησιν τῆς αὐτῆς πίστεως τοῦ προῤῥηθέντος αὐθέντου πάππα, καὶ τῶν αὐτοῦ διαδόχων Ῥωμαϊκῶν ἀρχιερέων τοῖς προστάγμασι πεπληρωμένως, καὶ ἐμπράκτως ὑποκεισόμενος. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνώπιον ὑμῶν τῶν αἰδεσίμων Πατέρων Γουλιέλμου ἐπισκόπου Ὀστιένση, Βερνάρδου τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης πρεσβυτέρων, καὶ Ῥαϊμούνδου τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ διακόνου καρδιναλίων ἐπιτρόπων ἐπὶ τούτοις ἀπὸ τοῦ εἰρημένου αὐθέντου πάππα ἀποτεταγμένων, καὶ τοῦ αἰδεσίμου ἀνδρὸς τῆς αὐτῆς καθέδρας νοταρίου, καὶ μαρτύρων ὑποτεταγμένων, αὐτοπροσώπως κατασταθεὶς, ὁμολογῶ καὶ πιστεύω τὴν ἁγίαν Τριάδα, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἕνα Θεὸν παντοδύναμον, ὅλην τε ἐν θεότητι τὴν Τριάδα, ὁμοούπαρκτον, καὶ ὁμοούσιον, συναΐδιον, καὶ παντοκράτορα, μιᾶς θελήσεως καὶ ἐξουσίας, καὶ μεγαλειότητος, πάσης κτίσεως ποιητὴν, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' οὗ τὰ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, ὁρατὰ, σωματικὰ, καὶ νοερά. Ἔτι πιστεύω ἕκαστον ἐν τῇ Τριάδι πρόσωπον, ἕνα ἀληθῆ Θεὸν τέλειον, καὶ πλήρη.

A catholicam, quam sacrosancta Romana ac universalis Ecclesia profitetur, tenet et docet, et circa perpetuam observantiam ejusdem fidei, præfati domini papæ, ac suorum successorum Romanorum pontificum mandatis plenarie et efficaciter pariturus. Ideoque in præsentia vestrum, reverendissimi Patres, domini Guilielme episcope Ostiensis, et Bernarde basilicæ Duodecim Apostolorum, ac Francisce tituli Sanctæ Sabinæ, presbyteri, et Raynalde Sancti Adriani diacone, cardinales, commissarii super hoc a præfato domino papa deputati, ac venerabiles viri ejusdem sedis notarii, et testium infrascriptorum personaliter constitutus, profiteor et credo sanctam Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, totamque in Trinitate deitatem, coessentialem et B consubstantialem, coæternam et coomnipotentem, unius voluntatis, potestatis, et majestatis, Creatorem omnium creaturarum, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, quæ sunt in cœlo et in terra, visibilia et invisibilia, corporalia et spiritualia. Item credo singulam quamque in Trinitate personam, unum verum Deum plenum et perfectum.

« Πιστεύω αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν αἰωνίως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, ὁμοούσιον, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ταυτὸν κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἐν τῇ θεότητι, ἐν χρόνῳ γεννηθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου μετὰ ψυχῆς λογικῆς, δύο γεννήσεις ἔχοντα, μίαν ἐκ τοῦ Πατρὸς αἰώνιον, ἑτέραν ἐκ τῆς Μητρὸς χρονικὴν, Θεὸν ἀληθινὸν, καὶ ἄνθρωπον ἀληθινὸν, ἴδιον ἐν ἑκατέρᾳ φύσει, καὶ τέλειον, οὐ χάριτι οὐδὲ κατὰ φαντασίαν, ἀλλ' ἀληθῆ καὶ ἕνα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν δύο φύσεσι, καὶ ἐκ δύο, τῆς θείας, καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἐν ἑνότητι ἑνὸς προσώπου, ἀπαθῆ μὲν καὶ ἀθάνατον τῇ θεότητι, ἀλλ' ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας παθόντα ἀληθεῖ πάθει σαρκὸς, νεκρωθέντα, καὶ ταφέντα, καὶ καταβάντα εἰς τὸν ᾅδην, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀληθεῖ σαρκὸς ἀναστάσει, καὶ ἡμέρᾳ τεσσαρακοστῇ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, καθ' ἣν ἀνέστη, ἀνελθόντα εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ὅθεν ἐλεύσεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, ἀποδώσων ἑνὶ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, εἴτε ἀγαθὰ ἐγένοντο, εἴτε κακά. Πιστεύω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πλήρη καὶ τέλειον Θεὸν ἀληθινὸν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, ταυτὸν καὶ ὁμοούπαρκτον, καὶ ὁμοδύναμον, καὶ συναΐδιον κατὰ πάντα Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πιστεύω ταύτην τὴν ἁγίαν τριάδα, οὐ τρεῖς εἶναι θεοὺς, ἀλλ' ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, αἰώνιον, ἀόρατον, ἀναλλοίωτον.

« Credo ipsum Filium Dei, Verbum Dei, æternaliter natum ex Patre, consubstantialem, unius et ejusdem omnipotentiæ et coæqualem per omnia Patri in divinitate: in tempore conceptum de Spiritu C sancto, natum ex Maria semper virgine cum anima rationali; duas habentem nativitates: unam ex Patre æternam, alteram ex Matre corporalem; Deum verum et hominem verum, proprium in utraque natura atque perfectum; non adoptivum, neque secundum phantasiam, sed verum et unicum Filium Dei, in duabus et ex duabus, divina scilicet et humana, naturis, sed in unius singularitate personæ; impassibilem et immortalem divinitate, sed in humanitate pro nobis et salute nostra passum, vera carnis passione; mortuum et sepultum; et descendisse ad inferos; et tertia die resurrexisse a mortuis, vera carnis resurrectione; die quadragesimo post resurrectionem, cum carne, qua resurrexit, et anima, ascendisse ad cœlum, et sedere D ad dexteram Dei Patris; inde venturum judicare vivos et mortuos, et redditurum unicuique secundum opera sua, sive bona fuerint sive mala. Credo etiam Spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque Deum, ex Patre et Filio procedentem, coæqualem, et coessentialem, et coomnipotentem, et coæternum per omnia Patri et Filio. Credo hanc sanctam Trinitatem, non tres deos, sed unum Deum omnipotentem, æternum, invisibilem, et incommutabilem.

« Πιστεύω τὴν ἁγίαν καθολικὴν, καὶ ἀποστολικὴν μίαν ἀληθῆ εἶναι Ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἓν δίδοται βάπτισμα, καὶ ἀληθὴς ἄφεσις πάντων τῶν ἁμαρτημάτων. Πιστεύω ἀληθῆ ἀνάστασιν τῆς αὐτῆς σαρκὸς ἣν νῦν

« Credo sanctam catholicam et apostolicam unam esse veram Ecclesiam, in qua unum datur baptisma, et vera omnium remissio peccatorum. Credo veram resurrectionem ejusdem carnis, quam

nunc gestamus, et vitam æternam. Credo etiam Novi et Veteris Testamenti, id est, legis et veteris et novæ, prophetarum et apostolorum, unum esse auctorem Deum et Dominum omnipotentem. Credo hanc esse veram fidem catholicam, et quod hanc supradictis articulis tenet et prædicat sacrosancta Romana Ecclesia, et propter diversas hæreses, a quibusdam ex ignorantia, et ab aliis ex malitia, introductas, dicit et prædicat, eos, qui post baptismum in peccata labuntur, non rebaptizandos, sed per veram pœnitentiam suorum posse consequi veniam peccatorum; quod si vere pœnitentes in charitate decesserint, antequam dignis pœnitentia fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas pœnis purgatoriis post mortem purgari, et ad pœnarum hujuscemodi alleviationem et liberationem prodesse eis fidelium vivorum suffragia, scilicet sacrificia, orationes et eleemosynas, et alia pietatis officia, quæ a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt, secundum Ecclesiæ instituta. Credo etiam, illorum animas qui, post sacrum baptisma susceptum, nullam omnino peccati maculam incurrerunt; illas etiam quæ post contractam peccati maculam vel in suis manentes corporibus vel eisdem exutæ, prout dictum est superius, sunt purgatæ, in cœlum mox recipi: illorum autem animas, qui in mortali peccato, vel cum solo originali decedunt, mox in infernum descendere, pœnis tamen disparibus puniendas. eadem sancta Romana Ecclesia credit et firmiter asseverat; et quod nihilominus in die judicii omnes homines ante tribunal Christi, cum suis corporibus, comparebunt, redditurí de factis propriis rationem.

A φέρομεν, καὶ ζωὴν αἰώνιον. Πιστεύω καὶ τῆς Νέας καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης, τουτέστι τοῦ νόμου, τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἀποστόλων ἕνα εἶναι ἀρχηγὸν Θεὸν Κύριον παντοκράτορα. Πιστεύω ταύτην εἶναι ἀληθῆ πίστιν· καὶ ὅτι ταύτην ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἄρθροις κρατεῖ καὶ διδάσκει ἡ ἱεραγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ διὰ διαφόρους αἱρέσεις, ἀπό τινων μὲν ἐξ ἀγνοίας, ἀπ' ἄλλων δὲ ἐκ πονηρίας ἐπεισαχθείσας λέγει καὶ κηρύττει τοὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ἐν ἁμαρτήμασιν ὀλισθήσαντας οὐκ ὀφείλειν ἀναβαπτίζεσθαι, ἀλλὰ δι' ἀληθοῦς μετανοίας τῶν ἰδίων πλημμελημάτων δύνασθαι συγγνώμης τῶν ἑαυτῶν ἁμαρτημάτων ἐπιτυχεῖν· ὅτι εἴ γε κατὰ ἀλήθειαν μετανοήσαντες μετὰ ἀγάπης μετέστησαν πρὸ τοῦ ἱκανοποιῆσαι καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας ἕνεκα τῶν πλημμεληB θέντων αὐτοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ποιναῖς καθαρτηρίοις μετὰ θάνατον καθαίρεσθαι, καὶ πρὸς ἀνακουφισμὸν, καὶ ἐλευθερίαν τῶν τοιούτων ποινῶν λυσιτελεῖν αὐτοῖς τὰ βοηθήματα τῶν ζώντων πιστῶν, ἀναφορὰς, προσευχὰς, καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τῆς εὐσπλαγχνίας τὰ παρὰ τῶν πιστῶν γίνεσθαι εἰωθότα κατὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας νομοθεσίαν. Πιστεύω καὶ τὰς ψυχὰς τῶν μετὰ τὸ ἱερὸν βάπτισμα εἰς οὐδένα ὅλως μολυσμὸν ἐμπεσόντων, τῶν τε μετὰ τὸν προστριβέντα ἑαυτοῖς ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων ῥύπον, ἢ ἐν αὐτοῖς ὄντων, ὡς προδεδήλωται, καθαρθείσας, εἰς οὐρανὸν εὐθὺς ἀναλαμβάνεσθαι· τὰς δὲ ψυχὰς τῶν ἐν θανασίμῳ ἁμαρτήματι, ἢ μετὰ μόνου τοῦ προγονίου μεθισταμένων, καταβαίνειν εὐθὺς εἰς τὸν ᾅδην· οὕτω μέντοι καθὼς ἡ αὐτὴ ἁγία Ῥω-C μαϊκὴ Ἐκκλησία πιστεύει, καὶ βεβαίως ἰσχυρίζεται, ὡς διαφόροις κολάσεσι κολασθησομένας· καὶ ὅτι οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως πάντες ἄνθρωποι πρὸ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἰδίων σωμάτων ἐμφανισθήσονται, ἀποδώσοντες περὶ τῶν ἰδίων ἔργων λόγον.

« Item credo, sicut tenet etiam et docet eadem sancta Ecclesia Romana, septem esse Ecclesiæ sacramenta. Unum scilicet baptisma, de quo dictum est supra. Aliud est sacramentum Confirmationis, quod per manus impositionem episcopi conferunt, chrismando renatos. Aliud est Pœnitentia: aliud est Eucharistia: aliud est sacramentum Ordinis: aliud Matrimonii: aliud est Extrema Unctio, quæ secundum doctrinam beati Jacobi, infirmantibus exhibetur. Sacramentum Eucharistiæ ex azymo sacrificat Ecclesia Romana prædicta, tenens et docens, quod in ipso sacramento, panis vere transmutatur in Corpus, et vinum in Sanguinem Domini nostri Jesu Christi. De Matrimonio vere tenet, quod nec unus vir simul plures uxores, nec una mulier simul habere permittitur plures viros; soluta vero lege matrimonii per mortem alterutrius conjugum, secundas et tertias et deinceps nuptias successive licitas esse dicit, si impedimentum canonicum et causa alia non obsistat.

« Ἔτι πιστεύω καθὼς κρατεῖ καὶ διδάσκει ἡ ἁγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἑπτὰ εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια, ἓν δηλονότι τὸ Βάπτισμα, περὶ οὗ δεδήλωται, ἄλλο μυστήριον τοῦ χρίσματος τοῦ ἁγίου μύρου, ὃ δι' ἐπιθέσεως τῶν τοῦ ἐπισκόπου χειρῶν, χρίοντος τοὺς ἀναγεννωμένους ἐπιδίδοται. Ἄλλο ἐστὶν ἡ Μετάνοια. Ἄλλο ἐστὶν ἡ Εὐχαριστία. Ἄλλο ἐστὶ τὸ μυστήριον τῆς Τάξεως, ἤτοι τῶν χειροτονιῶν. Ἄλλο τὸ τοῦ Γάμου. Ἄλλο τὸ Τελευταῖον Χρί-D σμα, ἤγουν τὸ εὐχέλαιον, ὃ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μακαρίου Ἰακώβου τοῖς ἀσθενοῦσι παρέχεται. Τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἐξ ἀζύμου θυσιάζει ἡ προειρημένη Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, κρατοῦσα, καὶ διδάσκουσα, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ μυστηρίῳ ὁ ἄρτος ἀληθῶς μεταβάλλεται εἰς σῶμα, καὶ ὁ οἶνος εἰς αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Περὶ τοῦ γάμου δὲ κρατεῖ, ὅτι οὔτε εἷς ἀνὴρ ὁμοῦ πλείους γυναῖκας, οὔτε μία γυνὴ ὁμοῦ ἔχειν συγχωρεῖται πλείους ἄνδρας, ἀπολυθεῖσα δὲ τοῦ γαμικοῦ νόμου διὰ θάνατον ἑτέρας συζυγίας, δεύτερον καὶ τρίτον γάμον κατὰ διαδοχὴν ἐξῆς συγκεχωρεῖσθαί φησι, μόνον εἰ ἐμπόδισμα παρατηρήσεως ἄξιον, καὶ ἄλλη αἰτία οὐκ ἐναντιοῦται.

« Ipsa quoque sacrosancta Romana Ecclesia

« Καὶ δὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἱεραγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκ-

κλησία ἄκρον καὶ πλῆρες πρωτεῖον, καὶ ἀρχὴν ἐπὶ πᾶσαν τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν κατέχει. Ὃ δὴ πρωτεῖον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν τῷ μακαριωτάτῳ τῶν ἀποστόλων ἄρχοντι, ἢ κορυφαίῳ, οὗ ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεύς ἐστι διάδοχος μετὰ πλήρους τῆς ἐξουσίας, εἰληφέναι ἀληθῶς καὶ ταπεινῶς ἐπιγινώσκει. Καὶ ὥσπερ παρὰ τοὺς λοιποὺς κρατεῖται τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν ἐκδικεῖν· οὕτως καὶ εἴ τινες λόγοι περὶ τῆς πίστεως ἀνεφύησαν κατὰ τὴν αὐτοῦ κρίσιν ὀφείλουσιν τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀποφάσεως ἐπιδέχεσθαι· πρὸς ἣν Ἐκκλησίαν ἕκαστος βαρυνόμενος ἐν πράγμασιν εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἀνήκουσι κρίσιν, ἔφεσιν δύναται ποιεῖν. Καὶ μέντοι καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὑποθέσεσι, ταῖς εἰς βάσανον ἐκκλησιαστικὴν ἀφορῶσιν εἰς τὴν αὐτῆς κρίσιν ἀνατρέχειν δύναται. Καὶ ταύτῃ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὑπόκεινται, καὶ οἱ αὐτῶν ἐπίσκοποι ὑποταγὴν, καὶ αἰδῶ αὐτῇ ὀφείλουσι. Παρ' ᾗ καὶ ἀφ' ἧς οὕτω πλήρωμα ἐξουσίας ἐστὶν, ὥστε τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας εἰς ἐρημίας μέρος παραλαμβάνει. Ὧν πολλὰς πατριαρχεῖα εἶναι ἐξόχως δωρεαστικοῖς δικαιώμασιν ἡ αὐτὴ Ἐκκλησία Ῥωμαϊκὴ ἐτίμησε, τῆς ἑαυτῆς μέντοι ὑπερεχούσης ἀξίας, καὶ τοῦ ὑπεραναβεβηκότος, ἔν τε ταῖς καθολικαῖς συνόδοις, καὶ ἐν ὁποίοις δήποτε ἄλλοις ἀεὶ φυλασσομένων.

A summum et plenum primatum et principatum super universam catholicam Ecclesiam obtinet; quem scilicet ab ipso Domino in beato Petro, apostolorum principe seu vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum plena potestate recepisse, veraciter et humiliter recognoscit: et sicut præ cæteris tenetur fidei veritatem defendere, sic et, si quæ de fide subortæ fuerint quæstiones, suo debent judicio definiri: ad quam potest gravatus quilibet in negotiis ad forum ecclesiasticum pertinentibus appellare. Sed et in omnibus causis, ad examen ecclesiasticum spectantibus, ad ipsius recurri potest judicium, et eidem omnes Ecclesiæ sunt subjectæ: ipsarumque episcopi obedientiam et reverentiam sibi debent: B apud quam sic potestatis plenitudo consistit, quod Ecclesias cæteras ad sollicitudinis partem admittit; quarum multas, patriarchales præcipue, diversis privilegiis eadem Romana Ecclesia honoravit, sua tamen præcellenti dignitate et superioritate, tam in generalibus conciliis quam in quibuscunque aliis, semper salva.

« Ὅθεν τὴν ἀναγεγραμμένην τῆς πίστεως ἀλήθειαν, ὡς πληρούντως ἔχουσαν, καὶ πιστῶς ἐκτεθεῖσαν, ἀληθῆ, ἁγίαν, καὶ ὀρθόδοξον πίστιν εἶναι ἐπιγινώσκω. Ταύτην ἀποδέχομαι, καὶ καρδίᾳ καὶ στόματι ὁμολογῶ, καὶ ἐφ' ὅσον αὐτὴν ἀληθῶς κρατεῖ καὶ πιστῶς διδάσκει, καὶ κηρύττει ἡ ἱεροαγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἐμαυτὸν ἀμολύντως φυλάξειν, καὶ ἐν αὐτῇ πάντα χρόνον διατελέσειν, καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐν οὐδενὶ καιρῷ ἀναχωρήσειν, ἤ τινι τρόπῳ παρεγκλῖναι ὑπισχνέομαι. Καὶ ἐξόμνυμαι πᾶν σχίσμα, καὶ τὸ πρωτεῖον αὐτῆς τῆς ἱεροαγίας Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐν τῇ προδηλωθείσῃ ὑφῇ περιέχεται, εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐρχόμενος ἑκουσίως ὁμολογῶ, καὶ ἐπιγινώσκω, ἀποδέχομαι, καὶ ἑκουσίως ὑποδέχομαι, καὶ τὰ ἀνατεταγμένα πάντα, ὅσα περὶ τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν, καὶ ὅσα περὶ τὸ πρωτεῖον τῆς εἰρημένης Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Τούτων τὴν ἐπίγνωσιν, τὴν ἀποδοχὴν, τὴν ὑποδοχὴν, τὴν συντήρησιν, τὴν διαμονὴν ἐμαυτὸν διατηρήσειν, καὶ φυλάξειν δοθέντος πραγματικοῦ ὅρκου, ὑπόσχομαι καὶ ἐπιβεβαιῶ. Οὕτω μοι βοηθήσειεν ὁ Θεὸς καὶ ταῦτα τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια. Ὅτι ἐὰν κατὰ τούτων τι φρονῆσαι, ἢ ὁμολογῆσαι, ἢ ἄλλως ποιῆσαι τολμήσω, ποιήσω ἐμαυτὸν σχισματικὸν, καὶ αὐτῷ τούτῳ ἀνατεθεματισμένον εἶναι ἐπιγινώσκω, καὶ τῇ ἀποτομίᾳ καὶ τῇ αὐστηρότητι τῶν ἁγίων κανόνων ὑποκεῖσθαι. »

C « Unde suprascriptam fidei veritatem, prout plene lecta est et fideliter exposita, veram, sanctam, et orthodoxam fidem esse recognosco, eam accepto, et corde ac ore profiteor, ipsamque prout eam veraciter tenet et fideliter docet et prædicat sacrosancta Romana Ecclesia, me inviolabiliter servaturum, et in ea omni temporé perseveraturum, nec ab ea ullo tempore recessurum, seu quoquo modo deviaturum promitto, et abrenuntio omni schismati. Primatum quoque ipsius sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ, prout in præmissa serie continetur, ad ipsius Ecclesiæ obedientiam spontaneus veniens, fateor et recognosco, accepto ac sponte suscipio: et me omnia præmissa, tam circa fidei veritatem, quam circa dictæ Ecclesiæ primatum, et ipsorum recognitionem, acceptationem, susceptionem, observantiam et perseverantiam, servaturum, præstito corporali juramento promitto et confirmo. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia. D Quod si contra hæc aliquid sentire, confiteri, aut aliud agere præsumpsero, me schismaticum et anathematizatum eo ipso recognosco, et severitati sacrorum canonum subjacere. »

Εἰς ἀσφάλειαν τῶν προειρημένων, καὶ φυλακὴν μείζονα, τὸ παρὸν ὁρκωμοτικὸν μυστικὸν ἐξεθέμεθα συμβόλαιον καὶ βούλλᾳ χρυσῇ κατωχυρωμένον. Ἐγράφη ἐν τῇ παλαιᾷ Ῥώμῃ ἔτει ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως χιλιοστῷ τριακοσιοστῷ ἑξηκοστῷ ἐνάτῳ, ἰνδικτιῶνος ἑβδόμης, ἡμέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς, παρόντος τοῦ αἰδεσίμου Πατρὸς τοῦ κυρίου Παύλου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ κυρίου Νικολάου ἐπισκόπου Ἀρεοπολιτάνου, καὶ τοῦ εὐλαβοῦς ἀνδρὸς τοῦ μοναχοῦ Ἀντωνίου ἐκ τῶν

Ad certitudinem prædictorum, et cautelam majorem, præsens juramentum mysticum exposui, et instrumentum feci, Bulla aurea munitum, scriptum in antiqua Roma, anno ab Incarnatione Domini 1369, Indict. VI, die 18 mensis Octobris, præsentibus reverendo Patre domino Paulo patriarcha Constantinopolitano, domino Nicolao Arenopolitano episcopo, religioso viro fratre Antonio de Athenis, interpretibus ad præmissa expositis, electis nostris reverendissimis cardinalibus ad

præmissa auctorizantibus, dictoque imperatore ab ipsis ad osculum pacis recepto, et gremio sacræ Romanæ Ecclesiæ aggregantibus, ut vero catholico Christiano. Sumptum de Registris papalibus.

A Ἀθηνῶν, πρὸς τὸ τὰ ἀνατεταγμένα ἑρμηνεῦσαι, καὶ ἐκτεθῆναι ἐκλεγέντων, τῶν αἰδεσιμωτάτων Πατέρων τῶν κυρίων καρδιναλίων ἐπιτρόπων, καὶ τούτων αὐτῶν τῶν ῥηθέντων κυρίων καρδιναλίων τὸ κῦρος ἐπιδιδόντων, τόν τε εἰρημένον βασιλέα ἐν ἀσπασμῷ εἰρήνης προσδεχομένων, καὶ τῷ κόλπῳ τῆς ἁγίας Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐπισυναγόντων, ὡς ἀληθῆ καθολικὸν Χριστιανόν. Εἴληπται ἐκ τῶν παπικῶν Κωδίκων.

FINIS TOMI CENTESIMI QUINQUAGESIMI QUARTI.

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.